สัททานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัย

ฉบับบาลี - ไทย

เล่ม ๕

(อา๑ - อายูหนานุรูปตา)

เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ
๕ ธันวาคม ๒๕๕๔

ภาพพระราชทาน (สงวนลิขสิทธิ์)

พระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔

พระสัมปสาทนียกถา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช

สกลมหาสังฆปริณายก

ขอชื่นชมและอนุโมทนา สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ เจ้าคณะใหญ่หนกลาง กรรมการมหาเถรสมาคม ประธานศูนย์เผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ และคณะที่ได้ร่วมกันทำงานที่คนทำได้ยาก จัดทำสัททานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัยฉบับบาลี - ไทย เฉลิมพระเกียรติฉลองพระชนมายุพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ครบ ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔ สำเร็จลุล่วง เพื่อเป็นแหล่งศึกษาค้นคว้าวิชาการภาษาบาลี อันจะเป็นรากฐานสำคัญในการรักษาและเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้มั่นคงสืบไป

อำนวยพรให้โครงการนี้ ได้ดำเนินต่อไปจนสำเร็จลุล่วงครบจำนวนตามวัตถุประสงค์ด้วยเทอญ ฯ.

สก. พระญาณสังวร

(สมเด็จพระญาณสังวร)

อดีต สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

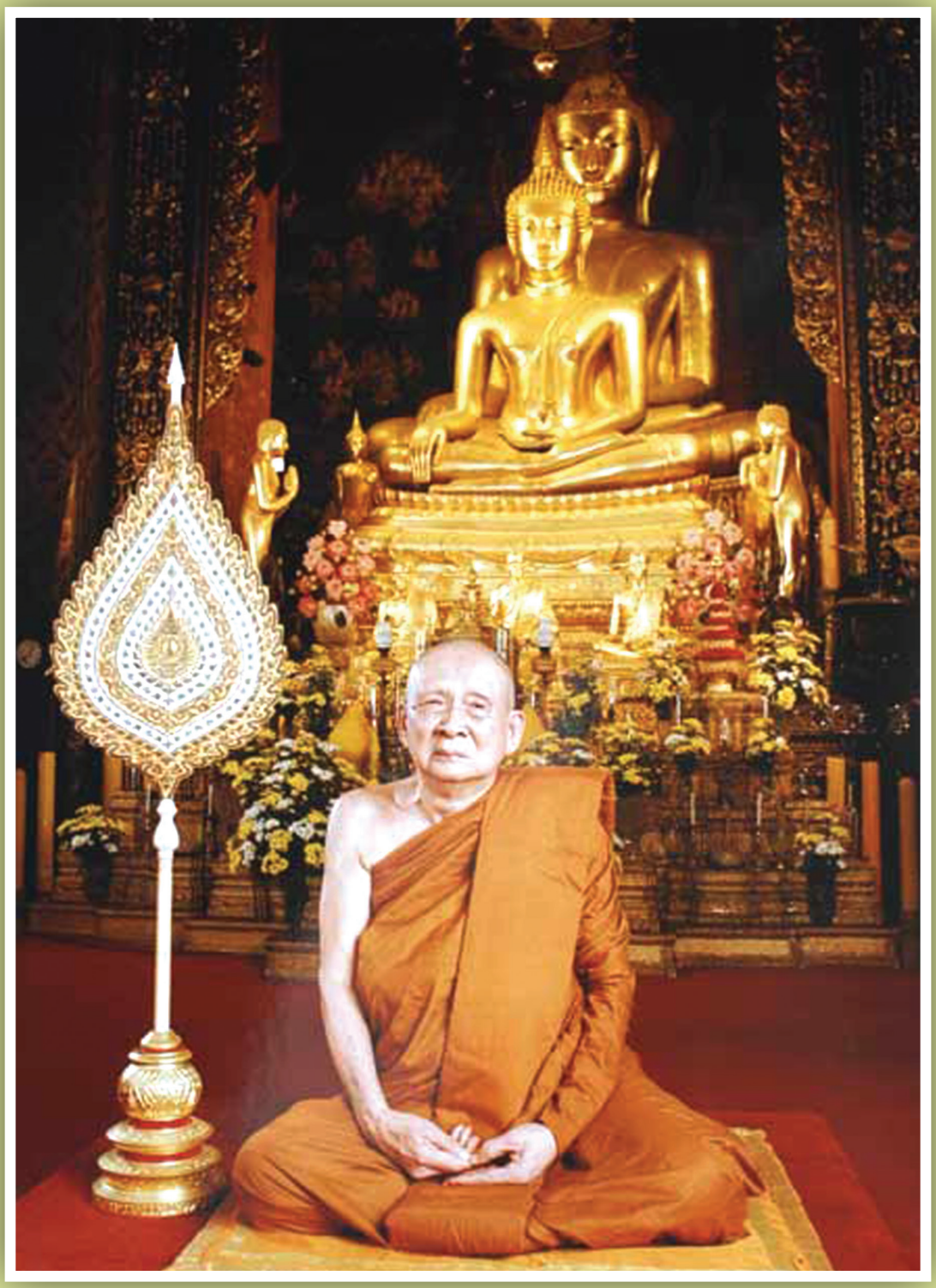

สมเด็จพระญาณสังวร

อดีตสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

วัดบวรนิเวศ

พระอุยโยชนกถา

สุตฺตนฺเต รกฺขิเต สนฺเต ปฏิปตฺติ โหติ รกฺขิตา
ปฏิปตฺติยํ ฐิโต ธีโร โยคกฺเขมา น ธํสติ

นีติ.สุตฺต.

เมื่อสุตตันตะ (พระปริยัติธรรม) ได้รับการรักษาไว้อย่างดี ยังมีอยู่ การปฏิบัติ ก็เป็นอันได้รับการรักษาไว้ด้วย บัณฑิต ผู้ดำรงมั่นในการปฏิบัติแล้ว ย่อมไม่พลาดจากธรรมอันเป็น แดนเกษมจากโยคะ (พระนิพพาน).

ขออนุโมทนาเจ้าประคุณ สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ เจ้าคณะใหญ่หนกลาง กรรมการมหาเถรสมาคม และคณะ ที่ได้จัดทำคู่มือการศึกษาบาลีพระไตรปิฎก ด้วยความวิริยอุตสาหะ ผลงานเช่นนี้จัดอยู่ในส่วนสุตตันตะ เป็นเครื่องชี้นำทางแก่การศึกษาบาลีพระไตรปิฎก และเป็นเครื่องอลงกรณ์ประดับประดาพระไตรปิฎกให้ งามวิจิตร นับว่าเป็นธรรมวิทยาภรณ์อันล้ำค่า เป็นเกียรติยศเชิดชูชาติและพระศาสนา

ขออำนวยพรให้การดำเนินงานของคณะทำงาน บังเกิดสัมฤทธิผลบริบูรณ์ สมดั่งกุศลเจตนาจง ทุกประการ เทอญ.

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ

(สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ)

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

๒๖ มิถุนายน ๒๕๖๐

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม ราชวรวิหาร

ขออนุโมทนา

.....

พระพุทธองค์ ทรงบำเพ็ญพระบารมีธรรม จนบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ และทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์ทั้งหลาย ด้วยพระธรรมที่ได้จากการตรัสรู้ นั้น

ผู้นับถือพระพุทธศาสนา ย่อมสักการะ เคารพ นับถือ บูชา เทิดทูน พระธรรม ว่า "เป็นสรณะ" เพราะพระพุทธองค์ ผู้ทรงบริสุทธิ์ ประเสริฐ สูงสุดยิ่ง ไม่มีผู้ใดเปรียบปราน ทรงสอนไว้ ผู้นับถือพระพุทธศาสนา ยกย่องพระธรรม ว่า "เป็นรัตนะ ดวงแก้วที่บริสุทธิ์ วิเศษยิ่ง" ด้วยการเข้าถึงทางจิตใจ พร้อมทั้งปฏิบัติ ทางกาย และวาจา

พระธรรม จึงสูงส่งยิ่ง มิใช่จะพึงคาดคิดด้วยปัญญาธรรมดา เพราะ พระธรรมเกิดแต่พระสัมมาสัมโพธิญาณ ของพระพุทธองค์

ในโอกาสที่ ศูนย์เผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ ซึ่งมีเจ้าประคุณ สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ เป็นประธาน ได้ดำเนินการจัดพิมพ์สัททานุกรมพระไตรปิฎก เชิงวิจัย ฉบับบาลี - ไทย จำนวน ๕,๐๐๐ เล่ม เพื่อน้อมถวายเป็นพระราชกุศล แด่ สมเด็จบรมบพิตร พระราชสมภารเจ้า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณ อันประเสริฐ ในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๔ พรรษา ถวายให้วัด และ มอบให้สถานศึกษาทั่วประเทศ นับว่า ได้บำเพ็ญบารมีธรรม ตามแบบอย่างของ พระพุทธเจ้า น่าสรรเสริญอย่างยิ่ง

จึงขอร่วมอนุโมทนา สาธุการ เป็นอย่างยิ่ง ไว้ ณ โอกาสนี้.

สมเด็จพระพุฒาจารย์

(สมเด็จพระพุฒาจารย์)

อดีตประธานคณะผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช

วัดสระเกศ

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อุปเสณมหาเถร)

อดีตประธานคณะผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช

วัดสระเกศ

สัมโมทนียกถา

ธมฺมปีติ สุขํ เสติ วิปฺปสนฺเนน เจตสา
อริยปฺปเวทิเต ธมฺเม สทา รมติ ปณฺฑิโต.

บุคคลผู้เอิบอิ่มในธรรม มีใจผ่องใส ย่อมอยู่เป็นสุข
บัณฑิตยินดีในธรรมที่พระอริยเจ้าประกาศแล้วทุกเมื่อ.

(ขุ.ธ. ๒๕/๑๖/๒๕)

พระไตรปิฎก เป็นแหล่งประมวลพระธรรมคำสอนของพระบรมศาสดา และของพระอริยสงฆ์สาวกในสมัยพุทธกาล เป็นหลักฐานที่ยืนยันความมีอยู่จริงแห่งพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ซึ่งเป็นสรณะที่พึ่งอันประเสริฐสูงสุด ไม่มีสรณะอื่นยิ่งกว่า พระไตรปิฎก ได้บันทึกพระพุทธพจน์อันเป็นวิสัยแห่งสัพพัญญุตญาณ มีความลึกซึ้งทั้งโดยรูปศัพท์และความหมายในรูปของภาษาบาลี มีนัยที่วิจิตรสุขุมลุ่มลึกทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ผู้มีความรู้ดีในภาษาบาลีจึงจะสามารถศึกษาทำความเข้าใจในพระพุทธพจน์นั้นได้ถูกต้องตามพุทธประสงค์

ในโอกาสที่ศูนย์เผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ ซึ่งเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ เป็นประธาน ได้ดำเนินการจัดทำ “สัททานุกรมพระไตรปิฎก เชิงวิจัย ฉบับบาลี-ไทย” เพื่อให้เป็นอุปกรณ์เครื่องมือในการศึกษาบาลีพระไตรปิฎก โดยอาศัยความรู้ความเชี่ยวชาญด้านภาษาบาลีและเสียสละทุ่มเทในการจัดทำอย่างยิ่ง ทั้งได้ดำเนินการจัดพิมพ์ เพื่อน้อมถวายเป็นพระราชกุศล แด่สมเด็จบรมบพิตร พระราชสมภารเจ้า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๔ พรรษา เพื่อถวายให้วัดและมอบให้สถานศึกษาทั่วประเทศ นับได้ว่าเป็นการบำเพ็ญธรรมทานบารมี ที่พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญ เป็นที่น่าอนุโมทนาอย่างยิ่ง

ขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัย และอานิสงส์แห่งการเผยแผ่ธรรมะครั้งนี้ จงอำนวยผลให้เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ มีสุขภาพพลานามัยสมบูรณ์แข็งแรง เจริญในธรรมยิ่งๆ ขึ้นไป ทั้งอำนวยผลให้ประชาชนชาวไทย สถาบันพระพุทธศาสนา และสถาบันพระมหากษัตริย์ สถิตสถาพร ร่มเย็นเป็นสุข บนผืนแผ่นดินไทยนี้ สิ้นกาลนานเทอญฯ

(สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์)
กรรมการมหาเถรสมาคม
เจ้าอาวาสวัดปากน้ำ ภาษีเจริญ (พระอารามหลวง)

สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ (วรปุญฺญมหาเถร)

กรรมการมหาเถรสมาคม

เจ้าอาวาสวัดปากน้ำ ภาษีเจริญ (พระอารามหลวง)

ผู้อุปถัมภ์โครงการ

โถมนาวจีปณามพระดำรัส
สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี
เสด็จพระราชดำเนิน ทรงเปิดอาคาร
เฉลิมพระเกียรติ ๖๐ พรรษา
ณ วัดพิชยญาติการาม เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร
วันอังคารที่ ๒๙ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๕๙

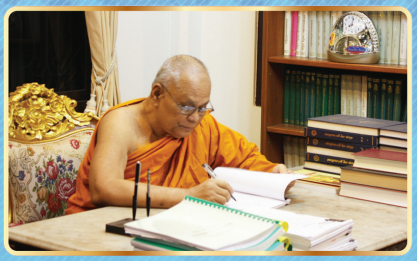

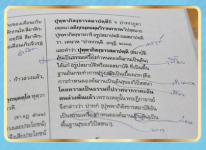

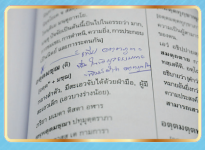

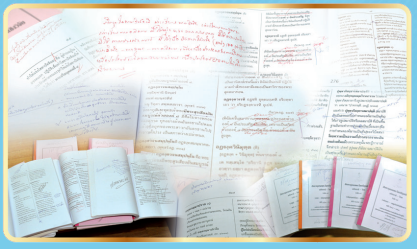

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี หลังจากประกอบพิธีเปิดอาคารเฉลิมพระเกียรติ ๖๐ พรรษา ณ พลับพลาพิธี หน้าอาคารแล้ว เสด็จขึ้นอาคารชั้น ๑ ทอดพระเนตรนิทรรศการ มีพระราชรัตนมุนี (บุญเทียม ญาณินฺโท ผศ.ดร.) พระครูพิสิฐสรการ (จักรพันธ์ ขนฺตฺยาคโม) และ รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล เข้าเฝ้ารับเสด็จถวายรายงาน ไปตามลำดับ

เมื่อเสด็จถึงบอร์ดจัดแสดงโครงการสัททานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัย ฉบับบาลี – ไทย พระองค์ทอดพระเนตรหนังสือสัททานุกรมฯ แล้วตรัสถามว่า “เล่มนี้ เป็นเล่มเดียวกับที่ท่านมอบให้วันนี้ใช่ไหม?” พระราชรัตนมุนีถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร เป็นเล่มเดียวกัน เล่มนี้ เป็นเล่มที่ ๓ ในโครงการ” สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ทอดพระเนตรเห็นภาพบอร์ดแสดงการทำงานเป็นภาพของสมเด็จพระพุทธชินวงศ์และตัวอย่างลายมือแก้ไขงานวิจัย พระราชรัตนมุนีถวายพระพรว่า “เป็นตัวอย่างลายมือแก้ไขงานของเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ ขอถวายพระพร” พระองค์ตรัสว่า **“ท่านตรวจเองเลยหรอ”** พร้อมทั้งหยิบโทรศัพท์ทรงถ่ายรูปลายมือบนบอร์ดนิทรรศการ

รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล ได้กราบทูลถวายรายงานเพิ่มเติมว่า **“ลายมือแก้ไขที่ทอดพระเนตรเห็นนี้ เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ เขียนแก้ไขงานเล่มนี้รอบที่ ๓ พะยะค่ะ ท่านอ่านเองทุกตัวอักษร ข้าพระพุทธเจ้าเป็นเพียงผู้นำมาแก้ไขในคอมพิวเตอร์ตามลายมือของท่าน แล้วเสนอคณะกรรมการตรวจวินิจฉัย พะยะค่ะ”**

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ประทับยืนทอดพระเนตรโครงการจัดทำสัททานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัย ฉบับบาลี – ไทย นานพอสมควร ทรงถ่ายภาพบอร์ดนิทรรศการ พร้อมทั้งเอื้อมพระหัตถ์ทรงเปิดหนังสือสัททานุกรมอ่านคำบาลี พร้อมทั้งทรงหยิบโทรศัพท์ทรงถ่ายรูปหนังสือจำนวนหลายหน้า และได้ตรัสกับคณะที่เข้าเฝ้าถวายรายงานว่า **“มีบุญมากที่ได้ช่วยท่านทำงานนี้”**

รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล
เข้าเฝ้าถวายรายงาน
บันทึก ๒๙ มีนาคม ๒๕๕๙

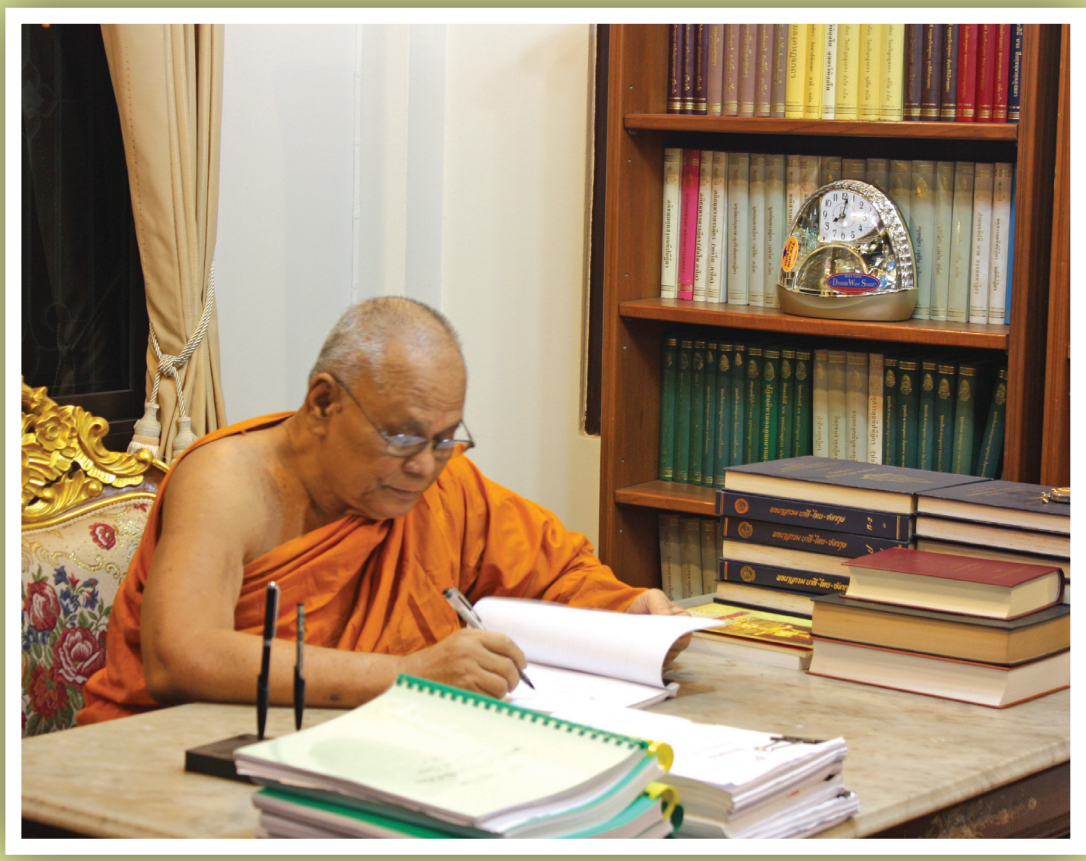

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (อุปสมมหาเถร)

ป.ธ.๙, M.A., Ph.D. ศาสตราจารย์พิเศษ (สาขาภาษาบาลี)
กรรมการมหาเถรสมาคม, เจ้าคณะใหญ่หนกลาง, ประธานกรรมการเผยแผ่
พระพุทธศาสนาแห่งชาติ, เจ้าอาวาสวัดพิชยญาติการาม กรุงเทพมหานคร
รองอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

ประธานคณะกรรมการฝ่ายจัดทำต้นฉบับ
โครงการจัดทำสัททานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัย ฉบับบาลี - ไทย ฯ

สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี ขณะทรงพระอิสริยยศ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินในพิธีฉลองสมโภชพระอารามและทรงเจิมคัมภีร์ฉบับปฐมฤกษ์ “สัททานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัย ฉบับไทย - บาลี” มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

ณ วัดพิชยญาติการาม กรุงเทพมหานคร วันที่ ๓ มิถุนายน ๒๕๕๖

สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี ขณะทรงพระอิสริยยศสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินในพิธีฉลองสมโภชพระอารามและทรงเจิมคัมภีร์ฉบับปฐมฤกษ์ “สัททานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัย ฉบับไทย - บาลี” มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

ณ วัดพิชยญาติการาม กรุงเทพมหานคร วันที่ ๓ มิถุนายน ๒๕๕๖

เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสโม) ได้เจริญพรถวายบังคมทูลการจัดทำคัมภีร์ “สัททานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัย ฉบับบาลี - ไทย ฯ”

สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี ขณะทรงพระอิสริยยศสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดอาคารเฉลิมพระเกียรติ ๖๐ พรรษา ณ วัดพิชยญาติการาม กรุงเทพมหานคร วันที่ ๒๙ มีนาคม ๒๕๕๙

หลังจากประกอบพิธีเปิดอาคารเฉลิมพระเกียรติ ๖๐ พรรษาหน้าพลับพลาพิธีแล้ว เสด็จขึ้นอาคารชั้น ๑ ทอดพระเนตรนิทรรศการ มีพระราชรัตนมุนี (บุญเทียม ญาณินฺโท รศ.ดร.) พระครูวิศิษฏ์สรการ (จักรพันธ์ ขนฺตฺยาคโม) และ รองศาสตราจารย์ ดร.เวทย์ บรรณกรกุล เข้าเฝ้ารับเสด็จถวายรายงานเกี่ยวกับหลักสูตรการเรียนการสอนภาษาบาลี พระองค์ทรงสนพระทัยบอร์ดแสดงตัวอย่างการสำเร็จรูปของบทว่า ปุริโส โดยอาศัยสูตรกัจจายนไวยากรณ์ ตรัสถามถึงการเรียนการสอนบาลีของวิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม แตกต่างจากการเรียนบาลีของพระสงฆ์สามเณรทั่วไปอย่างไร วิธีการเรียนการสอนบาลีแบบมีสูตรนี้เรียนสอนกันที่ใดบ้าง เป็นต้น รองศาสตราจารย์ ดร.เวทย์ บรรณกรกุล ได้กราบบังคมทูลถวายรายงานตามลำดับ

รองศาสตราจารย์ ดร.เวทย์ บรรณกรกุล เข้าเฝ้ากราบบังคมทูล
บันทึก ๒๙ มีนาคม ๒๕๕๙

สัททานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัย
ฉบับบาลี - ไทย

เล่ม ๕

(อา๑ - อายูหนานุรูปตา)

เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ
๕ ธันวาคม ๒๕๕๔

สัททานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัย
ฉบับบาลี - ไทย เล่ม ๕
(อา๎ - อายูหนานุรูปตา)

พิมพ์ครั้งแรก : พฤษภาคม ๒๕๖๓
จำนวนพิมพ์ : ๕,๐๐๐ เล่ม

ISBN : 978-616-7682-06-8

ดำเนินการจัดพิมพ์ :
โครงการจัดทำสัททานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัย ฉบับบาลี - ไทย
เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ
๕ ธันวาคม ๒๕๕๔
ศูนย์เผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ

อุปถัมภ์ทุนวิจัยและพิมพ์เผยแผ่ :
๑. สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ
๒. ธนาคารไทยพาณิชย์ จำกัด (มหาชน)

พิมพ์ที่ : หจก. ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์
๔๔/๑๓๒ ซอยกำนันแม้น ๓๖ ถนนกำนันแม้น
แขวงบางขุนเทียน เขตจอมทอง กรุงเทพ ฯ ๑๐๑๕๐
โทร. ๐-๒๘๐๒-๐๓๗๙ แฟกซ์. ๐-๒๘๐๒-๐๓๗๘ มือถือ ๐๘๑-๕๖๖-๒๕๔๐

อุปสมมหาเถรานุสสรณียกถา

เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (อุปสมมหาเถร) ได้ลิขิตคำปรารภ ไว้ในหนังสือสูจิบัตรโครงการจัดทำสัททานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัย ฉบับบาลี - ไทย พิมพ์เผยแผ่ เมื่อปี ๒๕๕๖ ที่แสดงถึงเจตนาปณิธานอันแน่วแน่และมั่นคงดังต่อไปนี้

เนื่องจากพระพุทธพจน์ มีความสุขุมลุ่มลึกทั้งโดยศัพท์ ความหมายและสภาวธรรม ทำให้ข้าพเจ้า (หมายถึง พระศรีสุทธิพงศ์ วัดชนะสงคราม เมื่อปี ๒๕๒๗) **เกิดแรงบันดาลใจใคร่จัดทำตำราที่เป็นสื่อศึกษาวิเคราะห์วิจัยใช้ศัพท์ในพระไตรปิฎกให้ถูกต้องตรงตามพุทธประสงค์เสมอมา แรงบันดาลใจของข้าพเจ้าในครั้งนี้ มีหลายกรณี** คือ

๑. ข้าพเจ้าระลึกถึงพระคุณขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงพระมหากรุณาธิคุณมากล้นแก่มวลเวไนยสัตว์ทุกหมู่เหล่า เฉพาะในส่วนตัวของข้าพเจ้านับตั้งแต่เข้ามาอุปสมบทและดำเนินตามรอยพระยุคลบาท อาศัยการศึกษาพระปริยัติ และปฏิบัติตนตามพระสัทธรรมของพระองค์ จนได้รับเกียรติยกย่องเจริญด้วยลาภ ยศ ปัจจัย ๔ ตามสมควรแก่ฐานะอยู่ในปัจจุบัน จึงปรารถนาที่จะสนองพระคุณและยกย่อง เชิดชูพระพุทธศาสนา

๒. ข้าพเจ้าระลึกถึงคำสอนของพระอาจารย์ชู ธมฺมธโร อดีตพระประสิทธิสุตคุณ (ชู ป.ธ.๖) ผู้เริ่มต้นลิขิตทางการศึกษาบาลีให้แก่ข้าพเจ้า ทุกครั้งที่สอนจะอบรมนักเรียนที่เรียนเสมอว่า ขณะที่จะยกบาลีขึ้นแปลแต่ละบทนั้น ต้องเกิดองค์ประกอบของความรู้ขึ้นในทันทีว่าศัพท์นี้ แปลว่าอย่างไร เป็นศัพท์อะไร สมาส กิตก์ อาขยาต ตัทธิต เป็นธาตุปัจจัยอะไร ตั้งวิเคราะห์ว่าอย่างไร เมื่อถามต้องตอบได้ ไม่ติด ทราบว่า พระอาจารย์ท่านเก่งคัมภีร์มูลกัจจายน์ (คัมภีร์กัจจายนไวยากรณ์)

๓. ข้าพเจ้ามาระลึกถึงคำพูดของเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฟื้น ชุตินฺธโร) วัดสามพระยา อดีตแม่กองบาลีสนามหลวง ขณะนั้นข้าพเจ้าเป็นนักเรียนประโยค ป.ธ.๘ จำได้ว่า ท่านกล่าวโอวาทแก่พระภิกษุสามเณรในคราวเปิดโรงเรียนพระปริยัติธรรมส่วนกลาง วัดสามพระยา ตอนหนึ่งว่า

การที่แต่งฉันท์ของนักเรียน ป.ธ.๘ เดี๋ยวนี้ ไม่มีรสฉันท์และท่านก็ได้กล่าวออกตัวว่า แม้ผมเองจะให้แต่งฉันท์ถึงขนาดมีรสนี้ ก็ไม่ไหวเหมือนกัน แต่ความรู้พอตรวจได้ว่าฉันท์ของใครมีรสไม่มีรส

คำพูดของท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ยังก้องอยู่ในโสตของข้าพเจ้าตลอดเวลา ข้าพเจ้ามาเรียนรู้ภายหลังว่า ผู้ที่จะแต่งฉันท์ภาษาได้อย่างมีรส ตามที่เจ้าประคุณสมเด็จฯ กล่าวต้องมีภูมิความรู้แตกฉานในคัมภีร์กลุ่มสัททาวิเสส หมายถึงเบื้องต้นต้องศึกษาหลักไวยากรณ์บาลีและอภิธานศัพท์ให้แตกฉาน (ระดับนี้แปลคัมภีร์บาลีต่าง ๆ ได้แล้ว เพราะมีคุณสมบัติพอจะวินิจฉัยวิเคราะห์ศัพท์ในพระไตรปิฎกได้เอง และร่ำรวยไม่จนศัพท์บาลี) จากนั้นศึกษาความรู้เรื่องฉันทลักษณ์ คือวิชาว่าด้วยวิธีแต่งฉันท์หรือคาถา คือ คัมภีร์วุตโตทัย เมื่อศึกษาคัมภีร์นี้จบแล้วจะมีความรู้พอแต่งฉันท์เป็นเท่านั้น แต่ถ้าประสงค์จะแต่งฉันท์ให้เกิดความไพเราะเกิดอรรถรสจับจิตจับใจผู้ฟังผู้ศึกษาแล้ว ต้องศึกษาคัมภีร์อธิบายการปรุงศัพท์ แต่งประโยคและสำนวน คือ คัมภีร์อลังการซึ่งเป็นคัมภีร์เครื่องประดับฉันท์ ที่อธิบายถึงวิธีการแต่งฉันท์ว่าจะใช้บทอย่างไร ใช้ประโยคอย่างไร ใช้ข้อความอย่างไร เป็นโทษ ไม่เป็นโทษ แต่งอย่างไรจึงจะไพเราะ แต่งอย่างไรจึงมีฉันทรส (ตามที่เจ้าประคุณสมเด็จฯ กล่าว)

ทั้งหมดนี้ เป็นแรงกระตุ้นบันดาลใจข้าพเจ้าตลอดมา

ข้าพเจ้าได้มีโอกาสรู้จักพระภิกษุและสามเณร ที่เป็นศิษย์ของพระเดชพระคุณพระอาจารย์ธัมมานันทะ อัครมหาบัณฑิต เจ้าสำนักเรียนวัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง ที่เปิดการเรียนการสอนคัมภีร์สัททาวิเสส สร้างผลงานด้านคัมภีร์บาลีต่าง ๆ ขึ้นมากมาย ทำให้ข้าพเจ้าเกิดความสนใจ และเดินทางไปจำพรรษาที่วัดท่ามะโอ ๑ พรรษา เพื่อศึกษาและสังเกตการณ์เรื่องการเรียนการสอนคัมภีร์สัททาวิเสส เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๘ เมื่อข้าพเจ้ากลับมาจากวัดท่ามะโอ ได้เปิดสำนักเรียนสอนบาลีคัมภีร์หลักภาษา หรือ คัมภีร์สัททาวิเสส ที่วัดมหาสวัสดิ์นาคพุฒาราม เมื่อปี ๒๕๓๐

ถึงกระนั้น ข้าพเจ้าก็ยังมีความปรารถนาอยู่เสมอว่า

เมื่อไรหนอ จึงจะมีคัมภีร์ที่เป็นสื่อศึกษาวิเคราะห์วิจัยพระพุทธวจนะตามหลักศัพทศาสตร์และอัตถศาสตร์ที่บุรพาจารย์ทั้งหลาย ได้รจนาไว้เป็นแนวทางในการศึกษาพระไตรปิฎกในรูปของภาษาไทยอย่างกระจ่างแจ้ง ให้สมกับคำสวดสรรเสริญกันอยู่ทุกเมื่อเชื่อวันว่า สาตฺถํ สพฺยญฺชนํ เกวลปริปุณฺณํ ปริสุทฺธํ พฺรหฺมจริยํ... “พระพุทธองค์ทรงประกาศพรหมจรรย์ (คำสอน) บริสุทธิ์ (ไม่มีมลทิน) บริบูรณ์ (ครบถ้วนไม่ยิ่งหย่อน) สิ้นเชิง (เป็นโลกุตตรธรรม ไม่เจือปนด้วยโลกิยธรรม) พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ” ซึ่งจะก่อ

ให้เกิดศรัทธาและความเคารพเทิดทูนบูชาว่า พระพุทธดำรัสเป็นภาษานั้น ช่างบริสุทธิ์บริบูรณ์ทั้งอรรถะและพยัญชนะสมเป็นภาษาพระสัพพัญญุตญาณอย่างแท้จริง

จากข้อความที่ยกมาข้างต้นนี้ เป็นพลังศรัทธาปสาทะอย่างแรงกล้าให้เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (อุปสมมหาเถร) เริ่มงานทำปทานุกรมพระไตรปิฎกในช่วงแรก เมื่อปี ๒๕๒๙ เมื่อครั้งดำรงสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ ที่ **"พระศรีสุทธิพงศ์"** จัดพิมพ์เผยแผ่ได้ ๓ เล่ม ก็พักการจัดทำชั่วคราว เนื่องด้วยภาระก่อตั้ง **"สถาบันบาฬีศึกษาพุทธโฆส"** ที่ท่านต้องทำหน้าที่สอน ดูแลการบริหาร การระดมทุนในการก่อสร้างอาคารเรียน เสนาสนะที่พัก ภัตตาหาร น้ำปานะ สำหรับพระภิกษุสามเณรนักเรียน จำนวนร่วม ๑๐๐ รูป ตั้งแต่ปี ๒๕๓๐ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ (ชื่อในขณะนั้น) ได้รับเข้าเป็นหน่วยงานหนึ่งมีฐานะเทียบเท่า "กอง" สังกัดสำนักงานอธิการบดี เมื่อปี ๒๕๓๕ สถาบันบาฬีศึกษาพุทธโฆส ได้จัดทำและพัฒนาหลักสูตรการเรียนการสอนบาลีแบบวงศ์ปริยัติ จนได้รับการยกสถานภาพขึ้นเป็นวิทยาเขตของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๓๗ นับเป็นวิทยาเขตเดียวของมหาวิทยาลัยสงฆ์ที่จัดการเรียนการสอนเฉพาะด้าน คือ หลักสูตรสาขาวิชาบาลีพุทธศาสตร์ และวิปัสสนาภาวนา พร้อมทั้งเปิดการเรียนการสอนหลักสูตรของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย คือ สาขาวิชาพระพุทธศาสนา และสาขาพระไตรปิฎกศึกษา ทุกสาขาวิชาเปิดการเรียนการสอนตั้งแต่ชั้นปริญญาตรี จนถึงชั้นปริญญาเอก

ระหว่าง ปี พ.ศ. ๒๕๔๑ - ๒๕๕๓ เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ ได้เริ่มงานโครงการปริวรรต แปล และจัดพิมพ์คัมภีร์สัททาวิเสส จัดทำสำเร็จและพิมพ์เผยแผ่แล้ว ๓๒ คัมภีร์ เช่น กจฺจายนสุตฺตตฺถ, กจฺจายนตฺถทีปนี, กจฺจายนสุตฺตนิเทส, กจฺจายนวณฺณนา, ปทรูปสิทธิมัญชรี, สุโพธาลังการมัญชรี, วุตโตทัยมัญชรี, กัจจายนสารมัญชรี, วากยสังสยวิโสธนี, ปทวิจาร, ปทวิจารทีปนี, คันถาภรณมัญชรี, สัททัตถเภทจินตา, คันถาภรณะ ฯลฯ เป็นผลงานจัดทำโดย พระมหานิมิตร ธมฺมสาโร และคณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

ในปี พ.ศ. ๒๕๕๔ เป็นปีที่พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดช มหาราช บรมนาถบพิตร (รัชกาลที่ ๙) องค์เอกอัครศาสนูปถัมภก ทรงเจริญพระชนมายุครบ

๗ รอบปีนักษัตร ๘๔ พระชันษา ประกอบกับช่วงเวลาดังกล่าวคณาจารย์และศิษย์บาฬีศึกษาพุทธโฆส มีความรู้เชี่ยวชาญหลักภาษาบาลี ได้ผลิตตำราคัมภีร์บาลีสัททาวิเสสมาตามลำดับแล้ว เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ เห็นสมควรทบทวนโครงการจัดทำปทานุกรมพระไตรปิฎก ฉบับบาลี - ไทย (ที่ท่านจัดทำในช่วงที่ ๑) เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติฉลองพระชนมายุครบ ๘๔ พรรษา พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร โดยเปลี่ยนชื่อใหม่เป็น **"โครงการจัดทำสัททานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัย ฉบับบาลี - ไทย เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔"** ดำเนินการวิจัย พิมพ์เผยแผ่ตั้งแต่ปี ๒๕๕๖ เป็นต้นมาจำนวน ๕ เล่ม

ในการจัดทำงานวิจัย **"โครงการจัดทำสัททานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัย ฉบับบาลี - ไทย ฯ"** เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ ได้สั่งกำชับคณะผู้จัดทำว่า "พระพุทธพจน์นั้นมีความสุขุมลุ่มลึกทั้งโดยศัพท์และอรรถดังที่กล่าวแล้วข้างต้น หากจะดำเนินการเพียงคำนิยามสั้น ๆ พร้อมตัวอย่างพอเป็นแนวทางในการสืบค้นดังที่ได้จัดทำขึ้นมาแล้วนั้น ก็จะไม่สำเร็จผลประโยชน์อย่างแท้จริง ดังนั้นขอให้ทางคณะผู้จัดทำได้เพิ่มการวิจัยในแต่ละบทที่เห็นว่ามีความจำเป็นทั้งในเชิงศัพท์และอัตถศาสตร์" เพื่อเป็นแนวทางในการวินิจฉัยและอธิบายความพระพุทธพจน์บทนั้น ๆ จึงวางหลักขั้นตอนดำเนินการ ดังนี้

๑. นำศัพท์บาลีจากพระไตรปิฎกอันไม่ซ้ำกันมาตั้งเป็นประธาน
๒. บอกประเภท หรือชนิดของศัพท์ เช่น ลิงค์ อัพยยศัพท์ กิริยา เป็นต้น
๓. วิเคราะห์สัททนัย (ธาตุปัจจยวิภาค) ตามหลักไวยากรณ์ชั้นสูง
๔. รวบรวมความหมายของศัพท์นั้น ๆ (อัตถุทธาระ) มาไว้ในที่เดียวกัน
๕. รวบรวมอุทาหรณ์ของศัพท์นั้น ๆ มาครบใจความทั้งบาลี อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และคันถันตระอื่น ๆ
๖. อ้างประโยคบาลีที่มาของศัพท์นั้น ๆ จากบาลีพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และคันถันตระอื่น ๆ ที่อธิบายความบาลีที่ยกมาตั้งประธาน
๗. แปลอุทาหรณ์บาลีที่ยกมาตั้งประธานให้มีความหมายสอดคล้องเป็นแนวเดียวกันทั้งพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา

๘. แสดงการสังเคราะห์เชิงวิจัยบทที่ปรากฏในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ฯลฯ ตามนัยคัมภีร์สัททาวิเสส คัมภีร์ไวยากรณ์ชั้นสูง คัมภีร์ฉันท์ คัมภีร์อลังการะ คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา คัมภีร์เนตติ เป็นต้น และ อุปจาระ นยะ เป็นต้น

๙. ตรวจชำระคำศัพท์บาลีและสำนวนคำแปลภาษาไทย ที่ยกมาเป็นอุทาหรณ์

ในการจัดทำตามแนวดำริที่เจ้าประคุณสมเด็จฯ สั่งการ จึงได้ผลงานสัททานุกรมพระไตรปิฎกในลักษณะของการทำวิจัยซึ่งมีเนื้อหาละเอียดมากกว่าต้นฉบับบาลีติปิฎกเมียนมาร์อภิธาน ซึ่งต้นฉบับบาลีเมียนมาร์ ๑ เล่มปริวรรตแปล วิเคราะห์ วิจัย เป็นภาคภาษาไทยได้ ๒ - ๓ เล่ม เมื่อดำเนินการจัดทำต้นฉบับภาคภาษาไทยเล่มที่ ๑ (อ - องฺโคฬาริกตา) เสร็จเรียบร้อยแล้วเจ้าประคุณสมเด็จฯ จึงได้เจริญพรถวายกราบบังคมทูลสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี (พระอิสริยยศ ในปีนั้น) เสด็จพระราชดำเนินในพิธีฉลองสมโภชพระอารามและทรงเจิมคัมภีร์ฉบับปฐมฤกษ์ “สัททานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัยฉบับไทย - บาลี” มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆสนครปฐม ณ วัดพิชยญาติการาม กรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ ๓ มิถุนายน ๒๕๕๖

ในปี พ.ศ. ๒๕๕๗ อาจารย์นิมิตร โพธิพัฒน์ ป.ธ.๙ อาจารย์ประจำมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ผู้ได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่รับผิดชอบการจัดทำต้นฉบับได้เสียชีวิตลงเมื่อวันที่ ๘ พฤศจิกายน ๒๕๕๗ เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ จึงมีบัญชาให้พระราชปริยัติเวที วัดสุวรรณาราม (สมณศักดิ์ในปีนั้น) และ รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล อาจารย์ประจำวิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส ในฐานะกรรมการประจำโครงการ ให้ทำแผนจัดทำต้นฉบับแบบปริวรรตอักษรบาลีเมียนมาร์เป็นบาลีอักษรไทยให้แล้วเสร็จภายในระยะเวลาตามแผนคือ ๒๕๕๙ - ๒๕๖๓ จึงมีกองงานประจำโครงการ ๒ กองงาน ประกอบด้วย

๑. กองงานแปล เรียบเรียง วิจัย ให้ดำเนินการแปล เรียบเรียง วิจัย โดยอาศัยแนวการวิจัย เรียบเรียง ตามต้นฉบับภาคภาษาไทยเล่มที่ ๑ มอบให้พระราชรัตนมุนี รศ.ดร. (บุญเทียม ญาณินฺโท) และคณะเป็นผู้ดำเนินการ ในการแปลเรียบเรียงดังกล่าวนี้ต้องอาศัยผู้มีความรู้ความเชี่ยวชาญทั้งด้านภาษาบาลี และภาษาเมียนมาร์ ควรพิจารณาค่าตอบแทนตามความเหมาะสมของงาน

๒. กองงานปริวรรตติปิฎกบาลีอภิธานเมียนมาร์เป็นบาลีอักษรไทย ให้ดำเนินการปริวรรตตั้งแต่เล่มที่ ๑ ถึงเล่มที่ ๒๑ มอบหมายให้พระเทพสุวรรณเมธี รศ.ดร. (สุชาติ กิตฺติปญฺโญ) และคณะเป็นผู้ดำเนินการ ควรพิจารณาค่าปริวรรต การจัดอาร์ทเวิร์คตามมาตรฐาน ค่าตอบแทนที่ได้ดำเนินการมา

โครงการจัดทำสัททานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัย ฉบับบาลี - ไทย ฯ เป็นงานที่สำคัญที่สุดงานหนึ่งของเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ ท่านตั้งเป้าหมายในการจัดทำให้ครบทุกตัวอักษร จัดพิมพ์ในภาคภาษาไทย จำนวน ๖๙ เล่ม ท่านทำงานนี้ตลอดทั้งชีวิตด้วยความละเอียดอ่อนพิถีพิถัน เพื่อสร้างบรรทัดฐานวิชาการบาลีพระไตรปิฎก ในปี ๒๕๕๔ ที่เริ่มโครงการนี้ เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ อาพาธด้วยโรคไต แม้อาการจะหนักขึ้นตามลำดับ ท่านก็ไม่ท้อถอยในการทำงานนี้ ทำหน้าที่ตรวจ แก้ไขสำนวน เรียบเรียง วิจัยด้วยตัวเองตั้งแต่เล่มที่ ๑ - ๔ และให้ดำเนินการจัดพิมพ์เผยแผ่มาตามลำดับตั้งแต่ปี ๒๕๕๖ เฉพาะเล่มที่ ๕ นี้ เจ้าประคุณสมเด็จฯ ได้ตรวจแก้ไขเสร็จเรียบร้อยแล้วตั้งแต่วันที่ ๓๐ เมษายน ๒๕๖๒ และท่านมอบต้นฉบับให้พระเทพสุวรรณเมธี และ รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล เป็นผู้ตรวจปรู๊ฟแก้ไขจัดอาร์ทเวิร์คครั้งสุดท้ายก่อนการจัดพิมพ์เผยแผ่เหมือนเล่มก่อน ๆ

เมื่อวันที่ ๒๗ มิถุนายน ๒๕๖๒ ก่อนมรณภาพ ๑ วัน เจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ในฐานะรองอธิการบดี มจร วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม เดินทางมาทำหน้าที่เป็นประธานการประชุมคณะกรรมการประจำวิทยาเขตตามวาระปกติ หลังจากเลิกประชุมเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ ได้สอบถามความคืบหน้าในการจัดพิมพ์เล่มที่ ๕ ซึ่งผู้รับผิดชอบในการตรวจรอบสุดท้าย ได้เรียนถวายท่านให้ทราบว่า ยังแก้ไขอักษรที่คลาดเคลื่อนและการจัดหน้าให้ลงตัว คาดว่าจะจัดต้นฉบับพิมพ์เผยแผ่ได้ก่อนเข้าพรรษา ปี ๒๕๖๒ แต่การดำเนินการเพื่อจัดพิมพ์เผยแผ่ได้ยุติลง เมื่อเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ ได้เข้ารับการรักษาตามนัดหมายของแพทย์ในเวลา ๑๔.๐๐ น. ณ โรงพยาบาลกรุงเทพ เกิดอาการหัวใจขาดโลหิตเฉียบพลัน และถึงแก่มรณภาพด้วยอาการอันสงบ ในเวลา ๑๗.๒๔ น. สิริรวมอายุได้ ๗๘ ปี ๔ เดือน ๕๘ พรรษา

ในวาระโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรด ฯ ให้ สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา เจ้าฟ้ามหาจักรีสิรินธร มหาวชิรา-

ลงกรณวรราชภักดี สิริกิจการิณีพีรยพัฒน รัฐสีมาคุณากรปิยชาติ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ ไปพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสโม) ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร วันอาทิตย์ ที่ ๓ พฤษภาคม ๒๕๖๓ ในวาระทรงพระกรุณาโปรด ฯ นี้ ผู้บริหาร คณาจารย์ เจ้าหน้าที่ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม เห็นสมควรให้จัดพิมพ์ เล่มที่ ๕ ในโครงการจัดทำสัททานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัย ฉบับบาลี - ไทย ฯ ซึ่งถือว่า “เป็นผลงานวิชาการลำดับสุดท้ายในชีวิต” เพื่ออุทิศกุศลถวายเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ ผู้เริ่มจัดทำ โดยธนาคารไทยพาณิชย์ จำกัด (มหาชน) ได้ถวายทุนการวิจัยและอุปถัมภ์พิมพ์เผยแผ่

ด้วยคุณเป็นอเนกประการ ที่ท่านเจ้าประคุณสมเด็จ ฯ มีต่อวงการศึกษาบาลีพระพุทธศาสนา บำเพ็ญกิจน้อยใหญ่ทั้งที่เป็นอัตตประโยชน์ ปรหิตประโยชน์ ต่อสังคมสงฆ์ ประเทศชาติ สถาบันพระมหากษัตริย์ และมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ด้วยพลานุภาพแห่งธรรมทานนี้ จงสัมฤทธิ์ประสิทธิ์ศุภผลเพิ่มพูนบารมีธรรมยิ่งขึ้นไปในสัมปรายภพแด่เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถร) สมดังเจตนาปรารภทุกประการ เทอญ ฯ

พระเทพปริยัติมุนี
(มีชัย วีรปญฺโญ ป.ธ.๙, รศ.ดร.)
รองอธิการบดี
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

คำปรารภ

(โดยเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์)

พระพุทธพจน์ เป็นวิสัยแห่งพระสัพพัญญุตญาณ มีความงามในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด มีความสุขุมลุ่มลึกโดยศัพท์ (สทฺทคมฺภีร) ความหมาย (อตฺถคมฺภีร) ศัพท์และความหมาย (สทฺทตฺถคมฺภีร) พุทธประสงค์ (อธิปฺปาย) มีนัยที่วิจิตรพิสดาร (นานานยวิจิตฺร-ปาฬิ) ตรัสไว้ทั้งโดยตรง (นีตตฺถนย) โดยอ้อม (เนยฺยตฺถนย) ยากยิ่งที่จะเข้าใจได้ตามสภาวะ (ยถาสภาว) และตามพุทธประสงค์ (ยถาธิปฺเปต) สมจริงดังพุทธดำรัสว่า

> อธิคโต โข มฺยายํ ธมฺโม คมฺภีโร ทุทฺทโส ทุรนุโพโธ สนฺโต ปณีโต อตกฺกาวจโร นิปุโณ ปณฺฑิตเวทนีโย. (วิ.มหา. ๔/๗/๗)
>
> ธรรม (อริยสัจ ๔) ที่เราได้บรรลุแล้วนี้ ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต ไม่เป็นวิสัยแห่งตรรกะ ละเอียด ผู้มีปัญญา (ที่ปฏิบัติโดยชอบเท่านั้น) จึงจะรู้ได้.

พระพุทธพจน์ ซึ่งคันถรจนาจารย์ ได้จดจารึกลงเป็นลายลักษณ์ เริ่มต้นที่ประเทศลังกา โดยยึดถือเอาแบบฉบับที่พระสังคีติกาจารย์กระทำไว้ในครั้งปฐมสังคายนาเป็นหลัก รวมเรียกว่า "**พระไตรปิฎก**" นั้นเป็นภาษาบาลี เนื่องจากเหตุนี้ คัมภีร์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นภายหลังอันเป็นขั้นเป็นตอน ตั้งต้นแต่คัมภีร์อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และคัมภีร์สัททาวิเสส เป็นลำดับลงมา ล้วนมีจุดมุ่งหมายที่จะอธิบายความในพระไตรปิฎกให้กระจ่างแจ้งให้กว้างขวาง หรือให้เห็นความลุ่มลึกยิ่งขึ้น ทั้งในทางหลักภาษาสภาวธรรมและในทางวรรณคดี ต้องนับว่าคัมภีร์ดังกล่าวมีประโยชน์อันยิ่งใหญ่ไพศาลแก่ผู้ใคร่การศึกษาภาษาบาลี เพราะผู้ที่เรียนรู้ภาษาบาลีเป็นอย่างดีย่อมเข้าใจบทพยัญชนะในพระไตรปิฎกได้ถูกต้อง อันจะนำมาซึ่งความเข้าใจอรรถของบทพยัญชนะเหล่านั้นได้ถูกต้องตรงตามหลักการใช้ภาษา จัดได้ว่าเป็นผู้ธำรงรักษ์พระสัทธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างแท้จริง

ด้วยเหตุดังกล่าว ผู้ต้องการศึกษาพระไตรปิฎก จึงควรเรียนรู้ภาษาบาลี (ไวยากรณ์บาลี) ให้แตกฉานก่อน เพราะเป็นระเบียบภาษาที่ช่วยให้เข้าใจเนื้อความในพระไตรปิฎกได้ชัดเจน มิฉะนั้นแล้ว ย่อมเกิดความสงสัยในข้อความทุกๆ บท เหมือนช้างตาบอดเที่ยวไปในป่า ดังข้อความที่กล่าวไว้ในโมคคัลลานปัญจิกาฎีกา หน้า ๑๖ ว่า

โย นิรุตฺตึ น สิกฺเขยฺย สิกฺขนฺโต ปิฏกตฺตยํ
ปเท ปเท วิกงฺเขยฺย วเน อนฺธคโช ยถา.

บุคคลใดศึกษาพระไตรปิฎกอยู่ แต่ไม่เรียนรู้ไวยากรณ์ (ภาษาบาลี) เขาพึงสงสัยในทุกๆ บท เหมือนช้างตาบอดเที่ยวไปในป่า (ไพรสณฑ์) ฉะนั้น.

บุรพาจารย์ทั้งหลายได้เห็นคุณูปการของภาษาบาลีเช่นนี้ จึงตั้งใจสืบทอดการศึกษาภาษาบาลี และมีการตรวจชำระบาลีพระไตรปิฎกและอรรถกถา ฎีกา สืบทอดกันมาเป็นช่วงๆ โดยไม่ขาดสาย และมีการแต่งตำราไวยากรณ์ภาษาบาลี เพื่อเป็นคู่มือในการศึกษาบาลีพุทธพจน์หลายคัมภีร์ หลายยุค นับตั้งแต่ยุคพุทธกาล เช่น พระมหากัจจายนะ มหาสาวก แต่งคัมภีร์ไวยากรณ์ชื่อมหานิรุตติและนิรุตติปิฎก พระอาจารย์กัจจายนะ แต่งคัมภีร์ไวยากรณ์ชื่อกัจจายนะ พระอาจารย์โมคคัลลานะแต่งคัมภีร์โมคคัลลานะ พระอาจารย์อัคควังสะแต่งคัมภีร์สัททนีติเป็นต้น กลุ่มคัมภีร์สัททาวิเสสที่มีอิทธิพลและมีประโยชน์เกื้อกูลต่อการศึกษาพระไตรปิฎกเหล่านี้ เรียกว่า **ปิฏกตฺตฺยางฺค** (ปิฏกตฺตย + องฺค) คัมภีร์ที่เป็นเสมือนอวัยวะส่วนต่างๆ ของพระไตรปิฎก

ในประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท เช่น ประเทศไทย พม่า ลังกา คณะสงฆ์ต่างส่งเสริมพระภิกษุและสามเณรให้ศึกษาภาษาบาลีอย่างจริงจัง เพื่อให้พระภิกษุและสามเณรมีความรู้ความแตกฉานในภาษาบาลีก่อน จากนั้นจะได้ศึกษาพระพุทธวจนะอันเป็นตัวพระปริยัติศาสนาได้อย่างถูกต้อง เมื่อศึกษาพระปริยัติศาสนาได้อย่างถูกต้องแล้ว ย่อมเป็นปัจจัยส่งเสริมให้เกิดสุปฏิบัติ อุชุปฏิบัติ ญายปฏิบัติ สามีจิปฏิบัติ อันเป็นตัวปฏิบัติศาสนาซึ่งเป็นเหตุให้ได้รับผลคือปฏิเวธศาสนาตามมา จัดเข้าในหลักที่ท่านกล่าวไว้ว่า

เย สนฺธินามาทิปเภททกฺขา
หุตฺวา วิสิฏฺเฐ ปิฏกตฺตยสฺมึ
กุพฺพนฺติ โยคํ ปรมานุภาวา
วินฺทนฺติ กามํ วิวิธตฺถสารํ. (นีติ.สุตฺต. ๑)

ชนเหล่าใดแตกฉาน[ภาษาบาลี] ในประเภทแห่งสนธิและนาม เป็นต้นแล้ว ทำความเพียรในพระไตรปิฎก อัน

ประเสริฐ ด้วยกำลังความรู้อันดีเลิศ ชนเหล่านั้น ย่อมได้รับอรรถอันเป็นแก่นสารต่างๆ.

สุตฺตนฺเต รกฺขิเต สนฺเต ปฏิปตฺติ โหติ รกฺขิตา
ปฏิปตฺติยํ ฐิโต ธีโร โยคกฺเขมา น ธํสติ.

(นีติ.สุตฺต.นิคมนคาถา)

เมื่อพระสูตรและพระอภิธรรม (ปริยัติ) ที่ได้รับการรักษาไว้ยังมีอยู่ การปฏิบัติก็เป็นอันได้รับการรักษาไว้ด้วย บัณฑิตผู้ดำรงมั่นในการปฏิบัติแล้ว ย่อมไม่คลาดจากธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะ (พระนิพพาน).

เนื่องจากพระพุทธพจน์ (พระไตรปิฎก) มีความสุขุมลุ่มลึกทั้งโดยศัพท์ และความหมาย ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ดังนั้น ข้าพเจ้า จึงมีความปรารถนาอยู่เสมอว่า "เมื่อไรหนอ จึงจะมีคัมภีร์ที่เป็นสื่อศึกษาวิเคราะห์วิจัยหลักพระพุทธวจนะตามหลักศัพทศาสตร์ และอัตถศาสตร์ที่บุรพาจารย์ได้รจนาไว้เป็นแนวทางในการศึกษาพระไตรปิฎกในรูปของภาษาไทยอย่างกระจ่างแจ้ง ให้สมกับคำสวดสรรเสริญกันอยู่ทุกเมื่อเชื่อวันว่า **สาตฺถํ สพฺยญฺชนํ เกวลปริปุณฺณํ ปริสุทฺธํ พฺรหฺมจริยํ ฯเปฯ** "พระพุทธองค์ทรงประกาศ พรหมจรรย์ (คำสอน) บริสุทธิ์ (ไม่มีมลทิน) บริบูรณ์ (ครบถ้วนไม่ยิ่งหย่อน) สิ้นเชิง (เป็นโลกุตตรธรรม ไม่เจือปนด้วยโลกิยธรรม) พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ" ซึ่งจะก่อให้เกิดศรัทธาและความเคารพเทิดทูนบูชาว่า พระพุทธดำรัสที่ตรัสเป็นภาษาบาลีนั้น ช่างบริสุทธิ์บริบูรณ์ทั้งอรรถะและพยัญชนะสมเป็นภาษาพระสัพพัญญุตญาณ" อย่างแท้จริง

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๓๒ ข้าพเจ้า[๑] ได้มีโอกาสจัดทำ**โครงการปทานุกรมพระไตรปิฎกฉบับ บาลี - ไทย** เพื่อเป็นคู่มือในการศึกษาพระไตรปิฎก ซึ่งได้รับการพิจารณาเห็นชอบและสนับสนุนจากมหาเถรสมาคม ในการประชุมมหาเถรสมาคม เมื่อวันที่ ๒๐ กันยายน ๒๕๓๒ ในการจัดทำครั้งนั้นได้อาศัย ติปิฎกะ - ปาฬิ - เมียนมาภิธานฉบับตีพิมพ์

---

[๑] ขณะดำรงสมณศักดิ์พระราชาคณะชั้นราช ที่ พระราชปริยัติโมลี ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดชนะสงคราม

ปีพุทธศักราช ๒๕๐๗ เป็นหลัก โดยคงรูปแบบตามต้นฉบับเดิม แต่ดำเนินการเพียง ๓ เล่ม ก็ได้ยุติลงด้วยข้อจำกัดบางประการ

ในปี ๒๕๕๔ เป็นปีที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวองค์เอกอัครศาสนูปถัมภก ทรงเจริญพระชนมายุครบ ๗ รอบปีนักษัตร ๘๔ พระชันษา จึงเห็นสมควรทบทวนโครงการจัดทำปทานุกรมพระไตรปิฎก ฉบับบาลี - ไทยขึ้นใหม่ เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติฉลองพระชนมายุครบ ๘๔ พรรษา โดยมี**พระพรหมโมลี** [๑] ร่วมกับศูนย์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติเป็นผู้รับผิดชอบโครงการ และได้รับการพิจารณาเห็นชอบและสนับสนุนจากมหาเถรสมาคมในการประชุมมหาเถรสมาคมครั้งที่ ๓/๒๕๕๓ เมื่อวันที่ ๒๙ มกราคม ๒๕๕๓ โดยเปลี่ยนชื่อใหม่เป็น **"โครงการจัดทำสัททานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัย ฉบับบาลี - ไทย เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔"**[๒]

ในการจัดทำครั้งนี้ ทางคณะผู้จัดทำได้เล็งเห็นว่า เนื่องจากพระพุทธพจน์นั้น มีความสุขุมลุ่มลึกทั้งโดยศัพท์และอรรถดังที่กล่าวแล้วข้างต้น หากจะดำเนินการเพียงคำนิยามสั้นๆ พร้อมตัวอย่างพอเป็นแนวทางในการสืบค้นดังที่ได้จัดทำมาแล้วนั้น ก็จะไม่สำเร็จผลประโยชน์อย่างแท้จริง ดังนั้น ทางคณะผู้จัดทำจึงได้เพิ่มการวิจัยในแต่ละบทที่เห็นว่ามีความจำเป็นทั้งในเชิงศัพทศาสตร์และอัตถศาสตร์ เพื่อเป็นแนวทางในการวินิจฉัยและอธิบายความพระพุทธพจน์บทนั้นๆ โดยวางหลักขั้นตอนดำเนินการ ดังนี้

๑. นำศัพท์บาลีจากพระไตรปิฎกอันไม่ซ้ำกันมาตั้งเป็นประธาน

๒. บอกประเภท หรือชนิดของศัพท์ เช่น ลิงค์ อัพยยศัพท์ กิริยา เป็นต้น

---

[๑] สมเด็จพระราชาคณะ ที่ **สมเด็จพระพุทธชินวงศ์** ศาสตราจารย์พิเศษ สาขาภาษาบาลี เจ้าคณะใหญ่หนกลาง, กรรมการมหาเถรสมาคม, ประธานกรรมการศูนย์เผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ, เจ้าอาวาสวัดพิชยญาติการาม เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร และดำรงตำแหน่งรองอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม มรณภาพเมื่อวันที่ ๒๗ มิถุนายน ๒๕๖๒

[๒] ดูเหตุผลการเปลี่ยนชื่อจากปทานุกรมฯ เป็นสัททานุกรมฯ คำชี้แจง (๑) หน้า ๗๐

๓. วิเคราะห์สัททนัย (ธาตุปัจจยวิภาค) ตามหลักไวยากรณ์ชั้นสูง
๔. รวบรวมความหมายของศัพท์นั้นๆ (อัตถุทธาระ) มาไว้ในที่เดียวกัน
๕. รวบรวมอุทาหรณ์ของศัพท์นั้นๆ มาครบใจความทั้งบาลี อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และคันถันตระอื่นๆ
๖. อ้างประโยคบาลีที่มาของศัพท์นั้นๆ จากบาลีพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และคันถันตระอื่นๆ ที่อธิบายความบาลีที่ยกมาตั้งเป็นประธาน
๗. แปลอุทาหรณ์บาลีที่ยกมาตั้งเป็นประธานให้มีความหมายสอดคล้องเป็นแนวเดียวกัน ทั้งพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา
๘. แสดงการสังเคราะห์เชิงวิจัยบทที่ปรากฏในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ฯลฯ ตามนัยคัมภีร์สัททาวิเสส (คัมภีร์ไวยากรณ์ชั้นสูง คัมภีร์ฉันท์ คัมภีร์อลังการะ คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา คัมภีร์เนตติ เป็นต้น) อุปจาระ นยะ เป็นต้น
๙. ตรวจชำระคำศัพท์บาลีและสำนวนคำแปลภาษาไทย ที่ยกมาเป็นอุทาหรณ์

โดยมีวัตถุประสงค์ที่สำคัญ ดังนี้
๑. เพื่อเฉลิมพระเกียรติในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเจริญพระชนมายุครบ ๗ รอบ ๘๔ พระชันษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔
๒. เพื่อป้องกันสัทธรรมปฏิรูปในรูปของภาษาบาลี
๓. เพื่อให้มีการใช้ศัพท์ธรรมโดยถูกต้องพร้อมทั้งอรรถ (สาตฺถํ) พร้อมทั้งพยัญชนะ (สพฺยญฺชนํ)
๔. เพื่อเป็นแหล่งข้อมูลความรู้และมรดกธรรมทางพระพุทธศาสนา
๕. เพื่อเป็นคู่มือศึกษาค้นคว้าบาลีพระไตรปิฎกของนิสิตนักศึกษา และบัณฑิตชนทั่วไป โดยสะดวกและรวดเร็ว

คัมภีร์ **"สัททานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัยฯ"** ชุดนี้ หากจัดทำได้สำเร็จ จะเป็นเครื่องเชิดชูคัมภีร์พระไตรปิฎกให้สูงค่ายิ่งขึ้น นอกจากนี้ ยังจะเป็นศักดิ์ศรีและวิทยาภรณ์อันล้ำค่าใช้เป็นเครื่องประดับชาติ ประดับพระศาสนา ประดับวัดวาอาราม ประดับท่านเจ้าอาวาส เจ้าคณะพระสังฆาธิการ และพระภิกษุสงฆ์ทั่วไป ประดับสถาบันการศึกษาทั้งฝ่ายธรรม ฝ่ายโลก ประดับบุคคลผู้สนใจใคร่หาความรู้ในคัมภีร์พระไตรปิฎก ส่วนวัดวาอารามใดมีคัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับบาลี และหรือมีคัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยอยู่แล้ว สมควร

อย่างยิ่งที่จะต้องมีคัมภีร์ **"สัททานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัยฯ"** นี้ไว้เคียงคู่ เช่นเดียวกับ พจนานุกรมไทยเคียงคู่กับภาษาไทย ฉะนั้น

คัมภีร์ **"สัททานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัยฯ"** นี้ เป็นหนังสือชุดใหญ่ ประมาณว่าหากจัดแปลและพิมพ์เป็นรูปเล่มทั้งหมด จะเป็นหนังสือถึง ๖๙ เล่ม ฉะนั้น การแปลและจัดพิมพ์ให้แล้วเสร็จคราวเดียว จึงเป็นการทำได้ยากยิ่ง เพราะต้องใช้เวลานาน ต้องใช้บุคลากรและทุนทรัพย์ในการจัดทำต้นฉบับและจัดพิมพ์เป็นจำนวนมาก ดังนั้น เมื่อแปลเสร็จแต่ละเล่ม จะจัดพิมพ์เป็นคราวๆ ไป จนกว่าจะครบจำนวนของหนังสือ

ในปี ๒๕๕๖ ทางคณะผู้จัดทำโครงการฯ ได้พิจารณาเห็นว่า ต้นฉบับเล่ม ๑ มีความสมบูรณ์ได้ผ่านการตรวจแก้ไขจากคณะกรรมการตรวจสำนวนแปลแล้ว พร้อมที่จะดำเนินการจัดพิมพ์เป็นฉบับปฐมฤกษ์ได้ โดยมีวัตถุประสงค์ ดังนี้

- เพื่อเป็นแนวทางในการประมวลสาระ ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคัมภีร์ของคณะกรรมการที่จะจัดทำต้นฉบับเล่มต่อๆ ไป
- เพื่อเผยแผ่สาระสัททานุกรมพระไตรปิฎกสู่วงการนักศึกษาภาษาบาลีตลอดถึงพุทธศาสนิกชนผู้สนใจใคร่ต่อการศึกษาบทพยัญชนะในบาลีพระไตรปิฎก
- เพื่อนำข้อเสนอแนะจากท่านผู้รู้มาดำเนินการปรับปรุงแก้ไขให้มีความถูกต้องสมบูรณ์ในการจัดทำเล่มต่อไป

ดังนั้น ทางโครงการฯ จึงได้จัดพิมพ์เป็นจำนวน ๕,๐๐๐ เล่ม เพื่อมอบให้วัด สถาบันการศึกษา และองค์กรทางพระพุทธศาสนาทั่วประเทศ

คัมภีร์ **"สัททานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัยฯ"** นี้ เป็นหนังสือใหญ่คัมภีร์หนึ่งดังกล่าวแล้ว ซึ่งยังไม่เคยมีมาในประเทศไทยในรัชกาลใดๆ ในอดีต ไม่มีผู้ใดเคยคาดฝันมาก่อนว่า ในประเทศไทยของเรานี้ จะมีคัมภีร์ดังกล่าวเกิดขึ้น และแล้วก็ไม่มีผู้ใดคาดฝันอีกเหมือนกันว่าจะมีสิ่งดลบันดาลให้คัมภีร์สัททานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัยฯ เกิดมีขึ้นในประเทศไทย ในสมัยรัชกาลที่ ๙ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ดังนั้น จึงควรกล่าวได้อย่างเต็มภาคภูมิว่า สิ่งที่ดลบันดาลดังกล่าวนั้น คือ พระบรมโพธิสมภาร พระบุญญาธิการ พระบารมีธรรม ของสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า รัชกาลที่ ๙ องค์เอกอัครศาสนูปถัมภก ดลบันดาลให้เกิดมีคัมภีร์สัททานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัยฯ ขึ้นในประเทศไทย เพื่อเป็นอาภรณ์ประดับ

ประเทศชาติ และพระศาสนา เป็นเครื่องเชิดชูเกียรติของประเทศไทยให้เป็นที่ประจักษ์โดยทั่วไป สิ่งนี้จัดเข้าในภาวการณ์ที่เป็นส่วนเอกมหัจฉริยภาพได้อยู่ คณะสงฆ์โดยมหาเถรสมาคม ขอถวายเป็นส่วนเสริมพระบรมโพธิสมภาร พระบุญญาธิการ พระบารมีธรรม และขอถวายเป็นส่วนเฉลิมพระเกียรติแห่งสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ในวโรกาสที่ทรงเจริญพระชนมายุครบ ๗ รอบ ๘๔ พระชันษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔

ความบังเกิดขึ้นแห่งคัมภีร์สัททานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัยฯ ในประเทศไทยนั้น นอกจากจะมีสิ่งดลบันดาลดังกล่าวมาแล้ว ยังมีภาวการณ์เฉพาะหน้าเข้าช่วยส่งเสริมอีก กล่าวคือ ความตั้งใจแน่วแน่ที่จะปฏิบัติภารกิจอันเป็นหน้าที่ของกองการจัดแปลฯ ทั้งของฝ่ายผู้อำนวยการ ทั้งของฝ่ายคณะกรรมการจัดแปล และยังได้อาศัยความร่วมมือด้วยดีจากพระภิกษุสงฆ์ เจ้าอาวาส เจ้าคณะทุกระดับ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ตลอดไปถึงพุทธศาสนิกชน ขออนุโมทนาสาธุการคณะผู้ดำเนินงานดังกล่าวทุกท่าน

หวังว่า คัมภีร์สัททานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัยฯ นี้จะเป็นส่วนหนึ่งแห่งประกายปัญญาที่ช่วยเอื้อให้หลักธรรมคำสอนของพระบรมศาสดาได้แพร่หลายในวิถีทางที่ถูกต้องสืบไป และขออุทิศน้ำพักน้ำแรงบูชาท่านบุรพาจารย์ผู้รักษาพระพุทธศาสนาสืบ ๆ กันมา เพื่อความวัฒนสถาพรแห่งพระบวรพุทธศาสนา ชั่วกาลนิรันดร

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์

(สมเด็จพระพุทธชินวงศ์)
เจ้าคณะใหญ่หนกลาง, กรรมการมหาเถรสมาคม
ประธานกรรมการศูนย์เผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ
เจ้าอาวาสวัดพิชยญาติการาม

สจฺจํ สตฺโต ปฏิสนฺธิ ปจฺจยาการเมว จ
ทุทฺทสา จตุโร ธมฺมา เทเสตุํ จ สุทุกฺกรา.

(วิสุทฺธิ. ๒/๑๗๒)

ธรรม ๔ ประการ คือ อริยสัจ เหล่าสัตว์ ปฏิสนธิ และ ปัจจยาการ (ปฏิจจสมุปบาท) เป็นธรรมที่เห็นได้ยาก ทั้งยากที่จะแสดงให้ผู้อื่นเข้าใจ.

บทนำ

ความหมายและความสำคัญของภาษาบาลี

ศาสนาทั้งหลายในโลกนี้ ต่างมีภาษาสำหรับจารึกศาสนธรรมคำสอนของพระศาสดาผู้ก่อตั้งศาสนานั้นๆ ภาษาสันสกฤตผู้นับถือศาสนาพราหมณ์นับถือว่าเป็นภาษาอันศักดิ์สิทธิ์ เพราะจารึกคำสอนของพระเวทฉันใด แม้ภาษาบาลีก็เป็นเช่นเดียวกัน ชาวพุทธทั้งหลายฝ่ายเถรวาทก็นับถือว่าเป็นภาษาศักดิ์สิทธิ์ เพราะจารึกพระธรรมอันเป็นคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่อนุพุทธยุคหลังได้เรียนรู้ ได้ศึกษาพระพุทธธรรมได้โดยง่าย พระมหาเถระทั้งหลายผู้แต่งคัมภีร์อรรถกถา และฎีกา เป็นต้น ต่างใช้ภาษาบาลีเป็นหลักในการแต่งคัมภีร์เหล่านั้น

ฉะนั้น การที่จะมีความรู้ความเข้าใจในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทโดยถูกต้องและสมบูรณ์แบบที่สุดนั้น ขึ้นอยู่กับภูมิความรู้ความแตกฉานภาษาบาลีเป็นสำคัญ เพราะพระธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และคัมภีร์อธิบายความพระธรรมทั้งหลาย ล้วนอยู่ในรูปของภาษาบาลีทั้งสิ้น

ชื่อต่าง ๆ ของภาษาบาลี

ชื่อของภาษาบาลี (หรือภาษามคธ) ที่ท่านแสดงไว้ในคัมภีร์ยุคต้นๆ นั้น ได้พบหลักฐานแสดงไว้ต่างๆ กัน ดังนี้ :-

ในบทภาชนีย์แห่งปฐมปาราชิก ในปาราชิกกัณฑ์ ท่านแสดงไว้ว่า ภิกษุบอกลาสิกขาในสำนักของชนชาวมิลักขะด้วยอริยภาษา หากชนชาวมิลักขะไม่เข้าใจ สิกขาย่อมไม่เป็นอันบอกลา[๑] คำว่า **อริยภาษา** ในบทภาชนีย์แห่งปฐมปาราชิก ในปาราชิกกัณฑ์นั้น ไม่ใช่ภาษาอื่นที่ไหน พระอรรถกถาจารย์กล่าวรับรองว่า เป็นภาษามคธที่ชาวอริยะทั้งหลายใช้กันอยู่ในแคว้นมคธนั่นเอง[๒] เมื่อเป็นเช่นนี้ ภาษาบาลีที่เรารู้จักกันในปัจจุบันนี้ คือ

---

[๑] อริยเกน มิลกฺขสฺส สนฺติเก สิกฺขํ ปจฺจกฺขาติ.
โส จ น ปฏิวิชานาติ. อปจฺจกฺขาตา โหติ สิกฺขา. (วิ. ๑/๓๓)

[๒] อริยกํ นาม อริยกโวหาโร มาคธภาสา. (วิ.อฏฺ. ๑/๒๒๐)

อริยกภาษา = ภาษาของชนชาวอริยะ หรือชนผู้ประเสริฐ ส่วนในปฏิสัมภิทามรรค สัมโมหวิโนทนีอรรถกถาและมูลฎีกานั้นได้พบการเรียกภาษาบาลีว่า**ธัมมนิรุตติ**บ้าง **สภาวนิรุตติ**บ้าง[๑] ในคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาอื่นๆ กลับได้พบการเรียกชื่อภาษาบาลีต่างๆ เช่น **มคธภาษา**บ้าง **ตันติภาษา**บ้าง แต่ที่พบใช้มากที่สุดคือ **มคธภาษา**

ในอรรถกถาธรรมบทได้พบว่าท่านใช้ชื่อบาลีเป็นตันติภาษา, ที่ใช้ชื่อว่า มูลภาษา พบในอรรถกถาปฏิสัมภิทามรรค ที่ใช้ชื่อว่า **ปกติภาษา** พบในวชิรพุทธิฎีกา[๒] ฉะนั้น เมื่อรวมชื่อที่ได้พบทั้งหมดแล้ว จะปรากฏตามหลักฐานดังนี้ ในบาลี อรรถกถา และฎีกา พบการใช้ภาษาบาลีโดยชื่อว่า อริยภาษา ธัมมนิรุตติ สภาวนิรุตติ มาคธภาษา ตันติภาษา มูลภาษา และปกติภาษาเท่านั้น ส่วนที่ชื่อว่า บาลี ไม่พบที่ใช้[๓]

---

[๑] ตตฺร ธมฺมนิรุตฺตาภิลาเป ญาเณ (อภิ.วิ. ๓๐๗) นฺติ ตสฺมึ อตฺเถ จ ธมฺเม จ สภาวนิรุตฺติ. ตสฺสา อภิลาเป ตํ สภาวนิรุตฺตึ สทฺทํ อารมฺมณํ กตฺวา ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส ตสฺมึ สภาวนิรุตฺตาภิลาเป ปเภทคตํ ญาณํ นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา. (อภิ.อฏฺ. ๒/๓๗๐-๑) สภาวนิรุตฺตีติ มาคธภาสา อธิปฺเปตา. (มูลฎี. ๑/๕)

[๒] อาโรปยิตฺวาน ตนฺติภาสํ มโนรมํ. (ธมฺม.อฏฺ. ๑/๒)
เอวํ ตสฺสา ธมฺมนิรุตฺติสญฺญิตาย สภาวนิรุตฺติยา มาคธิกาย สพฺพสตฺตานํ มูลภาสาย ปเภทคตํ ญาณํ นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา. (ปฏิสํ.อฏฺ. ๑/๕)
ในมหาวังสคาถา ๓๗/๒๔๔ เรียกภาษาบาลีว่า ปกติภาษา เช่นกัน.
อฏฺฐกถานิสฺสิโตติ อฏฺฐกถานิสฺสิตวเสน จิโต.
ปุพฺเพ ปกติภาสาย วุตฺตํ อฏฺฐกถํ สนฺธาย. (วชิร. ๒๙๑, สารตฺถ. ๓/๖)

[๓] แม้พระโมคคัลลานเถระผู้แต่งคัมภีร์โมคคัลลานะ ก็ไม่เรียกคัมภีร์ที่ท่านแต่งว่า "ปาฬิเวยฺยากรณ" แต่กลับตั้งชื่อว่า "มาคธสทฺทลกฺขณ (สูตรไวยากรณ์ภาษามคธ) ในสีลขันธวรรคฎีกาเก่า (๑๖), มูลปัณณาสฎีกา (๑๑๗) ได้พบข้อที่ท่านพรรณาอรรถแห่งบทว่า "ตนฺติยานุจฺฉวิกํ" ว่า "ปาฬิคติยา อนุโลมิกํ, ปาฬิภาสายานุวิธายินินฺติ อตฺโถ". แต่ในสีลขันธวรรคฎีกาเก่าที่พิมพ์ครั้งก่อนๆ, สังยุตฎีกา (๑/๑๗) และอังคุตตรฎีกา (๑/๑๙) พบปาฐะว่า ปาฬิจฺฉายานุวิธายินินฺติ อตฺโถ เท่านั้น ปาฐะดังกล่าวเป็นปาฐะโบราณ เพราะในสีลขันธวรรคฎีกาใหม่ (๑/๓๐) หากอ้างถึงบทวรรณนานี้ว่า "ตสฺสา (ตนฺติยา) นยสงฺขาตาย คติยา ฉวึ ฉายํ อนุคตาติ ตนฺตินยานุจฺฉวิกา. คำว่า ฉายา ใน ปาฬิจฺฉายา นั้น เป็นบทวรรณนาของคำว่า ฉวิ ในบทว่า อนุจฺฉวิกํ.

รากฐานเดิมของ ปาฬิ (บาฬี)

คำว่า **ปาฬิ** มีใช้เป็นครั้งแรกในคัมภีร์อรรถกถาของพระพุทธโฆสาจารย์ เช่น ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวว่า **ปาฬิยํ** (ในพระบาลี) ซึ่งหมายถึงพระไตรปิฎก ต่อมาชื่อบาลีได้กลายเป็นชื่อของภาษาที่ใช้ในพระไตรปิฎก จึงเรียกว่า **ภาษาบาลี** คือ ภาษาที่รักษาพระพุทธพจน์ มีแสดงไว้ในคัมภีร์ไวยากรณ์บาลี ดังนี้

พุทฺธวจนํ ปาเลตีติ ปาฬิ (ภาษาที่รักษาพระพุทธพจน์ ชื่อว่า บาฬี) ปา ธาตุ = รักษา+ ฬิ ปัจจัยในกัตตุสาธนะ ลงด้วยสูตรในโมคคัลลานไวยากรณ์ (ปริจเฉทที่ ๗ สูตร ๒๒๘) ว่า ปาโต ฬิ (ลง ฬิ ปัจจัยท้าย ปา ธาตุ), อตฺถํ ปาเลตีติ ปาฬิ, ลสฺส ฬตฺตํ (พระพุทธพจน์ที่รักษาเนื้อความชื่อว่า บาฬี แปลง ล เป็น ฬ) ปา ธาตุ = รักษา + ลิ ปัจจัยในกัตตุสาธนะ กล่าวไว้ในคัมภีร์สัททนีติปกรณ์ (ธาตุมาลา หน้า ๔๕๒) แม้คำว่า **ปาฬิ** จะมีรูปเป็น **ฬ** ตามคำอธิบายของคัมภีร์ทั้งสองนั้น แต่มีความหมายต่างกัน โดยโมคคัลลานไวยากรณ์กล่าวว่า*เป็นภาษา* แต่คัมภีร์สัททนีติปกรณ์กล่าวว่า *เป็นพระพุทธพจน์*

อนึ่ง ในสัททนีติปกรณ์ (ธาตุมาลา หน้า ๔๕๓) กล่าวว่า คำว่า **ปาฬิ** มีความหมาย ๓ ประการ คือ พระพุทธพจน์, ปริยัติธรรม (ปาฬิธมฺม) เช่น ปาฬิยา อตฺถมุปปริกฺขนฺติ (ย่อมใคร่ครวญเนื้อความของพระบาลี) ขอบสระ, เขื่อน (ตฬากปาฬิ) เช่น มหโต ตฬากสฺส ปาฬิ (ขอบของสระน้ำใหญ่) ลำดับ, แถว, แนว (ปนฺติ) เช่น ปาฬิยา นิสีทึสุ (นั่งตามลำดับ), ปาฬิการโก ภิกฺขุ (ภิกษุผู้จัดลำดับ) แม้คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา (คาถา ๙๙๖) ก็กล่าวถึง **ปาฬิ** ศัพท์ว่า เสตุมฺหิ ตนฺติปนฺตีสุ นาริยํ ปาฬิ กถฺยเต. (ปาฬิ ศัพท์กล่าวไว้ในอิตถีลิงค์ในความหมายว่า เขื่อน, พระพุทธพจน์ และลำดับ)

จะเห็นได้ว่า โมคคัลลานไวยากรณ์ สัททนีติปกรณ์ และอภิธานัปปทีปิกา กล่าวไว้เหมือนกันว่า **ปาฬิ** ศัพท์ที่มีความหมายว่า พระพุทธพจน์ หรือภาษาบาลี มีรูปเป็น **ฬ** อย่างเดียว แต่ความหมายสุดท้ายว่า ลำดับ พบเป็นรูปว่า **ปาลิ** และ **ปาลี** ในคัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์ (สูตร ๑๙๘) ว่า **อลฺลฺยาทโย** (อลฺลิ ศัพท์เป็นต้นย่อมสำเร็จ[ด้วย ลิ ปัจจัย]) ดังข้อความว่า ปาเลติ รกฺขตีติ ปาลิ, งีมฺหิ ปาลี, ปนฺติ (สิ่งที่รักษาไว้ ชื่อว่า ปาลิ เมื่อลง งี ปัจจัย [อี อิตถีปัจจัย] ได้รูปว่า **ปาลี** หมายถึง ลำดับ)

นอกจากนั้น คำว่า **ปาฬิ** ที่แปลว่า พระบาลี, พระพุทธพจน์ ยังมีความหมายอีก ๒ ประการตามที่กล่าวไว้ในสัททนีติปกรณ์ (ธาตุมาลา หน้า ๔๕๓) ว่า

สิ่งที่เหมือนขอบสระ = ปาฬิ วิยาติ ปาฬิ (ปาฬิ ศัพท์ + ณ ปัจจัยในอุปมาตัทธิต), ลำดับของกลุ่มคำอันยิ่งยวด = ปกฏฺฐานํ วจนปฺปพนฺธานํ อาฬีติ ปาฬิ (ฉัฏฐีตัปปุริสสมาส ปกฏฺฐ ศัพท์ + อาฬิ ศัพท์ แปลง ปกฏฺฐ เป็น ป)

ความหมายสุดท้ายว่า "ลำดับของกลุ่มคำอันยิ่งยวด" กล่าวไว้ตามข้อความในฎีกาของมูลปัณณาสก์และอังคุตตรนิกายว่า

ปกฏฺฐานํ อุกฺกฏฺฐานํ สีลาทิอตฺถานํ โพธนโต สภาวนิรุตฺติวเสน พุทฺธาทีหิ ภาสิตตฺตา จ ปกฏฺฐานํ วจนปฺปพนฺธานํ อาฬีติ ปาฬิ, ปริยตฺติธมฺโม. (ม.ฏี. ๒/๒๓๒)

ลำดับของกลุ่มคำอันยิ่งยวด เพราะแสดงเนื้อความมีศีลเป็นต้น อันยิ่งยวดคือยอดเยี่ยม และเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าเป็นต้นตรัสไว้ด้วยความเป็นสภาวนิรุตติ (ภาษาที่กล่าวตามธรรมชาติตั้งแต่ต้นกัปเป็นต้นมา) ชื่อว่า ปาฬิ คือ ปริยัติธรรม.

ปกฏฺฐานํ หิ วจนปฺปพนฺธานํ อาฬิเยว ปาฬีติ วุจฺจติ. (อํ. ฏี. ๒/๓๓)

โดยแท้จริงแล้ว ลำดับของกลุ่มคำอันยิ่งยวดนั่นแหละ ชื่อว่า บาฬี.

แม้ศัพท์เดิมจะมีรูปว่า **ปาฬิ** แต่อักษร ฬ และ ล อาจใช้แทนกันได้ ปัจจุบันจึงใช้เป็น **ปาลิ**หรือ**ภาษาบาลี**นั้นเอง อย่างไรก็ตาม ถ้าพิจารณาดูจากข้อความในโมคคัลลานไวยากรณ์ และอภิธานัปปทีปิกาที่แต่ง ณ ประเทศลังกาในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ และคัมภีร์สัททนีติปกรณ์ที่แต่งในสมัยพุกามในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ จึงเข้าใจว่าโบราณาจารย์สมัยก่อนนิยมเขียนเป็นรูปว่า **ปาฬ** ปราชญ์ตะวันตกนิยมใช้เป็นรูปว่า **ปาลิ** โดยมีความเห็นหลากหลาย กล่าวโดยสรุปมีรากศัพท์ ๓ อย่าง คือ

- มาจากศัพท์บาลีว่า **ปาฏลิ** = ปาลิ (ลบ ฏ อักษร)
  หมายถึง ภาษาของชาวปาฏลีบุตร
- มาจากศัพท์สันสกฤตว่า **ปงฺกฺติ** = ปํกฺติ = ปํภิ = ปณฺฏิ = ปํลิ = ปาลิ หรือ ปงฺกฺติ = ปตฺติ = ปฏฺฏิ = ปลฺลิ = ปาลิ
  หมายถึง ลำดับของพระพุทธพจน์
- มาจากศัพท์บาลีว่า **ปริยาย** = ปลิยาย = ปาลิยาย = ปาลิ [ตัดอักษรของ -ยาย]
  หมายถึง เทศนาอันเป็นพระพุทธพจน์

อนึ่ง ผู้ที่กล่าวว่าคำว่า **ปาลิ** มาจาก **ธมฺมปริยาย** ยังอ้างคำที่คล้ายคลึงกันในศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกว่า **ธํมปลิยาย** อีกด้วย

อย่างไรก็ตาม คำบาลีบางศัพท์มักนิยมใช้เป็นมุทธชอักษรมากกว่าทันตชอักษรเป็นส่วนใหญ่ ถึงแม้ว่าสันสกฤตจะใช้เป็นทันตชอักษรก็ตาม เช่น คำว่า **โจฬ** (ผ้า) ในภาษาบาลีใช้เป็นมุทธชอักษร แต่สันสกฤตใช้เป็นทันตชอักษรว่า **โจล** ในวรรณกรรมบาลีจึงมีรูปว่า **ปริกฺขารโจฬ** (ผ้าบริขาร) ไม่พบเป็นรูปว่า **ปริกฺขารโจล** ดังนั้น คำว่า **ปาฬิ** จึงควรมีรูปเป็น ฬ มุทธชอักษร ตามข้อความที่กล่าวไว้ข้างต้น

ขอเปรียบเทียบตัวอย่างอื่นดังต่อไปนี้

บาลี	**สันสกฤต**
อฑฺฒ	อรฺทฺธ
วฑฺฒ	วฤทฺธ
วุฑฺฒ	วฤทฺธ
วฑฺฒิ	วฤทฺธิ
ปฏิปตฺติ	ปฺรติปตฺติ
ปฐม	ปฺรถม
อฏฺฐกถา	อรฺถกถา
สงฺขตฏฺฐ	สํสฺกฤตารฺถ
อุฏฺฐาน	อุตฺถาน
วุฏฺฐาน	อุตฺถาน
โวฏฺฐปน	วฺยวสฺถาปน
คณฺฐ	คฺรนฺถ
คณฺฐิ	คฺรนฺถิ
นิคณฺฐ	นิคฺรนฺถ
มาณว	มานว

ภาษามคธ

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงเทศนาโปรดเวไนยสัตว์ให้ได้บรรลุมรรคผลนิพพานตลอด ๔๕ พระวัสสาด้วยภาษามคธ เพราะเหตุที่พระองค์ทรงตรัสรู้อริยสัจ ๔ ณ แคว้นมคธ และพระองค์ทรงเสด็จเที่ยวจาริกแสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์ในแคว้นต่างๆ นั้น ส่วนมากจะเสด็จจาริกอยู่ในสองแคว้น คือ โกศล และ มคธ ในสมัยนั้น พระเจ้าแผ่นดินผู้ปกครองแคว้นมคธ ก็มีพระเดชานุภาพยิ่งใหญ่ ทั้งชาวมคธต้องมีพื้นฐานความรู้ความเข้าใจภาษามคธเป็นอย่างดีด้วย จึงสามารถเข้าใจภาษามคธที่พระองค์ทรงแสดงธรรมอันเป็นภาษาที่เข้าใจและใช้กันอยู่ ฉะนั้น ในสัมโมหวิโนทนีอรรถกถา และปฏิสัมภิทาวิภังค์ จึงได้บัญญัติไว้ว่า "แม้พระพุทธองค์ เมื่อทรงตรัสพระพุทธพจน์คือพระไตรปิฎกตามระเบียบแห่งพระบาลี พระองค์ก็ทรงแสดงด้วยภาษามคธ"[๑]

ภาษามคธเป็นภาษาที่ไม่เสื่อม

ภาษามคธนับว่าเป็นภาษาที่สูงกว่าภาษาทั้งหลาย เพราะสมบูรณ์ด้วยคุณวิเศษ และสภาวนิรุตติ คำว่า สภาวนิรุตตินั้น หมายถึงภาษาที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงความหมายและอธิบายไปตามกาลเวลาเหมือนภาษาอื่นๆ มีอำนาจในการแสดงอรรถและอธิบายได้แน่นอน เป็นภาษาที่พระพุทธเจ้าเป็นต้นทรงใช้อยู่[๒] กล่าวอีกนัยหนึ่ง สภาวนิรุตติ หมายถึงภาษาที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลง ไม่เสื่อม ตั้งอยู่โดยปกติ

ส่วนภาษาอื่นๆ เมื่อถึงกาลหนึ่ง ย่อมเปลี่ยนแปลง และเสื่อมได้ สำหรับภาษามคธแล้ว จะไม่มีการเปลี่ยนแปลง และเสื่อมเลย ไม่ว่าจะเป็นที่ไหนๆ ในกาลไหนๆ หากจะมีการเปลี่ยนแปลง หรือเสื่อมสลายก็เป็นเพราะผู้ศึกษา ผู้แสดง ผู้สอน เรียนผิด แสดงผิด

---

[๑] สมฺมาสมฺพุทฺโธปิ เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ ตนฺตึ อาโรเปนฺโต มาคธภาสายเอว อาโรเปติ. (อภิ.อฏฺ. ๒/๓๗๑)

[๒] ธมฺมนิรุตฺตาภิลาเปติ เอตฺถ ธมฺมสทฺโท สภาววาจโกติ กตฺวา อาห "ยา สภาวนิรุตฺตีติ อวิปริตนิรุตฺตีติ อตฺโถ.(มูลฏี. ๒/๑๙๑). อวิปริตนิรุตฺตีติ พุทฺธาทีหิ อาจิณฺณา ตสฺส อตฺถสฺส วาจกภาเว นิรุฬฺหา ยาถาวนิรุตฺติ (อนุฏี. ๒/๑๙๒)

และสอนผิด แม้ถึงกระนั้น ก็จะไม่มีการเปลี่ยนแปลงโดยตลอดกาล[๑] เพราะท่านกล่าวไว้ในสัมโมหวิโนทนี (หน้า ๓๗๑) ว่า สถานที่พูดภาษามคธมากที่สุดคือ นรก ดิรัจฉาน เปรต โลกมนุษย์ สวรรค์ และพรหมโลก กล่าวอธิบายว่า เมื่อโลกแตกสลายด้วยไฟ น้ำ หรือลม บรรลัยกัลป์ พรหมโลกมิได้ เข้าข่ายการแตกสลายด้วย ฉะนั้น ภาษามคธนี้ก็จะไม่เสื่อมไป แต่จะยังคงอยู่ในพรหมโลก ดังข้อความที่ตรัสไว้ในทีฆนิกาย อัคคัญญสูตร

ภาษามคธเป็นมูลภาษา

ภาษามคธจัดเป็นภาษาของมนุษย์ในยุคแรกของโลก เพราะเมื่อโลกถึงการแตกสลาย พรหมโลกมิได้ถึงการแตกสลายไปด้วย ฉะนั้น พรหมโลกจึงตั้งอยู่ในสภาพเดิม โดยไม่มีการเปลี่ยนแปลง มีอธิบายเพิ่มเติมอีกเล็กน้อยว่า มนุษย์ในยุคแรกของโลกนั้น เป็นผู้จุติมาจากพรหมโลกด้วยอุปปาตปฏิสนธิ มนุษย์ดังกล่าวนั้นพูดภาษามคธซึ่งเป็นภาษาที่ใช้กันในพรหมโลก ฉะนั้น นักไวยากรณ์จึงมีความเชื่อว่า ภาษามคธ เป็นมูลภาษา[๒] คือเป็นภาษาที่มนุษย์ในยุคแรกใช้สื่อสาร (พูด) กัน ดังที่คัมภีร์ปทรูปสิทธิ ได้กล่าวว่า

สา มาคธี มูลภาสา นรา ยายาทิกปฺปิกา
พฺรหฺมาโน จสฺสุตาลาปา สมฺพุทฺธา จาปิ ภาสเร.[๓]

ภาษามาคธี เป็นภาษาดั้งเดิมที่ใช้พูดกัน โดยมนุษย์ต้นกัปป์ พวกพรหม พระพุทธเจ้า และบุคคลผู้ที่ยังไม่เคยได้ยินคำพูดจากบุคคลอื่น.

---

[๑] เสสา...อฏฺฐารส ภาสา ปริวตฺตนฺติ. อยเมเวกา ยถาภุจฺจพฺรหฺมโวหารอริยโวหารสงฺขาตา มาคธภาสา น ปริวตฺตนฺติ. (อภิ.อฏฺ. ๒/๓๗๑-๒) เสสา ปริวตฺตนฺติ เอกนฺเตน กาลนฺตเร อญฺญถา โหนฺติ วินสฺสนฺติ จ. มาคธา ปน กตฺถจิ กทาจิ ปริวตฺตนฺตีปิ น สพฺพตฺถ สพฺพทา จ ปริวตฺตติ. กปฺปวินาเสปิ ติฏฺฐติเยว (มูลฏี. ๒/๑๙๒) มนุสฺสานํ ทุรคฺคหณาทินา กตฺถจิ กทาจิ ปริวตฺตนฺตีปิ พฺรหฺมโลกาทีสุ ยถาสภาเวเนว อวฏฺฐานโต น สพฺพตฺถ สพฺพทา จ ปริวตฺตติ. (อนุฏี. ๒/๑๙๔)

[๒] ปริวตฺเตสิ สพฺพาปิ สีหพฺฬฺฐกถา ตถา, สพฺเพสํ มูลภาสาย, มคธาย นิรุตฺติยา. (มหาวํส. ๓๗/๒๔๔)

[๓] ตอนต้นของคัมภีร์ปทรูปสิทธิว่าด้วยนาม.

ภาษามคธเป็นสภาวนิรุตติ

ท่านแสดงไว้ในสัมโมหวิโนทนีว่า ภาษามคธเป็นสภาวนิรุตติ หมายความว่าเป็นภาษาธรรมชาติ อธิบายว่า แม้ผู้ที่ไม่เคยได้ยินได้ฟังภาษาอื่นมาก่อน หากมีความสามารถในการคิดและพูดได้เอง เขาคงจักพูดภาษามคธอันเป็นภาษาที่เขาสนใจเท่านั้น[๑] หมายความว่า ในหนทางอันยืดยาวแห่งสังสารวัฏอันกำหนดนับไม่ได้นั้น มีการกำหนดเมล็ดพืชของภาษามคธอยู่ ผู้ที่เดินทางไกลในสังสารวัฏ ล้วนเคยพูด เคยท่องบ่นภาษามคธมาแล้วโดยนับไม่ถ้วน ฉะนั้น เมื่อถึงเวลาพูดจริง แม้จะไม่เคยพูดภาษามคธมาก่อน ก็สามารถพูดภาษามคธได้เอง ทั้งนี้ปรากฏขึ้นมาเพราะพืชพันธ์แห่งสภาวนิรุตตินั่นเอง แต่ท่านอาจารย์อภยารามกล่าวว่า ถึงจะพูดได้จริง แต่ยังไม่ใช่ภาษามคธที่สมบูรณ์ มีความผิดเพี้ยนไปบ้าง เพราะผู้ที่เรียนภาษามคธจนแตกฉาน หาได้ยากยิ่งอยู่แล้ว ไฉนเลยจะสามารถรู้ได้เอง[๒].

ภาษามคธเป็นปัจจัยแก่นิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ

ภาษามคธหรือที่เรียกกันว่าภาษาบาลีนั้น นอกจากจะได้ชื่อว่าสภาวนิรุตติแล้ว ยังชื่อว่าเป็นเหตุแห่งนิรุตติปฏิสัมภิทาญาณอีกด้วย ผู้ที่ได้บรรลุนิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ แล้วจะสามารถรู้ภาษามคธได้เอง[๓] เช่นเดียวกัน ความแตกฉานในภาษามคธก็เป็นปัจจัยส่วนหนึ่งแห่งการได้บรรลุปฏิสัมภิทาญาณ[๔]

---

[๑] โยปิ อคามเก มหารญฺเญ นิพฺพตฺติ ตตฺถ อญฺโญ กเถนฺโต นาม นตฺถิ. โสปิ อตฺตโน ธมฺมตาย วจนํ สมุฏฺฐาเปนฺโต มาคธภาสเมว ภาสิสฺสติ. (อภิ.อฏฺ. ๒/๓๗๑)

[๒] คำนำหน้า ฉ ของโมคคัลลานนิสสยะ

[๓] ปุพฺพโยโค พาหุสจฺจํ เทสภาสา จ อาคโม ฯเปฯ ปฏิสมฺภิทปฺปจฺจยา ฯเปฯ เทสภาสา นาม เอกสตโวหารกุสลตา วิเสเสน ปน มาคธิเก โกสลฺลํ. (ปฏิสํ.อฏฺ. ๑/๗) นิรุตฺติปฏิสมฺภิทาญาณลาภี ปุคฺคโล อสิกฺขนฺโตปิ มาคธภาสํ ชานาติ. อญฺญํ ภาสํ สิกฺขนฺโต ว ชานาติ นาสิกฺขนฺโต. (เภทจินฺตาปุราณฎีกา ๕) ดู อภิ.อฏฺ. ๒/๓๗๑

[๔] สาสนสฺสุปการตฺตา มาคโธวิธ คยฺหเต
โส หานุสาวนํ ปฏิ- สมฺภิทาย จ ปจฺจโย. (เภทจินฺตา คาถา ๕)
โส หิ มาคโธ สทฺโท กมฺมวาจานุสาวนญฺจ โหติ ปฏิสมฺภิทาย ปจฺจโย จ. (เภทจินฺตาทีปนี)

ภาษามคธเป็นภาษารักษาพระศาสนา

ภาษามคธมิใช่จะสมบูรณ์ด้วยคุณดังกล่าวมาแล้วเท่านั้น ยังได้ชื่อว่าเป็นภาษารักษาพระพุทธศาสนาอีกด้วย "การดำรงไว้ซึ่งวินัยกรรมที่รู้กันว่าเป็นอายุของพระศาสนา" นั้น จัดเป็นคำพูดที่ถูกทีเดียวเพราะในการทำสังฆกรรมมีอุโบสถ ปวารณา อุปสมบท และสมมติสีมาเป็นต้น จะสำเร็จได้ด้วยดีและถูกต้องตามแบบแผนพุทธบัญญัติ ถ้าไม่มีวินัยกรรมเกี่ยวเนื่องด้วยการสวดกรรมวาจาแล้ว ถือว่ากรรมไม่สำเร็จ แต่สังฆกรรมนั้นๆ จะสำเร็จได้ด้วยดี ก็ด้วยผู้สวดกรรมวาจา สามารถสวดกรรมวาจา ออกเสียงสิถิล ธนิต วิมุตติ และนิคคหิตให้ถูกต้องชัดเจน และผู้ที่สวดได้ถูกต้องชัดเจน จะต้องมีความรู้แตกฉานในพยัญชนะพุทธิ ๑๐ ประการ คือ สิถิล ธนิต ทีฆะ รัสสะ ครุ ลหุ นิคคหิต สัมพันธ์ ววัตถิตะ วิมุตตะ ซึ่งแสดงถึงวิธีสวดภาษามคธ หรือภาษาบาลี เมื่อมีความรู้แตกฉานในพยัญชนะพุทธิ ๑๐ ประการแล้ว จึงจะสวดกรรมวาจาได้ถูกต้องชัดเจน และสังฆกรรมย่อมสำเร็จสมบูรณ์ตามพุทธประสงค์ หากไม่เรียนรู้ภาษามคธ ก็ไม่สามารถสวดกรรมวาจาให้สำเร็จได้ เมื่อเป็นเช่นนั้น จึงกล่าวสรุปได้ว่า ภาษามคธเป็นภาษาที่มีความสำคัญอันสูงสุดต่อความดำรงมั่นสิ้นกาลนานแห่งพระพุทธศาสนา

ภาษามคธเป็นภาษาอจินไตย[๑]

กล่าวกันว่า พระพุทธองค์ทรงแสดงพระธรรมเทศนาด้วยภาษามคธ เมื่อเป็นเช่นนั้น น่าจะมีปัญหาว่า ผู้ที่ฟังพระธรรมเทศนาทั้งหลาย หากไม่รู้ภาษามคธแล้ว จะเข้าใจพระธรรมเทศนาที่พระองค์ทรงแสดงได้อย่างไร ? ตอบได้ว่า ข้อที่กล่าวว่า พระองค์ ทรงแสดงพระธรรมเทศนาด้วยภาษามคธนั้นเป็นความจริงทีเดียว ถึงแม้ว่าปฏิคคาหกบุคคลผู้รับฟังธรรมทั้งหลาย จะรู้เฉพาะภาษาของตนอย่างเดียวก็จริง ขอยกตัวอย่างเช่น ชนชาวทมิฬก็นึกว่า (พระพุทธองค์) แสดงธรรมโปรดเขาด้วยภาษาทมิฬ ชนชาวอันธกะทั้งหลาย

---

[๑] เอโก เอว ภควโต ธมฺมเทสนาโฆโส เอกสฺมึ ขเณ ปวตฺตมาโน นานาภาสานํ สตฺตานํ อตฺตโน ภาสาวเสน อปุพฺพํ อจริมํ คหณูปโค หุตฺวา อตฺถาธิคมาย โหติ. อจินฺเตยฺโย หิ พุทฺธานํ พุทฺธานุภาโวติ สพฺพสตฺตานํ สกสกภาสานุรูปโต โสตปถมาคจฺฉตีติ เวทิตพฺพํ.

(อิติวุตฺ.อฏฺ. ๑๙/๒๐ ดู ที.อฏฺ. ๑/๒๘, ม.อฏฺ. ๑/๕, สํ.อฏฺ. ๑/๔, อํ.อฏฺ. ๑/๔)

ก็นึกว่า (พระพุทธองค์) ทรงแสดงธรรมโปรดเขาด้วยภาษาอันธกะเช่นเดียวกัน การที่ผู้ฟังทั้งหลายนึกเช่นนั้น เป็นเพราะอานุภาพแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่เรียกว่า วาจาอจินไตย อันมีอยู่ในอจินไตยสี่ประการนั่นเอง

ภาษามคธกับภาษามาคธี

ในสมัยพุทธกาลยังมีอีกภาษาหนึ่งที่คล้ายคลึงกับภาษามคธ ชื่อว่า มาคธี เป็นภาษาของชาวบ้านทั่วไปที่ไม่ได้รับการศึกษา ไม่มีไวยากรณ์กำกับ ไม่มีแบบแผนอย่างถูกต้อง จะเห็นได้ว่า คำสอนของศาสดา ๖ คนในสมัยพุทธกาล คือ ปูรณกัสสปะ มักขลิโคสาล อชิตเกสกัมพล ปกุธกัจจายนะ นิครนถ์นาฏบุตร และสญชัยเพลัฏฐบุตร เป็นภาษามาคธีที่ไม่ถูกไวยากรณ์ เช่นคำว่า **ทฺวาสฏฺฐิ ปฏิปทา** (ปฏิปทา ๖๒) ถูกใช้เป็น **ทฺวฏฺฐิ ปฏิปทา** หรือคำว่า **สุขํ ทุกฺขํ** ถูกใช้เป็นสัตตมีวิภัตติว่า **สุเข ทุกฺเข** เป็นต้น

ต่อมาภายหลังพุทธปรินิพพาน ภาษามาคธีเป็นที่นิยมใช้อย่างแพร่หลายมากกว่าเดิม จะเห็นได้ว่า ศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกที่พบทางทิศเหนือและทิศตะวันออกของราชอาณาจักรในรัชสมัยของพระองค์ได้ใช้ภาษามาคธีเป็นหลัก

ภาษามาคธีนี้ นับอยู่ในภาษาปรากฤต ซึ่งบาลีใช้เป็น **ปากต** มีรูปวิเคราะห์ว่า ปกติยา ภวํ ปากตํ (ภาษาที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ชื่อว่า ปากตะ) คือ เป็นภาษาที่วิวัฒน์ขึ้นตามธรรมชาติโดยเป็นภาษาท้องถิ่นของชาวบ้าน แยกประเภทออกไปตามท้องถิ่นนั้นๆ มีอยู่ด้วยกันหลายชนิด แต่ที่สำคัญมี ๔ อย่าง คือ

๑. **มาคธี** (Magadhi prakrit)
เป็นภาษาปรากฤตท้องถิ่นแคว้นมคธ ทางตะวันออกเฉียงใต้ของชมพูทวีป

๒. **อรรธมาคธี** (Ardha Magadhi prakrit)
เป็นภาษาปรากฤตท้องถิ่นเหมือนมาคธี ใช้บันทึกคำสอนของศาสนาเชนซึ่งเป็นศาสนาร่วมสมัยกับพระพุทธศาสนา

๓. **เศารเสนี** (Sauraseni prakrit)
เป็นปรากฤตท้องถิ่นแคว้นสุรเสนะหรือแคว้นมถุรา ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของชมพูทวีป

๔. **มหาราษฏรี** (Maharashatri prakrit)

เป็นปรากฤตท้องถิ่นแคว้นมหาราษฏร์ ค่อนไปทางทิศตะวันตกของชมพูทวีป

ภาษาปรากฤตหลายรูปแบบเหล่านี้ อุบัติขึ้นจากภาษาพระเวทในเวลาอันใกล้เคียงกับภาษาสันสกฤต ที่จริงแล้วภาษาปรากฤตก็คือภาษาสันสกฤตแบบพระเวท (VEDIC SANSKRIT หรือ OLD INDO-ARYAN) ที่ได้วิวัฒน์พัฒนาเป็นภาษาใหม่ มีชื่อเรียกรวมๆ ว่า ภาษาปรากฤต ทั้งนี้เป็นไปตามกฎธรรมชาติ ดังนั้น พราหมณาจารย์ซึ่งเป็นผู้พิทักษ์รักษาและสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมซึ่งปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระเวทจึงเล็งเห็นว่า จะเกิดการสับสนและปะปนกันขึ้นระหว่างภาษาสันสกฤตแบบพระเวทและภาษาสันสกฤตที่ได้แปรรูปไปเป็นภาษาปรากฤต จึงได้จัดการวางรูปแบบของภาษาสันสกฤตเดิมให้รัดกุมและเป็นแบบฉบับยิ่งขึ้น ผลที่ได้รับก็คือได้เกิดภาษาสันสกฤตแบบฉบับ (CLASSICAL SANSKRIT) ขึ้น ซึ่งมีอายุสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

ภาษาปรากฤตนี้ตรงข้ามกับคำ สันสกฤต ซึ่งแปลว่า ภาษาที่ตกแต่งดีแล้ว งดงาม มีหลักมีเกณฑ์ บาลีใช้เป็น สกฺกต หรือ สงฺขต แบ่งออกเป็น ๗ อย่าง คือ ภาษาปรากฤตล้วนๆ เศารเสนี มาคธี อรรธมาคธี ไปศาจี จูลิกาไปศาจี และอัปภรังศะ. คัมภีร์สรัสวดีกัณฐาภรณะ กล่าวยกย่องภาษาสันสกฤตและดูหมิ่นภาษาอื่นว่า

เทวาที สกฺกตํ ปาหุ ปากตํ กินฺนราทโย
เปสาจาทึ ปิสาจาที มาคธํ หีนชาตโย.

(สารสฺวตีกณฺฐาภรณ. ปริจเฉทที่ ๒ คาถา ๙)

เทวดาเป็นต้นพูดภาษาสันสกฤต กินนรเป็นต้น พูดภาษาปรากฤต ปีสาจเป็นต้นพูดภาษาไปศาจี ส่วนชนชั้นต่ำพูดภาษามคธ”.

ในยุคที่กวีเฟื่องฟูในประเทศอินเดีย ภาษาที่ใช้ในวรรณคดีมี ๖ ภาษา คือ สันสกฤต ปรากฤต อัปภรังศะ ไปศาจี มาคธี และเศารเสนี บุคคลผู้สามารถแต่งกวีด้วยภาษาทั้ง ๖ อย่างเหล่านี้เรียกว่า กวิราชะ (จอมกวี), ฉัพภาสาปรมิสสระ (ผู้เชี่ยวชาญ ๖ ภาษามีสันสกฤตเป็นต้น) หรือวาจิสสระ (ผู้ยิ่งใหญ่ในถ้อยคำ)

ส่วนอัปภรังศะ คือ ภาษาที่ผันแปรหรือเปลี่ยนรูปไป เกิดขึ้นในคริสต์ศักราชที่ ๖๐๐ ถึงคริสต์ศักราชที่ ๑๐๐๐ ภาษานี้มีหลายรูปแบบตามถิ่นที่ใช้ และเป็นที่มาของภาษาอินเดียที่ใช้กันในปัจจุบัน (ยกเว้นสันสกฤต ทมิฬ กัณณาท เตลุคู ละมะละยาลัม)

ทรงห้ามแสดงธรรมเป็นภาษาพระเวท

ศาสนาพราหมณ์เกิดก่อนศาสนาพุทธ มีคัมภีร์ประจำศาสนา คือ คัมภีร์พระเวท หรือที่นิยมเรียกว่า ไตรเพท ซึ่งประกอบด้วยฤคเวท (เรียกในภาษาบาลีว่า อิรุเวท) ยชุรเวท, และสามเวท. สำหรับภาษาที่ใช้รจนาคัมภีร์พระเวทดังกล่าว เรียกว่า "เวทภาสา" (สันสกฤตโบราณ) คิดค้นโดยพรามหณ์ ๘ ท่านมีอัฏฐกะพราหมณ์ วามกพราหมณ์ เป็นต้น[๑]

ภาษาที่ใช้ในคัมภีร์พระเวท เป็นภาษาเก่าแก่ชาวบ้านทั่วไปไม่สามารถเข้าใจ จึงไม่นิยมใช้เป็นภาษาสำหรับสื่อสารในชีวิตประจำวัน

สมัยพุทธกาล ภิกษุชื่อยเมฬะ และภิกษุชื่อเกกุฬะ ทูลขออนุญาตพระพุทธองค์ เพื่อจะใช้ภาษาพระเวทในการแสดงธรรมหรือประกาศคำสอน แต่พระพุทธองค์ไม่ทรงอนุญาต มิหนำซ้ำยังทรงคาดโทษไว้สำหรับลงโทษพระภิกษุผู้กระทำการดังกล่าว

---

[๑] ในยุคแรกพระเวทมี ๓ คัมภีร์ คือ **ฤคเวท ยชุรเวท และสามเวท** คิดค้นโดยพราหมณ์ ๘ ท่านมีอัฏฐกพราหมณ์ วามกพราหมณ์ และอังคีรสพราหมณ์ เป็นต้น พราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้ทรงอภิญญาได้บรรลุทิพยจักษุ จึงเทียบเคียงกับคำสอนของพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อน แล้วประพันธ์คัมภีร์พระเวทขึ้น แต่ต่อมามีการเพิ่มเติมการบูชายัญเป็นต้นที่ขัดแย้งกับคำสอนของพระพุทธศาสนา ภายหลังมีฤษีท่านหนึ่งคิดค้นพระเวทอีกคัมภีร์หนึ่งเป็นฉบับที่ ๔ ชื่อว่าอาถัพพณะ ซึ่งก็คือไสยศาสตร์ หรือเวทมนต์นั่นเอง เป็นคัมภีร์เกี่ยวกับการจุดไฟ แล้วร่ายมนต์ทำร้ายผู้อื่นเป็นต้น. ฤษีท่านนั้น ชื่อว่า อถัพพะ คัมภีร์พระเวทที่ฤษีอถัพพะบัญญัติขึ้นจึงชื่อว่าอาถรรพณ์เวท **อาถรรพณ์เวท** มีรูปภาษาบาลีว่า **อาถพฺพณ** สันสกฤตใช้เป็น **อถรฺวเวท** เขียนเป็นไทยตามสันสกฤตว่า **อาถรรพเวท** จัดเป็นคัมภีร์สุดท้ายในคัมภีร์พระเวท หรือชุมนุมบทสวดอ้อนวอนเทพเจ้ามีอยู่ ๔ หมวด คือ ฤคเวท ยชุรเวท สามเวท และอาถรรพเวท. ฤคเวทเป็นตำราเก่าแก่และเป็นหลักฐานมากที่สุด ยชุรเวท และสามเวท บรรจุไว้ซึ่งศโลกจากฤคเวทและสูตรสำหรับประกอบพิธีพลีกรรมทางศาสนา ส่วนอาถรรพเวทนั้นถือกันว่ามีความสำคัญและศักดิ์สิทธิ์น้อยกว่าพระเวททั้งสามที่กล่าวมาแล้ว เพราะเนื้อหาส่วนมากของอาถรรพณ์เวทล้วนเป็นมนต์ และคาถาอาคมขลังต่าง ๆ]

ตามที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้า ทรงยอมรับเฉพาะภาษาบาลีเท่านั้น เป็นภาษาประจำพระพุทธศาสนา ข้อนี้เป็นเหตุให้นักปราชญ์ยุคหลัง เช่น พระพุทธโฆสเถระ, พระมหานามเถระ และพระอานันทเถระ พยายามยกย่องภาษาบาลีในฐานะที่เป็นปัจจัยให้ได้คุณวิเศษต่างๆ เช่น ปฏิสัมภิทาญาณเป็นต้นดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

ในพระพุทธศาสนานั้น มิอาจที่จะเรียนพระพุทธพจน์โดยไม่มีภาษาบาลี ไม่ว่าจะแปลไปเป็นภาษาอื่นใดแล้วก็ตาม ก็ไม่อาจที่จะแปลพระพุทธพจน์ได้ร้อยเปอร์เซ็นต์ เพราะเป็นธรรมของธรรมชาติในแต่ละภาษาที่ไม่อาจจะนำไปแปลเป็นภาษาอื่นให้ได้เนื้อหาที่สมบูรณ์แบบเหมือนกับภาษาต้นฉบับได้ ในภาษาบาลีก็เช่นเดียวกันมีโวหารธรรมะที่ลึกซึ้งจำนวนมากที่ไม่อาจใช้ภาษาอื่นแปลให้ได้ความหมายตามพุทธประสงค์ทุกประการได้ไม่ว่าจะเป็นภาษาไทย ภาษาพม่า ภาษาอังกฤษ หรือภาษาอื่นใดในโลกก็ตาม ด้วยเหตุนี้ผู้ปรารถนาที่จะเข้าใจพุทธธรรมอย่างถูกต้องตามพุทธประสงค์ จำเป็นต้องศึกษาภาษาบาลีให้เข้าใจอย่างถ่องแท้

ด้วยเหตุดังที่กล่าวมานี้ **ภาษามคธหรือภาษาบาลี** จึงนับได้ว่า เป็นภาษาประจำพระพุทธศาสนา เป็นภาษาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นภาษาที่จะทำให้เข้าใจคำสอนในพระพุทธศาสนา เป็นภาษาที่มีคุณูปการต่อการศึกษาพระไตรปิฎกอย่างแท้จริง

วรรณคดีบาลี

ปัจจุบันพุทธศาสนิกชนผู้มีศรัทธา ต้องการศึกษานวังคสัตถุสาสน์ให้เข้าใจแจ่มแจ้งกว้างขวางและลึกซึ้งจำเป็นต้องอาศัยคัมภีร์ต่างๆ ที่พระเถระผู้ประเสริฐ ได้รวบรวมปกิณณกเทศนาบ้าง ปาจริยวาทะบ้าง อาจริยวาทะบ้าง ตลอดจนเกจิวาทะที่ควรรู้ ควรทราบ แล้วรจนาเป็นคัมภีร์อธิบายสุคตเทสนาไว้เป็นจำนวนมากมาย คัมภีร์เหล่านั้น นักปราชญ์ท่านจัดลำดับชั้นไว้ต่างๆ กัน ตามความสำคัญของแต่ละคัมภีร์ คือ

๑. **พระไตรปิฎก** หมายถึง พระไตรปิฎกฉบับบาลี
๒. **อรรถกถา** หมายถึง คัมภีร์ที่อธิบายพระไตรปิฎก
๓. **มูลฎีกา**, **ฎีกา** หมายถึง คัมภีร์ที่อธิบายอรรถกถา
๔. **อนุฎีกา** หมายถึง คัมภีร์ที่อธิบายมูลฎีกา
๕. **คันถันตระ** หมายถึง คัมภีร์ที่นอกจากพระไตรปิฎก อรรถกถา มูลฎีกา ฎีกา และอนุฎีกา

๖. **คัณฐี** หมายถึง คัมภีร์ที่อธิบายข้อความที่ยากๆ ที่พระอรรถกถาจารย์ และพระฎีกาจารย์มิได้อธิบายไว้

๗. **โยชนา** หมายถึง คัมภีร์ที่แสดงความหมายของคำศัพท์และบอกวิธีการสัมพันธ์คำศัพท์ไว้

๘. **สัททาวิเสส** หมายถึง คัมภีร์ที่แสดงถึงความเป็นมาของคำศัพท์ไว้ตามแนวแห่งนิรุกติศาสตร์

๙. **คัมภีร์แปล** หมายถึง คัมภีร์พระไตรปิฎกแปลเป็นต้น

บรรดาคัมภีร์ที่อธิบายสัตถุศาสตร์นั้น มีอยู่ด้วยกันหลายชั้น คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และคันถันตระอีกเป็นจำนวนมาก

คัมภีร์อรรถกกถา

อรรถกกถา หมายถึง ถ้อยคำที่เรียกกันว่า **กถามรรค** ทำหน้าที่อธิบายพระบาลีพุทธพจน์ เริ่มมีปรากฏตั้งแต่สมัยพุทธกาลเป็นต้นมา สมด้วยกับคำที่พระธรรมปาลเถระแห่งอินเดียใต้ ผู้มีชีวิตอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ กล่าวไว้ว่า

> ปฐมสงฺคีติยํ ยา อฏฺฐกถา สงฺคีตาติ วจเนน สา ภควโต ธรมาน-กาเลปิ อฏฺฐกถา สํวิชฺชติ. (อนุฎี. ๑/๑๓)
>
> อรรถกถาที่พระสังคีติกาจารย์ร้อยกรองไว้ เมื่อคราวปฐมสังคายนา คือ อรรถกถาที่มีมาแต่สมัยที่พระผู้มีพระภาค ทรงพระชนม์อยู่.

อรรถกถานั้นแบ่งเป็น ๒ ประเภท

๑. พุทธสังวัณณิตอรรถกถา

คือ อรรถกถาที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไขความด้วยพระองค์เอง นิยมเรียกว่า ปกิณณกเทศนา ต่อมาภายหลัง พระสงฆ์สาวกจึงได้ถือเอาเป็นกถามรรค คือแบบอย่างในการอธิบายสืบทอดต่อๆ กันมาในรูปของการสังคายนาเป็นต้น (ที.ฏี.๑/๑๘)

๒. อนุพุทธสังวัณณิตอรรถกถา หรือ **สาวกสังวัณณิตอรรถกถา**

คือ อรรถกถาที่พระสาวกทั้งหลายมีพระอัครสาวกเป็นต้น ซึ่งเป็นผู้ตรัสรู้ตาม จนได้นามว่า “อนุพุทธะ” อธิบายไว้ (ที.อฏ. ๑/๑)

อรรถกถาทั้ง ๒ ประเภทนั้น จำแนกตามยุคและภาษา ได้ดังนี้
แบ่งตามยุคได้ ๒ ประเภท คือ

๑. โปราณอรรถกถา อรรถกถาเก่า

๒. อภินวอรรถกถา หรือ สังคหอรรถกถา อรรถกถาใหม่

๑.๑ โปราณอรรถกถา

ก. หมายถึง พุทธสังวัณณิตอรรถกถา กับอนุพุทธสังวัณณิตอรรถกถา ซึ่งเป็นอรรถกถาที่อธิบายพุทธพจน์ด้วยภาษามคธ ที่พระสังคีติกาจารย์ได้ยกขึ้นทำการสังคายนนาถึง ๓ ครั้ง ซึ่งต่อมาพระมหามหินทเถระผู้เป็นโอรสของพระเจ้าอโศกมหาราชได้นำอรรถกถาดังกล่าวจากชมพูทวีปมาเผยแผ่ที่เกาะสิงหล หรือประเทศศรีลังกา ภายหลังพระมหาเถระชาวสิงหลได้แปลอรรถกถานั้นเป็นภาษาสิงหล เพื่อหลีกเลี่ยงการกลืนจากลัทธินิกายอื่น (สารตฺถ. ๑/๒๔)

ข. หมายถึง มหาอรรถกถาหรือมูลอรรถกถา หรือที่นิยมเรียกันว่า สีหลอรรถกถา ซึ่งได้รับการแปลไว้เป็นภาษาสิงหลในภายหลัง

๒.๑ อภินวอรรถกถา

หมายถึง อรรถกถาที่พระพุทธโฆสเถระแต่งไว้ และที่แปลจากมหาอรรถกถาและมูลอรรถกถา ซึ่งบันทึกไว้ด้วยภาษาสิงหล

แบ่งตามภาษาได้ ดังนี้

๑. **มคธอรรถกถา** คือ อรรถกถาที่แต่งด้วยภาษามคธ ได้แก่

๑.๑ อรรถกถาที่มีมาตั้งแต่สมัยที่พระพุทธองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ และอรรถกถาที่พระมหามหินทเถระ นำมาสู่ประเทศศรีลังกา ภายหลังสังคายนาครั้งที่ ๓

(วิชร.๓๗๔, สารตฺถ ๓/๗)

๒.๑ อรรถกถาที่พระพุทธโฆสะ, พระพุทธทัตตะ, พระธรรมปาละ, พระอุปเสนะ, พระมหานามะเป็นต้น แปลจากภาษาสิงหลสู่ภาษามคธอีกครั้งหนึ่ง

(มหาวํส. ปริจฺเฉท ๓๗ คาถา ๒๔๔)

๒. สีหลอรรถกถา (วิ.อฏฺ. ๑/๓, ที.อฏฺ. ๑/๑, วชิร. ๒๓, สารตฺถ ๑/๒๕)

คือ อรรถกถาภาษาสิงหล ได้แก่

๒.๑ มูลอรรถกถา ซึ่งนำมาจากชมพูทวีป โดยพระมหามหินทเถระ แล้วพระมหาเถระชาวสิงหลได้แปลไว้เป็นภาษาสิงหล เพื่อหลีกเลี่ยงการกลืนจากลัทธินิกายอื่น และเพื่อสะดวกแก่การศึกษาของชนชาวสิงหล (ที.อฏฺ. ๑/๑)

๒.๒ มหาอรรถกถา หมายถึง อรรถกถาเก่า ที่พระพุทธโฆสเถระ ถือเป็นต้นแบบในการแต่งอภินวอรรถกถา

๒.๓ มหาปัจจรีอรรถกถา คือ อรรถกถาที่รจนาบนแพ

๒.๔ กุรุนทีอรรถกถา อรรถกถาที่รจนาที่กุรุนทีวัลลีวิหาร

๒.๕ อันธกอรรถกถา อรรถกถาที่รจนาด้วยอันธกภาษา

๒.๖ สังเขปอรรถกถา อรรถกถาที่สังเขปมหาปัจจรีอรรถกถา

๒.๗ จูฬปัจจรีอรรถกถา คือสังเขปอรรถกถานั่นเอง

๒.๘ อริยอรรถกถา อรรถกถาที่รจนาด้วยภาษาอริยะ

๒.๙ ปันนวาระ(อรรถกถา) อรรถกถาที่ประมวลข้อวินิจฉัยจากมหาอรรถกถา

ที่กล่าวมานี้เป็นเพียงข้อความสังเขป ที่พระโบราณาจารย์ท่านได้แสดงไว้ ตามคัมภีร์ต่างๆ ซึ่งพอที่จะนำมาใช้ประโยชน์ในการค้นหาข้อมูลได้บ้างตามสมควร

ลำดับต่อแต่นี้ไปจะขอกล่าวถึงเฉพาะความเป็นมาของอรรถกถา ที่มีปรากฏอยู่ในยุคปัจจุบัน แม้ว่าจะเป็นที่รู้จักกันดีอยู่แล้วว่าใครเป็นผู้แต่ง แต่ก็จะขอกล่าว เพื่อเป็นข้อมูลในการศึกษาเปรียบเทียบต่อไป

ความเป็นมาของอภินวอรรถกถา

ในคัมภีร์มหาวงค์ (ปริจเฉทที่ ๓๗ คาถา ๒๑๕ - ๔๖) กล่าวว่า ประมาณปี พ.ศ. ๙๐๐ เศษ ณ ตำบลพุทธคยา จังหวัดคยา รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย มีพราหมณ์หนุ่มผู้หนึ่ง ได้ศึกษาเล่าเรียนศิลปศาสตร์และวิชาความรู้ทั้งหมดพร้อมทั้งคัมภีร์พระเวทจนเข้าใจแตกฉาน เป็นผู้เข้าใจวาทะลัทธิต่างๆ เป็นอย่างดี จึงเที่ยวโต้วาทะไปในชมพูทวีป

ต่อมาวันหนึ่งได้ไปขอค้างแรมในวัดแห่งหนึ่งแล้วสาธยายคัมภีร์ที่กล่าวถึงลัทธิของพราหมณ์ปตัญชลิอย่างบริบูรณ์มีจังหวะเสียงสม่ำเสมอ ครั้งนั้น พระเรวตะผู้พำนักอยู่ใน

วัดนั้นได้ยินเสียงสาธยาย จึงดำริว่า พราหมณ์ผู้นี้เพียบพร้อมด้วยปรีชาอย่างใหญ่หลวง ควรจะปราบให้คลายทิฏฐิแล้วหันมานับถือพระพุทธศาสนา

พระเรวตะได้แกล้งถามว่า ใครมาส่งเสียงร้องเหมือนเสียงลา พราหมณ์หนุ่มย้อนถามว่า ท่านรู้ความหมายของเสียงลาหรือ ครั้นพระเถระตอบว่า รู้ พราหมณ์หนุ่มจึงถามปัญหาที่เกี่ยวกับลัทธิของตน พระเถระสามารถตอบได้อย่างถูกต้องทั้งหมด และได้ชี้ให้เห็นข้อผิดพลาดในวาทะลัทธิของพราหมณ์หนุ่มนั้นอีกด้วย ต่อมาพระเถระได้ถามปัญหาบ้าง แต่พราหมณ์หนุ่มไม่อาจตอบได้ จึงถามว่าเป็นมนต์ของใคร พระเถระตอบว่า เป็นพุทธมนต์ พราหมณ์หนุ่มกล่าวว่า โปรดสอนพุทธมนต์นั้นแก่กระผมเถิด พระเถระกล่าวว่า เธอต้องบวชก่อนจึงค่อยเรียนพุทธมนต์ได้

ครั้นพราหมณ์หนุ่มออกบวชแล้วศึกษาเล่าเรียนพระไตรปิฎก ได้มีความเข้าใจว่าพุทธธรรมเป็นทางสายเดียวสู่ความหลุดพ้น อาจารย์ของท่านดำริว่า ชื่อเสียงของท่านจะแผ่ไปบนพื้นปฐพีเหมือนพระพุทธเจ้า จึงตั้งฉายานามว่า **พุทธโฆสะ** เพราะว่าท่านมีเสียงลุ่มลึกคล้ายเสียงของพระพุทธเจ้า ภายหลังต่อมาท่านพำนักอยู่ในวัดนั้น ได้รจนาคัมภีร์ไว้ ๓ คัมภีร์ คือ

๑. **ญาโณทยะ** (ญาโณทัย) คัมภีร์แรกที่ท่านแต่ง[๑]

---

[๑] ในหนังสือคำนำของคัมภีร์วิสุทธิมรรค นิสสัย ฉบับสังคีติ และวิสุทธิมรรคนิทานกถา ได้ตั้งข้อสังเกตุเกี่ยวกับคัมภีร์ญาโณทยะ (ญาโณทัย) ในคัมภีร์มหาวงศ์ว่า **คัมภีร์ญาโณทยะ** (ญาโณทัย) ที่กล่าวไว้ในคัมภีร์มหาวงศ์ (ปริจเฉทที่ ๓๗ คาถา ๒๒๕) ว่าเป็นผลงานของพระพุทธโฆสาจารย์นั้น บัดนี้ได้สาบสูญไปเป็นเวลานานแล้ว แต่ในหนังสือมหาวิสุตารามศาสนวงศ์ (หน้า ๖) ท่านผู้แต่งคือพระเกลาสะแสดงความเห็นว่า คัมภีร์ญาโณทยะ (ญาโณทัย) ก็คือคัมภีร์มิลินทปัญหานั้นเอง โดยญาโณทยะ (ญาโณทัย) แปลตามศัพท์ว่า คัมภีร์ที่พัฒนาปัญญาให้เจริญยิ่งขึ้น ท่านอ้างคำนำของคัมภีร์มิลินทปัญหาฉบับสิงหลซึ่งพระอานันทเมตเตยยะ (อัครมหาบัณฑิต) ปราชญ์แห่งลังกาเป็นผู้เขียนว่า คัมภีร์ญาโณทยะ (ญาโณทัย) ที่ปรากฏว่าเป็นผลงานของท่านพระพุทธโฆสาจารย์ก็คือคัมภีร์มิลินทปัญหา อีกทั้งได้อ้างข้อความจากคัมภีร์มิลินทปัญหาฎีกา (หน้า ๓๗๑ ฉบับสิงหล) ที่แต่งโดยพระสิงหลชื่อติปิฏกจูฬาภยะ ซึ่งกล่าวว่า พระพุทธโฆสาจารย์เป็นผู้จารึกถ้อยคำของพระเจ้ามิลินท์กับพระนาคเสนที่ได้สดับต่อๆ กันมา และเป็นผู้เขียนคาถาเริ่มต้นคัมภีร์มิลินปัญหา

๒. **อัฏฐสาลินีอรรถกถา** อรรถาธิบายอภิธรรมปิฎกธรรมสังคณี[๑]

๓. **ปริตตอรรถกถา** (ปริตตัฏฐกถา) [๒]

พระเรวตะทราบเรื่องนั้นแล้ว จึงชักชวนว่า "ในชมพูทวีปนี้ มีเพียงพระบาลีเท่านั้นที่ธำรงไว้สืบต่อกันมา แต่ไม่มีคัมภีร์อรรถกถาและมติของอาจารย์ที่แตกต่างกัน แต่ในคราวสังคายนาครั้งที่สาม พระมหินทเถระผู้มีปัญญาได้รวบรวม[ปกิณณก]เทศนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ยกสู่สังคายนาทั้งสามครั้ง และแนวคำสอนที่พระสารีบุตรเป็นต้นอธิบายไว้ แต่งเป็นคัมภีร์อรรถกถาภาษาสิงหลอย่างถูกต้อง ดำเนินไปในชาวสิงหลด้วยภาษาสิงหล เธอจงเดินทางไปประเทศลังกานั้นศึกษาคัมภีร์อรรถกถาดังกล่าว แล้วปริวรรตเป็นภาษามคธ การปริวรรตนั้นจะเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ชาวโลกทั้งปวง"

---

๕ บท ดังข้อความในคัมภีร์นั้นว่า อิมา ปญฺจ คาถา เกน กตาติ โจทนา. ภทนฺตพุทฺธโฆสาจริเยน กตาติ ปริหาโร. น เกวลํ ปญฺจ คาถาว, เถรราชวจเนปิ อญฺญํ ปุพฺพปรวจนมฺปิ เตน วุตฺตํ (ถามว่า ใครแต่งคาถา ๕ บทเหล่านี้. ตอบว่า ท่านพระพุทธโฆสาจารย์แต่งไว้. ไม่เพียง คาถา ๕ บทอย่างเดียวเท่านั้น แม้คำก่อนและหลังอื่น ในคำของพระเถระ และพระราชา ก็เป็นคำที่ท่านกล่าวไว้" (อัฏฐสาลินี แปล พระคันธสาราภิวงศ์ หน้า [๑๙])

[๑] ในหนังสือคำนำของคัมภีร์วิสุทธิมรรค นิสสัย ฉบับสังคีติ และวิสุทธิมรรคนิทานกถา ได้ตั้งข้อสังเกตุเกี่ยวกับคัมภีร์อัฏฐสาลินีในคัมภีร์มหาวงศ์ว่า **คัมภีร์อัฏฐสาลินี**ที่กล่าวไว้ในมหาวงศ์ (ปริจเฉทที่ ๓๗ คาถา ๒๒๕) นั้น คงเป็นการเริ่มเขียนเค้าโครงของคัมภีร์อัฏฐสาลินี เพราะคัมภีร์อัฏฐสาลินีที่พบในปัจจุบัน เป็นฉบับที่แต่งในลังกา เนื่องด้วยท่านผู้แต่งอ้างถึงคัมภีร์วิสุทธิมรรคไว้ในคาถาเริ่มต้นคัมภีร์ อีกทั้งอ้างถึงข้อความจากคัมภีร์วิสุทธิมรรคและสมันตปาสาทิกาไว้หลายแห่ง ท่านจึงแต่งคัมภีร์อัฏฐสาลินีไว้หลังจากที่แต่งคัมภีร์วิสุทธิมรรคและสมันตปาสาทิกาเมื่อพำนักอยู่ที่ลังกาทวีปเป็นเวลานานแล้ว (อัฏฐสาลินี แปล หน้า [๒๐]

[๒] ในหนังสือคำนำของคัมภีร์วิสุทธิมรรค นิสสัย ฉบับสังคีติ และวิสุทธิมรรคนิทานกถา ได้ตั้งข้อสังเกตุเกี่ยวกับคัมภีร์ปริตตอรรถกถา (ปริตตัฏฐกถา) ในคัมภีร์มหาวงศ์ว่า **คัมภีร์ปริตตอรรถกถา** (ปริตตัฏฐกถา) ที่กล่าวไว้ในมหาวงศ์ (ปริจเฉทที่ ๓๗ คาถา ๒๒๖) คงจะเป็นอรรถกถาย่อของพระไตรปิฎก ซึ่งก็คือขุททกปาฐอรรถกถานั่นเอง อนึ่ง ในหนังสือมหาวิสุตารามศาสนวงศ์ (หน้า ๗) กล่าวว่า พระอานันทเมตเตยยะได้เคย กล่าวกับท่านผู้แต่งในขณะไปศึกษาพระปริยัติธรรมที่ประเทศ

ครั้นเมื่อพระเรวตะกล่าวดังนี้ ท่านมีใจเลื่อมใสแล้ว จึงเดินทางออกจากชมพูทวีป มาสู่เกาะลังกานี้ ในรัชสมัยของพระเจ้ามหานามะ[๑] (พ.ศ. ๙๕๓ - ๗๕) และได้ศึกษาอรรถกถาตลอดถึงอาจริยวาทะต่าง ๆ จนหมดสิ้น หลังจากนั้น จึงได้รจนาอรรถกถาใหม่ (อภินวอรรถกถา) เริ่มต้นที่คัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นต้น โดยยึดอรรถกถาเก่า (โปราณอรรถกถา) เป็นต้นแบบ แล้วตั้งชื่อขึ้นใหม่ว่า "**อภินวอรรถกถา**" ส่วนอรรถกถาที่มีข้อความพิสดารยืดยาวมาก ท่านก็จะรจนาในเชิงเรียบเรียงตามของเดิม แต่ตัดข้อความอธิบายที่ซ้ำ ๆ กันออก เหลือไว้เพียงคำอธิบายและข้อวินิจฉัยที่เห็นว่า มีประโยชน์จริง ๆ โดยให้ชื่ออรรถกถาประเภทนี้ว่า "**สังคหอรรถกถา**"

แม้อรรถกถาทั้งหลายที่ท่านอาจารย์รูปอื่น เช่น พระธรรมปาลเถระพระอุปเสนเถระ เป็นต้น รจนาไว้ ก็จัดว่าเป็น "**อภินวอรรถกถา**" เช่นกัน

ประวัติที่กล่าวว่า พระพุทธโฆสาจารย์เป็นชาวอินเดีย มีภูมิลำเนาอยู่ในตำบลพุทธคยานี้ กล่าวไว้ในคัมภีร์มหาวงศ์ แต่บทความเรื่องวิสุทธิมรรคนิทานกถา กล่าวว่า

ท่านเป็นชาวอินเดียใต้ เกิดในสกุลพราหมณ์ที่หมู่บ้านไข่นกยูง (โมรัณฑะ) เวลาต่อมาได้ศึกษาเล่าเรียนไตรเพทและศิลปะวิทยาทั้งหมดจนแตกฉานเชี่ยวชาญ ได้สดับตรับฟัง

ลังกาว่า คัมภีร์ปริตตอรรถกถาก็คือขุททกปาฐอรรถกถา หากแต่หนังสือ The Pali Literature of Ceyon (หน้า ๘๑) กล่าวว่า เป็นอรรถกถาย่ออีกฉบับหนึ่ง ซึ่งความเห็นนี้น่าจะ ไม่ถูกต้อง เพราะไม่มีคัมภีร์อรรถกถาย่อดังกล่าวปรากฏในวรรณกรรมบาลี (อัฏฐสาลินี แปล หน้า [๒๐]

[๑] พระราชประวัติของพระเจ้ามหานามะปรากฏในคัมภีร์มหาวงศ์โดยย่อ กล่าวคือ ในคัมภีร์มหาวงศ์ (ปริจเฉทที่ ๓๗ คาถา ๒๐๙ - ๑๑) กล่าวว่า มเหสีของพระเจ้าอุปติสสะที่ ๒ บังเกิดความเสน่หาในพระอนุชาชื่อว่าเจ้าชายมหานามซึ่งออกผนวชเป็นพระภิกษุอยู่ ได้ใช้ดาบปลงพระชนม์พระเจ้าอยู่หัว ทางฝ่ายเจ้าชายมหานามทรงหวาดกลัวราชภัย จึงลาสิกขาออกมาครองเรือนเป็นกษัตริย์แล้ว โปรดเกล้าฯ ให้สถาปนามเหสีที่ปลงพระชนม์พระเชฏฐาเป็นมเหสี พระองค์เป็นกษัตริย์สิงหลที่ทรงครองราชย์ใน พ.ศ. ๙๕๓ - ๗๕ โดยนับลำดับการครองราชย์ของกษัตริย์สิงหล ดังที่กล่าวไว้ในหนังสือ The Pali Literature of Ceyon (หน้า ๘๑) แต่นักวิชาการตะวันตกเห็นว่า พระองค์น่าจะครองราชย์ในระหว่าง พ.ศ. ๙๔๑ - ๖๕

พระพุทธธรรมแล้วต้องการศึกษา จึงรับการบรรพชาและอุปสมบทในสำนักของหมู่ภิกษุมีพระเรวตะเป็นประธานผู้อยู่ในฝ่ายสำนักมหาวิหาร ณ วัดเถรวาทแห่งหนึ่งในอินเดียตอนใต้ แล้วได้ศึกษาเล่าเรียนพระไตรปิฎกจนเข้าใจชัดเจนว่า พุทธธรรมเป็นทางพ้นทุกข์อย่างแท้จริง อุปัชฌาย์และอาจารย์สอนธรรมของท่านรู้ชัดถึงกำลังปัญญาอันยิ่งยวดของท่านแล้ว ได้เล็งเห็นว่า ท่านจักมีเกียรติคุณในพระศาสนาเหมือนเกียรติของพระพุทธเจ้า จึงตั้งฉายานามว่า **พระพุทธโฆสะ**

ท่านศึกษาเล่าเรียนพระไตรปิฎกดังนี้แล้ว พำนักอยู่ที่เมืองท่ามยูรทูตะ (ปัจจุบัน คือ มิลโปร = Mylapore) ใกล้เมืองมัทราส และในเมืองกัญจิปุระที่อยู่ในแคว้นโจฬะ เป็นต้น (ปัจจุบันคือเมืองโคนชีเวอรัม หรือโคญจีวรัม อยู่ห่างไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองมัทราสราว ๔๕ ไมล์) ท่านได้ศึกษาคัมภีร์อรรถกถาอันธกะแล้วเห็นว่ายังไม่เพียงพอ จึงต้องการศึกษาคัมภีร์อรรถกถาที่จารึกด้วยภาษาสิงหล จึงได้เดินทางไปลังกาทวีป ในสมัยนั้นตรงกับรัชสมัยของพระเจ้ามหานามผู้เลื่อมใสอุปถัมภ์ภิกษุนิกายอภยคิรี

หากกล่าวตามวิสุทธิมรรคนิทานกถาข้างต้น ก็แสดงว่า พระพุทธโฆสาจารย์มีบ้านเกิดอยู่ที่หมู่บ้านไข่นกยูงทางอินเดียใต้ (ดูอัฏฐสาลินี แปล พระคันธสาราภิวงศ์ หน้า [๑๖])

การอธิบายของอรรถกถา

การอธิบายของอรรถกถา แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. อธิบายพระบาลีตามลำดับแห่งปาฐะ

๒. อธิบายพระบาลีโดยย่อ ที่เรียกว่า สังเขปอรรถกถา

อรรถกถาที่อธิบายพระบาลีตามลำดับแห่งปาฐะ คือ อธิบายพระบาลีที่พระธรรมสังคาหกาจารย์สังคายนาไว้ตามลำดับปาฐะ เช่น อธิบายปาฐะในพระวินัยตามลำดับกัณฑ์ ตามลำดับวรรค ตามลำดับสิกขาบท ตั้งแต่ต้นจนจบ (อา. ปา. ม. จุ. ป.) อธิบายปาฐะในพระสูตรตามลำดับสูตร ตามลำดับนิกาย ตั้งแต่ต้นจนจบ (ที.ม.สํ.อํ.ขุ.) อธิบายปาฐะในพระอภิธรรม ก็อธิบายตามลำดับบทมาติกา ตามลำดับบทนิทเทส (สํ.วิ.ธา.ปุ.ก.ย.ป.) ตั้นแต่ต้นจนจบ อธิบายอย่างกว้างขวางพิสดาร

อรรถกถาที่อธิบายพระบาลีตามลำดับแห่งปาฐะ เช่น คัมภีร์สมันตปาสาทิกา (อธิบายพระวินัย) คัมภีร์สุมังคลวิลาสินี (อธิบายทีฆนิกาย) ฯลฯ คัมภีร์ปัญจปกรณ์ (อธิบายพระอภิธรรม ธาตุกถา ปุคคลบัญญัติ กถาวัตถุ ยมก ปัฏฐาน)

อรรถกถาที่อธิบายพระบาลีโดยย่อนั้น เป็นอรรถกถาคัมภีร์เล่มน้อย อธิบายพระบาลีโดยย่อเฉพาะที่สำคัญ รวบรวมไว้ในคัมภีร์เดียวกัน อธิบายประมวลข้อความที่เป็นเนื้อหาสาระทั้ง ๓ ปิฎกบ้าง เฉพาะเรื่องบ้าง

ที่อธิบายประมวลทั้ง ๓ ปิฎก เช่น คัมภีร์วิสุทธิมรรค ซึ่งย่อส่วนอรรถกถาของปิฎกทั้ง ๓ ไว้ในคัมภีร์เดียวกัน โดยอาศัยโบราณอรรถกถามารจนาไว้ในวิสุทธิมรรค แม้บทขยาย บทวินิจฉัย หรือสาธกหลักฐานต่างๆ ล้วนนำมาจากโบราณอรรถกถาที่บันทึกไว้ด้วยภาษาสิงหล และท่านผู้รจนาก็ยืนยันว่าคัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นคัมภีร์อรรถกถาอธิบายพระไตรปิฎก ดังที่ท่านกล่าวไว้ในคำนิคมแห่งอรรถกถาแต่ละนิกายว่า

> คัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นอรรถกถาที่ข้าพเจ้าเรียบเรียง เพื่ออธิบายพระบาลีในนิกายทั้ง ๔ มีความยาว ๕๙ ภาณวาร ดังนั้น เมื่อจะรวมภาณวารของอรรถกถา... จะต้องรวมภาณวารของวิสุทธิมรรคเข้าด้วย
>
> (ที.อฏ. ๓/๒๖๗, ม.อฏ. ๔/๒๕๙, สํ.อฏ.๓/๓๙๓, อํ.อฏ. ๓/๓๙๗)

สังเขปอรรถกถา อรรถกถาที่อธิบายพระบาลีโดยย่อนี้ ที่อธิบายเฉพาะเรื่อง เช่น คัมภีร์กังขาวิตรณีอรรถกถา อธิบายพระวินัยเฉพาะศีลของภิกษุและภิกษุณี ดูรายละเอียดการอธิบายในคำแนะนำคัมภีร์วินยสังคหอรรถกถา

สังเขปอรรถกถานี้ แบ่งเป็น ๓ สาย ดังนี้

๑. สังเขปอรรถกถาสายพระวินัย คือ

- กังขาวิตรณีอรรถกถา อธิบายพระปาติโมกข์โดยย่อ
- วินยสังคหอรรถกถา อธิบายพระวินัยปิฎกโดยย่อ
- ขุททสิกขา อธิบายพระวินัยเป็นบทร้อยกรอง (คาถา)
- มูลสิกขา อธิบายพระวินัยเป็นร้อยแก้วผสมร้อยกรอง

- วินยวินิจฉัย อธิบายพระวินัยเป็นบทร้อยกรอง
- อุตตรวินิจฉัย อธิบายพระวินัยเป็นบทร้อยกรอง

๒. **สังเขปอรรถกถาสายพระสูตร คือ**

- วิสุทธิมรรค อธิบายปิฎกทั้ง ๓

๓. **สังเขปอรรถกถาสายพระอภิธรรม คือ**

- อภิธัมมาวตาร อธิบายพระอภิธรรมปิฎกเป็นร้อยกรอง
- อภิธัมมัตถสังคหะ อธิบายพระอภิธรรมปิฎกทั้ง ๗ ปกรณ์โดยย่อ

สำหรับรายชื่อคัมภีร์อภินวอรรถกถาทั้งที่ท่านพุทธโฆสเถระ และพระธรรมปาลเถระ พระพุทธัตตเถระ เป็นต้น ได้รจนาไว้นั้น มีดังนี้:-

คัมภีร์อรรถกถาที่พระพุทธโฆสเถระรจนา

๑. วิสุทธิมรรค อธิบายพระไตรปิฎกโดยย่อ

๒. สมันตปาสาทิกา แก้พระวินัยปิฎก

๓. กังขาวิตรณีอรรถกถา แก้พระปาติโมกข์

๔. สุมังคลวิลาสินี แก้พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย

๕. ปปัญจสูทนี แก้พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย

๖. สารัตถปกาสินี แก้พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย

๗. มโนรถปูรณี แก้พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย

๘. ขุททกปาฐอรรถกถา แก้พระสุตตันตปิฎก ขุททกปาฐะ

๙. ธัมมบทอรรถกถา แก้พระสุตตันตปิฎก ธรรมบท

๑๐. สุตตนิบาตอรรถกถา แก้พระสุตตันตปิฎก สุตตนิบาต

๑๑. ชาดกอรรถกถา แก้พระสุตตันตปิฎก ชาดก

๑๒. อปทานอรรถกถา แก้พระสุตตันตปิฎก อปทาน

๑๓. อัฏฐสาลินี แก้อภิธรรมปิฎก ธัมมสังคณี

๑๔. สัมโมหวิโนทนี แก้พระอภิธรรมปิฎก วิภังค์

๑๕. ปัญจปกรณ์ แก้พระอภิธรรมปิฎก ๕ ปกรณ์ที่เหลือ

๑๖. ญาโณทยะ คัมภีร์แรกที่ท่านแต่ง

๑๗. ปริตตอรรถกถา อธิบายพระไตรปิฎกฉบับกะทัดรัด

คัมภีร์อรรถกถาที่พระพุทธทัตตเถระรจนา

๑. วินยวินิจฉัย ประมวลข้อวินิจฉัยจากอุภโตวิภังค์และขันธกะ

๒. อุตตรวินิจฉัย ประมวลข้อวินิจฉัยเกี่ยวกับพระวินัยจากปริวารอรรถกถา

๓. อภิธัมมาวตาร อธิบายพระอภิธรรมปิฎกโดยย่อ

๔. พุทธวังสอรรถกถา แก้พระสุตตันตปิฎก พุทธวงศ์

คัมภีร์อรรถกถาที่พระธรรมปาลเถระรจนา

๑. อุทานอรรถกถา แก้พระสุตตันตปิฎก อุทาน

๒. อิติวุตตกอรรถกถา แก้พระสุตตันตปิฎก อิติวุตตกะ

๓. วิมานวัตถุอรรถกถา แก้พระสุตตันตปิฎก วิมานวัตถุ

๔. เปตวัตถุอรรถกถา แก้พระสุตตันตปิฎก เปตวัตถุ

๕. เถรคาถาอรรถกถา แก้พระสุตตันตปิฎก เถรคาถา

๖. เถรีคาถาอรรถกถา แก้พระสุตตันตปิฎก เถรีคาถา

๗. จริยาปิฎกอรรถกถา แก้พระสุตตันตปิฎก จริยาปิฎก

๘. เนตติอรรถกถา แก้เนตติปกรณ์

คัมภีร์อรรถกาที่พระเถระรูปอื่น ๆ รจนา

๑. ปฏิสัมภิทามรรคอรรถกถา
แก้พระสุตตันตปิฎก ปฏิสัมภิทามรรค รจนาโดยพระมหานามเถระ

๒. มหานิทเทสอรรถกถา
แก้พระสุตตันตปิฎก มหานิทเทส รจนาโดยพระอุปเสนเถระ

๓. จูฬนิทเทสอรรถกถา
แก้พระสุตตันตปิฎก จูฬนิทเทส รจนาโดยพระอุปเสนเถระ

๔. วินยสังคหอรรถกถา
อธิบายพระวินัยปิฎกโดยประมวล รจนาโดยพระสารีบุตรเถระ ชาวลังกา

๕. มูลสิกขาอรรถกถา อธิบายพระวินัยปิฎกโดยย่อ

๖. ขุททสิกขาอรรถกถา

อธิบายพระวินัยปิฎกโดยย่อ รจนาโดยพระสัทธัมมสิริเถระ ชาวลังกา

๗. อภิธัมมัตถสังคหะ

อธิบายพระอภิธรรมปิฎกโดยย่อ รจนาโดยพระอนุรุทธเถระ ชาวลังกา

คัมภีร์ฎีกา

คัมภีร์ฎีกา คือ คัมภีร์ที่อธิบายขยายข้อความในอรรถกถาและข้อความบางแห่งในพระไตรปิฎกที่ยังไม่กระจ่างและเข้าใจได้ยาก ทำให้กระจ่างชัดเจน โบราณาจารย์ ได้ให้ความหมายไว้ว่า **ฏิกียติ ชานียติ สํวณฺณนาย อตฺโถ เอตายาติ ฎีกา** (ชื่อว่า ฎีกา เพราะเป็นข้อความที่ใช้อธิบายเพื่อทำความเข้าใจเนื้อความอรรถกถา) (นีติ ธาตุมาลา)

การที่จะศึกษาพระไตรปิฎกให้เข้าใจได้ตลอด จำเป็นต้องอาศัยคัมภีร์อรรถกถา และการที่จะสามารถเข้าใจอรรถธรรมในพระไตรปิฎกและอรรถกถาได้ดีนั้น จำเป็นต้องอาศัยคัมภีร์ฎีกา เป็นเครื่องมืออธิบายขยายข้อความ

การศึกษาวิชาการพระพุทธศาสนา จึงต้องอิงอาศัยกลุ่มคัมภีร์หลัก ๓ กลุ่ม คือ

๑. **พระไตรปิฎก** (Pali Taxts)

๒. **อรรถกถา**(Commentaries)

๓. **ฎีกา** (Subcommentaries)

ตัวอย่างการอธิบายศัพท์ของคัมภีร์ฎีกา

๑. อธิบายข้อความจากพระไตรปิฎก

เอกทฺธานมคฺคนฺติ เอกํ อทฺธานสงฺขาตํ มคฺคํ, เอกโต วา อทฺธานมคฺคํ. **หิยฺโย**ติ สุเว. **ปเร**ติ ตติยทิวเส. (สารตฺถ. ๓/๑๘๑)

คำว่า **เอกทฺธานมคฺคํ** หมายถึง เส้นทางไกลสายหนึ่ง หรือ ร่วมเดินทางไกลด้วยกัน

คำว่า **หิยฺโย** (ซึ่งโดยปกติแปลว่า เมื่อวาน) หมายถึง วันพุ่งนี้

คำว่า **ปเร** (วันอื่น) หมายถึง วันที่ ๓ (วันมะรืน)

นี้เป็นข้อความที่สารัตถทีปนีฎีกา นำเอาปาฐะจากพระบาลีวินัยปิฎกสังวิทหนสิกขาบท ข้อ ๑๘๓ มาอธิบาย ทั้งนี้เพราะพระอรรถกถาจารย์ไม่ได้อธิบายไว้

๒. อธิบายข้อความจากอรรถกถา

ในอรรถกถาธัมมสังคณี ได้กล่าวโทษที่บุคคลปฏิเสธพระอภิธรรมไว้ว่า **อภิธมฺมํ ปฏิพาเหนฺโต อิมสฺมึ ชินจกฺเก ปหารํ เทติ** (ผู้ที่ปฏิเสธพระอภิธรรม ถือว่าโจมตีชินจักร) ในประโยคนี้มีคำว่า **"ชินจกฺก"** ที่มีความหมายไม่ชัดเจน ซึ่งอาจทำให้สงสัยได้ว่า จักรของพระพุทธเจ้านั้นหมายถึงอะไร (จักรมีหลายประเภท เช่น จักรที่ฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้า เป็นต้น) ดังนั้น พระอานันทเถระผู้รจนาคัมภีร์ธัมมสังคณีมูลฎีกา จึงอธิบายว่า **ชินจกฺเก**ติ ชินสาสเน (ชินจักร หมายถึง คำสอนของพระพุทธเจ้าหรือศาสนจักร)

ตามตัวอย่างที่ยกมานี้ จะเห็นว่า คัมภีร์ฎีกา มีความสำคัญต่อการทำความเข้าใจคัมภีร์ชั้นพระบาลีและอรรถกถาเป็นอย่างมาก

คัมภีร์ฎีกาสายพระวินัยปิฎก

คัมภีร์ฎีกาสายพระวินัยปิฎก แบ่งเป็น ๒ กลุ่ม คือ

กลุ่มที่ ๑

ฎีกาที่อธิบายอรรถกถาแห่งพระบาลีวินัยไปตามลำดับบทพยัญชนะ มี ๖ คัมภีร์

๑. **วชิรพุทธิ**

รจนาโดยพระวชิรพุทธิเถระ (บางแห่งว่า พระวิมลพุทธิเถระ) พระเถระชาวลังกา ไม่ปรากฏยุคกาลที่แต่ง เป็นคัมภีร์ฎีกาเล่มแรกของวินัยปิฎก

๒. สารัตถทีปนี

คัมภีร์ฎีกาวินัยปิฎกที่มีความเก่าแก่รองจากวชิรพุทธิ มี ๓ ภาค

รจนาโดยพระมหาเถระชาวลังกานามว่าสารีบุตรแห่งเชตวันมหาวิหาร ปุลัตถินคร ประเทศ ศรีลังกา ในรัชสมัยพระเจ้ามหาปรักกมพาหุ พุทธศักราช ๑๖๙๖

๓. วิมติวิโนทนี

คัมภีร์ฎีกาวินัยปิฎก มี ๒ ภาค

รจนาโดยพระกัสสปเถระที่รัฐโจฬะภาคใต้ของอินเดีย เป็นคัมภีร์ที่รจนาภายหลังสารัตถทีปนี

ฎีกาทั้ง ๓ นี้ บางแห่งเรียกว่า **วินยมหาฎีกา**

๔. **กังขาวิตรณี** (กังขาวิตรณีฎีกาเก่า)

อธิบายกังขาวิตรณีอรรถกถาสิกขาบทที่มาในพระปาติโมกข์ (ทเวมาติกา)

รจนาโดยพระเถระชาวศรีลังการูปหนึ่งซึ่งไม่ปรากฏนาม

๕. วินยัตถมัญชูสา (กังขาวิตรณีฎีกาใหม่)

รจนาโดยพระพุทธนาคเถระศิษย์ของพระสารีบุตรเถระผู้รจนาสารัตถทีปนี

๖. กังขาโยชนามหาฎีกา

อธิบายกังขาวิตรณีในรูปแบบของอัตถโยชนา

รจนาโดย เต๊ดชิ่น สยาดอ วัดมหา เขมิการาม เมืองมัณฑเล สหภาพพม่า

กลุ่มที่ ๒

ฎีกาที่อธิบายอรรถกถาประเภทอิสระ (หมายถึง อรรถกถาที่ไม่ได้อธิบายพระบาลีตามลำดับบทพยัญชนะ ที่เรียกว่า สังเขปอรรถกถา หรือ สังคหอรรถกถา) มีดังนี้

๑. **วินยสังคหฎีกา** (ฎีกาเก่า)

อธิบายวินยสังคหอรรถกถา

คัมภีร์คันถวงศ์ ระบุว่า รจนาโดยพระสารีบุตรเถระ ผู้รจนาสารัตถทีปนี

๒. **วินยาลังการะ** (วินยสังคหฎีกาใหม่)

อธิบายวินยสังคหอรรถกถา รจนาโดยพระติเปฏกาลังการเถระ

๓. **ขุททสิกขาฎีกา** (ฎีกาใหม่)

อธิบายคัมภีร์ขุททสิกขา

คัมภีร์คันถวงศ์ระบุว่า รจนาโดยพระวาจิสสรเถระ

ส่วนในคัมภีร์สาสนวงศ์ ระบุว่า รจนาโดยพระมหายสเถระ

๔. **สุมังคลัปปสาทนี** (ขุททสิกขาฎีกาใหม่)

อธิบายคัมภีร์ขุททสิกขา

รจนาโดยพระสังฆรักขิตมหาสามิเถระ ศิษย์พระสารีบุตรผู้รจนาสารัตถทีปนี

๕. **มูลสิกขาฎีกา**

อธิบายคัมภีร์มูลสิกขา

คัมภีร์คันถวงศ์ ระบุว่า รจนาโดยพระวาจิสสรเถระ ส่วนในปิฏกัตต่อตะไม ระบุว่า รจนาโดยพระวิมลสารเถระแห่งเมืองอนุราธปุระ

๖. **วินยัตถสารสันทีปนี**

อธิบายคัมภีร์วินยวินิจฉยะของพระพุทธทัตตเถระ
คัมภีร์คันถวงศ์ระบุว่า รจนาโดยพระวาจิสสรเถระ
ในหนังสือปิฏกัตต่อตะไม ระบุว่า รจนาโดยพระมหาอุปติสสเถระ
แต่ในคันถารัมภะคัมภีร์วินยัตถสารสันทีปนี ระบุว่า รจนาโดยพระเถระรูปหนึ่ง ซึ่งเป็นศิษย์พระสารีบุตรผู้รจนาสารัตถทีปนี

๗. **ลีนัตถัปปกาสินี**

อธิบายคัมภีร์อุตตรวินิจฉยะของพระพุทธทัตตเถระ
คัมภีร์คันถวงศ์ ระบุว่า รจนาโดยพระวาจิสสรเถระ
ส่วนปิฏกัตต่อตะไมระบุว่า รจนาโดยพระมหาอุปติสสเถระ

คัมภีร์ฎีกาสายพระสุตตันตปิฎก

คัมภีร์ฎีกาสายพระสุตตันตปิฎก แบ่งตามนิกาย ได้ดังนี้

๑. **ทีฆนิกาย**

หมายถึงฎีกาที่อธิบายอรรถกถาทีฆนิกาย คือ สุมังคลวิลาสินี มีชื่อเรียกว่า ลีนัตถัปปกาสินี (ฎีกาของ ๔ นิกาย ที่รจนาโดยพระธัมมปาลเถระ ทั้งหมดเรียกว่า ลีนัตถัปปกาสินี) มีอยู่ ๓ ภาค คือ สีลักขันธวรรคฎีกา มหาวรรคฎีกา ปาถิกวรรคฎีกา รจนาโดยพระธัมมปาลเถระ ชาวชมพูทวีป (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖)

นอกจากนี้ ยังมีฎีกาที่แต่งขึ้นในยุคหลังอีกหนึ่งฉบับ คือ สีลักขันธวรรคอภินวฎีกา หรือที่เรียกชื่อว่า สาธุวิลาสินี รจนาโดยพระญาณาภิวังสธัมมเสนาบดีแห่งเมืองอมรปุระ ประเทศสหภาพพม่า (พ.ศ. ๒๓๒๔) มี ๒ ภาค

๒. **มัชฌิมนิกายฎีกา**

อธิบายอรรถกถามัชฌิมนิกาย (ปปัญจสูทนี) มีชื่อว่า ลีนัตถปกาสินี มีอยู่ ๓ ภาค คือมูลปัณณาสฎีกา มัชฌิมปัณณาสฎีกา อุปริปัณณาสฎีกา
รจนาโดยพระธัมมปาลเถระ

๓. **สังยุตตนิกายฎีกา**

อธิบายอรรถกถาสังยุตตนิกาย (สารัตถัปปกาสินี) มีชื่อเรียกว่า ลีนัตถัปปกาสินี มีอยู่ ๒ ภาค รจนาโดยพระธัมมปาลเถระ

๔. **อังคุตตรนิกายฎีกา**

อธิบายอรรถกาอังคุตตรนิกาย (มโนรถปูรณี) มีทั้งฎีกาเก่าและฎีกาใหม่

ในคัมภีร์คันถวงศ์และปิฏกัตต่อตะไมระบุว่า อังคุตตรนิกายฎีกาเก่า มีชื่อเรียกว่า ลีนัตถัปปกาสินี รจนาโดยพระธัมมปาลเถระ

อนึ่ง ฎีกาเก่าที่ว่านี้ยังไม่มีผู้ใดจัดพิมพ์มาก่อน ในหนังสือปิฏกัตต่อตะไม ระบุว่า เฉพาะที่มีอยู่ในใบลานอักษรพม่านั้น มีเพียงส่วนที่อธิบายอรรถกถาเอกกนิบาต ทุกนิบาตและติกนิบาตเท่านั้น ส่วนนิบาตที่เหลืออีก ๘ นิบาต น่าจะยังมาไม่ถึงประเทศ พม่า" (สำหรับในประเทศไทย ยังไม่เคยมีใครสำรวจหรือระบุว่ามีอยู่ในฉบับใบลาน ณ ที่ใด)

สำหรับอังคุตตรนิกายฎีกา ที่มีพิมพ์ให้เห็นกันอยู่ทุกวันนี้ เป็นฎีกาใหม่ มีชื่อเรียกว่า **สารัตถมัญชูสา** รจนาโดยพระสารีบุตรเถระ ผู้รจนาสารัตถทีปนีฎีกานี้ มีทั้งหมด ๓ ภาค

๕. **วิสุทธิมรรคฎีกา**

อธิบายวิสุทธิมรรคอรรถกถา (ซึ่งเป็นอรรถกถารวมของนิกาย ๔ คือ ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย และอังคุตตรนิกาย) มี ๒ สำนวน

สำนวนแรกเป็นสำนวนพิสดาร เรียกว่า มหาฎีกา หรือเรียกตามชื่อเฉพาะว่า ปรมัตถมัญชูสา มี ๒ ภาค รจนาโดยพระธัมมปาลเถระ

ส่วนสำนวนที่ ๒ เป็นสำนวนสังเขป เรียกว่า จูฬฎีกา หรือ สังเขปฎีกา หรือเรียกตามชื่อเฉพาะว่า สังเขปัตถโชตนี เชื่อกันว่า รจนาโดยพระเถระชาวสิงหล ผู้ที่รจนาคัมภีร์มหาถูปวงศ์

๖. **ขุททกนิกายฎีกา** มี ๑๙ เล่ม คือ

(๑) **ปรมัตถสูทนี**

อธิบายอรรถกาขุททกปาฐะ (ปรมัตถโชติกา) มีชื่อเรียกว่า ปรมัตถสูทนี

รจนาโดยพระอาทิจจวังสเถระ สมัยพระเจ้าบะจีต่อที่ ๔ ครองรัตนาปุระ พม่า แต่คัมภีร์ยังอยู่ในใบลานอักษรพม่า ยังไม่ได้จัดพิมพ์

(๒) **ธัมมปทัตถทีปนี**

อธิบายอรรถกถาธรรมบท

หนังสือปิฏกัตต่อตะไมระบุว่า รจนาโดยพระเถระชาวสิงหล ยังไม่ได้จัดพิมพ์

(๓) **ลีนัตถัปปกาสินี**

อธิบายอรรถกถาธรรมบท

รจนาโดยพระวรสัมโพธิเถระ จุลศักราช ๑๒๒๘ (พ.ศ. ๒๔๐๙) มีฉบับพิมพ์อักษรไทยแล้ว เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๕ พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในงานพระราชทานเพลิงพระศพพระวิสุทธาธิบดี อดีตเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนฯ

(๔) **ลีนัตถัปปกาสินี**

อธิบายชาดกอรรถกถาฯ

ในคัมภีร์คันถวงศ์และในหนังสือปิฏกัตต่อตะไมระบุว่า คัมภีร์นี้รจนาโดยพระธัมมปาลเถระ

แต่ท่านอาจารย์แลดีแห่งสหภาพพม่าได้วิจารณ์ไว้ในหนังสือปารมีทีปนี ว่าไม่น่าจะเป็นงานเขียนของพระธัมมปาละ เพราะสำนวนไม่คมคายเหมือนกับคัมภีร์ฎีกาอื่นๆ ที่พระธัมมปาลเถระรจนาไว้

(๕) **ชาดกฎีกา (ฎีกาใหม่)**

รจนาโดยพระปัญญาสามิเถระ (มองถ่องสยาดอ) สมัยมัณฑเล สหภาพพม่า

(๖) **เนตติฎีกา**

อธิบายอรรถกถาพระบาลีเนตติ

คัมภีร์นี้ยังไม่เป็นที่ทราบชัดว่าผู้ใดรจนา

แต่ในคัมภีร์คันถวงศ์และคัมภีร์ปิฏกัตต่อตะไม ระบุว่า พระธัมมปาลเถระเป็นผู้รจนา

(๗) **เนตติวิภาวินี**

อธิบายพระบาลีเนตติอรรถกถาเนตติและฎีกาเนตติ

รจนาโดยพระสัทธัมมปาลสิริมหาธัมมราชคุรุ สหภาพพม่า จุลศักราช ๙๒๖ (พ.ศ. ๒๑๐๗)

(๘) **เฏกาลังการะ (เนตติมหาฎีกา)**

อธิบายอรรถกถาพระบาลีเนตติ

รจนาขึ้นหลังสุดของบรรดาเนตติฎีกาที่มีอยู่ โดยพระญาณาภิวังสธัมมเสนาบดี พระสังฆราชพม่า จุลศักราช ๑๑๔๓ (พ.ศ. ๒๓๒๔) ซึ่งเป็นองค์เดียวกันกับที่รจนาสีลักขันธวัคคอภินวฎีกา

อนึ่ง ยังมีฎีกาสายขุททกนิกายอีกหลายคัมภีร์ที่ในหนังสือปิฏกัตต่อตะไมระบุว่ามีอยู่ในศรีลังกา (แต่มาไม่ถึงเมืองไทยและสหภาพพม่า) เช่น

(๙) **อุทานฎีกา**

อธิบายอรรถกถาพระบาลีอุทาน

(๑๐) **อิติวุตตกฎีกา**

อธิบายอรรถกถาพระบาลีอิติวุตตกะ

(๑๑) **สุตตนิบาตฎีกา**

อธิบายอรรถกถาพระบาลีสุตตนิบาต

(๑๒) **วิมานวัตถุฎีกา**

อธิบายอรรถกถาพระบาลีวิมานวัตถุ

(๑๓) **เปตวัตถุฎีกา**

อธิบายอรรถกถาพระบาลีเปตวัตถุ

(๑๔) **เถรคาถาฎีกา**

อธิบายอรรถกถาพระบาลีเถรคาถา

(๑๕) **เถรีคาถาฎีกา**

อธิบายอรรถกถาพระบาลีเถรีคาถา

(๑๖) **เถราปทานฎีกา**

อธิบายอรรถกถาพระบาลีเถรอปาทาน

(๑๗) **พุทธวังสฎีกา**

อธิบายอรรถกถาพระบาลีพุทธวงศ์

(๑๘) **จริยาปิฎกฎีกา**

อธิบายอรรถกถาพระบาลีจริยาปิฎก

(๑๙) **มหานิทเทสฎีกา**

อธิบายอรรถกถาพระบาลีมหานิทเทส

คัมภีร์ฎีกาสายพระอภิธรรมปิฎก

ฎีกาที่อธิบายอรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก แบ่งตามกลุ่มได้ ๒ กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มที่ ๑

ฎีกาอธิบายอรรถกถาพระบาลีอภิธรรม ตามลำดับบทพยัญชนะ มีดังนี้

๑. **มูลฎีกา**

อธิบายอรรถกถาพระอภิธรรม มี ๓ คัมภีร์ คือ

ธัมมสังคณีมูลฎีกา (อธิบายอัฏฐสาลินี) วิภังคมูลฎีกา (อธิบายสัมโมหวิโนทนี) ปัญจปกรณมูลฎีกา (อธิบายปัญจปกรณ์)

รจนาโดยพระอานันทเถระ สาเหตุที่เรียกว่า มูลฎีกา เพราะเป็นฎีกาฉบับแรกของบรรดาฎีกาทั้งปวง

๒. **อนุฎีกา**

อธิบายมูลฎีกา รจนาโดยพระธัมมปาลเถระ มี ๓ คัมภีร์ คือ

ธัมมสังคณีอนุฎีกา (อธิบายธัมมสังคณีมูลฎีกา) วิภังคอนุฎีกา (อธิบายวิภังคมูลฎีกา) ปัญจปกรณ์อนุฎีกา (อธิบายปัญจปกรณ์มูลฎีกา)

๓. **มณิทีปะ**

อธิบายมูลฎีกา (ธัมมสังคณีมูลฎีกา ตั้งแต่ต้นจนจบทวารกถา)

รจนาโดยพระอริยวงศ์ (อริยวังสธัมมเสนาบดี) แห่งเมืองวิชัยบุรี ศรีปินยะ ประเทศพม่า พ.ศ. ๑๙๘๕ ในรัชสมัยพระเจ้านรบดี ยังไม่ได้จัดพิมพ์

๔. **มธุสารัตถทีปนี**

อธิบายมูลฎีกา

รจนาโดยพระมหานันทเถระ พระเถระชาวมอญ สมัยพระเจ้า บุเรงนอง (พระเจ้าช้างเผือก) ครองกรุงหงสาวดี ระหว่างจุลศักราช ๙๒๔-๙๓๒(พ.ศ. ๒๑๐๕-๒๑๑๓) โดยทั่วไปนิยมเรียกคัมภีร์นี้ว่า มธุฎีกา

กลุ่มที่ ๒

ฎีกาที่อธิบายอรรถกถาประเภทอิสระ (อรรถกถาอิสสระ ซึ่งไม่ได้อธิบายพระบาลีตามลำดับบทพยัญชนะ) มีดังนี้

๑. **อภิธัมมาวตารฎีกา (ปุราณฎีกา)** อธิบายอภิธัมมาวตาร
รจนาโดยพระวาจิสสรเถระ สมัยพระเจ้าวิชัยพาหุที่ ๓ พุทธศตวรรษที่ ๑๗

๒. **อภิธัมมัตถวิกาสินี (อภินวฎีกา)** อธิบายอภิธัมมาวตาร
รจนาโดยพระสุมังคลมหาสามิเถระ ที่ปุลัตถินคร ประเทศ ศรีลังกา มี ๒ ภาค

๓. **โมหวิจเฉทนีฎีกา**
อธิบายคัมภีร์โมหวิจเฉทนี รจนาโดยพระกัสสปเถระชาวชมพูทวีป

๔. **ปรมัตถวินิจฉยฎีกา**
อธิบายคัมภีร์ปรมัตถวินิจฉยะ มี ๒ ฉบับ คือ ปุราณฎีกาและอภินวฎีกา
เชื่อกันว่าทั้ง ๒ ฉบับ รจนาโดยพระเถระชื่อว่า มหาโพธิ

๕. **นามรูปปริจเฉทฎีกา**
อธิบายคัมภีร์นามรูปปริจเฉท มี ๒ ฉบับ คือ ปุราณฎีกา และอภินวฎีกา
เชื่อกันว่าทั้ง ๒ ฉบับ รจนาโดยพระวาจิสสรเถระ

๖. **สัจจสังเขปฎีกา**
อธิบายคัมภีร์สัจจสังเขป มี ๒ ฉบับ คือ ปุราณฎีกา รจนาโดยพระวาจิสสรเถระ
และอภินวฎีกา รจนาโดยพระสุมังคลสามิเถระ

๗. **ฎีกาอธิบายอภิธัมมัตถสังคหะ**
กลุ่มคัมภีร์ที่อธิบายอภิธัมมัตถสังคหะ มีมากมายหลายคัมภีร์ เรียงตามลำดับความเก่าก่อนหลังดังนี้

(๑) **อภิธัมมัตถสังคหฎีกา(ฎีกาเก่า)**
รจนาโดยพระนววิมลเถระ (ศิษย์พระสารีบุตรเถระผู้รจนาสารัตถทีปนี)

(๒) **อภิธัมมัตถวิภาวินี**
รจนาโดยพระสุมังคลสามิเถระ (ศิษย์พระสารีบุตรเถระผู้รจนาสารัตถทีปนี)

(๓) **สังเขปวัณณนา**

รจนาโดยพระสัทธัมมโชติปาลเถระ สมัยพุกาม รูปเดียวกันกับที่รจนาคัมภีร์ไวยากรณ์สุตตนิทเทส (พ.ศ.๑๙๙๐)

(๔) **อภิธัมมัตถสังคหทีปนี**

รจนาโดยพระสีลาจารเถระ ที่เมืองสะเลง ประเทศพม่า

(๕) **ปรมัตถทีปนี (สังคหมหาฎีกา)**

รจนาโดยพระญาณธชเถระ (อาจารย์แลดี) พ.ศ. ๒๔๓๐

คัมภีร์นี้นอกจากจะอธิบายอภิธัมมัตถสังคหะแล้ว ยังได้วิจารณ์ข้อความของอภิธัมมัตถวิภาวินีไว้ถึง ๒๔๕ แห่ง

(๘) **ฎีกาอธิบายอภิธัมมัตถวิภาวินี** (อนุฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะ)

กลุ่มคัมภีร์ที่อธิบายอภิธัมมัตถวิภาวินี หรืออนุฎีกาของอภิธัมมัตถสังคหะ มีหลายคัมภีร์ โดยเรียงลำดับตามความเก่าก่อน - หลัง ดังนี้

(๑) **มณิสารมัญชูสา**

รจนาโดยพระอริยวงศ์ (มหาอริยวังสธัมมเสนาบดี) (พุทธศักราช ๑๙๘๕) รูปเดียวกับที่รจนามณิทีปะ มี ๒ ภาค

(๒) **ปัญจิกา**

เป็นคัมภีร์อัตถโยชนาอภิธัมมัตถวิภาวินี มี ๓ ภาค

รจนาโดยพระญาณกิตติพระเถระชาวเชียงใหม่ (ในคำนำติปิฏกะปาฬิเมียนมาอภิธานวิจารณ์ไว้ว่า พระญาณกิตติเป็นชาวพม่าในสมัยพระเจ้าสีหสูระ ครองนครปินยะ พ.ศ. ๑๘๙๓ - ๑๙๐๒)

(๓) **อเผคคุสารทีปนี (จูฬฎีกา)**

รจนาโดยพระติปิฏกธรเถระ สมัยพระเจ้าบุเรงนองแห่งหงสาวดี

(๔) **ปรมัตถวิโสธนี**

รจนาโดยพระทีปมาลาเถระ แห่งวัดธัมมาราม เมืองชองอู สหภาพพม่า พ.ศ. ๒๔๔๙

(๕) **อังกุระ (สังคหมหาฎีกา)**

รจนาโดยพระวิมลวังสาลังการเถระ เมืองปะขันจี พม่า พ.ศ. ๒๔๔๙

(๖) **อภิธัมมัตถอนุวิภาวนี**

รจนาโดยพระสาคราภิธชเถระ แห่งวัดบุพพาราม เมืองคยัน พม่า พ.ศ. ๒๔๕๐

(๗) **มหาอตุล**

รจนาโดยพระนาคินทสามิเถระ เวชยันตาราม เมืองโมโญ พม่า พ.ศ. ๒๔๕๔

(๘) **วิภาวนีอัตถโยชนา**

รจนาโดยพระญาณินทาสภะ (หมั่นจองสยาดอ แห่งวัดจองต่อหย่าเชวเจงไต้ เมืองย่างกุ้ง)

คัมภีร์ที่นอกจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา แต่เป็นคัมภีร์ที่อาศัยข้อความจากพระไตรปิฎกบ้าง อรรถกถาบ้าง ฎีกาบ้าง แล้วรจนาขึ้นเป็นเอกเทส คัมภีร์คันถันตระประเภทนี้ มีอยู่ไม่น้อย และถูกจัดไว้เป็นหมวดหมู่ เช่น

๑. **คัมภีร์ที่แสดงถึงพุทธจริยาของพระพุทธเจ้า**

คัมภีร์ประเภทนี้มีอยู่ไม่น้อย เช่น

๑.๑ คัมภีร์ชินาลังการ ชินาลังการฎีกา

๑.๒ คัมภีร์ชินจริต

๑.๓ คัมภีร์ชินมหานิทาน

๑.๔ คัมภีร์พุทธจริต

๑.๕ คัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา

๒. **คัมภีร์ที่แสดงถึงนิยตโพธิสัตว์** เช่น

๒.๑ อนาคตวํส

๒.๒ อนาคตวํสอฏฺฐกถา

๒.๓ โสตตฺตกีนิทาน

๓. **คัมภีร์ที่แสดงถึงการบังเกิดขึ้นของจักรวาล ทวีป มนุษย์ เป็นต้น** เช่น

๓.๑ โลกปญฺญตฺติ

๓.๒ จกฺกวาฬทีปนี

๓.๓ โลกทีปนี

คัณฐี

ได้แก่ คัมภีร์ที่รจนาขึ้นเพื่ออธิบายบทที่เข้าใจยากทั้งโดยอรรถและพยัญชนะ ให้เข้าใจง่ายขึ้น คัมภีร์คัณฐีนี้มีผู้รจนาไว้ทั้งในภาษาสิงหฬและภาษาบาลี ดังมีปรากฏข้อความเกี่ยวกับคัมภีร์คัณฐีอยู่ในสารัตถทีปนีเนือง ๆ เช่น ท่านกล่าวไว้ว่า ในเวลาใดที่อ้างถึงคัมภีร์มหาคัณฐี มัชฌิมคัณฐี และจูฬคัณฐีแล้ว นั่นหมายถึงคัมภีร์คัณฐีที่รจนาไว้ ในภาษาสิงหฬ แต่ถ้าคราวใดอ้างว่า **คณฺฐิ** เพียงอย่างเดียว นั่นหมายถึงคัมภีร์คัณฐี ที่รจนาไว้ในภาษาบาลี คัมภีร์เหล่านี้ล้วนมีประโยชน์ต่อศาสนทายาทในการศึกษา พระพุทธพจน์เป็นอย่างยิ่ง นอกจากนี้ ยังมีคัมภีร์คัณฐีรุ่นใหม่ ๆ ซึ่งรจนาขึ้น เพื่ออธิบาย คัมภีร์คันถันตระเป็นเอกเทสอีกด้วย

โยชนา

คัมภีร์โยชนานับเป็นคัมภีร์คันถันตระอีกชนิดหนึ่ง คัมภีร์ประเภทนี้บางกลุ่ม มุ่งแสดงความรู้ทางศัพทศาสตร์ โดยบอกกำหนดกฎเกณฑ์บ้าง โดยการวิเคราะห์วิจัยคำศัพท์ และเนื้อความของคัมภีร์ที่เป็นสังวัณเณตัพพะของตน บอกแนวการเชื่อมความกันของบทต่าง ๆ ในวากยะหนึ่ง ๆ บ้าง บอกความหมายของคำศัพท์ต่าง ๆ บ้าง บอกถึงวัฒนธรรมของยุคสมัยบ้าง ซึ่งเป็นความรู้ที่ขาดหายไปจากคัมภีร์วรรณนาระดับฎีกา และ ในเวลาเดียวกันคัมภีร์นี้ก็สร้างเสริมความเข้าใจปาฐะต่าง ๆ ในอรรถกถาและฎีกายิ่งขึ้น จึงนับว่าเป็นคัมภีร์ที่มีประโยชน์มากในระดับหนึ่ง

สัททาวิเสส - นิรุกติศาสตร์

คันถันตระ อีกประเภทหนึ่งเรียกว่า สัททาวิเสส หรือที่เรียกว่า นิรุกติศาสตร์ คัมภีร์ประเภทนี้มีความสำคัญยิ่งต่อการดำรงอยู่แห่งพระสัทธรรม หรือต่อการเลือนหายไปแห่งพระสัทธรรม เพราะพระธรรมคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในรูปของคัมภีร์พระไตรปิฎก หรือคัมภีร์ระดับรอง ๆ ลงมา เช่น อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ถูกบันทึกด้วยภาษาบาลีหรือภาษามคธ ดังนั้น ผู้จะศึกษาบาลีพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา จำเป็นจะต้องศึกษาหลักภาษาบาลีให้เข้าใจอย่างละเอียดลึกซึ้งเสียก่อน การศึกษาหลักภาษาบาลีระดับธรรมดาถือว่ายังเพียงพอที่จะศึกษาพระไตรปิฎกในเชิงวิเคราะห์วิจัยได้ แต่ต้องเป็นการศึกษาหลักภาษาบาลีที่มีอยู่ในกลุ่มคัมภีร์ "สัททาวิเสส" คือ

๑. **กลุ่มคัมภีร์สัททศาสตร์** (กลุ่มคัมภีร์ไวยากรณ์)
คือ คัมภีร์แสดงหลักภาษา หรือหลัก ไวยากรณ์บาลี เช่น คัมภีร์กัจจายนะ, โมคคัลลานะ และสัททนีติ เป็นต้น

๒. **กลุ่มคัมภีร์นิคัณฑุศาสตร์**
คือ คัมภีร์ประเภทพจนานุกรมศัพท์ เช่น คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา เป็นต้น

๓. **กลุ่มคัมภีร์ฉันทศาสตร์**
คือ คัมภีร์ว่าด้วยหลักและวิธีประพันธ์ฉันท์/คาถา เช่น คัมภีร์วุตโตทัย เป็นต้น

๔. **กลุ่มคัมภีร์เกฏุภศาสตร์**
คือ คัมภีร์แสดงกลวิธีตกแต่งเสียงและความหมาย (แต่งคำและประโยค) ให้ภาษามีความไพเราะเพราะพริ้ง โดยแสดงโทษและวิธีการใช้ถ้อยคำที่ปราศจากโทษประกอบพร้อมด้วยอรรถรสของภาษา เช่น คัมภีร์สุโพธาลังการะ เป็นต้น

คัมภีร์สัททาวิเสสทั้ง ๔ กลุ่มเหล่านี้ ท่านผู้รจนาคัมภีร์ต่างมีความเชี่ยวชาญแตกฉานพระไตรปิกฏ จากนั้นท่านได้รวบรวมประมวลความรู้หลักภาษาที่มีอยู่ในบาลีพระไตรปิฏกมาแต่งเป็นหลักภาษาหรือไวยากรณ์ครอบคลุมหลักภาษาบาลีพระไตรปิฏกทั้งหมด

อนึ่ง คัมภีร์ทั้ง ๔ กลุ่มนี้ เปรียบเสมือนกุญแจดอกสำคัญสำหรับไขเข้าไปสู่ห้องแห่งพระไตรปิฏก ซึ่งจัดเป็นคัมภีร์ขั้นพื้นฐานที่กุลบุตรผู้มีความต้องการเข้าใจในพระสัทธรรมอย่างถ่องแท้ ต้องศึกษาเป็นเบื้องต้นก่อน ดังคำปริภาสาว่า

> อนึ่ง คัมภีร์เหล่านี้ล้วนมีคัมภีร์วรรณนามากบ้าง น้อยบ้าง ตามสมควรแก่คัมภีร์ และคัมภีร์วรรณาเหล่านั้น ท่านเรียกว่า **ฎีกา** บ้าง **คัณฐี** บ้าง จะอย่างไรก็ตาม คัมภีร์เหล่านี้ล้วนรจนาขึ้นด้วยกำลังแห่งความวิริยะอุตสาหะของพุทธบุตรผู้มีปัญญาอย่างประเสริฐ และรจนาขึ้นเพื่อเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่อนุชนผู้ปรารถนาจะเข้าถึงพระพุทธวจนะอย่างถ่องแท้ และเพื่อความดำรงอยู่แห่งพระสัทธรรมโดยแท้

เมื่อกุลบุตรผู้ใคร่การศึกษา ได้ศึกษาคัมภีร์สัททาวิเสสแตกฉานดีแล้ว ไปศึกษาภาษาบาลีพระไตรปิฏก จะไม่มีความอึดอัดสงสัยในบทพระบาลี จะมีแต่ความปลอดโปร่งโล่งใจ เกิดความเพลิดเพลินดื่มด่ำใจในรสของพระสัทธรรม เหมือนท่องเที่ยวไปในอุทยาน

ที่ดารดาษด้วยไม้ดอกนานาพรรณ ฉะนั้น พระโบราณาจารย์จึงกล่าวว่า คัมภีร์สัททาวิเสส เป็นคัมภีร์คู่บารมีพระไตรปิฎก จะเห็นได้จากสูตรที่ ๕๒ ของคัมภีร์กัจจายนะว่า **ชินวจน-ยุตฺตํ หิ** (สูตรที่จะแสดงต่อไปนี้ สมควรต่อพระดำรัสของพระพุทธเจ้าผู้ชนะมาร ๕ เท่านั้น) และในคำลงท้ายของคัมภีร์สุโพธาลังการะ (คาถา ๑๖๓) ก็กล่าวว่า

โย สทฺทตฺถกุสโล กุสโล นิฆณฺฑุ-
ฉนฺโทอลงฺกติสุ นิจฺจกตาภิโยโค
โส'ยํ กวิตฺตวิกโลปิ กวีสุ สงฺขย-
โมคยฺห วินฺทติ หิ กิตฺติ'มมนฺทรูปํ.

ชนผู้ฉลาดในคัมภีร์ไวยากรณ์ ฉลาดในคัมภีร์นิฆัณฑุ ศาสตร์ ฉันทศาสตร์ และอลังการศาตร์ กระทำความเพียรเป็นนิจศีล แม้เขาจะบกพร่องความเป็นกวี ก็หยั่งลงสู่ความนับในหมู่กวี ย่อมจะประสบเกียรติคุณหาน้อยไม่.

พจนานุกรมบาลีและสันสกฤตในอดีต

ในยุคก่อนปฐมโพธิกาล มีภาษาที่เก่าแก่และคล้ายคลึงกันที่สุด ๖ ภาษา คือ สันสกฤต ปรากฤต อปัพภังสะ ปิสาจิกี มาคธี และโสรเสนี แต่ภาษาที่ใช้กันอย่างแพร่หลายมีเพียง ๓ ภาษา คือ สันสกฤต ปรากฤต และมาคธี หรือบาลี

บรรดาภาษาทั้ง ๓ นั้น ภาษาสันสกฤตมีใช้แพร่หลายมากที่สุด เป็นภาษาที่มากไปด้วยสำนวนโวหารและปริยาย นักปราชญ์จึงเลือกจารึกศาสตร์ ๑๘ ศาสตร์ (อฏฺฐาส วิชฺชา) และศาสตร์ย่อยอีก ๖๔ แขนง (จตุสฏฺฐิ กลา) นอกจากนั้นยังเป็นภาษาที่ใช้จารึกหลักคำสอนในศาสนาฮินดูและศาสนาพุทธฝ่ายเหนือ คือ มหาสังฆิกนิกายที่แยกตัวออกจากเถรวาทเมื่อครั้งการทำสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๒

ในอดีต มีคัมภีร์อภิธานที่รวบรวมคำศัพท์ที่จารึกอยู่ในคัมภีร์ไตรเพท และคัมภีร์เวทางค์เป็นภาษาสันสกฤต เช่น คัมภีร์นิฆัณฏุ คัมภีร์อมรโกสะ ต่อมามีการรจนาคัมภีร์อภิธานเป็นภาษาบาลีขึ้น คือ คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา รวบรวมคำศัพท์ในพระไตรปิฎก อรรถกถาและฎีกาไว้อย่างสมบูรณ์ และมีคัมภีร์อธิบายอีกหลายคัมภีร์ เช่น คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาฎีกา คัมภีร์อภิธานสูจิ และคัมภีร์อภิธานนิสสยะ เป็นต้น

คัมภีร์นิฆัณฏุ

คัมภีร์นิฆัณฏุ เป็นคัมภีร์อภิธานภาษาสันสกฤตฉบับย่อที่มีใช้อยู่ในสมัยแรก ได้ รวบรวมคำศัพท์ต่างๆ ที่มีอยู่ในคัมภีร์ไตรเพท ได้แก่ คัมภีร์อิรุเวทหรือฤคเวท คัมภีร์ ยชุเวท หรือยชุรเวท และคัมภีร์สามเวท คัมภีร์นิฆัณฏุนี้มีเนื้อหาน้อย รวมได้ประมาณ ๑๘ หน้ากระดาษพิมพ์เท่านั้น แบ่งเป็น ๕ อัธยายะ (๕ปริจเฉท)

อัธยายะแรก ว่าด้วยศัพท์ที่เป็นไวพจน์ของแผ่นดิน ๑๒ ศัพท์ ศัพท์ที่เป็นไวพจน์ของ ทองคำ ๑๕ ศัพท์ ศัพท์ที่มีความหมายว่าท้องฟ้า ๑๖ ศัพท์เป็นต้น อัธยายะที่เหลือก็แสดงไวพจน์ของศัพท์คล้ายกันนี้ และยังได้รวบรวมกริยาอาขยาตที่มีความหมายเหมือนกันมาไว้ด้วยกัน เช่น กิริยาอาขยาตที่มีความหมายว่า “สว่างไสว” (ชลติ) คือ ภฺราชเต ภฺราศเต ภฺราศฺยติ ทีทยติ โศจติ มนฺทเต ภนฺทเต โรจเต โชฺยตเต โทฺยตเต ทฺยุมตฺ อิติ เอกาทศ ชวฺรติ กรมาณะ (นิฆัณฏุ ๑/๑๖)

ในพระไตรปิฎกแสดงไว้ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสคุณสมบัติของพราหมณ์ผู้เป็นปราชญ์ มีความรู้ถึงฝั่งไตรเพทว่า

นิรุตฺติยา จ กุสโล นิฆณฺฏุมฺหิ วิสารโท
ปทโก เกฏุภวิทู ฉนฺโทวิจิตฺตโกวิโท.

(ขุ. อปทาน. ๓๓/๒๐๑/๒๔๖)

เชี่ยวชาญในคัมภีร์ไวยากรณ์ รอบรู้ในคัมภีร์อภิธาน
ชำนาญในการจำแนกบท ช่ำชองในคัมภีร์อลังการะ
และเก่งกาจในคัมภีร์ฉันท์ กาพย์กลอน.

คำว่า “**นิฆัณฏุ**” ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสนั้น หมายถึง คัมภีร์อภิธานภาษาสันสกฤตของคัมภีร์ไตรเพทนั่นเอง ไม่ได้หมายถึงคัมภีร์ราชนิฆัณฏุเป็นต้นที่เป็นคัมภีร์สาขาของคัมภีร์อายุรเวท แสดงให้เห็นว่าพระไตรปิฎกแสดงคัมภีร์นิฆัณฏุไว้ในฐานะคัมภีร์บริวารของคัมภีร์ไตรเพท แม้จะมีเนื้อหาความเกื้อกูลต่อผู้ศึกษาไตรเพทเป็นอย่างมากก็ตาม แต่เมื่อภาษาสันสกฤตแพร่หลายออกไป และเป็นภาษาที่ยอมรับให้ใช้จารึกวรรณคดีต่างๆ เช่น อิติหาสะ (ประวัติศาสตร์) กาวฺยะ (กาพย์) นาฏกะ (นาฏศิลป์) เป็นต้น คำศัพท์ที่มีอยู่ในคัมภีร์นิฆัณฏุไม่เพียงพอต่อการนำไปใช้ นักปราชญ์ทั้งหลาย จึงได้รจนาคัมภีร์อภิธานสันสกฤตขึ้นใหม่อีกหลายคัมภีร์ เช่น คัมภีร์อมรโกสะเป็นต้น ซึ่งมีคำ

ศัพท์มาก ครอบคลุมวรรณคดีต่างๆ อย่างทั่วถึง ในการรจนาคัมภีร์อภิธานต่างๆ เหล่านั้น โบราณาจารย์ได้ใช้คัมภีร์นิฆัณฏุนี้เองเป็นต้นแบบ

คัมภีร์อมรโกสะ

คัมภีร์อมรโกสะ เป็นคัมภีร์อภิธานภาษาสันสกฤตที่มีชื่อเสียงในยุคต่อมา เป็นที่ ยอมรับในหมู่นักปราชญ์มากที่สุด รวบรวมคำศัพท์ที่ปรากฏในคัมภีร์ไวยากรณ์สันสกฤต มีคัมภีร์ปาณินิเป็นต้นไว้อย่างครบถ้วน รจนาโดยพระอมรสีหเถระ ในการรจนานั้น ท่านใช้คำศัพท์ที่รัดกุมครอบคลุมเนื้อความได้มาก แสดงนามและลิงค์ไว้อย่างเป็นระเบียบ จึงได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย

ศัพท์สำนวนโวหารที่มีอยู่ในคัมภีร์นิฆัณฏุและอมรโกสะนั้น เนื้อความบางส่วน มีความสอดคล้องกับพระไตรปิฎก แต่บางส่วนไม่สอดคล้อง โบราณาจารย์ฝ่ายภาษาบาลีสมัยนั้น จึงอาศัยคัมภีร์อภิธานภาษาสันสกฤตช่วยในการค้นคว้าพระไตรปิฎก

อภิธานัปปทีปิกา (พจนานุกรมเล่มแรก)

ต่อมา ราว พ.ศ. ๑๗๐๐ ในรัชสมัยของพระเจ้ามหาปรักกมพาหุที่ ๑ ผู้ทรงกอปรด้วยทานคุณและศีลคุณเป็นต้น ทรงประสานพระสงฆ์ ๓ วัดใหญ่ที่แตกแยกกัน คือ พระสงฆ์ในวัดมหาวิหาร วัดอภยคิริ และวัดมหาเชตวัน ให้สมัครสมานสามัคคีกันดีแล้ว พระองค์ใส่พระทัยทะนุบำรุงพระพุทธศาสนาอย่างดียิ่ง ทรงรับศาสนากิจในวัดทั้ง ๓ แห่งไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์เป็นกรณีพิเศษ ตลอดพระชนมายุของพระองค์

พระโมคคัลลานเถระ ราชบัณฑิต ผู้มีข้อวัตรปฏิบัติดีงาม มีสติปัญญาเฉียบแหลม เป็นพระคันถรจนาจารย์ผู้ทรงความรู้ความสามารถ จำพรรษาอยู่ที่วัดมหาเชตวัน เขตเมืองปุลัตถิ ปัจจุบันเรียกว่าเมืองโปโลนนรุวะ อยู่ทางเหนือของประเทศศรีลังกา เมื่อได้รับพระบรมราชูปถัมภ์จากพระเจ้ามหาปรักกมพาหุที่ ๑ เป็นอย่างดี จึงได้รจนาคัมภีร์ขึ้นหลายคัมภีร์ ในบรรดาคัมภีร์ที่ท่านรจนานั้นที่ได้รับความนิยมมากที่สุด คือ คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา ในการรจนาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกานั้น พระโมคคัลลานเถระ ได้อาศัยคัมภีร์อภิธานอมรโกสะภาษาสันสกฤตเป็นแบบอย่าง แต่ได้อาศัยนัยต่างๆ ที่มีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกาเป็นหลักสำคัญ ดังจะเห็นวิธีการรจนาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา ที่ถือนัยคล้อยตามพระไตรปิฎก เช่น

พระอภิธรรมธัมมสังคณีได้ขยายอรรถของบทว่า "**ผสฺโส**" ไว้อย่างครบถ้วนว่า "ผสฺโส ผุสนา สํผุสนา สํผุสิตตฺตํ" อธิบายอรรถของบทว่า "**จิตฺตํ**" ไว้ว่า "จิตฺตํ มโน มานสํ หทยํ ปณฺฑรํ มโน มนายตนํ มนินฺทฺริยํ วิญฺญาณํ วิญฺญาณกฺขนฺโธ ตชฺชามโนวิญฺญาณธาตุ" (อภิ.ธ. ๓๔/๖/๒๒) อธิบายอรรถของบทว่า "**วิตกฺโก**" ไว้ว่า "ตกฺโก วิตกฺโก สงฺกปฺโป อปฺปนา พฺยปฺปนา เจตโส อภินิโรปนา สมฺมาสงฺกปฺโป" (อภิ.ธ. ๓๔/๖/๒๒)

และอธิบายอรรถของบทว่า "**ปญฺญา**" ไว้ว่า "ปญฺญา ปชานนา วิจโย ปวิจโย ธมฺมวิจโย สลฺลกฺขณา อุปลกฺขณา ปจฺจุปลกฺขณา ปณฺฑิจฺจํ โกสลฺลํ เนปุญฺญํ เวภพฺยา จินฺตา อุปปริกฺขา ภูรี เมธา ปริณายิกา วิปสฺสนา สมฺปชญฺญํ ปโตโท ปญฺญา ปญฺญินฺทฺริยํ ปญฺญาพลํ ปญฺญาสตฺถํ ปญฺญาปาสาโท ปญฺญาอาโลโก ปญฺญาโอภาโส ปญฺญาปชฺโชโต ปญฺญารตนํ อโมโห ธมฺมวิจโย สมฺมาทิฏฺฐิ. (อภิ.ธ. ๓๔/๑๖/๒๔)

จึงเห็นได้ว่า แม้ในพระบาลีก็มีการแสดงบทไวพจน์ไว้ตามสมควร ในบาลีเนตติก็ได้แสดงบทเกี่ยวกับไวพจน์ไว้ในมหาวิภังค์ มหานิทเทส และจูฬนิทเทส โดยเฉพาะบทที่ลงกิตปัจจัย และบทกริยาอาขยาตเป็นต้น เช่น

กามยมานสฺสาติ กามยมานสฺส อิจฺฉมานสฺส สาทิยมานสฺส ปตฺถยมานสฺส ปิหยมานสฺส อภิชปฺปมานสฺส.(ขุ.มหา.๒๙/๑/๒)

สมิชฺฌตีติ อิจฺฉติ สมิชฺฌติ ลภติ ปฏิลภติ อธิคจฺฉติ วินฺทติ. (ขุ.มหา.๒๙/๑/๒)

แม้ในอรรถกถาและฎีกาก็มีลักษณะเช่นเดียวกันนี้ ทำให้ทราบได้ว่า อาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกานี้ได้อาศัยถ้อยคำจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา อย่างแน่นอน เพราะคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาท่านรจนาโดยอาศัยคัมภีร์อมรโกสะ จึงมีเนื้อความบางส่วนใกล้เคียงกัน เช่น

คัมภีร์อมรโกสะกล่าวปริภาสาว่า

ปฺรายโศ รูปเภเทน สาหจรฺยาจฺจ กุตฺรจิตฺ
สฺตฺรีปุํนปุํสกํ เชฺญยฺยํ ตทฺวิเศษวิเธะ กฺวจิตฺ.

ปริวรรตเป็นบาลีว่า

ปายส รูปเภเทน สาหจริยา จ กุตฺรจิ
ถีปุํนปุํสกํ เญยฺญํ ตพฺพิเสสวิธิ กฺวจิ.

คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกากล่าวปริภาสาที่มีเนื้อความเหมือนกันว่า

ภิยฺโย รูปนฺตรา สาห- จริเยน จ กตฺถจิ
กฺวจาหจฺจวิธาเนน เญยฺยํ ถีปุนฺนปุํสกํ.

(อภิธาน.คาถา (จ))

นักศึกษาพึงทราบความเป็นไปของอิตถีลิงค์ ปุงลิงค์ และนปุงสกลิงค์ของแต่ละนามศัพท์ โดยนัย ๓ อย่าง คือ รูปันตรนัย ซึ่งมีใช้มากที่สุด สาหจริยนัย และอาหัจจวิธานนัย ซึ่งมีใช้บ้างไม่มากนัก

คัมภีร์อมรโกสะ กล่าวว่า

สรีรสาธนาเปกฺขํ นิจฺจํ ยํ กมฺม ตํ ยโม
นิยโม ตุ สยํ กมฺมา- นิจฺจมาคนฺตุสาธนํ.

(อมรโกส.๒/๗/๔๙)

คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา กล่าวว่า

ยํ เทหสาธนาเปกฺขํ นิจฺจํ กมฺมมยํ ยโม
อาคนฺตุสาธนํ กมฺมํ อนิจฺจํ นิยโม ภเว.

(อภิธาน. ๒/๔/๔๔๔)

กรรม คือ การเว้นจากปาณาติบาตเป็นต้นอันมองหา ซึ่งการสำเร็จด้วยกายเป็นนิตย์มีอยู่ กรรมนี้ ชื่อว่า ยมศีล (ศีล ๕) กรรมีการรับอุโบสถศีลเป็นต้นอันท่านให้สำเร็จ โดยชั่วขณะ บางครั้งบางคราว ชื่อว่า เป็นนิยมศีล (อุโบสถศีล)

จะเห็นได้ว่า พระโมคคัลลานเถระรจนาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาขึ้น ได้รวบรวมศัพท์ที่มีเนื้อความคล้อยตามพระพุทธพจน์ จากคัมภีร์อมรโกสะมาเพิ่มเติมไว้ในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกานี้ด้วย ท่านจึงกล่าวไว้ในปริภาสาว่า

ภิยฺโย ปโยคมาคมฺม โสคเต อาคเม กฺวจิ
นิฆณฺฑุยุตฺติญฺจานีย นามลิงฺคํ กถียติ.

(อภิธาน. คาถา (ฌ))

นามและลิงค์ที่ข้าพเจ้านำอุทาหรณ์มา มีอยู่ในพระไตรปิฎก อันเป็นพระดำรัสของพระสุคตเป็นส่วนมาก ในบางทีก็นำอุทาหรณ์อันสมควรจากคัมภีร์นิฆัณฑุมากล่าวไว้ด้วย

คัมภีร์อมรโกสะแบ่งออกเป็น ๓ กัณฑ์ คือ ปฐมกัณฑ์ ทุติยกัณฑ์ และตติยกัณฑ์ คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา ก็แบ่งออกเป็น ๓ กัณฑ์เช่นกันเดียวกัน คือ

สัคคกัณฑ์ที่ ๑ แสดงคำศัพท์ที่มีความหมายว่า พระพุทธเจ้า นิพพาน พระอรหันต์ สวรรค์ เทวดา และอสูรเป็นต้น โดยจัดคำศัพท์ที่มีเนื้อความเหมือนกันไว้ด้วยกัน และได้รวบรวมคำศัพท์ที่มีใช้เฉพาะในพระพุทธศาสนาไว้ด้วย คือคำศัพท์ที่มีเนื้อความว่า กุศล อกุศล ผัสสะ ปัญญา วิตก และวีริยะเป็นต้น

ภูกัณฑ์ที่ ๒ แบ่งออกเป็น ๗ วรรคย่อย คือ **ภูมิวรรค** แสดงศัพท์โวหารเกี่ยวกับแผ่นดิน **ปุรวรรค** แสดงศัพท์โวหารเกี่ยวกับเมืองและประเทศ **นรวรรค** แสดงศัพท์โวหารเกี่ยวกับมนุษย์ **จตุพพรรณวรรค** แสดงศัพท์โวหารเกี่ยวกับวรรณะ ๔ **อรัญญ-วรรค** แสดงศัพท์โวหารเกี่ยวกับป่าไม้ **เสลวรรค** แสดงศัพท์โวหารเกี่ยวกับภูเขา **ปาตาลวรรค** แสดงศัพท์โวหารเกี่ยวกับโลกบาดาล

สามัญญกัณฑ์ที่ ๓ แบ่งออกเป็น ๔ วรรคย่อย คือ **วิเสสยาธีนวรรค** แสดงศัพท์โวหารที่เป็นบทวิเสสนะอันเกี่ยวข้องกับลิงค์ทั้ง ๓ **สังกิณณวรรค** แสดงศัพท์โวหารเบ็ดเตล็ดทั่วไป อเนกัตถวรรค แสดงศัพท์ที่มีเนื้อความหลายอย่าง **อัพยยวรรค** แสดงอรรถของศัพท์อุปสัคและศัพท์นิบาต

การจัดแบ่งเป็นกัณฑ์ในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกานี้ หากจะสงเคราะห์ศัพท์ที่มีลักษณะเหมือนกันเข้าด้วยกัน ก็จะแบ่งได้เพียง ๒ กัณฑ์ คือ **กัณฑ์ที่ ๑** สงเคราะห์กลุ่มศัพท์ที่แสดงโวหารเหมือนกันเข้าไว้ด้วยกัน ซึ่งประกอบด้วยสัคคกัณฑ์ ภูกัณฑ์ และสามัญญกัณฑ์บางส่วน **กัณฑ์ที่ ๒** สงเคราะห์กลุ่มศัพท์ที่มีความหมายหลายอย่างไว้ด้วยกัน ประกอบด้วยอเนกัตถวรรคและอัพยยวรรคในสามัญญกัณฑ์ที่เหลือ

พระคันถรจนาจารย์ผู้มีชื่อว่า “โมคคัลลานะ” มีด้วยกันหลายรูป จึงทำให้นักปราชญ์สายบาลีมีความสงสัยว่า พระโมคคัลลานเถระผู้รจนาคัมภีร์ต่างๆ นั้นเป็นรูปเดียวกัน หรือ

คนละรูป เพราะว่าพระเถระผู้รจนาคัมภีร์ไวยากรณ์โมคคัลลานะ ก็มีชื่อว่าโมคคัลลานะ เช่นกัน นักปราชญ์บางท่าน จึงสำคัญผิดคิดว่าพระโมคคัลลานะผู้รจนาคัมภีร์อภิธานัป ปทีปิกา กับพระโมคคัลลานะคัมภีร์ไวยากรณ์โมคคัลลานะเป็นพระเถระรูปเดียวกัน แต่ก็เห็นตรงกันว่าเป็นคนละรูปกับพระโมคคัลลานมหาสามิ ผู้รจนาคัมภีร์สัททลักขณะ อันเป็นคัมภีร์ไวยากรณ์บาลีน้อย

แต่โบราณาจารย์ส่วนมากลงความเห็นว่าเป็นคนละรูปกัน เพราะสถานที่อยู่ และมติในการรจนาคัมภีร์ของพระเถระทั้ง ๒ รูปนั้นแตกต่างกัน ดังนี้

พระโมคคัลลานเถระผู้รจนาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา พำนักอยู่วัดมหาเชตวัน เมืองปุลัตถิ สังกัดสโรคามนิกาย ส่วนพระโมคคัลลานเถระผู้รจนาคัมภีร์ไวยากรณ์โมคคัลลานะ พำนักอยู่วัดถูปาราม เมืองอนุราธปุระ สังกัดอุตตรมูลนิกาย ซึ่งทั้ง ๒ วัด ก็ตั้งอยู่ทางเหนือของประเทศศรีลังกาเหมือนกัน

มติในการรจนาคัมภีร์ของพระเถระทั้ง ๒ ท่าน ก็มีความแตกต่างกัน คือ พระเถระผู้รจนาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา จะถือนัยคล้อยตามพระกัจจายนเถระผู้รจนาคัมภีร์ไวยากรณ์กัจจายนะ ส่วนพระพระเถระผู้รจนาคัมภีร์ไวยากรณ์โมคคัลลานะ จะถือนัยต่างออกไป ซึ่งมีข้อวินัจฉัยให้เห็นดังนี้

คัมภีร์กัจจายะแสดงอุปสัคไว้ ๒๐ บท โดยมี **นิ นี อว** แต่ไม่มี **โอ** คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาแสดงอุปสัคไว้ ๒๐ บท คือมี **นิ นี อว** ไม่มี **โอ** ตามนัยของคัมภีร์กัจจายนะ ส่วนคัมภีร์โมคคัลลานะแสดงอุปสัคไว้ ๒๐ บทเหมือนกัน มี **นิ อว โอ** แต่ไม่มี **นี**

ด้วยเหตุผลดังกล่าวจึงสามารถวินิจฉัยได้ว่า พระโมคคัลลานเถระผู้รจนาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกากับพระโมคคัลลานเถระผู้รจนาคัมภีร์ไวยากรณ์โมคคัลลานะ เป็นคนละรูปกันอย่างแน่นอน

คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาฎีกา

ในรัชสมัยของพระเจ้าสีหตู (พระยาสี่ช้างเผือก) มีเมืองปินยะ(วิชยปุระ) เป็นราชธานีแห่งประเทศพม่า ราว พ.ศ. ๑๘๕๙ มหาอำมาตย์ชื่อว่าสิรีมหาจตุรังคพละ เป็นผู้เชี่ยวชาญในคัมภีร์ไวยากรณ์ฝ่ายภาษาบาลีและสันสกฤต ได้อาศัยคัมภีร์ต่างๆ ทั้งฝ่ายภาษาบาลี

และสันสกฤต รจนาคัมภีร์ฎีกาขึ้นเพื่ออธิบายศัพท์ในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา โดยแสดงการวิเคราะห์อรรถของศัพท์ แยกธาตุปัจจัย และแสดงวิธีสำเร็จรูปของบทตามนิรุตตินัย ใช้ชื่อคัมภีร์ว่า "**อภิธานัปปทีปิกาฎีกา**" ซึ่งได้รับความนิยมใช้เป็นคู่มือในการศึกษาค้นคว้าคัมภีร์ภาษาบาลีมาจนถึงปัจจุบัน

คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาสูจิ

เนื่องจากคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาฎีกาได้อธิบายขยายความ แสดงรูปวิเคราะห์ และแยกธาตุปัจจัยไปตามลำดับบทที่มีอยู่ในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา จึงยากต่อการค้นหาศัพท์ตามลำดับอักษร ครั้นในราว พ.ศ. ๒๔๒๖ พระสุภูติเถระชาวสีหฬได้เรียบเรียงคัมภีร์ขึ้นใหม่ ใช้ชื่อว่า "**อภิธานัปปทีปิกาสูจิ**" โดยเรียงบทไปตามลำดับอักษร เพื่อให้สะดวกต่อการค้นหาศัพท์ แต่ยังมีวิธีการแสดงรูปวิเคราะห์ การแยกธาตุ ปัจจัย ตามคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาฎีกา และได้เพิ่มเติมข้อความที่นำมาจากคัมภีร์สัททนีติและคัมภีร์สันสกฤตที่ควรรู้ควรเข้าใจไว้ด้วย จึงถือว่าเป็นคัมภีร์ที่รวบรวมศัพท์อภิธานไว้อย่างสมบูรณ์อีกคัมภีร์หนึ่ง

คัมภีร์อภิธานนิสสยะ

มีการค้นพบศิลาจารึกที่แสดงหลักฐานการจารึกเมื่อ จ.ศ. ๘๐๔ ตรงกับ พ.ศ. ๑๙๘๖ ที่วัดแต๊กหน่วย แว๊กจีเอง เมืองพุกาม ประเทศสหภาพพม่า กล่าวถึงคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกานิสสยะ รวมไว้ในบัญชีรายชื่อพระไตรปิฎกและคัมภีร์ต่าง ๆ ที่สร้างถวายไว้พร้อมกับวัด จึงทราบได้ว่ามีคัมภีร์นิสสยะของคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาเกิดขึ้นก่อนแล้ว แต่ไม่สามารถระบุได้ชัดว่าเกิดขึ้นในสมัยใด แต่เชื่อกันว่าเกิดขึ้นในสมัยเมืองปินยะ เป็นราชธานีนั่นเอง เพราะอยู่ในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน

ต่อมา ในพ.ศ.๒๔๖๙ พระอัคคธัมมาภิวังสเถระ วัดอภยาราม เมืองมัณฑเล ประเทศสหภาพพม่า ได้รจนาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกานิสสยะขึ้นใหม่ ใช้ชื่อคัมภีร์ว่า "**อภิธานนิสสยะ**" และในพ.ศ.๒๕๒๓ พระเกลาสเถระ วัดมหาวิสุตาราม เมืองปขุกกู ประเทศสหภาพพม่าเช่นกัน ได้รจนาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกานิสสยะขึ้นใหม่อีกฉบับหนึ่ง ใช้ชื่อคัมภีร์ว่า "**ปขุกกูอภิธานนิสสยะ**" เนื่องจากคัมภีร์อภิธานนิสสยะทั้ง ๒ ฉบับนั้น เป็นคัมภีร์อภิธานที่ท่านแปลสู่ภาษาพม่า จึงเป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อผู้รู้ภาษาพม่าเท่านั้น.

พระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์ เป็นคำสอนอันเป็นวิสัยแห่งพระสัพพัญญุตญาณ ประกอบด้วยองค์คุณ คือ สาตถะ (เพียบพร้อมด้วยอรรถ) และสพัญชนะ (เพียบพร้อมด้วยพยัญชนะ) มีความลึกซึ้งโดยศัพท์และความหมาย อีกทั้งมีนัยวิจิตรพิสดารตรัสไว้ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม จึงอาจทำให้อนุชนรุ่นหลังเข้าใจความได้ไม่ถูกต้องครบถ้วน และยังผลให้มีการตีความตามความที่เห็นต่างกัน ดังนั้น โบราณาจารย์ จึงประพันธ์คัมภีร์อรรถกถาเพื่ออธิบายศัพท์และความหมายในพระพุทธพจน์ และประพันธ์คัมภีร์ฎีกาเพื่ออธิบายคัมภีร์อรรถกถาอีกทอดหนึ่ง เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจพุทธาธิบายได้อย่างถูกต้อง

ด้วยเหตุดังกล่าว อนุชนรุ่นหลังจึงควรอาศัยคำอธิบายในคัมภีร์อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และคันถันตระอื่นๆ ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น อีกทั้งควรอาศัยไวยากรณ์ใหญ่ที่เรียกว่า สัททาวิเสส เป็นแนวทางในการวินิจฉัย เพื่อให้การตีความเป็นไปในทิศทางเดียวกัน แม้ในการจัดทำ**สัททานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัย ฉบับบาลี - ไทย** ก็ได้อิงอาศัยคัมภีร์อรรถกถาเป็นต้น เป็นแนวทางในการวินิจฉัยและอธิบายเช่นกัน

คณะกรรมการฝ่ายวิชาการโครงการฯ

๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙

ชื่อคัมภีร์อ้างอิง

วิ.	วินยปิฏกปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๑, ๒, ๓, ๔, ๕)
ที.	ทีฆนิกายปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๖, ๗, ๘)
ม.	มชฺฌิมนิกายปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๙, ๑๐, ๑๑)
สํ.	สํยุตฺตนิกายปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๑๒, ๑๓, ๑๔)
อํ.	องฺคุตฺตรนิกายปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๑๕, ๑๖, ๑๗)
ขุทฺทก.	ขุทฺทกปาฐปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๓๐)
ธมฺม.	ธมฺมปทปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๓๐)
อุทาน.	อุทานปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๓๐)
อิติวุตฺ.	อิติวุตฺตกปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๓๐)
สุตฺตนิ.	สุตฺตนิปาตปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๓๐)
วิมาน.	วิมานวตฺถุปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๓๑)
เปต.	เปตวตฺถุปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๓๑)
เถร.	เถรคาถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๓๑)
เถรี.	เถรีคาถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๓๑)
ชา.	ชาตกปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๓๖, ๓๗)
มหานิ.	มหานิทฺเทสปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๓๔)
จูฬนิ.	จูฬนิทฺเทสปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๓๕)
ปฏิสํ.	ปฏิสมฺภิทามคฺคปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๓๘)
อป.	อปทานปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๓๒, ๓๓)
พุทฺธวํ.	พุทฺธวํสปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๓๓)
จริยา.	จริยาปิฏกปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๓๓)
อภิ.ธ.	อภิธมฺมปิฏก ธมฺมสงฺคณีปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๑๘)
อภิ.วิ.	อภิธมฺมปิฏก วิภงฺคปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๑๙)
ธาตุกถา	อภิธมฺมปิฏก ธาตุกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๒๐)
อภิ.ปุ.	อภิธมฺมปิฏก ปุคฺคลปญฺญตฺติปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๒๐)
อภิ.ก.	อภิธมฺมปิฏก กถาวตฺถุปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๒๐)

ยมก.	ยมกปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๒๒, ๒๓, ๒๔)
ปฏฺฐาน.	อภิธมฺมปิฏก ปฏฺฐานปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๒๕ - ๒๙)
เนตฺติ.	เนตฺติปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๓๙)
วิ.อฏฺ.	วินยอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๑, ๒, ๓, ๔)
ที.อฏฺ.	ทีฆนิกายอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๕, ๖, ๗)
ม.อฏฺ.	มชฺฌิมนิกายอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๘, ๙, ๑๐, ๑๑)
สํ.อฏฺ.	สํยุตฺตนิกายอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๑๒, ๑๓, ๑๔)
อํ.อฏฺ.	องฺคุตฺตรนิกายอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๑๕, ๑๖, ๑๗)
ขุทฺทก.อฏฺ.	ขุทฺทกปาฐอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๒๑)
ธมฺม.อฏฺ.	ธมฺมปทอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๒๒, ๒๓)
อุทาน.อฏฺ.	อุทานอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๒๔)
อิติวุต.อฏฺ.	อิติวุตฺตกอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๒๕)
สุตฺตนิ.อฏฺ.	สุตฺตนิปาตอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๒๖, ๒๗)
วิมาน.อฏฺ.	วิมานวตฺถุอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๒๘)
เปต.อฏฺ.	เปตวตฺถุอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๓๕)
เถร.อฏฺ.	เถรคาถาอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๓๐, ๓๑)
เถรี.อฏฺ.	เถรีคาถาอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๓๒)
ชา.อฏฺ.	ชาตกอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๓๗ - ๔๓)
มหานิ.อฏฺ.	มหานิทฺเทสอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๔๔)
จูฬนิ.อฏฺ.	จูฬนิทฺเทสอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๔๕)
ปฏิสํ.อฏฺ.	ปฏิสมฺภิทามคฺคอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๔๖)
อป.อฏฺ.	อปทานอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๓๓, ๓๔)
พุทฺธวํ.อฏฺ.	พุทฺธวํสอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๓๕)
จริยา.อฏฺ.	จริยาปิฏกอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๓๖)
อภิ.อฏฺ.	อภิธมฺมปิฏก อฏฺฐสาลินีอฏฺฐกถาปาฬิ, สมฺโมหวิโนทนีอฏฺฐกถาปาฬิ, ปญฺจปกรณอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๑๘, ๑๙, ๒๐)
สงฺคห.	อภิธมฺมตฺถสงฺคหปาฬิ
อภิ.วตาร.	อภิธมฺมาวตารปาฬิ

กงฺขา.	กงฺขาวิตรณีอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๕๑)
วิสุทฺธิ.	วิสุทฺธิมคฺคอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๔๘, ๔๙)
เนตฺติ.อฏฺ.	เนตฺติอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๔๕)
วิ.สงฺคห.	วินยสงฺคหอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๕๐)
อุตฺตร.	อุตฺตรวินิจฺฉยปาฬิ
มิลินฺท.อฏฺ.	มิลินฺทปญฺหอฏฺฐกถาปาฬิ
วชิร.	วชิรพุทฺธิฏีกาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ค. ๑)
สารตฺถ.	สารตฺถทีปนีฏีกาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ค. ๒, ๓, ๔)
วิมติ.	วิมติวิโนทนีฏีกา (หนังสืออ้างอิงประเภท ค. ๕, ๖)
ที.ฏี.	ทีฆนิกายฏีกาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ค. ๗, ๘, ๙)
สี.นวฏี.	สีลขนฺธวคฺคอภินวฏีกา (หนังสืออ้างอิงประเภท ค. ๑๐, ๑๑)
ม.ฏี.	มชฺฌิมนิกายฏีกาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ค. ๑๒, ๑๓, ๑๔)
สํ.ฏี.	สํยุตฺตนิกายฏีกาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ค. ๑๕, ๑๖)
อํ.ฏี.	องฺคุตฺตรนิกายฏีกาปาฬิ (ค. ๑๗, ๑๘, ๑๙)
มูลฏี.	อภิธมฺมปิฏก ธมฺมสงฺคณีมูลฏีกาปาฬิ, วิภงฺคมูลฏีกาปาฬิ, ปญฺจปกรณ-มูลฏีกาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ค. ๒๐, ๒๑, ๒๒)
อนุฏี.	อภิธมฺมปิฏก ธมฺมสงฺคณีอนุฏีกาปาฬิ, วิภงฺคอนุฏีกาปาฬิ, ปญฺจปกรณ-อนุฏีกาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ค. ๒๐, ๒๑, ๒๒)
วิภาวินี.	อภิธมฺมตฺถสงฺคหวิภาวินีฏีกา
กงฺขา.ฏี.	กงฺขาวิตรณีปุราณฏีกาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ค. ๒๕)
กงฺขา.นวฏี.	กงฺขาวิตรณีอภินวฏีกาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ค. ๒๕)
วิสุทฺธิ.ฏี.	วิสุทฺธิมคฺคมหาฏีกาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ค. ๒๓, ๒๔)
เนตฺติ.ฏี.	เนตฺติฏีกาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ค. ๒๖)
อุตฺตร.ฏี.	อุตฺตรวินิจฺฉยฏีกาปาฬิ
ทีปวํ.	บาลีทีปวังสะ (ปริจเฉท คาถา)
มหาวํ.	บาลีมหาวังสะ ปริจเฉท คาถา
ปฏฺฐานสงฺเขป.	บาลีปัฏฐานย่อ

ยมกสงฺเขป.	ยมกย่อ
มหาวํ.ฎี.	บาลีฎีกามหาวังสะ ปริจเฉท คาถา
มณิมญชู.	มณิสารมัญชูสาฎีกา
อฏฺฐสา.โย.	บาลีอัฏฐสาลินีโยชนา
กงฺขา.โย.	กังขาวิตรณีโยชนามหาฎีกา
ปาจิตฺ.โย.	บาลีปาจิตยาทิโยชนา เล่มที่ ๑, ๒
กงฺขา.มหาฎี.	กังขาวิตรณีโยชนามหาฎีกา
อฏฺฐสา.นิสฺสย.	บาลีอัฏฐสาลินี นิสสยะ สำนักสุธัมมวดี
อมร.นิสฺสย.	อมรโกส สักกตอภิธานนิสสยะ สำนักอภยาราม
ชา.นิสฺสย.	บาลีชาดก นิสสยะ เล่มที่ ๑, ๒, ๓, ๔, ๕
ปารา.คณฺฐิ.ใหม่.	อัฏฐกถาปราชิกคัณฐิใหม่
อมร.	อมรโกส สักกตอภิธาน (ฉ. ๑๓) กัณฑ์ วรรค คาถา
โถม.	สัททัตโถม มหานิธิสักกตอภิธาน
ปา.	ปาณินิ สักกตพญากรุณ ปาท, อธยาน, สุตต
วาจฺจปฺปติ.	วาจัปปติ สักกตอภิธาน
สูจิ.	อภิธานัปปทีปิกาสูจิ
ธาน.	อภิธานัปปทีปิกา
ธาน.นิสฺสย.	อภิธานัปปทีปิกาฎีกา นิสสยะ
ธาน.ฎี.	อภิธานัปปทีปิกาฎีกา
ธาน.ฎี.นิสฺสย.	อภิธานัปปทีปิกาฎีกา นิสสยะ เล่มที่ ๑, ๒,
นีติ.ปท.	สัททนีติ ปทมาลา
นีติ.ธาตุ.	สัททนีติ ธาตุมาลา
นีติ.สุตฺต.	สัททนีติ สุตตมาลา
กจฺ.	คัมภีร์กัจจายนสูตร
โมคฺ.	คัมภีร์โมคคัลลานะ กัณฑ์ สูตร
รูปสิทฺธิ.	คัมภีร์ปทรูปสิทธิ
รูปสิทฺธิ.ฎี.	คัมภีร์ปทรูปสิทธิฎีกา

หนังสืออ้างอิงประเภท ก.
(พระไตรปิฎก)

ลำดับที่	ชื่อคัมภีร์		อักษรย่อ
	บาลีพระวินัยปิฎก		
๑.	วินยปิฏก มหาวิภงฺคปาฬิ	พุทธวจนะ	วิ.๑
๒.	วินยปิฏก ภิกฺขุนีวิภงฺคปาฬิ	"	วิ.๒
๓.	วินยปิฏก มหาวคฺคปาฬิ	"	วิ.๓
๔.	วินยปิฏก จูฬวคฺคปาฬิ	"	วิ.๔
๕.	วินยปิฏก ปริวารวคฺคปาฬิ	"	วิ.๕
	บาลีทีฆนิกาย		
๖.	ทีฆนิกาย สีลกฺขนฺธวคฺคปาฬิ	พุทธวจนะ	ที.๑
๗.	ทีฆนิกาย มหาวคฺคปาฬิ	"	ที.๒
๘.	ทีฆนิกาย ปาถิกวคฺคปาฬิ	"	ที.๓
	บาลีมัชฌิมนิกาย		
๙.	มชฺฌิมนิกาย มูลปณฺณาสปาฬิ	พุทธวจนะ	ม.๑
๑๐.	มชฺฌิมนิกาย มชฺฌิมปณฺณาสปาฬิ	"	ม.๒
๑๑.	มชฺฌิมนิกาย อุปริปณฺณาสปาฬิ	"	ม.๓
	บาลีสังยุตตนิกาย		
๑๒.	สํยุตฺตนิกาย สคาถวคฺค - นิทานวคฺคปาฬิ	พุทธวจนะ	สํ.๑
๑๓.	สํยุตฺตนิกาย ขนฺธวคฺค - สฬายตนวคฺคปาฬิ	"	สํ.๒
๑๔.	สํยุตฺตนิกาย มหาวคฺคปาฬิ	"	สํ.๓
	บาลีอังคุตตรนิกาย		
๑๕.	องฺคุตฺตรนิกาย เอกก - จตุกฺกนิปาตปาฬิ	พุทธวจนะ	อํ.๑

ลำดับที่	ชื่อคัมภีร์		อักษรย่อ
๑๖.	องฺคุตฺตรนิกาย ปญฺจก - สตฺตกนิปาตปาฬิ	พุทธวจนะ	อํ.๒
๑๗.	องฺคุตฺตรนิกาย อฏฺฐก - เอกาทสนิปาตปาฬิ	"	อํ.๓
	บาลีอภิธรรมปิฎก		
๑๘.	อภิธมฺมปิฏก ธมฺมสงฺคณีปาฬิ	พุทธวจนะ	อภิ.ธ.
๑๙.	อภิธมฺมปิฏก วิภงฺคปาฬิ	"	อภิ.วิ.
๒๐.	(ก) อภิธมฺมปิฏก ธาตุกถาปาฬิ	"	ธาตุกถา
	(ข) อภิธมฺมปิฏก ปุคฺคลปญฺญตฺติปาฬิ	"	อภิ.ปุ.
๒๑.	อภิธมฺมปิฏก กถาวตฺถุปาฬิ	"	อภิ.ก.
๒๒.	อภิธมฺมปิฏก ยมกปาฬิ (ปฐม)	"	ยมก.๑
๒๓.	อภิธมฺมปิฏก ยมกปาฬิ (ทุติย)	"	ยมก.๒
๒๔.	อภิธมฺมปิฏก ยมกปาฬิ (ตติย)	"	ยมก.๓
๒๕.	อภิธมฺมปิฏก ปฏฺฐานปาฬิ (ปฐม)	"	ปฏฺฐาน.๑
๒๖.	อภิธมฺมปิฏก ปฏฺฐานปาฬิ (ทุติย)	"	ปฏฺฐาน.๒
๒๗.	อภิธมฺมปิฏก ปฏฺฐานปาฬิ (ตติย)	"	ปฏฺฐาน.๓
๒๘.	อภิธมฺมปิฏก ปฏฺฐานปาฬิ (จตุตฺถ)	"	ปฏฺฐาน.๔
๒๙.	อภิธมฺมปิฏก ปฏฺฐานปาฬิ (ปญฺจม)	"	ปฏฺฐาน.๕
	บาลีขุททกนิกาย		
๓๐.	(ก) ขุทฺทกนิกาย ขุทฺทกปาฐปาฬิ	พุทธวจนะ	ขุทฺทก.
	(ข) ขุทฺทกนิกาย ธมฺมปทปาฬิ	"	ธมฺม.
	(ค) ขุทฺทกนิกาย อุทานปาฬิ	"	อุทาน.
	(ฆ) ขุทฺทกนิกาย อิติวุตฺตกปาฬิ	"	อิติวุตฺ.
	(ง) ขุทฺทกนิกาย สุตฺตนิปาตปาฬิ	"	สุตฺตนิ.
๓๑.	(ก) ขุทฺทกนิกาย วิมานวตฺถุปาฬิ	"	วิมาน.
	(ข) ขุทฺทกนิกาย เปตวตฺถุปาฬิ	"	เปต.

ลำดับที่	ชื่อคัมภีร์		อักษรย่อ
	(ค) ขุทฺทกนิกาย เถรคาถาปาฬิ	พุทธวจนะ	เถร.
	(ฆ) ขุทฺทกนิกาย เถรีคาถาปาฬิ	"	เถรี.
๓๒.	ขุทฺทกนิกาย อปทานปาฬิ (ปฐม)	"	อป.๑
๓๓.	(ก) ขุทฺทกนิกาย อปทานปาฬิ (ทุติย)	"	อป.๒
	(ข) ขุทฺทกนิกาย พุทฺธวํสปาฬิ	"	พุทฺธวํ.
	(ค) ขุทฺทกนิกาย จริยาปิฏกปาฬิ	"	จริยา.
๓๔.	ขุทฺทกนิกาย มหานิทฺเทสปาฬิ	พระสารีบุตร	มหานิ.
๓๕.	ขุทฺทกนิกาย จูฬนิทฺเทสปาฬิ	"	จูฬนิ.
๓๖.	ขุทฺทกนิกาย ชาตกปาฬิ (ปฐม)	พุทธวจนะ	ชา.๑
๓๗.	ขุทฺทกนิกาย ชาตกปาฬิ (ทุติย)	"	ชา.๒
๓๘.	ขุทฺทกนิกาย ปฏิสมฺภิทามคฺคปาฬิ	พระสารีบุตร	ปฏิสํ.
๓๙.	(ก) เนตฺติปาฬิ	พระมหากัจจายน	เนตฺติ.
	(ข) เปฏโกปเทสปาฬิ	พระมหากัจจายน	เปฏโก.
๔๐.	ขุทฺทกนิกาย มิลินฺทปญฺหาปาฬิ	พระนาคเสน	มิลินฺท.

หนังสืออ้างอิงประเภท ข.

(อรรถกถา)

ลำดับที่	ชื่อคัมภีร์	นามผู้แต่ง	อักษรย่อ
๑.	วินยปิฏก ปาราชิกกณฺฑ อฏฺฐกถา สมนฺตปาสาทิกา	พุทธโฆสะ	วิ.อฏฺ.๑
๒.	วินยปิฏก ปาราชิกกณฺฑ อฏฺฐกถา สมนฺตปาสาทิกา	พุทธโฆสะ	วิ.อฏฺ.๒
๓.	วินยปิฏก ปาจิตฺยาทิ อฏฺฐกถา สมนฺตปาสาทิกา	พุทธโฆสะ	วิ.อฏฺ.๓
๔.	วินยปิฏก จูฬวคฺคาทิ อฏฺฐกถา สมนฺตปาสาทิกา	พุทธโฆสะ	วิ.อฏฺ.๔
๕.	ทีฆนิกาย สีลกฺขนฺธวคฺค อฏฺฐกถา สุมงฺคลวิลาสินี	พุทธโฆสะ	ที.อฏฺ.๑
๖.	ทีฆนิกาย มหาวคฺค อฏฺฐกถา สุมงฺคลวิลาสินี	พุทธโฆสะ	ที.อฏฺ.๒
๗.	ทีฆนิกาย ปาถิกวคฺค อฏฺฐกถา สุมงฺคลวิลาสินี	พุทธโฆสะ	ที.อฏฺ.๓
๘.	มชฺฌิมนิกาย มูลปณฺณาส อฏฺฐกถา ปปญฺจสูทนี (มูลปริยาย สีหนาทวคฺค)	พุทธโฆสะ	ม.อฏฺ.๑
๙.	มชฺฌิมนิกาย มูลปณฺณาส อฏฺฐกถา ปปญฺจสูทนี (มหายก, จูฬยมกวคฺค)	พุทธโฆสะ	ม.อฏฺ.๑
๑๐.	มชฺฌิมนิกาย มชฺฌิมปณฺณาส อฏฺฐกถา ปปญฺจสูทนี	พุทธโฆสะ	ม.อฏฺ.๒
๑๑.	มชฺฌิมนิกาย อุปริปณฺณาส อฏฺฐกถา ปปญฺจสูทนี	พุทธโฆสะ	ม.อฏฺ.๓

ลำดับที่	ชื่อคัมภีร์	นามผู้แต่ง	อักษรย่อ
๑๒.	สํยุตฺตนิกาย สคาถวคฺค อฏฺฐกถา สารตฺถปฺปกาสินี	พุทธโฆสะ	สํ.อฏฺ.๑
๑๓.	สํยุตฺตนิกาย นิทาน-ขนฺธวคฺค อฏฺฐกถา สารตฺถปฺปกาสินี	พุทธโฆสะ	สํ.อฏฺ.๒
๑๔.	สํยุตฺตนิกาย สฬายตน-มหาวคฺค อฏฺฐกถา สารตฺถปฺปกาสินี	พุทธโฆสะ	สํ.อฏฺ.๓
๑๕.	องฺคุตฺตรนิกาย เอกกนิปาต อฏฺฐกถา มโนรถปูรณี	พุทธโฆสะ	อํ.อฏฺ.๑
๑๖.	องฺคุตฺตรนิกาย ทุก-ติก-จตุกฺกนิปาต อฏฺฐกถา มโนรถปูรณี	พุทธโฆสะ	อํ.อฏฺ.๒
๑๗.	องฺคุตฺตรนิกาย ปญฺจก-เอกาทสกนิปาต อฏฺฐกถา มโนรถปูรณี	พุทธโฆสะ	อํ.อฏฺ.๓
๑๘.	อภิธมฺมปิฏก อฏฺฐสาลินี อฏฺฐกถา	พุทธโฆสะ	อภิ.อฏฺ.๑
๑๙.	อภิธมฺมปิฏก สมฺโมหวิโนทนี อฏฺฐกถา	พุทธโฆสะ	อภิ.อฏฺ.๒
๒๐.	อภิธมฺมปิฏก ปญฺจปกรณ อฏฺฐกถา (อธิบายพระอภิธรรม ๕ ปกรณ์ คือ ธาตุกถา, ปุคฺคลปญฺญตฺติ, กถาวตฺถุ, ยมก, ปฏฺฐาน)	พุทธโฆสะ	อภิ.อฏฺ.๓
๒๑.	ขุทฺทกนิกาย ขุทฺทกปาฐ อฏฺฐกถา ปรมตฺถโชติกา	พุทธโฆสะ	ขุทฺทก.อฏฺ.
๒๒.	ขุทฺทกนิกาย ธมฺมปท อฏฺฐกถา (ป)	พุทธโฆสะ	ธมฺม.อฏฺ.๑
๒๓.	ขุทฺทกนิกาย ธมฺมปท อฏฺฐกถา (ทุ)	พุทธโฆสะ	ธมฺม.อฏฺ.๒
๒๔.	ขุทฺทกนิกาย อุทาน อฏฺฐกถา ปรมตฺถทีปนี	ธรรมปาละ	อุทาน.อฏฺ.
๒๕.	ขุทฺทกนิกาย อิติวุตฺตก อฏฺฐกถา ปรมตฺถทีปนี	ธรรมปาละ	อิติวุตฺ.อฏฺ.

ลำดับที่	ชื่อคัมภีร์	นามผู้แต่ง	อักษรย่อ
๒๖.	ขุทฺทกนิกาย สุตฺตนิปาต อฏฺฐกถา (ป) ปรมตฺถโชติกา	พุทธโฆสะ	สุตฺตนิ.อฏฺ.๑
๒๗.	ขุทฺทกนิกาย สุตฺตนิปาต อฏฺฐกถา (ทุ) ปรมตฺถโชติกา	พุทธโฆสะ	สุตฺตนิ.อฏฺ.๒
๒๘.	ขุทฺทกนิกาย วิมานวตฺถุ อฏฺฐกถา ปรมตฺถทีปนี	ธรรมปาละ	วิมาน.อฏฺ.๒
๒๙.	ขุทฺทกนิกาย เปตวตฺถุ อฏฺฐกถา ปรมตฺถทีปนี	ธรรมปาละ	เปต.อฏฺ.
๓๐.	ขุทฺทกนิกาย เถรคาถา อฏฺฐกถา (ป) ปรมตฺถทีปนี	ธรรมปาละ	เถร.อฏฺ.๑
๓๑.	ขุทฺทกนิกาย เถรคาถา อฏฺฐกถา (ทุ) ปรมตฺถทีปนี	ธรรมปาละ	เถร.อฏฺ.๒
๓๒.	ขุทฺทกนิกาย เถรีคาถา อฏฺฐกถา ปรมตฺถทีปนี	ธรรมปาละ	เถรี.อฏฺ.
๓๓.	ขุทฺทกนิกาย อปทาน อฏฺฐกถา (ป) วิสุทฺธชนวิลาสินี (พุทฺธาปทาน ฯเปฯ)	เชมเถระ	อป.อฏฺ.๑
๓๔.	ขุทฺทกนิกาย อปทาน อฏฺฐกถา (ทุ) วิสุทฺธชนวิลาสินี (เถร-เถรีอปทาน)	เชมเถระ	อป.อฏฺ.๒
๓๕.	ขุทฺทกนิกาย พุทฺธวํส อฏฺฐกถา มธุรตฺถวิลาสินี	พุทธัตตเถระ	พุทฺธวํ.อฏฺ.
๓๖.	ขุทฺทกนิกาย จริยาปิฏก อฏฺฐกถา ปรมตฺถทีปนี	ธรรมปาละ	จริยา.อฏฺ.
๓๗.	ขุทฺทกนิกาย ชาตก อฏฺฐกถา (ป) ชาตกปาฬิ (เอกกนิปาต)	พุทธโฆสะ	ชา.อฏฺ.๑
๓๘.	ขุทฺทกนิกาย ชาตก อฏฺฐกถา (ทุ) ชาตกปาฬิ (ทุก-ติก)	พุทธโฆสะ	ชา.อฏฺ.๒

ลำดับที่	ชื่อคัมภีร์	นามผู้แต่ง	อักษรย่อ
๓๙.	ขุทฺทกนิกาย ชาตก อฏฺฐกถา (ต) ชาตกปาฬิ (จตุกฺก-นวก)	พุทธโฆสะ	ชา.อฏฺ.๓
๔๐.	ชาตฏฺฐกถา (จ) ชาตกปาฬิ (ปญฺจก-วีสติ)	พุทธโฆสะ	ชา.อฏฺ.๔
๔๑.	ขุทฺทกนิกาย ชาตก อฏฺฐกถา (ปญฺจ) ชาตกปาฬิ (ตึส-อสีติ)	พุทธโฆสะ	ชา.อฏฺ.๕
๔๒.	ขุทฺทกนิกาย ชาตก อฏฺฐกถา (ฉ) ชาตกปาฬิ (มหานิปาต, มูคปกฺข, สุวณฺณสาม, นิมิ, อุมงฺคชาตก)	พุทธโฆสะ	ชา.อฏฺ.๖
๔๓.	ขุทฺทกนิกาย ชาตก อฏฺฐกถา (ส) ชาตกปาฬิ (มหานิปาต, ภูริทตฺต, จนฺทกุมาร, มหานารท, วิธุร, เวสฺสนฺตรชาตก)	พุทธโฆสะ	ชา.อฏฺ.๗
๔๔.	ขุทฺทกนิกาย มหานิทฺเทส อฏฺฐกถา สทฺธมฺมปฺปชฺโชติกา	อุปเสนเถระ	มหานิ.อฏฺ.
๔๕.	ขุทฺทกนิกาย จูฬนิทฺเทส อฏฺฐกถา สทฺธมฺมปฺปชฺโชติกา	อุปเสนเถระ	จูฬนิ.อฏฺ.
	เนตฺติ อฏฺฐกถา	ธรรมปาละ	เนตฺติ.อฏฺ.
๔๖.	ขุทฺทกนิกาย ปฏิสมฺภิทามคฺค อฏฺฐกถา (ป) สทฺธมฺมปฺปกาสินี ปฏิสมฺภิทามคฺคปาฬิ (มหาวคฺค, ญาณกถา, ๑ - ๖๗)	มหานามะ	ปฏิสํ.อฏฺ.๑
๔๗.	ขุทฺทกนิกาย ปฏิสมฺภิทามคฺค อฏฺฐกถา (ป) สทฺธมฺมปฺปกาสินี ปฏิสมฺภิทามคฺคปาฬิ (มหาวคฺค, ญาณกถา, ๖๘-๗๓, ทิฏฺฐิ, อานาปานสติ, อินฺทฺริย, วิโมกฺขกถา, ยุคนทฺธ, ปญฺญาวคฺค)	มหานามะ	ปฏิสํ.อฏฺ.๒

ลำดับที่	ชื่อคัมภีร์	นามผู้แต่ง	อักษรย่อ
๔๘.	วิสุทฺธิมคฺค อฏฺฐกถา (ป)	พุทธโฆสะ	วิสุทฺธิ.๑
๔๙.	วิสุทฺธิมคฺค อฏฺฐกถา (ทุ)	พุทธโฆสะ	วิสุทฺธิ.๒
๕๐.	วินยสงฺคห อฏฺฐกถา	สารีบุตร	วิ.สงฺคห.
๕๑.	กงฺขาวิตรณี (ปาติโมกฺข) อฏฺฐกถา	พุทธโฆสะ	กงฺขา.อฏฺ.

หนังสืออ้างอิงประเภท ค.

(ฎีกา)

ลำดับที่	ชื่อคัมภีร์	นามผู้แต่ง	อักษรย่อ
๑.	วชิรพุทธิฎีกา	วชิรพุทธิเถระ	วชิร.
๒.	สารตฺถทีปนีฎีกา (ป)	สารีบุตรเถระ	สารตฺถ.๑
๓.	สารตฺถทีปนีฎีกา (ทุ)	สารีบุตรเถระ	สารตฺถ.๒
๔.	สารตฺถทีปนีฎีกา (ต)	สารีบุตรเถระ	สารตฺถ.๓
๕.	วิมติวิโนทนีฎีกา (ป)	โจฬิยกัสสปะ	วิมติ.๑
๖.	วิมติวิโนทนีฎีกา (ทุ)	โจฬิยกัสสปะ	วิมติ.๒
๗.	ทีฆนิกาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สีลกฺขนฺธวคฺคฎีกา (ป)	ธรรมปาละ	ที.ฎี.๑
๘.	ทีฆนิกาย ลีนตฺถปฺปกาสนา มหาวคฺคฎีกา (ทุ)	ธรรมปาละ	ที.ฎี.๒
๙.	ทีฆนิกาย ลีนตฺถปฺปกาสนา ปาถิกวคฺคฎีกา (ต)	ธรรมปาละ	ที.ฎี.๓
๑๐.	ทีฆนิกาย สาธุชนวิลาสินา สีลกฺขนฺธวคฺคอภินวฎีกา (ป)	ญาณาภิวังสะ	สีนวฎี.๑
๑๑.	ทีฆนิกาย สาธุชนวิลาสินา สีลกฺขนฺธวคฺคอภินวฎีกา (ทุ)	ญาณาภิวังสะ	สีนวฎี.๒
๑๒.	มชฺฌิมนิกาย ลีนตฺถปฺปกาสนา มูลปณฺณาสฎีกา (ป)	ธรรมปาละ	ม.ฎี.๑
๑๓.	มชฺฌิมนิกาย ลีนตฺถปฺปกาสนา มูลปณฺณาสฎีกา (ทุ)	ธรรมปาละ	ม.ฎี.๒
๑๔.	มชฺฌิมนิกาย ลีนตฺถปฺปกาสนา มชฺฌิม-อุปริปณฺณาส-ฎีกา	ธรรมปาละ	ม.ฎี.๓
๑๕.	สํยุตฺตนิกาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สํยุตฺตฎีกา (ป)	ธรรมปาละ	สํ.ฎี.๑
๑๖.	สํยุตฺตนิกาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สํยุตฺตฎีกา (ทุ)	ธรรมปาละ	สํ.ฎี.๒
๑๗.	องฺคุตฺตรนิกาย สารตฺถมญฺชูสา องฺคุตฺตรฎีกา (ป)	สารีบุตรเถระ	อํ.ฎี.๑
๑๘.	องฺคุตฺตรนิกาย สารตฺถมญฺชูสา องฺคุตฺตรฎีกา (ทุ)	สารีบุตรเถระ	อํ.ฎี.๒
๑๙.	องฺคุตฺตรนิกาย สารตฺถมญฺชูสา องฺคุตฺตรฎีกา (ต)	สารีบุตรเถระ	อํ.ฎี.๓
๒๐.	อภิธมฺมปิฎก ธมฺมสงฺคณีมูลฎีกา (ป)	อานันทเถระ	มูลฎี.๑
	อภิธมฺมปิฎก ธมฺมสงฺคณีอนุฎีกา	ธัมมปาละ	อนุฎี.๑

ลำดับที่	ชื่อคัมภีร์	นามผู้แต่ง	อักษรย่อ
๒๑.	อภิธมฺมปิฏก วิภงฺคมูลฏีกา (ทุ)	อานันทเถระ	มูลฏี.๒
	อภิธมฺมปิฏก วิภงฺคอนุฏีกา	ธัมมปาละ	อนุฏี.๒
๒๒.	อภิธมฺมปิฏก ปญฺจปกรณมูลฏีกา (ต)	อานันทเถระ	มูลฏี.๓
	อภิธมฺมปิฏก ปญฺจปกรณอนุฏีกา	ธรรมปาละ	อนุฏี.๓
๒๓.	ปรมตฺถมญฺชูสา วิสุทฺธิมคฺคมหาฏีกา (ป)	ธรรมปาละ	วิสุทฺธิ.ฏี.๑
๒๔.	ปรมตฺถมญฺชูสา วิสุทฺธิมคฺคมหาฏีกา (ทุ)	ธรรมปาละ	วิสุทฺธิ.ฏี.๒
๒๕.	(ก) กงฺขาวิตรณีปุราณฏีกา	เชมเถระ	กงฺขา.ฏี.
	(ข) วินยตฺถมญฺชูสากงฺขาวิตรณีอภินวฏีกา	พุทธนาคเถระ	กงฺขานวฏี.
๒๖.	(ก) ลีนตฺถวณฺณนา เนตฺติฏีกา	ธรรมปาละ	เนตฺติ.ฏี.
	(ข) เนตฺติวิภาวินี	ธรรมปาละ	เนตฺติวิภา.

คำชี้แจง (๑)

เหตุผลที่เปลี่ยนชื่อโครงการจัดทำปทานุกรมพระไตรปิฎกฯ
เป็น
โครงการจัดทำสัททานุกรมพระไตรปิฎกฯ

โดยทั่วไป คำพูดทุกถ้อยคำในภาษาบาลี (หรือทุกภาษา) ล้วนได้ชื่อว่าเป็น "**สทฺท**" ในฐานะที่เป็น "**เสียง**" ดังวจนัตถะว่า **สทฺทยตีติ วา สทฺทียติ อุจฺจารียตีติ สทฺโท** (เสียง คือ สิ่งที่ถูกเปล่งออกมา) แต่สำหรับในคัมภีร์ไวยากรณ์ภาษาบาลีและสันสกฤตนั้น ท่านใช้เรียกเฉพาะคำที่มีความหมายเท่านั้น หมายความว่า คำใดสามารถสื่อสารได้ คำนั้นท่านเรียกว่า "**สทฺท**" ดังนั้น ถ้อยคำทั้งหลายที่เกิดจากการรวมตัวกันแห่งอักษร เช่น ปุริส, ปุริโส ปุริสํ เป็นต้น จึงล้วนแต่ได้ชื่อว่า "**สทฺท**" ทั้งสิ้น **ไม่ว่าจะประกอบวิภัตติ (ลงวิภัตติ) แล้วหรือยังไม่ประกอบวิภัตติ** (ยังไม่ลงวิภัตติ) ก็ตาม

[คำทั้ง ๔ คือ ลิงฺค = นาม = ปาฏิปทิก = สทฺท มีความหมายเหมือนกัน]

อนึ่ง **สทฺท** (สัททะ) ที่สามารถสื่อความหมายได้อย่างสมบูรณ์ในประโยค **สทฺท** (สัททะ) นั้น เช่น ปุริโส ปสฺสติ (บุรุษย่อมเห็น), ปุริสํ ปสฺสติ (ย่อมเห็นบุรุษ) ท่านก็เรียกว่า "**ปท** (บท=ศัพท์ที่แสดงให้รู้เนื้อความ) เช่นกัน ดังวจนัตถะ (รูปวิเคราะห์) ว่า **ปชฺชเต ญายเต อตฺโถ เอเตนาติ ปทํ** (ศัพท์ (สัททรูป) ใด แสดงให้รู้เนื้อความ[คือสามารถสื่อความหมายได้] ศัพท์ (สัททรูป) นั้น เรียกว่า ปท (บท=ศัพท์ที่แสดงให้รู้เนื้อความ)

จากมุมมองข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นว่า **สทฺท** (สัททะ) กับ **ปท** (ปทะ) นั้นเป็นคำไวพจน์กัน ดังที่คัมภีร์อภิธานนัปปทีปิกา (คาถา ๘๑๙) กล่าวว่า

ปทํ ฐาเน ปริตฺตาเณ
นิพฺพานญฺหิ จ การเณ
สทฺเท วตฺถุมฺหิ โกฏฺฐาเส
ปาเท ตลฺลญฺฉเน มตํ.

> **ปท** ศัพท์มีอรรถ ๙ อย่าง คือ ฐานะ (ที่ตั้ง) ปริตตาณะ (การคุ้มครอง) นิพพานะ (นิพพาน) การณะ (เหตุ) **สัททะ** (เสียง, ศัพท์) วัตถุ (พัสดุ) โกฏฐาสะ (ส่วน) ปาทะ (เท้า) ตัลลัญฉนะ (รอยเท้า)

เกี่ยวกับเรื่องนี้ นักไวยากรณ์บาลีหลายสำนัก ก็ได้อธิบายคำว่า "**ปท** (บท)" ในความหมายว่า "ถ้อยคำหรือหน่วยย่อยของประโยคที่เกิดจากการรวมตัวกัน หรือการประชุมกันของอักษรหลาย ๆ ตัว เป็นหน่วยย่อยที่สามารถสื่อความหมายได้ [อกฺขรสมุทาโย ปทํ = ประชุมแห่งอักษร เรียกว่า **ปท** (บท)] ซึ่งก็มิได้ระบุว่าจะต้องลงวิภัตติแต่อย่างใด

แต่ก็ยังมีนักไวยากรณ์ เช่น พระพุทธัปปิยเถระ ผู้รจนาคัมภีร์ปทรูปสิทธิ เป็นต้น ได้ให้คำจำกัดความของ "**ปท** (บท" ไว้อย่างชัดเจนว่า **วิภตฺยนฺตํ ปทํ** (ศัพท์ที่มีวิภัตติอยู่ท้าย (ถ้อยคำที่ประกอบวิภัตติแล้ว) ชื่อว่า **ปท** (บท)

ส่วนในคัมภีร์สัททนีติ (สุตตมาลา สูตร ๒๘) ก็ได้ให้ความหมายไว้เช่นกัน ว่า **วิภตฺยนฺตํ วา อวิภตฺยนฺตํ วา อตฺถโชตกํ ปทํ** (ศัพท์หรือถ้อยคำไม่ว่าจะประกอบวิภัตติ หรือไม่ประกอบวิภัตติ หากสามารถสื่อความหมายได้ ก็ชื่อว่า **ปท** (บท)) ทั้งสิ้น

มีข้อสังเกตว่า ในกรณีของคัมภีร์สัททนีติสุตตมาลานั้น คำว่า **อวิภตฺยนฺตํ** (ไม่ประกอบวิภัตติ) หมายถึงถ้อยคำที่ถูกนำมาใช้ในประโยคคำพูดในรูปแบบของ "อวิภตฺติกนิทฺเทส" (คำที่ไม่แสดงวิภัตติแต่มีอรรถพิเศษของวิภัตติประกอบอยู่) ซึ่งความจริงแล้ว ก็ถือว่าได้ผ่านกระบวนการประกอบวิภัตติแล้ว (ถือว่าลงวิภัตติแล้ว) เพียงแต่ว่าเมื่อท่านลงแล้วได้ลบวิภัตตินั้นทิ้งไป เช่น **กกุสนฺธ** โกนาคมโน จ กสฺสโป (กกุสนฺธ = กกุสนฺโธ)

สรุปแล้ว **สทฺท** (สัททะ) มีขอบเขตการใช้กว้างกว่า **ปท** (ปทะ) เพราะครอบคลุมได้ทั้งถ้อยคำที่ประกอบวิภัตติแล้ว และถ้อยคำที่ยังไม่ประกอบวิภัตติ ไม่ว่าจะประกอบใช้ในประโยคคำพูด หรือเป็นคำเดี่ยว ๆ ก็ตาม ด้วยเหตุดังกล่าว ทางคณะผู้จัดทำโครงการ **ปทานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัย ฉบับบาลี - ไทย** มีความเห็นว่า เนื่องจากคำที่จะนำมาใช้ในโครงการฯ มีทั้งที่ประกอบวิภัตติ เช่นบทอาขยาต (อกฺโกสติ คจฺฉติ) เป็นต้น และคำที่ไม่ประกอบวิภัตติ เช่น คำนามที่ตัดวิภัตติออก เช่น อกาล, อกาลปุปฺผ เป็นต้น ดังนั้น คณะผู้จัดทำโครงการฯ จึงเห็นว่า "**สทฺท**" มีความเหมาะสมกว่า "**ปท**" จึงเปลี่ยนชื่อจาก **ปทานุกรม**ฯ เป็น **สทฺทานุกรม**ฯ ด้วยเหตุผลดังที่กล่าวมา

คำว่า **ปทานุกรม** มาจาก **ปท + อนุกรม** (ลำดับบท) ส่วนคำว่า **สัททานุกรม** มาจาก **สัทท + อนุกรม** คำว่า สัทท มาจากคำบาลีว่า สทฺท ส่วน อนุกรม มาจากคำสันสกฤตว่า อนุกฺรม การใช้คำที่ยืมมาจากบาลี สันสกฤต มาผสมกันเอง หรือผสมกับคำภาษาไทยนั้น ถือว่าใช้ได้ เพราะเมื่อยืมคำเหล่านั้นมาแล้ว ก็ถือว่าเป็นคำภาษาไทย สามารถนำมาผสมเข้าด้วยกันอย่างคำสมาสได้ เช่น ราชรถ (บาลี + บาลี) ราชวัง (บาลี + ไทย เพราะวังเป็นคำไทยแท้) ราชดำเนิน (บาลี + เขมร เพราะดำเนินมาจากภาษาเขมร) เป็นต้น.

คำชี้แจง (๒)

๑. การเรียงบทปทานุกรมพระไตรปิฎก เชิงวิจัย ฉบับบาลี - ไทย เฉลิมพระเกียรติ ๘๔ พรรษา ได้รวบรวมคำศัพท์และบท โดยใช้ติปิฏกะ - ปาฬิ - เมียนมาภิธาน ฉบับตีพิมพ์ ปีพุทธศักราช ๒๕๐๗ โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ปทานุกรมพระไตรปิฎก ฉบับบาลี - ไทย โรงพิมพ์การศาสนา เล่ม ๑, เป็นแนวทาง และได้เพิ่มเติมบางคำศัพท์และบท เพื่อความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

๒. การแยกบท กระจายรากศัพท์ ตั้งรูปวิเคราะห์ (สัททนัย, อัตถนัย) ได้อาศัยคัมภีร์ไวยากรณ์ มีคัมภีร์กัจจายนะ, โมคคัลลานะ และสัททนีติเป็นต้น โดยตรวจสอบให้สอดคล้องกับคัมภีร์อรรถกถา ฎีกา ส่วนการบอกอรรถของธาตุใช้คัมภีร์ธาตวัตถสังคหปาฐนิสสยะ (พระวิสุทธาจารมหาเถระ) ซึ่งปริวรรตและแปลโดย พระราชปริยัติโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ. ๙) วัดชนะสงคราม

๓. ประโยคพระบาลีที่ยกมาเป็นอุทาหรณ์ ใช้พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฏกํ ๒๕๐๐. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒. อุทาหรณ์อรรถกถาบาลี ใช้อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาอฏฺฐกถา โรงพิมพ์วิญญาณ. ๒๕๓๒. อุทาหรณ์ฎีกาบาลี ใช้ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาฎีกา โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙. สำหรับขั้นตอนดำเนินการจัดหาแต่ละอุทาหรณ์นั้น ได้อาศัยติปิฏกะ - ปาฬิ - เมียนมาภิธาน ฉบับตีพิมพ์ ปีพุทธศักราช ๒๕๐๗ โรงพิมพ์กรมการศาสนาเป็นแนวทาง บางบทได้เพิ่มเติมอุทาหรณ์เข้ามา บางบทได้ตัดอุทาหรณ์ที่มีความซ้ำซ้อนออกไป ทั้งนี้เพื่อให้อุทาหรณ์นั้นมีความสอดคล้องเป็นแนวเดียวกัน

๔. คำแปลอุทาหรณ์พระบาลี ใช้พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙ เป็นหลัก โดยได้มีการปรับเปลี่ยนคำแปล และสำนวนบ้าง เพื่อให้สอดคล้องกับคำอธิบายในอรรถกถา ฎีกา

คำแปลอุทาหรณ์อรรถกถา ใช้อรรถกถาแปลโรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๔๑

คำแปลอุทาหรณ์ฎีกา (แปลเพิ่มเข้ามาใหม่)

คำแปลอุทาหรณ์มิลินทปัญหา ใช้สำนวนการแปลมิลินทปัญหา เล่ม ๑, ๒ ๓ มูลนิธิปราณีสำเริงราชย์ โรงพิมพ์ ชวนพิมพ์ ๒๕๔๕

๕. ข้อความภายในวงเล็บเหลี่ยม [ ] ของคำแปลที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรอง เป็นคำอธิบายเพิ่มเติมนอกเหนือไปจากคำแปลบาลี อรรถกถา ฎีกาต้นฉบับ ส่วนใหญ่แสดงถึงองค์ธรรม และเหตุในการกล่าวเช่นนั้นตามคำอธิบายในอรรถกถา ฎีกา

๖. ข้อความภายในวงเล็บกลม ( ) เป็นคำแปลของศัพท์บาลีข้างหน้าวงเล็บ หรือเป็นคำอธิบายที่ไม่สำคัญ เช่น คำแสดงชื่ออีกชื่อหนึ่ง เป็นต้น

๗. การนำเสนอข้อความที่อธิบายหลักภาษา และหลักธรรมในเชิงสัททศาสตร์ และอัตถศาสตร์ ได้อธิบายบทตั้งโดยตรงบ้าง บทในอุทาหรณ์บ้าง ความรวมของแต่ละอุทาหรณ์บ้าง ซึ่งในการอธิบายแต่ละบทนั้น อาจจะอธิบายในแง่มุมทางไวยากรณ์ อุปจาระ นยะ อลังการะ ฉันท์ อภิธาน เนตติ หรือสภาวธรรม ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับแนวทางที่คัมภีร์อรรถกถา ฎีกา ได้แนะแนวไว้ (ปทสังวรรณนา อัตถสังวรรณนา ปทัตถสังวรรณนา) โดยคำอธิบายนั้น จะอยู่ภายในวงเล็บเหลี่ยม [...]

๘. อักษรย่อที่ปรากฏในปทานุกรมพระไตรปิฎก เชิงวิจัย ฉบับบาลี - ไทยเฉลิมพระเกียรติ ๘๔ พรรษานี้ ขอให้เข้าใจตามนี้

อิ.	=	พระไตรปิฎกฉบับยุโรป
ส.	=	พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ
สี.	=	พระไตรปิฎกฉบับสีหล
ก	=	พระไตรปิฎกฉบับบาลีอักษรพม่าบางฉบับ
สํ.	=	สํสกฤต
ปุ.	=	ปุงลิงค์
ถี.	=	อิตถีลิงค์
น.	=	นปุงสกลิงค์
ติ.	=	ไตรลิงค์ (ปุงลิงค์, อิตถีลิงค์, นปุงสกลิงค์)
ภู.	=	ภูวาทิคณิกธาตุ (หมวด ภู ธาตุ)
ทิ.	=	ทิวาทิคณิกธาตุ (หมวด ทิว ธาตุ)
จุ.	=	จุราทิคณิกธาตุ (หมวด จุร ธาตุ)
กฺริ/อา.	=	บทกิริยาอาขยาต
กา/กฺริ.	=	บทกิริยาอาขยาตที่เป็นการิตะ (เหตุกัตตุวาจก)
กฺริ/วิ.	=	บทกิริยาวิเสสะ (พวก ตฺวา ตุํ ปัจจัย)
พฺย	=	อัพยยศัพท์

๑๑. ที่มาในคัมภีร์ต่างๆ ที่ปรากฏในปทานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัย ฉบับบาลี - ไทยเฉลิมพระเกียรติ ๘๔ พรรษานี้ ใช้ตามติปิฏกะ - ปาฬิ - เมียนมาภิธาน ฉบับตีพิมพ์ ปีพุทธศักราช ๒๕๐๗

โรงพิมพ์กรมการศาสนา (ใช้ฉบับฉัฏฐสังคายนา) ด้วยพิจารณาเห็นว่า มีความสมบูรณ์ ไม่ลักลั่น และเทียบเคียงได้ตลอดสายทั้งบาลีพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์สัททาวิเสส

ขอให้เข้าใจตามนี้ เช่น

วิ. ๔/๒๙๔	=	วินัยปิฎก เล่มที่ ๔ หน้า ๒๙๕
ม. ๑/๙๒	=	มัชฌิมนิกาย เล่มที่ ๑ หน้า ๙๒
สํ. ๑/๑๘๒	=	สังยุตตนิกาย เล่มที่ ๑ หน้า ๑๘๒
วิสุทฺธิ. ๑/๒๐๓	=	วิสุทธิมรรค เล่มที่ ๑ หน้า ๒๐๓
วิ.อฏฺ. ๑/๕๙	=	วินัยอรรถกถา เล่มที่ ๑ หน้า ๕๙
ม.อฏฺ. ๑/๗๔	=	มัชฌิมนิกายอรรถกถา เล่มที่ ๑ หน้า ๗๔
ม.ฏี. ๒/๑๖๗	=	มัชฌิมนิกายฎีกา เล่มที่ ๒ หน้า ๑๖๗
สารตฺถ. ๒/๑๔	=	สารัตถทีปนีฎีกา เล่มที่ ๒ หน้า ๑๔
สํ.ฏี. ๒/๘๐	=	สังยุตตนิกายฎีกา เล่มที่ ๒ หน้า ๘๐
กจฺ. ๖๒๗	=	คัมภีร์กัจจายนะ สูตร ๖๒๗
นีติ.สุตฺต. ๕๓๓	=	สัททนีติ สุตตมาลา สูตร ๕๓๓
โมคฺ. ๑/๕๖	=	โมคคัลลานสูตรปริจเฉทที่ ๑ สูตรที่ ๕๖

เทฺวเม ภิกฺขเว ธมฺมา สทฺธมฺมสฺส จิติยา อสมฺโมสาย อนนฺตรธานาย สํวตฺตนฺติ. กตเม เทฺว. สุนิกฺขิตฺตญฺจ ปทพฺยญฺชนํ อตฺโถ จ สุนีโต. สุนิกฺขิตฺตสฺส ภิกฺขเว ปทพฺยญฺชนสฺส อตฺโถปิ สุนโย โหติ. อิเม โข ภิกฺขเว เทฺว ธมฺมา สทฺธมฺมสฺส จิติยา อสมฺโมสาย อนนฺตรธานาย สํวตฺตนฺติ. (อํ.ทุก. ๒๐/๒๐/๕๘)

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมสองอย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงมั่นไม่ฟั่นเฟือนเลือนหายแห่งพระสัทธรรม ธรรมสองอย่างคืออะไร คือ บทพยัญชนะที่ตั้งไว้ดี และอรรถที่นำมาดี แม้เนื้อความจากบทพยัญชนะที่ตั้งไว้ดี ก็ย่อมถูกนำมาดี ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมสองอย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงมั่นไม่ฟั่นเฟือน เลือนหายแห่งพระสัทธรรม.

สัททานุกรม

พระไตรปิฎกเชิงวิจัย ฉบับบาลี – ไทย

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

อา[๑]

อักษรตัวที่ ๒ ในอักษร ๔๑ ตัว บรรดาสระ ๘ ตัว เป็นสระตัวที่ ๒ อันเป็นที่อาศัยของพยัญชนะ ๓๒ ตัว เว้นนิคคหิต เกิดที่คอ มีเสียงยาว.

อา[๒]

อาปัจจัยที่ลงหลังลิงค์และธาตุ, อาปัจจัยนั้นมี ๔ ประเภท คือ

(๑) อา ปัจจัยที่ลงมาเพื่อแสดงความเป็นอิตถีลิงค์ให้ปรากฏ (อิตถิโชตกะอาปัจจัย). สพฺพา ทั้งปวง, ยา ใด, สา นั้น, กตรา อะไร, เท่าไร. (กจฺ ๒๓๗) กญฺญา สาวน้อย, สทฺธา ความเชื่อ, ความเลื่อมใส. (นีติ.สุตฺต.๔๖๖)

ธมฺมทินฺนา ผู้ที่ธรรมให้. (โมคฺ.๓/๒๖)

(๒) อา ปัจจัยที่ลงท้ายสมาสบท.

คาณฺฑีวธนฺวา. (กจฺ.๓๔๐)

ผู้มีธนูอันมีข้อมาก. (คํฑีว-ปฺรา, คาณฺฑีว-สํ)

ปจฺจกฺขธมฺมา. (กจฺ.๓๔๐)

ผู้มีธรรมอันเห็นประจักษ์.

วิวฏจฺฉทา. (กจฺ.๓๔๐, นีติ.สุตฺต.๗๓๒)

ผู้มีหลังคาคือกิเลสที่ตนเปิดแล้ว หรือผู้กำจัดหลังคาคือกิเลสแล้ว.

(๓) อา ตัทธิตปัจจัยที่ลงในอรรถกตะ (สิ่งที่ถูกกระทำ).

สูเรน นาม วนจรเกน กตา ปานชาติ สุรา. (นีติ.สุตฺต.๘๐๐)

น้ำเมาที่นายพรานป่าชื่อว่า สูระกระทำ ชื่อว่าสุรา.

(๔) อา ปัจจัยที่ลงหลังจากสุธาตุ (อรรถกัตตา).

สุณาตีติ สา. (นีติ.สุตฺต.๑๑๑๖)

ที่ชื่อว่า สุนัข เพราะเชื่อฟัง (คำของเจ้านาย) [แต่ว่า ในนีติ.สุตฺต.๑๒๘๕, กัจจายนะ ๖๔๗, รู.หน้า ๓๑๑ แสดงว่า สา ศัพท์สำเร็จมาจาก สุนบท แปลง อุน ในสุนะเป็น อา

สำเร็จรูปเป็น สา]

อา[๓]

อา วิภัตติที่ลงหลังธาตุทั้งหลาย อา วิภัตตินั้น มี ๒ ประเภท คือ

(๑) อา อาขยาตหิยยัตตนี เอกพจน์วิภัตติปรัสสบท ปฐมปุรุษ นามโยคะ. (นีติ.สุตฺต.๙๐๐)

(๒) อา อาขยาตอัชชตนีเอกพจน์วิภัตติอัตตโนบท ปฐมบุรุษ นามโยคะ. (นีติ.สุตฺต.๙๐๑)

หิยฺยตฺตนชฺชตนีสุ อาทฺวยํ มตเมตฺถ หิ. (นีติ.ปท.๖๕)

จริงอยู่ อาอักษร ๒ ตัว ควรทราบว่า มีอยู่ในหิยยัตตนีวิภัติและอัชชัตตนีวิภัติ.

อา[๔]

สระอาที่เปลี่ยนมาจากอักษรอื่นด้วยวิธีของไวยากรณ์.

(๑) (ก) สระอาที่เปลี่ยนมาจากสระ อ อักษรในที่เชื่อมสนธิ.

พุทฺธ + อนุสฺสติ = พุทฺธานุสฺสติ. (รู.๑๑)

การระลึกถึงพระพุทธเจ้า.

น + อยฺโย = นายฺโย. (วิ.๒/๑๗๓)

นายไม่ (นาย ภิกษุนั้นไม่ได้พาดิฉันไป). [ที่นั้น หญิงนั้นได้กล่าวกับสามีนั้นว่า นาย ภิกษุนั้นไม่ได้พาดิฉันไป ดิฉันเองเป็นฝ่ายไป กับภิกษุนั้น ภิกษุนั้นไม่ใช่ตัวการ ท่านจงไป ขอขมาภิกษุนั้น]

น + อสฺสุธ = นาสฺสุธ. (วิ.๒/๑๗๓)

ไม่มี (ใคร)[ภิกษุทั้งหลายรับสนองพระพุทธดำรัสว่า ได้พระพุทธเจ้าข้าไม่มีใครเข้าไปเฝ้า พระผู้มีพระภาคยกเว้นภิกษุผู้นำภัตตาหาร เข้าไปทูลถวายรูปเดียว]

ส + อนฺเตวาสิโก = สานฺเตวาสิโก. (นีติ.สุตฺต ๔๒)

ผู้มีศิษย์ผู้ใกล้ชิด.

ภว + อภว = ภวาภว.

ความเจริญและความเสื่อม.

สํวร + อสํวร = สํวราสํวร.

ความสำรวมและความไม่สำรวม.

ดู อ[๒].

(ข) สระอาที่เปลี่ยนมาจากสระ อ อักษรเพราะปัจจัยที่มีณอนุพันธ์.

อปาย + ณิก = อาปายิก. (รู.หน้า ๒๒๕)

ผู้เกิดในอบายภูมิ.

อภิธมฺม + ณิก = อาภิธมฺมิก. (กจฺ.๔๐๐)

ผู้เรียนพระอภิธรรม, ผู้สาธยายพระอภิธรรม.

อลส + ณฺย = อาลสฺย. (นีติ.สุตฺต.๗๐๐)

ความเป็นผู้เกียจคร้าน, ความเกียจคร้าน.

กร + ณฺย = การิย.

กรรมที่ควรกระทำ.

ภร + ณฺย = ภาริย. (กจฺ.๕๔๑)

หน้าที่ที่ต้องนำไป หรือหน้าที่ที่ต้องกระทำ.

(ค) สระอาที่เปลี่ยนมาจากสระออักษรในสังขยา, จำนวนนับ.

เอก + ทส = เอกาทส. ๑๑. อฏฺจ + ทส = อฏฺฐารส. ๑๘. (รู.๑๑๘, นีติ.สุตฺต.๘๑๕)

(๒) (ก) สระอาที่เปลี่ยนมาจากสระอิ เพราะปัจจัยที่มีณอนุพันธ์.

อิสิ + ณฺย = อาริสฺย.

สมบัติของฤาษี (อาริสฺส).

อิณ + ณฺย = อาณฺย. (นีติ.สุตฺต. ๘๕๗)

ความเป็นหนี้.

(ข) สระอาที่เปลี่ยนมาจาก สระอิ อักษรในสังขยา.

ทฺวิ + ทส = ทวาทส. ๑๒.
(กจฺ.๓๘๓, นีติ.สุตฺต.๘๑๕)

ทฺวิ + จตฺตาลีสํ = ทฺวาจตฺตาลีสํ. ๔๒.

ทฺวิ + ปญฺญาสํ = ทฺวาปญฺญาสํ. ๕๒.
(โมคฺ.๓/๙๗)

(ค) สระอาที่เปลี่ยนมาจากสระ อิ อักษร อันเป็นส่วนหนึ่งของธาตุ.

อิสุ + อ = อาสา. (ธาน.ฎี.๑๖๒)

ความปรารถนา, ความต้องการช่วย, อาสาสมัคร.

นี + สิ + ตฺวา = นิสฺสาย. (รู.๓๙๓)

อาศัยแล้ว, พึ่งพาแล้ว.

(๓) (ก) สระอาที่เปลี่ยนมาจากสระอุอักษรเพราะปัจจัยที่มี ณ อนุพันธ์.

อุสภ + ณ = อาสภ.

ความองอาจ, ความกล้าหาญ.

อุชุ + ณ = อชฺชว. (รู.๒๒๗, โมคฺ.๔/๑๒๗)

ความซื่อตรง, ความซื่อสัตย์ (รัสสะ อา อักษรที่อาชฺชว เป็น อ).

(ข) สระอาที่เปลี่ยนมาจากสระอุของมาตุเป็นต้นในที่ของทวันทสมาส.

มาตุ + ปิตุ = มาตาปิตุ.

บิดาและมารดา.

ปิตุ + ปุตฺต = ปิตาปุตฺต. (รู.๒๐๙)

บิดาและบุตร.

(๔) สระอาที่เปลี่ยนมาจากสระโอ อักษร.

วิวฏจฺฉโท = วิวฏจฺฉทา. (ที.ฎี.๒/๓๖)

ผู้กำจัดหลังคาคือกิเลสได้แล้ว (แต่ว่า ในนีติ. สุตฺต. ๗๓๒ กล่าวถึงสระอาที่อยู่ท้ายสมาส).

(๕) สระอาที่เปลี่ยนมาจากตสรรพนามบทเพราะนํวิภัตติ.

ตาสํ = อาสํ. (นีติ.สุตฺต.๓๖๘)

ของคำถามเหล่านั้น.

(๖) สระอาที่เปลี่ยนมาจาก อุนะ ศัพท์.

สุน = สา. สุนัข.

ดู อา[๒] (๔).

(๗) สระอา อาคมที่ลงมาใหม่.

ตถคท = ตถาคต.

พระพุทธเจ้า.

วิเคราะห์ว่า ตถํ คทติ ภาสตีติ ตถาคโต. (ที.สี.อภินวฏี.๑/๓๑๕)

ที่ชื่อว่า ผู้กล่าวคำจริง (พระพุทธเจ้า)

เพราะอรรถว่าทรงกล่าวคือตรัสคำจริง.

ชายเร = อาชายเร. (นิรุติทีปนี.๒๔)

ย่อมรู้.

ปูรติ = อาปูรติ. (นิรุติทีปนี.๒๔)

ย่อมเต็ม.

อา[๕]

(พฺย) ในอุปสรรค ๒๐ ตัว เป็นอาอุปสรรค และเป็นนิบาตบท.

(๑) อภิมุขภาว = ความมีในเบื้องหน้า, ความมุ่งตรงไปข้างหน้า, เบื้องหน้า, ข้างหน้า.

อากฑฺฒน.

การดึงมา, นำมา, ลากมา, นำกลับมา.

อาตาปน. (มูลฏี.๑/๖๒)

ความร้อน, การยังกิเลสให้ร้อน,

การเผากิเลส.

(๒) อุทฺธกมฺม = การทำในเบื้องบน, ข้างบน, ข้างหน้า.

อุทฺธกมฺเม อาโรหติ. (นีติ.สุตฺต.๓๖๑)

การทำในเบื้องบน, ข้างบน ย่อมขึ้นไป.

(๓) มริยาท = ขอบเขต, เขตแดน แปลว่า จนถึง, ถึง

อาปาฏลีปุตฺตํ (อาปาฏลิปุตฺตา) วุฏฺโฐ เทโว. (สารตฺต.๑/๓๐๖, ที.ฏี.๓/๑๙๐)

ฝนตก**จนถึง**เมืองปาฏลีบุตร.

(๔) อภิวิธิ = แผ่ไป, แผ่เข้าไป, จน, จนถึง.

อาภวคฺคํ (อาภวคฺคา) ภควโต ยโส ปวตฺตติ. (สารตฺถ.๑/๓๐๖-๗)

พระยศของพระผู้มีพระภาค ทรงขจรแผ่ไป**จนถึง**ภวัคคพรหม.

ดู อาสว ด้วย.

(๕) ปตฺติ = ถึง, ได้, ต้อง, บรรลุ, รู้.

ปตฺติยํ อาปตฺติมาปนฺโน. (นีติ.สุตฺต.๓๖)

ในอรรถการต้อง ภิกษุผู้ต้องอาบัติ.

(๖) อิจฺฉา = ปรารถนา, ต้องการ, อยากได้.

อิจฺฉายํ อากงฺขา. (นีติ.สุตฺต.๓๖๑)

ในอรรถปรารถนา ความปรารถนา,

ความหวัง, ความต้องการ.

(๗) ปริสฺสชน = กอดรัด, อุ้ม.

ปริสสฺชเน อาลิงฺคนํ. (นีติ.สุตฺต.๓๖๑)

ในอรรถกอดรัด การกอดรัด.

(๘) อาทิกมฺม = การงานเบื้องต้น, การทำแรกเริ่ม, การเริ่มทำ.

อาฏฺฐปนา = (อฏฺฐปนา).

การตั้งไว้เบื้องแรก, การตั้งไว้ก่อน.

ดู อาจิกฺขติ, อาลปนา, อาเสวติ, อาเสวนา ด้วย.

(๙) อาทร = ความเอื้อเฟื้อ, ความเคารพ, ดี, อย่างดี.

อาฏฺฐปนา = (อฏฺฐปนา)

การตั้งไว้โดยเคารพ.

ดู อฏฺฐปนา ด้วย.

(๑๐) คหณ = การถือเอา, รับเอา, รับเอาไว้.

คหเณ อาทิยติ อาลมฺพติ. (นีติ. สุตฺต. ๓๖๑)

ในอรรถรับ, ถือ ย่อมรับเอา, ย่อมถือเอา.

(๑๑) นิวาส = การอยู่.

นิวาเส อาวสโถ. (รู.๑๓๐)

ในอรรถการอยู่ ที่อยู่อาศัย.

(๑๒) อวฺหาน = การเรียก.

อวฺหาเน อามนฺเตสิ. (นีติ.สุตฺต.๓๖๑)

ในอรรถเรียก เรียกแล้ว.

(๑๓) สมีป = ใกล้.

สมีเป อาสนฺนํ. (นีติ.สุตฺต.๓๖๑)

ในอรรถใกล้ กรรมที่ทำใกล้ตาย.

(๑๔) พนฺธน = ผูกมัด.

พนฺธเน อาพนฺธนํ. (สูจิ.๕๐)

ในอรรถผูกมัด การผูกมัด.

(๑๕) สมนฺต = รอบๆ โดยทั่ว

ดู อสฺสม ด้วย.

(๑๖) ภุส = ยิ่ง, แรง, มาก, หนัก.

อาคทนนฺติ สพฺพหิตนิปฺผาทนโต ภุสํ กถนํ วจนํ. (ที.สี.อภินวฏี.๑/๓๑๕)

การกล่าวสอนอย่างยิ่ง เพราะประสงค์จะให้ประโยชน์ทั้งปวงสำเร็จ ชื่อว่า **การกล่าวแนะนำสั่งสอนอย่างยิ่ง**.

ดู อายตนจริยา, อายาเปติ (ปฏิสํ.อฏฺ. ๒/๑๓๕๓) ด้วย.

(๑๗) อุปฑฺฒ = ครึ่งหนึ่ง.

อามโตติ เอตฺถ **อาสทฺโท** อามิสสทฺโท วิย อุปฑฺฒปริยาโยติ อาห "อทฺธมโตติ. (ที.ฏี.๒/๓๕๓)

พระอรรถกถาจารย์ กล่าวอธิบายว่า "บุรุษผู้ตายไปครึ่งหนึ่งแล้ว" เพื่อแสดงว่า **อา-ศัพท์**ในคำว่า อามโต (ผู้ตายไปครึ่งแล้ว) นี้ เป็นไวพจน์ของ อุปฑฺฒ (ครึ่งหนึ่ง) ศัพท์เหมือน อามิส-ศัพท์.

(๑๘) อาคจฺฉ = มา, จงมา.

ดู อายาม. (สารตฺถ.๑/๔๕๖)

ย่อมมา.

(๑๙) สํวฑฺฒ = เจริญ, โต, มากขึ้น.

สํวฑฺฒา สาฏิกา **อาสาฏิกา**. (อํ.ฏี.๓/๓๖๔)

ไข่แมลงวันที่เพิ่มมากขึ้น ชื่อว่า **อาสาฏิกา**. (ไข่แมลงวันมากขึ้น).

(๒๐) อาทิสน = เจาะจง,

มุ่งหมายถึง, ประสงค์ถึง.

ดู อาเทว ด้วย. (ปฏิสํ.อฏฺ.๑/๑๔๓)

(๒๑) ปุนปฺปุน = บ่อยๆ, ซ้ำๆ,

ครั้งแล้วครั้งเล่า.

ดู อาลย ด้วย. (ธาน.ฏี.๕๖๖)

(๒๒) อีสํ = เล็กน้อย, นิดหน่อย.

ดู อามณฺฑ ด้วย (ธาน.ฏี.๕๖๖)

(๒๓) อนุสฺสรณ = ระลึกถึง,คิดถึง,นึกถึง.

อาหุ เม อิตฺถิภูตายาติ วา ปาโฐ. ตตฺถ อาติ อนุสฺสรณตฺเถ นิปาโต. (เปต.อฏฺ.๑๕๓)

อีกนัยหนึ่ง ปาฐะว่า ข้าพเจ้าผู้เป็นหญิง (ระลึกรู้เหตุนี้) ด้วยตนเอง ในคำว่า อาหุ เม นั้น ศัพท์ว่า อา เป็นนิบาตลงในอรรถระลึกถึง.

(๒๔) โกธ = ความโกรธ.

อาฆาตนํ. (สูจิ.๕๑)

ความอาฆาต.

(๒๕) มุทิตา = ความพลอยยินดี, การแสดงความยินดี, ความยินดีด้วย.

อาสีโส อาสีสนาติ อาทีสุ มุทิตาย. (สูจิ.๕๑)

อรรถมุทิตา ในตัวอย่างเป็นต้นว่า **ความปรารถนาประโยชน์แก่ผู้อื่น, ความมุ่งหวังประโยชน์สุขแก่ผู้อื่น**.

(๒๖) อฏฺฏ, ปีฬิต = การเบียดเบียน.

ดู อาคุ, อาปทา, อาปนฺน. (ธาน.ฏี.๘๓,๗๔๓)

(๒๗) วิเสส = พิเศษ, แตกต่าง, อย่างยิ่ง.

อาเทวเนยฺเยติ วิเสเสน เทวเนยฺเย. (มหานิ.อฏฺ.๔๐๘)

คำว่า **อาเทวเนยฺเย** (ที่คร่ำครวญยิ่ง) ได้แก่ (วิตก)อันเป็นที่คร่ำครวญรำพันอย่างยิ่ง.

(๒๘) อตฺตุปนยน = การนำตนเองเข้าไปหา, การน้อนตนไป, การยกตน, คำเลียบเคียง.

อตฺตานํ อุปเนตฺวา “อหํ ติสฺโส มยิ ราชา ปสนฺโน, มยิ อสุโก จ อสุโก จ ราชมหามตฺโต ปสนฺโนติ เอวํ อตฺตุปนายิกา ลปนาติ **อาลปนา**. (อภิ.อฏฺ.๒/๔๖๔)

การกล่าวแนะนำตนเองอย่างนี้ว่า อาตมภาพ พระติสสะ พระราชา ทรงศรัทธาต่ออาตมภาพ และมหาอำมาตย์โน้นๆ ก็เลื่อมใสต่ออาตมภาพด้วยโดยนำตนเข้าไปหา ชื่อว่า **พูดเลียบเคียง**.

(๒๙) ทูร = ไกล, ห่างไกล.

อารโตติ ทูรโต รโต. (มหานิ.อฏฺ.๑๗๔)

คำว่า **อารโต** (ผู้เว้นไกล) ได้แก่ บุคคลผู้งด

เว้นห่างไกล(จากความโอ้อวด).

(๓๐) ปุร = หน้า, ข้างหน้า, ก่อน.

อาโลกิตํ นาม ปุรโต เปกฺขนํ.
(มหานิ.อฏฺ.๔๐๗)

การมองดูข้างหน้า ชื่อว่า **อาโลกิตะ (การมองข้างหน้า)**.

(๓๑) อโธคมน = การลงไปข้างล่าง, ข้างล่าง, เบื้องล่าง.

อาสวนฺตีติ อโธคามิโน หุตฺวา สวนฺติ.
(จูฬนิ.อฏฺ.๒)

คำว่า **อาสวนฺติ** (ไหลลง) ได้แก่ [กระแส คือ ตัณหา, ทิฏฐิ, กิเลส, ทุจริตและอวิชชา] ไหลลงไปข้างล่าง[สู่อายตนะ ๖]

(๓๒) ปจฺฉา = ข้างหลัง, หลัง.

อานมนาติ ปจฺฉโต นมนา. (ปฏิสํ.อฏฺ.๒/๑๑๓)

คำว่า **อานมนา** (น้อมไปข้างหลัง) ได้แก่ การน้อมเอน (กาย)ไปข้างหลัง.

(๓๓) อาคนฺตวา = มาแล้ว, กลับมาแล้ว.

อายาโคติ อายชิตพฺโพ ตโต ตโต **อาคมฺม**วา ยชิตพฺพเมตฺถาติปิ อายาโค, เทยฺยธมฺมานํ อธิฏฺฐานภูโตติ วุตฺตํ โหติ.
(สุตฺตนิ.อฏฺ.๒/๑๓๘)

คำว่า **อายาโค(ผู้ควรบูชา)** ได้แก่ พระพุทธเจ้าผู้ควรบูชา อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า ผู้ควรรับบูชา แม้เพราะอรรถว่า เป็นที่อันบุคคลควร**มา**จากที่นั้นๆ แล้วบูชา มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า พระพุทธเจ้าผู้เป็นที่รองรับไทยธรรมทั้งหลาย.

ดู อาสวถ ด้วย. (ที.ฏี.๒/๑๓๖)

(๓๔) ทฬฺห = มั่นคง, แรง, อย่างยิ่ง.

อา พาฬฺหํ วิย ธียติตี **อาธานนฺ**ติ อาห "ทฬฺหํ สุฏฺฐุ จปิตนฺติ. (ที.ฏี.๓/๒๐)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า "ตั้งมั่นคงดี" เพื่อประสงค์จะแสดว่า ชื่อว่า **ตั้งมั่น** เพราะอรรถว่าตั้งดุจมั่นคงยิ่ง.

(๓๕) อากฑฺฒน = ดึงเอาไว้, คร่าเอาไว้, ดึงมา, นำมา, ยึดมั่น, ถือรั้น.

อากฑฺฒิตฺวา คหณํ **อาทานํ**. (มูลฏี.๒/๙๔)

การดึงมายึดเอาไว้ ชื่อว่า **การถือรั้น**.

(๓๖) นิสฺสย = การอาศัย, การพึ่งพา.

อาวสึสูติ นิสฺสาย วสึสุ. (วิภงฺค.มูล-อนุฏี.๒๑๓)

คำว่า **อาวสึสุ** ได้แก่ อาศัยอยู่แล้ว.

(๓๗) ปทกฺขิณ = ประเสริฐ, ดี, งาม, บุญกุศล, ความดี, ขวา.

อาวตฺตาติ ปทกฺขิณา วตฺตา. (อนุฏี.๓/๑๖๐)

คำว่า **อาวตฺตา** (วัตรที่ดีงาม) ได้แก่ ความประพฤติดีงาม.

(๓๘) อาโรปน = ยกขึ้น, ซ้อนกันไว้.

อาธายิตฺวาติ อาโรปนํ จเปตฺวา.
(สํ.ฏี.๒/๑๕๘)

คำว่า **อาธายิตฺวา** (ซ้อนกันไว้) ได้แก่ ยก

เท้าข้างหนึ่งไว้บนเท้าอีกข้างหนึ่ง.

(๓๙) ปทปูรณ = บทเต็ม, การทำบทให้เต็ม, ถ้อยคำที่ประดับคำพูดให้สละสลวย (ไม่มีอรรถพิเศษ เพียงทำบทให้เต็มเท่านั้น).

ยทานํ มญฺญติ พาโลติอาทีสุ ปทปูรเณ ตตฺถ หิ ยํ **อา นํ** มญฺญตีติ ปทจฺเฉโท. (สูจิ.๕๑)

ในอรรถอักษรที่ประดับบท ในตัวอย่างเป็นต้นว่า เมื่อใดคนพาลย่อมเข้าใจบุคคลนั้น จริงอยู่ ในคำว่า ยทา นํ นั้น ตัดบทว่า **ยํ อา นํ มญฺญติ**.

ยทา นํ มญฺญตีติ ยํ อา นํ มญฺญตีติ ปทจฺเฉโท อาติ นิปาตมตฺตํ. (นีติ.สุตฺต.๓๗๖)

บทว่า **ยทานํ มญฺญติ** ตัดบทว่า **ยํ อานํ มญฺญติ** คำว่า อา เป็นเพียงนิบาต (แต่ว่าใน สํ.ฏี ๑ /๓๓๓ กล่าวว่า ยทาศัพท์ กล่าวอรรถเหตุ).

(๔๐) อิม = นี้, ชื่อนี้. ดู อาการณ ด้วย.

อากงฺขติ (กฺริ)

[อา + กฺขิ (= กงฺข) + อ + ติ]

ย่อมประสงค์, ปรารถนา, ต้องการ, หวัง, อยากได้.

สเจ อุปชฺฌาโย ปจฺฉาสมณํ **อากงฺขติ**. (วิ.๓/๕๘)

หาก พระอุปัชฌาย์ **ต้องการ**พระผู้ติดตาม.

อากงฺขนฺต (ติ)

[อา + กฺขิ (= กงฺข) + อ + อนฺต.

(ถึ) อากงฺขนฺตี]

ปรารถนาอยู่, ประสงค์อยู่, ต้องการอยู่, อยากได้อยู่, หวังอยู่.

สเจ ภนฺเต อญฺญตฺติถิยปุพฺพา อิมสฺมึ ธมฺมวินเย **อากงฺขนฺตา** ปพฺพชฺชํ **อากงฺขนฺตา** อุปสมฺปทํ จตฺตาโร มาเส ปริวสนฺติ จตุนฺนํ มาสานํ อจฺจเยน อารทฺธจิตฺตา ภิกฺขู ปพฺพาเชนฺติ อุปสมฺปาเทนฺติ ภิกฺขุภาวาย. (ที.๒/๑๒๖)

หากผู้ที่เคยเป็นเดียรถีร์มาก่อน**ประสงค์**บรรพชา**ประสงค์**อุปสมบท ในพระธรรมวินัยนี้จะต้องอยู่ปริวาส ๔ เดือน หลังจาก ๔ เดือน เมื่อภิกษุพอใจ ก็ให้บรรพชาให้อุปสมบท เป็นภิกษุได้.

อากงฺข(งฺขา)ปฏิพทฺธ (ติ)

[อา + กงฺข(งฺขา) + ปฏิพทฺธ]

เกี่ยวข้องกับความประสงค์.

สพฺเพ ธมฺมา พุทฺธสฺส ภควโต อาวชฺชนปฏิพทฺธา **อากงฺขปฏิพทฺธา** มนสิการปฏิพทฺธา จิตฺตุปฺปาทปฏิพทฺธา. (จูฬนิ.๑๗๖)

ธรรมทั้งปวงเกี่ยวข้องกับความพิจารณา, **เกี่ยวข้องกับพระประสงค์**เกี่ยวข้องกับการมนสิการเกี่ยวข้องกับจิตุปบาทของพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้ธรรมทั้งปวง.

อากงฺขปฺปฏิพทฺธาติ รุจิอายตฺตา.

(ปฏิสํ.อฏฺ.๒/๒๕๗)

คำว่า **อันเกี่ยวข้องกับพระประสงค์** (**อากงฺขปฺปฏิพทฺธา**) ได้แก่ ธรรมทั้งปวงเกี่ยวเนื่องกับพระประสงค์.

ฌานาทีสุ **อากงฺขาปฏิพทฺโธ** ปรโม อาวชฺชนาทิวสิภาโว. (อิติวุตฺตก.อฏฺ.๑๔๔)

ความมีวสีมีอาวัชชนวสีเป็นต้น **เกี่ยวข้องกับความประสงค์**เป็นประธานในธรรมทั้งหลายมีฌานเป็นต้น.

อากงฺขปฏิพทฺธํ พุทฺธสฺส ภควโต ญาณํ. (เนตฺติ.ฏี.๙๖)

พระญาณของพระผู้มีพระภาคผู้รู้แจ้งธรรมทั้งปวง**เกี่ยวข้องกับพระประสงค์**.

อากงฺข(งฺขา)(ปฺป)ฏิพทฺธวุตฺติ (ติ)

[อากงฺข(งฺขา)ปฏิพทฺธ + วุตฺติ]

มีความเป็นไปอันเกี่ยวข้องกับความประสงค์.

สพฺพธมฺมาวโพธนสมตฺถสฺส **อากงฺขาปฺปฏิพทฺธวุตฺติโน** อนาวรณญาณสงฺขาตสฺส สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส อธิคโม ทสฺสิโต. (อิติวุตฺ.อฏฺ.๑๓๔)

พระอรรถกถาจารย์แสดงการได้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณ คือ อนาวรณญาณ**อันมีความเป็นไปเกี่ยวข้องกับความประสงค์**อันสามารถตรัสรู้ธรรมทั้งปวงได้.

อากงฺขมาน (ติ)

[อา + กงฺข + อ + มาน]

ผู้ปรารถนา, ผู้ต้องการ, ผู้หวัง, ผู้ประสงค์.

ปุญฺญํ **อากงฺขมาเนน** เทยฺยํ โหติ วิชานตา. (สํ.๑/๑๗)

ผู้ต้องการบุญรู้แจ้งอยู่จึงให้ทานได้.

ปุญฺญํ อากงฺขมาเนนาติ ปุพฺพเจตนาทิเภทํ ปุญฺญํ อิจฺฉมาเนน. (สํ.อฏฺ.๑/๕๖)

คำว่า **ผู้ต้องการบุญ** (**ปุญฺญํ อากงฺขมาเนน**) ได้แก่ **ผู้ประสงค์**บุญอันมีประเภทปุพพเจตนาเป็นต้น.

อากงฺขมานาติ อิจฺฉมานา ปตฺถยมานา ปิหยมานา. (ขุทฺ.อฏฺ.๑๐๓)

คำว่า **อากงฺขมานา** (ต้องการ) ได้แก่ อยากได้ คือ ปรารถนา ประสงค์อยู่.

อากงฺขวคฺค (ปุ)

[อากงฺข + วคฺค]

อากังขวรรค, หมู่พระสูตร ๑๐ สูตร มีอากังขสูตรเป็นต้น, อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาตบาฬีปัณณาสก์ ๒ วรรค ๓. (อํ.๓/๓๖๐-๒)

[อากังขวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยความหวัง หมายถึง ความหวังที่มีเงื่อนไข ชื่อวรรคนี้ ตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑ คือ อากังขสูตร ซึ่งมีใจความสำคัญว่าด้วยศีลเป็นเหตุให้สำเร็จความหวังในวรรค

นี้มีพระสูตร ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑. อากังขสูตร ว่าด้วยความหวัง หมายถึงความปรารถนา ๑๐ ประการ ของภิกษุซึ่งจะสำเร็จได้ต่อ เมื่อผู้ปรารถนามีศีลบริบูรณ์ หาใช่สำเร็จได้เพียงเพราะการอ้อนวอนไม่ ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาค จึงทรงเน้นกระบวนการปฏิบัติเพื่อให้มีศีลสมบูรณ์ไว้ตอนท้ายของความปรารถนาแต่ละข้อ

๒.กัณฏกสูตร ว่าด้วยปฏิปักขธรรม หมายถึงธรรม ๑๐ ประการที่เป็นเสี้ยนหนามหรือปฏิปักษ์ต่อการบรรลุฌาน

๓.อิฏฐธัมมสูตร ว่าด้วยธรรมที่น่าปรารถนา หมายถึงธรรม ๓ หมวด หมวดละ ๑๐.ประการ หมวดที่ ๑ ได้แก่ ธรรมที่น่าปรารถนา หมวดที่ ๒ ได้แก่ ธรรมที่เป็นอันตรายต่อธรรมที่น่าปรารถนา หมวดที่ ๓ ได้แก่ ธรรมที่เป็นเหตุ ให้เกิดธรรมที่น่าปรารถนา เช่น โภคสมบัติ (ในหมวดที่ ๑) มีความเกียจคร้าน (ในหมวดที่ ๒) เป็นอันตราย และมีความขยัน หมั่นเพียร (ในหมวดที่ ๓) เป็นเหตุให้ เกิดความเป็นพหูสูต (ในหมวดที่ ๑) มีการไม่สาธยาย (ในหมวดที่ ๒) เป็นอันตรายและมีการสาธยาย (ในหมวดที่ ๓) เป็นเหตุให้เกิด

๔.วัฑฒิสูตร ว่าด้วยความเจริญ หมายถึงความเจริญ ๑๐ ประการ แบ่ง เป็น ๒ ประเภท คือ ความเจริญทางวัตถุ ได้แก่ทรัพย์ภายนอก ๕ ประการ และความเจริญทางคุณธรรม ได้แก่ทรัพย์ ภายใน ๕ ประการ

๕.มิคสาลาสูตร ว่าด้วยอุบาสิกา ชื่อว่ามิคสาลาคืออุบาสิกามิคสาลาไปเรียนถามท่านพระอานนท์เรื่องปโรปริยญาณ (ญาณกำหนดรู้อินทรีย์ของบุคคลอื่น) ของพระผู้มีพระภาคที่ทรงพยากรณ์คน ๒ คน ผู้มีข้อปฏิบัติต่างกันว่ามีคติที่ไปอย่างเดียวกัน นางไม่เข้าใจว่าเป็นไปได้อย่างไร พระเถระจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลให้ ทรงทราบ พระองค์ตรัสว่าปโรปริยญาณ เป็นวิสัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้นจึงเปรียบเทียบกันไม่ได้กับ “หลักปมาณิกา” ที่นางยึดถือเพราะหลัก “ปมาณิกา”คือ หลักการเปรียบเทียบโดยอาศัยสิ่งใด สิ่งหนึ่งเพียงด้านเดียวเป็น หลักว่า ถ้าคน ๒ คนต่างก็มีสิ่งนี้ด้วยกัน ถือว่าเหมือนกัน ถ้าคนหนึ่งมี อีกคนหนึ่งไม่มี ถือว่าต่างกัน แต่ปโรปริยญาณ รู้ลึกไปกว่านั้น เช่น คน ๒ คนต่างก็เป็นคนทุศีล แต่อาจมีคติที่ไปต่างกัน ก็ได้ หรือเหมือนกันก็ได้ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับส่วนประกอบที่สำคัญอย่างอื่นด้วย

๖.ตโยธัมมสูตร ว่าด้วยธรรม ๓ ประการ หมายถึง ชาติ ชรา และมรณะที่เป็นปัญหาใหญ่ของโลกซึ่งเป็นเหตุให้พระผู้มีพระภาค ทรงอุบัติขึ้นในโลก ในพระสูตรนี้ พระองค์ ทรงแสดงวิธีแก้ ๒ วิธี คือ วิธีที่นำไปสู่ ความไม่สำเร็จ และวิธีที่นำไปสู่ความสำเร็จ วิธีแก้ที่นำไปสู่ความไม่สำเร็จ

เพราะมีเหตุสืบเนื่องกัน ตามลำดับดังนี้คือ ที่ละชาติ ชรา มรณะไม่ได้ เพราะละอกุศลมูล ๓ คือ ราคะ โทสะ โมหะ ไม่ได้ที่ละอกุศลมูล ๓ ไม่ได้ เพราะละสังโยชน์ ๓ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาสไม่ได้ เป็นต้น ส่วนวิธีแก้ที่นำไปสู่ความสำเร็จมีนัยตรงกันข้าม

๗.กากสูตร ว่าด้วยอสัทธรรมของกา หมายถึงลักษณะนิสัยของกา ๑๐ ประการในสูตรนี้พระผู้มีพระภาคทรงนำลักษณะนิสัย ๑๐ ประการนี้มาแสดงเปรียบเทียบกับความประพฤติของภิกษุชั่ว

๘.นิคัณฐสูตร ว่าด้วยอสัทธรรมของ พวกนิครนถ์ หมายถึงข้อปฏิบัติ ๑๐ ประการของนักบวชเปลือยซึ่งต่างกับหลักธรรมของพระพุทธศาสนา

๙.อาฆาตวัตถุสูตร ว่าด้วยอาฆาตวัตถุ หมายถึงเหตุผูกอาฆาต ๑๐ ประการ ประการที่ ๑-๙ ขยายมาจากอาฆาตวัตถุ ๔ โดยถือเอากาลทั้ง ๓ คือ อดีต ปัจจุบัน และอนาคตเป็นเกณฑ์ ส่วนประการสุดท้ายเป็นความอาฆาตที่เกิดขึ้น โดยไม่อาศัยกาล หรือเหตุใดๆ

๑๐.อาฆาตปฏิวินยสูตร ว่าด้วยอุบายกำจัดอาฆาต หมายถึงวิธีกำจัดเหตุผูกอาฆาต ๑๐ ประการในอาฆาตวัตถุสูตร]

อากงฺขสุตฺต (น)

[อากงฺข + สุตฺต]

อากังขสูตร อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาตบาฬีปัณณาสกะที่ ๒ วรรค ๓ สูตรที่ ๑.

(อํ.๓/๓๖๐-๒)

[อากังขสูตร ว่าด้วยความหวัง หมายถึงความปรารถนา ๑๐ ประการ ของภิกษุซึ่งจะสำเร็จได้ต่อเมื่อผู้ปรารถนามีศีลบริบูรณ์ หาใช่สำเร็จได้เพียงเพราะการอ้อนวอนไม่ ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคจึงทรงเน้นกระบวนการปฏิบัติเพื่อให้มีศีลสมบูรณ์ ไว้ตอนท้ายของความปรารถนาแต่ละข้อ

ภิกษุผู้มีศีลบริบูรณ์ย่อมได้สิ่งที่ตนหวัง ๑๐ ประการ ดังต่อไปนี้

๑. เป็นที่รัก ที่เคารพของเพื่อน

๒. มีลาภมาก

๓. ทำทานของทายกให้มีผลมาก

๔. ทำให้ญาติได้บุญมาก

๕. สันโดษด้วยปัจจัย ๔

๖. อดทนความหนาวเป็นต้น

๗. ข่มใจตนเองได้

๘. หมดความกลัว

๙. ได้ฌาน

๑๐. บรรลุพิพพาน]

อากงฺขา (ถี)

[อา + กงฺข + อ. กงฺข อิจฺจายํ อ]

ความประสงค์, ความต้องการ, ความหวัง, ความอยากได้, ความติดใจ.

> **อากงฺขา** รุจิ วุตฺตา สา
> ตฺวธิกา ลาลสา ทฺวิสุ.
> (ธาน.ธานฏี.๑๖๓.)

ตัณหา, ความอยากได้, ความต้องการ **อากงฺขา**, รุจิ ตัณหาแรงกล้านั้น เรียกว่า ลาลสา, มี ๒ ลิงค์ คือ ปุงลิงค์และอิตถีลิงค์.

อากงฺขายตฺตวุตฺติก (ติ)

[อากงฺขา + อายตฺต + วุตฺติ + ก]

มีความเป็นไปอันเกี่ยวข้องกับความประสงค์.

อาวชฺชนมตฺเตเนว สรติ **อากงฺขายตฺต-วุตฺติกตฺตา**. (เนตฺติ.ฏี.๙๖)

ทรงระลึก[ชาติ]ได้โดยเพียงแค่ทรงนึกถึงเท่านั้น **เพราะมีความเป็นไปเกี่ยวข้องกับพระประสงค์**.

อากงฺขิต (ติ)

[อา + กขิ (= กงฺข) + ต]

อันเขาประสงค์, ถูกต้องการ, ถูกหวัง.

ยํ วต โน อิจฺฉิตํ อโหสิ ยํ **อากงฺขิตํ** ยํ อธิปฺเปตํ ยํ อภิปตฺติตํ ตํ โน ลทฺธํ. (ที.๑/๑๑๓.)

สิ่งใดที่เราอยากได้ สิ่งใดที่เรา**หวัง** สิ่งใดที่เราประสงค์ สิ่งใดที่เราปรารถนา สิ่งนั้นเราได้แล้ว.

อากงฺขิตนิปฺผตฺติ (ถี)

[อากงฺขิต + นิปฺผตฺติ]

ความสำเร็จประโยชน์ที่ตนประสงค์-ต้องการ.

อุภยตฺถ "เอวาหํ ตํ วุฏฺฐาเปสฺสามีติ ปฏิญฺญา **อากงฺขิตนิปฺผตฺติ** ปจฺฉา ธุรนิกฺ-เขโป อนุญฺญาตการณาภาโวติ อิมาเนตฺถ จตฺตาริ องฺคานิ. (กงฺขา.๓๔๗)

องค์ ๔ เหล่านี้ ในที่นี้ คือ ปฏิญญาณว่า "เราเท่านั้นจักให้ผู้นั้นออกจากอาบัติ" **ความสำเร็จประโยชน์ที่ต้องการ** การทอดธุระภายหลัง ความไม่มีเหตุที่อนุญาตในเรื่องทั้ง ๒.

อากงฺขิตพฺพ (ติ)

[อา + กขิ (= กงฺข) + ตพฺพ]

อันพึงถูกประสงค์, พึงถูกต้องการ, พึงถูกหวัง, พึงถูกอยากได้.

ยญฺหิ เทสนาย สาเธตพฺพํ ผลํ ตํ **อากงฺขิตพฺพตฺตา** เทสกํ เทสนาย ปโยเชตีติ ปโยชนนฺติ วุจฺจติ. (สํ.ฏี.๑/๕๑)

จริงอยู่ ผลใดให้สำเร็จได้ด้วยเทสนา ผลนั้น เรียกว่า ประโยชน์ เพราะยังผู้แสดง[ธรรม]ให้ประกอบด้วยเทสนา เพราะเป็นผลที่**พึงต้องการ**.

อากงฺขิย (ติ)

[อา + กงฺข + ณฺย]

ถูกปรารถนา, พึงถูกต้องการ,

พึงถูกหวัง, พึงถูกอยากได้.

ยโต โข คหปตโย อริยสาวโก อิเมหิ สตฺตหิ สทฺธมฺเมหิ สมนฺนาคโต โหติ อิเมหิ จตูหิ **อากงฺขิเยหิ** โส อากงฺขมาโน อตฺตนาว อตฺตานํ พฺยากเรยฺย ขีณนิรโยมฺหิ ขีณ-ติรจฺฉานโยนิมฺหิ ขีณเปตฺตวิสโย ขีณาปาย-ทุคฺคติวินิปาโต โสตาปนฺโนหมสฺมิ อวินิปาต-ธมฺโม นิยโต สมฺโพธิปรายโณติ. (สํ.๓/๓๑๐)

พราหมณ์และคหบดีทั้งหลาย เมื่อใด อริยสาวกประกอบด้วยสัทธธรรม ๗ (เว้นจากฆ่าสัตว์ เว้นจากลักทรัพย์ เว้นจากประพฤติผิดในกาม เว้นจากพูดเท็จ เว้นจากพูดส่อเสียด เว้นจากพูดคำหยาบ เว้นจากพูดคำเพ้อเจ้อ) ประการนี้ **ด้วยฐานะที่พึงหวัง** ๔ (เป็นผู้มีศรัทธาพระพุทธเจ้า มีศรัทธาพระธรรม มีศรัทธาพระสงฆ์และมีศีล) ประการนี้ เมื่อนั้น อริยสาวกนั้นเมื่อหวังพึงพยากรณ์ตนเองได้ว่าเรามีนรกสิ้นแล้ว เรามีกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานสิ้นแล้ว มีภูมิเปรตสิ้นแล้ว มีอบาย ทุคคติ และวินิบาตสิ้นแล้ว เราเป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเสร็จสัมโพธิญาณในวันข้างหน้า”.

อากงฺขิ (ติ)

[อา + กขิ (= กงฺข) + ณี]

ผู้ปรารถนา, ผู้ต้องการ, ผู้อยากได้.

ตสฺมา สมฺปทม**ากงฺขี**
สมฺปนฺนตฺถูธ ปุคฺคโล
สมฺปนฺนปญฺเญ เสเวถ
เอวํ อิชฺฌนฺติ สมฺปทา. (อํ.๓/๗๐)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

เพราะเหตุนั้น บุคคล**ผู้ปรารถนา**กุศลอันสมบูรณ์จงเป็นผู้สมบูรณ์ในกุศลนี้ พึงคบท่าน ผู้มีปัญญามาก บุญญสัมปทาทั้งหลาย สำเร็จได้อย่างนั้น.

[ทานที่ถวายแก่ผู้มีคุณ ๘ ประการมีผลมาก คือ

๑. เป็นผู้มีสัมมาทิฏฐิ(เห็นชอบ)

๒. เป็นผู้มีสัมมาสังกัปปะ(ดำริชอบ)

๓. เป็นผู้มีสัมมาวาจา(เจรจาชอบ)

๔. เป็นผู้มีสัมมากัมมันตะ(กระทำชอบ)

๕. เป็นผู้มีสัมมาอาชีวะ(เลี้ยงชีพชอบ)

๖. เป็นผู้มีสัมมาวายามะ(พยายามชอบ)

๗. เป็นผู้มีสัมมาสติ(ระลึกชอบ)

๘. เป็นผู้มีสัมมาสมาธิ(ตั้งจิตมั่นชอบ) (อังคุตตรนิกาย อัฏฐนิบาต เล่ม ๒๓/ข้อ ๓๔ หน้า ๒๙๑)]

อากงฺขุปฺปาทน (น)

[อากงฺขา + อุปฺปาทน]

การให้ความปรารถนาเกิดขึ้น, การให้

ความต้องการเกิดขึ้น, การให้ความอยากได้เกิดขึ้น, การให้ความหวังเกิดขึ้น, เกิดความหวังขึ้น.

เอวํ วุตฺตนเยน ปวตฺตา ปุคฺคลา เอตา ปถวีธาตุอาทโย อสฺสาเทนฺติ นาม อภิรตฺติวเสน ตตฺถ **อากงฺขุปฺปาทนโต**. (สํ.ฏี.๒/๑๔๗)

บุคคลผู้เป็นไปโดยนัยที่กล่าวมาแล้วอย่างนี้ ชื่อว่า ให้ธาตุดินเป็นต้นเหล่านั้นยินดี **เพราะให้ความหวัง**ในธาตุนั้น**เกิดขึ้น**ด้วยอำนาจความยินดีพอใจ.

อากงฺเขยฺยสุตฺต (น)

[อากงฺเขยฺย + สุตฺต]

อากังเขยยสูตร มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาส - บาฬี วรรค ๑ สูตร ๖. (ม.๑/๓๙)

[พระสูตรนี้ว่าด้วยผู้ที่มีศีลจะได้สิ่งที่ปรารถนาไว้ทุกอย่างจนถึงบรรลุนิพพาน]

อากฑฺฒติ (กฺริ)

[อา + กฑฺฒ + อ + ติ]

ย่อมดึงกลับ, คร่ากลับมาหาตน, ฉุดมา, ดึงมา.

นํ อิตฺถิยา กาเยน กายํ อามสติ ปรามสติ โอมสติ อุมฺมสติ โอลงฺเฆติ อุลฺลงฺเฆติ **อากฑฺฒติ** ปติกฑฺฒติ อภินิคฺคณฺหาติ อภินิปฺปีเฬติ คณฺหาติ ฉุปติ อาปตฺติ สงฺฆาทิเสสสฺส. (วิ.๑/๑๗๕)

(ภิกษุ)ใช้กาย จับต้อง ลูบคลำ ลูบลง ลูบขึ้น จับให้เงยขึ้น **ฉุดมา** ผลักไป นวด บีบ จับต้องกายของหญิงต้องอาบัติสังฆาทิเสส.

อากฑฺฒน (น/ถี)

[อา + กฑฺฒ + ยุ]

การดึงกลับ, การคร่ากลับมาหาตน,

การฉุดมา, การดึงมา.

อากฑฺฒนา. (วิ.๑/๑๗๓)

การฉุดมา.

อากฑฺฒนาย อตฺตโน อภิมุขํ อากฑฺฒนฺโต ยาว น มุญฺจติ ตาว เอกาว อาปตฺติ. (วิ.อฏฺ.๒/๑๒๒)

ฉุดมาต่อหน้าตน ต้องอาบัติตัวเดียวเท่านั้น **เพาะการฉุดมา** ตราบเท่าที่ยังไม่ปล่อย.

อตฺตโน อภิมุขํ กฑฺฒนํ **อากฑฺฒนํ**. (มูลฏี.๒/๖๒)

การดึงมาข้างหน้าตน เรียกว่า **การฉุดมา**.

อากฑฺฒนก (ติ)

[อากฑฺฒน + ก]

อันดึงกลับ, คร่ากลับมาหาตน,

ดึงลงข้างล่าง, ฉุดลง, ดึงลง.

โอหารินนฺติ จตูสุ อปาเยสุ **อากฑฺฒนกํ**. (สํ.อฏฺ.๑/๑๓๕)

คำว่า **อันดึงลง (โอหารินํ)** ได้แก่ เครื่อง

จองจำ คือ ความกำหนัดอัน**ดึงลง**ไปในอบายภูมิ ๔.

อากฑฺฒนฏฺฐ (ปุ)

[อากฑฺฒน + อตฺถ]

อรรถว่า การดึงกลับ, นำกลับ, ดึงมา, ดึงลง, ดึงคร่าเอาไป, ฉุดคร่าไป.

อากฑฺฒนฏฺเฐน สีฆโสตา สริตา วิยาติ สริตา อลฺลฏฺเฐน วา สริตา. (เนตฺติ.อฏฺ.๘๖)

ตัณหาอันไหลซ่านไป เพราะอรรถว่าดุจกระแสน้ำเฉี่ยวกรากไหลคร่าเอา (สิ่งต่างๆ)ไป **เพราะอรรถว่าดึงคร่าเอาไป** อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า สริตา เพราะอรรถว่าเปียกชุ่ม.

อากฑฺฒนฏฺเฐนาติ อวหรณฏฺเฐน. (เนตฺติ.ฏี.๕๘)

คำว่า **อรรถว่าฉุดคร่า (อากฑฺฒนฏฺเฐน)** ได้แก่ เพราะอรรถว่านำเอาไป.

อากฑฺฒนยนฺต (น)

[อากฑฺฒน + ยนฺต]

ยานยนต์ที่เป็นเหตุดึงสาวเอาน้ำ,

เครื่องสูบน้ำ, เชือกสาวดึงน้ำ,

ระหัดมือที่ดึงสาวน้ำ.

กรกฏโก วุจฺจติ โคเณ วา โยเชตฺวา หตฺเถหิ วา คเหตฺวา ทีฆวรตฺตาทีหิ **อากฑฺฒนยนฺตํ**. (วิ.อฏฺ.๔/๕๑)

ระหัดมือที่ดึงสาวน้ำด้วยเชือกยาวเป็นต้น โดยใช้โคลากดึงสาวขึ้น หรือ ใช้มือดึงสาวขึ้น เรียกว่า ระหัดมือ.

อากฑฺฒนยนฺตํ อากฑฺฒิยมานํ กูปสฺส-อุปริภาเค ปริพฺภมติ. (วชิร.๕๒๔)

ระหัดมือที่ถูกดึงสาวหมุนอยู่บนบ่อน้ำ.

อากฑฺฒนยุตฺต (ติ)

[อากฑฺฒน + ยุตฺต]

อันประกอบด้วยการดึงกลับ,

ประกอบด้วยการฉุดคร่ามา.

สปฺปฏิมาโสติ **อากฑฺฒนยุตฺโต**ติ อธิปฺปาโย. (วชิร.๕๓๖)

คำว่า **บกพร่อง (สปฺปฏิมาโส)** อธิบายว่า ความประพฤติเสีย**อันประกอบด้วยการฉุดคร่ามา**.

อากฑฺฒนฺต (ติ)

[อา + กฑฺฒ + อ + อนฺต]

ผู้ดึงกลับมา, ผู้ดึงเอา, สาวเอา, ดึงมา.

กุมฺภึ มุขวฏฺฏิยํ คเหตฺวา อตฺตโน อภิมุขํ **อากฑฺฒนฺโต** อิมินา อนฺเตน ผุฏฺโฐกาสํ เกสคฺคมตฺตมฺปิ ปาริมนฺเตน อติกฺกาเมติ ปาราชิกํ. (วิ.อฏฺ.๑/๒๗๓)

ภิกษุจับปากหม้อ**ดึงมา**ข้างหน้าตนให้ส่วนที่ด้านในนี้ถูกต้องเลยส่วนด้านนอกแม้เพียงปลายเส้นผมก็ต้องอาบัติปาราชิก.

อากฑฺฒมาน (ติ)

[อา + กฑฺฒ + อ + มาน]

ดึงกลับอยู่, ให้เกิดขึ้นอยู่, นำมา, ส่งผล.

วิจิกิจฺฉาสหคเต อลทฺธาธิโมกฺเข ทุพฺพเลปิ ปฏิสนฺธึ **อากฑฺฒมาเน** อุทฺธจฺจสหคตํ ลทฺธาธิโมกฺขํ พลวํ กสฺมา นากฑฺฒตีติ? ทสฺสเนน ปหาตพฺพาภาวโต. (อภิ.อฏฺ.๑/๓๐๒)

[ถาม] เมื่อจิตที่ประกอบความสงสัย ไม่ได้อธิโมกข์ ถึงแม้มีกำลังน้อย ก็**นำ**ซึ่งปฏิสนธิจิต**มา**ได้ (ให้เกิดปฏิสนธิได้อยู่) จิตที่ประกอบความฟุ้งซ่านได้อธิโมกข์มีกำลังมาก เพราะเหตุไรจึงไม่สามารถนำปฏิสนธิมาได้ ?

[ตอบ] เพราะอกุศลจิตดวงนั้นโสดาบันบุคคลยังละไม่ได้.

อากฑฺฒมานาการ (ติ)

[อากฑฺฒมาน + อาการ]

อาการอันดึงกลับ, ดึงมาอยู่,

ลากมา, นำมา, ฉุดลง, ลากลง.

ปาเทสุ พทฺธปาสสกุโณ วิย ปญฺโจรมฺภาคิย-สํโยชนานิ เหฏฺฐา **อากฑฺฒมานาการานิ** โหนฺติ ตานิ อนาคามิมคฺเคน ฉินฺเทยฺยาติ วทติ. (สํ.อฏฺ.๑/๒๓)

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สังโยชน์ที่เกิดในกามภูมิเบื้องต่ำ ๕ เป็น**อาการที่ดึงลง**ข้างล่างเหมือนนกที่มีบวงติดที่เท้าทั้งหลาย พึงตัดสังโยชน์เบื้องต่ำนั้นด้วยอนาคามิมรรค.

อากฑฺฒมาน (ติ)

[อา + กฑฺฒ + ณย + มาน]

อันดึงกลับ, นำมา, ฉุดลากกลับ,

ฉุดลากมา, ดึงมา, ฉุดมา.

อถ นํ สามิโน มนุสฺสา **อากฑฺฒยมานา** ทณฺฑมุคฺครชาณุมุฏฺฐีหิ ตาเพนฺติ โปเถนฺติ อปิ นุ โข มหาราช ตสฺส มาตา ลภติ อากฑฺฒนปริกฑฺฒนํ คาหํ สามิโน อุปนยนํ กาตุนฺติ? “น หิ ภนฺเตติ. (มิลินฺท.๑๕๕)

ครั้งนั้นเจ้าหน้าทั้งหลาย จับเด็กคนนั้น**นำมา** ตีโบยด้วยไม้พอง ไม้ค้อน เข่า และหมัด มหาบพิตร มารดาของเด็กนั้น สามารถดึงเอา แย่งเอา จับเอากลับคืนและเข้าใกล้เจ้าหน้าที่ทั้งหลายได้ หรือไม่ ? ” ไม่ได้ ท่านผู้เจริญ.

อากฑฺฒิต (ติ)

[อา + กฑฺฒ + ต]

ผู้ถูกฉุดคร่ามา, นำมา, ลักพาไป, ฉุดไป, ฉุดคร่ามา.

อาคจฺฉุํ โทวาริกา ขคฺคพนฺธา
กาสาวิยา หนฺตุ มมํ ชนินฺท
มาตุญฺจ องฺกสฺมิมหํ นิสินฺโน
อากฑฺฒิโต สหสา เตหิ เทว.
(ชา.๑/๓๓๗)

(พระโพธิสัตว์ถวายโอวาทพระ

ราชบิดาว่า)

ขอเดชะพระองค์ผู้จอมชน พนักงานเฝ้าประตูที่ติดดาบและเพชฌฆาตมาเพื่อจะฆ่าหม่อมฉัน อนึ่ง หม่อมฉันนั่งอยู่บน พระเพลาของพระราชมารดา**ถูก**พวกเขา**ฉุดคร่ามา**โดยทารุณ.

อากฑฺฒิตฏฺฐาน (น)

[อากฑฺฒิต + ฐาน]

ที่ๆ ถูกเขี่ย-ถูกกระทบ-ปัดกวาด-ถูกต้อง.

ตถาเหตฺถ หตฺเถน **อากฑฺฒิตฏฺฐานํ** วา ปาเทน **อากฑฺฒิตฏฺฐานํ** วา สีเสน ปหฏฏฺฐานํ วา น ปญฺญายติ. (ม.อฏฺ.๓/๑๔๗)

จริงอย่างนั้น ในเครื่องลาดนี้ **ที่ๆ ถูกเขี่ย**ด้วยมือ **ที่ๆ ถูกเขี่ย**ด้วยเท้า หรือ ที่ๆ ถูกกระทบด้วยศีรษะไม่ปรากฏ.

อากฑฺฒิตพฺพ (ติ)

[อา + กฑฺฒ + ตพฺพ]

อันพึงถูกดึงลากมา, ถูกลากไป, ดึงลาก.

สตฺตหิ ยุเคหิ **อากฑฺฒิตพฺเพ** สกเฏ ปฐมยุเค ยุตฺตโคณายุคํ ตาว สนฺถมฺเภตุํ สนฺธาเรตุํ สกฺโกนฺติ. (อภิ.อฏฺ.๑/๑๒๕)

ในเกวียนที่**พึงดึงลาก**ด้วยคู่แอก ๗ คู่ คู่โคที่เทียมในแอกคู่แรก สามารถพยุงทรงแอกไว้ได้ก่อน.

อากฑฺฒิตพฺพสกฏ (ปุ/น)

[อากฑฺฒิตพฺพ + สกฏ]

เกวียนที่ถูกดึงลากไป.

สตฺตหิ ยุเคหิ **อากฑฺฒิตพฺพสกฏ**เมตฺถ อฏฺฐกถายํ นิทสฺสิตํ. (วิสทฺธิ.๒/๙๙)

เกวียนที่ถูกดึงลากไปด้วยคู่แอก ๗ คู่ ถูกแสดงไว้แล้วในอรรถกถานั้น.

อากฑฺฒิตสรีร (ติ)

[อากฑฺฒิต + สรีร]

ร่ายกายถูกตรึงไว้, กายถูกขึงไว้.

วิยายตนฺติ รุกฺขสาขาย จ เวตฺตลตฺตาย จ วีณาย ภมรตนฺติ วิย วิตฺตํ **อากฑฺฒิตสรีรํ**. (ชา.อฏฺ.๓/๓๕๓)

คำว่า **ถูกขึงไว้** (**วิยายตํ**) ได้แก่ (ข้าพเจ้านั้น) **มีร่างกายถูกตรึงไว้**ด้วยกิ่งไม้ และเถาวัลย์ ดุจพิณที่ถูกขึงไว้ด้วยสายพิณ.

อากฑฺฒิตหทย (ติ)

[อากฑฺฒิต + หทย]

ผู้มีใจอันถูกดึงดูด, ผู้มีใจถูกฉุดคร่าไป.

จิตฺเตน รูปนินฺนา รูปโปณา รูปปพฺภารา รูปทสฺสนปฺปสุตา รูเปน **อากฑฺฒิตหทยา** เตสํ รูปครุกานํ. (อํ.ฏี.๑/๔๙)

บุคคลผู้น้อมไป โอนไป เอนไปในรูปด้วยจิต ผู้ขวนขวายในการดูรูป**ผู้มีใจที่ถูก**

รูปดึงดูดไปแล้ว แห่งบุคคลผู้หนักในรูปเหล่านั้น.

อากฑฺฒิตุํ (กฺริ/วิ)

[อา + กฑฺฒ + ตุํ]

เพื่อดึงมา, เพื่อคร่ามา, เพื่อนำมา,

เพื่อให้เกิด.

สฺวายํ ทุพฺพลวตฺถุกตฺตา เจตนาย ปฏิสนฺธึ **อากฑฺฒิตุํ** อสมตฺโถ ปวตฺเต ปน อญฺเญหิ กุสลากุสเลหิ อุปตฺถมฺภิโต วิปากํ เทติ. (วิ.อฏฺ.๒/๑๐๙)

ความฝันอันเป็นกุศลและอกุศลนี้ ไม่สามารถ**เพื่อนำมา**ซึ่งปฏิสนฺธิได้ (ไม่สามารถให้ปฏิสนธิได้) เพราะเจตนามีวัตถุที่อาศัยคืออารมณ์อันมีกำลังน้อย แต่ในปวัตติกาลอันกุศลและอกุศลอื่นนอกจากเจตนาช่วยเหลือแล้วก็ให้ผลได้.

อากฑฺฒิตฺวา (กฺริ/วิ)

[อา + กฑฺฒ + ตฺวา]

ดึงมาแล้ว, นำมาแล้ว, ฉุดคร่ามาแล้ว.

โส ภิกฺขุ สงฺฆมชฺฌมฺปิ **อากฑฺฒิตฺวา** วตฺตพฺโพ. (วิ.๑/๒๖๖)

ภิกษุนั้น**พึงถูกนำมา**แม้สู่ท่ามกลางสงฆ์แล้วว่ากล่าว.

อากฑฺฒิตฺวาน (กฺริ/วิ)

[อา + กฑฺฒ + ตฺวาน]

ดึงมาแล้ว, นำมาแล้ว,

ฉุดคร่ามาแล้ว, นำพามาแล้ว.

ชิคุจฺฉิสฺสนฺติ ตํ วิญฺญู
อสุจึ นาคริโก ยถา
อากฑฺฒิตฺวาน อิสโย
โจทยิสฺสนฺติ ตํ สทา. (อป.๑/๑๒๒)

(พระสุภูติเถระกล่าวว่า)

วิญญูชนจักรังเกียจเจ้า ดุจชาวเมืองรังเกียจของไม่สะอาด ฤาษีทั้งหลาย จัก**นำ**เจ้า**มา**ตักเตือนทุกเมื่อ.

อากฑฺฒิ(ฑฺฒี)ยติ (กมฺม/วิ)

[อา + กฑฺฒ + ย + เต]

ย่อมถูกดึงมา, ย่อมถูกนำมา,

ถูกฉุดคร่าไป.

อยญฺหิ ยสฺมา อติมธุรสุเข สุขปารมิปฺปตฺเตปิ ตติยชฺฌาเน อุเปกฺขโก น ตตฺถ สุขาภิสงฺเคน **อากฑฺฒียติ** ยถา จ ปีติ น อุปฺปชฺชติ เอวํ อุปฏฺฐิตสฺสติตาย สติมา. ยสฺมา จ อริยกนฺตํ อริยชนเสวิตเมว จ อสํกิลิฏฺฐํ สุขํ นามกาเยน ปฏิสํเวเทติ ตสฺมา ปสํสารโห. (วิ.อฏฺ.๑/๑๒๒)

จริงอยู่ ภิกษุผู้ประกอบด้วยฌานที่ ๓ นี้เป็นผู้ดูโดยความเหมาะสม (วางเฉย) ในฌานที่๓ ที่มีความสุขที่มีรสดียิ่ง แม้ถึงความสุดยอดของความสุข ไม่ถูกตัณหา

ความโลภ ในความสุขในฌานที่ ๓ นั้น **ฉุดคร่าไป** ไม่เพียงแค่นั้น ยังมีสติตั้งมั่นโดยอาการที่ปีติไม่สามารถเกิดขึ้นได้ อนึ่ง เพราะเหตุที่ภิกษุผู้ประกอบด้วยฌานที่ ๓ นี้ยังเสวยความสุขที่อริยชนปรารถนาและที่อริยชนเสพอันไม่เศร้าหมองด้วยนามกาย เหตุนั้นจึงเป็นผู้ควรสรรเสริญ.

อากฑฺฒิยนฺต (ติ)

[อา + กฑฺฒ + ย + มาน]

ถูกดึงอยู่, ถูกลากมาอยู่.

วํสนาฬสฺส ปญฺจปพฺพคณฺฐิปริสุทฺธสฺส อุปริสาขาชฏาชฏิตสฺส **อากฑฺฒิยนฺตสฺส** ยาว ปญฺจปพฺพํ ตาว ลหุกํ เอติ ตโต อุปริ ถทฺธํ. (มิลินฺท.๑๑๐)

[จิตของพระสกทาคามีบุคคลเป็นไปเร็วใน ๕ ฐานะข้างล่าง แต่เป็นไปช้าและยากใน ๕ ฐานะข้างบน] เหมือนเมื่อ**ดึงลาก**ลำไม้ไผ่ ที่มี ๕ ปล้องข้างล่างเกลี้ยงเกลาดี แต่ ๕ ปล้องข้างบนรกชัฏด้วยกิ่งหนามย่อมเป็นไปเร็ว (ดึงได้เร็ว) จนถึง ๕ ปล้องล่าง แต่จะเป็นไปช้าใน ๕ ปล้องข้างบน.

อากฑฺฒิ(ฑฺฒี)ยมาน (ติ)

[อา + กฑฺฒ + ย + มาน]

ผู้ถูกฉุดตัวไป, ผู้ถูกนำพาไป,

ผู้ถูกฉุดลากไป.

อานาปตฺติ มนุสฺเสหิ **อากฑฺฒียมานา** คจฺฉติ อารกฺขํ ยาจติ อโนทิสฺส อาจิกฺขติ อุมฺมตฺติกาย อาทิกมฺมิกายาติ. (วิ.ปาจิตฺ.๒/๖๘๑)

ภิกษุนีต่อไปนี้ไม่ต้องอาบัติ คือ

๑. ภิกษุณี**ผู้ถูก**ชาวบ้าน**ฉุดตัวไป**

๒. ภิกษุณี ขออารักขา

๓. ภิกษุณี บอกไม่เจาะจงบุคคล

๔. ภิกษุณีวิกลจริต

๕. ภิกษุณีต้นบัญญัติ.

อากฑฺฒิยมานปฏิสนฺธิก (ติ)

[อากฑฺฒิยมาน + ปฏิสนฺธิ + ก]

มีปฏิสนธิที่ถูกนำมา, สามารถให้เกิดปฏิสนธิได้, ให้ปฏิสนฺธิได้.

อุปปตฺตินิยตวิเสเส วิปจฺจิตุํ โอกาเส กโรนฺเตเอว กุสลกมฺเม **อากฑฺฒิยมาน-ปฏิสนฺธิกํ** ปาณาติปาตกมฺมํ อปฺปา-ยุกตฺถาย นิยเมตีติ อาห "ปฏิสนฺธิเมว วา นิยาเมตฺวา อปฺปายุกํ กโรตีติ. (ม.ฎี.๓/๓๗๕)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า ปาณาติบาต-กรรมกระทำปฏิสนธินั้นเองให้มีอายุสั้นโดยกำหนดแน่นอนในความมีอายุสั้น เพื่อแสดงว่า ปาณาติบาตกรรม**ที่สามารถให้เกิดปฏิสนธิได้**กำหนดแน่นอนในความเป็นผู้มีอายุสั้น เมื่อกุศลกรรมกระทำโอกาสเพื่อส่งผลปฏิสนธิพิเศษแน่นอน.

อากฑฺฒิยมานโลจน (ติ)

[อากฑฺฒิยมาน + โลจน]

ผู้มีดวงตาอันถูกดึงดูดอยู่,

ผู้ถูกดึงความสนใจ.

ราชา ตํ ทิสฺวา ตสฺสา รูปสมฺปตฺติยา **อากฑฺฒิยมานโลจโน** ปฏิพทฺธจิตฺโต หุตฺวา เอกํ อมจฺจํ อาณาเปสิ. (ชา.อฏฺ.๒/๑๑๑)

พระราชา ทรงเห็นนางสุชาดานั้นเป็น**ผู้มีพระเนตร**อันรูปสมบัติของนางสุชาดานั้น**ดึงดูดอยู่**มีพระหฤทัยผูกพันธ์แล้วทรงรับสั่งอำมาตย์คนหนึ่ง.

อากฑฺฒิยมานส (ติ)

[อากฑฺฒิย + มานส]

ผู้มีใจถูกดึงดูดอยู่, ผู้ถูกดึงความสนใจ.

กุฬีโร ตสฺสา กถยมานาย อิตฺถิสทฺเท นิมิตฺตํ คเหตฺวา **อากฑฺฒิยมานโส** หุตฺวา วารณสฺส ปาทโต อเฬ วินิเวเจนฺโต “อยํ วิสฺสฏฺโจ อิทํ นาม กริสฺสตีติ น กิญฺจิ อญฺญาสิ. (ชา.อฏฺ.๒/๓๑๐)

ปูถือเอานิมิตในเสียงหญิงของช้างพังผู้กล่าวอยู่นั้น เป็น**ผู้มีใจถูกดึงดูดอยู่**คลายก้ามทั้งหลายจากเท้าช้างไม่รู้อะไรเลยว่าเราปล่อยช้างนี้แล้วมันจะกระทำกรรมชื่อนี้.

อากฑฺฒิยมานหทย (ติ)

[อากฑฺฒิยมาน + หทย]

ผู้มีใจถูกดึงไป, ผู้มีใจถูกฉุดคร่าไป,

ผู้ถูกเบี่ยงเบนความสนใจ,

ผู้ถูกดึงความสนใจ.

ลาภตณฺหาย ปน **อากฑฺฒิยมานหทยา** ตาสํ อุปสฺสยํ อคมํสุ. (วิ.อฏฺ.๓/๕๓)

ภิกษุฉัพพัคคีย์**ผู้มีใจ**อันความโลภลาภ**ฉุดคร่าไป**ได้ไปสำนักของภิกษุนีเหล่านั้น.

อากฑฺเฒนฺต (ติ)

[อา + กฑฺฒ + เณ + อนฺต]

(๑) ผู้จับไว้อยู่, เกาะไว้อยู่, ดึงไป.

(๒) ดูดเอาอยู่, ดื่มอยู่.

ตโต อนาเมนฺโต ตํ **อากฑฺเฒนฺโต** วิย เอกโตภาคิยํ กตฺวา วาตูปถมฺภํ คาหาเปตฺวา สตึ สูปฏฺฐิตํ กตฺวา นิจฺจโลว นิสีทนฺโต อาจริยํ รกฺขติ นาม. (สํ.อฏฺ.๓/๒๕๘)

ไม่น้อมไปตามที่ที่ไม้ไผ่น้อมเอนไปด้วยสติ ทำให้เป็นส่วนเดียว เหมือนกับ**ดึงตัวไป**จากข้างที่น้อมเอนไปนั้นอยู่ ให้ลมคอยพยุงเอาไว้ นั่งตั้งสติให้มั่งคงไม่หวั่นไหว ชื่อว่า รักษาอาจารย์.

อากฑฺเฒนฺโต วิยาติ นมิตฏฺฐานโต ปรภาเคน **อากฑฺเฒนฺโต** วิย. (สํ.ฏี.๒/๔๘๑)

คำว่า**เหมือนกับดึงตัวไป (อากฑฺเฒนฺโต วิย)** ได้แก่ เหมือนกับ**ดึงตัวไป**จากข้างอื่นจากที่ที่น้อมเอนไป.

โคปิตกํ ปิวิตฺวาติ คาวิโย วิย มุเขน **อากฑฺเฒนฺโต** ปิวิตฺวา. (อํ.อฏฺ.๓/๕๗)

คำว่า **ดื่มอย่างโค (โคปิตกํ ปิวิตฺวา)** ได้แก่ (คนเดินทาง) **ดูด**ดื่มเอาน้ำทางปากเหมือนวัวทั้งหลาย (กินน้ำอยู่).

อากณฺฐปฺปมาน (น)

[อา + กณฺฐ + ปมาณ]

ประมาณแค่คอ, จนถึงคอ.

อคฺครสปริติตฺโตติ โภชนรเสสุ ปายาโส สฺเนหรเสสุ โคสปฺปิ กสาวรเสสุ ขุทฺทกมธุ อเนฬกํ มธุรรเสสุ สกฺกราติ เอวมาทโย อคฺครสา นาม. เตสุ เยน เกนจิ ปริติตฺโต **อากณฺฐปฺปมาณํ** ภุญฺชิตฺวา จิโต. (อํ.อฏฺ.๓/๗๐)

คำว่า **อคฺครสปริติตฺโต** (ผู้อิ่มด้วยรสอันเลิศแล้ว) ความว่า รสมีอาทิอย่างนี้ คือ บรรดารสโภชนะข้าวปายาสเป็นเลิศ บรรดารสมันข้น เนยใสจากโคเป็นเลิศ บรรดา รสฝาด ผึ้งอ่อนเป็นเลิศ บรรดารสหวาน น้ำตาลกรวดเป็นเลิศ ชื่อว่ารสเลิศ, เป็นผู้อิ่มด้วยรสอย่างใดอย่างหนึ่ง บรรดารสเลิศเหล่านั้นกินจนถึง**ประมาณแค่คอ**ดำรงอยู่.

อากติ (ถี)

[อา + กร + ติ]

อาการเหมือนกัน, ความเหมือนกัน, ชาติ.

อากติคณ (ปุ)

[อากติ + คณ]

หมู่ศัพท์ที่มีชาติเหมือนกัน ที่ถูกถือเอาโดยรูปสำเร็จเหมือนกัน, หมู่ศัพท์ที่มีวิธีสำเร็จตัวรูปเหมือนกัน, อาคติคณะ.

[หมู่ศัพท์มี ภควา เมขลา อลหก และชีมูต เป็นต้นที่สำเร็จรูปเหมือนปิโสทรศัพท์ (โมคฺ.๑/๔๗) หมู่ศัพท์มี มหี กุมารี และตรุณี เป็นต้นที่สำเร็จรูปเหมือนนทีศัพท์ (โมคฺ. ๓/๒๗) หมู่ศัพท์มีกจฺจายน โมคฺคลฺลายน กณฺหายน เป็นต้นที่สำเร็จรูปเหมือนวจฺฉายน ศัพท์ (รู.หน้า ๒๑๙) เรียกว่า อากติคณะ และ(ในโมคคัลลานแปล ๑/๒๙๙) ปุริสาทิคณะ, จิตตาทิคณะ และกัญญาทิคณะ เรียกว่า อากติคณะ]

อากติคโณยํ. (โมค.๒/๖๐ และ๓/๒๗-๗๒)

หมู่ศัพท์นี้ **เป็นหมู่ศัพท์ที่มีวิธีสำเร็จรูปเหมือนกัน**.

โคมหึสาทโย วิย อากติยา คเหตพฺโพ คโณ

อากติคโณ. (รู.ฎี.๑๖๒)

หมู่ศัพท์ที่ควรถือเอาด้วยวิธีสำเร็จรูปเหมือนกัน ดุจโคและมหึสศัพท์เป็นต้น เรียกว่า **อากติคณศัพท์**.

อากติ ชาติ วุจฺจติ ตปฺปธาโน คโณ โสยํ. (ปญฺจิกา.๒/๖๐)

ความเหมือนกัน เรียกว่า อากติ หมู่ศัพท์นี้มีวิธีทำตัวรูปเหมือนกันเป็นประธาน.

ปิโสทราทีนํ สทฺทานํ **อากติคณ**ภาวโต วุตฺตํ ปิโสทราทิปกฺเขปลกฺขณํ คเหตฺวาติ. (สารตฺถ.๑/๓๐๐)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า ถือเอาลักษณะคือการกระทำศัพท์ที่สำเร็จรูปเหมือนกันกับปิโสทร-ศัพท์เป็นต้น **เพราะเป็นหมู่ศัพท์ที่สำเร็จรูปเหมือน**กับ ปิโสทร-ศัพท์เป็นต้น.

[ปิโสทร = ปิส หยาดน้ำ + อุทร ท้อง แปลรวมกันว่า เมฆฝน คัมภีร์สมันตปาสาทิกา (เล่ม ๑ หน้า ๑๑๖) กล่าวถึงปิโสทราทิคณะ คือ กลุ่มศัพท์มี ปิโสทร เป็นต้นด้วยคำว่า ปิโสทราทิปกฺเขปลกฺขณํ คเหตฺวา (ถือเอาสูตรที่นับเข้าในปิโสทราทิคณะ) กลุ่มศัพท์ข้างต้นพบในคัมภีร์ปาณินิ (อัธยายะ ๖ ปาทะ ๓ สูตร ๑๐๙) ว่า ปฤโษทราทีนิ ยโถปทิษฏมฺ (กลุ่มศัพท์มี ปฤโษทร เป็นต้น เป็นศัพท์สำเร็จได้ตามวิธีที่แสดงไว้แล้ว) [มีรูปบาลีว่า ปิโสทราทีนิ ยโถปทิฏฺฐํ] กล่าวคือ คำว่า ปฤโษทร มีศัพท์เดิมมาจาก ปฤษตฺ (หยาดน้ำ) + อุทร (ท้อง) มีรูปวิเคราะห์ในคัมภีร์กาศิกาว่า ปฤษทุทรํ ยสฺย ปฤโษทรมฺ (สิ่งที่มีท้องคือหยาดน้ำ, เมฆ) ลบ ตฺ อักษรใน ปฤษตฺ ศัพท์ หรือมีรูปวิเคราะห์ในคัมภีร์สิทธานเกามุที (สูตร ๑๐๓๔) ว่า ปฤษตะ อุทรํ ปฤโษทรมฺ (ท้องคือหยาดน้ำ) ลบ ต อักษรใน ปฤษต ศัพท์ ส่วนบาลีมีรูปว่า ปิโสทร ตัดบทเป็น ผุสิต + อุทร มีรูปวิเคราะห์ในคัมภีร์ปโยคสิทธิ (สูตร ๔๗) ว่า ผุสิตมุทรมสฺส ปิโสทรํ (สิ่งที่มีท้องคือหยาดน้ำ, เมฆ) เมื่อควรมีรูปว่า ผุสิโตทร ให้แปลงสระ อุ ใน ผุ เป็น อิ, แปลง ผ เป็น ป และลบ ต อักษร จึงสำเร็จเป็นรูปว่า ปิโสทรํ (พระคันธสาราภิวงศ์, คำนำ ปทรูปสิทธิมัญชรี, เล่ม ๒ กรุงเทพมหานคร, โรงพิมพ์ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๓ หน้า (๗)]

อากปฺป (ปุ)

[อา + กปฺป + อ]

กิริยาอาการต่างๆ มีการไป การมา การกิน การดื่ม การนุ่งห่ม เป็นต้น, กิริยาอาการ.

อากปฺเปน ภิกฺขเว อิตฺถี ปุริสํ พนฺธติ. (อํ.๓/๓๘)

ภิกษุทั้งหลายสตรีย่อมผูกบุรุษไว้ได้ด้วย **กิริยาอาการ**.

อากปฺเปนาติ นิวาสนปารุปนาทินา วิธาเนน. (อํ.อฏฺ.๓/๒๑๗)

คำว่า **ด้วยกิริยาอาการ (อากปฺเปน)** ได้แก่ ด้วยการกระทำกิริยาอาการต่างๆ มีการนุ่งห่มเป็นต้น.

อากปฺโปติ คมนาทิอากาโร. (อภิ.อฏฺ.๑/๓๕๗)

คำว่า **กิริยาอาการ (อากปฺโป)** ได้แก่ อาการต่างๆ เช่น การเดินเป็นต้น.

อากปฺปกรณ (น)

[อากปฺป + กรณ]

การกระทำกิริยาอาการต่าง ๆ.

นามํ ลิงฺคํ ปริกฺขารํ
อากปฺปกรณานิ จ
ปกติภาวํ วิชหิตฺวา
ตญฺจ อญฺญํ อกํสุ เต. (สารตฺถ.๑/๑๑๗)

ภิกษุเหล่านั้น ละภาวะปรกติคือชื่อ เพศ บริขาร **การกระทำกิริยาอาการต่าง** ๆ แล้วทำสิ่งอื่นนั้น.

อากปฺปสมฺปตฺติ (ถี)

[อากปฺป + สมฺปตฺติ]

ความบริบูรณ์ด้วยกิริยาอาการต่าง ๆ.

โพธิสตฺโต "อตฺเถ สติ ชานิสฺสามีติ ตมฺปิ นิวตฺเตตฺวา"อิทานิ ราชานํ ปริคฺคณฺหิสฺสามีติ คนฺตฺวา ราชุยฺยาเน วสิตฺวา ปุนทิวเส **อากปฺปสมฺปตฺตึ** กตฺวา ภิกฺขาจารวตฺเตน นครํ ปาวิสิ. (ชา.อฏฺ.๑/๓๔๓)

พระโพธิสัตว์กล่าวว่า เราจักรู้เมื่อมีความต้องการแล้วให้นกแขกเต้าแม้นั้นกลับไป คิดว่า เราจะทดสอบพระราชาบัดนี้ ไปอยู่ที่ราชอุทยานกระทำ**ความบริบูรณ์ด้วยกิริยาอาการต่าง ๆ** ในวันรุ่งขึ้น แล้วเข้านครด้วยวัตรคือการเที่ยวรับอาหาร.

มนุสฺสา อุชฺฌายนฺติ ปิปาสาสหนโต อิตเรสํ **อากปฺปสมฺปตฺติยา** ปสนฺนตฺตา. (วชิร.๔๑๖)

มนุษย์ทั้งหลาย ย่อมเพ่งโทษติเตียน เพราะไม่อดทนต่อความหิวกระหาย และเลื่อมใส**ความบริบูรณ์ด้วยกิริยาอาการ ๆ** ของพวกภิกษุนอกนี้.

อากปฺปสมฺปทา (ถี)

[อากปฺป + สมฺปตฺติ]

ความบริบูรณ์แห่งกิริยาอาการต่าง ๆ,

ความถึงพร้อมกิริยาอาการต่าง ๆ,

ความถึงพร้อมด้วยอากัปปกิริยา.

อากปฺปสมฺปทา ปริวารสมฺปทา. (อํ.๑/๔๐)

ความถึงพร้อมด้วยอากัปกิริยา ความถึงพร้อมด้วยบริวารที่ดี[ทั้งหมดนี้เป็นชื่อของลาภนั่นเอง]

อากปฺปสมฺปทาติ จีวรคฺคหณาทิโน อากปฺปสฺส สมฺปตฺติ. (อํ.อฏฺ.๑/๓๘๑)

คำว่า **อากปฺปสมฺปทา (ความถึงพร้อมด้วยอากัปกิริยา)** ได้แก่ ความบริบูรณ์แห่งกิริยาอาการมีการรับผ้าจีวรเป็นต้น.

อากปฺปสมฺปนฺน (ติ)

[อากปฺป + สมฺปนฺน]

ผู้บริบูรณ์ด้วยกิริยาอาการ,

ผู้ถึงพร้อมด้วยอากัปกิริยา,

ผู้มีกิริยาอาการของพระภิกษุดี,

ประกอบด้วยกิริยาอาการ.

ทุลฺลโภ ภิกฺขเว วุฑฺฒปพฺพชิโต นิปุโณ ทุลฺลโภ **อากปฺปสมฺปนฺโน** ทุลฺลโภ พหุสฺสุโต ทุลฺลโภ ธมฺมกถิโก ทุลฺลโภ วินยธโร. (อํ.๒/๖๙)

ภิกษุทั้งหลาย บรรพชิตแก่ ผู้อ่อนโยน หาได้ยาก, **ผู้ถึงพร้อมด้วยอากัปกิริยา** หาได้ยาก ผู้พหุสุต หาได้ยาก ผู้ธรรมกถึก หาได้ยาก ผู้ทรงวินัย หาได้ยาก.

อากปฺปสมฺปนฺโนติ สมณอากปฺเปน สมฺปนฺโน. (อํ.อฏฺ.๓/๓๐)

คำว่า **ผู้ถึงพร้อมด้วยอากัปกิริยา (อากปฺปสมฺปนฺโน)** ได้แก่ ผู้บริบูรณ์ด้วยกิริยาอาการของสมณะ.

อากปฺปโสภา (ถี)

[อากปฺป + โสภา]

ความงดงามแห่งกิริยาอาการ.

พุทฺธาเวณิกสนฺตกํ วิย พุทฺธานํ **อากปฺปโสภา** อโหสิ. (ม.ฏี.๓/๖๒)

ความงดงามแห่งพระกิริยาอาการ ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เหมือนสมบัติประเพณีของพระพุทธเจ้า.

อากร (ปุ)

[อา + กร + อ]

ฐานที่เกิด, ที่เกิด, บ่อเกิด.

พหูนํ วต อตฺถาย
อุปฺปชฺชนฺติ ตถาคตา
ทกฺขิเณยฺยา มนุสฺสานํ
ปุญฺญกฺเขตฺตานมา**กรา**
ยตฺถ การํ กริตฺวาน
สคฺเค โมทนฺติ ทายกา. (วิมาน.๗๑)

พระตถาคตทั้งหลาย ทรงอุบัติเพื่อประโยชน์แก่ชนหมู่มากหนอ เป็นทักขิไณยบุคคล **เป็นบ่อเกิด**เนื้อนาบุญของมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้ที่ทายก ทายิกาทำสักการบูชา แล้วจึงบันเทิงในสวรรค์.

สเทวกสฺส โลกสฺส ปุญฺญกฺเขตฺตภูตานํ อริยานํ มคฺคผลฏฺฐานํ อริยสงฺฆสฺส **อากรา** อุปฺปตฺติฏฺฐานํ ตถาคตา. (วิมาน.อฏฺ.๑๙๙)

บ่อเกิด คือ ที่เกิดแห่งอริยสงฆ์ผู้ตั้งอยู่ในมรรคและผลอันเป็นเนื้อนาบุญของชาวโลกพร้อมทั้งเทวดาคือพระตถาคต.

อากรฏฺฐ (ปุ)

[อากร + อตฺถ]

อรรถว่าที่เกิด, สภาพคือที่เกิด.

ผสฺสายตนานีติ วิปากผสฺสานํ อากรฏฺเฐน อายตนานิ. (อํ.อฏฺ.๒/๑๕๙)

คำว่า**ที่เกิดผัสสะ(ผสฺสายตนานิ)**ได้แก่ชื่อว่าที่เกิด **เพราะอรรถว่าที่เกิด**แห่งผัสสะอันเป็นผล.

อากรปาริสุทฺธิมูลก (ติ)

[อากร + ปาริสุทฺธิ + มูล + ก]

มีมูลรากคือความบริสุทธิ์แห่ง (บ่ออัญมณี) ที่เกิด, มีเหตุคือความบริสุทธิ์แห่งบ่อเกิด.

กุรุวินฺทชาติอาทิชาติวิเสโสปิ มณิ **อากร-ปาริสุทฺธิมูลโก** เอวาติ อาห "สุปริสุทฺธ-อากรสมุฏฺฐิโตติ. (ม.ฎี.๓/๑๒๕)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า "เกิดจากที่เกิดบริสุทธ์ดี" เพื่อแสดงว่า แก้วมณีแม้มีชาติพิเศษ มีกุรุวินทชาติเป็นต้นเป็นแก้วที่**มีเหตุคือความบริสุทธิ์แห่งบ่อเกิด**เท่านั้น.

อากรมุตฺต (ติ)

[อากร + มุตฺต]

(แก้วมณี)อันพ้นจากบ่อเกิด, อันขุดมาจากที่เกิด, ขุดมาจากบ่อเกิด (บ่ออัญมณี).

ยถาชาโต ปน **อากรมุตฺโต** ปตฺตาทิภณฺฑ-มูลตฺถํ สมฺปฏิจฺฉิตุํ วฏฺฏตีติ วุตฺโต. (วิ.อฏฺ.๒/๑๓๐)

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า แต่อัญมณีที่เกิดตามธรรมชาติ**ที่พ้นจากบ่อเกิด** ย่อมควรรับเพื่อประโยชน์แก่ค่าสิ่งของมีบาตรเป็นต้น.

อากรมุตฺโตติ อากรโต มุตฺตมตฺโต. (สารตฺถ.๒/๓๒๐)

คำว่า **หลุดพ้นจากบ่อเกิด** (**อากรมุตฺโต**) ได้แก่ (แก้วมณี) เพียงขุดมาจากบ่อเกิดเท่านั้น.

อากรียติ (กมฺม/กฺริ)

[อา + กร + ย + เต]

ย่อมถูกแสดงให้ปรากฏ.

อากรียติ ปกาสียติ เอเตนาติ อากาโร. (สารตฺถ.๒/๓๒๐)

ที่ชื่อว่า อาการ(เครื่องบ่งบอก) เพราะอรรถว่าเป็นเหตุ**ที่เขาแสดงให้ปรากฏ** คือ ประกาศ.

อากรุปฺปนฺน (ติ)

[อากร + อุปฺปนฺน]

(รตนะ) อันเกิดจากที่เกิด, อันเกิดจากบ่อเกิด.

ยเถว หิ มนุสฺสปริโภคสุวณฺณวิกติโต รส-วิทฺธํ เสฏฺฐํ สุวิสุทฺธํ ตโต **อากรุปฺปนฺนํ** ตโต ยํกิญฺจิ ทิพฺพํ เสฏฺฐํ. (วิมาน.อฏฺ.๑๑)

อุปมาให้ปรากฏชัด ในทองเครื่องบริโภคของมนุษย์ทองรสวิทธะดีกว่า บริสุทธิดีกว่าทองวิกติ ทอง**ที่เกิดจากบ่อเกิด**แห่งทอง ดีกว่า สวยกว่าทองนั้น ทองอย่างใดอย่างหนึ่งที่เกิดในสวรรค์ดีกว่า ประเสริฐกว่าทองที่เกิดจากบ่อเกิดนั้น.

อากลน (น)

[อา + กล + ยุ]

การนับ, การกำหนด, การจดจำ.

อทุกฺขมสุขาย เวทนาย ปวตฺตนากลนํ ปวตฺติยา **อากลนํ** อนากลนญฺจ ชานนํ อชานนญฺจ สุขทุกฺขภาวววตฺถานํ. (อิติวุตฺตก.อฏฺ.๑๘๒)

การนับความเกิดขึ้น **การกำหนด** และ การไม่กำหนด การรู้และการไม่รู้ความเกิดขึ้นแห่งอุเบกขาเวทนา ชื่อว่า การกำหนดความสุขและความทุกข์.

อาการ๑ (ปุ)

[อา + กร + ณ]

(๑) (ก) อาการ, เหตุ, เหตุที่ทำให้ผลเกิดขึ้น.

ทฺวีหิ **อากาเรหิ** พุทฺธา ภควนฺโต ภิกฺขู ปฏิปุจฺฉนฺติ ธมฺมํ วา เทเสสฺสาม สาวกานํ วา สิกฺขาปทํ ปญฺญเปสฺสามาติ. (วิ.๑/๗/๑๑๔)

พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทั้งหลายสอบถามภิกษุทั้งหลาย**ด้วยอาการ** ๒ ประการ คือ จะทรงแสดงธรรมอย่างหนึ่ง จะทรงบัญญัติสิกขาบทแก่พระสาวกอย่างหนึ่ง.

อากาเรหีติ การเณหิ. (วิ.อฏฺ.๑/๑๔๘)

คำว่า **อากาเรหิ** ได้แก่ ด้วยเหตุทั้งหลาย

อากาโรติ อตฺตโน อนุรูปตาย สมริยาทํ สปริจฺเฉทํ ผลํ นิพฺพตฺเตตีติ **อากาโร** การณนฺติ อาห "อากาเรหีติ การเณหี"ติ. (สารตฺถ.๑/๔๓๒)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า "คำว่า **อากาเรหิ** ได้แก่ เหตุ" เพื่อจะแสดงว่า **อาการ** คือ เหตุ เพราะอรรถว่าทำให้ผลที่มีขอบเขต คือ มีเขตแดนเกิดขึ้นตามสมควรแก่ตนในคำว่า **อากาโร**.

เววจนานิ หิ สิกฺขาปจฺจกฺขานสฺส การณตฺตา **อาการา**. (วิ.อฏฺ.๑/๒๑๙)

จริงอยู่ ศัพท์ไวพจน์ทั้งหลาย ชื่อว่า **อาการ** เพราะเป็นเหตุแห่งการบอกลาสิกขา.

(ข) เหตุองค์ประกอบ, เหตุอันเป็นองค์ประกอบ ๑ เหตุ ๒ เหตุเป็นต้น.

ปญฺจหิ **อากาเรหิ** อทินฺนํ อาทิยนฺตสฺส อาปตฺติปาราชิกสฺส ปรปริคฺคหิตญฺจ โหติ ปรปริคฺคหิตสญฺญี จ ครุโก จ โหติ ปริกฺขาโร ปญฺจมาสโก วา อติเรกปญฺจมาสโก วา เถยฺยจิตฺตญฺจ ปจฺจุปฏฺฐิตํ โหติ. อามสติ อาปตฺติทุกฺกฏสฺส.ผนฺทาเปติ อาปตฺติถุลฺลจฺจยสฺส.ฐานา จาเวติ อาปตฺติปาราชิกสฺส. (วิ.๑/๖๗)

ภิกษุผู้ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ต้องอาบัติ ปาราชิกด้วย**เหตุองค์ประกอบ ๕** ประการ คือ

๑. ทรัพย์มีผู้ครอบครอง

๒. สำคัญว่าเป็นทรัพย์ที่มีผู้ครอบครอง

๓. ทรัพย์มีค่ามาก ราคา ๕ มาสก หรือเกินกว่า ๕ มาสก

๔. มีไถยจิตปรากฏ

๕. ภิกษุจับต้อง ต้องอาบัติทุกกฏ ทำให้ไหวต้องอาบัติถุลลัจจัย ทำให้เคลื่อนจากที่ต้องอาบัติปาราชิก.

ปญฺจหิ อากาเรหีติ ปญฺจหิ การเณหิ ปญฺจหิ องฺเคหีติ วุตฺตํ โหติ. (วิ.อฏฺ.๑/๓๒๕)

คำว่า **ด้วยอาการ ๕ ประการ(ปญฺจหิ อากาเรหิ)** ได้แก่ ด้วยเหตุ ๕ ประการ มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า ด้วยองค์ ๕ ประการ.

(ค) เหตุอุบาย, ช่องทาง, เหตุ.

อเนกปริยาเยนาติ อุจฺจาวเจหิ อากาเรหิ. (วิ.๑/๙๓)

คำว่า **เพราะเหตุมากมาย (อเนกปริยาเยน)** ได้แก่ เพราะเหตุอุบายสูงและต่ำทั้งหลาย.

อุจฺจาวเจหิ อากาเรหีติ มหนฺตามหนฺเตหิ อุปาเยหิ. (วิ.อฏฺ.๒/๔๒)

คำว่า **เพราะเหตุอุบายสูงและต่ำ (อุจฺจาวเจหิ อากาเรหิ)** ได้แก่ เพราะเหตุทั้งใหญ่ทั้งน้อย.

(๒) กิริยาอาการต่าง ๆ เช่น การไป, การมา, การพูด และการยิ้มเป็นต้น, กิริยาอาการ.

อุทยพฺพยทสฺสนกฺริยา หิ ตํกฺริยโต อุทยพฺพยญาณสฺส **อากาโร**ติ จ วุจฺจติ ตํ อากริยติ ญายติ เอเตนาติ กตฺวา. (มณิสารมญฺชูสาฏีกา.๒/๕๕๑)

จริงอยู่ กิริยาการเห็นความเกิดและความดับ เรียกว่า **กิริยาอาการ**แห่งญาณที่รู้เห็นความเกิดและความดับ เพราะทำการเห็นนั้น เพราะทำวิเคราะห์ว่าเหตุให้ทราบคือให้รู้เห็นความเกิดและความดับนั้น.

(๓) กิริยาอาการ, รูปทรงสัณฐาน.

นิมิตฺตํ อคฺคเหสีติ คิหิกาเล สลฺลกฺขิตปุพฺพํ **อาการํ** อคฺคเหสิ สญฺชานิ สลฺลกฺเขสิ. (วิ.อฏฺ.๑/๑๗๓)

คำว่า **จำเค้า (นิมิตฺตํ อคฺคเหสิ)** ความว่า จับได้ คือ จำได้ ได้แก่ กำหนดได้ ซึ่ง**รูปทรงสัณฐาน**ที่เคยสังเกตในคราวที่พระสุทินยังเป็นคฤหัสถ์.

หตฺถปิฏฺฐิอาทีนิ โอโกยมานา “สามิปุตฺตสฺส เม สุทินฺนสฺส วิย สุวณฺณกจฺฉปปิฏฺฐิสทิสา อิมา หตฺถปาทปิฏฺฐิโย หริตาลวฏฺฏิโย วิย สุวฏฺฏิตา องฺคุลิโย มธุโร สโรติ คิหิกาเล สลฺลกฺขิตปุพฺพํ **อาการํ** อคฺคเหสิ สญฺชานิ สลฺลกฺเขสิ. (สารตฺถ.๒/๘)

สาวใช้ดูหลังมือเป็นต้น แล้วก็ถือเอา ได้แก่ จำ สังเกตรู้**รูปทรงสัณฐาน**ที่ตนเคยกำหนดรู้ในเวลาเป็นคฤหัสถ์ได้ว่า “หลังมือและเท้ามีสีเหมือนเต่าทอง นิ้วมือกลมดี สีเหมือนขั้วตาลสีทอง น้ำเสียงก็ไพเราะเหมือนคุณสุทินผู้เป็นบุตรเจ้านายของเรา.

อนุพฺยญฺชนคฺคาหีติ กิเลสานํ อนุพฺยญฺชนโต ปากฏภาวกรณโต อนุพฺยญฺชนนฺติ ลทฺธโวหารํ หตฺถปาทสิตหสิตกถิตอาโลกิต-

วิโลกิตาทิเภทํ **อาการํ** คณฺหาติ.
(อภิ.อฏฺ.๑/๔๒๑)

คำว่า **ถือเอาส่วนย่อย (อนุพฺยญฺชนคฺคาหี)** ความว่า ถือเอา**กิริยาอาการ**ที่ได้ชื่อว่าอนุพยัญชนะ เพราะแสดง คือ กระทำกิเลสทั้งหลายให้ปรากฏมีประเภท เช่น มือและเท้า การยิ้ม การหัวเราะ การพูดกล่าว เหลียวซ้าย และแลขวาเป็นต้น.

(๔) สีต่าง ๆ, เครื่องหมาย.

สา หิ อุปฺปชฺชมานา ทารุอาทีสุ วฑฺฒกิอาทีนํ สญฺญาณกรณํ วิย ปจฺฉา สญฺชานนสฺส การณภูตํ **อาการํ** คเหตฺวา อุปฺปชฺชติ.
(อภิธัมมัตถวิภาวนีฎีกา.๑๐๕)

จริงอยู่ สัญญานั้น เมื่อเกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้น ถือเอา**เครื่องหมาย**อันเป็นเหตุแห่งการจดจำในภายหลัง เหมือนการกระทำสัญญาณเครื่องหมายจำของช่างไม้เป็นต้นที่ไม้เป็นต้น.

อากริยติ ปจฺฉาภิญฺญายติ เอเตนาติ **อากาโร** นีลปีตาทิวณฺณทีฆรสฺสาทิสณฺฐานํ. (มณิมญฺชูสาฎีกา.๑/๓๑๖)

ที่ชื่อว่า **เครื่องหมาย** เพราะอรรถว่าเป็นเหตุจดจำ ได้แก่ รู้ในภายหลัง คือ สีต่างๆ เช่น สีเขียว สีเหลือเป็นต้นและสัณฐานต่างๆ เช่น สูง เตี้ย เป็นต้น.

ดู อาการสณฺฐานคหณ ด้วย.

(๕) สภาวะ, อาการ.

(ก) สภาวะที่ไม่เหมือนกันแห่งเวทนาสัญญาเป็นต้น, สภาวะต่างกัน, อาการ.

[**อาการ** หมายถึงสภาวะอย่างหนึ่งกับอีกอย่างหนึ่งที่ไม่เหมือนกัน โดยการเสวยอารมณ์แห่งเวทนา, การจดจำอารมณ์แห่งสัญญาเป็นต้น]

เยหิ อานนฺท **อากาเรหิ** เยหิ ลิงฺเคหิ เยหิ นิมิตฺเตหิ เยหิ อุทฺเทเสหิ นามกายสฺส ปญฺญตฺติ โหติ เตสุ **อากาเรสุ** เตสุ ลิงฺเคสุ เตสุ นิมิตฺเตสุ เตสุ อุทฺเทเสสุ อสติ อปิ นุ โข รูปกาเย อธิวจนสมฺผสฺโส ปญฺญาเยถาติ? "โน เหตํ ภนฺเต". (ที.๒/๕๓๒)

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า อานนท์ การบัญญัตินามกาย ต้องพร้อม**ด้วยอาการ** (สภาวะที่ต่างกัน) เพศ นิมิต อุทเทส เมื่อ**อาการ** เพศ นิมิต และ อุทเทสนั้น ๆ ไม่มีการสัมผัสแต่ชื่อในรูปกายจะปรากฏได้หรือ?

ท่านพระอานนท์ทูลตอบว่า "ปรากฏไม่ได้เลย พระพุทธเจ้าข้า".

เยหิ อานนฺท **อากาเรหิ**ติอาทีสุ **อาการา** วุจฺจนฺติ เวทนาทีนํ อญฺญมญฺญํ อสทิสสภาวา. (ที.อฏฺ.๒/๙๑)

สภาวะที่ไม่เหมือนกันและกันแห่งเวทนาเป็นต้น เรียกว่า**อาการ** ในคำว่า อานนท์ ถึงพร้อม**ด้วยอาการ**เหล่าใดเป็นต้น.

เต หิ อญฺญมญฺญวิธุเรน เวทยิตาทิรูเปน อากิริยนฺติ ปญฺญายนฺตีติ **อาการา**ติ

วุจฺจนฺติ. (ที.ฏี.๒/๑๐๐)

จริงอยู่ ธรรมชาติเหล่านั้น เรียกว่า **อาการ** เพราะอรรถว่าแสดง คือ ปรากฏโดยสภาพที่เสวยอารมณ์เป็นต้นที่ตรงข้ามกันและกัน.

(ข) สภาวะที่ไม่เที่ยงแห่งรูปนาม, สภาวะ.

อนิจฺจาทิวเสน วิวิเธหิ **อาการเหิ** ธมฺเม ปสฺสตีติ วิปสฺสนา. (อภิ.อฏ.๑/๑๗๕)

ที่ชื่อว่า วิปัสสนา เพราะอรรถว่าเห็นธรรมทั้งหลาย**โดยสภาวะ**ต่าง ๆ เช่น ไม่เที่ยง เป็นต้น.

วิวิธากาเรนาติ อเนกสภาเวน สภาโว หิ อากริยติ ญายติ สภาวี เอเตนาติ **อากาโร**ติ วุจฺจติ. (มณิสามญฺชุสาฏีกา.๒/๕๓๐)

คำว่า **โดยสภาวะต่าง ๆ** (**วิวิธากาเรน**) คือ โดยสภาวะมากมาย จริงอยู่ สภาวะเรียกว่า **อาการ** เพราะอรรถว่าเป็นเหตุให้ทราบ คือ รู้ธรรมที่มีสภาวะ.

(๖) ความสามารถแห่งเหตุมี เหตุ, อารมณ์เป็นต้น [ความสามารถแห่งเหตุที่ช่วยเหลือต่อผลให้เกิดขึ้นและตั้งมั่นอยู่ได้] ความสามารถแห่งเหตุ, ปัจจยสัตติ.

เยสํ ปจฺจเยหิ สงฺขตตฺตา สงฺขตานํ ปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมานํ เย ปจฺจยธมฺมา ยถา เย**นากาเรน** ปจฺจยาจิติยา อุปฺปตฺติยา จ อุปการกา. (วิภาวนี.๒๓๔)

ปัจจยธรรมเหล่าใด แห่งปัจจยุบันนธรรมเหล่าใด อันชื่อว่าสังขตะ เพราะถูกเหตุทั้งหลาย ปรุงแต่ง เป็นอุปการะต่อความดำรงอยู่แห่งเหตุและความเกิดขึ้นแห่งเหตุโดย**ปัจจยสัตติ**อันใด.

ยถาติ ปจฺจยสตฺตินิทฺเทโสติ อาห "เยสํ ... เยนากาเรนา"ติ สา หิ ปจฺจยุปฺปนฺโน ปจฺจเยหิ อากริยติ เอเตนาติ อตฺเถน **อากาโร**ติ วุจฺจติ. (มณิมญฺชูสา.๒/๓๒๙)

พระฎีกาจารย์กล่าวว่า "เยสํ ... เยนากาเรน" เพื่อแสดงว่า คำว่า ยถา หมายถึง การแสดงอธิบายความสามารถแห่งเหตุ จริงเช่นนั้น ความสามารถแห่งเหตุนั้น เรียกว่า **อาการ** เพราะอรรถว่าเป็นเหตุรู้ปัจจยุบันธรรม (ผล) แห่งปัจจัยทั้งหลาย(เหตุ).

(๗) ส่วน, อาการ, ประเภท.

อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ เยหิ **อากาเรหิ** เยหิ ลิงฺเคหิ เยหิ นิมิตฺเตหิ ทิวา ฉนฺทสมาธิปฺปธานสงฺขาร สมนฺนาคตํ อิทฺธิปาทํ ภาเวติ โส เตหิ **อากาเรหิ** เตหิ ลิงฺเคหิ เตหิ นิมิตฺเตหิ รตฺตึ ฉนฺทสมาธิปฺปธานสงฺขารสมนฺนาคตํ อิทฺธิปาทํ ภาเวติ. (สํ.๓ /๒๔๓)

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิ ปธานสังขาร ในกลางวันด้วย**อาการ**เหล่าใด ด้วยเพศเหล่าใด ด้วยนิมิตเหล่าใด เธอก็เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขารในกลางคืน**ด้วยอาการ**เหล่านั้น

ด้วยเพศเหล่านั้นด้วยนิมิตเหล่านั้น.

เยหิ อากาเรหีติ เยหิ โกฏฺฐาเสหิ. (สํ.อฏฺ.๓/๒๙๑)

คำว่า **ด้วยอาการทั้งหลายเหล่าใด(เยหิ อากาเรหิ)** ได้แก่ ด้วยส่วนเหล่าใด.

อญฺญมญฺญํ อสงฺกรโต อากิรียนฺติ ปการโต จปียนฺตีติ **อาการา** ภาคาติ อาห "เยหิ อากาเรหี"ติ เยหิ โกฏฺฐาเสหีติ. (สํ.ฏี.๒/๕๑๓)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า "คำว่า เยหิ อากาเรหิ ได้แก่ ด้วยส่วนเหล่าใด" เพื่อแสดงว่า ที่ชื่อว่า **อาการ** คือ ส่วนจำแนก เพราะอรรถว่าถูกแยกออก ได้แก่ ตั้งไว้โดยประการต่างจากการปะปนกันและกัน.

ปิตฺตํ เสมฺหนฺติ จ อาทินา นเยน ทฺวาทส**หากาเรหิ** อาโปธาตุ นิทฺทิฏฺฐา. (วิสุทฺธิ.๑/๓๖๐)

ธาตุน้ำถูกแสดงอธิบาย โดยส่วน ๑๒ ส่วน เช่น น้ำดี เสลด เป็นต้น.

(๘) ธรรม ๒๐ ประการ มีอดีตเหตุและปัจจุบันผลเป็นต้น, อาการ.

เอเตหิ ปน วีสติยา **อากาเรหิ** อเรหิ วีสติ อาการารนฺติ เวทิตพฺพํ. (อภิ.อฏฺ.๒/๑๘๒)

พึงทราบ ภวจักรนี้ว่า มีซี่กำ ๒๐ ประการ ด้วยซี่กำอันเป็น**อาการ** ๒๐ เหล่านี้.

อิทานิ เหตโว ปญฺจ
อายตึ ผลปญฺจกนฺติ
วีสต**าการา** ติสนฺธิ
จตุสงฺเขปา จ ภวนฺติ.

(อภิธมฺมตฺถสงฺคห.๑๐/๕๓)

ปัจจุบันเหตุ ๕, ผลในอนาคต ๕, **อาการ** ๒๐, สนธิ (การเชื่อมต่อ) ๓, สงเขป (การย่อ) ๔.

สรูปโต อวุตฺตาปิ ตสฺมึ ตสฺมึ สงฺเขเป อากิรียนฺติ อวิชฺชาสงฺขาราทิคฺคหเณหิ ปกาสียนฺตีติ **อาการา**. (มูลฏี.๒/๑๒๖)

แม้ธรรมที่ไม่ถูกกล่าวไว้โดยสภาวะของตน (โดยองค์ธรรม) แต่ถูกแสดง คือ ประกาศด้วยอวิชชา-ศัพท์ และสังขาร-ศัพท์เป็นต้นในสังเขป(การย่อ) นั้นๆ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า **อาการ**.

ดู อรรถ ๙ ด้วย.

(๙) วัตถุที่แยกประเภท เช่น ๑ ประเภท ๒ ประเภทเป็นต้น, ประเภท, ประการ, อย่าง, อาการ.

อตีตเหตุอาทีนํ วา ปการา **อาการา**. (มูลฏี.๒/๑๒๖)

อีกนัยหนึ่ง ประการ คือ **ประเภท**แห่งอดีตเหตุเป็นต้น.

อาการ-สทฺโท วา ปการตฺโถ ปกาโร จ เภโทติ อตีตเหตุอาทีนํ ปการา เภทา **อาการา**. (มณิมญฺชู.๒/๓๕๖)

อีกนัยหนึ่ง อาการ-ศัพท์ กล่าวอรรถประการ และประการ คือ ประเภท หมายถึง **อาการ** คือ ประการ ประเภทแห่งหมู่ธรรมมีอดีตเหตุเป็นต้น.

(๑๐) อารมณ์มีรูปเป็นต้นอันเป็นเหตุรู้ว่า สัตว์เพียงแค่มองเห็น, อารมณ์มีรูปและอาหารที่เคยกินที่กลับระลึกได้ด้วยปุพเพนิวาสานุสสติญาณ, อารมณ์.

อิตเร **อาการา**ติ อากรียติ ทิสฺวาว สตฺโต วิญฺญายติ เอเตหีติ อิตเร วณฺณาทโย อาการา. (สารตฺถ.๑/๓๙๒)

คำว่า **อิตเร อาการา** (อาการทั้งหลายนอกนี้) ได้แก่ ธรรมมีสีต่างๆ เป็นต้นนอกนี้ ชื่อว่า **อารมณ์** เพราะอรรถว่าเป็นเหตุให้ทราบ คือ ให้รู้ว่าสัตว์เพียงแค่เห็นเท่านั้น.

(๑๑) อาการมีเตียงตั่งเป็นต้นที่จัดตั้งไว้อย่างดีอันเป็นเหตุให้รู้ถึงความบริบูรณ์และไม่บริบูรณ์ด้วยวัตร, อาการ, เครื่องหมายรู้.

อากาโร นาม เยน เตสํ วตฺตสมฺปนฺนา วา น วาติ อาจารสณฺฐานํ คยฺหติ. (วิ.อฏฺ.๓/๓๔๗)

การตั้งอยู่อย่างดีในความประพฤติปฏิบัติว่า ภิกษุเหล่านั้นถึงพร้อมด้วยวัตร หรือไม่ถูกถือเอาด้วยเตียงตั่งที่จัดไว้ดีเป็นต้นใด เตียงตั่งที่จัดไว้ดีเป็นต้นนั้น ชื่อว่า **อาการ** (เครื่องหมายให้รู้)

อากรียติ ปกาสียติ เอเตนาติ **อากาโร**. (สารตฺถ.๓/๒๘๑)

ที่ชื่อว่า **อาการ** เพราะอรรถว่าเป็นเหตุแสดง คือ ประกาศให้รู้.

(๑๒) การแสดงจำแนกคำพูดที่เคยกล่าวแล้ว, อาการ, การจำแนก.

ปการโต วากฺยวิภาโค **อากาโร**. "ตตฺถ กตโม ฉนฺโท? โย ฉนฺโท ฉนฺทิกตา กตฺตุ-กมฺยตาติ เอวมาทีสุ กถิตสฺเสว วากฺยสฺส อเนกวิเธน วิภาคกรณํ **อากาโร** นาม. (สารตฺถ.๑/๓๒๙)

การแสดงจำแนกคำพูดโดยประการต่าง ชื่อว่า **อาการ** การกระทำการจำแนกคำพูดที่เคยกล่าวแล้ว โดยวิธีมากมายในคำ เป็นต้นว่า ในธรรมเหล่านั้น ฉันทะคืออะไร คือ ความพอใจ, ความชอบใจ, ความประสงค์จะทำ ชื่อว่า **อาการ**.

อาการ[๒] (ปุ)

[อา + กร + ณ. อา เอว อากาโร, (กจฺ.๖๐๓) กรียติ อุจฺจารียตีติ อากาโร สทฺโท. (นีติ.สุตฺต. ๑๒๐๙, โมคฺ.๓๒๕)]

อาอักษร.

ธมฺมโต ยาว โคตฺรภุํ โอกาสโต ยาว ภวคฺคํ สวนฺตีติ วา อาสวา เอเต ธมฺเม เอตญฺจ โอกาสํ อนฺโต กริตฺวา ปวตฺตนฺตีติ อตฺโถ. อนฺโตกรณตฺโถ หิ อยํ **อากาโร**. (ม.อฏฺ.๑/๖๓)

อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า อาสวะ เพราะอรรถว่าว่าโดยธรรมไหลไปจนถึงโคตรภู,ว่าโดยสถานที่ไหลไปจนถึงภควัคคภูมิ (เนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ) อธิบายว่า เป็นไปโดยทำธรรมเหล่านั้นและสถานที่นั้นไว้ในภายใน จริงอยู่ **อาอักษร**นี้ มีอรรถกระทำไว้ในภายใน.

อาการอโกวิท (ติ)

[อาการ + อโกวิท]

ผู้ไม่ฉลาดในอาการ, ผู้ไม่ฉลาดในเหตุและไม่ใช่เหตุ.

วตฺถุํ วิปตฺตึ อาปตฺตึ
นิทานํ **อาการอโกวิโท**
ปุพฺพาปรํ น ชานาติ
กตากตํ สเมน จ
ส เว ตาทิสโก ภิกฺขุ
อปฺปฏิกฺโขติ วุจฺจติ. (วิ.๕/๒๘๙)

ภิกษุใดไม่รู้วัตถุ วิบัติ อาบัติ นิทาน คำต้น คำหลังสิ่งที่ทำแล้ว และยังไม่ได้ทำ โดยเสมอ และเป็น **ผู้ไม่ฉลาดในอาการ** ภิกษุเช่นนั้นแลพระผู้มีพระภาคตรัสว่าไม่ควรเลือก.

อาการอโกวิโทติ การณาการเณ อโกวิโท. (วิ.๕/๒๘๙)

คำว่า **ผู้ไม่ฉลาดในอาการ (อาการอโกวิโท)** ได้แก่ ภิกษุผู้ไม่ฉลาดในเหตุและไม่ใช่เหตุ.

อาการโกวิท (ติ)

[อาการ + โกวิท]

ผู้ฉลาดในอาการ, ผู้ฉลาดในเหตุและไม่ใช่เหตุ.

วตฺถุํ วิปตฺตึ อาปตฺตึ
นิทานํ **อาการโกวิโท**
ปุพฺพาปรํ ชานาติ
กตากตํ สเมน จ.
ส เว ตาทิสโก ภิกฺขุ
สปฺปฏิกฺโขติ วุจฺจติ. (วิ.๕/๒๘๙)

ภิกษุใดรู้วัตถุ วิบัติ อาบัติ นิทาน คำต้น คำหลัง สิ่งที่ทำแล้ว และยังไม่ได้ทำ โดยเสมอและเป็น**ผู้ฉลาดในเหตุและไม่ใช่เหตุ** ภิกษุเช่นนั้นแลพระผู้มีพระภาคตรัสว่า ควรเลือก.

อาการคหณ (น)

[อาการ + คหณ]

การรับอาการ.

อนฺตคฺคาหิกาย ทิฏฺฐิยา ปฐมวาเร อาการปุจฺฉา. ทุติเย **อาการคหณํ**. ตติเย อาการวิสฺสชฺชนํ. (ปฏิสํ.อฏฺ.๒/๕๗)

ในวาระแรก การถามอาการในอันตัคคาหิกทิฏฐิ (ความเห็นผิดอันยึดถือเอาที่สุด) ในวาระ ๒ **การรับอาการ** ในวาระ ๓ การตอบ อาการ.

อาการคฺคาหิก (ติ)

[อาการ + คห + ณฺวุ]

(สัญญา) อันถือเอาอาการ, รับเอาอาการ.

ตโต อิฏฺฐานิฏฺฐรูปสํเวทิตํ เวทนํ ยํ เวทยติ ตํ สญฺชานาตีติ เอวํ เวทนาวิสยสฺส **อาการคฺคาหิกํ** สญฺญํ สญฺญาวเสน อภิสงฺขารเก

สงฺขาเร เตสํ เวทนาทีนํ นิสฺสยํ อธิปติ-ภูตญฺจ วิญฺญาณํ เทเสสิ. (อภิ.อฏฺ.๒/๒๘)

ต่อจากนั้น ทรงแสดงเวทนาอันเสวยรูปารมณ์ที่ดีและไม่ดีทรงแสดงสัญญาอัน**รับเอาอาการ**แห่งอารมณ์ของเวทนาอย่างนี้ว่า เวทนาย่อมเสวยอารมณ์ใด ย่อมจำอารมณ์นั้น ทรงแสดงสังขารผู้ปรุงแต่งด้วยอำนาจสัญญาและทรงแสดงวิญญาณอันเป็นที่อาศัยและเป็นใหญ่แห่งเวทนาเป็นต้นเหล่านั้น.

อาการฏฺฐ(ตฺถ) (ติ)

[อาการ + อตฺถ]

อันมีอรรถว่าอาการ.

ตตฺถ **อาการตฺเถน** เอวํสทฺเทน เอตมตฺถํ ทีเปติ นานานยนิปุณํ อเนกชฺฌาสย-สมุฏฺฐานํ อตฺถพฺยญฺชนสมฺปนฺนํ วิวิธ-ปาฏิหาริยํ ธมฺมตฺถเทสนาปฏิเวธคมฺภีรํ สพฺพสตฺตานํ สกสกภาสานุรูปโต โสต-ปถมาคจฺฉนฺตํ ตสฺส ภควโต วจนํ สพฺพปฺ-ปกาเรน โก สมตฺโถ วิญฺญาตุํ? สพฺพ-ถาเมน ปน โสตุกามตํ ชเนตฺวาปิ เอวํ เม สุตํ มยาปิ เอเกนาการเน สุตนฺติ.
(ที.อฏฺ.๑/๒๘)

ย่อมแสดงอรรถนั้น ด้วยเอวํศัพท์**อันมีอรรถว่าอาการ** ใน ๓ อย่างนั้น ดังต่อไปนี้ พระดำรัสของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น อันละเอียดด้วยนัยต่าง ๆ เกิดจากอัธยาศัยหลากหลายถึงพร้อมด้วยอรรถและพยัญชนะมีปาฏิหารย์ต่างๆ ลึกด้วยธรรมเทสนาอรรถเทสนาและปฏิเวธมาสู่โสตปราสาทของสัตว์ทั้งปวงตามสมควรแก่ภาษาของตนๆ ใคร จะสามารถรู้ทั้งหมดได้หรือ? ข้าพเจ้า แม้จะให้เกิดความสนใจฟังโดยกำลังทั้งปวง ก็ได้ฟังมาแล้วอย่างนี้ คือถึงแม้ข้าพเจ้า ก็ได้ฟังมาโดยอาการหนึ่ง.

อาการณ (น)

[อา + การณ]

เหตุ, เหตุนี้.

ตเถว ปุณฺณา ปาติโย
อญฺญายํ วตฺตเต กถา
อาการเณน ชานามิ
น จายํ ภทฺทิกา สุรา. (ชา.๑/๑๓)

(เศรษฐีโพธิสัตว์กล่าวกับพวกนักเลงว่า)
ไหเหล้ายังคงเต็มอยู่เช่นเดิม การกล่าวยกย่องคงเป็นคำไม่จริง **เพราะเหตุนี้** เราจึงรู้ว่า เหล้านี้ไม่ดีจริง.

อาการเณน ชานามีติ ตสฺมา อิมินา การเณน ชานามิ. (ชา.อฏฺ.๑/๑๘๗)

บาทคาถาว่า **อาการเณน ชานามิ** (เรา จึงรู้ เพราะเหตุนี้) ได้แก่ เพราะเหตุนั้น เราย่อมรู้เพราะเหตุนี้.

อาการเณนาติ เอตฺถ อาสทฺโท อิมินาติ

เอตสฺส อตฺเถ นิปาโต.

(ชาดกฎีกาเขียนด้วยลายมือ) อา-ศัพท์ในคำว่า **อาการเณน** นี้เป็นนิบาตลงในอรรถว่า เพราะเหตุนี้.

อาการทสฺสน (น)

[อาการ + ทสฺสน]

(๑) การแสดงอาการ.

ดู ปวตฺติอาการทสฺสนตฺถ. (วิ.อฏฺ.๒/๗)

(๒) คำที่แสดงอาการ.

โย เอวรูโป ปมาโทติ อิทํ อตฺถปริยายสฺส พฺยญฺชนปริยายสฺส จ ปริยนฺตาภาวโต **อาการทสฺสนํ**. (อภิ.อฏฺ.๒/๔๕๑)

คำว่า **โย เอวรูโป ปมาโท** นี้เป็น**คำที่แสดงอาการ**แห่งปมาทศัพท์ เพราะความไม่มีที่สิ้นสุดแห่งอรรถอันเป็นปริยาย(อรรถที่ใช้แทนกัน)และศัพท์อันเป็นปริยาย(คำไวพจน์).

อาการนานตฺต (น)

[อาการ + นานตฺต]

ความแตกต่างแห่งอาการ, อาการที่แตกต่าง.

"**ทุฏฺโฐ โทโส**ติ เอกสฺเสเวตํ ปุคฺคลสฺส **อาการนานตฺเตน** นิทสฺสนํ. (วิ.อฏฺ.๒/๑๖๙)

คำว่า "**ผู้ถูกประทุษร้าย ผู้ประทุษร้าย** (**ทุฏฺโฐ โทโส**) นั้นเป็นคำแสดงอธิบาย**โดยความแตกต่างแห่งอาการ**ของบุคคลคนหนึ่ง.

อาการนานตฺเตนาติ ทูสิตาการสฺส ทูสกาการสฺส จ นานตฺเตน. (วิมติ.๑/๒๘๓)

คำว่า **อาการนานตฺเตน** (ความแตกต่างแห่งอาการ) ได้แก่ ความแตกต่างกันแห่งอาการของผู้ที่ถูกประทุษร้ายและอาการของผู้ประทุษร้าย.

อาการนิทสฺสน (น)

[อาการ + นิทสฺสน]

คำที่แสดงอาการ.

อนุวทนาติ อาการนิทสฺสนเมตํ อุปวทนาติ อตฺโถ. (วิ.อฏฺ.๔/๓๙)

คำว่า **อนุวทนา** นี้เป็น**คำที่แสดงอาการ** ความว่า คำว่าร้าย.

อาการนิทฺเทส (น)

[อาการ + นิทฺเทส]

(ศัพท์ที่) แสดงอาการ, คำแสดงอาการ.

ชีรณตาติ **อาการนิทฺเทโส**. (สํ.อฏฺ.๒/๑๐)

คำว่า **ชีรณตา** (ความแก่) เป็นคำแสดงอาการ.

ชิณฺณสฺส ชีรณวเสน ปวตฺตนากาโร ชีรณตาติ อาห "อาการนิทฺเทโส"ติ. (สํ.ฎี.๒/๑๓)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า **"คำแสดง**

อาการ" เพื่อแสดงว่า อาการคือความเป็นไปแห่งคนแก่ด้วยอำนาจความแก่ ชื่อว่า ความแก่.

อาการนิโรธ (ปุ)

[อาการ + นิโรธ]

ความดับแห่งอาการ, อาการดับ

โส ตสฺส เหตุปิ ชาตินิโรธา พหิ **อาการนิโรโธ**. (เปฏโก.๒๓๙)

แม้เหตุนั้น แห่งธรรมนั้น ชื่อว่า **ความดับแห่งอาการ**ภายนอกเพราะชาติดับ.

อาการนฺต (ติ)

[อาการ + อนฺต]

อันมีที่สุดคืออาอักษร, อันมีอาอักษรอยู่ท้าย, อาการันต์.

อุปชฺฌาติ อุปชฺฌายสทฺทสมานตฺโถ **อาการนฺโต** อุปชฺฌาสทฺโทติ ทสฺเสติ. อุปชฺฌายสทฺโทเอว วา อุปชฺฌา อุปโยคปจฺจตฺตวจเนสุ ยการโลปํ กตฺวา เอวํ วุตฺโต กรณวจนาทีสุ อุปชฺฌาสทฺทสฺส ปโยคาภาวาติ ทฏฺฐพฺพํ. (วิมติ.๒/๑๓๒)

ด้วยศัพท์ว่า อุปชฺฌา ย่อมแสดงอรรถว่า ศัพท์ว่า อุปชฺฌา **อันมีอาอักษรอยู่ท้าย** กล่าวอรรถเหมือนศัพท์ว่า อุปชฺฌาย อีกนัยหนึ่ง พึงทราบว่า อุปชฺฌาย ศัพท์นั่นเอง กล่าวว่า อุปชฺฌา อย่างนี้ โดยลบ ย อักษร ในทุติยาวิภัตติ และปฐมาวิภัตติ เพราะ อุปชฺฌา ศัพท์ไม่มีตัวอย่างในตติยาวิภัตติเป็นต้น.

อาการปญฺญตฺติ (ถี)

[อาการ + ปญฺญตฺติ]

อุปาทานบัญญัติที่บัญญัติโดยอาศัยอาการเกิดขึ้นแห่งปรมัตถธรรมทั้งหลาย, อาการบัญญัติ.

เอวนฺติ หิ อยมา**การปญฺญตฺติ**. (ที.อฏ.๑/๒๙)

จริงอยู่ คำว่า อย่างนี้ (เอวํ) นี้ เป็น**อาการบัญญัติ**.

อาการปญฺญตฺตีติ อุปาทาปญฺญตฺติเอว ธมฺมานํ ปวตฺติอาการุปาทานวเสน ตถา วุตฺตา. (ที.ฏี.๑/๓๙)

อุปาทาบัญญัตินั่นเอง ชื่อว่า **อาการบัญญัติ** พระอรรถกถาจารย์ได้กล่าว อย่างนั้น ด้วยอำนาจการถือเอาอาการคือความเป็นไปแห่งธรรมทั้งหลาย.

อาการปริวิตกฺก (ปุ)

[อาการ + ปริตกฺก]

การคิดหาเหตุ, พิจารณาเหตุ, การพิจาณาความเหมาะสม.

อยมฺปิ โข ภิกฺขเว ปริยาโย ยํ ปริยายํ อาคมฺม ภิกฺขุ อญฺญตฺเรว สทฺธาย อญฺญตฺร รุจิยา อญฺญตฺร อนุสฺสวา อญฺญตฺร **อาการ-**

ปริวิตกฺกา อญฺญตฺร ทิฏฺฐินิชฺฌานกฺขนฺติยา อญฺญํ พฺยากโรติ ขีณา ชาติ วุสิตํ พฺรหฺมจริยํ กตํ กรณียํ นาปรํ อิตฺตายาติ ปชานามีติ. (สํ.๒/๓๕๒)

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอาศัยเหตุใดพยากรณ์อรหัตตผล เว้นจากความเชื่อ เว้นจากความ ชอบใจ เว้นจากการฟังตามกันมา เว้น**จากการคิดหาเหตุ** เว้นจากการเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้วรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้วไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป เหตุนั้นเป็นอย่างนี้แล.

นิสีทิตฺวา เอกํ การณํ จินฺเตนฺตสฺส การณํ อุปฏฺฐาติ เอวํ อุปฏฺฐิตสฺส อตฺเถตนฺติ คหณํ

อาการปริวิตกฺโก นาม การณวิตกฺโกติ อตฺโถ. (สํ.อฏฺ.๓/๔๗)

พิจารณาเอาว่า เหตุ ปรากฏแก่ผู้นั่งคิดตรองเหตุหนึ่งอยู่ผลนั้นของเหตุที่ปรากฏแล้ว มีอยู่อย่างนี้ ชื่อว่า **การคิดหาเหตุ** ความว่า การคิดหาเหตุ.

อาการปริวิตกฺโกติ ยุตฺติปริกปฺปนา. (สํ.ฎี.๒/๓๑๗)

คำว่า **การคิดหาเหตุ (อาการปริวิตกฺโก)** ได้แก่ การคิดตรองหาความเหมาะสม.

อาการปริวิตกฺกนมุข (น)

[อาการปริวิตกฺกน + มุข]

การคิดหาอาการ-เหตุเป็นประธาน, การคิดเหตุโดยเป็นประธาน.

ตถา ขนฺธาทีนํ สภาวธมฺมานํ **อาการปริวิตกฺกนมุเขน** เต นิชฺฌานํ ขมาเปนฺเตน จินฺตามยา ปญฺญา นิพฺพตฺเตตพฺพา. (จริยา.อฏฺ.๓๐๘)

ปัญญาที่เกิดจากการคิดอันบุคคลผู้ยังธรรมเหล่านั้นให้ทนต่อการพิจารณาโดย**การคิดหาเหตุเป็นประธาน**แห่งสภาวธรรมมีขันธ์เป็นต้นอย่างนั้นพึงให้เกิดขึ้น.

อาการปุจฺฉา (ถี)

[อาการ + ปุจฺฉา]

การถามถึงอาการ, การถามถึงเหตุ.

อาการปุจฺฉาติ คิหิลิงฺเค วา ติตฺถิยลิงฺเค วา ปพฺพชิตลิงฺเค วา. (วิ.๕/๓๐๐-๑)

คำว่า **ถามถึงอาการ (อาการปุจฺฉา)** ได้แก่ ถามเพศคฤหัสถ์ เพศเดียรถีย์ หรือเพศบรรพชิต.

กถนฺติ อยํ **อาการปุจฺฉา**. (ที.อฏฺ.๑/๒๒๑)

คำนี้ว่า **เป็นอย่างไร? (กถํ)** เป็น**คำถามถึงอาการ**.

อาการภาวนิทฺเทส (ปุ)

[อาการภาว + นิทฺเทส]

(๑) ศัพท์ที่แสดงอาการโดยภาวปัจจัย.

ชีรณตาติ **อาการภาวนิทฺเทโส**. (ที.อฏฺ.๒/๓๘๖)

คำว่า **ความแก่ (ชีรณตา)** ได้แก่ **ศัพท์ที่แสดงอาการของคนแก่โดยภาวปัจจัย**.

ชีรนฺตสฺส วา อากาโร ตา-สทฺเทน วุตฺโตติ อาห "อาการภาวนิทฺเทโสติ. (ที.ฏี.๒/๓๓๗)

พระอรรถกถาจารย์ กล่าวว่า "ศัพท์ที่แสดงอาการของคนแก่ โดยภาวปัจจัย" เพื่อจะแสดงว่า อาการของบุคคลผู้แก่ ท่านได้กล่าวด้วยตาปัจจัย.

(๒) คำที่แสดงอาการและสภาพความหยิ่ง, คำที่แสดงอาการถือตัว.

มญฺญนา มญฺญิตตฺตนฺติ อาการภาวนิทฺเทสา. (อภิ.อฏ.๑/๔๐๔)

คำว่า **(ความถือตัวตน ความทะนงตัว (มญฺญนา มญฺญิตตฺตํ)** เป็น**คำที่แสดงอาการถือตัว**.

อาการเภท (ปุ.)

[อาการ + เภท]

ประเภทแห่งอาการ.

กตมํ ตถาคตสฺส สพฺพญฺญุตญฺญาณนฺติ ปุจฺฉิตฺวา เตน สมคติกตฺตา เตเนว สห อนาวรณญาณํ นิทฺทิฏฺฐํ. น หิ อนาวรณญาณํ ธมฺมโต วิสุํ อตฺถิ เอกเมว เหตํ ญาณํ **อาการเภทโต** ทฺเวธา วุจฺจติ สทฺธินฺทฺริยสทฺธาพลาทีนิ วิย. สพฺพญฺญุตญฺญาณเมว หิ นตฺถิ เอตสฺส อาวรณนฺติ เกนจิ ธมฺเมน ปุคฺคเลน วา อาวรณํ กาตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย อนาวรณนฺติ วุจฺจติ อาวชฺชนปฏิพทฺธตฺตา สพฺพธมฺมานํ. อญฺเญ ปน อาวชฺชิตฺวาปิ น ชานนฺติ. (ปฏิสํ.อฏ.๒/๓๖)

พระสารีบุตรเถระถามว่า พระสัพพัญญุตญาณของพระตถาคต เป็นไฉน ? แล้วแสดงอนาวรณญาณ [ญาณไม่มีสิ่งใดปิดกั้นได้] กับด้วยพระสัพพัญญุตญาณนั้นนั่นแหละ เพราะมีคติเสมอกันกับอนาวรณญาณนั้น จริงอยู่ อนาวรณญาณมิได้มีต่างหากจากธรรม ความจริง พระญาณนั้นเหมือนกันนั่นเอง กล่าวแยกออกเป็น ๒ อย่าง โดย**ประเภทแห่งอาการ**เหมือนสัทธินทรีย์กับสัทธาพละเป็นต้นทั้งหลาย พระสัพพัญญุตญาณนั่นแหละท่านกล่าวว่า อนาวรณะ เพราะไม่มีเครื่องปิดกั้นได้ เพราะอันธรรมไร ๆ หรือบุคคลไม่สามารถจะทำการปิดกั้นได้ เพราะธรรมทั้งปวงเนื่องด้วยการคำนึง แต่ผู้อื่นแม้จะคำนึงก็รู้ไม่ได้.

อาการโลป (ปุ)

[อาการ + โลป]

การลบอาอักษร.

ปทาตเวติ ปอาทาตเว สนฺธิวเสน **อาการโลโป** เวทิตพฺโพ คเหตุนฺติ อตฺโถ.

(ชา.อฏ.๑/๒๐๖)

คำว่า **รับเอาแล้ว (ปทาตเว)** ตัดสนธิว่า ป + อาทาตเว ควรทราบ**การลบอาอักษร**ด้วยอำนาจสนธิ อธิบายว่า ถือเอาแล้ว.

อาการวจน (น.)

[อาการ + วจน]

คำที่กล่าวถึงอาการ.

กกฺขฬนฺติ ถทฺธํ. **ขริคตนฺ**ติ ผรุสํ. ตตฺถ ปฐมํ ลกฺขณวจนํ ทุติยํ **อาการวจนํ** กกฺขฬลกฺขณา หิ ปถวีธาตุ สา ผรุสาการา โหติ ตสฺมา ขริคตนฺติ วุตฺตา. (วิสุทธิ.๑/๓๔๔)

คำว่า **กกฺขฬํ** ได้แก่ แข็งกระด้าง คำว่า ขริคตํ ได้แก่ หยาบ ใน ๒ คำนั้น คำแรก กล่าวถึงลักษณะ คำที่ ๒ **กล่าวถึงอาการ** จริงอยู่ ธาตุดิน มีลักษณะแข็งมีอาการหยาบ เพราะเหตุนั้น ท่านจึงเรียกว่าหยาบ.

อาการวนฺตุ (ติ)

[อาการ + วนฺตุ. (ถึ) อาการวตี]

(ก) มีเหตุ, มีอาการ.

(ข) มีเหตุอันยิ่ง.

(ค) มีเหตุที่ได้รับสรรเสริญ.

อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว **อาการวตี** สทฺธา ทสฺสนมูลิกา ทฬฺหา อสํหาริยา สมเณน วา พฺราหฺมเณน วา เทเวน วา มาเรน วา พฺรหฺมุนา วา เกนจิ วา โลกสฺมึ. (ม.๑/๓๙๕)

ภิกษุทั้งหลาย ศรัทธานี้เรากล่าวว่า **มีอาการ** มีทัสสนะเป็นมูล มั่นคงอันสมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลก ไม่พึงให้หวั่นไหวได้.

อาการวตีติ การณํ ปริเยสิตฺวา คหิตตฺตา สการณา. (ม.อฏฺ.๒/๒๘๖)

คำว่า **ศรัทธาที่มีอาการ (อาการวตี)** ได้แก่ ศรัทธาที่มีเหตุ เพราะถือเอาโดยแสวงหาเหตุ.

อาการวตีติ การณวตี สเหตุกา. (ม.อฏฺ.๓/๘๒)

คำว่า **มีอาการ (อาการวตี)** ได้แก่ ศรัทธาที่มีเหตุ คือ ประกอบด้วยเหตุ.

อาการวตีติ เอตฺถ วตี-สทฺโท น เกวลํ อตฺถิตามตฺตทีปโก อถ โข อติสยตฺถทีปโก ปาสํสตฺถทีปโก วา ทฏฺฐพฺโพ. เตน อาการวตีติ สทฺเธยฺยวตฺถุวเสน อติสยการณวตีติ วา ปาสํสการณวตีติ วา อยเมตฺถ อตฺโถ. (ม.ฏี.๓/๕๑)

ในคำว่า **มีเหตุ (อาการวตี)** นี้ วตีศัพท์แสดงแค่อรรถว่ามีอยู่เท่านั้นเพียงอย่างเดียวหามิได้ อันที่จริงแล้ว ควรทราบว่าแสดงอรรถยิ่ง หรืออรรถสรรเสริญอีกด้วย เพราะเหตุนั้น คำว่า มีเหตุจึงมีความหมายดังนี้ว่า คำว่า ศรัทธาที่มีเหตุ หมายถึงศรัทธาที่มีเหตุยิ่ง อีกนัยหนึ่ง ศรัทธาที่มีเหตุอันควรสรรเสริญด้วยอำนาจแห่งวัตถุที่ควรเชื่อ[พระรัตนตรัย].

(ฆ) มีอาการ, มีเหตุ.

จตุวีสติ**อาการวนฺตตาย** มหาภูมิกํ. (วชิร.๔๐๙)

ที่ชื่อว่า [กฐินไม่เป็นอันกราน] มีขอบเขตกว้าง **เพราะมีเหตุ** ๒๔ ประการ.

อาการวิกติ (ถี)

[อาการ + วิกติ]

อาการที่เปลี่ยนแปลง.

ดู อาการวิการ.

อาการวิการ (ปุ)

[อาการ + วิการ]

(๑) อาการที่เปลี่ยนแปลง.

โย จิตฺตสมุฏฺฐานิกกาโย น โส วิญฺญตฺติ จิตฺตสมุฏฺฐานาย ปน วาโยธาตุยา สหชาตํ รูปกายํ สนฺถมฺเภตุํ สนฺธาเรตุํ จาเลตุํ ปจฺจโย ภวิตุํ สมตฺโถ เอโก **อาการวิกาโร** อตฺถิ อยํ วิญฺญตฺติ นาม. (อภิ.อฏฺ.๑/๑๒๕)

กายที่เกิดจากจิตไม่ใช่กายวิญญัติ แต่ว่ามี**อาการที่เปลี่ยนแปลง**อย่างหนึ่งที่สามารถเป็นเหตุเพื่ออุปถัมภ์ ทรงไว้ให้รูปกายที่เกิดพร้อมกับวาโยธาตุที่เกิดจากจิตเคลื่อนไหวได้นี้ชื่อว่า กายวิญญัติ.

อุปฺปาทวยญฺญถตฺตํ อนิจฺจลกฺขณํ หุตฺวา อภาวสงฺขาโต **อาการวิกาโร** วา. (อภิ.อฏฺ.๒/๔๗)

ความเปลี่ยนแปลงโดยเกิดและดับ ชื่อว่า อนิจจลักษณะ(ลักษณะไม่เที่ยง)อีกนัยหนึ่ง **อาการที่เปลี่ยนแปลง**กล่าวคือเกิดขึ้นแล้วดับไป ชื่อว่า อนิจจลักษณะ.

(๒) อาการที่พิเศษ.

อาการวิกาโรติ อาการวิกติ. อภาวากาโร หิ วิกติรูเปน ลพฺภติ วิรูปตฺตา น อุปฺปาทากาโร. **อาการวิกาโร**ติ วา อาการวิเสโส. (วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๔๓๘)

คำว่า **อาการวิกาโร** ได้แก่ อาการที่เปลี่ยนแปลง จริงอยู่ อาการที่ไม่มี(ดับ) ย่อมได้โดยสภาพที่เปลี่ยงแปลงจากปกติ อาการไม่เกิดย่อมได้เพราะสภาพที่เปลี่ยนแปลงจากปกติ อีกนัยหนึ่ง คำว่า **อาการวิกาโร** ได้แก่ อาการที่พิเศษ.

อาการวิคมนทสฺสน (ปุ)

[อาการ + วิคมน + ทสฺสน]

การแสดงการปราศจากกิริยาอาการ, การแสดงการไม่มีรูปร่างสัณฐาน.

หตฺถจฺฉินฺโนติอาทิ **อาการวิคมนทสฺสเนน** อวิคโต สนฺธาวตีติ ลทฺธิภินฺทนตฺถํ วุตฺตํ. (อภิ.อฏฺ.๓/๑๒๘)

คำว่า **คนมือด้วน (หตฺถจฺฉินฺโน)** เป็นต้น สกวาทีบุคคลกล่าวเพื่อทำลายลัทธิที่ว่าบุคคลไม่ปราศจากอาการอย่างใดอย่างหนึ่ง **โดยการแสดงการปราศจากกิริยาอาการ**มีมือขาดเป็นต้นเที่ยวไป.

อาการวิเสส (ปุ)

[อาการ + วิเสส]

อาการพิเศษ.

ถมฺภนจลเนสุ วาโยธาตุยา ปจฺจโย

ภวิตุํ สมตฺโถ จิตฺตสมุฏฺฐานมหาภูตานํ เอโก **อาการวิเสโส** อตฺถิ อยํ วิญฺญตฺติ นาม. (มูลฏี.๑/๗๒)

อาการพิเศษอย่างหนึ่งแห่งมหาภูตรูปที่เกิดจากจิตที่สามารถเป็นอุปการะต่อธาตุลมในการพยุงและให้เคลื่อนไหวอาการพิเศษนี้ ชื่อว่า วิญญัติ.

อาการวิเสสวจน (ติ)

[อาการวิเสส + วจน]

(คำ) ที่กล่าวถึงอาการพิเศษ.

อาการมตฺตวาจโก เหตฺถ เอวํสทฺโท อาการตฺโถติ อธิปฺเปโต.“เอวํ พฺยา โขติ-อาทีสุ ปน **อาการวิเสสวจโน**. (อุทาน.อฏฺ.๗)

ก็เอว? ศัพท์ในที่นี้บอกเพียงอาการท่านประสงค์เอาว่ามีอาการเป็นอรรถ แต่เอวํ ศัพท์ในคำเป็นต้นว่า เอวํ พฺยา โข **กล่าวถึงอาการพิเศษ**.

อาการวิเสสวาจก (ติ)

[อาการวิเสส + วาจก]

(เอวํ ศัพท์) อันกล่าวอาการพิเศษ.

อาการมตฺตวาจโก หิ เอวํ-สทฺโท อาการตฺโถติ อธิปฺเปโต ยถา “เอวํ พฺยา โขติอาทีสุ น ปน **อาการวิเสสวาจโก**. (ม.ฏี.๑/๒๕)

จริงอยู่ เอวํ ศัพที่กล่าวเพียงอาการ ท่านประสงค์เอาว่ามีอรรถอาการเหมือน ในตัวอย่างว่า อย่างนี้แลเป็นต้น แต่ว่าไม่ประสงค์เอา เอวํ ศัพท์ **กล่าวอาการพิเศษ**.

อาการวิเสสวาจี (ติ)

[อาการวิเสส + วจ + ณี]

อันกล่าวอาการพิเศษ.

อาการวิเสสวาจิโน เจเต เอวํสทฺทา ปุจฺฉนาการปริมาณาการานํ วาจกตฺตา. (อุทาน.อฏฺ.๗)

ก็เอวํ ศัพท์เหล่านั้น ชื่อว่า **กล่าวอาการพิเศษ** เพราะกล่าวอาการคือการถามและอาการคือปริมาณ.

อาการวิสฺสชฺชน (น)

[อาการ + วิสฺสชฺชน]

การตอบอาการ, การแก้อาการ.

อนฺตคฺคาหิกาย ทิฏฺฐิยา ปฐมวาเร อาการ-ปุจฺฉา. ทุติเย อาการคหณํ. ตติเย **อาการ-วิสฺสชฺชนํ**. (ปฏิสํ.อฏฺ.๒/๕๗)

ในวาระแรก การถามอาการ ในอันตัคคาหิก-ทิฏฐิ (ความเห็นผิดอันยึดถือเอาที่สุด)ในวาระ ๒ การรับอาการ ในวาระ ๓ **การตอบอาการ**.

อาการสณฺฐาน (น.)

[อาการ + สณฺฐาน]

(๑) การตั้งไว้โดยอาการ(พิเศษ), การ

ดำรงอยู่โดยอาการพิเศษ.

วิธาสุ "กถํวิธํ สีลวนฺตํ วทนฺติ กถํวิธํ ปญฺญวนฺตํ วทนฺตีติอาทีสุ **อาการสณฺฐานํ** วิธา นาม. (ที.อฏฺ.๓/๑๗๒)

บรรดาประเภท **การตั้งไว้โดยอาการพิเศษ** ชื่อว่า วิธา (ประเภท) ในตัวอย่างว่า บัณฑิต เรียกบุคคลประเภทไรว่า ผู้มีศีล เรียกบุคคลประเภทไรว่า ผู้มีปัญญา เป็นต้น.

อาการสณฺฐานนฺติ วิสิฏฺฐาการาวฏฺฐานํ. (ที.ฏี.๓/๑๙๑)

คำว่า **การตั้งไว้โดยอาการ (อาการสณฺฐานํ)** ได้แก่ การตั้งไว้โดยอาการพิเศษ.

(๒) สีต่าง ๆและสัณฐาน, อาการและสัณฐาน.

ยสฺมา ปน อารมฺมณสฺส อาการสณฺฐานคหณวเสน สญฺญา ปากฏา โหติ ตสฺมา สา จกฺขุทฺวาเร วิภตฺตา. ยสฺมา วินาปิ **อาการสณฺฐานา** อารมฺมณสฺส ปจฺจตฺตเภทคหณวเสน วิญฺญาณํ ปากฏํ โหติ ตสฺมา ตํ ชิวฺหาทฺวาเร วิภตฺตํ. (สํ.อฏฺ.๒/๒๗๐)

เพราะเหตุที่สัญญาย่อมปรากฏด้วยอำนาจจดจำอาการและสัณฐานของอารมณ์ เหตุนั้น สัญญานั้นถูกจำแนกไว้แล้วในจักขุทวาร เพราะเหตุที่วิญญาณย่อมปรากฏด้วยอำนาจการรับรู้สภาพพิเศษของอารมณ์เฉพาะตนเว้นแม้จาก**สีต่าง ๆ และสัณฐาน** เพราะเหตุใด เหตุนั้น วิญญาณนั้นถูกจำแนกแล้วในชิวหาทวาร (ทางลิ้น).

วินาปิ อาการสณฺฐานาติ อาการสณฺฐาเนหิ วินา เต ฐเปตฺวาปิ. (สํ.ฏี.๒/๒๓๗)

คำว่า **แม้เว้นจากสีต่าง ๆ และสัณฐาน (วินาปิ อาการสณฺฐานา)** ได้แก่ เว้นสีต่าง ๆ มีสีเขียวเป็นต้นและสัณฐานมีกลมเป็นต้นคือแม้ยกเว้นไว้ซึ่งสีต่าง ๆและสัณฐานนั้น.

ดู อาการสณฺฐานคหณ ด้วย.

อาการสณฺฐานคหณ (น)

[อาการ + สณฺฐาน + คหณ]

การจำสีต่าง ๆ (เช่น สีเขียว สีทองเป็นต้น) และสัณฐาน (เช่น กลม สี่เหลี่ยม เป็นต้น).

อารมฺมณสฺส **อาการสณฺฐานคหณ**วเสน สญฺญา ปากฏา โหติ. (สํ.อฏฺ.๒/๒๗๐)

สัญญาปรากฏด้วยอำนาจการ**จำสีต่าง ๆ และสัณฐาน**ของอารมณ์.

อาการสณฺฐานคหณวเสนาติ นีลปีตาทิ-

อาการคหณวเสน เจว วฏฺฏจตุรสฺสาทิสณฺฐานคหณวเสน จ. (สํ.ฏี.๒/๒๓๗)

คำว่า **ด้วยอำนาจจำสีต่าง ๆ และสัณฐาน (อาการสณฺฐานคหณวเสน)** ได้แก่ ด้วยอำนาจการจำเอาสีต่าง ๆ มีเขียวและเหลืองเป็นต้นและด้วยอำนาจการจำเอาสัณฐานมีกลมและสีเหลี่ยมเป็นต้น.

อาการสทิสี (ถี)

[อาการ + สทิส + อี]

(ปัญญา)ที่เหมือนกับกิริยาอาการ,

ที่เหมือนรูปร่างหน้าตา.

เย ชนา อวิทฺทสู มม รูเปน อปสาทิเกน นิหีเนน **อาการสทิสี** ปญฺญาติ ธมฺมสรีเรน จ มํ นิหีนํ ปามึสุ โอรโก อยนฺติ หีเพนฺตา ปริจฺฉินฺทนวเสน มญฺญึสูติ อตฺโถ.
(เถร.อฏฺ.๒/๑๓๑)

คำว่า ชนพาลเหล่าใด สำคัญเราว่า เป็นคนเลวทรามด้วยรูปของเราอันไม่น่าเลื่อมใส เลวทรามและด้วยธรรมสรีระว่าปัญญาที่**เหมือนรูปร่างหน้าตา** ความว่า ดูถูกดูหมิ่นด้วยอำนาจกำหนดว่าคนนี้ต่ำต้อยด้อยค่า.

อาการสมูห (ปุ)

[อาการ + สมูห]

หมู่อาการมีความไม่เที่ยงเป็นต้น,

หมู่อาการ, หมู่สภาวธรรม.

สพฺพสฺเสว อนิจฺจลกฺขณาทิโน **อาการสมูห**สงฺขาตสฺส กายสฺส อนุปสฺสนโตปิ กาเย กายานุปสฺสีติ เอวมฺปิ อตฺโถ ทฏฺฐพฺโพ.
(ที.อฏฺ.๒/๓๔๘)

พึงทราบความหมายแม้อย่างนี้ว่า ที่ชื่อว่าเห็นกายในกายแม้เพราะการเห็นกายคือ**หมู่อาการ**มีลักขณะไม่เที่ยงเป็นต้นทั้งหมดโดยไม่เหลือ.

อาการสลฺลกฺขณกุสล (ติ)

[อาการ + สลฺลกฺขณ + กุสล]

ผู้ฉลาดในการกำหนดรู้กิริยาอาการ,

ผู้เชี่ยวชาญกำหนดรู้กิริยาอาการ.

ยสฺมา ปน อปฺปฏิกฺขิปิตฺวา อพฺภนฺตเร ขนฺตึ ธาเรสิ ตสฺมา เม มนสาว อธิวาเสสีติ เอวํ **อาการสลฺลกฺขณกุสลตาย** ภควโต อธิวาสนํ วิทิตฺวา อตฺตโน นิสินฺนาสนโต วุฏฺฐาย จตูสุ ทิสาสุ ภควนฺตํ สกฺกจฺจํ วนฺทิตฺวา ติกฺขตฺตุํ ปทกฺขิณํ กตฺวา... ปกฺกามิ. (วิ.อฏฺ.๑/๑๔๒)

พราหมณ์เวรัญชะรู้การทรงรับนิมนต์ของพระผู้มีพระภาค **เพราะทรงฉลาดในการกำหนดรู้กิริยาอาการ**อย่างนี้ว่า เพราะทรงไม่ปฏิเสธทรงไว้ซึ่งความยินดีในภายในดังนั้นจึงทรงรับนิมนต์เราด้วยพระหฤทัยแน่นอน ลุกขึ้นจากอาสนะที่ตนนั่งไหว้พระผู้มีพระภาคด้วยความเคารพในทิศทั้ง ๔ กระทำทักษิณ ๓ ครั้ง... แล้วเดินจากไป.

อาการาคม (ปุ)

[อาการ + อาคม]

การลงอาอักษรใหม่, การลงอาอาคม.

“คทตฺโถติ เอเตน ตถํ คทติ ภาสตีติ ตถาคโต

ท-การสฺส ต-การํ นิรุตฺตินเยน จ **อาการาคมํ** กตฺวา ธาตุสทฺทานุคเตน วา อากาเรนาติ นิพฺพจนํ ทสฺเสติ.
(ที.สี.อภินวฏี.๑/๓๑๕)

พระอรรถกถาจารย์ แสดงวิเคราะห์ว่า ที่ชื่อว่า ตถาคต (พระพุทธเจ้า) เพราะอรรถว่าทรงกล่าว คือ ตรัสพระดำรัสจริง สำเร็จรูปโดยแปลง ท อักษร เป็น ต อักษร และ**ลงอาอาคม** ด้วยนิรุตตินัย อีกนัยหนึ่ง อา อักษรอันคล้อยตามศัพท์ของคทธาตุ ด้วยคำนี้ว่า มีอรรถว่า ตรัส.

อาการานุวิธานฏฺจ (ปุ)

[อาการ + อนุวิธาน + อตฺถ]

อรรถว่ากระทำตามสมควรแก่อาการ, สภาพคือการกระทำตามสมควรแก่อาการ.

สมฺปยุตฺตธมฺมานํ อตฺตโน **อาการานุวิธานฏฺเฐน** มูลา. (สุตฺตนิ.อฏฺ.๑/๒๑)

อนุสัยชื่อว่ามูลเหตุ **เพราะอรรถว่ากระทำตามสมควรแก่อาการ**ของตนแห่งธรรมที่ประกอบกับตนทั้งหลาย.

อาการาภิหิต (ติ)

[อาการ + อภิหิต]

อันถูกกล่าวไว้ในอาการ,

อันถูกกล่าวไว้ในการจำแนกประโยค.

นิรุตฺตีติ อาการาภิหิตํ นิพฺพวจนํ นิรุตฺติ.
(เนตฺติ.อฏฺ.๓๒)

คำว่า **นิรุตฺติ** ได้แก่ วิเคราะห์**อันถูกล่าวไว้ในการจำแนกประโยค** ชื่อว่า นิรุตติ.

อากาเรสุ วากฺยวิภาเคสุ อภิหิตํ กถิตํ นิพฺพจนํ **อาการาภิหิตํ** นิพฺพจนํ.
(เนตฺติ.ฏี.๑๓๕)

วิเคราะห์ที่ถูกกล่าวคือแสดงไว้ในการจำแนกอาการ คือ จำแนกประโยคทั้งหลายชื่อว่า วิเคราะห์ที่**ถูกกล่าวไว้ในการจำแนกประโยค** (นิรุตติ).

อาการาร (ติ)

[อาการ + อร]

มีชี่กำคืออาการ, มีซี่กำอันเป็นซี่ ๆ.

เหตุผลเหตุปุพฺพก-
ติสนฺธิจตุเภทสงฺคหญฺเจตํ
วีสติ**อาการารํ**
ติวฏฺฏมนวฏฺฐิตํ ภมติ.
(อภิ.อฏฺ.๒/๒๑๔/๑๘๒)

วัฏฏะ ๓ มีการเชื่อมต่อ ๓ คือ เชื่อมต่อเหตุกับผล, ผลกับเหตุ, เหตุกับผล มีการย่อ ๔ **มีซี่กำคืออาการ** ๒๐ ซี่ หมุนไปไม่หยุด.

เอเตหิ ปน วีสติยา อาการสงฺขาเตหิ อเรหิ **วีสติอาการารนฺ**ติ เวทิตพฺพํ.
(วิสุทฺธิ.๒/๒๑๔)

ก็บัณฑิตพึงทราบว่า [วัฏฏะ ๓ คือ กิเลส กรรมและวิบาก] **มีซี่กำคืออาการ** ๒๐ ซี่

เพราะประกอบด้วยซี่กำคืออาการ ๒๐ ซี่เหล่านั้น.

อากาส๑ (ปุ,น)

[(๑) อกาส (= น + กส + ณ. น + กาสุ + อ) + ณ. (๒) อา + กาสุ + อ]

(๑) ท้องฟ้า, อากาศ.

อากาโสติ นภํ. ตญฺหิ น กสฺสตีติ อากาโส. (นีติ.ธา.๑๗๓)

คำว่า **อากาโส** ได้แก่ ท้องฟ้า จริงอยู่ ท้องฟ้านั้นไม่สามารถขีดเขียนได้ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า อากาศ.

ภุสํ กาสนฺเต ทิปฺปนฺเต ปทตฺถา เอเตนาติ อากาโส น กสฺสติ น วิเลขียตีติ วา **อากาโส**. (ธาน.ฎี.๔๕-๖)

ที่ชื่อว่า **อากาศ** เพราะอรรถว่าเป็นเหตุให้อรรถของบทรุ่งเรืองคือปรากฏอย่างยิ่ง อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า อากาศ เพราะไม่ถูกขีดคือเขียน (ไม่สามารถไถได้).

วิคฺคหาภาวโต น กสฺสติ กสิตุํ ฉินฺทิตุํ น สกฺกา น วา กาสติ ทิพฺพตีติ อกาสํ อกาสเมว **อากาสํ**. (วิสุทฺธิ.ฎี.๒/๘๘)

ธรรมชาติที่ไม่ถูกขีดเขียน คือ ไม่สามารถขีดเขียน ตัดทำลายได้ เพราะไม่มีตัวตน อีกนัยหนึ่ง ไม่รุ่งเรือง คือไม่ปรากฏชัด เพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่าอกาสะ อกาสะนั้นเอง ชื่อว่า**อากาศ** (ท้องฟ้าที่ขีดเขียนไม่ได้)

น กสฺสตีติ อกาโส อกาโส เอว **อากาโส**. (วิภาวนี.ฎี.๑๙๙)

ที่ชื่อว่าอกาสะ เพราะไม่ถูกขีดเขียน อกาสะนั้นเอง ชื่อว่า **อากาศ** (ท้องฟ้า).

สกตฺเถ ณ-กาโรติ อาห อกาโสเยว **อากาโส**ติ. (มณิมญฺชูสา.๒/๑๓๗)

พระฎีกาจารย์กล่าวว่า “อกาสะนั้นเอง ชื่อว่า**อากาศ**” เพื่อประสงค์จะแสดงให้รู้ว่า ณ อักษร ลงในอรรถสกัตถะ คือ อรรถของบทเดิมของตนเอง]

อากาโส นิตฺถิยํ นภํ. (ธาน.๔๕)

อากาศ คือท้องฟ้าเป็นปุงค์ลิงค์และเป็นนปุงสกลิงค์.

น กสฺสติ น นิกสฺสติ กสิตุํ วา ฉินฺทิตุํ วา ภินฺทิตุํ วา น สกฺกาติ **อากาโส**. (อภิ.อฏฺ.๑/๓๖๒)

ที่ชื่อว่า**อากาศ** เพราะอรรถว่าไม่ถูกขีดเขียน คือ ไม่สามารถขีด, ตัด ผ่า ทำลายได้.

อปฺปฏิฆฏฺฏนฏฺเฐน น กสฺสตีติ **อากาโส**. (อภิ.๒/๖๗)

ที่ชื่อว่า **อากาศ** เพราะอรรถว่าไม่ถูกขีดเขียน เหตุไม่ถูกกระทบ.

ดู อากาสคต และ อากาสธาตุด้วย.

(๒) ตัณหา, ความอยากได้.

ปุราณํ นาภินนฺเทยฺย
นเว ขนฺตึ น กุพฺพเย
หิยฺยมาเน น โสเจยฺย

อากาสํ น สิโต สิยา. (สุตฺตนิ.๔๒๕)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

นรชนไม่พึงยินดีสังขารเก่า ไม่พึงทำความพอใจสังขารใหม่ เมื่อสังขารเสื่อมไปก็ไม่พึงเศร้าโศก ไม่พึงยึดติดอาศัย**ตัณหา**.

อากาสํ น สิโต สิยาติ อากาสํ วุจฺจติ ตณฺหา. (มหานิ.๓๓๘)

ตัณหา เรียกว่า อากาสะ ในคำว่า ไม่พึง ยึดติดอาศัย**ตัณหา**.

ตณฺหา หิ รูปาทีนํ อากาสโต (อากสฺสนโต) **อากาโส**ติ วุจฺจติ. (สุตฺตนิ.อฏฺ.๒/๒๘๓)

จริงอยู่ ตัณหา เรียกว่า **ความอยากได้ (ตัณหา)** เพราะเป็นเหตุยึดติดรูปเป็นต้น.

อากาส[๒] (น)

[อากาส + กีฬน, ลบบทหลัง]

การเล่นพนัน(โดยโยนลูกพนันไป)ในอากาศ, การเล่นพนันในอากาศดุจเล่นหมากรุก, การเล่นหมากเก็บ.

ยถา วา ปเนเก โภนฺโต สมณพฺราหฺมณา สทฺธาเทยฺยานิ โภชนานิ ภุญฺชิตฺวา เต เอวรูปํ ชูตปฺปมาทฏฺฐานานุโยคํ อนุยุตฺตา วิหรนฺติ เสยฺยถิทํ อฏฺฐปทํ ทสปทํ **อากาสํ** ปริหารปถํ สนฺติกํ ขลิกํ ฆฏิกํ สลากหตฺถํ อกฺขํ ปงฺคจีรํ วงฺกกํ โมกฺขจิกํ จิงฺคุลิกํ ปตฺตาฬฺหกํ รถกํ ธนุกํ อกฺขริกํ มเนสิกํ ยถาวชฺชํ อิติ เอวรูปา ชูตปฺปมาทฏฺฐานานุโยคา ปฏิวิรโต สมโณ โคตโมติ. (ที.๑/๖/๖๒)

พระสมณโคดมทรงเว้นจากการขวนขวายในการเล่นการพนันอันเป็นเหตุแห่งความประมาทเช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวก ฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังขวนขวายในการเล่นการพนันอันเป็นเหตุแห่งความประมาทอย่างนี้ คือ เล่นหมากรุกแถวละ ๘ ตา หรือ ๑๐ ตา เล่น**หมากเก็บ** เล่นดวด เล่นหมากไหว เล่นโยนบ่วง เล่นไม้หึ่ง เล่นกำทาย เล่นสกา เล่นเป่าใบไม้ เล่นไถเล็ก ๆ เล่นหกคะเมน เล่นกังหัน เล่นตวงทราย เล่นรถเล็ก ๆ เล่นธนูเล็ก ๆ เล่นเขียนทาย เล่นทายใจ เล่นล้อเลียน คนพิการ.

อากาสนฺติ อฏฺฐปททสปเทสุ วิย อากาเสเยว กีฬนํ. (ที.อฏฺ.๑/๘๒)

คำว่า **การเล่นหมากเก็บ (อากาสํ)** ได้แก่ การเล่นพนันในอากาศนั่นเอง เหมือนเล่นหมากรุกอันมีแถวละ ๘ ตา หรือ ๑๐ ตา.

อากาเสเยว กีฬนนฺติ อากาเสเยว ชูตสฺส กีฬนํ. (ที.สี.อภินวฏี.๑/๓๖๑)

คำว่า **อากาเสเยว กีฬนํ** ได้แก่ การเล่นการพนันในอากาศนั่นเอง.

อากาสกถา (ถี)

[อาการ + กถา]

คำพูดที่กล่าวเกี่ยวกับท้องฟ้า, เรื่องเกี่ยว

กับอากาศ, อภิธัมมปิฎก กถาวัตถุบาฬี วรรค ๖ เรื่อง ๖. (อภิ.ก.๒๓๖)

อิทานิ **อากาสกถา** นาม โหติ. (อภิ.อฏ.๓/๑๙๔)

บัดนี้ ชื่อว่า เป็น**เรื่องเกี่ยวกับอากาศ**.

อากาสกรณ (น)

[อากาส + กรณ]

การกระทำช่องว่าง, การทำให้เป็นอากาศ.

ภาวิตเมว ฌานํ **อากาสกรณสฺส** (อากาสกสิณสฺส สี.) ปจฺจโย โหติ. (ปฏิสํ อฏ.๒/๒๗๒)

ฌานที่ตนให้เจริญแล้วเท่านั้น เป็นเหตุแห่ง**การกระทำให้เป็นอากาศ** (ช่องว่าง).

อากาสกสิณ (น)

[อากาส + กสิณ]

อากาสกสิณ, กสิณอากาศ,

อากาสกสิณ ๔ อย่าง คือ

(๑) ปริจเฉทากาส คือ ช่องว่าง เช่น รูฝาพนังที่กำหนดไว้และช่องหน้าต่างเป็นต้น.

(๒) (รูป) ฌานที่กระทำปริจเฉทากาส เช่น รูฝาพนังเป็นต้นเป็นอารมณ์.

(๓) กสิณุคฆาฏิมากาส คือ ท้องฟ้าที่เกิดเพราะการไม่ใส่ใจไม่พิจาณาละปฐวีกสิณเป็นต้น.

(๔) อากาสานัญจายตนฌานที่รับอารมณ์ คือ กสิณุคฆาฏิมากาส (อากาศที่ได้จากการเพิกกสิณ) ๔ อย่างนี้ เรียกว่า อากาสกสิณตามสมควร.

อากาสกสิณํ อภิญฺเญยฺยํ. (ปฏิสํ.๘)

ควรรู้แจ้ง**อากาสกสิณ**.

อากาสกสิณนฺติ ปริจฺเฉทากาโส ตทารมฺมณญฺจ ฌานํ กสิณุคฺฆาฏิมากาโส ตทารมฺมณญฺจ อากาสานญฺจายตนํ. (ปฏิสํ.อฏ.๑/๗)

อากาศคือช่องว่าง ก็ดี ฌานที่มีอารมณ์ คืออากาศคือช่องว่างนั้น ก็ดี อากาศที่ได้จากการไม่ใส่ใจกสิณ ก็ดี อากาสานัญจายตนฌานที่มีอารมณ์คืออากาศที่ได้จากการไม่ใส่ใจกสิณนั้น ก็ดี เรียกว่า **อากาสกสิณ**.

อากาสกสิณเมโก สญฺชานาติ อุทฺธํ อโธ ติริยํ อทฺวยํ อปฺปมาณํ. (ที.๓/๒๒๓)

ภิกษุรูปหนึ่งจำ**อากาสกสิณ** (กสิณคืออากาศ) ได้ทั้งเบื้องบน ทั้งเบื้องต่ำไม่มีสองไม่มีประมาณ.

อากาสกสิณํ ภาเวติ. (อํ.๑/๔๓)

ภิกษุเจริญ**อากาสกสิณ**.

ทส กสิณายตนานิ ปถวีกสิณํ อาโปกสิณํ เตโชกสิณํ วาโยกสิณํ นีลกสิณํ ปีตกสิณํ โลหิตกสิณํ โอทาตกสิณํ **อากาสกสิณํ** วิญฺญาณกสิณํ. (เนตฺติ.๗๕)

กสิณายตนะ ๑๐ คือ กสิณดิน กสิณน้ำ กสิณไฟ กสิณลม กสิณสีเขียว กสิณ-

สีเหลือง กสิณสีแดง กสิณสีขาว **กสิณ-อากาศ** และกสิณวิญญาณ.

อากาสกสิณนฺติ กสิณุคฺฆาฏิมากาเส ปวตฺตปฐมารูปฺปชฺฌานํ. (เนตฺติ.อฏฺ.๑๕๓)

คำว่า **กสิณอากาศ (อากาสกสิณํ)** ได้แก่ อรูปปฌานที่ ๑ ที่เกิดจากอากาศที่เพิกกสิณ.

อากาสกสิณสมาปชฺชน (น)

[อาการกสิณ + สมาปชฺชน]

การเข้าอากาสกสิณ,

การบรรลุอากาสกสิณ.

เอตนฺติ เอตํ ติโรกุฏฺฏาทิคมนปาฏิหาริย-กรเณ อากาสกสิณสมาปชฺชนํ. (วิสุทฺธิ.ฎี.๒/๒๖)

คำว่า **เอตํ** ได้แก่ **การเข้าอากาสกสิณ** ในการกระทำปาฏิหาริย์คือการสามารถเดินทะลุไปภายนอก ฝาพนังได้เป็นต้นนั้น.

อากาสกสิณสมาปตฺติ (ถี)

[อากาสกสิณ + สมาปตฺติ]

จตุตถฌานสมาบัติที่ตนให้เกิดขึ้นใน**อากาสกสิณ** (คือ ปริจฺเฉทากาส ได้แก่ อากาศคือช่องว่าง).

ติโรกุฏฺฏํ ติโรปาการํ ติโรปพฺพตํ อสชฺชมาโน คจฺฉติ เสยฺยถาปิ อากาเสติ ปกติยา **อากาสกสิณ**สมาปตฺติยา ลาภี โหติ. (ปฏิสํ.๓๘๖)

คำว่า ภิกษุ สามารถเดินผ่านทะลุนอกฝาผนัง นอกกำแพง นอกภูเขาไปได้โดยไม่ติดขัด เหมือนไปบนอากาศ ความว่า ภิกษุเป็นผู้มีปกติได้จตุตถฌาน สมาบัติที่ตนให้เกิดขึ้นใน**อากาสกสิณ**เป็นปกติ.

อากาสกสิณสมาปตฺติยาติ ปริจฺเฉทา-**กาสกสิเณ** อุปฺปาทิตาย จตุตฺถฌาน-สมาปตฺติยา. (ปฏิสํ.๒/๓๓๙)

คำว่า **อากาสกสิณสมาบัติ (อากาสกสิณ-สมาปตฺติยา)** ได้แก่ จตุตถฌานสมาบัติที่ตนให้เกิดขึ้นใน**อากาสกสิณ** คือ ช่องว่าง.

อากาสค (ติ)

[อากาส + คมุ + กฺวิ]

(ลางร้าย) เกิดในท้องฟ้า, มีอยู่ในอากาศ.

> เอวํปการํ อสิวํ อนิฏฺฐํ
> **อากาสคํ** ภูมิคตญฺจ โฆรํ
> อเนกรูปํ กิร ทุนฺนิมิตฺตํ
> อโหสิ มาราคมเน สมนฺตา.
> (พุทฺธวํ.อฏฺ.๓๓๙)

ทราบว่าลางร้ายอันน่ากลัวมีประการดังกล่าว ไม่น่าเจริญใจ ไม่น่าปรารถนาทั้งที่**มีอยู่ในอากาศ**และที่อยู่ภาคพื้นดินเป็นอันมาก ก็มีโดยรอบในขณะที่มารมา.

อากาสคงฺคา (ถี)

[อากาส + คงฺคา, อากาเส สนฺทมานา อากาสคงฺคา. (ธาน.ฎี.๒๗)]

น้ำตก, สายน้ำอันไหลไปในท้องฟ้า, แม่น้ำบนท้องฟ้า, แม่น้ำเทพ.

อญฺญาย ปาพิมุตฺตกาย ธมฺมิกถาย เจว อาวสถานุโมทนาย จ **อากาสคงฺคํ** โอตาเรนฺโต วิย โยชนปฺปมาณํ มหามฐุปิเพตฺวา มฐุปานํ ปาเยนฺโต วิย พหุเทวรตฺตึ สนฺทสฺเสตฺวา สมฺปหํเสตฺวา อุยฺโยเชสิ. (ที.อฏฺ.๒/๑๒๙)

พระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้อุบาสกอุบาสิกาชาวปาฏลิคามเห็นชัด ประโยชน์ปัจจุบันและอนาคตให้สดชื่นร่าเริง ด้วยธรรมมีกถาและด้วยการอนุโทนาโรงธรรมอันพ้นจากบาลีอื่นนอกจากอาทีวนกถาและสีลกถาเหมือนทรงให้ลงสู่**แม่น้ำเทพ**และดุจทรงบีบรวงผึ้งใหญ่ประมาณ ๑ โยชน์แล้วให้ดื่มน้ำผึ้ง เกือบตลอดคืนแล้วทรงส่งกลับ.

อากาสคงฺคาคติโสภา (ถี)

[อากาสคงฺคา + คติ + โสภา]

ความสวยงามแห่งการไหลไปของแม่น้ำเทพ.

เยหิ ตาลกฺขนฺธปฺปมาณา ปุณฺณจนฺทกิรณกลาปสสฺสิรีกา ตรุณรวิสมานรตฺตกมฺพลเคณฺฑุกปริยนฺตา **อากาสคงฺคาคติโสภํ** อวหสมานา วิย ทฺเว มุตฺตกลาปา โอลมฺพนฺติ. (ที.อฏฺ.๒/๒๑๐)

[จักรแก้ว ล้อมด้วยกงซึ่งงามพร้อมด้วย คันแก้วประพาฬ ๑๐๐ คัน อันทรงบริวาร ฉัตรขาว ๑๐๐ ฉัตร มีแถวพวงดอกไม้ ๒๐๐ พวง ที่ ห้อยย้อยลงมา อย่างนี้ คือ ในเบื้องบนแห่งคันแก้วประพาฬนั้น มีฉัตรขาว, ใน ๒ ข้าง มีแถวพวงดอกไม้ ๒ แถว ห้อยย้อยลงมา มีมุขดุจราชสีห์ ๒ หน้ามุข ภายในดุมและซี่กำแม้ทั้งสอง] มีพวงแก้วมุกดาประมาณเท่าลำตาล ๒ พวงอันสวยงามเหมือนประกายแสงพระจันทร์เพ็ญดาดาษด้วยผ้ากัมพลสีแดงประดุจดวงพระอาทิตย์อ่อนๆ ประดุจจะเยาะเย้ย**ความสวยงามแห่งการไหลไปของแม่น้ำเทพ**.

อากาสคต (น)

[อากาส + คต]

(๑) ท้องฟ้า, อากาศ, สถานที่อันรู้ว่าท้องฟ้า, สถานที่อันถึงความเป็นท้องฟ้า.

กตมํ ตํ รูปํ อากาสธาตุ? โย อากาโส **อากาสคตํ** อฆํ อฆคตํ วิวโร วิวรคตํ อสมฺผุฏฺฐํ จตูหิ มหาภูเตหิ อิทํ ตํ รูปํ อากาสธาตุ. (อภิ.ธ.๑๖๙)

รูปที่เป็นอากาสธาตุ นั้นเป็นไฉน ? อากาศสถานที่**อันถึงความเป็นท้องฟ้า** ความว่างเปล่า ธรรมชาติที่นับว่าความว่างเปล่าช่องว่างธรรมชาติที่นับว่าช่องว่างซึ่ง

มหาภูตรูป๔ไม่ถูกต้อง รูปนี้ ชื่อว่าเป็นอากาสธาตุ.

อากาโสเอว **อากาสคตํ** เขพคตาทิ วิย อากาโสติ วา คตนฺติ **อากาสคตํ**. (อภิ.อฏฺ.๑/๓๖๒)

อากาศนั่นเอง ชื่อว่า**ท้องฟ้า**เหมือนคำว่าเขพคต (น้ำลาย)เป็นต้น อีกนัยหนึ่งที่อันบุคคลรู้ว่าท้องฟ้า เพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่า**สถานที่รู้ว่าท้องฟ้า**.

(๒) (ติ) (ก) อันเกิด-อันแผ่ไปในอากาศ.

อาทิจฺโจ นภํ อพฺภุสฺสกฺกมาโน สพฺพํ **อากาสคตํ** ตมคตํ อภิวิหจฺจ ภาสเต จ ตปเต จ วิโรจเต จ. (ม.๑/๓๙๑)

ดวงอาทิตย์ลอยอยู่บนท้องฟ้ากำจัดความมืด**อันแผ่ไปในอากาศ** ทั้งสิ้น ย่อมส่องแสงสว่างเจิดจ้า.

อากาสคตํ ตมคตนฺติ อากาสคตํ ตมํ. (ม.อฏฺ.๒/๒๗๖)

คำว่า **ความมืดอันแผ่ไปในอากาศ (อากาสคตํ ตมคตํ)**ได้แก่ ความมืดอันแผ่ไปในอากาศ.

สพฺพํ อากาสคตนฺติ สกลํ อากาเส ปวตฺตํ ปตฺถฏํ. (จูฬานิ.อฏฺ.๔๑)

คำว่า **อันแผ่ไปในอากาศทั้งปวง (สพฺพํ อากาสคตํ)** ได้แก่ (ความมืด) อันเป็นไปคือ แผ่ไปในอากาศทั้งสิ้น.

(ข) อันอยู่ในอากาศ, เข้าสู่ท้องฟ้า.

อากาสฏฺฐํ นาม ภณฺฑํ **อากาสคตํ** โหติ. (วิ.๑/๕๙)

ทรัพย์สินอันตั้งอยู่ในท้องฟ้า ชื่อว่า ทรัพย์**อันอยู่ในอากาศ**.

(ค) ที่ไปในอากาศ.

ดู บทถัดไป.

อากาสคตสกุณ (ปุ)

[อากาสคต + สกุณ]

นกที่บินไปในอากาศ, นกที่อยู่บนท้องฟ้า.

มหาสตฺโต สพฺเพสํ อรญฺเญ มิคานํ **อากาสคตสกุณานํ** ชลจรมจฺฉานญฺจ อภยํ ทาเปตฺวา ราชานํ ปญฺจสุ สีเลสุ ปติฏฺฐาเปตฺวา "มหาราช รญฺญา นาม อคติคมนํ ปหาย ทส ราชธมฺเม อโกเปนฺเตน ธมฺเมน สเมน รชฺชํ กาเรตุํ วฏฺฏตีติ. (ชา.อฏฺ.๓/๒๕๘)

พระโพธิสัตว์ให้พระราชทานแล้วซึ่งอภัยทานแก่เนื้อในป่า **นกที่อยู่บนท้องฟ้า** และปลาที่แวกว่ายในน้ำทั้งหมดให้พระราชาดำรงอยู่ในศีล ๕ กล่าวว่า มหาราช ชื่อว่า พระราชา ทรงควรละอคติ ไม่ทรงทำทศพิธราชธรรม ๑๐ ให้เสียไป ควรทรงครองราชย์โดยธรรมโดยเสม่ำเสมอ.

อากาสคมน (น)

[อากาส + คมน]

การไปโดยทางอากาศ, การไปทางท้องฟ้า.

หตฺถาจริยํ เอวมโวจ ‘อสิกฺขิโต เต อาจริย หตฺถินาโค ตสฺส **อากาสคมนํ** นาม การณํ กโรหี’ติ. (มิลนฺท.๑๙๘)

พระราชารับสั่งกะอาจารย์ช้างอย่างนี้ว่า นี่แน่ะ อาจารย์ ช้างที่ท่านไม่ได้ฝึกสอนไว้ จงบอกเราถึงเหตุที่ทำให้ช้างตัวนั้น**ไปโดยทางอากาศ**ได้เถิด.

เอวํ ปุพฺเพ ปวตฺตํ **อากาสคมนํ** สนฺธาเยว-มาห. (อํ.อฏฺ.๒/๑๕๑)

พระอานนท์กล่าวหมายถึง**การไปโดยทางอากาศ**เท่านั้นอันเป็นไปในก่อนอย่างนี้.

อากาสคมนนินฺนจิตฺต (ติ)

[อากาสคมน + นินฺน + จิตฺต]

มีจิตน้อมไปในการไปสู่อากาศ, มีใจน้อมไปทางท้องฟ้า.

ราชา ตํ อนิสีทาเปตฺวาว สตฺตรตนมยาย นิสฺเสณิยา อารุยฺห **อากาสคมนนินฺน-จิตฺโต** โหติ. (ที.อฏฺ.๒/๒๑๗)

พระราชาไม่ให้ช้างแก้วนั้นหมอบลงทรงขึ้นด้วยบันไดที่ทำด้วยรตนะ ๗ ประการเป็น **ผู้มีพระหฤทัยน้อมไปในการไปสู่อากาศ**.

อากาสคามี (ติ)

[อากาส + คมุ + ณี]

ที่โคจรไปใน-บนอากาศ-ท้องฟ้า.

ยถา ราชคหียานํ ปพฺพตานํ วิปุโล เสฏฺโฐ หิมวนฺตปพฺพตานํ เกลาโส **อากาสคามีนํ** อาทิจฺโจ อุทกนิธานานํ สมุทฺโท นกฺขตฺตานํ จนฺโท เอวํ สเทวกสฺส โลกสฺส พุทฺโธ เสฏฺโฐติ. (อํ.อฏฺ.๑/๑๑๘)

ภูเขาวิบุลประเสริฐกว่าภูเขาในเมืองราชคฤห์ทั้งหลาย ภูเขาไกลาสประเสริฐกว่าภูเขาในป่าหิมพานทั้งหลาย ดวงอาทิตย์ประเสริฐกว่าดวงจันทราและหมู่ดาว**ที่โคจรไปในอากาศ**ทั้งหลาย มหาสมุทรประเสริฐกว่าผู้ทรงน้ำไว้(แม่น้ำ)ทั้งหลาย ดวงจันทราประเสริฐกว่าดวงดาวทั้งหลาย ฉันใด พระพุทธเจ้าประเสริฐกว่าชาวโลกพร้อมทั้งเทวดาและพรหม ฉันนั้น.

อากาสโคตฺต (ติ)

[อากาส + โคตฺต]

ผู้มีชื่อว่าอากาสโคตร,

ผู้เกิดในอากาสโคตร-ตระกูล.

อากาสโคตฺโต เวชฺโช สตฺถกมฺมํ กโรติ. (วิ.๓/๓๐๙)

นายแพทย์**ผู้เกิดในอากาสโคตร**กำลังทำการผ่าตัดด้วยศัสตรา.

อากาสงฺคณ (น)

[อากาส + องฺคณ]

พื้นท้องฟ้า, ท้องฟ้า, ลานที่เปิดโล่ง.

อากาเสนาคนฺตฺวา อสีติพฺราหฺมณสหสฺสานํ

ภุญฺชนฏฺฐาเน **อากาสงฺคเณ** โอตริ. (ม.อฏฺ.๒/๕๕)

[พระโพธิสัตว์ทราบเรื่องความประมาทนั้นของมัณฑพยกุมารนั้นแล้วคิดว่า กุมารเป็นผู้เลี้ยงแต่พราหมณ์เท่านั้น ไม่รู้ที่ทำให้ทานที่ให้แล้วมีผลมาก เราจะไปฝึกแนะนำสั่งสอนกุมารนั้น แล้วห่มผ้าถือภาชนะภิกษา รู้ว่าซุ้มประตูทั้งหลายคับแคบ ไม่สามารถเข้าไปทางประตูได้จึง]ไปทางอากาศแล้วลง**ที่ลานที่เปิดโล่ง**ในที่ที่บริโภคของพราหมณ์ ๘๐,๐๐๐ คน.

อากาสงฺคเณติ วิวฏงฺคเณ. (ม.ฎี.๓/๓๓)

คำว่า **ที่ลานที่เปิดโล่ง (อากาสงฺคเณ)** ได้แก่ ที่ลานที่เปิดโล่งแจ้ง.

อากาสงฺคณวนฺตุ (ติ)

[อากาสงฺคณ + วนฺตุ]

มีพื้นที่ว่าง, มีพื้นโล่ง, มีลานโล่ง.

มชฺเฌ อุทกปตนตฺถาย **อากาสงฺคณวนฺตํ** เสนาสนํ สนฺธาย วุตฺตํ. (วิมติ.๒/๖)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวหมายถึงเสนาสนะ**มีพื้นที่ว่าง**เพื่อประโยชน์แก่น้ำตกในท่ามกลาง.

อากาสงฺคณาภิมุข (ติ)

[อากาสงฺคณ + อภิมุข]

มีหน้ามุ่งต่อพื้นโล่ง, ตรงกับลานโล่ง, อันอยู่ตรงข้ามกับลานโล่ง.

โส “อยํ ทานิ ราชธีตาย วุตฺตทิวโสติ วารณํ อภิรุหิตฺวา มุทุหตฺถกํ จูฬุปฏฺฐากํ หตฺถิปิฏฺเฐ นิสีทาเปตฺวา คนฺตฺวา ราชนิเวสนสฺส **อากาสงฺคณาภิมุเข** ฐาเน หตฺถึ มหาภิตฺติยํ อลฺลียาเปตฺวา วาตปานสมีเป เตเมนฺโต อฏฺฐาสิ. (ชา.อฏฺ.๒/๒๙๔)

พระกุมารนั้นทรงกำหนดว่า วันนี้ เป็นวันที่พระราชธิดากำหนดไว้ จึงเสด็จขึ้นช้างให้คนใช้มืออ่อนนั้นนั่งบนหลังช้างเสด็จไปประทับ ณ **ที่ตรงกับลานโล่ง**ของพระราชนิเวศน์ให้ช้างแอบติดกับฝาผนังใหญ่ ได้ประทับยืนเปียกชุ่มอยู่ ณ ที่ใกล้พระแกล.

อากาสงฺคม (ติ)

[อากาส + คมุ + อ]

(ดวงอาทิตย์และดวงจันทร์)ที่โคจรไปบนอากาศ-ท้องฟ้า.

อนฺตลิกฺขคาติ อากาสงฺคมา. (อํ.๒/๒๐๐)

คำว่า **ผู้ไปในอากาศ (อนฺตลิกฺขคา)**ได้แก่ ดวงอาทิตย์และดวงจันทรา**ที่โคจรไปบนอากาศ**.

อากาสจร (ติ)

[อากาส + จร + อ]

(เทพ) ผู้เที่ยวไปใน-บนอากาศ-ท้องฟ้า.

วิหงฺคโมติ **อากาสจโร** คนฺธพฺพกายิก-

เทโว. (อํ.อฏฺ.๒/๒๙๙)

คำว่า **ผู้เที่ยวไปในอากาศ (วิหงฺคโม)** ได้แก่ เทพผู้อยู่ในหมู่คันธัพพเทพ**ผู้เที่ยวไปในอากาศ**.

อากาสจาริก (ติ)

[อากาส + จร + อิก]

ผู้เที่ยวไปบนอากาศ, ผู้อยู่ในอากาศ.

วลาหกกายิกาติ วลาหกนามเก เทวกาเย อุปฺปนฺนา **อากาสจาริก**เทวา. (สํ.อฏฺ.๒/๓๒๑)

คำว่า **ผู้เกิดในหมู่เทพวลาหก (วลาหกกายิกา)**ได้แก่ เทวดา**ผู้อยู่ในอากาศ**ผู้เกิดขึ้นในหมู่เทวดาที่ชื่อว่าวลาหกะ.

อากาสจารี (ติ)

[อากาส + จร + ณี. (ถี) อากาสจารินี]

ผู้ไปมาในท้องฟ้า, ผู้เที่ยวไปมาในท้องฟ้า, ผู้หากินในท้องฟ้า, ผู้อยู่ในท้องฟ้าเป็นปกติ.

โส กิร สรณสมฺปนฺโน สีลสมฺปนฺโน พหุสฺสุโต ปิฏกตฺตยธโร อนาคามี อภิญฺญาลาภี **อากาสจารี** อโหสิ. (สุตฺตนิ.อฏฺ.๒/๙๙)

ทราบว่า ธัมมิกะอุบาสกนั้นถึงพร้อมด้วยสรณะและศีลทรงพหุสุต ทรงปิฎก ๓ เป็นอนาคามี ได้อภิญญาเป็น**ผู้เที่ยวไปมาในอากาศ**.

เอกา **อากาสจารินี** กเรณุกา อภิมงฺคลสมฺมตํ สพฺพเสตหตฺถิโปตกํ อาเนตฺวา มงฺคลหตฺถิฏฺฐาเน ฐเปตฺวา ปกฺกามิ. (จริยา.อฏฺ.๘๒)

ช้างพังตัว**ที่เที่ยวไปมาในอากาศ** เชือก ๑ นำมาซึ่งลูกช้างเผือกที่สมมุติว่าเป็นมงคลตั้งไว้ในตำแหน่งช้างมงคลแล้วหลีกไป.

อากาสเจติย (น)

[อากาส + เจติย]

เจดีย์ที่สร้างไว้ในอากาศ, เจดีย์ที่สร้างไว้บนยอดเขา, อากาสเจดีย์.

ทีฆชยนฺตทมิโฬ นาม อตฺตโน ธมฺมตาย สริ. โส กิร ทมิโฬ สุมนคิริวิหาเร **อากาสเจติยํ** รตฺตปเฏน ปูเชสิ. (ม.อฏฺ.๔/๑๖๖)

ทมิฬชื่อทีฆชยันตะระลึกได้ตามธรรมดาของตน ได้ทราบว่าทมิฬนั้นได้บูชา**อากาสเจดีย์**ใกล้สุมนคีรีวิหาร (วัดเขามะลิ) ด้วยแผ่นผ้าแดง.

อากาสเจติยนฺติ คิริสิขเร (อพฺโภกาเส) วิวฏงฺคเณ กตเจติยํ. (ม.ฎี.๓/๓๖๔)

คำว่า **อากาสเจดีย์ (อากาสเจติยํ)**ได้แก่ เจดีย์ที่เขาสร้างไว้บนเนินลานโล่งบนยอดเขา.

อากาสเจติยงฺคณ (น)

[อากาสเจติย + องฺคณ]

ลานเจดีย์บนยอดเขา, ลานอากาสเจดีย์.

สา คนฺตุกามาปิ เตสํ วจนํ ปฏิพาหิตุํ อสกฺโกนฺตี ฆเร โอหียิตฺวา ฆรทฺวาเร ฐตฺวา จนฺทาโลเกน คิริกณฺฑเก **อากาสเจติยงฺคณํ** โอโลเกนฺตี เจติยสฺส ทีปปูชํ อทฺทส. (อภิ.อฏฺ.๑/๑๕๙)

นางกุลธิดานั้นแม้อยากจะไป แต่ไม่อาจขัดคำสั่งของมารดาได้จึงรออยู่ที่บ้าน ยืนอยู่ที่ประตูบ้านแลดู**ลานอากาสเจดีย์**ที่คิริกัณฑวิหารด้วยแสงจันทร์ได้เห็นการบูชาด้วยดวงประทีปแห่งพระเจดีย์.

อากาสจฺฉทน (ติ)

[อากาส + ฉทน]

มีหลังคาคืออากาศ, มีอากาศเป็นหลังคา.

อถ โข มหาราช อาเวสนํ สพฺพนฺตํ เตมาสํ **อากาสจฺฉทนํ** อฏฺฐาสิ. (ม.๒/๒๔๔)

มหาบพิตรครั้งนั้นแล เรือนของช่างหม้อชื่อฆฏิการะอาศัยอยู่หลังนั้น**มีหลังคาคืออากาศ**ตั้งอยู่ตลอด ๓ เดือน.

อากาสํ ฉทนมสฺสาติ **อากาสจฺฉทนํ**. (ม.อฏฺ.๓/๑๙๘)

ที่ชื่อว่า (เรือน) **มีหลังคาคืออากาศ** เพราะอรรถว่ามีอากาศเป็นหลังคา.

ฉทนฏฺฐาเน ยทากาสํ ตเทว ตสฺส เคหสฺส ฉทนนฺติ **อากาสจฺฉทนํ**. (ม.ฎี.๓/๑๓๙)

เมื่อใดอากาศมีอยู่ในฐานะเป็นหลังคา เมื่อนั้น อากาศนั้นนั่นเองก็เป็นหลังคาของเรือนนั้น เพราะเหตุนั้นแล เรือนนั้นจึงชื่อว่า เรือน**มีอากาศเป็นหลังคา**.

อากาสชฺฌาสย (ติ)

[อากาส + อชฺฌาสย]

มีความประสงค์อากาศ, อัธยาศัยในอากาศ, มีอัธยาศัยในช่องว่าง.

เอวเมว ฆานมฺปิ **อากาสชฺฌาสยํ** วาตูปนิสฺสยคนฺธโคจรํ. ตถา หิ คาโว นววุฏฺเฐเทเว ภูมึ ฆายิตฺวา ฆายิตฺวา อากาสาภิมุโข หุตฺวา วาตํ อากฑฺฒนฺติ. องฺคุลีหิ คนฺธปิณฺฑํ คเหตฺวาปิ จ อุปสิงฺฆนกาเล วาตํ อนากฑฺฒนฺโต เนว ตสฺส คนฺธํ ชานาติ. (สํ.อฏฺ.๓/๑๑๑)

[แม้ปักษีก็ย่อมไม่ยินดีที่ต้นไม้ หรือที่พื้นดิน ก็เมื่อใดมันบินไปสู่อากาศที่โล่ง เลยไป ๑ หรือ ๒ ชั่วเลฑฑุบาต (ชั่วก้อนดินตก) เมื่อนั้นมันก็ถึงความสงบนิ่ง ฉันใด] แม้ฆานประสาท(จมูก) ก็ฉันนั้นเหมือนกัน **มีความประสงค์อากาศ** มีที่อาศัยคือลมและมีที่โคจรคือกลิ่น จริงอย่างนั้นโคทั้งหลาย เมื่อฝนตกใหม่ๆ จะสูดดมแผ่นดินแล้วแหงนหน้าสู่อากาศสูดดมอีกอย่างหนึ่ง เมื่อมันยังไม่สูดดมในเวลาเอาเท้าตะกุยดินที่มีกลิ่นจะไม่รู้กลิ่นของก้อนดินนั้นเลย.

นาสจฺฉิทฺทสงฺขาตอากาสสนฺนิสฺสเย วตฺตนโต ฆานํ **อากาสชฺฌาสยํ** วุตฺตํ.

(สํ.ฎี.๒/๓๔๙)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า ฆานะ (จมูก) **มีความประสงค์อากาศ** เพราะเป็นไปในที่อาศัยคืออากาศอันเป็นช่องจมูก.

อากาสฏฺฐ (ติ)

[อากาส + ฐา + กฺวิ]

(ก) อยู่วิมานอากาศ, อยู่ในวิมานอากาศเป็นต้น.

(ค) ทรัพย์อันตั้งอยู่ในท้องฟ้า, ทรัพย์อันมีอยู่ในอากาศ.

(ฆ) ทายกผู้ถวายยืนอยู่บนท้องฟ้า, ภิกษุผู้รับยืนอยู่บนท้องฟ้า.

> **อากาสฏฺฐา** จ ภูมฏฺฐา
> ติณปนฺถนิวาสิโน
> กตญฺชลี นมสฺสนฺติ.
> (พุทฺธวํ.๓๐๒)

เทวดาผู้**อยู่วิมานอากาศ** เทวดาผู้ที่อยู่บนพื้นดิน เทวดาที่อยู่พื้นหญ้าและถนน ประนมมือไหว้อยู่.

อากาสฏฺฐาติ อากาเส วิมานาทีสุ ฐิตา. (พุทฺธวํ.อฏฺ.๕๘)

คำว่า **เทวดาผู้อยู่วิมานอากาศ (อากาสฏฺฐา)** ได้แก่ เทวดาผู้ดำรงอยู่ในที่มีวิมานเป็นต้นบนอากาศ.

(ข) ตั้งอยู่ในอากาศ.

> **อากาสฏฺฐา** จ ภูมฏฺฐา
> รตนา โชตนฺติ ตาวเท
> เตปชฺช รตนา โชตนฺติ
> ธุวํ พุทฺโธ ภวิสฺสสิ. (พุทฺธวํ.๓๑๓)

[เทวดาผู้สถิตอยู่ในหมื่นจักรวาลพากันเปล่งเสียงอย่างกึกก้องว่า] รัตนะทั้งหลาย**ที่ตั้งอยู่ในอากาศ** และที่อยู่บนพื้นดินสว่างไสวแล้วในขณะนั้น แม้ในวันนี้ รัตนะเหล่านั้น ก็สว่างไสวอยู่ ท่านจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน

อากาสฏฺฐา จ ภูมฏฺฐา จาติ อากาสคตา จ ภูมิคตา จ รตนานีติ มุตฺตาทีนิ รตนานิ. (พุทฺธวํ.อฏฺ.๑๒๕)

คำว่า **รตนะที่ตั้งอยู่ในอากาศและพื้นดินทั้งหลาย (อากาสฏฺฐา จ ภูมฏฺฐา จ)** ความว่า รตนะมีมุกดาเป็นต้นคือรตนะที่อยู่ในอากาศและพื้นดิน.

(ค) อยู่ในอากาศ.

ภูมฏฺฐํ ถลฏฺฐํ **อากาสฏฺฐํ** เวหาสฏฺฐํ อุทกฏฺฐํ นาวฏฺฐํ. (วิ.๑/๕๘)

ทรัพย์ที่อยู่ในแผ่นดิน ทรัพย์ที่อยู่บนบก ทรัพย์ที่**อยู่ในอากาศ** ทรัพย์ที่อยู่ในที่แจ้ง ทรัพย์ที่อยู่ในน้ำ ทรัพย์ที่อยู่ในเรือ.

(ฆ) ยืนอยู่ในอากาศ.

สเจ ปน ทายกปฏิคฺคาหเกสุ เอโก อากาเส โหติ เอโก ภูมิยํ ภูมฏฺฐสฺส จ สีเสน **อากาสฏฺฐสฺส** จ ฐเปตฺวา ทาตุํ วา คเหตุํ วา ปสาริตหตฺถํ ยํ อาสนฺนตรํ องฺคํ ตสฺส โอริมนฺเตน หตฺถปาสปฺปมาณํ ปริจฺฉินฺทิ-

ตพฺพํ. (วิ.๓)

ก็หากในทายกทายิกาผู้ถวายและภิกษุผู้รับทั้งหลาย คนหนึ่งอยู่ในอากาศ คนหนึ่งอยู่บนพื้นดิน เว้นมือที่เหยียดออกถวาย หรือรับของผู้ที่อยู่ที่พื้นดินและผู้ที่**ยืนอยู่ในอากาศ**โดยศรีษะ ต้องกำหนดประมาณหัตถบาสโดยด้านในสุดขององค์ที่อยู่ติดกับที่ใกล้ที่สุดนั้น.

อากาสฏฺฐก (ติ)

[อากาสฏฺฐ + ก]

ผู้อยู่ในอากาศ, อากาศเทวดา.

เตสํ หตฺถโต **อากาสฏฺฐกา** เทวา คเหตฺวา สาธุกีฬิตํ กีฬึสุ. (สํ.อฏฺ.๑/๒๖๐)

[ท้าวสักกเทวราชปรึกษาพระวิษณุกรรมเทพบุตรว่า พ่อพี่ชายของพวกเราปรินิพพานแล้วเราจักกระทำสักการะ เธอจงเนรมิตเรือนยอดขนาด ๙ โยชน์ล้วนแล้วด้วยรัตนะทุกอย่าง พระวิษณุกรรมเทพบุตรทำตามเทวบัญชาแล้วให้พระเถระนอนในเรือนยอดนั้น ได้มอบหมายให้แก่ช้างทั้งหลาย ช้างเหล่านั้น ยกเรือนยอดเวียนเขาหิมวันต์ ประมาณ ๓,๐๐๐ โยชน์หลายรอบ] พวก**อากาศเทวดา**รับจากงวงของช้างเหล่านั้น แล้วเล่นสาธุกีฬาแสดงคารวะ.

อากาสฏฺฐกถา (ถี)

[อากาสฏฺฐ + กถา]

คำพูดที่กล่าวถึงทรัพย์ที่ตั้งอยู่ในอากาศ, เรื่องว่าด้วยทรัพย์ที่อยู่ในอากาศ.

อากาสฏฺฐรตน (น)

[อากาสฏฺฐก + รตน]

รตนะที่ดำรงอยู่ในอากาศ, รตนะมีพลอยเป็นต้นที่มีอยู่ในวิมานนั้น ๆ.

อากาสฏฺฐกรตนานิ นาม ตํตํวิมานคต-มณิรตนาทีนิ. (ที.ฎี.๒/๓๑)

รตนะมีมณีที่มีอยู่ในวิมานนั้นๆ เป็นต้น ชื่อว่า **รตนะที่ดำรงอยู่ในอากาศ**.

อากาสฏฺฐ(ก)เทวตา (ถี)

[อากาสฏฺฐ + (ก) เทวตา]

เทวดาที่อยู่ในอากาศ, อากาศเทวดา.

ภุมฺมานํ เทวานํ สทฺทํ **อากาสฏฺฐเทวตา** อสฺโสสุํ อากาสฏฺฐานํ จาตุมหาราชิกาติ อยมนุกฺกโม เวทิตพฺโพ. (วิ.อฏฺ.๑/๑๘๐)

บัณฑิตควรทราบลำดับนี้ว่า **เทวดาที่ดำรงอยู่ในอากาศ** ฟังเสียงเทวดาที่อยู่ที่พื้นดินทั้งหลาย จาตุมมหาราชิกเทวดาทั้งหลายฟังเสียงของเทวดาที่อยู่ในอากาศ.

ตาสํ สาธุการสทฺเทน ปถวิฏฺฐกนาคา จ **อากาสฏฺฐกเทวตา** จ สาธุการมทํสุ. (อํ.อฏฺ.๒/๓๓)

นาคที่ดำรงอยู่ในแผ่นดินและ**เทวดาที่ดำรงอยู่ในอากาศ**ได้ให้สาธุการ เพราะเสียงสาธุการของเทวดาในหมื่นจักรวาฬเหล่านั้น.

อากาสฏฺฐกวิมาน (ปุ/น)

[อากาสฏฺฐก + วิมาน]

วิมานที่ดำรงอยู่ในอากาศ, วิมานอากาศ.

อากาสฏฺฐกวิมาเนสุ หิ อุยฺยานานิปิ โหนฺติ โปกฺขรณิโยปิ ตา ตตฺถ นหายนฺติ อุทกกีฬํ กีฬมานา ปจฺฉโตปิ โหนฺติ เวเคน ปน คนฺตฺวา ปุน ปุรโตว ธาวนฺติ. (สํ.อฏฺ.๒/๒๐๙)

จริงอยู่ **ในวิมานอากาศ**มีทั้งอุทยานทั้งสระโบกขรณี เทวดาเหล่านั้นอาบเล่นกีฬาน้ำ ในที่นั้นอยู่ข้างหลังบ้าง ไปด้วยกำลังเร็ว ล้ำหน้าไปอีกก็มี.

อากาสฏฺฐวินิจฺฉย (ปุ)

[อากาสฏฺฐ + วินิจฺฉย]

การตัดสินทรัพย์ที่ดำรงอยู่ในอากาศ.

อากาสฏฺฐวินิจฺฉเย ตปฺปสงฺเคน ตสฺมึ เวหาสาทิคเตปิ อสมฺโมหตฺถํ เอวํ คเหตพฺพนฺติ วุตฺตํ. (วชิร.๙๖/๑๒๙)

ในการตัดสินทรัพย์ที่ดำรงอยู่ในอากาศ พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า "พึงถือเอาอย่างนี้" เพื่อความไม่สับสนแม้ในทรัพย์ที่อยู่ในอากาศเป็นต้นนั้น เพราะเกี่ยวเนื่องกันกับเวหาสวัตถุนั้น.

อากาสฏฺฐสาขา (ถี)

[อากาสฏฺฐ + สาขา]

กิ่งไม้ที่ยื่นอยู่ในอากาศ.

น หิ อาหจฺจฏฺฐิตเมว สาขาทึ ผุสิตฺวา ฐิโต ภิกฺขุ โสเธตพฺโพ **อากาสฏฺฐสาขาทึ** ผุสิตฺวา ฐิตภิกฺขุสฺสปิ โสเธตพฺพโต กึ นิรตฺถเกน อาหจฺจฏฺฐานวจเนน อากาสฏฺฐสาขาสุ จ ภิกฺขุผุสนเมว การณตฺเตน วุตฺตํ โสธนญฺจ ตสฺเสว ภิกฺขุสฺส หตฺถปาสานยนาทิวเสน วุตฺตํ. (วิมติ.๒/๑๔๙)

จริงอยู่ ภิกษุที่ยืนติดกิ่งไม้เป็นต้นที่ยื่นอยู่จรดเท่านั้น ไม่ควรชำระ เพราะแม้ภิกษุยืนติด**กิ่งไม้ที่ยื่นอยู่ในอากาศ**เป็นต้น ควรชำระ ประโยชน์อะไรด้วยคำว่า ยืนจรดอันไร้ประโยชน์ ส่วนการถูกต้องของภิกษุที่กิ่งไม้ที่ตั้งอยู่ในอากาศเท่านั้น กล่าวโดยความเป็นเหตุ ก็การชำระ ท่านกล่าวด้วยอำนาจการนำภิกษุนั้นเท่านั้นมาสู่หัตถบาสเป็นต้น.

อากาสตล (น)

[อากาส + ตล]

(ก) พื้นที่โล่งแจ้ง.

โลหปาสาทาทีสุ **อากาสตเล** นิปชฺชนฺเตนาปิ ทฺวารํ สํวริตพฺพเมว. (วิ.อฏฺ.๑/๒๔๕)

ในโลหปราสาทเป็นต้นแม้ภิกษุผู้นอนอยู่ที่ **พื้นที่โล่งแจ้ง** ต้องปิดประตูแน่นอน.

(ข) พื้นท้องฟ้า, ท้องฟ้า.

อากาสตเล จิตํ จนฺทํ อุลฺโลเกตฺวา "เอโกว ยาโม คโต, อญฺเญ ทฺเว อตฺถีติ ปุน ปวิสิตฺวา นิปชฺชิ. (สํ.อฏฺ.๑/๒๘๖)

(ภิกษุนั้น)แหงนดูดวงจันทราที่ลอยอยู่บน **พื้นท้องฟ้า**คิดว่า " ยาม ๑ เท่านั้นผ่านไปแล้ว ยามอื่น ๒ ยามยังเหลืออยู่" แล้วเข้าไปนอนอีก.

อนุปหจฺจตลนฺติ อากาสตลํ อนุปหจฺจ อนติกฺกมิตฺวา ภูมึ อปฺปตฺวา อากาเสเยว นิพฺพาเยยฺย. (อํ.อฏฺ.๓/๑๗๒-๓)

คำว่า **ไม่ล่วงเลยพื้นอากาศ (อนุปหจฺจ-ตลํ)** ได้แก่ ไม่ข้าม ไม่เลย**พื้นท้องฟ้า** ความว่า พึงนิพพานบนอากาศนั่นเอง โดยยังไม่ถึงพื้นดิน.

อากาสติ (กฺริ)

[อา + กส + อ + ติ]

ย่อมจับ, ยึดติด, นำมา.

"**อากาสตี**ติ "อากสฺสตีติ จ ทุวิโธ ปาโจ. (มหานิ.อฏฺ.๓๘๓)

มี ๒ ปาฐะว่า อากาสติ และอากสฺสติ

ย่อมจับ ย่อมยึดติด(รูปเป็นต้นด้วยตัณหา)

อากาสเทวตา (ติ)

[อากาส + เทวตา]

เทวดาผู้อยู่ในอากาศ, อากาสเทวดา.

อารกฺขกเทวตานํ **อากาสเทวตา**ติ อิมินา อุปาเยน ยาว อกนิฏฺฐภวนา เอกธิกาโร อุทปาทิ. (อํ.อฏฺ.๓/๓๒๘)

ธิอักษรเดียวได้เกิดขึ้นแล้วจนถึงอกนิฏฐ-ภพโดยนัยนี้ว่า **อากาสเทวดา**ฟังเสียงของอารักขกเทวดาทั้งหลายก็ได้กระทำธิอักษร (คำติเตียน, คำสมน้ำหน้า).

อากาสธาตุ (ปุ/ถี)

[อากาส + ธาตุ]

(๑) อากาสธาตุ, สภาพที่ถูกต้องสัมผัสไม่ได้, ธรรมที่ไม่ใช่สัตว์ไม่ใช่ชีวะเป็นเพียงช่องว่างเท่านั้น, ช่องว่าง.

[อากาสธาตุนั้น เรียกว่า ปริจเฉทรูป เพราะ กำหนดแยกไม่ให้รูปกลาป ๑ กับรูปกลาป ๑ ปะปนกัน,(สังคหะ๔๐,วิภาวนีฎีกา ๑๙๘) อากาสธาตุนี้ มีลักขณะกำหนดแยกไม่ให้รูปกลาปที่อยู่ในรูปกลาปหนึ่ง ๆ ปะปนกับ รูปกลาปอื่น (ลักขณะ) มีกิจ คือ การแสดงส่วนที่สุดคือข้างบน, ข้างล่าง ซ้าย ขวาและด้านขวางแห่งรูปทั้งหลาย (รส) อาการที่ปรากฏต่อญาณ คือ เพียงสภาพที่กำหนดแยกรูปเท่านั้น อีกนัยหนึ่ง คือ สภาพที่รูปทั้งหลายไม่กระทบกัน หรือแสดงช่องว่างระหว่างหมู่ภูตรูป(ปัจจุปัฏฐาน) มีเหตุใกล้คือรูปที่ตน

กำหนดแยก (ปทัฏฐาน) (อภิ.อฏ. ๑/๓๖๒)]

ฉ ธาตุโย ปถวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ **อากาสธาตุ** วิญฺญาณธาตุ. (ที.๓/๒๑๘)

ธาตุ ๖ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม **ธาตุอากาศ** และธาตุวิญญาณ.

อากาสธาตูติ อสมฺผุฏฺฐธาตุ. (ที.อฏ.๓/๒๐๕)

คำว่า **อากาสธาตุ** ได้แก่ ธาตุคือสภาพที่ถูกต้องสัมผัสไม่ได้เป็นเพียงช่องว่าง.

อุปาทารูปํ จตุวีสติวิธํ จกฺขุ โสตํ ฆานํ ชิวฺหา กาโย รูปํ สทฺโท คนฺโธ รโส อิตฺถินฺทฺริยํ ปุริสินฺทฺริยํ ชีวิตินฺทฺริยํ หทยวตฺถุ กาย-วิญฺญตฺติ วจีวิญฺญตฺติ **อากาสธาตุ** รูปสฺส ลหุตา รูปสฺส มุทุตา รูปสฺส กมฺมญฺญตา รูปสฺส อุปจโย รูปสฺส สนฺตติ รูปสฺส ชรตา รูปสฺส อนิจฺจตา กพฬีกาโร อาหาโรติ. (วิสุทฺธิ.๒/๗๓)

อุปาทารูป ๒๔ อย่าง คือ จักขุปสาท (ความใสที่สามารถรับสีต่าง ๆ) โสตปสาท (ความใสที่สามารถรับเสียง) ฆานปสาท (ความใสที่สามารถรับกลิ่นต่าง ๆ) ชิวหาปสาท (ความใสที่สามารถรับรสต่าง ๆ) กายปสาท(ความใสที่สามารถรับสัมผัสต่าง ๆ) รูปารมณ์ (สีต่าง ๆ) สัททารมณ์ (เสียงต่าง ๆ) คันธารมณ์ (กลิ่นต่าง ๆ) รสารมณ์ (รสต่าง ๆ) อิตถินทรีย์ (ความเป็นใหญ่คือความเป็นหญิง) ปุริสินทรีย์ (ความเป็นใหญ่คือความเป็นชาย) ชีวิตินทรีย์ (ความเป็นใหญ่คือรูปที่หล่อเลี้ยงรูปอื่น) หทยวัตถุ กายวิญญัติ (รูปที่แสดงให้รู้ความประสงค์ทางกาย) วจีวิญญัติ (รูปที่แสดงให้รู้ความประสงค์ทางวาจา) **อากาสธาตุ** (รูปที่กำหนดแยกหมู่หนึ่งกับอีกหมู่หนึ่ง) ความเบาของรูป (หมู่เวทนาหมู่สัญญาและหมู่สังขาร) ความอ่อนของรูปความควรแก่การงานอันเป็นกุศลของรูปความเกิดขึ้นครั้งแรกและครั้งต่อ ๆ ไป ของรูป ความเกิดต่อเนื่องของรูป ความแก่ของรูปความดับของรูป และกพฬีการาหาร (อาหารคือคำข้าว).

อกาสเมว อากาสํ ตเทว นิสฺสตฺตนิชฺ-ชีวฏฺเฐน **อากาสธาตุ**. (วิสุทฺธิ.ฎี.๒/๔๓๒/๘๘)

อากาศนั่นเองคือท้องฟ้า อากาศนั้นนั่นเองชื่อว่า **อากาสธาตุ** (ช่องว่าง) เพราะอรรถว่า ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวะตัวตน.

(๒) ท้องฟ้า, อากาศ (ภายในท้องฟ้า, กลางท้องฟ้า).

ยถาปิ จนฺโท วิมโล
คจฺฉํ **อากาสธาตุยา**
สพฺเพ ตารคเณ โลเก
อาภาย อติโรจติ
ตเถว ตฺวํ มหาวีร
ปริวุโต เทวมานุเส
เอเต สพฺเพ อติกฺกมฺม
ชลสิ สพฺพทา ตุว. (อป.๑/๓๐)

(พระสารีบุตรเถระกราบทูลว่า)
ดวงจันทราปราศจากมลทินโคจร
อยู่**ในอากาศ** มีแสงรุ่งโรจน์งาม

ยิ่งกว่าหมู่ดาวทั้งปวงในโลก ฉันใด ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียรมาก พระองค์ก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีศิษย์แวดล้อมก็ยิ่งรุ่งเรืองงามยิ่งกว่า เทวดาและมนุษย์นั้นทั้งหมดในกาลทุกเมื่อ.

จนฺโท จนฺทมณฺฑโล อพฺภา มหิกา รโช ธุโม ราหูติ ปญฺจหิ อุปกฺกิเลเสหิ วิรหิตตฺตา วิมโล วิคตมโล นิมฺมโล **อากาสธาตุยา** อากาสคพฺเภ คจฺฉํ คจฺฉนฺโต สพฺเพ ตารกสมูเห อาภาย มทฺทมาโน โลเก อติโรจติ ททฺทลฺลติ ยถา ตเถว ตถา เอวตฺวํ. (อปฺ.อฏฺ.๑/๒๖๐)

ดวงจันทร์ คือ มณฑลแห่งดวงจันทร์ ชื่อว่าปราศจากมลทิน คือ มีมลทินไปปราศแล้ว ได้แก่ ไม่มีมลทิน เพราะปราศจากเครื่องเศร้าหมอง ๕ ประการ คือ (๑) หมอก (๒) น้ำค้าง (๓) ธุลี (๔) ควัน (๕) ราหู ไปอยู่ คือโคจรอยู่**ในอากาศ** คือ ท้องฟ้ายำยี กลุ่มดาวทั้งหมดด้วยแสงสว่างรุ่งโรจน์อยู่ คือสว่างอยู่ในโลก ฉันใด พระองค์ก็ฉันนั้นเหมือนกัน.

อากาสธาตุนิทฺเทส (ปุ)

[อากาสธาตุ + นิทฺเทส]

ตอนที่แสดงอากาสธาตุโดยพิสดาร.

อากาสธาตุนิทฺเทเส น กสฺสติ น นิกสฺสติ, กสิตุํ วา ฉินฺทิตุํ วา ภินฺทิตุํ วา น สกฺกาติ อากาโส. (อภิ.อฏฺ.๑/๓๖๒)

ในตอนที่แสดงอากาสธาตุโดยพิสดาร ชื่อว่า อากาศ เพราะอรรถว่าไม่สามารถขีด คือ เขียน ได้แก่ ตัด ผ่า ทำลายได้.

อากาสธาตุนิสฺสิต (ติ)

[อากาสธาตุ + นิสฺสิต]

(รูป) อาศัยอากาสธาตุ.

อากาสธาตุนิสฺสิตปเท ปน อวินิพฺโภคเวเสน สพฺพมฺปิ ภูตุปาทารูปํ **อากาสธาตุนิสฺสิตํ** นาม. (ม.อฏฺ.๔/๖๓)

ก็ในบทที่**อาศัยอากาสธาตุ** ภูตรูปและอุปาทารูปแม้ทั้งปวง ชื่อว่า รูปที่**อาศัยอากาสธาตุ**ด้วยอำนาจไม่สามารถแยกจากกันได้.

อากาสน (น)

[อา + กส + ยุ]

ความยึดติด, ธรรมที่ฉุดคร่าไว้, ตัณหา.

ตณฺหา หิ รูปาทีนํ **อากาสนโต** “อากาโส”ติ วุจฺจติ. (สุตฺตนิ.อฏฺ.๒/๒๘๓)

จริงอยู่ ตัณหา ถูกเรียกว่า “ธรรมที่ฉุดคร่าไว้” **เพราะยึดติด**รูปเป็นต้น.

อากาสนภคต (ติ)

[อากาส + นภ + คต]

(๑) ผู้เที่ยวไปมาในอากาศ,

ผู้อยู่ในนภากาศ.

(๒) ผู้เที่ยวไปในสวรรค์คืออากาศ,

ผู้อยู่ในสวรรค์คืออากาศ.

ทิพฺพํ มนฺทารวํ ปุปฺผํ
ปทุมํ ปาริฉตฺตกํ
ทิโสทิสํ โอกิรนฺติ

อากาสนภคตา มรู. (พุทฺธวํ.๓๑๐)

เทพ**ผู้อยู่ในนภากาศ**ต่างก็โปรยปรายดอกมณฑารพ ดอกปทุม ดอกปาริฉัตตกะอันเป็นทิพย์ลงมายังทิศน้อยทิศใหญ่.

อากาสนภคตาติ อากาสสงฺขาเต นภสิ คตา อถ วา อากาสํ คตา สคฺคคตาว "นโภ"ติ หิ สคฺโค วุจฺจติ. (พุทฺธวํ.อฏฺ.๑๑๓)

คำว่า **ผู้อยู่ในนภากาศ (อากาสนภคตา)** ได้แก่ เทวดาทั้งหลายผู้เที่ยวไปในท้องฟ้า คือ อากาศ อีกนัยหนึ่ง ผู้เที่ยวไปสู่อากาศ กล่าวคือ ผู้อยู่ในสวรรค์นั่นเอง จริงอยู่ สวรรค์ เรียกว่า "นภะ(ท้องฟ้า)".

อากาสนิมิตฺต (น)

[อากาส + นิมิตฺต]

อากาสนิมิต, นิมิตบัญญัติคืออากาศ.

ดู บทถัดไป.

อากาสนิมิตฺตโคจร (ติ)

[อากาสนิมิตฺต + โคร]

มีอารมณ์ คือ อากาสนิมิต-นิมิตบัญญัติ คือ ท้องฟ้า (อากาศ).

อถสฺส อนุกฺกมาธิคตํ อากาสานญฺจายตนํ อติกฺกมฺม **อากาสนิมิตฺตโคจเร** วิญฺญาเณ จิตฺตํ อุปสํหรโต อปฺปกสิเรเนว ตตฺถ จิตฺตํ ปกฺขนฺทตีติ มุทิตา วิญฺญาณญฺจายตนสฺส อุปนิสฺสโย โหติ น ตโต ปรํ ตสฺมา วิญฺญาณญฺจายตนปรมาติ วุตฺตา. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๓๘๙)

ต่อจากนั้นเมื่อโยคีนั้นส่งจิตไปในวิญญาณอัน**มีอารมณ์คืออากาสนิมิต**ล่วงเลยอากาสานัญจายตจิตที่บรรลุโดยลำดับ จิตจะแล่นไปในวิญญาณัญจายตนฌานนั้นโดยไม่ยากเลย เพราะฉะนั้น มุทิตานี้จึงเป็นที่อาศัยของวิญญาณัญจายตนฌาน ต่อแต่นั้นไม่เป็น เพราะฉะนั้น มุทิตานั้นท่านจึงกล่าวว่ามีวิญญาณัญจายตนฌานเป็นอย่างยิ่ง.

อากาสนิมิตฺตํ โคจโร เอตสฺสาติ **อากาสนิมิตฺตโคจรํ**. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๓๘๙)

(ปฐมารุปปวิญญาณ) ชื่อว่า **มีอารมณ์ คือ นิมิตบัญญัติ คือ ท้องฟ้า** เพราะอรรถว่ามีอารมณ์ คือ ท้องฟ้าบัญญัติ.

อากาสนิมฺมาน (น)

[อากาส + นิมฺมาน]

การเนรมิตท้องฟ้า-ท้องฟ้า.

อากาสนิมฺมานาทิอตฺถํ ปน ตทุภยมฺปิ

อิจฺฉิตพฺพเมว. (วิสุทฺธ.ฎี.๒/๒)

ก็พระอรรถกถาจารย์ประสงค์เอา แม้ทั้ง ๒ อย่างนั้น คือ อาโลกกสิณและโอทาตกสิณเท่านั้นว่า มีอรรถคือ**การเนรมิตท้องฟ้า**เป็นต้น.

อากาสนิสฺสิต (ติ)

[อากาส + นิสฺสิต]

อาศัยซึ่งท้องฟ้า, อาศัยอากาศ.

กถญฺจ ภิกฺขเว ผสฺสาหาโร ทฏฺฐพฺโพ? เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว คาวี นิจฺจมฺมา กุฏฺฏํ เจ นิสฺสาย ติฏฺเฐยฺย. เย กุฏฺฏนิสฺสิตา ปาณา เต นํ ขาเทยฺยุํ. รุกฺขํ เจ นิสฺสาย ติฏฺเฐยฺย เย รุกฺขนิสฺสิตา ปาณา เต นํ ขาเทยฺยุํ. อุทกํ เจ นิสฺสาย ติฏฺเฐยฺย เย อุทกนิสฺสิตา ปาณา เต นํ ขาเทยฺยุํ. อากาสํ เจ นิสฺสาย ติฏฺเฐยฺย เย **อากาสนิสฺสิตา** ปาณา เต นํ ขาเทยฺยุํ. ยํ ยเทว หิ สา ภิกฺขเว คาวี นิจฺจมฺมา นิสฺสาย ติฏฺเฐยฺย เย ตนฺนิสฺสิตา ปาณา เต นํ ขาเทยฺยุํ. เอวเมว ขฺวาหํ ภิกฺขเว "ผสฺสาหาโร ทฏฺฐพฺโพ"ติ วทามิ. ผสฺเส ภิกฺขเว อาหาเร ปริญฺญาเต ติสฺโส เวทนา ปริญฺญาตา โหนฺติ. ตีสุ เวทนาสุ ปริญฺญาตาสุ อริยสาวกสฺส นตฺถิ กิญฺจิ อุตฺตริกรณียนฺติ วทามิ. (สํ.ส.๓๒๓)

ภิกษุทั้งหลาย ผัสสาหาร จะพึงเห็นได้อย่างไร ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนแม่โคที่ไม่มีหนังหุ้ม ถ้ายืนพิงฝาอยู่ ก็จะถูกฝูงสัตว์ที่อาศัยฝาเจาะกิน ถ้ายืนพิงต้นไม้อยู่ ก็จะถูกฝูงสัตว์ที่อาศัยต้นไม้เจาะกิน ถ้าลงไปยืนแช่น้ำอยู่ ก็จะถูกฝูงสัตว์ที่อาศัยอยู่ในน้ำกัดกิน ถ้ายืนอยู่ในที่แจ้ง ก็จะถูกฝูงสัตว์ที่**อาศัยอากาศ**เกาะจิกกิน ไม่ว่าแม่โคตัวที่ไม่มีหนังหุ้มตัวนั้น จะไปอาศัยอยู่ในสถานที่ใด ๆ ก็ตาม ก็ถูกจำพวกสัตว์ที่อาศัยอยู่ในสถานที่นั้น ๆ กัดกินอยู่ร่ำไป อุปมานี้ฉันใด อุปไมยก็ฉันนั้น เรากล่าวว่า 'บุคคลพึงเห็นผัสสาหาร (เปรียบเหมือนแม่โคที่ไม่มีหนังหุ้ม)' เมื่ออริยสาวกกำหนดรู้ผัสสาหารได้แล้วก็เป็นอันกำหนดรู้เวทนา ๓ ประการ เมื่อกำหนดรู้เวทนา ๓ ประการได้แล้ว เรากล่าวว่าไม่มีสิ่งใดที่อริยสาวกพึงทำให้ยิ่งไปกว่านี้.

อากาสนิสฺสิตาติ ฑํสมกสกากกุลาลาทโย. (สํ.อฏฺ.๒/๑๐๓)

คำว่า **สัตว์ผู้อาศัยอากาศ (อากาสนิสฺสิตา)** ได้แก่ เหลือบ ยุง กา และนกเค้าแมวเป็นต้น.

อากาสนฺต[๑] (ปุ)

[อากาส + อนฺต]

ที่สุดท้องฟ้า, สุดขอบฟ้า.

ดู บทถัดไป.

อากาสนฺต[๒] (ติ)

[อา + กาส + อ + อนฺต]

รุ่งเรือง, เด่นชัด, อยู่ในอากาศ.

พฺรหา วาพมิคากิณฺณํ
อากาสนฺตํว ทิสฺสติ
ยตฺถ สาโม หโต เสติ
จนฺโทว ปติโต ฉมา. (ชา.๒/๑๗๙)

(พระเจ้าปิลยักษ์ได้ตรัสว่า)

สามกุมารถูกฆ่านอนตายอยู่
เหมือนดวงจันทร์ตกดิน ในป่าที่
เกลื่อนกล่นด้วยเนื้อร้ายเป็นป่าสูง
ปรากฏเหมือน**อยู่ในอากาศ**

อากาสนฺตํวาติ เอตํ วนํ อากาสสฺส อนฺโตวิยหุตฺวา ทิสฺสติ. อถ วา **อากาสนฺตนฺ**ติ อากาสมานํ, ปกาสมานนฺติ อตฺโถ. (ชา.อฏฺ.๖/๑๐๙)

คำว่า **เหมือนอยู่ในอากาศ (อากาสนฺตํว)** ได้แก่ ป่านั้นปรากฏเป็นเหมือนอยู่ภายในท้องฟ้า อีกนัย คำว่า **รุ่งเรือง (อากาสนฺตํ)** ได้แก่ เป็นป่ารุ่งเรืองอยู่ ความว่า ปรากฏเด่นสง่างามอยู่.

อากาสปตนภย (น)

[อากาส + ปตน + ภย]

ความกลัวการตกลงแห่งท้องฟ้า,

กลัวฟ้าถล่มทับ.

จตฺตาโร กิร อภายิตพฺพํ ภายนฺติ คณฺฑุปฺปาโท กิกี กุนฺตนี พฺราหฺมณาติ. คณฺฑุปฺปาทา กิร มหาปถวิยา ขยภเยน มตฺตโภชิโน โหนฺติ น พหุํ มตฺติกํ ขาทนฺติ. กิกี สกุณิกา **อากาสปตนภเยน** อณฺฑสฺส อุปริ อุตฺตานา เสติ.กุนฺตนี สกุณิกา ปถวิกมฺปนภเยน ปาเทหิ ภูมึ น สุฏฺฐุ อกฺกมติ. พฺราหฺมณา กุลวํสูปจฺเฉทภเยน ทารํ ปริเยสนฺติ. อาห เจตฺถ

"คณฺฑุปฺปาโท กิกี เจว
กุนฺตี พฺราหฺมณธมฺมิโก
เอเต อภยํ ภายนฺติ
สมฺมูฬฺหา จตุโร ชนา"ติ.
(สุตฺตนิ.อฏฺ.๒/๕๒)

ได้ยินว่า คนและสัตว์ ๔ จำพวก คือ (๑) ไส้เดือน (๒) นกต้อยตีวิด (๓) นางนกกระเรียน (๔) พราหมณ์ ย่อมกลัวสิ่งที่ไม่ควรกลัว ทราบว่า ไส้เดือน เป็นสัตว์มีปกติกินดินแต่พอประมาณ เพราะกลัวแผ่นดินใหญ่หมดไป ไม่ยอมกินดินมาก นางนกต้อยตีวิด นอนหงายบนฟองไข่เพราะ**กลัวฟ้าถล่มทับ** นางนกกระเรียนไม่เหยียบแผ่นดินเต็มเท้าทั้งสอง เพราะกลัวแผ่นดินจะถล่ม พราหมณ์ทั้งหลาย ย่อมแสวงหาภรรยา เพราะกลัววงศ์ตระกูลจะขาดสูญ พระโบราณาจารย์กล่าวไว้ในคาถานี้ว่า

คนและสัตว์ที่งมงาย ๔ จำพวก
เหล่านี้ คือ (๑) ไส้เดือน (๒) นาง
นกต้อยตีวิด (๓) นกกระเรียน (๔)
พราหมณ์ผู้เคร่งครัดในธรรมเนียม
ย่อมกลัวสิ่งที่ไม่ควรกลัว.

อากาสปทุม (น)

[อากาส + ปทุม]

ดอกบัวหลวงในอากาศ-ท้องฟ้า.

ปฏากา อุสฺสิตาเนกา
วิตตา ปุปฺผกญฺจุกา
โอคต**ากาสปทุมา**
มหิยา ปุปฺผมุคฺคตํ. (อป.๒/๒๑๙)

(พระมหาปชาบดีโคตมีเถรีกล่าวว่า) ธงปฏาก (ธงผ้า) ได้ถูกยกขึ้นประดับไว้เป็นอันมาก เครื่องคลุมดอกไม้ที่สวยงาม **ดอกบัวหลวงในอากาศ**มีปลายห้อยลง ส่วนดอกไม้ที่พื้นดินมีปลายชี้ขึ้น.

อากาเส **อากาสปทุมานิ** ปุปฺผิตานิ. (ที.อฏ.๒/๙)

ดอกบัวหลวงทั้งหลายที่เกิดในอากาศบานสะพรั่งแล้ว.

อากาสป(ปฺป)เทส (ปุ)

[อากาส + ปเทส]

ส่วน-พื้นท้องฟ้า, พื้นอากาศ.

นภคฺเคติ นภโกฏฺจาเส อากาสปเทเสติ วุตฺตํ โหติ. (วิมาน.อฏ.๑๔๖)

คำว่า **ในส่วนอากาศ(นภคฺเค)**ได้แก่ ในส่วนท้องฟ้า อธิบายว่า พื้นอากาศ.

ตํ ปเนตํ เอวํ สพฺพาการปริปูรํ ปกติยา สายมาสภตฺตํ ภุญฺชิตฺวา อตฺตโน อตฺตโน ฆรทฺวาเร ปญฺญตฺตาสเนสุ นิสีทิตฺวา ปวตฺตกถาสลฺลาเปสุ มนุสฺเสสุ วีถิจตุกฺกาทีสุ กีฬมาเน ทารกชเน นาติอุจฺเจน นาตินีเจน วนสณฺฑมตฺถกาสนฺเนน **อากาสปฺปเทเสน** อุปโสภยมานํ วิย, รุกฺขสาขคฺคานิ ทฺวาทสโยชนโต ปฏฺจาย สุยฺยมาเนน มธุรสฺสเรน สตฺตานํ โสตานิ โอธาปยมานํ โยชนโต ปฏฺจาย นานปฺปภาสมุทยสมุชฺชเลน วณฺเณน นยนานิ สมากฑฺฒนฺตํ วิย รญฺโญ จกฺกวตฺติสฺส ปุญฺญานุภาวํ อุคฺโฆสยนฺตํ วิย ราชธานิยา อภิมุขํ อาคจฺฉติ. (ที.อฏ.๒/๒๑๐)

ก็จักรแก้วนั้นที่บริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวงอย่างนี้ เมื่อมนุษย์ทั้งหลาย รับประทานอาหารเย็นตามปกติแล้วนั่งสนทนากันที่อาสนะที่ปูไว้ที่ประตูเรือนของตน ๆ พวกเด็ก ๆ ก็ เล่นอยู่ตามทาง ๔ แยกเป็นต้น เป็นประดุจให้**พื้นอากาศ**ไม่สูงนักไม่ต่ำนัก ประมาณปลายไม้ให้สว่างไสวอยู่เหมือนให้ได้ยินเสียงสัตว์ทั้งหลาย ด้วยเสียงไพเราะซึ่งฟังได้ตั้งแต่ปลายกิ่งไม้จนถึง ๑๒โยชน์ ทำให้นัยน์ตา มองเห็นด้วยสีอันรุ่งเรืองด้วยแสงต่าง ๆ ถึง ๑โยชน์ และ เหมือนกับโฆษณาบุญญานุภาพแห่งพระเจ้าจักรพรรดิกลับมายังราชธานี.

อากาสปพฺภาร (ปุ)

[อากาส + ปพฺภาร]

หัวเขาที่ไม่ถูกกำหนดด้วยผนัง,

หัวเขาอากาศ, เงื้อมเขา.

เอโก สปฺปผณสทิโส ปพฺพโต ตสฺส อุปริ สีมปฺปมาณสฺส อตฺถิตาย สีมํ พนฺธนฺติ ตสฺส เจ เหฏฺฐา **อากาสปพฺภารํ** โหติ สีมา น โอตรติ. (วิ.อฏฺ.๓/๓๒๖)

ภูเขาลูกหนึ่งที่เหมือนกับพังพานงูมีอยู่ ภิกษุทั้งหลายย่อมผูกสีมาบนภูเขานั้น เพราะมีประมาณสีมา หากมี**เงื้อมเขา**อยู่ภายใต้ของภูเขานั้น สีมาก็ไม่ลงไปถึง.

อากาสปพฺภารนฺติ อปริกฺเขปปพฺภารํ. (วชิร.๔๕๔)

คำว่า **เงื้อมเขา(อากาสปพฺภารํ)** ได้แก่ เงื้อมเขาที่ไม่ถูกกำหนดล้อมด้วยพนังอะไร ๆ.

อากาสปพฺภารนฺติ ภตฺติยา อปริกฺขิตฺต-ปพฺภารํ. (สารตฺถ.๓/๒๗๒)

คำว่า **เงื้อมเขา(อากาสปพฺภารํ)** ได้แก่ เงื้อมเขาที่ไม่ถูกกำหนดล้อมด้วยฝาพนัง.

อากาสผุฏ (ติ)

[อากาส + ผุฏ]

แผ่ไปในอากาศ-ท้องฟ้า, แผ่ไปสู่ท้องฟ้าบัญญัติที่ได้เพราะการเพิกกสิณ.

อากาสผุเฏ วิญฺญาเณ วิญฺญาณญฺจายตน-จิตฺตํ อปฺเปติ. (วิสุทฺธิ.๑/๓๒๕)

วิญาญาณัญจายตนจิต ย่อมแนบแน่นในปฐมารุปปวิญญาณอัน**แผ่ไปสู่ท้องฟ้าบัญญัติที่ได้**.

อากาสผุเฏ วิญฺญาเณติ กสิณุคฺ-ฆาฏิมากาสํ ผริตฺวา ปวตฺเต ปฐมารุปฺป-วิญฺญาเณ อารมฺมณภูเต. (วิสุทฺธิ.ฏี.๓๙๙)

คำว่า **วิญญาณอันแผ่ไปสู่ท้องฟ้าบัญญัติที่ได้ เพราะการเพิกกสิณ (อากาสผุเฏ วิญฺญาเณ)** ได้แก่ ปฐมารุปปวิญญาณอันเป็นอารมณ์ที่แผ่ไปสู่ท้องฟ้าบัญญัติที่ได้เพราะเพิกกสิณ.

อากาสภาวนา (ถี)

[อากาส + ภาวนา]

การภาวนาว่าอากาศ , การเจริญว่าอากาศ.

ยตฺตกญฺหิ ฐานํ กสิณํ ปสาริตํ, ตตฺถกํ **อากาส-ภาวนา**วเสน อากาสํ โหติ. (ม.ฏี.๓/๑๒๕)

จริงอยู่ กสิณแผ่ไปสู่ที่มีประมาณเท่าใด ที่มีประมาณเท่านั้น เป็นอากาศ ด้วยอำนาจ**ภาวนาว่าอากาศ**.

อากาสลคฺควิญฺญาณ (น)

[อากาส + ลคฺค + วิญฺญาณ]

วิญญาณที่อาศัยอารมณ์คือท้องฟ้าบัญญัติ, ปฐมารุปปวิญญาณ.

อากาสลคฺควิญฺญาณสฺส วิเวเก ตทปคเม ตติยารุปฺปสฺส ฐานํ. (มูลฏี.๑/๑๐๙)

พึงทราบที่ตั้งของตติยารุปปวิญญาณ ในนัตถิภาวบัญญัติคือการปราศจากปฐมา-รุปปวิญญาณนั้นอันเป็นที่สงัดแห่ง**ปฐมา-**

รุปปวิญญาณที่อาศัยอารมณ์คือท้องฟ้าบัญญัติ.

อากาสวาสี (ติ)

[อากาส + วส + ณี]

ผู้อยู่ในท้องฟ้า, ผู้อยู่ในอากาศ.

โอสธีติณวาสี จ
เย จ **อากาสวาสิโน**
สพฺเพ มํ สรณํ ยนฺติ
ผลทานสฺสิทํ ผลํ. (อป.๒/๙๙)

(พระสัพพผลทายกเถระกล่าวว่า) รุกขเทวดาที่มีรัศมีดังดาวประกายพรึก และเหล่าเทวดาที่**อยู่ในอากาศ**ทั้งหมดล้วนนับถือข้าพเจ้าเป็นที่พึ่ง นี้เป็นผลแห่งการถวายผลไม้.

อากาสสญฺจลน (น)

[อากาส + สญฺจลน]

การเคลื่อนไหวในท้องฟ้า-อากาศ.

องฺคุลีหิ นิกฺขนฺตปภา **อากาสสญฺจลเนน** ทิคุณา หุตฺวา อากาเส วิจรึสูติ อาห "ยมกวิชฺชุตํ จารยมาโน วิยา"ติ. (สํ.ฏี.๒/๑๕๙)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า "เหมือนให้คู่สายฟ้าเป็นไปอยู่" เพื่อแสดงว่า พระรัศมีที่แผ่ซ่านออกจากพระองคุลีทั้งหลายเป็นทวีคูณ **เพราะการทรงเคลื่อนไหว(พระหัตถ์)ในอากาศ**แผ่ซ่านไปในอากาศ. [พระผู้มีพระภาคทรงโบกฝ่าพระหัตถ์ในอากาศตรัสว่า 'ภิกษุทั้งหลาย ฝ่ามือนี้ไม่ข้อง ไม่ยึด ไม่ติดในอากาศ ฉันใด จิตของภิกษุรูปใดรูปหนึ่งผู้เข้าไปสู่ตระกูล ไม่ข้อง ไม่ยึด ไม่ติดในตระกูลทั้งหลาย โดยคิดว่า 'ผู้ปรารถนาลาภจงได้ลาภ ส่วนผู้ปรารถนาบุญจงทำบุญ' ฉันนั้น ภิกษุเป็นผู้พอใจ ดีใจด้วยลาภอันเป็นของตน ฉันใด ก็จงเป็นผู้พอใจ ดีใจด้วยลาภของชนเหล่าอื่น ฉันนั้น ภิกษุเช่นนี้จึงสมควรเข้าไปสู่ตระกูล (พระไตรปิฎกแปล ฉบับหาจุฬา เล่ม ๑๖ หน้า๒๓๘)].

อากาสสทิส (ติ)

[อากาส + สทิส]

เหมือนท้องฟ้า, ประดุจอากาศ.

โลกวิสฺสุตกิตฺติ จ
สิเนรูว นคุตฺตโม
ยสสา วิตฺถโต วีโร
อากาสสทิโส มุนิ. (อป.๒/๑๖๕)

(พระจูฬสุคันธเถระกล่าวว่า) พระพุทธเจ้ามีพระเกียรติปรากฏแก่ชาวโลก เหมือนภูเขาสิเนรุซึ่งเป็นขุนเขาสูงสุด มีพระยศแผ่ไป เป็นนักปราชญ์ เป็นผู้มีพระญาณ **ประดุจอากาศ**.

ดู อากาสสม ด้วย.

อากาสสนฺนิสฺสย (ปุ)

[อากาส + สนฺนิสฺสย]

ที่อาศัยคืออากาส, ที่อาศัยคือช่องว่าง.

อากาสสนฺนิสฺสิตนฺติ อากาสสนฺนิสฺสยํ ลทฺธาว อุปฺปชฺชติ. (อภิ.อฏฺ.๑/๓๒๒)

คำว่า **อาศัยอากาศ (อากาสสนฺนิสฺสิตํ)** ได้แก่ (โสตวิญญาณ) ได้**ที่อาศัยคืออากาศ**แล้วเท่านั้นย่อมเกิดขึ้น.

อากาสสนฺนิสฺสิต (ติ)

[อากาส + สนฺนิสฺสิต]

(ก) อาศัยอากาศ, อาศัยช่องว่าง, อาศัยช่องรู.

เอวเมว โสตํ ตมฺปิ พิลชฺฌาสยํ **อากาสสนฺนิสฺสิตํ** กณฺณจฺฉิทฺทกูปเกเยว อชฺฌาสยํ กโรติ. กณฺณจฺฉิทฺทากาโสเยว ตสฺส สทฺทสวเน ปจฺจโย โหติ. (สํ.อฏฺ.๓/๑๑๑)

[แม้จระเข้เมื่อออกไปข้างนอก ไม่เห็นเหยื่อที่ตนควรจับกิน ก็หลับตาเที่ยวไปเท่านั้นก็ เมื่อใด มันลงไปน้ำลึกประมาณ ๑๐๐ วา เข้ารูนอนอยู่ เมื่อนั้นจิตของมันก็สงบนิ่งหลับสบายฉันใด] แม้โสตวิญญาณนั้นก็ฉันนั้นนอนอยู่ในรู**อาศัยอากาศคือช่องรู** (หู) กระทำความพอใจในหลุมคือช่องรูหูเท่านั้น อากาศคือช่องรูหูเท่านั้น เป็นเหตุในการได้ยินเสียงของโสตวิญญาณนั้น.

(ข) มีที่อาศัยคืออากาศ, มีที่อาศัยคือช่องว่าง, มีที่อาศัยคือช่องรู.

อสมฺภินฺนตฺตา โสตสฺส อาปาถคตตฺตา สทฺทานํ **อากาสสนฺนิสฺสิตํ** มนสิการเหตุกํ จตูหิ ปจฺจเยหิ อุปฺปชฺชติ โสตวิญฺญาณํ สทฺธึ สมฺปยุตฺตธมฺเมหิ. (อภิ.อฏฺ.๑/๓๕๑)

โสตวิญญาณ ย่อมเกิดขึ้นพร้อมกับธรรมที่เกิดพร้อมกับตน เพราะเหตุ ๔ อย่าง คือ ๑ **มีที่อาศัยคืออากาศ**, ๒ มีเหตุคือการตั้งใจ, ๓ เพราะโสตปสาทไม่เสีย, ๔ เพราะสัททารมณ์มาปรากฏ.

อากาสสม (ติ)

[อากาส + สม]

เสมออากาศ, ดุจอากาศ-ท้องฟ้า.

เคโธติ โข อาวุโส ปญฺจนฺเนตํ กามคุณานํ อธิวจนํ. ส โข โส อาวุโส อริยสาวโก สพฺพโส **อากาสสเมน** เจตสา วิหรติ วิปุเลน มหคฺคเตน อปฺปมาเณน อเวเรน อพฺยาปชฺเชน. (อํ.๒/๒๗๙)

ผู้มีอายุ คำว่า **กำหนัด** นี้แลเป็นชื่อของกามคุณ ๕ อริยสาวกนั้นแล มีจิต**เสมออากาศ** อันไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่โดยประการทั้งปวง.

อากาสสเมนาติ อลคฺคนฏฺเฐน เจว อปลิพุทฺธฏฺเฐน จ อากาสสทิเสน. (อํ.อฏฺ.๓/๑๐๑)

คำว่า **จิตเสมออากาศ(อากาสสเมน)** ได้แก่ จิตที่เหมือนกับอากาศ เพราะไม่ติด

ข้องและไม่มีอะไรกางกั้น.

อากาสสมจิตฺต (ติ)

[อากาสสม + จิตฺต]

ผู้มีจิตเหมือนกับอากาศ-ท้องฟ้า.

โกณฺฑญฺญสฺส ภควโต
วีตราคสฺส ตาทิโน
อากาสสมจิตฺตสฺส
นิปฺปปญฺจสฺส ฌายิโน. (อป.๑/๒๖๖)

(พระจังโกฏกิยเถระกล่าวว่า) พระพุทธเจ้าพระนามว่า โกณฑัญญะ ทรงปราศจากราคะ ทรงเป็นผู้คงที่ **ผู้มีพระหฤทัยเหมือนกับอากาศ** (มีพระหฤทัยไม่หยาบ คืออ่อนโยนมีพระเมตตา) ไม่มีธรรมเครื่องเนิ่นช้า (ตัณหา ความโลภ มานะความถือตัว และทิฏฐิ ความเห็นผิด) มีปกติเพ่งฌาน.

อากาสสมมานส (ติ)

[อากาสสม + มานส]

ผู้มีใจเหมือนกับท้องฟ้า, มีใจดุจอากาศ.

นิปฺปปญฺโจ นิราลมฺโพ
อากาสสมมานโส
สุญฺญตาพหุโล ตาที
อนิมิตฺตรโต วสี. (อป.๒/๑๖)

(พระเอกวิหาริยเถระกล่าวว่า พระพุทธเจ้าพระนามว่า กัสสปะ) พระองค์ไม่มีธรรมเป็นเครื่องเนินช้า (ตัณหา มานะ ทิฏฐิ) ปราศจากธรรมเครื่องหน่วงเหนี่ยว **มีพระหทัยเหมือนกับอากาศ** มีปกติอยู่ในวิเวก เป็นผู้คงที่ ยินดีในอนิมิตตสมาธิ มีความชำนาญ (ในฌาน).

อากาสสุตฺต (น)

[อากาส + สุตฺต]

(๑) อากาสสูตร, สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค สังยุตตบาฬี สังยุต ๒ วรรค ๒ สูตร ๒. (สํ.๒/๔๑๘-๙)

พระสูตรที่ทรงแสดงเวทนาต่างๆที่เกิดขึ้นอยู่ในขันธ์นี้เหมือนลมชนิดต่างๆ ที่พัดไปในอากาศ.

(๒) อากาสสูตร, สังยุตตนิกาย มหาวรรคสังยุตตนิบาตบาฬี, สังยุต ๑ วรรค ๖ สูตร ๗. (สํ.๓/๔๖)

พระสูตรที่ทรงแสดงการเจริญความบริบูรณ์สติปัฏฐาน สัมมัปปธาน อิทธิบาท อินทรีย์ พละ และโพชฌงค์ แก่ภิกษุผู้เจริญอริยมรรคที่ประกอบด้วยองค์ ๘ เหมือนลมต่างๆ ที่พัดอยู่ในอากาศ.

อากาสาติกฺกม (ปุ)

[อากาส + อติกฺกม]

การล่วงเลยท้องฟ้าบัญญัติ (อันได้เพราะเพิก-ไม่ใส่ใจกสิณ), การละอากาศบัญญัติ

เอตาสุ หิ รูปนิมิตฺตาติกฺกมโต ปฐมา **อากาสาติกฺกมโต** ทุติยา อากาเส ปวตฺติต-วิญฺญาณาติกฺกมโต ตติยา อากาเส ปวตฺติต-วิญฺญาณสฺส อปคมาติกฺกมโต จตุตฺถาติ สพฺพถา อารมฺมณาติกฺกมโต จตสฺโสปิ ภวนฺติมา อรูปสมาปตฺติโยติ เวทิตพฺพา. (อภิ.อฏฺ.๑/๒๕๔)

จริงอยู่ ในอรูปสมาบัติเหล่านี้ ควรทราบว่า อรูปสมาบัติแม้ ๔ เหล่านี้ เกิดขึ้น เพราะล่วงเลยอารมณ์ในที่ทั้งปวงคือ ปฐมอรุปป-ฌานเกิด เพราะล่วงเลยรูปนิมิต อรุปป-ฌานที่ ๒ เกิด **เพราะล่วงเลยท้องฟ้าบัญญัติ** อรูปฌานที่ ๓ เกิด เพราะล่วงเลยวิญญาณที่ตนให้เป็นไปในท้องฟ้าบัญญัติ อรุปปฌานที่ ๔ เกิด เพราะล่วงเลยการปราศจากแห่งวิญญาณที่ตนให้เป็นในท้องฟ้าบัญญัติ.

อากาสาติกฺกมโตติ กสิณุคฺฆาฏิมากาสสฺส อติกฺกมนโต. (วิสุทธิ.ฏี.๑/๔๑๑)

คำว่า **เพราะล่วงเลยท้องฟ้าบัญญัติ (อากาสาติกฺกมโต)** ได้แก่ เพราะล่วงเลยท้องฟ้าบัญญัติที่ได้เพราะเพิกกสิณ.

อากาสานญฺจ (น)

[อากาสานฺต + ณฺย]

[ยถา ภิสคฺคเมว เภสชฺชํ เอวํ อากาสนญฺต-เมว อากาสนญฺจํ สํโยคปรสฺส ต-การสฺส จ-การํ กตฺวา. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๓๙๙, นีติ.สุตฺต.๒๐๗)

อากาศอันไม่มีที่สุดนั้นเอง ชื่อว่า ท้องฟ้าอันไม่มีที่สุด โดยแปลง ตอักษรที่หลังสังโยค เป็น จ อักษร เหมือน คำว่า การงานของหมอนั้นเอง ชื่อว่า การงานหมอ (ยา).

ตฺยสฺส ตการํ นการสฺส จ นิคฺคหิตํ กตฺวา ตสฺส จ ญการํ กตฺวา **อากาสานญฺจนฺ**ติ วุตฺตํ. (มณิมญฺชูสา.๑/๒๖๒)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า อากาศอันไม่มีที่สุด (อากาสานญฺจํ) โดยแปลง ตฺย เป็น ต อักษร แปลง น อักษร เป็น นิคคหิต และแปลงนิคคหิตนั้น เป็น **ญ** อักษร]

ท้องฟ้าบัญญัติอันไม่มีขอบเขตคือที่สุด, อากาศบัญญัติที่ไม่มีที่สุด.

สุปริสุทฺธวณฺณํ กสิณํ.**อากาสานญฺจา-**ทโยปิ สุภารมฺมณํ เอวาติ เกจิ. (สํ.ฏี.๒/๑๓๓)

กสิณที่มีสีบริสุทธิ์ดี เรียกว่า กสิณ อาจารย์บางพวกกล่าวว่า แม้ธรรมมี**ท้องฟ้าบัญญัติอันไม่มีขอบเขตคือที่สุด** เรียกว่า ฌานมีสุภกสิณเป็นอารมณ์นั่นเอง.

ดู อากาสานญฺจายตนะ ด้วย.

อากาสานญฺจายตน (ติ)

[อากาสานญฺจ + อายตน]

(๑) ฌานอันมีอารมณ์ที่เกิดคือท้องฟ้าบัญญัติอันไม่มีขอบเขตคือที่สุด,

อากาสานัญจายตนฌาน.

สพฺพโส รูปสญฺญานํ สมติกฺกมา ปฏิฆสญฺญานํ อตฺถงฺคมา นานตฺตสญฺญานํ อมนสิการา อนนฺโต อากาโส'ติ **อากาสานญฺจายตนํ** อุปสมฺปชฺช วิหรติ. (ที.๒/๖๐)

บุคคลบรรลุ**ฌานอันมีอารมณ์ที่เกิดคือท้องฟ้าบัญญัติอันไม่มีขอบเขตคือที่สุด** (อากาสานัญจายตนฌาน) โดยกำหนดว่าอากาศไม่มีที่สุด เพราะล่วงรูปสัญญา ดับปฏิฆสัญญา ไม่กำหนดนานัตตสัญญาโดยประการทั้งปวง.

อากาสานญฺจายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรตีติ เอตฺถ ปน นาสฺส อนฺโตติ อนนฺตํ อากาสํ อนนฺตํ อากาสานนฺตํ อากาสานนฺตเมว อากาสานญฺจํ ตํ อากาสานญฺจํ อธิฏฺฐานฏฺเฐน อายตนมสฺส สสมฺปยุตฺตธมฺมสฺส ฌานสฺส เทวานํ เทวายตนมิวาติ อากาสานญฺจายตนํ. (วิสุทฺธิ.๑/๓๒๕-๖)

ก็ในคำว่า **บรรลุฌานอันมีอารมณ์ที่เกิดคือท้องฟ้าบัญญัติอันไม่มีขอบเขตคือที่สุด**นี้ มีรูปวิเคราะห์ดังนี้ ที่สุดของท้องฟ้านั้นไม่มี เพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่า (ท้องฟ้า) อันไม่มีที่สุด ท้องฟ้าอันไม่มีที่สุดชื่อว่า อากาสานันตะ (ชื่อว่าท้องฟ้าอันไม่มีที่สุด), ท้องฟ้าอันไม่มีที่สุดนั่นเอง ชื่อว่าเป็นอากาสานัญจะด้วย (ชื่อว่าท้องฟ้าอันไม่มีที่สุด), ท้องฟ้าอันไม่มีที่สุดนั้นชื่อว่า เป็นอายตนะ (บ่อเกิด) ด้วยเพราะอรรถว่าเป็นที่เกิดของฌานนั้นพร้อมกับธรรมที่เกิดพร้อมกับตน เหมือนเทวายตนะ(ที่อยู่เทพ) เป็นที่อยู่ของเทพทั้งหลาย ชื่อว่า (ฌาน) **มีที่เกิดคือท้องฟ้าบัญญัติอันไม่มีที่สุด** (อากาสานัญจายตนฌาน).

(๒) (น) อารมณ์ที่เกิด (ของฌาน) คือท้องฟ้าบัญญัติอันไม่มีขอบเขตคือที่สุด, อารมณ์ที่เกิดของฌานคืออากาศบัญญัติที่ไม่มีที่สุด,

อากาสานัญจายตนะ.

อากาสานญฺจายตนํ สมติกฺกมฺมาติ เอตฺถ ปน ปุพฺเพ วุตฺตนเยน ฌานมฺปิ **อากาสานญฺจายตนํ** อารมฺมณมฺปิ อารมฺมณมฺปิ หิ ปุริมนเยเนว อากาสานญฺจญฺจ ตํ ปจฺจมสฺส อารุปฺปชฺฌานสฺส อารมฺมณตฺตา เทวานํ เทวายตนํ วิย อธิฏฺฐานฏฺเฐน อายตนญฺจาติ อากาสานญฺจายตนํ. ตถา อากาสานญฺจญฺจ ตํ ตสฺส ฌานสฺส สญฺชาติเหตุตฺตา กมฺโพชา อสฺสานํ อายตนนฺตอาทีนิ วิย สญฺชาติเทสฏฺเฐน อายตนญฺจาติปิ **อากาสานญฺจายตนํ**. (ปฏิสํ.๒/๑๕๖)

แม้ฌาน ก็ชื่อว่า**อากาสานัญจายตนะ**[โดยอ้อม] โดยนัยที่กล่าวไว้ในอากาสานัญจายตนฌานในก่อน แม้อารมณ์คือท้องฟ้าบัญญัติอันเป็นที่เพิกกสิณบัญญัติปฏิภาคนิมิต ชื่อว่า **อากาสานัญจายตนะ**[โดยตรง] ในคำนี้ว่า **เพราะล่วงอากาสานัญจายตนฌาน** จริงอยู่แม้อารมณ์ ชื่อว่าที่เกิดคือท้องฟ้าบัญญัติอันไม่มีที่สุด เพราะอรรถ

ว่าเป็นที่ตั้งที่เกิด เนื่องจากเป็นอารมณ์ของปฐมารุปปฌานเหมือนที่อยู่เทวดาทั้งหลาย ชื่อว่าที่อยู่เทพ(เทวายตนะ) โดยนัยที่กล่าวไว้ ในอากาสานัญจายตนฌานในก่อน เหมือนอย่างนั้น แม้อารมณ์ ก็ชื่อว่า **ที่เกิดคือท้องฟ้าบัญญัติอันไม่มีที่สุด** แม้ท้องฟ้าบัญญัติอันไม่มีที่สุดนั้น ชื่อว่าเป็นที่เกิด เพราะอรรถว่าเป็นสถานที่เกิด เนื่องจากเป็นเหตุเกิดของปฐมอรุปปฌาน เหมือนบาลีเป็นต้นว่า กัมโพชรัฐเป็นที่เกิดของม้าทั้งหลาย.

(๓) อากาสานัญจายตนภูมิ,

อากาสานัญจายตนะขันธ์ ๔.

ดู อากาสานญฺจายตนุปค.

อากาสานญฺจายตนกมฺมฏฺฐาน (น)

[อากาสานญฺจายตน + กมฺมฏฺฐาน]

กรรมฐานที่เจริญอารมณ์คือท้องฟ้าบัญญัติที่ไม่มีขอบเขตคือที่สุด,

อากาสานัญจายตนกรรมฐาน.

อยํ **อากาสานญฺจายตนกมฺมฏฺฐาเน** วิตฺถารกถา. (วิสุทธิ.๑/๓๒๕)

นี้ เป็นเรื่องพิสดาร**ในกรรมฐานที่เจริญอารมณ์คือท้องฟ้าบัญญัติที่ไม่มีขอบเขตคือที่สุด**.

อากาสานญฺจายตนกิริย (น)

[อากาสานญฺจายตน + กิริย]

กิริยาจิตที่ประกอบด้วยอากาสานัญจายตนฌาน, อากาสานัญจายตนกิริยาจิต.

อากาสานญฺจายตนกิริยํ วิญฺญาณญฺจายตนกิริยสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย. (ปฏฺฐาน.๑/๑๓๕)

อากาสานัญจายตนกิริยาจิต เป็นเหตุอุปการะต่อวิญญาณัญจายตนกิริยาจิต โดยสัตติคือเหตุอันเป็นอารมณ์.

อากาสานญฺจายตนกิริยจิตฺต (น)

[อากาสานญฺจายตน + กิริยจิตฺต]

กิริยาจิตที่ประกอบด้วยอากาสานัญจายตนฌาน, อากาสานัญจายตนกิริยาจิต.

อากาสานญฺจายตนกิริยจิตฺตํ วิญฺญาณญฺจายตนกิริยจิตฺตํ อากิญฺจญฺญายตนกิริยจิตฺตํ เนวสญฺญานาสญฺญายตนกิริยจิตฺตญฺเจติ อิมานิ จตฺตาริปิ อรูปาวจรกิริยจิตฺตานิ นาม. (สงฺคห.๕)

จิตแม้ ๔ ดวงเหล่านี้ คือ **กิริยาจิตที่ประกอบด้วยอากาสานัญจายตนฌาน**, กิริยาจิตที่ประกอบด้วยวิญญาณัญจายตนฌาน กิริยาจิตที่ประกอบด้วยอากิญจัญญายตนฌาน และกิริยาจิตที่ประกอบด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ชื่อว่าอรูปาวจรกิริยาจิต.

อากาสานญฺจายตนกุสล (น)

[อากาสานญฺจายตน + กุสล]

กุศลจิตที่ประกอบด้วยอากาสานัญจายตนฌาน, อากาสานัญจายตนกุศลจิต.

อากาสานญฺจายตนกุสลํ วิญฺญาณญฺจายตนกุสลสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย. (ปฏฺฐาน. ๑/๑๓๓)

อากาสานัญจายตนกุศลจิต เป็นเหตุอุปการะต่อวิญญาณัญจายตนกุศลจิต โดยสัตติคือเหตุอันเป็นอารมณ์.

อากาสานญฺจายตนกุสลจิตฺต (น)

[อากาสานญฺจายตน + กุสล + จิตฺต]

(ก) กุศลจิตที่ประกอบด้วยอากาสานัญจายตนฌาน,

อากาสานัญจายตนกุศลจิต.

(ข) กุศลจิตอันเกิดในอารมณ์อันเป็นที่เกิดคือท้องฟ้าบัญญัติที่ไม่มีขอบเขตคือที่สุด, อากาสานัญจายตนกุศลจิต.

อากาสานญฺจายตนกุสลจิตฺตํ วิญฺญาณญฺจายตนกุสลจิตฺตํ อากิญฺจญฺญายตนกุสลจิตฺตํ เนวสญฺญานาสญฺญายตนกุสลจิตฺตญฺเจติ อิมานิ จตฺตา ริปิ อรูปาวจรกุสลจิตฺตานิ นาม. (สงฺคห.๔)

จิตแม้ ๔ ดวงเหล่านี้ คือ **กุศลจิตที่ประกอบด้วยอากาสานัญจายตนฌาน**, กุศลจิตที่ประกอบด้วยวิญญาณัญจายตนฌาน, กุศลจิตที่ประกอบด้วยอากิญจัญญายตนฌาน และกุศลจิตที่ประกอบด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ชื่อว่า อรูปาวรกุศลจิต.

เตน สมฺปยุตฺตํ กุสลจิตฺตํ **อากาสานญฺจายตนกุสลจิตฺตํ**. (วิภาวนี.๙๕.)

กุศลจิตที่ประกอบด้วยอากาสานัญจายตนฌานนั้น ชื่อว่า **อากาสานัญจายตนกุศลจิต**.

เตน สมฺปยุตฺตนฺติ อารมฺมณิกปกฺเข วิคฺคโห อารมฺมณปกฺเข ปน ตสฺมึ กุสลจิตฺตนฺติ วิคฺคโห. (มณิมญฺชู.๑/๒๖๓)

คำว่า **ประกอบด้วยอากาสานัญจายตนฌานนั้น (เตน สมฺปปยุตฺตํ)** มีวิเคราะห์ในฝ่ายกุศลจิตที่มีอารมณ์ ส่วนวิเคราะห์ ในฝ่ายอารมณ์ว่า กุศลจิตในอากาสานัญจายตนฌานนั้น.

อากาสานญฺจายตนขนฺธ (ปุ)

[อากาสานญฺจายตน + ขนฺธ]

หมู่ธรรมอากาสานัญจายตนฌาน.

ดู อากาสานญฺจายตนนิสฺสิต.

อากาสานญฺจายตนขนฺธนิสฺสิต (ติ)

[อากาสานญฺจายตนขนฺธ + นิสฺสิต]

อาศัยในหมู่ธรรมอากาสานัญจายตนฌาน.

ดู อากาสานญฺจายตนิสฺสิต.

อากาสานญฺจายตนจิตฺต (น)

[อากาสานญฺจายตน + จิตฺต]

อากาสานัญจายตนจิต.

ตสฺเสวํ ปุนปฺปุนํ อาวชฺชยโต มนสิกโรโต ปถวีกสิณาทีสุ รูปาวจรจิตฺตํ วิย อากาเส **อากาสานญฺจายตนจิตฺตํ** อปฺเปติ. (วิสุทฺธิ.๑/๓๒๑)

เมื่อโยคีภิกษุนั้นพิจารณา ใส่ใจอย่างนี้ซ้ำๆ ซากๆ **อากาสานัญจายตนจิต** ย่อมตั้งมั่น ในท้องฟ้าบัญญัติ เหมือนรูปาวจารจิตตั้งมั่นในปถวีกสิณเป็นต้น.

อากาสานญฺจายตนจิตฺตุปฺปาท (ปุ)

[อากาสานญฺจายตน + จิตฺตุปฺปาท]

อากาสานัญจายตนจิตตุปบาท, ความเกิดขึ้นแห่งอากาสานัญจายตนฌานจิต.

น อากาสานญฺจายตนนฺติ สทฺธึ อารมฺมเณน กุสลวิปากกิริยเภโท ติวิโธปิ **อากาสานญฺจายตนจิตฺตุปฺปาโท** นตฺถีติ อตฺโถ. (อุทาน.อฏฺ.๓๕๔)

คำว่า **อากาสานัญจายตนะ ไม่มี (ในนิพพานนั้น)** ความว่า **อากาสานัญจายตนจิตตุปบาท** แม้ ๓ อย่าง คือ กุศล วิบาก และกิริยา พร้อมทั้งอารมณ์ ไม่มี(ในนิพพานนั้น).

อากาสานญฺจายตนชฺฌาน (น)

[อากาสานญฺจายตน + ฌาน]

อากาสานัญจายตนฌาน,

ฌานจิตมีที่เกิดคือท้องฟ้าบัญญัติ.

โลหิตกสิณโต อากิญฺจญฺญายตนนฺติ โลหิตกสิณํ อาวชฺเชนฺโต อภิมุขํ กตฺวา ตสฺส อุคฺฆาฏเนน อุปฏฺฐิเต กสิณุคฺฆาฏิมากาเส อมนสิกาเรน **อากาสานญฺจายตนชฺฌานํ** สมาปชฺชิตฺวา ตตฺถ ปุพฺเพ ปวตฺตวิญฺญาณสฺส อปคมํ อารมฺมณํ กตฺวา อากิญฺจญฺญายตนํ สมาปชฺชติ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๓)

คำว่า **(เข้า) อากิญจัญญายตนฌานหลังจากโลหิตกสิณ** ความว่า ผู้ปฏิบัติมุ่งหน้าพิจารณากสิณสีแดงอยู่แล้วเข้า **อากาสานัญจายตนฌาน** โดยไม่ใส่ใจอากาศที่ได้จากเพิกกสิณอันปรากฏแล้วด้วยการเพิก(การไม่ใส่ใจ ไม่สนใจ)ต่อโลหิตกสิณนั้น กระทำการปราศไปแห่งปฐมารุปปวิญญาณอันเป็นไปแล้วในก่อนในท้องฟ้าบัญญัติที่ได้จากการเพิกกสิณนั้นให้เป็นอารมณ์แล้วเข้าอากิญจัญญายตนฌานอยู่.

อากาสานญฺจายตนธาตุ (ปุ/ถี)

[อากาสานญฺจายตน + ธาตุ]

อากาสานัญจายตนธาตุ, ธาตุคือฌานจิตมีที่เกิดคือท้องฟ้าบัญญัติ.

อาภาธาตุ สุภธาตุ **อากาสานญฺจายตนธาตุ** วิญฺญาณญฺจายตนธาตุ, อากิญฺจญฺญายตนธาตุ เนวสญฺญานาสญฺญายตนธาตุ สญฺญาเวทยิตนิโรธธาตุ อิมา โข ภิกฺขเว สตฺต ธาตุโย”ติ. (สํ.๑/๓๖๓)

ภิกษุทั้งหลาย ธาตุ ๗ ประการเหล่านี้ คือ ๑.อาภาธาตุ ๒.สุภธาตุ ๓. **อากาสานัญจายตนธาตุ** (ธาตุคือฌานจิตอันมีที่เกิดคือท้องฟ้าบัญญัติ) ๔. วิญญาณัญจายตนธาตุ ๕. อากิญจัญญายตนธาตุ ๖.เนวสัญญานาสัญญายตนธาตุ ๗. สัญญาเวทยิตนิโรธ.

อากาสานญฺจายตนิสฺสิต (ติ)

[อากาสานญฺจายตน + นิสฺสิต]

(ก) อาศัยอากาสานัญจายตนฌาน[ด้วยอำนาจประกอบร่วมกัน].

อตฺถิ ภิกฺขเว อุเปกฺขา **อากาสานญฺจายตนนิสฺสิตา**. (ม.๓/๒๖๓)

ภิกษุทั้งหลาย อุเบกขาที่**อาศัยอากาสานัญจายตนฌาน**ก็มี.

(ข) อาศัยอากาสานัญจายตนขันธ์[ด้วยอำนาจกระทำให้เป็นอารมณ์].

อากาสานญฺจายตนอุเปกฺขา สมฺปยุตฺตวเสน **อากาสานญฺจายตนนิสฺสิตา** อากาสานญฺจายตนขนฺเธ วิปสฺสนฺตสฺส วิปสฺสนุเปกฺขา อารมฺมณวเสน **อากาสานญฺจายตนนิสฺสิตา**. (ม.อฏฺ.๔/๑๘๙)

อากาสานัญจายตนอุเบกขา อาศัยอากาสานัญจายตนฌานด้วยอำนาจประกอบร่วมกัน วิปัสสนาอุเบกขาของผู้เจริญวิปัสสนาใน**อากาสานัญจายตนขันธ์**อาศัยอากาสานัญจายตนฌานด้วยอำนาจอารมณ์.

อากาสานญฺจายตนํ นิสฺสยตีติ **อากาสานญฺจายตนนิสฺสิตา** อากาสานญฺจายตนขนฺธนิสฺสิตา. (ม.ฏี.๓/๔๘๖)

ชื่อว่า **อาศัยอากาสานัญจายตนฌาน** เพราะอรรถว่าอาศัยอากาสานัญจายตนฌาน ได้แก่ อาศัยหมู่ธรรมของอากาสานัญจายตนฌาน.

อากาสานญฺจายตนปรม (ติ)

[อากาสานญฺจายตน + ปรม]

มีประมาณ-ขอบเขต-ที่สุด-สูงสุดยิ่งคือ อากาสานัญจายตนฌาน.

อากาสานญฺจายตนปรมาหํ ภิกฺขเว กรุณาเจโตวิมุตฺตึ วทามิ อิธ ปญฺญสฺส ภิกฺขุโน อุตฺตริวิมุตฺตึ อปฺปฏิวิชฺฌโต. (สํ.๓/๑๐๓)

ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวกรุณาเจโตวิมุตติว่า**มีขอบเขตสูงสุด (ผลสูงสุด) คืออากาสานัญจายตนฌาน** สำหรับภิกษุผู้มีปัญญาอันเป็นโลกิยะยังไม่รู้แจ้งวิมุตติที่ยอดเยี่ยม (โลกุตตรธรรม) ในธรรมวินัยนี้.

อากาสานญฺจายตนพฺรหฺมโลก (ปุ)

[อากาสานญฺจายตน + พฺรหฺมโลก]

อากาสานัญจายตนพรหมโลก.

อรูปอตฺตภาวปฏิลาเภน **อากาสานญฺจายตนพฺรหฺมโลกโต** ปฏฺฐาย เนวสญฺญานาสญฺญายตนพฺรหฺมโลกปริโยสานํ อรูปภวํ ทสฺเสสิ. (ที.อฏฺ.๑/๓๑๓)

ทรงแสดงอรูปภพมีเนวสัญญานาสัญญายตนพรหมโลกเป็นที่สุดตั้งแต่**อากาสานัญจายตนพรหมโลก** เพราะได้ร่างกายที่ไม่มีรูป.

อากาสานญฺจายตนภว (ปุ)

[อากาสานญฺจายตน + ภว]

อากาสานัญจายตนภพ.

ดู อากาสานัญจายตนุปค (ที.อฏฺ.๑/๑๑๑).

อากาสานญฺจายตนภวคฺคปริจฺฉินฺน (ติ)

[อากาสานญฺจายตน + ภวคฺค + ปริจฺฉินฺน]

อันถูกกำหนดด้วยอากาสานัญจายตนภพกับภวัคคภพ. (ภว + อคฺค = ภพอันสูงสุด คือ เนวสัญญานาสัญญายตนภพ)

อรูปนฺติ อากาสานญฺจายตนภวคฺคปริจฺฉินฺนา จตฺตาโร อุปาทินฺนกฺขนฺธา วุจฺจนฺติ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๓๓๑)

อุปาทินนขันธ์ (หมู่นาม ๔ อย่างมีเวทนาเป็นต้นที่เกิดจากกรรม) ๔ ที่**ถูกกำหนดด้วยอากาสานัญจายตนภพกับภวัคคภพ** เรียกว่าอรูปภพ.

อากาสานญฺจายตนวิญฺญาณ (น)

[อากาสานญฺจายตน + วิญฺญาณ]

อากาสานัญจายตนวิญญาณ,

วิญญาณอันมีที่เกิดคือท้องฟ้าบัญญัติ.

นนุ จ ปาฬิยํ "ตญฺเญว วิญฺญาณ"นฺติ อวิเสเสน วุตฺตํ "น **อากาสานญฺจายตนวิญฺญาณ**"นฺติ? น ตญฺเญว วิญฺญาณนฺติ วิเสสวจเนน อยมตฺโถ สิทฺโธติ ทสฺเสนฺโต "วิญฺญาณญฺจายตน"นฺติอาทิมาห. (อนุฏี.๑/๑๑๗)

[ถาม] ก็ในบาฬีวิภังค์ตรัสโดยสามัญว่า วิญญาณนั้นเท่านั้น ไม่ตรัสว่า **อากาสานัญจายตนวิญญาณ** มิใช่หรือ?.

[ตอบ] เมื่อทรงประสงค์จะแสดงว่า อรรถนี้สำเร็จด้วยคำพิเศษว่า วิญญาณนั้นเท่านั้น หามิได้ จึงตรัสพระดำรัสเป็นต้นว่า วิญญาณัญจายตนะ.

อากาสานญฺจายตนสญฺญา (ถี)

[อากาสานญฺจายตน + สญฺญา]

สัญญาอันเกิดในอากาสานัญจายตนฌาน.

เย จ อากาสานญฺจายตเน ธมฺมา **อากาสานญฺจายตนสญฺญา** จ จิตฺเตกคฺคตา จ ผสฺโส เวทนา สญฺญา เจตนา จิตฺตํ ฉนฺโท อธิโมกฺโข

วีริยํ สติ อุเปกฺขา มนสิกาโร ตฺยาสฺส ธมฺมา อนุปทววตฺถิตา โหนฺติ. (ม.๓/๗๗)

ก็ธรรมเหล่าใดในอากาสานัญจายตนะ คือ **สัญญาอันเกิดในอากาสานัญจายตนฌาน** จิตเตกัคคตา ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิญญาณ ฉันทะ อธิโมกข์ วีริยะ สติ อุเบกขา มนสิการ ธรรมเหล่านั้น อันพระสารีบุตรกำหนดแล้วตามลำดับบทได้.

อากาสานญฺจายตนสญฺญาสหคต (ติ)

[อากาสานญฺจายตนสญฺญา + สหคต]

อันเป็นไปกับด้วยสัญญาที่เข้าถึงอัปปนาในอารมณ์คือท้องฟ้าบัญญัติที่ไม่มีขอบเขตคือที่สุด, เป็นไปกับ-ประกอบ-สหรคตด้วยสัญญาในอากาสานัญจายตนฌาน.

อากาสานญฺจายตนสญฺญาสหคตนฺติ เอตฺถ นาสฺส อนฺโตติ อนนฺตํ. อากาสํ อนนฺตํ อากาสานนฺตํ. อากาสานนฺตเมว อากาสานญฺจํ. ตํ อากาสานญฺจํ อธิฏฺฐานฏฺเฐน อายตนมสฺส สสมฺปยุตฺตธมฺมสฺส ฌานสฺส เทวานํ เทวายตนมิวาติ อากาสานญฺจายตนํ. อิติ อากาสานญฺจํ จ ตํ อายตนญฺจาติปิ อากาสานญฺจายตนํ. กสิณุคฺฆาฏิมากาสสฺเสตํ อธิวจนํ. ตสฺมึ อากาสานญฺจายตเน อปฺปนาปฺปตฺตาย สญฺญาย สหคตํ อากาสานญฺจายตนสญฺญาสหคตํ. (อภิ.อฏฺ.๑/๒๔๙)

ในคำว่า**อันเป็นไปกับด้วยสัญญาที่เข้าถึงอัปปนาในอารมณ์คือท้องฟ้าบัญญัติที่ไม่มีขอบเขตคือที่สุด**นี้ ที่ชื่อว่า (อากาศ) อันไม่มีที่สุด เพราะอรรถว่าไม่มีที่สุด อากาศอันไม่มีที่สุด ชื่อว่าอากาศอันไม่มีที่สุด, อากาศอันไม่มีที่สุดนั้นเอง ชื่อว่าอากาสานัญจะ (อากาศอันไม่มีที่สุด) อากาศอันไม่มีที่สุดนั้น ชื่อว่าที่เกิดของฌานพร้อมกับธรรมที่เกิดพร้อมกับตนนั้น เพราะเป็นที่ตั้งที่เกิดเหมือนที่เกิดของเทวดาทั้งหลาย ชื่อว่า เทวายตนะ (ภพที่เกิดของเทวดา) ดังนั้น จึง ชื่อว่าอากาสานัญจายตนะ (อากาศอันไม่มีที่สุดอันเป็นที่เกิดของฌาน) ชื่อว่า อากาสานัญจายตนะ แม้เพราะอรรถว่าเป็นอากาศอันไม่มีที่สุดและเป็นที่เกิดของฌาน อย่างนี้, คำนั้น เป็นชื่อของอากาศที่ได้จากการเพิกกสิณ, (ฌาน) อันเป็นไปกับด้วยสัญญาอันเข้าถึงอัปปนาในอากาศอันไม่มีที่สุดอันเป็นที่เกิดของฌานนั้น ชื่อว่า อากาสานัญจายตนสหคตฌาน.

อากาสานญฺจายตนสญฺญี (ติ)

[อากาสานญฺจายตน + สญฺญา + อี]

ผู้มีสัญญาว่าที่ตั้งที่เกิดคือท้องฟ้าบัญญัติอันไม่มีขอบเขตคือที่สุด,

ผู้มีสัญญา-ผู้รู้ในอากาสานัญจายตนฌาน,

น อากาสานญฺจายตเน **อากาสานญฺจายตนสญฺญี** อสฺส. (อํ.๓/๒๖๒)

ภิกษุเป็น**ผู้ไม่มีสัญญา**ในอากาสานัญจายตนฌานว่าเป็น**อากาสานัญจายตนฌาน**.

อากาสานญฺจายตนสมติกฺกม (ปุ)

[อากาสานญฺจายตน + สมติกฺกม]

การล่วงอากาสานัญจายตนฌาน,

การละอากาสานัญจายตนฌาน.

กามปฏิพาหเนนาติ อิทํ อาคมนปฏิปทาทสฺสนตฺถํ วณฺณภณนตฺถญฺจ วุตฺตํ. รูปปฏิพาหนํ หิสฺส อาสนฺนํ ตโตปิ **อากาสานญฺจายตนสมติกฺกโม**. (ม.ฏี.๓/๒๕๖)

คำว่า **ปฏิเสธกาม (กามปฏิพาหเนน)** นี้ ท่านกล่าวเพื่อแสดงอาคมนปฏิปทาและเพื่อกล่าวสรรเสริญ จริงอยู่ การปฏิเสธรูปเป็นเหตุใกล้ของฌานนั้น แม้หลังจากนั้น **การล่วงอากาสานัญจายตนฌาน**ก็เกิดขึ้น.

อากาสานญฺจายตนสมาปตฺติ (ถี)

[อากาสานญฺจายตน + สมาปตฺติ]

การเข้าอากาสานัญจายตนฌาน,

อากาสานัญจายตนสมาบัติ.

อากาสานญฺจายตนสมาปตฺติยา วุฏฺฐหิตฺวา วิญฺญาณญฺจายตนํ สมาปชฺชิ. (ที.๒/๑๒๓)

(พระผู้มีพระภาค) ทรงออกจาก**อากาสานัญจายตนสมาบัติ** ทรงเข้าวิญญาณัญจายตนฌาน.

อากาสานญฺจายตนสมฺปยุตฺต (ติ)

[อากาสานญฺจายตน + สมฺปยุตฺต]

ประกอบด้วยอากาสานัญจายตนฌาน.

อรูปาวจรา จ **อากาสานญฺจายตนสมฺปยุตฺตา** โอฬาริกา. (ปฏิสํ.อฏฺ.๑/๒๓๒)

ก็อรูปาวจรกุศลที่ประกอบด้วย**อากาสานัญจายตนฌาน** เป็นอรูปาวจรกุศลที่ยังหยาบ.

อากาสานญฺจายตนสหคต (ติ)

[อากาสานญฺจายตน + สหคต]

เป็นไปกับด้วยอากาสานัญจายตนฌาน, ประกอบด้วยอากาสานัญจายตนฌาน.

เสยฺยถาปิ อาวุโส สุขิโน ทุกฺขํ อุปฺปชฺเชยฺย ยาวเทว อาพาธาย เอวเมวสฺส เต **อากาสานญฺจายตนสหคตา** สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ. (อํ.๓/๒๓๘)

อาวุโส ทุกข์พึงเกิดขึ้นแก่คนผู้มีสุขเพียงเพื่อความเจ็บปวด แม้ฉันใด สัญญา (ความจำ)มนสิการ(ความใส่ใจ)ที่**เป็นไปกับด้วยอากาสานัญจายตนฌาน**เหล่านั้น ก็ ฉันนั้นเหมือนกัน ย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุนั้น.

อากาสานญฺจายตนสุตฺต (น)

[อากาสานญฺจายตน + สุตฺต]

อากาสานัญจายตนสูตร, สังยุตตนิกาย ขันธวรรค สังยุตตบาฬี สังยุต ๗ สูตร ๕ . (สํ.๒/๑๙๙)

สูตรนี้ว่าด้วยเรื่องความผ่องใสและความสงบ เพราะเข้าอากาสานัญจายตนฌาน.

อากาสานญฺจายตนุปค (ติ)

[อากาสานญฺจายตน + อุปค (= อุป + คมุ + กฺวิ]

(อัตตา) เข้าถึงอากาสานัญจายตนภูมิ.

อตฺถิ โข โภ อญฺโญ อตฺตา สพฺพโส รูปสญฺญานํ สมติกฺกมา ปฏิฆสญฺญานํ อตฺถงฺคมา นานตฺตสญฺญานํ อมนสิการา "อนนฺโต อากาโส"ติ **อากาสานญฺจายตนูปโค** ตํ ตฺวํ น ชานาสิ น ปสฺสสิ. (ที.๑/๓๒)

[สมณะหรือพราหมณ์คนอื่นกล่าวกับสมณะหรือพราหมณ์ผู้เห็นว่าหลังจากตายแล้วอัตตาขาดสูญว่า] ผู้เจริญ ยังมีอัตตาอื่นอัน**เข้าถึงอากาสานัญจายตนภูมิ**โดยกำหนดว่า ท้องฟ้าอันไม่มีที่สุด เพราะล่วงรูปสัญญา ดับปฏิฆสัญญา ไม่กำหนดนานัตตสัญญาโดยประการทั้งปวง ท่านยังไม่รู้ไม่เห็นข้อนั้นเลย.

อากาสานญฺจายตนุปโคติอาทีสุ ปน อากาสานญฺจายตนภวํ อุปคโต. (ที.อฏฺ.๑/๑๑๑)

อัตตาอันเข้าถึงอากาสานัญจายตนภพ ในคำว่า **ผู้เข้าถึงอากาสานัญจายตนภพ** เป็นต้น.

อากาสานญฺจายตนสทฺโท อิธ ภเวเยวาติ อาห **อากาสานญฺจายตนภวนฺ**ติ. (ที.สี.นวฏี๑/๔๔๙)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวคำว่า "**อากาสานัญจายตนภพ**" เพื่อประสงค์จะแสดงว่าอากาสานัญจายตนศัพท์ กล่าวอรรถภพเท่านั้นในตัวอย่างนี้.

อากาสานญฺจายตนุเปกฺขา (ถี)

[อากาสานญฺจายตน + อุเปกฺขา]

อุเบกขาที่ประกอบด้วยอากาสานัญจายตนฌาน.

ดู อากาสานญฺจายตนนิสฺสิต.

อากาสานนฺต (ปุ/น)

[อากาส + อนนฺต]

ท้องฟ้าอันไม่มีขอบเขตคือที่สุด,

อากาศไม่มีที่สุด.

อากาสํ อนนฺตํ **อากาสานนฺตํ**. (อภิ.อฏฺ.๑/๒๔๙)

ท้องฟ้าอันไม่มีที่สุด ชื่อว่า**อากาศไม่มีที่สุด.**

อากาโส อนนฺโต **อากาสานนฺโต**. (ปฏิสํ.อฏฺ.๑/๘๔)

ท้องฟ้าอันไม่มีขอบเขตคือที่สุด **ชื่อว่าอากาศไม่มีที่สุด.**

อากาสาภิมุข (ติ)

[อากาส + อภิมุข]

(โค) ตัวมีหน้าตรงสู่ท้องฟ้า,

ผู้แหงนหน้าขึ้นบนท้องฟ้า.

ตถา หิ คาโว นววุฏฺเฐ เทเว ภูมึ ฆายิตฺวา ฆายิตฺวา **อากาสาภิมุโข** หุตฺวา วาตํ อากฑฺฒนฺติ. (สํ.อฏฺ.๓/๑๑๒)

จริงอยู่ โคทั้งหลาย เมื่อฝนหยุดตกใหม่ๆ จะสูดดมพื้นดินแล้ว**แหงนหน้าขึ้นบนท้องฟ้า**สูดลมเข้า.

อากาสายตน (น)

[อากาส + อายตน]

ฌานอันมีอารมณ์คือท้องฟ้าบัญญัติ,

อากาสานัญจายตนฌาน.

อากาสายตนญฺเจว วิญฺญาณายตนํ. (อป.๒/๒๑๘)

(มหาปชาปตีโคตมีเข้า)**อากาสานัญจายตนฌาน** วิญญาณัญจายตนฌาน [อากิญจัญญายตนฌาน และเนวสัญญานาสัญญายตนฌานตามลำดับ]

อากาสารมฺมณ (ติ)

[อากาส + อารมฺมณ]

(ฌาน) อันมีอารมณ์คือท้องฟ้าบัญญัติ.

รูปนิมิตฺตชิคุจฺฉาย **อากาสารมฺมณํ** อากาสานญฺจายตนํ. (อภิ.อฏฺ.๑/๒๕๖)

อากาสานัญจายตนฌาน**อันมีอารมณ์คือท้องฟ้าบัญญัติ** เพราะเกลียดอารมณ์ คือ รูป.

อากาสุกฺขิปิย (ปุ)

[อากาส + อุกฺขิปิย]

พระอากาสุกขิปิยเถระ, พระเถระผู้เคยโยนดอกบัวขึ้นไปบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะบนท้องฟ้า.

ปฏิสมฺภิทา จตสฺโส
วิโมกฺขาปิ จ อฏฺฐิเม
ฉฬภิญฺญา สจฺฉิกตา
กตํ พุทฺธสฺส สาสนํ.

อิตฺถํ สุทํ อายสฺมา **อากาสุกฺขิปิโย** เถโร อิมา คาถาโย อภาสิตฺถาติ. (อป.๑/๒๖๐)

คุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ข้าพเจ้าได้ทำให้แจ้งแล้ว คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้วดังนี้แล.

ได้ทราบว่า ท่าน**พระอากาสุกขิปิยเถระ**ได้ภาษิตคาถาเหล่านี้ ด้วยประการฉะนี้.

อากาสูปม (ติ)

[อากาส + อุปมา]

(ข้อปฏิบัติ) มีอุปมากับท้องฟ้า,

เปรียบกับอากาศ.

น หิ ทหรกาเล เวชฺชกมฺมาทีนิ กตฺวา อโคจเร จริตฺวา มหลฺลกกาเล นิพฺพานํ ทฏฺฐุํ สกฺกา นิพฺพานคามินี ปน ปฏิปทา ปริสุทฺธาว วฏฺฏติ **อากาสูปมา**. (ที.อฏฺ.๒/๒๔๕)

จริงอยู่ บุคคลทำการงานมีเวชกรรมเป็นต้นในเวลาเป็นหนุ่มแล้วเที่ยวไปในที่อโคจร จึงไม่อาจเห็นพระนิพพานในเวลาเป็นคนแก่ได้ การปฏิบัติที่ยังสัตว์ให้ถึงพระนิพพาน เป็นการปฏิบัติที่หมดจดแล้วเท่านั้น เป็นการปฏิบัติที่**เปรียบกับอากาศ**จึงควร.

เยน ปริสุทฺธตฺเถน นิพฺพานสฺส นิพฺพานคามินิยา ปฏิปทาย จ **อากาสูปมตา** โส เกนจิ อนุปเลโป อนุปกฺกิเลโส จาติ อาห อากาสมฺปิ อลคฺคํ ปริสุทฺธนฺติ. (ที.ฏี.๒/๒๒๑)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า “แม้ท้องฟ้า ไม่ติด บริสุทธิ์” เพื่อแสดงว่า ความที่ข้อปฏิบัติอันนำไปสู่นิพพานอัน**เปรียบกับอากาศ**เพราะนิพพานมีสภาพบริสุทธิ์ใด สภาพนั้นไม่แปดเปื้อนและไม่มัวหมองด้วยอะไรๆ .

อากิญฺจ (น)

[เมื่อควรจะกล่าวว่า อากิญฺจญฺญายตน แต่เนื่องจากเป็นคาถา จึงกล่าวเพียง อากิญฺจ]

อากิญฺจญฺญายตนฌาน.

อากาสายตนญฺเจว
วิญฺญาณายตนํ ตถา
อากิญฺจํ เนวสญฺญญฺจ
สมาปชฺชิ ยถากฺกมํ.
(อป.๒/๒๑๘)

(พระนางมหาปชาปดีโคตมี)ได้เข้าอากาสานัญจายตนฌาน วิญญาณัญจายตนฌาน **อากิญจัญญายตนฌาน**และเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ตามลำดับ.

อากิญฺจญฺญ (น)

[อากิญฺจน + ณฺย]

[ณฺยสฺส ญการํ ตสฺส จ ทฺวิตฺตํ อการสฺส จ วุทฺธึ กตฺวา อากิญฺจญฺญนฺติ วุตฺตํ. (มณิมญฺชู.๑/๒๖๖)

ท่านกล่าวว่า **อากิญจัญญะ** โดยแปลง ณฺย เป็น ญ แล้วซ้อน ญฺ และ วุทธิ อ เป็น อา ส่วนสัททนีติแปลง ณฺย เป็น ญฺญ. (นีติ. สุตฺต. ๑๑๗)]

(๑) (ก) ความเป็นแห่งปฐมารุปปวิญญาณอันไม่มีเหลือเพียงเล็กน้อยนิด (เพียงภังคขณะคือขณะดับ) นัตถิภาวบัญญัติ คือ ความไม่มี-ความดับไปแห่งปฐมารุปปวิญญาณ,

อากาสานัญจายตนวิญญาณ.

ดู อากิญจญฺญายตน.

(ข) ความไม่มีทรัพย์สมบัติที่เก็บไว้แม้

แม้น้อย.

อากิญฺจญฺญญฺหิ ปตฺถเยติ อหํ อกิญฺจนภาวํ อปริคฺคหภาวเมว ปตฺถยามิ.
(เถรี.อฏฺ.๒๔๘)

คำว่า **ปรารถนาความไม่มีทรัพย์ที่เก็บไว้แม้แต่น้อย (อากิญฺจญฺญญฺหิ ปตฺถเย)** ความว่า ข้าพเจ้าปรารถนาความไม่มีทรัพย์ที่เก็บรักษาไว้แม้น้อยนิดนั้นเลย.

(ค) ความไม่มีความเบียดเบียน, ความไม่มีความกังวล, ความไม่มีความผูกมัด และความไม่มีความจองจำ.

ฌายี ฌานรตา ธีรา
สนฺตจิตฺตา สมาหิตา
อากิญฺจญฺญํ ปตฺถยนฺตา
ปริวาเรนฺติ มํ สทา. (อป.๑/๑๙)

(พระสารีบุตรเถระกล่าวว่า) ศิษย์ของข้าพเจ้ามีปกติเพ่งฌาน ยินดีในฌานเป็นนักปราชญ์ มีจิตสงบ มีจิตตั้งมั่น ปรารถนา**ความไม่มีความกังวล** ปรนนิบัติข้าพเจ้าอยู่ทุกเมื่อ.

อากิญฺจญฺญนฺติ นิปฺปลิโพธภาวํ.
(อป.อฏฺ.๑/๒๔๓)

คำว่า **อากิญฺจญฺญํ** ได้แก่ ความเป็นผู้ไม่มีความกังวล.

(๒) (ก) (ติ) (อากิญจายตนฌาน)อันไม่มีอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง(ปฏิภาคนิมิต)

อยํ วุจฺจตาวุโส อากิญฺจญฺญาติ อารมฺมณกิญฺจนสฺส อภาวโต **อากิญฺจญฺญา**.
(ม.อฏฺ.๒/๑๓๗)

คำว่า **อาวุโส นี้ เรียกว่า อากิญจัญญายตนฌานเจโตวิมุตติ (อยํ วุจฺจตาวุโส อากิญฺจญฺญา)** ได้แก่ (อากิญจัญญายตนฌาน)**อันไม่มีอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง** (ปฏิภาคนิมิต) เพราะไม่มีอารมณ์แม้แต่น้อย.

(ข) (มรรค ผล นิพพาน) อันไม่มีกิเลสผู้ย่ำยี-บีบคั้น- เบียดเบียน-ห้าม.

(ค) (ข้อปฏิบัติ)ไม่มีความเบียดเบียน-ความกังวล-ความผูกมัด-ความจองจำ.

อากิญฺจญฺญา เจโตวิมุตฺติโย นาม นว ธมฺมา อากิญฺจญฺญายตนญฺจ มคฺคผลานิ จ. ตตฺถ อากิญฺจญฺญายตนํ กิญฺจนํ อารมฺมณํ อสฺส นตฺถีติ **อากิญฺจญฺญํ**. มคฺคผลานิ กิญฺจนานํ มทฺทนานํ ปลิพุนฺธนกิเลสานํ นตฺถิตาย **อากิญฺจญฺญานิ**. นิพฺพานมฺปิ **อากิญฺจญฺญํ** เจโตวิมุตฺติ ปน น โหติ ตสฺมา น คหิตํ.
(ม.อฏฺ.๒/๓๖๐)

ธรรม ๙ อย่าง คือ อากิญจัญญายตนฌาน และมรรค ๔ ผล ๔ ชื่อว่า อากิญจัญญาเจโตวิมุตติ ในธรรม นั้นอากิญจัญญายตนะ ชื่อว่า อากิญจัญญะ เพราะไม่มีอารมณ์แม้น้อยนิด มรรค ๔ ผล ๔ ชื่อว่า **อากิญจัญญะ เพราะไม่มีกิเลสผู้ย่ำยี** แม้นิพพาน ก็ ชื่อว่า**อากิญจัญญะ** (นิพพานอันไม่มีกิเลสผู้ย่ำยี) แต่ เจโตวิมุตติ ไม่เป็นอากิญจัญญะ เพราะเหตุนั้นจึงไม่ถือเอา.

อารมฺมณภูตํ ปลิพุทฺธกํ วา นตฺถิ เอตสฺส กิญฺจนนฺติ อกิญฺจนํ อกิญฺจนเมว **อากิญฺจญฺญํ**. (สํ.ฎี.๒/๓๗๗)

(ฌาน) **ชื่อว่าอันไม่มีอารมณ์แม้แต่น้อย หรือ กิเลสผู้ย่ำยี(ปิดกัน, ห้าม)** เพราะไม่มีอารมณ์ หรือกิเลสผู้ย่ำยีแม้แต่น้อย (ฌาน หรือ มรรค ผล) อันไม่มีอารมณ์หรือกิเลสผู้ย่ำยีแม้แต่น้อยนั่นเอง ชื่อว่าอากิญจัญญะ(ผู้ไม่มีอารมณ์คือปฏิภาคนิมิต หรือกิเลสผู้ย่ำยีแม้แต่น้อย).

อปิจ ยเทว ตตฺถ สจฺจํ ตทภิญฺญาย **อากิญฺจญฺญํ**เยว ปฏิปทํ ปฏิปนฺโน โหติ. อิมานิ โข ปริพฺพาชกา จตฺตาริ พฺราหฺมณสจฺจานิ มยา สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา ปเวทิตานิ. (อํ.๑/๔๙๗)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า) อนึ่ง เขารู้สัจจะในข้อปฏิบัตินั้นจึงปฏิบัติปฏิปทาที่**ไม่มีความกังวล**เลย ดูก่อน ปริพาชกทั้งหลาย สัจจะของพราหมณ์ ๔ ประการนี้แล อันเราทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว จึงประกาศให้ผู้อื่นรู้ตาม.

อากิญฺจญฺญํเยว ปฏิปทนฺติ กิญฺจนภาววิรหิตํ นิปฺปลิโพธํ นิคฺคหณเมว ปฏิปทํ ปฏิปนฺโน โหติ. (อํ.อฏฺ.๒/๔๖๐)

คำว่า **(ผู้ปฏิบัติ) ข้อปฏิบัติอันไม่มีเครื่องจองจำ (อากิญฺจญฺญํเยว ปฏิปทํ)** ได้แก่เป็นผู้ปฏิบัติข้อปฏิบัติอันเว้นจากกิเลสผู้ห้าม คือ ไม่มีความกังวล, ที่ข่มกำจัดเท่านั้น.

อากิญฺจญฺญ(ญฺญา)สมฺภว (ติ)

[อากิญฺจญฺญ + สมฺภว]

[กัมมาภิสังขารคือเจตนาผู้จัดแจง] อันทำให้ปฏิสนธิผลเกิดขึ้นในอากิญจัญญายตนภูมิ, อันให้เกิดในอากิญจัญญายตนภูมิ.

> **อากิญฺจญฺญสมฺภวํ** ญตฺวา
> นนฺที สํโยชนํ อิติ
> เอวเมตํ อภิญฺญาย
> ตโต ตตฺถ วิปสฺสติ
> เอตํ ญาณํ ตถํ ตสฺส
> พฺราหฺมณสฺส วุสีมโตติ. (สุตฺตนิ.๔๔๙)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่าโปสาละ) บุคคลนั้นรู้กัมมาภิสังขารว่า **เป็นผู้ให้เกิดในอากิญจัญญายตนภูมิ** รู้อรูปราคะว่า มีความเพลิดเพลินเป็นเครื่องผูก ครั้นรู้กรรมอย่างนี้แล้ว ออกจากสมาบัตินั้นเห็นแจ้งธรรมที่เกิดในสมาบัตินั้น ญาณนี้ของพราหมณ์ผู้อยู่จบพรหมจรรย์ เป็นญาณอันแท้จริง.

อากิญฺจญฺญสมฺภวํ ญตฺวาติ อากิญฺจญฺญายตนชนกํ กมฺมาภิสงฺขารํ ญตฺวา "กินฺติ ปลิโพโธ อย"นฺติ. (สุตฺตนิ.อฏฺ.๒/๓๑๗)

คำว่า **รู้แจ้ง(สังโยชน์อรูปราคะ) อันให้เกิดในอากิญจัญญายตนภูมิ**

(อากิญฺจญฺญสมฺภวํ ญตฺวา) ความว่ารู้กรรมเจตนาผู้จัดแจงอันยังอากิญจัญญายตนปฏิสนธิผลให้เกิดขึ้นว่า กิเลสผู้ย่ำยีนี้ เกิดขึ้นได้อย่างไร.

อากิญฺจญฺญาภินิเวส (ติ)

[อากิญฺจญฺญ + อภินิเวส]

ผู้มีจิตน้อมไปในความไม่มีกิเลสผู้ย่ำยี.

สมณา โข พฺราหฺมณ ขนฺติโสรจฺจาธิปฺปายาปญฺญูปวิจารา สีลาธิฏฺฐานา **อากิญฺจญฺญาภินิเวสา** นิพฺพานปริโยสานาติ. (อํ.๒/๓๑๙)

พราหมณ์ สมณะทั้งหลายมีความประสงค์ขันติและโสรัจจะ นิยมปัญญา มั่นใจในศีล **มีจิตน้อมไปในความไม่มีกิเลสผู้ย่ำยี** มีนิพพานเป็นที่สุด.

อกิญฺจนภาเว นิคฺคหณภาเว จิตฺตํ เอเตสํ อภินิวิสตีติ อากิญฺจญฺญาภินิเวสา. (องฺ.อฏฺ.๓/๑๒๐)

ชื่อว่า **มีจิตน้อมไปในความไม่มีกิเลสผู้ย่ำยี** เพราะอรรถว่าน้อมจิตไปในความไม่มีกิเลสผู้ย่ำยี คือ ในความไร้กิเลสผู้จับ.

อากิญฺจญฺญายตน (ติ)

[อากิญฺจญฺญ + อายตน]

(๑) (ฌาน)อันมีอารมณ์ที่เกิดคือการดับไปแห่งอากาสานัญจายตนฌาน, มีอารมณ์ที่เกิดแห่งอากาสานัญจายตนฌานอันไม่มีเหลือแม้แต่น้อย, ฌานอันกระทำนัตถิภาวบัญญัติเป็นอารมณ์หรือฌานที่รับอารมณ์คือนัตถิภาวบัญญัติ, อากิญจัญญายตนฌานสมาบัติ.

อากิญฺจญฺญายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรตีติ เอตฺถ ปน นาสฺส กิญฺจนนฺติ อกิญฺจนํ อนฺตมโส ภงฺคมตฺตมฺปิ อสฺส อวสิฏฺฐํ นตฺถีติ วุตฺตํ โหติ. อกิญฺจนสฺส ภาโว อากิญฺจญฺญํ อากาสานญฺจายตนวิญฺญาณาปคมสฺเสตํ อธิวจนํ. ตํ อากิญฺจญฺญํ อธิฏฺฐานฏฺเฐน อายตนมสฺส ฌานสฺส เทวานํ เทวายตนมิวาติ **อากิญฺจญฺญายตนํ**. (วิสุทฺธิ.๑/๓๒๘)

ส่วนในคำว่า **เข้าอากิญจัญญายตนฌานอยู่ (อากิญฺจญฺญายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ)** นี้ (ฌาน) ชื่อว่าอกิญจนะ (อันไม่มีอารมณ์คืออากาสานัญจายตนฌานแม้แต่น้อย) เพราะไม่มีแม้แต่น้อย ความว่า ไม่มีอารมณ์คืออากาสานัญจายตนฌาน เหลือแม้โดยที่สุดเพียงขณะดับ, ความเป็นแห่งความไม่มีเหลือแม้แต่น้อย ชื่อว่า ความไม่มีเหลือแม้แต่น้อย **(อากิญฺจญฺญ)** คำว่า อากิญจัญญะนั้น เป็นชื่อของการปราศจากไปแห่งอากาสานัญจายตนวิญญาณ ฌานอันปราศจากอากาสานัญจายตนวิญญาณและเป็นที่เกิด เพราะเป็นที่ตั้งที่เกิด เหมือนเทวาลัย เป็นที่อยู่ของเทพทั้งหลาย ดังนั้นจึงชื่อว่า (ฌาน) อันมีอารมณ์ที่เกิดคือความปราศจากอากาสานัญจายตนวิญญาณ หรือ ฌานที่รับอารมณ์คือ นัตถิภาวบัญญัติ

(อากิญจัญญายตนฌาน)".

(๒) (น) อารมณ์ที่ตั้งที่เกิดคือการดับไปแห่งอากาสานัญจายตนวิญญาณ (นัตถิภาวบัญญัติ) , อารมณ์ที่เกิดคือการดับไปแห่งอากาสานัญจายตนวิญญาณโดยไม่มีเหลือแม้แต่น้อย, อากิญจัญญายตนฌาน.

อากิญฺจญฺญายตนํ สมติกฺกมฺมาติ เอตฺถาปิ ปุพฺเพ วุตฺตนเยเนว ฌานมฺปิ **อากิญฺจญฺญายตนํ** อารมฺมณมฺปิ. อารมฺมณมฺปิ หิ ปุพฺเพ วุตฺตนเยเนว อากิญฺจญฺญญฺจ ตํ ตติยสฺส อารุปฺปชฺฌานสฺส อารมฺมณตฺตา อธิฏฺฐานฏฺเฐน อายตนญฺจาติ **อากิญฺจญฺญายตนํ**. (วิ.อฏฺ.๓/๒๔๕)

แม้ในคำว่า **เพราะล่วงอากิญจัญญายตนฌาน** นี้ แม้ฌาน แม้อารมณ์ก็ชื่อว่าอากิญจัญญายตนฌาน โดยนัยที่กล่าวมาไว้แล้วในก่อนนั่นเอง จริงอยู่ แม้อารมณ์ชื่อว่าอากิญจัญญะ โดยนัยที่กล่าวไว้ก่อนแล้วนั่นเอง และชื่อว่า บ่อเกิด เพราะเป็นที่ตั้งที่เกิด เหตุเป็นอารมณ์ของ อรุปปฌานที่ ๓ ดังนั้นจึงชื่อว่า **อารมณ์อันเป็นที่เกิดคือความปราศจากอากาสานัญจายตนวิญญาณ(อากิญจัญญายตนฌาน).**

(๓) อากิญจัญญายตนภูมิ-ภพ- นามขันธ์ ๔.

ภควโตปิโข ญาณํ อุทปาทีติ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ อุปฺปชฺชิ อิโต สตฺตมทิวสมตฺถเก กาลํ กตฺวา **อากิญฺจญฺญายตเน** นิพฺพตฺโตติ. (วิ.อฏฺ.๓/๒๔๕)

คำว่า **พระญาณแม้ของพระผู้มีพระภาคได้เกิดขึ้นแล้ว (ภควโตปิ โข ญาณํ อุทปาทิ)** ความว่า พระสัพพัญญุตญาณทรงเกิดขึ้นแล้วว่า อาฬารดาบสกาลามโคตรตายได้ ๗ วัน นับจากวันนี้ ไปเกิดใน **อากิญจัญญายตนภูมิ**.

อากิญฺจญฺญายตนกมฺมฏฺฐาน (น)

[อากิญฺจญฺญายตน + กมฺมฏฺฐาน]

กรรมฐานที่เจริญนัตถิภาวบัญญัติอารมณ์คือความไม่มีแม้แต่น้อย,

อากิญจัญญายตนกัมมัฏฐาน.

อิธ อตฺตโน จาติ **อากิญฺจญฺญายตนกมฺมฏฺฐานํ** สนฺธายาห. (ม.ฎี.๓/๒๕๖)

คำว่า **อิธ อตฺตโน จ** พระอรรถกถาจารย์กล่าวหมายถึง**กรรมฐานที่เจริญนัตถิภาวบัญญัติอารมณ์คือความไม่มีแม้แต่น้อย**(อากิญจัญญายตนกัมมัฏฐาน).

อากิญฺจญฺญายตนกาล (ปุ)

[อากิญฺจญฺญายตน + กาล]

เวลาเกิดเป็นอากิญจัญญายตนฌาน.

ตถา อตฺตโน ขนฺธธาตุอายตนานิ อารพฺภ รชฺชนฺตสฺส ทุสฺสนฺตสฺส มุยฺหนฺตสฺส สํวรนฺตสฺส ปริคฺคหํ ปฏฺฐเปนฺตสฺส อชฺฌตฺตา-

รมฺมณา โหนฺติ ปเรสํ ขนฺธธาตุอายตนานิ อารพฺภ เอวํ ปวตฺเตนฺตสฺส พหิทฺธารมฺมณา ปณฺณตฺตินิพฺพานปจฺจเวกฺขณกาเลปิ พหิทฺธารมฺมณาเยว กาเลน อชฺฌตฺตํ กาเลน พหิทฺธา ธมฺเมสุ เอวํ ปวตฺเตนฺตสฺส อชฺฌตฺตพหิทฺธารมฺมณา **อากิญฺจญฺญายตนกาเล** นวตฺตพฺพารมฺมณาติ เวทิตพฺพา. (อภิ.อฏฺ.๒ /๔๑)

อนึ่ง ขันธ์ ๔ พึงทราบว่า มีสภาวธรรมที่เป็นภายในเป็นอารมณ์ สำหรับ บุคคลผู้ปรารภขันธ์ ธาตุ และอายตนะของตนแล้ว กำหนัด ขัดเคือง ลุ่มหลง สำรวม เริ่มกำหนดอยู่ มีสภาวธรรมที่เป็นภายนอกเป็นอารมณ์ สำหรับบุคคลผู้ปรารภขันธ์ ธาตุและอายตนะของคนเหล่าอื่น ประพฤติอยู่อย่างนั้น มีสภาวธรรมที่เป็นภายนอกเป็นอารมณ์เหมือนกัน แม้ในคราวพิจารณาบัญญัติและนิพพาน มีสภาวธรรม ทั้งที่เป็นภายในและภายนอกเป็นอารมณ์ สำหรับบุคคลผู้ประพฤติอย่างนั้น ในสภาวธรรมที่เป็นภายในตามกาล และในสภาวธรรมที่เป็นภายนอกตามกาล มีอารมณ์ที่ไม่ควรกล่าวว่ามีอารมณ์ภายในหรือภายนอก ใน**เวลาเกิดเป็นอากิญจัญญายตนฌาน**.

อากิญฺจญฺญายตนกิริย (น)

[อากิญฺจญฺญายตน + กิริย]

กิริยาจิตที่ประกอบด้วยอากิญจัญญายตนฌาน, อากิญจัญญายตนกิริยาจิต.

อากิญฺจญฺญายตนกิริยํ เนวสญฺญานาสญฺญายตนกิริยสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย. (ปฏฺฐาน.๑๓๓)

อากิญจัญญายตนกิริยาจิตเป็นอุปการะต่อเนวสัญญานาสัญญายตนกิริยาจิต โดยสัตติคือเหตุอันเป็นอารมณ์.

อากิญฺจญฺญายตนกุสล (น)

[อากิญฺจญฺญายตน + กุสล]

กุศลจิตที่ประกอบด้วยอากิญจัญญายตนฌาน, อากิญจัญญายตนกุศลจิต.

อากิญฺจญฺญายตนกุสลํ เนวสญฺญานาสญฺญายตนกุสลสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย. (ปฏฺฐาน.๑๓๓)

อากิญจัญญายตนกุศลจิต เป็นอุปการะต่อเนวสัญญานาสัญญายตนกุศลจิต โดยสัตติคือเหตุอันเป็นอารมณ์.

อากิญฺจญฺญายตนจิตฺต (ปุ)

[อากิญฺจญฺญายตน + จิตฺต]

จิตที่ประกอบด้วยอากิญจัญญายตนฌาน, อากิญจัญญายตนจิต.

ตสฺเสว อากาสํ ผริตฺวา ปวตฺตสฺส มหคฺคตวิญฺญาณสฺส สุญฺญวิวิตฺตนตฺถิภาเว **อากิญฺจญฺญายตนจิตฺตํ** อปฺเปติ. (วิสุทฺธิ.๑/๓๒๗)

อากิญจัญญายตนจิต ย่อมแนบแน่น ใน

นัตถิภาวบัญญัติที่ว่างเปล่าสงัดแล้วแห่งมหัคคตวิญญาณที่แผ่ไปสู่ท้องฟ้านั้นนั่นเอง.

อากิญฺจญฺญายตชนก (ติ)

[อากิญฺจญฺญายตน + ชนก (ชน + ณฺวุ)] แปลเหมือน อากิญจญฺญสมฺภว.

ดู อากิญจญฺญสมฺภว.

อากิญฺจญฺญายตนธาตุ (ปุ/ถี)

[อากิญฺจญฺญายตน + ธาตุ]

อากิญจัญญายตนธาตุ.

ดู อากาสานญฺจายตนธาตุ.

อากิญฺจญฺญายตนนิสฺสิต (ติ)

[อากิญฺจญฺญายตน + นิสฺสิต]

(อุเบกขา) อันอาศัยอากิญจัญญายตนฌาน.

อตฺถิ อากิญฺจญฺญายตนนิสฺสิตา. (ม.๓/๒๖๓)

อุเบกขา**อันอาศัยอากิญจัญญายตนฌาน** มีอยู่.

อากิญฺจญฺญายตนปฏิสํยุตฺต (ติ)

[อากิญฺจญฺญายตน + ปฏิสํยุตฺต]

ประกอบด้วยอากิญจัญญายตนฌาน, เกี่ยวกับเรื่องอากิญจัญญายตนสมาบัติ.

อากิญฺจญฺญายตนปฏิสํยุตฺตาย จ ปน กถาย กจฺฉมานาย น สุสฺสูสติ น โสตํ โอทหติ น อญฺญา จิตฺตํ อุปฏฺฐาเปติ น จ ตํ ปุริสํ ภชติ น จ เตน วิตฺตึ อาปชฺชติ. (ม.๓/๔๒)

[สุนักขัตตะ เป็นไปได้ที่บุรุษบุคคลบางคนในโลกนี้ พึงเป็นผู้น้อมใจไปในเนวสัญญานาสัญญายตสมาบัติ บุรุษบุคคลผู้น้อมใจไปในเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ สนทนาแต่เรื่องที่เหมาะแก่เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัตินั้นเท่านั้น ย่อมตรึกตรองธรรมอันสมควรแก่เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัตินั้น คบแต่คนประเภทนั้น และถึงความปลื้มใจกับคนประเภทนั้น] แต่เมื่อมีใครสนทนา**เกี่ยวกับเรื่องอากิญจัญญายตนสมาบัติ** ย่อมไม่สนใจฟัง ไม่เงี่ยโสตสดับ ไม่ตั้งใจรับรู้ไม่คบคนประเภทนั้น และไม่ถึงความปลื้มใจกับคนประเภทนั้น.

อากิญฺจญฺญายตนปรม (ติ)

[อากิญฺจญฺญายตน + ปรม]

มีขอบเขต-ประมาณ-ที่สุดอากิญจัญญายตนฌาน, สูงสุดคืออากิญจัญญายตนฌาน.

ยสฺมา ปน อฏฺฐมสมาปตฺติยา องฺคโต สมฺมสนํ พุทฺธานํเยว โหติ สาวเกสุ สาริปุตฺตสทิสานมฺปิ นตฺถิ กลาปโต สมฺมสนํเยว ปน สาวกานํ โหติ อิทญฺจ “สญฺญา สญฺญา”ติ เอวํ องฺคโต สมฺมสนํ อุทฺธฏํ. ตสฺมา **อากิญฺจญฺญายตนปรมํ**เยว

สญฺญํ ทสฺเสตฺวา ปุน ตเทว สญฺญคฺคนฺติ ทสฺเสตุ? ยโต โข โปฏฺฐปาท ภิกฺขุ อิธ สกสญฺญี โหติ โส ตโต อมุตฺตร ตโต อมุตฺตร สญฺญคฺคํ ผุสตีติ อาห. (ที.อฏฺ.๑/๓๐๗)

ก็การพิจารณาสมาบัติ ๘ โดยองค์ ย่อมมีแก่พระพุทธเจ้าทั้งหลายเท่านั้น ไม่มีแม้แก่สาวกผู้เหมือนกับพระสารีบุตร ในบรรดาสาวก ส่วนการพิจารณาโดยเป็นกลาป (หมู่ธรรม) เท่านั้น ย่อมมีแก่สาวกทั้งหลาย การพิจาณาโดยความเป็นองค์นี้ ถูกยกขึ้นแสดงอย่างนี้ว่า สัญญา สัญญา (ความจำ) เพราะเหตุใด เพราะเหตุนั้น ทรงแสดง**สัญญาอันสูงสุดคืออากิญจัญญายตนฌาน**เท่านั้นแล้วทรงประสงค์จะแสดงสัญญานั้นนั่นเองอีกว่ายอดแห่งสัญญา (อากิญจัญญายตนฌาน)” จึงตรัสว่า โปฏฐปาทะ ภิกษุใดแลในพระศาสนานี้ เป็นผู้มีสัญญาของตน ภิกษุนั้น ออกจากฌานที่ ๑ เข้าฌานที่ ๒ ออกจากฌานนั้น เข้าฌานที่ ๓ ออกจากฌานนั้น ก็ ถูกต้องยอดแห่งสัญญา.

อากิญฺจญฺญายตนภว (ปุ)

[อากิญฺจญฺญายตน + ภว]

อากิญจัญญายตนภูมิ.

ดู อากิญจญฺญายตนุปปตฺติ.

อากิญฺจญฺญายตนภาวนา (ถี)

[อากิญฺจญฺญายตน + ภาวนา]

การเจริญอากิญจัญญายตนฌาน,

การทำให้อากิญจัญญายตนฌานเกิดขึ้น.

ตเมว ปฏิปทนฺติ อากิญฺจญฺญายตนภาวนมาห. (ม.ฎี.๓/๒๕๖)

พระอรรถกถาจารย์กล่าว**การเจริญอากิญจัญญายตนฌาน** ด้วยคำว่า ปฏิปทานั้นนั่นเอง.

อากิญฺจญฺญายตนมย (ติ)

[อากิญฺจญฺญายตน + มย]

สำเร็จด้วยอากิญจัญญายตนฌาน.

ตปฺปรายณนฺติ **อากิญฺจญฺญายตนมยํ** ตปฺปรายณํ กมฺมปรายณํ วิปากปรายณํ กมฺมครุกํ ปฏิสนฺธิครุกํ. (จูฬนิ.อฏฺ.๒๗)

คำว่า **ผู้มีอากิญจัญญายตนฌานเป็นที่มุ่งหมาย (ตปฺปรายณํ)** ความว่า **สำเร็จด้วยอากิญญายตนฌาน** มีฌานเป็นที่มุ่งหมาย มีกรรมเป็นที่มุ่งหมาย มีวิบากเป็นที่มุ่งหมาย หนักในกรรม หนักในปฏิสนธิ.

อากิญฺจญฺญายตนลาภี (ถี)

[อากิญฺจญฺญายตน + ลภ + ณี]

ผู้ได้อากิญจัญญายตนฌาน.

ยสฺมา พฺราหฺมโณ **อากิญฺจญฺญายตนลาภี** ตญฺจ สนฺตมฺปิ นิสฺสยํ น ชานาติ. เตนสฺส ภควา ตญฺจ นิสฺสยํ อุตฺตริญฺจ

นิยฺยานปถํ ทสฺเสนฺโต “**อากิญฺจญฺญ**”นฺติ คาถมาห. (จูฬนิ.อฏฺ.๒๗)

เพราะเหตุนี้ พราหมณ์ **ได้อากิญจัญญา-ยตนฌาน** และไม่รู้ที่อาศัยแม้ที่ปรากฏอยู่นั้น เหตุนั้นพระผู้มีพระภาค ทรงประสงค์จะแสดงที่อาศัยนั้นและทางออกจากวัฏฏทุกข์อันยิ่งแก่พราหมณ์นั้น จึงตรัสพระคาถาว่า **อากิญฺจญฺญํ** เป็นต้น.

อากิญฺจญฺญายตนสํโยชน (น)

[อากิญฺจญฺญายตน + สํโยชน]

ความเกี่ยวข้องในอากิญจัญญายตน-สมาบัติ.

เอวเมว โข สุนกฺขตฺต เนวสญฺญา-นาสญฺญายตนาธิมุตฺตสฺส ปุริสปุคฺคลสฺส เย **อากิญฺจญฺญายตนสํโยชเน** เสวนฺเต. โส เอวมสฺส เวทิตพฺโพ อากิญฺจญฺญายตน-สํโยชเนน หิ โข วิสํยุตฺโต เนวสญฺญา-นาสญฺญายตนาธิมุตฺโต ปุริสปุคฺคโล’ติ. (ม.๓/๔๓)

สุนักขัตตะ **ความเกี่ยวข้องในอากิญจัญญายตนสมาบัติ** ก็ถูกบุรุษบุคคลผู้น้อมใจไปในเนวสัญญานาสัญญา-ยตนสมาบัติคายได้แล้ว อย่างนั้นเหมือนกัน บุรุษบุคคลนั้นบัณฑิตพึงทราบว่า ‘เป็นบุรุษบุคคลผู้เหินห่างจากความเกี่ยวข้องกับอากิญจัญญายตนสมาบัติ มีแต่น้อมใจไปในเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ.

อากิญฺจญฺญายตนสํวตฺตนิก (ติ)

[อากิญฺจญฺญายตน + สํวตฺตนิก]

(กัมมาภิสังขาร คือ เจตนาอันจำแนกสัตว์) อันยังอากิญจัญญายตนปฏิสนธิผลให้เกิดขึ้น, ให้เกิดในอากิญฺจัญญายตนภูมิ.

อากิญฺจญฺญาสมฺภโวติ วุจฺจติ **อากิญฺจญฺญา-ยตนสํวตฺตนิโก** กมฺมาภิสงฺขาโร. (จูฬนิ.๑๗๑)

กัมมาภิสังขารที่**ให้เกิดในอากิญจัญญา-ยตนภูมิ** เรียกว่า ผู้ทำให้อากิญจัญญายตน-ปฏิสนธิผลเกิดขึ้น.

อากิญฺจญฺญายตนสญฺญา (ถี)

[อากิญฺจญฺญายตน + สญฺญา]

สัญญาอันเกิดในอากิญจัญญายตนฌาน.

ยา จ อาเนญฺชสญฺญา ยา จ **อากิญฺจญฺญา-ยตนสญฺญา** สพฺพา สญฺญา. ยตฺเถตา อปริเสสา นิรุชฺฌนฺติ เอตํ สนฺตํ เอตํ ปณีตํ ยทิทํ เนวสญฺญานาสญฺญายตน’นฺติ. (ม.๓/๕๑)

[อริยสาวกพิจารณาเห็นว่า] อาเนญชสัญญา และ**สัญญาอันเกิดในอากิญจัญญายตน-ฌาน** สัญญาทั้งหมดนี้ย่อมดับไม่เหลือในฌานใด ฌานนั้นคือเนวสัญญานาสัญญา-ยตนสมาบัติ เป็นสมาบัติอันสงบ ประณีต.’

อากิญฺจญฺญายตนสญฺญํ ปชหโต เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติวเสน

ชาตา ธมฺมา อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺตีติ ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเฐน ภาวนา. (ปฏิสํ.๓๑)

เมื่อละ**สัญญาอันเกิดในอากิญจัญญายตนฌาน** ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วยอำนาจแห่งวิญญาณัญจายตนสมาบัติ ย่อมไม่ล่วงเลยกันและกัน เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่าภาวนา เพราะมีความหมายว่าธรรมทั้งหลายที่เกิดในภาวนานั้นไม่ล่วงเลยกัน.

อากิญฺจญฺญายตนสญฺญาสหคต (ติ)

[อากิญฺจญฺญายตนสญฺญา + สหคต]

(ฌาน) อันเป็นไปกับ-ประกอบ-สหรคตด้วยสัญญาอันเกิดในอากิญจัญญายตนฌาน.

สพฺพโส วิญฺญาณญฺจายตนํ สมติกฺกมฺม **อากิญฺจญฺญายตนสญฺญาสหคตํ** สุขสฺส จ ปหานา ... จตุตฺถํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ อุเปกฺขาสหคตํ. (อภิ.ธ.๖๘ /๑๑๘)

[โยคาวจรบุคคลเจริญมรรคเพื่อเข้าถึงอรูปภพ] เพราะก้าวล่วงวิญญาณัญจายตนะเสียได้โดยประการทั้งปวง บรรลุจตุตถฌาน**อันเป็นไปกับด้วยสัญญาอันเกิดในอากิญจัญญายตนฌานอันประกอบด้วยอุเบกขา** ... เพราะละสุขได้.

ตสฺมึ อากิญฺจญฺญายตเน ปวตฺตาย สญฺญาย สหคตนฺติ **อากิญฺจญฺญายตนสญฺญาสหคตํ**. อากาเส ปวตฺติตวิญฺญาณาปคมารมฺมณสฺส ฌานสฺเสตํ อธิวจนํ. (อภิ.อฏฺ.๑/๒๕๑)

(ฌาน) **อันเป็นไปกับด้วยสัญญาอันเกิดในอากิญจัญญายตนฌาน** เพราะอรรถว่าอันเป็นไปกับด้วยสัญญาอันเป็นไปในอากิญจัญญายตนฌานนั้น คำนั้น เป็นชื่อของฌานที่มีอารมณ์คือความปราศจากวิญญาณอันถูกให้เป็นไปในอากาศ.

อากิญฺจญฺญายตนสญฺญี (ถี)

[อากิญฺจญฺญายตน + สญฺญา + อี]

ผู้มีความจำว่าอารมณ์ที่เกิดคือความไม่มีแม้แต่น้อยแห่งปฐมารุปปวิญญาณ,

ผู้มีสัญญาในอากิญจัญญายตฌาน.

น อากิญฺจญฺญายตเน **อากิญฺจญฺญายตนสญฺญี** อสฺส. (อํ.๓/๒๖๒)

ในอากิญจัญญายนตฌาน (ภิกษุ)ไม่พึงเป็น**ผู้มีสัญญาในอากิญจัญญายตฌาน**.

อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺติ (ถี)

[อากิญฺจญฺญายตน + สมาปตฺติ]

การเข้าอากิญจัญญายตนฌานสมาบัติ,

อากิญจัญญายตนสมาบัติ.

อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺติยา วุฏฺฐหิตฺวา เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ สมาปชฺชิ. (ที.๒/๑๒๘)

พระพุทธเจ้าทรงออกจาก**อากิญจัญญา-**

ยตนฌานสมาบัติ แล้วทรงเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ.

อากิญฺจญฺญายตนสหคต (ติ)

[อากิญฺจญฺญายตน + สหคต]

(ฌาน) อันเป็นไปกับ-ประกอบ-สหรคตด้วยอากิญจัญญายตนฌาน.

อากิญฺจญฺญายตนสหคตา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ วิเสสภาคิโย ธมฺโม. (ปฏิสํ.๓๕)

สัญญาและมนสิการอัน**เป็นไปกับด้วยอากิญจัญญายตนฌาน**เกิดขึ้น ธรรมนี้เป็นส่วนคุณพิเศษ.

อากิญฺจญฺญายตนาธิมุตฺติ (ติ)

[อากิญฺจญฺญายตน + อธิมุตฺติ]

ผู้น้อมจิตไปในอากิญจัญญายตนฌาน.

ฐานํ โข ปเนตํ สุนกฺขตฺต วิชฺชติ ยํ อิเธกจฺโจ ปุริสปุคฺคโล **อากิญฺจญฺญายตนาธิมุตฺโต** อสฺส. (ม.๓/๔๒)

สุนักขัตตะ เป็นไปได้ที่บุรุษบุคคลบางคนในโลกนี้ พึงเป็น**ผู้น้อมจิตไปในอากิญจัญญายตนฌาน**.

อากิญฺจญฺญายตนุปปตฺติ (ถี)

[อากิญฺจญฺญายตน + อุปปตฺติ]

การเกิดขึ้นในอากิญจัญญายตนภูมิ.

ตสฺส มยฺหํ ภิกฺขเว เอตทโหสิ นายํ ธมฺโม นิพฺพิทาย น วิราคาย น นิโรธาย น อุปสมาย น อภิญฺญาย น สมฺโพธาย น นิพฺพานาย สํวตฺตติ ยาวเทว **อากิญฺจญฺญายตนูปปตฺติยา**'ติ. (ม.๑/๒๒๑)

ภิกษุทั้งหลายแต่เรานั้นคิดว่า 'ธรรมนี้ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายเพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับเพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้และเพื่อนิพพานเป็นไปเพียงเพื่อ**การเกิดขึ้นในอากิญจัญญายตนภูมิ**เท่านั้น.

ยาวเทว อากิญฺจญฺญายตนูปปตฺติยาติ ยาว สฏฺฐิกปฺปสหสฺสายุปริมาเณ อากิญฺจญฺญายตนภเว อุปปตฺติ ตาวเทว สํวตฺตติ น ตโต อุทฺธํ. (สุตฺตนิ.อฏฺ.๒/๒๘๖)

คำว่า **เพียงการเกิดขึ้นในอากิญจัญญายตนภูมิเท่านั้น (ยาวเทว อากิญฺจญฺญายตนูปปตฺติยา)** ความว่า เป็นไปเพียง**การเกิดในอากิญจัญญายตนภูมิ**ซึ่งมีอายุประมาณ ๖๐,๐๐๐ กัปป์เท่านั้น ไม่สูงไปกว่านั้น.

อากิญฺจญฺญายตนูปค (ติ)

[อากิญฺจญฺญายตน + อุป + คมุ + กฺวิ]

(สัตว์) ผู้เข้าถึงอากิญจัญญายตนภูมิ.

สนฺตานนฺท สตฺตา สพฺพโส วิญฺญาณญฺจายตนํ สมติกฺกมฺม นตฺถิ กิญฺจีติ **อากิญฺจญฺญายตนูปคา**. (ที.๑/๓๒)

มีสัตว์ผู้ล่วงวิญญาณัญจายตนฌานโดย

ประการทั้งปวง **เข้าถึงอากิญจัญญายตน-ภูมิ** โดยกำหนดว่าไม่มีอะไรสักน้อยหนึ่ง.

อากิญฺจญฺญายตนูปคานํ เทวานํ สหพฺยตํ อุปปชฺเชยฺยํ. (ม.๑/๓๖๐)

เราพึงเข้าถึงความเป็นเพื่อนของเทพ**ผู้เข้าถึงอากิญจัญญายตนภูมิ.**

สนฺตาวุโส สตฺตา **อากิญฺจญฺญายตนูปคา**. (ขุทฺทก.อฏฺ.๗๓)

อาวุโส สัตว์**ผู้เข้าถึงอากิญจัญญายตนภูมิ** มีอยู่.

อากิณฺณ (ติ)

[อา + กิร + ต. อากิรตีติ อากิณฺโณ (กจฺ. ๕๘๑) กิร วิกิรเณ อากิรีติ อากิณฺโณ (รู.๓๗๘)]

(๑) (ก) ประสม, ปะปน, รวม.

อยฺโย ภนฺเต อิเมหิ มนุสฺเสหิ **อากิณฺโณ** น ผาสุ วิหริสฺสติ. (วิ.๒/๒๙)

ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พระคุณเจ้า อยู่**ปะปน**กับมนุษย์เหล่านี้จักไม่มีความสุขสำราญ.

(ข) ถูกห้อมล้อม, ถูกแวดล้อม.

น โข เมตํ ปติรูปํ โยหํ **อากิณฺโณ** วิหรามิ. ยํนูนาหํ เอโก คณมฺหา วูปกฏฺโฐ วิหเรยฺย'นฺติ. (ที.๒/๒๕)

[พระวิปัสสีโพธิสัตว์ประทับหลีกเร้นอยู่ในที่สงัดทรงมีพระรำพึงอย่างนี้]ว่า การที่เรา**ถูกห้อมล้อมอยู่**นั้นไม่เหมาะสมไม่ควร เราควรหลีกออกจากหมู่อยู่เพียงลำพัง.

อากิณฺโณติ อิมินา คเณน ปริวุตฺโต. (ที.อฏฺ.๒/๔๙)

คำว่า **เราถูกห้อมล้อม (อากิณฺโณ)** ได้แก่ เราถูกหมู่คณะนี้ห้อมล้อมแล้ว.

(ค) ถึงความคับแคบ, คลุกคลี.

ภควา **อากิณฺโณ** วิหรติ ภิกฺขูหิ ภิกฺขูนีหิ อุปาสเกหิ อุปาสิกาหิ ราชูหิ ราชมหามตฺเตหิ ติตฺถิเยหิ ติตฺถิยสาวเกหิ **อากิณฺโณ** ทุกฺขํ น ผาสุ วิหรติ. (อุทาน.๑๒๕)

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่**คลุกคลี**กับพวกภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา พระราชา มหาอำมาตย์ของพระราชา พวกเดียรถีย์ สาวกเดียรถีย์ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ **คลุกคลี** ลำบาก ไม่ผาสุก.

ภควา **อากิณฺโณ** วิหรตีติ ภควา สมฺพาธปฺปตฺโต วิหรติ. (อุทาน.อฏฺ.๒๒๕)

คำว่า **พระผู้มีพระภาคประทับอยู่คลุกคลี (ภควา อากิณฺโณ วิหรติ)** ความว่า พระผู้มีพระภาคทรง**ถึงความคับแคบ**ประทับอยู่.

(ฆ) ถึงพร้อม, บริบูรณ์, เต็มไปด้วย.

อิจฺเจเต อฏฺฐ นิรยา
อกฺขาตา ทุรติกฺกมา
อากิณฺณา ลุทฺทกมฺเมหิ
ปจฺเจกา โสฬสุสฺสทา. (ชา.๒/๖๐)

นรก ๘ ขุมเหล่านี้บัณฑิตกล่าวว่า ก้าวพ้นได้โดยยาก**เต็มไปด้วย**เหล่าสัตว์ผู้มีกรรมหยาบช้าแต่ละขุมๆ มีอุสสทนรก ๑๖ ขุมเป็น

บริวาร.

อากิณฺณาติ ปริปุณฺณา. (ชา.อฏฺ.๕/๒๘๙)

คำว่า **อากิณฺณา** ได้แก่ เต็มไปด้วย.

(ง) ปนเป, ไม่สะอาด.

ดู อากิณฺณกมฺมนฺต.

(จ) กลื่อนกล่น, มากมาย.

ดู อากิณฺณวรลกฺขณ.

(๒) ที่เขาเก็บไว้, ที่เขาใส่เข้า.

อากิณฺณานีติ ปกฺขิตฺตานิ. (อํ.อฏฺ.๒/๙๘)

คำว่า **ที่เขาเก็บไว้ (อากิณฺณานิ)** ได้แก่ งา และข้าวสาร ขนมต้ม พุทราที่เขาใส่เข้าไว้(ในชายพก).

(๓) หยาบคาย, หยาบช้า, ชั่วช้า.

ดู อากิณฺณกมฺมนฺต.

อากิณฺณกจวรตฺต (น)

[อากิณฺณ + กจวร + ตฺต]

ความเป็นวิหารมีหยากเยื่อ-ขยะเกลื่อนกล่น.

ฉฑฺฑิตปติตอุกฺลาปาติ ฉฑฺฑิตา จ ปติตา จ อุกฺลาปา จ อเหสุนฺติ อตฺโถ. อิทํ วุตฺตํ โหติ ภควโต ปรินิพฺพานฏฺฐานํ คจฺฉนฺเตหิ ภิกฺขูหิ ฉฑฺฑิตา วิสฺสฏฺฐา, ตโตเยว จ อุปจิกาทีหิ ขาทิตตฺตา อิโต จิโต จ ปติตา, สมฺมชฺชนาภาเวน **อากิณฺณกจวรตฺตา** อุกฺลาปา จ อเหสุนฺติ. (สารตฺถ.๑/๕๖)

คำว่า **มีหยากเยื่อตกถูกทิ้งไว้เต็ม (ฉฑฺฑิตปติตอุกฺลาปา)** ความว่า มหาวิหารเป็นวิหารที่ถูกทิ้งและมีหยากเยื่อตกเต็ม มีความที่ท่านอธิบายไว้ดังนี้ว่า มหาวิหารเป็นวิหารที่พวกภิกษุผู้ไปยังสถานที่ปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคทอดทิ้งและตก เพราะถูกทิ้งนั้นนั่นเองจึงมีหยากเยื่อตกไปข้างโน้นข้างนี้ เพราะพวกสัตว์มีปลวกเป็นต้นกัดกินเต็มไปด้วยหยากเยื่อ เพราะ**ความเป็นวิหารมีขยะเกลื่อนกล่น** เหตุไม่ได้ปัดกวาด.

อากิณฺณกมฺมนฺต (ติ)

[อากิณฺณ + กมฺมนฺต]

ผู้มีการงานที่ไม่บริสุทธิ์, ผู้มีอกุศลมีตัณหาทิฏฐิเป็นต้นที่หยาบช้า.

ยฺวายํ ภิสานิ ขนติ ปุณฺฑรีกานิ ภญฺชติ เอวํ **อากิณฺณกมฺมนฺโต** กสฺมา เอโส น วุจฺจตีติ. (สํ.๑/๒๐๖)

ส่วนบุคคลที่ขุดเหง้าบัว หักดอกบัวปุณฑริกเป็น**ผู้มีการงานอันไม่บริสุทธิ์**อย่างยิ่ง ทำไมท่านจึงไม่เรียกเขาว่า เป็นขโมยเล่า.

อากิณฺณกมฺมนฺโตติ เอวํ อปริสุทฺธกมฺมนฺโต. อขีณกมฺมนฺโตตีปิ ปาโฐ, กกฺขฬกมฺมนฺโตติ อตฺโถ. (สํ.อฏฺ.๑/๒๗๒)

คำว่า **ผู้มีการงานไม่บริสุทธิ์ (อากิณฺณกมฺมนฺโต)** ความว่า ผู้มีการงานอันไม่

สะอาดนั่นเอง บาฬีว่า ผู้มีการงานต่ำช้าก็มีบ้าง อธิบายว่า ผู้มีการงานหยาบช้า.

อากิณฺณกมฺมนฺโตติ กกฺขฬกมฺมนฺโต ทารุณกมฺมนฺโต. (ชา.อฏฺ.๓/๒๙๐)

คำว่า **ผู้มีการงานไม่บริสุทธิ์ (อากิณฺณกมฺมนฺโต)** ได้แก่ ผู้มีการงานหยาบช้าคือมีการงานทารุณ.

อากิณฺณชน (ติ)

[อากิณฺณ + ชน]

(วิมาน) ที่มีเทพบุตรและเทพธิดาเต็มเนืองแน่น, ที่เต็มไปด้วยเทพบุตรและเทพธิดา.

พาราณสิยํ นนฺทิโย นามาสิ
อุปาสโก อมจฺฉรี ทานปติ วทญฺญู
ตสฺเสตม**ากิณฺณชนํ** วิมานํ
สูริยสฺส รํสีริว โชตมานํ. (วิมาน.๗๔)

ที่กรุงพาราณสี มีอุบาสกชื่อว่านันทิยะเป็นคนไม่ตระหนี่ เป็นทานบดี รู้ความประสงค์ของผู้ขอ วิมาน**ที่เต็มไปด้วยเทพบุตรและเทพธิดา** รุ่งโรจน์ดังแสงอาทิตย์นั้นเป็นของนันทิยอุบาสก.

อากิณฺณฏฺฐาน (น)

[อากิณฺณ + ฐาน]

สถานที่มีชนมากมาย,

สถานที่เต็มไปด้วยฝูงชน.

อาจริยุปชฺฌายานํ สนฺติกํ คนฺตฺวา "อยฺเย มยฺหํ **อากิณฺณฏฺฐาเน** จิตฺตํ น รมติ, คามกาวาสํ คจฺฉามี"ติ อาห.

[นางธัมมทินนาบวช] ไปหาอุปัชฌาย์และอาจารย์กล่าวว่า ข้าแต่ แม่เจ้าทั้งหลาย ใจของดิฉันไม่ชอบ**สถานที่เต็มไปด้วยฝูงชน** ดิฉันจะไปสู่อาวาสใกล้บ้าน.

อากิณฺณตณฺฑุล (ติ)

[อากิณฺณ + ตณฺฑุล]

(หม้อหุงข้าว) อันมีข้าวสารที่ใส่ไว้, (หม้อหุงข้าว)ที่ใส่ข้าวสารไว้.

มหาราช มหติ มหาปริโยเค อุทฺธนคเต อุทกสมฺปุณฺเณ **อากิณฺณตณฺฑุเล** เหฏฺฐจโต อคฺคิ ชลมาโน ปฐมํ ตาว ปริโยคํ สนฺตาเปติ. (มิลินฺท.๑๒๒)

บพิตรพระราชสมภารเจ้า บุคคลตั้งหม้อหุงข้าว**ที่ใส่ข้าวสารไว้** มีน้ำเต็มไว้บนเตา เมื่อไฟที่ใต้ก้นหม้อนั้น ลุกโพลงขึ้น อันดับแรกก็เผาเครื่องปริโภคก่อน.

อากิณฺณโทส (ติ)

[อากิณฺณ + โทส]

(สามเณร) ผู้มีโทษเกลื่อนกล่น-มาก.

โส สเจ **อากิณฺณโทโส**ว โหติ อายตึ สํวเรน ติฏฺฐติ นิกฺกฑฺฒิตพฺโพ. (วิ.อฏฺ.๔/๑๒๓)

หาก สามเณรนั้น เป็น**ผู้มีโทษมาก**จริงๆ

ไม่ตั้งอยู่ในความสำรวมต่อไปต้องขับออกไป.

อากิณฺณมนุสฺส (ติ)

[อากิณฺณ + มนุสฺส + ก]

(ก) (นคร) มีคนเกลื่อนกล่น-มากมาย-เนืองแน่น.

(ข) เกลื่อนกล่นด้วยคน,

เนืองแน่นไปด้วยคน.

อากิณฺณมนุสฺสาติ อํสกูเฏน อํสกูฏํ ปหริตฺวา วิย วิจรนฺเตหิ มนุสฺเสหิ อากิณฺณา. (ที.อฏ.๑/๓๒๑)

คำว่า **เนืองแน่นไปด้วยคน (อากิณฺณ-มนุสฺสา)** ได้แก่ (เมืองนาลันทา) เนืองแน่นไปด้วยคนที่เที่ยวไปมาอยู่เหมือนกระทบไหล่กันและกันอยู่.

อากิณฺณมนุสฺสนฺติ มนุสฺเสหิ อากิณฺณํ นิรนฺตรํ ผุฏฺฐํ. (สํ.อฏ.๒/๑๐๘)

คำว่า **เนืองแน่นไปด้วยคน (อากิณฺณ-มนุสฺสํ)** ได้แก่ เมืองนาลันทาอันเต็มแน่นไปด้วยคน คือ อันคนถูกต้องติดต่อกัน.

อากิณฺณมนุสฺสฏฺฐาน (น)

[อากิณฺณมนุสฺส + ฐาน]

สถานที่มีคนมากมาย,

สถานที่ที่เต็มไปด้วยคน.

รฏฺฐาติ อากิณฺณมนุสฺสฏฺฐานา. (ชา.อฏฺ.๒/๑๗๔)

คำว่า **รัฐ (รฏฺฐา)**ได้แก่ **สถานที่มีคนมากมาย**.

อากิณฺณยกฺข (ติ)

[อากิณฺณ + ยกฺข]

(เมือง) มีเทวดาหนาแน่น,

อันเต็มไปด้วยเทวดา.

เสยฺยถาปิ อานนฺท เทวานํ อาฬกมนฺทา นาม ราชธานี อิทฺธา เจว โหติ ผีตา จ พหุชนา จ **อากิณฺณยกฺขา** จ สุภิกฺขา จ เอวเมว โข อานนฺท กุสาวตี ราชธานี อิทฺธา เจว อโหสิ ผีตา จ พหุชนา จ อากิณฺณมนุสฺสา จ สุภิกฺขา จ. กุสาวตี อานนฺท ราชธานี ทสหิ สทฺเทหิ อวิวิตฺตา อโหสิ ทิวา เจว รตฺติญฺจ. (ที.๒/๑๒๑)

กรุงกุสาวดีเป็นราชธานีที่เจริญรุ่งเรือง มีประชากรมาก มีพลเมืองหนาแน่น เศรษฐกิจดี เหมือนกับกรุงอาฬกมันทา ซึ่งเป็นราชธานีของทวยเทพที่เจริญรุ่งเรือง มีประชากรมาก **มีเทวดาหนาแน่น** เศรษฐกิจดี อานนท์ กรุงกุสาวดีเป็นราชธานีที่อึกทึกครึกโครม เพราะเสียง ๑๐ ชนิด ทั้งวันทั้งคืน [ได้แก่ เสียงช้าง เสียงม้า เสียงรถ เสียงกลอง เสียงตะโพน เสียงพิณ เสียงขับร้อง เสียงกังสดาล เสียงประโคม ดนตรี และเสียงว่า ท่านทั้งหลายโปรด

บริโภค ดื่ม เคี้ยวกิน].

อากิณฺณลุทฺท (ติ)

[อากิณฺณ + ลุทฺท]

(ก) ผู้มีความชั่วมาก, ผู้หนาแน่นด้วยความชั่ว, ผู้เต็มไปด้วยความชั่ว.

(ข) ผู้หยาบช้าและเต็มไปด้วยความชั่ว.

อากิณฺณลุทฺโท ปุริโส
ธาติเจลํว มกฺขิโต
ตสฺมึ เม วจนํ นตฺถิ
ตญฺจารหามิ วตฺตเว. (สํ.๑/๒๐๖)

[เทวดากล่าวกับภิกษุว่า] บุรุษ**ผู้มีความชั่วมาก** แปดเปื้อนด้วยบาป เหมือนผ้านุ่งเก่าที่เปื้อนด้วยน้ำมูกเป็นต้นของทาสผู้เลี้ยงเด็ก เพราะเหตุนั้น สำหรับบุรุษคนนั้น เราไม่พูดถึง แต่เราควรจะกล่าวกับท่าน.

อากิณฺณลุทฺโทติ พหุปาโป คาฬฺหปาโป วา. (สํ.อฏฺ.๑/๒๗/๒)

คำว่า **คนมีความชั่วมาก (อากิณฺณลุทฺโท)** ได้แก่ คนที่มีบาปมาก หรือคนมีบาปหนา.

(ข) ผู้หยาบช้าและเต็มไปด้วยบาป, มีความชั่วมาก.

อากิณฺณลุทฺโทติ อากิณฺโณ หุตฺวา กกฺขโฬ. (สํ.ฏี.๑/๓๐๕)

คำว่า **ผู้มีความชั่วมาก (อากิณฺณลุทฺโท)** ได้แก่ คนผู้เต็มด้วยบาปหยาบช้า.

(ค) หยาบช้า.

อากิณฺณลุทฺโทติ คาฬฺหลุทฺโท. (ชา.อฏฺ.๓/๕๑๓)

คำว่า **คนผู้หยาบช้า (อากิณฺณลุทฺโท)** ได้แก่ คนผู้ที่ชั่วช้ายิ่ง.

อากิณฺณโลม (ติ)

[อากิณฺณ + โลม]

ผู้มีขนยุ่งเหยิง, มีขนเกลื่อนกล่น.

อากิณฺณโลมํ โข เต ภคินิ. (วิ.๑/๑๙๑)

[หญิงคนหนึ่งห่มผ้ากัมพลซักใหม่ ภิกษุรูปหนึ่งมีความกำหนัด ได้กล่าวกับเธอว่า] "น้องหญิง เธอ**มีขนยุ่งเหยิง**" [แต่นางไม่เข้าใจความหมายจึงกล่าวว่า "ใช่เจ้าค่ะ พระคุณเจ้า ผ้ากัมพลขนยุ่งเหยิง"].

อากิณฺณโลมนฺติ ชฏิตโลมํ. (วิ.อฏฺ.๒/๑๓๖)

คำว่า **ผู้มีขนยุ่งเหยิง (อากิณฺณโลมํ)** ได้แก่ มีขนยุ่ง.

อากิณฺณวรลกฺขณ (ติ)

[อากิณฺณ + วร + ลกฺขณ]

(ก) พระพุทธองค์ผู้มีพระลักษณะอันประเสริฐดุจแผ่คลุมไปทั่วพระวรกาย.

(ข) ผู้มีพระลักษณะอันประเสริฐไพบูลย์.

อากิณฺณวรลกฺขโณติ สรีเร อากิริตฺวา วิย

จปิตวรลกฺขโณ วิปุลวรลกฺขโณ วา. วิปุลมฺปิ หิ “อากิณฺณ”นฺติ วุจฺจติ. ยถาห อากิณฺณลุทฺโท ปุริโส ธาติเจลํว มกฺขิโตติ วิปุลลุทฺโทติ อตฺโถ. (สุตฺต.อฏฺ.๒/๑๑๑)

คำว่า **พระพุทธองค์ผู้มีพระลักษณะอันประเสริฐดุจแผ่คลุมไปทั่วพระวรกาย(อากิณฺณวรลกฺขโณ)** ความว่า ผู้มีพระลักษณะอันประเสริฐดุจแผ่คลุมไปทั่วพระวรกาย หรือ ผู้มีพระลักษณะอันประเสริฐไพบูลย์ จริงอยู่ แม้ความไพบูลย์ก็เรียกว่า อากิณณะ ดังที่เทวดากล่าวว่า คนที่หยาบช้าและเต็มไปด้วยความชั่ว เป็นคนแปดเปื้อนด้วยบาป เหมือนผ้านุ่งเก่าที่เปื้อนน้ำมูกเป็นต้นของหญิงทาสผู้เลี้ยงเด็ก อธิบายว่า ผู้หยาบช้ายิ่ง.

อากิณฺณวาลิกา (ถี)

[อากิณฺณ + วาลิกา]

ทรายที่เรี่ยรายไว้, ทรายที่เทใส่ไว้,

ทรายที่ปูไว้.

มหาเจติยตเล **อากิณฺณวาลิกาย** พหุตรา ภิกฺขู อรหตฺตํ ปตฺตา. (สํ.อฏฺ.๓/๒๑๘)

ภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ที่ลาน**ทรายที่ปูไว้**ที่ลานพระมหาเจดีย์ บรรลุพระอรหันต์ มากกว่า.

อากิณฺณวิหาร (ปุ)

[อากิณฺณ + วิหาร]

(๑) การอยู่อย่างคุ้นเคย, การอยู่อย่างสนิทสนมกัน, การอยู่รวมกัน, การอยู่คลุกคลีกัน.

สงฺคณิกวิหาเร โข ปน สติ **อากิณฺณวิหาเร** น สุกรํ พุทฺธานํ สาสนํ มนสิ กาตุํ. (อํ.๒)

ก็แลเมื่อมีการอยู่คลุกคลีด้วยหมู่คณะใน**การอยู่รวมกัน** การที่จะใส่ใจถึงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า มิใช่ทำได้ง่าย.

เอวํ เตหิ กลหการเกหิ ภิกฺขูหิ สทฺธึ เอกวิหาเร วาสํ วิเนตพฺพาภาวโต อุปาสกาทีหิ อุปสงฺกมนญฺจ **อากิณฺณวิหารํ** กตฺวา วุตฺตํ เตน โข ปน สมเยน ภควา อากิณฺโณ วิหรตีติอาทิ. (อุทาน.อฏฺ.๒๒๕)

เพราะกระทำการอยู่ในวิหารแห่งเดียวกันกับภิกษุผู้ก่อการทะเลาะกันเหล่านั้น และการที่พวกอุบาสกเป็นต้นเข้าไปเฝ้าโดยไม่มีผู้แนะนำให้ เป็น**การอยู่คลุกคลีกัน**ด้วยประการฉะนี้ พระอานนท์จึงกล่าวคำเป็นต้นว่าในสมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคประทับอยู่เกลื่อนกล่น.

นายมิธ **อากิณฺณวิหาโร** อธิปฺเปโต อิธ ปน เตหิ กลหการเกหิ โกสมฺพิกภิกฺขูหิ สทฺธึ เอกวิหาเร วาสํ วิหาสิ ตทา วิเนตพฺพาภาวโต อากิณฺณวิหารํ กตฺวา วุตฺตํ “อหํ โข ปุพฺเพ อากิณฺโณ น ผาสุ วิหาสิ”นฺติ. (สารตฺถ.๓/๓๖๐)

ในที่นี้ ไม่ประสงค์เอา **การอยู่รวมกัน**อย่างนี้ แต่ในที่นี้ ประสงค์เอาการอยู่ร่วม

กันว่าพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในวิหารเดียวกันกับภิกษุโกสัมพีผู้ก่อการทะเลาะเหล่านั้น และการอยู่พลุกพล่าน เพราะไม่มีผู้จัดระเบียบให้เข้าเฝ้าในเวลานั้น จึงกล่าวคำว่า เราแล เป็นผู้คลุกคลี อยู่ไม่ผาสุกเหมือนในกาลก่อน.

(๒) (ติ) ผู้มีการคลุกคลีด้วยหมู่คณะ, ผู้มีการอยู่อย่างคุ้นเคยกัน, ผู้มีการอยู่ร่วมกัน, ผู้อยู่คลุกคลี.

ทุพฺภิกฺเข โข ปน มนุสฺสา เยน สุภิกฺขํ เตน สงฺกมนฺติ. ตตฺถ **สงฺคณิกวิหาโร** โหติ อากิญฺญวิหาโร. **สงฺคณิกวิหาเร** โข ปน สติ อากิญฺญวิหาเร น สุกรํ พุทฺธานํ สาสนํ มนสิ กาตุํ. (อํ.๒/๙๑)

[ภิกษุพิจารณาเห็นว่า]เมื่อภิกษาหาได้ยาก คนทั้งหลายจึงอพยพไปในที่มีอาหารดี ที่นั้นย่อม**มีการอยู่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ** อยู่กันอย่างพลุกพล่าน เมื่อ**มีการอยู่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ** อยู่กันอย่างพลุกพล่าน การที่จะมนสิการถึงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า มิใช่ทำได้ง่าย.

อากิญฺญวิหารี (ติ)

[อากิญฺญ + วิหารี]

ผู้อยู่คลุกคลีด้วยหมู่คณะเป็นปกติ, ผู้อยู่ร่วมกันเป็นปกติ, ผู้อยู่สนิทสนมกันเป็นปกติ.

น หิ สกฺกา **อากิญฺญวิหารินา** เอวํ อตฺตานํ ทเมตุํ. (ธมฺม.อฏฺ.๒/๒๙๕)

บุคคล**ผู้อยู่คลุกคลีด้วยหมู่คณะเป็นปกติ** ไม่สามารถฝึกตนอย่างนี้ได้.

โลลมหาเถโรติ มนฺโท โมมูโห **อากิญฺญวิหารี**. (วิมติ.๑/๑๙๑)

คำว่า **พระมหาเถระผู้หลงยิ่ง (โลลมหาเถโร)** ได้แก่ ผู้มีปัญญาน้อย หลงยิ่ง **ผู้อยู่คลุกคลีด้วยหมู่คณะเป็นปกติ**.

อากิญฺญสรีร (ติ)

[อากิญฺญ + สรีร]

ผู้มีร่างกายเกลื่อนกล่น,

ผู้มีร่างกายที่เต็มไปด้วย(ขน).

โลมหฏฺฐชาตนฺติ ชาตโลมหํสํ กญฺจนภิตฺติยํ ฐปิตมณินาคทนฺเตหิ วิย อุทฺธคฺเคหิ โลเมหิ **อากิญฺญสรีรนฺ**ติ อตฺโถ.

(ม.อฏฺ.๒/๒๐๔)

คำว่า **พระอินทร์ผู้มีขนพอง (โลมหฏฺฐชาตํ)** ความว่า พระอินท์**ผู้มีร่างกายที่เต็มไปด้วยขน**ที่ปลายชูชันขึ้น เหมือนแก้วมณีฟันนาคที่ปักไว้ที่ฝาทอง.

อากิรณภาว (ปุ)

[อากิรณ + ภาว]

ความเป็นผู้จะเทใส่, การเทใส่.

อตฺตโน ริตฺตกุมฺภิยา ปรสฺส สปฺปิ วา เตลํ วา **อากิรณภาวํ** ญตฺวา เถยฺยจิตฺเตน ภณฺฑํ

นิกฺขิปติ. (วิ.อฏฺ.๑/๒๗๗)

ภิกษุรู้ความที่คนอื่น**จะเท**เนยใส หรือน้ำมันใส่ในหม้อเปล่าของตน ตั้งภัณฑะไว้ด้วยจิตคิดลัก.

อากิรติ (กฺริ)

[อา + กิร + อ + ติ]

ย่อมหว่าน, โปรย, ใส่, เทใส่.

ภิยฺโย อากิรเต รชนฺติ อติเรกํ อุปริ กิเลสรชํ **อากิรติ**. (สํ.อฏฺ.๑/๑๐๐)

คำว่า **ย่อมโปรยฝุ่นอย่างยิ่ง (ภิยฺโย อากิรเต รชํ)** ได้แก่ **ย่อมโปรย**ฝุ่น คือกิเลส ในเบื้องบน อย่างยิ่ง.

> รช**มากิรสี** อหิตาย สนฺเต
> ครหสิ กิพฺพิสการี
> พหูนิ ทุจฺจริตานิ จริตฺวา
> คจฺฉสิ โข ปปตํ จิรรตฺตํ. (สุตฺตนิ ๓๘๓)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า) เธอ (พระโกกาลิกะ) **ย่อมโปรย**ธุลีคือกิเลสลงใส่ตน ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ตนเองเลย เธอชอบทำกรรมหยาบช้าแล้ว ยังติเตียนสัตบุรุษ เธอประพฤติทุจริตมากมาย ต้องไปเกิดในมหานรกเป็นเวลายาวนานแน่นอน.

อากิรนฺต (ติ)

[อา + กิร + อ + อนฺต. (ถี) อากิรนฺตี]

ผู้ใส่, เทใส่, ใส่เข้า, เพิ่มเข้า, เกลี่ยลง.

อถ โข อายสฺมโต สุทินฺนสฺส ญาติทาสี ตํ อาภิโทสิกํ กุมฺมาสํ อายสฺมโต สุทินฺนสฺส ปตฺเต **อากิรนฺตี** หตฺถานญฺจ ปาทานญฺจ สรสฺส จ นิมิตฺตํ อคฺคเหสิ. (วิ.๑/๑๘)

ขณะที่ทาสหญิง **กำลังเกลี่ย**ขนมกุมมาสค้างคืนนั้น**ลง**บาตร นางจำเค้ามือ เท้า และน้ำเสียงของพระสุทินได้.

ฉพฺพคฺคิยา ภิกฺขู ตหํ ตหํ โอโลเกนฺตา ปิณฺฑปาตํ ปฏิคฺคณฺหนฺติ **อากิรนฺเตปิ** อติกฺกนฺเตปิ น ชานนฺติ. (วิ.๒/๒๔๙)

พวกภิกษุฉัพพัคคีย์รับบิณฑบาตมองดูที่นั้น ๆ เมื่อเขา**กำลังใส่**(บิณฑบาต) บ้าง เสร็จไปแล้วบ้าง ก็ยังไม่รู้สึกตัว.

อากิรนฺเตปิติ ปิณฺฑปาตํ เทนฺเตปิ. (วิ.อฏฺ.๓/๑๖๔)

คำว่า **เมื่อเขากำลังใส่ (บิณฑบาต) บ้าง (อากิรนฺเตปิ)** ได้แก่ แม้เขากำลังถวายบิณฑบาต.

อากิราเปตฺวา (กฺริ/วิ)

[อา + กิร + ณาเป + ตฺวา]

ให้เทใส่แล้ว, ให้เกลี่ยใส่แล้ว, สั่งให้เทใส่แล้ว.

โพธิสตฺโต ปุนทิวเส อสฺสโปตกสฺส ปิณฺฑรสโภชนํ สชฺเชตฺวา "วีมํสิสฺสามิ ตาว นํ ชานาติ นุ โข อตฺตโน พลํ อุทาหุ น ชานาตี"ติ

โทณิยํ กุณฺฑกยาคุํ **อากิราเปตฺวา** ทาเปสิ. โส "นาหํ อิมํ โภชนํ ภุญฺชิสฺสามี"ติ ตํ ยาคุํ ปายิตุํ น อิจฺฉิ. โพธิสตฺโต ตสฺส วีมํสนวเสน ปฐมํ คาถมาห

"ภุตฺวา ติณปริฆาสํ
ภุตฺวา อาจามกุณฺฑกํ
เอตํ เต โภชนํ อาสิ
กสฺมา ทานิ น ภุญฺชสี"ติ.
(ชา.อฏฺ.๒/๒๖๓)

วันรุ่งขึ้น พระโพธิสัตว์จัดเตรียมก้อนอาหารอย่างดี เพื่อลูกม้านั้นแล้วคิดว่า "เราจักทดลองดูมันก่อน มันจะรู้กำลังของตนหรือไม่"คิดดังนี้แล้วจึง**ให้เท**ข้าวยาคูปนรำ**ใส่**รางให้มันคิดว่า "เราจักไม่บริโภคอาหารนี้" แล้วก็ไม่ปรารถนาจะดื่มข้าวยาคูนั้น พระโพธิสัตว์ต้องการจะทดลองมัน จึงกล่าวคาถาที่หนึ่งว่า

หญ้าอันเป็นเดน ข้าวตัง และรำข้าว เจ้าเคยกินมาแล้ว นั่นเป็นอาหารของเจ้า เพราะเหตุใดบัดนี้เจ้าจึงไม่กิน.

อากิริต (ติ)

[อา + กิร + ต]

ถูกใส่เข้า, ถูกใส่เข้าไป, ถูกบรรจุ.

ตสฺมึ สกเฏ ธญฺญสฺส ปน **อากิริตตฺตา** ธญฺญสกฏนฺติ ชโน โวหรติ.

ชนก็เรียกว่า เกวียนธัญญชาติ **เพราะเขาใส่**ธัญญชาติ**เข้า**ไปในเกวียนนั้น.

อากิริตพฺพ (ติ)

[อา + กิร + ตพฺพ]

พึงถูกใส่, พึงถูกใส่เข้า, พึงถูกบรรจุ.

สเจ ติตฺถิโย วทติ มยฺหํ นาม อิทํ สนฺตกํ, อิธ นํ อากิรถาติ **อากิริตพฺพํ**. (วิ.อฏฺ.๒/๑๒๑)

ถ้าว่าเดียรถีย์พูดว่า ของสิ่งนี้เป็นของส่วนตัวของเราจริงๆ ขอท่านโปรดใส่อามิสนั้นลงในภาชนะนี้ **พึงใส่ลงไป**.

อากิริตุกาม (ติ)

[อากิริตุํ + กาม]

ผู้ประสงค์จะเทลง, ผู้ประสงค์ใส่เข้า.

อนาปตฺติ อนฺโตสตฺตาหํ อธิฏฺเฐตีติ สตฺตาหพฺภนฺตเร สปฺปิญฺจ เตลญฺจ วสญฺจ มุทฺธนิเตลํ วา อพฺภญฺชนํ วา มธุํ อรุมกฺขนํ ผาณิตํ ฆรธูปนํ อธิฏฺเฐติ อนาปตฺติ. สเจ อธิฏฺฐิตเตลํ อนธิฏฺฐิตเตลภาชเน **อากิริตุ-กาโม** โหติ ภาชเน เจ สุขุมํ ฉิทฺทํ ปวิฏฺฐํ ปวิฏฺฐํ เตลํ ปุราณเตเลน อชฺโฌตฺถรียติ ปุน อธิฏฺฐาตพฺพํ. (วิ.อฏฺ.๒/๒๙๖)

คำว่า **อธิฏฐานภายใน ๗ วันไม่เป็นอาบัติ(อนาปตฺติ อนฺโตสตฺตาหํ อธิฏฺเฐติ)** ความว่า ในภายใน ๗ วัน ภิกษุอธิษฐานเนยใส น้ำมัน และเปลวมันไว้เป็นน้ำมันทาศีรษะ หรือเป็นน้ำมันสำหรับหยอด,

อธิษฐานน้ำผึ้งไว้เป็นยาทาแผล น้ำอ้อยเป็นเครื่องอบเรือน ไม่เป็นอาบัติ ถ้าภิกษุ**ประสงค์จะเท**น้ำมันที่อธิษฐานเอาไว้แล้วลงในภาชนะใส่น้ำมันที่ยังไม่ได้อธิษฐาน, ถ้าในภาชนะมีช่องแคบ น้ำมันที่ค่อย ๆ ไหลเข้าไป ถูกน้ำมันเก่าล้นขึ้นมาท่วม, พึงอธิษฐานใหม่ [ถ้าภาชนะปากกว้าง น้ำมันมาก ไหลเข้าไปอย่างรวดเร็วจน ท่วมน้ำมันเก่า ไม่มีกิจที่จะต้องอธิษฐานใหม่]

อากิริตฺวา (กฺริ/วิ)

[อา + กิร + ตฺวา]

ใส่แล้ว, โปรยลงแล้ว, เทลงแล้ว.

โส โสณฺฑาย ภควโต ปาเท ปํสูนิ คเหตฺวา อุปริ มุทฺธนิ **อากิริตฺวา** ปฏิกุฏิโตว ปฏิกฺกมิตฺวา ทสฺสนูปจาเร ฐิโต ทสพลํ วนฺทิตฺวา นิวตฺติตฺวา หตฺถิสาลํ ปาวิสิ. (วิ.๔/๓๕๗)

ช้างธนบาลนั้น จับดินฝุ่นที่ใกล้พระบาทของพระผู้มีพระภาคด้วยงวงมูบแล้ว**โปรยลง**บนหัวตน กลับยืนอยู่ในทัสสนวิสัยไหว้พระพุทธเจ้า แล้วกลับเข้าไปโรงช้าง.

เสยฺยถาปิ มหาราช ทกฺโข นฺหาปโก วา นฺหาปกนฺเตวาสี วา กํสถาเล นฺหานียจุณฺณานิ **อากิริตฺวา** อุทเกน ปริปฺโผสกํ ปริปฺโผสกํ สนฺเนยฺย สายํ นฺหานียปิณฺฑิ-สฺเนหานุคตา สฺเนหปเรตา สนฺตรพาหิรา ผุฏา สฺเนเหน น จ ปคฺฆรณี เอวเมว โข มหาราช ภิกฺขุ อิมเมว กายํ วิเวกเชน ปีติสุเขน อภิสนฺเทติ ปริสนฺเทติ ปริปูเรติ ปริปฺผรติ นาสฺส กิญฺจิสพฺพาวโต กายสฺส วิเวกเชน ปีติสุเขน อปฺผุฏํ โหติ. (ที.๑/๗๐)

เปรียบเหมือนพนักงานสรงสนาน หรือลูกมือพนักงานสรงสนาน ผู้ชำนาญ **เท**ผงถูตัว**ลง**ในภาชนะสัมฤทธิ์แล้วเอาน้ำประพรมให้ติดเป็นก้อน พอตกเย็น ก้อนถูตัวที่ยางซึมไปจับ ก็ติดกันหมด ไม่กระจายออก ฉันใด ภิกษุทำกายนี้ให้ชุ่มชื่นเอิบอิ่มด้วยปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก รู้สึกซาบซ่านอยู่ ไม่มีส่วนไหนของร่างกายที่ปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกจะไม่ถูกต้อง ฉันนั้นเหมือนกัน.

อากิริตฺวาติ ตณฺฑุลานิ ปกฺขิตฺวา. (ที.ฏี.๓/๑๕๕)

คำว่า **ใส่แล้ว (อากิริตฺวา)** ได้แก่ ใส่ข้าวสารทั้งหลายลงไป.

อากิริยมาน (ติ)

[อา + กิร + ย + มาน]

ถูกใส่ ถูกเทใส่ ถูกเทลง.

สเจปิ จรุเกน ภตฺเต **อากิริยมาเน** จรุกโต มสิ วา ฉาริกา วา ปตติ อภิหฏตฺตา เนวตฺถิโทโส. (วิ.สงฺคห.๑๑๕)

หาก**เมื่อใส่**ภัตตาหารด้วยหม้อเล็ก ก้อนถ่าน หรือ ขี้เถ้า ตกจากหม้อเล็ก โทษย่อมไม่มี เพราะกระทบ.

อากิรี(ริ)ยติ (กมฺม/กฺริ)

[อา + กิร + ย + เต]

(๑) ย่อมถูกแสดงให้ปรากฏ.

อากิรียนฺติ ปกาสียนฺตีติ อาการา. (วิมติ ๑/๓๘)

ที่ชื่อว่า **อาการ** เพราะอรรถว่า**ถูกแสดง** คือประกาศให้ปรากฏ.

(๒) ย่อมถูกรู้โดยประการต่าง ๆ, ถูกรู้.

เต หิ อญฺญมญฺญวิธุเรน เวทยิตาทิรูเปน **อากิริยนฺติ** ปญฺญายนฺตีติ อาการาติ วุจฺจนฺติ. (ที.ฏี.๒/๑๐๐)

จริงอยู่ สภาวธรรมเหล่านั้น [ภาวะที่เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เสวย จำ ปรุงแต่ง และรับรู้อารมณ์] เรียกว่า อาการ **เพราะอรรถว่าถูกรู้โดยประการต่าง ๆ** คือถูกรู้โดยสภาพมีการเสวยอารมณ์เป็นต้นอันตรงกันข้ามกันและกัน.

(๓) ย่อมเกิดขึ้น, ปรากฏเฉพาะหน้า.

อากิรียนฺติ อภิมุขา โหนฺติ เอเตหีติ อาการา. (วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๔๕๖)

ที่ชื่อว่า อาการ **เพราะอรรถว่าย่อมเกิดขึ้น** คือ เป็นเหตุปรากฏเฉพาะหน้า.

(๔) ย่อมถูกตั้งไว้โดยประการต่าง ๆ, ย่อมถูกแยกไว้.

อญฺญมญฺญํ อสงฺกรโต **อากิรียนฺติ** ปการโต จปียนฺตีติ อาการา. (สํ.ฏี.๒/๕๑๔)

ที่ชื่อว่า อาการ เพราะอรรถว่า**ถูกแยกไว้** คือ ตั้งไว้ต่างหากจากความปะปนกันและกัน [สิ่งที่ถูกจำแนกไว้, ส่วน].

อากิลายติ (กฺริ)

[อา + กิเล + อ + ติ]

ย่อมลำบาก, เหนื่อย, เจ็บ, เปลี่ยนแปลง.

ดู อาคิลายติ.

อากิลายนฺต (ติ)

[อา + คิเล + อ + อนฺต. แปล ค เป็น ก]

ผู้ลำบาก, ผู้เหนื่อย, ผู้เจ็บ, ผู้เปลี่ยนแปลง.

เขโฬ ตถารูปํ อาหารํ ปสฺสนฺตสฺส วา สรนฺตสฺส วา มุเข วา จเปนฺตสฺส หทยํ วา **อากิลายนฺตสฺส** กิสฺมิญฺจิเทว วา ชิคุจฺฉํ อุปฺปาเทนฺตสฺส ภิยฺโย อุปฺปชฺชิตฺวา อุโภหิ กโปลปสฺเสหิ โอรุยฺห ชิวฺหาย ติฏฺฐมานา เผณมิสฺสา อาโปธาตุ. (ปฏิสํ.อฏฺ.๑/๗๘)

ธาตุน้ำที่ผสมด้วยฟองอันตั้งอยู่ที่ลิ้นซึ่งไหลลงมาจากแก้มทั้ง ๒ ข้าง โดย เกิดขึ้นมาก แก่ผู้เห็นอาหารเช่นนั้น บ้าง ผู้นึกถึง บ้าง **ผู้เหนื่อยใจ** บ้าง ผู้ยังความเกลียดความสะอิดสะเอียนในสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้เกิดขึ้น บ้าง ชื่อว่า น้ำลาย.

อากุจน (น)

[อา + กุจ + ยุ]

การถอยกลับ, งอกลับ, ถดถอย, คู้เข้า.

อุกฺเขปนํ อวกฺเขปนํ อากุจนํ ปสารณํ คมนนฺติ รูปธมฺมานํ ปวตฺติมตฺตํ. (วิสุทฺธิ.ฎี.๒/๔๖๐)

คำว่า การยกขึ้น การวางลง **การถอยกลับ** การเหยียดออก การไป **(อุกฺเขปนํ อวกฺเขปนํ อากุจนํ ปสารณํ คมนํ)** เป็นเพียงความเป็นไปของรูปธรรมทั้งหลายเท่านั้น.

อากุจฺฉ (ปุ)

[?] เหี้ย.

อากุจฺฉาติ โคธา. (ชา.อฏฺ.๗/๓๑๖)

คำว่า **อากุจฺฉา** ได้แก่ เหี้ย.

อากุณฺฑ (ปุ)

[อา + กุณฺฑ + อ] เหี้ย.

โคธา**กุณฺโฑ**ปฺยโถ. (ธาน.๖๒๒)

เหี้ย ๒ บท คือ โคธา และ**อากุณฺฑ**.

อากุล (ติ)

[อา + กุล + อ]

(๑) (ก) ยุ่งเหยิง, สับสน, ปะปน.

อิมสฺมิญฺจ ฐาเน สพฺพอฏฺฐกถา **อากุลา** ลุพฺพิตา ทุวิญฺเญยฺยวินิจฺฉยา. (วิ.อฏฺ.๑/๒๖๓)

ก็ในที่นี้ (อทินนาทาน คือ การลักทรัพย์) อรรถกถาทั้งปวง **สับสน** ยุ่งเหยิง วินิจฉัยเข้าใจยาก.

อากุลาติ สงฺกุลา. (สารตฺถ.๒/๑๒๘)

คำว่า **สับสน (อากุลา)** ได้แก่ ปะปน.

(ข) วุ่นวาย, ไม่สงบ, จลาจล.

อสุกคามสีมา วา นิคมสีมา วา **อากุลา** อสุกฏฺฐาเน โจรา วา ปริยุฏฺฐิตา”ติ น ชานนฺติ. (ที.อฏฺ.๒/๑๐๗)

ย่อมไม่รู้ว่า เขตหมู่บ้านโน้น หรือเขตนิคม **ไม่สงบ** หรือ ในที่โน้น พวกโจร ก่อการ.

อากุลาติ ขุภิตา น ปสนฺนา. (ที.ฏี.๒/๑๐๗)

คำว่า **ไม่สงบ (อากุลา)** ได้แก่ กำเริบ คือ ไม่สงบ.

ดู อนากุล อนฺธากุล ด้วย.

(ค) (ปุ) ผสม, ปะปน, เต็ม.

อรหนฺเตหิ **อากุลา** สมากุลา. (มิลินฺท. ๓๒๔)

เต็มคือแน่นไปด้วยพระอรหันต์ทั้งหลาย.

(๒) (ปุ) สัตว์ที่เกิดครั้งเดียว, สัตว์ที่เกิดในมดลูก เช่น สิงห์โต เสือเป็นต้น, สัตว์เกิด.

เอกวารํ ชาโต ปฐมุปฺปตฺติวเสเนว นิพฺพตฺตตฺตา **อากุโล**ติ อาทิอตฺโถ อากาโร. (วิ.อฏฺ.๑/๒๖๓)

อา อักษร มีอรรถว่า ครั้งแรก ในประโยคนี้ว่า สัตว์เกิดครั้งเดียว ชื่อว่า **สัตว์เกิด** เพราะเกิดด้วยอำนาจการเกิดขึ้นครั้งแรก

เท่านั้น.

อากุลก (ติ)

[อากุล + ก]

ยุ่งเหยิง, ความยุ่งเหยิง, ปะปน.

ตนฺตูนํ **อากุลกํ** ตนฺตากุลกํ ตนฺตากุลกมิว ชาตา ตนฺตากุลกชาตา กิเลสกมฺมวิปาเกหิ อติวิย ชฏิตาติ อตฺโถ. (มูลฏี.๒/๑๓๒)

ความยุ่งเหยิงแห่งเส้นด้าย ชื่อว่า **ตันตากุลกะ** (ความยุ่งเหยิงเส้นด้าย) หมู่สัตว์ผู้เกิดเหมือนขอดด้ายที่**ยุ่งเหยิง** ชื่อว่า **ตันตากุลกชาตะ** อธิบายว่า หมู่สัตว์ (ปชา) ผู้ยุ่งอย่างยิ่งด้วยกิเลส กรรม และวิบาก.

อากุลจิตฺต (ติ)

[อากุล + จิตฺต]

ผู้มีจิตที่ยุ่งเหยิง-ไม่สงบ-ฟุ้งซ่าน-ขุ่นมัว-หลง.

เต **อากุลจิตฺตา** อปฺปมตฺตเกนปิ ตสนฺติ วิตฺตสนฺติ. (ม.อฏ.๑/๑๒๒)

สมณะพราหมณ์**ผู้มีจิตฟุ้งซ่าน**เหล่านั้นย่อมสะดุ้งกลัว แม้ด้วยเหตุเพียงเล็กน้อย.

อากุล(ก)ชาต (ติ)

[อากุล + ชาต]

เป็นผู้ยุ่งเหยิง, ผู้ปนเป.

ตนฺตากุลกชาตาติ ตนฺตํ วิย อากุลชาตา. (สํ.อฏ.๒/๘๘)

คำว่า **สัตว์ผู้ยุ่งเหยิงดุจเส้นด้าย (ตนฺตากุลกชาตา)** ได้แก่ หมู่สัตว์**ผู้ยุ่งเหยิง**เหมือนกับเส้นด้าย.

ตํ ปน ตนฺตากุลตาย นิทสฺสนภาเวน อากุลเมว คหิตนฺติ อาห "ตนฺตํ วิย **อากุลชาตา**ติ. (สํ.ฏี.๒/๑๐๒)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า “หมู่สัตว์ผู้**ยุ่งเหยิง**ดุจเส้นด้าย” เพื่อแสดงว่า ก็เส้นด้ายนั้น ถือว่าเป็นสิ่งยุ่งเหยิงนั่นเอง โดยแสดงพอเป็นตัวอย่าง เพราะปัจจยาการ (คือปฏิจจสมุปบาท)อันยุ่งเหมือนเส้นด้าย.

อากุลพฺยากุล (ติ)

[อากุล + พฺยากุล (วิ + อากุล)]

(๑) ยุ่งเหยิง, ยุ่งเหยิงยิ่ง, ปนเปยิ่ง.

ยถา หิ ชาลํ สมนฺตโต สํสิพฺพิตํ **อากุลพฺยากุลํ** เอวํ ตณฺหาปิ ติ ชาลสทิสตฺตา ชาลินีติ วุตฺตา. (อํ.อฏ.๒/๓๘๕)

จริงอยู่ ตาข่ายแห **ยุ่งเหยิงยิ่ง** ถูกเย็บไว้โดยรอบ ฉันใด แม้ตัณหาก็ฉันนั้น เพราะเหตุนั้น จึงเรียกว่า ตัณหาดุจตาข่าย เพราะเหตุเหมือนกันกับตาข่าย.

(๒) (ปุ) สัตว์ที่เกิดครั้งเดียวมีสิงห์โตและเสือเป็นต้น และสัตว์ที่เกิด ๒ ครั้งมีงูเห่าเป็นต้น, สัตว์เกิดครั้งเดียวและสัตว์เกิด ๒ ครั้ง.

เกจิ ปน “**อากุลพฺยากุล**อิติ ปททฺวยสฺส ปริยายาภิธานวเสน อกฺกุโล พกฺกุโลติ อยํ สทฺโท วุตฺโต”ติ วทนฺติ. (อุทาน.อฏฺ.๖๑)

ส่วนอาจารย์บางพวกกล่าวว่า ท่านกล่าวศัพท์นี้ว่า อกฺกุล พกฺกุล ด้วยอำนาจเป็นศัพท์ไวพจน์ของ ๒ บทว่า **อากุลพฺยากุล (สัตว์เกิดครั้งเดียวและสัตว์เกิด ๒ ครั้ง)**.

อากุลภาววิรหิต (ติ)

[อากุล + ภาว + วิรหิต]

เว้นจากความเป็นผู้บกพร่อง,

เว้นจากความอากูล, ไม่บกพร่อง.

กาลาติกฺกมนอปฺปติรูปกรณสิถิลกรณาทิ-**อากุลภาววิรหิตา** กสิโครกฺขวาณิชฺชาทโยกมฺมนฺตา. (ขุทฺทก.อฏฺ.๑๑๗)

การงานทั้งหลายมีเกษตรกรรม การเลี้ยงวัว และการค้าขายเป็นต้น **อันเว้นจากความเป็นผู้บกพร่อง** เช่น ไม่ตรงต่อเวลา กระทำไม่เหมาะสม และกระทำย่อหย่อนเกียจคร้านเป็นต้น.

อากุลยนฺต (ติ)

[อา + กุล + ณฺย + อนฺต]

ทำให้รกรุงรังอยู่.

อาโลพยมาโน วาลิกากจวรานิ **อากุลยนฺโต**. (วิสุทฺธิ.ฎี.๑/๑๒๗)

(คนโมหจริต) ปัดกวาดอยู่ คือ **ทำให้**ทรายและขยะทั้งหลาย**รกรุงรังอยู่**.

อากุลสมากุล (ติ)

[อากุล + สมากุล]

เกี่ยวพันกัน, ยุ่งเหยิงยิ่ง.

เอเต ทุมา ปริณามิตาติ เอเต ปุปฺผูปคผลูปครุกฺขา อญฺญมญฺญํ สงฺฆฏฺฏสาขตาย ปริณามิตา **อากุลสมากุลา**. (ชา.อฏฺ.๗/๑๖๘)

คำว่า **ต้นไม้เหล่านั้นโน้มลงแล้ว (เอเต ทุมา ปริณามิตา)** ได้แก่ ต้นไม้ที่ตกดอกออกผลเหล่านั้นโน้มลงแล้ว เพราะกิ่งกระทบกันและกัน**เกี่ยวพันกันอยู่**.

อากุลากุลา (ติ)

[อากุล + อากุล]

(๑) หวั่นไหวยิ่ง, รุนแรงยิ่ง.

เหฏฺฐา มหาวาตา สญฺจลนฺติ สณิกํ สณิกํ สกึ สกึ **อากุลากุลา** วายนฺติ. (มิลินท. ๑๒๒)

ลมพายุใหญ่ข้างใต้ย่อมหวั่นไหวค่อย ๆ พัด**รุนแรงยิ่ง**ขึ้นเรื่อย ๆ.

(๒) หวั่นไหวยิ่ง, ขุ่นมัวยิ่ง, หลงอย่างยิ่ง.

โพธิสตฺโต สห ทสฺสเนน จนฺทวติยา ราชกญฺญาย วิสญฺญี อโหสิ ขิตฺตจิตฺโต รตฺโต วิสญฺญิภูโต **อากุลากุโล** ตุริตตุริโต. (มิลินฺท.๒๑๕)

พระโพธิสัตว์เป็นผู้ไร้สัญญาจิตฟุ้งซ่านกำหนัดเหมือนจะหมดสติ**หลงอย่างยิ่ง**

กระทันหันพร้อมการเห็นราชธิดาพระนามว่าจันทวดี.

อากุลิปุปฺผ (น)

[อากุลี + ปุปฺผ]

ดอกพิกุล.

ปิตฺตนฺติ ทฺเว ปิตฺตานิ พทฺธปิตฺตญฺจ อพทฺธปิตฺตญฺจ. ตตฺถ พทฺธปิตฺตํ วณฺณโต พหลมธุกเตลวณฺณํ. อพทฺธปิตฺตํ มิลาต-**อากุลิปุปฺผ**วณฺณํ. (วิสุทฺธิ.๑/๒๕๒)

คำว่า **น้ำดี (ปิตฺตํ)** น้ำดีมี ๒ อย่าง คือ น้ำดีที่ติดถุงน้ำดีและน้ำดีที่ไม่ติดถุงน้ำดี ในน้ำดี ๒ อย่างนั้น น้ำดีที่ติดถุงน้ำดี ว่าโดยสีเหมือนสีน้ำมันมะซางข้น ส่วนน้ำดีไม่ติดถุงน้ำดี มีสีเหมือน**ดอกพิกุล**แห้ง.

อากุลี (ถี)

[อา + กุล + อี]

ต้นพิกุล.

ดู อากุลิปุปฺผ.

อาโกฏก (ปุ)

[อา + กุฏ + ณฺวุ, ยาทิจฉกนาม]

เทพบุตรชื่อว่าอาโกฏกะ.

อาโกฏโก เทวปุตฺโต นานาติตฺถิเย อารพฺภ ภควโต สนฺติเก อิมํ คาถํ อภาสิ. (สํ.๑/๖๖)

เทพบุตรชื่อ**ว่าอาโกฏกะ** ได้กล่าวคาถานี้ในสำนักของพระผู้มีพระภาคปรารภพวกเดียรถีย์ต่าง ๆ ต่อไปอีกว่า

[ท่านปกุธะกัจจายนะ ท่านนิครนถ์นาฏบุตรท่านมักขลิโคศาล และท่านปูรณะกัสสปะเหล่านี้ ล้วนแต่เป็นครูของหมู่คณะบรรลุความเป็นสมณะท่านเหล่านั้นเป็นผู้ไม่ไกลจากสัตบุรุษแน่นอน].

อาโกฏน (น/ถี)

[อา + กุฏ + ยุ]

(ก) การตี, การเคาะ.

ยถา วา ปน มหาราช โย โกจิ โลหมยํ ภาชนํ อาโกเฏยฺย, ตสฺส **อาโกฏเนน** สทฺโท นิพฺพตฺติตฺวา ยถาคติคมนปถมตฺถกํ คจฺฉติ โส สทฺโท วุจฺจติ ‘อนีติโก อนุปทฺทโว ยถาคติคมนปถมตฺถกํ คโต นามา’ติ. เอวเมว โข มหาราช โย โกจิ พหูนิ ทิวสสหสฺสานิ ชีวิตฺวา ชราชิณฺโณ อายุกฺขยา อนีติโก อนุปทฺทโว มรติ, โส วุจฺจติ ‘อนีติโก อนุปทฺทโว สมเย มรณมุปาคโต’ติ. (มิลินท.๒๙๕)

ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า บุคคลใดบุคคลหนึ่ง พึงตีภาชนะที่ทำด้วยโลหะ เสียงบังเกิด **เพราะการตี** ภาชนะนั้นแล้วก็ดังไปตามเส้นทางที่ควรจะดังไปจนถึงที่สุด คนทั้งหลายย่อมกล่าวถึงเสียงนั้นว่า ชื่อว่าเป็นเสียงที่หาอะไรขัดขวางมิได้ หาอะไรทำอันตรายมิได้ ย่อม

ดังไปตามเส้นทางที่ดังไปจนถึงที่สุด ดังนี้ ฉันใด ขอถวายพระพร บุคคลใดบุคคลหนึ่ง เป็นอยู่ได้หลายพันวัน แก่หง่อมเพราะชรา เป็นผู้ไม่มีภัย ไม่มีอันตราย ตายไปเพราะสิ้นอายุ คนทั้งหลายย่อมกล่าวถึงบุคคลนั้นว่า เขาเป็นผู้ไม่มีภัย ไม่มีอันตราย เข้าถึงความตายในสมัยที่สมควร ดังนี้ ฉันนั้นเหมือนกัน.

(ข) การตี-เคาะ-กระทบ-ครั้งแรก.

ดู อาโกฏนลกฺขณ.

(ค) เสียงตี, กระทบ.

นาคเสนตฺเถโร ปนาห **อาโกฏนลกฺขโณ** วิตกฺโก. (อภิ.อฏฺ.๑/๑๕๗)

อนึ่ง พระนาคเสนเถระกล่าวว่า วิตก**มีลักษณะกระทบอารมณ์ครั้งแรก** [ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนบุคคลตีกลอง หลังจากนั้นก็จะมีเสียงกลองดังกระหึ่มออกไป ฉันใด มหาบพิตรพึงเข้าพระทัยวิตก เหมือนบุคคลผู้ตีกลอง พึงเข้าพระทัยวิจารเหมือนเสียงกลองที่ดังกระหึ่ม ฉันนั้น].

(ฆ) การตอกลง, การทะลวง.

สมฺปลิมฏฺฐนฺติ ทฺเวปิ กณฺณจฺฉิทฺทานิ วินิวิชฺฌิตฺวา ปถวิยํ **อาโกฏน**วเสน สมฺปลิมฏฺฐํ. (สํ.อฏฺ.๓/๕๑)

คำว่า **(โสตินทรีย์) ที่ถูกทะลวง (สมฺปลิมฏฺฐํ)** ได้แก่ ที่ถูกทะลวง โดยอำนาจเจาะรูหูแม้ ๒ ข้าง แล้ว**ตอกลง**ไว้ในแผ่นดิน.

(ง) การทุบ.

เอส นโย รชนา**โกฏเนสุ**. รชนโทณิยญฺหิ รชนํ อากิริตฺวา ยาว สกึ จีวรํ รชติ ตโต ปุพฺเพ ยํกิญฺจิ รชนตฺถาย กโรติ ปจฺฉา วา ปฏิรชติ, สพฺพตฺถ ปโยเค ปโยเค ภิกฺขุสฺส ทุกฺกฏํ. เอวํ **อาโกฏเนปิ** ปโยโค เวทิตพฺโพ. (วิ.อฏฺ.๒/๒๔๑)

ในการย้อมและ**การทุบ**ก็มีนัยนี้ ภิกษุเทน้ำย้อมลงไปในรางสำหรับย้อมแล้วย้อมเพียงครั้งเดียว ทำกิจอย่างใดอย่างหนึ่งก่อน แต่การจะเทน้ำย้อมเป็นต้นนั้น เพื่อประโยชน์แก่การย้อม หรือภายหลังกลับย้อมใหม่ ภิกษุต้องอาบัติทุกกฏทุกความพยายามในที่ทั้งปวง แม้**ในการทุบ**ก็พึงทราบความพยายามอย่างนี้.

อาโกฏนกีฬา (ถี)

[อากุฏน + กีฬา]

การทุบตี และการเล่น, การเล่นทุบตีกัน.

สาเณ อุทเกน เตเมตฺวา อญฺญมญฺญํ **อาโกฏนกีฬา** สาณโธวนกีฬา. (สี.อภินวฏี.๑/๓๖๐)

การชุบผ้าป่านให้เปียกด้วยน้ำแล้ว**เล่นทุบตีกัน** ชื่อว่า กีฬาเล่นซักผ้าป่าน.

อาโกฏ(ฏฺฏ)นกฺขม (ติ)

[อากุฏน + ขม]

สามารถทน-ควรต่อการทุบตี,

บด, เจาะ, ควรขัด.

อยํ โข เต มกฺกฏจฺฉาปโก รงฺคกฺขโม หิ โข โน **อาโกฏนกฺขโม** โน วิมชฺชนกฺขโม'ติ. (อภิ.อฏฺ.๑/๑๕๗)

[บุตรนายช่างย้อมผู้ชำนาญการย้อมได้บอกกะพราหมณ์นั้นว่า] 'ท่านผู้เจริญ ลูกลิงของท่านนี้ควรย้อมสีเท่านั้น **ไม่ควรขัด** แล้วขัดอีก.

อาโกฏนมนฺต (ปุ)

อากุฏน + มนฺต]

มนต์ที่ทำให้ศัตรูตายโดยเสกตอกหลักไม้ไว้, มนต์เสกหลักไม้.

ขีลนมนฺโต นาม เวริมารณตฺถาย สารทารุมยํ ขีลํ มนฺเตตฺวา ปถวิยํ **อาโกฏนมนฺโต**. (วิมติ.๒/๗๙)

มนต์ที่เสกหลักไม้ แล้วปักลงในแผ่นดินเพื่อให้ศัตรูตาย หรือเพื่อฆ่าศัตรู ชื่อว่ามนต์เสกหลักไม้.

อาโกฏนลกฺขณ (ติ)

[อากุฏน + ลกฺขณ]

(วิตก) มีลักขณะกระทบอารมณ์ครั้งแรก.

อาโกฏนลกฺขโณ วิตกฺโก. (อภิ.อฏฺ.๑/๑๕๗)

วิตก**มีลักขณะกระทบอารมณ์ครั้งแรก**.

อาโกฏนยนฺต (ติ)

[อา + กุฏ + ณย + อนฺต]

ตี-ทุบตีอยู่.

ตโต โส รชฺชุมาทาย
ทณฺฑญฺจาทาย พฺราหฺมโณ
อาโกฏยนฺโต เต เนติ
สิวิราชสฺส เปกฺขโต. (ชา.๒/๓๕๑)

(พระศาสดาตรัสว่า)

แต่นั้น พราหมณ์นั้นถือเอาเชือกและไม้เท้า **ทุบตี**พระกุมารทั้ง ๒ นั้นพาไป ทั้งที่พระเจ้าเวสสันดรพระเจ้ากรุงสีพีทอดพระเนตรเห็นอยู่.

อาโกฏยมาน (ติ)

[อา + กุฏ + ณย + มาน]

ตอกลงอยู่, ตีอยู่.

เอวํ อาจริโย จ สารผลเก วิสรุกฺขอาณึ **อาโกฏยมาโน** วิย ปุนปฺปุนํ รตนตฺตยสฺส อวณฺณํ ภาสติ. (ที.อฏฺ.๑/๓๙)

ก็อาจารย์กล่าวติเตียนต่อพระรัตนตรัยบ่อย ๆ เหมือน**ตอก**ลิ่มต้นไม้พิษ**ลง**ในแผ่นกระดานอย่างนี้.

อาโกฏยิตฺวาน (กฺริ/วิ)

[อา + กุฏ + ณย + ตฺวาน]

ตีแล้ว, เคาะแล้ว.

สตฺถึ **อาโกฏยิตฺวาน**
วห สมฺมาติ จพฺรวิ
อหํ โลกํ ตารยิสฺสํ
ปตฺโต สมฺโพธิมุตฺตมํ. (วิมาน.๑๑๐)

(กัณฐกเทพบุตรนั้นกล่าวกับพระโมคคัลลานะว่า)

(เจ้าชายสิทธิตถะ)**ทรงเคาะ**หอกกระตุ้นข้าพเจ้า(ม้ากัณฐกะ) และได้รับสั่งว่า พาไปซิ สหาย เราบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณอันสูงสุดแล้ว จักช่วยสัตว์โลกให้ข้ามโอฆสงสาร.

อาโกฏยิตฺวานาติ อปฺโปเฏตฺวา. (วิมาน.อฏ.๒๙๗)

คำว่า **เคาะแล้ว (อาโกฏยิตฺวาน)** ได้แก่ เคาะกระตุ้นแล้ว.

อาโกฏาเปติ (กา/กฺริ)

[อา + กุฏ + ณาเป + ติ]

(ก) ย่อมให้ทุบ.

อญฺญาติกาย อญฺญาติกสญฺญี ปุราณจีวรํ โธวาเปติ **อาโกฏาเปติ** นิสฺสคฺคิเยน อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส. (วิ.๑/๓๐๗)

ในภิกษุณีที่ไม่ใช่ญาติ ภิกษุสำคัญว่าไม่ใช่ญาติ ใช้ให้ซัก ใช้**ให้ทุบ**จีวรเก่า ต้องอาบัติทุกกฏกับอาบัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์.

(ข) ย่อมให้ตอก, ย่อมให้ปัก.

มนุสฺเส ทิสฺวา รชฺชุํ ปสาเรติ ขีเล **อาโกฏาเปติ**.“กึ อิทํ ภนฺเต”ติ วุตฺเต “อิธ อาวาสํ กริสฺสามา”ติ เอวมาทิกรณํ ปน นิมิตฺตกมฺมํ นาม. (วิ.อฏ.๒/๑๕๑)

ส่วนการทำเป็นต้นอย่างนี้ว่า “ภิกษุเห็นชาวบ้านแล้วขึงเชือกไว้**ให้ตอก**หลัก เมื่อชาวบ้านถามว่า “นี้ให้ทำอะไรกัน ขอรับ” ตอบว่า “พวกอาตมาจักสร้างที่อยู่อาศัย ณ ที่ตรงนี้” ชื่อว่า นิมิตตกรรม.

(ค) ย่อมให้ตี.

โส คนฺตฺวา ตสฺมึ ฐาเน สงฺคามสีสํ ทสฺเสตฺวา สงฺคามเภรึ **อาโกฏาเปสิ**. มานชาติโก หตฺถิเวเคนุฏฺฐาย ถเล ปติฏฺฐหิ. ภิกฺขู ตํ การณํ ทิสฺวา สตฺถุ อาโรเจสุํ. สตฺถา “เตน ภิกฺขเว หตฺถินา ปกติปงฺกทุคฺคโต อตฺตา อุทฺธโฏ ตุมฺเห ปน กิเลสทุคฺเค ปกฺขนฺทา. ตสฺมา โยนิโส ปทหิตฺวา ตุมฺเหปิ ตโต อตฺตานํ อุทฺธรถา”ติ วตฺวา อิมํ คาถมาห

อปฺปมาทรตา โหถ
สจิตฺตมนุรกฺขถ
ทุคฺคา อุทฺธรถตฺตานํ
ปงฺเก สนฺโนว กุญฺชโรติ.
(ธมฺม.อฏ.๒/๓๒๐)

[พระราชาทรงบังคับนายหัตถาจารย์ว่า เธอจงไป จงยกช้างนั้นให้ขึ้นจากหล่ม] เขาไปแล้วแสดงการรบขึ้นที่นั่น **ให้ตี**กลองรบแล้ว ช้างซึ่งเป็นเชื้อชาติแห่งสัตว์มีมานะลุกขึ้นโดยเร็ว ดำรงอยู่บนบกได้ ภิกษุทั้งหลายเห็นเหตุนั้นแล้ว จึงกราบทูลแด่พระ

ศาสดา พระศาสดา ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ช้างตัวนั้นถอนตนขึ้นจากหล่มคือเปือกตม ตามปกติก่อน, ส่วนเธอทั้งหลายแล่นลงไปในหล่มคือกิเลส เพราะฉะนั้นแม้เธอทั้งหลายจงเริ่มตั้ง (ความเพียร) โดยแยบคาย แล้วถอนตนขึ้นจากหล่มคือกิเลสนั้นเถิด แล้วตรัสพระคาถานี้ว่า

> ท่านทั้งหลายจงยินดีในความไม่ประมาท, จงตามรักษาจิตของตน จงถอนตนขึ้นจากหล่ม ประหนึ่งช้างที่จมลงในเปือกตม ถอนตนขึ้นได้ฉะนั้น.

อาโกฏาเปตฺวา (กฺริ/วิ)

[อา + กุฏ + ณาเป + ตฺวา]

ให้ตีแล้ว.

มํสํ อาทาย กเพวรานิ คงฺคายํ ปวาเหตฺวา วุตฺตปฺปการํ พลิกมฺมํ กาเรตฺวา พลิเภรึ **อาโกฏาเปตฺวา** ยุทฺธาย คโต. (ชา.อฏฺ.๓/๑๔๘)

[พระราชาทรงรับว่า ดีละ แล้ววางคนปล้ำผู้มีกำลังมากไว้ภายในม่านให้เรียกพระราชามาทีละองค์ แล้วให้ทำให้สลบด้วยการบีบรัด แล้วควักเอานัยน์ตาฆ่าให้ตาย] เอาแต่ถือเนื้อไว้ ลอยซากศพไปในแม่น้ำคงคา ให้ทำพลีกรรมมีประการดังกล่าวแล้ว **ให้ตี**กลองบวงสรวงแล้วเสด็จไปรบ.

อาโกฏาเปนฺต (ติ)

[อา + กุฏ + ณาเป + อนฺต]

ให้ตีอยู่, สั่งให้ตีอยู่.

น อตฺตภาวํ ชหิตฺวา จตุรงฺคินิยา เสนาย ปริวุโต ราชา หุตฺวา ยุทฺธเภรึ **อาโกฏาเปนฺโต** ตํ ฐานํ อคมาสิ. (ชา.อฏฺ.๓/ ๓๔๑)

[ดาบสได้ยินเสียงร้องครวญครางของสัตว์มีโคและกระบือเป็นต้น และของคนทั้งหลายมีเด็กชายและเด็กหญิงเป็นต้นคิดว่า เมื่อเราเห็นอยู่ ขอเขาทั้งหลายจงอย่าพินาศเถิด แล้วจึง]ละอัตภาพ เป็นพระราชาแวดล้อมด้วยเสนามีองค์ ๔ **ให้ตี**กลองศึกไป ณ ที่นั้น.

อาโกฏิต (ติ)

[อา + กุฏ + ต]

(ก) ผู้ถูกทุบตี.

สปฺปฏิภยํ นาม อาราเม อารามูปจาเร โจเรหิ มนุสฺสา หตา ทิสฺสนฺติ วิลุตฺตา ทิสฺสนฺติ **อาโกฏิตา** ทิสฺสนฺติ. (วิ.๑๓๗๘)

ที่ชื่อว่า มีภัยน่ากลัว คือ ในอาราม อุปจารแห่งอาราม ปรากฏมีมนุษย์ถูกพวกโจรฆ่า ปรากฏมีมนุษย์ถูกปล้น ปรากฏมีมนุษย์**ถูกทุบตี**.

(ข) ถูกตอกไว้แล้ว.

ภิตฺติขีโลติ อุชุกํ กตฺวา ภิตฺติยํ **อาโกฏิโต** วา ตตฺถชาตโก เอว วา นาคทนฺโต ปน

วงฺโก **อาโกฏิโต** เอว. (วิ.อฏฺ.๑/๒๘๔)

ที่ชื่อว่าเดือยฝา (ภิตฺติขีโล) ได้แก่ เดือยที่เขาทำตรงๆ **ตอกไว้**ที่ฝาบ้าง ที่เกิดที่ฝานั้นบ้าง ส่วนไม้งอนที่เขา**ตอกไว้** ชื่อว่าฟันนาค.

(ค) ถูกตี.

เสยฺยถาปิ กํเส **อาโกฏิเต** ปฐมํ โอฬาริกา สทฺทา ปวตฺตนฺติ...เอวเมวํ ปฐมํ โอฬาริกา อสฺสาสปสฺสาสา ปวตฺตนฺติ. (ปฏิสํ.๑๘๔)

เหมือนเมื่อบุคคล**ตี**กังสดาล เสียงดังย่อมเป็นไปก่อน...ลมหายใจเข้าหายใจออกที่หยาบ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ย่อมเป็นไปก่อน.

(ฆ) ถูกทุบตี.

ดู อาโกฏิตปจฺจาโกฏิต.

อาโกฏิตกํสตาล (ปุ/น)

[อาโกฏิต + กํส + ตาล]

กังสดาลที่ถูกตี.

ทสสหสฺสิโลกธาตุ อยทณฺฑเกน **อาโกฏิต-กํสตาลํ** วิย วิรวสตํ วิรวสหสฺสํ มุญฺจมานา วาตาหเต ปทุมินิปณฺเณ อุทกพินฺทุ วิย กมฺปิตฺถ. (ที.อฏฺ.๒/๘๕)

๑๐,๐๐๐ โลกธาตุ ส่งเสียงร้องเป็น ๑๐๐ เป็น ๑,๐๐๐ เหมือน**กังสดาลที่ถูกตี**ด้วยค้อนเหล็กหวั่นไหวแล้วดุจหยาดน้ำบนใบบัวที่ถูกลมพัด.

อาโกฏิตกาล (ปุ)

[อาโกฏิต + กาล]

เวลาที่ตัด, เวลาที่ฟัน.

อถสฺส ฌานพเลน สนฺนิสินฺโนปิ กิเลโส กรณฺฑเก ปกฺขิตฺตอาสี วิโส วิย ผณํ กตฺวา อุฏฺฐหิ ขีรรุกฺขสฺส วาสิยา **อาโกฏิตกาโล** วิย อโหสิ. (ชา.อฏฺ.๒/๒๕๐)

[พระโพธิสัตว์เห็นอารมณ์ที่เป็นข้าศึก (อารมณ์ที่ยั่วยวนใจ) จึงทำลายอินทรีย์มองดูด้วยอำนาจว่างดงาม เมื่อเป็นเช่นนั้น] กิเลสของท่านแม้สงบแล้วด้วยกำลังแห่งฌานก็ผุดขึ้น ดุจอสรพิษที่ถูกขังไว้ในขวดแผ่พังพานขึ้น ดุจ**เวลาที่ต้นน้ำนมถูกตัด**ด้วยมีดไหลออกอยู่ฉนั้น [องค์ฌานจึงเสื่อมไปพร้อมกับกิเลสที่เกิดขึ้นนั้นแล ท่านมีอินทรีย์ไม่ผ่องใส ไม่บริบูรณ์ มีสภาพเหมือนกาปีกหัก ท่านไม่สามารถรับพระราชทานนั่งฉันเหมือนเมื่อก่อนได้ แม้พระเทวีรับสั่งให้นั่งฉันก็ไม่นั่ง].

อาโกฏิตขาณุก (ปุ)

[อาโกฏิต + ขาณุก]

ตอไม้ที่ถูกปักไว้, หลักไม้ที่ถูกปัก-ฝังไว้.

สจฺเจ ปติฏฺฐายาติ ถุสราสิมฺหิ **อาโกฏิต-ขาณุโก** วิย อจลนฺโต วจีสจฺเจ ปติฏฺฐหิตฺวา. (ม.อฏฺ.๓/๓๙)

คำว่า **ผู้ตั้งอยู่แล้วในสัจจะ (สจฺเจ ปติฏฺ-**

ธาย) ได้แก่ ผู้ไม่หวั่นไหว เหมือน**หลักไม้ที่ถูกปักไว้**ที่กองแกลบ ตั้งมั่นแล้วในวจีสัจจะ.

อาโกฏิตปจฺจาโกฏิต (ติ)

[อาโกฏิต + ปจฺจาโกฏิต]

ถูกขัดแล้วขัดอีก, ถูกขัดซ้ำ ๆ.

สมฺม รตฺตปาณิ อิมํ มกฺกฏจฺฉาปกํ ปีตาวเลปนํ นาม รงฺคชาตํ รชิตํ **อาโกฏิตปจฺจาโกฏิตํ** อุภโตภาควิมฏฺฐนฺติ. (ม.๒/๔๗)

[ภรรยาสาวพูดว่า 'พี่พราหมณ์ พี่จงอุ้มลูกลิงตัวนี้ไปหาช่างย้อมผู้ชำนาญการย้อม แล้วบอกเขาว่า] 'เพื่อนผู้ชำนาญการย้อม ฉันอยากให้ท่านย้อมลูกลิงตัวนี้ให้สีจับอย่างสนิทดี **ขัดแล้วขัดอีก** ให้เรียบร้อยทั้งสองด้าน.

อาโกฏิตปจฺจาโกฏิตนฺติ อาโกฏิตญฺเจว ปริวตฺเตตฺวา ปุนปฺปุนํ อาโกฏิตญฺจ. (ม.อฏฺ.๓/๖๗)

คำว่า **ถูกขัดแล้วขัดอีก (อาโกฏิตปจฺจาโกฏิตํ)** ได้แก่ (ลูกลิง) ถูกขัดแล้ว กลับขัดอีกบ่อย ๆ.

อาโกฏิตสทฺท (ปุ)

[อาโกฏิต + สทฺท]

เสียงที่ถูกตี, เสียงตีเสียงเคาะ.

โกฬาเปติ วาเต ปหรนฺเต **อาโกฏิตสทฺทํ** วิย มุญฺจมาเน นิสฺสาเร. (ชา.อฏฺ.๓/๔๗๒)

คำว่า **ต้นไม้โพรง (โกฬาเป)** ได้แก่ (ต้นไม้แห้ง) เป็นโพรงเป็นเหมือนส่ง**เสียงตีเสียงเคาะ**ในยามลมพัด.

อาโกฏิยมาน (ติ)

[อา + กุฏ + ย + มาน]

ถูกแทง-เสียบไว้อยู่, ตอกไว้อยู่.

ตํ อุเปติ เอวํ อุเปนฺโต จ ตตฺเถว อาทิตฺตายโลหปถวิยา นิปชฺชาเปตฺวา นิรยปาเลหิ ปญฺจสุ ฐาเนสุ **อาโกฏิยมานํ** ตตฺตํ ขิลสงฺขาตํ ติณฺหธารมยสูลมุเปติ. (สุตฺตนิ.อฏฺ.๒/๑๙๙)

ผู้ทำกรรมหยาบย่อมเข้าถึงฐานะนั้น เมื่อเข้าถึงอย่างนี้ นายนิริยบาลให้นอนเหนือแผ่นดินอันร้อนจัดบนหลาวเหล็กนั้นนั่นเอง แล้วเข้าถึงหลาวเหล็กอันคมกริบแข็ง ร้อน **ถูก**นายนิริยบาล**แทงเสียบไว้อยู่**ในที่ ๕ แห่ง.

อาโกเฏตพฺพ (ติ)

[อา + กุฏ + เณ + ตพฺพ]

พึงถูกตี.

"น ภิกฺขเว ทีฆํ ทนฺตกฏฺฐํ ขาทิตพฺพํ. โย ขาเทยฺย อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส. อนุชานามิ ภิกฺขเว อฏฺฐงฺคุลปรมํ ทนฺตกฏฺฐํ น จ เตน สามเณโร **อาโกเฏตพฺโพ**. โย อาโกเฏยฺย

อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺสา”ติ. (วิ.๔/๒๗๙)

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงเคี้ยวไม้ชำระฟันขนาดยาวรูปใดเคี้ยว ต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตไม้ชำระฟันยาว ๘ นิ้วเป็นอย่างมาก และภิกษุไม่**พึง**ใช้ไม้ชำระฟันนั้น**ตี** สามเณร รูปใดตี ต้องอาบัติทุกกฏ”.

อาโกเฏติ (กฺริ)

[อา + กุฏ + ณาเป + ติ]

(ก) ย่อมตี, ย่อมทุบ.

อวุตฺตา โธวตีติ อุทฺเทสาย วา โอวาทาย วา อาคตา กิลินฺนํ จีวรํ ทิสฺวา จปิตฏฺฐานโต คเหตฺวา วา “เทถ อยฺย โธวิสฺสามี”ติ อาหราเปตฺวา วา โธวติ เจว รชติ จ **อาโกเฏติ** จ อยํ อวุตฺตา โธวติ นาม. (วิ.อฏ.๒/๒๔๒)

คำว่า **ภิกษุไม่ได้ใช้ ภิกษุณีไม่ใช่ญาติซักให้เอง (อวุตฺตา โธวติ)** ความว่า ภิกษุณีผู้มาเพื่ออุทเทสหรือเพื่อโอวาท เห็นจีวรสกปรกแล้วหยิบเอาจากที่เก็บไว้ หรือให้นำมาด้วยกล่าวว่า “พระคุณเจ้า โปรดให้ดิฉันจักซัก” ซักเองก็ตาม ย้อมเองก็ตาม **ทุบ**เองก็ตาม ภิกษุณีนี้ชื่อว่าภิกษุไม่ได้สั่งแต่ซักเอง.

(ข) ย่อมฟัน, ย่อมตัด.

ทารกสฺส พาหุํ อาโกเฏสีติ อุกฺขิตฺตํ ผรสุํ นิคฺคหิตุํ อสกฺโกนฺโต มนุสฺสานํ จกฺขุวิสยาตีเต มหาราชสนฺติกา ลทฺเธ รุกฺขฏฺฐกทิพฺพวิมาเน นิปนฺนสฺส ทารกสฺส พาหุํ ถนมูเลเยว ฉินฺทิ. (วิ.อฏ.๓/๒๕)

คำว่า **ได้ฟันถูกแขนลูก (ทารกสฺส พาหุํ อาโกเฏสิ)** ความว่า ภิกษุนั้น ไม่อาจจะยั้งขวานที่เงื้อขึ้น จึงตัดแขนเฉพาะตรงที่ใกล้ราวนมของทารกผู้นอนอยู่บนทิพยวิมานซึ่งตั้งอยู่ประจำต้นไม้ที่เทวดาได้มาจากสำนักท้าวมหาราช ซึ่งล่วงจักษุวิสัยหมู่มนุษย์.

(ค) ย่อมตอก, ย่อมตี.

สเจ เยน ลทฺโธ โส อุคฺคลิตํ วา ปาสํ สณฺฐเปติ ปสฺเสน วา คจฺฉนฺเต ทิสฺวา วตึ กตฺวา สมฺมุเข ปเวเสติ ถทฺธตรํ วา ปาสยฏฺฐึ ฐเปติ ทฬฺหตรํ วา ปาสรชฺชุํ พนฺธติ ถิรตรํ วา ขาณุกํ วา **อาโกเฏ**ติ อุโภปิ น มุจฺจนฺติ. (วิ.อฏ.๒/๕๕)

ถ้าภิกษุผู้ได้บ่วงจัดบ่วงให้คลายออก หรือเห็นหมู่สัตว์เดินเลี่ยงไปข้างๆ จึงกั้นรั้วต้อนเข้าไปตรงหน้า หรือ วางคันบ่วงให้แข็งกว่า หรือผูกเชือกบ่วงให้แน่นกว่า หรือ**ตอก**หลักให้แน่นกว่า ย่อมไม่พ้นทั้ง ๒ รูป.

(ฆ) ย่อมตี.

เถโร ทฺวงฺคุลกาเลเยว นิกฺขมติ. ตโต ปภุติ กิร สูริเย อทิสฺสมาเนปิ เถรสฺส นิกฺขมนสญฺญาย เอว เภรึ **อาโกเฏนฺติ**. (ม.อฏ.๑/๒๖)

พระเถระ(พระโคทัตตเถระ)ก็ออกมาในเวลามีเงา ๒ องคุลีพอดี ได้ทราบว่า ตั้งแต่นั้นมา แม้เมื่อดวงอาทิตย์ ยังไม่ปรากฏ

พวกคนวัดก็พากัน**ตี**กลองด้วยสัญญาณที่พระเถระออกมานั่นเอง.

อาโกเฏตุํ (ติ)

[อา + กุฏ + เณ + ตุํ]

เพื่อตอก-ตี-ทุบ.

ปถวิยํ อฏฺฐิสูจิกณฺฏกาทีสุปิ ยํ กิญฺจิ **อาโกเฏตุํ** วา ปเวเสตุํ วา น วฏฺฏติ. (วิ.สงฺคห.๗๖)

ภิกษุจะ**ตอก**หรือจะเสียบแม้วัตถุอย่างใดอย่างหนึ่ง ในบรรดาวัตถุมีกระดูก เข็มและหนามเป็นต้น ลงไปในแผ่นดิน ก็ไม่ควร.

อาโกเฏตฺวา (กฺริ/วิ)

[อา + กุฏ + เณ + ตฺวา]

(ก) ตีแล้ว, ทุบตีแล้ว.

“เอสายฺโย ปพฺพชิเตน สห คจฺฉตี”ติ. อถ โข โส ปุริโส อนุพนฺธิตฺวา ตํ ภิกฺขุํ คเหตฺวา **อาโกเฏตฺวา** มุญฺจิ. (วิ.๒/๑๗๓)

พวกชาวบ้านตอบว่า “นาย หญิงรูปร่างอย่างนั้นเดินทางไปกับบรรพชิต” ลำดับนั้น ชายคนนั้นได้ติดตามไปจับภิกษุนั้นได้ **ทุบตี**แล้วปล่อยไป.

(ข) เคาะแล้ว.

สเจ วิหาโร อนชฺฌาวุฏฺโฐ โหติ กวาฏํ **อาโกเฏตฺวา** มุหุตฺตํ อาคเมตฺวา ฆฏิกํ อุคฺฆาเฏตฺวา กวาฏํ ปณาเมตฺวา พหิ ฐิเตน นิลฺโลเกตพฺโพ. (วิ.๔/๓๗๔)

ถ้าวิหารไม่มีภิกษุอยู่ก็พึง**เคาะ**ประตูรอสักครู่หนึ่งแล้วถอดลิ่มผลักบานประตู ยืนอยู่ข้างนอกมองดูให้ทั่ว.

(ค) ตีแล้ว.

เภรึ **อาโกเฏตฺวา** สทฺทํ นิพฺพตฺเตยฺย. (มิลินฺท.๑๐๕)

พึง**ตี**กลองทำให้เสียงเกิดขึ้น.

(ฆ) ตอก-ปักแล้ว.

ยทิ ปน กุมฺภิมุขวฏฺฏิยา ปาสํ กตฺวา โลหขาณุํ วา ขทิรสาราทิขาณุํ วา ปถวิยํ **อาโกเฏตฺวา** ตตฺถ สงฺขลิกาย พนฺธิตฺวา จเปนฺติ. (วิ.อฏฺ.๑/๒๗๔)

ถ้าเขาทำห่วงไว้ที่ขอบปากหม้อ **ตอก**หลักโลหะหรือหลักแก่นไม้ตะเคียนเป็นต้น ลงในแผ่นดิน ใช้โซ่ล่ามไว้ที่หลักนั้นตั้งไว้ [หม้อที่ใช้โซ่เส้นหนึ่งล่ามไว้ในทิศหนึ่ง ได้ ๒ ฐาน หม้อที่ใช้โซ่ ๒-๓-๔ เส้นล่ามไว้ใน ๒-๓-๔ ทิศ ได้ ๓-๔-๕ ฐาน].

อาโกเฏนฺต (ติ)

[อา + กุฏ + เณ + อนฺต]

(ก) ตี, ทุบตี.

อภิหเนยฺยาติ มุคฺคเรน อาโกเฏนฺโต เนยฺย. (ม.อฏฺ.๑/๓๙๓)

คำว่า **พึงตีฆ่า (อภิหเนยฺย)** ได้แก่ พึง**ทุบตี**ฆ่าด้วยค้อนนำไป.

(ข) กระทบ, ตี, เคาะ.

เอวเมว น ปญฺญา อตฺตโน ธมฺมตาย อนิจฺจาทิวเสน อารมฺมณํ นิจฺเฉตุํ สกฺโกติ อภินิโรปนลกฺขเณน ปน อาหนนปริยาหนนรเสน วิตกฺเกน **อาโกเฏนฺเตน** วิย ปริวตฺเตนฺเตน วิย จ อาทาย อาทาย ทินฺนเมว นิจฺเฉตุํ สกฺโกติ. (อภิ.อฏฺ.๒/๔๖)

ปัญญา ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ย่อมไม่อาจจะตัดสินอารมณ์ด้วยอำนาจลักษณะมีความไม่เที่ยงเป็นต้น ตามธรรมดาของตนได้ แต่อาจจะตัดสินเฉพาะอารมณ์ที่วิตกมีการยกจิตขึ้นสู่อารมณ์เป็นลักษณะ มีการกระทบแต่ต้นและกระทบรอบ ๆ เป็นกิจ เหมือน**กระทบ** และพลิกกลับไปมาพามาให้แล้วเท่านั้น.

(ค) ทอ.

เวมนฺติ วายนูปกรโณ เอโก ทณฺโฑ สุตฺตํ ปเวเสตฺวา เยน อาโกเฏนฺโต ฆนภาวํ สมฺปาเทนฺติ. (สารตฺถ.๒/๔๔๒)

คำว่า ฟืม **(เวมํ)** ได้แก่ เครื่องมือชนิดหนึ่งสำหรับทอผ้าที่สอดเส้นด้ายเข้าไปแล้ว**ทอ**ทำให้สำเร็จความเป็นผ้าแน่น.

อาโกฏนผลก (น)

[อาโกฏน + ผลก]

แผ่นกระดาน, ที่สำหรับรองซักผ้า, เขียง.

สวิญฺญาณกสฺส ตาว **อาโกฏฺฏนผลเก** ฐเปตฺวา กุจฺฉิยํ อาโกฏิตสฺส กุจฺฉิ ภิชฺชติ กรีสํ นิกฺขมติ. สีเส อาโกฏิตสฺส สีสํ ภิชฺชติ มตฺตลุงฺคํ นิกฺขมติ. (ม.อฏฺ.๓/๖๗)

เมื่อลูกลิงที่มีชีวิต เขาวางลง**ที่แผ่นกระดาน**แล้วทุบที่ท้อง ท้องก็แตก อุจจาระก็ไหลออก ทุบที่หัว หัวก็แตก มันสมองก็ไหลออก.

อาขุ (ปุ)

[อา + ข + กุ]

หนู.

อาขนตีติ **อาขุ** อุนฺทูโร. (ณฺวาทิ.๖)

ชื่อว่า อาขุ เพราะอรรถว่าขุดดิน ได้แก่ หนู.

มูสิโก ตฺวา**ขุ** อุนฺทูโร. (ธาน.๖๑๘)

หนู ๓ ศัพท์ คือ มูสิก **อาขุ** และ อุนฺทูร.

อาขฺยา (ถี)

[อา + ขฺยา + อ + อา (ถี)]

ชื่อ, นาม.

> สญฺญา**ขฺยา**วฺหา สมญฺญา จาภิธานํ นามมวฺหโย. (ธาน.๑๑๔)

ชื่อ ๗ ศัพท์ คือ สญฺญา **อาขฺยา** อาวฺห สมญฺญา อภิธาน นาม และ อวหย.

อาขฺยายเต เอตายาติ **อาขฺยา**.(ธาน. ฎี.๑๑๔)

ชื่อว่า **ชื่อ** เพราะอรรถว่าเป็นเครื่องมือเรียกขานกัน.

อาขฺยาต (ติ)

[อา + ขฺยา + ต]

(๑) อาขยาตบท, บทที่กล่าวกิริยา (เช่น การไป การหุงเป็นต้น).

อญฺญํ ปเนส นาม**อาขฺยาต**อุปสคฺค-พฺยญฺชนสทฺทํ ชานาติ น ชานาตีติ? ยทคฺเคน สทฺทํ สุตฺวา “อยํ สภาวนิรุตฺติ อยํ น สภาวนิรุตฺตี”ติ ชานาติ ตทคฺเคน ตมฺปิ ชานิสฺสตีติ. (วิ.อฏฺ.๒/๓๗๑)

[ถาม] ก็ท่านผู้ได้บรรลุปฏิสัมภิทานี้ จะรู้เสียงพยัญชนะที่เป็นนามบท **อาขยาตบท** และอุปสรรคบทอย่างอื่นได้หรือไม่?

[ตอบ] เมื่อใดได้ฟังเสียงแต่ต้น ย่อมรู้ว่านี้เป็นภาษาที่ถูกต้อง นี้เป็นภาษาที่ไม่ถูกต้อง เมื่อนั้น จักรู้ได้แม้แต่เสียงนี้ตั้งแต่ต้น.

กฺริยํ อกฺขายตีติ **อาขฺยาตํ** กฺริยาปทํ. (นีติ.สุตฺต.๒๖๗, รู.๒๕๗)

ชื่อว่า **อาขยาตบท** เพราะอรรถว่ากล่าวถึงกิริยา ได้แก่ บทที่กล่าวกิริยา.

(๒) กัณฑ์ที่แสดงบทกิริยา เช่น คจฺฉติ ปจติ เป็นต้น, ตอนว่าด้วยบทอาขยาต.

อิโต ปรํ ปวกฺขามิ กปฺป**มาขฺยาต**สวฺหยํ. (นีติ.สุตฺต.๒๖๗)

ต่อจากนี้ไป ข้าพเจ้าจักกล่าว**กัณฑ์ที่แสดงบทกิริยา**.

(๓) ถูกกล่าว, ถูกแสดง.

ภาสิตํ ลปิตํ วุตฺตา-
ภิหิ**ตาขฺยาต**ชปฺปิตา. (ธาน.๗๕๕)

ถูกกล่าว ถูกแสดง คือ ภาสิต ลปิต วุตฺต อภิหิต **อาขฺยาต** และชปฺปิต.

อาขฺยาตปท (น)

[อาขฺยาต + ปท]

บทอาขยาต, บทที่กล่าวกิริยาเป็นประธาน เช่น ผุสติ คจฺฉติ ปจติ เป็นต้น.

ผุสติ เวทยติ วิชานาตีติ เอวมาทิกํ กิริยา-ปธานํ **อาขฺยาตปทํ**. (เนตฺติ.อฏฺ.๓๒)

บทที่กล่าวกิริยาเป็นประธานเป็นต้นอย่างนี้ว่า ผุสติ (กระทบ, ถูกต้อง) เวทยติ (เสพ, เสวย) วิชานาติ (รู้) ชื่อว่า**บทอาขยาต**.

อาขฺยาตปโยค (ปุ)

[อาขฺยาต + ปโยค]

บทที่ประกอบกับกิริยาอาขยาต.

เนตีติ เอตฺถาปิ กมฺมภาเวน สมฺพชฺฌิตพฺโพ นี-สทฺทสฺส ทฺวิกมฺมิกตฺตา **อาขฺยาตปโยเค** จ พหุลํ สามิวจนสฺส กตฺตุกมฺมตฺถ-โชตกตฺตา. (ที.สี.อภินวฏี.๑/๔๗๐)

บัณฑิตพึงเชื่อมโดยความเป็นกรรมแม้ในบทนี้ว่า เนติ (นำไปอยู่) เพราะนีธาตุมี ๒ กรรม และเพราะฉัฏฐีวิภัตติแสดงอรรถกัตตา และกรรมเป็นส่วนมาก **ในบทที่ประกอบกับอาขยาตกิริยา**.

อาขฺยาติกปท (น)

[อาขฺยาติก (= อาขฺยาต + อิก) ปท]

บทอาขยาต, บทที่กล่าวกิริยา.

อสฺสาติ **อาขฺยาติกปทํ**. (สารตฺถ.๒/๘๗)

คำว่า **อสฺส** ได้แก่ **บทอาขยาต** (พึงมี, พึงเป็น).

อาขฺยายิกา (ถี)

[อา + ขฺยา + ณฺวุ]

บทประพันธ์ที่เขียนอธิบายความเป็นไปของคนใดคนหนึ่ง, ประวัติของคนใดคนหนึ่ง, อัตตประวัติ, อัตตชีวประวัติ.

อาขฺยายิโกปลทฺธตฺถา. (ธาน.๑๑๓)

บทประพันธ์ที่เขียนอธิบายความเป็นไปของคนใดคนหนึ่ง ชื่อว่า **อัตตชีวประวัติ**.

อาค (กฺริ)

ดู อาคจฺฉติ.

อาคจฺฉ (กฺริ)

ดู อาคจฺฉติ.

อาคจฺฉติ (กฺริ)

[อา + คมุ + อ + ติ]

(๑) (ก) ย่อมมา, ย่อมถึง, ย่อมมาถึง, ย่อมมาหา.

สา อายสฺมโต อุทายิสฺส สนฺติเก อภิกฺขณํ **อาคจฺฉติ**. อายสฺมาปิ อุทายี ตสฺสา ภิกฺขุนิยา สนฺติเก อภิกฺขณํ คจฺฉติ. (วิ.๑/๓๐๖)

ภิกษุณีนั้น **มาหา**ท่านพระอุทายีอยู่เสมอ แม้ท่านพระอุทายีก็ไปหานางอยู่เสมอ.

เอตฺตกํ ตสฺส ภควโต สุตฺตาคตํ สุตฺตปริยาปนฺนํ อนฺวทฺธมาสํ อุทฺเทสํ **อาคจฺฉติ**. (วิ.๒/๑๙๐)

สิกขาบทของพระผู้มีพระภาคนั้นมีประมาณเท่านี้ มาในสูตร นับเนื่องในสูตร **ย่อมมาถึง**วาระที่จะพึงยกขึ้นแสดงเป็นข้อ ๆ ตามลำดับทุกกึ่งเดือน.

ฐานํ โข ปเนตํ ภิกฺขเว วิชฺชติ ยํ อญฺญตโร สตฺโต ตมฺหา กายา จวิตฺวา อิตฺถตฺตํ **อาคจฺฉติ**. (ที.๑/๑๗)

ภิกษุทั้งหลายข้อที่สัตว์ผู้จุติ (เคลื่อน) จากชั้นนั้นแล้ว**ย่อมมา**เป็นอย่างนี้ เป็นเรื่องที่เป็นไปได้.

(ข) ย่อมเข้าถึง, มาถึง.

ปุรา มํ โส ธมฺโม อาคจฺฉตีติ ยาว โส ธมฺโม มํ น อุปคจฺฉติ ตาว อหํ ปุเรตรเมว วีริยํ อารภามีติ อตฺโถ. (อํ.อฏฺ.๓/๓๖)

คำว่า **ก่อนที่ธรรมนั้นจะมาถึงเรา (ปุรา มํ โส ธมฺโม อาคจฺฉติ)** ความว่า ตราบใดที่ธรรมนั้นยังเข้าไม่ถึงเรา ตราบนั้น เราจะปรารภความเพียรก่อนทีเดียว.

(ค) ย่อมปรากฏ, มาปรากฏ.

ตถาคโต กิร อุปฺปชฺชิสฺสตีติ ปฏิกจฺเจว สุทฺธาวาสา เทวา เวเทสุ ลกฺขณานิ ปกฺขิปิตฺวา พุทฺธมนฺตา นาเมเตติ พฺราหฺมณเวเสเนว เวเท วาเจนฺติ. ตทนุสาเรน มเหสกฺขา สตฺตา ตถาคตํ ชานิสฺสนฺตีติ. เตน ปุพฺเพ เวเทสุ มหาปุริสลกฺขณานิ **อาคจฺฉนฺติ**. ปรินิพฺพุเต ปน ตถาคเต อนุกฺกเมน อนฺตรธายนฺติ. เตเนตรหิ นตฺถิ. (ที.อฏฺ.๑/๒๒๒)

ได้ทราบว่า หมู่เทพชั้นสุทธาวาส เพิ่มลักษณะ(ของมหาบุรุษ)ใส่ในพระเวททั้งหลายก่อนทีเดียวด้วยคิดว่า พระตถาคตจะเสด็จอุบัติขึ้น สอนพระเวททั้งหลายด้วยเพศแห่งพราหมณ์ว่า เหล่านี้ชื่อว่าพุทธมนต์ ด้วยคิดว่า สัตว์ทั้งหลายผู้มีศักดิ์ใหญ่ จักรู้จักพระตถาคต โดยทำนองนั้น เพราะเหตุนั้น ลักษณะมหาบุรุษทั้งหลายจึง**ปรากฏ**ในพระเวททั้งหลายก่อน แต่เมื่อพระตถาคตปรินิพพานแล้ว ลักษณะมหาบุรุษเหล่านั้นได้อันตรธานไปโดยลำดับ ด้วยเหตุนั้น จึงไม่มีในบัดนี้.

อาคจฺฉนฺตีติ ปากฏา ภวนฺติ.
(ที.สี.อภินวฏี.๒/๒๒๘)

คำว่า **ย่อมปรากฏ (อาคจฺฉนฺติ)** ได้แก่ ปรากฏขึ้นมา.

(ฆ) ย่อมกลับมาอีก, แล่นมา, เข้าสู่.

อาคจฺฉตีติ โย เตน ทฏฺโฐ ตํ ปติอาคจฺฉติ.
(สารตฺถ.๒/๒๒)

คำว่า **แล่นมา (อาคจฺฉติ)** ได้แก่ พิษของงูตัวกัดนั้นย่อมแล่นเข้ามา(สู่ร่างกาย).

(๒) (ก) พึ่งพา, นับถือ.

(ข) ย่อมรู้.

โจโร อหํ ปุเร อาสึ
องฺคุลิมาโลติ วิสฺสุโต
วุยฺหมาโน มโหเฆน
พุทฺธํ สรณม**าคมํ**. (ม.๒/๓๐๘)

(พระองคุลิมาลกล่าวว่า)
เมื่อก่อนเราเป็นโจรปรากฏชื่อว่าองคุลิมาล เรานั้นเมื่อถูกกิเลสดุจห้วงน้ำใหญ่พัดไปมา จึงได้**นับถือ**พระพุทธเจ้าเป็นสรณะ.

อาคจฺฉตุ (กฺริ)

ดู อาคจฺฉติ.

อาคจฺฉนก (ติ)

[อา + คมุ + ยุ + ก]

จะมา.

อุปริ อาคมนวาทปถนฺติ วิสฺสชฺชเน กเต ตโต อุปริ **อาคจฺฉนกํ** วาทมคฺคํ.
(ม.ฏี.๓/๑๑๕)

คำว่า **ถ้อยคำที่จะมาข้างหน้า (อุปริ อาคมนวาทปถํ)** ได้แก่ ถ้อยคำ**ที่จะมา**ข้างหน้าหลังจากตอบปัญหาแล้ว.

อาคจฺฉนฺต (ติ)

[อา + คมุ + อ + อนฺต. (ถี) อาคจฺฉนฺตี]

มา, เดินกลับ, กลับมา.

เตน โข ปน สมเยน อายสฺมา สุทินฺโน ตํ อาภิโทสิกํ กุมฺมาสํ อญฺญตรํ กุฏฺฐมูลํ นิสฺสาย ปริภุญฺชติ. ปิตาปิ โข อายสฺมโต สุทินฺนสฺส กมฺมนฺตา **อาคจฺฉนฺโต** อทฺทส อายสฺมนฺตํ สุทินฺนํ ตํ อาภิโทสิกํ กุมฺมาสํ อญฺญตรํ กุฏฺฐมูลํ นิสฺสาย ปริภุญฺชนฺตํ.
(วิ.๑/๑๘)

ขณะที่ท่านพระสุทินกำลังนั่งพิงฝาเรือนแห่งหนึ่งฉันขนมกุมมาสค้างคืนอยู่ พอดีโยมบิดาของท่าน**เดินกลับ**จากทำงาน ได้เห็นท่านกำลังนั่งพิงฝาเรือนแห่งหนึ่งฉันขนมกุมมาสค้างคืนอยู่.

อาคจฺฉนฺตุ (กฺริ)

ดู อาคจฺฉติ.

อาคจฺฉมาน (ติ)

[อา + คมุ + อ + มาน]

มาอยู่, กำลังมา.

เทวทตฺตสฺส ปกฺขิโก กิเรส. เทวทตฺโต อตฺตโน สนฺติกํ **อาคจฺฉมาเน** ตถาคเต ภินฺทติ.
(ม.อฏฺ.๑/๓๗๗)

ได้ทราบว่า ทัณฑปาณิศากยะนี้เป็นฝ่ายของพระเทวทัต พระเทวทัตจะแตกไปเสียในเพราะพระตถาคต**เสด็จมา**ยังสำนักของตน.

อาคจฺฉวิส (ติ)

[อาคจฺฉ + วิส]

มีพิษอันมา, งูพิษอันแล่นมาแรง,

มีพิษร้ายแรง.

ดู อาคตวิส.

อาคจฺฉึ (กฺริ)

ดู อาคจฺฉติ.

อาคจฺฉิตุํ (กฺริ/วิ)

[อา + คมุ + ตุํ]

เพื่อการมา, เพื่อมา, มา.

มุณฺฑกตฺตา วา อุจฺฉิฏฺโฐ เอส น อิมํ ปเทสํ อรหติ **อาคจฺฉิตุนฺ**ติ สมโณ หุตฺวาปิ อีทิสํ กายกิเลสํ น วณฺเณตีติ จ สมณภาวํ ชิคุจฺฉนฺโต “สมณกา”ติ อาห.
(สุตฺตนิ.อฏฺ.๑/๑๕๘)

อีกนัยหนึ่ง พราหมณ์เมื่อประสงค์จะติเตียนความเป็นสมณะว่า คนน่าเกลียดคือพระหัวโล้นนี้ เพราะเป็นคนหัวโล้นน่าเกลียด ไม่ควร**เพื่อมา**สู่ที่บูชาไฟนี้ และว่า แม้เป็นสมณะ ก็ไม่ควรสรรเสริญหมู่กิเลสเช่นนี้จึงกล่าวว่า “สมณะผู้น่าเกลียดทั้งหลาย”

อาคต (ติ)

[อา + คมุ + ต]

(๑) (ก) มาแล้ว, ถึงแล้ว, มาถึงแล้ว.

โย ภิกฺขเว สิกฺขํ อปจฺจกฺขาย ทุพฺพลฺยํ อนาวิกตฺวา เมถุนํ ธมฺมํ ปฏิเสวติ โส **อาคโต** น อุปสมฺปาเทตพฺโพ. (วิ.๑/๒๘)

ภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดเป็นภิกษุ ไม่บอกคืนสิกขา ไม่เปิดเผยความท้อแท้ เสพเมถุนธรรมทั้งที่ยังเป็นภิกษุ ผู้นั้น**มาแล้ว**สงฆ์ ไม่พึงให้อุปสมบท.

ยกฺโขหมสฺมิ กลฺยาณิ
อาคโตสฺมิ ตวนฺติเก
ตฺวํ มํ นนฺทย ภทฺทนฺเต
ปุณฺณกํสํ ททามิ เต. (ชา.๑/๒๓๑)

(ท้าวสักกะตรัสว่า)

พระนางผู้เลอโฉม หม่อมฉันเป็นเทพบุตรได้**มา** ณ ตำหนักของพระนาง ขอพระนางพึงพอพระทัยหม่อมฉันเถิด หม่อมฉันขอถวายถาดทองคำซึ่งมีเหรียญทองคำเต็มถาดแด่พระนาง.

เจติโย ปริวารึสุ
ทิสฺวา ลกฺขณม**าคตํ**
สุขุมาลี วต อยฺยา
ปตฺติกา ปริธาวติ. (ชา.๒/๓๓๐)

ชาวนครเจตราชเห็นพระนางมัทรีผู้มีลักษณะสวยงาม**เสด็จมา** ก็ห้อมล้อมแห่แหนด้วยกล่าวกันว่า พระแม่เจ้าเป็นกษัตริย์สุขุมาลชาติหนอ ดำเนินมาด้วยพระบาทเปล่า.

(ข) มา, กลับมา, มาถึง.

"สุตฺตํ ธารยิตฺวา อมุกสฺส ตนฺตวายสฺส เทหิ จีวรํ วายาเปตฺวา นิกฺขิป **อาคโต** อยฺยํ อุปนนฺทํ จีวเรน อจฺฉาเทสฺสามี"ติ. (วิ.๑/๓๗๐)

[ชายคนหนึ่งจะไปค้างคืนต่างถิ่นกล่าวกับภรรยาว่า] "เธอจงกะด้ายแล้วมอบให้ช่างหูกชื่อโน้น ขอให้เขาทอจีวรเก็บไว้ ฉัน**กลับมา**จะนิมนต์พระคุณเจ้าอุปนันทะให้ครองจีวร.

(ค) มา, ได้มา, ถูกกล่าว, ถูกแสดง.

อาคตานิ โข ตาต อมฺพฏฺฐ อมฺหากํ มนฺเตสุ ทฺวตฺตึส มหาปุริสลกฺขณานิ เยหิ สมนฺนาคตสฺส มหาปุริสสฺส ทฺเวเยว คติโย ภวนฺติ อนญฺญา. (ที.๑/๘๓)

พราหมณ์โปกขรสาติตอบว่า "พ่ออัมพัฏฐะ พระมหาบุรุษผู้ประกอบด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการที่**ถูกแสดงไว้**ในมนตร์ของเรา ย่อมมีคติ ๒ อย่าง ไม่เป็นอย่างอื่น [คือ (๑) ถ้าทรงอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ (๒) ถ้าเสด็จออกจากพระราชวังไปผนวชเป็นบรรพชิตจะได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ไม่มีกิเลสในโลก].

(ฆ) มา, มาถึง, บรรลุถึง.

อาคตํ ภารํ น วหตีติ เถโร เถรกิจฺจํ น กโรติ "อนุชานามิ ภิกฺขเว เถเรน ภิกฺขุนา สามํ วา ธมฺมํ ภาสิตุํ ปรํ วา อชฺเฌสิตุํ อนุชานามิ ภิกฺขเว เถราเธยฺยํ ปาติโมกฺข"นฺติ เอวมาทิ-สพฺพํ ปริหาเปตีติ อตฺโถ. (วิ.อฏฺ.๔/๑๖๒)

คำว่า **ย่อมไม่สามารถนำภาระที่มาถึงแล้วไปได้ (อาคตํ ภารํ น วหติ)** ความว่า พระเถระ ไม่สามารถทำหน้าที่ของพระเถระทำกิจทั้งปวงเป็นต้นอย่างนี้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุผู้เถระแสดงธรรมเองหรือให้อาราธนาภิกษุอื่นแสดงเรา อนุญาตปาติโมกข์อันมีพระเถระเป็นที่ตั้ง" ให้เสื่อมไป.

(ง) มา, เข้ามาใกล้, บรรลุ, ได้.

อาคโต อิมํ สทฺธมฺมนฺติ มคฺคสทฺธมฺมํ **อาคโต**. (สํ.อฏฺ.๒/๕๕)

คำว่า **ผู้บรรลุพระสัทธรรมนี้ (อาคโต อิมํ สทฺธมฺมํ)** ได้แก่ อริยสาวกผู้**ได้**พระสัทธรรมคือมรรค.

อาคโตติ อุปคโต อธิคโตติ อตฺโถ. (สํ.ฏี.๒/๗๑)

คำว่า **ผู้บรรลุ (อาคโต)** ได้แก่ อริยสาวกผู้เข้าถึง คือ บรรลุ(พระสัทธรรมคือมรรค).

(จ) มา, ติดปาก, ขึ้นใจ, ถูกให้เกิดขึ้นอย่างดี, ชำนาญ.

อุภยานิ โข ปนสฺส ปาติโมกฺขานิ วิตฺถาเรน **สฺวาคตานิ** โหนฺติ สุวิภตฺตานิ สุปฺปวตฺตีนิ สุวินิจฺฉิตานิ สุตฺตโส อนุพฺยญฺชนโส. (วิ.๒/๗๔)

ภิกษุนั้นเป็น**ผู้ชำนาญ**ปาติโมกข์ทั้งสองดี แจกแจงได้ถูกต้อง คล่องแคล่ว วินิจฉัยได้เรียบร้อยทั้งโดยสูตรและโดยอนุพยัญชนะโดยพิสดาร.

สฺวาคตานีติ สุฏฺฐุ **อาคตานิ**. (วิ.อฏฺ.๓/๕๖)

คำว่า **ชำนาญดี (สฺวาคตานิ)** ได้แก่ ปาติโมกข์**ที่ขึ้นใจ**ดี.

อาคโตติ สุปฺปวตฺติภาเวน สฺ**วาคโต**. (อํ.ฏี.๒/๘๙)

คำว่า **ที่ชำนาญ (อาคโต)** ได้แก่ อาคมที่**ชำนาญ**ดีแล้วโดยความเป็นไปอย่างดี.

(ฉ) มาแล้ว, มาถึงแล้ว, ถูกถามแล้ว.

อาคตํ ปญฺหนฺติ ปุจฺฉิตํ ปญฺหํ. (อํ.อฏฺ.๓/๓๐)

คำว่า **ปัญหาที่มาแล้ว (อาคตํ ปญฺหํ)** ได้แก่ ปัญหาที่ถูกถามมาแล้ว.

(ช) ปรากฏขึ้น.

อาคติ คติ โหตีติ อาคติมฺหิ คติ โหติ **อาคเต** ปจฺจุปฏฺฐิเต กมฺเม วา กมฺมนิมิตฺเต วา คตินิมิตฺเต วา ปฏิสนฺธิวเสน วิญฺญาณสฺส คติ โหติ. (สํ.อฏฺ.๒/๖๗)

คำว่า **คติคือปฏิสนธิในอารมณ์จึงเกิดมี (อาคติ คติ โหติ)** ความว่า ความเป็นไปแห่งปฏิสนธิวิญญาณเกิดมี ในอารมณ์มีกรรมเป็นต้นที่เรียกว่า อาคติ คือ เมื่อกรรมก็ดี กรรมนิมิตก็ดี คตินิมิตก็ดี ที่เรียกว่า

อาคติ **ปรากฏขึ้น**คือมาปรากฏขึ้น ความเป็นไปแห่งวิญญาณก็เกิดมีด้วยอำนาจปฏิสนธิ.

(๒) อันเขามา.

ดู อาคตมคฺค (๑).

(๓) ถูกถึง.

ดู อาคตปุพฺพ.

(๔) เป็นที่มา, ที่มา.

ดู อาคตกาล.

(๕) การมา.

ดู อาคตนนฺทน.

อาคตอุกฺกากราชวํส (ปุ)

[อาคต + อุกฺกากราชวํส]

วงศ์ของพระเจ้าอุกกากราชที่สืบทอดกันมา.

ชาติยาปิ ตฺวํ อิทานิ น ลามกชาติโก อสมฺภินฺนาย มหาสมฺมตปเวณิยา **อาคตอุกฺกากราชวํเส** ชาโตสิ สุทฺโธทนมหาราชสฺส จ มหามายาเทวิยา จ นตฺตา ราหุลภทฺทสฺส กนิฏฺโฐ ตยา นาม เอวรูเปน ชินปุตฺเตน หุตฺวา น ยุตฺตํ กุสีเตน วิหริตุนฺติ เอวํ ชาติมหตฺตํ ปจฺจเวกฺขโตปิ อุปฺปชฺชติ. (ที.อฏฺ.๒/๓๘๑)

เมื่อโยคีภิกษุพิจารณาความมีชาติเป็นใหญ่อย่างนี้ว่า แม้โดยชาติ บัดนี้ เธอไม่ใช่คนมีชาติต่ำแล้วละเธอชื่อว่าเกิด**ในวงศ์ของพระเจ้าอุกกากราชที่สืบทอดกันมา**โดยมหาสมมตประเพณี ไม่เจือปนกับชนชาติอื่น เป็นพระนัดดาของพระเจ้าสุทโธทนมหาราช และพระนางเจ้ามหามายาเทวี เป็นพระอนุชาของท่านพระราหุลพุทธชิโนรส ขึ้นชื่อว่าเธอ เป็นพุทธชินบุตรเห็นปานฉะนี้ แล้ว อยู่อย่างคนเกียจคร้าน ไม่สมควรดังนี้ วิริยสัมโพชฌงค์ย่อมเกิดได้.

อาคตโอวาท (ปุ)

[อาคต + โอวาท]

คำสั่งสอนที่มา, คำสั่งสอนที่แสดงไว้.

อยฺยานํ สนฺติกา ตตฺถ **อาคตโอวาเทน** วสิสฺสามา"ติ. (วิ.อฏฺ.๓/๕๙)

[ภิกษุณีเหล่านั้นขอร้องภิกษุทั้งหลายว่า] "พวกดิฉันจักอยู่**ด้วยคำสั่งสอนที่แสดงไว้**ในสำนักภิกษุณีนั้นจากสำนักพระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย".

อาคตกมฺมวคฺค (ปุ)

[อาคต + กมฺม + วคฺค]

กรรมวรรคที่มา, กรรมวรรคที่มีมา,

กรรมวรรคที่แสดงไว้แล้ว.

อาทิโต ปฏฺฐาย จ ตสฺส ตสฺส กมฺมสฺส วิญฺญาตตฺตาติ วิตฺถารโต อาคตกมฺมวคฺคสฺส อาทิโต ปฏฺฐาย วณฺณนามุเขน วิญฺญาตตฺตา วินิจฺฉโย ภวิสฺสตีติ โยชนา.

(วิมติ.๒/๒๒๓)

คำว่า **ตั้งแต่ต้น เพราะกรรมนั้น ๆ ถูกรู้แล้ว (อาทิโต ปฏฺฐาย จ ตสฺส ตสฺส กมฺมสฺส วิญฺญาตตฺตา)** ประกอบความว่า การตัดสินจักมีตั้งแต่ต้นแห่ง**กรรมวรรคที่แสดงไว้แล้ว** โดยพิสดาร เพราะรู้แจ้งด้วยการอธิบายเป็นหลัก.

อาคตกหาปณ (น)

[อาคต + กหาปณ]

กหาปณะที่ได้มา, กหาปณะที่แสดงไว้แล้ว.

สงฺฆสนฺตกํ กปฺปิยภณฺฑํ วิกฺกิณิตฺวา **อาคตกหาปณานิปิ** ปฏิคฺคหณํ โมเจตฺวาว สมฺปฏิจฺฉิตพฺพานิ. (วชิร.๒๖๖)

แม้**กหาปณะที่**ขายกัปปิยภัณฑะ (สิ่งของเหมาะสม) ของสงฆ์**ได้มา** ยังการรับประเคนให้พ้นนั่นเทียวควรรับ.

อาคตการณ (น)

[อาคต + การณ]

เหตุแห่งการมา, เหตุที่มา.

สเจ นิสชฺชาทีนิ กโรติ ฐานํ ภญฺชติ **อาคตการณํ** วินาเสติ อิทํ กาเยน โจทนาย ลกฺขณทสฺสนตฺถํ วุตฺตํ. (กงฺขา.๑๗๐)

หากภิกษุกระทำการนั่งเป็นต้น การยืนย่อมเสีย คือ **ทำเหตุแห่งการมา**ให้เสียไป คำนี้กล่าวเพื่อแสดงลักษณะแห่งการถามด้วยกาย.

อาคตกาล (ปุ)

[อาคต + กาล]

เวลามา, เวลามาถึง.

เอวํ **อาคตกาลโต** ปฏฺฐาย อรสรูปตาทีหิ อฏฺฐหิ อกฺโกสวตฺถูหิ อกฺโกสนฺตมฺปิ พฺราหฺมณํ ภควา ธมฺมิสฺสโร ธมฺมราชา ธมฺมสามี ตถาคโต อนุกมฺปาย สีตเลเนว จกฺขุนา พฺราหฺมณํ โอเลเกนฺโต ... พฺราหฺมณสฺส ธมฺมเทสนํ วฑฺเฒสิ. (วิ.อฏฺ.๑/๑๐๗)

พราหมณ์แม้จะด่าด้วยอักโกสวัตถุ เรื่องสำหรับด่ามีความเป็นผู้ไม่มีรสชาติเป็นต้น ตั้งแต่**เวลาที่มาถึงแล้ว**ด้วยประการอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ธัมมิสสระเป็นใหญ่ในธรรม ธรรมราชา พระราชาเพราะธรรม ธรรมสวามี เจ้าของธรรมเป็นตถาคต ทรงทอดพระเนตรดูพราหมณ์ด้วยพระเมตตาอันเยือกเย็นด้วยความเอ็นดู ... ทรงแสดงพระธรรมเทศนาเพิ่มแก่พราหมณ์.

อาคตกิจฺจ (น)

[อาคต + กิจฺจ]

กิจที่มา, หน้าที่ที่มา.

(๒) (ก) กิจ (การพิจารณาลักษณะ ๓) ที่มา.

(ข) กิจ (การพิจารณาลักษณะ ๓)ที่ถูก

นำมา.

มคฺโค วิปสฺสนาย **อาคตกิจฺจํ** สาเธตีติ ลกฺขณูปนิชฺฌานํ. (สํ.อฏฺ.๑/๖๔)

มรรค ชื่อว่า ลักขณูปนิชฌาน เพราะยัง**กิจที่มา**ด้วยวิปัสสนาให้สำเร็จ.

อาคตกิจฺจนฺติ อาหตกิจฺจํ, อยเมว วา ปาโจ. (สํ.ฏี.๑/๑๐๙)

คำว่า **กิจที่มา (อาคตกิจฺจํ)** ได้แก่ กิจที่ถูกนำมา อีกนัยหนึ่ง บาลีนี้นั่นเอง.

(๒) กิจแห่งการมา.

เตน สา **อาคตกิจฺจํ** กตฺวา ลหุ นิวตฺติตุ-กามตาย น นิสีทิ. (ขุทฺทก.อฏฺ.๙๙)

เพราะโลกมนุษย์เป็นสิ่งปฏิกูลนั้น เทวดาตนนั้น จึงไม่นั่ง เพราะประสงค์**ทำกิจแห่งการมา**ของตน แล้วรีบกลับ.

อาคตกฺขณ (ปุ)

[อาคต + ขณ]

ขณะที่มา, ช่วงที่มาถึง, ขณะที่มาถึง, พร้อมกับขณะที่มาถึง, เวลาที่มา.

สจาหํ ติโรรฏฺจา ติโรชนปทา ภควนฺตํ ทฏฺจุํ อาคตํ ปริสํ **อาคตกฺขเณ** เอว ภควนฺตํ ทสฺเสตุํ ลจฺฉามิ. (ที.อฏฺ.๒/๑๓)

หากข้าพระองค์(พระเจ้าพิมพิสาร)จักได้เฝ้าพระผู้มีพระภาค**ในขณะที่**บริษัท**มา**จากภายนอกแคว้น ภายนอกชนบทเพื่อเฝ้าพระผู้มีพระภาคมาถึงแล้ว.

อาคตคาถา (ถี)

[อาคต + คาถา]

คาถาที่มา, คาถาที่มีมา, คาถาที่แสดงไว้.

อุปาลิคหปตินา วุตฺตาสุ อุปาลิสุตฺเต **อาคต-คาถาสุ**. (สารตฺถ.๒/๗๔)

ในคาถาที่มาในอุบาลิสูตรอันอุบาลิคหบดีกล่าวไว้แล้ว.

อาคตฏฺฐาน (น)

[อาคต + ฐาน]

(ก) ที่มา, ที่อันมีมา, ที่แสดงไว้.

เอโก โลโก สพฺเพ สตฺตา อาหารฏฺฐิติกาติ **อาคตฏฺฐาเน** สงฺขารโลโก เวทิตพฺโพ. (วิ.อฏฺ.๑/๙๐)

พึงทราบสังขารโลก**ในที่แสดงไว้**ว่า โลก ๑ คือ สัตว์ทั้งปวงดำรงอยู่ได้เพราะอาหาร.

(ข) สถานที่มา, สถานที่มาถึง.

คจฺฉนฺโต วาติ โย คจฺฉนฺโต อนฺตรามคฺเค เอกทิวสํ คตฏฺฐาเน จ เอกทิวสํ ภุญฺชติ ตสฺสาปิ อนาปตฺติ. อาคจฺฉนฺเตปิ เอเสว นโย. คนฺตฺวา ปจฺจาคจฺฉนฺโตปิ อนฺตรามคฺเค เอกทิวสํ **อาคตฏฺฐาเน** จ เอกทิวสํ ภุญฺชิตุํ ลภติ. (วิ.อฏฺ.๓/๗๗)

คำว่า **ไป (คจฺฉนฺโต วา)** ความว่า ภิกษุใดไปฉัน วันหนึ่งในระหว่างทางและวันหนึ่งในที่ไปถึง แม้ภิกษุนั้นก็ไม่ต้องอาบัติ แม้ในภิกษุผู้มาก็มีนัยนี้เหมือนกัน แม้ภิกษุ

ผู้ไปแล้วกลับมา จะฉันวันหนึ่งในระหว่างทาง และวันหนึ่ง**ในสถานที่มาถึง** ก็ได้.

อาคตตนฺติ (ถี)

[อาคต + ตนฺติ]

บาลีที่มา, บาลีที่ทรงแสดงไว้.

ธาตุกถาย อนาคนฺตฺวา มหาธาตุกถาย **อาคตตนฺติ** อปฺปมตฺติกาวาติ อธิปฺปาโย. (มูลฏี.๑/๑๔)

อธิบายว่า **บาลีที่**ไม่มาในคัมภีร์ธาตุกถา แต่**มา**ในคัมภีร์มหาธาตุกถามีประมาณน้อยนิดเท่านั้น.

อาคตทสฺสน (น)

[อาคต + ทสฺสน]

การแสดงที่มา.

นิสีทนํ นาม สทสํ วุจฺจตีติ อาคตนฺติ อิทํ วิภงฺเค จ **อาคตทสฺสนตฺถํ** วุตฺตํ. (วิมติ.๒/๒๖๙)

คำนี้ว่า คำที่มาว่า ผ้าที่มีชาย เรียกชื่อว่าผ้านิสีทนะ(ผ้าปูนั่ง) ท่านกล่าว**เพื่อแสดงผ้าที่มา**ในคัมภีร์วิภังค์.

อาคตทิวส (ปุ)

[อาคต + ทิวส]

วันที่มา, วันที่มาถึงแล้ว.

เอวํ **อาคตทิวสโต** ทุติยทิวเส อฑฺฒเตยฺย-สหสฺสานํ ธมฺมาภิสมโย อโหสิ. (วิ.อฏฺ.๑/๖๐)

[พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะทรงถวายพระราชอุทยานสร้างวัด]ในวันที่ ๒ นับแต่**วันที่**พระเถระ**มาถึง**(พระมหินทเถระ) ประชาชน ๒,๕๐๐ คนได้บรรลุธรรม.

อาคตทิสาภาค (ปุ)

[อาคต + ทิสาภาค]

ทิศทางที่มา, ทางที่มา.

หนฺทาหํ ตํ ชานาเปมีติ วาจํ อุจฺจาเรตฺวา อตฺตโน **อาคตทิสาภาคํ** นิทฺทิสนฺโต อุชุํ ชนปโท ราชาติอาทิมาห. (สุตฺตนิ.อฏฺ.๒/๑๑๓)

[เราอยู่ครองเรือนก็จะพึงครองราชสมบัติเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ แต่พระราชานี้ไม่รู้จักเราจึงตรัสอย่างนั้น] เอาเถิด เราจะให้พระราชาพิมพิสารนี้ทรงรู้จักเรา จึงทรงเปล่งพระวาจา แล้วประสงค์จะบอกแจ้ง**ทิศทางที่**พระองค์**เสด็จมา**จึงตรัสว่า มหาบพิตร มีชนบทแห่งหนึ่งตั้งอยู่ในแคว้นโกศลตรงด้านข้างหิมวันตประเทศดังนี้เป็นต้น.

อาคตทิสาภิมุข (ติ)

[อาคต + ทิสา + อภิมุข]

ผู้หันหน้าตรงทิศทางที่มาแล้ว,

หันหน้าไปทางที่มา.

โอตรนฺเตน สณิกํ นาภิปฺปมาณมตฺตํ

โอตริตฺวา วีจึ อนุฏฺฐเปนฺเตน สทฺทํ อกโรนฺเตน นิวตฺติตฺวา **อาคตทิสาภิมุเขน** นิมุชฺชิตพฺพํ เอวํ จีวรํ รกฺขิตํ โหติ. (วิ.สงฺคห.๔๓๖)

ภิกษุเมื่อลงน้ำค่อยๆ ลงแค่น้ำประมาณเท่ากับสะดือไม่ให้คลื่นกระเพื่อมไม่ก่อให้เกิดเสียงแล้วพึงกลับดำลง**โดยหันหน้าตรงทิศทางที่มาแล้ว** จีวรย่อมรักษาอยู่อย่างนี้.

อาคตทูต (ปุ)

[อาคต + ทูต]

ทูตผู้มา, ผู้ส่งสาร, ผู้ส่งข่าว.

เสฏฺฐิธีตา มาตาปิตูหิ เปสิตํ ธนํ คเหตฺวา ทารเก **อาคตทูตานํ** หตฺเถเยว ทตฺวา เปเสสิ. (อํ.อฏฺ.๑/๑๖๗)

ธิดาเศรษฐี รับเอาทรัพย์ที่มารดาบิดาส่งไปแล้วให้เด็กทั้งหลายในมือของ**ทูตผู้ที่มา**นั่นเองแล้วส่งกลับ. [เด็กทั้ง ๒ คนนั้นเจริญเติบโตในตระกูลของตา บรรดาเด็กทั้งสองนั้น จูฬปันถกเป็นเด็กคนเล็กสุด ส่วนมหาปันถกไปเพื่อฟังธรรมของพระทศพลกับตา เมื่อมหาปันถกนั้น ฟังธรรมอยู่เฉพาะพระพักตร์ของพระศาสดาตลอดกาลเป็นนิจ จิตก็น้อมไปในการบวช]

อาคตเทสนา (ถี)

[อาคต + เทสนา]

เทศนาที่มาแล้ว, พระเทศนาที่ทรงแสดงไว้แล้ว.

ตทตฺถทีปนตฺถเมวาติ ตสฺสา ปุพฺเพ **อาคตเทสนาย** อตฺถทีปนตฺถเมว. (ม.ฎี.๑/๒๘๑)

คำว่า **เพื่อแสดงอรรถนั้นเท่านั้น (ตทตฺถทีปนตฺถเมว)** ได้แก่ เพื่อแสดงอรรถแห่ง**เทศนาที่มาแล้ว**ในกาลก่อนนั้นเท่านั้น.

อาคตทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิ (ถี)

[อาคต + ทฺวาสฏฺฐิ + ทิฏฺฐิ]

ความเห็นผิด ๖๒ ที่มาแล้ว, ความเห็นผิด ๖๒ ที่แสดงไว้แล้ว.

อิเม สพฺเพปิ พฺรหฺมชาเล **อาคตทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิโย** อิโต พาหิรานํ ปเรสํ ปวาทา ปรปฺปวาทา นาม. (อํ.อฏฺ.๒/๓๙๒)

ความเห็นของเดียรถีย์เหล่าอื่นภายนอกจากพระศาสนาของพระพุทธเจ้านี้ **อันมีความเห็นผิด ๖๒ ที่ทรงแสดงไว้**ในพรหมชาลสูตรแม้ทั้งปวงเหล่านี้ ชื่อว่าปรัปปวาทะ (ความเห็นของเดียรถีย์เหล่าอื่น).

อาคตธมฺม (ปุ)

[อาคต + ธมฺม]

ธรรมที่มาแล้ว, ธรรมที่แสดงไว้แล้ว.

อยํ สุตฺเต **อาคตธมฺมานํ** ปทฏฺฐานธมฺมา,

เตสญฺจ ปทฏฺฐานธมฺมาติ ยถาสมฺภวํ ปทฏฺฐานธมฺมนิทฺธารณลกฺขโณ ปทฏฺฐานหาโร นาม. (ที.สี.อภินวฏี.๑/๔๘๔)

หารที่มีลักษณะอธิบายธรรมอันเป็นเหตุใกล้สุดที่เกิดขึ้นตามสมควรว่า คำที่กล่าวมาแล้วนี้ คือ ธรรมอันเป็นเหตุใกล้สุดของ**ธรรมที่มา**ในพระสูตร และ คือธรรมอันเป็นเหตุใกล้ของธรรมเหตุใกล้สุดเหล่านั้นด้วย ชื่อว่า ปทัฏฐานหาร (หารอันเป็นเหตุใกล้สุด).

อาคตนนฺทน (ติ)

[อาคต + นนฺทน]

(ก) ผู้มาแล้วยังความปลาบปลื้มให้เกิดขึ้น.

(ข) ผู้ยินดี เพราะการมาเยือน.

สฺวาคตนฺติ สุ อาคตํ. เอกสฺมิญฺหิ อาคเต โสจนฺติ คเต นนฺทนฺติ. เอกสฺมึ อาคเต นนฺทนฺติ คเต โสจนฺติ ตาทิโส ตฺวํ **อาคมนนนฺทโน** คมนโสจโน. ตสฺมา ตว อาคมนํ สุอาคมนนฺติ วุตฺตํ โหติ. (ม.อฏฺ.๔/๑๕๗)

คำว่า **ขอรับเสด็จ (สฺวาคตํ)** ได้แก่ ทรงเสด็จมาดี มีคำที่ท่านอธิบายไว้ดังนี้ว่า" เพราะว่า เมื่อพระราชาพระองค์หนึ่งเสด็จมาแล้ว ชาวประชาย่อมเศร้าโศก เมื่อเสด็จไปแล้ว ย่อมชื่นชม เมื่อพระราชาพระองค์หนึ่งเสด็จมาแล้ว ชาวประชาย่อมชื่นชม เมื่อเสด็จไปแล้ว ย่อมเศร้าโศก พระองค์ผู้เช่นนั้นเป็น**ผู้เสด็จมาแล้วยังความปลาบปลื้มให้เกิดขึ้น** (ได้เป็นที่ชื่นชมเพราะเสด็จมา) เป็นที่เศร้าโศกเพราะเสด็จไป เพราะเหตุนั้น การเสด็จมาของพระองค์จึงเป็นการเสด็จมาดี".

อาคตนนฺทโนติ อาคโต หุตฺวา นนฺทิชนโน. อาคตํ วา อาคมนํ เตน นนฺทตีติ อาคตนนฺทโน. คมเนน โสเจตีติ คมนโสจโน. (ม.ฏี.๓/๓๕๖)

คำว่า **เป็นผู้เสด็จมาแล้วยังความปลาบปลื้มให้เกิดขึ้น (อาคตนนฺทโน)** ความว่า พระองค์เป็นผู้เสด็จมาแล้วยังความปลาบปลื้มให้เกิดขึ้น, อีกนัยหนึ่ง การมาเยือน ชื่อว่า อาคตะ ผู้ใด ยินดี เพราะการมาเยือนนั้น เพราะเหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า ผู้ยินดี เพราะการมาเยือน, ผู้ใด ย่อมเสียใจเพราะการกลับไป เพราะเหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า ผู้เสียใจเพราะการกลับไป.

อาคตนย (ปุ)

[อาคต + นย]

นัยที่มา, นัยที่แสดงไว้.

อาณตฺติวเสน ปุพฺพปโยโค เวทิตพฺโพ. ฐานาจาวนวเสน สหปโยโค. อิตเร ปน ตโย ปาฬิยํ **อาคตนเยเนว** เวทิตพฺพา. (วิ.อฏฺ.๑/๒๖๔)

พึงทราบปุพพประโยค ด้วยอำนาจการสั่ง พึงทราบสหประโยค ด้วยอำนาจการทำให้

เคลื่อนที่ พึงทราบอวหารทั้ง ๓ นอกนี้ **ตามนัยที่มา**ในบาลีนั่นเอง.

อาคตนวนีต (น)

[อาคต + นวนีต]

เนยข้นที่มา, เนยข้นที่ทรงแสดงไว้.

ปาฬิยํ **อาคตนวนีตมฺปิ** ปุเรภตฺตํ ปฏิคฺคหิตํ ตทหุปุเรภตฺตํ สามิสมฺปิ วฏฺฏติ ปจฺฉาภตฺตโต ปฏฺฐาย นิรามิสเมว. (วิ.สงฺคห.๑๐๒)

แม้**เนยข้นที่ทรงแสดงไว้**ในพระบาลี รับประเคนตอนเช้าแม้มีอามิส ควร(ฉัน)ในตอนเช้าของวันนั้น ตั้งแต่หลังเที่ยงแล้วไม่มีอามิสเท่านั้นจึงควรฉัน.

อาคตนาม (น)

[อาคต + นาม]

ชื่อที่มา, ชื่อที่ได้รับมา.

ธมฺมกถิโก ปํสุกูลิโก วินยธโร ติปิฏกธโร สทฺโธ สโต"ติ เอวรูปํ คุณโต **อาคตนามํ** คุณนามํ. (อภิ.อฏฺ.๑/๔๒๐)

ชื่อที่ได้มาโดยคุณความดีอย่างนี้ว่า พระธรรมกถึก ปังสุกูลิกภิกษุ วินัยธรภิกษุ ติปิฏกธรภิกษุ ผู้มีศรัทธา ผู้มีสติ ดังนี้ ชื่อว่า คุณนาม(ชื่อที่เกิดจากคุณความดี).

อาคตนิทาน (น)

[อาคต + นิทาน]

นิทานที่มา, เรื่องที่เป็นมา,

ประวัติที่แสดงไว้.

ตชฺชนียกมฺมสฺส หิ วิเสเสน ภณฺฑนการกตฺตํ องฺคนฺติ อฏฺฐกถายํ วุตฺตํ, ตํ ปาฬิยา **อาคตนิทาเนน** สเมติ. (สารตฺถ.๓/๓๖๕)

จริงอยู่ คำที่กล่าวไว้ในอรรถกถาว่า ความเป็นผู้กระทำความทะเลาะกัน เป็นเหตุ โดยพิเศษแห่งตัชชนียกรรม คำนั้น สมกันกับ**นิทานที่มา**ในพระบาลี.

อาคตนิมิตฺต (น)

[อาคต + นิมิตฺต]

นิมิตที่มาใกล้, เหตุที่มาใกล้ตัว.

นิมิตฺเตน อาทิสตีติ **อาคตนิมิตฺเตน** คตนิมิตฺเตน จิตนิมิตฺเตน วา อิทํ นาม ภวิสฺสตีติ กเถติ. (ที.อฏฺ.๓/๗๐)

คำว่า **ย่อมดักใจได้ด้วยเหตุ นี้ (นิมิตฺเตน อาทิสติ)** ความว่า พระสารีบุตรย่อมแสดงว่า ชื่อว่า ประโยชน์นี้ จักเกิดมีได้**ด้วยเหตุที่มาใกล้ตัว**บ้าง ด้วยเหตุที่ไปบ้าง ด้วยเหตุที่ยืนอยู่บ้าง.

อาคตนิมิตฺเตนาติ ยสฺส อาทิสติ ตสฺส อตฺตโน จ อุปคตนิมิตฺเตน นิมิตฺตปฺปตฺตสฺส ลาภาลาภาทิอาทิสนวิธิทสฺสนสฺส ปวตฺตตฺตา "อิทํ นาม ภวิสฺสตี"ติ วุตฺตํ. (ที.ฏี.๓/๖๗)

ท่านกล่าวว่า "ชื่อผลนี้ จักเกิดมี" เพราะ

เหตุที่มาใกล้ตนนั้น และความเป็นไปแห่งการแสดงวิธีอันเป็นราง ลาภและเสื่อมลาภเป็นต้นอันถึงความเป็นเหตุด้วยคำว่า **ด้วยเหตุที่มาใกล้ตัว**.

อาคตนิยาม (ปุ)

[อาคต + นิยาม]

(ก) นัยที่มา, เรื่องที่มา,

วิธีตัดสิน, วิธีกำหนด.

เต ตํ ปุริสํ อุปสงฺกมิตฺวา สมฺโมทนียํ กถํ สุตฺวา ตสฺส ตตฺถ **อาคตนิยามํ** ปุจฺฉึสุ. (ชา.อฏฺ.๔/๑๖๒)

พวกนั้นพากันเข้าไปหาบุรุษนั้น ฟังสัมโมทนียกถาแล้ว ถามถึง**เรื่องที่**บุรุษนั้น**มา**ในเกาะนั้น [แม้เขาก็เล่าเรื่องทั้งปวงแก่พวกนั้น แล้วกล่าวว่า พวกท่านพากันมา ณ ที่นี้ด้วยบุญสมบัติของตน เกาะนี้เป็นเกาะอุดม ในเกาะนี้คนไม่ต้องทำการงานด้วยมือตนเลย ก็พากันเป็นอยู่ได้ ข้าวสาลีเกิดเอง และอ้อยเป็นต้นในเกาะนี้]

(ข) กฎที่เป็นมา, สภาพที่มา, นัยที่มา.

เอกํ ธมฺมํ ภาเวนฺโต รมติ เอกํ ธมฺมํ ปชหนฺโต รมตี”ติ จ น อิทํ ทสุตฺตรสุตฺเต **อาคตนิยาเมน** วุตฺตํ ตตฺถ ปน “เอโก ธมฺโม ภาเวตพฺโพ เอโก ธมฺโม ปหาตพฺโพ”ติ จ เทสนา อาคตา. (ที.ฏี.๒/๓๒๓)

ก็คำนี้ว่า “บุคคลผู้เจริญธรรมอันหนึ่ง ย่อมยินดี เมื่อละธรรมหนึ่ง ย่อมยินดี” ไม่กล่าวไว้**โดยนัยที่มา**ในทสุตตรสูตร ก็ในสูตรนั้นเทสนามาแล้วว่า “ธรรมหนึ่ง บุคคลควรเจริญ และธรรมหนึ่ง ควรละ”.

อาคตนีหาร (ปุ)

[อาคต + นีหาร]

นัยที่มา, วิธีที่แสดง, วิธีบอกกล่าว.

ปฏิสมฺภิทามคฺเค เนกฺขมฺมปาฬิยํ **อาคตนีหาเรเนว** “เอกํ ธมฺมํ ภาเวนฺโต รมติ เอกํ ธมฺมํ ปชหนฺโต รมตี”ติ วุตฺตํ. (ที.ฏี.๓/๒๓๒)

คำว่า บุคคลผู้เจริญธรรมอันหนึ่ง ย่อมยินดี ละธรรมอันหนึ่ง ย่อมยินดีกล่าวไว้ **โดยนัยที่มา**ในเนกขัมมบาลีในปฏิสัมภิทามรรคนั่นเอง.

อาคตปฏิปตฺติ (ถี)

[อาคต + ปฏิปตฺติ]

ข้อปฏิบัติที่มา, ข้อปฏิบัติที่แสดงไว้.

นาฬกปฏิปทาทโย นาฬกสุตฺตาทีสุ **อาคตปฏิปตฺติโย** ตา ปน ยสฺมา นาฬกตฺเถราทีหิ ปฏิปนฺนา ปรมสลฺเลขวุตฺติภูตา อติอุกฺกฏฺฐปฏิปตฺติโย. (ม.ฏี.๑/๑๘๔)

ข้อปฏิบัติของพระนาฬกเถระเป็นต้น เป็น**ข้อปฏิบัติที่แสดงไว้**ในนาฬกสูตรเป็นต้น ก็เพราะข้อปฏิบัติเหล่านั้นเป็นข้อปฏิบัติที่พระนาฬกเถระเป็นต้นปฏิบัติแล้วเป็นไปเพื่อความขัดเกลาอย่างยิ่งเป็นข้อปฏิบัติที่

สูงสุดอย่างยิ่ง.

อาคตปฏิปาฏิ (ถี)

[อาคต + ปฏิปาฏิ]

ลำดับผู้มาถึง, ลำดับความเป็นมา.

น ภิกฺขเว วจฺจกุฏิยา ยถาวุฑฺฒํ วจฺโจ กาตพฺโพ. โย กเรยฺย อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส. อนุชานามิ ภิกฺขเว **อาคตปฏิปาฏิยา** วจฺจํ กาตุํ. (วิ.๔/๓๙๑)

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงทำการถ่ายอุจจาระในห้องสุขาตามลำดับพรรษา รูปใดทำต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ถ่ายอุจจาระ**ตามลำดับผู้มาถึง**.

อาคตปท (น)

[อาคต + ปท]

บทที่มา, บทที่แสดงไว้.

ยานิ วา ปนญฺญานิปีติ ปาฬิยํ "พุทฺธ"นฺติ-อาทีนิ **อาคตปทานิ** จเปตฺวา ยานิ อญฺญานิ อตฺถิ. (วิ.อฏ.๑/๒๑๖)

คำว่า **หรือแม้บทเหล่าอื่นใด (ยานิ ปนญฺญานิปิ)** ความว่า ยกเว้น**บทที่มา**ในบาลีว่า "พุทฺธํ" เป็นต้นเสียแล้ว คำไวพจน์เหล่าอื่นใดเล่าที่ยังมีอยู่อีก.

อาคตปทานุรูป (ติ)

[อาคตปท + อนุรูป]

สมควรแก่บทที่มา.

เอเตน นเยน อิเมสํ ปทานํ อิโต ปรมฺปิ ตตฺถ ตตฺถ **อาคตปทานุรูเปน** โยชนา เวทิตพฺพา. (วิ.อฏ.๑/๒๕๗)

พึงทราบการประกอบความบทเหล่านี้**ตามสมควรแก่บทที่มา**ในที่นั้นๆ ในที่อื่นจากนี้โดยนัยนี้.

อาคตปริสา (ถี)

[อาคต + ปริสา]

บริษัทที่มาถึง, หมู่คนที่มาถึง.

ตํ ทุวิธํ โหติ ปจฺฉา **อาคตปริสํ** อสฺสวน-สุสฺสวนอาธารณทพฺหีกรณาทีนิ วา สนฺธาย ตทตฺถทีปกเมว จ. (สุตฺตนิ.อฏ.๒/๑๒๓)

คาถาประพันธ์นั้นมี ๒ อย่าง แสดงถึงประโยชน์นั้นโดยหมายถึง**หมู่คนที่มาถึง**ภายหลัง หรือการไม่ได้ฟัง การได้ฟัง การทรงจำ และการทำให้มั่นเป็นต้น.

อาคตปาก (ปุ)

[อาคต + ปาก]

คนที่ชื่อว่าอาคตปากะ,

ผู้หุงต้อนรับทุกคนที่มา.

เอโก อตฺตโน ทานคฺเค อาคตาคตชนํ ปุจฺฉิตฺวา ยาคุขชฺชกาทีสุ ยสฺส ยํ ปฏิภาติ, ตสฺส ตํ อทาสิ, ตสฺส เตเนว การเณน **อาคต-ปาโก**ติ นามํ ชาตํ. (อํ.อฏ.๑/๑๙๗)

คนหนึ่งสอบถามทุกคนที่มาในโรงทานของตน ผู้ใดชอบใจสิ่งใดเป็นต้นว่า ข้าวยาคูและของเคี้ยวก็ให้สิ่งนั้นแก่ผู้นั้นเพราะเหตุนั้นแล เขาจึง**ชื่อว่าอาคตปากะ(ผู้หุงต้อนรับทุกคนที่มา)**.

อาคตปุพฺพ (ติ)

[อาคต + ปุพฺพ]

ผู้ที่เคยมา, คนที่เคยมา.

ตฺยาหํ อุปสงฺกมิตฺวา ปุจฺฉิสฺสามิ '**อาคตปุพฺพา** นุ โข ภนฺเต เตน อยฺเยน สาวตฺถี'ติ? สเจ เม วกฺขนฺติ **อาคตปุพฺพา** เตน ภิกฺขุนา สาวตฺถี'ติ นิฏฺฐเมตฺถ คจฺฉิสฺสามิ นิสยํ เม ปริภุตฺตํ เตน อยฺเยน วสฺสิกสาฏิกา วา อาคนฺตุกภตฺตํ วา คมิกภตฺตํ วา คิลานภตฺตํ วา คิลานุปฏฺฐากภตฺตํ วา คิลานเภสชฺชํ วา ธุวยาคุ วาติ. (วิ.๓/๔๐๘)

หม่อมฉันจะเข้าไปหาภิกษุเหล่านั้นแล้วสอบถามว่า 'พระคุณเจ้ารูปนั้น**เคยมา**เมืองสาวัตถีไหมเจ้าข้า' ถ้าภิกษุเหล่านั้นตอบหม่อมฉันว่า 'ภิกษุนั้น**เคยมา**เมืองสาวัตถี' ในเรื่องนี้หม่อมฉันจะสันนิษฐานได้ว่า 'พระคุณเจ้านั้นคงใช้ผ้าวัสสิกสาฎกคงฉันอาคันตุกภัต คมิกภัต คิลานภัต คิลานุปัฏฐากภัต คิลานเภสัช หรือธุวยาคูของหม่อมฉันเป็นแน่.

อาคตปฺปการ (ปุ)

[อาคต + ปการ]

อาการที่มา, เหตุที่มา, เรื่องที่มา.

เต จสฺส ตตฺถ อตฺตโน **อาคตปฺปการํ** กเถสุํ. (วิมาน.อฏฺ.๓/๓๑๒)

พวกพ่อค้าชาวมคธเหล่านั้น ได้บอก**เรื่องที่**พวกตน**มา**ในที่นั้นแก่เทพบุตรนั้น.

อาคตปฺปสาท (ปุ)

[อาคต + ปสาท]

ความเลื่อมใสที่มา, ศรัทธาที่ได้มา.

โส มคฺเคน **อาคตปฺปสาโท**. เยสุ ปน วตฺถูสุ อปุพฺพํ อจริมํ รุหติ เตสํ วเสน "พุทฺเธ อเวจฺจปฺปสาเทนา"ติอาทินา นเยน ติธา วุตฺโต. (สํ.อฏฺ.๓/๓๐๗)

ความเลื่อมใสที่มาโดยมรรคนั้น ย่อมเกิดขึ้นไม่ก่อน ไม่หลังในวัตถุเหล่าใด ด้วยอำนาจวัตถุเหล่านั้น ความเลื่อมใสนั้นท่านจึงกล่าวไว้ ๓ อย่าง โดยนัยเป็นต้นว่า "ด้วยความเลื่อมในอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า".

อาคตปฺปสาโท ตสฺส อธิคเมน ลทฺธปฺปสาโท. (สํ.ฏี.๒/๕๒๗)

ความเลื่อมใสที่ได้มาโดยการบรรลุอริยมรรคนั้น ชื่อว่า **ความเลื่อมใสที่ได้มา**โดยมรรค.

อาคตผ(ปฺผ)ล (ติ)

[อาคต + ผล]

(ก) ผู้มีผลที่มาแล้ว, ผู้ได้บรรลุผลแล้ว, ผู้ได้บรรลุโสตาปัตติผลแล้ว.

โย โส มหานาม อริยสาวโก **อาคตผโล** วิญฺญาตสาสโน โส อิมินา วิหาเรน พหุลํ วิหรติ. (อํ.๒/๒๕๑)

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มหานามะ อริยสาวก**ผู้ได้บรรลุผลแล้ว** รู้ชัดศาสนาแล้ว ส่วนมากย่อมอยู่ด้วยระลึกถึงวิหารธรรมนี้ คือ (ระลึกถึงพระพุทธเจ้า ระลึกถึงพระธรรม ระลึกถึงพระสงฆ์ ระลึกถึงศีล ระลึกถึงจาคะและเทวดา).

อริยผลํ อสฺส อาคตนฺติ **อาคตผโล**. (อํ.อฏฺ.๓/๘๘)

(พระอริยสาวก) ชื่อว่า **ผู้ได้บรรลุผลแล้ว** เพราะอรรถว่ามีอริยผลอันได้บรรลุแล้ว.

สทฺเธยฺยวจสา นาม **อาคตผลา** อภิสเมตาวินี วิญฺญาตสาสนา อุปาสิกา นาม พุทฺธํ สรณํ คตา ธมฺมํ สรณํ คตา สงฺฆํ สรณํ คตา. (วิ.๑/๒๘๗)

อุบาสิกาที่ชื่อว่า มีวาจาที่เชื่อได้ คือ เป็นสตรี**ผู้ได้บรรลุผล** ผู้ตรัสรู้ธรรม ผู้เข้าใจศาสนาดี ที่ชื่อว่า อุบาสิกา ได้แก่ สตรีผู้ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ผู้ถึงพระธรรมเป็นสรณะ ผู้ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ".

อาคตํ ผลํ อสฺสาติ **อาคตผลา** ปฏิลทฺธโสตาปตฺติผลาติ อตฺโถ. (สารตฺถ.๑/๑๖๗)

ผู้ที่ชื่อว่า**ผู้ได้บรรลุผล** เพราะอรรถว่ามีอริยผลอันตนได้แล้ว อธิบายว่า ผู้ได้บรรลุโสตาปัตติผลแล้ว.

(ข) ผู้เข้าถึงอนาคามิผลแล้ว,

ผู้บรรลุผลแล้ว,

ผู้บรรลุอนาคามิผลแล้ว.

"มหาราช อยํ ทารโก **อาคตผโล** วิญฺญาตสาสโน ปพฺพชฺชาเปกฺโข อิทานิ ปพฺพชิสฺสตี"ติ. (วิ.อฏฺ.๑/๕๘)

พระเถระกล่าวว่า ขอถวายพระพรว่า มหาบพิตร เด็กคนนี้**บรรลุผลแล้ว**รู้แจ้งพระศาสนาแล้ว เป็นปัพพัชชาเปกขะ (คือผู้มุ่งจะบรรพชา) จักบรรพชาในบัดนี้.

อาคตผโลติ อนาคามิผลํ สนฺธายาห สมฺปตฺตอนาคามิผโลติ อตฺโถ.

คำว่า **(เด็กคนนี้) ได้บรรลุผลแล้ว (อาคตผโล)** พระเถระกล่าวหมายถึงอนาคามิผล อธิบายว่า ผู้ได้บรรลุอนาคามิผลแล้ว.

อาคตพล (น)

[อาคต + พล]

พละ-กำลังที่มา, กำลังที่เกิดขึ้นมา.

ตถาคตพลานีติ อญฺเญหิ อสาธารณานิ ตถาคตสฺเสว พลานิ. ยถา วา ปุพฺพพุทฺธานํ พลานิ ปุญฺญสฺสยสมฺปตฺติยา อาคตานิ ตถา **อาคตพลานี**ติปิ อตฺโถ. (อํ.อฏฺ.๓/๒๙๓)

คำว่า **กำลังของพระพุทธเจ้า (ตถาคต-พลานิ)** ได้แก่ กำลังของพระพุทธเจ้าเท่านั้น ไม่ทั่วไปกับบุคคลเหล่าอื่น อีกนัยหนึ่ง ความว่า **พระกำลังที่เกิดขึ้นมา**เหมือนอย่างพระกำลังของพระพุทธเจ้าในปางก่อนทั้งหลายซึ่งเกิดมาด้วยบุญสมบัติและอิสสริยสมบัติ.

อาคตภตฺตโภชน (น)

[อาคต + ภตฺต + โภชน]

การกินอาหารที่มา.

ปริยายภตฺตโภชนนฺติ วารภตฺตโภชนํ, เอกาหวาเรน ทฺวีหวาเรน สตฺตาห-วาเรน อฑฺฒมาสวาเรนาติ เอวํ ทิวสวาเรน อาคตภตฺตโภชนํ. (ที.อฏฺ.๑/๒๙๓)

คำว่า **การกินอาหารที่มาตามวาระ (ปริยายภตฺตโภชนํ)** ได้แก่ การกินอาหารที่มาตามวาระ คือ การกินอาหารที่มาตามวาระวันอย่างนี้ คือ วาระวันเดียว วาระ ๒ วัน วาระ ๗ วัน และ วาระครึ่งเดือน.

อาคตภาร (ปุ)

[อาคต + ภาร]

ภาระที่มาถึง, หน้าที่ที่มาถึง.

อนุปุพฺพาวิโรธินี สํวณฺณนา กมานติกฺ-กมเนน พฺยากุลโทสปฺปหายินี วิญฺญูนญฺจ จิตฺตาราธินี, **อาคตภาโร** จ อวสฺสํ อา-วหิตพฺโพ. (ที.สี.อภินวฏี.๑/๒๑๗)

อรรถกถาที่อธิบายอันไม่ผิดลำดับละโทษที่สับสน เพราะไม่ข้ามลำดับยังใจของวิญญูชนทั้งหลายให้ยินดี และ**ภาระที่มาถึง**ก็ต้องนำไปแน่นอน.

อาคตภิกฺขุ (ปุ)

[อาคต + ภิกฺขุ]

ภิกษุผู้มา, ภิกษุผู้มาเยือน.

ปตฺตํ คเหตฺวา **อาคตภิกฺขุ** ปน อตฺตโน ปริ-เวเณ ฐเปตฺวา ตสฺส น อาโรเจติ. (วิ.อฏฺ.๒/๒๘๔)

[ถ้าช่างบาตรกล่าวว่า ผมจักทำบาตรถวายท่าน ระบมแล้วจักส่งไปในมือของภิกษุบางรูป แล้วกระทำตามพูดนั้น] แต่**ภิกษุผู้ที่**รับบาตร**มา** แล้วเก็บไว้ในบริเวณของตนแล้วไม่บอกแก่เธอ.

อาคตมคฺค (ปุ)

[อาคต + มคฺค]

(๑) ทางที่มาแล้ว, ทางที่เคยมา, ทางที่ได้ผ่านมาแล้ว.

ภควา กิร วุตฺถวสฺโส เวฬุวคามกา นิกฺขมิตฺวา "สาวตฺถึ คมิสฺสามี"ติ **อาคตมคฺเคเนว** ปฏินิวตฺตนฺโต อนุปุพฺเพน สาวตฺถึ ปตฺวา เชตวนํ ปาวิสิ. (ที.อฏฺ.๒/๑๓๙)

ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาค ทรงจำพรรษาแล้วออกจากเวฬุวคามแล้วเสด็จกลับ**โดย**

ทางที่เสด็จมาแล้วนั่นเอง ด้วยพุทธประสงค์ว่า "จะเสด็จไปยังกรุงสาวัตถี" ถึงเมืองสาวัตถีโดยลำดับเสด็จเข้าสู่พระเชตวัน.

(๒) มรรคที่มา, มรรคที่ได้บรรลุ (โสตาปัตติมรรคเป็นต้น).

ติปิฏกจูฬาภยตฺเถโร ตาว "มคฺคปสาโท"ติ อาห ติปิฏกจูฬนาคตฺเถโร "**อาคตมคฺคสฺส** ปจฺจเวกฺขณปฺปสาโท"ติ. (สํ.อฏฺ.๓/๓๐๘)

พระติปิฏกจูฬาภยเถระ กล่าวก่อนว่า "ความเลื่อมใสที่ประกอบด้วยมรรค" ส่วนพระติปิฏกจูฬนาคเถระกล่าวว่า "ความเลื่อมใสที่พิจารณา**มรรคที่ได้บรรลุแล้ว"**.

อาคตมคฺคาภิมุข (ติ)

[อาคตมคฺค + อภิมุข]

หันหน้าไปตามทางที่มาแล้ว,

หันหน้ากลับมาตามทางที่เคยมา.

อถ ปุริมสกฏสฺส อคฺคยุเค ยุตฺตพลิพทฺทา คจฺฉนฺตา นิวตฺติตฺวา **อาคตมคฺคาภิมุขา**ว อเหสุํ. (ม.อฏฺ.๒/๓๐๖)

[พวกพ่อค้า ขับเกวียน ๕๐๐ เล่มผ่านทะเลทรายมาก็แหละในทะเลทรายนั้น กลางวันจะไปไม่ได้ ไปได้แต่กลางคืน] ครั้งนั้น โคที่เทียมคู่แอกของเกวียนเล่มแรกเดินไปแล้วก็**กลับหันหน้ามาตามทางที่เคยมา**.

อาคตมนุสฺส (ปุ)

[อาคต + มนุสฺส]

มนุษย์ผู้ที่มาแล้ว, คนที่มา.

เตปิ ตีหิ ทีเปหิ **อาคตมนุสฺสา** ปุน คนฺตุํ อสกฺโกนฺตา ปริณายกรตนํ อุปสงฺกมิตฺวา "เทว มยํ รญฺโญ อานุภาเวน อาคตา อิทานิ คนฺตุํ น สกฺโกม วสนฏฺฐานํ โน เทหี"ติ ยาจึสุ. โส เตสํ เอกเมกํ ชนปทมทาสิ. (ที.อฏฺ.๒/๗๓)

แม้**พวกมนุษย์ที่มา**จากทวีปทั้ง ๓ เหล่านั้น ก็ไม่สามารถจะกลับไปได้ จึงเข้าไปหาปริณายกแก้ววิงวอนว่า ข้าแต่ท่าน พวกข้าพเจ้ามาด้วยอานุภาพของพระราชา บัดนี้ไม่สามารถกลับไปได้ ขอท่านได้โปรดให้ที่อยู่แก่พวกข้าพเจ้าเถิด ปริณายกแก้วได้ให้ชนบทหนึ่ง ๆ แก่มนุษย์เหล่านั้น.

อาคตรถ (ปุ)

[อาคต + รถ]

รถคันที่มา.

ราชา กาลํ กตฺวา ตุสิตภวนโต **อาคตรเถว** ปติฏฺฐาย ตุสิตภวนํ อคมาสิ. (อํ.อฏฺ.๒/๑๐๗)

[พระราชารับสั่งให้หยุดอ่าน แล้วซักถามภิกษุสงฆ์ว่า พระคุณเจ้าข้า เทวโลกชั้นไหนเป็นรมณียสถาน ภิกษุสงฆ์ถวายพระพรว่า ขอถวายพระพร มหาบพิตร ดุสิตพิภพเป็นที่ประทับของพระโพธิสัตว์ทุกพระองค์] พระราชาสวรรคตแล้ว ประทับนั่งบน

ราชรถคันที่มาจากดุสิตพิภพนั่นแหละได้เสด็จถึงดุสิตพิภพแล้ว.

อาคตรูป (น)

[อาคต + รูป]

รูปที่มา, รูปธรรมที่ทรงแสดงไว้.

อิมานิ ตาว ปาฬิยํ **อาคตรูปาเนว**.
(วิสุทฺธิ.๒/๘๐)

รูป ๒๘ เหล่านี้ เป็น**รูปที่มา**ในพระบาลีเท่านั้นก่อน.

อาคตวจน (น)

[อาคต + วจน]

คำที่มา, ข่าวที่มา.

สาสนนฺติ เทสนฺตรโต **อาคตวจนํ**.
(สํ.ฏี.๑/๙๙)

คำว่า **ศาสน์ (สาสนํ)** ได้แก่ **ข่าวที่มา**จากสถานที่อื่น.

อาคตวตฺต (น)

[อาคต + วตฺต]

วัตรที่มา, วัตรที่แสดงไว้.

เสขิยคฺคหเณน เจตฺถ วตฺตกฺขนฺธกาทีสุ **อาคตวตฺตา**ทีนมฺปิ คหณํ. เตปิ หิ สิกฺขิตพฺพฏฺเฐน “เสขิยา”ติ อิจฺฉิตา.
(วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๔๖)

ก็มีการถือเอาแม้**วัตรที่มา**ในวัตตขันธกะเป็นต้นในที่นี้ ด้วยเสขิยศัพท์ จริงอยู่ แม้วัตรปฏิบัติเหล่านั้นท่านประสงค์เรียกว่าเสขิยวัตร เพราะอรรถว่าควรศึกษา.

อาคตวาณิช (ปุ)

[อาคต + วาณิช]

พ่อค้าผู้ที่มา, นักธุรกิจผู้ที่มา.

อถ นํ อยฺยิกา “อมฺม ปจมํ **อาคตวาณิโช** ปาตึ ภูมิยํ ขิปิตฺวา คโต อิทานิ กึ ทตฺวา คณฺหิสฺสามา”ติ อาห. อมฺม โส วาณิโช ผรุสวาโจ อยํ ปน ปิยทสฺสโน มุทุสลฺลาโป อปฺเปว นาม นํ คณฺเหยฺยาติ. (ชา.อฏฺ.๑/๑๒๗)

ลำดับนั้น ยายได้กล่าวกะกุมาริกานั้นว่า "หลานเอ๋ย **พ่อค้าผู้ที่มา**ยังเรือนนี้ก่อน โยนถาดนั้นลงบนพื้นดินไปแล้ว บัดนี้ เราจักให้อะไรแล้วถือเอาเครื่องประดับ" กุมาริกากล่าวว่า "ยาย พ่อค้าคนนั้น พูดจาหยาบคาย ส่วน พ่อค้าคนนี้ น่ารัก พูดจาอ่อนโยน คงจะรับเอา".

อาคตวาร (ปุ)

[อาคต + วาร]

วาระที่มา, วาระที่มาถึง.

จเปตฺวา วีมํสาธิปตึ เสสาธิปติวเสน อนุโลมวิภงฺเค **อาคตวารา** อุทฺธริตพฺพา.
(อภิ.อฏฺ.๓/๔๗๘)

วาระที่มาในอนุโลมวิภังค์พึงยกขึ้นแสดงด้วยอำนาจอธิบดีที่เหลือ ยกเว้นวีมังสาธิบดี.

อาคตวินิจฺฉย (ปุ)

[อาคต + วินิจฺฉย]

วินิจฉัยที่มา, คำตัดสินที่มา.

วินยฏฺฐกถาสุ **อาคตวินิจฺฉยํ** สนฺธาย "**วินยวเสนา**"ติ วุตฺตํ. (ที.สี.อภินวฏี.๑/๓๕๑)

คำว่า "**ด้วยอำนาจวินัย**" ท่านกล่าวหมายถึง**คำตัดสินที่มา**ในอรรถกถาวินัยทั้งหลาย.

อาคตวิส (ติ)

[อาคต + วิส]

งูที่มีพิษแล่นเร็ว, อสรพิษที่มีพิษแล่นเร็ว.

จตฺตาโรเม อาสีวิสูปมา ปุคฺคลา สนฺโต สํวิชฺชมานา โลกสฺมึ. กตเม จตฺตาโร? **อาคตวิโส** โน โฆรวิโส โฆรวิโส โน **อาคตวิโส**, **อาคตวิโส** จ โฆรวิโส จ, เนว **อาคตวิโส** โน โฆรวิโส. (อภิ.ปุ.๑๕๕)

บุคคลเปรียบเหมือนอสรพิษ ๔ จำพวก มีปรากฏอยู่ในโลก เป็นไฉน

บุคคล ๔ จำพวก คือ

๑. บุคคลเปรียบเหมือนอสรพิษ**ที่มีพิษแล่นเร็ว**แต่พิษไม่ร้ายแรง

๒. บุคคลเปรียบเหมือนอสรพิษที่มีพิษร้ายแรงแต่**พิษไม่แล่นเร็ว**

๓. บุคคลเปรียบเหมือนอสรพิษ**ที่มีพิษแล่นเร็ว**และพิษร้ายแรง

๔. บุคคลเปรียบเหมือนอสรพิษ**ที่มีพิษไม่แล่นเร็ว**และพิษไม่ร้ายแรง.

อาสีวิสูปเมสุ อาสีวิโส ตาว ยสฺส วิสํ อาสุํ อาคจฺฉติ สีฆํ ผรติ โฆรํ ปน น โหติ จิรกาลํ น ปีเฬติ อยํ **อาคตวิโส** โน โฆรวิโส. เสสปเทสุปิ เอเสว นโย. (อภิ.อฏฺ.๓/๗๗)

บัณฑิตพึงทราบวินิจฉัยในบุคคลผู้เปรียบด้วยอสรพิษดังต่อไปนี้ อันดับแรก พึงทราบอสรพิษ พิษของงูใด ย่อมแล่นมาโดยเร็ว คือ แผ่ซ่านไปโดยเร็ว แต่มีพิษไม่ร้ายทั้งไม่เบียดเบียนอยู่นาน พิษของงูนี้ ชื่อว่า **มีพิษมาเร็ว**แต่มีพิษไม่ร้าย ในบทที่เหลือทั้งปวง ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

อาคตวิโสติ อาคจฺฉวิโส สีฆตรํ อภิรุหนวิโสติ อตฺโถ. (สํ.ฏี.๒/๓๒๘)

คำว่า **งูที่มีพิษแล่นเร็ว (อาคตวิโส)** ได้แก่งูที่มีพิษแล่นมาเร็ว อธิบายว่า งูที่มีพิษแผ่ซ่านเร็วไปยิ่งกว่า.

อาคตเวลา (ถี)

[อาคต + เวลา]

เวลาที่มา, ขณะที่มา, ช่วงที่มา.

ยถา โพธิมณฺเฑ มาโร **อาคตเวลาย**เมว นิวตฺโต ตถา อนิวตฺเตตฺวา อุปฑฺฒรตฺติมตฺตํ

พฺยากุลมกํสุ เอวํ อุปฑฺฒรตฺติมตฺตํ อเนกปฺปการวิภึสนกทสฺสเนนปิ ภควนฺตํ จาเลตุํ อสกฺโกนฺโต อาฬวโก จินฺเตสิ “ยํนูนาหํ เกนจิ อเชยฺยํ ทุสฺสาวุธํ มุญฺเจยฺย”นฺติ. (สํ.อฏฺ.๒๙๖)

มารกลับแล้วใน**เวลาที่มา** ณ ต้นโพธิ์ที่ตรัสรู้เท่านั้นฉันใด พวกผีไม่กลับฉันนั้น ได้กระทำการรบกวนอยู่ประมาณครึ่งคืน อาฬวกยักษ์ เมื่อไม่อาจให้พระผู้มีพระภาคเจ้าหวั่นไหวได้แม้ด้วยการแสดงสิ่งที่น่ากลัวหลายประการประมาณครึ่งคืน ด้วยอาการอย่างนี้ แล้วจึงคิดว่า "ถ้ากระไร เราพึงปล่อยทุสสาวุธอันใครๆ ทำให้แพ้ไม่ได้".

อาคตสงฺขาร (ปุ)

[อาคต + สงฺขาร]

สังขารธรรมที่มา, ธรรมผู้จัดแจงที่มา.

สงฺขตมภิสงฺขโรนฺตีติ สงฺขารา. อปิจ อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา สงฺขารสทฺเทน **อาคตสงฺขารา** จาติ ทุวิธา สงฺขารา. ตตฺถ ปุญฺญาปุญฺญาเนญฺชาภิสงฺขารา ตโย กายวจีจิตฺตสงฺขารา ตโยติ อิเม ฉ อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา. เต สพฺเพปิ โลกิยกุสลากุสลเจตนามตฺตเมว โหนฺติ. (อภิ.อฏฺ.๒/๑๒๗)

สภาวธรรมที่ชื่อว่าสังขาร เพราะอรรถว่าปรุงแต่งธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่ง อีกอย่างหนึ่ง สังขารมี ๒ อย่าง คือ (๑) สังขารมีเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย (๒) **สังขารที่มา** ด้วยสังขารศัพท์ บรรดาสังขาร ๒ อย่างนั้น สังขารมีเพราะอวิชชาเป็นปัจจัยมี ๖ อย่าง เหล่านี้ คือ สังขาร ๓ ได้แก่ (๑) ปุญญาภิสังขาร (๒) อปุญญาภิสังขาร (๓) อเนญชาภิสังขาร และสังขาร ๓ ได้แก่ (๑) กายสังขาร (๒) วจีสังขาร (๓) จิตตสังขาร แต่สังขารเหล่านั้นทั้งหมด ก็เป็นแต่เพียงกุศลเจตนา และอกุศลเจตนาที่เป็นโลกิยะเท่านั้น.

อาคตสทฺธา (ถี)

[อาคต + สทฺธา]

(๑) ศรัทธาที่มา, ศรัทธาที่ได้มา.

มูลชาตา ปติฏฺฐิตาติ มคฺเคน อาคตสทฺธา วุจฺจติ. (สํ.อฏฺ.๓/๒๗๘)

ท่านเรียก**ศรัทธาที่มา**ด้วยมรรคว่า (ศรัทธา)**ที่เกิดมีรากแก้วตั้งมั่นแล้ว**.

(๒) ผู้มีศรัทธาที่มา,

ผู้มีศรัทธาได้มาแล้ว.

อิโต เทวโลกโต จุโต มนุสฺเสสุ อุปฺปชฺชิตฺวา วิญฺญุตํ ปตฺโต กายทุจฺจริตาทึ สพฺพํ ทุจฺจริตํ ปหาย กายสุจริตาทึ สพฺพํ สุจริตํ อุฬารํ วิปุลํ อุปจินิตฺวา อริยมคฺเคน **อาคตสทฺโธ** ภวาหิ. (อิติวุตฺ.๒๔๗)

(เทวดาทั้งหลายกล่าวกับเทพบุตรตนหนึ่งว่า) ท่านจุติจากเทวโลกนี้แล้วเกิดในหมู่มนุษย์ รู้เดียงสาแล้ว ละทุจริตทุกอย่างมีกายทุจริตเป็นต้น สั่งสมสุจริตทั้งมวลมีกาย

สุจริตเป็นต้นให้โอฬารให้ไพบูลย์ แล้วจงเป็นผู้**มีศรัทธาที่มา**ด้วยอริยมรรค.

อาคตสปฺปิ (น)

[อาคต + สปฺปิ]

เนยใสที่มา, เนยใสที่แสดงไว้.

ปาฬิยา **อาคตสปฺปิ**อาทีสุ สปฺปิ ตาว ปุเรภตฺตํ ปฏิคฺคหิตํ ตทหุปุเรภตฺตํ สามิสมฺปิ นิรามิสมฺปิ ปริภุญฺชิตุํ วฏฺฏติ ปจฺฉาภตฺตโต ปฏฺฐาย สตฺตาหํ นิรามิสํ ปริภุญฺชิตพฺพํ. (วิ.อฏฺ.๒/๒๘๙)

ในเนยใสเป็นต้น**ที่มา**ในพระบาลี เนยใสที่ภิกษุรับประเคนตอนเช้า (ก่อนเที่ยง) ควรฉันเจืออามิสก็ได้ ปราศจากอามิสก็ได้ ในเวลาเช้าวันนั้น ตั้งแต่หลังเที่ยงไป พึงฉันปราศจากอามิสได้ตลอด ๗ วัน.

อาคตสาสน (น)

[อาคต + สาสน]

คำที่มา, ข่าวที่มาแล้ว.

อิธาปิ จ อภิณฺหํ อสนฺนิปติตา ทิสาสุ **อาคตสาสนํ** น สุณนฺติ. (ที.อฏฺ.๒/๑๑๔)

ภิกษุผู้ไม่ได้ประชุมเนื่องนิตย์แม้ในที่นี้ย่อมไม่ได้**ข่าวที่มา**จากทั่วสาระทิศ.

อาคตสุญฺญตสภาว (ปุ)

[อาคต + สุญฺญต + สภาว]

สภาพที่ว่างเปล่า (จากตัวตน)ที่มาแล้ว, สภาวธรรมไม่มีตัวตนที่ทรงแสดงไว้.

สุญฺญตธมฺมสฺสาติ "ธมฺมา โหนฺตี"ติอาทินา สุญฺญตวาเร **อาคตสุญฺญตสภาวสฺส** วเสน. (ม.ฏี.๑/๓๔๗)

คำว่า **สภาวธรรมที่ว่างเปล่า (จากตัวตน) (สุญฺญตธมฺมสฺส)** ได้แก่ ด้วยอำนาจ**สภาวธรรมที่ว่างเปล่า(จากตัวตน)ที่มา**ในสุญญตวาระเป็นต้นว่า "ธรรมทั้งหลายมีอยู่".

อาคตสุตฺต (น)

[อาคต + สุตฺต]

พระสูตรที่มา, พระสูตรที่ทรงแสดงไว้.

ปุพฺพโกฏฺฐเก เอวํ **อาคตสุตฺตํ** อาทึ กตฺวา ผลินฺทฺริยาเนว กถิตานิ อคฺคผลวเสน เทสนาย อาคตตฺตา. (สํ.ฏี.๒/๕๐๐)

ท่านกล่าวอินทรีย์คือผลเท่านั้นไว้ โดยเริ่มต้น**พระสูตรที่มา**อย่างนี้ในปุพพโกฏฐกะ เพราะพระเทศนามาแล้วด้วยอำนาจอรหัตตผล.

อาคตสุทฺธสตฺต (ปุ)

[อาคต + สุทฺธ + สตฺต]

สัตว์ผู้บริสุทธิ์ผู้ที่มา.

โสปิ โข มาณวโก โสฬสวสฺสุทฺเทสิโกเยว ติณฺณํ เวทานํ ปารคู อโหสิ. พฺรหฺมโลกโต

อาคตสุทฺธสตฺตสฺส อาสเน วา สยเน วา อญฺโญ โกจิ นิสชฺชิตา วา นิปชฺชิตา วา นตฺถิ. (วิ.อฏฺ.๑/๓๐)

มานพแม้นั้นแลมีอายุได้ ๑๖ ปีเท่านั้นก็ได้ถึงฝั่งแห่งไตรเพท คนอื่นใคร ๆ จะนั่งหรือนอนบนอาสนะหรือที่นอนของ**สัตว์ผู้บริสุทธิ์ที่มา**จากพรหมโลกย่อมมีไม่ได้.

อาคตเสนาสนกถา (ถี)

[อาคต + เสนาสน + กถา]

คำที่เกี่ยวกับที่อยู่อาศัยอันมาแล้ว,

เรื่องที่อยู่อาศัยที่มา.

อิทํ ฉพฺพคฺคิยวตฺถุํ อาทึ กตฺวา **อาคตเสนาสนกถา** ตทวสาเน จ สปฺปิอาทิเภสชฺชกถา วิตฺถาเรน กถิตา. (วิ.อฏฺ.๑/๓๓๔)

เรื่องที่อยู่อาศัยที่มาเริ่มต้นแต่เรื่องภิกษุฉัพพัคคีย์นี้และเรื่องยารักษาโรค เช่น เนยใสเป็นต้นในตอนท้ายเรื่องนั้น ได้กล่าวไว้โดยพิสดารแล้ว.

อาคตหีนทุก (ติ)

[อาคต + หีนทุก]

หีนทุกะที่มา, หมวดว่าด้วยธรรมเลว ๒ หมวดที่แสดงไว้.

มชฺฌิมาติ ขนฺธวิภงฺเค **อาคตหีนทุกโต**เยว นีหริตฺวา มชฺฌิมา ธาตุ วุตฺตาติ เวทิตพฺพา. (มูลฏี.๒/๔๖)

บัณฑิตพึงทราบว่า พระอรรถกถาจารย์กล่าวธาตุปานกลางไว้ โดยนำออกจาก**หีนทุกะที่มา**ในขันธ์วิภังค์ของคำว่า **ธาตุปานกลาง (มชฺฌิมา)**.

อาคตาคต (ติ)

[อาคต + อาคต]

มาแล้วและมาแล้ว,

ผ่านมาผ่านไป, ลูกแล้วลูกเล่า.

เตน โข ปน สมเยน เวสาลิกา วชฺชิปุตฺตกา ภิกฺขู ตทหุโปสเถ กํสปาตึ อุทเกน ปูเรตฺวา มชฺเฌ ภิกฺขุสงฺฆสฺส ฐเปตฺวา **อาคตาคเต** เวสาลิเก อุปาสเก เอวํ วทนฺติ "เทถาวุโส สงฺฆสฺส กหาปณมฺปิ อฑฺฒมฺปิ ปาทมฺปิ มาสกรูปมฺปิ ภวิสฺสติ สงฺฆสฺส ปริกฺขาเรน กรณีย"นฺติ. (วิ.๔/๔๙๑)

สมัยนั้น ภิกษุวัชชีบุตรทั้งหลายชาวกรุงเวสาลี ในวันอุโบสถนั้น ใช้ถาดทองสำริดตักน้ำไว้จนเต็มท่ามกลางภิกษุสงฆ์ แล้วแนะนำพวกอุบาสกอุบาสิกาชาวกรุงเวสาลี**ผู้ผ่านมาผ่านไป**ว่า "ท่านทั้งหลาย พวกท่านจงถวายรูปิยะแก่สงฆ์ หนึ่งกหาปณะบ้าง กึ่งกหาปณะบ้าง หนึ่งบาทบ้าง หนึ่งมาสกบ้าง สงฆ์มีธุระที่ต้องทำด้วยบริขาร".

อาคตาคตฏฺฐาน (น)

[อาคตาคต + ฐาน]

สถานที่ที่ถึงแล้วและถึงแล้ว, ทุกที่ที่มาถึง.

มยํ ปน ตํ สพฺพํ **อาคตาคตฏฺฐาเน**เยว กถยิสฺสาม. (วิ.อฏฺ.๑/๓๓๔)

ก็ข้าพเจ้าจะกล่าวเรื่องจีวรที่เกิดขึ้น, เรื่องบิณฑบาต, เรื่องที่อยู่อาศัยและเรื่องยาทั้งปวงนั้นใน**ทุกที่ที่มาถึง**แน่นอน.

อาคตาคตปท (น)

[อาคตาคต + ปท]

รอยเท้าผู้ที่สัญจรไปมา,

รอยเท้าทุกคนที่เดินไปมา.

ยทา ปน เตสํ อภิณฺหสญฺจาเรน **อาคตาคตปทํ** ปากฏํ โหติ ตทา สญฺญาเณน กิจฺจํ น โหติ. (อภิ.อฏฺ.๒/๒๑๗)

ก็แล เมื่อใด **รอยเท้าของเขาผู้ที่เดินไปมา** โดยสัญจรไปมาบ่อยๆ เข้า ปรากฏ เมื่อนั้น ก็ไม่มีความจำเป็นกับเครื่องหมายอีก.

อาคตาคตเวลา (ถี)

[อาคตาคต + เวลา]

เวลาที่มาแล้วและมาแล้ว,

ทุกเวลาที่มาถึง, ทุกครั้งที่มา.

อาจริเยน ปน กมฺมฏฺฐานํ กเถนฺเตน ติวิเธน กเถตพฺพํ. เอโก ภิกฺขุ ปกติยา อุคฺคหิตกมฺมฏฺฐาโน โหติ. ตสฺส เอกํ ทฺเว นิสชฺชวาเร สชฺฌายํ กาเรตฺวา กเถตพฺพํ. เอโก สนฺติเก วสิตฺวา อุคฺคณฺหิตุกาโม โหติ. ตสฺส **อาคตาคตเวลาย** กเถตพฺพํ. เอโก อุคฺคณฺหิตฺวา อญฺญตฺถ คนฺตุกาโม โหติ. ตสฺส นาติปปญฺจํ นาติสงฺเขปํ กตฺวา นิชฺชฏํ นิคฺคณฺฐิกํ กมฺมฏฺฐานํ กเถตพฺพํ. (อภิ.อฏฺ.๒/๒๔๙)

ก็อาจารย์ผู้บอกกรรมฐาน พึงบอกโดยวิธีการ ๓ อย่าง คือ สำหรับภิกษุ ที่เรียนกรรมฐานตามปกติ ในวาระที่เธอมานั่งแล้ว อาจารย์พึงให้เธอทำการสาธยายครั้งหนึ่งหรือ ๒ ครั้ง แล้วจึงบอก สำหรับภิกษุผู้ต้องการจะอยู่ในสำนักเรียนเอากรรมฐาน อาจารย์พึงบอกใน**ทุกครั้งที่เธอมา** สำหรับภิกษุผู้ต้องการจะเรียนแล้วไปในที่อื่นอาจารย์พึงบอกกรรมฐาน อย่าให้ยุ่งยาก อย่าให้สงสัยโดยไม่ทำให้พิสดารเกินไปและไม่ย่อเกินไป.

อาคตาคม (ติ)

[อาคต + อาคม]

ผู้มีอาคมที่มาแล้ว, ผู้มีอาคมบาลีที่ขึ้นใจ, ผู้เชี่ยวชาญปริยัติ.

อญฺโญ ภิกฺขุ อาคจฺฉติ พหุสฺสุโต **อาคตาคโม** ธมฺมธโร วินยธโร มาติกาธโร ปณฺฑิโต พฺยตฺโต เมธาวี ลชฺชี กุกฺกุจฺจโก สิกฺขากาโม. (อํ.๑/๑๑๕)

ภิกษุรูปอื่นเป็นพหูสูต **เชี่ยวชาญปริยัติ** (อาคตาคม) ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมาติกา เป็นบัณฑิตฉลาด มีปัญญา มีความละอายมีความระมัดระวังใฝ่ศึกษาย่อมมา.

อาคตาคมาติ เอโก นิกาโย เอโก อาคโม นาม เทฺว นิกายา เทฺว อาคมา นาม ปญฺจ นิกายา ปญฺจ อาคมา นาม เอเตสุ อาคเมสุ เยสํ เอโกปิ อาคโม อาคโต ปคุโณ ปวตฺติโต เต **อาคตาคมา** นาม. (อํ.อฏฺ.๒/๘๗)

คำว่า **ผู้ชำนาญปริยัติ (อาคตาคมา)** ได้แก่ นิกาย ๑ ชื่อว่า ๑ อาคม, ๒ นิกาย ชื่อว่า ๒ อาคม, ๕ นิกาย ชื่อว่า ๕ อาคม, บรรดาอาคมเหล่านั้น อาคมแม้อาคม ๑ มาแล้วแก่ภิกษุเหล่าใด ชำนาญ ให้เป็นไปดีแล้ว ภิกษุเหล่านั้น ชื่อว่า **ผู้เชี่ยวชาญปริยัติ**.

อาคตาคมตกฺก (ติ)

[อาคต + อาคม + ตกฺก]

ผู้มีปริยัติอันมา, ผู้มีบาลีอันชำนาญแล้ว, ผู้เชี่ยวชาญปริยัติ.

> **อาคตาคมตกฺเกสุ**
> สทฺทสตฺถนยญฺญุสุ
> ยสฺสนฺเตวาสิภิกฺขูสุ
> สาสนํ สุปฺปติฏฺฐิตํ. (อํ.ฏี.๑/๒)

พระธรรมคำสอน ตั้งอยู่อย่างมั่นคงดีในภิกษุผู้เป็นศิษย์ใกล้ชิด **ผู้เชี่ยวชาญปริยัติ**ยิ่ง และชำนาญไวยากรณ์.

อาคตานุกฺกม (ปุ)

[อาคต + อนุกฺกม]

ลำดับที่มา, ลำดับที่ทรงแสดงไว้.

ปาติโมกฺเข **อาคตานุกฺกเมน** สีลสฺส อาทิมชฺฌวิภาโค เวทิตพฺโพ. (สํ.ฏี.๒/๕๒๗)

บัณฑิตควรทราบการจำแนกศีล เบื้องต้นและท่ามกลาง **ตามลำดับที่มา**ในปาติโมกข์.

อาคตานุสาร (ปุ)

[อาคต + อนุสาร]

ลำดับที่มา, อาศัยลำดับที่มา.

ตตฺถ **อาคตานุสาเรน** หิ อิธ ปุพฺพนิมิตฺตภาวํ วทติ. (ที.สี.อภินวฏี.๑/๓๐๖)

จริงอยู่ ท่านกล่าวบุพพนิมิตในอรรถกถานี้ โดยอาศัย**ลำดับที่มา**ในมหาปทานสูตรนั้น.

อาคติ (ถี)

[อา + คมุ + ติ]

(๑) (ก) การมา, ที่มา, ภพอันเป็นที่มา (โดยอำนาจปฏิสนธิ), ภพที่เกิด.

โยหํ กสฺสป อิเมสํ ตปสฺสีนํ เอวํ **อาคติญฺ**จ คติญฺจ จุติญฺจ อุปปตฺติญฺจ ยถาภูตํ ปชานามิ. (ที.๑/๑๕๓-๔)

กัสสป เรารู้**การมา**(เกิด) การไป(ตาย) การจุติและการบังเกิดของคนผู้บำเพ็ญเพียรเหล่านั้นตามความเป็นจริงอย่างนี้.

อาคติญฺจาติ “อสุกฏฺฐานโต นาม อิเม

อาคตา”ติ เอวํ อาคติญฺจ. (ที.อฏฺ.๑/๒๘๙)

คำว่า **การมา (อาคติญฺจ)** ได้แก่ (เรารู้) การมาอย่างนี้ว่า คนเหล่านี้มาแล้ว ชื่อจากที่โน้นด้วย.

อาคตึ วา คตึ วาติ ปฏิสนฺธิวเสน อาคมนฏฺฐานํ วา จุติวเสน คมนฏฺฐานํ วา น ชานามิ. (ม.อฏฺ.๒/๓๑๖)

คำว่า **การมา หรือ การไป (อาคตึ วา คตึ วา)** ได้แก่ ข้าพเจ้าไม่รู้ที่มาโดยอำนาจปฏิสนธิ (เกิด) หรือ ที่ไป โดยอำนาจจุติ (ตาย)”.

(ข) ทางมา.

อาคตึ วา คตึ วาติ อิมินา นาม ฐาเนน อาคจฺฉนฺติ อมุตฺร คจฺฉนฺตีติ อิทํ เนสํ น ชานาม. (ม.อฏฺ.๒/๖๗)

คำว่า **ทางมา หรือ ทางไป (อาคตึ วา คตึ วา)** ได้แก่ พวกเรา (นายพรานกับลูกน้อง) ไม่รู้ทางนี้ของเนื้อเหล่านั้นว่า พวกเนื้อมาโดยทางชื่อนี้ จะไปทางโน้น.

(๒) (ก) การมา.

ตตฺราปาหํ ภิกฺขเว เนว **อาคตึ** วทามิ น คตึ น ฐิตึ น จุตึ น อุปปตฺตึ อปฺปติฏฺฐํ อปฺปวตฺตํ อนารมฺมณเมเวตํ. เอเสวนฺโต ทุกฺขสฺสาติ. (อุทาน.๑๗๗)

ภิกษุทั้งหลาย เราไม่เรียกอายตนะนั้นว่า มี**การมา** มีการไป มีการตั้งอยู่ มีการจุติ มีการอุบัติ อายตนะนั้นไม่มีที่ตั้งอาศัย ไม่เปลี่ยนแปลง ไม่มีอารมณ์ยึดเหนี่ยว นี้แลคือที่สุดแห่งทุกข์.

เอวํ ตสฺมิมฺปิ อายตเน นิพฺพาเน กุโตจิ **อาคตึ** อาคมนํ เนว วทามิ **อาคนฺตพฺพฏฺฐานตาย** อภาวโต. (อุทาน.อฏฺ.๓๕๕)

เราไม่กล่าว **การมา** คือ การเกิดมาจากที่ไหน ๆ ในนิพพานแม้นั้นอันเป็นธัมมายตนะธรรมธาตุอย่างนี้ เพราะไม่มีที่ที่ควรมาถึง.

(ข) การมาถึงโดยปฏิสนธิ, การเกิด, การปฏิสนธิ, การมาถึงปัจจุบันภพนี้.

สตฺตานํ อาคตึ คตินฺติ เอตฺถ จกฺกวาฬสหสฺเส ปฏิสนฺธิวเสน สตฺตานํ อาคตึ จุติวเสน คตึ จ ชานาสิ. (ม.อฏฺ.๒/๓๐๕)

คำนี้ว่า **รู้จักการมาและการไปของสัตว์ทั้งหลาย (สตฺตานํ อาคตึ คตึ)** ความว่า ท่านรู้จักการมาด้วยอำนาจปฏิสนธิ และการไปด้วยอำนาจจุติ ๑,๐๐๐ จักรวาฬของสัตว์ทั้งหลาย.

(๓) เวลามา.

นาหํ ปชานามิ อสยฺหสาหิโน
องฺคีรสสฺส คตึ **อาคตึ** วา
สุตญฺจ เม เวสฺสวณสฺส สนฺติเก
สกฺกสฺส สหพฺยตํ คโต อสยฺโห”ติ.
อลเมว กาตุํ กลฺยาณํ
ทานํ ทาตุํ ยถารหํ
ปาณึ กามททํ ทิสฺวา
โก ปุญฺญํ น กริสฺสติ. (เปต.๑๕๖)

(รุกขเทวดาตอบว่า)

ข้าพเจ้าไม่รู้เวลาไปหรือ**เวลามา**ของอสัยหเศรษฐีผู้มีรัศมีซ่านออกจากตน แต่เราได้ฟังมาในสำนักของท้าวเวสสวัณว่า อสัยหเศรษฐีได้เป็นสหายของท้าวสักกะ.

(อังกุรพาณิชกล่าวว่า)

บุคคลควรทำความดีแท้ ควรให้ทานตามสมควรใครเล่าได้เห็นฝ่ามือซึ่งให้สิ่งที่น่าปรารถนาแล้วจักไม่ทำบุญ.

(๔) อารมณ์ที่มาปรากฏ (กรรม, กรรมนิมิต และคตินิมิต)

ดู อาคติคติ.

อาคติคติ (ถี)

[อาคติ + คติ]

(๑) การมาและการไป.

น หิ ตตฺถ สตฺตานํ จเปตฺวา ญาเณน อารมฺมณกรณํ **อาคติคติโย** สมฺภวนฺติ นาปิ ฐิติจุตูปปตฺติโย วทามิ. (อุทาน.อฏฺ.๓๕๕)

จริงอยู่ **การมาและการไป**ของสัตว์ทั้งหลาย เว้นการกระทำให้เป็นอารมณ์ด้วยญาณ ไม่มีในนิพพานนั้น อนึ่ง เราไม่กล่าวถึงฐิติ จุติ และอุปปัติ.

(๒) การมาถึงภพปัจจุบันโดยอำนาจปฏิสนธิและการไปสู่ภพหน้าจากภพนี้โดยอำนาจจุติ, ปฏิสนธิและจุติ, การมาและการไป, การเกิดและการตาย.

นิสฺสิตสฺส จลิตํ อนิสฺสิตสฺส จลิตํ นตฺถิ. จลิเต อสติ ปสฺสทฺธิ ปสฺสทฺธิยา สติ นติ น โหติ. นติยา อสติ อาคติคติ น โหติ. **อาคติคติยา** อสติ จุตูปปาโต น โหติ. จุตูปปาเต อสติ เนวิธ น หุรํ น อุภยมนฺตเรน. เอเสวนฺโต ทุกฺขสฺส. (ม.๓/๓๑๐)

บุคคลผู้มีตัณหา มานะและทิฏฐิอาศัยอยู่ย่อมมีความหวั่นไหว บุคคลผู้ไม่มีตัณหามานะ และทิฏฐิอาศัยอยู่ย่อมไม่มีความหวั่นไหว เมื่อไม่มีความหวั่นไหว ก็มีความสงบ เมื่อมีความสงบก็ไม่มีความน้อมไป เมื่อไม่มีความน้อมไป **การมาและการไป** (ปฏิสนธิ และจุติ) ก็ไม่มี เมื่อไม่มีการมาและการไป ความตายและความเกิดก็ไม่มี เมื่อไม่มีความตายและความเกิดในโลกนี้ โลกหน้าก็ไม่มี ระหว่างโลกทั้งสองก็ไม่มี นี้แลเป็นที่สุดแห่งทุกข์.

อาคติคติ น โหตีติ ปฏิสนฺธิวเสน อาคติ นาม น โหติ จุติวเสน คมนํ นาม น โหติ (ม.อฏฺ.๔/๒๓๒)

คำว่า **ไม่มีการมาและการไป (อาคติคติ น โหติ)** ได้แก่ ชื่อว่าไม่มีการมาด้วยอำนาจปฏิสนธิ และ ชื่อว่าไม่มีการไปด้วยอำนาจจุติ.

อาคตีติ อิธาคติ. **คตี**ติ เปจฺจภโว. (เนตฺติ. ๕๗)

คำว่า **การมา (อาคติ)** ได้แก่ การมาจาภพอื่นสู่ภพนี้ (การเกิด) คำว่า **การไป (คติ)** ได้แก่ ภพใหม่.

(๓) การเกิดในอารมณ์ที่มา, ความเป็นไปแห่งปฏิสนธิวิญญาณในอารมณ์ คือ กรรม กรรมนิมิต และคตินิมิตอันมาปรากฏเฉพาะหน้า, การเกิดขึ้นแห่งปฏิสนธิวิญญาณในอารมณ์ที่มาปรากฏ, ปฏิสนธิวิญญาณเกิดขึ้นในอารมณ์ที่มาปรากฏ.

ตสฺมึ ปติฏฺฐิเต วิญฺญาเณ วิรูฬฺเห นติ โหติ. นติยา สติ **อาคติคติ** โหติ. **อาคติคติยา** สติ จุตูปปาโต โหติ. (สํ.๑/๒๙๖)

เมื่อวิญญาณนั้นตั้งมั่นแล้ว เจริญขึ้นแล้ว นติ (ตัณหาในภพ ๓) จึงมี เมื่อนติมี **การเกิดขึ้นในอารมณ์ที่มาปรากฏ** จึงมีเมื่อมี**การเกิดขึ้นในอารมณ์ที่มาปรากฏ** จุติและอุบัติจึงมี.

อาคติคติ โหตีติ อาคติมฺหิ คติ โหติ อาคเต ปจฺจุปฏฺฐิเต กมฺเม วา กมฺมนิมิตฺเต วา คตินิมิตฺเต วา ปฏิสนฺธิวเสน วิญฺญาณสฺส คติ โหติ. (สํ.อฏฺ.๒/๖๗)

คำว่า **การเกิดขึ้นในอารมณ์ที่มาปรากฏจึงมี (อาคติคติ โหติ)** ความว่า มีการเกิดขึ้นในอารมณ์ที่มาปรากฏ คือ มีความเป็นไปแห่งปฏิสนธิวิญญาณ ในอารมณ์ คือ กรรม กรรมนิมิต หรือคตินินิต ที่มา คือ ปรากฏขึ้นเฉพาะหน้าแล้วด้วยอำนาจปฏิสนธิ.

อาคติมฺหิ คตีติ ปจฺจุปฏฺฐานวเสน อภิมุขํ คติ ปวตฺติ เอตสฺมาติ อาคติ กมฺมาทินิมิตฺตํ. ตสฺมึ ปฏิสนฺธิวิญฺญาณสฺส คติ ปวตฺติ นิพฺพตฺติ โหติ. เตนาห “อาคเต”ติอาทิ. (สํ.ฏี.๒/๘๔)

คำว่า **การเกิดขึ้นในอารมณ์ที่มาปรากฏ (อาคติมฺหิ คติ)** ความว่า ปฏิสนธิวิญญาณเป็นไปเฉพาะหน้า จากเหตุนี้ ด้วยอำนาจมาปรากฏ เพราะเหตุนั้น เหตุนั้น จึงชื่อว่า อาคติ (ที่เกิด/แดนเกิดแห่งปฏิสนธิ-วิญญาณ) ได้แก่ เหตุมีกรรมเป็นต้น ความไป คือ ความเป็นไป ได้แก่ ความเกิดขึ้นแห่งปฏิสนธิวิญญาณ ย่อมมีในเหตุมีกรรมเป็นต้นนั้น เพราะเหตุนั้น พระอรรถ-กถาจารย์ จึงกล่าวว่า ในอารมณ์ที่มาปรากฏเป็นต้น.

อาคติคติฏฺฐาน (น)

[อาคติคติ + ฐาน]

ที่มาแล้วและที่จักไป.

กุโต อาคโต โส กุหึ คามี ภวิสฺสตีติ อตฺต-ภาวสฺส **อาคติคติฏฺฐานํ** กงฺขติ. (ม.อฏฺ.๑/๗๓)

คำว่า **สัตว์นี้ มาจากไหน และจักไปไหนหนอ? (กุโต อาคโต โส กุหึ คามี ภวิสฺสติ)** ความว่า ย่อมสงสัย**ที่มาแล้วและที่จักไป**ของอัตตภาพ.

อาคตุปฏฺฐาก (น)

[อาคต + อุปฏฺฐาก]

อุปัฏฐากที่มา, ผู้ปรนนิบัติที่มา, ผู้ดูแลที่ทรงแสดงไว้, อุปัฏฐากที่ทรงแสดงไว้.

นาคสมาโล อุปวาโน สุนกฺขตฺโต จุนฺโท สมณุทฺเทโส สาคโต โพธิ เมฆิโยติ อิเม ปน ปาฬิยํ **อาคตุปฏฺฐากา**. (สํ.อฏฺ.๑/๒๓๗)

ก็พระเถระเหล่านี้ คือ พระนาคสมาล, พระอุปวาน, สุนักขัตตะ จุนทสามเณร, พระสาคตะ และพระโพธิเมฆิยะ **เป็นผู้อุปัฏฐาก (พระพุทธเจ้า)ที่มา**ในบาลี(พระผู้อุปัฏฐากพระพุทธเจ้าที่ไม่ประจำในตอนตรัสรู้ใหม่ๆ).

อาคท (ปุ)

[อา + คท + อ]

(ก) การกล่าว.

(ข) คำที่กล่าว, ถ้อยคำ.

อปิจ อาคทนํ **อาคโท** วจนนฺติ อตฺโถ. (ที.อฏฺ.๑/๖๖)

อีกนัยหนึ่ง การพูดจา ชื่อว่า **การกล่าว** อธิบายว่า ถ้อยคำ.

อาคทนนฺติ สพฺพหิตนิปฺผาทนโต ภุสํ กถนํ วจนํ ตพฺภาวมตฺโต วา อาสทฺโท. (ที.สี.อภินวฏี.๑/๓๑๕)

คำว่า **การกล่าว (อาคทนํ)** ได้แก่ คำที่กล่าวอย่างรุนแรง เพราะยังประโยชน์เกื้อกูลทั้งปวงให้สำเร็จ อีกนัยหนึ่ง อาอักษร กล่าวเพียงอรรถเดิมนั้น.

อาคทน (น)

[อา + คท + ยุ]

การกล่าว, ถ้อยคำ.

ดู อาคท.

อาคนฺต (ปุ)

[อา + คมุ + ต]

ผู้มา, ผู้มาเยือน, ผู้เดินผ่านมา.

อวฺหยนฺเตว คจฺฉนฺตํ
สาขาปตฺตสมีริตา
รมยนฺเตว **อาคนฺตํ**
โมทยนฺติ นิวาสินํ
ยตฺถ เวสฺสนฺตโร ราชา
สห ปุตฺเตหิ สมฺมติ. (ชา.๒/๓๓๙)

ทั้งหมู่ไม้ที่ต้องลมพัดสะบัดกิ่งใบไหวพลิ้วเสียดสีกันไปมา เหมือนจะเรียกคนผู้เดินไปให้หวนกลับมาและเหมือนจะเชิญชวนเหล่าชน**ผู้เดินผ่านมา** ให้ชื่นชมรื่นรมย์พักผ่อน ณ สถานที่ที่พระเวสสันดร พร้อมด้วยพระโอรสทั้งหลายประทับอยู่.

อาคนฺตนฺติ อาคจฺฉนฺตํ ชนํ. (ชา.อฏฺ.๗/๓๐๓)

คำว่า **ผู้เดินผ่านมา (อาคนฺตํ)** ได้แก่ คน

ที่เดินผ่านมาอยู่.

อาคนฺตพฺพ (ติ)

[อา + คมุ + ตพฺพ]

ควรมา, ควรเดินมา,

ควรมาเยือน, ควรกลับมา.

น ตฺเวว นคฺเคน **อาคนฺตพฺพํ**. โย อาคจฺเฉยฺย อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส. (วิ.๑/๓๑๔)

อนึ่ง ภิกษุไม่**ควร**เปลือยกาย**เดินมา** ภิกษุใดเปลือยกายเดินมา ต้องอาบัติทุกฏ.

อาคนฺตพฺพฏฺฐาน (น)

[อาคนฺตพฺพ + ฐาน]

สถานที่ควรมา, ที่เขาพึงมา.

"สาธุ มหาราชา **อาคนฺตพฺพฏฺฐาน**ญฺเญว อาคตาตฺถ เตน หิ นฺหตฺวา วิสฺสมิตฺวา อสฺสมปทํ ปวิสิตฺวา อิสิคณํ วนฺทิตฺวา สรภงฺคสตฺถารเมว ปญฺหํ ปุจฺฉถา"ติ. (ชา.อฏฺ.๕/๑๔๔)

(ดาบสทูลพระราชาเหล่านั้นว่า) ขอถวายพระพร พระมหาราชเจ้า ดีแล้ว พระองค์ท่านทั้งหลายเป็นผู้เสด็จมา**สู่สถานที่ควรมา**โดยแท้ ถ้าเช่นนั้น ขอเชิญสรงสนาน พักผ่อนแล้วเสด็จไปยังอาศรมบท ทรงไหว้หมู่ฤาษีแล้วตรัสถามปัญหากะท่านสรภังคศาสดา.

อาคนฺตุ (ติ)

[อา + คมุ + ตุ]

(ก) ผู้มา, ผู้มาเยือน, ผู้มาถึง, ผู้มาถึงด้วยอำนาจปฏิสนธิ.

"เย เต มหาราช เทวา สพฺยาพชฺฌา เต เทวา **อาคนฺตาโร** อิตฺถตฺตํ เย เต เทวา อพฺยาพชฺฌา เต เทวา อนาคนฺตาโร อิตฺถตฺตํ. (ม.๒/๓๓๑)

[พระเจ้าปเสนทิโกศล กราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าเทวดามีจริง เทวดาเหล่านั้นมาสู่โลกนี้หรือไม่มาสู่โลกนี้ พระพุทธเจ้าข้า"]

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "มหาบพิตร เทวดาเหล่าใดมีความเบียดเบียน เทวดาเหล่านั้น**มา**สู่โลกนี้ เทวดาเหล่าใดไม่มีความเบียดเบียน เทวดาเหล่านั้นไม่มาสู่โลกนี้ ขอถวายพระพร".

อาคนฺตาโรติ อุปปตฺติวเสน อาคนฺตาโร. (ม.อฏฺ.๓/๒๔๗)

คำว่า **เทวดาผู้มา(อาคนฺตาโร)** ได้แก่ เทวดาทั้งหลายผู้มาด้วยอำนาจปฏิสนธิ.

(ข) คนมาใหม่, คนใหม่, คนแปลกหน้า.

เอวํ โย สํ นิรํกตฺวา
อาคนฺตุํ กุรุเต ปิยํ
โส เอโก พหุ โสจติ
ธูมการีว พฺราหฺมโณติ. (ชา.๑/๑๗๑)

(พระโพธิสัตว์ทูลพระราชาว่า)

ด้วยประการเช่นนี้ ผู้ใดไม่สนใจคนเก่าของตน รักแต่**คนมาใหม่** ผู้นั้นก็จะโดดเดี่ยว เศร้าโศกมากเหมือนดังพราหมณ์ผู้ก่อไฟรมควัน.

(ค) ข้างนอก.

(ฆ) ชั่วคราว, ชั่วขณะ,

เพียงชั่วครู่, มาเยือน.

ลทฺธา สุขํ มชฺชติ อปฺปปญฺโญ
ทุกฺเขน ผุฏฺโฐปิ ปโมหเมติ
อาคนฺตุนา ทุกฺขสุเขน ผุฏฺโฐ
ปเวธติ วาริจโรว ฆมฺเม
เอตมฺปิ ทิสฺวาน อหํ วทามิ
ปญฺโญว เสยฺโย น ยสสฺสิ พาโล.
(ชา.๑/๓๒๐)

(มโหสธบัณฑิตคัดค้านเสนกบัณฑิตผู้เห็นว่าคนมีปัญญาเป็นคนเลว คนมีสิริเท่านั้นประเสริฐว่า)

"คนมีปัญญาน้อยได้รับความสุขย่อมมัวเมา แม้ถูกความทุกข์กระทบย่อมหลงถูกความสุขและความทุกข์ที่**มาเยือน**กระทบเข้าย่อมหวั่นไหวเหมือนปลาในฤดูร้อน ข้าพระองค์เห็นเหตุแม้นี้จึงกราบทูลว่า คนมีปัญญาเท่านั้นประเสริฐ คนโง่ถึงมียศก็หาประเสริฐไม่.

อาคนฺตุนาติ น อชฺฌตฺติเกน. สตฺตานญฺหิ สุขมฺปิ ทุกฺขมฺปิ อาคนฺตุกเมว น นิจฺจปวตฺตํ. (ชา.อฏฺ.๖/๑๙๘)

คำว่า **ที่มาเยือน (อาคนฺตุนา)** ได้แก่ความสุขและความทุกข์ ไม่ได้อยู่ภายตนจริงอยู่ แม้สุข แม้ทุกข์ของสัตว์ทั้งหลายเป็นสิ่งที่มาชั่วครั้งชั่วคราวเท่านั้น คือ ไม่ได้เกิดขึ้นประจำเสมอไป.

อาคนฺตุํ (กฺริ/วิ)

[อา + คมุ + ตุํ]

เพื่อมา, เพื่อกลับมา.

อภพฺโพ โข สุนกฺขตฺต อเจโล ปาถิกปุตฺโต ตํ วาจํ อปฺปหาย ตํ จิตฺตํ อปฺปหาย ตํ ทิฏฺฐึ อปฺปฏินิสฺสชฺชิตฺวา มม สมฺมุขีภาวํ **อาคนฺตุํ**. (ที.๓/๑๐)

[พระพุทธเจ้าตรัสว่า] เราได้กล่าวกับสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร ดังนี้ว่า สุนักขัตตะ ถ้านักบวชเปลือยปาฏิกบุตร ยังไม่ละวาจา ไม่ละความคิด ไม่สลัดความเห็นนั้น ก็ไม่อาจ**เพื่อมา**เผชิญหน้ากับเราได้.

อาคนฺตุก (ติ)

[อา + คมุ + ตุก]

อาคจฺฉตีติ อาคนฺตุโก. (กจฺ.๕๖๙)

(ก) ผู้มา-มาเยือน-ผ่านมา-แวะมา, แขก, อาคันตุกะ, ภิกษุผู้มาจากวัดอื่น.

(ข) ภิกษุผู้มายังวัดตน.

อาคนฺตุเกน ภนฺเต เมเฆน ปฏิปีฬิโต โส อคฺคิกฺขนฺโธ อสมเย นิพฺพุโต. (วิ.๑/๘๒)

พระคุณเจ้าผู้เจริญ กองไฟนั้นถูกฝน**ที่แวะมา**เบียนเบียดดับก่อนเวลาอันควร.

เตน โข ปน สมเยน **อาคนฺตุกา** ภิกฺขู สงฺฆสฺส อมฺพํ ภาชาเปตฺวา ปริภุญฺชึสุ. (วิ.๑/๘๒)

สมัยนั้น พวกภิกษุ**ผู้มาเยือน**ให้แบ่งผลมะม่วงของสงฆ์แล้วขบฉัน.

อาคนฺตุเกนาติ กญฺจิ วิหารํ คเตน ตตฺถ ภิกฺขูนํ อาโรเจตพฺพํ. (วิ.อฏฺ.๑๐-๑)

คำว่า **ภิกษุผู้มาเยือน (อาคนฺตุเกน)** ได้แก่ ภิกษุผู้ไปวัดใด พึงบอกแก่ภิกษุทั้งหลายในวัดนั้น.

อาคนฺตุกสฺสาติ อตฺตโน วสนวิหารํ อาคตสฺสาปิ เอกสฺส วา พหูนํ วา วุตฺตนเยเนว อาโรเจตพฺพํ. (วิ.อฏฺ.๓/๑๐๑)

คำว่า **ภิกษุผู้มาเยือน (อาคนฺตุกสฺส)** ได้แก่ ปริวาสิกภิกษุต้องบอกแม้แก่ภิกษุรูป ๑ หรือมากรูป แม้ที่มายังวัดที่อยู่ของตนตามนัยที่ได้กล่าวไว้แล้วนั่นเอง.

(ค) เกิดขึ้นภายหลัง.

ปภสฺสรมิทํ ภิกฺขเว จิตฺตํ. ตญฺจ โข **อาคนฺตุเกหิ** อุปกฺกิเลเสหิ อุปกฺกิลิฏฺจ"นฺติ. (อํ.๑/๙)

จิตนี้ผุดผ่องแต่ภวังคจิต(จิตที่รักษาภพ) นั้นแลเศร้าหมองเพราะอุปกิเลส**ที่เกิดขึ้นภายหลั**(ในขณะของชวนจิต).

อาคนฺตุเกหีติ อสหชาเตหิ ปจฺฉา ชวนกฺขเณ อุปฺปชฺชนเกหิ. (อํ.อฏฺ.๑/๔๕/๑๐๐)

คำว่า **เกิดขึ้นภายหลัง (อาคนฺตุเกหิ)** ได้แก่ อุปกิเลสที่ไม่ได้เกิดพร้อมกับภวังคจิตนั้น คือ เกิดขึ้นภายหลัง คือ ในขณะชวนจิต.

[**อุปกิเลส** หมายถึง ธรรมที่เผาใจ, สิ่งทำให้ใจขุ่นมัวและสกปรก, ไฟที่เผาใจ, ความชั่วที่ทำให้ใจเสียไป, สิ่งที่ทำให้ความดีหมดไป, ธรรมที่ทำให้เร้าร้อน]

[**ปภสฺสรนฺ**ติ ปณฺฑรํ ปริสุทฺธํ. **จิตฺตนฺ**ติ ภวงฺคจิตฺตํ. กึ ปนจิตฺตสฺสวณฺโณนาม อตฺถีติ? นตฺถิ. นีลาทีนญฺหิ อญฺญตรวณฺณํ โหตุ สุวณฺณวณฺณํ วา ยงฺกิญฺจิ ปริสุทฺธตาย "ปภสฺสรนฺ"ติ วุจฺจติ. อิทมฺปิ นิรุปกฺกิเลสตาย ปริสุทฺธนฺติ ปภสฺสรํ. **ตญฺจ โข**ติ ตํ ภวงฺคจิตฺตํ. **อาคนฺตุเกหี**ติ อสหชาเตหิ ปจฺฉา ชวนกฺขเณ อุปฺปชฺชนเกหิ. **อุปกฺกิเลเสหี**ติ ราคาทีหิ อุปกฺกิลิฏฺจตฺตา อุปกฺกิลิฏฺจํ นามาติ วุจฺจติ. กถํ? ยถา หิ สีลวนฺตา อาจารสมฺปนฺนา มาตาปิตโร วา อาจริยุปชฺฌายา วา ทุสฺสีลานํ ทุราจารานํ อวตฺตสมฺปนฺนานํ ปุตฺตานญฺเจว อนฺเตวาสิกสทฺธิวิหาริกานญฺจ วเสน "อตฺตโน ปุตฺเต วา อนฺเตวาสิกสทฺธิวิหาริเก วา น ตชฺเชนฺติ น สิกฺขาเปนฺติ น โอวทนฺติ นานุสาสนฺตี"ติ อวณฺณํ อกิตฺตึ ลภนฺติ เอวํ สมฺปทมิทํ เวทิตพฺพํ. อาจารสมฺปนฺนา มาตาปิตโร วิย จ อาจริยุปชฺฌายา วิย จ

ภวงฺคจิตฺตํ ทฏฺฐพฺพํ ปุตฺตาทีนํ วเสน เตสํ อกิตฺติลาโภ วิย ชวนกฺขเณ รชฺชนทุสฺสน-มุยฺหนสภาวานํ โลภโทสโมหสหคตานํ จิตฺตานํ วเสน อุปฺปนฺเนหิ อาคนฺตุเกหิ อุปกฺกิเลเสหิ ปกติปริสุทฺธมฺปิ ภวงฺคจิตฺตํ อุปกฺกิลิฏฺจํ นาม โหตีติ. (อํ.อฏฺ.๑/๔๙/๑๐๐)

คำว่า **ผุดผ่อง(ปภสฺสรํ)** ได้แก่ ขาวบริสุทธิ์ คำว่า **จิต(จิตฺตํ)** ได้แก่ ภวังคจิต

ถามว่า ก็ชื่อว่าสีของจิตมีอยู่หรือ

ตอบว่า ไม่มี

จริงอยู่ จิตจะมีสีอย่างใดอย่างหนึ่ง บรรดาสีเขียวเป็นต้น หรือดวงใดดวงหนึ่งเป็นสีทองก็ตาม ท่านก็เรียกว่า “ผุดผ่อง” เพราะเป็นจิตบริสุทธิ์ แม้จิตนี้ชื่อว่าบริสุทธิ์เพราะปราศจากอุปกิเลส เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าผุดผ่อง คำว่า **นั้นแล(ตญฺจ โข)** ได้แก่ ภวังคจิตนั้น คำว่า **ที่เกิดขึ้นภายหลัง(อาคนฺตุเกหิ)** ได้แก่ ที่ไม่เกิดพร้อมกัน คือเกิดในภายหลัง ได้แก่ เกิดขึ้นในขณะแห่งชวนจิต คำว่า **อุปกิเลส(อุปกฺกิเลเสหิ)** ได้แก่ ภวังคจิตนั้นท่านกล่าวว่า ชื่อว่าเศร้าหมองแล้วเพราะเศร้าหมองด้วยกิเลสทั้งหลายมีราคะเป็นต้น

ถามว่า เศร้าหมองอย่างไร

ตอบว่า เหมือนอย่างว่า มารดาบิดา หรืออาจารย์และอุปัชฌาย์ มีศีลสมบูรณ์ด้วยความประพฤติย่อมได้รับการติเตียน เสียชื่อเสียงว่า “ไม่คุกคาม ไม่ให้ศึกษา ไม่สั่งสอน ไม่พร่ำสอน บุตรหรืออันเตวาสิกหรือสัทธิวิหาริกของตน” ด้วยอำนาจแห่งบุตรอันเตวาสิกและสัทธิวิหาริกผู้ทุศีลประพฤติไม่ดี ไม่สมบูรณ์ด้วยข้อวัตร ฉันใด บัณฑิตพึงทราบข้ออุปไมยที่ถึงพร้อมนี้ฉันนั้น บัณฑิตพึงเห็นภวังคจิตเหมือนมารดาบิดา หรืออาจารย์และอุปัชฌาย์ผู้สมบูรณ์ด้วยความประพฤติ ภวังคจิตแม้จะบริสุทธิ์ตามปกติ ก็ชื่อว่าเป็นอันเศร้าหมอง เพราะอุปกิเลสทั้งหลายที่เกิดขึ้นภายหลัง ซึ่งเกิดขึ้นด้วยอำนาจจิตที่สหรคตด้วยโลภะ โทสะ และโมหะ ที่มีความกำหนัดขัดเคืองและความหลงเป็นสภาวะ ในขณะแห่งชวนจิต เหมือนมารดาบิดาเป็นต้นเหล่านั้น ได้ความเสียชื่อเสียง เพราะอำนาจบุตรเป็นต้น ฉะนี้แล

ภวังคจิตนั่นแล ชื่อว่าจิต คำว่า **หลุดพ้นแล้ว(วิปฺปมุตฺตํ)** ได้แก่ ภวังคจิตนั้นไม่กำหนัด ไม่ขัดเคือง ไม่หลงในขณะแห่งชวนจิต เกิดขึ้นด้วยอำนาจกุศลจิตที่เป็นญาณสัมปยุตเป็นติเหตุกะเป็นต้น ก็ชื่อว่าเป็นอันหลุดพ้นแล้วจากอุปกิเลสทั้งหลายที่เกิดขึ้นภายหลัง แม้ในที่นี้ ภวังคจิตนี้ท่านเรียกว่าหลุดพ้นแล้วจากอุปกิเลสทั้งหลายที่เกิดขึ้นภายหลัง ด้วยอำนาจกุศลจิตที่เกิดขึ้นในขณะแห่งชวนจิต เหมือนมารดาเป็นต้น เป็นผู้ได้รับการสรรเสริญและได้ชื่อเสียงว่า “ท่านเหล่านี้ดีแท้ ให้บุตรเป็นต้นของตนศึกษา สั่งสอน พร่ำ

สอนอยู่” เพราะอำนาจบุตรเป็นต้นเป็นผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยความประพฤติ ฉะนี้แล

(อํ.อ.(ไทย) ๑/๕๙-๕๐/๕๔-๕๕)]

[อุปกิเลส หมายถึง กิเลสที่จรมาด้วยอำนาจโลภะ โทสะ และโมหะ แล้วทำจิตเดิม(ภวังคจิต)ที่แม้ปกติก็บริสุทธิ์อยู่แล้วให้ต้องเศร้าหมอง มี ๑๖ ประการ คือ

๑.อภิชฌาวิสมโลภะ(ความโลภอันไม่สม่ำเสมอคือความเพ่งเล็งอยากได้สิ่งของของผู้อื่น)

๒.พยาบาท(ความคิดปองร้ายผู้อื่น)

๓.โกธะ(ความโกรธ)

๔.อุปนาหะ(ความผูกโกรธ)

๕.มักขะ(ความลบหลู่คุณท่าน)

๖.ปฬาสะ(ความตีเสมอ)

๗.อิสสา(ความริษยา)

๘.มัจฉริยะ(ความตระหนี่

๙.มายา(มารยา)

๑๐.สาเถยยะ(ความโอ้อวด)

๑๑.ถัมภะ(ความหัวดื้อ)

๑๒.สารัมภะ(ความแข่งดี)

๑๓.มานะ(ความถือตัว)

๑๔.อติมานะ(ความดูหมิ่นเขา)

๑๕.มทะ(ความมัวเมา)

๑๖.ปมาทะ(ความประมาท) (ม.มู.อ. ๑/๗๑/๑๘๑, อง.เอกก.อ. ๑/๔๙/๕๓)]

(ฆ) ภิกษุผู้มาใหม่ และภิกษุผู้อยู่จำพรรษาที่คอกวัว, เกวียน และเรือ, อาคันตุกะ.

อาคนฺตุกา นาม นวมิโต ปฏฺฐายาคตา วา วชสตฺถนาวาสุ วุตฺถวสฺสา วา โหนฺติ. (วชิร.๔๗๕)

ภิกษุผู้มาตั้งแต่วันขึ้น ๙ ค่ำ หรือ ภิกษุผู้จำพรรษาที่คอกวัว เกวียน และเรือแล้ว **ชื่อว่า อาคันตุกะ** (ภิกษุผู้มาใหม่ และภิกษุผู้อยู่จำพรรษาที่คอกวัว เกวียน และเรือแล้ว).

อาคนฺตุกอุปกฺกิเลส (ปุ)

[อาคนฺตุก + อุปกฺกิเลส]

ความเศร้าหมองที่มา-เข้ามา, สิ่งสกปรกที่เข้ามา, จุดด่างดำที่เข้ามา.

รชนฺติ **อาคนฺตุก**อุปกฺกิเลสํ. (อํ.อฏฺ.๓/๓๑๖)

คำว่า **ฝุ่นละออง (รชนํ)** ได้แก่ สิ่งสกปรก**ที่เข้ามา**(ติดที่ใบหน้า).

อาคนฺตุกกถา (ถี)

[อาคนฺตุก + กถา]

เรื่องที่มา, เรื่องใหม่.

พหิทฺธา กถํ อปนาเมสฺสตีติ พหิทฺธา อญฺญํ **อาคนฺตุกกถํ** อาหรนฺโต ปุริมกถํ อปนาเมสฺสติ. (อํ.อฏฺ.๒/๑๗๙)

คำว่า **พูดกลบเกลื่อนหรือพูดนอกเรื่อง**

(พหิทฺธา กถํ อปนาเมสฺสติ) ความว่า นำ**เรื่อง**อื่น**ที่มา**จากภายนอกมาแล้วละเรื่องเดิมเสีย.

อาคนฺตุกกายาลสิย (น)

[อาคนฺตุก + กาย + อาลสิย]

ความเกียจคร้านอันมาในนามกาย, ความเกียจคร้านอันเกิดในนานกาย (หมู่นาม ๔ อย่างมีเวทนาเป็นต้น), ความเกียจคร้านทางนามกาย-ทางใจ.

ตนฺทีติ อติจฺฉาตาติสีตาทิกาเลสุ อุปฺปนฺนํ **อาคนฺตุกกายาลสิยํ**. (สํ.อฏฺ.๓/๑๗๗)

คำว่า **ความเกียจคร้าน (ตนฺที)** ได้แก่ **ความเกียจคร้านทางนามกาย** เกิดขึ้นในเวลาหิวกระหายจัดและหนาวจัดเป็นต้น.

กายาลสิยนฺติ นามกาเย อลสภาโว. (สํ.ฏี.๒/๔๑๖)

คำว่า **ความเกียจคร้านทางนามกาย (กายาลสิยํ)** ได้แก่ ความเกียจคร้าน(ที่เกิดขึ้น)ในหมู่นาม ๔ (คือ เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ).

อาคนฺตุกกิลมถ (ปุ)

[อาคนฺตุก + กิลมถ]

ความเมื่อยล้าแห่งภิกษุผู้มาเยือน,

ความลำบากแห่งผู้มาเยือน.

โย โข อิเมสํ อาคนฺตุกานํ ภิกฺขูนํ **อาคนฺตุกกิลมโถ** โส ปฏิปฺปสฺสทฺโธ. (วิ.๓/๔๓๐)

ความลำบากแห่งผู้มาเยือนของภิกษุอาคันตุกะเหล่านี้สงบระงับหมดไปแล้ว.

อาคนฺตุกฆร (น)

[อาคนฺตุก + ฆร]

บ้านพักผู้มาเยือน, บ้านพักแขก,

เรือนรับรอง.

ดู อาคนฺตุกาคาร.

อาคนฺตุกทณฺฑก (ปุ)

[อาคนฺตุก + ทณฺฑ + ก]

ก้านใหม่ที่เสียบไว้แทนก้านเดิมที่เด็ดไป, ก้านช่อดอกใหม่.

มนฺทารวปุปฺผํ คเหตฺวาติ มหาปาติปฺปมาณํ ปุปฺผํ **อาคนฺตุกทณฺฑเก** ฐเปตฺวา ฉตฺตํ วิย คเหตฺวา. (ที.อฏฺ.๒/๑๙๐)

คำว่า **อาชีวกคนหนึ่งถือดอกมณฑารพ** (จากกรุงกุสินารา เดินสวนทางจะไปกรุงปาวา) **(มนฺทารวปุปฺผํ คเหตฺวา)** ได้แก่ อาชีวก ถือดอกไม้ดอกใหญ่ประมาณเท่าถาดใหญ่ ที่เสียบไว้**ที่ก้านช่อดอกใหม่**แทนช่อเดิมเหมือนร่ม.

อาคนฺตุกทาน (น)

[อาคนฺตุก + ทาน]

ทานสำหรับแขก, ทานสำหรับผู้มาเยือน.

ราชคหวาสิโน ทฺเวปิ ตโยปิ พหูปิ เอกโต หุตฺวา **อาคนฺตุกทานํ** อทํสุ.
(ธมฺม.อฏฺ.๑/๔๙)

ชาวเมืองราชคฤห์ ๒ คน บ้าง ๓ คน หลายคนบ้าง ร่วมกัน ถวาย**ทานสำหรับภิกษุผู้มาเยือน**.

อาคนฺตุกเทวปุตฺต (ปุ)

[อาคนฺตุก + เทวปุตฺต]

เทพบุตรผู้มาเยือน, เทพบุตรผู้มาใหม่.

ปุพฺพเทวา "**อาคนฺตุกเทวปุตฺตา** อาคตา, สกฺการํ เนสํ กริสฺสามา"ติ วตฺวา ทิพฺพปทุมานิ อุปนาเมสุํ อุปฑฺฒรชฺเชน จ นิมนฺเตสุํ. (สํ.อฏฺ.๑/๓๐๙)

[ท้าวสักกะเป็นมาณพชื่อมฆะหัวหน้าในมนุษย์ ๓๓ คน ผู้เป็นชาวบ้านมจลคามในแคว้นมคธ บำเพ็ญวัตตบท ๗ บังเกิดในภพดาวดึงส์ พร้อมกับบริษัท ลำดับนั้น] พวกเทวดาที่เกิดก่อน กล่าวกันว่า **พวกเทพบุตรผู้มาเยือน**มาแล้ว พวกเราจักต้อนรับพวกเขาเหล่านั้นจึงน้อมนำดอกบัวทิพย์เข้าไปให้และเชื้อเชิญให้ครองราชสมบัติครึ่งหนึ่ง.

อาคนฺตุกนิมิตฺต (น)

[อาคนฺตุก + นิมิตฺต]

เครื่องหมายจดจำภิกษุผู้มาเยือน, เครื่องหมายที่ให้รู้ว่ามีภิกษุอาคันตุกะ.

ดู อาคนฺตุกาการ.

อาคนฺตุกปฏฺฏ(ตฺต) (ปุ)

[อาคนฺตุก + ปฏฺฏ]

ผ้าทาบ, ผ้าปะ, ผ้าเพาะ,

เศษผ้าที่ปะบนผ้าจีวร.

โย จีวรํ วิจาเรติ ฉินฺทติ โมฆสุตฺตํ ฐเปติ **อาคนฺตุกปฏฺฏํ** ฐเปติ ปจฺจาคตํ สิพฺพติ **อาคนฺตุกปฏฺฏํ** พนฺธติ. (วิ.อฏฺ.๓/๘๐)

ภิกษุใด กะจีวร ตัดจีวร ดันด้ายเนา ทาบ**ผ้าเพาะ** เย็บล้มตะเข็บ ติด**ผ้าดาม** [ตัดอนุวาท ปั่นด้าย เย็บสอยตะเข็บในจีวรนั้น กรอด้าย ม้วนด้าย ลับมีดเล็ก ทำเครื่องปั่นด้าย ภิกษุแม้ทั้งหมดนี้ เรียกว่า ทำจีวรอยู่ทั้งหมด].

อาคนฺตุกปฏฺฏนฺติ ทุปฏฺฏจีวเร มูลปฏฺฏสฺส อุปริ ฐปิตปฏฺฏํ. (ปาจิต.โย.๑/๕๒)

คำว่า **ผ้าเพาะ(อาคนฺตุกปฏฺฏํ)** ได้แก่ แผ่นผ้าวางทาบไว้บนแผ่นผ้าเดิม ในจีวร ๒ ชั้น.

อาคนฺตุกปุริส (ปุ)

[อาคนฺตุก + ปุริส]

บุรุษผู้มาเยือน, แขกผู้มาเยือน,

คนผู้มาเยือน.

ตํ ปุพฺเพ อุปฺปนฺนานํ อาวชฺชนาทีนํ เคห-

ภูเต จกฺขุทฺวาเร **อาคนฺตุกปุริโส** วิย โหติ. (ที.อฏ.๑/๑๗๔)

ชวนจิตนั้น เป็นดุจ**คนผู้มาเยือน**ในจักขุทวารอันเป็นประดุจบ้านของอาวัชชนจิตเป็นต้นที่เกิดขึ้นในก่อน.

อาคนฺตุกภตฺต (น)

[อาคนฺตุก + ภตฺต]

ภัตตาหารที่ถวายแก่ภิกษุอาคันตุกะ, ภัตตาหารที่ถวายแก่ภิกษุผู้มาเยือน, อาหารที่เตรียมไว้สำหรับแขก, อาคันตุกภัต.

อิจฺฉามหํ ภนฺเต สงฺฆสฺส ยาว ชีวํ วสฺสิกสาฏิกํ ทาตุํ **อาคนฺตุกภตฺตํ** ทาตุํ คมิกภตฺตํ ทาตุํ ... ภิกฺขุนิสงฺฆสฺส อุทกสาฏิกํ ทาตุนฺติ. (วิ.๓/๔๐๖)

นางวิสาขามิคารมาตากราบทูลว่า "พระพุทธเจ้าข้า หม่อมฉันประสงค์จะถวายผ้าวัสสิกสาฎก ถวาย**อาคันตุกภัต** ถวายคมิกภัต ... ถวายผ้าอาบน้ำแก่ภิกษุณีสงฆ์จนตลอดชีวิต.

อาคนฺตุกานํ ทินฺนํ ภตฺตํ **อาคนฺตุกภตฺตํ**. (วิ.อฏ.๔/๑๐๔)

อาหารที่ถวายภิกษุผู้มาเยือนทั้งหลาย ชื่อว่า **อาคันตุกภัต**.

อาคนฺตุกภวงฺค (น)

[อาคนฺตุก + ภวงฺค]

(ก) อาคันตุกภวังคจิต, ภวังคจิตที่ไม่เหมือนปฏิสนธิจิต, สันตีรณจิตที่เกิดพร้อมอุเบกขาทำหน้าที่ภวังค์.

ตมนนฺตริตฺวาติ ตํ **อาคนฺตุกภวงฺคํ** อตฺตโน อนนฺตรปจฺจยํ กตฺวา. (ปรมตฺถทีปนี.ฎี.๑๖๑)

คำว่า **ต่อจากนั้น (ตมนนฺตริตฺวา)** ได้แก่กระทำ**อาคันตุกภวังคจิต**ดวงนั้น ให้เป็นเหตุที่เกิดต่อจากตน.

(ข) มหาวิบากตทารัมมณจิตที่ไม่เหมือนมูลมหาวิบากปฏิสนธิจิต แต่เหมือนกับมหากุศลชวนะเท่านั้น, อาคันตกภวังคจิต.

อิทญฺจ เทฺว นามานิ ลภติ ปฏิสนฺธิจิตฺเตน อสทิสตฺตา **อาคนฺตุกภวงฺคนฺ**ติ จ ปุริมนเยเนว ตทารมฺมณนฺติ จ. (อภิ.อฏ.๑/๓๑๐)

ก็ทุติยมหาวิบากจิตดวงนี้ ได้ชื่อ ๒ ชื่อ คือ ๑ **อาคันตุกภวังคจิต** (จิตรักษาภพดวงใหม่) ๒ ตทารัมมณจิต (จิตที่รับอารมณ์ต่อจากชวนจิตนั้น)โดยนัยก่อนนั่นเอง เพราะไม่เหมือนกับปฏิสนธิจิต.

อาคนฺตุกภิกฺขา (ถี)

[อาคนฺตุก + ภิกฺขา]

ภิกษาที่ถวายแก่ผู้มาเยือน,

อาหารที่สำหรับผู้มาเยือน.

"วิหารํ คนฺตฺวา ทิฏฺฐํ นาม ภาโร เคหํ ปน อาณาเปตฺวา ปสฺสิสฺสามิ เจว ยถาสตฺติ

จ **อาคนฺตุกภิกฺขํ** ทสฺสามี”ติ ตสฺมา เอวํ นฺหาปิตํ อามนฺเตสิ. (ที.อฏฺ.๑/๓๒๗)

[โลหิจจพราหมณ์คิดว่า] การที่เราจะไปวัดเฝ้าพระพุทธองค์ที่ประทับอยู่ เป็นหน้าที่ของเรา แต่เราจะอาราธนาให้เสด็จมายังเรือน แล้วเข้าเฝ้า และจักถวาย**อาหารสำหรับผู้มาเยือน** ตามกำลัง เพราะฉะนั้น โลหิจจพราหมณ์จึงเรียก โรสิกาช่างกัลบกนั้นมา.

อาคนฺตุกภิกฺขุ (ปุ)

[อาคนฺตุก + ภิกฺขุ]

อาคันตุกภิกษุ, ภิกษุผู้มาเยือน.

เอโก **อาคนฺตุกภิกฺขุ** ตํ ทิสฺวา มกฺเขสิ. ตโต ปฏฺฐาย วิวาโท มนฺทีภูโต โหติ. (ที.อฏฺ.๑/๘๙)

[ทราบมาว่า ที่วัดแห่งหนึ่ง เขาเขียนภาพจิตรกรรม เป็นรูปเหี้ยกำลังพ่นไฟ ตั้งแต่นั้นมาภิกษุทั้งหลายเกิดทะเลาะกันใหญ่] **ภิกษุผู้มาเยือน**รูปหนึ่ง เห็นภาพนั้นเข้าจึงลบเสีย ตั้งแต่นั้นมา การทะเลาะก็เบาลง.

อาคนฺตุกมล (น)

[อาคนฺตุก + มล]

มลทินที่เข้ามา(ในใจ),

ความปฏิกูลที่เข้ามา.

วตฺถํ วิย จิตฺตํ ทฏฺฐพฺพํ วตฺถสฺส **อาคนฺตุกมเลหิ** กิลิฏฺฐภาโว วิย จิตฺตสฺส ราคาทิมเลหิ สํกิลิฏฺฐภาโว. (อุทาน.อฏฺ.๒๕๘)

จิตพึงทราบดุจผ้า ความที่จิตเศร้าหมองเสียไปเพราะมลทินมีราคะเป็นต้น เหมือนผ้าที่สกปรก**เพราะมลทินที่เข้ามา**.

อาคนฺตุกมาตุคาม (ปุ)

[อาคนฺตุก + มาตุคาม]

หญิงผู้มาเยือน, แขกผู้เป็นหญิง.

โส ทูรโต ทิสฺวา “**อาคนฺตุกมาตุคาโม** ภวิสฺสตี”ติ สญฺญํ อุปฺปาเทตฺวา คจฺฉ ภเณ ชานาหิ กา เอสา”ติ ปุริสํ เปเสสิ. (สํ.อฏฺ.๒/๑๒๓)

[อุบาสิกาของบุตรอำมาตย์ไปยังแม่น้ำ อาบน้ำเสร็จแล้ว ก็ตกแต่งด้วยเครื่องประดับอันหมู่นางพี่เลี้ยงแวดล้อม กลับไปเรือน] เขาเห็นแต่ไกล ให้เกิดความสำคัญขึ้นว่าจะมี**แขกผู้เป็นหญิง** ดังนี้แล้ว จึงส่งบุรุษไป ด้วยกล่าวว่า แน่ะพนายท่านจงไป จงรู้หญิงนั่นเป็นใคร [เขาไปเห็นหญิงนั้นแล้วกลับมา ถูกถามว่า หญิงนั่นเป็นใคร จึงบอกตามความเป็นจริง].

อาคนฺตุกรช (ปุ)

[อาคนฺตุก + รช]

ฝุ่นละอองที่เข้ามา,

ฝุ่นละอองตกมาจากข้างนอก.

รเชนาติ **อาคนฺตุกรเชน** ปํสุอาทินา.

(ม.อฏฺ.๑/๑๔๕)

คำว่า **ฝุ่นละออง (รเชน)** ได้แก่ (ภาชนะสำริด)ที่**ฝุ่นที่มาจากข้างนอก**มีฝุ่นดินเป็นต้นจับ.

อาคนฺตุกราช (ปุ)

[อาคนฺตุก + ราช]

พระราชาอาคันตุกะ,

พระราชาผู้มาเยือน.

เอกสฺส ปน กมฺมนฺเต โอสีทมาเน เสสา ปุตฺตภาตโร เปเสตฺวา ตสฺส กมฺมนฺตํ อุปตฺถมฺภยมานาปิ **อาคนฺตุกราชานํ** "อสุกสฺส เคหํ คจฺฉตุ อสุกสฺส เคหํ คจฺฉตู"ติ อวตฺวา สพฺเพ เอกโต สงฺคณฺหนฺตาปิ เอกสฺส มงฺคเล วา โรเค วา อญฺญสฺมึ วา ปน ตาทิเส สุขทุกฺเข อุปฺปนฺเน สพฺเพ ตตฺถ สหายภาวํ คจฺฉนฺตาปิ สมคฺคา วชฺชิกรณียานิ กโรนฺติ นาม. (ที.อฏฺ.๒/๑๐๘)

ก็เมื่อการงานของเจ้าวัชชีผู้หนึ่ง ต้องหยุดชงักลง พวกเจ้าวัชชีที่เหลือต่างก็ส่งบุตรและพี่น้องชายไปช่วยเหลือ เจ้าวัชชีบ้าง พวกเจ้าวัชชีทั้งหมดไม่ได้พูดกับ**พระราชาอาคันตุกะ**ว่า จงไปเรือนของเจ้าวัชชี โน้น จงไปเรือนของเจ้าวัชชีโน้น ดังนี้ ต่างพร้อมเพรียงกันสงเคราะห์ บ้าง เมื่อการมงคลก็ดี โรคก็ดี ก็หรือว่าเมื่อสุขทุกข์เช่นนั้นอย่างอื่นเกิดขึ้นแก่เจ้าวัชชีคนหนึ่ง พวกเจ้าวัชชีทั้งหมด ก็พากันเป็นสหายในการงานนั้น ชื่อว่า ย่อมเป็นผู้พร้อมเพรียงช่วยกระทำกิจที่เจ้าวัชชีควรกระทำ.

อาคนฺตุกลิงฺค (น)

[อาคนฺตุก + ลิงฺค]

เหตุให้รู้ว่ามีภิกษุอาคันตุกะ,

เหตุให้รู้ภิกษุอาคันตุกะ.

ดู อาคนฺตุกาการ.

อาคนฺตุกวตฺต (น)

[อาคนฺตุก + วตฺต]

วัตรที่ภิกษุอาคันตุกะควรทำ,

อาคันตุกวัตร.

ปญฺญตฺเตตํ อุปาลิ มยา อาคนฺตุกานํ ภิกฺขูนํ **อาคนฺตุกวตฺตํ**. (วิ.๕/๓๔๙)

[พระผู้มีพระภาคตรัสว่า] "อุบาลี **อาคันตุกวัตร**นั้นเราบัญญัติไว้แล้วสำหรับภิกษุอาคันตุกะทั้งหลาย.

อาคนฺตุกวิสย (ปุ)

[อาคนฺตุก + วิสย]

อารมณ์ที่เกิดในชั่วขณะ, อารมณ์ที่เกิดบางครั้ง, อารมณ์ที่เกิดขึ้นชั่วระยะเวลาหนึ่ง.

อาจิณฺณวิสเย ตสฺส ราคํ **อาคนฺตุกวิสเยน** นีหริตฺวา ปุน ตทปิ พฺรหฺมจริยมคฺคเหตุํ กตฺวา อปเนตุกาโม "เอถ ตุมฺเห ภิกฺขเว

นนฺทํ ภิกฺขุํ ภตกวาเทน จ อุปกฺกิตกวาเทน จ สมุทาจรถา”ติ อาณาเปสิ. (อุทาน.อฏฺ.๑๕๕)

พระผู้มีพระภาคมีพระประสงค์จะกำจัดความกำหนัดของท่านนันทะในอารมณ์ที่เคยชิน ด้วย**อารมณ์ที่เกิดบางครั้ง(ใหม่)** แล้วจึงนำออกไป กระทำอารมณ์แม้นั้นให้เป็นเหตุมรรคพรหมจรรย์จึงทรงพระบัญชาว่า มาเถิดภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเรียกภิกษุนันทะด้วยวาทะลูกจ้างและด้วยวาทะว่าถูกไถ่มา.

อาคนฺตุกสุตฺต (น)

[อาคนฺตุก + สุตฺต]

อาคันตุกสูตร, สูตรว่าด้วยธรรมดุจเรือนพักอาคันตุกะ, สังยุตนิกาย มหาวรรคสังยุตต-บาลี สังยุต ๑ วรรค ๖ สูตร ๑๑. (สํ.๓/๔๘-๙)

อาคันตุกสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยอาคันตุกะ คือ ทรงแสดงธรรมด้วย อุปมาโวหารว่า ภิกษุผู้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมกำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ได้ ละธรรมที่ควรละได้ ทำให้แจ้งธรรมที่ควรทำให้แจ้งได้ เจริญธรรมที่ควรเจริญได้ เหมือนคนทุกชนชั้นที่มาจากทิศต่าง ๆ เข้าไปพักในเรือนพักคนเดินทางได้.

อาคนฺตุกาการ (ปุ)

[อาคนฺตุก + อาการ]

อาการของภิกษุอาคันตุกะ, อาการของภิกษุผู้มาเยือน.

อิธ ปน ภิกฺขเว อาวาสิกา ภิกฺขู ปสฺสนฺติ อาคนฺตุกานํ ภิกฺขูนํ **อาคนฺตุกาการํ** อาคนฺตุกลิงฺคํ ... เวมติกา โหนฺติ “อตฺถิ นุ โข อาคนฺตุกา ภิกฺขู นตฺถิ นุ โข”ติ. (วิ.๓/๑๘๖)

ภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง ในกรณีนี้ พวกภิกษุที่อยู่ในอาวาสได้เห็น**อาการของพวกภิกษุอาคันตุกะ** ลักษณะของพวกภิกษุอาคันตุกะ...ไม่แน่ใจว่า “มีพวกภิกษุอาคันตุกะอยู่หรือไม่มีหนอ.

อาคนฺตุกาคาร (น)

[อาคนฺตุก + อคาร]

ที่พักอาคันตุกะ, เรือนพักผู้มาเยือน-แขก, เรือนพักคนเดินทาง.

เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว **อาคนฺตุกาคารํ**. (สํ.อฏฺ.๓/๑๗๓)

ภิกษุทั้งหลาย มี**เรือนพักคนเดินทาง**อยู่ [คนทั้งหลายมาจากทิศตะวันออกบ้าง มาจากทิศตะวันตกบ้าง มาจากทิศเหนือบ้าง มาจากทิศใต้บ้างเข้ามาพักในเรือนพักคนเดินทางนั้น คือ กษัตริย์มาพักบ้าง พราหมณ์มาพักบ้างแพศย์มาพักบ้างศูทรมาพักบ้าง] แม้ฉันใด [ภิกษุทั้งหลายเวทนาชนิดต่าง ๆ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ย่อมเกิดขึ้นในกายนี้คือ สุขเวทนาเกิดขึ้นบ้างทุกขเวทนาเกิดขึ้นบ้าง อทุกขมสุขเวทนาเกิดขึ้นบ้างสุขเวทนาเจืออามิส เกิดขึ้นบ้าง

ทุกขเวทนาเจืออามิส เกิดขึ้นบ้าง อทุกขมสุขเวทนาเจืออามิสเกิดขึ้นบ้าง สุขเวทนาไม่เจืออามิส เกิดขึ้นบ้าง ทุกขเวทนาไม่เจืออามิส เกิดขึ้นบ้าง อทุกขมสุขเวทนาไม่เจืออามิส เกิดขึ้นบ้าง].

อาคนฺตุกาม (ติ)

[อาคนฺตุํ + กาม]

คนผู้ใคร่-ประสงค์จะกลับมา,

ผู้อยากกลับมา, ประสงค์จะมา.

อมนุสฺโส นาม โย สพฺพโส วา มนุสฺสานํ อภาเวน ยกฺขปริคฺคหภูโต ยโต วา มนุสฺสา เกนจิ การเณน ปุนปิ **อาคนฺตุกามา** เอว อปกฺกนฺตา. (วิ.อฏ.๑/๒๕๘)

หมู่บ้านใด ถูกยักษ์ยึดครอง เพราะไม่มีคนโดยประการทั้งปวง อีกนัยหนึ่ง คนทั้งหลาย**ประสงค์จะกลับมา**แม้อีก หนีจากไปเพราะเหตุบางอย่าง จากหมู่บ้านใด หมู่บ้านนี้ ชื่อว่า หมู่บ้านที่ไม่มีคนอยู่ (หมู่บ้านร้าง).

อาคนฺตุการมฺมณ (น)

[อาคนฺตุก + อารมฺมณ]

อารมณ์ที่เกิดขึ้นชั่วขณะ, อารมณ์ที่เกิดขึ้นเป็นบางครั้ง, อาคันตุกะอารมณ์, อารมณ์ใหม่ดุจผู้มาเยือน.

นิพฺพตฺตารมฺมณญฺหิ อิฏฺฐํ กนฺตํ มนาปํ ปิยํ ยํกิญฺจิ วิย อุปฏฺฐาติ **อาคนฺตุการมฺมณํ** ปน ยํกิญฺจิ สมานมฺปิ โขเภตฺวา ติฏฺฐติ. (สํ.อฏ.๒/๑๒๓)

จริงอยู่ อารมณ์ประจำ ปรากฏเป็นอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่ง ดี น่าใคร น่าพอใจ น่ารัก ส่วน **อาคันตุกะอารมณ์** แม้เป็นอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งก็ทำจิตให้หวั่นไหวตั้งอยู่.

อาคนฺตุการมฺมณมิสฺสก (ติ)

[อาคนฺตุการมฺมณ + มิสฺสก]

ผสม-ประกอบกับอารมณ์ที่เกิดขึ้นชั่วขณะ,

ผสมกับอารมณ์ที่แวะเข้ามา.

อาคนฺตุการมฺมณมิสฺสโก โหติ รูปสญฺญา รูปสงฺกปฺโป ผสฺโส เวทนาติ อิเม ตาว จตฺตาโร ธมฺมา ธุวปริโภเค นิพฺพตฺตารมฺมเณ โหนฺติ. (สํ.อฏ.๒/๑๒๓)

อีกนัยหนึ่ง (รูปลาภะ) **ผสมกับอารมณ์ที่แวะเข้ามา** ธรรม ๔ เหล่านี้ คือ รูปสัญญา รูปสังกัปปะ ผัสสะ เวทนา เกิดขึ้น ในอารมณ์ประจำอันถูกรับรู้อยู่เสมอ.

อาคนฺตุกาลสิย (น)

[อาคนฺตุก + อาลสิย]

ความเกียจคร้านที่เกิดขึ้นชั่วขณะ, ความเกียจคร้านที่จรมา, ความเกียจคร้านที่เกิดขึ้นเป็นบางครั้ง, ความเกียจคร้านที่แวะมา.

ตนฺทีติ อติจฺฉาตาทิวเสน **อาคนฺตุกาลสิยํ.**

(สํ.อฏฺ.๑/๙๓)

คำว่า **เกียจคร้าน(ตนฺที)** ได้แก่ ความ**เกียจคร้านที่เกิดขึ้นเป็นบางครั้ง**ด้วยอำนาจหิวกระหายยิ่งเป็นต้น.

อาคนฺตุกุทฺเทส (ปุ)

[อาคนฺตุก + อุทฺเทส]

อาการที่แสดงว่ามีพระอาคันตุกะอยู่.

ดู อาคนฺตุกาการ.

อาคนฺตุโกปกฺกิเลสโวทาน (น)

[อาคนฺตุก + อุปกฺกิเลส + โวทาน]

ธรรมที่มัวหมองและสะอาดอันเกิดขึ้นบางขณะ, ธรรมที่สกปรกและธรรมที่สะอาดอันมาเยือน.

สพฺพมฺปิ จิตฺตํ สภาวโต ปณฺฑรเมว **อาคนฺตุโกปกฺกิเลสโวทาเนหิ** ปน สาวชฺชานวชฺชานํ อุปกฺกิลิฏฺจวิสุทฺธตรตา โหนฺติ. (มูลฏี.๑/๙๕)

จิตแม้ทั้งปวง ผ่องใสโดยสภาพแน่แท้ ๆ แต่ภาวะที่ธรรมที่มีโทษและไม่มีโทษสกปรกและสะอาดยิ่ง มี**เพราะธรรมที่มัวหมองและสะอาดอันเกิดขึ้นบางขณะ**.

อาคนฺตฺวา (กฺริ/วิ)

[อา + คมุ + ตฺวา]

(ก) มาแล้ว, มาถึงแล้ว, เสด็จมาแล้ว.

คจฺฉ ตฺวํ กสฺสป อายามห"นฺติ อุรุเวลกสฺสปํ ชฏิลํ อุยฺโยเชตฺวา ยาย ชมฺพุยา ชมฺพุทีโป ปญฺญายติ ตโต ผลํ คเหตฺวา ปจมตรํ **อาคนฺตฺวา** อคฺยาคาเร นิสีทิ. (วิ.๓/๓๙)

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "ไปเถิด กัสสปะ เราจะตามไป" ทรงส่งชฏิลอุรุเวลกัสสปะไป ทรงเก็บผลหว้าจากต้นหว้าที่มีอยู่ในชมพูทวีป แล้ว**เสด็จมา**ประทับนั่งในโรงไฟก่อน.

(ข) เป็นดุจมา.

ตตฺถ กมฺมํ นาม อายูหิตา กุสลากุสลเจตนา. กมฺมนิมิตฺตํ นาม ยํ วตฺถุํ อารมฺมณํ กตฺวา กมฺมํ อายูหติ. ตตฺถ อตีเต กปฺปโกฏิสตสหสฺสมตฺถกสฺมิมฺปิ กมฺเม กเต ตสฺมึ ขเณ กมฺมํ วา กมฺมนิมิตฺตํ วา **อาคนฺตฺวา** อุปฏฺฐาติ. (อภิ.อฏฺ.๒/๑๔๘)

ในกรรม ๓ อย่างนั้น กุศล และอกุศลเจตนาที่สั่งสมไว้แล้ว ชื่อว่า กรรม, กรรม กระทำวัตถุใดให้เป็นอารมณ์สั่งสมไว้ วัตถุนั้น ชื่อว่า กรรมนิมิต ในกรรม กรรมนิมิตนั้น เมื่อกรรม อันสัตว์กระทำไว้แล้วแม้แสนกัปป์โกฏิ ในอดีต กรรม หรือ กรรมนิมิต **เป็นดุจมา**ปรากฏในขณะนั้น.

อาคนฺตฺวาน (กฺริ/วิ)

[อา + คมุ + ตฺวาน]

มาแล้ว, มาถึงแล้ว.

ติโรกุฏฺเฏสุ ติฏฺฐนฺติ

สนฺธิสิงฺฆาฏเกสุ จ
ทฺวารพาหาสุ ติฏฺฐนฺติ
อาคนฺตฺวาน สกํ ฆรํ. (ขุทฺทก.๘)

(พระผู้มีพระภาคตรัสอนุโมทนาพระเจ้าพิมพิสารว่า)

พวกเปรตพากัน**มา**สู่เรือนของตนบ้าง ยืนอยู่ที่ฝาเรือนด้านนอกบ้าง ยืนอยู่ที่ทางสี่แพร่ง สามแพร่งบ้าง ยืนพิงอยู่ที่บานประตูบ้าง.

อาคม (ปุ)

[อา + คมุ + อ]

(๑) (ก) การมา, การมาถึง.

อตฺถิ ปญฺเหน อาคมนฺติ อตฺถิโก ปญฺเหน อาคโตมฺหิ อตฺถิกานํ วา ปญฺเหน **อาคมนํ** ปญฺเหน อตฺถิ **อาคมนํ** วา. (สุตฺตนิ.อฏฺ.๔๒๖)

คำว่า **ข้าพระองค์มีความต้องการ**(ถาม)ปัญหา จึง**มา**เฝ้าพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น **(อตฺถิ ปญฺเหน อาคมํ)** ความว่า ข้าพระองค์ต้องการ(ถาม)ปัญหาจึง**มา**เฝ้าพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น หรือ คนทั้งหลายผู้ต้องการถามปัญหาจึงมาเฝ้าพระพุทธเจ้า หรือ **มา**ด้วยประสงค์จะถามปัญหา.

(ข) ความเกิดขึ้น, การมาถึง.

นตฺถิ ตโตนิทานํ ปาปํ นตฺถิ ปาปสฺส **อาคโม**. (ที.๑/๔๙)

[แม้หากบุคคลใช้จักรมีคมดุจมีดโกนสังหารเหล่าสัตว์ในปฐพีนี้ให้เป็นดุจลานตากเนื้อ ให้เป็นกองเนื้อเดียวกัน] เขาย่อมไม่มีบาปที่เกิดจากกรรมนั้น ไม่มีบาป**มา**ถึงเขา.

อาคโมติ อาคมนํ ปวตฺตีติ อตฺโถ. (ที.อฏฺ.๑/๑๔๕)

คำว่า **การมาถึง (อาคโม)** ความว่า การมาคือ ความเป็นไปแห่งบาป (ย่อมไม่มีแก่เขา).

(ค) การมาอีก, การกลับมา.

อกฺโกสติ ยถากามํ
อาคมญฺจสฺส อิจฺฉติ
ส เว ราช ปิโย โหติ
กํ เตน ตฺวาภิปสฺสสิ. (ชา.๒/๒๗๐)

(พระราชาตรัสกับเทวดาว่า)

บุคคลด่าผู้อื่นตามใจชอบ แต่ปรารถนา**การกลับมา**ของเขา ข้าแต่ มหาราช เขากลับเป็นที่รักเพราะเหตุแห่งการด่านั้น พระองค์ทรงเห็นว่าเป็นใคร.

(ฆ) การได้มาอีกครั้ง, ได้คืนมา.

อิเธว โย โหติ อธมฺมสีโล
ปาปาจาโร อลโส ลุทฺทกมฺโม.
น ปณฺฑิตา ตสฺมึ อิณํ ททนฺติ
น หิ **อาคโม** โหติ ตถาวิธมฺหา.
(ชา.๒/๒๗๐)

(นารทฤาษีทูลพระเจ้าอังคติว่า)

ผู้ใดในโลกนี้ไม่มีศีลธรรม ประพฤติชั่ว เกียจคร้าน มีกรรม

หยาบ บัณฑิตทั้งหลายไม่ให้กู้หนี้ในผู้นั้น เพราะจะไม่**ได้**ทรัพย์**คืนมา**จากคนเช่นนั้น.

ตถาวิธมฺหาติ ตาทิสา ปุริสา ทินฺนสฺส อิณสฺส ปุน **อาคโม** นาม น โหติ. (ชา.อฏฺ.๗/๑๓๙)

คำว่า **จากคนเช่นนั้น (ตถาวิธมฺหา)** ได้แก่ ชื่อว่า จะไม่**ได้**หนี้ที่ให้ไป**กลับคืนมา**จากคนเช่นนั้น.

(๒) อาคม, ปริยัติ.

น **อาคโม** ปุจฺฉิตพฺโพ. (วิ.๕/๒๘๗)

[ภิกษุผู้วินิจฉัยอธิกรณ์ที่สงฆ์อนุมัติแล้ว] ไม่พึงถามถึง**อาคม**.

น **อาคโม**ติ "ทีฆภาณโกสิ ตฺวํ มชฺฌิมภาณโก"ติ เอวํ **อาคโม** น ปุจฺฉิตพฺโพ. (วิ.อฏฺ.๔/๒๐๖)

คำว่า **ไม่พึงถามถึงอาคม (น อาคโม)** ได้แก่ ไม่พึงถามถึง**อาคม**อย่างนี้ว่า ท่านเรียนจบทีฆนิกาย หรือ หรือว่า เรียบจบมัชฌิมนิกาย.

อาคโมติ จ ปริยตฺติ อาคจฺฉนฺติ อตฺตตฺถปรตฺถาทโย เอเตน อาภุโส วา คมิตพฺโพ ญาตพฺโพติ กตฺวา. (ที.สี.อภินวฏี.๑/๑๖๐)

คำว่า **อาคม (อาคโม)** ได้แก่ ปริยัติ เพราะอรรถว่า เป็นเหตุเกิดขึ้นมาแห่งประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นเป็นต้น อีกนัยหนึ่ง ปริยัติที่ควรถึงคือควรรู้อย่างยิ่ง.

(๓) การเรียนปริยัติธรรม , การเรียนคำสอน, การเรียนอาคม.

อาคโม นาม อนฺตมโส โอปมฺมวคฺคมตฺตสฺสปิ พุทฺธวจนสฺส ปริยาปุณนํ. (ปฏิสํ.อฏฺ.๑/๗)

การเรียนพระพุทธพจน์โดยที่สุดแม้เพียงโอปัมมวรรค ชื่อว่า **การเรียนปริยัติธรรม**

(๔) การเรียนรู้ขันธ์ ธาตุ อายตนะ และสัจจะเป็นต้นด้วยสุตมยญาณ เพราะการเรียนจากอาจารย์, การเรียนรู้, ปริยัติ, อาคม.

ยสฺส หิ ขนฺธธาตุอายตนสจฺจปจฺจยาการสติปฏฺฐานาทีสุ อุคฺคหปริปุจฺฉาวินิจฺฉยรหิตตฺตา มญฺญนาปฏิเสธโก เนว **อาคโม** ปฏิปตฺติยา อธิคนฺตพฺพสฺส อนธิคตตฺตา เนวอธิคโม อตฺถิ โส อาคมาธิคมาภาวา เญยฺโย อสฺสุตวา อิติ. (ม.อฏฺ.๑/๒๑)

จริงอยู่ ปริยัติที่ห้ามปปัญจธรรม(ธรรมที่ขยายสงสาร หรือธรรมเครื่องเนิ่นช้า) คือตัณหา มานะ และทิฏฐิที่ชื่อว่ามัญญนา ไม่มีแก่ปุถุชนใด เพราะเว้นจากการเรียน, การสอบถาม และการตัดสินในขันธ์ธาตุอายตนะสัจจะปัจจยาการและสติปัฏฐานเป็นต้น และไม่มีอธิคม (โลกุตรธรรม) เพราะไม่รู้โลกุตตรธรรมที่ควรบรรลุ ด้วยการปฏิบัติ ปุถุชนนั้น พึงทราบว่า ผู้ไม่ มีปัญญา เพราะไม่มี**อาคม** (ปริยัติและโลกุตตรธรรม) และอธิคม.

อาจริเย ปน ปยิรุปาสิตฺวา อตฺถธมฺมานํ

อาคมนํ สุตมยญาณวเสน อวพุชฺฌนํ **อาคโม**. (อํ.ฏี.๑/๑๐๒)

ก็การรู้อรรถและธรรม โดยเรียนมาจากอาจารย์ คือ การรู้อรรถและธรรมนั้น ด้วยอำนาจปัญญาที่เกิดจากการฟัง ชื่อว่า **ปริยัติ**.

(๕) (ก) คำที่สืบทอดกันมาตามลำดับ, คำบอกกล่าวที่สืบทอดมาตั้งแต่พ่อแม่ปู่ย่าตายาย, คำบอกเล่า.

อายุญฺจ โว กีวตโก นุ สมฺม
สเจปิ ชานาถ วเทถ อายุ
อนุสฺสวา วุฑฺฒโต **อาคมา** วา
อกฺขาถ เม ตํ อวิกมฺปมานา.
(ชา.๑/๓๓๓)

(พระราชาตรัสถามว่า)

ก็อายุของพวกเจ้ามีประมาณเท่าไรหนอ เพื่อนรัก หากพวกเจ้ารู้ก็จงบอก เจ้าทั้ง ๒ อย่าได้หวั่นไหว จงบอกอายุแก่เรา ตามที่ได้ยินได้ฟังมาจากวุฑฒบุคคล หรือจาก**คำบอกเล่า**ของคนยุคก่อน”

[กินนรีกราบทูลว่า

พ่อพราน ก็อายุของพวกเรามีประมาณ ๑,๐๐๐ ปี โรคอันร้ายแรงก็ไม่มีในระหว่าง ความทุกข์ก็มีน้อย มีแต่ความสุขยิ่ง ๆ ขึ้นไป เราทั้ง ๒ ยังรักใคร่กันไม่จืดจางจะต้องพากันละชีวิตไป]

(ข) วิชาความรู้ที่สอนสืบทอดกันมาจากอาจารย์ยุคต่อยุค, ศิลปะ, วิชาความรู้.

โก กึ สิปฺปํ สิกฺขีติ โก ทีฆรตฺตํ สิปฺปาจริยกุลํ ปยิรุปาสิตฺวา **อาคมโต** ปโยคโต จ หตฺถิสิปฺปาทีสุ กึ สิปฺปํ สิกฺขิ? (อุทาน.อฏฺ.๑๘๔)

คำว่า **ใคร ศึกษาศิลปะอะไร (โก กึ สิปฺปํ สิกฺขิ)** ความว่า ใคร เข้าไปตระกูลอาจารย์ผู้สอนศิลปะแล้วศึกษาศิลปะอะไร บรรดาศิลปะช้างเป็นต้น **โดยวิชาความรู้** (ปริยัติ) และโดยตัวอย่างตลอดกาลนานหรือ?.

[พระพุทธเจ้าตรัสว่า บรรพชิตไม่คิดเรื่องศิลปะช้างเป็นต้น แต่ควรทำกิจเพียง ๒ อย่าง คือ การกล่าวธรรม หรือ ความเป็นผู้นิ่งอย่างพระอริยะ”]

(๖) คัมภีร์ที่ชื่อว่า อาคม, คัมภีร์นอกศาสนา เช่น คัมภีร์ภารตปุราณะ, นรสีหปุราณะเป็นต้น.

ดู อาคมวร.

(๗) (ติ) (ก) คนที่มา, ผู้มา.

อตฺถิ ปญฺเหน อาคมนฺติ อตฺถิโก ปญฺเหน อาคโตมฺหิ อตฺถิกานํ วา ปญฺเหน อาคมนํ. (สุตฺตนิ.อฏฺ.๒/๒๘๗)

คำว่า **ข้าพระองค์มีความต้องการ(ถาม) ปัญหาจึงมาเฝ้า (อตฺถิ ปญฺเหน อาคมํ)** ความว่า ข้าพระองค์ต้องการ (ถาม) ปัญหาจึงมา อีกนัยหนึ่ง ข้าพระองค์ผู้ต้องการ (ถาม) ปัญหาจึงมาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น.

(ข) อักษรที่เกิดขึ้นใหม่, อักษรที่ลงมาใหม่, อาคม.

อาคจฺฉตีติ อาคโม อสนฺตุปฺปตฺติ **อาคโม**. (รู.๑๘)

ที่ชื่อว่า **อาคม** เพราะอรรถว่าการมา ได้แก่การเกิดขึ้นแห่งอักษรที่ยังไม่เคยมีมาก่อน ชื่อว่า อาคม (อักษรใหม่ที่ลงมา).

(ค) ที่จักเกิดขึ้น, ที่จะมาถึง.

ยทิ ปนายฺยา **อาคเม** ชุณฺเห วสฺสํ อุปคจฺเฉยฺยุนฺติ. (วิ.๓/๑๙๓)

[พระเจ้าพิมพิสารมีพระราชประสงค์จะทรงเลื่อนวันเข้าพรรษาออกไป จึงทรงส่งทูตไปในสำนักภิกษุว่า] "ถ้ากระไร ขอพระคุณเจ้าทั้งหลายพึงเข้าจำพรรษาในชุณหปักษ์**ที่จะมาถึง**" [พระผู้มีพระภาคครับสั่งว่า "ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้คล้อยตามพระราชา"].

อาคเม ชุณฺเหติ **อาคเม** มาเสติ อตฺโถ. (วิ.อฏฺ.๓/๓๔๙)

คำว่า **ในปักษ์ที่จะมาถึง (อาคเม ชุณฺเห)** ความว่า ในเดือน**ที่จะมาถึง**.

อาคมญฺญ (ติ)

[อาคม + ญา + รู]

ผู้รู้ปริยัตติ, ผู้เชี่ยวชาญปริยัตติ.

เถเรหิ ธีรธีเรหิ
อาคมญฺญหิ วิญฺญุภิ
"อปทานฏฺฐกถา ภนฺเต
กาตพฺพา"ติ วิเสสโต
ปุนปฺปุนาทเรเนว
ยาจิโตหํ ยสสฺสิภิ. (อป.อฏฺ.๑/๑)

ข้าพเจ้าอันพระเถระทั้งหลายผู้เป็นปราชญ์ยิ่งกว่าปราชญ์ **ผู้รู้ปริยัติ** ผู้เป็นวิญญูชนมียศใหญ่ได้ขอร้องด้วยความเอื้อเฟื้อเป็นพิเศษหลายครั้งว่า ท่านขอรับ ท่านควรแต่ง อปทานอรรถกถาเถิด.

อาคมฏฺฐกถา (ถี)

[อาคม + อฏฺฐกถา]

อรรถกถาที่อธิบายของพระบาลีมีทีฆนิกายเป็นต้น, อรรถกถาที่อธิบายพระบาลี.

อตฺถํ ปกาสยิสฺสามิ
อาคมฏฺฐกถาสุปิ. (อภิ.อฏฺ.๑/๒)

ข้าพเจ้าจักแสดงอรรถพระบาลีแม้**ในอรรถกถาที่อธิบายพระบาลี**เก่า.

อาคมธมฺม (ปุ)

[อาคม + ธมฺม]

ปริยัติธรรม, ปริยัติ.

อเนเกสํ ฉสตสหสฺสสงฺขฺยานํ **อาคมธมฺมานํ** สติปฏฺฐานาทีนญฺจ ปรมตฺถธมฺมานํ ธารณโต ธมฺมธโร อานนฺโท. (อป.อฏฺ.๑/๓๒๓)

พระอานนท์ ผู้ทรงปริยัติธรรม เพราะทรง **ปริยัติธรรม** ๖๐,๐๐๐ และปรมัตถธรรมมีสติปัฏฐานเป็นต้นเป็นอันมาก.

อาคมธร (ติ)

[อาคม + ธร]

ผู้ทรงนิกายบาลี, ผู้ทรงปริยัติ.

พหุสฺสุตา สุตธรา **อาคมธรา** ตนฺติปาลกา วํสานุรกฺขกา พหุสฺสุเตหิ สทฺธึ ทูเร จิตาปิ ตาย พหุสฺสุตสมฺปตฺติยา สํสนฺทนฺติ สเมนฺติ. (สํ.อฏฺ.๒/๑๓๒)

คนมีความรู้มาก คือทรงความรู้ **ทรงปริยัติ** รักษาแบบแผนพระสัทธรรม รักษาอริยวงศ์ แม้ดำรงอยู่ใกลกันกับคนมีความรู้มาก ก็คบค้าสมาคมกันโดยความถึงพร้อมด้วยความรู้มากนั้น.

อาคมน (น)

[อา + คมุ + ยุ]

(๑) การมา, การมาถึง.

อตฺถิกวโต โข ปน เต อมฺพฏฺฐ อิธา**คมนํ** อโหสิ ยาเยว โข ปนตฺถาย อาคจฺเฉยฺยาถ ตเมว อตฺถํ สาธุกํ มนสิ กเรยฺยาถ. (ที.๑/๘๕)

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "อัมพัฏฐะ เธอ**มา**ที่นี่เพราะมีธุระก็ควรตระหนักถึงธุระนั้นไว้ให้ดี [ท่านทั้งหลาย อัมพัฏฐมาณพนี้ไม่ได้รับการอบรมแต่สำคัญตนว่าได้รับการอบรมมาดี ไม่มีอะไรเลยนอกจากมารยาทของคนที่ไม่ได้รับการอบรม"]

(๒) ความเกิดขึ้น, ความเป็นไป.

ดู อาคม (๑) (ก) (ข).

(๓) การรู้แจ้งแทงตลอด, การเรียนรู้.

ดู อาคม (๔).

(๔) ธรรมอันเป็นเหตุเกิด, ที่มาของชื่อ.

(ก) ธรรมอันเป็นเหตุได้ชื่อว่าสุญญตะเป็นต้น (วิปัสสนาและมรรค)

(ข) ธรรมอันเป็นเหตุเกิดมรรคและผล (วิปัสสนา)

(ค) ธรรมอันเป็นเหตุเกิดผล (มรรค)

สุญฺญตาทีสุ ติวิธา กถา **อาคมนโต** สคุณโต อารมฺมณโตติ. (ที.อฏฺ.๓/๑๘๕)

พึงทราบวินิจฉัยในสุญญตะเป็นต้น กถามี ๓ อย่างคือ **โดยเหตุที่มาคือวิปัสสนา** โดยคุณของตน โดยอารมณ์.

โส หิ **อาคมนโต** สคุณโต อารมฺมณโตติ ตีหิ การเณหิ นามํ ลภติ. (อภิ.อฏฺ.๑/๒๖๖)

จริงอยู่ โลกุตตรธรรมนั้นได้ชื่อ โดยเหตุ ๓ **คือธรรมอันเป็นเหตุเกิดคือวิปัสสนา**, คุณของตน และ อารมณ์.

อาคจฺฉติ นามํ เอตสฺมาติ **อาคมนํ**, ตโต **อาคมนโต**. (ที.ฏี.๓/๒๑๓)

ที่ชื่อว่า **เหตุที่มา** เพราะอรรถว่าเป็นเหตุที่มาของชื่อ, **โดยที่มาของชื่อ**นั้น

(วิปัสสนา).

อาคจฺฉติ เอเตน มคฺโค ผลญฺจาติ วิปสฺสนา-มคฺโค อิธ **อาคมนํ** นาม. (วิภาวินี.๒๗๕)

วิปัสสนาและมรรค ชื่อว่า **เหตุที่มาของชื่อ** ในคำว่าที่มาของชื่อคือวิปัสสนานี้ เพราะอรรถว่าเป็นเหตุมาของมรรค และผล.

(ฆ) ปริยัติ, ขันธ์ อายตนะ และธาตุ ธรรมที่เป็นเหตุเกิดมรรคญาณ, การได้ยินได้ฟัง, การเรียน และการสอบถาม ธรรมเหล่านั้น, อาคม.

อาคมเนนปิ มคฺเคนปิ. สทฺธานุสารี ปุคฺคโล หิ อุทฺทิสาเปนฺโต ปริปุจฺฉนฺโต อนุปุพฺเพน มคฺคํ ปาปุณาติ ธมฺมานุสารี เอเกน วา ทฺวีหิ วา สวเนหิ. เอวํ ตาว เนสํ **อาคมเนน** นานตฺตํ เวทิตพฺพํ. (สํ.อฏฺ.๓/๒๖๗)

[ก็บุคคลผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค แม้ทั้ง ๒ คน คือ ผู้ระลึกถึงกระแสคือมรรคโดยธรรมและโดยศรัทธา(ได้)ด้วยอำนาจบุคคลผู้บรรลุมรรค

[ถามว่า] บุคคล ๒ จำพวกนั้น ต่างกัน โดยเหตุอะไร]

[ตอบว่า] ต่างกัน แม้**โดยปริยัติ** แม้โดยมรรค จริงอยู่ สัทธานุสารีบุคคล สอนปริยัติพระบาลี เรียนอรรถกถาย่อมบรรลุมรรคตามลำดับ ส่วนธัมมานุสารีบุคคล ย่อมบรรลุมรรคโดยการฟังครั้งเดียว หรือ ๒ ครั้ง พึงทราบ บุคคล ๒ จำพวกนั้น แตกต่างกันโดยปริยัติธรรมอย่างนี้ก่อน.

(ง) วิธีเจริญกสิณอันเป็นเหตุให้ได้ฌาน, ทางเจริญกสิณ.

อาคมเนน ชานาติ นาม กสิณปริกมฺม-กาเลเยว เยนากาเรน เอส กสิณภาวนํ อารทฺโธ ปฐมชฺฌานํ วา ... จตุตฺถชฺฌานํ วา อฏฺฐสมาปตฺติโย วา นิพฺพตฺเตสฺสตีติ ชานาติ. (ที.อฏฺ.๓/๗๐)

บุคคลย่อมรู้ว่า ในเวลาบริกรรมกสิณนั้นเอง บุคคลนี้เริ่มภาวนากสิณด้วยอาการใด จักยังปฐมฌาน ... หรือจตุตถฌาณ หรือสมาบัติ ๘ ให้เกิดได้ ด้วยอาการนั้น บุคคลนี้ชื่อว่า ย่อมรู้ด้วย**ทางเจริญกสิณ**.

อาคมเนนาติ ฌานสฺส อาคมนฏฺฐานวเสน. (ที.ฏี.๓/๖๘)

คำว่า **ทางเจริญกสิณ (อาคมเนน)** ได้แก่ (ย่อมรู้) ด้วยอำนาจวิธีเจริญกสิณที่เป็นเหตุมาแห่งฌาน.

(จ)เวลาที่เจริญกสิณเพื่อให้ได้ฌาน สมาบัติ, การเจริญเพื่อฌานสมาบัติ.

น อกิจฺฉลาภีติ กิจฺฉลาภี ทุกฺขลาภี. โย **อาคมนมฺหิ** กิเลเส วิกฺขมฺเภนฺโต อุปจารํ ปาเปนฺโต อปฺปนํ ปาเปนฺโต จิตฺตมญฺชูสํ ลภนฺโต ทุกฺเขน กิจฺเฉน สสงฺขาเรน สปฺ-ปโยเคน กิลมนฺโต ตํ สมฺปทํ ปาปุณิตุํ สกฺโกติ โส น อกิจฺฉลาภี นาม. (อภิ.อฏฺ.๓/๓๒)

คำว่า **มิใช่ได้โดยไม่ยาก (น อกิจฺฉลาภี)** ได้แก่ ได้โดยลำบาก คือ ได้โดยยาก อธิบายว่า ผู้ใดข่มละกิเลสทั้งหลายไว้ ใน

เบื้องแรก คือ **เวลาที่เจริญกสิณเพื่อให้ได้ฌานสมาบัติเกิด** บรรลุอุปจารฌาน บรรลุอัปปนาฌาน ได้สมาธิ ลำบากด้วยสัมปโยคะ คือ ความเพียรพร้อมกับสังขาร โดยยาก ลำบาก ย่อมสามารถเพื่อบรรลุสัมปทานั้น บุคคลนี้ ชื่อว่า มิใช่ได้โดยไม่ยาก (ได้ยาก ลำบาก).

(ฉ) เหตุที่มาแห่งฌานต่ำ ๆ มีปฐมฌานเป็นต้น, ปฏิสัมภิทาอภิญญาอันเป็นเหตุเกิดฌานเหล่านั้น.

อาคมนวเสนาปิ จ ปฏิปทา อภิญฺญา โหนฺติเยวาติ อิทํ กทาจิ ทุติยาทีนํ ปฐมาทิ**อาคมน**กตปฏิปทตํ สนฺธาย วุตฺตํ. (มูลฏี.๑/๑๐๔)

คำว่า **ก็ปฏิปทาและอภิญญาย่อมมีแม้ด้วยสามารถแห่งเหตุที่มาย่อมมีแน่นอน(อาคมนวเสนาปิ จ ปฏิปทา อภิญฺญา โหนฺติเยว)** นี้ พระอรรถกถาจารย์กล่าวหมายเอาความเป็นข้อปฏิบัติที่กระทำ**เหตุที่มา**มีปฐมฌานเป็นต้น แห่งฌานมีทุติยฌานเป็นต้นในบางที่".

[**อาคมน(เหตุที่มา)** หมายถึง ฌานที่ ๑ เป็นเหตุที่มาคือเหตุเกิดขึ้นของฌานที่ ๒ เป็นต้น]

(ช)ปฏิปทาและอภิญญาที่นำให้เกิดมรรคปัญญา, เหตุที่มาแห่งมรรคปัญญา.

ยา เอสา เอวํ อุปฺปชฺชติ อยํ กิเลสวิกฺขมฺภนปฏิปทาย ทุกฺขตฺตา วิปสฺสนาปริวาสปญฺญาย จ ทนฺธตฺตา มคฺคกาเล เอกจิตฺตกฺขเณ อุปฺปนฺนาปิ ปญฺญา **อาคมน**วเสน ทุกฺขปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา นามาติ วุจฺจติ. (อภิ.อฏฺ.๒/๔๐๑)

ปัญญาใด เกิดขึ้นอย่างนี้ ปัญญาแม้ที่เกิดในขณะจิตดวงเดียว ในกาลแห่งมรรค เรียกว่า ชื่อว่า ปัญญาที่ปฏิบัติยาก และรู้ช้า ด้วยอำนาจแห่ง**เหตุที่มาแห่งมรรคปัญญา** เพราะข้อปฏิบัติคือการละกิเลสด้วยการข่มไว้ ยากลำบาก และปัญญาที่อบรมด้วยวิปัสสนาก็รู้ช้า.

(ฌ) โลกียสัมมาสติอันเป็นเหตุเกิดมรรคสัมมาสติ, โลกียสัมมาสติอันเป็นเหตุที่มาแห่งมรรคสัมมาสติ, เหตุที่มา.

มคฺคสมฺปยุตฺตา สติ กายานุปสฺสนา นามาติ **อาคมน**วเสน วุตฺตํ. (มูลฏี.๒/๑๖๑)

คำว่า **สติที่ประกอบด้วยมรรค ชื่อว่า กายานุปัสสนา (มคฺคสมฺปยุตฺตา สติ กายานุปสฺสนา นาม)** ท่านกล่าวด้วยอำนาจ**โลกียสัมมาสติอันเป็นเหตุเกิดมรรคสัมมาสติ**.

(ญ) จิตดวงหน้าอันเป็นเหตุให้จิตดวงหลังเกิด, เหตุเกิดมา (จิตตาธิปติ) เหตุที่มา.

เกจิ ปน สเจ จิตฺตวโต กุสลํ โหติ มยฺหํ ภวิสฺสตีติ เอวํ ยํ จิตฺตํ ธุรํ กตฺวา เชฏฺฐกํ กตฺวา อปรํ กุสลจิตฺตํ อายูหิตํ ตสฺส ตํ ปุริม-

จิตฺตํ จิตฺตาธิปติ นาม โหติ ตโต อาคตตฺตา อิทํ จิตฺตาธิปเตยฺยํ นามาติ เอวํ **อาคมน-**วเสนาปิ อธิปตึ นาม อิจฺฉนฺติ.
(อภิ.อฏฺ.๑/๒๕๘)

แต่อาจารย์บางพวกย่อมปรารถนาชื่ออธิบดีแม้ด้วยสามารถแห่งการมาอย่างนี้ว่า กุศลจิตดวงอื่นอีกกระทำจิตใดให้ เป็นหัวหน้า ให้เป็นใหญ่ ประมวลมาแล้วอย่างนี้ว่า ถ้ากุศลธรรมมีอยู่แก่บุคคลผู้มีจิต กุศลธรรมก็จักมีแก่เรา ดังนี้ จิตดวงหน้านั้นของบุคคลนั้น ชื่อว่าเป็นจิตที่เป็นใหญ่ จิตดวงหลังนี้ ชื่อว่า จิตที่เป็นใหญ่ แม้**เพราะเหตุเกิดมา**จากจิตผู้เป็นใหญ่ดวงหน้านั้น.

(ฏ) ปถวีกสิณภาวนาอันเป็นเหตุได้ชื่อว่าปถวีเทวดา, เหตุที่มา, เหตุที่ได้, ปถวีกสิณภาวนาที่เคยเจริญมา.

ปถวีกสิณชฺฌานลาภี เทวโลเก นิพฺพตฺโต **อาคมน**วเสน ปถวีเทวตาติ นามํ ลภติ.
(ม.อฏฺ.๑/๒๖)

ผู้ที่ได้ปถวีกสิณฌาน บังเกิดในเทวโลก ได้ชื่อว่าปถวีเทวดาด้วยอำนาจ**ปถวีกสิณ-ภาวนาที่เคยเจริญมา**.

อาคมนวเสนาติ ปถวีกสิณภาวนาคมน-วเสน. (ม.ฏี.๑/๖๗)

คำว่า **ด้วยอำนาจเหตุที่มา(อาคมน-วเสน)** ได้แก่ (ได้ชื่อ) ด้วยอำนาจแห่งเหตุที่มาคือการเจริญปถวีกสิณภาวนา.

(๕) การใส่ใจ-การพิจารณาอันเป็นเหตุเกิดแห่งกุศลและอกุศล, เหตุที่มา, เหตุเกิดกุศลและอกุศล.

ดู อาคมนกุสล.

(๖) (ติ) (ทาง)ที่ถูกเสด็จมา, ทางมา.

ปจฺจนฺตเทสวิสเย
นิมนฺเตตฺวา ตถาคตํ
ตสฺส **อาคมนํ** มคฺคํ
โสเธนฺติ ตุฏฺฐมานสา. (พุทฺธวํ.๓๐๙)

(พระยโสธราเถรีกล่าวว่า)
ในแคว้นปัจจันตประเทศ ชนทั้งหลาย ทูลนิมนต์พระตถาคตแล้ว มีใจยินดี ช่วยกันแผ้วถาง**ทางที่**พระตถาคตจะ**เสด็จมา**.

ตสฺส อาคมนํ มคฺคนฺติ เตน อาคนฺตพฺพํ มคฺคนฺติ อตฺโถ. (พุทฺธวํ.อฏฺ.๑๐๙)

คำว่า **ทางที่พระตถาคตจะเสด็จมา (ตสฺส อาคมนํ มคฺคํ)** ความว่า ทางที่พระตถาคตพระองค์นั้นพึงเสด็จดำเนินมา.

อาคมนอิทฺธิปาท (ปุ)

[อาคมน + อิทฺธิปาท]

อิทธิบาทที่เป็นเหตุมา-ได้,

อิทธิบาทอันเป็นเหตุเกิดอภิญญา, ธรรมที่ทำให้สำเร็จอภิญญา.

อตฺตโน โพธิมณฺเฑ ปฏิวิทฺเธ **อาคมนอิทฺธิ-ปาเท** กเถตฺวา อุปริ อตฺตโนว ฉ อภิญฺญา กเถสิ. (อํ.อฏฺ.๓/๓๑)

พระพุทธเจ้า ตรัส**อิทธิบาทอันเป็นเหตุเกิดอภิญญา**ที่ทรงได้รู้แจ้งที่ใต้ต้นโพธิ์ที่ตรัสรู้ของพระองค์แล้ว ตรัสอภิญญา ๖ ของพระองค์เท่านั้นในเบื้องบน.

อาคมนกมฺม (น)

[อาคมน + กมฺม]

กิจคือการมา, หน้าที่ที่มา.

"เตน หิ พฺราหฺมณ อมฺหากํ **อาคมนกมฺมํ** น สมฺปชฺชิสฺสตี"ติ. (สุตฺตนิ.อฏฺ.๒/๒๕๘)

[พราหมณีนั้นกล่าวกับพราหมณ์ว่า นั่นที่นั่งลาดหญ้าของพระพุทธเจ้านั้นหรือ ? พราหมณ์ ตอบว่า ใช่ แม่พราหมณ์]

พราหมณี กล่าวต่อไปว่า พี่พราหมณ์ ถ้าเช่นนั้น **กิจคือการมา**ของพวกเรา ก็จักไม่สำเร็จ.

อาคมนการณ (น)

[อาคมน + การณ]

เหตุคือการมา, เหตุแห่งการมา.

ปสฺสถ โภ อมฺหากํ ทาสสฺส กณฺหายนโคตฺตสฺส อมฺพฏฺฐสฺส **อาคมนการณํ**. (ที.อฏฺ.๑/๒๒๙)

ท่านผู้เจริญทั้งหลาย พวกท่าน จงดู**เหตุคือการมา**แห่งอัมพัฏฐมานพผู้เป็นกัณหายนโคตรซึ่งเป็นทาสของพวกเราเถิด.

อาคมนกาล (ปุ)

[อาคมน + กาล]

เวลาที่มา, ในเวลาที่มาถึง.

ตโต เอกํ โพธิรุกฺขํ **อาคมนกาเล** มหาโพธินา ปจมปติฏฺฐิโตกาเส ชมฺพุโกลปฏฺฏเน โรปยึสุ เอกํ ตวกฺกพฺราหฺมณสฺส คามทฺวาเร เอกํ ถูปาราเม. (วิ.อฏฺ.๑/๗๔)

ประชาชนปลูกต้นโพธิ์ต้นหนึ่ง(ซึ่งแยกออก)จากต้นโพธิ์อ่อน ทั้ง ๘ ต้นนั้นไว้ที่ท่าชื่อชมพูโกลปัฏฏนะ ในโอกาสที่ต้นมหาโพธิ์ประดิษฐานอยู่ครั้งแรกใน**เวลาที่มาถึง** ปลูกต้นหนึ่งไว้ที่หน้าประตูบ้านของควักพราหมณ์ อีกต้นหนึ่ง ที่ถูปาราม.

อาคมนกิริยาปรามสน (น)

[อาคมน + กิริยา + ปรามสน]

การจับต้องกิริยาคือการมา, การเชื่อมโยงถึงกิริยาคือการมาถึง หมายถึงเวลาแปลต้องแปลคู่กับกิริยาว่า อาคจฺฉติ.

ยนฺติ อาคมนกิริยาปรามสนํ เยน วาการเณน อาคจฺฉติ เตน วิยากโรหีติ สมฺพนฺโธ. (ที.สี.อภินวฏี.๒/๓๐)

คำว่า **ใด (ยํ)** ได้แก่ **การเชื่อมโยงถึงกิริยาคือการมาถึง** อีกนัยหนึ่ง ควรสัมพันธ์ว่า ย่อมมาถึง เพราะเหตุใด ท่านจงตอบ (ปัญหา) เพราะเหตุนั้น.

อาคมนกุสล (ติ)

[อาคมน + กุสล]

ผู้ฉลาดในที่มา,

ผู้ฉลาดในเหตุเกิดแห่งกุศลและอกุศล,

ผู้ฉลาดในการเกิดแห่งกุศลและอกุศล.

น อายกุสโลติ น อาคมนกุสโล. (อํ.อฏฺ.๓/๑๓๙)

คำว่า **ผู้ไม่ฉลาดในความเจริญ (น อายกุสโล)** ได้แก่ **ผู้ไม่ฉลาดในเหตุเกิดแห่งกุศลและอกุศล**.

อาคจฺฉนฺติ เอเตน กุสลา วา อกุสลา วาติ อาคมนํ, กุสลากุสลานํ อุปฺปตฺติการณํ. ตตฺถ กุสโลติ **อาคมนกุสโล**. เอวํ ธมฺเม มนสิกโรโต กุสลา วา อกุสลา วา ธมฺมา อภิวฑฺฒนฺตีติ เอวํ ชานนฺโต. (อํ.ฏี.๓/๑๔๕)

ที่ชื่อว่า**ที่มา**(เหตุเกิด) เพราะเป็นเหตุเกิดขึ้นมาแห่งกุศลหรืออกุศลทั้งหลาย ได้แก่ เหตุเกิดขึ้นแห่งกุศลและอกุศล ผู้ฉลาดในเหตุเกิดกุศลและอกุศลนั้น เพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่า **ผู้ฉลาดในเหตุเกิดแห่งกุศลและอกุศล** ความว่า ผู้ที่รู้อยู่อย่างนี้ว่า กุศล หรือ อกุศลธรรมย่อมเจริญยิ่งขึ้นแก่ผู้กระทำธรรมทั้งหลายไว้ในใจอยู่อย่างนี้.

อาคมนฏฺฐาน (น)

[อาคมน + ฐาน]

(๑) ที่มา, ที่มาถึง, ที่เกิดขึ้น.

รชาปโถติ ราคโทสโมหรชานํ อาปโถ **อาคมนฏฺฐานนฺ**ติ อตฺโถ. (สํ.อฏฺ.๓/๓๑๐)

คำว่า **ที่เกิดของฝุ่นละออง(รชาปโถ)** ได้แก่ ทางมาของฝุ่นละอองคือราคะ โทสะ และโมหะ ความว่า **ที่เกิดขึ้น** (แห่งความโลภ ความโกรธ และความหลง).

(๒) เหตุที่มา, เหตุที่มาถึง, เหตุที่เกิดขึ้น.

วิสโย หิ ตสฺสา ทิฏฺฐิยา ปุพฺพนฺโต. วิสยภาวโต เหส ตสฺสา **อาคมนฏฺฐานํ** อารมฺมณปจฺจโย จาติ วุตฺตํ "**อาคมฺม ปฏิจฺจา**"ติ. (ที.สี.อภินวฏี.๑/๓๙๒)

จริงอยู่ อารมณ์เป็นส่วนเบื้องต้นของความเห็นผิดนั้น พระอรรถกถาจารย์กล่าวคำว่า "**อาศัย พึงพา**" เพื่อแสดงว่า จริงอยู่ อารมณ์นั้น**เป็นเหตุที่มา**และเป็นเหตุอันเป็นอารมณ์แห่งความเห็นผิดนั้น เพราะเป็นอารมณ์.

อาคมนฏฺฐานิย (ติ)

[อาคมน + ฐานิย]

เป็นเหตุมา, เป็นเหตุแห่งการเกิดขึ้นมา.

ดู อาคมนียปฏิปทา.

อาคมนตณฺหา (ถี)

[อาคมน + ตณฺหา]

ความยินดีการมา, การปรารถนาให้มา.

อุกฺกณฺฐนา ปริตสฺสนาติ ฌานภูมิยํ จิตสฺส

อนภิรติอุกฺกณฺฐนา วา ภยปริตสฺสนา วา นตฺถิ พฺรหฺมุโน ปน อาคมนปตฺถนา **อาคมนตณฺหา** อหูติ อตฺโถ. (ที.อฏฺ.๒/๒๕๗)

คำว่า **ระอาท้อแท้ ความสะดุ้งกลัว (อุกฺกณฺฐนา ปริตสฺสนา)** ความว่าความกระสันคือความไม่ยินดี หรือความสะดุ้งกลัวแห่งผู้ตั้งอยู่ในฌานภูมิไม่มี แต่เป็นความปรารถนาการมา **ความยินดีการมา**ของพรหม.

อาคมนตฺถ (ปุ)

[อาคมน + อตฺถ]

ประโยชน์อันจะมาถึง, ประโยชน์การกลับมา, ประโยชน์ที่จะได้รับ.

สเจ ปน สา นาวา อุทฺธํ วา อโธ วา เกนจิเทว กรณีเยน ปุน **อาคมนตฺถาย** นีตา, โจเรหิ วา หฏา, อวสฺสํ ลพฺภเนยฺยา. (วิ.อฏฺ.๓/๓๒๘)

ก็ถ้าเรือลำนั้น ถูกนำไป หรือ ถูกพวกโจรลักเอาไปแล้ว พึงได้กลับคืนมาแน่นอน **เพื่อประโยชน์การกลับมา**อีก ด้วยกิจอย่างใดอย่างหนึ่ง ในเบื้องบน หรือเบื้องล่าง.

อาคมนทิฏฺฐิ (ถี)

[อาคมน + ทิฏฺฐิ]

ความเห็นที่มา,

ความเห็นว่าผลกรรมจะเกิดขึ้น.

อนาคมนทิฏฺฐิโก เทตีติ กตสฺส นาม ผลํ อาคมิสฺสตีติ น เอวํ **อาคมนทิฏฺฐึ** น อุปฺปาเทตฺวา เทติ. (อํ.อฏฺ.๓/๕๓)

คำว่า **ผู้ไม่มีความเห็นว่า ผลกรรม จักเกิดขึ้นจึงให้ทาน (อนาคมนทิฏฺฐิโก เทติ)** ความว่า ยัง**ความเห็นที่มา**อย่างนี้ว่า ผลชื่อของกรรมที่ตนกระทำแล้วจักมาไม่ให้เกิดขึ้น ก็ไม่ให้ทาน.

อาคมนทิฏฺฐิก (ติ)

[อาคมนทิฏฺฐิ + ก]

ผู้มีความเห็นที่มา, ผู้มีความเห็นว่าผลกรรมจักเกิดขึ้น, ผู้เชื่อกรรมและผลกรรม.

สกฺกจฺจํ เทติ จิตฺตีกตฺวา เทติ สหตฺถา เทติ อนปวิทฺธํ เทติ **อาคมนทิฏฺฐิโก** เทติ. (อํ.๒/๑๕๒)

[ภิกษุทั้งหลาย สัปปุริสทาน(ทานของสัตบุรุษ) ๕ ประการนี้ สัปปุริสทาน ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ]

๑. ให้โดยเคารพ

๒. ให้โดยความอ่อนน้อม

๓. ให้ด้วยมือตนเอง

๔. ให้ของที่ไม่เป็นเดน

๕. **ผู้เชื่อกรรมและผลกรรม**แล้วจึงให้.

อาคมนทิฏฺฐิโกติ "อนาคตภวสฺส ปจฺจโย ภวิสฺสตี"ติ กมฺมญฺจ วิปากญฺจ สทฺทหิตฺวา เทตีติ. (อํ.อฏฺ.๓/๕๓)

คำว่า **ผู้เชื่อกรรมและผลกรรม(อาคมนทิฏฺฐิโก)** ความว่า เชื่อกรรมและผลกรรมว่า(ทานนี้)จักเป็นปัจจัยแก่อนาคตภพ แล้วจึงให้ทาน.

อาคมนทิวส (ปุ/น)

[อาคมน + ทิวส]

วันที่จะมาถึง, วันหน้า.

เถโร ปสฺสนฺเตเยว มหาชเน ปถวิยํ นิมุชฺชิตฺวา อนฺโตสิเนรุนา คนฺตฺวา สตฺถารํ วนฺทิตฺวา อาห "ภนฺเต มหาชโน ตุมฺหากํ ทสฺสนกาโม **อาคมนทิวสํ** โว ชานิตุํ อิจฺฉตี"ติ. (อํ.อฏฺ.๑/๙๘)

พระมหาโมคคัลลานเถระ ดำลงในแผ่นดินในขณะที่มหาชนมองดูอยู่นั่นเอง ไปภายในเขาสิเนรุ แล้วกราบพระศาสดาแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มหาชน ประสงค์จะเข้าเฝ้าพระองค์ อยากรู้วั**นที่พระองค์จะเสด็จมา**ด้วย.

อาคมนทฺวารปิทหนตฺถ (ปุ)

[อาคมน + ทฺวาร + ปิทหนตฺถ]

ประโยชน์คือการปิดประตูที่มา, เพื่อปิดประตูที่มา.

ดู อาคมนมคฺคถกน.

อาคมนธมฺม (ติ)

[อาคมน + ธมฺม]

ผู้มีการมาเป็นปกติ, ผู้มาเป็นปกติ.

สกึ อาคมนธมฺโมติ ปฏิสนฺธิวเสน สกึเยว อาคมนสภาโว. (ม.ฏี.๑/๒๖๖)

คำว่า **ผู้มาเป็นปกติ ครั้งเดียว (สกึ อาคมนธมฺโม)** ความว่า (สกาทาคามีบุคคล) ผู้มีการมาครั้งเดียวเป็นปกติเท่านั้นด้วยอำนาจปฏิสนธิ.

อาคมนนนฺทน (ติ)

[อาคมน + นนฺทน]

ผู้ให้ความยินดีเกิดขึ้นด้วยการมา,

ผู้เป็นที่ดีใจเพราะการมา.

ตาทิโส ตฺวํ **อาคมนนนฺทโน** คมนโสจโน. (ที.อฏฺ.๒/๒๑๔)

พระองค์ก็เป็นเช่นนั้น **ทรงเป็นที่ดีใจเพราะการเสด็จมา** ทรงเป็นที่เสียใจเพราะการเสด็จกลับไป.

อาคมนนนฺทโนติ อาคมเนน นนฺทิชนโน. (ที.ฏี.๑/๑๒๒)

คำว่า **ทรงเป็นที่ดีใจเพราะการเสด็จมา (อาคมนนนฺทโน)** ได้แก่ ทรงยังความยินดีให้เกิดขึ้น เพราะการเสด็จมา.

อาคมนนิรเปกฺข (ติ)

[อาคมน + นิรเปกฺข]

ไม่มีการมองหาที่มา, ไม่มองหาวิปัสสนา, ไม่มองหาวิปัสสนาอันเป็นที่มา-ทางมา (มรรคและผล).

อญฺญนิรเปกฺเขหีติ อาคมนนิรเปกฺเขหิ. (อนุฎี.๑/๑๒๒)

คำว่า **ไม่มองหาวิปัสสนา (อญฺญนิรเปกฺเขหิ)** ได้แก่ (ไม่ได้ชื่อพร้อมกับคุณและอารมณ์) **เพราะที่ไม่มองหาวิปัสสนาอันเป็นที่มา**(แห่งมรรคและผล).

อาคมนนิวารณตฺถ (ปุ)

[อาคมน + นิวารณ + อตฺถ]

ประโยชน์คือการห้ามการมา,

เพื่อห้ามการเข้ามา.

อิเมสํ จตุปฺปการานํ นิมิตฺตานํ กุมารสฺส จกฺขุปเถ **อาคมนนิวารณตฺถํ** จตูสุ ทิสาสุ คาวุเต คาวุเต อารกฺขํ ฐเปสิ. (ชา.อฏฺ.๑/๖๗)

[พระเจ้าสุทโธทนะ]ทรงรับสั่งให้วางอารักขาไว้ในที่ทุก ๆ คาวุต ในทิศทั้ง ๔ **เพื่อห้ามการเข้ามา**แห่งเหตุ ๔ อย่างเหล่านี้ (คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และบรรพชิต) สู่สายพระเนตของพระกุมาร.

อาคมนปจฺจย (ปุ)

[อาคมน + ปจฺจย]

(ก) เหตุคือการมา, เหตุที่มา.

วิปฺปกตาติ มม อาคมนปจฺจยา อปรินิฏฺฐิตา สิขํ อปฺปตฺตา. (ที.อฏฺ.๑/๕๐)

คำว่า **ยังค้างอยู่ (วิปฺปกตา)** ได้แก่ (เรื่องที่สนทนากัน) ยังไม่จบ คือ ยังไม่ถึงที่สุด **เพราะเหตุคือการมา**ของเรา.

(ข) เหตุแห่งการมา.

อาคมนปจฺจยสมวาโย เจตฺถ สมโย. (วชร.๓๓)

ก็ ในคำว่า กาล สมยนี้ ความพร้อมเพียงแห่ง**เหตุแห่งการมา** ชื่อว่า สมยะ (เหตุที่พร้อมเพียงกัน)

(ค) เหตุพร้อมกับกรรมที่มาแล้ว.

อาคมนาทิวเสนาติ **อาคมนปจฺจย**วเสน. (วิสุทฺธิ.ฎี.๒/๑๒๗)

คำว่า **ด้วยอำนาจเหตุแห่งการมาเป็นต้น (อาคมนาทิวเสน)** ได้แก่ (สเหตุกจิต) ที่เป็นสังขารและอสังขารพึงทราบ) ด้วยอำนาจ**เหตุพร้อมกับกรรมที่มาแล้ว**.

อาคมนปจฺจยสมวาย (ปุ)

[อาคมนปจฺจย + สมวาย]

ความพร้อมเพียงเหตุแห่งการมา, ความพร้อมเพียงเหตุที่สามารถเกิดขึ้นได้.

สมยญฺจาติ **อาคมนปจฺจยสมวายํ** ตทนุรูปกาลญฺจ อุปาทายาติ อตฺโถ. (วชิร.๓๓)

คำว่า **เวลาที่เหมาะสม (สมยญฺจ)** ความว่า อาศัย**ความพร้อมเพียงเหตุแห่งการมา** และเวลาเหมาะสมต่อเหตุนั้น (เราจะ

เข้าไปเยี่ยม).

อาคมนปฏิปทา (ถี)

[อาคมน + ปฏิปทา]

ข้อปฏิบัติอันเป็นเหตุมาแห่งมรรค,

ข้อปฏิบัติที่เกิดก่อนมรรค.

พหุสฺสุตา หิ อุคฺคหปริปุจฺฉากุสลา ภิกฺขู อิมานิ ฉ ฐานานิ โสเธตุํ สกฺโกนฺติ. อิมสฺส ภิกฺขุโน **อาคมนปฏิปทา** โสเธตพฺพา ยทิ **อาคมนปฏิปทา** น สุชฺฌติ "อิมาย ปฏิปทาย โลกุตฺตรธมฺมา นาม น ลพฺภนฺตี"ติ อปเนตพฺโพ. (วิ.อฏฺ.๒/๘๓)

ก็ภิกษุทั้งหลายผู้มีปัญญามาก ฉลาดในการเล่าเรียนและการสอบถามย่อมสามารถชำระฐานะ ๖ ประการเหล่านี้ให้หมดจด. แต่สำหรับภิกษุนี้ควรชำระ**ข้อปฏิบัติอันเป็นเหตุมาแห่งมรรค** หาก **ข้อปฏิบัติอันเป็นเหตุมาแห่งมรรค** ยังไม่บริสุทธิ์ ควรปลีกออก (จากปฏิญญาของตน) ด้วยคิดว่าชื่อว่า โลกุตรธรรม ทั้งหลาย เราจะไม่ได้ด้วยข้อปฏิบัติอันเป็นเหตุมาแห่งมรรคนี้.

ยาย ปฏิปทาย ยสฺส อริยมคฺโค อาคจฺฉติ สา ปุพฺพภาคปฏิปตฺติ **อาคมนปฏิปทา**. (สารตฺถ.๒/๒๘๔)

ข้อปฏิบัติส่วนเบื้องต้นแห่งอริยมรรคที่เกิดขึ้นมา ชื่อว่า**ข้อปฏิบัติอันเป็นเหตุมาแห่งมรรค**.

อาคมนปฏิปทาฏฺฐาน (น)

[อาคมนปฏิปทา + ฐาน]

ที่แห่งข้อปฏิบัติอันเป็นเหตุมาแห่งมรรค, ฐานข้อปฏิบัติที่เกิดมรรค.

ดู อาคมนียฏฺฐาน.

อาคมนปตฺถนา (ถี)

[อาคมน + ปตฺถนา]

ความปรารถนาการมา,

ความประสงค์การมา.

อนภิรตีติ อปรสฺสาปิ สตฺตสฺส **อาคมนปตฺถนา**. ยา ปน ปฏิฆสมฺปยุตฺตา อุกฺกณฺฐิตา สา พฺรหฺมโลเก นตฺถิ. (ที.อฏฺ.๑/๑๐๒)

คำว่า **ไม่ยินดี (อนภิรติ)** ได้แก่ **ความปรารถนาการมา**ของสัตว์แม้อื่นแต่ความไม่ยินดีที่ประกอบด้วยความโกรธ ย่อมไม่มีในพรหมโลก.

ดู อาคมนตณฺหา ด้วย.

อาคมนปถ (ปุ)

[อาคมน + ปถ]

ทางเป็นที่มา, ทางมา.

รโชปโถติ ราครชาทีนํ, อุฏฺฐานฏฺฐานนฺติ มหาอฏฺฐกถายํ วุตฺตํ. **อาคมนปโถ**ติปิ วทนฺติ. (ที.อฏฺ.๑/๑๖๒)

คำว่า **ทางฝุ่นละออง(รโชปโถ)** ได้แก่ (การครองเรือน) เป็นทางมาแห่งฝุ่นละออง คือราคะเป็นต้น คำว่า ที่เกิด พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ในมหาอรรถกถา อาจารย์บางพวกกล่าวว่า **ทางมา** (แห่งฝุ่นละออง) ก็มีบ้าง.

อาคมนปาท (ปุ)

[อาคมน + ปาท]

เท้าอันเป็นเหตุให้มาถึง, เท้าที่นำให้ถึงที่หมาย, เท้าที่เดินมา, เท้า.

อกฺขเณ นิพฺพตฺตตฺตา คนฺตฺวา เทสิยมานํ ธมฺมมฺปิสฺส โสตุํ โสตปฺปสาโท นตฺถิ อิธ ธมฺมเทสนฏฺฐานํ **อาคมนปาทา**ปิ นตฺถิ เอวํ มหาชานิโย ชาโตติ ทสฺเสติ. (ม.อฏฺ.๒/๙๑)

พระพุทธเจ้า ทรงแสดงว่า อุฬารกาลามดาบสนั้น ไม่มีแม้แต่ปราสาทหูที่จะฟังธรรมที่เราไปแสดงอยู่ เพราะเกิดในอขณะ (โอกาสที่ไม่เหมาะสม) แม้กระทั่ง**เท้าที่เดินมา**ยังที่แสดงธรรม ในที่นี้ก็ไม่มี ดาบสนี้จึงมีความเสื่อมอย่างมากอย่างนี้.

อาคมนปุพฺพภาค (ปุ)

[อาคมน + ปุพฺพภาค]

ส่วนเบื้องต้นแห่งการมา-ปรากฏ,

ลางสังหรณ์.

ปุพฺพนิมิตฺตนฺติ อาคมนปุพฺพภาเค นิมิตฺตํ สูริยสฺส อุทยโต อรุณุคฺคํ วิย. ตสฺมา อิทาเนว พฺรหฺมา อาคมิสฺสติ เอวํ มยํ ชานามาติ ทีปยึสุ. (ที.อฏฺ.๑/๓๒๔)

คำว่า เห**ตุที่ปรากฏมาก่อน (ปุพฺพนิมิตฺตํ)** ได้แก่ เหตุมี**ในส่วนเบื้องต้นแห่งการมาปรากฏ** เหมือนพระอาทิตย์จะขึ้นมา อรุณก็เกิดขึ้นมาก่อน เพราะเหตุนั้นชนทั้งหลายจึงแสดงว่า พรหมจักมา บัดนี้แน่นอน พวกเรา สามารถรู้ได้อย่างนี้.

อาคมนปุพฺพภาเค นิมิตฺตนฺติ พฺรหฺมุโน อาคมนสฺส ปุพฺพภาเค อุปฺปชฺชนนิมิตฺตํ. (ที.ฏี.๑/๓๙๒)

คำว่า **เหตุที่มีในส่วนเบื้องต้นแห่งการมา (อาคมนปุพฺพภาเค)** ได้แก่ เหตุที่จะเกิดขึ้นก่อนที่พรหมจะมา.

อาคมนปฺปวตฺติ (ถี)

[อาคมน + ปวตฺติ]

เรื่องการมา, เรื่องราวที่เป็นมา,

ข่าวที่เกิดขึ้นมา, ประวัติที่เป็นมา.

เถรานํ **อาคมนปฺปวตฺตึ** สุตฺวา อิมสฺมึ ทีเป โอหีนา สฏฺฐิ ภิกฺขู “เถเร ปสฺสิสฺสามา”ติ คนฺตฺวา เถเรหิ สทฺธึ เตปิฏกํ โสเธนฺตา เอกกฺขรมฺปิ เอกพฺยญฺชนมฺปิ อสเมนฺตํ นาม น ปสฺสึสุ. (อํ.อฏฺ.๑/๗๑)

ภิกษุ ๖๐ รูป ผู้ยังเหลืออยู่ในเกาะนี้ ได้ฟัง**เรื่องการมา**ของพระเถระทั้งหลาย คิดว่า จักเยี่ยมพระเถระทั้งหลาย จึงไปสอบ

ทานพระไตรปิฎกกับพระเถระทั้งหลาย ไม่พบ แม้อักขระตัวหนึ่ง แม้พยัญชนะตัวหนึ่ง ชื่อว่าไม่เหมาะสมกัน.

อาคมนภย (น)

[อาคมน + ภย]

(ก) ภัยที่จะมา, ภัยที่จะเกิดขึ้นมา.

ฉทฺทิสาปฏิจฺฉาทีติ ยถา ฉหิ ทิสาหิ **อาคมนภยํ** น อาคจฺฉติ เขมํ โหติ นิพฺภยํ เอวํ วิหรนฺโต "ฉทฺทิสาปฏิจฺฉาที"ติ วุจฺจติ. (ที.อฏ.๓/๑๓๕)

ภัยที่จะมาจากทิศ ๖ จะไม่มา ความเกษมสำราญ ความไร้ภัยจะมีอยู่โดยประการใด อริยสาวกผู้อยู่โดยประการนั้น เรียกว่า ผู้ปิดภัยที่จะเกิดจากทิศ ๖ ในคำว่า ผู้ปิดภัยที่จะมาจากทิศ ๖.

อาคมนภยนฺติ ตตฺถ สมฺมา อปฺปฏิปตฺติยา มิจฺฉาปฏิปตฺติยา จ อุปฺปชฺชนกอนตฺโถ. โส หิ ภายนฺติ เอตสฺมาติ "ภย"นฺติ วุจฺจติ. (ที.ฏี.๓/๑๓๘)

ความเสื่อมเสียที่จะเกิดขึ้นเพราะไม่ปฏิบัติชอบ และปฏิบัติผิดในทิศเหล่านั้น ชื่อว่า **ภัยที่จะมา** จริงอยู่ ความเสื่อมเสียนั้น เรียกว่า ภัย เพราะเป็นแดนที่น่ากลัว.

(ข) การกลัวการมา.

กูฏสหสฺสานํ ภิชฺชนการณํ โหติ เถรสฺส **อาคมนภเยน** ฆเฏ ฉฑฺเฑตฺวา ปลายเนน. (ม.ฏี.๓/๑๕๖)

มีเหตุการทำลายหม้อน้ำ ๑,๐๐๐ หม้อ โดยทิ้งหม้อน้ำทั้งหลายแล้วหนีไป เพราะ**กลัวการมา**ของพระเถระ(อังคุลิมาล).

อาคมนมคฺค (ปุ)

[อาคมน + มคฺค]

ทางเป็นที่มา, ทางมา.

ปฐมํ อาคโต วนฺทิตฺวา นิสีทนํ ปญฺญเปตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิตฺวา ปฏิลทฺธคุณํ อาโรเจตุกาโม "อตฺถิ นุ โข อญฺโญ โกจิ นตฺถี"ติ นิวตฺติตฺวา **อาคมนมคฺคํ** โอโลเกนฺโต อปรมฺปิ อทฺทส อปรมฺปิ อทฺทส. (ที.อฏ.๒/๒๗๐)

ภิกษุผู้ที่มาก่อนเขาหมด ไหว้ ปูลาดที่นั่งแล้วนั่งในที่ควรส่วนหนึ่ง ประสงค์จะกราบทูลถึงคุณพิเศษที่ตนได้แล้ว คิดว่าใครอื่นมีหรือไม่มีหนอ เหลียวกลับไปมองดู**ทางมา**ได้เห็นแม้อีกรูปหนึ่งได้เห็นแม้อีกรูปหนึ่ง.

อาคมนมคฺคถกน (น/ปุ)

[อาคมนมคฺค + ถกน]

การกั้นทางมา, การปิดประตูทางมา.

ทิฏฺฐธมฺมิกานํ อาสวานํ สํวรายาติ ทิฏฺฐธมฺมิกา อาสวา นาม อสํวเร จิเตน ตสฺมิญฺเญว อตฺตภาเว ปตฺตพฺพา ปาณิปฺปหาร-ทณฺฑปฺปหาร-หตฺถจฺเฉท-ปาทจฺเฉท-อกิตฺติ-อยสวิปฺปฏิสาราทโย ทุกฺขวิเสสา.

อิติ อิเมสํ ทิฏฺจธมฺมิกานํ อาสวานํ สํวราย ปิธานาย **อาคมนมคฺคถกนายา**ติ อตฺโถ. (วิ.อฏฺ.๑/๑๙๐)

คำว่า **เพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในปัจจุบัน (ทิฏฺจิธมฺมิกานํ อาสวานํ สํวราย)** ความว่า ทุกข์ต่างๆ มีการประหารด้วยฝ่ามือ ท่อนไม้ การตัดมือ การตัดเท้า ความเสื่อมเกียรติ เสื่อมยศ และความเดือดร้อนเป็นต้นอันผู้ตั้งอยู่ในอสังวรจะพึงถึงในอัตภาพนั้น ชื่อว่าอาสวะในปัจจุบัน เพื่อป้องกัน คือ เพื่อปิด ได้แก่ **เพื่อกั้นทางมา**แห่งอาสวะในปัจจุบันเหล่านี้.

อาคมนมคฺคถกนายาติ อาคมนทฺวาร-ปิทหนตฺถาย. (สารตฺถ.๒/๓๕)

คำว่า **เพื่อกั้นทางมา (อาคมนมคฺค-ถกนาย)** ได้แก่ เพื่อปิดประตูทางเข้ามาแห่งภัย.

อาคมนมคฺคปิทหนฏฺจ (ปุ)

[อาคมนมคฺค + ปิทหน + อตฺถ]

อรรถคือการปิดทางมา, อรรถว่าปิดกั้นทางมา.

นิยฺยานาวรณฏฺเฐนาติ นิยฺยานานํ **อาคมนมคฺคปิทหนฏฺเฐน** นิยฺยาน-วารณฏฺเฐนาติปิ ปาโฐ นิยฺยานานํ ปฏิกฺ-เขปนฏฺเฐนาติ อตฺโถ. (ปฏิสํ.อฏฺ.๒/๗๑)

คำว่า **เพราะอรรถคือผู้สามารถปิดกั้นมรรค (นิยฺยานาวรณฏฺเฐน)** ได้แก่ ที่ชื่อ(นีวรณธรรม) เพราะอรรถว่า**ปิดกั้นทางมา**แห่งอริยมรรคทั้งหลาย, และยังมีบาลี ว่า เพราะอรรถว่า ห้ามอริยมรรคด้วย ความว่า เพราะอรรถว่า ห้ามอริยมรรค หรือ ฌาน.

อาคมนรตฺติ (ถี)

[อาคมน + รตฺติ]

คืนที่จะมาถึง, ราตรีที่มาถึง.

ทุกฺขํ วต เสตฺถ กฺวชฺช เสสฺสนฺติ อิมํ รตฺตึ ทุกฺขํ สยึ อชฺช **อาคมนรตฺตึ** กตฺถ สยิสฺสํ. (สุตฺต.อฏฺ.๒/๒๘๙)

คำว่า **คืนนี้เรานอนลำบากแล้วหนอ วันนี้เราจักนอนที่ไหนเล่า (ทุกฺขํ วต เสตฺถ กฺวชฺช เสสฺสํ)** ความว่า เรานอนเป็นทุกข์ตลอดคืนนี้แล้ว บัดนี้ เราจักนอนที่ไหนใน**คืนที่จะมาถึง**.

อาคมนวาทปถ (ปุ)

[อาคมน + วาท + ปถ]

ทางแห่งคำพูดที่จะมาถึง,

คำที่จะมาถึง.

อนาคตํ วาทปถนฺติ อชฺช จเปตฺวา สฺเว วา ปุนทิวเส วา อฑฺฒมาเส วา มาเส วา สํวจฺฉเร วา ตสฺส ตสฺส ปญฺหสฺส อุปริ อาคมนวาทปถํ. (ม.อฏฺ.๓/๑๖๗)

คำว่า **ถ้อยคำที่ยังไม่มาถึง (อนาคตํ วาทปถํ)** ได้แก่ (พระสมณโคดมจักไม่ทรงเล็งเห็น) **ทางแห่งคำที่จะมาถึง**ในเบื้องบนแห่งปัญหานั้น ๆ ในวันพรุ่งนี้ วันมะรืนนี้ ครึ่งเดือน ๑ เดือน หรือ ๑ ปี ยกเว้นวันนี้.

อุปริ อาคมนวาทปถนฺติ วิสฺสชฺชเน กเต ตโต อุปริ อาคจฺฉนกํ วาทมคฺคํ.
(ม.ฏี.๓/๑๑๕)

คำว่า **ถ้อยคำที่จะมาในเบื้องบน (อุปริ อาคมนวาทปถํ)** ได้แก่ เมื่อทรงตอบปัญหาแล้ว ทางแห่งคำ(คำถาม)ที่จะมาถัดจากคำตอบนั้น.

อาคมนวาร (ปุ)

[อาคมน + วาร]

วาระคือการมา, ครั้งที่จะมา, วาระที่มา.

อิมํ ปริยายนฺติ อิมํ วารํ อชฺช อิมํ อาคมนวารนฺติ อตฺโถ. (ที.อฏฺ.๓/๒)

คำว่า **ครั้งนี้ (อิมํ ปริยายํ)** ได้แก่ วาระนี้ อธิบายว่า วาระที่เสด็จมานี้ในวันนี้.

อาคมนวิธาน (น)

[อาคมน + วิธาน]

วิธีที่จักมาถึง, วิธีมา.

โส วญฺเจตุํ อสกฺกุเณยฺยภาเวน เสฏฺฐิสฺส สพฺพํ ธีตุ **อาคมนวิธานํ** กเถสิ.
(อํ.อฏฺ.๑/๓๓๑)

คนจัดแจงทานนั้น ได้บอก**วิธีมา**ทั้งหมดของธิดาแก่โฆสกเศรษฐี เพราะไม่สามารถโกหกได้.

อาคมนวิปตฺติ (ถี)

[อาคมน + วิปตฺติ]

(ก) ความวิบัติแห่งที่มา, ที่มาวิบัติ.

(ข) ความวิบัติแห่งกรรมที่มา, กรรมที่มาวิบัติ.

เอตฺถ จ "นีเจ กุเล ปจฺจาชาโต โหติ จณฺฑาลกุเล วา"ติอาทีหิ **อาคมนวิปตฺติ** เจว ปุพฺพุปฺปนฺนปจฺจยวิปตฺติ จ ทสฺสิตา.
(สํ.อฏฺ.๑/๑๔๙)

ก็ในคำว่า ในตระกูลต่ำเป็นต้นนี้ ทรงแสดง**กรรมที่มาวิบัติ** และความวิบัติแห่งเหตุคืออสุจิเลือดของมารดา บิดาที่เกิดขึ้นก่อนด้วยพระดำรัสว่า เกิดในตระกูลต่ำ หรือตระกูลคนจัณฑาล เป็นต้น.

อาคมนวิปตฺตีติ อาคมนฏฺฐานวเสน วิปตฺติ อาคโม เอตฺถาติ กตฺวา. (สํ.ฏี.๑/๑๙๕)

คำว่า **กรรมที่มาวิบัติ(อาคมนวิปตฺติ)** ได้แก่ เพราะทำวิเคราะห์ว่า เป็นที่มาแห่งกรรมที่วิบัติด้วยอำนาจที่มา.

อาคมนวิปตฺติ นาม กมฺมํ. (มูลฏี.๓/๔๒)

กรรมชื่อว่า**กรรมที่วิบัติด้วยอำนาจที่มา**.

อาคมนวิปสฺสนาวิญฺญาณ (น)

[อาคมน + วิปสฺสนา + วิญฺญาณ]

วิปัสสนาวิญญาณที่มา-เป็นเหตุเกิดแห่งอริยมรรค, วิปัสสนาจิตที่เกิดอริยมรรค.

วิญฺญาณํ วิญฺญาณนฺติ อิธ กึ ปุจฺฉติ? เยน วิญฺญาเณน สงฺขาเร สมฺมสิตฺวา เอส ปญฺญวา นาม ชาโต ตสฺส อาคมนวิปสฺสนา-วิญฺญาณํ กมฺมการกจิตฺตํ ปุจฺฉามีติ ปุจฺฉติ.
(ม.อฏฺ.๒/๒๓๙)

[ถามว่า] ในคำนี้ว่า วิญญาณ วิญญาณ **(วิญฺญาณํ วิญฺญาณํ)** พระมหาโกฏฐิตเถระถามถึงอะไร

[ตอบว่า] พระเถระถามถึงวิญญาณเป็นเครื่องพิจารณาสังขารของเขาผู้ชื่อว่ามีปัญญาว่า "เราถามถึง**วิปัสสนาจิตที่เกิดอริยมรรค** วิญญาณและจิตที่ทำการงาน".

อาคมนวิสิฏฺฐ (ติ)

[อาคมน + วิสิฏฺฐ]

ถูกทำให้พิเศษด้วยพระบาลี.

มหาโอกาเสติ มหนฺเต โอกาเส มหนฺตานิ ธมฺมสฺส ปติฏฺฐาปนฏฺฐานานิ. เยสุ ปติฏฺ-ฐาปิโต ธมฺโม นิจฺฉียติ อสนฺเทหโต. กานิ ปน ตานิ? **อาคมนวิสิฏฺฐานิ** สุตฺโตตรณาทีนิ. ทุติยวิกปฺเป อปทิสียนฺตีติ อปเทสา มหนฺตา อปเทสา เอเตสนฺติ มหาปเทสา.
(อํ.ฏี.๒/๓๕๔)

คำว่า **ในโอกาสอันประเสริฐ (มหา-โอกาเส)** ได้แก่ โอกาสอันประเสริฐ คือสถานที่ประเสริฐที่ทำให้พระธรรมตั้งมั่น (ที่ตั้งมั่นแห่งพระธรรมอันประเสริฐ) เพราะเป็นที่ตัดสินพระธรรมโดยไม่ให้มีความสงสัย

[ถาม] ฐานที่เหล่านั้นคืออะไร?

[ตอบ] ที่สอบสวนและเทียบเคียง(ธรรมที่ผู้อื่นกล่าวว่า ถูกหรือผิด) ในพระสูตรอัน**ถูกทำให้พิเศษด้วยพระบาลี**

นัยที่ ๒ ที่ชื่อข้ออ้าง เพราะวิเคราะห์ว่า ถูกแสดงอ้าง (๑.พระพุทธเจ้า. ๒. พระสงฆ์. ๓.สัมพหุลเถระ. ๔.เอกเถระ) ที่อ้างอิงอันประเสริฐแห่งเหตุเหล่านั้น เพราะเหตุนั้น เหตุเหล่านั้น ชื่อว่า เหตุที่อ้างอิงอันประเสริฐ" (การสอบสวนและเทียบเคียงคำที่ผู้อื่นกล่าวว่าถูกต้องหรือไม่ถูกต้อง) ในพระธรรมวินัย เรียกว่า มหาปเทส (เหตุที่อ้างอิงอันประเสริฐ)

อาคมนวิสุทฺธิ (ถี)

[อาคมน + วิสุทฺธิ]

ความบริสุทธิ์แห่งเหตุที่มา, ที่มาบริสุทธิ์.

เอวํ สํวณฺเณตพฺพธมฺมสฺส อภิตฺถวนมฺปิ กตฺวา อิทานิ สํวณฺณนาย สมฺปติ วกฺขมานาย **อาคมนวิสุทฺธึ** ทสฺเสตุํ "อตฺถปฺปกาสนตฺถ"นฺติ อาทิมาห.
(ที.สี.อภินวฏี.๑/๒๗)

พระอรรถกถาจารย์กระทำแม้การสรรเสริญพระธรรมที่ควรยกย่องอย่างนี้แล้ว บัดนี้ จึง

กล่าวคำเป็นต้นว่า “เพื่อแสดงอรรถ” เพื่อประสงค์จะแสดง**ความบริสุทธิ์แห่งเหตุที่มา(คืออรรถกถาเก่า)**ของอรรถกถาใหม่ที่จักกล่าวข้างหน้านี้.

อาคมนวีถิ (ถี)

[อาคมน + วีถิ]

ทางที่กลับมา, ทางที่เคยมา, ทางมา.

โส นิทฺทายนฺโตปิ อาคจฺฉเตว ตุณฺเฑน ปนสฺส คหิตํ อมฺพปกฺกํ ปติ. โส อนุกฺกเมน **อาคมนวีถึ** ชหิตฺวา โอสีทนฺโต อุทกปิฏฺเฐเนว อาคจฺฉนฺโต อุทเก ปติ. (ชา.อฏฺ.๒/๒๖๖)

นกแขกเต้าตัวนั้น ทั้งที่หลับอยู่ก็ยังบินมาอยู่นั่นแหละ ส่วนมะม่วงสุกที่คาบมาด้วยจะงอยปากก็หลุดล่วงไปลูกนกแขกเต้านั้นได้ละ**ทางที่เคยมา**เสียโดยลำดับจึงตกลงในน้ำ ลอยมาตามพื้นน้ำจึงจมลงในน้ำ.

อาคมนเวลา (ถี)

[อาคมน + เวลา]

เวลาที่มา, เวลาที่กลับมา.

สา เอกทิวสํ ตาปสสฺส **อาคมนเวลาย** ปจฺจุคฺคมนํ กตฺวา อิตฺถิกุตฺตํ ทสฺเสตฺวา ตาปสํ สีลเภทํ อาปาเทสิ. (ม.อฏฺ.๓/๒๒๔)

พระมเหสีนั้น วันหนึ่ง ได้ต้อนรับ**ในเวลาที่ดาบสมา** แล้วแสดงมายาหญิง ทำดาบสให้ถึงการเสียศีลแล้ว.

อาคมนสทฺธา (ถี)

[อาคมน + สทฺธา]

ศรัทธาที่เกิดตั้งแต่ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า, ศรัทธาที่มา.

ตตฺถ สพฺพญฺญุโพธิสตฺตานํ สทฺธา อภินีหารโต ปฏฺฐาย อาคตตฺตา อาคมนสทฺธา นาม. (ม.อฏฺ.๓/๒๒๕)

ในศรัทธา ๔ อย่างนั้น (๑.อาคมนสัทธา คือ ศรัทธาที่มาตั้งแต่ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า, ๒.อธิคมสัทธา คือ ศรัทธาที่ได้เพราะบรรลุสัจจะ ๔ ของอริยบุคคล, ๓.โอกัปปนสัทธา คือ ศรัทธาที่เชื่อมั่นพระรัตนตรัยโดยไม่หวั่นไหว) ๔. และปสาทสัทธา คือ ศรัทาที่เกิดเพราะความเชื่อเลื่อมใส) ศรัทธาของพระโพธิสัตว์ผู้รู้ทุกสิ่งชื่อว่า **ศรัทธาที่มา** เพราะเกิดขึ้นมาตั้งแต่ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า.

อาคมนสภาว (ติ)

[อาคมน + สภาว]

ผู้มีสภาพคือการมา, ผู้กลับมาเป็นปกติ, ผู้มาประจำ.

ดู อาคมนธมฺม.

อาคมนสิทฺธ (ติ)

[อาคมน + สิทฺธ]

สำเร็จด้วยข้อปฏิบัติที่นำให้บรรลุโลกุตตร-

มรรค, สำเร็จด้วยข้อปฏิบัติที่มา.

กาเย กายานุปสฺสี”ติ อิทํ ปุคฺคลาธิฏฺฐาเนน สติปฏฺฐานวิเสสนํ, ตญฺจ อาคมนสิทฺธํ. (อนุฏี.๒/๑๖๑)

คำว่า **ผู้เห็นกายในกาย (กาเย กายานุปสฺสี)** นี้ เป็นสติปัฏฐานพิเศษ โดยแสดงถึงบุคคลเป็นประธาน และ**สำเร็จด้วยข้อปฏิบัติที่นำให้บรรลุโลกุตตรมรรค**.

อาคมนสีล (ติ)

[อาคมน + สีล]

ผู้มาเป็นปกติ.

สกทาคามีติ สกิเทว อิมํ โลกํ ปฏิสนฺธิคฺคหณวเสน **อาคมนสีโล** ทุติยผลฏฺโฐ. (อุทาน.อฏฺ.๒๗๗)

คำว่า **ผู้มาอีกครั้งเดียว (สกทาคามี)** ได้แก่ บุคคลผู้ตั้งอยู่ในผลที่ ๒ (สกทามิผล) **มา**ยังโลกนี้เพียงครั้งเดียว ด้วยอำนาจถือปฏิสนธิ**เป็นปกติ**.

อาคมนสีส (น)

[อาคมน + สีส]

กิจคือการมาเป็นประธาน.

เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ อาคตเมว ภวิสฺสตีติ พุทฺธวจนสฺส อาคมนสีเสน อริยผลธมฺมานมฺปิ อาคมนํ วุตฺตเมว. (ม.ฏี.๓/๑๐)

คำว่า **พระพุทธพจน์คือพระไตรปิฎกจักมาแน่นอน (เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ อาคตเมว ภวิสฺสติ)** ความว่า การมาแม้แห่งอริยผลธรรม พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ **โดยกิจคือการมา**แห่งพระพุทธพจน์**เป็นประธาน**นั่นเอง.

อาคมนสุทฺธิ (ถี)

[อาคมน + สุทฺธิ]

(ก) ความบริสุทธิ์แห่งเหตุที่ได้มา,

ความบริสุทธิ์แห่งเหตุคือการถวายจีวร.

อิมินาติอาทิ **อาคมนสุทฺธึ** ทสฺเสตุํ วุตฺตํ. (กงฺขา.๑๖๙)

คำว่า **ด้วยเงินค่าผ้าจีวรนี้ (อิมินา)** เป็นต้น ท่านกล่าวเพื่อแสดง**ความบริสุทธิ์แห่งเหตุที่ได้(ค่าจีวร)มา**.

อาคมนสุทฺธินฺติ มูลสุทฺธึ. (กงฺขา.ฏี.๓๑๐)

คำว่า **ความบริสุทธิ์แห่งการได้มา (อาคมนสุทฺธึ)** ได้แก่ ความบริสุทธิ์ค่าผ้าจีวร.

(ข) ความบริสุทธิ์แห่งเหตุคือการได้ปัจจัย.

อนวชฺชานีติ วชฺชรหิตานิ นิทฺโทสานิ **อาคมนสุทฺธิโต** กายมณฺฑนาทิกิเลสวตฺถุภาวาภาวโต จ. (อิติวุตฺ.อฏฺ.๓๐๐)

คำว่า **ไม่มีโทษ (อนวชฺชานิ)** ได้แก่ [ผ้าบังสกุล อาหารบิณฑบาต อยู่โคนต้นไม้ และ ยาดองเหยี่ยวโค] ชื่อว่า เว้นจากโทษ

คือไร้โทษ **เพราะความบริสุทธิ์แห่งเหตุคือการได้ปัจจัยมา**และไม่มีวัตถุเศร้าหมอง มีการตบแต่งร่างกายเป็นต้น.

(ค) ความบริสุทธิ์แห่งอรรถกถาเก่าอันเป็นเหตุเกิดอรรถกถาใหม่,ความบริสุทธิ์แห่งที่มา, ที่มาบริสุทธิ์.

อิมินา อตฺตโน สํวณฺณนาย **อาคมนสุทฺธึ** ทสฺเสติ. (ที.ฏี.๑/๑๙)

ท่านแสดง**ความบริสุทธิ์แห่งอรรถกถาเก่าที่มา**ของอรรถกถาใหม่ของตนด้วยคำนี้.

อาคมนสุทฺธิทสฺสน (น)

[อาคมนสุทฺธิ + ทสฺสน]

การแสดงความบริสุทธิ์แห่งเหตุเกิดขึ้นมา, การแสดงความบริสุทธิ์แห่งการมา.

ธมฺเมน สเมน อุปฺปนฺเนติ อิทํ ปจฺจยานํ อาคมนสุทฺธิทสฺสนํ น ปจฺจยสนฺนิสฺสิตสีลวิสุทฺธิทสฺสนํ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๗๑)

คำว่า **เมื่อปัจจัยที่เกิดขึ้นโดยธรรมสม่ำเสมอ (ธมฺเมน สเมน อุปฺปนฺเน)** นี้ เป็น**การแสดงความบริสุทธ์แห่งการมา**ของปัจจัยทั้งหลาย ไม่แสดงความบริสุทธิ์แห่งศีลที่อาศัยปัจจัย.

อาคมนเหตุ (ปุ/น)

[อาคมน + เหตุ]

เหตุคือการมาถึง, เหตุที่มาถึง.

อิธาคตาติ อิธ อาคตา สมฺปตฺตา อิธ วา อาคมนเหตุ. (วิมาน.อฏฺ.๑๕๕)

คำว่า **มา ณ ที่นี้ (อิธาคตา)** ได้แก่ พวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ มาถึง ณ ที่นี้ อีกนัยหนึ่ง **เพราะเหตุที่มาถึง**อุทยานส่วนจิตลดานี้.

อาคมนากปฺป (ปุ)

[อาคมน + อากปฺป]

อากัปกิริยาที่มา, ท่าทางที่มา.

อุตฺตรา ตสฺสา **อาคมนากปฺเปเนว** “อยํ พาลา อฑฺฒมาสมตฺตํ อิมสฺมึ เคเห วสิตฺวา มยฺหเมเวตํ เคหนฺติสญฺญึ ชาตา”ติ ญตฺวา ตงฺขณญฺเญว เมตฺตาฌานํ สมาปชฺชิตฺวา อฏฺฐาสิ. (อํ.อฏฺ.๑/๓๔๖)

นางอุตตรา รู้โดย**อากัปกิริยาที่มา**ของนางสิริมานั้นนั่เองว่า นางนี้ เป็นคนพาล อยู่ในเรือนนี้เพียงครึ่งเดือนก็เกิดความสำคัญว่าเรือนนี้ เป็นเรือนของเราได้ยืนเข้าเมตตาฌานในขณะนั้นนั่นเอง.

อาคมนาการ (ปุ)

[อาคมน + อาการ]

อาการที่มา, ท่าทางที่มา.

ธมฺมทินฺนา สีหปญฺชรํ อุคฺฆาเฏตฺวา วีถึ โอโลกยมานา ตสฺส **อาคมนาการํ** ทิสฺวา “กึ นุ โข เอต”นฺติ จินฺเตตฺวา ตสฺส ปจฺจุคฺคมนํ

กุรุมานา โสปานสีเส ฐตฺวา โอลมฺพนตฺถํ หตฺถํ ปสาเรสิ. (ม.อฏฺ.๒/๒๕๕)

นางธรรมทินนาเปิดหน้าต่าง เฝ้ามองทางอยู่เห็น**ท่าทางที่มา**ของวิสาขะสามีนั้นแล้วก็คิดว่า "นี่อะไรกันหนอ" ได้ยืนที่หัวบันไดทำการต้อนรับเขาก็เหยียดมือยื่นออกไปให้.

อาคมนานุกฺกม (ปุ)

[อาคมน + อนุกฺกม]

ลำดับที่มา, อันดับที่มาถึง.

อิทานิ ตํ อาทิโต ปฏฺฐาย **อาคมนานุกฺกมํ** ทสฺเสตุํ "หิมวนฺเต กิรา"ติอาทิมาห. (สํ.ฏี.๒/๑๙๐)

ในบัดนี้ พระอรรถกถาจารย์กล่าวคำว่าทราบมาว่า "ในป่าหิมพานต์"เป็นต้น เพื่อแสดง**ลำดับที่มา**ตั้งแต่ต้นนั้น.

อาคมนานุรูป (ติ)

[อาคมน + อนุรูป]

สมควรแก่การมา.

ตสฺมา อตฺตโน อาคมนานุรูปํ กโรนฺโต ภิกฺขูนํ วิสฺสชฺเชตฺวา สยํ ปิณฺฑาย ปาวิสิ. (วิ.อฏฺ.๑/๑๗๔)

เพราะเหตุนั้น ท่านพระสุทินน์นั้นเมื่อจะทำกิจที่**สมควรแก่การมา**ของตน จึงได้สละ (อาหาร) แก่ภิกษุทั้งหลาย ส่วนตนเองก็เข้าไปบิณฑบาต.

อาคมนาภาว (ปุ)

[อาคมน + อภาว]

(ก) ความไม่มีอนิมิตตวิปัสสนาอันเป็นเหตุมาแห่งชื่อว่าอนิมิตตมรรค, ความไม่มีเหตุที่มา.

เตสุ อิธ ทฺเว มคฺเค คเหตฺวา อนิมิตฺโต กสฺมา น คหิโตติ? **อาคมนาภาวโต**. (อภิ.อฏฺ.๑/๒๖๗)

[ถาม] ในมรรค ๓ นั้น ในที่นี้ ท่านถือเอาเพียงมรรค ๒ คือ สูญญตมรรค และอปปณิหิตมรรค เพราะเหตุไร ไม่เอาอนิมิตมรรคด้วย ?

[ตอบ] **เพราะความไม่มีอนิมิตตวิปัสสนาอันเป็นเหตุมาแห่งชื่อว่าอนิมิตมรรค**.

(ข) ความไม่มีการมา, ความไม่มีมา.

อนฺโตวสฺเส ปน กสฺสจิ **อาคมนาภาวา**"ติ วุตฺตํ. (วชิร.๔๔๐)

ท่านกล่าวว่า ก็**เพราะความไม่มี**ภิกษุบางรูป**มา**ในภายในพรรษา.

อาคมนิก (ติ)

[อาคมน +อิก]

เป็นเหตุเกิดมรรค, เหตุที่มา,

เหตุเกิดชื่อว่ามรรค.

ดู อาคมนิยกถา.

อาคมนิย (ติ)

[อาคมน + ณิก]

(วุฏฐานคามินีวิปัสสนา) อันเป็นที่มาของชื่อ, ที่มาของชื่อ.

อปฺปณิหิตสุญฺญเตสุปิ เอเสว นโย. **อาคมนิเยน** กถิเต ปน สุญฺญโต วา ผสฺโส อนิมิตฺโต วา ผสฺโส อปฺปณิหิโต วา ผสฺโสติ วิกปฺโป อาปชฺเชยฺย ตสฺมา สคุเณน เจว อารมฺมเณน จ กเถตพฺพํ. เอวญฺหิ ตโย ผสฺสา ผุสนฺตีติ สเมติ. (ม.อฏฺ.๒/๒๖๖)

แม้ในอัปปณิหิตะและสุญญตะก็นัยนี้เหมือนกัน แต่ก็เมื่อกล่าวด้วย (วุฏฐาน-คามินีวิปัสสนา)**ที่มาของชื่อ**ก็พึงมีความคิดพิเศษว่า “สุญญตผัสสะอนิมิตตผัสสะหรืออัปปณิหิตผัสสะ” เพราะเหตุนั้นสมาบัติเป็นต้นก็ควรกล่าวด้วยผัสสะที่มีคุณ และด้วยอารมณ์ เพราะเมื่อเป็นอย่างนี้ คำที่กล่าวมาจึงจะสมกันว่า “ผัสสะ ๓ ประการ ย่อมถูกต้อง”.

อาคมนิยกถา (ถี)

[อาคมนิย + กถา]

คำกล่าวถึงธรรมที่มาของชื่อ, เรื่องที่กล่าวถึงธรรมที่มาของชื่อ-มรรค

อปรา **อาคมนิยกถา** นาม โหติ สุญฺญตา อนิมิตฺตา อปฺปณิหิตาติ หิ วิปสฺสนาปิ วุจฺจติ. (ม.อฏฺ.๒/๒๖๖)

ยังมี**เรื่องที่กล่าวถึงธรรมที่มาของชื่อ**อื่นอีก จริงอยู่ แม้วิปัสสนาท่านก็เรียกว่า สุญญตะ อนิมิตตะ อัปปณิหิตะ.

อาคมนํ เอตฺถ เอตายาติ วา **อาคมนิกา** สา เอว อาคมนิยา ก-การสฺส ย-การํ กตฺวา. (สํ.ฏี.๒/๓๗๕)

ที่ชื่อว่า **คำกล่าวถึงธรรมที่มาของชื่อ** เพราะเป็นที่มา หรือ เป็นเหตุมา(แห่งชื่อมรรค) อาคมนิกนั้นเอง ชื่อว่า อาคมนิยะ (ธรรมอันเป็นที่มาของชื่อมรรค) โดยแปลง ก อักษร เป็น ย อักษร.

อาคมนิยปุพฺพภาคปฏิปทา (ถี)

[อาคมนิย + ปุพฺพภาค + ปฏิปทา]

ข้อปฏิบัติเบื้องต้นอันเป็นเหตุบรรลุมรรค, ข้อปฏิบัติก่อนบรรลุมรรค.

อุยฺยานทฺวาเร ฐิโต อิมํ ปญฺหํ สลฺลกฺเขสิ “กิตฺตเกน นุ โข ตณฺหาสงฺขยวิมุตฺตสฺส ขีณาสวสฺส สงฺเขปโต **อาคมนิยปุพฺพภาค-ปฏิปทา** โหตี”ติ. (ม.อฏฺ.๒/๑๙๘)

ท้าวสักกะ ประทับอยู่ที่ประตูอุทยาน ทรงกำหนดปัญหานี้ว่า **ข้อปฏิบัติเบื้องต้นอันเป็นเหตุบรรลุมรรค**ของพระขีณาสพผู้หลุดพ้นแล้วด้วยธรรมเป็นที่สิ้นตัณหาโดยย่อมีเท่าไรหนอ [ท้าวสักกะนั้นคิดนี้ว่า “ปัญหานี้มีสิริยิ่งนัก หากเราจักไม่ได้เรียนปัญหานี้แล้วเข้าไปยังอุทยาน เรา

ถูกอารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ ย่ำยีแล้ว ก็จักจำปัญหานี้ไม่ได้ การเล่นกีฬาในอุทยานจงพักไว้ก่อน เราจักไปยังสำนักของพระศาสดาทูลถามปัญหานี้ เราผู้ได้เรียนเอาปัญหาแล้วจึงจะเล่นกีฬาในอุทยาน”]

อาคมนีย (ติ)

[อาคม + นี + ณฺย]

(ข้อปฏิบัติ)อันเป็นเหตุให้บรรลุมรรค-อันมา, อันเป็นเหตุให้เป็นอริยบุคคล.

เอวํ อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ นิฏฺฐเปตฺวา อิทานิ ขีณาสวสฺส **อาคมนียํ** ปุพฺพภาคปฏิปทํ ทสฺเสตุํ ยมฺปิสฺส ตํ ภิกฺขเวติ-อาทิมาห. (สํ.อฏฺ.๒/๕๐)

พระพุทธเจ้า ทรงให้พระเทสนาจบลงด้วยธรรมอันเป็นยอดคืออรหัตตผลอย่างนี้แล้ว บัดนี้ตรัสพระดำรัสว่า “ยมฺปิสฺส ตํ ภิกขเว” เป็นต้น เพื่อทรงประสงค์จะแสดงข้อปฏิบัติเบื้องต้น**อันเป็นเหตุให้บรรลุมรรค**ของพระขีณาสพ(ผู้หมดสิ้นกิเลส).

อาคมนํ อาคโม ตํ อาวหตีติ **อาคมนียา** ปุพฺพภาคปฏิปทา. (สํ.ฏี.๒/๖๕)

การมา ชื่อว่า อาคม ที่ชื่อว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บรรลุมรรค เพราะอรรถว่านำมา ซึ่งมรรคนั้น ได้แก่ ข้อปฏิบัติเบื้องต้น (คือวิปัสสนา)”.

อาคมนียฏฺฐาน (น)

[อาคมนีย + ฐาน]

ที่อันเป็นเหตุบรรลุ(มรรค), ที่มา, ที่ได้-บรรลุ.

โคตฺรภุญาณํ อนิมิตฺตํ นิพฺพานํ อารมฺมณํ กตฺวา อนิมิตฺตนามกํ หุตฺวา สยํ **อาคมนียฏฺฐาเน** จตฺวา มคฺคสฺส นามํ เทติ. (ปฏิสํ.อฏฺ.๒/๑๔๙)

โคตรภูญาณทำนิพพานที่ชื่อว่าอนิมิตตะให้เป็นอารมณ์ มีชื่อว่า อนิมิตตนเองตั้งอยู่**ในที่บรรลุ**(มรรค)แล้วให้ชื่อแก่มรรค.

อาคมนียฏฺฐาเนติ อาคมนปฏิปทาฐาเน. (วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๔๖๒)

คำว่า **ที่บรรลุ (อาคมนียฏฺฐาเน)** ได้แก่ในที่อันเป็นข้อปฏิบัติที่นำให้บรรลุมรรค.

อาคมนียนานตฺต (น)

[อาคมนีย + นานตฺต]

ความแตกต่างแห่งวิปัสสนาที่มา, ที่มาต่างกัน.

อถ กสฺมา สทฺธาวิมุตฺโต ทิฏฺฐิปฺปตฺตํ ปาปุณาตีติ? **อาคมนียนานตฺเตน**. (อภิ.อฏฺ.๓/๔๓)

[ถาม] ครั้นเมื่อความเป็นอย่างนั้น เพราะเหตุไร สัทธาวิมุตตบุคคลจึงไม่ถึงทิฏฐิ-ปัตตบุคคล.

[ตอบ] **เพราะความแตกต่างแห่งวิปัสสนาที่มา**[ก็ทิฏฐิปัตตบุคคล ท่าน

ข่มกิเลสได้ด้วยการบรรลุไม่ลำบากเลย สามารถเพื่อข่มกิเลสทั้งหลาย โดยไม่ลำบาก ไม่ยาก แต่สัทธาวิมุตตบุคคล เป็นผู้ลำบากอยู่ด้วยความทุกข์ยาก จึงสามารถข่มกิเลสทั้งหลายได้ ฉะนั้น ท่านจึงไม่ถึงทิฏฐิปัตตบุคคล]

อาคมนียปฏิปทา (ถี)

[อาคมนีย + ปฏิปทา]

(ก) ข้อปฏิบัติอันเป็นเหตุมา-ได้-บรรลุ, ข้อปฏิบัติเบื้องต้นอันเป็นเหตุมาแห่งอริยมรรค, ข้อปฏิบัติเบื้องต้นคือสมถะและวิปัสสนาอันเป็นเหตุได้ธรรมพิเศษ, ข้อปฏิบัติที่มา.

อาคมนียปฏิปทาติ อริยมคฺคสฺส อาคมนฏฺฐานิยา ปุพฺพภาคปฏิปทา.ปุพฺพภาคาเยว น โลกุตฺตรา. (สํ.ฏี.๒/๓๕๗)

คำว่า **ข้อปฏิบัติที่มา (อาคมนียปฏิปทา)** ได้แก่ ข้อปฏิบัติเบื้องต้นอันเป็นเหตุมาแห่งอริยมรรค ข้อปฏิบัติเบื้องต้นนั่น ไม่ใช่โลกุตตรธรรม.

(ข) ข้อปฏิบัติเบื้องต้นคือสมถะและวิปัสสนาอันเป็นเหตุได้ธรรมพิเศษ, ข้อปฏิบัติที่บรรลุ-ได้ธรรมพิเศษ.

เตน โพธิปลฺลงฺเก อตฺตโน **อาคมนียปฏิปทา** กถิตา. (อํ.อฏฺ.๒/๖)

พระพุทธองค์นั้น ตรัส**ข้อปฏิบัติที่บรรลุธรรมพิเศษ**ของพระองค์ ณ โพธิบัลลังก์.

อาคมนียปฏิปทาติ สมถวิปสฺสนาสงฺขาตา ปุพฺพภาคปฏิปตฺติ. สา หิ อาคจฺฉนฺติ วิเสสมธิคจฺฉนฺติ เอตาย อาคจฺฉติ วา วิเสสาธิคโม เอตายาติ อาคมนียา สา เอว ปฏิปชฺชิตพฺพโต ปฏิปทาติ อาคมนียปฏิปทา. (อํ.ฏี.๒/๔)

คำว่า **ข้อปฏิบัติที่บรรลุธรรมพิเศษ** (อาคมนียปฏิปทา) ได้แก่ ข้อปฏิบัติส่วนเบื้องต้น คือ สมถและวิปัสสนา จริงอยู่ ชื่อว่า อาคมนียะ(เหตุได้ธรรมพิเศษ) เพราะเป็นเหตุได้ธรรมพิเศษ หรือ เป็นเหตุบรรลุธรรมพิเศษ อาคมนียะนั้นนั่นเอง ชื่อว่าข้อควรปฏิบัติ เพราะเป็นธรรมอันบุคคลพึงประพฤติตาม เพราะเหตุนั้น จึง ชื่อว่า **อาคมนียปฏิปทา (ข้อควรปฏิบัติที่บรรลุธรรมพิเศษ)**.

(ค) ข้อปฏิบัติเบื้องต้นที่เป็นเหตุให้ได้สัพพัญญุตญาณ, ข้อปฏิบัติเบื้องต้นที่เป็นเหตุให้เป็นพระพุทธเจ้า, ข้อปฏิบัติที่มา.

กิจฺเฉนาติ ทุกฺเขน น ทุกฺขาย ปฏิปทาย. พุทฺธานญฺหิ จตฺตาโรปิ มคฺคา สุขปฏิปทาว โหนฺติ. ปารมีปูรณกาเล ปน สราคสโทสสโมหสฺเสว สโต อาคตาคตานํ ยาจกานํ อลงฺกตปฏิยตฺตํ สีสํ ฉินฺทิตฺวา คลโลหิตํ นีหริตฺวา สุอญฺชิตานิ อกฺขีนิ อุปฺปาเฏตฺวา กุลวํสปทีปกํ ปุตฺตํ มนาปจารินึ ภริยนฺติ เอวมาทีนิ เทนฺตสฺส อญฺญานิ จ ขนฺติวาทิสทิเสสุ อตฺตภาเวสุ เฉชฺชเภชฺชาทีนิ ปาปุณนฺตสฺส **อาคมนียปฏิปทํ** สนฺธาเยตํ

วุตฺตํ. (ที.อฏฺ.๒/๕๖)

คำว่า **ด้วยความลำบาก (กิจฺเฉน)** ได้แก่ ด้วยความทุกข์ ไม่ใช่ด้วยข้อปฏิบัติที่ลำบาก แท้จริง มรรคแม้ทั้ง ๔ ย่อมเป็นข้อปฏิบัติสะดวกสำหรับพระพุทธเจ้าทั้งหลายเท่านั้น แต่พระดำรัสนี้ว่า ด้วยความลำบาก (กิจฺเฉน) พระองค์ตรัสหมายเอา**ข้อปฏิบัติเบื้องต้นที่เป็นเหตุให้ได้สัพพัญญุตญาณ**ในคราวบำเพ็ญบารมีของพระองค์ผู้ยังมีราคะ โทสะ และโมหะอยู่อยู่เท่านั้น ผู้ทรงตัดพระเศียรที่ประดับตกแต่งแล้วนำพระโลหิตจากลำพระศอออกมา ควักนัยน์ตาที่หยอดยาตาดีแล้ว ทรงให้ทานเป็นต้นอย่างนี้ คือ พระราชโอรสผู้เป็นประทีปแห่งวงศ์ตระกูล ภรรยาผู้มีความประพฤติน่าปลาบปลื้มใจแก่เหล่าชนผู้พากันมาขอ และทรงถึงการถูกตัดเป็นท่อนเป็นต้นในอัตภาพทั้งหลายเช่นกับขันติวาทีดาบส.

(ฆ) ข้อปฏิบัติที่เป็นเหตุให้ได้มรรค (ศีล ๕ ที่บริสุทธิ์), ข้อปฏิบัติที่บรรลุมรรค.

ปุพฺเพว โข ปนสฺสาติ สุตฺเต ปริสุทฺธสีลสฺส มคฺคภาวนา นาม โหติ น อิตรสฺสาติ **อาคมนิยปฏิปทาย** วิสุทฺธิภาวทสฺสนตฺถํ "กายกมฺมํ วจีกมฺมํ อาชีโว สุปริสุทฺโธ โหตี"ติ วุตฺตํ น อิเมหิ วินา ปญฺจงฺคิกภาวทสฺสนตฺถํ. เตเนวาห "เอวมสฺสายํ อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉตี"ติ. (อภิ.อฏฺ.๓/๒๗๔)

ในสูตรว่า **ปุพฺเพว โข ปนสฺส** เป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสคำนี้ว่า กายกรรม วจีกรรม อาชีวะ ย่อมบริสุทธิ์ดีแล้ว เพื่อแสดงความเป็นวิสุทธิแห่ง**ข้อปฏิบัติที่เป็นเหตุให้ได้มรรค**ว่า ชื่อว่ามรรคภาวนา ย่อมมีแก่ผู้มีศีลบริสุทธิ์ หามีแก่บุคคลนอกนี้ไม่ ไม่ตรัสไว้เมื่อแสดงความที่มรรคมีองค์ ๕ เว้นจากองค์เหล่านี้ ด้วยเหตุนั้นนั่นแล ปรวาทีกล่าวว่า มรรคมีองค์ ๘ อันประเสริฐนี้ย่อมถึงความเจริญเต็มที่แก่บุคคลนั้นด้วยอาการอย่างนี้.

อาคมนียวีริย (น)

[อาคนีย + วีริย]

วีริยะอันเป็นเหตุมา-ได้, วีริยะอันเป็นเหตุให้บรรลุสัพพัญญุตญาณ, ความเพียรที่บรรลุ-ได้.

มหาโพธิปลฺลงฺเก อตฺตโน **อาคมนียวีริยํ** กเถสิ. (อํ.อฏฺ.๒/๑๓๐)

พระพุทธเจ้า ตรัส**พระวีริยะอันเป็นเหตุให้บรรลุสัพพัญญุตญาณ**ของพระองค์ ณ มหาโพธิบัลลังก์(บัลลังก์ที่ตรัสรู้อันประเสริฐ).

อาคมนียสทฺธา (ถี)

[อาคมนีย + สทฺธา]

ศรัทธาอันเป็นเหตุเกิดขึ้นมาแห่งมรรคญาณและสัพพัญญุตญาณ, ศรัทธาทำให้

เกิดมรรคญาณและสัพพัญญุตญาณ.

สทฺธาติ สทฺธาสมฺปนฺนา. ตตฺถ อาคมนียสทฺธา อธิคมสทฺธา ปสาทสทฺธา โอกปฺปนสทฺธาติ จตุพฺพิธา สทฺธา. ตตฺถ อาคมนียสทฺธา สพฺพญฺญุโพธิสตฺตานํ โหติ. อธิคมสทฺธา อริยปุคฺคลานํ. พุทฺโธ ธมฺโม สงฺโฆติ วุตฺเต ปน ปสาโท ปสาทสทฺธา.โอกปฺเปตฺวา ปกปฺเปตฺวา ปนสทฺทหนํ โอกปฺปนสทฺธา. สา ทุวิธาปิ อิธาธิปฺเปตา. ตาย หิ สทฺธาย สมนฺนาคโต สทฺธาวิมุตฺโต วกฺกลิตฺเถรสทิโส โหติ. ตสฺส หิ เจติยงฺคณวตฺตํ วา โพธิยงฺคณวตฺตํ วา กตเมว โหติ. อุปชฺฌายวตฺตอาจริยวตฺตาทีนิ สพฺพวตฺตานิ ปูเรติ. (ที.อฏฺ.๒/๑๑๙)

คำว่า **มีศรัทธา (สทฺธา)** ได้แก่ ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ในผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธาเหล่านั้น ศรัทธา มี ๔ ประการ คือ

๑.อาคมนียสัทธา(ศรัทธาอันเป็นเหตุเกิดขึ้นมาแห่งมรรคญาณและสัพพัญญุตญาณ)

๒. อธิคมสัทธา(ศรัทธาที่เกิดจากการบรรลุธรรม)

๓. ปสาทสัทธา(ศรัทธาที่เกิดเพราะเชื่อเลื่อมใสเนื่องจากได้ฟังคำว่า พระพุทธเจ้าเป็นต้น)

๔. โอกัปปนสัทธา(ศรัทธาที่เกิดโดยความเลื่อมใสแน่วแน่)

บรรดาศรัทธา ๔ ประการนั้น ศรัทธาของสัพพัญญูโพธิสัตว์ทั้งหลายชื่อว่าอาคมนียสัทธา ศรัทธาของพระอริยบุคคลทั้งหลายชื่อว่าอธิคมสัทธา แต่เมื่อเขากล่าวว่า “พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์” ก็เกิดความเลื่อมใสชื่อว่าปสาทสัทธา ส่วนศรัทธาเพราะปักใจเชื่อ คือ เพราะเชื่อมั่นชื่อว่าโอกัปปนสัทธา ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงประสงค์เอาปสาทสัทธาและโอกัปปนสัทธาแม้ทั้ง ๒ ประการจริงอยู่ ภิกษุผู้ประกอบด้วยศรัทธานั้น ผู้น้อมไปในศรัทธา ย่อมเป็นเช่นเดียวกับพระวักกลิเถระ เพราะว่า พระวักกลิเถระนั้นย่อมทำวัตรที่ลานพระเจดีย์ หรือวัตรที่ลานโพธิ คือ ย่อมบำเพ็ญวัตรทุกอย่างมีอุปัชฌายวัตรและอาจริยวัตรเป็นต้น.

อาคมนุปจฺเฉท (ปุ)

[อาคมน + อุปจฺเฉท]

การขาดไปแห่งการมาถึง, การไม่มาถึง, การยกเว้น, การหยุดอยู่.

วฏฺฏชาตเก สจฺจกิริยฏฺฐาเน อคฺคิชาลสฺส **อาคมนุปจฺเฉโท**. (อํ.ฏี.๓/๓๓๔)

เปลวไฟ**หยุดอยู่**ในที่กระทำคำสัตย์ ในวัฏฏชาดก (ชาดกนกคุ้ม).

อาคมพล (น)

[อาคมน + พล]

กำลังวิชาอาคม, กำลังปัญญา, กำลังศิลปะ.

สพฺพญฺญู สพฺพวิทู จ
พุทฺธา น ลกฺขเณน ชานนฺติ
อาคมพลสา หิ มยํ
พุทฺธา สพฺพํ ปชานนฺติ. (ชา.๑/๒๖๕)

ก็พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงเป็นสัพพัญญู และทรงรู้ทุกอย่าง หาทรงทราบด้วยสูตรไม่ส่วนข้าพระองค์ทั้งหลายรู้ได้**ด้วยกำลังวิชาอาคม** พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงรู้ชัดทุกสิ่งทุกอย่าง.

มยํ ปน **อาคมพลสา** อตฺตโน สิปฺปพเลเนว ชานาม. (ชา.อฏฺ.๔/๒๓๖)

ส่วนข้าพพระองค์ทั้งหลายย่อมรู้ด้วย**กำลังวิชาอาคม** คือ กำลังศิลปะของตนเท่านั้น.

อาคมพฺยตฺติ (ถี)

[อาคมน + พฺยตฺติ]

ความปรากฏแห่งปริยัติ, ความฉลาดในพระไตรปิฎก, ความเชี่ยวชาญปริยัติธรรม.

ปริยตฺติยา **อาคมพฺยตฺติโต** สพฺยญฺชนํ. (วิ.อฏฺ.๑/๑๐๐)

ที่ชื่อว่า (พรหมจรรย์)เพียบพร้อมด้วยพยัญชนะ **เพราะความเชี่ยวชาญปริยัติธรรม**ด้วยการเรียนรู้.

อาคมพฺยตฺติโตติ ทุรกฺขาตธมฺเมสุ ปริจยํ กโรนฺตสฺส วิย สมฺโมหํ อชเนตฺวา **พาหุสจฺจเวยฺยตฺติย**สพฺภาวโต สพฺยญฺชนํ. (สารตฺถ.๑/๓๓๕)

คำว่า **เพราะความเชี่ยวชาญปริยัติธรรม (อาคมพฺยตฺติโต)** ได้แก่ เพียบพร้อมด้วยพยัญชนะ **เพราะความปรากฏแห่งปัญญา** โดยไม่ยังความหลงให้เกิดขึ้นดุจของบุคคลผู้ทำการสั่งสมในธรรมที่กล่าวไว้ไม่ดี.

อาคมพฺยตฺติสิทฺธิ (ถี)

[อาคมพฺยตฺติ + สิทฺธิ]

ความสำเร็จแห่งความฉลาดในอาคม (ปริยัติ) ความสำเร็จแห่งความฉลาดในพระไตรปิฎก.

ตาย จ อาสยสุทฺธิยา อธิคมพฺยตฺติสิทฺธิ ปโยคสุทฺธิยา **อาคมพฺยตฺติสิทฺธิ**. (ที.อฏฺ.๑/๓๑)

อนึ่งความสำเร็จแห่งความฉลาดในอธิคม (มรรคผลที่พึงบรรลุ) ย่อมสำเร็จ ด้วยความหมดจดแห่งอาสยสมบัตินั้น **ความสำเร็จแห่งความฉลาดในอาคม(ปริยัติ)** ย่อมสำเร็จด้วยความหมดจดแห่งปโยคสมบัติ.

อาคมยมาน (ติ)

[อา + คมุ + ณย + มาน]

รอคอยอยู่, เฝ้าคอยอยู่.

เตน โข ปน สมเยน สมฺพหุลา ภิกฺขู รมฺมกสฺส พฺราหฺมณสฺส อสฺสเม ธมฺมิยา กถาย สนฺนิสินฺนา โหนฺติ. อถ โข ภควา พหิทฺวาร-โกฏฺฐเก อฏฺฐาสิ กถาปริโยสานํ **อาคมย-**

มาโน. อถ โข ภควา กถาปริโยสานํ วิทิตฺวา อุกฺกาสิตฺวา อคฺคฬํ อาโกเฏสิ. วิวรึสุ โข เต ภิกฺขู ภควโต ทฺวารํ. อถ โข ภควา รมฺมกสฺส พฺราหฺมณสฺส อสฺสมํ ปวิสิตฺวา ปญฺญตฺเต อาสเน นิสีทิ. (ม.๑/๒๑๗)

สมัยนั้น ภิกษุจำนวนมากนั่งสนทนาธรรมีกถาอยู่ในอาศรมของรัมมกพราหมณ์พระผู้มีพระภาคประทับยืนนอกซุ้มประตู ทรง**รอคอยอยู่**ให้ภิกษุสนทนากันจบเสียก่อน ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบว่าการสนทนาจบลงแล้ว จึงทรงกระแอมแล้วเคาะบานประตู ภิกษุเหล่านั้นเปิดประตูรับพระผู้มีพระภาคแล้วพระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปยังอาศรมของรัมมกพราหมณ์แล้วประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้.

อาคมยมาโนติ โอโลกยมาโน.
(ม.อฏฺ.๒/๗๔)

คำว่า **ทรงรอคอย (อาคมยมาโน)** ได้แก่ ทรงทอดพระเนตรอยู่.

อาคมวร (ปุ)

[อาคม + วร]

(ก) พระบาลีที่ประเสริฐ, ปริยัติธรรมที่ประเสริฐ, พระบาลีที่ประเสริฐอันเป็นเหตุมาแห่งประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นเป็นต้น, พระธรรมคำสอนอันประเสริฐที่นำประโยชน์ตนและผู้อื่นเป็นต้นมาให้, อาคม-ปริยัติที่ประเสริฐ.

ทีฆสฺส ทีฆสุตฺตงฺกิตสฺส
นิปุณสฺส **อาคมวรสฺส.** (ที.อฏฺ.๑/๑)

ทีฆนิกาย**พระบาลีที่ประเสริฐ**อันละเอียดที่ถูกจดจำด้วยสูตรที่ยาว.

(ข) บาลีที่น่าปรารถนาอันนำประโยชน์ตนและผู้อื่นเป็นต้นมาให้, ปริยัติที่ประเสริฐ.

อาคจฺฉนฺติ อตฺตตฺถปรตฺถาทโย เอตฺถ เอเตน เอตสฺมาติ วา อาคโม อุตฺตมฏฺเฐน ปตฺถนียฏฺเฐน จ โส วโรติ **อาคมวโร**.
(ที.สี.อภินวฏี.๑/๒๖)

ที่ชื่อว่า ปริยัติ เพราะอรรถว่าเป็นที่/เป็นเหตุ/หรือเป็นแดนเกิดขึ้นมาแห่งประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นเป็นต้น ปริยัตินั้นชื่อว่าประเสริฐด้วย เพราะอรรถว่าประเสริฐคือน่าปรารถนาเพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่า **ปริยัติที่ประเสริฐ**.

(ค) พระบาลีที่ประเสริฐกว่าคัมภีร์นอกศาสนามีคัมภีร์ภารตปุราณะและนรสีหปุราณเป็นต้นที่เรียกว่าอาคม, ปริยัติอันประเสริฐ.

อปิจ อาคมสมฺมเตหิ พาหิรกปเวทิเตหิ ภารตปุราณกถานรสีหปุราณกถาทีหิ วโรติปิ **อาคมวโร**. (ที.สี.อภินวฏี.๑/๒๖)

อีกนัยหนึ่ง ที่ชื่อว่า **ปริยัติอันประเสริฐ** แม้เพราะอรรถว่าประเสริฐกว่าคัมภีร์ภารตะเก่า และนรสีหะเก่า เป็นต้นที่กล่าวไว้นอกศาสนาที่เรียกว่า อาคม.

อาคมวิสุทฺธิ (ถี)

[อาคม + วิสุทฺธิ]

ความบริสุทธิ์แห่งเหตุที่มา, ที่มาอันบริสุทธิ์.

อิทานิ อตฺตโน สํวณฺณนาย **อาคมวิสุทฺธึ** ทสฺเสตฺวา ปมาณภาวํ ทสฺเสนฺโต "พุทฺเธนา"ติอาทิมาห. (สารตฺถ.๑/๒๑)

บัดนี้ พระอรรถกถาจารย์ประสงค์จะแสดง**ความบริสุทธิ์แห่งเหตุที่มา**แห่งอรรถกถาใหม่ของตนแล้วแสดงความเป็นประมาณแห่งปัญญา จึงกล่าวคำว่า "พุทฺเธน (ธรรมวินัยอันพระพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว)" เป็นต้น.

อาคมวิเสสน (น)

[อาคม + วิเสสน]

การกระทำพิเศษด้วยเหตุมา, การกระทำพิเศษด้วยสติปัฏฐานอันเป็นที่เกิดขึ้นมาแห่งมรรคและสัมมาสติ, ที่มาพิเศษ.

ปุคฺคลํ อนามสิตฺวา **อาคมวิเสสนญฺจ** อกตฺวา จตุกิจฺจสาธเกกสติวเสน สุทฺธิกสติปฏฺฐานนโย วุตฺโต. (มูลฏี.๒/๑๖๑)

พระพุทธองค์ทรงไม่แตะต้องบุคคลไม่กระทำ**เหตุที่มาพิเศษ**ตรัสสุทธิกสติปัฏฐานนัยด้วยอำนาจสติตัวเดียวที่ยังกิจ ๔ อย่างให้สำเร็จ.

อาคมเวยฺยตฺติย (น)

[อาคม + วิยฺยตฺต + ณฺย]

ความเป็นผู้เชี่ยวชาญในอาคม,

ความเชี่ยวชาญในปริยัติ.

ปุริเมน กรณียวจเนน อโนติณฺณานํ สาสเน โอตรณูปายํ ทสฺเสติ ปจฺฉิเมน โอติณฺณานํ สํสารโต นิสฺสรณูปายํ. ปุริเมน วา **อาคมเวยฺยตฺติเย** นิโยเชติ ปจฺฉิเมน อธิคมเวยฺยตฺติเย. (อุทาน.อฏฺ.๙๔)

ด้วยการพูดที่ควรทำข้อแรก ทรงแสดงอุบายอันเป็นเหตุหยั่งลงในพระศาสนาสำหรับผู้ที่ยังไม่ได้หยั่งลง ด้วยการพูดที่ควรทำข้อหลังทรงแสดงอุบายเป็นเครื่องสลัดออกจากสงสาร สำหรับผู้ที่หยั่งลงแล้ว หรือด้วยการพูดที่ควรทำข้อแรกทรงชักชวน**ในความเป็นผู้เชี่ยวชาญในอาคม** ด้วยการพูดที่ควรทำข้อหลัง(การสนทนาธรรม) ทรงชักชวนในความเป็นผู้เชี่ยวชาญในอธิคม (มรรคผลที่จะพึงบรรลุ).

อาคมโวหาร (ปุ)

[อาคม + โวหาร]

การเรียกชื่อว่าอาคม, ชื่อว่าอาคม.

ยเถว หิ อตฺถพฺยญฺชนสมุทาเย "สุตฺต"นฺติ โวหาโร, เอวํ สุตฺตสมุทาเย **อาคมโวหาโร**. (ที.สี.อภินวฏี.๑/๒๖)

บันฑิตย่อมจดจำ**การเรียกชื่อว่าอาคม**ในหมู่พระสูตรเหมือนจดจำการเรียกชื่อว่าพระสูตรในหมู่อรรถและศัพท์ฉะนั้น.

อาคมสํวณฺณนา (ถี)

[อาคม + สํวณฺณนา]

อรรถกถาที่อธิบายพระสูตร, อรรถกถาที่อธิบายขยายพระบาลี.

ภควโต จ เทสนา วินยปิฏเก กรุณาปฺปธานา สุตฺตนฺตปิฏเก ปญฺญากรุณาปฺปธานา. เตเนว จ การเณน วินยปิฏกสฺส สํวณฺณนํ กโรนฺเตน กรุณาปฺปธานา ภควโต โถมนา กตา **อาคมสํวณฺณน**ญฺจ กโรนฺเตน อุภยปฺปธานา อภิธมฺมเทสนา ปน ปญฺญาปฺปธานาติ กตฺวา ปญฺญาปฺปธานเมว โถมนํ กโรนฺโต “กรุณา วิย สตฺเตสู”ติ กรุณํ อุปมาภาเวน คเหตฺวา ปญฺญาย โถเมติ. (มูลฏี.๑/๒)

ก็พระเทสนาของพระผู้มีพระภาคเป็นเทสนามีพระกรุณาเป็นประธานในวินัยปิฎก มีพระปัญญาและพระกรุณาเป็นประธานในสุตตันตปิฎก เพราะเหตุนั้นนั่นเองพระพุทธโฆสาจารย์ประสงค์จะกระทำอรรถกถาที่อธิบายวินัยปิฎกจึงกระทำการยกย่องพระผู้มีพระภาคที่มีพระกรุณาเป็นประธานและกระทำ**อรรถกถาที่อธิบายพระสูตร** แล้วกระทำการยกย่องพระผู้มีพระภาคที่มีพระปัญญาและพระกรุณาทั้ง ๒ เป็นประธาน ส่วนอภิธมมเทสนามีพระปัญญาเป็นประธาน เพราะเหตุนี้ พระอรรถกถาจารย์ประสงค์จะกระทำการยกย่องอันมีประปัญญาเป็นประธานเท่านั้นจึงถือเอาพระกรุณโดยความเป็นอุปมาที่ไม่เป็นประธานว่า”เหมือนพระกรุณาที่เป็นไปในหมู่สัตว์”แล้วยกย่องด้วยพระปัญญา.

อาคมสทฺธา (ถี)

[อาคม + สทฺธา]

ศรัทธาที่เกิดตั้งแต่ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้ามา, ศรัทธาที่มา.

ดู อาคมนสทฺธา.

อาคมสนฺธิ (ปุ)

[อาคม + สนฺธิ]

การเชื่อมต่ออักษร, อักษรที่ลงมาเชื่อมต่อบทหน้าและบทหลัง, อาคมสนธิ.

เตว อริยสาวกสฺสาติ เต อริยสาวกสฺส. วกาโร อาคมสนฺธิมตฺตํ โหติ. (ม.อฏ.๔/๓๙)

คำว่า **กิเลส ๓ (โลภ ปองร้าย แข่งดี) เหล่านั้น เกิดขึ้นกระทำอันตรายต่ออริยสาวก (เตว อริยสาวกสฺสา)** ได้แก่ กิเลส ๓ (โลภ ปองร้าย แข่งดี) เหล่านั้น เกิดขึ้นกระทำอันตรายต่ออริยสาวก ว อักษรเป็นเพียง**อักษรที่ลงมาเชื่อมต่อบทหน้าและบทหลั**งเท่านั้น.

อาคมสมญฺญา (ถี)

[อาคม + สมญฺญา]

ชื่อว่าอาคม, ชื่ออาคม, ชื่อของอักษรที่ลงมาใหญ่.

สุตฺตวคฺคสมญฺญา สํยุตฺตสมญฺญา **อาคมสมญฺญา** จ. (สํ.ฏี.๑/๑๕)

ชื่อว่าสูตรและวรรค ชื่อว่าสังยุต และ**ชื่อว่าอาคม.**

อาคมสมฺมต (ติ)

[อาคม + สมฺมต]

สมมุติว่าอาคม, รู้ว่าอาคม, เรียกว่าอาคม.

ดู อาคมวร.

อาคมสุตฺต (น)

[อาคม + สุตฺต]

อาคมสูตร, พระสุตตันตบาลี, บาลีนิกายใหญ่ ๔.

ตสฺส ตสฺส **อาคมสุตฺตสฺส** อภิธมฺมวินยสุตฺตสฺส จานุรูปํ ปริทีปยนฺตี อยํ ตาเวตฺถ สมาสโต อตฺถวิภาวนา. (วชิร.๑๙)

คำที่จะแสดงต่อไปนี้ โดยสมควรแก่**พระสุตตันตบาลี** และสูตรของอภิธรรมและวินัยนั้น ๆ เป็นคำแสดงอรรถโดยย่อในที่นี้ก่อน.

อาคมสุตฺตนฺตานุรูป (ติ)

[อาคม + สุตฺตนฺต + อนุรูป]

อันสมควรแก่อาคมสุตตันตบาลี, ตามสมควรแก่สุตตันตบาลี.

อยํ ตาเวตฺถ สมาสโต อตฺถวิภาวนา "อิติปิโส ภควา"ติอาทีนํ สุตฺตนฺติกานํ วจนานมตฺถํ **อาคมสุตฺตนฺตานุรูปํ**. (วชิร.๑๙)

คำที่จะแสดงต่อไปนี้ เป็นคำแสดงอรรถโดยย่อในที่นี้ก่อนว่า ย่อมแสดงอรรถแห่งพระดำรัสอันมีในพระสูตร ว่า "อิติปิโส ภควา (เพราะเหตุแม้นี้ พระพุทธเจ้าพระองค์ จึงทรงพระนามว่าพระผู้มีโชค) เป็นต้น**ตามสมควรแก่สุตตันตบาลี**.

อาคมาธิคม (ปุ)

[อาคม + อธิคม]

(๑) (ก)ปริยัติและปฏิเวธ, อาคมและอธิคม, พระไตรปิฎกและมรรคผล.

ดู บทถัดไป.

(ข) อาคมคือปริยัติและอธิคมคือฌานและอภิญญา.

โสภยึ ชินสาสนนฺติ อาคมาธิคเมหิ โลกิเยหิ สมลงฺกรึ. (พุทฺธวํ.อฏฺ.๑๖๘)

คำว่า **เราได้ประดับพระศาสนาของพระพุทธเจ้า (โสภยึ ชินสาสนํ)** ความว่า เราได้ประดับพระศาสนาของพระพุทธเจ้าด้วย**อาคมคือปริยัติและอธิคมคือฌาน**

และอภิญญาอันเป็นโลกิยะดี.

(๒) การเรียนรู้พระไตรปิฎกกับอธิบายอรรถโดยเรียนจากอาจารย์ และการกระทำให้แจ้งมรรค ผล นิพพาน, อาคมและอธิคม, ปริยัติและปฏิเวธ.

อาจริเย ปน ปยิรุปาสิตฺวา อตฺถธมฺมานํ อาคมนํ สุตมยญาณวเสน อวพุชฺฌนํ **อาคโม**. มคฺคผลนิพฺพานานํ สจฺฉิกิริยา **อธิคโม**. (อํ.ฏี.๑/๒๐๒)

การเข้าไปหาอาจารย์แล้วเรียนรู้อรรถและธรรมจากท่านนั้นด้วยอำนาจปัญญาที่เกิดจากการฟัง ชื่อว่า **อาคม** ส่วน การกระทำให้แจ้งมรรคผลและนิพพาน ชื่อว่า **อธิคม.**

อาคมาธิคมพฺยตฺติ (ถี)

[อาคมาธิคม + พฺยตฺติ]

ความฉลาดในอาคมและอธิคม.

อิทํ วุตฺตํ โหติ **อาคมาธิคมพฺยตฺติยา** อีทิสสฺส เถรสฺส วุตฺตนิทานวจนํ ภควโต วจนสฺส ปุพฺพงฺคมํ ภวิตุมรหติ นิทานภาวํ คตํ โหตีติ. (ที.สี.อภินวฏี.๑/๕๖)

มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ดังต่อไปนี้ว่า คำนิทานที่พระเถระนี้กล่าวแล้ว **เพราะความฉลาดในอาคมและอธิคม** ควรเป็นคำนำหน้าพระดำรัสของพระผู้มีพระภาค คือเป็นคำนิทาน.

อาคมาธิคมสมนฺนาคต (ติ)

[อาคมาธิคม + สมนฺนาคต]

ผู้ประกอบด้วยอาคมและอธิคม,

ผู้มีปริยัติปฏิบัติและปฏิเวธ

วินยาจารํ อปฺปชหนฺเตน **อาคมาธิคมสมนฺนาคโต** ตโต อญฺญตรงฺคสมนฺนาคโต วา กมฺมฏฺฐานทายโก อาจริโย วินยานุรูเปน วิธินา อุปคนฺตพฺโพ. (ขุทฺทก.อฏฺ.๒๙)

กุลบุตรเมื่อละมารยาททางวินัยแม้ใหญ่น้อยไม่ได้ ควรเข้าไปหาพระอาจารย์ผู้ให้กรรมฐาน ซึ่งเป็น**ผู้ประกอบด้วยอาคมและอธิค**มหรือเป็นผู้ประกอบด้วยคุณสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่งจากอาคมและอธิคมนั้น ด้วยวิธีที่เหมาะแก่พระวินัย

[การเจริญอสุภะอย่างนี้ อันดับแรก การเจริญอสุภกรรมฐานนั้น ย่อมมีปลิโพธิ ๑๐ ประการ กับกุลบุตรผู้ตั้งอยู่ในศีล ผู้มีความเพียรอันบริสุทธิ์ ผู้เริ่มบำเพ็ญกรรมฐาน ผู้ประสงค์จะประกอบความเพียรในการเจริญกรรมฐานซึ่งมีอาการ ๓๒ ประการ เป็นอารมณ์เนือง ๆ เพื่อบรรลุความบริสุทธิ์แห่งอาสยญาณอย่างนี้

๑. อาวาสปลิโพธิ ความกังวลถึงที่อยู่

๒. กุลปลิโพธิ ความกังวลถึงตระกูล

๓. ลาภปลิโพธิ ความกังวลถึงลาภ

๔. คณปลิโพธิ ความกังวลถึงคณะ

๕. กมฺมปลิโพธิ ความกังวลถึงการงาน

๖. อทฺธานปลิโพธิ ความกังวลถึงการเดินทาง

๗. ญาติปลิโพธิ ความกังวลถึงญาติ

๘. คนฺถปลิโพธิ ความกังวลถึงการเล่าเรียน

๙. โรคปลิโพธิ ความกังวลถึงโรค

๑๐. อิทฺธิปลิโพธิ ความกังวลถึงฤทธิ์

หรือพร้อมกับกิตฺติปลิโพธิ ความกังวลถึงเกียรติ เมื่อเป็นเช่นนั้น กุลบุตรนี้พึงตัดปลิโพธิ ๑๐ ประการนั้นด้วยวิธีอย่างนี้ คือ ด้วยการละความเกี่ยวข้องในอาวาส ตระกูล ลาภ คณะ ญาติ และเกียรติ ด้วยการไม่ขวนขวายในการงาน การเดินทาง และการเล่าเรียน ด้วยการเยียวยาโรค เมื่อเป็นเช่นนั้น กุลบุตรนี้ผู้ตัดปลิโพธิได้แล้ว ผู้ตัดความยินดียิ่งในการออกบวชไม่ได้ กำหนดความปฏิบัติขัดเกลาอันถึงที่สุดได้แล้ว เมื่อละมารยาททางวินัยแม้ใหญ่น้อยไม่ได้ ควรเข้าไปหาพระอาจารย์ผู้ให้กรรมฐาน ซึ่งเป็นผู้ประกอบด้วยอาคม (การเล่าเรียน) และอธิคม (การปฏิบัติและการบรรลุ) หรือเป็นผู้ประกอบด้วยคุณสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่งจากอาคมและอธิคมนั้น ด้วยวิธีที่เหมาะแก่พระวินัยและพึงแจ้งความประสงค์ของตน แก่พระอาจารย์นั้นผู้ที่ตนทำให้มีจิตยินดีด้วยวัตรสัมปทา พระอาจารย์นั้น รู้ความแตกต่างแห่งนิมิต อัธยาศัย จริยา และอธิมุติของกุลบุตรนั้นแล้ว ถ้านิมิตเป็นต้นนั่นเหมาะแก่กรรมฐาน เมื่อเป็นเช่นนั้น พระอาจารย์ย่อมอยู่ในวิหารใดด้วยตน กุลบุตรแม้นั้นมีความประสงค์จะอยู่ในวิหารนั้นเท่านั้น แต่นั้น ก็พึงให้กรรมฐานโดยย่อได้ ถ้ากุลบุตรนั้นมีความประสงค์จะอยู่ในวิหารอื่น แต่นั้น พระอาจารย์พึงบอกกรรมฐานที่มีความแตกต่างกันโดยพิสดาร ด้วยสามารถการบอกกรรมฐานที่ควรละและกรรมฐานที่ควรกำหนดถือไว้เป็นต้น ด้วยสามารถการบอกกรรมฐานที่ควรทำก่อนและกรรมฐานที่เหมาะแก่ราคจริตเป็นต้น กุลบุตรนั้นเรียนกรรมฐานกถาที่ควรทำก่อน ที่มีความแตกต่างกันนั้น บอกลาอาจารย์แล้ว จึงเว้นเสนาสนะ ๑๘ ประเภทที่พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ว่า “ควรเว้น” อย่างนี้ว่า

“บัณฑิตทราบว่า สถานที่ ๑๘ แห่งนี้ คือ

๑. วัดใหญ่

๒. วัดใหม่

๓. วัดเก่า

๔. วัดใกล้ทาง

๕. วัดมีสระพังน้ำ

๖. วัดที่มีผัก

๗. วัดมีดอกไม้

๘. วัดมีผลไม้

๙. วัดที่เขาต้องการ

๑๐. วัดติดเมือง

๑๑. วัดติดป่าไม้

๑๒. วัดติดที่นา

๑๓. วัดมีภิกษุผู้เป็นข้าศึก

๑๔. วัดติดท่าน้ำ

๑๕. วัดติดชายแดน

๑๖. วัดติดกับพรหมแดน

๑๗. วัดไม่เป็นสัปปายะ

๑๘. วัดที่หากัลยาณมิตรไม่ได้

ดังนี้แล้ว พึงเว้นเสียให้ห่างไกล เหมือนหลีกเลี่ยงทางที่มีภัยเผชิญหน้าฉะนั้นเถิด]

อาคมาธิคมสมฺปตฺติ (ถี)

[อาคมาธิคม + สมฺปตฺติ]

ความถึงพร้อมด้วยอาคมและอธิคม.

อถ โข เนสํ **อาคมาธิคมสมฺปตฺตึ** อิจฺฉนฺติ. (ที.อฏฺ.๑/๗๔)

(ถึงอย่างนั้น อาจารย์และอุปัชฌาย์)ก็ยังปรารถนา**ความถึงพร้อมด้วยอาคมและอธิคม** (อาคมคือปริยัติและปฏิเวธ คือ มรรค ผล นิพพาน) สำหรับอันเตวาสิกและสัทธิวิหาริกเหล่านั้น.

[บางคราว อาจารย์และอุปัชฌาย์กล่าวกับอันเตวาสิกและสัทธิวิหาริกผู้อาศัยอยู่ว่า "ภิกษุนี้ไม่มีความละอาย ไม่เกรงกลัวบาป พูดอะไรกัน ท่านทั้งหลายจงไล่ภิกษุเหล่านั้นไปเถิด" ถึงอย่างนั้น ท่านเหล่านั้นก็ยังปรารถนาความถึงพร้อมด้วยอาคมและอธิคม(อาคมได้แก่ ปริยัตติ คือ พระไตรปิฎกและปฏิเวธ คือ มรรค ผล นิพพาน) สำหรับอันเตวาสิกและสัทธิวิหาริกเหล่านั้น]

อาคมาธิคมสมฺปทา (ถี)

[อาคมาธิคม + สมฺปทา]

ความถึงพร้อมด้วยอาคมและอธิคม.

อิติ อสํหีรภาเวน ยาว **อาคมาธิคมสมฺปทํ** ตาว วตฺตุํ สกฺโกติ สงฺเขปวิตฺถารนเยน เหตุทาหรณาทีหิ อวโพธยิตุํ สมตฺโถ. (มหานิ.อฏฺ.๖)

บุคคลผู้สามารถเข้าใจเหตุและอุทาหรณ์เป็นต้น ทั้งนัยโดยย่อและนัยโดยพิสดาร ย่อมอาจที่จะกล่าวจนถึง**ความถึงพร้อมด้วยอาคมและอธิคม**อย่างไม่ง่อนแง่นด้วยประการฉะนี้.

อาคมาธิคมสมฺปนฺน (ติ)

[อาคมาธิคม + สมฺปนฺน]

ผู้ประกอบด้วยอาคมและอธิคม,

ผู้ถึงพร้อม-เพียบพร้อมด้วยอาคมและอธิคม.

อิติ ปโยคาสยสุทฺธสฺส **อาคมาธิคม-สมฺปนฺนสฺส** วจนํ อรุณุคฺคํ วิย สูริยสฺส อุทยโต โยนิโส มนสิกาโร วิย จ กุสล-กมฺมสฺส อรหติ ภควโต วจนสฺส ปุพฺพงฺคมํ ภวิตุนฺติ ฐาเน นิทานํ ฐเปนฺโต "เอวํ

เม สุต”นฺติอาทิมาห. (ที.อฏฺ.๑/๓๑)

พระอานนท์ เมื่อตั้งคำนิทานในที่เหมาะสมว่า คำของ**ผู้เพียบพร้อมด้วยอาคมและอธิคม**ผู้มีความเพียรและความปรารถนาสะอาดอย่างนี้ ย่อมควรเป็นคำนิทานนำหน้าพระดำรัสของพระผู้มีพระภาค ประดุจการขึ้นไปแห่งแสงอรุณ ควรนำหน้าแห่งดวงอาทิตย์ที่แรกอุทัยอยู่และเหมือนโยนิโส มนสิการ (การใส่ใจโดยความเหมาะสม) ควรนำหน้ากุศลฉะนั้น จึงกล่าวว่าข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้.

อาคมาธิคมาภาว (ปุ)

[อาคมาธิคม + อภาว]

ความไม่มีอาคมและอธิคม,

ความไม่มีปริยัติและปฏิเวธ.

อาคมาธิคมาภาวา เญยฺโย อสฺสุตวา อิติ. (ม.อฏฺ.๑/๒๑)

ปุถุชนนั้น บัณฑิตพึงทราบว่า ผู้ไม่มีสุตะไม่มีปัญญา **เพราะความไม่มีอาคม (ปริยัติ)และอธิคม (มรรค ผล นิพพาน)**.

อาคมานุคต (ติ)

[อาคม + อนุคต]

คล้อยตามอาคม (ปริยัติ คือ พระไตรปิฎก), สมควรแก่พระบาลี.

เอวํ ยุตฺติหารลกฺขณํ อาคมโต ยุตฺตายุตฺตวิจารํ ทสฺเสตฺวา อิทานิ **อาคมานุคตาย** ยุตฺติยาปิ ตํ ทสฺเสตุํ คุณมุเขน โทสวิภชนํ วิภชนฺโต “อปิเจตฺถา”ติอาทิมาห. (เนตฺติ.ฏี.๖๐)

พระอรรถกถาจารย์แสดงยุตตายุตตวิจารมีลักษณยุตติหารโดยอาคมอย่างนี้แล้ว บัดนี้เมื่อประสงค์จะจำแนกโทษโดยยกคุณเป็นประธาน เพื่อแสดงหาระนั้นแม้ด้วยยุตติอัน**คล้อยตามอาคม** (พระไตรปิฎก) จึงกล่าวว่า “อปิเจตฺถ (อีกนัยหนึ่งในที่นี้)”เป็นต้น.

อาคมานุสาร (ปุ)

[อาคม + อนุสาร]

การคล้อยตามอาคมคือพระไตรปิฎก, ความเหมาะสมแก่ปริยัติ.

นิพฺพตฺติ ปสฺสิตพฺพาติ ปจฺจมํ ตาว **อาคมานุสารโต** อนุมานวเสน ทฏฺฐพฺพา. (วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๓๙๙)

คำว่า **พึงเห็นความเกิด (นิพฺพตฺติ ปสฺสิตพฺพา)** ได้แก่ พึงเห็น (ความเกิดของรูป) ด้วยอำนาจการคาดคะเน **โดยการคล้อยตามอาคม** คือ พระไตรปิฎกก่อน.

อาคเมตพฺพ (ติ)

[อา + คมุ + เณ + ตพฺพ]

อันเขาควรอดทน, ควรคอย, จงคอย.

โย ภิกฺขเว มํ อุปฏฺฐเหยฺย โส คิลานํ อุปฏฺฐเหยฺย. สเจ อุปชฺฌาโย โหติ อุปชฺฌาเยน

ยาวชีวํ อุปฏฺฐาตพฺโพ วุฏฺฐานมสฺส **อาคเมตพฺพํ.** (วิ.๓/๖๓)

ภิกษุทั้งหลาย ผู้จะพยาบาลเราก็จงพยาบาลภิกษุไข้เถิด ถ้ามีอุปัชฌาย์อุปัชฌาย์พึงพยาบาลภิกษุไข้นั้นจนตลอดชีวิต(หรือ)**จงคอย**พยาบาลจนกว่าเธอจะหาย.

อาคเมตพฺพกิจฺจ (น)

[อาคเมตพฺพ + กิจฺจ]

กิจที่ควรรอคอย, หน้าที่ที่ต้องรอ.

สเจ ปน อนุโมทโก ภิกฺขุ "คจฺฉถ ภนฺเต **อาคเมตพฺพกิจฺจํ** นตฺถี"ติ วทติ คนฺตุํ วฏฺฏติ. (วิ.อฏฺ.๔/๑๑๙)

แต่ถ้าภิกษุผู้อนุโทนากล่าวว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลายไปก่อนเถิด ไม่**มีหน้าที่ที่ต้องรอ**ควรไป.

อาคเมติ (กฺริ)

[(๑) อา + คมุ + อ + ติ. (๒) อา + คมุ + เณ + ติ]

(๑) ย่อมถึง, ย่อมเข้าถึง.

ลฏุกิกา สกุณิกา ปูติลตาย พนฺธเนน พทฺธา ตตฺเถว วธํ วา พนฺธํ วา มรณํ วา **อาคเมติ**. (ม.๒/๑๑๓)

นางนกมูลไถถูกผูกด้วยเถาหัวด้วน **ย่อมถึง**เวลาที่จะถูกฆ่า เวลาที่จะถูกมัด หรือความตายในที่นั้นเอง.

อาคเมตีติ อุเปติ. (ม.อฏฺ.๓/๑๑๖)

คำว่า **ย่อมถึง (อาคเมติ)** ได้แก่ จะเข้าถึง (ความตาย).

(๒) ย่อมอดทน, รอคอย.

จุราทิคณํ ปตฺตสฺส อาปุพฺพสฺส อิมสฺส "**อาคเมติ** อาคมยติ อาคเมนฺโต อาคมยมาโน"ติ สุทฺธกตฺตุรูปานิ ภวนฺติ. ตตฺถ อาคเมตีติ มุหุตฺตํ อธิวาเสตีติ อตฺโถ. (นีติ.ธา.๒๐๓)

สุทธกัตตุรูปของคมุธาตุนี้ที่มีอาอยู่หน้าอันเป็นจุราทิคณะมีว่า อาคเมติ อาคมยติ **ย่อมรอคอย** อาคเมนฺโต อาคมยมาโน รออยู่ในบทกิริยานั้น บทว่า อาคเมติ ได้แก่ ย่อมอดทนชั่วครู่.

สามิโก ปน น ธุรํ นิกฺขิปติ ปกฺขํ ปริเยสติ กาลํ **อาคเมติ** "ลชฺชิปริสํ ตาว ลภามิ ปจฺฉา ชานิสฺสามี"ติ ปุน คหเณเยว สอุสฺสาโห โหติ รกฺขติเยว. (วิ.อฏฺ.๑/๒๙๕)

ส่วนเจ้าของยังไม่ทอดธุระ แสวงหาฝักฝ่าย**รอคอย**เวลา มีความอุตสาหะ จะเอาคืนมาอีกให้ได้ด้วยคิดว่า "เราได้บริษัทที่เป็นลัชชีก่อน ภายหลังจักรู้" ยังรักษา อยู่เหมือนกัน.

อกาลิกนฺติ ยถา มนุสฺสา กาลิกํ ธนํ ทตฺวา อนนฺตรา น ลภนฺติ กาลํ **อาคเมนฺติ** เนวายํ ธมฺโม.โย ทิฏฺเฐว ธมฺเม อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ ภาเวติ ตสฺส มคฺคสฺส อนนฺตรา สมนนฺตรา อธิคจฺฉเตว ผลํ วินฺทติ ปฏิลภติ น ปรตฺถ น

ปรโลเก เอวํ อกาลิกนฺติ สนฺทิฏฺฐิกมกาลิกํ. (วิ.๔/๓๙๑)

คำว่า **ไม่ขึ้นกับกาลเวลา(อกาลิกํ)** อธิบายว่า มนุษย์ ทั้งหลายลงทุนตามเวลา ยังไม่ได้รับผลในกาลทุกครั้งยังต้อง**รอ**เวลาฉันใด ธรรมนี้หาเป็นเช่นนั้นไม่ ผู้ใดเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ในภพนี้ ผู้นั้นย่อมบรรลุประสบได้รับผลแห่งมรรคนั้นในกาลทุกครั้ง ไม่มีลำดับอื่นคั่น มิใช่ในภพหน้า มิใช่ในปรโลก จึงชื่อว่าไม่ขึ้นกับกาลเวลาอย่างนี้ รวมความว่า ที่บุคคลเห็นได้เองไม่ขึ้นกับกาลเวลา.

อาคเมตุํ (กฺริ/วิ)

[อา + คมุ + เณ + ตุํ]

เพื่ออดทน, เพื่อรอคอย.

"นายฺโย สกฺกา **อาคเมตุํ** ปยาโต สตฺโถ"ติ อคมํสุ. (วิ.๒/๑๐๘)

พวกพ่อค้าเกวียนกล่าวว่า "ท่านครับ พวกเราไม่สามารถ**เพื่อรอคอย**ได้ พ่อค้าเกวียนออกเดินทางแล้ว" ได้ไปแล้ว.

อาคเมตฺวา (กฺริ/วิ)

[อา + คมุ + เณ + ตฺวา]

อดทนแล้ว, รอคอยแล้ว, รอแล้ว.

สเจ วิหาโร อนชฺฌาวุฏฺโฐ โหติ กวาฏํ อาโกเฏตฺวา มุหุตฺตํ **อาคเมตฺวา** ฆฏิกํ อุคฺฆาเฏตฺวา กวาฏํ ปณาเมตฺวา พหิ จิเตน นิลฺโลเกตพฺโพ. (วิ.๔/๓๗๔)

ถ้าวิหารไม่มีภิกษุอยู่ก็พึงเคาะประตู**รอ**สักครู่หนึ่งแล้วถอดลิ่มผลักบานประตู ยืนอยู่ข้างนอกมองดูให้ทั่ว".

อาคเมนฺต (ติ)

[อา + คมุ + เณ + อนฺต. (ถี) อาคเมนฺตี] ภิกษุผู้รออยู่, คนที่รอคอยอยู่.

อนุชานามิ ภิกฺขเว **อาคเมนฺตานํ** อกามา ภาคํ ทาตุนฺติ. (วิ.๓/๓๙๔)

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า "ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุผู้ไม่ต้องการก็ต้องให้ส่วนแบ่งแก่ภิกษุ**ผู้ที่รออยู่**".

ปกฺกมึสูติ อญฺญาสมฺปิ อาคมนํ **อาคเมนฺตี** "อทฺธา อมฺหากมฺปิ **อาคเมสฺสตี**"ติ ตตฺถ ตตฺถ อคมํสุ. (วิ.อฏฺ.๓/๒๐๗)

คำว่า **หลีกไปแล้ว (ปกฺกมึสุ)** ได้แก่ ภิกษุนีทั้งหลาย**รอ**การมาแม้ของภิกษุนีอื่นทั้งหลายคิดว่า จีวร**จักรอ**แม้แก่พวกเราแน่นอน ได้ไปยังที่นั้น ๆ .

อาคมฺม (กฺริ/วิ)

[อา + คมุ + ตฺวา]

(๑) มาแล้ว, มาถึงแล้ว.

อนาสนฺนวรา เอตา
นิจฺจเมว วิชานตา

คามา อรญฺญม**าคมฺม**
ตโต เคหํ อุปาวิสิ
ตโต อุฏฺฐาย ปกฺกามิ
อนามนฺเตตฺวา โปสิโย”ติ. (เถร.๒๒๗)

ทราบว่า ท่านพระโปสิยเถระได้กล่าวคาถาไว้ดังนี้ว่าหญิงเหล่านี้ไม่เข้าใกล้เป็นการดี แต่พอเข้าใกล้ ก็จักก่อความพินาศให้เนืองนิตย์ เราออกจากป่า**มา**สู่บ้านแล้ว จากนั้นก็เข้าไปยังเรือน เราชื่อโปสิยะ ไม่บอกลาใคร ลุกจากเตียงหลีกหนีไป.

(๒) ถึงแล้ว, ได้แล้ว, เพราะถึง, เพราะได้.

กึ อาคมฺมาติ กึ อธิคนฺตฺวา กิสฺส อธิคมเหตุ. (ที.สี.ฏี.๑/๓๙๓)

คำว่า **ถึงอะไร (กึ อาคมฺม)** ได้แก่ ได้อะไรแล้ว คือ เพราะเหตุคือการได้อะไร

(๓) อาศัยแล้ว.

กณฺหํ ธมฺมํ วิปฺปหาย
สุกฺกํ ภาเวถ ปณฺฑิโต
โอกา อโนกม**าคมฺม**
วิเวเก ยตฺถ ทูรมํ
ตตฺราภิรติมิจฺเฉยฺย
หิตฺวา กาเม อกิญฺจโน. (สํ.๓/๑๙)

บัณฑิตละธรรมดำแล้วพึงเจริญธรรมขาว**อาศัย**นิพพานจากวัฏฏะ ละกามทั้งหลายแล้วเป็นผู้หมดความกังวลพึงปรารถนาความยินดียิ่งในวิเวกที่ยินดีได้ยากยิ่ง.

อาคหติ (กฺริ)

[อา + คห + อ + ติ]

ย่อมถือเอา, ย่อมรับเอา.

เนตํ อสฺส ปติรูปํ
อากิญฺจญฺญญฺหิ ปตฺถเย
โย ชาตรูปํ รชตํ
ฉฑฺเฑตฺวา ปุน**ราคเม**. (เถรี.๔๑๗)

(พระสุภากัมมารธิดาเถรีกล่าวว่า) ข้อที่เราละทิ้งเงินทองแล้วยังกลับ**รับเอา**(ยินดีเงินทอง)อีกนั้นไม่สมควรแก่เรา เพราะเราปรารถนาความไม่มีห่วงกังวล.

โย ปุคฺคโล สุวณฺณํ รชตํ อญฺญมฺปิ วา กิญฺจิ ธนชาตํ ฉฑฺเฑตฺวา ปุน ตํ **คณฺเหยฺย** โส ปณฺฑิตานํ อนฺตเร กถํ สีสํ อุกฺขิเปยฺย? (เถรี.อฏฺ.๒๔๘)

บุคคลใดละทิ้งทอง เงิน หรือว่า ทรัพย์บางอย่างแม้อื่นแล้ว กลับ**รับเอา** ทองเงินนั้นอีก บุคคลนั้น พึงยกหัวขึ้นในระหว่างบัณฑิตได้อย่างไร?.

อาคา (กฺริ)

ดู อาคจฺฉติ.

อาคามิอรุณ (ปุ/น)

[อาคามี + อรุณ]

อรุณที่จักขึ้นมา.

เอวํ จีวรวิปฺปวาสาทีสุ จ สพฺพตฺถ รตฺติปริโยสาเน **อาคามิอรุณ**วเสเนว อรุณุฏฺฐาปนํ ทสฺสิตํ. (วิมติ.๒/๑๗๗)

แสดงการให้อรุณขึ้น ด้วยอำนาจ**อรุณที่จักขึ้นมา**เท่านั้นในที่สุดราตรีในที่ทั้งปวงในการอยู่ปราศจากจีวรเป็นต้นอย่างนี้.

อาคามิกาล (ปุ)

[อาคามี + กาล]

เวลาที่จักมาถึง, อนาคตกาล,

กาลภายหลัง.

อาคามิกาเล ทีฆตฺเต
ปภาเว จ มตายติ. (ธาน.๘๗๕)

อายติศัพท์มีอรรถ ๓ ประการ คือ **กาลที่จักมาถึง** กาลอันยาวนาน, และอานุภาพ.

อาคามิกาเล อนาคตกาเล. (ธาน.ฏี.๘๗๕)

กาลที่จักมาถึง(อาคมิกาเล) ได้แก่ อนาคตกาล.

อาคามิรตฺติ (ถี)

[อาคามี + รตฺติ]

คืนที่จักมาถึง, คืนต่อมา.

ทุกฺขํ วต เสตฺถ กุวชฺช เสสฺสนฺติ อิมํ รตฺตึ ทุกฺขํ สยิตฺถ ผลเก วา ตฏฺฏิกาย วา จมฺมขณฺเฑ วา ติณสนฺถาเร วา ปณฺณสนฺถาเร วา ปลาลสนฺถาเร วา. **อาคามิรตฺตึ** กตฺถ สุขํ สยิสฺสามิ มญฺเจ วา ปีเฐ วา ภิสิยา วา พิมฺโพหเน วา วิหาเร วา อฑฺฒโยเค วา ปาสาเท วา หมฺมิเย วา คุหาย วาติ ทุกฺขํ วต เสตฺถ กุวชฺช เสสฺสํ. (มหานิ.อฏฺ.๔๐๘)

คำว่า **คืนนี้ เรานอนลำบากแล้วหนอ เราจักนอนที่ไหนเล่า** อธิบายว่า คืนนี้ เรานอนลำบากบนแผ่นกระดาน เสื่อ แผ่นหนัง เครื่องปูลาดทำด้วยหญ้า เครื่องปูลาดทำด้วยใบไม้ หรือเครื่องปูลาดทำด้วยฟาง **คืนที่จักมาถึง** เราจักนอนให้สบาย ที่ไหน คือ บนเตียง ตั่ง ฟูก หมอน ในวิหาร เรือนหลังคาด้านเดียว ปราสาท เรือนโล้นหรือถ้ำ รวมความว่า คืนนี้ เรานอนลำบากแล้วหนอ เราจักนอนที่ไหนเล่า.

อาคามี (ติ)

[อา + คมุ + ณี. (ถี) อาคามินี]

(๑) ที่จักมาถึง.

อาคามินิยา ปุณฺณมาสิยา พุทฺธทสฺสนตฺถํ อุโปสถกรณตฺถญฺจ คนฺตพฺพํ. (วิ.อฏฺ.๑/๑๕๓)

พระคุณเจ้าทั้งหลาย ควรไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า และลงอุโบสถในวันเดือนเต็มดวง**ที่จักมาถึง**”

ชิณฺณาตุรมตปพฺพชิตสงฺขาตนิมิตฺเต ทิสฺวา

สํเวคชาโต **อาคามินํ** จกฺกวตฺติรชฺชํ ปหาย ปพฺพชิโต. (อุทาน.อฏฺ.๒๓๓)

พระโคดม ทรงเห็นนิมิต คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และบพรรชิต ก็ ทรงเกิดความสังเวช ทรงสละความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ **ที่จักมาถึง**(แก่พระองค์)ผนวชแล้ว.

(๒) ผู้มีการมาด้วยอำนาจปฏิสนธิเป็นปกติ, ผู้มาเกิด, อาคามี, ผู้เกิด.

โส ตโต จุโต **อาคามี** โหติ อาคนฺตา อิตฺถตฺตํ. อยํ วุจฺจติ อาวุโส อชฺฌตฺตสํโยชโน ปุคฺคโล **อาคามี** โหติ, อาคนฺตา อิตฺถตฺตํ. (อํ.๑/๖๕)

[ภิกษุเป็นผู้มีศีล...หลังจากมรณภาพแล้ว จะไปเกิดในหมู่เทพหมู่ใดหมู่หนึ่ง] เธอจุติจากอัตภาพนั้น เป็น**ผู้มาเกิด** กลับมาสู่ความเป็นมนุษย์นี้ ผู้มีอายุ บุคคลนี้เรียกว่า ผู้มีสังโยชน์ภายใน เป็น**ผู้มาเกิด**กลับมาสู่ความเป็นมนุษย์นี้.

อาคามี โหตีติ เหฏฺฐา อาคามี โหติ. (อํ.อฏฺ.๒/๓๘)

คำว่า **เป็นผู้มาเกิด (อาคามี โหติ)** ได้แก่ เป็นผู้มีการมาด้วยอำนาจปฏิสนธิเป็นปกติในเบื้องล่าง.

อาคามี โหตีติ ปฏิสนฺธิวเสน อาคมนสีโล โหติ. (อํ.ฏี.๒/๓๗)

คำว่า **เป็นผู้มาเกิด (อาคามี โหติ)** ได้แก่ เป็นผู้มีการมาด้วยอำนาจปฏิสนธิเป็นปกติ.

อาคาร (น)

[อค + รา + อ. แปลง อ ที่ อคาร เป็น อา สำเร็จรูปเป็น อาคาร]

บ้าน, บ้านที่คนอยู่.

น คจฺฉนฺตีติ อคา ถมฺภาทโย เต ราติ คณฺหาตีติ อคารํ. รสฺสสฺส ทีฆตฺเต **อาคารํ**. (ธาน.ฏี.๒๐๖-๗)

ที่ชื่อว่า อคะ เพราะอรรถว่า ไม่สามารถคลื่อนย้ายไปได้ ได้แก่ เสาเป็นต้น ที่ชื่อว่า บ้าน เพราะอรรถว่าถือเอาเสาเป็นต้นเหล่านั้น ทีฆะสระเสียงสั้น คือ อ เป็น อา สำเร็จรูป เป็น **อาคารํ (บ้าน)**.

อาคาริก (ติ)

[อ(อา)คาร + ณิก]

คนที่อยู่ในบ้าน, ผู้ปกครองบ้าน,

คนครองเรือน, คน.

อาคาริกา วา ฆเรสุ วสนฺติ สาปตฺติกา วา อาปตฺตีสุ วสนฺติ สกิเลสา วา กิเลเสสุ วสนฺติ. (มหานิ.๗๘)

พวก**คนครองเรือน**ก็อยู่ในเรือน บรรพชิตที่มีอาบัติก็อยู่ในอาบัติ ผู้มีกิเลสก็อยู่ในกิเลสทั้งหลาย.

อาคาริกา วาติ ฆรสามิกา. (มหานิ.อฏฺ.๒๐๗)

คำว่า **คนครองเรือน (อาคาริกา วา)** ได้แก่ เจ้าของเรือนทั้งหลาย.

อาคาริย (น)

[อ (อา) คาร + อิย]

(๑) ประโยชน์เกื้อกูลของคนผู้อยู่ในบ้าน, ประโยชน์ผู้ครองเรือน.

ปพฺพชึ อนคาริยนฺติ อคารสฺส หิตํ อาคาริยํ กสิวาณิชฺชาทิกมฺมํ นตฺถิ **อาคาริยนฺ**ติ อนคาริยํ พุทฺธสาสเน ปพฺพชึ อหนฺติ อตฺโถ. (อป.อฏฺ.๒/๑๐๗)

คำว่า **เราได้บวชแล้ว เป็นผู้ไม่มีเรือน (ปพฺพชึ อนคาริยํ)** ความว่า บุคคลที่ชื่อว่า อนคาริยะ (ผู้ไม่มีเรือน)เพราะอรรถว่าการงานที่เป็นประโยชน์ของผู้ครองเรือนมีกสิกรรมและพานิชกรรมเป็นต้นย่อมไม่มีแก่ผู้ครองเรือน อธิบายว่า เราบวชแล้วในพุทธศาสนา

(๒) (ติ) ผู้ครองเรือน.

ดู บทถัดไปและอคาริย.

อาคาริยสีล (น)

[อาคาริย + สีล]

ศีลผู้ครองเรือน, ศีลของคนทั่วไป.

อาคาริยสีลํ อนาคาริยสีลนฺติ ทุวิธํ สีลํ. เตสุ อิธ อาคาริยสีลํ อธิปฺเปตํ.
(ธมฺม.อฏฺ.๒/๒๙๐)

ศีลมี ๒ อย่าง คือ **ศีลผู้ครองเรือน** และศีลนักบวช ในศีล ๒ อย่างนั้น ในที่นี้ ประสงค์เอา ศีลผู้ครองเรือน.

อาคาฬฺห (ติ)

[อา + คาห + ต]

(๑) (ก) แข็งกระด้าง, หยาบคาย, หนัก.

เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว อุทเก เลขา ขิปฺปํเยว ปฏิวิคจฺฉติ น จิรฏฺฐิติกา โหติ เอวเมวํ โข ภิกฺขเว อิเธกจฺโจ ปุคฺคโล **อาคาฬฺเหนปิ** วุจฺจมาโน ผรุเสนปิ วุจฺจมาโน อมนาเปนปิ วุจฺจมาโน สนฺธิยติเมว สํสนฺทติเมว สมฺโมทติเมว. อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว อุทกเลขูปโม ปุคฺคโล. (อํ.๑/๒๘๗)

ภิกษุทั้งหลาย รอยขีดที่น้ำย่อมขาดหายไปเร็ว ไม่ปรากฏอยู่นานแม้ฉันใด บุคคลบางคนในโลกนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน แม้จะถูกว่า**ด้วยคำหนัก** แม้จะถูกว่าด้วยคำหยาบ แม้จะถูกว่าด้วยคำที่ไม่น่าพอใจก็ยังสมานไมตรีกลมเกลียวอยู่ ปรองดองกันอยู่ได้ นี้เรียกว่าบุคคลที่เปรียบเหมือนรอยขีดที่น้ำ.

อาคาฬฺเหนาติ คาฬฺเหน กกฺขเฬน.
(อํ.อฏฺ.๒/๒๔๑)

คำว่า **ด้วยคำหนัก (อาคาฬฺเหน)** ได้แก่ด้วยคำหยาบกระด้าง.

(ข) ยึดมั่น-ยึดติดด้วยอำนาจโลภะ, หยาบ.

อาคาฬฺหา ปฏิปทาติ คาฬฺหา กกฺขฬา โลภวเสน ถิรคฺคหณา. (อํ.อฏฺ.๒/๒๔๕)

คำว่า **ข้อปฏิบัติที่หยาบ (อาคาฬฺหา ปฏิปทา)** ได้แก่ ข้อปฏิบัติที่รุนแรง กระด้าง

คือ ยึดมั่นด้วยอำนาจความโลภ.

(๒) เข้าสู่กามคุณ.

อาคาฬฺหา ปฏิปทาติ วา กามานํ โอคาหนํ ปฏิปตฺติ กามสุขานุโยโคติ อตฺโถ. (อํ.ฏี.๒/๒๑๙)

อีกนัยหนึ่ง คำว่า **ข้อปฏิบัติที่หยั่งลงสู่กามคุณ (อาคาฬฺหา ปฏิปทา)** ความว่า ข้อปฏิบัติ คือ หยั่งลงสู่กามทั้งหลาย ได้แก่ การเสพสมกามสุข.

(๓) ความมั่นคง.

อาคาฬฺหาย เจเตยฺยาติ **อาคาฬฺหาย** ทฬฺหภาวาย เจเตยฺย. (วิ.อฏฺ.๔/๑๖๕)

คำว่า **พึงตั้งใจเพื่อความมั่นคง (อาคาฬฺหาย เจเตยฺย)** ได้แก่ พึงจงใจเพื่อ**ความมั่นคง** คือ เพื่อหนักแน่น.

อาคาฬฺหปฏิปทา (ถี)

[อาคาฬฺห + ปฏิปทา]

ความประพฤติที่หยั่งลงสู่กามคุณ,

ข้อปฏิบัติที่เสพกามคุณ.

อาคาฬฺหปฏิปทาติ กามานํ โอโรหนปฏิปตฺติ กามสุขานุโยโคติ อตฺโถ. (เนตฺติ.อฏฺ.๑๓๕)

คำว่า **ความประพฤติที่หยั่งลงสู่กามคุณ (อาคาฬฺหปฏิปทา)** ได้แก่ ข้อปฏิบัติอันหยั่งลงสู่กามคุณ อธิบายว่า การเสพสมกามสุข.

อาคิลายติ (กฺริ)

[อา + คิเล + อ + ติ]

(ก) ย่อมเจ็บปวด, ย่อมเมื่อย.

ปิฏฺฐิ เม **อาคิลายติ** ตมหํ อายมิสฺสามีติ "เอวมาวุโส"ติ. (วิ.๓/๓๖๓-๔)

[พระเทวทัตได้เชื้อเชิญพระสารีบุตรว่า "ท่านสารีบุตรผู้มีอายุ ภิกษุสงฆ์ยังไม่ง่วง ท่านสารีบุตร ธรรมีกถาของท่านภิกษุทั้งหลายเข้าใจง่าย] แต่เรา**ย่อมเมื่อย**หลังเราจักเอนพัก"ท่านพระสารีบุตรรับคำพระเทวทัต.

อาคิลายตีติ รุชฺชติ. (วชิร.๕๓๓)

คำว่า **ย่อมเมื่อย (อาคิลายติ)** ได้แก่ ย่อมเสียดแทง.

(ข) ย่อมเปลี่ยนแปลง.

ยทา วา เนสํ หทยํ **อากิลายติ** กิสฺมิญฺจิเทว วา ชิคุจฺฉา อุปฺปชฺชติ ตทา เขโฬ อุปฺปชฺชิตฺวา อุโภหิ กโปลปสฺเสหิ โอรุยฺห ชิวฺหาย สณฺฐาติ. (วิสุทฺธิ.๑/๒๕๕)

เมื่อใดใจของสัตว์เหล่านั้น**ย่อมเปลี่ยนแปลง** หรือเกิดความรังเกียจในอะไรๆ สักอย่างเมื่อนั้นน้ำลายย่อมเกิดไหลลงจากกระพุ้งแก้มทั้ง ๒ ข้างไปขังอยู่ที่ลิ้น.

หทยํ อาคิลายตีติ วิสภาคาหาราทึ ปฏิจฺจ หทยปฺปเทโส วิวตฺตติ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๓๐๘)

คำว่า **ใจย่อมเปลี่ยนแปลง (หทยํ**

อาคิลายติ) ได้แก่ ที่ส่วนแห่งหัวใจ อาศัยอาหารที่ไม่ถูกกันเป็นต้น (อาหารเป็นพิษ) ย่อมเปลี่ยนแปลงไป.

อาคิลายน (น)

[อา + คิเล + ยุ]

ความเจ็บปวด, ความเมื่อยล้า.

อุปาทินฺนกสรีรญฺจ นาม "โน อาคิลายตี"ติ น วตฺตพฺพํ ตสฺมา จิรํ นิสชฺชาย สญฺชาตํ อปฺปกมฺปิ **อาคิลายนํ** คเหตฺวา เอวมาห. (ม.อฏ.๓/๒๐)

ก็ธรรมดาร่างกายคนเป็นๆ ไม่ควรกล่าวว่า "ไม่เมื่อยล้า" เพราะเหตุนั้น จึงทรงถือเอา**ความเมื่อยล้า**แม้เล็กน้อยที่เกิดเพราะนั่งนานจึงได้ตรัสอย่างนี้.

อาคุ[๑] (กฺริ)

ดู อาคจฺฉติ.

อาคุ[๒] (น)

[(๑) อคนฺตพฺพ + คมุ + ณุ.

(๒) อา + คมุ + ณุ. คนฺตพฺพํ คจฺฉติ เอเตนาติ อาคุ อา ปีพยํ คจฺฉตีติ วา อาคุ (ธาน.ฏี.๘๔).

(๓) อป + คมุ + ณุ. อปคจฺฉนฺตฺยนฺเนนาติ อาคุ ณุ ปโลโป รสฺสสฺส ทีฆตา (ธาน.ฏี.๓๕๕) (อาคสฺ-สํ)]

(๑) ความชั่ว, กรรมชั่วร้ายแรง, อกุศล.

โสกาวติณฺโณ นุ วนมฺหิ ฌายสิ
วิตฺตํ นุ ชีโน อุท ปตฺถยาโน
อาคุํ นุ คามสฺมิมกาสิ กิญฺจิ
กสฺมา ชเนน น กโรสิ สกฺขึ
สกฺขี น สมฺปชฺชติ เกนจิ เต"ติ.
(สํ.๑/๑๒๓)

[มารกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า] ท่านถูกความเศร้าโศกทับถมหรือจึงมาซบเซาอยู่ในป่าอย่างนี้ ท่านเสื่อมจากทรัพย์สมบัติหรือ หรือว่ากำลังปรารถนาอะไรอยู่ ท่านได้ทำ**กรรมชั่ว**อะไรไว้ในหมู่บ้าน หรือเพราะเหตุไรท่านจึงไม่เป็นมิตรกับชนทั้งปวงเล่า หรือว่าท่านเป็นมิตรกับใคร ๆ ไม่ได้" [พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ท่านผู้เป็นเผ่าพันธุ์ของบุคคลผู้ประมาทเราขุดรากของความเศร้าโศกได้หมดแล้วไม่มีความเสียหาย ไม่เศร้าโศก เพ่งพินิจอยู่เราตัดความติดแน่นคือความโลภในภพทั้งปวงไม่มีอาสวะ เพ่งพินิจอยู่]

อาคุํ นุ คามสฺมินฺติ กึ นุ อนฺโตคาเม ปมาณาติกฺกนฺตํ ปาปกมฺมํ อกาสิ. (สํ.อฏ.๑/๑๗๐)

คำว่า **ได้กระทำกรรมชั่วอะไรไว้ในหมู่บ้าน (อาคุํ นุ คามสฺมึ)** ความว่า ท่านได้กระทำกรรมชั่วที่เกินประมาณอะไรไว้ภายในหมู่บ้านหรือ?".

(๒) โทษ, ความไม่ดี, ความชั่ว, บาป.

อาคุํ กิร มหาราช
อกรึ กมฺม ทุกฺกฏํ
อทูสกา ปิตาปุตฺตา
ตโย เอกูสุนา หตา. (ชา.๒/๑๗๗)

(เทพธิดากล่าวกับพระเจ้าปิลยักษ์ว่า)

ข้าแต่มหาราช พระองค์ได้ทรงทำ**ความชั่ว**อย่างใหญ่หลวงแล้ว มารดาและบิดา และบุตรรวม ๓ คนผู้หาความผิดมิได้พระองค์ทรงฆ่าแล้วด้วยลูกศรลูกเดียว.

อาคุํ กิราติ มหาราช ตฺวํ มหาปราธํ มหาปาปํ อกริ. (ชา.อฏฺ.๖/๑๐๓)

คำว่า **ได้กระทำกรรมชั่ว (อาคุํ กิร)** ได้แก่ ข้าแต่มหาราช พระองค์ได้ทรงกระทำโทษคือบาปอย่างใหญ่หลวง.

อาคุอาจารโสธน (ติ)

[อาคุ + อาจาร + โสธน]

สามารถชำระความประพฤติที่ไม่ดี.

นิยามํ สติ ธาวนฺติ
อาคุอาจารโสธนํ
อิเม คุเณ ปฏิลเภ
ตสฺส นิสฺสนฺทโต อหํ. (อป.๑/๓๖๓)

(พระปิลินทวัจฉเถระกล่าวว่า)

บุญกรรมทั้งหลายย่อม**สามารถชำระความประพฤติที่ไม่ดี**ให้สะอาดแน่นอน ข้าพเจ้าได้คุณเหล่านี้ เพราะผลแห่งกรรมนั้น.

อาคุกิริยา (ถี)

[อาคุ + กิริยา]

การกระทำความชั่ว, การกระทำอกุศล, การกระทำสิ่งที่ไม่ดี, การกระทำบาป.

อาคุกิริยา หิ อุปฆาตกรณโต “กาโจ”ติ วุจฺจติ. (สุตฺตนิ.อฏฺ.๒/๑๓๗)

จริงอยู่ **การกระทำความชั่ว** เรียกว่า “กาจะ”เพราะเหตุคือการฆ่าและเบียดเบียนผู้อื่น.

อาคุจารี (ติ)

[อาคุ + จร + ณี]

ผู้ประพฤติชั่วเป็นปกติ, ผู้ทำบาปเป็นปกติ.

อิธ เต ปุริสา โจรํ **อาคุจารึ** คเหตฺวา ทสฺเสยฺยุํ อยํ เต ภนฺเต โจโร อาคุจารี อิมสฺส ยํ อิจฺฉสิ ตํ ทณฺฑํ ปเณหีติ. (ม.๓/๒๐๓)

พวกราชบุรุษของพระองค์ในโลกนี้จับโจร**ผู้ประพฤติชั่วเป็นปกติ**มาแสดงแก่พระองค์ว่า ฝ่าพระบาท นี้เป็นโจรผู้ประพฤติกรรมชั่วต่อพระองค์ พระองค์โปรดลงพระอาชญาแก่โจรนี้ตามพระประสงค์เถิด.

อาคุจารินฺติ ปาปจารึ โทสการกํ. (สํ.อฏฺ.๒/๑๐๔)

คำว่า **ผู้ประพฤติชั่วเป็นปกติ (อาคุจารี)** ได้แก่ (โจร) ผู้กระทำบาป คือ กระทำความเสียหายเป็นปกติ.

อาคุวิรหิต (ติ)

[อาคุ + วิรหิต]

ปราศจากบาป-ความชั่ว,

เว้นบาป, เว้นโทษ.

นาคนฺติ อาคุวิรหิตํ. (วิ.อฏฺ.๓/๓๗๐)

คำว่า **ผู้ไม่มีบาป (นาคํ)** ได้แก่ พระผู้มีพระภาค**ผู้ทรงปราศจากบาป**.

อาโคตฺรภู (น)

[อา + โคตฺรภู]

จนถึงโคตรภูจิต.

อาสเวหีติ อาภวคฺคํ **อาโคตฺรภุํ** สวนโต ปวตฺตนโต จิรปาริวาสิยฏฺเฐน มทิราทิ-อาสวสทิสตาย จ "อาสวา"ติ ลทฺธนาเมหิ กามราคาทีหิ. (อุทาน.อฏฺ. ๘๔)

คำว่า **(หลุดพ้น)จากอาสวะ (อาสเวหิ)** ได้แก่ หลุดพ้นจากกามราคะเป็นต้นที่ได้ชื่อว่า อาสวะ เพราะไหลซ่านไปคือเป็นไปจนถึงภวัคคภูมิ ก็ดี **จนถึงโคตรภูจิต** ก็ดี และเพราะเหมือนกับเหล้าหมักมีเหล้ามะซางเป็นต้นที่หมักไว้นาน.

[**ภวคฺค** มาจาก ภว + อคฺค ภว แปลว่า ภพ, ภูมิ. อคฺค แปลว่า ยอด, สูงสุด รวมกันแปลว่า ภพที่สูงสุด หมายถึง เนวสัญญานาสัญญายตนภพ]

อาโคธ (น)

[อา + โคธา]

จนถึงเหี้ย, ตลอดจนถึงเหี้ย.

> อรญฺเญ กุฏิกํ กตฺวา
> กูฏานิ การยนฺติ เต
> สสพิฬาเร พาเธนฺติ
> **อาโคธา** มจฺฉกจฺฉปํ. (ชา.๑/๓๐๕)

(วิธุรอำมาตย์กราบทูลว่า)

พราหมณ์อีกพวกหนึ่งสร้างกระท่อมอยู่ในป่าทำเครื่องดักสัตว์เบียดเบียนกระต่ายเสือปลา ปลาและเต่า**ตลอดจนถึงเหี้ย**.

อาฆฏฺฏิต (ติ)

[อา + ฆฏฺฏ + ต]

ถูกกระทบ, ถูกตี.

> สมฺมาปิ โจทนา ตํ ขลุ
> คุรโว วิวากฺยา วิวทฺธ-
> ยติสิสฺสา **อาฆฏฺฏิตา**ติ-
> วากฺเยนาภฺยธิกํ โคปย. (วชิร.๙)

อาจารย์ทั้งหลายผู้มีศิษย์มากมีวาจาที่พิเศษ**กระทบ**โจทย์แม้ที่เป็นไปด้วยดีแน่นอน เพราะเหตุนั้น จงรักษาการกล่าวเกินไปด้วยคำพูด.

อาฆาเฏตฺวา (กฺริ/ วิ)

[อา + ฆฏ + เณ + ตฺวา]

เบียดเบียนแล้ว, กำจัดแล้ว.

อุปหจฺจาติ **อาฆาเฏตฺวา**. (ม.ฏี.๓/๓๕)

คำว่า **กระทบแล้ว (อุปหจฺจ)** ได้แก่ **เบียดเบียน(ใจ)แล้ว** (คิดร้าย).

อาฆาต (ปุ)

[อา + หน + ต]

ธรรมที่เบียดเบียนจิต, ธรรมที่ครอบงำจิต, ธรรมที่ทำลายจิต, อาฆาต, ความผูกใจเจ็บ.

ตตฺร ตุมฺเหหิ น **อาฆาโต** น อปฺปจฺจโย น เจตโส อนภิรทฺธิ กรณียา. (ที.๑/๓)

พวกเธอไม่ควรผูก**อาฆาต**แค้นเคืองขุ่นใจในคนพวกนั้น.

อาหนติ จิตฺตนฺติ **อาฆาโต** โกปสฺเสตํ อธิวจนํ. (ที.อฏ.๑/๕๒)

ที่ชื่อว่า **อาฆาต** เพราะเบียดเบียนจิต (ทำลายใจให้เสียไป) คำนั้น เป็นชื่อของความโกรธ.

อาหนติ เอเตน, อาหนนมตฺตํ วา **อาฆาโต**ติ กรณภาวตฺถาปิ สมฺภวนฺติเยว. (ที.ฏี.๑/๕๙)

แม้อรรถกรณะและภาวะว่า ที่ชื่อว่า**อาฆาต** เพราะเป็นเหตุเบียดเบียนใจ อีกนัยหนึ่ง เพียงการเบียดเบียนทำร้ายใจ ชื่อว่า **อาฆาต** ก็สมควรแท้.

อาฆาตํ พนฺธตีติ โกปํ พนฺธติ กโรติ อุปฺปาเทติ. (ที.อฏ.๓/๒๒๘)

คำว่า **ผูกอาฆาต (อาฆาตํ พนฺธติ)** ได้แก่ ย่อมผูกโกรธ คือ กระทำความโกรธแค้นให้เกิดขึ้น.

อาฆาตกรณรส (ติ)

[อาฆาต + กรณ + รส]

มีกิจคือการผูกอาฆาต.

กุชฺฌนลกฺขโณ โกโธ จณฺฑิกฺกลกฺขโณ วา, **อาฆาตกรณรโส** ทุสฺสนปจฺจุปฏฺฐาโน. (ม.อฏ.๑/๑๑๐)

ความโกรธ มีลักษณะโกรธ หรือ มีลักษณะดุร้าย **มีกิจคือการผูกอาฆาต** มีอาการปรากฏคือการประทุษร้าย.

อาฆาตกรณรโสติ “อนตฺถํ เม อจรี”ติ-อาทินา จิตฺเต อาฆาตสฺส กรณรโส.

(ม.ฏี.๑/๑๙๙)

คำว่า **มีกิจคือการผูกอาฆาต (อาฆาต-กรณรโส)** ได้แก่ มีกิจที่กระทำความแค้นไว้ในใจโดยว่า "คนนี้ได้กระทำความเสื่อมเสียแก่เราแล้ว"เป็นต้น.

อาฆาตการณ (น)

[อาฆาต + การณ]

เหตุแห่งความอาฆาต, เหตุผูกใจเจ็บ,

เหตุแค้นใจ, การปองร้าย.

ดู อาฆาตวตฺถุ.

อาฆาตคฺคหณ (น)

[อาฆาต + คหณ]

การถือเอาความอาฆาต, การแสดงความอาฆาตโดยตรง.

อาฆาตคฺคหเณน อวสิฏฺฐคนฺถ-นีวรณานํ สงฺคโห กายคนฺถนีวรณลกฺขเณน เอกลกฺขณตฺตา. (ที.สี.อภินวฏี.๑/๔๘๕)

การรวบรวมคันถธรรมและนีวรณธรรมที่เหลือ**ด้วยการถือเอาความอาฆาต** เพราะมีลักษณะเดียวกัน โดยลักษณะเป็นกายคันถนีวรณะ.

อาฆาตฏฺฐปนา (ถี)

[อาฆาต + ฐปนา]

การตั้งความอาฆาต, การผูกอาฆาต,

การผูกใจเจ็บ, การปองร้าย, การจองเวร.

สณฺฐปนาติ สพฺพโตภาเคน ปุนปฺปุนํ **อาฆาตฏฺฐปนา**. (อภิ.อฏฺ.๒/๔๗๓)

คำว่า **การจองเวร (สณฺฐปนา)** ได้แก่ **การผูกใจเจ็บ**ซ้ำแล้วซ้ำเล่าโดยส่วนทั้งปวง.

อาฆาตน (น)

[อา + หน + ยุ]

(๑) (ก) สถานที่ฆ่าโจรเป็นต้น, หลักประหาร, ตะแลงแกง.

อญฺญตโร ภิกฺขุ **อาฆาตนํ** คนฺตฺวา โจรฆาตํ เอตทโวจ"อาวุโส มายิมํ กิลเมสิ. เอเกน ปหาเรน ชีวิตา โวโรเปหี"ติ. (วิ.๑/๑๑๑)

ภิกษุรูปหนึ่งไปที่**หลักประหาร** บอกนายเพชฌฆาตว่า"ท่านอย่าทรมานนักโทษคนนี้เลย จงประหารชีวิตด้วยการฟันครั้งเดียว.

(ข) สถานที่ตัดมือตัดเท้าเป็นต้น, แผ่นดินที่ฆ่าคน, หลักประหาร.

อาฆาตนนฺติ ธมฺมคนฺธิกา วุจฺจติ. (วิ.อฏฺ.๒/๑๕๖)

สถานที่ที่ตัดมือตัดเท้าเป็นต้น เรียกว่า **หลักประหาร**.

(๒) ความตาย.

อาฆาตนํ วุจฺจติ มรณํ. (ที.อฏฺ.๑/๑๐๙)

ความตาย เรียกว่า **อาฆาตนะ(ความตาย).**

(๓) กรรม, กรรมกิเลสอันเป็นเหตุทำลายสัตว์.

นิยฺยานิโก อุตฺตรโณ
ตณฺหามูลวิโสสโน
วิสมูลํ **อาฆาตนํ**
เฉตฺวา ปาเปติ นิพฺพุตึ. (เถร.๒๘๖)

(พระมิคชาลเถระกล่าวว่า)

[พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมที่ล่วงสังโยชน์ได้ทั้งหมด ทำวัฏฏะ

ให้พินาศไปสิ้น] เป็นธรรมที่นำเหล่าสัตว์ออกจากสงสารเป็นเครื่องข้ามพ้นสงสารได้ทำรากเหง้าแห่งตัณหาให้เหือดแห้งไป **ตัดกรรม**ที่มีรากเป็นพิษ ให้ถึงนิพพาน.

สตฺตานํ พฺยสนุปฺปตฺติฏฺฐานตาย **อาฆาตนํ** กมฺมํ กิเลสํ วา เฉตฺวา สมุจฺฉินฺทิตฺวา นิพฺพุตึ นิพฺพานํ ปาเปติ. (เถร.อฏฺ.๒/๑๐๔)

ตัดคือตัดขาด**กรรม** หรือ กรรมกิเลสเป็นเหตุทำลายสัตว์ดุจหลักประหาร เพราะเป็นที่เกิดความพินาศของสัตว์ทั้งหลายแล้วให้บรรลุนิพพาน.

อาฆาตนฆฏิกา (ถี)

[อาฆาตน + ฆฏิกา]

เขียงที่ตัดมือและเท้าเป็นต้น, เขียง.

ดู อธิกุฏฺฏน.

อาฆาตนนิสฺสิต (ติ)

[อาฆาตน + นิสฺสิต]

อาศัยที่ฆ่าคน, (สถานที่) จัดเข้าในพื้นที่ฆ่าคน, อยู่ใกล้ที่ทรมานนักโทษ, อยู่ใกล้หลักประหาร.

เกสญฺจิ ติรจฺฉานคตานํ ปาณานํ อาสโย โหติ ปุพฺพณฺณนิสฺสิตํ วา โหติ อปรณฺณนิสฺสิตํ วา โหติ อพฺภาฆาตนิสฺสิตํ วา โหติ **อาฆาตนนิสฺสิตํ** วา โหติ สุสานนิสฺสิตํ วา โหติ อุยฺยานนิสฺสิตํ วา โหติ ราชวตฺถุนิสฺสิตํ วา โหติ หตฺถิสาลานิสฺสิตํ วา โหติ. (วิ.๑/๒๒๖)

(ที่ชื่อว่า เป็นพื้นที่มีอันตรายคือ) เป็นที่อยู่ของสัตว์ดิรัจฉานบางเหล่า อยู่ใกล้นา อยู่ใกล้สวน อยู่ใกล้ตะแลงแกง **อยู่ใกล้ที่ทรมานนักโทษ** อยู่ใกล้สุสาน อยู่ใกล้อุทยาน อยู่ใกล้ที่หลวงอยู่ใกล้โรงช้างอยู่ใกล้โรงม้า.

อาฆาตนปจฺจุปฏฺฐิต (ติ)

[อาฆาตน + ปจฺจุปฏฺฐิต]

ตั้งอยู่ใกล้หลักประหารคือความตาย, ตั้งอยู่ใกล้ภัยคือความตายดุจหลักประหาร.

วชฺชพนฺธนพทฺโธ โลกสนฺนิวาโส **อาฆาตนปจฺจุปฏฺฐิโต**. (ปฏิสํ.๑๒๓)

หมู่สัตว์ผู้อาศัยอยู่ในโลกถูกผูกด้วยเครื่องผูกคือโทษ (มีราคะเป็นต้นในวัฏฏะ) **ตั้งอยู่ใกล้ภัยคือความตายดุจหลักประหาร**.

อาฆาตนปจฺจุปฏฺฐิโตติ มรณธมฺมคณฺฐิกฏฺฐานํ อุเปจฺจ ฐิโต. (ปฏิสํ.อฏฺ.๒/๒๐)

คำว่า **ตั้งอยู่ใกล้ภัยคือความตายดุจหลักประหาร (อาฆาตนปจฺจุปฏฺฐิโต)** ได้แก่ ตั้งอยู่ใกล้หลักประหารคือความตาย.

อาฆาตนภณฺฑิกา (ถี)

[อาฆาตน + ภณฺฑิกา]

ที่ฆ่า, หลักประหาร, แหล่งประหาร.

พุทฺเธ ภควติ ตาเสตฺวา ตาเสตฺวา กถยนฺเต ปจฺฉาพาหํ คาฬฺหพนฺธนํ พนฺธิตฺวา จาตุมหาปเถ ปหารสเตน ตาเฬตฺวา ทกฺขิณทฺวาเรน นิยฺยมาโน วิย **อาฆาตนภณฺฑิกาย** ฐปิตสีโส วิย. (ที.อฏฺ.๒/๖๔)

ก็เมื่อพระผู้มีพระภาค ทรงทำให้สัตว์หวาดสะดุ้งหวาดกลัวซึ่งประโยชน์ในโลกนี้อันมีประเภทแห่งกรรมกรณ์ ๓๒ และมหาภัย ๒๕ แล้วตรัสอยู่ สัตว์ย่อมหวาดสะดุ้ง เหมือนถูกมัดมือไพล่หลังจนแน่นแล้วโบยร้อยครั้ง ทุกทาง ๔ แยก นำออกไปทางประตูทิศใต้ ดุจวางศีรษะลงที่**แหล่งประหาร.**

อาฆาตนวตฺถุ (น)

[อาฆาตน + วตฺถุ]

เรื่องไปหลักประหารแล้วสั่งฆ่า,

เรื่องตะแลงแกง.

อาฆาตนวตฺถุสฺมึ ยถา เอกปฺปหารวจเน เอวํ "ทฺวีหิ ปหาเรหี"ติ อาทิวจเนสุปิ ปาราชิกํ เวทิตพฺพํ. (วิ.อฏฺ.๒/๗๒)

ในเรื่องตะแลงแกง พึงทราบว่า เป็นปาราชิก เพราะคำสั่งประหารครั้งเดียวว่าจงฆ่าฉันใด, แม้ในเพราะคำสั่งประหาร ๒ ครั้ง เป็นต้นว่า จงฆ่า ก็พึงทราบว่าเป็นปาราชิก ฉันนั้นเหมือนกัน.

อาฆาตนิมิตฺตพฺยาปาทปฏิสํยุตฺต (ติ)

[อาฆาต + นิมิตฺต + พฺยาปาทปฏิสํยุตฺต]

ประกอบด้วยพยาบาท-โทสะอันเป็นเหตุผูกใจเจ็บ.

พฺยาปาทวิตกฺโก วา วิหึสาวิตกฺโก วาติ **อาฆาตนิมิตฺตพฺยาปาทปฏิสํยุตฺโต** วา วิตกฺโก เลฑฺฑุทณฺฑาทีหิ ปรวิเหจนวเสน วิหึสาปฏิสํยุตฺโต วา วิตกฺโก. (อิติวุตฺ.อฏฺ.๓๓๓)

คำว่า **ความคิดผูกใจเจ็บ หรือ ความคิดเบียดเบียน (พฺยาปาทวิตกฺโก วา วิหึสาวิตกฺโก วา)** ได้แก่ **ความคิดที่ประกอบด้วยโทสะอันเป็นเหตุผูกใจเจ็บ** อีกนัยหนึ่ง ความคิดที่ประกอบด้วยความเบียดเบียนด้วยอำนาจแห่งการเบียดเบียนผู้อื่นด้วยก้อนดินและตะพดเป็นต้น.

อาฆาตปฏิวินย (ปุ)

[อาฆาต + ปฏิวินย]

(๑) ธรรมที่กำจัดความอาฆาต,

อุบายกำจัดอาฆาต.

ปญฺจิเม อาวุโส **อาฆาตปฏิวินยา** ยตฺถ ภิกฺขุโน อุปฺปนฺโน อาฆาโต สพฺพโส ปฏิวิเนตพฺโพ. (อํ.๒/๑๖๓)

ผู้มีอายุทั้งหลาย **อุบายกำจัดอาฆาต ๕** ประการนี้ เป็นเครื่องกำจัดอาฆาตที่เกิดขึ้นแก่ภิกษุได้อย่างสิ้นเชิง.

[อุบายกำจัดอาฆาต ๕ ประการ คือ

๑. ภิกษุพึงกำจัดอาฆาตในบุคคลผู้มีความประพฤติทางกายไม่บริสุทธิ์แต่มีความประพฤติทางวาจาบริสุทธิ์

๒. ภิกษุพึงกำจัดอาฆาตในบุคคลผู้มีความประพฤติทางวาจาไม่บริสุทธิ์แต่มีความประพฤติทางกายบริสุทธิ์

๓. ภิกษุพึงกำจัดอาฆาตในบุคคลผู้มีความประพฤติทางกายไม่บริสุทธิ์มีความประพฤติทางวาจาไม่บริสุทธิ์ แต่ได้ช่องแห่งใจได้ความเลื่อมใสทางใจตามกาลอันควร

๔. ภิกษุพึงกำจัดอาฆาตในบุคคลผู้มีความประพฤติทางกายไม่บริสุทธิ์ มีความประพฤติทางวาจาไม่บริสุทธิ์ และไม่ได้ช่องแห่งใจ ไม่ได้ความเลื่อมใสทางใจตามกาลอันควร

๕. ภิกษุพึงกำจัดอาฆาตในบุคคลผู้มีความประพฤติทางกายบริสุทธิ์ มีความประพฤติทางวาจาบริสุทธิ์ และได้ช่องแห่งใจ ได้ความเลื่อมใสทางใจตามกาลอันควร]

(๒) บุคคลผู้เป็นที่กำจัดอาฆาต.

(๓) (ก) ข้อปฏิบัติที่กำจัดอาฆาต, เหตุกำจัดอาฆาต.

อาฆาโต เอเตสุ ปฏิวิเนตพฺโพติ **อาฆาตปฏิวินยา**. อาฆาโต เอเตหิ ปฏิวิเนตพฺโพติปิ **อาฆาตปฏิวินยา**. ปฏิวินโยติ หิ ปฏิวินยวตฺถูนมฺปิ ปฏิวินยการณานมฺปิ เอตํ อธิวจนํ ตทุภยมฺปิ อิธ วฏฺฏติ. ปญฺจ หิ ปุคฺคลา ปฏิวินยวตฺถู โหนฺติ ปญฺจหิ อุปมาหิ ปญฺจ ปฏิปตฺติโย ปฏิวินยการณานิ. (อํ.อฏฺ.๓/๕๖)

ชื่อว่า**เหตุกำจัดอาฆาต** เพราะอรรถว่าพึงกำจัดอาฆาตในบุคคล ๕ เหล่านั้นบ้าง เพราะอรรถว่าพึงกำจัดอาฆาตด้วยอุบายกำจัดอาฆาต ๕ ประการนี้บ้าง แท้จริง คำนี้ว่า อุบายกำจัด (ปฏิวินยา) เป็นชื่อแห่งวัตถุที่ควรกำจัดบ้าง แห่งเหตุที่ควรกำจัดบ้าง แม้วัตถุและเหตุทั้ง ๒ นั้น ก็สมควรในที่นี้ เพราะบุคคลทั้ง ๕ เป็นวัตถุที่ควรกำจัด ข้อปฏิบัติทั้ง ๕ ด้วยอุปมา ๕ ข้อ เป็นเหตุที่ควรกำจัด.

(๓) (ข) อุบายเป็นเครื่องกำจัดอาฆาต, ทางกำจัดอาฆาต.

นวยิเม ภิกฺขเว **อาฆาตปฏิวินยา**.

(อํ.๓/๒๐๘)

ภิกษุทั้งหลาย **อุบายเป็นเครื่องกำจัดอาฆาต** ๙ ประการนี้.

[เหตุอุบายกำจัดอาฆาต คือ

๑. ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา การทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรานั้นจะหาได้ในผู้นี้แต่ที่ไหน

๒. ผู้นี้กำลังทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา การทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรานั้นจะหาได้ในผู้นี้แต่ที่ไหน

๓. ผู้นี้จักทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา

การทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรานั้น

จะหาได้ในผู้นี้แต่ที่ไหน

๔. ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรา การทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรานั้นจะหาได้ในผู้นี้แต่ที่ไหน

๕. ผู้นี้กำลังทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเราการทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรานั้นจะหาได้ในผู้นี้แต่ที่ไหน

๖. ผู้นี้จักทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเราการทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรานั้น จะหาได้ในผู้นี้แต่ที่ไหน

๗. ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเราการทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรานั้นจะหาได้ในผู้นี้แต่ที่ไหน

๘. ผู้นี้กำลังทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรา การทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรานั้น จะหาได้ในผู้นี้แต่ที่ไหน

๙. ผู้นี้จักทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเราการทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรานั้นจะหาได้ในผู้นี้แต่ที่ไหน]

อาฆาตปฏิวินยาติ อาฆาตสฺส ปฏิวินยการณานิ. (อํ.อฏฺ.๓/๒๗๖)

คำว่า **อุบายเป็นเครื่องกำจัดอาฆาต (อาฆาตปฏิวินยา)** ได้แก่ เหตุแห่งการกำจัดอาฆาต.

อาฆาตปฏิวินยสุตฺต (น)

[อาฆาตปฏิวินย + สุตฺต]

อาฆาตปฏิวินยสูตร,

๑. อาฆาตปฏิวินยสูตร, สูตรนี้ทรงแสดงธรรมที่กำจัดอาฆาต ๕ ประการ , อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ปัณณาสก์ ๔ วรรค ๒ สูตร ๑. (อํ.๒/๑๖๓)

๒ อาฆาตปฏิวินยสูตร, สูตรนี้ ทรงแสดงถึงบุคคลผู้กำจัดโทสะ และธรรม ๕ ประการที่กำจัดโทสะ อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ปัณณาสก์ ๔ วรรค ๒ สูตร ๒. (อํ.๒/๑๖๔)

๓. อาฆาตปฏิวินยสูตร, สูตรนี้ทรงแสดงวิธีกำจัดความผูกใจเจ็บ, อังคุตตรนิกาย นวกนิบาต ปัณณาสก์ ๑ วรรค ๓ สูตร ๑๐. (อํ.๓/๒๐๘)

๔.อาฆาตปฏิวินยสูตร, สูตรนี้ทรงแสดงธรรมที่กำจัดอาฆาต ๑๐ อย่าง, อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต ปัณณาสก์ ๑ วรรค ๓ สูตร ๑๐. (อํ.๓/๓๗๖)

อาฆาตพทฺธภาว (ปุ)

[อาฆาต + พทฺธ + ภาว]

ความเป็นผู้ผูกอาฆาต, ความผูกอาฆาต.

ตาหิ ตสฺสา สตฺถริ **อาฆาตพทฺธภาวํ** อชานนฺตีหิ. (ธมฺม.อฏฺ.๑/๑๓๕)

เมื่อหญิงเหล่านั้นผู้ไม่รู้**ความที่**พระนางมาคัณฑิยานั้น**ผูกความอาฆาต**ไว้ในพระศาสดา.[ต่อมาวันหนึ่ง พระนางมาคัณฑิยาเสด็จออกเดินจากพื้นปราสาทของตนไปสู่ที่อยู่ของหญิงเหล่านั้น เห็นช่องในห้องทั้งหลายแล้ว จึงถามว่า นี้อะไรกัน? เมื่อหญิงเหล่านั้น ผู้ไม่รู้ว่าพระนางมาคัณฑิยานั้นผูกความอาฆาตไว้ในพระศาสดา จึงตอบว่า พระศาสดาเสด็จมาสู่นครนี้, พวกหม่อมฉันยืนอยู่ในที่นี้ ย่อมถวายบังคมและบูชาพระศาสดาดังนี้ คิดว่า พระสมณโคดม ชื่อว่ามาแล้วสู่นครนี้, บัดนี้เราจักกระทำกรรมที่ควรทำแก่พระสมณโคดมนั้นแม้หญิงเหล่านี้ ก็เป็นอุปัฏฐายิกา ของพระสมณโคดมนั้น, เราจักรู้กรรมที่พึงทำแม้แก่หญิงเหล่านี้ จึงไปกราบทูลแด่พระราชา ว่าข้าแต่มหาราช หญิง ๕๐๐ รวมทั้งพระนางสามาวดี มีความปรารถนาในภายนอก, พระองค์จักไม่มีพระชนม์โดย ๒-๓ วันเป็นแน่ พระราชา ไม่ทรงเชื่อแล้วด้วยทรงพระดำริว่า หญิงเหล่านั้น จักไม่ทำกรรมเห็นปานนี้]

อาฆาตพนฺธน (น)

[อาฆาต + พนฺธน]

การผูกอาฆาต, การผูกใจเจ็บ.

โส โพธิสตฺเต อาฆาตํ พนฺธิตฺวา ตตฺเถว ชีวิตกฺขยํ ปาปุณิ. อิทํ ปจฺมํ เทวทตฺตสฺส โพธิสตฺเต **อาฆาตพนฺธนํ**.โพธิสตฺโต ทานาทีนิ ปุญฺญานิ กตฺวา ยถากมฺมํ คโต. (ชา.อฏฺ.๑/๑๒๘)

พ่อค้าผู้โลเลนั้นผูกอาฆาตในพระโพธิสัตว์แล้วก็ถึงความสิ้นชีวิต ณ ที่นั้นนั่นแล นี้คือ**การผูกอาฆาต**ในพระโพธิสัตว์ครั้งแรกของพระเทวทัต พระโพธิสัตว์กระทำบุญมีทานเป็นต้นไปตามกรรมแล้ว.

อาฆาตวคฺค (ปุ)

[อาฆาต + วคฺค]

วรรคว่าด้วยความอาฆาต, สูตรที่รวบรวมสูตรที่ว่าด้วยเรื่องความอาฆาตไว้เป็นประธาน, อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ปัณณาสก์ ๔ วรรค ๒. (อํ.๒/๑๖๓-๑๗๘).

อาฆาตวตฺถุ (น)

[อาฆาต + วตฺถุ]

(ก) เหตุแห่งการผูกอาฆาต-ผูกใจเจ็บ (เหตุมีคนใดคนหนึ่งเคยทำความเสื่อมเสียให้เป็นต้น).

(ข) การผูกอาฆาต, การผูกใจเจ็บ, การผูกโกรธ.

(ค) โทสะอันเป็นเหตุแห่งความมุ่งร้าย,

การผูกอาฆาต, เหตุผูกอาฆาต.

อาฆาตวตฺถูนีติ อาฆาตการณานิ. อาฆาตนฺติ เจตฺถ โกโป โสเยว อุปรูปริโกปสฺส วตฺถุตฺตา **อาฆาตวตฺถุ**.

(ปฏิสํ.อฏฺ.๒/๓๐)

คำว่า **เหตุแห่งการผูกอาฆาต (อาฆาตวตฺถูนิ)** ได้แก่ เหตุแห่งการผูกใจเจ็บ ก็คำว่า อาฆาต นี้ ได้แก่ ความโกรธ ความโกรธนั่นแหละ ท่านเรียกว่า **เหตุผูกอาฆาต** เพราะเป็นเหตุแห่งความโกรธยิ่ง ๆ ขึ้น.

อาฆาตวตฺถุปทฏฺฐาน (ติ)

[อาฆาตวตฺถุ + ปทฏฺฐาน]

มีเหตุใกล้สุดคืออาฆาตวัตถุ, มีเหตุใกล้คือเหตุแห่งความอาฆาต.

โทโส โส จณฺฑิกฺกลกฺขโณ ปหฏาสิวิโส วิย วิสปฺปนรโส วิสนิปาโต วิย อตฺตโน นิสฺสยทหนรโส วา ทาวคฺคิ วิย ทุสฺสนปจฺจุปฏฺฐาโน ลทฺโธกาโส วิย สปตฺโต **อาฆาตวตฺถุปทฏฺฐาโน** วิสสํสฏฺฐปูติมุตฺตํ วิย ทฏฺฐพฺโพ. (อภิ.อฏฺ.๑/๒๙๙)

โทสะนั้นมีความดุร้ายเป็นลักษณะ พึงเห็นเหมือนอสรพิษถูกประหาร มีการกระสับกระส่ายเป็นรสพึงเห็นเหมือนถูกยาพิษอีกอย่างหนึ่ง มีการเผาไหม้ที่อยู่ของตนเป็นรส พึงเห็นเหมือนไฟไหม้ป่า มีการประทุษร้ายเป็นปัจจุปัฏฐาน พึงเห็นเหมือนศัตรูได้โอกาส **มีเหตุใกล้สุดคืออาฆาตวัตถุ** พึงเห็นเหมือนน้ำมูตรเน่าเจือด้วยยาพิษฉะนั้น.

อาฆาตวตฺถุเภทวิสย (ติ)

[อาฆาตวตฺถุ + เภท + วิสย]

มีอารมณ์คืออาฆาตวัตถุพิเศษ, อันกระทำอาฆาตวัตถุพิเศษเป็นอารมณ์.

ดู บทถัดไป.

อาฆาตวตฺถุเภทาทิวิสย (ติ)

[อาฆาตวตฺถุ + เภท + อาทิ + วิสย]

มีอารมณ์คืออาฆาตวัตถุพิเศษเป็นต้น, อันกระทำอาฆาตวัตถุพิเศษเป็นต้นเป็นอารมณ์.

ทุติเยน **อาฆาตวตฺถุเภทาทิวิสยานํ** โทสโมหานํ วิกฺขมฺภนวิเวโก วุตฺโต โหตีติ เวทิตพฺโพ. (วิ.อฏฺ.๑/๑๑๔)

พึงทราบว่า ตรัสความสงัดด้วยอำนาจการข่มโทสะและโมหะ**อันมีอารมณ์คืออาฆาตวัตถุพิเศษเป็นต้น** ด้วยบทที่ ๒.

อาฆาตวตฺถุเภทาทิวิสยานนฺติ พฺยาปาทวิเวกวจเนน “อนตฺถํ เม อจรี”ติอาทิ**อาฆาตวตฺถุเภทวิสยสฺส** โทสสฺส วิกฺขมฺภนวิเวโก วุตฺโต โหติ. (สารตฺถ.๑/๓๕๘)

ตรัสความสงัดด้วยการข่มโทสะ**ที่มีอารมณ์คืออาฆาตวัตถุพิเศษ**เป็นต้นว่าคนนี้ได้ประพฤติสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ แก่

เรา โดยการกล่าวการสงัดจากพยาบาท ด้วยคำว่า (โทสะและโมหะ) **มีอารมณ์คืออาฆาตวัตถุพิเศษเป็นต้น**.

อาฆาตวตฺถุวิสย (ติ)

[อาฆาตวตฺถุ + วิสย]

มีอารมณ์คืออาฆาตวัตถุ, อันกระทำอาฆาตวัตถุให้เป็นอารมณ์.

"อนตฺถํ เม อจรี"ติอาทินยปฺปวตฺตสฺส เอกูนวีสติ**อาฆาตวตฺถุวิสยสฺส** โทสสฺเสตํ อธิวจนํ. (อิติวุตฺ.อฏฺ.๓๓๖)

คำว่า พยาบาทนั้นเป็นชื่อของความโกรธ **มีอารมณ์คืออาฆาตวัตถุ** ๑๙ ประการที่เป็นไปโดยนัยว่า "คนนี้เคยประพฤติความเสียหายให้แก่เรา"เป็นต้น.

อาฆาตวตฺถุสนฺนิสฺสิต (ติ)

[อาฆาตวตฺถุ + สนฺนิสฺสิต]

อาศัยอาฆาตวัตถุ, อาศัยเหตุอาฆาต, เหตุแห่งความผูกใจเจ็บ.

อุปนาโห หิ อาฆาตวตฺถุนา จิตฺตํ พนฺธนฺโตวิย โหติ ยโต อญฺญถา ปวตฺติตฺวาปิ อวิทิเต อุปนาเห **อาฆาตวตฺถุสนฺนิสฺสิโต**ว โหติ. (อนุฏี.๒/๒๑๘)

จริงอยู่ ความผูกใจเจ็บ เป็นเหมือนผูกใจไว้ด้วยเหตุความอาฆาต เมื่อความผูกใจเจ็บแม้เป็นไปโดยประการอื่นอันบุคคลไม่รู้แล้ว เพราะเหตุใด เพราะเหตุนั้น อุปาหนะนั้นเป็นอาการ**อาศัยเหตุอาฆาต**.

อาฆาตวตฺถุสมฺภว (ติ)

[อาฆาตวตฺถุ + สมฺภว]

อันเกิดเพราะเหตุอาฆาต, ที่เกิดเพราะเหตุแห่ง-การผูกอาฆาต-การผูกใจเจ็บ.

นววิธ**อาฆาตวตฺถุสมฺภโว** พฺยาปาโท. (ม.อฏฺ.๑/๑๗๓)

ความปองร้าย**ที่เกิดเพราะเหตุแห่งการผูกใจเจ็บ** ๙ อย่าง.

อาฆาตวตฺถุสุตฺต (น)

[อาฆาตวตฺถุ + สุตฺต]

(๑) อาฆาตวัตถุสูตร, สูตรนี้ทรงแสดงถึงเหตุแห่งการผูกอาฆาต ๙ อย่าง อังคุตตรนิกาย นวกนิบาต ปัณณาสก์ ๑ วรรค ๓ สูตร ๙. (อํ.๓/๓๗๕)

[ภิกษุทั้งหลาย อาฆาตวัตถุ (เหตุผูกอาฆาต) ๙ ประการนี้ อาฆาตวัตถุ ๙ ประการ คือ บุคคลย่อมผูกอาฆาตว่า

๑. ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา

๒. ผู้นี้กำลังทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา

๓. ผู้นี้จักทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา

๔. ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรา

๕. ผู้นี้กำลังทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คน

ผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรา

๖. ผู้นี้จักทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรา

๗. ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรา

๘. ผู้นี้กำลังทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรา

๙. ผู้นี้จักทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรา(องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๒๙/๔๙๑]

๒.อาฆาตวัตถุสูตร, สูตรนี้ทรงแสดงถึงเหตุแห่งการผูกอาฆาต ๑๐ อย่าง คือ เพิ่มเหตุ คือโกรธในเหตุอันไม่ควร จากเหตุแห่งผูกอาฆาต ๙ ประการข้างต้น อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต ปัณณาสก์ ๑ วรรค ๓ สูตร ๙. (อํ.๓/๓๗๕)

[คำว่า **ในเหตุอันไม่ควร (อฏฺฐาเน)** ได้แก่ ในเรื่องที่ไม่มีสาเหตุ อธิบายว่า ก็เหตุเป็นต้นว่า “เขาได้ประพฤติสิ่งไม่เป็นประโยชน์แก่เรา” พึงมีในความเป็นไป(ในความเกิดขึ้น)แก่บุคคลผู้มีจิต หรือไม่มีในสิ่งไม่มีชีวิตมีสะดุดตอไม้และแผ่นหินเป็นต้น เพราะเหตุนั้น ความอาฆาตในสิ่งที่ไม่มีชีวิตนั้นจึงชื่อว่าความอาฆาตในเหตุอันไม่ควร(องฺ.อ.๓/๗๙/๓๕๕)]

อาฆาตวินย (ปุ)

[อาฆาต + วินย]

การกำจัดความผูกอาฆาต.

พฺยาปาทวิตกฺโก วา วิหึสาวิตกฺโก วาติ อาฆาตวินเย วิเสเสน จิตฺตสฺส อทมิตตฺตา อาฆาตนิมิตฺเต พฺยาปาทปฏิสํยุตฺโต วา วิตกฺโก เลฑฺฑุทณฺฑาทีหิ ปรหึสนวเสน วิหึสาปฏิสํยุตฺโต วา วิตกฺโก อุปฺปชฺชติ เจติ สมฺพนฺโธ. (อํ.ฏี.๒/๒๓๑)

คำว่า **พยาบาทวิตก หรือวิหิงสาวิตก (พฺยาปาทวิตกฺโก วา วิหึสาวิตกฺโก วา)** สัมพันธ์ว่า หากความคิดที่ประกอบด้วยความปองร้ายย่อมเกิดขึ้น ในเหตุแห่งการผูกอาฆาต เพราะยังไม่ได้ฝึกจิต โดยพิเศษ **ในการกำจัดความผูกอาฆาต** หรือความคิดที่ประกอบด้วยการเบียดเบียน ย่อมเกิดขึ้นด้วยอำนาจการเบียดเบียนผู้อื่นด้วยก้อนดินและท่อนไม้เป็นต้น.

อาฆาตวินยน (น)

[อาฆาต + วินยน]

การกำจัดความผูกอาฆาต,

การกำจัดการผูกใจเจ็บ.

ยํ วา ตํ ภาวนาสมฺปทํ ปตฺตํ สพฺพตฺถ โอกาสโลกวเสน อสมฺพาธํ อตฺตโน ปเรสุ อาฆาตปฺปฏิวินยเนน อเวรํ อตฺตนิ จ ปเรสํ **อาฆาตวินยเนน** อสปตฺตํ โหติ. ตํ อสมฺพาธมเวรมสปตฺตํ อปริมาณํ เมตฺตํ มานสํ อุทฺธํ อโธ ติริยญฺจาติ ติวิธปริจฺเฉเท สพฺพโลกสฺมึ ภาวเย วฑฺฒเยติ. (ขุทฺทก.อฏฺ.๒๑๓)

อีกนัยหนึ่ง เมตตานั้น ถึงภาวนาสัมปทาเป็นคุณชื่อว่าไม่คับแคบ เพราะเป็นโอกาสโลกทั้งปวง (คือ ๓๑ ภูมิ) เป็นคุณชื่อว่าไม่มีเวร เพราะกำจัดความผูกอาฆาตของตนในสัตว์อื่นเสีย เป็นคุณชื่อว่าไม่มีข้าศึก **เพราะกำจัดความผูกอาฆาต**ของสัตว์อื่นในตนเสีย ก็พึงเจริญ ขยายเมตตาอันมีในใจนั้น ที่ไม่คับแคบ ที่ไม่มีเวร ที่ไม่มีข้าศึก ไม่มีประมาณไป ในโลกทั้งปวงว่าโดยกำหนดทิศทั้งสาม คือ เบื้องบน เบื้องล่างและเบื้องขวาง.

อาฆาตวินยปจฺจุปฏฺฐาน (ติ)

[อาฆาตวินย + ปจฺจุปฏฺฐาน]

(๑) อันปรากฏต่อญาณโดยอาการคือกำจัดความอาฆาต-ความผูกใจเจ็บ.

(๒) ยังผลคือการกำจัดอาฆาตให้เกิดขึ้น.

หิตาการปฺปวตฺติลกฺขณา เมตฺตา หิตูปสํหารรสา **อาฆาตวินยปจฺจุปฏฺฐานา** สตฺตานํ มนาปภาวทสฺสนปทฏฺฐานา.
(อภิ.อฏฺ.๑/๒๓๗)

เมตตามีลักษณะเป็นไปโดยอาการเกื้อกูล มีหน้าที่นำประโยชน์สุขเข้าไปให้ **ปรากฏต่อญาณโดยอาการคือกำจัดความอาฆาต** มีเหตุใกล้คือการมองสิ่งที่ดีของสัตว์ทั้งหลาย.[อานิสงส์แผ่เมตตา ๑๑ ประการ คือ

๑. หลับเป็นสุข

๒. ตื่นเป็นสุข

๓. ไม่ฝันร้าย

๔. เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย

๕. เป็นที่รักของอมนุษย์ทั้งหลาย

๖. เทวดาทั้งหลายรักษา

๗. ไฟ ยาพิษ หรือศัสตรากล้ำกรายไม่ได้

๘. จิตตั้งมั่นเร็ว

๙. สีหน้าสดใส

๑๐. ไม่หลงลืมสติตาย

๑๑. เมื่อยังไม่แทงตลอดคุณวิเศษอันยอดยิ่งย่อมเข้าถึงพรหมโลก(องฺ.เอกาทสสก. (ไทย) ๒๔/๑๕/๔๒๕)]

“อนตฺถํ เม อจรี”ติอาทินา ปวตฺตนกสฺส อาฆาตสฺส วินยนากาเรน ปจฺจุปติฏฺฐติ ญาณสฺส โคจรภาวํ คจฺฉติ ยตฺถ วา สยํ อุปฺปชฺชติ ตตฺถ อาฆาตวินยนํ ปจฺจุปฏฺฐเปตีติ **อาฆาตวินยปจฺจุปฏฺฐานา**.
(วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๓๗๙)

ชื่อว่า **อันปรากฏต่อญาณโดยอาการคือกำจัดความอาฆาต** เพราะอรรถว่าปรากฏคือถึงความเป็นอารมณ์ของญาณโดยอาการกำจัดการผูกอาฆาตที่เป็นไปว่า “คนนี้ได้ประพฤติความเสียหายแก่เราแล้ว”เป็นต้น อีกนัยหนึ่ง ย่อมเกิดขึ้นเองในบุคคลใด ยังการกำจัดความอาฆาตในบุคคลนั้นให้เกิดขึ้น.

อาฆาตวินยรส (ติ)

[อาฆาตวินย + รส]

มีกิจคือการกำจัดการผูกใจเจ็บ,

มีหน้าที่กำจัดความอาฆาต.

อโทโส อจณฺฑิกฺกลกฺขโณ อวิโรธลกฺขโณ วา อนุกูลมิตฺโต วิย **อาฆาตวินยรโส** ปริฬาหวินยรโส วา จนฺทนํ วิย โสมฺมภาว-ปจฺจุปฏฺฐาโน ปุณฺณจนฺโท วิย.
(อภิ.อฏฺ.๑/๑๗๑)

อโทสะคือความไม่โกรธ (เมตตา) มีลักษณะไม่ดุร้าย หรือ มีลักษณะไม่มีโทษ เหมือนมิตรผู้เกื้อกูล **มีหน้าที่กำจัดความอาฆาต** หรือ กำจัดความเร่าร้อน เหมือนไม้จันทน์ มีอาการปรากฏสงบเย็นเหมือนดวงจันทราวันเพ็ญเต็มดวง.

อาฆาตวินยสุตฺต (น)

[อาฆาตวินย + สุตฺต]

อาฆาตวินยสูตร, สูตรที่แสดงวิธีกำจัดการผูกใจเจ็บ.

อาฆาโต สพฺพโส ปฏิวิเนตพฺโพติอาทินา นเยน อาคตสฺส **อาฆาตวินยสุตฺตสฺส** วเสน อาฆาตํ ปฏิวิโนเทตฺวา เมตฺตา ภาเวตพฺพา.
(ม.ฏี.๒/๗๔)

พึงเจริญเมตตา โดยกำจัดอาฆาต ด้วยอำนาจแห่ง**อาฆาตวินยสูตร**ที่มาแล้วโดยนัยเป็นต้นว่า พึงกำจัดการผูกอาฆาตโดยประการทั้งปวง.

อาฆาตวิรหิต (ติ)

[อาฆาต + วิรหิต]

ผู้ปราศจากความผูกอาฆาต,

ผู้ไม่ผูกใจเจ็บ, ผู้ไม่อาฆาต.

ดู อนาฆาต.

อาฆาตสทฺท (ปุ)

[อาฆาต + สทฺท]

อาฆาตศัพท์, ศัพท์ว่าอาฆาต.

สภาวธมฺมโต อญฺญสฺส กตฺตุ อภาวโชตนตฺถํ "อาหนตี"ติ กตฺตุตฺเถ **อาฆาตสทฺทํ** ทสฺเสติ.
(ที.สี.อภินวฏี.๑/๒๒๑)

ท่านแสดง**อาฆาตศัพท์**ในอรรถกัตตาว่า "ย่อมเบียดเบียน" เพื่อแสดงว่าไม่มีกัตตาอื่นนอกเหนือจากสภาวธรรม.

อาฆาตาภาว (ปุ)

[อาฆาต + อภาว]

ความไม่มีการผูกใจเจ็บ-การผูกอาฆาต, ความไม่อาฆาต.

ดู อวิรุทฺธ.

อาฆาติต (ติ)

[อา + หน + ต]

ผู้ถูกเบียดเบียน-กระทบแล้ว.

นวหิ อาฆาตวตฺถูหิ **อาฆาติโต** โลกสนฺนิวาโส. (ปฏิสํ.๑๒๔-๕)

หมู่สัตว์ผู้อยู่ในโลกถูกอาฆาตวัตถุ (เหตุแห่งการผูกอาฆาต) ๙ ประการ **เบียดเบียนแล้ว**.

อาฆาติโตติ ฆฏฺฏิโต. (ปฏิสํ.อฏฺ.๒/๓๑)

คำว่า **ผู้ถูกเบียดเบียน (อาฆาติโต)** ได้แก่ (หมู่สัตว์) ถูกเหตุแห่งการผูกใจเจ็บ ๙ ประการกระทบแล้ว.

อาฆาติตมน (ติ)

[อาฆาติต + มน]

ผู้มีใจถูกเบียดเบียน, ผู้มีใจอาฆาต,

ผู้อาฆาต, ผู้ปองร้าย.

เต ติตฺถิยา ทุฏฺฐมนา วิรุทฺธมนา ปฏิวิรุทฺธมนา อาหตมนา ปจฺจาหตมนา **อาฆาติตมนา** ปจฺจาฆาติตมนา วทนฺติ อุปวทนฺติ ภควนฺตญฺจ ภิกฺขุสงฺฆญฺจ อภูเตน. (มหานิ.๔๗)

เดียรถีย์เหล่านั้นมีใจชั่ว คือ มีใจร้าย มีใจเห็นผิด มีใจหลงผิด มีใจขุ่น มีใจขุ่นเคือง **มีใจอาฆาต** มีใจอาฆาตแค้น กล่าวร้าย คือ กล่าวติเตียนพระผู้มีพระภาค และภิกษุสงฆ์ด้วยเรื่องไม่จริง.

อาฆาติตมนาติ วิหึสาวเสน อาฆาติตํ มนํ เอเตสนฺติ **อาฆาติตมนา**. (มหานิ.อฏฺ.๑๖๕)

คำว่า **มีใจอาฆาต (อาฆาติตมนา)** ได้แก่ เดียรถีย์ชื่อว่า **ผู้มีใจอาฆาต** เพราะอรรถว่ามีใจอาฆาตแค้น ด้วยอำนาจเบียดเบียน.

อาฆาตุปฺปตฺติ (ถี)

[อาฆาต + อุปฺปตฺติ]

ความเกิดขึ้นแห่งการผูกใจเจ็บ,

ความอาฆาตเกิดขึ้น, การผูกอาฆาต.

“กึ ปน สตฺถา ตาย อตฺตนิ **อาฆาตุปฺปตฺตึ** ชานาติ, โน”ติ? “ชานาติเยว.

(ธมฺม.อฏฺ.๑/๑๓๐)

[ถาม] ก็พระศาสดา ทรงทราบ**ความเกิดขึ้นแห่งการผูกใจเจ็บ**ในพระองค์แห่งนางมาคัณฑิยานั้น หรือไม่ทราบ?.

[ตอบ] ทรงทราบแน่นอน.

อาฆาเตติ (กฺริ)

[อา + หน + อ + ติ]

ย่อมเบียดเบียน, ย่อมบีบคั้น.

โกโป หิ จิตฺตํ **อาฆาเตตี**ติ อาฆาโต.

(ที.อฏฺ.๓/๓๗)

จริงอยู่ ความโกรธ **ย่อมเบียดเบียน**จิต เพราะเหตุนั้น ความโกรธนั้น จึงชื่อว่า อาฆาต (ความโกรธที่ทำลายจิตให้เสียไป).

อาฆาเตตีติ อาหนติ อตฺตโน กกฺขฬผรุสภาเวน จิตฺตํ วิพาธตีติ อตฺโถ. (ที.ฏี.๓/๓๑)

คำว่า **อาฆาเตติ** ได้แก่ ย่อมบีบคั้นจิต ความว่า เบียดเบียนจิตโดยความหยาบกระด้างของตน.

อาฆาเตตฺวา (กฺริ/วิ)

[อา + หน + อ + ตฺวา]

เบียดเบียนแล้ว, ผูกใจเจ็บแล้ว,

ผูกอาฆาตแล้ว, ประทุษร้ายแล้ว.

กาลงฺกโต จ โกกาลิโก ภิกฺขุ ปทุมํ นิรยํ อุปปชฺชิ สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาเนสุ จิตฺตํ **อาฆาเตตฺวา**. (สํ.๑/๑๕๒)

ก็โกกาลิกภิกษุได้มรณภาพแล้วไปเกิดในปทุมนรก**เพราะผูกใจเจ็บ**ในท่านพระสารีบุตรและท่านพระโมคคัลลานะ.

จิตฺตํ อาฆาเตตฺวาติ จิตฺตํ ปทูเสตฺวา. (เนตฺติ.อฏฺ.๒๖๐)

คำว่า **ผูกใจเจ็บ (จิตตํ อาฆาเตตฺวา)** ได้แก่ ยังจิตให้ประทุษร้ายแล้ว.

อาฆาเตนฺต (ปุ)

[อา + หน + อ + อนฺต]

เบียดเบียนอยู่-บีบคั้นอยู่-ทำลายอยู่-กำจัดอยู่.

โส หิ จิตฺตํ **อาฆาเตนฺโต** อุปฺปชฺชติ. (อํ.อฏฺ.๒/๕๒)

จริงอยู่ ความโกรธนั้น **เบียดเบียน**จิตเกิดขึ้นอยู่.

อาฆาเตนฺโตติ อาหนนฺโต พาเธนฺโต. (อํ.ฏี.๒/๔๖)

คำว่า **เบียดเบียน (อาฆาเตนฺโต)** ได้แก่ บีบคั้น คือ เบียดเบียนใจอยู่.

อาจมติ (กฺริ)

[อา + จมุ + อ + ติ]

ย่อมอม, ย่อมอมไว้.

โพธิสตฺโต "สาธุ อาจริย ตุมฺเหหิ วุตฺตฏฺฐาเน วสิสฺสามี"ติ เหฏฺฐาคงฺคาย วสนฺโต "คงฺคาย อุทกํ ปฏิโสตํ สนฺทตู"ติ อธิฏฺฐาสิ. ชาติมนฺตตาปโส ปาโตว คงฺคํ โอรุยฺห อุทกํ **อาจมติ** ชฏา โธวติ. (ม.๓/๖๐)

พระโพธิสัตว์ก็กล่าวว่า "ดีละ อาจารย์ ข้าพเจ้าจักอยู่ในที่ที่ท่านบอกแล้ว" เมื่ออยู่ทางใต้แม่น้ำคงคา ได้อธิษฐานว่า "น้ำในแม่น้ำคงคาจงไหลทวนกระแสเถิด" ดาบสชื่อว่าชาติมันตะลงไปยังแม่น้ำคงคาแต่เช้าตรู่ **ย่อมอมน้ำ** (อมน้ำป้วนปากล้างหน้า) ล้างชฎา.

อาจมน (น)

[อา + จมุ + ยุ]

การทำหน้าให้สะอาดด้วยน้ำ,

การล้างหน้า, การรดน้ำมนตร์.

ยถา วา ปเนเก โภนฺโต สมณพฺราหฺมณา สทฺธาเทยฺยานิ โภชนานิ ภุญฺชิตฺวา เต

เอวรูปาย ติรจฺฉานวิชฺชาย มิจฺฉาชีเวน ชีวิตํ กปฺเปนฺติ เสยฺยถิทํ สนฺติกมฺมํ ... วตฺถุ-ปริกมฺมํ **อาจมนํ** นฺหาปนํ ชุหนํ. (ที.๑/๑๑)

พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชา เช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาอย่างนี้ คือ ทำพิธีบนบาน ... พิธีบวงสรวงพื้นที่ **ล้างหน้า** รดน้ำมนตร์ พิธีบูชาไฟ.

อาจมนนฺติ อุทเกน มุขสุทฺธิกรณํ. (ที.อฏฺ.๑/๙๒)

คำว่า **ล้างหน้า (อาจมนํ)** ได้แก่ การทำความสะอาดหน้าด้วยน้ำ (อีกนัยหนึ่ง การทำความสะอาดปากด้วยน้ำ คือ การบ้วนปาก).

อาจมนอุทกาวเสส (ปุ)

[อาจมน + อุทก + อวเสส]

เหลือน้ำชำระ (อุจจาระ) น้ำทำความสะอาดที่เหลือ, น้ำชำระที่เหลือ.

เตสุ สุตฺตนฺติโก ภิกฺขุ เอกทิวสํ วจฺจกุฏึ ปวิฏฺโฐ **อาจมนอุทกาวเสสํ** ภาชเน ฐเปตฺวาว นิกฺขมิ. (ม.อฏฺ.๒/๒๙๑)

ในภิกษุ ๒ รูปนั้นวันหนึ่งพระสุตตันติกะเข้าไปวัจกุฎี **เหลือน้ำชำระ**ไว้ในภาชนะนั่นเองแล้วออกไป.

อาจมนกุมฺภี (ถี)

[อาจมน + กุมฺภี]

หม้อน้ำชำระ, อ่างน้ำชำระ.

สเจ **อาจมนกุมฺภิยา** อุทกํ น โหติ **อาจมน-กุมฺภิยา** อุทกํ อาสิญฺจิตพฺพํ. (วิ.๓/๖๑)

หากน้ำไม่มีอยู่**ในอ่างน้ำชำระ** ควรตักน้ำใส่**อ่างน้ำชำระ**.

อาจมนปาทุกา (ถี)

[อาจมน + ปาทุกา]

ฐานที่เหยียบที่ตั้งไว้สำหรับชำระ,

เขียงเท้าสำหรับใช้ในที่ชำระ.

อนุชานามิ ภิกฺขเว ติสฺโส ปาทุกา ธุวฏฺฐานิยา อสงฺกมนิยาโย วจฺจปาทุกํ ปสฺสาวปาทุกํ **อาจมนปาทุก**นฺติ. (วิ.๓/๒๗๙)

ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเขียงเท้าที่ตรึงอยู่กับที่ไม่ใช้สวมเดิน ๓ ชนิด คือ เขียงเท้าสำหรับใช้ในที่ที่ถ่ายอุจจาระ เขียงเท้าสำหรับใช้ในที่ที่ถ่ายปัสสาวะ **เขียงเท้าสำหรับใช้ในที่ชำระ**.

อาจมนวตฺถุ (น)

[อาจมน + วตฺถุ]

เรื่องที่เกี่ยวกับการชำระ,

เรื่องว่าด้วยการชำระ.

อาจมนวตฺถุสฺมึ สติ อุทเกติ เอตฺถ สเจ

อุทกํ อตฺถิ ปฏิจฺฉนฺนฏฺฐานํ ปน นตฺถิ ภาชเนน นีหริตฺวา อาจมิตพฺพํ.

(วิ.อฏฺ.๔/๑๒๒)

ในเรื่องที่เกี่ยวกับการชำระ หากน้ำมีอยู่ในคำว่า เมื่อน้ำมีอยู่นี้ แต่ที่ปกปิดไม่มี ก็ควรใช้ภาชนะตักน้ำไปล้าง.

อาจมนสราวก (ปุ)

[อาจมน + สราวก]

ขันตักน้ำชำระ, ขันตักน้ำล้างอุจจาระ.

อาจมนสราวโก น โหติ ... " อนุชานามิ ภิกฺขเว **อาจมนสราวก**"นฺติ. (วิ.๔/๒๘๔)

ขันตักน้ำล้างอุจจาระไม่มี ... พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า "ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาต **ขันตักน้ำล้างอุจจาระ**".

อาจมโนทก (น)

[อาจมน + อุทก]

น้ำชำระ, น้ำล้างหน้า, น้ำบ้วนปาก.

อาจเมหีติ อาจมโนทกํ เทหิ. (ม.อฏฺ.๔/๓๘๘)

คำว่า **จงล้างหน้า (อาจเมหิ)** ได้แก่ จงให้น้ำล้างหน้า (อีกนัยหนึ่ง จงให้น้ำบ้วนปาก).

อาจมนฺต (ติ)

[อา + จมุ + อ + อนฺต]

อมอยู่, อมไว้อยู่.

ตํ ตสฺส อุทกํ **อาจมนฺตสฺส** ชฏาสุ ลคฺคิ.

(ชา.อฏฺ.๔/๓๘๘)

ไม้สีฟันนั้นไปติดที่ชฎาของดาบสนั้นผู้**กำลังอมน้ำ**(ล้างหน้าบ้วนปากอยู่).

อาจมยมาน (ติ)

[อา + จมุ + ณย + มาน]

ให้อาเจียรอยู่.

"ทิฏฺฐปุพฺโพ ปน ตยา มหาราช โกจิ อหินา ทฏฺโฐ มนฺตปเทน วิสํ ปาตียมาโน วิสํ จิกฺขสฺสนฺโต อุทฺธมโธ **อาจมยมาโน**"ติ? "อาม ภนฺเต อชฺเชตรหิปิ ตํ โลเก วตฺตตี"ติ.

(มิลินฺท.๑๕๓)

"มหาบพิตร บางคนที่ถูกงูกัด เมื่อถูกให้พิษตกไป ให้พิษไหลออกด้วยการร่ายมนต์ **ให้อาเจียนอยู่**ทั้งข้างบนทั้งข้างล่าง อันพระองค์ เคยเห็น หรือไม่? เคยเห็นพระคุณเจ้า แม้กระทั้งบัดนี้ในวันนี้ การถอนพิษนั้นก็ยังเป็นไปอยู่ในโลก".

อาจมยิตฺวา (กฺริ/วิ)

[อา + จมุ + ณย + ตฺวา]

ล้างแล้ว(เท้า มือ หน้า),

ชำระแล้ว, บ้วนแล้ว.

ตโต หิ โส **อาจมยิตฺวา** ลิจฺฉวิ
เถรสฺส ทตฺวาน ยุคานิ อฏฺฐ
ปฏิคฺคหิตานิ จ ตานิ อสฺสุ

ยกฺขญฺจ ปสฺเสถ สนฺนทฺธทุสฺสํ. (เปต.๑๘๘)

ลำดับนั้น เจ้าลิจฉวีนั้น **ทรงล้าง** พระพักตร์พร้อมพระหัตถ์และพระบาท ทรงถวายผ้า ๘ คู่แด่พระเถระ พระเถระรับผ้า ๘ คู่นั้นแล้ว และเจ้าลิจฉวีนั้นก็ทอดพระเนตรเห็นเปรตนุ่งห่มผ้าเรียบร้อย”.

อาจมยิตฺวาติ หตฺถปาทโธวนปุพฺพกํ มุขํ วิกฺขาเลตฺวา. (เปต.อฏฺ.๒๒๕)

คำว่า **ทรงล้างแล้ว (อาจมยิตฺวา)** ได้แก่ ล้างหน้าที่มีการล้างมือและเท้าก่อน.

อาจมยิตฺวาน (กฺริ/วิ)

[อา + จมุ + ณย + ตฺวาน]

ล้างแล้ว, ชำระแล้ว.

สยํ อาจมยิตฺวานาติ อตฺตนาว หตฺถปาเท โธวิตฺวา มุขํ วิกฺขาเลตฺวา. (อํ.อฏฺ.๓/๑๐๘)

คำว่า **ล้างน้ำด้วยตนเองแล้ว (สยํ อาจมยิตฺวาน)** ได้แก่ ล้างมือและเท้า (ของบุคคลผู้รับทาน) ด้วยตนแล้วให้ล้างปาก.

อาจมิตฺวา (กฺริ/วิ)

[อา + จมุ + ตฺวา]

ล้างแล้ว, ชำระแล้ว.

อาจเมหีติ อาจมโนทกํ เทหิ. **อาจมิตฺวา** หตฺถปาเท โธวิตฺวา มุขํ วิกฺขาเลตฺวา สตฺถารํ นมสฺสิตุกาโม เอวมาห. (ม.อฏฺ.๓/๒๓๘)

คำว่า **ช่วยล้างมือให้ทีเถิด (อาจเมหิ)** ความว่า เธอจงให้น้ำสำหรับชำระล้าง พระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงประสงค์จะชำระ**ล้าง**พระหัตถ์และพระบาทล้างพระโอษฐ์แล้ว นมัสการพระศาสดาจึงตรัสว่า เจ้าจงให้น้ำชำระอย่างนี้.

อาจเม(มิ)ตพฺพ (ติ)

[อา + จมุ + เณ + ตพฺพ]

อันเขาพึงล้าง, พึงล้าง, ต้องล้าง.

น ภิกฺขเว วจฺจํ กตฺวา สติ อุทเก **นาจเมตพฺพํ**. โย นาจเมยฺย อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส. (วิ.๔/๓๙๑)

ภิกษุทั้งหลาย ถ่ายอุจจาระแล้วเมื่อมีน้ำก็**ต้องล้าง** ภิกษุใดไม่ล้างภิกษุนั้นต้องอาบัติทุกกฏ.

สเจ อุทกํ อตฺถิ ปฏิจฺฉนฺนฏฺฐานํ ปน นตฺถิ ภาชเนน นีหริตฺวา **อาจมิตพฺพํ**. ภาชเน อสติ ปตฺเตน นีหริตพฺพํ. ปตฺเตปิ อสติ อสนฺตํ นาม โหติ. (วิ.อฏฺ.๔/๑๒๒)

ถ้ามีน้ำแต่ไม่มีที่กำบัง พึงใช้ภาชนะตักน้ำไป**ล้าง** เมื่อไม่มีภาชนะพึงใช้บาตรตักนำออกไป เมื่อไม่มีแม้แต่บาตร จึงเป็นอันชื่อว่าไม่มีภาชนะ.

อาจเมติ (กฺริ)

[อา + จมุ + เณ + ติ. อาปุพฺโพ จมุธาตุ โธวเน วตฺตติ อาจเมติ อาจมยติ. (นีติ. ธา. ๓๓๑)]

ย่อมล้าง, ย่อมชำระ.

ทุกฺขํ นิสินฺนา **อาจเมนฺติ** ... "อนุชานามิ ภิกฺขเว อาจมนปาทุก"นฺติ. (วิ.๔/๒๘๔)

ภิกษุทั้งหลายย่อมนั่ง**ชำระ**ไม่สะดวก ... พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า "ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตฐานวางเท้าชำระ".

อาจเมตุํ (กฺริ/วิ)

[อา + จมุ + เณ + ตุํ]

เพื่อล้าง, เพื่อชำระ.

ภิกฺขู หิริยนฺติ **อาจเมตุํ** ... "อนุชานามิ ภิกฺขเว ปริกฺขิปิตุํ ตโย ปากาเร อิฏฺจกา-ปาการํ สิลาปาการํ ทารุปาการ"นฺติ. (วิ.๔/๒๘๔)

ภิกษุทั้งหลายละอาย**เพื่อล้าง** ... พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า "ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตกำแพง ๓ ชนิด คือ กำแพงอิฐ กำแพงศิลา กำแพงไม้".

อาจย (ปุ)

[อา + จิ + อ]

(๑) (ก) ความเจริญขึ้น, ความเจริญขึ้นแห่งวัฏทุกข์.

อิเม ธมฺมา **อาจยาย** สํวตฺตนฺติ โน อปจยาย. (วิ.๔/๔๔๙)

ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อ**ความเจริญขึ้น** (แห่งวัฏทุกข์) ไม่เป็นไปเพื่อความไม่เจริญขึ้นแห่งวัฏทุกข์".

อาจยายาติ วฏฺฏสฺส วฑฺฒนตฺถาย. (อํ.อฏฺ.๓/๒๓๙)

คำว่า **เพื่อความเจริญขึ้น (อาจยาย)** ได้แก่ เพื่อความเจริญขึ้นแห่งวัฏทุกข์.

(ข) การสั่งสมจุติและปฏิสนธิในวัฏทุกข์, การให้จุติและปฏิสนธิเกิดขึ้นในวัฏทุกข์, การสั่งสม.

อตฺถิ ปญฺญา **อาจยาย** โน อปจยาย. (อภิ.อฏฺ.๓๒๗)

ปัญญา ย่อมมี**เพื่อการสั่งสม** (จุติและปฏิสนธิในวัฏทุกข์) ไม่มีเพื่อทำลาย.

กามาวจรกุสเล ปญฺญา **อาจยาย** โน อปจยาย. (อภิ.อฏฺ.๓๔๒)

ปัญญาในกามาวจรกุศล ย่อมมี**เพื่อสั่งสม** (จุติและปฏิสนธิ) ไม่มีเพื่อทำลาย.

กามาวจรกุสเล ปญฺญาติ อยญฺหิ เอกนฺเตน วฏฺฏสฺมึ จุติปฏิสนฺธึ อาจินเตว ตสฺมา "**อาจยาย** โน อปจยายา"ติ วุตฺตา. (อภิ.อฏฺ.๓๙๙)

คำว่า **ปัญญาในกามาวจรกุศล (กามา-วจรกุสเล ปญฺญา)** ความว่า กามาวจรกุศลปัญญานี้ ย่อมสั่งสม (ให้เกิดขึ้น) จุติและปฏิสนธิแน่แท้ (ห้ามกิริยาไม่สั่งสม) ในวัฏ

ทุกข์แน่นอน เพราะเหตุใด เพราะเหตุนั้น จึงตรัสว่า “ปัญญาย่อมมี**เพื่อสั่งสม** (จุติและปฏิสนธิ) ไม่มีเพื่อทำลาย”.

(๒) (ก) ความเกิดขึ้น, ความเกิดขึ้นครั้งแรก.

โย อายตนานํ **อาจโย** โส รูปสฺส อุปจโย อิทํ ตํ รูปํ รูปสฺส อุปจโย. (อภิ.ธ.๑๖๙)

ความเกิดขึ้นครั้งแรกแห่งอายตนะ นั้นเป็นความเกิดขึ้นแห่งรูป รูปนี้ชื่อว่าเป็นอุปจยรูป.

อาจโยติ นิพฺพตฺติ. (อภิ.อฏฺ.๑/๓๖๙)

คำว่า **อาจโย** ได้แก่ ความเกิดขึ้นครั้งแรก.

อาทิโต จโย **อาจโย** ปฐมุปฺปตฺติ. อุปริจโย อุปจโย. ปพนฺโธ สนฺตติ. (มูลฏี.๑/๑๕๒)

ความเกิดขึ้นในเบื้องต้นชื่อว่า **อาจยรูป (รูปที่เกิดครั้งแรก)** ได้แก่ การเกิดขึ้นครั้งแรก การเกิดขึ้นครั้งหลังๆ ชื่อว่า อุปจยรูป (รูปที่เกิดขึ้นครั้งหลังๆ) ความเกิดต่อเนื่องกันไป ชื่อว่า สันตติรูป (รูปที่เกิดต่อเนื่องกัน)

(ก) การเกิดขึ้นเล็กน้อย.

(ข) การเกิดขึ้นตามสมควรแก่เหตุเหมือนเกิดขึ้นมาจากที่นั้น ๆ.

ดู อาจยลกฺขณ.

(๓) การสั่งสม-รวบรวม-ก่อขึ้น.

อญฺชนานํ ขยํ ทิสฺวา
อุปจิกานญฺจ **อาจยํ**
มธูนญฺจ สมาหารํ
ปณฺฑิโต ฆรมาวเส.
(ธมฺม.อฏฺ.๑/๒๙๗)

บัณฑิตเห็นการสิ้นไปแห่งยาหยอดตา จอมปลวกที่ปลวก**ก่อขึ้น** และการก่อรวงผึ้งแห่งตัวผึ้ง แล้วพึงครองเรือน.

(๔) ธรรมที่กรรมกิเลสสั่งสมคือให้เกิดขึ้น, วัฏธรรมที่เกิดต่อเนื่องกันคือปฏิสนธิ, จุติ และคติ.

(๕) โลกียกุศลธรรมและอกุศลธรรมที่ให้วัฏธรรมคือปฏิสนธิ,จุติและคติเกิดขึ้น.

ดู อาจยคามี.

อาจยคามิจิตฺต (น)

[อาจยคามี + จิตฺต]

จิตที่เป็นเหตุให้ถึงวัฏทุกข์,

จิตที่นำไปสู่วัฏทุกข์.

อาจยคามิจิตฺตํ อวิชฺชํ น ภินฺทติ ภินฺทิตุํ อโยคฺคภาเวน อุปฺปนฺนตฺตา. (อํ.ฏี.๑/๙๖)

จิตที่นำไปสู่วัฏทุกข์ ย่อมไม่สามารถทำลายอวิชชา (ความไม่รู้) ได้ เพราะเกิดขึ้นโดยไม่ควรเพื่อทำลาย.

อาจยคามิตฺติก (น)

[อาจยคามี + ติก]

อาจยคามิตติกะ, หมวด ๓ แห่งอาจยคามิธรรม, หมวดธรรม ๓ อย่างที่นำไปสู่วัฏทุกข์.

โส หิ อาจยคามิตฺติกสฺส เอวํ อตฺถํ ธาเรติ วิปากสงฺขาตํ อาจยํ คจฺฉนฺติ ตํ วา อาจินนฺตา คจฺฉนฺตีติ **อาจยคามิโน**. (อภิ.อฏ.๑/๘๖)

จริงอยู่ ปรวาทีนั้น ย่อมห้ามเนื้อความหมวด ๓ แห่งอาจยคามิธรรมอย่างนี้ว่า ธรรมเหล่าใดถึงการสั่งสมกล่าวคือวิบาก อีกอย่างหนึ่ง สั่งสมอยู่ ย่อมถึงวิบากนั้น เหตุนั้น ธรรมเหล่านั้นชื่อว่า**อาจยคามี**.

อาจยคามิสุตฺต (น)

[อาจยคามี + สุตฺต]

อาจยคามีสูตร,

(๑) อังคุตตรนิกาย นิบาต ๑๐ ปัณณาสก์ ๓ วรรค ๔ สูตร ๙. (อํ.๓/๔๕๔-๕)

(๒) อังคุตตริกาย นิบาต ๑๐ ปัณณาสก์ ๔ วรรค ๓ สูตร ๙. (อํ.๓/๔๘๔)

[พระสูตรที่ทรงแสดงธรรม ๒ ประการ คือ ๑.ธรรมที่ไม่ดีที่ทำให้เวียนว่ายตายเกิดคือ

๑. มิจฉาทิฏฐิ (เห็นผิด)

๒. มิจฉาสังกัปปะ (ดำริผิด)

๓. มิจฉาวาจา (เจรจาผิด)

๔. มิจฉากัมมันตะ (กระทำผิด)

๕. มิจฉาอาชีวะ (เลี้ยงชีพผิด)

๖. มิจฉาวายามะ (พยายามผิด)

๗. มิจฉาสติ (ระลึกผิด)

๘. มิจฉาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นผิด)

๙. มิจฉาญาณะ (รู้ผิด)

๑๐. มิจฉาวิมุตติ (หลุดพ้นผิด)

๒.ธรรมที่ดีอันทำให้หมดสิ้นการเวียนว่ายตายเกิด คือ

๑. สัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ)

๒. สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ)

๓. สัมมาวาจา (เจรจาชอบ)

๔. สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ)

๕. สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ)

๖. สัมมาวายามะ (พยายามชอบ

๗. สัมมาสติ (ระลึกชอบ)

๘. สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ)

๙. สัมมาญาณะ (รู้ชอบ)

๑๐. สัมมาวิมุตติ (หลุดพ้นชอบ)]

อาจยคามี (ติ)

[(๑) อาจย + คมุ + ณี. (๒) อาจย + คมุ + ณี.(ถี) อาจยคามินี]

(๑) ธรรมที่นำสัตว์ที่ตนอาศัยอยู่ไปสู่วัฏทุกข์คือ จุติ, ปฏิสนธิ และคติ (อันกรรมและกิเลสทั้งหลาย สั่งสม-ให้เกิดขึ้นหรือที่เกิดจากกรรมและกิเลสทั้งหลาย)

ธรรมที่ให้ถึงจุติและปฏิสนธิ.

(๒). (ก) ธรรมที่สั่งสมวัฏทุกข์อันเกิดต่อเนื่องกันตลอด.

(ข) ธรรมที่สั่งสมวัฏทุกข์แล้วเกิดขึ้น.

อาจยคามิโน ธมฺมา. (อภิ.ธ.๒)

ธรรมที่**ให้ถึงจุติและปฏิสนธิ**.

อาจยํ คเมนฺตีติปิ **อาจยคามิโน** สาสวกุสลากุสลานํ เอตํ อธิวจนํ. (อภิ.อฏฺ.๑/๘๖)

ธรรมทั้งหลายที่ชื่อว่า **ให้ถึงจุติและปฏิสนธิ** เพราะอรรถว่า ย่อมยังสัตว์ให้ถึงจิตุและปฏิสนธิ คำว่า อาจยคามี นี้เป็นชื่อของกุศลและอกุศลที่มีอาสวะ.

[ธรรมใด อันกรรมและกิเลส ให้เกิดขึ้น เพราะเหตุนั้น ธรรมนั้นจึงชื่อว่า อาจยะ คำว่า อาจยะ นี้ เป็นชื่อของธรรมทั้งหลายที่เป็นไปของสัตว์ผู้ดำเนินไปสู่ปฏิสนธิ และจุติ อธิบายว่า กรรมและกิเลสทั้งหลายย่อมถึงปฏิสนธิและจุตินั้น หรือว่า ย่อมยังบุคคลนั้นให้เป็นไปโดยเป็นเหตุให้ปฏิสนธินั้นสำเร็จ ตามที่กล่าวแล้วนั้นแหละ ธรรมทั้งหลายที่ชื่อว่า อาจยคามิโน เพราะอรรถว่า ย่อมยังสัตว์ให้ถึงปฏิสนธิและจุติ คำว่า อาจยคามี นี้เป็นชื่อของกุศลและอกุศลที่มีอาสวะ พระนิพพานปราศจากความก่อ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อปัจจยะ เพราะปราศจากความก่อคือปฏิสนธิและจุตินั้นนั่นแหละ ธรรมเหล่าใดย่อมถึงพระนิพพานอันเป็นอปัจจัย ธรรมเหล่านั้นชื่อว่าอปัจจยคามิโน เพราะกระทำพระนิพพานนั้นให้เป็นอารมณ์เป็นไป คำว่าอปัจจยคามี นี้เป็นชื่อของอริยมรรค อีกอย่างหนึ่ง กรรมและกิเลสเหล่าใดก่อสร้างยังปฏิสนธิและจุติให้เป็นไปอยู่ เหมือนช่างอิฐก่อกำแพง เพราะเหตุนั้น กรรมและกิเลสเหล่านั้นจึงชื่อว่า อาจยคามี(ธรรมที่ให้ถึงจุติและปฏิสนธิ) ธรรมเหล่าใดไม่ก่อสร้างปฏิสนธิและจุตินั้นให้เป็นไป เหมือนบุรุษทำลายอิฐที่ก่อสร้างแล้ว ๆ เพราะเหตุนั้นธรรมเหล่านั้น จึงชื่อว่า อปจยคามี]

ทุติเย อตฺถวิกปฺเป “**อาจยํ คามิโน**”ติ วตฺตพฺเพ อนุนาสิกโลโป กโตติ ทฏฺฐพฺโพ. อาจินนฺตีติ วา อาจยา, อาจยา หุตฺวา คจฺฉนฺติ ปวตฺตนฺตีติปิ อตฺโถ ทฏฺฐพฺโพ. (มูลฏี.๑/๔๓)

ในอรรถวิกัปที่ ๒ เมื่อควรกล่าวว่า **อาจยํ คามิโน** แต่ไม่กล่าว พึงทราบว่า กระทำการลบนิคคหิตไป อีกนัยหนึ่ง ที่ชื่อว่า อาจยะ (ธรรมที่ให้จุติและปฏิสนธิ) เพราะอรรถว่า สั่งสมจุติและปฏิสนธิ พึงทราบอรรถแม้ว่า ธรรมที่เป็นผู้ให้จุติและปฏิสนธิเป็นไป.

อตฺถปฏิสมฺภิทา สิยา **อาจยคามินี** สิยา อปจยคามินี. (อภิ.วิ.๓๒๕)

อัตถปฏิสัมภิทาที่**เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิ**และจุติก็มี ที่ไม่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิ จุติและนิพพาน ก็มี.

อาจยคามินี ปญฺญา อปจยคามินี ปญฺญา

เนวาจยคามินาปจยคามินี ปญฺญา. (อภิ.วิ.๓๒๕)

อาจยคามินีปัญญา (ปัญญาที่ให้ถึงจุดิและปฏิสนธิ) อปจยคามินีปัญญา เนวาจยคามินาปจยคามินีปัญญา.

อาจยลกฺขณ (ติ)

[อาจย + ลกฺขณ]

มีลักษณะเกิดขึ้นครั้งแรก, มีลักษณะเกิดขึ้นเล็กน้อย, มีลักษณะเป็นไปเหมือนมาจากที่นั้นๆ ตามสมควรแก่เหตุ.

อาจยลกฺขโณ รูปสฺส อุปจโย. (วิสุทฺธิ.๒/๗๙)

การเกิดขึ้นของรูป **มีลักษณะเกิดขึ้นครั้งแรก**.

อาทิ จโย อีสํ วา จโยติ อาจโย ยถาปจฺจยํ ตโต ตโต อาคตสฺส วิย จโยติ วา อาจโย ตทุภยํ เอกชฺฌํ คเหตฺวา อาจโย ลกฺขณํ เอตสฺสาติ **อาจยลกฺขโณ**. (วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๑๐๒)

ที่ชื่อว่า อาจยะ (การเกิดขึ้นครั้งแรก หรือการเกิดขึ้นเล็กน้อย) เพราะการเกิดครั้งแรก หรือ การเกิดเล็กน้อย อีกนัยหนึ่ง ที่ชื่อว่า อาจยะ เพราะการเกิด เหมือนมาจากที่นั้นๆ ตามสมควรแก่เหตุ ที่ชื่อว่า อาจยลักขณะ (มีลักษณะเกิดขึ้นครั้งแรก) เพราะอรรถว่า (รูป) **มีลักษณะคือการเกิดครั้งแรก** โดยรวมทั้ง ๒ นัย เป็นศัพท์เดียวกัน.

อาจยสภาว (ติ)

[อา + จร + ยุ]

มีสภาพเกิดขึ้น, มีสภาวะคือการเกิดขึ้น.

อาจยสภาวานิ อุปฺปาทธมฺมานิ อายตนานีติ อาจเยน ตํปกติกานิ อายตนานิ กถิตานิ. (มูลฏี.๑/๑๕๒)

ท่านกล่าวอายตนะที่มีสภาพเกิดขึ้นเช่นนั้น ด้วยอาจยะ เพราะอรรถว่าเป็นอายตนธรรมที่**มีสภาพเกิดขึ้น** คือ มีสภาพบังเกิดขึ้น.

อาจรณ (น)

[อา + จร + ยุ]

ความประพฤติ, การกระทำ.

อชฺฌาจาโรติ อธิฏฺฐหิตฺวา **อาจรณํ**. (เนตฺติ.อฏฺ.๑๐๘)

คำว่า **การล่วงละเมิด (อชฺฌาจาโร)** ได้แก่ **การ**ตั้งใจ**กระทำ** (ชั่ว).

อาจาโรติ **อาจรณํ** หตฺถคหณาทิกิริยา. (สารตฺถ.๒/๓๑๗)

คำว่า **ความประพฤติ (อาจาโร)** ได้แก่ **การกระทำ** คือ กิริยามีการจับมือเป็นต้น.

อาจรณก (ติ)

[อาจรณ + ก]

ปรากฏขึ้น, เกิดขึ้น.

อาจรณกกิเลสวิรหิต (ติ)

[อาจรณก + กิเลส + วิรหิต]

ปราศจากกิเลสที่เกิดขึ้น, ไม่มีกิเลสที่เกิดขึ้น.

อนาจริยกนฺติ อาจรณกกิเลสวิรหิตํ. (สํ.อฏฺ.๓/๔๖)

คำว่า **ภิกษุผู้ไม่มีอาจารย์ (อนาจริยกํ)** ได้แก่ **ภิกษุผู้ปราศจากกิเลสที่เกิดขึ้น**.

อาจรณกกิเลสวิรหิตนฺติ สมุทาจรณกิเลสวิรหิตํ. (สํ.ฏี.๒/๓๑๖)

คำว่า **ผู้ปราศจากกิเลสที่เกิดขึ้น (อาจรณกกิเลสวิรหิตํ)** ได้แก่ ภิกษุผู้ปราศจากกิเลสฟุ้งขึ้นมา.

อาจรติ (กฺริ)

[อา + จร + อ + ติ]

(๑) (ก) ย่อมประพฤติ, ย่อมกระทำ.

อนาจารํ อาจรตีติ อเนกปฺปการํ กายวจีทฺวารวีติกฺกมํ กโรติ. (วิ.อฏฺ.๒/๑๙๖)

คำว่า **ย่อมประพฤติ อานาจาร (อนาจารํ อาจรติ)** ได้แก่ กระทำการล่วงละเมิดทางกาย และวาจามากมาย.

(ข) ย่อมประพฤติ , ย่อมบำเพ็ญให้บริบูรณ์.

กฺยาหํ กมฺมํ อาจรามีติ อหํ กีทิสํ ปุญฺญกมฺมํ อาจรามิ ปูเรมิ นุ โขติ อตฺโถ. (อป.อฏฺ.๑/๓๑๐-๑)

คำว่า **ข้าพเจ้า บำเพ็ญกรรมอะไร (กฺยาหํ กมฺมํ อาจรามิ)** ความว่า ข้าพเจ้า ย่อมประพฤติคือบำเพ็ญบุญญกรรมอะไรหนอ?

(ค) ย่อมประพฤติ, ย่อมสั่งสม.

กึ ตฺวํ ปุเร สุจริต**มาจรี**ธ
เกนจฺฉสิ ตฺวํ อมิตยสา สุเขธิตา
อิทฺธี จ เต อนธิวรา วิหงฺคมา
วณฺโณ จ เต ทส ทิสา วิโรจติ.
(วิมาน.๑๘)

(พระเถระถามเทพธิดาว่า)

ชาติก่อนแต่จะมาเป็นเทพธิดานี้ เธอ**ได้ประพฤติ**สุจริตกรรมอะไรไว้เพราะบุญอะไรเธอจึงมีบริวารยศอยู่มากมาย เปี่ยมไปด้วยความสุข อนึ่ง เธอมีฤทธิ์ที่หาฤทธิ์ใดเทียมเท่ามิได้เหาะไปในอากาศได้ ทั้งมีรัศมีกายสว่างไสวไปทั่วสิบทิศ.

(๒) ย่อมกล่าว.

นาจเรติ น จรติ น กเถติ. (อํ.อฏฺ.๒/๑๘๘)

คำว่า **นาจเร** ได้แก่ ย่อมไม่**กล่าว** คือไม่บอก.

(๓) ย่อมตั้งอยู่, ดำรงอยู่.

ตโต รชฺชุํ คเหตฺวาน
ปาวิสึ วนมนฺตรํ
วรํ เม อิธ อุพฺพนฺธํ
ยญฺจ หีนํ ปุ**นาจเร**. (เถรี.๓๘๙)

(พระสีหาเถรีกล่าวว่า)

เพราะเหตุนั้น เราจึงถือเชือก

เข้าไปสู่ราวป่า ด้วยคิดว่าจะผูกคอตายเสียในที่นี้ ดีกว่าที่จะกลับไป**ดำรงอยู่**ในความเป็นคฤหัสถ์อีก. [จึงทำบ่วงให้มั่น ผูกที่กิ่งไม้แล้วสวมบ่วงที่คอทันใดนั้น จิตของเราก็หลุดพ้นจากกิเลส]

ยทหํ สมณธมฺมํ กาตุํ อสกฺโกนฺตี หีนํ คิหิภาวํ ปุน **อาจเร** อาจเรยฺยํ อนุติฏฺเฐยฺยํ. (เถรี.อฏฺ.๘๓)

เพราะข้าพเจ้าไม่อาจบำเพ็ญสมณธรรม จึงกลับมา**ดำรง** คือพึงตั้งไว้ดี ได้แก่ พึงครองเพศที่ทราม คือ ความเป็นคฤหัสถ์อีก.

(๔) ย่อมไป.

โสหํ ตเทว ปุนปฺปุนํ
วฏฺฏมํ **อาจริสฺสามิ** โสภเน
อริยาจริตํ สุโกสเล
อรหนฺโต เม มนาปาว ปสฺสิตุํ.
(ชา.อฏฺ.๓/๓๙๑)

(พระราชาตรัสกับพระราชเทวีว่า) "พระธิดาของพระเจ้าโกศลผู้งดงามเรานั้นได้**ไป**สู่ทางที่พระอริยะได้ประพฤติมาแล้วนั้นอย่างสม่ำเสมอเพราะพระอรหันต์ทั้งหลายเป็นที่ชอบใจของเรา เราต้องการพบท่าน.

อาจรนฺต (ติ)

[อา + จร + อ + อนฺต]

(๑) ประพฤติอยู่, กระทำอยู่.

สีลวา หิ พหู มิตฺเต
สญฺญเมนาธิคจฺฉติ
ทุสฺสีโล ปน มิตฺเตหิ
ธํสเต ปาปม**าจรํ**. (เถร.๓๐๙)

[พระสีลวเถระแสดงธรรมว่า ผู้มีปัญญาเมื่อปรารถนาความสุข ๓ อย่าง คือ การสรรเสริญ ๑ การได้ความปลื้มใจ ๑ การตายไปแล้วบันเทิงในสวรรค์ ๑ ควรรักษาศีล] เพราะผู้มีศีล มีความสำรวม ย่อมได้มิตรมาก ส่วนผู้ทุศีล **ประพฤติอยู่**แต่ความชั่ว ย่อมแตกจากมิตร.

ปาปมาจรนฺติ ปาณาติปาตาทิปาปกมฺมํ กโรนฺโต. (เถร.อฏฺ.๒/๒๒๐)

คำว่า **ประพฤติอยู่แต่ความชั่ว (ปาปมาจรนฺตํ)** ได้แก่ กระทำบาปกรรมมีฆ่าสัตว์เป็นต้นอยู่.

(๒) กล่าวอยู่, แสดงอยู่.

มา สชฺชิตฺโถ ตทาจรนฺติ เอวํ ธมฺมกถํ **อาจรนฺโต** มา ลคฺคิ. (สํ.อฏฺ.๑/๑๖๒)

คำว่า **กระทำธรรมกถาอยู่อย่าติด (มา สชฺชิตฺโถ ตทาจรํ)** ความว่า **กล่าว**ธรรมกถา**อยู่**อย่าติดอย่างนี้.

อาจริต (ติ)

[อา + จร + ต]

อันเขาประพฤติแล้ว, ที่ท่านประพฤติแล้ว, ที่ท่านกระทำแล้ว.

ปริพฺพช มหาพฺรหฺเม
ปจนฺตญฺเญปิ ปาณิโน.
มา ตํ อธมฺโม **อาจริโต**
อสฺมา กุมฺภมิวาภิทา. (วิ.๒/๒๖๘)

(จัณฑาลกล่าวกับพราหมณ์ว่า)

ท่านมหาพราหมณ์ ท่านรีบไปเสียเถิด แม้คนเหล่าอื่นก็ยังรู้จักหุงหากินได้ อธรรมที่**ท่านประพฤติแล้ว**อย่าได้ทำลายท่าน เหมือนหม้อน้ำแตก.

อาจริตพฺพ (ติ)

[อา + จร + ตพฺพ]

อันเขาพึงประพฤติ, อันเขาพึงกระทำ.

น ภิกฺขเว วิวิธํ อนาจารํ **อาจริตพฺพํ**. โย อาจเรยฺย ยถาธมฺโม กาเรตพฺโพติ. (วิ.๔/๒๘๕)

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า "ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่**พึงประพฤติ**ไม่เหมาะสม รูปใดประพฤติ ต้องอาบัติทุกกฏ.

อาจริตุกาม (ติ)

[อาจริตุํ + กาม]

ผู้ใคร่-ประสงค์จะประพฤติ.

ทุติยิกํ วา ภิกฺขุนึ อุยฺโยเชยฺยาติ อนาจารํ **อาจริตุกามา** ทุติยิกมฺปิ ภิกฺขุนึ อุยฺโยเชติ อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส. (วิ.๒/๓๕๖)

คำว่า **หรือส่งภิกษุณีผู้เป็นเพื่อนกลับไป (ทุติยิกํ วา ภิกฺขุนึ อุยฺโยเชยฺย)** ความว่า **ผู้ประสงค์จะประพฤติ**ไม่สมควรจึงส่งภิกษุณีผู้เป็นเพื่อนกลับไป ต้องอาบัติทุกกฏ.

อาจริตฺวา (กฺริ/วิ)

[อา + จร + ตฺวา]

ประพฤติแล้ว, กระทำแล้ว.

อิทํ มยา สตสหสฺสกปฺปาธิกานิ จตฺตาริ อสงฺขฺเยยฺยานิ อติทุกฺกรานิ **อาจริตฺวา** ปารมิโย ปูเรตฺวา โพธิมณฺเฑ ติณฺณํ มารานํ มตฺถกํ มทฺทิตฺวา อธิคตํ สีลาทิกฺขนฺธตฺตย-สงฺคหํ อฏฺฐงฺคิกมคฺคพฺรหฺมจริยํ จริยติ ภาวิยติ. (อุทาน.อฏฺ.๑๙๐)

มรรคพรหมจรรย์อันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ จัดในขันธ์ ๓ มีศีลขันธ์เป็นต้นอันเรา**ประพฤติ**สิ่งที่ทำได้ยากยิ่ง บำเพ็ญบารมีมาสิ้น ๔ อสงไขย กับแสนกัป แล้วเหยียบย่ำหัวมารทั้ง ๓ ที่ควงไม้โพธิ์ได้บรรลุแล้วจึงประพฤติ คือ บำเพ็ญ.

อาจรินี (ถี)

[อาจริย + นี. ลบ ย อักษร อาจริยา วา ยโลโป อาจรินี. (โมคฺ.๓/๓๒) อาจริยสทฺทสฺมา อิตฺถิยํ นี วา โหติ ตํ สนฺนิโยคา ยโลโป จาติ อตฺโถ. (โมค.ปญฺจิกา.๓/๓๒)]

อาจารย์หญิง, อาจารย์ผู้หญิง.

คณสฺส จ **อาจรินิยา** จ อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส. (ที.๑/๘๒-๓)

[ภิกษุณีคิดว่า "เราจักบวชให้เว้นไว้แต่ผู้ที่ผ่านการ บวชมาแล้ว" แล้วจึงแสวงหาคณะ กรรมวาจาจารย์หญิง บาตรหรือจีวรหรือสมมติสีมา ต้องอาบัติทุกกฎ จบญัตติต้องอาบัติทุกกฏ จบกรรมวาจา ๒ ครั้ง ต้องอาบัติถุลลัจจัย จบกรรมวาจาครั้งสุดท้าย อุปัชฌาย์ต้องอาบัติสังฆาทิเสส] คณะและ**อาจารย์ผู้หญิง**ต้อง อาบัติทุกกฏ.

อาจริย (ปุ/ถี)

[(๑) อา + จร + ณฺย. (๒) อาจาร + อิย. สิสฺสานํ หิตํ อาจรตีติ อาจริโย ณฺโย. (ธาน.ฏี. ๔๑๐) อาทิโต จาเรติ สิกฺขาเปตีติ อาจริโย. (ธาน.๔๑๑, สูจิ.๕๒) (อาจยี-สํ) (ถี) อาจริยา, อาจรินี]

ผู้กระทำประโยชน์ให้ศิษย์ทั้งหลาย, อาจารย์ผู้สั่งสอนศิลปะวิชาคนแรก, อาจารย์ผู้ยังศีลให้บริบูรณ์, อาจารย์.

อนุชานามิ ภิกฺขเว อาจริยนฺติ อาจารสมาจารสิกฺขาปนกํ **อาจริยํ** อนุชานามิ. (วิ.อฏฺ.๓/๒๖๖)

คำว่า **ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตอาจารย์ (อนุชานามิ ภิกฺขเว อาจริยํ)** ความว่า เราอนุญาต**อาจารย์**ผู้ให้ศึกษาอาจาระและสมาจาระ.

อิมินา อาจารํ สิกฺขาเปตีติ อาจริโยติ วจนตฺถํ ทสฺเสติ. (ปาจิต.โย.๑/๑๘๑)

พระฎีกาจารย์แสดงวิเคราะห์ว่า ที่ชื่อว่า **อาจารย์** เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ให้ศิษย์ศึกษามารยาทที่ควรประพฤติ ด้วยคำนี้.

นตฺถิ อาจริโย นามาติ อาจารสมาจารสิกฺขาปโก **อาจริโย** นาม โกจิ นตฺถิ. (เปต.อฏฺ.๒๓๕)

คำว่า **ชื่อว่า ไม่มีอาจารย์ (นตฺถิ อาจริโย นาม)** ความว่า ชื่ออาจารย์บางท่านผู้ให้ศึกษาอาจารและสมาจารไม่มี.

อาจริยก (ติ)

[อาจริย + ก]

(ก) งานศิลปะวิชาของอาจารย์.

อหํ โข ปน สุสิกฺขิโต อนวโย สเก **อาจริยเก** กุมฺภการกมฺเม ปริโยทาตสิปฺโป. (วิ.๑/๕๑)

เรามีการศึกษาดี ไม่บกพร่อง สำเร็จศิลปะช่างหม้ออันเป็น**งานศิลปะวิชาของอาจารย์**.

อาจริยเกติ อาจริยกมฺเม. (วิ.อฏฺ.๑/๒๔๙)

คำว่า **อาจริยเก** ได้แก่ งานศิลปะวิชาของอาจารย์.

อาจริยสฺส กมฺมํ อาจริยกนฺติ อาห "**อาจริยกมฺเม**ติ. (สารตฺถ.๒/๑๑๗)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า "**งานศิลปะวิชาของอาจารย์**" เพื่อประสงค์จะแสดง

วิเคราะห์ว่า งานศิลปะวิชาของอาจารย์ ชื่อว่า **อาจริยกะ (งานศิลป์วิชาของอาจาย์)**.

(ข) ความเห็นของอาจารย์,

คำสอนอาจารย์.

อุปาสิกา ภควโต สาวิกา วิยตฺตา ... อนุธมฺมจารินิโย สกํ **อาจริยกํ** อุคฺคเหตฺวา อาจิกฺขนฺติ เทเสนฺติ. (ที.๒/๘๗)

อุบาสิกาทั้งหลายผู้สาวิกาของพระผู้มีพระภาคเป็นผู้เฉียบแหลม ... ปฏิบัติตามธรรม เรียน**คำสอนอาจารย์**ของตนแล้วก็บอกแสดง.

สกํ อาจริยกนฺติ อตฺตโน อาจริยวาทํ. (ที.อฏฺ.๒/๑๔๖)

คำว่า **คำสอนอาจารย์ตน (สกํ อาจริยกํ)** ได้แก่ วาทะของอาจารย์ของตนเอง.

สกํ อาจริยกนฺติ อตฺตโน อาจริยสมยํ. (ม.อฏฺ.๒/๗๖)

คำว่า **คำสอนอาจารย์ตน (สกํ อาจริยกํ)** ได้แก่ ความเห็นอาจารย์ของตน.

(ค) มาตามลำดับอาจารย์, สืบทอดมาจากอาจารย์ยุคต่อยุคไม่ขาด.

โลกายตมหาปุริสลกฺขเณสุ อนวโย อนุญฺญาตปฏิญฺญาโต สเก **อาจริยเก** เตวิชฺชเก ปาวจเน "ยมหํ ชานามิ ตํ ตฺวํ ชานาสิ; ยํ ตฺวํ ชานาสิ ตมหํ ชานามี"ติ (ที.๑/๖๒-๓)

[อัมพัฏฐมาณพผู้เป็นศิษย์ของพราหมณ์โปกขรสาติ เป็นผู้คงแก่เรียน ทรงจำมนตร์]ชำนาญโลกายตศาสตร์และการทำนายลักษณะมหาบุรุษ อาจารย์ยกย่องและตัวเขา (อัมพัฏฐมาณพผู้เป็นศิษย์ของพราหมณ์โปกขรสาติ)ก็ยอมรับในวิชชา ๓ ประการอัน**สืบทอดมาจากอาจารย์ยุคต่อยุคไม่ขาด**ของตนว่ารู้เท่ากันกับที่อาจารย์รู้.

อาจริยานํ ปรมฺปรโต ปรมฺปรภูเตหิ วา อาจริเยหิ อาคตํ **อาจริยกํ**. (ที.สี.อภินวฏี. ๒/๒๒๖)

วิชาที่มาโดยสืบทอดของอาจารย์ทั้งหลาย อีกนัยหนึ่ง ที่มาจากอาจารย์ผู้สืบทอดกันต่อๆ มา ชื่อว่า **วิชาที่สืบทอดมาจากอาจารย์ยุคต่อยุคไม่ขาด**.

อาจริยกถา (ถี)

[อาจริย + กถา]

คำของอาจารย์, คำสั่งสอนของอาจารย์.

โสปิ ตาย **อาจริยกถาย** ลกฺขเณสุ วิคตสมฺโมโห เอโกภาสชาเต วิย พุทฺธมนฺเต สมฺปสฺสมาโน เอวํโภติ อาห. (ที.อฏฺ.๑/๒๒๔)

อัมพัฏฐมานพแม้นั้น ไม่หลงในลักษณะทั้งหลาย**ตามคำสั่งสอนของอาจารย์**นั้น ดูพุทธมนต์อยู่ดุจปรากฏเป็นแสงเดียวกัน จึงกล่าวว่า ท่านผู้เจริญ อย่างนี้.

อาจริยกมฺม (น)

[อาจริย + กมฺม]

งานศิลปะวิชาของอาจารย์, วิชาความรู้ของอาจารย์.

ดู อาจาริยก.

อาจริยกิจฺจ (น)

[อาจริย + กิจฺจ]

กิจของอาจารย์, กิจ-หน้าที่ที่จะต้องทำแก่พระอาจารย์.

อาจริยกิจฺจํ อุปชฺฌายกิจฺจํ สมานุปชฺฌาย-กิจฺจํ สมานาจริยกิจฺจํ อิทํ กิจฺจํ โน อธิกรณํ. (วิ.๔/๒๒๐)

กิจที่จะต้องทำแก่พระอาจารย์ กิจที่จะต้องทำแก่พระอุปัชฌาย์ กิจที่จะต้องทำแก่ภิกษุผู้เสมออุปัชฌาย์ กิจที่จะต้องทำแก่ภิกษุผู้เสมอพระอาจารย์ นี้ชื่อว่ากิจไม่เป็นอธิกรณ์.

อาจริยกุล (น)

[อาจริย + กุล]

ตระกูลอาจารย์, บ้านอาจารย์.

“สเจ เม ภนฺเต อสฺสทมฺโม สณฺเหน น อุเปติ ผรุเสน วินยํ น อุเปติ สณฺห-ผรุเสน วินยํ น อุเปติ หนามิ นํ ภนฺเต. ตํ กิสฺส เหตุ? มา เม **อาจริยกุลสฺส** อวณฺโณ อโหสี”ติ. (อํ.๑/๔๒๗)

[พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “เกสี ถ้าม้าที่ควรฝึกของท่านฝึกไม่ได้ด้วยวิธีแบบสุภาพ วิธีแบบรุนแรง วิธีทั้งแบบสุภาพและแบบรุนแรง ท่านจะทำกับมันอย่างไร”]

เกสีสารถีผู้ฝึกม้าทูลตอบว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าม้าที่ควรฝึกของข้าพระองค์ฝึกไม่ได้ด้วยวิธีแบบสุภาพ วิธีแบบรุนแรง วิธีทั้งแบบสุภาพแและแบบรุนแรง ข้าพระองค์จะฆ่ามันเสีย ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะข้าพระองค์คิดว่าความเสียหายอย่าได้มี**แก่ตระกูลอาจารย์**ของเราเลย.

อาจริยเกวฏฺฏ (ปุ)

[อาจริย + เกวฏฺฏ]

เกวัฏพราหมณ์ผู้เป็นอาจารย์.

สพฺเพ ราชาโน จ **อาจริยเกวฏฺฏญฺจ** อาทึ กตฺวา น เกนจิ ลญฺโช อคฺคหิโต นาม อตฺถิ. (ชา.อฏฺ.๖/๒๕๒)

ใคร ๆ ที่ไม่รับสินบนย่อมไม่มี เริ่มตั้งแต่พระราชาทั้งหมด และ**เกวัฏพราหมณ์ผู้เป็นอาจารย์**.

อาจริยขณฺฑหาล (ปุ)

[อาจริย + ขณฺฑหาล]

อาจารย์ขัณฑหาลพราหมณ์.

อหํ **อาจริยขณฺฑหาเล** อตฺตโน อปราธํ น ปสฺสามิ. (ชา.อฏฺ.๗/๘๙)

เราไม่เห็นความผิดของตนใน**อาจารย์**

ขัณฑหาลพราหมณ์.

อาจริยครุตฺต (น)

[อาจริย + ครุตฺต]

ความเคารพอาจารย์.

ธมฺมครุตฺตา กถํ น ปริภวติ **อาจริย-ครุตฺตา** กถิกํ น ปริภวติ สทฺธาปญฺญาทิ-คุณปฏิมณฺฑิตตฺตา อตฺตานํ น ปริภวติ. (มหานิ.อฏฺ.๗)

บุคคลผู้แสดงย่อมไม่ดูหมิ่นถ้อยคำที่เป็นธรรม เพราะความเคารพธรรม ย่อมไม่ข่มพระธรรมกถึกบุคคล **เพราะความเคารพอาจารย์** ย่อมไม่ดูหมิ่นตนเอง เพราะเป็นผู้ประดับด้วยคุณมีศรัทธาและปัญญาเป็นต้น.

อาจริยคุณ (ปุ)

[อาจริย + คุณ]

คุณของอาจารย์.

เย อาจริยานํ ปญฺจวีสติ **อาจริยคุณา** เตหิ คุเณหิ อาจริเยน สมฺมา ปฏิปชฺชิตพฺพํ. (มิลินฺท.๑๐๑)

อาจารย์ ควรปฏิบัติดี ด้วย**คุณของอาจารย์** ๒๕ ประการ.

[คือ (๑) ผู้เป็นอาจารย์พึงรักษาศิษย์เป็นประจำสม่ำเสมอ (๒) พึงรู้จักเวลาที่ไม่ควรเสวนาและที่ควรเสวนา (๓) พึงรู้ว่าศิษย์หลงลืมหรือไม่หลงลืม (๔) พึงรู้จักโอกาสที่ดีกว่า (๕) พึงรู้ถึงความป่วยไข้ (๖) พึงรู้ว่าศิษย์ได้ของกินของใช้แล้วหรือยังไม่ได้ (๗) พึงรู้จักศิษย์ผู้มีความแตกต่างกัน (๘) พึงแบ่งปันอาหารในภาชนะ (๙) พึงปลอบโยนศิษย์ เช่นอย่างนี้ว่า เธออย่ากลัวเลย ผลที่ต้องการจะก้าวมาหาเธอดังนี้เป็นต้น (๑๐) พึงรู้จักบุคคลผู้ที่ศิษย์ติดต่อด้วยว่า ศิษย์ติดต่ออยู่กับบุคคลนี้ ดังนี้ (๑๑) พึงรู้จักบุคคลผู้ที่ศิษย์ติดต่อด้วยในบ้าน (๑๒) พึงรู้จักบุคคลผู้ที่ศิษย์ติดต่อด้วยในวัด (๑๓) ไม่ควรเล่นคะนองกับศิษย์ (๑๔) ควรทำการทักทายปราศรัยกับศิษย์ (๑๕) พบเห็นความผิด (ของศิษย์) แล้ว ก็พึงอดกลั้น (ไม่ลุแก่โทสะ) (๑๖) พึงเป็นผู้มีปกติทำอย่างเคารพ (๑๗) พึงเป็นผู้มีปกติทำอย่างไม่ขาดตอน (๑๘) พึงเป็นผู้มีปกติทำอย่างไม่ปิดบัง (๑๙) พึงเป็นผู้มีปกติทำอย่างไม่มีเหลือ (๒๐) พึงตั้งความคิดที่จะให้ศิษย์รู้ อย่างนี้ว่า เราจะให้ศิษย์ผู้นี้ได้รู้ในศิลปะทั้งหลาย ดังนี้ (๒๑) พึงตั้งความคิดแต่จะให้ศิษย์เจริญ อย่างนี้ว่า ศิษย์ผู้นี้จะไม่พึงเสื่อมได้อย่างไร ดังนี้ (๒๒) พึงตั้งความคิดไว้อย่างนี้ว่า เราจะทำศิษย์ผู้นี้ให้เป็นคนมีกำลัง ด้วยกำลังคือการศึกษา ดังนี้ (๒๓) พึงตั้งเมตตาจิต ไม่พึงละทิ้งศิษย์ในคราวมีอันตราย (๒๔) ไม่พึงหลงลืมในกิจที่ควรทำ (๒๕) เมื่อศิษย์พลั้งพลาด ก็พึงประคับประคองไว้ในธรรม]

อาจริยคุตฺติล (ปุ)

[อาจริย + คุตติล]

อาจารย์คุตติละ, อาจารย์พิณคุตติละ.

อิโต กิร สตฺตเม ทิวเส **อาจริยคุตฺติโล** จ อนฺเตวาสิกมูสิโล จ ราชทฺวาเร อญฺญมญฺญํ สากจฺฉํ กตฺวา สิปฺปํ ทสฺเสสฺสนฺติ. (ชา.อฏฺ.๒/๒๓๐)

ทราบมาว่า ในวันที่ ๗ จากวันนี้ **อาจารย์พิณคุตติละ**และลูกศิษย์มูสิละสนทนากันและกัน จักแสดงศิลปะที่ประตูราชวัง.

อาจริยฆร (น)

[อาจริย + ฆร]

บ้านอาจารย์, เรือนอาจารย์.

โส ยทา **อาจริยฆรํ** คจฺฉติ, ตทาสฺส มญฺจปีฐํ เสเตน วตฺเถน ปฏิจฺฉาเทตฺวา ลคฺเคตฺวา จเปนฺติ. (วิ.อฏฺ.๑/๓๐)

เมื่อเวลา มาณพนั้นไป**บ้านอาจารย์** คนทั้งหลายก็ได้ใช้ผ้าขาวปิดคลุมเตียงตั่งของเขาแขวนไว้.

อาจริยฏฺฐาน (น)

[อาจริย + ฐาน]

ที่ของอาจารย์, ตำแหน่งอาจารย์, ในฐานะอาจารย์.

ภิกฺขเว อุทโก รามปุตฺโต สพฺรหฺมจารี เม สมาโน **อาจริยฏฺฐาเน** มํ ฐเปสิ. (ม.๑/๒๒๓)

ภิกษุทั้งหลาย อุทกดาบส รามบุตรทั้งที่เป็นเพื่อนพรหมจารีของเราก็ยกย่อง เราไว้**ในฐานะอาจารย์**.

อาจริยตฺเถร (ปุ)

[อาจริย + เถร]

พระเถระผู้เป็นอาจารย์, อาจริยเถระ, พระอาจารย์ผู้มั่นคงด้วยศีลเป็นต้น.

วิสุทฺธิอาทีนํ นิปฺปริยายเหตุกํ สงฺคณฺหนฺโต **อาจริยตฺเถโร** "มิสฺสกมคฺโค"ติ อาห. (ม.ฏี.๑/๓๓๑)

พระเถระผู้เป็นอาจารย์ผู้ประสงค์จะรวบรวมเอาธรรมที่เป็นเหตุแห่งความบริสุทธิ์เป็นต้นโดยตรง จึงกล่าวว่า "มรรคที่ผสม (โลกุตตรมรรคที่ผสมโลกิยธรรรม)".

อาจริยตฺเถรวาท (ปุ)

[อาจริยตฺเถร + วาท]

ความเห็นของพระเถระผู้เป็นอาจารย์, อาจริยเถรวาท.

อาจริยตฺเถรวาเท ตาว "นาปตฺติคมนียตาย สติ อธิฏฺฐานาวิกมฺมํ นิสฺสรณ"นฺติ กถิตํ. อนฺเตวาสิกตฺเถรวาเท ตาว "อาปตฺติคมนียตาย สติ วุฏฺฐานาวิกมฺมํ นิสฺสรณ"นฺติ กถิตํ. (อภิ.อฏฺ.๒/๓๒๘)

(เหตุออกจากอาบัติ) **ในอาจริยเถรวาท** (มหาสุมนเถรวาท) ก่อน ท่านกล่าวไว้ว่า เมื่อมีความไม่ล่วงละเมิดอาบัติ การทำให้ปรากฏแจ้งด้วยการยอมรับ เรียกว่านิสสรณะ (การแสดงโทษล่วงละเมิดแก่ผู้อื่นเพื่อสำรวมต่อไป) ในอันเตวาสิกเถรวาท (ติปิฏกจูฬนาคเถระ) อันดับแรก ท่านกล่าวไว้ว่า เมื่อมีความเป็นผู้ล่วงละเมิดอาบัติ (เมื่อต้องอาบัติ) การเปิดเผยโทษโดยการแสดงเทสนาที่ออกจากอาบัติ เรียกว่านิสสรณะ (การออกจากโทษโดยการแสดงอาบัติ).

อาจริยทกฺขิณา (ถี)

[อาจริย + ทกฺขิณา]

ทรัพย์ที่ให้แก่อาจารย์, ส่วนของอาจารย์, ค่าตอบแทนแก่อาจารย์.

ดู บทถัดไป.

อาจริยธน (น)

[อาจริย + ธน]

ทรัพย์ที่ให้แก่อาจารย์, วัตถุบูชาอาจารย์, ค่าตอบแทนแก่อาจารย์.

อาจริยธนนฺติ อาจริยทกฺขิณํ อาจริยภาคํ. (ม.ฎี.๑/๒๗๔)

คำว่า **ทรัพย์ที่ให้แก่อาจารย์ (อาจริยธนํ)** ได้แก่ วัตถุบูชาอาจารย์ คือ ส่วนค่าตอบแทนอาจารย์.

อาจริยธนุ (น)

[อาจริย + ธนุ]

ธนูของอาจารย์.

ตํ อินฺทขีลโต ปฏฺฐาย อาโรปิเตน **อาจริยธนุนา** ปญฺจธนุสตปฺปมาณนฺติ เวทิตพฺพํ. (วิ.อฏฺ.๑/๒๖๑)

เสนาสนะป่านั้น พึงทราบว่า ประมาณ ๕๐๐ ชั่วธนู โดย**ธนูของอาจารย์**ที่ยกขึ้นตั้งแต่เสาหลัก.

อาจริยธนุ นาม ปกติหตฺเถน นววิทตฺถิปมาณํ, ชิยาย ปน อาโรปิตาย สตฺตฏฺฐวิทตฺถิมตฺตนฺติ วทนฺติ. (สารตฺถ.๒/๑๒๖)

อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ธนูที่มีประมาณ ๙ คืบ โดยคืบปกติ ชื่อว่า **ธนูอาจารย์** ส่วนเมื่อยกสายขึ้นคันไว้แล้ว เหลือประมาณ ๗ หรือ ๘ คืบเท่านั้น.

อาจริยธมฺมปาล (ปุ)

[อาจริย + ธมฺมปาล]

อาจารย์ธัมมบาล, อาจารย์ผู้รักษาธรรม.

อิติ พทรติตฺถวิหารวาสินา **อาจริยธมฺมปาเลน** กตา. (อิติวุต.อฏฺ.๓๕๕)

อาจารย์ธัมมบาลผู้จำพรรษาอยู่วัดท่าพุทรากระทำนิคมคาถาแล้วอย่างนี้.

อาจริยธมฺมปาลตฺเถร (ปุ)

[อาจริยธมฺมปาล + เถร]

อาจารย์ธัมมบาลเถระ.

ปฐมสงฺคีติโต ปุเรตรเมว หิ อายสฺมตา อานนฺทตฺเถเรน เชตวเน วิหรนฺเตน สุภสฺส มาณวสฺส เทสิต"นฺติ **อาจริยธมฺมปาลตฺเถเรน** วุตฺตํ. (สารตฺถ.๑/๖๗)

จริงอยู่ **อาจารย์ธัมมบาลเถระ** กล่าวไว้แล้วว่า ท่านพระอานนท์เถระเมื่อจำพรรษาอยู่ที่วัดเชตวัน"ได้แสดง(สุภสูตร)แก่สุภมาณพ" ก่อนสังคายนาครั้งที่ ๑.

อาจริยนย (ปุ)

[อาจริย + นย]

นัยของอาจารย์, วิธีของอาจารย์.

อฏฺฐกถามุตฺตเกน **อาจริยนเยเนว** อปราปิ ฉ ปญฺญตฺติโย กิจฺจปญฺญตฺติ สณฺฐานปญฺญตฺติ ลิงฺคปญฺญตฺติ ภูมิปญฺญตฺติ ปจฺจตฺตปญฺญตฺติ อสงฺขตปญฺญตฺตีติ. (อภิ.อฏฺ.๓/๒๘)

บัญญัติ ๖ อย่างแม้อื่น โดย**วิธีของอาจารย์**เท่านั้นที่นอกเหนือจากอรรถกถา คือ กิจบัญญัติ สัณฐานบัญญัติ ลิงคบัญญัติ ภูมิบัญญัติ ปัจจัตบัญญัติ และอสังขตบัญญัติ.

อาจริยปฏิญฺญาตภาว (ปุ)

[อาจริย + ปฏิญฺญาต + ภาว]

ความเป็นผู้อันเขารับรองว่าเป็นอาจารย์, ความได้รับรองว่าเป็นอาจารย์.

ตสฺส อพุทฺธสฺสาปิ สมานสฺส พุทฺธปฏิญฺญาตสฺส "อหเมโก โลเก อตฺถธมฺมานุสาสโก"ติ **อาจริยปฏิญฺญาตภาวํ** วา สนฺธาย เอวํ วุตฺตํ. (ที.สี.อภินวฏี.๒/๑๕)

คำว่า "**เรา ผู้เดียวเป็นผู้สอนอรรถและธรรมในโลก**" พระอรรถกถาจารย์กล่าวอย่างนี้หมายถึง**ความที่**บุคคลนั้นผู้แม้ไม่ใช่พระพุทธเจ้าแต่ถูกรับรองว่าเป็นพระพุทธเจ้า**ก็รับรองได้ว่าเป็นอาจารย์**.

อาจริยปรมฺปรา (ถี)

[อาจริย + ปรมฺปรา]

(๑) ลำดับอันให้รู้อรรถนั้น ๆ ของอาจารย์, ความสืบทอดของอาจารย์ยุคต่อยุค, ลำดับอาจารย์.

ตตฺรายํ อาจริยปรมฺปราติ ตสฺมึ ชมฺพุทีเป อยํ อาจริยานํ ปรมฺปรา ปเวณี ปฏิปาฏิ. (สารตฺถ.๑/๑๐๙)

คำว่า **ลำดับอาจารย์นี้ในชมพูทีปนั้น (ตตฺรายํ อาจริยปรมฺปรา)**ได้แก่ ประเพณีคือลำดับสืบต่อแห่งอาจารย์ทั้งหลายนี้ที่มีมาในชมพูทวีปนั้น.

วิชฺชาฏฺฐานาทีสุ กตปริจยานํ อาจริยานํ ตํ ตํ อตฺถํ ญาเปนฺตี ปเวณี **อาจริยปรมฺปรา**. (ที.ฏี.๓/๕๙)

ลำดับของอาจารย์ผู้ที่ได้ทำการสั่งสมมาในฐานวิชาเป็นต้นอันให้รู้อรรถนั้นๆ ชื่อว่า

ลำดับอาจารย์.

(๒) ลำดับคำตัดสินของอาจารย์, คำตัดสินของอาจารย์ที่สืบทอดกันมา.

อาจริยปรมฺปราติ อาจริยานํ วินิจฺฉย-ปรมฺปรา. (สารตฺถ.๒/๔๙)

คำว่า **ลำดับคำตัดสินของอาจารย์ (อาจริยปรมฺปรา)** ได้แก่ คำตัดสินของอาจารย์ทั้งหลายที่สืบทอดกันมา.

อาจริยปรมฺปราคต (ติ)

[อาจริยปรมฺปรา + อาคต]

นำสืบทอดลำดับอาจารย์มา,

ที่สืบทอดลำดับอาจารย์มา.

ทุกฺขาทีนํ อริยสจฺจภาวสฺส อนุรูปํ ยุตฺตํ **อาจริยปรมฺปราคตํ** วา สวนํ อนุสฺสโว. (อนุฏี.๒/๖๓)

คำที่เหมาะคือสมควรต่อความที่ทุกข์เป็นต้นเป็นอริยสัจจะ อีกนัยหนึ่งคือการฟังการเชื่อฟัง**ที่สืบทอดลำดับอาจารย์มา**.

อาจริยปรมฺปราภต (ติ)

[อาจริยปรมฺปรา + อาภต]

ที่ถูกนำมาตามลำดับอาจารย์.

อยเมตฺถ **อาจริยปรมฺปราภโต** วินิจฺฉโย. (กงฺขา.๑๐)

นี้ คือ การตัดสิน**ที่ถูกนำมาตามลำดับอาจารย์**ในที่นี้.

วินยฏฺฐาเนสุ กตปริจยานํ อาจริยานํ ตํ ตํ อตฺถํ ญาเปนฺตี ปเวณิ อาจริยปรมฺปรา ตาย อาภโต อานีโต **อาจริยปรมฺปราภโต**. (กงฺขา.ฏี.๑๖๒)

ลำดับที่ให้รู้อรรถนั้นๆ ของอาจารย์ทั้งหลายผู้ได้ทำการสั่งสมไว้ในที่ตัดสินวินัยทั้งหลาย ชื่อว่า ลำดับสืบทอดอาจารย์ คำตัดสินถูกนำมาตามลำดับสืบทอดอาจารย์นั้น ชื่อว่า คำตัดสินที่**นำมาตามลำดับสืบทอดอาจารย์**.

อาจริยปเวณี (ถี)

[อาจริย + ปเวณี]

ลำดับของอาจารย์, ประเพณีของอาจารย์.

อยํ อิมสฺส สุตฺตสฺส เอตสฺมึ ฐาเน **อาจริย-ปเวณิยา** กถามคฺโค. (ม.ฏี.๑/๒๙๔)

นี้ คือ ช่องทางคำตัดสิน**ตามลำดับของอาจารย์** ในที่นี้ของสูตรนี้.

อาจริยปาจริย (ปุ)

[อาจริย + ปาจริย]

อาจารย์และอาจารย์ของอาจารย์, อาจารย์และอาจารย์ใหญ่.

อาจริยปาจริเยหีติ อาจริเยหิ จ เตสํ อาจริเยหิ จ. (ที.อฏ.๑/๒๒๖)

คำว่า **อาจารย์และอาจารย์ใหญ่ (อาจริย-**

ปาจริเยหิ) ได้แก่ ด้วยอาจารย์ และอาจารย์ของอาจารย์เหล่านั้น.

อาจริยปูชก (ติ)

[อาจริย + ปูชก]

ผู้บูชาอาจารย์.

อหํ เต สรณํ โหมิ
อหมา**จริยปูชโก**
น ตํ ชยิสฺสติ สิสฺโส
สิสฺสมาจริย เชสฺสสี"ติ. (วิมาน.๓๙)

(ท้าวสักกเทวราชตรัสปลอบคุตติลเทพบุตรว่า)
ท่านอาจารย์ ข้าพเจ้าจะเป็นที่พึ่งของท่านอาจารย์ เพราะข้าพเจ้าเป็น**ผู้บูชาอาจารย์** ศิษย์จักชนะอาจารย์ไม่ได้ อาจารย์จักชนะศิษย์แน่นอน.

อหํ อาจริยานํ ปูชโก. (วิมาน.อฏฺ.๑๒๗)

ข้าพเจ้าเป็นผู้บูชาอาจารย์ทั้งหลาย.

อาจริยปฺปมาณ (น)

[อาจริย + ปมาณ]

(๑) (น) ประมาณอาจารย์, วาทะความเห็นอันเป็นประมาณของอาจารย์.

ภนฺเต ตุมฺเห ทุพฺพลา มยฺหมฺปิ อิมสฺมึ ธมฺเม สารํ อาจิกฺขถ **อาจริยปฺปมาณํ**. (ที.อฏฺ.๓/๙๐)

อาจารย์ท่านผู้เจริญ ท่านมีกำลังน้อย ขอจงบอกความเห็นอันเป็นสาระ และ**ประมาณอาจารย์**ในธรรมนี้แม้แก่ข้าพเจ้าเถิด.

อาจริยปฺปมาณนฺติ อาจริยมุฏฺฐิ หุตฺวา ปมาณภูตํ. (ที.ฏี.๓/๘๘)

คำว่า **ประมาณอาจารย์ (อาจริยปฺปมาณํ)** ได้แก่ คำตัดสินอันเป็นประมาณคือกำมืออาจารย์.

(๒) (ติ) มีประมาณของอาจารย์.

ดู อาจริยมตฺต.

อาจริยพฺราหฺมณ (ปุ)

[อาจริย + พฺราหฺมณ]

พราหมณ์ผู้เป็นอาจารย์, พราหมณ์อาจารย์

อาจริยพฺราหฺมโณ สชฺฌายติ นาคเสนสฺส ทารกสฺส เอเกเนว อุทฺเทเสน ตโย เวทา หทยงฺคตา วาจุคฺคตา สูปธาริตา สุววตฺถาปิตา สุมนสิกตา อเหสุํ. (มิลินฺท.๑๐)

[พราหมณ์อาจารย์ กล่าวกับนาคเสนเด็กน้อยว่า ถ้าอย่างนั้น พ่อเด็กน้อย ขอพ่อจงเรียนมนต์ทั้งหลายเถิด] **พราหมณ์อาจารย์**สาธยายมนต์ไป โดยยกขึ้นแสดงเพียงคราวเดียวเท่านั้น นาคเสนเด็กน้อยก็มีอันเข้าใจไตรเพทได้ ท่องได้ขึ้นปาก ทรงจำไว้ด้วยดี กำหนดไว้ด้วยดี ใส่ใจด้วยดี.

อาจริยภริยา (ถี)

[อาจริย + ภริยา]

ภรรยาอาจารย์.

อาจริยภริยาติ สิปฺปายตนานิ สิกฺขาปกสฺส อาจริยสฺส ภริยา. (ที.๓/๖๑)

คำว่า **ภรรยาอาจารย์ (อาจริยภริยา)** ได้แก่ ภรรยาของอาจารย์ผู้ให้ศึกษาศิลปะวิชาทั้งหลาย.

อาจริยภาค (ปุ)

[อาจริย + ภาค]

ส่วนของอาจารย์, ค่าตอบแทนอาจารย์.

เต **อาจริยภาคํ** ทตฺวา สิปฺปํ ปฏฺฐเปสุํ. (มิลินฺท.๙)

สุตมราชกุมารกับพรหมทัตตราชกุมารเหล่านั้น ให้**ค่าตอบแทนอาจารย์**แล้วเริ่มเรียนศิลปะ.

อาจริยมคฺค (ปุ)

[อาจริย + มคฺค]

ลำดับคำของอาจารย์, วิธีสอนของอาจารย์.

อาจริยมคฺโคติ อาจริยานํ กถามคฺโค. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๑๑๘)

คำว่า **วิธีสอนของอาจารย์ (อาจริยมคฺโค)** ได้แก่ แนวทางการสอนของอาจารย์ทั้งหลาย.

อาจริยมติ (ถี)

[อาจริย + มติ]

ความเห็น-ความประสงค์-มติของอาจารย์, คำตัดสินของอาจารย์.

ตสฺมา **อาจริยมติยา** สุตฺตํ อปฏิพาเหตฺวา สุตฺตเมว ปมาณํ กตฺตพฺพํ. (สํ.อฏ.๒/๒๔๖)

เพราะเหตุนั้น ไม่ควรปฏิเสธสูตรแห่ง**ความเห็นของอาจารย์**กระทำสูตรนั่นเองให้เป็นประมาณ.

อาจริยมติ นาม ตสฺเสว อาจริยสฺส มติ. (สํ.ฏี.๒/๒๑๐)

ความประสงค์ของอาจารย์นั้นนั่นเอง ชื่อว่า**ความเห็นของอาจารย์**.

อาจริยมติก (ติ)

[อาจริยมติ + ก]

ผู้ประกอบด้วยความเห็นของอาจารย์,

ผู้ไม่ละเมิดมติของอาจารย์.

ปเวณีปาลโก อาจริโย **อาจริยมติโก**ว โหติ น อตฺตโนมติโก โหติ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๑๒๐)

อาจารย์ผู้รักษาประเพณี เป็น**ผู้ประกอบด้วยความเห็นของอาจารย์** ไม่เป็นผู้ประกอบด้วยความเห็นของตนเอง.

อาจริยมติโกติ อาจริยมติยํ นิยุตฺโต ตสฺสาอนติวตฺตนโต. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๑๒๐)

คำว่า **เป็นผู้ประกอบด้วยความเห็นของอาจารย์ (อาจริยมติโก)** ได้แก่ เป็นผู้ประกอบด้วยความเห็นของอาจารย์ เพราะ

ไม่ล่วงเลยความเห็นของอาจารย์นั้น.

อาจริยมตฺต (ติ)

[อาจริย + มตฺต]

(ก) มีประมาณของอาจารย์โดยวัย,รุ่นอาจารย์, เท่ากับอาจารย์. รุ่นราวคราวเดียวกันกับอาจารย์.

อิธ โข ตํ ภิกฺขเว โสเภถ ยํ ตุมฺเห เอวํ สฺวากฺขาเต ธมฺมวินเย ปพฺพชิตา สมานา อาจริเยสุ **อาจริยมตฺเตสุ** อุปชฺฌาเยสุ อุปชฺฌายมตฺเตสุ สคารวา สปฺปติสฺสา สภาควุตฺติกา วิหเรยฺยาถ. (วิ.๓/๒๗๕)

ภิกษุทั้งหลาย การที่พวกเธอบวชในธรรมวินัยที่เรากล่าวดีแล้วอย่างนี้ พึงมีความเคารพยำเกรงประพฤติสม่ำเสมอในอาจารย์ **ในภิกษุรุ่นอาจารย์** ในอุปัชฌาย์ในภิกษุรุ่นอุปัชฌาย์ ก็จะพึงงดงามในธรรมวินัยนี้แน่.

(ข) ผู้มีประมาณแห่งอาจารย์โดยศีลเป็นต้น, ผู้เท่ากับอาจารย์.

อาจริยมตฺโตติ สีลาทินา อาจริยปฺปมาโณ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๓๕๓)

คำว่า **ภิกษุผู้เท่ากับอาจารย์(อาจริยมตฺโต)** ได้แก่ ภิกษุผู้เสมอกับอาจารย์โดยศีลเป็นต้น.

อาจริยมหยุค (น)

[อาจริย + มหยุค] ดู อาจริยามหยุค.

อาจริยมุข (น)

[อาจริย + มุข]

ปากของอาจารย์, ปากอาจารย์.

น ธมฺมกุสโลติ อาจริยมุขโต อนุคฺคหิตตฺตา ปาพิยํ น กุสโล น ปาพิสูโร. (วิ.อฏ.๔/๒๒๑)

คำว่า **เป็นผู้ไม่ฉลาดในธรรม (น ธมฺมกุสโล)** ได้แก่ เป็นผู้ไม่ฉลาดไม่กล้าหาญในบาลี เพราะไม่ได้เรียนมาจาก**ปากอาจารย์**.

อาจริยมุฏฺฐิ (ถี)

[อาจริย + มุฏฺฐิ]

กำมือของอาจารย์, ธรรมดุจกำมืออาจารย์, ธรรมที่อาจารย์ถือหวงเอาไว้, วิชาที่อาจารย์ถือซ่อนเอาไว้,วิชาที่อาจารย์หวงไว้.

[**อาจริยมุฏฐิ** แปลว่า กำมือของอาจารย์ อธิบายว่า มือที่กำไว้ ใช้เรียกอาการของอาจารย์ภายนอกพระพุทธศาสนาที่หวงวิชา ไม่ยอมบอกแก่ศิษย์ขณะที่ตนเองยังหนุ่ม แต่จะบอกแก่ศิษย์ที่ตนรัก ขณะที่ตนใกล้จะตายเท่านั้น แต่พระผู้มีพระภาคไม่ทรงถือตามคติเช่นนี้ (ที.ม.อ. ๑๖๕/๑๕๐)]

นตฺถานนฺท ตถาคตสฺส ธมฺเมสุ **อาจริยมุฏฺฐิ**. (ที.อฏ.๒/๑๓๘)

อานนท์ในเรื่องธรรมทั้งหลายตถาคตไม่มี

อาจริยมุฏฺฐิ (วิชาที่หวงเอาไว้).

อาจริยมุฏฺฐีติ ยถา พาหิรกานํ **อาจริยมุฏฺฐิ** นาม โหติ. ทหรกาเล กสฺสจิ อกเถตฺวา ปจฺฉิมกาเล มรณมญฺเจ นิปนฺนา ปิยมนาปสฺส อนฺเตวาสิกสฺส กเถนฺติ เอวํ ตถาคตสฺส "อิทํ มหลฺลกกาเล ปจฺฉิมฏฺฐาเน กเถสฺสามี"ติ มุฏฺฐึ กตฺวา "ปริหริสฺสามี"ติ ฐปิตํ กิญฺจิ นตฺถีติ ทสฺเสติ. (ที.อฏฺ.๒/๑๓๘)

พระพุทธเจ้า ทรงแสดงว่า ชื่อว่า **ธรรมดุจกำมือของอาจารย์**ของบุคคลนอกพุทธศาสนา มีอยู่ คือ อาจารย์นอกพุทธศานาเหล่านั้น ไม่บอกแก่ใคร ๆ ในเวลาที่ตนยังหนุ่ม แต่ในวาระสุดท้าย นอนอยู่บนเตียงใกล้ตาย จึงบอกแก่ศิษย์ผู้ที่ตนรัก ฉันใด พระพุทธเจ้าไม่มีธรรมบางอย่างที่ทรงหวงซุกซ่อนไว้ว่า เราจักบริหารโดยกระทำธรรมที่ซ่อนไว้ดุจกำมือว่า เราจักบอกธรรมนี้ในเวลาแก่ เวลาใกล้ตายฉันนั้น ด้วยพระดำรัสว่า **ธรรมดุจกำมืออาจารย์**.

อาจริยลีฬา (ถี)

[อาจริย + ลีฬา]

ความงดงามแห่งอาจารย์, ลีฬาของอาจารย์.

อปณฺฑิตานํ วิมตึ อกตฺวา **อาจริยลีฬํ** ปุรโต กโรติ. (วชิร.๕๘๕)

(ภิกษุผู้สำคัญตนว่าเป็นผู้มีปัญญา) ไม่กระทำความสงสัยแห่งคนผู้ไม่มีปัญญา กระทำ**ความงดงามแห่งอาจารย์ไว้ข้างหน้า**.

อาจริยเลส (ปุ)

[อาจริย + เลส]

เลศคืออาจารย์.

อาจริยเลโส นาม อิตฺถนฺนามสฺส อนฺเตวาสิโก ทิฏฺโฐ โหติ ปาราชิกํ ธมฺมํ อชฺฌาปชฺชนฺโต. (วิ.๑/๒๖๐)

ชื่อว่า **เลศคืออาจารย์** อธิบายว่า ภิกษุผู้โจทก์ได้เห็นภิกษุผู้เป็นอันเตวาสิกของพระอาจารย์ชื่อนี้ต้องอาบัติปาราชิก.

อาจริยวํส (ปุ)

[อาจริย + วํส]

วงศ์ของอาจารย์, อรรถกถาที่นำสืบทอดลำดับอาจารย์มาตั้งแต่สังคายนา,

อาจริยวงศ์.

อาจริยวํโสติ อาจริยวาโท. (มิลินฺท.๑๕๐)

คำว่า **วงศ์ของอาจารย์ (อาจริยวงศ์)** ประสงค์เอา อาจริยวาท (อรรถกถาที่เป็นเครื่องมืออธิบายของอาจารย์ หรืออรรถกถาที่อธิบายพระบาลีทั้งหมด)

ธมฺมสงฺคาหกปฺปภุติอาจริยปรมฺปรโต อานีตา อฏฺฐกถาตนฺติ อิธ "**อาจริยวํโส**"ติ อธิปฺเปตาติ อาห "**อาจริยวํโส**ติ อาจริยวาโท"ติ. (สารตฺถ.๒/๔๕)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า คำว่า "**วงศ์**

ของอาจารย์ ได้แก่ อาจริยวาท" เพื่อประสงค์จะแสดงว่า อรรถกถาบาลีที่นำมาโดยลำดับอาจารย์ตั้งแต่สังคายนา ธรรมและวินัยประสงค์ว่า **อาจริยวงศ์**ในวินัยนี้.

อาจริยวจ (ปุ)

[อาจริย + วจ]

คำของอาจารย์, คำสอนของอาจารย์.

อิทํ ตทาจริยวโจติ อิทํ ตํ อาจริยสฺส วจนํ. (ชา.อฏฺ.๓/๑๔๙)

คำว่า **นี้เป็นคำของอาจารย์นั้น (อิทํ ตทาจริยวโจ)** ได้แก่ คำนี้ เป็นคำสอนของอาจารย์นั้น.

อาจริยวจน (น)

[อาจริย + วจน]

คำของอาจารย์, คำสั่ง-คำสอนของอาจารย์.

องฺคุลีนํ มาลํ ธาเรตีติ กสฺมา ธาเรติ? อาจริยวจเนน. (ม.อฏฺ.๓/๒๒๖)

คำว่า **สวมพวงมาลัยนิ้วมือ(องฺคุลีนํ มาลํ ธาเรติ)** ความว่า [ถามว่า] เพราะเหตุไรองคุลิมาลจึงสวมไว้ [ตอบว่า] เขาสวมไว้ **ตามคำของอาจารย์** [ในเรื่องนั้นมีการกล่าวไปโดยลำดับ ดังต่อไปนี้ ได้ทราบว่า องคุลิมาลนี้ได้ถือปฏิสนธิในครรภ์ของนางพราหมณีชื่อมันตานีของปุโรหิตของพระเจ้าโกศล นางพราหมณีได้คลอดบุตรลำดับไปในเวลากลางคืน ในเวลาที่ทารกนั้นคลอดจากครรภ์มารดา อาวุธในพระนครทั้งสิ้นได้โชติช่วงแล้ว พระแสงที่เป็นมงคลของพระราชาก็ดี ฝักดาบที่วางไว้ใกล้ที่บรรทมอันมีพระสิริก็ดี ก็ได้โชติช่วงแล้ว พราหมณ์ออกมาตรวจดูดาวนักษัตรรู้ว่า "บุตรเกิดโดยฤกษ์ดาวโจร" จึงเข้าไปเฝ้าพระราชาทูลถามถึงการบรรทมอันเป็นสุข]

อาจริยวตฺต (น)

[อาจริย + วตฺต]

วัตรที่ศิษย์กระทำต่ออาจารย์, อาจริยวัตร.

ยมฺปิ ทํ เจติยงฺคณวตฺตํ โพธิยงฺคณวตฺตํ อุปชฺฌายวตฺตํ **อาจริยวตฺตํ** ชนฺตาฆรวตฺตํ อุโปสถาคารวตฺตํ ทฺเวอสีติ ขนฺธกวตฺตานิ จุทฺทสวิธํ มหาวตฺตนฺติ อิเมสํ วเสน อาภิสมาจาริกสีลํ วุจฺจติ ตมฺปิ สาธุกํ ปริปูเรตพฺพํ. (วิ.อฏฺ.๒/๒๐)

วัตรปฏิบัติที่ประเสริฐแม้ใด เรียกด้วยอำนาจวัตรเหล่านี้ คือ วัตรที่กระทำที่ลานพระเจดีย์ วัตรที่กระทำที่ลานต้นโพธิ์ วัตรที่กระทำต่ออุปัชฌาย์ **วัตรที่ศิษย์กระทำต่ออาจารย์** วัตรที่กระทำที่เรือนไฟ วัตรที่กระทำโรงอุโบสถ วัตรที่มาในขันธกะ ๘๒ มหาวัตร ๑๔ แม้วัตรที่ประเสริฐนั้น ควรบำเพ็ญให้ดี.

อาจริยวตฺตกถา (ถี)

[อาจริยวตฺต + กถา]

คำที่แสดงวัตรที่ศิษย์กระทำต่ออาจารย์, เรื่องว่าด้วยวัตรที่ต้องทำต่ออาจารย์.

อาจริยวตฺตกถา. (วิ.๓/๗๓)

เรื่องที่แสดงวัตรที่ต้องทำต่ออาจารย์.

อาจริยวาท (ปุ)

[อาจริย + วาท]

ความเห็นอาจารย์, ถ้อยคำ-คำสอน-มติของอาจารย์, อาจริยวาท.

อาจริยวาโท นาม ธมฺมสงฺคาหเกหิ ปญฺจหิ อรหนฺตสเตหิ จปิตา ปาฬิวินิมุตฺตา โอกฺกนฺตวีตา อฏฺฐกถาตนฺติ. (วิ.อฏ.๑/๑๙๕)

ลำดับอรรถกถาที่พ้นจากบาลีอันเป็นไปโดยการตัดสินที่จัดเข้าในบาลีที่พระอรหันต์ ๕๐๐รูปผู้ร้อยกรองพระธรรมวินัยตั้งไว้ ชื่อว่า **อาจริยวาท** (ความเห็นของอาจารย์ คือ อรรถกถาที่อธิบายบาลี).

ยทิปิ ตตฺถ ตตฺถ ภควตา ปวตฺติตา ปกิณฺณกเทสนาว อฏฺฐกถา สา ปน ธมฺมสงฺคาหเกหิ ปญฺจมํ ตีณิ ปิฏกานิ สงฺคายิตฺวา ตสฺส อตฺถวณฺณนานุรูเปเนว วาจนามคฺคํ อาโรปิตตฺตา "**อาจริยวาโท**"ติ วุจฺจติ อาจริยา วทนฺติ สํวณฺเณนฺติ ปาฬึ เอเตนาติ กตฺวา.
(สารตฺถ.๒/๔๕)

อรรถกถาอันเป็นปกิณณกเทสนาที่พระผู้มีพระภาคให้เป็นไปแล้ว (ทรงแสดงไว้แล้ว) ในที่นั้น ๆ มีอยู่แม้ก็จริงถึงกระนั้นปกิณณกเทสนานั้นก็เรียกว่า **อาจริยวาท (คำของอาจารย์)** เพราะพระอรรถกถาจารย์ผู้ร้อยกรองธรรมวินัยทั้งหลาย ร้อยกรองพระไตรปิฎก ครั้งแรกได้ยกทางแห่งคำพูดโดยความเหมาะสมแก่อธิบายอรรถของพระไตรปิฎกนั้น เพราะเป็นเครื่องอธิบายบาลีของอาจารย์ทั้งหลาย.

อตฺตโน อาจริยวาทนฺติ อตฺตโน อาจริยสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส วาทํ. สเทวกสฺส โลกสฺส อาจารสิกฺขาปเนน อาจริโย ภควา. ตสฺส วาโท จตุสจฺจเทสนา. (ที.ฏี.๒/๑๕๑)

คำว่า **ซึ่งคำของอาจารย์ของตน (อตฺตโน อาจริยวาทํ)** ได้แก่ พระดำรัสของอาจารย์ คือพุทธเจ้าของตน ชื่อว่า อาจารย์ เพราะยังชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลกให้ศึกษาอาจาระ (ความประพฤติ) ได้แก่ พระผู้มีพระภาค พระดำรัสของอาจารย์นั้น ได้แก่ พระเทศนาที่ทรงแสดงสัจจะ ๔ .

อาจริยเววจน (น)

[อาจริย + เววจน]

คำที่เป็นไวพจน์ของพระอาจารย์, คำไวพจน์ของอาจริยศัพท์.

อาจริยเววจนานิ วา สทฺธิวิหาริกเววจนานิ ... เตหิ อากาเรหิ เตหิ ลิงฺเคหิ เตหิ นิมิตฺเตหิ วทติ วิญฺญาเปติ. เอวํ โข ภิกฺขเว,ทุพฺพลฺยาวิกมฺมญฺเจว โหติ สิกฺขา

จ ปจฺจกฺขาตา. (วิ.๑/๓๓)

คำที่เป็นไวพจน์ของพระอาจารย์ คำที่เป็นไวพจน์ของสัทธิวิหาริก ... ภิกษุบอกให้ผู้อื่นรู้ด้วยคำที่เป็นไวพจน์เหล่านั้น อันเป็นอาการ เป็นลักษณะ เป็นสัญลักษณ์ ภิกษุทั้งหลาย แม้อย่างนี้ ก็ชื่อว่าเป็นการเปิดเผยความท้อแท้และเป็นการบอกคืนสิกขา.

อาจริยสนฺติก (ปุ)

[อาจริย + สนฺติก]

ที่ใกล้ของอาจารย์,

สำนักอาจารย์, ที่อาจารย์.

เอวํ อุปฏฺฐิเต ปน นิมิตฺเต เตน ภิกฺขุนา **อาจริยสนฺติกํ** คนฺตฺวา อาโรเจตพฺพํ. (วิ.อฏ.๒/๓๐)

ก็เมื่อนิมิตปรากฏขึ้นอย่างนี้แล้ว ภิกษุนั้นต้องไป**สำนักอาจารย์**แล้วบอกท่าน.

อาจริยสม (ติ)

[อาจริย + สม]

ผู้เหมือนอาจารย์, ผู้ที่เสมออาจารย์,

ผู้ที่เท่ากับอาจารย์.

ยตฺถ น สกฺกา โหติ อาจริยํ วา **อาจริยสมํ** วา อุปชฺฌายํ วา อุปชฺฌายสมํ วา กลฺยาณมิตฺตํ ลทฺธุํ ตตฺถ โส กลฺยาณมิตฺตานํ อลาโภ มหาโทโสเยว. (วิสุทฺธิ.๑/๑๑๘)

ไม่สามารถได้อาจารย์ **ผู้เสมอกับอาจารย์** อุปัชฌาย์ ผู้เสมอกับอุปัชฌาย์ หรือ มิตรที่ดีในที่ใด การไม่ได้มิตรที่ดีในที่นั้น เป็นโทษใหญ่นั่นเอง.

อาจริยสมย (ปุ)

[อาจริย + สมย]

ความเห็นของอาจารย์, ถ้อยคำ-คำสอน-มติของอาจารย์.

ดู อาจริยก.

อาจริยสุทฺธิ (ถี)

[อาจริย + สุทฺธิ]

ความบริสุทธิ์ของอาจารย์, ความสะอาดแห่งลำดับอาจารย์.

สูปธาริตาติ สุฏฺฐุ อุปธาริตา ปุพฺพาปรานุสนฺธิโต อตฺถโต การณโต จ อุปธาริตา อตฺตโน มตึ ปหาย **อาจริยสุทฺธิยา** วตฺตา โหติ “มยฺหํ อาจริโย อสุกาจริยสฺส สนฺติเก อุคฺคณฺหิ โส อสุกสฺสา”ติ เอวํ สพฺพํ อาจริยปรมฺปรํ เถรวาทงฺคํ อาหริตฺวา ยาว อุปาลิตฺเถโร สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สนฺติเก อุคฺคณฺหีติ ปาเปตฺวา ฐเปติ. (วิ.อฏ.๑/๒๐๐)

คำว่า **ทรงจำได้อย่างแม่นยำ (สูปธาริตา)** ความว่า จำได้แม่นยำ จำได้ทั้งเบื้องต้น เบื้องปลาย และอนุสนธิ โดยความหมาย และโดยเหตุ ทิ้งอัตโนมติกล่าวตาม**ความบริสุทธิ์ของอาจารย์**ว่า “อาจารย์ของข้าพเจ้า เรียนในสำนักของอาจารย์

โน้น อาจารย์นั้นเรียนในสำนักของอาจารย์โน้น” นำลำดับสืบต่อกันของอาจารย์ คือ ถ่องแถว ของพระเถระทั้งปวงมาตั้งไว้อย่างนี้จนถึงคำว่า “พระอุบาลีเถระเรียนในสำนักพระสัมมาสัมพุทธเจ้า”.

อาจริยาจริย (ปุ)

[อาจริย + อาจริย]

อาจารย์ของอาจารย์, อาจารย์ใหญ่.

สพฺพปจฺฉิเมน หิ นเยน ยถา อาจริโย จ **อาจริยาจริโย** จ ปาพิญฺจ ปริปุจฺฉญฺจ วทนฺติ ตถา ญาตุํ วฏฺฏติ. (วิ.อฏฺ.๑/๒๐๑)

จริงอยู่ อาจารย์และ**อาจารย์ใหญ่** ย่อมกล่าวบาฬี และคำถาม โดยประการอันนัยที่มีในหลังสุดใด ควรรู้โดยประการนั้น.

อาจริยานี (ถี)

[อาจริย + อานี]

ภรรยาของอาจารย์.

คหปตานี, **อาจริยานี**. (โมคฺ.๓/๓๓)

แม่เรือน, **ภรรยาของอาจารย์**.

อาจริยานุคฺคห (ปุ)

[อาจริย + อนุคฺคห]

การยกย่องสนับสนุนของอาจารย์,

การอนุเคราะห์จากอาจารย์, ความช่วยเหลือจากอาจารย์.

สุขุมํ ธมฺมนฺตรํ นาม ฌานวิปสฺสนาทิกํ **อาจริยานุคฺคเหน** คหิตํ นาม นตฺถิ. (ม.ฏี.๒/๑๖)

ธรรมดาธรรมอื่นที่สุขุมมีฌานและวิปัสสนาเป็นต้น อันพระโคดมเรียนเอา**โดยความช่วยเหลือจากอาจารย์**ย่อมไม่มี.

อาจริยานุสิฏฺฐิ (ถี)

[อาจริย + อนุสิฏฺฐิ]

คำสั่งสอนของอาจารย์.

ยถา มหาราช อนฺเตวาสิโก **อาจริยานุสิฏฺฐิยา** วิชฺชํ ปญฺญาย สจฺฉิกโรติ เอวเมว โข มหาราช สมฺมาปฏิปนฺโน ชินานุสิฏฺฐิยา ปญฺญาย นิพฺพานํ สจฺฉิกโรติ. (มิลินฺท.๓๐๙)

มหาบพิตรศิษย์กระทำวิชชาให้แจ้งด้วยปัญญา**ตามคำสั่งสอนของอาจารย์**ฉันใดผู้ปฏิบัติชอบย่อมกระทำนิพพานให้แจ้งด้วยปัญญาตามคำสั่งสอนพระชินศรีฉันนั้น.

อาจริยามห (ปุ)

[อาจริย + อามห]

อาจารย์ของอาจารย์, อาจารย์ใหญ่.

ดู บทถัดไป.

อาจริยามหยุค (น)

[อาจริยามห + ยุค]

คู่อาจารย์ของอาจารย์, อาจารย์สืบทอดกันมา, ลำดับอาจารย์ใหญ่.

กึ ปน วาเสฏฺฐ อตฺถิ โกจิ เตวิชฺชานํ พฺราหฺมณานํ ยาว สตฺตมา **อาจริยามหยุคา** (อาจริยมหยุคา, สฺยา,ก) เยน พฺรหฺมา สกฺขิทิฏฺโฐ"ติ? " โน หิทํ โภ โคตม. (ที.๑/๒๒๔)

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า "วาเสฏฐะ มีอาจารย์ของพราหมณ์ผู้ได้ไตรเพทสักคนหนึ่งไหมที่เป็น**อาจารย์สืบทอดกันมา** เจ็ดชั่วคนซึ่งเคยเห็นพรหมพอจะอ้างเป็นพยานได้" เขาทูลตอบว่า "ไม่มีเลย ท่านพระโคดม".

อาจริยายตฺตวุตฺติ (ติ)

[อาจริย + อายตฺต + วุตฺติ]

ผู้มีการเลี้ยงชีพอันเกี่ยวข้องกับอาจารย์,

ผู้มีอาชีพที่ต้องอาศัยอาจารย์.

นิยฺยาติตตฺตภาโว ปน เนว อตชฺชนีโย โหติ น เยนกามํคโม สุวโจ **อาจริยายตฺตวุตฺติเยว** โหติ. (วิสุทฺธิ.๑/๒)

ส่วนภิกษุผู้ได้มอบอัตภาพแล้ว จะไม่เป็นผู้ปรามไม่ได้ จะไม่เป็นผู้ไปตามใจชอบ จะเป็นผู้ว่าง่าย เป็น**ผู้มีการเลี้ยงชีพอันเกี่ยวข้องกับอาจารย์**เท่านั้น.

[ภิกษุเมื่อมอบตนแก่อาจารย์ก็พึงกล่าวว่า อิมาหํ ภนฺเต อตฺตภาวํ ตุมฺหากํ ปริจฺจชามิ แปลว่า ข้าแต่อาจารย์ผู้เจริญ ข้าพเจ้าขอมอบถวายอัตภาพนี้แก่ท่าน ดังนี้ จริงอยู่ ภิกษุผู้มิได้มอบอัตภาพอย่างนี้จะเป็นผู้ที่อาจารย์ปรามไม่ได้บ้าง เป็นผู้ว่ายากไม่ทำตามโอวาทบ้าง จะเป็นผู้ไปตามใจชอบ คือ ยังไม่ได้บอกลาอาจารย์เลย ก็ไปในที่ที่ตน ปรารถนาจะไปบ้าง อาจารย์ก็จะไม่สงเคราะห์เธอผู้นั้น ด้วยอามิสบ้าง ด้วยธรรมบ้าง จะไม่ให้เธอศึกษาคัมภีร์ที่ลี้ลับ เธอเมื่อไม่ได้รับการสงเคราะห์ ๒ อย่างนี้ก็จะไม่ได้ที่พึ่งใน ศาสนา ไม่ช้านักก็จะถึงความเป็นผู้เสียศีล หรือกลายเป็นคฤหัสถ์ไป ส่วนภิกษุผู้ได้มอบอัตภาพแล้ว จะไม่เป็นผู้ปรามไม่ได้ จะไม่เป็นผู้ไปตามใจชอบ จะเป็นผู้ว่าง่าย เป็นผู้มีการเลี้ยงชีพอันเกี่ยวข้องกับอาจารย์เท่านั้น เธอเมื่อได้รับการสงเคราะห์ทั้ง ๒ อย่างจากอาจารย์ ก็จะถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในศาสนา เหมือนอันเตวาสิกของพระจูฬปิณฑปาติกติสสเถระฉะนั้น]

อาจริยาสภ (ติ)

[อาจริย + อาสภ]

อาจารย์ผู้ประเสริฐ.

กามญฺจ ปุพฺพ**าจริยาสเภหิ**
ญาณมฺพุนิทฺโธตมลาสเวหิ
วิสุทฺธวิชฺชาปฏิสมฺภิเทหิ
สทฺธมฺมสํวณฺณนโกวิเทหิ.
สลฺเลขิเย โนสุลภูปเมหิ
มหาวิหารสฺส ธชูปเมหิ

สํวณฺณิโตยํ วินโย นเยหิ
จิตฺเตหิ สมฺพุทฺธวรนฺวเยหิ.
(วิ.อฏฺ.๑/๒)

แท้จริง วินัยนี้ท่านบุรพา**จารย์ผู้ประเสริฐ**ขจัดมลทินและอาสวะได้ด้วยน้ำคือญาณ มีวิชชาและปฏิสัมภิทาบริสุทธิ์ ฉลาดในการสังวรรณนาพระสัทธรรม หาผู้เปรียบเทียบในความเป็นผู้ขัดเกลาได้ไม่ง่าย เปรียบดังธงชัยแห่งมหาวิหารได้สังวรรณนาไว้โดยนัยอันวิจิตรคล้อยตามพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ[เมื่อพระวินัยยังตั้งมั่นอยู่ ศาสนาของพระพุทธเจ้าผู้มิได้ทรงดำรงอยู่ก็ยังตั้งมั่น ข้าพเจ้าอาศัยอานุภาพแห่งบุรพาจารย์แล้ว จักพรรณนาพระวินัยนี้ มิให้เจือปน เพื่อความดำรงมั่นพระศาสนา แท้จริง วินัยนี้ท่านบุรพาจารย์ผู้ประเสริฐขจัดมลทินและอาสวะได้ด้วยน้ำคือญาณ มีวิชชาและปฏิสัมภิทาบริสุทธิ์ ฉลาดในการสังวรรณนาพระสัทธรรม หาผู้เปรียบเทียบในความเป็นผู้ขัดเกลาได้ไม่ง่าย เปรียบดังธงชัยแห่งมหาวิหารได้สังวรรณนาไว้โดยนัยอันวิจิตรคล้อยตามพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ แม้กระนั้น การสังวรรณนานี้ก็มิได้อำนวยประโยชน์อะไรๆ แก่หมู่ภิกษุในเกาะอื่น เพราะท่านรจนาด้วยถ้อยคำเป็นภาษาชาวเกาะสีหลเพราะฉะนั้น เมื่อหวนระลึกโดยชอบถึงคำเชิญของพระพุทธสิริเถระ ข้าพเจ้าจึงจักเริ่มการสังวรรณนาอันสมควรแก่นัยพระบาลี ณ บัดนี้]

มหากสฺสปตฺเถราทโย ปุพฺพาจริยา เอว อกมฺปิฏฺเฐน อุตฺตมฏฺเฐน จ อาสภา เตหิ ปุพฺพา**จริยาสเภหิ**ติ วุตฺตํ โหติ.
(สารตฺถ.๑/๑๗)

มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า อาจารย์ปางก่อนมีพระมหากัสสปเถระเป็นต้นนั่นเอง ชื่อว่า อาสภะ (ผู้ประเสริฐ) เพราะอรรถว่าไม่หวั่นไหวและเพราะอรรถว่า ประเสริฐสุดอัน**อาจารย์ผู้ประเสริฐ**ในก่อนแล้วนั้น.

อาจริยุคฺคห (ปุ)

[อาจริย + อุคฺคห]

(๑) วิธีกรรมฐานที่เรียนมาจากอาจารย์.

อาจริยุคฺคหโต เอกปทมฺปิ อปริหาเปนฺเตน อิทํ อานาปานสฺสติกมฺมฏฺฐานํ มนสิ กาตพฺพํ. (ปฏิสํ.อฏฺ.๒/๙๔)

ผู้ปฏิบัติไม่ควรให้แม้บทหนึ่งเลือนหายไป**จากวิธีกรรมฐานที่เรียนมาจากอาจารย์** กระทำอานาปานสติกรรมฐานนี้ไว้ในใจ.

อุคฺคเหตพฺพโต อุคฺคโห สพฺโพปิ กมฺมฏฺฐานวิธิ น ปุพฺเพ วุตฺตอุคฺคหมตฺตํ. อาจริยโต

อุคฺคโห **อาจริยุคฺคโห**. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๓๒๗)

ที่ชื่อว่า อุคคหะ (สิ่งถูกเรียนเอา) เพราะควรเรียนเอาไว้ ได้แก่ วิธีกรรมฐานแม้ทั้งหมด ไม่เพียงแต่การเรียนที่กล่าวไว้แล้วในก่อนเท่านั้น วิธีกรรมฐานที่เรียนมาจากอาจารย์ ชื่อว่า **วิธีกรรมฐานที่เรียนมาจากอาจารย์.**

(๒) การเรียนของอาจารย์.

อิทํ อมฺหากํ **อาจริยุคฺคโห**. (วชิร.๓๒๘)

นี้เป็น**การเรียนของอาจารย์**ของพวกเรา.

อาจริยุคฺคหณ (น)

[อาจริย + อุคฺคหณ]

การเรียนของอาจารย์. การศึกษาของอาจารย์.

ปเวณิปาลโกติ ปเวณิยา อาจริยุคฺคหณสฺส อนุปาลโก. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๑๒๐)

คำว่า **ผู้รักษาประเพณี(ปเวณิปาลโก)** ได้แก่ ภิกษุผู้รักษาประเพณีคือ**การเรียนของอาจารย์**.

อาจริยุปาสน (น)

[อาจริย + อุปาสน]

การเข้าใกล้อาจารย์,

การคอยรับใช้อาจารย์.

อตฺถิ เม มหาราช อาคโม อธิคโม ปริยตฺติ สวนํ สิกฺขาพลํ สุสฺสูสา ปริปุจฺฉา **อาจริยุปาสนํ**. (มิลินฺท.๑๒๐)

มหาบพิตร เรามีอาคม มีอธิคม ปริยัตติ การฟัง กำลังสิกขา การเชื่อฟัง การถาม และ**การคอยรับใช้อาจารย์**.

อาจริยูปทฺทว (ปุ)

[อาจริย + อุปทฺทว]

ภัย (กิเลส) ที่เกิดในสันดาน (ใจ) อาจารย์, อุปัทวะของอาจารย์.

กถญฺจานนฺท **อาจริยูปทฺทโว** โหติ?. (ม.๓/๑๕๗-๘)

อานนท์ **อุปัทวะของอาจารย์** เป็นอย่างไร

[อุปัทวะของอาจารย์ เป็นอย่างไร คือ ศาสดา บางคนในโลกนี้ พักอยู่ ณ เสนาสนะอันเงียบสงัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชัฏ ที่แจ้ง และลอมฟาง เมื่อศาสดานั้นหลีกออกอยู่อย่างนั้น พราหมณ์และคหบดี ชาวนิคมและชาวชนบท จะพากันเข้าไปหาเมื่อพราหมณ์และคหบดี ชาวนิคมและชาวชนบท พากันเข้าไปหาแล้ว ศาสดานั้นย่อมยินดีความหมกมุ่น ถึงความอยากได้ จะเวียนกลับมาเพื่อความเป็นผู้มักมาก ศาสดานี้เราเรียกว่าอาจารย์มีอุปัทวะ ด้วยอุปัทวะของอาจารย์ บาปอกุศลธรรมอันเศร้าหมอง เป็นเหตุเกิดในภพใหม่ มีความกระวนกระวาย มีทุกข์เป็นวิบากเป็นที่ตั้งแห่งชาติ ชราและมรณะต่อ

ไป ก็ได้ฆ่าศาสดานั้น อานนท์ อุปัทวะของอาจารย์ เป็นอย่างนี้]

อาจริยูปทฺทเวนาติ อพฺภนฺตเร อุปฺปนฺเนน กิเลสูปทฺทเวน **อาจริยสฺสุปทฺทโว**. (ม.อฏฺ.๔/๑๑๗)

คำว่า **เพราะอุปัทวะของอาจารย์(อาจริยูปทฺทเวน)** ได้แก่ ภัยคือกิเลสที่เกิดในภายในใจอาจารย์ เพราะอุปัทวะคือกิเลสที่เกิดขึ้นภายในใจ.

อาจาม (ปุ)

[อา + จมุ + ณ]

(๑) ข้าวตัง.

(๒) น้ำข้าว.

ยา เม อทาสิ **อาจามํ**
ปสนฺนา เสหิ ปาณิภิ
สา หิตฺวา มานุสํ เทหํ
วิปฺปมุตฺตา อิโต จุตา. (วิมาน.๒๔)

(พระมหากัสสปเถระถวายพระพรท้าวสักกเทวราชว่า)

นาง (หญิงกำพร้า) เลื่อมใสได้ถวาย**ข้าวตัง**แก่อาตมภาพด้วยมือทั้งสองของตน นางละร่างมนุษย์จุติพ้นจากมนุษยโลกนี้แล้ว (นางเป็นเทพธิดาชื่ออาจามทายิกามีความสุขบันเทิงอยู่ในสวรรค์ซึ่งเป็นที่อยู่ของทวยเทพผู้มีฤทธิ์มากชื่อนิมมานรดี).

ดู อาจามกุณฑกและอาจามภกฺข ด้วย.

อาจามกภตฺต (น)

[อาจามก + ภตฺต]

ข้าวที่เป็นข้าวตัง, ข้าวตัง(ข้าวตังหมายถึงข้าวสุกที่ไหม้ติดก้นหม้อ).

โส วุฏฺฐหิตฺวา ภริยํ อาห "ภทเท **อาจามกภตฺต**มตฺตํ โอโลเกหี"ติ. (อป.อฏฺ.๑/๒๒๗)

เศรษฐีนั้นจึงลุกขึ้นกล่าวกับภรรยาว่า "นางผู้เจริญ เธอจงดูสักว่า**ข้าวตัง**".

[พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่งจากภูเขาคันธมาทน์ได้มายืนอยู่ที่ประตูเรือน เศรษฐีเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้านั้นแล้วก็เกิดความเลื่อมใส เมื่อจะสละชีวิต จึงเกลี่ยภัตรลงในบาตรของพระปัจเจกพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าไปยังสถานที่อยู่ เมื่อเศรษฐีเห็นอยู่นั่นแล ก็ได้ฉันพร้อมกับพระปัจเจกพุทธเจ้า ๕๐๐ องค์ ด้วยอานุภาพของตน เศรษฐีและภรรยาได้ปิดหม้อข้าวที่หุงภัตรแล้ววางไว้ เมื่อความหิวเกิดขึ้นแก่เศรษฐีผู้กำลังหลับ เศรษฐีนั้นจึงลุกขึ้นกล่าวกับภรรยาว่า "นางผู้เจริญ เธอจงดูสักว่าข้าวตัง" นางผู้มีการศึกษาดีไม่กล่าวว่า "ภัตรทั้งหมดท่านได้ถวายแล้วมิใช่หรือ" แต่ได้เปิดฝาหม้อข้าวออก ในขณะนั้นนั่นเอง หม้อข้าวนั้นได้เต็มไปด้วยภัตรข้าวสาลีที่มีกลิ่นหอม เช่นกับดอกมะลิตูม นางและเศรษฐีดีใจ ตนเองชนที่อยู่ในเรือนทั้งสิ้น และชนที่อยู่ในนคร

ทั้งสิ้นพากันบริโภคแล้ว ที่ที่ชนตักเอา ๆ ด้วยทัพพีกลับเต็มอีก ข้าวสาลีมีกลิ่นหอมเต็มแล้วในฉางหกหมื่นฉางทั้งสิ้น ชนชาวชมพูทวีปทั้งสิ้นถือเอาพืชข้าวเปลือกจากเรือนของเศรษฐีนั่นแล จึงพากันมีความสุข พระพุทธเจ้าชื่อว่าเป็นใหญ่ คือเป็นเจ้าของในการก้าวลงสู่ความสุข การดูแลรักษาและการให้บรรลุสวรรค์และพระนิพพาน ในหมู่สัตว์จำนวนมากเป็นต้นอย่างนี้ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าพระปัจเจกพุทธเจ้า]

อาจามกุณฺฑก (ปุ)

[อาจาม + กุณฺฑก]

น้ำข้าวและข้าวสุกของข้าวสารหัก.

ภุตฺวา ติณปริฆาสํ
ภุตฺวา **อาจามกุณฺฑกํ**
เอตํ เต โภชนํ อาสิ
กสฺมา ทานิ น ภุญฺชสิ. (ชา.๑/๗๒)

(พระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลพ่อค้า เมื่อจะทดลองลูกม้าสินธพ จึงกล่าวว่า)

หญ้าอันเป็นเดน **น้ำข้าว และข้าวสุกของข้าวสารหัก** เจ้าเคยกินมาแล้ว นั่นเป็นอาหารของเจ้า เพราะเหตุใดบัดนี้เจ้าจึงไม่กิน.

อาจามกุณฺฑกนฺติ เอตฺถ อาจาโม วุจฺจติ โอทนาวเสสํ. **กุณฺฑกนฺ**ติ กุณฺฑกเมว. (ชา.อฏฺ.๒/๒๖๔)

ในคำว่า **น้ำข้าวและข้าวสุกของข้าวสารหัก** นี้ น้ำข้าวที่เหลือจากข้าวสุก เรียกว่า อาจามะ คำว่า กุณฺฑก แปลว่า ข้าวสุกของข้าวสารหักนั่นเอง.

อาจามทาน (น)

[อาจาม + ทาน]

(ก) การถวายข้าวตัง

(ข) ทานน้ำข้าว, การถวายน้ำข้าว.

เอตสฺสาจามทานสฺส กลํ นาคฺฆติ โสฬสินฺติ เอตสฺส เอตาย ทินฺนสฺส **อาจาม-ทานสฺส** ผลํ โสฬสภาคํ กตฺวา ตโต เอกํ ภาคํ ปุน โสฬสภาคํ กตฺวา คหิตภาคสงฺขาตํ โสฬสึ กลํ จกฺกวตฺติรญฺโญ อิตฺถิรตนภาโวปิ นาคฺฆติ นานุโภติ น ปาปุณาติ. (วิมาน.อฏฺ.๙๓)

คำว่า **ก็ยังมีค่าไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ ของการถวายน้ำข้าวนั้น (เอตสฺสาจามทานสฺส กลํ นาคฺฆติ โสฬสึ)** ความว่า แม้ความเป็นหญิงแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิ ไม่ถึงค่า เข้าถึงเสี้ยวที่ ๑๖ คือส่วนที่ถือเอา โดยกระทำผลของ**การถวายน้ำข้าว**ที่หญิงนั้นถวาย แบ่งออกเป็น ๑๖ ส่วน แล้วแบ่งส่วน ๑ จาก ๑๖ ส่วนนั้น เป็น ๑๖ ส่วนซ้ำอีก.

อาจมทายิกาวิมานวตฺถุ (ติ)

[อาจาม + ทายิกา + วิมาน + วตฺถุ]

เรื่องที่แสดงถึงเรื่องของเทพธิดาที่เคย

ถวายข้าวตังแก่ท่านมหากัสสปเถระ,

วิมานวัตถุบาลี อิตถิวิมาน ๑ วรรค ๒ วิมานวัตถุ ๖. (วิมาน.๒๔)

อาจามภกฺข (ติ)

[อาจาม + ภกฺข]

(ก) ผู้กินข้าวตัง.

(ข) ผู้ดื่มน้ำข้าว.

อิเมปิ โข อาวุโส โคตม ตโปปกฺกมา เอเตสํ สมณพฺราหฺมณานํ สามญฺญสงฺขาตา จ พฺรหฺมญฺญสงฺขาตา จ. สากภกฺโข วา โหติ สามากภกฺโข วา โหติ นีวารภกฺโข วา โหติ ททฺทุลภกฺโข วา โหติ หฏฺฐภกฺโข วา โหติ กณภกฺโข วา โหติ **อาจามภกฺโข** วา โหติ ปิญฺญากภกฺโข วา โหติ ติณภกฺโข วา โหติ โคมยภกฺโข วา โหติ วนมูลผลาหาโร ยาเปติ ปวตฺตผลโภชี. (ที.๑/๑๕๗)

(อเจลกัสสปะกราบทูลพระผู้มีพระภาคตรัสว่า) “ท่านพระโคดม การบำเพ็ญตบะที่นับว่าเป็นสามัญคุณและพรหมัญคุณของสมณพราหมณ์เหล่านั้น คือ กินผักดอง กินข้าวฟ่าง กินลูกเดือย กินกากข้าว กินยาง กินสาหร่าย กินรำ **กินข้าวตัง** กินกำยาน กินหญ้า กินโคมัย กินเหง้าและผลไม้ป่า บริโภคผลไม้หล่นยังชีพ".

อาจาโมติ ภตฺตอุกฺขลิกาย ลคฺโค ฌามก-โอทโน ตํ ฉฑฺฑิตฏฺฐานโตว คเหตฺวา ขาทติ “โอทนกญฺชิย”นฺติปิ วทนฺติ. (ที.อฏฺ.๑/๒๙๓)

คำว่า **ข้างตัง(อาจาโม)** ได้แก่ ข้าวที่ไหม้ติดอยู่ที่ก้นหม้อข้าว ถือเอาข้าวตังจากที่ทิ้งนั่นเองกิน อาจารย์บางพวก กล่าวน้ำข้าวบ้าง.

อาจามวณฺณ (ติ)

[อาจาม + วณฺณ]

มีสีน้ำข้าว, มีสีเหมือนสีน้ำข้าว.

ปุพฺโพติ ปูติโลหิตวเสน ปวตฺตปุพฺพํ. ตํ วณฺณโต ปณฺฑุปลาสวณฺโณ. มตสรีเร ปน ปูติพหลา**จามวณฺโณ** โหติ. (วิสุทฺธิ.๑/๒๕๓)

ชื่อว่าหนอง ได้แก่ หนองที่เป็นไปด้วยอำนาจโลหิตเสีย หนองนั้น ว่าโดยสีมีสีเหมือนใบไม้เหลือง แต่ในสรีระของคนตาย หนอง**มีสีเหมือนน้ำข้าว**ข้นที่เสีย [ชื่อว่าหนอง ได้แก่ หนองที่เป็นไปด้วยอำนาจโลหิตเสีย หนองนั้น ว่าโดยสีมีสีเหมือนใบไม้เหลือง แต่ในสรีระของคนตาย หนองมีสีเหมือนน้ำข้าวข้นที่เสีย โดยสัณฐานมีสัณฐานเหมือนโอกาส โดยทิศมีในทิศทั้ง ๒ ส่วนโดยโอกาส ชื่อว่าโอกาสเป็นนิตย์ซึ่งเป็นที่สะสมขังอยู่ของหนองไม่มีในส่วนแห่งสรีระใด ๆ ที่ถูกตอตำ หนามทิ่ม เครื่องประหารกระทบ และเปลวไฟเป็นต้นลวก โลหิตย่อมห้อสุก หรือฝีและต่อมเป็นต้นเกิดขึ้น หนองก็ขังอยู่ในส่วนแห่งสรีระนั้น ๆ โดยปริจเฉทหนองกำหนดด้วยส่วนของหนอง การกำหนดนี้เป็นการกำหนดส่วนของตนของหนองนั้น ส่วนการ

กำหนดส่วนที่มิใช่ของตน ก็เป็นเช่นเดียวกับผมนั่นเอง]

อาจาโมติ อวสฺสาวนกญฺจิกํ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๓๐๘)

น้ำข้าว ชื่อว่า **อาจาม (น้ำข้าว)**.

อาจาร (ปุ)

[อา + จร + ณ]

(ก) ความประพฤติ, ความประพฤติดี, การกระทำดี, อาจาระ.

กตโม **อาจาโร**? กายิโก อวีติกฺกโม, วาจสิโก อวีติกฺกโม กายิกวาจสิโก อวีติกฺกโม อยํ วุจฺจติ **อาจาโร**. (อภิ.วิ.๒๒๕)

อาจาระ เป็นไฉน ความไม่ล่วงละเมิดทางกาย ทางวาจา ทั้งทางกายและวาจา นี้เรียกว่า**อาจาระ(ความประพฤติดี)**.

ดู อาจารโคจรสมฺปนฺน ด้วย.

[การไม่ล่วงละเมิดทางกาย การไม่ล่วงละเมิดทางวาจา การไม่ล่วงละเมิดทางกายและวาจา การรักษาศีลทั้งหมด การเลี้ยงชีพในทางชอบธรรม เรียกว่า อาจาร (ความประพฤติดี) ความตรงข้ามกับอนาจาร]

(ข) ความประพฤติที่กำหนดตามตระกูล-สถานที่-ลัทธิปาสัณฑะ, มารยาทตามท้องที่.

ยถา อหํ อิโต คนฺตฺวา
ยสฺมึ ชนปเท วสํ
อาจารํ พฺรหฺเม สิกฺเขยฺยํ
ตํ ธมฺมํ อนุสาส มํ. (ชา.๑/๒๖๒)

(ดาบสกุมารตอบคุณพ่อว่า)
พ่อพราหมณ์ ลูกไปจากที่นี้แล้ว ไปอยู่ชนบทใดชนบทหนึ่งพึงศึกษามารยาททองที่อันเป็นประเพณีที่ควรศึกษา ขอพ่อกรุณาสอนธรรมนั้นให้ลูกด้วย.

อาจารนฺติ ยสฺมึ ชนปเท วสามิ ตตฺถ วสนฺโต ยถา **อาจารํ** ชนปทจาริตฺตํ สิกฺเขยฺยํ ชาเนยฺยํ ตํ ธมฺมํ อนุสาส โอวทาหีติ วทติ. (ชา.อฏ.๔/๒๒๒)

คำว่า **มารยาทตามท้องที่(อาจารํ)** ได้แก่ ดาบสกุมารกล่าวว่า ลูกอยู่ในชนบทนั้น พึงศึกษารู้**มารยาทตามท้องที่**คือจารีตประจำท้องถิ่น ขอพ่อจงสั่งสอนธรรมนั้นโดยประการนั้น.

(ค) วัตรน้อยวัตรใหญ่. ดู อาจารกุสล.

(ฆ) ความประพฤติของคนดี, มรยาทของคนดี. ดู อาจารสีลมตฺตก.

(ง) การประพฤติของสุนัข, พฤติกรรมของสุนัข.

อาจาเรนาติ กุกฺกุรสีลาจาเรน. (ม.ฏี.๓/๔๔)

คำว่า **พฤติกรรมของสุนัข(อาจาเรน)** ได้แก่ ตามพฤติกรรมปกติของสุนัข.

อาจารอริย (ติ)

[อาจาร + อริย]

ผู้ตั้งอยู่ในความประพฤติดี,

ผู้ประพฤติดี, คนดี, ผู้มีมารยาทดี.

จตฺตาโร อริยา อาจารอริโย ลิงฺคอริโย ทสฺสนอริโย ปฏิเวทอริโยติ. (ชา.อฏฺ.๒/๓๘)

อริยบุคคล ๔ คือ

๑. อาจารอริยะ **ผู้มีมารยาทดี**

๒. ลิงคอริยะ ผู้ตั้งอยู่ในเพศดี

๓. ทัสสนอริยะ ผู้ตั้งอยู่ในความเห็นดี

๔. ปฏิเวธอริยะ ผู้ตั้งอยู่ในการรู้แจ้งสัจจะ.

อริโยติ สุนฺทราธิวจนเมตํ. อริยาจาเร จิโต **อาจารอริโย** นาม. (ชา.อฏฺ.๒/๒๕๖)

คำว่า **อริยะ(อริโย)** นี้ เป็นชื่อของคนดี ผู้ตั้งอยู่ในความประพฤติดี ชื่อว่า **ผู้มีมารยาทดี**(คนดี).

อาจารอุปจารญ (ติ)

[อาจาร + อุปจาร + ญา + รู]

ผู้รู้ความประพฤติและอุปจาระ,

ผู้รู้จักอาจาระและอุปจาระ.

อาจารอุปจารญฺญ
ธมฺมานุจฺฉวิสํวรํ
สิกฺขาเปมิ สเก สิสฺเส
คจฺฉนฺเต ชินสนฺติกํ. (อป.๑/๓๗๕)

(เกนิยพราหมณ์กล่าวว่า)

ข้าพเจ้า **รู้จักอาจาระและอุปจาระ**สำรวมระวังเหมาะสมแก่เหตุ ให้บรรดา ศิษย์ของตนซึ่งจะไปยังสำนักพระชินเจ้า ศึกษาว่า (พระผู้มีพระภาคทั้งหลาย หาผู้กระทบกระทั่งได้ยาก เสด็จเที่ยวไปเพียงพระองค์เดียว ดุจดังราชสีห์ มาณพทั้งหลาย พวกท่านควรเข้าแถวกันมา).

อาจารกิริยา (ติ)

[อาจาร + กิริยา]

การกระทำความประพฤติ,

การบำเพ็ญความประพฤติ.

วตฺเต คุเณ ปฏิปตฺติ
อาจารกิริยาสุ จ
อิเม คุเณ ปฏิลเภ
ตสฺส นิสฺสนฺทโต อหํ. (อป.๑/๓๖๓)

[อานิสงส์ของการถวายขันของพระปิลินทวัจฉเถระ (๑)ได้ขันทองคำ ขันแก้วมณี ขันแก้วผลึก และขันแก้วทับทิม (๒) ได้ขันรูปต้นโพธิ์ รูปผลไม้รูปใบบัวและสังข์สำหรับดื่มน้ำผึ้ง)] (๓) ข้าพเจ้าย่อมได้ข้อปฏิบัติในวัตรน้อยวัตรใหญ่ ในคุณ(มีศีลเป็นต้น) **ในการบำเพ็ญความประพฤติ** ข้าพเจ้าได้คุณเหล่านี้ เพราะผลแห่งกรรมนั้น.

อาจารกุลปุตฺต (ปุ)

[อาจาร + กุลปุตฺต]

กุลบุตรผู้ประพฤติดี, คนประพฤติดี.

"เย เต กุลปุตฺตา สทฺธา อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิตา" ติ เอวํ อาคตา ปน ยตฺถ กตฺถจิ กุเล ปสุตาปิ อาจารสมฺปนฺนา **อาจารกุลปุตฺตา** นาม. (ม.อฏ.๑/๑๑๕)

ส่วนกุลบุตรผู้มาแล้วอย่างนี้ว่า กุลบุตรเหล่าใดมีศรัทธา ออกจากเรือนบวชไม่มีเรือน แม้เกิดในตระกูลใดตระกูลหนึ่งเพียบพร้อมด้วยความประพฤติดี ชื่อว่า **กุลบุตรผู้ประพฤติดี**.

อาจารสมฺปตฺติยา อภิชาตา **อาจารกุลปุตฺตา.** เตนาห "อาจารสมฺปนฺนา"ติ. (ม.ฏี.๑/๒๐๗)

ผู้ที่เกิดด้วยความเพียบพร้อมด้วยความประพฤติดี ชื่อว่า**กุลบุตรผู้ประพฤติดี** เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า "ผู้ถึงพร้อมด้วยความประพฤติดี".

อาจารกุสล (ติ)

[อาจาร + กุสล]

ผู้ฉลาดในความประพฤติ-มารยาท, ผู้ฉลาดในวัตรน้อยวัตรใหญ่.

มิตฺเต ภชสฺสุ กลฺยาเณ
สุทฺธาชีเว อตนฺทิเต
ปฏิสนฺถารวุตฺยสฺส
อาจารกุสโล สิยา.
ตโต ปาโมชฺชพหุโล
ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสติ. (ธมฺม.๖๗)

(พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ภิกษุว่า) เธอจงคบภิกษุที่เป็นกัลยาณมิตร มีอาชีพหมดจด ไม่เกียจคร้าน ควรทำการปฏิสันถารและ**ผู้ฉลาดในมารยาท** เพราะปฏิบัติตามคุณธรรมดังกล่าวนั้น เธอก็จักมากด้วยความปราโมทย์ จักทำที่สุดแห่งทุกข์ได้.

อาจารกุสโลติ สีลมฺปิ อาจาโร วตฺตปฏิวตฺตมฺปิ อาจาโร. ตตฺถ กุสโล สิยา เฉโก ภเวยฺยาติ อตฺโถ. (ธมฺม.อฏ.๒/๓๗๖)

คำว่า **ผู้ฉลาดในมารยาท (อาจารกุสโล)** ความว่า แม้ศีลก็ชื่อว่าอาจาระ แม้วัตรน้อยวัตรใหญ่ก็ชื่อว่า อาจาระ พึงเป็นผู้ฉลาดในมารยาทเหล่านั้น.

อาจารโกสลฺล (น)

[อาจาร + โกสลฺล]

ความเป็นผู้ฉลาดในความประพฤติ-วัตรน้อยวัตรใหญ่, ความฉลาดในมารยาท.

ตโต ปาโมชฺชพหุโลติ ตโต ปฏิสนฺถารวุตฺติโต จ **อาจารโกสลฺลโต** จ อุปฺปนฺเนน ธมฺมปาโมชฺเชน ปาโมชฺชพหุโล หุตฺวา ตํ สกลสฺสาปิ วฏฺฏทุกฺขสฺส อนฺตํ กริสฺสตีติ อตฺโถ. (ธมฺม.อฏ.๒/๓๗๖)

คำว่า **เป็นผู้มีความปลื้มใจมากเพราะความปลื้มใจในธรรมนั้น(ตโต ปาโมชฺชพหุโล)** ความว่า เป็นผู้มีความปลื้มใจมาก เพราะปลื้มใจในธรรมที่เกิดขึ้นจากความประพฤติต้อนรับและ**ความฉลาดในมารยาท**นั้น จักกระทำที่สุดแห่งวัฏทุกข์แม้สิ้นนั้นได้.

อาจารคุณววตฺถาน (น)

[อาจาร + คุณ + ววตฺถาน]

การกำหนดคุณคือความประพฤติ.

โส ตตฺถ สุสิกฺขิโต อสํกิเลสาปชฺชเนน **อาจารคุณววตฺถาเนน** จ อุภยโลกหิตสุขาวหนโต มงฺคลํ. (ขุทฺทก.อฏฺ.๑๑๓-๔)

วินัยนั้นที่ศึกษาดีแล้วในอกุศลกรรมบถ ๑๐ นั้น ชื่อว่า เป็นมงคล เพราะนำประโยชน์และความสุขมาให้ในโลกทั้ง ๒ โดยการไม่ให้ถึงความเศร้าหมองและ**โดยการกำหนดคุณคือความประพฤติ.**

อาจารคุณสมฺปนฺน (ติ)

[อาจาร + คุณ + สมฺปนฺน]

ผู้ถึงพร้อมด้วยคุณคือความประพฤติ,

ผู้มีคุณคือความประพฤติ.

โพธิสตฺโต สุทสฺสโน นาม ราชา หุตฺวา พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส สจีวรํ มหาทานํ ทตฺวา สตฺถุ สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา **อาจารคุณสมฺปนฺโน** พุทฺธรตเน จิตฺตีการปีติพหุโล อโหสิ. (อภิ.อฏฺ.๑/๗๐)

พระโพธิสัตว์ เป็นพระราชา พระนามว่าสุทัสสนะ พระราชทาน มหาทานพร้อมทั้งผ้าจีวรแก่พระภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน แล้วทรงบวชในสำนักพระศาสดา เป็น**ผู้ถึงพร้อมด้วยคุณคือความประพฤติ** เป็นผู้มีความเคารพและเอิบอิ่มใจมากในรัตนะคือพระพุทธเจ้า.

อาจารคุณโสธน (ติ)

[อาจารคุณ + โสธน]

ผู้ชำระคุณคือความประพฤติ.

ดู อาคุอาจารโธสธน.

อาจารโคจรกุสลตา (ถี)

[อาจาร + โคจร + กุสลตา]

ความเป็นผู้ฉลาดในความประพฤติและสถานที่อันภิกษุควรเที่ยวไป, ความฉลาดในความประพฤติและสถานที่อันภิกษุควรเที่ยวไป, ความฉลาดในความประพฤติของพระและสถานที่เหมาะแก่พระ.

อาจารโคจรกุสลตาติ เวพุทานาทิมิจฺฉาชีวสฺส กายปาคพฺภิยาทีนญฺจ อกรเณน สพฺพโส อนาจารํ วชฺเชตฺวา “กายิโก อวีติกฺกโม วาจสิโก อวีติกฺกโม”ติ เอวํ วุตฺตภิกฺขุสารุปฺปอาจารสมฺปตฺติยา เวสิยาทิอโคจรํ วชฺเชตฺวา ปิณฺฑปาตาทิอตฺถํ

อุปสงฺกมิตุํ ยุตฺตฏฺฐานสงฺขาตโคจเรน จ สมฺปนฺนตฺตา สมณาจาเรสุ เจว สมณโคจเรสุ จ กุสลตา. (สารตฺถ.๑/๑๘๙)

ชื่อว่า **ความเป็นผู้ฉลาดในความประพฤติของพระและสถานที่เหมาะแก่พระ** เพราะถึงพร้อมด้วยความเพียบพร้อมด้วยความประพฤติที่เหมาะแก่พระที่กล่าวแล้วอย่างนี้ว่า การไม่ล่วงละเมิดทางกาย และทางวาจา โดยเว้นจากความประพฤติที่ไม่ดีโดยประการทั้งปวง เพราะไม่กระทำอาชีพที่ผิดมีการให้ไม้ไผ่เป็นต้น และความคะนองกายเป็นต้นและด้วยโคจร คือ สถานที่เหมาะสมเพื่อเข้าไปเพื่อบิณฑบาตเป็นต้น โดยเว้นที่ไม่เหมาะสมมีหญิงแพศยาเป็นต้น ชื่อว่า ความเป็นผู้ฉลาดในความประพฤติและสถานที่อันภิกษุควรเที่ยวไป.

ดู อาจารโคจรสมฺปนฺน ด้วย.

อาจารโคจรสมฺปนฺน (ติ)

[อาจาร + โคจร + สมฺปนฺน]

ผู้ถึงพร้อมด้วยความประพฤติที่เหมาะสมแก่ภิกษุและสถานที่อันภิกษุควรเข้าไป, ผู้ถึงพร้อมด้วยอาจาระและโคจร.

สีลวา โหติ ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต วิหรติ **อาจารโคจรสมฺปนฺโน** อณุมตฺเตสุ วชฺเชสุ ภยทสฺสาวี, สมาทาย สิกฺขติ สิกฺขาปเทสุ. (วิ.๒/๗๓)

ภิกษุเป็นผู้มีศีล สำรวมในปาติโมกขสังวรศีล **ถึงพร้อมด้วยอาจาระและโคจร** เห็นภัยในความผิดแม้เพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาสิกขาบททั้งหลาย.

อาจารโคจรสมฺปนฺโนติ มิจฺฉาชีวปฏิเสธเกน น เวฬุทานาทินา อาจาเรน, เวสิยาทิ อโคจรํ ปหาย สทฺธาสมฺปนฺนกุลาทินา จ โคจเรน สมฺปนฺโน. (วิ.อฏฺ.๓/๕๔)

คำว่า **ผู้ถึงพร้อมด้วยอาจาระและโคจร (อาจารโคจรสมฺปนฺโน)** ได้แก่ ผู้ถึงพร้อมด้วยอาจาระ มีการไม่ให้ไม้ไผ่เป็นต้นที่ปฏิเสธอาชีพที่ผิดและโคจรมีตระกูลที่มีศรัทธาเป็นต้น โดยเว้นอโคจร (ที่ไม่เหมาะสม) มีหญิงแพศยาเป็นต้น.

อาจารฏฺฐ (ปุ)

[อาจาร + อตฺถ]

อรรถว่าความประพฤติ (การกระทำ, การเว้นชั่ว) อรรถว่าความประพฤติเพื่อให้ได้ธรรมพิเศษ.

สีลมเย ญาณนฺติ เอตฺถ สีลนฺติ สีลนฏฺเฐน สีลํ. กิมิทํ สีลนํ นาม? สมาธานํ วา กายกมฺมาทีนํ สุสีลฺยวเสน อวิปฺปกิณฺณตาติ อตฺโถ. อุปธารณํ วา กุสลานํ ธมฺมานํ ปติฏฺฐาวเสน อาธารภาโวติ อตฺโถ. เอตเทว หิ เอตฺถ อตฺถทฺวยํ สทฺทลกฺขณวิทู อนุชานนฺติ. อญฺเญ ปน “อธิเสวนฏฺเฐน **อาจารฏฺเฐน** ตสฺสีลฏฺเฐน สิรฏฺเฐน สีตลฏฺเฐน สิวฏฺเฐน

สีล”นฺติ วณฺณยนฺติ. (ปฏิสํ.อฏฺ.๑/๑๕)

คำว่า สีลํ ในคำนี้ว่า สีลมเย ญาณํ ความว่า ชื่อว่าศีล เพราะอรรถว่า ตั้งไว้ หรือที่รองรับ (การสำรวม)

[ถาม] ชื่อว่าศีลนี้ อย่างไร ?

[ตอบ] การตั้ง(กายวาจา)ไว้อย่างดี ชื่อว่าศีล อธิบายว่า ภาวะที่กายกรรมเป็นต้นไม่เกลื่อนกล่นด้วยอำนาจอินทรีย์สังวรเป็นต้นคือความเป็นผู้มีศีลดี

[ตอบ] อีกนัยหนึ่ง ธรรมที่เป็นที่ตั้ง(แห่งกุศล)หรือธรรมที่ให้(กุศล)ตั้งขึ้น ชื่อว่าศีล อธิบายว่า ความเป็นแห่งที่ตั้ง(ที่เกิด)ด้วยอำนาจยังกุศลธรรมทั้งหลาย[กามกุศล มหัคคตกุศล และโลกุตตรกุศล]ให้ตั้งขึ้น(หรือธรรมที่เกิดแห่งกุศล) ก็ในศีลนี้ นักไวยากรณ์คล้อยตามอรรถ ๒ (การตั้งไว้และที่รองรับ) นี้เท่านั้น ส่วนอาจารย์ผู้มีปัญญาผู้รู้สภาวลักษณะพวกอื่น (นอกจากอาจารย์นักไวยากรณ์) อธิบายว่า ที่ชื่อว่า ศีล เพราะอรรถว่า ถูกเสพโดยเป็นประธาน,**ความประพฤติเพื่อให้ได้ธรรมพิเศษ**, ความปกติของผู้มีศีลนั้น, ธรรมที่เหมือนศีรษะของสัตว์, ธรรมที่ยังความเร่าร้อนคือกิเลสให้สงบเย็น(ธรรมที่ร่มเย็น),ไม่มีภัย.

อาจารปญฺญตฺติ (ถี)

[อาจาร + ปญฺญตฺติ]

ข้อปฏิบัติที่ตั้งไว้, กฎที่ควรปฏิบัติตาม, จาริตศีล.

ปุพฺพภาคปฏิปทาติ จ สีลํ **อาจารปญฺญตฺติ** ธุตงฺคสมาทานํ ยาว โคตฺรภุโต สมฺมาปฏิปทา เวทิตพฺพา. (ที.อฏฺ.๒/๑๖๙)

พึงทราบข้อปฏิบัติชอบ เช่น วาริตศีล (ข้อห้าม), **จาริตศีล (กฎที่ควรปฏิบัติตาม)**, การสมาทานธุดงค์ [ธุต + องฺค เหตุแห่งการกำจัดกิเลส] ปฏิบัติชอบจนถึงโคตรภูญาณ ชื่อว่า **ข้อปฏิบัติเบื้องต้น**.

อาจารปญฺญตฺตีติ จาริตฺตสีลํ. (ที.ฏี.๒/๑๗๗)

คำว่า **ข้อควรปฏิบัติตาม (อาจารปญฺญตฺติ)** ได้แก่ จาริตศีล.

อาจารปญฺญตฺติสิกฺขาปท (น)

[อาจารปญฺญตฺติ + สิกฺขาปท]

สิกขาบทคืออาจารบัญญัติ,

สิกขาบทคือจาริตศีล.

ดู บทถัดไป.

อาจารปญฺญตฺติสิกฺขาปทปญฺญาปน (น)

[อาจารปญฺญตฺติสิกฺขาปท + ปญฺญาปน]

การให้รู้สิกขาบทคืออาจารบัญญัติ, การแสดงสิกขาบทคืออาจารบัญญัติ.

ภิกฺขูนํ เมตฺตจิตฺเตน **อาจารปญฺญตฺติ-**

สิกฺขาปทปญฺญาปนํ กมฺมฏฺฐานกถนํ ธมฺมเทสนา เตปิฏกมฺปิ พุทฺธวจนํ เมตฺตํ วจีกมฺมํ นาม. (ที.อฏฺ.๒/๑๒๑)

การให้รู้สิกขาบทคืออาจารบัญญัติ ก็ดี การบอกกรรมฐาน ก็ดี การแสดงธรรม ก็ดี ด้วยเมตตาจิตแห่งภิกษุทั้งหลาย พระดำรัสของพระพุทธเจ้า คือ พระไตรปิฎก ก็ดี ชื่อว่า วจีกรรมที่ประกอบด้วยเมตตา.

อาจารปญฺญตฺติสิกฺขาปน (น)

[อาจารปญฺญตฺติ + สิกฺขาปน]

การให้เรียนเอาอาจารบัญญัติ, การสอนอาจารบัญญัติ, การสอนจาริตศีล.

เมตฺตจิตฺเตน **อาจารปญฺญตฺติสิกฺขาปนํ** กมฺมฏฺฐานกถนํ ธมฺมเทสนา เตปิฏกมฺปิ พุทฺธวจนํ เมตฺตํ วจีกมฺมํ นาม. (ที.อฏฺ.๒/๑๒๑)

การสอนอาจารบัญญัติ ก็ดี การบอกกรรมฐาน ก็ดี การแสดงธรรม ก็ดี พระดำรัสของพระพุทธเจ้า คือ พระไตรปิฎก (อันเป็นไปโดยถามและตอบ) ก็ดี ด้วยจิตที่ประกอบด้วยความรัก ชื่อว่า วจีกรรมที่ประกอบด้วยเมตตา.

อาจารปฏิปตฺติ (ถี)

[อาจาร + ปฏิปตฺติ]

ความประพฤติและข้อปฏิบัติ, อาจาระและข้อปฏิบัติ.

กีทิโส ตฺวํ มหาวีร
กถํ โคตฺโตสิ มาริส
อาจารปฏิปตฺติ เต
พาฬฺหํ โข มม รุจฺจติ. (อป.๑/๓๙๗)

(พระติสสเมตเตยยเถระกล่าวว่า)

ข้าพเจ้าทูลถามพระปทุมุตตระพุทธเจ้าว่า ข้าแต่ท่านผู้มีความเพียรมาก ผู้นิรทุกข์ พระองค์เป็นคนเช่นไร มีตระกูลอย่างไร ข้าพเจ้าชอบใจอาจาระและข้อปฏิบัติของพระองค์ยิ่งนัก.

อาจารปณฺณตฺติ (ถี)

[อาจาร + ปณฺณตฺติ]

อาจารบัญญัติ.

โส เอวํ ปหีนพฺยาปาโท ยถา ปิตฺตโรควิมุตฺโต ปุริโส มธุสกฺกราทีนํ รสํ สมฺปิยายมาโน ปฏิเสวติ เอวเมว **อาจารปณฺณตฺติ**อาทีนิ สิกฺขาปทานิ สิรสา สมฺปฏิจฺฉิตฺวา สมฺปิยายมาโน สิกฺขติ. (ที.อฏฺ.๑/๑๙๓)

บุคคลนั้นผู้ละความปองร้ายได้อย่างนี้แล้ว เต็มใจรับสิกขาบทมี**อาจารบัญญัติ**เป็นต้น ด้วยความเคารพ ศึกษาอยู่ เหมือนบุรุษผู้หายจากโรคถุงน้ำดีแล้วประสงค์ดื่มรสมะซางและน้ำตาลกรวดเป็นต้น.

จาริตฺตสีลํ อุทฺทิสฺส ปญฺญตฺตสิกฺขาปทํ **อาจารปณฺณตฺติ**. (ที.ฏี.๑/๒๖๐)

สิกขาบทที่ทรงเจาะจงจาริตศีลบัญญัติไว้ ชื่อว่า **อาจารบัญญัติ**.

อาจารปณฺณตฺติวินย (ปุ)

[อาจารปณฺณตฺติ + วินย]

วินัยกล่าวคืออาจารบัญญัติ.

อิเมสญฺหิ สตฺตานํ สเจ อตฺตโน พุทฺธิ วา ปณฺฑิเต โอวาททายเก นิสฺสาย **อาจารปณฺณตฺติวินโย** วา สุสิกฺขิโต น ภเวยฺย. (ชา.อฏฺ.๓/๓๔๘)

ก็ถ้าสัตว์ทั้งหลายเหล่านี้ ไม่พึงมีความรู้ของตนก็ดี หรือไม่พึงอาศัยบัณฑิตผู้ให้โอวาท ศึกษา**วินัยกล่าวคืออาจารบัญญัติ** ก็ดี

[เนื้อความแห่งคาถาทั้ง ๒ นั้นว่า เวเทหะผู้สหาย ก็ถ้าสัตว์ทั้งหลายเหล่านี้ ไม่พึงมีความรู้ของตนก็ดี หรือไม่พึงอาศัยบัณฑิตผู้ให้โอวาทศึกษาวินัยกล่าวคืออาจารบัญญัติก็ดี เมื่อเป็นเช่นนั้น ชนจำนวนมากเช่นกับท่าน ก็จะพึงประพฤติเหมือนกับกระบือบอด ไม่รู้สถานที่อันเป็นโคจรหรือมิใช่โคจร และที่น่ารังเกียจหรือไม่น่ารังเกียจ ท่องเที่ยวไปในป่าอันรกด้วยหญ้าและเถาวัลย์เป็นต้น แต่เพราะสัตว์ทั้งหลายที่ไร้ความรู้ของตนบางพวกในโลกนี้ได้ศึกษาวินัยกล่าวคืออาจารบัญญัติอย่างดีในสำนักของอาจารย์ ฉะนั้น จึงเป็นผู้มีวินัยที่ได้รับการแนะนำแล้ว เพราะได้รับการแนะนำ ด้วยวินัยอันสมควรแก่ตน ๆ เป็นผู้มีจิตมั่นคงดี คือ มีจิตเป็นเอกัคคตาประพฤติอยู่]

อาจารปณฺณตฺติสิกฺขาปน (น)

[อาจารปณฺณตฺติ + สิกฺขาปน]

การสอนอาจารบัญญัติ,

การสอนจาริตตศีล. (ศีลที่ควรประพฤติ)

ภิกฺขูนํ เมตฺเตน จิตฺเตน **อาจารปณฺณตฺติสิกฺขาปนํ** กมฺมฏฺฐานกถนํ ธมฺมเทสนา เตปิฏกมฺปิ พุทฺธวจนํ เมตฺตํ วจีกมฺมํ นาม. (อํ.อฏฺ.๓/๘๙)

การสอนจาริตศีล ก็ดี การบอกกรรมฐาน ก็ดี การแสดงธรรม ก็ดี พระดำรัสของพระพุทธเจ้า คือ พระไตรปิฎก (อันเป็นไปโดยถามและตอบ) ก็ดี ด้วยจิตที่ประกอบด้วยความรัก แห่งภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่าวจีกรรมที่ประกอบด้วยเมตตา.

อาจารปฺปกาสกคนฺถ (ปุ)

[อาจาร + ปกาสก + คนฺถ]

คัมภีร์ที่แสดงถึงความประพฤติ.

ปาฬิยาติ อตฺตโน **อาจารปฺปกาสกคนฺถสฺส**. (วิมติ.๒/๖๕)

คำว่า **บาลี(ปาฬิยา)** ได้แก่ **คัมภีร์ที่แสดงถึงความประพฤติ**ของตน.

อาจารมริยาทาสงฺกร (ปุ)

[อาจาร + มริยาทา + สงฺกร]

การประสมกับกฎข้อประพฤติที่กำหนด

ตั้งไว้.

สมฺเภทนฺติ อาจารมริยาทาสงฺกรํ.
(ม.ฏี.๒/๒๓๒)

คำว่า **ผสม(สมฺเภทํ)** ได้แก่ **การประสมกับกฎข้อประพฤติที่กำหนดตั้งไว้.**

อาจารรหิตสภาว (ติ)

[อาจาร + รหิต + สภาว]

ผู้มีสภาพที่ปราศจากความประพฤติมีการกราบไหว้ผู้ใหญ่เป็นต้น, ผู้ไม่มีมารยาท.

อรสรูโปติ อาจารรหิตสภาโว.
(สํ.ฏี.๑/๓๒๒)

คำว่า **ผู้ไม่มีรสเป็นปกติ(อรสรูโป)** ได้แก่ ผู้มีสภาพที่ปราศจากความประพฤติมีการกราบไหว้ผู้ใหญ่เป็นต้น.

อาจารวตี (ถี)

[อาจารวนฺตุ + อี]

หญิงผู้ที่ชื่อว่าอาจารวดี,หญิงผู้มีมารยาท, บรรดาลูกสาว ๔ คนของนิครณฑ์ ลูกสาวคนที่ ๓.

เตสํ สํวาสมนฺวาย จตสฺโส ธีตโร ชาตา เอกา สจฺจา นาม เอกา โลลา นาม เอกา ปฏาจารา นาม เอกา **อาจารวตี** นาม.
(ม.อฏ.๒/๑๗๐)

อาศัยการอยู่ร่วมกันของชายและหญิง ๒ คน (นิครณฑ์ ๒ สามีภรรยา) เหล่านั้นก็เกิดลูกสาว ๔ คน คือ คนหนึ่ง ชื่อว่า สัจจา คนหนึ่ง ชื่อว่า โลลา คนหนึ่ง ชื่อว่า ปฏาจารา และ คนหนึ่ง ชื่อว่า **อาจารวดี**.

อาจารวตฺต (น)

[อาจาร +วตฺต]

วัตรความประพฤติ. อาจารวัตร.

ปาสาทิเกน วตฺเตนาติ ปสฺสนฺตานํ ปสาทาวเหน **อาจารวตฺเตน**. (เถร.อฏ.๒/๑๑๑)

คำว่า **ด้วยวัตรอันก่อให้เกิดความเลื่อมใส(ปาสาทิเกน วตฺเตน)** ได้แก่ **วัตรความประพฤติ**อันนำความเลื่อมใสมาให้แก่ผู้พบเห็นอยู่.

อาจารวนฺตุ (น)

[อาจาร + วตฺต]

ผู้มีอาจาระ, ผู้มีความประพฤติดี,

ผู้ประพฤติดี.

สเจ ปน ชาติกุลปุตฺโต **อาจารวา** โหติ, อยํ อุตฺตโมเยว. (สํ.อฏ.๒/๔๖)

แต่หากชาติกุลบุตรเป็น**ผู้มีความประพฤติดี** บุคคลนี้เป็นผู้ประเสริฐสุดแท้.

อาจารวินย (ปุ)

[อาจาร + วินย]

อาจารวินัย, วินัยที่แสดงความประพฤติ, ธรรมที่แนะนำสั่งสอนให้เป็นคนดี.

ธมฺมวินยกุสโลติ สุจริตธมฺเม จ **อาจาร-วินเย** จ กุสโล. (ชา.อฏฺ.๗/๗๔)

คำว่า **ผู้ฉลาดในธรรมและวินัย(ธมฺม-วินยกุสโล)** ได้แก่ ผู้ฉลาดในสุจริตธรรม และ**วินัยที่แสดงความประพฤติดี**.

อาจารวิปตฺติ (ถี)

[อาจาร + วิปตฺติ]

การเสียไปแห่งความประพฤติดี, ความประพฤติเสีย, อาจารวิบัติ[ได้แก่ การต้องอาบัติเบา ๕ อย่าง คือถุลลจัย, ปาจิตตีย์, ปาฏิเทสนียะทุกกฏ และทุพภาสิต]

ถุลฺลจฺจยํ ปาจิตฺติยํ ปาฏิเทสนียํ ทุกฺกฏํ ทุพฺภาสิตํ อยํ **อาจารวิปตฺติ**. (วิ.๓/๒๕๕)

ถุลลจัย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ ทุกกฏ และทุพภาสิต นี้ คือ **อาจารวิบัติ**.

อาจารวิปตฺติโจทนา (ถี)

[อาจารวิปตฺติ + โจทนา]

การโจทน์ด้วยอาจารวิบัติ.

อปราปิ จตุพฺพิธา โหติ สีลวิปตฺติโจทนา **อาจารวิปตฺติโจทนา** ทิฏฺฐิวิปตฺติโจทนา อาชีววิปตฺติโจทนาติ. ตตฺถ ครุกานํ ทฺวินฺนํ อาปตฺติกฺขนฺธานํ วเสน สีลวิปตฺติ-โจทนา เวทิตพฺพา. อวเสสานํ วเสน อาจารวิปตฺติโจทนา. (วิ.อฏฺ.๒/๑๗๓-๔)

การโจทน์ มี ๔ ประการแม้อื่น คือ การโจทน์ด้วยศีลวิบัติ **การโจทน์ด้วยอาจารวิบัติ** การโจทน์ด้วยทิฏฐิวิบัติ และ การโจทน์ด้วยอาชีววิบัติ ใน ๔ อย่างนั้น พึงทราบการโจทน์ด้วยศีลวิบัติ ด้วยอำนาจกองอาบัติหนัก ๒ อย่าง คือ [ปาราชิก และสังฆาทิเสส] พึงทราบ การโจทน์ด้วยอาจารวิบัติ ด้วยอำนาจ กองอาบัติที่เหลือ ๕ [คือ ถุลลจัย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ ทุกกฏ และทุพภาสิต].

อาจารวิปตฺติปฏิพาหก (ติ)

[อาจารวิปตฺติ + ปฏิพาหก]

(สิกขาบท) ที่ห้ามอาจารวิบัติ, ที่ห้ามความประพฤติเสีย.

อาจารวิปตฺติปฏิพาหกานิ สิกฺขาปทานิ อาจารปณฺณตฺติอาทีนิ. (ม.ฏี.๒/๒๓๖)

สิกขาบท**ที่ห้ามอาจารวิบัติ** มีอาจารบัญญัติเป็นต้น.

อาจารวิปนฺน (ติ)

[อาจาร + วิปนฺน]

(ก) (ภิกษุ) ผู้มีอาจารวิบัติ, ผู้ต้องอาบัติเบา ๕ ประการ.

อิตเร ปญฺจาปตฺติกฺขนฺเธ อาปนฺโน อชฺฌา-จาเร **อาจารวิปนฺโน** นาม. (วิ.อฏฺ.๓/๒๗๑)

ภิกษุผู้ต้องกองอาบัติเบา ๕ กอง นอกนี้ ชื่อว่า **ผู้มีอาจารวิบัติ** ในความประพฤติ

อันประเสริฐ.

(ข) ผู้ทำลายความประพฤติของคนดี, ผู้ทำลายอาจาระ.

เอตฺตาวตา ภควา ภารทฺวาชสฺส วาทํ นิคฺคณฺหิตฺวา อิทานิ ยทิ ชาติยา พฺราหฺมโณ ภเวยฺย **อาชีวสีลาจาร-วิปนฺโน**ปิ พฺราหฺมโณ ภเวยฺย. (ม.อฏฺ.๓/๒๙๗)

พระผู้มีพระภาคครั้นทรงข่มวาทะของภารทวาชมาณพ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ บัดนี้ หาก บุคคลจะพึงเป็นพราหมณ์ เพราะชาติกำเนิด แม้**ผู้ที่ทำลาย**อาชีวะศีล และ**อาจาระ** ก็พึงเป็นพราหมณ์

โครกฺขาทิอุปชีวเนน **อาชีววิปนฺโน** หึสาทินา สีลวิปนฺโน นิกฺขิตฺตวตฺตตาทินา อาจารวิปนฺโน. (ที.ฏี.๓/๒๐๐)

ชื่อว่า**ผู้ทำลายอาชีพ**เพราะเลี้ยงชีพผิดมีกระทำกสิกรรมเป็นต้น ชื่อว่าผู้ทำลายศีลเพราะการเบียดเบียนผู้อื่นเป็นต้น ชื่อว่าผู้ทำลายอาจาระเพราะทอดทิ้งวัตรเป็นต้น.

อาจารวิรหิต (ติ)

[อาจาร + วิรหิต]

ผู้ปราศจากความประพฤติ, ผู้ไม่กระทำวัตรน้อยวัตรใหญ่.

อาจริยุปชฺฌายาทีสุ **อาจารวิรหิตตฺตา** อนาจาโร จ ปุคฺคโล กทาจิ กาเล กตฺถจิ จาเน เม มยา สห สเมโต สมาคโต มา อหุ มา ภวตูติ สมฺพนฺโธ. (อป.อฏฺ.๑/๒๖๔)

บัณฑิตพึงสัมพันธ์ว่า บุคคลผู้ไม่มีความประพฤติ **เพราะปราศจากความประพฤติวัตร**ในอาจารย์และอุปัชฌาย์เป็นต้น จงอย่าได้มาคบค้าสมาคมกับเราในกาลบางคราว ในบางที่ไหนๆเลย.

อาจารสณฺฐาน (น)

[อาจาร + สณฺฐาน]

การตั้งความประพฤติวัตรไว้อย่างดี, ความประพฤติวัตรอยู่ไม่ขาด.

อาวาสิกาการนฺติ อาวาสิกานํ อาการํ. เอส นโย สพฺพตฺถ. อากาโร นาม เยน เตสํ วตฺตสมฺปนฺนา วา น วาติ **อาจารสณฺฐานํ** คยฺหติ. (วิ.อฏฺ.๓/๓๔๗)

คำว่า **อาการของภิกษุเจ้าถิ่น (อาวาสิกา-การํ)** ได้แก่ อาการ คือ ความประพฤติของพวกภิกษุเจ้าถิ่น ในทุกๆ คำก็มีนัยนี้ ที่ชื่อว่าอาการ(สิ่งบอกให้รู้ว่า ภิกษุเหล่านั้นเพียบพร้อมด้วยวัตรหรือไม่) ได้แก่ อาการอันเป็นเครื่องตรวจสอบ**ความประพฤติอยู่ไม่ขาด**ของภิกษุเจ้าถิ่นเหล่านั้นว่า “สมบูรณ์ด้วยวัตรหรือไม่”.

อาจารสณฺฐิติ (ถี)

[อาจาร + สณฺฐิติ]

การตั้งความประพฤติวัตรไว้อย่างดี, ความประพฤติวัตรอยู่ไม่ขาด.

ดู อาจารสณฺฐาน.

อาจารสนฺธารณ (น)

[อาจาร + สนฺธารณ]

การทรงไว้อย่างดีซึ่งข้อปฏิบัติ,

การรักษาข้อปฏิบัติไว้อย่างดี.

สนฺธาเรนฺตีติ **อาจารสนฺธารณ**วเสน ธาเรนฺติ. (อํ.ฏี.๒/๘)

คำว่า **ย่อมทรงไว้**(สนฺธาเรนฺติ) ได้แก่ ย่อมทรงไว้ ด้วยอำนาจ**การรักษาข้อปฏิบัติไว้อย่างดี**.

อาจารสมาจารสิกฺขาปก (ติ)

[อาจาร + สมาจาร + สิกฺขาปก]

ผู้ให้เรียนรู้ความประพฤติดี, อาจารย์ผู้สอนความประพฤติที่ดี, อาจารย์ผู้สอนมารยาทที่ดี.

ดู อาจริย.

อาจารสมาจารสิกฺขาปนก (ติ)

[อาจารสมาจาร + สิกฺขาปนก]

ผู้สอนความประพฤติที่ดี.

ดู อาจารสมาจารสิกฺขาปก.

อาจารสมฺปตฺติ (ถี)

[อาจาร + สมฺปตฺติ]

ความถึงพร้อมด้วยความประพฤติดี, มารยาทอันเรียบร้อย, อาจารสมบัติ.

สเจ ปนสฺส ญาติสาโลหิตา “มยํ ทสฺสาม ปพฺพาเชถ น”นฺติ อิณํ อตฺตโน ภารํ กโรนฺติ อญฺโญ วา โกจิ ตสฺส **อาจารสมฺปตฺตึ** ทิสฺวา “ปพฺพาเชถ นํ อหํ อิณํ ทสฺสามี”ติ วทติ ปพฺพาเชตุํ วฏฺฏติ. (วิ.อฏฺ.๓/๒๘๑)

ก็ถ้าพวกญาติสาโลหิตของเขารับใช้หนี้ว่า “พวกเราจักใช้แทน ให้เขาบวชเถิด” หรือคนอื่นบางคนเห็น**มารยาทอันเรียบร้อย**ของเขากล่าวว่า “ท่านให้เขาบวชเถิด เราจักใช้หนี้แทน” ก็สมควรให้เขาบวชได้.

อาจารสมฺปทา (ถี)

[อาจาร + สมฺปทา]

ความถึงพร้อมด้วยความประพฤติดี, มารยาทดี.

กึ อมฺม กเถถ ยาทิโส ตุมฺหากํ ชามาตา สีเลน เจว **อาจารสมฺปทาย** จ ตาทิโส ปพฺพชิโตปิ ทุลฺลโภ. (ชา.อฏฺ.๒/๕๘)

คุณแม่ พูดอะไร ลูกเขยคุณแม่ผู้เช่นใดโดยศีล และ**ความถึงพร้อมด้วยความประพฤติดี** ลูกเขยผู้เช่นนั้นแม้บวชแล้วก็หาได้ยาก.

อาจารสมฺปนฺน (ติ)

[อาจาร + สมฺปนฺน]

ผู้ถึงพร้อมด้วยความประพฤติดี,

ผู้มีมารยาทดี.

วตฺตสมฺปนฺโน (วตสมฺปนฺโน)ติ อาจารสมฺปนฺโน. (ม.อฏฺ.๓/๒๙๔)

คำว่า **ผู้ถึงพร้อมด้วยวัตร(วตฺตสมฺปนฺโน)** ได้แก่ ผู้ถึงพร้อมด้วยความประพฤติดี.

สีลวา โข ปน ภิกฺขุ **อาจารสมฺปนฺโน**. (ธมฺม.อฏฺ.๑/๔๖)

ก็แลภิกษุผู้มีศีล **ถึงพร้อมด้วยความประพฤติดี**.

อาจารสมฺปนฺโนติ สาธุอาจารวตฺโต. (ม.ฏี.๓/๑๙๘)

คำว่า **ผู้ถึงพร้อมด้วยความประพฤติดี (อาจารสมฺปนฺโน)** ได้แก่ ผู้มีวัตรความประพฤติดีงาม.

อาจารสิกฺขาปก (ติ)

[อาจาร + สิกฺขาปก]

ผู้สอนข้อประพฤติดี,

อาจารย์ผู้ให้ศึกษา-สอนมารยาทที่ดี.

เนวาสิกา สีลวนฺตานํ ทสฺสนํ อลภนฺตา กงฺขาวิโนทนํ วา **อาจารสิกฺขาปกํ** วา มธุรธมฺมสฺสวนํ วา น ลภนฺติ เตสํ เนว อคฺคหิตธมฺมคฺคหณํ,น คหิตสชฺฌายกรณํ โหติ. อิติ เนสํ หานิเยว โหติ น วุทฺธิ. (ที.อฏฺ.๒/๑๑๗)

ภิกษุเจ้าถิ่นทั้งหลายเมื่อไม่ได้พบภิกษุผู้มีศีลทั้งหลาย ย่อมไม่ได้การกำจัดความสงสัย **อาจารย์ผู้ให้ศึกษามารยาทที่ดี** หรือการฟังธรรมที่ไพเราะ ภิกษุเหล่านั้นย่อมไม่มีการเรียนธรรมที่ยังไม่เคยเรียน ย่อมไม่มีการทำการสาธยายธรรมที่เรียนแล้ว ดังนั้น ภิกษุเจ้าถิ่นเหล่านั้น จึงมีแต่ความเสื่อมเท่านั้น ไม่มีความเจริญเลย.

[คำว่า มีศีลงาม (เปสลา) ได้แก่ มีศีลเป็นที่รัก ภิกษุเจ้าถิ่นทั้งหลายเมื่อไม่ปรารถนาการมาของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายแม้ในศาสนานี้ ก็ชื่อว่าเป็นผู้ไม่มีศรัทธา ไม่เลื่อมใส ไม่กระทำวัตรมีการลุกรับ การรับบาตรและจีวร การปูลาดอาสนะ การถือพัดใบตาลเป็นต้น แก่ภิกษุทั้งหลายที่มาถึงแล้ว ครั้งนั้น การเสียชื่อเสียงของภิกษุเหล่านั้นย่อมฟุ้งขจรไปว่า “ภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ในวิหารโน้น ไม่มีศรัทธา ไม่เลื่อมใส ย่อมไม่กระทำแม้วัตรปฏิบัติแก่ภิกษุทั้งหลายผู้เข้าไปยังวิหาร” บรรพชิตทั้งหลายได้สดับเรื่องนั้นแล้ว แม้เมื่อเดินไปทางประตูวิหารก็ไม่เข้าไปยังวิหาร บรรพชิตทั้งหลายที่ยังไม่มาก็ไม่มาเลย ด้วยประการฉะนี้ แต่สำหรับบรรพชิตทั้งหลายที่มาแล้ว เมื่อไม่มีการอยู่อย่างผาสุก ภิกษุทั้งหลายแม้เหล่าใดไม่ทราบมาแล้ว ภิกษุเหล่านั้นก็กลับออกไปด้วยคิดว่า “พวกเราคิดกันก่อนแล้วว่า จักอาศัยอยู่ จึงพากันมาแล้ว แต่ด้วยการปฏิบัติทำนองนี้ของภิกษุเจ้าถิ่นเหล่านี้ ใครจักอาศัยอยู่ได้” วิหารนั้นย่อมไม่เป็นที่อยู่อาศัยของภิกษุเหล่าอื่นได้

เลยด้วยอาการอย่างนี้ หลังจากนั้น ภิกษุเจ้าถิ่นทั้งหลายเมื่อไม่ได้พบภิกษุผู้มีศีลทั้งหลาย ย่อมไม่ได้การกำจัดความสงสัย อาจารย์ผู้สอนมารยาทที่ดีหรือการฟังธรรมที่ไพเราะ ภิกษุเหล่านั้นย่อมไม่มีการเรียนธรรมที่ยังไม่เคยเรียน ย่อมไม่มีการทำการสาธยายธรรมที่เรียนแล้ว ดังนั้น ภิกษุเจ้าถิ่นเหล่านั้น จึงมีแต่ความเสื่อมเท่านั้น ไม่มีความเจริญเลย]

อาจารสิกฺขาปน (น)

[อาจาร + สิกฺขาปน]

(ก) การให้ศึกษา-สอนอาจาระมีการไม่นุ่งผ้า(ที่ตนคิดเอาเอง) เป็นต้น, การสอนความประพฤติ.

อาจารสิกฺขาปนวเสน ตสฺส คณสฺส อาจริโยติ คณาจริโย. (ที.อฏฺ.๑/๑๓๐)

ที่ชื่อว่า คณาจารย์ (อาจารย์หมู่คณะ) เพราะอรรถว่าเป็นอาจารย์ของหมู่คณะนั้นด้วยอำนาจ**การให้ศึกษาความประพฤติ**.

อาจารสิกฺขาปนวเสนาติ อตฺตนา ปริกปฺปิตอเจลกวตจริยาทิอาจารสิกฺขาปนวเสน. (ที.ฏี.๑/๒๑๓)

คำว่า **ด้วยอำนาจให้การศึกษาความประพฤติ(อาจารสิกฺขาปนวเสน)** ได้แก่ ด้วยอำนาจให้การศึกษาความประพฤติมีการปฏิบัติวัตรคือการไม่นุ่งผ้าที่ตนคิดเอาเองเป็นต้น.

(ข) การสอนความประพฤติดีงาม, การให้ศึกษามารยาท, การสอนมารยาท.

อาจริโยติ ตฺวํ อมฺเหหิ พฺยตฺตตโร ตสฺมา โน อาจริโย โหหิ อปิจ ทสนฺนํ ราชธมฺมานํ กถิตตฺตา สุมุขสฺส โทสํ ทสฺเสตฺวา อจฺจยปฏิคฺคหณสฺส กตตฺตาปิ ตฺวํ อมฺหากํ อาจริโยว ตสฺมา อิทานิปิ โน **อาจารสิกฺขาปเนน** อาจริโย ภวาติ อาห.

(ชา.อฏฺ.๕/๔๐๕)

คำว่า อาจารย์(**อาจริโย**) ความว่า พระองค์เป็นผู้ฉลาดกว่าข้าพระองค์ทั้งสอง เพราะฉะนั้น ขอพระองค์จงเป็นอาจารย์ของข้าพระองค์เถิด อีกอย่างหนึ่งพระมหาสัตว์ทูลว่า อนึ่ง พระองค์จงเป็นอาจารย์ของข้าพระองค์ทั้งสองเถิดเพราะพระองค์ตรัสราชธรรม ๑๐ ประการและเพราะพระองค์ทรงแสดงโทษแก่สุมุขหงส์แล้ว ทรงกระทำการงดโทษ เพราะฉะนั้น ขอพระองค์จงเป็นอาจารย์ของข้าพระองค์ทั้งสอง ด้วย**การให้ศึกษามารยาท** แม้ในวันนี้เถิด.

อาจารสิกฺขาปนก (ติ)

[อาจาร + สิกฺขาปนก]

(อาจารย์) ผู้ให้ศึกษา-สอนข้อประพฤติดี มีการอ่าน การสาธยาย การมา การไป เป็นต้น, ผู้ให้ศึกษา-สอนมารยาท.

เอวํ สชฺฌายิตพฺพํ เอวํ อภิกฺกมิตพฺพ”นฺติ อาทินา **อาจารสิกฺขาปนโก** อาจริโย.

(กงฺขา.ฏี.๑๗๙)

อาจารย์ผู้ให้ศึกษามารยาท โดยนัยเป็นต้นว่าต้องสาธยายอย่างนี้ ต้องก้าวไปข้างหน้าอย่างนี้.

อาจารสีล (น)

[อาจาร + สีล]

ศีลข้อประพฤติ, ข้อปฏิบัติตามสมควรแก่ท้องที่, อาจารศีล.

กุลเทสปาสณฺฑานํ อตฺตโน อตฺตโน มริยาทาจาริตฺตํ **อาจารสีลํ**. (วิสุทฺธิ.๑/๑๕)

มารยาทที่ควรประพฤติอันเป็นขอบเขตของตน ๆ ของตระกูล สถานที่ และลัทธิปาสัณฑะ ชื่อว่า **ศีลข้อประพฤติ**.

มริยาทาจาริตฺตนฺติ ตสฺส ตสฺส สาวชฺชสฺส อกรเณ มริยาทภูตํ ตตฺถ ตตฺถ กุลาทีสุ ปุพฺพปุริเสหิ จปิตํ จาริตฺตํ. กุลเทสปาสณฺฑธมฺโม หิ "**อาจารสีล**"นฺติ อธิปฺเปตํ.

(วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๓๗)

คำว่า **มารยาทที่ควรประพฤติอันเป็นขอบเขต(มริยาทาจาริตฺตํ)** ได้แก่ จารีตที่คนรุ่นก่อนตั้งไว้ในตระกูลเป็นต้นนั้นๆ อันเป็นกฎระเบียบในการไม่ทำกรรมที่มีโทษนั้นๆ จริงอยู่ ข้อปฏิบัติของตระกูล, ข้อปฏิบัติของท้องที่ และข้อปฏิบัติของลัทธิปาสัณฑะ ท่านประสงค์เอาว่า **ศีลข้อประพฤติ**(มารยาทอันควรปฏิบัติ).

อาจารสีลมตฺตก (น)

[อาจารสีล + มตฺตก]

เพียงศีลข้อประพฤติ.

อิติ มหนฺตํ อุสฺสาหํ กตฺวา วณฺณํ วตฺตุกาโมปิ อปฺปมตฺตกํ โอรมตฺตกํ **อาจารสีลมตฺตก**เมว วกฺขติ. (ที.อฏฺ.๑/๗๐)

ปุถุชน กระทำความเพียรมากอย่างนี้แล้ว แม้ประสงค์จะกล่าวสรรเสริญก็จักกล่าว **เพียงแค่ศีลข้อประพฤติ**อันมีประมาณน้อยอันต่ำทรามเท่านั้น.

อาจารสีลมตฺตกนฺติ สาธุชนาจารมตฺตกํ, มตฺต-สทฺโท เจตฺถ วิเสสนิวตฺติอตฺโถ.

(ที.สี.อภินวฏี.๑/๓๒๙)

คำว่า **เพียงศีลข้อประพฤติ(อาจารสีลมตฺตกํ)** ได้แก่ เพียงข้อประพฤติของคนดีเท่านั้น มตฺต ศัพท์ในคำนี้มีอรรถห้ามอรรถพิเศษ.

อาจารสีลสมฺปนฺน (ติ)

[อาจารสีล + สมฺปนฺน]

ผู้ถึงพร้อมด้วยอาจาระและศีลที่ประกอบด้วยมรรคและผล, ผู้มีอาจาระและศีล.

อาจารสีลสมฺปนฺเนติ เอกวีสติยา อเนสนาหิ ชีวิกกปฺปนํ อนาจาโร นาม ตสฺส ปฏิปกฺเขน อาจาเรน เจว มคฺคผเลหิ อาคเตน สีเลน จ สมนฺนาคเต.

(ชา.อฏฺ.๓/๓๙๐)

คำว่า **ผู้ถึงพร้อมด้วยอาจาระและศีล (อาจารสีลสมฺปนฺนเน)** ได้แก่ การเลี้ยงชีพด้วยการแสวงหาที่ไม่เหมาะสม ๒๑ อย่าง ชื่อว่า อนาจาร (ความประพฤติอันไม่เหมาะสม) ภิกษุผู้ประกอบด้วยความประพฤติที่ตรงกันข้ามอนาจารนั้น และศีลที่มาด้วยมรรคและผล.

อาจารหีน (ติ)

[อาจาร + หีน]

ผู้เสื่อมจากความประพฤติ,

ผู้ไร้ศีลข้อประพฤติ.

อาจารหีโน มหาราช ปุคฺคโล. (มิลินฺท.๒๗๙)

มหาบพิตร บุคคล **ผู้เสื่อมจากความประพฤติ** เป็นผู้ที่เขาดูหมิ่น.[พระนาคเสนขอถวายพระพร บุคคล ๑๐ จำพวกเหล่านี้ เป็นผู้ที่เขาดูหมิ่น ดูถูก เหยียดหยาม ตำหนิติเตียน ใคร ๆ ก็ไม่ยำเกรงในโลก ๑๐ จำพวก อะไรบ้าง ขอถวายพระพร ได้แก่

๑. หญิงหม้าย เป็นผู้ที่เขาดูหมิ่น ดูถูก เหยียดหยาม ตำหนิ บริภาษ ใคร ๆ ไม่ยำเกรงในโลก

๒. คนอ่อนแอ เป็นผู้ที่เขาดูหมิ่น ...

๓. คนที่ปราศจากญาติมิตร เป็นผู้ที่เขาดูหมิ่น ...

๔. คนตะกละ เป็นผู้ที่เขาดูหมิ่น ...

๕. คนอยู่ในสกุลอันไม่น่าเคารพ เป็นผู้ที่เขาดูหมิ่น ...

๖. คนคบคนชั่วเป็นมิตร เป็นผู้ที่เขาดูหมิ่น ...

๗. คนเสื่อมทรัพย์ เป็นผู้ที่เขาดูหมิ่น ...

๘. คนเสื่อมจากความประพฤติ เป็นผู้ที่เขาดูหมิ่น ...

๙. คนเสื่อมการงาน เป็นผู้ที่เขาดูหมิ่น ...

๑๐. คนผู้เสื่อมความเพียร เป็นผู้ที่เขาดูหมิ่น ดูถูก เหยียดหยาม ตำหนิ บริภาษ ใคร ๆ ก็ไม่ยำเกรงในโลก]

อาจาราติกฺกม (ปุ)

[อาจาร + อติกฺกม]

การล่วงละเมิดศีลข้อประพฤติ, การละเมิดข้อประพฤติดี.

อติกฺกมิตพฺพนฺติ อาจาราติกฺกมวเสน ลงฺฆิตพฺพํ. (สํ.ฏี.๑/๑๑๖)

คำว่า **พึงละเมิด(อติกฺกมิตพฺพํ)** ได้แก่ พึงล่วงละเมิด ด้วยอำนาจ**การล่วงละเมิดศีลข้อประพฤติ**.

อาจารานุสนฺธิ (ปุ)

[อาจาร + อนุสนฺธิ]

การเชื่อมต่อกับวัตรข้อประพฤติ.

วตฺตานุสนฺธิเตนาติ อาจารานุสนฺธินา. (วิมติ.๒/๒๙๗)

คำว่า **ด้วยการเชื่อมต่อกับวัตร(วตฺตานุสนฺธิเตน)** ได้แก่ ด้วย**การเชื่อมต่อกับวัตรข้อประพฤติ**.

อาจิกฺขติ (กฺริ)

[อา + จิกฺข + อ + ติ]

ย่อมบอกกล่าว, ย่อมสั่ง, ย่อมแสดงให้ปรากฏ, ย่อมอธิบายให้กระจ่าง, ย่อมจำแนก, ย่อมกล่าวสอน, ย่อมกล่าวสรรเสริญ.

โอจรโก นาม ภณฺฑํ โอจริตฺวา **อาจิกฺขติ** "อิตฺถนฺนามํ ภณฺฑํ อวหรา"ติ อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส โส ตํ ภณฺฑํ อวหรติ อาปตฺติ อุภินฺนํ ปาราชิกสฺส. (วิ.๑/๖๕)

ที่ชื่อว่า ภิกษุผู้สั่ง ได้แก่ ภิกษุ**ย่อมสั่ง**กำหนดลักทรัพย์ว่า ท่านจงลักทรัพย์อันนี้ ต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุรับคำสั่งลักทรัพย์นั้นมาได้ ต้องอาบัติปาราชิกทั้ง ๒ รูป.

อาจิกฺข(ณ)น (น/ถี)

[อา + จิกฺข + ยุ]

การบอก, การบอกกล่าว, การชี้แจงให้ปรากฏ, การให้รู้, การจำแนก, การกระทำให้ปรากฏ, การกล่าวสอน.

อาจิกฺขนา อนุสาสนี. (วิ.๑/๙๔)

การบอก, การสั่งสอน.

อาจิกฺขนา นาม ปุฏฺโฐ ภณติ "เอวํ มรสฺสุ. โย เอวํ มรติ โส ธนํ วา ลภติ ยสํ วา ลภติ สคฺคํ วา คจฺฉตี"ติ อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส. ตาย อาจิกฺขนาย มริสฺสามีติ ทุกฺขํ เวทนํ อุปฺปาเทติ อาปตฺติ ถุลฺลจฺจยสฺส. มรติ อาปตฺติ ปาราชิกสฺส. (วิ.๑/๙๙)

ที่ชื่อว่า **การบอก** ได้แก่ ภิกษุถูกถามแล้วบอกว่า "ท่านจงตายอย่างนี้ ผู้ตายอย่างนี้จะได้ทรัพย์ ได้ยศ หรือได้ไปสวรรค์" ต้องอาบัติทุกกฏ เขาคิดว่า จะตาย แล้วยังทุกขเวทนาให้เกิด**ตามการบอก**นั้น ต้องอาบัติถุลลัจจัย เขา ตาย ต้องอาบัติปาราชิก.

อาจิกฺขนสภาว (ติ)

[อาจิกฺขน + สภาว]

มีสภาพคือการบอก, ผู้บอกเป็นปกติ.

ยสฺมา จ ปุจฺฉิตา ปุจฺฉิยมานสฺส กมฺมสฺส **อาจิกฺขนสภาวา** ตสฺมา ปญฺหํ พฺยากาสิ. (วิมาน.อฏฺ.๑๙)

ก็เพราะเทวดาถูกถามเป็น**ผู้บอก**กรรมที่ถูกถามอยู่**เป็นปกติ** ดังนั้น จึงได้พยากรณ์ปัญหา.

อาจิกฺขนฺต (ติ)

[อา + จิกฺข + อ + อนฺต. (ถี) อาจิกฺขนฺตี]

ผู้บอกกล่าว, ผู้ชี้แจง, ผู้เปิดเผย.

เชคุจฺฉี นิปโก ภิกฺขุ
จาตุยามสุสํวุโต

ทิฏฺฐํ สุตญฺจ **อาจิกฺขํ**
น หิ นูน กิพฺพิสี สิยา. (สํ.๖๖)

(นิกเทพบุตรว่า)

ท่านนิครนถ์ นาฏบุตร เป็นผู้กีดกันบาป มีปัญญาเครื่องบริหาร เห็นภัยในสังสารวัฏ เป็นผู้ระมัดระวังทั้ง ๔ ยาม **ผู้เปิดเผย** สิ่งที่ตนเห็นแล้วและฟังแล้ว เป็นผู้ไม่หยาบช้าแน่นอน.

ปฐมํ อเสวิตพฺพํ อาจิกฺขิตฺวา เสวิตพฺพํ **อาจิกฺขนฺโต** อาห "อเสวนา จ พาลานํ, ปณฺฑิตานญฺจ เสวนา" ติ. (สุตฺตนิ.อฏฺ.๒/๑๑)

พระผู้มีพระภาค ตรัสบุคคลที่ไม่ควรคบก่อนแล้ว **เมื่อทรงประสงค์จะตรัสบอก** บุคคลที่ควรคบ จึงตรัสว่า การไม่คบคนพาล และ การคบบัณฑิตเป็นต้น.

อาจิกฺขาปิต (ติ)

[อา + จิกฺข + ณาเป + ต]

อันบุคคลให้บอก, ผู้ถูกสั่งให้บอก, ผู้ที่รับสั่งให้บอก.

อุปรีติ อุปริ อุปฏฺฐาตีติ วเทหีติ พฺราหฺมเณหิ อตฺตโน สมเยน **อาจิกฺขาปิโต**ปิ ยถาอุปฏฺฐิตเมว กเถตฺวา กาลํ กตฺวา นิรเย นิพฺพตฺโต อถ พฺราหฺมณา "อิมินา อมฺหากํ ยญฺเญ โทโส ทินฺโน"ติ กุชฺฌิตฺวา ตสฺส กเพวรํ สุสานํ เนตุํ นาทํสุ. (ม.ฏี.๓/๒๐๕)

คำว่า **ในเบื้องบน (อุปริ)** ได้แก่ นายเสนาบดีแม้**ถูกพวกพราหมณ์สั่งให้บอก** ในเวลาใกล้ตายของตนว่า ท่านจงบอกว่าพรหมโลกปรากฏอยู่เบื้องบน ก็บอกตามที่ปรากฏนั่นเองตายแล้วก็บังเกิดในนรก ขณะนั้นพวกพราหมณ์โกรธว่า "เจ้าคนนี้ให้โทษในยัญของพวกเรา"จึงไม่ให้นำศพของเขาไปยังป่าช้า.

อาจิกฺขิต (ติ)

[อา + จิกฺข + ต]

อันเขาบอกแล้ว, บอกแล้ว.

ทฺวตฺติปตฺตปูเร ปฏิคฺคเหตฺวา ตโต นิกฺขมนฺเตน ภิกฺขุํ ปสฺสิตฺวา อาจิกฺขิตพฺพํ มุตฺร มยา ทฺวตฺติปตฺตปูรา ปฏิคฺคหิตา มาโข ตตฺถ ปฏิคฺคณฺหี"ติ. สเจ ปสฺสิตฺวา น อาจิกฺขติ อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส. สเจ **อาจิกฺขิเต** ปฏิคฺคณฺหาติ อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส. (วิ.๒/๑๐๙)

ครั้นรับเต็ม ๒-๓ บาตรแล้วเมื่อออกจากที่นั้นไปพบภิกษุรูปอื่นพึงบอกว่า "กระผมรับเต็ม ๒-๓ บาตร ในที่โน้น ท่านอย่ารับในที่นั้น" ถ้าพบภิกษุรูปอื่นแล้ว**ไม่บอก** ต้องอาบัติทุกกฏ เมื่อบอกแล้ว ภิกษุรูปนั้นยังไปรับต้องอาบัติทุกกฏ.

อาจิกฺขิตอสุภกมฺมฏฺฐาน (น)

[อาจิกฺขิต + อสุภกมฺมฏฺฐาน]

กรรมฐานที่ไม่สวยงามที่ตรัสบอก, อสุภกรรมฐานที่ตรัสบอก.

ภิกฺขูนํ อรหตฺตปฺปตฺติยา ปุพฺเพ **อาจิกฺขิต-อสุภกมฺมฏฺฐานโต** อญฺญํ ปริยายํ อาจิกฺขนฺโต "อานาปานสฺสติสมาธี"ติ อาห. (วิ.อฏฺ.๒/๙)

พระผู้มีพระภาค เมื่อทรงประสงค์จะตรัสบอกเหตุอื่นจาก**กรรมฐานที่ไม่สวยงามที่ตรัสบอก**ในกาลก่อนเพื่อบรรลุอรหัตต์แก่ภิกษุทั้งหลาย จึงตรัสว่า อานาปานสติสมาธิ.

อาจิกฺขิตกมฺมฏฺฐาน (น)

[อาจิกฺขิต + กมฺมฏฺฐาน]

กรรมฐานที่ตรัสบอก.

ภควตา ปน **อาจิกฺขิตกมฺมฏฺฐานเมว** ปุเรภตฺตมฺปิ ปจฺฉาภตฺตมฺปิ "อิติปิ รูปํ อนิจฺจํ อิติปิ ทุกฺขํ อิติปิ อสุภํ อิติปิ อนตฺตา"ติ อคฺคึ อภิมตฺเถนฺโต วิย นิรนฺตรํ มนสิกตฺวา สายนฺหสมเย จินฺเตสิ "อหํ อุปชฺฌาเยน อานาปานสฺสตึ ภาเวหีติ วุตฺโต ตสฺส วจนํ น กริสฺสามิ. อาจริยุปชฺฌายานญฺหิ วจนํ อกโรนฺโต ทุพฺพโจ นาม โหติ. 'ทุพฺพโจ ราหุโล อุปชฺฌายสฺสปิ วจนํ น กโรตี'ติ จ ครหุปฺปตฺติโต กกฺขพตรา ปีฬา นาม นตฺถี"ติ ภาวนาวิธานํ ปุจฺฉิตุกาโม ภควโต สนฺติกํ อคมาสิ. (ม.อฏฺ.๓/๙๗)

อนึ่ง ท่านพระราหุลมนสิการเป็นลำดับถึง**กรรมฐานที่พระผู้มีพระภาคตรัสบอก**ก่อนภัตบ้าง ภายหลังภัตบ้างว่า "แม้เพราะเหตุนี้ รูปจึงไม่เที่ยง แม้เพราะเหตุนี้ รูปจึงเป็นทุกข์ แม้เพราะเหตุนี้ รูปจึงไม่งาม แม้เพราะเหตุนี้ รูปจึงเป็นอนัตตา เปรียบเหมือนคนสุมไฟในเวลาเย็น ได้คิดว่า "พระอุปัชฌาย์บอกเราว่า เธอจงเจริญอานาปานสติเถิด เราจักไม่ทำตามคำของท่าน เพราะผู้ไม่ทำตามคำของอาจารย์และอุปัชฌาย์ชื่อว่าเป็นผู้ว่ายากและชื่อว่าความบีบคั้นอันหยาบคายกว่าการครหาที่เกิดขึ้นว่า พระราหุลเป็นผู้ว่ายาก ไม่ทำตามคำแม้ของพระอุปัชฌาย์ ย่อมไม่มี" ท่านพระราหุลประสงค์จะทูลถามวิธีเจริญภาวนาจึงได้ไปยังสำนักของพระผู้มีพระภาค.

อาจิกฺขิตพฺพ (ติ)

[อา + จิกฺข + ตพฺพ]

อันเขาพึงบอก, ควรบอก, ควรแจ้งให้ทราบ.

ตาวเทว ฉายา เมตพฺพา อุตุปฺปมาณํ **อาจิกฺขิตพฺพํ** ทิวสภาโค **อาจิกฺขิตพฺโพ** สงฺคีติ **อาจิกฺขิตพฺพา** จตฺตาโร นิสฺสยา **อาจิกฺขิตพฺพา**. (วิ.๓/๑๓๓)

ขณะนั้นแหละพึงวัดเงาแดด**พึงบอก**ประมาณแห่งฤดู **บอก**ส่วนแห่งวัน **บอก**สังคีติ **บอก**นิสสัย ๔.

อาจิกฺขิตมคฺค (ปุ)

[อาจิกฺขิต + มคฺค]

ทางที่เขาบอก, ทางที่แจ้งให้ทราบ.

ปุริเสน หิ **อาจิกฺขิตมคฺโค** สมฺปชฺเชยฺย วา น วา ตถาคเตน **อาจิกฺขิตมคฺโค** อปณฺณโก อินฺเทน วิสฺสฏฺฐํ วชิรํ วิย อวิรชฺฌนโก นิพฺพานนครํเยว สโมสรติ. (อภิ.อฏฺ.๒/๓๑๙)

จริงอยู่ **ทางที่บุรุษบอก** อาจสมบูรณ์หรือไม่สมบูรณ์ก็ได้แต่มรรคที่พระพุทธเจ้าตรัสบอก ไม่ตรงข้าม ไม่ผิดพลาด เข้าสู่นครคือนิพพานแน่นอน ดุจวชิราวุธที่พระอินท์ปล่อยไปฉะนั้น.

อาจิกฺขิตสญฺญา (ถี)

[อาจิกฺขิต + สญฺญา]

เครื่องหมายจดจำที่บอกทาง, สัญญาณที่บอกทาง.

โส ตโต ปรํ คจฺฉนฺโต อนฺตรามคฺเค อจฺจุเตน นาม ตาปเสน สทฺธึ สมาคนฺตฺวา ตมฺปิ มคฺคํ ปุจฺฉิตฺวา เตนาปิ มคฺเค อาจิกฺขิเต เตน **อาจิกฺขิตสญฺญาย** มคฺคํ คจฺฉนฺโต อนุกฺกเมน โพธิสตฺตสฺส อสฺสมปทฏฺฐานสมีปํ คนฺตฺวา มทฺทิเทวิยา ผลาผลตฺถํ คตกาเล โพธิสตฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา อุโภ ทารเก ยาจิ. (จริยา.อฏฺ.๙๒)

ชูชกนั้นหลังจากนั้นเมื่อเดินไปพบกับดาบส ชื่อ อัจจุตะแล้วถามทาง แม้กะดาบสนั้น แม้เมื่อดาบสนั้น บอกทางแล้ว ก็ไปตามทาง**ด้วยเครื่องจดจำที่ดาบสบอก** เดินไปใกล้อาศรมบทของพระโพธิสัตว์ตามลำดับแล้วเข้าไปหาพระโพธิสัตว์เวลาที่พระนางมัทรีไปหาผลไม้น้อยใหญ่ แล้วก็ ขอเด็กทั้ง ๒ คน.

อาจิกฺขิตุ (ติ)

[อา + จิกฺข + ตุ]

ผู้บอก, ผู้แจ้งให้ทราบ.

ปวตฺตารนฺติ กิจฺฉชีวิเก ทุคฺคตมนุสฺเส อนุกมฺปํ กตฺวา “เอหิ สุเขน ชีวนูปายํ ทสฺเสสฺสามี”ติ นิธิฏฺฐานํ เนตฺวา หตฺถํ ปสาเรตฺวา “อิมํ คเหตฺวา สุเขน ชีวา”ติ **อาจิกฺขิตารํ** วิย. (เถร.อฏฺ.๒/๔๐๑)

คำว่า **ผู้กล่าว** (ปวตฺตารํ)? ได้แก่ เหมือนอย่างผู้ทำความอนุเคราะห์คนเข็ญใจผู้เลี้ยงชีพอยู่โดยฝืดเคืองแล้วชักชวนว่า ท่านจงมา เราจักชี้อุบายเลี้ยงชีพโดยสะดวกแก่ท่าน ดังนี้แล้ว นำไปยังที่ขุมทรัพย์แล้วเหยียดออก**บอกอยู่**ว่า ท่านจงถือเอาทรัพย์นี้เลี้ยงชีพตามสบายเถิด.

อาจิกฺขิตุํ (กฺริ/วิ)

[อา + จิกฺข + ตุํ]

เพื่อบอก, เพื่อแจ้งให้ทราบ.

น ภิกฺขเว ปฏิกจฺเจว นิสฺสยา อาจิกฺขิตพฺพา. โย อาจิกฺเขยฺย อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส. อนุชานามิ ภิกฺขเว อุปสมฺปนฺนสมนนฺตรา นิสฺสเย **อาจิกฺขิตุนฺ**ติ. (วิ.๓/๗๔)

พระผู้มีพระภาคครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ไม่พึงบอกนิสสัยก่อนบวช รูปใดบอก ต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ **บอก**นิสสัยพออุปสมบทเสร็จ”.

อาจิกฺขิตุกาม (ติ)

[อาจิกฺขตุํ + กาม]

ผู้ประสงค์เพื่อจะบอก, ผู้ประสงค์จะบอก-แจ้งให้ทราบ.

มคฺคกุสลปุริสสทิโส ธมฺมราชา ปจฺจมํ ปหาตพฺพํ พุทฺธปฺปฏิกุฏฺฐํ อนาจารํ อาจิกฺขิตฺวา ปจฺฉา อาจารํ **อาจิกฺขิตุกาโม** “ตตฺถ กตโม อนาจาโร”ติอาทิมาห. (อภิ.อฏฺ.๒/๓๑๙)

พระพุทธเจ้าผู้เหมือนกับบุรุษผู้ชำนาญทาง ทรงบอกความประพฤติที่ไม่ดีอันควรละที่พระพุทธเจ้ารังเกียจก่อนแล้ว **ทรงประสงค์จะบอก**ความประพฤติดีภายหลัง จึงตรัสว่า ใน ๒ อย่างนั้นเป็นต้น อนาจารเป็นไฉน.

อาจิกฺขิตฺวา (กฺริ/วิ)

[อา + จิกฺข + ตฺวา]

บอกแล้ว, แจ้งให้ทราบแล้ว.

ภิกฺขุ ภิกฺขุํ อาณาเปตีติ อาจริโย กญฺจิ ปุคฺคลํ มาราเปตุกาโม ตมตฺถํ **อาจิกฺขิตฺวา** พุทฺธรกฺขิตํ อาณาเปติ. (วิ.อฏฺ.๒/๔๘)

คำว่า **ภิกษุย่อมสั่งภิกษุ(ภิกฺขุ ภิกฺขุํ อาณาเปติ)** ได้แก่ อาจารย์ประสงค์จะฆ่าบุคคลบางคน **บอก**ความนั้นแล้วสั่งพุทธรักขิตภิกษุ.

อาจิณฺณ๑ (ติ)

[อา + จร + ต]

(ก) อันเขาสั่งสมไว้แล้ว, บำเพ็ญไว้แล้ว. วัตรประพฤติ, การอบรมมา, การบำเพ็ญความดี, วัตรปฏิบัติ, สภาพที่คล้อยตามโลกุตตรธรรม, ธรรมดา

อาจิณฺณนฺติ จริตํ วตฺตํ อนุธมฺมตา. ตํ โข ปเนตํ อาจิณฺณํ ทุวิธํ โหติ พุทฺธาจิณฺณํ สาวกาจิณฺณนฺติ. (วิ.อฏฺ.๑/๑๖๓-๔)

คำว่า **วัตรประพฤติ** (อาจิณฺณํ) ได้แก่ วัตรที่เขาประพฤติ คือ ธรรมที่คล้อยตามโลกุตตรธรรม ก็วัตรประพฤตินั้น มี ๒ อย่าง คือ วัตรประพฤติของพระพุทธเจ้าและวัตรประพฤติของสาวก.

(ข) อาจิณณกรรม, กรรมที่ทำอยู่ประจำ.

[กุศลกรรมและอกุศลกรรมที่กระทำซ้ำ ๆ ไว้นานวัน ก็ดี หรือ กุศลกรรมที่กระทำไว้เพียงครั้งเดียวแต่ก่อให้เกิดความปลื้มยินดีบ่อย ๆ ในภายหลัง ก็ดี อกุศลกรรมที่ก่อให้เกิดความร้อนใจซ้ำ ๆ ในภายหลัง ก็ดี เรียกว่า อาจิณณกรรม]

อาจิณฺณนฺติ อภิณฺหโส กตํ เอกวารํ กตฺวาปิ วา อภิณฺหโส สมาเสวิตํ.

(วิภาวินี.๑๖๙)

คำว่า **อาจิณณกรรม (อาจิณฺณํ)** ได้แก่ **กรรมที่ทำอยู่ประจำ** อีกนัยหนึ่ง กรรมที่แม้กระทำครั้งเดียวแต่เสพอยู่บ่อย ๆ.

อาจิณฺณนฺติ ทีฆรตฺตํ อภิณฺหโส กตํ. สกึ กริตฺวาปิ วา ปจฺฉา ปุนปฺปุนํ โสมนสฺสชนกํ สนฺตาปชนกญฺจ. (ปรมตฺถทีปนี.ฏี.๑๘๙)

กรรมที่กระทำสิ้นกาลนาน คือ ประจำ อีกนัยหนึ่ง กรรมที่กระทำแล้วแม้ครั้งเดียว แต่ก่อให้เกิดความชื่นใจอยู่บ่อย ๆ ในภายหลังและก่อให้เกิดความร้อนใจอยู่บ่อย ๆ ในภายหลัง ชื่อว่า **อาจิณณกรรม (กรรมที่กระทำบ่อย ๆ)**.

อาจิณฺณ๒ (ติ)

[น + จิณฺณ]

อันไม่เป็นไปโดยมาก, ไม่เกิดขึ้นโดยมาก, ไม่เกิดขึ้นตามปกติ, ไม่เคยเกิดกลับเกิดขึ้นมา, น่าอัศจรรย์.

ดู อาจิณณมนุสฺส.

อาจิณฺณกปฺป (ปุ)

[อาจิณฺณ + กปฺป]

(ก) ความประพฤติ-ความเป็นมา-ประเพณีที่เกิดจากการคิดขึ้น.

กปฺปติ อาจิณฺณกปฺโปติ อาจริยุปชฺฌาเยหิ อาจิณฺโณ กปฺปตีติ อตฺโถ. (สารตฺถ.๑/๑๑๒)

คำว่า **ประเพณีที่เกิดจากการคิดขึ้นย่อมควร(กปฺปติ อาจิณฺณกปฺโป)** ความว่า ประเพณีที่อาจารย์และอุปัชฌาย์ประพฤติมาแล้วย่อมเหมาะสม.

(ข) ความคุ้ยเคยที่เขาเคยกระทำ, กิริยาที่คุ้นเคย.

เต โปราณเกน **อาจิณฺณกปฺเปน** ภิกฺขู ปสฺสิตฺวา อุปธาวนฺติ. (วิ.๓/๑๑๐)

เด็กชายทั้ง ๒ นั้น เห็นภิกษุทั้งหลายแล้วก็วิ่งเข้าไปหาด้วย**กิริยาที่คุ้นเคย**กันมาแต่ก่อน.

อาจิณฺณปริจิณฺณ (ติ)

[อาจิณฺณ + ปริจิณฺณ]

ที่ประพฤติ-ทำอยู่บ่อย ๆ ,

(กรรม)ที่กระทำซ้ำแล้วซ้ำเล่า.

อยํ อขณฺฑเสน กาตพฺโพ สํวรสีเล จิโต สุฏฺฐุ **อาจิณฺณปริจิณฺโณ** ปุญฺญธมฺโม จตูหิ อปาเยหิ อตฺตโน อาธารํ อตฺตานํ รกฺขนฺตํ ปุคฺคลํ เอกนฺติกภาเวน รกฺขติ. (เนตฺติ.วิ.๑๖๖)

บุญธรรมนี้ที่ควรกระทำด้วยอำนาจศีลที่ไม่ขาด ตั้งอยู่ในศีลคือการสำรวม**ประพฤติอยู่บ่อย ๆ** ด้วยดี ย่อมรักษาบุคคลผู้ทรงไว้ซึ่งตน คือ รักษาตนจากอบาย ๔ โดยแน่นอน.

อาจิณฺณมนุสฺส (ปุ)

[อาจิณฺณ + มนุสฺส]

คนที่น่าอัศจรรย์, อัจฉริยมนุษย์, คนที่ไม่เป็นไปโดยมากในโลก, คนที่หายาก.

อจฺฉริยมนุสฺสาติ อาจิณฺณมนุสฺสา อพฺภุตมนุสฺสา. (อํ.อฏฺ.๒/๕๑)

คำว่า **อัจฉริยมนุษย์(อจฺฉริยมนุสฺสา)** ได้แก่ **คนที่ไม่เป็นไปโดยมากในโลก** คือ คนที่น่าอัศจรรย์.

พหุโส โลเก น จิณฺณา น ปวตฺตา มนุสฺสาติ **อาจิณฺณมนุสฺสา**. กทาจิเทว หิ เนสํ โลเก นิพฺพตฺติ อภูตปุพฺพา ภูตาติ **อพฺภุตมนุสฺสา.** (อํ.ฏี.๒/๔๕)

ที่ชื่อว่า **คนที่น่าอัศจรรย์** (คนที่หายาก) เพราะอรรถว่า เป็นคนไม่เป็นไปโดยมากในโลก จริงอยู่ บุคคลเหล่านี้ บังเกิดในโลกในกาลบางคราวเท่านั้น ที่ชื่อว่า **คนน่าอัศจรรย์** เพราะอรรถว่า ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน แต่พึ่งเกิดขึ้นมา (ในบัดนี้). [บุคคล ๒ จำพวกนี้ เมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเป็นอัจฉริยบุคคล บุคคล ๒ จำพวก คือ ๑. พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒. พระเจ้าจักรพรรดิ]

อาจิณฺณวสิตา (ถี)

[อาจิณฺณวสี + ตา]

ความเป็นผู้เชี่ยวชาญที่ฝึกฝนแล้ว, ความชำนาญที่ฝึกแล้ว.

อาจิณฺณวสิตายาติ อาวชฺชนสมาปชฺชนาทีหิ ปญฺจหากาเรหิ สมาจิณฺณปริจยตาย. (ที.สี.อภินวฏี.๑/๒๓๗)

คำว่า **ความเป็นผู้เชี่ยวชาญที่ฝึกฝนแล้ว(อาจิณฺณวสิตาย)** ได้แก่ เพราะมีการอบรมที่ได้ฝึกฝนดีแล้ว ด้วยเหตุ ๕ อย่าง มีการพิจารณาและการเข้าเป็นต้น.

อาจิณฺณวสิภาว (ติ)

[อาจิณฺณ + วสิภาว]

ผู้มีวสีอันฝึกดีแล้ว, ผู้มีความสามารถที่ฝึกดีแล้ว, ผู้มีความชำนาญที่ฝึกดีแล้ว.

ปญฺจหิ ปนากาเรหิ อาจิณฺณวสิภาโว ปจฺจนีกธมฺมานํ สุฏฺฐุ ปริโสธิตตฺตา สุวิสุทฺธํ สมาปตฺตึ วฬญฺชิตฺวา ปคุณชฺฌาเน จิโตกาลํ กตฺวา ปริตฺตาเภสุ นิพฺพตฺตติ. (ม.อฏฺ.๔/๑๔๓)

บุคคล**ผู้มีความสามารถที่ฝึกดีแล้ว**ด้วยเหตุ ๕ อย่าง เข้าสมาบัติที่บริสุทธิ์ดีแล้ว เพราะชำระธรรมที่เป็นข้าศึกอย่างดีแล้ว ดำรงอยู่ในฌานที่ชำนาญ ตายแล้วไปบังเกิดในชั้นปริตตาสุภาภูมิ.

อาจิณฺณวสี (ติ)

[อาจิณฺณ + วสี]

ผู้มีความสามารถที่ฝึกดีแล้ว, ผู้มีวสี ๕

ประการที่ฝึกดีแล้ว, ผู้มีความสามารถพิเศษ.

วสี ปิตา ภูตภพฺยานนฺติ **อาจิณฺณวสิตฺตา** วสี. (สํ.ฏี.๑/๒๔๒)

ที่ชื่อว่า (มหาพรหม) ผู้มีอำนาจ เพราะ**ความเป็นผู้มีวสี ๕ ประการที่ฝึกดีแล้ว** เพราะเหตุว่ามีอำนาจ คือเป็นบิดาของสัตว์เกิดและสัตว์ผู้แสวงหาภพทั้งหลาย.

อาจิณฺณวิสย (ปุ)

[อาจิณฺณ + วิสย]

อารมณ์ที่ฝึกดีแล้ว, อารมณ์ที่ปรากฏอยู่เสมอ, อารมณ์ที่เคยชิน.

อาจิณฺณวิสเย ตสฺส ราคํ อาคนฺตุกวิสเยน นีหริตฺวา ปุน ตทปิ พฺรหฺมจริยมคฺคเหตุํ กตฺวา อปเนตุกาโม "เอถ ตุมฺเห ภิกฺขเว นนฺทํ ภิกฺขุ? ภตกวาเทน จ อุปกฺกิตกวาเทน จ สมุทาจรถา"ติ อาณาเปสิ. (อุทาน.อฏ.๑๕๕)

(พระผู้มีพระภาค) มีพระประสงค์จะกำจัดความกำหนัดของท่านนันทะนั้นใน**อารมณ์ที่เคยชิน**ด้วยอารมณ์ที่จรมา(ใหม่) แล้วกำจัด (ราคะ) โดยกระทำยกย่องอารมณ์ที่จรมาแม้นั้น ให้เป็นเหตุในมรรคพรหมจรรย์ จึงทรงพระบัญชาว่า มาเถิด ภิกษุทั้งหลายพวกเธอ จงเรียกภิกษุนันทะด้วยวาทะว่าลูกจ้างและด้วยวาทะว่า คนถูกไถ่มา.

อาจิณฺณสมาจิณฺณ (ติ)

[อาจิณฺณ + สมาจิณฺณ]

อันเขาฝึกแล้วและฝึกดีแล้ว, อันเขาอบรมฝึกฝนดีแล้ว.

ปริวิตกฺโก อุทปาทีติ ตสฺมึ นิสินฺนมตฺตสฺเสว สพฺพพุทฺธานํ **อาจิณฺณสมาจิณฺโณ** อยํ เจตโส ปริวิตกฺโก อุทปาทิ. กสฺมา ปนายํ สพฺพพุทฺธานํ อุปฺปชฺชตีติ? ธมฺมสฺส มหนฺตภาวํ ครุภาวํ ภาริยภาวํ ปจฺจเวกฺขณาย พฺรหฺมุนา ยาจิเต เทเสตุกามตาย จ. ชานนฺติ หิ พุทฺธา "เอวํ ปริวิตกฺกิเต พฺรหฺมา อาคนฺตฺวา ธมฺมเทสนํ ยาจิสฺสติ, ตโต สตฺตา ธมฺเมคารวํ อุปฺปาเทสฺสนฺติ,พฺรหฺมครุโก หิ โลกสนฺนิวาโส"ติ. อิติ อิเมหิ ทฺวีหิ การเณหิ อยํ วิตกฺโก อุปฺปชฺชตีติ. (วิ.อฏ.๓/๒๔๒)

คำว่า **เกิดความดำริ (ปริวิตกฺโก อุทปาทิ)** ความว่า พระผู้มีพระภาคเมื่อพอประทับนั่งที่ควงต้นอชปาลนิโครธนั่นเอง ทรงเกิดความรำพึงนี้ซึ่งพระพุทธเจ้าทุกพระองค์**ทรงอบรมฝึกฝนดีแล้ว**

[ถาม] เพราะเหตุไรความรำพึงนี้ จึงเกิดขึ้นแก่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์

[ตอบ] เพราะทรงพิจารณาถึงความที่พระธรรมเป็นสภาวะมีคุณใหญ่ เป็นสภาวะที่พึงเคารพ และเป็นสภาวะที่สำคัญยิ่ง และเพราะทรงประสงค์จะแสดงในเมื่อพรหมกราบทูลอาราธนา จริงอยู่ พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงทราบว่า "เมื่อพระองค์ทรงรำพึง

อย่างนั้น พรหมจักมาอาราธนาแสดงธรรม ลำดับนั้น เหล่าสัตว์จักให้เกิดความเคารพในธรรม เพราะโลกสันนิวาสเคารพพรหม” ความรำพึงนี้เกิดขึ้นได้ด้วยเหตุ ๒ ประการ ดังว่ามานี้.

อาจิณฺณสมาจิณฺโณติ อาจริโต เจว อาจรนฺเตหิ จ สมฺมเทว อาจริโตติ อตฺโถ. (สารตฺถ.๓/๑๕๐)

คำว่า **ทรงอบรมฝึกฝนดีแล้ว (อาจิณฺณ-สมาจิณฺโณ)** ความว่า(ความคิด)ที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ผู้ทรงอบรม อบรมแล้วและอบรมดีด้วยดีแล้ว.

อาจิณฺณารมฺมณ (น)

[อาจิณฺณ + อารมฺมณ]

กามคุณอารมณ์ที่ฝึกแล้ว, กามคุณอารมณ์ที่เสพแล้ว, กามคุณอารมณ์ที่เคยเสพ, กามคุณอารมณ์ที่เคยชิน.

ปุพฺเพ อาจิณฺณารมฺมณนฺติ ปพฺพชิตโต ปุพฺเพ อนาทิมติ วา สํสาเร ปริจิตารมฺมณํ. (สารตฺถ.๒/๑๘๖)

คำว่า **กามคุณอารมณ์ที่เคยเสพในกาลก่อน(ปุพฺเพ อาจิณฺณารมฺมณํ)**ได้แก่ อารมณ์ที่เคยสั่งสมไว้ในกาลก่อนแต่บวช อีกนัยหนึ่ง ในสงสารอันไม่ปรากฏเบื้องต้น.

อาจิต (ติ)

[อา + จิ + ต]

(ก) ถูกสั่งสม, ถูกให้เจริญขึ้น.

ปริจิตายาติ สมนฺตโต จิตาย สพฺพทิสาสุ จิตาย **อาจิตาย** ภาวิตาย อภิวฑฺฒิตายาติ อตฺโถ. (วิ.อฏฺ.๔/๑๘๔)

คำว่า **(ของเมตตา)ที่ตนสั่งสมไว้โดยรอบ(ปริจิตาย)** ได้แก่ เมตตาที่สั่งสมไว้โดยรอบ ความว่า เมตตาที่ตนรวบรวม **สั่งสม** ให้มีให้เป็น ให้เจริญขึ้นในสัตว์ที่อยู่ในทิศทั้งปวง.

ปริจิตาติ สมนฺตโต จิตา **อาจิตา** อุปจิตา. (อํ.อฏฺ.๓/๙๕)

คำว่า **(เมตตา)ที่ตนสั่งสมไว้(ปริจิตา)** ได้แก่ (เมตตา)ที่ตนก่อไว้โดยรอบ คือ **สั่งสม** เข้าไปสั่งสมไว้.

(ข) ถูกรวบรวมไว้แล้ว, ถูกปักร้อยไว้แล้ว.

มุตฺตาจิตนฺติ อนฺตรนฺตรา อาพทฺธาหิ มุตฺตาวลีหิ **อาจิตํ**. (วิมาน.อฏฺ.๑๕๓)

คำว่า **บรรจงด้วยแก้วมุกดา(มุตฺตาจิตํ)** ได้แก่ ข่ายทอง**ที่ปักร้อยไว้**แล้วด้วยพวงไข่มุกที่ติดต่อกันในระหว่าง ๆ.

(ค) เต็ม.

มาสาจิตํ มญฺเญติ มาสภตฺตํ ภุตฺตสฺส กุจฺฉิ วิย มาสปูริตปสิพฺพโก วิย ตินฺตมาโส วิย จาติ อตฺโถ. (ม.อฏฺ.๒/๓๑๓)

คำว่า**(ท้อง)ที่เหมือนเต็มด้วยถั่ว(มาสาจิตํ มญฺเญ)** ความว่า เหมือนท้องของผู้

บริโภคข้าวที่ผสมถั่ว เหมือนกระสอบที่เต็มด้วยถั่ว และดุจกระสอบถั่วที่เปียกน้ำ.

อาจิน(นา)ติ (กฺริ)

[อา + จิ + นา + ติ]

ย่อมสั่งสม, ย่อมให้เจริญขึ้น.

เนวาจินตีติ กุสลากุสลานํ ปหีนตฺตา เตสํ วิปากํ น วฑฺเฒติ. (มหานิ.อฏฺ.๗๖)

คำว่า **ย่อมไม่สั่งสม (เนวาจินติ)** ได้แก่ ย่อมไม่ให้วิบาก (ผล) ของกุศลและอกุศลเหล่านั้นเจริญขึ้น เพราะละกุศลและอกุศทั้งหลายได้แล้ว.

ยถา จ ปน เตภูมกกุสลํ วฏฺฏสฺมึ จุติปฏิสนฺธิโย **อาจินาติ** วฑฺเฒตีติ อาจยคามี นาม โหติ น ตถา อิทํ. (อภิ.อฏฺ.๑/๒๕๙)

นอกจากนั้น กุศลเกิดในภูมิ ๓ **ย่อมสั่งสม** คือให้จุติและปฏิสนธิเจริญขึ้นในวัฏทุกข์ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า อาจยคามี(ผู้ให้ถึงจุติและปฏิสนธิ) ฉันใด โลกุตตรฌานนี้ ชื่อว่า อาจยคามี ฉันนั้น หามิได้.

อาจินนฺต (ติ)

[อา + จิ + นา + อนฺต]

ผู้สั่งสมอยู่, ผู้ให้เจริญขึ้น.

อาจินโตติ อาจินนฺตสฺส. (สํ.อฏฺ.๓/๒๙)

คำว่า **อาจินโต** ได้แก่ **ผู้สั่งสมอยู่**.

อาจินนฺตสฺสาติ วฑฺเฒนฺตสฺส. (สํ.ฏี.๒/๓๐๒)

คำว่า **ผู้สั่งสมอยู่(อาจินนฺตสฺส)** ได้แก่ ผู้ให้เจริญขึ้นอยู่.

อาจิโนติ (กฺริ)

[อา + จิ + ณุ + ติ. แปลง ณ เป็น น และแปลง อุ เป็น โอ ดู จิโนติ ประกอบด้วย]

ย่อมสั่งสม, ย่อมให้เจริญขึ้น.

โย หิ อายตึ ชาติชรามรณาย กิเลสาภิสงฺขาเร **อาจิโนติ** อุปจิโนติ โส ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺตึ อภินนฺทนฺโต นานฺตริยกตาย อตฺตโน มรณมฺปิ อภินนฺทติ นาม การณสฺส อปฺปหีนตฺตา. (เถร.อฏฺ.๑/๔๐๗)

จริงอยู่บุคคลใด**ย่อมสั่งสม** เข้าไปสั่งสมกิเลสผู้จัดแจงทั้งหลาย ด้วยความเกิด ความแก่และความตายต่อไป บุคคลนั้นยินดีอยู่ซึ่งการเกิดในภพใหม่อีก ชื่อว่าย่อมยินยิ่งแม้ซึ่งความตายของตน เพราะเป็นผลให้เกิดในภพติดต่อกันไป เพราะยังละเหตุ(แห่งภพ)ไม่ได้.

อาเจร (ปุ)

[แปลง อาจริย เป็น อาเจร (นีติ.สุตฺต.๕๒๖)]

ผู้ให้เรียน, ผู้สอน, อาจารย์.

อาเจร ยํ ตนฺติ อาจริย เยน การเณน ตํ นิขณนฺติ โสพฺเภ ตํ ตยาว กตํ ตสฺมา อตฺตานเมว ครเหยฺยาสีติ วทติ. (ชา.อฏฺ.๒/๒๑๒)

คำว่า **ท่านอาจารย์** เพราะเหตุใด ท่าน **(อาเจร ยํ ตํ)**เป็นต้น ความว่า (พระโพธิสัตว์) กล่าวว่า ท่านอาจารย์ คนทั้งหลายจะฝังท่านลงในหลุม เพราะเหตุใด เหตุนั้นท่านกระทำเองแล้ว เพราะเหตุนั้น ท่านควรตำหนิตนเองเท่านั้น.

อาเจรก (น)

[อาเจร + ก]

ทรัพย์ของอาจารย์, ความเห็นของอาจารย์.

อาเจรกมฺหิ จ สเกติ อตฺตโน อาจริยวาเท. (วิ.อฏฺ.๓/๔๓๖)

คำว่า **ความเห็นของอาจารย์ของตน (อาเจรกมฺหิ จ สเก)** ได้แก่ วาทะของอาจารย์ของตน.

อาเจรปุตฺต (ปุ)

[อาเจร + ปุตฺต]

บุตรของอาจารย์, ลูกอาจารย์.

อาเจรปุตฺโตติ รญฺโญ อาจริยสฺส ปุโรหิตสฺส ปุตฺโต. (ชา.อฏฺ.๕/๑๔๗)

คำว่า **บุตรของอาจารย์(อาเจรปุตฺโต)** ได้แก่ บุตรของปุโรหิตผู้เป็นอาจารย์ของพระราชา.

อาชญฺญ (ติ)

[อาชานีย + ณฺย. อาชานียสฺส ภาโว โส เอว วา อาชญฺญํ (โมคฺ.๕/๑๒๗และดู ปัญฺจิกานั้นด้วย)]

(๑) ผู้รู้เหตุและไม่ใช่เหตุ, อาชาไนยบุคคล, อาชาไนย.

(๒) (น) ความเป็นอาชาไนยบุคคล.

ยถาปิ ภทฺโท **อาชญฺโญ**
นงฺคลาวตฺตนี สิขี
คจฺฉติ อปฺปกสิเรน
เอวํ รตฺตินฺทิวา มม
คจฺฉนฺติ อปฺปกสิเรน
สุเข ลทฺเธ นิรามิเส”ติ. (เถร.๒๒๓)

(พระเพลัฏฐสีสเถระกล่าวว่า)

โคอาชาไนย เจริญเต็มที่เทียมไถแล้ว ย่อมลากไถไปได้โดยไม่ลำบาก ฉันใด เราเมื่อได้ความสุขปราศจากอามิสเจือปนแล้ว วันคืนทั้งหลาย ย่อมผ่านพ้นเราไปโดยไม่ยากฉันนั้น.

อาชญฺโญติ อาชานีโย ชาติมา การณาการณานํ อาชานนโก. (เถร.อฏฺ.๑/๘๔)

คำว่า **โคอาชาไนย(อาชญฺโญ)** ได้แก่ โคอาชาไนยตัวรู้ ตัวมีชาติ ตัวรู้เหตุและไม่ใช่เหตุทั้งหลาย.

อาชญฺญชาตก (น)

[อาชญฺญ + ชาตก]

อาชัญญชาตก, ชาตกบาลี นิบาต ๑ วรรค ๓ ชาดก ๒๔. (ชา.๑/๖)

ชาดกนี้แสดงว่า ผู้มีความเพียรไม่ย่อท้อ ย่อมประสพความสำเร็จและโดดเด่นในสังคม.

อาชญฺญปุริส (ปุ)

[อาชญฺญ + ปุริส]

บุรุษอาชาไนย, บุรุษผู้รู้เหตุและไม่ใช่เหตุ.

อุตฺตมปุริโสติ ขีณกิเลสตฺตา วิเสสปุริโส **อาชญฺญปุริโส**. (มหานิ.อฏฺ.๗๖)

คำว่า **บุรุษผู้ประเสริฐ(อุตฺตมปุริโส)** ได้แก่ บุรุษพิเศษ คือ **บุรุษอาชาไนย** เพราะสิ้นกิเลสหมดแล้ว.

อาชญฺญยาน (น)

[อาชญฺญ + ยาน]

ยานเทียมม้าอาชาไนย, ยานม้าอาชาไนย.

ยถา ยุตฺต**อาชญฺญยานํ** เฉเกน สารถินา อธิฏฺฐิตํ ยถารุจิ ปวตฺตติ เอวํ ยถารุจิ ปวตฺตารหตํ คมิตาย. (อํ.ฏี.๓/๒๐๓)

เมตตาที่ถึงความสมควรแก่การเป็นไปตามความประสงค์ เหมือน**ยานที่เทียมม้าอาชาไนย**ที่ประกอบไว้แล้วอันนายสารถีผู้ฉลาดจัดเตรียมไว้แล้วย่อมแล่นไปได้ตามความประสงค์ฉะนั้น.

อาชญฺญยุตฺต (ติ)

[อาชญฺญ + ยุตฺต]

(รถ) ที่เทียมม้าอาชาไนย.

> ควํ สหสฺสํ อุสภญฺจ นาคํ
> **อาชญฺญยุตฺเต** จ รเถ ทส อิเม
> ปญฺหสฺส เวยฺยากรเณน ตุฏฺโฐ
> ททามิ เต คามวรานิ โสฬส.
> (ชา.๑/๒๐๕)

(พระราชาทั้ง ๔ พระองค์ตรัสกับวิธุรบัณฑิตโพธิสัตว์ว่า)

ข้าพเจ้าพอใจการแก้ปัญหาของท่าน ขอมอบโคนม โคผู้ และช้างอย่างละ ๑,๐๐๐ ตัว รถ**ที่เทียมม้าอาชาไนย** ๑๐ คัน และบ้านส่วย ๑๖ ตำบลเหล่านี้ให้แก่ท่านเพื่อบูชาธรรม.

อาชญฺญรถ (ปุ)

[อาชญฺญ + รถ]

รถที่เทียมม้าอาชาไนย.

เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว สุภูมิยํ จตุมหาปเถ **อาชญฺญรโถ** ยุตฺโต อสฺส จิโต โอธสฺต-ปโตโท. ตเมนํ ทกฺโข โยคฺคาจริโย อสฺสทมฺม-สารถิ อภิรุหิตฺวา วาเมน หตฺเถน รสฺมิโย คเหตฺวา ทกฺขิเณน หตฺเถน ปโตทํ คเหตฺวา เยนิจฺฉกํ ยทิจฺฉกํ สาเรยฺยปิ ปจฺจา-สาเรยฺยปิ. (ม.๑/๑๗๕)

ภิกษุทั้งหลาย **รถที่เทียมม้าอาชาไนย** ซึ่งฝึกมาดีแล้ว แล่นไปตาม ทางใหญ่สี่แพร่งบนพื้นราบเรียบโดยไม่ต้องใช้แส้ เพียงแต่นายสารถีผู้ฝึกหัดม้าที่ฉลาดขึ้นรถแล้วจับ

สายบังเหียนด้วยมือซ้าย จับแส้ด้วยมือขวา เตือนม้าให้วิ่งตรงไปหรือเลี้ยวกลับไปตามถนนที่ต้องการได้ตามความปรารถนาแม้ฉันใด.[เราก็ฉันนั้นเหมือนกัน ไม่ต้องพร่ำสอนภิกษุเหล่านั้นอีก เพียงแต่ทำให้สติเกิดขึ้นในภิกษุเหล่านั้นเท่านั้น เพราะฉะนั้น แม้เธอทั้งหลายก็จงละอกุศลธรรม จงทำความพากเพียรในกุศลธรรมทั้งหลาย เมื่อเป็นเช่นนี้ แม้เธอทั้งหลายก็จักถึงความเจริญงอกงาม ไพบูลย์ในธรรมวินัยนี้]

อาชญฺญรโถติ วินีตอสฺสรโถ. (ม.อฏฺ.๒/๔)

คำว่า **รถเทียมม้าอาชาไนย(อาชญฺญรโถ)** ได้แก่ รถที่เทียมด้วยม้าที่ฝึกดีแล้ว.

อาชญฺญรถนฺติ สินฺธวยุตฺตรถํ. (มหานิ.อฏฺ.๑๘๗)

คำว่า **รถม้าอาชาไนย(อาชญฺญรถํ)** ได้แก่ รถที่เทียมด้วยม้าสินธพ.

อาชญฺญวฬวา (ถี)

[อาชญฺญ + วฬวา]

ม้าตัวเมียอาชาไนย, ม้าสินธพอาชาไนย.

อถสฺสา รตฺติภาคสมนนฺตเร **อาชญฺญวฬวาย** คพฺภวุฏฺฐานํ อโหสิ สา ทาสีหิ ทณฺฑทีปิกา คาหาเปตฺวา ตตฺถ คนฺตฺวา วฬวํ อุณฺโหทเกน นฺหาเปตฺวา เตเลน มกฺขาเปตฺวา อตฺตโน วสนฏฺฐานเมว อคมาสิ. (อํ.อฏฺ.๑/๓๑๖)

ต่อมาในระหว่างตอนกลางคืน **ม้าตัวเมียอาชาไนย**ของนางวิสาขานั้นได้ตกลูก นางให้พวกทาสีถือประทีปด้ามไปในที่นั้นแล้ว สั่งให้อาบน้ำให้ลูกม้าด้วยน้ำอุ่น ให้ทาด้วยน้ำมัน แล้วได้ไปสู่ที่อยู่ของตนตามเดิม.

อาชญฺญสํยุตฺต (ติ)

[อาชญฺญ + สํยุตฺต]

รถที่เทียมม้าอาชาไนย.

รเถ **จาชญฺญสํยุตฺเต**
สุกเต จิตฺตสิพฺพเน
นิเวสเน นิเวเส จ
วิภตฺเต ภาคโส มิเต. (สุตฺตนิ.๓๒๔)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

[ต่อมาพราหมณ์เหล่านั้นเกิดความสำคัญผิดเพราะเห็นความสุขเพียงเล็กน้อยที่เกิดจากกามคุณที่ต่ำทรามสมบัติอันวิเศษของพระเจ้าแผ่นดิน และสตรีที่แต่งกายงดงาม]รถ**ที่เทียมม้าอาชาไนย**อันตกแต่งไว้ดี สลักลวดลายอย่างวิจิตร เรือนใหญ่เรือนน้อยที่แบ่งสัดส่วนไว้เป็นอย่างดี.

อาชญฺญหย (ปุ)

[อาชญฺญ + หย]

ม้าอาชาไนย.

กุญฺชราชญฺญหยานุจิณฺณนฺติ กุญฺชเรหิ จ

อาชญฺญหเยหิ จ อนุจิณฺณํ ปริปุณฺณํ.

(ชา.อฏฺ.๗/๑๙๑)

คำว่า **เต็มไปด้วยช้างและม้าอาชาไนย (กุญฺชราชญฺญหยานุจิณฺณํ)** ได้แก่ (ปุณณกยักษ์ กับวิธุรบัณฑิต ได้เข้าไปสู่ภายในเมืองของวิธุรบัณฑิต) ที่เต็มไปด้วยช้างและม้าอาชาไนย.

อาชวา (ถี)

[อา + ชุ + อ]

ธรรมที่สามารถแล่นไปจนถึงปฏิสนธิจิต, ความโลดแล่น, อาชวธรรม, ตัณหา.

เคธํ พฺรูมิ มโหโฆติ
อาชวํ พฺรูมิ ชปฺปนํ
อารมฺมณํ ปกปฺปนํ
กามปงฺโก ทุรจฺจโย. (สุตฺตนิ.๔๒๕)

(พระผู้มีพระภาคตรัสท่ามกลางหมู่ทหารพระญาติทั้งสองฝ่ายว่า) เราเรียกความติดใจว่า ห้วงน้ำใหญ่ เรียก**อาชวธรรม**ว่า ความปรารถนา เรียกอารมณ์ว่า ความหวั่นไหว เปือกตมคือกาม เป็นสภาวะที่ลุล่วงไปได้ยาก.

อาชวํ พฺรูมิ ชปฺปนนฺติ อาชวา วุจฺจติ ตณฺหา. (มหานิ.อฏฺ.๓๓๙)

ตัณหา เรียกว่า **อาชวธรรม** ในคำว่า เราเรียก**อาชวธรรม**ว่า ความปรารถนานี้.

อาชวนฺติ อาปฏิสนฺธิโต ชวติ ธาวตีติ **อาชวํ** วฏฺฏมูลตาย ปุนพฺภเว ปฏิสนฺธิทานตณฺหเยตํ อธิวจนํ. (มหานิ.อฏฺ.๓๘๓)

ในคำว่า อาชวะนี้ (ตัณหาที่ให้ปฏิสนธิ) ที่ชื่อว่า **อาชวธรรม** เพราะอรรถว่าแล่นไปจนกระทั่งถึงปฏิสนธิจิต คำนั้น เป็นชื่อของตัณหาที่ให้ปฏิสนธิในภพใหม่ เพราะเป็นมูลวัฏฏะ(เหตุแห่งการเวียนว่ายตายเกิด).

อาชวนฏฺฐ (ปุ)

[อาชวน + อตฺถ]

อรรถว่าแล่นไปจนถึงปฏิสนธิ, สภาพที่แล่นไปจนถึงปฏิสนธิ, สภาพที่ให้ปฏิสนธิ, อรรถว่า ตัณหา (ความอยาก, ความโลภ). ดู อาชว.

อาชวนน (น)

[อา + ญา + นา + ยุ]

(๑) การรู้, ความรู้.

ญาตานํเยว ธมฺมานํ ปุน **อาชานเน** อินฺทฏฺฐํ กาเรตีติ อญฺญินฺทฺริยํ.

(อภิ.อฏฺ.๒/๑๑๘)

ชื่อว่า อัญญินทรีย์ เพราะให้กระทำความเป็นใหญ่**ในการรู้**ธรรมทั้งหลายที่รู้แล้วนั่นเองอีก.

(๒) (ติ) สามารถรู้, รู้สัจจะ ๔ ที่โสดาปัตติมรรครู้อีก.

ดู อาชนนอินฺทริย.

อาชนนอินฺทฺริย (น)

[อาชานน + อินฺทฺริย]

ธรรมที่เป็นใหญ่ที่รู้สัจจะ ๔ ที่ถูกรู้แล้วนั่นเองซ้ำอีก โดยไม่ล่วงเลยขอบเขตที่โสดาปัตติมรรครู้แล้ว, อัญญินทรีย์ธรรม.

ดู อญฺญินฺทฺริย.

อาชานนก (ติ)

[อาชานน + ก]

ผู้รู้,(ปัญญา) ที่รู้โดยไม่ล่วงเลยขอบเขตที่โสดาปัตติมรรคญาณรู้แล้ว.

ดู อญฺญินฺทฺริย.

อาชานนกอินฺทฺริย (น)

[อาชานนก + อินฺทฺริย]

อินทรียธรรม(ปัญญาที่เป็นใหญ่) ที่รู้สัจธรรม ๔ โดยไม่ล่วงเลยขอบเขตที่โสดาปัตติมรรคญาณรู้แล้ว,ปัญญาผู้เป็นใหญ่ที่รู้.

อญฺญินฺทฺริยนฺติ อาชานนกอินฺทฺริยํ ปฐมมคฺเคน ญาตมริยาทํ อนติกฺกมิตฺวา เตสํเยว เตน มคฺเคน ญาตานํ จตุสจฺจธมฺมานํ ชานนกอินฺทฺริยนฺติ วุตฺตํ โหติ. (ที.ฏี.๓/๒๑๑)

คำว่า **อินทรีย์ผู้รู้(อญฺญินฺทฺริยํ)** ได้แก่ **ปัญญาผู้เป็นใหญ่ที่รู้** มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า อินทรีย์ที่รู้สัจธรรม ๔ เหล่านั้นนั่นเองที่มรรคนั้นรู้แล้วโดยไม่ล่วงเลยขอบเขตที่โสดาปัตติมรรครู้แล้ว.

อาชานนฏฺฐ (ปุ)

[อาชานน + อตฺถ]

อรรถว่ารู้, สภาพที่รู้, การรู้.

อาชานนฏฺเฐเนว อญฺญสฺส วา อริยปุคฺคลสฺส อินฺทฺริยนฺติ อญฺญินฺทฺริยํ โสตาปตฺติผลโต ปฏฺฐาย ฉสุ ฐาเนสุ ญาณสฺเสตํ อธิวจนํ. (อิติวุต.อฏฺ.๑๙๘)

อีกนัยหนึ่ง ที่ชื่อว่า อัญญินทรีย์ เพราะอรรถว่าความเป็นใหญ่แห่งอริยบุคคลอื่น **เพราะอรรถว่ารู้**เท่านั้น คำว่า อัญญินทรีย์นี้ เป็นชื่อของญาณ ในฐานะ ๖ เริ่มแต่โสดาปัตติผล.[ฐานะ ๖ คือ โสดาปัตติผล สกทาคามิมรรค สกทาคามิผล อนาคามิมรรค อนาคามิผล อรหัตตมรรค]

อาชานนตฺถ (ปุ)

[อาชานน + อตฺถ]

ประโยชน์คือการรู้, เพื่อรู้.

อญฺญา จิตฺตํ อุปฏฺฐเปตีติ **อาชานนตฺถาย** จิตฺตํ ปจฺจุปฏฺฐเปติ. (อํ.อฏฺ.๒/๓๓๕)

คำว่า **ย่อมเข้าไปตั้งจิตไว้เพื่อรู้(อญฺญา จิตฺตํ อุปฏฺฐเปติ)** ความว่า ย่อมเข้าไปตั้งจิตไว้เฉพาะ**เพื่อประโยชน์คือการู้**.

อาชานนาการ (ปุ)

[อาชานน + อาการ]

อาการที่รู้, อาการคือการรู้.

โก อาชานนากาโรติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **อาชานนาการํ** ทสฺเสนฺโต "กึ อิเม ธมฺมา"ติ อาทิมาห. (เนตฺติ.วิ.๑๑๙)

พระอรรถกถาจารย์เมื่อประสงค์จะแสดง **อาการที่รู้** เพราะควรถามว่า อาการที่รู้เป็นอย่างไร? จึงกล่าวคำว่า ธรรมเหล่านี้เป็นอย่างไร เป็นต้น.

อาชานนฺต (ติ)

[อา + ญา + นา + อนฺต]

รู้อยู่.

เอวาภิชานํ ปรมนฺติ ญตฺวาติ เอวํ อภิชานนฺโต **อาชานนฺโต** วิชานนฺโต ปฏิวิชานนฺโต ปฏิวิชฺฌนฺโต. "อิทํ ปรมํ อคฺคํ สฏฺฐํ วิสิฏฺฐํ ปาโมกฺขํ อุตฺตมํ ปร"นฺติ ญตฺวา ชานิตฺวา ตุลยิตฺวา ตีรยิตฺวา วิภาวยิตฺวา วิภูตํ กตฺวาติ เอวาภิชานํ ปรมนฺติ ญตฺวา. (มหานิ.อฏฺ.๑๘๖)

คำว่า **เมื่อรู้จริงอย่างนี้ก็รู้แล้วว่าความเห็นนี้ยอดเยี่ยม** อธิบายว่า เมื่อรู้จริง คือ **รู้อยู่** รู้แจ่มแจ้ง รู้เฉพาะ แทงตลอดอย่างนี้ ก็รู้แล้ว คือ ทราบแล้ว เทียบเคียงแล้ว พิจารณาแล้ว ทำให้กระจ่างแล้ว ทำให้แจ่มแจ้งแล้วว่า "ความเห็นนี้ เยี่ยมคือ ยอดประเสริฐ วิเศษ นำหน้า สูงสุด ประเสริฐสุด" รวมความว่า เมื่อรู้จริงอย่างนี้.

อาชานนฺโตติ อาชานมาโน. (มหานิ.อฏฺ.๑๘๖)

คำว่า **รู้อยู่(อาชานนฺโต)** ได้แก่ บุคคลผู้รู้อยู่.

อาชานาติ (กฺริ)

[อา + ญา + นา + ติ]

ย่อมรู้, ย่อมเข้าใจ.

> โย อิธ จรเณสุ ปตฺติปตฺโต,
> กุสโล สพฺพทา **อาชานาติ** ธมฺมํ
> สพฺพตฺถ น สชฺชติ วิมุตฺตจิตฺโต
> ปฏิฆา ยสฺส น สนฺติ จรณวา โส
> (สุตฺตนิ.๑๖๑)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)
ในศาสนานี้ บุคคลผู้บรรลุธรรมที่ควรบรรลุเพราะจรณะ เป็นผู้ฉลาด **ย่อมรู้**ธรรมได้อยู่ในกาลทุกเมื่อ ไม่ข้องอยู่ในธรรมทั้งปวง มีจิตหลุดพ้นแล้ว ไม่มีปฏิฆะ บัณฑิตเรียกว่า ผู้มีจรณะ.

อาชานาเปตฺวา (กฺริ/วิ)

[อา + ญา + นา + ณาเป + ตฺวา]

ให้รู้แล้ว, ให้เข้าใจแล้ว.

เอวํ นิคฺคหํ **อาชานาเปตฺวา** อิทานิ ตํ ฐปนาย เจว อนุโลมปฏิโลมโต ปาปนาโรปนานญฺจ วเสน ปากฏํ กโรนฺโต หญฺจิ ปุคฺคโลติอาทิมาห. (อภิ.อฏฺ.๓/๑๑๓)

สกวาทีบุคคล **ให้รู้**การข่มอย่างนี้แล้ว บัดนี้

ประสงค์จะกระทำการข่มนั้นให้ปรากฏด้วยอำนาจแห่งตั้งไว้ และแห่งการให้ถึงการข่มและการยกขึ้นทั้งโดยอนุโลมและปฏิโลมจึงกล่าวว่า หญฺจิ ปุคฺคโล เป็นต้น.

อาชานิตพฺพ (ติ)

[อา + ญา + นา + ตพฺพ]

อันเขาควรรู้, อันเขาพึงเรียนรู้.

โอวาทํ สิรสา สมฺปฏิจฺฉิตฺวา สิกฺขิตุกาเมเนว หุตฺวา **อาชานิตพฺพญฺเจว** ปุจฺฉิตพฺพญฺจ อุปปริกฺขิตพฺพญฺจ. (วิ.อฏฺ.๓/๑๔๐)

ภิกษุเป็นผู้รับโอวาทด้วยความเคารพแล้วใคร่ศึกษาอยู่เท่านั้น **พึงเรียนรู้** พึงสอบถามและพึงพิจารณา.

อาชานิตวนฺตุ (ติ)

[อา + ญา + นา + ตวนฺตุ]

รู้แล้ว, ทราบแล้ว.

อญฺญาตาวีสูติ อาชานิตวนฺเตสุ. (สํ.ฏี.๒/๔๙๓)

คำว่า **ในธรรมที่รู้แล้ว(อญฺญาตาวีสุ)** ได้แก่ ในอรหัตตผล**ที่รู้แล้ว**.

อาชานิตุํ (กฺริ/วิ)

[อา + ญา + นา + ตุํ]

เพื่อรู้, เพื่อเข้าใจ.

มาตุคาโม นาม มนุสฺสิตฺถี น ยกฺขี น เปตี น ติรจฺฉานคตา. วิญฺญู ปฏิพลา สุภาสิตทุพฺภาสิตํ ทุฏฺฐุลฺลาทุฏฺฐุลฺลํ **อาชานิตุํ**. (วิ.๑/๑๘๘)

ที่ชื่อว่า มาตุคาม ได้แก่ หญิงมนุษย์ ไม่ใช่นางยักษ์ ไม่ใช่นางเปรต ไม่ใช่สัตว์ดิรัจฉานตัวเมีย แต่เป็นหญิงที่รู้เดียงสา สามารถ**เพื่อรู้**ถ้อยคำสุภาษิต ทุพภาษิต คำหยาบและคำสุภาพ.

อาชานิตุกาม (ติ)

[อาชานิตุํ + กาม]

ผู้ใคร่รู้, ผู้อยากรู้.

อญฺญาตา วิหริสฺสามีติ อญฺญาตา **อาชานิตุกาโม** หุตฺวา วิหริสฺสามิ. (ที.อฏฺ.๒/๓๓๒)

คำว่า **ข้าพระองค์จักรู้อยู่(อญฺญาตา วิหริสฺสามิ)** ความว่า ข้าพระองค์จักเป็นผู้ใคร่รู้ (ธรรมพิเศษ) อยู่.

อาชานิตุกาโมติ อปฺปตฺตํ วิเสสํ ปฏิวิชฺฌิตุกาโม. (ที.ฏี.๒/๒๗๖)

คำว่า **ผู้ใคร่รู้(อาชานิตุกาโม)** ความว่า ผู้ประสงค์จะรู้แจ้งธรรมพิเศษที่ยังไม่บรรลุ.

อาชานิตฺวา (กฺริ/วิ)

[อา + ญา + นา + ตฺวา]

รู้แล้ว.

อญฺญาตาวีสูติ ชานิตพฺพํ จตุอริยสจฺจํ **อาชานิตฺวา** จิเตสุ. (ที.ฏี.๓/๒๑๑)

คำว่า **ในธรรมที่รู้แล้ว(อญฺญาตาวีสุ)** ความว่า (อรหัตตผลญาณที่เป็นใหญ่) ในธรรมที่รู้สัจจะ ๔ ที่ควรรู้แล้วดำรงอยู่.

อาชานีย (ติ)

[(๑) อา + ญา + อนีย.

(๒) อา + ญา + นา + ณฺย. ลง อีอักษร อาภุโส การณาการณํ ชานาตีติ อาชานีโย อนีโย ณฺยปจฺจเยน วา สิทฺธํ ตทา กียาทิโต นาติ นาคโม อีการาคโม จ. (ธาน.ฏี.๓๖๙)]

บุคคลผู้รู้เหตุและไม่ใช่เหตุ, บุคคลอาชาไนย, อาชาไนย.

[อาชาไนย มี ๔ จำพวก คือ ช้างอาชาไนย, ม้าอาชาไนย โคอาชาไนย และ บุรุษอาชาไนย อาชาไนย ๔ จำพวกนั้น ไม่กลัวเพราะสักกายทิฏฐิมีกำลังมาก คือ ความถือตัวว่ามีกำลังมาก]

สมฺพุทฺโธ ทฺวิปทํ เสฏฺโฐ
อาชานีโย จตุปฺปทํ
สุสฺสูสา เสฏฺฐา ภริยานํ
โย จ ปุตฺตานมสฺสโว”ติ. (สํ.๑/๗)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

บรรดาสัตว์สองเท้า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประเสริฐที่สุด บรรดาสัตว์สี่เท้า สัตว์อาชาไนยประเสริฐที่สุด บรรดาภรรยา ภรรยาผู้เชื่อฟังดีประเสริฐที่สุด บรรดาบุตร บุตรผู้เชื่อฟังประเสริฐที่สุด.

อาชานีโยติ หตฺถี วา โหตุ อสฺสาทีสุ อญฺญตโร วา โย การณํ ชานาติ อยํ อาชานีโยว จตุปฺปทานํ เสฏฺโฐติ อตฺโถ. (สํ.อฏฺ.๑/๓๒)

คำว่า **สัตว์อาชาไนย(อาชานีโย)** ความว่า จะเป็นช้าง หรือว่า สัตว์ตัวใดตัวหนึ่ง บรรดาม้าเป็นต้นสัตว์รู้เหตุ สัตว์นี้ ชื่อว่า อาชาไนยจริงแท้ ประเสริฐกว่าสัตว์ ๔ เท้าทั้งหลาย”

การณาการณํ อาชานาตีติ **อาชานีโย**. (สํ.ฏี.๑/๗๖)

ที่ชื่อว่า **สัตว์อาชาไนย** เพราะอรรถว่ารู้เหตุและไม่ใช่เหตุ.

อาชานียคนฺธหตฺถี (ปุ)

[อาชานีย + คนฺธ + หตฺถี]

ช้างคันธะอาชาไนย.

อาชาเนยฺยคนฺธหตฺถิโน วรงฺคจารุภาวํ. (ม.ฏี.๓/๑๗๐)

ความงามแห่งร่างกายที่ประเสริฐของ**ช้างคันธะอาชาไนย.**

อาชานียญายิต (ติ)

[อาชานีย + ญายิต]

ความคิดของม้าอาชาไนย-สินธพตัวรู้เหตุและผล.

กถญฺจ สทฺธ **อาชานียญายิตํ** โหตีติ กถํ การณาการณํ ชานนฺตสฺส สินฺธวสฺส ญายิตํ

โหติ. (อํ.อฏฺ.๓/๓๔๓)

คำว่า **ดูก่อนสัทธะ ความคิดของม้าสินธพตัวรู้เหตุและผล** เป็นอย่างไร **(กถญฺจ สทฺธ อาชานียฌายิตํ โหติ)** ความว่า ความคิดของม้าสินธพตัวรู้เหตุและไม่ใช่เหตุ เกิดขึ้น อย่างไร[คิดอย่างนี้ว่า วันนี้สารถีผู้ฝึกม้าจะให้เราทำอะไรหนอ เราจะทำอะไรตอบแทนเขา]

อาชานียฏฺฐาน (น)

[อาชานีย + ฐาน]

ที่ที่ควรแก่อาชาไนยบุคคล, ตำแหน่งที่ควรแก่อาชาไนยบุคคล.

อนาชานีเยว สมาเน อาชานียฏฺฐาเน ฐปิมฺห. (ม.๒/๓๑)

ข้าพระองค์ตั้งพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกผู้ไม่รู้เหตุและผลไว้ใน**ตำแหน่งที่ควรแก่อาชาไนยบุคคล** (ผู้รู้เหตุและผล)

อาชานียปริมชฺชน (น)

[อาชานีย + ปริมชฺชน]

การขัดถู-ปฏิบัติต่อม้าอาชาไนย.

อาชานียปริมชฺชนญฺจ ปริมชฺเชยฺยุํ. (อํ.๓/๓๙๐)

มนุษย์ทั้งหลาย พึงปฏิบัติอย่างที่**ปฏิบัติต่อม้าอาชาไนย**.

อาชานียโภชน (น)

[อาชานีย + โภชน]

อาหารที่อาชาไนยบุคคลควรบริโภค, อาหารม้าอาชาไนย.

อนาชานีเยว สมาเน **อาชานียโภชนํ** โภชิมฺห. (ม.๒/๓๑)

ข้าพเจ้าได้เลี้ยง**อาหารม้าอาชาไนย**ต่อพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกผู้ไม่ใช่อาชาไนย.

อาชานียโภชนนฺติ การณํ ชานนฺเตหิ ภุญฺชิตพฺพํ โภชนํ. (ม.อฏฺ.๓/๓๑)

คำว่า **อาหารม้าอาชาไนย(อาชานียโภชนํ)** ได้แก่ อาหารที่ม้าตัวรู้เหตุควรบริโภค.

อาชานียยุตฺต (ติ)

[อาขานีย + ยุตฺต]

ประกอบ-เทียมด้วยม้าอาชาไนย.

อาชานียยุตฺเต มณิกนกวิจิตฺเต รเถ อุปนีเต. (ชา.อฏฺ.๓/๒๘๑)

[กรุงสาวัตถี มีเศรษฐีคนหนึ่ง ชื่ออาคันตุกเศรษฐี เป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก เศรษฐีนั้น ตนเองก็ไม่ใช้สอยโภคสมบัติ ทั้งไม่ยอมให้คนอื่นด้วย เมื่อเขานำโภชนะอันประณีตมีรสเลิศต่าง ๆ เข้าไปให้ ก็ไม่ยอมบริโภค บริโภคแต่ปลายข้าวกับน้ำพริก ผักดอง เมื่อเขานำผ้าแคว้นกาสีที่อบด้วยของหอมดีแล้วมาให้ ก็ใช้เขา

นำออกไป แล้วนุ่งผ้าเนื้อหยาบ ๆ] เมื่อเขานำรถที่ประดับอย่างวิจิตรสวยงามด้วยแก้วมณีและทองคำ **ที่เทียมด้วยม้าอาชาไนย** มาให้ [ก็ให้นำรถแม้นั้นไปเสีย ให้กั้นร่มใบไม้ให้ ตลอดชีวิต เขาไม่ได้กระทำบุญมีการให้ทานเป็นต้น แม้สักอย่างหนึ่งเลย ครั้นตายไป จึงบังเกิดในโรรุวนรก ทรัพย์สมบัติของเขาซึ่งไม่มีบุตรเป็นทายาท จึงตกเป็นของหลวง ใช้เวลาถึง ๗ วัน ๗ คืน จึงขนเข้าพระคลังหลวงได้หมด].

อาชานียยุตฺตรถ (ปุ)

[อาชานีย + ยุตฺต + รถ]

รถที่ประกอบด้วยม้าอาชาไนย, เทียมด้วยม้าอาชาไนย.

สหสฺสวาหโนติ สหสฺสยุตฺตวาหโน สหสฺส-อาชานียยุตฺตรโถ เทวานมินฺโท ยถาติ อธิปฺปาโย. (วิมาน.อฏฺ.๒๕๐)

คำว่า **สหสฺสวาหโน** ได้แก่ มีพาหนะเทียมด้วยม้า ๑,๐๐๐ อธิบายว่า (เทพบุตรนั้นยืนสง่าอยู่บนรถ) เหมือนพระอินท์ผู้เป็นจอมเทพผู้มีรถเทียมด้วยม้าอาชาไนย ๑,๐๐๐ ยืนสง่าอยูฉะนั้น.

อาชานียลกฺขณูเปต (ติ)

[อาชานีย + ลกฺขณ + อุเปต]

ประกอบด้วยลักษณะอาชาไนย.

“อาชานียนฺ”ติปิ ปาฬิ **อาชานียลกฺขณู-เปตนฺ**ติ อตโถ. (วิมาน.อฏฺ.๒๓๕)

บาลีว่า **อาชานียํ (ช้างอาชาไนย)** ก็มี บ้างความว่า **ช้างตัวประกอบด้วยลักษณะอาชาไนย**.

อาชานียลณฺฑ (น)

[อาชานีย + ลณฺฑ]

มูลช้างอาชาไนย, ขี้ช้างอาชาไนย.

อาชานียลณฺฑสฺส คนฺธํ ฆายิตฺวา เอโกปิ หตฺถี นทึ โอตริตุํ น อุสฺสหิ. (ชา.อฏฺ.๖/๑๘๒)

แม้ช้างเชือก๑ ดมกลิ่นของ**มูลช้างอาชาไนย** ไม่สามารถลงแม่น้ำได้.

อาชานียวฬวา (ถี)

[อาชานีย + วฬวา]

แม่ม้าอาชาไนย.

อิมสฺมึ ปน เคเห **อาชานียวฬวาย** วิชาตาย สญฺญมฺปิ อกตฺวา นิสีทนํ นาม อยุตฺตนฺติ ทณฺฑทีปิกา คาหาเปตฺวา ทาสีหิ ปริวุตา ตตฺถ คนฺตฺวา วฬวาย วิชาตปริหารํ การาเปสึ. (อํ.อฏฺ.๑/๓๑๘)

ก็เมื่อ**แม่ม้าอาชาไนย**ในบ้านนี้คลอดลูกแล้ว ข้าพเจ้า คิดว่า การที่เรา ไม่กระทำแม้สัญญานั่งอยู่ไม่ควร ให้ถือเอาประทีปมีทาสทั้งหลายแวดล้อมไปยังที่นั้นแล้วให้กระทำการบริหารแม่ผู้คลอดลูกแก่แม่ม้า.

อาชานียสทฺท (ปุ)

[อาชานีย + สทฺท]

เสียงม้าอาชาไนย, เสียงร้องของม้าอาชาไนย.

ตสฺส กิร สิมฺพลิวนาภิมุขสฺส ชาตสฺส รถสทฺโท จ อาชานียสทฺโท ธชสทฺโท จ สมนฺตา อสนิปาตสทฺโท วิย อโหสิ. (สํ.อฏฺ.๑/๓๑๔)

ทราบมาว่า เสียงรถ **เสียงร้องของม้าอาชาไนย** และเสียงธงของท้าวสักกะจอมเทพนั้นผู้บ่ายหน้าไปทางป่างิ้ว เป็นเหมือนเสียงฟ้าผ่าโดยรอบ.

อาชานียสทฺโทติ อาชานียานํ หสิตสทฺโท จ. (สํ.ฏี.๑/๓๓๔)

คำว่า **เสียงร้องของม้าอาชาไนย (อาชานียสทฺโท)** ได้แก่ เสียงหัวเราะของม้าอาชาไนยทั้งหลาย.

อาชานียสุตฺต (น)

[อาชานีย + สุตฺต]

อาชานียสูตร, อาชานียสูตร ในอังคุตตรนิกาย ติกนิบาตบาลี ปัณณาสก์ ๒, วรรค ๕ มี ๓ สูตร คือ สูตร ๕, สูตร ๖, และ สูตร ๗. (อํ.๑/๒๔๖)

อาชาเนยฺย[๑] (กฺริ)

ดู อาชานาติ.

อาชาเนยฺย[๒] (ปุ)

[อา + ญา + นา + ณฺย]

พึงรู้.

ดู บทถัดไป.

อาชาเนยฺยยุค (ปุ)

[อาชาเนยฺย + ยุค]

คู่ม้าอาชาไนย.

สมํ ปวตฺตาติ อญฺญมญฺญานติวตฺตเนน สมํ อวิสมํ เอกรสภาเวน ปวตฺตา. อญฺญมญฺญสหายภาวูปคมเนน โยคิโน มโนรถธุรากฑฺฒเน รถธุรากฑฺฒเน วิย **อาชาเนยฺยยุโค** ยุคลโก หุตฺวา อญฺญมญฺญานติวตฺตมาเนน นทฺธา พทฺธา วิยาติ วา ยุคนทฺธา. (อนุฏี.๑/๑๐๐)

คำว่า **สมํ ปวตฺตา(เป็นไปเสมอกัน)** ได้แก่ สติและปัญญาที่เป็นไปเสมอกัน คือด้วยกันเพราะไม่ล่วงเลยกันและกัน โดยความเป็นธรรมมีหน้าที่เดียวกัน (คือกำจัดนีวรณธรรมและให้วิปัสสนาเจริญขึ้น) อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า ยุคนัทธธรรม (ธรรมที่คู่กันดุจคู่ม้าอาชาไนยที่เทียมในแอก) เพราะอรรถว่า ธรรมที่เป็นคู่กันเหมือนที่เขาประกอบเทียม(ในแอก)เพราะไม่ล่วงเลยกันและกัน ในเวลาลากจูงใจของโยคีไป เพราะเข้าถึงความเป็นสหายกันและกันประดุจ**คู่ม้าอาชาไนย**ที่เทียมในแอกในเวลาลากหงอนรถไปฉะนั้น.

อาชิ (ถี)

[อช + ณิ. อช คมเน ณิ อาชิ. (ธาน.ฏี. ๓๙๙)]

การรบ, การสู้รบกัน.

อาชิตฺถี อาหโว ยุทฺธํ
อาโยธนญฺจ สํยุคํ. (ธาน.๓๙๙)

การรบ, การสู้รบกัน, สงคราม คือ **อาชิ**, อาหว, ยุทฺธ, อาโยธน, สํยุค.

อาชีว (ปุ)

[อา + ชีว + อ. เอตํ อาคมฺม ชีวนฺตีติ อาชีโว. (วิสุทฺธิ.๑/๒๙)]

(๑) การเลี้ยงชีพ, การครองชีพ, การดำรงชีพ.

อาชีวา โน จาเวตุกาโม สมโณ โคตโม เอวมาห. (ที.อฏฺ.๓/๔๕)

พระสมณโคดมปรารถนาจะให้เราเคลื่อนจาก**การเลี้ยงชีพ**จึงตรัสอย่างนี้.

อาชีวาติ อาชีวโต. (ที.อฏฺ.๓/๒๗)

คำว่า **อาชีวา** ได้แก่ จากการเลี้ยงอาชีพ.

อาชีวโตติ ชีวิกาย วุตฺติโต. (ที.ฏี.๓/๒๒)

คำว่า **จากการเลี้ยงชีพ(อาชีวโต)** ได้แก่ จากความเป็นไปแห่งการเลี้ยงชีพ.

ชีวิตํ นาม **อาชีโว**. (เนตฺติ.วิ.๓๒๘)

การเลี้ยงชีพ ชื่อว่า ชีวิต.

(๒) ความเพียรแสวงหาปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพ.

ดู อาชีวปาริสุทฺธิ.

(๓) ปัจจัย ๔ อันเป็นเครื่องเลี้ยงชีพ.

ดู อาชีววิปตฺติ.

(๔) สิกขาบท ๖ ที่ทรงบัญญัติ เพราะเหตุแห่งการเลี้ยงชีพ.

อาชีเวนปิ โจเทตีติ อาชีวเหตุ ปญฺญตฺเตหิ ฉหิ สิกฺขาปเทหิ โจเทติ. (วิ.อฏฺ.๔/๒๐๒)

คำว่า **ย่อมโจท แม้เพราะเหตุแห่งการเลี้ยงชีพ(อาชีเวนปิ โจเทติ)** ความว่า ย่อมโจทด้วยสิกขาบท ๖ ที่ทรงบัญญัติเพราะเหตุแห่งการเลี้ยงชีพ.

อาชีวก (ติ)

[อา + ชีว + ณฺวุ. (ถี) อาจีวกินี, อาชีวิกา]

(๑) ชีเปลือย, นักบวชเดียรถีย์ที่ไม่นุ่งผ้า, อาชีวก.

ตเมนํ ปณฺฑุปุตฺโต **อาชีวโก** ปุราณยานการปุตฺโต ปจฺจุปฏฺฐิโต โหติ. (ม.๑/๓๗-๘)

ชีเปลือยผู้เป็นบุตรของนายปัณฑุซึ่งเป็นช่างทำรถคนเก่ายืนอยู่ใกล้นายสมีตินั้น.

อาชีวโกติ นคฺคสมณโก. (ม.อฏฺ.๓/๘๕)

คำว่า **ชีเปลือย(อาชีวโก)** ได้แก่ นักบวชผู้เปลือยกาย.

อาชีวโกติ นคฺคปริพฺพาชโก. (อํ.๓/๕๘)

คำว่า **ชีเปลือย(อาชีวโก)** ได้แก่ ปริพพาชกผู้เปลือยกาย.

ปูรเณน กสฺสเปน สุกฺกาภิชาติ ปญฺญตฺตา อาชีวกา อาชีวกินิโย. (อํ.๒/๓๓๗)

ปูรณกัสสปะบัญญัติ**ชีเปลือยชายหรือชีเปลือยหญิง**ว่าเป็นสุกกาภิชาติ (ชาติขาว).

อาชีวกา อาชีวกินิโย สุกฺกาภิชาตีติ วทติ. (ที.อฏฺ.๑/๑๔๗)

มักขลิโคสาลกล่าวว่า **ชีเปลือยชายหรือชีเปลือยหญิง**ว่าเป็นสุกกาภิชาติ(ชาติขาว).

(๒) การเลี้ยงชีพ, การดำรงชีพ.

ดู อาชีวกภยและอาชีวิกา.

อาชีวกกาล (ปุ)

[อาชีวก + กาล]

เวลาที่เป็นชีเปลือย, เวลาที่เป็นนักบวชที่ไม่นุ่งผ้า, เวลาเป็นอาชีวก.

อิทํ อตฺตโน **อาชีวกกาลํ** สนฺธาย วทติ. (ม.อฏฺ.๑/๓๕๑)

ย่อมกล่าวคำนี้หมายถึง**เวลาที่เป็นอาชีวก**ของตน.

อาชีวกปฏิปตฺติ (ถี)

[อาชีวก + ปฏิปตฺติ]

การปฏิบัติของอาชีวก, ข้อปฏิบัติของชีเปลือย, ความประพฤติของชีเปลือย.

นนฺทาทโย กิร ตถารูปํ **อาชีวกปฏิปตฺตึ** อุกฺกํสํ ปาเตตฺวา จิตา. (ที.สี.อภินวฏี.๒/๔๓)

ทราบมาว่า นันทะเป็นต้น ยัง**ข้อปฏิบัติของชีเปลือย**อันมีสภาพเช่นนั้นให้ถึงจุดสูงสุดดำรงอยู่แล้ว.

อาชีวกปพฺพชฺชา (ถี)

[อาชีวก + ปพฺพชฺชา]

บรรพชาของอาชีวก, บวชเป็นอาชีวก, ข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความเป็นชีเปลือยครั้งแรก.

โพธิสตฺโต “พาหิรกตปํ วีมํสิสฺสามี”ติ **อาชีวกปพฺพชฺชํ** ปพฺพชิตฺวา อเจลโก อโหสิ. (ชา.อฏฺ.๑/๔๑๔)

พระโพธิสัตว์คิดว่า เราจักทดลองตบะภายนอกดูแล้ว**บวชเป็นอาชีวก**ไม่นุ่งผ้า.

อาชีวกภย (น)

[อาชีวก + ภย]

ภัยที่อาศัยการเลี้ยงชีพเกิดขึ้น, ภัยที่เกิดจากการเลี้ยงชีพ, อาชีวกภัย.

อาชีวกภยํ อสิโลกภยํ ปริสสารชฺชภยํ มรณภยํ ทุคฺคติภยํ อิมานิ ปญฺจ ภยานิ. (อภิ.วิ.๓๙๓)

(ภัย ๕ คือ)

๑. อาชีวกภัย (ภัยที่เกิดจากการเลี้ยงชีพ)

๒. อสิโลกภัย (ภัยเกิดจากการติเตียน)

๓. ปริสสารัชชภัย (ภัยคือความขลาดกลัวเมื่อเข้าสู่ที่ประชุม)

๔. มรณภัย (ภัยเกิดแก่มรณะ)

๕. ทุคคติภัย (ภัยเกิดแต่ทุคติ)

เหล่านี้ชื่อว่าภัย ๕.

อาชีวกภยนฺติ อาชีวํ ชีวิตวุตฺตึ ปฏิจฺจ อุปฺปนฺนํ ภยํ. (อภิ.อฏฺ.๒/๔๘๗)

คำว่า **อาชีวกภัย(อาชีวกภยํ)** ได้แก่ ภัยที่อาศัยการเลี้ยงชีพเกิดขึ้น.

อาชีวกภาว (ปุ)

[อาชีวก + ภาว]

ความเป็นชีเปลือย, ความเป็นอาชีวก.

โสภติ เม **อาชีวกภาโว**. (วิ.อฏฺ.๓/๓๐๓)

ความเป็นชีเปลือยของเรา ย่อมงดงาม.

อาชีวกภาวูปคมน (น)

[อาชีวก + ภาว + อุปคมน]

การเข้าถึงความเป็นชีเปลือย, การถึงความเป็นอาชีวก.

อยเมเตสํ ลทฺธีติ สากุณิกาทิภาวูปคมเนน กณฺหาภิชาติอาทีสุ ทุกฺขํ สุขญฺจ ปฏิสํเวเทนฺตา อนุกฺกเมน มหากปฺปานํ จุลฺลาสีติสหสฺสานิ เขเปตฺวา **อาชีวกภาวูปคมเนน** ปรมสุกฺกาภิชาติยํ ฐตฺวา สํสารโต สุชฺฌนฺตีติ อยํ เตสํ นิยติ อาชีวกานํ ลทฺธิ. (ม.ฏี.๓/๕๕)

คำว่า **นี้เป็นลัทธิของอาชีวกเหล่านั้น (อยเมเตสํ ลทฺธิ)** ได้แก่ นี้เป็นลัทธิของอาชีวกเหล่านั้น กำหนดว่า ผู้เสวยทุกข์และสุขอยู่ในกัณหาภิชาติเป็นต้น เพราะเข้าถึงสากุณิกชาติเป็นต้นยัง ๘๐,๐๐๐ จุลมหากัปให้สิ้นไปตามลำดับดำรงอยู่ในสุกกาภิชาติ(ชาติคนขาว)อย่างยิ่ง เพราะ**การเข้าถึงความเป็นอาชีวก** ย่อมบริสุทธิ์อย่างยิ่งจากสงสาร.

อาชีวกลทฺธิ (ถี)

[อาชีวก + ลทฺธิ]

ลัทธิของอาชีวก, ความยึดถือของชีเปลือย.

เต กิร **อาชีวกลทฺธิยา** วิสุทฺธจิตฺตตาย นิคณฺเฐหิปิ ปณฺฑรตรา. (ม.ฏี๓/๕๕)

ได้ยินว่า อาชีวกเหล่านั้น ขาวกว่าแม้พวกนิครณฑ์เพราะลั**ทธิของอาชีวก**มีจิตบริสุทธิ์ดียิ่ง.

อาชีวกวจน (น)

[อาชีวก + วจน]

คำของอาชีวก.

อาชีวกสาวกานํ อาชีวกา เทวตาติ เย **อาชีวกวจนํ** สุณนฺติ สุสฺสุสนฺติ เต อาชีวกสาวกา เตสํ อาชีวกสาวกานํ. อาชีวกา จ เตสํ เทยฺยธมฺมํ ปฏิคฺคณฺหนฺติ เต เอว อาชีวกา เทวตา. (จูฬนิ.อฏฺ.๑๑)

คำว่า **อาชีวกเป็นเทวดาของพวกอาชีวกสาวก (อาชีวกสาวกานํ อาชีวกาเทวตา)** ความว่า ชนเหล่าใด เชื่อฟัง**คำของอาชีวก** ชนเหล่านั้น ชื่อว่าอาชีวก อาชีวกของอาชีวกสาวกเหล่านั้นย่อมรับไทยธรรมของอาชีวกสาวก อาชีวกเหล่านั้นจึงเป็นเทวดา.

อาชีวกวาท (ปุ)

[อาชีวก + วาท]

วาทะ-ลัทธิของอาชีวก.

อณูหิ โลโก ปวตฺตตีติ อาชีวกวาทํ สนฺธายาห. (อนุฏี.๒/๖๕)

คำว่า **อณูหิ โลโก ปวตฺตติ** (โลก ย่อมเป็นไปโดยความเป็นฝุ่นละออง) ท่านกล่าวหมายเอา**วาทะของอาชีวก**.

อาชีวกสมย (ปุ)

[อาชีวก + สมย]

ความเห็นของอาชีวก, ลัทธิอาชีวก.

กสฺมาติ เจ? ยสฺมา "เต ปณีตปณีเต ปจฺจเย ปฏิเสวนฺตี"ติ ตสฺส มิจฺฉาคาโห ตสฺมา ญายลทฺเธปิ ปจฺจเย ภุญฺชมานา **อาชีวกสมยสฺส** วิโลมคาหิตาย ปจฺจเยสุ กณฺฏเก ปกฺขิปิตฺวา ขาทนฺติ นามาติ วทตีติ อปเร. (ที.สี.อภินวฏี.๒/๔๒)

[ถาม] เพราะเหตุไร จึงกล่าวพวกภิกษุฉันอาหารโดยใส่หนามลงไปในปัจจัย ๔ ?

[ตอบ] อปเรอาจารย์กล่าวว่า มักขลิโคสาลนั้นมีความเห็นผิดว่า เพราะเหตุที่พวกภิกษุบริโภคปัจจัยที่ประณีตยิ่งอยู่ เหตุนั้น เขาจึงกล่าวว่า พวกภิกษุฉันปัจจัยแม้ที่ได้มาโดยความเหมาะสม(โดยธรรม) แล้วใส่หนาม(คือฉันทราคะ)ลงไปในปัจจัยทั้งหลายชื่อว่าย่อมฉัน เพราะยึดถือเอาความเห็นที่ตรงข้าม**ความเห็นของอาชีวก** [อปเรวาทะ พวกอาชีวกมีความเห็นผิดว่า พวกภิกษุบริโภคปัจจัยที่ประณีตด้วยความมัวเมาฉันทราคะคือหนามไม่เหมือนพวกตนเองบริโภคแต่ของไม่ดีหยาบ ๆ ไม่มีฉันทราคะคือหนาม]

อาชีวกสาวก (ติ)

[อาชีวก + สาวก]

สาวกอาชีวก, ลูกศิษย์ของชีเปลือย.

ติโรคามกา **อาชีวกสาวกา** อาคนฺตฺวา ตํ คณฺหึ เอตทโวจุํ "เทหายฺเย, อิมํ กุมาริกํ อมฺหากํ กุมารกสฺสา"ติ. (วิ.๑/๑๙๗-๘)

พวก**สาวกอาชีวก**จากหมู่บ้านอื่นมาบอกภรรยาโหรนั้นว่า "แม่คุณ ท่านจงยกเด็กสาวคนนี้ ให้ชายหนุ่มของพวกเราเถิด".

อาชีวกสุตฺต (น)

[อาชีวก + สุตฺต]

อาชีวกสูตร, อังคุตตรนิกาย ติกนิบาตร

ปัณณาสก์ ๒ วรรค ๓ สูตร ๒.
(อํ.๑/๒๑๘-๒๒๐)

อาชีวกเสยฺยา (ถี)

[อาชีวก + เสยฺยา]

สำนัก-ที่พักอาชีวก,

ที่อยู่ของนักบวชชีเปลือย.

โส ปุริโส ทณฺฑิโต ภิกฺขุนูปสฺสยสฺส อวิทูเร **อาชีวกเสยฺยํ** การาเปตฺวา อาชีวเก อุยฺโยเชสิ "เอตา ภิกฺขุนิโย อจฺจาวทถา"ติ. (วิ.๒/๒๘๙)

บุรุษผู้แพ้คดีนั้นถูกปรับจึงให้สร้าง**ที่พักอาชีวก**ไว้ใกล้ที่อยู่ภิกษุณีแล้วสั่งอาชีวกว่า "พวกท่านจงช่วยกันพูดตะโกนใส่ภิกษุณีเหล่านี้".

อาชีวการณ (น)

[อาชีว + การณ]

เหตุแห่งการเลี้ยงชีพ-อาชีวะ.

อาชีวเหตุ **อาชีวการณา** ปาปิจฺโฉ อิจฺฉาปกโต อสนฺตํ อภูตํ อุตฺตริ มนุสฺสธมฺมํ อุลฺลปติ. อาปตฺติ ปาราชิกสฺส. (วิ.๕/๑๗๘)

เพราะเหตุแห่งอาชีวะ **เพราะเหตุแห่งการเลี้ยงชีพ** ภิกษุผู้มีความปรารถนาชั่วช้า ถูกความอยากครอบงำ กล่าวอวดอุตริมนุสสธรรมที่ไม่มีจริง ไม่เป็นจริง ต้องอาบัติปาราชิก.

อาชีวกินี (ถี)

[อาชีวก + อินี]

ชีเปลือยผู้หญิง, ปริพพาชกหญิง.

ดู อาชีวก.

อาชีวโกป (ปุ)

[อาชีว + โกป]

ความเสียแห่งการเลี้ยงชีพ-การดำรงชีพ, การเลี้ยงชีพที่ผิด, อาชีววิบัติ.

กุลสงฺคเหปิ **อาชีวโกโป** นตฺถิ. (วิมติ.๑/๓๕๐)

แม้ในการสังเคราะห์ตระกูล ไม่มี**อาชีววิบัติ**.

อาชีวฏฺฐมก (ติ)

[อาชีว + อฏฺฐม + ก]

(ศีล) อันมีการเลี้ยงชีพที่สะอาดเป็นข้อที่ ๘, ศีลข้อที่ ๘ คือการเลี้ยงชีพที่บริสุทธิ์, อาชีวัฏฐมกศีล (กายสุจริต ๓ วจีสุจริต ๔ สัมมาอาชีวะ ๑ รวมเป็น ๘ ประการ เรียกว่า อาชีวัฏฐมกศีล).

จตุพฺพิธํ ปน วจีทุจฺจริตํ ติวิธญฺจ กายทุจฺจริตํ ปหาย อุภยํ สุจริตํ ปูเรนฺตสฺเสว ยสฺมา **อาชีวฏฺฐมกํ** สีลํ ปูเรติ น อิตรสฺส ตสฺมา ตทุภยานนฺตรํ สมฺมาอาชีโว วุตฺโต. (ที.อฏฺ.๑/๒๘๑)

ก็เพราะ**อาชีวัฏฐมกศีล** ย่อมบริบูรณ์แก่

บุคคลผู้ละวจีทุจริต ๔ และกายทุจริต ๓ บำเพ็ญสุจริตทั้ง ๒ อย่างเท่านั้นให้บริบูรณ์ หาบริบูรณ์แก่คนนอกนี้ไม่ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสสัมมาอาชีวะ ในลำดับต่อจากสุจริตทั้ง ๒ อย่างนั้น.

สุปริสุทฺธานิ ตีณิ กายกมฺมานิ จตฺตาริ วจีกมฺมานิ สุปริสุทฺโธ อาชีโวติ อิทํ **อาชีวฏฺฐมกํ**. (วิสุทธิ.ฏี.๑/๓๓)

ศีลนี้คือ กายกรรม ๓ วจีกรรม ๔ อันบริสุทธิ์ด้วยดี การเลี้ยงชีพอันบริสุทธิ์ด้วยดี ชื่อว่า **อาชีวัฏฐมกศีล**.

อาชีวฏฺฐมกสีล (น)

[อาชีวฏฺฐมก + สีล]

ศีลที่มีอาชีพชอบเป็นข้อที่ ๘,

อาชีวัฏฐมกศีล.

ปริเยสนา ปน กายวาจาหิ ปริเยสนาเยว. สา กายวจีสมาจารคหเณน คหิตาปิ สมานา ยสฺมา **อาชีวฏฺฐมกสีลํ** นาม เอตสฺมิญฺเญว ทฺวารทฺวเย อุปฺปชฺชติ น อากาเส ตสฺมา **อาชีวฏฺฐมกสีล**ทสฺสนตฺถํ วิสุํ วุตฺตา. ตตฺถ นเสวิตพฺพปริเยสนา อนริยปริเยสนาย กเถตพฺพา. เสวิตพฺพปริเยสนา อริยปริเยสนาย. วุตฺตญฺเหตํ:- “ทฺเวมา ภิกฺขเว ปริเยสนา อนริยา จ ปริเยสนา อริยา จ ปริเยสนา. (ที.อฏฺ.๒/๓๒๕)

ก็การแสวงหา ได้แก่ การแสวงหาด้วยกายและด้วยวาจานั่นเอง การแสวงหานั้น แม้เป็นอันพระผู้มีพระภาคทรงถือเอาแล้วด้วยกายสมาจารศัพท์และวจีสมาจารศัพท์ เพราะเหตุที่ธรรมดาว่า**ศีลที่มีอาชีพชอบเป็นข้อที่ ๘** ย่อมเกิดขึ้นใน ๒ ทวารนี้เท่านั้น จะไม่เกิดขึ้นในอากาศ ฉะนั้น พระองค์จึงตรัสไว้แผนกหนึ่งต่างหาก เพื่อทรงแสดง**ศีลที่มีอาชีพชอบเป็นข้อที่ ๘** ในการแสวงหานั้น พระองค์ไม่พึงตรัสการแสวงหาที่ควรเสพไว้ด้วยการแสวงหาที่ไม่ประเสริฐ พึงตรัสการแสวงหาที่ควรเสพด้วยการแสวงหาที่ประเสริฐ สมจริงดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดังนี้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย การแสวงหามี ๒ อย่าง คือ (๑) การแสวงหาที่ไม่ประเสริฐ (๒) การแสวงหาที่ประเสริฐ.

อาชีวติ (กฺริ)

[อา + ชีว + ติ]

ย่อมเลี้ยงชีพ, ประกอบ.

น ปาปกํ อาชีวํ **อาชีวติ.** (ม.๒/๒๑๕)

บุคคลไม่**ประกอบ**อาชีพชั่ว.

อาชีวตฺถ (ปุ)

[อาชีว + อตฺถ]

ประโยชน์คือการเลี้ยงชีพ, เพื่อการเลี้ยงชีพ, เพื่อเลี้ยงชีพ.

โอฬาริกํปิ นิมิตฺตนฺติ เอตฺถ ปจฺจึ ขณนฺโตปิ ขณาหีติ อาณาเปนฺโตปิ ปจฺจิยํ โอฬาริกํ

นิมิตฺตํ กโรติ นาม. ติณกฏฺฐสาขาปลาสํ ฉินฺทนฺโตปิ ฉินฺทาติ อาณาเปนฺโตปิ หริตคฺเค โอพาริกํ นิมิตฺตํ กโรติ นาม. **อาชีวตฺถาย**ปณฺณนิวาปอาทีนิ คาหาเปนฺเต ผลานิ โอจินนฺเต วา โอจินาเปนฺเต วา วตฺตพฺพเมว นตฺถิ. อิเมสุ จตูสุ สุตฺเตสุ สตฺถารา สาสเน วุฑฺฒิปริหานิ กถิตา.

(อํ.อฏฺ.๓/๓๗)

ในคำนี้ว่า **นิมิตอย่างหยาบ(โอฬาริกํปิ นิมิตฺตํ)** มีอธิบายว่า ภิกษุขุดแผ่นดินเองก็ดี ให้ผู้อื่นขุดด้วยสั่งว่า “ท่านจงขุด” ก็ดี ชื่อว่าทำนิมิตอย่างหยาบไว้บนแผ่นดิน ภิกษุตัดหญ้า ไม้ กิ่งไม้ ใบไม้เองก็ดี ให้ผู้อื่นตัดด้วยสั่งว่า “ท่านจงตัด”ก็ดี ชื่อว่าทำนิมิตอย่างหยาบไว้บนของสดของเขียว เมื่อภิกษุให้ผู้อื่นถือใบไม้และผักเป็นต้นเก็บไว้ หรือเลือกผลไม้เอง ให้ผู้อื่นเลือกให้**เพื่อการเลี้ยงชีพ** ไม่มีคำที่ต้องกล่าวเลย ในสูตรทั้ง ๔ สูตรนี้ พระศาสดาได้ตรัสถึงความเจริญและความเสื่อมในพระศาสนาไว้แล้ว.

อาชีวน (น)

[อา + ชีว + ยุ]

การเลี้ยงชีพ.

ปิณฺโฑ **อาชีวเน** เทเห ปิณฺฑเน โคพเก มโต. (ธาน.๑๐๑๗)

ปิณฺฑ-ศัพท์มีอรรถ ๔ อย่าง คือ **การเลี้ยงชีพ** ร่างกาย การรวบรวมและก้อนวัตถุ.

ดู บทถัดไปด้วย.

อาชีวนุปาย (ปุ)

[อาชีวน + อุปาย]

เหตุแห่งการเลี้ยงชีพ, ช่องทางเลี้ยงชีพ.

ดู อาชีวุปายวิปตฺติ.

อาชีวปกต (ติ)

[อาชีว + อปกต]

ถูกการเลี้ยงชีพเบียดเบียน,

ถูกการเลี้ยงชีพครอบงำ.

พาหิรกปพฺพชิตา สิปฺปายตนวิชฺชาฏฺฐานาทีนิ ชีวิโกปายภูตานิ **อาชีวปกตา** อุปชีวนฺติ (ที.ฏี.๑/๑๓๒)

นักบวชภายนอกทั้งหลาย**ถูกการเลี้ยงชีพครอบงำ**เข้าไปเอาศัยศิลปะและวิชาเป็นต้นอันเป็นเหตุแห่งการเลี้ยงชีพเลี้ยงชีพอยู่.

ดู อาชีวิกาปกต.

อาชีวปริสุทฺธ (ปุ)

[อาชีว + ปริสุทฺธ]

การเลี้ยงชีพที่บริสุทธิ์,

การเลี้ยงชีพที่สุจริต.

กตเม จ ถปติ กุสลา สีลา ? กุสลํ กายกมฺมํ

กุสลํ วจีกมฺมํ **อาชีวปริสุทฺธํ**ปิ โข อหํ ถปติ สีลสฺมึ วทามิ อิเม วุจฺจนฺติ ถปติ กุสลา สีลา. (ม.๒/๒๑๘)

ศีลที่เป็นกุศล เป็นอย่างไร ? คือ กายกรรมที่เป็นกุศล วจีกรรมที่เป็นกุศล และแม้**การเลี้ยงชีพที่บริสุทธิ์** ก็รวมอยู่ในศีลเหล่านี้ เราเรียกว่า ศีลที่เป็นกุศล.

อาชีวปริสุทฺธิ (ถี)

[อาชีว + ปริสุทฺธิ]

ความบริสุทธิ์แห่งการเลี้ยงชีพ,

การเลี้ยงชีพที่บริสุทธิ์, อาชีวปริสุทธิ.

อาชีวปาริสุทฺธิ ธมฺเมน สเมน ปจฺจยุปฺปตฺติมตฺตกํ. (อํ.อฏฺ.๒/๓๗)

เพียงความเกิดขึ้นแห่งปัจจัยโดยธรรมโดยสม่ำเสมอ ก็ชื่อว่า **การเลี้ยงชีพที่บริสุทธิ์**.

อิติ ยฺวายํ อิเมสํ อาชีวเหตุ ปญฺญตฺตานํ ฉนฺนํ สิกฺขาปทานํ วีติกฺกมวเสน, อิเมสญฺจ "กุหนา ลปนา เนมิตฺติกตา นิปฺเปสิกตา ลาเภน ลาภํ นิชิคีสนตา"ติ เอวมาทีนํ ปาปธมฺมานํ วเสน ปวตฺโต มิจฺฉาชีโว ยา ตสฺมา สพฺพปฺปการาปิ มิจฺฉาชีวา วิรติ อิทํ อาชีวปาริสุทฺธิสีลํ. ตตฺรายํ วจนตฺโถ. เอตํ อาคมฺม ชีวนฺตีติ อาชีโว. โก โส ปจฺจยปริเยสนวายาโม. ปาริสุทฺธีติ ปริสุทฺธตา. อาชีวสฺส ปาริสุทฺธิ **อาชีวปาริสุทฺธิ**. (วิสุทฺธิ.๑/๒๙)

มิจฉาชีพที่เป็นไปด้วยอำนาจการล่วงละเมิดสิกขาบท ๖ เหล่านี้ ที่บัญญัติไว้เพราะอาชีพเป็นเหตุ และมิจฉาชีพที่เป็นไปด้วยอำนาจบาปธรรมเหล่านี้ ซึ่งมีเป็นต้นอย่างนี้ คือ การลวง การพูดป้อยอ การทำนิมิต ความบดขยี้คุณความดีของผู้อื่น การต่อลาภด้วยลาภ นี้ใด การงดเว้นจากมิจฉาชีพทุกประการนั้นใด นี้ชื่อว่าอาชีวปาริสุทธิศีล ในอาชีวปาริสุทธิศีลนั้น มีคำอธิบายดังนี้ว่า ชนทั้งหลายอาศัยธรรมนั้นเป็นอยู่ เพราะเหตุนั้น ธรรมนั้นจึงชื่อว่าอาชีวะ (เป็นที่อาศัยอยู่แห่งชน) ธรรมนั้น ได้แก่ อะไร ได้แก่ ความพยายามในการแสวงหาปัจจัย ความหมดจด ชื่อว่าปาริสุทธิ ความหมดจดแห่งอาชีวะ ชื่อว่า **การเลี้ยงชีพที่บริสุทธิ์**.

อาชีวปาริสุทฺธิสํวร (ปุ)

[อาชีวปริสุทฺธิ + สํวร]

การสำรวมคือความบริสุทธิ์แห่งการเลี้ยงชีพ, การปิดกั้นคือการเลี้ยงชีพที่บริสุทธิ์, อาชีวปาริสุทธิสังวร.

"อุปฺปนฺนํ กามวิตกฺกํ นาธิวาเสติ ปชหติ วิโนเทติ พฺยนฺตีกโรติ อนภาวํ คเมตี"ติ-อาทินา นเยน อาคโต วีริยสํโร. "อิธ อริยสาวโก มิจฺฉาอาชีวํ ปหาย สมฺมาอาชีเวน ชีวิกํ กปฺเปตี"ติ อาคโต **อาชีวปาริสุทฺธิสํโร** โสปิ วีริยสํเรเนว สงฺคหิโต. เตสุ สตฺตสุ สํเรสุ ปาติโมกฺขสํวรอินฺทฺริยสํวรอาชีวปาริสุทฺธิปจฺจยปฏิเสวนสงฺขาตา จตฺตาโร สํวรา อิธาธิปฺเปตา เตสุ จ วิเสเสน ปาติโมกฺขสํโร. สพฺโพปิ จายํ สํโร ยถาสกํ

สํวริตพฺพานํ กายทุจฺจริตาทีนํ สํวรณโต สํโวรติ วุจฺจติ. (ปฏิสํ.อฏฺ.๑/๑๕)

สังวรที่มาแล้วโดยนัยเป็นต้นว่า ภิกษุ ย่อมอดกลั้น ย่อมละ ย่อมบรรเทา กามวิตกที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมกระทำให้สิ้นสูญไป ให้ถึงความไม่มี ดังนี้ ชื่อว่าวิริยสังวร. สังวรที่มาแล้วโดยนัยเป็นต้นว่า พระอริยสาวกในพระศาสนานี้ ละมิจฉาอาชีวะเสียแล้ว สำเร็จชีวิตอยู่ด้วยสัมมาอาชีวะดังนี้ ชื่อว่า**อาชีวปาริสุทธิสังวร** อาชีวปาริสุทธิสังวรแม้นั้นท่านสงเคราะห์ด้วยวิริยสังวรนั่นแล ในสังวร(ความสำรวม) ๗ เหล่านั้น สังวร ๔ คือ ปาฏิโมกขสังวร อินทริยสังวร **อาชีวปาริสุทธิสังวร** ปัจจัยปฏิเสวนาสังวร ท่านประสงค์เอาในที่นี้และในสังวร ๔ เหล่านั้น ปาฏิโมกขสังวร ท่านประสงค์เอาเป็นพิเศษก็สังวรนี้แม้ทั้งหมดท่านเรียกว่าสังวร เพราะกั้นทุจริตทั้งหลายมีกายทุจริตเป็นต้นที่จำต้องสังวรตามธรรมดาของตน.

อาชีวปาริสุทฺธิสาธน (ติ)

[อาชีวปาริสุทธิ + สาธน]

อันสามารถยังความบริสุทธิ์แห่งการเลี้ยงชีพให้สำเร็จ, ที่ทำให้การเลี้ยงชีพที่บริสุทธิ์สำเร็จ.

ตถา วีริยํ อนวชฺชลกฺขณํ **อาชีวปาริสุทฺธิสาธนนฺ**ติ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๖๘)

จริงอย่างนั้นความเพียรมีลักษณะไม่มีโทษ **อันสามารถยังความบริสุทธิ์แห่งการเลี้ยงชีพให้สำเร็จ**.

อาชีวปาริสุทฺธิสีล (น)

[อาชีวปาริสุทฺธิ + สีล]

ศีลคือความบริสุทธิ์แห่งการเลี้ยงชีพ,

ศีลคือการเลี้ยงชีพที่บริสุทธิ์,

อาชีวปาริสุทธิศีล.

กตมํ มหาราช ภควโต สีลรตนํ. ปาฏิโมกฺขสํวรสีลํ อินฺทฺริยสํวรสีลํ **อาชีวปาริสุทฺธสีลํ** ปจฺจยสนฺนิสฺสิตสีลํ จูฬสีลํ มชฺฌิมสีลํ มหาสีลํ มคฺคสีลํ ผลสีลํ. (มิลินฺท ๓๒๐)

ขอถวายพระพร รตนะคือศีลของพระผู้มีพระภาคเป็นไฉน ได้แก่ ปาติโมกขสังวรศีล อินทริยสังวรศีล **อาชีวปาริสุทธิศีล** ปัจจยสันนิสสิตศีล จูฬศีล มัชฌิมศีล มหาศีล มรรคศีล ผลศีล.

อาชีวปูรณ (น)

[อาชีว + ปูรณ]

ความบริบูรณ์แห่งการเลี้ยงชีพ.

มโนทฺวาเร **อาชีวปูรณํ** นาม นตฺถิ. (อภิ.อฏฺ.๑/๒๖๕)

ชื่อว่า**ความบริบูรณ์แห่งการเลี้ยงชีพ**มิได้มีทางมโนทวาร.

อาชีวภณฑก (น)

[อาชีว + ภณฺฑก]

ทรัพย์อันเป็นเหตุเลี้ยงชีพ, สิ่งของยังชีพ.

อเถโก พาราณสิวาสิโก วนจรโก หิมวนฺตํ ปวิสิตฺวา อตฺตโน **อาชีวภณฺฑกํ** คเวสมาโน ทิสา ววตฺถาเปตุํ อสกฺโกนฺโต มคฺคมูฬฺโห หุตฺวา มรณภยภีโต พาหา ปคฺคยฺห ปริเทวมาโน วิจรติ. (ชา.อฏฺ.๑/๓๓๘)

ครั้งนั้น พรานป่าชาวกรุงพาราณสีคนหนึ่งเข้าไปสู่ป่าหิมพานต์ แสวงหา**สิ่งของยังชีพ**เพื่อตนไม่สามารถกำหนดทิศได้ จึงหลงทางกลัวภัยคือความตาย ประคองแขนทั้ง ๒ เที่ยวร้องไห้คร่ำครวญอยู่.

อาชีวเภท (ปุ)

[อาชีว + เภท]

ความเสียไปแห่งการเลี้ยงชีพ,

การขาดแห่งอาชีวะ.

อาชีโว นาม ภิชฺชมาโน กายวจีทฺวาเรสุเยว ภิชฺชติ. มโนทฺวาเร **อาชีวเภโท** นาม นตฺถิ. ปูรยมาโนปิ ตสฺมึเยว ทฺวารทฺวเย ปูรติ. (อภิ.อฏฺ.๑/๒๖๕)

ชื่อว่าอาชีวะแม้เมื่อขาด ก็ย่อมขาดในกายทวารและวจีทวารเท่านั้น ชื่อว่า **ความเสียไปแห่งการเลี้ยงชีพ**ในมโนทวารหามีไม่ แม้เมื่อบริบูรณ์ ก็ย่อมบริบูรณ์ ในสองทวารนั้นนั่นเอง.

อาชีวเภทภย (น)

[อาชีว + เภท + ภย]

ความกลัวการเสียไปแห่งการเลี้ยงชีพ.

เถโร สารีปุตฺโต วจีวิปฺผาเรเนว เม อิทํ เภสชฺชํ อุปฺปนฺนํ มา เม อาชีโว ภิชฺชีติ **อาชีวเภทนภยา** ตํ เภสชฺชํ ปชหิ น อุปชีวิ. (มิลินฺท.๒๒๕)

พระสารีบุตรเถระ คิดว่า ยานี้ เกิดขึ้นเพราะคำพูดของเรา อาชีวะของเราอย่าเสียไปเลยดังนี้ **เพราะกลัวการเสียไปแห่งการเลี้ยงชีพ** ท่านจึงสละทิ้งยานั้นเสีย ไม่ใช้เลี้ยงชีพ.

อาชีวมาน (ติ)

[อา + ชีว + อ + มาน]

ผู้เลี้ยงชีพอยู่.

ยาย เจตนาย มิจฺฉาชีวํ **อาชีวมาโน** กิริยํ กโรติ นาม อยํ อุปฺปชฺชิตฺวา ตํ กิริยํ กาตุํ น เทตีติ อกิริยาติ. (อภิ.อฏฺ.๑/๒๖๔)

ผู้เลี้ยงชีพอยู่ ชื่อว่า ย่อมกระทำกิริยามิจฉาชีพด้วยเจตนาใด โลกุตตรมรรคนี้เกิดขึ้นแล้ว ย่อมไม่ให้เพื่อทำกิริยานั้น เพราะเหตุนั้น เจตนานั้นจึงชื่อว่าอกิริยา.

อาชีวมุข (น)

[อาชีว + มุข]

เหตุแห่งการเลี้ยงชีพ, ช่องทางเลี้ยงชีพ.

อุญฺฉาจริยาติ อาชีวมุขานิ เอเตเนว สมฺมา อาชีเวน ตว ปุตฺตทารํ โปเสหิ มา ปุน ปาปํ กรีติ. (ชา.อฏฺ.๔/๔๒๔)

คำว่า **อุญฺฉาจริยา** ความว่า อันเป็น**ช่องทางเลี้ยงชีพ** อธิบายว่า ท่านจงเลี้ยงดูบุตรและภรรยาของท่าน ด้วยกสิกรรมและพาณิชยกรรมเป็นต้นนั้นอันเป็นสัมมาชีพเถิด อย่าได้กระทำบาปอีกเลย.

อาชีววาร (ปุ)

[อาชีว + วาร]

วาระแห่งอาชีวะ, วาระที่แสดงการเลี้ยงชีพ.

อาชีววาเร อปริสุทฺธาชีวาติ อปริสุทฺเธน เวชฺชกมฺมทูตกมฺมวฑฺฒิปโยคาทินา เอกวีสติอเนสนาเภเทน อาชีเวน สมนฺนาคตา. (ม.อฏฺ.๑/๑๑๙)

บัณฑิตพึงทราบอธิบาย**ในวาระที่แสดงการเลี้ยงชีพ** ดังต่อไปนี้ คำว่า ผู้มีการเลี้ยงชีพไม่บริสุทธิ์ (อปริสุทฺธาชีวา) ความว่า ผู้ประกอบด้วยการเลี้ยงชีพอันไม่บริสุทธิ์แยก ประเภทเป็นอเนสนา(การแสวงไม่สมควร) ๒๑ มีการเป็นหมอรักษาโรค เป็นทูต ส่งข่าว และการค้าขายหากำไรเป็นต้น.

อาชีววิปตฺติ (ถี)

[อาชีว + วิปตฺติ]

(ก) ความเสียหายแห่งการเลี้ยงชีพ, การเลี้ยงชีพที่ผิด, อาชีววิบัติ.

ติสฺโส อิมา ภิกฺขเว วิปตฺติโย. กตมา ติสฺโส ? กมฺมนฺตวิปตฺติ **อาชีววิปตฺติ** ทิฏฺฐิวิปตฺติ. (อํ.๑/๒๗๔)

ภิกษุทั้งหลาย วิบัติ ๓ ประการนี้ วิบัติ ๓ ประการ อะไรบ้าง ? คือ ๑. กัมมันตวิบัติ (ความวิบัติแห่งการงาน) ๒. **อาชีววิบัติ (การเลี้ยงชีพที่ผิด)** ๓. ทิฏฐิวิบัติ (ความวิบัติแห่งทิฏฐิ) [กัมมันตวิบัติ คือ บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้ฆ่าสัตว์ ฯลฯ พูดเพ้อเจ้อ นี้เรียกว่า กัมมันตวิบัติ. อาชีววิบัติ คือ บุคคลบางคนในโลกนี้มีอาชีพผิด เลี้ยงชีพด้วยมิจฉาอาชีวะ(เลี้ยงชีพผิด) นี้เรียกว่า อาชีววิบัติ. ทิฏฐิวิบัติ คือ บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นมิจฉาทิฏฐิ มีความเห็นวิปริตว่า “ทานที่ให้แล้ว ไม่มีผล ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล ฯลฯ สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งก็ไม่มีในโลก” นี้เรียกว่าทิฏฐิวิบัติ]

(ข) การล่วงละเมิดสิกขาบท ๖ ที่ทรงบัญญัติสำหรับการเลี้ยงชีพ, อาชีววิบัติ.

จตุนฺนํ วิปตฺตีนนฺติ สีลวิปตฺติอาทีนํ. ปฐมาหิ เทฺว อาปตฺติกฺขนฺธา สีลวิปตฺติ นาม อวเสสา ปญฺจ อาจารวิปตฺติ นาม. มิจฺฉาทิฏฺฐิ จ อนฺตคฺคาหิกทิฏฺฐิ จ ทิฏฺฐิวิปตฺติ นาม อาชีวเหตุ ปญฺญตฺตานิ ฉ สิกฺขาปทานิ **อาชีววิปตฺติ** นาม. อิติ อิมาสํ จตุนฺนํ วิปตฺตีนํ อิทํ ปาราชิกํ สีลวิปตฺติ นาม โหติ. (วิ.อฏฺ.๔/๑๓๙)

คำว่า **บรรดาวิบัติ ๔ อย่าง (จตุนฺนํ วิปตฺตีนํ)** ได้แก่ บรรดาวิบัติ ๔ อย่าง มีสีลวิบัติเป็นต้น จริงอยู่ อาบัติ ๒ กองข้างต้น ชื่อว่าสีลวิบัติ อาบัติ ๕ กองที่เหลือ ชื่อว่าอาจารวิบัติ มิจฉาทิฏฐิและอันตคาหิกทิฏฐิ ชื่อว่าทิฏฐิวิบัติ ๖ สิกขาบทที่ทรงบัญญัติเพราะเหตุคืออาชีวะ ชื่อว่า**อาชีววิบัติ** (การล่วงละเมิดสิกขาบท ๖ ที่ทรงบัญญัติสำหรับการเลี้ยงชีพ) บรรดาวิบัติ ๔ อย่างนี้ ดังกล่าวมานี้ ปาราชิกสิกขาบทนี้จัดเป็นสีลวิบัติ.

(ค) เหตุแห่งอาชีววิบัติ.

ดู อาชีววิปตฺติปจฺจย.

อาชีววิปตฺติโจทนา (ถี)

[อาชีววิปตฺติ + โจทนา]

การโจทด้วยสิกขาบท ๖ ที่ทรงบัญญัติสำหรับการเลี้ยงชีพ,

การโจทด้วยอาชีววิบัติ.

เอวํ กายวาจาวเสน จายํ ทุวิธาปิ โจทนา. ปุนทิฏฺฐิโจทนา สุตโจทนา ปริสงฺกิตโจทนาติ ติวิธา โหติ. อปราปิ จตุพฺพิธา โหติ สีลวิปตฺติโจทนา อาจารวิปตฺติโจทนา ทิฏฺฐิวิปตฺติโจทนา อาชีววิปตฺติโจทนาติ. ตตฺถ ครุกานํ ทฺวินฺนํ อาปตฺติกฺขนฺธานํ วเสน สีลวิปตฺติโจทนา เวทิตพฺพา. อวเสสานํ วเสน อาจารวิปตฺติโจทนา. มิจฺฉาทิฏฺฐิอนฺตคฺคาหิกทิฏฺฐิวเสน ทิฏฺฐิวิปตฺติโจทนา. อาชีวเหตุ ปญฺญตฺตานํ ฉนฺนํ สิกฺขาปทานํ วเสน **อาชีววิปตฺติโจทนา** เวทิตพฺพา.

(วิ.อฏฺ.๒/๑๗๔)

อนึ่ง การโจท ๒ อย่าง ด้วยอำนาจกายและวาจาอย่างนี้ มี ๓ อย่าง ได้แก่ ๑.โจทตามที่ได้เห็น ๒. โจทตามที่ได้ยิน ๓. โจทตามที่สงสัย มีการโจทอีก ๔ อย่าง ได้แก่ ๑.โจทด้วยสีลวิบัติ ๒. โจทด้วยอาจารวิบัติ ๓.โจทด้วยทิฏฐิวิบัติ ๔. โจทด้วยอาชีววิบัติ บรรดาการโจท ๔ อย่างนั้น การโจทด้วยสีลวิบัติ พึงทราบด้วยกองอาบัติหนัก ๒ กอง การโจทด้วยอาจารวิบัติ พึงทราบด้วยกองอาบัติที่เหลือ การโจทด้วยทิฏฐิวิบัติ พึงทราบด้วยมิจฉาทิฏฐิและอันตคาหิกทิฏฐิ **การโจทด้วยอาชีววิบัติ** พึงทราบด้วย ๖ สิกขาบท ที่พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้เพราะอาชีพเป็นเหตุ.

อาชีววิปตฺติปจฺจย (ปุ)

[อาชีววิปตฺติ + ปจฺจย]

เหตุคือการเลี้ยงชีพที่ผิด,

เหตุคือการแสวงหาปัจจัย ๔ เครื่องเลี้ยงชีพในทางที่ผิด, เหตุแห่งอาชีววิบัติ.

อาชีววิปตฺติปจฺจยา กติ อาปตฺติโย อาปชฺชติ ? อาชีววิปตฺติปจฺจยา ฉ อาปตฺติโย อาปชฺชติ. อาชีวเหตุ อาชีวการณา ปาปิจฺโฉ อิจฺฉาปกโต อสนฺตํ อภูตํ อุตฺตริมนุสฺสธมฺมํ อุลฺลปติ อาปตฺติ ปาราชิกสฺส. อาชีว-

เหตุ อาชีวการณา สญฺจริตฺตํ สมาปชฺชติ อาปตฺติ สํฆาทิเสสสฺส. อาชีวเหตุ อาชีวการณา "โย เต วิหาเร วสติ โส ภิกฺขุ อรหา"ติ ภณติ ปฏิวิชานนฺตสฺส อาปตฺติ ถุลฺลจฺจยสฺส. อาชีวเหตุ อาชีวการณา ภิกฺขุ ปณีตโภชนานิ อตฺตโน อตฺถาย วิญฺญาเปตฺวา ภุญฺชติ อาปตฺติ ปาจิตฺติยสฺส. อาชีวเหตุ อาชีวการณา ภิกฺขุนี ปณีตโภชนานิ อตฺตโน อตฺถาย วิญฺญาเปตฺวา ภุญฺชติ อาปตฺติ ปาฏิเทสนียสฺส. อาชีวเหตุ อาชีวการณา สูปํ วา โอทนํ วา อคิลาโน อตฺตโน อตฺถาย วิญฺญาเปตฺวา ภุญฺชติ, อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส. **อาชีววิปตฺติปจฺจยา** อิมา ฉ อาปตฺติโย อาปชฺชติ. (วิ.๕/๑๗๘)

[ถาม] **เพราะเหตุแห่งอาชีววิบัติ** ต้องอาบัติเท่าไร

[ตอบ] เพราะเหตุแห่งอาชีววิบัติ ต้องอาบัติ ๖ สมุฏฐาน คือ

๑. เพราะเหตุแห่งอาชีวะ เพราะการณ์แห่งอาชีวะ ภิกษุผู้มีความปรารถนาชั่วช้าถูกความอยากครอบงำ กล่าวอวดอุตตริมนุสสธรรมที่ไม่มีอยู่ไม่เป็นจริง ต้องอาบัติปาราชิก.

๒. เพราะเหตุแห่งอาชีวะ เพราะการณ์แห่งอาชีวะ ภิกษุทำหน้าที่ชักสื่อต้องอาบัติสังฆาทิเสส.

๓. เพราะเหตุแห่งอาชีวะ เพราะการณ์แห่งอาชีวะ ภิกษุกล่าวว่า "ภิกษุรูปใดอยู่ในวิหารของท่าน ภิกษุรูปนั้นเป็นพระอรหันต์" เมื่อผู้ฟังเข้าใจ ต้องอาบัติถุลลัจจัย.

๔. เพราะเหตุแห่งอาชีวะ เพราะการณ์แห่งอาชีวะ ภิกษุออกปากขอโภชนะอันประณีตมาเพื่อประโยชน์ของตนแล้วฉัน ต้องอาบัติปาจิตตีย์.

๕. เพราะเหตุแห่งอาชีวะ เพราะการณ์แห่งอาชีวะ ภิกษุณีออกปากขอโภชนะอันประณีตมาเพื่อประโยชน์ของตนแล้วฉัน ต้องอาบัติปาฏิเทสนียะ.

๖. เพราะเหตุแห่งอาชีวะ เพราะการณ์แห่งอาชีวะ ภิกษุไม่เป็นไข้ออกปาก ขอแกงหรือข้าวสุกมาเพื่อประโยชน์ตนแล้วฉัน ต้องอาบัติทุกกฏ **เพราะเหตุแห่งอาชีววิบัติ** ต้องอาบัติ ๖ อย่างเหล่านี้.

อาชีววิปตฺติปจฺจยาติ เอตฺถ อาคมฺม ชีวนฺติ เอเตนาติ อาชีโว จตุปจฺจโย โสว มิจฺฉาปตฺติยา วิปนฺนตฺตา วิปตฺตีติ อาชีววิปตฺติ ตสฺสา อาชีววิปตฺติยา เหตุ ตทุปฺปาทนตปริโภคนิมิตฺตนฺติ อตฺโถ.
(วิมติ.๒/๒๗๘)

พึงทราบวิเคราะห์ใน คำว่า **เพราะเหตุแห่งอาชีววิบัติ** นี้ดังต่อไปนี้ ที่ชื่อว่า อาชีวะเพราะอรรถว่า เป็นเหตุอาศัยเลี้ยงชีพ ได้แก่ ปัจจัย ๔ อาชีพนั้นนั่นเอง ชื่อว่า วิบัติเพราะเสียหายไปด้วยการปฏิบัติผิด เพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่า อาชีววิบัติ เหตุแห่งอาชีววิบัตินั้น อธิบายว่า เหตุ

แห่งการบริโภคปัจจัยนั้นที่ให้เกิดขึ้นด้วยอาชีววิบัตินั้น.

อาชีววิปตฺติสมฺมต (ติ)

[อาชีววิปตฺติ + สมฺมต]

เรียกว่าอาชีววิบัติ, ชื่อว่าการเลี้ยงชีพผิด.

อาชีวเหตุ อาชีวการณา ปาปิจฺโฉ อิจฺฉาปกโต อสนฺตํ อภูตํ อุตฺตริมนุสฺสธมฺมํ อุลฺลปติ. อาชีวเหตุ อาชีวการณา สญฺจริตฺตํ สมาปชฺชติ. อาชีวเหตุ อาชีวการณา "โย เต วิหาเร วสติ โส ภิกฺขุ อรหา"ติ ภณติ. อาชีวเหตุ อาชีวการณา ภิกฺขุ ปณีตโภชนานิ อตฺตโน อตฺถาย วิญฺญาเปตฺวา ภุญฺชติ. อาชีวเหตุ อาชีวการณา ภิกฺขุนี ปณีตโภชนานิ อตฺตโน อตฺถาย วิญฺญาเปตฺวา ภุญฺชติ. อาชีวเหตุ อาชีวการณา ภิกฺขุ สูปํ วา โอทนํ วา อคิลาโน อตฺตโน อตฺถาย วิญฺญาเปตฺวา ภุญฺชติ อยํ สา **อาชีววิปตฺติสมฺมตา**. (วิ.๕/๒๕๘)

ภิกษุมีความปรารถนาชั่ว ถูกความอยากครอบงำ กล่าวอวดอุตริมนุสสธรรมที่ไม่มีอยู่ ไม่เป็นจริง เพราะเหตุแห่งอาชีวะ เพราะการณ์แห่งอาชีวะ ภิกษุทำหน้าที่ชักสื่อ เพราะเหตุแห่งอาชีวะ เพราะการณ์แห่งอาชีวะ ภิกษุกล่าวว่า ภิกษุรูปใดอยู่ในวิหารของท่าน ภิกษุรูปนั้น เป็นพระอรหันต์ เพราะเหตุแห่งอาชีวะ เพราะการณ์แห่งอาชีวะ ภิกษุออกปากขอโภชนะอันประณีตมาเพื่อตนแล้วฉัน เพราะเหตุแห่งอาชีวะ เพราะการณ์แห่งอาชีวะ ภิกษุณีออกปากขอโภชนะอันประณีตมาเพื่อตนแล้วฉัน เพราะเหตุแห่งอาชีวะ ภิกษุไม่อาพาธออกปากขอแกงหรือข้าวสุกมาเพื่อตนแล้วฉัน เพราะเหตุแห่งอาชีวะ เพราะการณ์แห่งอาชีวะ นี้นั้นรวม**เรียกว่าอาชีววิบัติ**.

อาชีววิปนฺน (ติ)

[อาชีว + วิปนฺน]

ผู้มีอาชีววิบัติ, คนที่เลี้ยงชีวิตในทางที่ผิด.

อลชฺชี จ โหติ พาโล จ อปกตตฺโต จ มิจฺฉาทิฏฺฐิโก จ โหติ **อาชีววิปนฺโน** จ (วิ.๕/๓๑๕-๖)

[พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "อุบาลี สงฆ์พึงลงโทษภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๕] คือ ๑. เป็นอลัชชี ๒. เป็นคนโง่เขลา๓. ไม่ใช่เป็นปกตัตตะ ๔. เป็นมิจฉาทิฏฐิ ๕. **มีอาชีววิบัติ**.

อาชีววิสุทฺธิ (ถี)

[อาชีว + วิสุทฺธิ]

ความบริสุทธิ์แห่งการเลี้ยงชีพ, การเลี้ยงชีพที่บริสุทธิ์-สุจริต, อาชีววิสุทธิ.

จาคาธิฏฺฐานสมุทาคเมน **อาชีววิสุทฺธิ**. (อิติวุต.อฏฺ.๑๒)

อาชีววิสุทธิ ชื่อว่าถึงความบริบูรณ์ เพราะทรงประกอบด้วยอธิษฐานธรรมคือจาคะ

อาชีววิสุทฺธิปริโยสาน (ติ)

[อาชีววิสุทฺธิ + ปริโยสาน]

มีที่สุดคืออาชีววิสุทธิ, มีอาชีววิสุทธิเป็นที่สุด.

วินโย สํวรตฺถายาติ สกลาปิ วินยปญฺญตฺติ กายวจีทฺวารสํวรตฺถาย. **อาชีววิสุทฺธิ-ปริโยสานสฺส** สีลสฺส อุปนิสฺสโย โหติ, ปจฺจโย โหตีติ อตฺโถ. (วิ.อฏฺ.๔/๒๐๘)

คำว่า **วินัยเพื่อประโยชน์แก่ความสำรวม (วินโย สํวรตฺถาย)** ความว่า วินัยบัญญัติแม้ทั้งสิ้น เพื่อประโยชน์แก่ความสำรวมกายทวารและวจีทวาร อธิบายว่าเป็นอุปนิสัยคือเหตุของศีล**ที่มีอาชีววิสุทธิเป็นที่สุด**.

อาชีววิโสธนตฺตถ (ปุ)

[อาชีว + วิโสธน + อตฺถ]

ประโยชน์คือการชำระการเลี้ยงชีพ,

เพื่อการชำระการเลี้ยงชีพ.

อธิกชเนหิ อุพฺพารโภคขตฺติยกุลาทิโต ปพฺพชิเตหิ พุทฺธาทีหิ **อาชีววิโสธนตฺถํ** เสวิตํ วุตฺตํ ปกาเสนฺโต ทีนภาวนิคฺคหํ กโรตีติ โยเชตพฺพํ. (อํ.ฏีกา.๑/๑/๕๔)

พึงประกอบความว่า เมื่อประสงค์แสดงการเลี้ยงชีพที่ชนชั้นสูงมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นที่ผนวชจากตระกูลกษัตริย์ที่มีโภคะมากเป็นต้นเสพ**เพื่อการชำระการเลี้ยงชีพ**ชื่อว่า กระทำการข่มความเป็นผู้ต่ำต้อย.

อาชีววุตฺติ (ถี)

[อาชีว + วุตฺติ]

การเลี้ยงชีพ.

ดู บทถัดไป.

อาชีววุตฺติสต (น)

[อาชีววุตฺติ + สต]

การเลี้ยงชีพ ๑๐๐.

อาชีววุตฺติสตานีติ สตฺตานํ อาชีวภูตานิ ชีวิกาวุตฺติสตานิ. (ที.ฏี.๑/๒๒๕)

คำว่า **การเลี้ยงชีพ ๑๐๐ (อาชีววุตฺติ-สตานิ)** ได้แก่ การเลี้ยงชีพ ๑๐๐ อันเป็นอาชีพของสัตว์ทั้งหลาย.

อาชีวสํวร (ปุ)

[อาชีว + สํวร]

การสำรวมการเลี้ยงชีพ, ความสำรวมอาชีพ.

ทสยิเม ภิกฺขเว ธมฺมา สรีรฏฺฐา. ปพฺพชิเตน อภิณฺหํ ปจฺจเวกฺขิตพฺพา. กตเม ทส ? สีตํ อุณฺหํ ชิฆจฺฉา ปิปาสา อุจฺจาโร ปสฺสาโว กายสํโร วจีสํโร **อาชีวสํโร** โปโนพฺภวิโก ภวสงฺขาโร. (อํ.๓/๓๒๕)

ภิกษุทั้งหลาย ธรรมประจำสรีระ ๑๐ ประการนี้ บรรพชิตควรพิจารณาเนือง ๆ

ธรรมประจำสรีระ ๑๐ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. ความหนาว ๒. ความร้อน ๓. ความหิว ๔. ความกระหาย ๕. ความปวดอุจจาระ ๖. ความปวดปัสสาวะ ๗. ความสำรวมกาย ๘. ความสำรวมวาจา ๙. **ความสำรวมอาชีพ** ๑๐. ธรรมเป็นเครื่องปรุงแต่งภพ เป็นเหตุให้เกิดในภพใหม่.

อาชีวสทฺทสนฺนิธาน (น)

[อาชีว + สทฺท + สนฺนิธาน]

การตั้งอยู่ใกล้อาชีวศัพท์,

การวางไว้ใกล้อาชีวศัพท์.

สามญฺญวาจีปิ สิกฺขา-สทฺโท **อาชีวสทฺท-สนฺนิธานโต** อุปริวุจฺจมานวิเสสาเปกฺขาย จ วิเสสนิวิฏฺโฐว โหตีติ วุตฺตํ "ยา ภิกฺขูนํ อธิสีลสงฺขาตา สิกฺขา"ติ. (อํ.ฏี.๒/๓๗๑)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า "สิกขาคืออธิศีลของภิกษุทั้งหลายใด" เพื่อประสงค์จะแสดงว่า สิกขาศัพท์แม้กล่าวสามัญทั่วไปก็เป็นศัพท์ที่อยู่กับศัพท์พิเศษ เพราะมองหาอรรถพิเศษที่จะกล่าวข้างหน้า **เพราะการตั้งอยู่ใกล้อาชีวศัพท์**.

อาชีวสมุฏฺฐาปกวีริย (น)

[อาชีว + สมุฏฺฐาปก + วีริย]

วีริยะที่ยังการเลี้ยงชีพให้เกิดขึ้น, ความเพียรที่ก่อให้เกิดการเลี้ยงชีพ.

อุฏฺฐหโตติ อาชีวสมุฏฺฐาปกวีริเยน อุฏฺฐหนฺตสฺส. (ม.อฏฺ.๑/๓๖๒)

คำว่า **ขยัน (อุฏฺฐหโต)** ได้แก่ ขยันด้วย**ความเพียรที่ก่อให้เกิดการเลี้ยงชีพ**.

อาชีวสมฺปทา (ถี)

[อาชีว + สมฺปทา]

ความเพียบพร้อมแห่งการเลี้ยงชีพ, ความถึงพร้อมด้วยอาชีพ, อาชีวสัมปทา.

อิธ ภิกฺขเว เอกจฺโจ สมฺมาอาชีโว โหติ สมฺมาอาชีเวน ชีวิกํ กปฺเปติ. อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว **อาชีวสมฺปทา**. (อํ.๑/๒๗๔)

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้มีอาชีพชอบ เลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) นี้เรียกว่า **อาชีวสัมปทา**.

อาชีวสีลาจารวิปนฺน (ติ)

[อาชีว + สีล + อาจาร + วิปนฺน]

ผู้มีการเลี้ยงชีพศีลและความประพฤติเสีย, มีอาชีวะศีลและอาจาระวิบัติ.

อิทานิ ยทิ ชาติยา พฺราหฺมโณ ภเวยฺย, **อาชีวสีลาจารวิปนฺโน**ปิ พฺราหฺมโณ ภเวยฺย. ยสฺมา ปน โปราณา พฺราหฺมณา ตสฺส พฺราหฺมณภาวํ น อิจฺฉนฺติ โลเก จ อญฺเญปิ ปณฺฑิตมนุสฺสา. (ม.อฏฺ.๓/๒๙๗)

บัดนี้ หากบุคคลจะพึงเป็นพราหมณ์เพราะชาติกำเนิด แม้**ผู้ที่มีอาชีวะศีลและ**

อาจาระวิบัติ ก็พึงเป็นพราหมณ์ แต่เพราะเหตุที่พราหมณ์ทั้งหลายแต่เก่าก่อน ไม่ปรารถนาให้บุคคลนั้นเป็นพราหมณ์และแม้มนุษย์ผู้เป็นบัณฑิตเหล่าอื่นในโลก ก็ไม่ปรารถนาอย่างนั้น.

โครกฺขาทิอุปชีวเนน อาชีววิปนฺโน หึสนาทินา สีลวิปนฺโน นิกฺขิตฺตวตฺตตาทินา อาจารวิปนฺโนติ. (ม.ฏี.๓/๒๐๐)

ที่ชื่อว่า มีอาชีพวิบัติเพราะอาศัยการเลี้ยงชีพมีการรักษาโคเป็นต้น ที่ชื่อว่า มีศีลวิบัติเพราะการเบียดเบียนเป็นต้น ที่ชื่อว่า มีอาจาระวิบัติเพราะการละทิ้งวัตรปฏิบัติเป็นต้น.

อาชีวสีลาจารสมฺปตฺติ (ถี)

[อาชีวสีลาจาร + สมฺปตฺติ]

ความถึงพร้อมด้วยอาชีพศีลและวัตรปฏิบัติ, อาชีวสมบัติ สีลสมบัติและอาจารสมบัติ.

น ชาติยา พฺราหฺมโณ โหติ คุเณหิ ปน **อาชีวสีลาจารสมฺปตฺติ**สงฺขาเตหิ พฺราหฺมโณ โหติ. (ม.ฏี.๓/๒๐๑)

ไม่ใช่เป็นพราหมณ์ เพราะชาติแต่เป็นพราหมณ์**เพราะคุณคืออาชีวสมบัติ สีลสมบัติและอาจารสมบัติ**.

อาชีวสีส (น)

[อาชีว + สีส]

การเลี้ยงชีพเป็นประธาน.

ยทา **อาชีวสีเสน** ตาเนว จิตฺตานิ กายวจีวิญฺญตฺติโย สมุฏฺฐาเปนฺติ ตทา กายกมฺมํ มิจฺฉาชีโว นาม โหติ ตถา วจีกมฺมํ.

(สํ.อฏ. ๓/๑๕๔)

เมื่อใด จิตเหล่านั้นแล ย่อมยังกายวิญญัติและวจีวิญญัติให้เกิดขึ้น **โดยการเลี้ยงชีพเป็นประธาน** เมื่อนั้น กายกรรมจึงชื่อว่า มิจฉาชีวะ วจีกรรมก็อย่างนั้น.

อาชีวสุทธิ (ถี)

[อาชีว + สุทฺธิ]

การเลี้ยงชีพที่บริสุทธิ์, อาชีวบริสุทธิ์.

สมฺปสฺสตนฺติ สมฺมา **อาชีวสุทฺธึ** ปสฺสตํ สมนฺตา วา ปสฺสตํ สมฺปสฺสตํ พุทฺธานนฺติ วุตฺตํ โหติ. (สุตฺตนิ.อฏ.๑/๑๓๖)

คำว่า **สมฺปสฺสตํ** ความว่า ผู้เห็น**อาชีวบริสุทธิ์**โดยชอบ หรือผู้เห็นโดยรอบ ชื่อว่า ผู้เห็นอยู่โดยชอบ มีคำที่ท่านอธิบายไว้ว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย.

อาชีวโสธนตฺถ (ปุ)

[อาชีว + โสธน + อตฺถ]

เพื่อการชำระการเลี้ยงชีพ.

อธิกชเนหิ อุพฺพารโภคขตฺติยกุลาทิโต ปพฺพชิเตหิ พุทฺธาทีหิ **อาชีวโสธนตฺถํ** เสวิตํ วุตฺตึ ปกาเสนฺโต ทีนภาวนิคฺคหํ

กโรตีติ โยเชตพฺพํ. (สํ.ฏี.๒/๑/๔)

พึงประกอบความว่า เมื่อประสงค์แสดงการเลี้ยงชีพที่ชนชั้นสูงมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นที่ผนวชจากตระกูลกษัตริย์ที่มีโภคะมากเป็นต้นเสพ**เพื่อการชำระการเลี้ยงชีพ** ชื่อว่า กระทำการข่มความเป็นผู้ต่ำต้อย.

อาชีวเหตุ (ปุ)

[อาชีว + เหตุ]

เหตุคือการเลี้ยงชีพ, การเลี้ยงชีพอันเป็นเหตุ.

อาชีวเหตูติ อาชีวการณา ชีวิกาปกโต หุตฺวา อาชีวิกาภเยน อหํ น นิกฺขมึ น ปพฺพชึ. (เถร.อฏฺ. ๒/๔๗๓)

คำว่า **เหตุคือการเลี้ยงชีพ(อาชีวเหตุ)** ความว่า เพราะเหตุคืออาชีพ เราเป็นผู้ถูกการเลี้ยงชีพเบียดเบียนแล้วจึงได้ออกบวช เพราะภัยจากอาชีพก็หาไม่.

ดู อาชีวการณ, อาชีววิปตฺติ, อาชีววิปตฺติโจทนา ด้วย.

อาชีวเหตุก (ติ)

[อาชีว + เหตุ + ก]

มีเหตุคือการเลี้ยงชีพ.

กายทฺวาเร ปน วีติกฺกโม **อาชีวเหตุโก**ปิ อตฺถิ น **อาชีวเหตุโก**ปิ. ตถา วจีทฺวาเร. (อภิ.อฏฺ.๑/๒๖๕)

ก็การก้าวล่วงในกายทวาร**มีเหตุคือการเลี้ยงชีพ**บ้าง ไม่**มีเหตุคือการเลี้ยงชีพ**บ้าง ในวจีทวาร ก็เหมือนกัน.

อาชีวิก(กา)ปกต (ติ)

[อาชีวิกา + อปกต]

ผู้ถูกการเลี้ยงชีพเบียดเบียนแล้ว, ผู้ถูกอาชีพบีบคั้นแล้ว, ผู้เลี้ยงชีพยากลำบาก.

เต จ โข ปน ตุเมฺห อนุรุทฺธา เนว ราชาภินีตา อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิตา น โจราภินีตา อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิตา น อิณฏฺฏา อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิตา น ภยฏฺฏา อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิตา น **อาชีวิกาปกตา** อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิตา. (ม.๒/๑๒๖)

อนุรุทธะก็แล เธอทั้งหลายนั้นมิใช่ผู้ทำความผิดต่อพระราชาจึงออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต มิใช่ผู้ถูกตามจับว่าเป็นโจรจึงออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต มิใช่ถูกหนี้สินบีบคั้นจึงออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต มิใช่เดือดร้อนเพราะภัยจึงออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต มิใช่**ถูกอาชีพบีบคั้น**จึงออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต. [ความจริง เธอทั้งหลายมีศรัทธาออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต]

ทุพฺภิกฺขาทีสุ ชีวิตุํ อสกฺโกนฺโต ปพฺพชิโต **อาชีวิกาปกโต** นาม อาชีวิกาย ปกโต อภิภูโตติ อตฺโถ. (ม.อฏฺ. ๓/๑๒๖)

ผู้ที่ไม่อาจเลี้ยงชีพอยู่ได้ในเวลามีทุพภิกขภัยเป็นต้น จึงออกบวช ชื่อว่า**ผู้ถูกอาชีพบีบคั้น** อธิบายว่า ถูกการเลี้ยงชีพกระทำเอา คือ ถูกครอบงำ.

อาชีวิกายาติ อาชีเวน ชีวิตวุตฺติยา. (ม.ฏี.๓/๓๘๑)

คำว่า **อาชีพ (อาชีวิกาย)** ได้แก่ ถูกอาชีพคือการเลี้ยงชีพ (บีบคั้น).

อาชีวิก(กา)ภย (น)

[อาชีวิกา + ภย]

ภัยเนื่องจากการเลี้ยงชีพ, ภัยที่เกิดจากการเลี้ยงชีพ.

อาชีวิกภยนฺติ ชีวิตวุตฺติภยํ. (อํ.อฏฺ.๓/๒๖๑)

คำว่า **ภัยที่เกิดจากการเลี้ยงชีพ(อาชีวิกภยํ)** ได้แก่ ภัยที่เป็นไปในชีวิต.

อาชีวกสมุฏฺฐาปกวีริย (น)

[อาชีวก + สมุฏฺฐาปก + วีริย]

วีริยะที่ยังการเลี้ยงชีพให้เกิดขึ้น, ความเพียรที่ก่อให้เกิดการเลี้ยงชีพ.

ตํ วีริยนฺติ **อาชีวิกสมุฏฺฐาปกวีริยํ**. (ม.ฏี.๒/๔๒)

คำว่า **ความเพียรนั้น(ตํ วีริยํ)** ได้แก่ **ความเพียรที่ยังการเลี้ยงชีพให้เกิดขึ้น**.

อาชีวกา (ถี)

[อา + ชีว + ณฺว + อา]

การเลี้ยงชีพ.

ดู อาชีวก, อาชีวิก(กา)ปกต.

อาชีวิตปริยนฺต (น)

[อา + ชีวิต + ปริยนฺต]

จนถึงที่สุดแห่งชีวิต, ตลอดชีวิต.

อาปาณโกฏิกนฺติ ปาโณติ ชีวิตํ ตํ มริยาทํ อนฺโต กริตฺวา มรณสมเยปิ จรนฺติเยว ตํ น วีติกฺกมนฺตีติ วุตฺตํ โหติ. "**อาปาณโกฏิกนฺ**"ติปิ ปาโฐ **อาชีวิตปริยนฺตนฺ**ติ อตฺโถ. ยถา เอกจฺเจ ชีวิตเหตุ อติกฺกมนฺตา ปาณโกฏิกํ กตฺวา จรนฺติ น เอวนฺติ อตฺโถ. (ม.อฏฺ.๓/๒๔๓)

ชีวิตชื่อว่าปาณะ(ปราณ) ในคำว่า **ถวายชีวิต(อาปาณโกฏิกํ)** สัตว์ทั้งหลายกระทำชีวิตนั้นให้เป็นเขตแดนแห่งชีวิตไว้ในภายใน ย่อมประพฤติแม้ในเวลาใกล้ตาย มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า ไม่ก้าวล่วงพรหมจรรย์ตลอดชีวิตนั้น บาลีว่า **อาปาณโกฏิกํ** ก็มี ความว่า **ตลอดชีวิต** อธิบายว่า คนบางพวก ก้าวล่วงประพฤติพรหมจรรย์จนตลอดชีวิต เพราะชีวิตเป็นเหตุ ฉันใด ภิกษุทั้งหลายมิได้เป็นฉันนั้น.

อาชีวินี (ถี)

[อาชีว + อินี]

ชีเปลือยหญิง, อาชีวกหญิง.

ดู อาชีวก ด้วย.

อาชีวกา **อาชีวินิโย** อยํ สุกฺกาภิชาตีติ วทนฺติ. เต กิร ปุริเมหิ จตูหิ ปณฺฑรตรา นนฺโท วจฺโฉ กิโส สํกิจฺโจ มกฺขลิ โคสาโล ปรมสุกฺกาภิชาตีติ วทนฺติ. (สํ.อฏฺ.๒/๓๑๔)

สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวว่า "พวกอาชีวกชาย **พวกอาชีวกหญิง**นี้ชื่อว่าสุกกาภิชาติ" ได้ทราบว่า อาชีวกชายและหญิงเหล่านั้นขาวกว่า ๔ พวกก่อน คือ ท่านนันทะ ท่านวัจฉะ ท่านกิสะ ท่านสังกิจจะ สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวว่า "เจ้าลัทธิชื่อมักขลิโคสาล เป็นปรมสุกกาภิชาติ".

อาชีวิสฺสติ (กฺริ)

ดู อาชีวติ.

อาชีวุปายวิปตฺติ (ถี)

[อาชีว + อุปาย + วิปตฺติ]

ความวิบัติแห่งเหตุการเลี้ยงชีพ.

เอตฺถ จ "นีเจ กุเล ปจฺจาชาโต โหติ จณฺฑาลกุเล วา"ติอาทีหิ อาคมนวิปตฺติ เจว ปุพฺพุปฺปนฺนปจฺจยวิปตฺติ จ ทสฺสิตา. ทลิทฺเทติอาทีหิ ปวตฺตปจฺจยวิปตฺติ. กสิรวุตฺติเกติอาทีหิ อาชีวุปายวิปตฺติ. (สํ.อฏฺ.๑/๑๔๙)

ก็ในคำนี้ ท่านแสดงความวิบัติแห่งการมา และความวิบัติแห่งปัจจัยที่เกิดขึ้นในอดีต ด้วยคำว่า เกิดในตระกูลต่ำ หรือตระกูลจัณฑาล...(นีจกุเล ปจฺฉา ชาโต โหติ จณฺฑาลกุเล วา) เป็นต้น แสดงความวิบัติแห่งปัจจัยในปัจจุบัน ด้วยคำว่า เป็นตระกูลยากจน(ทลิทฺเท) เป็นต้น แสดง**ความวิบัติแห่งเหตุการเลี้ยงชีพ** ด้วยคำว่า เป็นไปอย่างฝืดเคือง(กสิรวุตฺติเก) เป็นต้น.

อาชีวุปายวิปตฺตีติ อาชีวนุปายวเสน วิปตฺติ. สุเขน หิ ชีวิกํ ปวตฺเตตุํ อุปายภูตา หตฺถิสิปฺปาทโย อิมสฺส นตฺถิ, ปุปฺผฉฑฺฑกสิลาโกฏฺฏนาทิกมฺมํ ปนกตฺวา ชีวิกํ ปวตฺเตติ. เตนาห "กสิรวุตฺติเก"ติ. (สํ.ฏี.๑/๑๙๕)

คำว่า **ความวิบัติแห่งเหตุการเลี้ยงชีพ (อาชีวุปายวิปตฺติ)** ความว่า ความวิบัติด้วยอำนาจเหตุเครื่องเลี้ยงชีพ จริงอยู่ผู้นี้ไม่มีศิลปะช้างเป็นต้นอันเป็นเหตุยังการเลี้ยงชีพให้เป็นไปโดยสะดวกสบาย แต่กระทำงานมีงานทิ้งขยะและงานแกะสลักหินเป็นต้น เลี้ยงชีพอยู่ เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า "เลี้ยงชีพอยู่อย่างฝืดเคือง".

อาชีวูปทฺทว (ปุ)

[อาชีว + อุปทฺทว]

อันตรายแห่งการเลี้ยงชีพ.

อาชีวูปทฺทเวน อุปทฺทุโต. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๕๒)

ถูก**อันตรายแห่งการเลี้ยงชีพ**เบียดเบียน.

อาฏ (ปุ)

[อฏ + ณ. อฏ คมเน โณ อาโฏ. (ธาน.ฏี.๖๓๗)]

นกที่มีจะงอยปากเหมือนทัพพี, นกเงือก.

นชฺโช จ เตมา ปุถุโลมมจฺฉา
อาฏาสกุนฺตาภิรุทา สุติตฺถา
เนตาทิสํ อตฺถิ มนุสฺสโลเก
กิมตฺถิยํ นาค ตโป กโรสิ.
(ชา.๑/๓๔๒)

(พระศาสดาตรัสว่า)

อนึ่ง ในพิภพของท่าน แม่น้ำเหล่านี้ ดาษดื่นด้วยฝูงปลามีเกล็ดหนานานาชนิด มี**นกเงือก**เปล่งสำเนียงเสียงร้องอยู่ระงมไพร มีท่าน้ำที่สวยงาม นทีทิพย์เช่นนี้ในมนุษยโลกไม่มี ดูก่อนนาคราช เพื่อประสงค์อะไรอีกท่านจึงยังบำเพ็ญตบะอยู่.

อาฏาสกุนฺตาภิรุทาติ อาฏาสงฺขาเตหิ สกุเณหิ อภิรุทา. (ชา.อฏ.๔/๔๗๐)

คำว่า มี**นกเงือก**เปล่งสำเนียงเสียงร้องอยู่ระงมไพร**(อาฏาสกุนฺตาภิรุทา)** ความว่า มีนกเงือกร่ำร้องอยู่อึงมี่.

อาฏาติ ทพฺพิสณฺฐานมุขสกุณา. (ชา.อฏ.๗/๓๑๘)

คำว่า **นกเงือก(อาฏา)** ได้แก่ นกที่มีปากคล้ายกับทัพพี.

อาฏก = อาฏล (น)

โลหะที่ชื่อว่าอาฏกะ(ล), แม่เหล็ก.

โมรกฺขกํ ปุถุกํ มลินกํ จปลกํ เสลกํ **อาฏกํ** ภลฺลกํ ทูสิโลหนฺติ อฏฺฐ ปิสาจโลหานิ นาม (อภิ.อฏ.๒/๖๐)

โลหะ ๘ ชนิด คือ (๑) โมรักขกะ (๒) ปุถุกะ (๓) มลีนกะ (๔) จปลกะ (๕) เสลกะ (๖) **อาฏกะ** (แม่เหล็ก) (๗) ภัลลกะ (๘) ทุสิโลหะ ชื่อว่าปิสาจโลหะ.

อาฏลี (ถี)

[อฏ + อล + อี.(?)]

รองเท้าหลายชั้น.

เสนาสเน ปาทปุญฺเฉ
สยนาสนทณฺฑเก
ทนฺตโปเณ จ **อาฏลี**
สีสเลปนคนฺธเก. (อป.๑/๓๕๒)

(พระปิลินทวัจฉเถระกล่าวว่า ข้าพเจ้าจ้างช่างให้ทำ)

เสนาสนะ ผ้าเช็ดเท้า ที่นอน ที่นั่ง ไม้เท้า ไม้ชำระฟัน รองเท้าหลายชั้น ของหอมสำหรับไล้ทาศีรษะ (เพื่อถวายทาน)

อาฏานาฏนคร (น)

[อาฏานาฏา + นคร]

นครชื่อว่า อาฏานาฏา, อาฏานาฏานคร.

ดู อาฏานาฏิย.

อาฏานาฏา (ถี)

[ยาทิจฉกนาม ชื่อที่ตั้งตามความปรารถนา]

เมืองอาฏานาฏา.

ตสฺส จ นครา อหุ
อนฺตลิกฺเข สุมาปิตา
อาฏานาฏา กุสินาฏา ปรกุสินาฏา
นาฏปริยา ปรกุสิฏนาฏา. (ที.๓/๑๖๒)

(ท้าวเวสวัณมหาราชกล่าวว่า)

ท้าวเธอทรงมีเมืองหลายเมืองที่สร้างในอากาศ คือ **เมืองอาฏานาฏา** เมืองกุสินาฏา เมืองปรกุสินาฏา เมืองนาฏปริยา เมืองปรกุสิฏนาฏา.

อาฏานาฏา นามาติ อิตฺถิลิงฺควเสน ลทฺธนามํ นครํ อาสิ. (ที.ฏี.๓/๑๕๘)

คำว่า **เมืองชื่อว่าอาฏานาฏา** ได้แก่ เมืองที่ได้ชื่อด้วยอำนาจอิตถีลิงค์.

อาฏานาฏิย (ติ)

[อาฏานาฏา + อิย]

ปริตรเครื่องรักษาที่ชื่อว่าอาฏานาฏิยะ, ปริตร-มนต์ที่ป้องกันภัย, ธรรมเครื่องป้องกันอันตราย.

เตสํ ปสาทาย อุคฺคณฺหาตุ ภนฺเต ภควา **อาฏานาฏิยํ** รกฺขํ ภิกฺขูนํ ภิกฺขุนีนํ อุปาสกานํ อุปาสิกานํ คุตฺติยา รกฺขาย อวิหึสาย ผาสุวิหารายา”ติ. อธิวาเสสิ ภควา ตุณฺหีภาเวน. (ที.๓/๑๙๕)

(ท้าวเวสวัณมหาราชกล่าวกับพระพุทธเจ้าว่า) ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคทรงเรียน**ปริตรเครื่องรักษาที่ชื่อว่าอาฏานาฏิยะ** เพื่อให้ยักษ์เหล่านั้นเลื่อมใส เพื่อคุ้มครองเพื่อรักษา เพื่อไม่ถูกเบียดเบียน เพื่ออยู่สำราญของภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลายเถิด พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์ด้วยพระอาการดุษณี.

อาฏานาฏิยนฺติ อาฏานาฏนคเร พทฺธตฺตา เอวํนามํ. (ที.อฏ.๓/๑๔๔)

คำว่า **ปริตรเครื่องรักษาที่ชื่อว่าอาฏานาฏิยะ(อาฏานาฏิยํ)** ได้แก่ ชื่ออย่างนี้ เพราะผูกขึ้นในอาฏานาฏานคร.

อาฏานาฏิยสุตฺต (น)

[อาฏานาฏิย + สุตฺต]

อาฏานาฏิยสูตร, สูตรที่มีคาถาที่ประพันธ์ขึ้นในเมืองหลวงชื่ออาฏานาฏาของจอมเทพกุเวรชื่อว่า เวสวัณ, ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค สูตร ๙ . (ที.๓/๑๕๘-๑๗๔)

ข้อความโดยย่อในคาถาเหล่านั้น มีดังนี้ พระสูตรนี้ ท้าวเวสวัณมหาราช หรือท้าวกุเวรในนามของท้าวมหาราชทั้ง ๔ องค์ ได้สาธยายถวายพระผู้มีพระภาค ขณะ

ประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขต กรุงราชคฤห์ เพื่อขอให้พระองค์ทรงเรียนไว้และตรัสบอกแก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลาย สำหรับใช้ป้องกันตัวมิให้พวกอสูรผู้ไม่นับถือพระพุทธศาสนามาทำอันตรายได้ พระองค์ทรงรับและทรงอนุญาตให้พุทธบริษัทใช้เป็นมนต์เครื่องรักษาสืบมาจนบัดนี้

คืนวันหนึ่ง ท้าวมหาราชทั้ง ๔ องค์ พร้อมด้วยกองทัพยักษ์ กองทัพ คนธรรพ์ กองทัพกุมภัณฑ์ และกองทัพนาค เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณ ภูเขา คิชฌกูฏ ท้าวเวสวัณมหาราชได้กราบทูลในนามของท้าวมหาราชทั้ง ๔ องค์ ว่า ยักษ์ ชั้นสูงที่ไม่เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคก็มี ที่เลื่อมใสก็มี ยักษ์ชั้นกลางที่ไม่เลื่อมใสใน พระผู้มีพระภาคก็มี ที่เลื่อมใสก็มี และยักษ์ชั้นต่ำที่ไม่เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคก็มี ที่เลื่อมใสก็มี

กราบทูลต่อไปว่า ยักษ์ที่ไม่เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาค เพราะทรงสอนให้งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ จากการลักทรัพย์ จากการประพฤติผิดในกาม จากการพูดเท็จ และจากการดื่มน้ำเมา คือสุราและเมรัย ซึ่งพวกนั้นงดเว้นไม่ได้ จึงไม่พอใจ ไม่ชอบใจ พวกนั้นอาจจะเบียดเบียนพระสาวกทั้งหลายที่อาศัยอยู่ในเสนาสนะป่าได้

ท่านจึงทูลขอให้พระผู้มีพระภาคทรงเรียนมนต์เครื่องรักษาชื่ออาฏานาฏิยะ เพื่อให้ยักษ์เหล่านั้นเลื่อมใส ช่วยคุ้มครอง รักษามิให้พุทธบริษัทถูกเบียดเบียนและเพื่อให้อยู่สุขสำราญ

เมื่อทรงเห็นว่า พระผู้มีพระภาคทรงรับโดยพระอาการดุษณี จึงทรงสาธยายมนต์เครื่องรักษาชื่ออาฏานาฏิยะจนจบตัวมนต์นั้นเป็นคาถาประพันธ์ มีใจความสำคัญดังนี้

ตอนที่ ๑ เป็นคำนมัสการและสรรเสริญพระคุณของพระพุทธเจ้า ๗ พระองค์ คือ (๑) พระวิปัสสีพุทธเจ้า (๒) พระสิขีพุทธเจ้า (๓) พระเวสสภูพุทธเจ้า (๔) พระกกุสันธพุทธเจ้า (๕) พระโกนาคมนพุทธเจ้า (๖) พระกัสสปพุทธเจ้า (๗) พระศากยโคดมพุทธเจ้า

ตอนที่ ๒ เป็นคำพรรณนาสรรเสริญท้าวมหาราชในทิศทั้ง ๔ คือ (๑) ท้าวธตรฐ ผู้รักษาการณ์ทางทิศตะวันออก มีพวกคนธรรพ์เป็นบริวาร (๒) ท้าววิรุฬหก ผู้รักษาการณ์ทางทิศใต้ มีพวกกุมภัณฑ์เป็นบริวาร (๓) ท้าววิรูปักษ์ ผู้รักษาการณ์ทางทิศตะวันตก มีพวกนาคเป็นบริวาร (๔) ท้าวเวสวัณ หรือ ท้าวกุเวร ผู้รักษาการณ์ทางทิศเหนือมีพวกยักษ์เป็นบริวาร ท้าวมหาราชเหล่านี้มีความเลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรมและพระสงฆ์

ตอนที่ ๓ พรรณนาอุตตรกุรุทวีปซึ่งอยู่ในอารักขาของท้าวเวสวัณมหาราช โดยพิสดารกว่าทิศอื่น ๆ

ตอนที่ ๔ เป็นคำนมัสการพระผู้มีพระภาค จากนั้น ท้าวเวสวัณมหาราชทรงพรรณนาสรรพคุณมนต์เครื่องรักษาชื่ออาฏานาฏิยะ นี้เป็นคำร้อยแก้วหรือเวยยากรณ์ และมีคำร้อยกรองหรือคาถาผสมด้วย ทรงพรรณนาจบ ท้าวมหาราชทั้ง ๔ องค์ และบริวารก็ทูลลากลับ ครั้นรุ่งเช้า พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาประชุมแล้วตรัสเล่าเรื่องที่ท้าวมหาราชทั้ง ๔ องค์มาเฝ้า และทรงสาธยายมนต์นั้นให้ฟังโดยละเอียดตามที่ท้าวเวสวัณมหาราชกราบทูล แล้วรับสั่งให้ภิกษุเหล่านั้นเล่าเรียนมนต์นี้ไว้ใช้ประโยชน์ต่อไป (ที.๓/๑๕๘-๑๗๔)

อาฐปนา (ถี)

[อา + ฐา + ณาเป + ยุ]

(ก) การตั้งไว้ครั้งแรก, การกระทำ (การเดิน การยืนเป็นต้น) เพื่อให้เกิดความเลื่อมใส, การวางท่า, การสร้างภาพ.

(ข) การตั้งท่าเพื่อก่อให้เกิดความศรัทธา.

ยา เอวรูปา อิริยาปถสฺส ฐปนา **อาฐปนา** สณฺฐปนา ภากุฏิกา ภากุฏิยํ กุหนา กุหายนา กุหิตตฺตํ อิทํ วุจฺจติ อิริยาปถสงฺขาตํ กุหนวตฺถุ. (มหานิ.๑๗๓)

[ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ มีความปรารถนาเลวทราม ถูกความอยากครอบงำ ปรารถนาจะให้เขายกย่อง คิดว่า “คนจักยกย่องเราด้วยอุบายอย่างนี้”จึงสำรวมการเดิน สำรวมการยืน สำรวมการนั่ง สำรวมการนอน ตั้งสติเดินตั้งสติยืน ตั้งสตินั่ง ตั้งสตินอน ทำทีเหมือนภิกษุมีสมาธิเดิน เหมือนภิกษุมีสมาธิยืน เหมือนภิกษุมีสมาธินั่ง เหมือนภิกษุมีสมาธินอน เป็นเหมือนภิกษุเจริญฌานอวดต่อหน้า] การตั้งท่า **การวางท่า** การดำรงมั่นอิริยาบถ การทำหน้านิ่ว การทำคิ้วขมวด การหลอกลวง กิริยาที่หลอกลวง ภาวะที่หลอกลวงเห็นปานนี้นี้เรียกว่า ความหลอกลวงเกี่ยวกับอิริยาบถ.

อาฐปนาติ อาทิฐปนา อาทเรน วา ฐปนา. (มหานิ.อฏฺ.๒๙๓)

คำว่า **การวางท่า(อาฐปนา)** ได้แก่ การวางอิริยาบถเริ่มแรก หรือการตั้งอิริยาบถด้วยความเอาใจใส่ (ตั้งใจ).

อาฐปิต (ติ)

[อา + ฐา + ณาเป + ต]

ผู้ที่ถูกฝากฝังไว้, ผู้ที่ถูกจำนำไว้.

ตมฺปิ ภุชิสฺสํ หรนฺตสฺส อวหาโร นตฺถิ. โยปิ ภุชิสฺโส มาตรา วา ปิตรา วา **อาฐปิโต** โหติ อตฺตนา วา อตฺตโน อุปริ กตฺวา ปญฺญาสํ วา สฏฺฐิ วา อคฺคเหสิ ตมฺปิ หรนฺตสฺส อวหาโร นตฺถิ ธนํ ปน คตฏฺฐาเน วฑฺฒติ. (วิ.อฏฺ.๑/๓๐๖)

เมื่อภิกษุลักสัตว์มีชีวิตแม้นั้น คือมนุษย์ที่

เป็นไท ไม่เป็นอวหาร บุคคลแม้ใดยังเป็นไท แต่ถูกมารดาหรือบิดา**จำนำไว้** หรือเอาตัวเองเป็นประกันไว้ ถือเอาทรัพย์ ๕๐ หรือ ๖๐ กหาปณะไป เมื่อภิกษุลักบุคคลแม้นั้น ไม่เป็นอวหาร แต่ทรัพย์ย่อมเพิ่มดอกเบี้ยขึ้นในที่ที่เขาไปแล้ว.

อาธปิโตติ มาตาปิตูหิ อิณํ คณฺหนฺเตหิ "ยาว อิณทานา อยํ ตุมฺหากํ สนฺติเก โหตู"ติ อิณทายกานํ นิยฺยาติโต. (สารตฺถ.๒/๑๕๓)

คำว่า **ถูกจำนำไว้แล้ว(อาธปิโต)** ได้แก่ บุตรผู้ที่มารดาและบิดาถือเอาหนี้มอบให้แก่เจ้าหนี้ว่า "บุตรคนนี้ จงอยู่ในสำนักของท่านทั้งหลายจนกว่าจะใช้หนี้คืน".

อาธปิตเขตฺต (น)

[อาธปิต + เขตฺต]

นาที่ถูกจำนำไว้.

อาธปิตเขตฺตสฺส น วฑฺฒติ. (วชิร.๑๓๓)

ดอกเบี้ยของ**นาที่ถูกจำนำไว้**ย่อมไม่เจริญขึ้น.

อาธเปตุํ (กฺริ/วิ)

[อา + ธา + ณาเป + ตุํ]

เพื่อจำนอง.

ลพฺภา ปจวี เกตุํ วิกฺเกตุํ **อาธเปตุํ** โอจินิตุํ วิจินิตุนฺติ? อามนฺตา. ลพฺภา กมฺมวิปาโก เกตุํ วิกฺเกตุํ **อาธเปตุํ** โอจินิตุํ วิจินิตุนฺติ? น เหวํ วตฺตพฺเพ. (อภิ.ก.๒๖๓)

สก. แผ่นดิน บุคคลจะซื้อจะขาย **จะจำนอง** จะรวบรวมจะสั่งสมได้ใช่ไหม

ปร. ใช่

สก. กรรมวิบาก บุคคลจะซื้อจะขาย **จะจำนอง** จะรวบรวม จะสั่งสมได้ใช่ไหม

ปร. ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น.

อาธเปตฺวา (กฺริ/วิ)

[อา + ธา + ณาเป + ตฺวา]

มอบไว้เป็นประกันแล้ว, จำนำไว้แล้ว.

น ภิกฺขเว อิณายิโกติ เอตฺถ อิณายิโก นาม ยสฺส ปิติปิตามเหหิ วา อิณํ คหิตํ โหติ สยํ วา อิณํ คหิตํ โหติ ยํ วา **อาธเปตฺวา** มาตาปิตูหิ กิญฺจิ คหิตํ โหติ โส ตํ อิณํ ปเรสํ ธาเรตีติ อิณายิโก. ยํ ปน อญฺเญ ญาตกา **อาธเปตฺวา** กิญฺจิ คณฺหนฺติ โส น อิณายิโก. น หิ เต ตํ อาธเปตุํ อิสฺสรา ตสฺมา ตํ ปพฺพาเชตุํ วฏฺฏติ อิตรํ น วฏฺฏติ. (วิ.สงฺคห.๑๓๗)

ในคำนี้ว่า **ภิกษุทั้งหลาย คนมีหนี้ ไม่พึงให้บวช (น ภิกฺขเว อิณายิโก)** พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ บิดาและปู่ของชายใดกู้หนี้ไป ชายใดกู้หนี้เอง หรือทรัพย์บางอย่างที่บิดามารดา **มอบ**บุตรใด**ไว้เป็นประกัน** ยืมเอาไป ชายนั้นชื่อว่าลูกหนี้ (อิณายิโก) ชายนั้นรับหนี้ของคนเหล่าอื่น เพราะเหตุนั้น ชายนั้นจึงชื่อว่าลูกหนี้ แต่ญาติอื่นๆ

มอบบุตรใดไว้เป็นประกันแล้วยืมทรัพย์บางอย่างเอาไป ชายนั้นไม่จัดว่าเป็นลูกหนี้ เพราะว่าญาติเหล่านั้นไม่เป็นใหญ่ที่จะมอบชายนั้นไว้เป็นประกัน เพราะเหตุนั้น จะให้ชายผู้นั้นบวช ก็ควร (แต่)ไม่ควรให้ชายนอกนี้บวช.

อาณฏฺฐาน (น)

[อาณา + ฐาน]

ที่ตั้งอยู่แห่งอาญา, สถานที่อำนาจแผ่ไป,

สถานที่อาญา-อำนาจแผ่ขยายไปถึง.

เอวํ อุโภสุ ปสฺเสสุ ราสึ กโรนฺโต ปุปฺผานิ จ คณฺหิ รกฺขสสฺส จ **อาณฏฺฐานํ** น โอตริ. (ชา.อฏฺ.๑/๒๙๙)

พระโพธิสัตว์เก็บดอกไม้ทำให้เป็นกองในข้างทั้งสองอย่างนี้ และไม่ต้องลง**สู่สถานที่อำนาจแผ่ขยายไปถึง**ของรากษส.

อาณ(น)ณฺย (น)

[อณณ + ณฺย. อณณสฺส ภาโว อาณณฺยํ (รู. หน้า ๒๓๖)]

ความเป็นผู้ไม่มีหนี้, ความไม่มีหนี้.

เสยฺยถาปิ มหาราช **อาณณฺยํ** ยถา อาโรคฺยํ ยถา พนฺธนาโมกฺขํ ยถา ภุชิสฺสํ ยถา เขมนฺตภูมึ เอวเมว โข มหาราช ภิกฺขุ อิเม ปญฺจ นีวรเณ ปหีเน อตฺตนิ สมนุปสฺสติ. (ที.๑/๖๙)

มหาบพิตร ภิกษุพิจารณาเห็นนิวรณ์ ๕ ที่ตนละได้แล้ว เหมือน**ความไม่มีหนี้** ความไม่มีโรค การพ้นโทษจากเรือนจำ ความเป็นไทแก่ตัวเอง และภูมิสถานอันสงบร่มเย็น.

ยถา อิณายิกา **อาณณฺยํ** ปตฺเถนฺติ ปิหยนฺติ. (มหานิ.๑๒๔)

[หมู่สัตว์ผู้กำหนัด ยินดี ติดใจในกามทั้งหลาย ต้องการ ยินดี ปรารถนานิพพาน] เปรียบเหมือนพวกลูกหนี้ ย่อมปรารถนายินดี **ความเป็นผู้หมดหนี้**.

นตฺถิ เอตฺถ อิณนฺติ อณโณ ตสฺส ภาโว **อาณณฺยํ** กสฺสจิ อิณสฺส อธารณํ. (ม.ฏี.๒/๒๓๖)

ชื่อว่า ผู้ไม่มีหนี้ เพราะอรรถว่าผู้นี้ไม่มีหนี้ ความเป็นผู้ไม่มีหนี้นั้น ชื่อว่า**ความไม่มีหนี้** คือ ไม่ต้องชดใช้หนี้ไรๆ.

อาณณฺยการณ (น)

[อาณณฺย + การณ]

(ก) เหตุแห่งความไม่มีหนี้.

(ข) เหตุคือความไม่มีหนี้.

ตสฺส ปน ทุกฺขสฺส เขตฺตภูโต อตฺตภาโว พีชภูตญฺจ กมฺมํ มยาว อภิสงฺขต”นฺติ จ “ตสฺส จ ทุกฺขสฺส **อาณณฺยการณ**เมต”นฺติ จ (จริยา.อฏฺ.๒๙๐)

ก็อัตภาพอันเป็นแกนของทุกข์นั้น และ

กรรมอันเป็นเหมือนพืชของทุกข์นั้นอันเราปรุงแต่งแล้ว นั่นเป็น**เหตุแห่งความเป็นหนี้**ของทุกข์นั้น.

อาณณฺยนิทาน (น)

[อาณณย + นิทาน]

(ก) (น) เหตุคือความไม่มีหนี้.

(ข) (ติ) มีเหตุคือความไม่มีหนี้.

ตโตนิทานนฺติ อาณณฺยนิทานํ. โส หิ "อนโณมฺหี"ติ อาวชฺเชนฺโต พลวปาโมชฺชํ ลภติ โสมนสฺสํ อธิคจฺฉติ เตน วุตฺตํ "ลเภถ ปาโมชฺชํ อธิคจฺเฉยฺย โสมนสฺสนฺ"ติ. (ที.อฏฺ.๑/๑๙๐)

คำว่า **เพราะเหตุคือความไม่มีหนี้นั้น (ตโตนิทานํ)** ได้แก่ **เพราะเหตุคือความไม่มีหนี้** แท้จริง บุคคลนั้นเมื่อระลึกว่า เราไม่มีหนี้ ย่อมได้รับความเบิกบานใจมากถึงความสุขใจ เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า เขาจึงได้รับความเบิกบานใจและความสุขใจ**(ลเภถ ปาโมชฺชํ, อธิคจฺเฉยฺย โสมนสฺสํ)**.

นตฺถิ อิณมสฺสาติ อณโณ ตสฺส ภาโว อาณณฺยํ. ตเมว นิทานํ **อาณณฺยนิทานํ**, อาณณฺยเหตุ อาณณฺยการณาติ อตฺโถ. อาณณฺยเมว หิ นิทานํ การณมสฺสาติ วา **อาณณฺยนิทานํ**. (ที.สี.อภินวฏีกา.๒/๑๒๗)

ที่ชื่อว่า ผู้ไม่มีหนี้ เพราะอรรถว่า ไม่มีหนี้ ความเป็นผู้ไม่มีหนี้นั้น ชื่อว่า ความไม่มีหนี้ เหตุคือความไม่มีหนี้นั้น ชื่อว่า **เหตุคือความไม่มีหนี้** ได้แก่ เหตุคือความไม่มีหนี้ อธิบายว่า เพราะเหตุคือความไม่มีหนี้ก็ อีกนัยหนึ่ง ที่ชื่อว่า (ความเบิกบานใจและความสุขใจ) **มีเหตุคือความไม่มีหนี้** เพราะอรรถว่า มีเหตุคือความเป็นผู้ไม่มีหนี้.

อาณณฺยปริโภค (ปุ)

[อาณณฺย + ปริโภค]

การบริโภคที่ไม่เป็นหนี้.

โย ปนายํ สีลวโต ปจฺจเวกฺขิตปริโภโค โส อิณปริโภคสฺส ปจฺจนีกตฺตา **อาณณฺยปริโภโค** วา โหติ. (วิสุทฺธิ.๑/๔๒)

ก็การบริโภคปัจจัยที่ตนพิจารณาแล้วของภิกษุผู้มีศีลนี้ ชื่อว่ามี**การบริโภคที่ไม่เป็นหนี้** เพราะเป็นข้าศึกต่อการบริโภคหนี้.

ปจฺจนีกตฺตาติ ยถา อิณายิโก อตฺตโน รุจิยา อิจฺฉิตเทสํ คนฺตุํ น ลภติ เอวํ อิณปริโภคยุตฺโต โลกโต นิสฺสริตุํ น ลภตีติ ตปฺปฏิปกฺขตฺตา สีลวโต ปจฺจเวกฺขิตปริโภโค **อาณณฺยปริโภโค**ติ อาห "**อาณณฺยปริโภโค** วา"ติ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๗๔)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า "**การบริโภคที่ไม่เป็นหนี้**" เพื่อประสงค์จะแสดงว่า การพิจารณาแล้วบริโภคแห่งภิกษุผู้มีศีล ชื่อว่า **การบริโภคที่ไม่เป็นหนี้** เพราะตรงข้ามกับการบริโภคที่เป็นหนี้นั้นว่า ลูกหนี้ย่อม

ไม่ได้ไปสู่สถานที่ตนต้องการตามใจตนได้ฉันใด ผู้ประกอบด้วยการบริโภคหนี้ก็ไม่ได้เพื่อที่จะออกจากโลกได้ฉันนั้นแห่งคำว่า เพราะตรงข้าม (ปจฺจนีกตฺตา).

อาณตฺต (ติ)

[อาณ + ณาเป + ต]

ผู้ที่ถูกสั่ง.

ภิกฺขุ ภิกฺขุํ อาณาเปติ "อิตฺถนฺนามํ ชีวิตา โวโรเปหี"ติ อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส. โส อาณาเปตฺวา วิปฺปฏิสารี สาเวติ "มา ฆาเตหี"ติ. โส "**อาณตฺโต** อหํ ตยา"ติ ตํ ชีวิตา โวโรเปติ มูลฏฺฐสฺส อนาปตฺติ วธกสฺส อาปตฺติ ปาราชิกสฺส. (วิ.๑/๖๗)

ภิกษุสั่งภิกษุว่า "จงฆ่าบุคคลชื่อนี้" ต้องอาบัติทุกกฏ เธอสั่งแล้วเกิดความเดือดร้อนใจจึงกล่าวให้ผู้รับคำสั่งได้ยินว่า "อย่าฆ่า" แต่ภิกษุผู้รับคำสั่งกล่าวว่า" ท่าน**สั่งผมแล้ว**" ฆ่าบุคคลนั้น ภิกษุผู้สั่งไม่ต้องอาบัติ ภิกษุผู้ฆ่า ต้องอาบัติปาราชิก.

อาณตฺตกาล (ปุ)

[อาณตฺต + กาล]

เวลาที่เขาสั่ง, เวลาที่ทรงรับสั่ง.

อาคุจารึ ปุริสํ "ตีหิ สตฺติสเตหิ หนถา"ติ รญฺญา **อาณตฺตกาโล** วิย กมฺมรญฺญา วฏฺฏสนฺนิสฺสิตปุถุชฺชนํ คเหตฺวา ปฏิสนฺธิยํ ปกฺขิปนกาโล. (สํ.อฏฺ.๒/๑๐๕)

เวลาที่พระราชาคือกรรมจับปุถุชนผู้อาศัยวัฏฏะโยนลงไปในปฏิสนธิ เหมือน**เวลาที่**พระราชาทรงจับบุรุษผู้ประพฤติชั่ว **ทรงรับสั่ง**ว่า จงประหารด้วยหอก ๓๐๐ เล่ม.

อาณตฺตเจตนา (ถี)

[อาณตฺต + เจตนา]

เจตนาที่สั่ง(ฆ่ามารดา).

ปุนปฺปุนํ อาณาปนวเสน วาติ มาตุฆาตกมฺเมน สทิสตาย ปุพฺเพ ปวตฺตายปิ **อาณตฺตเจตนาย** มาตุฆาตกมฺมนามํ อาโรเปตฺวา วทนฺติ. (มูลฏี.๓/๒๒๒)

คำว่า **หรือว่าด้วยอำนาจการสั่ง(ฆ่ามารดา) บ่อย ๆ (ปุนปฺปุนํ อาณาปนวเสน วา**)ได้แก่ ท่านกล่าวยกชื่อมาตุฆาตกรรมขึ้น**ด้วยเจตนาที่สั่ง**(ฆ่ามารดาของตนว่า เจ้าจงไปฆ่ามารดาของเรา) แม้ที่เป็นไปในกาลก่อนเพราะเหมือนกับมาตุฆาตกรรม.

อาณตฺตทิวส (ปุ)

[อาณตฺต + ทิวส]

วันที่สั่ง,วันที่รับกระแสพระบรมราชโองการ.

โส กิร รญฺญา **อาณตฺตทิวเส**เยว สพฺพูปกรณานิ สชฺเชตฺวา อนฺเตวาสิเกหิ สทฺธึ อรญฺญํ ปวิสิตฺวา คามทฺวารคามมชฺฌเทวกุลสุสานาทีสุ จิตรุกฺเข เจว ฌามปติต-

สุกฺขรุกฺเข จ วิวชฺเชตฺวา สมฺปนฺน-ปเทเส จิเต สพฺพโทสวิวชฺชิเต นาภิรเนมีนํ อนุรูเป รุกฺเข คเหตฺวา ตํจกฺกํ อกาสิ. (อํ.อฏฺ.๒/๘๐)

"ทราบว่า ช่างรถนั้นจัดแจงอุปกรณ์ทุกชนิด แล้วเข้าป่าพร้อมกับลูกน้อง **ในวันที่รับกระแสพระบรมราชโองการ**นั้นนั่นเอง เว้นต้นไม้ที่ขึ้นอยู่ตามประตูหมู่บ้าน กลางหมู่บ้าน เทวสถาน และสุสานเป็นต้น และต้นไม้ที่ถูกไฟไหม้ ต้นไม้ล้มและต้นไม้แห้ง เลือกเอาต้นไม้ที่ขึ้นอยู่ในภูมิประเทศที่ดี ปราศจากโทษทั้งหมด สมควรใช้ทำดุม ซี่ กำและกงได้ มาทำเป็นล้อรถนั้น".

อาณตฺตวจน (น)

[อาณตฺต + วจน]

คำที่เขาสั่ง, คำสั่ง, พระดำรัสที่ทรงรับสั่ง.

โสปิ ภิกฺขุ ภควตา **อาณตฺตวจนํ** วเทมีติ อโวจ เตนสฺส มุสา น โหติ. (วิมติ.๑/๒๗๔)

แม้ภิกษุรูปนั้น ก็ได้กล่าวว่า ข้าพเจ้าจะบอก**พระดำรัสที่**พระผู้มีพระภาคทรง**รับสั่ง** เพราะเหตุนั้นมุสาจึงไม่มีแก่ภิกษุนั้น.

อาณตฺตวธ (ติ)

[อาณตฺต + วธ]

ผู้มีการฆ่าที่ถูกสั่ง, ผู้ถูกสั่งให้ฆ่า.

กุปิเตน หิ รญฺญา อิสฺสริยํ อจฺฉินฺทิตฺวา หตปุตฺตภาติกานํ **อาณตฺตวธานํ** ภเยน อฏฺวึ ปวิสิตฺวา นิลีนานํ มหาวิสาทปฺปตฺตานํ ทุกฺขฏฺฐาเนน ทุกฺขเสยฺยาย ทุกฺขนิสชฺชาย พลวํ กายทุกฺขํ อุปฺปชฺชติ. (อภิ.อฏฺ.๒/๙๙)

จริงอยู่ ความทุกข์กายอย่างหนักเพราะยืนก็เป็นทุกข์ นอนก็เป็นทุกข์ เดินก็เป็นทุกข์ ย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ถึงความทุกข์ใจอย่างยิ่ง หลบหนีเข้าป่าดงดิบไป เพราะกลัวบุตรและพี่ชายน้องชาย**ถูกสั่งให้ฆ่า** ตัวเองเล่าก็ถูกริบยศสั่งฆ่า.

อาณตฺติ (ถี)

[อาณ + ณาเป + ติ]

พระอาณา, คำสั่ง, คำแนะนำ.

อาณตฺตีติ อาณารหสฺส ภควโต เวเนยฺยชนสฺส หิตสิทฺธิยา "เอวํ ปฏิปชฺชาหี"ติ วิธานํ. (เนตฺติ.อฏฺ.๑/๒๔)

พระดำรัสของพระผู้มีพระภาคผู้ควรแก่พระอาณาที่ทรงแนะนำว่า จงปฏิบัติอย่างนี้ เพื่อสำเร็จประโยชน์แห่งเวไนยสัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่า **พระอาณา**.

ทหโร คเหตฺวา เถรสฺส ปจฺฉโต ปจฺฉโต คจฺฉนฺโต เถยฺยจิตฺตํ อุปฺปาเทตฺวา สเจ สีเส ภารํ ขนฺเธ กโรติ ปาราชิกํ นตฺถิ. กสฺมา? **อาณตฺติยา** คหิตตฺตา. (วิ.อฏฺ.๑/๓๐๗)

ภิกษุหนุ่ม ถือเอา (บาตรและจีวร) เดินตามหลังพระเถระไปอยู่ ก็เกิดจิตคิดลักขึ้น

หาก กระทำภาระที่ศีรษะไว้บนไหล่ ยังไม่เป็นปาราชิก เพราะเหตุไร เพราะถือเอา **ตามคำสั่ง**.

อาณตฺติอตฺถ (ติ)

[อาณตฺติ + อตฺถ]

(ศัพท์) ที่มีอรรถสั่ง หรือมีอรรถกระตุ้นเตือน.

อาณตฺติอตฺเถน มม อาณตฺติยา สุณาหิ สุนฺทรตฺเถน สุนฺทรมิมํ ภทฺทกํ ธมฺมํ สุณาหีติ เอวํ ทีปิตํ โหติ. (ที.อฏฺ.๑/๑๕๕)

พระพุทธองค์ทรงแสดงความหมายอย่างนี้ว่า จงฟังตามคำกระตุ้นเตือนของเรา ด้วยสาธุกศัพท์ที่**มีอรรถกระตุ้นเตือน** คือจงฟังธรรมงามคือเจริญนี้ด้วยสาธุกศัพท์ที่มีอรรถว่าดีงาม.

อาณตฺติก (ติ)

[อาณตฺติ + ณิก]

(การลัก)อันเป็นไปโดยการสั่ง, ลักโดยการสั่ง(การลักขโมย, การฆ่าเป็นต้นที่ถูกสั่งให้กระทำ).

ปญฺจ อวหารา สาหตฺถิโก **อาณตฺติโก**, นิสฺสคฺคิโย อตฺถสาธโก ธุรนิกฺเขโปติ. (วิ.อฏฺ.๑/๒๖๓)

การลัก ๕ ประการ คือ ลักด้วยมือตนเอง **ลักโดยการสั่ง** ลักโดยการโยนสิ่งของไปลักโดยยังประโยชน์ คือ อาบัติปาราชิกให้สำเร็จก่อนการสำเร็จกิริยาการลักและ ลักโดยเจ้าของทอดอาลัย.

อาณตฺติยา นิพฺพตฺโต อวหาโร **อาณตฺติโก**. (สาตฺถ.๒/๑๒๘)

การลักที่เกิดขึ้นโดยการสั่ง ชื่อว่า **ลักโดยการสั่ง**.

อาณตฺติกถา (ถี)

[อาณตฺติ + กถา]

คำสั่ง, เรื่องคำสั่งการ.

อาณตฺติกถา. (วิ.อฏฺ.๑/๓๒๓)

เรื่องคำสั่งการ.

อาณตฺติกปฺปโยค (ปุ)

[อาณตฺติก + ปโยค]

ความพยายามที่เกิดเพราะคำสั่ง.

เอเตน **อาณตฺติกปฺปโยคํ** ทสฺเสติ. (กงฺขา.๑๒๒)

ย่อมแสดง**ความพยายามที่เกิดเพราะคำสั่ง** ด้วยคำว่า ชักชวนด้วยความตายนั้น.

อาณตฺติกปโยคสาธิก (ติ)

[อาณตฺติกปโยค + สาธิก]

เหตุที่ยังความพยายามที่เกิดเพราะคำสั่งให้สำเร็จ.

ดู อาณตฺตินิยามก.

อาณตฺติกร (ติ)

[อาณตฺติ + กร]

ผู้ฟังคำสั่งแล้วกระทำตาม, คนที่ทำตามคำสั่ง.

อหํ ทูโต **อาณตฺติกโร** รญฺโญ จ อมฺหิ ปหิโต. (ชา.อฏฺ.๒/๓๖๒)

ข้าพเจ้าเป็นทูต**ผู้กระทำตามคำสั่ง** และถูกเจ้านายใหญ่ส่งมา.

อาณตฺติการก (ติ)

[อาณตฺติ + การก]

ผู้ฟังคำสั่งแล้วกระทำตาม, คนที่ทำตามคำสั่ง.

ปาริสชฺชาติ เสสา **อาณตฺติการกา**. (ที.อฏฺ.๑/๒๖๖)

คำว่า **ปาริสชฺชา** ได้แก่ **ผู้ที่กระทำตามคำสั่ง**ที่เหลือ.

อาณตฺติกฺขณ (ปู)

[อาณตฺติ + ขณ]

ขณะที่สั่ง, เวลาที่สั่ง.

อาณาปโก **อาณตฺติกฺขเณเยว** ปาราชิโก โหติ. (วิ.อฏฺ.๑/๒๖๔)

ภิกษุผู้สั่ง เป็นปาราชิกใน**ขณะที่สั่งนั่นเอง**.

อาณตฺตินิยาม (ปุ)

[อาณตฺติ + นิยาม]

วิธีที่สั่ง, วิธีออกคำสั่ง.

เถเรน **อาณตฺตินิยาเมน** อุจฺฉุํ คเหตฺวา ยถารุจิ ขาทิตฺวา มหนฺตํ อุจฺฉุกลาปํ คเหตฺวา เถรสฺส อุปเนสิ. (เปต.อฏฺ.๒๔๓)

นันทเปรตถือเอาอ้อย**ตามวิธีที่พระเถระสั่ง**แล้วเคี้ยวกินตามชอบใจถือเอามัดอ้อยมัดใหญ่ น้อมเข้าไปถวายพระเถระ.

อาณตฺตินิยามก (ติ)

[อาณตฺติ + นิยามก]

เหตุที่ตัดสินซึ่งความพยายามที่เกิดเพราะคำสั่ง, เหตุที่ให้เห็นการฟังแล้วทำตามคำสั่ง.

วตฺถุ กาโล จ โอกาโส
อาวุธํ อิริยาปโถ
กิริยาวิเสโสติ อิเม
ฉ **อาณตฺตินิยามกา**. (วิ.อฏฺ.๒/๔๕)

เหตุที่ตัดสินซึ่งความพยายามที่เกิดเพราะคำสั่ง มี ๖ อย่างนี้ คือ วัตถุ (สัตว์ที่ถูกฆ่า) กาล โอกาส (สถานที่) อาวุธ อิริยาบถ และกิริยาพิเศษ (เช่นการแทง เป็นต้น).

อาณตฺตินิยามกาติ อาณตฺติกปโยค-

สาธิกา. (กงฺขา.ฏี.๒๑๓)

คำว่า **เหตุตัดสินซึ่งความพยายามที่เกิดเพราะคำสั่ง(อาณตฺตินิยามก)** ได้แก่ เหตุที่ยังความพยายามที่เกิดเพราะคำสั่งให้สำเร็จ.

อาณตฺติมูลก (น)

[อาณตฺติ + มูล + ก]

เหตุแห่งกรรมที่ตนกระทำโดยอำนาจแห่งการสั่งผู้อื่น, เหตุที่สั่งผู้อื่น.

น หิ ปาณาติปาตกมฺมํ อตฺตนา กตมูลเกน น **อาณตฺติมูลเกน** น อิสฺสรนิมฺมานเหตุนา น อเหตุอปจฺจยา สกฺกา ปฏิสํเวเทตุ ปุพฺเพ กตเหตุเยว ปฏิสํเวเทติ. (อํ.อฏฺ.๒/๑๕๗)

บุคคลไม่สามารถเสวยกรรมคือปาณาติบาต เพราะกรรมที่ทำไว้เป็นมูล **เพราะเหตุแห่งกรรมที่ตนกระทำโดยอำนาจแห่งการสั่งผู้อื่น** เพราะการเนรมิตของพระอิศวรเป็นเหตุ และเพราะไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย แต่เขาเสวย เพราะเหตุแห่งกรรมที่ทำไว้ในชาติปางก่อนเท่านั้น.

อาณตฺติมูลเกนาติ ปรสฺส อาณาปนวเสน กตกมฺมเหตุ. (อํ.ฏี.๒/๑๔๓)

คำว่า **เพราะเหตุแห่งกรรมที่ตนกระทำโดยอำนาจแห่งการสั่งผู้อื่น (อาณตฺติมูลเกน)** ได้แก่ เพราะเหตุแห่งกรรมที่ตนกระทำแล้วโดยอำนาจการสั่งคนอื่น.

อาณตฺติมูลิก (ติ)

[อาณตฺติ + มูล + อิก]

(เจตนา)ที่มีเหตุคือการสั่งผู้อื่น,

มีเหตุที่สั่งผู้อื่น.

กายทฺวาเร สยํกตมูลิกา วีสติ เจตนา **อาณตฺติมูลิกา** วีสติ. (อํ.อฏฺ.๒/๓๔๘)

เจตนา ๒๐ อันมีเหตุที่ตนเองกระทำแล้วในทางกายและเจตนา ๒๐ **ที่มีเหตุคือการสั่งผู้อื่น**.

อาณตฺติวจน (น)

[อาณตฺติ + วจน]

ศัพท์ที่กล่าวถึงคำสั่ง, คำสั่ง.

สวเน **อาณตฺติวจนํ** สวนาณตฺติวจนํ. (กงฺขา.ฏี.๑๓๐)

ศัพท์ที่กล่าวถึงคำสั่งในการฟัง ชื่อว่า คำสั่งในการฟัง.

อาณตฺติสมุฏฺฐิต (ติ)

[อาณตฺติ + สมุฏฺฐิต]

อันเกิดเพราะคำสั่ง, เกิดจากคำสั่ง.

อาณตฺติสมุฏฺฐิเตสุ ปาณาติปาตอทินฺนาทาเนสุ กมฺมมฺปิ กายกมฺมํ ทฺวารมฺปิ กมฺมวเสเนว กายทฺวารํ. (อภิ.อฏฺ.๑/๑๓๘)

ในการฆ่าสัตว์และการลักทรัพย์**อันเกิดเพราะคำสั่ง** แม้กรรม ก็เป็นกายกรรม แม้

ทวาร ก็เป็นกายทวาร ด้วยอำนาจกรรมแน่นอน.

อาณตฺติเหตุ (ปุ)

[อาณตฺติ + เหตุ]

เหตุคือคำสั่ง, คำสั่งที่เป็นเหตุ.

เอตฺถ จ อสฺสาโท อสฺสทเหตุ ยาว **อาณตฺติ-เหตู**ติ เอวํ เหตูนมฺปิ อสฺสทาทโย เวทิตพฺพา. (เนตฺติ.ฏี.๒๘)

ก็ในวิจยหารนิทเทสนี้ บัณฑิต ควรทราบความสุขเป็นต้น แม้แห่งเหตุทั้งหลาย อย่างนี้ว่า ความสุข เหตุแห่งความสุขจนถึง**เหตุคือคำสั่ง**.

อาณา (ถี)

[อาณา + อ. อาณ เปสเน, ภาเว อ. (ธาน.ฏี.๓๕๔) อาณาปนํ สญฺญาปนํ อาณา. (กงฺขา.ฏี.๑๕๐) (อาชฺญา-สํ)]

คำสั่ง, อำนาจ, อาณา.

โส รญฺโญ อาณาย ทีฆรตฺตํ โจรานํ สีสานิ ฉินฺทิตฺวา เปตโลเก นิพฺพตฺตนฺโต อสีสํ กพนฺธํ หุตฺวา นิพฺพตฺติ. (วิ.อฏฺ.๒/๑๐๐)

บุรุษนั้น ตัดศีรษะทั้งหลายของพวกโจรนานแสนนาน **ด้วยคำสั่ง**ของพระราชา เมื่อบังเกิดในโลกเปรต เกิดเป็นเปรตไม่มีหัวเป็นเปรตหัวขาด.

อาณากร (ติ)

[อาณา + กร]

ผู้กระทำตามคำสั่ง, คนที่ทำตามคำสั่ง.

มจฺจุเทวสฺส **อาณากรา** ทูตา วิยาติ หิ ทูตาติ วุจฺจนฺติ. (อํ.ฏี.๒/๑๑๑)

จริงอยู่(คนแก่ คนเจ็บ และคนตาย) เรียกว่าทูต เพราะเป็นเหมือนทูต**ผู้กระทำตามคำสั่ง**ของมัจจุราช.

อาณากรณ (น)

[อาณา + กรณ]

การกระทำตามคำสั่ง, การออกคำสั่ง, การสั่งการ.

ปรเคเห กิญฺจิ ยาจิตุํ ปวิฏฺฐสฺส อาคนฺตุก-ปุริสสฺส เคหสฺสมิเกสุ ตุณฺหีมาสิเนสุ **อาณา-กรณํ** น ยุตฺตํ. (ที.อฏฺ.๑/๑๗๔)

เมื่อเจ้าของบ้านทั้งหลาย นิ่งเฉยอยู่ ก็ ไม่ควร**ออกคำสั่ง**แก่อาคันตุกบุรุษผู้มาเข้าไปเพื่อขอของบางอย่างในบ้านผู้อื่น.

อาณาเขตฺต = อาณากฺเขตฺต (น)

[อาณา + เขตฺต]

แสนโกฏิจักรวาลที่แผ่คลุมแห่งพระอาณาของพระพุทธเจ้า, อาณาเขต.

พุทฺธเขตฺตํ นาม ติวิธํ โหติ ชาติกฺเขตฺตํ **อาณากฺเขตฺตํ** วิสยกฺเขตฺตญฺจ ตตฺถ

ชาติกฺเขตฺตํ ทสสหสฺสจกฺกวาฬปริยนฺตํ โหติ ยํ ตถาคตสฺส ปฏิสนฺธิอาทีสุ กมฺปติ. อาณากฺเขตฺตํ โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาฬ-ปริยนฺตํ โหติ. ยตฺถ รตนปริตฺตํ ขนฺธปริตฺตํ ธชคฺคปริตฺตํ อาฏานาฏิยปริตฺตํ โมร-ปริตฺตนฺติ อิเมสํ ปริตฺตานํ อานุภาโว ปวตฺตติ. วิสยกฺเขตฺตํ ปน อนนฺตํ อปริมาณํ "ยํ ยาวตา วา ปน อากงฺเขยฺยา"ติ วุตฺตํ ยตฺถ ยํ ยํ อากงฺขติ ตํ ตํ อนุสฺสรติ. (วิ.อฏ.๑/๑๒๘-๙)

ชื่อว่า พุทธเขต มี ๓ อย่าง คือ ชาติเขต **อาณาเขต** และวิสยเขต ในเขต ๓ นั้น หมื่นจักรวาลที่แผ่นดินไหวเมื่อพระพุทธเจ้าประสูติเป็นต้น ชื่อว่า ชาติเขต สถานที่แสนโกฏิจักรวาลที่อานุภาพของพระปริตรเหล่านี้ คือ รัตนปริตร, ขันธปริตร, ธชัคค-ปริตร, อาฏานาฏิยปริตร, และโมรปริตร แผ่ไป ชื่อว่า **อาณาเขต** ส่วนเขตที่ทรงระลึกได้ตามพระประสงค์โดยไม่มีที่สุดไม่มีประมาณที่ตรัสไว้ว่า "ก็พึงประสงค์เท่าใด" ชื่อว่า วิสยเขต.

อาณาเขตฺตกิตฺตน (น)

[อาณาเจตฺต + กิตฺตน]

การบอกแจ้งอาณาเขต,

การแสดงอาณาเขต.

อาณาเขตฺตกิตฺตนญฺเจตฺถ ธมฺมตา-ทสฺสนตฺถํ. (อนุฎี.๒/๒๑๐)

ก็ในที่นี้ **การแสดงอาณาเขต** มีประโยชน์ที่แสดงความเป็นธรรมดา.

อาณาเขตฺตปริยาปนฺน (ติ)

[อาณาเขตฺต + ปริยาปนฺน]

อันจัดเข้าในอาณาเขต, อันนับเข้าในเขตแดนอำนาจ.

อิทฺธิมา หิ เจโตวสิปฺปตฺโต **อาณากฺเขตฺต-ปริยาปนฺเน** ยตฺถ กตฺถจิ จกฺกวาเฬ ฐตฺวา อตฺตโน อตฺถาย ปริตฺตํ กตฺวา ตตฺเถว อญฺญํ จกฺกวาฬํ คโตปิ กตปริตฺโต เอว โหติ. (สารตฺถ.๑/๒๗๘)

จริงอยู่ ผู้มีอิทธิฤทธิ์ผู้เข้าถึงความเชี่ยวชาญแห่งใจแล้ว ยืนอยู่ในจักรวาลอันใดอันหนึ่ง**ที่จัดเข้าในอาณาเขต** กระทำปริตรเพื่อประโยชน์ตน แม้เมื่อไปยังจักรวาลอื่นจากจักรวาลนั้นนั่นเอง ก็ชื่อว่าเป็นผู้กระทำการป้องกันแล้วแน่นอน.

อาณาจกฺก (น)

[อาณา + จกฺก]

(ก) พระอาณาของพระราชาที่เป็นไปได้ตามพระประสงค์ไม่มีผู้ใดมาขวางกั้นได้ (เหมือนกงจักรที่หมุนไปอยู่ไม่มีอะไรมาขวางกั้นได้ฉะนั้น) อาณาจักร.

มยฺหํ **อาณาจกฺกํ**, ตุมฺหากํ ธมฺมจกฺกํ โหตุ. (วิ.อฏ.๑/๙)

อาณาจักร ขอเป็นภาระของข้าพเจ้า ส่วนธรรมจักร ขอจงเป็นภาระของพระคุณเจ้า

ทั้งหลาย.

อาณาจกฺกนฺติ อาณาเยว อปฺปฏิหตวุตฺติยา ปวตฺตนฏฺเฐน จกฺกนฺติ **อาณาจกฺกํ**. (สารตฺถ.๑/๕๗)

ที่ชื่อว่า **อาณาจักร** เพราะอรรถว่า อาณานั่นเอง เป็นจักร เพราะอรรถว่าเป็นที่เป็นไป โดยความเป็นไปอันไม่มีผู้ใดมาขวางกั้นได้ในคำว่า **อาณาจักร**.

อาณาว จกฺกํ **อาณาจกฺกํ**. (ที.ฏี.๑/๒๓)

จักร คือ อาณา ชื่อว่า **อาณาจักร**.

(ข)พระอาณาของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐยิ่งไม่มี มนุษย์ เทวดา พรหมผู้ใดมาขวางกั้นได้ (เหมือนกงจักรที่หมุนไปอยู่ไม่มีอะไรมาขวางกั้นได้ฉะนั้น), พระนีติสิกขาบทมีปาราชิกเป็นต้นและพระเทศนาที่ตรัสสั่งสอนเพื่อให้เว้นความชั่วและทำความดี, พระอาณาจักร.

ภพฺพปุคฺคลานํ อาสํ ฉินฺทนฺโต ชินสฺส **อาณาจกฺเก** ปหารมทาสิ. (วิ.อฏฺ.๓/๑๓๘)

พระอริฏฐะ ตัดความประสงค์ที่งามของบุคคลผู้ควรแก่นิพพาน แล้วให้ซึ่งโทษใน**พระอาณาจักร**ของพระชินพุทธเจ้า.

อาณาจกฺเกติ ปฐมปาราชิกสิกฺขาปทสงฺขาเต, “อพฺรหฺมจริยํ ปหาย”ติอาทิเทสนาสงฺขาเต จ **อาณาจกฺเก**. (สารตฺถ.๓/๘๗)

คำว่า **พระอาณาจักร (อาณาจกฺเก)** ได้แก่ อาณาจักร คือ ปฐมปาราชิกสิกขาบท และพระเทศนาว่า “จงละความประพฤติอันไม่ประเสริฐ”เป็นต้น.

อาณาจกฺกวร (น)

[อาณาจกฺก + วร]

พระอาณาจักรที่ประเสริฐ.

สทฺธินฺทฺริยาทิสทฺธมฺมสงฺขาตสฺส วรจกฺกสฺส ปวตฺติโน สทฺธมฺมานเมตสฺส วา **อาณาจกฺกวรสฺส** ปวตฺติโน สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ตสฺส ภควโต อิทํ วจนํ สมฺมุขาว มยา ปฏิคฺคหิตนฺติ โยเชตพฺพํ. (สี.อภินวฏี.๑/๑๖๔)

บัณฑิต พึงประกอบความว่า พระดำรัสนี้ของพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เองพระองค์นั้น ผู้ทรงยังจักรอันประเสริฐคือธรรมของคนดีมีสัทธินทรีย์เป็นต้นให้เป็นไป หรือผู้ทรงหมุน**พระอาณาจักรที่ประเสริฐ**นั้นแห่งธรรมของคนดีทั้งหลายให้เป็นไป ข้าพเจ้าพระอานนท์ได้รับเอามาจากพระพักตร์โดยตรง.

อาณาฐปน (น)

[อาณา + ฐปน]

การตั้งอาณา, การวางอำนาจ, การออกคำสั่ง.

อาณตฺตีติ อาณารหสฺส ภควโต เวเนยฺยานํ หิตสิทฺธิยา “เอวํ สมฺมาปฏิปตฺตึ ปฏิปชฺชาหิ มิจฺฉาปฏิปตฺตึ มา ปฏิปชฺชาหี”ติ

วิธานํ **อาณาธปนํ** อาณตฺติ นาม.
(เนตฺติ.วิ.๒๘)

คำว่า **คำสั่ง (อาณตฺติ)** ได้แก่ การทรงแนะนำ **ออกคำสั่ง**ว่า จงปฏิบัติชอบ อย่าปฏิบัติผิดอย่างนี้ เพื่อความสำเร็จประโยชน์แห่งสัตว์ผู้ควรได้บรรลุธรรม ของพระผู้มีพระภาคผู้ทรงควรแก่พระอาณา ชื่อว่า พระราชโองการ.

อาณาธปนสมตฺถตา (ถี)

[อาณาธปน + สมตฺถตา]

ความเป็นผู้สามารถวางอำนาจ, ความเป็นผู้สามารถออกคำสั่ง, ความสามารถออกคำสั่ง.

ยสสาติ **อาณาธปนสมตฺถตาย**.
(ที.อฏฺ.๑/๒๖๖)

คำว่า **ด้วยพระยศ(ยสสา)** ได้แก่ **ด้วยความเป็นผู้สามารถออกคำสั่ง**.

อาณาติกฺกมน (น)

[อาณา + อติกฺกมน]

การล่วงละเมิดอาณา, การล่วงละเมิดอำนาจ.

อาปตฺติ โหติ วีติกฺกโมติ อุภยเมตํ พุทฺธสฺส **อาณาติกฺกมน**เมว. (ม.อฏฺ.๔/๔๘)

คำทั้ง ๒ นี้ว่า **ต้องอาบัติหรือล่วงละเมิด (อาปตฺติ โหติ วีติกฺกโม)** ได้แก่ **การล่วงละเมิดพระอาณา**ของพระพุทธเจ้านั่นเอง.

อาณาเทสนา (ถี)

[อาณา + เทสนา]

พระธรรมที่ทรงแสดงด้วยพระอาณา(โดยมาก) (วินัยปิฎก).

เอตฺถ หิ วินยปิฏกํ อาณารเหน ภควตา อาณาพาหุลฺลโต เทสิตตฺตา **อาณาเทสนา**.
(วิ.อฏฺ.๑/๑๗)

ความจริงในปิฎก ๓ นี้ วินัยปิฎก ชื่อว่า **ธรรมที่ทรงแสดงด้วยพระอาณา**โดยมาก เพราะพระผู้มีพระภาคผู้ทรงควรแก่พระอาณาทรงแสดงโดยมากด้วยพระอาณา.

อาณาปก (ติ)

[อาณ + ณาเป + ณฺวุ]

ผู้ถูกสั่ง, ลูกบ้าน.

อิธ มหาราช คาเม คามสฺสามิโก **อาณาปกํ** อาณาเปยฺย เอหิ โภ อาณาปก ยาวตา คาเม คามิกา เต สพฺเพ สีฆํ มม สนฺติเก สนฺนิปาเตหีติ. (มิลินฺท.๑๔๙)

พระนาคเสน ขอถวายพระพร ในโลกนี้ ผู้ใหญ่บ้านในหมู่บ้าน พึงสั่ง**ผู้ถูกสั่ง** (ลูกบ้าน) ว่า คุณลูกบ้านจงมาเธอจงไปบอกลูกบ้านทุกคนเท่าที่มีอยู่ในหมู่บ้าน ให้รีบไป

ประชุมกันที่สำนักงานของฉันโดยเร็วเถิด.

อาณาปติฏฺฐาปน (น)

[อาณา + ปติฏฺฐาปน]

การให้อาณาตั้งไว้, การออกคำสั่ง,

การวางอำนาจ.

วินยเทสนํ วิย อิสฺสรภาวโต **อาณาปติฏฺฐาปน**วเสน อเทเสตฺวา เวเนยฺยานํ อชฺฌาสยานุโลเมน จริยานุรูปํ วุตฺตตฺตา เทสิตตฺตาติ อตฺโถ. (สารตฺถ.๑/๗๑)

ความว่า เพราะตรัส คือแสดงตามความเหมาะสมแก่จริต โดยคล้อยตามอัธยาสัยของสัตว์ผู้ควรบรรลุธรรม โดยไม่**ทรงแสดงด้วยอำนาจการออกคำสั่ง** เพราะความเป็นใหญ่ เหมือนการแสดงวินัย.

อาณาปน (น)

[อาณ + ณาเป + ยุ]

การสั่ง, การใช้.

อาณตฺติโกติ อญฺญํ อาณาเปนฺตสฺส "เอวํ วิชฺฌิตฺวา วา ปหริตฺวา วา มาเรหี"ติ อาณาปนํ. (วิ.อฏฺ.๒/๓๙)

การสั่งของผู้สั่งผู้อื่นอยู่ว่า จงแทง หรือ จงประหารให้ตาย อย่างนี้ ชื่อว่า คำสั่ง.

อาณาปนปโยค (ปุ)

[อาณาปน + ปโยค]

ความพยายามอกกการสั่ง-การกระตุ้นเตือน.

อสุกสฺส ภณฺฑํ ยทา สกฺโกสิ ตทา อวหราติ เอวรูโป หิ **อาณาปนปโยโค**.

(สารตฺถ.๒/๑๒๙)

จริงอยู่ **ความพยายามออกการสั่ง** เช่นนี้ว่า ทรัพย์ของผู้โน้นมีอยู่ คุณ สามารถเมื่อใดจงลัก เมื่อนั้น.

อาณาปนวาจา (ถี)

[อาณาปน + วาจา]

คำสั่ง.

โธวาติ **อาณาปนวาจาย** เอกาย เอว ตทนุคุณสฺส สพฺพสฺสปิ ปโยคสฺส อาณตฺตตฺตา วุตฺตํ. (วิมติ.๑/๓๒๓)

ท่านกล่าวแล้ว เพราะความพยายามแม้ทั้งปวงอันคล้อยตามการซักนั้น ถูกสั่งแล้ว**ด้วยคำสั่ง**เดียวว่า จงซัก.

อาณาปวตฺตน (น)

[อาณา + ปวตฺตน]

(ก) การยังอำนาจให้เป็นไป, การออกคำสั่ง, พระบรมราชโองการ.

ราชา ชนปทโต ธมฺมิกํ พลึ อุทฺธราเปตฺวา **อาณาปวตฺตเนน** ทานํ ทเทยฺย.

(มิลินฺท.๒๖๙)

พระราชา ทรงสั่งข้าราชการให้นำภาษีที่

ได้โดยชอบธรรมออกมาจากชนบทแล้ว พึงทรงให้ทาน**ด้วยพระบรมราชโองการ**.

วโสติ อาณาปวตฺตนํ. (สํ.อฏฺ.๑/๙๔)

การยังอำนาจให้เป็นไป ชื่อว่า **ความเป็นใหญ่.**

อาณาปวตฺตนนฺติ อปฺปเก วา มหนฺเต วา ยตฺถ กตฺถจิ อตฺตโน อาณาย ปวตฺตนวเสน วสนํ อิสฺสริยตฺตมิจฺฉนฺติ. (สํ.ฏี.๑/๑๓๙)

คำว่า **การยังอำนาจให้เป็นไป(อาณาปวตฺตนํ)** ความว่า คนทั้งหลาย ย่อมปรารถนาอำนาจ คือ ความเป็นใหญ่ ด้วยอำนาจยังอำนาจตนให้เป็นไป ในที่ใดที่หนึ่งน้อยหรือมากก็ตาม.

(๒) สถานที่อำนาจแผ่ไป.

สรเสเนว **อาณาปวตฺตนํ** อาณาเขตฺตํ. (อํ.ฏี.๒/๑๘๕)

สถานที่อำนาจแผ่ไป โดยกิจของตนนั่นเอง ชื่อว่า อาณาเขต (เขตที่อำนาจแผ่ไป)

อาณาปวตฺตนฏฺฐาน (น)

[อาณาปวตฺตน + ฐาน]

สถานที่เป็นไปแห่งพระอาณา, เขตที่พระอาณาแผ่ไป.

สรเสเนว **อาณาปวตฺตนฏฺฐานํ** อาณาเขตฺตํ. (อํ.ฏี.๑/๒๑๖)

สถานที่เป็นไปแห่งพระอาณา โดยกิจตนนั่นเอง ชื่อว่า อาณาเขต (เขตที่พระอาณาแผ่ไป)

อาณาปวตฺติ (ถี)

[อาณา + ปวตฺติ]

ความเป็นไปแห่งอำนาจ, อำนาจที่เกิดขึ้น.

อถ จ ปน สามิเกน ธุเร นิกฺขิตฺเตปิ อภิยุญฺชโก ธุรํ อนิกฺขิปิตฺวาว “อิมํ สุฏฺฐุ ปิเพตฺวา มม **อาณาปวตฺตึ** ทสฺเสตฺวา กิงฺการปฺปฏิสฺสาวิภาเว นํ จเปตฺวา ทสฺสามี”ติ ทาตพฺพภาเว สอุสฺสาโห โหติ รกฺขติ ตาว. (วิ.อฏฺ.๑/๒๙๔)

แต่ถ้าเมื่อภิกษุผู้เป็นเจ้าของทอดธุระแล้วก็ตาม ภิกษุผู้ฟ้องร้อง ยังไม่ทอดธุระมีความอุตสาหะในอันจะพึงให้คืนทีเดียวด้วยคิดว่า “เราจักบีบเจ้าของสวนนี้ให้หนักแล้วแสดง**ความเป็นไปแห่งอำนาจ**ของเรา ตั้งเจ้าของสวนคนนั้นไว้ในความเป็นผู้ยอมรับว่า จะทำอะไร แล้วจึงจักให้คืน”ยังรักษาอยู่ก่อน.

อาณาปวตฺติฏฺฐาน (น)

[อาณาปวตฺติ + ฐาน]

ที่เป็นไปแห่งอำนาจ, ที่แผ่อำนาจ, ที่เป็นไปแห่งพระอาณา.

รชฺชสีมา นาม โจพฺโภโค เกรพฺโภโคติ เอวํ เอเกกสฺส รญฺโญ **อาณาปวตฺติฏฺฐานํ**. (วิ.อฏฺ.๓/๔๑๘)

ที่เป็นไปแห่งพระอาณาของพระราชาแต่ละพระองค์อย่างนี้ว่า พระราชทรัพย์ของพระเจ้าโจฬ, พระราชทรัพย์ของพระเจ้าเกรฬะ ชื่อว่า รัชชสีมา.

อาณาปวตฺติเทส (ปุ)

[อาณาปวตฺติ + เทส]

ที่เป็นไปแห่งอำนาจ, ที่อำนาจแผ่ไป.

วิชิเตติ อาณาปวตฺติเทเส. (ที.อฏฺ.๑/๑๔๕)

คำว่า **ประเทศ(วิชิเต)** ได้แก่ **ที่เป็นไปแห่งพระอำนาจ**.

อาณาปาติโมกฺข (น)

[อาณา + ปาติโมกฺข]

อาณาปาติโมกข์, ปาติโมกข์ที่เป็นพระอาณาของพระพุทธเจ้า.

สุณาตุ เม ภนฺเต สโฆติ อาทินา นเยน วุตฺตํ **อาณาปาติโมกฺขํ** นาม. (กงฺขา.๙๔)

พระดำรัสที่ตรัสไว้โดยนัยว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ขอพระสงฆ์โปรดฟังข้าพเจ้าเป็นต้น ชื่อว่า **อาณาปาติโมกข์**.

อาณาปาติโมกฺขุทฺเทส (ปุ)

[อาณาปาติโมกฺข + อุทฺเทส]

การแสดงอาณาปาติโมกข์.

โส ทุวิโธ โอวาทปาติโมกฺขุทฺเทโส จ **อาณาปาติโมกฺขุทฺเทโส** จ. (กงฺขา.๙๓)

การแสดงปาติโมกข์นั้น มี ๒ อย่าง คือ การแสดงโอวาทปาติโมกข์และ**การแสดงอาณาปาติโมกข์**.

อาณาปิต (ติ)

[อาณา + ณาเป + ต]

อันเขาสั่งแล้ว, ได้ลงแล้ว.

สํเฆน เต อาวุโส ฉนฺน พฺรหฺมทณฺโฑ **อาณาปิโต**. (วิ.๔/๔๘๙)

ท่านฉันนะ สงฆ์**ได้ลง**พรหมทัณฑ์แก่ท่านแล้ว.

อาณาเปตพฺพ (ติ)

[อาณา + ณาเป + ตพฺพ]

อันเขาควรสั่ง, ต้องสั่ง.

สเจ ปน กุสีโต โหติ ปุนปฺปุนํ **อาณาเปตพฺโพ**. (วิ.อฏฺ.๓/๒๑)

ก็หากเป็นคนเกียจคร้าน**ต้องสั่ง**บ่อย ๆ.

อาณาเปติ (กา/กฺริ)

[อาณ + ณาเป + ติ]

ย่อมสั่ง, สั่งอยู่.

อธิฏฺฐายาติ อธิฏฺฐหิตฺวา **อาณาเปติ** "เอวํ วิชฺฌ, เอวํ ปหร, เอวํ ฆาเตหี"ติ. (วิ.๑/๙๔)

คำว่า **ยืนอยู่ใกล้(อธิฏฺฐาย)** ได้แก่ ยืนสั่งอยู่ที่ใกล้ๆ ว่า "จงแทงอย่างนี้ จงประหาร

อย่างนี้ จงฆ่าอย่างนี้”.

อาณาเปตุํ (กฺริ/วิ)

[อาณ + ณาเป + ตุํ]

เพื่อสั่ง.

ปวาริโต จ โหตีติ ยํ โส วุฏฺฐาเปติ, อยญฺจ ภิกฺขุ ปวาริโต จ โหติ เตน วตฺตพฺโพ “คจฺฉ อุทกํ อาหราหี”ติ. วุฑฺฒตรญฺหิ ภิกฺขุํ **อาณาเปตุํ** อิทเมว เอกํ ฐานนฺติ. (วิ.อฏฺ.๔/๖๔)

คำว่า **เป็นผู้ห้ามภัต (ปวาริโต จ โหติ)** ความว่า ภิกษุผู้มาภายหลังนั้น จะให้ภิกษุใดผู้กำลังฉันลุกไป ถ้าภิกษุนี้ห้ามโภชนะแล้ว ภิกษุนั้นพึงบอกภิกษุผู้มีพรรษามากกว่าว่า “จงไปตักน้ำมา” จริงอยู่ เพียงเหตุนี้เท่านั้น เป็นเหตุเดียว ที่ภิกษุหนุ่ม**สั่ง**ภิกษุผู้มีพรรษามากกว่าได้.

อาณาเปตฺวา (กฺริ/วิ)

[อาณ + ณาเป + ตฺวา]

สั่งแล้ว.

สาพฺโห มิคารนตฺตา “ยมฺปาหํ อตฺถาย ภิกฺขุนิสงฺฆสฺส ภตฺตํ อกาสึ อยฺยาย สุนฺทรีนนฺทาย การณา”ติ มนุสฺเส **อาณาเปตฺวา** “ภิกฺขุนิสงฺฆํ ภตฺเตน ปริวิสถา”ติ วตฺวา เยน ภิกฺขุนุปสฺสโย เตนุปสงฺกมิ. (วิ.๒/๒๗๓)

นายสาพหะหลานของนางวิสาขามิคารมาตาคิดว่า “การที่เราเตรียมอาหารถวายภิกษุณีสงฆ์ ก็เพราะแม่เจ้าสุนทรีนันทา” จึง**สั่ง**พวกคนให้เลี้ยงดูภิกษุณีสงฆ์แล้วเข้าไปทางสำนักภิกษุณี.

อาณาเปนฺต (ติ)

[อาณา + ณาเป + อนฺต]

สั่งอยู่.

เต จ สยํ อาเนนฺตาปิ อญฺเญหิ **อาณาเปนฺตา**ปิ อาเนนฺติเยวาติ เวทิตพฺพา. (วิ.อฏฺ.๑/๓๒๓)

พระราชาเหล่านั้น ทรงนำมาเองบ้าง **ทรงสั่ง**ให้คนเหล่าอื่นนำมาบ้าง (ซึ่งมนุษย์ผู้หญิงเป็นต้น) พึงทราบว่า ทรงนำมาทั้งนั้น.

อาณาพลวิรหิต (ติ)

[อาณา + พล + วิรหิต]

ผู้เว้นจากกำลังอำนาจ.

ทุพฺพเลติ สรีรพลโภคพล**อาณาพล**วิรหิเต. (ชา.อฏฺ.๖/๑๓๒)

คำว่า **ผู้ไม่มีกำลัง(ทุพฺพเล)** ได้แก่ ผู้เว้นจากกำลังกาย กำลังทรัพย์และ**กำลังอำนาจ**.

อาณาพาหุลฺล (น)

[อาณา + พาหุลฺล]

ความเป็นผู้ทรงมีพระอาณามาก, ความ

ทรงมีพระอาณามาก.

โวหารปรมตฺถานมฺปิ สมภวโต อาห **อาณาพาหุลฺลโต**ติ. (สารตฺถ.๑/๙๑)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวคำว่า **เพราะความทรงมีพระอาณามาก** เพราะแม้บัญญัติธรรมและปรมัตถธรรมควรเกิดขึ้น [ในวินัยปิฎกนั้นด้วย].

อาณาเภท (ปุ)

[อาณา + เภท]

การทำลายอาณา, การกำจัดอำนาจ.

จกฺกเภทายาติ **อาณาเภทาย**. (วิ.อฏฺ.๒/๑๙๒)

คำว่า **ทำลายจักร(จกฺกเภทาย)** ได้แก่ **เพื่อทำลายอำนาจ**.

อาณายตฺต (ติ)

[อาณา + อายตฺต]

เกี่ยวข้องกับพระอาณา.

นายํ โทโส สีลเภทสฺส ภควโต **อาณายตฺตตฺตา** อุกฺขิตฺตานุวตฺติกาทีนํ สีลเภโท วิย. (วิมติ.๑/๑๑๓)

โทษนี้ ย่อมไม่มี เพราะการขาดแห่งศีล**อันเกี่ยวข้องกับพระอาณา**ของพระผู้มีพระภาคเหมือนการขาดไปแห่งศีลของภิกษุผู้ประพฤติตามภิกษุที่ถูกสงฆ์ยกวัตรเป็นต้น.

อาณารห (ติ)

[อาณา + อรห + อ]

ผู้ควรแก่พระอาณา.

อาณารเหนาติ อาณํ ปเณตุํ (จเปตุํ) อรหตีติ อาณารโห, ภควา. (สารตฺถ.๑/๗๔)

คำว่า **ผู้ควรแก่พระอาณา(อาณารเหน)** ได้แก่ พระผู้มีพระภาค ผู้ทรงควรแก่พระอาณา เพราะอรรถว่า ควรทรงวางพระอาณา.

อาณารหภาวทีปน (น)

[อาณารห + ภาว + ทีปน]

การแสดงความที่พระผู้มีพระภาคควรวางพระอาณา.

วินยสฺส อาณาเทสนตฺตา ภควโต ตาว **อาณารหภาวทีปนํ**. (วชิร.๓๐)

การแสดงความที่พระผู้มีพระภาคทรงควรวางพระอาณาก่อน เพราะวินัยปิฎกเป็นอาณาเทศนา.

อาณารหาธีน (ติ)

[อาณารห + อธีน]

อันเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าผู้ควรวางพระอาณา.

ตถา หิ อาณาวิธานํ วิเสสโต **อาณารหาธีนํ** ตตฺถ โกสลฺลโยคโต. เอวํ โวหาร-

ปรมตฺถวิธานานิ จ วิธายกาธีนานีติ อาณาทิวิธิโน เทสกายตฺตตา วุตฺตา. (สารตฺถ.๑/๗๔)

จริงอยู่ การจัดแจงอาณา**เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าผู้ควรวางพระอาณา** โดยพิเศษ เพราะประกอบด้วยความเป็นผู้ฉลาดในจัดแจงอาณานั้น การจัดแจงบัญญัติและปรมัตถ์ ก็เกี่ยวข้องกับผู้จัดแจงอย่างนั้น เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่าการจัดแจงอาณาเป็นต้นเกี่ยวข้องกับผู้แสดง.

อาณาวิธาน (น)

[อาณา + วิธาน]

การจัดแจงอาณา, การวางพระอาณา, การออกอำนาจ.

ดู บทข้างบน.

อาณาวีติกฺกม (ปุ)

[อาณา + วีติกฺกม]

อกุศลธรรมที่ล่วงละเมิดพระอาณา,

การล่วงละเมิดพระอาณา.

เต กมฺมกิเลสวิปากอุปวาท**อาณาวีติกฺกม**วเสน ปญฺจวิธา. ตตฺถ ปญฺจานนฺตริยธมฺมา กมฺมนฺตรายิกา นาม. ตถา ภิกฺขุนีทูสกกมฺมํ, ตํ ปน โมกฺขสฺเสว อนฺตรายํ กโรติ, น สคฺคสฺส. นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิธมฺมา กิเลสนฺตรายิกา นาม. ปณฺฑิตรจฺฉานคตอุภโตพฺยญฺชนกานํ ปฏิสนฺธิธมฺมา วิปากนฺตรายิกา นาม. อริยูปวาทธมฺมา อุปวาทนฺตรายิกา นาม เต ปน ยาว อริเย น ขมาเปนฺติ ตาวเทว น ตโต ปรํ. สญฺจิจฺจ วีติกฺกนฺตา สตฺต อาปตฺติกฺขนฺธา อาณาวีติกฺกมนฺตรายิกา นาม. เตปิ ยาว ภิกฺขุภาวํ วา ปฏิชานาติ น วุฏฺฐาติ วา น เทเสติ วา ตาวเทว น ตโต ปรํ. (วิ.อฏฺ.๓/๑๓๘)

ธรรมเหล่าใดทำอันตรายต่อสวรรค์และนิพพาน เพราะเหตุนั้น ธรรมเหล่านั้นชื่อว่าธรรมก่ออันตราย อันตรายิกธรรม (ธรรมก่ออันตรายต่อสวรรค์และนิพพาน) เหล่านั้นมี ๕ ประการ คือ

๑. กรรม

๒. กิเลส

๓. วิบาก

๔. อริยูปวาท

๕ การล่วงละเมิดพระอาณา.

บรรดาธรรมก่ออันตรายเหล่านั้น อนันตริยกรรม ๕ ชื่อว่าธรรมก่ออันตรายคือกรรม กรรมคือการประทุษร้ายภิกษุณีก็เหมือนกัน แต่กรรมคือการประทุษร้ายภิกษุณีนั้นย่อมทำอันตรายต่อนิพพานเท่านั้น ไม่ทำอันตรายต่อสวรรค์ ธรรมคือนิยตมิจฉาทิฏฐิ ชื่อว่าธรรมก่ออันตรายคือกิเลส ธรรมคือปฏิสนธิของเหล่าบัณเฑาะก์ สัตว์ดิรัจฉานและอุภโตพยัญชนก ชื่อว่าธรรมก่ออันตรายคือวิบาก ธรรมคือการว่าร้ายพระอริยะ ชื่อว่าธรรมก่ออันตรายคือ

อุปวาท ก็ธรรมก่ออันตรายคืออุปวาทเหล่านั้นย่อมทำอันตรายตลอดเวลาที่ผู้ว่าร้ายยังไม่ขอให้พระอริยะยกโทษให้ หลังจากให้พระอริยะยกโทษให้แล้วหาทำอันตรายไม่ อาบัติ ๗ กองที่ภิกษุแกล้งล่วงละเมิด ชื่อว่าธรรมก่ออันตรายคืออาณาวีติกกมะ แม้ธรรมก่ออันตรายคืออาณาวีติกกมะเหล่านั้นย่อมทำอันตรายตลอดเวลาที่ภิกษุต้องอาบัติแล้วยังปฏิญญาความเป็นภิกษุ ยังไม่อยู่ปริวาสกรรม หรือยังไม่แสดงอาบัติ หลังจากทำกิจเหล่านั้นแล้วหาทำอันตรายไม่.

อาณาวีติกฺกมนฺตรายิก (ติ)

[อาณาวีติกฺกม + อนฺตรายิก]

อันตรายิกธรรมคืออกุศลที่ล่วงละเมิดพระอาณา (วินัยบัญญัติของพระพุทธเจ้า) ธรรมที่กระทำอันตรายต่อมรรค ผล นิพพาน คืออกุศลที่ละเมิดพระอาณา, ธรรมที่ทำอันตรายคือการล่วงละเมิดพระอาณา.

สญฺจิจฺจ อาปนฺนา อาปตฺติโย **อาณาวีติกฺกมนฺตรายิกา** นาม. (วิ.อฏฺ.๓/๑๓๘)

อาบัติที่เกิดโดยจงใจละเมิด ชื่อว่า **ธรรมที่ทำอันตรายคือการล่วงละเมิดพระอาณา**.

อาณาวีติกฺกมปฏิฆจิตฺต (น)

[อาณาวีติกฺกม + ปฏิฆจิตฺต]

โทสจิตที่เป็นเหตุล่วงละเมิดพระอาณา โทสจิตที่ละเมิดพระอาณา.

ฌานลาภีนญฺจ สตฺถุ **อาณาวีติกฺกมปฏิฆจิตฺตสฺส** ฌานปริหานโต ภูตาโรจนํ น สมฺภวติ. (วิมติ.๒/๙)

การบอกคุณพิเศษที่มีจริง ย่อมไม่เกิดขึ้นแก่ผู้ได้ฌานทั้งหลายด้วยเพราะละ**โทสจิตที่ล่วงละเมิดพระอาณา**ของพระศาสดาได้ด้วยฌาน.

อาณาสมูห (ปุ)

[อาณา + สมูห]

หมู่พระอาณา, หมู่อำนาจ.

อุรจกฺกาทีสูติ อาทิสทฺเทน **อาณาสมูหา**ทีสุปิ จกฺกสทฺทสฺส ปวตฺติ เวทิตพฺพา. (ม.ฏี.๒/๒๐)

ความเป็นไปแห่งจักกศัพท์พึงทราบแม้ใน**หมู่พระอาณา**เป็นต้น ด้วยอาทิศัพท์ในคำว่า อุรจกฺก เป็นต้น.

อาณาสิกฺขาปท (น)

[อาณา + สิกฺขาปท]

อาณาสิกขาบท, สิกขาบทที่เป็นพระอาณาของพระพุทธเจ้า.

อ**ปญฺญตฺตํ สาวกานํ สิกฺขาปทนฺ**ติ สาวกานํ นิทฺโทสตาย โทสานุรูปโต ปญฺญเปตพฺพํ สตฺตาปตฺติกฺขนฺธวเสน **อาณาสิกฺขาปทํ** อปญฺญตฺตํ. (วิ.อฏฺ.๑/๑๕๓)

คำว่า **มิได้ทรงบัญญัติสิกขาบทไว้แก่สาวก (อปญฺญตฺตํ สาวกานํ สิกฺขาปทํ)** ความว่า **อาณาสิกขาบท**คือกองอาบัติ ๗ กองที่ทรงบัญญัติตามสมควรแก่โทษที่พระพุทธเจ้ามีพระวิปัสสีเป็นต้นมิได้ทรงบัญญัติไว้แก่พระสาวก เพราะยังไม่มีโทษ.

อาณิ(ณี) (ถี)

[อณ + ณิ]

[ลง อีปัจจัยซ้ำ ก็กลายเป็น อาณี ในสังยุตมี ๒ รูป คือ อณิ รสสะอา เป็น อและ อานิ ทีฆะ อ เป็น อา แปลง ณ เป็น น เป็น ๒ ลิงค์ คือ ปุงลิงค์และอิตถีลิงค์ (ธาน.ฎี. ๓๗๔ อภิธานแปล คาถา ๓๗๔)]

(ก) ลิ่มสลัก, ลิ่มสลักเพลา.

ทานญฺจ เปยฺยวชฺชญฺจ
อตฺถจริยา จ ยา อิธ
สมานตฺตตา จ ธมฺเมสุ
ตตฺถ ตตฺถ ยถารหํ
เอเต โข สงฺคหา โลเก
รถสฺส**าณี**ว ยายโต. (ที.๓/๕๖)

การให้ การกล่าววาจาที่ไพเราะ การประพฤติประโยชน์ในโลกนี้ และการวางตนสม่ำเสมอในธรรมนั้นๆ ตามสมควร สังคหธรรมเหล่านี้แลช่วยอุ้มชูโลกเหมือน**ลิ่มสลักเพลา**คุมรถที่แล่นไปไว้ได้ ฉะนั้น.

อาณิยาติ อกฺขสีสคตาย อาณิยา. (ที.ฏี.๓/๑๔๖)

คำว่า **ลิ่มสลักเพลา(อาณิยา)** ได้แก่ ลิ่มสลักที่อยู่หัวเพลา.

อกฺขคฺคกีเฬ **อาณิ**ตฺถี. (ธานฺ.๓๗๔)

อาณิศัพท์ กล่าวอรรถว่า สลักอันใส่เข้าไปในปลายเพลา (สลักเพลา) เป็นอิตถีลิงค์.

(ข) ตะปู, สลัก, ลิ่มสลัก.

อนฺเตวาสี ปนสุวณฺณรชตมณิมยาย**อาณิยา**ตํ **อาณึ** ปฏิพาหยมาโน วิย ปุนปฺปุนํ รตนตฺตยสฺส วณฺณํ ภาสติ. (ที.อฏฺ.๑/๔๐)

ฝ่ายลูกศิษย์กล่าวสรรเสริญพระรัตนตรัยอยู่บ่อย ๆ เหมือนบุรุษผู้สกัด**ลิ่มสลัก**นั้นด้วย**ลิ่มสลัก**ที่กระทำด้วยทอง เงิน และอัญมณี.

สุขุมาย อาณิยาติ ยํ **อาณึ** นีหริตุกาโม โหติ ตโต สุขุมตราย สารทารุ**อาณิยา**. (ม.อฏฺ.๑/๓๙๓)

คำว่า **ลิ่มสลักที่อ่อน(สุขุมาย อาณิยา)** ความว่า นายช่างไม้ หรือลูกมือของนายช่างไม้ผู้ฉลาดต้องการจะนำ**ลิ่มสลัก**อันใดออก ก็ตอกด้วย**ลิ่มสลัก**ไม้อันแข็งกว่าลิ่มอันอ่อนนั้นเข้าไป.

มญฺจปิฐานํ ปาทสิขาสุ **อาณี** ทินฺนา โหติ ยตฺถ นิสีทนฺเตปิ น นิปฺปตนฺติ ตาทิเส มญฺจปิเฐ นิสีทโตปิ อนาปตฺติ. (วิ.อฏฺ.๓/๔๙)

ได้ตรึง**ลิ่มสลัก**ไว้ที่ปลาย เท้าเตียงและตั่ง

เป็นต้น แม้เมื่อภิกษุนั่งบนเตียงและตั่งใดเท้าเตียง ไม่ตกลงมา แม้ภิกษุผู้นั่งบนเตียงและตั่งเช่นนั้น ก็ไม่เป็นอาบัติ.

(ค) ของทาบ, ของปะ, ลิ่มสลักหมุด, ที่ปิด, ฝาปิด.

อิทญฺหิ สตฺตนฺนํ ธญฺญานํ ลามกธญฺญสิตฺถํ ตสฺมึ อยจุณฺเณน วา **อาณิยา** วา ปฏิปากติเก กเต ทสาหพฺภนฺตเร ปุน อธิฏฺฐาตพฺโพ. (วิ.อฏฺ.๒/๒๘๕)

จริงอยู่ บรรดาธัญชาติ ๗ ชนิด เมล็ดข้าวฟ่างนี้ เป็นเมล็ดธัญชาติอย่างเล็ก เมื่อช่องนั้นอุดให้กลับเป็นปกติด้วยผงเหล็ก หรือด้วย**หมุด**แล้วพึงอธิษฐานบาตรนั้นใหม่ภายใน ๑๐ วัน.

อญฺญํ อาณึ โอทหึสูติ อญฺญํ สุวณฺณรชตาทิมยํ อาณึ ฆฏยึสุ. (สํ.อฏฺ.๒/๒๘๕)

คำว่า **พวกกษัตริย์ทสารหะได้ตอกลิ่มอื่นลงไป(อญฺญํ อาณึ โอทหึสุ)** ความว่า ตอกลิ่มที่ทำด้วยทอง เงิน เป็นต้นอื่นลงไป.

สุวณฺณรชตาทิมยนฺติ กิสฺมิญฺจิ ฉิทฺเท สุวณฺณมยํ กิสฺมิญฺจิ รชตมยํ กิสฺมิญฺจิ ผลิกมยํ **อาณึ** ฆฏยึสุ พนฺธึสุ. (สํ.ฏี.๒/๑๙๐)

คำว่า **ลิ่มสลักที่กระทำด้วยทองและเงินเป็นต้น(สุวณฺณรชตาทิมยํ)** ความว่า พวกกษัตริย์ทสารหะเชื่อมคือผูก**ลิ่มสลัก**ที่ทำด้วยทอง เงินและแก้วผลึก ในรูอันใดอันหนึ่ง.

อาณิโกฏิ (ปุ/ถี)

[อาณิ + โกฏิ]

ปลายลิ่มสลัก, ปลายลิ่มสลักล้อ.

ปจมํ ตาว หตฺถิกุมฺเภน กุมฺภํ ปหรนฺเต ปริกฺขิปาเปสุํ ตโต อสฺเส คีวาย คีวํ ปหรนฺเต ตโต รเถ **อาณิโกฏิยา อาณิโกฏึ** ปหรนฺเต. (ที.อฏฺ.๒/๑๙๗)

เหล่าเจ้ามัลละชาวนครกุสินาราจัดเหล่าช้างเรียงลำดับกระพองต่อกันล้อมไว้ก่อน,จากนั้น จัดเหล่าม้าเรียงลำดับคอต่อกัน ต่อนั้น จัดเหล่ารถเรียงลำดับ**ปลายลิ่มสลักล้อ**รถต่อกัน.

อาณิคณฺฐิกาหต (ติ)

[อาณิ + คณฺฐิก + อาหต]

อันมีความงามที่ทำลายด้วยหมุดและปม, อันหมดความสวยงามไปเพราะหมุดและปม.

โส ปจฺฉา ภินฺโน วา **อาณิคณฺฐิกาหโต** วา อปฺปคฺโฆ โหติ. (วิ.อฏฺ.๑/๒๖๗)

ต่อมาภายหลัง บาตรนั้น มีช่องทะลุ **หรือหมดความสวยงามไปเพราะหมุดและปม**ก็มีราคาลดน้อยลง.

อาณิคณฺฐกาหโตติ อาณินา คณฺฐิยา จ หตโสโภ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๑๒๙)

คำว่า **หมดความสวยงามไปเพราะหมุดและปม(อาณิคณฺฐกาหโต)** ได้แก่ บาตร

ที่มีความสวยงามอันทำลายไปด้วยหมุดและปม.

อาณิโจฬก (น)

[อาณิ + โจฬก]

ขอดผ้าที่ม้วนไว้ (เพื่อใช้เป็นผ้าป้องกันเปื้อน), ผ้าซับใน.

อาวสถจีวรํ โลหิเตน มกฺขิยฺยติ. ภควโต เอตมตฺถํ อาโรเจสุํ "อนุชานามิ ภิกฺขเว **อาณิโจฬก**"นฺติ. (วิ.๔/๔๖๓)

ผ้าผลัดเปลี่ยนเปื้อนโลหิต ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า "ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาต**ผ้าซับใน**".

อาณิทฺวาร (น)

[อาณิ + ทฺวาร]

(ก) ประตูเล็กที่ติดตั้งไว้ (ที่ช่องสลักประตู), ประตูเมืองฉุกเฉิน.

โอลคฺเคสฺสามิ เต จิตฺต
อาณิทฺวาเรว หตฺถินํ
น ตํ ปาเป นิโยเชสฺสํ
กามชาล สรีรช. (เถร.๒๗๙)

(พระวิชิตเสนเถระกล่าวว่า)

เราจะคล้องจิตของเจ้าไว้ เหมือนควาญช้างกักขังช้างไว้ที่**ประตูเมืองฉุกเฉิน** เราจะไม่ชักนำเจ้าซึ่งเป็นข่ายแห่งกามเกิดในร่างกายให้เป็นไปในกรรมชั่ว.

(ข) ประตูที่ถูกสลักไว้ด้วยลิ่มสลักไม้ (ที่ปลายสุดประตู), ประตูเมืองฉุกเฉิน.

อาณิทฺวารํ นาม ปาการพทฺธสฺส นครสฺส ขุทฺทกทฺวารํ ยํ ฆฏิกาฉิทฺเท อาณิมฺหิ ปกฺขิตฺเตยนฺเตน วินา อพฺภนฺตเร จิเตหิปิ วิวริตุํ น สกฺกา. เยน มนุสฺสควสฺสมหึสาทโย น นิคฺคนฺตุํ สกฺกา. นครโต พหิ นิคฺคนฺตุกามมฺปิ หตฺถึ ยโต ปโลเภตฺวา หตฺถาจริโย คมนํ นิวาเรสิ. อถวา อาณิทฺวารํ นาม ปลิฆทฺวารํ. ตตฺถ หิ ติริยํ ปลิฆํ ฐเปตฺวา รุกฺขสูจิสงฺขาตํ อาณึ ปลิฆสีเส อาวุณนฺติ. (เถร.อฏฺ.๒/๖๕)

ประตูเล็กของพระนครที่ติดกับกำแพง ชื่อว่า**ประตูเมืองฉุกเฉิน**ซึ่งเมื่อเขาใส่ลิ่มสลักที่ช่องสลักแล้ว แม้ผู้อยู่ภายในเว้นเครื่องยนต์ ไม่สามารถจะเปิดได้อันเป็นเหตุไม่สามารถให้มนุษย์ โค ม้า กระบือเป็นต้นออกไป เมื่อใดนายหัตถาจารย์ปลอบใจช้างตัวที่อยากจะออกไปภายนอกพระนครแล้วจึงได้ห้ามการไป. อีกนัยหนึ่งประตูลิ่มชื่อว่า ประตูเมืองฉุกเฉิน ก็ที่ประตูลิ่มสลักนั้น เขาวางลิ่มขวางไว้ แล้วใส่ลิ่มกล่าวคือสลักไม้ไว้ที่หัวลิ่ม.

อาณิพทฺธ(พนฺธ) (ติ)

[อาณิ + พทฺธ (พนฺธ)]

อันผูกติดไว้ด้วยลิ่มสลัก.

อุทฺธํ ปติฏฺฐิตโคปฺผกตฺตา อุสฺสงฺขา ปาทา อสฺสาติ **อุสฺสงฺขปาโท**. อญฺเญสญฺหิ ปิฏฺฐิปาเท โคปฺผกา โหนฺติ เตน เตสํ ปาทา **อาณิพทฺธา** วิย พทฺธา โหนฺติ น ยถาสุขํ ปริวฏฺฏนฺติ คจฺฉนฺตานํ ปาทตลานิปิ น ทิสฺสนฺติ. มหาปุริสสฺส ปน อารุหิตฺวา อุปริโคปฺผกา ปติฏฺฐหนฺติ เตนสฺส นาภิโต ปฏฺฐาย อุปริมกาโย นาวาย ฐปิตสุวณฺณปฏิมา วิย นิจฺจโล โหติ อโธกาโยว อิญฺชติ สุเขน ปาทา ปริวฏฺฏนฺติ ปุรโตปิ ปจฺฉโตปิ อุภยปสฺเสสุปิ ฐตฺวา ปสฺสนฺตานํ ปาทตลานิ ปญฺญายนฺติ น หตฺถีนํ วิย ปจฺฉโตเยว.

(ที.อฏฺ.๒/๓๘)

พระมหาบุรุษชื่อว่า**มีข้อพระบาทสูง (อุสฺสงฺขปาโท)** เพราะพระองค์ทรงมีพระบาทนูนสูง เพราะมีข้อพระบาทตั้งอยู่สูง แท้จริง ชนเหล่าอื่นมีข้อเท้าอยู่บนหลังเท้า เพราะเหตุนั้น เท้าของชนเหล่านั้นจึงติดกันเหมือน**ผูกติดไว้ด้วยลิ่มสลัก** หมุนไม่ได้ตามสะดวก เมื่อพวกเขาเดินไป แม้พื้นเท้าก็ไม่ปรากฏ แต่สำหรับพระมหาบุรุษ ข้อพระบาทขึ้นไปตั้งอยู่ข้างบน เพราะเหตุนั้น พระกายเบื้องบนตั้งแต่พระนาภีของพระองค์ไป จึงไม่เคลื่อนไหว ดุจรูปพระปฏิมาทองคำที่ตั้งอยู่ในนาวา พระกายเบื้องล่างเท่านั้น ย่อมเคลื่อนไหว พระบาทย่อมหมุนไปได้ตามสะดวก เมื่อคนทั้งหลายยืนดูอยู่ เบื้องหน้าก็ดี เบื้องหลังก็ดี ด้านข้างทั้ง ๒ ก็ดี พื้นพระบาทเท่านั้นย่อมปรากฏ ย่อมไม่ปรากฏข้างหลังเลย เหมือนพื้นเท้าของช้างทั้งหลายฉะนั้น.

อาณิมํส (น)

[อาณิ + มํส]

เนื้อที่งอกยาวออกมาข้างนอกดุจลิ่มสลัก, เนื้องอก.

สิขรณีติ พหินิกฺขนฺต**อาณิมํสา**.

(วิ.อฏฺ.๒/๑๓๔)

คำว่า **ติ่ง(สิขรณี)** ได้แก่ **เนื้อที่งอก**ยาวออกมาข้างนอกดุจลิ่มสลัก.

อาณิมณฺฑพฺย (ปุ)

[อาณิ + มณฺฑพฺย]

ฤาษีที่ชื่อว่าอาณิมณฑพย์, ดาบสชื่อว่าอาณิมณฑพย์.

ราชา ตาปเส วนฺทิตฺวา ขมาเปตฺวา อุโภปิ อุยฺยาเนเยว วสาเปนฺโต ปฏิชคฺคิ. ตโต ปฏฺฐาย โส **อาณิมณฺฑพฺโย** นาม ชาโต.

(จริยา.อฏฺ.๒๓๖)

พระราชาทรงไหว้ดาบสแล้วทรงขอขมา ทรงเชิญดาบสทั้งสองให้อยู่ในพระราชอุทยานนั่นเองทรงบำรุง ตั้งแต่นั้นมา ดาบสนั้นชื่อว่าอาณิมณฑพย์.

อาณิรกฺข (ปุ)

[อาณิ + รกฺข]

ทหารรักษาลิ่มสลักเพลา.

ทฺเว ปาทรกฺขา อาโรโห
เอโก ติปุริโสหโย
เอโก สารถิ โยเธโก
อาณิรกฺขา ทฺเว ชนา.
(วิ.นิจฺฉย.๑๕๗๑)

พลม้า รักษาเท้าทั้ง ๒ ม้า ๑ ตัว มี ทหารประจำ ๓ นาย คือ พลรถ ๑ นาย นักรบ ๑ นาย **ทหารรักษาสลักเพลา** ๒ นาย.

อาณิรกฺขาติ รถจกฺกทฺวยสฺส อคฺพนฺตฺถํ อกฺขกสฺส อุโภสุ โกฏีสุ อาโกฏิตา ทฺเว อาณิโย รกฺขนกา. (วิ.นิจฺฉย.๑/๕๑๘)

คำว่า **ทหารรักษาลิ่มสลักเพลา(อาณิรกฺขา)** ความว่า ทหารผู้รักษาลิ่มสลักที่สลักไว้ในข้างทั้ง ๒ ของเพลาเพื่อความมั่นคงของล้อรถทั้ง ๒ ล้อ.

อาณิรกฺขก (ติ)

[อาณิ + รกฺข + ณฺวุ]

ผู้รักษาสลักเพลา.

จตุปุริโส รโถติ เอโก สารถิ เอโก โยโธ ทฺเว **อาณิรกฺขกา**ติ เอวํ จตุปุริโส โหติ.
(วิ.อฏฺ.๓/๑๒๕)

คำว่า **รถคัน ๑ มีทหารประจำ ๔ คน (จตุปุริโส รโถ)** ความว่า รถ ๑ คัน มีทหารประจำ ๔ คน อย่างนี้ คือ สารถี (พลขับ) ๑ คน นักรบ (นายทหาร) ๑ **พลรักษาสลักเพลา** ๒ คน.

อาณิสงฺฆาฏ (ปุ)

[อาณิ + สงฺฆาฏ]

โครงลิ่ม.

ภูตปุพฺพํ ภิกฺขเว ทสารหานํ อานโก นาม มุทิงฺโค อโหสิ. ตสฺส ทสารหา อานเก ฆฏิเต อญฺญํ อาณึ โอทหึสุ. อหุ โข โส ภิกฺขเว สมโย ยํ อานกสฺส มุทิงฺคสฺส โปราณํ โปกฺขรผลกํ อนฺตรธายิ. **อาณิสงฺฆาโฏ**ว อวสิสฺสิ. เอวเมว โข ภิกฺขเว ภวิสฺสนฺติ ภิกฺขู อนาคตมทฺธานํ เย เต สุตฺตนฺตา ตถาคตภาสิตา คมฺภีรา คมฺภีรตฺถา โลกุตฺตรา สุญฺญตปฺปฏิสํยุตฺตา เตสุ ภญฺญมาเนสุ น สุสฺสูสิสฺสนฺติ น โสตํ โอทหิสฺสนฺติ น อญฺญา จิตฺตํ อุปฏฺฐาเปสฺสนฺติ น จ เต ธมฺเม อุคฺคเหตพฺพํ ปริยาปุณิตพฺพํ มญฺญิสฺสนฺติ.
(สํ.๒/๔๕๗)

ภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว ได้มีตะโพนชื่ออานกะของพวกกษัตริย์ผู้มีพระนามว่าทสารหะ เมื่อตะโพนแตก พวกกษัตริย์ทสารหะได้ตอกลิ่มอื่นลงไป ต่อมาไม้โครงเก่าของตะโพนชื่ออานกะก็หายไป เหลือแต่**โครงลิ่ม** ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย ในอนาคตเมื่อผู้อื่นกล่าวสูตรที่ตถาคตกล่าวไว้ล้ำลึกมีเนื้อความลึกซึ้งเป็นโลกุตตรธรรมประกอบด้วยความว่าง ภิกษุทั้งหลายจักไม่ตั้งใจฟังให้ดีไม่เงี่ยหูฟัง ไม่เข้าไปตั้งจิตไว้เพื่อรู้ทั่วถึง และไม่ให้ความสำคัญธรรมว่า ควรเรียนควรท่องจำให้ขึ้นใจ ฉันนั้น.

อาณิสงฺฆาโฏว อวสิสฺสีติ สุวณฺณาทิมยานํ อาณีนํ สงฺฆาฏมตฺตเมว อวเสสํ อโหสิ.
(สํ.อฏฺ.๒/๒๑๑)

คำว่า **เหลือแต่โครงลิ่ม(อาณิสงฺฆาโฏว อวสิสฺสิ)** ความว่า เหลือเพียงโครงลิ่มที่ทำด้วยทองเป็นต้นเท่านั้น.

อาณิสท (น)

[อาณิ + สท + อ]

เนื้อสะโพก, ตะโพก.

อถ นํ โอนมิตฺวา อุทกํ โอสิญฺจนฺตํ มหพฺพลทาสี อุโภหิ หตฺเถหิ **อาณิสทํ** ปหริตฺวา กูเป ขิปิตฺวา "น ตฺวํ เอตฺตเกน มริสฺสสี"ติ เอกํ มหนฺตํ อิฏฺฐกํ มตฺถเก อาสุมฺภิ.
(ชา.อฏฺ.๓/๔๑๔)

ครั้นโจรก้มหลังจะตักน้ำ นางทาสีผู้มีกำลังมา จึงใช้มือทั้ง ๒ ทุบ**ตะโพก**แล้วจับเหวี่ยงลงไปในบ่อ แล้วกล่าวว่า เพียงเท่านี้เจ้าจักยังไม่ตายจึงได้เอาอิฐก้อนใหญ่ทุ่มลงไปบนหัวอีกก้อนหนึ่ง.

อาณิสุตฺต (น)

[อาณิ + สุตฺต]

อาณิสูตร, สังยุตตนิกาย นิทานวรรค สังยุตตบาฬี สังยุต ๙ สูตร ๗. (สํ.๑/๔๕๗)

พระสูตรนี้ทรงแสดงแนะนำให้ไม่ประมาทหนักแน่นในพระธรรมเสมอเพราะจะหลงเชื่อคำพูดไพเราะแต่ไม่มีสาระสุดท้ายพระธรรมก็เลือนหายไปจากใจ.

อาตงฺก (ปุ)

[อา + ตกิ + อ. อาภุโส ตงฺกตีติ อาตงฺโก. (ธาน.ฏี. ๓๒๓)]

ความเจ็บป่วย, โรค.

อาตงฺโก อามโย พฺยาธิ. (ธาน.๓๒๓)

โรค หรือ ความเจ็บป่วย ๓ ศัพท์ คือ **อาตงฺก** อามย และพยาธิ.

อาตงฺโกติ กิจฺฉชีวิตกโร โรโค. (นีติ.ธา.๑๑)

คำว่า **โรค(อาตงฺโก)** ได้แก่ โรคที่กระทำให้ชีวิตลำบาก.

อาตงฺกผสฺส (ปุ)

[อตงฺก + ผสฺส]

ผัสสะแห่งโรค, ผัสสะแห่งความเจ็บป่วย ความเป็นโรค, โรคถูกต้อง.

> **อาตงฺกผสฺเสน** ขุทาย ผุฏฺโฐ
> สีตํ อตุณฺหํ อธิวาสเยยฺย.
> โส เตหิ ผุฏฺโฐ พหุธา อโนโก
> วีริยํ ปรกฺกมฺมทฬฺหํ กเรยฺย.
> (สุตฺตนิ.๔๒๗)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

ภิกษุถูก**ผัสสะแห่งความเจ็บป่วย** และความหิวกระทบแล้วพึงอดกลั้นความหนาว หรือความ

ร้อน ภิกษุนั้นถูกผัสสะเหล่านั้นกระทบแล้วโดยอาการมากอย่างก็ไม่ให้โอกาส พึงทำความเพียรและความบากบั่นให้มั่นคง.

อาตงฺกผสฺเสนาติ โรคผสฺเสน. (สุตฺตนิ.อฏฺ.๒/๒๘๘)

คำว่า **ผัสสะแห่งความเจ็บป่วย (อาตงฺกผสฺเสน)**ได้แก่ ผัสสะแห่งโรค.

อาตงฺกี (ติ)

[อาตงฺกี + อี]

ผู้มีความเจ็บป่วย, คนไข้.

> **อาตงฺกินํ** ยถา กุสโล ภิสกฺโก
> ปิปาสิตานํ รหโทว สีโต
> เวสฺมํ ยถา หิมสีตฏฺฏิตานํ
> เอวมฺปิ เต สรณมหํ ภวามิ.
> (ชา.๑/๓๙๑)

(พระศาสดาตรัสว่า)

หมอผู้ฉลาดเป็นที่พึ่งของ**คนไข้**ได้ฉันใด ห้วงน้ำเย็นเป็นที่พึ่งของคนผู้กระหายได้ฉันใด ที่พักเป็นที่พึ่งของคนผู้ถูกความเย็นเพราะหิมะรบกวนฉันใด แม้ข้าพเจ้า (พญาครุฑ) ก็จะเป็นที่พึ่งของท่าน (พญานาค) ฉันนั้น.

อาตงฺกีนนฺติ คิลานานํ. (ชา.อฏฺ.๕/๘๘)

คำว่า **อาตงฺกีนํ** ได้แก่ คนไข้.

อาตต (น)

[อา + ตนุ + ต. อาตโนตีติ อาตตํ, ตนุ วิตฺถาเร. (ธาน.ฏี.๑๔๐)]

กลองที่หุ้มด้วยหนังหน้าเดียว, กลองหนังหน้าเดียว, กลองยาว, กลองใหญ่เป็นต้น.

อาตตํ นาม จมฺมปริโยนทฺเธสุ เภริอาทีสุ เอกตลํ ตูริยํ. (ที.อฏฺ.๒/๒๐๘)

เครื่องดนตรีที่หุ้มหนังหน้าเดียว ในกลองเป็นต้นซึ่งหุ้มด้วยหนังชื่อว่า**กลองหนังหน้าเดียว**.

กุมฺภถุณททฺทริกาทิ เอกตลํ ตูริยํ. (ที.ฏี.๒/๑๙๓)

เครื่องดนตรีหน้าเดียวมีกลองรูปหม้อและกลองทัททริกาเป็นต้น.

อาตตวิตต (น)

[อาตต + วิตต]

กลองที่หุ้มด้วยหนังทุกด้าน, กลองบัณเฑาะว์, กลอง ๔ หน้าเป็นต้น.

อาตตวิตตํ นาม สพฺพโส ปริโยนทฺธํ. (อํ.อฏฺ.๓/๒๓๓)

เครื่องดนตรีที่หุ้มด้วยหนังทุกด้าน ชื่อว่า **อาตตวิตตะ(กลองหนัง ๔ หน้า)**.

อาตตวิตตํ นาม ตนฺติพทฺธปณวาทิ. (ม.อฏฺ.๒/๒๐๐)

กลองที่หุ้มด้วยหนังทั้งหมดมีบัณเฑาะว์

เป็นต้น ชื่อว่า **อาตตวิตตะ(กลองหนัง ๔ หน้า)**.

จมฺมปริโยนทฺธํ หุตฺวา ตนฺติพทฺธํ (วินิพทฺธํ) **อาตตวิตตํ**, สพฺพโส ปริโยนทฺธํ นาม จตุรสฺส-อมฺพณํ ปณวาทิ จ. (อํ.ฏี.๓/๒๔๐)

กลองที่หุ้มด้วยหนัง ชื่อว่า **อาตตวิตตะ (กลองหนัง ๔ หน้า)**, กลองอัมพณะ ๔ หน้าและกลองบัณเฑาะว์เป็นต้น ชื่อว่า กลองที่หุ้มด้วยหนังทุกหน้า.

อาตตายี (ติ)

[อา + ตา + ณี]

ผู้พยายามฆ่า.

อาตตายี วธุทฺยโต. (ธาน.๗๓๖)

ผู้พยายามฆ่า ๒ คือ**อาตตายี**และวธุทฺยโต.

กตสนฺนาโห วธุทฺยโต หนฺตุมุทฺยโต อุยฺยโต อาตตายี นาม อาปุพฺโพ ตา ปาลเน ณี ทฺวิตฺตํ อาการนฺตานมาโย อาตตายี. (ธาน.ฏี.๗๓๖)

ผู้ผูกสอดแล้วพยายามฆ่าอยู่ ชื่อว่า อาตตายี **(ผู้พยายามฆ่า)** ตาปัจจัยที่มี อาอยู่หน้า ลงในอรรถรักษา ณีปัจจัย ซ้อน ต แปลง อา สระที่สุดของอาอักษร เป็น อาย สำเร็จรูปว่า อาตตายี.

อาตตฺต (ติ)

[อา + ตป + ต]

แห้ง, ผอมแห้ง.

ดู บทถัดไป.

อาตตฺตรูป (ติ)

[อาตตฺต + รูป]

ผู้มีร่างกายผอมแห้ง, ผู้ผอม.

อุคฺฆฏฺฏปาโท ตสิโต
กิโส ธมนิสนฺถโต
ฉาโต **อาตตฺตรูโป**สิ
กุโตสิ กตฺถ คจฺฉสิ. (ชา.๑/๓๘๑)

(พระเจ้ากาสีตรัสถามพราหมณ์เป็นโรคเรื้อนว่า)

เจ้ามีเท้าหงิกงอ น่าหวาดเสียว มีร่างกายผ่ายผอมสะพรั่งไปด้วยเส้นเอ็น ดูหิวกระหาย **มีร่างกายผอมแห้ง**เจ้ามาจากที่ไหน และจะไปไหน.

อาตตฺตรูโปติ สุกฺขสรีโร. (ชา.อฏฺ.๕/๗๑)

คำว่า **มีร่างกายผอมแห้ง(อาตตฺตรูโป)** ได้แก่ มีรูปร่างผอมแห้ง.

อาตป (ปุ/น)

[อา + ตป + อ. อาสมนฺตโต ตปติ ทิปฺปตีติ อาตโป. (ธาน.ฏี.๓๗)]

(๑) (ปุ) (ก) แสงสว่าง, แสงแดด, ความร้อน.

อโถภาโส ปกาโส จา

โลโกโชฺชต**าตปา** สมา. (ธาน.๓๗)

แสงสว่าง ๕ ศัพท์คือ โอภาส ปกาส อาโลก อุชฺโชต **อาตป**.

เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว ยํ ฉายา ชหติ ตํ **อาตโป** ผรติ ยํ อาตโป ชหติ ตํ ฉายา ผรติ เอวเมว โข ภิกฺขเว ปวิเวกาย ปีติยา นิโรธา อุปฺปชฺชติ โทมนสฺสํ โทมนสฺสสฺส นิโรธา อุปฺปชฺชติ ปวิเวกา ปีติ. (ม.๓/๒๔)

ภิกษุทั้งหลาย เงาละที่ใดไป **แดด**ก็แผ่ไปถึงที่นั้น แดดละที่ใดไป เงาก็ปกคลุมไปถึงที่นั้นแม้ฉันใด เพราะปีติอันเกิดจากวิเวกดับไป โทมนัสจึงเกิดขึ้น เพราะโทมนัสดับไปปีติอันเกิดจากวิเวกจึงเกิดขึ้น ฉันนั้นเหมือนกัน.

อาตโปติ สูริยาตโป. (สํ.อฏฺ.๒/๒๖๘)

คำว่า **แดด(อาตโป)** ได้แก่ ความร้อนจากดวงอาทิตย์.

(ข) ความเร่าร้อนคือกาม, แดดคือกาม. (วัตถุกามและกิเลสกาม)

น มํ ตปติ **อาตโป**
อาตปา ตปยนฺติ มํ
อตฺถา หิ วิวิธา ราช
เต ตปนฺติ น อาตโป. (ชา.๑/๑๘๐)

(ชายคนนั้นกราบทูลว่า)

แดดหาแผดเผาข้าพระองค์ไม่ แต่**แดดคือกาม**ทั้งหลายย่อมแผดเผาข้าพระองค์ขอเดชะพระมหาราชเจ้า เพราะว่าความต้องการมีหลายอย่างความต้องการเหล่านั้นย่อมแผดเผาข้าพระองค์ หาใช่แดดไม่.

อาตปาติ วตฺถุกาม กิเลสกามา. ปุริสํ หิ เต อภิตปนฺติ, ตสฺมา **อาตปา**ติ วุตฺตา. (ชา.อฏฺ.๓/๔๒๕)

คำว่า **แดดคือกาม(อาตปา)** ได้แก่ วัตถุกาม และกิเลสกาม, จริงอยู่ แดดคือกามเหล่านั้น ย่อมแผดเผาบุรุษ เพราะเหตุนั้นจึงเรียกว่า **แดดคือกาม**.

(๒) (น) ความเพียร, วีริยะที่ประกอบด้วยกุศลเจตนา, ความเพียรทำความดี.

อชฺเชว กิจฺจํ **อาตปฺปํ**
โก ชญฺญา มรณํ สุเว
น หิ โน สงฺครํ เตน
มหาเสเนน มจฺจุนา. (ชา.๒/๑๕๙)

(พระเตมีย์โพธิสัตว์ทูลว่า)

ควรรีบทำ**ความเพียร**เสียแต่ในวันนี้ใครเล่าจะพึงรู้ได้ว่า ความตายจะมีในวันพรุ่งนี้ เพราะความผ่อนผันกับมัจจุราชที่มีเสนาหมู่ใหญ่นั้นไม่มีแก่เราทั้งหลายเลย.

อาตปนฺติ กุสลกมฺมวีริยํ. (ชา.อฏฺ.๖/๓๕)

คำว่า **ความเพียร(อาตปํ)**ได้แก่ ความเพียรทำกุศลกรรม.

อาตปคฺคหณ (น)

[อาตป + คหณ]

อาตปศัพท์, ศัพท์ว่าอาตป.

ยทิปิ สูริยสนฺตาโปปิ อุณฺโหว ตสฺส ปน **อาตปคฺคหเณน** คหิตตฺตา "อคฺคิ-สนฺตาปสฺสา"ติ วุตฺตํ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๕๖)

แม้ถ้าแสงแดดก็เป็นของร้อนนั่นเองก็คำว่าความร้อนไฟนี้ ท่านกล่าวแล้ว เพราะความร้อนแสงแดด ถูกถือเอาด้วย**อาตป-ศัพท์**.

อาตปฏฺฐปน (น)

[อาตป + ฐปน]

การตั้งไว้ในแดด, การจับตากแดด.

อนุจรนฺติปิ นนฺติ ปริสมชฺฌคณมชฺฌาทีสุ **อาตปฐปน**ปํสุโอกิรณาทีหิ วิปฺปการํ ปาเปนฺโต ปจฺฉโต ปจฺฉโต อนุพนฺธนฺติ. (อํ.อฏฺ.๓/๑๑๕)

คำว่า**ไล่ตามลูกหนี้นั้นไป(อนุจรนฺติปิ นํ)** ความว่า เจ้าหนี้ทั้งหลายไล่ตามลูกหนี้ไป ทำให้เขาได้รับโทษต่างๆ **ด้วยการจับตากแดด**และโปรยฝุ่นลงเป็นต้นในท่ามกลางบริษัทและท่ามกลางคณะเป็นต้น.

อาตปฏฺฐาน (น)

[อาตป + ฐาน]

ที่แดดร้อน, ที่ร้อน.

อคฺคิทฑฺฒาว อาตเปติ นิทาฆกาเล **อาตปฏฺฐาเน** อคฺคินา ทฑฺฒา วิย ขุปฺปิปาสคฺคินา ฑยฺหมานา มหาทุกฺขํ อนุภวนฺตีติ อตฺโถ. (เปต.อฏฺ.๑๖๑)

คำว่า **ถูกไฟเผาในที่ร้อน(อคฺคิทฑฺฒาว อาตเป)** ความว่า ถูกไฟคือความหิวกระหายแผดเผาย่อมเสวยทุกข์อย่างหนักเหมือนถูกไฟเผาใน**ที่ร้อน**ในฤดูแล้ง.

อาตปตาปน (ติ)

[อาตป + ตาปน]

อันเขาให้ร้อนด้วยแดด, ถูกนำออกผึ่งแดดไว้.

ฆเรวาหํ ติเล ชาเต
ทิสฺวาน**าตปตาปเน**
กิมิ กาเกหิ ขชฺชนฺเต
สํเวคมลภึ ตทา. (อป.๒/๒๖๓)

(พระภัททกาปิลานีเถรีกล่าวว่า)
ครั้งนั้น หม่อมฉันเห็นเมล็ดงาที่มีอยู่ในเรือนซึ่ง**นำออกผึ่งแดด**เห็นกาจิกกินหนอนอยู่ได้ความสลดใจ.

อาตปติ (กฺริ)

[อา + ตป + อ + ติ]

ย่อมเผา, ย่อมไหม้.

อาตปติ กิเลเสติ **อาตปฺปํ**. (อํ.ฏี.๓/๗๖)

ที่ชื่อว่า ความเพียร เพราะอรรถว่า**เผา**กิเลสทั้งหลาย.

อาตปตฺต (น)

[อาตป + ตา + ต. อาตปโต สูริยาโลกโต ตายตีติ อาตปตฺตํ, โต. (ธาน.ฏี.๓๕๗)]

ฉัตร, ร่ม.

อาตปตฺตํ ตถา ฉตฺตํ. (ธาน.๓๕๗)

ฉัตร, ร่ม ๒ ศัพท์ คือ **อาตปตฺต** และ ฉตฺต.

อาตปนฺต (ติ)

[อา + ตป + อ + อนฺต]

ผู้เผาอยู่.

อาตปฺปํ สํกิเลสานํ **อาตปนฺตํ** วีริยํ อชฺเชว กิจฺจํ กาตพฺพํ. (เนตฺติ.วิ.๓๐๔)

พึงรีบทำความเพียรที่**เผา**กิเลสทั้งหลายแต่วันนี้.

อาตปรูปสมฺปนฺน (ติ)

[อาตป + รูป + สมฺปนฺน]

เพียบพร้อมด้วยแสงประกาย,

มีแสงแวววาว.

ชาตรูปสฺสาติ อาตปรูปสมฺปนฺนสฺส. (สํ.ฏี.๑/๒๑๔)

คำว่า **อันมีสี(ชาตรูป)** ได้แก่ ภูเขาทองที่**มีแสงแวววาว**.

อาตปสญฺญิต (ติ)

[อาตป + สญฺญิต]

อันถูกจดจำว่าความร้อน, เรียกว่าแดด.

ยํ ฐานํ ฉายา ชหตีติ ยํ ปเทสํ อาตเปน อภิภุยฺยมานํ ฉายา ชหติ. ตตฺถ อาตเป ฉายาติ ปเทเสน **อาตปสญฺญิตานํ** ภูตสงฺขตานํ ปหานฏฺฐานมาห. (ม.ฏี.๓/๒๓๗)

คำว่า **เงาละที่ใด(ยํ ฐานํ ฉายา ชหติ)** ความว่า เงาละส่วนที่ใดอันแดดครอบงำอยู่ ท่านกล่าวถึงที่ละเงาคือภูตรูปที่**เรียกว่าแดด**ด้วยส่วนที่ว่าเงาในแดดนั้น.

อาตปสนฺตาปาภาว (ปุ)

[อาตป + สนฺตป + อภาว]

ความไม่มีความร้อนจากแสงแดด.

ปติตมตฺตาว อจฺจนฺตขาเร อุทเก ปิฏฺฐปิณฺฑํ วิย วิลียนฺติ อติสีตลภาวโต **อาตปสนฺตาปาภาเวน**. (สารตฺถ.๑/๒๗๗)

สัตว์ทั้งหลาย เพียงแค่ตกไปเท่านั้น ย่อมละลายเหมือนก้อนดินผง ตกละลายไปในน้ำเค็มจัด เพราะหนาวเย็นยิ่งนัก เนื่องจาก**ความไม่มีความร้อนจากแสงแดด**.

อาตปสนฺนิวารณตฺถ (ปุ)

[อาตป + สนฺนิวารณ + อตฺถ]

ประโยชน์คือการป้องกันความร้อนได้อย่างดี, เพื่อป้องกันความร้อน-แดด.

โมรหตฺโถติ **อาตปสนฺนิวารณตฺถํ** กโต พทฺโธ โมรปิญฺจกลาโป วุจฺจติ.

(พุทฺธวํ.อฏฺ.๒๔๕)

กำแววหางนกยูงที่เขาผูกร้อย**เพื่อป้องกันความร้อน** เรียกว่าโมรหัตถะ.

อาตปสุกฺข (ติ)

[อาตป + สุกฺข]

ให้ร้อนด้วยแสงแดด, ที่ตากแดดไว้.

สมปากภชฺชิตานํ ปน **อาตปสุกฺขานํ** วา กุณฺฑกํ น ปวาเรติ. (วิ.อฏฺ.๓/๑๙๐)

ส่วนข้าวสารหักที่เขาคั่วให้สุกเสมอกัน หรือ ข้าวสารหักของข้าวเปลือก**ที่ตากแดดไว้**ไม่ห้าม (ภัต).

อาตปาวฏฺฐาน (น)

[อาตป + อวฏฺฐาน]

การตั้งอยู่ในแสงแดด, การยืนกลางแดด.

ขุปฺปิปาสา หิ **อาตปาวฏฺฐานา**ทินา จ อาตาปนํ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๑๙๙)

ควรทราบการกระทำให้ร้อนการทรมานด้วยความหิวกระหาย และ**การยืนกลางแดด**เป็นต้นแก่บุคคลนั้น.

อาตปฺป (น)

[อา + ตป + ณฺย]

วีริยะ-ความเพียรที่เผากิเลส, ความเพียรที่ทำกิเลสให้เร่าร้อน, ความเพียร.

อิธ ภิกฺขเว เอกจฺโจ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา **อาตปฺป**มนฺวาย ปธานมนฺวาย อนุโยคมนฺวาย อปฺปมาทมนฺวาย สมฺมามนสิการมนฺวาย ตถารูปํ เจโตสมาธึ ผุสติ. (ที.๑/๑๒)

สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ อาศัย**ความเพียร** ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้วบรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น.

วีริยํ กิเลสานํ อาตาปนภาเวน **อาตปฺปนฺ**ติ วุตฺตํ. (ที.อฏฺ.๑/๙๗)

วีริยะเรียกว่า**ความเพียร** เพราะเป็นเหตุเผากิเลสทั้งหลาย.

อาตปฺปนฺติ วีริยํ อาตปฺปติ โกสชฺชํ สพฺพมฺปิ สํกิเลสปกฺขนฺติ. (ที.ฏี.๓/๖๙)

วีริยะชื่อว่า**ความเพียร** เพราะเผาความเกียจคร้านอันเป็นฝ่ายกิเลสแม้ทั้งหมด.

ตสฺส จิตฺตํ น นมติ **อาตปฺปาย** อนุโยคาย สาตจฺจาย ปธานาย. ยสฺส จิตฺตํ น นมติ อาตปฺปาย อนุโยคาย สาตจฺจาย ปธานาย. (ม.๑/๑๔๕)

จิตของภิกษุใด ย่อมไม่น้อมไปเพื่อความเพียรกำจัดกิเลส เพียรซ้ำ ๆ กระทำต่อเนื่อง เพียรเริ่มแรกซ้ำๆ จิตของภิกษุนั้นย่อมไม่น้อมไป **เพื่อความเพียร**, เพียรซ้ำๆ กระทำต่อเนื่อง เพียรเริ่มแรกซ้ำๆ .

อาตปฺปายาติ กิเลสสนฺตาปกวีริยกรณตฺถาย. (ม.อฏฺ.๑/๓๗๒)

คำว่า **เพื่อความเพียร(อาตปฺปาย)** ได้แก่ เพื่อกระทำความเพียรยังกิเลสให้เร่าร้อน.

อาตปฺปายาติ อาทิโต ตปติ สนฺตปติ กิเลเสติ **อาตปฺปํ** อารมฺภธาตุ ตทตฺถาย. (ม.ฏี.๒/๕๓)

คำว่า **เพื่อความเพียร(อาตปฺปายา)** ได้แก่ ที่ชื่อว่า **ความเพียร**เพราะอรรถว่าเผาไหม้กิเลสทั้งหลายในเบื้องต้น ได้แก่ ธาตุคือความเพียรเริ่มต้น เพื่อความเพียรเผากิเลสนั้น.

อาตปติ กิเลเสติ **อาตปฺปํ** สมฺมาวายาโม. (อํ.ฏี.๓/๗๖)

ที่ชื่อว่า**ความเพียร(อาตปฺปํ)** เพราะอรรถว่าเผากิเลสทั้งหลาย ได้แก่ ความเพียรชอบ.

อาตปฺปกรณียสุตฺต (น)

[อาตปฺป + กรณีย + สุตฺต]

อาตัปปกรณียสูตร, อังคุตตรนิกายบาฬีปัณณาสก์ ๑ วรรค ๕ สูตร ๑๐. (อํ.๑/๑๕๑-๒)

พระสูตรนี้ว่าด้วยความเพียร ๓ อย่าง คือ เพียรละชั่ว เพียรสร้างความดี และเพียรอดกลั้นเวทนา ความเพียรเหล่านี้ สามารถนำสัตว์ให้พ้นจากทุกข์ได้.

อาตปฺปติ (กฺริ)

[อา + ตป + ย + ติ]

ย่อมเผา, ย่อมเผาไหม้.

โมหนาสนวีริยํ **อาตปฺปติ** กิเลเสติ อาตปฺปํ. (สํ.ฏี.๒/๑๒๖)

วีริยะที่กำจัดความหลง **ย่อมเผา**กิเลสทั้งหลายเพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่าอาตัปปะ (ความเพียรเผากิเลส).

อาตปฺปเววจน (น)

[อาตปฺป + เววจน]

คำไวพจน์ของอาตปศัพท์.

เกจิ ปน “**อาตปฺปเววจนาเนว** อนุโยคาทิปทานี” ติ วทนฺติ. (ม.ฏี.๒/๕๓)

ส่วนอาจารย์บางพวกกล่าวว่า"บทมีอนุโยคบท(ความเพียร) เป็นต้นเป็น**คำไวพจน์ของอาตปศัพท์**เท่านั้น".

อาตปฺปสทฺท (ปุ)

[อาตปฺป + สทฺท]

อาตปฺปศัพท์, ศัพท์ว่าอาตปฺป.

อาตปฺปสทฺโท วิย ปน อาตาปสทฺโท วีริเยเอว นิรุฬฺโหติ อาห “อาตาปีติ วีริยวา”ติ. (สํ.ฏี.๑/๙๓)

ส่วน **อาตาปศัพท์** เหมือนอาตปฺปศัพท์ มีอรรถว่าความเพียรนั่นเอง เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า คำว่า อาตาปี แปลว่า ผู้มีความเพียร.

อาตาน (น)

[อา + ตนุ + ณ]

การขยาย.

วิฏภึ กเรยฺยาติ **อาตาน**วิตานวเสน ชเฏนฺตี ชาลํ กเรยฺย. (ม.ฏี.๒/๒๙๒)

คำว่า **กระทำตาข่าย(วิฏภึ กเรยฺย)** ความว่า เถาย่านทรายนั้น พันเกี่ยวเกาะทำตาข่ายอยู่ข้างบน (ต้นไม้สาละ) ด้วยอำนาจ**การขยาย**และแผ่ออกเหมือนเพดาน.

อาตาป (ปุ)

[อา + ตป + ณ]

(๑) การให้เร่าร้อน, การเผา, ความร้อน.

อาตาโป วีริเย ตาเป. (ธาน.๑๑๓๕)

อาตาป ศัพท์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ วีริยะและการทำให้เร่าร้อน, ความร้อน.

เตสํ ทิสฺสติ กายสฺส จ จิตฺตสฺส จ **อาตาโป** ปริตาโป. (มิลินฺท.๙/๓๒๒)

ความร้อน ความร้อนยิ่งแห่งกายและจิตของชนเหล่านั้น ย่อมปรากฏ.

(๒) วีริยะที่ยังกิเลสให้เร่าร้อน, ความเพียรที่เผากิเลส.

ดู อาตาปี.

อาตาปคฺคหณ (น)

[อาตาป + คหณ]

อาตาปศัพท์, ศัพท์ว่าอาตาป.

อาตาเปนาติ อาตาปคฺคหเณน. (ที.ฏี.๒/๒๙๖)

คำว่า **อาตาปศัพท์(อาตาเปน)** ได้แก่ ด้วยอาตาปศัพท์.

อาตาปน (น)

[อา + ตป + เณ + ยุ]

การยังกิเลสให้เร่าร้อน, การกำจัดกิเลส, การเผากิเลส, การละกิเลส.

อาตาปนํ กิเลสานํ วิพาธนํ ปหานํ. (ที.ฏี.๑/๑๔๓)

การยังกิเลสให้เร่าร้อน คือ การเบียดเบียน ได้แก่ การละกิเลสทั้งหลาย.

อาตาปนคฺคหณ (น)

[อาตาปน + คหณ]

อาตาปนศัพท์, ศัพท์ว่าอาตาปน.

อาตาปนคฺคหเณน เจตฺถ อารมฺภธาตุ มาห. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๑๖)

ก็พระอรรถกถาจารย์กล่าวธาตุคือความเพียรในคำนี้**ด้วยอาตาปนศัพ**ท์.

อาตาปนฏฺฐ (ปุ)

[อาตาปน + อตฺถ]

อรรถว่าความยังกิเลสให้เร่าร้อน, ความ

เบียดเบียน-บีบคั้น การเผา, การละ (กิเลส).

กิเลสานํ **อาตาปนฏฺเฐน** อาตาโป วีริยํ. (อิติวุต.อฏฺ.๑๐๐)

ที่ชื่อว่า ความเพียร ได้แก่ วีริยะ **เพราะอรรถว่าละ**กิเลสทั้งหลายได้.

อาตาปนภาว (ปุ)

[อาตาปน + ภาว]

(๑) ความยังกิเลสให้เร่าร้อน, การละกิเลส, การเผากิเลส.

(๒) อรรถว่าความเป็นผู้ให้เร่าร้อน, อรรถว่าเบียดเบียน, อรรถว่าการละกิเลส, อรรถว่าความเพียรเผากิเลส.

อาตาปนภาเวนาติ วิพาธนสฺส ภาเวน วิพาธนฏฺเฐน วา. ปหานญฺเจตฺถ วิพาธนํ. (สี.อภินวฏี.๑/๑๙๔)

คำว่า **เพราะความเป็นผู้ให้กิเลสเร่าร้อน (อาตาปนภาเวน)** ได้แก่ เพราะความเป็น(ความเพียร)ที่เบียดเบียน หรือ เพราะอรรถว่าเบียดเบียน ก็ ในคำอธิบายนี้ การเบียดเบียนกิเลส ชื่อว่า ปหานะ (การละ).

อาตาปนลกฺขณ (ติ)

[อาตาปน + ลกฺขณ]

มีลักษณะการทำให้เร่าร้อน, มีลักษณะเบียดเบียน-บีบคั้น-ละ-เผา (กิเลส).

กิเลสานํ **อาตาปนลกฺขเณน** วีริเยน สมนฺนาคตตฺตา อาตาปี. (อิติวุต.อฏฺ.๓๓๔)

ที่ชื่อว่า ผู้มีความเพียรเพราะประกอบด้วยวีริยะอัน**มีลักษณะการทำกิเลสให้เร่าร้อน**.

อาตาปปฺปฏิปกฺข (ปุ)

[อาตาป + ปฏิปกฺข]

ความตรงข้ามกับวีริยะ-ความเพียร, ความเกียจคร้าน.

อาตาปปฺปฏิปกฺโข อนาตาโป โกสชฺชํ. (อิติวุต.อฏฺ.๑๐๐)

ความตรงกันข้ามกับวีริยะ ได้แก่ ความไม่มีวีริยะ คือ ความเกียจคร้าน.

อาตาปยิก (ติ)

[อา + ตป + ณย + อิก]

ผู้ให้กิเลสเร่าร้อน, ผู้เผากิเลส, ผู้ละกิเลส.

อนาตาปีติ กิเลสานํ **อาตาปยิกสฺส** วีริยสฺส อภาเวน อนาตาปี. (อํ.ฏี.๒/๒๓๒)

คำว่า **ผู้ไม่มีวีริยะ(อนาตาปี)** ได้แก่ ภิกษุผู้ไม่มีความเพียร เพราะไม่มีวีริยะอัน**เผา**กิเลสทั้งหลาย.

อาตาปวีริยวนฺตุ (ติ)

[อาตาป + วีริย + วนฺตุ]

ผู้มีวีริยะอันทำให้กิเลสเร่าร้อน, ผู้มีวีริยะอันเผากิเลส, ผู้มีความเพียรเผากิเลส.

อาตาปิโนติ **อาตาปวีริยวนฺตสฺส**. (ม.๑/๓๘๔)

คำว่า **ผู้มีวีริยะ(อาตาปิโน)** ได้แก่ **ผู้มีความเพียรเผากิเลส**.

อาตาปวีริยวนฺตสฺสาติ กิเลสานํ นิคฺคณฺหนโต วีริยวโต. (ม.ฏี.๒/๖๐)

คำว่า **ผู้มีความเพียรเผากิเลส(อาตาปวีริยวนฺตสฺส)** ได้แก่ ผู้มีวีริยะเพราะข่มกิเลสทั้งหลายได้.

อาตาปิต (ติ)

[อา + ตป + เณ + ต]

(ลูกศร) อันถูกให้เร่าร้อน, อันถูกเผาแล้ว, อันเขาลนแล้ว.

เตชนํ ทฺวีสุ อลาเตสุ **อาตาปิตํ** โหติ. (ม.๓/๑๑)

ช่างศร**ลน**ลูกศรคดงอบนท่อนฟืน ๒ อัน.

อาตาปิย (ติ)

[อาตาป + อิย]

ผู้มีวีริยะมาก, ผู้มีความเพียรแรงกล้า-มาก.

อาตาปิโย พฺรหฺมจริยํ จเรยฺยาติ วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรนฺโต **อาตาปิย**สงฺขาเตน วีริเยน สมนฺนาคตตฺตา **อาตาปิโย** จตุพฺพิธสมฺมปฺปธานวเสน อารทฺธวีริโย อนวเสสมรณสมติกฺกมนูปายํ มคฺคพฺรหฺมจริยํ จเรยฺย ปฏิปชฺเชยฺยาติ อตฺโถ. (อุทาน.อฏ.๒๕๓)

คำว่า **ผู้มีความเพียรมาก พึงประพฤติข้อประพฤติอันประเสริฐ(อาตาปิโย พฺรหฺมจริยํ จเรยฺย)** ความว่า เมื่อบำเพ็ญวิปัสสนา ชื่อว่า มีความเพียร เพราะประกอบด้วยความเพียร คือ**ความเพียรเครื่องแรงกล้า** ชื่อว่าปรารภความเพียรด้วยอำนาจความเพียร ๔ พึงประพฤติ คือปฏิบัติพรหมจรรย์คือมรรคอันเป็นอุบายเครื่องล่วงพ้นความตายโดยสิ้นเชิง.

อาตาปี (ติ)

[อาตาป + อี. (ถี) อาตาปินี]

ผู้มีความเพียรอันยังกิเลสให้เร่าร้อน, อันเบียดเบียน-บีบคั้น-กำจัด-เผา-ละกิเลส, ผู้มีความเพียร.

ยทา หเว ปาตุภวนฺติ ธมฺมา
อาตาปิโน ฌายโต พฺราหฺมณสฺส.
อถสฺส กงฺขา วปยนฺติ สพฺพา
ยโต ปชานาติ สเหตุธมฺมํ. (วิ.๓/๒)

(พุทธอุทานคาถาว่า)
เมื่อใด ธรรมทั้งหลาย(โพธิปักขิยธรรม ๓๗ หรือสัจจธรรม ๔) ปรากฏโดยแน่นอน แก่พราหมณ์ (พระอรหันตบุคคล) **ผู้มีความเพียร** เพ่งอยู่ เมื่อนั้น ความสงสัยทั้งปวงของพราหมณ์นั้นย่อมสิ้นไปเพราะได้รู้ธรรมพร้อมทั้งเหตุ.

[**ธรรม**ในที่นี้หมายถึงธรรมคือกองทุกข์ทั้งสิ้นมีสังขารเป็นต้น พร้อมทั้งเหตุคืออวิชชา

เป็นต้น (วิ.อ. ๓/๑/๕)]

อาตาปิโนติ สมฺมปฺปธานวีริยวโต. (วิ.อฏฺ.๓/๓๒๖)

คำว่า **ผู้มีความเพียร(อาตาปิโน)** ได้แก่ ผู้มีวีริยะคือความเพียรชอบ.

กาเย กายานุปสฺสี วิหรติ **อาตาปี** สมฺปชาโน สติมา. (ที.๒/๒๓๑)

ภิกษุพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ **มีความเพียร** มีปัญญา มีสติ.

อาตาปีติ ตีสุ ภเวสุ กิเลเส อาตาเปตีติ อาตาโป วีริยสฺเสตํ นามํ อาตาโป อสฺส อตฺถีติ **อาตาปี**. (ที.อฏฺ.๒/๓๔๙)

ที่ชื่อว่า ความเพียร เพราะย่อมยังกิเลสทั้งหลายใน ๓ ภพ ให้เร่าร้อนในคำว่า **อาตาปี (ผู้มีความเพียร)** คำว่า อาตาป นี้ เป็นชื่อของวีริยะ ความเพียรของบุคคลนั้น มีอยู่ เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น จึงชื่อว่า **อาตาปี (ผู้มีความเพียร)**.

อิมินา อาตาเปน อุเปโต โหติ สมุเปโต อุปาคโต สมุปาคโต อุปปนฺโน สมฺปนฺโน สมนฺนาคโต. เตน วุจฺจติ "**อาตาปี**"ติ. (อภิ.วิ.๒๐๑)

ภิกษุเป็นผู้เข้าถึงแล้ว เข้าไปถึงแล้วด้วยดี เข้ามาถึงแล้ว เข้ามาถึงแล้วด้วยดี เข้าถึงแล้ว เข้าถึงแล้วด้วยดี ประกอบแล้วด้วยความเพียรนี้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า **ผู้มีความเพียร**.

สาธุ เม ภนฺเต ภควา สํขิตฺเตน ธมฺมํ เทเสตุ ยมหํ ภควโต ธมฺมํ สุตฺวา เอกา วูปกฏฺฐา อปฺปมตฺตา **อาตาปินี** ปหิตตฺตา วิหเรยฺยํ. (วิ.๔/๔๔๙)

(พระนางมหาปชาบดีโคตมีกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า) พระพุทธเจ้าข้า ขอประทานวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคโปรดแสดงธรรมโดยย่อ ที่เมื่อหม่อมฉันฟังแล้ว จะพึงหลีกเร้นอยู่ผู้เดียว ไม่ประมาท **มีความเพียร**อุทิศกายใจสู่นิพพานอยู่เถิด.

อาตาปีคหณ (น)

[อาตาปี + คหณ]

อาตาปีศัพท์, ศัพท์ว่าอาตาปี.

อาตาปีติ จายมีกาโร ปสํสาย อติสยสฺส วา ทีปโกติ อาตาปีคหเณน สมฺมปฺปธาน-สมงฺคิตํ ทสฺเสติ. (ม.ฏี.๑/๓๔๔)

พระอรรถกถาจารย์แสดงภาวะที่เพียบพร้อมด้วยความเพียรชอบ **ด้วยอาตาปีศัพท์**ว่า ก็ อีอักษรนี้ ในคำว่า อาตาปี แสดงอรรถสรรเสริญหรือยิ่ง.

อาตาเปติ (กา/กฺริ)

[อา + ตป + เณ + ติ]

(ก) ย่อมให้เร่าร้อน, ย่อมเผา-ลน.

ภิกฺขเว อุสุกาโร เตชนํ ทฺวีสุ อลาเตสุ **อาตาเปติ** ปริตาเปติ อุชุํ กโรติ กมฺมนิยํ. (ม.๓/๑๑)

ภิกษุทั้งหลาย ช่างศร **ลน**ลูกศรกลับไปกลับมาบนท่อนฟืน ๒ อัน ดัดให้ตรงจนใช้การได้.

(ข) ย่อมทำให้เดือดร้อน, เบียดเบียน,

ยฺวายํ โภ อุเทน ปุคฺคโล อตฺตนฺตโป อตฺตปริตาปนานุโยคมนุยุตฺโต โส อตฺตานํ สุขกามํ ทุกฺขปฏิกฺกูลํ **อาตาเปติ** ปริตาเปติ อิมินา เม อยํ ปุคฺคโล จิตฺตํ นาราเธติ. (ม.๒/๓๖๖)

(โฆฏมุขพราหมณ์ตอบพระอุเทนว่า) ท่านอุเทน บุคคลผู้ทำตนให้เดือดร้อน หมั่นประกอบในการทำตนให้เดือดร้อน ชื่อว่าทำตนซึ่งรักสุขเกลียดทุกข์**ให้เดือดร้อน**ให้ร้อนรุ่ม เพราะเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงไม่ชอบใจบุคคลนี้.

วิสมโภชเนน กายํ **อาตาเปนฺติ.** (มิลินฺท.๓๐๒)

เบียดเบียนร่างกายด้วยอาหารที่เป็นพิษ.

อาตาเปตฺวา (กฺริ/วิ)

[อา + ตป + เณ + ตฺวา]

ทำให้เร่าร้อนแล้ว, เบียดเบียนแล้ว.

เต กายญฺจ จิตฺตญฺจ **อาตาเปตฺวา** ฐานจงฺกมนิสชฺชาสยนาหารํ ปริคฺคเหตฺวา มิทฺธํ อุปรุนฺธิตฺวา อายตนานิ ปฏิปีเฬตฺวา กายญฺจ ชีวิตญฺจ ปริจฺจชิตฺวา ทุกฺเขน นิพฺพานํ ปริเยสิตฺวา เอกนฺตสุขํ นิพฺพานํ อนุภวนฺติ. (มิลินฺท.๙/๓๒๔)

คนเหล่านั้น**ทำ**กายและ**ใจให้เร่าร้อน** กำหนดการยืน เดิน นั่ง นอน และอาหาร ห้ามความง่วง เบียดเบียนอายตนะ สละกายและชีวิต แสวงหานิพพานโดยลำบาก ย่อมเสวยนิพพานอันมีความสุขอย่างแท้จริง.

อาตาเปนฺต (ติ)

[อา + ตป + เณ + อนฺต]

ให้เร่าร้อนอยู่, เบียดเบียนอยู่.

กถํ อตฺตานํ **อาตาเปนฺโต** ปริตาเปนฺโต สจฺฉิกโรติ. (สํ.อฏฺ.๓/๑๔๖)

ผู้มีตบะ ทำตัว**ให้เร่าร้อน** ร้อนรุ่มอยู่ จะทำให้แจ้งซึ่งอุตตริมนุสสธรรมได้อย่างไร.

อาติเถยฺย (น)

[อติถิ + ณฺย]

ของที่ให้แก่แขก, ของต้อนรับแขก.

เทฺวมานิ ภิกฺขเว **อาติเถยฺยานิ.** กตมานิ เทฺว ? อามิสาติเถยฺยญฺจ ธมฺมาติเถยฺยญฺจ. (อํ.๑/๙๒)

ภิกษุทั้งหลาย **ของต้อนรับแขก** ๒ อย่างนี้ ของต้อนรับแขก ๒ อย่าง อะไรบ้าง คือ ๑. ของต้อนรับแขกคืออามิส ๒. ของต้อนรับแขกคือธรรม.

อาติเถยฺยานีติ อาคนฺตุกทานานิ อติเถยฺยานีติปิ ปาโฐ. (อํ.อฏฺ.๒/๖๑)

คำว่า **ของต้อนรับแขก(อาติเถยฺยานิ)** ได้แก่ ทานที่ให้แก่แขกผู้มาเยือน, บาฬีว่า อติเถยฺยานิ (ของต้อนรับแขก) ก็มี.

อาตุ (ปุ)

[เมื่อควรกล่าว อตฺตา แต่กลับกล่าวว่า อาตุ ด้วยอำนาจแห่งความกลัว]

บิดา, พ่อ.

อาตุมารี มาตุมารีติ เอตฺถ **อาตู**ติ ปิตา, มาตูติ มาตา. (ม.อฏฺ.๓/๑๑๕)

คำว่า **อาตุ** แปลว่า บิดา คำว่า มาตุ แปลว่า มารดา ในคำนี้ว่า อาตุมารี (พ่อ) มาตุมารี (แม่).

อาตุม[๑] (ปุ)

[อท + มนฺ. แปลง อ เป็น อา ท เป็น ต ลง อุอาคม. (กจฺ. ๖๒๗/๑๙๒, นีติ.สุตฺต. ๑๒๓๕)]

ตนเอง, ร่างกาย, ตัวตน.

โย อาตุมานํ สยเมว ปาวาติ **อาตุมา** วุจฺจติ อตฺตา. (มหานิ.๕๒)

อัตตา เรียกว่า **ร่างกาย** ในคำว่า สัตว์เกิดใดกล่าวถึงตัวเองเท่านั้นนี้.

อาตุม[๒] (ปุ)

[ยาทิจฉกนามคือชื่อที่ตั้งตามใจชอบ]

ลูกเศรษฐีชื่อว่าอาตุมะ.

อถ อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท สาวตฺถิยํ เสฏฺฐิปุตฺโต หุตฺวา นิพฺพตฺติ **อาตุโม**ติสฺส นามํ อโหสิ. (มหานิ.๕๒)

[พระอาตุมเถระแม้นั้นมีอธิการอันตนกระทำไว้แล้วในพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อนๆ สั่งสมบุญอันเป็นอุปนิสัยแห่งพระนิพพานไว้ในภพนั้นๆ ในกัปที่ ๙๑ จากภัทรกัปนี้ บังเกิดในเรือนแห่งตระกูล ถึงความเป็นผู้รู้ เห็นพระผู้มีพระภาคพระนามว่าวิปัสสี ทรงดำเนินไปในระหว่างถนน มีจิตเลื่อมใส ได้ทำการบูชาด้วยน้ำหอม และจุณแห่งของหอม ด้วยบุญกรรมนั้น ท่านบังเกิดในเทวโลก ท่องเที่ยวไปมาอยู่ในเทวโลกเท่านั้น ในศาสนาของพระผู้มีพระภาคพระนามว่ากัสสปะได้ออกบวชบำเพ็ญสมณธรรม แต่ไม่สามารถทำคุณพิเศษให้เกิดขึ้นได้ เพราะญาณยังไม่แก่กล้า] ในพุทธุปบาทกาลนี้เกิดเป็นเศรษฐีบุตรในเมืองสาวัตถี มี**ชื่อว่าอาตุมะ**.

อาตุมตฺเถร (ปุ)

[อาตุม + เถร]

พระเถระชื่อว่าอาตุมะ.

อายสฺมโต **อาตุมตฺเถรสฺส** คาถา. (เถร.อฏฺ.๑/๒๐๒)

คาถาของท่าน**พระเถระชื่อว่าอาตุมะ**ว่า [ลำไผ่อ่อน แตกแขนง มีใบกิ่งก้านสาขา แล้วเป็นสิ่งที่ยากที่จะเขยื้อนถอนได้ ฉันใด อาตมาก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อโยมแม่นำ

ภรรยามาให้ขอโยมแม่ได้โปรดยินยอม อาตมาเถิด เพราะว่า บัดนี้ อาตมาเป็นบรรพชิตแล้ว(ขุ.เถร.๒๖/๗๒/๓๒๙)]

อาตุมนคร (น)

[อาตุมา + นคร]

เมืองอาตุมา, นครอาตุมา.

อถ ภควา กาลสฺเสว สรีรปฏิชคฺคนํ กตฺวา ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต ปิณฺฑาย จริตุํ **อาตุมนครา**ภิมุโข ปายาสิ. (ที.อฏฺ.๒/๑๙๒)

ครั้นเวลาเช้าตรู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าปฏิบัติพระสรีรกิจแล้ว มีภิกษุสงฆ์แวดล้อมเสด็จบ่ายพระพักตร์เข้าไปยัง**นครอาตุมา**เพื่อเที่ยวบิณฑบาต.

อาตุมา (ถี)

[อาตุม + อา]

เมืองอาตุมา, นครอาตุมา.

อถ โข ภควา กุสินารายํ ยถาภิรนฺตํ วิหริตฺวา เยน **อาตุมา** เตน จาริกํ ปกฺกามิ มหตา ภิกฺขุสงฺเฆน สทฺธึ อฑฺฒเตรเสหิ ภิกฺขุสเตหิ. (วิ.๓/๓๔๗)

ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงกุสินาราตามพระอัยธาศัยแล้วเสด็จจาริกไปทาง**เมืองอาตุมา** พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ มีจำนวน ๑,๒๕๐ รูป.

อาตุมาภิมุข (ติ)

[อาตุมา + อภิมุข]

หันหน้าไปทางเมืองอาตุมา, บ่ายพระพักตร์เข้าไปยังเมืองอาตุมา.

อถ ภควา กาลสฺเสว สรีรปฏิชคฺคนํ กตฺวา ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต ปิณฺฑาย จริตุํ **อาตุมนคราภิมุโข** ปายาสิ. (ที.อภินวฏี.๑/๔๑).

ครั้นเวลาเช้าตรู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าปฏิบัติพระสรีรกิจแล้ว มีภิกษุสงฆ์แวดล้อมเสด็จบ่ายพระพักตร์เข้าไปยัง**เมืองอาตุมา**เพื่อเที่ยวบิณฑบาต.

อาตุมาวตฺถุ (ปุ)

[อาตุมา + วตฺถุ]

อาตุมาวัตถุ, เรื่องที่เกิดขึ้นในเมืองอาตุมา.

อยํ กิเรโส ขนฺธเก อาคเต **อาตุมาวตฺถุสฺมึ** นหาปิตปุพฺพโก วุฑฺฒปพฺพชิโต. (ที.อฏฺ.๒/๑๙๑)

ทราบมาว่า สุภัททะนี้เคยเป็นช่างตัดผมบวชเมื่อแก่**ในเรื่องที่เกิดขึ้นในเมืองอาตุมา**ที่มาในขันธกะ.

อาตุร (ติ)

[อต + อุร. (ธาน.ฏี.๓๒๒). อา + ตุร + อ. อาตุรตีติ อาตุโร. (สํ.ฏี.๒/๒๐๒)]

ผู้ที่ถูกเบียดเบียน(ด้วยความแก่ โรค และกิเลส) คนไม่สบาย, คนไข้.

ยถาปิ **อาตุโร** นาม
โรคโต ปริมุตฺติยา
ธเนน เวชฺชํ ตปฺเปตฺวา
โรคโต ปริมุจฺจติ.
ตเถวาหํ ชานมาโน
ปริปูเรตุมเสสโต
อูนมนํ ปูรยิตุํ
เทมิ ทานํ วนิพฺพเก
นิราลโย อปจฺจาโส
สมฺโพธิมนุปตฺติยาติ. (จริยา.๓/๘๘)

(พระเจ้าจักรพรรดินามว่ามหาสุทัสสนะตรัสว่า)

เหมือน**คนไข้**กระสับกระส่าย เพื่อจะพ้นจากโรคต้องให้หมอพอใจด้วยทรัพย์จึงจะพ้นจากโรคได้ฉันใด เราก็ฉันนั้นเหมือนกัน รู้อยู่เพื่อบำเพ็ญทานให้บริบูรณ์โดยไม่มีส่วนเหลือ เพื่อทำใจที่พร่องให้เต็ม จึงให้ทานแก่วณิพก เรามิได้อาลัยมิได้หวังอะไร ได้ให้ทานเพื่อบรรลุสัมโพธิญาณ ฉะนี้แล.

ยถา นาม **อาตุโร** โรคาภิภูโต ปุริโส โรคโต อตฺตานํ ปริโมเจตุกาโม ธเนน หิรญฺญ-สุวณฺณาทินา เวชฺชํ ติกิจฺฉกํ ตปฺเปตฺวา อาราเธตฺวา ยถาวิธิ ปฏิปชฺชนฺโต ตโต โรคโต วิมุจฺจติ. (จริยา.อฏฺ.๔๕)

เหมือน**คนไข้**ถูกโรคครอบงำ ประสงค์จะให้ตนพ้นจากโรค ต้องการให้หมอผู้เยียวยาพอใจ คือยินดีด้วยทรัพย์มีเงินและทองเป็นต้น แล้วปฏิบัติตามวิธี ก็พ้นจากโรคนั้นฉันใด[แม้เราก็ฉันนั้นเหมือนกัน ประสงค์จะเปลื้องสัตว์โลกทั้งสิ้น ผู้ได้รับความทุกข์จากโรคคือกิเลส และจากโรคคือความทุกข์ในสังสารวัฏทั้งสิ้น รู้อยู่ว่า การบริจาคสมบัติทั้งปวงนี้ เป็นทานบารมี เป็นอุบายแห่งการปลดเปลื้องจากโรคนั้น เพื่อยังอัธยาศัยของสัตว์ทั้งหลายให้บริบูรณ์ด้วยอำนาจแห่งการรับไทยธรรม โดยไม่มีส่วนเหลือ และด้วยอำนาจแห่งมหาทานโดยไม่มีส่วนเหลือ อนึ่ง ทานบารมีของเรายังไม่บริบูรณ์แก่ตน เพราะฉะนั้น เพื่อยังใจที่ยังพร่องอันเป็นไปแล้ว ในคำว่า อูนมนํ ให้เต็ม คือให้เป็นไป จึงได้ให้ทานนั้นแก่วณิพก คือบุคคลผู้ขอ เราย่อมให้มหาทานเห็นปานนี้ เรามิได้อาลัย มิได้หวังอะไร ในการให้ทานนั้นและในผลของการให้ทานนั้น ให้เพื่อบรรลุพระสัมโพธิญาณ คือเพื่อบรรลุพระสัพพัญญุตญาณอย่างเดียว (ขุ.จริย.อ. (ไทย) ๓๐/๓๖/๔๗)]

ปสฺส จิตฺตีกตํ พิมฺพํ
อรุกายํ สมุสฺสิตํ
อาตุรํ พหุสงฺกปฺปํ
ยสฺส นตฺถิ ธุวํ ฐิติ. (ม.๒/๒๕๓)

(พระรัฏฐปาละกล่าวกับบิดาว่า)

โยมจงดูอัตภาพอันวิจิตร มีกายเป็นแผลที่คุมกันอยู่ **ไม่สบาย**เป็นที่ดำริของชนเป็นอันมาก ไม่มีความยั่งยืนมั่นคง.

อาตุรนฺติ ชราตุรตาย โรคาตุรตาย กิเลสาตุรตาย จ นิจฺจาตุรํ. (ม.อฏฺ.๓/๒๐๘)

คำว่า **ไม่สบาย(อาตุรํ)**ได้แก่ ป่วยเป็นนิตย์ เพราะถูกความแก่เบียดเบียน, ถูกโรคเบียดเบียน และถูกกิเลสเบียดเบียน.

อาตุรนฺติ สพฺพกาลํ อิริยาปถาทีหิ ปริหริตพฺพตาย นิจฺจคิลานํ. (ธมฺม.อฏฺ.๒/๖๙)

คำว่า **ไม่สบาย(อาตุรํ)** ได้แก่ กายที่ป่วยเป็นนิตย์ เพราะต้องบริหารด้วยอิริยาบถเป็นต้นตลอดเวลา.

> **อาตุรํ** อสุจึ ปูตึ
> ปสฺส กุลฺล สมุสฺสยํ
> อุคฺฆรนฺตํ ปคฺฆรนฺตํ
> พาลานํ อภินนฺทิตํ. (เถร.๒๘๓)

(พระกุลลเถระกล่าวกับตัวเองว่า)

กุลละเอ๋ย เจ้าจงพิจารณาดูร่างกายที่**ไม่สบาย** ไม่สะอาด เปื่อยเน่า หลั่งของไม่สะอาดเข้าออกที่พวกคนเขลาชื่นชมกันนัก.

อาตุรนฺติ นานปฺปกาเรหิ ทุกฺเขหิ อภิณฺหํ ปฏิปีฬิตํ. (เถร.อฏฺ.๒/๙๒)

คำว่า **ไม่สบาย(อาตุรํ)** ได้แก่ ถูกทุกข์มากมายเบียดเบียนอยู่เป็นนิตย์.

อาตุรกาย (ติ)

[อาตุร + กาย]

ผู้มีร่ายกายไม่สบาย, ผู้ป่วยกาย.

อหมสฺมิ ภนฺเต ชิณฺโณ วุฑฺโฒ มหลฺลโก อทฺธคโต วโยอนุปฺปตฺโต **อาตุรกาโย** อภิกฺขณาตงฺโก. (สํ.๒/๑)

(นกุลปิตาคหบดีกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า) ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เป็นผู้ชรา สูงอายุ เป็นผู้เฒ่า ล่วงกาลมามาก ผ่านวัยมามาก **ป่วยกาย** เจ็บป่วยประจำ.

อาตุรกาโยติ คิลานกาโย. (สํ.อฏฺ.๒/๒๒๙)

คำว่า **ผู้ป่วยกาย(อาตุรกาโย)** ได้แก่ คนป่วยกาย.

อาตุรกาโยติ ทุกฺขเวทนาปวิสตาย อนสฺสาทกาโย. (สํ.ฏี.๒/๒๐๑)

คำว่า **ผู้ป่วยกาย(อาตุรกาโย)** ได้แก่ คนไม่สบายกาย เพราะถูกทุกขเวทนาครอบงำ.

อาตุรจิตฺต (ติ)

[อาตุร + จิตฺต]

ผู้มีใจถูกกิเลสเบียดเบียน, ผู้ป่วยใจ, ผู้ไข้ใจ.

โน จ อาตุรจิตฺโตติ อิธ นิกฺกิเลสตาย จิตฺตสฺส อนาตุรภาโว ทสฺสิโต. (สํ.อฏฺ.๒/๒๐๗)

ในที่นี้ว่า "**แต่มีใจไม่ถูกกิเลสเบียดเบียน (โน จ อาตุรจิตฺโต)**" ท่านพระสารีบุตรแสดงถึงภาวะที่จิตไม่เจ็บป่วย เพราะปราศจากกิเลส.

อาตุรตา (ถี)

[อาตุร + ตา]

ความเป็นผู้เจ็บป่วย, ความเป็นไข้, ความป่วย, ภาวะที่ไม่สบาย.

อฏฺฏีติ อาตุรตา พฺยาธิ โรโค. (วิ.อฏฺ.๑/๑๔๓)

คำว่า **ภาวะที่ไม่สบาย(อฏฺฏิ)** หมายถึง **ความเป็นไข้** คือ ป่วย เป็นโรค.

พฺยาธิ โรโคติ เอตานิ **อาตุรตา**ติ อิมสฺส เววจนานิ. (สารตฺถ.๑/๔๒๖)

คำว่า **พฺยาธิ โรโค** เหล่านี้ เป็นคำไวพจ์ของศัพท์ว่า **อาตุรตา(ความป่วย)**นี้.

อาตุรติ (กฺริ)

[อา + ตุร + อ + ติ]

ย่อมเจ็บ, ย่อมเสียดแทง.

ชิวฺหา สุกฺขติ หทยํ พฺยาวกฺกติ กณฺโจ **อาตุรติ**. (มิลินฺท.๑๕๓)

ลิ้นแห้ง หัวใจสั่น คอ**เจ็บ.**

อาตุรตฺต (น)

[อาตุร + ตฺต]

ความเป็นผู้เจ็บป่วย, ความเป็นไข้, ภาวะที่ไม่สบาย.

โย อธิมตฺตเวทนาย **อาตุรตฺตา** กิญฺจิ น ชานาติ,โส เวทนาฏฺโฏ. (กงฺขา.๑๑๔)

ผู้ใดไม่รู้อะไร **เพราะเจ็บป่วย** เนื่องจากเวทนาแรงกล้า ผู้นั้น ชื่อว่าผู้ถูกเวทนาครอบงำ.

อาตุรตฺตาภาว (ปุ)

[อาตุรตฺต + อภาว]

ความไม่มีแห่งความเป็นผู้เจ็บป่วย, การไม่เป็นไข้, ภาวะที่ไม่เจ็บป่วย, ภาวะที่สบาย.

อนาตุรจิตฺตํเยว ภชนฺติ วฏฺฏานุสาริ-มหาชนสฺส วิย เตสํ จิตฺตสฺส กิเลสวเสน **อาตุรตฺตาภาวโต**. (สํ.ฏี.๒/๒๐๗)

ย่อมคบหาเฉพาะบุคคลผู้มีจิตไม่เจ็บป่วย (พระอรหันต์)เท่านั้น **เพราะภาวะที่**ใจของพระขีณาสพเหล่านั้น**ไม่เจ็บป่วย** ด้วยอำนาจกิเลสเหมือนใจของมหาชนผู้เที่ยวไปสู่วัฏสงสาร.

อาตุรนฺน (น)

[อาตุร + อนฺน]

อาหารที่กินมื้อสุดท้ายในเวลาใกล้ตาย, อาหารมื้อสุดท้าย,ข้าวตาย.

มา มุนิกสฺส ปิหยิ
อาตุรนฺนานิ ภุญฺชติ
อปฺโปสฺสุกฺโก ภุสํ ขาท
เอตํ ทีฆายุลกฺขณนฺติ. (ชา.๑.๘/๘๖)

(โคโพธิสัตว์พูดกับน้องซึ่งมีความน้อยใจว่า เขาเลี้ยงด้วยหญ้าและฟาง เลี้ยงสุกรด้วยข้าวต้มและข้าวสวยจึงกล่าวว่า) เธออย่าปรารถนา

เป็นอย่างหมูมุนิกะเลย หมูมุนิกะกิน**อาหารมื้อสุดท้าย**ในเวลาใกล้ตาย เธอจงเป็นผู้ขวนขวายน้อย กินข้าวลีบเถิด การกินข้าวลีบนี้เป็นเหตุให้มีอายุยืน.

อาตุรนฺนานีติ มรณโภชนานิ. (ชา.อฏ.๑/๒๑๓)

คำว่า **อาหารมื้อสุดท้าย(อาตุรนฺนานิ)** ได้แก่ อาหารเป็นเหตุให้ตาย.

อาตุรมาน (ติ)

[อา + ตุร + อ + มาน]

เจ็บปวดอยู่, เจ็บอยู่.

อาทินฺนปฺปหารวณานิ ตีณิ สตฺติสตานิ วิย ปุถุชฺชนสฺส **อาตุรมาน**มหาทุกฺขปติฏฺฐํ ปฏิสนฺธิวิญฺญาณํ. (สํ.ฏี.๒/๑๑๕)

ปฏิสนธิวิญญาณอันเป็นที่ตั้งแห่งกองทุกข์ใหญ่อัน**เจ็บปวดอยู่**ของปุถุชนเหมือนแผลที่ถูกแทงด้วยหอก ๓๐๐ เล่ม เจ็บปวดอยู่ฉะนั้น.

อาตุรรูป (ติ)

[อาตุร + รูป]

ผู้เจ็บปวดร่างกาย, ผู้มีร่างกายที่ถูกเบียดเบียนด้วยทุกข์เวทนา, ผู้ป่วยกาย.

อาพาธิโกหํ ทุกฺขิโต คิลาโน
อาตุรรูโปมฺหิ สเก นิเวสเน
พุทฺธํ วิคตรชํ วิติณฺณกงฺขํ
อทฺทกฺขึ สุคตํ อโนมปญฺญํ.
(วิมาน.๑๑๕)

(มาณพตอบพราหมณ์ผู้ถามถึงบุญกรรมที่ตนทำไว้ว่า)

ข้าพเจ้าป่วยเป็นไข้ ทุกข์ทรมาน **เจ็บปวดร่างกาย** อยู่ในที่อยู่ของตนได้เห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ปราศจากกิเลสดังธุลี ทรงข้ามพ้นความสงสัย เสด็จไปดีแล้ว มีพระปัญญาไม่ต่ำทราม[ข้าพเจ้านั้นมีใจเบิกบาน มีจิตเลื่อมใส ได้ทำอัญชลีกรรมแด่พระตถาคต ครั้นทำกุศลกรรมนั้นแล้ว ได้เกิดร่วมกับหมู่เทพชั้นไตรทศ(ขุ.ธ.(ไทย) ๒๖/๑๒๒๒/๑๕๔)]

อาตุรรูโปติ ทุกฺขเวทนาภิตุนฺนกาโย. (วิมาน.อฏ.๓๐๘)

คำว่า **ผู้เจ็บปวดร่างกาย(อาตุรรูโป)** ได้แก่ ข้าพเจ้ามีร่างกายอันความเจ็บปวดทิ่มแทงแล้ว.

อาตุรสฺสร (ปุ)

[อาตุร + สร]

เสียงเจ็บปวด, เสียงโอดครวญ.

สา สุทํ อฏฺฏสฺสรํ กโรตีติ เอตฺถ สุทนฺติ นิปาโตสา อฏฺฐิกสงฺขลิกา อฏฺฏสฺสรํ **อาตุรสฺสรํ** กโรตีติ อตฺโถ. (วิ.อฏ.๒/๙๗)

คำว่า **สุทํ** ในคำว่า **เปรตนั้นร้องครวญคราง(สา สุทํ อฏฺฏสฺสรํ กโรติ)** นี้ เป็นนิบาต ความว่า อัฏฐิกสังขลิกเปรตตนนั้น (เปรตร่างกระดูก) ย่อมทำเสียงร้องครวญคราง คือ **เสียงโอดครวญ**.

อาตุริต (ติ)

[อา + ตุร + ต]

เจ็บปวด, กระสับกระส่าย.

เคลญฺเญน **อาตุริตานิ** สยนฺติ มตานิ ปตนฺติ อิติ อยมฺปิ เตสํ ปาณานํ สูติฆรํ วจฺจกุฏิ คิลานสาลา สุสานญฺจ โหตีติ "วมฺมิโก" ตฺเวว สงฺขํ คโต. เตนาห ภควา "วมฺมิโกติ โข ภิกฺขุ อิมสฺส จาตุมหาภูติกสฺส กายสฺเสตํ อธิวจน"นฺติ. (ม.อฏฺ.๒/๓๕)

[เปรียบร่างกายดุจจอมปลวก เหมือนอย่างว่า ท่านเรียกจอมปลวกภายนอกว่าวัมมิกะ เพราะเหตุ ๔ ประการ คือ

๑. ย่อมคาย

๒. เป็นผู้ตาย

๓. เป็นผู้คายร่างที่ประชุมธาตุ ๔

๔. เป็นผู้คายความสัมพันธ์ด้วยเสน่หา

แท้จริง จอมปลวกนั้น ชื่อว่าวัมมิกะ เพราะย่อมคายสัตว์เล็กๆ มีประการต่างๆ มีงู พังพอน หนู งูเหลือม เป็นต้น ชื่อว่าวัมมิกะ เพราะเป็นสิ่งที่ตัวปลวกทั้งหลายคายออก ชื่อว่าวัมมิกะ เพราะเป็นสิ่งที่ตัวปลวกทั้งหลายคายแล้วก่อขึ้นด้วยผงฝุ่นที่ใช้จงอยปากยกขึ้นมีประมาณสะเอวบ้าง มีประมาณเท่าตัวคนบ้าง ชื่อว่าวัมมิกะ เพราะเมื่อฝนตกได้ ๗ สัปดาห์ เป็นสิ่งที่ตัวปลวกทั้งหลายจะไม่เกลี่ยเพราะติดกันด้วยน้ำลายที่คายออกมา แม้ในฤดูแล้งมันก็คาบฝุ่นจากที่นั้นแล้วบีบที่นั้นให้มียางเหนียวออกมา ความติดกันย่อมมีด้วยยางเหนียวที่คายออกมาอย่างนี้ ฉันใด แม้กายนี้ก็ฉันนั้น ชื่อว่าวัมมิกะ เพราะย่อมคายของไม่สะอาด ของมีโทษและมลทินมีประการต่างๆ โดยนัยเป็นต้นว่าขี้ตาออกจากตา ชื่อว่าวัมมิกะ เพราะเป็นสิ่งที่พระอริยะทั้งหลายคายออก คือ พระพุทธเจ้าพระปัจเจกพุทธเจ้าและพระขีณาสพทั้งหลายทอดทิ้งอัตภาพไปแล้ว เพราะหมดความเยื่อใยในอัตภาพนี้ ชื่อว่าวัมมิกะ เพราะเป็นผู้คายร่างที่ประชุมธาตุ ๔ คือ พระอริยะทั้งหลายคายร่างทั้งหมดนั้นนั่นเอง ที่กระดูก ๓๐๐ ท่อนยกขึ้นรัดไว้ด้วยเส้นเอ็น ฉาบด้วยชิ้นเนื้อ ห่อไว้ด้วยหนังสดย้อมด้วยผิวพรรณ ลวงสัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่าวัมมิกะ เพราะเป็นผู้คายความสัมพันธ์ด้วยเสน่หา คือ กายนี้มีความสัมพันธ์ด้วยเสน่หาคือตัณหา ที่พระอริยะทั้งหลายคายได้แล้วนั่นแล เพราะเป็นสภาวะที่ตัณหาให้เกิดแล้วอย่างนี้ว่า ตัณหาทำคนให้เกิด จิตของคนนั้นย่อมพล่านไป" อนึ่ง สัตว์เล็กๆ มีประการต่างๆ ภายในจอมปลวกย่อมเกิดขึ้น ย่อมถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ นอนป่วย

และย่อมตายตกไปในจอมปลวกนั้นนั่นเอง ดังนั้น จอมปลวกนั้นจึงเป็นเรือนเกิด เป็นส้วม เป็นโรงพยาบาล และเป็นสุสานของสัตว์เล็กๆ เหล่านั้น ฉันใด กายของกษัตริย์มหาศาลเป็นต้นก็ฉันนั้น ที่หมู่หนอน ๘๐,๐๐๐ ตระกูล โดยการนับตระกูลอย่างนี้ คือ เหล่าสัตว์ที่อาศัยผิว ที่อาศัยหนัง ที่อาศัยเนื้อ ที่อาศัยเอ็น ที่อาศัยกระดูก และที่อาศัยเยื่อในกระดูก มิได้พากันคิดว่า กายนี้แม้ของขัตติยมหาศาลถูกคุ้มครองรักษาแล้ว ประดับตกแต่งแล้ว เป็นกายของผู้มีอานุภาพมาก" ย่อมถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ] นอน**กระสับกระส่าย** เพราะความเป็นไข้ ย่อมตายตกไปในร่างกายนั่นเอง ดังนั้น แม้กายนี้จึงถึงการนับว่าเป็นจอมปลวกนั่นเอง เพราะเป็นเรือนคลอด เป็นส้วม เป็นโรงพยาบาล และเป็นสุสานของสัตว์เหล่านั้น เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า ภิกษุ คำว่า จอมปลวกนี้เป็นชื่อของร่างกายนี้ซึ่งประกอบด้วยมหาภูตรูปทั้ง ๔.

อาตุริตกาล (ปุ)

[อาตุริต + กาล]

เวลาเจ็บปวด, เวลาเป็นไข้.

ดู อาตุรีภูตกาล.

อาตุรีภูต (ติ)

[อาตุร + ภูต]

ผู้เจ็บปวด, ผู้เป็นไข้.

ดู บทถัดไป.

อาตุรีภูตกาล (ปุ)

[อาตุรีภูต + กาล]

เวลาเจ็บปวด, เวลาเป็นไข้.

เปตฺติวิสเย อเนกานิปิ วสฺสสหสฺสานิ เอกํ พุทฺธนฺตรมฺปิ ขุปฺปิปาสาหิ **อาตุรีภูตกาเล**ปิ กาลกญฺชิกอสุเรสุ สฏฺฐิหตฺถอสีติหตฺถปฺปมาเณน อฏฺฐิจมฺมมตฺเตเนว อตฺตภาเวน วาตาตปาทิทุกฺขานุภวนกาเลปิ น สกฺกา วีริยสมฺโพชฺฌงฺคํ อุปฺปาเทตุํ. (ที.อฏฺ.๑/๒๙๗)

เราไม่อาจเพื่อให้วิริยสัมโพชฌงค์เกิดขึ้น**ในเวลาเจ็บปวด**ด้วยความหิว ความกระหาย เป็นเวลาหลายพันปีบ้าง พุทธันดรหนึ่งบ้าง ในวิสัยแห่งเปรตก็ดี ในเวลาเสวยทุกข์มีลมและแดดเป็นต้น ด้วยอัตภาพที่มีเพียงหนังหุ้มกระดูกเท่านั้น (สูง) ประมาณ ๖๐ ศอก และ ๘๐ ศอก ในเหล่าอสูรชื่อกาลกัญชิกะก็ดี.

อาตุรียติ (นาม/กฺริ)

[อาตุร + อีย + ติ]

ย่อมเจ็บ, ปวด.

กณฺโจปิ อาตุรียติ. (ม.๓/๒๗๗)

แม้คอก็**เจ็บ**.

อาตุรียตีติ อาตุโร โหติ เคลญฺญปฺปตฺโต

สาพาโธ. (ม.อฏฺ.๔/๑๙๓)

คำว่า **ย่อมเจ็บ(อาตุรียติ)** ได้แก่ เป็นผู้เจ็บปวด ถึงความเป็นผู้เจ็บไข้ ได้อาพาธ.

อาโตชฺช (น)

[อา + ตุท + ณฺย]

เครื่องดนตรีที่ถูกบรรเลง, เครื่องดนตรี.

อาโตชฺชํ ตุ จ วาทิตฺตํ. (ธาน.๑๔๒)

เครื่องดนตรี ๒ ศัพท์ คือ **อาโตชฺช** และ วาทิตฺต.

อา สมนฺตโต ตุชฺชเต ตาฬียเตติ **อาโตชฺชํ**. (ธาน.ฏี.๑๔๒)

ที่ชื่อว่า **เครื่องดนตรี**ที่นักดนตรีบรรเลงเพราะถูกบรรเลงโดยรอบ.

อาถเปตุํ (กฺริ/วิ)

[อา + ถป + เณ + ตุํ]

เพื่อจำนำไว้, เพื่อประกันไว้.

ยํ ปน อญฺเญ ญาตกา อาถเปตฺวา กิญฺจิ คณฺหนฺติ โส น อิณายิโก. น หิ เต ตํ **อาถเปตุํ** อิสฺสรา ตสฺมา ตํ ปพฺพาเชตุํ วฏฺฏติ. (วิ.อฏฺ.๓/๒๘๑)

แต่ญาติอื่นๆ มอบบุรุษใดไว้เป็นประกันแล้วยืมทรัพย์บางอย่างไป บุรุษนั้นไม่จัดว่าเป็นลูกหนี้ เพราะว่าญาติอื่นๆ นั้น ไม่เป็นใหญ่ที่จะมอบบุรุษนั้นไว้**เป็นประกันได้**, เพราะเหตุนั้น จะให้บุรุษนั้นบวชสมควรอยู่ จะให้บุรุษนอกจากนี้บวชไม่ควร.

อาถเปตฺวา (กฺริ/วิ)

[อา + ถป + ตฺวา]

มอบไว้เป็นประกันแล้ว, จำนำไว้แล้ว.

น ภิกฺขเว อิณายิโกติ เอตฺถ อิณายิโก นาม ยสฺส ปิติปิตามเหหิ วา อิณํ คหิตํ โหติ, สยํ วา อิณํ คหิตํ โหติ ยํ วา อาถเปตฺวา มาตาปิตูหิ กิญฺจิ คหิตํ โหติ โส ตํ อิณํ ปเรสํ ธาเรตีติ อิณายิโก. ยํ ปน อญฺเญ ญาตกา **อาถเปตฺวา** กิญฺจิ คณฺหนฺติ โส น อิณายิโก. น หิ เต ตํ อาถเปตุํ อิสฺสรา ตสฺมา ตํ ปพฺพาเชตุํ วฏฺฏติ, อิตรํ น วฏฺฏติ. สเจ ปนสฺส ญาติสาโลหิตา "มยํ ทสฺสาม ปพฺพาเชถ น"นฺติ อิณํ อตฺตโน ภารํ กโรนฺติ อญฺโญ วา โกจิ ตสฺส อาจารสมฺปตฺตึ ทิสฺวา "ปพฺพาเชถ นํ, อหํ อิณํ ทสฺสามี"ติ วทติ ปพฺพาเชตุํ วฏฺฏติ. เตสุ อสติ ภิกฺขุนา ตถารูปสฺส อุปฏฺฐากสฺสาปิ อาโรเจตพฺพํ "สเหตุโก สตฺโต อิณปลิโพเธน น ปพฺพชตี"ติ. สเจ โส ปฏิปชฺชติ, ปพฺพาเชตพฺโพ. สเจปิ อตฺตโน กปฺปิยภณฺฑํ อตฺถิ "เอตํ ทสฺสามี"ติ ปพฺพาเชตพฺโพ. สเจ ปน เนว ญาตกาทโย ปฏิปชฺชนฺติ น อตฺตโน ธนํ อตฺถิ "ปพฺพาเชตฺวา ภิกฺขาย จริตฺวา โมเจสฺสามี"ติ ปพฺพาเชตุํ น วฏฺฏติ. สเจ ปพฺพาเชติ ทุกฺกฏํ. ปลาโตปิ อาเนตฺวา ทาตพฺโพ. โน เจ เทติ สพฺพํ อิณํ คีวา โหติ. อชานิตฺวา ปพฺพาชยโต อนาปตฺติ.

ปสฺสนฺเตน ปน อาเนตฺวา อิณสามิกานํ ทสฺเสตพฺโพ. อปสฺสนฺตสฺส คีวา น โหติ. (วิ.อฏฺ.๓/๒๘๐)

ในคำนี้ว่า **ภิกษุทั้งหลาย คนมีหนี้ ไม่พึงให้บวช(น ภิกฺขเว อิณายิโก)** พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ บิดาและปู่ของชายใดกู้หนี้ไป ชายใดกู้หนี้เอง หรือทรัพย์บางอย่างที่บิดามารดา **มอบ**บุตรใด**ไว้เป็นประกัน** ยืมเอาไป ชายนั้นชื่อว่าลูกหนี้ (อิณายิโก) ชายนั้นรับหนี้ของคนเหล่าอื่น เพราะเหตุนั้น ชายนั้นจึงชื่อว่าลูกหนี้ แต่ญาติอื่นๆ มอบบุตรใดไว้เป็นประกันแล้วยืมทรัพย์บางอย่างเอาไป ชายนั้นไม่จัดว่าเป็นลูกหนี้ เพราะว่าญาติเหล่านั้นไม่เป็นใหญ่ที่จะมอบชายนั้นไว้เป็นประกัน เพราะเหตุนั้นจะให้ชายผู้นั้นบวช ก็ควร (แต่)ไม่ควรให้ชายนอกนี้บวช ก็ถ้าพวกญาติสาโลหิตของเขารับใช้หนี้ว่า “พวกเราจักใช้แทน ให้เขาบวชเถิด” หรือคนอื่นบางคนเห็นมารยาทอันเรียบร้อยของเขากล่าวว่า “ท่านให้เขาบวชเถิด เราจักใช้หนี้แทน” ก็สมควรให้เขาบวชได้ เมื่อพวกญาติสาโลหิตเหล่านั้นไม่มี ภิกษุพึงบอกแม้แก่อุปัฏฐากผู้เห็นปานนั้นว่า “ผู้นี้มีกุศลกรรมเป็นเหตุ แต่ให้บวชไม่ได้เพราะเป็นห่วงหนี้” ถ้าอุปัฏฐากนั้นรับดำเนินการก็พึงให้บวช แม้ถ้าตนมีกัปปิยภัณฑ์คิดว่า “เราจักใช้กัปปิยภัณฑ์นี้แทน” แล้วพึงให้บวช แต่ถ้าพวกญาติเป็นต้นไม่รับดำเนินการ ทรัพย์ของตนก็ไม่มี จะให้บวชด้วยคิดว่า “เราจักให้บวชแล้วเที่ยวภิกษาปลดเปลื้องหนี้ให้” ไม่ควร ถ้าให้บวชต้องอาบัติทุกกฏ แม้ชายนั้นหนีไปแล้ว ภิกษุนั้นก็ต้องนำมาคืนให้ ถ้าไม่คืนให้ หนี้ทั้งหมดจักเป็นสินใช้ เมื่อภิกษุไม่รู้ให้บวช ไม่ต้องอาบัติ แต่เมื่อพบเข้าต้องนำมาคืนให้พวกเจ้าของหนี้ เมื่อไม่พบก็ไม่เป็นสินใช้.

อาถพฺพณ๑ (ปุ/น)

[อถพฺพ + ณ. (อาถรฺวณ-สํ) อถรฺวณา มุนินา ทฺฤาษฺโฏ เวท:. (วาจปฺปติ.โถมนิธิ)]

คัมภีร์เวทที่ฤาษีชื่อว่าอาถัพพณะแสดง-แต่งไว้, คัมภีร์เวทชื่อว่าอาถัพพณะ, คัมภีร์ไสยศาสตร์.

ดู บทถัดไป.

อถพฺพณา มุนินา ทิฏฺโจ เวโท (วิ.ปิ.ธาน.)

คัมภีร์เวทที่ฤาษีชื่อว่า**อถัพพณะ**แสดงไว้.

อาถพฺพณ๒ (ติ)

[อาถพฺพณ + ณ]

กรรมวิธี(ที่ทำให้ผู้อื่นพินาศมีการจุดไฟ, การร่ายมนต์เป็นต้น) อันแสดงไว้ในคัมภีร์อาถรรพณ์, อาถรรพณ์, คัมภีร์ไสยศาสตร์.

อาถพฺพณํ สุปินํ ลกฺขณํ
โน วิทเห อโถปิ นกฺขตฺตํ
วิรุตญฺจ คพฺภกรณํ
ติกิจฺฉํ มามโก น เสเวยฺย.
(สุตฺตนิ.๔๒๓)

(พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระพุทธเนรมิตว่า)

ผู้นับถือพระรัตนตรัยไม่พึงประกอบการทำ**อาถรรพณ์** การทำนายฝัน การทำนายลักษณะ หรือแม้การดูฤกษ์ยาม ไม่พึงเรียนการทำนายเสียงสัตว์ร้อง การปรุงยาให้ตั้งครรภ์ และการบำบัดรักษาโรค.

[**อาถรรรพณ์** หมายถึงคาถาอาคมทางไสยศาสตร์ หรือเวทมนตร์ที่ใช้เพื่อให้ดีหรือร้าย เป็นคัมภีร์อีกเล่มหนึ่งในคัมภีร์พระเวท (ขุ.ม.อ.๑๒๖/๔๑๗)]

อาถพฺพณนฺติ อาถพฺพณิกมนฺตปฺปโยคํ. (สุตฺตนิ. อฏฺ.๒/๒๘๐.)

คำว่า **อาถรรพณ์(อาถพฺพณํ)** ได้แก่ การประกอบมนต์ที่มีในคัมภีร์อาถรรพณ์เวท.

อาถพฺพณํ ปโยเชตฺวาติ **อาถพฺพณ**เวเท อาคตอคฺคิชุหนปุพฺพกํ มนฺตชปฺปนํ ปโยเชตฺวา สีสจฺฉินฺนตาทิทสฺสเนน สญฺญานิโรธมาห. (ที.ฏี.๑/๓๖๔)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวถึงการดับสัญญาโดยการประกอบการร่ายมนต์มีการบูชาไฟเป็นเบื้องหน้าที่มาใน**อาถรรพณ์**เวทแล้ว แสดงภาวะที่สัตว์ศีรษะขาดเป็นต้น ด้วยคำว่า **ประกอบอาถรรพณ์แล้ว**.

อาถพฺพณํ สุปินํ ลกฺขณํ โน วิทเห อโถปินกฺขตฺตนฺติ อาถพฺพณิกา **อาถพฺพณํ** ปโยเชนฺติ นคเร วา รุทฺเธ สงฺคาเม วา ปจฺจุปฏฺฐิเต ปรเสน ปจฺจตฺถิเกสุ ปจฺจามิตฺเตสุ อีตึ อุปฺปาเทนฺติ อุปทฺทวํ อุปฺปาเทนฺติ โรคํ อุปฺปาเทนฺติ ปชฺชรกํ กโรนฺติ สูลํ กโรนฺติ วิสูจิกํ กโรนฺติ ปกฺขนฺทิกํ กโรนฺติ. เอวํ อาถพฺพณิกา **อาถพฺพณํ** ปโยเชนฺติ.

(มหานิ.๒๙๗)

คำว่า **ไม่พึงประกอบการทำอาถรรพณ์ การทำนายฝัน การทำนายลักษณะ หรือแม้การดูฤกษ์ยาม** อธิบายว่า นักทำอาถรรพณ์ย่อมพากันประกอบ**อาถรรพณ์** เมื่อนครถูกล้อม หรือเมื่อสงครามตั้งประชิดกัน ก็ทำให้เสนียดจัญไรเกิดขึ้น ทำให้อันตรายเกิดขึ้น ทำให้โรคเกิดขึ้น ทำให้มีอาการจุกเสียด ทำให้มีอาการลงรากทำให้มีอาการเซื่องซึม ทำให้เกิดโรคบิดในหมู่คนที่เป็นข้าศึก เป็นศัตรูกัน นักทำ**อาถรรพณ์**พากันประกอบอาถรรพณ์อย่างนี้.

อาถพฺพณนฺติ อาถพฺพณิกมนฺตปฺปโยคํ. สุปินนฺติ สุปินสตฺถํ. **ลกฺขณนฺ**ติ มณิลกฺขณาทึ. **โน วิทเห**ติ นปฺปโยเชยฺย. **วิรุตญฺจา**ติ มิคาทีนํ วฏฺเฏตฺวา วสฺสิตํ. **อาถพฺพณิกา**ติ ปรูปฆาตมนฺตชานนกา. **อาถพฺพณํ ปโยเชนฺตี**ติ อาถพฺพณิกา กิร สตฺตาหํ อโลณกํ ภุญฺชิตฺวา ทพฺเพ อตฺถริตฺวา ปถวิยํ สยมานา ตปํ จริตฺวา สตฺตเม ทิวเส สุสานภูมึ สชฺเชตฺวา สตฺตเม ปเท จตฺวา หตฺถํ วฏฺเฏตฺวา วฏฺเฏตฺวา มุเขน วิชฺชํ

ปริชปฺปนฺติ, อถ เตสํ กมฺมํ สมิชฺฌติ. เอวรูปํ สนฺธาย “อาถพฺพณํ ปโยเชนฺตี”ติ อาห.ตตฺถ **ปโยเชนฺตี**ติ ยุตฺตปฺปยุตฺตา โหนฺติ.นคเร วา **รุทฺเธ**ติ นคเร สมนฺตโต รุนฺธิตฺวา อาวริตฺวา คหิเต. **สงฺคาเม วา ปจฺจุปฏฺฐิเต**ติ รเณ อุปคนฺตฺวา ฐิเต.**ปจฺจตฺถิเกสุ ปจฺจามิตฺเตสู**ติ ปฏาณีภูเตสุ เวรีสุ. **อีตึ อุปฺปาเทนฺตี**ติ สรีรจลนํ กมฺปนํ, ตสฺส อุปฺปาทนํ กโรนฺติ. **อุปทฺทวนฺ**ติ กายปีฬนํ กโรนฺติ. โรคนฺติ พฺยาธึ. **ปชฺชรกนฺ**ติ ชรํ. สูลนฺติ อุทฺธุมาตกํ. **วิสูจิกนฺ**ติ วิชฺฌนํ. **ปกฺขนฺทิกนฺ**ติ โลหิตปกฺขนฺทิกํ. **กโรนฺตี**ติ อุปฺปาเทนฺติ. (มหานิ.อฏฺ.๓๖๔)

คำว่า **อาถรรพณ์ (อาถพฺพณํ)** คือ ประกอบมนต์ทำอาถรรพณ์ คำว่า **การทำนายฝัน (สุปินํ)** คือ ตำราทำนายฝัน คำว่า **การทำนายลักษณะ (ลกฺขณํ)** คือ มีการทายลักษณะแก้วมณีเป็นต้น คำว่า **ไม่พึงประกอบ (โน วิทเห)** คือ ไม่ควรประกอบ คำว่า **การทำนายเสียงสัตว์ร้อง (วิรุตญฺจ)** คือ การทายเสียงร้องของสัตว์มีเนื้อเป็นต้น คำว่า **นักทำอาถรรพณ์ (อาถพฺพณิกา)** คือ พวกผู้รู้มนต์เพื่อฆ่าผู้อื่น คำว่า **ย่อมพากันประกอบอาถรรพณ์ (อาถพฺพณํ ปโยเชนฺติ)** มีอธิบายว่า ได้ยินมาว่าพวกนักทำอาถรรพณ์บริโภคของไม่เค็มตลอด ๗ วัน ปูหญ้าคานอนบนพื้นดินประพฤติตบะ ในวันที่ ๗ เตรียมพื้นสุสาน ยืนอยู่บนก้าวเท้าที่ ๗ ชูมือร่ายวิชา ทีนั้นการงานของพวกเขาก็สำเร็จ พระสังคีติกาจารย์กล่าวว่า ย่อมพากันประกอบอาถรรพณ์ หมายถึงพวกนักทำอาถรรพณ์เห็นปานนี้แหละ บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **ย่อมพากันประกอบ (ปโยเชนฺติ)** คือ เป็นผู้ขวนขวายในการประกอบอาถรรพณ์ คำว่า **เมื่อนครถูกล้อม (นคเร วา รุทฺเธ)** คือ เมื่อนครถูกปิดกั้นไว้โดยรอบ คำว่า **หรือเมื่อสงครามตั้งประชิดกัน (สงฺคาเม วา ปจฺจุปฏฺฐิเต)** คือ หรือเมื่อสงครามตั้งประชิดกัน คำว่า **ในหมู่คนที่เป็นข้าศึกเป็นศัตรูกัน (ปจฺจตฺถิเกสุ ปจฺจามิตฺเตสุ)** คือ ในพวกข้าศึกที่เป็นศัตรูผูกเวรกัน คำว่า **ก็ทำให้เสนียดจัญไรเกิดขึ้น (อีตึ อุปฺปาเทนฺติ)** คือ ทำความหวั่นไหวปั่นป่วนให้เกิดขึ้นแก่ข้าศึก คำว่า **อันตราย (อุปทฺทวํ)** คือ ทำการบีบคั้นทางกาย คำว่า **โรค (โรคํ)** คือ พยาธิ คำว่า **อาการจุกเสียด (ปชฺชรกํ)** คือ โรคไข้เชื่อมซึม คำว่า **อาการลงราก (สูลํ)** คือ โรคบ่วงจุกเสียด คำว่า **อาการเซื่องซึม (วิสูจิกํ)** คือ โรคลมเสียดแทง คำว่า **โรคบิด (ปกฺขนฺทิกํ)** คือ โรคถ่ายเป็นเลือด คำว่า **ทำ (กโรนฺติ)** คือ ทำให้เกิดขึ้น.

อาถพฺพณปโยค (ปุ)

[อาถพฺพณ + ปโยค]

ความพยายามของหมออาถรรพณ์ที่แสดงไว้ในคัมภีร์อาถรรพณ์, ความพยายาม-การประกอบของหมออาถรรพณ์.

ตติโย นํ นิเสเธตฺวา **อาถพฺพณปโยคํ** สนฺธาย "อุปกฑฺฒนฺติปิ อปกฑฺฒนฺติปิ"ติ อาห. อาถพฺพณิกา กิร อาถพฺพณํ ปโยเชตฺวา สตฺตํ สีสจฺฉินฺนํ วิย หตฺถจฺฉินฺนํ วิย มตํ วิย จ กตฺวา ทสฺเสนฺติ. ตสฺส ปุน ปากติกภาวํ ทิสฺวา โส ทิฏฺฐิคติโก "นิโรธา วุฏฺฐิโต อย"นฺติ มญฺญมาโน เอวมาห. (ที.อฏฺ.๑/๓๐๔)

คนที่ ๓ ปฏิเสธคำกล่าวมาแล้วนั้น เพราะมุ่งถึง**ความพยายามของหมออาถรรพณ์** จึงกล่าวว่า สวมใส่บ้าง พรากออกบ้าง **(อุปกฑฺฒนฺติปิ อปกฑฺฒนฺติปิ)** ได้ยินว่า พวกหมออาถรรพณ์ประกอบอาถรรพณ์ กระทำสัตว์ให้แสดงเหมือนศีรษะขาด มือขาด และเหมือนตาย เขาเห็นสัตว์นั้นกลับเป็นปกติอีกจึงมีความเห็นแน่วแน่สำคัญว่า สัตว์นี้ออกจากนิโรธ จึงกล่าวอย่างนี้.

อาถพฺพณปโยคนฺติ อาถพฺพณเวทวิหิตํ อาถพฺพณิกานํ วิสญฺญิภาวาปาทนปโยคํ. (ที.ฏี.๑/๓๖๔)

คำว่า **ความพยายามของหมออาถรรพณ์(อาถพฺพณปโยคํ)** ได้แก่ ความพยายามอันทำให้สัตว์ถึงความหมดสติของหมอาถรรพณ์ทั้งหลายที่ทำไว้ในอาถรรพณ์เวท.

อาถพฺพณมนฺต (ปุ)

[อาถพฺพณ + มนฺต]

มนต์ที่(ทำให้ผู้อื่นตาย หรือเสียหาย) อันเกิดจากคัมภีร์อาถรรพณ์, มนต์อาถรรพณ์.

อาถพฺพณมนฺโต นาม อาถพฺพณเวทวิหิโต ปรูปฆาตกโร มนฺโต. (สารตฺถ.๓/๑๒๗)

มนต์ที่ทำการฆ่าผู้อื่นที่หมออาถรรพณ์กระทำชื่อว่า**มนต์อาถรรพณ์**.

อาถพฺพณเวท (ปุ)

[อาถพฺพณ + เวท]

อาถรรพณ์เวท, มนต์อาถรรพณ์.

อาถพฺพณเวโท นาม อาถพฺพณเวทิเกหิ วิหิโต ปรุปฆาตกโร มนฺโต. (สี.อภินวฏี.๒/๒๒๓)

มนต์ที่กระทำการฆ่าผู้อื่นที่หมออาถรรพณ์ทั้งหลายกระทำ ชื่อว่า **อาถรรพณ์เวท**.

ดู อาถพฺพณ, อิติหาสปญฺจม ด้วย.

อาถพฺพณเวทวิหิต (ติ)

[อาถพฺพณเวท + วิหิต]

อันถูกกระทำในคัมภีร์เวท, อันหมออาถรรพณ์เวทกระทำแล้ว.

มนฺตยุทฺเธนาติ **อาภพฺพณเวทวิหิเตน** มนฺตสงฺคามปฺปโยเคน. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๒๙๑)

คำว่า **ด้วยมนต์รบ(มนฺตยุทฺเธน)** ได้แก่ ด้วยการประกอบมนต์สงคราม**ที่หมออาถรรพณ์เวทกระทำแล้ว**.

อาถพฺพณเวทเวที (ติ)

[อาถพฺพณเวท + วิท + ณี]

ผู้รู้คัมภีร์อาถรรพณ์เวท, ผู้เชี่ยวชาญคัมภีร์อาถรรพณ์เวท.

ดู บทถัดไป.

อาถพฺพณิก (ติ)

[อาถพฺพณ + อิก]

ผู้รู้คัมภีร์อาถรรพณ์เวท, พวกหมออาถรรพณ์.

สงฺเขปโต หิ มารณตฺถํ วิชฺชาปริชปฺปนํ วิชฺชามโย ปโยโค. อฏฺฐกถาสุ ปน "กตโม วิชฺชามโย ปโยโค? **อาถพฺพณิกา** อาถพฺพณํ ปโยเชนฺติ นคเร วา รุทฺเธ สงฺคาเม วา ปจฺจุปฏฺฐิเต ปฏิเสนาย ปจฺจตฺถิเกสุ ปจฺจามิตฺเตสุ อีตึ อุปฺปาเทนฺติ อุปทฺทวํ อุปฺปาเทนฺติ โรคํ อุปฺปาเทนฺติ, ปชฺชรกํ อุปฺปาเทนฺติ สูจิกํ กโรนฺติ วิสูจิกํ กโรนฺติ ปกฺขนฺทิยํ กโรนฺติ. เอวํ อาถพฺพณิกา อาถพฺพณํ ปโยเชนฺติ. วิชฺชาธารา วิชฺชํ ปริวตฺเตตฺวา นคเร วา รุทฺเธ ... ปกฺขนฺทิยํ กโรนฺตี"ติ เอวํ วิชฺชามยํ ปโยคํ ทสฺเสตฺวา อาถพฺพณิเกหิ จ วิชฺชาธเรหิ จ มาริตานํ พหูนิ วตฺถูนิ วุตฺตานิ กึ เตหิ อิทฺเหตฺถ ลกฺขณํ มารณาย วิชฺชาปริชปฺปนํ วิชฺชามโย ปโยโคติ. (มหานิ.๒๙๗)

จริงอยู่ ว่าโดยย่อ ที่ชื่อว่าวิชชามยประโยค ได้แก่ การร่ายวิชชาเพื่อฆ่าให้ตาย ส่วนในอรรถกถาทั้งหลายท่านแสดงวิชชามยประโยคไว้อย่างนี้ว่า

[ถามว่า] วิชชามยประโยคเป็นอย่างไร

[ตอบว่า] **พวกหมออาถรรพณ์**ประกอบพิธีอาถรรพณ์ เมื่อเมืองถูกปิดล้อม หรือสงครามเข้าประชิด ก่อความจัญไร ความอุบาทว์ โรคไข้เซื่องซึม ก่อโรคจุกเสียด โรคเสียดแทง โรคลงแดง ให้เกิดขึ้นในหมู่ปัจจามิตร ผู้เป็นข้าศึกในกองทัพฝ่ายตรงกันข้าม พวกหมออาถรรพ์ประกอบอาถรรพ์ พวกวิทยาธรร่ายวิชชา เมื่อเมืองถูกปิดล้อม ... ก่อโรคลงแดงอย่างนี้" แล้วจึงกล่าว เรื่องเป็นอันมากของคนผู้ถูกหมออาถรรพ์และวิทยาธรฆ่า จะมีประโยชน์อะไรด้วยเรื่องเหล่านั้น ในวิชชามยประโยคมีลักษณะดังนี้ คือที่ชื่อว่าวิชชามยประโยค ได้แก่ การร่ายวิชาเพื่อฆ่าให้ตาย.

อาถพฺพณิกาติ ปรูปฆาตมนฺตชานนกา. (มหานิ.อฏฺ.๓๖๔)

คำว่า **พวกหมออาถรรพณ์(อาถพฺพณิกา)** ได้แก่ ผู้รู้เวทมนต์สำหรับฆ่าผู้อื่น.

อาถพฺพณิกาติ อาถพฺพณเวทเวทิโน. (สารตฺถ.๒/๒๕๖)

คำว่า **พวกหมออาถรรพณ์(อาถพฺพณิกา)** ได้แก่ ผู้รู้อาถรรพณ์เวท.

อาถพฺพณิทฺธิ (ถี)

[อาถพฺพณ + อิทฺธิ]

อิทธิฤทธิ์ที่สำเร็จด้วยวิชาอาคมที่มาจาก

คัมภีร์อาถรรพณ์, ฤทธิ์ที่เกิดจากวิชาอาคม, อาถัพพณิทธิ.

อิทฺธิมา เจโตวสิปฺปตฺโต"ติ เอตฺถ หิ เนว ภาวนามยิทฺธิ อธิปฺเปตา **อาถพฺพณิทฺธิ** ปน อธิปฺเปตา. สา หิ เอตฺถ ลพฺภมานา ลพฺภติ. สา ปน กายวจีทฺวารานิ มุญฺจิตฺวา กาตุํ น สกฺกา. อาถพฺพณิทฺธิกา หิ สตฺตาหํ อโลณกํ ภุญฺชิตฺวา ทพฺเพ อตฺถริตฺวา ปถวิยํ สยมานา ตปํ จริตฺวา สตฺตเม ทิวเส สุสานภูมึ สชฺเชตฺวา สตฺตเม ปเท ฐตฺวา หตฺถํ วฏฺเฏตฺวา วฏฺเฏตฺวา มุเขน วิชฺชํ ปริชปฺปนฺติ. อถ เนสํ กมฺมํ สมิชฺฌติ. เอวํ อยมฺปิ อิทฺธิ กายวจีทฺวารานิ มุญฺจิตฺวา กาตุํ น สกฺกาติ. น กายกมฺมํ มโนทฺวาเร สมุฏฺฐาตีติ นิฏฺฐเมตฺถ คนฺตพฺพํ.
(อภิ.อฏฺ.๑/๑๓๔)

ก็ในคำว่า **อิทธิมา เจโตวสปฺปตฺโต** ดังนี้ นี้ ท่านไม่ประสงค์เอาภาวนามยิทธิ แต่ประสงค์เอา**อิทธิฤทธิ์ที่สำเร็จด้วยวิชาอาคมที่มาจากคัมภีร์อาถรรพณ์** อิทธิฤทธิ์นั้นพ้นจากกายทวารและวจีทวารแล้ว ย่อมไม่สามารถทำได้ เพราะว่า หมออาถรรพณ์ทั้งหลาย ต้องบริโภคของไม่เค็ม ปูลาดที่นอนด้วยหญ้าแพรกบนพื้นดินแล้วนอนประพฤติตะบะตลอด ๗ วัน ในวันที่ ๗ ตกแต่งพื้นที่ในป่าช้า แล้วยืนอยู่ ณ ย่างเท้าที่ ๗ ทำมือให้หมุนไปมา แล้วร่ายอาถรรพณ์เวทด้วยปาก ลำดับนั้น การกระทำของพวกเขาจึงจะสำเร็จฤทธิ์แม้นี้ พ้นจากกายทวารและวจีทวารแล้ว ย่อมไม่สามารถทำได้เพราะฉะนั้น ในข้อนี้ พึงถึงความสันนิษฐานว่า กายกรรมย่อมไม่เกิดในมโนทวาร.

อาถพฺพณิทฺธิ วิชฺชามยิทฺธิ โหติ.
(มูลฏี.๑/๗๘)

อิทธิฤทธิ์ที่สำเร็จด้วยวิชาอาคมที่มาจากคัมภีร์อาถรรพณ์ คือ ฤทธิ์ที่เกิดจากวิชาอาคม.

อาถพฺพณิทฺธิก (ติ)

[อาถพฺพณิทฺธิ + อิก]

ผู้มีความประสงค์ฤทธิ์ที่เกิดจากอาถรรพณ์, หมออาถรรพณ์.

อาถพฺพณิทฺธิกา หิ สตฺตาหํ อโลณกํ ภุญฺชิตฺวา ทพฺเพ อตฺถริตฺวา ปถวิยํ สยมานา ตปํ จริตฺวา สตฺตเม ทิวเส สุสานภูมึ สชฺเชตฺวา สตฺตเม ปเท ฐตฺวา หตฺถํ วฏฺเฏตฺวา วฏฺเฏตฺวา มุเขน วิชฺชํ ปริชปฺปนฺติ. (อภิ.อฏฺ.๑/๑๓๔)

จริงอยู่ **หมออาถรรพณ์ทั้งหลาย** ต้องบริโภคของไม่เค็ม ปูลาดที่นอนด้วยหญ้าแพรกบนพื้นดินแล้วนอนประพฤติตะบะตลอด ๗ วัน ในวันที่ ๗ ตกแต่งพื้นที่ในป่าช้า แล้วยืนอยู่ ณ ย่างเท้าที่ ๗ ทำมือให้หมุนไปมา แล้วร่ายอาถรรพณ์เวทด้วยปาก.

อาทปยติ (กา/กฺริ)

[อา + ทา + ณาปย + ติ]

ย่อมให้ถือเอา, ชวนให้ถือ.

ทิสา หิ เม ธมฺมกถํ สุณนฺตุ
ทิสา หิ เม ยุญฺชนฺตุ พุทฺธสาสเน
ทิสา หิ เม เต มนุชา ภชนฺตุ
เย ธมฺมเม**วาทปยนฺติ** สนฺโต.
(เถร.๓๓๔)

(พระองคุลิมาลอยู่ในที่สงัดเสวยวิมุตติสุขแล้วได้เปล่งอุทานว่า) ขอศัตรูทั้งหลายของเราพึงฟังธรรมกถาเถิด ขอศัตรูทั้งหลายของเราจงขวนขวายในพระพุทธศาสนาเถิด ขอมนุษย์ทั้งหลายที่เป็นศัตรูของเรา จงคบสัตบุรุษผู้**ชวนให้ถือ**ธรรมเถิด.

อาทเปติ (กา/กฺริ)

[อา + ทา + ณาเป + ติ]

ย่อมให้ถือเอา, ให้รับเอาอยู่.

สมาทเปตีติ ตตฺถ ลกฺขณารมฺมณิกํ วิปสฺสนํ สมฺมา **อาทเปติ** ยถา วีถิปฏิปนฺนา หุตฺวา ปวตฺตติ เอวํ คณฺหาเปติ. (อุทาน.อฏฺ.๓๒๘)

คำว่า **ให้รับเอาอยู่(สมาทเปติ)** ความว่า **ให้ถือเอา**โดยชอบซึ่งวิปัสสนาอันมี(ไตร)ลักษณะเป็นอารมณ์ในลักษณะเหล่านั้น คือ ให้ถือเอา โดยประการที่จิตดำเนินไปตามวิถี.

สนฺโต สปฺปุริสา ธมฺมํเยว **อาทเปนฺติ**.
(เถร.อฏฺ.๒/๓๓๒)

สัตบุรุษผู้สงบทั้งหลาย ย่อม**ชวนให้รับเอา**ธรรมเท่านั้น.

อาทร (ปุ)

[อา + ทร + อ. อาทรณํ อาทโร]

ความเคารพ, ความเอื้อเฟื้อ, ความรักใคร่.

อนาทิยนฺโตติ ตสฺส วจนํ อคณฺหนฺโต **อาทรํ** วา อกโรนฺโต. (วิ.อฏฺ.๑/๓๔๙)

คำว่า **ไม่เอื้อเฟื้อ(อนาทิยนฺโต)** ได้แก่เปรตไม่ถือเอาคำของภิกษุนั้น หรือว่า ไม่กระทำ**ความเอื้อเฟื้อ**.

อาทรกรณ (น)

[อาทร + กรณ]

การกระทำความเคารพ, เอื้อเฟื้อ, รักใคร่.

สมฺมานเน **อาทรกรเณ** จ วิมานเน อนาทรกรเณ จ อจลา ปถวีสทิสา พุทฺธา ภวนฺติ. (อป.อฏฺ.๑/๓๓๑)

พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่ทรงหวั่นไหวในการนับถือคือ**ในการกระทำความเคารพ**และในการดูหมิ่น คือการกระทำความไม่เคารพ ย่อมทรงเป็นดุจแผ่นดิน.

อาทรการิตา (ถี)

[อาทรการี + ตา]

ความเป็นผู้กระทำความเคารพ,

การกระทำความเคารพ-เอื้อเฟื้อ.

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ เตสํ ภิกฺขูนํ ตสฺสา นิพฺพานปฏิสํยุตฺตาย ธมฺมกถาย สวเน **อาทรการิตํ** สพฺพาการโต วิทิตฺวา. (๗๑/๔๑๖)

คำว่า **ทรงทราบเรื่องนั้นแล้ว (เอตมตฺถํ วิทิตฺวา)** ความว่า พระองค์ทรงทราบโดยอาการทั้งปวง ซึ่ง**ความ**ที่ภิกษุเหล่านั้น**กระทำความเคารพ**ในการฟังธรรมกถาอันเกี่ยวด้วยพระนิพพานนั้น .

อาทรการี (ติ)

[อาทร + กร + ณี]

ผู้กระทำความเคารพเป็นปกติ.

สกฺกจฺจการีติ **อาทรการี**. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๔๔)

คำว่า **ผู้กระทำความนับถือ(สกฺกจฺจการี)** ได้แก่ **ผู้กระทำความเคารพเป็นปกติ**.

อาทรกิริยา (ถี)

[อาทร + กิริยา]

การกระทำความเคารพ-เอื้อเฟื้อ.

สาธุการิตาติ สกฺกจฺจการิตา **อาทรกิริยา**ติ วณฺเณนฺติ. (ม.ฏี.๑/๕๐)

คำว่า **ความเป็นผู้กระทำความดี(สาธุ-การิตา)** ได้แก่ พระอรรถกถาจารย์ อธิบายว่า ความกระทำความนับถือ คือ **การกระทำความเคารพ**.

อาทรชนน (น)

[อาทร + ชนน]

การทำความเคารพให้เกิดขึ้น, การก่อให้เกิดความเคารพ.

ทีเปนฺโตติ อาทรชนนสฺส การณวจนํ.

(สี.อภินวฏี.๑/๑๖๒)

คำว่า **ประสงค์จะแสดงอยู่(ทีเปนฺโต)** เป็นคำกล่าวถึงเหตุแห่ง**การก่อให้เกิดความเคารพ**.

อาทรชนนตฺถ (ติ)

[อาทรชนน + อตฺถ]

ประโยชน์คือการยังความเคารพให้เกิดขึ้น,

เพื่อก่อให้เกิดความเคารพ.

เกจิ ปน ธมฺมสฺสวเน **อาทรชนนตฺถํ** ภควา เอวมกาสีติ วทนฺติ. (อุทาน.อฏฺ.๘๑)

แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคได้ทรงทำอย่างนั้น **เพื่อประโยชน์คือการยังความเคารพให้เกิดขึ้น**ในการฟังธรรม.

อาทรชาต (ปุ)

[อาทร + ชาต]

ผู้มีความเคารพที่เกิดขึ้นแล้ว

ผู้เอื้อเฟื้อ, ผู้เคารพ.

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ “สมฺมาปฏิปตฺติยา

คุณวิเสเส ปติฏฺฐิตํ ปุริสาติสยํ เทวาปิ มนุสฺสาปิ **อาทรชาตา** อติวิย ปิหยนฺตี”ติ อิมมตฺถํ วิทิตฺวา ตทตฺถทีปนํ อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ. (อุทาน.อฏฺ.๑๘๑)

คำว่า **เอตมตฺถํ วทิตฺวา** ความว่า ทรงทราบความนี้ว่า เทพก็ดี มนุษย์ก็ดี **เคารพ** รักใคร่อย่างยิ่งซึ่งบุรุษผู้ดีเยี่ยมดำรงอยู่ในคุณวิเศษด้วยสัมมาปฏิบัติแล้ว จึงเปล่งอุทานนี้อันแสดงความนั้น.

อาทรตฺถ (ปุ)

[อาทร + อตฺถ]

อรรถว่า-คือความเคารพ-เอื้อเฟื้อ.

อาทรตฺถวเสเนเวตฺถ ทฺวิกฺขตฺตุํ วุตฺตนฺติ ยสฺมา เถโร ปุพฺเพ ราชคเห สมฺปติ **เวรญฺชายนฺ**ติ ทฺวิกฺขตฺตุํ ยาจิ ตสฺมา อาทเรน ปุนปฺปุนํ ยาจยมานํ ปสฺสิตฺวา สยมฺปิ ภควา อาทเรเนว “อาคเมหิ ตฺวํ สาริปุตฺตา”ติ อาห. (วชิร.๕๘)

พระเถระสารีบุตร ได้ทูลขอ ๒ ครั้งคือ ครั้งแรก ในเมืองราชฤคห์ ครั้ง ๒ ในเมืองเวรัญชา ในบัดนี้ ในคำว่า ตรัส ๒ ครั้ง ในพระดำรัสนี้ ด้วยอำนาจ**อรรถคือความเคารพ** เพราะเหตุใด เพราะเหตุนั้น แม้พระผู้มีพระภาคพระองค์เองทรงเห็นพระเถระทูลขออยู่บ่อยๆ ด้วยความเคารพ จึงตรัสโดยเอื้อเฟื้อนั่นเองว่า “สารีบุตร เธอจงรอก่อน”.

อาทรทีปน (น)

[อาทร + ทีปน]

การแสดงความเคารพ-เอื้อเฟื้อ.

โอหิตโสตาติ อวหิตโสตา สุฏฺฐุ อุปิตโสตา. **โอหิตโสตา**ติ วา อวิกฺขิตฺตโสตา. ตเมว อุปลพฺภมาโนปิ หิ สวเน อวิกฺเขโป สติสํวโรวิย จกฺขุนฺทฺริยาทีสุ โสตินฺทฺริเยปิ วตฺตุมรหตีติ. เอตฺถ จ “อฏฺฐึ กตฺวา”ติอาทีหิ จตูหิปิ ปเทหิ เตสํ ภิกฺขูนํ ตปฺปรภาวโต สวเน **อาทรทีปเนน** สกฺกจฺจสวนํ ทสฺเสติ. (อุทาน.อฏฺ.๓๕๒)

คำว่า **โอหิตโสตา** ได้แก่ เงี่ยโสตลงสดับ คือตั้งโสตไว้ด้วยดี อีกอย่างหนึ่ง คำว่า **โอหิตโสตา** ได้แก่ มีโสตประสาทอันอะไรๆ ไม่รบกวน จริงอยู่ บุคคลแม้เมื่อได้โสตประสาทที่ไม่มีอะไรรบกวนนั้นนั่นแล จึงไม่ฟุ้งซ่านไปในการฟังเหมือนสติสังวร ควรจะกล่าวได้ว่า ในจักขุนทรีย์เป็นต้นบ้าง ใน โสตินทรีย์บ้างก็ในที่นี้ ด้วยบททั้ง ๔ มีบทว่า อฏฺฐิกตฺวา เป็นต้น ทรงแสดงถึงการที่ภิกษุเหล่านั้น ฟังโดยเคารพ **โดยการแสดงความเคารพ**ในการฟัง โดยไม่เป็นอื่นไปจากนั้น .

อาทรยติ (กา/กฺริ)

[อา + ทร + ณย + ติ]

ย่อมให้เคารพ, ทำให้เอื้อเฟื้อ.

อุสฺสาหนภาเวนาติ อาทรภาเวน. สา หิ สยํ

อาทรภูตา สมฺปยุตฺเต **อาทรยตี**ติ. (มูลฏี.๑/๘๗)

คำว่า **โดยความทำ(ธรรมที่เกิดพร้อมกับตน)ให้เกิดอุตสาหะ(อุสฺสาหนภาเวน)** ได้แก่ โดยความเอื้อเฟื้อ จริงอยู่ เจตนานั้น เป็นผู้เอื้อเฟื้อเองแล้ว**ทำ**ธรรมที่ประกอบร่วมกับตน**ให้เอื้อเฟื้อ**ด้วยดังนี้แล.

อาทรรหิต (ติ)

[อาทร + รหิต]

ผู้ปราศจากความเคารพ, ผู้ไม่เคารพ.

ดู อนาทร ๑.

อาทรวิรหิต (ติ)

[อาทร + วิรหิต]

ผู้ปราศจากความเอื้อเฟื้อ, ผู้ไม่มีความเคารพ.

ดู อนาทร ๑.

อาทรากรณ (น)

[อาทร + อกรณ]

การไม่กระทำความเอื้อเฟื้อ-เคารพ.

ขีณาสวานํ อสกฺกจฺจทานาทีนิ **อาทรากรณ**วเสเนว เวทิตพฺพานิ น โกสชฺชาทิอกุสลวเสน. (มูลฏี.๑/๑๙๑)

การให้ความไม่เคารพเป็นต้นแห่งพระขีณาสพทั้งหลาย พึงทราบด้วยอำนาจ**การไม่กระทำความเอื้อเฟื้อ**เท่านั้น ไม่พึงทราบด้วยอำนาจอกุศลมีความเกียจคร้านเป็นต้น.

อาทราภาว (ปุ)

[อาทร + อภาว]

ความไม่มีความเคารพ.

ยาย ปฏิปตฺติยา ทิฏฺฐา นาม โหนฺติ ตสฺสา อปฺปฏิปชฺชนภาโว ตตฺถ จ **อาทราภาโว** อริยานํ อทสฺสนสีลตา จ น จ ทสฺสเน สาธุการิตา จ เวทิตพฺพา. (ม.ฏี.๑/๖๓)

พระอริยบุคคชื่อว่าเป็นผู้ถูกเห็นด้วยการปฏิบัติใด ความไม่ปฏิบัติด้วยการปฏิบัตินั้น บัณฑิตพึงทราบ**ความไม่มีความเคารพ** ก็ดี ความไม่เห็นพระอริยบุคคลก็ดี และความไม่กระทำด้วยดีในการเห็น (พระอริยบุคคล) ก็ดี ในความไม่ปฏิบัติด้วยการปฏิบัตินั้น.

อาทรุปฺปตฺติ (ตี)

[อาทร + อุปฺปตฺติ]

ความเกิดขึ้นแห่งความเอื้อเฟื้อ, เกิดความเคารพ-ความเอื้อเฟื้อ.

สนฺนิปติตานนฺติ ตโต ตโต อาคนฺตฺวา สนฺนิปตนวเสน สนฺนิปติตานํ. อถ วา พุทฺธาสนํ ปุรโต กตฺวา สตฺถุ สมฺมุเข วิย **อาทรุปฺปตฺติยา** สกฺกจฺจํ นิสีทนวเสน

สนฺนิสินฺนานํ สมานชฺฌาสยตฺตา อญฺญมญฺญสฺมึ อชฺฌาสเยน สุฏฺฐุ สมฺมา จ นิปตนวเสน สนฺนิปติตานํ. (อุทาน.อฏฺ.๙๑)

คำว่า **สนฺนิปติตานํ** ได้แก่ ผู้ประชุมกันโดยมาจากที่นั้นๆ แล้วประชุม อีกนัยหนึ่งผู้เข้าประชุม ประชุมกัน ด้วยอำนาจการกระทำพระอาสนะของพระพุทธเจ้าไว้ข้างหน้าแล้วนั่งอยู่โดยความเคารพ **เพื่อเกิดความเคารพ** เหมือนประชุมอยู่เฉพาะพระพักตร์พระศาสดา คือเพราะมีอัธยาศัยเสมอกันจึงประชุมตามอัธยาศัยแห่งกันและกัน และด้วยการตกลงกันด้วยดีโดยชอบ.

อาทว (ปุ)

[อา + ทว + อ]

การเล่นสนุกสนาน, การเล่น, ความรื่นเริง.

มธุมทฺทวนฺติ มธุสงฺขาตํ มทฺทวกรํ นจฺจน-คายนกาเลสุ สรีรสฺส สรสฺส จ มุทุภาวาวหํ คนฺธปานํ สนฺธาย วทติ."ม**ธุมาทว**"นฺติปิ ปฐนฺติ, **อาทวํ** ยาวทวํ ยาวเทว ทวตฺถํ มธุรํ ปิวามีติ อตฺโถ. (วิมาน.อฏฺ.๑๙๙)

คำว่า มธุมทฺทวํ คือ น้ำที่กระทำให้กระปรี้กระเปร่า กระชุ่มกระชวย กล่าวคือน้ำผึ้ง นางกล่าวหมายเอาน้ำที่มีกลิ่นหอมที่นำมาซึ่งความกระปรี้กระเปร่าแห่งเนื้อตัวและสุ้มเสียง ในเวลาฟ้อนรำและขับร้อง บางอาจารย์กล่าวว่า มธุมาทวํ ความว่า ดิฉันดื่มน้ำหวานที่ทำให้**รื่นเริง** เพียง**การเล่นสนุกสนาน**มีแต่เที่ยวสนุกไป.

อาทหติ (กฺริ)

[อา + ธา + อ + ติ]

ย่อมวางไว้, ย่อมตั้งไว้.

จิตฺตํ สมํ **อาทหติ** อารมฺมเณ ฐเปตีติ สมาธิ. (พุทฺธวํ.อฏฺ.๖๓)

ที่ชื่อว่า สมาธิ เพราะ**วาง**คือ ตั้งจิตไว้ในอารมณ์อย่างดี

สมาทหามีติ สมฺมา อาทหามิ สุฏฺฐุ อาโรเปมีติ อตฺโถ. (ม.อฏฺ.๑/๓๘๗)

คำว่า **ตั้งใจไว้(ในอารมณ์)อย่างดี(สมาทหามิ)** ความว่า ข้าพเจ้าตั้งใจโดยชอบ คือยกใจสู่อารมณ์ไว้อย่างดี.

อาทหน[๑] (น)

[อา + ทห + ยุ]

การเผา, การเผาไหม้.

สรีรกิจฺจํ กตฺวานาติ **อาทหนา**ติ อคฺคินา ทหนกิจฺจํ กตฺวาติ อตฺโถ. (อป.อฏฺ.๒/๒๙๙)

คำว่า **กระทำกิจแห่งสรีระ(สรีรกิจฺจํ กตฺวาน)** ความว่า การทำกิจคือการเผาด้วยไฟ คือ **การเผา**.

อาทหน[๒] (น)

[อา + ธา + ยุ]

การวางไว้, การตั้งไว้.

สมํ สมฺมา จ **อาทหนํ** ฐปนนฺติ จ สมาทหนํ, สมาธิสฺเสเวตํ ปริยายวจนํ. (ปฏิสํ.อฏฺ.๑/๑๖)

ที่ชื่อว่า การตั้งจิตเสมอด้วยดี เพราะอรรถว่า**วางไว้** คือ ตั้งจิตไว้เสมอและอย่างดี คำนี้เป็นคำไวพจน์ของสมาธินั่นเอง.

อาทหนฏฺฐาน (น)

[อาทหน + ฐาน]

ที่เผาศพ, สถานที่ฌาปนกิจ.

นิพฺพุตสฺส มหนฺตสฺสาติ มหนฺเตหิ สีลกฺขนฺธาทีหิ ยุตฺตตฺตา มหนฺตสฺส ตสฺส มม ปุตฺตสฺส อรหโต **อาทหนฏฺฐาเน** จิตกํ จิตกฏฺฐานํ อหํ อคมาสินฺติ อตฺโถ. (อป.อฏฺ.๒/๑๙๕)

คำว่า **แห่งบุตรผู้ปรินิพพานแล้ว ผู้เป็นพระอรหันต์ผู้ยิ่งใหญ่(นิพฺพุตสฺส มหนฺตสฺส)** ความว่า เราได้ไปสู่จิตกาธาร คือที่เผาศพ**ในสถานที่ฌาปนกิจ**แห่งบุตรของเราพระองค์นั้น ผู้เป็นพระอรหันต์ผู้ยิ่งใหญ่ เพราะประกอบด้วยศีลขันธ์เป็นต้นอันยิ่งใหญ่.

อาทหนฺต (ติ)

[(๑) อา + ธา + อ + อนฺต. (๒) อา + ทห + อ + อนฺต]

(๑) ตั้งไว้อยู่.

สมาทหํ จิตฺตนฺติ ปฐมชฺฌานาทิวเสน อารมฺมเณ จิตฺตํ สมํ **อาทหนฺโต** สมํ ฐเปนฺโต ตานิ วา ปน ฌานานิ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย ฌานสมฺปยุตฺตกจิตฺตํ ขยโต วยโต สมฺมสโต วิปสฺสนากฺขเณ ลกฺขณปฏิเวเธน อุปฺปชฺชติ ขณิกจิตฺเตกคฺคตา เอวํ อุปฺปนฺนาย ขณิกจิตฺเตกคฺคตาย วเสนปิ อารมฺมเณ จิตฺตํ สมํ อาทหนฺโต สมํ ฐเปนฺโต “สมาทหํ จิตฺตํ อสฺสสิสฺสามิ ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขตี”ติ วุจฺจติ. (วิ.อฏฺ.๒/๓๔)

คำว่า **ตั้งจิตมั่น(สมาทหํ จิตฺตํ)** ความว่า เมื่อภิกษุ**ตั้ง**จิต**ไว้**เสมอ คือวางไว้สม่ำเสมอในอารมณ์ด้วยอำนาจแห่งปฐมฌานเป็นต้น หรือเมื่อภิกษุเข้าฌานเหล่านั้น ออกแล้วพิจารณาจิตที่สัมปยุตด้วยฌาน โดยความสิ้นไปเสื่อมไป ความที่จิตมีอารมณ์แน่วแน่เป็นไปชั่วขณะย่อมเกิดขึ้นด้วยการแทงตลอดลักษณะในขณะแห่งวิปัสสนา เมื่อตั้งจิตไว้เสมอ คือวางไว้สม่ำเสมอในอารมณ์แม้ด้วยความที่จิตมีอารมณ์แน่วแน่ซึ่งเป็นไปชั่วขณะอันเกิดขึ้นอย่างนี้ เรียกว่า สำเหนียกว่า “เราจะตั้งจิตมั่นหายใจเข้าหายใจออก”.

(๒) อันจุดไฟไว้อยู่.

ดู อาทหาน.

อาทหาน (ติ)

[อา + ทห + อาน]

จุดไว้อยู่, ก่อ (ไฟ) อยู่

เวสฺสานรมาทหาโนติ เวสฺสานรํ อคฺคึ **อาทหนฺโต**. (ชา.อฏฺ.๗/๕๐)

คำว่า **บูชาไฟอยู่(เวสฺสานรมาทหาโน)** ได้แก่ **จุด**อัคคีคือไฟ**ไว้อยู่**.

อาทหิตฺวา (กฺริ/วิ)

[อา + ธา + ตฺวา]

ตั้งไว้แล้ว, ปิดไว้แล้ว.

สูจิฆฏิกํ ทตฺวาติ อคฺคพฺสูจิญฺจ อุปริฆฏิกญฺจ **อาทหิตฺวา**, สุฏฺฐุตรํ กวาฏํ ถเกตฺวาติ อตฺโถ. (อุทาน.อฏฺ.๒๗๐)

คำว่า **ใส่กลอน(สูจิฆฏิกํ ทตฺวา)** ได้แก่ ปิดกลอนหน้าต่างและลิ่มสลักไว้ข้างบน อธิยายว่า ปิดหน้าต่างไว้อย่างดียิ่ง.

อาทาตพฺพ (ติ)

[อา + ทา + ตพฺพ]

(ก) พึงถูกถือเอา, ควรถือเอา, พึงเอา.

นวํ ปน ภิกฺขุนา สนฺถตํ การยมาเนน ทฺเว ภาคา สุทฺธกาฬกานํ เอฬกโลมานํ **อาทาตพฺพา** ตติยํโอทาตานํ จตุตฺถํ โคจริยานํ. (วิ.๑/๓๓๒)

ก็ภิกษุผู้ใช้ให้ทำสันถัตใหม่ **พึงเอา**ขนเจียมดำล้วน ๒ ส่วน ขนเจียมขาวเป็นส่วนที่ ๓ ขนเจียมแดงเป็นส่วนที่ ๔ .

อาทาตพฺพาติ คเหตพฺพา. (วิ.อฏฺ.๒/๒๖๓)

คำว่า **พึงเอา (อาทาตพฺพา)** ได้แก่ พึงถือเอา.

อทินฺนํ น **อาทาตพฺพํ**. (ที.๒/๑๔๒)

ไม่**พึงถือเอา**ทรัพย์ที่เจ้าของไม่ได้ให้.

(ข) ควรใส่เข้า, ควรใส่ไว้, ควรใช้.

อุทกสุทฺธิกํ ปน ภิกฺขุนิยา อาทิยมานาย ทฺวงฺคุลปพฺพปรมํ **อาทาตพฺพํ**.(วิ.อฏฺ.๒/๒๖๓)

ก็ภิกษุณีผู้ประสงค์จะใช้น้ำชำระทำความสะอาด **ควรใส่**นิ้วเพียง ๒ นิ้วและลึกเพียง ๒ ข้อโดยประมาณเข้าไปทำความสะอาด.

อาทาตพฺพนฺติ ปเวเสตพฺพํ. (กงฺขา.ฏี. ๔๖๘)

คำว่า **ควรใส่(อาทาตพฺพํ)** ได้แก่ ควรสอดใส่เข้าไป.

อาทาตพฺพฏฺฐ (ปุ)

[อาทาตพฺพ + อตฺถ]

อรรถที่ควรถือเอา, สภาพที่เขาควรรับเอา. ดู อาทาน, อาทานสตฺต.

อาทาตพฺพภณฺฑ (น)

[อาทาตพฺพ + ภณฺฑ]

ทรัพย์ที่เขาพึงถือเอา, ทรัพย์-สิ่งของที่ลัก.

ปาทํ วา ปาทารหํ วา อติเรกปาทํ วาติ **อาทาตพฺพภณฺฑํ** ทสฺสิตํ. (วิ.อฏฺ.๒/๒๖๘)

ทรงแสดง**ทรัพย์ที่ลัก**ด้วยคำว่า บาท ๑ ควรค่าบาท ๑ หรือ ว่าเกินกว่าบาท ๑.

อาทาตุ (ติ)

[อา + ทา + ตุ]

ผู้ถือเอา, ผู้ลัก.

ยํ ตํ ปรสฺส ปรวิตฺตูปกรณํ คามคตํ วา อรญฺญคตํ วา ตํ อทินฺนํ เถยฺยสงฺขาตํ **อาทาตา** โหติ. (ม.๑/๓๕๕)

บุคคลเป็นผู้ลักทรัพย์ คือ เป็น**ผู้ถือเอา**ทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่น ซึ่งอยู่ในบ้านหรือในป่าที่เจ้าของไม่ได้ให้ ด้วยจิตเป็นเหตุขโมย.

อาทาตุํ (กฺริ/วิ)

[อา + ทา + ตุํ]

(ก) เพื่อถือเอา, เพื่อที่จะรับ.

อภพฺโพ ขีณาสโว ภิกฺขุ อทินฺนํ เถยฺยสงฺขาตํ **อาทาตุํ**. (ม.๒/๑๙๒)

ภิกษุขีณาสพ ไม่สามารถ**ถือเอา**ทรัพย์ที่เจ้าของไม่ได้ให้ด้วยจิตคิดลัก.

(ข) เพื่อสอดเข้าไป.

เกสคฺคมตฺตมฺปิ อติกฺกาเมตีติ วิตฺถารโต ตติยํ วา จตุตฺถํ วา องฺคุลํ คมฺภีรโต ทฺวินฺนํ ปพฺพานํ อุปริ เกสคฺคมตฺตมฺปิ ปเวเสนฺติยา ปาจิตฺติยนฺติ อตฺโถ. วุตฺตญฺเหตํ มหาปจฺจริยํ "เอกิสฺสา องฺคุลิยา ตีณิ ปพฺพานิ **อาทาตุํ** น ลภติ ติณฺณํ วา จตุนฺนํ วา เอเกกมฺปิ ปพฺพํ **อาทาตุํ** น ลภตี"ติ. (วิ.อฏฺ.๓/๑๙๗)

คำว่า **ให้ล่วงเลยเข้าไปแม้เพียงปลายเส้นผม (เกสคฺคมตฺตมฺปิ อติกฺกาเมติ)** ความว่า เมื่อภิกษุณีสอดนิ้วมือนิ้วที่ ๓ หรือนิ้วที่ ๔ เข้าไปทางด้านกว้างลึกเกิน ๒ ข้อนิ้วมือ แม้เพียงปลายเส้นผม ต้องอาบัติปาจิตตีย์ สมดังที่ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถามหาปัจจรีว่า "ภิกษุณี**จะสอด**ข้อนิ้วมือ นิ้วละ ๓ ข้อเข้าไป (เพื่อชำระล้าง) ไม่ได้ **จะสอด** ข้อนิ้วมือ ๓ หรือ ๔ นิ้ว แม้นิ้วละข้อก็ไม่ได้".

อาทาตุกาม (ติ)

[อาทาตุํ + กาม]

ผู้ใคร่-ประสงค์จะถือเอา-จะเปลี่ยนเอา.

เอวํ โข พฺราหฺมณ ตถาคตา ปุจฺฉิตพฺพา อหญฺหิ ภนฺเต อคฺคึ **อาทาตุกาโม** ยูปํ อุสฺสาเปตุกาโม. โอวทตุ มํ ภนฺเต ภควา. อนุสาสตุ มํ ภนฺเต ภควา ยํ มม อสฺส ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขายา"ติ. (อํ.๒/๓๒๙)

(พระอานนท์ได้กล่าวกับอุคคตสรีรพราหมณ์ดังนี้ว่า) อุคคตสรีรพราหมณ์ควรถามพระตถาคตอย่างนี้ว่า 'ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพเจ้า**ประสงค์จะเปลี่ยนเอาไฟ** (มงคลใหม่) ประสงค์จะปักหลักบูชายัญ ขอพระผู้มีพระภาคโปรดตักเตือนโปรดพร่ำสอนข้าพเจ้าถึงข้อที่จะพึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่ข้าพเจ้าตลอดกาลนานเถิด".

อาทาน (น)

[อา + ทา + ยุ]

(ก) การถือเอา, การรับเอา.

อคฺคิสฺส **อาทานํ** ยูปสฺส อุสฺสาปนํ มหปฺผลํ โหติ มหานิสํสํ. (อํ.๒/๔๒๙)

การรับเอาไฟ (มงคลใหม่) การปักหลักบูชายัญ ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก.

เอเวตํ โหติ กตฺตพฺพํ
อปฺเปน พหุมิจฺฉตา
สพฺพํ สกสฺส **อาทานํ**
อนาทานํ ติณสฺส จ. (ชา.๑/๑๑๑)

[พระราชาตรัสว่า
ฉัตตฤาษีนั้นมีร่างกายสูง เป็นพรหมจารีเป็นพหูสูตมาที่นี้ลักเอาทรัพย์ทั้งหมดของเราไปใส่หญ้าไว้ในตุ่มแทนแล้วหนีไป]
(พระโพธิสัตว์กราบทูลว่า)
ผู้ต้องการใช้หญ้ามีค่าน้อยแลกทรัพย์จำนวนมากย่อมต้องกระทำอย่างนี้ คือ **ถือเอา**ทรัพย์ของตนแต่ไม่ถือเอาหญ้าซึ่งไม่ควรถือเอา [การพิไรรำพันในเรื่องนั้นจะมีประโยชน์อะไร]

(ก) การเกิดขึ้นด้วยอำนาจปฏิสนธิ, การเกิด.

ทิสฺสติ ภิกฺขเว อิมสฺส จาตุมหาภูติกสฺส กายสฺส อาจโยปิ อปจโยปิ **อาทานมฺ**ปิ นิกฺเขปนนฺปิ. (สํ.๑/๓๑๙)

ภิกขุทั้งหลาย ความเจริญขึ้นก็ดี ความถดถอยก็ดี **การเกิด**ก็ดี การตายแห่งร่างกายที่เกิดจากมหาภูตทั้ง ๔ นี้ ย่อมปรากฏ.

อาทานนฺติ นิพฺพตฺติ. (สํ.อฏฺ.๒/๙๐)

คำว่า **การเกิด(อาทานํ)** คือการบังเกิดขึ้น.

อาทานนฺติ คหณํ ปฏิสนฺธิยา นิพฺพตฺติ. (สํ.ฏี.๒/๑๐๕)

คำว่า **การเกิด(อาทานํ)** ได้แก่ การถือเอา คือ การบังเกิดด้วยปฏิสนธิ.

(ข) การถือเอาโดยอำนาจความเที่ยงเป็นต้น, การถือเอา, การพิจารณา.

ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนาย **อาทานโต** จิตฺตํ โมเจนฺโต อสฺสสติ เจว ปสฺสสติ จ. (วิสุทฺธิ.๑/๒๘๑)

ภิกษุเปลื้องปลดจิตจาก**การถือเอา**ด้วยปฏินิสสัคคานุปัสนา หายใจออกอยู่และหายใจเข้าอยู่.

(ค) การถือปฏิสนธิ, การถือเอา.

อาทานโตติ นิจฺจาทิวเสน คหณโต ปฏิสนฺธิคฺคหณโต วา. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๓๔๓)

คำว่า **จากการถือเอา(อาทานโต)** ได้แก่ จากการถือเอาด้วยอำนาจเที่ยงเป็นต้น อีกนัยหนึ่ง **จากการถือปฏิสนธิ**.

(ฆ) การถือเอาขันธ์ ๕ ครั้งแรก, การปฏิสนธิ, การเกิด.

อาทานนฺติ ปฏิสนฺธิ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๒๕๓)

คำว่า **การถือเอา(อาทานํ)** ได้แก่ การปฏิสนธิ.

ขนฺธภารสฺส อาทิโต คหณนฺติ กตฺวา **อาทานนฺ**ติ ปฏิสนฺธีติ อาห. (วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๔๐๖)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า "คำว่า **อาทานํ** ได้แก่ ปฏิสนธิ" เพราะกระทำอธิบายว่าการถือเอาภาระคือขันธ์ในครั้งแรก.

(ง) การถือเอากิเลสด้วยอำนาจความเกิดขึ้น, การเกิดขึ้นแห่งกิเลส.

ปฏินิสฺสชฺชนฺโต **อาทานํ** ปชหติ. (ปฏิสํ.๕๕)

เมื่อสละคืน ย่อมละ**การเกิดขึ้นแห่งกิเลส**.

อาทานนฺติ นิพฺพตฺตนวเสน กิเลสานํ **อาทานํ**. (ปฏิสํ.อฏ.๑/๒๔๐)

คำว่า **การถือเอา(อาทานํ)** ได้แก่ การถือเอากิเลสด้วยอำนาจความบังเกิดขึ้น.

(๒) ที่ถือเอา (อาหาร), ที่หากิน.

ดู อทน ๒.

(๓) (ติ) อันยึดถือ, อันยึดมั่น.

ดู อาทานคนฺถ, อาทานตณฺหา.

(๔) อันถูกถือเอา, อันสัตว์ยึดมั่น.

ดู อาทานสตฺต ด้วย.

> น โส อุปธีสุ สารเมติ
> **อาทาเนสุ** วิเนยฺย ฉนฺทราคํ
> โส อนิสฺสิโต อนญฺญเนยฺโย
> สมฺมา โส โลเก ปริพฺพเชยฺย.
> (สุตฺตนิ.๓๓๓)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

ภิกษุกำจัดฉันทราคะในขันธ์อันสัตว์**ยึดมั่น**ทั้งหลายไม่เห็นความเป็นสาระในอุปธิทั้งหลาย ภิกษุนั้นผู้ไม่มีตัณหาและทิฏฐิอาศัยใคร ๆ พึงชักนำไปไม่ได้ ชื่อว่าละเว้นอยู่ในโลกได้โดยชอบ.

อาทานนฺติ อาทาตพฺพฏฺเฐน เตเยว วุจฺจนฺติ. (สุตฺตนิ.อฏฺ.๒/๙๕)

อุปธิธรรมขันธ์ ๕ เหล่านั้นเท่านั้น เรียกว่า **ขันธ์ที่สัตว์ยึดมั่น(อาทานํ)** เพราะอรรถว่าอันสัตว์ทั้งหลายพึงยึดถือเอาไว้.

อาทานกาล (ปุ)

[อาทาน + กาล]

เวลาที่ควรถือเอา, กาลที่ยอมรับ.

ตตฺร กาลญฺญู ตถาคโตติ ตสฺมึ ตติยพฺยากรเณ ตสฺสา วาจาย พฺยากรณตฺถาย ตถาคโต กาลญฺญู โหติ มหาชนสฺส **อาทานกาลํ** คหณกาลํ ชานิตฺวาว พฺยากโรตีติ อตฺโถ. (ม.อฏฺ.๓/๗๘)

คำว่า **ในข้อนั้น ตถาคตรู้กาล(ตตฺร กาลญฺญู ตถาคโต)** ความว่า ในข้อนั้น คือในการพยากรณ์ที่ ๓ ตถาคตเป็นผู้รู้กาลเพื่อประโยชน์แก่การพยากรณ์วาจานั้น อธิบายว่า ตถาคตรู้**กาลที่ยอมรับ** กาลที่ยอมยึดถือของมหาชนแล้วเท่านั้นจึงจะพยากรณ์.

อาทานคนฺถ (ปุ)

[อาทาน + คนฺถ]

คันถธรรมเครื่องร้อยรัดที่ยึดมั่นรูปเป็นต้น, คันถธรรมเครื่องร้อยรัดที่ยึดมั่น.

อาทานคนฺถํ คถิตํ วิสชฺชาติ จตุพฺพิธมฺปิ รูปาทีนํ อาทายกตฺตา **อาทานคนฺถํ** อตฺตโน จิตฺตสนฺตาเน คถิตํ พทฺธํ อริยมคฺคสตฺเถน วิสชฺช ฉินฺทิตฺวา. (สุตฺตนิ.อฏฺ.๒/๒๔๓)

บาทคาถาว่า ตัด**คันถธรรมเครื่องร้อยรัดที่ยึดมั่น(อาทานคนฺถํ คถิตํ วิสชฺช)** ความว่า ตัด**คันถธรรมเครื่องร้อยรัดที่ยึดมั่น** แม้ทั้ง ๔ อย่างอันติดอยู่ในจิตตสันดานของตน เพราะยึดมั่นรูปเป็นต้น ด้วยมีดคืออริยมรรค.

อาทานฏฺฐ (ปุ)

[อาทาน + อตฺถ]

อรรถว่ายึดมั่น, ภาวะที่ยึดมั่น.

คหนฏฺเฐน ภุสํ **อาทานฏฺเฐน**. (ม.ฏี.๓/๒๓)

(ปัญจกามคุณ เรียกว่า อุปาทาน) **เพราะอรรถว่า**ยึดถือ คือ **ยึดมั่น**อย่างยิ่ง.

อาทานนฺติ อุปสทฺเทน วินาปิ ทฬฺหคฺคาโห อธิปฺเปโตติ อาห **อาทานฏฺโฐ** จตุนฺนมฺปิ อุปาทานานํ สมาโนติ. (อนุฏี.๒/๑๔๙)

พระฎีกาจารย์กล่าวว่า **อรรถว่ายึดมั่น** เหมือนอุปาทานแม้ทั้ง ๔ เพื่อประสงค์จะแสดงว่า การยึดมั่นยิ่งแม้เว้นจากอุปศัพท์ ท่านประสงค์เอาว่า อาทาน (การยึดมั่นยิ่ง).

อาทานตณฺหา (ถี)

[อาทาน + ตณฺหา]

ตัณหาอันถือมั่น, ความอยากได้ที่ยึดมั่นรูปเป็นต้น.

> **อาทานตณฺหํ** วินเยถ สพฺพํ
> (ภทฺราวุธาติ ภควา)
> อุทฺธํ อโธ ติริยญฺจาปิ มชฺเฌ
> ยํ ยญฺหิ โลกสฺมิมุปาทิยนฺติ
> เตเนว มาโร อนฺเวติ ชนฺตุํ.
> (สุตฺตนิ.๔๔๕)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่าภัทราวุธ) นรชนควรกำจัด**ตัณหาอันถือมั่น**ทั้งปวง ทั้งชั้นสูง ชั้นต่ำ และชั้นกลาง เพราะว่าสัตว์ทั้งหลายเข้าไปยึดถือขันธ์ใด ๆ ในโลก มารย่อมติดตามสัตว์ เพราะสิ่งที่ยึดถือนั้นนั่นแล.

อาทานตณฺหนฺติ รูปาทีนํ อาทายิกํ **คหณตณฺหํ**, ตณฺหุปาทานนฺติ วุตฺตํ โหติ. (สุตฺตนิ.อฏฺ.๒/๓๑๔)

คำว่า **ตัณหาอันถือมั่น(อาทานตณฺหํ)** ได้แก่ ตัณหาที่ยึดถือคือยึดเอารูปเป็นต้น อธิบายว่า ตัณหาที่ยึดติดอย่างยิ่ง.

อาทานปฏินิสฺสคฺค (ปุ)

[อาทาน + ปฏินิสฺสคฺค]

นิพพานที่สละความยึดมั่น.

เยสํ สมฺโพธิยงฺเคสุ
สมฺมา จิตฺตํ สุภาวิตํ
อาทานปฏินิสฺสคฺเค
อนุปาทาย เย รตา.
ขีณาสวา ชุติมนฺโต
เต โลเก ปรินิพฺพุตา. (อํ.๓/๔๔๖)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)
บัณฑิตเหล่าใด อบรมจิตโดยชอบในองค์ธรรมเป็นเครื่องตรัสรู้ทั้งหลายไม่ถือมั่น ยินดีใน**นิพพานที่สละความยึดมั่น** บัณฑิตเหล่านั้น สิ้นอาสวะแล้ว มีความรุ่งเรืองดับสนิทแล้วในโลก.

อาทานปฏินิสฺสคฺเคติ คหณปฏินิสฺสคฺคสงฺขาเต นิพฺพาเน. (อํ.๓/๓๓๗)

คำว่า **นิพพานที่สละความยึดมั่น(อาทานปฏินิสฺสคฺเค)** ได้แก่ ในนิพพานคือการสละการยึดมั่น.

อาทานปฏินิสฺสคฺเคติ อาทานํ วุจฺจติ คหณํ, ตสฺส ปฏินิสฺสคฺคสงฺขาเต อคฺคหเณ จตูหิ อุปาทาเนหิ กิญฺจิ อนุปาทิยิตฺวา. (ธมฺม.อฏฺ.๑/๓๘๑)

การยึดมั่น เรียกว่า อาทาน (การยึดมั่น) ในคำว่า **อาทานปฏินิสสัคเค (ในนิพพานที่สละความยึดมั่น)** นี้ ไม่ยึดมั่นอะไร ๆ ด้วยอุปาทาน ๔ ในนิพพานที่ไม่ยึดมั่นคือสละทิ้งซึ่งการยึดมั่นนั้น.

อาทานปฏิปกฺข (ปุ)

[อาทาน + ปฏิปกฺข]

ธรรมที่ตรงข้ามกับความยึดมั่น, ธรรมที่ไม่มีความยึดมั่น, นิพพาน.

อนาทานนฺติ **อาทานปฏิปกฺขํ**, กิญฺจนาทานวูปสมนฺติ วุตฺตํ โหติ. (สุตฺตนิ.อฏฺ.๒/๓๑๒)

คำว่า **ไม่ยึดมั่น(อนาทานํ)** ได้แก่ **ธรรมที่ตรงข้ามความยึดมั่น** คือ นิพพานที่สงบระงับความยึดอะไร ๆ.

อาทานปริทีปน (น)

[อาทาน + ปริทีปน]

คำที่แสดงการรับเอา-ถือเอา.

สมาทิยาติ อิทมสฺส สิกฺขาปทํ อนวเสสโต **อาทานปริทีปนํ**. (อภิ.อฏฺ.๒/๓๑๐)

คำว่า **รับเอาแล้ว (สมาทิย)** เป็น**คำแสดงการรับเอา**สิกขาบทนี้ของภิกษุนั้นโดยไม่เหลือ.

อาทานปฺปการวจน (น)

[อาทาน + ปการ + วจน]

คำที่แสดงอาการรับเอา.

ผลภาเวนาติ หิ **อาทานปฺปการวจนํ**. (อนุฏี.๑/๔๒)

จริงอยู่ คำว่า **ผลภาเวน (ด้วยความเป็นผล)** เป็น**คำที่แสดงอาการรับเอา**.

อาทานวฏฺฏิ(ตฺติ) (ถี)

[อาทาน + วฏฺฏิ (ตฺติ)]

มัวนผ้าสำหรับซับแผล, การใส่มัวนผ้า.

วจฺจมคฺเค เภสชฺชมกฺขิตา **อาทานวฏฺฏิ** วา เวฬุนาฬิกา วา วฏฺฏติ ยาย ขารกมฺมํ วา กโรนฺติ, เตลํ วา ปเวเสนฺติ. (วิ.อฏฺ.๓/๓๗๕)

ในทวารหนัก **มัวนผ้าสำหรับซับแผล** หรือหลอดไม้ไผ่ที่เป็นเครื่องใช้หยอดน้ำด่างและกรอกน้ำมันควรอยู่.

อาทานวฏฺฏีติ อานหวตฺติ. (วชิร.๓๘๒)

คำว่า **มัวนผ้าสำหรับซับแผล(อาทานวฏฺฏิ)** ได้แก่ การใส่มัวนผ้าสำหรับซับแผลเข้าไป.

อาทานสงฺคเหตุ (ปุ)

[อาทาน + สงฺค + เหตุ]

เหตุคือการยึดติดในรูปเป็นต้นที่สัตว์ยึดมั่น.

ดู อาทานสตฺต.

อาทานสตฺต (ปุ)

[อาทาน + สตฺต]

หมู่สัตว์ผู้ที่ติดอยู่ในรูปเป็นต้นที่สัตว์ยึดมั่น, สัตว์ผู้ติดข้องในเครื่องยึดมั่น.

อาทานสตฺเต อิติ เปกฺขมาโน ปชํ อิมํ มจฺจุเธยฺเย วิสตฺตนฺติ อาทาตพฺพฏฺเฐน อาทาเนสุ รูปาทีสุ สตฺเต สพฺพโลเก อิมํ ปชํ มจฺจุเธยฺเย ลคฺคํ เปกฺขมาโน. **อาทานสตฺเต** วา อาทานาภินิวิฏฺเฐ ปุคฺคเล อาทานสงฺคเหตุญฺจ อิมํ ปชํ มจฺจุเธยฺเย ลคฺคํ ตโต วีติกฺกมิตุํ อสมตฺถํ อิติ เปกฺขมาโน กิญฺจนํ สพฺพโลเก น อุปฺปาทิเยถ. (สุตฺตนิ.อฏฺ.๒/๓๑๔)

คำว่า **เพราะเหตุนั้น ภิกษุเมื่อรู้ชัดเพ่งพิจารณาหมู่สัตว์นี้ผู้ติดอยู่ในบ่วงแห่งมัจจุราช ว่าเป็นสัตว์ผู้ติดข้องอยู่ในเครื่องยึดมั่น (อาทานสตฺเต อิติ เปกฺขมาโน ปชํ อิมํ มจฺจุเธยฺย วิสตฺตํ)** ความว่า ภิกษุเห็น หมู่สัตว์ผู้ติดอยู่ในบ่วงแห่งความตายนี้ ในหมู่สัตว์ทั้งปวงผู้ติดอยู่ในรูปเป็นต้นที่ชื่อว่าเป็นที่ยึดมั่นเพราะอรรถว่าพึงถูกยึดมั่น อีกนัยหนึ่ง ภิกษุผู้เห็นอยู่ซึ่งบุคคลผู้**ติดข้องอยู่ในเครื่องยึดมั่น** คือผู้ยึดติดในเครื่อถือมั่น เหตุคือการยึดติดในรูปเป็นต้นที่สัตว์ยึดมั่นและหมู่สัตว์นี้ผู้ติดอยู่ในบ่วงแห่งความตายว่า ไม่สามารถข้ามพ้นจากบ่วงแห่งความตายนั้นได้ ไม่ควรยังความกังวลเร่าร้อนให้เกิดขึ้นในหมู่สัตว์ทั้งปวง.

อาทานาธิปฺปาย (ติ)

[อาทาน + อธิปฺปาย]

ผู้มีความประสงค์ในการลักทรัพย์ของผู้อื่น, ผู้ประสงค์จะลักทรัพย์.

ปญฺจิเม ภิกฺขเว อปฺปํ รตฺติยา สุปนฺติ พหุํ ชคฺคนฺติ. กตเม ปญฺจ? อิตฺถี ภิกฺขเว

ปุริสาธิปฺปายา อปฺปํ รตฺติยา สุปติ พหุํ ชคฺคติ. ปุริโส ภิกฺขเว อิตฺถาธิปฺปาโย อปฺปํ รตฺติยา สุปติ พหุํ ชคฺคติ. โจโร ภิกฺขเว **อาทานาธิปฺปาโย** อปฺปํ รตฺติยา สุปติ พหุํ ชคฺคติ. ราชา ภิกฺขเว ราชกรณีเยสุ ยุตฺโต อปฺปํ รตฺติยา สุปติ พหุํ ชคฺคติ. ภิกฺขุ ภิกฺขเว วิสํโยคาธิปฺปาโย อปฺปํ รตฺติยา สุปติ พหุํ ชคฺคติ. (อํ.๒/๑๓๘)

ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๕ จำพวกนี้ หลับน้อยตื่นมากในราตรีบุคคล ๕ จำพวกไหนบ้าง คือ

๑. สตรีหลับน้อยตื่นมากเพราะประสงค์บุรุษ

๒. บุรุษหลับน้อยตื่นมากเพราะประสงค์สตรี

๓. โจรหลับน้อยตื่นมาก**เพราะประสงค์จะลักทรัพย์**

๔.พระราชาผู้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจทรงหลับน้อยตื่นมาก

๕. ภิกษุผู้มุ่งถึงธรรมที่ปราศจากสังโยชน์หลับน้อยตื่นมาก.

อาทานาธิปฺปาโยติ อิทานิ คเหตุํ สกฺขิสฺสามิ อิทานิ สกฺขิสฺสามีติ เอวํ คหณาธิปฺปาโย. (อํ.อฏฺ.๓/๔๙)

คำว่า **ประสงค์จะลักทรัพย์(อาทานาธิปฺปาโย)** ได้แก่ โจรผู้ประสงค์จะลักทรัพย์อย่างนี้ว่า เราจักสามารถลักเอาในบัดนี้ ๆ .

โจรา โข พฺราหฺมณ **อาทานาธิปฺปายา**-คหนูปวิจารา สตฺถาธิฏฺฐานา อนฺธการาภินิเวสา อทสฺสนปริโยสานา. (อํ.๒/๓๑๙)

พราหมณ์ โจรทั้งหลาย**ประสงค์จะลักทรัพย์** ชอบที่เร้นลับ มั่นใจในศัสตราต้องการที่มืด มีผู้อื่นไม่เห็นเป็นที่สุด.

ปรภณฺฑสฺส อาทาเน อธิปฺปาโย เอเตสนฺติ **อาทานาธิปฺปายา**. (อํ.อฏฺ.๓/๑๒๐)

ที่ชื่อว่า **โจรผู้ประสงค์จะลักทรัพย์** เพราะอรรถว่ามีความประสงค์ลักทรัพย์ของผู้อื่น.

อาทานาภินิวิฏฺฐ (ติ)

[อาทาน + อภินิวิฏฺฐ]

ผู้ยึดมั่นรูปเป็นต้นที่สัตว์ยึดมั่น, ผู้ยึดติดในเครื่องยึดมั่น.

ดู อาทานสตฺต ด้วย.

อาทาย๑ (กฺริ/วิ)

[อา + ทา + ตฺวา]

ถือเอา-รับเอา-รับแล้ว, นำเอาไปแล้ว.

ปตฺตจีวรมาทายาติ ปตฺตํ หตฺเถหิ จีวรํ กาเยน อาทิยิตฺวา สมฺปฏิจฺฉาเทตฺวา ธาเรตฺวาติ อตฺโถ. (วิ.อฏฺ.๑/๑๔๕)

คำว่า **ถือเอาบาตรและผ้าจีวรแล้ว(ปตฺตจีวรมาทาย)** ได้แก่ ถือเอาบาตรด้วยมือจีวรด้วยกาย อธิบายว่า รับเอาบาตร ครองผ้าจีวร.

ปตฺตจีวรมาทายาติ ปตฺตญฺจ จีวรญฺจ

คเหตฺวา. (สารตฺถ.๑/๔๒๘)

คำว่า **ถือเอาบาตร และจีวร(ปตฺตจีวร-มาทาย)** ได้แก่ รับเอาบาตรและจีวร. **อวาปุรณํ อาทายา**ติ กุญฺจิกํ คเหตฺวา. (อํ.อฏฺ.๓/๒๖๓)

คำว่า ถือเอาลูกกุญแจ**(อวาปุรณํ อาทาย)** ได้แก่ รับเอาลูกกุญแจแล้ว.

อาทาย[๒] (ปุ)

[อา + ทา + ณ]

(ก) ความเชื่อ-ความเห็นของอาจารย์, อาจริยวาท, ลัทธิ.

> ปจฺจตฺถิกา เยน วชนฺติ นิคฺคหํ
> มหาชโน สญฺญปนญฺจ คจฺฉติ
> สกญฺจ **อาทายมยํ** น ริญฺจติ
> วิยากรํ ปญฺหมนูปฆาติกํ.
> (วิ.๓/๕๐๙)

[พระอุบาลีกราบทูลถามว่า “เมื่อมีกิจการปรึกษา การตีความและการวินิจฉัยความเรื่องวินัยเกิดขึ้นแก่สงฆ์ในพระธรรมวินัยนี้ ภิกษุเช่นไรจึงจัดว่าเป็นผู้มีอุปการะมาก พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “เบื้องต้น ภิกษุมีศีลไม่ด่างพร้อย มีมารยาทสงบเสงี่ยม ศัตรูตำหนิไม่ได้โดยธรรมเพราะไม่มีความผิดที่จะตำหนิได้]พูดได้คล่อง สามารถจับข้อผิดพลาดของศัตรูได้ เป็นเหตุให้ศัตรูต้องพ่ายแพ้ และมหาชนก็นิยม เธอย่อมไม่ลบล้าง**ความเชื่อของอาจารย์** ตนสามารถในการแก้ปัญหา.

สกํ **อาทายํ** อตฺตโน อาจริยวาทํ น หาเปติ. (วิ.อฏฺ.๓/๔๒๖)

ย่อมไม่ลบล้าง**ความเชื่อของอาจารย์**คือ อาจริยวาทของอาจารย์ของตน.

อาทาตพฺพโต คเหตพฺพโต **อาทายนฺ**ติ อาจริยวาโท วุตฺโตติ อาห "**อาทายํ** อตฺตโน อาจริยวาทนฺ"ติ. (วิมติ.๒/๒๑๐)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า "**ความเชื่อ**คือ อาจริยวาทของตน" เพื่อประสงค์จะแสดงว่า ความเห็นของอาจารย์ เรียกว่า **อาทายะ (ความเชื่อของอาจารย์)** เพราะศิษย์ควรถือเอาคือรับเอา (มาปฏิบัติ).

(ข) พระศาสนาอันเป็นความเห็นของพระพุทธเจ้า, พระศาสนาของพระพุทธเจ้า.

อิธาติ อิมิสฺสา ทิฏฺฐิยา อิมิสฺสา ขนฺติยา อิมิสฺสา รุจิยา อิมสฺมึ **อาทาเย** อิมสฺมึ ธมฺเม อิมสฺมึ วินเย อิมสฺมึ ธมฺมวินเย อิมสฺมึ ปาวจเน อิมสฺมึ พฺรหฺมจริเย อิมสฺมึ สตฺถุสาสเน. (อภิ.วิ.๒๕๓)

คำว่า**ในธรรมวินัยนี้(อิธ)** อธิบายว่า ในความเห็นนี้ ในความพอใจนี้ ในความชอบใจนี้ ใน**พระศาสนาของพระพุทธเจ้า**นี้ ในธรรมนี้ ในวินัยนี้ ในธรรมวินัยนี้ ในปาพจน์นี้ในพรหมจรรย์นี้ และในคำสอน

ของพระศาสดานี้.

คหณวเสน **อาทาโย**. (อภิ.อฏ.๒/๓๑๑)

ที่ชื่อว่า **พระศาสนาของพระพุทธเจ้า** ด้วยอำนาจเหตุถือเอาพระสัพพัญญุตญาณ.

อาทายก (ติ)

[อา + ทา + ณฺวุ. (ถี) อาทายิกา]

ผู้ถือเอา, ผู้รับเอา.

ดู อาทานตณฺหา และ อาทายี.

อาทายี (ติ)

[อา+ ทา+ ณี. (ถี) อาทายินี]

ผู้ถือเอาเป็นปกติ, ผู้ถือเอา.

ดู สาราทายี, วราทายี, สาราทายินี, วราทายินี ด้วย.

ทินฺนาทายิโนติ โจริกาย กิญฺจิ อคเหตฺวา สามิเกหิ ทินฺนสฺเสว **อาทายิโน**. (ที.อฏ.๓/๑๓๙)

คำว่า **ผู้ถือเอาของที่เจ้าของให้แล้วเป็นปกติ(ทินฺนาทายิโน)** ได้แก่ **ผู้ถือเอา**แต่ของที่เจ้าของให้แล้วเท่านั้น โดยไม่ถือเอาของบางอย่างโดยโจรกรรม.

อาทาส (ปุ)

[อา + ทิส + ณ. อาทิสฺสเต อสฺมินฺติ อาทาโส,โณ. อาปุพฺโพ ทิสเปกฺขเน, อิสฺสา. (ธาน.ฏี.๓๑๖) อาทิสฺสติ อาโลกียติ อตฺตา เอเตนาติ อาทาสํ. (ที.ฏี.๒/๑๔๒)]

กระจก.

ฉพฺพคฺคิยา ภิกฺขู **อาทาเสปิ** อุทกปตฺเตปิ มุขนิมิตฺตํ โอโลเกนฺติ. (วิ.๔/๒๔๒)

พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ส่องดูเงาหน้า**ที่กระจก**บ้าง ในภาชนะใส่น้ำบ้าง.

“ตํ กึ มญฺญสิ ราหุล กิมตฺถิโย **อาทาโส**”ติ? “ปจฺจเวกฺขณตฺโถ ภนฺเต”ติ. (ม.๒/๗๘)

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “ราหุล เธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร **กระจก**มีประโยชน์อย่างไร”

ท่านพระราหุลทูลตอบว่า “มีประโยชน์สำหรับส่องดู พระพุทธเจ้าข้า”.

อาทาสก (ปุ)

[อาทาส + ก]

กระจก.

โกจฺฉํ ปสาทํ อญฺชนิญฺจ
อาทาสกญฺจ คณฺหิตฺวา
ปริกมฺมการิกา วิย
สยเมว ปตึ วิภูเสมิ. (เถรี.๔๒๕)

(พระอิสิทาสีเถรีกล่าวว่า)

ต้องจัดหาหวี เครื่องผัดหน้า ยาหยอดตาและ**กระจก** แต่งตัวให้สามีเอง เสมอเหมือนหญิงรับใช้.

อาทาสตล (น)

[อาทาส + ตล]

หน้ากระจก, พื้นหน้ากระจก.

อตฺตโน จกฺขุํ **อาทาสตลา**ทีสุ นิมิตฺตคฺ-คหณานุสาเรน วิปฺปสนฺนํ ปญฺจปสาทํ สุวณฺณวิมาเน อุคฺฆาฏิตมณิสีหปญฺชรํ วิย มญฺญนฺติ. (ที.อฏฺ.๒/๓๘๙)

ย่อมสำคัญจักษุประสาท (ดวงตา) ของตนที่มีสี ๕ สี คือ เขียว, เหลือง, แดง, ดำ และขาว ที่ใสยิ่ง เหมือนหน้าต่างประดับด้วยแก้วมณีที่เปิดไว้ในวิมานทอง โดยเหมือนรับเงาหน้า**ในหน้ากระจก**เป็นต้น.

ตถา **อาทาสตลํ** วิย จกฺขุธาตุ. (อภิ.อฏฺ.๒/๗๕)

นอกจากนั้น ควรทราบ จักขุธาตุเหมือน**หน้ากระจก**.

อาทาสทณฺฑ(ก)สณฺฐาน (ติ)

[อาทาส + ทณฺฑ(ก) + สณฺฐาน]

มีรูปทรงดุจด้ามกระจก.

พาหฏฺฐีนิ **อาทาสทณฺฑกสณฺฐานานิ**. (อภิ.อฏฺ.๒/๒๒๗)

กระดูกต้นแขน**มีรูปทรงดุจด้ามกระจก**.

พาหฏฺฐีนิ **อาทาสทณฺฑสณฺฐานานิ**. (ขุทฺทก.อฏฺ.๓๙.)

กระดูกต้นแขน**มีรูปทรงดุจด้ามกระจก**.

อาทาสปญฺห (ติ)

[อาทาส + ปญฺห]

การเชิญเทพลงมาแล้วถามปัญหาที่กระจก, หมอดูกระจกทิพย์.

ยถา วา ปเนเก โภนฺโต สมณพฺราหฺมณา สทฺธาเทยฺยานิ โภชนานิ ภุญฺชิตฺวา เต เอวรูปาย ติรจฺฉานวิชฺชาย มิจฺฉาชีเวน ชีวิตํ กปฺเปนฺติ เสยฺยถิทํ อาวาหนํ วิวาหนํ สํวรณํ วิวรณํ สํกิรณํ วิกิรณํ สุภคกรณํ ทุพฺภคกรณํ วิรุทฺธคพฺภกรณํ ชิวฺหา-นิพนฺธนํ หนุสํหนนํ หตฺถาภิชปฺปนํ หนุชปฺปนํ กณฺณชปฺปนํ **อาทาสปญฺหํ** กุมาริกปญฺหํ เทวปญฺหํ อาทิจฺจุปฏฺฐานํ มหตุปฏฺฐานํ อพฺภุชฺชลนํ สิริวฺหายนํ อิติ วา อิติ เอวรูปาย ติรจฺฉานวิชฺชาย มิจฺฉาชีวา ปฏิวิรโต สมโณ โคตโม. (ที.๑/๑๑)

พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชา เช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาอย่างนี้ คือ ให้ฤกษ์อาวาหมงคล ฤกษ์วิวาหมงคล ฤกษ์เรียงหมอน ฤกษ์หย่าร้าง ฤกษ์รวบรวมทรัพย์ ฤกษ์ใช้จ่ายทรัพย์ ทำให้โชคดี ทำให้เคราะห์ร้าย ให้ยาผดุงครรภ์ ร่ายมนตร์ทำให้ลิ้นแข็ง ทำให้คางแข็ง ทำให้มือสั่น ทำให้คางสั่น ทำให้หูอื้อ เป็น**หมอดูกระจกทิพย์** ใช้หญิงสาวเป็นคนทรง ใช้หญิงประจำเทวาลัยเป็นคนทรง บวงสรวง

ดวงอาทิตย์และท้าวมหาพรหม ร่ายมนตร์พ่นไฟ ทำพิธีเรียกขวัญ.

อาทาสปญฺหนฺติ อาทาเส เทวตํ โอตาเรตฺวา ปญฺหปุจฺฉนํ. (ที.อฏฺ.๑/๙๑)

คำว่า **หมอดูกระจกทิพย์(อาทาสปญฺหนํ)** ได้แก่ การเชิญเทวดาลงมาที่กระจกแล้วถามปัญหา.

อาทาสมณฺฑล (น)

[อาทาส + มณฺฑล]

มณฑลกระจก, หน้ากระจก.

กตมํ ตํ รูปํ รูปายตนํ? ยํ รูปํ จตุนฺนํ มหาภูตานํ อุปาทาย วณฺณนิภา สนิทสฺสนํ สปฺปฏิฆํ นีปีตกํ โลหิตกํ โอทาตํ กาฬกํ มญฺชิฏฺฐกํ หริ หริวณฺณํ อมฺพงฺกุรวณฺณํ ทีฆํ รสฺสํ อณุํ ถูลํ วฏฺฏํ ปริมณฺฑลํ จตุรํสํ ฉฬํสํ อฏฺฐํสํ โสฬสํสํ นินฺนํ ถลํ ฉายา อาตโป อาโลโก อนฺธกาโร อพฺภา มหิกา ธูโม รโช จนฺทมณฺฑลสฺส วณฺณนิภา สูริยมณฺฑลสฺส วณฺณนิภา ตารกรูปานํ วณฺณนิภา **อาทาสมณฺฑลสฺส** วณฺณนิภา มณิสงฺขมุตฺตาเวฬุริยสฺส วณฺณนิภา ชาตรูปรชตสฺส วณฺณนิภา, ยํ วา ปนญฺญมฺปิ อตฺถิ รูปํ จตุนฺนํ มหาภูตานํ อุปาทาย วณฺณนิภา สนิทสฺสนํ สปฺปฏิฆํ, ยํ รูปํ สนิทสฺสนํ สปฺปฏิฆํ จกฺขุนา อนิทสฺสเนน สปฺปฏิเฆน ปสฺสิ วา ปสฺสติ วา ปสฺสิสฺสติ วา ปสฺเส วา รูปํ เปตํ รูปายตนํ เปตํ รูปธาตุ เปสา อิทํ ตํ รูปํ รูปายตนํ. (อภิ.ธ.๑๖๓)

รูปที่เป็นรูปายตนะ นั้นเป็นไฉน รูปใดเป็นสีต่าง ๆ อาศัยมหาภูตรูป ๔ ที่เห็นได้และกระทบได้ ได้แก่ สีเขียว สีเหลือง สีแดง สีขาว สีดำ สีหงสบาท สีคล้ำ สีเขียวใบไม้ สีม่วง ยาว สั้น ละเอียด หยาบ กลม รี สี่เหลี่ยม หกเหลี่ยม แปดเหลี่ยม สิบหกเหลี่ยม ลุ่ม ดอน เงา แดด แสงสว่าง มืด เมฆ หมอก ควัน ละออง แสงจันทร์ แสงอาทิตย์ แสงดาว แสง**หน้ากระจก** แสงแก้วมณี แสงสังข์ แสงแก้วมุกดา แสงแก้วไพฑูรย์ แสงทอง แสงเงิน หรือรูปแม้อื่นใดที่เป็นสีต่าง ๆ อาศัยมหาภูตรูป ๔ ที่เห็นได้และกระทบได้ มีอยู่ สัตว์นี้เคยเห็น กำลังเห็น จักเห็น หรือพึงเห็นรูปใด ที่เห็นได้และกระทบได้ด้วย จักษุที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ นี้ชื่อว่ารูปบ้าง รูปายตนะบ้าง รูปธาตุบ้าง รูปนี้ชื่อว่า เป็นรูปายตนะ.

อาทาสมณฺฑลนฺติ กํสมยํ. (อภิ. อฏฺ.๑/๓๕๕)

คำว่า **หน้ากระจก(อาทาสมณฺฑลํ)** ได้แก่ กระจกที่กระทำด้วยกังสดาล.

อาทาสมณฺฑลูปมา (ถี)

[อาทาสมณฺฑล + อุปมา]

อุปมาเงาหน้ากระจก, เหมือนหน้ากระจก.

อาทาสมณฺฑลูปมาทีหิ อุคฺคหนิมิตฺตโต ปฏิภาคนิมิตฺตสฺส สุปริสุทฺธตํ สณฺหสุขุมตญฺจ ทสฺเสติ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๑๓๗)

แสดงความบริสุทธิ์ดี และความละเอียดอ่อนยิ่งแห่งปฏิภาคนิมิตจากอุคคหนิมิตด้วย**อุปมาเงาหน้ากระจก**เป็นต้น.

อาทาสมุขกุมาร (ปุ)

[อาทาส + มุข + กุมาร]

พระราชกุมารพระนามว่าอาทาสมุข (เพราะมีพระพักตร์สดใสเหมือนกระจก), อาทาสมุขกุมาร.

อตีเต พาราณสิยํ ชนสนฺโธ นาม ราชา รชฺชํ กาเรสิ. โพธิสตฺโต ตสฺส อคฺคมเหสิยา กุจฺฉิมฺหิ นิพฺพตฺติ. ตสฺส มุขํ สุปริมชฺชิต-กญฺจนาทาสตลํ วิย ปริสุทฺธํ อโหสิ อติโสภคฺคปฺปตฺตํ เตนสฺส นามคฺคหณทิวเส "**อาทาสมุขมาโร**"ติ นามํ อกํสุ.
(ชา.อฏฺ.๒/๒๗๑)

ในอดีตกาล มีพระราชาทรงพระนามว่าชนสันธนะ ครองราชย์ในกรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์บังเกิดในพระครรภ์อัครมเหสีของพระองค์ พระพักตร์ของพระกุมารนั้นบริสุทธิ์ สะอาด ถึงความเลิศอย่างยิ่ง ดุจพื้นกระจกทองที่ขัดไว้อย่างดี เพราะเหตุนั้น ในวันขนานพระนามของพระองค์ประชาชนได้ถวายพระนามว่า "**อาทาส-มุขกุมาร**"

อาทาสมุขราช (ปุ)

[อาทาสมุข + ราช]

พระราชาพระนามว่าอาทาสมุข, พระเจ้าอาทาสมุข.

อมจฺจา "เอวํ ภวิสฺสติ เทวา"ติ มกฺกฏํ อปเนตฺวา "ปณฺฑิโต กุมาโร สกฺขิสฺสติ รชฺชํ กาเรตุ"นฺติ โพธิสตฺตํ รชฺเช อภิสิญฺจิตฺวา "**อาทาสมุขรญฺโญ** อาณา"ติ นคเร เภรึ จราเปสุํ. ตโต ปฏฺฐาย โพธิสตฺโต ธมฺเมน รชฺชํ กาเรสิ, ปณฺฑิตภาโวปิสฺส สกลชมฺพุทีปํ ปตฺถริตฺวา คโต. (ชา.อฏฺ.๒/๒๗๓)

อำมาตย์ทั้งหลายจึงกราบทูลว่า คงจะเป็นเช่นนั้น พะยะค่ะ แล้วก็นำลิงออกไป ต่างเห็นพ้องต้องกันว่า "พระราชกุมารเป็นบัณฑิต จะสามารถครองราชย์สมบัติได้"จึงจัดการอภิเษกพระโพธิสัตว์ไว้ในราชสมบัติ แล้วให้ตีกลองประกาศไปทั่วพระนครว่านี้เป็นพระราชอาญาของ**พระเจ้าอาทาสมุข** ตั้งแต่นั้นมา พระโพธิสัตว์ก็ครองราชย์สมบัติโดยชอบธรรมทั้งความเป็นบัณฑิตของพระองค์ก็แผ่ระบือไปทั่งทั้งชมพูทวีป.

อาทาสรูป (น)

[อาทาส + รูป]

รูปอันปรากฏที่กระจก, เงาอันปรากฏที่กระจก, เงาที่กระจก.

อาทาสสณฺฐาน (ติ)

[อาทาส + สณฺฐาน]

มีรูปทรงดุจกระจก.

อปรโคยาโน **อาทาสสณฺฐาโน**. (สารตฺถ.๑/๒๗๓)

อปรโคยานทวีป **มีรูปทรงดุจกระจก**.

อาทาสสนฺธาน (น)

[อาทาส + สนฺธาน]

การเชื่อมต่อ-เชื่อมโยงคือกระจก.

ดู บทถัดไป.

อาทาสสนฺธานสมฺพนฺธ (ปุ)

[อาทาสสนฺธาน + สมฺพนฺธ]

การสัมพันธ์กับการเชื่อมต่อคือกระจก.

อาทาสสามิก (ติ)

[อาทาส + สามิก]

เจ้าของกระจก.

ยถา พาโล มุทฺธธาตุโก สมฺมูฬฺโห โกจิ อาทาเส อตฺตโน ปฏิพิมฺพํ ทิสฺวา "อยํ มญฺเญ **อาทาสสามิโก** ยทิ อหมิมํ คเหตฺวา ติฏฺเฐยฺยํ, อนตฺถมฺปิ เม กเรยฺยา"ติ ฉฑฺเฑตฺวา ปลายนฺโต ตตฺถ อวิชฺชมานเมว กิญฺจิ วิชฺชมานํ กตฺวา คณฺหิ ตถูปโม อยํ พาโล สกฺกาเย อตฺตตฺตนิยคาหํ คณฺหนฺโตติ อิมมตฺถํ ทีเปติ "**อตฺตา ... ทิฏฺฐิยา โหติ มญฺญนา**"ติ อิมินา. (ม.ฏี.๑/๖/๙๐)

พระอรรถกถาจารย์แสดงเนื้อความนี้ว่า คนพาลบางคนโง่หลงเห็นเงาตนเองในกระจกคิดว่า "คนนี้น่าจะเป็น**เจ้าของกระจก** หาก เรายืนจับกระจกนี้ไว้ เจ้าของกระจกต้องทำแม้ความเสียหายแก่เราแน่"แล้วทิ้ง (กระจก) หนีไปยึดถือเอาสิ่งไร ๆ ที่ไม่มีปรากฏในกระจกนั้นกระทำให้มีปรากฏฉันใด คนพาลนี้ก็อุปมาฉันนั้น ยึดถือเอาว่า ตน ทรัพท์ของตนในสักกายะ (ร่างกายของตน) ด้วยคำนี้ว่า **อตฺตา ... ทิฏฺฐิยา โหติ มญฺญนา**.

อาทาสูปมา (ถี)

[อาทาส + อุปมา]

อุปมากระจก, เหมือนกระจก.

จินฺเตสิ "ทหรกุมารา นาม ปิยมุสาวาทา โหนฺติ, อทิฏฺฐเมว ทิฏฺฐํ อมฺเหหิ, ทิฏฺฐเมว น ทิฏฺฐํ อมฺเหหีติ วทนฺติ โอวาทมสฺส เทมี"ติ อกฺขีหิ โอโลเกตฺวาปิ สุขสญฺชานนตฺถํ ปฐมเมว จตสฺโส อุทกาธานูปมาโย, ตโต ทฺเว หตฺถิอุปมาโย เอกํ **อาทาสูปมญฺจ** ทสฺเสตฺวา อิมํ สุตฺตํ กเถสิ. (ม.อฏฺ.๓/๘๙)

พระผู้มีพระภาคทรงดำริว่า ธรรมดาเด็กหนุ่มย่อมกล่าวเท็จด้วยคำน่ารัก กล่าวสิ่งที่ไม่เห็นนั่นเองว่า เราเห็น กล่าวสิ่งที่เห็นแล้วนั่นเองว่า เราไม่เห็น เราจะให้โอวาทแก่ราหุลนั้น เพื่อจะให้มองดูด้วยนัยน์ตาทั้ง ๒ แล้วเข้าใจได้ง่าย จึงทรงแสดงอุปมาด้วยภาชนะใส่น้ำ ๔ เรื่องก่อน จากนั้นทรงแสดงอุปมาด้วยช้าง ๒ เรื่อง จากนั้นทรงแสดง**อุปมากระจก** ๑ เรื่องแล้วจึงตรัส

พระสูตรนี้.

อาทิ (ปุ)

[อา + ทา + อิ]

(๑) เหตุมูลราก, เหตุ.

อทฺทสา ภควา **อาทึ**
อุปาทานสฺส กปฺปิโย
อจฺจคา วต กปฺปายโน
มจฺจุเธยฺยํ สุทุตฺตรํ. (สุตฺตนิ.๓๓๒)

(ท่านพระวังคีสเถระกราบทูลว่า) พระผู้มีพระภาคสมควรที่จะตรัสว่าท่านพระนิโครธกัปปเถระได้เห็น**เหตุมูลราก**แห่งอุปาทานล่วงพ้นบ่วงมัจจุราชที่ข้ามได้แสนยากแล้ว.

อาทึติ การณํ. (สุตฺตนิ.อฏฺ.๒/๘๔)

คำว่า **เหตุมูลราก(อาทึ)** ได้แก่ เหตุ.

อาทินฺติ มูลการณํ. (เถร.อฏฺ.๒/๕๓๗)

คำว่า **เหตุมูลราก(อาทึ)** ได้แก่ มูลเหตุ.

(๒) เบื้องต้น, ตอนต้น, ความพยายามครั้งแรก.

เสขิยนฺติ ยํ วุตฺตํ
ตํ สุโณหิ ยถาตถํ
เสกฺขสฺส สิกฺขมานสฺส
อุชุมคฺคานุสาริโน.
อาทิ เจตํ จรณญฺจ
มุขํ สญฺญมสํวโร.
สิกฺขา เอตาทิสี นตฺถิ
เตเนตํ อิติ วุจฺจติ. (วิ.๕/๒๖๒)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า) เธอจงฟังอาบัติที่เราเรียกว่าเสขิยะ ตามลำดับ สิกขาบทนั้น**เป็นเบื้องต้น** เป็นข้อประพฤติเป็นทางและเป็นข้อสังวรระวังของพระเสขะ ผู้กำลังศึกษา ผู้ดำเนินไปสู่เส้นทางตรง สิกขาทั้งหลายเช่นนี้ไม่มีเพราะเหตุนั้น เราจึงเรียกข้อนั้นว่า เสขิยะ.

อาทิกลฺยาณนฺติอาทีสุ **อาที**ติ ปุพฺพ-ปฏฺฐปนา. (อํ.อฏฺ.๒/๙๗)

ในคำว่างามใน**เบื้องต้น**เป็นต้น การให้พระเทศนาเกิดขึ้นครั้งแรกชื่อว่า**เบื้องต้น**.

ปุพฺพปฏฺฐปนาติ ปฐมารมฺโภ. (อํ.ฏี.๒/๙๖)

คำว่า **การให้พระเทศนาเกิดขึ้นครั้งแรก (ปุพฺพปฏฺฐปนา)**ได้แก่ การเริ่ม(แสดง)พระเทศนาครั้งแรก.

อาทิโตติ **อาทิมฺหิ** ปฐมสงฺคีติยํ. (ที.ฏี.๑/๑๖)

คำว่า **ในเบื้องต้น(อาทิโต)** ได้แก่ สังคายนา**ครั้งแรก**.

ปุพฺพุปฺปตฺติอตฺเถน **อาทิ**. (อภิ.อฏฺ.๒/๓๑๗)

ที่ชื่อว่า **ครั้งแรก** เพราะอรรถว่าเกิดขึ้นก่อน.

ปฐมํ อาทิยตีติ **อาทิ**. (กจฺ.๕๕๑/๑๗๒)

ที่ชื่อว่า **เบื้องต้น** เพราะอรรถว่าถูกถือ

เอาก่อน.

(๓) ความเหมือนกัน, เหมือน.

ปการตฺโถ เจตฺถ **อาทิสทฺโท**.
(นยาสะ.สุตร.๙๘)

ก็ในคำนี้ **อาทิศัพท์** มีอรรถว่าเหมือน.

(๒-๓-๔-๕) ขอบเขต เหมือน ใกล้ และส่วน.

อาทิ สีมาปกาเรสุ
สมีเปวยเว มโต. (ธาน.๙๗๙.)

อาทิ-ศัพท์ ควรทราบมีอรรถว่า ขอบเขต, เหมือน, ใกล้ และส่วน.

ปกาโร ตุลฺโย. (ธาน.ฎี.๙๗๙.)

ปการศัพท์ มีอรรถว่าเหมือน.

อาทิอกฺขร (น)

[อาทิ + อกฺขร]

อักษรแรก.

ตานิ กิร อตีเต กาเล สาวตฺถิวาสีหิ จตูหิ เสฏฺฐิปุตฺเตหิ โภคมทมตฺเตหิ โยพฺพนกาเล ปารทาริกกมฺมวเสน พหุํ อปุญฺญํ ปสเวตฺวา อปรภาเค กาลํ กตฺวา ตสฺเสว นครสฺส สมีเป โลหกุมฺภิยํ นิพฺพตฺติตฺวา ปจฺจมาเนหิ โลหกุมฺภิยา มุขวฏฺฏึ ปตฺวา เอเกกํ คาถํ วตฺถุกาเมหิ อุจฺจาริตานํ ตาสํ คาถานํ **อาทิอกฺขรานิ** เต ปฐมกฺขรเมว วตฺวา เวทนาปฺปตฺตา หุตฺวา โลหกุมฺภึ โอตรึสุ.
(เปต.อฏฺ.๒๖๒-๓)

ทราบมาว่า ในอดีตกาล เศรษฐีบุตร ๔ คน ชาวเมืองสาวัตถี มัวเมาด้วยความเมาในโภคทรัพย์ ได้ประสบอกุศลเป็นอันมากด้วยอำนาจกรรมที่ส้องเสพภรรยาคนอื่นในเวลาเป็นหนุ่ม ภายหลังทำกาละแล้ว บังเกิดในโลหกุมภี ใกล้นครนั้นนั่นเอง ไหม้อยู่ถึงขอบปากโลหกุมภีประสงค์จะกล่าวคาถาคนละคาถา จึงได้กล่าวเพียง**อักษรแรก**แห่งคาถาเหล่านั้นที่ตนเปล่งขึ้นได้รับเวทนาก็กลับลงสู่โลหกุมภี.

อาทิองฺค (น)

[อาทิ + องฺค]

องค์อันเป็นเหตุเบื้องต้น, เหตุแรก.

อรญฺญกงฺคาทีนิ ตีณิ ปาฬิยํ เสนาสนาทิ-ปจฺจยตฺตยสฺส **อาทิองฺค**วเสน วุตฺตานิ เสสานิปิ เต สมาทิยึสุ. (วิมติ.๑/๓๓๔)

ธุดงค์ ๓ อย่าง มี อรัญญิกธุดงค์เป็นต้น กล่าวไว้แล้วด้วยอำนาจ**เหตุแรก**แห่งเหตุ ๓ อย่างมีที่อยู่อาศัยเป็นต้นในบาฬี ภิกษุเหล่านั้นสมาทานเอาแม้ธุดงค์ที่เหลือ.

อาทิอตฺถ (ติ)

[อาทิ + อตฺถ]

มีอรรถว่าเบื้องต้น-ครั้งแรก-ครั้งเดียว.

เอกวารํ ชาโต ปฐมุปฺปตฺติวเสเนว นิพฺ-พตฺตตฺตา อากุโลติ **อาทิอตฺโถ** อากาโร.
(อุทาน.อฏฺ.๖๑)

อาอักษรมี**อรรถว่าครั้งแรก** ในประโยคว่า สัตว์ผู้เกิดครั้งเดียว ชื่อว่า อากุละ (สัตว์ผู้เกิดครั้งแรก) เพราะเกิดแล้ว ด้วยอำนาจการเกิดครั้งแรก.

อาทิอนฺต (ปุ/น)

[อาทิ + อนฺต]

เบื้องต้นและเบื้องปลาย.

อุปสมฺปนฺนสีลานํ อุทฺเทสกฺกเมน **อาทิอนฺตา** เวทิตพฺพา. (สารตฺถ.๓/๔๖๔)

ควรทราบ**เบื้องต้นและเบื้องปลาย**แห่งผู้มีศีลเพียบพร้อมโดยลำดับอุทเทศ.

อาทิอนฺตวนฺตุ (ติ)

[อาทิอนฺต + วนฺตุ]

มีเบื้องต้นและเบื้องปลาย.

ปจฺจยปฏิพทฺธวุตฺติตาย วา **อาทิอนฺตวนฺตา**. (อนุฏี.๑/๓๗)

หรือว่าธรรม**ที่มีเบื้องต้นและเบื้องปลาย** เพราะเป็นไปเกี่ยวข้องกับเหตุ.

อาทิอนฺตวิปริยาย (ปุ)

[อาทิอนฺต + วิปริยาย]

การสลับอักษรหน้าและอักษรหลังกัน.

คมฺมตีติ เอเตน **อาทิอนฺตวิปริยาเยน** สทฺทสิทฺธิมาห ยถา “กกู” ติ. (ม.ฏี.๑/๑๙๗)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวความสำเร็จรูปศัพท์ โดย**การสลับอักษรหน้าและอักษรหลังกัน** ด้วยบทนี้ว่า คมฺมติ [คมุ + ย + เต. (๑) ย่อมถูกไป-ถึง. (๒) ย่อมถูกประพฤติ. (๓) ย่อมถูกรู้. (ติปิ.๖/๗๒๖)] เหมือน กกุ.

อาทิอนฺตวิปลฺลาส (ปุ)

[อาทิอนฺต + วิปลฺลาส]

การสลับอักษรหน้าและอักษรหลังกัน .

สทฺทตฺถโต ปน ยถา กนฺตนตฺเถน **อาทิอนฺตวิปลฺลาสโต** ตกฺกํ วุจฺจติ เอวํ หึสนฏฺเฐน สีโห เวทิตพฺโพ. (เถร.อฏ.๑/๖)

ควรทราบว่า ที่ชื่อว่า สีหะ (ราชสีห์) เพราะอรรถว่าเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย เหมือนที่ชื่อว่า ตักกะ (เปรียง) เพราะอรรถว่า อันเขายินดี **โดยการสลับอักษรหน้าและอักษรหลังกัน**ตามหลักไวยากรณ์.

อาทิอุปฺปาท (ปุ)

[อาทิ + อุปฺปาท]

การเกิดขึ้นครั้งแรก, การเกิดขึ้นเบื้องต้น.

ภวนฺตเร หิ ตสฺส ตสฺส อายตนสนฺตานสฺส โย **อาทิอุปฺปาโท** ปฏิสนฺธิยํ ปวตฺเต จ ภวิสฺสติ โส อนาคตุปฺปาโท ตพฺภาเวน วุจฺจติ อทฺธาปจฺจุปฺปนฺนานนฺโตคธตฺตา. (มูลฏี.๓/๑๓๐)

การเกิดขึ้นครั้งแรกใดแห่งการสืบต่อของ

อายตนะนั้นๆ ในภพอื่น จักมีในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล การเกิดขึ้นนั้นท่านกล่าวโดยความเป็นอนาคตนั้นเพราะไม่จัดเข้าในภายในอัทธาปัจจุบันคือภพปัจจุบันนี้.

อาทิก (ปุ/น)

[อาทิ + ก]

(๑) (น) การนำภาระไป, การรับภาระ, การบรรทุกหนัก, การบรรจุ.

"น โข กสฺสป ปถวีธาตุ สทฺธมฺมํ อนฺตรธาเปติ น อาโปธาตุ สทฺธมฺมํ อนฺตรธาเปติ น เตโชธาตุ สทฺธมฺมํ อนฺตรธาเปติ น วาโยธาตุ สทฺธมฺมํ อนฺตรธาเปติ อถ โข อิเธว เต อุปฺปชฺชนฺติ โมฆปุริสา เย อิมํ สทฺธมฺมํ อนฺตรธาเปนฺติ. เสยฺยถาปิ กสฺสป นาวา **อาทิเกเนว** โอปิลวติ น โข กสฺสป เอวํ สทฺธมฺมสฺส อนฺตรธานํ โหติ. (สํ.๑/๔๒๓)

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กัสสปะ ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) ทำสัทธรรมให้เสื่อมสูญไปไม่ได้ อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) เตโชธาตุ (ธาตุไฟ) วาโยธาตุ (ธาตุลม) ก็ทำสัทธรรมให้เสื่อมสูญไปไม่ได้ ที่แท้โมฆบุรุษในโลกนี้ต่างหากเกิดขึ้นมาย่อมทำให้สัทธรรมเสื่อมสูญไป เปรียบเหมือนเรือจะอับปางก็**เพราะบรรทุกหนัก**เท่านั้น สัทธรรมย่อมไม่เสื่อมสูญไปด้วยประการฉะนี้".

อาทิเกนาติ อาทาเนน คหเณน. (สํ.อฏฺ.๒/๑๘๘)

คำว่า **การบรรทุกหนัก (อาทิเกน)** ได้แก่ การบรรจุ (สิ่งของมากเกิน) คือ การบรรทุก

อาทานํ อาทิ อาทิ เอว **อาทิกํ**. (สํ.ฏี.๒/๑๗๒)

การบรรจุ ชื่อว่า อาทิ อาทินั่นเอง ชื่อว่า **การบรรทุกหนักเกิน**.

(๒) (ปุ) เบื้องต้น, ขั้นเดียว, ครั้งแรก, แต่แรก.

นาหํ ภิกฺขเว **อาทิเกเนว** อญฺญาราธนํ วทามิ อปิจ ภิกฺขเว อนุปุพฺพสิกฺขา อนุปุพฺพกิริยา อนุปุพฺพปฏิปทา อญฺญาราธนา โหติ. (ม.๒/๑๔๕)

ภิกษุทั้งหลาย เราไม่กล่าวการบรรลุอรหัตตผลด้วย**ขั้นเดียว**เท่านั้นแต่การบรรลุอรหัตตผล มีได้ด้วยการบำเพ็ญสิกขาโดยลำดับ ด้วยการบำเพ็ญกิริยาโดยลำดับ ด้วยการบำเพ็ญปฏิปทาโดยลำดับ.

อาทิเกเนวาติ ปฐเมเนว. (ม.ฏี.๓/๘๙)

คำว่า **ขั้นเดียวเท่านั้น(อาทิเกเนว)** ได้แก่ โดยครั้งแรกเท่านั้น.

สเจ ปน**าทิเกเนว**
สนฺถโว นาม ชายติ
ยโส หายติ อิตฺถีนํ
ตสฺมา ตาต ปลายหํ. (ชา.๑/๗๗)

(แม่ลาได้ฟังคำของลูกจึงกล่าวว่า)
ก็ถ้าความเชยชิดเกิดมี**แต่แรก**
พบ ชื่อเสียงของสตรีจะเสียหาย

เพราะเหตุนั้น ลูกเอ๋ย แม่จึงทำให้ม้านั้นหนีไป.

อาทิเกเนวาติ อาทิโตว ปฐมเมว. (ชา.อฏฺ.๒/๓๐๓)

คำว่า **แต่แรกเท่านั้น(อาทิเกเนว)** ได้แก่ในเบื้องแรก คือ แต่แรกเลย.

(๓) (ติ) มีเบื้องต้น, เป็นต้น, เริ่มต้น.

เอวํ อคฺคปฺปสาทสุตฺตาทีนิ "น เม อาจริโย อตฺถี"ติ **อาทิกา** คาถาโย จ วิตฺถาเรตพฺพา. (วิ.อฏฺ.๑/๙๓)

พระสูตรทั้งหลายมีอัคคัปปสาทสูตรเป็นต้น และคาถาที่**เริ่มต้น**ว่า "เราไม่มีอาจารย์" ก็ควรให้พิสดารตามที่กล่าวมาแล้วอย่างนี้.

"เอวํ เม สุต" นฺติ **อาทิกํ** นิทานํ. (อํ.อฏฺ.๑๓)

นิทานที่**เริ่มต้น**ว่า "ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้".

กตเม ตสฺมึ สมเย จตฺตาโร ขนฺธาติ **อาทิโก** นิทฺเทโส. (อภิ.อฏฺ.๑/๑๙๖)

นิเทศ (คำอธิบายโดยพิสดาร) **เริ่มต้น**ว่า ในเวลานั้น ขันธ์ ๔ อย่างเป็นไฉน?.

อาทิกตฺตุ (ติ)

[อาทิ + กตฺตุ]

ผู้กระทำคนแรก, ผู้กระทำก่อน.

พหูนํ โข ตฺวํ โมฆปุริส อกุสลานํ ธมฺมานํ **อาทิกตฺตา** ปุพฺพงฺคโม. (วิ.๑/๒๔)

โมฆบุรุษ เธอเป็น**ผู้กระทำ**อกุศลธรรมทั้งหลาย**คนแรก** เป็นหัวหน้าแห่งชนมาก.

อิมสฺมึ สาสเน ตฺวํ พหูนํ ปุคฺคลานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ **อาทิกตฺตา** สพฺพปฐมํ กรณโต. (วิ.อฏฺ.๑/๑๘๕)

เธอเป็น**ผู้กระทำ**อกุศลธรรมทั้งหลาย**คนแรก**แห่งชนมากในศาสนานี้ เพราะกระทำก่อนคนอื่นทั้งปวง.

อาทิกมฺม (น)

[อาทิ + กมฺม]

การงานเบื้องต้น, งานแรก.

ดู บทถัดไป.

อาทิกมฺมิก (ติ)

[อาทิกมฺม + ณิก]

(๑) ผู้ประกอบด้วยการงานเบื้องต้น, ผู้ทำก่อนผู้อื่น, ภิกษุต้นบัญญัติ.

(ก) ผู้ล่างละเมิดอาบัติโทษนั้น ๆ อันเป็นเบื้องแรก, ก่อนภิกษุอื่น, ต้นบัญญัติ.

อนาปตฺติ อชานนฺตสฺส อสาทิยนฺตสฺส อุมฺมตฺตกสฺส ขิตฺตจิตฺตสฺส เวทนาฏฺฏสฺส **อาทิกมฺมิกสฺสา**ติ. (วิ.๑/๑๔๑)

ภิกษุต่อไปนี้ไม่ต้องอาบัติ คือ

๑. ภิกษุไม่รู้สึกตัว

๒. ภิกษุไม่ยินดี

๓. ภิกษุวิกลจริต

๔. ภิกษุมีจิตฟุ้งซ่าน

๕. ภิกษุผู้กระสับกระส่ายเพราะเวทนา

๖. **ภิกษุต้นบัญญัติ**.

อาทิกมฺมิโก นาม โย ตสฺมึ ตสฺมึ กมฺเม อาทิภูโต. (วิ.อฏฺ.๑/๒๓๔)

ภิกษุเป็นรูปแรกในกรรมนั้นๆ ชื่อว่า **ภิกษุต้นบัญญัติ**.

อาทิกมฺเม นิยุตฺโต **อาทิกมฺมิโก** โย จ อาทิกมฺเม นิยุตฺโต โส ตสฺมึ กมฺเม อาทิภูโต โหติ. (กงฺขา.ฏี.๑๙๓)

ภิกษุผู้ประกอบในกรรมก่อนคนอื่น ชื่อว่า **ภิกษุต้นบัญญัติ** ภิกษุใดประกอบในการงานก่อนผู้อื่น ภิกษุนั้นเป็นรูปแรกในการงานนั้น.

(ข) ผู้มีการเจริญกรรมฐานครั้งแรก, ผู้เจริญกรรมฐานเริ่มแรก, ผู้เจริญกรรมฐานใหม่.

เอวํ ปน จุทฺทสหากาเรหิ จิตฺตํ อปริทเมตฺวา, ปุพฺเพ อภาวิตภาวโน **อาทิกมฺมิโก** โยคาวจโร อิทฺธิวิกุพฺพนํ สมฺปาเทสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติ. (อภิ.อฏฺ.๑/๒๓๒)

ก็พระโยคาวจรไม่เคยอบรมมาก่อน เป็น**ผู้เจริญกรรมฐานเริ่มแรก** ไม่ฝึกจิตโดยอาการ ๑๔ อย่าง อย่างนี้ จักยังการแสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ให้สำเร็จ ด้วยประการที่กล่าวมานี้ นี้ไม่ใช่เหตุที่จะมีได้.

อาทิภูตํ โยคกมฺมํ อาทิกมฺมํ ตํ เอตสฺส อตฺถีติ **อาทิกมฺมิโก** ปุพฺเพ อกตปริจโย ภาวนํ อนุยุญฺชนฺโต. (วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๓)

การเจริญภาวนาอันเป็นเบื้องต้น ชื่อว่าการเจริญภาวนาเบื้องต้น, ที่ชื่อว่า ผู้เจริญภาวนาเบื้องต้น ได้แก่ ผู้ไม่เคยเจริญภาวนามาก่อน คือ**ผู้กำลังเจริญภาวนา**อยู่ เพราะเริ่มเจริญภาวนานั้น.

อิมํ ญาณํ อุปฺปาเทตุกาเมน **อาทิกมฺมิเกน** ฌายินา อภิญฺญาปาทกชฺฌานํ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย ปริกมฺมสมาธิจิตฺเตน ปฐมตรํ ปกติโสตปเถ ทูเร โอฬาริโก อรญฺเญ สีหาทีนํ สทฺโท อาวชฺชิตพฺโพ. (ปฏิสํ.อฏฺ.๑/๓๑๒)

ภิกษุได้ฌาน**ผู้เจริญกรรมฐานใหม่** ประสงค์จะยังญาณนี้ให้เกิด เข้าฌานอันมีอภิญญาเป็นบาท ครั้นออกแล้วมีจิตเป็นบริกรรมสมาธิ ก่อนอื่นควรพิจารณาเสียงหยาบของสิงโตเป็นต้นในป่าที่ไกลอันเป็นที่ได้ยินแห่งหูตามปกติ.

(๒) ผู้เคยเจริญสมถภาวนาในเบื้องต้น (แห่งอัปปนา), ผู้เคยเจริญสมถภาวนาถึงอุปจาร.

อาทิกมฺมิกสฺสาติ อาทิโต กตโยคกมฺมสฺส. (วิภาวินี.๑๕๕)

คำว่า **ผู้เคยเจริญสมถภาวนาถึงอุปจาร (อาทิกมฺมิกสฺส)**ได้แก่ ผู้เคยเจริญสมถภาวนาในเบื้องต้น(ของอัปปนา).

อปฺปนาวีถิยา อาทิมฺหิ ปุพฺพภาเค กตํ สมถภาวนาสงฺขาตํ กมฺมํ อาทิกมฺมํ ตํ เอตสฺส อตฺถีติ **อาทิกมฺมิโก**ติ อตฺถํ ทสฺเสนฺโต อาห "อาทิกมฺมิกสฺสาติ อาทิโต" ติ อาทิ.

(มณิมญฺชู.๑/๔๙๐)

พระฎีกาจารย์กล่าวคำว่า "**ผู้เคยเจริญสมถภาวนาถึงอุปจาร** ได้แก่ ผู้เคยเจริญสมถภาวนาในเบื้องต้น" ประสงค์จะแสดงอรรถว่า ที่ชื่อว่า **ผู้เคยเจริญสมถภาวนาในเบื้องต้น** เพราะอรรถว่าเจริญการงานเบื้องต้นคือสมถภาวนาอันกระทำในส่วนเบื้องต้นแห่งอัปปนาวิถี.

อาทิกมฺมิกกุลปุตฺต (ปุ)

[อาทิกมฺมิก + กุลปุตฺต]

กุลบุตรผู้มีการเจริญกรรมฐานครั้งแรก, กุลบุตรผู้เริ่มเจริญกรรมฐานครั้งแรก.

อาทิกมฺมิกกุลปุตฺตา ปน ปริกมฺมํ กตฺวาว สรนฺติ. (วิ.อฏฺ.๑/๑๒๘)

ส่วน**กุลบุตรผู้เริ่มเจริญกรรมฐานครั้งแรก** ต้องทำบริกรรมจึงระลึกชาติได้.

อาทิกร (ปุ)

[อาทิ + กร + อ]

ผู้กระทำการล่วงละเมิดครั้งแรก, ผู้กระทำการล่างละเมิดก่อนผู้อื่น.

อาทิกโร ปุคฺคโล ซานิตพฺโพ. (วิ.๕./๒๑๑)

พึงทราบบุคคล**ผู้กระทำการล่วงละเมิดก่อนผู้อื่น**.

อาทิกโรติ สุทินฺนตฺเถราทิอาทิกมฺมิโก.

(วิ.อฏฺ.๔/๑๕๘)

คำว่า **ผู้กระทำการล่วงละเมิดก่อนผู้อื่น (อาทิกโร)** ได้แก่ ภิกษุผู้กระทำการล่วงละเมิดก่อนผู้อื่นมีพระสุทินเถระเป็นต้น.

อาทิกลฺยาณ (ติ)

[อาทิ + กลฺยาณ]

มีความงามในเบื้องต้น, มีคุณงามความดีในเบื้องต้น, งามในเบื้องต้น.

ธมฺมํ โว ภิกฺขเว เทเสสฺสามิ **อาทิกลฺยาณํ** มชฺเฌกลฺยาณํ ปริโยสานกลฺยาณํ.

(ม.๓/๓๒๗)

ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรม **มีความงามในเบื้องต้น** มีความงามในท่ามกลาง มีความงามในที่สุดแก่เธอทั้งหลาย.

อาทิกลฺยาณนฺติ อาทิมฺหิ กลฺยาณํ ภทฺทกํ นิทฺโทสํ กตฺวา เทเสสฺสามิ. (ม.อฏฺ.๔/๒๔๕)

คำว่า **ธรรมที่มีความงามในเบื้องต้น (อาทิกลฺยาณํ)** ความว่า เราจักแสดงธรรมที่งาม คือ ดี ไม่มีโทษในเบื้องต้น.

อาทิมฺหิ กลฺยาณนฺติ อาทิโกฏฺฐาเส กลฺยาณํ เอตสฺสาติ วา อาทิกลฺยาโณ, ตํ อาทิกลฺยาณํ. (ม.ฏี.๓/๔๓๐)

คำว่า **งามในเบื้องต้น(อาทิมฺหิ กลฺยาณํ)**

ได้แก่ ที่ชื่อว่า **ธรรมที่มีความงามในเบื้องต้น** เพราะอรรถว่ามีความงามในส่วนเบื้องต้น ซึ่งธรรมที่มีความงามในเบื้องต้นนั้น.

อาทิกาล (ปุ)

[อาทิ + กาล]

กาลเบื้องต้น, เวลาแรกเริ่ม.

ขีณานํ อนฺโต อวสานํ นิฏฺฐิตภาโว ขีณนฺโต, ขีณานํ วา **อาทิกาโล**, ตสฺมึ ขีณนฺเต. (มูลฎี.๑/๑๘๘)

ที่สุด คือ อวสาน ความจบสิ้นไปแห่งกิเลสที่หมดสิ้นไป ชื่อว่า จบสิ้นกิเลส อีกนัยหนึ่ง **เวลาแรกเริ่ม**แห่งกิเลสที่หมดสิ้นไปแล้ว, ในเวลาเบื้องต้นแห่งกิเลสที่หมดสิ้นไปแล้วนั้น หรือ ในเวลาสิ้นสุดแห่งกิเลสที่หมดสิ้นไปแล้ว.

อาทิกาลตฺถ (ปุ)

[อาทิกาล + อตฺถ]

อรรถว่ากาลเบื้องต้น.

โขติ ปทปูรณมตฺเต อวธารเณ **อาทิกาลตฺเถ** วา นิปาโต. (ม.อฏฺ.๑/๑๔)

ศัพท์ว่า **โข** เป็นนิบาตลงในอรรถเพียงประดับบทเท่านั้น, อรรถห้าม หรือว่า **อรรถว่ากาลเบื้องต้น**.

กิตฺตาวตา นุ โข อาวุโส สตฺถุ ปวิวิตฺตสฺส วิหรโต สาวกา วิเวกํ นานุสิกฺขนฺตี”ติ อาทีสุ **อาทิกาลตฺเถ** วากฺยารมฺเภติ อตฺโถ. (ม.ฏี.๑/๔๙, สํ.ฏี.๒/๒)

โขศัพท์ ลงใน**อรรถว่ากาลเบื้องต้น** ความว่ากาลเริ่มกล่าวอธิบายต่อไป ในคำว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ด้วยเหตุเท่าไรหนอ เมื่อพระศาสดาประทับอยู่อย่างมีวิเวก สาวกทั้งหลายไม่สนใจศึกษาวิเวกเป็นต้น.

อาทิโกฏิ (ถี)

[อาทิ + โกฏิ]

ส่วนเบื้องต้น, ขอบเขตเบื้องต้น

สํสารสฺส **อาทิโกฏิยา** อปญฺญายนปฏิญฺญา. (สี.อภินวฏี.๑/๑๘๕)

การรับรองความไม่ปรากฏแห่ง**ส่วนเบื้องต้น**ของสงสาร.

อาทิโกฏิอภาว (ปุ)

[อาทิโกฏิ + อภาว]

ความไม่มีส่วนเบื้องต้น, ไม่มีตอนต้น.

อาสวาวิชฺชานํ ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนกภาเวน อปราปรํ ปวตฺตมานํ (ปวตฺตมานานํ) **อาทิโกฏิอภาเวเนว** ตนฺนิมิตฺตสฺส สํสารสฺส **อาทิโกฏิอภาวโต** อนมตคฺคตา สิทฺธิ เวทิตพฺพา. (ม.ฏี.๑/๓๒๗)

พึงทราบความสำเร็จความไม่ปรากฏส่วนเบื้องต้น **เพราะความไม่มีส่วนเบื้องต้น**

แห่งสังสารที่มีอาสวะและอวิชชานั้นเป็นเหตุ [อนมตคฺค = (๑) อนุ + น + มต + อคฺค. มีส่วนเบื้องต้นและเบื้องปลายเที่ยวไปด้วยญาณก็ไม่รู้ (๒) น ไม่ + อมตคฺค. อ = ตพฺโภ. ส่วนเบื้องต้นที่รู้ แปลรวมว่า สงสารที่มีส่วนเบื้องต้นที่ยังไม่รู้ หรือ สังสารที่ไม่ปรากฏส่วนเบื้องต้น] เนื่องจาก**ไม่มีส่วนเบื้องต้น**แห่งอาสวะและอวิชชาที่เป็นไปอยู่ต่อเนื่องโดยเป็นเหตุและผลกัน.

อาทิโกฏิรหิต (ติ)

[อาทิโกฏิ + รหิต]

อันปราศจากส่วนเบื้องต้น,

ไม่มีส่วนเบื้องต้น.

สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺเสว ตรณียตาย ทุตฺตรตา คมฺภีรตา **อาทิโกฏิรหิตา** จ ปวตฺติ. (เนตฺติ.ฏี.๔)

ภาวะที่เญยยธรรมข้ามพ้นได้ยากเพราะสัพพัญญุตญาณเท่านั้นข้ามพ้นได้ คือเป็นภาวะที่ลุ่มลึกและความเป็นไป**ที่ปราศจากส่วนเบื้องต้น**.

อาทิโกฏฺฐาส (ปุ)

[อาทิ + โกฏฺฐาส]

ส่วนเบื้องต้น, ส่วนต้น.

อนุปุพฺพมุญฺจนโตติ โย โย โกฏฺฐาโส น อุปฏฺฐาติ ตํ ตํ มุญฺจนฺเตน อนุปุพฺพมุญฺจนโตมนสิกาตพฺพํ.อาทิกมฺมิกสฺส หิ เกสาติ มนสิกโรโต มนสิกาโร คนฺตฺวา มุตฺตนฺติ อิมํ ปริโยสานโกฏฺฐาสเมว อาหจฺจ ติฏฺฐติ. มุตฺตนฺติ จ มนสิกโรโต มนสิกาโร คนฺตฺวา เกสาติ อิมํ **อาทิโกฏฺฐาส**เมว อาหจฺจ ติฏฺฐติ. (อภิ.อฏฺ.๒/๒๑๗)

คำว่า **โดยการปล่อยวางไปตามลำดับ (อนุปุพฺพมุญฺจนโต)** ความว่า โยคาวจรบุคคลเมื่อปล่อยวางส่วนที่ไม่ปรากฏ พึงใฝ่ใจโดยการปล่อยวางไปตามลำดับ คือเมื่อโยคาวจรบุคคลผู้เริ่มบำเพ็ญเพียรใฝ่ใจว่าผม ความใฝ่ใจย่อมไปจดจ่อเฉพาะส่วนสุดท้ายนี้ คือ มูตรเท่านั้นตั้งอยู่ และเมื่อใฝ่ใจว่า มูตร ความมนสิการย่อมไปจดจ่ออยู่เฉพาะ**ส่วนเบื้องต้น**นี้ คือ ผมเท่านั้นตั้งอยู่.

อาทิคมน (น)

[อาทิ + คมน]

การไปสู่เบื้องต้น, การไปสู่ตอนต้น.

อนุโลมปฏิโลมโตติ นยิธ ปจฺจยุปฺปาทา ปจฺจยุปฺปนฺนุปฺปาทสงฺขาตํ อนุโลมํ ปจฺจยนิโรธา ปจฺจยุปฺปนฺนนิโรธสงฺขาตญฺจ ปฏิโลมมาห. อาทิโต ปน อนฺตคมนมนุโลมํ อนฺตโต จ **อาทิคมนํ** ปฏิโลมมาห. (มูลฏี.๒/๑๓๐)

พระอรรถกถาจารย์ไม่กล่าวธรรม คือ ผลเกิด เพราะเหตุเกิดว่า อนุโลม ธรรมคือผลดับ เพราะเหตุดับว่า ปฏิโลม แต่กล่าว

การไปสู่ที่สุดจากเบื้องต้นว่า อนุโลม (ตามขน) และ**การไปสู่เบื้องต้น**จากที่สุดว่า ปฏิโลม(ทวนขน)ในคำนี้ว่า โดยอนุโลมและปฏิโลม.

อาทิคาถา (ถี)

[อาทิ + คาถา]

คาถาแรก, คาถาต้น.

เตน วิสุทฺธชาติกุลโคตฺตาทีนํ กิเลสมลวิสุทฺธิยา ปูชารหตาย วา อการณตํ ทสฺเสตฺวา โย โกจิ อิมิสฺสา สมนฺตปาสาทิกาย **อาทิคาถาย** นิทฺทิฏฺจโลกนาถตฺตเหตุํ ยถาวุตฺตเหตุมูเลน ถิรตรํ อจลํ กตฺวา ยถาวุตฺตเหตุกาลํ อจฺจนฺตเมว ปูเรนฺโต อวสาเน ยถาวุตฺตเหตุผลํ สมฺปาเทตฺวา ยถาวุตฺตเหตุผลปฺปโยชนํ สาเธติ โสว ปรมปูชารโหติ นิยเมติ. (วชิร.๔)

ย่อมกำหนดว่า ผู้ใดผู้หนึ่งแสดงภาวะที่ไม่มีเหตุความบริสุทธิ์แห่งมลทินคือกิเลสหรือควรบูชาแห่งชาติ,ตระกูล และโคตรเป็นต้นที่บริสุทธิ์แล้วกระทำเหตุคือกรุณาที่พึ่งของชาวโลกที่แสดง**ด้วยคาถาแรก**แห่งอรรถกถาวินัยที่ชื่อว่า สมันตปาสาทิกาให้มั่นคงไม่หวั่นไหวยิ่งด้วยเหตุคือกรุณาอันเป็นมูลแห่งเหตุที่พึ่งของชาวโลกตามที่กล่าวแล้ว ยังกาลแห่งเหตุตามที่กล่าวแล้วให้เต็มเปี่ยมให้ผลของเหตุตามที่กล่าวแล้วสำเร็จในที่สุดยังประโยชน์ของผลแห่งเหตุที่ตามที่กล่าวแล้วให้สำเร็จ ผู้นั้นเท่านั้นเป็นผู้ควรบูชายิ่ง.

อาทิคฺคหณ (น)

[อาทิ + คหณ]

อาทิศัพท์, ศัพท์ว่าอาทิ.

อตฺตตฺถปรตฺถวินิมุตฺตสฺส ภาสิตตฺถสฺส อภาวา **อาทิคฺคหณ**ญฺจ น กตฺตพฺพํ. (มูลฏี.๑/๑๙)

และไม่ควรกระทำ**อาทิศัพท์** เพราะไม่มีอรรถแห่งพระดำรัสที่พ้นจากประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น.

อาทิจนฺโททย (ติ)

[อาทิ + จนฺท + อุทย]

มีการขึ้นไปแห่งดวงจันทร์ครั้งแรก, อันเป็นข้างขึ้น ๑ ค่ำ, ขึ้น ๑ ค่ำ.

เต มิคสิรมาสสฺส,
อาทิจนฺโททยํ ทิเน
อภิสิตฺตญฺจ ลงฺกินฺทํ
อมจฺจา สามิภตฺติโน.
ธมฺมาโสกสฺส วจนํ
สุตฺวา สามิหิเต รตา
ปุนาปิ อภิเสจึสุ
ลงฺกาหิตสุเข รตํ. (สารตฺถ.๑/๑๖๔)

อำมาตย์เหล่านั้นผู้ภักดีต่อเจ้านายฟังพระดำรัสของพระเจ้าธัมมาโสกราช ยินดีในประโยชน์ของเจ้านายได้อภิเษกพระเจ้า

ศรีลังกา (พระเจ้าเทวานัมปิยะ) ผู้ได้รับอภิเษกแล้วผู้ทรงยินดีในประโยชน์สุขของชาวลังกาแม้อีกในวัน**ข้างขึ้น ๑ ค่ำ**เดือนอ้าย (เดือนธันวาคม).

อาทิจย (ปุ)

[อาทิ + จย]

การเกิดขึ้นครั้งแรก.

อาทิจโย อุปจโย, อุปริจโย สนฺตติ. (มูลฎี.๑/๑๕๒)

การเกิดขึ้นครั้งแรก (แห่งรูปทั้งหลาย) ชื่อว่าอุปจยะ, การเกิดขึ้นต่อเนื่องกันไป ชื่อว่าอุปริจยะ.

อาทิจิตฺต (น)

[อาทิ + จิตฺต]

จิตที่เกิดครั้งแรก, จิตดวงแรก.

ตตฺถ **อาทิจิตฺตโต** ปฏฺฐาย ยาว ปรมชฺฌานสฺส อุปฺปาทกฺขณํ เอตสฺมึ อนฺตเร ปฏิปทาวิสุทฺธีติ เวทิตพฺพา. (วชิร.๑๔๕)

ในเบื้องต้นท่ามกลางและที่สุดนั้น พึงทราบว่า ความบริสุทธิ์แห่งข้อปฏิบัติภายในเวลาตั้งแต่**จิตดวงแรก**เกิดจนถึงขณะเกิดของปฐมฌานนี้.

อาทิจฺจ (ปุ)

[อทิติ + ณฺย. (รู.หน้า ๒๒๐) อา + ทีป + อ. อาภุโส ทิปฺปตีติ อาทิจฺโจ, ปฺปสฺส จฺโจ. (ธาน.ฎี.๖๒)]

(๑) พระอาทิตย์, กลางวัน.

ยโต อุคฺคจฺฉติ สูริโย
อาทิจฺโจ มณฺฑลี มหา
ยสฺส จุคฺคจฺฉมานสฺส
สํวรีปิ นิรุชฺฌติ
ยสฺส จุคฺคเต สูริเย
'ทิวโส'ติ ปวุจฺจติ.
(ที.๓/๑๕๙)

(ท้าวเวสวัณมหาราชกราบทูลว่า) พระสุริยะคือ**พระอาทิตย์** มีมณฑลใหญ่ ขึ้นทางทิศใดเมื่อพระอาทิตย์ขึ้น กลางคืนก็หายไป และเมื่อพระอาทิตย์ขึ้นเรียกกันว่า กลางวัน.

อาทิจฺโจติ อาทิติยา ปุตฺโต, เววจนมตฺตํ วา เอตํ สูริยสทฺทสฺส. (ที.อฏฺ.๓/๑๔๕)

คำว่า **พระอาทิตย์(อาทิจฺโจ)** ได้แก่ ลูกของอทิติ หรือ คำนี้เป็นเพียงคำไวพจน์ของสูริยศัพท์ (พระอาทิตย์).

อทิติยา ปุตฺโตติ โลกสมุทาจารวเสน วุตฺตํ. โลกิยา หิ เทเว อทิติยา ปุตฺตา อสุเร อติถิยา ปุตฺตาติ วทนฺติ. อาทิปฺปนโต ปน อาทิจฺโจ เอกปฺปหาเรเนว ตีสุ ทีเปสุ อาโลกวิทํสเนน สมุชฺชลนโตติ อตฺโถ. (ที.ฎี.๓/๑๕๓)

คำว่า **ลูกของอทิติ(อทิติยา ปุตฺโต)** ท่านกล่าวโดยประเทภชื่อที่ชาวโลกเรียกขานกัน จริงอยู่ ชาวโลกกล่าวว่า ลูกทั้งหลายของอทิติเทพมีอยู่ในสวรรค์, ลูกทั้งหลายของอติถิเทพมีอยู่ในอสูร ส่วนที่ชื่อว่าพระอาทิตย์ เพราะสว่างยิ่ง ความว่า เพราะสว่างรุ่งเรือง เนื่องจากส่องแสงไปในทวีปทั้ง ๓ พร้อมกันได้.

(๒) วงศ์ที่ชื่อว่าอาทิจจะ.

อาทิจฺจา นาม โคตฺเตน
สากิยา นาม ชาติยา
ตมฺหา กุลา ปพฺพชิโตมฺหิ
น กาเม อภิปตฺถยํ. (สุตฺตนิ.๓๔๑)

(พระพุทธองค์ตรัสตอบพระเจ้าพิมพิสารว่า)

อาตมภาพมีนามตามโคตร**วงศ์ที่ชื่อว่าอาทิจจะ**มีนามตามชาติกำเนิดว่าศากยะ ไม่ปรารถนากามสุขจึงออกจากตระกูลนั้น มาบวชเป็นบรรพชิต.

อาทิจฺจกุล (น)

[อาทิจฺจ + กุล]

ตระกูลพระอาทิตย์.

ดู อาทิจฺจกุลเกตุก.

อาทิจฺจกุลเกตุก (ปุ)

[อาทิจฺจกุล + เกตุก]

ผู้ทรงดุจธงแห่งวงศ์พระอาทิตย์.

ปณมามิ นราทิจฺจ
อาทิจฺจกุลเกตุกํ
ปจฺฉิเม มรเณ มยฺหํ
น ตํ อิกฺขามหํ ปุโน. (อป.๒/๒๑๐)

(พระนางมหาปชาบดีโคตมีได้กราบทูลว่า)

ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงดุจดวงอาทิตย์ของนรชนหม่อมฉันนอบน้อมพระองค์ **ผู้ทรงดุจธงแห่งวงศ์พระอาทิตย์** ขอพระองค์ทรงโปรดเป็นที่พึ่งของหม่อมฉันในกาลสุดท้ายด้วยเถิด หม่อมฉันจะไม่ได้เห็นพระองค์อีก.

อาทิจฺจโคตฺต[๑] (น)

[อาทิจฺจ + โคตฺต]

วงค์ที่ชื่อว่าพระอาทิตย์, วงค์พระอาทิตย์. ดู บทถัดไป.

อาทิจฺจโคตฺต[๒] (ติ)

[อาทิจฺจโคตฺต + ณ]

ผู้เกิดในวงค์พระอาทิตย์, ผู้จัดเข้าในวงค์พระอาทิตย์.

ขตฺติโยปิ หิ “อหํ โกณฺฑญฺญโคตฺโต อหํ **อาทิจฺจโคตฺโต**” ติ มานํ กโรติ. (อภิ.อฏฺ.๒/๔๔๗)

จริงอยู่ แม้กษัตย์ ทรงกระทำความเย่อหยิ่ง

ว่า “เราเป็นผู้เกิดในวงศ์โกณฑัญญะ เราเป็น**ผู้เกิดในวงศ์พระอาทิตย์**”.

อาทิจฺจปถ (ปุ)

[อาทิจฺจ + ปถ]

ทางไปแห่งดวงอาทิตย์, ทางโคจรของดวงอาทิตย์.

หํส**าทิจฺจปเถ** ยนฺติ
อากาเส ยนฺติ อิทฺธิยา
นียนฺติ ธีรา โลกมฺหา
เชตฺวา มารํ สวาหินึ. (ธมฺม.๓๙)

(พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่พระอานนทเถระว่า)

ฝูงหงส์บินไป**ทางโคจรของดวงอาทิตย์**ได้ ท่านที่เจริญอิทธิบาทดีแล้วไปทางอากาศด้วยฤทธิ์ได้ ส่วนนักปราชญ์ทั้งหลายชนะมารพร้อมทั้งพาหนะได้แล้ว ย่อมออกไปจากโลกได้.

อิเม หํสา **อาทิจฺจปเถ** อากาเส คจฺฉนฺติ. (ธมฺม.อฏฺ.๒/๑๑๕)

ฝูงหงห์เหล่านี้บินไป**ทางโคจรของดวงอาทิตย์**คือบนอากาศได้.

อาทิจฺจปาก (ปุ)

[อาทิจฺจ + ปาก]

(๑) การสุกด้วยแสงอาทิตย์.

อาเมหิ กโรนฺเตน อมฺพตรุณานิ ภินฺทิตฺวา อุทเก ปกฺขิปตฺวา อาตเป **อาทิจฺจปาเกน** ปจิตฺวา ปริสฺสาเวตฺวา ตทหุปฏิคฺคหิเตหิ มธุสกฺกรกปฺปูราทีหิ โยเชตฺวา กาตพฺพํ. (วิ.อฏฺ.๓/๓๘๓)

(น้ำปานะ) ภิกษุเมื่อจะทำด้วยมะม่วงดิบ พึงทุบมะม่วงอ่อนแช่น้ำ ผึ่งแดดให้**สุกด้วยแสงอาทิตย์** แล้วกรองปรุงด้วยน้ำผึ้งน้ำตาลกรวดและการบูรเป็นต้นที่รับประเคนในวันนั้น.

(๒) (ติ) อันสุกด้วยแสงอาทิตย์.

ยาวกาลิกปตฺตานมฺปิ สีโตทเกน มทฺทิตฺวา กตรโส วา **อาทิจฺจปาโก** วา วฏฺฏติ. (วิ.อฏฺ.๓/๓๘๓)

น้ำแม้ของใบผักซึ่งเป็นยาวกาลิกที่กระทำโดยคั้นด้วยน้ำเย็นก็ดี น้ำใบผักที่**สุกด้วยแสงอาทิตย์**ก็ดี ย่อมควร.

อาทิจฺจปาริจริยา (ถี)

[อาทิจฺจ + ปาริจริยา]

การบำเรอดวงอาทิตย์, การบูชาดวงอาทิตย์.

อาทิจฺจปาริจริยาติ กรวีรมาลาหิ ปูชํ กตฺวา สกลทิวสํ อาทิจฺจาภิมุขาวฏฺฐาเนน อาทิจฺจสฺส ปริจรณํ. (ที.ฏี.๑/๑๓๑)

การทำการบูชาด้วยดอกไม้ที่หลากสี แล้วบูชาดวงอาทิตย์ โดยการยืนหันหน้ามองดวงอาทิตย์ตลอดทั้งวัน ชื่อว่า **การบูชาดวงอาทิตย์**.

อาทิจฺจพนฺธุ (ปุ)

[อาทิจฺจ + พนฺธุ]

(๑) พระพุทธเจ้าทรงเป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์เทพ, พระโคดมพระพุทธเจ้า.

(๒) (ติ) พระพุทธเจ้าผู้มีพระญาติคือเทพอาทิตย์.

ตณฺหาสลฺลสฺส หนฺตารํ
พุทฺธํ อปฺปฏิปุคฺคลํ
อหํ วนฺเท มหาวีรํ
พุทฺธม**าทิจฺจพนฺธุนํ**. (ที.๒/๒๒๙)

(ท้าวสักกะกราบทูลว่า)

ข้าพระองค์ขอถวายอภิวาท พระพุทธเจ้า ผู้ทรงกำจัดลูกศรคือตัณหาได้ ไม่มีบุคคลเปรียบเทียบได้ ทรงเป็นพระมหาวีระ ทรงเป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็น**เผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์เทพ**.

อาทิจฺจพนฺธุนนฺติ อาทิจฺโจปิ โคตมโคตฺโต ภควาปิ โคตมโคตฺโต ตสฺมา เอวมาห. (ที.อฏ.๒/๓๓๒)

คำว่า **ทรงเป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์เทพ(อาทิจฺจพนฺธุนํ)** ความว่า พระอาทิตย์เทพก็เป็นโคตมโคตรด้วย พระผู้มีพระภาคก็ทรงเป็นโคตมโคตรด้วย ดังนั้น ท้าวสักกะจึงตรัสอย่างนั้น.

อาทิจฺโจ พนฺธุ เอตสฺสาติ **อาทิจฺจพนฺธุ**, อถ วา อาทิจฺจสฺส พนฺธูติ **อาทิจฺจพนฺธุ**, ภควา, ตํ อาทิจฺจพนฺธุนํ. อาทิจฺโจ หิ โสตาปนฺนตาย ภควโต โอรสปุตฺโต. (ที.ฏี.๒/๒๗๗)

ที่ชื่อว่า **ผู้ทรงมีเผ่าพันธ์คือพระอาทิตย์** เพราะอรรถว่ามีเผ่าพันธุ์คือพระอาทิตย์เทพ อีกนัยหนึ่ง ที่ชื่อว่า **ทรงเป็นเผ่าพันธ์ของพระอาทิตย์** เพราะอรรถว่าทรงเป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์เทพ ได้แก่ พระผู้มีพระภาค ซึ่งพระผู้มีพระภาคผู้ทรงมีเผ่าพันธุ์คือพระอาทิตย์ หรือ ซึ่งพระผู้มีพระภาคผู้ทรงเป็นเผ่าพันธุ์ของพระอาทิตย์นั้นจริงอยู่ พระอาทิตย์(อาทิตย์เทพ) เป็นโอรสของพระผู้มีพระภาค เพราะเป็นผู้บรรลุกระแสอริยมรรค(พระโสดาบัน).

(๒) พระผู้พระภาคผู้ทรงมีเผ่าพันธุ์คือพระอาทิตย์เทพ.

ปุจฺฉามิ ตํ **อาทิจฺจพนฺธุํ**
วิเวกํ สนฺติปทญฺจ มเหสิ
กถํ ทิสฺวา นิพฺพาติ ภิกฺขุ
อนุปาทิยาโน โลกสฺมึ กิญฺจิ.
(สุตฺตนิ.๔๓๑)

(พระพุทธเนรมิตทูลถามว่า)

ข้าพระองค์ขอทูลถามพระองค์ **ผู้ทรงมีเผ่าพันธุ์คือพระอาทิตย์เทพ** ผู้มีวิเวก มีสันติบท ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ว่าภิกษุเห็นอย่างไร จึงไม่ถือมั่นอะไร ๆ ในโลก ดับไป.

[พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

ภิกษุพึงขจัดบาปธรรมทั้งปวงที่
เป็นรากเหง้าแห่งกิเลสเครื่อง
เนิ่นช้าและอัสมิมานะด้วยตัณหา
อย่างใดอย่างหนึ่งที่เกิดในภายใน]

[**รากเหง้าแห่งกิเลสเครื่องเนิ่นช้า** ในที่นี้หมายถึงอวิชชา (ความไม่รู้) อโยนิโสมนสิการ (การไม่มนสิการโดยแยบคาย) อัสมิมานะ (ความถือตัว) อหิริกะ (ความไม่ละอายต่อบาป) อโนตตัปปะ (ความไม่เกรงกลัวต่อบาป) อุทธัจจะ(ความฟุ้งซ่าน) (ขุ.ม. (แปล) ๒๙/๑๕๑/๔๑๒)]

อาทิจฺจพนฺธุนฺติ อาทิจฺจโคตฺตพนฺธุํ. (สุตฺตนิ.อฏฺ.๒/๒๗๗)

คำว่า **ผู้ทรงมีเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์ (อาทิจฺจพนฺธุนํ)** ได้แก่ ทรงมีโคตรพันธุ์พระอาทิตย์เทพ.

อาทิจฺจพนฺธุโนติ อาทิจฺจวํเส สมฺภูตตฺตา อาทิจฺโจ พนฺธุ เอตสฺสาติ อทิจฺจพนฺธุ ภควา ตสฺส อาทิจฺจพนฺธุโน อาทิจฺจสฺส วา พนฺธูติ อาทิจฺจพนฺธุ ภควา. ตสฺส ภควโต โอรสปุตฺตภาวโต. (เถร.อฏฺ.๒/๑๐๔)

คำว่า **ผู้มีเผ่าพันธุ์คือพระอาทิตย์ หรือผู้เป็นเผ่าพันธุ์ของพระอาทิตย์ (อาทิจฺจพนฺธุโน)** ความว่า ที่ชื่อว่าผู้มีเผ่าพันธ์คือพระอาทิตย์ เพราะอรรถว่า "ทรงมีเผ่าพันธุ์คือพระอาทิตย์ เพราะประสูติในอาทิตยวงศ์ ได้แก่ พระผู้มีพระภาคผู้มีเผ่าพันธุ์คือพระอาทิตย์พระองค์นั้น อีกอย่างหนึ่ง ที่ชื่อว่าผู้เป็นเผ่าพันธ์พระอาทิตย์ เพราะอรรถว่าเป็นเผ่าพันธ์แห่งพระอาทิตย์ ได้แก่ พระผู้มีพระภาค เพราะความที่พระผู้มีพระภาคทรงเป็นโอรสแห่งพระอาทิตย์นั้น.

(๓) พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าอาทิจจพันธุ.

อฏฺฐานตํ สงฺคณิการตสฺส
ยํ ผสฺสเย สามยิกํ วิมุตฺตึ
อาทิจฺจพนฺธุสฺส วโจ นิสมฺม
เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโป.
(สุตฺตนิ.๒๘๗)

(พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่งกล่าวว่า)

บุคคลสัมผัสวิมุตติใดซึ่งเกิดขึ้นตามสมัย วิมุตตินั้น เป็นไปไม่ได้สำหรับบุคคลผู้ยินดีการคลุกคลีด้วยหมู่คณะ บุคคลใคร่ครวญถ้อยคำของ**พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าอาทิจจพันธุ**ผู้ประพฤติอยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด.

อาทิจฺจรํสาวรณ (ติ)

[อาทิจฺจรํสิ + อาวรณ]

อันสามารถห้ามแสงอาทิตย์,

ป้องกันแสงอาทิตย์.

กสฺส ปคฺคหิตํ ฉตฺตํ
สสลากํ มโนรมํ
อาทิจฺจรํสาวรณํ

โก เอติ สิริยา ชลํ. (ชา.๒/๗๖)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

ฉัตรมีซี่น่ารื่นรมย์ใจ สำหรับ **ป้องกันแสงอาทิตย์**เขาประคองกั้นแล้วเพื่อใคร ใครหนอ รุ่งเรืองอยู่ด้วยสิริกำลังมา[ผู้มีบุญอันประเสริฐซึ่งกำลังมาบนคอช้าง].

อาทิจฺจรํสาวรณนฺติ อาทิจฺจรํสีนํ อาวรณํ. (ชา.อฏฺ.๕/๓๔๒)

คำว่า **ป้องกันแสงอาทิตย์(อาทิจฺจรํสาวรณํ)** ได้แก่ บังแสงอาทิตย์.

อาทิจฺจรํสิ (ถี)

[อาทิจฺจ + รํสิ]

แสงอาทิตย์, แสงแดด.

ดู อาทิจฺจรํสาวรณํ.

อาทิจฺจวํส (ปุ)

[อาทิจฺจ + วํส]

วงศ์พระอาทิตย์.

อาทิจฺจวํโส โอกฺกากราชวํโสติ ชานิตพฺพํ. (เถร.อฏฺ.๒/๑๐๓)

ใน ๒ วงศ์นั้น พึงทราบว่า วงศ์ของพระเจ้าโอกกากราช **เป็นวงศ์พระอาทิตย์**.

อาทิจฺจวณฺณ (ติ)

[อาทิจฺจ + วณฺณ]

มีรัศมีดังแสงพระอาทิตย์, มีสีดุจแสงพระอาทิตย์.

อาทิจฺจวณฺณํ รุจิรํ ปภสฺสรํ
พฺยมฺหํ สุภํ กญฺจนชาลฉนฺนํ
กสฺเสตมากิณฺณชนํ วิมานํ
สูริยสฺส รํสีริว โชตมานํ. (วิมาน.๗๔)

(นางเรวดีถามยักษ์สองตนว่า)

นั่นวิมานของใคร **มีรัศมีดังแสงพระอาทิตย์** น่าพอใจ เรืองรองงดงาม น่าอยู่อาศัย ปกคลุมด้วยตาข่ายทอง เนืองแน่นไปด้วยเทพบุตรและเทพธิดา รุ่งโรจน์ดังแสงอาทิตย์.

[(ยักษ์สองตนบอกแก่นางเรวดีว่า) ที่กรุงพาราณสี มีอุบาสกชื่อนันทิยะเป็นคนไม่ตระหนี่ เป็นทานบดี รู้ความประสงค์ของผู้ขอ วิมานที่เนืองแน่นไปด้วยเทพบุตรและเทพธิดา รุ่งโรจน์ดังแสงอาทิตย์นั้นเป็นของนันทิยอุบาสก]

อาทิจฺจวณฺณสงฺกาส (ติ)

[อาทิจฺจวณฺณ + สงฺกาส]

มีสีแวววาวดุจแสงอาทิตย์, มีประกายดุจแสงอาทิตย์.

อาทิจฺจวณฺณสงฺกาสา
เหมจนฺทนคนฺธินี
สญฺญตูรู มหามายา
กุมารี จารุทสฺสนา. (ชา.๒/๑๔)

(อิสิสิงคดาบสถามอลัมพุสาเทพอัปสรว่า)

(เธอสวมใส่ต่างหูแก้วมณี)**มีประกายดุจแสงอาทิตย์** ร่างกายมีกลิ่นหอมด้วยจันทน์เหลือง ลำขากลมกลึงสวยงาม มีมายามากมาย กำลังสาวแรกรุ่น น่าทัศนาเชยชม.

อาทิจฺจวณฺณสนฺนิภ (ติ)

[อาทิจฺจวณฺณ + สนฺนิภ]

อันมีรัศมีเปล่งปลั่งเหมือนแสงอาทิตย์, ดุจแสงอาทิตย์.

ส ราชา ปาวิสิ พฺยมฺหํ
จมฺเปยฺยสฺส นิเวสนํ
อาทิจฺจวณฺณสนฺนิภํ
กํสวิชฺชุ ปภสฺสรํ. (ชา.๑/๓๔๑)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

พระราชาพระองค์นั้นเสด็จเข้าไปยังนิเวศน์ของพญานาคจัมเปยยะซึ่งประดับตบแต่งไว้แล้ว **อันมีรัศมีเปล่งปลั่งเหมือนแสงอาทิตย์**แรกอุทัย และประดุจดังสายฟ้าในกลุ่มเมฆ.

อาทิจฺจภิมุขาวฏฺฐาน (น)

[อาทิจฺจ + อภิมุข + อวฏฺฐาน]

การยืนหันหน้าไปทางพระอาทิตย์, การยืนแหงนดูพระอาทิตย์.

ดู อาทิจฺจปาริจริยา.

อาทิจฺจุปฏฺฐาน (น)

[อาทิจฺจ + อุปฏฺฐาน]

การบำเรอพระอาทิตย์, การบูชาพระอาทิตย์, บวงสรวงพระอาทิตย์.

ยถา วา ปเนเก โภนฺโต สมณพฺราหฺมณา สทฺธาเทยฺยานิ โภชนานิ ภุญฺชิตฺวา เต เอวรูปาย ติรจฺฉานวิชฺชาย มิจฺฉาชีเวน ชีวิตํ กปฺเปนฺติ เสยฺยถิทํ อาวาหนํ วิวาหนํ สํวรณํ วิวรณํ สํกิรณํ วิกิรณํ สุภคกรณํ ทุพฺภคกรณํ วิรุทฺธคพฺภกรณํ ชิวฺหานิพนฺธนํ หนุสํหนนํ หตฺถาภิชปฺปนํ หนุชปฺปนํ กณฺณชปฺปนํ อาทาสปญฺหํ กุมาริกปญฺหํ เทวปญฺหํ **อาทิจฺจุปฏฺฐานํ** มหตุปฏฺฐานํ อพฺภุชฺชลนํ สิริวฺหายนํ อิติ วา อิติ เอวรูปาย ติรจฺฉานวิชฺชาย มิจฺฉาชีวา ปฏิวิรโต สมโณ โคตโม. (ที.๑/๑๑)

พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชา เช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาอย่างนี้ คือ ให้ฤกษ์อาวาหมงคล ฤกษ์วิวาหมงคล ฤกษ์เรียงหมอน ฤกษ์หย่าร้าง ฤกษ์รวบรวมทรัพย์ ฤกษ์ใช้จ่ายทรัพย์ ทำให้โชคดี ทำให้เคราะห์ร้าย ให้ยาผดุงครรภ์ ร่ายมนตร์

ทำให้ลิ้นแข็ง ทำให้คางแข็ง ทำให้มือสั่น ทำให้คางสั่น ทำให้หูอื้อ เป็นหมอดูลูกแก้ว ใช้หญิงสาวเป็นคนทรง ใช้หญิงประจำเทวาลัยเป็นคนทรง **บวงสรวงดวงอาทิตย์**และท้าวมหาพรหม ร่ายมนตร์พ่นไฟ ทำพิธีเรียกขวัญ.

อาทิจฺจุปฏฺฐานนฺติ ชีวิกตฺถาย อาทิจฺจปาริจริยา. (ที.อฏฺ.๑/๙๑)

คำว่า **บวงสรวงพระอาทิตย์(อาทิจฺจุปฏฺฐานํ)** ได้แก่ บูชาพระอาทิตย์เพื่อประโยชน์แก่การเลี้ยงชีพ.

อาทิจฺจุปฏฺฐานชาตก (น)

[อาทิจฺจุปฏฺฐาน + ชาตก]

อาทิจจุปัฏฐานชาดก, ขุททกนิกาย ชาดกนิบาต ๒ วรรค ๓ ชาดก ๕ . (ชา.๑/๔๔)

อาทิจจุปัฏฐานชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพราหมณ์ ออกบวชเป็นฤาษีสอนชาวเมืองไม่ให้เลื่อมใสต่อวานรตัวหนึ่ง ซึ่งเป็นสัตว์ไม่มีศีล[ชาดกนี้สอนให้รู้ว่า อย่าดูแค่เปือกนอกต้องดูให้ถึงธาตุแท้จึงจะรู้ความจริง อย่าเชื่ออะไรง่ายให้ไตร่ตรองให้ดีก่อนแล้วจึงเชื่อ].

อาทิจฺจูปมา (ถี)

[อาทิจฺจ + อุปมา]

อุปมาด้วยพระอาทิตย์, เหมือนพระอาทิตย์.

อิทานิ ตเมว ปตาปวนฺตตํ **อาทิจฺจูปมาย** วิภาเวนฺโต “มชฺเฌ สมณสํฆสฺสา” ติอาทิมาห. (เถร.อฏฺ.๒/๓๐๗)

ในบัดนี้ พระอรรถกถาจารย์กล่าวคำว่า รุ่งเรืองท่ามกลางหมู่สมณะเป็นต้น ประสงค์จะแสดงความมีพระรัศมีนั้นนั่นเอง**โดยอุปมาด้วยพระอาทิตย์**.

อาทิฏฺฐ (ติ)

[อา + ทิส + ต]

อันเขาเจาะจง.

ดู บทถัดไป.

อาทิฏฺฐญาณ

[อาทิฏฺฐ + ญาณ]

ปัญญาที่รู้สิ่งที่เจาะจงไว้.

อาทิฏฺฐญาณนฺติ อาทิสิตพฺพสฺส ญาณํ. (ที.อภินวฏี.๑/๓๗/๒)

คำว่า **ปัญญาที่รู้สิ่งที่เจาะจงไว้(อาทิฏฺฐญาณํ)** ได้แก่ ปัญญาที่รู้สิ่งที่ถูกแสดงเจาะจงเอาไว้.

อาทิธปนา (ถี)

[อาทิ + ธปนา]

การให้ตั้งไว้เบื้องแรก, การตั้งไว้เบื้องต้น. ดู อาธปนา.

อาทิตาล (ปุ)

[อาทิ + ตาล]

ตาลต้นแรก.

ตตฺถปิ คนฺตฺวา ลุทฺเทน ตเถว กเต ปุนเตเนว นเยน **อาทิตาลํ** อาคจฺเฉยฺย. (อภิ.อฏฺ.๒/๒๑๘)

ลิงไปแม้ต้นสุดท้ายนั้น เมื่อนายพรานกระทำอย่างนั้น กลับไปยัง**ตาลต้นแรก**อีก โดยนัยนั้นนั่นเอง.

อาทิตฺต (ติ)

[อา + ทีป + ต]

ไหม้โชติช่วง, ลุกโพลง.

วรํ เต โมฆปุริส องฺคารกาสุยา **อาทิตฺตาย** สมฺปชฺชลิตาย สโชติภูตาย องฺคชาตํ ปกฺขิตฺตํ น ตฺเวว มาตุคามสฺส องฺคชาเต องฺคชาตํ ปกฺขิตฺตํ. (วิ.๑/๒๔)

โมฆบุรุษ เธอ สอดองคชาตเข้าหลุมถ่านไฟ**ที่ไหม้โชติช่วง**สว่างจ้าอยู่เสียยังดีกว่าสอดองคชาตเข้าองค์กำเนิดสตรี.

อาทิตฺตายาติ ปทิตฺตาย คหิตอคฺคิวณฺณาย. (วิ.อฏฺ.๑/๑๘๕)

คำว่า **ไหม้โชติช่วง(อาทิตฺตาย)** ได้แก่ ลุกโพลง คือเปลวไฟแดงจ้าติดอยู่.

อาทิตฺตนฺติ อคฺคิวณฺณํ. (ที.อฏฺ.๑/๒๓๖)

คำว่า **ไหม้โชติช่วง(อาทิตฺตํ)** ได้แก่ เปลวไฟแดงจ้า.

โย อคฺคิสฺส ปกติวณฺโณ เตน สมนฺนาคตนฺติ วุตฺตํ "**อาทิตฺตนฺ**ติ อคฺคิวณฺณ"นฺติ. (ที.อภินวฏี.๒/๒๖๑)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า **ไหม้โชติช่วง** ได้แก่ เปลวไฟแดงจ้าอยู่ เพื่อประสงค์จะแสดงว่า อันประกอบด้วยเปลวไฟตามปกตินั้น.

อาทิตฺตนฺติ ปทิตฺตํ สมฺปชฺชลิตํ. (สํ.อฏฺ.๓/๑๐)

คำว่า **ไหม้โชติช่วง(อาทิตฺตํ)** ได้แก่ ลุกโพลง คือ ลุกสว่างโชติช่วง.

อาทิตฺโตติ ทุกฺขลกฺขณวเสน ปีฬาโยคโต สนฺตาปนฏฺเฐน อาทีปิโต. (ปฏิสํ.อฏฺ.๒/๑๔)

คำว่า **ไหม้โชติช่วง(อาทิตฺโต)** ความว่า หมู่สัตว์ถูกไฟเผาไหม้แล้ว เพราะอรรถว่ากระทำให้เร่าร้อน โดยประกอบด้วยการเบียดเบียน ด้วยอำนาจลักษณะความทุกข์.

อาทิตฺตก (ติ)

[อาทิตฺต + ก]

โชติช่วงแล้ว, ลุกโพลงแล้ว, ถูกเผาแล้ว.

เอวํ **อาทิตฺตโก** โลโก
ชราย มรเณน จ
นีหเรเถว ทาเนน
ทินฺนํ โหติ สุนีหตํ. (สํ.๑/๒๙)

(เทวดาตนหนึ่งกล่าวว่า)

หมู่สัตว์**ถูก**ความแก่และความตาย

เผาแล้ว ก็ฉันนั้น ควรนำออกด้วยการให้ทาน แท้จริง ทานที่ให้ด้วยเจตนาทานชื่อว่าขนนำออกดีแล้ว.

[โลกคือหมู่สัตว์ถูกไฟ ๑๑ กอง คือ ราคะ โทสะ โมหะ ชาติ (ความเกิด) ชรา (ความแก่) มรณะ (ความตาย) โสกะ (ความเศร้าโศก) ปริเทวะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์ (ความไม่สบายกาย) โทมนัส (ความไม่สบายใจ) และอุปายาส (ความคับแค้นใจ) แผดเผาอยู่เป็นนิตย์ (ขุ.ธ.อ. ๕/๘๕)]

อาทิตฺตกุมฺภการปาก (ปุ)

[อาทิตฺต + กุมฺภการ + ปาก]

สถานที่เผาหม้อของช่างหม้อที่ลุกโพลงอยู่, เตาเผาหม้อของช่างหม้อที่ลุกโพลงอยู่.

อาทิตฺตกุมฺภการปาโก วิย หิ ตโย ภวา ทฏฺฐพฺพา. (สํ.อฏฺ.๒/๗๕)

จริงอยู่ พึงทราบ ภพ ๓ เหมือน**เตาเผาหม้อของช่างหม้อที่ลุกโพลงอยู่**.

อาทิตฺตเคห (ปุ/น)

[อาทิตฺต + เคห]

บ้านที่ไฟไหม้.

นีหตภณฺฑกนฺติ อาทิตฺตเคหโต พหิ นิกฺขามิตํ ภณฺฑกํ. (สํ.ฏี.๑/๑๑๘)

คำว่า **สิ่งของที่ขนนำออกไปแล้ว (นีหตภณฺฑกํ)** ได้แก่ สิ่งของที่ขนนำออกไปข้างนอก**บ้านที่ไฟไหม้**.

อาทิตฺตเคหนิพฺพาปน (น)

[อาทิตฺตเคห + นิพฺพาปน]

การยังบ้านที่ไฟไหม้ให้ดับ, การดับไฟบ้านที่ถูกไฟไหม้.

อาทิตฺตเคหนิพฺพาปนาทีนํ อตฺถาย ธนปริจฺจาคํ กตฺวา ตาสํ อาปทานํ มคฺคํ ปิทหติ นิวาเรติ. (อํ.อฏฺ.๒/๓๑๓)

อริยสาวกบริจาคทรัพย์เพื่อประโยชน์แก่**การดับไฟบ้านที่ถูกไฟไหม้**เป็นต้น ย่อมปิดกั้นทางมาแห่งอันตรายเหล่านั้น.

อาทิตฺตฆร (น)

[อาทิตฺต + ฆร]

เรือนที่ถูกไฟไหม้.

ปุน ฑยฺหิตุมิจฺฉสีติ **อาทิตฺตฆรโต** นีหฏภณฺฑํ วิย ฆรา นีหริตฺวา พุทฺธสาสเน ปพฺพชิโต ปุน มหาฑาหสทิเส ฆราวาเส ฑยฺหิตุํ อิจฺฉสีติ อตฺโถ. โส มาตริ กเถนฺติยา กเถนฺติยา สลฺลกฺเขตฺวา หิโรตฺตปฺปํ ปฏิลภิตฺวา “นตฺถิ มยฺหํ คิหิภาเวน อตฺโถ”ติ อาห. อถสฺส มาตา “สาธุ ตาตา”ติ ตุฏฺฐา ปณีตโภชนํ โภเชตฺวา “กติ วสฺโสสิ ตาตา”ติ ปุจฺฉิ. ปริปุณฺณวสฺโสมฺหิ อุปาสิเกติ. “เตน หิ ตาต อุปสมฺปทํ กโรหี”ติ จีวรสาฏเก อทาสิ. โส ติจีวรํ การาเปตฺวา อุปสมฺปนฺโน พุทฺธวจนํ อุคฺคณฺหนฺโต เตปิฏโก หุตฺวา

สีลาทีนํ อาคตฏฺฐาเน ตํ ตํ ปูเรนฺโต นจิรสฺเสว อรหตฺตํ ปตฺวา มหาธมฺมกถิโก หุตฺวา วีสวสฺสสตํ ฐตฺวา สกลชมฺพุทีปํ โขเภตฺวา ปรินิพฺพายิ. (สํ.อฏฺ.๑/๒๘๒)

คำว่า **แต่ท่านปรารถนาจะเผามันอีก (ปุน ฑยฺหิตุมิจฺฉติ)** ความว่า เจ้าออกจากเรือนบวช ในพระพุทธศาสนาแล้ว เหมือนสิ่งของที่เขาขนออกแล้วจาก**เรือนที่ถูกไฟไหม้** แต่ท่านยังปรารถนาจะถูกเผาในการอยู่ครองเรือน เช่น ถูกเผาใหญ่อีกหรือ เมื่อมารดากล่าวอยู่ สามเณรนั้นกำหนดแล้วกลับได้หิริและโอตตัปปะ จึงกล่าวว่า เราไม่ต้องการเป็นคฤหัสถ์ ครั้งนั้น มารดาของสามเณรนั้นยินดี จึงกล่าวว่า ดีละลูก ดังนี้ ถวายโภชนะอันประณีตให้ฉันแล้ว จึงถามว่า ลูก เจ้าอายุกี่ปี สามเณรตอบว่า แม่ ยี่สิบปีบริบูรณ์ อุบาสิกากล่าวว่า ลูก ถ้าเช่นนั้น ขอเจ้าจงทำการอุปสมบทเถิด ได้ถวายจีวรแล้ว สามเณรนั้นให้ทำไตรจีวรแล้วอุปสมบท เรียนพระพุทธพจน์อยู่ ทรงพระไตรปิฎก ยังพระพุทธพจน์นั้นให้บริบูรณ์ในอาคตสถานแห่งศีลเป็นต้น ไม่นาน บรรลุความเป็นพระอรหันต์ เป็นพระธรรมกถึกผู้ใหญ่ ดำรงอยู่ได้ ๑๒๐ ปี ให้ชมพูทวีปทั้งสิ้นสั่นสะเทือนแล้วก็ปรินิพพาน.

อาทิตฺตเจล (ติ)

[อาทิตฺต + เจล]

ผู้มีผ้าที่ถูกไฟไหม้, ผู้ที่ไฟไหม้ผ้า.

เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว **อาทิตฺตเจโล** วา อาทิตฺตสีโส วา ตสฺเสว เจลสฺส วา สีสสฺส วา นิพฺพาปนาย อธิมตฺตํ ฉนฺทญฺจ วายามญฺจ อุสฺสาหญฺจ อุสฺโสฬฺหิญฺจ อปฺปฏิวานิญฺจ สติญฺจ สมฺปชญฺญญฺจ กเรยฺย เอวเมวํ โข ภิกฺขเว เตน ปุคฺคเลน เตสํเยว กุสลานํ ธมฺมานํ ปฏิลาภาย อธิมตฺโต ฉนฺโท จ วายาโม จ อุสฺสาโห จ อุสฺโสฬฺหี จ อปฺปฏิวานี จ สติ จ สมฺปชญฺญญฺจ กรณียํ.โส อปเรน สมเยน ลาภี เจว โหติ อชฺฌตฺตํ เจโตสมถสฺส ลาภี จ อธิปญฺญาธมฺมวิปสฺสนาย. (อํ.๓/๑๓๙)

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลนั้นทำความพอใจ ความพยายาม ความอุตสาหะ ความขะมักเขม้นความไม่ท้อถอย สติและสัมปชัญญะให้มีประมาณยิ่งเพื่อได้กุศลธรรมเหล่านั้นเปรียบเหมือนบุคคล**ผู้มีผ้าที่ถูกไฟไหม้**หรือมีศีรษะที่ถูกไฟไหม้ ทำความพอใจความพยายาม ความอุตสาหะ ความขะมักเขม้น ความไม่ท้อถอยให้มีประมาณยิ่งสติและสัมปชัญญะให้มีประมาณยิ่งเพื่อดับไฟที่ไหม้ผ้าหรือไฟที่ไหม้ศีรษะนั้น ๆ สมัยต่อมา บุคคลนั้นจึงได้ความสงบแห่งจิตภายในและความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง.

อาทิตฺตฉาริกนิรย (ปุ)

[อาทิตฺตฉาริกา + นิรย]

นรกขี้เถ้าที่โชติช่วง, นรกขี้เถ้าที่ร้อนระอุ.

กุกฺกุลนิรโยติ โยชนสตปฺปมาโณ อนฺโต

กูฏาคารมตฺตวิตจฺจิตอํคารปุณฺโณ **อาทิตฺตฉาริกนิรโย**. (ม.อฏ.๓/๔๒๕)

คำว่า **นรกขี้เถ้า(กุกฺกุลนิรโย)** ความว่า **นรกขี้เถ้าที่ร้อนระอุ**เต็มไปด้วยถ่านไฟไม่มีเปลวไฟขนาดเท่ากับเรือนยอดภายใน ประมาณ ๑๐๐ โยชน์.

อาทิตฺตฉาริกา (ถี)

[อาทิตฺต + ฉาริกา]

ขี้เถ้าที่โชติช่วง, ขี้เถ้าที่ร้อนระอุ.

กุกฺกุฬานุคตาติ **อาทิตฺตฉาริก**สงฺขาเตน กุกฺกุเฬน วิย อุณฺหวาลุกาย อนุคตา. (ชา.อฏ.๓/๔๒๕)

คำว่า **แผ่นดินร้อน(กุกฺกุฬานุคตา)** ได้แก่ปกคลุมด้วยทรายร้อนดุจเถ้าร้อนคือ **ขี้เถ้าที่ร้อนระอุ**.

อาทิตฺตชาตก (น)

[อาทิตฺต + ชาตก]

อาทิตตชาดก, ขุททกนิกาย ชาดก นิบาต ๘ ชาดก ๘. (ชา.๑/๑๖๓-๔)

อาทิตตชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าโรรุวะ ครองราชสมบัติในกรุงโรรุวะ ทรงยึดมั่นในการบำเพ็ญทาน ทรงพอพระทัยในการให้ทานแก่พระทักขิเณยยบุคคล และทรงสดับธรรมจากพระปัจเจกพุทธเจ้าถึง ๗ พระองค์.[ชาดกนี้สอนให้รู้ว่าคนที่ไม่ประมาทมีสติ ปัญญา ศรัทธา ขนเอาสิ่งของจากบ้านที่ถูกไฟชรา ไฟมรณะไหม้อยู่ออกไปด้วยการให้ทานย่อมได้รับประโยชน์และความสุข]

อาทิตฺตเทสนา (ถี)

[อาทิตฺต + เทสนา]

อาทิตตเทศนา.

ดู อาทิตฺตปริยาย.

อาทิตฺตปณฺณกุฏิ (ถี)

[อาทิตฺต + ปณฺณกุฏิ]

กุฏิใบไม้ที่ไฟไหม้โชติช่วงอยู่, บรรณสาลาที่ไฟไหม้ลุกโพลงอยู่.

“อหํ ปพฺพชิสฺสามี”ติ. “อยฺยา อหมฺปิ ตุมฺหากํ เยว อาคมนํ โอโลกยมานา นิสินฺนา อหมฺปิ ปพฺพชิสฺสามี”ติ. เตสํ **อาทิตฺตปณฺณกุฏิ**วิยตโย ภวา อุปฏฺฐหึสุ. (สํ.อฏ.๒/๑๘๐)

(มาณพกล่าวว่า) “ฉันจักบวช” นางภัททากล่าวว่า “ถึงดิฉันก็นั่งคอยท่านมาอยู่เหมือนกัน แม้ดิฉันก็จักบวช” ภพ ๓ ปรากฏแก่ชนทั้งสองนั้นเหมือน**กุฏิใบไม้ที่ไฟไหม้โชติช่วงอยู่**.

อาทิตฺตปณฺณสาลา (ถี)

[อาทิตฺต + ปณฺณสาลา]

กระท่อมที่มุงด้วยใบไหม้ที่ลุกโพลง, บรรณ

ศาลาที่ไฟไหม้ลุกโพลงอยู่.

มยํ ภเณ “ตโย ภวา **อาทิตฺตปณฺณสาลา** วิยา” ติ ปพฺพชิมฺหา. (สํ.อฏฺ.๒/๑๘๐)

นายเราทั้ง ๒ บวชด้วยคิดว่า ภพทั้ง ๓ ปรากฏเหมือน**บรรณศาลาที่ไฟไหม้ลุกโพลงอยู่**.

อาทิตฺตปริยาย (ปุ)

[อาทิตฺต + ปริยาย]

อาทิตตเทศนา, เทศนาว่าด้วยของร้อน.

อาทิตฺตปริยายํ ปจฺจเวกฺขมาโนติ อาทิตฺตเทสนํ โอโลเกนฺโต. (มหานิ.อฏฺ.๔๐๓)

คำว่า **พิจารณาอาทิตตเทศนาอยู่(อาทิตฺตปริยายํ ปจฺจเวกฺขมาโน)** ได้แก่ ไตร่ตรองดู**อาทิตตเทศนา**อยู่.

อาทิตฺตปริยายํ โว ภิกฺขเว ธมฺมปริยายํ เทเสสฺสามิ. (สํ.๒/๓๗๗)

ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดง**ธรรมเทศนาชื่อว่าอาทิตตเทสนา**แก่เธอทั้งหลาย.

อาทิตฺตปริยายเทสนา (ถี)

[อาทิตฺตปริยาย + เทสนา]

อาทิตตปริยายเทศนา.

คยาสีเส นิสีทาเปตฺวา **อาทิตฺตปริยายเทสนาย** อรหตฺเต ปติฏฺฐาเปตฺวา เตน อรหนฺตสหสฺเสน ปริวุโต. (ธมฺม.อฏฺ.๑/๕๖)

พระพุทธองค์ทรงให้ภิกษุเหล่านั้นนั่งที่คยาสีสะทรงให้บรรลุพระอรหัตผลด้วย**อาทิตตปริยายเทศนา** ทรงแวดล้อมด้วยพระอรหันต์ ๑,๐๐๐ นั้น.

อาทิตฺตปริยายนย (ปุ)

[อาทิตฺตปริยาย + นย]

นัยที่มาในอาทิตตปริยายเทศนา, วิธีที่แสดงไว้ในอาทิตตปริยายเทศนา.

ปฏิสงฺขา โยนิโสติ หิ อุปาเยน ปเถน ปฏิสงฺขาย ญตฺวา ปจฺจเวกฺขิตฺวาติ อตฺโถ. เอตฺถ จ อสํวเร อาทีนวปฏิสงฺขา โยนิโส ปฏิสงฺขาติ เวทิตพฺพา. สา จายํ “วรํ ภิกฺขเว ตตฺตาย อโยสลากาย อาทิตฺตาย สมฺปชฺชลิตาย สโชติภูตาย จกฺขุนฺทฺริยํ สมฺปลิมฏฺฐํ น ตฺเวว จกฺขุวิญฺเญยฺเยสุ รูเปสุ อนุพฺยญฺชนโส นิมิตฺตคฺคาโห”ติอาทินา **อาทิตฺตปริยายนเยน** เวทิตพฺพา. (ม.อฏฺ.๑/๗๘)

คำว่า **พิจารณาโดยแยบคาย (ปฏิสงฺขา โยนิโส)** ความว่า พิจารณาแล้ว คือรู้แล้ว ได้แก่เห็นเฉพาะแล้วโดยอุบาย คือโดยถูกทาง แต่ในคำว่า พิจารณาโดยแยบคายนี้ บัณฑิตพึงทราบการพิจารณาโทษในอสังวรว่า เป็นการพิจารณาโดยแยบคาย แต่การพิจารณาโทษในอสังวรนี้นั้นบัณฑิตพึงทราบตาม**นัยที่มาในอาทิตตปริยายเทศนา** เป็นต้นว่า “ภิกษุทั้งหลาย บุคคลแทงจักขุนทรีย์ด้วยหลาวเหล็กที่ร้อน ไฟติด ลุกโชน โชติช่วง ยังประเสริฐกว่า ส่วน

การถือนิมิตโดยอนุพยัญชนะในรูปที่พึงรู้แจ้งทางตา ไม่ประเสริฐเลย”.

อาทิตฺตปริยายนเยนาติ อาทิตฺตปริยาเย อาคตนเยน เวทิตพฺพา อาทีนวปฏิสงฺขาติ โยชนา. (ม.ฏี.๑/๑๖๕)

คำว่า **ตามนัยที่มาในอาทิตตปริยายเทศนา (อาทิตฺตปริยายนเยน)** ประกอบความว่า พึงทราบการพิจารณาโทษ ตามนัยที่มาในอาทิตตปริยายเทศนา.

อาทิตฺตปริยายสุตฺต (น)

[อาทิตฺตปริยาย + สุตฺต]

(๑) อาทิตตปริยายสูตร วินัยปิฎก มหาวรรค ขันธกะ ๑ กถา ๑๒. (วิ.๓/๔๔๕)

[ทรงแสดงอาทิตตปริยายสูตร โปรดชฎิล ๓ พี่น้อง ระหว่างทางเสด็จ ทรงแสดงธรรมเทศนาอนุปุพพิกถาและสามุกกังสิกธรรมเทศนา โปรดภัททวัคคิยกุมาร ๓๐ คน ทำให้พวกเขาบรรลุอรหัตตผล เมื่อเสด็จถึงตำบล อุรุเวลาเสนานิคมแล้ว ทรงแสดงธรรมเทศนาอาทิตตปริยายสูตรโปรดชฎิล ๓ พี่น้อง คือ อุรุเวลกัสสปะ นทีกัสสปะ และคยากัสสปะ พร้อมกับชฎิลที่เป็นบริวาร ๑,๐๐๐ คน ทำให้ทั้งหมดบรรลุอรหัตตผล].

(๒) อาทิตตปริยายสูตร, สังยุตตนิกาย สฬายตนสังยุต สังยุต ๑ วรรค ๓ สูตร ๘. (สํ.๒/๓๗๗-๙)

อาทิตตปริยายสูตร ว่าด้วยอาทิตตบรรยาย คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอาทิตตบรรยายและธรรมบรรยายว่า อินทรีย์ ๖ ที่ถูกทำลายด้วยอาวุธที่ร้อนชนิดต่าง ๆ ยังดีกว่าการเห็นอายตนะภายนอกว่าเป็นของสวยงาม ตอนท้ายทรงสอนให้พิจารณาว่า อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยไม่เที่ยง.

อาทิตฺตปริยายาวสาน (น)

[อาทิตฺตปริยาย+ อวสาน]

ที่สุดของอาทิตตเทศนา, จบอาทิตตเทศนา.

เอส ชฏิลสหสฺสสฺส อพฺภนฺตเร เอหิภิกฺขูปสมฺปทาย อุปสมฺปนฺโน **อาทิตฺตปริยายาวสาเน** อรหตฺตปฺปตฺโต เอโก มหาสาวโกติ เวทิตพฺโพ. (วิ.อฏฺ.๒/๙๖)

บัณฑิตพึงทราบ พระลักขณะนั้นว่า จัดอยู่ในภิกษุ ๑,๐๐๐ ผู้เคยเป็นชฎิล อุปสมบทด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทาได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ในเวลา**จบอาทิตตเทสนา** เป็นพระมหาสาวกรูป ๑ .

อาทิตฺตปูติอลาต (น)

[อาทิตฺต + ปูติ + อลาต]

ฟืนผุที่ไฟไหม้, ท่อนฟืนผุที่ไฟไหม้.

เยน สมนฺนาคโต ปุคฺคโล เวรํ นิสฺสชฺชิตุํ น

สกฺโกติ เอวํ นาม มํ เอส วตฺตุํ อนนุจฺฉวิโกติ อปราปรํ อนุพนฺธติ **อาทิตฺตปูติอลาตํ** วิย ชลเตว โธวิยมานํ อจฺฉจมฺมํ วิย วสาเตลมกฺขิตปิโลติกา วิย จ น ปริสุชฺฌติ.

(อภิ.อฏฺ.๒/๔๗๓-๔)

พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า ความผูกโกรธซึ่งเป็นเหตุให้บุคคลผู้ประกอบแล้วไม่สามารถจะสละเวรได้ บุคคลนี้ย่อมติดตามความโกรธสืบ ๆ ไป ด้วยคิดว่า ผู้นี้ไม่เหมาะที่จะกล่าวกะเรา ชื่ออย่างนี้ ความโกรธของเขาย่อมลุกโพลงขึ้นทันที เหมือน**ท่อนฟืนผุที่ไฟไหม้**ความโกรธนั้น ย่อมไม่สะอาด เหมือนหนังหมีที่เขาทำความสะอาดล้างอยู่และเหมือนท่อนผ้าเก่าที่เปื้อนด้วยมันเหลวและน้ำมัน.

อาทิตฺตภวนสทิส (ติ)

[อาทิตฺต + ภวน + สทิส]

เหมือนภพที่ไฟไหม้โชติช่วง.

มหาสตฺโต ตาสํ ตํ วิปฺปการํ ทิสฺวา ภิยฺโยโสมตฺตาย กาเมสุ วิรตฺตจิตฺโต อโหสิ. ตสฺส ปน อลงฺกตปฏิยตฺตํ ทสสตนยนภวนสทิสํ รุจิรโสภมฺปิ ปาสาทวรตลํ อปวิทฺธมตสรีรกุณปภริตํ อามกสุสานมิว ปรมปฏิกฺกูลํ อุปฏฺฐาสิ. ตโยปิ ภวา **อาทิตฺตภวนสทิสา** หุตฺวา อุปฏฺฐหึสุ. “อุปทฺทุตํ วต โภ อุปสฺสฏฺฐํวต โภ”ติ จ วาจํ ปวตฺเตสิ. อติวิย ปพฺพชฺชาย จิตฺตํ นมิ. (พุทฺธวํ.อฏฺ.๓๒๙)

พระมหาสัตว์ทรงเห็นอาการแปลก ๆ ของสตรีเหล่านั้น ก็ยิ่งทรงมีพระหฤทัยเหนื่อยหน่าย ในกามทั้งหลายอย่างเหลือประมาณ พื้นปราสาทที่ประดับตกแต่งแม้งดงามเหมือนภพของท้าวสหัสสนัยน์ ปรากฏแก่พระมหาสัตว์นั้น เป็นสภาพปฏิกูลอย่างยิ่ง เหมือนป่าช้าผีดิบ ที่เต็มไปด้วยซากศพของคนตาย ที่เขาทอดทิ้งไว้ แม้ภพทั้ง ๓ ก็ปรากฏ**เหมือนภพที่ไฟไหม้โชติช่วง** ทรงพร่ำบ่นว่า วุ่นวายจริงหนอ ขัดข้องจริงหนอ พระหฤทัยทรงน้อมไปในการบรรพชาอย่างยิ่ง.

อาทิตฺตวคฺค (ปุ)

[อาทิตฺต + วคฺค]

อาทิตตวรรค สคาถวรรคสังยุตบาฬี สังยุต ๑ วรรค ๕ . (สํ.๑/๒๘-๓๓)

หมวดว่าด้วยสิ่งที่เป็นของร้อน.

อาทิตฺตสรีร (ติ)

[อาทิตฺต + สรีร]

มีไฟไหม้ที่ตัว, มีไฟติดตัว.

เอโก เอฬโก อุมฺมุกฺเกน ปหารํ ลภิตฺวา **อาทิตฺตสรีโร** ปลายนฺโต เอกิสฺสา หตฺถิสาลํ นิสฺสาย ติณกุฏิยา กุฏฺเฏ สรีรํ ฆํสิ.

(ชา.อฏฺ.๓/๓๓๕)

อยู่มาวันหนึ่ง แพะตัวหนึ่งกินข้าวเปลือก ที่นางทาสีคนหนึ่งผึ่งแดดไว้ ถูกตีด้วยดุ้นไฟ

มีไฟไหม้ที่ตัววิ่งหนีไปถูตัวที่ฝากระท่อมหญ้าหลังหนึ่งติดโรงช้าง.

อาทิตฺตสิร (ติ)

[อาทิตฺต + สิร]

ผู้มีศีรษะที่ไฟไหม้, ผู้ที่ไฟไหม้ศีรษะ.

ยถา จ ทยฺหมาเน มตฺถเก **อาทิตฺตสิโร** ตสฺส นิพฺพาปนตฺถาย วีริยํ อารภติ ปโยคํ กโรติ ปรกฺกมติ เอวเมวํ ภิกฺขุ กามราคปฺปหานาย สโต อปฺปมตฺโต หุตฺวา วิหเรยฺย ภควา. (สํ.อฏฺ.๑/๔๗)

อนึ่งบุรุษ**ที่ไฟไหม้ที่ศีรษะ**ย่อมเริ่มทำความเพียร คือทำความบากบั่น ได้แก่พยายามเพื่อดับไฟนั้น ฉันใด ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน พึงมีสติไม่ประมาทอยู่เพื่อละกามราคะ.

อาทิตฺตสีส (ติ)

[อาทิตฺต + สีส]

ผู้มีศีรษะที่ไฟไหม้, ผู้ที่ไฟไหม้ศีรษะ.

ดู อาทิตฺตเจล.

อาทิตฺตสีสูปม (น)

[อาทิตฺต + สีส + อุปมา + สุตฺต. ลบบทหลัง]

อาทิตตสีสูปมสูตร, สุตรอุปมาคนที่ไฟไหม้ศีรษะ.

สุคตาติริตฺตมฺปิ ปิณฺฑปาตํ อภุญฺชิตฺวา ธมฺมทายาทภาวํ อากงฺขมาโน **อาทิตฺตสีสูปมํ** ปจฺจเวกฺขิตฺวา เตเนว ชิฆจฺฉาทุพฺพลฺเยน เอวํ ตํ รตฺตินฺทิวํ วีตินาเมยฺย. (ม.อฏฺ.๑/๙๙)

ภิกษุนั้นไม่ฉันบิณฑบาตที่เหลือจากที่พระสุคตเสวยประสงค์จะเป็นธรรมทายาท พิจารณาถึง**สูตรอุปมาดังคนที่ไฟไหม้ศีรษะ**แล้ว พึงปล่อยให้คืนและวันนั้นผ่านไปอย่างนั้นด้วยความหิวและความอ่อนกำลังนั้นเอง.

อาทิตฺตสีสูปมนฺติ อาทิตฺตสีสูปมสุตฺตํ. (ม.ฏี.๑/๑๘๖)

คำว่า **อุปมาคนที่ไฟไหม้ศีรษะ(อาทิตฺตสีสูปมํ)** ได้แก่ สูตรที่อุปมาคนที่ไฟไหม้ศีรษะ.

อาทิตฺตสีสูปมสุตฺต (น)

[อาทิตฺตสีสูปม + สุตฺต]

อาทิตตสีสูปมสูตร, สูตรที่แสดงธรรมที่อุปมาคนที่ไฟไหม้ศีรษะ.

ดู อาทิตตสีสูปม.

อาทิตฺตสุตฺต (น)

[อาทิตฺต + สุตฺต]

อาทิตตสูตร, สูตรว่าสิ่งที่เป็นของร้อน.

(๑) อาทิตตสูตร สังยุตตนิกาย สคาถาวรรคสังยุต ๑ วรรค ๕ สูตร ๑. (สํ.๑/๒๘-๙)

อาทิตตสูตรที่แสดงว่า ควรรีบขนสิ่งของ

ออกไปด้วยการให้ทานขณะที่เรือนคือร่างกายถูกไฟชรามรณะเผาไหม้อยู่.

(๒) อาทิตตสูตร สังยุตตนิกาย ขันธวรรคสังยุตบาฬี สังยุต ๑ (๖) วรรค ๑ สูตร ๙. (สํ.๒/๕๘-๙)

อาทิตตสูตรว่าด้วยสิ่งที่เป็นของร้อน คือทรงแสดงว่า ขันธ์ ๕ เป็นของร้อน.

(๓) อาทิตตสูตร สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรคสังยุตบาฬี สังยุต ๑ วรรค ๓ สูตร ๖. (สํ.๒/๒๕๑-๒)

อาทิตตสูตรว่าด้วยสิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน คำว่า สิ่งทั้งปวง ในพระสูตร นี้เหมือนกับพระสูตรที่ ๒ พระสูตรนี้เป็นสูตรเดียวกับอาทิตตปริยายสูตรในพระวินัยปิฎก มหาวรรค (แปล) เล่ม ๔ ข้อ ๕๔ หน้า ๖๔.

อาทิตฺตสุสิรรุกฺข (ปุ)

[อาทิตฺต + สุสิร + รุกฺข]

ต้นไม้ที่มีโพรงอันไฟไหม้, ต้นไม้มีโพรงที่ไฟไหม้.

ชิฆจฺฉาย รุปฺปนํ เปตฺติวิสเย เจว ทุพฺภิกฺขกาเล จ ปากฏํ. เปตฺติวิสยสฺมิญฺหิ สตฺตา ทฺเว ตีณิ พุทฺธนฺตรานิ กิญฺจิเทว อามิสํ หตฺเถน คเหตฺวา มุเข ปกฺขิปนฺตา นาม น โหนฺติ. อนฺโตอุทรํ **อาทิตฺตสุสิรรุกฺโข** วิย โหติ. ทุพฺภิกฺเข กญฺชิกมตฺตมฺปิ อลภิตฺวา มรณปฺปตฺตานํ ปมาณํ นาม นตฺถิ.
(อภิ.อฏฺ.๒/๓)

ความที่รูปย่อยยับไป เพราะความหิว **ปรากฏแล้วในปิตติวิสัย (กำเนิดเปรต) (ชิฆจฺฉาย รุปฺปนํ)** และในเวลาเกิดทุพภิกขภัย จริงอยู่ พวกสัตว์ในกำเนิดเปรต ชื่อว่าเอามือถืออามิสอย่างใดอย่างหนึ่งใส่เข้าไปในปากมิได้มีเลยตลอด ๒-๓ พุทธันดร ภายในท้องเป็นเหมือน**ต้นไม้มีโพรงที่ไฟ**ไหม้ ในเวลาเกิดทุพภิกขภัย ชื่อว่าสัตว์ทั้งหลายผู้ไม่ได้อะไรแม้เพียงน้ำข้าวแล้วก็ถึงความตายไปนับจำนวนมิได้.

อาทิตฺตาคารสทิส (ติ)

[อาทิตฺต + อคาร + สทิส]

เหมือนเรือนที่ไฟไหม้โชติช่วง.

สตฺถา ตํ สมณสหสฺสํ อาทาย คยาสีสํ คนฺตฺวา ปิฏฺฐิปาสาเณ นิสินฺโน "กถํรูปา นุ โข เอเตสํ ธมฺมเทสนา สปฺปายา"ติ โอโลเกนฺโต "อิเม อคฺคี ปริจรนฺตา วิจรึสุ อิเมสํ ตโย ภเว **อาทิตฺตาคารสทิเส** กตฺวา ทสฺเสตุํ วฏฺฏตี"ติ อาทิตฺตปริยายสุตฺตํ เทเสสิ. (อํ.๑/๒๓๒)

พระศาสดาทรงพาสมณะ ๑,๐๐๐ รูปนั้นไปคยาสีสะประเทศ ประทับนั่งข้างบนแผ่นหินดาด ทรงตรวจดูว่า "ธรรมเทศนาอะไรหนอเป็นที่สบายสำหรับสมณะเหล่านี้" ทรงทราบว่า "สมณะเหล่านี้บวชบำเรอไฟ เราควรจะแสดงภพทั้ง ๓ ให้เป็น**เหมือนเรือนที่ถูกไฟไหม้โชติช่วง**แก่ภิกษุผู้เคยเป็นชฎิลเหล่านี้" จึงทรงแสดงอาทิตตปริยายสูตร ในเวลาจบเทศนา ทุกรูปนั่นแลก็บรรลุ

อรหัตตผล.

อาทิทสฺสนตฺถ (ปุ)

[อาทิ + ทสฺสน + อตฺถ]

ประโยชน์คือการแสดงเบื้องต้น, เพื่อแสดงเบื้องต้น.

ยถา ปน จิตฺตสงฺขารสฺส **อาทิทสฺสนตฺถํ** "สุทฺธาวาสํ อุปปชฺชนฺตาน"นฺติ วุตฺตํ, เอวํ วจีสงฺขารสฺส **อาทิทสฺสนตฺถํ** "ทุติเย จิตฺเต วตฺตมาเน"ติ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ. (มูลฎี.๓/๑๔๑)

พึงทราบว่า ก็พระอรรถกถาจารย์กล่าวคำว่า "ผู้เกิดในชั้นสุทธาวาส" **เพื่อแสดงเบื้องต้น**แห่งจิตสังขารฉันใด กล่าวคำว่า "เมื่อจิตดวงที่ ๒ เป็นไปอยู่" **เพื่อแสดงเบื้องต้น**แห่งวจีสังขารฉันนั้น.

จิตฺตสงฺขารสฺส อาทิทสฺสนตฺถนฺติ สุทฺธาวาเส จิตฺตสงฺขารสฺส **อาทิทสฺสนตฺถํ**. (อนุฎี.๓/๑๙๔)

คำว่า **เพื่อแสดงเบื้องต้นแห่งจิตสังขาร (จิตฺตสงฺขารสฺส อาทิทสฺสนตฺถํ)**ได้แก่ เพื่อแสดงเบื้องต้นแห่งจิตสังขารในสุทธาวาส.

อาทิทุกฺข (น)

[อาทิ + ทุกฺข]

ความทุกข์อันเป็นเบื้องต้น.

ตถา หิ อินฺธนมิว ปาวโก ลกฺขมิว ปหรณานิ โครูปมิว ฑํสมกสาทโย เขตฺตมิว ลาวกา คามํ วิย คามฆาตกา อุปาทานกฺขนฺธปญฺจกเมว ชาติอาทโย นานปฺปกาเรหิ พาธยมานา ติณลตาทีนิ วิย ภูมิยํ ปุปฺผผลปลฺลวาทีนิ วิย รุกฺเขสุ อุปาทานกฺขนฺเธสุเยว นิพฺพตฺตนฺติ. อุปาทานกฺขนฺธานญฺจ **อาทิทุกฺขํ** ชาติ มชฺเฌ ทุกฺขํ ชรา ปริโยสนทุกฺขํ มรณํ. (อภิ.อฏฺ.๒/๑๐๓)

จริงอย่างนั้น ชาติเป็นต้นเบียดเบียนอยู่แต่เฉพาะอุปาทานขันธ์ ๕ เท่านั้น โดยประการต่าง ๆ เหมือนไฟป่าเบียดเบียนเชื้อ เหมือนเครื่องประหารเบียดเบียนเป้า เหมือนเหลือบและยุงเป็นต้นเบียดเบียนโค เหมือนคนผู้เก็บเกี่ยวเบียดเบียนนา เหมือนพวกโจรปล้นฆ่าชาวบ้านเบียดเบียนหมู่บ้าน ฉะนั้น ย่อมบังเกิดแต่เฉพาะในอุปาทานขันธ์ ๕ เท่านั้น เหมือนหญ้าและเถาวัลย์เป็นต้นเกิดที่พื้นดิน เหมือนดอกไม้ ผลไม้ และใบอ่อนเป็นต้นเกิดที่ต้นไม้เป็นต้น ฉะนั้น อนึ่ง ชาติเป็น**ทุกข์อันเป็นเบื้องต้น** ชราเป็นทุกข์ ท่ามกลาง มรณะเป็นทุกข์สุดท้าย.

อาทินิกาย (ปุ)

[อาทิ + นิกาย]

นิกายแรก.

อาทินิกายสฺสาติ สุตฺตนฺตปิฏกปริยาปนฺเนสุ ปญฺจสุ นิกาเยสุ อาทิภูตสฺส ทีฆนิกายสฺส. (สี.อภินวฎี.๑/๑๓๘)

คำว่า **แห่งนิกายแรก(อาทินิกายสฺส)** ได้แก่ แห่งทีฆนิกายอันเป็นเบื้องต้นในนิกาย ๕ ที่จัดเข้าในสุตตันตปิฎก.

อาทินิคฺคห (ปุ)

[อาทิ + นิคฺคห]

การข่มอันเป็นเบื้องต้น.

อนุโลมปจฺจนีกปญฺจเก **อาทินิคฺคหํ** ทสฺเสตฺวา ปจฺจนียานุโลมปญฺจเก จ **อาทินิคฺคห**เมว ทสฺเสตฺวา มาติกํ ทีเปตุํ "สา ปเนสา"ติอาทิมาห. (มูลฏี.๑/๑๕)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวคำว่า สา ปเนสา เป็นต้น เพื่อแสดง**การข่มอันเป็นเบื้องต้น**ในหมวด ๕ แห่งอนุโลมปัจจนีกะ และแสดง**การข่มอันเป็นเบื้องต้น**ในหมวด ๕ แห่งปัจจนียานุโลมแล้วจึงแสดงมาติกา.

อาทินฺน (ติ)

[อา + ทา + ต]

อันเขาถือเอาแล้ว, อันเขาลักแล้ว.

อาทินฺเน อนาทินฺนสญฺญี อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส.

ในผ้าที่ทำให้เสียสีแล้ว (ในพินทุที่ถือเอาแล้ว) ภิกษุสำคัญว่ายังไม่ได้ทำให้เสียสี ต้องอาบัติทุกกฏ.

อตฺถิ โข ปน มยา อทินฺนํ **อาทินฺนํ** ยาวตกํ วา ตาวตกํ วา. ยํ โข ปน มยา อทินฺนํ **อาทินฺนํ** ยาวตกํ วา ตาวตกํ วา ตํ น สุฏฺฐุ ตํ น สาธุ. อหญฺเจว โข ปน ตปฺปจฺจยา วิปฺปฏิสารี อสฺสํ น เมตํ ปาปํ กมฺมํ อกตํ ภวิสฺสตี'ติ. (วิ.๔/๔๓๖)

[สาวกพิจารณาเห็นว่า 'พระผู้มีพระภาคทรงติเตียนการลักทรัพย์โดยประการต่าง ๆ เป็นอันมาก] และตรัสว่า 'ท่านทั้งหลายจงงดเว้นจากการลักทรัพย์'ทรัพย์ที่**เราลัก**ก็มีอยู่มากมาย การที่**เราลักทรัพย์**มากมายนั้นไม่เป็นการดีงามเลยเราเท่านั้นพึงเป็นผู้เดือดร้อนเพราะการลักทรัพย์นั้นเป็นปัจจัย เราไม่ได้ทำบาปกรรมนั้นก็หามิได้ [เธอพิจารณาเห็นอย่างนี้แล้วย่อมละการลักทรัพย์นั้น].

อาทินฺนค(คฺค)หิตปรามฏฺฐ (ติ)

[อาทินฺน + คหิต + ปรามฏฺฐ]

อันยึดถือมั่นยิ่ง(ด้วยตัณหาเป็นต้น), ยึดถือว่าของเรา ทรัพย์ของเรา, ยึดถือผิดว่า เรา.

อาทินฺนคหิตปรามฏฺฐวเสน สพฺพํ อุปาทินฺนเมว นาม. (ม.อฏฺ.๒/๑๒๖)

หมู่รูปทั้งหมดที่อยู่ในร่างกายชื่อว่า รูปที่ถูกยึดมั่น ด้วยอำนาจ**ยึดมั่นยิ่ง, ยึดถือว่า ของเรา ทรัพย์ของเรา, ถือผิดว่า เรา**.

ตตฺถ อาทินฺนนฺติ อภินิวิฏฺฐํ. มมนฺติ คหิตํ. อหนฺติ ปรามฏฺฐํ. (ม.ฏี.๒/๑๖๖)

รูปที่สัตว์ยึดมั่นยิ่ง ชื่อว่า อาทินนรูป, รูปที่สัตว์ยึดถือว่า ของเรา ชื่อว่า คหิตรูป, รูปที่

สัตว์ยึดถือผิดว่า เรา ชื่อว่า ปรามัฏฐรูปในคำว่า อาทินนคหิตปรามัฏฐะนั้น.

อาทินฺนตฺต (น)

[อาทินฺน + ตฺต]

ความยึดมั่น.

เอสิตตฺตา เนสิตตฺตา **อาทินฺนตฺตา** อนาทินฺนตฺตา ปฏิปนฺนตฺตา นปฺปฏิปนฺนตฺตา ฌาตตฺตา น ฌาปิตตฺตาติ อิมานิ จตฺตาริ ยุคลานิ อปฺปนาวเสน วุตฺตานีติ เวทิตพฺพานิ. (ปฏิสํ.อฏฺ.๑/๒๒๐)

พึงทราบว่า ท่านกล่าวถึงคู่ ๔ เหล่านี้ คือ เพราะแสวงหา เพราะไม่แสวงหา คู่ที่ ๑, **เพราะความยึดมั่น** เพราะความไม่ยึดมั่น คู่ที่ ๒, เพราะปฏิบัติแล้ว เพราะไม่ปฏิบัติแล้ว คู่ที่ ๓, เพราะเผาแล้ว เพราะไม่เผาแล้ว คู่ที่ ๔ ด้วยสามารถแห่งอัปปนา.

อาทินฺนทณฺฑ (ติ)

[อาทินฺน + ทณฺฑ]

(๑) ผู้มีทัณฑ์ที่ถือเอาแล้ว, ถือท่อนไม้.

ฆรา นาทินฺนทณฺฑสฺส ปเรสํ อนิกุพฺพโตติ นาทินฺนทณฺฑสฺสาติ อคฺคหิตทณฺฑสฺส นิกฺขิตฺตทณฺฑสฺส ปเรสํ อนิกุพฺพโต ฆรา นาม นตฺถิ. โย ปน **อาทินฺนทณฺโฑ** หุตฺวา ปเรสํ ทาสกมฺมกรานํ ตสฺมึ ตสฺมึ อปราเธ อปราธานุรูปํ วธพนฺธนเฉทนตาพนาทิวเสน กโรติ ตสฺเสว ฆราวาโส สณฺจหตีติ อตฺโถ. (ชา.อฏฺ.๒/๒๑๓)

คำว่า **คนปล่อยวางอาชญาไม่ลงอาญา บุคคลอื่นก็อยู่ครองเรือนไม่ได้(ฆรา นาทินฺนทณฺฑสฺส ปเรสํ อนิกุพฺพโต)** ความว่า ผู้ไม่ถือท่อนไม้ วางท่อนไม้เสียแล้ว ไม่สั่งการผู้อื่น เรือนก็ดำรงอยู่ไม่ได้ ส่วนผู้ใด**ถือท่อนไม้** ลงโทษผู้อื่นมีทาสและกรรมกรเป็นต้น ด้วยสามารถการฆ่า จองจำ ตัดอวัยวะและเฆี่ยนเป็นต้น ตามสมควรแก่ความผิดในโทษนั้น ๆ การครองเรือนของผู้นั้นแหละ ย่อมมั่นคงอยู่ได้.

(๒) ผู้มีอาวุธท่อนไม้ที่ถือไว้, ผู้ถืออาวุธท่อนไม้ไว้.

เตสํ หิ นาม ภิกฺขเว ราชูนํ **อาทินฺนทณฺฑานํ** อาทินฺนสตฺถานํ เอวรูปํ ขนฺติโสรจฺจํ ภวิสฺสติ. (ธมฺม.อฏฺ.๑/๓๖)

ภิกษุทั้งหลาย ความอดกลั้นและความสงบเสงี่ยมเช่นนี้ ยังเคยมีแก่พระราชาเหล่านั้น **ผู้ถืออาวุธท่อนไม้ไว้**อยู่ ผู้ถือศัสตราอยู่.

อาทินฺนปุพฺพ (ติ)

[อาทินฺน + ปุพฺพ]

อกุศลที่เคยถูกถือเอา, อกุศลที่เคยเกิด (อกุศลที่เหมือนอกุศลที่เคยเกิด).

ปฏินิสฺสฏฺโจติ อิทํ ปุพฺเพ **อาทินฺนปุพฺพสฺส** ปฏินิสฺสคฺคทสฺสนวเสน. (วิ.อฏฺ.๙๐)

คำว่า **ราคะเราเคยสละ(ปฏินิสฺสฏฺโจ)** นี้

ตรัสด้วยอำนาจแสดงการละ**อกุศลที่เคยเกิด**ในกาลก่อน.

อาทินฺนปุพฺพลิงฺค (ติ)

[อาทินฺนปุพฺพ + ลิงฺค]

ผู้มีเพศที่เคยถือเอา, ผู้เคยถือเพศมา.

อาทินฺนปุพฺพลิงฺคสฺส
นคฺคสฺสาปิ ทฺวยํ ภเว
เนตรสฺสาติ โน ขนฺติ
สพฺพปาจานุโลมโตติ. (วชิร.๔๑๑)

หมวด ๒ แม้แห่ง**ผู้เคยถือเพศมา**ก็ดี ชีเปลือย ก็ดี พวกเราชอบใจเพราะคล้อยตามบาลีทั้งปวง.

อาทินฺนปฺปหารวณ (ติ)

[อาทินฺน + ปหาร + วณ]

ผู้มีแผลที่เกิดเพราะการแทงอันถูกถือเอา, ผู้มีบาดแผลเพราะถูกแทง.

อาทินฺนปฺปหารวณานิ ตีณิ สตฺติสตานิ วิย ปุถุชฺชนสฺส อาตุรมานมหาทุกฺขปติฏฺฐํ ปฏิสนฺธิวิญฺญาณํ. (สํ.ฏี.๒/๑๑๕)

ปฏิสนธิวิญญาณอันเป็นเหตุความเจ็บปวดและความทุกข์แสนสาหัสแห่งปุถุชนเหมือน**ผู้มีบาดแผลเพราะถูกแทง**ด้วยหอก ๓๐๐ เล่ม.

อาทินฺนรตน (ติ)

[อาทินฺน + รตน]

ผู้มีรัตนะที่ถือเอาแล้ว, ถือเอารัตนะแล้ว.

อถ สา ราชปริสา ตํ นานารตนปริปูรํ มหาสมุทฺทตลํ ทิสฺวา ยถารุจิ อุจฺฉงฺคาทีหิ อาทิยติ ยถารุจิ **อาทินฺนรตนาย** ปน ปริสาย ตํ จกฺกรตนํ ปฏินิวตฺตติ. (ที.อฏ.๒/๒๑๕)

ลำดับนั้น บริษัทของพระราชานั้นเห็นพื้นมหาสมุทรที่เต็มไปด้วยรัตนะต่างๆนั้น จึงใช้ชายพกเป็นต้นห่อเอาไปตามชอบใจก็เมื่อบริษัท**ถือเอารัตนะ**ตามชอบใจแล้ว จักรแก้วนั้นก็หมุนกลับไป.

[เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิพระราชทานโอวาทแก่ชาวเมืองปุพพวิเทหะอย่างนี้แล้วเสวยพระกระยาหารเช้า จักรแก้วนั้นก็ทะยานขึ้นสู่อากาสด้วยพลังของพระเจ้าจักรพรรดิแล้วหยั่งลงสู่สมุทรด้านทิศตะวันออก อนึ่งจักรแก้วนั้นหยั่งลงด้วยประการใดๆ พื้นมหาสมุทรเมื่อชะงักการแผ่คลื่นแล้วยุบลงมาเหมือนพญานาคสูดกลิ่นยาแล้วก็หดพังพานลงมา ก็ยุบลงมาประมาณ ๑ โยชน์แล้วหยุดอยู่ดุจฝาแก้วไพฑูรย์ภายในสมุทรโดยประการนั้นๆ ก็ทันใดนั้นนั่นเอง รัตนะต่างๆที่กระจัดกระจายอยู่ในพื้นมหาสมุทรดุจประสงค์จะเห็นบุญสิริของพระราชาพระองค์นั้นก็ลอยมาจากพื้นมหาสมุทรนั้นๆ ทับถมเต็มประเทศนั้น ลำดับนั้น บริษัทของพระราชานั้นเห็นพื้นมหาสมุทรที่เต็มไปด้วยรัตนะต่างๆนั้น

จึงใช้ชายพกเป็นต้นห่อเอาไปตามชอบใจ ก็เมื่อบริษัทถือเอารัตนะตามชอบใจแล้ว จักรแก้วนั้นก็หมุนกลับไป และเมื่อจักรแก้วนั้นหมุนกลับไปอยู่ บริษัทจึงอยู่ข้างหน้าสุด พระราชาทรงอยู่ท่ามกลาง จักรแก้วอยู่สุดท้าย ขุมทรัพย์ในสายน้ำและสายน้ำเป็นดุจถูกสิริแห่งจักรแก้วล่อไว้ และเป็นดุจอดทนจากการพลัดพรากนั้นไม่ได้จึงเข้าไปกระทบกระทั่งปลายด้านยาวของกงที่กลมไม่ขาดสายทีเดียว พระเจ้าจักรพรรดิทรงมีชัยชนะเฉพาะปุพวิเทหทวีป ซึ่งมีมหาสมุทรด้านทิศตะวันออกเป็นขอบเขต ด้วยอาการอย่างนี้แล้ว มีพระประสงค์จะได้ชัยชนะชมพูทวีปที่มีสมุทรด้านทิศใต้เป็นขอบเขต จึงเสด็จบ่ายพระพักตร์ไปยังสมุทรด้านทิศใต้ โดยหนทางที่จักรแก้วแสดงแล้ว แม้พระเจ้ามหาสุทัสสนะก็ได้เสด็จไปอย่างนั้นเหมือนกัน เพราะเหตุนั้นพระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “จากนั้น จักรแก้วหมุนไปยังมหาสมุทรทิศตะวันออกแล้วกลับเวียนไปทางทิศใต้”]

อาทินฺนวตฺต (น)

[อาทินฺน + วตฺต]

วัตรที่ถือเอาแล้ว, วัตรที่สมาทานแล้ว.

ปฐมํ **อาทินฺนวตฺตํ** เอกสฺส สนฺติเก ยถานิกฺขิปิตุํ วฏฺฏติ, ตถา สมาทิยิตุมฺปิ วฏฺฏติ. (วชิร.๕๑๑)

วัตรที่สมาทานก่อน**แล้ว** ควรเก็บในสำนักของภิกษุรูป ๑ ฉันใด ก็ ควรสมาทานแม้ฉันนั้น.

อาทินฺนสญฺญี (ติ)

[อาทินฺน + สญฺญา + อี]

ผู้มีสัญญาว่าถือเอาแล้ว, ผู้สำคัญ-เข้าใจ-รู้ว่าทำพินทุแล้ว.

อนาทินฺเน **อาทินฺนสญฺญี** ปริภุญฺชติ อาปตฺติ ปาจิตฺติยสฺส. (วิ.๒/๔๙๕)

ภิกษุ**เข้าใจว่ากระทำพินทุแล้ว**ในผ้าที่ยังไม่ได้ทำพินทุ ใช้สอยอยู่ ต้องอาบัติปาจิตตีย์.

อาทินฺนสตฺถ (ติ)

[อาทินฺน + สตฺถ]

ผู้มีศัสตราวุธที่ตนถือเอา, ผู้ถือศัสตราวุธ.

เตสญฺหิ นาม ภิกฺขเว ราชูนํ อาทินฺนทณฺฑานํ **อาทินฺนสตฺถานํ** เอวรูปํ ขนฺติโสรจฺจํ ภวิสฺสติ. อิธ โข ปน ตํ ภิกฺขเว โสเภถ ยํ ตุมฺเห เอวํ สฺวากฺขาเต ธมฺมวินเย ปพฺพชิตา สมานา ขมา จ ภเวยฺยาถ โสรตา จาติ. (วิ.๓/๔๙๕)

[ภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น พระเจ้าพรหมทัตกาสีราชตรัสว่า “น่าอัศจรรย์จริงท่านผู้เจริญทั้งหลาย เป็นเรื่องที่ไม่เคยมี ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ทีฆาวุกุมารผู้นี้เฉลียวฉลาด จึงเข้าใจความหมายแห่งคำพูดที่พระชนก

ตรัสไว้โดยย่อได้โดยพิสดาร”แล้วได้โปรดพระราชทานคืนกองทหาร พาหนะ ชนบท คลังอาวุธยุทโธปกรณ์และคลังพืชพันธุ์ธัญญาหารอันเป็นพระราชสมบัติของพระชนกและได้พระราชทานพระราชธิดาให้อภิเษกสมรสด้วย] ภิกษุทั้งหลาย ขันติและโสรัจจะเช่นนี้ได้เกิดขึ้นแล้วแก่พระราชาเหล่านั้นผู้ทรงอาญา**ทรงถือศัสตราวุธ**อยู่ การที่พวกเธอบวชในธรรมวินัยอันเรากล่าวไว้ดีแล้วอย่างนี้จะพึงมีความอดทนและความสงบเสงี่ยมนั้น ก็จะพึงงดงามในธรรมวินัยนี้แน่.

อาทินฺนสทิส (ติ)

[อาทินฺน + สทิส]

เหมือนของที่ถือเอาแล้ว.

วิปสฺสนาย นิสฺสฏฺจํ **อาทินฺนสทิสํ** มคฺเคน ปหีนํ ปฏินิสฺสฏฺจํ นาม โหติ. (ม.ฏี.๑/๒๗๖)

กิเลสที่ละด้วยวิปัสสนาแล้ว ละด้วยมรรคที่**เหมือนของที่ถือเอาแล้ว**ชื่อว่า ละอย่างดียิ่ง.

อาทินฺนสิปาฏิก (ติ)

[อาทินฺน + สิปาฏิกา]

มีผลน้อยถูกถือเอา, มีผลเล็ก.

โส เอวํ วเทยฺย โอจีรกชาโต โข อมฺโภ ปุริส กึสุโก **อาทินฺนสิปาฏิโก** เสยฺยถาปิ สิรีโสติ. (สํ.๒/๓๙๘)

บุรุษนั้นพึงตอบอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ ต้นทองกวาว**มีผลเล็ก** ห้อยย้อยลงมาดุจต้นฉัมฉาย.

อาทินฺนสิปาฏิโกติ คหิตผลโปตโก. (สํ.ฏี.๒/๓๔๓)

คำว่า **มีผลเล็ก(อาทินฺนสิปาฏิโก)** ได้แก่มีผลลูกเล็ก ๆ พอถือเอาได้.

อาทิปฏิปทา (ถี)

[อาทิ + ปฏิปทา]

ข้อปฏิบัติเบื้องต้น.

อิทานิ เอวํ อรหตฺตนิกูเฏน เทสิตํ ธมฺมเทสนํ อพฺภานุโมเทนฺโต ตสฺส จ อรหตฺตสฺส **อาทิปฏิปทํ** ปุจฺฉนฺโต นิมฺมิตพุทฺโธ “อกิตฺตยี”ติ คาถมาห. (มหานิ.อฏฺ.๓๓๐)

บัดนี้ พระพุทธนิมิต เมื่อจะทรงอนุโมทนาพระธรรมเทศนาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงด้วยธรรมเป็นยอด คือพระอรหัต เมื่อประสงค์จะตรัสถาม**ข้อปฏิบัติเบื้องต้น**ของพระอรหัตนั้น จึงตรัสพระคาถาว่า อกิตฺตยิ ดังนี้เป็นต้น.

อาทิปฏิสนฺธานภาว (ปุ)

[อาทิ + ปฏิสนฺธาน + ภาว]

ความเป็นจิตเชื่อมต่อเบื้องต้น, ความเชื่อมต่ออันเป็นเบื้องต้น.

ภวนฺตราทิปฏิสนฺธานโตติ ภวนฺตรสฺส

อญฺญภวสฺส **อาทิปฏิสนฺธานภาวโต**.
(วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๓๑๓)

คำว่า เพราะเชื่อมต่ออันเป็นเบื้องต้นแห่งภพใหม่(**ภวนฺตราทิปฏิสนฺธานโต)** ได้แก่ (ปฏิสนธิจิต) **เพราะความเป็นจิตเชื่อมต่ออันเป็นเบื้องต้น**แห่งภพใหม่ คือ ภพอื่น.

อาทิปณิธาน (น)

[อาทิ + ปณิธาน]

การตั้งความปรารถนาเบื้องต้น-แรก.

สา **อาทิปณิธานโต** ปฏฺจาย "มุตฺโต โมเจสฺสามี"ติอาทินา นเยน ยาว เหตุผลปฺปโยชนา, ตาว อพฺโพจฺฉินฺนํ ปวตฺตติ.
(วชิร.๕)

พระมหากรุณานั้น ย่อมเป็นไปต่อเนื่องตั้งแต่ทรงตั้ง**ความปรารถนาครั้งแรก**จนถึงประโยชน์แห่งผลของเหตุ โดยนัยว่า เราหลุดพ้นแล้ว จักช่วยให้สรรพสัตว์หลุดพ้นด้วยเป็นต้น.

อาทิปท (น)

[อาทิ + ปท]

บทที่ทรงแสดงไว้ในเบื้องต้น, บทเบื้องต้น.

ปฏิสงฺขา โยนิโส สติสมฺโพชฺฌงฺคํ ภาเวตีติ อภาวนาย อาทีนวํ, ภาวนาย จ อานิสํสํ อุปาเยน ปเถน ปจฺจเวกฺขิตฺวา สติสมฺโพชฺฌงฺคํ ภาเวติ เอส นโย สพฺพตฺถ. เอตฺถ จ กิญฺจาปิ อิเม อุปริมคฺคตฺตยสมยสมฺภูตา โลกุตฺตรโพชฺฌงฺคา เอว อธิปฺเปตา ตถาปิ อาทิกมฺมิกานํ โพชฺฌงฺเคสุ อสมฺโมหตฺถํ โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสเกน เนสํ นเยน อตฺถวณฺณนํ กริสฺสามิ. อิธ ปน โลกิยนยํ ปหาย โลกุตฺตรนโย เอว คเหตพฺโพ. ตตฺถ สติสมฺโพชฺฌงฺคนฺติอาทินา นเยน วุตฺตานํ สตฺตนฺนํ **อาทิปทานํ**เยว. (ม.อฏฺ.๑/๘๖)

คำว่า **ภิกษุพิจารณาโดยแยบคายแล้วเจริญสติสัมโพชฌงค์(ปฏิสงฺขา โยนิโส สติสมฺโพชฺฌงฺคํ ภาเวติ)** ความว่า ภิกษุพิจารณาโทษแห่งการไม่เจริญและอานิสงส์แห่งการเจริญโดยอุบาย คือโดยถูกทางแล้วจึงเจริญสติสัมโพชฌงค์ ในโพชฌงค์ทั้งปวงก็นัยนี้ ก็ในอธิการแห่งโพชฌงค์นี้ โพชฌงค์ที่เป็นโลกุตตระเท่านั้น ซึ่งเกิดขึ้น เพราะการบรรลุมรรค ๓ เบื้องบนเหล่านี้ พระผู้มีพระภาคทรงประสงค์แล้วแม้ก็จริง ถึงอย่างนั้น ข้าพเจ้า (พระพุทธโฆสาจารย์) จักพรรณนาเนื้อความโดยนัยแห่งโพชฌงค์เหล่านั้นอันเจือทั้งโลกิยะและโลกุตตระ เพื่อความไม่หลงในโพชฌงค์สำหรับภิกษุผู้เริ่มบำเพ็ญเพียรทั้งหลาย แต่ในที่นี้ บัณฑิตพึงละนัยแห่งโลกิยะแล้ว พึงยึดถือเอาแต่นัยแห่งโลกุตตระเท่านั้นในอธิการแห่งโพชฌงค์นั้น **บทเบื้องต้น** ๗ บทนั่นเองที่ท่านกล่าวไว้แล้วโดยนัยเป็นต้นว่า สติสัมโพชฌงค์.

อาทิปทานนฺติ “สติสมโพชฺฌงฺค” นฺติ เอวมาทีนํ ตสฺมึ ตสฺมึ วากฺเย อาทิภูตานํ ปทานํ. (ม.ฏี.๑/๑๗๓)

คำว่า **บทเบื้องต้น(อาทิปทานํ)**ได้แก่ บทที่เป็นบทแรกในประโยคนั้น ๆ เป็นต้นอย่างนี้ว่า สติสัมโพชฌงค์.

อาทิปทานํเยวาติ ตสฺมึ ตสฺมึ วากฺเย อาทิโต เอว วุตฺตสมฺมาทิฏฺฐิอาทิปทานํเยว. (สํ.ฏี.๑/๑๘๙)

คำว่า **บทเบื้องต้นเท่านั้น(อาทิปทานํเยว)** ได้แก่ แห่งบทแรกคือความเห็นชอบที่กล่าวในเบื้องต้นในประโยคนั้น ๆ เท่านั้น.

อาทิปทตฺถนิทฺเทส (ปุ)

[อาทิปท + อตฺถ + นิทฺเทส]

คำที่แสดงอธิบายอรรถของบทแรกให้พิสดาร.

เอวํ **อาทิปทตฺถนิทฺเทสภาเวน** อิตรปทานํ อตฺถํ วตฺวา อิทานิ จตุนฺนมฺปิ ปทานํ อโวมิสฺสกํ อตฺถํ ทสฺเสตุํ “อปิจา”ติอาทิ วุตฺตํ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๒๗๙)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวอรรถของบทนอกเหนือจากบทว่า สุปฺปฏิปนฺโน โดยความเป็น**คำที่แสดงอธิบายอรรถของบทแรกให้พิสดาร**อย่างนี้แล้ว บัดนี้จึงกล่าวว่า “อีกนัยหนึ่ง” เป็นต้น เพื่อแสดงอรรถที่ไม่ปะปนกันแห่งบท แม้ทั้ง ๔ บทด้วย.

อาทิปทโลป (ปุ)

[อาทิปท + โลป]

การลบบทต้น-หน้า, การลบบทแรก.

จตุนฺนํ เทสนาย จาติ เอตฺถ “เทสนายา”ติ ปทํ **อาทิปทโลปนฺ**ติ อาห “อจฺจยเทสนายา”ติ. (ปาจิต.โย.๑/๔๗๖/๖๒๘)

พระฎีกาจารย์กล่าวว่า "ด้วยการแสดงโทษล่วงเกิน"เพื่อแสดงว่า บทว่า เทสนาย (ด้วยการแสดง) ในคำว่า จตุนฺนํ เทสนาย จ)นี้เป็น**การลบบทหน้า.**

อาทิปริโยสานทสฺสน (น)

[อาทิ + ปริโยสาน + ทสฺสน]

การแสดงเบื้องต้นและเบื้องปลาย.

อิติ **อาทิปริโยสานทสฺสเนน** สพฺเพ พุทฺธคุณา ทสฺสิตา โหนฺติ. (ม.ฏี.๑/๙)

พระพุทธคุณทั้งปวง เป็นคุณที่แสดง**โดยการแสดงเบื้องต้น(พระกรุณา)และเบื้องปลาย (พระปัญญา)** อย่างนี้.

อาทิปริโยสานววตฺถิต (ติ)

[อาทิปริโยสาน + ววตฺถิต]

อันถูกกำหนดด้วยเบื้องต้นและเบื้องปลาย, ถูกกำหนดหน้าและหลัง.

สนฺธีนํ อาทิปริโยสานววตฺถิตาติ สนฺธีนํ ปุพฺพาปรววตฺถิตาติ อตฺโถ. (มูลฏี.๒/๑๒๖)

คำว่า **ถูกกำหนดด้วยเบื้องต้นและเบื้องปลายแห่งการเชื่อมต่อ(สนฺธีนํ อาทิปริโยสานววตฺถิตา)** ความว่า การย่อที่ถูกกำหนดด้วยบทหน้าและบทหลังแห่งการเชื่อมต่อ.

อาทิปาฏิหาริย (น)

[อาทิ + ปาฏิหาริย]

อิทธิปาฏิหาริย์เบื้องต้น.

อิทานิ ปาฏิหาริยกถานนฺตรํ **อาทิปาฏิหาริย**ภูตสฺส อิทฺธิปาฏิหาริยสงฺคหิตสฺส สมสีสิภาวสฺส อิทฺธิปาฏิหาริยภาวทีปนตฺถํ ญาณกถาย นิทฺทิฏฺฐาปิ สมสีสกถา อิทฺธิปาฏิหาริยสมฺพนฺเธน ปุน กถิตา.
(ปฏิสํ.อฏฺ.๒/๓๑๒)

บัดนี้ เพื่อประสงค์จะแสดงปัญญาคือความเป็นสมสีสีบุคคล (ผู้สิ้นกิเลสพร้อมกับสิ้นชีวิต)สงเคราะห์เข้าในอิทธิปาฏิหารย์อันเป็น**อิทธิปาฏิหาริย์เบื้องต้น** ในเรื่องปาฏิหาริย์ ๓ ประการ พระสารีบุตรเถระจึงกล่าวสมสีสกถา (สมธรรม ความสงบสีสธรรม ธรรมส่วนสำคัญ) ไว้แม้ท่านชี้แจงไว้แล้วในเรื่องญาณ โดยสัมพันธ์กับอิทธิปาฏิหาริย์ซ้ำอีก.

อาทิปาปน (น)

[อาทิ + ปาปน]

การให้ถึงองค์เบื้องต้น.

ปุพฺเพ วิตฺถาเรตฺวา ทสฺสิตอนุโลมปฏิจฺจสมุปฺปาทวเสนาติ ปริโยสานโต ปฏฺฐาย ปฏิโลมนเยน **อาทิปาปนวเส**น วิตฺถาเรตฺวา ทสฺสิตอนุโลมปฏิจฺจสมุปฺปาทวเสน.
(วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๓๗๖)

คำว่า **ด้วยอำนาจอนุโลมปฏิจจสมุปบาทที่แสดงให้พิสดารในเบื้องต้น (ปุพฺเพ วิตฺถาเรตฺวา ทสฺสิตอนุโลมปฏิจฺจสมุปฺปาทวเสน)**ได้แก่ ด้วยอำนาจอนุโลมปฏิจจสมุปบาทที่แสดงให้พิสดารโดยอำนาจการเริ่มแต่องค์เบื้องปลายจน**ให้ถึงองค์เบื้องต้น**โดยนัยปฏิโลม.

อาทิปุจฺฉา (ถี)

[อาทิ + ปุจฺฉา]

คำถามแรก.

รูปายตนมูลเกสุ หิ มนายตนยมเก **อาทิปุจฺฉาย** คนฺธรสโผฏฺฐพฺพยมเกสุ **อาทิปุจฺฉานํ** สทิสวิสฺสชฺชนตา ยมกานํ อวิสฺสชฺชเน การณภาเวน วุตฺตา.
(มูลฏี.๓/๑๒๙)

จริงอยู่ ความที่คำตอบ**คำถามแรก**ในมนายตนยมก ในบรรดายมกมีรูปายตนมูลกยมก เหมือนกับคำตอบ**คำถามแรก**ใน คันธะ (กลิ่น) รสะ (รส) โผฏฐัพพยมก (สัมผัส) ท่านกล่าวโดยความเป็นเหตุในการไม่ตอบ รูปายตนมูลกคันธะ รสะ และโผฏฐัพพยมก.

อาทิปุริส (ปุ)

[อาทิ + ปุริส]

บุรุษคนแรก, ชายคนแรก.

ยญฺหิ โลเก อจฺฉริยฏฺฐานํ, โพธิสตฺโตว ตตฺถ **อาทิปุริโส**. (ปฏิสํ.อฏฺ.๑/๓๓๑)

จริงอยู่ ที่อัศจรรย์ใด มีอยู่ในโลก พระโพธิสัตว์เท่านั้น เป็น**บุรุษคนแรก**ในที่อัศจรรย์นั้น.

อาทิปุริสสมุทาคต (ติ)

[อาทิปุริส + สมุทาคต]

เกิดจากบุรุษคนแรก, บรรพบุรุษก่อตั้งขึ้น.

โก ปน โสติ? อญฺญกุลปรมฺปราสาธารณํ ตสฺส กุลสฺส **อาทิปุริสสมุทาคตํ** ตํกุลปริยาปนฺนสาธารณํ. (ม.ฏี.๒/๒๓๓)

[ถาม] ความหมายกล่าวคือโคตรนั้น ได้แก่อะไร?

[ตอบ] ได้แก่ ความสัมพันธ์ที่ไม่เกี่ยวข้องกับวงศ์ตระกูลอื่นที่**บรรพบุรุษ**ของตระกูลนั้น ๆ ได้**ก่อตั้งขึ้น**มา มีความเกี่ยวข้องกับผู้ที่อยู่ในวงค์ตระกูลนั้นเท่านั้น.

อาทิปฺปติ (กฺริ)

[อา + ทีป + ย + ติ]

ย่อมลุกโชน, โชติช่วงอยู่.

โหติ โข โส ภิกฺขเว สมโย ยํ กทาจิ กรหจิ ทีฆสฺส อทฺธุโน อจฺจเยน สตฺตโม สูริโย ปาตุภวติ. สตฺตมสฺส ภิกฺขเว สูริยสฺส ปาตุภาวา อยญฺจ มหาปถวี สิเนรุ จ ปพฺพตราชา **อาทิปฺปนฺติ** ปชฺชลนฺติ เอกชาลา ภวนฺติ. อิมิสฺสา จ ภิกฺขเว มหาปถวิยา สิเนรุสฺส จ ปพฺพตราชสฺส ฌายมานานํ ทยฺหมานานํ อจฺจิวาเตน ขิตฺตา ยาว พฺรหฺมโลกาปิ คจฺฉติ. สิเนรุสฺส ภิกฺขเว ปพฺพตราชสฺส ฌายมานสฺส ทยฺหมานสฺส วินสฺสมานสฺส มหตา เตโชขนฺเธน อภิภูตสฺส โยชนสติกานิปิ กูฏานิ ปลุชฺชนฺติ ทฺวิโยชนสติกานิปิ ติโยชนสติกานิปิ จตุโยชนสติกานิปิ ปญฺจโยชนสติกานิปิ กูฏานิ ปลุชฺชนฺติ. (อํ.๒/๔๗๕)

มีสมัยที่เวลาผ่านไปยาวนาน บางครั้งบางคราว มีดวงอาทิตย์ดวงที่ ๗ ปรากฏเพราะดวงอาทิตย์ดวงที่ ๗ ปรากฏ แผ่นดินใหญ่นี้ และขุนเขาสิเนรุ เกิดไฟ**ลุกโชน** โชติช่วงมีแสงเพลิงเป็นอันเดียวกัน เมื่อแผ่นดินใหญ่นี้ และขุนเขาสิเนรุถูกไฟเผาผลาญอยู่เปลวไฟถูกลมพัดขึ้นไปจนถึงพรหมโลก เมื่อขุนเขาสิเนรุถูกไฟเผาไหม้ กำลังพินาศถูกกองเพลิงใหญ่เผาทั่วตลอดแล้ว ยอดเขาแม้ขนาด ๑๐๐ โยชน์ ๒๐๐ โยชน์ ๓๐๐โยชน์ ๔๐๐ โยชน์ ๕๐๐ โยชน์ ย่อมพังทลาย.

อาทิพฺรหฺมจริย (น)

[อาทิ + พฺรหฺมจริย]

(ก) ข้อประพฤติอันประเสริฐอันเป็น

เบื้องต้น, พรหมจรรย์เบื้องต้น.

ติณฺณวิจิกิจฺโฉ โข ปน โส ภควา วิคตกถํกโถ ปริโยสิตสงฺกปฺโป อชฺฌาสยํ **อาทิพฺรหฺมจริยํ**. (ที.๒/๑๘๑)

พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นผู้ทรงข้ามความสงสัยปราศจากความแคลงใจผู้จบสิ้นความดำริด้วยอริยมรรคอันเป็น**ข้อประพฤติอันประเสริฐอันเป็นเบื้องต้น**ที่มีที่อาศัยดียิ่ง.

อชฺฌาสยํ อาทิพฺรหฺมจริยนฺติ กรณตฺเถ ปจฺจตฺตวจนํ. อธิกาสเยน อุตฺตมนิสฺสยภูเตน อาทิพฺรหฺมจริยภูเตน โปราณพฺรหฺมจริยภูเตน จ อริยมคฺเคน. (ที.อฏฺ.๒/๒๕๑)

คำว่า **ข้อประพฤติอันประเสริฐอันเป็นเบื้องต้นที่มีที่อาศัยดียิ่ง(อชฺฌาสยํ อาทิพฺรหฺมจริยํ)** เป็นปฐมาวิภัติลงในอรรถกรณะ ด้วยอริยมรรคอันเป็นข้อประพฤติประเสริฐเบื้องต้น คือเก่าที่มีที่อาศัยดียิ่ง.

อาทิพฺรหฺมจริยนฺติ ปุราณพฺรหฺมจริยสงฺขาตํ อริยมคฺคํ. (ที.อฏฺ.๓/๑๙)

คำว่า **ข้อประพฤติอันประเสริฐอันเป็นเบื้องต้น(อาทิพฺรหฺมจริยํ)** ได้แก่อริยมรรคคือข้อประพฤติอันประเสริฐอันมีมาแต่ก่อน.

อาทิภูตํ ปุราตนํ เสฏฺฐจริยํ **อาทิพฺรหฺมจริยํ.** (ที.ฏี.๓/๑๖)

ข้อประพฤติอันประเสริฐเบื้องต้นคือที่เกิดมาแล้วในก่อน ชื่อว่า**ข้อประพฤติอันประเสริฐอันเป็นเบื้องต้น**.

(ข) ธรรมอันเป็นเบื้องต้นแห่งสาสนพรหมจรรย์, ธรรมเบื้องต้นแห่งความประพฤติอันประเสริฐ, ศีลสิกขา.

อาทิพฺรหฺมจริยนฺติ พฺรหฺมจริยสฺส อาทิภูตา อุปฺปาทกา ชนกาติ เอวํ ปฏิชานนฺตีติ วุตฺตํ โหติ. (ม.อฏฺ.๓/๓๐๘)

คำว่า **ธรรมเบื้องต้นแห่งความประพฤติอันประเสริฐ(อาทิพฺรหฺมจริยํ)** มีคำอธิบายความว่า ย่อมรู้อย่างนี้ว่า ข้อปฏิบัติอันเป็นเบื้องต้นที่ยังความประพฤติอันประเสริฐก่อให้เกิดคือทำให้เกิดขึ้น.

พฺรหฺมจริยสฺสาติ สาสนพฺรหฺมจริยสฺส อาทิภูตํ. เตนาห "อุปฺปาทกา ชนกา"ติ. (ม.ฏี.๓/๒๐๙)

คำว่า **แห่งความประพฤติอันประเสริฐ(พฺรหฺมจริยสฺส)** ได้แก่ เป็นเบื้องต้นของความประพฤติที่ประเสริฐคือคำสอนของพระพุทธเจ้า เหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า "ก่อให้เกิด คือทำให้เกิดขึ้น".

(ค) ธรรมที่เป็นเบื้องต้นมัคคพรหมจรรย์, ความประพฤติที่ประเสริฐคือมรรค, ศีลที่นอกเหนือจากขุททานุขุททกสิกขา.

อาทิพฺรหฺมจริยํ ตุ
ตทญฺญํ สีลมีริตํ. (ธาน.๔๓๑)

ศีลสิกขาบทที่นอกจากขุททานุขุททกสิกขานั้น เรียกว่า **ธรรมที่เป็นเบื้องต้นมัคคพรหม-**

จรรย์(ธรรมที่เป็นเบื้องต้นแห่งความประพฤติอันประเสริฐคือมรรค).

(ฆ) (ติ) มีความประพฤติอันประเสริฐในเบื้องต้น, อันเป็นเบื้องต้นแห่งความประพฤติอันประเสริฐคือมรรค.

ดู บทถัดไป ๓ บท.

อาทิพฺรหฺมจริยก (ติ)

[อาทิพฺรหฺมจริย + ก]

(๑) ธรรมอันเป็นเบื้องต้นแห่งความประพฤติอันประเสริฐคือมรรค, มรรคพรหมจรรย์.

(ก) สิกขาบทที่มาจากอุภโตวิภังค์อันเป็นเบื้องต้นแห่งความประพฤติอันประเสริฐคือมรรค, อันเป็นพรหมจรรย์เบื้องต้น.

น ปฏิพโล โหติ อนฺเตวาสึ วา สทฺธิวิหารึ วา อภิสมาจาริกาย สิกฺขาย สิกฺขาเปตุํ **อาทิพฺรหฺมจริยกาย** สิกฺขาย วิเนตุํ. (วิ.๓/๙๒)

ภิกษุไม่สามารถฝึกปรืออันเตวาสิกหรือสัทธิวิหาริกในอภิสมาจาริกาสิกขาไม่สามารถแนะนำในสิกขาบท(สิกขาบทที่มาจากอุภโตวิภังค์)**อันเป็นพรหมจรรย์เบื้องต้น**.

อาทิพฺรหฺมจริกายาติ เสกฺขปณฺณตฺติยํ วิเนตุํ น ปฏิพโลติ อตฺโถ. (วิ.อฏ.๓/๒๗๑)

คำว่า **อันเป็นพรหมจรรย์เบื้องต้น (อาทิพฺรหฺมจริกาย)** ความว่า เป็นผู้ไม่สามารถเพื่อจะแนะนำในเสขบัญญัติ (ภิกขุวิภังค์และภิกขุนีวิภังค์).

มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส อาทิภูตาติ **อาทิพฺรหฺมจริยกา** อุภโตวิภงฺคปริยาปนฺนสิกฺขาเยตํ อธิวจนํ. (สารตฺถ.๓/๒๔๑)

ที่ชื่อว่า **สิกขาบทอันเป็นเบื้องต้นแห่งความประพฤติอันประเสริฐ** เพราะอรรถว่าเป็นเบื้องต้นแห่งความประพฤติอันประเสริฐคือมรรค คำนี้ เป็นชื่อของสิกขาบทที่มาในวิภังค์ทั้ง ๒ ประการ.

(ข) ศีล ๘ ข้อ มีข้อสุดท้ายคือการเลี้ยงชีพชอบที่เขาเจริญในเบื้องต้นแห่งความประพฤติอันประเสริฐคือมรรค, อันเป็นเบื้องต้นแห่งความประพฤติอันประเสริฐ, อาชีวัฏฐมกศีล.

มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส อาทิภาวภูตนฺติ **อาทิพฺรหฺมจริยกํ**. อาชีวฏฺฐมกสีลสฺเสตํ อธิวจนํ. (วิสุทฺธิ.๑/๑๒)

ที่ชื่อว่า **ธรรมอันเป็นเบื้องต้นแห่งความประพฤติอันประเสริฐ** เพราะอรรถว่าถึงความเป็นศีลที่ถูกเจริญในเบื้องต้นแห่งความประพฤติอันประเสริฐคือมรรค คำนี้เป็นชื่อของอาชีวัฏฐมกศีล.

อาทิภาวภูตนฺติ อาทิมฺหิ ภาเวตพฺพตํ นิปฺผาเทตพฺพตํ ภูตํ ปตฺตํ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๓๓)

คำว่า **ถึงความเป็นเบื้องต้น(อาทิภาว-**

ภูตํ) ได้แก่ ถึงความเป็นข้อปฏิบัติที่ควรเจริญคือให้สำเร็จในเบื้องต้น.

(ค) ศีลที่นอกจากขุททกาขุทกศีลอันเป็นเบื้องต้นแห่งความประพฤติประเสริฐคือมรรค, อาทิพรหมจรรย์.

ยานิ วา สิกฺขาปทานิ ขุทฺทานุขุทฺทกานีติ วุตฺตานิ, อิทํ อาภิสมาจาริกสีลํ. เสสํ **อาทิพฺรหฺมจริยกํ**. อุภโตวิภงฺคปริยาปนฺนํ วา อาทิพฺรหฺมจริยกํ. (วิสุทฺธิ.๑/๑๑/๑๒)

สิกขาบทเหล่าใด เรียกว่า ขุททานุขุททกสิกขาบท สิกขาบทนี้ ชื่อว่า อาภิสมาจาริกศีล สิกขาบทที่เหลือ ชื่อว่า **อาทิพรหมจรรย์** (ศีลที่นอกจากขุททกาขุททกศีลอันเป็นเบื้องต้นแห่งความประพฤติอันประเสริฐคือมรรค) อีกนัยหนึ่ง **อาทิพรหมจรรย์** (ศีลที่นอกจากขุททกาขุททกศีลอันเป็นเบื้องต้นแห่งความประพฤติอันประเสริฐคือมรรค) อันมาในวิภังค์ทั้ง ๒ ประการ.

(ฆ) มหาศีลสิกขาบท ๔ คือปาราชิก ๔ อันเป็นเบื้องต้นแห่งความประพฤติอันประเสริฐคือมรรค, อันเป็นเบื้องต้นแห่งความประพฤติอันประเสริฐ.

อาทิพฺรหฺมจริยกานีติ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส อาทิภูตานิ จตฺตาริ มหาสีลสิกฺขาปทานิ. (อํ.อฏฺ.๒/๒๑๖)

คำว่า (มหาศีลสิกขาบท ๔ คือปาราชิก ๔) **อันเป็นเบื้องต้นแห่งความประพฤติอันประเสริฐ(อาทิพฺรหฺมจริยกานิ)** ได้แก่ สิกขาบทที่เป็นมหาศีล ๔ ซึ่งเป็นเบื้องต้นแห่งความประพฤติอันประเสริฐคือมรรค.

(ง) ถ้อยคำที่กล่าวบูชาพระรัตนตรัยอันเป็นเบื้องต้นแห่งความประพฤติอันประเสริฐคือมรรค, อาทิพรหมจรรย์.

ภควา อจิรปกฺกนฺตสฺส รญฺโญ ปเสนทิสฺส โกสลสฺส ภิกฺขู อามนฺเตสิ “เอโส ภิกฺขเว ราชา ปเสนทิ โกสโล ธมฺมเจติยานิ ภาสิตฺวา อุฏฺฐายาสนา ปกฺกนฺโต. อุคฺคณฺหถ ภิกฺขเว ธมฺมเจติยานิ ปริยาปุณาถ ภิกฺขเว ธมฺมเจติยานิ ธาเรถ ภิกฺขเว ธมฺมเจติยานิ. อตฺถสํหิตานิ ภิกฺขเว ธมฺมเจติยานิ **อาทิพฺรหฺมจริยกานี**”ติ. (ม.๒/๓๒๖)

เมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จจากไปไม่นาน พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย พระเจ้าปเสนทิโกศลพระองค์นี้ตรัสธรรมเจดีย์ ทรงลุกจากที่ประทับแล้วเสด็จจากไป เธอทั้งหลายจงเรียนธรรมเจดีย์ จงศึกษา จงทรงจำธรรมเจดีย์นี้ไว้ ภิกษุทั้งหลาย ธรรมเจดีย์ประกอบด้วยประโยชน์เป็น **อาทิพรหมจรรย์**” (ถ้อยคำที่กล่าวบูชาพระรัตนตรัยอันเป็นเบื้องต้นแห่งความประพฤติประเสริฐคือมรรค).

อาทิพฺรหฺมจริยกานีติ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส อาทิภูตานิ ปุพฺพภาคปฏิปตฺติภูตานีติ อตฺโถ. (ม.อฏฺ.๓/๒๔๕)

คำว่า **อาทิพรหมจรรย์(อาทิพฺรหฺมจริยกานิ)** ความว่า คำกล่าวบูชาพระรัตนตรัยอันเป็นเบื้องต้น คืออันเป็นข้อปฏิบัติในส่วนเบื้องต้นแห่งความประพฤติอันประเสริฐคือมรรค.

(จ) กรรมฐานที่แสดงสัจจะ ๔ (ข้อปฏิบัติ) อันเป็นเบื้องต้นแห่งความประพฤติอันประเสริฐคือมรรค, อาทิพรหมจรรย์.

เอตํ อาทิพฺรหฺมจริยกนฺติ เอตํ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส อาทิปุพฺพภาคปฏิปทา.
(สํ.อฏฺ.๒/๑๘๕)

คำว่า **ข้อนั้น คือ อาทิพรหมจรรย์(เอตํ อาทิพฺรหฺมจริยกํ)** ได้แก่ ข้อนั้น คือ ข้อปฏิบัติอันเป็นส่วนเบื้องต้นแห่งความประพฤติอันประเสริฐคือมรรค.

(ฉ) ธรรมเทศนาอันเป็นเบื้องต้นแห่งความประพฤติอันประเสริฐคือมรรค, อาทิพรหมจรรย์.

อตฺถสํหิโต อยํ ภิกฺขุ ธมฺมปริยาโย **อาทิพฺรหฺมจริยโก**. (สํ.๑/๓๐๓)

ภิกษุ ธรรมเทศนานี้ประกอบด้วยประโยชน์ เป็น**อาทิพรหมจรรย์** (อันเป็นเบื้องต้นแห่งความประพฤติอันประเสริฐคือมรรค).

อาทิพฺรหฺมจริยโกติ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส อาทิปติฏฺฐานภูโต. (สํ.อฏฺ.๒/๗๐)

คำว่า **อาทิพรหมจรรย์(อาทิพฺรหฺมจริยโก)** ได้แก่ ธรรมเทศนาเป็นที่ตั้งเบื้องต้นแห่งความประพฤติอันประเสริฐคือมรรค.

(๒) (ก) พระธรรมเทศนาอันเป็นเบื้องต้นแห่งสาสนพรหมจรรย์ (ความประพฤติอันประเสริฐคือคำสอนของพระพุทธเจ้า) อาทิพรหมจรรย์.

อาทิพฺรหฺมจริยโกติ สิกฺขตฺตยสงฺคหสฺส สกลสาสนพฺรหฺมจริยสฺส อาทิภูโต.
(อํ.อฏฺ.๓/๑๙๖)

คำว่า **อาทิพรหมจรรย์(อาทิพฺรหฺมจริยโก)** ได้แก่ ธรรมเทสนาอันเป็นเบื้องต้นแห่งความประพฤติอันประเสริฐคือคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมดอันถูกรวบรวมโดยเป็นสิกขา ๓.

(ข) อธิสีลสิกขาอันเป็นเบื้องต้นแห่งสาสนพรหมจรรย์ (ความประพฤติที่ประเสริฐคือคำสอนของพระพุทธเจ้า), อาทิพรหมจรรย์, เบื้องต้นพรหมจรรย์.

นาทิพฺรหฺมจริยกนฺติ สิกฺขตฺตยสงฺขาตสฺส สาสนพฺรหฺมจริยกสฺส น อาทิมตฺตํ อธิสีลสิกฺขามตฺตมฺปิ น โหติ. (ที.อฏฺ.๑/๓๑๑)

คำว่า **ไม่ใช่อาทิพรหมจรรย์** (ไม่ใช่อธิสีลสิกขาอันเป็นเบื้องต้นแห่งสาสนพรหมจรรย์) **(นาทิพฺรหฺมจริยกํ)** ความว่า ไม่เป็นเพียงเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์คือคำสอนของพระพุทธเจ้า กล่าวคือ สิกขา ๓ คือไม่เป็นเพียงอธิลีลสิกขาด้วย.

พฺรหฺมจริยสฺส อาทิ อาทิพฺรหฺมจริยํ ตเทว

อาทิพฺรหฺมจริยกํ. (สี.อภินวฏี.๒/๓๘๙)

เบื้องต้นแห่งความประพฤติประเสริฐ ชื่อว่า **อาทิพรหมจรรย์**(เบื้องต้นพรหมจรรย์) อาทิพรหมจรรย์นั้น ชื่อว่า อาทิพรหมจริยกะ (เบื้องต้นแห่งความประพฤติประเสริฐ).

(ค) ความคิดอันเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์, อาทิ-เบื้องต้นพรหมจรรย์.

มา ภิกฺขเว ปาปเก อกุสเล วิตกฺเก วิตกฺเกยฺยาถ เสยฺยถิทํ กามวิตกฺกํ พฺยาปาทวิตกฺกํ วิหึสาวิตกฺกํ. ตํ กิสฺส เหตุ? เนเต ภิกฺขเว วิตกฺกา อตฺถสํหิตา **นาทิพฺรหฺมจริยกา** น นิพฺพิทาย น วิราคาย น นิโรธาย น อุปสมาย น อภิญฺญาย น สมฺโพธาย น นิพฺพานาย สํวตฺตนฺติ. วิตกฺเกนฺตา จ โข ตุมฺเห ภิกฺขเว อิทํ ทุกฺขนฺติ วิตกฺเกยฺยาถ อยํ ทุกฺขสมุทโยติ วิตกฺเกยฺยาถ อยํ ทุกฺขนิโรโธติ วิตกฺเกยฺยาถ อยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทาติ วิตกฺเกยฺยาถ. ตํ กิสฺส เหตุ? เอเต ภิกฺขเว วิตกฺกา อตฺถสํหิตา เอเต อาทิพฺรหฺมจริยกา เอเต นิพฺพิทาย วิราคาย นิโรธาย อุปสมาย อภิญฺญาย สมฺโพธาย นิพฺพานาย สํวตฺตนฺติ. ตสฺมาติห ภิกฺขเว อิทํ ทุกฺขนฺติ โยโค กรณีโย ... อยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทาติ โยโค กรณีโยติ. (สํ.๓/๓๖๖)

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายอย่าคิดถึงบาปอกุศลวิตก คือ

๑. กามวิตก (ความคิดทางกาม)

๒. พยาบาทวิตก (ความคิดพยาบาท)

๓. วิหิงสาวิตก (ความคิดเบียดเบียน)

ข้อนั้นเพราะเหตุไร

เพราะวิตกเหล่านี้ไม่มีประโยชน์ ไม่ใช่**เบื้องต้นพรหมจรรย์** ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย ไม่เป็นไปเพื่อคลายกำหนัด ไม่เป็นไปเพื่อดับ ไม่เป็นไปเพื่อสงบระงับ ไม่เป็นไปเพื่อรู้ยิ่ง ไม่เป็นไปเพื่อตรัสรู้ ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายเมื่อจะคิด พึงคิดว่า 'นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา' ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะความคิดเหล่านี้มีประโยชน์ เป็น**เบื้องต้นพรหมจรรย์** ย่อมเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้เพื่อนิพพาน ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อคิดว่า 'นี้ทุกข์ ... นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา.

(ฆ) การแสดงสัจจะ ๔ อันเป็น (พยายาม) เบื้องต้นแห่งความประพฤติอันประเสริฐ, เบื้องต้นพรหมจรรย์.

เอตญฺหิ มาลุกฺยปุตฺต อตฺถสํหิตํ เอตํ **อาทิพฺรหฺมจริยกํ** นิพฺพิทาย วิราคาย นิโรธาย อุปสมาย อภิญฺญาย สมฺโพธาย นิพฺพานาย สํวตฺตติ. ตสฺมา ตํ มยา พฺยากตํ. (ม.๒/๙๕)

มาลุงกยบุตร เพราะปัญหานั้นมีประโยชน์ เป็น**เบื้องต้นพรหมจรรย์** เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับ

เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน เหตุนั้นเราจึงตอบ.

อาทิพฺรหฺมจริยกนฺติ พฺรหฺมจริยสฺส อาทิภูตํ ปุพฺพปทฏฺฐานํ. (ม.อฏฺ.๓/๑๐๐)

คำว่า **การแสดงสัจจะอันเป็นเบื้องต้นพรหมจรรย์(อาทิพฺรหฺมจริยกํ)** ได้แก่ เป็นจุดเริ่มต้น คือ เป็นฐานเบื้องต้นแห่งความประพฤติที่ประเสริฐ.

ปุพฺพปทฏฺฐานนฺติ ปฐมารมฺโภ. (ม.ฏี.๓๖๖)

คำว่า **ฐานเบื้องต้น(ปุพฺพปทฏฺฐานํ)** ได้แก่ จุดเริ่มต้นแรก.

(๓) (อุทเทส, วิภังค์) อันเป็นความประพฤติที่ประเสริฐในเบื้องต้น, อันเป็นเบื้องต้นแห่งความประพฤติอันประเสริฐคือมรรค.

อาทิพฺรหฺมจริยโกติ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส อาทิปุพฺพภาคปฏิปตฺติภูโต. (ม.อฏฺ.๔/๑๗๓)

คำว่า **(อุทเทส) อันเป็นเบื้องต้นแห่งความประพฤติอันประเสริฐ(อาทิพฺรหฺมจริยโก)**ได้แก่ เป็นข้อปฏิบัติเบื้องต้นแห่งความประพฤติประเสริฐคือมรรค.

อาทิมฺหิ พฺรหฺมจริยมสฺสาติ อาทิพฺรหฺมจริโย โส เอว อาทิพฺรหฺมจริยโก. (ม.ฏี.๓/๓๖๙)

ที่ชื่อว่า **(อุทเทส) มีความประพฤติที่ประเสริฐในเบื้องต้น** เพราะอรรถว่า มีความประพฤติที่ประเสริฐในเบื้องต้นอุทเทสนั้นนั่นเอง ชื่อว่า เป็นเบื้องต้นแห่งความประพฤติอันประเสริฐ(มรรค).

อาทิพฺรหฺมจริยกธมฺมปาริปูรี (ติ)

[อาทิพฺรหฺมจริยก + ธมฺม + ปาริปูรี]

ผู้บำเพ็ญธรรมอันเป็นเบื้องต้น (สิกขาบทที่มาในอุภโตวิภังค์)แห่งความประพฤติอันประเสริฐให้บริบูรณ์.

อาภิสมาจาริกธมฺมปาริปูริวเสเนว หิ **อาทิพฺรหฺมจริยกธมฺมปาริปูรี**. (ที.ฏี.๓/๒๖๖)

จริงอยู่ **ผู้บำเพ็ญธรรมอันเป็นเบื้องต้นแห่งความประพฤติอันปรเสริฐ** เกิดขึ้นได้ ด้วยอำนาจบำเพ็ญอาภิสมาจาริกธรรมให้บริบูรณ์เท่านั้น.

อาทิพฺรหฺมจริยกธมฺมสฺสวน (น)

[อาทิพฺรหฺมจริยก + ธมฺม + สวน]

การฟังพระธรรมอันเป็นเบื้องต้นแห่งความประพฤติอันประเสริฐคือมรรค, การฟังธรรมอันเป็นเบื้องต้นแห่งความประพฤติอันประเสริฐ.

กามํ **อาทิพฺรหฺมจริยกธมฺมสฺสวเนน**ปิ เมตฺตากายกมฺมานิ ลพฺภนฺติ นิปฺปริยายโต ปน จาริตฺตธมฺมสฺสวเนน อยมตฺโถ อิจฺฉิโตติ ทสฺเสนฺโต “อาภิสมาจาริกธมฺมปูรณ”นฺติ อาห. (ที.ฏี.๒/๑๓๑)

พระอรรถกถาจารย์ประสงค์จะแสดงว่า ย่อมได้เมตตากายกรรม แม้ด้วย**การฟังพระธรรมอันเป็นเบื้องต้นแห่งความประพฤติที่ประเสริฐคือมรรค** แม้ก็จริง ถึงกระนั้นอรรถนี้ท่านประสงค์เอา ด้วยการฟังจาริตตธรรมโดยตรง จึงกล่าวว่า "การบำเบ็ญอาภิสมาจาริกธรรม".

อาทิพฺรหฺมจริยิก (ติ)

[อาทิพฺรหฺมจริย + ณิก]

(๑) อันเป็นเบื้องต้นแห่งความประพฤติที่ประเสริฐคือมรรค.

(ก) (สมถวิปัสสนาปัญญา) อันเป็นเบื้องต้นแห่งมรรคพรหมจรรย์ (ความประพฤติที่ประเสริฐคือมรรค), อันเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์.

(ข) (สัมมาทิฏฐิญาณ) อันเป็นเบื้องต้นแห่งมรรคมี-ประกอบด้วยองค์ ๘.

อฏฺฐ เหตู อฏฺฐ ปจฺจยา **อาทิพฺรหฺมจริยิกาย** ปญฺญาย อปฺปฏิลทฺธาย ปฏิลาภาย ปฏิ-ลทฺธาย ภิยฺโยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยา สํวตฺตนฺติ. (ที.๓/๒๔๓-๔)

เหตุ ๘ ประการ ปัจจัย ๘ ประการ เป็นไปเพื่อได้ปัญญา**อันเป็นเบื้องต้นแห่งมรรคพรหมจรรย์** ที่ยังไม่ได้ เพื่อภิญโญภาพไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งปัญญาที่ได้แล้ว.

[เหตุ ๘ ประการ คือ

๑.เป็นผู้มีหิริโอตตัปปะ มีความรักและความเคารพอย่างแรงกล้าในพระศาสดา หรือในเพื่อนพรหมจารีบางรูป ซึ่งตั้งอยู่ในฐานะครูที่เธออาศัยอยู่

๒. เป็นผู้มีหิริโอตตัปปะ มีความรักและความเคารพอย่างแรงกล้าในพระศาสดา หรือในเพื่อนพรหมจารีบางรูป ซึ่งตั้งอยู่ในฐานะครูที่เธออาศัยอยู่ เธอเข้าไปหาท่านเหล่านั้นตามเวลาอันควร สอบถามไต่สวนว่า "พระพุทธพจน์นี้เป็นอย่างไร เนื้อความของพระพุทธพจน์นี้เป็นอย่างไร" ท่านเหล่านั้นจะเปิดเผย ธรรมที่ยังไม่เปิดเผยจะทำให้ง่ายซึ่งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้ง่าย และบรรเทาความสงสัยในธรรมที่น่าสงสัยหลายอย่างแก่เธอ

๓. ครั้นฟังธรรมนั้นแล้ว ย่อมได้รับความสงบเย็น ๒ ประการคือ(๑) ความสงบเย็นทางกาย (๒) ความสงบเย็นทางจิต

๔. เป็นผู้มีศีลสำรวมด้วยการสังวรในพระปาติโมกข์เพียบพร้อมด้วยอาจาระ(มารยาท)และโคจร(การเที่ยวไป) มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย

๕. เป็นพหูสูต ทรงสุตะสั่งสมสุตะ เป็นผู้ได้ฟังมาก ซึ่งธรรมทั้งหลายที่มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง มีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน แล้วทรงจำไว้ได้คล่องปาก ขึ้นใจ แทงตลอดดีด้วยทิฏฐิ

๖. เป็นผู้ปรารภความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิดมีความเข้มแข็ง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่

๗. เป็นผู้มีสติ คือ ประกอบด้วยสติปัญญาเป็นเครื่องรักษาตนอย่างยิ่ง ระลึกถึงสิ่งที่ทำ และคำที่พูดแม้นานได้

๘. ภิกษุพิจารณาเห็นความเกิดและความเสื่อมในอุปาทานขันธ์ ๕ อยู่ว่า 'รูปเป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งรูปเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งรูปเป็นอย่างนี้ เวทนาเป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งเวทนาเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งเวทนาเป็นอย่างนี้สัญญาเป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งสัญญาเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งสัญญาเป็นอย่างนี้ สังขารเป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งสังขารเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งสังขารเป็นอย่างนี้ วิญญาณเป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งวิญญาณเป็นอย่างนี้' (ที.ปา. (ไทย)๑๑/๔๐๔-๖)]

[บุคคลผู้มักน้อย มี ๔ จำพวก คือ

๑. ผู้มักน้อยในปัจจัย

๒. ผู้มักน้อยในอธิคม

๓. ผู้มักน้อยในปริยัติ

๔. ผู้มักน้อยในธุดงค์

บรรดาบุคคลผู้มักน้อย ๔ จำพวกนั้น ผู้มักน้อยในปัจจัย เมื่อเขาให้มาก ย่อมรับแต่น้อย เมื่อเขาให้น้อย ย่อมรับน้อยกว่าหรือไม่รับเลย ย่อมไม่รับเอาจนไม่มีเหลือ ผู้มักน้อยในอธิคมย่อมไม่ให้คนเหล่าอื่นรู้มรรคผลที่บรรลุของตน ดุจพระมัชฌันติกเถระ ผู้มักน้อยในปริยัติแม้ทรงจำพระไตรปิฎกก็ไม่ประสงค์ให้คนอื่นรู้ความที่ตนเป็นพหูสูต ดุจพระสาเกตติสสเถระ ผู้มักน้อยในธุดงค์ ย่อมไม่ให้คนเหล่าอื่นรู้ภาวะคือการรักษาธุดงค์ ดุจพระเถระผู้เป็นพี่ชายในบรรดาพระเถระ ๒ พี่น้อง เรื่อง (ดังกล่าวมา) ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้วในปกรณ์วิเสสชื่อวิสุทธิมรรค (ที.ปา.อ.(ไทย) ๒๖๕-๖)]

อาทิพฺรหฺมจริยิกาย ปญฺญายาติ สิกฺขตฺตยสงฺคหสฺส มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส อาทิภูตาย ปุพฺพภาเค ตรุณสมถวิปสฺสนาปญฺญาย. อฏฺฐงฺคิกสฺส วา มคฺคสฺส อาทิภูตาย สมฺมาทิฏฺฐิปญฺญาย. (ที.อฏฺ.๓/๒๔๖)

คำว่า **ปัญญาอันเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์(อาทิพฺรหฺมจริยิกาย ปญฺญาย)** ได้แก่ สมถวิปัสสนาปัญญาที่ยังอ่อนกำลังในเบื้องต้นคือ ส่วนเบื้องต้นแห่งความประพฤติอันประเสริฐคือมรรคที่รวบรวมเข้าในสิกขา ๓, อีกนัยหนึ่ง สัมมาทิฏฐิปัญญา(ปัญญาที่เห็นถูกต้อง) อันเป็นเบื้องต้นแห่งมรรคที่ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ.

อาทิพฺรหฺมจริยิกายาติ อาทิพฺรหฺมจริยาเอว อาทิพฺรหฺมจริยิกา. ยถา วินโย เอว เวนยิโกติ. (ที.ฏี.๓/๒๘๖)

คำว่า **เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ (อาทิพฺรหฺมจริยิกาย)** ได้แก่ เป็นเบื้องต้นแห่งความประพฤติอันประเสริฐคือมรรคนั่นเอง ชื่อว่า อาทิพรหมจริยิกะ (เบื้องต้นความประพฤติอันประเสริฐคือมรรค) เหมือน วินัย (การฝึกหัด)นั้นเอง ชื่อว่า เวนยิกะ.

(ค) (มหาศีล ๔)อันเป็นเบื้องต้นแห่งมรรคพรหมจรรย์ (ความประพฤติที่ประเสริฐคือมรรค), อันเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์.

อาทิพฺรหฺมจริยิกาติ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส อาทิภูตานํ จตุนฺนํ มหาสีลานเมตํ อธิวจนํ. (อํ.อฏฺ.๒/๓๙๔)

คำว่า **อันเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ (อาทิพฺรหฺมจริยิกา)** นั้นเป็นชื่อของมหาศีล ๔ ประการอันเป็นเบื้องต้นแห่งความประพฤติที่ประเสริฐคือมรรค.

(๒) (ข้อปฏิบัติ) ที่ประกอบในเบื้องต้นแห่งความประพฤติที่ประเสริฐคือมรรค, (ข้อปฏิบัติ) อันเป็นประธานแห่งความประพฤติที่ประเสริฐคือมรรค,อันเป็นเบื้องต้น-ประธานแห่งพรหมจรรย์.

อาทิพฺรหฺมจริยิกาติ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส อาทิภูตา ปุพฺพปธานภูตา. (สํ.อฏฺ.๑/๑๐๑)

คำว่า **อันเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ (อาทิพฺรหฺมจริยิกา)**ได้แก่ ข้อปฏิบัติอันเป็นเบื้องต้นคือเป็นประธานแห่งความประพฤติที่ประเสริฐคือมรรค.

พฺรหฺมจริยสฺส อาทิ อาทิพฺรหฺมจริยํ. ตตฺถ นิยุตฺตาติ **อาทิพฺรหฺมจริยิกา**. มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส ปุพฺพภาคปฏิปทาติ อตฺโถ. (สํ.ฏี.๑/๑๔๘)

เบื้องต้นความประพฤติที่ประเสริฐ ชื่อว่า เบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์, ปฏิปทาอันประกอบในเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์นั้น เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า **ประกอบในเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์** (ข้อปฏิบัติที่ประกอบในเบื้องต้นแห่งความประพฤติอันประเสริฐ) ความว่า ข้อปฏิบัติอันเป็นส่วนเบื้องต้นแห่งความประพฤติอันประเสริฐคือมรรค.

อาทิภาว (ปุ)

[อาทิ + ภาว]

(๑) ความเป็นเบื้องต้น, ความเป็นประธาน.

อยํ ปจโม ธมฺโม ปริปากาย สํวตฺตตีติ อยํ กลฺยาณมิตฺตตาสงฺขาโต พฺรหฺมจริยวาสสฺส **อาทิภาวโต**, สพฺเพสญฺจ กุสลานํ ธมฺมานํ พหุการตาย ปธานภาวโต จ อิเมสุ ปญฺจสุ ธมฺเมสุ อาทิโต วุตฺตตฺตา ปจโม อนวชฺชธมฺโม อวิสุทฺธานํ สทฺธาทีนํ วิสุทฺธิกรณวเสน เจโตวิมุตฺติยา ปริปากาย สํวตฺตติ. เอตฺถ จ กลฺยาณมิตฺตสฺส พหุการตา ปธานตา จ “อุปฑฺฒมิทํ ภนฺเต พฺรหฺมจริยสฺส ยทิทํ

กลฺยาณมิตฺตตา”ติ วทนฺตํ ธมฺมภณฺฑาคาริกํ “มา เหวํ อานนฺทา”ติ ทฺวิกฺขตฺตุํ ปฏิเสเธตฺวา “สกลเมว หิทํ อานนฺท พฺรหฺมจริยํ ยทิทํ กลฺยาณมิตฺตตา กลฺยาณสหายตา”ติอาทิ-สุตฺตปเทหิ เวทิตพฺพา. (อุทาน.อฏฺ.๒๐๑)

คำว่า **นี้เป็นธรรม ประการที่ ๑ ที่เป็นไปเพื่อความแก่กล้าแห่งเจโตวิมุตติที่ยังไม่แก่กล้า(อยํ ปฐโม ธมฺโม ปริปากาย สํวตฺตติ)** ความว่า ธรรมอันหาโทษมิได้นี้ กล่าวคือความเป็นผู้มีมิตรอันดีงาม ชื่อว่าเป็นที่ ๑ **เพราะความเป็นเบื้องต้น**แห่งพรหมจริยาวาส (การอยู่โดยความประเสริฐคือมรรค หรือ การบำเพ็ญความประพฤติที่ประเสริฐคือมรรค) และเพราะตรัสไว้เป็นข้อแรกในธรรม ๕ ประการนี้ โดยมีอุปการะมากแก่กุศลธรรมทั้งปวง และโดยความเป็นประธาน ย่อมเป็นไปเพื่อความแก่กล้าแห่งเจโตวิมุตติ โดยกระทำศรัทธาเป็นต้นที่ไม่บริสุทธิ์ให้บริสุทธิ์ ก็ในที่นี้ ความที่กัลยาณมิตรมีอุปการะมากและเป็นประธาน พึงทราบโดยสุตตบทมีอาทิว่า อานนท์ ความเป็นผู้มีมิตรดีงาม มีสหายดีงาม นี้เป็นพรหมจรรย์ทั้งสิ้น เพราะทรงปฏิเสธท่านพระอานนท์ผู้เป็นธรรมภัณฑาคาริกผู้กล่าวอยู่ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ความเป็นผู้มีมิตรดีงามนี้ เป็นกึ่งหนึ่งของพรหมจรรย์ ถึง ๒ ครั้งว่า มาเหวํ อานนฺท อย่ากล่าวอย่างนี้ อานนท์.

(๒) ความเป็นแห่งธรรมที่ถูกให้เกิดขึ้นเบื้องต้น.

ดู อาทิภาวภูต.

อาทิภาวนา (ถี)

[อาทิ + ภาวนา]

ภาวนาอันเป็นเบื้องต้น, ภาวนาเบื้องต้น.

อาทิภาวนาติ อาทิภูตา ภาวนา. สา หิ “ปริกมฺมนฺ"ติ วุจฺจติ. (อนุฏี.๒/๑๐๐)

คำว่า **ภาวนาเบื้องต้น(อาทิภาวนา)** ได้แก่ภาวนาอันเป็นเบื้องต้น จริงอยู่ ภาวนาเบื้องต้นนั้น เรียกว่า บริกรรม.

อาทิภาวภูต (ติ)

[อาทิภาว + ภูต]

ถึงความเป็นธรรมที่ควรเจริญในเบื้องต้น.

อาทิภาวภูตนฺติ อาทิมฺหิ ภาเวตพฺพตํ นิปฺผาเทตพฺพตํ ภูตํ ปตฺตํ อาทิภาวภูตํ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๓๓)

คำว่า **ถึงความเป็นธรรมที่ควรเจริญในเบื้องต้น(อาทิภาวภูตํ)** ได้แก่ ถึงความเป็นธรรมที่ควรให้เจริญ คือให้สำเร็จในเบื้องต้น (ดังนั้น) จึงชื่อว่า มรรคพรหมจรรย์ถึงความเป็นธรรมที่ควรให้สำเร็จในเบื้องต้น.

อาทิภิกฺขา (ถี)

[อาทิ + ภิกฺขา]

ภิกษามื้อแรก, อาหารมื้อแรก.

เทวานํ คิรมญฺญาย
วาจาสภิมุทีริหํ
หฏฺโจ หฏฺเจน จิตฺเตน
อาทิภิกฺขมทาสหํ. (อป.๑/๕๓)

(พระปิณโฑลภารทวาชกล่าวว่า)

ข้าพเจ้ารู้จากคำพูดของเหล่าเทวดาที่เปล่งออกมาด้วยวาจา แล้วมีจิตร่าเริง เบิกบาน ได้ถวาย**ภิกษามื้อแรก**.

เทวานํ คิรมญฺญายาติ วาจาย ถุติวจเนน สห อุทีริตํ เทวานํ สทฺทํ ชานิตฺวา หฏฺโจ หฏฺเจน จิตฺเตน โสมนสฺสสหคเตน จิตฺเตน **อาทิภิกฺขํ** ปฐมํ อาหารํ พุทฺธภูตสฺส อหํ อทาสินฺติ สมฺพนฺโธ. (อป.อฏฺ.๑/๓๓๖)

คำว่า **รู้เสียงของเทวดาทั้งหลาย(เทวานํ คิรมญฺญาย)** เชื่อมความว่า เรารู้เสียงของเทวดาทั้งหลายผู้เปล่งพร้อมกับคำชมเชยด้วยวาจา จึงร่าเริงได้ถวาย**ภิกษามื้อแรก** คืออาหารครั้งแรกแด่พุทธเจ้าด้วยจิตที่ร่าเริงคือด้วยจิตอันประกอบด้วยโสมนัส.

อาทิภูต (ติ)

[อาทิ + ภูต]

อันเป็นเบื้องต้น.

อาทิพฺรหฺมจริยิกาย ปญฺญายาติ สิกฺขตฺตยสงฺคหสฺส มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส อาทิภูตาย ปุพฺพภาเค ตรุณสมถวิปสฺสนาปญฺญาย. อฏฺฐงฺคิกสฺส วา มคฺคสฺส อาทิภูตาย สมฺมาทิฏฺฐิปญฺญาย. (ที.อฏฺ.๓/๒๔๖)

คำว่า **ปัญญาอันเป็นเบื้องต้นแห่งความประพฤติที่ประเสริฐ(อาทิพฺรหฺมจริยกาย ปญฺญาย)** ได้แก่ ปัญญาอันเป็นเบื้องต้นแห่งมรรคพรหมจรรย์ที่สงเคราะห์เข้าในไตรสิกขา คือปัญญาในสมถะและวิปัสสนาอย่างอ่อนกำลังในส่วนเบื้องต้น อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ ปัญญาอันเห็นชอบที่เป็นเบื้องต้นแห่งมรรคที่ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ.

อาทิภูตายาติ ปฐมาวยวภูตาย. (ที.ฏี.๓/๒๘๕)

คำว่า **เป็นเบื้องต้น(อาทิภูตาย)** ได้แก่ (ปัญญา) อันเป็นส่วนเบื้องแรก.

อาทิภูตวิญฺญาณ (น)

[อาทิภูต + วิญฺญาณ]

วิญญาณที่เกิดดวงแรก, วิญญาณดวงแรก.

เอกสฺมึ ภเว **อาทิภูตวิญฺญาณสฺส** นามรูปปจฺจยตํ ทสฺเสตุํ "ปฏิสนฺธิวิญฺญาเณน ตาวา"ติอาทิ วุตฺตํ. (ม.ฏี.๓/๒๖๔)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวคำว่า "ด้วยปฏิสนธิวิญญาณก่อน"เป็นต้น เพื่อประสงค์จะแสดง**วิญญาณที่เกิดดวงแรก**ในภพ ๑ มีเหตุคือนามและรูป.

อาทิภูตารุณ (ปุ)

[อาทิภูต + อรุณ]

อรุณอันเป็นเบื้องต้น, อรุณที่แรกขึ้น.

ทิวสปริโยสานสฺส อวธิภูตอนาคตารุณวเสน หิ ทิวสํ อติกฺกนฺตํ นาม โหติ น ปน ทิวสสฺส **อาทิภูตารุณ**วเสน ปริวาสาทีสุ ตถา อคฺคหณโต อิธ ปน ภควตา ทิวสสฺส อาทิ-อนฺตปริจฺเฉททสฺสนวเสน "เอกาทเส อรุณุคฺคมเน"ติ วุตฺตํ. (ม.ฎี.๓/๒๖๔)

จริงอยู่ วันของที่สุดของวัน ชื่อว่า วันที่ผ่านไปด้วยอำนาจอรุณที่ยังไม่ขึ้นอันเป็นขอบเขต แต่วัน ชื่อว่า ผ่านไปด้วยอำนาจ**อรุณที่แรกขึ้น**แห่งวันก็หามิได้ เพราะไม่ได้ถือเอาการนับวันเหมือนในปริวาสเป็นต้น ส่วนในปฐมกฐินสิกขาบทนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "เมื่ออรุณที่ ๑๑ ขึ้น" ด้วยอำนาจการแสดงการกำหนดเบื้องต้นและที่สุดวัน.

อาทิมคฺค (ปุ)

[อาทิ + มคฺค]

มรรคแรก, โสตาปัตติมรรค.

เตสุ ปฐเม ยสฺมา **อาทิมคฺเคน** นิยตสฺส ปุนตทตฺถาย ญาณํ นตฺถิ, ตสฺมา ปฏิกฺขิปติ. (อภิ.อฏ.๓/๑๘๖)

เพราะเหตุที่ญาณที่เป็นไปเพื่อบรรลุโสตาปัตติมรรคนั้นอีกของบุคคลผู้แน่นอนต่อการบรรลุมรรคเบื้องบนด้วย**มรรคแรก**ย่อมไม่มี ดังนั้น ปรวาทีจึงปฏิเสธ.

อาทิมคฺคกฺขณ (ปุ)

[อาทิมคฺค + ขณ]

ขณะเกิดมรรคแรก, เวลาที่เกิดโสตาปัตติมรรค.

โส จ **อาทิมคฺคกฺขเณ** วิสุชฺฌติ. (ปฏิสํ.อฏ.๒/๑๘๐)

ก็ศีลและปัญญานั้นสะอาดยิ่งใน**ขณะเกิดโสตาปัตติมรรค**.

อาทิมชฺฌ (น)

[อาทิ + มชฺฌ]

เบื้องต้นและท่ามกลาง.

โส สชฺฌายํ กโรนฺโต **อาทิมชฺฌํ**เยว ปสฺสติ. (ขุทฺทก.อฏ.๑๖๖)

เขาทำการสาธยายเห็นเพียง**เบื้องต้นและท่ามกลาง**เท่านั้น.

อาทิมชฺฌคตวณฺณ (ปุ)

[อาทิมชฺฌ + คต + วณฺณ]

อักษรที่เข้าถึงเบื้องต้นและท่ามกลาง, อักษรที่อยู่เบื้องต้นและท่ามกลาง.

อปริโยสิเต ปเท **อาทิมชฺฌคตวณฺโณ อกฺขรํ** เอกกฺขรํ ปทํ วา อกฺขรํ. วิภตฺติยนฺตํ **ปทํ**.ปทาภิหิตํ อตฺถํ พฺยญฺเชตีติ **พฺยญฺชนํ** วากฺยํ. (วิมติ.๑/๖๕)

เมื่อบทยังไม่สำเร็จ อักษร**ที่เข้าถึงเบื้อง**

ต้นและท่ามกลาง ชื่อว่าอักษร หรือว่าบทที่มีอักษรหนึ่งตัว ชื่อว่า อักษร บทที่มีวิภัตติเป็นที่สุด ชื่อว่า **บท** ชื่อว่า **พยัญชนะ** ได้แก่ ประโยค เพราะอรรถว่าแสดงความหมายที่บทกล่าวแล้วให้ชัดเจน.

อาทิมชฺฌนฺตโสภณ (ติ)

[อาทิ + มชฺฌ + อนฺต + โสภณ]

มีความงามเบื้องต้นท่ามกลางและที่สุด.

สุตฺวาน ตํ ธมฺมวรํ
อาทิมชฺฌนฺตโสภณํ
ปาณสตสหสฺสานํ
ธมฺมาภิสมโย อหุ. (อป.๒/๑๕๖)

(พระกาฬุทายีเถระกล่าวว่า)
สรรพสัตว์ประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ ได้บรรลุธรรม เพราะได้สดับธรรมที่ประเสริฐ มีความงามในเบื้องต้นท่ามกลางและที่สุดนั้น.

อาทิมตฺต[๑] (น)

[อาทิ + มตฺต]

เพียง-สักว่า-แค่เบื้องต้น.

นาทิพฺรหฺมจริยกนฺติ สิกฺขตฺตยสงฺขาตสฺส สาสนพฺรหฺมจริยกสฺส น **อาทิมตฺตํ** อธิสีลสิกฺขามตฺตมฺปิ น โหติ. (ที.อฏฺ.๑/๓๑๑)

คำว่า **ไม่ใช่เพียงเบื้องต้นความประพฤติที่ประเสริฐ(นาทิพฺรหฺมจริยกํ)** ได้แก่ ไม่เป็น**เพียงเบื้องต้น**แห่งความประพฤติประเสริฐคือพระศาสนา คือ ไตรสิกขา และไม่ใช่เพียงอธิสีลสิกขาด้วย.

อาทิมตฺต[๒] (น)

[อาทิมนฺตุ + ตฺต]

ความมีเบื้องต้น.

อาทิมตฺตกถน (น)

[อาทิมตฺต + กถน]

(๑) การทรงแสดงภาวะที่ภวจักรมีธรรมเบื้องต้น (อวิชชา)

(๒) การทรงแสดงเพียงธรรมเบื้องต้น.

นยิทํ **อาทิมตฺตกถนํ** ปธานธมฺมกถนํ ปเนตํ. (อภิ.อฏฺ.๒/๑๘๐)

คำนี้ มิใช่**แสดงภาวะที่ภวจักรมีธรรมเบื้องต้น(อวิชชา)** แต่คำนี้เป็นเทศนาที่แสดงธรรมที่เป็นประธาน.

อาทิมตฺตกถนนฺติ อวิชฺชาวเสน อาทิสพฺภาวกถนํ. อาทิ เอตสฺส อตฺถีติ อาทิมํ. ภวจกฺกํ. ตสฺส ภาโว อาทิมตฺตํ. ตสฺส กถนํ **อาทิมตฺตกถนํ**. วิเสสนิวตฺติอตฺโถ วา มตฺตสทฺโท. (วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๓๓๖)

คำว่า **แสดงภาวะที่ภวจักร (ภพอันเป็นดุจกงล้อที่หมุนไปไม่หยุด) มีธรรมเบื้องต้น (คืออวิชชา) (อาทิมตฺตกถนํ)** เป็นเทศนาที่แสดงภาวะที่ภวจักรมีธรรมเบื้องต้น ด้วยอำนาจอวิชชา จุดเริ่มต้นมีแก่ภว

จักรนั้น เพราะเหตุนั้น ภวจักรนั้น จึงชื่อว่า อาทิมะ(ภวจักรที่มีจุดเริ่มต้นคืออวิชชา) ได้แก่ ภวจักร(ภพดุจกงล้อ) ความที่ภวจักรมีจุดเริ่มต้นคืออวิชชานั้น ชื่อว่า อาทิมัตตะ, การแสดงภาวะที่ภวจักรมีจุดเริ่มต้นคืออวิชชานั้น ชื่อว่า **เทศนาที่แสดงภาวะที่ภวจักรมีธรรมเบื้องต้น** อีกนัยหนึ่ง มัตตศัพท์ กล่าวอรรถว่าห้ามอรรถพิเศษ.

อาทิมนสิการ (ปุ)

[อาทิ + มนสิการ]

การกระทำใจไว้ในเบื้องต้น, เริ่มต้นแต่การพิจารณา, การพิจารณาเริ่มแรก.

อเสจนโก จ สุโข จ วิหาโรติ เอตฺถ ปน นาสฺส เสจนนฺติ อเสจนโก อนาสิตฺตโก อพฺโพกิณฺโณ ปาเฏกฺโก อาเวณิโก นตฺเถตฺถ ปริกมฺเมน วา อุปจาเรน วา สนฺตตา **อาทิมนสิการโต** ปภุติ อตฺตโน สภาเวเนว สนฺโต จ ปณีโต จาติ อตฺโถ. (วิ.อฏ.๒/๑๐)

ในคำว่า **สดชื่น เป็นธรรมเครื่องอยู่เป็นสุข (อเสจนโก จ สุโข จ วิหาโร)** พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ อานาปานสติสมาธิชื่อว่าสดชื่น (อเสจนโก) เพราะไม่มีการรด คือใครๆ ไม่ต้องรด ไม่ดาษดื่น จำกัดแผนกหนึ่ง แท้จริง ในอานาปานสติสมาธินี้ ไม่มีความสงบด้วยบริกรรมหรืออุปจาร อธิบายว่าสงบและประณีตด้วยสภาพของตนนั่นเองตั้งแต่**เริ่มต้นแต่การพิจารณา**.

อาทิมนฺตุ (ติ)

[อาทิ + มนฺตุ]

มีในเบื้องต้น, ประกอบในเบื้องต้น.

ภพฺพปุคฺคโลติ อุปนิสฺสยาทิสมฺปตฺติยา ตสฺมึ อตฺตภาเว วิสุทฺธปุคฺคโล. อาทึ กตฺวาติ อิมินา โธวนฆํสนาทีหิ ปริโยทปนํ **อาทิมนฺตํ** กตฺวา วทติ. (ม.ฏี.๑/๒๔๗)

คำว่า **ภัพพบุคคล(ภพฺพปุคฺคโล)** ได้แก่ บุคคลผู้บริสุทธิ์ใน อัตตภาพนี้ เพราะสมบัติมีอุปนิสัยเป็นต้น พระอรรถกถาจารย์ กล่าวโดยทำการชำระด้วยการล้างขัดถูเป็นต้นให้สะอาดสดใสอัน**มีในเบื้องต้น**ด้วยคำว่า กระทำให้เป็นเบื้องต้นนี้.

อาทิมริยาท (ปุ)

[อาทิ + มริยาท]

ขอบเขตเบื้องต้น, เขตแดนเบื้องต้น.

อวิชฺชาย ปุริโม **อาทิมริยาโท** อปฺปฏิหตสฺสมม สพฺพญฺญุตญาณสฺสาปิ น ปญฺญายติ. (สี.อภินวฏี.๑/๔๖๗)

ขอบเขตเบื้องต้นอันมีในก่อนแห่งอวิชชา ย่อมไม่ปรากฏแม้แก่สัพพัญญุตญาณ (ปัญญาที่รู้ทุกสิ่งทุกอย่าง) ของเราที่ไม่มีอะไรปิดกั้นได้.

อาทิมูลภาว (ปุ)

[อาทิ + มูล + ภาว]

ความเป็นเหตุเบื้องต้น, เหตุแรก.

กามํ สทฺธูปนิสํ สีลํ ตถาปิ สมาธิสฺส วิย สพฺเพสมฺปิ อนวชฺชธมฺมานํ **อาทิมูลภาวโต** สทฺธายปิ ปติฏฺฐา โหติ. (สํ.ฏี.๑/๒๖๙)

ศีลอาศัยศรัทธา แม้ก็จริง ถึงกระนั้น ก็เป็นที่พึ่งแม้ของศรัทธาด้วย **เพราะความเป็นเหตุเบื้องต้น**แห่งธรรมที่ไม่มีโทษแม้ทั้งหมดเหมือนสมาธิ.

อาทิย๑ (ติ)

[อา + ทา + ณฺย]

(๑) ผู้ที่ถูกแยกออกจากผู้มีปัญญา, ผู้ถูกติเตียน.

ตุมฺเหปิ เตน อาทิยา ภเวยฺยาถาติ ตุมฺเหปิ เตน อามิสทายาทภาเวน โน ธมฺมทายาทภาเวน **อาทิยา** ภเวยฺยาถ อปทิสิตพฺพา วิสุํ กาตพฺพา ววตฺถเปตพฺพา วิญฺญูหิ คารยฺหา ภเวยฺยาถาติ วุตฺตํ โหติ. (ม.ฏี.๑๙๕)

คำว่า **เธอทั้งหลายจะพึงถูกวิญญูชนทั้งหลายติเตียน(ตุเมฺหปิ เตน อาทิยา ภเวยฺยาถ)** ความว่า แม้พวกเธอก็จะพึง**ถูกติเตียน**โดยความเป็นอามิสทายาทนั้น หาถูกติเตียนโดยความเป็นธรรมทายาทไม่ มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า เธอทั้งหลายพึงถูกเหยียดหยาม คือ ถูกกระทำแยกไว้ ได้แก่ กำหนดไว้ต่างหาก ถูกวิญญูชนติเตียน.

อาทิยาติ เอตฺถ ยสฺมา อา-กาโร มริยาทตฺโถ ตสฺมา ธมฺมทายาทตาวิธุเรน อามิสทายาทภาเวน เหตุภูเตน กรณภูเตน วา **อาทิยํ** วิเวจนํ วิญฺญูหิ วิสุํ กรณํ ววตฺถานสฺส โหตีติ อาห "วิสุํ กาตพฺพา"ติ. เตนาห "วิญฺญูหิ คารยฺหา ภเวยฺยาถาติ วุตฺตํ โหติ. (ม.ฏี.๑/๑๘๔)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า "ต้องถูกแยกไว้" เพื่อประสงค์จะแสดงว่า ถูกแยก คือ ปราศจาก ได้แก่ กระทำการกำหนดไว้ต่างหากจากบัณฑิตทั้งหลาย เพราะเหตุที่อาอักษรในคำนี้ว่า **ถูกติเตีย**น**(อาทิยา)** กล่าวอรรถขอบเขตอันเป็นเหตุ หรือเป็นเครื่องมือโดยอามิสทายาทที่ตรงข้ามจากความเป็นธรรมทายาท เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวว่า "ความว่าเธอทั้งหลายต้องถูกวิญญูชนติเตียน".

(๒) เหตุที่จะพึงถือเอา, ประโยชน์ที่ควรถือเอา.

"ปญฺจิเม คหปติ โภคานํ **อาทิยา**. กตเม ปญฺจ? อิธ คหปติ อริยสาวโก อุฏฺฐานวีริยาธิคเตหิ โภเคหิ พาหาพลปริจิเตหิ เสทาวกฺขิตฺเตหิ ธมฺมิเกหิ ธมฺมลทฺเธหิ อตฺตานํ สุเขติ ปิเณติ สมฺมา สุขํ ปริหรติ มาตาปิตโร สุเขติ ปิเณติ สมฺมา สุขํ ปริหรติ; ปุตฺตทารทาสกมฺมกรโปริเส สุเขติ ปิเณติ สมฺมา สุขํ ปริหรติ. อยํ ปจโม โภคานํ **อาทิโย**.

ปุน จปรํ คหปติ อริยสาวโก อุฏฺฐานวีริยา-

ธิคเตหิ โภเคหิ พาหาพลปริจิเตหิ เสทาวกฺขิตฺเตหิ ธมฺมิเกหิ ธมฺมลทฺเธหิ มิตฺตามจฺเจ สุเขติ ปิเณติ สมฺมา สุขํ ปริหรติ. อยํ ทุติโย โภคานํ **อาทิโย**.

ปุน จปรํ คหปติ อริยสาวโก อุฏฺฐานวีริยาธิคเตหิ โภเคหิ พาหาพลปริจิเตหิ เสทาวกฺขิตฺเตหิ ธมฺมิเกหิ ธมฺมลทฺเธหิ ยา ตา โหนฺติ อาปทาอคฺคิโต วา อุทกโต วา ราชโต วา โจรโต วา อปฺปิยโต วา ทายาทโต ตถารูปาสุ อาปทาสุ โภเคหิ ปริโยธาย วตฺตติ โสตฺถึ อตฺตานํ กโรติ. อยํ ตติโย โภคานํ **อาทิโย**.

ปุน จปรํ คหปติ อริยสาวโก อุฏฺฐานวีริยาธิคเตหิ โภเคหิ พาหาพลปริจิเตหิ เสทาวกฺขิตฺเตหิ ธมฺมิเกหิ ธมฺมลทฺเธหิ ปญฺจพลึ กตฺตา โหติ. ญาติพลึ อติถิพลึ ปุพฺพเปตพลึ ราชพลึ เทวตาพลึ อยํ จตุตฺโถ โภคานํ **อาทิโย**.

ปุน จปรํ คหปติ อริยสาวโก อุฏฺฐานวีริยาธิคเตหิ โภเคหิ พาหาพลปริจิเตหิ เสทาวกฺขิตฺเตหิ ธมฺมิเกหิ ธมฺมลทฺเธหิ เย เต สมณพฺราหฺมณา มทปฺปมาทา ปฏิวิรตา ขนฺติโสรจฺเจ นิวิฏฺฐา เอกมตฺตานํ ทเมนฺติ เอกมตฺตานํ สเมนฺติ เอกมตฺตานํ ปรินิพฺพาเปนฺติ ตถารูเปสุ สมณพฺราหฺมเณสุ อุทฺธคฺคิกํ ทกฺขิณํ ปติฏฺฐาเปติ โสวคฺคิกํ สุขวิปากํ สคฺคสํวตฺตนิกํ. อยํ ปญฺจโม โภคานํ **อาทิโย**. อิเม โข คหปติ ปญฺจ โภคานํ **อาทิยา**.

"ตสฺส เจ คหปติ อริยสาวกสฺส อิเม ปญฺจ โภคานํ อาทิเย อาทิยโต โภคา ปริกฺขยํ คจฺฉนฺติ ตสฺส เอวํ โหติ 'เย วต โภคานํ **อาทิยา** เต จาหํ อาทิยามิ โภคา จ เม ปริกฺขยํ คจฺฉนฺตี'ติ. อิติสฺส โหติ อวิปฺปฏิสาโร.ตสฺส เจ คหปติ อริยสาวกสฺส อิเม ปญฺจ โภคานํ อาทิเย อาทิยโต โภคา อภิวฑฺฒนฺติ ตสฺส เอวํ โหติ 'เย วต โภคานํ อาทิยา เต จาหํ อาทิยามิ โภคา จ เม อภิวฑฺฒนฺตี'ติ. อิติสฺส โหติ อุภเยเนว อวิปฺปฏิสาโรติ. (อํ.๒/๔๘)

(พระผู้มีพระภาคตรัสกับอนาถบิณฑิกเศรษฐีว่า) คหบดี **ประโยชน์ที่ควรถือเอา**จากโภคทรัพย์ ๕ ประการนี้ ประโยชน์ ๕ ประการนี้ อะไรบ้าง คือ

๑. อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ย่อมบำรุงตนเอง บำรุงมารดาบิดา บำรุงบุตร ภรรยา ทาส กรรมกร และคนใช้ให้เป็นสุข บริหารให้เป็นสุขโดยชอบด้วยโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรมได้มาโดยธรรม นี้เป็น**ประโยชน์ที่ควรถือเอา**จากโภคทรัพย์ประการที่ ๑

๒. อริยสาวกย่อมบำรุงตนเองบำรุงมิตรและอำมาตย์ให้เป็นสุข บริหารให้เป็นสุขโดยชอบด้วยโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียรเก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม นี้เป็น**ประโยชน์ที่**

ควรถือเอาจากโภคทรัพย์

๓. อริยสาวกย่อมป้องกันอันตรายที่เกิดจากไฟ น้ำ พระราชา โจร คนที่ไม่ชอบกัน หรือจากทายาท ทำตนให้ปลอดภัย นี้เป็น**ประโยชน์ที่ควรถือเอา**จากโภคทรัพย์ประการที่ ๓

๔. อริยสาวกย่อมทำพลี ๕ อย่าง คือ (๑) ญาติพลี (๒) อติถิพลี (๓) ปุพพเปตพลี (๔) ราชพลี (๕) เทวตาพลี นี้เป็น**ประโยชน์ที่ควรถือเอา**จากโภคทรัพย์ประการที่ ๔

๕. อริยสาวกย่อมตั้งทักษิณาที่มีผลสูงขึ้นไป เป็นไปเพื่อให้ได้อารมณ์ดีมีสุขเป็นผลให้เกิดในสวรรค์ในสมณพราหมณ์ผู้เว้นขาดจากความมัวเมาและความประมาท ดำรงมั่นอยู่ในขันติ (ความอดทน) และโสรัจจะ (ความเสงี่ยม) ฝึกอบรมตน ทำตนให้สงบ ทำตนให้ดับเย็นสนิท ด้วยโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียรเก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม นี้เป็น**ประโยชน์ที่ควรถือเอา**จากโภคทรัพย์ประการที่ ๕ คหบดี **ประโยชน์ที่ควรถือเอา**จากโภคทรัพย์ ๕ ประการนี้แล

ถ้าเมื่ออริยสาวกนั้นถือเอาประโยชน์จากโภคทรัพย์ ๕ ประการนี้ โภคทรัพย์หมดสิ้นไป อริยสาวกนั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า ‘เราได้ถือเอาประโยชน์จากโภคทรัพย์นั้นแล้วและโภคทรัพย์ของเราก็หมดสิ้นไป’ด้วยเหตุนี้อริยสาวกนั้นจึงไม่มีวิปปฏิสาร(ความร้อนใจ) ถ้าเมื่ออริยสาวกนั้นถือเอาประโยชน์จากโภคทรัพย์ ๕ ประการนี้ โภคทรัพย์เพิ่มพูนขึ้น อริยสาวกนั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า‘เราถือ เอาประโยชน์จากโภคทรัพย์นี้แล้วและโภคทรัพย์ของเราก็เพิ่มพูนขึ้น’ อริยสาวกนั้นไม่มีวิปปฏิสารด้วยเหตุทั้ง ๒ ประการนี้เลย.

โภคานํ อาทิยาติ โภคานํ อาทาตพฺพ-การณานิ. (อํ.อฏฺ.๓/๒๒)

คำว่า **ประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโภคทรัพย์ (โภคานํ อาทิยา)** ได้แก่ เหตุที่พึงถือเอาโภคทรัพย์ทั้งหลาย.

อาทิย๒ (ติ)

[อาทิ + ก. แปลง ก เป็น ย]

เบื้องต้น, แต่แรก.

อาทิเยเนว เต มทฺทิ
ทุกฺขํ นกฺขาตุมิจฺฉิสํ
ทลิทฺโท ยาจโก วุฑฺโฒ
พฺราหฺมโณ ฆรมาคโต. (ชา.๒/๓๖๒)

(พระเวสสันดรตรัสว่า)

มัทรี เราไม่อยากบอกความทุกข์แก่เธอ**แต่แรกก่อน**พราหมณ์แก่ยาจกผู้ตกยากมาสู่อาศรม.[เราได้ให้ลูกน้อยทั้ง ๒ แก่พราหมณ์นั้นไป มัทรี เธออย่าได้กลัวเลย เธอจงดีใจเถิด มัทรี เธออย่าเห็นลูกน้อยทั้ง ๒ เลย อย่าได้ร้องไห้ไป

นักเลย เมื่อเรายังชีวิตอยู่ ไม่มีโรคภัย ก็จักได้พบลูกน้อยทั้ง ๒ แน่]

อาทิเยเนวาติ อาทิเกเนว. (ชา.อฏ.๗/๓๕๒)

คำว่า **แต่แรกก่อน(อาทิเยเนว)** ได้แก่ ตั้งแต่แรกเลย.

อาทิยฺ (กฺริ/วิ)

[อา + ทา + ตฺวา]

ถือเอาแล้ว, เรียนแล้ว.

เอวเมว โย ทุกฺกุลีโน อนริโย ตมฺมาก วิชฺชญฺจ สุตญฺจ **อาทิย** ตเมว โส ตตฺถ สุเตน ขาทติ อนริโย วุจฺจติ ทุปาหนูปโมติ. (ชา.๑/๖๓)

[ว่าด้วยการใช้ศิลปะในทางที่ผิดก่อให้เกิดโทษเหมือนรองเท้ากัด นายควาญช้างโพธิสัตว์กราบทูลพระราชาว่า รองเท้าที่คนซื้อมาเพื่อต้องการความสบายเท้ากลับนำทุกข์มาให้รองเท้านั้นถูกความร้อนแผดเผาถูกพื้นครูดสี ย่อมกัดเท้าคนผู้นั้นนั่นแหละ ฉันใด] ผู้ใดเกิดในตระกูลต่ำ ไม่ใช่อารยชน **เรียน**ศิลปวิทยาในสำนักของอาจารย์แล้ว ผู้นั้นย่อมฆ่าตนเองด้วยศิลปวิทยาที่เรียนมาในสำนักของอาจารย์นั้น ฉันนั้น บุคคลนั้นบัณฑิตเรียกว่า อนารยชน เปรียบด้วยรองเท้าที่ทำไม่ดี.

อาทิยาติ อาทิยิตฺวา. (ชา.อฏ.๒/๒๐๕)

คำว่า **เรียนแล้ว(อาทิย)** ได้แก่ เรียนเอาแล้ว.

อาทิยติ (กฺริ)

[อา + ทา + ย + ติ]

(ก) ย่อมถือเอา, ลัก.

โจโร นาม โย ปญฺจมาสกํ วา อติเรกปญฺจมาสกํ วา อคฺฆนกํ อทินฺนํ เถยฺยสงฺขาตํ **อาทิยติ**. เอโส โจโร นาม. (วิ.๑/๕๗)

ที่ชื่อว่า โจร ได้แก่ ผู้ที่**ลัก**ทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้มีราคา ๕ มาสกบ้าง เกินกว่า ๕ มาสกบ้าง โดยส่วนแห่งจิตคิดจะลัก ผู้นี้ชื่อว่าโจร.

(ข) ย่อมรับเอา, ยอมรับ, เคารพ, นับถือ, เชื่อฟัง.

สา เนว สสฺสุํ อาทิยตีติ สสฺสุยา กตฺตพฺพวตฺตํ นาม อตฺถิ ตํ น กโรติ สสฺสูติปิ นํ น คเณติ. น สสุรํ **อาทิยตี**ติ วจนํ น คณฺหาติ. (อํ.อฏ.๓/๕๒)

คำว่า สา เนว สสฺสุํ อาทิยติ ความว่า นางสุชาดานั้น ไม่กระทำวัตรปฏิบัติ อันชื่อว่าวัตรอันหญิงสะใภ้จะพึงทำแก่มารดาของสามี ทั้งไม่**ยอมรับ**เคารพนับถือมารดาสามีว่าเป็นมารดา.

เนว มหาราชานํ อาทิยนฺตีติ วจนํ น

คณฺหนฺติ อาณํ น กโรนฺติ. (ที.อฏฺ.๓/๑๕๐)

คำว่า **ไม่เชื่อฟังท้าวมหาราช(เนว มหาราชานํ อาทิยนฺติ)** คือ ไม่ถือเอาคำพูด ไม่กระทำตามคำสั่ง.

อนาทโร นาม สงฺฆํ วา คณํ วา ปุคฺคลํ วา กมฺมํ วา **นาทิยติ**. (วิ.๒/๒๖๒)

ที่ชื่อว่า ผู้ไม่เอื้อเฟื้อ คือ ไม่**ยอมรับ**สงฆ์ คณะ บุคคล หรือกรรม.

อายสฺมา อุทายี วิสาขาย มิคารมาตุยา วุจฺจมาโน **นาทิยิ**. (วิ.๑/๒๘๖)

ท่านพระอุทายี แม้ถูกนางวิสาขาว่ากล่าวตักเตือนก็ไม่**เชื่อ**.

เต ตถา สิกฺขิตา พาลา
อญฺญมญฺญํ อคารวา
นาทิยิสฺสนฺตุปชฺฌาเย
ขพุงฺโก วิย สารถึ. (เถร.๓๔๓)

(พระปุสสเถระกล่าวว่า)
พวกเธอซึ่งเป็นคนโง่เขลาพระอุปัชฌาย์อาจารย์สอนอย่างนั้นก็จะไม่เคารพกันและกันไม่**เชื่อฟัง**พระอุปัชฌาย์อาจารย์ เหมือนม้าพยศไม่ยอมให้สารถีฝึก.

(ค) ถือเอา, ก่อ.

อธิกรณํ อาทิยตีติ จตฺตาริ อธิกรณานิ อาทิยติ. (อํ.อฏฺ.๓/๕๒)

คำว่า **ถือเอาอธิกรณ์(อธิกรณํ อาทิยติ)** ได้แก่ ก่ออธิกรณ์ ๔.

ภิกฺขู อธิกรณํ **อาทิยนฺติ**. (อํ.๑/๗๕)

ภิกษุทั้งหลาย **ย่อมก่อ**อธิกรณ์.

อาทิยนฺตีติ คณฺหนฺติ. (อํ.อฏฺ.๒/๕๐)

คำว่า **ก่อ(อาทิยนฺติ)** ได้แก่ ถือเอา.

คณฺหนฺตีติ ปวตฺเตนฺติ. (อํ.ฏี.๒/๓๓)

คำว่า **ถือเอา(คณฺหนฺติ)** ได้แก่ ย่อมให้เป็นไป.

(ฆ) ถือเอา, กิน, ปริโภค.

วาปิตํ โรปิตํ ธญฺญํ
ปชหึ นิรวเสสโต
อเนกคุณสมฺปนฺนํ
ปวตฺตผล**มาทิยึ** (พุทฺธวํ.๒/๓๐๘)

(สุเมธดาบสกล่าวว่า)
เราละทิ้งข้าวเปลือกที่หว่านไว้ปลูกไว้เสียโดยไม่เหลือ **บริโภค**ผลไม้ที่หล่นเองซึ่งประกอบด้วยคุณหลายอย่าง

อาทิยินฺติ ปริภุญฺชึ. (พุทฺธวํ.อฏฺ.๑๐๐)

คำว่า **อาทิยึ** ได้แก่ ปริโภคแล้ว.

(ง) ถือเอา, กังวล

อาทิยนฺติ จ นิรสฺสชนฺติ จาติ ปลิโพธํ กโรนฺติ จ วิสฺสชฺเชนฺติ จ ขิปนฺติ จ. (มหานิ.๑๙๐)

คำว่า **ถือเอา และสละทิ้ง (อาทิยนฺติ จ นิรสฺสชนฺติ จ)** ความว่า ย่อมทำความกังวล ย่อมสละและย่อมทิ้งไป.

อาทิยน (น)

[อา + ทา + ยุ]

การถือเอา, การให้เกิดขึ้นในสันดาน (ใจ) ของตน.

ธมฺมทายสฺส **อาทิยนโต** ธมฺมทายาโท. (ม.อฏฺ.๓/๖๒)

ที่ชื่อว่า ธรรมทายาท **เพราะถือเอา**มรดกทางธรรม.

อาทิยนโตติ คณฺหนโต สสนฺตาเน อุปฺปาทนโตติ อตฺโถ. (ม.ฏี.๓/๒๘๑)

คำว่า **เพราะถือเอา(อาทิยนโต)** ได้แก่ เพราะการรับเอา อธิบายว่า ให้เกิดขึ้นในสันดานตนเอง.

อาทิยนปจฺจย (ปุ)

[อาทิยน + ปจฺจย]

เหตุคือการถือเอา, เหตุคือการลัก.

ยํ เตน ภควตา ชานตา ปสฺสตา อรหตา สมฺมาสมฺพุทฺเธน อทินฺนํ **อาทิยนปจฺจยา** ปาราชิกํ กตฺถ ปญฺญตฺตนฺติ? ราชคเห ปญฺญตฺตํ. (วิ.๕/๘๔)

[ถาม] พระผู้มีพระภาคผู้ทรงรู้ ทรงเห็น ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง พระองค์นั้น ทรงบัญญัติปาราชิก**เพราะเหตุคือการถือเอา**สิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ ณ ที่ไหน.

[ตอบ] ทรงบัญญัติ ณ กรุงราชคฤห์.

อาทิยนมุข (ติ)

[อาทิยน + มุข]

ผู้มีปากที่รับเอาง่าย, คนเชื่อง่าย, คนหูเบา.

ตํ วณฺณํ วา อวณฺณํ วา สีฆเมว สทฺทหติ. สทฺทหนฏฺเฐน หิ อาทาเนน เอส **อาทิยนมุโข**ติ วุตฺโต. (อํ.อฏฺ.๓/๕๑)

บุคคลย่อมเชื่อทั้งคุณและโทษนั้นทันทีทันใด ก็บุคคลนี้ ท่านเรียกว่า ชื่อว่า **คนเชื่อง่าย** โดยการถือเอา เพราะอรรถว่าเชื่อง่าย.

อาทิยนฺต (ติ)

[อา + ทา + ย + อนฺต. (ถี) อาทิยนฺตี]

ผู้ถือเอา, ผู้ลักเอา.

ปญฺจหิ อากาเรหิ อทินฺนํ **อาทิยนฺตสฺส** อาปตฺติปาราชิกสฺส ปรปริคฺคหิตญฺจ โหติ, ปรปริคฺคหิตสญฺญี จ ครุโก จ โหติ ปริกฺขาโร ปญฺจมาสโก วา อติเรกปญฺจมาสโก วา เถยฺยจิตฺตญฺจ ปจฺจุปฏฺฐิตํ โหติ. อามสติ อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส. ผนฺทาเปติ อาปตฺติถุลฺลจฺจยสฺส. ฐานา จาเวติ อาปตฺติ ปาราชิกสฺส. (วิ.๑/๖๗)

ภิกษุ**ผู้ถือเอา**ของที่เขาไม่ได้ให้ ต้องอาบัติปาราชิก ด้วยอาการ ๕ อย่าง คือ

๑. ทรัพย์มีผู้ครอบครอง

๒. สำคัญว่าเป็นทรัพย์ที่มีผู้ครอบครอง

๓. ทรัพย์มีค่ามาก ราคา ๕ มาสก หรือเกินกว่า ๕ มาสก

๔. มีไถยจิตปรากฏ

๕. ภิกษุจับต้อง ต้องอาบัติทุกกฏ ทำให้ไหว ต้องอาบัติถุลลัจจัย ทำให้เคลื่อนที่ ต้องอาบัติปาราชิก.

อทินฺนํ **อาทิยนฺโต** กติ อาปตฺติโย อาปชฺชติ? อทินฺนํ **อาทิยนฺโต** ติสฺโส อาปตฺติโย อาปชฺชติ. (วิ.๕/๕๕)

[ถาม] ภิกษุ**ถือเอา**สิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ ต้องอาบัติเท่าไร

[ตอบ] ภิกษุ**ถือเอา**สิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ ต้องอาบัติ ๓ อย่าง.

อติคมฺภีรํ อุทกสุทฺธิกํ **อาทิยนฺตี** มุตฺตกรเณ วณํ อกาสิ. (วิ.๒/๓๔๔)

ภิกษุนี**ถือเอา**น้ำชำระทำความสะอาดลึกเกินไป ทำให้เกิดแผลขึ้นที่องค์กำเนิด.

อาทิยมาน (ติ)

[อา + ทา + ย+ มาน]

ผู้ถือเอา, ผู้ลักเอา.

ตถารูปํ ภิกฺขุ อทินฺนํ **อาทิยมาโน** อยมฺปิ ปาราชิโก โหติ. (วิ.๑/๕๖)

ภิกษุ**ผู้ถือเอา**ทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้เช่นนั้น แม้ภิกษุนี้เป็นปาราชิก หาสังวาสมิได้.

อาทิยสุตฺต (น)

[อาทิย + สุตฺต]

อาทิยสูตร, อังคุตตรนิกาย นิบาต ๕ ปัณณาสก์ ๑ วรรค ๕ สูตร ๑. (อํ.๒/๓๘-๔๐)

อาทิยสูตร ว่าด้วยประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโภคทรัพย์ คือ ทรงแสดงว่าอริยสาวก(ตั้งแต่โสดาบัน-อนาคามี ดู องฺ. จตุกฺก.อ. ๒/๖๐/๓๕๒) ใช้จ่ายโภคทรัพย์ให้เกิดประโยชน์ ๕ ประการ ได้แก่ (๑) ใช้บำรุงตนเอง บำรุงมารดาบิดา บุตร ภรรยา ทาส กรรมกร และคนใช้ (๒) ใช้บำรุงมิตรอำมาตย์(เพื่อนร่วมงานกัน ดู สํ.สฬา.อ. ๓/๑๐๑๒/๓๖๗,สํ.ฏีกา ๒/๑๐๑๒/๖๒๙) (๓) ใช้ป้องกันอันตรายที่เกิดจากไฟ น้ำ พระราชา โจร (๔) ใช้ทำพลีกรรม ๕ อย่าง คือ ญาติพลี อติถิพลี ปุพพเปตพลี ราชพลี และเทวตาพลี (๕) ใช้ตั้งทักษิณาที่มีผลสูง ๆ ขึ้นไป.

อาทิยาเปติ (กา/กฺริ)

[อา + ทา + ย + ณาเป + ติ]

ย่อมให้ถือเอา, สั่งให้ลักเอา.

อิธ นิคฺโรธ ตปสฺสี น ปาณํ อติปาเตติ น ปาณํ อติปาตยติ น ปาณมติปาตยโต สมนุญฺโญ โหติ. น อทินฺนํ อาทิยติ น อทินฺนํ **อาทิยาเปติ** น อทินฺนํ อาทิยโต สมนุญฺโญ โหติ. น มุสา ภณติ น มุสา ภณาเปติ น มุสา ภณโต สมนุญฺโญ โหติ. น ภาวิตมาสี สติ น ภาวิตมาสีสาเปติ น ภาวิตมาสีสโต

สมนุญฺโญ โหติ. เอวํ โข นิคฺโรธ ตปสฺสี จาตุยามสํวรสํวุโต โหติ. (ที.๓/๔๐)

ดูก่อนนิโครธบุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ในโลกนี้ เป็นผู้สำรวมด้วยสังวร ๔ ประการ คือ ๑. ไม่ทำชีวิตให้ตกล่วงไป ไม่ใช้ผู้อื่นให้ทำชีวิตให้ตกล่วงไป เมื่อผู้อื่นทำชีวิตให้ตกล่วงไป ก็ไม่ดีใจ

๒. ไม่ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ ไม่**ให้**ผู้อื่น**ถือเอา**สิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ เมื่อผู้อื่นถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ ก็ไม่ดีใจ

๓. ไม่พูดเท็จ ไม่ใช้ให้ผู้อื่นพูดเท็จ เมื่อผู้อื่นพูดเท็จ ก็ไม่ดีใจ

๔. ไม่เสพกามคุณ ไม่ใช้ให้ผู้อื่นเสพกามคุณ เมื่อผู้อื่นเสพกามคุณก็ไม่ดีใจ บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เป็นผู้สำรวมด้วยสังวร ๔ ประการ เป็นอย่างนี้แล.

อาทิยาม (ปุ)

[อาทิ + ยาม]

ยามต้น, ปฐมยาม.

อาทิยาเม นมสฺสามิ
มชฺฌิเม อถ ปจฺฉิเม
ปสนฺนจิตฺโต สุมโน
พุทฺธเสฏฺฐํ อุปฏฺฐหึ. (อป.๑/๕๘)

(พระอานนทเถระกล่าวว่า)
ข้าพเจ้าเป็นผู้มีจิตเลื่อมใสมีใจยินดีนอบน้อมทั้ง**ในปฐมยาม** มัชฌิมยาม และปัจฉิมยามเป็นอุปัฏฐากพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด.

อาทิยิตพฺพ (ติ)

[อา + ทา + ย + ตพฺพ]

อันเขาควรถือเอา, ควรเชื่อถือ.

ตสฺส วจนํ พหู ชนา **อาทิยิตพฺพํ** โสตพฺพํ มญฺญนฺติ. (วิ.อฏฺ.๔/๖๒)

คนเป็นอันมากย่อมสำคัญถ้อยคำของคหบดีนั้นว่า **ควรเชื่อถือ** ควรฟัง.

อาทิยิตุํ (กฺริ/วิ)

[อา + ทา + ย + ตุํ]

เพื่อการถือเอา, เพื่อการลัก.

อภพฺโพ ขีณาสโว ภิกฺขุ อทินฺนํ เถยฺยสงฺขาตํ **อาทิยิตุํ**. (ที.๓/๑๑๐,๑๙๖)

ภิกษุขีณาสพไม่อาจ**ถือเอา**สิ่งของที่ผู้อื่นไม่ได้ให้โดยอาการขโมย.

อาทิยิตฺวา (กฺริ/วิ)

[อา + ทา + ย + ตฺวา]

(ก) ถือเอาแล้ว, ลักแล้ว.

เอกจฺโจ อทินฺนํ **อาทิยิตฺวา** อาทิยิตฺวา อตฺตานํ สุเขติ ปีเณติ. (ที.๓/๑๐๘)

คนพาลบางคนในโลกนี้ **ถือเอา**สิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ **ครั้นถือเอาแล้ว**บำรุง

ตนเองให้เป็นสุข ให้มีความเอิบอิ่ม.

(ข) เอาแล้ว, ให้เอาติดไว้แล้ว.

เต โถกํเยว โอทาตํ อนฺเต **อาทิยิตฺวา** ตเถว สุทฺธกาฬกานํ เอฬกโลมานํ สนฺถตํ การาเปนฺติ. (วิ.๑/๓๓๑)

พวกภิกษุฉัพพัคคีย์เหล่านั้น **ให้เอา**ขนเจียมขาวหน่อยหนึ่งปน**ติดไว้**ที่ชายสันถัต แล้วทำสันถัตขนเจียมดำล้วนอย่างเดิมนั่นแหละ.

อนฺเต อาทิยิตฺวาติ สนฺถตสฺส อนุวาตํ วิยทสฺเสตฺวา โอทาตํ อลฺลิยาเปตฺวา. (วิ.อฏฺ.๒/๒๕๓)

คำว่า **อนฺเต อาทิยิตฺวา(ให้เอาติดไว้ในชาย)** ความว่า ให้ติดขนเจียมขาวไว้ที่ชายแห่งสันถัตดุจอนุวาตที่ชายผ้าฉะนั้น.

(ค) ถือเอาแล้ว, ยึดถือแล้ว, กังวลแล้ว.

สยํ สมาทาย วตานิ ชนฺตุ
อุจฺจาวจํ คจฺฉติ สญฺญสตฺโต.
วิทฺวา จ เวเทหิ สเมจฺจ ธมฺมํ
น อุจฺจาวจํ คจฺฉติ ภูริปญฺโญ.
สยํ สมาทาย วตานิ ชนฺตูติ.

สยํ สมาทายาติ สามํ สมาทาย. **วตานี**ติ หตฺถิวตํ วา อสฺสวตํ วา โควตํ วา กุกฺกุรวตํ วา กากวตํ วา วาสุเทววตํ วา พลเทววตํ วา ปุณฺณภทฺทวตํ วา มณิภทฺทวตํ วา อคฺคิวตํ วา นาควตํ วา สุปณฺณวตํ วา ยกฺขวตํ วา อสุรวตํ วา ... ทิสาวตํ วา อาทาย สมาทาย **อาทิยิตฺวา** สมาทิยิตฺวา คณฺหิตฺวา ปรามสิตฺวา อภินิวิสิตฺวา. **ชนฺตู**ติ สตฺโต นโร ... มนุโชติ สยํ สมาทาย วตานิ ชนฺตุ. (มหานิ.๗๑)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)
สัตว์เกิดสมาทานวัตรทั้งหลายเอง
ข้องอยู่ในสัญญา ดำเนินไปลุ่ม ๆ
ดอน ๆ ส่วนผู้มีความรู้ รู้ธรรมด้วย
เวททั้งหลายเป็นผู้มีปัญญากว้าง
ขวางดุจภูริ(แผ่นดิน)สมาทานวัตร
เองไม่ดำเนินไปลุ่ม ๆ ดอน ๆ.

คำว่า **สมาทาน...เอง** ในคำว่า สัตว์เกิดสมาทานวัตรทั้งหลายเอง ได้แก่ สมาทานด้วยตนเอง คำว่า **วัตรทั้งหลาย** อธิบายว่า ถือเอา คือ สมาทาน ได้แก่ **ยึดถือ** รับเอา ถือยึดมั่น ถือมั่นวัตรเยี่ยงช้างบ้าง วัตรเยี่ยงม้าบ้าง วัตรเยี่ยงโคบ้างวัตรเยี่ยงสุนัขบ้าง วัตรเยี่ยงกาบ้าง วัตรเยี่ยงท้าววาสุเทพบ้าง วัตรเยี่ยงพลเทพบ้าง วัตรเยี่ยงปุณณภัทรบ้าง วัตรเยี่ยงมณีภัทรบ้างวัตรคือการบูชาไฟบ้าง วัตรเยี่ยงนาคบ้าง วัตรเยี่ยงครุฑบ้าง วัตรเยี่ยงยักษ์บ้าง วัตรเยี่ยงอสูรบ้าง ... วัตรคือการไหว้ทิศบ้าง ถือเอา สมาทาน คือ ยึดถือ รับเอา ถือ ยึดมั่น ถือมั่นวัตรคือการไหว้ทิศบ้าง. คำว่า **สัตว์เกิด** ได้แก่ สัตว์ นรชน ... มนุษย์ รวมความว่า สัตว์เกิดสมาทานวัตรทั้งหลายเอง.

อาทิยิตฺวาติ ปลิโพธํ กตฺวา. (มหานิ.อฏฺ.๑๙๑)

คำว่า **ยึดถือแล้ว(อาทิยิตฺวา)** ได้แก่ ทำความกังวลแล้ว.

อาทิรหิต (ติ)

[อาทิ + รหิต]

ปราศจากเบื้องต้น, ไม่มีเบื้องต้น, เบื้องต้นไม่ปรากฏ.

ดู อนาทิกาลปฺปวตฺต.

อาทิราช (ปุ)

[อาทิ + ราช]

พระราชาองค์แรก, พระเจ้าแผ่นดินต้นวงศ์.

ตสฺมึเยว วสฺเส สีหกุมารสฺส ปุตฺโต ตมฺพปณฺณิทีปสฺส **อาทิราชา** วิชยกุมาโร อิมํ ทีปมาคนฺตฺวา มนุสฺสาวาสํ อกาสิ. (วิ.อฏฺ.๑/๕๔)

ในปีนั้นนั่นเองพระราชโอรสของพระเจ้าสีหกุมาร ผู้ทรงเป็น**พระเจ้าแผ่นดินต้นวงศ์**แห่งเกาะตัมพปัณณิทวีป ทรงพระนามว่าวิชัยกุมาร เสด็จมาสู่เกาะนี้แล้ว ได้ทรงทำเกาะนี้ให้เป็นที่อยู่ของมนุษย์.

อาทิวคฺค (ปุ)

[อาทิ + วคฺค]

วรรคแรก, วรรคต้น.

นิสฺสคฺคิเยสุ **อาทิวคฺคสฺส** ตาว ปจเม **ปตฺตสนฺนิจยํ กเรยฺยา**ติ ปตฺตสนฺนิธึ กเรยฺย. (กงฺขา.๓๐๘)

ในปฐมสิกขาบทก่อน **วรรคแรก**ในนิสสัคคิยปาจิตตีย์ คำว่า **ปตฺตสนฺนิจยํ กเรยฺย** ได้แก่ พึงกระทำการสั่งสมบาตร.

อาทิวาร (ปุ)

[อาทิ +วาร]

วาระแรก, ครั้งแรก, วาระต้น.

จกฺขุวิญฺญาณาทีสุปิ จตุนฺนมฺปิ จตุกฺกานํ **อาทิวาโร**ว วุตฺโต. (อภิ.อฏฺ.๒/๒๐๑)

ตรัส**วาระแรก**ของจตุกะทั้ง ๔ ไว้ อย่างเดียวแม้ในจักขุวิญญาณเป็นต้น.

อาทิวิโสธนฏฺจ (ปุ)

[อาทิวิโสธนา + อตฺถ]

สภาวะคือการชำระศีลอันเป็นเบื้องต้นแห่งกุศล, อรรถว่าการชำระศีลเบื้องต้น.

อิมานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ฉหากาเรหิ เตนฏฺเจน ทฏฺจพฺพานิ อาธิปเตยฺยฏฺเจน **อาทิวิโสธนฏฺเจน** อธิมตฺตฏฺเจน อธิฏฺจานฏฺเจน ปริยาทานฏฺเจน ปติฏฺจาปกฏฺเจน. (ปฏิสํ.๒๑๗)

อินทรีย์ ๕ ประการนี้พึงเห็นด้วยอาการ ๖ อย่าง เพราะมีสภาวะอย่างนี้คือ พึงเห็นเพราะมีสภาวะเป็นใหญ่ **เพราะอรรถว่าการชำระศีลเบื้องต้น(กุศล)** เพราะมีสภาวะมีประมาณยิ่ง เพราะมีสภาวะตั้งมั่น เพราะมีสภาวะทำให้สิ้นไป เพราะมีสภาวะให้ตั้งอยู่.

อาทิวิโสธนฏฺเจนาติ กุสลานํ ธมฺมานํ อาทิ-

ภูตสฺส สีลสฺส วิโสธนฏฺเฐน. (ปฏิสํ.อฏฺ.๒/๑๔๒)

คำว่า **เพราะอรรถว่าการชำระศีลเบื้องต้น** ได้แก่ เพราะอรรถคือการชำระศีลอันเป็นเบื้องต้นแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย.

อาทิวิโสธนา (ถี)

[อาทิ + วิโสธนา]

การทำให้ศีลอันเป็นเบื้องต้นสะอาด, การชำระล้างศีลอันเป็นเบื้องต้น.

สีลวิสุทฺธิ สทฺธินฺทฺริยสฺส **อาทิวิโสธนา**. (ปฏิสํ.อฏฺ.๒/๑๙)

การชำระศีลอันเป็นเบื้องต้นแห่งสัทธินทรีย์ (ความเชื่อความเลื่อมใส) ชื่อว่าสีลวิสุทธิ (ศีลบริสุทธิ์).

สทฺธินฺทฺริยสฺส อาทิวิโสธนาติ สทฺธินฺทฺริยสฺส อุปนิสฺสยวเสน อาทิภูตสฺส สีลสฺส วิโสธนา. (ปฏิสํ.อฏฺ.๑/๓๔๑)

คำว่า **การชำระศีลอันเป็นเบื้องต้นแห่งสัทธินทรีย์ (สทฺธินฺทฺริยสฺส อาทิวิโสธนา)** ความว่า การชำระศีลอันเป็นเบื้องต้น ด้วยอำนาจเหตุที่อาศัยอันมีกำลังมากแห่งสัทธินทรีย์.

อาทิวุตฺตอาการ (ปุ)

[อาทิ + วุตฺต + อาการ]

อาการที่กล่าวแล้วในเบื้องต้น.

อิมานิ อฏฺฐินฺทฺริยานีติอาทิ ปุพฺเพ วุตฺตปริวารภาวสฺส จ เตน สหคตาทิภาวสฺส จ **อาทิวุตฺตอาการานญฺจ** ทีปนตฺถํ วุตฺตํ. (ปฏิสํ.อฏฺ.๑/๓๔๑)

คำว่า **อินทรีย์ ๘ เหล่านี้ (อิมานิ อฏฺฐินฺทฺริยานิ)** เป็นต้น ท่านกล่าวเพื่อแสดงความเป็นบริวารดังกล่าวแล้วในตอนก่อน ความเป็นธรรมที่ประกอบด้วยอินทรีย์นั้นเป็นต้นและ**อาการที่กล่าวแล้วในเบื้องต้น**.

อาทิส (กฺริ)

ดู อาทิสติ.

อาทิสติ (กฺริ)

[อา + ทิส + อ + ติ]

(ก) ย่อมแสดง, บอก, ทาย, ดักใจ.

อิธ เกวฏฺฏภิกฺขุ ปรสตฺตานํ ปรปุคฺคลานํ จิตฺตมฺปิ **อาทิสติ**. (ที.๑/๒๐๗)

เกวัฏฏะ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ **ย่อมทาย**แม้ใจของสัตว์อื่นของบุคคลอื่นได้.

อาทิสตีติ กเถติ. (ที.อฏฺ.๑/๓๒๒)

คำว่า **ทาย(อาทิสติ)** ได้แก่ บอกได้.

อิธ ภนฺเต เอกจฺโจ นิมิตฺเตน **อาทิสติ** เอวมฺปิ เต มโน อิตฺถมฺปิ เต มโน อิติปิ จิตฺตนฺติ. โส พหุํ เจปิ **อาทิสติ** ตเถว ตํ โหติ โน อญฺญถา. (ที.๓/๘๕)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุคคลบางคนในโลก

นี้ **ทาย**ใจได้ด้วยนิมิตว่า 'ใจของท่านเป็นอย่างนี้ ใจของท่านเป็นไปโดยอาการอย่างนี้ ความคิดของท่านเป็นดังนี้' ถ้าเขา**ทายใจ**ได้มากอย่าง การทายใจนั้นเป็นเช่นนั้นทีเดียว ไม่เป็นอย่างอื่น.

(ข) ย่อมให้ (ส่วนบุญ), อุทิศส่วนบุญ.

ทายกา ทานํ ทตฺวา ปุพฺพเปตานํ **อาทิสนฺติ**. (มิลินฺท. ๒๘๔)

ทายกทั้งหลาย ให้ทานแล้ว**อุทิศส่วนบุญ**ให้แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว.

เอตํ อจฺฉาทยิตฺวาน มม ทกฺขิณมาทิสาติ เอตํ อุปาสกํ มม ทิยฺยมานํ สาฏกํ ปริทหาเปตฺวา ตํ ทกฺขิณํ มยฺหํ อาทิส ปตฺติทานํ เทหิ. (เปต.๑๘๕)

คำว่า **ขอท่านจงให้อุบาสกนั้นนุ่งห่มผ้าที่ท่านจะให้ดิฉัน แล้วอุทิศส่วนบุญให้ดิฉัน (เอตํ อจฺฉาทยิตฺวาน มม ทกฺขิณมาทิสา)** ความว่า ขอท่านจงให้อุบาสกนั้นนุ่งห่มผ้าที่ท่านจะให้ดิฉัน แล้วอุทิศส่วนบุญนั้นแก่ดิฉัน คือ ให้ส่วนบุญแก่ดิฉันเถิด.

น มตฺถิ กมฺมานิ สยํกตานิ
ทตฺวาปิ เม นตฺถิ โย **อาทิเสยฺย**
อจฺฉาทนํ สยนมถนฺนปานํ
เตนมฺหิ นคฺโค กสิรา จ วุตฺติ.
(เปต.๑๘๕)

ข้าพระองค์มิได้มีบุญกรรมที่ทำไว้ด้วยตนเองทั้งไม่มีผู้ที่จะพึงถวายผ้านุ่ง ผ้าห่ม ที่นอน ข้าวและน้ำ แล้ว**อุทิศส่วนบุญ**ให้เหตุนั้นข้าพระองค์จึงเป็นเปรตเปลือยกาย มีความเป็นอยู่อย่างฝืดเคือง.

ตาสํ ทกฺขิณ**มาทิเส**. (วิ.๓/๓๒๔)

บัณฑิตพึง**อุทิศ**ส่วนบุญ แก่เหล่าทวยเทพเหล่านั้น.

ตํ ภิกฺขุสงฺฆํ ปริวิสิตฺวา มม ทกฺขิณํ **อาทิเสยฺยาสิ**. (อํ.๒/๔๔๕)

เธอพึงอังคาสภิกษุสงฆ์นั้น**อุทิศ**ส่วนบุญแก่เรา

ตสฺสา ทกฺขิณ**มาทิสี**. (เปต.๑๓๘)

แล้ว**อุทิศ**ส่วนบุญให้นางนั้นทานั้น.

ตสฺสา ทกฺขิณ**มาทิสุํ**. (เปต.๑๓๔)

อุทิศส่วนบุญไปให้นางเวมานิกเปรตนั้น.

ตสฺสา เปติยา ตํ ทกฺขิณํ **อาทิสึสุ**. (เปต.อฏ.๔๖)

อุทิศส่วนบุญแก่นางเวมานิกเปรตนั้น.

อาโรเจสิ ปกตํ ตถาคตสฺส
ตสฺส จ เปตสฺส ทกฺขิณํ **อาทิสิตฺถ**.
(เปต.๑๕๔)

พระราชาทรงกราบทูลเรื่องราวแด่พระตถาคตและ**ทรงอุทิศ**ส่วนบุญให้แก่เปรตนั้น.

ปทกฺขิณญฺจ กตฺวาน
อาทิสิสฺสามิ ทกฺขิณํ. (เถรี.๔๑๓)

[(อุปกาชีวกกล่าวกับภรรยาว่า)
แม่จาปา ข้อที่เจ้าพูดกับเรา เรารับได้ บัดนี้เราจักกราบทูลพระ

โลกนาถผู้ยอดเยี่ยมถึงการถวายอภิวาทของเจ้า]และจักทำประทักษิณแล้ว**อุทิศ**ส่วนบุญให้แก่เจ้าแน่.

อาทิสทฺท (ปุ)

[อาทิ + สทฺท]

อาทิศัพท์, ศัพท์ว่าอาทิ.

ฆนวินิพฺโภคาทิทสฺสนตฺถนฺติ วุตฺตํ **อาทิสทฺเทน** เจตฺถ อยมฺปิ อตฺโถ เวทิตพฺโพ. อยญฺหิ เอตสฺมึ กาเย กายานุปสฺสีเยว น อญฺญ ธมฺมานุปสฺสีติ วุตฺตํ โหติ. ยถา อนุทกภูตายปิ มรีจิยา อุทกานุปสฺสิโน โหนฺติ น เอวํ อนิจฺจทุกฺขานตฺตอสุภภูเตเยว อิมสฺมึ กาเย นิจฺจสุขอตฺตสุภภาวานุปสฺสี อถ โข กายานุปสฺสี อนิจฺจทุกฺขานตฺตอสุภาการสมูหานุปสฺสีเยวาติ วุตฺตํ โหติ. อถ วา ยฺวายํ ปรโต "อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ อรญฺญคโต วา ... โส สโตว อสฺสสตี"ติอาทินา นเยน อสฺสาสปสฺสาสาทิจุณฺณิกชาตอฏฺฐิกปริโยสาโน กาโย วุตฺโต โย จ "อิเธกจฺโจ ปถวีกายํ อนิจฺจโต อนุปสฺสติ, อาโปกายํ เตโชกายํ วาโยกายํ เกสกายํ โลมกายํ ฉวิกายํ จมฺมกายํ มํสกายํ รุธิรกายํ นฺหารุกายํ อฏฺฐิกายํ อฏฺฐิมิญฺชกาย"นฺติ ปฏิสมฺภิทายํ กาโย วุตฺโต ตสฺส สพฺพสฺส อิมสฺมิญฺเญว กาเย อนุปสฺสนโต กาเย กายานุปสฺสีติ เอวมฺปิ อตฺโถ เวทิตพฺโพ. (ที.อฏฺ.๒/๓๔๘)

คำนี้ว่า "**ในกาย**"พระผู้มีพระภาคตรัสไว้เพื่อแสดงการแยกความเป็นก้อนเป็นต้น ก็**ด้วยอาทิศัพท์** ในคำนี้ว่าเพื่อแสดงการแยกความเป็นก้อนเป็นต้น บัณฑิตพึงทราบแม้การอธิบายดังต่อไปนี้ :- แท้จริงพระโยคาวจรนี้พิจารณาเห็นกายในกายอย่างเดียวเท่านั้น ไม่ได้พิจารณาเห็นธรรมอย่างอื่น

[ถาม] มีคำอธิบายไว้อย่างไร

[ตอบ] มีคำอธิบายไว้ว่า ชนทั้งหลายพิจารณาเห็นพยับแดดแม้ที่ไม่ใช่น้ำว่าเป็นน้ำ ฉันใด พระโยคาวจรหาพิจารณาเห็นกายนี้ที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ซึ่งเป็นของไม่งดงามนั่นแลว่า เที่ยง เป็นสุข เป็นอัตตา และงดงามฉันนั้นไม่ โดยที่แท้ พิจารณาเห็นเป็นสักว่ากาย มีคำที่ท่านอธิบายไว้ดังนี้ว่า "คือ พิจารณาเห็นว่า เป็นที่ประชุมของกายที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่งดงามเท่านั้น อีกนัยหนึ่ง บัณฑิตพึงทราบเนื้อความอย่างนี้ว่า กายนี้ใดมีลมหายใจออก มีลมหายใจเข้าเป็นเบื้องต้น และมีกระดูกที่จะกลายเป็นผุยผงเป็นที่สุด พระผู้มีพระภาคตรัสไว้แล้วโดยนัยเป็นต้นว่า "ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไปสู่ป่าก็ดี ... มีสติหายใจเข้า" และกายใด ที่ท่านพระสารีบุตรกล่าวไว้ในปฏิสัมภิทามรรคว่า "ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นกองปฐวีธาตุโดยความไม่เที่ยง ... ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นกองอาโปธาตุ ... กอง

เตโชธาตุ ... กองวาโยธาตุ ... กองผม ... กองขน ... กองผิว ... กองหนัง ... กองเนื้อ ... กองเลือด ... กองเอ็น ... กองกระดูก ... กองไขกระดูก” เพราะพิจารณาเห็นกายนั้นทั้งหมดในกายนี้เท่านั้น พระโยคาวจรจึงชื่อว่าพิจารณาเห็นกายในกาย.

อาทิสทฺทตฺถ (ปุ)

[อาทิสทฺท + อตฺถ]

(ก) อรรถของอาทิศัพท์.

ดู บทถัดไป.

(ข) (ติ) มีอรรถของอาทิศัพท์.

ราคกฺขโยติ เอตฺถ อิติสทฺโท **อาทิสทฺทตฺโถ**. (สํ.ฏี.๒/๔๐๘)

อิติศัพท์ในบทนี้ว่า ราคกฺขโย (สิ้นราคะ) มี**อรรถของอาทิศัพท์**(เป็นต้น).

อาทิสทฺทตฺถโชตก (ติ)

[อาทิสทฺทตฺถ + โชตก]

อันส่อง-แสดงอรรถของอาทิศัพท์.

อิติสทฺเทน ปน **อาทิสทฺทตฺถโชตเกน** ปการตฺถโชตเกน วา สพฺพํ สุตฺตนฺตภาชนียํ สงฺคเหตฺวา วิญฺญาณกฺขนฺโธติ เอวมาทิ เอวํปการํ วา อิทํ สุตฺตนฺตภาชนียนฺติ เวทิตพฺพํ. (มูลฏี.๒/๓)

บัณฑิตพึงทราบว่า คำนี้เป็นต้นอย่างนี้ หรือว่า มีอรรถเหมือนอย่างนี้ว่า วิญญาณขันธ์ โดยรวบรวมเอาสุตตันตภาชนีนัยทั้งหมดด้วย**อิติ**ศัพท์อัน**ส่องอรรถของอาทิศัพท์**หรือที่มีอรรถเหมือน ชื่อว่าสุตตันตภาชนีย์.

อาทิสทฺทปริยาย (ปุ)

[อาทิสทฺท + ปริยาย]

ปริยายศัพท์ของอาทิศัพท์, คำไวพจน์ของอาทิศัพท์.

อาทิสทฺทปริยาเยน ปภุติสทฺเทน วา วิมุตฺติคฺคหณํ เวทิตพฺพํ. (สารตฺถ.๑/๓)

พึงทราบวิมุตติศัพท์โดย**เป็นคำไวพจน์ของอาทิศัพท์**(เป็นต้น) หรือ โดยปภุติศัพท์ (ตั้งแต่ต้น).

อาทิสทฺทโลป (ปุ)

[อาทิสทฺท + โลป]

การลบอาทิศัพท์.

อาทิสทฺทโลโป กโตติ เวทิตพฺโพ. (ปฏิสํ.อฏฺ.๒/๘๐)

พึงทราบว่า กระทำ**การลบอาทิศัพท์**.

อาทิสทฺทสงฺคหิต (ติ)

[อาทิสทฺท + สงฺคหิต]

อันเขานับด้วยอาทิศัพท์, ถูกสงเคราะห์เอาด้วยอาทิศัพท์.

อาทิสทฺทสงฺคหิโต อตฺโถว ทฏฺฐพฺโพ.

(มูลฎี.๓/๖๑)

พึงทราบ**อรรถถูกสงเคราะห์เอาด้วยอาทิศัพท์**เท่านั้น.

อาทิสน (น)

[อา + ทิส + ยุ]

การแสดง, การบอก, การทายใจ.

อิติ เอวํ **อาทิสนํ** อาเทสนาปาฏิหาริยํ. (ปฏิสํ.อฏ.๒/๓๑๑)

การทายใจอย่างนี้ ชื่อว่า อาเทศนาปาฏิหาริย์.

อาทิสนฺต (ติ)

[อา + ทิส + อ + อนฺต]

ผู้แสดง, ผู้แสดงเจาะจง, บอก.

สมณํ พฺราหฺมณํ วา กํ
อาทิสนฺตํ ปภงฺคุนํ
กสฺส ธมฺมํ ปฏิจฺฉามิ
ชรามจฺจุปวาหนํ. (เถร.อฏ.๒/๒๘๑)

(พระเตลกานิเถระกล่าวว่า)

เราจะปฏิบัติตามธรรมของใครคือสมณะหรือพราหมณ์หรือใคร**ผู้บอก**ธรรมเป็นเหตุกำจัดกิเลสที่จะลอยชราและมรณะเสียได้.

อาทิสนฺตนฺติ เทเสนฺตํ. (เถร.อฏ.๒/๒๘๑)

คำว่า **บอก(อาทิสนฺตํ)** แสดงอยู่.

อาทิสพฺภาวกถน (น)

[อาทิ + สพฺภาว + กถน]

การแสดงความปรากฏแห่งธรรมครั้งแรก, การแสดงธรรมที่ปรากฏครั้งแรก.

ดู อาทิมตฺตกถน.

อาทิสมนฺนาหาร (ปุ)

[อาทิ + สมนฺนาหาร]

การใส่ใจเบื้องต้น, การพิจารณาเริ่มแรก.

น ตถา อิธ อิทํ ปน "**อาทิสมนฺนาหารโต**"ติ วุตฺตํ. (วชิร.๑๔๙)

ในอานาปานสติสมาธิฌานนี้ ไม่เป็นเหมือนอย่างนั้น แต่อานาปานสติสมาธิฌานนี้ ท่านกล่าวว่า(สงบและละเอียดยิ่ง)ตั้งแต่**การพิจารณาเริ่มแรก**.

ดู อาทิมนสิการ ด้วย.

อาทิสมฺพนฺธน (น)

[อาทิ + สมฺพนฺธน]

การเชื่อมต่อเบื้องต้น, การเชื่อมต่อโดยธรรมอันเป็นเบื้องแรก.

ภวนฺตราทิปฏิสนฺธานโตติ ภวนฺตรสฺส **อาทิสมฺพนฺธนโต**. (มูลฎี.๒/๑๑๒)

คำว่า **เพราะการเชื่อมต่อภพใหม่ในเบื้องแรก**(ภวนฺตราทิปฏิสนฺธานโต) ได้แก่ **เพราะการเชื่อมต่อเบื้องต้น**แห่งภพใหม่.

อาทิสิตฺวา (กฺริ/วิ)

[อา + ทิส + ตฺวา]

บอก, แสดง, กล่าวแล้ว

อาเทสนาปาฏิหาริเยนาติ **อาทิสิตฺวา** อปทิสิตฺวา กถนอนุกถนกถาปาฏิหาริเยน. (อํ.อฏ.๒/๒๔๓)

คำว่า **ปาฏิหาริย์คือการแสดงธรรมดักใจได้(อาเทสนาปาฏิหาริเยน)** ได้แก่ด้วยอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์คือคำที่**บอก**แสดงกล่าวแสดงอ้างซ้ำ ๆ. ดู อาทิสฺส ด้วย.

อาทิสุตฺต (น)

[อาทิ + สุตฺต]

สูตรแรก, สูตรต้น.

ปฐมมหาสงฺคีติยา วตฺตมานาย วินยสงฺคหาวสาเน สุตฺตนฺตปิฏเก อาทินิกายสฺส **อาทิสุตฺตํ** พฺรหฺมชาลํ ปุจฺฉนฺเตน พฺรหฺมชาลํ อาวุโส อานนฺท กตฺถ ภาสิตนฺติ. (ที.อฏ.๑/๒๗)

เมื่อปฐมมหาสังคายนานี้กำลังดำเนินไปอยู่ เวลาสังคายนาพระวินัยจบลง ท่านพระมหากัสสป เมื่อถามพรหมชาลสูตร ซึ่งเป็น**สูตรแรก**แห่งนิกายแรกในสุตตันตปิฎก ได้กล่าวคำอย่างนี้ว่า ท่านอานนท์พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพรหมชาลสูตรที่ไหน

[พระอานนท์ : ณ พระตำหนักในราชอุทยานอัมพลัฏฐิกา ระหว่างกรุงราชคฤห์กับ เมืองนาลันทา ขอรับ

พระเถระ : ทรงปรารภใคร

พระอานนท์ : ทรงปรารภสุปปิยปริพาชกกับพรหมทัตมาณพ

พระเถระ : เพราะเรื่องอะไร

พระอานนท์ : เพราะเรื่องการสรรเสริญและการนินทา

จากนั้น ท่านพระมหากัสสปะถามท่านพระอานนท์ถึงนิทานบ้าง บุคคลบ้าง วัตถุ บ้างแห่งพรหมชาลสูตร ท่านพระอานนท์ก็ได้ตอบ ในเวลาจบคำตอบ พระอรหันต์ ๕๐๐ รูปได้สาธยายเป็นคณะ อนึ่ง ความไหวแห่งแผ่นดินก็ได้มีโดยนัยที่กล่าวแล้วนั่นเอง (ที.สี.อ.(ไทย) ๑//๑๗)].

อาทิสุทฺธิทสฺสนปร (ติ)

[อาทิ + สุทฺธิ + ทสฺสน + ปร]

มีประธานคือการแสดงความสะอาดโดยส่วนเบื้องต้น, อันแสดงความบริสุทธิ์โดยส่วนเบื้องต้นเป็นประธาน.

ปจฺจเวกฺขณาย **อาทิสุทฺธิทสฺสนปร**เมตํ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๗๒)

คำนี้ เป็นคำ**อันแสดงความบริสุทธิ์โดยส่วนเบื้องต้น**แห่งการพิจารณา.

อาทิเสวนา (ถี)

[อาทิ + เสวนา]

การเสพ-คบเบื้องต้น-เบื้องแรก.

โพธิปกฺขิยธมฺมานํ อาเสวนาติ อาทิเสวนา. (อภิ.อฏฺ๑/๔๓๓)

คำว่า **การเสพโพธิปักขิยธรรม(โพธิปกฺขิยธมฺมานํ อาเสวนา)**ได้แก่ **การเสพ(ธรรมนั้น)ในเบื้องแรก**.

อาทิสฺส (กฺริ/วิ)

[อา + ทิส + ตฺวา]

เจาะจงแล้ว, พาดพิงแล้ว, อุทิศแล้ว, แสดงแล้ว, บอกแล้ว, กำหนดแล้ว.

โอภาสนา ตโยติ วจฺจมคฺคํ ปสฺสาวมคฺคํ **อาทิสฺส** วณฺณาวณฺณภาสเน สงฺฆาทิเสโส วจฺจมคฺคํ ปสฺสาวมคฺคํ จเปตฺวา อธกฺขกํ อุพฺภชาณุมณฺฑลํ **อาทิสฺส**วณฺณาวณฺณภณเน ถุลฺลจฺจยํ อุพฺภกฺขกํ อโธชาณุมณฺฑลํ **อาทิสฺส** วณฺณาวณฺณภณเน ทุกฺกฏํ. (วิ.อฏฺ.๒/๒๓๙)

คำว่า **อาบัติที่เกี่ยวด้วยการพูดเชิญชวนมี ๓** (โอภาสนา ตโย) ความว่า ต้องอาบัติสังฆาทิเสสเพราะกล่าวชมและ**พาดพิง**ทวารหนักทวารเบา ต้องอาบัติถุลลัจจัยเพราะกล่าวชมและ**พาดพิง**อวัยวะใต้รากขวัญลงมาเหนือเข่าขึ้นไป ยกเว้นทวารหนักทวารเบา ต้องอาบัติทุกกฏเพราะกล่าวชมและ**พาดพิง**อวัยวะเหนือรากขวัญขึ้นไป.

อาทิสฺสาติ อปทิสิตฺวา. (วิ.อฏฺ.๒/๑๓๒)

คำว่า **พาดพิง(อาทิสฺส)**ได้แก่ เจาะจงแล้ว.

อกาลจีวรํ นาม อนตฺถเต กถิเน เอกาทสมาเส อุปฺปนฺนํ อตฺถเต กถิเน สตฺตมาเส อุปฺปนฺนํ กาเลปิ **อาทิสฺส** ทินฺนํ เอตํ อกาลจีวรํ นาม. (วิ.อฏฺ.๒/๒๓๙)

ที่ชื่อว่า **อกาลจีวร** ได้แก่ ผ้าที่เกิดขึ้นตลอด ๑๑ เดือน ในเมื่อไม่ได้กรานกฐิน ผ้าที่เกิดขึ้นตลอด ๗ เดือน ในเมื่อได้กรานกฐินแล้ว แม้ผ้าที่เขาถวาย**เจาะจง**ในกาลนี้ ชื่อว่า อกาลจีวร.

ภควา ภิกฺขูนํ อเนกปริยาเยน วินยกถํ กเถติ วินยสฺส วณฺณํ ภาสติ วินยปริยตฺติยา วณฺณํ ภาสติ **อาทิสฺส อาทิสฺส** อายสฺมโต อุปาลิสฺส วณฺณํ ภาสติ. (วิ.๒/๑๘๘)

พระผู้มีพระภาคตรัสวินัยกถา ทรงพรรณนาคุณแห่งพระวินัย ตรัสสรรเสริญการเรียนพระวินัย ทรงพรรณนา**เจาะจง**คุณพระอุบาลีโดยประการต่างๆ แก่ภิกษุทั้งหลาย.

อาทิสฺส อาทิสฺสาติ ปุนปฺปุนํ ววตฺถเปตฺวา วิสุํ วิสุํ กตฺวา. (วิ.อฏฺ.๒/๑๔๕)

คำว่า **เจาะจง ๆ (อาทิสฺส อาทิสฺส)** ได้แก่ กำหนดกระทำแยกกันบ่อยๆ.

อาทิสฺส เทตีติ อาทิสิตฺวา ปริจฺฉินฺทิตฺวา เทติ. (วิ.อฏฺ.๓/๔๒๕)

คำว่า **ถวายเจาะจง(อาทิสฺส เทติ)** ได้แก่ ถวายเจาะจง คือกำหนดลงไป(เช่นเฉพาะข้าวต้มเป็นต้น).

อาทิสฺสมาน (ติ)

[อา + ทิส + ย + มาน]

อันเขาเจาะจงอยู่, กล่าวเจาะจงอยู่.

อาทิสฺสมานกฏฺฐ (ปุ)

[อาทิสฺสมาน + ก + อตฺถ]

อรรถอันเขากล่าวเจาะจงอยู่,

อรรถว่าถูกเจาะจงอยู่.

ยกฺขสฺสาติ อานุภาวทสฺสนฏฺเฐน **อาทิสฺสมานกฏฺเฐน** วา ภควา ยกฺโข นาม. (ม.อฏฺ.๓/๖๙)

พระผู้มีพระภาค ทรงพระนามว่ายักขะ(ผู้มีอานุภาพมาก หรือ ผู้ที่เขาถวายเจาะจง) ในคำว่า **ยกฺขสฺส** ก็เพราะอรรถว่า ทรงแสดงอานุภาพได้หรือ**เพราะอรรถว่าอันเขากล่าวเจาะจง(ถวาย)อยู่**.

อาทีน (น)

[อา + ที + อีน]

ความลำบาก, ความทุกข์.

ดู อาทีนว.

อาทีนว๑ (ปุ)

[อาทีน + วา + อ. อาทีนํ ทุกฺขํ วาติ อธิคจฺฉติ เอเตนาติ อาทีนโว โทโส. (นีติ.ธา.๒๒๖)]

(๑)โทษ, (โทษอันเป็นเหตุแห่งความทุกข์, สิ่งที่ไม่ดี, ผลที่ไม่ดี) ภัยอันตราย, สภาวะที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เปลี่ยนแปลง และ เสียหายเป็นต้น.

อปฺปสฺสาทา กามา วุตฺตา ภควตา พหุทุกฺขา พหุปายาสา **อาทีนโว** เอตฺถ ภิยฺโย. (วิ.๒/๑๗๖)

พระผู้มีพระภาคตรัสว่ากามทั้งหลายมีความยินดีน้อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก ในกามนี้มี**โทษ**อย่างยิ่ง.

เอกมนฺตํ นิสินฺนสฺส โข ยสสฺส กุลปุตฺตสฺส ภควา อนุปุพฺพึ กถํ กเถสิ เสยฺยถิทํ ทานกถํ สีลกถํ สคฺคกถํ กามานํ **อาทีนวํ** โอการํ สํกิเลสํ เนกฺขมฺเม อานิสํสํ ปกาเสสิ. (วิ.๓/๒๒)

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสอนุปุพพิกถา คือ ทรงประกาศ

๑.ทานกถา(เรื่องที่แสดงประโยชน์ของทาน)

๒. สีลกถา(เรื่องที่แสดงประโยชน์ของศีล)

๓. สัคคกถา(เรื่องสวรรค์)

๔. กามาทีนวกถา(เรื่อง**โทษ**ความต่ำทรามความเศร้าหมองแห่งกาม)

๕. เนกขัมมานิสังสกถา(เรื่องอานิสงส์การออกจากกามคุณ) แก่ยสกุลบุตร ผู้นั่งอยู่ ณ ที่สมควร.

อาทีนโวติ โทโส อนิจฺจตาทินา อปฺปสฺสาทตาทินา จ ทูสิตภาโวติ อตฺโถ. อถวา

อาทีนํ วาติ ปวตฺเตตีติ **อาทีนโว** ปรมกปณตา. (สารตฺถ.๓/๑๙๔)

คำว่า **อาทีนโว** ได้แก่ โทษ ความว่าภาวะที่ถูกความไม่เที่ยงเป็นต้น และความมีความสุขน้อยเป็นต้นประทุษร้าย อีกนัยหนึ่ง ที่ชื่อว่า โทษ เพราะอรรถว่าก่อคือยังความลำบากให้เกิดขึ้น ได้แก่ ความลำบากยิ่ง.

อาทีนโวติ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิโก อุปทฺทโว. (ม.อฏฺ.๑/๓๖๗)

อันตรายในภพนี้และภพหน้า ชื่อว่า**โทษ**.

อาทีนโวติ โทโส. (ที.อฏฺ.๒/๖๔)

คำว่า **อาทีนว** ได้แก่ โทษ.

สพฺเพปิ กามา พหฺวาทีนวา อนิจฺจา อทฺธุวา วิปริณามธมฺมาติ กามานํ **อาทีนโว**. (ม.ฏี.๓/๓๖)

โทษของกามทั้งหลายอย่างนี้ว่า กามแม้ทั้งปวง มีโทษมาก ไม่เที่ยง ไม่มั่นคง เปลี่ยนแปลงไปเป็นธรรมดา.

เวทนานํ สมุทยญฺจ อตฺถงฺคมญฺจ อสฺสาทญฺจ **อาทีนว**ญฺจ นิสฺสรณญฺจ ยถาภูตํ วิทิตฺวา อนุปาทาวิมุตฺโต ภิกฺขเว ตถาคโต. (ที.๑/๑๖)

ภิกษุทั้งหลาย ตถาคต รู้ความเกิด ความดับ คุณ **โทษ** และอุบายเครื่องสลัดเวทนาออกตามความเป็นจริง จึงหลุดพ้นเพราะไม่ยึดมั่นถือมั่น.

ตสฺสา เอวํภูตาย อยํ อนิจฺจทุกฺขวิปริณามภาโว เวทนาย สพฺพายปิ **อาทีนโว**ติ. อาทีนํ ปรมการุญฺญํ วาติ ปวตฺตติ เอตสฺมาติ หิ **อาทีนโว**. (สี.อภินวฏี.๑/๔๐๙)

ความไม่เที่ยงเป็นทุกข์และเปลี่ยนแปลงไปนี้แห่งเวทนาที่เป็นไปอย่างนี้นั้น ชื่อว่า **โทษ**แม้ของเวทนาทั้งหมด จริงอยู่ ที่ชื่อว่า**โทษ** เพราะว่าเป็นที่เป็นไปแห่งโทษคือความทุกข์ที่น่าสงสารยิ่ง.

(๒) ผู้ลำบากยิ่ง, คนทุกข์ยากยิ่ง.

อาทีนํ วาติ คจฺฉติ ปวตฺตตีติ **อาทีนโว**. กปณมนุสฺสสฺเสตํ อธิวจนํ. (ปฏิสํ.อฏฺ.๒/๒๔๗)

ที่ชื่อว่า **ผู้ลำบากยิ่ง** เพราะอรรถว่าเป็นผู้ถึงความลำบาก คือยังความเป็นผู้น่าสงสารให้เป็นไป คำนั้น เป็นชื่อว่าของคนกำพร้า.

อาทีนํ อติวิย กปณํ ปวตฺตนฏฺเฐน กปณมนุสฺโส **อาทีนโว**. (สี.อภินวฏี.๑/๔๐๙)

คนกำพร้า ชื่อว่า **คนผู้ลำบากยิ่ง** เพราะอรรถว่า ยังความทุกข์อันน่าสงสาร คือความกำพร้าอย่างยิ่งให้เป็นไป.

อาทีนว[๒] (ปุ)

[(๑) อาทีนว + ทสฺสก, ลบบทหลัง.

(๒) อาทีนว + อ]

(๑) (ธรรมเทศนา) ที่แสดงโทษ, โทษ.

วาสนาภาคิยํ นาม สุตฺตํ ทานกถา สีลกถา สคฺคกถา กามานํ **อาทีนโว** เนกฺขมฺเม อานิสํโส. (เนตฺติ.วิ.๑๖๙)

สูตร ชื่อว่า วาสนาภาคิยะ(สูตรที่คล้อยตามส่วนแห่งการเจริญบุญ) คือ เรื่องแสดงประโยชน์ทาน เรื่องแสดงประโยชน์ศีลเรื่องสวรรค์ เรื่อง**ที่แสดงโทษ**ของกาม เรื่องอานิสงส์ในการออกจากกามคุณ.

อาทีนโวติ อาทีนวทสฺสโก สุตฺตนฺโต. (เนตฺติ.วิ.๓๓/๒๐๖)

คำว่า **ที่แสดงโทษ(อาทีนโว)** ได้แก่ พระสุตตันตะที่แสดงถึงโทษ(ของกาม).

(๒) ธรรมที่ดุจคนทุกข์ยาก,สังขารธรรม ขันธ์ ๕ ที่เกิดในภูมิ ๓ คือกามภูมิ รูปภูมิ และอรูปภูมิ.

ขนฺธาปิ จ กปณาเยวาติ อาทีนวสทิสตาย **อาทีนวโต**. (ปฏิสํอฏฺ.๓/๒๑๖)

ก็อีกนัยหนึ่ง เห็น **โดยเป็นธรรมที่ดุจคนทุกข์ยาก** เพราะเหมือนคนกำพร้า(ไม่มีเพื่อน)ว่า แม้ขันธ์ ๕ ก็คือผู้กำพร้าขัดสนนั่นเอง.

อาทีนวกถา (ถี)

[อาทีนว + กถา]

เรื่องที่แสดงโทษ, คำที่กล่าวถึงโทษ.

วุตฺตวิปริยาเยนาติ วุตฺตตฺถาย **อาทีนวกถาย** วิปริยาเยน. (อํ.ฏี.๓/๗๙)

คำว่า **โดยตรงข้ามกับคำที่กล่าวมาแล้ว (วุตฺตวิปริยาเยน)**ได้แก่ โดยตรงข้ามกับ**เรื่องที่แสดงโทษ**อันมีประโยชน์ที่กล่าวมาแล้ว.

อาทีนวการณ (น)

[อาทีนว + การณ]

เหตุแห่งโทษ, เหตุอันเป็นโทษ.

หิตปฏิปตฺติยา อนฺตรายกรา อิธ เจว ปรโลเก จ **อาทีนวการณ**ญฺจ ปวตฺตนฺติ. (ม.ฏี.๒/๔๗)

ความทุกข์ที่กระทำอันตรายต่อการปฏิบัติประโยชน์ และ**เหตุแห่งโทษ**ในภพนี้และภพหน้าย่อมเป็นไป.

อาทีนวโกฏฺฐาส (ปุ)

[อาทีนว + โกฏฺฐาส]

ส่วนแห่งโทษ, ส่วนคำพูดที่กล่าวถึงโทษ.

ปญฺจมปทนฺติ “กายสฺส เภทา”ติอาทินา วุตฺโต ปญฺจโม **อาทีนวโกฏฺฐาโส**. (อํ.ฏี.๓/๗๙)

คำว่า **ปญฺจมปทํ** ได้แก่ **ส่วนคำพูดที่กล่าวถึงโทษ**ที่ ๕ ที่กล่าวด้วยคำว่า เพราะล่วงลับไปเป็นต้น.

อาทีนวคฺคหณ (น)

[อาทีนว + คหณ]

อาทีนวศัพท์, ศัพท์ว่าอาทีนว.

อสฺสาทคฺคหเณน หิ สมุทยสจฺจํ **อาทีนวคฺคหเณน** ทุกฺขสจฺจํ นิสฺสรณคฺคหเณน นิโรธมคฺคสจฺจานิ คหิตานิ. (สํ.ฏี.๒/๔๘๘)

จริงอยู่ สมุทยสัจจ์ท่านถือเอาด้วยอัสสาทศัพท์ ทุกขสัจจ์ถือเอา**ด้วยอาทีนวศัพท์** นิโรธและมรรคสัจจ์ถือเอาด้วยนิสสรณศัพท์.

อาทีนวจฺฉาทน (น)

[อาทีนว + อจฺฉาทน]

การปกปิดโทษ.

อวิชฺชาย หิ **อาทีนวจฺฉาทนโต** อโยนิโสมนสิกาโร ชาโต. (เนตฺติ.วิ.๒๒/๑๖๐)

จริงอยู่ อโยนิโสมนสิการ (การไม่พิจารณาอย่างแยบคาย) เกิดเพราะอวิชชา**ปกปิดโทษไว้**.

อาทีนวชาต (ติ)

[อาทีนว + ชาต]

มีโทษที่เกิด, เกิดโทษ.

อุปทฺทวชาเตติ อาทีนวชาเต. (จูฬนิ.อฏฺ.๗๖)

คำว่า **ผู้มีอุปสรรค(อุปทฺทชาเต)** ได้แก่ ผู้มีโทษที่เกิด.

อาทีนวญาณ (น)

[อาทีนว + ญาณ]

(ก) ปัญญาที่เห็นโทษ, ญาณที่รู้เห็น (รูปนาม)ว่าเป็นโทษ, วิปัสสนาญาณที่รู้เห็นรูปนามสังขารธรรมที่เกิดในภูมิ ๓ที่พิจารณาเห็นแล้วว่า เป็นภัยน่ากลัวยิ่ง ดุจงูเห่า งูจงอางว่า เป็นโทษ แผลไม่น่าพึงใจดุจโรคร้าย.

ตสฺเสวํ ปสฺสโต **อาทีนวญาณํ** นาม อุปฺปนฺนํ โหติ. (วิสุทฺธิ.๒/๒๘๕)

เมื่อเธอเห็นอยู่อย่างนั้น ชื่อ**ปัญญาที่เห็นโทษ**ย่อมเกิดขึ้น.

ทิฏฺฐภยานํ อาทีนวโต เปกฺขณวเสน ปวตฺตํ ญาณํ **อาทีนวญาณํ**. (วิภาวินี.๔๖/๓๓๔)

ปัญญาที่เป็นไปด้วยอำนาจการพิจารณาภัยที่ตนเห็นแล้วโดยความเป็นโทษ ชื่อว่า **ปัญญาที่เห็นโทษ**.

(ข) วิปัสสนาญาณที่พิจารณาเห็นเตภูมกรูปนามสังขารธรรมว่าเหมือนกับคนทุกข์ยาก, วิปัสสนาญาณที่เห็นโทษ.

อาทีนํ วาติ คจฺฉติ ปวตฺตตีติ **อาทีนโว** กปณมนุสฺโส โส วิยาติ อาทีนโว เตภูมกสงฺขารา. **อาทีนโว**ติ ปวตฺตํ ญาณํ เตสํ วาตโต ญาณํ **อาทีนวญาณํ**. (มณิมญฺชู. ๒/๕๓๕)

ที่ชื่อว่า **ผู้ลำบาก** เพราะอรรถว่าผู้ไปคือดำเนินไป ได้แก่ เป็นไป (เลี้ยงชีพ) อย่างลำบากยิ่ง ความลำบากนั้นเหมือนกับคนกำพร้า เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า ความลำบากยิ่ง ได้แก่ เตภูมกสังขาร(สังขารที่เกิดในภูมิ ๓) ญาณที่เป็นไปว่าเป็นโทษ หรือ ญาณที่เห็นสังขารเหล่านั้นโดยความเป็นโทษนั้น ชื่อว่า **วิปัสสนาญาณที่เห็นโทษ**.

อาทีนนฺติ ภาวนปุํสกนิทฺเทโส ยถา “เอกมนฺต”นฺติ อติวิย กปณนฺติ อตฺโถ. ภุสตฺโถ หิ อยํ อา-กาโร. (วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๓๖๙)

คำว่า **อย่างลำบากยิ่ง(อาทีนํ)** เป็นคำแสดงถึงกิริยาวิเสสนะเหมือนคำว่า เอกมนฺตํ (อย่างเหมาะสมข้างหนึ่ง) อธิบายว่า ลำบากดุจคนกำพร้าผู้น่าสงสารอย่างยิ่ง จริงอยู่ อาอักษรนี้มีอรรถว่ายิ่ง, หนัก.

อาทีนวญาณนิทฺเทส (ปุ)

[อาทีนวญาณ + นิทฺเทส]

กัณฑ์ที่แสดงอาทีนวญาณ, ตอนที่แสดงปัญญาที่เห็นรูปนามว่าเป็นโทษโดยพิสดาร. (ปฏิสํ.๑/๕๘)

อาทีนวตา (ถี)

[อาทีนว + ตา]

ความเป็นโทษ.

ปวตฺติทุกฺขตาย ทุกฺขสฺส จ **อาทีนวตาย** อาทีนวโต. (ปฏิสํ.อฏฺ.๒/๓๑๖)

(เห็น)โดยความเป็นโทษ เพราะความเป็นทุกข์ประจำและ**ความที่ทุกข์เป็นโทษ**.

อาทีนวทสฺสก (ติ)

[อาทีนว + ทสฺสก]

(ธรรม)อันแสดงถึงโทษ.

ดู อาทีนว ๒.

อาทีนวทสฺสน (น)

[อาทีนว + ทสฺสน]

(๑) การเห็นโทษ.

อยํ กาเมสุ **อาทีนวทสฺสเนน** ปริจฺจาโค. (เปฏโก.๒๑๒)

นี้ คือการสละเพราะ**การเห็นโทษ**ในกามทั้งหลาย.

ทฺวีหิ การเณหิ สมฺปนฺนสีลตา โหติ สีลวิปตฺติยา จ **อาทีนวทสฺสเนน** สีลสมฺปตฺติยา จ อานิสํสทสฺสเนน. (ม.อฏฺ.๑/๑๕๙)

ความเป็นผู้มีศีลถึงพร้อมย่อมมีได้ ด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ ๑ **เพราะการเห็นโทษ**ในความวิบัติแห่งศีล ๒ เพราะเห็นอานิสงส์ในความถึงพร้อมแห่งศีล.

(๒) การแสดงโทษ.

กึ ตุยฺหิมินา ปาปเกน ทุชฺชีวิเตนา”ติ อิทํ ชีวิเต **อาทีนวทสฺสนํ**. (สารตฺถ.๒/๒๔๙)

คำนี้ว่า คุณจะต้องการอะไรด้วยชีวิตรันทดเลวทรามนี้ เป็นคำ**แสดงโทษ**ในชีวิต.

อาทีนวทสฺสนญาณ (น)

[อาทีนวทสฺสน + ญาณ]

ปัญญาที่เห็นโทษ.

ดู อาทีนวานุปสฺสนา.

อาทีนวทสฺสนตฺถ (ปุ)

[อาทีนวทสฺสน + อตฺถ]

(๑) ประโยชน์คือการแสดงโทษ, เพื่อแสดงโทษ.

ภควา "สุนกฺขตฺต เอวํ ตฺวํ มกฺขิภาเว จิโต สยเมว ครหํ ปาปุณิสฺสสี"ติ มกฺขิภาเว **อาทีนวทสฺสนตฺถํ** อเนกปริยาเยนาติ-อาทิมาห. (ที.อฏฺ.๓/๓)

พระผู้มีพระภาคตรัส คำว่า อเนกปริยาเยน เป็นต้น **เพื่อทรงแสดงโทษ**ในความเป็นผู้ลบหลู่ว่า ดูก่อนสุนักขัตตะ เธอตั้งอยู่ในความเป็นผู้ลบหลู่อย่างนี้จักถูกติเตียนเองทีเดียว.

(๒) มีประโยชน์คือการเห็นโทษ.

วิปสฺสนาพลํ ปวตฺเต **อาทีนวทสฺสนตฺถํ** นิโรเธ จ อานิสํสทสฺสนตฺถํ. (ปฏิสํ.อฏฺ.๑/๒๘๓)

ส่วนกำลังของวิปัสสนา **มีประโยชน์คือการเห็นโทษ**ในสังขารธรรมที่เกิดในภูมิ ๓ และมีประโยชน์คือการเห็นอานิสงส์ ในการดับไปตามลำดับ.

อาทีนวทสฺสนปุพฺพกอนิจฺจาทิ-มนสิการ (ปุ)

[อาทีนวทสฺสน + ปุพฺพก + อนิจฺจ + อาทิ + มนสิการ]

การพิจารณาความไม่เที่ยงเป็นต้นอันมีเบื้องหน้าแห่งการเห็นโทษ.

มหคฺคตธมฺเมสุ เจว สกลเตภูมกธมฺเมสุ จ **อาทีนวทสฺสนปุพฺพกอนิจฺจาทิมนสิการ-**วเสน นิสฺสรณปฏิปตฺติยา อนุปฺปนฺนา จ ภวาสวอวิชฺชาสวา น อุปฺปชฺชนฺติ. (ม.ฏี.๑/๑๕๔)

ภวาสวะและอวิชชาสวะที่ยังไม่เกิด ย่อมไม่เกิดขึ้น เพราะข้อปฏิบัติอันนำออกไปจากสังสารทุกข์ ด้วยอำนาจ**การพิจารณาความไม่เที่ยงเป็นต้นอันมีเบื้องหน้าแห่งการเห็นโทษ**ในมหัคคตธรรม และธรรมที่เกิดในภูมิ ๓ ทั้งหมด.

อาทีนวทสฺสนปุพฺพกเนกฺขมฺมปฏิ-ปตฺติ (ถี)

[อาทีนวทสฺสน + ปุพฺพก + เนกฺขมฺม + ปฏิ-ปตฺติ]

ข้อปฏิบัติอันเป็นเหตุออกจากกามคุณอันมีเบื้องต้นแห่งการเห็นโทษ.

กามคุเณสุ **อาทีนวทสฺสนปุพฺพก-เนกฺขมฺมปฏิปตฺติยา** ฉนฺทราคํ วิกฺ-ขมฺภยโต. (ม.ฏี.๑/๑๕๔)

ผู้ข่มฉันทราคะด้วย**ข้อปฏิบัติอันเป็นเหตุออกจากกามคุณอันมีเบื้องต้นแห่งการเห็นโทษ**ในกามคุณทั้งหลาย.

อาทีนวทสฺสนปุพฺพงฺคม (ติ)

[อาทีนวทสฺสน + ปุพฺพงฺคม]

(๑) มีประธานคือการแสดงโทษ, มีการ

แสดงโทษเป็นประธาน, แสดงโทษเป็นประธาน.

มรณสฺส คุณกิตฺตนํ ชีวิเต **อาทีนวทสฺสนปุพฺพงฺคมนฺ**ติ อาห "ชีวิเต อาทีนวํ ทสฺเสตฺวา"ติ. (สารตฺถ.๒/๒๔๙)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า "แสดงโทษในชีวิต" เพื่อประสงค์จะแสดงว่า การกล่าวยกย่องคุณของความตาย**มีการแสดงโทษในชีวิตเป็นประธาน**.

(๒) มีประธานคือการเห็น-พิจารณาโทษ, มีการเห็น-พิจารณาโทษเป็นประธาน.

อาทีนวทสฺสนปุพฺพงฺคมา ทานาทินินฺนจิตฺตตาสงฺขาตา ทานชฺฌาสยตาทโย ทานาทิปารมีนํ นิพฺพตฺติยา ปจฺจโย. (สี.อภินวฏี.๑/๒๖๐)

ความมีอัธยาศัยให้ทานเป็นต้น กล่าวคือความมีใจน้อมไปในทานเป็นต้น**อันมีการเห็นโทษเป็นประธาน** เป็นเหตุเกิดทานบารมีเป็นต้น.

อาทีนวทสฺสนมุข (น)

[อาทีนวทสฺสน + มุข]

(๑) การแสดงโทษเป็นประธาน.

ปฏิปกฺเข **อาทีนวทสฺสนมุเขน** วีริยารมฺเภ อานิสํสํ ทสฺเสติ. (จริยา.อฏฺ.๓๒๔)

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอานิสงส์ในการเริ่มความเพียร **โดยการแสดงโทษเป็นประธาน**ในฝ่ายตรงกันข้าม.

(๒) การพิจารณาโทษเป็นประธาน.

รูเป **อาทีนวทสฺสนมุเขน** สพฺพสฺมิมฺปิ ขนฺธปญฺจเก สพฺพโส ฉนฺทราคํ ปหาย สกลวฏฺฏทุกฺขโต มุจฺเจยฺยุํ. (อํ.ฏี.๑/๗๐)

สัตว์เหล่านี้ ละฉันทราคะโดยประการทั้งปวงในหมู่ขันธ์ ๕ แม้ทั้งปวง ด้วย**การพิจารณาโทษ**ในรูปเป็น**ประธาน**พึงหลุดพ้นจากวัฏฏทุกข์ทั้งสิ้น.

อาทีนวทสฺสนเหตุ (ปุ)

[อาทีนวทสฺสน + เหตุ]

เหตุคือการเห็นโทษ(ทุกขสัจจ์), เหตุที่เห็นโทษ.

ตสฺส อสฺสาททสฺสนเหตุ **อาทีนวทสฺสนเหตุ** นิสฺสรณทสฺสนเหตุ มคฺคามคฺคญาณทสฺสนเหตุ อตฺถสฺส ปตฺติ หทยสฺส สนฺติ วิทิตา โหติ. (อํ.๓/๒๙๔)

พระพุทธเจ้าพระองค์นั้นทรงรู้แจ้งการบรรลุประโยชน์คืออรหัตตผล เพราะเหตุคือการเห็นสมุทัยสัจจ์อันยินดี **เพราะเหตุคือการเห็นโทษ** (คือทุกขสัจจ์) เพราะเหตุคือเห็นนิโรธสัจจ์อันนำออก และเพราะเหตุคือการเห็นมรรคสัจจ์อันรู้ทางถูกและทางผิด ว่าเป็นความสงบเย็นใจ.

อาทีนวทสฺสนาทิมุข (น)

[อาทีนวทสฺสน + อาทิ + มุข]

การตั้งการแสดงโทษเป็นต้นไว้เป็นประธาน, การแสดงโทษเป็นต้นเป็นประธาน.

อหิตา จ นิวตฺตเนนาติ **อาทีนวทสฺสนาทิมุเขน** อนตฺถโต วินิวตฺตเนน. (อํ.ฏี.๒/๑๙)

คำว่า **โดยการห้ามจากสิ่งที่ไม่ดี(อหิตา จ นิวตฺตเนน)** ได้แก่ โดยการห้ามจากความเสื่อมเสีย**ที่มีการแสดงโทษเป็นต้นเป็นประธาน**.

อาทีนวทสฺสาวี (ติ)

[อาทีนว + ทิส + อาวี]

ผู้มีปกติเห็นโทษ, ผู้เห็นโทษเป็นปกติ.

ลทฺธา จ จีวรํ อคธิโต อมุจฺฉิโต อนชฺฌาปนฺโน **อาทีนวทสฺสาวี** นิสฺสรณปญฺโญ ปริภุญฺชติ. (ที.๓/๑๘๘)

[ภิกษุสันโดษด้วยจีวรตามแต่จะได้ กล่าวสรรเสริญความสันโดษด้วยจีวรตามแต่จะได้] ครั้นได้แล้วก็ไม่ติดใจ ไม่หมกมุ่น ไม่ลุ่มหลง **เห็นโทษเป็นปกติ** มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออกใช้สอยอยู่.

อาทีนวทสฺสาวีติ อเนสนาปตฺติยญฺจ เคธิตปริโภเค จ อาทีนวํ ปสฺสมาโน. (ที.อฏ.๓/๑๙๖)

คำว่า **ผู้เห็นโทษเป็นปกติ(อาทีนวทสฺสาวี)** ความว่า เห็นโทษในอาบัติที่ต้องเพราะการแสวงหาอันไม่สมควร และในการบริโภคลาภที่ถูกความอยากครอบงำ.

อาทีนวทสฺสิตา (ติ)

[อาทีนวทสฺสี + ตา]

ความเป็นผู้มีปกติเห็นโทษ, ความเห็นโทษเป็นปกติ.

กามาทีนํ **อาทีนวทสฺสิตาย** ปฐมาทิฌานสุขสฺส สนฺตภาวทสฺสิตาย จ ปฐมาทิฌานสุขติตฺติยา สํสารทุกฺขุปจฺเฉทํ พฺยากํสุ ทุติยาทิวาทิโน. (สี.อภินวฏี.๑/๔๕๒)

ทุติยวาทีบุคคลได้พยากรณ์การตัดสังสารทุกข์ด้วยความเป็นผู้เห็นความสงบแห่งสุขในปฐมฌานเป็นต้นและด้วยความอิ่มสุขในปฐมฌานเป็นต้น เพราะ**ความเป็นผู้เห็นโทษ**ของกามเป็นต้น**เป็นปกติ**.

อาทีนวทสฺสี (ติ)

[อาทีนว + ทิส + ณี]

ผู้เห็นโทษเป็นปกติ, เห็นโทษ.

กาเมสุ ยถาภูตํ **อาทีนวทสฺสิโน** จิตฺตํ จิรายิตฺวาปิ น ปติฏฺฐาติ. (อุทาน.อฏ.๒๘๕)

จิตของเธอ**ผู้เห็นโทษ**ในกาม**เป็นปกติ**ตามความเป็นจริง แม้ชักช้าอยู่ก็ไม่ตั้งอยู่ (ในการครองเรือน).

อาทีนวเทสนา (ถี)

[อาทีนว + เทสนา]

การแสดงโทษ, ธรรมเทศนาที่แสดงถึงโทษ.

อาทีนวเทสนาย เจว นิสฺสรณเทสนาย จ วิปญฺจิตญฺญุสฺส ปฏิเวธาภิสมโย สิทฺโธ โหติ. (เนตฺติ.วิ.๖๕)

การรู้แจ้งแทงตลอดแห่งวิปัญจิตัญญูบุคคล ย่อมสำเร็จเพราะ**ธรรมเทศนาที่แสดงถึงโทษ**และแสดงถึงธรรมที่สลัดออกจากสังสารวัฏ.

อาทีนวปกฺขิก (ติ)

[อาทีนวปกฺข + อิก]

อันเกิดในฝ่ายโทษ, อันจัดเข้าในส่วนโทษ.

สมฺปรายิโก ทุคฺคติปริกิเลสตาย **อาทีนวปกฺขิโก**เอว. (ม.ฏี.๒/๑๑)

อานิสงส์ในภพหน้า **จัดเข้าในส่วนโทษ** เท่านั้น เพราะเป็นความลำบากทางทุคติ.

อาทีนวปจฺจเวกฺขณ (น/ถี)

[อาทีนว + ปจฺจเวกฺขณ]

การพิจารณาถึงโทษ.

วตฺถุกาเมสุ กิเลสกาเมสุ จ **อาทีนวปจฺจเวกฺขเณน** อนเปกฺขิโน อนตฺถิกา เต ปหาย อธิคตํ อุปจารสมาธึ อปฺปนาสมาธึ วา ปาทกํ กตฺวา นามรูปํ ตสฺส ปจฺจเย จ ปริคฺคเหตฺวา กลาปสมฺมสนาทิกฺกเมน สมฺมา อวิปรีตํ ปญฺจกฺขนฺธธมฺมํ อนิจฺจาทิโต วิปสฺสนฺติ. (อิติวุตฺ.อฏ.๑๖๒)

ไม่มีความเพ่งเล็ง คือ ไม่มีความต้องการในวัตถุกามและกิเลสกาม**ด้วยการพิจารณาถึงโทษ** ครั้นละกามเหล่านั้นแล้วกระทำอุปจารสมาธิ หรืออัปปนาสมาธิที่ตนบรรลุแล้วให้เป็นบาท แล้วกำหนดนามรูปและปัจจัยแห่งนามรูปนั้น ย่อมเห็นธรรมคือขันธ์ ๕ ไม่วิปริตโดยชอบตามลำดับมีการพิจารณากลาปะ(หมู่รูป)เป็นต้น โดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น.

อสํวเร **อาทีนวปจฺจเวกฺขณา** จ สํวเร อานิสํสปจฺจเวกฺขณา จ สํวรปาริสุทฺธิปจฺจเวกฺขณา จ สํวรสํกิเลสโวทานปจฺจเวกฺขณา จ สีลมยญาเณเนว สงฺคหิตา. (ปฏิสํ.อฏ.๑/๑๖)

การพิจารณาถึงโทษในการไม่สำรวม ๑ การพิจารณาอานิสงส์ ในการสำรวม ๑ การพิจารณาความบริสุทธิ์ในการสำรวม ๑ การพิจารณาความขาวสะอาดจากสังกิเลสในเพราะการสำรวม ๑ ท่านสงเคราะห์ด้วยสีลมยญาณนั่นแล.

อาทีนวปฏิจฺฉาทก (ติ)

[อาทีนว + ปฏิจฺฉา + ทก]

ที่ปกปิดโทษ.

อโมเหน เตสฺเวว **อาทีนวปฏิจฺฉาทกํ** โมหํ ธุนาติ. (อํ.อฏ.๑/๑๒๗)

กำจัดโมหะ**ที่ปกปิดโทษ**ในวัตถุที่ต้องห้าม

เหล่านั้นเองด้วยอโมหะ.

อวิชฺชาติ ตตฺเถว **อาทีนวปฏิจฺฉาทิกา** อวิชฺชา. (เถร.อฏฺ.๒/๔๗๓)

คำว่า **ความไม่รู้(อวิชฺชา)** ได้แก่ อวิชชา**ที่ปกปิดโทษ**ในปัจจัยเหล่านั้นนั่นเอง.

อาทีนวป(ปฺป)ฏิจฺฉาทน (น)

[อาทีนว + ปฏิจฺฉาทน]

การปกปิดโทษ.

กสฺมา ปเนตฺถ อวิชฺชาว เอวํ วุตฺตา น อญฺเญ ธมฺมาติ? **อาทีนวปฏิจฺฉาทเนน** กามจฺฉนฺทาทีนํ วิเสสปฺปจฺจยภาวโต. (อิติวุต.อฏฺ.๕๔)

[ถาม] ก็เพราะเหตุไร ในสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสอวิชชาเท่านั้น ไม่ตรัสถึงธรรมเหล่าอื่นด้วย

[ตอบ] เพราะอวิชชาเป็นเหตุพิเศษแห่งกามฉันทะเป็นต้น**ด้วยการปกปิดโทษ**.

อาทีนวปฏิจฺฉาทิกตฺต (น)

[อาทีนวปฏิจฺฉาทิกา + ตฺต]

ความเป็นผู้ปกปิดโทษ, ความปกปิดโทษ.

อาทีนวปฏิจฺฉาทิกตฺตา อวิชฺชา นีวรณํ. (เนตฺติ.วิ.๒๕๖)

อวิชชาชื่อว่านีวรณ์(ผู้ปิดกั้น) **เพราะความเป็นผู้ปกปิดโทษ**.

อาทีนวปฏิสงฺขา (ถี)

[อาทีนว + ปฏิสงฺขา]

การพิจารณาโทษ.

อสํวเร **อาทีนวปฏิสงฺขา** โยนิโส ปฏิสงฺขาติ เวทิตพฺพา. (ม.อฏฺ.๑/๗๘)

การพิจารณาโทษในการไม่สำรวม พึงทราบว่าการพิจารณาด้วยปัญญา.

อาทีนวปฏิสงฺขาติ อาทีนวปจฺจเวกฺขณา. (ม.ฏี.๑/๑๖๕)

คำว่า **การพิจารณาโทษ(อาทีนวปฏิสงฺขา)** ได้แก่ การพิจารณาเห็นโทษ.

อาทีนวปฺปตฺติ (ถี)

[อาทีนว + ปตฺติ]

การถึงโทษ.

ทุกฺขทสฺสเนนาติ อติวิย **อาทีนวปฺปตฺติยา** วิปุลตราทีนวสฺส ทุกฺขสจฺจสฺส ทสฺสเนน. (วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๕๐๖)

คำว่า **ด้วยการเห็นทุกข์(ทุกฺขทสฺสเนน)** ได้แก่ ด้วยการเห็นทุกขสัจจะที่มีโทษมากยิ่ง **เพราะการถึงโทษ**หนักยิ่ง.

อาทีนวปริเยสน (น/ถี)

[อาทีนว + ปริเยสน]

การแสวงหาโทษ.

ปถวีธาตุยาหํ ภิกฺขเว **อาทีนวปริเยสนํ**

อจริ. (สํ.๑/๓๘๐)

ภิกษุทั้งหลาย เราได้**แสวงหาโทษ**ของปฐวีธาตุ.

อาทีนวปริเยสนฏฺฐาน (น)

[อาทีนวปริเยสน + ฐาน]

ที่แสวงหาโทษ.

อาทีนวปริเยสนฏฺฐาเน อสฺสาทปริเยสนาสมฺมาปฏิปนฺนสฺส. (สํ.ฏี.๒/๑๔๘)

การแสวงหาความสุขแห่งผู้ปฏิบัติชอบ**ในที่แสวงหาโทษ**ที่จะออกจากกาม.

อาทีนวปฺปหาน (น)

[อาทีนว + ปหาน]

การละโทษ.

ปุริเมน วิสเยสุ อาทีนวทสฺสนํ อิตเรน **อาทีนวปฺปหานํ**. (อนุฏี.๑/๒๐๑)

การแสดงโทษในอารมณ์ทั้งหลาย(มีรูปเป็นต้น)ด้วยบทหน้า **การละโทษ**ด้วยบทหลัง.

อาทีนวมนสิการ (ปุ)

[อาทีนว + มนสิการ]

การใส่ใจถึงโทษ, การพิจารณาถึงโทษ.

วิตกฺกวิจาเรสุ วิรตฺตจิตฺตตา ตตฺถ **อาทีนวมนสิกาโร.** (อนุฏี.๓/๑๔๔)

การใส่ใจถึงโทษในวิตกและวิจารนั้นเพราะมีจิตไม่ต้องการในวิตกวิจารทั้งหลาย.

อาทีนววิจย (ปุ)

[อาทีนว + วิจย]

การไตร่สวนโทษ, การพิจารณาถึงโทษ.

สพฺเพสญฺจ โลกิยธมฺมานํ สํกิเลสภาคิยหานภาคิยตาทิวเสน อาทีนววุตฺติยา โอการนิทฺธารเณน **อาทีนววิจโย**. (เนตฺติ.อฏฺ.๒๓)

พึงทราบ**การไตร่สวนโทษ**แห่งโลกิยธรรมทั้งปวงโดยนำความต่ำทรามออกแห่งความเป็นไปของโทษด้วยอำนาจความมีส่วนธรรมเศร้าหมองและส่วนแห่งการละ.

อาทีนววิภาวน (ติ)

[อาทีนว + วิภาวน]

(๑) แสดงโทษ.

อิมํ อุทานนฺติ อิมํ ปาปกิริยาย นิเสธนํ **อาทีนววิภาวนญฺจ** อุทานํ อุทาเนสิ. (อุทาน.อฏฺ.๒๖๗)

คำว่า **อิมํ อุทานํ** ความว่า ทรงเปล่งอุทานนี้ที่ห้ามการกระทำชั่วและอัน**แสดงโทษ**ของการทำชั่ว.

(๒) (น) การแสดงโทษ.

อิจฺฉาจารสฺส **อาทีนววิภาวนวเสน** จ

ปวตฺตา กถา อปฺปิจฺฉกถา. (อุทาน.อฏฺ.๒๐๗)

เรื่องที่เป็นไปโดยประเภทแห่ง**การแสดงโทษ**ของความประพฤติล่วงละเมิด ชื่อว่าเรื่องว่าด้วยความมักน้อย.

อาทีนววุตฺติ (ถี)

[อาทีนว + วุตฺติ]

ความเป็นไปแห่งโทษ, การเกิดโทษ.

ดู อาทีนววิจย.

อาทีนวสญฺญา (ถี)

[อาทีนว + สญฺญา]

(ก) สัญญาที่เกิดพร้อมวิปัสสนาญาณที่พิจารณาเห็นโทษในร่างกายมีโรคตาเป็นต้น, สัญญาในปัญญาที่เห็นโทษ, อาทีนวสัญญา.

กตมา จานนฺท **อาทีนวสญฺญา**. (อํ.๓/๓๔๓)

อานนท์ **อาทีนวสัญญา** เป็นอย่างไร.

[คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี พิจารณาเห็นว่า 'กายนี้มีทุกข์มาก มีโทษมาก เพราะฉะนั้น อาพาธต่าง ๆ จึงเกิดขึ้นในกายนี้ คือ โรคตา โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคกาย โรคศีรษะ โรคที่ใบหู โรคปาก โรคฟัน โรคไอ โรคหืด โรคไข้หวัด โรคไข้พิษ โรคไข้เชื่องซึม โรคท้อง โรคลมสลบ โรคลงแดง โรคจุกเสียด โรคลงราก โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก โรคมองคร่อ โรคลม บ้าหมู โรคหิดเปื่อย โรคหิดด้าน โรคคุดทะราด โรคหูด โรคละอองบวม โรคอาเจียนเป็นเลือด โรคดี โรคเบาหวาน โรคเริม โรคพุพอง โรคริดสีดวง อาพาธมีดีเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีเสลดเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีลมเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีไข้สันนิบาตเป็นสมุฏฐาน อาพาธที่เกิดแต่ฤดูแปรปรวน อาพาธที่เกิดแต่การบริหารที่ไม่สม่ำเสมอ อาพาธที่เกิดแต่ความเพียรเกินกำลัง อาพาธที่เกิดแต่วิบากของกรรม ความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ'เป็นผู้พิจารณาเห็นโดยความเป็นโทษในกายนี้อยู่อย่างนี้ นี้เรียกว่า อาทีนวสัญญา(องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๖๐/๑๒๙-๑๓๐)]

อาทีนวานุปสฺสนาญาเณ สญฺญา **อาทีนวสญฺญา** นาม. (ที.อฏฺ.๓/๒๒๓)

สัญญาเกิดพร้อมกับวิปัสสนาญาณที่พิจารณาเห็นโทษ(มีโรคต่างๆ ที่เกิดในร่างกาย)ชื่อว่า**สัญญาในปัญญาที่เห็นโทษ(อาทีนวสัญญา)**.

อาทีนวสทิสตา (ถี)

[อาทีนว + สทิส + ตา]

ความเป็นผู้เหมือนคนทุกข์ยาก,

ความเหมือนคนลำบาก.

ขนฺธาปิ จ กปณาเยวาติ **อาทีนวสทิสตาย**

อาทีนวโต. (ปฏิสํ.อฏฺ.๒/๓๔๖)

อีกนัยหนึ่ง ขันธ์ทั้งหลาย เป็นเหมือนคนทุกข์ยากนั่นเอง เพราะเหตุนั้น ย่อมพิจารณา(ขันธ์) โดยความเป็นดุจคนทุกข์ยาก **เพราะความเหมือนคนทุกข์ยาก**.

อาทีนวสหสฺส (น)

[อาทีนว + สหสฺส]

๑,๐๐๐ โทษ, โทษ ๑,๐๐๐ โทษ.

อถสฺส **อาทีนวสหสฺสํ** ทสฺสยมานํ มจฺเฉรํ อุปฺปชฺชิ. (อํ.อฏฺ.๑/๑๓๐)

ครั้งนั้น ความตระหนี่อันแสดง**โทษ ๑,๐๐๐ โทษ**เกิดขึ้นแก่พราหมณ์นั้น [ก็สมัยนั้น พระศาสดาประทับนั่งบนธรรมาสน์ที่เขาตกแต่งไว้ท่ามกลางบริษัท ทรงถือพัดอันวิจิตร แสดงธรรมกถาประหนึ่งทำสัตว์ให้ข้ามอากาสคงคา และประหนึ่งทำยอดภูเขาสิเนรุให้เป็นสาคร เมื่อพราหมณ์นั่งฟังธรรมอยู่ท้ายบริษัท ในปฐมยามนั่นแล ปีติ ๕ ประการก็เกิดขึ้นเต็มทั่วสรีระ พราหมณ์ดึงผ้าห่มออกคิดว่า “เราจักถวายพระทศพล” ทีนั้น ความตระหนี่ซึ่งแสดงโทษถึง ๑,๐๐๐ ประการก็เกิดขึ้นแก่พราหมณ์นั้น พราหมณ์นั้นคิดว่า “นางพราหมณีและเรามีผ้าห่มผืนเดียวเท่านั้น ผ้าห่มผืนไรๆ อื่นไม่มี ก็ธรรมดาบุคคลไม่ห่มผ้า ไม่อาจไปข้างนอกได้” จึงไม่ต้องการถวายแม้โดยประการทั้งปวง ครั้นเมื่อปฐมยามผ่านไป ปีติเหมือนอย่างนั้นนั่นแลก็เกิดขึ้นแก่พราหมณ์นั้นเหมือนอย่างนั้นนั่นแล แม้ในมัชฌิมยาม พราหมณ์นั้นก็คิดเหมือนอย่างนั้นนั่นแล จึงไม่ต้องการถวายเหมือนเช่นนั้น ครั้นเมื่อมัชฌิมยามผ่านไป ปีติเหมือนอย่างนั้นนั่นแลก็เกิดขึ้นแก่พราหมณ์นั้น แม้ในปัจฉิมยาม พราหมณ์นั้นก็คิดว่า “จะเป็นอะไรก็ตาม เราจักรู้แม้ในภายหลัง” แล้วจึงพับผ้ามาวางไว้แทบพระบาทของพระศาสดา ต่อจากนั้นก็งอมือซ้าย เอามือขวาตบลง ๓ ครั้ง แล้วบันลือขึ้น ๓ ครั้งว่า “เราชนะแล้ว เราชนะแล้ว(องฺ.เอกก.อ.(ไทย) ๑/๑๙๑/๑๔๑)]

อาทีนวาทสฺสน (น)

[อาทีนว + อทสฺสน]

การไม่เห็นโทษ.

อติธาวนฺติ เอเกติ เอเก อตฺตกิลมถานุโยคเวเสน อติกฺกมนฺติ. กามสุขมนุยุตฺตา หิ วีริยสฺส อกรณโต โกสชฺชวเสน สมฺมาปฏิปตฺติโต สงฺโกจมาปนฺนตา โอลียนฺติ นาม อตฺตปริตาปนมนุยุตฺตา ปน โกสชฺชํ ปหาย อนุปาเยน วีริยารมฺภํ กโรนฺตา สมฺมาปฏิปตฺติยา อติกฺกมนโต อติธาวนฺติ นาม ตทุภยํ ปน ตตฺถ **อาทีนวาทสฺสนโต**. เตน วุตฺตํ “อุโภ อนฺเต อนภิญฺญาย โอลียนฺติ เอเก อติธาวนฺติ เอเก”ติ. ตตฺถ ตณฺหาภินนฺทนวเสน โอลียนฺติ ทิฏฺฐาภินนฺทนวเสน อติธาวนฺตีติ เวทิตพฺพํ. (อุทาน.อฏฺ.๑๓๐)

คำว่า **บางพวกก็แล่นเลยไป (อติธาวนฺติ เอเก)** ความว่า คนบางพวกก้าวล่วงด้วยอำนาจการประกอบตนให้ลำบาก จริงอยู่ เหล่าบุคคลผู้ประกอบกามสุข ชื่อว่าย่อมจมลง เพราะถึงความหดหู่จากสัมมาปฏิบัติด้วยอำนาจความเกียจคร้าน โดยไม่ได้ทำความเพียร ส่วนผู้ประกอบในการทำตนให้เดือดร้อน เมื่อละความเกียจคร้านทำการปรารภความเพียร โดยมิใช่อุบาย ชื่อว่าย่อมแล่นเลยไป เพราะล่วงเลยสัมมาปฏิบัติ ก็คำทั้ง ๒ ประการนั้น ชื่อว่าย่อมแล่นเลยไป **เพราะการไม่เห็นโทษ** ในส่วนสุดทั้ง ๒ ประการนั้น ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า "เพราะไม่รู้ส่วนสุดทั้ง ๒ ประการ บางพวกจึงจมลง บางพวกจึงแล่นเลยไป" ในคำนั้น พึงทราบว่า "จมลงด้วยความเพลิดเพลินในตัณหา แล่นเลยไปด้วยความเพลิดเพลินในทิฏฐิ.

อาทีนวาสํสทสฺสน (น)

[อาทีนว + อานิสํส + ทสฺสน]

(๑) การแสดงโทษและอานิสงส์.

ตํ ปน "มหิจฺฉตาทีสุ เอเต โทสา อปฺปิจฺฉตาย อยมานิสํโส"ติ **อาทีนวานิสํสทสฺสนํ** ทฏฺฐพฺพํ. (ม.ฏี.๒/๑๑๔)

ส่วนคำนั้นพึงทราบว่า **เป็นการแสดงโทษและอานิสงส์**ว่า "โทษเหล่านั้น เกิดขึ้นในเพราะความมักมากเป็นต้น นี้ คืออานิสงส์แห่งความมักน้อย.

(๒) การพิจารณาโทษและประโยชน์.

ดู บทถัดไป.

อาทีนวานิสํสทสฺสนวิธิ (ถี)

[อาทีนวานิสํสทสฺสน + วิธิ]

วิธีแห่งการเห็นโทษและประโยชน์.

สฺวายํ ตตฺถ **อาทีนวานิสํสทสฺสนวิธิ** วิภาวิโตเยว. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๑๓๗)

พระอรรถกถาจารย์แสดง**วิธีแห่งการเห็นโทษและประโยชน์**นี้เท่านั้นไว้ในคำว่า โลภะอโลภะนั้น.

อาทีนวานิสํสทีปก (ติ)

[อาทีนว + อานิสํส + ทีปก]

อันแสดงถึงโทษและประโยชน์, อันแสดงถึงโทษและคุณ.

อิมํ กามวิตกฺกาทีนํ อวิโนทเน วิโนทเน จ **อาทีนวานิสํสทีปกํ** อุทานํ อุทาเนสิ. (อุทาน.อฏ.๒๑๔)

ทรงเปล่งพระอุทานนี้**อันแสดงโทษ**ในการไม่กำจัดกามวิตกเป็นต้น **และประโยชน์**ในการกำจัดกามวิตกเป็นต้น.

อาทีนวานิสํสปจฺจเวกฺขณ (น)

[อาทีนวานิสํส + ปจฺจเวกฺขณ]

การพิจารณาถึงโทษและประโยชน์.

อปริจฺจาคปริจฺจาคาทีสุ ยถากฺกมํ **อาทีนวานิสํสปจฺจเวกฺขณ**มฺปิ ทานาทิปารมีนํ ปจฺจโย โหติ. (สี.อภินวฏี.๑/๒๖๐)

แม้**การพิจารณาถึงโทษและประโยชน์**ในการไม่เสียสละและการเสียสละเป็นต้นตามลำดับเป็นเหตุแห่งทานบารมีเป็นต้น.

อาทีนวานิสํสปริทีปก (ติ)

[อาทีนวานิสํส + ปริทีปก]

อันแสดงถึงโทษและประโยชน์.

อิมํ ปราธีนาปราธีนวุตฺตีสุ **อาทีนวานิสํสปริทีปกํ** อุทานํ อุทาเนสิ. (อุทาน.อฏฺ.๑๔๒)

พระผู้มีพระภาค ทรงเปล่งพระอุทานนี้ **อันแสดงถึงโทษและประโยชน์**ในการเลี้ยงชีพที่อาศัยผู้อื่นกับไม่อาศัยผู้อื่น.

อาทีนวานิสํสวิภาวน (น)

[อาทีนวานิสํส + วิภาวน]

การแสดงโทษและประโยชน์.

กิญฺจ สกฺกาเย มญฺญนามญฺญนามุเขน ปวตฺตินิวตฺตีสุ **อาทีนวานิสํสวิภาวนโต** สพฺเพสํ ปุคฺคลานํ ปฏิปตฺติวิภาคโต จ อิทเมว สุตฺตํ ปฐมํ นิกฺขิตฺตํ. (ม.ฏี.๑/๑๒๗)

ทรงแสดงสูตรนี้เท่านั้นไว้ก่อน **เพราะการแสดงโทษและประโยชน์**ในการเป็นไปและการห้ามโดยสำคัญและไม่สำคัญในกายตนเป็นประธาน และเพราะการจำแนกข้อปฏิบัติของบุคคลทั้งปวง.

อาทีนวานิสํสาวโพธโยค (ปุ)

[อาทีนวานิสํส + อวโพธ + โยค]

การประกอบด้วยปัญญาที่รู้แจ้งโทษและประโยชน์, การประกอบด้วยปัญญาที่รู้โทษและคุณ.

อุปกฺกิเลสตพฺพิโสธเนสุ **อาทีนวานิสํสาวโพธโยคโต** พุทฺธิสมฺปนฺโน. (วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๔๓๓)

ที่ชื่อว่า ผู้เพียบพร้อมด้วยปัญญา **เพราะประกอบด้วยปัญญาที่รู้แจ้งโทษและประโยชน์**ในอุปกิเลสและการกำจัดอุปกิเลสนั้น.

อาทีนวานุปสฺสนตฺถ (ปุ)

[อาทีนว + อนุปสฺสนา + อตฺถ]

ประโยชน์คือการพิจารณาเห็นโทษบ่อย ๆ .

อาทีนวานุปสฺสนตฺถาย อาวชฺชนกิริยาพฺยากตา วิญฺญาณจริยา. (ปฏิสํ.๘๐)

ความคิด**เพื่อประโยชน์คือการพิจารณาเห็นโทษบ่อย ๆ** อันเป็นเพียงกิริยาอัพยากฤต ชื่อว่าวิญญาณจริยา.

อาทีนวานุปสฺสนา (ติ)

[อาทีนว + อนุปสฺสนา]

อาทีนวานุปัสสนาญาณ (ปัญญาเห็นแจ้ง

โทษ), วิปัสสนาปัญญาที่รู้เห็นโทษ (ที่เกิดขึ้นเพราะภพและโยนิทั้งปวงเป็นต้นมาปรากฏโดยความน่ากลัวในเตภูมกรูปนามสังขารธรรมทั้งหลาย).

ดู เทียบกับอาทีนวานุปสฺสนา.

อาทีนวานุปสฺสนา อภิญฺเญยฺยา. (ปฏิสํ.๒๑)

วิปัสสนาปัญญาที่รู้เห็นโทษ(สังขารธรรม) ควรรู้อย่างยิ่ง.

อาทีนวานุปสฺสนาติ ภยตุปฏฺฐานวเสน อุปฺปนฺนํ สพฺพภวาทีสุ อาทีนวทสฺสนญาณํ. (ปฏิสํ.อฏฺ.๑/๙๗)

ปัญญาที่รู้เห็นโทษในภพทั้งปวงเป็นต้นที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจปรากฏเป็นสิ่งน่ากลัว ชื่อว่า **วิปัสสนาปัญญาที่รู้เห็นโทษ**.

อาทีนวานุปสฺสนาญาณ (น)

[อาทีนวานุปสฺสนา + ญาณ]

วิปัสสนาปัญญาที่เห็นโทษ คือ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เปลี่ยนแปลงไปแห่งรูปนามสังขารธรรม,วิปัสสนาปัญญาที่พิจารณาเห็นโทษ.

อาทีนวานุปสฺสนาญาเณติ สงฺขารานํ อนิจฺจทุกฺขวิปริณามตาสํสูจิตสฺส อาทีนวสฺสอนุปสฺสนาวเสน ปวตฺตญาเณ. (ที.ฏี.๓/๒๕๙)

คำว่า **วิปัสสนาปัญญาที่พิจารณาเห็นโทษ(อาทีนวานุปสฺสนาญาเณ)** ได้แก่ในวิปัสสนาญาณที่เป็นไปด้วยอำนาจเห็นโทษอันแสดงความไม่เที่ยงเป็นทุกข์เปลี่ยนแปลงแห่งสังขารทั้งหลาย.

อาทีนวานุปสฺสี (ติ)

[อาทีนว + อนุปสฺสี]

ผู้เห็นโทษซ้ำๆ ว่า ไม่เที่ยง, พิจารณาเห็นโทษเนือง ๆ .

อุปาทานิเยสุ ภิกฺขเว ธมฺเมสุ **อาทีนวานุปสฺสิโน** วิหรโต ตณฺหา นิรุชฺฌติ. (สํ.๑/๓๑๒)

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุ**พิจารณาเห็นโทษเนือง ๆ** ในธรรมทั้งหลายที่เป็นปัจจัยแห่งอุปาทาน ตัณหาย่อมดับ.

อาทีปน (น)

[อา + ทีป + ยุ]

การติดไฟ, การเผาไหม้, แสงเพลิง.

เอกมนฺตํ อุปาวิสินฺติ น ตาว กฏฺฐานิ อาทิตฺตานีติ เตสํ **อาทีปนํ** อุทิกฺขนฺโต โถกํ เอกมนฺตํ นิสีทึ. (จริยา.๑๓๘-๙/๑๒๙)

คำว่า **เข้าไปนั่งอยู่ข้างหนึ่ง (เอกมนฺตํ อุปาวสึ)** ความว่า เราเห็น**การติดไฟ**แห่งกองไม้เหล่านั้นคิดว่า “กองไม้ยังไม่ติดไฟดีก่อน” จึงเลี่ยงไปหน่อยหนึ่งนั่งอยู่อีกด้านหนึ่ง.

อาทีปนีย (ติ)

[อา + ทีป + อนีย]

อันถูกแสดง, อันควรแสดง.

กีทิสํ ปน ตํ ภนฺเต นิพฺพานํ, ยํ ตํ โอปมฺเมหิ **อาทีปนียํ** การเณหิ มํ สญฺญาเปหิ. ยถา อตฺถิธมฺมํ โอปมฺเมหิ **อาทีปนีย**"นฺติ. (มิลินฺท.๕/๒๘๑)

พระเจ้ามิลินท์ : พระคุณเจ้า ก็พระนิพพานนั้นเป็นเช่นกับอะไร พระนิพพานเป็นสิ่งที่พระคุณเจ้า**ควรแสดง**(ให้แจ่มแจ้ง)ว่าเป็นของมีอยู่จริงเป็นธรรมดา ด้วยอุปมาทั้งหลาย โดยประการใด ขอท่านจงทำโยมให้เข้าใจพระนิพพานที่พระคุณเจ้า**ควรแสดง**(ให้แจ่มแจ้ง)ด้วยอุปมาทั้งหลายนั้น ด้วยเหตุผลทั้งหลายเถิด

[พระนาคเสน : ขอถวายพระพร ธรรมดาว่าลมมีอยู่จริงหรือ

พระเจ้ามิลินท์ : ใช่ มีอยู่จริง พระคุณเจ้า]

อาทีปิต (ติ)

[อา + ทีป + ต]

ไหม้แล้ว, ลุกโชติแล้ว.

สพฺโพ อาทีปิโต โลโกติ มาร น เกวลํ ตยา วุตฺตกามโลโกเยว ธาตุตฺตยสญฺญิโต สพฺโพปิ โลโก ราคคฺคิอาทีหิ เอกาทสหิ อาทิตฺโต. (เถรี.อฏฺ.๑๗๖)

บาทคาถาว่า **โลกทั้งหมดไหม้แล้ว (สพฺโพ อาทีปิโต โลโก)** ความว่า มารเอย โลกชั้นกามาวจรที่ท่านว่าที่รู้กันว่าธาตุสาม อย่างเดียวเท่านั้นหามิได้ โลกแม้ทั้งหมด ไหม้แล้วด้วยไฟ ๑๑ กอง มีไฟคือราคะเป็นต้น [**ไฟ ๑๑ กอง** คือไฟคือราคะ ไฟคือโทสะ ไฟคือโมหะ ชาติ (ความเกิด) ชรา (ความแก่) มรณะ (ความตาย) โสกะ (ความเศร้าโศก) ปริเทวะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์ (ความทุกข์กาย) โทมนัส (ความทุกข์ใจ) อุปายาส (ความคับแค้นใจ) (สํ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๒๘/๒๘)]

อาทีปิตา ติณุกฺกา
คณฺหนฺตํ ทหนฺติ เนว มุญฺจนฺตํ
อุกฺโกปมา หิ กามา
ทหนฺติ เย เต น มุญฺจนฺติ. (เถรี.๔๓๓)

(พระสุเมธาเถรีกล่าวว่า)

คบเพลิงหญ้าที่ลุกโพลงย่อม**ไหม้**
คนที่ถือและคนที่ไม่ยอมปล่อย
เพราะว่ากามทั้งหลายเปรียบด้วย
คบเพลิงย่อมไหม้คนที่ไม่ยอมละ.

อาทีปิตาติ ปชฺชลิตา. (เถรี.อฏฺ.๒๙๗)

คำว่า **ไหม้แล้ว(อาทีปิตา)** ได้แก่ ไหม้โพลงแล้ว.

อาทีเปติ (กา/กฺริ)

[อา + ทีป + เณ + ติ]

ย่อมให้ลุกไหม้, ให้เผาไฟ.

อาลิมฺเปตีติ **อาทีเปติ** ชาเลติ.

(มูลฎี.๒/๑๕๑)

คำว่า **อาลิมฺเปติ** ได้แก่ **ย่อมให้ไหม้** คือ ย่อมให้ไหม้โพลง.

สเจปิ หิ มจฺจา ยตฺตกํ โลเก ทารุ อตฺถิ, ตํ สพฺพํ สธนํ สโภคํ อตฺตโน ธเนน จ โภเคหิ จสทฺธึ ติเณน มิสฺสํ กตฺวา **อาทีเปยฺยุํ**. (ชา.อฏฺ.๗/๕๗)

แม้ถ้าว่า คนทั้งหลายผู้มีทรัพย์ มีโภคะ จะเอาไม้ที่มีอยู่ในโลกทั้งหมด พร้อมทั้งทรัพย์สมบัติของตนคลุกเข้ากับหญ้าแล้ว **ให้เผา**ไฟ. [ไฟของท่านนี้มีเดชอันใครๆ ไม่สามารถเทียบเท่า เมื่อจะเผาสิ่งนั้นทั้งหมดที่คนพวกนั้นให้เผาแล้ว ก็ไม่พึงอิ่มได้ เมื่อเป็นอย่างนั้น มันก็เผาให้อิ่มไม่ได้เลย พ่อน้องชายผู้มีลิ้น ๒ แฉก คือผู้รู้รสได้ด้วยลิ้น ๒ แฉก ใครเล่าพึงทำ คือพึงสามารถเพื่อทำไฟนั้นผู้ไม่พึงให้อิ่มได้ให้มีภักษาหารอันดี คือน่าพอใจด้วยเนยใสเป็นต้น อธิบายว่า ใคร่เล่าจักทำไฟซึ่งไม่รู้จักอิ่มอย่างนี้ คือผู้กินจุนี้ให้อิ่มแล้วไปสวรรค์ได้ ดูเถิดท่าน ข้อนั้นก็ยังเป็นคำพูดที่ผิดอยู่ตลอดกาลนาน]

อาทียติ๑ (กฺริ)

[อา + ทา + ย + ติ]

ย่อมถือเอา.

ยสฺมึ โอกาเส กพฬํ **อาทียติ**, ตสฺมึเยว โอกาเส ภุญฺชิตพฺพํ. (มิลินฺท.๑/๔๑๓)

ย่อมถือเอาอาหารคือคำข้าวในที่ใด พึงบริโภคในที่นั้นเท่านั้น.

อสามิโภเค คามิกา **อาทียึสุ**. (ม.ฏี.๒/๖๙)

ชาวบ้านทั้งหลาย**ถือเอา**โภคทรัพย์ที่ไม่มีเจ้าของ.

อาทียติ๒ (กมฺม/กฺริ)

[อา + ทา + ย + เต]

ย่อมถูกถือเอา.

ปจมํ **อาทียตี**ติ อาทิ. (กจฺ.๕๕๑/๑๗๒)

ที่ชื่อว่า**เบื้องต้น** เพราะ**ถูกถือเอา**ก่อน.

อาทุ (พฺย)

หากไม่เช่นนั้น, หรือ.

ยทตฺถิกํ พฺรหฺมจริยํ อจรี
กปฺปายโน กจฺจิสฺส ตํ อโมฆํ
นิพฺพายิ โส **อาทุ** สอุปาทิเสโส
ยถา วิมุตฺโต อหุ ตํ สุโณม.
(สุตฺตนิ.๓๓๑)

(พระวังคีสเถระกราบทูลถามว่า) พระนิโครธกัปปเถระประพฤติพรหมจรรย์เพื่อประโยชน์ใด ประโยชน์นั้นของท่าน ไม่สูญเปล่า **หรือ** ท่านนิพพานด้วยสอุปาทิเสสนิพพานธาตุ หรือนิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ ข้าพระองค์ทั้งหลายขอฟังเรื่องนั้น [พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

นิโครธกัปปเถระนั้นได้ตัดขาดตัณหาในนามรูปนี้ทั้งตัดกระแสแห่งธรรมฝ่ายดำซึ่งนอนเนื่องอยู่ในสันดานมาช้านานข้ามพ้นชาติและมรณะได้อย่างสิ้นเชิง พระผู้มีพระภาคผู้ประเสริฐด้วยพลธรรม ๕ ประการได้ตรัสไว้ดังนี้].

กึ อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ยถา อเสกฺขา อุทาหุ อุปาทิเสสาย ยถา เสกฺขาติ ปุจฺฉติ. (สุตฺตนิ.อฏฺ.๒/๘๓)

พระวังคีสะทูลถามว่า พระกัปปายนเถระนิพพานแล้วด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุเหมือนอย่างพระอเสกขะทั้งหลาย หรือว่าท่านนิพพานแล้วด้วยสอุปาทิเสสนิพพานธาตุ เหมือนอย่างพระเสกขะทั้งหลาย.

อาเทติ (กฺริ)

[อา + ทา + อ + ติ]

(ก) ย่อมถือเอา, ลักเอา, จับเอา.

กติ ชาครตํ สุตฺตา
กติ สุตฺเตสุ ชาครา
กติภิ รช**มาเทติ**
กติภิ ปริสุชฺฌตี”ติ.
ปญฺจ ชาครตํ สุตฺตา
ปญฺจ สุตฺเตสุ ชาครา
ปญฺจภิ รชมาเทติ
ปญฺจภิ ปริสุชฺฌติ. (สํ.๑/๓)

เมื่อธรรมทั้งหลายตื่นอยู่ ธรรมประเภทไหนชื่อว่าหลับอยู่ เมื่อธรรมทั้งหลายหลับแล้ว ธรรมประเภทไหนชื่อว่าตื่นอยู่ บุคคล**ถือเอา**ธุลีคือกิเลสเพราะธรรมประเภทไหน บุคคลบริสุทธิ์เพราะธรรมประเภทไหน

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เมื่ออินทรีย์ ๕ ตื่นอยู่ นิวรณ์ ๕ ชื่อว่าหลับอยู่ เมื่อนิวรณ์ ๕ หลับแล้ว อินทรีย์ ๕ ชื่อว่าตื่นอยู่บุคคล**ถือเอา**ธุลีคือกิเลสเพราะนิวรณ์ ๕ บุคคลบริสุทธิ์เพราะอินทรีย์ ๕.

เถยฺยา อทินฺน มาเทตีติ เตหิ อทินฺนํ อนนุญฺญาตํ เถยฺยจิตฺเตน อาทิยติ. (สุตฺตนิ.อฏฺ.๑/๑๖๑)

คำว่า **ลักเอาทรัพย์ที่เจ้าของไม่ได้ให้ด้วยจิตคิดลัก(เถยฺยา อทินฺนํ อาทยติ)** ความว่า ลักทรัพย์ที่ผู้อื่นเหล่านั้นไม่ได้ให้ไม่ได้อนุญาตด้วยจิตคิดลักขโมย.

น วายสํ โน ปน กณฺหสปฺปํ
ฆาสตฺถิโก กกฺกฏโก **อเทยฺย**.
(ชา.๑/๑๔๙)

(งูถามปูว่า)

ก็ธรรมดาปูไม่ต้องการจะจับกากินและไม่ต้องการจะ**จับ**งูเห่ากิน [ท่านผู้มีตาโปน เราขอถามท่านเมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไรท่านจึงหนีบเราทั้ง ๒ ไว้

(ปูจึงบอกเหตุผลที่หนีบกาไว้ว่า)

ชายนี้เป็นผู้หวังความเจริญแก่ข้าพเจ้า จับข้าพเจ้าแล้วนำไปที่แอ่งน้ำเมื่อเขาตาย ข้าพเจ้าจะมีทุกข์มิใช่น้อย ข้าพเจ้าและชายนี้ก็จะไม่มีทั้ง ๒ คน (ขุ.ชา.ฉกฺก.(ไทย) ๒๗/๙๖-๙๗/๒๔๖)]

(๒) ย่อมจับ, จับกุมให้อยู่ในอำนาจตน.

โย จ กาเล มิตํ ภาเส
มติปุพฺโพ วิจกฺขโณ
สพฺเพ อมิตฺเต **อาเทติ**
สุปณฺโณ อุรคามิว. (ขุ.ชา.๑/๑๐๙)

(อำมาตย์แก้วโพธิสัตว์กราบทูลพระราชาว่า)

ส่วนผู้ใดมีความคิดเป็นเบื้องหน้า มีปัญญาเครื่องพิจารณา เห็นประจักษ์ พูดพอเหมาะกับกาลเวลา ผู้นั้น**ย่อมจับ**ศัตรูทั้งหมดไว้ได้ดุจนกครุฑจับนาคได้.

อุรคามิวาติ อุรคํ อิว. อิทํ วุตฺตํ โหติ ยถา สุปณฺโณ สมุทฺทํ โขเภตฺวา มหาโภคํ อุรคํ **อาเทติ** คณฺหาติ อาทิยิตฺวา จ ตงฺขณญฺเญว นํ สิมฺพลึ อาโรเปตฺวา มํสํ ขาทติ เอวเมว โย มติปุพฺพงฺคโม วิจกฺขโณ วตฺตุํ ยุตฺตกาเล มิตํ ภาสติ โส สพฺเพ อมิตฺเต **อาเทติ** คณฺหาติ อตฺตโน วเส วตฺเตตีติ. (ชา.อฏฺ.๓/๙๕)

คำว่า **อุรคามิว** ตัดบทเป็น อุรคํ อิว แปลว่า ดุจนกครุฑ จับนาค มีคำกล่าวอธิบายดังนี้ ผู้ใดมีปัญญาเห็นประจักษ์ มีความรู้เป็นประธาน กล่าวคำพอประมาณในเวลาที่ควรพูด ผู้นั้น**ย่อมจับ** คือจับกุมศัตรูให้อยู่ในอำนาจของตนได้หมด เหมือนนกครุฑทำสมุทรให้ป่วนปั่น **ย่อมจับ** คือ จับกุมพญานาคซึ่งมีขนาดใหญ่ไว้ได้ ครั้นจับได้แล้วยกขึ้นสู่ต้นฉิมพลี จิกกินเนื้อเสียในทันใดนั้น.

อาเทนฺต (ติ)

[อา + ทา + อ + อนฺต]

ผู้ถือเอา, เมื่อก่อ, ผู้รับเอาอยู่.

“อคฺคึ พฺราหฺมณ **อาเทนฺโต** ยูปํ อุสฺสาเปนฺโต ปุพฺเพว ยญฺญา ตีณิ สตฺถานิ อุสฺสาเปติ อกุสลานิ ทุกฺขุทฺรยานิ ทุกฺขวิปากานี”ติ. (อํ.๒/๔๒๙)

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “พราหมณ์ บุคคล**เมื่อจะก่อ**ไฟ ปักหลักบูชายัญก่อนที่จะบูชายัญ ย่อมเงื้อศัสตรา ๓ ชนิด ที่เป็นอกุศล มีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็นผล”.

[ศัสตรา ๓ ชนิด คือ

๑. ศัสตราทางกาย

๒. ศัสตราทางวาจา

๓. ศัสตราทางใจ]

อาเทยฺย (ติ)

[อา + ทา + ณฺย]

(๑) อันเขาพึงถือเอา, ควรถือเอา,

น่ารับเอา.

อิมินา กึ กถิตํ? ปิณฺฑาปจายนํ นาม กถิตํ. อยญฺเหตฺถ อธิปฺปาโย ภิกฺขเว ยสฺมา อิเม พฺราหฺมณคหปติกา เนว ตุมฺหากํ ญาตกา น มิตฺตา น อิณํ วา ธาเรนฺติ อถ โข "อิเม สมณา สมฺมคฺคตา สมฺมา ปฏิปนฺนา เอตฺถ โน การา มหปฺผลา ภวิสฺสนฺติ มหานิสํสา"ติ ผลวิเสสํ อากงฺขนฺตา ตุมฺเห จีวราทีหิ อุปฏฺฐหนฺติ. ตสฺมา ตํ เตสํ อธิปฺปายํ ปริปูเรนฺตา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ, ธมฺม-เทสนาปิ โว การกานํเยว โสภติ **อาเทยฺยา** จ โหติ น อิตเรสนฺติ เอวํ สมฺมาปฏิปตฺติยํ อปฺปมาโท กรณีโยติ. (อิติวุต.อฏฺ.๓๒๓)

[ถาม] ด้วยคำนี้ พระองค์ตรัสถึงอะไร

[ตอบ] ตรัสถึงการอ่อนน้อม (เคารพ) ต่อบิณฑบาต

ก็ในข้อนี้ มีอธิบายดังต่อไปนี้ ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุที่พราหมณ์และคหบดีเหล่านี้ไม่ใช่ญาติ ไม่ใช่มิตร ไม่ใช่ลูกหนี้ของเธอทั้งหลาย โดยที่แท้ พวกเขาหวังถึงผลวิเศษโดยเข้าใจว่า "สมณะเหล่านี้ประพฤติชอบ ปฏิบัติชอบ บุญที่พวกเราทำในสมณะเหล่านี้ จักมีผลมาก มีอานิสงส์มาก" จึงทะนุบำรุงเธอทั้งหลายด้วยปัจจัย ๔ มีจีวรเป็นต้น ฉะนั้น เธอทั้งหลายควรให้ความประสงค์นั้นของพวกเขาเหล่านั้นเต็มเปี่ยมถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทเถิด แม้ธรรมเทศนาของเธอทั้งหลายก็จะงดงามและ**น่ารับเอา**สำหรับพวกเขาผู้ทำตามอยู่นั่นเอง ไม่ใช่สำหรับคนเหล่าอื่นนอกจากนี้ เธอทั้งหลายพึงทำความไม่ประมาทในสัมมาปฏิบัติดังพรรณนามาฉะนี้แล.

(๒) อันถือเอา, ที่เชื่อถือง่าย.

ดู บทถัดไป.

อาเทยฺยมุข (ติ)

[อาเทยฺย + มุข]

ผู้มีปากที่ถือเอา(เพียงคำพูดเท่านั้น) ผู้ที่เชื่อคนง่าย, ผู้เชื่องง่าย, ผู้หูเบา.

กถญฺจ ภิกฺขเว ปุคฺคโล **อาเทยฺยมุโข** โหติ? อิธ ภิกฺขเว เอกจฺโจ ปุคฺคโล ปรสฺส วณฺเณ วา อวณฺเณ วา ภาสิยมาเน ตํ ขิปฺปญฺเญว อธิมุจฺจิตา โหติ. เอวํ โข ภิกฺขเว ปุคฺคโล **อาเทยฺยมุโข** โหติ. (อํ.๒/๑๓๕-๖)

[พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๕ จำพวกนี้ มีปรากฏอยู่ในโลก

บุคคล ๕ จำพวก คือ

๑. บุคคลให้แล้วดูหมิ่น

๒. บุคคลดูหมิ่น เพราะอยู่ร่วมกัน

๓. บุคคลผู้เชื่องง่าย

๔. บุคคลผู้โลเล

๕. บุคคลผู้เขลา หลงงมงาย

บุคคลให้แล้วดูหมิ่น เป็นอย่างไร คือ บุคคลในโลกนี้ให้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ

และคิลานปัจจัยเภสัชชบริขารแก่บุคคลใด เขาคิดอย่างนี้ว่า 'เราให้ ผู้นี้รับ' ให้แล้ว ดูหมิ่นบุคคลนั้น บุคคลให้แล้วดูหมิ่น เป็นอย่างนี้แล

บุคคลดูหมิ่น เพราะอยู่ร่วมกัน เป็นอย่างไร คือ บุคคลในโลกนี้อยู่ร่วมกับบุคคลเป็นเวลา ๒ ปี หรือ ๓ ปี ดูหมิ่นผู้นั้น เพราะอยู่ร่วมกัน บุคคลดูหมิ่นเพราะอยู่ร่วมกัน เป็นอย่างนี้แล]

บุคคลผู้เชื่อง่าย เป็นอย่างไร คือ บุคคลบางคนในโลกนี้เมื่อเขากล่าวคุณหรือโทษของผู้อื่นอยู่ ก็น้อมใจเชื่อโดยพลันทีเดียว **บุคคลผู้เชื่อง่าย** เป็นอย่างนี้แล

[บุคคลผู้โลเล เป็นอย่างไร คือ บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้มีศรัทธาน้อย มีความภักดีน้อย มีความรักน้อย มีความเลื่อมใสน้อย บุคคลผู้โลเล เป็นอย่างนี้แล

บุคคลผู้เขลา หลงงมงาย เป็นอย่างไร คือ บุคคลบางคนในโลกนี้ ไม่รู้กุศลธรรมและอกุศลธรรม ไม่รู้ธรรมที่มีโทษและธรรมที่ไม่มีโทษ ไม่รู้ธรรมที่เลวและธรรมที่ประณีต ไม่รู้ธรรมดำและธรรมขาวบุคคลผู้เขลาหลงงมงาย เป็นอย่างนี้แล]

อาเทยฺยมุโขติ อาทิยนมุโข, คหณมุโขติ อตฺโถ. (อํ.อฏฺ.๓/๕๐)

คำว่า **คนผู้เชื่อง่าย(อาเทยฺยมุโข)** ความว่า คนที่มีปากที่รับเอา คือ คนที่เชื่อคนอื่นง่าย.

อาเทยฺยรูป (ติ)

[อาเทยฺย + รูป]

มีสภาพที่น่าถือเอา, มีช่องทางพอถือเอาได้.

ยทา ตา ปสฺสนฺติ สเมกฺขมานา
อาเทยฺยรูปํ ปุริสสฺส วิตฺตํ
สณฺหาหิ วาจาหิ นยนฺติ เมนํ
กมฺโพชกา ชลเชเนว อสฺสํ.
(ชา.๑/๒๔๑)

(พระโพธิสัตว์กล่าวว่า)

คราวใดหญิงเหล่านั้นมองเห็นทรัพย์ของชายที่**มีช่องทางพอถือเอาได้**ก็ใช้วาจาอ่อนหวานนำเขาไปสู่อำนาจดุจชาวกัมโพชะใช้สาหร่ายลวงม้า.

อาเทยฺยรูปนฺติ คเหตพฺพชาติกํ. (ชา.อฏฺ.๕/๔๘๒)

คำว่า **มีช่องทางพอถือเอาได้ (อาเทยฺยรูปํ)** ได้แก่ ทรัพย์ที่มีช่องทางอันตนสามารถจะถือเอาได้.

อาเทยฺยวจน (ติ)

[อาเทยฺย + วจน]

ผู้มีวาจาที่ควรถือเอา, ผู้มีวาจาที่น่าเชื่อถือ.

อเภชฺชปริโส โหมิ
อาเทยฺยวจโน สทา. (อป.๓๖๕)

(พระปิลินทวัจฉเถระกล่าวว่า)

ข้าพเจ้าได้ถวายประคตเอวแด่พระชินเจ้าและพระสงฆ์ได้รับ

อานิสงส์ซึ่งสมควรแก่กรรมของข้าพเจ้า ๖ ประการ คือ ข้าพเจ้าไม่หวั่นในสมาธิ(มีสมาธิแน่วแน่) ๑ เป็นผู้ชำนาญในสมาธิ ๑] มีบริวารไม่แตกแยกกัน ๑ ผู้**มีวาจาที่น่าเชื่อถือ**ทุกเมื่อ ๑ มีสติตั้งมั่น ๑ ไม่มีความสะดุ้งกลัว ๑.

อาเทยฺยวากฺยวจน (ติ)

[อาเทยฺย + วากฺย + วจน]

ผู้มีประโยคถ้อยคำที่น่าเชื่อถือ, มีพระดำรัสที่ชนทั้งหลายยอมรับ.

อาเทยฺยวากฺยวจโน ภวติ. (ที.๓/๑๔๒)

มหาบุรุษนั้น เป็น**ผู้มีพระดำรัสที่ชนทั้งหลายยอมรับ**.

อาเทยฺยวาจ (ติ)

[อาเทยฺย + วาจา]

ผู้มีวาจาที่ควรถือเอา, ผู้มีวาจาที่น่าเชื่อถือ, มีวาจาที่ชนยอมรับ.

อาเทยฺยวาโจ โหติ. (ที.๓/๑๔๑)

มหาบุรุษนั้น **เป็นผู้มีวาจาที่ชนทั้งหลายยอมรับ**.

อาเทยฺยวาโจ โหตีติ คเหตพฺพวจโน โหติ. (ที.อฏ.๓/๑๒๑)

คำว่า **เป็นผู้มีวาจาที่ชนยอมรับ (อาเทยฺยวาโจ โหติ)** ได้แก่ เป็นผู้มีพระวาจาที่ชนควรรับเอา.

อาเทยฺยวาโจติ อาทรคารววเสน อาทาตพฺพวจโน. "เอวเมต" นฺติ คเหตพฺพวจโน สิรสา สมฺปฏิจฺฉิตสาสโน. (ที.ฏี.๓/๑๒๓)

คำว่า **มีพระวาจาที่ชนยอมรับ(อาเทยฺยวาโจ)** ได้แก่ มีพระดำรัสที่คนทั้งหลายรับเอาโดยความเอื้อเฟื้อและเคารพรัก อธิบายว่า มีพระวาจาควรรับเอาว่า ข้อนี้เป็นอย่างนี้ คือมีคำสอนที่รับเอาไว้ด้วยเศียรเกล้า.

อาเทว (ปุ)

[อา + เทวุ (เทว) + อ]

เสียงที่ร้องไห้คร่ำครวญถึงลูกหลาน, เสียงร้องไห้คร่ำครวญ, ความร้องไห้, ความคร่ำครวญ.

โย โข ภิกฺขเว อญฺญตรญฺญตเรน พฺยสเนน สมนฺนาคตสฺส อญฺญตรญฺญตเรน ทุกฺขธมฺเมน ผุฏฺฐสฺส **อาเทโว** ปริเทโว อาเทวนา ปริเทวนา อาเทวิตตฺตํ ปริเทวิตตฺตํ อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว ปริเทโว. (ที.๒/๒๔๔)

ภิกษุทั้งหลาย **เสียงร้องไห้** ความคร่ำครวญ กิริยาที่ร้องไห้ กิริยาที่คร่ำครวญ ภาวะที่ร้องไห้ ภาวะที่คร่ำครวญ ของผู้ประกอบด้วยความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่ง (หรือ)ผู้ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบ ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า ปริเทวะ(ความคร่ำครวญ).

"มยฺหํ ธีตา มยฺหํ ปุตฺโต" ติ เอวํ อาทิสฺส

อาทิสฺส เทวนฺติ ปริเทวนฺติ เอเตนาติ **อาเทโว**. (ที.อฏ.๒/๓๘๘)

คนทั้งหลาย ยึดถือเจาะจงอย่างนี้ว่า ลูกหญิงของเรา ลูกชายของเราดังนี้ ย่อมคร่ำครวญ รำพัน ด้วยเสียงร้องไห้นั้น เหตุนั้น เสียงร้องไห้นั้น จึงชื่อว่า**ความคร่ำครวญ**.

อาเทวนา (ถี)

[อา + เทวุ + ยุ]

การ-ความร้องไห้คร่ำครวญถึงลูกหลาน.

ดู อาเทว.

อาเทวเนยฺย (ติ)

[อาเทวนา + เณยฺย]

อันกระทำความคร่ำครวญอย่างยิ่ง.

ปริเทวเนยฺเยติ **อาเทวเนยฺเย**. (มหานิ.๓๙๕)

คำว่า **อันเป็นที่ตั้งแห่งความคร่ำครวญ(ปริเทวเนยฺเย)**ได้แก่ (วิตก)**อันกระทำความคร่ำครวญอย่างยิ่ง**.

อาเทวเนยฺเยติ วิเสเสน เทวนิยฺเย. (มหานิ.อฏ.๔๐๘)

คำว่า **(วิตกคือความคิด)อันกระทำความคร่ำครวญอย่างยิ่ง(อาเทวเนยฺเย)** ได้แก่ อันกระทำความคร่ำครวญหนักยิ่ง.

อาเทวิต (ติ)

[อา + เทวุ + ต]

ผู้ร้องไห้คร่ำครวญถึงลูกหลาน,

ผู้คร่ำครวญ.

ดู บทถัดไป.

อาเทวิตตฺต (น)

[อาเทวิต + ตฺต]

ความเป็นผู้ร้องไห้คร่ำครวญถึงลูกหลาน, ความคร่ำครวญ, ภาวะที่คร่ำครวญ.

ภาวนิทฺเทสาติ "**อาเทวิตตฺตํ**ปริเทวิตตฺต"นฺติ ภาวนิทฺเทสา. (ที.ฏี.๒/๓๓๙)

คำว่า **การแสดงภาวะ(ภาวนิทฺเทสา)** ได้แก่ การแสดงถึงภาวะ(กิริยา)ว่า **ความคร่ำครวญ** ความรำพัน.

ดู อาเทว ด้วย.

อาเทส (ปุ)

[อา + ทิส + ณ]

(๑) อักษรที่ถูกกล่าวไว้ในที่ของอักษรเดิม, อักษรที่สำเร็จโดยการเปลี่ยนแปลงมาจากอักษรเดิม, อักษรที่ถูกแปลง, การแปลง.

อาเทสิฏฺฐาเน อาทิสฺสตีติ **อาเทโส**. (รูปสิทฺธิ.๑๙/๑๖)

ที่ชื่อว่า **อักษรที่ถูกแปลง** เพราะวิเคราะห์

ว่าถูกแสดงไว้ในที่ของอักษรเดิม.

ตโตนิทานนฺติ ตํนิทานํ ตํเหตุกนฺติ ปจฺจตฺตวจนสฺส **โต-อาเทโส** เวทิตพฺโพ. (วิ.อฏ.๑/๑๗๖)

พึงทราบ **การแปลง**ปฐมาวิภัตติเป็น **โต** แห่งคำว่า มีทรัพย์นั้นเป็นมูล คือมีเหตุคือทรัพย์นั้น ในคำว่า **ตโตนิทานํ** (ภัยมีทรัพย์นั้นอันเป็นเหตุ).

เยการสฺส ยนฺติ **อาเทโส**. (ม.อฏ.๑/๗๙)

การแปลง เย อักษร เป็น ยํ.

(๒) เหตุการณ์ที่กล่าวไว้ล่วงหน้า, การบอกล่วงหน้า.

ยํ ยํ นกฺขตฺตาจาเรน อาทิสตีติ นกฺขตฺตคติยา กาลญาเณน "อสุกทิวเส จนฺทคฺคาโห ภวิสฺสติ, สูริยคฺคาโห ภวิสฺสตี"ติอาทินา ยํ ยํ **อาเทสํ** ภณติ. (ม.ฎี.๒/๒๐๑)

คำว่า **เขาบอกเรื่องใด ๆ ตามวาระนักษัตร (ยํ ยํ นกฺขตฺตาจาเรน อาทิสติ)** ความว่า สัจจกะ นิครนถ์นาฏบุตร ย่อม**บอกเหตุการณ์ที่กล่าวไว้ล่วงหน้าใด**ๆ ว่าจันทรคราส สุริยคราสจักเกิดขึ้นในวันโน้นเป็นต้น ด้วยปัญญาที่รู้เวลาโคจรของดาวนักษัตร.

(๓) การบอกล่วงหน้า.

กถํ ปนสฺส อนาคเต สมฺปตฺติ อารมฺมณํ โหตีติ? **อาเทสา**ทิโต ปจฺจุปฺปนฺนาย วา ปโยคสมฺปตฺติยา อนุมานโต ลทฺธาย คเหตพฺพโต. (วิสุทฺธิ.ฏี. ๑/๓๗๔)

[ถาม] ก็สมบัติในอนาคต จะเป็นอารมณ์แก่บุคคลผู้เจริญมุทิตจิตนั้นได้อย่างไร

[ตอบ] **เพราะการบอกล่วงหน้า**เป็นต้นก็ดี เพราะควรถือเอาทรัพย์ที่ได้ โดยอนุมานเอาทรัพย์ที่ประกอบด้วยกาลที่เป็นปัจจุบันก็ดี.

อาเทสน (น/ถี)

[อา + ทิส + ยุ]

(๑) การแสดง, การชี้บอก, การเจาะจงแสดง-บอก.

อิตเรสุ ปน อาทิสฺสนวเสน **อาเทสนํ**. (ปฏิสํ.อฏ.๒/๓๐๙)

ส่วนในปาฏิหาริย์นอกนี้ ชื่อว่า **อาเทศนา (การเจาะจงแสดง)** ด้วยอำนาจการชี้บอก.

(๒) (ก) นิมิตเป็นต้นเป็นเหตุบอก(จิตผู้อื่น).

ดู อาเทสนวิธา.

(ข) อิทธิปาฏิหาริย์ที่บอก(จิตผู้อื่น)

อาเทสนาติ ปรสฺส จิตฺตาจารํ ญตฺวา กถนํ อาเทสนาปาฏิหาริยํ. (พุทฺธวํ.อฏ.๕๑)

คำว่า **อิทธิปาฏิหาริย์ที่บอกจิตผู้อื่น (อาเทสนา)**ได้แก่ การรู้ความเป็นไปแห่งใจของผู้อื่นแล้วบอก ชื่อว่าอาเทสนาปาฏิหาริย์.

อาเทสนโกฏฺฐาส (ปุ)

[อาเทสน + โกฏฺฐาส]

ส่วนที่แสดงบอกจิตของผู้อื่น,

วิธีบอกใจผู้อื่น, วิธีดักใจ.

ดู อาเทสนวิธา.

อาเทสนวิธา (ถี)

[อาเทสน + วิธา]

ส่วน-ประเภทที่แสดง-บอกจิตของผู้อื่น.

อาเทสนวิธาสูติ อาเทสนโกฏฺฐาเสสุ. (ที.อฏฺ.๓/๗๐)

คำว่า **ส่วนที่แสดงบอกจิตผู้อื่น(อาเทสนวิธาสุ)** ได้แก่ ในส่วนที่บอกจิตของผู้อื่น.

ปรสฺส จิตฺตํ อาทิสติ เอเตหีติ อาเทสนานิ ยถาอุปฏฺฐิตนิมิตฺตาทีนิ ตานิ เอว อญฺญมญฺญสฺส อสํกิณฺณรูเปน จิตฺตา **อาเทสนวิธา** อาเทสนาภาคา. (ที.ฏี.๒/๖๗)

ที่ชื่อว่า อาเทสนา ได้แก่ เหตุตามที่ปรากฏเป็นต้น เพราะวิเคราะห์ว่า เหตุเครื่องบอกใจผู้อื่น, เหตุเหล่านั้นนั่นเอง ชื่อว่า**อาเทสนาวิธ** ได้แก่ ส่วน (วิธี) ที่บอกใจผู้อื่น เพราะตั้งอยู่โดยสภาพที่ไม่ปะปนกันและกัน.

อาเทสนาปาฏิหาริย (น)

[อาเทสนา + ปาฏิหาริย]

อิทธิปาฏิหาริย์ที่รู้ใจผู้อื่นแล้วบอกทักทายได้, อาเทสนาปาฏิหาริย์.

อาเทสนาปาฏิหาริยํ. (ที.๑/๒๐๖)

อาเทสนาปาฏิหาริย์.

ปรสฺส จิตฺตํ ญตฺวา กถนํ **อาเทสนาปาฏิหาริยํ**. (ที.อฏฺ.๑/๓๒๒)

การรู้ใจของผู้อื่นแล้วบอก ชื่อว่า **อาเทสนาปาฏิหาริย์**.

อาเทสนาปาฏิหาริยานุสาสนี (ถี)

[อาเทสนาปาฏิหาริย + อนุสาสนี]

การสั่งสอนด้วยอาเทสนาปาฏิหาริย์, การแสดงธรรมที่รู้ใจของผู้อื่นแล้วคล้อยตามใจของผู้นั้น.

สาริปุตฺโต **อาเทสนาปาฏิหาริยานุสาสนิยา** ภิกฺขู ธมฺมิยา กถาย โอวทิ อนุสาสิ. (วิ.๔/๓๖๓)

พระสารีบุตรกล่าวตักเตือนพร่ำสอนภิกษุทั้งหลายด้วยธรรมีกถาที่เป็น**การแสดงธรรมที่รู้ใจของผู้อื่นแล้วคล้อยตามใจของผู้นั้น**.

อาเทสนาปาฏิหาริยานุสาสนี นาม "เอวมฺปิ เต มโน ตถาปิ เต มโน"ติ เอวํ ปรสฺส จิตฺตํ ชานิตฺวา ตทนุรูปา ธมฺมเทสนา. (วิ.อฏฺ.๔/๑๑๒)

การรู้จิตของผู้อื่นอย่างนี้ว่า ใจของท่านเป็นอย่างนี้บ้าง ใจของท่านเป็นอย่างนั้นบ้าง

ดังนี้แล้วแสดงธรรมที่เหมาะแก่ใจของผู้อื่นนั้น ชื่อว่า**การสั่งสอนด้วยอาเทสนาปาฏิหาริย์** (การแสดงธรรมสั่งสอนด้วยการดักใจ).

อาเทสนาภาค (ปุ)

[อาเทสนา + ภาค]

ส่วนที่บอก-ทัก.

ดู อาเทสนาวิธา.

อาธาตพฺพ (ติ)

[อา + ธา + ตพฺพ]

พึงถูกตั้งไว้, ควรตั้ง, วาง.

อรหตา อนาคามินา วา ยถาธิปฺเปตํ กาลํ จิตฺตเจตสิกสนฺตานสฺส สมฺมเทว อปฺปวตฺติ **อาธาตพฺพา**. (อุทาน.อฏฺ.๑๗๗)

พระอรหันต์หรือพระอนาคามี **ควรตั้ง**ความไม่เป็นไป (คือนิโรธสมาบัติ) โดยชอบทีเดียว แห่งความสืบต่อแห่งจิตและเจตสิกตลอดเวลาตามที่ประสงค์.

อาธาตพฺพมุข (ติ)

[อาธาตพฺพ + มุข]

ผู้มีปากที่ควรตั้งไว้, ผู้เชื่อง่าย.

ดู อาเธยฺยมุข ๒.

อาธาน (น)

[อา + ธา + ยุ]

(๑) การตั้งไว้, การวางไว้.

เอการมฺมเณ จิตฺตเจตสิกานํ สมํ สมฺมา จ **อาธานํ** ฐปนนฺติ วุตฺตํ โหติ. (วิสุทฺธิ.๑/๓๘/๙๐)

มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า **การตั้ง**คือวางจิตเจตสิกไว้เสมอและดีในอารมณ์เดียว (สมาธิคือการตั้งใจมั่น).

(๒) (ติ) อันมั่นคง, ยึดมั่น.

อาธานนฺติ ทฬฺหํ วุจฺจติ ทฬฺหคฺคาหีติ อตฺโถ. (ม.อฏฺ.๑/๑๙๔)

(ความเห็นผิดที่ตน) ยึดมั่นว่า (ความเห็นของเราเท่านั้นถูกต้อง) เรียกว่า **อันยึดมั่น** อธิบายว่า ผู้ยึดถือมั่น.

(๓) (ลัทธิความเห็น)ที่ถูกตั้งไว้มั่น.

ดู อาธานคฺคาหี.

อาธานคฺคาหี (ติ)

[อาธาน + คห + ณี]

ผู้ยึดถือมั่นความเห็นที่ตนยึดถือตั้งไว้มั่น, ยึดถือรั้น, ยึดถือมั่น.

สนฺทิฏฺฐิปรามาสี โหติ **อาธานคฺคาหี** ทุปฺปฏินิสฺสคฺคี. (วิ.๔/๒๑๓)

ภิกษุเป็นผู้ยึดมั่นทิฏฐิของตน **ยึดถือมั่น** สละสิ่งที่ตนยึดมั่นได้ยาก.

อาธานคฺคาหีติ ทฬฺหคฺคาหี. (วิ.อฏฺ.๔/๑๕๒)

คำว่า **ผู้ยึดถือมั่น(อาธานคฺคาหี)** ได้แก่ ผู้ยึดถือมั่นอย่างยิ่ง.

อาธานํ วุจฺจติ ทฬฺหํ สุฏฺฐุ จปิตํ ตถา กตฺวา คณฺหาตีติ **อาธานคฺคาหี**. (ที.อฏฺ.๓/๒๓)

ความเห็น (ผิด) ที่ตนตั้งไว้มั่น คือ ด้วยดี เรียกว่า อาธาน (ความเห็นที่ตั้งมั่น) ผู้ยึดถือมั่นยิ่งอย่างนั้น เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า **ผู้ยึดถือมั่น.**

อา พาฬฺหํ วิย ธียตีติ **อาธานนฺ**ติ อาห "**ทฬฺหํ สุฏฺฐุ ธปิต**"นฺติ. (ที.ฏี.๓/๒๐)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า "**ความเห็นที่ตนตั้งไว้มั่นคือด้วยดี**" เพื่อประสงค์จะแสดงว่า ที่ชื่อว่า **ความเห็นที่ตนตั้งไว้มั่น** เพราะอรรถว่าถูกตั้งไว้มั่นคือดุจมั่นคงยิ่ง.

อาธานปฺปตฺต (ติ)

[อาธาน + ปตฺต]

ผู้ถึงซึ่งการตั้ง-เก็บไว้อย่างมั่นคง, ผู้จำแม่นยำ, ผู้ตั้งใจจำ.

ตาย หิ สมนฺนาคโต ปุคฺคโล **อาธานปฺปตฺโต** (อาธารณปฺปตฺโต, สี. อาธารปฺปตฺโต, สฺยา.) นิธานกฺุขโม น โหติ. (อภิ.อฏฺ.๑/๔๓๓)

จริงอยู่ บุคคลผู้ประกอบด้วยความไม่ทรงจำนั้น**ถึงตั้งใจจำ**ก็ไม่อาจรักษาไว้ได้.

อาธาย (กฺริ/วิ)

[อา + ธา + ตฺวา]

ตั้ง-วางไว้แล้ว, วางทับไว้แล้ว, กดไว้แล้ว.

เตน ภิกฺขเว ภิกฺขุนา ทนฺเตภิทนฺต**มาธาย** ชิวฺหาย ตาลุํ อาหจฺจ เจตสา จิตฺตํ อภินิคฺคณฺหิตพฺพํ อภินิปฺปีเฬตพฺพํ อภิสนฺตาเปตพฺพํ. (ม.๑/๑๗๐)

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้นควร**กด**ฟันด้วยฟัน ใช้ลิ้นดันเพดานไว้แน่น ใช้จิตข่มคั้นจิต ทำจิตให้เร่าร้อน.

ทนฺเตภิทนฺตมาธายาติ เหฏฺฐาทนฺเต อุปริทนฺตํ ฐเปตฺวา. (ม.อฏฺ.๑/๓๙๗)

คำว่า **กดฟันด้วยฟัน(ทนฺเตภิทนฺตมาธาย)** ได้แก่ วางฟันบนทับไว้ที่ฟันล่าง.

อาธายาติ นิปฺปีฬนวเสเนว ฐเปตฺวา. (สํ.ฏี.๑/๘๐)

คำว่า **วางไว้(อาธาย)** ได้แก่ วางไว้ด้วยอำนาจกดไว้เท่านั้น.

อาธายิตฺวา (กฺริ/วิ)

[อา + ธา + ย + ตฺวา]

ตั้งไว้แล้ว, วางทับไว้แล้ว, ไขว่ห้างแล้ว.

อิเธกจฺโจ สงฺฆมชฺเฌ ปลฺลตฺถิกาย วา นิสีทติ ปาเท ปาทํ อาธายิตฺวา วา. (สํ.อฏฺ.๒/๑๕๕)

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ นั่งรัดเข่า หรือ**ไขว่ห้าง**ในท่ามกลางสงฆ์ .

อาธายิตฺวาติ อาโรปนํ ฐเปตฺวา. (สํ.ฏี.๒/๑๕๘)

คำว่า **ไขว่ห้างแล้ว(อาธายิตฺวา)** ได้แก่

ตั้งไว้ข้างบน.

อาธาร (ปุ)

[อา + ธร + ณ]

(๑) (ก) ที่ตั้ง, ที่รองรับ, ที่อาศัย.

โก จ ภิกฺขเว จิตฺตสฺส **อาธาโร**? (สํ.๓/๑๗)

ภิกษุทั้งหลายก็อะไรเล่าเป็นธรรม**ที่รองรับ**จิต? [คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แล ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ นี้เป็นธรรมที่รองรับจิต หม้อที่ไม่มีที่รองรับ กลิ้งไปได้ง่าย ที่มีที่รองรับ กลิ้งไปได้ยากแม้ฉันใด จิตก็ฉันนั้นเหมือนกัน ที่ไม่มีธรรมที่รองรับ กลับกลอกได้ง่าย ที่มีธรรมที่รองรับ กลับกลอกได้ยาก]

อธิกรณนฺติ **อาธาโร** เวทิตพฺโพ. (วิ.อฏฺ.๒/๑๘๔)

ที่รองรับ พึงทราบว่า อธิกรณ์.

อาธรียติ อสฺมินฺติ **อาธาโร**. (กงฺขา.ฏี.๒๔๖)

ชื่อว่า**ที่รองรับ** เพราะอรรถว่าเป็นที่ตั้ง.

(ข) ที่รองรับ, เชิงบาตร

เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว อุทกมณิโก ริตฺโต ตุจฺโฉ **อาธาเร** จปิโต อถ ปุริโส อาคจฺเฉยฺย อุทกภารํ อาทาย. เอวํ ภนฺเต. (ม.๓/๑๓๗)

เปรียบเหมือนหม้อน้ำว่างเปล่า ที่เขาตั้งไว้บน**ที่รองรับ** ต่อมา บุรุษถือเอาหม้อน้ำนั้นมาทำเป็นเครื่องตักน้ำ เธอทั้งหลายเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร คือบุรุษนั้นจะพึงตักน้ำได้ไหม”

“ได้ พระพุทธเจ้าข้า”.

(๒) การกที่รองรับ(กิริยาพร้อมกับกัตตาและกรรม) โอกาสการก, ที่รองรับ, อาธาระ.

โยธาโร ตโมกาสํ. (กจฺ.๒๗๘/๘๕)

ที่รองรับใดมีอยู่ (เพราะเหตุนั้น)ที่รองรับนั้นจึงชื่อว่า โอกาสการก.

ภุโส กฺริยํ ธาเรตีติ **อาธาโร**. (นีติ.สุตฺต.๕๗๒)

ที่ชื่อว่า**ที่รองรับ**เพราะรองรับกิริยาอย่างยิ่ง.

อาธารียติ อสฺมินฺติ **อาธาโร**. (รู.หน้า ๒๐๘)

ที่ชื่อว่า**ที่รองรับ** เพราะอรรถว่าเป็นที่รองรับกิริยา(อาธารการก).

อสมฺมาสมฺพุทฺเธสูติ อาธาเร วิสเย จ ภุมฺมํ. (สํ.ฏี.๒/๙๗/๑๖๕)

สัตตมีวิภัตติลงในอรรถ**อาธาระ**และวิสยาธาระในคำว่า อสมฺมาสมฺพุทฺเธสุ(ในบุคคลผู้ไม่ใช่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า).

(๓) ร่องน้ำรอบต้นไม้.

> **อาธาโร** จาธิกรเณ
> ปตฺตามาเร ลวาลเก. (ธาน.๑๐๑๑)

อาธารศัพท์ มีอรรถ ๓ อย่างคือ ที่รองรับ, เชิงบาตรและ**ร่องน้ำรอบต้นไม้**.

อาธารก (ปุ/น)

[อาธาร + ก]

(ก) ที่ตั้ง, ที่รองรับ, ที่อาศัย.

อิทานิ อนุปุพฺพววตฺถาเน การณญฺจ วินิทฺทิเสติ เอตฺถ เอเตสุ จ ตีสุ สรณวจเนสุ สพฺพสตฺตานํ อคฺโคติ กตฺวา ปฐมํ พุทฺโธ ตปฺปภวโต ตทุปเทสิตโต จ อนนฺตรํ ธมฺโม, ตสฺส ธมฺมสฺส **อาธารกโต** ตทา - เสวนโต จ อนฺเต สงฺโฆ. สพฺพสตฺตานํ วา หิเต นิโยชโกติ กตฺวา ปฐมํ พุทฺโธ ตปฺปภวโต สพฺพสตฺตหิตตฺตา อนนฺตรํ ธมฺโม หิตาธิ-คมาย ปฏิปนฺโน อธิคตหิโต จาติ กตฺวา อนฺเต สงฺโฆ สรณภาเวน ววตฺถเปตฺวา ปกาสิโตติ เอวํ อนุปุพฺพววตฺถาเน การณญฺจ วินิทฺทิเส. (ขุทฺทก.อฏฺ.๑๑)

บัดนี้ ข้าพเจ้า (พระพุทธโฆสาจารย์) จะแสดงเหตุในการกำหนดโดยลำดับ ในคำนี้ว่า จะอธิบายเหตุในการกำหนดโดยลำดับ อย่างนี้ว่า “ในการถึงสรณะ ๓ ประการนี้ ทรงแสดงพระพุทธเจ้าชื่อว่าเป็นสรณะอันดับแรก เพราะเป็นผู้เลิศกว่าสัตว์ทั้งปวง พระธรรมชื่อว่าเป็นสรณะอันดับต่อมา เพราะเป็นแดนเกิดของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น และเพราะเป็นพระธรรมที่พระพุทธเจ้าพระองค์นั้นทรงแสดงแล้ว พระสงฆ์ชื่อว่าเป็นสรณะอันดับสุดท้าย **เพราะเป็นที่รองรับ**พระธรรมนั้น และเพราะเสพพระธรรมนั้น อีกนัยหนึ่ง พระพุทธเจ้า ชื่อว่าเป็นสรณะอันดับแรก เพราะทรงชักนำสัตว์ทั้งปวงไปในประโยชน์เกื้อกูล พระธรรม ชื่อว่าเป็นสรณะอันดับต่อมา เพราะเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งปวง เหตุเป็นแดนเกิดของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น และเหตุเป็นพระธรรมที่พระพุทธเจ้าพระองค์นั้นทรงแสดงแล้ว พระสงฆ์ชื่อว่าเป็นสรณะอันดับสุดท้าย เพราะเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุประโยชน์เกื้อกูล และเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่พระธรรมที่ตนบรรลุแล้ว พระสงฆ์นั้นพระอานนท์กำหนดแล้วโดยความเป็นสรณะประกาศไว้แล้ว”.

(ข) ที่รองบาตร, เชิงบาตร.

อาธารโก ปตฺตปิธานํ ตาลวณฺฏํ พีชนี จงฺโกฏกํ ปจฺฉิ ยฏฺฐิสมฺมุญฺชนี มุฏฺฐิ-สมฺมุญฺชนีติ เอเตสุปิ ยํกิญฺจิ ขุทฺทกํ วา มหนฺตํ วา ทารุเวฬุปณฺณจมฺมาทีสุ เยน เกนจิ กตํ ครุภณฺฑเมว. (กงฺขา.๒๖๔)

เชิงบาตร ฝาบาตร พัดใบตาล พัดวีชนี ผอบ กระเช้า ไม้กวาดด้ามยาว ไม้กวาดด้ามสั้น อย่างใดอย่างหนึ่ง จะเล็กหรือใหญ่ก็ตาม ทำด้วยของอย่างใดอย่างหนึ่ง มีไม้จริง ไม้ไผ่ ใบไม้และหนังเป็นต้นเป็นครุภัณฑ์เหมือนกัน.

โกฏิสตสหสฺสสงฺขฺยานํ ภิกฺขูนํ อาสนานิ จ **อาธารกานิ** จ ปถวึ ภินฺทิตฺวา อุฏฺฐหนฺตูติ จินฺเตสิ. (อภิ.อฏฺ.๑/๖๐)

พระอินทร์ก็อธิษฐานว่า ขออาสนะทั้งหลาย

และ**เชิงบาตร**สำหรับภิกษุแสนโกฏิจง ทำลายแผ่นดินผุดขึ้น ในทันทีทันใดนั้น สิ่งเหล่านั้นก็ปรากฏขึ้น.

โย ปน วฏฺฏิตฺวา คจฺฉิสฺสตีติ เถยฺยจิตฺเตน กุมฺภิยา **อาธารกํ** วา อุปตฺถมฺภนเลฑฺฑุเก วา อปเนติ วฏฺฏิตฺวา คตาย ปาราชิกํ. (วิ.อฏฺ.๑/๒๗๘)

ก็ภิกษุใด นำออกซึ่ง**เชิงบาตร**หรือก้อนเส้าแห่งหม้อ ด้วยไถยจิตว่าหม้อจักกลิ้งไป เมื่อหม้อกลิ้งไป เป็นปาราชิก.

(ค) ที่รอง, เครื่องกัน.

อุตฺตราฬุมฺปนฺติ วฏฺฏาธารกํ รชนกุมฺภิยา มชฺเฌ ฐเปตฺวา ตํ **อาธารกํ** ปริกฺขิปิตฺวา รชนํ ปกฺขิปิตุํ อนุชานามีติ อตฺโถ. (วิ.อฏฺ.๓/๔๐๘)

คำว่า **ตะกร้อสำหรับกันล้น (อุตฺตราฬุมฺปํ)** ได้แก่ เครื่องสำหรับกันกลม ๆ ความว่า เราอนุญาตให้ใส่**เครื่องกัน**นั้นตั้งไว้กลางหม้อน้ำย้อมแล้วจึงใส่น้ำย้อม.

อาธารกสงฺเขปคมน (น)

[อาธารก + สงฺเขปคมน]

เวลาเข้าถึงรูปทรงของเชิงบาตร.

มโฬริกาติ ทณฺฑธารโก วุจฺจติ. ยฏฺฐิ-อาธารกปณฺณาธารกปจฺฉิกปิฏฺฐานิปิ เอตฺเถว ปวิฏฺฐานิ. **อาธารกสงฺเขป-คมนโต** หิ ปฏฺฐาย ฉิทฺทํ วิทฺธมฺปิ อวิทฺธมฺปิ วฏฺฏติเยว. (วิ.อฏฺ.๔/๕๑)

เครื่องรองที่ทำด้วยท่อนไม้ เรียกว่า **โตก (มโฬริกํ)** แม้เครื่องรอง ที่ทำด้วยไม้เท้าเชิงรองที่ทำด้วยใบไม้ กระเช้าและตะกร้าก็จัดเข้าในโตกนี้เหมือนกัน จริงอยู่ วัตถุมีไม้เส้าเป็นต้น จริงอยู่ วัตถุมีไม้เส้าเป็นต้นนั้น จำเดิมแต่**เวลาที่เข้าถึงรูปทรงของเชิงบาตร** มีช่องเจาะไว้ข้างในก็ตาม เจาะไว้โดยรอบก็ตาม ควรเหมือนกัน.

อาธารฏฺฐปโนกาส (ปุ)

[อาธาร + ฐปน + โอกาส]

ที่วางเชิงบาตร.

ปีฐาทีสุ ยตฺถ กตฺถจิ อาธารํ ฐเปตฺวา ตตฺถ ปตฺตํ ฐเปตุํ วฏฺฏติ **อาธารฐปโนกาสสฺส** อนิยมิตตฺตาติ วทนฺติ. (สารตฺถ.๒/๔๒๙)

อาจารย์บางพวกกล่าวว่า วางเชิงบาตรไว้ที่ใดที่หนึ่งมีตั่งเป็นต้นแล้วควรตั้งบาตรบนเชิงบาตรนั้นได้ เพราะไม่ได้กำหนด**ที่วางเชิงบาตร**แน่นอนไว้.

อาธารณ (น)

[อา + ธร + ยุ]

ที่ตั้ง, ที่อาศัย, ที่รองรับ.

ตสฺส ธมฺมสฺส **อาธารณโต** ตทาเสวนโต จ ตทนนฺตรํ สงฺโฆ วุตฺโต. (สี.อภินวฏี.๑/๕)

พระผู้มีพระภาค ทรงตรัสพระสงฆ์ไว้ต่อจากพระธรรมนั้น **เพราะเป็นที่รองรับ**แห่ง

พระธรรมนั้นและเพราะเสพโดยเรียน,ทรงจำและท่องพระธรรมนั้น.

อาธารณฏฺจ (ปุ)

[อาธารณ + อตฺถ]

อรรถคือที่ตั้ง-ที่เกิด, อรรถว่าที่รองรับ.

ตสฺมา ปาราชิกาปตฺติโต อญฺญภาคิยสฺส อาปตฺติปญฺญตฺติยา **อาธารณฏฺเฐน** อธิกรณนฺติ สงฺขฺยํ คตสฺส สงฺฆาทิเสสาทิโน อาปตฺตินิกายสฺส อาปตฺติภาวเลสํ คเหตฺวา โจทนา อาปตฺติเลสโจทนาติ เวทิตพฺพา. (วชิร.๒๐๔)

พึงทราบการโจทโดยการถือเอาเลศคือความเป็นอาบัติแห่งหมู่อาบัติมีสังฆาทิเสสเป็นต้นอันถึงการเรียกว่า อธิกรณ์ **เพราะอรรถว่าที่รองรับ**การบัญญัติอาบัติแห่งอธิกรณ์ที่มีส่วนอื่นจากอาบัติปาราชิกนั้นว่า การโจทด้วยเลศคืออาบัติ.

อาธารณรส (ติ)

[อาธารณ + รส]

มีกิจคือการรองรับ (โดยเป็นเหตุที่อาศัยที่มีกำลัง), มีคุณคือความเป็นที่ตั้ง-ที่อาศัย.

มโนธาตุมโนวิญฺญาณธาตูนํ นิสฺสยลกฺขณํ หทยวตฺถุ, ตาสญฺเญว ธาตูนํ **อาธารณรสํ**. (วิสุทฺธิ.๒/๗๗)

หทยวัตถุมีลักษณะเป็นที่อาศัยของมโนธาตุและมโนวิญญาณธาตุ **มีกิจคือการรองรับ**ธาตุเหล่านั้นนั่นเอง.

อาธารตฺถ (ปุ)

[อาธาร + อตฺถ]

อรรถว่าที่ตั้ง-ที่อาศัย-ที่รองรับ.

อธิกรณตฺโถติ อาธารตฺโถ. (สี.อภินวฏี.๑/๑๗๑)

คำว่า **อรรถว่าที่ตั้ง(อธิกรณตฺโถ)** ได้แก่ **อรรถว่าที่รองรับ**.

อาธารตฺถสมฺภว (ปุ)

[อาธารตฺถ + สมฺภว]

ความเกิดขึ้นแห่งอรรถว่าอาธาระ-ที่ตั้ง-ที่รองรับ.

อภิธมฺเม **อาธารตฺถสมฺภวํ** ทสฺเสตฺวา อิทานิ ภาเวนภาวลกฺขณตฺถสมฺภวํ ทสฺเสนฺโต อาห "ขณสมวายเหตุสงฺขาตสฺสา"ติอาทิ. (สารตฺถ.๑/๒๐๐)

พระอรรถกถาจารย์แสดง**ความเกิดขึ้นแห่งอรรถว่าอาธาระ**ในอภิธรรมแล้ว บัดนี้ประสงค์จะแสดงความควรเกิดขึ้นแห่งอรรถคือการกำหนดกิริยาหนึ่งด้วยกิริยาอีกอย่างหนึ่ง จึงกล่าวคำว่า "กล่าวคือ ขณะ (เวลา), เหตุที่พร้อมเพียงกันและเหตุที่เป็นประธาน" เป็นต้น.

อาธารทายก (ติ)

[อาธาร + ทายก]

ผู้เคยถวายเชิงบาตร.

อิตฺถํ สุทํ อายสฺมา **อาธารทายโก** เถโร อิมา คาถาโย อภาสิตฺถ. (อป.๑/๒๓๑)

ทราบว่า ท่านพระเถระ **ผู้เคยถวายเชิงบาตร**ได้ภาษิตคาถาเหล่านี้ด้วยประการฉะนี้.

อาธารทฺวย (น)

[อาธาร + ทฺวย]

หมวด ๒ แห่งอาธาร, หมวด ๒ แห่งที่ตั้ง-ที่รองรับ, อาธาระ ๒ หมวด.

สามญฺญวิเสสวเสน เจตํ **อาธารทฺวยํ**. (สี.อภินวฏี.๑/๔๑๖)

ก็คำนี้คือ**หมวด ๒ แห่งที่รองรับเหล่านั้น**ด้วยอำนาจสามัญและวิเศษ.

อาธารนิทฺทิฏฺจ (ติ)

[อาธาร + นิทฺทิฏฺจ]

ที่แสดงถึงที่ตั้ง-ที่รองรับ-อาธาระ.

ตตฺราติ **อาธารนิทฺทิฏฺจํ** สพฺพนามปทํ. (สี.อภินวฏี.๑/๔๘๑)

คำว่า **ตตฺร** เป็นสรรพนามบท**ที่แสดงถึงอาธาระ**.

อาธารนิสฺสย (ปุ)

[อาธาร + นิสฺสย]

ที่อาศัยอันเป็นที่รองรับ, อาธาระอันเป็นที่อาศัย.

สสมฺภารปถวี จ **อาธารนิสฺสโย**. (ม.ฏี.๑/๗๓)

แผ่นดินพร้อมทั้งสัมภาระเป็น**ที่อาศัยอันเป็นที่รองรับด้วย**.

อาธารปุคฺคล (ปุ)

[อาธาร + ปุคฺคล]

บุคคลผู้เป็นที่ตั้ง-ที่อาศัย.

อตฺตโน **อาธารปุคฺคลํ** สํสาเร จิรํ ปปญฺจนฺตาเปนฺตี ตณฺหามานทิฏฺฐิโย จ ตาหิ ตณฺหามานทิฏฺฐีหิ สหชาตวเสน วา อุปตฺถมฺภนวเสน วา อภิสงฺขตา สงฺขารา จ ปปญฺจา นาม. (เนตฺติ.วิ.๒๗/๑๘๒)

ตัณหา มานะ ทิฏฐิและสังขารอันตัณหามานะและทิฏฐิปรุงแต่งด้วยอำนาจเกิดพร้อมกัน ก็ดี ช่วยเหลือก็ดี ซึ่งขยาย**บุคคลผู้เป็นที่อาศัย**ของตนให้ยาวนานแสนนานในสงสาร ชื่อว่าปปัญจธรรม (ธรรมทำให้สัตว์เวียนว่ายตายเกิดไปนานแสนนาน)

อาธารปุคฺคลนิทสฺสน (น)

[อาธารปุคฺคล + นิทสฺสน]

ศัพท์ที่แสดงถึงบุคคลผู้เป็นที่ตั้ง-ที่อาศัย.

ยสฺสาติ จ กรุณาปญฺญานํ อุภินฺนมฺปิ **อาธารปุคฺคลนิทสฺสนํ**. (มูลฏี.๑/๒)

คำว่า **ยสฺส** เป็น**คำแสดงถึงบุคคลผู้เป็นที่อาศัย**แม้ของกรุณาและปัญญา ทั้ง ๒.

อาธารปฺปตฺต (ติ)

[อาธาร + ปตฺต]

ถึงความเป็นที่ตั้ง-ที่อาศัย-ที่รองรับ.

อุภยถาปิ ปคุณํ **อาธารปฺปตฺตํ** กโรนฺโต ธาเรติ นาม. (สํ.อฏฺ.๒/๗๐)

ภิกษุเมื่อกระทำความคล่องแคล่วโดยประการทั้งสอง ให้**ถึงความเป็นที่อาศัย**ชื่อว่า ย่อมทรงจำไว้ได้.

อาธารภาวปจฺจุปฏฺฐาน (ติ)

[อาธาร + ภาว + ปจฺจุปฏฺฐาน]

อันปรากฏ(ต่อปัญญาของผู้เจริญภาวนา) โดยเป็นที่ตั้ง-ที่รองรับ-ที่อาศัย.

จกฺขุวิญฺญาณสฺส **อาธารภาวปจฺจุปฏฺฐานํ**. (อภิ.อฏฺ.๑/๓๔๙)

จักษุปสาท **มีอาการปรากฏ(ต่อปัญญาของผู้เจริญภาวนา)โดยเป็นที่อาศัย**ของจักขุวิญญาณ.

อาธารภาวาปาทน (น)

[อาธารภาว + อาปาทน]

การให้ถึงความเป็นที่ตั้ง-ที่อาศัย-ที่รองรับ.

ดู อาเธยฺย ๒.

อาธารรูป (ติ)

[อาธาร + รูป]

เหมือนรูปทรงเชิงบาตร.

อาธารรูปญฺจ ปนสฺส กณฺเฐติ กณฺเฐ จ ปนสฺส อมฺหากํ ภิกฺขาภาชนฏฺฐปนํ ปตฺตาธารสทิสํ ปิพนฺธนํ อตฺถีติ มุตฺตาหารํ สนฺธาย วทติ. (ชา.อฏฺ.๕/๒๑๖)

คำว่า **อาธารรูปญฺจ ปนสฺส กณฺเฐ (ก็ชฎิลนั้นมีเครื่องประดับเหมือนรูปทรงเชิงบาตรอยู่ที่คอ)** นี้ ท่านกล่าวหมายถึงแก้วมุกดาหารว่า ก็ชฎิลนั้นมีเครื่องประดับเหมือนรูปทรงเชิงบาตรสำหรับใช้วางภาชนะภิกษาของพวกเราอยู่ที่คอ.

อาธารวจน (ติ)

[อาธาร + วจน]

อันประกอบด้วยสัตตมีวิภัตติที่กล่าวอรรถอาธาระ-ที่ตั้ง-ที่อาศัย-ที่รองรับ.

ภุมฺมวจนนฺติ อาธารวจนํ. (สี.อภินวฏี.๒/๕)

คำว่า **สัตตมีวิภัตติ(ภุมฺมวจนํ)** เป็นคำ**ที่ประกอบด้วยสัตตมีวิภัตติที่กล่าวอรรถอาธาระ (ที่รองรับ).**

อาธารวิสย (ปุ)

[อาธาร + วิสย]

อาธารที่ตั้ง-ที่อาศัย-ที่รองรับของอาเธยยะ (สิ่งที่ถูกตั้งไว้), วิสยาธาระ (คำที่ใช้ตาม

หลักไวยากรณ์)

ตตฺถ หิ อภิธมฺเม อิโต อญฺเญสุ จ สุตฺตนฺเตสุ **อาธารวิสย**สงฺขาโต อธิกรณตฺโถ กิริยาย กิริยนฺตรลกฺขณสงฺขาโต ภาเวนภาวลกฺขณตฺโถ จ สมฺภวติ. (อุทาน.อฏฺ.๒๐)

จริงอยู่ ในปิฎกทั้ง ๓ นั้น อรรถว่าอธิกรณสาธนะกล่าวคือ**วิสยาธาระ**และอรรถว่าลักษณะเครื่องหมายจำกิริยาอื่นด้วยกิริยาหนึ่ง กล่าวคือการกำหนดจดจำกิริยาหนึ่งด้วยกิริยาอื่น ย่อมเหมาะสมในอภิธรรมปิฎก และในสุตตันตปิฎกอื่นจากอภิธรรมปิฎกนั้น.

อาธารวิเสส (ปุ)

[อาธาร + วิเสส]

ความพิเศษแห่งที่ตั้ง, ที่ตั้งพิเศษ.

อสงฺเขยฺยํ อายุ **อาธารวิเสสโต**. (ที.ฏี.๒/๘)

อสงไขย เป็นอายุ**โดยเป็นที่ตั้งพิเศษ**.

อาธาราการ (ปุ)

[อาธาร + อาการ]

อาการอันเป็นที่ตั้ง-ที่อาศัย-ที่รองรับ.

อาธารากาโร เจตฺถ เตสํ สาติสยํ ตทธีนวุตฺติตาย เวทิตพฺโพ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๒๙๖)

ก็ในนิสสยปัจจัยนี้ **อาการอันเป็นที่อาศัย**พึงทราบด้วยความมีความเป็นไปเกี่ยวเนื่องกับนิสสยปัจจัยนั้นพร้อมกับความพิเศษยิ่งแห่งนิสสยปัจจยุบันธรรม (ธรรมที่เป็นผลของนิสสยปัจจัย).

อาธาริต (ติ)

[อา + ธร + ต]

ถูกรองรับไว้.

ตมฺปิ อุทกํ วาเตน **อาธาริตํ**. (มิลินฺท.๗/๗๕)

น้ำแม้นั้นลม**รองรับไว้**.

อาธาวติ (กฺริ)

[อา + ธาวุ + อ + ติ]

(ก) ย่อมแล่นไป, วิ่งไป, แผ่ซ่านไป.

มิโค มนุสฺเส ทิสฺวา กมฺปมาโน มรณภยตชฺชิโต อนฺโตนิเวสนงฺคเณ **อาธาวติ** ปริธาวติ. (ชา.อฏฺ.๑/๑๗๔)

เนื้อเห็นมนุษย์ทั้งหลายก็ตัวสั่นกลัวแต่มรณภัย**วิ่งไป**วิ่งมา ณ พระลานในภายในพระราชนิเวศน์.

ตสฺมึ กิร สมเย ทสพลสฺส สรีรโต นิกฺขมิตฺวา ฉพฺพณฺณรสฺมิโย สมนฺตา อสีติหตฺถปฺปมาเณ ปเทเส **อาธาวนฺติ** วิธาวนฺติ. (ที.สี.อฏฺ.๑/๔๐)

ได้ยินว่า ในสมัยนั้น พระฉัพพรรณรังสีแผ่ซ่านออกจากพระสรีระของพระทศพล **แผ่ซ่านไป**เวียนรอบเนื้อที่ประมาณ ๘๐ ศอก.

(ข) ย่อมครอบงำใจ.

อาธาวนฺตีติ หทยํ อภิภวิตฺวา ธาวนฺติ. (สํ.ฏี.๑/๒๘๒)

คำว่า **ย่อมครอบงำใจ(อาธาวนฺติ)** ได้แก่ วิตกทั้งหลายแล่นเข้าไปครอบงำใจ.

อาธาวน (น)

[อา + ธาวุ + ยุ]

การแล่นไป, การวิ่งไปข้างหน้า, การวิ่ง.

วาโต โข มหาราช กุปฺปมาโน ทสวิเธน กุปฺปติ สีเตน อุณฺเหน ชิฆจฺฉาย วิปาสาย อติภุตฺเตน ฐาเนน ปธาเนน **อาธาวเนน** อุปกฺกเมน กมฺมวิปาเกน. (มิลินฺท.๘/๑๔๗)

พระนาคเสน : ขอถวายพระพร ลมเมื่อจะกำเริบ ย่อมกำเริบเพราะเหตุ ๑๐ ประการ คือ (๑) เพราะความหนาวเย็น (๒) เพราะความร้อน (๓) เพราะความหิว (๔) เพราะความกระหาย (๕) เพราะอาหารที่บริโภคมากเกินไป (๖) เพราะการยืน (ที่นานเกินไป) (๗) เพราะความเพียร (ที่มากเกินไป) (๘) **เพราะการวิ่ง** (๙) เพราะความพยายาม (ของตนหรือของผู้อื่น) (๑๐) เพราะวิบากของกรรม.

อาธาวนฺต (ติ)

[อา + ธาวุ + อ + อนฺต.(ถี) อาธาวนฺตี]

ผู้แล่นไปข้างหน้า, ผู้วิ่งไปอยู่ แผ่ซ่านไป.

ตํขณํเยว อาวุธหตฺเถ ปุริเส ตโต ตโต **อาธาวนฺเต** ปริธาวนฺเต วิลุมฺปนฺเต วิย สรีเร ลาขารสํ สิญฺจิตฺวา ลทฺธปฺปหาเร วิย ผลเก นิปชฺชาเปตฺวา วุยฺหนฺเต มเต วิย จ รญฺโญ ทสฺเสสุํ. (ชา.อฏฺ.๖/๖๘)

ขณะนั้น คนทั้งหลายก็แสดงพวกคนถืออาวุธ**วิ่งไป**วิ่งมา แต่ที่นั้น ๆ เป็นราวกะว่าปล้นอยู่ รดน้ำครั่งลงในสรีระเป็นราวกะว่าถูกประหารให้นอนบนแผ่นกระดาน เป็นราวกะว่า ตายถูกน้ำพัดไป ต่อพระราชา.

ตสฺมิญฺจ สมเย ทสพลสฺส สรีรโต นิกฺขมิตฺวา ฉพฺพณฺณรสฺมิโย สมนฺตโต อสีติหตฺถปฺปมาเณ ปเทเส **อาธาวนฺตี** วิธาวนฺตี. (ม.ฏี.๒/๑๒๕)

ก็เวลานั้น พระฉัพพรรณรังสีแผ่ซ่านออกจากพระสรีระของพระทศพล **แผ่ซ่านไป** เวียนรอบเนื้อที่ประมาณ ๘๐ ศอก.

อาธาวนฺติ (กริ)

ดู อาธาวติ.

อาธาวิตฺวา (กฺริ/วิ)

[อา + ธาวุ + ตฺวา]

วิ่งเข้าไปข้างหน้าแล้ว, วิ่งมาแล้ว.

สริตฺวา ตุริโต **อาธาวิตฺวา** ตํ ภิกฺขุํ เอตทโวจ อปิ เม โภ ถวิกํ ปสฺเสยฺยาสีติ? หนฺท พฺราหฺมณาติ. (วิ.๒/๒๑๐)

(พราหมณ์นั้น) พอนึกขึ้นได้ก็รีบ**วิ่งมา**

แล้วกล่าวกับภิกษุนั้นดังนี้ว่า “ท่านผู้เจริญ ท่านเห็นถุงทรัพย์ของกระผมบ้างไหม” ภิกษุนั้นได้คืนให้พร้อมกล่าวว่า “เชิญท่านรับไปเถิด พราหมณ์”.

ปริปาเตนฺตีติ อุปทฺทวนฺติ ตตฺถ ตตฺถ อาธาวิตฺวา อุตฺตาเสนฺติ ปลาเปนฺติ. (วิ.อฏฺ.๒/๓๐๘)

คำว่า **ย่อมเบียดเบียน(ปริปาเตนฺติ)** ได้แก่ ย่อมรบกวน คือ **วิ่งเข้าไป**ในที่นั้น ๆ แล้วกระทำให้สะดุ้งกลัวหนีไป.

อาธิปจฺจ (น)

[อธิปติ + ณฺย]

ความเป็นใหญ่.

อธิปติภาโว **อาธิปจฺจํ**. (สํ.อฏฺ.๓/๓๐๗)

ความเป็นแห่งผู้เป็นใหญ่ ชื่อว่า **ความเป็นใหญ่.**

อธิปตีนญฺจ ภาโว **อาธิปจฺจํ** นาม. (อภิ.อฏฺ.๓/๒๐๐)

ความเป็นแห่งผู้เป็นใหญ่ทั้งหลาย ชื่อว่า **ความเป็นใหญ่.**

อาธิปจฺจกรณ (น)

[อาธิปจฺจ + กรณ]

การกระทำความเป็นใหญ่.

มนนลกฺขเณ สมฺปยุตฺเตสุ **อาธิปจฺจกรณโต** ปุพฺพงฺคโม. (เนตฺติ.อฏฺ.๑๙๘)

ใจ ชื่อว่า เป็นหัวหน้า **เพราะการกระทำความเป็นใหญ่**ในธรรมที่เกิดพร้อมกันกับตนในลักษณะรับรู้อารมณ์.

อาธิปจฺจกิจฺจตา (ถี)

[อาธิปจฺจ + กิจฺจ + ตา]

ความมีกิจคือความเป็นใหญ่.

อาธิปจฺจกิจฺจตาย ยุตฺตสฺสาปิ วีริยาธิกสฺส ปทฏฺฐานตฺตา อารภนฺตา โยคาวจรปุคฺคลา วฏฺฏมูลํ ฉินฺทิตฺวา วิวฏฺฏํ ปาเปนฺติ. (เนตฺติ.วิ.๒๙/๑๙๑)

โยคาวจรบุคคลเพียรปฏิบัติอยู่ย่อมตัดรากวัฏฏะบรรลุถึงวิวัฏฏะ(นิพพาน) เพราะเป็นเหตุแห่งความเพียรยิ่งแม้ประกอบด้วย**ความมีกิจคือความเป็นใหญ่**.

อาธิปจฺจฏฺฐ (ปุ)

[อาธิปจฺจ + อตฺถ]

อรรถว่าความเป็นใหญ่.

อธิปจฺจฏฺเฐน ปน กิรปติโกติ วุจฺจติ. (วิ.อฏฺ.๓/๘๔)

ก็กุลบุตรนั้นเขาเรียกว่า กิรปติกะ **เพราะอรรถว่าความเป็นใหญ่**.

อาธิปจฺจฏฺฐโยค (ปุ)

[อาธิปจฺจฏฺฐ + โยค]

การประกอบด้วยอรรถว่าความเป็นใหญ่.

อาธิปจฺจฏฺฐโยควเสน อินฺทฺริยภูโต หุตฺวา สทฺธินฺทฺริยาทิปตฺตนฏฺเฐน โลโก จาติ **อินฺทฺริยโลโก**. (เนตฺติ.วิ.๑๑๑)

ชื่อว่า**โลกเป็นใหญ่** เพราะอรรถว่าเป็นใหญ่ด้วยอำนาจ**การประกอบด้วยอรรถว่าความเป็นใหญ่**และเป็นโลกเพราะอรรถว่าถึงความเป็นใหญ่มีความเป็นใหญ่คือศรัทธาเป็นต้น.

อาธิปจฺจฏฺฐาน (น)

[อาธิปจฺจ + ฏฺฐาน]

ฐานะคือความเป็นใหญ่, ตำแหน่งผู้เป็นใหญ่-ตำแหน่งหัวหน้า-ประธาน-ผู้นำ.

ตสฺมา ภิกฺขุนิยา **อาธิปจฺจฏฺฐาเน** เชฏฺฐกฏฺฐาเน ฐตฺวา เอวํ อภิกฺกม เอวํ ปฏิกฺกม เอวํ นิวาเสหิ เอวํ ปารุปาหีติ เกนจิ ปริยาเยน เนว ภิกฺขุ โอวทิตพฺโพ น อนุสาสิตพฺโพ. (วิ.อฏฺ.๓/๖๖)

เพราะเหตุนั้น ภิกษุณีตั้งอยู่**ในตำแหน่งหัวหน้า** คือ ในตำแหน่งผู้นำอย่าพึงว่ากล่าวอย่าพึงสั่งสอนภิกษุโดยปริยายใด ๆ ว่า ท่านจงเดินหน้าอย่างนี้, จงถอยกลับอย่างนี้, จงนุ่งอย่างนี้, จงห่มอย่างนี้.

อาธิปจฺจตฺถ (ปุ)

[อาธิปจฺจ + อตฺถ]

อรรถคือ-ว่าความเป็นใหญ่.

สพฺพตฺถ **อาธิปจฺจตฺถํ** อุปาทายาติ ปทํ โยเชตพฺพํ. (อนุฏี.๒/๘๕)

พึงประกอบบทว่า อาศัย**อรรถว่าความเป็นใหญ่ใน**ที่ทั้งปวง.

อาธิปจฺจภาว (ปุ)

[อาธิปจฺจ + ภาว]

ความเป็นคือความเป็นใหญ่, สภาพความเป็นใหญ่, ความเป็นใหญ่.

พฺรหฺมา เอว หิ เอตฺถ **อาธิปจฺจภาเวน** อิสฺสโรติ เวทิตพฺโพ. (ที.อฏฺ.๓/๑๔)

จริงอยู่ พึงทราบว่า พรหมเท่านั้น ชื่อว่าผู้เป็นใหญ่ **โดยความเป็นคือความเป็นใหญ่** ในคำว่า อิสฺสรกุตฺตุ พฺรหฺมกุตฺตุ นี้.

อาธิปจฺจภาเวนาติ อาธิปจฺจสภาเวน. (ที.ฏี.๓/๑๒)

คำว่า **โดยความเป็นคือความเป็นใหญ่ (อาธิปจฺจภาเวน)** ได้แก่ โดยสภาพความเป็นใหญ่.

อาธิปจฺจยุตฺตตฺต (น)

[อาธิปจฺจ + ยุตฺต + ตฺต]

ความประกอบด้วยความเป็นใหญ่.

ดู อาธิปจฺจโยค.

อาธิปจฺจโยค (ปุ)

[อาธิปจฺจ + โยค]

การประกอบด้วยความเป็นใหญ่.

อาธิปจฺจโยคโตติ สหชาตาธิปติวเสน **อาธิปจฺจยุตฺตตฺตา**. (เนตฺติ.ฏี.๑๒๒)

คำว่า **เพราะประกอบด้วยความเป็นใหญ่ (อาธิปจฺจโยคโต)** ได้แก่ **เพราะการประกอบด้วยความเป็นใหญ่**ด้วยอำนาจความเป็นใหญ่ในธรรมที่เกิดพร้อมกันกับตน.

อาธิปจฺจสํวตฺตนิ(ก)ย (ติ)

[อาธิปจฺจ + สํวตฺตน + อิย]

ที่ยังความเป็นใหญ่ให้เกิดขึ้น, อันทำให้ความเป็นใหญ่เกิดขึ้น-ให้เป็นไป.

อาธิปจฺจสํวตฺตนิยํ กมฺมํ อตฺถิ. (อภิ.อฏฺ.๓/๒๐๐)

มีกรรมที่ยัง**ความเป็นใหญ่ให้เกิดขึ้น**.

อาธิปจฺจสภาว (ปุ)

[อาธิปจฺจ + สภาว]

สภาวะคือความเป็นใหญ่, ภาวะผู้นำ.

ดู อาธิปจฺจภาว.

อาธิปจฺจสุข (น)

[อาธิปจฺจ + สุข]

สุขในการปกครอง, สุขในความเป็นใหญ่.

อิสฺสริยสุขํ **อาธิปจฺจสุขํ**. (อภิ.ก.๑๖๐)

สุขในการปกครอง, **สุขในความเป็นใหญ่**.

อาธิปจฺจาการ (ปุ)

[อาธิปจฺจ + อาการ]

อาการคือความเป็นใหญ่, อาการที่เป็นใหญ่.

ทฺวีเหวาติ จ อวธารณํ **อาธิปจฺจาการสฺส** สหชาเตเนว สงฺคเหตพฺพโต. (สํ.ฏี.๒/๓๙๔)

ก็อวธารณ(การห้าม)ในคำว่า ทฺวีเหว มีได้**เพราะอาการคือความเป็นใหญ่**พึงรวบรวมเข้ากับธรรมที่เกิดพร้อมกับตนนั่นเอง.

อาธิปเตยฺย (ติ)

[อธิปติ + เณยฺย]

(๑) ผู้มีอำนาจ, ผู้เป็นใหญ่, อธิบดี.

อนิจฺจโต มนสิกรโต อธิโมกฺขพหุลสฺส กตมินฺทฺริยํ **อาธิปเตยฺยํ** โหติ. (ปฏิสํ.๒๔๕)

เมื่อบุคคลมนสิการโดยความไม่เที่ยง มากด้วยความน้อมใจเชื่อ อินทรีย์อะไร **เป็นใหญ่**[สัทธินทรีย์เป็นใหญ่].

อาธิปเตยฺยํ โหตีติ ฉนฺทาทิเก อธิปติภูเตปิ สกิจฺจนิปฺผาทนวเสน อธิปติ โหติ ปธาโน โหติ. (ปฏิสํ.อฏฺ.๒/๑๖๑-๒)

คำว่า **อินทรีย์อะไร เป็นใหญ่(อาธิปเตยฺยํ โหติ)** ได้แก่ แม้เมื่อธรรม ๔ ประการมีฉันทะเป็นต้น เป็นใหญ่ สัทธินทรีย์ย่อม

เป็นใหญ่ คือเป็นประธาน ด้วยสามารถยังกิจของตนให้สำเร็จได้.

(๒) อันมาจากอธิบดี, อันมาจากอธิบดีธรรม(ฉันทะ วีริยะ จิตตะ วีมังสา).

(ก) เกิดจากอธิบดีธรรม, ธรรมที่เป็นใหญ่.

อธิปติโต วา อาคตตฺตา **อาธิปเตยฺยํ**. (ปฏิสํ.อฏฺ.๑/๓๕)

อีกนัยหนึ่ง วิปัสสนาญาณที่ชื่อว่า**เกิดจากอธิบดีธรรม** เพราะมาจากธรรมที่เป็นใหญ่.

(ข) เกิดเพราะเหตุคือความเป็นใหญ่, อาธิปไตย.

ตีณิมานิ ภิกฺขเว **อาธิปเตยฺยานิ**. กตมานิ ตีณิ? อตฺตาธิปเตยฺยํ โลกาธิปเตยฺยํ ธมฺมาธิปเตยฺยํ. (อํ.๑/๑๔๖)

ภิกษุทั้งหลาย **อาธิปไตย(คุณที่เกิดจากความเป็นใหญ่)** ๓ ประการนี้ อาธิปไตย ๓ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. อัตตาธิปไตย (ความมีตนเป็นใหญ่)

๒. โลกาธิปไตย (ความมีโลกเป็นใหญ่)

๓. ธัมมาธิปไตย (ความมีธรรมเป็นใหญ่)

อาธิปเตยฺยานีติ เชฏฺฐกการณโต นิพฺพตฺตานิ. (อํ.อฏฺ.๒/๑๓๐)

คำว่า **ธรรมที่เป็นใหญ่(อาธิปเตยฺยานิ)** ได้แก่ คุณที่เกิดเพราะเหตุอันเป็นใหญ่.

อาธิปเตยฺเยสุ อธิปติโต อาคตํ **อาธิปเตยฺยํ**. “เอตฺตโกมฺหิ สีเลน สมาธินา ปญฺญาย วิมุตฺติยา น เม เอตํ ปติรูปนฺติ เอวํ อตฺตานํ อธิปตึ เชฏฺฐกํ กตฺวา ปาปสฺส อกรณํ อตฺตาธิปเตยฺยํ นาม. โลกํ อธิปตึ กตฺวา อกรณํ โลกาธิปเตยฺยํ นาม. โลกุตฺตรธมฺมํ อธิปตึ กตฺวา อกรณํ ธมฺมาธิปเตยฺยํ นาม. (ที.อฏฺ.๓/๑๘๗-๘)

พึงทราบการตัดสิน**ในความเป็นใหญ่** ต่อไปนี้ คุณที่มาจากความเป็นใหญ่ ชื่อว่า **อาธิปไตย(คุณความดีที่เกิดจากความเป็นใหญ่)** การทำตนให้เป็นใหญ่ คือ ให้เป็นหัวหน้าอย่างนี้ว่า เราเป็นคนประมาณเท่านี้โดยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ (อรหัตตผล) ข้อนั้นไม่ควรแก่เราดังนี้ แล้วไม่กระทำความชั่วชื่อว่า อัตตาธิปไตย (ความดีที่เกิดเพราะคิดถึงคุณของตนเป็นประธาน) การทำชาวโลกให้เป็นใหญ่ แล้วไม่ทำความชั่ว ชื่อว่า โลกาธิปไตย การทำโลกุตตรธรรมให้เป็นใหญ่ แล้วไม่ทำความชั่ว ชื่อว่า ธรรมาธิปไตย.

(๓) การปกครอง, ความเป็นใหญ่, การบริหาร, ความเป็นประธาน.

โย โส สุมเน ทายโก โส อมุํ อทายกํ เทวภูโต สมาโน ปญฺจหิ ฐาเนหิ อธิคณฺหาติ ทิพฺเพน อายุนา ทิพฺเพน วณฺเณน ทิพฺเพน สุเขน ทิพฺเพน ยเสน ทิพฺเพน **อาธิปเตยฺเยน**. (ที.อฏฺ.๑/๒๐๙)

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “สุมนา เทวดาผู้

เคยแบ่งปัน ย่อมครอบงำเทวดาผู้ไม่เคยแบ่งปันด้วยเหตุ ๕ ประการ คือ

๑. อายุที่เป็นทิพย์ ๒. วรรณะที่เป็นทิพย์

๓. สุขที่เป็นทิพย์ ๔. ยศที่เป็นทิพย์

๕. **ความเป็นใหญ่**ที่เป็นทิพย์

อาธิปเตยฺเยนาติ เชฏฺฐกการเณน. (อํ.อฏฺ.๓/๑๖)

คำว่า **เพราะความเป็นใหญ่(อาธิปเตยฺเยน)** ได้แก่ เพราะเหตุคือความเป็นผู้ประเสริฐยิ่งกว่า.

อธิปติภาโว **อาธิปเตยฺยํ**. (ที.ฏี.๒/๑๗๓)

ความเป็นแห่งผู้เป็นใหญ่ ชื่อว่า**อาธิปไตย** (ความใหญ่).

อาธิปเตยฺยฏฺฐ (ปุ)

[อาธิปเตยฺย + อตฺถ]

อรรถว่าความเป็นใหญ่, สภาวะคือการปกครอง, สภาวะคือภาวะแห่งผู้นำ.

อาธิปเตยฺยฏฺโฐ อภิญฺเญยฺโย. (ปฏิสํ.๑๖-๑๗)

อรรถว่าความเป็นใหญ่ ควรรู้ด้วยญาณพิเศษ.

อาธิปเตยฺยฏฺโฐติ อินฺทฏฺฐกรณวเสน อธิปติอตฺโถ. (ปฏิสํ.อฏฺ.๑/๙๐)

คำว่า **อรรถว่าความเป็นใหญ่(อาธิปเตยฺยฏฺโฐ)** ได้แก่ อรรถคือความเป็นใหญ่ด้วยอำนาจกระทำหน้าที่ปกครอง.

อาธิปเตยฺยฏฺเฐนาติ อธิปติภาวฏฺเฐน. (ปฏิสํ.อฏฺ.๒/๑๔๒)

คำว่า **เพราะอรรถว่าความเป็นใหญ่ (อาธิปเตยฺยฏฺเฐน)** ได้แก่ เพราะอรรถคือความเป็นใหญ่.

อาธิปเตยฺยฏฺฐนิทฺเทส (ปุ)

[อาธิปเตยฺยฏฺฐ + นิทฺเทส]

เรื่องที่อธิบายความเป็นใหญ่, ตอนที่แสดงอธิบายความเป็นใหญ่.

ปฏิสัมภิทามรรคบาลี มหาวรรค ๑ เรื่องอินทรีย์ ๔ ตอนที่แสดงถึงความเป็นใหญ่. (ปฏิสํ.๒๑๗)

อาธิปเตยฺยปจฺจยตา (ถี)

[อาธิปเตยฺย + ปจฺจย + ตา]

ความเป็นเหตุคือความเป็นใหญ่.

จกฺขุ **อาธิปเตยฺยปจฺจยตาย** ปจฺจโย. (เนตฺติ.๖๗)

จักขุประสาท เป็นเหตุ**โดยความเป็นเหตุคือความเป็นใหญ่**.

จกฺขุนฺทฺริยํ **อาธิปเตยฺยปจฺจยตาย** อินฺทฺริยปจฺจยตาย จกฺขุวิญฺญาณสฺส ปจฺจโย. (เนตฺติ.วิ.๒๑๒)

จักขุนทรีย์ เป็นเหตุของจักขุวิญญาณ**โดยความเป็นเหตุคือความเป็นใหญ่**.

อาธิปเตยฺยลกฺขณ (น)

[อาธิปเตยฺย + ลกฺขณ]

ลักษณะคือความเป็นใหญ่, ลักษณะการปกครอง.

สติยา **อาธิปเตยฺยลกฺขณํ**. (ที.อฏฺ.๑/๖๔)

สติมีลักษณะคือความเป็นใหญ่(ในการระลึก).

สติยา สพฺพตฺถกตฺตา สมฺปยุตฺตานํ อธิปติภาโว **อาธิปเตยฺยลกฺขณํ**. (สี.อภินวฏี.๑/๓๑๑)

ความเป็นใหญ่กว่าธรรมที่เกิดพร้อมกันกับตน เพราะสติให้สำเร็จประโยชน์ทุกอย่างได้ ชื่อว่า **มีลักษณะคือความเป็นใหญ่**.

อาธิปเตยฺยสํวตฺตนิก (ติ)

[อาธิปเตยฺย + สํวตฺตนิก]

อันให้ความเป็นใหญ่เกิดขึ้น-เป็นไป.

อาธิปเตยฺยสํวตฺตนิกํ อายสฺมตา จุนฺเทน กมฺมารปุตฺเตน กมฺมํ อุปจิตํ. (ที.๒/๑๑๓)

กรรมที่จุนทกัมมารบุตรสั่งสมไว้อัน**ให้ความเป็นใหญ่เกิดขึ้น**.

อาธิปเตยฺยสํวตฺตนิกนฺติ เชฏฺฐกภาวสํวตฺตนิกํ. (ที.อฏฺ.๒/๑๖๓)

คำว่า **อันให้ความเป็นใหญ่เกิดขึ้น (อาธิปเตยฺยสํวตฺตนิกํ)** ได้แก่ ยังความเป็นใหญ่ให้เป็นไป.

อาธิปเตยฺยสมฺปตฺติ (ถี)

[อาธิปเตยฺย + สมฺปตฺติ]

ความเพียบพร้อมด้วยความเป็นใหญ่, สมบัติคือความเป็นใหญ่, สมบัติคือความเป็นผู้มีอำนาจ.

สา ปน อปฺเปสกฺขตา **อาธิปเตยฺยสมฺปตฺติยา** ปริวารสมฺปตฺติยา จ อภาเวน ปากฏา โหติ. (อํ.ฏี.๒/๓๖๘)

ส่วน ความมีอานุภาพน้อยนั้น ย่อมปรากฏโดยความไม่**มีความเพียบพร้อมด้วยความเป็นใหญ่**และความเพียบพร้อมด้วยบริวาร.

อาธิยติ๑ (กฺริ)

[อา + ธา + อ + ติ]

(ก) ย่อมตั้งมั่น, ย่อมตั้งมั่นไม่หวั่นไหว.

จิตฺตํ สมาธิยตีติ จิตฺตํ สมฺมา **อาธิยติ** อปฺปิตํ วิย อจลํ ติฏฺฐติ. (ม.อฏฺ.๑/๑๗๘)

คำว่า **จิต ตั้งมั่นอยู่(จิตฺตํ สมาธิยติ)** ได้แก่ จิต**ย่อมตั้งมั่น**อย่างดีในอารมณ์ คือ ตั้งมั่นไม่หวั่นไหวเหมือนเข้าอัปปนาฌาน.

(ข) ย่อมตั้ง, ย่อมวางไว้.

อารมฺมเณ จิตฺตํ สมฺมา **อาธิยติ** ฐเปตีติ สมาธิ. (อภิ.อฏฺ.๑/๑๖๕)

ที่ชื่อว่า สมาธิ **เพราะอรรถว่าย่อมตั้ง** คือ วางจิตไว้อย่างดีในอารมณ์.

อาธิยติ² (กมฺม/กฺริ)

[อา + ธา + ย + เต]

ย่อมถูกตั้งไว้.

จิตฺตํ สมาธิยตีติ อารมฺมเณ สมฺมา **อาธิยติ** สุฏฺฐุ จปิตํ จปิยติ. (สํ.อฏฺ.๓/๒๓๙)

คำว่า **จิตที่ตั้งไว้ดี(จิตฺตํ สมาธิยติ)** ได้แก่ จิตที่ผู้ปฏิบัติ **ตั้งไว้**อย่างดี คือ วางไว้อย่างดียิ่งในอารมณ์(เดียว).

อาธุ(ธู)ต (ติ)

[อา + ธุ(ธู) + ต]

(๑) หวั่นไหว, ไหวไปมา.

(๒) อันลมพัดเบา ๆ .

ธุโต อาธูตจลิตา. (ธาน.๗๔๔)

ธุต อาธูตและจลิต กล่าวอรรถ หวั่นไหว.

วาเตริตํ สาลวนํ
อาธุตํ(อาธูตํ.สี.) ทิชเสวิตํ.
วาติ คนฺโธ ทิสา สพฺพา
รุกฺโข มญฺชูสโก ยถา. (วิมาน.๕๖)

[พระโมคคัลลานเถระถามเทพธิดาองค์หนึ่งว่า เทพธิดา เธอยืนที่โคนต้นสาละใด ๆ ก็ตาม ต้นสาละนั้น ๆ ซึ่งเป็นต้นไม้อุดมสมบูรณ์ ก็น้อมกิ่งโปรยดอกลงมา] ป่าไม้สาละเป็นที่อาศัยของเหล่าสกุณชาติ ต้องลมรำเพยพัด**ไหวไปมา** มีกลิ่นหอมฟุ้งไปทั่วทุกทิศ ดุจต้นอุโลก.

[เทพธิดาตอบว่า
เมื่อดิฉันเกิดเป็นมนุษย์อยู่ในหมู่มนุษย์เป็นหญิงรับใช้อยู่ในตระกูลเจ้านายได้เห็นพระพุทธเจ้าประทับนั่งอยู่จึงได้โปรยดอกสาละลง (รอบพระอาสน์)]

[**ต้นอุโลก** หมายถึง ไม้ชนิดหนึ่ง เนื้อไม้สีขาว (ใช้ทำยาได้) เวลามีดอกส่งกลิ่นหอมไปทั่วทุกทิศ (ขุ.วิ.อ. ๖๘๕/๑๙๙)]

อาธุตนฺติ มนฺเทน มาลุเตน สณิกสณิกํ วิธูปยมานํ. (วิมาน.อฏฺ.๑๖๒)

คำว่า **ลมพัดไหวไปมา(อาธุตํ)** ได้แก่ ป่าไม้สาละถูกลมอ่อน ๆ พัดโชยเบา ๆ .

อาธูมิต (ติ)

[อา + ธูม + ต]

เต็ม, เต็มไปด้วย(ควัน).

เคหํ ธูเมน ปุณฺณํ **อาธูมิต**นฺติ อาทีสุ วิย ราคาทิเวรํ มณติ วินาเสติ. (วชิร.๕๔๖)

ย่อมกำจัดศัตรูมีราคะเป็นต้นคือทำให้พินาศไป เหมือนในคำว่า บ้านเต็ม คือ **เต็มไป**ด้วยควันเป็นต้น.

อาเธยฺย (ติ)

[อา + ธา + ณฺย]

(๑) พึงถูกเก็บไว้, ควรทรงจำไว้, ควร

อาศัยอยู่.

ตสฺส ตํ วจนํ **อาเธยฺยํ** คจฺฉติ คนฺธกรณฺฑเกว นํ กาสิกวตฺถํ. (อภิ.ปุ.๑๓๙)

ถ้อยคำนั้นของพระเถระ **ควรทรงจำไว้**ในหทัยเหมือนผ้าแคว้นกาสีที่ควรเก็บไว้ในหีบของหอมฉะนั้น.

อาเธยฺยํ คจฺฉตีติ ตสฺส มหาเถรสฺส ตํ อตฺถนิสฺสิตํ วจนํ ยถา คนฺธกรณฺฑเก กาสิกวตฺถํ อาธาตพฺพตํ จเปตพฺพตํ คจฺฉติ, เอวํ อุตฺตมงฺเค สิรสฺมึ หทเย จ อาธาตพฺพตํ จเปตพฺพตมฺปิ คจฺฉติ. (อภิ.อฏฺ.๓/๖๗)

คำว่า **ควรทรงจำไว้ (อาเธยฺยํ คจฺฉติ)** ได้แก่ คำของพระเถระนั้นอาศัยอรรถย่อมถึงซึ่งความเป็นของอันบุคคลพึงเก็บรักษาไว้ คือ วางไว้บนศีรษะอันเป็นอวัยวะอันสูงสุด และในหัวใจ เหมือนกันกับผ้าแคว้นกาสี อันนับค่ามิได้ย่อมถึงซึ่งความเป็นของบุคคลพึงเก็บรักษาไว้ คือวางไว้ในหีบสำหรับใส่ของหอมฉะนั้น.

(๒) วัตถุที่อาศัยอยู่ในอาธาระที่ตั้ง-ที่รองรับ (คำที่ใช้ตามไวยากรณ์ โอกาสการกที่รองรับ).

อาเธยฺยสฺส อนาธารภูตํ ภาชนํ อาธารภาวาปาทนวเสน อุกฺกุชฺเชยฺย.

(สารตฺถ.๑/๔๑๓)

พึงหงายภาชนะอันไม่ใช่ที่รองรับแห่ง**วัตถุที่อาศัยอยู่ในที่รองรับ** ด้วยอำนาจให้ถึงความเป็นที่ตั้งที่รองรับ.

พฺยาปิโก นาม ยตฺถ สกโลปิ อาธารภูโต อตฺโถ **อาเธยฺเยน** ปตฺถโฏ โหติ.

(รู.หน้า ๑๗๑, นีติ.สุตฺต.๕๗๒)

อรรถอันเป็นที่ตั้งที่รองรับแม้ทั้งหมด **อันวัตถุที่อาศัยอยู่ในอาธาระที่รองรับ**แผ่ไปทั่วถึง ในโอกาสใด โอกาสนั้น ชื่อว่าพยาปิกาธาระ (ที่รองรับที่ถูกแผ่ซึมไปทั่ว).

(๓) อันเกี่ยวข้อง(เกี่ยวกับบุคคลนั้น ๆ), เป็นหน้าที่, เป็นภาระ.

อนุชานามิ ภิกฺขเว โย ตตฺถ ภิกฺขุ พฺยตฺโต ปฏิพโล ตสฺ**สาเธยฺยํ** ปาติโมกฺขนฺติ.

(วิ.๓/๑๕๖)

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุรูปใดเป็นผู้ฉลาดสามารถ ในวัดนั้น เราอนุญาตปาติโมกข์ให้**เป็นหน้าที่**ของภิกษุรูปนั้น”.

(๔) อันถูกรับเอาในคำพูดแรก, เชื่อเพียงแค่คำพูดแรก, เชื่อง่าย.

ดู บทถัดไป.

อาเธยฺยมุข (ติ)

[อาเธยฺย + มุข]

(๑) (ก) ผู้มีความเชื่อถือในถ้อยคำแรกเท่านั้น, ผู้เชื่อเพียงคำพูดแรกเท่านั้นโดยไม่ไตร่ตรอง, บุคคลผู้เชื่อง่าย.

(ข) ผู้มีปากไว้สำหรับเชื่อคำพูดคำแรกเท่านั้น, ผู้เชื่อเพียงคำพูดแรกเท่านั้น.

ปญฺจิเม ภิกฺขเว ปุคฺคลา สนฺโต สํวิชฺชมานา โลกสฺมึ. กตเม ปญฺจ? ทตฺวา อวชานาติ สํวาเสน อวชานาติ **อาเธยฺยมุโข** (อาทิยฺยมุโข. สี. อาเทยฺยมุโข. สฺยา. ก. อาทิยมุโข. อิ) โหติ โลโล โหติ มนฺโท โมมูโห โหติ. (อํ.๒/๑๔๕)

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๕ จำพวกนี้ มีปรากฏอยู่ในโลก บุคคล ๕ จำพวกไหนบ้าง คือ

๑. บุคคลให้แล้วดูหมิ่น

๒. บุคคลดูหมิ่น เพราะอยู่ร่วมกัน

๓. **บุคคลผู้เชื่อง่าย**

๔. บุคคลผู้โลเล

๕. บุคคลผู้เขลา หลงงมงาย

[**บุคคลให้แล้วดูหมิ่น** คือ บุคคลในโลกนี้ให้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชชบริขารแก่บุคคลใด เขาคิดอย่างนี้ว่า 'เราให้ ผู้นี้รับ' ให้แล้ว ดูหมิ่นบุคคลนั้น

บุคคลดูหมิ่น เพราะอยู่ร่วมกัน คือ บุคคลในโลกนี้อยู่ร่วมกับบุคคลเป็นเวลา ๒ ปี หรือ ๓ ปี ดูหมิ่นผู้นั้น เพราะอยู่ร่วมกัน บุคคลดูหมิ่นเพราะอยู่ร่วมกันเป็นอย่างนี้แล

บุคคลผู้เชื่อง่าย คือ บุคคลบางคนในโลกนี้เมื่อเขากล่าวคุณหรือโทษของผู้อื่นอยู่ ก็น้อมใจเชื่อโดยพลันทีเดียว บุคคลผู้เชื่อง่าย เป็นอย่างนี้แล

บุคคลผู้โลเล คือ บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้มีศรัทธาน้อย มีความภักดีน้อย มีความรักน้อย มีความเลื่อมใสน้อย บุคคลผู้โลเล เป็นอย่างนี้แล

บุคคลผู้เขลา หลงงมงาย คือ บุคคลบางคนในโลกนี้ ไม่รู้กุศลธรรมและอกุศลธรรม ไม่รู้ธรรมที่มีโทษและธรรมที่ไม่มีโทษ ไม่รู้ธรรมที่เลวและธรรมที่ประณีต ไม่รู้ธรรมดำและธรรมขาว บุคคลผู้เขลาหลงงมงาย เป็นอย่างนี้แล(องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๔๑/๒๓๓-๔)]

อาเธยฺยมุโขติ อาทิโต เธยฺยมุโข ปจฺมวจนสฺมึ เยว จปิตมุโขติ อตฺโถ. (อภิ.อฏฺ.๓/๙๘)

คำว่า **บุคคลผู้เชื่อง่าย(อาเธยฺยมุโข)** ได้แก่ เชื่อตั้งแต่แรก ความว่า รับปากเชื่อตั้งแต่คำแรกเลย.

อาทิโต เธยฺยํ จเปตพฺพํ **อาเธยฺยํ** ทสฺสนสวนปฏิวจนทานวเสน มุเขน วิย ปวตฺตํ คหณํ **มุข**นฺติ ทฏฺฐพฺพํ. ตํ มุขํ อาเธยฺยํ คหณตฺถํ ปกติมุขเมว วา อาเธยฺยํ ยสฺส โส **อาเธยฺยมุโข** อวิจาเรตฺวา อาทิกถายเอว จปิตคหโณติ วุตฺตํ โหติ. (มูลฏี.๓/๔๔)

ควรตั้งไว้ คือ รับเอาไว้ในเบื้องแรก ชื่อว่า **ควรตั้งไว้แต่แรก** บัณฑิตพึงทราบการเชื่อที่เป็นไปเหมือนรับเอาด้วยปากด้วยอำนาจการเห็น การฟัง การให้คำตอบว่า**การเชื่อ** การเชื่อที่รับเอาแต่แรกนั้นแห่งบุคคลใด หรือคำพูดปกตินั่นเองที่ตั้ง

ไว้เพื่อรับเอาแห่งบุคคลใด(เพราะเหตุนั้น) บุคคลนั้นจึงชื่อว่า**ผู้เชื่อง่าย** มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า ผู้เชื่อแต่คำแรกนั่นเอง โดยไม่ไตร่ตรองก่อน.

(๒) ผู้เชื่อคำพูดทั้งหมดทั้งดีและไม่ดีที่ตนได้ฟังมา, ผู้เชื่อง่าย.

อยมฺปิ **อาเธยฺยมุโข**เยว นาม. อาธาตพฺพ-มุโข ยํ ยํ สุณาติ ตตฺถ ตตฺถ จปิตมุโขติ อตฺโถ. (อภิ.อฏฺ.๓/๙๘)

บุคคลแม้นี้ชื่อว่า**ผู้เชื่อง่าย**แท้ อธิบายว่า ผู้เชื่อง่ายนี้ ฟังคำใด ๆ ย่อมเป็นผู้มีความเชื่อถืออันตั้งไว้ในคำนั้น ๆ.

อาเธยฺยาเปกฺขตฺต (น)

[อาเธยฺย + อเปกฺข + ตฺต]

ความเป็นศัพท์มองหาอาเธยยะ.

ตสฺมึ สิกฺขตีติ เอตฺถ **อาเธยฺยาเปกฺขตฺตา** อธิกรณสฺส กิมาเธยฺยมเปกฺขิตฺวา ตสฺมินฺติ อธิกรณํ นิทฺทิฏฺฐนฺติ อาห ตํ สิกฺขาปทํ จิตฺตสฺส อธิกรณํ กตฺวาติ. (สารตฺถ.๒/๖๓)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า “กระทำสิกขาบทนั้นให้เป็นที่ตั้งของจิต” เพื่อประสงค์จะแสดงว่า ที่ตั้งท่านแสดงแล้วว่าในสิกขาบทนั้น โดยมองหาอาเธยยะอะไรแห่งที่ตั้ง **เพราะความเป็นศัพท์มองหาอาเธยยะ**ในคำนั้นว่า **ศึกษาอยู่ในสิกขาบทนั้น**.

อาน (น)

[อา + อน + อ]

(๑) ลมหายใจออก, ลมออก.

(๒) ลมหายใจเข้า, ลมเข้า.

ดู อปานและอสฺสาสปสฺสาส.

อานก (ปุ)

[อา + นี + ณฺวุ]

กลองชื่อว่าอานกะ, กลองเล็ก, กลองสั้น, กลองบัณเฑาะว์.

อิติ มหาชนํ ปกฺโกสิตฺวา วิย อาเนตีติ **อานโก**ตฺเววสฺส นามํ อโหสิ. (สํ.อฏฺ.๒/๒๑๐)

กลองนั้นได้ชื่อว่าอานกะ เพราะอรรถว่าเหมือนเรียกประชาชนมาด้วยประการฉะนี้.

มหาชนสฺส อานยนโต **อานโก**. (สํ.ฏี.๒/๑๙๐)

ที่ชื่อว่า**กลองอานกะ** เพราะเรียกมหาชนมา.

ฑิณฺฑิโม **อานโก**. (ม.ฏี.๓/๓๔๕)

กลองบัณเฑาะว์ ชื่อว่า **กลองอานกะ** (กลองเรียกคน).

อานญฺจ (น)

[อนนฺต + ณฺย]

ปฐมารุปปวิญญาณอันไม่มีที่สุด-ไม่มีขอบเขต.

นาสฺส อนฺโตติ อนนฺตํ อนนฺตเมว **อานญฺจํ**. (อภิ.อฏฺ.๑/๒๕๐)

ที่ชื่อว่าจิตไม่มีขอบเขตที่สุด เพราะอรรถว่าไม่มีขอบเขตที่สุด, จิตที่ไม่มีขอบเขตที่สุดนั่นเอง ชื่อว่า**ปฐมารุปปวิญญาณที่ไม่มีที่สุด.**

อานณฺย (น)

[อนณ + ณฺย]

ความเป็นผู้ไม่มีหนี้,

ความไม่มีหนี้, ความปราศจากหนี้.

อานณฺยสุข (น)

[อานณฺย + สุข]

สุขที่เกิดเพราะความไม่มีหนี้, สุขเกิดจากความไม่มีหนี้, สุขเพราะไม่มีหนี้.

จตฺตาริมานิ คหปติ สุขานิ อธิคมนียานิ คิหินา กามโภคินา กาเลน กาลํ สมเยน สมยํ อุปาทาย. กตมานิ จตฺตาริ? อตฺถิสุขํ โภคสุขํ **อานณฺยสุขํ** อนวชฺชสุขํ. (อํ.๑/๓๘๐)

คหบดี สุข ๔ ประการนี้คฤหัสถ์ผู้บริโภคกามพึงได้รับตามกาล ตามสมัย

สุข ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. สุขเกิดจากความมีทรัพย์

๒. สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์

๓. **สุขเกิดจากความไม่มีหนี้**

๔. สุขเกิดจากการงานที่ไม่มีโทษ

อนโณสฺมีติ อุปฺปชฺชนกสุขํ **อานณฺยสุขํ** นาม. (อํ.อฏฺ.๒/๓๑๔)

สุขที่เกิดขึ้นว่า เราเป็นผู้ไม่มีหนี้ ชื่อว่า **สุขเกิดจากความไม่มีหนี้**.

อานณฺยสุตฺต (น)

[อานณฺย + สุตฺต]

อานณยสูตร, อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ปัณณาสก์ ๒ วรรค ๒ สูตร ๒. (อํ.๑/๓๘๐)

สูตรนี้ทรงแสดงความสุข ๔ ประการ คือสุขเพราะมีทรัพย์, บริโภคทรัพย์, ไม่มีหนี้สินและประกอบอาชีพที่ดี.

อานน (น)

[อน + ยุ]

(๑) ปาก, ริมฝีปาก.

อานนา สหสฺสรํสิ นิกฺขมิตฺวา อาทิจฺจ-พนฺธุโน สีเส ติกฺขตฺตุํ ปทกฺขิณํ กริตฺวาน ปริวฏฺเฏตฺวา มุทฺธนิ อนฺตรธายถ. (เนตฺติ.วิ.๒๙๒)

พระรัศมี ๑,๐๐๐ แผ่ซ่านออกจาก**พระโอฐ**เวียนขวารอบพระเศียร ของพระพุทธเจ้าผู้เป็นเผ่าพันธ์พระอาทิตย์ ๓ ครั้ง แล้วหายไปที่พระมุทธะ.

(๒) หน้า.

วิกาสิปทุมํ วาติ-

สุนฺทรํ สุค**ตานนํ**.
(สุโพธาลงฺการ. คาถา. ๒๘๖)

พระพักตร์ของพระพุทธเจ้า งดงามยิ่งเหมือนดอกบัวบาน.

วทนํ ตุ มุขํ ตุณฺฑํ
วตฺตํ ลปนมานนํ. (ธานฺ.๒๖๐)

ปาก หรือ หน้า คือ วทน, มุข, ตุณฺฑ, วตฺต, ปลน และ**อานน**.

(๓) เชือกผูกจมูกม้า, บังเหียน.

สเจ จ ตนุโช โปโส
สิขราการกปฺปิโต
อานเน นํ คเหตฺวาน
มณฺฑเล ปริวตฺตเย.
ขิปฺปเมว ปหนฺตฺวาน
ตสฺเสวานุวิธิยฺยตีติ. (ชา.๑/๔๗)

[อำมาตย์โพธิสัตว์ตรวจดูอาการของม้าพิการ แล้วกราบทูลพระราชาว่า ม้ามงคลชื่อปัณฑวะของพระเจ้าสามถูกนายคิริทัตต์ประทุษร้ายแล้วจึงละปกติเดิมของตน เลียนแบบนายคิริทัตต์นั้น]

(พระโพธิสัตว์กราบทูลให้หาคนเลี้ยงม้าที่ดีมาว่า)

ถ้าคนประกอบด้วยอาการอันงดงามที่สมควรแก่ม้านั้น พึงจับม้านั้น**ที่บังเหียน** แล้วจูงไปรอบ ๆ สนามม้าไซร้ ม้านั้นจะละอาการเขยกแล้วเลียนแบบคนเลี้ยงม้านั้นโดยพลัน.

สิขราการกปฺปิโตติ สิขเรน สุนฺทเรน อากาเรน กปฺปิตเกสมสฺสุ ตํ อสฺสํ **อานเน** คเหตฺวา อสฺสมณฺฑเล ปริวตฺเตยฺย ขิปฺปเมเวส ตํ ขญฺชภาวํ ปหาย "อยํ สิงฺคาโร อาจารสมฺปนฺโน อสฺสโคปโก มํ สิกฺขาเปตี"ติ สญฺญาย ขิปฺปเมว ตสฺส อนุวิธิยฺยติ อนุสิกฺขิสฺสติ ปกติภาเวเยว ฐสฺสตีติ อตฺโถ. ราชา ตถา กาเรสิ อสฺโส ปกติภาเว ปติฏฺฐาสิ. ราชา "ติรจฺฉานานมฺปิ นาม อาสยํ ชานิสฺสตี"ติ ตุฏฺฐจิตฺโต โพธิสตฺตสฺส มหนฺตํ ยสํ อทาสิ. (ชา.อฏฺ.๒/๙๐)

คำว่า **ประกอบด้วยอาการอันงดงาม (สิขราการกปฺปิโต)** มีอธิบายว่า ถ้าคนตัดผมโกนหนวดแล้วโดยอาการอันงดงามเรียบร้อย พึงจับม้านั้น**ที่บังเหียน** แล้วจูงไปรอบ ๆ สนามม้าไซร้ ม้านี้ก็จะละภาวะเดินเขยกนั้น ทำตามอย่างสำเหนียกตามคนนั้นโดยพลัน ด้วยเข้าใจว่า "คนเลี้ยงม้านี้เพียบพร้อมด้วยมรรยาท งดงาม สอนให้เราสำเหนียกตาม" คือจักตั้งอยู่ในภาวะปกติทีเดียว พระราชารับสั่งให้ทำตามนั้น ม้าได้ตั้งอยู่ในปกติภาพแล้ว พระราชาทรงพอพระทัยว่า "อาจารย์นี้รู้อัธยาศัย แม้ของพวกสัตว์เดรัจฉาน" จึงประทานยศยิ่งใหญ่แด่พระโพธิสัตว์.

(๔) (ป่า) สถานที่มากไปด้วย, หนาแน่นเต็มไปด้วย (ด้วยสิงโต, เสือ, ยักษ์ เป็นต้น).

กานนํ อวกุจฺฉิตํ อานนํ อวหนํ สตตํ

สีหพฺยคฺฆยกฺขรกฺขสมทฺทหตฺถิอสฺสสุปณฺณอุรเคหิ วิหงฺคคณสทฺทกุกฺกุฏโกกิเลหิ วา พหลํ. (อป.อฏฺ.๒/๘๗)

ที่ชื่อว่า**กานนะ(สถานที่มากไปด้วย)** เพราะอรรถว่าเป็นดง เป็นป่าทึบหนาแน่น ไปด้วยสัตว์ร้าย เช่น สิงห์โต เสือโคร่ง ยักษ์ ผีเสื้อน้ำ ช้างดุ ม้าดุ ครุฑ และงู หรือมาก ไปด้วยเสียงแห่งหมู่นก ไก่และนกดุเหว่า.

อานนฺตริก(ย)๑ (ติ)

[อนนฺตร + ณิก]

(๑) ติดต่อกัน, ไม่มีระหว่าง.

(ก) ติดต่อกัน, ผู้อยู่ใกล้กัน, ผู้นั่งอยู่ติดกัน.

ภิกฺขุสฺส ภิกฺขเว ปกตตฺตสฺส สมานสํวาสกสฺส สมานสีมาย จิตสฺส อนฺตมโส **อานนฺตริกสฺสา**ปิ ภิกฺขุโน วิญฺญาเปนฺตสฺส สงฺฆมชฺเฌ ปฏิกฺโกสนา รุหติ. (วิ.อฏฺ.๓/๔๘๒)

ภิกษุทั้งหลาย คำคัดค้านในท่ามกลางสงฆ์ของปกตัตตภิกษุ ภิกษุผู้มีสังวาสเสมอกัน ภิกษุผู้อยู่ในสมานสังวาสสีมา โดยที่สุดแม้ภิกษุ**ผู้นั่งอยู่**บนอาสนะ**ติดกัน**บอกให้กันรู้ ฟังขึ้น.

อานนฺตริกสฺสาติ อตฺตโน อนนฺตรํ นิสินฺนสฺส. (วิ.อฏฺ.๓/๔๘๒)

ผู้นั่งอยู่ติดกัน(อานนฺตริกสฺส) ได้แก่ ภิกษุผู้นั่งอยู่บนอาสนะติดต่อกันกับตน.

(ข) เจโตสมาธิ (ผล)ที่เกิดต่อจากมรรค.

อญฺญตฺถ มคฺคานนฺตรํ ผลํ **อานนฺตริโก** เจโตสมาธิ นาม. (ที.อฏฺ.๓/๒๔๑)

ผลที่เกิดขึ้นติดต่อจากมรรคในสถานที่อื่น ชื่อว่า**เจโตสมาธิที่เกิดต่อจากมรรค.**

(ค) มรรคที่ให้ผลเกิดติดต่อจากตน.

อานนฺตริโก เจโตสมาธิ. (ที. ปา. ๓๕๑/๒๔๒)

มรรค**ที่ให้ผลเกิดติดต่อจากตน,ให้ผลทันที**.

อิธ ปน วิปสฺสนานนฺตโร มคฺโค วิปสฺสนาย วา อนนฺตรตฺตา อตฺตโน วา อนนฺตรํ ผลทายกตฺตา **อานนฺตริโก** เจโตสมาธีติ อธิปฺเปโต. (ที.อฏฺ.๓/๒๔๑)

แต่ในที่นี้ มรรคในลำดับแห่งวิปัสสนา ประสงค์เอาว่า **มรรคที่ให้ผลเกิดติดต่อจากตน** เพราะ เกิดในลำดับแห่งวิปัสสนา หรือ เพราะให้ผลในลำดับแห่งตน.

สทฺทตฺถโต ปน อนนฺตรํ ผลํ อนนฺตรํ ตสฺมึ อนนฺตเร นิยุตฺโต ตํ วา อรหติ อนนฺตรปโยชโนติ วา **อานนฺตริโก**. (ที.ฏี.๓/๒๗๙)

แต่โดยไวยากรณ์ ผลที่ไม่มีระหว่างคั่น ชื่อว่า ผลที่เกิดต่อ ประกอบด้วยผลที่เกิดต่อนั้น หรือ ย่อมควรซึ่งผลที่เกิดต่อนั้น หรือว่า สมาธิมรรคที่มีผลอันเกิดต่อจากตนดังนั้น จึงชื่อว่า **มรรคที่ให้ผลเกิดต่อจากตน.**

อานนฺตริยนฺติ อนนฺตรวิปากทายกํ มคฺคสมาธึ. (อํ.อฏฺ.๓/๒๔๑)

คำว่า **มรรคที่ให้ผลเกิด(ขึ้น)ติดต่อ(อานนฺตริยํ)** ได้แก่ สมาธิคือมรรคที่ให้ผลติดต่อจากตน.

(ฆ) กรรมที่ให้ผลติดต่อจากจุติแน่นอน, ให้ผลทันที, อนันตริยกรรม.

ปญฺจ กมฺมานิ **อานนฺตริกานิ**. (วิ.๕/๒๓๐) **อนันตริยกรรม**(กรรมที่ให้ผลติดต่อจากจุติแน่นอน) มี ๕ ประการ.

[อนันตริยกรรม ๕ คือ

๑. มาตุฆาต (ฆ่ามารดา)

๒. ปิตุฆาต(ฆ่าบิดา)

๓. อรหันตฆาต(ฆ่าพระอรหันต์)

๔. โลหิตุปบาท(มีจิตประทุษร้ายทำร้ายพระพุทธเจ้าจนถึงยังพระโลหิตให้ห้อด้วยจิตคิดร้าย)

๕. สังฆเภท ทำสงฆ์ให้แตกแยกกัน]

อานนฺตริกานีติ อนนฺตราเยน ผลทายกานิ, มาตุฆาตกกมฺมาทีนเมตํ อธิวจนํ. (อภิ.อฏฺ.๑/๓๙๒)

คำว่า **อนันตริยกรรม(อานนฺตริกานิ)** ได้แก่ กรรมที่ให้ผลโดยไม่มีอันตรายใดๆ คำนี้ เป็นชื่อของมาตุฆาตกกรรม(กรรมที่ฆ่ามารดา) เป็นต้น.

อนนฺตเร นิยุตฺตานิ, อนนฺตรผลปฺปโยชนานิ, อนนฺตรผลกรณสีลานิ วา **อานนฺตริกานิ**. (มูลฏี.๑/๑๖๔)

กรรมที่ประกอบในผลที่ต่อจากจุติ หรือกรรมที่มีประโยชน์คือผลไม่มีระหว่างคั่น หรือว่า กรรมที่กระทำผลต่อจากจุติเป็นปกติ ชื่อว่า **อนันตริยกรรม** (กรรมที่ส่งผลต่อจากจุติแน่นอน).

อนนฺตเร นิยุตฺตานีติ จุติอนนฺตรํ ผลํ อนนฺตรํ ตสฺมึ นิยุตฺตนิ ตํ เอกนฺเตน นิปฺผาทนโต อนติกฺกมนกานีติ อตฺโถ. วุตฺตปฺปการสฺส อนนฺตรสฺส กรณํ อนนฺตรํ ตํ สีลานีติ โยเชตพฺพํ. (อนุฏี.๑/๑๗๘)

คำว่า **กรรมที่ประกอบในผลที่ไม่มีระหว่าง(อนนฺตเร นิยุตฺตานิ)** ได้แก่ กรรมที่ประกอบในผลต่อจากจุตินั้น ความว่า กรรมไม่ล่วงเลยไปเพราะยังผลนั้นให้สำเร็จแน่นอน, ควรประกอบความว่า การกระทำผลที่ต่อจากจุติมีประการตามที่กล่าวมาแล้ว ชื่อว่า อนันตระ (กรรมที่)ส่งผลต่อจากจุตินั้นเป็นปกติ.

(๒) กรรมที่กรรมอันตรงข้ามไม่สามารถขัดขวางได้ในการส่งผลให้เกิดในอบาย, ส่งผลทันที, อนันตริยกรรม.

อนนฺตรายานิ วา อานนฺตริกานีติ นิรุตฺติวเสน ปทสิทฺธิ เวทิตพฺพา. (มูลฏี.๑/๑๖๔)

อีกนัยหนึ่ง พึงทราบความสำเร็จบท โดยวิธีนิรุตติศาสตร์ว่า กรรมที่กรรมอื่นอันตรงข้ามไม่สามารถขัดขวางได้ในการส่งผลให้เกิดในอบาย ชื่อว่า **อนันตริยกรรม**.

อานนฺตริก(ย)[๒] (ติ)

[อานนฺตริก(ย) + ณ]

ผู้เต็มด้วยอนันตริยกรรม,

ผู้ล่วงละเมิดอนันตริยกรรม,

ผู้ทำอนันตริยกรรม.

กตโม จ ปุคฺคโล นิยโต? ปญฺจ ปุคฺคลา **อานนฺตริกา** เย จ มิจฺฉาทิฏฺฐิกา นิยตา อฏฺฐ จ อริยปุคฺคลา นิยตา. อวเสสา ปุคฺคลา อนิยตา. (อภิ.ปุ.๑๑๖)

บุคคลผู้เป็นนิยตะ (มีคติแน่นอน) เป็นไฉน บุคคล**ผู้ทำอนันตริยกรรม ๕** จำพวก บุคคลผู้เป็นนิยตมิจฉาทิฏฐิ และพระอริยบุคคล ๘ จำพวก ชื่อว่าผู้เป็นนิยตะ (มีคติแน่นอน) บุคคลที่เหลือชื่อว่าผู้เป็นอนิยตะ (มีคติไม่แน่นอน).

อานนฺตริกาติ อานนฺตริกกมฺมสมงฺคิโน. (อภิ.อฏฺ.๓/๓๗)

คำว่า **ผู้ทำอนันตริยกรรม(อานนฺตริกา)** ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยอนันตริยกรรม.

อานนฺตริยสฺส ปุคฺคลสฺส อตฺถิ อนฺตราภโวติ? น เหวํ วตฺตพฺเพ. (อภิ.ก.๒๗๑)

สก. บุคคล**ผู้ทำอนันตริยกรรม**มีอันตรภพใช่ไหม

ปร. ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น .

อานนฺตริกกมฺมสมงฺคี (ติ)

[อานนฺตริก + กมฺม + สมงฺคี]

ผู้ประกอบ-เต็มด้วยกรรมที่ส่งผลต่อจากจุติ, ผู้ทำอนันตริยกรรม.

ดู อานนฺตริก.

อานนฺตริกสมาธิ (ปุ)

[อานนฺตริก + สมาธิ]

สมาธิที่ประกอบด้วยผลที่เกิดต่อจากมรรค, มรรคสมาธิที่ให้ผลเกิดต่อจากตนทันทีแน่นอน.

อานนฺตริกสมาธิมฺหิ ญาณนฺติ อตฺตโน ปวตฺติสมนนฺตรํ นิยเมเนว ผลปฺปทานโต อานนฺตริโกติ ลทฺธนาโม มคฺคสมาธิ. (ปฏิสํ.อฏฺ.๑/๓๕)

คำว่า **ญาณใน**สมาธิที่ให้ผลเกิดต่อจากตนทันทีแน่นอน**(อานนฺตริกสมาธิมฺหิ ญาณํ)** ความว่า สมาธิในมรรคที่ได้ชื่อว่า อานันตริกะ เพราะให้ผลโดยแน่นอนทันทีในลำดับแห่งความเป็นไปของตน.

อานนฺตริยก (ติ)

[อานนฺตริย + ก]

กรรมที่ให้ผลต่อจากจุติ,

ส่งผลทันที, อนันตริยกรรม.

น ปน **อานนฺตริยกานํ** ปฐมชฺฌานาทีนํ ทุติยชฺฌานาทีนิ วิย อสมานชาติกํ ผลนิวตฺตกํ อตฺถิ **สพฺพานนฺตริยกานํ** อวีจิ-

ผลตฺตา. (มูลฏี.๑/๔๕)

ก็กรรมที่สามารถห้ามผลอันมีชาติไม่เหมือนกันของ**อนันตริยกรรมทั้งหลาย**ไม่มี เพราะ**อนันตริยกรรม**ทั้งปวงส่งผลในอเวจีนรก เหมือนกรรมมีทุติยฌานเป็นต้นเป็นกรรมห้ามผลที่มีชาติไม่เหมือนกันของกรรมมีปฐมฌานเป็นต้นฉะนั้น.

อานนฺตริยกผล (น)

[อานนฺตริยก + ผล]

ผลที่เกิดไม่มีระหว่างคั่น, ผลที่เกิดติดต่อกัน, ผลของอานันตริยกรรม.

น จ เหฏฺฐุปปตฺตึ อิจฺฉโต สีลวโต เจโตปณิธิ วิย อุปรูปปตฺติชนกกมฺมผลํ **อานนฺตริยกผลํ** นิวตฺเตตุํ สมตฺโถ เจโตปณิธิ อตฺถิ อนิจฺฉนฺตสฺเสว อวีจิปาตนโต. (มูลฏี.๑/๔๕)

ก็การตั้งจิตที่ปรารถนาที่สามารถห้าม**ผลที่เกิดติดต่อกัน**ย่อมไม่มีเหมือนจิตที่ปรารถนาของผู้มีศีลผู้ปรารถนาซึ่งการเกิดในภพต่ำสามารถห้ามผลกรรมที่ยังการเกิดขึ้นในภพสูงให้เกิด เพราะยังบุคคลผู้ทำอนันตริยกรรมผู้ไม่ปรารถนาอยู่นั่นเองให้ตกนรกอเวจี.

อานนฺตริย(ก)กมฺม (น)

[อนนฺตริย(ก) + กมฺม]

(ก) อานันตริยกรรม, กรรมที่ให้ปฏิสนธิผลเกิดในนรกแน่นอนต่อจากจุติ, กรรมส่งผลทันที, กรรมที่ส่งผลแน่นอนทันทีหลังตาย.

เอตฺตาวตา มาตุฆาตาทีนิ ปญฺจ **อานนฺตริยกมฺมานิ** ทสฺสิตานิ โหนฺติ. (ม.อฏฺ.๔/๗๖)

อานันตริยกรรม ๕ มีการฆ่ามารดาเป็นต้น ย่อมเป็นอันท่านแสดงแล้วด้วยเหตุประมาณเท่านี้.

จุติอนนฺตรํ ผลํ อนนฺตรํ นาม, ตสฺมึ อนนฺตเร นิยุตฺตานิ ตนฺนิพฺพตฺตเนน อนนฺตรกรณสีลานิ อนนฺตรปฺปโยชนานิ จาติ **อานนฺตริยานิ** ตานิเอว "**อานนฺตริยกมฺมานี**ติ วุตฺตานิ. (ม.ฏี.๓/๒๙๔)

ผลที่ไม่มีระหว่างคั่นแห่งจุติ ชื่อว่า อนันตระ (ผลที่เกิดต่อจากจุติ) กรรมที่ประกอบในผลที่เกิดต่อจากจุตินั้น คือ กรรมที่กระทำผลต่อจากจุติเป็นปกติเพราะยังผลนั้นให้บังเกิด และกรรมที่มี(ส่ง)ผลต่อจากจุติ เพราะเหตุนั้นกรรมเหล่านั้นจึงชื่อว่า **อานันตริยกรรม** กรรมนั้นนั่นเองท่านเรียกว่า"**อานันตริยกกรรม**".

(ข) กรรมที่ไม่มีอันตราย-สิ่งรบกวน-สิ่งทำลาย, กรรมที่ไม่มีกรรมอื่นใดขัดขวาง-ห้ามเพื่อไม่ให้ตกนรกได้, อนันตริยกรรม.

ดู อานนตริก(ย)[๑] (๒).

[อานันตริยกรรม มี ๕ ประการ คือ

๑. มาตุฆาตกกรรม คือ การฆ่ามารดา

๒. ปิตุฆาตกกรรม คือ การฆ่าบิดา

๓. อรหันตฆาตกกรรม คือ การฆ่าพระอรหันต์.

๔. โลหิตุปปาทกกรรม คือ การประทุษร้ายพระพุทธเจ้าให้พระโลหิตห้อเลือด.

๕. สังฆเภทกกรรม คือ การทำลายสงฆ์ให้แตกแยกกัน [อานันตริยกรรมนั้น คือ อุปปัชชเวทนียกรรมที่ให้ผลในภพที่ ๒ (อํ.อฏฺ.๒/๑๐๔) คือ ครุกกรรมที่มีโทษหนักให้ผลแน่นอน.(อํ.อฏฺ.๒/๑๐๕) เป็นธุววิปากกรรม (อภิ.อฏฺ.๑/๓๙๓) มาตุฆาตกกรรมและปิตุฆาตกกรรมนั้น ผู้ฆ่าต้องเป็นมนุษย์ ผู้ถูกฆ่าก็ต้องเป็นมนุษย์ด้วยจึงเป็นอนันตริยกรรม จริงอยู่ มารดาผู้ให้กำเนิดเป็นหญิงมนุษย์บุคคลที่แม้ตนเองก็มีชาติมนุษย์เหมือนกันจงใจปลงชีวิต นี้ชื่อว่าคนฆ่ามารดาด้วยอนันตริยมาตุฆาตกรรม สำหรับผู้นั้น ท่าน ห้ามทั้งบรรพชาและอุปสมบท ส่วนแม่เลี้ยง น้าหรือน้าหญิง ผู้ไม่ได้ให้กำเนิดแม้เป็นหญิงมนุษย์ หรือแม่แม้ผู้ให้กำเนิดแต่ไม่ใช่หญิงมนุษย์ บุคคลนั้นท่านไม่ห้ามบรรพชา และผู้นั้นก็ไม่ถูกต้องอานันตริยกรรม แม่เป็นหญิงมนุษย์ตนเองเป็นสัตว์ดิรัจฉานฆ่า แม้เขาก็ไม่ต้องอนันตริยกรรม ส่วนบรรพชาของผู้นั้น ท่านห้าม เพราะเขาเป็นสัตว์ดิรัจฉาน คำที่เหลือชัดเจนแล้วทั้งนั้น แม้ในบุคคลผู้ฆ่าบิดาก็นัยนี้เหมือนกัน แท้จริง แม้ถ้าบุตรของหญิงแพศยา ไม่รู้ว่า “คนนี้เป็นพ่อของเรา” เขาเกิดด้วยน้ำสมภพของชายใด หากชายนั้นถูกผู้นี้ฆ่า เขานับว่า “ผู้ฆ่าพ่อ” เหมือนกันและถูกต้องอนันตริยกรรมด้วย อรหันตฆาตกกรรมนั้น พระอรหันต์ ต้องเป็นมนุษย์จึงเป็นอานันตริยกรรม แม้บุคคลผู้ฆ่าพระอรหันต์ ก็พึงทราบด้วยอำนาจพระอรหันต์ผู้เป็นมนุษย์เท่านั้น ในเรื่องบุคคลผู้ฆ่าพระอรหันต์นี้ พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ จริงอยู่ บุคคลเมื่อจงใจปลงชีวิตพระขีณาสพผู้มีชาติเป็นมนุษย์ โดยที่สุด แม้ไม่ใช่บรรพชิตจะเป็นทารกหรือทาริกาจัดว่าเป็นผู้ฆ่าพระอรหันต์แท้ และถูกต้องอนันตริยกรรมด้วย และบรรพชาของผู้นั้นท่านก็ห้าม ส่วนคนฆ่าพระอรหันต์ผู้ไม่มีชาติเป็นมนุษย์ หรือพระอริยบุคคลที่เหลือซึ่งมีชาติเป็นมนุษย์ ไม่ถูกต้องอนันตริยกรรม แม้บรรพชาของผู้นั้นก็ไม่ห้าม แต่กรรมเป็นกรรมรุนแรง สัตว์ดิรัจฉานฆ่าแม้พระอรหันต์ผู้เป็นมนุษย์ ก็ไม่ถูกต้องอนันตริยกรรม แต่กรรมเป็นกรรมหนัก (วิ.อฏฺ.๓/๓๐๔-๕).ในอนันตริยกรรม ๕ ประการนั้น สังฆเภทกกรรม เป็นกรรมที่มีโทษหนักที่สุด กัปปัฏฐิติยกรรมที่ตั้งอยู่เท่ากับอายุอเวจีนรก หากล่วงละเมิด กรรมทั้ง ๕ ประการนั้น สังฆเภทกกรรมส่งผล หากล่วงละเมิดกรรม ๔ เว้นสังฆเภทกกรรม โลหิตุปปาทกกรรม ย่อมส่งผล หากล่วงละเมิด ๓ ประการ อรหันตฆาตกกรรม ย่อมส่งผล หากล่วงละเมิดมาตุฆาตกกรรมและปิตุฆามตกกรรม มาตุฆาตกกรรม ย่อมส่ง

ผล เมื่อมาตุฆาตุกกรรมไม่มี ปิตุฆาตกกรรม ย่อมส่งผล แต่ในมารดาและบิดา กรรมที่ฆ่ามารดาบิดาผู้ใดผู้หนึ่งที่มีศีล ย่อมให้ผล. (ม.อฏฺ.๔/๗๘)]

อานนฺตริยกมฺมสทิส (ติ)

[อานนฺตริยกมฺม + สทิส]

เหมือนอนันตริยกรรม.

กมฺมโตติ เอวํ อานนฺตริยกมฺมํ โหติ, เอวํ **อนนฺตริยกมฺมสทิสนฺ**ติ เอวํ กมฺมวิภาคโต. (ม.ฏี.๓/๒๙๔)

คำว่า **โดยกรรม(กมฺมโต)** ได้แก่ โดยการจำแนกกรรมอย่างนี้ว่า อนันตริยกรรม มีอย่างนี้ กรรมที่**เหมือนอนันตริยกรรม**มีอย่างนี้.

อานนฺตริยกมฺมสมงฺคี (ติ)

[อานนฺตริยกมฺม + สมงฺคี]

ผู้ประกอบด้วย-มี-ทำอนันตริยกกรรม,

ผู้ละเมิดอนันตริยกกรรม.

อานนฺตริยกมฺมสมงฺคิโนติ ปญฺจสุ อานนฺตริยกมฺเมสุ เยน เกนจิ สมนฺนาคตา. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๑๙๙)

คำว่า **ผู้ทำอนันตริยกกรรม (อานนฺตริยกมฺมสมงฺคิโน)** ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยอนันตริยกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งในอนันตริยกรรม ๕ ประการ.

อานนฺตริยกรณ (น)

[อานนฺตริย + กรณ]

การทำอนันตริยกรรม.

มาตุฆาตาทิ **อานนฺตริยกรณํ**. (ม.อฏฺ.๑/๑๔๖)

การทำอนันตริยกรรมมีการฆ่ามารดาเป็นต้น.

ดู อานนฺตริก(ย) ด้วย.

อานนฺตริยโกปฆาตก (ติ)

[อานนฺตริยก + อุปฆาตก]

อันสามารถตัดอนันตริยกกรรม,

ที่ตัดอนันตริยกกรรมได้.

น จ **อานนฺตริยโกปฆาตกํ** กิญฺจิ กมฺมํ อตฺถิ. (มูลฏี.๑๔๖)

ก็ไม่มีกรรมอะไรที่**ตัดอนันตริยกรรม**ได้.

อานนฺตริยเจตนาสมฺปยุตฺต (ติ)

[อานนฺตริย + เจตนา + สมฺปยุตฺต]

อันประกอบด้วยเจตนาคืออนันตริยกกรรม.

อานนฺตริยเจตนาสมฺปยุตฺตสฺส ปฏิฆสฺส กมฺมาวรณปกฺขิกตา วิย. (อนุฏี.๓/๒๔๘)

เหมือนภาวะที่ความโกรธ**ที่ประกอบด้วยเจตนาคืออนันตริยกรรม**จัดเข้าในฝ่ายธรรมอันเป็นเครื่องห้ามคือกรรม.

อานนฺตริยทีปน (น)

[อานนฺตริย + ทีปน]

การแสดงอนันตริยกกรรม.

ภควา **อานนฺตริยทีปนตฺถํ** ปุคฺคลกถํ กเถติ. (ม.อฏฺ.๑/๑๔๓)

พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องบุคคล เพื่อทรงประสงค์จะ**แสดงอนันตริยกรรม**.

อานนฺตริยธมฺม (ปุ)

[อานนฺตริย + ธมฺม]

เจตนาธรรมที่ประกอบด้วยผลที่เกิดต่อจากจุติ, เจตนาธรรมที่ให้ผลแน่นอนทันทีหลังตาย, อนันตริยกรรม, อนันตริยธรรม.

อานนฺตริยธมฺมาติ อานนฺตริยสภาวเจตนา ธมฺมา. (ม.ฏี.๒/๖๒)

คำว่า **อนันตริยธรรม(อานนฺตริยธฺมมา)** ได้แก่ เจตนาธรรมที่มีสภาพให้ผลแน่นอนทันทีหลังตาย.

อานนฺตริยผล (น)

[อานนฺตริย + ผล]

ผลแห่งอนันตริยกรรม.

น จ เหฏฺฐูปปตฺตึ อิจฺฉโต สีลวโต เจโตปณิธิ วิย อุปรูปปตฺติชนกกมฺมผลํ **อานนฺตริยผลํ** นิวตฺเตตุํ สมตฺโถ เจโตปณิธิ อตฺถิ อนิจฺฉนฺตสฺเสว อวีจิปาตนโต. (อํ.ฏี.๑/๒๑๕)

ก็ความปรารถนาแห่งใจ ย่อมไม่สามารถห้าม**ผลแห่งอนันตริยกรรม**ได้ เพราะยังบุคคลผู้ไม่ปรารถนาให้ตกอเวจีนรก เหมือนความปรารถนาแห่งใจของผู้มีศีลปรารถนาการเกิดในภพต่ำสามารถห้ามผลแห่งกรรมที่ให้เกิดในภพสูงได้.

อานนฺตริยพล (น)

[อานนฺตริย + พล]

กำลังแห่งอนันตริยกรรม.

น จ เหฏฺฐูปปตฺตึ อิจฺฉโต สีลวโต เจโตปณิธิ วิย อุปรูปปตฺติชนกกมฺมพลํ **อานนฺตริยพลํ** นิวตฺเตตุํ สมตฺโถ เจโตปณิธิ อตฺถิ อนิจฺฉนฺตสฺเสว อวีจิปาตนโต. (ที.ฏี.๓/๑๙๕)

ก็ความปรารถนาแห่งใจ ย่อมไม่สามารถห้าม**กำลังแห่งอนันตริยกรรม**ได้ เพราะยังบุคคลผู้ไม่ปรารถนาตกนรกนั่นเองให้ตกอเวจีนรก เหมือนความปรารถนาแห่งใจของผู้มีศีลผู้ที่ปรารถนาการเกิดในภพต่ำ สามารถห้ามกำลังแห่งกรรมที่ให้เกิดในภพสูงได้.

อานนฺตริยภาวสมตฺถน (น)

[อานนฺตริย + ภาว + สมตฺถน]

ถ้อยคำที่ทำให้ความเป็นกรรมที่ส่งผลทันทีแน่นอนหลังตายมั่นคง,

ถ้อยคำที่ย้ำความเป็นอนันตริยกรรม.

ตสฺส วิปากนฺติอาทิกมฺมสฺส **อานนฺตริยภาวสมตฺถนํ**. (ม.ฏี.๓/๒๙๔)

ถ้อยคำที่ทำให้ความเป็นกรรมที่ส่งผลทันทีแน่นอนหลังตายมั่นคงแห่งกรรมมีว่า (เราจักข้าม) ผลกรรมเป็นต้นนั้น.

อานนฺตริยวตฺถุ (น)

[อานนฺตริย + วตฺถุ]

บุคคลผู้เป็นที่ตั้ง-เหตุแห่งอนันตริยกรรม(มีมารดาและบิดาเป็นต้น), เหตุแห่งอนันตริยกรรม.

โย โกจิ มริสฺสตีติ ขโต โหติ ยตฺตกา ปติตฺวา มรนฺติ ตตฺตกา ปาณาติปาตา. **อานนฺตริยวตฺถูสุ** จ อานนฺตริยํ ถุลฺลจฺจยปาจิตฺติยวตฺถูสุ ถุลฺลจฺจยปาจิตฺติยานิ. (วิ.อฏฺ.๒/๕๒)

ถ้าขุดไว้ไม่เจาะจงด้วยคิดว่า ผู้ใดใครผู้หนึ่งจักตายเป็นปาณาติบาตเท่าจำนวนสัตว์ที่ตกไปตาย เป็นอนันตริยกรรมใน**เพราะบุคคลผู้เป็นเหตุแห่งอนันตริยกรรม** เป็นถุลลัจจัยและปาจิตตีย์ ในเพราะวัตถุแห่งถุลลัจจัยและปาจิตตีย์.

อานนฺตริยสทิส (ติ)

[อานนฺตริย + สทิส]

เหมือนอนันตริยกรรม.

มหาสาวชฺโช หิ อริยูปวาโท **อานนฺตริยสทิโส**. (อิติวุตฺ.อฏฺ.๒๐๘)

ก็อริยูปวาท (การว่าร้ายพระอริยบุคคล) มีโทษมาก**เหมือนอนันตริยกรรม**.

อานนฺตริยสภาว (ติ)

[อานนฺตริย + สภาว]

มีสภาพให้ผลทันทีแน่นอนหลังตาย,

มีสภาวะให้ผลทันที, มีสภาพเป็นอนันตริยกรรม.

อวสฺสญฺจ นิยตสภาวา **อานนฺตริยสภาวา** จ เตสํ ปวตฺตีติ สมฺปฏิจฺฉิตพฺพเมตํ อญฺญสฺส พลวโต อานนฺตริยสฺส อภาเว จุติอนนฺตรํ เอกนฺเตน ผลทานโต. (มูลฏี.๑/๔๕)

ก็บัณฑิตพึงยอมรับคำนี้แน่นอนว่าความเป็นไปอันมีสภาพที่แน่นอนและ**มีสภาพให้ผลทันที**แห่งอนันตริยกรรมเหล่านั้นมีอยู่ เพราะเมื่ออนันตริยกรรมอื่นที่มีกำลังไม่มีก็สามารถให้ผลต่อจากจุติได้แน่นอน.

อานนฺตริยสภาวเจตนาธมฺม (ปุ)

[อานนฺตริย + สภาว + เจตนา + ธมฺม]

เจตนาธรรมที่มีสภาพเป็นอนันตริยกรรม. ดู อานนฺตริยธมฺม.

อานนฺตริยาภาว (ป)

[อานนฺตริย + อภาว]

ความไม่มีอนันตริยกรรม.

อานนฺตริยาภาวนฺติ เยน โส ธมฺมาภิ-

สมเย น ภพฺโพ นาม โหติ ตสฺส อานนฺตริย-กมฺมสฺส อภาวนฺติ อตฺโถ. (มูลฏี.๓/๙๘)

คำว่า **ความไม่มีอนันตริยกรรม (อานนฺตริยาภาวํ)** ได้แก่ สัตตักขัตตุปรม บุคคลนั้นชื่อว่าเป็นผู้ไม่ควรในการรู้แจ้งแทงตลอดธรรม(มรรคเบื้องบนสูงๆ ขึ้นไป) เพราะอนันตริยกรรมใด อธิบายว่า (ปฏิเสธหมายเอา) ความไม่มีอนันตริยกรรมนั้น.

อานนฺตริยุปฆาตก (ติ)

[อานนฺตริย + อุปฆาตก]

อันตัดอนันตริยกรรม.

น จ **อานนฺตริโยปฆาตกํ** กิญฺจิ กมฺมํ อตฺถิ. (ที.ฏี.๓/๑๙๕)

ก็ย่อมไม่มีกรรมอะไรๆ **อันตัดอนันตริยกรรม**ได้.

อานนฺตริโยปฆาตก (ติ)

[อานนฺตริย + อุปฆาตก]

อันเข้าไปตัดอนันตริยกรรม,

อันตัดอนันตริยกรรม.

น จ **อานนฺตริโยปฆาตกํ** กิญฺจิ กมฺมํ อตฺถิ. (ม.ฏี.๓/๒๙๖)

ก็ย่อมไม่มีกรรมอะไรๆ **อันจะเข้าไปตัดอนันตริยกรรม**ได้.

อานนฺท๑ (ปุ)

[อา + นนฺท + อ]

ปีติเหตุปลื้มใจ, ความปลื้มใจ, ความรื่นเริง.

ตตฺร ตุมฺเหหิ น **อานนฺโท** น โสมนสฺสํ น เจตโส อุปฺปิลาวิตตฺตํ กรณียํ. (ที.๑/๓)

[พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "คำติเตียนนั้น ถ้าเป็นเรื่องไม่จริง พวกเธอควรชี้แจงให้เห็นชัดว่า 'เรื่องนี้เป็นเรื่องไม่จริง ไม่ถูกต้อง ไม่มี และไม่ปรากฏในพวกเรา' ภิกษุทั้งหลาย ถึงคนพวกอื่นจะพึงกล่าวยกย่องเรา กล่าวยกย่องพระธรรมหรือกล่าวยกย่องพระสงฆ์ก็ตาม] พวกเธอไม่ควรทำ**ความปลื้มใจ**ดีใจหรือกระหยิ่มใจต่อคนพวกนั้น [ถ้าพวกเธอมีความปลื้มใจดีใจหรือกระหยิ่มใจต่อพวกเขา พวกเธอ ก็จะประสบอันตรายเพราะความรื่นเริงดีใจนั้นได้เช่นกัน คำยกย่องนั้น ถ้าเป็นเรื่องจริง พวกเธอควรยืนยันให้เขารู้ชัดลงไปว่า 'เรื่องนี้เป็นเรื่องจริง ถูกต้อง มีอยู่ และปรากฏในพวกเรา]'

อานนฺทนฺติ เอเตนาติ **อานนฺโท** ปีติยา เอตํ อธิวจนํ. (ที.อฏ.๑/๕๓)

ที่ชื่อว่า **ความปลื้มใจ** เพราะอรรถว่าเป็นเหตุปลื้มใจ คำนี้ เป็นชื่อของปีติ.

อานนฺทนฺติ ปโมทนฺติ เอเตนาติ **อานนฺโท**. ปีติยาเอเวตํ อธิวจนํ. (ม.ฏี.๒/๙๙)

ที่ชื่อว่า **ความปลื้มใจ** เพราะอรรถว่าเป็นเหตุปลื้มใจ คือ ดีใจ คำนี้ เป็นชื่อของปีตินั่นเอง.

อานนฺโทติ ตุฏฺฐิ. (ธมฺม.อฏฺ.๒/๖๕)

คำว่า **ความปลื้มใจ(อานนฺโท)** ได้แก่ ความดีใจ.

อานนฺท๒ (ปุ)

[อา + นนฺท + อ. ยาทิจฉกนาม]

(๑) ผู้ที่ชื่อว่าอานนท์,พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าอานนท์.

> **อานนฺโท** นาม สมฺพุทฺโธ
> สยมฺภู อปราชิโต
> อรญฺเญ ปรินิพฺพายิ
> อมนุสฺสมฺหิ กานเน. (อป.๑/๒๕๖)

(พระจิตกปูชกเถระกล่าวว่า) พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า **อานนท์** ผู้เป็นพระสยัมภู ผู้ไม่ทรงพ่ายแพ้ เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วในป่าดงทึบที่ปราศจากมนุษย์.

อานนฺโท นาม สมฺพุทฺโธติ อานนฺทํ ตุฏฺฐึ ชนนโต **อานนฺโท** นาม ปจฺเจกพุทฺโธติ อตฺโถ. (อป๑/๒๕๖)

บาทคาถาว่า **พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าอานนท์ (อานนฺโท นาม สมฺพุทฺโธ)** ความว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าอานนท์ เพราะยังความปลื้มใจ คือ ความยินดีให้เกิดขึ้น.

(๒) พระอานนท์, พระอานนท์ผู้อุปัฏฐากพระพุทธเจ้า.

[ในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ นับจากกัปนี้ไป พระศาสดาพระนามว่าปทุมุตตระ เสด็จอุบัติขึ้นในโลก พระองค์ทรงมีเมืองชื่อว่าหงสวดี พระราชาพระนามว่าอานันทะเป็นพระบิดา พระราชเทวีพระนามว่าสุเมธาเป็นพระมารดา พระองค์ขณะยังเป็นพระโพธิสัตว์มีพระนามว่าอุตตรกุมาร พระองค์เสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ในวันที่พระโอรสประสูติ ทรงประกอบความเพียรเนืองๆ จนทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณโดยลำดับแล้วทรงเปล่งพระอุทานเป็นต้นว่า “(เราตามหานายช่างผู้สร้างเรือน เมื่อไม่พบ จึงท่องเที่ยวไป) ในสงสารเป็นอเนกชาติ” ดังนี้แล้ว ประทับ ณ โพธิบัลลังก์ให้เวลาล่วงไป ๑ สัปดาห์ ทรงเหยียดพระบาทออกไปด้วยหมายพระทัยว่า “เราจะวางเท้าบนพื้นดิน” ลำดับนั้น ดอกปทุมใหญ่ได้ชำแรกแผ่นดินผุดขึ้นมารองรับไว้ กลีบของดอกปทุมนั้นมีขนาด ๙๐ ศอก เกสรมีขนาด ๓๐ ศอก ฝักมีขนาด ๑๒ ศอก ละอองเกสรมีประมาณ ๙ หม้อ อนึ่ง ว่าโดยส่วนสูง พระศาสดามีพระวรกายสูง ๕๘ ศอก ระหว่างพระพาหา (ทั้ง ๒ ข้าง)ของพระองค์มีขนาด ๑๘ ศอก พระนลาฏมีขนาด ๕ ศอก พระหัตถ์และพระบาททั้งสองมีขนาด ๑๑ ศอก เมื่อพระองค์ทรงใช้พระบาทขนาด ๑๑ ศอกเหยียบที่ฝักปทุมซึ่งมีขนาด ๑๒ ศอก ละอองเกสรมีประมาณ ๙ หม้อ ได้ฟุ้งสูงขึ้นไปถึง ๕๘ ศอกแล้วฟุ้งกลับลงมา เหมือนผง

มโนศิลาที่ฟุ้งขึ้นไปแล้วกลับลงมา เพราะหมายเอาดอกปทุมนั้น พระผู้มีพระภาคจึงทรงพระนามว่า "ปทุมุตตระ" นั่นแล

พระองค์ทรงมีพระอัครสาวก ๒ องค์ คือ (๑) พระเทวิละ (๒) พระสุชาตะ ทรงมีพระอัครสาวิกา ๒ องค์ คือ (๑) พระอมิตา (๒) พระอสมา ทรงมีพระอุปัฏฐากนามว่าสุมนะ พระผู้มีพระภาคปทุมุตตระ เมื่อทรงสงเคราะห์พระพุทธบิดา ทรงมีภิกษุ ๑๐๐,๐๐๐ รูปเป็นบริวาร ประทับอยู่ ณ หงสวดีราชธานี

ส่วนพระกนิฏฐภาดาของพระองค์พระนามว่าสุมนกุมาร พระราชาได้พระราชทานบ้านส่วยซึ่งอยู่ห่างจากกรุงหงสวดีไป ๒,๐๐๐ โยชน์แก่พระราชกุมารนั้น พระราชกุมารนั้นเสด็จมาเฝ้าพระบิดา และพระศาสดาเป็นครั้งคราว ต่อมาวันหนึ่งชายแดนก่อความไม่สงบขึ้น พระสุมนกุมารทรงส่งพระราชสาส์นไปกราบทูลพระราชาว่า "ชายแดนก่อความไม่สงบขึ้น" พระราชารับสั่งให้ตอบไปว่า "พ่อแต่งตั้งเจ้าไว้ในตำแหน่งนั้นเพราะเหตุไร" พระราชกุมารนั้นจึงเสด็จออกไปปราบโจรให้สงบราบคาบแล้วจึงส่งพระราชสาส์นไปกราบทูลแด่พระราชาว่า "ขอเดชะ ชายแดนสงบเรียบร้อยแล้ว" พระราชาทรงชื่นชมแล้วตรัสว่า "ลูกพ่อ จงรีบกลับมา" พระราชกุมารนั้นมีอำมาตย์ประมาณ ๑,๐๐๐ คน ทรงปรึกษากับอำมาตย์เหล่านั้นในระหว่างทางว่า "พระบิดาของเราทรงชื่นชม ถ้าจะพระราชทานพรแก่เรา เราจักรับพรอะไร" ลำดับนั้น อำมาตย์บางพวกทูลพระราชกุมารนั้นว่า "ขอพระองค์ทรงขอรับช้าง รับม้า รับรถ รับชนบท รับรัตนะ ๗ ประการเถิด" อำมาตย์อีกพวกหนึ่งทูลว่า "พระองค์ทรงเป็นพระโอรสของพระเจ้าแผ่นดิน พระองค์ทรงหาทรัพย์ได้ไม่ยาก แต่พระองค์จำต้องละทรัพย์ที่ได้แล้วแม้นั้นทั้งหมดไป บุญอย่างเดียวเท่านั้นที่พระองค์จะพาไปได้ เพราะฉะนั้น เมื่อพระเจ้าอยู่หัวผู้สมมุติเทพพระราชทานพรแก่พระองค์ ขอพระองค์ทรงขอรับพรเพื่ออุปัฏฐากพระผู้มีพระภาคปทุมุตตระตลอด ๓ เดือนเถิด พระเจ้าข้า" พระราชกุมารนั้นตรัสว่า "พวกท่านเป็นกัลยาณมิตรของเรา เราไม่มีความคิดนี้เลย แต่ท่านทั้งหลายให้เราเกิดความคิดนี้ขึ้นแล้ว เราจักทำอย่างนั้น" แล้วเสด็จไปถวายบังคมพระบิดา พระบิดาทรงสวมกอด จุมพิตที่กระหม่อมของพระราชกุมารแล้วตรัสว่า "ลูกรัก พ่อจะให้พรแก่เจ้า" จึงกราบทูลว่า "ข้าแต่พระมหาราชดีละ หม่อมฉันปรารถนาจะอุปัฏฐากพระผู้มีพระภาคด้วยปัจจัย ๔ ตลอด ๓ เดือน เพื่อทำชีวิตไม่ให้เป็นหมัน ขอพระองค์โปรดพระราชทานพรนี้แก่หม่อมฉันเถิด" พระบิดาตรัสว่า "ลูกรัก พ่อไม่อาจให้พรนี้ได้ พ่อจะให้พรอย่างอื่น" พระราชกุมารกราบทูลว่า "ธรรมดาว่ากษัตริย์ไม่มีพระดำรัสเป็นสอง ขอพระองค์โปรด

พระราชทานพรนี้แก่หม่อมฉันเถิด พระเจ้าข้า หม่อมฉันไม่ต้องการพรอย่างอื่น” พระบิดาตรัสว่า “ลูกรัก ธรรมดาพระทัยของพระพุทธเจ้าทั้งหลายรู้ได้ยาก หากพระผู้มีพระภาคจักไม่ทรงประสงค์ แม้พรที่พ่อให้แก่ลูกแล้ว จักมีประโยชน์อะไร” พระราชกุมารนั้นกราบทูลว่า “ดีละ พระองค์ผู้สมมุติเทพ หม่อมฉันจักทราบพระทัยของพระผู้มีพระภาค” แล้วเสด็จไปยังพระวิหาร

ก็สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเสร็จภัตกิจแล้ว เสด็จเข้าพระคันธกุฎี พระราชกุมารนั้นจึงเสด็จเข้าไปหาภิกษุทั้งหลายซึ่งประชุมกันอยู่ที่โรงกลม ภิกษุเหล่านั้นได้ทูลถามพระราชกุมารนั้นว่า “ถวายพระพรพระราชบุตร เพราะเหตุอะไร พระองค์จึงได้เสด็จมา” พระราชกุมารตรัสว่า “เพื่อเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ขอพระคุณเจ้าโปรดแนะนำพระผู้มีพระภาคแก่โยมเถิด” ภิกษุเหล่านั้นถวายพระพรว่า “ถวายพระพร พระราชบุตร พวกอาตมภาพเข้าเฝ้าพระศาสดาทุกขณะที่มุ่งมาดปรารถนาไม่ได้ดอก” พระราชกุมารตรัสถามว่า “พระคุณเจ้าผู้เจริญ มีใครเข้าเฝ้าได้” ภิกษุเหล่านั้นถวายพระพรว่า “พระราชบุตรมีพระเถระนามว่าสุมนะเข้าเฝ้าได้” พระราชกุมารนั้นตรัสถามว่า “พระคุณเจ้าผู้เจริญ พระเถระอยู่ที่ไหน” ถามถึงสถานที่ที่พระเถระนั่งแล้วเสด็จไป ทรงนมัสการแล้วตรัสว่า “พระคุณเจ้าผู้เจริญ โยมประสงค์จะเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ขอพระคุณเจ้าโปรดแนะนำพระผู้มีพระภาคแก่โยมเถิด” พระเถระถวายพระพรว่า “เสด็จมาเถิด พระราชบุตร” แล้วนำเสด็จพระราชกุมารนั้นไปพักไว้ที่บริเวณพระคันธกุฎีแล้วขึ้นไปยังพระคันธกุฎี ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสถามพระเถระนั้นว่า “สุมนะ เธอมา เพราะเหตุไร” พระเถระกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระราชบุตรเสด็จมาเพื่อเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค” พระศาสดาตรัสว่า “ภิกษุ ถ้าอย่างนั้น เธอจงปูลาดอาสนะเถิด” พระเถระปูอาสนะแล้ว พระผู้มีพระภาคประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้แล้ว พระราชบุตรถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้ว ได้ทรงทำปฏิสันถาร พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “ถวายพระพรพระราชบุตร พระองค์เสด็จมาเมื่อไร” พระราชกุมารกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อพระองค์เสด็จเข้าพระคันธกุฎี แต่ภิกษุทั้งหลายบอกว่า ‘พวกอาตมภาพเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคทุกขณะที่มุ่งมาดปรารถนาไม่ได้ดอก’ จึงส่งข้าพระองค์ไปสำนักของพระเถระ ส่วนพระเถระแนะนำด้วยถ้อยคำคำเดียวเท่านั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระเถระเห็นจะเป็นที่ทรงโปรดปรานในศาสนาของพระองค์” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ใช่แล้ว พระราชกุมาร ภิกษุนี้เป็นที่โปรดปรานในศาสนาของเรา” พระราชกุมารทูลถามว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุนี้ทำอะไรในศาสนาของพระพุทธเจ้า จึงเป็นที่โปรดปราน” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “เธอถวายทาน

สมาทานศีล ทำอุโบสถกรรม พระกุมาร” พระราชกุมารกราบทูลว่า “ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์ประสงค์จะเป็นที่โปรดปรานในพุทธศาสนาเหมือนพระเถระ ขอพระองค์ทรงโปรดรับการอยู่จำพรรษาตลอดไตรมาสเพื่อข้าพระองค์เถิด” พระผู้มีพระภาคทรงตรวจดูว่า “ประโยชน์ด้วยข้อนั้นมีอยู่หรือหนอ” ทรงเห็นว่า “มีอยู่” จึงตรัสว่า “พระราชกุมาร พระตถาคตทั้งหลายทรงยินดียิ่งในเรือนว่างแล” พระราชกุมารกราบทูลว่า “ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์ทราบ ข้าแต่พระสุคต ข้าพระองค์รู้” แล้วทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ล่วงหน้าไปก่อน แล้วจะให้เขาสร้างพระวิหาร เมื่อข้าพระองค์ส่งคนมากราบทูล ขอพระองค์กับภิกษุ ๑๐๐,๐๐๐ รูป โปรดเสด็จไปเถิด” ให้พระผู้มีพระภาครับปฏิญญาแล้วเสด็จไปยังสำนักพระบิดา กราบทูลว่า “ขอเดชะพระองค์ผู้สมมุติเทพ พระผู้มีพระภาคประทานปฏิญญาแก่หม่อมฉันแล้ว เมื่อหม่อมฉันส่งคนมากราบทูล ขอพระองค์โปรดส่งเสด็จพระผู้มีพระภาคไป” แล้วถวายบังคมลาพระบิดา เสด็จกลับไปรับสั่งให้สร้างพระวิหารทุกระยะทาง ๑ โยชน์ เสด็จไปสิ้นทางไกล ๒,๐๐๐ โยชน์ ทรงเลือกที่ตั้งพระวิหารในเมืองของพระองค์ทรงเห็นสวนชื่อโสภณะของกุฎุมพี ทรงซื้อด้วยทรัพย์ ๑๐๐,๐๐๐ แล้วทรงสละพระราชทรัพย์ ๑๐๐,๐๐๐ ทรงให้สร้างพระวิหาร ที่พระวิหารนั้นทรงให้สร้างพระคันธกุฎีสำหรับพระผู้มีพระภาค และทรงให้สร้างกุฎี ที่เร้น และมณฑป เพื่อเป็นที่พักกลางคืนและกลางวันสำหรับภิกษุที่เหลือ ทรงจัดสร้างกำแพงล้อมรอบและซุ้มประตูจนเสร็จแล้วส่งคนไปเฝ้าพระบิดากราบทูลว่า “กิจของหม่อมฉันเสร็จแล้ว ขอพระบิดาโปรดส่งเสด็จพระศาสดาเถิด” พระราชาทรงอาราธนาให้พระผู้มีพระภาคเสวยภัตตาหารเสร็จแล้วกราบทูลว่า “ข้าแต่พระผู้มีพระภาค กิจของสุมนะสำเร็จแล้ว เธอรอคอยการเสด็จไปของพระองค์อยู่” พระผู้มีพระภาคมีภิกษุ ๑๐๐,๐๐๐ รูปเป็นบริวาร เสด็จไปประทับอยู่ ณ พระวิหารทั้งหลาย ทุกระยะทาง ๑ โยชน์ พระราชกุมารสุมนะทรงสดับข่าวว่า “พระศาสดากำลังเสด็จมา” ก็เสด็จไปรับเสด็จพระผู้มีพระภาคสิ้นระยะทาง ๑ โยชน์ ทรงบูชาด้วยเครื่องสักการะทั้งหลายมีของหอมและดอกไม้เป็นต้น ทรงนิมนต์พระศาสดาให้เสด็จเข้าไปยังพระวิหาร ทรงมอบถวายพระวิหารว่า “ข้าแต่พระมหามุนี ขอพระองค์โปรดรับสวนชื่อโสภณะซึ่งข้าพระองค์ซื้อมาด้วยทรัพย์ ๑๐๐,๐๐๐ สร้างด้วยทรัพย์ ๑๐๐,๐๐๐ เถิด” ในวันเข้าพรรษา พระราชกุมารนั้นถวายทานแล้ว รับสั่งให้เรียกพระโอรส พระมเหสีของพระองค์และอำมาตย์ทั้งหลายมารับสั่งว่า “พระศาสดาพระองค์นี้เสด็จมาสำนักของเราจากที่ไกล ก็ธรรมดาพระพุทธเจ้าทรงหนักในธรรม ไม่ทรงเห็นแก่อามิส เพราะ

ฉะนั้น ตลอดไตรมาสนี้ เราจักนุ่งผ้า ๒ ผืน สมาทานศีล ๑๐ อยู่ในที่นี้นี่แล พวกท่านพึงถวายทานแด่พระขีณาสพ ๑๐๐,๐๐๐ รูป โดยทำนองนี้แลตลอดไตรมาส” พระราชกุมารนั้น ประทับอยู่ในที่ที่เสมอกันกับที่อยู่ของพระสุมนเถระนั่นเอง เห็นการปฏิบัติที่พระเถระทำถวายพระผู้มีพระภาคทุกอย่าง คิดว่า “ในที่นี้ พระเถระนี้เป็นที่โปรดปรานอย่างยิ่ง เราควรปรารถนาตำแหน่งของพระเถระนี้เท่านั้น” เมื่อใกล้วันปวารณา เสด็จเข้าไปยังหมู่บ้าน ถวายมหาทานตลอด ๗ วัน ในวันที่ ๗ ทรงวางไตรจีวรไว้แทบเท้าของภิกษุ ๑๐๐,๐๐๐ รูป ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาค แล้วหมอบถวายอภิวาทด้วยเบญจางคประดิษฐ์ ทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุญใดที่ข้าพระองค์ทำตั้งแต่ให้สร้างวิหารในระยะทุก ๑ โยชน์ ในหนทางบุญนั้นนั่นแลข้าพระองค์ไม่ได้ปรารถนาสมบัติของสวรรค์ สมบัติของมาร สมบัติของพรหมแล้วจึงทำ แต่ข้าพระองค์ปรารถนาเป็นอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้าจึงทำ เพราะฉะนั้น ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ในอนาคต ข้าพระองค์ก็จะขอเป็นอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งเหมือนพระสุมนเถระ” พระผู้มีพระภาคทรงตรวจดูว่า “ความคิดอันยิ่งใหญ่ของกุลบุตรจักสำเร็จหรือไม่หนอ” ทรงทราบว่า “ในอนาคต ในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ นับจากกัปนี้ไป พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าโคดมจักเสด็จอุบัติขึ้น เธอจักเป็นอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าโคดมนั้นนั่นแล” จึงตรัสว่า “ขอให้สิ่งที่พระองค์ทรงประสงค์แล้ว ทรงปรารถนาแล้วจงสำเร็จทั้งหมดเลยทีเดียว ขอพระดำริทั้งปวงจงเต็มเหมือนพระจันทร์ในวันเพ็ญ” พระราชกุมารทรงสดับพุทธพยากรณ์นั้นแล้วทรงดำริว่า “ก็ธรรมดาพระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่ตรัสเป็นคำสอง” ในวันที่ ๒ นั่นแล ได้เป็นเสมือนทรงถือบาตรและจีวรของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นแล้วตามเสด็จไปข้างหลัง ๆ ในกาลที่พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นนั้น พระราชกุมารนั้นถวายทานตลอด ๑๐๐,๐๐๐ ปีแล้วบังเกิดในสวรรค์ แม้ในกาลแห่งพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะได้ถวายผ้าสาฎกชั้นนอกเพื่อรองรับบาตรแก่พระเถระผู้เที่ยวบิณฑบาตทำการบูชาแล้ว จึงได้บังเกิดในสวรรค์อีก จุติจากอัตภาพนั้น เป็นพระเจ้าพาราณสี ทรงโปรดให้สร้างบรรณศาลาถวายพระปัจเจกพุทธเจ้า ๘ พระองค์ ทรงตั้งเชิงรองที่ทำด้วยแก้วมณี ทรงทำการบำรุงด้วยปัจจัย ๔ ตลอดเวลา ๑๐,๐๐๐ ปี เหตุเหล่านี้เป็นเหตุที่ปรากฏชัดแล้ว ก็พระราชกุมารพระองค์นั้นถวายทานอยู่ถึง ๑๐๐,๐๐๐ กัปทีเดียว แล้วบังเกิดในดุสิตบุรีกับพระโพธิสัตว์ของเราทั้งหลาย จุติจากที่นั้นแล้ว ทรงถือปฏิสนธิในเรือนของเจ้าศากยะพระนามว่าอมิโตทนะ เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์แล้วบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณตามลำดับ เสด็จมายังกรุง

กบิลพัสดุ์โดยการเสด็จครั้งแรก แล้วเสด็จออกจากกรุงกบิลพัสดุ์นั้นไป เมื่อพระราชกุมารทั้งหลายทรงบรรพชา เพื่อเป็นบริวารของพระผู้มีพระภาค พระราชกุมารพระองค์นั้น (คือ อานนทกุมาร) ก็ได้เสด็จออกพร้อมกับเจ้าศากยะพระนามว่าภัททิยะเป็นต้น บรรพชาในสำนักพระผู้มีพระภาค ได้ฟังธรรมกถาในสำนักของท่านพระปุณณมันตานีบุตรแล้วดำรงอยู่ในโสดาปัตติผลในกาลไม่นานนัก ท่านพระอานนท์นี้เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัยในปางก่อนดังพรรณนามาฉะนี้ ปฏิจจสมุปบาทแม้เป็นธรรมที่ลึกซึ้ง ก็ปรากฏเหมือนเป็นธรรมง่ายแก่ท่าน เพราะความถึงพร้อมด้วยอุปนิสัยในปางก่อนนี้ (ที.อฏ.๒/๗๘-๘๒, อํ.อฏ.๑/๒๒๔-๗) พระอานนท์นั้นเกิดวันเดียวกันกับพระพุทธเจ้าโพธิสัตว์ ได้ยินว่า บุคคลและสิ่งที่เกิดพร้อมกับพระสัพพัญญูโพธิสัตว์ มี ๗ เหล่านี้ คือ (๑) พระราหุลมาตา (๒) พระอานนท์เถระ (๓) พระฉันนเถระ (๔) ม้ากัณฐกะ (๕) หม้อขุมทรัพย์ (๖) ต้นมหาโพธิ (๗) พระกาฬุทายี(ที.อฏ.๒/๑๘)]

กสฺสปสฺส ภิกฺขเว ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺ-พุทฺธสฺส สพฺพมิตฺโต นาม ภิกฺขุ อุปฏฺฐาโก อโหสิ อคฺคุปฏฺฐาโก. มยฺหํ ภิกฺขเว เอตรหิ **อานนฺโท** นาม ภิกฺขุ อุปฏฺฐาโก อโหสิ อคฺคุปฏฺฐาโก. (ที.๒/๖)

ภิกษุทั้งหลาย พระกัสสปพุทธเจ้าผู้ไกลจากกิเลสตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เองมีภิกษุสัพพมิตตะเป็นอุปัฏฐาก เป็นอัครอุปัฏฐาก บัดนี้ เรามีภิกษุ**อานนท์**เป็นอุปัฏฐาก เป็นอัครอุปัฏฐาก.

อานนฺโทติ นิพทฺธุปฏฺฐากภาวํ สนฺธาย วุตฺตํ. (ที.อฏ.๒/๑๒)

คำว่า **อานนท์ (อานนฺโท)** ท่านกล่าวหมายถึงความที่พระอานนท์เถระเป็นอุปัฏฐากประจำ. [ได้ยินว่า ในปฐมโพธิกาล พระผู้มีพระภาคมีพระอุปัฏฐากไม่แน่นอน บางคราว พระนาคสมาละถือบาตรและจีวรตามเสด็จ บางคราวพระนาคิตะ บางคราวพระอุปวาณะ บางคราวพระสุนักขัตตะ บางคราวพระจุนทสมณุทเทส บางคราวพระสาคตะ (บางคราวพระราธะ) บางคราวพระเมฆิยะ บรรดาพระอุปัฏฐากเหล่านั้น ครั้งหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเสด็จดำเนินทางไกลกับพระนาคสมาลเถระ ถึงทาง ๒ แพร่ง พระเถระลงจากทางกราบทูลว่า “ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์จะไปทางนี้” ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระนาคสมาลเถระนั้นว่า “มาเถิด ภิกษุ พวกเราจะไปทางนี้” พระเถระนั้นกราบทูลว่า “ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ถ้าพระองค์จะกรุณารับบาตรและจีวรของพระองค์ ข้าพระองค์จะไปทางนี้” ดังนี้แล้วจึงเริ่มจะวางบาตรและจีวรลงที่พื้นดิน ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระเถระนั้นว่า “เอามาสิ ภิกษุ” ทรงรับบาตรและจีวรแล้วเสด็จไป เมื่อภิกษุ

แม้นั้นเดินแยกทางไป พวกโจรได้แย่งชิงบาตรและจีวร และตีศีรษะแตก ท่านคิดว่า "เวลานี้ พระผู้มีพระภาคทรงเป็นที่พึ่งของเรา ไม่มีผู้อื่นเลย" ได้มาเฝ้าพระผู้มีพระภาค ทั้งที่เลือดไหลอยู่ ก็เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า "นี่อะไรกัน ภิกษุ" จึงกราบทูลเรื่องราวนั้น ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคได้ตรัสปลอบพระเถระนั้นว่า "อย่าคิดเลย ภิกษุ เรากำหนดเหตุนี้นั่นแลจึงห้ามเธอ" ก็ครั้งหนึ่ง พระผู้มีพระภาคได้เสด็จไปยังชันตุคาม ใกล้ปาจีนวังสมิคทายวันกับพระเมฆิยเถระ แม้ในครั้งนั้นพระเมฆิยะได้เที่ยวบิณฑบาตไปในชันตุคาม เห็นสวนมะม่วงอันน่าพอใจที่ริมฝั่งแม่น้ำ จึงกราบทูลว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ขอพระองค์ทรงรับบาตรและจีวรของพระองค์เถิด ข้าพระองค์จะทำสมณธรรมที่สวนมะม่วงนั้น" แม้พระผู้มีพระภาคทรงห้ามถึง ๓ ครั้งก็ยังไป จึงถูกอกุศลวิตกเข้าครอบงำ แล้วกลับมากราบทูลเรื่องราวนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระเมฆิยเถระแม้นั้นว่า "เรากำหนดเหตุนี้นั่นแลจึงห้ามเธอ" แล้วเสด็จไปกรุงสาวัตถีตามลำดับ ณ กรุงสาวัตถีนั้น พระผู้มีพระภาคมีหมู่ภิกษุสงฆ์แวดล้อมประทับนั่งเหนือบวรพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้แล้วในบริเวณพระคันธกุฎี รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย เวลานี้เราแก่แล้ว ภิกษุบางพวก เมื่อเรากล่าวว่า 'พวกเราจะไปทางนี้' แล้วก็ไปทางอื่น บางพวกก็วางบาตรและจีวรของเราไว้ที่พื้นดิน เธอทั้งหลายจงเลือกภิกษุรูปหนึ่งซึ่งจะเป็นผู้อุปัฏฐากประจำของเราเถิด" ภิกษุทั้งหลายเกิดธรรมสังเวชแล้ว ทีนั้น ท่านพระสารีบุตรลุกจากที่นั่ง ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้วกราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เมื่อปรารถนาพระองค์เท่านั้น จึงบำเพ็ญบารมีทั้งหลายสิ้น ๑ อสงไขยเกินไปอีก ๑๐๐,๐๐๐ กัป ธรรมดาว่าอุปัฏฐากควรเป็นผู้มีปัญญามากเช่นข้าพระองค์มิใช่หรือ ข้าพระองค์จักอุปัฏฐาก" พระผู้มีพระภาคทรงห้ามท่านว่า "อย่าเลยสารีบุตร เธออยู่ในทิศใด ทิศนั้นไม่ว่างเปล่าเลย เพราะว่า การสอนของเธอเหมือนการสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย หน้าที่อุปัฏฐากเราไม่ใช่เธอ" พระมหาสาวกทั้ง ๘๐ รูปเริ่มตั้งแต่พระมหาโมคคัลลานะ ก็ได้ลุกขึ้นโดยวิธีนี้เหมือนกัน พระผู้มีพระภาคทรงห้ามท่านเหล่านั้นแม้ทุกรูป ฝ่ายพระอานนทเถระได้นั่งนิ่งอยู่อย่างเดียว ลำดับนั้น ภิกษุทั้งหลายได้พูดกับท่านอย่างนี้ว่า "ท่านอานนท์ ภิกษุสงฆ์ทูลขอตำแหน่งอุปัฏฐาก ถึงท่านก็จงทูลขอเถิด" ท่านกล่าวว่า "ท่านผู้มีอายุ ขึ้นชื่อว่าตำแหน่งที่ขอได้ ดีอย่างไร พระศาสดาทรงมองไม่เห็นกระผมหรือ ถ้าพระศาสดาทรงพอพระทัยก็จักตรัสว่า 'อานนท์ จงอุปัฏฐากเรา" ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย อานนท์ไม่ต้องมีผู้อื่นชักชวนให้อุตสาหะ เธอรู้เองแล้วนั่นแลจักอุปัฏฐากเรา" จาก

นั้น ภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า “ท่านอานนท์ ท่านจงลุกขึ้น จงทูลขอตำแหน่งอุปัฏฐากกับพระทศพลเถิด” พระเถระลุกขึ้นแล้วทูลขอพร ๘ ประการ คือ พรฝ่ายที่ห้าม ๔ ประการ และพรฝ่ายที่ขอ ๔ ประการ

พรที่ชื่อว่า ฝ่ายที่ห้าม ๔ ประการ บัณฑิตพึงทราบดังต่อไปนี้พระอานนท์กราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จักอุปัฏฐากพระผู้มีพระภาค

๑. ถ้าพระผู้มีพระภาคจักไม่ทรงประทานจีวรที่ประณีต ซึ่งพระองค์ทรงได้มา แก่ข้าพระองค์

๒. จักไม่ทรงประทานบิณฑบาตที่ประณีตซึ่งพระองค์ทรงได้มา แก่ข้าพระองค์

๓. จักไม่ทรงให้ข้าพระองค์อยู่ในพระคันธกุฎีเดียวกับพระองค์

๔. จักไม่พาข้าพระองค์ไปยังที่ที่พระองค์ทรงรับนิมนต์ไว้” เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “อานนท์ก็เธอเห็นโทษอะไรในเรื่องนั้น” ท่านกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าข้าพระองค์ได้สิ่งเหล่านี้จักมีผู้กล่าวหาข้าพระองค์ได้ว่า ‘พระอานนท์ใช้สอยจีวรที่ประณีตซึ่งพระทศพลทรงได้มา ฉันบิณฑบาตที่ประณีตซึ่งพระทศพลทรงได้มา อยู่ในพระคันธกุฎีเดียวกับพระทศพล ไปยังที่นิมนต์เดียวกับพระทศพล เมื่อได้สิ่งเหล่านี้ จึงอุปัฏฐากพระตถาคตผู้อุปัฏฐากอย่างนี้จะหนักหนาอะไรกัน” ด้วยเหตุนี้ พระอานนท์จึงทูลขอพรฝ่ายที่ห้าม ๔ ประการเหล่านี้ พรที่ชื่อว่าฝ่ายที่ขอ ๔ ประการ บัณฑิตพึงทราบดังต่อไปนี้ พระอานนท์กราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จักอุปัฏฐากพระผู้มีพระภาค

๑. ถ้าพระผู้มีพระภาคจักเสด็จไปยังที่นิมนต์ ซึ่งข้าพระองค์รับไว้

๒. ถ้าข้าพระองค์จักนำบริษัทจากรัจภายนอก จากชนบทภายนอกเข้าเฝ้าพระองค์ได้ทุกขณะที่เขามา

๓. ถ้าข้าพระองค์จักได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคทันทีที่มีความสงสัยเกิดขึ้น

๔. ถ้าพระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมใดในขณะที่ข้าพระองค์ไม่อยู่ด้วย จักเสด็จมาแสดงธรรมนั้นแก่ข้าพระองค์” เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “อานนท์ ก็ในข้อนี้เธอเห็นอานิสงส์อะไร” ท่านกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กุลบุตรทั้งหลายผู้มีศรัทธาในพระศาสนานี้ เมื่อไม่ได้โอกาสจากพระผู้มีพระภาค จึงกล่าวกับข้าพระองค์อย่างนี้ว่า ‘ท่านอานนท์ พรุ่งนี้ ขอนิมนต์ท่านกับพระผู้มีพระภาครับภิกษาในเรือนของพวกกระผมเถิด’ ถ้าพระผู้มีพระภาคจักไม่เสด็จไปที่นั้น ข้าพระองค์จักไม่ได้โอกาสแสดงกับบริษัทในขณะที่เขาปรารถนานั่นแล และไม่ได้โอกาสบรรเทาความสงสัย จึงจักมีผู้กล่าวหาได้ว่า ‘พระอานนท์อุปัฏฐากพระทศพลไปทำไม แม้เพียงแค่นี้ พระผู้มี

พระภาคก็ไม่ทำอนุเคราะห์ท่าน' อนึ่ง พวกเขาจักถามข้าพระองค์ขณะที่พระผู้มีพระภาคไม่ประทับอยู่ว่า 'ท่านอานนท์ คาถานี้ พระสูตรนี้ ชาดกนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดง ณ ที่ไหน' ถ้าข้าพระองค์จักไม่ได้พรข้อนั้น จักมีผู้กล่าวหาได้ว่า 'อาวุโส ท่านไม่รู้แม้พระดำรัสเพียงเท่านี้ ทำไมจึงตามเสด็จพระผู้มีพระภาคอย่างไม่ลดละเหมือนกับเงาอยู่ตั้งนมนาน' เพราะเหตุนั้นข้าพระองค์จึงปรารถนาให้ทรงแสดงธรรมแม้ที่พระองค์ทรงแสดงแล้วขณะที่ข้าพระองค์ไม่อยู่อีกครั้งหนึ่ง" พระผู้มีพระภาคจึงได้ประทานแก่ท่าน พระอานนท์ครั้นรับพร ๘ ประการเหล่านี้แล้ว ก็ได้อุปัฏฐากประจำ ด้วยประการฉะนี้ พระอานนท์บรรลุผลแห่งบารมีที่บำเพ็ญมาตลอด ๑๐๐,๐๐๐ กัปเพื่อประโยชน์แก่ฐานันดรนั้นนั่นแล พระผู้มีพระภาคทรงหมายเอาความที่พระอานนท์นี้เป็นผู้อุปัฏฐากประจำนั้นจึงตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เรามีภิกษุอานนท์เป็นอุปัฏฐาก เป็นอัครอุปัฏฐาก" นี้ชื่อว่าการกำหนดอุปัฏฐาก(ที.ม.อ.(ไทย) ๒/๑๑/๑๒-๑๔)]

(๓) อานนท์, พระอานนทเถระผู้รจนาคัมภีร์อภิธรรมฎีกา (ธัมมสังคณีมูลฎีกา)

อานนฺโทอิติ นาเมน กตา คนฺถา สุพุทฺธินา. (มูลฎี.๑/๒๐๓)

คัมภีร์ทั้งหลายภิกษุผู้มีปัญญาดีชื่อว่า **อานนท์** รจนาแล้ว.

(๔) พระเจ้าอานนท์ผู้เป็นบิดาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ.

นครํ หํสวตี นาม
อานนฺโท นาม ขตฺติโย
สุชาตา นาม ชนิกา
ปทุมุตฺตรสฺส สตฺถุโน. (พุทฺธวํ.๓๔๕)

(ประวัติพระพุทธเจ้าปทุมุตตระ)

กรุงชื่อว่าหงสวดี กษัตริย์พระนามว่า**อานนท์**เป็นพระชนกพระเทวีพระนามว่าสุชาดาเป็นพระชนนีของบรมพระศาสดาพระนามว่าปทุมุตตระ.

(๔) เจ้าชายอานันทะ พระอนุชาพระบิดาเดียวกันแต่ต่างพระมารดาของพระพุทธเจ้าพระนามว่ามงคละ.

ดู อานนฺทกุมาร.

(๕) พระราชโอรสพระนามว่าอานนท์ของพระพุทธเจ้าพระนามติสสะ.

สมตึสสหสฺสานิ
นาริโย สมลงฺกตา
สุภทฺทานามิกา นารี
อานนฺโท นาม อตฺรโช. (พุทฺธ.๓๖๘)

(พระประวัติพระติสสพุทธเจ้า)

พระองค์ทรงมีนางสนมกำนัล ๓๐,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีพระนามว่าสุภัททาพระราชโอรสพระนามว่า

อานนท์.

(๗) เจ้าบ่าวอานนท์.

คงฺคาตีรํ ปน ปตฺวา อานนฺทกุมารํ ปกฺโกสาเปตฺวา "**อานนฺท** ตฺวํ ตีณิ วฑฺฒกิสตานิ อาทาย อุทฺธํคงฺคํ คนฺตฺวา สารทารูนิ คาหาเปตฺวา ติสตมตฺตา นาวา มาเปตฺวา นครสฺสตฺถาย ตตฺเถว ตจฺฉาเปตฺวา สลฺลหุกานํ ทารูนํ นาวาย ปูราเปตฺวา ขิปฺปํ อาคจฺเฉยฺยาสี"ติ เปเสสิ. (ชา.อฏฺ.๖/๒๗๕)

ก็ครั้นมโหสถไปถึงฝั่งคงคาจึงให้เรียกอำมาตย์ชื่ออานนท์กุมารมาสั่งส่งไปว่า **อานนท์** ท่านจงพาช่างไม้ ๓๐๐ คนไปเหนือคงคาให้ถือเอาไม้แก่นสร้างเรือประมาณ ๓๐๐ ลำ แล้วถากไม้ในที่นั้นนั่นแหละบรรทุกไม้เบา ๆ ในเรือเอามาโดยพลัน เพื่อต้องการสร้างเมือง.

(๘) เศรษฐีอานนท์.

ดู อานนฺทเสฏฺฐี.

(๙) อานันทเจดีย์.

ภควา มหตา ภิกฺขุสงฺเฆน สทฺธึ เยน โภคนครํ ตทวสริ. ตตฺร สุทํ ภควา โภคนคเร วิหรติ **อานนฺเท** เจติเย. ตตฺร โข ภควา ภิกฺขู อามนฺเตสิ "จตฺตาโรเม ภิกฺขเว มหาปเทเส เทเสสฺสามิ ตํ สุณาถ สาธุกํ มนสิกโรถ ภาสิสฺสามี"ติ. (ที.๒/๑๐๓)

พระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่เสด็จถึงโภคนคร ประทับอยู่ที่ **อานันทเจดีย์**ในโภคนคร รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย เราจะแสดงมหาปเทส ๔ (ข้ออ้างที่สำคัญ) ประการนี้เธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว".[พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้พึงกล่าวอย่างนี้ว่า 'ผู้มีอายุ ข้าพเจ้าได้สดับรับมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคว่า 'นี้เป็นธรรม นี้เป็นวินัย นี้เป็นสัตถุสาสน์' เธอทั้งหลายยังไม่พึงชื่นชม ยังไม่พึงคัดค้านคำกล่าวของผู้นั้น พึงเรียนบทและพยัญชนะเหล่านั้นให้ดีแล้ว พึงสอบดูในสูตร เทียบดูในวินัย ถ้าบทและพยัญชนะเหล่านั้น สอบลงในสูตรก็ไม่ได้ เทียบเข้าในวินัยก็ไม่ได้ พึงลงสันนิษฐานว่า 'นี้มิใช่พระดำรัสของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นแน่นอน และภิกษุนี้รับมาผิด'เธอทั้งหลายพึงทิ้งคำนั้นเสีย ถ้าบทและพยัญชนะเหล่านั้น สอบลงในสูตรก็ได้ เทียบเข้าในวินัยก็ได้ พึงลงสันนิษฐานว่า 'นี้เป็นพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นแน่นอน และภิกษุนี้รับมาด้วยดี' เธอทั้งหลายพึงจำมหาปเทสประการที่ ๑ นี้ไว้

๒. ภิกษุในธรรมวินัยนี้พึงกล่าวอย่างนี้ว่า 'ในอาวาสชื่อโน้นมีสงฆ์อยู่พร้อมด้วยพระเถระพร้อมด้วยปาโมกข์ ข้าพเจ้าได้สดับมาเฉพาะหน้าสงฆ์นั้นว่า'นี้เป็นธรรม นี้เป็นวินัย นี้เป็นสัตถุสาสน์' เธอทั้งหลายยังไม่พึงชื่นชม ยังไม่พึงคัดค้านคำกล่าวของผู้นั้น พึงเรียนบทและพยัญชนะเหล่า

นั้นให้ดีแล้ว พึงสอบดูในสูตรเทียบดูในวินัย ถ้าบทและพยัญชนะเหล่านั้น สอบลงในสูตรก็ไม่ได้ เทียบเข้าในวินัยก็ไม่ได้ พึงลงสันนิษฐานว่า 'นี้มิใช่พระดำรัสของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นแน่นอน และสงฆ์นั้นรับมาผิด' เธอทั้งหลายพึงทิ้งคำนั้นเสีย ถ้าบทและพยัญชนะเหล่านั้น สอบลงในสูตรก็ได้ เทียบเข้าในวินัยก็ได้ พึงลงสันนิษฐานว่า 'นี้เป็นพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นแน่นอน และสงฆ์นั้นรับมาด้วยดี' เธอทั้งหลายพึงจำมหาปเทสประการที่ ๒ นี้ไว้

๓. ภิกษุในธรรมวินัยนี้พึงกล่าวอย่างนี้ว่า 'ในอาวาสชื่อโน้นมีภิกษุผู้เป็นพระเถระอยู่จำนวนมาก เป็นพหูสูต เรียนคัมภีร์[๑] ทรงธรรม[๒] ทรงวินัย[๓] ทรงมาติกา[๔] ข้าพเจ้าได้สดับมาเฉพาะหน้าพระเถระ

๑ **คัมภีร์** หมายถึงนิกาย ๕ คือ ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย และขุททกนิกาย (องฺ.ติก.อ. ๒/๒๐/๙๘)

๒ **ธรรม** หมายถึงพระสุตตันตปิฎกและอภิธัมมปิฎก (องฺ.ติก.อ. ๒/๒๐/๙๘, องฺ.ติก.ฎีกา ๒/๒๐/๑๑๓)

๓ **วินัย** หมายถึงพระวินัยปิฎก (องฺ.ติก.อ. ๒/๒๐/๙๘)

๔ **มาติกา** หมายถึงมาติกา ๒ คือ ภิกขุวิภังค์ และภิกขุนีวิภังค์ (องฺ.ติก.อ. ๒/๒๐/๙๘)

เหล่านั้นว่า 'นี้เป็นธรรม นี้เป็นวินัย นี้เป็นสัตถุสาสน์' เธอทั้งหลาย ยังไม่พึงชื่นชม ยังไม่พึงคัดค้านคำกล่าวของผู้นั้นพึงเรียนบทและพยัญชนะเหล่านั้นให้ดีแล้ว พึงสอบดูในสูตรเทียบดูในวินัย ถ้าบทและพยัญชนะเหล่านั้น สอบลงในสูตรก็ไม่ได้เทียบเข้าในวินัยก็ไม่ได้ พึงลงสันนิษฐานว่า 'นี้มิใช่พระดำรัสของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นแน่นอน และพระเถระเหล่านั้นรับมาผิด' เธอทั้งหลายพึงทิ้งคำนั้นเสีย ถ้าบทและพยัญชนะเหล่านั้นสอบลงในสูตรก็ได้ เทียบเข้าในวินัยก็ได้ พึงลงสันนิษฐานว่า"นี้เป็นพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นแน่นอน และพระเถระเหล่านั้นรับมาด้วยดี' เธอทั้งหลายพึงจำมหาปเทสประการที่ ๓ นี้ไว้

๔. ภิกษุในธรรมวินัยนี้พึงกล่าวอย่างนี้ว่า 'ในอาวาสชื่อโน้นมีภิกษุผู้เป็นเถระอยู่รูปหนึ่งเป็นพหูสูต เรียนคัมภีร์ ทรงธรรม ทรงวินัยทรงมาติกา ข้าพเจ้าได้สดับรับมาเฉพาะหน้าพระเถระรูปนั้นว่า'นี้เป็นธรรม นี้เป็นวินัย นี้เป็นสัตถุสาสน์' เธอทั้งหลาย ยังไม่พึงชื่นชม ยังไม่พึงคัดค้านคำกล่าวของผู้นั้น พึงเรียนบทและพยัญชนะเหล่านั้นให้ดีแล้ว พึงสอบดูในสูตร เทียบดูในวินัยถ้าบทและพยัญชนะเหล่านั้น สอบลงในสูตรก็ไม่ได้ เทียบเข้าในวินัยก็ไม่ได้ พึงลงสันนิษฐานว่า 'นี้มิใช่พระดำรัสของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นแน่นอน และพระเถระรูปนั้นรับมาผิด' เธอทั้งหลายพึง

ทิ้งเสีย ถ้าบทและพยัญชนะเหล่านั้น สอบลงในสูตรก็ได้ เทียบเข้าในวินัยก็ได้ พึงลงสันนิษฐานว่า 'นี้เป็นพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นแน่นอน และพระเถระรูปนั้นรับมาด้วยดี' เธอทั้งหลายพึงจำมหาปเทสประการที่ ๔ นี้ไว้ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงจำมหาปเทส ๔ ประการนี้แล ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเมื่อประทับอยู่ที่อานันทเจดีย์ในโภคนคร ทรงแสดงธรรมีกถาเป็นอันมากแก่ภิกษุทั้งหลายอย่างนี้ว่า "ศีลมีลักษณะอย่างนี้ สมาธิมีลักษณะอย่างนี้ ปัญญามีลักษณะอย่างนี้ สมาธิอันบุคคลอบรมโดยมีศีลเป็นฐานย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ปัญญาอันบุคคลอบรมโดยมีสมาธิเป็นฐาน ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก จิตอันบุคคลอบรมโดยมีปัญญาเป็นฐาน ย่อมหลุดพ้นโดยชอบจากอาสวะคือกามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ]

(๑๐) ยักษ์อานันทะ.

ดู อานนฺทยกฺข. (อํ.๒/ ๓๕๖)

(๑๑) พญาแร้งอานนท์.

ตทา **อานนฺโท** นาม คิชฺฌราชา ทสสหสฺสคิชฺฌปริวาโร คิชฺฌปพฺพเต ปฏิวสติ. (ชา.อฏฺ.๕/๔๕๔)

คราวนั้นพญาแร้งชื่อว่า**อานนท์** มีแร้งหมื่นหนึ่งเป็นบริวารอาศัยอยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏ.

(๑๒) ปลาอานนท์.

อานนฺโท ติมินนฺโท อชฺฌาโรโห มหาติมีติ อิเม จตฺตาโร โยชนสหสฺสิกา. (ที.อฏฺ.๒/๗๗)

ปลา ๔ ชนิดนี้ คือ **ปลาอานนท์** ปลาติมินทะ ปลาอัชฌาโรหะ ปลามหาติมิใหญ่ ๑,๐๐๐ โยชน์.

อานนฺทอจฺฉริยสุตฺต (น)

[อานนฺท + อจฺฉริย + สุตฺต]

อานันทอัจฉริยสูตร, อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาตบาฬี, ปัณณาสก์ ๔ วรรค ๓ สูตร ๙. (อํ.๑/๔๔๘-๙)

พระสูตรนี้ทรงแสดงความอัศจรรย์ของพระอานนท์ว่า ท่านมีมนุษยสัมพันธ์ดีเยี่ยมเมื่อบริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาเข้าไปหาท่านแล้วเกิดความประทับใจไม่รู้จักอิ่ม. (อํ.จตุกฺก. ๒๑/๑๒๙/๑๔๙-๑๕๐)

อานนฺทกุมาร (ปุ)

[อานนฺท + กุมาร]

(๑) เจ้าชายอานันทะพระภาดา ร่วมพระบิดาเดียวกันแต่ต่างพระมารดาของพระพุทธเจ้าพระนามว่ามงคล, เจ้าชายอานนท์.

เวมาติกภาตา ปนสฺส **อานนฺทกุมาโร** นาม นวุติโกฏิสงฺขฺยาย ปริสาย สทฺธึ ธมฺมสวนตฺถาย สตฺถุ สนฺติกํ อคมาสิ. (อภิ.อฏฺ.๑๕๗)

ทราบมาว่า **เจ้าชายอานนท์**พระภาดาร่วมพระบิดาเดียวกันแต่ต่างพระมารดาของ

พระพุทธเจ้าพระนามว่ามงคลนั้น พร้อมทั้งบริษัท ๙๐ โกฏิ ได้เสด็จไปสู่สำนักของพระศาสดาเพื่อทรงสดับธรรม.

(๒) เจ้าชายอานนท์ผู้เป็นพระโอรสของพระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ.

โส จตฺตาริ นิมิตฺตานิ ทิสฺวา สุภทฺทาเทวิยา ปุตฺเต **อานนฺทกุมาเร** อุปฺปนฺเน โสนุตฺตรํ นาม อนุตฺตรํ ตุรงฺควรมารุยฺห มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิ. (พุทฺธวํ.อฏฺ.๒๖๘)

เมื่อ **เจ้าชายอานนท์** พระโอรสของพระนางสุภัททาเทวี สมภพ พระมหาบุรุษนั้นทรงเห็นนิมิต ๔ เสด็จขึ้นทรงม้าต้น ตัวประเสริฐชื่อว่า โสนุตตระออกมหาภิเนษกรมณ์ทรงผนวช.

(๓) เจ้าบ่าวชื่อว่าอานนท์, คนทำเรือชื่อว่าอานนท์.

คงฺคาตีรํ ปน ปตฺวา **อานนฺทกุมารํ** ปกฺโกสาเปตฺวา อานนฺท ตฺวํ ตีณิ วฑฺฒกิสตานิ อาทาย อุทฺธํคงฺคํ คนฺตฺวา สารทารูนิ คาหาเปตฺวา ติสตมตฺตา นาวา มาเปตฺวา นครสฺสตฺถาย ตตฺเถว ตจฺฉาเปตฺวา สลฺลหุกานํ ทารูนํ นาวาย ปูราเปตฺวา ขิปฺปํ อาคจฺเฉยฺยาสีติ เปเสสิ. (ชา.อฏฺ. ๙/๖๓๖/๓๕๗)

ก็ครั้นมโหสถไปถึงฝั่งคงคาจึงเรียกคนทำเรือชื่อว่า**อานนท์กุมาร**มาสั่งส่งไปว่า**อานนท์** ท่านจงพาช่างไม้ ๓๐๐ คนไปเหนือคงคาให้ถือเอาไม้แก่นสร้างเรือประมาณ ๓๐๐ ลำแล้วถากไม้ในที่นั้นนั่นแหละ บรรทุกไม้เบา ๆ ในเรือเอามาโดยพลัน เพื่อต้องการสร้างเมือง.

อานนฺทคฺคหณ (น)

[อานนฺท + คหณ]

อานนฺท-ศัพท์, ศัพท์ว่าอานนฺท.

อานนฺทคฺคหเณน ผสฺสาทีนํ สงฺคโห สงฺขารกฺขนฺธลกฺขเณน เอกลกฺขณตฺตา. (สี.ฏี.อภินวฏี.๑/๔๘๕)

การสงเคราะห์เอาผัสสะเป็นต้นด้วย **อานนฺท-ศัพท์** เพราะมีลักษณะเดียวกันโดยลักษณะเป็นสังขารขันธ์.

อานนฺทเจติย (น)

[อานนฺท + เจติย]

อานันทเจดีย์, วัดที่สร้างไว้ในที่อยู่ของอานันทยักษ์.

เอกํ สมยํ ภควา โภคนคเร วิหรติ **อานนฺทเจติเย**. (อํ.๑/๔๘๖)

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ **อานันทเจดีย์** โภคนคร.

อานนฺทเจติเยติ อานนฺทยกฺขสฺส ภวนฏฺฐาเน ปติฏฺฐิตวิหาเร. (อํ.อฏฺ.๒/๓๕๖)

คำว่า **อานันทเจดีย์(อานนฺทเจติเย)** ได้แก่ วัดตั้งอยู่ในที่อยู่ของอานันทยักษ์.

อานนฺทฉณ (ปุ)

[อานนฺท + ฉณ]

มหรสพที่สนุกสนาน, มหรสพ, งานบันเทิง. ดู อานนฺทิย.

อานนฺทชนน (ติ)

[อานนฺท + ชนน. (ถี) อานนฺทชนนี]

ผู้ยังความยินดีให้เกิดขึ้น, ผู้ยังความปลื้มใจให้เกิดขึ้น, ทำให้ปลื้มใจ.

วนฺเท เต ปิตรํ ภทฺเท
ติมฺพรุํ สูริยวจฺฉเส
เยน ชาตาสิ กลฺยาณี
อานนฺทชนนี มม. (ที.๒/๒๑๒)

[ปัญจสิขะคันธรรพบุตรกล่าวว่า]

แม่ภัททาสุริยวัจฉสา ฉันขอกราบท่านติมพรุบิดาของเธอ โดยเหตุที่เธอเกิดมางดงาม **ทำให้ฉันปลื้มใจ**เหมือนสายลมย่อมเป็นที่ปรารถนาของผู้มีเหงื่อหรือเหมือนน้ำเป็นที่ปรารถนาของผู้กระหาย.

อานนฺทชนนี มมาติ มยฺหํ ปีติโสมนสฺสวฑฺฒนี. (ที.อฏฺ.๒/๒๙๔)

คำว่า **ทำให้ฉันปลื้มใจ(อานนฺทชนนี)** ได้แก่ ยังปลื้มใจดีใจให้เจริญแก่ฉัน.

อานนฺทชาต (ติ)

[อานนฺท + ชาต]

เกิดอิ่มใจ, มีความอิ่มอกอิ่มใจ, ผู้เกิดความปลื้มใจ, มีใจชื่นชม, ยินดียิ่ง.

อานนฺทชาเต ติทสคเณ ปตีเต
สกฺกญฺจ อินฺทํ สุจิวสเน จ เทเว
ทุสฺสํ คเหตฺวา อติริว โถมยนฺเต
อสิโต อิสิ อทฺทส ทิวาวิหาเร.
(สุตฺตนิ.๓๘๕)

(นาลกดาบสทูลถามปัญหาว่า)

อสิตฤาษีอยู่ในที่พักกลางวัน ได้เห็นท้าวสักกะจอมเทพและทวยเทพชั้นดาวดึงส์**มีความอิ่มใจ**ชื่นชมยกผ้าทิพย์ขึ้นชมเชยอยู่มิได้ขาด ณ ที่สถิตอันสะอาด.

อานนฺทชาเตติ สมิทฺธิชาเต วุทฺธิปฺปตฺเต. (สุตฺตนิ.อฏฺ.๒/๒๐๓)

คำว่า **มีความอิ่มใจ(อานนฺทชาเต)** ได้แก่ เกิดความเต็มใจ ได้รับความเจริญใจ.

อานนฺทชาโต วิปุลมลตฺถํ.

(สุตฺตนิ.๒๕/๖๙๓/๔๗๐)

เกิดความอิ่มใจ ได้รับปีติไพบูลย์.

อานนฺทชาโตติ สวนมตฺเตเนว อุปฺปนฺนาย ปีติยา ปีติชาโต. (สุตฺตนิ.อฏฺ.๒/๒๐๖)

คำว่า **เกิดความอิ่มใจ(อานนฺทชาโต)** ได้แก่ เกิดปลื้มใจ ด้วยความปลื้มใจที่เกิดขึ้นเพียงแค่ได้ยินได้ฟังเท่านั้น.

อานนฺทติ (กริ)

[อา + นนฺท + อ + ติ]

ย่อมยินดี, ปลื้มใจ.

อานนฺทนฺติ ปโมทนฺติ เอเตน ธมฺเมน ตํสมงฺคิโน สตฺตาติ อานนฺท-สทฺทสฺส กรณตฺถตํ ทสฺเสติ. (สี.อภินวฏี.๑/๖๐)

ย่อมแสดงว่าอานนฺทศัพท์มีกรณะเป็นอรรถ (เหตุ)ว่า สัตว์ผู้ประกอบด้วยธรรมนั้น **ย่อมยินดี**ชื่นชมด้วยธรรมนั้น.

อิทญฺจ ปจฺจยํ ลทฺธา
ปุพฺเพ สํกฺเลสมตฺตโน
อานนฺทิ วิตฺตา สุมนา
ปุตฺเต สงฺคมฺม ลกฺขณา. (ชา.๒/๓๗๕)

พระนางมัทรีผู้สมบูรณ์ด้วยลักษณะได้ปัจจัยนี้แล้ว ทรงระลึกถึงความลำบากของตนในกาลก่อน ครั้นได้พบพระโอรสทั้งหลายก็มีพระทัยปลาบปลื้ม**ยินดี**ยิ่ง.

อานนฺทตฺเถร (ปุ)

[อานนฺท + เถร]

พระอานนท์เถระ.

อานนฺทตฺเถโรปิ สีลาทิคุเณหิ เจว อิมสฺมึ สุตฺเต อาคตคุเณหิ จ เถโร วิย อภิญฺญาโต ปากโฏ มหา. (ม.อฏฺ.๒/๑๔๙)

แม้**พระอานนท์เถระ**เป็นผู้ใหญ่ปรากฏเหมือนพระเถระมีชื่อเสียงด้วยศีลาทิคุณและด้วยคุณมาแล้วในพระสูตรนี้.

อานนฺทตฺเถรสุตฺต (น)

[อานนฺทตเถร + สุตฺต]

อานันทเถรสูตร, สังยุตตนิกาย มหาวรรค สังยุตตบาฬี สังยุต ๑๑ วรรค ๒ สูตร ๓ . (สํ.๓/๓๑๕-๗)

พระสูตรนี้พระอานนท์เถระตอบปัญหาพระสารีบุตรว่า ผู้มีธรรม ๔ ประการ คือเลื่อมใสพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์และมีศีลจะได้บรรลุโสดาบันแน่นอน.

อานนฺทปิติ (ถี)

[อานนฺท + ปีติ]

ปีติอันเป็นเหตุปลื้มใจ, ความปลื้มใจ. ดู อานนฺท๑ .

อานนฺทปีติสญฺชนน (ติ)

[อานนฺท + ปีติ + สญฺจนน]

ถ้อยคำที่ยังปีติเหตุปลื้มใจให้เกิดขึ้น, คำที่ก่อความปลื้มอิ่มใจ.

โส เม กเถสิ อ**านนฺท-ปีติสญฺชนํ** มม
ตสฺส ธชสฺส วิปากํ
อนุโภสฺสสิ สพฺพทา. (อป.๑/๘๑)

(พระอุปวาณเถระกล่าวว่า) ภิกษุรูปนั้นกล่าว**คำที่ก่อให้เกิดความปลื้มอิ่มใจ**ของข้าพเจ้าในการถวายธงให้ข้าพเจ้าฟังว่าท่านจักได้เสวยวิบากแห่งการถวายธงนั้นในกาลทุกเมื่อ.

อานนฺทโพธิ (ปุ/ถี)

[อานนฺท + โพธิ]

ต้นโพธิ์ที่พระอานนท์ปลูกไว้, อานันทโพธิ์

โส ปน อานนฺทตฺเถเรน โรปิตตฺตา **อานนฺทโพธี**ติ ชาโต. (ชา.อฏฺ.๒/๒๙๐)

ก็ต้นโพธิ์นั้นชื่อว่า**อานันทโพธิ์** เพราะเป็นต้นโพธิ์ที่พระอานนท์เถระปลูกไว้.

อานนฺทภทฺเทกรตฺตสุตฺต (น)

[อานนฺทภทฺเทกรตฺต + สุตฺต]

อานันทภัทเทกรัตตสูตร, มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์บาฬี วรรค ๔ สูตร ๒. (ม.๓/๒๒๘)

อานนฺทเภริ(รี) (ถี)

[อานนฺท + เภริ(รี)]

กลองอานันทะ, กลองก่อให้เกิดความปลื้มใจ. ดู อานนฺทิย.

อานนฺทเภริกาล (ปุ)

[อานนฺทเภริ + กาล]

เวลาตีกลองอานันทะ, เวลาที่กลองอานันทเภรีบันลือเสียง.

จิรปฺปภุติ ยํ มยฺหํ
ปตฺถิตํ อชฺช สิชฺฌเต
อานนฺทเภริกาโลยํ
กึ โว อสฺสูหิ ปุตฺติกา. (อป.๒/๒๐๙)

(พระมหาปชาบดีโคตมีเถรีกล่าวกับอุบาสิกาทั้งหลายว่า)

ความปรารถนาที่แม่ตั้งไว้ตั้งแต่ต้นมาช้านาน จะสำเร็จแก่แม่ในวันนี้เวลานี้เป็นเวลาที่**ตีกลองอานันทะ** ลูกเอ๋ย น้ำตาจะมีประโยชน์อะไรแก่พวกลูก.

อานนฺทมจฺฉ (ปุ)

[อานนฺท + มจฺฉ]

ปลาใหญ่ชื่อว่าอานนท์, ปลาอานนท์.

เกราฏิโก หิ ปุคฺคโล **อานนฺทมจฺโฉ** วิย โหติ. (อํ.ฏี.๒๖๖)

จริงอยู่ บุคคลคดโกงเป็นเหมือน**ปลาชื่อว่าอานนท์**.

อานนฺทมย (ติ)

[อานนฺท + มย]

สำเร็จด้วยความปลื้มใจ.

“อนฺนมโย ปานมโย มโนมโย **อานนฺทมโย** วิญฺญาณมโย”ติ ปญฺจธา อตฺตานํ เวทวาทิโน วทนฺติ. (ที.ฏี.๑/๑๕๕)

บุคคลผู้มีความเห็น (หมอดู) กล่าวว่าบุคคลเสวยตัวตน โดยเหตุ ๕ ประการ คือ สำเร็จด้วยข้าว สำเร็จด้วยน้ำ สำเร็จด้วยใจ **สำเร็จด้วยความปลื้มใจ**และสำเร็จด้วยวิญญาณ.

อานนฺทนยกฺข (ปุ)

[อานนฺท + ยกฺข]

อานันทยักษ์.

ดู อานนฺทเจติย.

อานนฺทยาจนกถา (ถี)

[อานนฺท + ยาจนกถา]

คำขอของพระอานนท์, พระอานนท์กราบทูลอาราธนา ทีฆนิกาย มหาวรรค บาฬี สูตร ๓. (ที.๒/๙๖)

อานนฺทรูป (ติ)

[อานนฺท + รูป]

มีรูปทรงน่าปลื้มใจ, มีรูปงาม.

อานนฺโท วต โภ **อานนฺทรูโป** วต โภ. (ม.๒/๓๓๒)

พระคุณเจ้า**อานนท์รูปก็งาม** นามก็เพราะ **อานนฺทรูโป**ติ อานนฺทสภาโว. (ม.อฏ.๓/๒๓๘).

คำว่า **รูปงาม(อานนฺทรูโป)** ได้แก่ ผู้มีสภาพน่าปลื้มใจ.

อานนฺทวคฺค (ปุ)

[อานนฺท + วคฺค]

อานันทวรรค, หมวดว่าด้วยเรื่องพระอานนท์, อังคุตตรนิกาย ติกนิบาตบาฬี ปัณณาสก์ ๒ วรรค ๓. (อํ.๑/๒๑๖)

อานนฺทสภาว (ติ)

[อานนฺท + สภาว]

มีสภาพที่น่าปลื้มใจ, มีรูปงาม.

ดู อานนฺทรูป.

อานนฺทสุตฺต (น)

[อานนฺท + สุตฺต]

อานันทสูตร.

(๑) อานันทสูตร สังยุตตรนิกาย สคาถวรรคสังยุตตบาฬี สังยุต ๘ สูตร ๔. (สํ.๑/๑๘๙)

สูตรนี้แสดงเหตุกำจัดกามราคะ คือ ให้พิจารณารูปนามเป็นอสุภะ.

(๒) อานันทสูตร สังยุตตรนิกาย สคาถวรรคสังยุตตบาฬี สังยุต ๙ สูตร ๕. (สํ.๑/๒๐๑)

สูตรนี้แสดงว่าอย่าประมาทเว้นจากหมู่คณะรีบบำเพ็ญเพียรเจริญวิปัสสนาเพื่อพ้นทุกข์.

(๓) อานันทสูตร สังยุตตรนิกาย ขันธกสังยุตตบาฬี สังยุต ๑ วรรค ๒ สูตร ๑๐. (สํ.๒/๒๑)

สูตรนี้แสดงขันธ์ ๕ ไม่เที่ยงเพื่อพิจารณาเห็นความดับก็สามารถกำจัดกิเลสได้.

(๔) อานันทสูตร, ปฐมอานันทสูตรและทุติยอานันทสูตร, สังยุตตรนิกาย ขันธวรรคสังยุตตบาฬี สังยุต ๑ วรรค ๔ สูตร ๔ และสูตร ๖. (สํ. ๒/๓๐-๓)

(๕) อานันทสูตร สังยุตตรนิกาย ขันธวรรคสังยุตตบาฬี สังยุต ๑ สูตร ๑ (๙) วรรค ๔ สูตร ๑. (สํ.๒/๘๖-๗)

(๖) อานันทสูตร สังยุตตรนิกาย ขันธวรรคสังยุตตบาฬี สังยุต ๑ (๑๕) วรรค ๕ สูตร ๑๐. (สํ.๒/๑๕๓)

(๗) อานันทสูตร, สังยุตตรนิกาย สฬายตนวรรคสังยุตตบาฬี สังยุต ๑๐ สูตร ๑๐. (สํ.๒/๕๖๕-๖)

(๘) อานันทสูตร,ปฐมอานันทสูตรและทุติยอานันทสูตร, สังยุตตรนิกาย มหาวรรคสังยุตตบาฬี สังยุต ๗ วรรค ๓ สูตร ๗ และสูตร ๘. (สํ.๓/๒๔๙-๒๕๐)

(๙) อานันทสูตร, ปฐมอานันทสูตรและทุติยอานันทสูตร, สังยุตตรนิกาย มหาวรรคสังยุตตบาฬี สังยุต ๑๐ วรรค ๒ สูตร ๓ และสูตร ๔. (สํ.๓/๒๘๖-๒๙๑)

(๑๐) อานันทสูตร, อังคุตตรนิกาย ติกนิบาตบาฬี ปัณณาสก์ ๑ วรรค ๔ สูตร ๒. (อํ.๑/๑๓๑-๒)

(๑๑) อานันทสูตร, อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาตบาฬี ปัณณาสก์ ๔ วรรค ๓ สูตร ๔. (อํ. ๑/๔๘๐-๑)

สูตรนี้แสดงว่าให้ลงมือปฏิบัติวิปัสสนาอันกำจัดปปัญจธรรม (ตัณหา, มานะ และทิฏฐิ ความเห็นผิด)ที่ขยายสังสารวัฏให้หมดไป

(๑๒) อานันทสูตร, อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาตบาฬี ปัณณาสก์ ๓ (๑๑) วรรค ๑ สูตร ๖. (อํ.๒/๑๑๗-๘)

สูตรนี้แสดงว่า ผู้ต้องการจะอยู่อย่างมีความสุข ต้องมีศีลเป็นต้น.

(๑๓) อานันทสูตร, อังคุตตรนิกาย ฉักกนิบาตบาฬี ปัณณาสก์ ๑ วรรค ๕ สูตร ๙. (อํ.๒/๓๑๗-๘)

สูตรนี้แสดงว่า ผู้จะได้ฟังธรรมที่ไม่เคยฟัง,ธรรมเคยฟังจะเลือนหายและรู้แจ้งธรรมที่ยังเคยฟังมา ต้องประกอบด้วยเหตุ ๖ ประการ คือ เรียน, แสดง, สอน, สาธยาย, ไตร่ตรองธรรมที่ได้เรียนมา และอยู่กับบัณฑิต.

(๑๔) อานันทสูตร, อังคุตตรนิกาย นวกนิบาตบาฬี ปัณณาสก์ ๑ วรรค ๔ สูตร ๖. (อํ.๓/๒๒๔-๕)

พระสูตรนี้แสดงว่า ปฏิบัติสมถและวิปัสสนาก็สามารถกำจัดกิเลสบรรลุเป็นอรหันต์ได้.

(๑๕) อานันทสูตร, ปฐมาอานันทสูตรและทุติยอานันทสูตร, อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาตบาฬี ปัณณาสก์ ๑ วรรค ๔ สูตร ๙และสูตร ๑๐. (อํ.๓/๓๑๕-๖)

พระสูตรนี้ทรงแสดง เหตุความเสื่อมและความเจริญในพระธรรมวินัย คือ ไม่มี

ศรัทธา, ไม่มีศีล, ไม่มีความรู้, สอนยาก, มีเพื่อนชั่ว, เกียจคร้าน, ขาดสติ, ไม่สันโดษ, มักมาก, และเห็นผิด นี้เป็นฝ่ายเสื่อม ส่วนฝ่ายเจริญตรงข้ามนี้.

(๑๖) อานันทสูตร, อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาตบาฬี ปัณณาสก์ ๒ (๙) วรรค ๔ สูตร ๒. (อํ.๓/๓๗๗-๘)

พระสูตรนี้ทรงแสดง เหตุความเสื่อมและความเจริญในพระธรรมวินัย คือ ไม่มีศรัทธา, ไม่มีศีล, ไม่มีความรู้, สอนยาก, มีเพื่อนชั่ว, เกียจคร้าน, ขาดสติ, ไม่สันโดษ, มักมาก, และเห็นผิด นี้เป็นฝ่ายเสื่อม ส่วนฝ่ายเจริญตรงข้ามนี้.

อานนฺทเสฏฺฐิ (ปุ)

[อานนฺท + เสฏฺฐิ]

อานนท์เศรษฐี, เศรษฐีชื่ออานนท์.

สาวตฺถิยํ กิร **อานนฺทเสฏฺฐิ** นาม จตฺตาลีสโกฏิวิภโว มหามจฺฉรี อโหสิ. (ธมฺม.อฏฺ.๑/๒๙๗)

ทราบมาว่า ในกรุงสาวัตถีมี**เศรษฐีชื่ออานนท์** มีสมบัติประมาณ ๘๐ โกฏิ แต่เป็นคนตระหนี่มาก.

อานนฺทเสฏฺฐิกาล (ปุ)

[อานนฺทเสฏฺฐิ + กาล]

เวลาที่เคยเป็นอานนท์เศรษฐี.

โส ฆรปฏิปาฏิยา จรนฺโต **อานนฺทเสฏฺฐิกาเล** นิวุตฺตฏฺฐานํ คนฺตฺวา ชาติสฺสโร หุตฺวา อตฺตโน เคหํ ปาวิสิ. (ธมฺม.อฏฺ.๑/๒๙๘)

ทารกนั้นเที่ยวไปตามลำดับเรือน ถึงที่แห่งตนเกิดในเวลาที่เคยเป็น**อานนท์เศรษฐี**แล้วเป็นผู้ระลึกชาติได้ เข้าไปสู่เรือนของตน.

อานนฺทเสฏฺฐิวตฺถุ (น)

[อานนฺทเสฏฺฐิ + วตฺถุ]

เรื่องของอานนท์เศรษฐี, ขุททกนิกาย ธรรมบทอรรถกถา วรรค ๕ เรื่อง ๓. (ธมฺม.๒๒, ธมฺม.อฏฺ.๑/๒๙๗)

อานนฺทเสฏฺฐิสมาคม (ปุ)

[อานนฺทเสฏฺฐิ + สมาคม]

การประชุมของอานนท์เศรษฐี, ในที่ประชุมแห่งอานันทะเศรษฐี.

อานนฺทเสฏฺฐิสมาคเม จตุราสีติยา จ ปาณสหสฺเสหิ อมตปานํ ปีตํ. (อํ.อฏฺ.๑/๗๘)

ในที่ประชุมของอานนท์เศรษฐี สัตว์ ๘๔,๐๐๐ ดื่มน้ำอมฤต.

อานนฺทา (ถี)

[อา + นนฺท + อ + อา]

พระราชธิดาพระนามว่าอานันทา.

ปญฺจ ธีตโร. ปิยา สุปฺปิยา **อานนฺทา** วิชิตา

วิชิตเสนาติ. (ที.อฏฺ.๑/๒๓๐)

(พระมเหสีใหญ่ของพระเจ้าโอกกากราช ที่ ๓) มีพระราชธิดา ๕ พระองค์ คือ ทรงพระนามว่า ปิยา สุปปิยา **อานันทา** วิชิตา วิชิตเสนา.

อานนฺทาจริย (ปุ)

[อานนฺท + อาจริย]

อาจารย์อานนท์.

ตตฺถ ตตฺถ อาจริโย นาม **อานนฺทาจริโย** กลสปุรวาสีติ คเหตพฺโพ. (วชิร.๔๕)

ชื่อ อาจารย์ในที่นั้น ๆ พึงถือเอาว่า **อาจารย์อานนท์** ผู้อยู่ที่เมืองกลสะ.

อานนฺทิต (ปุ)

[(๑) อา + นนฺท + ต. (๒) อานนฺท + อิต]

มีความปลื้มใจยิ่ง, ยินดียิ่ง.

ภุมฺมา มหาราชิกา ตาวตึสา
ยามา จ เทวา ตุสิตา จ นิมฺมิตา
ปรนิมฺมิตา เยปิ จ พฺรหฺมกายิกา
อานนฺทิตา วิปุลมกํสุ โฆสํ.
(พุทฺธวํ.๓๐๐)

เทวดาประจำภาคพื้น เทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา ชั้นดาวดึงส์ ชั้นยามา ชั้นดุสิต ชั้นนิมมานรดี ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี และเทวดาที่นับเนื่องในหมู่พรหมต่างก็**ยินดียิ่ง** ได้พากันส่งเสียงอื้ออึงกึกก้อง.

อานนฺทิตาติ ปมุทิตหทยา สญฺชาตปีติโสมนสฺสา หุตฺวาติ อตโถ. (พุทฺธวํ.อฏฺ.๔๓)

คำว่า **ยินดียิ่ง(อานนฺทิตา)** ได้แก่ มีความปลื้มใจ ความว่า เป็นผู้เกิดความปลื้มใจดีใจแล้ว.

อานนฺทิย (น)

[อา + นนฺท + ณฺย]

(๑) กลองเพลินจิต.

(๒) มหรสพที่น่าเพลินใจ.

อิทญฺจ ปจฺจยํ ลทฺธา
ปุพฺเพ สํกฺเลสมตฺตโน
อานนฺทิยํ อาจรึสุ
รมณีเย คิริพฺพเช. (ชา.๒/๓๗๕)

พระเวสสันดรบรมกษัตริย์และพระนางมัทรี กลับมาดำรงในสิริราชสมบัติตามเดิมแล้ว ทรงระลึกถึงความลำบากของตนในกาลก่อน จึงรับสั่งให้นำ **กลองเพลินจิต**ไปตีประกาศแล้วจัดงานมหรสพที่น่าเพลิดเพลินใจ ที่คุ้มครองเขาวงกตอันน่ารื่นรมย์

อานนฺทิยํ อาจรึสุ รมณีเย คิริพฺพเชติ รมณีเย วงฺกคิริกุจฺฉิมฺหิ "เวสฺสนฺตรสฺส รญฺโญ อาณาติ กญฺจนลตาวินทฺธํ อานนฺทเภรึ จราเปตฺวา อานนฺทฉณํ อาจรึสุ. (ชา.อฏฺ.๗/๓๘๑)

บาทคาถาว่า **อานนฺทิยํ อาจรึสุ, รมณีเย**

คิริพฺพเช ความว่า ให้ตีกลองเพลินจิตที่ผูกด้วยลดาทองท่องเที่ยวป่าวร้องในท้องเขาวงกตอันเป็นที่ควรยินดีว่า เป็นอาณาเขตแห่งพระราชาเวสสันดร จัดงานมหรสพที่น่าเพลิดเพลินใจ.

[ตามนัยอรรถไขไว้นี้ คำว่า **อานนฺทิย** ในคาถา แปล ๒ ครั้ง ครั้งแรก แปลว่า กลองเพลินจิต โดยใส่ ปาฐเสส (บทบาลีที่ขาดไป) เข้ามาแปลว่า **อานนฺทิยํ** จราเปตฺวา (รับสั่งให้เที่ยวตี**กลองเพลินจิต**ป่าวประกาศไป) ครั้งที่ ๒ แปลว่า **มหรสพที่น่าเพลินใจ**]

อานนฺที (ติ)

[อา + นนฺท + ณี]

ผู้ปลาบปลื้มยิ่ง, ผู้ยินดียิ่ง ผู้รื่นเริง.

ตตฺร เจ ตุมฺเห อสฺสถ **อานนฺทิโน** สุมนา อุปฺปิลาวิตา ตุมฺหํ เยวสฺส เตน อนฺตราโย. (ที.๑/๓)

ถ้าพวกเธอ**รื่นเริง**ดีใจหรือกระหยิ่มใจต่อพวกเขา พวกเธอ ก็จะประสบอันตรายเพราะความรื่นเริงดีใจนั้นได้เช่นกัน.

อานนฺทีติ อานนฺทชาโต. (ชา.อฏฺ.๕/๕๓๖)

คำว่า **ผู้รื่นเริง(อานนฺที)** ได้แก่ เป็นผู้มีความปลื้มใจยิ่ง.

อานมนา (ถี)

[อา + นมุ + ยุ]

(๑) การโน้มไปข้างหน้า, การน้อมไป.

กตมา วิชมฺภิตา? ยา กายสฺส ชมฺภนา วิชมฺภนา **อานมนา** วินมนา สนฺนมนา ปณมนาพฺยาธิยกํ อยํ วุจฺจติ "วิชมฺภิตา. (อภิ.วิ.๓๖๕)

วิชัมภิตา เป็นไฉน ความบิดกาย กิริยาที่บิดกาย **การโน้มไปข้างหน้า** การโน้มกายมาข้างหลัง การโน้มกายไปรอบ ๆ การตั้งกายให้สูงขึ้น ความไม่สำราญทางกาย นี้เรียกว่า วิชัมภิตา (การบิดขี้เกียจ).

อานมนาติ ปุรโต นมนา. (อภิ.อฏฺ.๒/๑๘-๙)

คำว่า **การโน้มไปข้างหน้า(อานมนา)** ได้แก่ การน้อมกายไปในข้างหน้า.

(๒) การ-ความโน้มไปข้างหลัง, การน้อมไป.

ยถารูเปหิ กายสงฺขาเรหิ ยา กายสฺส น **อานมนา** น วินมนา น สนฺนมนา น ปณมนา อนิญฺชนา อผนฺทนา อจลนา อกมฺปนา สนฺตํ สุขุมํ ปสฺสมฺภยํ กายสงฺขารํ อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ ปสฺสมฺภยํ กายสงฺขารํ ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ. (ปฏิสํ.๑๘๓)

ความไม่โน้มไปข้างหลัง ความไม่น้อมไป ความไม่เอนไป ความไม่โอนไป ความไม่หวั่นไหว ความไม่ดิ้นรน ความไม่โยก ความไม่โคลงแห่งกายมีอยู่ เพราะกายสังขารเห็นปานใด ภิกษุสำเหนียกว่า "เราระงับกายสังขาร ที่ละเอียดสุขุมเห็นปาน

นั้นหายใจเข้า” สำเหนียกว่า “เราระงับกายสังขารที่ละเอียด สุขุมเห็นปานนั้นหายใจออก”.

อานมนาติ ปจฺฉโต นมนา. (ปฏิสํ.อฏฺ.๒/๑๑๓)

คำว่า **ความโน้มไปข้างหลัง(อานมนา)** ได้แก่ การน้อมกายไปในข้างหลัง.

อานยติ (กฺริ)

[อา + นี + อ + ติ]

ย่อมนำมา, นำเอามา.

> โอฑฺเฑนฺตุ วาฬปาสานิ
> ยถา วชฺเฌถ โส ทิโช.
> ชีวญฺจ นํ คเหตฺวาน
> **อานเยหิ** มมนฺติเก. (ชา.๑/๒๗๖)

(โกสิยพราหมณ์ได้กล่าวกับคนเฝ้านาว่า)

เจ้าจงดักบ่วงหางสัตว์โดยวิธีที่นกนั้นจะติดบ่วงจับเป็นแล้ว**นำมา**ให้เรา.

อานเยหีติ อาเนหิ. (ชา.อฏฺ.๔/๒๗๘)

คำว่า **อานเยหิ** แปลว่า จงนำเอามา.

อานยน (น)

[อา + นี + ยุ]

(๑) การนำมา, การนำไปข้างหน้า.

เอวมิมาย คาถาย ปริโยสานญฺจ รตฺติวิภาวนญฺจ สาธุการสทฺทุฏฺฐานญฺจ อาฬวกกุมารสฺส ยกฺขภวนํ **อานยนญฺจ** เอกกฺขเณเยว อโหสิ. (สํ.อฏฺ.๑/๓๐๖)

การสิ้นสุดแห่งคาถานี้ การสว่างแห่งราตรี การส่งเสียงสาธุการ **การนำ**อาฬวกกุมาร**มา**ยังที่อยู่ของยักษ์ ได้มีในขณะเดียวกันด้วยประการฉะนี้.

(๒) การดึงมา.

ดู อานยนปจฺจุปฏฺฐาน.

อานยนการณ (น)

[อานยน + การณ]

เหตุแห่งการนำกลับมา, เหตุแห่งการเรียกกลับมา.

อถสฺส ฉตฺเต อธิวตฺถา เทวตา โพธิสตฺตสฺส ธมฺมเทสนํ อสฺสุณนฺตี “กึ นุ โข การณ”นฺติ อาวชฺชมานา ตํ การณํ ญตฺวา “ปณฺฑิตสฺส **อานยนการณํ** กริสฺสามี”ติ จินฺเตตฺวา รตฺติภาเค ฉตฺตปิณฺฑิกํ วิวริตฺวา ราชานํ “หนฺติ หตฺเถหิ ปาเทหี”ติอาทิเก จตฺตาโร ปญฺเห ปุจฺฉิ. (ชา.อฏฺ.๖/๒๑๓)

ลำดับนั้น อารักขเทวดาผู้สิงอยู่ที่เศวตฉัตรของพระราชานั้น เมื่อไม่ได้สดับธรรมของพระโพธิสัตว์ จึงพิจารณาอยู่ว่า “มีเหตุอะไรหนอแล” ครั้นทราบเหตุนั้นแล้วจึงคิดว่า “เราจักทำ**เหตุแห่งการนำ**มโหสธบัณฑิต**กลับมา**ให้ได้” ในราตรีนั้น จึงแย้มกรีบเศวตฉัตร ถามปัญหา ๔ ข้อกับพระราชา เป็นต้นว่า "บุคคลใช้มือทั้ง ๒ เท้า

ทั้ง ๒ ทุบตีและตบปากผู้อื่น".

อานยนตฺถ (น)

[อานยน + อตฺถ]

ประโยชน์การนำมา, เพื่อการนำมา.

ราชา ตสฺส หตฺถิสฺส **อานยนตฺถาย** พฺราหฺมเณ ปหิณิ. (ธมฺม.อฏฺ.๒/๓๖๑)

พระราชาทรงส่งพวกพราหมณ์ไป **เพื่อการนำ**ช้างนั้น**มา**.

อานยนปจฺจุปฏฺฐาน (ติ)

[อานยน + ปจฺจุปฏฺฐาน]

มีอาการปรากฏคือการนำมา, ปรากฏโดยอาการนำมา.

อารมฺมเณ จิตฺตสฺส **อานยนปจฺจุปฏฺฐาโน**. (วิ.อฏฺ.๑/๑๑๔)

วิตกนั้น**ปรากฏโดยอาการนำ**จิต**มา**สู่อารมณ์.

อานยนปจฺจุปฏฺฐาโนติ เอตฺถ อานยนํ จิตฺเต อารมฺมณสฺส อุปนยนํ, อากฑฺฒนํ วา. (สารตฺถ.๑/๓๕๙)

การนำมาคือการนำจิตทั้งหลายเข้ามาสู่อารมณ์ อีกนัยหนึ่ง การดึงจิตมาสู่อารมณ์ในคำนี้ว่า **ปรากฏโดยอาการนำมา**.

อานยนาการปวตฺต (ติ)

[อานยน + อาการ + ปวตฺต]

อันเป็นไปโดยอาการนำมา.

จิตฺตสฺส อารมฺมเณ **อานยนาการปฺปวตฺโต** วิตกฺโก อตฺถโต อารมฺมณํ ตตฺถ อากฑฺฒนฺโต วิย โหติ. (อนุฏี.๑/๑๐๔)

พระอรรถกถาจารย์ กล่าวคำว่า "วิตกดึงจิตมาสู่อารมณ์" เพื่อประสงค์จะแสดงว่า วิตกอัน**เป็นไปโดยอาการนำ**จิต**มา**สู่อารมณ์โดยความหมาย เป็นเหมือนดึงอารมณ์มาไว้ในจิตนั้น.

อานยนฺติ.
อานยิ.
อานยึ.
อานยึสุ.
} ดู อานยติ

อานยิตุํ (กฺริ/วิ)

[อา + นี + ตุํ]

เพื่อการนำมา, เพื่อนำมา.

> น มนฺตา มูลเภสชฺชา
> โอสเธหิ ธเนน วา
> สกฺกา **อานยิตุํ** กณฺห
> ยํ เปตมนุโสจสิ. (เปต.๑๕๐)

(ฆฏบัณฑิตกราบทูลว่า)

พระองค์ผู้กัณหโคตร พระองค์ไม่อาจ**เพื่อนำ**พระราชโอรสผู้ทิวงคตแล้ว ที่พระองค์ทรงกรรแสงถึง**มา**ได้ด้วยมนต์ด้วยยาสมุนไพรหรือทรัพย์ได้.

อานยิตฺวา (กฺริ/วิ)

[อา + นี + ตฺวา]

นำมาแล้ว.

อิมาหิ อิทฺธีหิ สมนฺนาคโต ราชา เอกทิวสํ สุวณฺณสงฺขลิกพนฺธนํ เปเสตฺวา จตุนฺนํ พุทฺธานํ อธิคตรูปทสฺสนํ กปฺปายุกํ กาฬํ นาม นาคราชานํ **อานยิตฺวา** เสตจฺฉตฺตสฺส เหฏฺฐา มหารเห ปลฺลงฺเก นิสีทาเปตฺวา อเนก-สตวณฺเณหิ ชลช ถลชปุปฺเผหิ สุวณฺณ-ปุปฺเผหิ จ ปูชํ กตฺวา สพฺพาลงฺการปฏิ-มณฺฑิเตหิ โสฬสหิ นาฏกิตฺถิสหสฺเสหิ สมนฺตโต ปริกฺขิปิตฺวา “อนนฺตญาณสฺส ตาว เม สทฺธมฺมวรจกฺกวตฺติโน สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส รูปํ อิเมสํ อกฺขีนํ อาปาถํ กโรหี”ติ วตฺวา เตน นิมฺมิตํ สกลสรีรวิปฺปกิณฺณปุญฺญปฺ-ปภาวนิพฺพตฺตาสีตานุพฺยญฺชนปฏิ-มณฺฑิตทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณสสฺสิรีก-ตาย วิกสิตกมลุปฺปลปุณฺฑรีกปฏิมณฺฑิตมิว สลิลตลํ ตาราคณรสฺมิชาลวิสทวิปฺผุริต-โสภาสมุชฺชลิตมิว คคนตลํ นีลปีตโลหิตา-ทิเภทวิจิตฺรวณฺณรํสิวินทฺธพฺยามปฺ-ปภาปริกฺเขปวิลาสิตาย สญฺจาปฺปภานุราค-อินฺทธนุวิชฺชุลตาปริกฺขิตฺตมิว กนกคิริสิขรํ นานาวิราควิมลเกตุมาลาสมุชฺชลิตจารุ-มตฺถกโสภํ นยนรสายตนมิว พฺรหฺมเทว-มนุชนาคยกฺขคณานํ พุทฺธรูปํ ปสฺสนฺโต สตฺต ทิวสานิ อกฺขิปูชํ นาม อกาสิ.

(วิ.อฏฺ.๑/๓๓)

พระราชาผู้ทรงประกอบแล้วด้วยฤทธิ์เหล่านี้ วันหนึ่งทรงใช้สังขลิกพันธ์ อันกระทำด้วยทองให้**นำ**พญานาคนามว่า กาฬะ มีอายุตลอดกัปหนึ่งผู้ได้พบเห็นพระรูปของพระพุทธเจ้าทั้ง ๔ **มา** พระองค์เชิญให้ขนดเหนือบัลลังก์อันควรค่ามาก ภายใต้เศวตฉัตร ทรงกระทำการบูชา ด้วยดอกไม้ทั้งที่เกิดในน้ำ ทั้งที่เกิดบนบก หลายร้อยพรรณและด้วยสุวรรณบุปผา ทรงแวดล้อมด้วยนางฟ้อน ๑๖,๐๐๐ ผู้ประดับแล้วด้วยอลังการทั้งปวงโดยรอบตรัสว่า เชิญท่านกระทำพระรูปของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงยังจักร คือพระสัทธรรมอันประเสริฐให้หมุนไป ทรงพระญาณอันหาที่สุดมิได้ให้ถึงคลองแห่งดวงตาเหล่านี้ของข้าพเจ้าก่อนเถิด ดังนี้ ทอดพระเนตรพระพุทธรูปอันพญานาคนามว่า กาฬะ นั้นเนรมิตแล้วประหนึ่งว่าพื้นน้ำอันประดับแล้วด้วยดอกกมล อุบล และปุณฑริกซึ่งแย้มบาน ปานประหนึ่งว่าแผ่นฟ้า อันพราวพรายด้วยความระยิบระยับด้วยการพวยพุ่งแห่งข่ายรัศมีของกลุ่มดารา เพราะความที่พระพุทธรูปนั้น มีพระสิริด้วยพระมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการประดับแล้วด้วยอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ ซึ่งบังเกิดแล้วด้วยอำนาจแห่งบุญอันพรรณรายทั่วพระสรีระทั้งสิ้นงดงามด้วยจอมพระเศียรอันเฉิดฉายด้วยพระเกตุมาลา ซึ่งปราศจากมลทินสีต่าง ๆ ประหนึ่งยอดแห่งภูเขาทอง อันแวดวงด้วยสายรุ้งและสายฟ้า อันกลมกลืนกับแสงเงิน เป็นประหนึ่งจะดูดดึงดวงตาแห่ง

คณะพรหมทวยเทพมวลมนุษย์ฝูงนาคและหมู่ยักษ์ เพราะพระพุทธรูปนั้นมีความแพรวพราวด้วยความฉวัดเฉวียนแห่งพระรัศมีอันแผ่ออกข้างละวาวงล้อมรัศมีอันวิจิตรด้วยสีมีสีเขียวสีเหลืองสีแดงเป็นต้น ได้ทรงกระทำการบูชาอันได้นามว่า บูชาด้วยดวงตา ตลอด ๗ วัน.

อานยิตฺวาน (กฺริ/วิ)

[อา + นี + ตฺวาน]

นำมาแล้ว.

อานยิตฺวาน เวเทหํ
ปญฺจาลานํ รเถสโภ
ตโต นํ ฆาตยิสฺสติ
นสฺส สขี ภวิสฺสติ. (ชา.๒/๒๐๗)

(นางนกสาลิกากล่าวว่า)

พระราชาผู้เป็นจอมทัพแห่งชาวแคว้นปัญจาละจักทรง**นำ**พระเจ้าวิเทหะ**มา**แต่นั้นจักรับสั่งให้ปลงพระชนม์ชีพพระองค์เสีย พระเจ้าวิเทหะไม่เป็นพระสหายของพระเจ้าปัญจาละ.

อานยิสฺสํ.
อานยิสฺสติ.
อานยิสฺสสิ. (กฺริ)
อานยิสฺสาม.
อานยิสฺสามิ.
} ดู อานยติ.

อานยี.

อานหวตฺติ (ถี)

[อานห + วตฺติ]

ผ้าที่ม้วน, ผับไว้, ม้วนผ้า, การใส่ม้วนผ้า. ดู อาทานวฏฺฏิ.

อานาปาน (น)

[อาน + อปาน]

ลมเข้าและลมออก, ลมหายใจเข้าและลมหายใจออก.

อานาปาเน ปฏิสฺสโตติ อานาปานนิมิตฺตสฺมึ ปฏิ ปฏิ สโต. (อิติวุตฺ.อฏฺ.๒๕๕)

คำว่า **ตั้งสติกำหนดลมหายใจเข้าและลมหายใจออก (อานาปาเน ปฏิสฺสโต)** ความว่า มีสติเฉพาะ ๆ ในนิมิตคือลมเข้าและลมออก.

อานาปานกถา (ถี)

[อานาปาน + กถา]

เรื่องที่อธิบายลมเข้าและลมออก.

วิตฺถาโร ปเนตฺถ **อานาปานกถายํ** อาวิภวิสฺสติ. (ปฏิสํ.อฏฺ.๑/๒๘๑)

ส่วนความพิสดารในบทนี้จักแจ่มแจ้งใน**เรื่องที่อธิบายลมเข้าและลมออก**.

อานาปานกมฺมฏฺฐาน (น)

[อานาปาน + กมฺมฏฺฐาน]

กรรมฐานที่กำหนดลมเข้าและลมออก.

อิมสฺมึ ปน กมฺมฏฺฐาเนติ อานาปาน-กมฺมฏฺฐาเน. (สํ.ฏี.๒/๕๑๘)

คำว่า **ในกรรมฐานนี้(อิมสฺมึ ปน กมฺมฏฺฐาเน)** ได้แก่ ใน**กรรมฐานที่กำหนดลมเข้าและลมออก**.

อานาปานกมฺมฏฺฐานาวธิ (ปุ)

[อานาปานกมฺมฏฺฐาน + อวธิ]

ตอน-หมวดอานาปานกรรมฐาน

ดู อานาปานปพฺพ.

อานาปานจตุตฺถชฺฌาน (น)

[อานาปาน + จตุตฺถชฺฌาน]

ฌานที่ ๔ ที่มีอารมณ์คือลมเข้าและลมออก.

อานาปานจตุตฺถชฺฌานํ นิพฺพตฺเตตฺวา ตเทว ปาทกํ กตฺวา วิปสฺสนํ วฑฺเฒตฺวา มคฺคปฏิปาฏิยา อธิคเตน จตุตฺถมคฺเคน สพฺพกิเลเส เขเปตฺวา สพฺพพุทฺธคุเณ ปฏิวิชฺฌิ. (ที.อฏฺ.๑/๕๘)

ทรงยัง**ฌานที่ ๔ ที่มีอารมณ์คือลมเข้าและลมออก**ให้เกิดขึ้น ทรงทำจตุตถฌานนั้นให้เป็นบาท ทรงเจริญวิปัสสนาทรงยังกิเลสทั้งปวงให้สิ้นไปด้วยมรรคที่ ๔ ที่พระองค์ทรงบรรลุแล้ว ตามลำดับแห่งมรรค ทรงแทงตลอดพระพุทธคุณทั้งปวง.

อานาปานชฺฌาน (น)

[อานาปาน + ฌาน]

ฌานที่มีอารมณ์คือลมเข้าและลมออก, อานาปานฌาน.

อานาปานชฺฌานญฺหิ กายคตาสติภาวนา จ อิธ น กถิตา. (อภิ.อฏฺ.๑/๒๔๕)

ในรูปาวจรกุศลนี้ ไม่ได้ตรัส**อานาปาน-ฌาน** (ฌานที่มีอารมณ์คือลมเข้าและลมออก) และกายคตาสติภาวนาไว้.

อานาปานนิมิตฺต (น)

[อานาปาน + นิมิตฺต]

อารมณ์คือลมเข้าและลมออก, อารมณ์ของลมเข้าและลมออก.

อานาปานนิมิตฺตํ ตารกรูปมุตฺตาวลิกา-ทิสทิสํ หุตฺวา ปญฺญายติ. (สํ.อฏฺ.๓/๒๙๖)

อารมณ์คือลมเข้าและลมออกย่อมปรากฏเป็นเหมือนหมู่ดาวและสร้อยไข่มุก.

อานาปานนิมิตฺตารมฺมณ (ติ)

[อานาปานนิมิตฺต + อารมฺมณ]

อันมีอารมณ์คืออานาปานนิมิต.

อานาปานนิมิตฺตารมฺมณาย สติยา เอตํ อธิวจนํ. (ปฏิสํ.อฏฺ.๑/๒๘๐)

คำว่า อานาปานสตินี้ เป็นชื่อของสติ**อันมีอารมณ์คืออานาปานนิมิต**.

อานาปานปพฺพ (น)

[อานาปาน + ปพฺพ]

กัณฑ์ว่าด้วยกรรมฐานที่กำหนดลมเข้าและลมออก, ตอนว่าด้วยกรรมฐานลมเข้าและลมออก.

อานาปานปพฺพนฺติ อานาปานกมฺมฏฺฐานาวธิ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๒๙๘)

คำว่า **ตอนว่าด้วยกรรมฐานกำหนดลมเข้าและลมออก (อานาปานปพฺพํ)** ได้แก่ ขอบเขตของกรรมฐานกำหนดลมเข้าและลมออก.

อานาปานปพฺพเทสนา (ถี)

[อานาปานปพฺพ + เทสนา]

เทสนาตอนว่าด้วยกรรมฐานกำหนดลมเข้าและลมออก.

อิมินา ปน ปเทน ภควา **อานาปานปพฺพเทสนํ** นิยฺยาเตตฺวา ทสฺเสติ. (ที.อฏฺ.๒/๓๕๖)

ก็พระผู้มีพระภาคทรงแสดง**เทสนาตอนว่าด้วยกรรมฐานกำหนดลมเข้าและลมออก**ให้จบลงด้วยบทนี้.

อานาปานปริคฺคาหก (ติ)

[อานาปาน + ปริคฺคาหก. (ถี) อานาปานปริคฺคาหิกา]

อันสามารถกำหนดลมเข้าและลมออก, อันกำหนดลมหายเข้าใจและลมหายใจออก.

อานาปานปริคฺคาหิกายาติ อสฺสาสปสฺสาเส ปริคฺคณฺหนวเสน ปวตฺตาย สติยา. (สํ.ฏี.๒/๕๒๐)

คำว่า **อันสามารถกำหนดลมเข้าและลมออก(อานาปานปริคฺคาหิกาย)** ได้แก่ สติที่เป็นไปด้วยอำนาจการกำหนดลมหายใจเข้าและลมหายใจออก.

อานาปานปริคฺคาหิกายาติ ทีฆรสฺสาทิวิเสเสหิ สทฺธึ อสฺสาสปสฺสาเส ปริจฺฉิชฺชคาหิกาย. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๓๑๒)

คำว่า **อันสามารถกำหนดลมหายใจเข้าออก(อานาปานปริคฺคาหิกาย)** ได้แก่ สติที่สามารถกำหนดลมหายใจเข้าและลมหายใจออกพร้อมอาการพิเศษมีลมเข้าออกยาวและสั้นเป็นต้น.

อานาปานมูลก (ติ)

[อานาปาน + มูลก]

อันมีเหตุคือลมหายใจเข้าออก, อันอาศัยลมหายใจเข้าออกเกิดขึ้น.

อานาปานมูลกาติ อานาปานสนฺนิสฺสเยน ปวตฺตา สติปฏฺฐานา. (สํ.ฏี.๒/๕๒๕-๖)

คำว่า **(สติ) อันมีเหตุคือลมหายใจเข้าออก(อานาปานมูลกา)** ได้แก่ สติปัฏฐานที่เป็นไปโดยอาศัยลมหายใจเข้าและลมหายใจออก.

อานาปานวคฺค (ปุ)

[อานาปาน + วคฺค]

อานาปานวรรค, สังยุตตนิกาย มหาวรรค สังยุตตบาฬี สังยุต ๒ วรรค ๗. วรรคว่าด้วยกรรมฐานกำหนดลมหายใจเข้าออก. (สํ.๓/๑๑๓-๖)

อานาปานสํยุตฺต (ปุ)

[อานาปาน + สํยุตฺต]

อานาปานสังยุต สังยุตตนิกาย มหาวรรค สังยุตตบาฬี สังยุต ๑๐, หมวดที่เกี่ยวกับลมหายใจเข้าออก. (สํ.๓/๒๗๑-๒๙๗)

อานาปานสนฺนิสฺสย (ปุ)

[อานาปาน + สนฺนิสฺสย]

การอาศัยซึ่งลมเข้าและลมออก.

ดู อานาปานมูลก.

อานาปานสมาธิ (ปุ)

[อานาปาน + สมาธิ]

สมาธิที่เกิดขึ้นโดยกำหนดลมหายใจเข้าออกเป็นอารมณ์, อานาปานสมาธิ.

อานาปานสมาธิ ปน กายคตาสติปริยาปนฺนตฺตา สพฺเพสญฺจ โพธิสตฺตานํ วิปสฺสนาปาทกตฺตา โพธาย มคฺโคติ วุตฺโต. (ม.ฏี.๒/๒๑๕)

ส่วน **อานาปานสมาธิ(สมาธิที่เกิดขึ้นโดยกำหนดลมหายใจเข้าออกเป็นอารมณ์)** เรียกว่า “ทางตรัสรู้” เพราะจัดเข้าในกายคตาสติ และเพราะเป็นบาทวิปัสสนาของพระโพธิสัตว์ทั้งปวง.

อานาปานสุตฺต (น)

[อานาปาน + สุตฺต]

อานาปานสูตร, สัยุตตนิกาย มหาวรรค สังยุตตบาฬี สังยุต ๒ วรรค ๗ สูตร. (สํ.๓/๑๑๖)

อานาปานสฺสติ (ถี)

[อานาปาน + สติ. อานาปาเน อารพฺภ อุปฺปนฺนา สติ อานาปานสฺสติ. (อํ.อฏฺ.๑/๓๖๘)]

สติที่เกิดขึ้นโดยกำหนดลมหายใจเข้าออกเป็นอารมณ์, สติที่กำหนดลมหายใจเข้าออก, อานาปานสติ.

อานาปานสฺสตีติ อานาปาเน สติ ตํ อารพฺภ ปวตฺตา สติ อสฺสาสปสฺสาสปริคฺคาหิกา สตีติ อตฺโถ. (อิติวุต.อฏฺ.๒๕๓)

คำว่า **อานาปานสติ** ได้แก่ สติที่เป็นไปปรารภลมหายใจเข้าออกที่มีอยู่นั้นเป็นไป ความว่า สติที่กำหนดลมหายใจเข้าและลมใจออก.

อานาปานสตี ยสฺส
ปริปุณฺณา สุภาวิตา
อนุปุพฺพํ ปริจิตา
ยถา พุทฺเธน เทสิตา
โสมํ โลกํ ปภาเสติ

อพฺภา มุตฺโตว จนฺทิมา. (เถร.๓๐๒)

(พระมหากัปปินเถระกล่าวว่า)

ผู้ใด**เจริญอานาปานสติ(สติที่กำหนดลมหายใจเข้าออก)**ให้บริบูรณ์ด้วยดีอบรมมาโดยลำดับตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ ผู้นั้นยังโลกนี้ให้สว่างไสวเหมือนดวงจันทร์พ้นจากเมฆ.

อานนฺติ อสฺสาโส. **อปานนฺ**ติ ปสฺสาโส. อสฺสาสปสฺสาสนิมิตฺตารมฺมณา สติ **อานาปานสติ**. สติสีเสน เจตฺถ ตํสมฺปยุตฺต-สมาธิภาวนา อธิปฺเปตา. (เถร.อฏ.๒/๑๘๖)

คำว่า **อานํ** ได้แก่ ลมหายใจออก คำว่า **อปานํ** ได้แก่ ลมหายใจเข้า สติที่กำหนดลมหายใจออกและลมหายใจเข้าเป็นอารมณ์ ชื่อว่า **อานาปานสติ** ก็ในที่นี้ ท่านประสงค์เอาการเจริญสมาธิอันประกอบด้วยอานาปานสตินั้นโดยสติเป็นประธาน.

ดู อสฺสาสปสฺสาส ด้วย.

วิธีเจริญอานาปานสติ.

โยคีบุคคลผู้ปฏิบัติเจริญอานาปานสติ

(๑) ขั้นตอนแรก ต้องกำหนดลมหายใจเข้าออกที่ปรากฏอยู่ด้วยสติไม่ขาด.

(๒) ขั้นตอน ๒ ต้องกำหนดลมหายใจเข้าออก สั้นก็รู้ว่า สั้น ยาวก็รู้ว่า ยาว.

(๓) ขั้นตอน ๓ ต้องกำหนดให้ปรากฏทั้งหมด คือ ต้น, กลาง, ที่สุดแห่งลมหายใจเข้าออก (ต้นลมออก คือ สะดือ, กลาง คือ ทรวงอก, ที่สุด คือ ปลายจมูก ต้นลมหายใจเข้า คือ ปลายจมูก, กลาง คือ ทรวงอก และปลาย คือ สะดือ) (วิสุทฺธิ.๑/๒๗๒)

(๔) ขั้นตอน ๔ ต้องกำหนดลมหายใจเข้าออกให้เห็นลมสงบละเอียด กำหนดลมหายใจเข้าออกตั้งแต่หยาบ จนถึงละเอียดสงบไปตามลำดับนี้เป็นจตุกกนัย (วิ.๑/๘๘-๙)

เบื้องต้นกุลบุตรผู้เริ่มบำเพ็ญอานาปนสติพึงมนสิการกัมมัฏฐานด้วยการนับ เมื่อนับไม่ควรหยุดนับต่ำกว่า ๕ ไม่ควรนับ เกิน ๑๐ ไม่ควรแสดงการนับให้ขาดตอนในระหว่าง เพราะเมื่อหยุดนับต่ำกว่า ๕ จิตตุปบาทย่อมฟุ้งซ่านในโอกาสอันคับแคบ เหมือนฝูงโคที่ถูกขังไว้ในคอกที่คับแคบดิ้นรนอยู่ เมื่อนับเกินกว่า ๑๐ จิตตุปบาทย่อมจดจ่ออยู่กับการนับ เมื่อแสดงการนับให้ขาดตอนในระหว่าง จิตย่อมหวั่นไหวว่า “กัมมัฏฐานของเราถึงที่สุดแล้ว หรือยัง” ดังนั้น ควรนับเว้นโทษเหล่านี้ ก็เมื่อนับควรนับช้าๆ เหมือนการนับของคนตวงข้าวเปลือก จริงอยู่ คนตวงข้าวเปลือกตวงเต็มทะนานแล้วนับว่า “๑” จึงเทลง เมื่อตวงเต็มอีกพบขยะบางอย่าง เก็บขยะทิ้งไป นับว่า “๑, ๑” ในคำว่า “๒, ๒” เป็นต้นก็นัยนี้ ฉันใด กุลบุตรนี้ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน กำหนดลมหายใจที่ปรากฏในลมหายใจเข้าหายใจออก แล้วเข้าไป กำหนดลมหายใจที่ผ่านไปๆ ก่อนแล้ว เริ่มนับว่า “๑, ๑” จนถึง “๑๐, ๑๐” เมื่อ

กุลบุตรนับอยู่อย่างนี้ ลมหายใจเข้าหายใจออก เมื่อออกและเข้าย่อมปรากฏชัด ลำดับนั้น กุลบุตรพึงละการนับช้าเหมือนการนับของคนตวงข้าวเปลือกแล้วนับเร็วขึ้นเหมือนการนับของคนเลี้ยงโค จริงอยู่ คนเลี้ยงโคผู้ฉลาด เอาชายพกห่อก้อนกรวดถือเชือกและท่อนไม้ ไปคอกแต่เช้าตรู่ตีหลังโค นั่งบนหัวเสาที่ใส่ลิ่ม สลัก โยนก้อนกรวดแล้วนับโคตัวที่มาถึงประตูว่า "๑-๒" ฝูงโคที่อยู่อย่างเบียดเสียดในโอกาสอันคับแคบตลอด ๓ ยามแห่งราตรี เมื่อออกไป ก็เดินเบียดเสียดกันและกันออกไปเป็นกลุ่มอย่างรวดเร็ว คนเลี้ยงโคก็นับอย่างรวดเร็วเหมือนกันว่า "๓-๔- ๕-๑๐" เมื่อกุลบุตรนับอยู่อย่างนี้ ลมหายใจเข้าหายใจออกย่อมปรากฏผ่านเข้าออกบ่อยๆ อย่างรวดเร็ว จากนั้นเขารู้ว่า "ลมหายใจเข้าหายใจออกย่อมผ่านเข้าออกบ่อยๆ" อย่ากำหนดลมภายในและลมภายนอก กำหนดเฉพาะลมหายใจเข้าหายใจออกแต่ละครั้งที่ถึงทวารเท่านั้น นับอย่างรวดเร็วว่า

"๑, ๒, ๓, ๔, ๕

๑, ๒, ๓, ๔, ๕, ๖

๑, ๒, ๓, ๔, ๕, ๖, ๗

๑, ๒, ๓, ๔, ๕, ๖, ๗, ๘

๑, ๒, ๓, ๔, ๕, ๖, ๗, ๘, ๙

๑, ๒, ๓, ๔, ๕, ๖, ๗, ๘, ๙, ๑๐"

จริงอยู่ เมื่อกัมมัฏฐานเนื่องด้วยการนับ จิตจะแน่วแน่ด้วยกำลังแห่งการนับ เหมือนการจอดเรือไว้ในน้ำกระแสเชี่ยวด้วยการใช้ไม้ถ่อค้ำเอาไว้ เมื่อภิกษุนับรวดเร็วอย่างนี้ กัมมัฏฐานย่อมปรากฏเหมือนเป็นไปไม่ขาดระยะ ลำดับนั้น กุลบุตรรู้ว่า "กัมมัฏฐานเป็นไปไม่ขาดระยะ" ก็อย่ากำหนดลมภายใน และลมภายนอก นับให้เร็วขึ้นตามนัยก่อน เมื่อกุลบุตรส่งจิตเข้าไปพร้อมกับลมที่เข้าไปภายใน ภายในถูกลมกระทบเหมือนเต็มด้วยมันข้น เมื่อนำจิตออกพร้อมกับลมที่ออกไปภายนอก จิตก็ฟุ้งซ่านไปในอารมณ์ที่มีมากในภายนอก แต่เมื่อตั้งสติเจริญอยู่ในโอกาสที่ลมกระทบ ภาวนาย่อมสำเร็จ ด้วยเหตุนั้น ข้าพเจ้าจึงกล่าวว่า "อย่ากำหนดลมภายในและลมภายนอก นับให้เร็วขึ้นตามนัยก่อน"

ถามว่า ลมหายใจเข้าหายใจออก ต้องนับนานเพียงไร

ตอบว่า นับเรื่อยไปจนกว่าสติจะตั้งมั่นในอารมณ์ คือลมหายใจเข้าหายใจ ออก จึงเว้นจากการนับ จริงอยู่ การนับก็เพื่อจะตัดวิตกที่พล่านไปในภายนอก ตั้งสติไว้ในอารมณ์คือลมหายใจเข้าหายใจออกเท่านั้น กุลบุตรครั้นมนสิการกัมมัฏฐานด้วยการนับอย่างนี้ พึงมนสิการด้วยการติดตาม ที่ชื่อว่าการติดตาม ได้แก่ การเลิกนับแล้วส่งสติไปตามลมหายใจเข้าหายใจออก ไม่ขาดระยะ การส่งสติไปตามไม่ใช่จะมีได้ด้วยการส่งไปตามเบื้องต้น ท่ามกลางและ

ที่สุด เพราะลมออกไปภายนอกมีสะดือเป็นเบื้องต้น มีหทัยเป็นท่ามกลาง มีปลายจมูกเป็นที่สุด ลมเข้าไปภายในมีปลายจมูกเป็นเบื้องต้น มีหทัยเป็นท่ามกลาง มีสะดือเป็นที่สุด เมื่อกุลบุตรนั้นส่ง(สติ)ไปตามเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดแห่งลม หายใจเข้าหายใจออก จิตที่ฟุ้งซ่านย่อมเป็นไป เพื่อความกระวนกระวายและหวั่นไหว สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

> "เมื่อพระโยคาวจรใช้สติไปตามลมหายใจเข้าที่ฐานเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด กายและจิตย่อมกระสับกระส่ายหวั่นไหวและดิ้นรน เพราะจิตถึงความฟุ้งซ่านในภายใน"

เมื่อพระโยคาวจรใช้สติไปตามลมหายใจออกที่ฐานเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด กายและจิตย่อมกระสับกระส่าย หวั่นไหวและดิ้นรน เพราะจิตถึงความฟุ้งซ่านในภายนอก" เพราะเหตุนั้น เมื่อมนสิการด้วยการติดตาม ก็ไม่ควรมนสิการด้วยอำนาจแห่งเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด แต่ควรมนสิการด้วยความถูกต้องและความตั้งมั่น จริงอยู่ ด้วยอำนาจการกระทบและความตั้งมั่น ก็เหมือนด้วยอำนาจการนับ และการติดตาม ย่อมไม่มีมนสิการอีกแผนกหนึ่ง กุลบุตรเมื่อนับในที่ที่ลมกระทบแล้วๆ ชื่อว่ามนสิการด้วยการนับและการกระทบ เมื่อเลิกนับในที่ที่ลมกระทบแล้วๆ ใช้สติติดตามลมหายใจเข้าหายใจออก และตั้งจิตไว้ด้วยอำนาจความแน่วแน่ เรียกว่ามนสิการ ด้วยการติดตาม การกระทบ และความตั้งมั่น เนื้อความนี้ พึงทราบอุปมาเรื่องคนเปลี้ยและคนเฝ้าประตูที่ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถา และอุปมาเรื่องเลื่อยที่ท่านกล่าวไว้ในปฏิสัมภิทามรรค อุปมา ๓ เรื่องนั้น อุปมาเรื่องคนเปลี้ย ดังนี้ เปรียบเหมือนคนเปลี้ยโล้ชิงช้าให้แก่มารดาและบุตรผู้เล่นชิงช้า นั่งอยู่ที่โคนเสาชิงช้า ณ ที่นั้นเห็นแต่ที่สุด ๒ ข้าง และตรงกลางแผ่นกระดานชิงช้าที่กำลังแกว่งมาและแกว่งไปตามลำดับ แต่ไม่ขวนขวายจะดูที่สุด ๒ ข้างและตรงกลาง ฉันใด ภิกษุนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ตั้งจิตไว้ที่โคนเสาที่เข้าไปผูกไว้ด้วยสตินั่งโล้ชิงช้า คือลมหายใจเข้าหายใจออกอยู่ด้วยสติที่นิมิตนั้น ส่งสติไปตามเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดลมหายใจเข้าหายใจออก ณ ที่ที่ลมกำลังผ่านมาและผ่านไปตามลำดับกระทบ และตั้งจิตไว้ดูที่นิมิต แต่ไม่ขวนขวายจะดูเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดเหล่านั้น นี้เป็นอุปมาเรื่องคนเปลี้ย ก็อุปมาเรื่องคนเฝ้าประตู ดังนี้ เหมือนคนเฝ้าประตู ย่อมไม่ตรวจคนภายในและภายนอกเมืองว่า "ท่าน เป็นใคร มาจากไหน จะไปที่ไหน หรือที่มือท่านมีอะไร" เพราะคนเหล่านั้นไม่ใช่หน้าที่ของเขา เขาตรวจแต่ละคนที่มาถึงประตูเท่านั้นฉันใด ภิกษุนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ลมเข้าไปภายในออกไปภายนอกไม่ใช่หน้าที่ จะเป็นหน้าที่

ก็เฉพาะลมที่มาถึงทวารแต่ละครั้งเท่านั้น นี้เป็นอุปมาเรื่องคนเฝ้าประตู ก็อุปมาเรื่องเลื่อย พึงทราบตั้งแต่ต้นไปอย่างนี้ สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

> "นิมิต ลมหายใจเข้าหายใจออก
> ไม่เป็นอารมณ์แห่งจิตดวงเดียว
> เพราะไม่รู้ธรรม ๓ ประการ จึงไม่
> ได้ภาวนานิมิต ลมหายใจเข้า
> หายใจออกไม่เป็นอารมณ์แห่งจิต
> ดวงเดียวเพราะรู้ธรรม ๓ ประการ
> จึงได้ภาวนา"

ถามว่า ธรรม ๓ ประการนี้ ไม่เป็นอารมณ์แห่งจิตดวงเดียว จะไม่ปรากฏ ก็หาไม่ จิตไม่ถึงความฟุ้งซ่าน ความเพียรปรากฏ ภิกษุทำประโยคสำเร็จ และบรรลุผลวิเศษได้อย่างไร

ตอบว่า เปรียบเหมือนต้นไม้ที่เขาวางไว้บนพื้นที่ราบเรียบ บุรุษใช้เลื่อยตัดต้นไม้นั้น ตั้งสติไว้ที่ฟันเลื่อยที่ถูกต้นไม้ ไม่ใส่ใจถึงฟันเลื่อยที่ผ่านมาหรือที่ผ่านไป ฟันเลื่อยที่ผ่านมาหรือที่ผ่านไปจะไม่ปรากฏก็หามิได้ ความเพียรปรากฏ และบุรุษทำประโยคสำเร็จได้ นิมิตที่ผูกจิตเหมือนต้นไม้ที่เขาวางไว้บนพื้นที่ราบเรียบ ลมหายใจเข้าหายใจ ออกเปรียบเหมือนฟันเลื่อย ภิกษุนั่งดำรงสติไว้มั่นที่ปลายจมูกหรือที่ริมฝีปาก ไม่ใส่ใจลมหายใจเข้าหายใจออกที่เข้ามาหรือออกไป ลมหายใจเข้าหายใจออกที่เข้ามาหรือออกไปจะไม่ปรากฏก็หาไม่ ความเพียรปรากฏ เธอทำประโยคสำเร็จ และบรรลุผลวิเศษ เหมือนบุรุษนั่งดำรงสติไว้ที่ฟันเลื่อยที่ถูกต้นไม้ ไม่ใส่ใจถึงฟันเลื่อยที่ผ่านมาหรือที่ผ่านไป ฟันเลื่อยที่ผ่านมาหรือที่ผ่านไปจะไม่ปรากฏก็หาไม่ ความเพียรปรากฏ เขาทำประโยคสำเร็จและบรรลุผลวิเศษ ฉันนั้นเหมือนกัน

คำว่า ความเพียร (ปธานํ) ความว่า ถามว่า ความเพียรคืออะไร ตอบว่า กายหรือจิตของภิกษุผู้ปรารภความเพียร ควรแก่การงาน นี้คือความเพียร

ถามว่า ประโยค (ปโยโค) คืออะไร ตอบว่า ภิกษุผู้ปรารภความเพียร ละอุปกิเลสได้ วิตกสงบ นี้คือประโยค

ถามว่า คุณวิเสส (วิเสโส) คืออะไร ตอบว่า ภิกษุผู้ปรารภความเพียร ละสังโยชน์ได้ อนุสัยหมดสิ้นไป นี้คือคุณวิเศษ

ธรรม ๓ ประการนี้ ไม่เป็นอารมณ์แห่งจิตดวงเดียว จะไม่ปรากฏก็หาไม่ จิตไม่ถึงความฟุ้งซ่าน ความเพียรปรากฏ ภิกษุทำประโยคสำเร็จและบรรลุผลวิเศษ

> บุคคลใดเจริญอานาปานสติดีแล้ว
> บริบูรณ์แล้ว อบรมตามลำดับตาม
> สภาวะที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้
> บุคคลนั้นทำโลกนี้ให้สว่างไสว
> เหมือนดวงจันทร์พ้นจากหมอก
> ฉะนั้น

นี้คืออุปมาเรื่องเลื่อย ส่วนในอธิการนี้พึง

ทราบว่า เพียงความไม่ใส่ใจฟันเลื่อยที่ผ่านไปหรือที่ผ่านมาเท่านั้น เป็นประโยชน์ของเลื่อยนั้น เมื่อพระโยคาวจรบางรูปมนสิการกัมมัฏฐานนี้ ไม่นานนักนิมิตย่อมเกิด และความตั้งมั่นกล่าวคือความแน่วแน่ที่ประดับด้วยองค์ฌาน ที่เหลือย่อมสำเร็จ ส่วนพระโยคาวจรบางรูป เมื่อความกระวนกระวายทางกายสงบ ด้วยการดับลมหายใจเข้าหายใจออกที่หยาบไปตามลำดับ ตั้งแต่เวลามนสิการด้วยการนับ กายหรือจิตย่อมเบา ร่างกายเป็นเหมือนลอยโลดไปในอากาศ เหมือนเมื่อบุคคลผู้มีร่างกายกระวนกระวาย นั่งลงบนเตียงหรือตั่ง เตียงตั่งย่อมยุบลง ส่งเสียงดัง เครื่องปูลาดมีรอยย่น แต่เมื่อบุคคลผู้มีร่างกายไม่กระวนกระวายนั่งลง เตียงตั่งย่อม ไม่ยุบลง ไม่ส่งเสียงดัง เครื่องปูลาดไม่ปรากฏรอยย่น เตียงตั่งเป็นเหมือนยัดด้วย ปุยนุ่น ถามว่า เพราะเหตุไร ตอบว่า เพราะกายที่ไม่กระวนกระวายย่อมเบา ฉันใด เมื่อความกระวนกระวายทางกายสงบด้วยความดับลมหายใจเข้าหายใจออกที่หยาบตามลำดับ ตั้งแต่เวลามนสิการด้วยการนับก็ฉันนั้นเหมือนกัน กายหรือจิตย่อมเบา ร่างกายเป็นเหมือนลอยโลดไปในอากาศ เมื่อลมหายใจเข้าหายใจออกที่หยาบดับไป จิตของพระโยคาวจรนั้น มีนิมิตคือลมหายใจเข้าหายใจออกที่ละเอียดเป็นอารมณ์ย่อมเป็นไป แม้เมื่อลมหายใจเข้าหายใจออกที่ละเอียดนั้นดับไป จิตที่มีนิมิตคือลมหายใจเข้าหายใจออกที่ละเอียดกว่านั้นและที่ละเอียดที่สุดเป็นอารมณ์ย่อมเป็นไป เนือง ๆ ถามว่า เป็นไปอย่างไร ตอบว่า เปรียบเหมือนคนใช้ซี่เหล็กใหญ่เคาะกังสดาล เสียงดังเกิดขึ้นด้วยการเคาะครั้งเดียว จิตของเขามีเสียงดังเป็นอารมณ์เป็นไป เมื่อเสียงดังดับไป ภายหลัง จิตมีนิมิตคือเสียงค่อยเป็นอารมณ์เป็นไป แม้เมื่อจิตที่มีนิมิตคือเสียงค่อยเป็นอารมณ์นั้นดับ จิตที่มีนิมิตคือเสียงค่อยกว่านั้นและที่ค่อยที่สุด เป็นอารมณ์ย่อมเป็นไปเนือง ๆ ฉันใด พึงทราบว่า จิตที่มีนิมิตคือลมหายใจเข้าหายใจออกเป็นอารมณ์ก็เป็นไปฉันนั้น สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า “เหมือนเมื่อบุคคลเคาะกังสดาล”

พึงทราบความพิสดารต่อไป เหมือนอย่างว่า กัมมัฏฐานอื่นย่อมปรากฏชัดยิ่งขึ้นไปฉันใด อานาปานสติกัมมัฏฐานนี้จะเป็นฉันนั้นก็หาไม่ อานาปานสติกัมมัฏฐานนี้เมื่อภิกษุอบรมเจริญยิ่งขึ้น ย่อมถึงความเป็นกัมมัฏฐานที่ละเอียด ไม่ปรากฏ เมื่ออานาปานสติกัมมัฏฐานนั้นไม่ปรากฏอย่างนี้ ภิกษุนั้นไม่พึงลุกจากอาสนะสลัดท่อนหนังไป

ถามว่า พึงทำอย่างไร

ตอบว่า ไม่พึงลุกไปด้วยคิดว่า “เราจักถามอาจารย์” หรือว่า “บัดนี้ กัมมัฏฐานของเราเสียหาย” เพราะว่าเมื่อภิกษุเปลี่ยนอิริยาบถไปอยู่ กัมมัฏฐานก็กลายเป็นของ

ใหม่อยู่ร่ำไป ดังนั้น ภิกษุพึงนั่งอยู่ตามเดิม นำมาแต่ที่ถูกต้อง ในอธิการว่าด้วยอานาปานสติกัมมัฏฐานนั้น มีอุบายวิธีในการนำมาดังนี้ แท้จริง ภิกษุนั้นรู้ว่ากัมมัฏฐานยังไม่ปรากฏ พึงพิจารณาอย่างนี้ว่า "ธรรมดา ว่าลมหายใจเข้าหายใจออกมีอยู่ที่ไหน ไม่มีอยู่ที่ไหน มีอยู่แก่ใคร หรือไม่มีอยู่ แก่ใคร" เมื่อพิจารณาอย่างนี้ก็รู้ว่า "ลมหายใจเข้าหายใจออกเหล่านี้ ย่อมไม่มีแก่คนที่อยู่ภายในท้องของมารดา คนที่ดำน้ำ อสัญญีสัตว์ สัตว์ที่ตายแล้ว ผู้เข้าจตุตถฌาน ผู้พรั่งพร้อมด้วยรูปภพและอรูปภพ ผู้เข้านิโรธ" แล้วพึงเตือนตนอย่างนี้ว่า "บัณฑิต ท่านไม่ใช่คนที่อยู่ภายในท้องมารดา ไม่ใช่คนดำน้ำ ไม่ใช่อสัญญีสัตว์ ไม่ใช่คนตาย ไม่ใช่ผู้เข้าจตุตถฌาน ไม่ใช่ผู้พรั่งพร้อมด้วยรูปภพและอรูปภพ ไม่ใช่ผู้เข้านิโรธ มิใช่หรือ ท่านยังมีลมหายใจเข้าหายใจออกอยู่ แต่ไม่สามารถกำหนดได้ เพราะมีปัญญาน้อย" ลำดับนั้น ภิกษุพึงตั้งจิตไว้ด้วยอำนาจที่ที่ลมกระทบตามปกติประคองมนสิการให้เป็นไป จริงอยู่ ลมหายใจเข้าหายใจออกเหล่านี้ กระทบโพรงจมูก ของคนมีจมูกยาวเป็นไป กระทบริมฝีปากด้านบนของคนมีจมูกสั้นย่อมเป็นไป เพราะเหตุนั้น ภิกษุนี้พึงตั้งนิมิตว่า "ลมหายใจเข้าหายใจออกกระทบฐานชื่อนี้" แท้จริง พระผู้มีพระภาคทรงอาศัยอำนาจประโยชน์นี้นั่นเอง จึงตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย เราไม่บอกอานาปานสติแก่บุคคลผู้หลงลืมไม่มีสัมปชัญญะ" จริงอยู่ กัมมัฏฐานบางอย่างสำเร็จแก่บุคคลผู้มีสติสัมปชัญญะเท่านั้นก็จริง ถึงอย่างนั้น กัมมัฏฐานอื่นจากอานาปานสติกัมมัฏฐานนี้ เมื่อบุคคลมนสิการย่อมปรากฏ แต่ว่าอานาปานสติกัมมัฏฐานนี้เป็นกัมมัฏฐานที่หนัก เจริญได้ยาก เป็นภูมิมนสิการสำหรับมหาบุรุษทั้งหลาย ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระพุทธบุตรเท่านั้น มิใช่ภูมิเล็กน้อย มิใช่สัตว์เล็กน้อยจะเสพอาศัยได้ มหาบุรุษย่อมมนสิการอานาปานสติกัมมัฏฐานโดยวิธีใดๆ ย่อมเป็นกัมมัฏฐานที่ละเอียดและสุขุมโดยวิธีนั้นๆ ดังนั้น ในอานาปานสติกัมมัฏฐานนี้ (จำเป็น)ต้องปรารถนาสติและปัญญาที่มีกำลัง เหมือนอย่างในเวลาชุนผ้าสาฎกเนื้อเกลี้ยง จำต้องปรารถนาแม้เข็มเล่มเล็กๆ จำต้องปรารถนาแม้ด้ายที่ร้อยบ่วงเข็มที่เล็กกว่านั้นฉันใด ในเวลาเจริญกัมมัฏฐานนี้ที่เป็นเช่นกับผ้าสาฎกเนื้อเกลี้ยงก็ฉันนั้นเหมือนกัน จำต้องปรารถนาสติที่เปรียบด้วย เข็มหรือปัญญาที่สัมปยุตด้วยสตินั้นซึ่งเปรียบด้วยด้ายใช้ร้อยรูเข็ม ที่มีกำลัง ภิกษุผู้ประกอบด้วยสติปัญญาเหล่านั้นไม่พึงแสวงหาลมหายใจเข้าหายใจออกเหล่านั้น นอกจากโอกาสที่ลมเหล่านั้นกระทบตามปกติ เปรียบเหมือนชาวนาไถนาเสร็จแล้ว ปล่อยโคถึกบ่ายหน้าไปที่หากินแล้วนั่งพักที่ร่มไม้ โคถึกของเขาพึงเข้าไปในดงโดยเร็ว ชาวนาผู้ฉลาดประสงค์จะจับโคมาเทียม ไถอีก ย่อม

ไม่ไปตามรอยเท้าของโคเหล่านั้นแล้วเที่ยวไปในดง ที่แท้ เขาถือเชือกและประตักตรงไปยังท่าน้ำที่โคเหล่านั้นมารวมกัน นั่งบ้างนอนบ้าง ครั้นแล้วก็ได้พบโคเหล่านั้น ตัวที่เที่ยวไปตลอดทั้งวัน ลงท่าน้ำอาบและดื่มแล้วขึ้นมายืนอยู่ จึงใช้เชือกผูก เอาประตักแทงนำมาเทียมไถ แล้วทำงานต่อไปอีกฉันใด ภิกษุนั้นก็ฉันนั้นเหมือนกัน ไม่พึงแสวงหาลมหายใจเข้าหายใจออกเหล่านั้นนอกจากโอกาสที่ลมเหล่านั้นกระทบตามปกติ แต่ว่าถือเอาเชือกคือสติและประตักคือปัญญา แล้วตั้งจิตไว้ในโอกาสที่ลมกระทบตามปกติประคองมนสิการให้เป็นไป เพราะว่า เมื่อเธอมนสิการอย่างนี้ ไม่นานนักลมหายใจเข้าหายใจออกเหล่านั้นย่อมปรากฏ เหมือนโคทั้งหลายปรากฏที่ท่าน้ำ ลำดับนั้น ภิกษุพึงใช้เชือกคือสติผูกไว้ ประกอบไว้ ในที่นั้น ใช้ประตักคือปัญญาทิ่มแทง หมั่นประกอบกัมมัฏฐานต่อไปอีก เมื่อหมั่นประกอบอย่างนี้ ไม่ช้านิมิตย่อมปรากฏ อาจารย์บางพวกกล่าวว่า "นิมิตนี้ไม่เป็นเช่นเดียวกันแก่ภิกษุทุกรูป ปรากฏแก่บางรูปเหมือนปุยนุ่นเหมือนปุยฝ้าย และเหมือนสายลมที่ทำสุขสัมผัสให้เกิดขึ้น" ส่วนวินิจฉัยในอรรถกถา พึงทราบดังนี้ จริงอยู่ นิมิตนี้ปรากฏแก่บางคนเหมือนดวงดาว เหมือนพวงแก้วมณี และเหมือนพวงแก้วมุกดา บางคนเป็นนิมิตมีสัมผัสแข็งเหมือนเมล็ดฝ้ายและเหมือนเสี้ยนไม้แก่น บางคนเหมือนสายสังวาลยาว เหมือนพวงดอกคำ และเหมือนเปลวควัน บางคนเหมือนใยแมงมุมที่กว้าง เหมือนกลีบเมฆ เหมือนดอกปทุม เหมือนล้อรถ เหมือนดวงจันทร์ และเหมือนดวงอาทิตย์ กัมมัฏฐานนี้เป็นอย่างเดียวกัน แต่ปรากฏต่างกัน เพราะมีสัญญาต่างกัน เหมือนเมื่อภิกษุหลายรูปนั่งสาธยายพระสูตร รูปหนึ่งกล่าวว่า "พระสูตรนี้ปรากฏแก่ท่านอย่างไร" รูปหนึ่งตอบว่า "ปรากฏแก่ผมเหมือนแม่น้ำใหญ่ไหลจากภูเขา" อีกรูปหนึ่งตอบว่า "ปรากฏแก่ผมเหมือนราวป่าแห่งหนึ่ง" รูปอื่นตอบว่า "ปรากฏแก่ผมเหมือนต้นไม้เพียบพร้อมด้วยพวงผล มีร่มเย็น มีกิ่งสมบูรณ์" ความจริง พระสูตรเป็นหนึ่งเดียวกัน แต่ปรากฏต่างกันแก่ภิกษุเหล่านั้น เพราะมีสัญญาต่างกัน เพราะกัมมัฏฐานนี้เกิดจากสัญญา มีสัญญาเป็นเหตุ มีสัญญาเป็นแดนเกิด ดังนั้น พึงทราบว่า "ปรากฏต่างกัน เพราะมีสัญญาต่างกัน"

บรรดาลมหายใจเข้าหายใจออก และนิมิตเหล่านี้ จิตที่มีลมหายใจเข้าเป็นอารมณ์อย่างหนึ่ง จิตที่มีลมหายใจออกเป็นอารมณ์ก็เป็นอย่างหนึ่ง จิตที่มีนิมิตเป็นอารมณ์ก็เป็นอีกอย่างหนึ่ง จริงอยู่ ภิกษุใดไม่มีธรรม ๓ ประการนี้ กัมมัฏฐานของภิกษุนั้นไม่ถึงอัปปนา ไม่ถึงอุปจาร ส่วนภิกษุใดมีธรรม ๓ ประการนี้ กัมมัฏฐานของภิกษุนั้นถึงอัปปนาและอุปจาร สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

"นิมิต ลมหายใจเข้าหายใจออก ไม่เป็นอารมณ์แห่งจิตดวงเดียว เพราะไม่รู้ธรรม ๓ ประการ จึงไม่ได้ภาวนานิมิต ลมหายใจเข้าหายใจออกไม่เป็นอารมณ์แห่งจิตดวงเดียวเพราะรู้ธรรม ๓ ประการ จึงได้ภาวนา"

ก็เมื่อนิมิตปรากฏอย่างนี้ ภิกษุนั้นพึงไปหาอาจารย์แล้วบอกว่า "ท่านขอรับ นิมิตเห็นปานนี้ปรากฏแก่กระผม" อาจารย์ไม่พึงบอกว่า "นั่นเป็นนิมิต" หรือ "ไม่ใช่ นิมิต" แต่พึงกล่าวว่า "เป็นอย่างนี้แหละคุณ" บอกว่า "มนสิการบ่อยๆ เข้าเถิด" เพราะเมื่ออาจารย์กล่าวว่า "เป็นนิมิต" ภิกษุก็จะหยุดพัก เมื่ออาจารย์กล่าวว่า "ไม่ใช่นิมิต" เธอก็จะหมดหวังท้อถอย ฉะนั้น อาจารย์จึงไม่กล่าวทั้ง ๒ อย่าง พึงชักจูงไปในมนสิการเท่านั้น พระทีฆภาณกาจารย์กล่าวไว้ดังนี้ก่อน ส่วนพระ มัชฌิมภาณกาจารย์กล่าวว่า "อาจารย์พึงกล่าวกับเธอว่า คุณ นี้เป็นนิมิตสัตบุรุษ ท่านจงมนสิการกัมมัฏฐานบ่อยๆ เข้า" ลำดับนั้น ภิกษุนี้พึงตั้งจิตไว้ที่นิมิตเท่านั้น ตั้งแต่ปฏิภาคนิมิตเกิดขึ้น ภาวนาย่อมมีแก่ภิกษุนั้นได้ด้วยอำนาจความตั้งมั่น ดังที่กล่าวมานี้ สมดังที่พระโบราณาจารย์กล่าวไว้ว่า

"ปราชญ์เมื่อตั้งจิต(ของตน)ไว้ที่นิมิตทำอาการต่างๆ ให้แจ่มแจ้ง ย่อมผูกจิตของตนไว้ที่ลมหายใจเข้าหายใจออก"

ตั้งแต่นิมิตปรากฏตามนัยที่กล่าวแล้ว ภิกษุนั้นย่อมข่มนิวรณ์ได้ กิเลสทั้งหลาย สงบนิ่ง สติปรากฏชัด จิตตั้งมั่น จริงอยู่ จิตนี้ชื่อว่าตั้งมั่นด้วยอาการ ๒ อย่าง คือด้วยการละนิวรณ์ในอุปจารภูมิ หรือด้วยความปรากฏแห่งองค์ในปฏิลาภภูมิในภูมิ ๒ อย่างนั้น ที่ชื่อว่าอุปจารภูมิ ได้แก่ อุปจารสมาธิ ที่ชื่อว่าปฏิลาภภูมิ ได้แก่ อัปปนาสมาธิ

ถามว่า สมาธิ ๒ อย่างนั้น มีการกระทำต่างกันอย่างไร

ตอบว่า อุปจารสมาธิแล่นไปในกุศลวิถีหยั่งลงภวังค์ อัปปนาสมาธิ เมื่อบุคคล นั่งแน่วแน่อยู่ตลอดวัน แล่นไปในกุศลวิถีตลอดทั้งวัน ไม่หยั่งลงภวังค์ ในสมาธิ ๒ อย่างนี้ จิตตั้งมั่นด้วยอุปจารสมาธิเพราะนิมิตปรากฏลำดับนั้น ภิกษุนี้ไม่พึงใฝ่ใจนิมิตนั้น โดยสี ไม่พึงพิจารณาโดยลักษณะ แต่ควรไม่ประมาทรักษานิมิตไว้ เหมือนพระมเหสีของกษัตริย์ทรงรักษาครรภ์เพื่อพระเจ้าจักรพรรดิ และเหมือนชาวนารักษาท้องข้าวสาลี และข้าวเหนียวไว้ เพราะว่า นิมิตที่รักษาไว้ย่อมให้ผลแก่ภิกษุนั้น อสัปปายะ ๗ ประการที่ทำให้กรรมฐานภาวนาเสียหาย คือ ๑. สถานที่อยู่อาศัย, ๒.หมู่บ้านบิณฑบาตร, ๓.การพูดจา, ๔. เพื่อน, ๕. อาหาร, ๖.อุตุ, ๗. อิริยาบถ. สัปปายะ ๗ คือ คุณธรรมที่ทำให้กรรมฐานภาวนาเจริญ

พระโยคีพึงเว้นสิ่งที่ไม่เป็นสัปปายะ ๗

ประการนี้ คือ

> อาวาส โคจรคาม การพูดคุย บุคคล โภชนะ ฤดู อิริยาบถ พึงเสพสิ่งที่เป็นสัปปายะ ๗ ประการเถิด ก็เมื่อปฏิบัติได้อย่างนี้ สำหรับบางท่านก็จะมีอัปปนาได้โดยกาลไม่นานนัก

พึงทราบวินิจฉัยในสิ่งที่ไม่เป็นสัปปายะเหล่านั้นดังต่อไปนี้ เมื่อพระโยคาวจรอยู่ในอาวาสใด นิมิตที่ยังไม่เกิดขึ้นก็ไม่เกิดขึ้น หรือนิมิตที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเสื่อมหายไป สติที่ไม่ตั้งมั่นก็ไม่ตั้งมั่น และจิตที่ยังไม่เป็นสมาธิก็ไม่เป็นสมาธิ อาวาสนี้ชื่อว่าไม่เป็นสัปปายะ ในอาวาสใด นิมิตย่อมเกิดขึ้นและมั่นคงสติตั้งมั่นจิตเป็นสมาธิเหมือนพระปธานิยติสสเถระผู้อยู่ประจำ ณ นาคบรรพต ฉะนั้น อาวาสนี้ชื่อว่าเป็นสัปปายะ เพราะเหตุนั้น ในวัดใดมีอาวาสหลายแห่งโยคีพึงอยู่ในอาวาสนั้นแห่งละ ๓ วัน แล้วจึงอยู่ในที่อยู่ที่จิตของเธอจะมีอารมณ์แน่วแน่เถิด จริงอยู่เพราะมีอาวาสเป็นสัปปายะภิกษุ ๕๐๐ รูปผู้อยู่ในถ้ำจูฬนาค เรียนกัมมัฏฐานที่ถ้ำนั้นได้บรรลุอรหัตตผล ส่วนพระอริยบุคคลเบื้องต่ำเช่นพระโสดาบันเป็นต้น และท่านที่ได้บรรลุอริยภูมิในที่อื่นแล้วได้บรรลุอรหัตตผลที่ถ้ำจูฬนาคนั้น มีจำนวนนับไม่ได้ แม้แต่ในอาวาสอื่นๆ เช่นจิตตลบรรพตวิหารเป็นต้นก็อย่างนั้น

ส่วนโคจรคาม (โคจรคาโม) บัณฑิตพึงทราบดังนี้ โคจรคามใดมีอยู่ในที่ไม่ห่างไกลจากเสนาสนะนัก คือในช่วงระยะประมาณโกสะครึ่งทางทิศเหนือหรือทิศใต้ เป็นที่มีภิกษาหาได้ง่ายและสมบูรณ์ โคจรคามนั้นชื่อว่าเป็นสัปปายะ ที่ตรงกันข้ามชื่อว่าไม่เป็นสัปปายะ

ที่ชื่อว่าการพูดคุย (ภสฺสํ) ได้แก่ การพูดคุยที่นับเนื่องในดิรัจฉานกถา ๓๒ ประการ จัดเป็นอสัปปายะ เพราะว่า การพูดคุยนั้นเป็นไปเพื่อความอันตรธานแห่งนิมิตของเธอ การพูดคุยที่อิงอาศัยกถาวัตถุ ๑๐ ประการ จึงเป็นสัปปายะ แม้แต่การพูดคุยที่อิงอาศัยกถาวัตถุ ๑๐ ประการนั้น ก็ต้องพูดแต่พอประมาณเถิด

แม้บุคคล (ปุคฺคโลปิ) ก็เป็นผู้ไม่พูดดิรัจฉานกถา เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยคุณมีศีลเป็นต้น เพราะอาศัยบุคคลใด จิตที่ยังไม่เป็นสมาธิย่อมเป็นสมาธิบ้าง จิตที่เป็นสมาธิแล้วกลับมั่นคงยิ่งขึ้นบ้าง บุคคลเห็นปานนี้ชื่อว่าเป็นสัปปายะ ส่วนบุคคลผู้มากไปด้วยการประคบประหงมกาย (มุ่งแต่ทะนุถนอมบำรุงบำเรอกาย) มักพูดแต่ดิรัจฉานกถา ไม่เป็นสัปปายะ เพราะว่าบุคคลนั้นย่อมทำเธอให้เศร้าหมองลงไปเท่านั้น เหมือนน้ำโคลนทำน้ำใสให้ขุ่น ฉะนั้น และเพราะอาศัยบุคคลเช่นนั้นแม้สมาบัติก็ย่อมเสื่อมหายได้ เหมือนสมาบัติของภิกษุหนุ่ม ผู้อยู่ที่โกฏิบรรพต ฉะนั้น จะกล่าวอะไรถึงนิมิตเล่า

ส่วนโภชนะ (โภชนํ) บางท่านชอบรสหวาน บางท่านชอบรสเปรี้ยว แม้ฤดูบางท่านก็ชอบฤดูหนาว บางท่านชอบฤดูร้อน เพราะเหตุนั้น พระโยคาวจรฉันโภชนะหรือเสพฤดูใด จึงมีความผาสุก หรือจิตที่ไม่เป็นสมาธิย่อมเป็นสมาธิ หรือที่เป็นสมาธิแล้วกลับมั่นคงยิ่งขึ้น โภชนะและฤดูนั้น จัดเป็นสัปปายะ ส่วนฤดูนอกนี้ไม่จัดเป็นสัปปายะ

ในอิริยาบถทั้งหลายเล่า (อิริยาปเถสุปิ) บางท่านชอบเดินจงกรม บางท่านก็ชอบนอน ยืน หรือนั่ง อย่างใดอย่างหนึ่ง เพราะเหตุนั้น เพราะได้พิจารณาดูอิริยาบถนั้นถึง ๓ วันเหมือนอาวาส ในอิริยาบถใด จิตที่ยังไม่เป็นสมาธิกลับเป็นสมาธิก็ดี ที่เป็นสมาธิแล้วกลับมั่นคงยิ่งขึ้น อิริยาบถนั้นบัณฑิตพึงทราบว่าเป็นสัปปายะ อิริยาบถนอกนี้ พึงทราบว่าไม่เป็นสัปปายะดังนั้น พระโยคาวจรจึงควรเว้นสิ่งที่ไม่เป็นสัปปายะ ๗ ประการนี้เสีย เสพสิ่งที่เป็นสัปปายะเถิด จริงอยู่ เมื่อปฏิบัติได้อย่างนี้ โดยกาลไม่นานนัก บางท่านผู้มากไปด้วยการเสพนิมิต ก็จะมีอัปปนาสมาธิ (วิสุทฺธิ.๑/๑๒๓-๔)

รักษาปฏิภาคนิมิตนั้นแล้วพิจารณานิมิตนั้นบ่อย ๆ ทำให้เจริญยิ่งขึ้นและทำอัปปนาโกสัลละ ๑๐ ประการให้บริบูรณ์ ปฏิบัติกรรมฐานภาวนาปรับวีริยะกับสมาธิให้เสอกัน ในเวลานั้น รับอารมณ์คือนิมิตนั้น ทำให้อัปปนาฌานเกิดขึ้น (ฌาน ๔, ฌาน ๕)

อัปปนาโกศล ๑๐ ประการ คือ

๑. การชำระวัตถุให้สะอาด

๒. การปรับอินทรีย์ให้เสมอกัน

๓. ความฉลาดในนิมิต

๔. การประคองจิตในสมัยที่ควรประคอง

๕. การข่มจิตในสมัยที่ควรข่ม

๖. การทำจิตให้ร่าเริง ในสมัยที่ควรร่าเริง

๗. การวางเฉยจิตในเวลาที่ควรวางเฉย

๘. การเว้นจากบุคคลผู้มีจิตไม่เป็นสมาธิ

๙. การคบหาบุคคลผู้มีจิตเป็นสมาธิ

๑๐. การน้อมจิตไปในสมาธินั้น

ใน ๑๐ ประการนั้น การทำวัตถุทั้งภายในและภายนอกให้สะอาด ชื่อว่าการทำวัตถุให้สะอาด (วตฺถุวิสทกิริยา นาม) จริงอยู่ เมื่อใด พระโยคาวจรนั้นมีผม เล็บ และขนยาว หรือมีร่างกาย มีเหงื่อและไคลจับ เมื่อนั้น วัตถุภายใน ชื่อว่าไม่สะอาดไม่บริสุทธิ์ แต่เมื่อใด พระโยคาวจรนั้นมีจีวรเก่า สกปรก เหม็นสาบ หรือมีเสนาสนะรก เมื่อนั้น วัตถุภายนอก ชื่อว่าไม่สะอาด ไม่บริสุทธิ์ เมื่อวัตถุทั้งภายในและภายนอกไม่สะอาด แม้ญาณในจิตและเจตสิกที่เกิดขึ้นก็ไม่บริสุทธิ์ไปด้วย เหมือนแสงแห่งเปลวประทีปที่อาศัยตัวตะเกียง ไส้ และน้ำมันที่ไม่สะอาดเกิดขึ้นก็ไม่สว่างฉะนั้น เมื่อเธอพิจารณาสังขารด้วยญาณที่ไม่บริสุทธิ์ แม้สังขารก็ไม่ปรากฏแจ่มชัด เมื่อหมั่น

ประกอบกัมมัฏฐาน แม้กัมมัฏฐานก็ไม่ถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ แต่เมื่อวัตถุทั้งภายในและภายนอกสะอาด แม้ญาณในจิตและเจตสิกที่เกิดขึ้น ก็ย่อมสะอาดบริสุทธิ์ไปด้วย เหมือนแสงสว่างแห่งเปลวประทีปที่อาศัยตะเกียง ไส้ และน้ำมันที่สะอาดเกิดขึ้น ก็ผ่องใสสว่างไปด้วย ฉะนั้น และเมื่อเธอพิจารณาสังขารด้วยญาณที่บริสุทธิ์ แม้สังขารก็จะปรากฏชัดเจนขึ้น เมื่อหมั่นประกอบกัมมัฏฐาน แม้กัมมัฏฐานก็ถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ การทำอินทรีย์มีศรัทธาเป็นต้นให้เสมอกัน ชื่อว่าการปรับอินทรีย์ให้เสมอกัน (อินฺทฺริยสมตฺต-ปฏิปาทนํ นาม) ก็ถ้าสัทธินทรีย์ของพระโยคาวจรนั้นแก่กล้า แต่อินทรีย์นอกนี้อ่อนกำลัง ลำดับนั้น วิริยินทรีย์ก็ไม่อาจทำกิจคือการประคองได้ สตินทรีย์ ก็ไม่อาจทำกิจคืออารมณ์ให้ปรากฏได้ สมาธินทรีย์ก็ไม่อาจทำหน้าที่คือความไม่ฟุ้งซ่านได้ ปัญญินทรีย์ก็ไม่อาจทำหน้าที่คือการเห็นได้ เพราะเหตุนั้น พระโยคาวจรพึงลดสัทธินทรีย์นั้นลง โดยการพิจารณาสภาวธรรม หรือโดยมิได้ทำไว้ในใจอย่างที่เมื่อใฝ่ใจอยู่ สัทธินทรีย์จะเกิดแก่กล้าขึ้นได้ ฉะนั้นก็ในข้อนี้มีเรื่องพระวักกลิเถระเป็นตัวอย่าง ก็ถ้าวิริยินทรีย์แก่กล้า ลำดับนั้น สัทธินทรีย์ก็ไม่อาจทำกิจคือการน้อมใจเชื่อได้ อินทรีย์นอกนี้ก็ไม่อาจทำหน้าที่อันต่างด้วยกิจนอกนี้ได้ เพราะเหตุนั้น พระโยคาวจรพึงลดวิริยินทรีย์นั้นลงเสีย ด้วยการเจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์เป็นต้นเถิด แม้ในข้อนั้น ก็ควรแสดงเรื่องพระโสณเถระ แม้ในอินทรีย์ที่เหลือก็อย่างนั้น เมื่อมีอินทรีย์อย่างหนึ่งแก่กล้า บัณฑิตพึงทราบว่าอินทรีย์นอกนี้ก็ไม่สามารถในกิจของตนได้ แต่ว่าโดยพิเศษ ในอินทรีย์ ๕ ประการนี้ บัณฑิตย่อมสรรเสริญความเสมอกันแห่งสัทธินทรีย์กับปัญญินทรีย์ และแห่งสมาธินทรีย์กับวิริยินทรีย์ จริงอยู่ คนมีศรัทธาแก่กล้าแต่มีปัญญาอ่อนกำลัง ย่อมเป็นคนเลื่อมใสอย่างโง่งมงาย เลื่อมใสในสิ่งที่ไม่ควรเลื่อมใส คนมีปัญญาแก่กล้าแต่มีศรัทธาอ่อนกำลัง ย่อมตกไปข้างฝ่ายหลอกลวง (ข้างฝ่ายอวดดี) เป็นคนแก้ไขไม่ได้ เหมือนโรคกำเริบขึ้นเพราะยา เพราะอินทรีย์ทั้ง ๒ ประการเสมอกันคนจึงเลื่อมใสในสิ่งที่ควรเลื่อมใสเท่านั้น แต่โกสัชชะ (ความเกียจคร้าน) ย่อมครอบงำคนมีสมาธิแก่กล้าแต่มีวิริยะอ่อนกำลัง เพราะสมาธิเป็นฝ่ายแห่งโกสัชชะ อุทธัจจะก็ครอบงำคนมีวิริยะกล้าแต่มีสมาธิอ่อนกำลัง เพราะวิริยะเป็นฝ่ายแห่งอุทธัจจะ แต่สมาธิที่ประกอบกับวิริยะจะตกไปในโกสัชชะไม่ได้ วิริยะที่ประกอบกับสมาธิ จะตกไปในอุทธัจจะไม่ได้เพราะเหตุนั้น พระโยคาวจรจึงควรทำอินทรีย์ทั้ง ๒ ประการนั้นให้เท่าๆ กันเถิด ก็เพราะอินทรีย์ทั้ง ๒ ประการเสมอกันอัปปนาจึงมีได้ อีกอย่างหนึ่ง สำหรับท่าน

ผู้เจริญสมาธิกรรมฐาน(สมถกรรมฐาน) จะมีศรัทธาที่มีกำลังก็ควรพระโยคาวจรเชื่ออยู่ เชื่ออยู่อย่างนี้จักบรรลุอัปปนาได้ ก็บรรดาสมาธิและปัญญา สำหรับผู้เจริญสมาธิกรรมฐาน จะมีเอกัคคตาที่แก่กล้าก็ควร ก็เมื่อเป็นเช่นนี้ เธอก็จะบรรลุอัปปนาได้ สำหรับผู้เจริญวิปัสสนา-กรรมฐาน จะมีปัญญาที่มีกำลังก็ควร ก็เมื่อเป็นเช่นนี้ เธอจะได้บรรลุการแทงตลอดลักษณะได้ แต่ทั้งนี้ เพราะสมาธิกับปัญญาทั้ง ๒ ประการเสมอกัน อัปปนาจึงมีได้โดยแท้ ส่วนสติที่มีกำลังย่อมควรในที่ทุกสถานในกาลทุกเมื่อ และในธรรมทั้งปวง เพราะสติรักษาจิตไว้จากการตกไปในอุทธัจจะด้วยอำนาจศรัทธา วิริยะ และปัญญาซึ่งสังกัดอยู่ในฝ่ายแห่งอุทธัจจะ และจากการตกไปในโกสัชชะ (ความเกียจคร้าน) ด้วยสมาธิซึ่งสังกัดอยู่ในฝ่ายโกสัชชะ เพราะเหตุนั้น สตินั้นจึงจำต้องปรารถนาในที่ทุกสถาน ในกาลทุกเมื่อ และในธรรมทั้งปวงเหมือนเกลือป่นจำต้องปรารถนาในกับข้าวทุกชนิด และเหมือนอำมาตย์ผู้ชำนาญในการงานทุกอย่าง จำต้องปรารถนาในราชการทั้งปวง ฉะนั้น เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวไว้ว่า “ก็แลสติพระผู้มีพระภาคตรัสว่า จำต้องปรารถนาในที่ทุกสถาน ในกาลทุกเมื่อ และในธรรมทั้งปวง เพราะเหตุไร เพราะจิตมีสติเป็นที่อาศัย และสติก็มีการเฝ้ารักษาเป็นผลปรากฏ เว้นจากสติเสีย การประคองและข่มจิตย่อมมีไม่ได้” (วิสุทฺธิ.๑/๑๒๕-๓๒)

บุคคลผู้ได้ฌาน ๔, หรือ ๕ แล้ว เจริญกรรมฐานประสงค์บรรลุอริยผลฝึกฝนอานาปานฌานที่ได้แล้วนั้นซ้ำ ๆ ด้วยวสี ๕ ประการ ออกจากฌานนั้นแล้ว ก็ กำหนดวิปัสสนารูปนามนี้ ลมหายใจเข้าออก เกิดขึ้นได้ โดยอาศัยกรชกาย(ร่างกายที่เกิดจากน้ำอสุจิ) ก็ดี จิต ก็ดี เหมือนลมเกิดขึ้นโดยอาศัยถุงสูบลมในเตาหลอมเหล็ก และ ความพยามที่ให้ลมเกิด เพราะเหตุนั้น กรชกาย และจิต เป็นเหตุลมหายใจเข้าออก ในกายและจิตนั้น ลมหายใจเข้าออก เป็นรูป จิตพร้อมกับธรรมที่เกิดพร้อมกับจิตนั้น เป็นนาม กำหนดรูปนาม อย่างนี้ แล้ว หากค้นหาเห็นเหตุของรูปนามแล้วปราศจากความสงสัย ยกขึ้นสู่ไตรลักษณะด้วยสัมมสนญาณ (ปัญญาที่เห็นรูปนาม) ละวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ ประการที่เกิดก่อนด้วยอุทัพพยญาณ (ปัญญาที่เห็นความเกิดดับของรูปนาม) กำหนดว่า ปฏิปทาญาณที่ออกจากอุปกิเลส เป็นทางที่ถูกแล้วข้ามความเกิด เห็นแต่ความดับเท่านั้นด้วยภังคญาณ (ปัญญาที่เห็นความดับ) ก็เบื่อหน่ายในสังขารธรรมที่ปรากฏแต่ความดับเท่านั้น ก็บรรลุมรรคผลตามลำดับ และปัจจเวกขญาณ ๑๙ ประการ เป็นอัคค-ทักขิไนยบุคคลที่ควรบูชาของมนุษย์ เทวดา พรหม (วิสุทฺธิ. ๑/๒๒๓-๒๓๔/๓๐๓-๓๑๓)]

อานาปานสฺสติกถา (ถี)

[อานาปานสฺสติ + กถา]

ถ้อยคำที่กล่าวถึงอานาปานสติ, เรื่องอานาปานสติ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามัคคบาฬี วรรค ๑ เรื่อง ๓. (ปฏิสํ.๑๖๑)

อิทานิ ทิฏฺฐิกถานนฺตรํ กถิตาย **อานาปานสฺสติกถาย** อปุพฺพตฺถานุวณฺณนา อนุปฺปตฺตา. (ปฏิสํ.อฏฺ.๒/๖๙)

บัดนี้ ถึงลำดับที่จะอธิบายความที่ยังไม่เคยพรรณนาแห่ง**เรื่องอานาปานสติ**ที่ท่านกล่าวไว้ในลำดับแห่งเรื่องทิฏฐิ.

อานาปานสฺสติกมฺมฏฺฐาน (น)

[อานาปานสฺสติ + กมฺมฏฺฐาน]

กรรมฐานคืออานาปานสติ, กรรมฐานว่าด้วยสติที่กำหนดลมหายใจเข้าออก, อานาปานสติกรรมฐาน.

สตฺถา เตสํ จริยวเสน ราคจริตสฺส อสุภกมฺมฏฺฐานํ เทติ. โทสจริตสฺส เมตฺตากมฺมฏฺฐานํ, โมหจริตสฺส อุทฺเทโส ปริปุจฺฉา ‘กาเลน ธมฺมสฺสวนํ กาเลน ธมฺมสากจฺฉา อิทํ ตุยฺหํ สปฺปาย’นฺติ อาจิกฺขติ. วิตกฺกจริตสฺส **อานาปานสฺสติกมฺมฏฺฐานํ** เทติ. สทฺธาจริตสฺส ปสาทนียสุตฺตนฺเต พุทฺธสุโพธึ ธมฺมสุธมฺมตํ สงฺฆสุปฺปฏิปตฺติญฺจ ปกาเสติ. ญาณจริตสฺส อนิจฺจตาทิปฏิสํยุตฺเต คมฺภีเรสุตฺตนฺเต กเถติ. เต กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา สเจ สปฺปายํ โหติ, ตตฺเถว วสนฺติ. โน เจ โหติ, สปฺปายํ เสนาสนํ ปุจฺฉิตฺวา คจฺฉนฺติ. เต ตตฺถ วสนฺตา เตมาสิกํ ปฏิปทํ คเหตฺวา ฆเฏตฺวา วายมนฺตา โสตาปนฺนาปิ โหนฺติ สกทาคามิโนปิ อนาคามิโนปิ อรหนฺโตปิ. (ที.อฏฺ.๓/๒๓๗)

ด้วยอำนาจแห่งความประพฤติในกาลก่อนของภิกษุเหล่านั้น พระศาสดาทรงประทานอสุภกรรมฐานแก่ภิกษุผู้ราคจริต ทรงประทานเมตตากรรมฐานแก่ภิกษุผู้โทสจริต ตรัสบอกกรรมฐานแก่ภิกษุผู้โมหจริตว่า “กรรมฐานนี้คืออุทเทส ปริปุจฉา การฟังธรรมตามกาล การสนทนาธรรมตามกาลเป็นสัปปายะแก่เธอทั้งหลาย” ทรงประทาน**อานาปานสติกรรมฐาน**แก่ภิกษุผู้วิตกจริต ทรงประกาศความเป็นผู้ตรัสรู้ดีแห่งพระพุทธเจ้า ความเป็นธรรมดีแห่งพระธรรม และความเป็นผู้ปฏิบัติดีแห่งพระสงฆ์แก่ภิกษุผู้สัทธาจริตไว้ในปสาทนียสูตร ตรัสพระสูตรทั้งหลายอันลึกซึ้ง อันเกี่ยวเนื่องด้วยไตรลักษณ์มีความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น แก่ภิกษุผู้พุทธิจริต ภิกษุเหล่านั้นเรียนพระกรรมฐานแล้ว ถ้าที่ใดเป็นที่อันสัปปายะ ก็อยู่ในที่นั้นนั่นแล ถ้าไม่มีที่อันเป็นสัปปายะ ก็ถามถึงเสนาสนะอันเป็นสัปปายะแล้วจึงจาริกไป ภิกษุเหล่านั้นอยู่ในที่นั้น เรียนข้อปฏิบัติตลอด ๓ เดือน พากเพียรพยายามอยู่เป็นพระโสดาบันบ้าง เป็นพระสกทาคามีบ้าง เป็นพระอนาคามีบ้าง เป็นพระอรหันต์บ้าง[จากนั้น ภิกษุทั้งหลายผู้อยู่จำพรรษา

ปวารณาแล้ว ได้พากันไปยังสำนักของพระศาสดา แล้วกราบทูลคุณวิเศษที่ตนได้แล้วว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์เรียนกรรมฐานในสำนักของพระองค์ บรรลุโสดาปัตติผลแล้ว ... ข้าพระองค์ ... บรรลุอรหัตตผลอันเป็นผลอันเลิศ" ภิกษุเหล่านี้มาแล้วในที่นั้น ในเวลาจวนจะใกล้เข้าพรรษา ก็พระผู้มีพระภาคทรงส่งภิกษุทั้งหลายผู้มาอย่างนั้นแล้วกำลังไปอยู่ ไปยังสำนักของพระอัครสาวกทั้งหลาย เหมือนอย่างที่พระองค์ตรัสไว้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงไปลาสารีบุตรและโมคคัลลานะเถิด" ส่วนภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทั้งหลายจะลาพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะทำไมหนอ" ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคจึงทรงส่งภิกษุเหล่านั้นไปเยี่ยมเยียนพระอัครสาวกเหล่านั้น ด้วยพระดำรัสว่า "ภิกษุเธอทั้งหลายจงคบสารีบุตรและโมคคัลลานะ เธอทั้งหลายจงคบสารีบุตรและโมคคัลลานะเถิด สารีบุตรและโมคคัลลานะเป็นภิกษุฉลาด เป็นผู้อนุเคราะห์เพื่อนพรหมจารี สารีบุตรเปรียบเหมือนผู้ให้กำเนิดโมคคัลลานะ เปรียบเหมือนผู้บำรุงเลี้ยงทารกที่เกิดแล้ว สารีบุตรย่อมแนะนำในโสดาปัตติผล โมคคัลลานะย่อมแนะนำในประโยชน์ที่สูงสุด"(ที.ปา.อ.(ไทย) ๓/๓๕๐/๒๕๖)]

อานาปานสฺสติภาวนา (ถี)

[อานาปานสฺสติ + ภาวนา]

การเจริญอานาปานสติ.

นาหํ ภิกฺขเว มุฏฺฐสฺสติสฺส อสมฺปชานสฺส **อานาปานสฺสติภาวํ** (อานาปานสฺสติ-สมาธิภาวนํ (สํ.๓/๒๙๔)) วทามิ. (ม.๓/๑๒๗)

ภิกษุทั้งหลายเราไม่บอก**การเจริญอานาปานสติ**แก่ภิกษุผู้หลงลืม ไม่มีสัมปชัญญะ.[อานาปานสติกรรมฐานนั้น มีอุบายวิธีในการนำมาดังนี้แท้จริง ภิกษุนั้นรู้ว่ากรรมฐานยังไม่ปรากฏ พึงพิจารณาอย่างนี้ว่า "ธรรมดา ว่าลมหายใจเข้าหายใจออกมีอยู่ที่ไหน ไม่มีอยู่ที่ไหน มีอยู่แก่ใคร หรือไม่มีอยู่ แก่ใคร" เมื่อพิจารณาอย่างนี้ก็รู้ว่า "ลมหายใจเข้าหายใจออกเหล่านี้ ย่อมไม่มีแก่คนที่อยู่ภายในท้องของมารดา คนที่ดำน้ำ อสัญญีสัตว์ สัตว์ที่ตายแล้ว ผู้เข้าจตุตถฌาน ผู้พรั่งพร้อมด้วยรูปภพและอรูปภพ ผู้เข้านิโรธ" แล้วพึงเตือนตนอย่างนี้ว่า "บัณฑิต ท่านไม่ใช่คนที่อยู่ภายในท้องมารดา ไม่ใช่คนดำน้ำ ไม่ใช่อสัญญีสัตว์ ไม่ใช่คนตาย ไม่ใช่ผู้เข้าจตุตถฌาน ไม่ใช่ผู้พรั่งพร้อมด้วยรูปภพและอรูปภพ ไม่ใช่ ผู้เข้านิโรธ มิใช่หรือ ท่านยังมีลมหายใจเข้าหายใจออกอยู่ แต่ไม่สามารถกำหนดได้ เพราะมีปัญญาน้อย" ลำดับนั้น ภิกษุพึงตั้งจิตไว้ด้วยอำนาจที่ที่ลมกระทบตามปกติประคองมนสิการให้เป็นไป จริงอยู่ ลมหายใจเข้าหายใจออกเหล่านี้ กระทบโพรงจมูก ของคนมีจมูก

ยาวเป็นไป กระทบริมฝีปากด้านบนของคนมีจมูกสั้นย่อมเป็นไป เพราะเหตุนั้น ภิกษุนี้พึงตั้งนิมิตว่า "ลมหายใจเข้าหายใจออกกระทบฐานชื่อนี้" แท้จริง พระผู้มีพระภาคทรงอาศัยอำนาจประโยชน์นี้นั่นเอง จึงตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย เราไม่บอกอานาปานสติแก่บุคคลผู้หลงลืมไม่มีสัมปชัญญะ" จริงอยู่ กรรมฐานบางอย่างสำเร็จแก่บุคคลผู้มีสติสัมปชัญญะเท่านั้นก็จริง ถึงอย่างนั้น กรรมฐานอื่นจากอานาปานสติกรรมฐานนี้ เมื่อบุคคลมนสิการย่อมปรากฏ แต่ว่าอานาปานสติกรรมฐานนี้เป็นกรรมฐานที่หนัก เจริญได้ยาก เป็นภูมิมนสิการสำหรับมหาบุรุษทั้งหลายได้แก่ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระพุทธบุตรเท่านั้น มิใช่ภูมิเล็กน้อย มิใช่สัตว์เล็กน้อยจะเสพอาศัยได้ มหาบุรุษย่อมมนสิการอานาปานสติกรรมฐานโดยวิธีใดๆ ย่อมเป็นกรรมฐานที่ละเอียดและสุขุมโดยวิธีนั้นๆ ดังนั้น ในอานาปานสติกรรมฐานนี้ (จำเป็น)ต้องปรารถนาสติและปัญญาที่มีกำลังเหมือนอย่างในเวลาชุนผ้าสาฎกเนื้อเกลี้ยง จำต้องปรารถนาแม้เข็มเล่มเล็กๆ จำต้องปรารถนาแม้ด้ายที่ร้อยบ่วงเข็มที่เล็กกว่านั้นฉันใด ในเวลาเจริญกรรมฐานนี้ที่เป็นเช่นกับผ้าสาฎกเนื้อเกลี้ยงก็ฉันนั้นเหมือนกัน จำต้องปรารถนาสติที่เปรียบด้วย เข็มหรือปัญญาที่สัมปยุตด้วยสตินั้นซึ่งเปรียบด้วยด้ายใช้ร้อยรูเข็ม ที่มีกำลัง ภิกษุผู้ประกอบด้วยสติปัญญาเหล่านั้นไม่พึงแสวงหาลมหายใจเข้าหายใจออกเหล่านั้น นอกจากโอกาสที่ลมเหล่านั้นกระทบตามปกติ. (วิ.มหา.อ.(ไทย) ๑/๑๖๕/๔๓๖)]

อานาปานสฺสติภาวนานุโยค (ปุ)

[อานาปานสฺสติภาวนา+ อนุโยค]

การปฏิบัติการเจริญอานาปานสติ, ความเพียรในการเจริญอานาปานสติ.

สนฺติ ภิกฺขเว ภิกฺขู อิมสฺมึ ภิกฺขุสงฺเฆ **อานาปานสฺสติภาวนานุโยค**มนุยุตฺตา วิหรนฺติ. (ม.๓/๑๒๔)

ภิกษุทั้งหลาย ในภิกษุสงฆ์นี้ มีภิกษุผู้บำเพ็ญ**การปฏิบัติการเจริญอานาปานสติ**อยู่.

อานาปานสฺสติภาวนานุรูป (ติ)

[อานาปานสฺสติภาวนา + อนุรูป]

อันสมควรแก่อานาปานสติภาวนา.

เอวมสฺส อุตุตฺตยานุกูลํ ธาตุจริยานุกูลญฺจ **อานาปานสฺสติภาวนานุรูปํ** เสนาสนํ อุปทิสิตฺวา อลีนานุทฺธจฺจปกฺขิกํ สนฺตมิริยาปถํ อุปทิสนฺโต "นิสีทตีติ อาห. (วิ.อฏฺ.๒/๑๓)

พระผู้มีพระภาค ครั้นทรงชี้เสนาสนะ**อันสมควรแก่การเจริญอานาปานสติ** ซึ่งเหมาะแก่ฤดูทั้ง ๓ และเหมาะแก่ธาตุและ

จริยาแก่ภิกษุนั้นอย่างนั้นแล้ว เมื่อจะทรงชี้อิริยาบถที่สงบซึ่งเป็นฝ่ายแห่งความไม่ท้อแท้และไม่ฟุ้งซ่านจึงตรัสว่านิสีทติ(นั่ง).

อานาปานสฺสติสมาธิ (ปุ)

[อานาปานสฺสติ + สมาธิ]

สมาธิที่เกิดจากอานาปานสติ, อานาปานสติสมาธิ.

ภควา ภิกฺขู อามนฺเตสิ อยมฺปิ โข ภิกฺขเว **อานาปานสฺสติสมาธิ** ภาวิโต พหุลีกโต สนฺโต เจว ปณีโต จ อเสจนโก จ สุโข จ วิหาโร อุปฺปนฺนุปฺปนฺเน จ ปาปเก อกุสเล ธมฺเม ฐานโส อนฺตรธาเปติ วูปสเมติ. (วิ.๑/๘๘)

พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมารับสั่งว่า "ภิกษุทั้งหลาย **อานาปานสติสมาธิ**แม้นี้ที่เจริญแล้วทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นสภาพสงบประณีต สดชื่น เป็นธรรมเครื่องอยู่เป็นสุข และทำอกุศลธรรมชั่วร้ายที่เกิดขึ้นแล้ว ๆ ให้อันตรธานไป สงบไปโดยเร็ว.

สมาธีติ ตาย อานาปานปริคฺคาหิกาย สติยา สทฺธึ อุปฺปนฺนา จิตฺเตกคฺคตา สมาธิสีเสน จายํ เทสนา น สติสีเสน. ตสฺมา อานาปานสฺสติยา ยุตฺโต สมาธิ **อานาปานสฺสติสมาธิ** อานาปานสฺสติยํ วา สมาธิ **อานาปานสฺสติสมาธี**ติ เอวเมตฺถ อตฺโถ เวทิตพฺโพ. (วิ.อฏฺ.๒/๙)

ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ซึ่งเกิดขึ้นพร้อมกับสติที่กำหนดลมหายใจเข้าและหายใจออกนั้น ชื่อว่า**สมาธิ** ก็เทศนานี้ ท่านตรัสไว้โดยสมาธิเป็นประธาน หาใช่ตรัสโดยสติเป็นประธานไม่ เพราะฉะนั้น ในบทว่า อานาปานสฺสติสมาธิ นี้ พึงทราบใจความอย่างนี้ว่า สมาธิที่ประกอบด้วยอานาปานสติ หรือสมาธิที่เป็นไปในอานาปานสติ ชื่อว่า **อานาปานัสสติสมาธิ**.

อานาปานสฺสติสมาธิชฺฌาน (น)

[อานาปานสฺสติสมาธิ + ฌาน]

ฌานที่ได้ด้วยอำนาจสมาธิที่ประกอบด้วยอานาปานสติ, ฌานที่เกิดจากอานาปานสติสมาธิ.

ปฐมชฺฌานาทีหิ เมตฺตาฌานาทีนิปิ อสุภชฺฌานาทีนิปิ **อานาปานสฺสติสมาธิชฺฌาน**มฺปิ โลกิยชฺฌานมฺปิ โลกุตฺตรชฺฌานมฺปิ สงฺคหิตเมว. (วิ.อฏฺ.๒/๘๔)

อัปปมัญญาฌานมีเมตตาฌานเป็นต้นก็ดี อสุภฌานเป็นต้นก็ดี **ฌานที่เกิดจากอานาปานสติสมาธิ**ก็ดี (ฌานที่ได้ด้วยอำนาจสมาธิที่ประกอบด้วยอานาปานสติ) โลกิยฌานก็ดีโลกุตตรฌานก็ดี สงเคราะห์เข้าด้วยปฐมฌานเป็นต้นนั่นแล.

อานาปานสฺสติสมาธิพหุลีการ (ปุ)

[อานาปานสฺสติสมาธิ + พหุลีการ]

การกระทำอานาปานสติสมาธิให้มากครั้ง, การเจริญอานาปานสติสมาธิมากครั้ง.

กถนฺติ อานาปานสฺสติสมาธิพหุลีการํ นานปฺปการโต วิตฺถาเรตุกมฺยตาปุจฺฉา.

(วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๓๑๑)

คำว่า **อย่างไร (กถํ)** เป็นคำถามที่ประสงค์จะขยาย**การเจริญอานาปานสติสมาธิมากครั้ง**ให้พิสดารโดยประการต่าง ๆ.

อานาปานสฺสติสมาธิภาวนา (ถี)

[อานาปานสฺสติสมาธิ + ภาวนา]

การยังสมาธิที่ประกอบด้วยอานาปานสติให้เจริญขึ้น, การเจริญสมาธิที่ประกอบด้วยอานาปานสติ, การเจริญอานาปานสติสมาธิ.

นาหํ ภิกฺขเว มุฏฺฐสฺสติสฺส อสมฺปชานสฺส **อานาปานสฺสติสมาธิภาวนํ** วทามิ. (สํ.๓/๒๙๔)

ภิกษุทั้งหลาย เราไม่กล่าว**การเจริญสมาธิที่ประกอบด้วยอานาปานสติ**ไว้ สำหรับผู้มีสติหลงลืม ไม่มีสัมปชัญญะ.

อานาปานสฺสติสหคต (ติ)

[อานาปานสฺสติ + สหคต]

ที่เกิดพร้อมกับ-สหรคตด้วยอานาปานสติ.

อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ **อานาปานสฺสติสหคตํ** สติสมฺโพชฺฌงฺคํ ภาเวติ วิเวกนิสฺสิตํ วิราคนิสฺสิตํ นิโรธนิสฺสิตํ โวสฺสคฺคปริณามึ. (สํ.๓/๒๗๒)

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในศาสนานี้เจริญสติสัมโพชฌงค์**ที่เกิดพร้อมกับอานาปานสติ**อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ.

อานาปานสฺสติสุตฺต (น)

[อานาปานสฺสติ + สุตฺต]

อานาปานสติสูตร, มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสบาฬี วรรค ๒ สูตร ๘. (ม.๓/๑๒๒)

อานาปานารมฺมณ (ติ)

[อานาปาน + อารมฺมณ]

มีอารมณ์คือลมหายใจเข้าและลมหายใจออก.

อานาปานารมฺมณา อปราปรํ ปวตฺตสติโย อารมฺมณสีเสน ตทารมฺมณา ธมฺมา คหิตา. (ม.ฏี.๓/๓๑๔)

สติอันเป็นไปต่อเนื่องกันชื่อว่า**มีอารมณ์คือลมหายใจเข้าและลมหายใจออก** ท่านถือเอาธรรมที่มีอารมณ์คือลมหายใจเข้าและลมหายใจออกนั้น โดยอารมณ์เป็นประธาน.

อานิย (กฺริ/วิ)

[อา + นี + ตฺวา]

นำมาแล้ว.

นาภินนฺทิตฺถ โส ทานํ
ตโต ตสฺส อทาสหํ
อุขา **อานิย** ตํ อนฺนํ
ปุโน ตสฺเสว โส อทา. (อป.๒/๒๖๒)

(พระภัททกาปิลานีเถรีกล่าวว่า) เขา(สามี)ไม่ยินดีทาน จากนั้นหม่อมฉันก็ได้ให้อาหารที่ตน**นำมา**เพื่อพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายแก่สามีนั้น สามีนั้นได้ถวายอาหารนั้น แก่พระปัจเจกพุทธเจ้านั้นอีก.

อานิสํส (ปุ)

[อา + นิ + สํส + อ]

ประโยชน์, ผล, ประโยชน์ต่อเนื่อง, คุณ, อานิสงส์.

เอกมนฺตํ นิสินฺนสฺส โข ยสสฺส กุลปุตฺตสฺส ภควา อนุปุพฺพึ กถํ กเถสิ เสยฺยถิทํ ทานกถํ สีลกถํ สคฺคกถํ กามานํ อาทีนวํ โอการํ สํกิเลสํ เนกฺขมฺเม **อานิสํสํ** ปกาเสสิ. (ที.๒/๓๕)

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสอนุปุพพิกถา คือทรงประกาศ

๑. ทานกถา (เรื่องทาน)

๒. สีลกถา (เรื่องศีล)

๓. สัคคกถา (เรื่องสวรรค์)

๔. กามาทีนวกถา (เรื่องโทษ ความต่ำทราม ความเศร้าหมองแห่งกามคุณ)

๕. เนกขัมมานิสังสกถา (เรื่อง**อานิสงส์**ในการออกจากกาม) แก่ยสกุลบุตรผู้นั่งอยู่ ณ ที่สมควร.

เอวํ กามาทีนเวน ตชฺเชตฺวา เนกฺขมฺเม **อานิสํสํ** ปกาเสสิ, ปพฺพชฺชาย คุณํ ปกาเสสีติ อตฺโถ. (ที.อฏฺ.๖๔)

พระผู้มีพระภาค ทรงคุกคามด้วยโทษของกามอย่างนี้แล้ว ทรงประกาศ**อานิสงส์**ในการออกจากกามคุณ อธิบายว่า ทรงแสดงคุณของบรรพชา.

ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารึ
ธมฺโม สุจิณฺโณ สุขมาวหติ
เอส**านิสํโส** ธมฺเม สุจิณฺเณ
น ทุคฺคตึ คจฺฉติ ธมฺมจารี. (เถร.๒๗๒)

(พระศาสดาตรัสว่า) ธรรมเท่านั้นย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม ธรรมที่ประพฤติดีแล้วย่อมนำสุขมาให้ นี้เป็น**อานิสงส์**ในธรรมที่ประพฤติดีแล้วผู้ประพฤติธรรมย่อมไม่ไปสู่ทุคติ.

เอโส ธมฺเม สุจิณฺเณ **อานิสํโส** อุทฺรโยติ อตฺโถ. (เถร.อฏฺ.๒/๒๗)

การไม่ถึงอบายทุคตินี้เป็น**อานิสงส์** อธิบายว่าเป็นผลกำไรพลอยได้ในธรรมที่ตนประพฤติดีแล้ว.

อานิสํสาติ คุณา. (อํ.อฏฺ.๓/๑๙๓)

คำว่า **อานิสงส์(อานิสํสา)** ได้แก่ คุณทั้งหลาย.

อานิสํสกถน (น)

[อานิสํส + กถน]

การกล่าวถึงอานิสงส์-ประโยชน์.

ตตฺถ ตตฺถ กลหวิคฺคหวิวาทาปนฺนํ มหาชนํ กลเห อาทีนวํ ทสฺเสตฺวา สามคฺคิยํ **อานิสํสกถเนน** สมคฺคํ อวิวทมานํ สมฺโมทมานํ อหมกาสึ. (จริยา.อฏฺ.๒๒๓)

เราได้ทำให้มหาชนที่ทะเลาะกัน เถียงกัน วิวาทกันในที่นั้น ๆ ให้สามัคคีกัน ไม่วิวาทกัน บันเทิงกันด้วยแสดงถึงโทษในการทะเลาะกันแล้ว**กล่าวถึงประโยชน์**ในความสามัคคี.

อานิสํสกถา (ถี)

[อานิสํส + กถา]

ถ้อยคำที่กล่าวถึงประโยชน์-อานิสงส์, เรื่องที่กล่าวถึงประโยชน์-อานิสงส์.

เอวเมส ตทา สีลวนฺตสฺส ภิกฺขุโน คิหิภาเว **อานิสํสกถาย** กถิตตฺตา อิทานิ ฉ วาเร วิพฺภมิตฺวา สตฺตเม วาเร ปพฺพชิโต. (ที.อฏฺ.๑/๓๑๒)

เธอนั้นได้สึกถึงหกครั้งในบัดนี้ เพราะความที่เธอกล่าว**เรื่องที่กล่าวถึงประโยชน์**ในความเป็นคฤหัสถ์แก่ภิกษุผู้มีศีล ในกาลนั้น แล้วบวชในครั้งที่ ๗ อย่างนี้. [ได้ยินว่า ในศาสนาของพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า มีภิกษุผู้เป็นสหายกัน ๒ รูป เป็นผู้พร้อมเพรียงกัน สาธยายร่วมกัน บรรดาภิกษุทั้ง ๒ รูปนั้น รูปหนึ่งไม่มีความยินดี ได้ยังจิตให้เกิดขึ้นในความเป็นคฤหัสถ์ จึงกล่าวแก่ภิกษุผู้เป็นสหายอีกรูปหนึ่ง ภิกษุผู้เป็นสหายนั้นแสดงโทษในความเป็นคฤหัสถ์และอานิสงส์แห่งการบรรพชาสั่งสอนเธอ รูปแรกนั้นฟังคำของภิกษุผู้เป็น สหายนั้นแล้วยินดี ในวันรุ่งขึ้น เมื่อจิตเช่นนั้นเกิดขึ้นจึงบอกกับเพื่อนนั้นว่า “ท่านผู้มี อายุ จิตเห็นปานนี้เกิดขึ้นแก่ผมว่า ‘ผมจักให้บาตรและจีวรนี้แก่ท่าน” ภิกษุผู้เป็นสหายนั้น มีความโลภในบาตรและจีวร จึงแสดงอานิสงส์ในความเป็นคฤหัสถ์ แสดงโทษแห่งการบรรพชา ครั้งนั้น เขาฟังคำเพื่อนนั้นแล้วคลายจิตจากภาวะแห่งคฤหัสถ์ กลับยินดียิ่ง ในการบรรพชา ภิกษุนี้ได้สึกถึง ๖ ครั้ง ในบัดนี้ เพราะเธอแสดงอานิสงส์ในความเป็นแห่งคฤหัสถ์แก่ภิกษุผู้มีศีลในกาลนั้น บวชแล้วเป็นครั้งที่ ๗ อย่างนี้(ที.สี.อ.๑/๔๒๒/๓๒๗)]

อานิสํสกิตฺตน (น)

[อานิสํส + กิตฺตน]

การกล่าว-แสดงถึงประโยชน์-อานิสงส์, การยกย่องประโยชน์-อานิสงส์.

วิชฺชมาโนปิ คุโณ ยาถาวโต วิภาวิโต เอว

อภิรุจึ อุปฺปาเทติ น อวิภาวิโต ตสฺมา เอกนฺตโต **อานิสํสกิตฺตนํ** อิจฺฉิตพฺพเมวาติ ทสฺเสตุํ “อปฺเปว นามาติอาทิมาห.
(อํ.ฏี.๓/๓๔๑)

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงคุณแม้ที่มีอยู่ตามความเป็นจริง ๆ แล้วยังความยินดีชอบให้เกิดขึ้นไม่ใช่ไม่แสดงเพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์ กล่าวคำว่า อปฺเปว นาม เป็นต้น เพื่อประสงค์จะแสดงว่า **การกล่าวถึงประโยชน์** อันผู้รู้พึงปรารถนาโดยแน่นอนนั่นเอง.

อานิสํสคณนา (ถี)

[อานิสํส + คณนา]

การนับประโยชน์-อานิสงส์.

คุณสงฺขายาติ **อานิสํสคณนาย**.
(ม.ฏี.๓/๔๑๑)

คำว่า **การนับคุณ(คุณสงฺขาย)** ได้แก่ **การนับอานิสงส์**.

อานิสํสจีวร (น)

[อานิสํส + จีวร]

ผ้าอานิสงส์กฐิน.

โย ปน **อานิสํสจีวรํ** อาทาย ปกฺกมติ ตสฺส พหิสีมาคตสฺส เอวํ โหติ “อิเธวิมํ กริสฺสามิ น ปุน ตํ วิหารํ คจฺฉิสฺสามีติ ตสฺมึ อาวาเส นิรเปกฺโข หุตฺวา ตํ จีวรํ กาเรติ ตสฺส ภิกฺขุโน นิฏฺฐานนฺติโก กถินุทฺธาโร.
(กงฺขา.อภินวฏี.๒๗๘)

ก็ภิกษุใดถือเอา**ผ้าอานิสงส์กฐิน**หลีกไป ภิกษุผู้ไปนอกสีมานั้นคิดอย่างนี้ว่า เราจักทำผ้าจีวรนี้ในวัดนี้ จักกลับไปวัดนั้นอีก เป็นผู้ไม่มีความห่วงใยในวัดนั้นให้กระทำจีวรนั้นกฐินเดาะที่มีที่สุดคือผ้าจีวรสำเร็จแล้วย่อมมีแก่ภิกษุนั้น.

อานิสํสตฺถ(ฏฺฐ) (ปุ)

[อานิสํส + อตฺถ]

อรรถว่าประโยชน์-อานิสงส์.

“สตคุณา ทกฺขิณา ปาฏิกงฺขิตพฺพา”ติ เอตฺถ **อานิสํสตฺเถ**. (พุทฺธวํ.อฏ.๖๒)

(คุณ-ศัพท์)ที่ใช้**ในอรรถว่าอานิสงส์**ได้ในบาลีนี้ว่า พึงหวังทักษิณามีอานิสงส์เป็นร้อย.

อานิสํสทสฺสน (น)

[อานิสํส + ทสฺสน]

การแสดงประโยชน์, การแสดง-เห็นอานิสงส์.

นิพฺพาเน จ ปจฺจกฺขโตว **อานิสํสทสฺสนํ** อิชฺฌติ. (อภิ.อฏ.๓/๒๑๓)

การเห็นอานิสงส์ ในพระนิพพานโดยประจักษ์นั่นเองย่อมสำเร็จ(ในขณะมรรค).

ปมุทิโตติ ปฏิปตฺติยา **อานิสํสทสฺสเนน** อุตฺตรุตฺตริ วิเสสาธิคเมน วีริยารมฺภสฺส จ

อโมฆภาวทสฺสเนน ปมุทิโต ปาโมชฺชพหุโล. (อิติ.อฏฺ.๔๗/๑๙๗)

คำว่า **ปมุทิโต** ได้แก่ เบิกบานคือมากด้วยความปราโมทย์ **เพราะการแสดงอานิสงส์**แห่งการปฏิบัติและเพราะเห็นการปรารภความเพียรไม่เป็นธรรมที่ว่างเปล่าด้วยการบรรลุความวิเศษยิ่งๆ ขึ้นไป.

อานิสํสทสฺสนสีล (ติ)

[อานิสํสทสฺสน + สีล]

อันแสดงประโยชน์-อานิสงส์เป็นปกติ.

ดู อานิสํสทสฺสาวี.

อานิสํสทสฺสาวิตา (ถี)

[อานิสํสทสฺสาวี + ตา]

ความเป็นผู้เห็นประโยชน์-อานิสงส์, การเห็นประโยชน์-อานิสงส์.

เอกาทส ธมฺมา วีริยสมฺโพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย สํวตฺตนฺติ อปายภยปจฺจเวกฺขณตา **อานิสํสทสฺสาวิตา** คมนวีถิปจฺจเวกฺขณตา ปิณฺฑปาตาปจายนตา ทายชฺชมหตฺตปจฺจเวกฺขณตา สตฺถุมหตฺตปจฺจเวกฺขณตา ชาติมหตฺตปจฺจเวกฺขณตา สพฺรหฺมจาริมหตฺตปจฺจเวกฺขณตา กุสีตปุคฺคลปริวชฺชนตา อารทฺธวีริยปุคฺคลเสวนตา ตทธิมุตฺตตาติ. (ที.อฏฺ.๒/๓๗๘)

ธรรม ๑๑ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อความเกิดแห่งวิริยสัมโพชฌงค์ คือ ๑. การพิจารณาเห็นภัยในอบาย ๒. **การเห็นประโยชน์** ๓. การพิจารณาวิถีทางดำเนิน ๔. ความเคารพยำเกรงในบิณฑบาต ๕. การพิจารณาความเป็นใหญ่แห่งการรับทรัพย์มรดก ๖. การพิจารณาความมีพระศาสดาเป็นใหญ่ ๗. การพิจารณาความมีชาติเป็นใหญ่ ๘. การพิจารณาความมีสพรหมจารีเป็นใหญ่ ๙. การงดเว้นบุคคลเกียจคร้าน ๑๐. การคบหาบุคคล ผู้ปรารภความเพียร ๑๑. ความน้อมจิตไปในวิริยสัมโพชฌงค์นั้น.

ปฏิกูเลปิ เจตสฺมึ อารมฺมเณ ‘อทฺธา อิมาย ปฏิปทาย ชรามรณมฺหา ปริมุจฺจิสฺสามีติ เอวํ **อานิสํสทสฺสาวิตาย** เจว นีวรณสนฺตาปปฺปหาเนน จ ปีติโสมนสฺสํ อุปฺปชฺชติ พหุํ ทานิ เวตนํ ลภิสฺสามีติ อานิสํสทสฺสาวิโน ปุปฺผฉฑฺฑกสฺส คูถราสิมฺหิ วิย, อุสฺสนฺนพฺยาธิทุกฺขสฺส โรคิโน วมนวิเรจนปฺปวตฺติยํ วิย จ. (อภิ.อฏฺ.๑/๒๔๔)

อนึ่งในอารมณ์แม้เป็นของปฏิกูลนี้ ปีติและโสมนัสก็ย่อมเกิด **เพราะความ**ที่ผู้ปฏิบัติ**เห็นอานิสงส์**อย่างนี้ว่า เราจักพ้นจากชราและมรณะเพราะปฏิปทานี้แน่แท้ และเพราะละความเร่าร้อนแห่งนิวรณ์ได้ เหมือนคนเก็บขยะเห็นประโยชน์ว่า วันนี้เราจักได้ค่าจ้างมาก จึงเกิดปีติโสมนัสในกองคูถ และเหมือนคนมีโรคเป็นทุกข์เพราะพยาธิที่เกิดขึ้น มีความปีติโสมนัสใน

การเป็นไปแห่งการถ่ายยาฉะนั้น.

อานิสํสทสฺสาวี (ติ)

[อานิสํส + ทิส + อาวี]

ผู้เห็นประโยชน์เป็นปกติ, ผู้เห็นอานิสงส์.

สงฺขาเร จ อนิจฺจโต มนสิ กโรติ นิพฺพาเน จ **อานิสํสทสฺสาวี** โหตีติ? น เหวํ วตฺตพฺเพ ... สงฺขาเร จ อนิจฺจโต มนสิ กโรติ นิพฺพาเน จ **อานิสํสทสฺสาวี** โหตีติ? อามนฺตา. (อภิ.ก.๒/๙๕)

สก. บุคคลมนสิการสังขารโดยความเป็นของไม่เที่ยงและ**เห็นอานิสงส์**ในนิพพานใช่ไหม

ปร. ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ...

สก. บุคคลมนสิการสังขารโดยความเป็นของไม่เที่ยงและ**เห็นอานิสงส์**ในนิพพานใช่ไหม

ปร.ใช่ .

น สกฺกา กุสีเตน นวโลกุตฺตรธมฺมํ ลทฺธุํ อารทฺธวีริเยเนว สกฺกา อยมานิสํโส วีริยสฺสาติ เอวํ **อานิสํสทสฺสาวิโน**ปิ อุปฺปชฺชติ. (ที.อฏฺ.๒/๓๗๙)

แม้เมื่อ**เห็นอานิสงส์**อย่างนี้ว่า คนเกียจคร้านไม่อาจได้โลกุตตรธรรม ๙ คน ที่ปรารภความเพียรเท่านั้นจึงสามารถ นี้เป็นอานิสงส์ของความเพียรดังนี้ วิริยสัมโพชฌงค์ก็ย่อมเกิดได้.

อานิสํสทสฺสาวิโนติ "วีริยายตฺโต เอว สพฺโพ โลกุตฺตโร โลกิโย จ วิเสสาธิคโมติ เอวํ วีริเย อานิสํสทสฺสนสีลสฺส. (ที.ฏี.๒/๓๒๙)

คำว่า **ผู้เห็นอานิสงส์(อานิสํสทสฺสาวิโน)** ได้แก่ (วีริยสัมโพชฌงค์ ย่อมเกิด) แก่ผู้เห็นอานิสงส์ในความเพียรอย่างนี้ว่า โลกุตตรธรรมทั้งปวงและการได้ธรรมพิเศษที่เป็นโลกิยะเกี่ยวข้องด้วยความเพียรเท่านั้น.

อานิสํสทสฺสาวีกถา (ถี)

[อานิสํสทสฺสาวี + กถา]

ถ้อยคำที่กล่าวถึงผู้เห็นนิพพานโดยเป็นผลต่อเนื่อง, เรื่องว่าด้วยผู้เห็นนิพพานโดยเป็นผลต่อเนื่อง อภิธัมมปิฏก กถาวัตถุบาฬี วรรค ๙ เรื่อง ๑ . (อภิ.ก.๒๙๔-๕)

อานิสํสปจฺจเวกฺขณา (ถี)

[อานิสํส + ปจฺจเวกฺขณา]

การพิจารณาประโยชน์,

การพิจารณาอานิสงส์.

อสํวเร อาทีนวปจฺจเวกฺขณา จ สํวเร **อานิสํสปจฺจเวกฺขณา** จ สํวรปาริสุทฺธิปจฺจเวกฺขณา จ สํวรสํกิเลสโวทานปจฺจเวกฺขณา จ สีลมยญาเณเนว สงฺคหิตา. (ปฏิสํ.อฏฺ.๑/๑๖)

การพิจารณาโทษในการไม่สำรวม ๑, **การพิจารณาประโยชน์**ในการสำรวม ๑, การพิจารณาความบริสุทธิ์ในการสำรวม ๑,

การพิจารณาความขาวสะอาดจากสังกิเลสในเพราะการสำรวม ๑ ท่านสงเคราะห์ด้วยสีลมยญาณนั่นแล.

อานิสํสปริจฺเฉท (ปุ)

[อานิสํส + ปริจฺเฉท]

ขอบเขตของประโยชน์-อานิสงส์.

สาสเน กุลปุตฺตานํ
ปติฏฺฐา นตฺถิ ยํ วินา
อานิสํสปริจฺเฉทํ
ตสฺส สีลสฺส โก วเท. (วิสุทฺธิ.๑/๙/๑๐)

เว้นศีลใดเสียแล้ว ที่พึ่ง (อื่น) ของกุลบุตรในพระศาสนาหามีไม่ ใครเล่าจะพึงกล่าว**ขอบเขตของประโยชน์**ของศีลนั้นได้.

อานิสํสปริยาย (ปุ)

[อานิสํส + ปริยาย]

คำไวพจน์ของอานิสํสศัพท์.

มหตา อตฺเถนาติ เอตฺถ อตฺถ-สทฺโท **อานิสํสปริยาโย**ติ อาห "ทฺวีหิ อานิสํเสหีติ. (ม.ฏี.๓/๖)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า "ด้วยอานิสงส์ ๒ ประการ" เพื่อประสงค์จะแสดงว่า อตฺถ-ศัพท์ในคำว่า มหตา อตฺเถน (ด้วยอานิสงส์เป็นอันมาก) เป็น**คำไวพจน์ของอานิสํสศัพท์**.

อานิสํสปฺปกาสน (น)

[อานิสํส + ปกาสน]

การแสดงประโยชน์, การแสดงอานิสงส์.

อถสฺส วาณิชสฺส 'อติมธุรํ คณฺหถาติอาทิ-วจนํ วิย ภควโต รูปสญฺญาสมติกฺกมนาทิกํ **อานิสํสปฺปกาสนํ**. (อภิ.อฏฺ.๑/๒๔๙)

หลังจากนั้น บัณฑิตพึงทราบ**การ**ที่พระผู้มีพระภาคทรง**แสดงอานิสง**ส์แห่งอากาสานัญจายตนะนั้น มีการก้าวล่วงรูปสัญญาเป็นต้น เหมือนการที่พ่อค้าประกาศคำเป็นต้นว่า พวกท่านจงมารับเอาน้ำผึ้งหวานไปเถิด.

อานิสํสปฺปฏิสํยุตฺต (ติ)

[อานิสํส + ปฏิสํยุตฺต]

ประกอบด้วยประโยชน์-อานิงส์.

ธมฺมิยา กถายาติ เอกีภาเว **อานิสํสปฺ-ปฏิสํยุตฺตาย**. (ม.อฏฺ.๓/๑๓๗)

คำว่า **คำที่ประกอบด้วยธรรม (ธมฺมิยา กถาย)** ได้แก่ ด้วยคำ**ที่ประกอบด้วยประโยชน์**ในความอยู่คนเดี่ยว.

อานิสํสผล (น)

[อานิสํส + ผล]

ประโยชน์อันเป็นอานิสงส์. ผลที่เป็นผลต่อเนื่อง [ผลที่เหมือนกับกรรมที่เป็นเหตุ เรียกว่าวิบากผล ส่วน ผลที่ไม่เหมือนกรรมที่

เป็นเหตุเรียกว่า อานิสังสผล ดู (สี.อภินวฏี. ๒/๑๘๓)]

เอตฺถ จ โลกุตฺตรสฺส สรณคมนสฺส จตฺตาริ สามญฺญผลานิ วิปากผลํ, สพฺพทุกฺขกฺขโย อานิสํสผลํ. (ที.อฏฺ.๑/๒๐๘)

ก็ในสรณคมณ์ ๒ ประการนี้ ผล ๔ ที่เกิดต่อจากมรรค แห่งสรณคมน์ที่เป็นโลกุตตระ ชื่อว่า ผลที่เป็นผลโดยตรง นิพพานที่เป็นที่สิ้นไปแห่งทุกข์ทั้งปวง ชื่อว่า**ผลอันเป็นอานิสงส์**. (ผลต่อเนื่อง, ผลพลอยได้)

อานิสํสมหนฺตตา (ถี)

[อานิสํส + มหนฺตตา]

ความเป็นประโยชน์อันยิ่งใหญ่, ความเป็นประโยชน์-อานิสงส์ที่ประเสริฐ.

เหตุมหนฺตตาย ปจฺจยมหนฺตตาย นิสฺสยมหนฺตตาย ปเภทมหนฺตตาย กิจฺจมหนฺตตาย ผลมหนฺตตาย **อานิสํสมหนฺตตาย** จ สีลกฺขนฺธสฺส มหนฺตภาโว เวทิตพฺโพ. (ม.ฏี.๓/๒๗๑)

พึงทราบว่า ศีลขันธ์มีคุณมาก เพราะมีเหตุประเสริฐมีอโลภะเป็นต้น มีปัจจัยประเสริฐมีโอตตัปปะเป็นต้น มีนิสัยประเสริฐมีสาวกบารมีเป็นต้น มีประเภทประเสริฐมีบุรุษพิเศษเป็นต้น มีกิจประเสริฐมีตทังคกิจเป็นต้น มีผลประเสริฐและ**เพราะความมีประโยชน์ที่ประเสริฐ** (มีความเป็นที่รักเป็นต้น).

อานิสํสมูลก (ติ)

[อานิสํส + มูลก]

อันมีเหตุคืออานิสงส์.

นิฏฺฐิเต **อานิสํสมูลเก** จีวเร ปจฺจาสาจีวเร จาติ อตฺโถ. (กงฺขา.อภินวฏี.๒๗๓)

ความว่า ในจีวรอัน**มีเหตุคืออานิสงส์** และจีวรที่มีความหวังจบหมดสิ้นไปแล้ว.

อานิสํสมูลจีวร (น)

[อานิสํสมูล + จีวร]

ผ้าที่มีเหตุมูลรากคืออานิสงส์.

ยทิ ปน **อานิสํสมูลจีวรํ** อาทาย พหิ สีมาคโต “เนวิมํ จีวรํ กริสฺสามิ น จ ตํ อาวาสํ คจฺฉิสฺสามีติ สนฺนิฏฺฐานํ กโรติ ตทา สนฺนิฏฺฐานนฺติโก กถินุทฺธาโร.
(กงฺขา.อภินวฏี. ๒๙๕)

ก็หากภิกษุถือเอา**ผ้าที่มีเหตุมูลรากคืออานิสงส์**ไปภายนอกสีมา กระทำความตกลงใจว่า เราจักไม่ทำผ้าจีวรนี้ในวัดนี้และจักไม่กลับไปวัดนั้น เมื่อนั้น กฐินเดาะด้วยตัดสินตกลงใจ.

อานิสํสวคฺค (ปุ)

[อานิสํส + วคฺค]

อานิสังสวรรค, วรรคที่แสดงถึงประโยชน์-อานิสงส์, ตอนว่าด้วยอานิสงส์.

(๑) อานิสังสวรรค, อังคุตตรนิกาย ฉักกนิบาตบาฬี ปัณณาสก์ ๒ วรรค ๑๐. (อํ.๒/๓๘๔)

(๒) อานิสังสวรรค, อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาตบาฬี ปัณณาสก์ ๑ วรรค ๑. (อํ.๓/๒๕๗-๒๖๗)

อานิสํสวนฺตุ (ติ)

[อานิสํส + วนฺตุ]

ผู้มีประโยชน์, มีอานิสงส์.

อานิสํสวนฺเต สมฺมเทว สมฺปาทิเต ตทานิสํสา ทสฺสิตา เอว โหนฺติ. (ม.ฏี.๑/๒๖๗)

เมื่อศีลที่มีอานิสงส์ อันท่านให้สำเร็จด้วยดีโดยชอบนั่นเอง อานิสงส์ของศีลนั้นเป็นอันท่านแสดงแล้วนั่นเอง.

อานิสํสวาที (ติ)

[อานิสํส + วาที]

ผู้มีปกติกล่าวคุณ, ผู้มีปกติกล่าวอานิสงส์, ผู้มักกล่าวอานิสงส์.

วณฺณวาทีติ **อานิสํสวาที**. (สํ.อฏฺ.๒/๒๒๒)

คำว่า **ผู้มักกล่าวคุณ (วณฺณวาที)** ได้แก่ **ผู้มีปกติกล่าวอานิสงส์**.

อานิสํสวิภาวน (น)

[อานิสํส + วิภาวน]

การแสดงประโยชน์, การแสดงอานิสงส์.

อิตรีตรสนฺตุฏฺฐิยา สทฺธึ สนฺทสฺสนาทิวิธินา **อานิสํสวิภาวนวเสน** ตปฺปฏิปกฺขสฺส อตฺริจฺฉตาทิเภทสฺส อิจฺฉาปกตตฺตสฺส อาทีนววิภาวนวเสน จ ปวตฺตา กถา สนฺตุฏฺฐิกถา. (อุทาน.อฏฺ.๒๐๙)

เรื่องที่เป็นไปด้วยอำนาจ**การแสดงอานิสงส์**แห่งความยินดีตามมีตามได้พร้อมกับวิธีที่ชี้แนะเป็นต้น และด้วยอำนาจแสดงโทษของภิกษุผู้ถูกความโลภครอบงำมีประเภท เช่น ความมักมากยิ่งเป็นต้นอันเป็นปฏิปักษ์ต่อความสันโดษนั้น ชื่อว่า เรื่องความสันโดษ.

อานิสํสวิเสส (ปุ)

[อานิสํส + วิเสส]

ประโยชน์พิเศษ, อานิสงส์พิเศษ.

ดู อตฺถวส (๑).

อานิสํสสญฺญิต (ติ)

[อานิสํส + สญฺญิต]

อันถูกจดจำว่าประโยชน์-อานิสงส์, ที่เรียกว่า ประโยชน์-อานิสงส์.

เย อญฺเญสํ ปาติโมกฺเข อุทฺทิสฺสมาเน สาธุกํ อฏฺฐึ กตฺวา มนสิกรณสฺส **อานิสํสสญฺญิตา** ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกา จ ลาภา อิจฺฉิตพฺพาเต สพฺเพ ตุยฺหํ อลาภา เอว โหนฺติ (กงฺขา.อภินวฏี.๔๑๕)

ลาภเหล่าใดที่เป็นไปในภพนี้และภพหน้า**ที่เรียกว่าประโยชน์**แห่งการใส่ใจ โดยกระทำให้มีความต้องการ (ตั้งใจฟัง) ในเมื่อปาติโมกข์ของผู้อื่นทั้งหลายอันเขาแสดงอยู่ อันบัณฑิตพึงปรารถนา ลาภเหล่านั้นทั้งหมดไม่เป็นลาภของท่านเลย.

อานิสํสสต (น)

[อานิสํส + สต]

ประโยชน์ ๑๐๐, อานิสงส์ ๑๐๐.

อยํ ทกฺขิณา อายุสตํ วณฺณสตํ สุขสตํ พลสตํ ปฏิภานสตนฺติ ปญฺจ **อานิสํสสตานิ** เทติ อตฺตภาวสเต อายุํ เทติ วณฺณํ สุขํ พลํ ปฏิภานํ เทติ นิปฺปริตสํ กโรติ. (ม.อฏฺ.๔/๒๒๓)

ทักขิณาทานนี้ย่อมให้**อานิสงส์** ๕๐๐ เท่า คือ อายุ ๑๐๐ เท่า วรรณะ ๑๐๐ เท่า สุข ๑๐๐ เท่า พละ ๑๐๐ เท่า ปฏิภาณ ๑๐๐ เท่า ทักขิณาให้อายุใน ๑๐๐ อัตภาพ ชื่อว่า อายุ ๑๐๐ เท่า ให้วรรณะในร้อยอัตภาพ ชื่อว่า วรรณะ ๑๐๐ เท่า ให้สุขใน ๑๐๐ อัตภาพ ชื่อว่า สุข ๑๐๐ เท่า ให้พละใน ๑๐๐ อัตภาพ ชื่อว่า พละ ๑๐๐ เท่า ให้ปฏิภาณ ทำความไม่สะดุ้งกลัวในร้อยอัตภาพ ชื่อว่า ปฏิภาณร้อยเท่า.

ตญฺหิ โคตฺรภุญาณสฺส อนนฺตรํ นิพฺพานํ อารมฺมณํ กุรุมานํ สยํวชฺเฌ กิเลเส นิรวเสสํ สมุจฺฉินฺทมานํ อนมตคฺคสํสารวฏฺฏทุกฺขสมุทฺทํ โสสยมานํ สพฺพาปายทฺวารานิ ปิทหมานํ สตฺตอริยธนสมฺมุขีภาวํ กุรุมานํ อฏฺฐงฺคิกํ มิจฺฉามคฺคํ ปชหมานํ สพฺพเวรภยานิ วูปสมยมานํ สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส โอรสปุตฺตภาวมุปนยมานํ อญฺญานิ จ อเนกานิ **อานิสํสสตานิ** ปฏิลาภยมานํ มคฺคญาณํ อุปฺปชฺชติ.

(ปฏิสํ.อฏฺ.๑/๒๖)

ก็มรรคญาณนั้น เกิดขึ้น ทำพระนิพพานให้เป็นอารมณ์ต่อจากโคตรภูญาณ, ตัดกิเลสอันจะพึงฆ่าได้เองโดยไม่มีส่วนเหลือ, เผาผลาญห้วงสมุทรคือทุกข์ในสังสารวัฏอันมีเบื้องต้นและที่สุดอันบุคคลไปตามอยู่รู้ไม่ได้แล้วให้เหือดแห้งไป, ปิดประตูอบายทั้งปวงเสีย, กระทำความเป็นผู้มีอริยทรัพย์ ๗ ให้ปรากฏอยู่ต่อหน้า, ละมิจฉามรรคประกอบด้วยองค์ ๘, ทำเวรภัยทั้งปวงให้สงบ, นำตนเข้าสู่ความเป็นบุตรผู้เกิดแต่พระอุระแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และได้**อานิสงส์**อื่นๆ อีกหลาย**ร้อย**เท่า.

อานิสํสสุตฺต (น)

[อานิสํส + สุตฺต]

อานิสังสสูตร, อังคุตตรนิกาย ฉักกนิบาตบาฬี ปัณณาสก์ ๒ วรรค ๑๐ สูตร ๒.

(อํ.๒/๓๐๔)

อานิสท (น)

[อา + นิ + สท + อ]

สะโพก, บั้นปลายสะโพก.

เสยฺยถาปิ นาม โอฏฺฐปทํ เอวเมวสฺสุ เม **อานิสทํ** โหติ ตาเยวปฺปาหารตาย. (ม.๑/๑๑๔)

เพราะมีอาหารน้อยนั่นเอง **สะโพก**ของเราเปรียบเหมือนรอยเท้าอูฐ.

โอฏฺฐปทนฺติ ยถา โอฏฺฐสฺส ปทํ มชฺเฌ คมฺภีรํ โหติ เอวเมวํ โพธิสตฺตสฺส มิลาเต มํสโลหิเต วจฺจทฺวารสฺส อนฺโตปวิฏฺฐตฺตา **อานิสทํ** มชฺเฌ คมฺภีรํ โหติ. (ม.อฏฺ.๑/๓๕๔)

คำว่า **โอฏฺฐปทํ** ได้แก่ เท้าอูฐ เป็นธรรมชาติลึกในท่ามกลางฉันใด ครั้นเมื่อเนื้อและเลือดเหือดแห้ง **สะโพก**ของพระโพธิสัตว์ก็ลึกในท่ามกลาง เพราะความที่วัจจทวารเข้าไปในภายในฉันนั้นเหมือนกัน.

อานิสทนฺติ อานิสทฏฺฐานํ. (ม.ฏี.๒/๓๖)

คำว่า **สะโพก(อานิสทํ)** ได้แก่ ที่ส่วนของสะโพก.

อานิสทฏฺฐาน (น)

[อานิสท + ฐาน]

ที่ส่วนสะโพก, ส่วนบั้นปลายสะโพก.

ดู อานิสท.

อานิสทฏฺฐิ (น)

[อานิสท + อฏฺฐิ]

กระดูกสะโพก, กระดูกปลายสะโพก.

อานิสทฏฺฐีนิ เหฏฺฐามุขจปิตสปฺปผณสณฺฐานานิ. (ขุทฺทก.อฏฺ.๓๘)

กระดูกสะโพก มีสัณฐานเหมือนพังพานงูที่เขาวางคว่ำหน้า.

อานิสทฏฺฐิก (น)

[อานิสทฏฺฐิ + ก]

กระดูกสะโพก, กระดูกปลายสะโพก.

ปาวฬา วุจฺจติ **อานิสทฏฺฐิกา**. (ที.อฏฺ.๓/๑๑)

กระดูกสะโพก เรียกว่า ปาวฬะ.

อานิสทตฺตจ (ปุ)

[อานิสท + ตจ]

หนังสะโพก, หนังปลายสะโพก.

อานิสทตฺตโจ อุทกปูริตปฏปริสฺสาวนสณฺฐาโน. (อภิ.อฏฺ.๒/๒๒๔)

หนังสะโพกมีรูปทรงเหมือนผ้ากรองน้ำที่เต็มด้วยน้ำ.

อานิสทเทส (ปุ)

[อานิสท + เทส]

ส่วนสะโพก, ส่วนปลายสะโพก.

ฆํสนฺโตติ **อานิสทเทเสน** อาสนฏฺฐานํ ฆํสนฺโต. (ม.ฏี.๓/๑๗๘)

คำว่า **กระทบ (ฆํสนฺโต)** ได้แก่ ถูกต้องที่

ส่วนสะโพกด้วยส่วนสะโพก.

อานิสทปเทส (ปุ)

[อานิสท + ปเทส]

ส่วนสะโพก, ส่วนปลายสะโพก.

ปาริมงฺคนฺติ สตฺถิภาคสมฺปนฺนํ **อานิสทปเทสํ**. (ม.ฏี.๓/๑๗๘)

คำว่า **ส่วนสะโพก(ปาริมงฺคํ)** ได้แก่ **ส่วนปลายสะโพก**ที่ประกอบด้วยส่วนกระเพาะปัสสาวะ.

อานิสทมํส (น)

[อานิสท + มํส]

เนื้อสะโพก, เนื้อปลายสะโพก.

ภฏฺจกฏิโก วา มหาอานิสโท วา อุทฺธนกูฏสทิเสหิ **อานิสทมํเสหิ** อจฺจุคฺคเตหิ สมนฺนาคโต. (วิ.อฏฺ.๓/๓๑๒)

คนมีบั้นเอวหักบ้าง คนมีสะโพกใหญ่ คือประกอบด้วย**เนื้อสะโพก** อันสูงเกินไป เช่นกับกระพุ้งแห่งเตาบ้าง.

อานีต (ติ)

[อา + นี + ต]

อันเขานำมา.

กาณาย สามิโก อญฺญํ ปชาปตึ อาเนสิ. อสฺโสสิ โข กาณา "เตน กิร ปุริเสน อญฺญา ปชาปติ **อานีตา**ติ. สา โรทนฺตี อฏฺฐาสิ. (วิ.๒/๑๘๗)

ครั้นสามีของนางกาณานำหญิงอื่นมาเป็นภรรยาแล้ว พอนางกาณาทราบข่าวว่าสามีได้**นำ**หญิงอื่น**มา**เป็นภรรยา นางได้ยืนร้องไห้อยู่.

เอกสฺส ปชาปติ นาโหสิ ตสฺส อตฺถาย เวสี **อานีตา** อโหสิ. (วิ.๓/๓๐)

สหายคนหนึ่งไม่มีปชาบดี สหายทั้งหลายจึงได้**นำ**หญิงแพศยา**มา**เพื่อประโยชน์แก่เขา.

อานีตโอวาท (ปุ)

[อานีต + โอวาท]

คำสั่งสอนที่ถูกนำมา.

ยาจิตฺวาติ "ตุมฺเหหิ **อานีตโอวาเทเนว** มยมฺปิ วสิสฺสามาติ ยาจิตฺวา. (วิมติ.๒/๒๒)

คำว่า **ยาจิตฺวา** แปลว่า ขอแล้วว่า แม้เราทั้งหลาย จักอยู่ด้วย**คำสั่งสอนที่**ท่านทั้งหลาย**นำมา**แล้วเท่านั้น.

อานีตก (ติ)

[อานีต + ก]

อันเขานำมา, นำกลับมา.

ภตปฏิยาภตนฺติ สุสานํ เนตฺวา ปุน **อานีตกํ**. (วิ.อฏฺ.๔/๑๗๓)

คำว่า **ที่เขานำไปแล้วนำกลับมา (ภตปฏิยาภตํ)** คือ ผ้าที่เขานำไปป่าช้า แล้ว

นำกลับมาอีก

อานีตกปฺปิยภณฺฑสทิส (ติ)

[อานีต + กปฺปิยภณฺฑ + สทิส]

เหมือนสิ่งของที่เหมาะสมที่ถูกนำมา.

เกจิ ปน "ยสฺมา นิสฺสคฺคิยวตฺถุํ ปฏิคฺคเหตฺวาปิ เจตาปิตํ กปฺปิยภณฺฑํ สงฺเฆ นิสฺสฏฺฐํ กปฺปิยการเกหิ นิสฺสฏฺฐรูปิยํ ปริวตฺเตตฺวา **อานีตกปฺปิยภณฺฑสทิสํ** โหติ ตสฺมา วินาว อุปายํ ภาเชตฺวา ปริภุญฺชิตุํ วฏฺฏตีติ วทนฺติ. (วิมติ.๑/๓๓๗)

ส่วน อาจารย์บางพวกกล่าวว่า กัปปิยภัณฑ์แม้ที่รับนิสสัคคิยวัตถุแล้วซื้อมา แล้วสละในสงฆ์ เป็นเหมือน**สิ่งของที่เหมาะสมที่**กัปปิยการกขายเงินทองที่สละแล้ว**นำมา** เพราะเหตุใด เพราะเหตุนั้น ยกเว้นอุบายเท่านั้นควรแบ่งกันบริโภค.

อานีตกิจฺจ (น)

[อานีต + กิจฺจ]

หน้าที่ที่ถูกนำมา.

อิทานิ ปพฺพชิสฺสตีติ คิหิลิงฺเคน **อานีตกิจฺจสฺส** นิฏฺฐิตตฺตา เอวมาห. (สารตฺถ.๑/๑๖๗)

พระเถระกล่าวอย่างนี้ว่า"(เด็กนี้) จักบวชในบัดนี้" **เพราะหน้าที่ที่เขานำมา**แล้วด้วยเพศคฤหัสถ์สำเร็จแล้ว.

อานีตจีวร (น)

[อานีต + จีวร]

ผ้าที่ถูกนำกลับมา.

คตปจฺจาคตนฺติ มตกสรีรํ ปารุปิตฺวา สุสานํ เนตฺวา **อานีตจีวรํ**. (อํ.อฏฺ.๒/๒๗๘)

คำว่า **ผ้าที่นำไปป่าช้าแล้วนำมาอีก (คตปจฺจาคตํ)** ได้แก่ **ผ้าที่**เขาห่อคนตายนำไปป่าช้าแล้ว**นำกลับมา**.

อานีตปญฺห (ติ)

[อานีต + ปญฺห]

คำถามที่ถูกนำมา, ปัญหาที่ตนนำมา.

เอวํ ภควโต เอกคฺคจิตฺตตํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา อิทานิ อตฺตโน โอวฏฺฏิกสารํ กตฺวา **อานีตปญฺหํ** ปุจฺฉนฺโต อภิชานาติ โข ปน ภวํ โคตโม ทิวา สุปิตาติ อาห. (ม.อฏฺ.๒/๑๙๓)

สัจจกะนั้นรับว่า พระผู้มีพระภาค ทรงเป็นผู้มีพระหฤทัยตั้งมั่น บัดนี้ เมื่อประสงค์จะทูลถาม**ปัญหาที่**ตนซ่อนไว้ในพก**นำมา** จึงกล่าวว่า อภิชานาติ ปน ภวํ โคตโม ทิวา สุปิตา.

อานีตผล (น)

[อานีต + ผล]

ผล-ลูกที่ถูกนำมา.

ตโต เม มาตรา เอกาสเน นิสินฺนาย

สมสฏฺฐิผลานิ ขาทิตานิ. มยา เอกุจฺฉงฺเคน **อานีตผเลสุ** เสสกานิ กุลสนฺตเก คาเม ขุทฺทกมหลฺลกานํ อเหสุํ. (ม.อฏฺ.๓/๗๘)

แต่นั้นแม่ข้าก็นั่งบนที่นั่งอันหนึ่ง กินลูกมะขวิดเข้าไปตั้ง ๖๐ ลูกถ้วน ในจำนวน**ลูก**มะขวิดที่ข้า**นำมา**ด้วยสะเอวข้างเดียว ลูกมะขวิดที่เหลือ ๆ ก็เป็นของเด็กของคนแก่ในบ้านของตระกูล.

อานีตวิภว (ปุ)

[อานีต + วิภว]

ทรัพย์ที่ถูกนำมา, สมบัติที่ตนนำมา.

โส "อลํ ตุมฺเห พหุกิจฺจาติ สพฺเพ ปฏิกฺขิปิตฺวา ปญฺจหิ สกฏสเตหิ **อานีตวิภเวน** สตฺตาหํ มหาทานํ อทาสิ. (สํ.อฏฺ.๑/๒๘๘)

ท่านห้ามชนทั้งหมดว่า พอ พวกท่านมีกิจมาก ได้ถวายมหาทาน ๗ วัน ด้วย**สมบัติที่ตนนำมา**ด้วยเกวียน ๕๐๐ เล่ม.

อานีตสุตฺต (น)

[อานีต + สุตฺต]

สูตรที่ถูกนำมา.

ขนฺธกโต วา ปริวารโต วา **อานีตสุตฺเตน**. (วชิร.๕๖๙)

ด้วย**สูตรที่ท่านนำมา**จากขันธกะ ก็ดี จากบริวาร ก็ดี.

อานียตํ (กฺริ)

ดู อานียติ.

อานียติ (กมฺม/กฺริ)

[อา + นี + ย + เต]

ย่อมถูกนำมา.

ยํ ยํ อุปายนํ **อานียติ** ยญฺจ อตฺตโน อตฺถาย อภิสงฺขรียติ สพฺพํ ตํ ทานสาลาสุ เอว เปเสสิ. (จริยา.อฏฺ.๔๗)

ของขวัญใด ๆ ที่**มีผู้นำมา**มอบให้เพื่อประโยชน์แก่ตนทั้งหมดนั้นส่งไปที่โรงทาน.

เต มหาโควินฺทํ พฺราหฺมณํ อุปสงฺกมิตฺวา เอวมาหํสุ "สํวิชฺชนฺติ โข โภ อิเมสุ สตฺตสุ รชฺเชสุ ปหูตา อิตฺถิโย ตโต โภโต ยาวติกาหิ อตฺโถ ตาวติกา **อานียตนฺ**ติ. (ที.๒/๑๙๗)

กษัตริย์ทั้ง ๖ พระองค์นั้น เสด็จเข้าไปหามหาโควินทพราหมณ์ตรัสอย่างนี้ว่า 'ในราชอาณาจักรทั้ง ๗ นี้ มีสตรีมากมาย เราจะ**นำ**สตรี**มา**ให้ตามที่ท่านต้องการ.

อานียมาน (ติ)

[อา + นี + ย + มาน]

อันเขานำมาอยู่.

ยมฺปิ โส ปาโณ คลปฺปเวจเกน **อานียมาโน** ทุกฺขํ โทมนสฺสํ ปฏิสํเวเทติ อิมินา ทุติเยน จาเนน พหุํ อปุญฺญํ ปสวติ. (ม.๒/๓๔)

การที่สัตว์นั้นได้รับทุกข์โทมนัสขณะ**ถูก**ผูกคอ**นำมา** นี้เป็นเหตุให้ประสพสิ่งที่ไม่เป็นบุญเป็นอันมากประการที่ ๒ .

[ทำบุญได้บาปด้วยเหตุ ๕ ประการ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "ชีวก เหตุให้ประสพสิ่งที่ไม่เป็นบุญ ๕ ประการของบุคคลผู้ฆ่าสัตว์เจาะจงถวายตถาคตหรือสาวกของตถาคต คือ

๑. การที่เขากล่าวอย่างนี้ว่า 'พวกท่านจงไปนำสัตว์ชนิดโน้นมา' นี้เป็นเหตุให้ประสพสิ่งที่ไม่เป็นบุญเป็นอันมากประการที่ ๑

๒. การที่สัตว์นั้นได้รับทุกข์โทมนัสขณะถูกผูกคอนำมา นี้เป็นเหตุให้ประสพสิ่งที่ไม่เป็นบุญเป็นอันมากประการที่ ๒

๓. การที่เขากล่าวอย่างนี้ว่า 'พวกท่านจงไปฆ่าสัตว์ชนิดนี้' นี้เป็นเหตุให้ประสพสิ่งที่ไม่เป็นบุญเป็นอันมากประการที่ ๓

๔. การที่สัตว์นั้นได้รับทุกข์โทมนัสขณะถูกฆ่า นี้เป็นเหตุให้ประสพสิ่งที่ไม่เป็นบุญเป็นอันมากประการที่ ๔

๕. การที่เขาทำให้ตถาคตหรือสาวกของตถาคตยินดีด้วยเนื้อที่ไม่สมควรนี้เป็นเหตุให้ประสพสิ่งที่ไม่เป็นบุญเป็นอันมากประการที่ ๕ ชีวก เหตุให้ประสพสิ่งที่ไม่เป็นบุญเป็นอันมาก ๕ ประการนี้แล ของบุคคลผู้ฆ่าสัตว์เจาะจงถวายตถาคตหรือสาวกของตถาคต"(ม.ม.(ไทย) ๑๓/๕๕/๕๒)]

เนื้อที่ควรฉันและไม่ควรฉัน

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "ชีวก ชนเหล่าใดกล่าวอย่างนี้ว่า 'ชนทั้งหลาย

ฆ่าสัตว์เจาะจงถวายพระสมณโคดม พระสมณโคดมก็ทรงทราบการนั้น แต่ก็ยังเสวยเนื้อที่เขาฆ่าเจาะจงพระองค์ ที่เขาอาศัยพระองค์ทำ' ชนเหล่านั้นไม่ชื่อว่าพูดตรงตามที่เรากล่าวไว้ แต่ชื่อว่ากล่าวตู่เราด้วยคำเท็จ ที่ไม่มีอยู่เรากล่าวเนื้อที่ภิกษุไม่ควรฉันไว้ด้วยเหตุ ๓ ประการ คือ

๑. เนื้อที่ตนเห็น[เนื้อที่ตนเห็นหมายถึงเนื้อสัตว์หรือเนื้อปลาที่ภิกษุเห็นทายกฆ่า(นำมาปรุงอาหาร)ถวายหมู่ภิกษุ เนื้อที่ตนได้ยิน และเนื้อที่ตนสงสัยก็มีนัยเดียวกัน (ม.ม.อ.๒/๕๒/๓๕)]

๒. เนื้อที่ตนได้ยิน

๓. เนื้อที่ตนสงสัย

เรากล่าวเนื้อที่ภิกษุไม่ควรฉันไว้ด้วยเหตุ ๓ ประการนี้แล

เรากล่าวเนื้อที่ภิกษุควรฉันไว้ด้วยเหตุ ๓ ประการ คือ

๑. เนื้อที่ตนไม่เห็น

๒. เนื้อที่ตนไม่ได้ยิน

๓. เนื้อที่ตนไม่สงสัย

ชีวก เรากล่าวเนื้อที่ภิกษุควรฉันไว้ด้วยเหตุ ๓ ประการนี้แล (ม.ม.๑๓/๕๒/๔๙)]

[คำว่า **ด้วยเหตุ(ฐาเนหิ)** ได้แก่ ด้วยการณ์

บรรดาเนื้อและปลาที่ตนเห็นเป็นต้นชื่อว่าเนื้อที่ตนเห็น หมายถึงเนื้อที่ตนเห็นเขาฆ่าเนื้อและปลาแล้วปรุงถือมาเพื่อประโยชน์แก่ภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่าเนื้อที่ตนได้ยิน หมายถึงเนื้อที่ตน ได้ยินมาว่า "เนื้อนี้เขาฆ่าเนื้อและปลาแล้วปรุงถือมาเพื่อประโยชน์แก่ภิกษุทั้งหลาย" ชื่อว่าเนื้อที่ตนสงสัย หมายถึงเนื้อ ๓ อย่าง คือ

๑. เนื้อที่สงสัยเพราะได้เห็นมา

๒. เนื้อที่สงสัยเพราะได้ยินมา

๓. เนื้อที่สงสัยนอกจากเพราะได้เห็นมาและได้ยิน มาทั้ง ๒ อย่างนั้น ในเนื้อที่ตนสงสัยนั้น มีการวินิจฉัยรวมทั้งหมดดังนี้ ภิกษุทั้งหลายในพระศาสนานี้ เห็นชนทั้งหลายถือตาข่ายและแหเป็นต้น กำลังออกจากบ้าน หรือกำลัง เที่ยวไปในป่า ก็ในวันรุ่งขึ้น เมื่อภิกษุเหล่านั้นเข้าไปบิณฑบาตยังบ้านนั้น ชนเหล่านั้นก็นำบิณฑบาตที่มีปลาและเนื้อมาถวาย ด้วยปลาและเนื้อที่ตนเห็นนั้น ภิกษุเหล่านั้น จึงสงสัยว่า "เขาทำ(ปรุง)ปลาและเนื้อมาเพื่อประโยชน์แก่ภิกษุทั้งหลายหรือหนอ" นี้ชื่อว่าเนื้อที่สงสัยเพราะได้เห็นมา ภิกษุไม่ควรรับบิณฑบาตนั้น เนื้อใดที่ภิกษุไม่สงสัย อย่างนี้ จะรับเนื้อนั้นก็ควร ก็หากชนเหล่านั้นถามว่า "พระคุณเจ้า เพราะเหตุไรพวกท่านจึงไม่รับ" ได้ฟังเนื้อความนั้นแล้วกล่าวว่า "พระคุณเจ้า เนื้อนี้พวกเราไม่ได้ทำไว้เพื่อประโยชน์แก่ภิกษุทั้งหลาย พวกเราได้ทำไว้เพื่อประโยชน์แก่ตน หรือเพื่อประโยชน์แก่ข้าราชการเป็นต้น" จะรับเนื้อนั้นก็ควร อนึ่ง ภิกษุทั้งหลายไม่ได้เห็นอย่างนี้เลย แต่ได้ยินมาว่า "ได้ทราบว่า ชนทั้งหลายถือตาข่ายและแหเป็นต้นออกจากบ้าน หรือเที่ยวไปในป่า" และในวันรุ่งขึ้น เมื่อภิกษุเหล่านั้นเข้าไปบิณฑบาตยังบ้านนั้น ชนทั้งหลายก็นำบิณฑบาตที่มีปลาและเนื้อมาถวาย ด้วยปลาและเนื้อที่ตนได้ยินมานั้น ภิกษุเหล่านั้นจึงสงสัยว่า "เขาได้ทำปลาและเนื้อมา เพื่อประโยชน์แก่ภิกษุทั้งหลายหรือหนอ" นี้ชื่อว่าเนื้อที่สงสัยเพราะการได้ยินมา ภิกษุไม่ควรรับบิณฑบาตนั้น เนื้อใดภิกษุไม่สงสัยอย่างนี้ จะรับเนื้อนั้นก็ควร ก็หากชนเหล่านั้นถามว่า "พระคุณเจ้าเพราะเหตุไร พวกท่านจึงไม่รับ" ได้ฟังเนื้อความนั้นแล้วกล่าวว่า "พระคุณเจ้า เนื้อนี้พวกเราไม่ได้ทำไว้เพื่อประโยชน์แก่ภิกษุทั้งหลาย พวกเราได้ทำไว้ เพื่อประโยชน์แก่ตน หรือเพื่อประโยชน์แก่ข้าราชการเป็นต้น" จะรับเนื้อนั้นก็ควร อนึ่ง ภิกษุทั้งหลายไม่ได้เห็น ไม่ได้ยินมาอย่างนี้เลย แต่เมื่อภิกษุเหล่านั้น เข้าไปบิณฑบาตยังบ้านนั้น ชนทั้งหลายรับบาตรแล้วบรรจุบิณฑบาตที่มีปลาและเนื้อ นำมาถวาย ภิกษุเหล่านั้นสงสัยว่า "เขาได้ทำปลาและเนื้อมาเพื่อประโยชน์แก่ภิกษุทั้งหลายหรือหนอ" นี้ชื่อว่าเนื้อที่สงสัยนอกจากเพราะได้เห็นมาและได้ยินมาทั้ง ๒ อย่าง ภิกษุไม่ควรรับแม้บิณฑบาตนั้น เนื้อใดที่ภิกษุ

ไม่สงสัยอย่างนี้ จะรับเนื้อนั้นก็ควร ก็หากชนเหล่านั้นถามว่า "พระคุณเจ้า เพราะเหตุไร พวกท่านจึงไม่รับ" ได้ฟังเนื้อความนั้นแล้วกล่าวว่า "พระคุณเจ้า เนื้อนี้พวกเราไม่ได้ทำไว้เพื่อประโยชน์แก่ภิกษุทั้งหลาย พวกเราทำไว้เพื่อประโยชน์แก่ตน หรือเพื่อประโยชน์แก่ข้าราชการเป็นต้น อีกนัยหนึ่ง เนื้อนี้พวกเราได้เนื้อที่หมุนเวียนกันทำไว้แล้ว หรือได้เนื้อที่สมควรเท่านั้นจึงจัดเตรียมไว้แล้วเพื่อประโยชน์แก่ภิกษุทั้งหลาย" จะรับเนื้อนั้นก็ควร แม้ในเนื้อที่เขาทำไว้เพื่อประโยชน์แก่การทำบุญอุทิศให้แก่พวกญาติที่ล่วงลับไปแล้ว หรือเพื่อประโยชน์แก่การมงคลเป็นต้น ก็นัยนี้เหมือนกัน แท้จริง เนื้อใดๆ ที่เขาไม่ได้ทำไว้เพื่อประโยชน์แก่ภิกษุทั้งหลาย และในเนื้อใดภิกษุทั้งหลายไม่มีความสงสัยเคลือบแคลง จะรับเนื้อนั้นๆ ทั้งหมดก็ควร ก็หากเนื้อนั้นเป็นของที่เขาได้ทำเจาะจงภิกษุทั้งหลายในวิหารแห่งหนึ่ง แต่ภิกษุเหล่านั้นไม่รู้ว่าอาหารนั้นเขาได้ทำไว้เพื่อประโยชน์ แก่ตน ภิกษุเหล่าอื่นรู้ ภิกษุเหล่าใดรู้ เนื้อนั้นย่อมไม่ควรแก่ภิกษุเหล่านั้นเท่านั้น ย่อมควรแก่พวกภิกษุนอกนี้ ภิกษุเหล่าอื่นไม่รู้ ภิกษุเหล่านั้นเท่านั้นที่รู้ เนื้อนั้นย่อมไม่ควรแก่ภิกษุเหล่านั้นเท่านั้น ย่อมควรแก่ภิกษุเหล่าอื่น แม้ภิกษุเหล่านั้นก็รู้ว่า "เนื้อนี้เขาได้ทำไว้ เพื่อประโยชน์แก่พวกเรา" แม้ภิกษุเหล่าอื่นก็รู้ว่า "เนื้อนี้เขาได้ทำไว้เพื่อประโยชน์แก่ภิกษุเหล่านั้น" เนื้อนั้นย่อมไม่ควรแม้แก่ภิกษุทั้งหมดนั่นแล ภิกษุทั้งหมดไม่รู้ เนื้อนั้นย่อมควรแก่ภิกษุทั้งหมดเหมือนกัน ก็บรรดาสหธรรมิกทั้ง ๕ เนื้อที่เขาได้ทำไว้เจาะจงเพื่อประโยชน์แก่ผู้ใดผู้หนึ่ง ย่อมไม่ควรแก่ทุกรูป ก็หากคนบางคน ฆ่าสัตว์เจาะจงภิกษุรูปหนึ่ง บรรจุบาตรให้เต็มแล้วถวายแก่เธอ แม้ภิกษุรูปนั้นก็รู้ว่าอาหารนั้นเขาได้ทำไว้เพื่อประโยชน์แก่ตนนั่นแล รับแล้วจึงถวายแก่ภิกษุรูปอื่น ภิกษุรูปอื่นนั้นจึงฉันด้วยความเชื่อถือภิกษุนั้น

ถามว่า ใครเป็นอาบัติ

ตอบว่า ไม่เป็นอาบัติแม้แก่ภิกษุทั้ง ๒ รูป

เพราะว่าเนื้อใดที่เขาทำเจาะจงภิกษุนั้น ภิกษุนั้นไม่เป็นอาบัติ เพราะไม่ได้ฉัน เนื้อนั้น ภิกษุนอกนี้ก็ไม่เป็นอาบัติ เพราะเธอไม่รู้ แท้จริง ในการรับเนื้อที่เป็นกัปปิยะย่อมไม่เป็นอาบัติ ก็ภิกษุไม่รู้ว่าเขาทำเนื้อเจาะจงตนจึงฉัน เพราะรู้ในภายหลัง ก็ไม่มีกิจที่ต้องแสดงอาบัติ อนึ่ง เธอไม่รู้ว่าเนื้อเป็นอกัปปิยะ ฉันแล้ว ต้องแสดงอาบัติ แม้เพราะรู้ในภายหลัง เพราะภิกษุรู้ว่าเขาทำเนื้อเจาะจงตน จึงฉันย่อมเป็นอาบัติ แม้เมื่อไม่รู้ว่าเนื้อเป็นอกัปปิยะจึงฉัน ก็เป็นอาบัติเหมือนกัน เพราะเหตุนั้น ภิกษุผู้กลัวอาบัติแม้กำหนดรูปรู้อยู่ ต้องสอบถามก่อนแล้วจึงรับเนื้อ หรือเธอรับแล้วด้วยคิดว่า "ในเวลาฉัน เราถามแล้วจึงจักฉัน" ต้องถามก่อนแล้วจึงควรฉัน

ถามว่า เพราะเหตุไร

ตอบว่า เพราะเป็นของที่รู้ได้ยาก

แท้จริง เนื้อหมีก็เหมือนกับเนื้อหมู แม้เนื้อเสือเหลืองเป็นต้น ก็เหมือนเนื้อ มฤค เพราะเหตุนั้น อาจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวว่า "การถามก่อนแล้วจึงรับนั้นแล ย่อมควร"

คำว่า **เนื้อที่ตนไม่เห็น(อทิฏฺฐํ)** ได้แก่ เนื้อที่ตนไม่เห็นเขาฆ่าแล้วนำมาเพื่อประโยชน์แก่ภิกษุทั้งหลาย คำว่า **เนื้อที่ตนไม่ได้ยิน(อสุตํ)** ได้แก่ เนื้อที่ตนไม่ได้ยินว่า "เขาฆ่านำมาเพื่อประโยชน์แก่ภิกษุทั้งหลาย" คำว่า **เนื้อที่ตนไม่สงสัย (อปริสงฺกิตํ)** ได้แก่ เนื้อที่ตนไม่สงสัย ด้วยอำนาจความสงสัยเพราะได้เห็นมาเป็นต้น คำว่า **เรากล่าว** (เนื้อ) ที่ภิกษุควรฉัน**(ปริโภคนฺติ วทามิ)** ความว่า เนื้อที่บริสุทธิ์ด้วยเหตุ ๓ ประการนี้ ชื่อว่าบริสุทธิ์โดยส่วน ๓ แท้จริง การฉันเนื้อนั้นเป็นเช่นกับการฉันกับข้าวและผักดอง ที่เกิดเองในป่า สำหรับภิกษุผู้อยู่ด้วยเมตตา เมื่อฉันเนื้อเช่นนั้นย่อมไม่มีโทษหรือคำติเตียน เพราะเหตุนั้นเราจึงกล่าวว่า "เนื้อนั้นควรฉันได้"(ม.ม.อ.(ไทย) ๓/๕๒/๓๓-๓๕)]

อานุฏฺฐุภ (ติ)

[อนุฏฺฐุภ + ณ]

คาถาที่จัดเข้าในอนุฏฐุภฉันท์,

อนุฏฐุภฉันท์.

อานุฏฺฐุเภน อสฺสา
ฉนฺโทพนฺเธน คณิยมานา ตุ
จุทฺทสสหสฺสสงฺขา
คาถาโย ปญฺจ จ สตานิ.
(ปฏิสํ.อฏฺ.๒/๓๒๓)

คาถา (๘ พยางค์) ๑๔,๐๐๐ และคาถา ๕๐๐ คาถา ท่านฉลาดในการนับคณะฉันท์นับอยู่โดยการประพันธ์คาถา โดย**อนุฏฐุภฉันท์** ๘ พยางค์ในอรรถกถานั้น.

อานุปุพฺพิกถา (ถี)

[อานุปุพฺพี + กถา]

ถ้อยคำอันเป็นไปตามลำดับ, พระดำรัสที่ทรงแสดงตามลำดับ, เรื่องที่ทรงแสดงตามลำดับ, ลำดับเทศนาที่ทรงแสดงเรื่องศีลเป็นต้นหลังเรื่องทาน.

ดู อนุปุพฺพีและอนุปุพฺพิกถา.

อานุปุพฺพิกถานุภาว (ปุ)

[อานุปุพฺพิกถา + อานุภาว]

อานุภาพแห่งพระดำรัสที่ทรงแสดงตามลำดับ, อานุภาพแห่งพระธรรมเทศนาที่ทรงแสดงตามลำดับ.

ภควา ตสฺส วิปฺปสนฺนมนตํ ญตฺวา ธมฺมเทสนํ อารภิ. ตํ สนฺธาย อถ โข ภควาติอาทิ วุตฺตํ. ปุน กลฺลจิตฺตนฺติอาทิ **อานุปุพฺพิกถานุภาเวน** วิกฺขมฺภิตนีวรณตํ สนฺธาย วุตฺตํ.

(ที.อฏฺ.๑/๒๗๕)

พระผู้มีพระภาคทรงทราบว่า พราหมณ์มีใจผ่องใสแล้วจึงทรงเริ่มพระธรรมเทศนา ท่านหมายเอาพระธรรมเทศนานั้น จึงกล่าวคำว่า ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคดังนี้เป็นต้น คำเป็นต้นว่า จิตสมควร ท่านกล่าวหมายเอาความที่จิตมีนิวรณ์อันพราหมณ์ข่มไว้ได้ (ละได้) **เพราะอานุภาพแห่งพระธรรมเทศนาที่ทรงแสดงตามลำดับ**.

อานุปุพฺพี (ถี)

[อนุปุพฺพ + ณี]

อันเป็นไปตามลำดับ.

ดู อานุปุพฺพิกถา.

อานุภาว (ปุ)

[อนุภาว (อนุ + ภู + ณ) + ณ. อนุ อนุตํสมงฺคิโน ภาเวติ วฑฺเฒตีติ อนุภาโว อนุภาโวเอว อานุภาโว. (อํ.ฏี.๓/๑๖๑) อนุภวติ เอเตนาติ อานุภาโว. (อนุฏี.๓/๑๐๙)]

ธรรมที่กระทำให้สัตว์ผู้ที่ตนอาศัยเจริญยิ่งๆ ขึ้นไป, ธรรมที่เป็นเหตุเสวย, สัตติ ความสามารถ, อานุภาพ, อานุภาพมี ๕ อย่างดังต่อไปนี้

(๑) ฤทธิ์ (เตช)

(๒) ความเพียร (อุสฺสาห)

(๓) การปรึกษาหารือ (มนฺต)

(๔) ความเป็นใหญ่ (ปภู)

(๕) ความสามารถ (สตฺติ) (นีติ.ปท.๙๔, สี.อภินวฏี.๑/๒๕)

เตโช อุสฺสาหมนฺตา จ
ปภู สตฺตีติ ปญฺจิเม
อานุภาโว'ติ วุจฺจนฺติ
ปภาโว'ติ จ เต วเท"ติ.
(สี.อภินวฏี.๑/๒๕)

ธรรม ๕ ประการ คือฤทธิ์ (เตช) ความเพียร (อุสฺสาห) การปรึกษา [มนต์คาถา] (มนฺต) ความเป็นใหญ่ (ปภู) ความสามารถ เรียกว่า **อานุภาพ**และ อำนาจ (ปภาว).

อานุภาโวติ ปภาโว. (วิมาน.อฏฺ.๑๕๖)

คำว่า **อานุภาพ (อานุภาโว)** ได้แก่ อำนาจ.

อานุภาเวนาติ พเลน. (ที.ฏี.๑/๑๕)

คำว่า **ด้วยอานุภาพ(อานุภาเวน)** ได้แก่ ด้วยกำลัง.

โส กรสฺสุ อานุภาวนฺติ โส ตฺวมฺปิ วีริยํ กโรหิ. (ชา.อฏฺ.๔/๗๒)

บาทคาถาว่า **ท่านนั้นจงสร้างอานุภาพขึ้น** ความว่า แม้ท่านนั้น จงกระทำความเพียร.

อานุภาวชุติ (ถี)

[อานุภาว + ชุติ]

รัศมีคืออานุภาพ, อานุภาพที่รุ่งเรือง.

[ฤทธิ์-อานุภาพที่รุ่งเรือง, หนังสือแปลยกศัพท์ทีฆนิกายอรรถกถาพระอาจารย์ปกุกู่].

น มหาชุติโกติ **อานุภาวชุติยา** มหาชุติโก น โหติ. (ที.อฏฺ.๒/๓๐๑)

คำว่า **เป็นผู้ไม่มีความรุ่งเรืองมาก(น มหาชุติโก)** ได้แก่ เป็นผู้ไม่มีความรุ่งเรืองมาก **โดยอานุภาพที่รุ่งเรือง**.

อานุภาวชุติยาติ ปฏิปกฺขวิคมนชนิเตน สภาวสงฺขาเตน เตเชน. (ที.ฏี.๒/๓๕๖)

คำว่า **อานุภาพที่รุ่งเรือง(อานุภาวชุติยา)** ได้แก่ โดยเดช (ที่รุ่งเรือง) คือสภาพที่ทำให้ปราศจากข้าศึกเกิดขึ้น.

อานุภาวทสฺสนฏฺฐ (ปุ)

[อานุภาว + ทสฺสนฏฺฐ]

อรรถว่าแสดงอานุภาพ (ของตน), สภาพที่แสดงอานุภาพตน.

ยกฺขสฺสาติ **อานุภาวทสฺสนฏฺเฐน** อาทิสฺสมานกฏฺเฐน วา ภควา ยกฺโข นาม. (ม.อฏฺ.๓/๖๙)

พระผู้มีพระภาคทรงพระนามว่า ยักขะ (ผู้มีอำนาจ) ในคำว่า **ยกฺขสฺส ก็เพราะอรรถว่าทรงแสดงอานุภาพ**ได้หรือเพราะอรรถว่าอันใครๆ มองไม่เห็น (ไม่ปรากฏพระองค์).

อานุภาวทสฺสนฏฺเฐนาติ อจฺฉริยาจินฺเตยฺยาปริเมยฺยสฺส อตฺตโน อานุภาวสฺส โลกสฺส ทสฺสนฏฺเฐน. (ม.ฏี.๓/๔๒)

คำว่า **เพราะอรรถว่าทรงแสดงอานุภาพได้(อานุภาวทสฺสนฏฺเฐน)**ได้แก่ เพราะอรรถว่าทรงแสดงอานุภาพของพระองค์ที่อัศจรรย์ไม่สามารถคิดตามได้และไม่มีใครเปรียบเทียบได้แก่ชาวโลก.

อานุภาวทสฺสนานุสาร (ปุ)

[อานุภาวทสฺสน + อนุสาร]

การคล้อยตามการเห็นอานุภาพ, การอาศัยลำดับการเห็นอานุภาพ.

สุตฺวาติ มนฺธาตุมหาราชสฺส **อานุภาวทสฺสนานุสาเรน** ปรมฺปราคตํ กถํ สุตฺวา. (ม.ฏี.๑/๓๒๘)

คำว่า **ฟังแล้ว(สุตฺวา)** ได้แก่ ฟังเรื่องที่สืบทอดกันมา**โดยการคล้อยตามการเห็นอานุภาพ**ของพระเจ้ามันธาตุ.

อานุภาวทีปก (ติ)

[อานุภาว + ทีปก]

อันแสดงอานุภาพ.

อิมํ อุทานํ อุทาเนสีติ อิมํ ตสฺมึ อตฺเถ วิทิเต เหตุโน จ เหตุสมุปฺปนฺนธมฺมสฺส จ ปชานนาย อานุภาวทีปกํ “ยทา หเว ปาตุภวนฺตี”ติอาทิกํ โสมนสฺสสมฺปยุตฺตญาณสมุฏฺฐานํ อุทานํ อุทาเนสิ อตฺตมนวาจํ นิจฺฉาเรสีติ วุตฺตํ โหติ. (อุทาน.อฏฺ.๔๐)

คำว่า **อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ** ความว่า เปล่งอุทานนี้**อันแสดงอานุภาพ**การรู้เหตุและธรรมอันเกิดจากเหตุในเมื่อรู้จักผลนั้น อันเป็นสมุฏฐานแห่งญาณอันสัมปยุตด้วยโสมนัสมีอาทิว่า ยทา หเว ปาตุภวนฺติ อธิบายว่า เปล่งพระวาจาเป็นที่พอพระทัย.

อานุภาวทีปน (น)

[อานุภาว + ทีปน]

การแสดงอานุภาพ.

กสฺมา ปน ภควา เตสํ ภิกฺขูนํ อาคมนํ ชานนฺโต ปฏิสนฺถารํ อกตฺวา สมาปตฺตึเยว สมาปชฺชิ เตสํ อตฺตนา สมาปนฺนสมาปตฺตึ ชานิตฺวา สมาปชฺชนตฺถํ เตสํ ปุพฺเพ ปณามิตานํ อิทานิ อตฺตนา สมานสมฺโภคทสฺสนตฺถํ **อานุภาวทีปนตฺถํ** วินา วจีเภเทน อญฺญพฺยากรณทีปนตฺถญฺจ. (อุทาน.อฏฺ.๑๖๗)

[ถาม] ก็เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาค เมื่อทรงทราบการมาของภิกษุเหล่านั้น ไม่ทรงกระทำปฏิสันถาร ทรงเข้าสมาบัติอย่างเดียว ?

[ตอบ] เพื่อให้ภิกษุเหล่านั้นรู้ว่าพระองค์เข้าสมาบัติจึงเข้าด้วยเพื่อแสดงการอยู่ร่วมของภิกษุเหล่านั้นที่พระองค์ทรงประณามในกาลก่อนว่า เสมอกับพระองค์ในบัดนี้ **เพื่อการแสดงอานุภาพ**และเพื่อแสดงการพยากรณ์พระอรหัตผลโดยเว้นการเปล่งวาจา.

อานุภาวธร (ติ)

[อนุภาว + ธร + อ]

ผู้ทรงอานุภาพ, ผู้มีอานุภาพ.

ชุตินฺธราติ **อานุภาวธรา**. (สํ.อฏฺ.๑/๑๖๘)

คำว่า **ชุตินฺธร** ได้แก่ **ผู้ทรงอานุภาพ**.

อานุภาวธราติ อจินฺเตยฺยาปริเมยฺยพุทฺธานุภาวสมฺปนฺนา. (สํ.ฏี.๑/๒๑๗)

คำว่า **ผู้ทรงอานุภาพ(อานุภาวธรา)** ได้แก่ ผู้ทรงเพียบพร้อมด้วยอานุภาพของพระพุทธเจ้าที่ใครๆ ไม่สามารถคิดตามได้ ไม่มีใครเปรียบเทียบได้.

อานุภาวปริยาย (ปุ)

[อานุภาว + ปริยาย]

ไวพจน์ของอานุภาวศัพท์.

อานุภาวปริยาโยปิ หิ ชุติสทฺโท โหติ อิทฺธิชุติพลวีริยูปปตฺตีติอาทีสุ วิย. (สํ.ฏี.๑/๒๑๗)

จริงอยู่ แม้ชุติศัพท์ **เป็นไวพจน์ของอานุภาวศัพท์**เหมือนใคำว่า ความเกิดขึ้นแห่งอิทธิฤทธิ์ อานุภาพ กำลัง และความเพียรเป็นต้น.

อานุภาวปฺปกาสน (น)

[อานุภาว + ปกาสน]

การแสดงอานุภาพ, การแสดงกำลัง.

อานนฺทตฺเถรสฺส อนุมานพุทฺธิยา **อานุ-**

ภาวปฺปกาสนตฺถํ อญฺญตโรติ อาห. (สํ.อฏฺ.๑/๑๐๕)

พระสังคีติกาจารย์กล่าวว่า “เทวบุตรองค์ใดองค์หนึ่ง” **เพื่อการแสดงอานุภาพ**แห่งความรู้โดยอนุมานของพระอานนท์เถระ.

อานุภาวปฺปกาสนตฺถนฺติ พลทีปนตฺถํ. (สํ.ฏี.๑/๑๕๕)

คำว่า **เพื่อการแสดงอานุภาพ(อานุภาวปฺปกาสนตฺถํ)** ได้แก่ เพื่อการแสดงกำลัง.

อานุภาวมหตฺต (น)

[อานุภาว + มหตฺต]

ความมีอานุภาพมาก, ความเป็นใหญ่ยิ่ง.

มโนชวนฺติ อิมินา **อานุภาวมหตฺตํ**. (วิมาน.อฏฺ.๑๒)

พระเถระแสดง**ความที่**วิมานนั้น**มีอานุภาพมาก**ด้วยคำว่า มโนชวํ (มีกำลังมาก) นี้.

อานุภาวมหนฺตตา (ถี)

[อานุภาว + มหนฺต + ตา]

ความเป็นผู้มีอานุภาพมาก, ความมีอำนาจมาก.

อนุทฺธรณียนาคาติ **อานุภาวมหนฺตตาย** จ วสนฏฺฐานวิทุคฺคตาย จ อุทฺธริตุํ อสกฺกุเณยฺยา นาคา. (สํ.ฏี.๒/๒๗๖)

คำว่า **นาคตัวที่ครุฑไม่สามารถจับยกขึ้นได้ (อนุทฺธรณียนาคา)** ได้แก่ นาคตัวที่ครุฑไม่สามารถยกขึ้น (จากทะเล)ได้ **เพราะความเป็นผู้มีอานุภาพมาก** และเพราะมีที่อยู่ที่เข้าถึงได้ยากยิ่ง.

อานุภาวรหิต (ติ)

[อานุภาว + รหิต]

ผู้เว้นอานุภาพ, ผู้ไม่มีอำนาจ.

ตาทิโส หิ มหานุภาโว **อานุภาวรหิตํ** พฺราหฺมณสฺส ทาสมฺปิ อุทเก โอหริตุํ นารหติ ปเคว มหานุภาวํ พฺราหฺมณํ. (ชา.อฏฺ.๗/๔๕)

จริงอยู่ ผู้มีอานุภาพมากเช่นท่าน ไม่ควรเพื่อจะทำ**ผู้ไม่มีอานุภาพ** แม้ผู้เป็นทาสของพราหมณ์ให้จมน้ำ จะป่วยกล่าวไปไยถึงพราหมณ์ผู้มีอานุภาพมากเล่า.

อานุภาววนฺตุ (ติ)

[อานุภาว + วนฺตุ]

ผู้มีอานุภาพ, ผู้มีอำนาจ.

ชุติมนฺโตติ อานุภาววนฺโต อรหตฺตมคฺคญาณชุติยา ขนฺธาทิเภเท ธมฺเม โชเตตฺวา จิตาติ อตฺโถ. (ธมฺม.อฏฺ.๒/๓๘๑)

คำว่า **ผู้มีความรุ่งเรือง(ชุติมนฺโต)** ได้แก่ ผู้มีอานุภาพ อธิบายว่า ผู้ยังธรรมต่างโดยขันธ์เป็นต้นให้รุ่งเรืองแล้วดำรงมั่นอยู่ด้วยความรุ่งเรืองคือญาณที่ประกอบด้วย

อรหัตมรรค.

อานุภาวสมฺปตฺติ (ถี)

[อานุภาว + สมฺปตฺติ]

ความเพียบพร้อมด้วยอานุภาพ, ความเพียบพร้อมด้วยอำนาจ, อานุภาพสมบัติ.

กา นาม ตฺวนฺติ ปุริมตฺตภาเว กา นาม กีทิสี นาม ตฺวํ ยตฺถ กเตน สุจริเตน อยํ เต อีทิสี **อานุภาวสมฺปตฺติ** อโหสีติ อธิปฺปาโย. (วิมาน.อฏฺ.๑๕๕)

คำว่า **เธอ ชื่ออะไร(กา นาม ตฺวํ)** ได้แก่ ในอัตภาพก่อน เธอชื่ออะไร อธิบายว่า **ความเพียบพร้อมด้วยอานุภาพ**เช่นนี้ได้เกิดขึ้นแก่เธอ เพราะทำความดีไว้แล้ว ณ ที่ใด.

อานุภาวสมฺปทา (ถี)

[อานุภาว + สมฺปทา]

ความเพียบพร้อมด้วยอานุภาพ, ความเพียบพร้อมด้วยอำนาจ, อานุภาพสมบัติ.

ยถิจฺฉิตนิปฺผาทเน อาธิปจฺจํ **อานุภาวสมฺปทา**. (ที.อภินวฏี.๑/๑๕)

ความเป็นใหญ่ในการให้สำเร็จประโยชน์ตามที่ประสงค์ ชื่อว่า **ความเพียบพร้อมด้วยอานุภาพ**.

อานุภาวสมฺปนฺน (ติ)

[อานุภาว + สมฺปนฺน]

ผู้เพียบพร้อมด้วยอานุภาพ, ผู้เพียบพร้อมด้วยอำนาจ, ผู้มีอำนาจ.

ชุติมนฺโตติ อานุภาวสมฺปนฺนา. (ที.อฏฺ.๒/๒๗๙)

คำว่า **ผู้มีความรุ่งเรือง(ชุติมนฺโต)** ได้แก่ ผู้เพียบพร้อมด้วยอานุภาพ.

อานุภาวสมฺปนฺนาติ มเหสกฺขา. (ที.ฏี.๒/๒๔๐)

คำว่า **ผู้เพียบพร้อมด้วยอานุภาพ(อานุภาวสมฺปนฺนา)** ได้แก่ ผู้มีศักดิ์ใหญ่.

พฺรหฺมมนฺเตติ **อานุภาวสมฺปนฺนตาย** เสฏฺฐมนฺเต. (ที.อฏฺ.๑/๒๓๗)

คำว่า **มนต์ประเสริฐ(พฺรหฺมมนฺเต)** ได้แก่ มนต์ที่ประเสริฐ**เพราะเพียบพร้อมด้วยอานุภาพ**.

อานุภาวเหตุ (ปุ)

[อานุภาว + เหตุ]

เหตุคืออานุภาพ, เหตุคืออำนาจ.

ภควา ปภาเว **อานุภาวเหตุ** เอตฺตโก เอตปริมาโณ. (เนตฺติ.วิ.๓๓๒)

พระผู้มีพระภาคทรงเป็น**ผู้มีเหตุคือพระอานุภาพ**ในพระอานุภาพมีประมาณเท่านี้.

อานุภาวานุกูล (ติ)

[อานุภาว + อนุกูล]

อันเหมาะ-สมควรแก่อานุภาพ.

อตฺตโน พลานุรูเปนาติ อตฺตโน อตฺตโน **อานุภาวานุกูลํ**. (วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๔๘๓)

คำว่า **ตามสมควรแก่กำลังของตน (อตฺตโน พลานุรูเปน)** ได้แก่ (ญาณ)ที่เหมาะแก่อานุภาพของตนๆ.

อานุภาวานุรูป (ติ)

[อานุภาว + อนุรูป]

อันสมควรแก่อานุภาพ.

สตฺตตึสปเภทโต กถนฺติ อาห "สกิจฺจ-นิปฺผาทนโต"ติอาทิ เอกจฺจสฺส สภาวโต เอกสฺสาปิ อตฺตโน **อานุภาวานุรูป**กายา-นุปสฺสนาทิตํตํกิจฺจสาธนโตติ อตฺโถ. (วิสุทฺธิ.ฏี. ๒/๔๙๓)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวคำว่า สกิจฺจ-นิปฺผาทนโต (เพราะยังกิจของตนให้สำเร็จ) เป็นต้นเพื่อประสงค์จะถามว่า โดยประเภทมี ๓๗ ประการอย่างไร ? ความว่า เพราะให้สำเร็จกิจนั้นๆ มีการเห็นแจ้งกายเป็นต้น ที่**สมควรแก่อานุภาพ**ของตนแม้อันเดียว โดยสภาวะแห่งธรรมบางอย่าง.

อานุยนฺต (ติ)

[อนุยนฺต + ณ]

ผู้ไปตาม, ผู้ติดตาม, ผู้แวดล้อม, ผู้เป็นบริวาร.

เตน หิ ภวํ ราชา เย โภโต รญฺโญ ชนปเท ขตฺติยา **อานุยนฺตา** เนคมา เจว ชานปทา จ เต ภวํ ราชา อามนฺตยตํ อิจฺฉามหํ โภ มหา-ยญฺญํ ยชิตุํ อนุชานนฺตุ เม ภวนฺโต ยํ มม อสฺส ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขายาติ. (ที.๑/๑๒๙)

ถ้าเช่นนั้น ขอพระองค์โปรดรับสั่งให้เชิญเจ้ากษัตริย์ ชาวนิคมและชาวชนบท**ผู้เป็นบริวาร**ในพระราชอาณาเขตของพระองค์มาปรึกษาว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย เราปรารถนาจะบูชามหายัญ ขอพวกท่านผู้เจริญจงร่วมมือกับเราเพื่ออำนวยประโยชน์สุขแก่เราตลอดกาลนาน.

ตสฺมึ ตสฺมึ กิจฺเจ อนุยนฺติ อนุวตฺตนฺตีติ **อนุยนฺตา** อนุยนฺตา เอว อานุยนฺตา. (ที.ฏี.๑/๓๒๔)

ผู้ใดย่อมติดตามคือตามไปในหน้าที่นั้น ๆ เพราะเหตุนั้น ผู้นั้นจึงชื่อว่า **ผู้เป็นบริวาร** อนุยันตะนั่นเองชื่อว่า อานุยันตะ (ผู้เป็นบริวาร).

อาเนญฺช (ติ)

[อนิญฺช (น + อิญฺช + อ) + ณ.]

[น อิญฺชตีติ **อาเนญฺชํ**. (อภิ.อฏฺ.๒/๑๓๔)

ชื่อว่า **อาเนญชะ** เพราะอรรถว่า ไม่หวั่นไหว.

สนฺตานสฺส อิญฺชนเหตูนํ นีวรณาทีนํ สุวิกฺขมฺภนโต รูปตณฺหาสงฺขาตสฺส อิญฺชิตสฺส อภาวโต อนิญฺชํ อนิญฺชเมว "**อาเนญฺช**"นฺติ

วุตฺตํ. (ที.ฏี.๑/๓๒๔)

ชื่อว่า อนิญชะ เพราะความไม่มีธรรมที่หวั่นไหวกล่าวคือความพอใจในรูป เนื่องจากข่มละเหตุหวั่นไหวมีนิวรณ์เป็นต้นด้วยดีแห่งสันดาน (ลำดับขันธ์คือกายใจ) อนิญชนั่นเอง ท่านเรียกว่า **อาเนญชะไม่หวั่นไหว**.

(๑) อันไม่หวั่นไหว, ธรรมที่ไม่มีรูปตัณหาที่หวั่นไหว, ธรรมที่ละนีวรณ์เหตุหวั่นไหวแห่งลำดับขันธ์.

[**(ธรรม) ที่ไม่หวั่นไหว** คือ เจตนา ๑๕ ดวงเหล่านี้ คือ เจตนา ๓ ในรูปาวจรฌานที่ ๔, เจตนา ๑๒ ในอรูปาวจรฌาน จำแนกตามสมควรแก่ฐานะดังต่อไปนี้ (๑) รูปาวจรฌานที่ ๔, อาเนญชสมาบัติ (๒) จตุตถฌานสมาธิ (๓) อากาสานัญจายตนฌาน (๔) วิญญานัญจายตนฌาน (๕) อากิญจัญญายตนฌาน (๖) อรูปสมาบัติ (๗) อรูปกุศลเจตนา]

รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานโต หิ ติสฺโส กุสลวิปาก-กิริยาเจตนา ทฺวาทส อรูปาวจรเจตนาติ ปญฺจทส ธมฺมา อนิจฺจลฏฺเฐน อผนฺทนฏฺเฐน **อาเนญฺชา** นาม. (อภิ.อฏฺ.๒/๑๓๖)

จริงอยู่ ธรรม ๑๕ ประการ คือ เจตนาที่เป็นกุศล วิบากและกิริยาที่เกิดจากจตุตถฌานที่เป็นรูปาวจร ๓ ดวง เจตนาที่เป็นอรูปาวจร ๑๒ ดวง ชื่อว่า **ธรรมที่ไม่หวั่นไหว** เพราะอรรถว่ามั่นคง เพราะอรรถว่าไม่หวั่นไหว.

(ก) รูปาวจรฌานที่ ๔, อาเนญชสมาบัติ.

สมฺปสาเท สติ เอตรหิ วา **อาเนญฺชํ** สมาปชฺชติ ปญฺญาย วา อธิมุจฺจติ กายสฺส เภทา ปรํ มรณา. ฐานเมตํ วิชฺชติ ยํ ตํสํวตฺตนิกํ วิญฺญาณํ อสฺส อาเนญฺชูปคํ. อยํ ภิกฺขเว ปฐมา อาเนญฺชสปฺปายา ปฏิปทา อกฺขายติ. (ม.๓/๔๙)

เมื่อมีความผ่องใส อริยสาวกนั้นย่อมเข้าถึง**อาเนญชสมาบัติ** หรือน้อมใจไปในปัญญาในปัจจุบันได้ เป็นไปได้ที่หลังจากตายแล้ว วิญญาณที่เป็นไปในภพนั้น ๆ พึงเป็นวิญญาณเข้าถึงสภาพหาความหวั่นไหวมิได้ ภิกษุทั้งหลาย นี้เราเรียกว่าปฏิปทาที่เป็นสัปปายะแก่อาเนญชสมาบัติประการที่ ๑.

อาเนญฺชํ วาติ จตุตฺถชฺฌานํ วา. (ม.ฏี.๓/๒๕๔)

คำว่า **หรืออาเนญชสมาบัติ(อาเนญฺชํ วา)** ได้แก่ หรือรูปาวจรฌานที่ ๔.

(ข) ไม่หวั่นไหว, จตุตถฌานสมาธิ.

มหาโมคฺคลฺลาโน ภิกฺขู อามนฺเตสิ อิธาหํ อาวุโส สปฺปินิกาย นทิยา ตีเร **อาเนญฺชํ** สมาธึ สมาปนฺโน นาคานํ โอคยฺห อุตฺตรนฺตานํ โกญฺจํ กโรนฺตานํ สทฺทํ อสฺโสสินฺติ. (วิ.๑/๑๔๙)

พระมหาโมคคัลลานะเรียกภิกษุทั้งหลายมาบอกว่า “ท่านทั้งหลาย กระผมเข้าสมาธิ**ที่ไม่หวั่นไหว**ที่ฝั่งแม่น้ำสัปปินิกาในตำบล

นี้ ได้ยินเสียงโขลงช้างลงน้ำแล้วขึ้นจากน้ำ ส่งเสียงดังเหมือนนกกระเรียน".

อาเนญฺชํ สมาธินฺติ อเนชํ อจลํ กายวาจาวิปฺผนฺทวิรหิตํ จตุตฺถชฺฌานสมาธึ. (วิ.อฏฺ.๒/๑๐๑)

คำว่า **สมาธิที่ไม่หวั่นไหว (อาเนญฺชํ สมาธึ)** ได้แก่ จตุตถฌานสมาธิที่ไม่หวั่น คือ ไม่ไหว ได้แก่ ปราศจากความหวั่นไหวแห่งกายและวาจา.

(ค) อาเนญชสมาบัติ, อากาสานัญจายตนฌาน.

อาเนญฺชํ สมาปชฺชตีติ อากาสานญฺจายตนานญฺชํ สมาปชฺชติ. (ม.อฏฺ.๔/๔๑-๒)

คำว่า **เข้าอาเนญชสมาบัติ(อาเนญฺชํ สมาปชฺชติ)** ได้แก่ เข้าอากาสานัญจายตนฌานอันไม่หวั่นไหว.

(ฆ) อาเนญชสมาบัติ, วิญญานัญจายตนฌาน.

อาเนญฺชํ สมาปชฺชตีติ วิญฺญาณญฺจายตนานญฺชํ สมาปชฺชติ. (ม.อฏฺ.๔/๔๒)

คำว่า เข้า**อาเนญชสมาบัติ (อาเนญฺชํ สมาปชฺชติ)** ได้แก่ เข้าวิญญานัญจายตนฌานอันไม่หวั่นไหว.

(ง) อาเนญชสมาบัติ, อากิญจัญญายตนฌาน, ไม่หวั่นไหว.

เอตํ วา ปเนเกสํ อุปาติวตฺตตํ วิญฺญาณกสิณเมเก อภิวทนฺติ อปฺปมาณํ **อาเนญฺชํ**. ตยิทํ ภิกฺขเว ตถาคโต อภิชานาติ. (ม.อฏฺ.๓/๑๘-๙)

แต่มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง กล่าวยืนยันวิญญาณกสิณของอัตตาที่มีสัญญาเหล่านี้ซึ่งล่วงไปแล้วนั่นว่า หาประมาณมิได้ **ไม่หวั่นไหว (อากิญจัญญายตนฌาน)** ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตรู้ทิฏฐินี้นั้นเป็นอย่างดี.

เตสํ ปน เอเกสํ อุปาติวตฺตตํ อติกฺกมิตุํ สกฺโกนฺตานํ ยถาปิ นาม คงฺคํ อุตฺติณฺเณสุ มนุสฺเสสุ เอโก ทีฆวาปิ คนฺตฺวา ติฏฺเฐยฺย เอโก ตโต ปรํ มหาคามํ เอวเมว เอเก วิญฺญาณญฺจายตนํ อปฺปมาณํ **อาเนญฺชนฺ**ติ วตฺวา ติฏฺฐนฺติ เอเก อากิญฺจญฺญายตนํ. (ม.อฏฺ.๔/๑๒)

อนึ่ง บรรดาชนเหล่านั้นผู้สามารถจะก้าวล่วงสัญญาบางอย่างซึ่งล่วงไปแล้ว ชนพวกหนึ่งกล่าวยืนยันว่าวิญญาณัญจายตนฌานประมาณไม่ได้ **ไม่หวั่นไหว** พวกหนึ่งกล่าวยืนยันว่าอากิญจัญญายตนฌานเหมือนบรรดามนุษย์ผู้ข้ามแม่น้ำคงคา มนุษย์คนหนึ่งไปถึงบึงยาวแล้วหยุดอยู่ อีกคนหนึ่งไปถึงบ้านใหญ่ข้างหน้าบึงยาวนั้นหยุดอยู่ฉะนั้น.

(จ) อาเนญชสมาบัติ, อรูปสมาบัติ.

โส **อาเนญฺชํ** มนสิ กโรติ. ตสฺส **อาเนญฺชํ** มนสิกโรโต **อาเนญฺชาย** จิตฺตํ น ปกฺขนฺทติ นปฺปสีทติ น สนฺติฏฺฐติ น วิมุจฺจติ. (ม.อฏฺ.๔/๑๑๕)

ภิกษุนั้นใส่ใจ**อาเนญชสมาบัติ**เมื่อเธอ

ใส่ใจ**อาเนญชสมาบัติ** จิตจึงไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งมั่น และไม่น้อมไปใน **อาเนญชสมาบัติ**.

อาเนญฺชนฺติ อุภโตภาควิมุตฺตา ภวิสฺสามาติ **อาเนญฺชํ** อรูปสมาปตฺตึ มนสิกโรติ. (ม.อฏฺ.๔/๑๑๕)

คำว่า **อาเนญชสมาบัติ(อาเนญฺชํ)** ได้แก่ ใส่ใจ**อาเนญชสมาบัติ** คือ อรูปสมาบัติว่า เราจักเป็นอุภโตภาควิมุตตบุคคล.

(ฉ) อรูปกุศลเจตนา, อาเนญชสมาบัติ.

อวิชฺชาคโตยํ ภิกฺขเว ปุริสปุคฺคโล ปุญฺญํ เจ สงฺขารํ อภิสงฺขโรติ ปุญฺญูปคํ โหติ วิญฺญาณํ. อปุญฺญํ เจ สงฺขารํ อภิสงฺขโรติ อปุญฺญูปคํ โหติ วิญฺญาณํ. **อาเนญฺชํ** เจ สงฺขารํ อภิสงฺขโรติ อาเนญฺชูปคํ โหติ วิญฺญาณํ. (สํ.๑/๓๑๐)

บุรุษบุคคลนี้ตกอยู่ในอวิชชา ถ้ากระทำบุญ ผู้ปรุงแต่งสังขาร(กามกุศลเจตนา ๘ ดวง และรูปกุศลเจตนา ๕ ดวง รวมเป็น ๑๓ ดวง) วิญญาณก็ เข้าถึงบุญ ถ้ากระทำบาป ผู้ปรุงแต่งสังขาร(อกุศลเจตนา ๑๒ ดวง) วิญญาณก็เข้าถึงบาป ถ้ากระทำ**อาเนญชสมาบัติ**ผู้ปรุงแต่งสังขาร (อรูปกุศลเจตนา ๔ ดวง) วิญญาณก็เข้าถึงอาเนญชสมาบัติ (อรูปกุศลเจตนา ๔ ดวง)

(๒) ช้างตัวไม่เคลื่อนไหว, ช้างตัวยืนนิ่ง.

ดู อาเนญฺชการิต.

อาเนญฺชกา(ก)รณ (น)

[อาเนญฺช + การณ]

การงานที่ไม่หวั่นไหว, งานที่นิ่ง, ปลอก.

กุมาโร เอตมตฺถํ ตถโต ญตฺวา เอกํ อภิรูปํ มุทุหตฺถํ จูฬุปฏฺฐากํ สชฺชํ กตฺวา มงฺคลหตฺถิโคปกสฺส ลญฺชํ ทตฺวา หตฺถึ **อาเนญฺชการณํ** กาเรตฺวา กาลํ อาคเมนฺโต อจฺฉิ. (ชา.อฏฺ.๒/๒๙๓)

พระราชกุมารครั้นทรงทราบความหมายอย่างถ่องแท้แล้ว จึงทรงผู้เตรียมรับใช้ใกล้ชิดผู้มีมืออ่อนนุ่มรูปงาม**ไว้**คนหนึ่ง แล้วประทานสินบนแก่คนเฝ้าช้างมงคล ให้จัดการฝึกช้างมงคลให้เป็น**ช้างที่นิ่ง**แล้วประทับคอยเวลา(พระราชธิดา).

อาเนญฺชการณนฺติ อจลกมฺมํ. (ชา.ฏี.)

คำว่า **ช้างที่นิ่ง(อาเนญฺชการณํ)** ได้แก่ ช้างที่ยืนนิ่งที่ไม่เคลื่อนไหว.

อาเนญฺชกรณํ การิยมาโน ทุกฺขํ อธิวาเสตุํ อสกฺโกนฺโต อาหารํ ภินฺทิตฺวา ปลายิตฺวา อรญฺญํ ปวิฏฺโฐ เอโก วารโณ กาเลน กาลํ อิสิคณํ วนฺทติ. (ชา.อฏฺ.๔/๓๐๗)

ช้างเชือกหนึ่งถูก**จำปลอก** ไม่สามารถทนทุกข์ได้ ทำลายปลอกหนีเข้าป่าไป ได้เคยมาไหว้คณะฤาษีตามกาลสมควร.

อาเนญฺชการิต (ติ)

[อาเนญฺช + การิต]

(ช้าง) ถูกทำไม่ให้หวั่นไหว, ช้างถูกแทงด้วยหอกไม่หวั่นไหว, (ช้าง) ตัวไม่หวั่นไหว.

สุภานุรูโป อายาสิ
อาเนญฺชการิโต วิย
ทนฺโตว ทนฺตทมโถ
อุปสนฺโตสิ พฺราหฺมณ. (อป.๑/๒๘)

(พระสหายโกลิตะกล่าวว่า)

ท่านเป็นผู้สมควรแก่ความงาม เป็นเหมือนผู้ฝึกฝนตนมาแล้ว **เหมือนช้างถูกแทงด้วยหอกไม่หวั่นไหว** พราหมณ์ ท่านเป็นผู้มีการฝึกฝนมาดีจึงสงบระงับแล้ว.

อาเนญฺชการิโต วิยาติ โตมราทีหิ การิโต อาเนญฺโช หตฺถี วิย. (อป.อฏฺ.๑/๒๕๘)

คำว่า **เหมือนช้างถูกแทงด้วยหอกไม่หวั่นไหว(อาเนญฺชการิโต วิย)** ได้แก่ เหมือนช้างตัวถูกแทงด้วยอาวุธทั้งหลายมีหอกซัดเป็นต้นไม่หวั่นไหว.

อาเนญฺชนามก (ติ)

[อาเนญฺช + นามก]

ที่มีชื่อว่าอาเนญชะ,

ชื่อว่าไม่หวั่นไหว.

ตนฺนามกเมวาติ กุสลํ วิย อาเนญฺชนามกเมว สิยา. (ม.ฎี.๓/๒๕๕)

คำว่า **มีชื่อนั้นนั่นเอง(ตนฺตามกเมว)** ได้แก่ วิบากวิญญาณ**ที่มีชื่อว่าอาเนญชะ**เท่านั้นพึงเป็น (วิบากที่ไม่หวั่นไหว) เหมือนกุศล.

อาเนญฺชปฏิสํยุตฺต (ติ)

[อาเนญฺช + ปฏิสํยุตฺต]

ประกอบด้วยอาเนญชสมาบัติ, เกี่ยวกับอาเนญชสมาบัติ, อันประกอบด้วยอรูปสมาบัติชั้นต่ำที่ไม่มีเหตุหวั่นไหวคือกิเลส.

อาเนญฺชปฏิสํยุตฺตาย จ ปน กถาย กจฺฉมานาย น สุสฺสูสติ น โสตํ โอทหติ น อญฺญา จิตฺตํ อุปฏฺฐาเปติ น จ ตํ ปุริสํ ภชติ น จ เตน วิตฺตึ อาปชฺชติ. (ม.๓/๔๑)

แต่เมื่อมีใครสนทนาเรื่อง**เกี่ยวกับอาเนญชสมาบัติ** ย่อมไม่สนใจฟัง ไม่เงี่ยโสตสดับ ไม่ตั้งใจรับรู้ไม่คบคนประเภทนั้นและไม่ถึงความปลื้มใจกับคนประเภทนั้น.

อาเนญฺชปฏิสํยุตฺตายาติ อาเนญฺชสมาปตฺติปฏิสํยุตฺตาย. (ม.อฏฺ.๓/๓๕)

คำว่า **(เรื่อง) เกี่ยวกับอาเนญชสมาบัติ (อาเนญฺชปฏิสํยุตฺตาย)** ได้แก่ เรื่องที่ประกอบด้วยอาเนญชสมาบัติ.

อาเนญฺชสมาปตฺติปฏิสํยุตฺตายาติ กิเลสิญฺชนรหิตตาย อิธ อาเนญฺชาติ อธิปฺเปตาหิ เหฏฺฐิมาหิ อรูปสมาปตฺตีหิ ปฏิสํยุตฺตาย. (ม.ฎี.๓/๒๔๘)

คำว่า **(เรื่อง) เกี่ยวกับอาเนญชสมาบัติ (อาเนญฺชสมาปตฺติปฏิสํยุตฺตาย)** ได้แก่ เรื่องเกี่ยวกับอรูปสมาบัติชั้นต่ำๆ ที่ประสงค์เอาว่า อาเนญชา(ไม่หวั่นไหว) ในที่นี้ เพราะ

เว้นจากกิเลสอันเป็นเหตุหวั่นไหว.

อาเนญฺชปฺปตฺต (ติ)

[(๑) อาเนญฺช (= อนิญฺชภาว) + ปตฺต. (๒) อาเนญฺช (= อนิญฺชภาวสาธก) + ปตฺต]

(๑) อันถึงความไม่หวั่นไหว.

โส เอวํ สมาหิเต จิตฺเต ปริสุทฺเธ ปริโยทาเต อนงฺคเณ วิคตูปกฺกิเลเส มุทุภูเต กมฺมนิเย ฐิเต **อาเนญฺชปฺปตฺเต** ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติ-ญาณาย จิตฺตํ อภินินฺนาเมสึ. (วิ.๑/๕)

เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดังเนิน ปราศจากความเศร้าหมองอ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น **ถึงความไม่หวั่นไหว**อย่างนี้ เรานั้น น้อมจิตไปเพื่อปุพเพนิวาสานุสสติญาณ.

เอเตสุ ปริสุทฺธภาวาทีสุ จิตฺตตา ฐิเต. จิตฺตตาเยว **อาเนญฺชปฺปตฺเต** อจเล นิริญฺชเนติ วุตฺตํ โหติ. (วิ.อฏฺ.๑/๑๒๗)

ชื่อว่า ตั้งมั่นแล้ว เพราะตั้งอยู่ในธรรมทั้งหลายมีความบริสุทธิ์เป็นต้นเหล่านั้น ชื่อว่า **ถึงความไม่หวั่นไหว** เพราะความเป็นจิตตั้งมั่นนั่นเอง มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า เป็นจิตไม่หวั่นไหว คือหมดความหวั่นไหว.

อาเนญฺชปฺปตฺตนฺติ อนิญฺชนภาวํ นิปฺ-ผนฺทนภาวํ ปตฺตํ. (อํ.อฏฺ.๓/๒๗๕)

คำว่า **ถึงความไม่หวั่นไหว (อาเนญฺชปฺ-ปตฺตํ)** ได้แก่ ถึงความเป็นจิตที่มีความไม่หวั่นไหว คือ ความไม่ดิ้นรน.

(๒) ผู้ถึงอรูปฌาน ๔ ที่ยังความไม่หวั่นไหวให้สำเร็จ, ผู้บรรลุอรหัตตผลด้วยอรูปฌาน ๔ ที่ยังความไม่หวั่นไหวให้สำเร็จ, ผู้ถึงอรูปฌาน ๔ ที่ไม่หวั่นไหว

สนฺติ ภิกฺขเว ภิกฺขู อิมสฺมึ ภิกฺขุสงฺเฆ เทวปฺปตฺตา วิหรนฺติ สนฺติ ภิกฺขเว ภิกฺขู อิมสฺมึ ภิกฺขุสงฺเฆ พฺรหฺมปฺปตฺตา วิหรนฺติ สนฺติ ภิกฺขเว ภิกฺขู อิมสฺมึ ภิกฺขุสงฺเฆ **อาเนญฺชปฺปตฺตา** วิหรนฺติ สนฺติ ภิกฺขเว ภิกฺขู อิมสฺมึ ภิกฺขุสงฺเฆ อริยปฺปตฺตา วิหรนฺติ. (อํ.๑/๕๐๓)

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุสงฆ์นี้เห็นปานนี้ คือในภิกษุสงฆ์นี้

๑. มีภิกษุทั้งหลายผู้ถึงความเป็นเทวดาอยู่

๒. มีภิกษุทั้งหลายผู้ถึงความเป็นพรหมอยู่

๓. มีภิกษุทั้งหลาย **ผู้ถึงอรูปฌาน ๔ ที่ไม่หวั่นไหวอยู่**

๔. มีภิกษุทั้งหลายผู้ถึงความเป็นอริยะอยู่.

อาเนญฺชปฺปตฺตาติ อนิญฺชนภาวสาธกํ อาเนญฺชํ อาเนญฺเชน จ อรหตฺตํ ปตฺตา. (อํ.อฏฺ.๒/๓๖๓)

คำว่า **ผู้ถึงอรูปฌาน ๔ ที่ไม่หวั่นไหว (อาเนญฺชปฺปตฺตา)** ได้แก่ ผู้ถึงอรูปฌาน ๔ ประการที่ยังความไม่หวั่นไหวให้สำเร็จ และบรรลุอรหัตตผลด้วยอรูปฌาน ๔ ประการที่ไม่หวั่นไหว.

อาเนญฺชวิหาร (ปุ)

[อาเนญฺช + วิหาร]

การอยู่ที่ไม่หวั่นไหว, ธรรมเครื่องอยู่ที่ไม่หวั่นไหว, อรูปสมาบัติ ๔ .

จตสฺโส อารุปฺปสมาปตฺติโย **อาเนญฺชวิหารา**. (เนตฺติ.ฏี.๒๖๖)

อรูปสมาบัติ ๔ ชื่อว่า **ธรรมเครื่องอยู่ที่ไม่หวั่นไหว**.

อาเนญฺชวิหารปฏิลาภ (ปุ)

[อาเนญฺชวิหาร + ปฏิลาภ]

การได้อรูปสมาบัติ ๔ ที่เป็นธรรมเครื่องอยู่อันไม่หวั่นไหว.

ปจฺฉา มนุสฺสานํ ปฏิคฺคหณํ ตตฺเถว ฐานสฺส นิจฺจลสภาวโต **อาเนญฺชวิหารปฏิลาภสฺส** ปุพฺพนิมิตฺตํ. (ที.ฏี.๒/๓๑-๒)

การที่มนุษย์กระทำพิธีรับ (พระโพธิสัตว์ในวันเกิด) ในภายหลัง เป็นเหตุเบื้องต้น**แห่งการได้อรูปสมาบัติ ๔ ที่เป็นธรรมเครื่องอยู่อันไม่หวั่นไหว** เพราะความไม่มีเหตุที่หวั่นไหวในอรูปสมาบัตินั้นนั่นเอง.

อาเนญฺชวิหารสมาปตฺติธมฺมปริโภค (ปุ)

[อาเนญฺชวิหาร + สมาปตฺติธมฺม + ปริโภค]

การบริโภคสมาบัติธรรมเครื่องอยู่ที่ไม่หวั่นไหว.

เทศนาปริโยสาเน เต ปญฺจสตา เกวฏฺฏปุตฺตา สํเวคมาปชฺชิตฺวา ทุกฺขสฺสนฺตกิริยํ ปตฺถยมานา ภควโต สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา นจิรสฺเสว ทุกฺขสฺสนฺตํ กตฺวา ภควตา สทฺธึ **อาเนญฺชวิหารสมาปตฺติธมฺมปริโภเคน** เอกปริโภคา อเหสุํ. (สุตฺตนิ.อฏฺ.๒/๔๘)

ในที่สุดแห่งพระเทศนา บุตรชาวประมงจำนวน ๕๐๐ เหล่านั้น ถึงความสังเวช เมื่อปรารถนาจะทำที่สุดทุกข์ ได้บรรพชาในสำนักของพระผู้มีพระภาค ต่อกาลไม่นานนัก ก็ทำที่สุดทุกข์ได้ ได้เป็นผู้มีการบริโภคเป็นอันเดียวกันกับพระผู้มีพระภาค **ด้วยการบริโภคสมาบัติธรรมเครื่องอยู่ที่ไม่หวั่นไหว**.

อาเนญฺชโวหาร (ปุ)

[อาเนญฺช +โวหาร]

การเรียกชื่อว่าอาเนญชะ, ชื่อว่าอาเนญชะ (ไม่หวั่นไหว).

รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานเมว จ รูปวิราคภาวนาวเสน ปวตฺติตํ อารมฺมณวิภาเคน จตุพฺพิธํ อรูปาวจรชฺฌานนฺติ เอเตสํ ปญฺจนฺนํ ฌานานํ **อาเนญฺชโวหาโร**. (อุทาน.อฏฺ.๑๖๗)

ฌาน ๕ เหล่านี้ ชื่อว่า**อาเนญชะ (ไม่หวั่นไหว)** คือ รูปาวจรจตุตถฌานเท่านั้นที่ถูกให้เป็นไปด้วยอำนาจการเจริญภาวนาที่ปราศจากความกำหนัดในรูป ๑ อรูปาวจรฌาน ๔ ที่เป็นไปโดยจำแนกตามอารมณ์.

อาเนญฺชสํโยชน (น)

[อาเนญฺช + สํโยชน]

ธรรมเครื่องผูกมัดคืออาเนญชสมาบัติ.

อาเนญฺชสํโยชเนน หิ โข วิสํยุตฺโตติ อาเนญฺชสมาปตฺติสํโยชเนน วิสํสฏฺโจ. (ม.อฏฺ.๔/๓๕)

คำว่า **บุรุษบุคคลผู้เหินห่างจากธรรมเครื่องผูกมัดคืออาเนญชสมาบัติ (อาเนญฺชสํโยชเนน หิ โข วิสํยุตฺโต)** ได้แก่ บุคคลผู้ไม่คลุกคลีด้วยธรรมเครื่องผูกมัดคืออาเนญชสมาบัติ.

อาเนญฺชสปฺปาย (น)

[อาเนญฺช + สปฺปาย]

(๑) อาเนญชสัปปายสูตร.

น เกวลญฺจ อิเธว เอวํ ทสฺเสสิ มหาสติปฏฺฐาเน มชฺฌิมนิกายมฺหิ สติปฏฺฐาเน จูฬตณฺหาสงฺขเย มหาตณฺหาสงฺขเย จูฬเวทลฺลสุตฺเต มหาเวทลฺลสุตฺเต รฏฺฐปาลสุตฺเต มาคณฺฑิยสุตฺเต ธาตุวิภงฺเค **อาเนญฺชสปฺปาเย** สกเล เวทนาสํยุตฺเตติ เอวํ อเนเกสุ สุตฺตนฺเตสุ ปจฺมํ รูปกมฺมฏฺฐานํ กเถตฺวา ปจฺฉา อรูปกมฺมฏฺฐานํ เวทนาวเสน นิวตฺเตตฺวา ทสฺเสสิ. (ที.อฏฺ.๒/๓๑๖)

และก็ไม่ใช่ทรงแสดงรูปกรรมฐานอย่างเดียวอย่างนี้ในสักกปัญหสูตรนี้เท่านั้น หากแต่ทรงแสดงรูปกัมมัฏฐานก่อนในพระสูตรไม่ใช่น้อยอย่างนี้คือ ในมหาสติปัฏฐานสูตร จูฬตัณหาสังขยสูตร มหาตัณหาสังขยสูตร จุลลเวทัลลสูตร มหาเวทัลลสูตร รัฏฐปาลสูตร มาคันทิยสูตร ธาตุวิภังคสูตร **อาเนญชสัปปายสูตร** (และ) ในเวทนาสังยุตทั้งหมดแล้วจึงทรงแสดงอรูปกัมมัฏฐานให้เกิดขึ้นด้วยอำนาจเวทนาในภายหลัง.

(๒) (ติ) อันเหมาะสมแก่ฌานที่ ๔ อันไม่หวั่นไหว, อาเนญชสมาบัติ.

ตสฺส เอวํปฏิปนฺนสฺส ตพฺพหุลวิหาริโน อายตเน จิตฺตํ ปสีทติ. สมฺปสาเท สติ เอตรหิ วา อาเนญฺชํ สมาปชฺชติ ปญฺญาย วา อธิมุจฺจติ กายสฺส เภทา ปรํ มรณา. ฐานเมตํ วิชฺชติ ยํ ตํสํวตฺตนิกํ วิญฺญาณํ อสฺส อาเนญฺชูปคํ. อยํ ภิกฺขเว ปจฺมา **อาเนญฺชสปฺปายา** ปฏิปทา อกฺขายติ. (ม.๓/๔๙)

เมื่ออริยสาวกนั้นปฏิบัติอย่างนี้แล้ว เป็นผู้มากด้วยปฏิปทานั้นอยู่ จิตย่อมผ่องใสในอายตนะ เมื่อมีความผ่องใส อริยสาวกนั้นย่อมเข้าถึงอาเนญชสมาบัติหรือน้อมใจไปในปัญญาในปัจจุบันได้ เป็นไปได้ที่หลังจากตายแล้ว วิญญาณที่เป็นไปในภพนั้น ๆ พึงเป็นวิญญาณเข้าถึงสภาพหาความหวั่นไหวมิได้ ภิกษุทั้งหลาย นี้เราเรียกว่า ปฏิปทา**ที่เหมาะแก่อาเนญชสมาบัติ** ประการที่ ๑.

อาเนญฺชสปฺปายาติ อาเนญฺชสฺส จตุตฺถชฺฌานสฺส สปฺปายา. (ม.อฏฺ.๔/๔๑)

คำว่า **ที่เหมาะแก่อาเนญชสมาบัติ (อาเนญฺชสปฺปาย)** ได้แก่ ปฏิปทาที่เหมาะสมแก่ฌานที่ ๔ อันไม่หวั่นไหว.

อาเนญฺชสปฺปายสุตฺต (น)

[อาเนญฺชสปฺปาย + สุตฺต]

อาเนญชสัปปายสูตร, มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสบาฬี วรรค ๑ สูตร. (ม.๓/๔๘-๕๒)

อาเนญฺชสมาธิ (ปุ)

[อาเนญฺช + สมาธิ]

(ก) สมาธิที่ไม่หวั่นไหว, จตุตถฌาน (สมาบัติที่ ๔).

อิธ อาเนญฺชสมาธีติ จตุตฺถฌานสมาปตฺติ อาธิปฺเปตา. (สารตฺถ.๒/๒๙๖)

ฌานสมาบัติที่ ๔ ท่านประสงค์เอาว่า **สมาธิที่ไม่หวั่นไหว** ในที่นี้.

(ข) อรหัตตผลสมาธิอันมีฌานที่ ๔ เป็นพื้นฐาน, สมาธิที่ไม่หวั่นไหว, อาเนญชสมาธิ.

อาเนญฺชสมาธินาติ จตุตฺถชฺฌานปาทเกน อคฺคผลสมาธินา. (อุทาน.อฏฺ.๑๖๖)

คำว่า **สมาธิที่ไม่หวั่นไหว (อาเนญฺชสมาธินา)** ได้แก่ ด้วยอรหัตผลสมาธิอันมีฌานที่ ๔ เป็นพื้นฐาน.

(ค) อรหัตตผลสมาธิที่เข้าโดยกระทำฌานอันใดอันหนึ่ง บรรดารูปาวจรฌานที่ ๔ และอรูปาวจรฌานให้เป็นอารมณ์, อรหัตตผลสมาธิ.

รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานเมว จ รูปวิราคภาวนาวเสน ปวตฺติตํ อารมฺมณวิภาเคน จตุพฺพิธํ อรูปาวจรชฺฌานนฺติ เอเตสํ ปญฺจนฺนํ ฌานานํ อาเนญฺชโวหาโร. เตสํ ยํ กิญฺจิ ปาทกํ กตฺวา สมาปนฺนา อรหตฺตผลสมาปตฺติ **อาเนญฺชสมาธี**ติ โปราณา. (อุทาน.อฏฺ.๑๖๗)

อนึ่ง พระโบราณาจารย์ทั้งหลายกล่าวไว้ว่า การเรียกชื่อฌาน ๕ เหล่านี้ว่า อาเนญชะ คือรูปาวจรจตุตถฌานเท่านั้นที่เป็นไปด้วยอำนาจการเจริญภาวนา ที่ปราศจากความกำหนัดในรูป ๑ อรูปาวจรฌาน ๔ ที่เป็นไปโดยจำแนกตามอารมณ์ บรรดาอาเนญชฌาน ๕ เหล่านั้น อรหัตผลสมาบัติทำฌานอย่างใดอย่างหนึ่งให้เป็นพื้นฐานแล้วจึงเข้าชื่อว่า **อรหัตตผลสมาธิ**.

อาเนญฺชสมาธิโยค (ปุ)

[อาเนญฺชสมาธิ + โยค]

การประกอบด้วยสมาธิที่ไม่หวั่นไหว, การประกอบด้วยสมาธิที่ชื่อว่าอาเนญชะ.

กถํ ปเนตํ ชานิตพฺพนฺติ? **อาเนญฺชสมาธิโยเคน** เถรสฺส สวิเสสํ นิจฺจลภาวํ เกนจิ อกมฺปนียตญฺจ ปพฺพโตปมาย ปกาเสนฺโต ภควา อิมํ อุทานํ อภาสีติ คาถาย เอว อยมตฺโถ วิญฺญายติ. (อุทาน.อฏฺ.๑๗๐)

[ถาม] ก็ฌานนั้นจะพึงรู้ได้อย่างไร ?

[ตอบ] พระผู้มีพระภาคเมื่อทรงประกาศความที่พระเถระไม่หวั่นไหวพร้อมด้วยคุณวิเศษ **เพราะการประกอบด้วยสมาธิที่ไม่หวั่นไห**ว และความที่พระเถระนั้นเป็นผู้อันอะไร ๆ ให้หวั่นไหวไม่ได้โดย เปรียบด้วยภูเขา จึงทรงเปล่งอุทานนี้ เพราะเหตุนั้นย่อมรู้เนื้อความนี้ได้ด้วยคาถานั่นแหละ.

อาเนญฺชสมาปตฺติ (ถี)

[อาเนญฺช + สมาปตฺติ]

สมาบัติอันไม่มีเหตุหวั่นไหวคือกิเลส, สมาบัติที่ชื่อว่าอาเนญชะ,อาเนญชสมาบัติ.

ฉฬภิญฺญํ ปน สมานํ สปริสํ อายสฺมนฺตํ ยโสชํ สตฺถา ปกฺโกสิตฺวา **อาเนญฺชสมาปตฺติยา** ปฏิสนฺถารมกาสิ.โส สพฺเพปิ ธุตงฺคธมฺเม สมาทาย วตฺตติ. (เถร.อฏฺ.๑/๔๕๙)

ก็พระศาสดาได้ตรัสสั่งให้หาท่านยโสชะพร้อมด้วยบริวารผู้มีอภิญญา ๖ แล้ว ได้ทรงทำการต้อนรับ**ด้วยอาเนญชสมาบัติ** (สมาบัติอันไม่มีเหตุหวั่นไหวคือกิเลส) ท่านสมาทานธุดงค์ธรรมแม้ทุกข้อแล้วประพฤติ.

อาเนญฺชสมาปตฺติปฏิสํยุตฺต (ติ)

[อาเนญฺชสมาปตฺติ + ปฏิสํยุตฺต]

อันประกอบด้วยอรูปสมาบัติเบื้องต่ำที่ไม่มีเหตุหวั่นไหวคือกิเลส, ประกอบด้วยอาเนญชสมาบัติ.

ดู อาเนญฺชปฏิสํยุตฺต.

อาเนญฺชสมาปตฺติลาภี (ติ)

[อาเนญฺชสมาปตฺติ + ลาภี]

ผู้ได้อาเนญชสมาบัติ.

อิทานิ **อาเนญฺชสมาปตฺติลาภี** อธิมานิกํ ทสฺเสนฺโต ฐานํ โข ปเนตนฺติอาทิมาห. (ม.อฏฺ.๔/๔๕)

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเมื่อทรงจะแสดง**บุคคลผู้ได้อาเนญชสมาบัติ**ที่สำคัญผิดจึงตรัสว่า ฐานํ โข ปน (ก็เหตุแล) ดังนี้เป็นต้น.

อาเนญฺชสมาปตฺติสํโยชน (น)

[อาเนญฺชสมาปตฺติ + สํโยชน]

ธรรมเครื่องผูกมัดคืออาเนญชสมาบัติ.

ดู อาเนญฺชสํโยชน.

อาเนญฺชาธิมุตฺต (ติ)

[อาเนญฺช + อธิมุตฺต]

อันน้อมจิตไปในสมาบัติที่ไม่มีเหตุหวั่นไหวคือกิเลส, น้อมจิตไปในอาเนญชสมาบัติ.

อาเนญฺชาธิมุตฺตสฺสาติ กิเลสสิญฺจนวิรหิตาสุ เหฏฺฐิมาสุ ฉสุ สมาปตฺตีสุ อธิมุตฺตสฺส ตนฺนินฺนสฺส ตคฺครุโน ตปฺปพฺภารสฺส. (ม.อฏฺ.๔/๓๕)

คำว่า **ผู้น้อมจิตไปในอาเนญชสมาบัติ**

(**อาเนญฺชาธิมุตฺตสฺส**)ได้แก่ ผู้น้อมไป คือ โน้มไป โอนไป เงื้อมไปในสมาบัติ ๖ มีในเบื้องต่ำอันเว้นจากเครื่องหวั่นไหวคือกิเลส.

อาเนญฺชาภิสงฺขาร (ปุ)

[อาเนญฺช + อภิสงฺขาร]

ธรรมที่จัดแจงอรูปวิบากที่ไม่หวั่นไหว, ธรรมที่ปรุงแต่งอรูปภพที่สงบ, ธรรมที่ปรุ่งแต่งคือธรรมที่ไม่หวั่นไหว, อาเนญชาภิสังขาร.

ตโย สงฺขารา ปุญฺญาภิสงฺขาโร อปุญฺญาภิสงฺขาโร **อาเนญฺชาภิสงฺขาโร**. (ที.๓/๑๑๒)

สังขาร ๓ คือ

๑. ปุญญาภิสังขาร (ธรรมที่ปรุงแต่งกรรมฝ่ายดี)

๒. อปุญญาภิสังขาร (ธรรมที่ปรุงแต่งกรรมฝ่ายชั่ว)

๓. **อาเนญชาภิสังขาร (ธรรมที่ปรุงแต่งอรูปภพที่สงบ)**

อาเนญฺชํ นิจฺจลํ สนฺตํ วิปากภูตํ อรูปเมว อภิสงฺขโรตีติ **อาเนญฺชาภิสงฺขาโร**. จตุนฺนํ อรูปาวจรกุสลเจตนานํ เอตํ อธิวจนํ. (ที.๓/๑๘๒)

ที่ชื่อว่า **อาเนญชาภิสังขาร (ธรรมที่ปรุงแต่งอรูปภพที่สงบ)** เพราะอรรถว่าปรุงแต่งอรูปนั่นเองที่เป็นวิบาก ไม่หวั่นไหว ไม่สั่นคลอน สงบ คำว่า อาเนญชาภิสังขารนี้ เป็นชื่อของกุศลเจตนาอันเป็นอรูปาวจร ๔ ดวง.

น อิญฺชตีติ อาเนญฺชํ. อาเนญฺชเมว อภิสงฺขาโร, อาเนญฺชญฺจ ภวํ อภิสงฺขโรตีติ **อาเนญฺชาภิสงฺขาโร**. (อภิ.อฏฺ.๒/๑๓๔)

ที่ชื่อว่า อาเนญชะ เพราะอรรถว่า ย่อมไม่หวั่นไหว ที่ชื่อว่า **อาเนญชาภิสังขาร** (อรูปกุศลเจตนาที่ปรุงแต่งภพที่ไม่หวั่นไหว) เพราะอรรถว่า ธรรมที่ปรุงแต่งที่ไม่หวั่นไหวนั่นเอง และปรุงแต่งภพอันไม่หวั่นไหว.

อาเนญฺชูปค (ติ)

[อาเนญฺช + อุปค = อุป + คมุ + กฺวิ]

อันเข้าถึงสภาพที่ไม่หวั่นไหว.

ตสฺส เอวํปฏิปนฺนสฺส ตพฺพหุลวิหาริโน อายตเน จิตฺตํ ปสีทติ. สมฺปสาเท สติ เอตรหิ วา อาเนญฺชํ สมาปชฺชติ ปญฺญาย วา อธิมุจฺจติ กายสฺส เภทา ปรํ มรณา. ฐานเมตํ วิชฺชติ ยํ ตํสํวตฺตนิกํ วิญฺญาณํ อสฺส **อาเนญฺชูปคํ**. อยํ ภิกฺขเว ปฐมา อาเนญฺชสปฺปายา ปฏิปทา อกฺขายติ. (ม.๓/๔๙)

เมื่ออริยสาวกนั้นปฏิบัติอย่างนี้แล้ว เป็นผู้มากด้วยปฏิปทานั้นอยู่ จิตย่อมผ่องใสในอายตนะ เมื่อมีความผ่องใส อริยสาวกนั้นย่อมเข้าถึงอาเนญชสมาบัติหรือน้อมใจไปในปัญญาในปัจจุบันได้ เป็นไปได้ที่

หลังจากตายแล้ว วิญญาณที่เป็นไปในภพนั้น ๆ พึงเป็นวิญญาณ**อันเข้าถึงสภาพที่ไม่หวั่นไหว** ภิกษุทั้งหลาย นี้เราเรียกว่าปฏิปทาที่เป็นสัปปายะแก่อาเนญชสมาบัติประการที่ ๑.

อาเนญฺชูปคนฺติ กุสลาเนญฺชสภาวูปคตํ อสฺส. (ม.อฏ.๓/๔๑)

คำว่า **อันเข้าถึงสภาพไม่หวั่นไหว (อาเนญฺชูปคํ)** ได้แก่ พึงเป็นวิบากวิญญาณเข้าถึงสภาพอันไม่หวั่นไหวอันเป็นกุศล.

อาเนญฺชสภาวํ อุปคจฺฉตีติ **อาเนญฺชูปคํ**. (ม.ฎี.๓/๒๕๔)

ธรรมใดย่อมเข้าถึงสภาพที่ไม่หวั่นไหว เพราะเหตุนั้นธรรมนั้นจึงชื่อว่า (วิบากวิญญาณ) **อันเข้าถึงสภาพที่ไม่หวั่นไหว**.

อาเนญฺชูปคต (ติ)

[อาเนญฺช + อุปคต]

อันเข้าถึงสภาพที่ไม่หวั่นไหว.

ยํ ตสฺส ภิกฺขุโน สํวตฺตนิกํ อุปปตฺติเหตุภูตํ กุสลวิญฺญาณํ **อาเนญฺชูปคตํ** อสฺส วิปากกาเลปิ ตนฺนามกเมว อสฺส. (ม.อฏ.๔/๔๑)

กุศลวิญญาณใดอันเป็นไปพร้อม คือเป็นเหตุแห่งอุปบัติเพื่อภิกษุนั้น พึงเป็นวิญญาณ**เข้าถึงสภาพที่ไม่หวั่นไหว** วิญญาณนั้นแม้ในเวลาเป็นวิบากก็พึงมีชื่อนั้นนั่นแหละ.

อาเนตพฺพ (ติ)

[อา + นี + ตพฺพ]

อันเขาพึงนำมา,พึง-ควรนำมา.

สเจ สีมามาพเก กมฺเม กริยมาเน โกจิ ภิกฺขุ สีมามาพกสฺส อนฺโต ปวิสิตฺวา เวหาสฏฺฐิตสาขาย นิสีทติ ปาทา วาสฺส ภูมิคตา โหนฺติ นิวาสนปารุปนํ วา ภูมึ ผุสติ กมฺมํ กาตุํ น วฏฺฏติ. ปาเท ปน นิวาสนปารุปนญฺจ อุกฺขิปาเปตฺวา กาตุํ วฏฺฏติ. อิทญฺจ ลกฺขณํ ปุริมนเยปิ เวทิตพฺพํ. อยํ ปน วิเสโส ตตฺร อุกฺขิปาเปตฺวา กาตุํ น วฏฺฏติ หตฺถปาสเมว **อาเนตพฺโพ**. (ม.อฏ.๔/๔๑)

ถ้าเมื่อสงฆ์ทำกรรมที่โรงสีมา ภิกษุบางรูปนั่งอยู่บนกิ่งไม้ที่ทอดไปในอากาศ ยื่นเข้าไปภายในโรงสีมา เท้า ๒ ข้างของเธอถึงพื้นดินหรือสบงจีวรของเธอแตะพื้นดินจะทำกรรมย่อมไม่ควร แต่เธอจะยกเท้า ๒ ข้างและสบงจีวร ขึ้นแล้วจึงทำกรรมควรอยู่ ก็พึงทราบลักษณะนี้แม้ตามนัยก่อน ส่วนความต่างกันมีดังนี้ จะให้เธอยกขึ้นแล้วทำกรรมในโรงสีมานั้นไม่ควร **พึงนำ**เธอ**มา**เข้าหัตถบาสเลยทีเดียว.

อาเนตา (ติ)

[อา + นี + ตุ]

ผู้นำมา, ผู้ช่วยนำพา.

วิปถปกฺขนฺโท โลกสนฺนิวาโส อญฺชสาปรทฺโธ ตสฺส นตฺถญฺโญ โกจิ อริยปถํ

อาเนตา อญฺญตฺร มยาติ ปสฺสนฺตานํ. (ปฏิสํ.๑๒๔)

โลกสันนิวาสแล่นไปสู่ทางผิด หลงทางแล้ว ใครอื่นนอกจากเรา **ผู้จะนำ**โลกสันนิวาสนั้น**มา**สู่ทางอริยะนั้นได้เป็นไม่มี .

อริยปถํ อาเนตาติ อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ อุปเนตา ปฏิปาทยิตา. (ปฏิสํ.อฏฺ.๒/๒๑)

คำว่า **ผู้นำมาสู่ทางประเสริฐ(อริยปถํ อาเนตา)** ได้แก่ ผู้นำมาสู่ทางอริยะ คือนำเข้าไปให้ถึงมรรคที่ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการอันประเสริฐ.

อาเนติ (กฺริ)

[อา + นี + อ + ติ]

(ก) ย่อมนำมา, พามา.

สเจ ปน อุปจารํ มุญฺจิตฺวา โอรโต ฐเปติ สา เจ โธวิตฺวา **อาเนติ** อนาปตฺติ. (วิ.อฏฺ.๑/๒๔๕)

ก็ถ้าภิกษุละอุปจารแล้ววางให้ห่างออกไปจากร่วมในเข้ามา ถ้าภิกษุณีนั้นซักแล้วนำมา ภิกษุไม่ต้องอาบัติ.

(ข) ย่อมนำมา, นำ

พฺรหฺมํ **อาเนตี**ติ พฺรหฺมานํ. พฺราหฺมณภาวํ **อาเนติ** อาวหตีติ (อาวหติ เทตีติ) วุตฺตํ โหติ. (ม.อฏฺ.๓/๓๐๑)

ชื่อว่า พราหมณ์ เพราะอรรถว่า **นำมา**ซึ่งพรหม มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า **นำมา** คือ ให้ถึงซึ่งความเป็นพราหมณ์.

(ค) ย่อมเก็บรักษา, รักษา, ได้ครอบครอง.

อตีตโยพฺพโน โปโส
อาเนติ ติมฺพรุตฺถนึ
ตสฺสา อิสฺสา น สุปติ
ตํ ปราภวโต มุขํ. (สุตฺตนิ.๒๙๖)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)
ชายแก่**ได้ครอบครอง**หญิงสาววัยรุ่น มีถันเท่าผลมะพลับมาเป็นภรรยามักจะนอนไม่ค่อยหลับ เพราะความหึงหญิงสาววัยรุ่นนั้น นั้นเป็นทางแห่งความเสื่อม.

อตีตโยพฺพโนติ โยพฺพนมติจฺจ อาสีติโก วา นาวุติโก วา หุตฺวา **อาเนติ** ปริคฺคณฺหาติ. (สุตฺตนิ.อฏฺ.๑/๑๕๕)

คำว่า **ชายแก่(อตีตโยพฺพโน)** ได้แก่ ชายล่วงวัยหนุ่ม อายุ ๘๐ หรือ ๙๐ ปี แล้ว **ได้ครอบครอง** คือได้ยึดครอง.

(ฆ) แสดง, กลับแสดงซ้ำอีก.

ภควา สาริปุตฺโต น อิทาเนว ปญฺญาย อคฺโค อตีเตปิ ปญฺญาอคฺโคติ ชาตกํ **อาเนสิ**. (สุตฺตนิ.อฏฺ.๒/๒๘๖)

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สารีบุตรมิได้เป็นผู้มีปัญญาแต่ในบัดนี้เท่านั้น แม้ในอดีตก็เป็นผู้เลิศด้วยปัญญา จึง**ทรงแสดง**ชาดก.

อาเนตุํ (กฺริ/วิ)

[อา + นี + ตุํ]

เพื่อนำมา, เพื่อนิมนต์มา, เพื่อเชิญมา.

สาธุ ภนฺเตติ ราชา เถรสฺส วจนํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา อมจฺเจหิ สทฺธึ มนฺเตนฺโต อริฏฺฐํ นาม อตฺตโน ภาคิเนยฺยํ อาห "สกฺขิสฺสสิ ตฺวํ ตาต ปาฏลิปุตฺตํ คนฺตฺวา มหาโพธินา สทฺธึ อยฺยํ สงฺฆมิตฺตตฺเถรึ **อาเนตุ**"นฺติ? "สกฺขิสฺสามิ เทว สเจ เม ปพฺพชฺชํ อนุชานิสฺสสี"ติ. "คจฺฉ ตาต เถรึ อาเนตฺวา ปพฺพชาหี"ติ. (วิ.อฏฺ.๑/๘๒)

พระราชาทรงรับคำของพระเถระว่า "ดีละ พระคุณเจ้า" ทรงปรึกษากับพวกอำมาตย์ ตรัสกับพระภาคิไนยของพระองค์ทรงพระนามว่าอริฏฐะว่า "พ่อ เธอจักสามารถไปเมืองปาฏลีบุตร **นิมนต์**แม่เจ้าสังฆมิตตาเถรี**มา**พร้อมกับต้นมหาโพธิ์ ได้ไหม" อริฏฐอำมาตย์กราบทูลว่า "ขอเดชะ ข้าพระพุทธเจ้าจักสามารถ ถ้าใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทจักทรงอนุญาตให้ข้าพระพุทธเจ้าบวช" พระราชาตรัสว่า "ไปเถิด พ่อ นิมนต์พระเถรีมาแล้วบวชเถิด".

อาเนตุกาม (ติ)

[อาเนตุํ + กาม]

ผู้ใคร่-ประสงค์จะนำมา, ผู้ประสงค์จะพามา.

พาราณสิยํ กิร สทฺธาสมฺปนฺนสฺส กุลสฺส นนฺทิโย นาม ปุตฺโต อโหสิ โส มาตาปิตูนํ อนุรูโป สทฺธาสมฺปนฺโน สงฺฆุปฏฺฐาโก อโหสิ. อถสฺส มาตาปิตโร วยปฺปตฺตกาเล สมฺมุขเคหโต มาตุลธีตรํ เรวตึ นาม **อาเนตุกามา** อเหสุํ. สา ปน อสฺสทฺธา อทานสีลา, นนฺทิโย ตํ น อิจฺฉิ.

(ธมฺม.อฏฺ.๒/๑๘๙)

ได้ยินว่า ในกรุงพาราณสี ได้มีบุตรแห่งตระกูลซึ่งถึงพร้อมด้วยศรัทธา (คนหนึ่ง) ชื่อนันทิยะ เขาได้เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศรัทธาบำรุงสงฆ์แท้ อนุรูปแก่มารดาบิดาเทียว ครั้นในเวลาที่เขาเจริญวัยมารดาบิดา**ประสงค์จะนำ**ธิดาของลุงชื่อว่าเรวดี**มา** จากเรือนอันตรงกันข้าม แต่นางเป็นคนไม่มีศรัทธา ไม่มีการให้ปันเป็นปกติ, นายนันทิยะ จึงไม่ปรารถนานาง.

สาตาคิโร เหมวตสฺส พุทฺธุปฺปาทํ กเถตฺวา ตํ ภควโต สนฺติกํ **อาเนตุกาโม** อชฺช ปนฺนรโสติอาทิคาถมาห. (อํ.ฏี.๑/๑๖๕)

ยักษ์ชื่อว่า สาตาคิระ**ประสงค์จะ**บอกการเสด็จอุบัติขึ้นแห่งพระพุทธเจ้าแก่เหมวตยักษ์แล้ว**นำ**เหมวตะนั้น**มา**เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค จึงกล่าวคาถาว่า อชฺช ปนฺนรโส (วันนี้ เป็นวัน ๑๕ ค่ำ) เป็นต้น.

อาเนตฺวา (กฺริ/วิ)

[อา + นี + ตฺวา]

นำมาแล้ว, พามาแล้ว, ช่วยนำมาแล้ว.

ภิกฺขุปจฺจตฺถิกา มนุสฺสิตฺถึ ภิกฺขุสฺส สนฺติเก

อาเนตฺวา วจฺจมคฺเคน องฺคชาตํ อภินิสีเทนฺติ.โส เจ ปเวสนํ น สาทิยติ ปวิฏฺฐํ น สาทิยติ ฐิตํ น สาทิยติ อุทฺธรณํ น สาทิยติ อนาปตฺติ. (วิ.๑/๓๕)

พวกภิกษุผู้เป็นศัตรูกัน **นำ**หญิงมนุษย์**มา**หาภิกษุแล้ว ใช้ทวารหนักนั่งทับองคชาต ถ้าภิกษุไม่ยินดีขณะกำลังสอดเข้าไป ไม่ยินดีขณะสอดเข้าไปแล้ว ไม่ยินดีขณะหยุดอยู่ ไม่ยินดีขณะถอนออก ไม่ต้องอาบัติ.

พาราณสิยํ อายสฺมโต ปิลินฺทวจฺฉสฺส อุปฏฺฐากกุลํ โจเรหิ อุปทฺทุตํ โหติ.ทฺเว จ ทารกา นีตา โหนฺติ. อถ โข อายสฺมา ปิลินฺทวจฺโฉ เต ทารเก อิทฺธิยา **อาเนตฺวา** ปาสาเท ฐเปสิ. (วิ.๑/๘๕)

ตระกูลอุปัฏฐากของท่านพระปิลินทวัจฉะในกรุงพาราณสี ถูกโจรปล้นและพาเด็กไป ๒ คน ต่อมา ท่านพระปิลินทวัจฉะ**นำ**เด็ก**มา**ไว้ที่ปราสาทด้วยอิทธิฤทธิ์.

อาเนถ (กฺริ)

[อา + นี + อ + ถ]

จงนำมา, จงรับมา.

คิหีนํ เจติยวนฺทนตฺถาย คจฺฉาม โพธิวนฺทนตฺถาย คจฺฉาม ธมฺมสฺสวนํ กริสฺสาม ทีปมาลปุปฺผปูชํ กริสฺสาม ตีณิ สุจริตานิ สมาทาย วตฺติสฺสาม สลากภตฺตาทีนิ ทสฺสาม วสฺสวาสิกํ ทสฺสาม อชฺช สงฺฆสฺส จตฺตาโร ปจฺจเย ทสฺสาม สงฺฆํ นิมนฺเตตฺวา ขาทนียาทีนิ สํวิทหถ อาสนานิ ปญฺญาเปถ ปานียํ อุปฏฺฐเปถ สงฺฆํ ปจฺจุคฺคนฺตฺวา **อาเนถ** ปญฺญตฺตาสเน นิสีทาเปถ ฉนฺทชาตา อุสฺสาหชาตา เวยฺยาวจฺจํ กโรถาติ อาทิกถนกาเล เมตฺตํ วจีกมฺมํ นาม. (ที.อฏฺ.๒/๑๒๑)

กรรมในเวลากล่าวคำเป็นต้นว่า “เราทั้งหลายจะไปไหว้พระเจดีย์ จะไปไหว้ต้นโพธิ์ จะฟังธรรม จะให้ทำการบูชาด้วยประทีปพวงมาลัย และธูป จะสมาทานประพฤติสุจริต ๓ จะถวายสลากภัต เป็นต้น จะถวายผ้าจำนำพรรษา จะถวายปัจจัย ๔ แก่พระสงฆ์ในวันนี้ ท่านทั้งหลายจงนิมนต์พระสงฆ์แล้วจัดแจงของควรเคี้ยวเป็นต้น จงปูลาดอาสนะทั้งหลาย จงเข้าไปตั้งน้ำดื่มไว้ จงไปรับพระสงฆ์**นำมา** จงให้ท่านนั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้ จงมีความพอใจ มีความอุตสาหะ ทำความขวนขวายเถิด” ชื่อว่าเมตตาวจีกรรมของคฤหัสถ์ทั้งหลาย.

อาเนนฺต (ติ)

[อา + นี + อ + อนฺต]

นำมาอยู่, นำไปอยู่.

เต จ สยํ **อาเนนฺตา**ปิ อญฺเญหิ อาณาเปนฺตาปิ อาเนนฺติเยวาติ เวทิตพฺพา. (วิ.อฏฺ.๑/๒๓๒)

ก็พระราชาเหล่านั้น ทรง**นำมา**เองบ้าง ให้คนเหล่าอื่นนำมาบ้าง (ซึ่งมนุษย์ผู้หญิงเป็นต้น) พึงทราบว่า ทรงนำมาทั้งนั้น.

ภควา อายสฺมนฺตํ นนฺทํ พาหายํ คเหตฺวา อิทฺธิพเลน ตาวตึสเทวโลกํ **อาเนนฺโต** อนฺตรามคฺเค เอกสฺมึ ฌามกฺเขตฺเต ฌามขาณุเก นิสินฺนํ ฉินฺนกณฺณนาสนงฺคุฏฺฐํ เอกํ ปลุฏฺฐมกฺกฏึ ทสฺเสตฺวา ตาวตึสภวเน สกฺกสฺส เทวรญฺโญ อุปฏฺฐานํ อาคตานิ กกุฏปาทานิ ปญฺจ อจฺฉราสตานิ ทสฺเสสิ. (ธมฺม.อฏฺ.๑/๗๖)

พระผู้มีพระภาค ทรงจับท่านพระนันทะที่พระพาหาแล้ว **นำไป**สู่ดาวดึงสเทวโลกด้วยกำลังพระฤทธิ์, ในระหว่างทางทรงแสดงนางลิงรุ่นตัวหนึ่ง ซึ่งมีหูจมูกและหางขาด นั่งเจ่าอยู่บนปลายตอไม้ที่ไฟไหม้ ในนาที่ไฟไหม้แห่งหนึ่งแล้ว ทรงแสดง นางอัปสร ๕๐๐ซึ่งมีเท้าดังเท้านกพิราบผู้มาสู่ที่บำรุงของท้าวสักกเทวราชในภพดาวดึงส์.

อาป๑ (ปุ/น)

[อาป, อาปุ + อ. อป, อปฺป + ณ. อาป พฺยาปเน, อาปุณาติ อาโป. (นีติ.ธา.๒๔๕) อปฺป ปาปุเณ อปฺโปติ อาโป. อปฺโปติตํ ตํ ฐานํ วิสฺสรตีติ อาโป. (นีติ.ธา.๒๖๕.) อาปุ ลมฺพเณ อาเปติ อาปยติ อาโป. (นีติ.ธา. ๓๒๗) อปฺเปติ อาปียติ อปฺปายตีติ วา อาโป. (ปฏิสํ.อฏฺ.๑/๗๕) อปฺโปติ อาปิยติ อปฺปายตีติ วา อาโป. (วิสุทฺธิ.๓๖๐) อปฺปายตีติ วา อาโป ตสฺมึ สงฺฆาเต สยํ อตฺถิ ตํ อาพนฺธนวเสน พฺยาเปตฺวา ติฏฺฐติ ปริพฺรูเหตีติ วาติ อตฺโถ. (ม.ฏี.๑/๗๗) อปฺเปตีติ อาโป, อาพนฺธนวเสน เสสภูตตฺตยํ ปาปุณาติ สิเลเสตีติ อตฺโถ. (มูลฏี.๒/๔๓) อาปียติ อปฺปายตีติ วา อาโป. (เนตฺติ.ฏี.๘๑)]

(๑) น้ำ (น้ำที่มีอยู่ใน แม่น้ำ ห้วย หนอง คลอง บึงเป็นต้น เรียกว่า สสัมภารอาโป เพราะเป็นไปพร้อมกับบริวารมีสีและกลิ่นเป็นต้น)

(๒) สภาวลักขณะธาตุน้ำ คือ ไหล เกาะกุม เปียกชื้น.

(๓) น้ำที่เป็นปฏิภาคนิมิตอารมณ์ของฌาน, อาโปกสิณ, กสิณน้ำ.

(๓) เทพที่ชื่อว่าอาโป (เทพที่เวลาเป็นมนุษย์ได้เจริญกสิณน้ำได้ฌานแล้วตายไปเกิดบนสวรรค์ เรียกว่าอาโปเทพ)

(๑) น้ำ, แอ่งน้ำ.

ยถา **อาโป** จ ปถวี จ
หิรญฺญํ ธนธานิยํ
เอวํ คาโว มนุสฺสานํ
ปริกฺขาโร โส หิ ปาณินํ
ยชสฺสุ พหุ เต วิตฺตํ
ยชสฺสุ พหุ เต ธนํ. (สุตฺตนิ.๓๒๔)

(พวกพราหมณ์)กราบทูล (พระเจ้าโอกกากะ) ว่า โคทั้งหลายเกิดขึ้นเพื่อให้ใช้ทำประโยชน์ ในกิจการต่าง ๆ ของมนุษย์ เหมือน**น้ำ** แผ่นดิน เงินทอง ทรัพย์สินและพืชพันธุ์ธัญญาหาร เกิดขึ้นเพื่อให้มนุษย์ใช้ประโยชน์ ขอพระองค์

ทรงทำพิธีบูชายัญเถิด พระองค์จะทรงมีแก้ว แหวน เงิน ทองพืชพันธุ์ธัญญาหารเพิ่มมากขึ้น.

กึ กยิรา อุทปาเนน
อาปา เจ สพฺพทา สิยุํ
ตณฺหาย มูลโต เฉตฺวา
กิสฺส ปริเยสนํ จเรติ. (อุทาน.๑๗๖)

(พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งอุทานว่า) ถ้า**น้ำ**มีอยู่ตลอดเวลา ก็ไม่จำเป็นต้องขุดบ่อน้ำ พระพุทธเจ้าเช่นเรา ตัดรากตัณหาขาดแล้วก็ไม่จำเป็นต้องเที่ยวแสวงหา(น้ำหรือปัจจัยอย่างอื่น)

ราชา อาห ภนฺเต นาคเสน สมุทฺโท สมุทฺโทติ วุจฺจติ เกน การเณน **อาปํ** อุทกํ สมุทฺโทติ วุจฺจตีติ? เถโร อาห “ยตฺตกํ มหาราช อุทกํ ตตฺตกํ โลณํ. ยตฺตกํ โลณํ ตตฺตกํ อุทกํ. ตสฺมา สมุทฺโทติ วุจฺจตีติ. (มิลินฺท.๙๒)

พระราชา ตรัสถามว่า พระคุณเจ้า นาคเสน ผู้เจริญ ที่เรียกว่า ทะเล ทะเล เพราะเหตุไร จึงเรียก **น้ำ**ว่า ทะเล พระเถระ กล่าวตอบว่า มหาบพิตร น้ำจำนวนเท่าใด เป็นน้ำเค็ม เพราะเหตุนั้น น้ำเค็มจำนวนเท่านั้นเรียกว่า ทะเล.

อาปนฺติ อุทกํ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๗๓)

คำว่า **อาปํ** ได้แก่ น้ำ.

องฺคุตฺตราเปสูติ องฺคาเยว โส ชนปโท, มหิยา ปนสฺส อุตฺตเรน ยา **อาโป**, ตาสํ อวิทูรตฺตา อุตฺตราโปติปิ วุจฺจติ. (ม.อฏฺ.๓/๒๔)

คำว่า **แคว้นอังคุตตราปะ(องฺคุตฺตราเปสุ)** ความว่า ชนบทที่ชื่อว่าอังคุตตราปะนั้น ก็คือแคว้นอังคะนั่นเอง ก็ **แอ่งน้ำ**มีทาง ด้านเหนือแห่งแม่น้ำมหีเรียกกันว่าอังคุตตราปะ เพราะอยู่ไม่ไกล**แอ่งน้ำ**นั้น.

(๒) สภาวลักขณะ-ธรรมชาติที่ไหล เกาะกุม เปียก ชื้น เอิบอาบ, ธาตุน้ำ, น้ำ.

กตมํ ตํ รูปํ อาโปธาตุ? ยํ **อาโป** อาโปคตํ สิเนโห สิเนหคตํ พนฺธนตฺตํ รูปสฺส อิทํ ตํรูปํ อาโปธาตุ. (อภิ.ธ.๒๐๑)

รูปที่เป็นอาโปธาตุ นั้นเป็นไฉน **ธรรมชาติที่ไหล** ธรรมชาติที่เอิบอาบ ความเหนียว ธรรมชาติที่เหนียว ธรรมชาติเป็นเครื่องเกาะกุมรูป รูปนี้ชื่อว่า เป็นอาโปธาตุ (ธาตุน้ำ).

อาโป อาโปคตนฺติอาทีสุ อาพนฺธนวเสน **อาโป**. (อภิ.อฏฺ.๒/๖๑)

ที่ชื่อว่า **น้ำ** เพราะอำนาจเกาะกุมในคำว่า ธรรมชาติที่ไหลและเกาะกุม (อาโป อาโปคตํ) เป็นต้น.

(๓) น้ำที่เป็นปฏิภาคนิมิตอารมณ์ของฌาน, อาโปกสิณ, กสิณน้ำ.

ดู อาโปกสิณ.

(๔) เทพที่ชื่อว่าอาโป, อาโปเทพ, (เทพที่เวลาเป็นมนุษย์ได้เจริญกสิณน้ำ ได้

ฌานแล้วตายไปเกิดบนสวรรค์ เรียก ว่า อาโปเทพ)

อาโป จ เทวา ปถวี
เตโช วาโย ตทาคมุํ.
วรุณา วารณา เทวา
โสโม จ ยสสา สห.
เมตฺตา กรุณา กายิกา
อาคุํ เทวา ยสสฺสิโน. (ที.๒/๒๐๗)

[บุตรของพลิอสูรเข้าไปหาราหู จอมอสูรแล้วกล่าวว่า 'ขอความเจริญจงมีแก่ท่านบัดนี้ถึงเวลาที่ท่านควรเข้าไป สู่ป่าที่ประชุมของภิกษุทั้งหลาย]เวลานั้น **เทพ** (๑๐ หมู่) คือ **อาโปเทพ** ปฐวีเทพ เตโชเทพ วาโยเทพ วรุณเทพ วารุณเทพ โสมเทพ ยสสเทพ เมตตาเทพและกรุณาเทพ เป็นผู้มียศก็มาด้วย.

[**เมตตาเทพและกรุณาเทพ** หมายถึงเหล่าเทพที่เกิดด้วยอำนาจเมตตาฌานและกรุณาฌานที่เคยบำเพ็ญมา (ที.ม.อ. ๓๔๐/๓๐]

อาโป จ เทวา ปถวี เตโช วาโย ตทาคมุนฺติ อาโปกสิณาทีสุ ปริกมฺมํ กตฺวา นิพฺพตฺตา อาโปติอาทินามกา เทวา อาคมุํ.
(ที.อฏ.๒/๒๘๓)

คำว่า **อาโปเทพ ปฐวีเทพ เตโชเทพ และวาโยเทพ ก็มาในครั้งนั้น(อาโป จ เทวา ปถวี เตโช วาโย ตทาคมุํ)** ความว่า เหล่าเทพที่มีชื่อขึ้นต้นว่า อาโปเทพ (เทพน้ำ) เพราะเกิดขึ้น โดยทำบริกรรมในกสิณน้ำเป็นต้น ก็มาในครั้งนั้น.

อาป[๒] (ปุ)

[อาป + ณ]

ที่ตั้งอยู่ของน้ำทั้งหลาย, ทะเล, มหาสมุทร.

ดู อาปคา.

อาปกรณีย (น)

[อาป + กรณีย]

กิจที่เขาควรทำด้วยน้ำ.

อตีโต อาโป อตฺถีติ? อามนฺตา. เตน อาเปน **อาปกรณียํ** กโรตีติ? น เหวํ วตฺตพฺเพ.
(อภิ.ก.๑๐๙)

สก. น้ำที่เป็นอดีตมีอยู่ใช่ไหม

ปร. ใช่

สก. บุคคลทำ**กิจที่ควรทำด้วยน้ำ**ได้ด้วยน้ำนั้นใช่ไหม

ปร. ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น.

อาปกา (ถี)

[อาป + คมุ + กวิ. แปลง ค เป็น ก]

แม่น้ำ.

ปญฺจกามคุณสาตโคจรา
อุทฺธตา อนิยตา อสญฺญตา

โอสรนฺติ ปมทา ปมาทินํ
โลณโตยวติยํว **อาปกา**. (ชา.๒/๑๒๙)

หญิงทั้งหลายมีกามคุณทั้ง ๕ อันน่าพอใจเป็นเหยื่อล่อ มีจิตฟุ้งซ่าน ไม่แน่นอน ไม่มีความสำรวมย่อมแล่นเข้าไปหาชายผู้มีความมัวเมาประมาทเหมือน**แม่น้ำทั้งหลาย**ย่อมไหลไปสู่ทะเล.

อาปกาติ อาปคา, อยเมว วา ปาโฐ. (ชา.อฏฺ.๕/๔๙๒)

คำว่า **อาปกา** ได้แก่ แม่น้ำ อีกนัยหนึ่งบาฬีนี้นั่นเอง ก็มี บ้าง.

สุปติตฺเถ จ อาปเกติ สุปติตฺถาย นทิยา อธิวตฺถา เทวตาปิ วนฺทาม. (ชา.อฏฺ.๗/๓๓๖)

คำว่า **ที่แม่น้ำที่มีท่าสวยงาม(สุปติตฺเถ จ อาปเก)** ได้แก่ เราทั้ง ๒ กราบไหว้แม้เทพเจ้าผู้สิ่งสถิตอยู่ที่แม่น้ำที่มีท่าสวยงาม.

อาปครหก (ติ)

[อาป + ครหก]

คนติเตียนน้ำ.

อเหสุํ โข เย ภิกฺขุ ตยา ปุพฺเพ สมณ-พฺราหฺมณา โลกสฺมึ ปถวีครหกา ปถวี-ชิคุจฺฉกา **อาปครหกา** อาปชิคุจฺฉกา. (ม.๑/๔๐๒)

ภิกษุ สมณพราหมณ์พวกก่อนท่าน เป็นผู้ติเตียนดิน เกลียดดิน เป็น**ผู้ติเตียนน้ำ**เกลียดน้ำในโลก.

อาปคา (ถี)

[อาป + คมุ + กฺวิ. อาปานํ นิวาโส อาโป สมุทฺโท โณ. ตํ คจฺฉตีติ อาปคา. (ธาน.ฏี. ๖๘๑)]

แม่น้ำ.

ยถา นโร **อาปค**โมตริตฺวา
มโหทกํ สลิลํ สีฆโสตํ
โส วุยฺหมาโน อนุโสตคามี
กึ โส ปเร สกฺขติ ตารเยตุํ.
(สุตฺตนิ.๓๒๖)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า) เปรียบเหมือนคนข้าม**แม่น้ำ**ที่มีน้ำมากกำลังหลากมา มีกระแสเชี่ยวถูกพัดลอยไปตามกระแสน้ำเสียเอง จะสามารถช่วยพาผู้อื่นให้ข้ามไปได้อย่างไร ฉันใด [บุคคลผู้ยังไม่เข้าใจธรรมอย่างแจ่มแจ้ง ก็ฉันนั้น ไม่พิจารณาความหมายแห่งธรรมให้ถ่องแท้ในสำนักอาจารย์ผู้เป็นพหูสูตตนเองยังไม่รู้แจ้งจริง ทั้งยังไม่หมดความสงสัยจะสามารถสอนผู้อื่นให้เพ่งพินิจธรรมได้อย่างไร]

อาปคนฺติ นทึ. (สุตฺตนิ.อฏฺ.๒/๖๓)

คำว่า **อาปคํ** ได้แก่ แม่น้ำ.

อาปคากูล (น)

[อาปคา + กูล]

ฝั่งแม่น้ำ, ริ่มฝั่งแม่น้ำ.

กํ นุ ตตฺถ น รเมนฺติ ชมฺพุโย อุภโต ตหึ โสเภนฺติ **อาปคากูลํ** มม เลณสฺส ปจฺฉโต. (เถร.๒๗๓)

ต้นหว้าทั้งหลาย ณ ที่นั้น ๆ ทั้งสองฟากฝั่ง ทำ**ฝั่งแม่น้ำ**ข้างหลังถ้ำใหญ่ให้งดงามจะทำสัตว์อะไร ไม่ให้ยินดีได้ในที่นั้นเล่า.

กํ นุ ตตฺถ ... ปจฺฉโตติ มม วสนกมหาเลณสฺส ปจฺฉโต ปจฺฉาภาเค **อาปคากูลํ** อชกรณีนทิยา อุภโต ตีรํ ตหึ ตหึ อิโต จิโต จ โสเภนฺติโย นิจฺจกาลํ ผลภารนมิตสาขาสินิทฺธปณฺณจฺฉายา ชมฺพุโย ตตฺถ ตสฺมึ ฐาเน กํ นาม สตฺตํ น รเมนฺติ นุ สพฺพํ รเมนฺติเยว. (เถร.อฏฺ.๒/๓๑)

คำว่า ... **ณ ที่นั้น ๆ ฯลฯ จะทำสัตว์อะไร ไม่ให้ยินดีได้ในที่นั้นเล่า (กํ นุ ตตฺถ ... ปจฺฉโต)** ความว่า ต้นหว้าทั้งหลายน้อมกิ่งที่มีผลหนักลง มีใบเป็นร่มเงาสนิทตลอดกาลเป็นนิตย์ ใน**ฝั่งแม่น้ำ** คือให้ทั้งสองฝั่งแห่งแม่น้ำอชกรณีมีน้ำเต็มเปี่ยม ข้างหลัง คือส่วนภายหลังถ้ำใหญ่อันเป็นที่อยู่ของเราให้งาม ทั้งข้างโน้นและข้างนี้ จะยังสัตว์อะไรๆ ให้ไม่ยินดีในที่นั้นเล่า คือย่อมให้สัตว์ทั้งปวงยินดีทีเดียว

อาปชิคุจฺฉก (ติ)

[อาป + ชิคุจฺฉก]

ผู้เกลียดน้ำ.

อเหสุํ โข เย ภิกฺขุ ตยา ปุพฺเพ สมณพฺราหฺมณา โลกสฺมึ ปถวีครหกา ปถวีชิคุจฺฉกา อาปครหกา **อาปชิคุจฺฉกา**. (ม.๑/๔๐๒)

ภิกษุ สมณพราหมณ์พวกก่อนท่าน เป็นผู้ติเตียนดิน เกลียดดิน เป็นผู้ติเตียนน้ำ **เกลียดน้ำ**ในโลก.

อาปชฺช (กริ/วิ)

[อา + ปท + ตฺวา]

ถึงแล้ว, เข้าใกล้แล้ว, เข้าเฝ้าแล้ว.

อิมํ พุทฺธคนฺธหตฺถึ **อาปชฺช** ญาณโกญฺจนาทํ โสสฺสามิ. (ที.อฏฺ.๒/๗๖)

เราจัก**เข้าเฝ้า**พระพุทธเจ้าดุจคันธหัตถี แล้วฟังพระสุรเสียงกึกก้องด้วยพระญาณ.

อาปชฺชาติ ปตฺวา. (ที.ฏี.๒/๘๒)

คำว่า **เข้าเฝ้า(อาปชฺช)** ได้แก่ เข้าถึงแล้ว.

อาปชฺชติ (กฺริ)

[อา + ปท + ย + ติ. ปทคติยํ (นีติ.ธา.๒๗๗)]

ย่อมถึง, ต้อง, ได้, บรรลุ.

อญฺญาตเก อญฺญาตกสญฺญี ปุพฺเพ อปฺปวาริโต คหปติกํ อุปสงฺกมิตฺวา จีวเร วิกปฺปํ **อาปชฺชติ**, นิสฺสคฺคิยํ ปาจิตฺติยํ. (วิ.๔/๑๑)

ในคฤหัสถ์ที่ไม่ใช่ญาติ ภิกษุสำคัญว่าไม่ใช่ญาติ เขาไม่ได้ปวารณาไว้ก่อน เข้าไปหา

คฤหัสถ์แล้วถึงกำหนดชนิดจีวร **ต้อง**อาบัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์.

ยาย อาปตฺติยา สงฺเฆน กมฺมํ กตํ โหติ ตํ อาปตฺตึ **อาปชฺชติ**. (วิ.จู.๖/๘/๑๒)

ย่อมต้องอาบัติที่สงฆ์กระทำกรรมนั้น.

อาปชฺชน (น)

[อา + ปท + ย + ยุ]

การถึง, การได้, การบรรลุ.

สา มคฺคสฺส ภาวิตตฺตา อนุปฺปาทธมฺมตํ **อาปชฺชเนน** ขีณา. (วิ.อฏฺ.๑/๑๓๗)

ชาตินั้น ชื่อว่าสิ้นไปแล้ว **เพราะการถึง**ความไม่เกิดขึ้นเป็นธรรมดา เนื่องจากมรรคอันตนเจริญแล้ว.

อาปชฺชนโทส (ปุ)

[อาปชฺชน + โทส]

โทษที่มาถึง.

รูปสฺมึ อตฺตานํ สมนุปสฺสนาโทสญฺจ ‘อญฺญํ ชีวํ อญฺญํ สรีรนฺติ **อาปชฺชนโทส**ญฺจ ทิสฺวา ปฏิกฺเขโป ปรวาทิสฺส. (อภิ.อฏฺ.๓/๑๑๙)

การปฏิเสธความเห็นผู้อื่น โดยเห็นโทษที่เห็นตัวตนในรูปและ**โทษที่มาถึง**ว่า ชีวะเป็นอย่างหนึ่ง ร่างกายเป็น อีกอย่างหนึ่ง.

อาปชฺชนเลส (ปุ)

[อาปชฺชน + เลส]

เลศเงาที่มาถึง, การถึงเป็นเค้าลาง, การเป็นเพียงถึง.

อิตโร ปฏิญฺญาย **อาปชฺชนเลสเมว** ปสฺสนฺโต อวิปรีตํ อตฺถํ อสมฺพุชฺฌนฺโตเยว นิคฺคหํ อาโรเปติ. (มูลฏี.๑/๑๕)

ปรวาทีนอกนี้ เห็น**เลศเงาที่มาถึง**ด้วยคำรับรองนั่นเองเมื่อไม่รู้แจ้งอรรถที่ไม่เปลี่ยนแปลงนั้นนั่นเองจึงยกโทษคือการข่ม.

อาปชฺชนเหตุ (ปุ)

[อาปชฺชน + เหตุ]

เหตุคือการถึง, เหตุที่ถึง.

ภวาทีสุ สํสารสฺส **อาปชฺชนเหตุํ** อาปชฺชนฺโต ปรโลกํ อุเปติ. (ม.ฏี.๓/๑๔๖)

บุคคลเมื่อถึง**ซึ่งเหตุคือการถึง**สังสารวัฏ (การเวียนว่ายตายเกิด)ในภพเป็นต้นชื่อว่าย่อมเข้าถึงโลกอื่น.

อาปชฺชนฺต (ติ)

[อา + ปท + ย + อนฺต]

(ก) ผู้ถึงอยู่, ต้องอยู่, ประสพอยู่.

ปุพฺเพ อปฺปวาริตสฺส อญฺญาตเก คหปติเก อุปสงฺกมิตฺวา จีวเร วิกปฺปํ **อาปชฺชนฺตสฺส** นิสฺสคฺคิยํ ปาจิตฺติยํ กตฺถ ปญฺญตฺตนฺติ? สาวตฺถิยํ ปญฺญตฺตํ. (วิ.๕/๑๖)

ถาม : ทรงบัญญัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์แก่

ภิกษุ**ผู้**ที่เขาไม่ได้ปวารณาไว้ก่อนเข้าไปหาพวกคฤหัสถ์ผู้ไม่ใช่ญาติ แล้ว**ถึง**การกำหนดชนิดจีวร ณ ที่ไหน

ตอบ : ทรงบัญญัติ ณ กรุงสาวัตถี.

ยํ **อาปชฺชนฺโต** สุขสมงฺคี วา อุเปกฺขาสมงฺคี วา อาปชฺชติ ตํ ทฺวิเวทนํ. (วิ.อฏฺ.๑/๒๓๕)

ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยสุขเวทนาและอุเบกขาเวทนาย่อม**ต้อง**สิกขาบทใด สิกขาบทที่ต้องนั้นมีเวทนา ๒ .

น หิ อาสยานุสยาทิพุทฺธจกฺขุสฺส เต สตฺตา อนยพฺยสนํ **อาปชฺชนฺตา** ทิสฺสนฺติ. (สารตฺถ.๑/๒๑๖)

จริงอยู่ สัตว์ทั้งหลาย ย่อมไม่ปรากฏว่า **ถึง**ความไม่เจริญและความทุกข์**อยู่** ต่อบุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยพุทธจักษุมีอาสยานุสยญาณเป็นต้น.

(ข) ผู้ถึง, ผู้เข้าถึง.

โส น ทานิ มยา สทิโส อตฺถีติ มานํ อุปฺปาเทตฺวา อเนสนวเสน ลาภสกฺการํ วา อุปฺปาเทนฺโต มิจฺฉาทิฏฺฐิวเสน สุโข อิมิสฺสา ปริพฺพาชิกาย ทหราย มุทุกาย โลมสาย สมฺผสฺโสติอาทีนิ จินฺเตตฺวา กาเมสุ ปาตพฺยตํ วา **อาปชฺชนฺโต** ตีณิ ทุจฺจริตานิ ปูเรตฺวา นิรเย นิพฺพตฺตติ. (ที.อฏฺ.๑/๒๘๘)

คนมีบุญนั้น เกิดมานะขึ้นว่า บัดนี้ คนเช่นเราไม่มี หรือยังลาภสักการะให้เกิดขึ้นด้วยอำนาจอเนสนา คิดส่ง ๆ เป็นต้น ด้วยอำนาจมิจฉาทิฏฐิว่า ความสัมผัสแห่งปริพาชิกาสาวรุ่น ผู้มีขนอ่อนนุ่มนี้เป็นความสุข หรือ**เข้าถึง**ความดื่มด่ำในกามยังทุจริต ๓ ให้เต็มจะตกนรก.

อาปชฺชนฺโตติ อุปคจฺฉนฺโต. (ที.ฏี.๑/๓๔๘)

คำว่า **ผู้ถึงอยู่(อาปชฺชนฺโต)** ได้แก่ ผู้เข้าถึงอยู่.

อาปชฺชมาน (ติ)

[อา + ปท + ย + มาน]

ผู้ถึงอยู่, ผู้ต้องอยู่, ถือเอาอยู่.

อญฺเญปิ โข วาเสฏฺฐ สตฺตา ตสฺส สตฺตสฺส ทิฏฺฐานุคตึ **อาปชฺชมานา** รสปถวึ อํคุลิยา สายึสุ. เตสํ รสปถวึ อํคุลิยา สายตํ อจฺฉาเทสิ ตณฺหา จ เตสํ โอกฺกมิ. (ที.๓/๗๐)

แม้สัตว์เหล่าอื่นก็พากัน**ถือเอา**แบบอย่างสัตว์นั้น จึงใช้นิ้วช้อนง้วนดินขึ้นมาลิ้มดูเมื่อสัตว์เหล่านั้นใช้นิ้วช้อนง้วนดินขึ้นมาลิ้มดูอยู่ รสง้วนดินก็แผ่ซ่านไป และสัตว์เหล่านั้นก็เกิดความอยากในรสขึ้นเช่นเดียวกัน.

อาปชฺชาเปติ (กา/กฺริ)

[อา + ปท + ย + ณาเป + ติ]

ย่อมให้ถึง.

โยชนํ คโต ทสโยชนํ คโตติ วตฺตพฺพตํ **อาปชฺชาเปติ**. (อภิ.อฏฺ.๑/๑๒๔)

(วาโยธาตุที่เกิดพร้อมกับชวนจิตดวงที่ ๗) **ย่อมให้ถึง**ความเป็นคำอันบุคคลพึงกล่าว

ว่า คนไปได้โยชน์ ๑ ไปได้ ๑๐ โยชน์. [บรรดารูปกลาปทั้ง ๘ ประการนั้น วาโยธาตุที่เกิดขึ้นพร้อมกับจิตดวงแรกในชวนจิต ๗ ดวง ในวิถีแห่งอาวัชชนจิตเดียวกัน ย่อมสามารถเพื่อจะยังรูปกายที่เกิดพร้อมกับตนให้ยืนหยัด คือให้ตั้งมั่น ส่วนวาโยธาตุที่เกิดขึ้นพร้อมกับจิตดวงต่อๆ มาไม่สามารถเพื่อจะยังรูปกายที่เกิดพร้อมกับตนให้เคลื่อนไหวได้ แม้ในวาโยธาตุที่เกิดขึ้นพร้อมกับจิตดวงที่ ๒ ก็นัยนี้เหมือนกัน ส่วนวาโยธาตุที่เกิดขึ้นพร้อมกับจิตดวงที่ ๗ ได้วาโยธาตุที่เกิดขึ้นพร้อมกับจิต ๖ ดวงเบื้องต่ำเป็นปัจจัยสนับสนุนแล้ว ย่อมสามารถเพื่อจะยังรูปกายที่เกิดพร้อมกับตนให้ยืนหยัด ให้ตั้งมั่น ให้เคลื่อนไหว ให้ก้าวไป ให้ถอยกลับ ให้แลดู ให้เหลียวดู ให้คู้เข้า ให้เหยียดออกได้ ด้วยเหตุนั้น ชื่อว่าการเดินไปจึงเกิดขึ้น ชื่อว่าการมาจึงเกิดขึ้น ชื่อว่าการเดินไปและการมาจึงเกิดขึ้น ย่อมให้ถึงความเป็นผู้อันใครๆ พึงกล่าวได้ว่า "เขาไปได้ ๑ โยชน์แล้ว เขาไปได้ ๑๐ โยชน์แล้ว" เหมือนอย่างว่า เมื่อเกวียนที่ต้องลากไปด้วยแอกถึง ๗ คู่ โค ๒ ตัวที่ถูกนายสารถีเทียมไว้ที่แอกคู่แรก ย่อมสามารถเพื่อจะยังแอกให้ยืนหยัด ให้ตั้งมั่นได้ก่อน แต่พวกมันย่อมยังล้อให้หมุนไปไม่ได้ แม้ในแอกคู่ที่ ๒ เป็นต้นก็นัยนี้เหมือนกัน แต่ในกาลใด นายสารถีผู้ฉลาด เทียมโคไว้ที่แอกคู่ที่ ๗ นั่งบนแอก ถือเชือกทั้งหลายแล้วใช้ปลายปฏักกระตุ้นโคทั้งหลายตั้งแต่คู่แรกทั้งหมด ในกาลนั้น โคทั้งหมดนั่นแหละ ก็รวมกำลังกันยกแอกให้ตั้งมั่นและย่อมยังล้อทั้งหลายให้หมุนไป พวกมันย่อมถึงความเป็นผู้อันใครๆ พึงกล่าวได้ว่า "พวกโคย่อมลากเกวียนไปได้ ๑๐ โยชน์ ไปได้ ๒๐ โยชน์" ฉันใด ข้ออุปไมยนี้ บัณฑิตก็พึงทราบฉันนั้น(ที.สี.อ.(ไทย)๑//๖๐)]

อาปชฺชิตพฺพ (ติ)

[อา + ปท + ย + ตพฺพ]

อันเขาพึงถึง, อันถูกถึง, พึงต้อง.

ยาย อาปตฺติยา สงฺเฆน ตชฺชนียกมฺมํ กตํ โหติ สา อาปตฺติ น อาปชฺชิตพฺพา. (วิ.๔/๑๐)

ไม่**พึงต้อง**อาบัติที่เป็นเหตุให้ถูกสงฆ์ สอนภิกษุณี ลงตัชชนียกรรมอีก.

อารญฺญิเกนาวุโส ภิกฺขุนา สงฺฆคเตน สงฺเฆ วิหรนฺเตน น ปุเรภตฺตํ ปจฺฉาภตฺตํ กุเลสุ จาริตฺตํ **อาปชฺชิตพฺพํ**. (ม.๒/๑๓๔)

อาวุโส ภิกษุผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร เมื่อไปหาสงฆ์ อยู่ในสงฆ์ ไม่**ควรถึง**การเที่ยวไปในตระกูลทั้งหลาย ในเวลาก่อนฉันภัตตาหาร ในเวลาหลังฉันภัตตาหาร.

อาปชฺชิตพฺพาปตฺติ (ถี)

[อาปชฺชิตพฺพ + อาปตฺติ]

อาบัติอันภิกษุพึงถึง-ต้อง, อาบัติที่ภิกษุต้อง.

อติเรกจีวรสฺส ทสาหปริหารโต อุทฺธํ **อาปชฺชิตพฺพาปตฺตึ** "นิฏฺฐิตจีวรสฺมึ ภิกฺขุนา อุพฺภตสฺมึ กถิเนติ อนุปญฺญตฺติยา กถินพฺภนฺตเร วาเรตฺวา ตโต อุทฺธํ อุปฺปนฺเนสุ ทสาหาติกฺกเม อาปชฺชิตพฺพาปตฺตึ อิมินา สิกฺขาปเทน วาเรตุํ "อกาลจีวรํ อุปฺปชฺเชยฺยาติอาทิ วุตฺตํ. (วชิร.๒๓๖)

คำว่า "อกาลจีวร พึงเกิดขึ้น"เป็นต้น ท่านกล่าวเพื่ออาบัติที่ภิกษุพึงต้องในเพราะล่วง ๑๐ วัน ในผ้าจีวรที่เกิดขึ้นหลังจากนั้น ห้าม**อาบัติที่ภิกษุพึงต้อง**หลังจากการจะต้องรอดิเรกจีวร ๑๐ วัน ภายในกฐิน ด้วยอนุบัญญัติว่า เมื่อกฐินกรานแล้ว.

ตสฺมา ตปฺปจฺจยา ปุน เตน อา**ปชฺชิตพฺพา-ปตฺติยา** อภาวโต อาปตฺติยา โกฏิ ฉินฺนา นาม โหติ. (กงฺขา. อภินวฏี.๔๐๙)

ปลายสุดแห่งอาบัติ ชื่อว่า ย่อมขาดไป เพราะความไม่มีแห่ง**อาบัติที่**ภิกษุนั้น**พึงต้อง**อีก เพราะเหตุแห่งการบอกนั้นนั้น.

อาปชฺชิตุ (ติ)

[อา + ปท + ย + ตุ]

ผู้ถึง, ผู้ต้อง.

ภิกฺขู คคฺคํ ภิกฺขุํ อุมฺมตฺตเกน จิตฺตวิปริยาสกเตน อชฺฌาจิณฺเณน อาปตฺติยา โจเทนฺติ "สรตายสฺมา เอวรูปึ อาปตฺตึ **อาปชฺชิตา**ติ? (วิ.๔/๑๙๙)

ภิกษุทั้งหลายโจทภิกษุชื่อคัคคะด้วยอาบัติที่ภิกษุชื่อคัคคะนั้นเป็นผู้วิกลจริต มีจิตแปรปรวน ประพฤติละเมิดเป็นอาจิณว่า "ท่าน**ต้อง**อาบัติแล้ว จงระลึกอาบัติเห็นปานนี้.

กาเมสุมิจฺฉาจารี โข ปน โหติ. ยา ตา มาตุรกฺขิตา ปิตุรกฺขิตา มาตาปิตุรกฺขิตา ภาตุรกฺขิตา ภคินิรกฺขิตา ญาติรกฺขิตา โคตฺตรกฺขิตา ธมฺมรกฺขิตา สสฺสามิกา สปริทณฺฑา อนฺตมโส มาลาคุฬปริกฺขิตฺตาปิ ตถารูปาสุ จาริตฺตํ **อาปชฺชิตา** โหติ. (ม.๑/๓๕๕)

บุคคลเป็นผู้ประพฤติผิดในกาม คือเป็น**ผู้ถึง**การประพฤติล่วงในสตรีที่อยู่ในปกครองของมารดา ที่อยู่ในปกครองของบิดาที่อยู่ในปกครองของมารดาบิดา ที่อยู่ในปกครองของพี่ชายน้องชาย ที่อยู่ในปกครองของพี่สาวน้องสาว ที่อยู่ในปกครองของญาติ ที่อยู่ในปกครองของโคตรที่ประพฤติธรรม มีสามี มีกฎหมายคุ้มครอง โดยที่สุดแม้สตรีที่บุรุษสวมด้วยพวงมาลัยหมายไว้.

อาปชฺชิตุํ (กฺริ/วิ)

[อา + ปท + ย + ตุํ]

เพื่อการถึง, เพื่อถึง, เพื่อได้รับ.

เอวเมว โข ภิกฺขเว เอกาทสหิ ธมฺเมหิ สมนฺนาคโต ภิกฺขุ อภพฺโพ อิมสฺมึ ธมฺมวินเย วุทฺธึ วิรูฬฺหึ เวปุลฺลํ **อาปชฺชิตุํ**. (ม.๑/๒๘๒)

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๑๑ ประการ ก็ฉันนั้นเหมือนกันเป็นผู้ไม่สามารถ**เพื่อถึง**ความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมวินัยนี้ได้[ธรรม ๑๑ ประการ คือ ๑. ไม่รู้รูป ๒. ไม่ฉลาดในลักษณะ ๓. ไม่กำจัดไข่ขาง ๔. ไม่ปกปิดแผล ๕. ไม่สุมไฟ ๖. ไม่รู้ท่าน้ำ ๗. ไม่รู้ธรรมที่ดื่มแล้ว ๘. ไม่รู้ทาง ๙. ไม่ฉลาดในโคจร ๑๐. รีดนมไม่ให้เหลือ ๑๑. ไม่บูชาภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเถระเป็นรัตตัญญู เป็นผู้บวชนานเป็นสังฆบิดรเป็นสังฆปริณายก ด้วยการบูชาอย่างยิ่ง (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๔๖/๓๗๗)].

อาปชฺชิตฺวา (กฺริ/วิ)

[อา + ปท + ย + ตฺวา]

ถึงแล้ว, ต้องแล้ว, ต้องเข้าแล้ว.

อุทฺทิฏฺจา โข อายสฺมนฺโต จตฺตาโร ปาราชิกา ธมฺมา, เยสํ ภิกฺขุ อญฺญตรํ วา อญฺญตรํ วา **อาปชฺชิตฺวา** น ลภติ ภิกฺขูหิ สทฺธึ สํวาสํ ยถา ปุเร ตถา ปจฺฉา ปาราชิโก โหติ อสํวาโส. (วิ.๑/๑๕๐)

ท่านทั้งหลาย ธรรม คือปาราชิก ๔ สิกขาบท ข้าพเจ้ายกขึ้นแสดงแล้วแล แต่ละข้อ ๆ ซึ่งภิกษุ**ต้องแล้ว** ย่อมอยู่ร่วมกับภิกษุทั้งหลายไม่ได้ เป็นปาราชิก หาสังวาสมิได้เหมือนก่อนบวช.

อสนฺตี นาม อาปตฺติ อนชฺฌาปนฺนา วา โหติ, **อาปชฺชิตฺวา** วา วุฏฺจิตา. (วิ.๓/๑๔๑)

อาบัติที่ชื่อว่าไม่มี ได้แก่ อาบัติที่ภิกษุมิได้ล่วงละเมิด หรือว่า**ต้อง**แต่ออกแล้ว.

อาปชฺชิยมาน (ติ)

[อา + ปท + ย + มาน]

อันเขาถึง-ต้อง-เกี่ยวข้องอยู่, ถูกถึงอยู่.

กณฺหสปฺปาทโย วิย หิ เอเต ทุราสทา ทุรูปคมนา ทุราสชฺชนา **อาปชฺชิยมานา** มูลจฺเฉทาย สํวตฺตนฺติ. (วิ.อฏฺ.๔/๑๙๐)

จริงอยู่ ผู้พ่ายเหล่านั้น เป็นราวกะงูเห่าเป็นต้น ยากที่จะเข้าใกล้ คือยากที่จะเข้าเคียง ยากที่จะเข้าหา อันบุคคล**เกี่ยวข้องอยู่** ย่อมเป็นไปเพื่อตัดรากเหง้า.

อาปชฺชียติ (กมฺม/กฺริ)

[อา + ปท + ย + เต]

อันเขาถึงครั้งแรก, ย่อมถูกถึงครั้งแรก ย่อมถูกได้ครั้งแรก.

โสโต **อาปชฺชียติ** เอเตนาติ **โสตาปตฺติ**. (สํ.ฏี.๒/๔๘๘)

ชื่อว่า**ถึงกระแส** เพราะอรรถว่า เป็นเหตุ**ถึง**กระแส (อริยมรรค) (โสดาปัตติมรรค).

อาปณ๑ (ปุ/น)

[อา + ปณ + อ. อาปณยนฺเต พฺยวหรนฺเต อสฺมินฺติ อาปโณ. (ธาน.ฏี.๒๑๓)]

ร้านค้า, ร้านขายของเบ็ดเตล็ด, ตลาด.

อิธ ปน ภิกฺขเว อุปาสเกน อตฺตโน อตฺถาย นิเวสนํ การาปิตํ โหติ ... **อาปโณ** การาปิโต โหติ. (วิ.๓/๑๙๖)

ภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง ในกรณีนี้ อุบาสกให้สร้างที่อยู่อาศัยเพื่อประโยชน์แก่ตน...

ให้สร้าง**ร้านค้า**.

เตน โข ปน สมเยน ฉพฺพคฺคิยา ภิกฺขุนิโย อวงฺคํ กโรนฺติ ... **อาปณํ** ปสาเรนฺติ. (วิ.๔/๔๕๘)

ก็สมัยนั้นแล ภิกษุณีฉัพพัคคีย์ทั้งหลายแต้มหน้า ... ออก**ร้านค้า.**

อาปณนฺติ นานาภณฺฑานํ อเนกวิธํ อาปณํ ปสาเรนฺติ. (วิ.อฏฺ.๔/๑๒๙)

คำว่า **ร้านค้า(อาปณํ)** ได้แก่ ย่อมออกร้านสินค้าต่าง ๆ หลายอย่าง.

อิทานิ ภูตสฺส ปิตา
อาปณา เคหเมหิติ
อปฺเปว เต ทเท กิญฺจิ
มา สุ ตาว อิโต อคาติ. (เปต.๑๔๓)

(นางติสสากล่าวว่า)
บัดนี้กุฎุมพีผู้เป็นบิดาของบุตรเราจักกลับจาก**ตลาด**มายังบ้านนี้ เธออย่าเพิ่งไปจากที่นี่เสียก่อนละ บางทีเขากลับมาจะพึงให้อะไรแก่เธอบ้าง.
[นางเปรตนั้นตอบว่า ฉันเปลือยกาย มีรูปร่างน่าเกลียดน่ากลัวซูบผอม มีร่างกายสะพรั่งไปด้วยเส้นเอ็น การเปลือยกายและการมีรูปร่างน่าเกลียดน่ากลัวนี้เป็นสิ่งที่น่าละอายสำหรับหญิงทั้งหลาย กุฎุมพีผู้เป็นบิดาของบุตรอย่าได้เห็นฉันเลย].

อาปณาติ อาปณโต อิมํ เคหํ เอหิติ อาคมิสฺสติ. (เปต.อฏฺ.๘๒)

คำว่า **จากตลาด(อาปณา)** ได้แก่ เขาจักมา คือจักกลับจากตลาดมายังเรือนนี้.

อาปณ๒ (น)

[อาปณ๑ + ณ]

นิคมชื่อว่าอาปณะ, หมู่บ้านใหญ่ชื่อว่าอาปณะ เป็นหมู่บ้านพราหมณ์อยู่ที่อังคุตตราปชนบท ในหมู่บ้านนั้น มีร้านค้าห้างร้านต่าง ๆ ๒๐,๐๐๐ ร้าน เพราะเหตุนั้นจึงเรียกว่าอาปณะ, อาปณนิคม.

เยน อาปณํ ตทวสรีติอาทีสุ **อาปณนฺ**ติ เอกสฺส นิคมสฺเสตํ อธิวจนํ. (สารตฺถ.๓/๓๒๙)

คำว่า **อาปณะ** ในคำว่า "พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปโดยลำดับ จนถึงอาปณนิคม" นี้เป็นชื่อนิคมหนึ่ง.

อาปณํ นามาติ ตสฺมึ กิร นิคเม วีสติ อาปณมุขสหสฺสานิ วิภตฺตานิ อเหสุํ. อิติ โส อาปณานํ อุสฺสนฺนตฺตา **อาปณ**นฺตฺเวว สงฺขํ คโต. (ม.อฏฺ.๓/๒๖)

คำว่า **ชื่อว่าอาปณนิคม(อาปณํ นาม)** ความว่า ได้ยินว่า ในนิคมนั้นมีตลาดที่

สำคัญ ๆ แยกได้ถึงสองหมื่นตลาด แม้เพราะเหตุที่นิคมนั้นมีตลาดหนาแน่นจึงชื่อว่า**อาปณนิคม** (นิคมตลาด).

อาปณานิ เอว โวหารสฺส มุขภูตานีติ อาห อาปณมุขสหสฺสานีติ. (ม.ฏี.๓/๒๑)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า "ตลาดที่สำคัญ ๑,๐๐๐ ตลาด" เพื่อประสงค์จะแสดงว่า **ร้านตลาด**นั่นเอง เป็นประธานแห่งการเรียกชื่อ.

อาปณทฺวาร (น)

[อาปณ + ทฺวาร]

ประตูร้านตลาด, ประตูตลาด.

เอโก ปน ปุริโส **อาปณทฺวาเรน** อาคจฺฉนฺโต ปญฺจ กมฺพลสตานิ ปสาเรตฺวา นิสินฺนํ เอกํ อาปณิกํ ทิสฺวา อาห อมฺโภ เอโก สามเณโร กมฺพเล สํหรนฺโต อาคจฺฉติ ตว กมฺพเล ปฏิจฺฉาเทหีติ? (ธมฺม.อฏฺ.๑/๓๓๖)

ส่วนบุรุษคนหนึ่งเดินไปโดย**ทางประตูร้านตลาด** เห็นชาวร้านตลาดคนหนึ่งผู้นั่งคลี่ผ้ากัมพล ๕๐๐ ผืน จึงพูดว่า “ผู้เจริญ สามเณรรูปหนึ่ง รวบรวมผ้ากัมพลมาอยู่ท่านจงซ่อมผ้ากัมพลของท่านเสียเถิด".

อาปณพหุลตา (ถี)

[อาปณ + พหุลตา]

ความมีร้านค้ามาก, ภาวะที่ตลาดมาก.

เยน ... ตทวสรีติ **อาปณพหุลตาย** โส นิคโม อาปโณ ตฺเวว นามํ ลภิ. (สุตฺตนิ.อฏฺ.๒/๑๖๒)

คำว่า เยน ... ตทวสริ ความว่า เสด็จถึงนิคมของชาวอังคุตตราปะ ชื่อว่าอาปณะ นิคมนั้นได้ชื่อว่าอาปณะ**เพราะความมีตลาดมาก**.

อาปณมุข (น)

[อาปณ + มุข]

ร้านค้าอันเป็นเหตุแห่งการค้าขาย, ห้างสรรพสินค้า, ร้านค้าขาย, ตลาด.

ดู อาปณ[๒].

อาปณยุตฺต (ติ)

[อาปณ + ยุตฺต]

ประกอบด้วยร้านค้า, มีร้านค้าขาย.

คามนิคมราชธานิโยติ เอกกุฏิกาทิ-คาโม. **อาปณยุตฺโต** นิคโม. เอกสฺส รญฺโญ อาณาปวตฺติฏฺฐานํ ราชธานี. รฏฺฐนฺติ ชนปเทกเทสํ. ชนปโทติ กาสิโกสลาทิชนปโท. (มหานิ.อฏฺ.๑๒)

คำว่า **บ้านนิคมและราชธานี(คาม-นิคมราชธานิโย)** ความว่า เรือนหลังเดียวเป็นต้น ชื่อว่าบ้าน หมู่บ้าน**ที่ประกอบด้วยร้านค้า** ชื่อว่านิคม สถานที่อันเป็นไป

แห่งอาณาเขตของพระราชาพระองค์หนึ่ง ชื่อว่า ราชธานี ชนบทเอกเทศหนึ่ง ชื่อว่า รัฐ ชนบทกาสีและชนบทโกศลเป็นต้น ชื่อว่า ชนบท (แคว้น).

อาปณสมีป (น)

[อาปณ + สมีป]

ใกล้ร้านตลาด, ใกล้ตลาด.

เตน จ สมเยน เวสาลินคเร อญฺญตรสฺส วาณิชสฺส **อาปณสมีเป** จิกฺขลฺลํ โหติ ตตฺถ พหู ชนา อุปฺปติตฺวา อติกฺกมนฺตา กิลมนฺติ เกจิ กทฺทเมน ลิมฺปนฺติ. (เปต.อฏฺ.๒๐๐)

ก็สมัยนั้น ในพระนครเวสาลี มีเปือกตมอยู่**ในที่ใกล้ร้านตลาด**ของพ่อค้าคนหนึ่ง ชนเป็นอันมากในที่นั้น โดดข้ามไปลำบาก บางคนเปื้อนโคลน.

อาปณสาลา (ถี)

[อาปณ + สาลา]

โรงร้านค้า, ห้างสรรพสินค้า, ห้างร้าน.

อิธ ปน ภิกฺขเว อุปาสเกน อตฺตโน อตฺถาย นิเวสนํ การาปิตํ โหติ ... **อาปณสาลา** การาปิตา โหติ. (วิ.๓/๑๙๗)

ภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง ในกรณีนี้ อุบาสกได้สร้างที่อยู่อาศัยเพื่อประโยชน์แก่ตน...ได้สร้าง**โรงร้านค้า**.

อาปณสุตฺต (น)

[อาปณ + สุตฺต]

อาปณสูตร, พระสูตรที่ทรงแสดงในขณะประทับอยู่ที่อาปณนิคม, สังยุตตรนิกาย มหาวรรคสังยุตบาฬี สังยุต ๔ วรรค ๕ สูตร ๑๐. (สํ.๓/๑๙๗-๙)

อาปณาภิมุข (ติ)

[อาปณ + อภิมุข]

หันหน้าทางร้านตลาด, มุ่งหน้าไปยังตลาด.

ตํ ทิวสํ นครปริคฺคาหิกา เทวตา อนฺตมโส ชีรกมริจมตฺตเกนาปิ อตฺถิเก ตสฺเสว **อาปณาภิมุเข** กรึสุ. (ปฏิสํ.อฏฺ.๒/๒๙๔)

เทวดาผู้รักษานครบันดาลให้ผู้มีความต้องการโดยที่สุด แม้ยี่หร่าและพริกให้**มุ่งหน้าไปยังตลาด**ของชฎิลกุมารนั้นนั่นเอง.

[พระมหากัจจานเถระตอบว่า “ใช่อุบาสก เขาจักบวช เขายังเยาว์วัยอยู่ ขอจงอยู่ในสำนักของท่านไปก่อนเถิด” อุปัฏฐากนั้นเรียนว่า “ดีละพระคุณเจ้าผู้เจริญ” แล้วประคับประคองเลี้ยงดูทารกนั้นให้ดำรงอยู่ในฐานะแห่งบุตร ก็ในเรือนของอุปัฏฐากนั้นมีสิ่งของเกิดขึ้นมากมายตลอดเวลา ๑๒ ปี อุปัฏฐากนั้นเมื่อไปสู่ละแวกบ้านได้นำเอาสิ่งของนั้นแม้ทั้งหมดไปยังตลาดแล้วกล่าวบอกราคาของสิ่งของนั้นแก่ชฎิลนั้นว่า “ของสิ่งนี้สิ่งนี้เจ้ารับทรัพย์เท่านี้แล้วพึงขายให้เขาไปเถิด” แล้วได้หลีกไป ณ วัน

นั้น เทวดาผู้สิงสถิตอยู่ในเมืองได้บันดาลให้คนที่มีความต้องการโดยที่สุดแม้เพียงผักชียี่หร่าและพริกไทยให้บ่ายหน้าไปสู่ร้านตลาดของชฏิลกุมารเท่านั้น เพียงวันเดียวเท่านั้นเขาได้ขายสิ่งของที่สั่งสมไว้ตลอด ๑๒ ปีจนหมดเกลี้ยง กุฎุมพีมาไม่เห็นอะไรๆ เลยที่ร้านตลาดจึงกล่าวว่า "ลูกเอ๋ย เจ้าทำสิ่งของเสียหายไปหมดหรือ" ชฏิลกุมารตอบว่า "ไม่เสียหายหรอกพ่อ ทุกสิ่งทุกอย่างลูกได้ขายไปตามนัยที่ท่านพ่อได้พูดสั่งไว้ นี้เป็นมูลค่าของสิ่งโน้น นี้เป็นมูลค่าของสิ่งนั้น" แล้วได้บอกมูลค่าทั้งหมดให้แก่กุฎุมพีนั้น กุฎุมพีเลื่อมใสคิดว่า "บุรุษผู้หาค่ามิได้สามารถจะเลี้ยงชีวิตในที่ไหนๆ ก็ได้" จึงยกธิดาผู้เจริญวัยแล้วของตนให้แก่เขา สั่งคนทั้งหลายว่า "พวกท่านจงสร้างเรือนให้เขา" เมื่อเรือนเสร็จเรียบร้อยจึงกล่าวว่า "เจ้าทั้งสองจงไปอยู่ในเรือนของตนเถิด" ครั้นในเวลาที่ชฏิลนั้นจะเข้าไปในเรือนเพียงเท้าข้างหนึ่งเหยียบธรณีประตูเท่านั้น ภูเขาทองสูง ๘๐ ศอกก็ผุดขึ้นในพื้นที่ส่วนหลังเรือน ได้ยินว่า พระราชาได้ทรงสดับว่า "ภูเขาทองได้ชำแรกแผ่นดินผุดขึ้นมาใกล้ๆ เรือนของชฏิล" แล้วได้ทรงส่งฉัตรเศรษฐีไปมอบให้เขา เขาจึงได้มีชื่อว่า "ชฏิลเศรษฐี" เรื่องราวดังที่กล่าวมานี้เป็นฤทธิ์ของท่านชฏิลเศรษฐีผู้มีบุญนั้น(ขุ.ป.อ.(ไทย)๒/๑๘/๓๑๓)]

อาปณิก (ติ)

[อาปณ + ณิก]

เจ้าของร้านตลาด, พ่อค้าแม่ขาย, นักธุรกิจ.

เตน โข ปน สมเยน อญฺญตโร ภิกฺขุ สาวตฺถิยํ ทุพฺภิกฺเข **อาปณิกสฺส** ตณฺฑุลมุฏฺฐึ เถยฺยจิตฺโต อวหริ. (วิ.๑/๘๑)

สมัยนั้น กรุงสาวัตถีเกิดข้าวยากหมากแพง ภิกษุรูปหนึ่งมีไถยจิต ได้ลักข้าวสารของ**เจ้าของร้านตลาด**ไป ๑ กำมือ.

อาปณุคฺฆาฏน (น)

[อาปณ + อุคฺฆาฏน]

การออกร้านค้าขาย, การตั้งร้านค้าขาย.

กสฺสกา กสิกมฺมํ วาณิชา **อาปณุคฺฆาฏนํ** เต เต สิปฺปิโน ตํ ตํ กมฺมนฺตํ ปโยเชนฺติ "ทิวา"ติ มญฺญมานา. (ที.อฏฺ.๒/๒๑๘)

ชาวนาก็ประกอบกสิกรรม พ่อค้าก็ประกอบ**การออกร้านค้าขาย** ศิลปินเหล่านั้น ๆ ก็ประกอบการงานนั้นๆ สำคัญว่าเป็นกลางวัน.[เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิทรงมีม้าแก้วปรากฏแล้วอย่างนี้ มณีแก้วก็ลอยมาจากวิปุลบรรพต ยาวประมาณ ๔ ศอก มีขนาดเท่าดุมเกวียน ประดับด้วยดอกปทุมทอง ๒ ดอก มีกลีบเป็นแก้วมุกดาอันบริสุทธิ์ดี เปล่งออกจากปลายกลีบบัวทั้ง ๒ ด้าน มีแก้วมณี ๘๔,๐๐๐ ดวงเป็นบริวาร เป็นดุจการแผ่รัศมีของจันทร์เพ็ญซึ่งมีหมู่ดวงดาวแวดล้อม เมื่อมณีแก้วนั้นลอยมาอย่างนี้ ราชบุรุษรับไว้ด้วยตาข่ายแก้วมุกดา ยก

ขึ้นสู่อากาศประมาณ ๖๐ ศอกด้วยการต่อไม้ไผ่ขึ้นไป รัศมีซึ่งเป็นเหตุให้ที่ว่างนั้นทั้งหมดมีแสงสว่างเกิดขึ้นมาดุจเวลาดวงอาทิตย์ขึ้น ก็แผ่ไปสู่ที่ว่างประมาณ ๑ โยชน์รอบด้านในราตรี จากนั้น พวกชาวนาก็เข้าใจว่า “เป็นเวลากลางวัน” จึงประกอบกสิกรรม พวกพ่อค้าก็เข้าใจว่า “เป็นเวลากลางวัน” จึงประกอบการการออกร้านค้าขายผู้ถนัดงานด้านศิลปะเหล่านั้นๆ ก็เข้าใจว่า “เป็นเวลากลางวัน” จึงประกอบงานนั้นๆ เรื่องทั้งหมดนั้นก็ได้มีแล้วแม้แก่พระเจ้ามหาสุทัสสนะอย่างนั้นเหมือนกัน เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “อานนท์ เรื่องมีมาว่า มณีแก้วได้ปรากฏแก่พระเจ้ามหาสุทัสสนะ(ที.ม.อ.(ไทย)๒/๒๔๘/๒๓๖-๗)].

อาปตติ (กฺริ)

[อา + ปต + อ + ติ]

ย่อมตกมา, มาถึง, เกิดขึ้นมา.

ปุริมกมฺมนิปฺผนฺนสฺส วิปากสนฺตานสฺส อนฺตรา เวมชฺเฌ อายนฺติ **อาปตนฺตี**ติ อนฺตรายา. (อนุฏี.๑/๓)

ธรรมชาติใด ย่อมมา คือ**เกิดขึ้นมา**ในระหว่างท่ามกลางแห่งลำดับขันธ์ที่เป็นผลอันสำเร็จมาจากกรรมที่มีในก่อน เพราะเหตุนั้น ธรรมชาตินั้น จึงชื่อว่าอันตราย.

กึ นุ สนฺตรมาโนว
นาคํ เปเสสิ กุญฺชรํ
ปหฏฺจรูโป **อาปตสิ**
สิทฺธตฺโถสฺมีติ มญฺญสิ. (ชา.๒/๒๑๕)

(มโหสธบัณฑิตโพธิสัตว์ กล่าวเย้ยหยันกับพระเจ้าจูฬนีว่า)

พระองค์ทรงด่วนไสช้างพระที่นั่งตัวประเสริฐมาทำไมหนอ พระองค์มีพระทัยร่าเริง**เสด็จมา** พระองค์ทรงสำคัญว่า เราเป็นผู้ได้ประโยชน์[ขอพระองค์ทรงลดแล่งธนูนั่นลงเสียเถิด ทรงเก็บลูกศรเสียเถิด จงทรงเปลื้องเกราะอันงดงาม ติดแผ่ไปด้วยแก้วไพฑูรย์และแก้วมณีออกเสียเถิด].

อาปตสีติ อาคจฺฉสิ. (ชา.อฏฺ.๖/๓๐๑)

คำว่า **พระองค์เสด็จมา(อาปตสิ)** ได้แก่พระองค์เสด็จมาถึง.

อชฺช นรวรปวเร ชินวรวสเภ นครวรมนุปฺปวิฏฺเฐ วีถิยา ธนปาลโก หตฺถี **อาปติสฺสติ**. (มิลินฺท.๒๐๕)

วันนี้ เมื่อพระพุทธเจ้าผู้ประเสริญยิ่งกว่าชนผู้ประเสริฐ เสด็จเข้าไปยังเมืองหลวงราชคฤห์ ช้างธนบาล **จักมา**.

อิจฺเจวํ มนฺตยนฺตานํ
อริยานํ อริยวุตฺตินํ
ทณฺฑมาทาย เนสาโท
อาปตี ตุริโต ภุสํ. (ชา.๒/๙๓)

(พระบรมศาสดาตรัสว่า)

เมื่อพญาหงส์ทั้ง ๒ ผู้ประเสริฐมีความประพฤติเยี่ยงพระอริยะกล่าวปรึกษากันอยู่อย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้ นายพรานถือท่อนไม้กระชับมั่นรีบด่วน**เข้ามาถึง**ตัว.

อาปตนฺต (ติ)

[อา + ปต + อ + อนฺต. (ถึ) อาปตนฺตี]

มาถึง, มาอยู่, เป็นเหตุมาอยู่.

ตมฺปิ ปตฺตจีวรปริเยสนํ จรมานํ เอกา เธนุ เวเคน **อาปตนฺตี** ปหริตฺวา ชีวิตกฺขยํ ปาเปสิ. (อุทาน.อฏฺ.๘๕)

แม้ท่านพาหิยะกำลังเที่ยวแสวงหาบาตรและจีวรอยู่แม่โคตัวหนึ่ง**วิ่งมา**โดยเร็วขวิดให้เธอถึงสิ้นชีวิต.[ได้ยินว่า ท่านพาหิยะนั้น เมื่อทำสมณธรรมสิ้น ๒๐,๐๐๐ ปีในพระศาสนาของพระกัสสปทศพลคิดว่า “ธรรมดาว่าภิกษุ เมื่อตนได้ปัจจัยแล้วทำทานตามสมควรจึงฉันด้วยตนจึงควร” แล้วไม่ได้ทำการสงเคราะห์ด้วยบาตรหรือจีวรแม้แก่ภิกษุรูปหนึ่ง เหตุนั้น ท่านจึงไม่มีอุปนิสัยเอหิภิกขุอุปสัมปทา แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า “ได้ยินว่า ท่านเป็นโจร คราวโลกว่างพระพุทธเจ้า ผูกมัดธนูตั้งตัวเป็นโจรในป่าเห็นพระปัจเจพุทธเจ้าองค์หนึ่ง เพราะความโลภในบาตรและจีวร จึงใช้ธนูยิงท่านแล้วถือเอาบาตรและจีวรไป ด้วยเหตุนั้นบาตรและจีวรอันสำเร็จด้วยฤทธิ์จักไม่เกิดแก่ท่าน พระศาสดาทรงทราบดังนั้นแล้วจึงมิได้ทรงประทานบรรพชาด้วยเอหิภิกขุแล” แม้ท่านกำลังเที่ยวแสวงหาบาตรและจีวรอยู่ แม่โคตัวหนึ่งวิ่งมาโดยเร็วขวิดให้ท่านถึงสิ้นชีวิต ซึ่งท่านหมายถึงกล่าวว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จจากไปไม่นาน โคแม่ลูกอ่อนได้ขวิดพาหิยทารุจีริยะจนล้มลงเสียชีวิต(ขุ.อุ.อ.(ไทย) ๑/๑๐/๘๒-๓)]

อาปติต (ติ)

[อา + ปต + ต]

ตกลงมา, ตกมา, มาถึง.

ตาย เอว เทวตาย อตฺตโน อานุภาเวน คงฺคามโหเฆ กิมิลนครํ โอตฺถรนฺเต วิย อุปฏฺฐาปิเต อตฺตโน ปติพฺพตาภาวสํสูจเกน สจฺจาธิฏฺฐานปุพฺพเกน สปเถน วาตเวค-สมุฏฺฐิตวีจิชาลํ คงฺคามโหฆํ อตฺตโน อุปริ-**อาปติตํ** อายสฺสญฺจ นิวตฺเตตฺวา สามิเกน สมาคตาปิ เตน ปุพฺเพ สสฺสุอาทีหิ วิย อาสงฺกิตา ตกฺกสิลายํ เตน ทินฺนํ นามมุทฺทิตํ สญฺญาณญฺจ อปฺเปนฺตี ตํ อาสงฺกํ นิรํกตฺวา ภตฺตุโน ญาติชนสฺส จ มหาชนสฺส จ สมฺภาวนียา ชาตา. (วิมาน.อฏฺ.๙๘)

[นางภัททาผู้เป็นภรรยานั้นอยู่ในกิมิลนครนั้นเอง ส่วนสามีของนางอยู่ค้าขายในกรุงตักกศิลา ในวันมหรสพ เมื่อถูกพวกเพื่อนรบเร้าก็เกิดคิด อยากเล่นงานมหรสพตามเทศกาล เทวดาผู้ ประจำเรือนก็ช่วยนำนางไปในกรุงตักกศิลานั้นด้วยอานุภาพทิพย์

ของตนแล้ว ส่งไปร่วมกับสามีเพราะอยู่ร่วมกันนั่นแลก็ตั้งครรภ์ เทวดาช่วยนำกลับกิมิลนคร เมื่อครรภ์ปรากฏชัดขึ้นโดยลำดับถูกแม่ผัวเป็นต้น รังเกียจว่านางประพฤตินอกใจสามี] เมื่อกระแสน้ำในแม่น้ำคงคาถูกเทวดานั้นแลบันดาลให้เป็นเหมือนไหลมาท่วมกิมิลนครด้วยอานุภาพของตนประสบความยุ่งยากซึ่ง**ตกลงมา**เหนือตนดังกระแสน้ำในแม่น้ำคงคาที่มีเกลียวคลื่นเกิดเพราะแรงลมด้วยคำสาบานมีสัจจาธิษฐานเป็นเบื้องต้นซึ่งพิสูจน์ว่าตนเป็นหญิงจงรักสามี ถึงจะกลับมาอยู่ร่วมกับสามี สามีนั้นก็รังเกียจ เหมือนแม่ผัวเป็นต้นรังเกียจมาก่อน และต้องอ้างสัญญาณเครื่องหมายซึ่งสามีนั้นประทับชื่อให้ไว้ในตักกศิลานครจึงแก้ความรังเกียจนั้นได้กลายเป็นผู้ที่ญาติฝ่ายสามีและมหาชนยกย่อง.

อาปติตฺวา (กริ/วิ)

[อา + ปต + ตฺวา]

มาถึงแล้ว, มาแล้ว, วิ่งมาแล้ว.

สุปฺปพุทฺโธ กุฏฺฐี นายํ กาโย อิมสฺส อจฺจนฺตสนฺตสฺส ปณีตตมสฺส อริยธมฺมสฺส อาธาโร ภวิตุํ ยุตฺโตติ อุปฺปนฺนาภิสนฺธินา วิยสคฺคสํวตฺตนิเยน ปุญฺญกมฺเมน โอกาเสกเต อปฺปายุกสํวตฺตนิเยน อุปจฺเฉทเกนปาปกมฺเมน กตูปจิเตน โจทิยมาโน ตรุณวจฺฉาย เธนุยา **อาปติตฺวา** มาริโต.
(วิมาน.อฏฺ.๒๖๒)

สุปปพุทธกุฏฐี พอเมื่อบุญกรรมอันให้เป็นไปพร้อมเพื่อสวรรค์กระทำโอกาสเหมือนความมุ่งหมายที่เกิดขึ้นว่า กายนี้ไม่สมควร เพื่อเป็นที่รองรับอริยธรรม อันประณีตยิ่งนักซึ่งสงบอย่างแท้จริงนี้ ดังนี้ อันบาปกรรมอันเข้าไปตัดรอนที่เป็นไปเพื่ออายุสั้นที่สั่งสมไว้แล้วตักเตือนอยู่ อันแม่วัวลูกอ่อน**วิ่งมา**ขวิดให้ตายไป.

อาปติตฺวาน (กริ/วิ)

[อา + ปต + ตฺวาน]

วิ่งเข้ามาแล้ว, วิ่งมาแล้ว.

กจฺจิ ยนฺต**าปติตฺวาน**
ทณฺเฑน สมโปถยิ
เอวเมเตสํ ชมฺมานํ
ปาติกํ ภวติ ตาวเท. (ชา.๒/๘๘)

(พระราชาตรัสกับพญาหงส์โพธิสัตว์ ว่า)

นายพรานได้**วิ่งมา**ใช้ท่อนไม้โบยตีท่านหรือ เพราะคนต่ำทรามเหล่านี้จะมีปกติเป็นอย่างนี้ในขณะนั้น.

อาปติตฺวานาติ อุปธาวิตฺวา.
(ชา.อฏฺ.๕/๓๗๒)

คำว่า **วิ่งมา(อาปติตฺวาน)** ได้แก่ วิ่งเข้ามาแล้ว.

อาปติ (กฺริ)

ดู อาปตติ.

อาปตฺต (น)

[อาป + ตฺต]

ความเป็นน้ำ, สภาพของน้ำ, สภาพน้ำ.

วิญฺญาณํ อนิทสฺสนํ อนนฺตํ สพฺพโต ปภํ, ตํ ปถวิยา ปถวตฺเตน อนนุภูตํ, อาปสฺส **อาปตฺเตน** อนนุภูตํ. (ม.๑/๔๐๕)

นิพพานที่ผู้บรรลุจะพึงรู้แจ้งได้ เป็นอนิทัสสนะ เป็นอนันตะ(ไม่สิ้นสุด) มีรัศมีกว่าสิ่งทั้งปวง สัตว์เสวยไม่ได้โดยความที่ดินเป็นดิน โดย**ความ**ที่น้ำ**เป็นน้ำ**.

อาปตฺตญฺญภาคิย (ติ)

[อาปตฺติ + อญฺญภาคิย]

อันมีส่วนอื่นคืออาบัติ, มีอาบัติส่วนอื่น.

อญฺญภาคิยสฺส อธิกรณสฺสาติ **อาปตฺตญฺญภาคิยํ** วา โหติ อธิกรณญฺญภาคิยํ วา. (วิ.๑/๒๕๗)

คำว่า **แห่งอธิกรณ์เรื่องอื่น (อญฺญภาคิยสฺส อธิกรณสฺส)** คือ เป็น**อาบัติส่วนอื่น** หรือเป็นอธิกรณ์ส่วนอื่น.

อาปตฺตญฺญภาคิยโจทนา (ถี)

[อาปตฺตญฺญภาคิย + โจทนา]

การโจทย์ด้วยอาบัติอันมีส่วนอื่น, การโจทย์ด้วยอาบัติส่วนอื่น.

อิธ จ **อาปตฺตญฺญภาคิยโจทนาย** ตถาสญฺญิโนปิ อนาปตฺติ. (กงฺขา.๑๔๐)

ก็ไม่ต้องอาบัติ แก่ภิกษุแม้ผู้สำคัญอย่างนั้น **ด้วยการโจทย์ด้วยอาบัติส่วนอื่น** ในที่นี้.

อาปตฺตาธิกรณ (น)

[อาปตฺติ + อธิกรณ]

อาปัตตาธิกรณ์, อาบัติ ๕ ประเภท, อาบัติ ๗ ประเภทที่ถูกให้สงบลงด้วยสมถะ.

อธิกรณํ นาม จตฺตาริ อธิกรณานิ วิวาทาธิกรณํ, อนุวาทาธิกรณํ, **อาปตฺตาธิกรณํ**, กิจฺจาธิกรณํ. (วิ.๑/๒๕๐)

ชื่อว่า อธิกรณ์ ได้แก่ อธิกรณ์ ๔ อย่าง คือ วิวาทาธิกรณ์ อนุวาทาธิกรณ์ **อาปัตตาธิกรณ์** และกิจจาธิกรณ์.

ปญฺจปิ อาปตฺติกฺขนฺธา **อาปตฺตาธิกรณํ**, สตฺตปิ อาปตฺติกฺขนฺธา **อาปตฺตาธิกรณนฺ**ติ เอวํ อาปตฺติเยว **อาปตฺตาธิกรณํ**. (วิ.อฏฺ๒/๑๘๐)

เฉพาะอาบัติเท่านั้น ชื่อว่า **อาปัตตาธิกรณ์** อย่างนี้คือ กองอาบัติทั้ง ๕ ชื่อว่า **อาปัตตาธิกรณ์** กองอาบัติทั้ง ๗ ชื่อว่า **อาปัตตาธิกรณ์**.

มาติกาย อาคตา ปญฺจ วิภงฺเค ทฺเวติ สตฺตปิ อาปตฺติกฺขนฺธา **อาปตฺตาธิกรณํ** นาม. (กงฺขา.๒๘๙)

กองอาบัติ แม้ทั้ง ๗ กอง คือ ๕ กอง ที่มา

โดยมาติกา, ๒ กอง มาในวิภังค์ ชื่อว่า **อาปัตตาธิกรณ์**.

อาปตฺตาธิกรณปจฺจย (ปุ)

[อาปตฺตาธิกรณ + ปจฺจย]

เหตุคืออาปัตตาธิกรณ์, อาปัตตาธิกรณ์อันเป็นเหตุ.

อาปตฺตาธิกรณปจฺจยา กติ อาปตฺติโย อาปชฺชติ? **อาปตฺตาธิกรณปจฺจยา** จตสฺโส อาปตฺติโย อาปชฺชติ. (วิ.๕/๑๘๐)

ถาม : **เพราะเหตุคืออาปัตตาธิกรณ์** ต้องอาบัติเท่าไร

ตอบ : เพราะเหตุคืออาปัตตาธิกรณ์ ต้องอาบัติ ๔ อย่าง.

อาปตฺตาธิกรณสมถ (ปุ)

[อาปตฺตาธิกรณ + สมถ]

สมถะอันเป็นเหตุสงบระงับจากอาปัตตาธิกรณ์, สมถะที่ระงับอาปัตตาธิกรณ์.

ปฏิกมฺมํ ปน **อาปตฺตาธิกรณสมเถ** ปรโต อาคมิสฺสติ. (กงฺขา.๔๔๘)

ส่วนการรักษา(การกระทำคืนอีก) จักมาในภายหลังใน**สมถะที่ระงับอาปัตตาธิกรณ์**.

อาปตฺติ (ถี)

[อา + ปท + ติ]

(๑) (ก) โทษมีปาราชิกสังฆาทิเสสเป็นต้นที่ต้องแก่ภิกษุภิกษุณีผู้ล่วงละเมิดวินัยสิกขาบทอันเป็นอาณาเทศนาของพระพุทธเจ้า, อาบัติ.

[อาบัตินั้นทรงแสดงไว้ ๕ ประเภท คือ ปาราชิกที่มาในมาติกา, สังฆาทิเสส, ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ และทุกกฏ และทรงแสดงเพิ่มเติมอีก ๒ ประเภท คือ ถุลลจัย และทุพภาสิต ในวิภังค์รวมเป็น ๗ ประเภท อาบัตินั้น สารัตถฎีกากล่าวว่า เป็นอกุศธรรมอันเป็นปรมัตถ์รูปอัพยากตธรรม ส่วนวิมติกล่าวว่าไม่ใช่ปรมัตถ์ แต่เป็นบัญญัติเท่านั้น)

ปญฺจ **อาปตฺติโย**. ปญฺจ อาปตฺติกฺขนฺธา. ปญฺจ วินีตวตฺถูนิ. สตฺต อาปตฺติโย. สตฺต อาปตฺติกฺขนฺธา. (วิ.๕/๑๖๔)

อาบัติมี ๕, กองอาบัติมี ๕ กอง, วินีตวัตถุมี ๕, อาบัติมี ๗, กองอาบัติมี ๗ กอง.

ปญฺจ อาปตฺติโยติ มาติกาย อาคตวเสน วุตฺตา, **สตฺตา**ติ วิภงฺเค อาคตวเสน. (วิ.อฏฺ.๔/๑๕๑)

คำว่า **อาบัติมี ๕ กอง(ปญฺจ อาปตฺติโย)** ตรัสด้วยอำนาจอาบัติซึ่งมาในมาติกา คำที่ว่า **อาบัติมี ๗ กอง (สตฺต)** ตรัสด้วยอำนาจอาบัติซึ่งมาในวิภังค์.

(ก) (ข) อาบัติ, การถึง, การเข้าถึง (อาบัติที่มีอยู่ในโสตาปัตติ และสมาบัติ).

สพฺพาปิ **อาปตฺติโย** หีนา, อปิจ โสตาปตฺติสมาปตฺติ อุกฺกฏฺฐา. (วิ.๒/๙)

อาบัติแม้ทั้งปวง (โทษทางพระวินัย) เป็นเรื่องเลวทราม แต่โสดาบัติ (การเข้าถึงกระแสธรรม) สมาบัติ (การเข้าฌาน) เป็นเรื่องที่ดี.

อาปตฺติ นาม โสตาปตฺตาทิกา อุกฺกฏฺฐา เจว ปาราชิกาทิ อนุกฺกฏฺฐา จ **อาปตฺติ**. (กงฺขา.ฏี.๓๔๗)

อาบัติที่ดี(การเข้าถึงที่ดี)มีโสตาปัตติเป็นต้นก็ดี อาบัติที่เลวทรามมีปาราชิกเป็นต้น ก็ดี ชื่อว่า**อาบัติ**.

(๒) การถึง, การต้อง.

อาปตฺติ ปาราชิกสฺสาติ อาปตฺติ ปาราชิกา อสฺส โหตีติ อตฺโถ. อถวา อาปตฺตีติ อาปชฺชนํ โหติ. (วิ.อฏฺ.๑/๒๕๕)

คำว่า **ต้องอาบัติปาราชิก(อาปตฺติ ปาราชิกสฺส)** ความว่า เป็นอาบัติปาราชิกแก่ภิกษุนั้น อีกนัยหนึ่ง คำว่า อาปตฺติ แปลว่า การต้อง(อาบัติ) ก็มี.

อาปตฺติองฺค (น)

[อาปตฺติ + องฺค]

เหตุแห่งอาบัติ, ฐานอาบัติ, องค์อาบัติ.

ตีสุ ปญฺจเกสุ อยุตฺตวเสน ปฏิกฺเขโป กโต น **อาปตฺติองฺค**วเสน. (วิ.อฏฺ.๓/๒๗๑)

ใน ๓ ปัญจกะ พระผู้มีพระภาค ทรงทำการห้ามแล้วด้วยอำนาจแห่งภิกษุผู้ไม่สมควร หาได้ทรงทำด้วยอำนาจ**เหตุแห่งอาบัติ**ไม่.

อาปตฺติอทสฺสน (น)

[อาปตฺติ + อทสฺสน]

การไม่เห็นอาบัติ, การไม่พิจารณาอาบัติ.

อุกฺเขปนียกมฺมญฺจ **อาปตฺติอทสฺสนมตฺเต** อปฺปฏิกมฺมมตฺเต กุทิฏฺฐิอปฺปฏินิสฺสชฺชนมตฺเต จ กริยติ. (วชิร.๑๕๖)

ก็อุกเขปนียกรรม อันสงฆ์ย่อมกระทำ ในเพราะเพียง**การไม่เห็นอาบัติ**, เพียงการไม่กระทำคืนและเพียงการไม่สละความเห็นผิด.

อาปตฺติอาปชฺชนก (ติ)

[อาปตฺติ + อาปชฺชนก]

ผู้มีการถึงอาบัติ, ผู้ต้องอาบัติ.

เอวํ ตํ นาติวสฺสตีติ เอวํ สนฺเต ตํ **อาปตฺติอาปชฺชนกํ** อาปนฺนปุคฺคลํ อตฺตภาวํ อติวิชฺฌิตฺวา กิเลสวสฺสํ น วสฺสติ น เตเมติ. (อุทาน.อฏฺ.๒๗๘)

คำว่า **ฝนย่อมไม่รั่วรดบุคคลนั้นอย่างนี้ (เอวํ ตํ นาติวสฺสติ)** ความว่า เมื่อเป็นอย่างนั้น ฝนคือกิเลสย่อมไม่ทำลายอัตภาพแล้วรั่วรดคือไม่เปียกบุคคล**ผู้ต้องอาบัติ** คือบุคคลผู้ถึงอาบัตินั้น.

อาปตฺติอาปชฺชนาการ (ปุ)

[อาปตฺติ + อาปชฺชนาการ]

อาการแห่งการต้องอาบัติ, เหตุแห่งการต้องอาบัติ, อาการที่ต้องอาบัติ.

อิธ อธิปฺเปตํ **อาปตฺติอาปชฺชนาการํ** ทสฺเสตุํ "กสฺมา มม วนฺทนาทีนิ น กโรสี"ติ อาทิ วุตฺตํ. (กงฺขา.ฏี.๕๔)

คำว่า “ท่านย่อมไม่กระทำการไหว้เป็นต้นแก่เราเพราะเหตุไร”เป็นต้น พระอรรถกถาจารย์กล่าวแล้วเพื่อประสงค์จะแสดง**อาการแห่งการต้องอาบัติ**ที่ประสงค์เอาในที่นี้.

อาปตฺติอาปนฺน (ติ)

[อาปตฺติ + อาปนฺน]

ผู้ถึงอาบัติ, ผู้ต้องอาบัติ. ดู อาปตฺติคามี.

อาปตฺติอาปนฺนตา (ถี)

[อาปตฺติ + อาปนฺนตา]

ความเป็นผู้ต้องอาบัติ, การต้องอาบัติ.

จุทิตเกน โจทกสฺส สมานภาโว **อาปตฺติอาปนฺนตาย**. (ม.ฏี.๑/๖๐/๓๑๒)

ความที่ภิกษุผู้โจทก์กับภิกษุผู้ถูกโจทก์มีอาบัติเสมอกัน **เพราะความเป็นผู้ต้องอาบัติ**.

อาปตฺติอาวิกรณ (น)

[อาปตฺติ + อาวิกรณ]

การกระทำอาบัติให้ปรากฏ, การแสดงอาบัติ.

ปาติโมกฺขุทฺเทสโก หิ อญฺญมญฺญํ **อาปตฺติอาวิกรณํ** อกตฺวา ตุณฺหีภูเต ภิกฺขู ปสฺสิตฺวา เตเนว ตุณฺหีภาเวน อาโรจิตปาริสุทฺธิโก หุตฺวา “สุณาตุ เม ภนฺเต"ติ ปาติโมกฺขุทฺเทสํ อารภิ. (วชิร.ฏี.๑๓๔/๕๗๗)

จริงอยู่ ภิกษุผู้แสดงปาติโมกข์ ไม่กระทำซึ่ง**การแสดงอาบัติ**ต่อกันและกัน เห็นภิกษุผู้นิ่งอยู่ เป็นผู้มีความบริสุทธิ์อันภิกษุทั้งหลายบอกแล้วด้วยความนิ่งนั้นนั่นเอง แล้วกล่าวว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ขอจงฟังข้าพเจ้าเถิด” เริ่มแสดงปาติโมกข์แล้ว.

อาปตฺติอุปตฺถมฺภกร (ติ)

[อาปตฺติ + อุปตฺถมฺภ + กร]

(อนุบัญญัติ)ที่กระทำการช่วยเหลืออาบัติเดิม, ที่ช่วยสนับสนุนอาบัติเดิม.

อนุปญฺญตฺติ จ นาเมสา อาปตฺติกรา จ โหติ อญฺญวาทกสิกฺขาปทาทีสุ วิย อนาปตฺติกรา จ อญฺญตฺร สุปินนฺตาติอาทีสุ วิย **อาปตฺติอุปตฺถมฺภกรา** จ อทินฺนาทานาทีสุ วิย อิธ ปน อุปตฺถมฺภกราติ เวทิตพฺพา. (กงฺขา.๑๑๓)

ก็ชื่อว่าอนุบัญญัตินั้น เป็นอนุบัญญัติที่กระทำให้เป็นอาบัติ เหมือนในอัญญวาทกสิกขาบทเป็นต้น อนุบัญญัติที่ไม่กระทำให้เป็นอาบัติเหมือนใน คำว่า **อญฺญตฺร สุปินนฺตา (เว้นแต่ฝัน)** และอนุบัญญัติ

ที่กระทำการช่วยสนับสนุนอาบัติเดิม เหมือนในอทินนาทานสิกขาบทเป็นต้น ส่วนในที่นี้ พึงทราบว่า เป็นอนุบัญญัติที่ช่วยเหลืออาบัติเดิม.

อาปตฺติก (ติ)

[อาปตฺติ + ก]

ผู้มีอาบัติ, ผู้ต้องอาบัติ.

อาโรจิตํ วตฺถุ อวินิจฺฉิตนฺติ อาโรจิตวตฺถุ **อาปตฺติก**ภาเวน น วินิจฺฉิตํ. (กงฺขา.ฏี.๔๒๑)

คำว่า **วัตถุที่บอกยังไม่ได้ตัดสิน(อาโรจิตํ วตฺถุ อวินิจฺฉิตํ)** ความว่า วัตถุที่ภิกษุบอกแล้วยังไม่ได้ตัดสินโดยความเป็น**ผู้ต้องอาบัติ.**

อาปตฺติกร (ติ)

[อาปตฺติ + กร]

อันกระทำอาบัติ, กระทำให้ต้องอาบัติ, ก่ออาบัติ.

อาปตฺติกรา ธมฺมา ชานิตพฺพา. (วิ.๕/๒๑๑)

พึงทราบธรรมที่**ก่ออาบัติ.**

อาปตฺติการณตฺต (น)

[อาปตฺติ + การณ + ตฺต]

ความเป็นแห่งเหตุการต้องอาบัติ.

สมฺมุติสภาวายปิ อาปตฺติยา การณูปจาเรน อกุสลาพฺยากตภาเวน วุจฺจมาเน กุสลสฺสาปิ **อาปตฺติการณตฺตา** ตทุปจาเรน "อาปตฺตาธิกรณํ สิยา กุสลนฺติ วตฺตพฺพํ ภเวยฺย. (วิมติ.๒/๒๒๓)

แม้เมื่อสภาวะบัญญัติมีอยู่ เมื่อเรียกอาบัติว่า อกุศลและอัพยากตะ โดยการณูปจารนัย (วิธีกล่าวถึงผลแต่หมายเอาเหตุ) ควรกล่าวคำว่า อาปัตตาธิกรณ์ เป็นกุศลบ้าง โดยยกชื่อของเหตุนั้นไว้ในผล (กล่าวถึงผลแต่หมายเอาเหตุ) **เพราะความ**ที่แม้กุศล**เป็นเหตุแห่งการต้องอาบัติ**.

อาปตฺติกุสลตา (ถี)

[อาปตฺติ + กุสล + ตา]

ความเป็นผู้ฉลาดในอาบัติ, ความเชี่ยวชาญในอาบัติ ๕ กองและ ๗ กอง.

อาปตฺติกุสลตา จ อาปตฺติวุฏฺฐานกุสลตา จ. (อภิ.ธ.๑๔)

ความเป็นผู้ฉลาดในอาบัติ และความเป็นผู้ฉลาดในการออกจากอาบัติ.

ปญฺจปิ อาปตฺติกฺขนฺธา อาปตฺติโย สตฺตปิ อาปตฺติกฺขนฺธา อาปตฺติโยติ เอวํ วุตฺตาสุ อาปตฺตีสุ กุสลภาโว **อาปตฺติกุสลตา**. (อภิ.ธ.๑๔)

ความเป็นผู้ฉลาดในอาบัติทั้งหลายที่ตรัสไว้อย่างนี้ว่า กองอาบัติ ๕ ชื่อว่า อาบัติ กองอาบัติ ๗ ชื่อว่า อาบัติ ดังนี้ ชื่อว่า **ความเป็นผู้ฉลาดในอาบัติ**.

ตตฺถ สห วตฺถุนา ตาสํ อาปตฺตีนํ ปริจฺเฉท-

ชานนกปญฺญา **อาปตฺติกุสลตา** นาม. (อภิ.อฏฺ.๑/๔๒๓)

บรรดาความเป็นผู้ฉลาดในอาบัติเหล่านั้น ปัญญาที่รู้การกำหนดอาบัติเหล่านั้นพร้อมด้วยวัตถุ ชื่อว่า **ความเป็นผู้ฉลาดในอาบัติ**.

อาปตฺติกุสลตาติ ปญฺจนฺนญฺจ สตฺตนฺนญฺจ อาปตฺติกฺขนฺธานํ ชานนํ. (อํ.อฏฺ.๒/๕๕)

การรู้กองอาบัติ ๕ กอง และ ๗ กอง ชื่อว่า **ความเป็นผู้ฉลาดในอาบัติ**.

อาปตฺติกฺขณ (ปุ)

[อาปตฺติ + ขณ]

ขณะต้องอาบัติ, เวลาที่ต้องอาบัติ.

กมฺมวาจาปริโยสาเน **อาปตฺติกฺขเณ** วิปากาพฺยากตสมงฺคิตาวเสน วา ติจิตฺตํ. (กงฺขา.อภินวฏี.๔๕๗)

มีจิต ๓ ดวงด้วยอำนาจแห่งความเป็นผู้เพียบพร้อมด้วยวิบากจิต และอัพยากตจิต **ในขณะต้องอาบัติ** ในที่สุดกรรมวาจา.

อาปตฺติกฺขนฺธ (ปุ)

[อาปตฺติ + ขนฺธ]

กองอาบัติ.

อิธ ปน ภิกฺขเว ภิกฺขุ สมฺพหุลา สงฺฆาทิเสสา อาปตฺติโย อาปชฺชิตฺวา อปฺปฏิจฺฉาเทตฺวา วิพฺภมติ. โส ปุน อุปสมฺปนฺโน ตา อาปตฺติโย ฉาเทติ. ตสฺส ภิกฺขเว ภิกฺขุโน ปจฺฉิมสฺมึ **อาปตฺติกฺขนฺเธ** ยถาปฏิจฺฉนฺเน ปริวาสํ ทตฺวา มานตฺตํ ทาตพฺพํ. (วิ.๔/๑๕๙)

ภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง ในกรณีนี้ ภิกษุต้องอาบัติสังฆาทิเสสหลายตัว ไม่ได้ปิดไว้แล้วสึก ภิกษุนั้นอุปสมบทใหม่ ปิดอาบัติเหล่านั้น ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์พึงให้ปริวาส **ในกองอาบัติ**ครั้งหลังตามที่ปิดไว้ แล้วให้มานัตแก่ภิกษุนั้น.

อาปตฺติเขตฺต (น)

[อาปตฺติ + เขตฺต]

เขตแห่งอาบัติ, ขอบเขตต้องอาบัติ.

ตสฺเสว อาปตฺติเขตฺตตฺตา, อวยเวปิ อวยวี-โวหารสมฺภวโต จ อิธ **อาปตฺติเขตฺต**เมว สนฺธาย “ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิสฺสามี"ติ วุตฺตํ. (วชิร.๔๔๘)

คำว่า "ข้าพเจ้าจักแสดงปาติโมกข์" ท่านกล่าวหมายเอา**ขอบเขตต้องอาบัติ**เท่านั้นในปาติโมกข์นี้ เพราะเป็น**ขอบเขตอาบัติ**นั้นนั่นเองและเพราะควรเรียกชื่อหมู่แม้ในส่วนย่อย.

อาปตฺติเขตฺตทสฺสน (น)

[อาปตฺติเขตฺต + ทสฺสน]

การแสดงเขตที่ต้องอาบัติ.

ปรโต **อาปตฺติเขตฺตทสฺสนโต** อิตรสฺส

อนาปตฺติเขตฺตภาโว ทสฺสิโตว โหติ. (วชิร.๒๗๔)

ทรงแสดงความเป็นเขตไม่ต้องอาบัตินั่นเองแก่ภิกษุผู้แสวงหาแล้วนุ่งห่มนอกนี้ **เพราะการแสดงเขตที่ต้องอาบัติ**ในภายหลัง.

อาปตฺติคณนา (ถี)

[อาปตฺติ + คณนา]

การนับอาบัติ, จำนวนอาบัติ.

วิญฺญตฺติปุคฺคลคณนาย **อาปตฺติคณนา**. (กงฺขา.ฏี.๗๙)

ย่อมมี**การนับอาบัติ** ตามจำนวนบุคคลในเพราะการขอ.

อาปตฺติคมนียตา (ถี)

[อาปตฺติ + คมนีย + ตา]

ความเป็นโทษที่ให้ถึงอาบัติ, ความเป็นโทษที่ให้ต้องอาบัติ, ความเป็นผู้มีโทษที่ต้องอาบัติ.

อนฺเตวาสิกตฺเถรวาเท ตาว **อาปตฺติคมนียตาย** สติ วุฏฺฐานาวิกมฺมํ นิสฺสรณนฺติ กถิตํ. (อภิ.อฏฺ.๒/๓๒๘)

ในความเห็นของติปิฏกจูฬนาคเถระผู้เป็นศิษย์ก่อน การเปิดเผยโทษโดยการแสดงเทศนา เมื่อมี**ความเป็นผู้มีโทษที่ต้องอาบัติ** เรียกว่าการออก(จากอาบัติ).

อาปตฺติครุกลหุกภาว (ปุ)

[อาปตฺติ + ครุก + ลหุก + ภาว]

ความเป็นอาบัติหนักและเบา.

ยทิ กปฺปิยวตฺถุ นิสฺสคฺคิยํ ปเคว ทุกฺกฏวตฺถูติ เจ? น **อาปตฺติครุกลหุกภาเวน** วตฺถุครุกลหุกนิยมาภาวโต. (กงฺขา.ฏี.๘๕)

หาก ถามว่า หากกัปปิยวัตถุเป็นนิสสัคคีย์จะกล่าวไปไยถึงทุกกฏวัตถุที่จักไม่เป็นนิสสัคคีย์

ตอบว่า ไม่เป็นนิสสัคคีย์ เพราะไม่มีการกำหนดวัตถุหนักและเบา **โดยความเป็นอาบัติหนักและเบา**.

อาปตฺติคามี (ติ)

[อาปตฺติ + คมุ + ณี]

ผู้ต้องอาบัติ.

เตน โข ปน สมเยน ภิกฺขู ภิกฺขุนีนํ อธิกรณํ วูปสเมนฺติ. ตสฺมึ โข ปน อธิกรเณ วินิจฺฉิยมาเน ทิสฺสนฺติ ภิกฺขุนิโย กมฺมปฺปตฺตาโยปิ **อาปตฺติคามินิโย**ปิ. (วิ.๔/๔๕๒)

ก็สมัยนั้นแล ภิกษุทั้งหลายกำลังระงับอธิกรณ์ของภิกษุณีทั้งหลาย เมื่อภิกษุทั้งหลายกำลังวินิจฉัยอธิกรณ์อยู่ ปรากฏมีภิกษุณีทั้งหลายผู้ที่เข้ากรรมบ้าง **ผู้ต้องอาบัติ**บ้าง.

อาปตฺติคามินิโยปิติ อาปตฺตึ อาปนฺนาโยปิ. (วชิร.ฏี.๕๓๗)

คำว่า **ผู้ต้องอาบัติบ้าง(อาปตฺติ-คามินิโยปิ)** ได้แก่ ภิกษุนีทั้งหลายต้องซึ่งอาบัติแล้วบ้าง.

อาปตฺติคฺคหณ (น)

[อาปตฺติ + คหณ]

อาปตฺติศัพท์, ศัพท์ว่าอาปตฺติ.

อยํ วิเสสโต อาปตฺติกุสลตาติ ทสฺเสตุํ ทุติยํ **อาปตฺติคฺคหณํ** กตํ. (ที.ฏี.๓/๑๗๔)

พระอรรถกถาจารย์ทำ**ศัพท์ว่าอาปตฺติ**ที่ ๒ เพื่อประสงค์จะแสดงว่า นี้คือความเป็นผู้ฉลาดในอาบัติโดยพิเศษ.

อาปตฺติชนก (ติ)

[อาปตฺติ + ชนก]

อันยังการต้องอาบัติให้เกิดขึ้น, ก่อให้เกิดการต้องอาบัติ.

อาปตฺติยา อาสนฺนวาจนฺติ อาปตฺติชนก-เมว วจนํ สนฺธาย วทติ. (สารตฺถ.๓/๒๓๓)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวหมายเอาคำ**ที่ก่อให้เกิดการต้องอาบัติ**เท่านั้นด้วยคำว่า "**คำที่ใกล้ต่ออาบัติ**".

อาปตฺติชาติก (ติ)

[อาปตฺติ + ชาติ + ก]

อันมีชาติคืออาบัติ, มีอาบัติเป็นชาติ.

อาปตฺตาธิกรณํ อาปตฺตินิทานํ อาปตฺติ-สมุทยํ **อาปตฺติชาติกํ** อาปตฺติปภวํ อาปตฺติสมฺภารํ อาปตฺติสมุฏฺฐานํ. (วิ.๕/๒๖๕)

อาปัตตาธิกรณ์ มีอาบัติเป็นนิทาน มีอาบัติเป็นสมุทัย **มีอาบัติเป็นชาติ** มีอาบัติเป็นแดนเกิดก่อน มีอาบัติเป็นองค์ มีอาบัติเป็นสมุฏฐาน.

อาปตฺติฏฺฐาน (น)

[อาปตฺติ + ฐาน]

ที่อาบัติ, ที่ต้องอาบัติ.

ปริกมฺมํ กโรนฺตสฺส นิมิตฺตจาลนวเสน อสุจิ มุจฺจิ ตสฺมา **อาปตฺติฏฺฐาเน** อาปตฺติ วุตฺตา. (วิ.อฏฺ.๒/๑๑๘)

เมื่อกระทำการขัดถูขี้ไคลอยู่ อสุจิเคลื่อนด้วยอำนาจแห่งการยังนิมิตให้เคลื่อนไหว เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงปรับอาบัติ**ในที่ต้องอาบัติ**.

อาปตฺติฏฺฐานิย (ติ)

[อาปตฺติฏฺฐาน + อิย]

ตั้งอยู่ในที่แห่งอาบัติ, ตั้งอยู่ในฐานอาบัติ.

ยํ ปเนตฺถ **อาปตฺติฏฺฐานิยํ** น โหติ, ตํ อมิสฺสเมวา ติ วุตฺตํ. (วชิร.๑๕๒)

ส่วน สิกขาบทใด ย่อมไม่**ตั้งอยู่ในที่แห่งอาบัติ** ในอาภิสมาจารสิกขาบทนี้ สิกขาบทนั้น ท่านกล่าวว่า ไม่ปะปนกันแน่นอน.

อาปตฺติทสฺสน (น)

[อาปตฺติ + ทสฺสน]

การแสดงอาบัติ.

ตทภาวโต อิตเรสุ **อาปตฺติทสฺสนํ** กตํ. (วชิร.๗๔)

พระอรรถกถาจารย์กล่าว**การแสดงอาบัติ**ในสิกขาบทอื่นนอกเสขิยสิกขาบท เพราะความไม่มีสิกขาบทที่ถูกแสดงไว้ในเสขิยสิกขาบทนั้น.

อาปตฺติทสฺสนุสฺสาห (ปุ)

[อาปตฺติทสฺสน + อุสฺสห]

ความพยายามในการแสดงอาบัติ ความพยายามในการเห็นอาบัติ, ความรีบร้อนที่จะบอกว่าต้องอาบัติ.

> **อาปตฺติทสฺสนุสฺสาโห**
> น กตฺตพฺโพ กุทาจนํ
> ปสฺสิสฺสามิ อนาปตฺติ-
> มิติ กยิราถ มานสํ. (วิ.อฏฺ.๑/๓๔๕)

ในกาลไหน ๆ ไม่พึงทำ**ความพยายามในการแสดงอาบัติ** ควรใส่ใจว่า เราจักดูอนาบัติ.

อาปตฺติทิฏฺฐิ (ติ)

[อาปตฺติ + ทิฏฺฐิ]

ผู้มีความเห็นว่าเป็นอาบัติ, ผู้เห็นว่าเป็นอาบัติ.

เตน สมเยน พุทฺโธ ภควา โกสมฺพิยํ วิหรติ โฆสิตาราเม. เตน โข ปน สมเยน อญฺญตโร ภิกฺขุ อาปตฺตึ อาปนฺโน โหติ. โส ตสฺสา อาปตฺติยา **อาปตฺติทิฏฺฐิ** โหติ. (วิ.๓/๔๘๐)

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ โฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี ก็ครั้งนั้นแล มีภิกษุรูปหนึ่งต้องอาบัติ ภิกษุรูปนั้น**มีความเห็น**ในอาบัตินั้น**ว่าเป็นอาบัติ**.

อาปตฺติทิวสานุรูป (ติ)

[อาปตฺติ + ทิวส + อนุรูป]

เหมาะสมแก่วันที่ต้องอาบัติ.

โสหํ มานตฺตํ จรามิ เวทยามหํ ภนฺเต เวทยตีติ มํ สงฺโฆ ธาเรตูติอาทินา **อาปตฺติทิวสานุรูปํ** อาโรเจตฺวา. (กงฺขา.ฏี.๒๖๗)

บอกแล้ว**ตามเหมาะสมแก่วันที่ต้องอาบัติ** โดยเป็นต้นว่า ข้าพเจ้าย่อมประพฤติมานัต ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าบอกแจ้งให้ทราบ ขอสงฆ์จงจำข้าพเจ้าว่า บอกให้ทราบ.

อาปตฺติทีปน (ติ)

[อาปตฺติ + ทีปน]

อันแสดงอาบัติ.

สจิตฺตกํ **อาปตฺติทีปนํ**. (กงฺขา.ฏี.๒๘)

(สิกขาบท)ที่เป็นไปกับด้วยจิต**อันแสดงอาบัติ**.

อาปตฺติเทสนกาล (ปุ)

[อาปตฺติเทสนา + กาล]

เวลาที่แสดงอาบัติ, เวลาที่บอกอาบัติ.

เอกสฺเสว วา เอกสฺส สนฺติเก **อาปตฺติเทสนกาเล** "ปสฺสสิ ปสฺสามี"ติ วุตฺเต ตตฺถ ธมฺมวินยปุคฺคลสมฺมุขตาสญฺญิโต สมฺมุขาวินโย จ ปฏิญฺญาตกรณญฺจ ลทฺธํ โหติ. (วชิร.๕๕๐)

เมื่อภิกษุกล่าวคำว่า "ท่านเห็น หรือข้าพเจ้าเห็น" **ในเวลาที่แสดงอาบัติ**ในสำนักแก่ภิกษุรูปเดียวเท่านั้น หรือในสำนักภิกษุรูปอื่น ย่อมได้ต่อหน้าวินัยและกระทำตามคำรับรองที่รู้ว่า ต่อหน้าธรรม หน้าวินัย และต่อหน้าบุคคล ในการบอกนั้น.

อาปตฺติเทสนา (ถี)

[อาปตฺติ + เทสนา]

การบอกแจ้งอาบัติ, การแสดงอาบัติ.

อาปตฺติเทสนโต ปุพฺพภาเค กตฺตพฺพสฺส วินยกมฺมสฺเสตมธิวจนํ. (กงฺขา.ฏี.๗๓)

คำว่า นิสสัคคีย์นี้เป็นชื่อของวินัยกรรมที่ผู้ต้องอาบัติต้องกระทำในส่วนเบื้องต้นก่อน**จากการแสดงอาบัติ**.

อาปตฺติเทสนากิจฺจ (น)

[อาปตฺติเทสนา + กิจฺจ]

กิจคือการแสดงอาบัติ, หน้าที่คือการแสดงอาบัติที่ตนต้อง.

อุทฺทิสฺสกตญฺจ อชานิตฺวา ภุตฺตสฺส ปจฺฉา ญตฺวา **อาปตฺติเทสนากิจฺจํ** นาม นตฺถิ. (วิ.สงฺคห.๒๗)

ชื่อว่า ไม่มี**กิจคือการแสดงอาบัติ** แก่ภิกษุผู้ไม่รู้เนื้อที่เขากระทำเจาะจงตนฉันแล้ว แต่มารู้ภายหลัง.

อาปตฺติเทสนาปฏิคฺคหณ (น)

[อาปตฺติเทสนา + ปฏิคฺคหณ]

การแสดงและการรับอาบัติ.

อาปตฺติเทสนาปฏิคฺคหเณสุ ปเนตฺถ อยํ ปาฬิ เตน ภิกฺขเว ภิกฺขุนา สมฺพหุเล ภิกฺขู อุปสงฺกมิตฺวา เอกํสํ อุตฺตราสงฺคํ กตฺวา วุฑฺฒานํ ภิกฺขูนํ ปาเท วนฺทิตฺวา อุกฺกุฏิกํ นิสีทิตฺวา อญฺชลึ ปคฺคเหตฺวา เอวมสฺสุ วจนียา อหํ ภนฺเต อิตฺถนฺนามํ อาปตฺตึ อาปนฺโน ตํ ปฏิเทเสมีติ. (วิ.อฏฺ.๒/๒๒๔)

ส่วนในเวลาสละแก่คณะบุคคลนี้ **ในการแสดงและการรับอาบัติ**พระผู้มีพระภาค ตรัสพระบาฬีดังต่อไปนี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้น พึงเข้าไปหาสงฆ์ กระทำอุตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่ง ไหว้เท้าภิกษุผู้แก่ทั้งหลายแล้ว นั่งกระโหย่ง ประนมมือ พึงกล่าวอย่างนี้ว่า อหํ ภนฺเต อิตฺถนฺนามํ อาปตฺตึ อาปนฺโน ตํ ปฏิเทเสมิ (ท่านผู้เจริญ กระผมต้องอาบัติชื่ออย่างนี้ ขอแสดงคืนอาบัตินั้น).

อาปตฺติเทสนาวิธานมุข (น)

[อาปตฺติเทสนา + วิธาน + มุข]

การมุ่งถึงวิธีการแสดงอาบัติ, การแสดงอาบัติเป็นประธาน.

อาปตฺติยา อทสฺสเน อาทีนวํ ทสฺเสตฺวา ปเรสมฺปิ สทฺธาย **อาปตฺติเทสนาวิธานมุเขน** สามตฺถิยโต ปกาสิโต. (วิมติ.๒/๓๑๐)

ท่านแสดงโทษในการไม่เห็นอาบัติแล้ว จึงแสดง(อาบัติ) ด้วยความสามารถ**โดยการมุ่งถึงวิธีการแสดงอาบัติ**เพราะเชื่อแม้ผู้อื่น.

อาปตฺติโทส (ปุ)

[อาปตฺติ + โทส]

โทษคือการถึง, โทษที่มาถึง.

สฺเวว ขตฺติโย โส พฺราหฺมโณติอาทีนํ **อาปตฺติโทสญฺจ** ธรมานปรินิพฺพุตานํ วิเสสาภาวโทสญฺจ ทิสฺวา ปฏิกฺเขโป ปรวาทิสฺส. (อภิ.อฏฺ.๓/๑๑๕)

การปฏิเสธของปรวาที ย่อมมีเพราะเห็น**โทษที่มาถึง**แห่งคำว่า สัตว์นี้นั่นเองเป็นกษัตริย์ คนนั้น เป็นพราหมณ์เป็นต้น และเห็นโทษคือความไม่มีความพิเศษแห่งบุคคลผู้นิพพานแล้วแต่ยังปรากฏอยู่.

อาปตฺตินวก (ติ)

[อาปตฺติ + นว + ก]

หมวด ๙ แห่งอาบัติ, อาบัติ ๙ กอง.

อธมฺมกมฺเม ชาเต อาปชฺชิตพฺพา ทฺเว **อาปตฺตินวกา** ธมฺมกมฺเม ทฺเว **อาปตฺตินวกา**ติ จตฺตาโร นวกา วุตฺตา. (วิมติ.ฏี.๒/๓๐๙)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวหมวด ๙ (แห่งอาบัติ) ๔ หมวด คือ **หมวด ๙ แห่งอาบัติ** ๒ หมวด ที่ต้องในเมื่อกรรมที่ไม่เป็นธรรมเกิดขึ้น และ **หมวด ๙ แห่งอาบัติ** ๒ หมวด ที่ต้องใน เมื่อกรรมที่เป็นธรรมเกิดขึ้น.

อาปตฺตินานตฺตตา (ถี)

[อาปตฺติ + นานตฺตตา]

ความที่สิกขาบทมีอาบัติต่างกัน.

อตฺถิ วตฺถุนานตฺตตา โน **อาปตฺตินานตฺตตา**. (วิ.๕/๒๒๖)

ความที่สิกขาบทมีวัตถุต่างกัน มีอยู่ **ความที่สิกขาบทมีอาบัติต่างกัน**ไม่มีอยู่.

อาปตฺตินามคฺคหณ (น)

[อาปตฺติ + นาม + คหณ]

การถือเอาชื่ออาบัติ.

นิสฺสารณียํ สํฆาทิเสสนฺติ **อาปตฺตินามคฺคหณญฺจ** กตํ. (วชิร.๗๔)

ก็พระอรรถกถาจารย์ กระทำ**การถือเอาชื่ออาบัติ**ว่านิสฺสารณียะ สังฆาทิเสส.[คำว่า “ปฐมาปัตติกะ นิสสารณียะ” เป็นชื่อ

เฉพาะของอาบัติสังฆาทิเสสที่ต้องในทันทีที่ล่วงละเมิดโดยไม่มีการสวดสมนุภาสน์ และภิกษุณีที่ต้องอาบัติสังฆาทิเสสต้องถูกไล่ออกจากภิกษุณีสงฆ์ (วิ.อ. ๒/๖๗๙/๔๗๑)]

อาปตฺตินิกาย (ปุ)

[อาปตฺติ + นิกาย]

หมู่อาบัติ, กองอาบัติ, หมวดอาบัติ.

สงฺฆาทิเสโสติ ตสฺเสว **อาปตฺตินิกายสฺส** นามกมฺมํ อธิวจนํ. (วิ.๑/๑๕๓)

คำว่า **เป็นสังฆาทิเสส(สงฺฆาทิเสโส)** นี้ เป็นการขนานนาม เป็นชื่อของ**หมวดอาบัติ**นั้นนั่นเอง.

ตสฺเสว อาปตฺตินิกายสฺสาติ ตสฺสเอว อาปตฺติสมูหสฺส. (วิ.อฏฺ.๒/๑๑๐)

คำว่า **หมวดอาบัตินั้นนั่นเอง(ตสฺเสว อาปตฺตินิกายสฺส)** ได้แก่ หมู่อาบัตินั้นนั่นเอง.

อาปตฺตินิทาน (ติ)

[อาปตฺติ + นิทาน]

มีเหตุคืออาบัติ, มีอาบัติเป็นเหตุ.

อาปตฺตาธิกรณํ **อาปตฺตินิทานํ** อาปตฺติสมุทยํ อาปตฺติชาติกํ อาปตฺติปภวํ อาปตฺติสมฺภารํ อาปตฺติสมุฏฺฐานํ. (วิ.๕/๒๖๕)

อาปัตตาธิกรณ์ **มีเหตุคืออาบัติ** มีอาบัติเป็นสมุทัย มีอาบัติเป็นชาติมีอาบัติเป็นแดนเกิดก่อน มีอาบัติเป็นองค์ มีอาบัติเป็นสมุฏฐาน.

อาปตฺติ นิทานํ อสฺสาติ **อาปตฺตินิทานํ**. (วิ.อฏฺ.๔/๑๙๗)

เหตุคืออาบัติ ย่อมมี แก่อาปัตตาธิกรณ์นั้น เพราะเหตุนั้น อาปัตตาธิกรณ์นั้น จึงชื่อว่า **มีเหตุคืออาบัติ**.

อาปตฺตินิโรธ (ปุ)

[อาปตฺติ + นิโรธ]

การดับสงบแห่งอาบัติ, การระงับอาบัติ.

ปญฺจหงฺเคหิ สมนฺนาคโต วินยธโร ปณฺฑิโต ตฺเวว สงฺขํ คจฺฉติ อาปตฺตึ ชานาติ อาปตฺติยา มูลํ ชานาติ อาปตฺติสมุทยํ ชานาติ **อาปตฺตินิโรธํ** ชานาติ **อาปตฺติ-นิโรธ**คามินึ ปฏิปทํ ชานาติ. (วิ.๕/๒๓๒)

พระวินัยธรประกอบด้วยองค์ ๕ ถึงการนับว่าเป็นผู้ฉลาด คือ ๑. รู้อาบัติ ๒. รู้มูลของอาบัติ ๓. รู้เหตุเกิดอาบัติ ๔. รู้**การระงับอาบัติ** ๕. รู้ข้อปฏิบัติอันให้ถึง**การระงับอาบัติ**.

อาปตฺตินิโรธคามินิปฏิปทา (ถี)

[อาปตฺตินิโรธคามินี + ปฏิปทา]

ข้อปฏิบัติอันเป็นเหตุให้ถึงความระงับอาบัติ, ข้อปฏิบัติที่ให้ถึงการระงับอาบัติ.

สตฺต สมเถ อชานนฺโต ปน **อาปตฺตินิโรธ-**

คามินิปฏิปทํ น ชานาติ. (วิ.อฏฺ.๔/๑๗๖)

อนึ่ง พระวินัยธร เมื่อไม่รู้จักสมถะ ๗ ชื่อว่าไม่รู้จัก**ข้อปฏิบัติที่ให้ถึงการระงับอาบัติ**.

อาปตฺตินิโรธคามี (ติ)

[อาปตฺตินิโรธ + คมุ + ณี. (ถี) อาปตฺติ-นิโรธคามินี]

อันเป็นเหตุให้ถึงความระงับอาบัติ, อันให้ถึงการระงับอาบัติ.

อาปตฺตินิโรธคามินึ ปฏิปทํ น ชานาติ. (วิ.๕/๒๓๒)

พระวินัยธร ย่อมไม่รู้ข้อปฏิบัติ**อันให้ถึงการระงับอาบัติ**.

อาปตฺติปญฺญาปน (น)

[อาปตฺติ + ปญฺญาปน]

การบัญญัติอาบัติ.

วินยสฺส ทฺเว มูลานิ กาโย จ วาจา จ สมฺมาสมฺพุทฺเธน หิ สพฺพาปตฺติโย อิเมสุเยว ทฺวีสุ ทฺวาเรสุ ปญฺญตฺตา มโนทฺวาเร **อาปตฺติปญฺญาปนํ** นาม นตฺถิ. (อภิ.อฏฺ.๑/๑๓๕)

วินัยมีมูลเหตุ ๒ อย่าง คือ กายและวาจา จริงอยู่ พระสัมมาสัมพุทธะทรงบัญญัติอาบัติทั้งหมดในทวารทั้ง ๒ เหล่านี้เท่านั้น ขึ้นชื่อว่า**การบัญญัติอาบัติ** ในมโนทวารย่อมไม่มี.

อาปตฺติปภว (ติ)

[อาปตฺติ + ปภว]

มีเหตุแรกเกิดอาบัติ, มีเหตุคืออาบัติ.

ดู อาปตฺติชาติก.

อาปตฺติปริจฺเฉท (ปุ)

[อาปตฺติ + ปริจฺเฉท]

การกำหนดอาบัติ, ขอบเขตอาบัติ.

อปริกฺเขเป **อาปตฺติปริจฺเฉทํ** สมนฺต-ปาสาทิกวเสน อคฺคเหตฺวา อิธ วุตฺตนเยน คเหตพฺพนฺติ ลิขิตํ. (กงฺขา.ฏี.๑๑๗)

ท่านเขียนไว้ว่า ควรถือเอา ตามนัยที่กล่าวไว้ในที่นี้ โดยไม่ถือเอา**ขอบเขตอาบัติ**ด้วยอำนาจสมันตปาสาทิกา ในบ้านที่ไม่ได้ล้อมรั้ว.

อาปตฺติปริยนฺต (ปุ)

[อาปตฺติ + ปริยนฺต]

(๑) ขอบเขตอาบัติ, การกำหนดอาบัติ, ที่สุดอาบัติ.

อาปตฺติปริยนฺเต ยา อาปตฺติโย ปริคฺ-คหิตาโย โหนฺติ ตา อาปตฺติโย ฐเปตฺวา อญฺญาหิ อาปตฺตีหิ อาโรเจติ อาปตฺติปาจิตฺติยสฺส. (วิ.๒/๔๘)

ในการกำหนดอาบัติ ภิกษุบอกอาบัติอื่นนอกจากอาบัติที่สงฆ์กำหนดไว้ ต้องอาบัติ

ปาจิตตีย์.

เตน โข ปน สมเยน อญฺญตโร ภิกฺขุ สมฺพหุลา สงฺฆาทิเสสา อาปตฺติโย อาปนฺโน โหติ. โส **อาปตฺติปริยนฺตํ** น ชานาติ, รตฺติปริยนฺตํ น ชานาติ. (วิ.๔/๑๕๒)

ก็สมัยนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่งต้องอาบัติสังฆาทิเสสหลายตัว ภิกษุนั้นไม่รู้**ที่สุดอาบัติ** ไม่รู้ที่สุดราตรี.

(๒) อันมีขอบเขตอาบัติ, มีการกำหนดอาบัติ.

อตฺถิ ภิกฺขุสมฺมุติ **อาปตฺติปริยนฺตา** น กุลปริยนฺตา. (วิ.๒/๔๗)

ภิกษุที่ได้รับสมมติให้บอก**อันมีการกำหนดอาบัติ** ไม่กำหนดตระกูลก็มี.

อาปตฺติปุจฺฉา (ถี)

[อาปตฺติ + ปุจฺฉา]

การถามอาบัติ.

กึ เต ทิฏฺฐนฺติ วตฺถุปุจฺฉา วิปตฺติปุจฺฉา **อาปตฺติปุจฺฉา** อชฺฌาจารปุจฺฉา. (วิ.๕/๓๐๐)

คำว่า **ท่านเห็นอะไร(กึ เต ทิฏฺฐํ)** ได้แก่การถามวัตถุ การถามวิบัติ **การถามอาบัติ** การถามอัชฌาจาร.

อาปตฺติปฺปฏิคฺคห (ปุ)

[อาปตฺติ + ปฏิคฺคห]

การรับอาบัติ.

อายตึ สํวเรยฺยาสีติ เอวํ **อาปตฺติปฺปฏิคฺคโห** ปฏิคฺคโห นาม. (อํ.ฏี.๒/๗๒)

การรับอาบัติอย่างนี้ว่า ท่านพึงสำรวมระวังต่อไป ชื่อว่าการรับ.

อาปตฺติปฺปฏิคฺคหณ (น)

[อาปตฺติ + ปฏิคฺคหณ]

การรับอาบัติ.

อาปตฺติปฺปฏิคฺคหเณ ปน อยํ วิเสโส ยถา คณสฺส นิสฺสชฺชิตฺวา อาปตฺติยา เทสิยมานาย อาปตฺติปฏิคฺคาหโก ภิกฺขุ ญตฺตึ ฐเปติ เอวํ อฏฺฐเปตฺวา ทฺวีสุ อญฺญตเรน ยถา เอกปุคฺคโล ปฏิคฺคณฺหาติ เอวํ อาปตฺติปฏิคฺคเหตพฺพา. (วิ.อฏ.๒/๒๒๔)

ส่วน**ในการรับอาบัติ**มีความต่างกันดังจะกล่าวต่อไปนี้:- บรรดาภิกษุ ๒ รูปภิกษุรูปใดรูปหนึ่งอย่าตั้งญัตติเหมือนภิกษุผู้รับอาบัติตั้งญัตติ ในเมื่อภิกษุผู้ต้องอาบัติสละแก่คณะแล้วแสดงอาบัติ พึงรับอาบัติเหมือนบุคคลคนเดียวรับฉะนั้น.

อาปตฺติปฺปฏิคฺคาหก (ติ)

[อาปตฺติ + ปฏิคฺคาหก]

ผู้รับอาบัติ. ดู อาปตฺติคฺคหณ.

อาปตฺติปฺปฏิชานน (น)

[อาปตฺติ + ปฏิชานน]

การรับรองอาบัติ.

ปุน **อาปตฺติปฺปฏิชานนํ** อวตฺวา กสฺมา "นิสชฺชํ ภิกฺขุ ปฏิชานมาโนติ วตฺถุปฺปฏิชานนํ วุตฺตนฺติ? (กงฺขา.ฏี.๖๒)

เพราะเหตุไรท่าน จึงไม่กล่าว**การรับรองอาบัติ**อีก แต่กลับกล่าวการรับรองวัตถุว่า "เมื่อภิกษุรับรองกิริยาการนั่ง".

อาปตฺติปฺปสงฺค (ปุ)

[อาปตฺติ + ปสงฺค]

การเกี่ยวข้องกับอาบัติ, เกี่ยวข้องว่าเป็นอาบัติ.

น หิ ภควโต อาณายตฺตา อาปตฺติ กุสลาทิปรมตฺถสภาวา โหติ อนุปสมฺปนฺนานํ อาทิกมฺมิกานญฺจ **อาปตฺติปฺปสงฺคโต** ตสฺสา เทสนาทีหิ วิสุทฺธิอภาวปฺปสงฺคโต จ. (วิมติ.ฏี.๑/๑๕๐)

จริงอยู่ อาบัติเกี่ยวข้องกับพระอาณาของพระผู้มีพระภาค เป็นสภาวะปรมัตถ์มีกุศลเป็นต้นหามิได้ เพราะอนุปสัมบัน และภิกษุต้นบัญญัติ**เกี่ยวข้องว่าเป็นอาบัติ**และเพราะไม่ควรเกี่ยวข้องว่าความบริสุทธิ์แห่งอาบัตินั้นด้วยการแสดงเทสนา(อาบัติ)เป็นต้น.

อาปตฺติปฺปสงฺคนิวารณ (น)

[อาปตฺติปฺปสงฺค + นิวารณ]

การห้ามความเกี่ยวข้องว่าต้องอาบัติ.

ทุติยนิมนฺตนสฺส ปฐมโภชเน อาปตฺติปฺปสงฺคนิวารณตฺถํ "เยน เยนาติอาทิ วุตฺตํ. (วชิร.๓๑๔)

คำว่า "เยน เยน"เป็นต้น ท่านกล่าว**เพื่อการห้ามความเกี่ยวข้องว่าต้องอาบัติ**ในอาหารที่เขานิมนต์ก่อนแห่งการนิมนต์ที่ ๒.

อาปตฺติปฺปโหนก (ติ)

[อาปตฺติ + ปโหนก]

อันพอเป็นอาบัติ, อันสามารถให้ต้องอาบัติ.

ปญฺจนฺนํ โภชนานนฺติ อาปตฺติปฺปโหนกโภชนนิทสฺสนํ. (วชิร.๓๒๑)

คำว่า **โภชนะ ๕ ประการ(ปญฺจนฺนํ โภชนานํ)** เป็นคำแสดงโภชนะ**ที่พอเป็นอาบัติได้**.

อาปตฺติพหุล (ติ)

[อาปตฺติ + พหุล]

ผู้มากด้วยอาบัติ, ผู้มีอาบัติมาก.

พาโล โหติ อพฺยตฺโต **อาปตฺติพหุโล** อนปทาโน. (วิ.๔/๙)

ภิกษุโง่เขลา ไม่ฉลาด **มีอาบัติมาก** ต้องอาบัติกำหนดไม่ได้.

อิธ ภทฺทาลิ เอกจฺโจ ภิกฺขุ อภิณฺหาปตฺติโก โหติ **อาปตฺติพหุโล**. โส ภิกฺขูหิ วุจฺจมาโน

อญฺเญนญฺญํ ปฏิจรติ. (วิ.๔/๙)

ภัททาลิ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้เป็นผู้ต้องอาบัติอยู่เนืองๆ **เป็นผู้มีอาบัติมาก** เธอถูกภิกษุทั้งหลายตักเตือนอยู่ ก็ยังฝ่าฝืนประพฤตินอกลู่นอกทาง.

อาปตฺติพหุโลติ สาปตฺติกกาโลวสฺส พหุ สุทฺโธ นิราปตฺติกกาโล อปฺโปติ อตฺโถ. (ม.อฏฺ.๓/๑๐๗)

คำว่า **ผู้มีอาบัติมาก(อาปตฺติพหุโล)** คือเวลาต้องอาบัติของภิกษุนั้น มาก มีอธิบายว่า เวลาที่บริสุทธิ์ คือเวลาปราศจากอาบัติมีน้อย.

อาปตฺติภย (น)

[อาปตฺติ + ภย]

ความกลัวการต้องอาบัติ, ภัยที่เกิดจากการต้องอาบัติ, อาปัตติภัย.

จตฺตาริมานิ ภิกฺขเว **อาปตฺติภยานิ**. (อํ.๑/๕๖๓)

ภิกษุทั้งหลาย อาปัตติภัย (ภัยที่เกิดจากการต้องอาบัติ) ๔ ประการนี้.[อาปัตติภัย ๔ ประการ คือภัยที่เกิดจากการต้องอาบัติปาราชิก, อาบัติสังฆาทิเสส อาบัติปาจิตตีย์ และอาบัติปาฏิเทสนียะ]

อิมานิ โข ภิกฺขเว จตฺตาริ อาปตฺติภยานีติ ภิกฺขเว อิมานิ จตฺตาริ อาปตฺตึ นิสฺสาย อุปฺปชฺชนภยานิ นาม. (อํ.อฏฺ.๒/๓๙๔)

คำว่า **ภิกษุทั้งหลาย อาปัตติภัย ๔ ประการนี้แล (อิมานิ โข ภิกฺขเว จตฺตาริ อาปตฺติภยานิ)** ได้แก่ ภิกษุทั้งหลาย ภัย ๔ ประการนี้ชื่อว่าภัยที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยอาบัติ.

อาปตฺติภยฏฺฐานทสฺสน (น)

[อาปตฺติภยฏฺฐาน + ทสฺสน]

การแสดงสถานที่กลัวอาบัติ.

กิญฺจิ ภิยฺโย “ทฺเว ปุคฺคลา ภพฺพา อาปตฺตึ อาปชฺชิตุํ ภิกฺขู จ ภิกฺขุนิโย จาติ สามญฺเญน วุตฺตตฺตา จ อปิจ **อาปตฺติภยฏฺฐาน-ทสฺสนโต** จ. (วชิร.๑๑๗)

ข้าพเจ้าจะกล่าวเพิ่มเติมเล็กน้อย เพราะกล่าวไว้โดยสามัญว่า บุคคล ๒ จำพวก คือภิกษุ และภิกษุณี ควรต้องอาบัติ และ **เพราะแสดงสถานที่กลัวอาบัติ**.

อาปตฺติภยวคฺค (ปุ)

[อาปตฺติภย + วคฺค]

อาปัตติภยวรรค, หมวดว่าด้วยอาปัตติภัย อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ปัณณาสก์ ๕ วรรค ๕. (อํ.๑/๕๖๒)

อาปตฺติภยสุตฺต (น)

[อาปตฺติภย + สุตฺต]

อาปัตติภยสูตร, สูตรแสดงภัยที่เกิดจาก

การต้องอาบัติ, อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ปัณณาสก์ ๕ วรรค ๕ สูตร ๒. (อํ.๑/๕๖๓)

อาปตฺติภีรุก (ติ)

[อาปตฺติ + ภีรุก]

ผู้กลัวอาบัติ.

ตสฺมา **อาปตฺติภีรุเกน** รูปํ สลฺลกฺเขนฺเตนปิ ปุจฺฉิตฺวาว มํสํ ปฏิคฺคเหตพฺพํ. (วิ.อฏฺ.๒/๑๙๑)

เพราะเหตุนั้น ภิกษุ**ผู้กลัวอาบัติ**แม้เมื่อกำหนดรูปการณ์ ควรถามก่อนแล้วจึงรับประเคนเนื้อ.

อาปตฺติเภท (ปุ)

[อาปตฺติ + เภท]

ประเภทอาบัติ (มีปาราชิกเป็นต้น)

อิทานิ ตตฺถ ตตฺถ ฐานา ฐาวนวเสน วุตฺตสฺส อทินฺนาทานสฺส องฺคํ วตฺถุเภเทน จ **อาปตฺติเภทํ** ทสฺเสนฺโต "ปญฺจหิ อากาเรหี"ติ-อาทิมาห. (วิ.อฏฺ.๑/๓๒๕)

บัดนี้ พระผู้มีพระภาค เมื่อจะทรงแสดงองค์แห่งอทินนาทานที่ตรัสไว้ ด้วยอำนาจแห่งกิริยาที่ให้เคลื่อนจากฐาน ในทรัพย์ที่ตั้งอยู่ในพื้นดินเป็นต้นนั้น ๆ และ**ประเภทอาบัติ**กับประเภทวัตถุจึงตรัสพระดำรัสเป็นต้นว่า "ปญฺจหิ อากาเรหิ".

อาปตฺติเภทนฺติ ปาราชิกถุลฺลจฺจย-ทุกฺกฏานํ วเสน อาปตฺติเภทํ. (สารตฺถ.๒/๑๘๕)

คำว่า **ประเภทอาบัติ(อาปตฺติเภทํ)** ได้แก่ประเภทอาบัติ คือ ปาราชิก ถุลลัจจัย และทุกกฏ.

อาปตฺติเภททสฺสน (น)

[อาปตฺติเภท + ทสฺสน]

การแสดงประเภทอาบัติ.

ภิกฺขุ กุฏึ กโรตีติ เอวมาทีนิ ฉตฺตึส จตุกฺกานิ **อาปตฺติเภททสฺสนตฺถํ** วุตฺตานิ. (วิ.อฏฺ.๒/๑๕๗)

จตุกกะ ๓๖ ประการ เป็นต้นอย่างนี้ว่า ภิกขุ กุฏึ กโรติ (ภิกษุสร้างกุฏี) พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ **เพื่อทรงแสดงประเภทอาบัติ**.

อาปตฺติมติ (ติ)

[อาปตฺติ + มติ]

ผู้มีความเห็นว่าต้องอาบัติ, ผู้เห็นว่าต้องอาบัติ.

กุลนฺตรสฺโสกฺกมเน
อาปตฺติมตโย หิ เต
สมานภตฺตปจฺจาสา
อิติ อาหุ อิธาปเร. (วชิร.๓๒๖)

อาจารย์เหล่าใดมี**ความเห็นว่าต้องอาบัติ** เพราะเหตุนั้น อาจารย์เหล่านั้นจึงกล่าวว่า ในเวลาเข้าไปสู่ตระกูลอื่น ส่วนอาจารย์พวกอื่นกล่าวว่ามีความหวังภัตตาหารที่

เหมือนกัน ในสิกขาบทนี้.

อาปตฺติมตฺตกร (ติ)

[อาปตฺติ + มตฺต + กร]

อันกระทำเพียงต้องอาบัติ.

อาปตฺติมตฺตกเรหิ ปญฺจาพาธาทีหิ อปริมุตฺตสฺสปิ อุปสมฺปทา รุหติ. (วิมติ.๒/๑๓๔)

อุปสมบท ย่อมขึ้นแม้แก่บุคคลผู้ไม่พ้นจากสภาวะที่กระทำอันตรายมีโรคเป็นต้น ๕ ประการ**อันกระทำเพียงต้องอาบัติ**.

อาปตฺติมุข (น)

[อาปตฺติ + มุข]

การตั้งอาบัติไว้เป็นประธาน.

สจิตฺตกทุกํ **อาปตฺติมุเขน** วุตฺตํ. (สารตฺถ.๒/๙๗)

สจิตตกทุกะท่านกล่าว**โดยการตั้งอาบัติไว้เป็นประธาน**.

อาปตฺติโมกฺข (ปุ)

[อาปตฺติ + โมกฺข]

การพ้นจากอาบัติ.

ทูตํ วา ปณฺณํ วา เปเสตฺวา วทโตปิ **อาปตฺติโมกฺโข** นตฺถิ. (วิ.อฏฺ.๒/๑๙๓)

ย่อมไม่มี**การพ้นจากอาบัติ** แม้แก่ภิกษุผู้ส่งทูตหรือจดหมายไปพูด.

อาปตฺติโรปน (น)

[อาปตฺติ + โรปน]

การยกขึ้นสู่อาบัติ.

"ปฐมํ อริฏฺโฐ ภิกฺขุ โจเทตพฺโพ โจเทตฺวา สาเรตพฺโพ สาเรตฺวา อาปตฺตึ อาโรเปตพฺโพ"ติ เอวํ กมฺมกฺขนฺธเก **อาปตฺติโรปนโต** เวทิตพฺโพ. (กงฺขา.ฏี.๒๕๓)

เพราะการยกขึ้นสู่อาบัติบัณฑิตพึงทราบความอธิบายในกรรมขันธกะอย่างนี้ว่า "อันดับแรกพึงถามภิกษุอริฐะ ถามแล้วพึงให้รับสารภาพ ให้รับสารภาพแล้วพึงยกขึ้นสู่อาบัติ".

อาปตฺติเลส (ปุ)

[อาปตฺติ + เลส]

เลศคืออาบัติ, เงาอาบัติ.

อาปตฺติเลโส นาม ลหุกํ อาปตฺตึ อาปชฺชนฺโต ทิฏฺโฐ โหติ. ตญฺเจ ปาราชิเกน โจเทติ “อสฺสมโณสิ อสกฺยปุตฺติโยสิ ... อาปตฺติวาจาย วาจาย สงฺฆาทิเสสสฺส. (วิ.๑/๒๕๙)

ชื่อว่า **เลศคืออาบัติ** อธิบายว่า ภิกษุผู้โจทก์ เห็นภิกษุต้องอาบัติเบา ถ้าโจทภิกษุนั้นด้วยอาบัติปาราชิกว่า ข้าพเจ้าเห็นท่านต้องอาบัติปาราชิกแล้ว ท่านไม่เป็นสมณะไม่เป็นเชื้อสายศากยบุตร ... ต้องอาบัติสังฆาทิเสส ทุกๆ คำพูด.

อาปตฺติวฑฺฒนก (ติ)

[อาปตฺติ + วฑฺฒนก]

(นัย)ที่ยังอาบัติให้เจริญมากขึ้น, อันก่ออาบัติมากขึ้น.

เอกาปตฺติมูลกญฺจ **อาปตฺติวฑฺฒนก**ญฺจาติ ทฺเว นเย ทสฺเสตฺวา อคฺฆสโมธานปริวาโส ทสฺสิโต. (วิ.อฏฺ.๔/๓๓)

ทรงแสดงนัย ๒ อย่าง คือ ๑.เอกาปัตติมูลกนัย ๒.**อาปัตติวัฑฒนกนัย (นัยที่ยังอาบัติให้เจริญมากขึ้น)** แล้วทรงแสดงอัคฆสโมธานปริวาส.

อาปตฺติวฑฺฒนกนฺติ "เอกา อาปตฺติ เอกาหปฺปฏิจฺฉนฺนา ทฺเว อาปตฺติโย ทฺวีหปฺปฏิจฺฉนฺนาติอาทินา วุตฺตํ **อาปตฺติวฑฺฒนก**นยํ สนฺธาย. (สารตฺถ.๓/๓๗๔)

ย่อมกล่าวหมายเอานัยที่**ยังอาบัติให้เจริญมากขึ้น**ที่กล่าวแล้วโดยคำเป็นต้นว่า อาบัติตัวเดียว ปกปิดไว้ ๑ วัน อาบัติ ๒ ตัว ปกปิดไว้ ๒ วัน ด้วยคำว่า **นัยที่ยังอาบัติให้เจริญมากขึ้น**.

อาปตฺติวฑฺฒนกนย (ปุ)

[อาปตฺติวฑฺฒนก + นย]

นัยที่ยังอาบัติให้เจริญมากขึ้น,นัยที่ก่ออาบัติมากขึ้น.

ดู อาปตฺติวฑฺฒนกํ.

อาปตฺติวตฺถุ (น)

[อาปตฺติ + วตฺถุ]

ที่ตั้งแห่งอาบัติ, เหตุแห่งอาบัติ.

ตํ ตเทว **อาปตฺติวตฺถุ** โหตีติ วิญฺญาปนตฺถํ มหาอฏฺฐกถายํ วทนฺตีติ วจเนหิ สิถิลํ กตํ. (วชิร.๒๙๑)

สูตรท่านกระทำให้ย่อหย่อนด้วยคำว่า ย่อมกล่าวในมหาอรรถกถา เพื่อให้รู้ว่า สูตรนั้นนั่นเองเป็น**เหตุแห่งอาบัติ**.

อาปตฺติวตฺถุก (น)

[อาปตฺติ + วตฺถุ + ก]

ที่ตั้งแห่งอาบัติ, เหตุแห่งอาบัติ.

อาปตฺติวตฺถุกสฺส อนาปตฺติวารลาเภ. (กงฺขา.ฏี.๘๕)

ในการได้วาระที่ไม่ต้องอาบัติของ**เหตุแห่งอาบัติ**.

อาปตฺติวิจฺเฉทนี (ถี)

[อาปตฺติ + วิจฺเฉทนี]

เทศนาที่ตัดอาบัติ.

ยา ปน **อาปตฺติวิจฺเฉทนี** สาวเสสํ อนวเสสญฺจ สา นิพฺเพธภาคิยา อเสกฺขภาคิยา จ. (เนตฺติ.ฏี.๑๒๙)

ส่วนว่าเทศนาใด**ที่ตัดอาบัติ** โดยมีส่วนเหลือ และไม่มีส่วนเหลือ เทศนานั้น มีส่วน

คือการรู้แจ้งและส่วนคืออเสกขะ.

อาปตฺติวินิจฺฉย (ปุ)

[อาปตฺติ + วินิจฺฉย]

การตัดสินอาบัติ.

อยํ ปเนตฺถ ปทสมฺพนฺโธ จ **อาปตฺติวินิจฺฉโย** จ เอตทคฺคํ ... ปริจเรยฺยาติ ยา มาทิสํ สีลวนฺตํ กลฺยาณธมฺมํ พฺรหฺมจารึ เอเตน ธมฺเมน ปริจเรยฺย, ตสฺสา เอวํ มาทิสํ ปริจรนฺติยา ยา อยํ ปาริจริยา นาม, เอตทคฺคํ ปาริจริยานนฺติ. (วิ.อฏฺ.๒/๑๓๘)

ส่วนสัมพันธ์บทและ**การตัดสินอาบัติ**ในสิกขาบทนี้ พึงทราบดังนี้:- คำว่า เอตทคฺคํ ... ปริจเรยฺย มีความว่า หญิงใดพึงบำเรอผู้ประพฤติพรหมจรรย์มีศีล มีกัลยาณธรรมเช่นเรา ด้วยธรรมนั่นขึ้นชื่อว่าการบำเรอใด ของหญิงนั้น ผู้บำเรอผู้พระพฤติพรหมจรรย์เช่นเราอย่างนั้น, การบำเรอนั่นเป็นยอดของการบำเรอทั้งหลาย.

อาปตฺติวิเสส (ปุ)

[อาปตฺติ + วิเสส]

อาบัติพิเศษ, อาบัติพิเศษมีปาราชิกเป็นต้น.

วตฺถุวิเสเสน ปเนตฺถ กมฺมวิเสโส จ **อาปตฺติวิเสโส** จ โหติ. (วิ.อฏฺ.๒/๔๕)

ก็กรรมพิเศษ(มีอนันตริยกรรมเป็นต้น) และ**อาบัติพิเศษ**(มีปาราชิกเป็นต้น) มีในการพยายามสั่งนี้ด้วยวัตถุพิเศษ.

อาปตฺติวิเสโสติ ปาราชิกาทิ**อาปตฺติวิเสโส**. (วิมติ.ฏี.๑/๒๒๗)

คำว่า **อาบัติพิเศษ(อาปตฺติวิเสโส)** ได้แก่อาบัติพิเศษมีปาราชิกเป็นต้น.

อาปตฺติวิโสธนา (ถี)

[อาปตฺติ + วิโสธนา]

การชำระอาบัติ.

อาปตฺติวิโสธนาย อตฺตโวสฺสคฺโคกาสทานํ. (ม.ฏี.๑/๑๘๕)

การให้โอกาสในการมอบตัว **เพื่อการชำระอาบัติ**.

อาปตฺติวีติกฺกม (ปุ)

[อาปตฺติ + วีติกฺกม]

การล่วงละเมิดอาบัติ, การต้องอาบัติ.

"อารภติ จ วิปฺปฏิสารี จโหตี"ติ อยํ ปน **อาปตฺติวีติกฺกเม** อาคโต. (อภิ.อฏฺ.๓/๙๖)

ก็อารัมภะศัพท์นี้ มาในอรรถว่า **การล่วงละเมิดอาบัติ** ในคำนี้ว่า "ภิกษุต้องอาบัติย่อมเป็นผู้เดือดร้อน".

อาปตฺติวีติกฺกมพหุล (ติ)

[อาปตฺติวีติกฺกม + พหุล]

ผู้ล่วงละเมิดอาบัติมาก, ผู้ต้องอาบัติมาก.

สิกฺขาย น ติพฺพคารวาติ สิกฺขาปเทสุ พหุลคารวา น โหนฺติ **อาปตฺติวีติกฺกม-พหุลา** วา. (ม.อฏฺ.๑/๑๕๗)

คำว่า **ไม่เคารพอย่างแรงกล้าในสิกขา (สิกฺขาย น ติพฺพคารวา)** คือ เป็นผู้ไม่มีความเคารพอย่างมากในสิกขาบททั้งหลาย หรืออีกอย่างหนึ่ง **เป็นผู้ล่วงละเมิดอาบัติมาก**.

อาปตฺติวีติกฺกมวจน (น)

[อาปตฺติวีติกฺกม + วจน]

ถ้อยคำที่เป็นเหตุล่วงละเมิดอาบัติ, คำกล่าวที่ละเมิดอาบัติ, คำที่ละเมิดอาบัติ.

น นิวาเรตีติ อิทํ วจนํ **อาปตฺติวีติกฺกม-วจนํ** นามาติ น ชานาติ. ญตฺวา วาปิ ภนฺเต เอวรูปํ นาม วตฺตุํ น วฏฺฏตีติ น นิวาเรติ. (อํ.อฏฺ.๓/๔๕)

คำว่า **ย่อมไม่ห้าม(น นิวาเรติ)** ความว่า ไม่รู้ว่า คำนี้ชื่อว่าเป็นคำกล่าว**ที่ละเมิดอาบัติ** ถึงรู้ ก็มิได้ห้ามว่า ท่านผู้เจริญครับ ไม่ควรจะกล่าวคำอย่างนี้.

อาปตฺติวีติกฺกมวาจา (ถี)

[อาปตฺติวีติกฺกม + วาจา]

ถ้อยคำที่เป็นเหตุล่วงละเมิดอาบัติ, วาจาที่ล่วงละเมิดอาบัติ.

ปพฺพชิตา ปน **อาปตฺติวีติกฺกมวาจํ** วทนฺตา กลหชาตา นาม. (อํ.อฏฺ.๒/๔๖)

ส่วนพวกบรรพชิตที่กล่าว**วาจาที่ล่วงละเมิดอาบัติ** ชื่อว่า ผู้ทะเลาะกัน.

อาปตฺติวุฏฺฐาน (น)

[อาปตฺติ + วุฏฺฐาน]

(๑) การออกจากอาบัติ, การปราศจากอาบัติ.

อิมํ อาปตฺตึ อาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาตุกามสฺส ยํ ตํ **อาปตฺติวุฏฺฐานํ**, ตสฺส อาทิมฺหิ เจว ปริวาสทานตฺถาย อาทิโต เสเส จ มชฺเฌ มานตฺตทานตฺถาย มูลาย ปฏิกสฺสเนน วา สห มานตฺตทานตฺถาย อวสาเน อพฺภานตฺถาย สงฺโฆ อิจฺฉิตพฺโพ. (วิ.อฏฺ.๒/๑๐๙)

ภิกษุต้องอาบัตินี้แล้วประสงค์จะออกพึงปรารถนาสงฆ์ เพื่อประโยชน์แก่ปริวาสในกรรมเบื้องต้นแห่ง**การออกจากอาบัติ** และเพื่อประโยชน์แก่การให้มานัต หรือเพื่อประโยชน์แก่การให้มานัตรวมกับมูลายปฏิกัสสนา ในกรรมอันเป็นท่ามกลาง เพื่อประโยชน์แก่อัพภานในกรรมที่สุดซึ่งเหลือจากกรรมเป็นเบื้องต้นแห่งการออกจากอาบัตินั้น.

อาปตฺติวุฏฺฐานนฺติ อาปตฺติโต วุฏฺฐานํ, อนาปตฺติกภาวูปคมนนฺติ อตฺโถ. (สารตฺถ.๒/๓๑๕)

คำว่า **การออกจากอาบัติ(อาปตฺติวุฏฺฐานํ)** ได้แก่ การออกจากอาบัติ อธิบายว่าการเข้าถึงการไม่ต้องอาบัติ.

(๒) วินัยกรรมที่เป็นเหตุออกจากอาบัติ, วินัยกรรมที่นำออกจากอาบัติ.

ยํ ตํ อาปตฺติวุฏฺฐานนฺติ เอตฺถ เยน วินยกมฺเมนตโต วุฏฺฐานํ โหติ, ตํ อิธ **อาปตฺติวุฏฺฐานํ** นาม. (วชิร.๑/๗๙)

การออกจากอาบัตินั้นด้วยวินัยกรรมใด ในคำนี้ว่า "**การออกจากอาบัติใด**" วินัยกรรมนั้น ชื่อว่า **วินัยกรรมที่นำออกจากอาบัติ**ในที่อาบัติหนักนี้.

อาปตฺติวุฏฺฐานการณกุสล (ติ)

[อาปตฺติวุฏฺฐาน + การณ + กุสล]

ผู้ฉลาดในเหตุที่นำออกจากอาบัติ.

ดู อาปตฺติวุฏฺฐานปท.

อาปตฺติวุฏฺฐานกุสลตา (ถี)

[อาปตฺติวุฏฺฐาน + กุสล + ตา]

ความเป็นผู้ฉลาดในการออกจากอาบัติ, ความฉลาดในการออกจากอาบัติ.

อาปตฺติกุสลตา จ **อาปตฺติวุฏฺฐานกุสลตา** จ. (ที.๓/๑๗๘)

ความฉลาดในอาบัติและ**ความฉลาดในการออกจากอาบัติ**.

กตมา **อาปตฺติวุฏฺฐานกุสลตา**? ยา ตาหิ อาปตฺตีหิ วุฏฺฐานกุสลตา ปญฺญา ปชานนา ... อโมโห ธมฺมวิจโย สมฺมาทิฏฺฐิ อยํ วุจฺจติ **อาปตฺติวุฏฺฐานกุสลตา**. (อภิ.ธ.๑๔)

ความเป็นผู้ฉลาดในการออกจากอาบัติ เป็นไฉน ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ... ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ ที่เป็นเหตุฉลาดในการออกจากอาบัติเหล่านั้น นี้เรียกว่า **ความเป็นผู้ฉลาดในการออกจากอาบัติ**.

อาปตฺติวุฏฺฐานกุสลตาติ ยา ตาหิ อาปตฺตีหิ วุฏฺฐานกุสลตา ปญฺญา ปชานนาติ เอวํ วุตฺตา สห กมฺมวาจาย อาปตฺตีหิ วุฏฺฐานปริจฺเฉทชานนา ปญฺญา. (ที.อฏฺ.๓/๑๖๑)

คำว่า **ความฉลาดในการออกจากอาบัติ (อาปตฺติวุฏฺฐานกุสลตา)** ได้แก่ การรู้เรื่องกำหนดการออกจากอาบัติ พร้อมทั้งกรรมวาจาที่ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ว่า "ความเป็นผู้ฉลาดในการออกจากอาบัติเหล่านั้น ได้แก่ ปัญญา ความรู้".

ตาหิ อาปตฺตีหิ วุฏฺฐาเน กุสลภาโว **อาปตฺติวุฏฺฐานกุสลตา**. (อภิ.อฏฺ.๑/๙๕)

ความเป็นผู้ฉลาดในการออกจากอาบัติเหล่านั้น ชื่อว่า **ความฉลาดในการออกจากอาบัติ**.

อาปตฺติวุฏฺฐานกุสลตาติ เทสนาย วา กมฺมวาจาย วา อาปตฺตีหิ วุฏฺฐานชานนนฺติ. (อํ.อฏฺ.๒/๕๕)

คำว่า **ความฉลาดในการออกจากอาบัติ**

(**อาปตฺติวุฏฺฐานกุสลตา**) ได้แก่ การรู้การออกจากอาบัติทั้งหลายด้วยการแสดงอาบัติก็ตาม ด้วยสวดกรรมวาจาก็ตาม.

อาปตฺติวุฏฺฐานตา (ถี)

[อาปตฺติวุฏฺฐาน + ตา]

ความเป็นผู้ออกจากอาบัติ, ความ-การออกจากอาบัติ.

อนุชานามิ ภิกฺขเว วสฺสํวุฏฺฐานํ ภิกฺขูนํ ตีหิ ฐาเนหิ ปวาเรตุํ ทิฏฺเฐน วา สุเตน วา ปริสงฺกาย วา. สา โว ภวิสฺสติ อญฺญมญฺญานุโลมตา **อาปตฺติวุฏฺฐานตา** วินยปุเรกฺขารตา. (วิ.๓/๒๒๓)

ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุผู้จำพรรษาแล้ว ปวารณาด้วยเหตุ ๓ ประการ คือ ด้วยได้เห็น ด้วยได้ยิน ด้วยนึกสงสัย การปวารณานั้น จักเป็นความเหมาะสมเพื่อว่ากล่าวซึ่งกันและกัน เป็น**ความออกจากอาบัติ** เป็นความเคารพพระวินัยของภิกษุเหล่านั้น.

อาปตฺติวุฏฺฐานตา วินยปุเรกฺขารตาติ อาปตฺตีหิ วุฏฺฐานภาโว วินยํ ปุรโต กตฺวา จรณภาโว. (วิ.อฏฺ.๓/๓๕๖)

ความเป็นผู้ออกจากอาบัติทั้งหลาย ชื่อ**ความออกจากอาบัติ**, ความที่ภิกษุตั้งพระวินัยไว้เป็นหลักแล้วประพฤติ ชื่อว่า**ความเคารพพระวินัย**.

อาปตฺติวุฏฺฐานตาติ อาปตฺติโต วุฏฺฐาเปตฺวา สุทฺธนฺเต ปติฏฺฐาปนา. (วิ.อฏฺ.๔/๑๒๖)

การช่วยกันและให้ออกจากอาบัติแล้วให้ตั้งอยู่ในส่วนบริสุทธิ์ ชื่อว่า **ความออกจากอาบัติ**.

อาปตฺติวุฏฺฐานปท (น)

[อาปตฺติวุฏฺฐาน + ปท]

เหตุแห่งการออกจากอาบัติ.

อาปตฺติวุฏฺฐานปทสฺส โกวิโท. (วิ.๓/๕๑๐)

ภิกษุนั้นเป็นผู้ฉลาดใน**เหตุแห่งการออกจากอาบัติ**.

อาปตฺติวุฏฺฐานปทสฺส โกวิโทติ อาปตฺติวุฏฺฐานการณกุสโล. (วิ.อฏฺ.๓/๔๓๗)

บาทคาถาว่า **ภิกษุผู้ฉลาดในเหตุแห่งการออกจากอาบัติ** ความว่า ภิกษุเป็นผู้ฉลาดในเหตุแห่งการออกจากอาบัติ.

อาปตฺติวุตฺติ (ติ)

[อาปตฺติ + วุตฺติ]

(ศัพท์) ที่มีความเป็นไปในอรรถว่าอาบัติ, ศัพท์ที่กล่าวอรรถว่าอาบัติ.

น หิ ปริวาเรปิ คาถา ปุคฺคลวุตฺติปาราชิกสทฺทนิพฺพจนทสฺสนตฺถํ วุตฺตา **อาปตฺติวุตฺตีนํ** ปาราชิกาทิสทฺทานํ นิพฺพจนวิภาคปฺปสงฺเค วุตฺตตฺตา. (สารตฺถ.๒/๘๖)

จริงอยู่ แม้ในคัมภีร์บริวาร ท่านไม่กล่าว

คาถาไว้ เพื่อแสดงวิเคราะห์ปาราชิกศัพท์อันมีความเป็นไปในอรรถว่าบุคคล เพราะศัพท์มีปาราชิกเป็นต้น**อันมีความเป็นไปในอรรถว่าอาบัติ** กล่าวไว้ในความเกี่ยวข้องกับการจำแนกวิเคราะห์.

อาปตฺติสงฺกมน (น)

[อาปตฺติ + สงฺกมน]

การย้ายไปสู่อาบัติ (จากอาบัติประเภทอื่น), การย้ายอาบัติ.

เอเตเนว นเยน เสสวตฺถุสงฺกมนํ วิปตฺติโต วิปตฺติสงฺกมนํ อาปตฺติโต **อาปตฺติสงฺกมนญฺจ** เวทิตพฺพํ. (วิ.อฏฺ.๔/๒๑๐)

พึงทราบการย้ายวัตถุที่เหลือ การย้ายวิบัติจากวิบัติ และ**การย้ายไปสู่อาบัติ**จากอาบัติประเภทอื่นโดยนัยนี้แล.

อาปตฺติสงฺคห (ปุ)

[อาปตฺติ + สงฺคห]

สิกขาบทที่เขานับด้วยอาบัติ.

นวสงฺคหา วตฺถุสงฺคโห วิปตฺติสงฺคโห **อาปตฺติสงฺคโห** นิทานสงฺคโห ปุคฺคลสงฺคโห ขนฺธสงฺคโห สมุฏฺฐานสงฺคโห อธิกรณสงฺคโห สมถสงฺคโหติ. (วิ.๕/๓๘๗)

สังคหะ มี ๙ อย่าง คือ ๑. วัตถุสังคหะ ๒. วิบัติสังคหะ ๓. **อาบัติสังคหะ(สิกขาบทที่เขานับด้วยอาบัติ)** ๔. นิทานสังคหะ ๕. บุคคลสังคหะ ๖. ขันธสังคหะ ๗. สมุฏฐานสังคหะ ๘.อธิกรณสังคหะ ๙. สมถสังคหะ.

อาปตฺติสญฺญี (ติ)

[อาปตฺติ + สญฺญา + อี]

ผู้เข้าใจว่าต้องอาบัติ, ผู้เข้าใจว่าเป็นอาบัติ.

ทฺเวเม ภิกฺขเว พาลา. กตเม ทฺเว? โย จ อนาปตฺติยา **อาปตฺติสญฺญี** โย จ อาปตฺติยา อนาปตฺติสญฺญี. (อํ.๑/๘๓)

ภิกษุพาล ๒ จำพวกนี้ ภิกษุพาล ๒ จำพวกไหนบ้าง คือ ๑. ภิกษุ**ที่เข้าใจว่าต้องอาบัติ**ในข้อที่ไม่เป็นอาบัติ ๒. ภิกษุที่เข้าใจว่าไม่เป็นอาบัติในข้อที่เป็นอาบัติ.

อนาปตฺติยา อาปตฺติสญฺญีติ อาปุจฺฉิตฺวา ภณฺฑกํ โธวนฺตสฺส ปตฺตํ ปจนฺตสฺส เกเส ฉินฺทนฺตสฺส คามํ ปวิสนฺตสฺสาติอาทีสุ อนาปตฺติ ตตฺถ อาปตฺติ อยนฺติ เอวํสญฺญี. (อํ.อฏฺ.๒/๕๖)

คำว่า **ภิกษุที่เข้าใจว่าต้องอาบัติในข้อที่ไม่ต้องอาบัติ(อนาปตฺติยา อาปตฺติสญฺญี)** ความว่า ภิกษุที่เข้าใจอย่างนี้ ในเรื่องที่ไม่เป็นอาบัติเป็นต้นว่า ภิกษุกระทำความสะอาดสิ่งของ รมบาตร ปลงผม เข้าบ้านโดยบอกลานั้นว่า นี้เป็นอาบัติ.

อาปตฺติ จ โหติ อาปตฺติสญฺญี จาติ ยํ อาปนฺโน สา อาปตฺติเยว โหติ. โสปิ จ ตตฺถ อาปตฺติสญฺญีเยว. (วิ.อฏฺ.๔/๑๙)

คำว่า **เป็นอาบัติและเข้าใจว่าเป็นอาบัติ**

(อาปตฺติ จ โหติ อาปตฺติสญฺญี จ) อธิบายว่า ภิกษุต้องอาบัติใด จัดว่าเป็นอาบัตินั้นแท้และแม้เธอก็มีความเข้าใจในอาบัตินั้นว่าเป็นอาบัติเหมือนกัน.

อาปตฺติสนฺทสฺสนา (ถี)

[อาปตฺติ + สนฺทสฺสนา]

การแสดงอาบัติ, การแสดงอาบัติแล้วโจท, การโจทชี้อาบัติ.

จตสฺโส โจทนา วตฺถุสนฺทสฺสนา **อาปตฺติสนฺทสฺสนา** สํวาสปฏิกฺเขโป สามีจิปฏิกฺเขโป. (วิ.๕/๒๒๘)

การโจทมี ๔ อย่าง คือ ๑. โจทชี้วัตถุ ๒. **โจทชี้อาบัติ** ๓. โจทห้ามสังวาส ๔. โจทห้ามสามีจิกรรม.

อาปตฺติสนฺทสฺสนา นาม ตฺวํ เมถุนธมฺมปาราชิกาปตฺตึ อาปนฺโนติ เอวมาทินยปฺปวตฺตา. (วิ.อฏฺ.๒/๑๗๔)

โจทที่เป็นไปโดยนัยมีอาทิอย่างนั้นว่า ท่านต้องเมถุนธรรมปาราชิกาบัติ ชื่อว่า**โจทชี้อาบัติ**.

อาปตฺติสนฺทสฺสนาติ ยํ อาปตฺตึ โส อาปนฺโน ตสฺสา ทสฺสนา. (ที.ฏี.๓/๒๔๖)

คำว่า **โจทชี้อาบัติ(อาปตฺติสนฺทสฺสนา)** ได้แก่ การโจทชี้อาบัติที่ภิกษุนั้นต้องนั้น.

อาปตฺติสพฺภาว (ปุ)

[อาปตฺติ + สพฺภาว]

ความปรากฏแห่งอาบัติ, ความมีอาบัติ, ความต้องอาบัติ.

โจริวุฏฺฐาปนาทีนิ "โจรีติอาทินา วตฺถุํ ชานิตฺวา กรเณ เอว **อาปตฺติสพฺภาวโต สจิตฺตกานิ**. (วชิร.๓๘๘)

(สิกขาบท)มีการให้หญิงโจรบวชเป็นต้น ชื่อว่า**สจิตตกสิกขาบท(สิกขาบทที่รู้อยู่) เพราะความต้องอาบัติ** ในเพราะกระทำโดยรู้วัตถุโดยนัยเป็นต้นว่าเป็นหญิงโจรนั่นเอง.

อาปตฺติสภาค (ต)

[อาปตฺติ + สภาค]

มีส่วนที่เหมือนกันโดยอาบัติ, อาบัติที่เหมือนกัน.

วิกาลโภชนปจฺจยา อาปนฺนํ ปน **อาปตฺติสภาคํ** อนติริตฺตโภชนปจฺจยา อาปนฺนสฺส สนฺติเก เทเสตุํ วฏฺฏติ. (กงฺขา.๙๒)

ก็ควรแสดง**อาบัติที่เหมือนกัน**ที่ต้องแล้วเพราะเหตุคือการฉันอาหารนอกเวลา ในสำนักของภิกษุผู้ต้องอาบัติ เพราะเหตุคือฉันอาหารที่ยังไม่ได้กระทำอติริตตวินัยกรรม.

อาปตฺติสภาคนฺติ อาปตฺติยา สมานภาคํ. (กงฺขา.ฏี.๑๔๙)

คำว่า **อาบัติที่เหมือนกัน(อาปตฺติสภาคํ)**

ได้แก่ ส่วนที่เหมือนกันโดยอาบัติ.

อาปตฺติสภาคตา (ถี)

[อาปตฺติสภาค + ตา]

ความเป็นแห่งสิกขาบทที่มีส่วนเหมือนกัน, ความที่สิกขาบทมีอาบัติเหมือนกัน.

อตฺถิ วตฺถุสภาคตา โน **อาปตฺติสภาคตา**. (วิ.๕/๒๒๖)

ความที่สิกขาบทมีวัตถุเสมอกัน มีอยู่ **ความที่สิกขาบทมีอาบัติเหมือนกัน** ไม่มีอยู่.

อาปตฺติสมุฏฺฐาน (น)

[อาปตฺติ + สมุฏฺฐาน]

เหตุเกิดแห่งอาบัติ, เหตุเกิดอาบัติ, สมุฏฐานแห่งอาบัติ.

ฉนฺนํ **อาปตฺติสมุฏฺฐานานํ** กติหิ สมุฏฺฐาเนหิ สมุฏฺฐาติ?. (วิ.๕/๑)

ถาม : บรรดา**สมุฏฐานแห่งอาบัติ** ๖ สมุฏฐาน เกิดด้วยสมุฏฐานเท่าไร

[ตอบ : เกิดด้วยสมุฏฐาน ๑ สมุฏฐาน คือ เกิดทางกายกับจิต มิใช่เกิดทางวาจา].

อาปตฺติสมุฏฺฐาปกจิตฺต (น)

[อาปตฺติ + สมุฏฺฐาปก + จิตฺต]

จิตที่ก่อให้เกิดอาบัติ.

ทฺวตฺตึเสว หิ **อาปตฺติสมุฏฺฐาปกจิตฺตานิ** อฏฺฐ กามาวจรกุสลานิ ทฺวาทส อกุสลานิ ทส กามาวจรกิริยจิตฺตานิ กุสลโต จ กิริยโต จ ทฺเว อภิญฺญาจิตฺตานีติ. (วิ.อฏฺ.๑/๒๓๕)

จริงอยู่ **จิตที่ก่อให้เกิดอาบัติ** ๓๒ ดวงเท่านั้น คือ กามาวจรกุศลจิต ๘ อกุศลจิต ๑๒ กามาวจรกิริยาจิต ๑๐ อภิญญาจิต ๒ โดยกุศลและกิริยา.

อาปตฺติสมุฏฺฐาปกตฺต (น)

[อาปตฺติ + สมุฏฺฐาปก + ตฺต]

ความเป็นแห่งจิตที่ก่อให้เกิดอาบัติ, การก่อให้เกิดอาบัติ.

อาปตฺติสมุฏฺฐาปกตฺเตเนว เหตฺถ กุสลาทีนํ อาปตฺติโต เภโท สิทฺโธ. (วิมติ.๑/๑๕๐)

จริงอยู่ ความแตกต่างกันแห่งกุศลเป็นต้นจากอาบัติ สำเร็จแล้วในคำนี้ โดยเพียง **ความเป็นแห่งจิตก่อให้เกิดอาบัติ** เท่านั้น.

อาปตฺติสมุทย (ปุ)

[อาปตฺติ + สมุทย]

(๑) เหตุเกิดอาบัติ, วัตถุมีการล่วงละเมิดเมถุนธรรมเป็นต้นอันเป็นเหตุเกิดอาบัติ.

อาปตฺติสมุทยํ น ชานาติ. (วิ.๕/๒๓๒)

พระวินัยธรผู้โง่เขลา ไม่รู้**เหตุเกิดอาบัติ**.

สมุทยนฺติ ฉ อาปตฺติสมุฏฺฐานานิ อาปตฺติ-สมุทโย นาม ตานิ น ชานาติ. ปาราชิกาทีนํ วตฺถุํ น ชานาตีติปิ วุตฺตํ โหติ. (วิ.อฏฺ.๔/๑๗๖)

คำว่า **เหตุเกิด(สมุทยํ)** ได้แก่ สมุฏฐานอาบัติ ๖ ชื่อว่า**เหตุเกิดอาบัติ** ย่อมไม่รู้สมุฏฐานอาบัติเหล่านั้น อธิบายว่า ย่อมไม่รู้วัตถุแห่งปาราชิกเป็นต้น.

(๒) มีอาบัติเป็นเหตุ, มีเหตุคืออาบัติ.

ดู อาปตฺติชาติก.

อาปตฺติสมูห (ปุ)

[อาปตฺติ + สมูห]

หมู่อาบัติ, กองอาบัติ.

ดู อาปตฺตินิกาย.

อาปตฺติสมฺปตฺติวาที (ติ)

[อาปตฺติ + สมฺปตฺติ + วท + ณี]

ผู้มีปกติกล่าวว่าต้องอาบัติ, ผู้เห็นว่าต้องอาบัติ.

ทุติเยน อตฺถวิกปฺเปน ปาราชิกสฺส ธมฺมสฺส ปตฺติ สมฺปตฺติ อาปตฺตีติ อตฺโถ สงฺคหิโต โหตีติ กตฺวา **อาปตฺติสมฺปตฺติวาทีนํ** (วาโท) สงฺคหิโต โหติ. (วชิร.๑๐๑)

พระอรรถกถาจารย์รวบรวมเอาความเห็นของอาจารย์**ผู้เห็นว่าต้องอาบัติ**เพราะทำอธิบายว่า ท่านได้สงเคราะห์เอาอรรถว่า การถึง การถึงพร้อม การต้องอาบัติปาราชิก ด้วยอรรถวิกัปที่ ๒.

อาปตฺติสมฺภว (ปุ)

[อาปตฺติ + สมฺภว]

ความควรเกิดแห่งอาบัติ, อาบัติควรเกิด, ควรต้องอาบัติ.

โจรีติอาทินา วตฺถุํ ชานิตฺวา กรเณเอว **อาปตฺติสมฺภวโต** สจิตฺตกานิ.(สารตฺถ.๓/๒๘)

สิกขาบทชื่อสจิตตกะ(มีจิตจึงต้องอาบัติ) **เพราะอาบัติควรเกิด**ในเพราะกระทำเท่านั้นโดยรู้วัตถุโดยนัยว่าเป็นหญิงโจรเป็นต้นนั่นเอง.

อาปตฺติสมฺภาร (ติ)

[อาปตฺติ + สมฺภาร]

มีสัมภาระคืออาบัติ, มีเหตุคืออาบัติ.

ดู อาปตฺติชาติก.

อาปตฺติสมฺมุติ (ตี)

[อาปตฺติ + สมฺมุติ]

สมมุติบัญญัติคืออาบัติ, บัญญัติชื่อว่าอาบัติ.

กุสลากุสลาทิปรมตฺถธมฺเม อุปาทาย หิ ภควตา **อาปตฺติสมฺมุติ** ปญฺญตฺตา.

(วิมติ.๑/๑๕๐)

จริงอยู่ **บัญญัติชื่อว่าอาบัติ** พระผู้มีพระภาค ทรงบัญญัติโดยอาศัยปรมัตถธรรมมีกุศลและอกุศลเป็นต้น.

อาปตฺติสหสฺส (น)

[อาปตฺติ + สหสฺส]

อาบัติ ๑,๐๐๐ ตัว.

เอตฺถ ปน ทฺเว **อาปตฺติสหสฺสานิ** นีหริตฺวา ทสฺเสตพฺพานิ. (วิ.อฏฺ.๒/๑๑๒)

ก็ในปัญจกะทั้ง ๔ นี้ บัณฑิตพึงนำ**อาบัติ ๒,๐๐๐ ตัว** ออกแสดง.

อาปตฺติสามนฺต (น)

[อาปตฺติ + สามนฺต]

อาบัติที่ใกล้ต่ออาบัติปาราชิก.

ปฐมปาราชิกสฺส ปน ปุพฺพภาเค ทุกฺกฏํ เสสานํ ถุลฺลจฺจยนฺติ อิมํ **อาปตฺติสามนฺตํ** นาม. (ม.อฏฺ.๔/๓๒)

ส่วน อาบัติที่ใกล้เคียงนี้ คือ ทุกกฏในส่วนเบื้องแรกแห่งปฐมปาราชิก ถุลลัจจัยในส่วนเบื้องต้นแห่งปาราชิกที่เหลือ ชื่อว่า **อาบัติที่ใกล้ต่ออาบัติปาราชิก**.

อาปตฺติสามนฺตํ นาม ปุพฺพภาคา อาปชฺชิตพฺพอาปตฺติ. (ม.ฎี.๓/๒๔๖)

อาบัติที่ภิกษุพึงต้องอันเป็นส่วนเบื้องต้น ชื่อว่า**อาบัติที่ใกล้ต่ออาบัติปาราชิก**.

อาปตฺติสามนฺตา (พฺย)

[อาปตฺติ + สามนฺตา]

คำพูด-ถ้อยคำที่ใกล้ต่ออาบัติ.

อุปชฺฌาโย **อาปตฺติสามนฺตา** ภณมาโน นิวาเรตพฺโพ. (วิ.๓/๕๘)

อุปัชฌาย์กล่าว**ถ้อยคำที่ใกล้ต่ออาบัติ** พึงห้ามเสีย.

อาปตฺติสามนฺตา ภณมาโนติ ปทโสธมฺมทุฏฺฐุลฺลาทิวเสน อาปตฺติยา อาสนฺนวาจํ ภณมาโน. (วิ.อฏฺ.๓/๒๕๙)

คำว่า **อุปัชฌาย์กล่าวถ้อยคำที่ใกล้ต่ออาบัติ (อาปตฺติสามนฺตา ภณมาโน)** ได้แก่ เมื่ออุปัชฌาย์กล่าววาจาใกล้ต่ออาบัติด้วยอำนาจการกล่าวบทพร้อมกันกับบริษัทและกล่าวคำหยาบเป็นต้น.

อาปตฺติสีส (น)

[อาปตฺติ + สีส]

อาบัติที่เป็นประธาน.

อิติ สรูเปน อฏฺฐ **อาปตฺติสีสานิ** ทสฺสิตานิ. (วิมติ.๑/๑๔๙)

ท่านแสดง**อาบัติที่เป็นประธาน** ๘ ตัว โดยองค์ธรรมอย่างนี้.

อาปถ (ปุ)

[อา + ปถ + อ]

ทางที่มา, ทางมา, หนทาง.

รชาปโถติ ราคโทสโมหรชานํ **อาปโถ**, อาคมนฏฺฐานนฺติ อตฺโถ. (สํ.อฏฺ.๓/๓๑๐)

คำว่า **เป็นทางมาแห่งธุลี(รชาปโถ)** ความว่า เป็น**ทางมา**แห่งฝุ่นธุลี คือ ราคะ โทสะ และโมหะ อธิบายว่า ที่มาแห่งฝุ่นละออง.

อาปทตฺถ (ปุ)

[อาปทา + อตฺถ]

(ก) ประโยชน์คือซ่อมแซมความเสียหาย, เพื่อประโยชน์ป้องกันอันตราย, เพื่อป้องกันภัย.

นตฺถิ ภนฺเต ตาทิสานิ ทารูนิ ยานาหํ อยฺยสฺส ทเทยฺยํ. อตฺถิ ภนฺเต เทวคหทารูนิ นครปฏิสงฺขาริกานิ **อาปทตฺถาย** นิกฺขิตฺตานิ. สเจ ตานิ ทารูนิ ราชา ทาเปติ หราเปถ ภนฺเตติ. (วิ.๑/๕๒)

เจ้าพนักงานป่าไม้ตอบว่า “กระผมไม่มีไม้เช่นนั้นจะถวายพระคุณเจ้าได้ขอรับ จะมีก็แต่ไม้ของหลวงที่เก็บไว้**เพื่อประโยชน์ป้องกันอันตราย**ในคราวจำเป็น ถ้าพระเจ้าแผ่นดินมีรับสั่งให้พระราชทาน พระคุณเจ้าก็ให้คนไปขนเอาเถิด”.

อาปทตฺถาย นิกฺขิตฺตานีติ อคฺคิทาเหน วา ปุราณภาเวน วา ปฏิราชูปรุนฺธนาทินา วา โคปุรฏฺฏาลกราชนฺเตปุรหตฺถิสาลาทีนํ วิปตฺติ อาปทาติ วุจฺจติ. ตทตฺถํ นิกฺขิตฺตานีติ วุตฺตํ โหติ. (วิ.อฏฺ.๑/๒๕๕)

คำว่า **ไม้ที่เก็บรักษาไว้ เพื่อประโยชน์ป้องกันภัยอันตราย(อาปทตฺถาย นิกฺขิตฺตานิ)** มีคำอธิบายว่า ไม้ที่เก็บไว้เพื่อป้องกันความวิบัติแห่งวัตถุทั้งหลายมีซุ้มประตู ป้อมพระราชวังหลวงและโรงช้างเป็นต้น เพราะถูกไฟไหม้ เพราะความเก่าแก่ หรือเพราะการรุกรานของพระราชาผู้เป็นข้าศึกเป็นต้นที่ท่านเรียกว่าอันตราย.

อุปนิกฺเขปโตติ เจติยสฺส **อาปทตฺถาย** นิกฺขิตฺตโต. (วชิร.๕/๘๐)

คำว่า **เพราะเก็บรักษาไว้(อุปนิกฺเขปโต)** ได้แก่ เพราะเป็นสิ่งที่เก็บรักษาไว้ **เพื่อประโยชน์ป้องกันอันตราย**แห่งพระเจดีย์.

(ข) ประโยชน์แห่งอันตราย, เพื่อประโยชน์ป้องกันในคราวมีภัยอันตรายเกิดขึ้น, เพื่อป้องกันอันตราย.

สา เจว โน เหหิติ อาปทตฺถาติ สา จ โน นาวา ปจฺฉาปิ อุปฺปนฺนาย อาปทาย อตฺถา ภวิสฺสติ. (ชา.อฏฺ.๔/๑๖๖)

บาทคาถาว่า **เรือของพวกเรานั้น จักเป็นประโยชน์ป้องกันอันตราย(สา เจว โน เหหิติ อาปทตฺถา)** ความว่า เรือของพวกเรานั้น จักเป็นประโยชน์เพื่อป้องกันอันตรายที่จะเกิดขึ้นแม้ในภายหลัง.

อาปทปฺปตฺต (ติ)

[อาปทา + ปตฺต]

ผู้ประสพภัย.

อาปนฺโน ตฺ**วาปทปฺปตฺโต**. (ธาน.๗๔๓)

ผู้ประสพภัย ๒ ศัพท์ คือ อาปนฺน และ **ปทปฺปตฺต**.

อาปทพุชฺฌน (น)

[อาปทา + พุชฺฌน]

การรู้ภัยอันตราย.

ปทํ เหตนฺติ ยสมหตฺตํ วา ญาณมหตฺตํ วา ปตฺตานํ อตฺตโน **อาปทพุชฺฌนํ** นาม ปทํ การณํ, ตสฺมา เต อาปทํ โพทฺธุมรหนฺติ. (ชา.อฏฺ.๓๖๔)

คำว่า **เพราะว่า ธรรมดาอันนี้ ย่อมเป็นบท(ปทํ เหตํ)** ความว่า ขึ้นชื่อว่า **การรู้ภัยอันตราย**ของตน ย่อมเป็นบท คือเป็นเหตุของบุคคลผู้ถึงความเป็นผู้ใหญ่ด้วยยศหรือความเป็นผู้ใหญ่ด้วยความรู้ เพราะฉะนั้นบัณฑิตเหล่านั้น จึงควรรู้ถึงภัยอันตราย.

อาปทา (ถี)

[อา + ปท + อ + อา]

(๑) ภัย, อันตราย.

อนาปตฺติ อุทฺธริตฺวา คจฺฉติ อุทฺธราเปตฺวา คจฺฉติ อาปุจฺฉํ คจฺฉติ โอตาเปนฺโต คจฺฉติ เกนจิ ปลิพุทฺธํ โหติ **อาปทาสุ** อุมฺมตฺตกสฺส อาทิกมฺมิกสฺสาติ. (วิ.๒/๖๐)

ภิกษุต่อไปนี้ไม่ต้องอาบัติ คือ

๑. ภิกษุเก็บไว้แล้วจึงไป

๒. ภิกษุใช้ให้เก็บไว้แล้วจึงไป

๓. ภิกษุบอกมอบหมายไว้แล้วจึงไป

๔. ภิกษุนำออกผึ่งแดดไว้ จากไปด้วยคิดว่าจะกลับมาเก็บ

๕. ภิกษุผู้มีเหตุบางอย่างขัดขวาง

๖. ภิกษุผู้**มีอันตราย**

๗. ภิกษุวิกลจริต

๘. ภิกษุต้นบัญญัติ.

อาปทาสูติ ชีวิตพฺรหฺมจริยนฺตราเยสุ. (วิ.อฏฺ.๓/๔๒)

คำว่า **เพราะอันตราย(อาปทาสุ)** ได้แก่ เพราะอันตรายต่อชีวิตและต่อพระศาสนา.

อาปทาสุ น วิชหตีติ อุปฺปนฺเน ภเย น ปริจฺจชติ. (ที.อฏฺ.๓/๑๓๓)

คำว่า **ไม่ละทิ้งในยามอันตราย(อาปทาสุ น วิชหติ)** ได้แก่ ย่อมไม่ละทิ้งเมื่อเวลาภัยเกิดขึ้น.

อาปทาสูติ อุปทฺทเวสุ. (อํ.อฏฺ.๓/๒๔)

คำว่า **เพราะอันตราย(อาปทาสุ)** ได้แก่ เพราะอุปัททวะภัยทั้งหลาย.

(๒) ความเสียหาย, ความเสื่อมเสีย, ความหายนะ.

วิปตฺติ **จาปทา**. (ธาน.๓๘๕)

ความเสียหาย, วิบัติ, หายนะ ๒ ศัพท์ คือ วิปตฺติ และ**อาปทา**.

ดู อาปทตฺถ (ก) ด้วย.

อาปทิ (ถี)

[(๑) อาปทิ มาจาก อาปทา แปลง อาที่ ทา เป็น อิ (๒) อา + ปท + อิ]

ภัย, อันตราย.

เขมมาสิ มหาราช
เอว**มาปทิยา** สติ.
น จายํ กิญฺจิ รสฺมาสุ
สตฺตูว สมปชฺชถ. (ชา.๒/๘๘)

(พญาหงส์โพธิสัตว์กราบทูลว่า)
ขอเดชะมหาราช ในคราว**มีอันตราย**อย่างนี้ความปลอดภัยได้มีแล้ว ด้วยว่านายพรานผู้นี้หาได้ดำเนินการบางสิ่งบางอย่าง ในข้าพระองค์ทั้ง ๒ เหมือนศัตรูไม่.

อาปทิยา สตีติ อาปเท วิชฺชมาเน, อาปท - สทฺโท อุปทฺทวปริยายภูโต ปุมิตฺถิวเสน ทฺวิลิงฺคิโกติ ทฏฺฐพฺโพ. อาปทาย สตีติ วตฺตพฺเพ อาการสฺส อิการํ กตฺวา อาปทิยา สตีติ วุตฺตํ อถ วา อาปทสทฺโท วิย อาปทิ-สทฺโท สมานตฺโถ เอโก ปริยาโยติ เวทิตพฺโพ. (ชาตก. ฏีกาใหม่ เขียนด้วยลายมือ)

เมื่อคำว่า อาปท(ภัย)ในคำว่า **อาปทิยา สติ** มีอยู่ อาปทศัพท์เป็นคำไวพจน์ของอุปทฺทว-ศัพท์ บัณฑิตพึงทราบว่า มี ๒ ลิงค์ คือ ปุงลิงค์และอิตถีลิงค์ เมื่อควรกล่าวว่า อาปทาย สติ (เมื่อมีอันตราย) แต่กล่าวว่า อาปทิยา สติ โดยแปลง อาที่ทา เป็น อิ อีกนัยหนึ่ง พึงทราบว่า อาปทิศัพท์เป็นคำไวพจน์อันหนึ่งที่มีอรรถหมือนกันดุจอาปทศัพท์.

อาปนฺน (ติ)

[อา + ปท + ต]

(๑) ผู้ถึง, ผู้ต้อง, ผู้ประสบ

อาปตฺตึ ตฺวํ ภิกฺขุ **อาปนฺโน** ปาราชิกนฺติ. (วิ.๑/๔๒)

พระองค์ตรัสว่า “ภิกษุ เธอ**ต้อง**อาบัติปาราชิกแล้ว”.

อยํ ภิกฺขุนี ปฐมาปตฺติกํ ธมฺมํ **อาปนฺนา** นิสฺสารณียํ สงฺฆาทิสํ. (วิ.๒/๒๘๙)

ภิกษุณีนี้**ต้อง**ธรรมคือสังฆาทิเสสที่ชื่อว่าปฐมาปัตติกะ นิสสารณียะ.

เตน โข ปน สมเยน ปญฺจมตฺตานิ เทวตา-สตานิ อุสฺสุกฺกํ **อาปนฺนานิ** โหนฺติ อายสฺมโต มหากสฺสปสฺส ปิณฺฑปาตปฏิลาภาย. (อุทาน.๑๑๐)

ก็สมัยนั้นแล เทวดาประมาณ ๕๐๐ องค์ เป็น**ผู้ถึง**ความขวนขวายเพื่อให้ท่านพระมหากัสสปะได้รับบิณฑบาต.

สุขกาเม ทุกฺขาเปตฺวา
อาปนฺโนสฺมิ ปทํ อิมํ
โส สุขํ นาธิคจฺฉามิ
จิโต ภาณุมตามิวาติ. (ชา.๑/๑๘๓)

(เปรตกราบทูลพระเจ้าสีพีว่า)

ข้าพระองค์ทำคนผู้ต้องการความสุขให้ได้รับความทุกข์ จึง**ประสบ**กองทุกข์สภาพเช่นนี้ ข้าพระองค์นั้นไม่ได้ประสบความสุขเลย เหมือนอยู่ในกองถ่านเพลิง.

อาปนฺโนสฺมิ ปทํ อิมนฺติ เอวรูปํ โกฏฺฐาสํ ปตฺโตสฺมิ. (ชา.อฏฺ.๓/๔๔๕)

บาทคาถาว่า **ข้าพระองค์จึงประสบกองทุกข์สภาพเช่นนี้(อาปนฺโนสฺมิ ปทํ อิมํ)** ได้แก่ เป็นผู้ถึงส่วนความทุกข์สภาพเช่นนี้.

เอวญฺหิ โส ภิกฺขเว มจฺโฉ คิลพฺพิโส พาพิสิกสฺส อนยํ **อาปนฺโน** พฺยสนํ **อาปนฺโน** ยถากามกรณีโย พาพิสิกสฺส. (สํ.๑/๔๒๔)

ปลานั้นกลืนกินเบ็ดของพรานเบ็ดอย่างนี้แล้ว **ประสบ**ทุกข์ **ประสบ**ความพินาศ ถูกพรานเบ็ดทำได้ตามใจปรารถนา.

อนยํ อาปนฺโนติ ทุกฺขํ ปตฺโต **พฺยสนํ อาปนฺโน**ติ วินาสํ ปตฺโต. (สํ.อฏฺ.๒/๑๙๐)

คำว่า **ประสบทุกข์(อนยํ อาปนฺโน)** ได้แก่ ถึงความทุกข์. คำว่า **ประสบความพินาศ (พฺยสนํ อาปนฺโน)** ได้แก่ ถึงความพินาศ.

(ก) ผู้ถึงอาบัติ, ผู้ต้องอาบัติแล้ว.

ตโต อปเรน สมเยน สมนุคฺคาหียมาโน วา อสมนุคฺคาหียมาโน วา **อาปนฺโน** วิสุทฺธาเปกฺโข เอวํ วเทยฺย อชานเมว อาวุโส อวจํ ชานามิ อปสฺสํ ปสฺสามิ. ตุจฺฉํ มุสา วิลปินฺติ. (วิ.๑/๑๑๖)

ครั้นสมัยต่อจากนั้น อันผู้ใดผู้หนึ่งโจทก็ตามไม่โจทก็ตาม เธอ**ผู้ต้องอาบัติแล้ว** หวังความบริสุทธิ์ พึงกล่าวอย่างนี้ว่า “ท่านทั้งหลาย ข้าพเจ้าไม่รู้อย่างนั้น ได้กล่าวว่ารู้ ข้าพเจ้าไม่เห็นอย่างนั้น ได้กล่าวว่าเห็น ข้าพเจ้ากล่าวคำไร้ประโยชน์เป็นคำเท็จ.

(ข) ผู้ถึงความเสื่อมเสีย, ผู้ประสบภัย.

อาปทํ พฺยสนํ ปตฺโต **อาปนฺโน** นาม อติปีฬนํ อาปชฺชตีติ **อาปนฺโน**. (ธาน.ฏี.๗๔๓)

ผู้ถึงภัยคือความเสื่อมเสีย ชื่อว่า**ผู้ถึงความเสื่อมเสีย**, ผู้ใดย่อมถึงทุกข์บีบคั้นอย่างหนัก เพราะเหตุนั้น ผู้นั้นจึงชื่อว่า**ผู้ประสบภัย**.

(๒) ธรรมที่ถูกถึง, ธรรมที่ถูกถือเอา.

ปริยาปนฺนาติ จ ปริจฺเฉทการิกาย ตณฺหาย ปริจฺฉิชฺช **อาปนฺนา** คหิตาติ อตฺโถ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๑๒๐)

ก็คำว่า **ธรรมที่ถูกถึง(ปริยาปนฺนา)** ได้แก่ กามาวจรธรรมอันตัณหาทำการกำหนดกำหนด**ถึงแล้ว** อธิบายว่า อันตัณหาถือเอาแล้ว.

อาปนฺนอรหตฺตภาวทีปน (ติ)

[อาปนฺน + อรหตฺตภาว + ทีปน]

(คำ)ที่แสดงความเป็นผู้มีอรหัตตผลอันถึงแล้ว, คำที่แสดงว่าบรรลุอรหัตตผลแล้ว.

อายสฺมโต ปน เสนิยสฺส ปฏิปตฺติกิตฺตน-

ปรเมตํ อุชุกํ **อาปนฺนอรหตฺตภาวทีปนํ** ยทิทํ อญฺญตโร โข ปนาติอาทิวจนนฺติ อาห "อรหตฺตนิกูเฏเนวาติ. (ม.ฏี.๓/๔๗)

ส่วนพระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า "ด้วยยอดแห่งความเป็นอรหันต์แน่นอน" เพื่อแสดงว่า คำว่า ท่านพระเสนิยะเป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งแลเป็นต้น **เป็นคำแสดงว่าท่านบรรลุอรหัตตผลแล้ว**ที่ระบุถึงการปฏิบัติอย่างยิ่งของท่านเสนิยะโดยตรง.

อาปนฺนอาปตฺติ (ถี)

[อาปนฺน + อาปตฺติ]

อาบัติที่ตนต้องแล้ว.

วุฏฺฐานนฺติ อาปนฺนอาปตฺติโต น กิเลสโต วุฏฺฐานํ. (สํ.ฏี.๒/๓๙๒)

คำว่า **การออก(วุฏฺฐานํ)** ได้แก่ การออก**จากอาบัติที่ตนต้องแล้ว** ไม่ใช่การออกจากกิเลส.

อาปนฺนก (ติ)

[อาปนฺน + ก]

(ภิกษุ)ผู้ถึงแล้ว, ผู้ต้องแล้ว.

อนฺติมวตฺถุอชฺฌาปนฺนเกปิ เอเสว นโยติ ปาราชิกํ **อาปนฺนเก** ภิกฺขุมฺหิปิ เอเสว นโยติ อตฺโถ. (กงฺขา.ฏี.๑๖๙)

คำว่า นัยเหมือนนัยนี้ แม้ในภิกษุผู้ล่วงละเมิดอันติมวัตถุ อธิบายว่า นัยเหมือนนัยนี้แม้ในภิกษุ**ผู้ต้อง**ปาราชิก**แล้ว.**

อาปนฺนกาล (ปุ)

[อาปนฺน + กาล]

เวลาที่ถึง, เวลาที่ต้อง, เวลาที่ประสบ.

ตสฺส ปุริสสฺส เอกปทิกํ ทณฺฑกเสตุํ อารุยฺห อกฺกมนปทํ วิสฺสชฺเชตฺวา อิโต จิโต จ โอโลเกนฺตสฺส ปริปติตฺวา กุมฺภีลาทีนํ ภตฺตภาวํ **อาปนฺนกาโล** วิย อิมสฺส ภิกฺขุโน กมฺมฏฺฐานํ วิสฺสชฺเชตฺวา พหิทฺธา วิกฺขิตฺตจิตฺตสฺส กมฺมฏฺฐานโต ปริหายิตฺวา วฏฺฏภยํ สมติกฺกมิตุํ อสมตฺถภาโว เวทิตพฺโพ. (อภิ.อฏฺ.๒๒๔๕)

พึงทราบว่า ความที่ภิกษุนี้ สละกรรมฐานมีจิตฟุ้งไปในภายนอก เสื่อมจากกรรมฐานไม่สามารถก้าวล่วงวัฏฏภัยได้ เปรียบเหมือน **เวลาที่**บุรุษนั้นก้าวขึ้นสู่สะพานท่อนไม้เดินได้คนเดียว แล้วปล่อยเท้าสำหรับเหยียบ มัวแลดูข้างโน้นข้างนี้พลัดตกลงไป**ถึง**ความเป็นอาหารของจระเข้เป็นต้น.

อาปนฺนทสฺสน (ติ)

[อาปนฺน + ทสฺสน]

(คำ) ที่เป็นเครื่องแสดงอธิบายที่มาถึง, คำแสดงอธิบายที่มาถึง.

น เกวลนฺติอาทิ อตฺถโต **อาปนฺนทสฺสนํ**. (สี.อภินวฏี.๑/๓๙๘)

คำว่า ล้วนๆ หามิได้(น เกวลํ)เป็นต้น เป็น**คำแสดงอธิบายที่มาถึง**โดยความหมาย.

อาปนฺนปาจิตฺติยาปตฺติ (ถี)

[อาปนฺน + ปาจิตฺติยาปตฺติ]

อาบัติปาจิตตีย์ที่ต้องแล้ว.

อาปตฺตึ โรเปตพฺโพติ อนิสฺสชฺชนปจฺจยา **อาปนฺนปาจิตฺติยาปตฺตึ** อุกฺเขปนียกมฺมกรณตฺถํ อาโรเปตพฺโพติ อตฺโถ. (สารตฺถ.๒/๓๖๒)

คำว่า **ยกขึ้นสู่อาบัติ(อาปตฺตึ โรเปตพฺโพ)** อธิยายว่า พึงยกขึ้นสู่**อาบัติปาจิตตีย์ที่ต้องแล้ว** เพราะเหตุคือการไม่สละ เพื่อกระทำอุกเขปนียกรรม.

อาปนฺนปุคฺคล (ปุ)

[อาปนฺน + ปุคฺคล]

บุคคลผู้ถึงแล้ว, บุคคลผู้ต้องอาบัติแล้ว.

ดู อาปตฺติอาปชฺชนก.

อาปนฺนปุพฺพ (ติ)

[อาปนฺน + ปุพฺพ]

ผู้ต้องอาบัติแล้วในก่อน, ผู้เคยต้องอาบัติ.

ตณฺหาทิฏฺฐีหิ อปรามฏฺฐตฺตา อิทํ นามตฺวํ **อาปนฺนปุพฺโพ**ติ เกนจิ ปรามฏฺฐุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา จ อปรามฏฺฐานิ. (ที.อฏฺ.๒/๑๒๖)

ชื่อว่า ศีลที่กิเลสไม่จับต้อง เพราะตัณหาและทิฏฐิไม่สามารถจับต้องได้ และเพราะอันใคร ๆ ไม่สามารถปรามาส(กล่าวหา)ว่า ท่านเค**ยต้องอาบัติ**ชื่อนี้.

อาปนฺนลกฺขณตฺตย (น)

[อาปนฺน + ลกฺขณตฺตย]

หมู่ลักษณะ ๓ ที่มาถึงแล้ว.

ปุริมาย หิ อตฺถโต **อาปนฺนลกฺขณตฺตยํ** คณฺหาติ. (ม.ฏี.๒/๒๑๘)

จริงอยู่ ย่อมถือเอา**หมู่ลักษณะ ๓ ที่มาถึงแล้ว**โดยความหมายด้วยบทหน้า.

อาปนฺนวินิพฺภุตฺตภาว (ติ)

[อาปนฺน + วินิพฺภุตฺต + ภาว]

มีสภาวะถูกจำแนกไว้เฉพาะๆ อันมาถึงแล้ว.

อาปนฺนวินิพฺภุตฺตภาวานํ เตสํ ลิงฺคานํ อญฺเญสญฺจ สมานกลาปธมฺมานํ อินฺทริยปจฺจยตาย อผรณโต ตานิ อินฺทริยปจฺจโย น โหนฺติ. (มูลฏี.๓/๑๙๐)

อิตถินทรีย์ปุริสินทรีย์เหล่านั้นไม่เป็นอินทริยปัจจัย(เหตุอันเป็นใหญ่) เพราะลิงค์เหล่านั้นที่**มีสภาวะถูกจำแนกไว้เฉพาะ ๆ อันมาถึงแล้ว**และรูปธรรมที่มีกลาปเดียวกันเหล่าอื่นไม่สามารถแผ่ไปโดยความเป็นเหตุที่เป็นใหญ่ได้.

อาปนฺนวุฏฺฐาน (น)

[อาปนฺน + วุฏฺฐาน]

การออกจากอาบัติที่ตนต้องแล้ว, การชำระอาบัติที่ต้องแล้ว(ด้วยรักษาให้กลับคืนเป็นปกติตามพระวินัยกรรม).

ติวิธา วิโสธนา อนาปชฺชนํ **อาปนฺนวุฏฺฐานํ** กิเลเสหิ จ อปฺปติปิฬนํ. (วิ.อฏฺ.๒/๒๐)

วิธีชำระศีลให้หมดจด ๓ อย่าง คือ ๑. การไม่ต้องอาบัติ ๒. **การออกจากอาบัติที่ต้องแล้ว** ๒. การไม่ถูกกิเลสเบียดเบียน.

อาปนฺนวุฏฺฐานนฺติ อาปนฺนสปฺปฏิกมฺมาปตฺติโต ยถาธมฺมํ ปฏิกมฺมกรเณน วุฏฺฐานํ. (สารตฺถ.๒/๑๙๘)

คำว่า **การออกจากอาบัติที่ต้องแล้ว (อาปนฺนวุฏฺฐานํ)**ได้แก่ การออกจากอาบัติที่ต้องแล้วสามารถรักษาคืนได้ โดยการรักษาคืนตามธรรมวินัย.

อาปนฺนสตฺตา (ถี)

[อาปนฺน + สตฺต. อาปนฺโน ปตฺโต คพฺภฏฺโจ สตฺโต เอตายาติ อาปนฺนสตฺตา. คพฺภโยคา คพฺภินี. (ธาน.ฏี.๒๓๙)]

หญิงผู้มีสัตว์ที่เข้าไปอยู่ภายในท้อง, สตรีผู้มีเด็กในท้อง, สตรีมีครรภ์, คนท้อง.

คพฺภินี นาม **อาปนฺนสตฺตา** วุจฺจติ. (วิ.๒/๔๑๗)

สตรีมีครรภ์ เรียกชื่อว่าคนท้อง.

อาปนฺนสตฺตาติ กุจฺฉิปวิฏฺฐสตฺตา. (วิ.อฏฺ.๓/๒๑๙)

คำว่า **สตรีมีครรภ์(อาปนฺนสตฺตา)** ได้แก่ หญิงผู้มีเด็กอยู่ภายในท้อง.

ยถา **อาปนฺนสตฺตานํ**
ภารโมโรปนํ ธุวํ
ตเถว พุทฺธเสฏฺฐานํ
วจนํ ธุวสสฺสตํ
วิตถํ นตฺถิ พุทฺธานํ
ธุวํ พุทฺโธ ภวามหํ. (พุทฺธวํ.๓/๑๕)

(ว่าด้วยสุเมธพุทธเจ้า)

พระดำรัสของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุดย่อมเที่ยงแท้แน่นอน เหมือน**สตรีมีครรภ์**จะต้องมีการคลอดบุตรในครรภ์เป็นแน่พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่มีพระดำรัสไม่จริง เราคงจะเป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน.

อาปนฺนสตฺตานนฺติ ครุคพฺภานํ, คพฺภินีนํ. (พุทฺธวํ.อฏฺ.๑๒๘)

คำว่า **สตรีมีครรภ์(อาปนฺนสตฺตานํ)** ได้แก่ คนท้องแก่ คือสตรีท้องแก่.

อาปนฺนสตฺตา เม มาตาติ มยฺหํ มาตา ครุคพฺภา คพฺภินี ปสุตาสนฺนคพฺภาติ อตฺโถ. (อป.อฏฺ.๒/๒๓๑)

บาทคาถาว่า **มารดาของข้าพเจ้ามีครรภ์ (อาปนฺนสตฺตา เม มาตา)** ความว่า มารดาข้าพเจ้าเป็นหญิงมีครรภ์ อธิบายว่า มีครรภ์แก่ใกล้เวลาคลอด.

อาปนฺนเสขิย (น)

[อาปนฺน + เสขิย]

เสขิยวัตรอาบัติที่ต้องแล้ว, ต้องอาบัติเสขิยวัตรแล้ว.

อณุปฺปมาเณสุ อสญฺจิจฺจ **อาปนฺนเสขิย**อกุสลจิตฺตุปฺปาทาทิเภเทสุ วชฺเชสุ ภยทสฺสนสีโล. (วิสุทฺธิ.๑/๑๙)

ภิกษุผู้เห็นภัยเป็นปกติในโทษประมาณน้อยมี**เสขิยวัตรอาบัติที่**ไม่จงใจ**ต้อง**และประเภทความเกิดขึ้นแห่งอกุศลจิต โดยไม่ตั้งใจล่วงละเมิด.

อสญฺจิจฺจอาปนฺนเสขิยอกุสลจิตฺตุปฺปาทาทิเภเทสูติ อสญฺจิจฺจ **อาปนฺนเสขิเยสุ** อกุสลจิตฺตุปฺปาทาทิเภเทสุ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๔๖)

คำว่า **อสญฺจิจฺจอาปนฺนเสขิยอกุสลจิตฺตุปฺปาทาทิเภเทสู** ได้แก่ ในประเภท**เสขิยวัตรอาบัติที่**ไม่จงใจ**ต้อง** และความเกิดขึ้นแห่งจิตที่เป็นอกุศลเป็นต้น.

อาปนฺนปตฺติ (ถี)

[อาปนฺน + อาปตฺติ]

อาบัติที่ต้อง.

ตสฺส มูลายปฏิกสฺสเนน เต ปริวุตฺถทิวเส จ มานตฺตจิณฺณทิวเส จ สพฺเพ โอธุนิตฺวา อทิวเส กตฺวา ปจฺฉา **อาปนฺนาปตฺตึ** มูลาปตฺติยํ สโมธาย ปริวาโส ทาตพฺโพ. (วิ.อฏ.๔/๒๗)

สงฆ์พึงเลิกวันที่อยู่ปริวาสแล้ว และวันที่ประพฤติมานัตแล้วเหล่านั้นทั้งหมด คือทำให้เป็นวันที่ใช้ไม่ได้ ประมวล**อาบัติที่ต้อง**ภายหลังลงในอาบัติเดิมให้ปริวาสแก่ภิกษุนั้นด้วยมูลายปฏิกัสสนะ.

ปุพฺพาปตฺตึติ ปจมํ **อาปนฺนาปตฺติ**. (วิ.อฏ.๔/๑๕๖)

คำว่า **อาบัติที่ต้องแต่แรก(ปุพฺพาปตฺติ)** ได้แก่ **อาบัติที่ต้อง**ก่อน.

อาปปถวาธิก (ติ)

[อาป + ปถวี + อธิก]

(ภูตรูป) อันยิ่งเกินด้วยธาตุน้ำและธาตุดิน, (ภูตรูป)มีน้ำและดินมาก.

อปเร “เตชาธิกานํ ปสาโท จกฺขุ, วิวรวายุ **อาปปถวาธิกานํ** โสตฆานชิวฺหากายา” ติ วทนฺติ. (วิสุทฺธิ.๒/๗๔)

อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า “จักขุประสาท (ความใสที่สามารถรับรูปารมณ์) ทำให้ภูตรูปทั้งหลายที่มีไฟมากใส, หู จมูก ลิ้น กาย ทำให้ภูตรูปทั้งหลาย**ที่มีอากาศ ลม น้ำ และดินมาก**ใส.

อาปปสํสก (ติ)

[อาป + ปสํสก]

ผู้สรรเสริญน้ำ, ผู้สรรเสริญคุณของน้ำ.

เย ปน ภิกฺขุ ตยา ปุพฺเพ สมณพฺราหฺมณา

โลกสฺมึ ปถวีปสํสกา ปถวาภินนฺทิโน, **อาปปสํสกา** อาปาภินนฺทิโน เตชปสํสกา เตชาภินนฺทิโน วายปสํสกา วายาภินนฺทิโน, ภูตปสํสกา ภูตาภินนฺทิโน เทวปสํสกา เทวาภินนฺทิโน. (ม.๑/๔๐๒)

ส่วนสมณพราหมณ์พวกก่อนท่านเป็นผู้สรรเสริญดิน ชมเชยดิน เป็น**ผู้สรรเสริญน้ำ** ชมเชยน้ำ เป็นผู้สรรเสริญไฟ ชมเชยไฟ เป็นผู้สรรเสริญลม ชมเชยลม เป็นผู้สรรเสริญสัตว์ ชมเชยสัตว์ เป็นผู้สรรเสริญเทวดา ชมเชยเทวดา.

อาปปายี (ติ)

[อาป+ ปา + ณี]

ผู้ดื่มน้ำ.

อฑฺฒรตฺเต **อาปปายินฺ**ติปิ ปาโฐ. (อํ.ฏี.๑/๑๗๐)

บาฬีว่า **ดื่มน้ำ**ในเวลาเที่ยงคืน ก็มีบ้าง.

ดู อฑฺฒรตฺตาปปายี ด้วย.

อาปมุข (น)

[อาป + มุข]

การกระทำน้ำเป็นประธาน, น้ำเป็นประธาน, อาโปศัพท์เป็นประธาน.

เอตํ อิธ ปิณฺฑนฺติ วุตฺตํ ปิณฺฑปาตํ วิหาราทีหิ วุตฺตํ เสนาสนํ **อาปมุเขน** ทสฺสิตํ คิลานปจฺจยํ สงฺฆาฏิยา จีวรนฺติ จตุพฺพิธมฺปิ ปจฺจยํ สงฺขาย "ยาวเทว อิมสฺส กายสฺส ฐิติยาติอาทินา นเยน ปจฺจเวกฺขิตฺวา เสเว วรปญฺญสาวโก. (สุตฺตนิ.อฏฺ.๒/๑๐๖)

สาวกผู้มีปัญญาอันประเสริฐพิจารณาปัจจัยแม้ ๔ อย่างนี้ คือ บิณฑบาตที่ท่านกล่าวว่า บิณฑะในที่นี้ ๑, เสนาสนะที่ท่านกล่าวด้วยวิหารศัพท์เป็นต้น ๑, คิลานปัจจัยที่ท่านแสดงด้วย**อาปศัพท์เป็นประธาน** ๑, จีวร ที่ท่านกล่าว ด้วยสังฆาฏิศัพท์ ๑, คือ พิจารณาโดยนัยมีอาทิว่า เพียงเพื่อดำรงอยู่แห่งกายนี้เท่านั้นแล้วพึงเสพ.

อาปยติ๑ (กฺริ)

[อาปุ + ณย + ติ]

ย่อมห้อยย้อยลง, ย้อยลง.

อาปุ ลมฺพเน, อาเปติ **อาปยติ**. (นีติ.ธา.๓๒๗)

อาปุธาตุ ลงในอรรถห้อยย้อยลง ย่อมห้อย**ย้อยลง**.

อาปยติ๒ (กา/กฺริ)

[อป + ณย + ติ]

(๑) ย่อมให้เจริญขึ้น.

มนํ **อาปยติ** วฑฺเฒตีติ มนาปํ. (สํ.ฏี.๑/๑๘๔)

อารมณ์ใด**ย่อมยัง**ใจ**ให้เจริญ**คืองอกงาม**ขึ้น** เพราะเหตุนั้น อารมณ์นั้นจึงชื่อว่ามนาปะ (อารมณ์ที่น่าเจริญใจ).

(๒) ย่อมนำไปให้ถึง, ย่อมพาไป.

โก เตสํ คติมาปเยติ โก มํ เตสํ ปจฺเจกพุทฺธานํ นิวาสฏฺฐานํ ปาเปยฺย คเหตฺวา คจฺเฉยฺยาติ อตฺโถ. (ชา.อฏฺ.๖/๕๖)

บาทคาถาว่า **ใครเล่าจะพึงนำเราไปให้ถึงสถานที่อยู่ของนักปราชญ์เหล่านี้ได้ (โก เตสํ คติมาปเย)** อธิบายว่า ใครเล่าจะพึงนำเราไปให้ถึงที่อยู่พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น คือพาเราไป.

อาปสทิส (ติ)

[อาป + สทิส]

เหมือนน้ำ, ดุจน้ำ.

กมฺมํ ปนสฺส เขตฺตสทิสํ กิเลสา **อาปสทิสา**. (อภิ.อฏฺ.๓/๓๕๖)

ส่วนกรรมเหมือนที่นา กิเลส**เหมือนน้ำ**สำหรับกัมมชรูปนั้น.

อาปา(อาวา) (ถี)

[อา + วา + อ + อา]

อันตราย, ภัย.

[**อาปา** มาจาก อาปทา ลบ ท อักษรที่อาปทา ด้วยนิรุตตินัย อีกนัยหนึ่ง **อาปา** มาจาก อาวา แปลง ว อักษรที่อาวา เป็น ป หากไม่แปลง ว อักษร เป็น ป ก็เป็นรูปว่า อาวา]

อาปาสุ เม ยุทฺธปราชิตสฺส
เอกสฺส กตฺวา วิวนสฺมิ โฆเร.
ปสารยี กิจฺฉคตสฺส ปาณึ
เตนูทตารึ ทุขสํปเรโต. (ชา.๑/๙๔)

(พระเจ้าพาราณสีทรงสรรเสริญคุณของติรีฏวัจฉดาบสโพธิสัตว์ผู้เคยช่วยเหลือพระองค์ตรัสแก่พระโอรสว่า)

เมื่อพ่อแพ้ในการรบตกอยู่**ในอันตราย**แต่ผู้เดียว ดาบสนั้นได้ทำการอนุเคราะห์ ยื่นมือช่วยเหลือพ่อผู้ตกยากอยู่ในป่าใหญ่อันทารุณ เพราะการช่วยเหลือนั้นพ่อผู้กำลังเผชิญทุกข์อยู่ก็ขึ้นจากบ่อน้ำได้.

อเทยฺเยสุ ททํ ทานํ
เทยฺเยสุ นปฺปเวจฺฉติ
อาปาสุ พฺยสนํ ปตฺโต
สหายํ นาธิคจฺฉติ. (ชา.๑/๙๔)

(พระราชาโพธิสัตว์แสดงธรรมแก่พระโอรสว่า)

ผู้ใดเมื่อให้ทานในบุคคลที่ไม่ควรจะให้ ไม่ให้ในบุคคลที่ควรจะให้ ผู้นั้นแม้ประสบทุกข์ในคราวมี**อันตราย**ก็หาเพื่อนช่วยเหลือไม่ได้[ผู้ใดเมื่อไม่ให้ทานในบุคคลที่ไม่ควรจะให้ ให้ทานในบุคคลที่ควรจะให้ ผู้นั้นแม้ประสบทุกข์ในคราวมีอันตราย ก็ได้เพื่อนที่จะช่วยเหลือ].

อาปาสูติ อาปทาสุ. (ชา.อฏฺ.๒/๒๘๗)

คำว่า **อาปาสุ** ได้แก่ ในอันตรายทั้งหลาย

อภิมุขํ วายนฺติ คจฺฉนฺตีติ อาวา, อาปทา. เตนาห **อาปาสูติ อาปทาสู**ติ.
(ชา.ฏี. เขียนด้วยลายมือ)

ธรรมชาติเหล่าใด ย่อมเป็นไปคือไปต่อหน้า เพราะเหตุนั้น ธรรมชาตเหล่านั้น จึงชื่อว่า อาวา(ภัยทั้งหลาย) ได้แก่ อันตราย เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า คำว่า **อาปาสุ** แปลว่า อันตราย.

อาปาฏลิปุตฺต (น)

[อา + ปาฏลิปุตฺต]

จนถึงเมืองปาฏลีบุตร.

อาปาฏลิปุตฺตํ วุฏฺโฐ เทโว. (ม.ฏี.๑/๑๔๓)

ฝนตก**จนถึงเมืองปาฏลีบุตร**.

อาปาณโกฏิก (น)

[อา + ปาณ + โกฏิ + ก. มริยาทาภิวิธีสุ อาปาณโกฏิยา อาปาณโกฏิกํ, "กฺวจิ สมาสนฺตคตานมการนฺโต" ติ กปจฺจโย. (รู.๓๓๖/๒๒๐)]

(ก) จนถึงที่สุดแห่งชีวิต, ตลอดชั่วอายุ, ตลอดชีวิต.

กา ปฏิปตฺตีติ? น เอวรูปํ กริสฺสามีติ ยาวชีวํ **อาปาณโกฏิกํ** สมาทาย สิกฺขติ สิกฺขาปเทสุ. (วิ.๕/๒)

ถาม : อะไรเป็นข้อปฏิบัติ

ตอบ : การที่ภิกษุสมาทานศีลตลอดชั่วอายุ **ตลอดชีวิต**ว่า "เราจะไม่ทำกรรมอย่างนี้อีก" แล้วศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย เป็นข้อปฏิบัติ.

อาปาณโกฏิกนฺติ ชีวิตปริยนฺตํ กตฺวา.
(วชิร.๕๔๓)

คำว่า **ตลอดชีวิต(อาปาณโกฏิกํ)** ได้แก่ กระทำการรักษาศีลจนถึงที่สุดแห่งชีวิต.

สุนฺหาตา สุวิลิตฺตา กปฺปิตเกสมสฺสู ปญฺจหิ กามคุเณหิ สมปฺปิตา สมงฺคีภูตา ปริจาเรนฺติ. อิธ ปนาหํ ภนฺเต ภิกฺขู ปสฺสามิ ยาวชีวํ **อาปาณโกฏิกํ** ปริปุณฺณํ ปริสุทฺธํ พฺรหฺมจริยํ จรนฺเต. (ม.๒/๓๒๒)

สมณพราหมณ์อาบน้ำดำหัว ลูบไล้อย่างดี แต่งผมและหนวดบำเรอตนให้เอิบอิ่มพรั่งพร้อมด้วยกามคุณ ๕ ประการ แต่หม่อมฉันได้เห็นภิกษุทั้งหลายในพระธรรมวินัยนี้ ประพฤติพรหมจรรย์อันบริสุทธิ์บริบูรณ์ตลอดชั่วอายุ **ตลอดชีวิต**.

อาปาณโกฏิกนฺติ ปาโณติ ชีวิตํ, ตํ มริยาทํ อนฺโต กริตฺวา, มรณสมเยปิ จรนฺติเยว, ตํ น วีติกฺกมนฺตีติ วุตฺตํ โหติ. (ม.อฏฺ.๓/๒๔๓)

คำว่า **ตลอดชีวิต(อาปาณโกฏิกํ)** ความว่า ชีวิต ชื่อว่าปาณะ ทำชีวิตนั้นให้เป็นขอบเขต คือไว้ในภาย ประพฤติแม้ในเวลาใกล้ตายนั่นเอง อธิบายว่า ย่อมไม่ล่วงละเมิดความประพฤตินั้นไป.

อาปาณโกฏิกนฺติ ยาว ปาณโกฏิ, ตาว ชีวิตปริโยสานํ. (ม.ฏี.๓/๑๖๒)

คำว่า **ตลอดชีวิต(อาปาณโกฏิกํ)** ได้แก่ ตราบเท่าสิ้นสุดแห่งชีวิต.

อาปาณโกฏิกนฺติ ชีวิตปริยนฺตํ ยาวชีวํ. (สํ.ฏี.๑/๓๔๑)

คำว่า **ตลอดชีวิต(อาปาณโกฏิกํ)** ได้แก่ สิ้นสุดแห่งชีวิต คือตลอดชีพ.

(ข) ศีลที่รับรักษาไม่ขาดตลอดชีวิต, ศีลที่รักษาตลอดชีวิต.

ยาวชีวํ สมาทิยิตฺวา ตเถว ปวตฺติตํ **อาปาณโกฏิกํ**. (วิสุทฺธิ.๑/๑๒)

ศีลที่บุคคลสมาทานตลอดชีพแล้วประพฤติไปตลอดชีพเช่นกันนั่นเอง ชื่อว่า **ศีลที่รักษาตลอดชีวิต**.

อาปาณโกฏิกตา (ถี)

[อาปาณโกฏิก + ตา]

ความเป็นแห่งสรณคมน์อันควรรักษาตลอดชีวิต, การรับไตรสรณคมน์ที่ประเสริฐเป็นที่พึ่งตลอดชีวิต.

สรณคมนสฺส **อาปาณโกฏิกตํ** ทสฺเสนฺโต ยาว เม ชีวิตํ ปวตฺตตีติอาทีนิ วตฺวา ปุน ชีวิเตนปหํ วตฺถุตฺตยํ ปฏิปูเชนฺโต สรณคมนญฺจ รกฺขามีติ อุปฺปนฺนํ ตสฺส พฺราหฺมณสฺส อธิปฺปายํ วิภาเวนฺโต อหญฺหีติอาทิมาห. (สารตฺถ.๑/๔๒๕)

พระอรรถกถาจารย์ เมื่อประสงค์จะแสดง**ความที่**สรณคมน์**อันควรรักษาตลอดชีวิต**กล่าวคำว่า “ชีวิตของข้าพเจ้าเป็นไปตราบใดเป็นต้น เมื่อประสงค์จะแสดงอธิบายของพราหณ์นั้นที่เกิดขึ้นว่า แม้เราเมื่อบูชาพระรัตนตรัยและจะรักษาสรณคมน์ด้วยชีวิตอีก จึงกล่าวคำว่า ก็ข้าพเจ้าเป็นต้น.

อาปาณโกฏิย (น)

[อา + ปาณโกฏิ + ก. แปลง ก เป็น ย]

ตลอดที่สุดชีวิต, ตลอดชีวิต.

มริยาทาภิวิธีสุ อาปาณโกฏิยา **อาปาณโกฏิยํ**, กปจฺจยสฺส ยการาเทโส. (นีติ.สุตฺต.๖๙๖)

ในอรรถว่าขอบเขตและแผ่ไป จนตลอดที่สุดแห่งชีวิต ชื่อว่า**ตลอดชีวิต** แปลง ก อักษร เป็น ย อักษร.

อาปาต (ปุ)

[อา + ปต + ณ]

การตกมาเฉพาะหน้า, การมาปรากฏ.

นิมิตฺตเมตํ มหาราช สุปินํ นาม ยํ จิตฺตสฺส **อาปาต**มุปคจฺฉติ. (มิลินฺท.๕/๓๐๘)

มหาบพิตร อารมณ์ใด ย่อมเข้าถึง**การมาปรากฏ**ต่อใจ อารมณ์นั้น ชื่อว่า ความฝัน.

เอกจิตฺตกฺขณาตีตานิ วา พหุจิตฺตกฺขณา-

ตีตานิ วา จิติปฺปตฺตาเนว ปญฺจารมฺมณานิ ปญฺจทฺวาเร **อาปาต**(ถ)มาคจฺฉนฺติ. (อภิ.สงฺคห.๕๗)

อารมณ์ ๕ ที่ผ่านไป ๑ ขณะจิต หรือ มาก ขณะจิตแล้วถึงฐิติขณะ (ขณะตั้งอยู่) นั่นเอง ย่อมถึง**การมาปรากฏ**ในทวาร ๕.

อาปาตทส (ปุ)

[อาปาต + ทิส + อ]

ผู้ให้อรรถที่ละเอียดมาปรากฏและเห็นอรรถที่ละเอียด, ผู้มองเห็นแนวทาง, ผู้เห็นแจ้งอรรถ.

อยํ วุจฺจติ คหปติ อริยสาวโก มหาปญฺโญ ปุถุปญฺโญ **อาปาตทโส** ปญฺญาสมฺปนฺโน. อยํ วุจฺจติ คหปติ ปญฺญาสมฺปทา. (อํ.๑/๔๗๘)

สาวกนี้ชื่อว่ามีปัญญามาก มีปัญญากว้างขวาง **ผู้เห็นแจ้งอรรถ** สมบูรณ์ด้วยปัญญานี้ เรียกว่า ปัญญาสัมปทา.

อาปาตทโสติ ตํ ตํ อตฺถํ อาปาเตติ ตเมว ปสฺสติ, สุขุมมฺปิ สฺส อตฺถชาตํ อาปาตํ อาคจฺฉติเยวาติ อตฺโถ. (อํ.อฏฺ.๒/๓๑๓)

คำว่า **ผู้เห็นแจ้งอรรถ(อาปาตทโส)** ความว่า เขาให้อรรถนั้น ๆ มาปรากฏและเห็นอรรถนั้นนั่นเอง อธิบายว่า อรรถแม้ที่ละเอียด มาปรากฏแก่อริยสาวกนั้นจริง ๆ .

อาปาตปริปาต (ปุ)

[อาปาต + ปริปาต]

การลงบินวนอยู่รอบ ๆ, ลงบินวนอยู่รอบ ๆ .

สมฺพหุลา อธิปาตกา เตสุ เตลปฺปทีเปสุ **อาปาตปริปาตํ** อนยํ อาปชฺชนฺติ, พฺยสนํ อาปชฺชนฺติ, อนยพฺยสนํ อาปชฺชนฺติ. (อุทาน.๑๖๗)

แมลงจำนวนมาก **ลงบินวนอยู่รอบ ๆ** ที่ประทีปน้ำมันเหล่านั้นถึงความทุกข์ ความพินาศย่อยยับ.

อาปาตปริปาตนฺติ อาปาตํ ปริปาตํ, อาปติตฺวา อาปติตฺวา ปริปติตฺวา ปริปติตฺวา, อภิมุขปาตญฺเจว ปริพฺภมิตฺวา ปาตญฺจ กตฺวาติ อตฺโถ. (อุทาน.อฏฺ.๓๒๓)

คำว่า **ลงบินวนอยู่รอบ ๆ (อาปาต-ปริปาตํ)** ตัดบทว่า อาปาตํ ปริปาตํ ลงแล้วลงเล่าบินวกวน อธิบายว่า บินวนไปมาตรงหน้าแล้วตกลง.

อาปาถ (ปุ)

[อา + ปถ + ณ]

การปรากฏ, การมาปรากฏ (การมาปรากฏโดยอารมณ์ในทวารที่เกี่ยวข้อง) .

เอวํ สมฺมา วิมุตฺตจิตฺตสฺส ภนฺเต ภิกฺขุโน ภุสา เจปิ จกฺขุวิญฺเญยฺยา รูปา จกฺขุสฺส **อาปาถํ** อาคจฺฉนฺติ เนวสฺส จิตฺตํ ปริยาทิยนฺติ. (วิ.๓/๒๕๑)

พระพุทธเจ้าข้า ถ้ารูปารมณ์ที่รุนแรงอัน

จะพึงรับรู้ทางตา มา**ปรากฏ**ทางตาของภิกษุผู้มีจิตหลุดพ้นแล้วโดยชอบอย่างนี้ รูปารมณ์เหล่านั้นย่อมไม่ครอบงำจิตของภิกษุนั้นได้เลย.

พาหิรา จ รูปา น **อาปาถํ** อาคจฺฉนฺติ โน จ ตชฺโช สมนฺนาหาโร โหติ เนว ตาว ตชฺชสฺส วิญฺญาณภาคสฺส ปาตุภาโว โหติ. (ม.๑/๒๔๘)

รูปที่เป็นอายตนะภายนอกไม่มา**ปรากฏ** (ทางตา) ทั้งความใส่ใจอันเกิดจากจักษุและรูปนั้นก็ไม่มี วิญญาณส่วนที่เกิดจากจักษุและรูปนั้นก็ไม่ปรากฏ.

ตสฺส อธิมตฺตา เจปิ มโนวิญฺเญยฺยา ธมฺมา มนสฺส **อาปาถํ** อาคจฺฉนฺติ, เนวสฺส จิตฺตํ ปริยาทิยนฺติ โก ปน วาโท ปริตฺตานํ. (สํ.๒/๓๘๒)

ถ้าแม้ธรรมารมณ์ที่พึงรู้แจ้งทางใจซึ่งมากกว่ามา**ปรากฏ**ทางใจของภิกษุหรือภิกษุณีนั้น ก็ย่อมครอบงำจิตของภิกษุหรือภิกษุณีนั้นไม่ได้ ไม่จำต้องกล่าวถึงธรรมารมณ์เพียงเล็กน้อยเลย.

มรณมญฺเจ นิปนฺนสฺส ยถูปจิตํ ปาปกมฺมํ วา กมฺมนิมิตฺตํ วา มโนทฺวาเร **อาปาถ-**มาคจฺฉติ. (วิสุทฺธิ.๒/๑๘๑)

อกุศลกรรมบ้าง กรรมนิมิตบ้าง (อารมณ์ของกรรมเช่น มีด ดาบเป็นต้น) ตามที่สั่งสมไว้ ย่อมมา**ปรากฏ**ในทางใจแก่บุคคลผู้นอนอยู่บนเตียงใกล้ตาย.

มโนทฺวาเร อาปาถมาคจฺฉตีติ กมฺมพเลน อุปฏฺฐาปิตวณฺณายตนํ สุปินํ ปสฺสนฺตสฺส วิย ทิพฺพจกฺขุสฺส วิย จ มโนทฺวาเร เอว โคจรภาวํ คจฺฉติ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๓๐๐)

คำว่า **มาปรากฏทางใจ(มโนทฺวาเร อาปาถมาคจฺฉติ)** ความว่า ย่อมถึงความเป็นอารมณ์ทางใจแน่นอน เหมือนสีต่าง ๆ ที่กำลังกรรมให้ปรากฏขึ้น มาปรากฏแก่คนฝันและแก่ทิพพจักษุ.

อาปาถมตฺตนฺติ อาปาถคมนมตฺตํ อารมฺมณปจฺจยภาวมตฺตํ. (อนุฏี.๒/๒๐๑)

คำว่า **เพียงปรากฏ(อาปาถมตฺตํ** ได้แก่ เพียงการมา**ปรากฏ** คือเพียงเป็นเหตุอันเป็นอารมณ์.

อาปาถก (ปุ)

[อาปาถ + ก]

ที่ปรากฏเห็น, ที่มองเห็น.

ดู อาปาถกชฺฌานยี.

อาปาถกชฺฌายี (ติ)

[อาปาถก + ฌายี]

มีปกติเข้าฌานที่ปรากฏแก่สายตาคน, เข้าฌานที่โล่งแจ้ง, เข้าฌานในที่คนมองเห็น, เข้าฌานอวดต่อหน้าคน.

สมาหิโต วิย นิสีทติ สมาหิโต วิย เสยฺยํ กปฺเปติ **อาปาถกชฺฌายี**ว โหติ. (มหานิ.๑๗๓)

ภิกษุผู้หลอกลวง นั่งเหมือนเข้าสมาธิ นอน

เหมือนเข้าสมาธิ เป็นเหมือน**เข้าฌานอวดต่อหน้าคน**.

อาปาถกชฺฌายีว โหตีติ สมฺมุขา อาคตานํ มนุสฺสานํ ฌานํ สมาปชฺชนฺโต วิย สนฺตภาวํ ทสฺเสติ. (มหานิ.อฏฺ.๒๙๓)

คำว่า **เป็นเหมือนเข้าฌานอวดต่อหน้าคน(อาปาถกชฺฌายีว โหติ)** ความว่า แสดงความเป็นผู้สงบ ทำเป็นเหมือน เข้าฌานต่อหน้าพวกมนุษย์ที่เดินมา.

อาปาถกชฺฌายีติ มนุสฺสานํ อาปาถฏฺฐาเน สมาธิสมาปนฺโน วิย นิสีทนฺโต **อาปาถเก**ชนสฺส ปากฏฏฺฐาเน ฌายี. (วิสุทฺธิ.ฏี. ๑/๕๔)

คำว่า **เป็นเหมือนเข้าฌานอวดต่อหน้าคน (อาปาถกชฺฌายี)** ความว่า ทำเหมือนนั่งเข้าสมาธิในที่มนุษย์ทั้งหลายมองเห็น คือ เหมือนเข้าฌาน**ในที่ปรากฏ** คือในที่คนมองเห็น.

อาปาถกนิสาที (ติ)

[อาปาถก + นิสาที]

ผู้อยู่ในสถานที่ปรากฏต่อสายตาหมู่คน, ผู้อยู่ในที่คนมองเห็น, ผู้มีปกตินั่งในที่คนเห็นได้.

ตปสฺสี **อาปาถกนิสาที** โหติ ... อยมฺปิ โข นิโรธ ตปสฺสิโน อุปกฺกิเลโส โหติ. (ที.๓/๓๖)

บุคคลผู้บำเพ็ญตบะเป็น**ผู้มีปกตินั่งในที่ที่คนเห็นได้** ข้อที่ ... นิโรธ นี้แล เป็นอุปกิเลสของบุคคลผู้บำเพ็ญตบะ.

อาปาถกนิสาที โหตีติ มนุสฺสานํ อาปาเถ ทสฺสนฏฺฐาเน นิสีทติ. (ที.อฏฺ.๓/๒๒)

คำว่า **ผู้มีปกตินั่งในที่ที่คนเห็นได้ (อาปาถกนิสาที โหติ)** ได้แก่ ย่อมนั่งในที่ปรากฏ คือ ในที่คนทั้งหลายมองเห็นได้.

อาปาถคต (ติ)

[อาปาถ + คต]

อันถึงการมาปรากฏ, มาปรากฏ, ผ่านมา.

จกฺขุมา ปุริโส **อาปาถคตานํ** รูปานํ อทสฺสนกาโม อสฺส โส นิมีเลยฺย วา อญฺเญน วา อปโลเกยฺย. (ม.๑/๑๖๙)

คนมีตาดีไม่ต้องการเห็นรูปที่**มาปรากฏ** เขาควรหลับตาหรือเหลียวไปทางอื่นเสีย.

กถํ ปเนตํ อุปฺปชฺชตีติ? จกฺขุทฺวาเร ตาว **อาปาถคตํ** อิฏฺฐารมฺมณํ กามสฺสาทวเสน อสฺสาทยโต อภินนฺทโต กามราคสํโยชนํ อุปฺปชฺชติ. (ที.อฏฺ.๒/๓๗๔)

ถามว่า ก็สังโยชน์นั้นเกิดได้อย่างไร.

ตอบว่า เกิดได้อย่างนี้ จะกล่าวในจักษุทวารก่อน เมื่อบุคคลยินดี เพลิดเพลินอิฏฐารมณ์**อันมาปรากฏ**ทางจักษุทวารโดยความยินดีในกาม สังโยชน์ คือกามราคะก็เกิด.

เอกสฺมึ ขเณ อเนกาสุ ปถวีสุ **อาปาถคตาสุ** ตาสุ ตาสุ สห นุปฺปชฺชติ. (มูลฏี.๑/๑๕๔)

กายวิญญาณ ย่อมไม่เกิดพร้อมกันในธาตุดินมากมายที่**มาปรากฏ**ในขณะเดียว.

อาปาถคตมธุรตา (ถี)

[อาปาถคต + มธุรตา]

ความเป็นแห่งพระดำรัสไพเราะเมื่อมาปรากฏ, ความที่พระดำรัสไพเราะเมื่อมาปรากฏ(ที่หู).

สุยฺยมานสุขโตติ **อาปาถคตมธุรตํ** อาห. (อํ.ฏี.๒/๑๔)

พระอรรถกถาจารย์กล่าว**ความที่พระดำรัสไพเราะเมื่อมาปรากฏ**(ที่โสตประสาท) ด้วยคำว่า **เพราะฟังสบายหู**.

อาปาถคตรูป (น)

[อาปาถคต + รูป]

รูปารมณ์ที่ถึงการมาปรากฏ, รูปารมณ์ที่มาปรากฏ.

อิทํ วุตฺตํ โหติ ยถา **อาปาถคตรูเป** จกฺขุวิญฺญาณํ น รชฺชติ น ทุสฺสติ น มุยฺหติ เอวํ ราคาทิวิรเหน จกฺขุวิญฺญาณมตฺตเมว ชวนํ ภวิสฺสติ จกฺขุวิญฺญาณปมาเณเนว ชวนํ ฐเปสฺสามีติ. (สํ.อฏฺ.๓/๒๙)

มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายความไว้ดังต่อไปนี้ว่า จักขุวิญญาณ ย่อมไม่กำหนัดไม่ขัดเคือง ไม่หลง**ในรูปารมณ์ที่มาปรากฏ**โดยประการใด ชวนจิตก็จักเป็นเพียงจักขุวิญญาณเท่านั้น เพราะเว้นจากราคะเป็นต้น โดยประการนั้น เราจักตั้งชวนจิตโดยสักว่าจักขุวิญญาณเท่านั้น.

อาปาถคตวณฺณ (ปุ)

[อาปาถคต + วณฺณ]

วรรณที่ถึงการมาปรากฏ, สีต่างๆ ที่มาปรากฏ.

อาโภคานุรูปํ อาปาถคตวณฺณวเสนาติ อเนกเมว รูปํ สหจฺจการิตาย วิญฺญาณสฺส ปจฺจโย โหติ. (ม.ฏี.๒/๖๓)

คำว่า **ด้วยอำนาจสีต่าง ๆ ที่มาปรากฏตามสมควรแก่การใส่ใจ(อาโภคานุรูปํ อาปาถคตวณฺณวเสน)** ความว่า รูปเป็นอันมากนั่นเอง เป็นเหตุแห่งวิญญาณเพราะทำกิจพร้อมกัน.

อาปาถคตวิสยนินฺน (ติ)

[อาปาถคต + วิสย + นินฺน]

(อาวัชชนจิต) ที่น้อมไปในอารมณ์ที่ถึงการปรากฏ, อาวัชชนจิตที่น้อมสู่อารมณ์ที่มาปรากฏ.

ตนฺนินฺนนฺติ **อาปาถคตวิสยนินฺนํ** อาวชฺชนนฺติ สมฺพนฺโธ. (อนุฏี.๑/๑๔๐)

บัณฑิตควรสัมพันธ์คำว่า **น้อมไปสู่อารมณ์**นั้นว่า อาวัชชนจิต**ที่น้อมไปสู่อารมณ์ที่มาปรากฏ**.

อาปาถคตวิสยปทฏฺฐาน (ติ)

[อาปาถคต + วิสย + ปทฏฺฐาน]

มีเหตุใกล้คืออารมณ์ที่ถึงการมาปรากฏ, มีเหตุใกล้คืออารมณ์ที่มาปรากฏ.

สฺวายํ ผุสนลกฺขโณ สงฺฆฏฺฏนรโส สนฺนิปาตปจฺจุปฏฺฐาโน **อาปาถคตวิสยปทฏฺฐาโน**. (อภิ.อฏฺ.๑/๑๕๑)

ผัสสะนั้นมีการกระทบอารมณ์เป็นลักษณะ มีการประสานเป็นกิจ มีการประชุมพร้อมกันเป็นปัจจุปัฏฐาน **มีเหตุใกล้คืออารมณ์ที่มาปรากฏ**.

อาปาถคมน (น)

[อาปาถ + คมน]

การถึงการปรากฏ, การมาปรากฏ.

ตตฺถ ทิฏฺฐวเสน ตาว **อาปาถคมนํ** เหฏฺฐา ปญฺจหิ นเยหิ วุตฺตเมว. (อภิ.อฏฺ.๑/๑๑๖)

ท่านกล่าว**การมาปรากฏ**(แห่งอารมณ์) โดยนัย ๕ นัย ไว้ในข้างล่างด้วยอำนาจรูปที่เห็นในทิฏฐรูป (รูปที่เห็น) เป็นต้นนั้นก่อน.

อาปาถคมนโยคฺย

[อาปาถคมน + โยคฺย]

(สีต่าง ๆ หรือรูปารมณ์) อันสมควรแก่การถึงการปรากฏ, อันควรมาปรากฏ.

อนาปาถคตนฺติ **อาปาถคมนโยคฺย**วเสน วุตฺตํ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๖๒)

คำว่า **มาปรากฏ(อนาปาถคตํ)** ท่านกล่าวแล้วด้วยอำนาจรูปารมณ์**อันสมควรมาปรากฏ**.

อาปาถฏฺฐาน (น)

[อาปาถ + ฐาน]

สถานที่ปรากฏ, ที่ที่ปรากฏ.

ทูเรติ วุตฺเตปิ ปกติโสตสฺส **อาปาถฏฺฐาเน**เยว. (ปฏิสํ.อฏฺ.๑/๓๑๒)

ในสถานที่ปรากฏแก่ปกติโสตเท่านั้น แม้ในพระดำรัสที่ตรัสไว้ว่า ในที่ไกล.

อาปาถมธุรตา (ถี)

[อาปาถ + มธุรตา]

ความเป็นแห่งพระดำรัสที่ไพเราะเมื่อมาปรากฏ, ความที่พระดำรัสไพเราะเมื่อมาปรากฏ(ที่โสตประสาท).

สุยฺยมานสุขโตติ **อาปาถมธุรต**มาห. (ม.ฏี.๒๐๗)

พระอรรถกถาจารย์กล่าว**ความที่พระดำรัสไพเราะเมื่อมาปรากฏ**(ที่โสตประสาท) ด้วยคำว่า **เพราะฟังสบาย**.

อาปาถรมณีย (ติ)

[อาปาถ + รมณีย]

(พระดำรัส)ที่น่าเพลินใจ-น่ารื่นรมย์เมื่อมา

ปรากฏต่อญาณ .

อาปาถรมณียโต วิมทฺทกฺขมโต (วจนํ อภิกฺกนฺตํ). (วิ.อฏฺ.๑/๑๓๙)

(พระดำรัสที่ดียิ่ง) **เพราะเป็นที่น่ารื่นรมย์เมื่อมาปรากฏต่อญาณ** เพราะทนต่อความย่ำยีได้อย่างวิเศษ .

อาปาถรมณียโตติ ญาณาปาถรมณียโต. (วชิร.๕๕)

คำว่า **เพราะเป็นที่น่ารื่นรมย์เมื่อมาปรากฏต่อญาณ(อาปาถรมณียโต)** ได้แก่ เพราะเป็นที่น่าเพลินใจเมื่อมาปรากฏต่อญาณ.

กรวีกรุตมญฺชุตาย **อาปาถรมณียโต**.

(สารตฺถ.๑/๔๑๒)

เพราะเป็นที่น่ารื่นรมย์เมื่อมาปรากฏต่อญาณเนื่องจากเป็นพระสุระเสียงไพเราะดุจเสียงนกการเวก.

อาปาท (ปุ)

[อป + อา + ทา + ณ]

การเก็บรักษา, การรักษาไว้. ดู อนาปาท.

อาปาทก (ติ)

[อา + ปท + ณฺวุ.(ถี) อาปาทิกา]

(ก) ผู้ให้เจริญขึ้น, ผู้ให้เติบโตขึ้น, ผู้บำรุงรักษา, ประคับประคอง, ผู้เลี้ยงดู.

พหุการา ภิกฺขเว มาตาปิตโร ปุตฺตานํ **อาปาทกา** โปสกา อิมสฺส โลกสฺส ทสฺเสตาโร. (อํ.๑/๑๓๑)

ภิกษุทั้งหลาย บิดามารดามีอุปการะมาก **บำรุงรักษา** เลี้ยง แสดงโลกนี้แก่บุตร.

อาปาทกาติ วฑฺฒกา อนุปาลกา. (อํ.อฏฺ.๒/๒๘)

คำว่า **ผู้บำรุงรักษา(อาปาทกา)** ได้แก่ ยังบุตรให้เจริญขึ้น คือรักษาดูแล.

อาปาทกาติ ชีวิตสฺส อาปาทกา. ปุตฺตานํ หิ มาตาปิตูหิ ชีวิตํ อาปาทิตํ ปาลิตํ ฆฏฺฏิตํ อนุปฺปพนฺเธน ปวตฺติตํ. (อํ.อฏฺ.๙๙)

คำว่า **บำรุงรักษา(อาปาทกา)** ได้แก่ ถนอมชีวิตไว้ อธิบายว่า มารดาบิดาถนอมชีวิตบุตร คือเลี้ยงดู ประคบประหงม ได้แก่ให้เป็นไปโดยต่อเนื่องกัน.

พหูปการา ภนฺเต มหาปชาปติ โคตมี ภควโต มาตุจฺฉา **อาปาทิกา** โปสิกา ขีรสฺส ทายิกา ภควนฺตํ ชเนตฺติยา กาลงฺกตาย ถญฺญํ ปาเยสิ. (วิ.๔/๔๔๔)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระนางมหาปชาบดีโคตมีผู้เป็นพระมาตุจฉาของพระผู้มีพระภาค ทรงมีอุปการะมาก เคย**บำรุงรักษา**ดูแลถวายเกษียรธาร(น้ำนม) เมื่อพระชนนีสวรรคต ได้ให้พระผู้มีพระภาคดื่มเกษียรธาร.

อาปาทิกาติ สํวฑฺฒิกา ตุมฺหากํ หตฺถปาเทสุ หตฺถปาทกิจฺจํ อสาเธนฺเตสุ หตฺเถ จ ปาเท จ วฑฺเฒตฺวา ปฏิชคฺคิกาติ อตฺโถ.

(ม.อฏ.๔/๒๒๒)

คำว่า **บำรุงรักษา(อาปาทิกา)** ได้แก่ ทรงให้เจริญขึ้นแล้ว อธิบายว่า ครั้น พระหัตถ์และพระบาทของพระองค์ไม่ยังกิจด้วยพระหัตถ์และพระบาทให้สำเร็จ พระนางก็ทรงให้พระหัตถ์และพระบาทให้เจริญปรนนิบัติอยู่.

(ข) ผู้ให้ถึง.

มหาวิปากเจตนตฺตํ **อาปาทิกา**. ปฏิคฺคาหกนิรเปกฺขา วิปากทายิกา โหติ. (มูลฏี.๓/๑๐๗)

(ความบริสุทธ์แห่งจิต)**ให้ถึง**ความเป็นเจตนาที่มีผลมาก ไม่มองหาผู้รับทานย่อมเป็นธรรมชาติให้ผลได้.

อาปาทน (น)

[อา + ปท + เณ + ยุ]

การให้ถึง, การให้ได้, ให้ถือเอา.

ปจฺฉิมา จ ชนตา ทิฏฺฐานุคตึ **อาปาทเนน** อนุคฺคหิตา โหติ. (ที.อฏ.๒/๓๒๘)

หมู่ชนในภายหลัง ก็ย่อมได้รับการอนุเคราะห์**ด้วยการให้ถือเอา**เยี่ยงอย่างที่ได้เห็น.

อาปาทิ (กฺริ)

ดู อาปชฺชติ

อาปาทึ (กฺริ)

ดู อาปชฺชติ

อาปาทิต (ติ)

[อา + ปท + เณ + ต]

(ก) ถูกให้ถึง, คนที่ชราส่งให้ถึง, อันเขาให้ถึง-ให้ได้.

ชิณฺเณติ ชชฺชรีภูเต ชราย ขณฺฑิจฺจาทิภาวํ **อาปาทิเต**. (วิ.อฏ.๑/๑๐๑)

คำว่า **คนแก่(ชิณฺเณ)** ได้แก่ เป็นคนแก่คร่ำคร่า คือ**คนที่ชราส่งให้ถึง**ความเป็นผู้ฟันหักเป็นต้น.

ขณฺฑิจฺจาทิภาวํ อาปาทิเตติ ขณฺฑิตทนฺตปลิตเกสาทิภาวํ สมฺปาปิเต. (สารตฺถ.๑/๒/๔๒๑)

คำว่า **คนที่ชราส่งให้ถึงความเป็นผู้ฟันหักเป็นต้น(ขณฺฑิจฺจาทิภาวํ อาปาทิเต)** ได้แก่ คนแก่ที่ชราส่งให้ถึงความเป็นผู้ฟันหักผมหงอกเป็นต้น.

(ข) ถูกรักษา, เลี้ยงดู. ดู อาปาทก (ก).

(ค) ถูกให้สำเร็จแล้ว, ถูกให้เจริญแล้ว.

ราชขาทาย ปุฏฺโจติ ราชขาทนีเยน ราชโภชนีเยน ปุฏฺโจ โปสิโต **อาปาทิโต** วฑฺฒิโตติ สูโร ยถา ราชขาทาย ปุฏฺโจ. (มหานิ.๑๓๓)

คำว่า **ที่ได้รับการเลี้ยงดูด้วยของเสวยของพระราชา(ราชขาทาย ปุฏฺโจ)** ได้แก่ ได้รับการเลี้ยงดู คือ ชุบเลี้ยง ทำ**ให้เจริญ**

ทำให้เติบโต ด้วยเครื่องขบเคี้ยวของพระราชา ด้วยเครื่องเสวยของพระราชา รวมความว่า คนกล้าที่ได้รับการเลี้ยงดูด้วยของเสวยของพระราชา.

อาปาทิโตติ อุปฑฺฒพลิโต ปฏิปาทิโต. (มหานิ.อฏ.๒๔๙)

คำว่า **ทำให้เจริญ(อาปาทิโต)** ได้แก่ เป็นผู้มีพลกำลังครึ่งหนึ่ง คือ ผู้ถูกเลี้ยงดู.

อาปาทิตจิตฺต (ติ)

[อาปาทิต + จิตฺต]

ผู้มีจิตที่ถูกให้ถึง.

วิปนฺนจิตฺโตติ พฺยาปาเทน วิปตฺตึ **อาปาทิตจิตฺโต**. (ม.ฏี.๒/๒๕๐)

คำว่า **ผู้จิตเสีย(วิปนฺนจิตฺโต)** ได้แก่ **ผู้มีจิต**อันพยาบาท**ให้ถึง**ความวิบัติแล้ว.

อาปาทิตรุกฺข (ปุ)

[อาปาทิต + รุกฺข]

ต้นไม้ที่ถูกให้ถึง, ต้นไม้ที่ถูกให้กลายเป็น.

ปติตฏฺฐาเนเยว วาลิกาย โอตฺถริตฺวา ปูติภาวํ **อาปาทิตรุกฺโข** วิย อาลสิยมหคฺฆโส เวทิตพฺโพ. (สํ.อฏ.๓/๗๘)

บุคคลผู้เกียจคร้านและกินจุ พึงทราบเหมือน**ต้นไม้ที่ถูก**ทรายคลุมทับในที่ล้มลงนั่นแลแล้ว**ให้ถึง**ความเป็นไม้ผุฉะนั้น.

อาปาทิยมาน (ติ)

[อา + ปท + ณย + มาน]

ถูกให้ถึงอยู่, ถูกให้กลายเป็นอยู่.

ทุมฺมงฺกู นาม ทุสฺสีลปุคฺคลา เย มงฺกุตํ **อาปาทิยมานา**ปิ ทุกฺเขน อาปชฺชนฺติ วีติกฺกมํ กโรนฺตา วา กตฺวา วา น ลชฺชนฺติ เตสํ นิคฺคหตฺถาย. (ปฏิสํ.อฏ.๒/๗๒)

บุคคลผู้ทุศีล ชื่อว่าบุคคลผู้เก้อยาก, ภิกษุเหล่าใดแม้อันภิกษุทั้งหลายจะ**ให้ถึง**ความเป็นผู้เก้อ**อยู่** ย่อมถึงได้โดยยาก, กำลังกระทำการละเมิด หรือกระทำแล้ว ย่อมไม่ละอาย, เพื่อประโยชน์แก่อันข่มภิกษุผู้เก้อยากเหล่านั้น.

วิกฺขิปฺปมานสฺสาติ วิกฺขิปิยมานสฺส วิกฺเขปํ **อาปาทิยมานสฺส**. (วิ.อฏ.๑/๑๘๘)

คำว่า **ผู้หวั่นไหว(วิกฺขิปฺปมานสฺส)** ได้แก่ ผู้ฟุ้งซ่าน **ผู้**อันกิเลส**ให้ถึง**ความฟุ้งซ่าน.

อาปาทียติ (กมฺม/กฺริ)

[อา + ปท + เณ + ย + เต]

ย่อมถูกให้ถึง, อันเขาให้ถึง.

วิกฺขิปฺปเตติ วิกฺขิปียติ วิกฺเขปํ **อาปาทียติ**. (ปฏิสํ.อฏ.๒/๗๓)

คำว่า **วิกฺขิปฺปเต** ได้แก่ ย่อมฟุ้งซ่าน คือ อันกิเลส**ย่อมให้ถึง**ความฟุ้งซ่าน.

อาปาเทตพฺพ (ติ)

[อา + ปท + เณ + ตพฺพ]

พึงถูกให้ถึง, ควรให้ถึง, ควรให้เกิด.

อนุปฺปตฺติธมฺมตา **อาปาเทตพฺพา**. (ม.ฏี.๒/๗๗)

ความที่อกุศลจิตไม่เกิดขึ้นเป็นธรรมดาอันบัณฑิต**พึงให้ถึง**.

อาปาเทตพฺพอาปตฺติ (ถี)

[อาปาเทตพฺพ + อาปตฺติ]

การถึงความพินาศแห่งสัตว์ผู้ถูกให้ถึง.

พฺยสนสฺส หิ อาปาทเกหิ อาปาทนํ **อาปาเทตพฺพอาปตฺติยา** สเหว สิชฺฌติ. (อนุฏี.๒/๗๑)

จริงอยู่ กิริยาที่สัตว์ร้ายตัวให้ถึงซึ่งความพินาศยัง(บุคคล)ให้ถึงความพินาศ ย่อมสำเร็จพร้อมกับ**การถึงความพินาศแห่งสัตว์ผู้ถูกให้ถึง**(ความพินาศย่อยยับ)นั่นเอง.

อาปาเทติ (กา/กฺริ)

[อา + ปท + เณ + ติ]

ย่อมให้ถึง, ย่อมให้สำเร็จ.

โส อภิกฺกมนฺโต ปฏิกฺกมนฺโต พหู ขุทฺทเก ปาเณ สงฺฆาตํ **อาปาเทติ**. (ม.๒/๔๐)

แต่ขณะเธอก้าวไป ถอยกลับ **ย่อมทำให้**สัตว์เล็ก ๆ **ถึง**ความตายไปเป็นอันมาก.

อาปาเทตุ (ติ)

[อา + ปท + เณ + ตุ]

ผู้เลี้ยงดู, ผู้ให้เจริญเติบโต.

เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว ชเนตา เอวํ สาริปุตฺโต เสยฺยถาปิ ชาตสฺส **อาปาเทตา** เอวํ โมคฺคลฺลาโน. สาริปุตฺโต ภิกฺขเว โสตาปตฺติ-ผเล วิเนติ โมคฺคลฺลาโน อุตฺตมตฺเถ. (ม.๓/๒๙๑)

ภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรเปรียบเหมือนผู้ให้กำเนิด โมคคัลลานะเปรียบเหมือน**ผู้เลี้ยงดู**ทารกที่เกิดแล้ว สารีบุตรย่อมแนะนำในโสดาปัตติผล โมคคัลลานะย่อมแนะนำในประโยชน์ที่สูงสุด.

อาปาเทตาติ โปเสตา. (ม.อฏ.๔/๒๑๘)

คำว่า **ผู้เลี้ยงดู(อาปาเทตา)** ได้แก่ ผู้เลี้ยงให้เจริญเติบโต.

อาปาเทตุํ (กฺริ/วิ)

[อา + ปท + เณ + ตุํ]

เพื่อการให้ถึง, เพื่อให้ถึง.

ผาตึ กาตุนฺติ วฑฺฒึ อาปาเทตุํ. (ม.อฏ.๒/๑๖๐)

คำว่า **เพื่อทำความเจริญ(ผาตึ กาตุํ)** คือ**เพื่อให้ถึง**ซึ่งความเจริญ.

อนุปฺปาทํ **อาปาเทตุํ** อสมตฺถตาย น ปริ-ชานาติ. (อภิ.อฏ.๓/๓๓๙)

ย่อมไม่สามารถกำหนดรู้ เพราะความที่ท่านไม่สามารถ**เพื่อจะให้ถึง**ความไม่เกิดขึ้น.

อาปาเทตฺวา (กฺริ/วิ)

[อา + ปท + เณ + ตฺวา]

ให้ถึงแล้ว, ให้สำเร็จแล้ว.

เอวเมตํ ญายํ อตฺถโต **อาปาเทตฺวา** อิทานิ นํ วจีเภเทน ปกาเสนฺโต น จาหํ พฺราหฺมณนฺติ-อาทิมาห. (ม.อฏฺ.๓/๒๙๗)

พระผู้มีพระภาค **ทรงให้**เหตุที่เหมาะสมนี้**สำเร็จ**โดยความหมายอย่างนี้แล้ว บัดนี้ทรงประสงค์จะแสดงเหตุนั้นโดยเปล่งพระดำรัส จึงตรัสว่า เราไม่กล่าวว่า พราหมณ์เป็นต้น.

อาปาเทนฺต (ติ)

[อา + ปท + เณ + อนฺต]

ให้ถึงอยู่.

กถญฺหิ นาม ภิกฺขุนิโย อนฺโตวสฺสํ จาริกํ จริสฺสนฺติ หริตานิ ติณานิ จ สมฺมทฺทนฺตา เอกินฺทฺริยํ ชีวํ วิเหเฐนฺตา พหู ขุทฺทเก ปาเณ สงฺฆาตํ **อาปาเทนฺตา**. (วิ.๒/๓๙๐)

ไฉนพวกภิกษุณีจึงเที่ยวไปภายในพรรษาเหยียบย่ำของเขียวและหญ้า เบียดเบียนชีวิตซึ่งมีอินทรีย์เดียว**ให้**สัตว์เล็กน้อยเป็นจำนวนมาก**ถึง**ความเสียหาย**อยู่**เล่า.

สงฺฆาตํ อาปาเทนฺตาติ วินาสํ **อาปาเทนฺตา**. (วิ.อฏฺ.๓/๓๔๙)

คำว่า **ทำให้ถึงความเสียหาย(สงฺฆาตํ อาปาเทนฺตา)** ได้แก่ **ทำให้**สัตว์เล็กน้อย**ถึง**ความพินาศไป.

โลกสมุทยํ ปหานาภิสมยวเสน ปชหนฺโต อนุปฺปตฺติธมฺมตํ **อาปาเทนฺโต** สมฺมา คโต อตีโตติ สุคโต. (สํ.ฏี.๑/๕)

ผู้ใดละเหตุเกิดของโลก ด้วยอำนาจการละและการรู้แจ้ง **ให้ถึง**ความไม่เกิดขึ้นเป็นสภาพ เสด็จไปดีแล้ว เหตุนั้น ผู้นั้น จึงชื่อว่า **พระสุคต**(ผู้เสด็จไปดีแล้ว).

อาปาธิก (ติ)

[อาป + อธิก]

(น้ำเมา) ที่ยิ่งเกินด้วยน้ำ, ที่มีน้ำมาก.

อาปาธิกสฺส อาสวสฺส คนฺธโต ปถวีอธิเก กปฺปาเส คนฺโธ อธิกตโร สิยา. (อภิ.อฏฺ.๑/๓๕๐)

ถ้าว่ากลิ่นในฝ่ายในธาตุดินพึงมีมากกว่ากลิ่นของน้ำเมา**อันมีน้ำมาก**.

อาปาน[๑] (น)

[อป + อาน]

ลมหายใจออก. ดู อปาน.

อาปาน[๒] (น)

[อา + ปา + ยุ]

ที่รวมกันกินเหล้า, วงเหล้า, สภาเหล้า.

อนาถปิณฺฑิโก องฺคุลิมุทฺทิกา ปิพนฺธิตฺวา มฏฺฐสาฏกนิวตฺโถ ราชุปฏฺฐานํ คจฺฉติ มยํ สุราปาติยํ วิสญฺญีกรณํ เภสชฺชํ ปกฺขิปิตฺวา **อาปานํ** สชฺเชตฺวา นิสีทิตฺวา อนาถปิณฺฑิกสฺส อาคมนกาเล ‘อิโต เอหิ มหาเสฏฺฐีติ ปกฺโกสิตฺวา ตํ สุรํ ปาเยตฺวา วิสญฺญีภูตสฺส องฺคุลิมุทฺทิกา จ สาฏเก จ คเหตฺวา สุรามูลํ กริสฺสามาติ. (ชา.อฏฺ.๑/๒๘๖)

นักเลงผู้หยาบช้าบอกว่า อนาถบิณฑิกเศรษฐีใส่แหวนหลายวง นุ่งผ้าเนื้อเกลี้ยงไปเฝ้าในหลวง พวกเราเอายาเบื่อใส่ในไหสุรา พากันนั่งตั้ง**วงเหล้า** เวลาท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีมา ก็เชิญท่านว่า เชิญ ทางนี้ครับ ท่านมหาเศรษฐี แล้วให้ท่านดื่ม เมื่อสลบแล้ว ก็ริบแหวนกับผ้านุ่ง ทำเป็นมูลค่าซื้อเหล้ากินได้.

อาปานํ ปานมณฺฑลํ. (ธาน.๕๓๔)

วงเหล้า, ร้านเหล้า ๒ ศัพท์ คือ **อาปานํ** และ ปานมณฺฑลํ.

อาปิวนฺติ สํภูย ปิวนฺตฺยสฺมึ **อาปานํ**, ยุ. (ธาน.ฏี.๕๓๔/๓๕๙)

นักเลงเหล้าทั้งหลาย ร่วมกันดื่มในที่นี้ เพราะเหตุนั้น ที่นี้ จึงชื่อว่า **วงเหล้า** ยุ ปัจจัย.

อาปานก (ติ)

[อาปาน + ก]

ผู้มีอยู่ในวงเหล้า, ผู้ร่วมวงเหล้า.

ดู บทถัดไป.

อาปานกมนุสฺส (ปุ)

[อาปานก + มนุสฺส]

คนผู้อยู่ในวงเหล้า, คนผู้อยู่ในวงเหล้าแล้วบอกคุณและโทษของเหล้า, คนร่วมวงเหล้า.

อาปานียกํเส สมฺปตฺติญฺจ อาทีนวญฺจ อาโรเจนฺโต **อาปานกมนุสฺโส** วิย อาจริยุปชฺฌายาทิโก กลฺยาณมิตฺโต. (สํ.อฏฺ.๒/๑๑๑)

กัลยาณมิตรมีอาจารย์และอุปัชฌาย์เป็นต้น เหมือน**คนผู้อยู่ในวงเหล้า** บอกคุณสมบัติและโทษในขันเหล้าสำริด.

อาปานภูมิ (ถี)

[อาปาน + ภูมิ]

สถานที่ดื่มเหล้า, โรงดื่มเหล้า, สถานที่ดื่มกิน, ที่กินเลี้ยง, งานเลี้ยง.

ตทา กิร โส ภิกฺขู ขิปฺปํ คเหตฺวา มจฺเฉ อชฺโฌตฺถรนฺเต วิย ชาลํ คเหตฺวา มจฺเฉ คณฺหนฺเต วิย เลปยฏฺฐึ โอฑฺเฑตฺวา สกุเณ พนฺธนฺเต วิย สุนเขหิ สทฺธึ อรญฺเญ มิควํ จรนฺเต วิย มาตุคาเม คเหตฺวา **อาปานภูมิยํ** นิสินฺเน วิย นจฺจนฺเต วิย คายนฺเต วิย

ภิกฺขุนีนํ รตฺติฏฺฐานทิวาฏฺฐาเนสุ วิสภาคมนุสฺเส นิสินฺเน วิย จิเต วิย จ กตฺวา ทสฺเสสิ. (ม.อฏฺ.๒/๓๑๕)

ทราบว่า ครั้งนั้น มารนั้น แสดงภิกษุทั้งหลายทำให้เป็นเหมือนผู้จะจับปลาก็จับโดยเร็ว ๑ ให้เป็นเหมือนผู้ถือข่ายแล้วดักปลา ๑ ให้เป็นเหมือนผู้ดักแร้วแล้วผูกนกไว้ ๑ ผู้เที่ยวต้อนเนื้อในป่ากับสุนัข ๑ ผู้พาหญิงมานั่ง**ในสถานที่ดื่มเหล้า** ๑ ผู้ฟ้อนอยู่ ๑ ผู้ขับอยู่ ๑ ให้เป็นเหมือนพวกมนุษย์ที่ไม่ถูกกันนั่งและยืนในที่พักกลางคืนและกลางวันของภิกษุณีทั้งหลาย ๑.

ตํ ทิวสญฺจ นนฺโทปนนฺทสฺส **อาปานภูมึ** สชฺชยึสุ. (วิสุทฺธิ.๒/๓๑)

พอดีในวันนั้น พวกนาคราชได้จัดแต่ง**ที่กินเลี้ยง**สำหรับนันโทปนันทนาคราช.

อาปานภูมึ สชฺชยึสูติ ยตฺถ โส นิสินฺโน โภชนกิจฺจํ กโรติ, ตํ ปริเวสนฏฺฐานํ สิตฺตํ สมฺมฏฺฐํ โภชนูปกรณูปนยนาทินา สชฺชยึสุ ปฏิยาเทสุํ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๒๙)

คำว่า **ได้จัดแต่งที่กินเลี้ยง(อาปานภูมึ สชฺชยึสุ)** ความว่า นันโทปนันทนาคราชนั้นนั่งกระทำกิจมีการกินในที่ใด พวกนาคราชได้จัดตั้งตระเตรียมสถานที่กินเลี้ยงนั้นประพรมน้ำกวาดให้เลียบเสมออย่างดี โดยนำอาหารและเครื่องใช้สอยเข้าไปให้เป็นต้น.

อาปานภูมิรมณีย (ติ)

[อาปานภูมิ + รมณีย]

อันน่ารื่นรมย์กล่าวคือสถานที่ดื่มกิน, มีสถานที่ดื่มกินอันน่ารื่นรมย์.

เอตํ เตสํ มนุสฺสานํ **อาปานภูมิรมณีเยสุ** มหาปริฬาเหสุ อเนกานตฺถานุพนฺเธสุ โฆราสยฺหกฏุกผเลสุ กาเมสุ อนาทีนวทสฺสิตํ สพฺพาการโต วิทิตฺวา กามานญฺเจว กิเลสานญฺจ อาทีนววิภาวนํ อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ. (อุทาน.อฏฺ.๓๓๑)

พระองค์ทรงทราบโดยอาการทั้งปวง ถึงความที่มนุษย์เหล่านั้น ไม่เห็นโทษในกามทั้งหลายที่น่ากลัวอดกลั้นไม่ได้และมีผลเผ็ดร้อน**มีสถานที่ดื่มกินอันน่ารื่นรมย์** มีความเร่าร้อนมากอันความพินาศเป็นอเนกติดตามผูกพันนี้ จึงทรงเปล่งอุทานนี้อันประกาศโทษแห่งกามและกิเลส.

อาปานมณฺฑป (ปุ/น)

[อาปาน + มณฺฑป]

โรง-ร้านดื่ม, โรงดื่มสุรา, สถานที่ดื่มสุรา.

เอกสตราชาโน อมฺหากํ นครํ อาเนตฺวา อุยฺยาเน **อาปานมณฺฑปํ** กาเรตฺวา ตตฺถ นิสินฺเน วิสมิสฺสกํ สุรํ ปาเยตฺวา สพฺเพปิเต ราชาโน ชีวิตกฺขยํ ปาเปตฺวา เอกสตราชธานีสุ รชฺชํ อมฺหากํ หตฺถคตํ กริสฺสาม. (ชา.อฏฺ.๖/๒๓๖)

พวกเราจักนำพระราช ๑๐๑ องค์มาสู่นครของพวกเราให้กระทำ**โรงดื่มสุรา**ในอุทยานแล้วให้พระราชา ๑๐๑ องค์ที่ประทับนั่งในโรงดื่มสุรานั้นดื่มสุราผสมยาพิษให้พระราชาเหล่านั้นสิ้นพระชนย์แม้ทั้งหมด กระทำราชสมบัติในราชธานี ๑๐๑ ไว้ในเงื้อมมือของพวกเรา.

อาปานมณฺฑล (น)

[อาปาน + มณฺฑล]

สถานที่ดื่ม, โรงดื่ม, โรงดื่มสุรา.

สุโข อิมิสฺสาติ อิมิสฺสา เอวรูปาย มาลุวาลตาย สมฺผสฺโสปิ สุโข ทสฺสนํปิ สุขํ อยํ เม ทารกานํ **อาปานมณฺฑลํ** ภวิสฺสติ กีฬาภูมิ ภวิสฺสติ ทุติยํ เม วิมานํ ปฏิลทฺธนฺติ ลตาย ทสฺสเนปิ สมฺผสฺเสปิ โสมนสฺสชาตา เอวมาห. (ม.อฏ.๒/๒๗๐)

คำว่า **เถาย่านทรายนี้ ... นำความสุขมาให้(สุโข อิมิสฺสา)** ความว่า เถาย่านทรายนี้ คือเช่นนี้ แม้ได้สัมผัสก็เป็นสุข แม้การเห็นก็เป็นสุข พวกเทวดา เกิดโสมนัสแม้ในเพราะเห็น แม้ในเพราะสัมผัสเถาย่านทรายจึงพากันกล่าวว่า พวกทารกของเราจักมี**โรงดื่ม** จักมีพื้นที่เล่น เราได้วิมานที่ ๒.

อาปานีย (น)

[อาป + ปา + อนีย]

(ก) น้ำปานะ, เครื่องดื่ม.

ดู บทถัดไป (ก).

(ข) จอกดื่มเหล้า, แก้วเหล้า.

ดู บทถัดไป (ข).

อาปานียกํส (ปุ)

[อาปานีย + กํส]

(ก) ภาชนะน้ำหวาน, ภาชนะสำริดที่ใส่เครื่องดื่ม.

เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว **อาปานียกํโส** วณฺณสมฺปนฺโน คนฺธสมฺปนฺโน รสสมฺปนฺโน โส จ โข วิเสน สํสฏฺโจ อถ ปุริโส อาคจฺเฉยฺย ชีวิตุกาโม อมริตุกาโม สุขกาโม ทุกฺขปฏิกฺกูโล. ตเมนํ เอวํ วเทยฺยุํ “อมฺโภ ปุริส อยํ อาปานียกํโส วณฺณสมฺปนฺโน คนฺธสมฺปนฺโน รสสมฺปนฺโน โส จ โข วิเสน สํสฏฺโจ สเจ อากงฺขสิ ปิว ตสฺส เต ปิวโต หิ โข ฉาเทสฺสติ วณฺเณนปิ คนฺเธนปิ รเสนปิ ปิวิตฺวา จ ปน มรณํ วา นิคจฺฉสิ มรณมตฺตํ วา ทุกฺขนฺ”ติ. โส ตํ อปฺปฏิสงฺขาย ปิเวยฺย นปฺปฏินิสฺสชฺเชยฺย ตสฺส ตํ ปิวโต หิ โข ฉาเทยฺย วณฺเณนปิ คนฺเธนปิ รเสนปิ ปิวิตฺวา จ ปน มรณํ วา นิคจฺเฉยฺย มรณมตฺตํ วา ทุกฺขํ. ตถูปมาหํ ภิกฺขเว อิมํ ธมฺมสมาทานํ วทามิ ยมิทํ ธมฺมสมาทานํ ปจฺจุปฺปนฺนสุขํ อายตึ ทุกฺขวิปากํ. (ม.๑/๓๙๐)

ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือน**ภาชนะน้ำหวาน** น่าดื่ม ถึงพร้อมด้วยสี กลิ่นและรส แต่ผสมด้วยยาพิษ บุรุษที่รักชีวิต ยังไม่

อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์ มาถึง พวกชาวบ้านก็บอกเขาว่า 'ท่านผู้เจริญ ภาชนะน้ำหวาน น่าดื่ม ถึงพร้อมด้วยสี กลิ่นและรส แต่ผสมด้วยยาพิษ ถ้าท่านหวังจะดื่ม ก็ดื่มเถิด ภาชนะน้ำหวาน นั้นจักทำให้ท่านผู้ดื่มพอใจ ทั้งสี กลิ่น และรส ครั้นท่านดื่มเข้าไปแล้วก็จักถึงตาย หรือจักได้รับทุกข์ปางตาย' บุรุษนั้นไม่พิจารณาภาชนะน้ำหวานนั้น แล้วดื่มมิได้วาง ภาชนะน้ำหวานนั้นก็ทำให้เขาผู้ดื่มพอใจ ทั้งสี กลิ่น และรส ครั้นดื่มแล้ว พึงถึงตาย หรือได้รับทุกข์ปางตาย แม้ฉันใด เรากล่าวว่า การสมาทานธรรมนี้ที่มีสุขในปัจจุบันแต่มีทุกข์เป็นวิบากใน อนาคต มีอุปมาฉันนั้น.

อาปานียกํโสติ อาปานียสฺส มธุรปานกสฺส ภริตกํโส. (ม.อฏฺ.๒/๒๗๕)

คำว่า **ภาชนะน้ำหวาน(อาปานียกํโส)** ได้แก่ ภาชนะสำริดที่เต็มด้วยเครื่องดื่ม คือน้ำหวาน.

(ข) แก้วดื่มเหล้า, แก้วเหล้า, จอกเหล้า.

อาปานียกํโสติ สรกสฺส นามํ. ยสฺมา ปเนตฺถ อาปํ ปิวนฺติ, ตสฺมา อาปานีโยติ วุจฺจติ. อาปานีโย จ โส กํโส จาติ อาปานียกํโส. สุรามณฺฑสรกสฺเสตํ นามํ. (สํ.อฏฺ.๒/๑๑๑)

คำว่า **แก้วเหล้า(อาปานียกํโส)** เป็นชื่อของจอกดื่มเหล้า ก็เพราะเหตุที่ชนทั้งหลายดื่มน้ำในแก้วใบนี้ ฉะนั้น จึงเรียกว่าแก้วดื่มน้ำ แก้วดื่มน้ำนั้นด้วย เป็นสำริดด้วย เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า แก้วสำริด คำว่า อาปานียกํโส นี้ เป็นชื่อของแก้วเหล้าขาว.

อาปาเปติ (กา/กฺริ)

[อา + ป + อป + เณ + ติ]

ย่อมให้ถึง.

กิเลสปริฬาหโต มุตฺโต สพฺพสตฺเต อสฺสาเสติ, สนฺตภาวํ **อาปาเปติ**.

(อป.อฏฺ.๒/๑๐๖)

พระองค์พ้นแล้วจากความเร่าร้อนคือกิเลส ยังสัตว์ทั้งปวงให้โปร่งใจ คือ**ย่อมให้ถึง**ความสงบ.

อาปาภินนฺที (ติ)

[อาป + อภินนฺที]

ผู้ยินดีธาตุน้ำยิ่ง, ผู้ชอบน้ำ, สรรเสริญน้ำ.

ดู อาปปสํสก.

อาปายิก (ติ)

[อปาย + ณิก]

(๑) ผู้เกิดในอบายภูมิ, ผู้ไปสู่อบายภูมิ,

(ก) ประกอบด้วยกรรมที่จะให้ปฏิสนธิในอบายภูมิ, ประกอบด้วยกรรมที่ส่งให้ไปเกิดในอบายภูมิ, จักต้องไปเกิดในอบายภูมิ, จักเกิดในอบายภูมิ.

อฏฺฐหิ ภิกฺขเว อสทฺธมฺเมหิ อภิภูโต ปริยาทินฺนจิตฺโต เทวทตฺโต **อาปายิโก**

เนรยิโก กปฺปฏฺโฐ อเตกิจฺโฉ. (วิ.๔/๓๖๕)

ภิกษุทั้งหลาย เทวทัตถูกอสัทธรรม ๘ อย่างครอบงำย่ำยีจิต **จักต้องไปเกิดในอบายภูมิ** ต้องไปเกิดในนรก ดำรงอยู่ชั่วกัป แก้ไขไม่ได้.

อาปายิโก เนรยิโก
กปฺปฏฺโฐ สงฺฆเภทโก
วคฺครโต อธมฺมฏฺโฐ
โยคกฺเขมา ปธํสติ
สงฺฆํ สมคฺคํ ภินฺทิตฺวา
กปฺปํ นิรยมฺหิ ปจฺจติ. (วิ.๔/๓๖๙)

ภิกษุผู้ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน ยินดีการแตกกันไม่ตั้งอยู่ในธรรม เป็น**ผู้จักต้องไปเกิดในอบายภูมิ** อยู่ในนรกตลอดกัปพลาดจากนิพพานอันเป็นแดนเกษมจากโยคะ เสวยผลกรรมอยู่ในนรกตลอดกัป เพราะทำลายสงฆ์ที่สามัคคีกันให้แตกแยกกัน.

ตโย เม ภิกฺขเว **อาปายิกา** เนรยิกา อิทมปฺปหาย. (อํ.๑/๒๖๙)

ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ จำพวกนี้ไม่ละ บาปกรรม ๓ ประการนี้ **จักต้องไปเกิดในอบายภูมิ** ต้องไปนรก. [บุคคล ๓ จำพวก คือ ๑. บุคคลที่ไม่ใช่พรหมจารี แต่ปฏิญญาตนว่าเป็นพรหมจารี ๒. บุคคลที่ตามกำจัดท่านผู้ประพฤติพรหมจรรย์บริสุทธิ์ด้วยกรรมที่ไม่มีมูลอันเป็นปฏิปักษ์ต่อพรหมจรรย์ ๓. บุคคลที่มีวาทะอย่างนี้มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า "โทษในกามไม่มี" แล้วถึงความเป็นเหยื่อในกามทั้งหลาย(องฺ.ทุก (ไทย) (๒๐/๑๑๔/๓๕๗)]

อปาเย นิพฺพตฺติสฺสตีติ **อาปายิโก**.

(วิ.อฏฺ.๔/๑๑๒)

ผู้ใดจักบังเกิดในอบายภูมิ เพราะเหตุนั้น ผู้นั้น จึงชื่อว่า **ผู้เกิดในอบายภูมิ**.

อาปายิกาติ อปาเย นิพฺพตฺติสฺสนฺตีติ **อาปายิกา**. (อิติวุตฺ.๒๒๓)

สัตว์เหล่าใด จักเกิดในอบาย เพราะเหตุนั้น สัตว์เหล่านั้น จึงชื่อว่า **ผู้ไปสู่อบายภูมิ** ในคำว่า **อาปายิกา**.

อปายํ คจฺฉิสฺสนฺตีติ **อาปายิกา**.

(อํ.อฏฺ.๒/๒๓๓)

สัตว์เหล่าใด จักไปสู่อบายภูมิ เพราะเหตุนั้น สัตว์เหล่านั้น จึงเป็นผู้ชื่อว่า **ผู้ไปสู่อบายภูมิ**.

อาปายิโกติ อปาเย นิพฺพตฺตนโก.

(อํ.อฏฺ.๓/๑๓๔)

คำว่า **ผู้จะเกิดในอบายภูมิ(อาปายิโก)** ได้แก่ ผู้จะบังเกิดในอบายภูมิ.

นิพฺพตฺติวเสน อปายสํวตฺตนิเยน วา กมฺมุนา อปาเยสุ นิยุตฺโตติ **อาปายิโก**.

(อํ.ฏี.๓/๑๓๕)

สัตว์ใดประกอบในอบายภูมิ ด้วยอำนาจความเกิด หรือ กรรมที่ให้เป็นไปในอบายภูมิ เพราะเหตุนั้น สัตว์นั้น จึงชื่อว่า

ผู้ประกอบในอบายภูมิ

อาปายิโกติ อปายคมนีโย. (อํ.อฏฺ.๓/๓๑๐)

คำว่า **ผู้เกิดในอบายภูมิ(อาปายิโก)** ได้แก่ ผู้จะไปสู่อบายภูมิ.

เอวํ ปิ โข ภคฺควา สุนกฺขตฺโต ลิจฺฉวิปุตฺโต มยา วุจฺจมาโน อปกฺกเมว อิมสฺมา ธมฺมวินยา, ยถา ตํ **อาปายิโก** เนรยิโก. (ที.อฏฺ.๓/๔)

สุนักขัตตะจะมีผู้ด่าว่าเธออย่างนี้แล ภัคควะ สุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร เมื่อถูกเราว่ากล่าวอย่างนี้ ได้หนีไปจากธรรมวินัยนี้แล้ว เหมือน**ผู้เกิดในอบายภูมิ**กลับไปตกนรกฉะนั้น.

ยถา ตํ อาปายิโกติ ยถา อปาเย นิพฺพตฺตนารโห สตฺโต อปกฺกเมยฺย, เอวเมว อปกฺกมีติ อตฺโถ. (ที.อฏฺ.๓/๔)

คำว่า **เหมือนผู้เกิดในอบายภูมิ(ยถา ตํ อาปายิโก)** อธิบายว่า สัตว์ผู้ควรไปเกิดในอบายภูมิ สัตว์ผู้ควรไปเกิดในนรกพึงหนีไปเกิดฉันใด เธอก็ได้หนีไปฉันนั้น.

(ข) เข้าถึงอบายภูมิ, เกิดในอบายภูมิ.

อปาเยสุ นิพฺพตฺตนสีลตาย อปายูปคา **อาปายิกา**ติ อาห **"อปายํ คจฺฉิสฺสนฺตีติ อาปายิกา"**ติ. (อํ.ฏี.๒๐๓)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า "**ที่ชื่อว่า ผู้จักเกิดในอบายภูมิ เพราะอรรถว่าจักไปสู่อบายภูมิ**" เพื่อประสงค์จะแสดงว่า ผู้เข้าถึงอบายภูมิ เพราะมีปกติบังเกิดในอบายทั้งหลาย ได้แก่ **ผู้จักเกิดในอบายภูมิ**.

อาปายิกาติ อปายูปคา. (ที.อฏฺ.๒/๒๕๙)

คำว่า **ผู้เกิดในอบายภูมิ(อาปายิกา)** ได้แก่ ผู้เข้าถึงอบายภูมิ.

นิรยาทิอปาเยสุ นิพฺพตฺตนสีลตาย **อาปายิกา**ติ อาห **"อปายูปคา**ติ. (ที.ฏี.๒/๒๒๘)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า **"ผู้เข้าถึงอบายภูมิ"** เพื่อประสงค์จะแสดงว่า ชื่อว่า **ผู้เกิดในอบายภูมิ** เพราะมีปกติบังเกิดในอบายภูมิมีนรกเป็นต้น.

(ค) มีในอบายภูมิ, เกิดในอบายภูมิ.

หญฺจิ ทิฏฺฐิสมฺปนฺโน ปุคฺคโล **อาปายิเก** รูเป รชฺเชยฺย โน จ วต เร วตฺตพฺเพ "ทิฏฺฐิสมฺปนฺนสฺส ปุคฺคลสฺส ปหีนา ทุคฺคตีติ. (อภิ.ก. ๓๔๓)

หากบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิยังยินดีในรูปที่**มีในอบายภูมิ** ท่านก็ไม่ควรยอมรับว่า "บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิละทุคติได้".

อาปายิกา กามาติ อวฑฺฒิสงฺขาเตสุ อปคตอเยสุ จตูสุ อปาเยสุ นิพฺพตฺตกามา **อาปายิกา**. (มหานิ.อฏฺ.๑๓)

กามที่เกิดในอบายภูมิ ๔ ที่ปราศจากความเจริญ คือ ความเสื่อม ในคำว่า **กามที่มีในอบายภูมิ** ชื่อว่า **กามที่เกิดในอบายภูมิ**.

(ฆ) จะต้องเสวย-ต้องเจอในอบายภูมิ.

ตญฺหิ โย นํ ปาติ รกฺขติ ตํ โมกฺเขติ โมจยติ **อาปายิกา**ทีหิ ทุกฺเขหิ ตสฺมา ปาติโมกฺขนฺติ วุตฺตํ. (อภิ.อฏฺ.๒/๓๑๖)

บุคคลใด ย่อมคุ้มครอง คือ รักษาศีลกล่าวคือสิกขาบทนั้น ศีลสิกขาบทนั้น ช่วยบุคคลนั้นให้หลุด คือ พ้นจากทุกข์ที่**จะต้องเสวยทุกข์ในอบายภูมิ**เป็นต้น เพราะเหตุใดเพราะเหตุนั้น จึงตรัสว่า ปาฏิโมกขศีล(ศีลที่ช่วยให้ผู้รักษาพ้นจากทุกข์).

อปาเย ภวานิ **อาปายิกานิ**. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๓๙)

ทุกข์อันมีในอบายภูมิ ชื่อว่า **ทุกข์ที่จะต้องเจอในอบายภูมิ**.

สมฺปรายิกา อาปายิกา อปายทุกฺขวิเสสา. (สารตฺถ.๑/๔๔๙)

ทุกข์พิเศษในอบายภูมิ**อันจะต้องเจอในอบายภูมิ** ชื่อว่า **ทุกข์ในภพหน้า**.

(ง) สัตว์ผู้เกิดในอบายภูมิ.

ยถา จ เต เอวํ จตูสุ อปาเยสุ สตฺตา. นิรเยสุ หิ เกสญฺจิ คาวุตํ เกสญฺจิ อฑฺฒโยชนํ เกสญฺจิ โยชนํ อตฺตภาโว โหติ เทวทตฺตสฺส ปน โยชนสติโก ชาโต. ติรจฺฉาเนสุปิ เกจิ ขุทฺทกา เกจิ มหนฺตา. เปตฺติวิสเยปิ เกจิ สฏฺฐิหตฺถา เกจิ สตฺตติหตฺถา เกจิ อสีติหตฺถา โหนฺติ เกจิ สุวณฺณา เกจิ ทุพฺพณฺณา โหนฺติ. ตถา กาลกญฺชิกา อสุรา. อปิ เจตฺถ ทีฆปิฏฺฐิกเปตา นาม สฏฺฐิโยชนิกาปิ โหนฺติ. สญฺญา ปน สพฺเพสมฺปิ อกุสลวิปากอเหตุกาว โหนฺติ. อิติ **อาปายิกา**ปิ นานตฺตกายา เอกตฺตสญฺญิโนตฺเวว สงฺขฺยํ คจฺฉนฺติ. (ที.อฏฺ.๒/๑๐๑)

ก็สัตว์ทั้งหลายในอบายภูมิ ๔ เหมือนกับพรหมเหล่านั้น เพราะว่า ในนรกทั้งหลายสัตว์นรกบางพวกมีอัตภาพ ๑ คาวุต บางพวกมีอัตภาพกึ่งโยชน์ บางพวกมีอัตภาพ ๑ โยชน์ แต่พระเทวทัตเกิดมีอัตภาพ ๑๐๐ โยชน์ แม้บรรดาสัตว์ดิรัจฉานทั้งหลายสัตว์ดิรัจฉานบางพวกเล็ก บางพวกใหญ่ แม้ในเปรตวิสัยทั้งหลาย เปรตบางพวกมีขนาด ๖๐ ศอก บางพวกมีขนาด ๗๐ ศอก บางพวกมีขนาด ๘๐ ศอก บางพวกมีผิวพรรณดี บางพวกมีผิวพรรณทราม กาลกัญชิกาอสูรก็เหมือนกัน อีกประการหนึ่งในพวกอสูรเหล่านี้ ทีฆปิฏฐิกเปรต มีขนาด ๖๐ โยชน์ แต่สัญญาของอสูรแม้ทั้งหมดเป็นอเหตุกอกุศลวิบากเท่านั้น ดังนั้น แม้**สัตว์ที่เกิดในอบายภูมิ**ทั้งหลายจึงถึงการนับว่า “มีกายต่างกัน แต่มีสัญญาอย่างเดียวกัน”เหมือนกัน.

(จ) อันให้เกิดในอบายภูมิ, ผู้ควรได้รับผลคืออบายภูมิ, ผู้มีผลคืออบายภูมิ.

อาปายิกานํ ฐานานนฺติ อปาเย นิพฺพตฺตาปกานํ การณานํ. (ม.อฏฺ.๒/๒๒๕)

คำว่า **(กิเลส) เป็นเหตุอันให้เกิดในอบายภูมิ (อาปายิกานํ ฐานานํ)** คือ เหตุที่ทำให้สัตว์ไปเกิดในอบายภูมิ.

อยโต สุขโต อเปตาติ อปายา นิรยาทโย

ตํ ผลํ อรหนฺติ ตํ ปโยชนํ วา เอเตสนฺติ **อาปายิกา**. (ม.ฏี.๒/๒๔๐)

ภูมิปราศจากความเจริญคือความสุข เพราะเหตุนั้น ภูมินั้น จึงชื่อว่า อบายภูมิ (ที่ไม่มีความสุข) ได้แก่ อบายภูมิมีนรกเป็นต้น สัตว์เหล่าใด ย่อมสมควร(รับ)ซึ่งผลนั้น เพราะเหตุนั้น สัตว์เหล่านั้น จึง ชื่อว่า **สัตว์ผู้ควรรับผลคืออบายภูมิ** อีกนัยหนึ่ง ผลนั้น ย่อมมีแก่สัตว์เหล่านั้น เพราะเหตุนั้น สัตว์เหล่านั้นจึงชื่อว่า **สัตว์ผู้มีผลคืออบายภูมิ**.

(๒) ผู้ประกอบด้วยความประพฤติทำลาย(ความเพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ) ผู้ประพฤติเสื่อมเสีย.

เก จ มุณฺฑกา สมณกา อิพฺภา กณฺหา พนฺธุปาทาปจฺจ กา จ เตวิชฺชานํ พฺราหฺมณานํ สากจฺฉาติ อตฺตนา **อาปายิโก**ปิ อปริปูรมาโน. (ที.๑/๙๖)

สมณะโล้นบางเหล่าเป็นคนรับใช้ เป็นคนวรรณะต่ำ(กัณหโคตร) เกิดจากพระบาทของท้าวมหาพรหม ไม่มีประโยชน์เลยที่พวกพราหมณ์ผู้ได้ไตรเพทจะสนทนาด้วย ตนเองก็**ประพฤติเสื่อมเสีย** บำเพ็ญวิชชาสมบัติและจรณสมบัติให้บริบูรณ์ไม่ได้.

อตฺตนา อาปายิโกปิ อปริปูรมาโนติ อตฺตนา วิชฺชาจรณสมฺปทาย **อาปายิเกนา**ปิ อปริปูรมาเนน. (ที.อฏ.๑/๒๔๓)

คำว่า **ตนเองก็ประพฤติเสื่อมเสีย บำเพ็ญวิชชาสมบัติและจรณสมบัติให้บริบูรณ์ไม่ได้(อตฺตนา อาปายิโกปิ อปริปูรมาโน)** ความว่า แม้ตนเองก็ประพฤติเสื่อมเสีย ไม่สามารถบำเพ็ญความถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะให้สมบูรณ์ได้.

อปาเย วินาเส นิยุตฺโต **อาปายิโก**. (ที.ฏี.๑/๓๐๗)

ผู้ประกอบในความเสื่อมเสียคือความพินาศไป ชื่อว่า **ผู้ประพฤติเสื่อมเสีย**.

อาปายิกทุกฺข (น)

[อาปายิก + ทุกฺข]

ความทุกข์ที่เกิดในอบาย.

กตรทุกฺขสฺส ปนายํ วตฺถูติ? ยํ ตํ พาลปณฺฑิตสุตฺตาทีสุ ภควตาปิ อุปมาวเสน ปกาสิตํ **อาปายิกํทุกฺขํ** ยญฺจ สุคติยํ มนุสฺสโลเก คพฺโภกฺกนฺติมูลกาทิเภทํ ทุกฺขํ อุปฺปชฺชติ ตสฺส สพฺพสฺสาปิ เอสา วตฺถุ. (อภิ.อฏ.๒/๙๐)

ถามว่า ก็ชาตินี้เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ชนิดไหน ?

ตอบว่า ชาตินี้เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์นั้นแม้ทั้งหมด คือ**ความทุกข์ที่เกิดในอบาย**ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ ด้วยสามารถอุปมาในสูตรทั้งหลายมีพาลปัณฑิตสูตรเป็นต้น และความทุกข์อันต่างด้วยทุกข์มีการหยั่งลงสู่ครรภ์เป็นมูลเป็นต้น ในมนุษยโลกเกิดขึ้นในสุคติภูมิ.

อนิฏฺฐผลานิ ปาปกมฺมานิ กตฺวา จิรกาลํ ทุกฺขํ **อาปายิกทุกฺขํ** อนุภวนฺติ. (เปต.อฏฺ.๕๕)

คนเหล่านั้นครั้นทำบาปกรรมอันมีผลไม่น่าปรารถนาแล้วย่อมเสวยทุกข์ คือ**ความทุกข์ที่เกิดในอบาย**ตลอดกาลนาน.

อาปายิกวคฺค (ปุ)

[อาปายิก + วคฺค]

อาปายิกวรรค, หมวดว่าด้วยบุคคลผู้ต้องไปสู่อบายภูมิ, อังคุตตรนิกายบาฬี ๒ นิบาต ๓ ปัณณาสก์ ๕ วรรค ๒. (อํ.๑/๒๖๙-๒๗๗)

อาปายิกสุตฺต (น)

[อาปายิก + สุตฺต]

(๑) อาปายิกสูตร, อังคุตตรนิกาย นิบาต ๓ ปัณณาสก์ ๓ วรรค ๒ สูตร ๑. (อํ.๑/๒๖๙)

สูตรนี้แสดงว่า ผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ คือ อวดตน, ใส่ร้ายคนอื่น และมีความเห็นผิดต้องไปเกิดในอบาย.

(๒) อาปายิกสูตร, สูตรว่าด้วยคนที่จะเกิดในอบาย, อิติวุตตกบาฬี นิบาต ๒ วรรค ๒ สูตร ๑๐. (อิติวุต.๒๒๓)

สูตรนี้แสดงว่า คนที่ประกอบด้วยธรรม ๒ ประการคือ อวดตัวและใส่ร้ายคนอื่นจะต้องไปเกิดในอบาย.

อาปิ(ปี)ยติ (กา/กฺริ)

[อป + ณย + เต]

ย่อมถูกให้แห้ง.

อปฺโปติ **อาปิยติ** อปฺปายตีติ วา อาโป. (วิสุทฺธิ.๑/๓๖๐)

ที่ชื่อว่า น้ำเพราะอรรถว่า ย่อมไหลไป หรือ **ย่อมถูกให้แห้ง** หรือว่าย่อมให้เจริญขึ้น.

อาปียตีติ โสสียติ, ปิวียตีติ เกจิ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๔๔๔)

คำว่า **ย่อมถูกให้แห้ง(อาปียติ)** ได้แก่ ย่อมถูกทำให้เหือดแห้ง อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ย่อมถูกดื่ม.

อาปียติ อปฺปายตีติ วา อาโป. (เนตฺติ.ฏี.๘๑)

ที่ชื่อว่า น้ำเพราะอรรถว่า **ย่อมถูกทำให้แห้ง** หรือว่า ย่อมให้เอิบอาบ.

อาปิยติ (กมฺม/กฺริ)

[อา + ปา + ย + เต]

อันเขาย่อมดื่ม, ย่อมถูกดื่ม. ดู อาปิยติ.

อาปีเฬนฺต (ติ)

[อา + ปีฬ + เณ + อนฺต]

เบียดเบียน, กดดัน, บีบคั้น.

ทิสฺวาน ปพฺภารคตํ
ฌายึ ฌานรตํ มุนึ
อาพาเธน **อาปีเฬนฺตํ**

อทุตียํ มหามุนึ. (อป.๒/๒๑)

(พระหรีตกทายกเถระกล่าวว่า)

ข้าพเจ้าได้พบพระมหามุนีผู้เดียว ผู้มีปกติเข้าฌาน ยินดีในฌานเป็นมุนีถูกอาพาธ**เบียดเบียน**ทรงเดินทางไกล ประทับอยู่ที่เงื้อมภูเขา.

อาปุจฺฉ (กฺริ/วิ)

[อา + ปุจฺฉ + ตฺวา. ลบตฺวา ปัจจัย (ดูโมคคัลลานะแปลยกศัพท์ กัณฑ์ที่ ๕ สูตร ๑๖๙)]

ลาแล้ว, อำลาแล้ว, บอกแล้ว.

โส มาตรญฺจ ปิตรญฺจ
ภณติ **อาปุจฺฉ**หํ คมิสฺสามิ
อิสิทาสิยา น สห วจฺฉํ
เอกาคาเรหํ สห วตฺถุํ. (เถรี.อฏฺ.๒๗๓)

(พระอิสิทาสีเถรีกล่าวว่า)

สามีนั้น บอกมารดาและบิดาว่าลูกจัก**ลา**ไปละ ลูกไม่ขออยู่ร่วมกับอิสิทาสีทั้งไม่ยอมอยู่ร่วมเรือนหลังเดียวกันด้วย.

อาปุจฺฉํ (กฺริ/วิ)

[อา + ปุจฺฉ + ตวา. ลบตวา และลงนิคคหิตอาคม]

ลาแล้ว, อำลาแล้ว, บอกแล้ว, บอกลาแล้ว.

อนาปตฺติ อุทฺธริตฺวา คจฺฉติ อุทฺธราเปตฺวา คจฺฉติ **อาปุจฺฉํ** คจฺฉติ โอตาเปนฺโต คจฺฉติ เกนจิ ปลิพุทฺธํ โหติ อาปทาสุ อุมฺมตฺตกสฺส อาทิกมฺมิกสฺสาติ. (วิ.๒/๖๐)

ภิกษุต่อไปนี้ไม่ต้องอาบัติ คือ

๑. ภิกษุเก็บไว้แล้วจึงไป

๒. ภิกษุใช้ให้เก็บไว้แล้วจึงไป

๓. ภิกษุ**บอกแล้ว**จึงไป

๔. ภิกษุนำออกผึ่งแดดไว้ จากไปด้วยคิดว่าจะกลับมาเก็บ

๕. ภิกษุผู้มีเหตุบางอย่างขัดขวาง

๖. ภิกษุผู้มีเหตุขัดข้อง

๗. ภิกษุวิกลจริต

๘. ภิกษุต้นบัญญัติ.

อาปุจฺฉํ คจฺฉตีติ โย ภิกฺขุ วา สามเณโร วา อารามิโก วา ลชฺชี โหติ อตฺตโน ปลิโพธํ วิย มญฺญติ โย ตถารูปํ อาปุจฺฉิตฺวา คจฺฉติ ตสฺส อนาปตฺติ. (วิ.อฏฺ.๓/๔๒)

คำว่า **บอกแล้วจึงไป(อาปุจฺฉํ คจฺฉติ)** ความว่า บุคคลใด จะเป็นภิกษุก็ดี สามเณรก็ดี อารามิกบุรุษก็ดี เป็นลัชชี ย่อมสำคัญดุจเป็นภารธุระของตน ภิกษุใดบอกลาบุคคลเช่นนั้นแล้วไป ไม่เป็นอาบัติแก่ภิกษุนั้น.

อาปุจฺฉก (ติ)

[อา + ปุจฺฉ + ณฺวุ]

ผู้ลา, ผู้บอกลา, ผู้บอก.

สเจ เกจิ ภิกฺขู เสนาสนํ วา คุมฺพาทีนิ วา ปวิสิตฺวา นิทฺทายนฺติ วา สมณธมฺมํ วา กโรนฺติ **อาปุจฺฉกา** จ ปริเยสนฺตาปิ อทิสฺวา สพฺเพ อาปุจฺฉิตา อมฺเหหีติ สญฺญิโน โหนฺติ ปพฺพชฺชา นาม ลหุกํ กมฺมํ ตสฺมา ปพฺพชิโต สุปพฺพชิโตว ปพฺพาเชนฺตสฺสาปิ อนาปตฺติ. (วิ.อฏฺ.๓/๒๘๔)

ถ้าภิกษุบางพวกเข้าสู่เสนาสนะ หรือพุ่มไม้เป็นต้น หลับอยู่ก็ดี ทำสมณธรรมอยู่ก็ดี ฝ่ายภิกษุสามเณร**ผู้บอกลา** แม้เที่ยวตามหาก็ไม่พบ จึงมีความสำคัญว่า เราบอกหมดทุกรูปแล้ว ขึ้นชื่อว่าบรรพชาเป็นกรรมเบา เพราะเหตุนั้น บรรพชาเปกขะนั้น บวชแล้ว เป็นอันบวชด้วยดีแท้ ไม่เป็นอาบัติแม้เก่อุปัชฌาย์ผู้ให้บวช.

อาปุจฺฉติ (กฺริ)

[อา + ปุจฺฉ + อ + ติ]

ย่อมลา, ย่อมบอกลา, ย่อมบอก.

อนาปตฺติ อุทฺธริตฺวา คจฺฉติ อุทฺธราเปตฺวา คจฺฉติ อาปุจฺฉํ คจฺฉติ เกนจิ ปลิพุทฺธํ โหติ สาเปกฺโข คนฺตฺวา ตตฺถ จิโต **อาปุจฺฉติ** เกนจิ ปลิพุทฺโธ โหติ อาปทาสุ อุมฺมตฺตกสฺส อาทิกมฺมิกสฺสาติ. (วิ.๒/๖๒)

ภิกษุต่อไปนี้ไม่ต้องอาบัติ คือ

๑. ภิกษุเก็บไว้แล้วจึงไป

๒. ภิกษุใช้ให้เก็บไว้แล้วจึงไป

๓. ภิกษุบอกแล้วจึงไป

๔. ภิกษุผู้ไม่เก็บเสนาสนะที่มีเหตุบางอย่างขัดขวาง

๕. ภิกษุเกิดห่วงใยไปยืนในที่นั้น**บอก**

๖. ภิกษุผู้มีเหตุบางอย่างขัดขวาง

๗. ภิกษุผู้มีเหตุขัดข้อง

๘. ภิกษุวิกลจริต

๙. ภิกษุต้นบัญญัติ.

ยาคุภตฺตาทินา ปน ยํ อิจฺฉติ ตํ **อาปุจฺฉติ**, น ตาวตา โจทนา โหติ. (วิ.อฏฺ.๒/๑๗๔)

ก็ภิกษุ**บอก**สิ่งที่ตนต้องการด้วยข้าวต้มและข้าวสวยเป็นต้น ด้วยคำเพียงเท่านั้นยังไม่จัดเป็นการโจท.

อาปุจฺฉน (น)

[อา + ปุจฺฉ + ยุ]

การลา, การบอก, การบอกลา,

อาปุจฺฉิตา วา อนาปุจฺฉิตา วา. น หิ เม เต อาปุจฺฉิตา ยานวาหนสมฺปตฺตึ น จ อิสฺสริยวิเสสํ ทสฺสนฺติ นาปิ อนาปุจฺฉิตา หริสฺสนฺติ อผลํ เอเตสํ **อาปุจฺฉนนฺ**ติ อธิปฺปาโย. (อํ.อฏฺ.๓/๒๑๑)

บอกลาหรือจะไม่บอกลา อธิบายว่านิครนถ์เหล่านั้นเราบอกลาแล้ว จักให้สมบัติ คือยานพาหนะ(และ) อิศริยยศอันพิเศษก็หาไม่ เราไม่บอกลา เขาจักนำอิศริยยศไปเสียก็หามิได้ **การบอกลา**นิครนถ์เหล่านั้นจึงไม่มีผล.

อาปุจฺฉนกิจฺจ (น)

[อาปุจฺฉ + กิจฺจ]

กิจการบอกลา, หน้าที่บอก-บอกลา.

ตสฺมึ คาเม ตํ กมฺมํ น สมฺปชฺชตีติ อญฺญํ คามํ คจฺฉนฺติ คามสตมฺปิ โหตุ ปุน **อาปุจฺฉนกิจฺจํ** นตฺถิ. (วิ.อฏฺ.๓/๑๕๔)

การงานนั้นในบ้านนั้นยังไม่สำเร็จเหตุนั้น ภิกษุจะไปสู่บ้านอื่น แม้ตั้งร้อยบ้านก็ตามที ไม่**มีหน้าที่บอกลา**อีก.

อาปุจฺฉนวิธิ (ปุ)

[อาปุจฺฉ + วิธิ]

วิธีบอก-บอกลา.

ตตฺรายํ **อาปุจฺฉนวิธิ** สีมาปริยาปนฺเน ภิกฺขู สนฺนิปาเตตฺวา ปพฺพชฺชาเปกฺขํ ตตฺถ เนตฺวา "สงฺฆํ ภนฺเต อิมสฺส ทารกสฺส ภณฺฑุกมฺมํ อาปุจฺฉามีติ ติกฺขตฺตุํ วา ทฺวิกฺขตฺตุํ วา สกึ วา วตฺตพฺพํ. (วิ.อฏฺ.๓/๒๘๔)

ในการงานปลงผมนั้น มี**วิธีบอก**ดังนี้ว่า ให้ภิกษุที่อยู่ในสีมาประชุมกันแล้วนำผู้จะบวชไปในสีมานั้น พึงกล่าว ๓ ครั้ง หรือ ๒ ครั้ง หรือว่า ครั้งเดียวว่า ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าบอกงานโกนหัวแห่งเด็กนี้กะสงฆ์.

อาปุจฺฉนาการ (ปุ)

[อาปุจฺฉน + อาการ]

อาการบอก, อาการที่บอก, วิธีบอก.

ตสฺส **อาปุจฺฉนาการํ** "อนุชานามิ ภิกฺขเว สงฺฆํ อปโลเกตุํ ภณฺฑุกมฺมายาติ เอตฺถ วณฺณยิสฺสาม. (วิ.อฏฺ.๓/๒๔๘)

วิธีบอกภัณฑุกรรมนั้นข้าพเจ้าจักพรรณนาในสูตรนี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุบอกกะสงฆ์ เพื่อทำภัณฑุกรรม.

อาปุจฺฉนฺต (ติ)

[อา + ปุจฺฉ + อ + อนฺต]

ผู้จะบอกลา, ผู้ขออนุญาต, ผู้จะบอกอยู่.

มํสรเสน **อาปุจฺฉนฺตํ** มหาเถโร "มุหุตฺตํ อาคเมหีติ วตฺวา "ถาลกํ อาวุโส อาหราติ อาห. (วิ.อฏฺ.๓/๙๔)

พระมหาเถระกล่าวว่า จงรอสักครู่หนึ่ง **กะผู้จะบอก**ด้วยรสเนื้อแล้วกล่าวว่า นำถาดมาเถิด คุณ.

ปพฺพชิตาปิ อาปุจฺฉิตพฺพาว. **อาปุจฺฉนฺเตน** สยํ วา คนฺตฺวา อาปุจฺฉิตพฺพํ อญฺโญ วา เปเสตพฺโพ. (วิ.สงฺคห.๑๕๔)

มารดาบิดาแม้บวชแล้ว ก็ต้องบอกลา **ผู้จะบอกลา** ควรไปบอกลาด้วยตนเองหรือไม่ ก็ต้องส่งคนอื่นไปบอก.

อาปุจฺฉา (กฺริ/วิ)

[อา + ปุจฺฉ + ตฺวา]

บอกลาแล้ว, บอกแล้ว.

ภิกฺขเว สนฺตํ ภิกฺขุํ **อาปุจฺฉา** กุลานิ ปยิรุปาสิตุํ. (วิ.๒/๑๓๔)

ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้**บอกลา**ภิกษุที่มีอยู่แล้วเข้าไปสู่ตระกูลทั้งหลายได้.

โส ปุคฺคโล นานุพนฺธิตพฺโพ ตํ **อาปุจฺฉา** ปกฺกมิตพฺพํ. (ม.อฏฺ.๑/๓๗๖)

ไม่ควรพัวพันกับบุคคลนั้น ควร**บอกลา**บุคคลนั้นหลีกไปเสีย.

อาปุจฺฉาเปติ (กา/กฺริ)

[อา + ปุจฺฉ + ณาเป + ติ]

ย่อมให้บอกลา, ย่อมให้บอก.

กสฺมา เถรํ **อาปุจฺฉาเปติ**? เต สภาเร กาตุ-กามตาย. (สํ.อฏฺ.๒/๒๓๖)

ถามว่า : เพราะเหตุอะไร จึง**ให้**พระเถระ**บอกลา** ?

ตอบว่า : เพราะมีพุทธประสงค์จะทำให้ท่านเหล่านั้นมีภาระหน้าที่.

อาปุจฺฉาเปตุํ (กฺริ/วิ)

เพื่อให้บอกลา, เพื่อให้บอก.

ปพฺพชฺชาเปกฺขํ วินาว ทหรภิกฺขู วา สามเณเร วา เปเสตฺวาปิ “เอโก ภนฺเต ปพฺพชฺชาเปกฺโข อตฺถิ ตสฺส ภณฺฑกมฺมํ อาปุจฺฉามาติอาทินา นเยน **อาปุจฺฉาเปตุํ** วฏฺฏติ. (วิ.อฏฺ.๓/๒๘๔)

แม้จะวานพวกภิกษุหนุ่มหรือเหล่าสามเณรแต่เว้นบรรพชาเปกขะเสีย**ให้บอก**โดยนัยเป็นต้นว่า ท่านเจ้าข้า มีบรรพชาเปกขะอยู่คนหนึ่ง พวกผมบอกภัณฑกรรมของเขา ก็ควร.

อาปุจฺฉาเปตฺวา (กฺริ/วิ)

[อา + ปุจฺฉ + ณาเป + ตฺวา]

ให้บอกลาแล้ว, ให้บอกแล้ว.

โน เจ ทหรภิกฺขุํ เปเสตฺวา **อาปุจฺฉาเปตฺวา** ปพฺพาเชตพฺโพ. (วิ.อฏฺ.๓/๒๙๔)

ถ้าไม่ได้บอกลาพึงส่งภิกษุหนุ่มไป**ให้บอกลาแล้ว**จึงให้บวช.

อาปุจฺฉิต (ติ)

[อา + ปุจฺฉ + ต]

ถูกบอกลาแล้ว, ถูกบอกแล้ว.

อาปุจฺฉิเต อนาปุจฺฉิตสญฺญา อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส. (วิ.๒/๓๕๘)

ในกิจที่บอกแล้ว ภิกษุณีสำคัญว่ายังไม่ได้บอก ต้องอาบัติทุกกฏ.

อาปุจฺฉิตกาล (ปุ)

[อาปุจฺฉิต + กาล]

เวลาที่ถูกบอกลาแล้ว, เวลาที่ถูกบอกแล้ว.

อาปุจฺฉิตกาลโต ปฏฺฐาย นิสีทาติ วุตฺเตปิ อวุตฺเตปิ นิสีทิตุํ วฏฺฏติเยว. (ม.อฏฺ.๓/๑๒๘)

ตั้งแต่**เวลาที่ท่านบอกแล้ว** เมื่อพระเถระกล่าวว่า นั่งเถิด หรือแม้เมื่อท่านไม่กล่าวก็ควรนั่งได้.

อาปุจฺฉิตพฺพ (ต)

[อา + ปุจฺฉ + ตพฺพ]

อันเขาพึงบอกลา, พึง-ควรบอก.

สเจ ภิกฺขุ น โหติ สามเณโร **อาปุจฺฉิตพฺโพ**. (วิ.๔/๓๗๘)

หากภิกษุไม่มี ภิกษุผู้จะไป**พึงบอก**สามเณร.

เยน หิ วิหารปจฺจนฺเต กุฏิ กตา โหติ เตน สเจ อาวาสิกา ภิกฺขู โหนฺติ เต **อาปุจฺฉิตพฺพา**. "สเจ อิมํ กุฏึ ปฏิชคฺคิตฺวา โกจิ วสิตุํ อุสฺสหติ ตสฺส เทถาติ วตฺวา ปกฺกมิตพฺพํ. (วิ.อฏฺ.๑/๒๔๘)

จริงอยู่ ภิกษุใด ได้ทำกุฏีไว้ในที่สุดแดนวิหาร ภิกษุนั้น ถ้าพวกภิกษุเจ้าถิ่นมีอยู่ก็**ควรบอก**ภิกษุเจ้าถิ่นเหล่านั้น พึงกล่าวว่า ถ้าภิกษุบางรูปสามารถจะดูแลกุฏีนี้อยู่ได้ ขอท่านจงมอบให้แก่เธอรูปนั้นนั่นแหละ ดังนี้แล้วจึงหลีกไป.

อาปุจฺฉิตพฺพยุตฺตก (ติ)

[อาปุจฺฉิตฺพฺพ + ยุตฺตก]

ประกอบด้วยความเป็นผู้อันเขาควรบอกลา, ผู้ที่ควรบอกลา, ผู้ที่จะต้องบอกลา.

อถ นํ สตฺถา "อตฺถิ เต โกจิ **อาปุจฺฉิตพฺพยุตฺตโก** ญาตีติ อาห. "กนิฏฺจภาตา เม อตฺถิ ภนฺเตติ. (ธมฺม.อฏฺ.๑/๔)

ขณะนั้น พระศาสดาตรัสถามเขาว่า "ญาติบางคนของท่าน**ผู้ที่ควรบอกลา**ไม่มีบ้างหรือ ?" เขาทูลว่า "พระเจ้าข้า น้องชายของข้าพระพุทธเจ้ามีอยู่."

อาปุจฺฉิตสญฺญ (ติ)

[อาปุจฺฉิต + สญฺญา]

ผู้สำคัญว่าบอกลาแล้ว, ผู้เข้าใจว่าบอกแล้ว.

อนาปุจฺฉิเต **อาปุจฺฉิตสญฺญา** อาสเน อภินิสีทติ วา อภินิปชฺชติ วา อาปตฺติ ปาจิตฺติยสฺส. (วิ.๒/๓๕๘)

ในเรื่องที่ยังไม่ได้บอก ภิกษุณี**เข้าใจว่าบอกแล้ว** นั่งหรือนอนบนอาสนะต้องอาบัติปาจิตตีย์.

อาปุจฺฉิตุํ (กฺริ/วิ)

[อา + ปุจฺฉ + ตุํ]

เพื่อการบอก, เพื่อบอกลา, เพื่อบอก.

กุรุนฺทฏฺจกถายํ ปน "อุปาสกมฺปิ อาปุจฺฉิตฺวา วา เอส ชคฺคิสฺสตีติ อาโภคํ กตฺวา วา นิปชฺชิตุํ วฏฺฏติ. เกวลํ ภิกฺขุนึ วา มาตุคามํ วา **อาปุจฺฉิตุํ** น วฏฺฏตีติ วุตฺตํ. (วิ.อฏฺ.๓/๒๘๔)

ส่วนในอรรถกถากุรุนที ท่านกล่าวว่า จะ

บอกแม้กะอุบาสกหรือจะทำความใส่ใจไว้ว่า อุบาสกนี้จะช่วยรักษา แล้วจำวัด ก็ควร ไม่ควร**เพื่อบอก**ภิกษุณีหรือมาตุคามอย่างเดียว.

อาปุจฺฉิตุกาม (ติ)

[อาปุจฺฉิตุํ + กาม]

ผู้ใคร่-ประสงค์จะบอกลา, ผู้ใคร่-ผู้ประสงค์จะบอก.

อิทานิ ภควนฺตํ อาปุจฺฉิตฺวา อตฺตานํ มาตาปิตูนํ ทสฺเสสฺสามีติ จินฺเตตฺวา **อาปุจฺฉิตุกาโม** อุปสงฺกมิ. (ม.อฏฺ.๓/๒๐๔)

พระเถระรัฏฐบาลคิดว่า บัดนี้ เราจักทูลลาพระผู้มีพระภาค แสดงตัวแก่มารดาบิดาแล้ว**ประสงค์จะทูลลา**จึงเข้าเฝ้า.

อาปุจฺฉิตุน (กฺริ/วิ)

[อา + ปุจฺฉ + ตุน]

บอกลาแล้ว, บอกแล้ว, ปล่อยไปแล้ว, ทิ้งไปแล้ว.

วิสฺสชฺชิโต คโต โส
อหมฺปิ เอกากินี วิจินฺเตมิ
อาปุจฺฉิตูน คจฺฉํ
มริตุเย วา ปพฺพชิสฺสํ วา. (เถรี.๔๒๗)

(พระอิสิทาสีเถรีกล่าวว่า)

ชายขอทานนั้นถูกบิดาปล่อยก็ไป แม้ดิฉันอยู่คนเดียว ก็คิดว่าจะ**บอกลา**บิดามารดาไปตายหรือไปบวชเสีย.

อาปุจฺฉิตูน คจฺฉนฺติ มยฺหํ ปิตรํ วิสฺสชฺเชตฺวา คจฺฉามิ. (เถรี.อฏฺ.๒๗๕)

คำว่า **บอกลาบิดามารดาไป(อาปุจฺฉิตูน คจฺฉํ)** ความว่า ข้าพเจ้าจะทิ้งบิดาของข้าพเจ้าไป.

อาปุจฺฉิตฺวา (กฺริ/วิ)

[อา + ปุจฺฉ + ตฺวา]

บอกลาแล้ว, บอกแล้ว.

อนาปุจฺฉา คตานมฺปิ นฏฺฐํ คีวา น โหติ **อาปุจฺฉิตฺวา** คมนํ ปน วตฺตํ. (วิ.อฏฺ.๒/๑๔๙)

แม้เมื่อพวกภิกษุไม่บอกลาก่อนแล้วไป ของหาย ก็ไม่เป็นสินใช้ แต่การ**บอกลาแล้**วไป เป็นธรรมเนียม.

โส "อยํ กิเลโส วฑฺฒิตฺวา อปายสํวตฺตนิโก โหตี"ติ สํเวคํ ชเนตฺวา อาจริยํ **อาปุจฺฉิตฺวา** วิหารา นิกฺขมฺม มหาสงฺฆรกฺขิตตฺเถรสฺส สนฺติเก ราคปฏิปกฺขํ อสุภกมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา คุมฺพนฺตรํ ปวิสิตฺวา ปํสุกูลจีวรํ สนฺถริตฺวา นิสชฺช อนาคามิมคฺเคน ปญฺจกามคุณิกราคํ ฉินฺทิตฺวา อุฏฺฐาย อาจริยํ วนฺทิตฺวา ปุนทิวเส อุทฺเทสมคฺคํ ปาปุณิ. (ม.อฏฺ.๑/๖๘)

ท่านเกิดความสังเวชขึ้นว่า "กิเลสนี้เจริญขึ้นแล้ว ย่อมเป็นเรื่องทำเราให้ตกไปในอบาย"ดังนี้แล้ว **บอกลา**อาจารย์แล้วออกจากวิหารไปเรียนอสุภกัมมัฏฐาน

ซึ่งเป็นปฏิปักษ์ต่อราคะในสำนักของพระมหาสังฆรักขิตเถระ เข้าไปสู่ระหว่างพุ่มไม้ ลาดผ้าบังสุกุลรองนั่งตัดเสียซึ่งราคะอันประกอบด้วยกามคุณ ๕ ด้วยอนาคามิมรรค ลุกขึ้นแล้วไหว้อาจารย์ ในวันรุ่งขึ้นได้บรรลุอุทเทสมรรค.

อาปุจฺฉิยมาน (ติ)

[อา + ปุจฺฉ + ย + มาน]

ถูกบอกลาอยู่, ถูกบอกอยู่.

วตฺเต **อาปุจฺฉิยมาเน** ตุณฺหี โหสิ กุกฺกุจฺจมตฺตมฺปิ เต นตฺถิ. (ธมฺม.อฏฺ.๑/๒๕)

เมื่อวัตรน้อยใหญ่อันพระเถระเหล่านี้**บอกอยู่** ท่านนิ่งเสีย แม้เพียงแค่ความรังเกียจก็ไม่มีแก่ท่าน(พระติสสะ).

อาปุตฺตปุตฺต (ปุ)

[อา + ปุตฺต + ปุตฺต]

จนถึงลูกของลูก, ตลอดชั่วลูกชั่วหลาน.

ปหูตภกฺขํ พหุอนฺนปานํ
ปตฺตตฺถ อาวาสมิมํ อุพารํ
น โว ภยํ ปฏิปสฺสามิ กิญฺจิ
อาปุตฺตปุตฺเตหิ ปโมทถวฺโห.
(ชา.๑/๒๔๔)

เกาะใหญ่นี้มีอาหารเพียงพอ มีข้าวและน้ำมากมาย พวกท่านจงยึดครองเป็นที่อยู่อาศัยเถิด ข้าพเจ้ายังไม่เห็นภัยอะไรสำหรับพวกท่านเลย ท่านทั้งหลายจงรื่นเริงบันเทิงใจไป**ตลอดชั่วลูกชั่วหลาน**เถิด.

อาปุตฺตปุตฺเตหีติ ยาว ปุตฺตานมฺปิ ปุตฺเตหิ ปโมทถ. (ชา.อฏฺ.๔/๑๖๔)

คำว่า **ตลอดชั่วลูกชั่วหลาน(อาปุตฺตปุตฺเตหิ)** ความว่า จงเบิกบานใจ แม้ตลอดชั่วลูกของลูกทั้งหลายเถิด.

อาปุสฺสทตฺต (น)

[อาป + อุสฺสท + ตฺต]

ความเป็นดวงตาที่มีน้ำมาก, ภาวะที่ดวงตามีน้ำมาก.

อาปุสฺสทตฺตา ปคฺฆรติ. (อภิ.อฏฺ.๑/๓๔๕)

(ดวงตา)มีน้ำตาไหลออก **เพราะภาวะที่ดวงตามีน้ำ(ตา)มาก**.

อาปูปิก (ติ)

[อปูป + ณิก]

(๑) ผู้กินขนมเป็นปกติ, ผู้ชอบกินขนม.

อปูปภกฺขณสีโล **อาปูปิโก**. (อนุฏี.๑/๖๒)

ผู้กินขนมเป็นปกติ ชื่อว่า **ผู้ชอบกินขนม**.

(๒) หมู่ขนมทั้งหลาย, กองขนม.

อปูปานํ สมูโห **อาปูปิกํ**. (โมคฺ. ๔./๖๘)

หมู่แห่งขนมทั้งหลาย **ชื่อว่ากองขนม**.

อาปูรติ (กฺริ)

[อา + ปูร + อ + ติ]

ย่อมเต็มเปี่ยม, ย่อมเพิ่มพูน, ย่อมเจริญขึ้น

ฉนฺทา โทสา ภยา โมหา
โย ธมฺมํ นาติวตฺตติ
อาปูรติ ตสฺส ยโส
สุกฺกปกฺเขว จนฺทิมาติ. (วิ.๕/๒๙๖)

ผู้ใดไม่ประพฤติล่วงธรรมเพราะชอบ เพราะชังเพราะกลัว เพราะหลง ยศของผู้นั้น**ย่อมเจริญขึ้น**เหมือนดวงจันทร์ในวันข้างขึ้นฉะนั้น.

ตสฺสาติ ตสฺส อธิวาสนขนฺติยา สมนฺนาคตสฺส ปุคฺคลสฺส สุกฺกปกฺเข จนฺโท วิย ลทฺโธ, ยโส อปราปรํ **อาปูรติ**. (ชา.อฏฺ.๔/๒๗)

คำว่า **แห่งบุคคลนั้น(ตสฺส)** ได้แก่ ยศที่ได้แล้วแห่งบุคคลผู้ประกอบด้วยความอดกลั้นนั้น **ย่อมเจริญ**ยิ่งๆ **ขึ้น**ไป เหมือนดวงจันทร์ในคืนข้างขึ้น.

อาเปติ (กา/กฺริ)

[อป + เณ + ติ]

ย่อมให้ถึง.

ปาการสฺส ถิรภาวํ อุทฺธมุทฺธํ **อาเปตี**ติ อุทฺธาปํ ปาการมูลํ. (สํ.ฏี.๒/๔๗๗)

วัตถุใด**ย่อม**ทำ**ให้ถึง**ความมั่นคงของกำแพงถึงความสูง ๆ ขึ้น เพราะเหตุนั้นวัตถุนั้น จึงชื่อว่า อุทธาปะ ได้แก่ ฐานกำแพง.

อาโปกสิณ (น)

[อาป + กสิณ]

(๑) อาโปกสิณ, กสิณน้ำ, กรรมฐานกสิณน้ำ.

(ก) น้ำที่จัดเตรียมไว้ หรือไม่ได้จัดเตรียมไว้สำหรับจะเจริญกสิณน้ำ, น้ำที่เป็นอารมณ์แห่งบริกรรมภาวนาที่เจริญกสิณน้ำ, อาโปกสิณ.

ปถวีกสิณํ **อาโปกสิณํ** เตโชกสิณํ วาโยกสิณํ นีลกสิณํ ปีตกสิณํ โลหิตกสิณํ โอทาตกสิณํ อาโลกกสิณํ ปริจฺฉินฺนากาสกสิณนฺติ อิเม ทส กสิณา. (วิสุทฺธิ.๑/๑๐๗)

กสิณ ๑๐ เหล่านี้คือ ปฐวีกสิณ **อาโปกสิณ** เตโชกสิณ วาโยกสิณ นีลกสิณ ปีตกสิณ โลหิตกสิณ โอทาตกสิณ อาโลกกสิณ ปริจฉินนากาสกสิณ.

(ข) อาโปกสิณอันเป็นอุคคหนิมิต, กสิณน้ำที่ติดตา.

อาโปกสิณํ อุคฺคณฺหนฺโต อาปสฺมึ นิมิตฺตํ คณฺหาตีติอาทีสุ วุตฺโต สสมฺภาราโป. (ม.อฏฺ.๑/๓๑)

น้ำที่กล่าวไว้ในประโยคเป็นต้นว่า บุคคลเรียนเอา**อาโปกสิณที่เป็นอุคคหนิมิต**ย่อมถือเอานิมิตในอาโปดังนี้ ชื่อว่า สสัมภารอาโป.

(ค) อาโปกสิณที่เป็นปฏิภาคนิมิต, กสิณน้ำที่เหมือนน้ำจริง ๆ.

อาโปกสิณเมโก สญฺชานาติ อุทฺธํ อโธ ติริยํ อทฺวยํ อปฺปมาณํ. (ที.๓/๒๕๗)

บุคคลหนึ่งจำ**อาโปกสิณที่เป็นปฏิภาคนิมิต**ได้ ทั้งเบื้องบน เบื้องต่ำ เบื้องขวาง ไม่มีสอง ไม่มีประมาณ.

(๒) ฌานที่ทำอาโปกสิณที่เป็นปฏิภาคนิมิตเป็นอารมณ์, อาโปกสิณ, กสิณน้ำ, อาโปกสิณฌาน.

อาโปกสิณํ ภาเวติ. (อํ.๑/๔๓)

ถ้าภิกษุเจริญ**อาโปกสิณ**.

อาโปกสิณํ สมาปชฺชิตฺวา ปาสาทปติฏฺฐิโตกาสํ อุทกํ โหตูติ อิทฺธึ อธิฏฺฐาย ปาสาทกณฺณิเก ปาทงฺคุฏฺฐเกน ปหริ. (ม.อฏฺ.๒/๒๐๔)

พระมหาโมคคัลลานะเถระเข้า**อาโปกสิณ**แล้วอธิฐานว่า ขอโอกาสอันเป็นที่ตั้งเฉพาะปราสาท จงเป็นน้ำแล้วเอาหัวแม่เท้ากดลงที่ช่อฟ้าปราสาท.

อาโปกสิณนฺติ อาโปกสิณชฺฌานํ อาโปกสิณกมฺมฏฺฐานํ วา. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๑๙๕)

คำว่า **อาโปกสิณ(อาโปกสิณํ)** ได้แก่ อาโปกสิณฌาน หรือ อาโปกสิณกรรมฐาน.

อาโปกสิณกมฺมฏฺฐาน (น)

[อาโปกสิณ + กมฺมฏฺฐาน]

กรรมฐานอันเป็นอาโปกสิณ, กรรมฐานกสิณน้ำ. ดู อาโปกสิณ.

อาโปกสิณชฺฌาน (น)

[อาโปกสิณ + ฌาน]

ฌานที่มีอารมณ์คืออาโปกสิณ, อาโปกสิณฌาน.

ดู อาโปกสิณ.

อาโปกสิณสมาปชฺชน (น)

[อาโปกสิณ + สมาปชฺชน]

การเข้าฌานที่มีอารมณ์คืออาโปกสิณ, การเข้าอาโปกสิณฌาน.

เอเตน ปถวิยา อุมฺมุชฺชนนิมุชฺชเน **อาโปกสิณสมาปชฺชนํ** อุทกาทีสุ ปถวีนิมฺมาเน ปถวีกสิณสมาปชฺชนํ น เอกนฺตโต อิจฺฉิตพฺพนฺติ วุตฺตํ โหติ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๒๖)

อธิบายว่า **การเข้าอาโปกสิณฌาน**ในเวลาดำลงและโผล่ขึ้นในดิน ก็ดี การเข้าปถวีกสิณ ในเวลาเนรมิตแผ่นดินในน้ำเป็นต้น ก็ดี ท่านไม่พึงปรารถนาแน่นอนด้วยบทนี้.

อาโปกสิณสมาปตฺติ (ถี)

[อาโปกสิณ + สมาปตฺติ]

ฌานสมาบัติที่มีอารมณ์คือกสิณน้ำ, อาโปกสิณสมาบัติ.

ปถวิยาปิ อุมฺมุชฺชนิมฺมุชฺชํ กโรติ เสยฺยถาปิ อุทเกติ ปกติยา **อาโปกสิณสมาปตฺติยา** ลาภี โหติ ปถวึ อาวชฺชติ อาวชฺชิตฺวา ญาเณน อธิฏฺฐาติ อุทกํ โหตูติ อุทกํ โหติ. (ปฏิสํ.๓๘๖)

คำว่า **ผุดขึ้นดำลงในแผ่นดินเหมือนในน้ำก็ได้ (ปถวิยาปิ อุมฺมุชฺชนิมฺมุชฺชํ กโรติ เสยฺยถาปิ อุทเก)** ได้แก่ ท่านผู้มีฤทธิ์ เป็นผู้ได้**อาโปกสิณสมาบัติ**โดยปกติ ย่อมนึกถึงแผ่นดินแล้วอธิษฐานด้วยญาณว่าจงเป็นน้ำ ก็เป็นน้ำ.

อาโปกสิณสมาปตฺติปรม (ติ)

[อาโปกสิณสมาปตฺติ + ปรม]

มีประโยชน์อันประเสริฐ คืออาโปกสิณสมาบัติ.

อาโปกสิณสมาปตฺติปรมา โข ภคินิ ... เตโชกสิณสมาปตฺติปรมา โข. (อํ.๓/๒๙๔)

(พระมหากัจจานะกล่าวกับอุบาสิกาว่า) น้องหญิง สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง**มีประโยชน์อันประเสริฐ คืออาโปกสิณสมาบัติ**แล ... ทำประโยชน์ที่ประเสริฐ คือเตโชกสิณสมาบัติแล.

อาโปกสิณารมฺมณ (ติ)

[อาโปกสิณ + อารมฺมณ]

(ฌาน) มีอารมณ์คืออาโปกสิณ, รับอารมณ์คืออาโปกสิณ.

อุทกธารา ปวตฺตตีติ **อาโปกสิณารมฺมณํ** ปาทกชฺฌานํ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย "เหฏฺฐิมกายโต อุทกธารา วุฏฺฐาตูติ อาวชฺชิตฺวา ปริกมฺมํ กตฺวา อนนฺตรํ อภิญฺญาญาเณน "เหฏฺฐิมกายโต อุทกธารา วุฏฺฐาตูติ อธิฏฺฐิเต สห อธิฏฺฐานา เหฏฺฐิมกายโต อุทกธารา วุฏฺฐาติ. (ปฏิสํ.อฏฺ.๒/๑๒)

คำว่า **สายน้ำพุ่งออกไป(อุทกธารา ปวตฺตติ)**ได้แก่ เมื่อเข้าฌานเป็นบาทมีอารมณ์คืออาโปกสิณ ครั้นออกแล้วคำนึงว่า ขอสายน้ำจงพุ่งออกจากกายเบื้องล่าง แล้วทำบริกรรม อธิษฐานว่า ขอสายน้ำจงพุ่ง ออกจากกายเบื้องล่าง ด้วยอภิญญาญาณ สายน้ำจะพุ่งออกจากกายเบื้อง ล่างพร้อมกับอธิษฐาน.

อาโปกาย (ปุ)

[อาป + กาย]

(๑) กายคือธาตุน้ำ, กองแห่งธาตุน้ำ (ธาตุน้ำอันเป็นส่วนหนึ่งของร่างกาย)

กตเม สตฺต? ปถวิกาโย **อาโปกาโย** เตโชกาโย วาโยกาโย สุเข ทุกฺเข ชีเว สตฺตเม. (ที.๑/๕๓)

สภาวะ ๗ กองนั้นคืออะไรบ้าง คือ กองแห่งธาตุดิน **กองแห่งธาตุน้ำ** กองแห่งธาตุไฟ กองแห่งธาตุลม กองสุข กองทุกข์ กองชีวะ.

(๒) หมู่ธาตุน้ำ, กองธาตุน้ำ.

(ก) หมู่ธาตุน้ำ, กองธาตุน้ำภายนอก,

กองธาตุน้ำที่อยู่ในสิ่งที่ไม่มีชีวิต.

จาตุมหาภูติโก อยํ ปุริโส ยทา กาลงฺกโรติ ปถวี ปถวิกายํ อนุเปติ อนุปคจฺฉติ อาโป **อาโปกายํ** อนุเปติ อนุปคจฺฉติ เตโช เตโชกายํ อนุเปติ อนุปคจฺฉติ. (ที.๑/๕๒)

มนุษย์คือที่ประชุมแห่งมหาภูตรูป ๔ นี้ เมื่อสิ้นชีวิต ธาตุดินไปตามหมู่ธาตุดิน ธาตุน้ำไปตาม**หมู่ธาตุน้ำ** ธาตุไฟไปตามหมู่ธาตุไฟ (ธาตุลมไปตามหมู่ธาตุลม).

(ข) หมู่ธาตุน้ำมีน้ำดี, เสลด, น้ำหนองและเลือดเป็นต้น, หมู่ธาตุน้ำ, กองธาตุน้ำ.

(ค) หมู่ธาตุน้ำที่มีลักษณะเกาะกุม,ไหลเป็นต้นในร่างกายทั้งหมด, กองธาตุน้ำ.

อิเธกจฺโจ **อาโปกายํ** ... เตโชกายํ ... วาโยกายํ ... เกสกายํ ... โลมกายํ ... ฉวิกายํ ... จมฺมกายํ ... มํสกายํ ... รุธิรกายํ ... นฺหารุกายํ ... อฏฺฐิกายํ ... อฏฺฐิมิญฺชกายํ อนิจฺจโต อนุปสฺสติ โน นิจฺจโต ทุกฺขโต อนุปสฺสติ โน สุขโต อนตฺตโต อนุปสฺสติ โน อตฺตโต นิพฺพินฺทติ โน นนฺทติ. (ปฏิสํ.๔๐๖)

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็น**กองธาตุน้ำ** ... กองธาตุไฟ ... กองธาตุลม... กองผม ... กองขน ... กองผิว ... กองหนัง ... กองเนื้อ ... กองเอ็น ... กองกระดูก ... พิจารณาเห็นกองไขกระดูกโดยความไม่เที่ยง ไม่พิจารณาเห็นโดยความเที่ยง พิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ไม่พิจารณาเห็นโดยความเป็นสุข พิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตา ไม่พิจารณาเห็นโดยความเป็นอัตตา ย่อมเบื่อหน่ายไม่ยินดี.

อาโปโกฏฺฐาส (ปุ)

[อาป + โกฏฺฐาส]

หมู่ธาตุน้ำ, หมู่ของเหลว.

ยํ วา ปนญฺญมฺปีติ อิมินา **อาโปโกฏฺฐาสา**ทีสุ ตีสุ อนุคตํ ปถวีธาตุํ ลกฺขณวเสน เยวาปนกํ ปถวึ กตฺวา ทสฺเสติ. (อภิ.อฏฺ.๒/๖๐)

ด้วยคำว่า **ยํ วา ปนญฺญมฺปิ** นี้ พระผู้มีพระภาคทรงกระทำปฐวีให้เป็นเยวาปนกนัยด้วยอำนาจลักษณะ แล้วแสดงปฐวีธาตุที่นับเข้าในหมู่ทั้ง ๓ มี**หมู่ธาตุน้ำ**เป็นต้น.

อาโปคต (ติ)

[อาป + คต]

อันถึงสภาพของน้ำคือเกาะกุม, อันถึงความเป็นธาตุน้ำโดยสภาพ, อันจัดเข้าอยู่ในธาตุน้ำทั้งหมดที่เกิดจากกรรมเป็นต้น, สภาพที่ไหลและเกาะกุม.

กตมา จาวุโส อชฺฌตฺติกา อาโปธาตุ? ยํ อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺตํ อาโป **อาโปคตํ** อุปาทินฺนํ เสยฺยถิทํ ปิตฺตํ เสมฺหํ ปุพฺโพ โลหิตํ เสโท เมโท อสฺสุ วสา เขโฬ สิงฺฆาณิกา ลสิกา มุตฺตํ. (ม.๑/๒๔๔)

ธาตุน้ำภายใน เป็นอย่างไร คือ อุปาทินนกรูปภายในที่เกิดในตน เป็นของเอิบอาบ มี**สภาพที่ไหลและเกาะกุม** ได้แก่ ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร.

อาโปคตนฺติ สพฺพอาเปสุ คตํ อลฺลยูสภาวลกฺขณํ. (ม.อฏฺ.๒/๑๓๐)

คำว่า **มีสภาพที่ไหลและเกาะกุม (อาโปคตํ)** ได้แก่ เป็นไปในธาตุน้ำทั้งปวงโดยความเป็นน้ำ มีสภาวะลักษณะเกาะกุม.

อาโป อาโปคตนฺติอาทีสุ อาพนฺธนเมว อาโป, ตเทว อาโปสภาวํ คตตฺตา **อาโปคตํ** สภาเวเนว อาปภาวํ ปตฺตนฺติ อตฺโถ. (ม.ฏี.๑/๗๗)

ความเกาะกุมนั่นเอง ชื่อว่าน้ำ ในคำว่า **อาโป อาโปคโต** เป็นต้น น้ำนั่นเอง ชื่อว่า**สภาพที่เกาะกุม**เพราะถึงสภาพเป็นน้ำ อธิบายว่า ถึงความเป็นน้ำโดยสภาพของตนนั่นเอง.

กมฺมสมุฏฺฐานาทิวเสน นานาวิเธสุ อาเปสุ คตนฺติ **อาโปคตํ**. กึ ตํ? อาโปธาตุยา **อาพนฺธนลกฺขณํ**. (วิสุทฺธิ.๑/๓๔๕)

ที่ชื่อว่าสภาพที่เกาะกุม เพราะอรรถว่าเป็นไปในน้ำชนิดต่าง ๆ ด้วยอำนาจน้ำที่เกิดจากกรรมเป็นต้น สภาพที่เกาะกุมนั้นคือ อะไร คือ ธาตุน้ำมีลักษณะเกาะกุม.

อาโปธาตุ (ถี)

[อาป + ธาตุ]

(ก) ธาตุน้ำ, สภาพที่เกาะกุมไม่ให้รูปกลาปกระจัดกระจ่าย, สภาพที่ไหล, เอิบอาบ, เป็นของเหลว.

[การที่รูปกลาป(หมู่รูป)มีก้อนเหล็กและก้อนหินเป็นต้น จับตัวเป็นก้อนไม่กระจัดกระจาย เพราะน้ำทำรูปนั้นให้เกาะตัวกันไว้ ธาตุน้ำมากก็กลายเป็นของเหลว หมู่น้ำ ๑๒ ประการ คือ ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร ที่ทรงแสดงไว้ใน (อภิ.วิ.๘๔, ม.๑/๒๔๔, ม.๒/๘๕, ม.๓/๒๘๔ เป็นต้น) ไม่ใช่น้ำจริง ธาตุน้ำจริง เราไม่สามารถมองเห็นด้วยตาปกติ แต่สามารถมองเห็นด้วยตาวิปัสสนาเท่านั้น, เป็นสุขุมรูปจับต้องสัมผัสไม่ได้, ในเวลาที่ต้มน้ำอ้อยเป็นต้นกลายแข็งเป็นก้อน สภาพที่แข็งก็คือธาตุดินมาก, สภาพที่เกาะกุม ก็คือ ธาตุน้ำมาก ไม่ใช่น้ำกลายเป็นดิน, ในที่เป็นก้อน, เป็นผงละเอียด สภาพที่เกาะกุม ก็คือธาตุน้ำมาก สภาพที่แข็งก็คือธาตุดินมาก ไม่ใช่ดินกลายเป็นน้ำ (ดู รายละเอียดใน อภิ.อฏฺ.๑/๓๗๑, มูลฏี.๑/๑๕๔-๕, อนุฏี.๑/๑๖๗-๘)]

อาโป จ ตํ นิสฺสตฺตสุญฺญตสภาวฏฺเฐน ธาตุ จาติ **อาโปธาตุ**. (อภิ.อฏฺ.๒/๕๒)

ก็รูปนั้นเป็นน้ำด้วย เป็นธาตุด้วย เพราะอรรถว่ามิใช่สัตว์และเป็นสภาวะที่ว่างเปล่า เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า**ธาตุน้ำ**.

อาโปธาตูติ อาพนฺธนธาตุ. (อภิ.อฏฺ.๒/๕๒)

ธาตุน้ำ(อาโปธาตุ) ได้แก่ สภาพที่เกาะกุม.

อาโปธาตุยา ปคฺฆรณลกฺขณํ. (ที.อฏฺ.๑/๖๒)

ธาตุน้ำ มีลักษณะไหล.

ยา อาพนฺธนตา, สา **อาโปธาตุ**. (ขุทฺทก.อฏฺ.๖๑)

ภาวะที่เกาะกุม คือ **ธาตุน้ำ**.

(ข) น้ำ, น้ำฝนล้างโลก.

อาโปธาตูติ ปถวิโต ปฏฺฐาย ยาว สุภกิณฺหพฺรหฺมโลกา อุคฺคตํ กปฺปวินาสกํ อุทกํ. (สํ.อฏฺ.๑๘๘)

คำว่า **น้ำ(อาโปธาตุ)** ได้แก่ น้ำที่ทำลายกัปป์เริ่มต้นแต่แผ่นดินท่วมสูงขึ้นไปจนถึงพรหมโลกชั้นสุภกิณหา.

อาโปธาตุกฺโขภ (ปุ)

[อาโปธาตุ + โขภ]

การกำเริบแห่งธาตุน้ำ, ธาตุน้ำกำเริบ.

ดู อพฺภนฺตรธาตุปฺปโกป.

อาโปธาตุคฺคหณ (น)

[อาโปธาตุ + คหณ]

การถือเอาอาโปธาตุ, การถือเอาธาตุน้ำ.

ชาติรูปํ อุปจยสนฺตติคฺคหเณน สมฺภวรูปํ **อาโปธาตุคฺคหเณน** พลรูปํ วาโยธาตุคฺคหเณน คหิตเมว. (วิสุทฺธิ.๒/๘๐)

ชาติรูป ท่านถือเอา โดยการถือเอาอุปจยรูป สันตติรูป, สัมภวรูป ถือเอา **โดยการถือเอาอาโปธาตุ,** พลรูป ถือเอาโดยการถือวาโยธาตุ.

อาโปธาตุทฺวย (น)

[อาโปธาตุ + ทฺวย]

หมวด ๒ แห่งอาโปธาตุ, อาโปธาตุ ๒ หมวด, อาโปธาตุ ๒ อย่าง.

อาโปธาตุทฺวยํ อตฺถิ อชฺฌตฺติกา อตฺถิ พาหิรา. (อภิ.วิ.๘๔)

อาโปธาตุมี ๒ อย่าง คือ อาโปธาตุที่เกิดภายในตนก็มี ที่เกิดภายนอกตนก็มี.

อาโปธาตุนิทฺเทส (ปุ)

[อาโปธาตุ + นิทฺเทส]

คำที่แสดงธาตุน้ำโดยพิสดาร, ตอนที่แสดงธาตุน้ำโดยพิสดาร.

อาโปธาตุนิทฺเทเส “ยํ วา ปนญฺญนฺติ อิมินา สมฺภวสฺส เตโชธาตุนิทฺเทเส สรีเร ปากติกอุสฺมาย วาโยธาตุนิทฺเทเส ธมนิชาลานุสฏฺฐสฺส ตตฺถ ตตฺถ จมฺมขีลปีฬกาทินิพฺพตฺตกวายุโน สงฺคโห ทฏฺฐพฺโพ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๔๓๑)

พึงทราบการรวบรวมเอาสัมภวสูตรด้วยบาฬีนี้ว่า ยํ วา ปนญฺญํ เป็นต้น **ในตอนที่**

แสดงธาตุน้ำโดยพิสดาร, ไออุ่นที่มีตามปกติในร่างกาย ในตอนที่แสดงธาตุไฟ ลมที่แล่นไปตามเส้นเลือดที่ก่อให้เกิดหูด สิว เป็นต้นในที่นั้นๆ ในตอนที่แสดงธาตุลมโดยพิสดาร.

อาโปธาตุนิสฺสย (ติ)

[อาโปธาตุ + นิสฺสย]

มีที่อาศัยคือธาตุน้ำ, มีธาตุน้ำเป็นที่อาศัย.

อยํ **อาโปธาตุนิสฺสโย** อสฺสาโท. (สํ.อฏฺ.๒/๑๗๘)

ความสุขกายสุขใจนี้**มีที่อาศัยคือธาตุน้ำ** ชื่อว่าความสุข.

อาโปธาตุปฺปโกป (ปุ)

[อาโปธาตุ + ปโกป]

การเสียไปแห่งธาตุน้ำ, ธาตุน้ำกำเริบ, ธาตุน้ำเสียไป.

ปูติโย ภวติ กาโย
ทฏฺโฐ ปูติมุเขน วา
อาโปธาตุปฺปโกเปน
โหติ ปูติมุเขว โส. (อภิ.อฏฺ.๑/๓๓๙)

กายใดที่ถูกงูชื่อปูติมุขะ(งูปากเน่า) ฉกเอาแล้ว ย่อมเน่า ฉันใด กายนั้น ย่อมเป็นดุจอยู่ในปากงูปูติมุขะฉกเอา เพราะความที่**ธาตุน้ำเสียไป** ฉันนั้น.

อาโปธาตุวชฺช (ติ)

[อาโปธาตุ + วชฺช]

อันธาตุน้ำเว้น, เว้นธาตุน้ำ.

จกฺขาทีนิ นว **อาโปธาตุวชฺชา** ติสฺโส ธาตุโย จาติ ทฺวาทสวิธํ รูปํ ฆฏฺฏนวเสน คเหตพฺพโต โอฬาริกํ. (สารตฺถ.๒/๘๑)

รูป ๑๒ คือ รูป ๙ มีจักขุเป็นต้น และ รูปใหญ่ ๓ รูป **เว้นธาตุน้ำ** ชื่อว่า รูปหยาบ เพราะถือเอาด้วยอำนาจความสามารถกระทบได้.

อาโปธาตุวชฺชิต (ติ)

[อาโปธาตุ + วชฺชิต]

อันธาตุน้ำเว้น, เว้นธาตุน้ำ.

จกฺขาทีนิ นว อาโปธาตุวชฺชิตา ติสฺโส ธาตุโย จาติ ทฺวาทสวิธํ ฆฏฺฏนวเสน คเหตพฺพโต โอฬาริกํ. (วิสุทฺธิ.๒/๘๑)

รูป ๑๒ คือ รูป ๙ มีจักขุเป็นต้น และ รูปใหญ่ ๓ **เว้นธาตุน้ำ** ชื่อว่า รูปหยาบ เพราะถือเอาด้วยอำนาจความสามารถกระทบได้.

อาโปธาตุวิเสสตฺต (น)

[อาโปธาตุ + วิเสส + ตฺต]

ความมีธาตุน้ำเป็นพิเศษ-มาก.

อาโปธาตุวิเสสตฺตา สมฺภโว อาโปธาตุ-สมฺพนฺธี. (อนุฏี.๑๕๕)

สุกกะ (น้ำอสุจิ) มีความสัมพันธ์กับธาตุน้ำ **เพราะความมีธาตุน้ำเป็นพิเศษ** (มาก).

อาโปธาตุสมฺพนฺธี (ตี)

[อาโปธาตุ + สมฺพนฺธี]

มีความสัมพันธ์กับธาตุน้ำ.

ดู อาโปธาตุวิเสสตฺต.

อาโปนาม (น)

[อาป + นาม]

ชื่อของน้ำ, ชื่อน้ำ.

นิสฺสยสวณฺณเมว กตฺวา อุสฺสทวเสน ปณฺณตฺติธมฺเม จิตฺตํ ฐเปตฺวา อมฺพุ อุทกํ วาริ สลิลนฺติอาทีสุ **อาโปนาเมสุ** ปากฏ-นามวเสเนว “อาโป อาโป”ติ ภาเวตพฺพํ. (วิสุทฺธิ.๑/๑๖๕)

พึงภาวนาว่า "น้ำ น้ำ" ด้วยอำนาจชื่อที่ปรากฏเท่านั้น **ในชื่อของน้ำ**เป็นต้นว่า อมฺพุ อุทก วาริ และ สลิล ยกเว้นจิตในบัญญัติที่ชาวโลกเรียกกันว่า อาโป ด้วยอำนาจกระทำอาโปกสิณที่อาศัยของสีต่างๆ ให้เป็นไปพร้อมกับสีต่างๆ เท่านั้น.

อาโปปคฺฆรณ (ติ)

[อาป + ปคฺฆรณ]

มีปกติไหลออกโดยน้ำ, มีน้ำไหลออกอยู่เป็นนิตย์, การไหลของน้ำ.

อาโปปคฺฆรโณ กาโย สทา สนฺทติ ปูติกนฺติ อยํ กาโย อาโปธาตุยา สทา ปคฺฆรณสีโล ตญฺจ โข ปิตฺตเสมฺหเสทมุตฺตาทิกํ ปูติกํ อสุจึเยว สนฺทติ. (เถร.อฏฺ.๒/๑๙๙)

สองบาทคาถาว่า **กายมีน้ำไหลออกเป็นนิตย์ หลั่งของเน่าเสียออกอยู่ประจำ (อาโปปคฺฆรโณ กาโย, สทา สนฺทติ ปูติกํ)** ความว่า กายนี้มีน้ำไหลออกอยู่เป็นนิตย์ สรีระนั้นแล มีแต่สิ่งเปื่อยเน่า เช่น ดี เสมหะ เหงื่อ และมูตร เป็นต้น คือสิ่งไม่สะอาดเท่านั้นไหลออกอยู่.

อาโปผรณ (น)

[อาป + ผรณ]

การแผ่ไปด้วยน้ำ,

ตตฺถ อาโปกสิณํ สมาปชฺชิตฺวา อาเปน ผรณํ **อาโปผรณํ** นาม. (ม.อฏฺ.๔/๑๐๓)

ในการแผ่ ๒ ประการนั้น การเข้ากสิณน้ำแล้วแผ่ไปด้วยน้ำ ชื่อว่า **การแผ่ไปด้วยน้ำ**.

อาโปมณฺฑล (น)

[อาป + มณฺฑล]

วงน้ำ, ขอบเขตน้ำที่กำหนดไว้, กสิณน้ำ.

อุคฺคณฺหนฺโตติ ยถาปริจฺฉินฺเน **อาโป-มณฺฑเล** ยถา อุคฺคหนิมิตฺตํ อุปลพฺภติ ตถา นิมิตฺตํ คณฺหนฺโต. (ม.ฏี.๑/๗๗)

คำว่า **ถือเอาอยู่(อุคฺคณฺหนฺโต)** ได้แก่ ถือเอานิมิตอย่างที่จะได้อุคคหนิมิต**ในกสิณน้ำ**ตามที่ได้กำหนดไว้แล้ว.

อาโปรส (ปุ)

[อาป + รส]

ความเพียบพร้อมแห่งน้ำ, รสน้ำ, โอชาน้ำ.

นิมฺพพีชํ วา โกสาตกิพีชํ วา ติตฺตกลาพุพีชํ วา อลฺลาย ปถวิยา นิกฺขิตฺตํ ยญฺเจว ปถวิรสํ อุปาทิยติ ยญฺจ **อาโปรสํ** อุปาทิยติ สพฺพํ ตํ ติตฺตกตฺตาย กฏุกตฺตาย อสาตตฺตาย สํวตฺตติ. (อํ.๑/๓๔)

เมล็ดสะเดา เมล็ดบวบขม หรือเมล็ดน้ำเต้าขมที่บุคคลเพาะไว้ในดินชุ่มชื้น โอชาดินและ**โอชาน้ำ**ที่มันดูดซับเอาไว้ทั้งหมด ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นของขม เผ็ดร้อน ไม่น่ายินดี.

ปถวีรสํ อาโปรสนฺติ ตสฺมึ ตสฺมึ ฐาเน ปถวิยา จ สมฺปทํ อาปสฺส จ สมฺปทํ.

(ปฏิสํ.อฏฺ.๒/๔๙)

คำว่า **โอชาดิน โอชาน้ำ(ปถวีรสํ อาโปรสํ)** ได้แก่ ความเพียบพร้อมแห่งดิน และน้ำในที่นั้น ๆ .

อถสฺส ปถวีรสญฺจ **อาโปรส**ญฺจ อาคมฺม ยานิ ผลานิ นิพฺพตฺเตยฺยุํ ตานิ นาสิตานิ โหนฺติ. (อํ.อฏฺ.๑/๓๘๖)

ก็ถ้าต้นมะม่วงยังไม่ถูกตัด ผลของมันอาศัยโอชาดินและ**โอชาน้ำ**เกิดขึ้นในภายหลังนั้น ย่อมถูกทำให้เสียหาย.

อาโปรสสิเนห (ปุ)

[อาโปรส + สิเนห]

โอชารสน้ำ, ยางรสน้ำ.

นิคฺโรธสฺส ขนฺธชา นาม ปาโรหา **อาโปรสสิเนเห** สติ ชายนฺติ. (สุตฺตนิ.อฏฺ.๒/๔๐)

ย่านไทรทั้งหลาย ชื่อว่าเกิดแต่ลำต้นของต้นไทร เมื่อ**โอชารสน้ำ**ยังมีอยู่ ก็ย่อมเกิดขึ้นได้.

อาโปรสานุคตพนฺธน (ติ)

[อาโปรส + อนุคต + พนฺธน]

มีขั้วที่ถูกรสน้ำดูดซึมซาบตามลำดับ.

เอวํ คจฺฉโต จสฺส คิมฺหาภิตตฺตานํ กุนฺนทีนํ ขโย วิย ปาโต **อาโปรสานุคตพนฺธนานํ** ทุมปฺผลานํ ปตนํ วิย มุคฺคราภิตาฬิตานํ มตฺติกภาชนานํ เภโท วิย สูริยรสฺมิสมฺผุฏฺฐานํ อุสฺสาวพินฺทูนํ วิสนํ วิย จ มรณเมว อาสนฺนํ โหติ. (วิสุทฺธิ.๑/๒๒๓)

อนึ่ง เมื่อสัตว์นั้น (บ่ายหน้า) ไปอยู่อย่างนั้น ความตายย่อมใกล้เข้ามาทุกที ดุจความแห้งไปแห่ง (น้ำใน) ลำน้ำน้อยทั้งหลายที่ถูกแดดในฤดูร้อนแผดเผา ดุจการหล่นแห่งผลไม้ที่**มีขั้วถูกรสน้ำดูดซึมซาบตามลำดับ** ในตอนเช้า ดุจความแตกแห่ง

ภาชนะดินทั้งหลายที่ถูกทุบด้วยฆ้อน และดุจความเหือดหายไปแห่งหยาดน้ำค้างทั้งหลายที่ถูกรัศมีดวงอาทิตย์ต้องเอาฉะนั้น.

ปาโต อาโปรสานุคตพนฺธนานนฺติ ปุริมทิวเส ทิวา สูริยสนฺตาเปน อนฺโต อนุปวิสิตฺวา ปุน รตฺติยํ พนฺธนมูลํ อุปคเตน อาโปรเสน ตินฺตสิถิลพนฺธนตาย ปาโต **อาโปรสานุคตพนฺธนานํ**. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๒๘๙)

คำว่า **มีขั้วที่ถูกรสน้ำดูดซึมซาบตามลำดับในเวลาเช้า(ปาโต อาโปรสานุคตพนฺธนานํ)** ความว่า **มีขั้วที่ถูกรสน้ำดูดซึมซาบตามลำดับ**ในเวลาเช้า เพราะมีขั้วหลวมเปียกชุ่มด้วยน้ำที่เข้าไปภายในด้วยแสงแดดในกลางวันในวันก่อนแล้วเข้าไปถึงโคนขั้วในกลางคืนอีก.

อาโปสํยุตฺต (ติ)

[อาป + สํยุตฺต]

ประกอบด้วยธาตุน้ำ, มีน้ำ.

อาสเว อุปลพฺภมาโนปิ คนฺโธ ปถวิยา **อาโปสํยุตฺตาย** กปฺปาสโต วิสทิสายา. (วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๙๒)

กลิ่นแม้ที่ได้ในน้ำเมา คือ (กลิ่น) แห่งดินที่**ประกอบด้วยธาตุน้ำ**อันแตกต่างจากกลิ่นฝ้าย.

อาโปสํวฏฺฏ (ปุ)

[อาป + สํวฏฺฏ. สํวฏฺฏนํ วินสฺสนํ สํวฏฺโฏ ... อาเปน สํวฏฺโฏ อาโปสํวฏฺโฏ. (อํ.ฏี.๒/๓๓๗)]

การพินาศเพราะน้ำ, กัปที่เสียไปเพราะน้ำ, กัปที่เสื่อมเพราะน้ำ.

ตตฺถ ตโย สํวฏฺฏา เตโชสํวฏฺโฏ **อาโปสํวฏฺโฏ** วาโยสํวฏฺโฏติ. (วิ.อฏฺ.๑/๑๒๘)

ในสังวัฏฏวิวัฏฏกัปนั้น กัปที่เสื่อม ๓ ประการ คือ กัปที่เสื่อมเพราะไฟ **กัปที่เสื่อมเพราะน้ำ** และกัปที่เสื่อมเพราะลม.

อาโปสํวฏฺฏกาล (ปุ)

[อาโปสํวฏฺฏ + กาล]

เวลาที่พินาศเพราะน้ำ, เวลาที่กัปเสื่อมเพราะน้ำ, เวลาที่กัปพินาศไปเพราะน้ำ.

อาโปสํวฏฺฏกาเล ปน โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาฬํ อุทกปูรเมว โหติ. (ม.อฏฺ.๒/๑๓๐)

ก็เมื่อ**เวลาที่กัปพินาศไปเพราะน้ำ** แสนโกฏิจักรวาลเต็มไปด้วยน้ำเท่านั้น.

อาโปสงฺคหิต (ปุ)

[อาป + สงฺคหิต]

อันน้ำสนับสนุน, สงเคราะห์, ยกย่อง.

อาโปสงฺคหิตาย เตโชนุปาลิตาย วาโยวิตฺถมฺภิตาย เอว ปถวีธาตุยา ปวตฺติ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๘๖)

ความเป็นไปแห่งธาตุดิน**อันน้ำสนับสนุน**ไฟคอยรักษา ลมพยุงไว้นั่นเอง.

อาโปสญฺญา (ถี)

[อาป + สญฺญา]

ความจำได้ว่าน้ำ, ความเข้าใจว่าน้ำ, สัญญาว่าเป็นน้ำ, อาโปสัญญา.

ปุน จปรํ อานนฺท สมโณ วา โหติ พฺราหฺมโณ วา อิทฺธิมา เจโตวสิปฺปตฺโต เทโว วา มหิทฺธิโก มหานุภาโว ตสฺส ปริตฺตา ปถวีสญฺญา ภาวิตา โหติ อปฺปมาณา **อาโปสญฺญา**. โส อิมํ ปถวึ กมฺเปติ สงฺกมฺเปติ สมฺปกมฺเปติ สมฺปเวเธติ. อยํ ทุติโย เหตุ ทุติโย ปจฺจโย มหโต ภูมิจาลสฺส ปาตุภาวาย. (ที.๒/๙๐)

อานนท์ สมณะหรือพราหมณ์ผู้มีฤทธิ์ มีความชำนาญทางจิต หรือเทพผู้มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก ได้เจริญปฐวีสัญญานิดหน่อย แต่เจริญ**อาโปสัญญา**จนหาประมาณมิได้ จึงทำให้แผ่นดินนี้ไหวสั่นสะเทือนเลื่อนลั่น นี้เป็นเหตุปัจจัยประการที่ ๒ ที่ทำให้เกิดแผ่นดินไหวอย่างรุนแรง.

อิธ สทฺธ ภทฺรสฺส ปุริสาชานียสฺส ปถวิยํ ปถวิสญฺญา วิภูตา โหติ อาปสฺมึ **อาโปสญฺญา** วิภูตา โหติ. (อํ.๓/๕๒๘)

สัทธะ บุรุษอาชาไนยผู้เจริญมีสัญญาในธาตุดินว่าเป็นธาตุดินแจ่มแจ้งแล้ว มี**สัญญา**ในธาตุน้ำ**ว่าเป็นน้ำ**แจ่มแจ้งแล้ว.

อาโปสญฺญี (ติ)

[อาโปสญฺญา + อี]

ผู้มีสัญญาว่าน้ำ, มีความจำว่าเป็นน้ำ.

เนว ปถวิยํ ปถวิสญฺญี อสฺส น อาปสฺมึ **อาโปสญฺญี** อสฺส. (อํ.๓/๒๖๓)

ภิกษุเป็นผู้ไม่มีสัญญาในดินว่าเป็นดิน เป็นผู้ไม่**มีสัญญา**ในน้ำ**ว่าเป็นน้ำ**.

อาโปสนฺนิสฺสิตรสารมฺมณ (ติ)

[อาโปสนฺนิสฺสิต + รสารมฺมณ]

มีอารมณ์ คือรสารมณ์ที่อาศัยธาตุน้ำ, มีอารมณ์อันเป็นรสารมณ์ที่อาศัยน้ำ.

เอวเมว ชิวฺหาปิ คามชฺฌาสยา **อาโปสนฺนิสฺสิตรสารมฺมณา**. (สํ.อฏฺ.๓/๑๑๒)

แม้ลิ้นก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีอาหารที่ได้มาจากบ้านเป็นที่อาศัย **มีอารมณ์ คือรสารมณ์ที่อาศัยธาตุน้ำ**.

อาโปสภาว (ปุ)

[อาป + สภาว]

สภาพที่เอิบอาบ, สภาพที่เกาะกุม, สภาพแห่งอาโปธาตุ. ดู อาโปคต.

อาโปสิเนห (ปุ)

[อาป + สิเนห]

ความเกาะกุมคือน้ำ, ความเอิบอาบคือน้ำ, ยางเหนียวอันเป็นน้ำ.

กุโตปิ อิมสฺส **อาโปสิเนโห** นตฺถีติ โกฬาปํ. (ม.ฏี.๒/๒๑๓)

ยางเหนียวอันเป็นน้ำ ย่อมไม่มีแก่ไม้นี้ แม้แต่ที่ไหน เพราะเหตุนั้น ไม้นี้ จึงชื่อว่า โกฬาปะ(ไม้แห้งสนิท)

อาผุสติ (กฺริ)

[อา + ผุส + อ + ติ]

ย่อมได้, ย่อมถึง, ย่อมบรรลุ.

สมถสมาธิมาผุสินฺติ ปจฺจนีกธมฺมานํ สมุจฺเฉทวเสน สมนโต วูปสมนโต ปรมตฺถสมถภูตํ โลกุตฺตรสมาธึ **อาผุสึ** อธิคจฺฉึ. (วิมาน.อฏ.๗๖)

คำว่า **สมถสมาธิมาผุสึ** ได้แก่ ดิฉัน **ถึงแล้ว** คือได้โลกุตตรสมาธิที่เป็นสมถะฝ่ายปรมัตถ์ เพราะสงบ เพราะระงับ โดยตัดธรรมฝ่ายข้าศึกได้เด็ดขาด.

อาพทฺธ (ติ)

[อา + พนฺธ + ต]

ถูกเกี่ยวข้อง, เกี่ยวข้อง.

จกฺขุโสตฆานชิวฺหากายมโนสมฺปทาย พทฺธา, วิพทฺธา **อาพทฺธา** ลคฺคา ลคฺคิตา ปลิพทฺธาติ อิจฺฉานิทานา ภวสาตพทฺธา. (มหานิ.๒๓)

ผู้ติดพันอยู่(กับความพอใจ)ในความสมบูรณ์แห่งตา ... หู ... จมูก ... ลิ้น... กาย ข้อง คือ ติด **เกี่ยวข้อง** เกาะติด เกี่ยวพัน พัวพันในความสมบูรณ์แห่งใจ รวมความว่า มีความปรารถนาเป็นต้นเหตุ ติดพันอยู่กับความพอใจในภพ.

อาพทฺธาติ วิเสเสน อาทิโต พทฺธา. (มหานิ.อฏ.๙๐)

คำว่า **เกี่ยวข้อง(อาพนฺธา)** ได้แก่ ติดพันแต่ต้นโดยวิเศษ.

อิทญฺหิ สุตฺตํ "ตถาคตสฺเสเวสา ภิกฺขเว ธมฺมธาตุ สุปฺปฏิวิทฺธาติ จ "เทวตาปิ ตถาคตสฺส เอตมตฺถํ อาโรเจสุนฺติ จ อิเมหิ ทฺวีหิ ปเทหิ **อาพทฺธํ**. (ที.อฏ.๒/๑๙)

จริงอยู่ มหาปทานสูตรนี้**เกี่ยวข้อง**กับสองบทอันเป็นประโยคเหล่านี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตได้แทงตลอดธรรมธาตุนี้ และว่า แม้ทวยเทพก็พากันกราบทูลความนี้แก่ตถาคตดังนี้.

อาพทฺธนฺติ ปฏิพทฺธํ ตํมูลกตฺตา อุปริเทสนาย. (ที.ฏี.๒/๑๘)

คำว่า **เกี่ยวข้อง(อาพทฺธํ)** ได้แก่ เกี่ยวเนื่อง เพราะเทศนาเบื้องบนมีสูตรนั้นเป็นเหตุ.

อาพทฺธปฏิพทฺธสหายก (ติ)

[อาพทฺธ + ปฏิพทฺธ + สหายก]

เพื่อนเกี่ยวข้องต่อเนื่องกันมา, สหายที่เกี่ยวเนื่องกันมา.

ตานิ กิร ทฺเวปิ กุลานิ ยาว สตฺตมา กุลปริวฏฺฏา **อาพทฺธปฏิพทฺธสหายกาเนว**.

เตสํ ทฺวินฺนมฺปิ เอกทิวสเมว คพฺภปริหารํ อทํสุ. (อํ.อฏฺ.๑/๑๒๒)

ได้ยินว่า ตระกูลแม้ทั้งสองนั้นได้เป็น**สหายที่เกี่ยวเนื่องกันมา** ๗ ชั่วตระกูลทีเดียว ญาติทั้งหลายได้ให้การบริหารครรภ์แก่คนแม้ทั้งสองนั้นในวันเดียวกัน.

อาพทฺธปริกรณ (น)

[อาพทฺธ + ปริกรณ]

การกระทำความเกี่ยวข้องกันไว้โดยรอบ, กระทำความเพียรอยู่ต่อเนื่อง.

สมฺมาสมฺโพธิยา กตาภินีหาเรน มหาสตฺเตน ปารมิปริปูรณตฺถํ สพฺพกาลํ ยุตฺตปฺปยุตฺเตน ภวิตพฺพํ **อาพทฺธปริกรเณน**. (สี.อภินวฏี.๑/๒๘๖)

พระโพธิสัตว์กระทำความปรารถนาไว้แล้วในสัมมาสัมโพธิญาณพึงเป็นผู้พากเพียรอย่างยิ่ง**กระทำความเพียรต่อเนื่อง**ตลอดกาลทั้งปวงเพื่อบำเพ็ญบารมีให้บริบูรณ์.

อาพทฺธปุปฺผวฏํสก (ปุ)

[อาพทฺธ + ปุปฺผ + วฏํสก]

ดอกไม้ประดับศีรษะที่ผูกติดกัน, เทริดพวงดอกไม้.

ติโยชนสหสฺสวิตฺถโต หิมวา ฆนพทฺธโมรปิญฺฉกลาโป วิย นิรนฺตรํ มาลาทามควจฺฉิโก วิย สุฏฺฐุ ปิเฬตฺวา **อาพทฺธปุปฺผวฏํสโก** วิย สุปูริตํ ปุปฺผจงฺโกฏกํ วิย จ อติรมณีโย อโหสิ. (ที.อฏฺ.๒/๑๖๖)

ป่าหิมพานต์กว้าง ๓,๐๐๐ โยชน์ได้เป็นที่รื่นรมย์ยิ่งนัก เหมือนลำแพนหางนกยูงที่มัดติดกันเป็นพืด เหมือนพวงช่อดอกไม้ติดกันไม่มีระหว่าง เหมือน**ดอกไม้ประดับศีรษะ**ที่ประดับ**ผูกติดกัน**เป็นอย่างดีและเหมือนผอบที่มีดอกไม้เต็ม.

อาพทฺธงฺกสาข (ติ)

[อาพทฺธ + วงฺก + สาขา]

มีกิ่งก้านคดงอที่ถูกผูกมัด-เกี่ยวพัน.

คงฺคาย มชฺเฌ ชาโต พหิทฺธา วลฺลีหิ **อาพทฺธวงฺกสาโข** วิย สงฺฆสนฺตกํ นิสฺสายชีวมาโน ภินฺนาชีวปุคฺคโล ทฏฺฐพฺโพ. (สํ.อฏฺ.๓/๗๗)

บุคคลผู้เลี้ยงชีพผิด อาศัยของสงฆ์เลี้ยงชีพ พึงเห็นเหมือนต้นไม้ที่**มีกิ่งคดงอที่**เกิดกลางแม่น้ำคงคา**ถูก**เถาวัลย์**เกี่ยวพัน**ไว้ภายนอก.

อาพทฺธานุลิตฺต (ติ)

[อาพทฺธ + อนุลิตฺต]

ถูกผูกมัดและฉาบไว้แล้ว.

เกวลํ ตุ อิมานิ สาธิกานิ ตีณิ อฏฺฐิสตานิ นวหิ นฺหารุสเตหิ นวหิ จ มํสเปสิสเตหิ

อาพทฺธานุลิตฺตานิ. (ขุทฺทก.อฏฺ.๔๐)

ก็กระดูก ๓๐๐ ชิ้นที่เป็นโครงร่างเหล่านี้ อันเอ็น ๙๐๐ และเนื้อ ๙๐๐ ชิ้น**ผูกมัดและฉาบไว้แล้ว**.

อาพนฺธ (ติ)

[อา + พนฺธ + อ]

(๑) ผูกมัด, เกาะกุม, เกาะติดกัน.

โสปิ หิ สหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยาทิปจฺจยตาย เสสภูตตฺตยสงฺขาตํ ตํ ตํ ฐานํ ทฺรวภาวสิทฺเธน วิสฺสนฺทนภาเวน **อาพนฺธตฺตํ** อาสตฺตตฺตํ อวิปฺปกิณฺณญฺจ กโรนฺโต “อปฺโปติ ปปฺโปตีติ วตฺตพฺพตํ อรหติ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๔๓๐)

จริงอยู่ แม้อาโปลักษณะนั้นกระทำที่นั้น ๆ คือหมู่ภูตรูป ๓ ที่เหลือ เพราะเป็นเหตุมีเหตุที่เกิดพร้อมกัน, อาศัยกันและกัน และเหตุที่อาศัยเป็นต้นให้เป็นความ**เกาะกุม** ความติดกัน ความไม่กระจัดกระจาย โดยภาวะที่ไหลไปที่สำเร็จเป็นของเหลว ย่อมควรที่จะพึงเรียกว่า น้ำ น้ำ.

(๒) ถูกผูกมัด, ถูกร้อยรัด, ถูกผูกรัด.

นฺหารุสมฺพนฺธนฺติ สกลสรีเร อฏฺฐีนิ อาพนฺธิตฺวา ฐิตานิ นว นฺหารุสตานิ เตหิ นฺหารูหิ สมฺพนฺธํ **อาพนฺธํ**. (มหานิ.อฏฺ.๒๖๓)

คำว่า **นหารุสมฺพนฺธํ** ความว่า ในสรีระทั้งสิ้นมีเส้นเอ็น ๙๐๐ ผูกพันกระดูกทั้งหลายไว้ **ถูก**เส้นเอ็นเหล่านั้นผูกรัดคือ**ร้อยรัด**ไว้.

อาพนฺธก (ติ)

[อา + พนฺธ + ณฺวุ]

ผูกมัด, ผูกติด, เกาะติด.

เอวนฺติ ยถา สสมฺภารุทกํ สสมฺภารปถวิยา **อาพนฺธกํ** เอวํ ปรมตฺถุทกํ ปรมตฺถปถวิยาติ ทสฺเสติ. (อนุฏี.๑/๑๖๗)

พระฎีกาจารย์แสดงว่า น้ำพร้อมทั้งสัมภาระ **ผูกติด**ด้วยดินพร้อมทั้งสัมภาระโดยประการใด น้ำที่เป็นปรมัตถ์ ผูกติดด้วยดินปรมัตถ์ฉันนั้นด้วยคำว่า เอวํ (โดยประการนั้น).

อาพนฺธติ (กฺริ)

[อา + พนฺธ + อ + ติ]

ย่อมผูกติด, ย่อมเชื่อมติด, ย่อมเกาะกุม.

กึ ปน ปถวีธาตุ เสสธาตูนํ ปติฏฺฐา โหติ น โหตีติ โหติ ผุสิตฺวา โหติ อุทาหุ อผุสิตฺวา? อาโปธาตุ วา เสสา อาพนฺธมานา ผุสิตฺวา **อาพนฺธติ** อุทาหุ อผุสิตฺวาติ? ปถวีธาตุ ตาว อาโปธาตุยา อผุสิตฺวาว ปติฏฺฐา โหติ เตโชธาตุยา จ วาโยธาตุยา จ ผุสิตฺวา. อาโปธาตุ ปน ปถวีธาตุมฺปิ เตโชวาโยธาตุโยปิ อผุสิตฺวาว **อาพนฺธติ**. ยทิ ผุสิตฺวา **อาพนฺเธยฺย** โผฏฺฐพฺพายตนํ นาม ภเวยฺย. (อภิ.อฏฺ.๑/๓๗๑)

ถามว่า ก็ปฐวีธาตุถูกต้องธาตุที่เหลือ แล้วก็เป็นที่อาศัย หรือไม่ถูกต้องก็เป็นที่อาศัย

อีกนัยหนึ่ง อาโปธาตุเมื่อเกาะกุมธาตุทั้ง ๓ ที่เหลือ ถูกต้องแล้ว **ย่อมเกาะกุม** หรือว่า ไม่ถูกต้องแล้วก็ย่อมเกาะกุมได้ ตอบว่า เบื้องต้น ปฐวีธาตุไม่ถูกต้องกับอาโปธาตุ ก็เป็นที่อาศัยให้ได้ แต่สำหรับเตโชธาตุ และวาโยธาตุแล้ว ปฐวีธาตุต้องสัมผัสกันจึงเป็นที่อาศัยให้ได้ ส่วนอาโปธาตุไม่สัมผัสแม้ปฐวีธาตุ แม้เตโชธาตุและวาโยธาตุเลย ก็**ย่อมเกาะกุม**ได้ ถ้าว่าอาโปธาตุสัมผัสแล้ว**พึงเกาะกุม**ไซร้ อาโปธาตุนั้นก็พึงชื่อว่า โผฏฐัพพายตนะ.

อาพนฺธตฺตลกฺขณ (น)

[อาพนฺธตฺต + ลกฺขณ]

มีลักษณะคือความเป็นสภาพที่เกาะกุม, มีลักษณะที่เกาะกุม.

เกเส ถทฺธตฺตลกฺขณํ **อาพนฺธตฺตลกฺขณํ** อุณฺหตฺตลกฺขณํ วิตฺถมฺภนลกฺขณนฺติ จตฺตาริ ลกฺขณานิ โหนฺติ. (อภิ.อฏฺ.๒/๒๔๙)

ผมมีลักษณะ ๔ คือมีลักษณะที่แข็ง **มีลักษณะที่เกาะกุม** มีลักษณะร้อน มีลักษณะที่ตึงขยายตัว.

อาพนฺธน (น)

[อา + พนฺธ + ยุ]

(๑) (ก) เกาะกุม, ผูกมัด, เกาะติด.

นฺหานียจุณฺณํ พาหิรอุทกํ วิย เสสภูตตฺตยํ อาพนฺธตีติ **อาพนฺธนํ**. (ม.ฏี.๓/๒๘๒)

ที่ชื่อว่า (ธาตุน้ำ) **เกาะกุม** เพราะอรรถว่า เกาะกุมภูตรูป ๓ ที่เหลือ เหมือนน้ำภายนอก เกาะกุมสบู่ไว้.

(ข) ธรรมที่ผูกมัด-เกาะกุม-เกาะติด.

โย **อาพนฺธนภาโว** วา ทฺรวภาโว วา อยํ อาโปธาตุ. (วิสุทฺธิ.๑/๓๔๗)

ภาวะที่เกาะกุม หรือ ภาวะที่ไหลไป ชื่อว่า อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ)

(ค) ความผูกมัด-ร้อยรัด-เย็บ.

ยสฺมา ปเนตํ จตสฺโส โยนิโย ปญฺจ คติโย สตฺต วิญฺญาณฏฺฐิติโย นว จ สตฺตาวาเส อปราปรภาวาย วินนโต **อาพนฺธนโต** สํสิพฺพนโต วานนฺติ ลทฺธโวหาราย ตณฺหาย นิกฺขนฺตํ นิสฺสฏํ วิสํยุตฺตํ ตสฺมา นิพฺพานนฺติ วุจฺจตีติ. (วิ.อฏฺ.๑/๑๘๓)

อนึ่ง พระนิพพานนั่น ทรงเรียกว่า นิพพาน เพราะเหตุว่าออกไปคือแล่นออกหลุดพ้นจากตัณหา ที่ได้ชื่อว่า วานะ เพราะผูกมัด คือ **ร้อยรัด** เย็บเชื่อมกำเนิด ๔ คติ ๕ วิญญาณฐิติ ๗ สัตตาวาส ๙ ไว้ เพื่อเกิดขึ้นสืบ ๆ ไป ฉะนี้แล.

(๒) (ก) สภาพที่เกาะกุม-เกาะติด.

ทฺวาทสสุ โกฏฺฐาเสสุ ยูสคตาย **อาพนฺธน**ภูตาย อาโปธาตุยา จตูสุ โกฏฺฐาเสสุ ปริปาจนภูตาย เตโชธาตุยา ฉสุ โกฏฺฐาเสสุ วิตฺถมฺภนภูตาย วาโยธาตุยา สิยา อญฺญถตฺตํ. (อํ.อฏฺ.๒/๒๐๔)

ความเป็นอย่างอื่นแห่งธาตุน้ำที่ถึงความเป็นของเหลว คือ **เกาะกุม**ใน ๑๒ ส่วน แห่งธาตุไฟที่เผาไหม้ ใน ๔ ส่วน แห่งธาตุลมที่ตึงพยุงใน ๖ ส่วน.

ทฺรวภาวสิทฺธํ สมฺปิณฺฑนํ **อาพนฺธนํ**. (อํ.ฏี.๒/๑๔๕)

การรวบรวมที่สำเร็จโดยความเป็นของเหลว ชื่อว่า**สภาพที่เกาะกุม**.

อาพนฺธนํ อุปฏฺฐานากาโร. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๔๓๓)

อาการที่ปรากฏของธาตุน้ำ **ชื่อว่าสภาพที่เกาะกุม**.

(ข) สภาพที่ผูกมัด, เกาะติด, เกาะกุม.

อาพนฺธนํ คณฺจิกรณํ. (สารตฺถ.๒/๒๐)

การทำการผูกติด ชื่อว่า **สภาพที่เกาะติด**.

(ค) ภาวะที่ผูกรัด, ภาวะที่เชื่อมติด.

ปุริมญฺเจตฺถ **อาพนฺธนสฺส** ทุติยํ ฐานาการสฺส นิทสฺสนนฺติ ทฏฺฐพฺพํ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๓๐๗)

ก็ในอุปมา ๒ ประการนี้ อุปมาแรกพึงทราบว่า แสดงตัวอย่างที่เหมือนกันแห่ง**การเชื่อมติด**, อุปมาที่ ๒ แสดงตัวอย่างที่เหมือนกันแห่งอาการตั้งอยู่.

(๓) (ภัณฑะ) ที่ควรผูกมัดไว้, เครื่องผูก.

อาพนฺธนานีติ หตฺถิอสฺสรเถสุ อาพนฺธิตพฺพานิ ภณฺฑานิ จ คณฺหถ. (ชา.อฏฺ.๕/๔๔๘)

คำว่า **เครื่องผูก(อาพนฺธนานิ)** ได้แก่ ท่านทั้งหลายจงถือเอาสิ่งของที่ควรผูกมัดไว้ที่รถช้างรถม้า.

อาพนฺธนกิจฺจกร (ติ)

[อาพนฺธน + กิจฺจ + กร]

อันทำกิจการผูกติด, อันทำหน้าที่เกาะกุม.

ยํ ทฺวาทสสุ **อาพนฺธนกิจฺจกรํ** สฺเนหคตํ สา อาโปธาตุ. (สุตฺตนิ.อฏฺ.๑๔๙)

ธาตุใด **ทำหน้าที่เกาะกุม** ถึงความเป็นของเหลว ใน ๑๒ ส่วน ธาตุนั้น ชื่อว่าธาตุน้ำ.

อาพนฺธนฏฺจ (ปุ)

[อาพนฺธน + อตฺถ]

อรรถว่าเกี่ยวข้องกัน, อรรถว่าผูกพันกัน.

อาพนฺธนฏฺเฐน ญาติเยว ญาติปริวฏฺโฏ. (ที.อฏฺ.๑/๑๖๓)

ญาตินั่นเอง ชื่อว่า เครือญาติ **เพราะอรรถว่าเกี่ยวข้องกัน**.

อาพนฺธนฏฺเฐนาติ “ปุตฺโต นตฺตาติอาทินา เปมวเสน สปริจฺเฉทํ พนฺธนฏฺเฐน. (ที.ฏี.๑/๒๔๐)

คำว่า **เพราะอรรถว่าเกี่ยวข้องกัน (อาพนฺธนฏฺเฐน)** ได้แก่ เพราะอรรถว่าสัมพันธ์กัน โดยมีการกำหนดด้วยอำนาจความรักว่า บุตร หลานเป็นต้น.

อาพนฺธนธาตุ (ถี)

[อาพนฺธน + ธาตุ]

ธาตุที่เกาะกุม, ภาวะที่เกาะกุม.

อาโปธาตูติ **อาพนฺธนธาตุ**. (อภิ.อฏฺ.๒/๕๓)

คำว่า **อาโปธาตุ(ธาตุน้ำ)** ได้แก่ **ธาตุที่เกาะกุม.**

อาพนฺธนธาตูติ นหานิยจุณฺณสฺส อุทกํ วิย สหชาตธมฺมานํ อาพนฺธนภูตา ธาตุ. (สํ.ฏี.๒/๑๔๖)

คำว่า **ธาตุที่เกาะกุม(อาพนฺธนธาตุ)** ได้แก่ ธาตุที่เป็นที่เกาะกุมธรรมที่เกิดพร้อมกับตน เหมือนน้ำเป็นที่เกาะกุมสบู่ฉะนั้น.

อาพนฺธนลกฺขณ (น)

[อาพนฺธน + ลกฺขณ]

(๑) ลักษณะที่เกาะกุม.

อาโปธาตุยา **อาพนฺธนลกฺขณํ**. (วิสุทฺธิ.๑/๓๔๕)

ธาตุน้ำ**มีลักษณะที่เกาะกุม**.

(๒) (ติ) มีลักษณะที่เกาะกุม, มีลักษณะที่เชื่อมต่อเกาะติด.

อาพนฺธนลกฺขณาว โหติ. (สํ.อฏฺ.๓/๑๓๕)

อาโปธาตุนั้น**มีลักษณะที่เกาะกุม**.

อาพนฺธนวลฺลี (ถี)

[อาพนฺธน + วลฺลี]

เถาวัลย์เป็นเครื่องผูก, เถาวัลย์สำหรับผูก.

วลฺลินฺติ **อาพนฺธนวลฺลึ**. (ม.อฏฺ.๒/๑๓๒)

คำว่า **เถาวัลลย์(วลฺลี)**ได้แก่ **เถาวัลย์สำหรับผูก**.

อาพนฺธนาการ (ติ)

[อาพนฺธน + อาการ]

อาการที่เกาะกุม, อาการที่เชื่อมติด.

อิติ ปิตฺตํ นาม อิมสฺมึ สรีเร ปาฏิเยกฺโก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุญฺโญ นิสฺสตฺโต ยูสภูโต **อาพนฺธนากาโร** อาโปธาตูติ. (อภิ.อฏฺ.๒/๖๑)

ที่ชื่อว่า น้ำดีที่เป็นโกฏฐาสหนึ่งโดยเฉพาะในร่างกายนี้ ไม่มีเจตนา เป็นอัพยากตะ เป็นสภาพว่างเปล่าจากตัวตน ไม่ใช่สัตว์ เป็นของเหลว **มีอาการที่เกาะกุม** ชื่อว่าธาตุน้ำโดยประการที่กล่าวมาแล้ว.

อาพนฺธนานุคุณ (ติ)

[อาพนฺธน + อนุคุณ]

เหมาะสมเพื่อเกาะกุม, เหมาะสมเชื่อมติด.

ตทนุรูปปจฺจเยหีติ อตฺตโน **อาพนฺธนานุคุเณหิ** อาพนฺธิยมาเนหิ สนฺธารณาทิกิจฺเจหิ ปุริเมหิ จ ปถวีอาทีหิ. (อนุฏี.๑๖๗)

คำว่า **ด้วยเหตุที่เหมาะสมแก่สิ่งนั้น (ตทนุรูปปจฺจเยหิ)** ได้แก่ ด้วยเหตุที่

เหมาะสมเพื่อเกาะกุมแห่งตน และด้วยดินเป็นต้นที่มีในก่อนที่มีกิจมีการรองรับเป็นต้นที่ถูกเกาะกุม.

อาพนฺธนฺต (ติ)

[อา + พนฺธ + อ + อนฺต. (ถี) อาพนฺธนฺตี]

ผู้ผูกมัด, ผู้ผูกติดกัน.

โส กสฺสจิ นิทานมตฺตํ กสฺสจิ อุปฑฺฒคาถํ กสฺสจิ คาถํ อุปฏฺฐาเปนฺโต อยปฏฺฏเกน **อาพนฺธนฺโต** วิย ทหรสามเณเร สงฺคณฺหิตฺวา มหาเถเร อุปสงฺกมิตฺวา "ภนฺเต อยํ โปราณกวิหาโร อตฺถิ เอตฺถ โกจิ ตตฺรุปฺปาโท"ติ?ปุจฺฉติ. (สํ.อฏฺ.๓/๘๒)

ภิกษุหนุ่มผู้แสดงธรรมเก่งนั้น เริ่มตั้งเพียงนิทาน แก่บางคน กึ่งคาถา แก่บางคน คาถาหนึ่ง แก่บางคน สงเคราะห์ภิกษุหนุ่มและสามเณร ดุจ**ผู้ผูกติดกัน**ด้วยแผ่นเหล็ก แล้วเข้าไปหาพระมหาเถระ ถามว่าท่านผู้เจริญ ก็วิหารเก่านี้มีอยู่ ปัจจัยลาภไร ๆ เกิดในวิหารนั้น ก็ต้องเป็นของภิกษุในวิหารนั้น.

อปโลเกตฺวาติ สิเนหรสวิปฺผารสํสูจเกน อฑฺฒกฺขินา **อาพนฺธนฺตี** วิย โอโลเกตฺวา. (อุทาน.อฏฺ.๑๕๓)

คำว่า **มองดู(อปโลเกตฺวา)** ได้แก่ ชำเลืองดูด้วยดวงตาที่หลับครึ่งหนึ่ง อันแสดงถึงการแผ่ไปด้วยความรัก เหมือน**ผูกมัด**ร่างกายดิฉันไว้.

อาพนฺธมาน (ติ)

[อา + พนฺธ + อ + มาน]

ผูกมัดอยู่, ร้อยรัดอยู่.

นฺหารุ สรีรพฺภนฺตเร อฏฺฐีนิ **อาพนฺธมานา** จิตา. (อภิ.อฏฺ.๒/๕๕)

เอ็น**ร้อยรัด**กระดูกทั้งหลาย**อยู่**ในภายในร่างกาย.

อาพนฺธสิโรเวจน (ติ)

[อาพนฺธ + สิโรเวจน]

มีผ้าโพกศีรษะที่สวมไว้, มีหมวกที่สวมใส่ไว้, สวมผ้าโพก.

ปฏิมุกฺกเวจนานีติ **อาพนฺธสิโรเวจนานิ**. (สี.ฏี.อภินวฏี.๒/๒๓)

คำว่า **สวมผ้าโพก(ปฏิมุกฺกเวจนานิ)** ได้แก่ **มีผ้าโพกศีรษะที่สวมไว้**.

อาพนฺธตฺวา (กฺริ/วิ)

[อา + พนฺธ + ตฺวา]

ผูกมัดแล้ว, ผูกไว้แล้ว, อุ้มไว้แล้ว.

ยา เอกเทเส อุปฺปชฺชิตฺวา จตฺตาโร อิริยาปเถ อยปฏฺเฏน **อาพนฺธิตฺวา** วิย คณฺหติ, ตสฺสา อภาวํ ปุจฺฉาติ วทติ. (ที.อฏฺ.๒/๑๔๘)

สุภมาณพกล่าวว่า เวทนาใดเกิดในร่างกายบางส่วน ย่อมยึดผูกมัดอิริยาบถ ๔ ไว้ ดุจ**ผูกมัด**ไว้ด้วยแผ่นเหล็ก เธอจงถามความ

ไม่มีแห่งเวทนานั้น.

ปุน วาโต อตฺตโน พเลน อนฺโตธมกรเณ วิย อุทกํ **อาพนฺธิตฺวา** คณฺหาติ. (ที.อฏฺ.๒/๑๔๘)

ลมก็**อุ้ม**รับน้ำไว้อีกด้วยกำลังของตน เหมือนน้ำภายในธมกรก.

อาพนฺธิยมาน (ติ)

[อา + พนฺธ + ย + มาน]

ถูกผูกมัดอยู่, ถูกเกาะกุมไว้อยู่.

ดู อาพนฺธานุคุณ.

อาพาธ (ปุ)

[อา + พาธ + อ. อาพาธติ จิตฺตํ วิโลเพตีติ อาพาโธ.(นีติ.ธา.๑๐๘)]

(ก) โรค, ความเจ็บป่วย, อาพาธ.

ตสฺส อสปฺปายานิ เจว โภชนานิ ภุญฺชโต อสปฺปายานิ จ ขาทนียานิ ขาทโต อสปฺปายานิจ สายนียานิ สายโต อสปฺปายานิ จ ปานานิ ปิวโต ขโร **อาพาโธ** อุปฺปชฺชิ. โส เตเนว **อาพาเธน** กาลมกาสิ. (วิ.๑/๙๑)

อุบาสกนั้นรับประทานอาหารแสลง กินของแสลง ลิ้มของแสลง ดื่มของแสลง จนเกิด**ความเจ็บป่วย**หนัก เขาถึงกับเสียชีวิตด้วย**ความเจ็บป่วย**นั้นนั่นเอง.

อาพาโธติ วิสภาคโรโค. (ที.อฏฺ.๒/๑๓๖)

คำว่า **ความเจ็บป่วย(อาพาโธ)** ได้แก่ โรคที่เป็นข้าศึกกัน.

มคเธสุ ปญฺจ อาพาธา อุสฺสนฺนา โหนฺตีติ มคธนามเก ชนปเท มนุสฺสานญฺจ อมนุสฺสานญฺจ ปญฺจ โรคา อุสฺสนฺนา วุฑฺฒิปฺปตฺตา ผาติปฺปตฺตา โหนฺติ. (วิ.อฏฺ.๓/๒๗๗)

คำว่า "**โรค** ระบาดขึ้น ๕ ชนิด คือ (๑) **โรคเรื้อน (๒) โรคฝี (๓) โรคกลาก (๔) โรคมองคร่อ (๕) โรคลมบ้าหมู ในเมืองมคธ(มคเธสุ ปญฺจ อาพาธา อุสฺสนฺนา โหนฺติ)** ความว่า โรค ๕ ชนิดเป็นโรคดื่นดาษ คือ ลุกลาม แพร่หลายแก่หมู่มนุษย์และอมนุษย์ในชนบทมีชื่อว่ามคธ.

(ก) โรค, อาพาธ.

(ข) การเบียดเบียน, ความเจ็บป่วย.

(ค) ความทุกข์.

อถ โข ภควา ปญฺจวคฺคิเย ภิกฺขู อามนฺเตสิ "รูปํ ภิกฺขเว อนตฺตา. รูปญฺจ หิทํ ภิกฺขเว อตฺตา อภวิสฺส นยิทํ รูปํ **อาพาธาย** สํวตฺเตยฺย ลพฺเภถ จ รูเป เอวํ เม รูปํ โหตุ เอวํ เม รูปํ มา อโหสี"ติ. (วิ.๓/๑๘)

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับภิกษุปัญจวัคคีย์ว่า "ภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นอนัตตา ภิกษุทั้งหลาย ถ้ารูปนี้จักเป็นอัตตาแล้วไซร้ รูปนี้ไม่พึงเป็นไป**เพื่ออาพาธ**และบุคคลพึงได้ในรูปว่า "รูปของเราจงเป็นอย่างนี้ รูปของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้น".

อาพาธายาติ เอวํ ทุกฺเขน. (มูลฏี.๒/๓๘)

คำว่า **เพื่ออาพาธ(อาพาธาย)** ได้แก่โดยความเป็นทุกข์อย่างนี้.

เอวํ ทุกฺเขนาติ เอวํ นานปฺปกาเรน อกฺขิโรคาทิทุกฺเขน อาพาธตาย. (อนุฏี.๒/๔๓)

คำว่า **โดยความเป็นทุกข์อย่างนี้(เอวํ ทุกฺเขน)** ได้แก่ เพราะความเป็นผู้เจ็บป่วย โดยความเป็นทุกข์มีโรคตาเป็นต้นมีประการต่าง ๆ อย่างนี้.

อาพาธายาติ อาพาธนาย ปีฬนาย. (อํ.อฏฺ.๓/๒๗๗)

คำว่า **เพื่อความเบียดเบียน(อาพาธาย)** ได้แก่ เพื่อการเบียดเบียน คือ เพื่อความบีบคั้น.

เถโร กิร จินฺเตสิ "อากาสฏฺฐกเทวตานํ ตาว มนุสฺสคนฺโธ โยชนสเต จิตานํ **อาพาธํ** กโรติ. (ม.อฏฺ.๒/๓๑๓)

ทราบว่า พระเถระคิดว่า "กลิ่นของพวกมนุษย์ย่อมทำ**ความเบียดเบียน**ต่อพวกอากาศเทวดาตั้งร้อยโยชน์ก่อน".

อาพาธํ กโรตีติ ทุกฺขํ ชเนติ. (ม.ฏี.๒/๓๒๐)

คำว่า **ทำความเบียดเบียน(อาพาธํ กโรติ)** ได้แก่ ก่อให้เกิดทุกข์.

อาพาธกตฺต (น)

[อาพาธก + ตฺต]

ความเบียดเบียน, ความบีบคั้น.

เคลญฺญปโม เวทนุปาทานกฺขนฺโธ **อาพาธกตฺตา**. (อภิ.อฏฺ.๒/๓๐)

เวทนาอุปาทานขันธ์เหมือนความป่วยไข้ **เพราะความเบียดเบียน**.

ทุกฺขทุกฺขวิปริณามทุกฺขสงฺขารทุกฺขตาวเสน เวทนาย **อาพาธกตฺตํ** ทฏฺฐพฺพํ. (มูลฏี.๒/๒๖)

บัณฑิตพึงทราบ**ความที่เวทนาเป็นผู้เบียดเบียน**ด้วยอำนาจความเป็นทุกข์จริงๆ (ทุกข์กายและทุกข์ใจ) ทุกข์เพราะเปลี่ยนแปลงและทุกข์เพราะปรุงแต่ง.

อาพาธฏฺจ (ปุ)

[อาพาธ + อตฺถ]

อรรถว่าเบียดเบียน, บีบคั้น.

โรโคติอาทีสุ **อาพาธฏฺเจน** โรโค. (ม.อฏฺ.๔/๒๑๕)

ที่ชื่อว่า โรค **เพราะอรรถว่าเบียดเบียน** ในคำว่า โรโค เป็นต้น.

อาพาธฏฺเจนาติ ปฏิปีฬนฏฺเจน. (ม.ฏี.๓/๔๐๓)

คำว่า **เพราะอรรถว่า เบียดเบียน (อาพาธฏฺเจน)** ได้แก่ เพราะอรรถว่าบีบคั้นหนัก.

อาพาธฏฺเจนาติ อาทิโต อุปฺปตฺติโต ปฏฺฐาย พาธนฏฺเจน รุชนฏฺเจน. (สํ.ฏี.๒/๑๒๒/๒๕๙)

คำว่า **เพราะอรรถว่า เบียดเบียน**

(อาพาธฏฺเฐน) ได้แก่ เพราะอรรถว่า เบียดเบียน คือเสียดแทง ตั้งแต่ต้น คือ ตั้งแต่เกิด.

อาพาธติ (กฺริ)

[อา + พาธ + อ + ติ]

ย่อมเบียดเบียน, ย่อมบีบคั้น, เสียดแทง.

วิสภาคเวทนุปฺปตฺติยา กกเจเนว จตุ-อิริยาปถํ ฉินฺทนฺโต **อาพาธตี**ติ อาพาโธ. (ที.อฏฺ.๑/๑๙๐)

ชื่อว่า อาพาธ เพราะอรรถว่า ตัดอิริยาบถ ๔ เหมือนตัดด้วยเลื่อย**เบียดเบียน**เพราะเกิดเวทนาที่เป็นข้าศึก.

อาพาธตีติ ปีเฬติ. (ม.ฏี.๒/๒๓๔)

คำว่า **ย่อมเบียดเบียน(อาพาธติ)** ได้แก่ ย่อมบีบคั้น.

อาพาธโทส (ปุ)

[อาพาธ + โทส]

โทษคือโรค, โรคอันเป็นโทษ.

ตสฺส กิร **อาพาธโทเสน** อปฺปิตปฺปิตา สมาปตฺติ ปริหายิ ตสฺมา เอวํ จินฺเตสิ. (สํ.อฏฺ.๒/๒๘๙)

ได้ยินว่า ฌานสมาบัติที่ท่านเข้าทุกขณะของพระอัสสชิเถระนั้น เสื่อมไป**เพราะโทษคือโรค** เพราะฉะนั้น ท่านจึงคิดอย่างนี้.

อาพาธน (น)

[อา + พาธ + ยุ]

การเบียดเบียน, การบีบคั้น.

อาพาธนํ อาพาโธ ปีฬาติ อตฺโถ. (ม.ฏี.๒/๔๒)

การเบียดเบียน ชื่อว่า อาพาธ อธิบายว่า การบีบคั้น.

วิวิเธหิ อากาเรหิ **อาพาธนโต** พฺยาพาโธว พฺยาพชฺฌํ กายิกํ เจตสิกญฺจ ทุกฺขํ. (อํ.ฏี.๒/๙๑)

การเบียดเบียนนั่นเอง ชื่อว่าความบีบคั้น **เพราะการเบียดเบียน**โดยอาการต่าง ๆ ได้แก่ ความทุกข์ทางกาย และความทุกข์ทางใจ.

อาพาธนฏฺฐ (ปุ)

[อาพาธน + อตฺถ]

อรรถว่าเบียดเบียน-บีบคั้น.

สาว **อาพาธนฏฺเฐน** โรโค. (สํ.อฏฺ.๓/๒๖)

ตัณหานั้นนั่นเที่ยว เรียกว่าโรค **เพราะอรรถว่าเบียดเบียน**.

อาพาธนฏฺเฐน ปีฬนฏฺเฐน. (สํ.ฏี.๒/๒๙๙)

เพ**ราะอรรถว่าเบียดเบียน** ได้แก่ เพราะอรรถว่าบีบคั้น.

อาพาธนทุกฺข (ติ)

[อาพาธน + ทุกฺข]

ความเจ็บปวดและความทุกข์, การเบียดเบียนและความทุกข์.

ธาตุกฺโขภสงฺขาตอนิฏฺฐโผฏฺฐพฺพสมาโยคโต กายสฺส **อาพาธนทุกฺขํ** ทุกฺขํ. เตน พาธิยมานานํ ปุถุชฺชนานํ ตตฺถ ปฏิฆุปฺปตฺติโต เจโตพาธนทุกฺขํ โทมนสฺสํ. (อภิ.อฏฺ.๒/๑๐๓)

ทุกข์ที่เบียดเบียนกาย ชื่อว่าทุกข์ เพราะประสบกับโผฏฐัพพารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา คือ ธาตุกำเริบ ทุกข์ที่เบียดเบียนทางใจ ชื่อว่าโทมนัส(ทุกข์ใจ) เพราะเกิดปฏิฆะในกายิกทุกข์นั้น ของปุถุชนผู้ถูกทุกข์กายนั้นเบียดเบียนอยู่.

อาพาธปจฺจย (ปุ)

[อาพาธ + ปจฺจย]

เหตุคือความเจ็บป่วย, เหตุคืออาพาธ.

อนาปตฺติ **อาพาธปจฺจยา** อุมฺมตฺติกาย อาทิกมฺมิกายาติ. (วิ.๒/๓๔๑)

ภิกษุณีต่อไปนี้ไม่ต้องอาบัติ คือ

๑. ภิกษุณีถอนขนเพราะ**เหตุคืออาพาธ**

๒. ภิกษุณีวิกลจริต

๓. ภิกษุณีต้นบัญญัติ.

อาพาธปฏิปกฺขภูต (ติ)

[อาพาธ + ปฏิปกฺข + ภูต]

อันตรงข้ามกับความเจ็บปวด, ตรงข้ามอาพาธ.

ดู อนาพาธ.

อาพาธปทฏฺฐานตา (ติ)

[อาพาธ + ปทฏฺฐน + ตา]

ความเป็นเหตุใกล้แห่งโรค, ความเป็นเหตุใกล้ต่อความเจ็บป่วย-อาพาธ.

อเสริภาวชนกตาย **อาพาธปทฏฺฐานตาย** จ อาพาธโต. (ปฏิสํ.อฏฺ.๒/๓๑๖)

(เห็นว่าขันธ์หนึ่ง ๆ ในขันธ์ ๕ ไม่เที่ยง) โดยความป่วยไข้ เพราะให้เกิดความไม่มีเสรี และ**เพราะความเป็นเหตุใกล้ต่อความเจ็บป่วย**.

อาพาธปฺปติฏฺฐานตา (ถี)

[อาพาธ + ปติฏฺฐาน + ตา]

ความเป็นที่ตั้งแห่งโรค, ความเป็นบ่อเกิดโรค-อาพาธ.

อเสริภาวชนนโต **อาพาธปฺปติฏฺฐานตาย** จ อาพาธโต. (อํ.ฏี.๓/๒๙๘)

(เห็นว่าขันธ์หนึ่ง ๆ ในขันธ์ ๕ ไม่เที่ยง) โดยความป่วยไข้ เพราะให้เกิดความไม่มีเสรี และ**เพราะความเป็นบ่อเกิดโรค**.

อาพาธยติ (กฺริ)

[อา + พาธ + ณย + ติ]

ย่อมเบียดเบียน, ย่อมบีบคั้น.

วิสภาคเวทนุปฺปตฺติยา กกเจเนว จตุ-อิริยาปถํ ฉินฺทนฺโต **อาพาธยตี**ติ อาพาโธ. (อํ.ฏี.๓/๙๗)

ที่ชื่อว่า **อาพาธ** เพราะอรรถว่า**เบียดเบียน** ตัดอิริยาบถ ๔ ดุจเลื่อยโดยความเกิดขึ้นแห่งเวทนาที่ไม่เหมือนกัน.

อาพาธวิรหิต (ติ)

[อาพาธ + วิรหิต]

เว้นจากความเจ็บป่วย-อาพาธ, ปราศจากความเจ็บ.

ดู อนาพาธ.

อาพาธวูปสม (ปุ)

[อาพาธ + วูปสม]

ความสงบความเจ็บป่วย, การหายป่วย-อาพาธ.

กณฺฑุปฺปฏิจฺฉาทิ **อาพาธวูปสเมนา**ปิ อธิฏฺฐานํ วิชหติ. (กงฺขา.๑๑๕)

ผ้าปิดฝีเป็นต้นละอธิษฐานแม้**เพราะการหายอาพาธ**.

อาพาธสมงฺคี (ติ)

[อาพาธ + สมงฺคี]

ผู้พรั่งพร้อมด้วยโรค, ผู้ประกอบด้วยโรค, ผู้ติดโรค, ผู้เป็นโรค, ผู้มีโรค, ผู้อาพาธ.

ดู อาพาธิก.

อาพาธสหสฺส (น)

[อาพาธ + สหสฺส]

โรค ๑,๐๐๐ โรค, ความเจ็บป่วย ๑,๐๐๐ อย่าง.

จกฺขุโสตโรคาทีนญฺจ **อาพาธสหสฺสานํ** วเสน กรชรูเป อาทีนวํ ทิสฺวา ตสฺส สมติกฺกมาย จเปตฺวา ปริจฺฉินฺนากาสกสิณํ นวสุ ปถวีกสิณาทีสุ อญฺญตรสฺมึ จตุตฺถชฺฌานํ อุปฺปาเทติ. (วิสุทฺธิ.๑/๓๒๐)

เธอพิจารณาเห็นโทษในกรชรูป โดยประเภท**โรค ๑,๐๐๐โรค**มีโรคตาโรคหูเป็นต้นก็ดีแล้วจึงยังจตุตถฌานให้เกิดขึ้นในกสิณ ๙ มีปฐวีกสิณเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง เว้นปริจฉินนากาสกสิณ เพื่อก้าวล่วงเสียซึ่งกรชรูปนั้น.

อาพาธานุรูปสปฺปยาเปกฺขา (ถี)

[อาพาธ + อนุรูป + สปฺปาย + อเปกฺขา]

การมองหาสัปปายะที่เหมาะแก่โรค-อาพาธ.

ปณีตโภชนานุมติยา ปสิทฺธตฺตา **อาพาธานุรูปสปฺปายาเปกฺขาย** วุตฺตานีติ เจ? ตญฺจ น ภิยฺโยโส มตฺตาย กิสาทิภาวาปตฺติทสฺสนโต. (วชิร.๔๗๙)

หาก พึงถามว่า คำที่กล่าวแล้ว**ด้วยการ**

มองหาสัปปายะที่เหมาะแก่โรค เพราะสำเร็จโดยประสงค์โภชน์ประณีต

ตอบว่า คำนั้น ไม่ถูกต้อง เพราะแสดงการถึงความเป็นผู้ผอมยิ่งนักเป็นต้น.

อาพาธาภาว (ปุ)

[อาพาธ + อภาว]

ความไม่มีโรค-อาพาธ, ความไม่มีความเจ็บป่วย.

ดู อปฺปาพาธ.

อาพาธิก (ติ)

[อาพาธ + ณิก. (ถี) อาพาธิกินี]

ผู้มีโรค, ผู้อาพาธ, ผู้เจ็บป่วย, คนไข้.

ปุริโส **อาพาธิโก** อสฺส ทุกฺขิโต พาฬฺหคิลาโน; ภตฺตญฺจสฺส นจฺฉาเทยฺย น จสฺส กาเย พลมตฺตา. (ที.๑/๖๘)

คน**ไข้**อาการหนักทุกข์กายทุกข์ใจ บริโภคอาหารไม่ได้ ไม่มีกำลัง.

วิสภาคเวทนุปฺปตฺติยา กกเจเนว จตุ-อิริยาปถํ ฉินฺทนฺโต อาพาธตีติ อาพาโธ, สฺวาสฺส อตฺถีติ **อาพาธิโก**. (ที.อฏฺ.๑/๑๙๐)

ที่ชื่อว่า อาพาธ เพราะอรรถว่า เบียดเบียน ตัดอิริยาบถ ๔ ดุจตัดด้วยเลื่อย เพราะความเกิดเวทนาที่ไม่เหมือนกัน, อาพาธนั้น ย่อมมีแก่คนนั้น เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น จึงชื่อว่า **คนไข้**.

อาพาธิโกติ อาพาธสมงฺคี. (วิมาน.อฏฺ.๓๐๘)

คำว่า **คนไข้(อาพาธิโก)** ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยความเจ็บป่วย.

อิตฺถนฺนามา ภนฺเต ภิกฺขุนี **อาพาธิกินี** ทุกฺขิตา พาฬฺหคิลานา. (อํ.๑/๔๖๒)

ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ภิกษุณีชื่อนี้**มีโรค** มีทุกข์เป็นไข้หนัก.

อาพาธิกินี (ถี)

[อาพาธ + ณิก + อินี]

หญิงผู้มีอาพาธ-ป่วย-เป็นไข้, หญิงผู้มีโรค.

ดู อาพาธิก.

อาพาธิต (ติ)

[อาพาธ + อิต]

ผู้อาพาธ, ผู้มีโรค, คนไข้.

อรหํ สุคโต โลเก
วาเตหา**พาธิโต** มุนิ.
สเจ อุณฺโหทกํ อตฺถิ
มุนิโน เทหิ พฺราหฺมณ. (เถร.๒๕๖)

(พระอุปวาณเถระบอกประโยชน์แก่พราหมณ์จึงกล่าวว่า)

ท่านพราหมณ์ พระสุคตเป็นพระอรหันต์ ในโลกเป็นมุนี**อาพาธ**เพราะลม ถ้ามีน้ำร้อน ขอท่านจงถวายพระมุนีเถิด.

อาพาธิยมาน (ติ)

[อา + พาธ + ย + มาน]

ถูกเบียดเบียน-บีบคั้นอยู่.

เตน **อาพาธิยมานานํ** ปุถุชฺชนานํ ตตฺถ ปฏิฆุปฺปตฺติโต เจโตพาธนทุกฺขํ โทมนสฺสํ. (ปฏิสํ.อฏฺ.๑/๑๓๙)

ทุกข์ที่เบียดเบียนใจ เพราะความโกรธเกิดขึ้นในกายิกทุกข์นั้น แก่ปุถุชนผู้ที่ถูกกายิกทุกข์นั้น**เบียดเบียนอยู่** ชื่อว่าโทมนัส(ทุกข์ใจ).

อาพาเธติ (ติ)

[อา + พาธ + เณ + ติ]

ย่อมเบียดเบียน ย่อมบีบคั้น.

ดู อาพาธติ.

อาพิฬา (ถี)

[อว + เอล (อาปีฑ-สํ)]

(ก) ดอกไม้ประดับหู, ดอกไม้เหน็บหู

(ข) ดอกไม้ประดับศีรษะ, เทริดดอกไม้.

อาเวฬํ อาพิฬนฺติปิ ปาโฐ. (วชิร.๒๐๗)

ปาฐะว่า อาเวฬํ **อาพิฬํ** ก็มีบ้าง ดอกไม้ประดับหู.

อาพฺยสน (น)

[อา + วิ + อส + ยุ]

ความเสียหายยิ่ง, ความเสียไป, ความพินาศไป.

เตหิ เอว วา **อาพฺยสนโต**. พฺยสนตฺโถ หิ โลกสทฺโท ปสทฺโท ภุสตฺโถ ทฏฺฐพฺโพ. (เนตฺติ.๔๖)

อีกนัยหนึ่ง (ขันธ์ ๕) ชื่อว่าปโลกะ **เพราะความพินาศไป** ด้วยพยาธิเป็นต้นเหล่านั้นนั่นเอง จริงอยู่ โลก-ศัพท์ พึงทราบว่ามีอรรถเสื่อมไป ป-ศัพท์ พึงทราบว่า มีอรรถว่ายิ่ง.

อาภํกร (ปุ)

[อาภา + กร + ณ]

พระพุทธเจ้าผู้ทรงกระทำแสงสว่าง, พระพุทธเจ้าผู้ทรงประทานแสงสว่าง, พระพุทธเจ้าอาภังกร.

อาภํกโร ปภํกโร ธมฺโมภาสปชฺโชตกโรติ จ พุทฺธา ภควนฺโตติ จ พุทฺธานุสฺสติยา เอตํ เววจนํ. (เนตฺติ.๔๖)

คำว่า **พระพุทธเจ้าอาภังกร**, พระพุทธเจ้าปภังกร, พระพุทธเจ้าธัมโมภาสปัชโชตกร และพระพุทธะ, พระผู้มีพระภาคนี้ เป็นคำไวพจน์ของพระพุทธเจ้าในพุทธานุสสติ.

อาภญฺชติ (กฺริ)

[อา + ภนฺช + อ + ติ]

ย่อมห้อย, ย่อมแขวน.

วิวิธํ ภารํ **อาภญฺชนฺติ** โอลมฺพนฺติ เอตฺถาติ พฺยาภงฺคี กาชํ. (ม.ฏี.๓/๑๙๖)

คนทั้งหลาย **ย่อมห้อย** คือแขวนภาระสิ่งของต่าง ๆ ในที่นี้ เพราะเหตุนั้น ที่นี้ จึงชื่อว่าที่ห้อยแขวนสิ่งของ ได้แก่ ไม้คาน.

อาภาฏ (ติ)

[อา + ภร + ต]

อันเขานำมาแล้ว, ถูกนำมาแล้ว.

สเจ ปน โส "ตุมฺหากํ สปฺปิอาทีนิ **อาภฏานิ** อตฺถีติ ปุจฺฉิตฺวา "อาม อตฺถีติ วุตฺเต "มยฺหมฺปิ เทถาติ วทติ วฏฺฏติ. (วิ.อฏ.๒/๓๑๑)

ก็ถ้าภิกษุอาพาธนั้นถามว่า เนยใสเป็นต้นของพวกท่านที่**นำมา** มีอยู่หรือ ? เมื่อพวกเขาตอบว่า มีอยู่ขอรับ ! แล้วกล่าวว่า พวกท่านจงให้แก่เราบ้างดังนี้ สมควรให้.

อาภฏฺจ (ติ)

[อา + ภาส + ต]

ถูกกล่าวแล้ว, ถูกแสดงแล้ว.

น **อาภฏฺจํ** ชีวิตินฺทฺริยํ. (อนุฏี.๒/๘๖)

ชีวิตินทรีย์ท่านไม่**กล่าวไว้แล้ว**.

อาภต (ติ)

[อา + ภร + ต]

อันเขานำมาแล้ว, ถูกนำมาแล้ว.

อิทํ โข ภนฺเต อายสฺมนฺตํ อุทฺทิสฺส จีวรเจตาปนฺนํ **อาภตํ**. ปฏิคฺคณฺหาตุ อายสฺมา จีวรเจตาปนฺนํ. (วิ.๑/๓๒๓)

ท่านผู้เจริญ กระผม**นำ**ทรัพย์เป็นค่าจีวร**มา**เจาะจงท่าน นิมนต์ท่านรับทรัพย์เป็นค่าจีวรเถิด ขอรับ.

อาภตนฺติ อานีตํ. (วิ.อฏ.๒/๒๕๒)

คำว่า **ถูกนำมา(อาภตํ)** ได้แก่ อันกระผมนำมาแล้ว.

อาภาตอุปกรณภณฺฑ (น)

[อาภต + อุปกรณ + ภณฺฑ]

สิ่งของ-ทรัพย์เครื่องใช้สอยที่ถูกนำมาแล้ว.

หตฺถีนํ มงฺคลกรณฏฺฐาเน **อาภตอุปกรณภณฺฑ**ญฺจ หตฺถาลงฺการญฺจ สพฺพํ โสเยว อลตฺถ. (ชา.อฏ.๒/๔๑)

[ในอดีตกาล มีพระราชาพระองค์หนึ่งในกรุงพาราณสีทรงพระนามว่าสุสีมะ ครั้งนั้นพระโพธิสัตว์ถือปฏิสนธิในครรภ์พราหมณีแห่งปุโรหิตของพระเจ้าสุสีมะ ในกาลที่พระโพธิสัตว์มีอายุได้ ๑๖ ปี บิดาได้ถึงแก่กรรม] ก็ท่านปุโรหิตผู้บิดานั้น เมื่อยังมีชีวิตอยู่ เป็นผู้กระทำมงคลแก่ช้างของพระราชาได้**ทรัพย์เครื่องใช้สอย**และเครื่องประดับช้างที่เขา**นำมา** ในพิธีทำมงคลแก่ช้างทั้งหลายทั้งหมดทีเดียว.

อาภตก (ติ)

[อาภาต + ก]

อันเขานำมาแล้ว, ถูกนำมาแล้ว.

โส ตํ จีวรํ วิย จิรปพฺพชิตพหุสฺสุตอปฺปลาภิคิลานานํ ทตฺวา เตสํ **อาภตเกน** เยน เกนจิ ยาเปนฺโตปิ สนฺตุฏฺโฐว โหติ. (ม.อฏฺ.๒/๔๙)

เธอถวายเภสัชนั้นแก่ภิกษุบวชนาน พหูสูตมีลาภน้อยและภิกษุไข้เหมือนจีวร แม้ยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยเภสัชอย่างใดอย่างหนึ่งที่ภิกษุเหล่านั้น**นำมาแล้ว** ก็ยังชื่อว่าเป็นผู้สันโดษ.

อาภตกหาปณ (ปุ/น)

[อาภต + กหาปณ]

กหาปณะที่เขานำมาแล้ว, เงินที่เขานำมา.

สพฺเพหิปิ **อาภตกหาปณา** สตสหสฺสมตฺตา อเหสุํ. (อํ.อฏฺ.๑/๒๕๘)

[บุรุษคนหนึ่งไปเพื่อจะดูพวกชฎิล เมื่อชฎิลเหล่านั้นอนุญาตแล้ว ก็สร้างที่อยู่ของตนบนที่ดินที่ใกล้ชฎิลเหล่านั้น บุรุษนั้นเห็นกิจกรรมที่พาวรีพราหมณ์นั้นทำแล้ว ก็ให้สร้างตระกูล ๑๐๐ ตระกูล และเรือน ๑๐๐ หลังอีก คนเหล่านั้นแม้ทั้งหมด ประชุมปรึกษากันว่า “พวกเราอยู่ในพื้นที่ที่ใกล้พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย ไม่สามารถอยู่สบายได้ พวกเรานั้นจักให้กหาปณะเป็นเครื่องอยู่เป็นสุข” แล้วแต่ละคนจึงวางกหาปณะไว้คนละกหาปณะในที่อยู่ของพาวรีพราหมณ์ (องฺ.อ.(ไทย) ๑/๒๓๔/๒๕๗)]**กหาปณะ**ที่พวกเขาแม้ทั้งหมด**นำมา**วางไว้ ก็ตกประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ กหาปณะ.

อาภตคนฺถ (ปุ)

[อาภต + คนฺถ]

คัมภีร์ที่เขานำมา, ภัมภีร์ที่ถูกนำมา.

อาภตคนฺโถ จตูสุ อริยสจฺเจสุ ยทิ อวตรติ. (เนตฺติ.วิ.๑๑๙)

หาก **คัมภีร์ที่เขานำมา** ย่อมรวมลงในอริยสัจจ์ ๔.

อาภตธน (น)

[อาภต + ธน]

ทรัพย์ที่เขานำมา, ทรัพย์ที่นำมา.

สมฺภตนฺติ กสิวาณิชฺชาทีนิ กตฺวา **อาภตธนํ**. (ที.อฏฺ.๓/๑๓๘)

คำว่า **ถูกนำมา(สมฺภตํ)** ได้แก่ **ทรัพย์ที่เขา**กระทำไร่นาและการค้าขายเป็นต้นแล้ว**นำมา**.

อาภตธนนฺติ พาหิรโต อนฺโตเคหํ ปเวสิตธนํ. (ที.ฏี.๓/๑๔๓)

คำว่า **ทรัพย์ที่เขานำมา(อาภตธนํ)** ได้แก่ทรัพย์ที่เขานำเข้าไปภายในบ้านจากภายนอกบ้าน.

อาภตนานาคนฺโธทก (น)

[อาภตา + นานาคนฺโธทก]

น้ำหอมนานาชนิดที่เขานำมาแล้ว.

คนฺโธทเกนาติ สุวณฺณฆเฏ รชตฆเฏ จ ปูเรตฺวา **อาภตนานาคนฺโธทเกน**. (ที.อฏฺ.๒/๑๙๖)

คำว่า **น้ำหอม(คนฺโธทเกน)** ได้แก่ **น้ำหอมนานาชนิดที่เขา**บรรจุหม้อทอง หม้อเงินให้เต็ม**นำมาแล้ว**.

อาภตนาวา (ถี)

[อาภต + นาวา]

เรือที่เขานำมาแล้ว, เรือที่นำมาแล้ว.

เรณุหตาย ภูมิยา จงฺกมิตฺวา เตน **อาภตนาวาย** จิโต. (เถร.อฏฺ.๒/๘๓)

เสด็จจงกรมที่พื้นอันฟุ้งด้วยละอองธุลี แล้วประทับยืน**ในเรือที่**ชฎิลนั้น**นำมาแล้ว**.

อาภตนิยาม (ปุ)

[อาภต + นิยาม]

นัยที่เขานำมาแล้ว, วิธีที่เขานำมา, อย่างที่นำมา, ทำนองเดียวกับที่นำมา.

เสฏฺฐิกุมาโร "กสฺสายํ คนฺโธติ ปุจฺฉิตฺวา "เสฏฺฐิกญฺญายาติ สุตฺวา "นีหรถ นีหรถาติ **อาภตนิยาเมเนว** กุลฆรํ เปเสสิ. (สํ.อฏฺ.๒/๑๗๒)

เศรษฐีกุมารถามว่า นี้กลิ่นของใคร ครั้นได้ฟังว่า เป็นกลิ่นของเศรษฐีธิดา จึงตะโกนขึ้นว่า จงนำออกไป จงนำออกไป แล้วส่งกลับไปยังเรือนตระกูลโดย**ทำนองเดียวกับที่นำมา**นั่นเอง.

อาภตปณฺณาการ (ปุ)

[อาภต + ปณฺณาการ]

ของขวัญที่เขานำมา, ของชำร่วยที่เขานำมา, เครื่องบรรณาการที่เขานำมา.

โส ปุน อตฺตโน **อาภตปณฺณากาเรเนว** กิรมหาชนํ ปฏิชคฺคนฺโต คมิสฺสติ. (ธมฺม.อฏฺ.๑/๓๓๑)

ได้ยินว่า คฤหบดีนั้น เลี้ยงดูมหาชน ด้วย**เครื่องบรรณาการ**อันเทวดาและมนุษย์**นำมา**เพื่อตนนั่นแหละจักกลับไป.

อาภตปุพฺพ (ติ)

[อาภต + ปุพฺพ]

ถูกนำมาในก่อน, เคยถูกนำมา, เคยนำมา.

สพฺพสฺมิมฺปิ สากุณิกคาเม นาหํ อญฺญํ ตว เอวรูปํ เกนจิ สากุณิเกน **อาภตปุพฺพํ** อุปายนํ ปสฺสามิ. (ชา.อฏฺ.๕/๓๗๐)

ข้าพระองค์ไม่เห็นเครื่องบรรณาการอย่างอื่นในบ้านพรานนก แม้ทั้งหมด คือไม่เห็นเครื่องบรรณาการเห็นปานนี้ คือยังไม่เห็นเครื่องบรรณาการที่นายพรานนกนั้น **เคยนำมา**ถวายพระองค์.

อาภตผลาผล (น)

[อาภาต + ผลาผล]

ผลไม้น้อยใหญ่ที่เขานำมา.

นนฺทปณฺฑิโต "มยา **อาภตผลาผลาเนว** มาตาปิตโร ขาทาเปสฺสามีติ หิยฺโย จ ปุริมโคจรคหิตฏฺฐานโต จ ยานิ ตานิ อวเสสานิ ผลาผลานิ ปาโตว อาเนตฺวา มาตาปิตโร ขาทาเปติ. (จริยา.อฏฺ.๒๐๕)

นันทบัณฑิตคิดว่า เราจักให้มารดาบิดาบริโภค**ผลไม้น้อยใหญ่ที่**เรา**นำมา**เท่านั้น จึงนำผลไม้น้อยใหญ่ที่เหลือเมื่อวานนี้และจากที่ที่ตนหาอาหารในวันก่อน ๆ มาแต่เช้าตรู่ให้มารดาบิดาบริโภค.

อาภตภณฺฑ (น)

[อาภต + ภณฺฑ]

สิ่งของที่ถูกนำมา, สิ่งของที่นำมา, สินค้าที่นำมา.

ยาวตา วณิชฺชปโถติ ยตฺตกํ วาณิชานํ **อาภตภณฺฑสฺส** ราสิวเสเนว กยวิกฺกยฏฺฐานํ นาม อตฺถิ. (วิ.อฏฺ.๓/๓๗๗)

คำว่า **ตลอดพื้นที่อันเป็นย่านค้าขาย (ยาวตา วณิชฺชปโถ)** ความว่า ชื่อว่า สถานที่ซื้อและขายด้วยอำนาจแห่งกองของ**สินค้าที่นำมา**นั่นเองของพ่อค้าทั้งหลายมีอยู่เท่าใด.

อาภตวณฺณ (ติ)

[อาภต + วณฺณ]

มีคุณถูกนำมา-สรรเสริญแล้ว, มีคุณความดีถูกสรรเสริญแล้ว.

สตฺถุวณฺณาภโตติ สตฺถารา **อาภตวณฺโณ**. (สํ.อฏฺ.๑/๑๑๖)

คำว่า **มีคุณที่พระศาสดาทรงนำมา (สตฺถุวณฺณภโต)** ได้แก่ (พระสารีบุตร)**มีคุณความดีที่**พระศาสดาทรง**สรรเสริญ.**

สตฺถารา **อาภตวณฺโณ** อุพฺภตคุโณติ อตฺโถ. (สํ.ฏี.๑/๑๖๖)

อธิบายว่า **มีคุณความดี**ที่พระศาสดา**ทรงสรรเสริญแล้ว** คือมีคุณความดีที่พระศาสดาทรงยกย่องแล้ว.

อาภตสนฺตาน (ปุ)

[อาภต + สนฺตาน]

ลำดับที่เขานำมาแล้ว.

ตนฺตวายเคหโต หิ **อาภตสนฺตาเนเนว** ขลิมกฺขิตสาฏโก น วฏฺฏติ. (วิ.อฏฺ.๓/๓๘๙)

จริงอยู่ ผ้าที่เปื้อนน้ำข้าว**โดยลำดับที่นำมา**จากเรือนช่างหูกนั่นเอง ก็ใช้ไม่ได้.

อาภตสนฺตาเนเนวาติ อาภตสนฺตติยา เอว. (ปาจิตฺ.โย.๑/๒๙๑)

คำว่า **โดยลำดับที่นำมานั่นเอง(อาภตสนฺตาเนเนว)** ได้แก่ โดยสืบเนื่องที่นำมา

แล้วนั่นเอง.

อาภตสุตฺต (น)

[อาภต + สุตฺต]

พระสูตรที่เขานำมาแล้ว, พระสูตรที่นำมา.

อิทํ ตสฺเสวานนฺตรํ **อาภตสุตฺตํ**.
(อภิ.อฏฺ.๒/๔๘)

พระสูตรนี้เป็น**พระสูตรที่นำมา**ต่อจากสูตรที่วิตัณฑวาทีบุคคลนำมาเท่านั้น.

อาภตาภตมํส (น)

[อาภต + อาภต + มํส]

เนื้อที่เขานำมาแล้ว ๆ , เนื้อที่ถูกนำมาทุกครั้ง.

พฺยคฺเฆน **อาภตาภตมํสํ** ขาทโก กูฏชฏิโล.
(ชา.อฏฺ.๔/๓๔๘)

ชฏิลโกงผู้คอยกิน**เนื้อที่**เสือโคร่ง**นำมาแล้ว ๆ**.

อาภรณ (น)

[อา + ภร + ยุ]

เครื่องประดับ, อาภรณ์.

เตน โข ปน สมเยน สาวตฺถิยา อุสฺสโว โหติ. มนุสฺสา อลงฺกตปฺปฏิยตฺตา อุยฺยานํ คจฺฉนฺติ. วิสาขาปิ มิคารมาตา อลงฺกตปฺปฏิยตฺตา "อุยฺยานํ คมิสฺสามีติ คามโต นิกฺขมิตฺวา "กฺยาหํ กริสฺสามิ อุยฺยานํ คนฺตฺวา ยํนูนาหํ ภควนฺตํ ปยิรุปาเสยฺยนฺติ **อาภรณํ** โอมุญฺจิตฺวา อุตฺตราสงฺเคน ภณฺฑิกํ พนฺธิตฺวา ทาสิยา อทาสิ "หนฺท เช อิมํ ภณฺฑิกํ คณฺหาหีติ. (วิ.๒/๒๑๑)

ก็ครั้งนั้นแล ในกรุงสาวัตถี มีมหรสพประชาชนแต่งตัวไปเที่ยวอุทยานแม้นางวิสาขามิคารมาตาก็แต่งตัวออกจากบ้านจะไปเที่ยวชมอุทยาน แต่คิดว่า "เราจะไปเที่ยวอุทยานทำไม ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคดีกว่า" แล้วเปลื้อง**เครื่องประดับ**ออก เอาผ้าห่มห่อไว้มอบให้สาวใช้ด้วยกล่าวว่า "แม่สาวใช้ เธอถือห่อเครื่องประดับนี้ไว้".

อาภรณํ โอมุญฺจิตฺวาติ มหาลตํ นาม นวโกฏิอคฺฆนกํ อลงฺการํ อปเนตฺวา.
(วิ.อฏฺ.๓/๑๔๓)

คำว่า **เปลื้องเครื่องประดับ(อาภรณํ โอมุญฺจิตฺวา)** ได้แก่ ได้เปลื้องเครื่องประดับชื่อมหาลดามีค่า ๙ โกฏิออกไว้.

สีล**มาภรณํ** เสฏฺฐํ. (เถร.๓๐๙)

ศีลเป็น**เครื่องประดับ**อันประเสริฐ.

คุณสรีโรปโสภนฏฺเฐน **อาภรณํ**.
(เถร.อฏฺ.๒/๒๒๑)

ที่ชื่อว่า **เครื่องประดับ** เพราะอรรถว่า เพิ่มความงามให้แก่สรีระคุณ.

อฆฏฺฏิตานิ เอว มนุสฺสานํ หตฺถูปคาทีนิ **อาภรณานิ** มธุเรนากาเรน รวึสุ.
(อุทาน.อฏฺ.๑๓๒)

เครื่องประดับที่สวมใส่มือเป็นต้นของพวก

มนุษย์ไม่กระทบกระทั่งกันเลย ก็ส่งเสียงโดยอาการไพเราะ.

อาภรณชาต (น)

[อาภรณ + ชาต]

ประเภท-หมู่เครื่องประดับสำหรับสวมใส่, หมู่เครื่องประดับ.

ชาตรูปปฺปติรูปกนฺติ สุวณฺณรสวิธานํ อารกูฏมยํ สุวณฺณวณฺณํ **อาภรณชาตํ**. ฉณกาเลสุ หิ มนุสฺสา "อาภรณภณฺฑกํ คณฺหิสฺสามา"ติ อาปณํ คจฺฉนฺติ. อถ เน อาปณิกา เอวํ วทนฺติ "สเจ ตุมฺเห อาภรณตฺถิกา อิมานิ คณฺหถ. อิมานิ หิ ฆนานิ เจว วณฺณวนฺตานิ จ อปฺปคฺฆานิ จา"ติ. เต เตสํ สุตฺวา การณํ อิเม วทนฺติ อิมานิ ปิพนฺธิตฺวา สกฺกา นกฺขตฺตํ กีฬิตุํ โสภนฺติ เจว อปฺปคฺฆานิ จา"ติ ตานิ คเหตฺวา คจฺฉนฺติ. สุวณฺณภณฺฑํ อวิกฺกิยมานํ นิทหิตฺวา ฐเปตพฺพํ โหติ. เอวํ ตํ ชาตรูปปฺปติรูปเก อุปฺปนฺเน อนฺตรธายติ นาม. (สํ.อฏฺ.๒/๑๘๖)

คำว่า **ทองคำปลอม (ชาตรูปปฺปติรูปกํ)** ความว่า **หมู่เครื่องประดับ**ที่ทำด้วยทองเหลือง มีสีเหมือนทองคำอันนายช่างทองทำด้วยน้ำทองคำ ก็ในเวลามีมหรสพ คนทั้งหลายไปร้านตลาดด้วยคิดว่า "เราจักรับเครื่องประดับ" ครั้งนั้น พวกพ่อค้าชาวตลาดพูดกับพวกเขาอย่างนี้ว่า "ถ้าท่านต้องการเครื่องประดับเชิญรับเครื่องประดับเหล่านี้ เพราะเครื่องประดับเหล่านี้หนาสีงาม ราคาก็ถูกด้วย" คนเหล่านั้นฟังคำพ่อค้าเหล่านั้นแล้วรับเอาเครื่องประดับเหล่านั้นไปด้วยคิดว่า "พ่อค้าเหล่านี้บอกเหตุว่า เราอาจประดับเครื่องประดับเหล่านี้เล่นนักษัตรได้ งามก็งาม ทั้งราคาก็ถูก" ทองคำแท้ เขาไม่ขาย ฝังเก็บเอาไว้ เมื่อทองคำปลอมเกิดขึ้น ทองคำแท้นั้นจึงชื่อว่าหายไปอย่างนี้.

อาภรณตฺถิก (ติ)

[อาภรณ + อตฺถิก]

ผู้มีความต้องการเครื่องประดับ, ผู้อยากได้เครื่องประดับ.

สเจ ตุมฺเห **อาภรณตฺถิกา**, อิมานิ คณฺหถ. (สํ.อฏฺ.๒/๑๘๖)

ถ้าท่านมีความ**ต้องการเครื่องประดับ**เชิญรับเครื่องประดับเหล่านี้.

อาภรณปริยาย (ปุ)

[อาภรณ + ปริยาย]

ไวพจน์ของอาภรณศัพท์.

อปิพนฺธนาน จาติ อ-กาโร นิปาตมตฺตํ. อปิพนฺธนนฺติ จ **อาภรณปริยาโย**ติ วา วทนฺติ, รถสฺสานํ อาภรณานญฺจโฆโสติ อตฺโถ. (วิมาน.อฏฺ.๒๕๙)

อ อักษรในคำว่า **อปิพนฺธนาน จ** เป็นเพียงนิบาต อีกอย่างหนึ่ง ท่านกล่าวว่า คำว่า

อปิลนฺธนํ (เครื่องประดับ) **เป็นไวพจน์ของอาภรณศัพท์** ความว่า เสียงกึกก้องของรถ ของม้าและของเครื่องประดับทั้งหลาย.

อาภรณภณฺฑ (น)

[อาภรณ + ภณฺฑ]

ภัณฑะเครื่องประดับ, ทรัพย์สินเครื่องประดับ, สิ่งของเครื่องประดับ.

นิวาสนปาวุรณมฺปิ **อาภรณภณฺฑ**มฺปิ ติณณฺฑุปกํ วา ตาฬปณฺณมุทฺทิกํ วา อุปาทาย อนามาสเมว. (วิ.อฏฺ.๒/๑๒๙)

แม้ผ้านุ่งและผ้าห่มก็ดี **สิ่งของเครื่องประดับ**ก็ดี จนชั้นเสวียนหญ้าก็ตาม แหวนใบตาลก็ตาม เป็นอนามาส (ไม่ควรจับต้อง) ทั้งนั้น.

ตาตา มยา **อาภรณภณฺเฑน** เจติยํ ปูชิตํ อาภรณํ เม นตฺถิ. (สํ.อฏฺ.๒/๑๗๓)

พ่อคุณ เราเอา**ทรัพย์สินเครื่องประดับ**บูชาเจดีย์หมดแล้ว เราไม่มีเครื่องประดับ.

[เมื่อพระกัสสปทศพลเสด็จปรินิพพานแล้ว ประชาชนผู้นับถือพระพุทธศาสนาเริ่มก่อสร้างพระเจดีย์สูงหนึ่งโยชน์สำหรับพระองค์ ด้วยอิฐทองสีแดงทั้งหนาทั้งแน่นซึ่งมีราคาก้อนละ ๑๐๐,๐๐๐ เมื่อเขากำลังก่อสร้างพระเจดีย์นั้นอยู่ ลูกสาวเศรษฐีนั้นคิดว่า “เราถูกส่งกลับถึง ๗ แห่ง ประโยชน์อะไรด้วยชีวิตของเรา” จึงให้หลอมสิ่งของเครื่องประดับกายของตนแล้วให้ทำอิฐทองยาว ๑ ศอก กว้าง ๑ คืบ สูง ๔ นิ้ว จากนั้นถือก้อนหรดาลและมโนศิลา ถือดอกบัว ๘ กำไปยังที่สร้างพระเจดีย์ ก็ขณะนั้นแถวก้อนอิฐแถวหนึ่ง ซึ่งก่อล้อมต่อกันมาขาดอิฐก้อนต่อเชื่อม ลูกสาวเศรษฐีจึงพูดกับนายช่างว่า “ตรงนี้ท่านจงวางอิฐก้อนนี้” นายช่างพูดว่า “แม่นางผู้เจริญ ท่านมาทันเวลา จงวางเองเถิด” นางจึงขึ้นไป เอาน้ำมันผสมกับหรดาลและมโนศิลา วางอิฐให้ติดอยู่ด้วยเครื่องยึดนั้น ทำการบูชาด้วยดอกบัว ๘ กำข้างบน ไหว้แล้วทำความปรารถนาว่า “ในที่ที่เราเกิดแล้ว ขอกลิ่นจันทน์จงฟุ้งออกจากกายของเรา ขอกลิ่นอุบลจงฟุ้งออกจากปากของเรา” ไหว้พระเจดีย์ ได้ทำประทักษิณแล้วกลับไป ทีนั้นในขณะนั้นนั่นเอง ลูกชายเศรษฐีเกิดสติปรารภถึงลูกสาวเศรษฐีที่พวกญาตินำมาเรือนครั้งแรก แม้ในเมืองก็มีการป่าวร้องนักขัตฤกษ์ เขาจึงพูดกับคนรับใช้ว่า “ในครั้งนั้น ลูกสาวเศรษฐีที่พวกญาตินำมามีอยู่ในที่นี้ นางอยู่ที่ไหน” คนรับใช้บอกว่า “อยู่ที่เรือนของตระกูล ขอรับนาย” ลูกชายเศรษฐีพูดว่า “พวกท่านจงพานางมา พวกเราจักเล่นนักขัตฤกษ์” พวกคนรับใช้ไปไหว้นางแล้วยืนอยู่ ถูกนางถามว่า “พ่อทั้งหลาย มาทำไมกัน” จึงบอกเรื่องราวที่มานั้น นางบอกว่า “พ่อทั้งหลาย ดิฉันเอาอาภรณ์บูชาพระเจดีย์แล้ว ดิฉันจึงไม่มีอาภรณ์” พวกคนรับใช้จึงพากันไปบอกลูกชายเศรษฐี ลูกชายเศรษฐีบอกว่า “พวก

ท่านจงพานางมาเถิด นางจักได้เครื่องประดับ" พวกเขาพานางมาแล้ว กลิ่นจันทน์และกลิ่นอุบลเขียวฟุ้งไปทั่วเรือน พร้อมกับที่นางเข้าไปในเรือน (องฺ.เอกก.อ.(ไทย) ๑/๑๙๑/๑๔๓)]

อาภรณภณฺฑก (น)

[อาภรณ + ภณฺฑ + ก]

ภัณฑะเครื่องประดับ, ทรัพย์สินเครื่องประดับ, สิ่งของเครื่องประดับ.

ฉณกาเลสุ หิ มนุสฺสา "**อาภรณภณฺฑกํ** คณฺหิสฺสามา"ติ อาปณํ คจฺฉนฺติ. (สํ.อฏฺ.๒/๑๘๖)

ก็ในเวลามีมหรสพ คนทั้งหลายไปร้านค้าด้วยคิดว่า เราจักรับ**สิ่งของเครื่องประดับ**.

อาภรณวสฺส (น)

[อาภรณ + วสฺส]

ฝนคือเครื่องประดับ, ฝนเครื่องประดับ.

กตภณฺฑวุฏฺฐีติ อาภรณวสฺสํ. (ม.ฏี.๓/๓๒)

คำว่า **กตภณฺฑวุฏฺฐิ** ได้แก่ **ฝนเครื่องประดับ**.

อาภรณวิกติ (ถี)

[อาภรณ + วิกติ]

เครื่องประดับที่เขาทำให้พิเศษ, เครื่องประดับพิเศษ.

โส ตตฺถ ทิวสภาคํ กีฬิตฺวา มงฺคลโปกฺขรณิยํ นฺหายิตฺวา อตฺถงฺคเต สูริเย มงฺคลสิลาปฏฺเฏ นิสีทิ อตฺตานํ อลงฺการาเปตุกาโม อถสฺส ปริจารกปุริสา นานาวณฺณานิ ทุสฺสานิ นานปฺปการา **อาภรณวิกติโย** มาลาคนฺธวิเลปนานิ จ อาทาย สมนฺตา ปริวาเรตฺวา อฏฺฐํสุ. ตสฺมึ ขเณ สกฺกสฺส นิสินฺนาสนํ อุณฺหํ อโหสิ. โส "โก นุ โข มํ อิมมฺหา ฐานา จาเวตุกาโมสี"ติ อุปธาเรนฺโต โพธิสตฺตสฺส อลงฺกาเรตุกามตํ ญตฺวา วิสฺสกมฺมํ อามนฺเตสิ "สมฺม วิสฺสกมฺม สิทฺธตฺถกุมาโร อชฺช อฑฺฒรตฺตสมเย มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมิสฺสติ อยมสฺส ปจฺฉิโม อลงฺกาโร ตฺวํ อุยฺยานํ คนฺตฺวา มหาปุริสํ ทิพฺพาลงฺกาเรหิ อลงฺกโรหี"ติ. (อป.อฏฺ.๑/๗๒)

พระโพธิสัตว์นั้นทรงเล่นในอุทยานนั้นตลอดทั้งวัน แล้วสรงสนานในสระโบกขรณีอันเป็นมงคล เมื่อดวงอาทิตย์อัสดงแล้วประทับนั่งบนแผ่นศิลาอันเป็นมงคล มีพระประสงค์จะให้เขาประดับพระองค์ลำดับนั้น พวกบุรุษบริจาริกาของพระองค์ถือเอาผ้าสีต่างๆ **เครื่องประดับพิเศษ** นานัปการ และดอกไม้ของหอมและเครื่องลูบไล้ มายืนห้อมล้อมอยู่โดยรอบ ขณะนั้น อาสนะที่ท้าวสักกะประทับนั่งได้ร้อนขึ้น ท้าวสักกะนั้นทรงใคร่ครวญว่า "ใครหนอต้องการให้เราเคลื่อนจากที่นี้" ทราบว่าพระโพธิสัตว์มีพระประสงค์จะให้ตกแต่ง

พระองค์ จึงรับสั่งเรียกวิสุกรรมเทพบุตรมาตรัสว่า “วิสสุกรรมเทพบุตรผู้เป็นสหายวันนี้ พระสิทธัตถกุมารจักเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ในเวลาเที่ยงคืน การประดับนี้เป็นการประดับครั้งสุดท้ายของพระองค์ ท่านจงไปอุทยานประดับตกแต่งพระมหาบุรุษด้วยเครื่องประดับทิพย์”.

อาภรณวิเสส (ปุ)

[อาภรณ + วิเสส]

เครื่องประดับพิเศษ.

ปามงฺโค นาม กุลาจารยุตฺโต **อาภรณวิเสโส**. (สี.อภินวฏี.๑/๔๕๐)

เครื่องประดับพิเศษที่ประกอบด้วยความประพฤติของตระกูล ชื่อว่าปามังคะ (เครื่องประดับพิเศษ).

อาภรณวุฏฺฐิ (ถี)

[อาภรณ + วุฏฺฐิ]

ฝนคือเครื่องประดับ, ฝนเครื่องประดับ.

นว วุฏฺฐิโยติ อุทกวุฏฺฐิ สุมนปุปฺผวุฏฺฐิ มาสกวุฏฺฐิ กหาปณวุฏฺฐิ **อาภรณวุฏฺฐิ** อาวุธวุฏฺฐิ อํคารวุฏฺฐิ ปาสาณวุฏฺฐิ วาลิกาวุฏฺฐีติ อิมา นว วุฏฺฐิโย. (ม.ฏี.๖๕/๓๘)

คำว่า **ฝน ๙ ประการ (นว วุฏฺฐิโย)** ได้แก่ ฝน ๙ ประการ เหล่านี้ คือ ฝนน้ำ ฝนดอกมะลิ ฝนมาสก ฝนกหาปณะ **ฝนเครื่องประดับ** ฝนอาวุธ ฝนถ่านไฟ ฝนหิน และฝนทราย.

อาภรณาลงฺการ (ปุ)

[อาภรณ + อลงฺการ]

เครื่องประดับอาภรณ์.

ลฬิตชนสฺสาติ **อาภรณาลงฺการ**นจฺจคีตาทิวเสน วิลาสยุตฺตชนสฺส. (ม.ฏี.๓/๙๒)

คำว่า **ชนผู้งดงาม(ลฬิตชนสฺส)** ได้แก่ ชนผู้ประกอบด้วยความงาม ด้วยอำนาจ**เครื่องประดับอาภรณ์**, การฟ้อนรำ และการขับร้องเป็นต้น.

อาภวคฺค (น)

[อา + ภวคฺค]

จนถึงภวัคคพรหม.

อาภวคฺคํ ภควโต ยโส ปวตฺตติ. (สารตฺถ.๑/๓๐๖)

พระยศของพระผู้มีพระภาค แผ่ขจรไป**จนถึงภวัคคพรหม**.

[**ภวคฺค** = ภว + อคฺค = ภพ-ภูมิที่ประเสริฐสุด, ภพที่สูงสุด ได้แก่ เนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ].

อาภสฺสร๑ (ติ)

[อาภา + สรา. อาภาส = อาภสฺส (อา + ภาส + อ) + ร]

[อาภุโส ภาติ ทิพฺพตีติ อาภา, ปภา. สรติ นิสฺสรตีติ สรา. อาภา สรา เอเตสนฺติ อาภสฺสรา ... อาภาสนํ โอภาสนํ อาภาโส. สการสฺส ทฺวิตฺตํ อาการสฺส จ รสฺสตฺตํ กตฺวา อาภสฺโสติ วุตฺตํ. โส สีลํ เอเตสนฺติ อิมสฺมึ ตสฺสีลตฺเถ รปจฺจโยติ ตทฺธิตนฺโต อาภสฺสร-สทฺโทติ ทสฺเสติ.
(มณิมญฺชู.๒/๘-๙)

ชื่อ สว่างเพราะอรรถว่าสว่าง คือ รุ่งเรืองยิ่ง ได้แก่ รัศมี ชื่อว่า ซ่านออก เพราะอรรถว่าซ่านออก คือ แผ่ซ่านออก ชื่อว่า อาภัสสรพหรม เพราะอรรถว่ามีรัศมีแผ่ซ่านออกอย่างยิ่ง ... แสงสว่างคือรัศมี ชื่อว่า อาภาสะ คำว่า อาภาสะนั้น กล่าวว่าเป็น อาภสฺส โดยซ้อน ส และรัสสะ อา เป็น อ ท่านแสดงว่า อาภสฺสร-ศัพท์เป็นบทตัทธิต ลงรปัจจัยในอรรถตัสสีละนี้ว่า พรหมผู้ที่มีรัศมีแผ่ซ่านออกเป็นปกติ]

(ก) พวกพรหมผู้มีรัศมีกายแผ่ซ่านออกระยิบระยับ, พวกอาภัสสรพรหม

(ข) พรหมผู้มีรัศมีกายสว่างรุ่งเรืองเป็นปกติ, พวกอาภัสสรพรหม.

สนฺตานนฺท สตฺตา เอกตฺตกายา นานตฺต-สญฺญิโน, เสยฺยถาปิ เทวา **อาภสฺสรา**.
(ที.๒/๕๙)

อานนท์ มีสัตว์ทั้งหลายผู้มีกายอย่างเดียวกัน แต่มีสัญญาต่างกัน คือ **พวกอาภัสสรพรหม**.

ทุติยํ ฌานํ ปณีตํ ภาเวตฺวา **อาภสฺสรานํ** เทวานํ สหพฺยตํ อุปปชฺชนฺติ. (อภิ.วิ.๔๓๙)

บุคคลเจริญทุติยฌานได้อย่างประณีตแล้วไปเกิดเป็นสหายของ**พวกอาภัสสรพรหม**.

อาภสฺสราติ ทณฺฑอุกฺกาย อจฺจิ วิย เอเตสํ สรีรโต อาภา ฉิชฺชิตฺวา ฉิชฺชิตฺวา ปตนฺตี วิย สรติ วิสฺสรตีติ อาภสฺสรา. (ที.อฏฺ.๒/๑๐๑)

คำว่า **พวกอาภัสสรพรหม(อาภสฺสรา)** ความว่า รัศมีจากสรีระของพรหมเหล่านั้น ดุจเปลวคบเพลิง แผ่ซ่านออกดุจเป็นลำแสงขาด ๆ แล้วตกลง เพราะเหตุนั้น พรหมเหล่านั้น จึงชื่อว่า อาภัสสรา.

สุสุขํ วต ชีวาม
เยสํ โน นตฺถิ กิญฺจนํ
ปติภกฺขา ภวิสฺสาม
เทวา **อาภสฺสรา** ยถา. (สํ.๑/๑๑๙)

[พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มารขัดขวางตถาคต ได้ประสบสิ่งมิใช่บุญแล้ว มารผู้มีบาป ท่านเข้าใจว่า'บาปย่อมไม่ให้ผลแก่เรา' อย่างนั้นหรือ]พวกเราไม่มีกิเลสเครื่องกังวล อยู่สุขสบายจริงหนอ พวกเราเป็นผู้มีปีติเป็นภักษา ดุจ**พวกอาภัสสราพรหม** ฉะนั้น.

อาภาสนสีลา วา **อาภสฺสรา**. (ม.ฏี.๑/๘๔)

อีกนัยหนึ่ง พรหมผู้มีแสงสว่างเป็นปกติ (แห่งรัศมีตามที่กล่าวแล้ว) ชื่อว่า**อาภัสสรา**

พรหม.

อาภสฺสร๒ (ติ)

[อาภสฺสร + ณ]

อาภัสสรพรหม-ภพ-ภูมิ.

สํวฏฺฏตีติ เอตฺถ ตโย สํวฏฺฏา อาโปสํวฏฺโฏ เตโชสํวฏฺโฏ วาโยสํวฏฺโฏติ. ติสฺโส สํวฏฺฏ-สีมา **อาภสฺสรา** สุภกิณฺหา เวหปฺผลาติ. ยทา กปฺโป เตเชน สํวฏฺฏติ อาภสฺสรโต เหฏฺฐา อคฺคินา ฑยฺหติ. ยทา อาเปน สํวฏฺฏติ สุภกิณฺหโต เหฏฺฐา อุทเกน วิลียติ. ยทา วาเตน สํวฏฺฏติ เวหปฺผลโต เหฏฺฐา วาเตน วิทฺธํสติ. วิตฺถารโต ปน สทาปิ เอกํ พุทฺธกฺ-เขตฺตํ วินสฺสติ. (วิ.อฏฺ.๑/๑๒๘)

บัณฑิตพึงทราบวินิจฉัย ในคำนี้ว่า **ย่อมเสื่อม(สํวฏฺฏติ)** ดังต่อไปนี้ กัปที่เสื่อม ๓ ประการ คือ

๑. อาโปสังวัฏฏะ กัปที่เสื่อมเพราะน้ำ

๒. เตโชสังวัฏฏะ กัปที่เสื่อมเพราะไฟ

๓. วาโยสังวัฏฏะ กัปที่เสื่อมเพราะลม

เขตแห่งความเสื่อมมี ๓ ประการ คือ

๑. **อาภัสสรพรหม**

๒. สุภกิณหพรหม

๓. เวหัปผลพรหม

ในคราวที่กัปเสื่อมเพราะไฟ กัปจะถูกไฟไหม้ภายใต้แต่อาภัสสรพรหมลงมา ในคราวที่กัปเสื่อมเพราะน้ำ กัปจะถูกน้ำละลายภายใต้แต่สุภกิณหพรหมลงมา ในคราวที่กัปเสื่อมเพราะลม กัปจะถูกลมทำลายภายใต้แต่เวหัปผลพรหมลงมา แต่เมื่อว่าโดยพิสดาร พุทธเขตแห่งหนึ่งย่อมพินาศได้แม้ทุกเมื่อ.

เหฏฺฐุปปตฺติโก กิเรส พฺรหฺมา อนุปฺปนฺเน พุทฺธุปฺปาเท อิสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา กสิณ-ปริกมฺมํ กตฺวา สมาปตฺติโย นิพฺพตฺเตตฺวา อปริหีนชฺฌาโน กาลํ กตฺวา จตุตฺถชฺฌาน-ภูมิยํ เวหปฺผลพฺรหฺมโลเก ปญฺจกปฺปสติกํ อายุํ คเหตฺวา นิพฺพตฺติ. ตตฺถ ยาวตายุกํ ฐตฺวา เหฏฺฐุปปตฺติกํ กตฺวา ตติยชฺฌานํ ปณีตํ ภาเวตฺวา สุภกิณฺหพฺรหฺมโลเก จตุสฏฺฐิกปฺปํ อายุํ คเหตฺวา นิพฺพตฺติ. ตตฺถ ทุติยชฺฌานํ ภาเวตฺวา **อาภสฺสเร** อฏฺฐ กปฺเป อายุํ คเหตฺวา นิพฺพตฺติ. ตตฺถ ปฐมชฺ-ฌานํ ภาเวตฺวา ปฐมชฺฌานภูมิยํ กปฺปายุโก หุตฺวา นิพฺพตฺติ. โส ปฐมกาเล อตฺตนา กตกมฺมญฺจ นิพฺพตฺตฏฺฐานญฺจ อญฺญาสิ กาเล ปน คจฺฉนฺเต คจฺฉนฺเต อุภยํ ปมุสฺสิตฺวา สสฺสตทิฏฺฐึ อุปฺปาเทสิ.
(สํ.อฏฺ.๑/๑๙๑)

ได้ยินว่า พรหมนี้อุบัติภายหลัง เมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่ทรงอุบัติ ก็บวชเป็นฤาษีกระทำกสิณบริกรรมแล้วทำสมาบัติให้เกิดไม่เสื่อมจากฌานทำกาละแล้ว บังเกิดในพรหมโลกชั้นเวหัปผลาในจตุตถฌานภูมิมีอายุ ๕๐๐ กัป เขาดำรงอยู่ในพรหมโลก

ชั้นเวหัปผลานั้นตลอดอายุขัย ในช่วงเวลาที่เกิดภายหลังได้เจริญตติยฌานให้ประณีต บังเกิดในพรหมโลกชั้นสุภกิณหะ มีอายุ ๖๔ กัป ในสุภกิณหพรหมโลกได้เจริญทุติยฌาน จึงได้บังเกิดในชั้น**อาภัสสรพรหม** มีอายุ ๘ กัป ในอาภัสสรพรหมได้เจริญปฐมฌานจึงบังเกิดมีอายุ ๑ กัป ในภูมิแห่งปฐมฌาน พกพรหมนั้นรู้กรรมที่ตนทำและสถานที่ที่ตนเกิดในปฐมกาล เมื่อกาลล่วงไปๆ ลืมกรรมและสถานที่ทั้ง ๒ เสีย จึงทำให้เกิดสัสสตทิฏฐิ (ความเห็นว่าเที่ยง).

อาภสฺสรกาย (ปุ)

[อาภาสฺสร + กาย]

หมู่อาภัสสรพรหม, อาภัสสรพรหมภูมิ.

โหติ โข โส ภิกฺขเว สมโย, ยํ กทาจิ กรหจิ ทีฆสฺส อทฺธุโน อจฺจเยน อยํ โลโก วิวฏฺฏติ. วิวฏฺฏมาเน โลเก สุญฺญํ พฺรหฺมวิมานํ ปาตุภวติ. อถ โข อญฺญตโร สตฺโต อายุกฺขยา วา ปุญฺญกฺขยา วา **อาภสฺสรกายา** จวิตฺวา สุญฺญํ พฺรหฺมวิมานํ อุปปชฺชติ. โส ตตฺถ โหติ มโนมโย ปีติภกฺโข สยํปโภ อนฺตลิกฺขจโร สุภฏฺฐายี จิรํ ทีฆมทฺธานํ ติฏฺฐติ. (ที.๑/๑๖)

สมัยหนึ่ง เมื่อล่วงไปนาน ๆ โลกนี้กลับฟื้นขึ้น เมื่อโลกกำลังฟื้นขึ้นวิมานของพรหมปรากฏว่าว่างเปล่า เวลานั้นสัตว์ผู้จุติจากชั้น**อาภัสสรพรหมภูมิ**เพราะสิ้นอายุหรือสิ้นบุญ ย่อมเกิดที่วิมานพรหมอันว่างเปล่า นึกคิดอะไรก็สำเร็จได้ตามปรารถนา มีปีติเป็นอาหาร มีรัศมีซ่านออกจากร่างกาย เที่ยวสัญจรไปในอากาศอยู่ในวิมานอันงดงาม สถิตอยู่นานแสนนาน.

อาภสฺสรฏฺฐาน (น)

[อาภาสฺสร + ฐาน]

ที่ของอาภัสสรพรหม, อาภัสสรพรหมภูมิ.

สุภกิณฺหโต จ จวิตฺวา **อาภสฺสรฏฺฐานา**ทีสุ สตฺตา นิพฺพตฺตนฺติ. (ปฏิสํ.อฏฺ.๑/๓๓๒)

สัตว์ทั้งหลายเคลื่อนจากสุภกิณหภูมิแล้ว ย่อมเกิดใน**อาภัสสรพรหมภูมิ**เป็นต้น.

อาภสฺสรพฺรหมโลก (ปุ)

[อาภาสฺสร + พฺรหฺม + โลก]

อาภัสสรพรหมโลก, อาภัสสรพรหมภูมิ.

ทูรมฺปิ คจฺฉตีติ ยาว อาภาสฺสรพฺรหฺมโลกา คจฺฉติ. (สํ.อฏฺ.๓/๑๕๑)

คำว่า **ไปแม้สู่ที่ไกล(ทูรมฺปิ คจฺฉติ)** ได้แก่ ย่อมไปจนถึง**อาภัสสรพรหมโลก**.

อาภสฺสรพฺรหฺมโลกูปค (ติ)

[อาภสฺสรพฺรหฺมโลก + อุป + คมุ + กฺวิ]

ผู้เข้าถึงอาภัสสรพรหมโลก, ผู้มาสู่อาภัสสรพรหมภูมิ.

โส ปุคฺคโล ตถา กตฺวา ปฏิลทฺเธน ทุติเยน ฌาเนน **อาภสฺสรพฺรหฺมโลกูปโค** โหติ.

(อํ.ฏี.๑/๑๔๕)

บุคคลนั้น กระทำอย่างนั้น เป็น**ผู้เข้าถึงอาภัสสรพรหมโลก** เพราะทุติยฌานที่ตนได้แล้ว.

อาภสฺสรภวน (น)

[อาภาสฺสร + ภวน]

อาภัสสรภูมิ.

ยสฺมา ปน อตฺตเปเมน สมํ เปมํ นาม นตฺถิ. มาตาปิตาทโย หิ ฉฑฺเฑตฺวาปิ ปุตฺตธีตาทโย จ อโปเสตฺวาปิ สตฺตา อตฺตานเมว โปเสนฺติ. ธญฺเญน จ สมํ ธนํ นาม นตฺถิ. ยทา หิ สตฺตา ทุพฺภิกฺขา โหนฺติ ตถารูเป หิ กาเล หิรญฺญ-สุวณฺณาทีนิ โคมหิสาทีนิปิ ธญฺญคฺคหณตฺถํ ธญฺญสามิกานเมว สนฺติกํ คเหตฺวา คจฺฉนฺติ. ปญฺญาย จ สมา อาภา นาม นตฺถิ. สูริยาทโย หิ เอกเทสํเยว โอภาสนฺติ ปจฺจุปฺปนฺนเมว จ ตมํ วิโนเทนฺติ. ปญฺญา ปน ทสสหสฺสิมฺปิ โลกธาตุํ เอกปฺ-ปชฺโชตํ กาตุํ สกฺโกติ อตีตํสาทิ-ปฏิจฺฉาทกญฺจ ตมํ วิธมติ. เมฆวุฏฺฐิยา จ สโม สโร นาม นตฺถิ. นทีวาปิ โหตุ ตลากาทีนิ วา วุฏฺฐิสโม สโร นาม นตฺถิ. เมฆวุฏฺฐิยา หิ ปจฺฉินฺนาย มหาสมุทฺโท องฺคุลิปพฺพ-เตมนมตฺตมฺปิ อุทกํ น โหติ วุฏฺฐิยา ปน ปวตฺตมานาย ยาว **อาภสฺสรภวนา**ปิ เอโกทกํ โหติ. ตสฺมา ภควา เทวตาย ปฏิคาถํ วทนฺโต นตฺถิ อตฺตสมํ เปมนฺติอาทิมาหาติ.

(สํ.อฏฺ.๑/๓๒)

ก็เพราะชื่อว่าความรักเสมอด้วยความรักตนย่อมไม่มี จริงอยู่ สัตว์ทั้งหลายละทิ้งมารดาบิดาเป็นต้นก็ดี ละทิ้งบุตรธิดาเป็นต้นแล้วพำนักอยู่ก็ดี ก็ยังหาเลี้ยงตนเองทีเดียว ก็ชื่อว่าทรัพย์เสมอด้วยข้าวเปลือกย่อมไม่มี จริงอยู่ ในกาลใดสัตว์ทั้งหลายเกิดทุพภิกขภัย ในกาลเช่นนั้นแล สัตว์เหล่านั้นถือเอาวัตถุทั้งหลายมีเงินและทองเป็นต้นบ้าง พาเอาโคและกระบือเป็นต้นบ้าง แล้วจึงไปยังสำนักของพวกเจ้าของทรัพย์ เพื่อแลกเปลี่ยนเอาข้าวเปลือกนั่นแหละ ก็ชื่อว่าแสงสว่างเสมอด้วยปัญญาย่อมไม่มี แม้ดวงอาทิตย์เป็นต้นก็ส่องแสงได้ส่วนเดียวเท่านั้น และกำจัดความมืดอันเป็นปัจจุบันได้เท่านั้น ส่วนปัญญาย่อมสามารถเพื่อทำ ๑๐,๐๐๐ โลกธาตุให้มีแสงสว่างเป็นอันเดียวกัน และย่อมกำจัดความมืดอันปกปิดกาลอันเป็นส่วนอดีตเป็นต้นได้ด้วย ก็ชื่อว่าสระเสมอด้วยเมฆฝนย่อมไม่มี แม้จะเป็นแม่น้ำหรือหนองน้ำเป็นต้นก็ตาม ขึ้นชื่อว่าสระที่เสมอด้วยฝนย่อมไม่มี เพราะว่าเมื่อเมฆฝนขาดแล้ว น้ำแม้เพียงจะเปียกข้อองคุลีหนึ่งย่อมไม่มีในมหาสมุทร แต่เมื่อฝนตกอยู่ น้ำเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันย่อมมีจนถึงชั้น**อาภัสสรภูมิ** เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเมื่อจะตรัสตอบคาถาของเทวดา จึงตรัสพระดำรัสเป็นต้นว่า **ความรักเสมอด้วยตนไม่มี(นตฺถิ อตฺตสมํ เปมํ)**ดังนี้แล.

[พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความรัก

เสมอด้วยตนไม่มี ทรัพย์เสมอด้วยข้าวเปลือกไม่มี แสงสว่างเสมอด้วยปัญญาไม่มี ฝนจัดเป็นแหล่งน้ำอันยอดเยี่ยม (สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓/๓๙๖)]

อาภาสฺสรภูมิ (ถี)

[อาภาสฺสร + ภูมิ]

อาภัสสรภูมิ.

อุปริพฺรหฺมโลเกสูติ อาภสฺสรภูมิโต อุปริภูมีสุ. (สี.อภินวฏี.๑/๔๑๔)

คำว่า **ในพรหมโลกเบื้องบน(อุปริพฺรหฺมโลเกสุ)** ได้แก่ ในภูมิเบื้องบนจาก **อาภัสสรภูมิ**.

อาภสฺสรโลก (ปุ)

[อาภสฺสร + โลก]

อาภัสสรภูมิ, อาภัสสรพรหมโลก.

อชฺช มยํ ปาปิม กิญฺจิ อลภิตฺวาปิ **อาภาสฺสรโลเก** มหาพฺรหฺมาโน วิย ปีติสุเขเนว วีตินาเมสฺสาม. (ธมฺม.อฏฺ.๒/๑๖๗)

มารผู้มีบาป ในวันนี้ เราแม้ไม่ได้อะไรๆ ก็จักยังกาลให้น้อมล่วงไปด้วยความสุขอันเกิดจากปีติเท่านั้น ดุจมหาพรหมใน **อาภัสสรพรหมโลก**.

อาภสฺสรวาร (ปุ)

[อาภสฺสร + วาร]

วาระของอาภัสสรบท, รอบของอาภัสสรบท, ประโยคบาฬีที่เกี่ยวกับอาภัสสรบท.

อาภสฺสรวาเร ทณฺฑทีปิกาย อจฺจิ วิย เอเตสํ สรีรโต อาภา ฉิชฺชิตฺวา ฉิชฺชิตฺวา ปตนฺตี วิย สรติ วิสรตีติ อาภสฺสรา. (ม.อฏฺ.๑/๔๖)

ในวาระของอาภัสสร-บท พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :- รัศมีแผ่ซ่านออกจากร่างกายของพรหมเหล่านั้นเหมือนกับขาดตกไปคล้ายเปลวไฟขาดตกไปจากคบเพลิงฉะนั้น เพราะเหตุนั้น พรหมเหล่านั้น จึงชื่อว่า อาภัสสรา.

อาภสฺสรสํวตฺตนิก (ติ)

[อาภาสฺสร + สํวตฺตนิก]

ผู้เป็นไปในอาภัสสรภูมิ, ผู้เกิดในอาภัสสรภูมิ.

สํวฏฺฏมาเน โลเก เยภุยฺเยน สตฺตา **อาภสฺสรสํวตฺตนิกา** โหนฺติ. (ที.๑/๑๖)

เมื่อโลกกำลังพินาศเหล่าสัตว์ส่วนมากไป **เกิดในอาภัสสรภูมิ**.

อาภสฺสรูปค (ติ)

[อาภาสฺสร + อุป + คมุ + กฺวิ]

ผู้เข้าถึงอาภัสสรภูมิ, ผู้เกิดที่อาภัสสรภูมิ.

มา ภิกฺขเว ปุญฺญานํ ภายิตฺถ. สุขสฺเสตํ

ภิกฺขเว อธิวจนํ อิฏฺฐสฺส กนฺตสฺส ปิยสฺส มนาปสฺส ยทิทํ ปุญฺญานิ. อภิชานามิ โข ปนาหํ ภิกฺขเว ทีฆรตฺตํ กตานํ ปุญฺญานํ อิฏฺฐํ กนฺตํ ปิยํ มนาปํ วิปากํ ปจฺจนุภูตํ. สตฺต วสฺสานิ เมตฺตจิตฺตํ ภาเวตฺวา สตฺต สํวฏฺฏ-วิวฏฺฏกปฺเป นยิมํ โลกํ ปุนราคมาสึ. สํวฏฺฏ-มาเน สุทํ ภิกฺขเว กปฺเป **อาภสฺสรูปโค** โหมิ วิวฏฺฏมาเน กปฺเป สุญฺญํ พฺรหฺมวิมานํ อุปปชฺชามิ. (อิติวุต.๒๐๕)

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายอย่ากลัวบุญเลย คำว่า 'บุญ' นี้ เป็นชื่อของความสุขที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่ารัก น่าพอใจ เรารู้ชัดผลที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่ารัก น่าพอใจของบุญที่เราทำไว้ตลอดกาลนาน เราเจริญเมตตาพรหมวิหารมาถึง ๗ ปี จึงไม่มาเกิดในโลกนี้อีกถึง ๗ สังวัฏฏวิวัฏฏกัปทราบมาว่า เมื่อกัปพินาศไป เรา**เกิดที่อาภัสสรภูมิ**เมื่อกัปเจริญขึ้นใหม่ เราบังเกิดอยู่ในพรหมวิมานที่ว่างเปล่า.

จนฺทาภํ สูริยาภญฺจ
โยธ ปญฺญาย คาธติ.
อวิตกฺเกน ฌาเนน
โหติ อ**าภสฺสรูปโค**ติ. (ชา.๑/๓๑)

(พระโพธิสัตว์กล่าวว่า)

บุคคลใดในโลกนี้หยั่งถึงกสิณมีแสงจันทร์และแสงอาทิตย์เป็นอารมณ์ด้วยปัญญา บุคคลนั้นย่อม**เกิดที่อาภัสสรภูมิ**ได้ด้วยฌานอันไม่มีวิตก.

อาภสฺสรูปโคติ ตตฺถ ปฏิสนฺธิคฺคหณวเสน อาภสฺสรพฺรหฺมโลกํ อุปคจฺฉามีติ **อาภสฺสรูปโค** โหมิ. (อิติวุต.๗๒)

คำว่า **เกิดที่อาภัสสรภูมิ(อาภสฺสรูปโค)** ได้แก่ เราเข้าถึงพรหมโลกชั้นอาภัสสระโดยอำนาจการถือปฏิสนธิในพรหมโลกนั้น เพราะฉะนั้น เราจึง**เข้าถึงอาภัสสรภูมิ**.

อาภา (ถี)

[อา + ภา + กฺวิ. อาภุโส ภาตีติ อาภา. (ธาน.ฏี.๖๔)]

(๑) แสงสว่าง, รัศมี, แสง.

สมฺมุขา เมตํ ภนฺเต ภควโต สุตํ สมฺมุขา ปฏิคฺคหิตํ ยทา อานนฺท โพธิสตฺโต ตุสิตา กายา จวิตฺวา มาตุกุจฺฉึ โอกฺกมติ อถ สเทวเก โลเก สมารเก สพฺรหฺมเก สสฺสมณพฺราหฺมณิยา ปชาย สเทวมนุสฺสาย อปฺปมาโณ อุฬาโร โอภาโส โลเก ปาตุภวติ อติกฺกมฺเมว เทวานํ เทวานุภาวํ. ยาปิ ตา โลกนฺตริกา อฆา อสํวุตา อนฺธการา อนฺธ-การติมิสา ยตฺถปิเม จนฺทิมสูริยา เอวํ-มหิทฺธิกา เอวํมหานุภาวา **อาภาย**นานุโภนฺติ ตตฺถปิ อปฺปมาโณ อุฬาโร โอภาโส โลเก ปาตุภวติ อติกฺกมฺเมว เทวานํ เทวานุภาวํ. เยปิ ตตฺถ สตฺตา อุปปนฺนา เตปิ เตโนภาเสน อญฺญมญฺญํ สญฺชานนฺติ อญฺเญปิ กิร โภ สนฺติ สตฺตา อิธูปปนฺนาติ. อยญฺจ ทสสหสฺสี-โลกธาตุ สงฺกมฺปติ สมฺปกมฺปติ สมฺปเวธติ อปฺปมาโณ จ อุฬาโร โอภาโส โลเก ปาตุภวติ

อติกฺกมฺเมว เทวานํ เทวานุภาว'นฺติ. ยมฺปิ ภนฺเต ... อิทํปาหํ ภนฺเต ภควโต อจฺฉริยํ อพฺภุตธมฺมํ ธาเรมิ. (ที.๒/๑๐)

ข้าพระองค์ได้สดับรับมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีภาคว่า 'อานนท์เวลาที่พระโพธิสัตว์จุติจากสวรรค์ชั้นดุสิตแล้วลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา แสงสว่างเจิดจ้าหาประมาณมิได้ ปรากฏขึ้นในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ เกินกว่าเทวานุภาพของเทวดาทั้งหลาย แม้ในช่องว่างระหว่างโลกซึ่งไม่มีอะไรคั่น มีสภาพมืดมิดหรือที่ที่ดวงจันทร์ และดวงอาทิตย์ซึ่งมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมากส่องสว่างไปไม่ถึง**ด้วยแสงสว่าง**ได้ ก็มีแสงสว่างเจิดจ้าหาประมาณมิได้ ปรากฏขึ้นเกินกว่าเทวานุภาพของเทวดาทั้งหลาย เพราะแสงสว่างนั้น สัตว์ทั้งหลายที่เกิดในที่นั้น ๆ จึงรู้จักกันและกันว่า ยังมีสัตว์อื่นเกิดในที่นี้เหมือนกัน และ ๑๐,๐๐๐ โลกธาตุนี้ สั่นสะเทือนเลื่อนลั่น ทั้งแสงสว่างเจิดจ้าหาประมาณมิได้ ก็ปรากฏขึ้นในโลกเกินกว่าเทวานุภาพของเทวดาทั้งหลาย แม้ข้อที่ ... นี้ ข้าพระองค์ก็จำได้ว่าเป็นธรรมอันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยปรากฏของพระผู้มีพระภาค.

อาภาย นานุโภนฺตีติ อตฺตโน ปภาย นปฺปโหนฺติ. (ที.อฏฺ.๒/๒๖)

คำว่า **ส่องแสงไปไม่ถึงด้วยแสงสว่างได้ (อาภาย นานุโภนฺติ)**ได้แก่ ไม่เพียงพอด้วยแสงสว่างของตน.

เตลปฺปทีปสฺส ฌายโต อจฺจึ ปฏิจฺจ **อาภา** ปญฺญายติ อาภํ ปฏิจฺจ อจฺจิ ปญฺญายติ. (ม.๑/๓๖๙)

เมื่อประทีปน้ำมันกำลังติดไฟอยู่ **แสงสว่าง** อาศัยเปลวไฟจึงปรากฏ เปลวไฟก็อาศัยแสงสว่างจึงปรากฏอยู่.

อาภา ปญฺญายตีติ อาโลโก นาม ปญฺญายติ. (ม.อฏฺ.๒/๒๔๙)

คำว่า **อาภา ปญฺญายติ** ได้แก่ แสงสว่างย่อมปรากฏ.

นตฺถิ ปุตฺตสมํ เปมํ
นตฺถิ โคสมิตํ ธนํ
นตฺถิ สูริยสมา **อาภา**
สมุทฺทปรมา สราติ. (สํ.๑/๖)

(เทวาดากล่าวว่า)

ความรักเสมอด้วยบุตรไม่มี ทรัพย์เสมอด้วยโคไม่มี **แสงสว่าง**เสมอด้วยดวงอาทิตย์ไม่มีแหล่งน้ำทั้งหลายมีสมุทรเป็นยอดเยี่ยม.

สูริยสมา อาภาติ สูริยาภาย สมา อญฺญา **อาภา** นาม นตฺถีติ ทสฺเสติ. (สํ.อฏฺ.๑/๓๑)

เทวดาแสดงว่า ชื่อว่า **แสงสว่าง**อื่นที่เสมอด้วยแสงสว่างดวงอาทิตย์ย่อมไม่มี ด้วยคำว่า **แสงสว่าง**เสมอด้วยแสงดวงอาทิตย์.

อาภาตีติ **อาภา** อาโลกภาเวน นิปฺผชฺชติ อุปฏฺฐาตีติ วา อตฺโถ. (สํ.ฏี.๒/๑๓๓)

ธรรมชาติใด ย่อมส่องสว่าง เพราะเหตุนั้น ธรรมชาตินั้น จึงชื่อว่า **แสงสว่าง** อธิบายว่า ย่อมสำเร็จ หรือ ปรากฏ โดยความเป็นแสงสว่าง.

(๒) (ติ) ประกอบด้วยแสงสว่าง, สว่างรุ่งเรือง, มีรัศมี.

สาธุ ภนฺเต อนุรุทฺธ! อตฺถิ จ เม เอตฺถ อุตฺตรึ ปฏิปุจฺฉิตพฺพํ. ยา ตา ภนฺเต เทวตา **อาภา** สพฺพา ตา ปริตฺตาภา อุทาหุ สนฺเตตฺถ เอกจฺจา เทวตา อปฺปมาณาภาติ?
(ม.๓/๑๘๗)

(ท่านพระสภิยกัจจานะกล่าวกับท่านพระอนุรุทธะว่า) ดีละ ท่านอนุรุทธะผู้เจริญ แต่กระผมมีเรื่องจะขอถามให้ยิ่งขึ้นไปในเรื่องนี้ว่า 'เทพ**ผู้มีรัศมี**ทั้งหมดนั้นมีรัศมีเล็กน้อย หรือว่าบรรดาเทพเหล่านั้นมีเทพบางพวกมีรัศมีหาประมาณมิได้".

[ท่านพระอนุรุทธะกล่าวว่า "ท่านกัจจานะ โดยองค์แห่งการเกิด บรรดาเทพเหล่านี้ เทพบางพวกมีรัศมีน้อย แต่เทพบางพวกมีรัศมีหาประมาณมิได้"]

อาภาติ อาภาสมฺปนฺนา. (ม.อฏฺ.๔/๑๔๔)

คำว่า **มีรัศมี (อาภา)** ได้แก่ ผู้เพียบพร้อมด้วยแสงสว่าง.

อาภนฺติ ทิพฺพนฺตีติ **อาภา**ติ อาห "**อาภาสมฺปนฺนา**"ติ. (ม.ฏี.๓/๓๔๘)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า "**ผู้เพียบพร้อมด้วยแสงสว่าง**" เพื่อแสดงว่า ที่ชื่อว่า **ผู้มีรัศมี** เพราะอรรถว่า ย่อมส่องสว่าง คือ รุ่งเรือง.

(๓) ผู้มีชื่อว่าอาภา เพราะมีแสงสว่าง, พรหมที่ชื่อว่าปริตตาภาอัปปมาณาภาและอาภัสสรา(พรหมผู้เกิดที่ชั้นทุติยฌานภูมิ), ชื่อว่าอาภา.

อโห วตาหํ กายสฺส เภทา ปรํ มรณา **อาภานํ** เทวานํ สหพฺยตํ อุปปชฺเชยฺยํ.
(ม.๑/๓๕๙)

ดีแท้หนอ หลังจากตายแล้ว เราเข้าถึงความเป็นเพื่อนของเทพ**ชื่อว่าอาภา**.

อาภานํ เทวานนฺติ อาภา นาม วิสุํ นตฺถิ ปริตฺตาภอปฺปมาณาภอาภสฺสรานเมตํ อธิวจนํ. (ม.อฏฺ.๒/๒๓๓)

คำว่า **แห่งหมู่เทพชื่อว่าอาภา(อาภานํ เทวานํ)** ได้แก่ พรหมผู้ที่ชื่อว่าอาภาที่เป็นแผนกหนึ่งต่างหากไม่มี คำนี้เป็นชื่อแห่งหมู่เทพชั้น ปริตตาภา อัปปมาณาภา และอาภัสสรา.

อาภา นาม วิสุํ เทวา นตฺถิ ปริตฺตาภาทีนํเยว ปน อาภาวนฺตตาสามญฺเญน เอกชฺฌํ คเหตฺวา ปวตฺตํ เอตํ อธิวจนํ.
(ม.ฏี.๒/๒๕๑)

เทพชื่อว่าอาภา ย่อมไม่มีโดยเฉพาะ ก็ชื่อนี้ เป็นชื่อที่รวมเรียกเป็นชื่อเดียว โดยความที่พรหมชั้นปริตตาภาพรหมเป็นต้นมีรัศมีเหมือนกันนั่นเอง.

อาภาการณ (น)

[อาภา + การณ]

เหตุแห่งแสงสว่าง,

ตทงฺเคนาติ วา ตสฺสา ปริตฺตตาย อปฺปมาณตาย จ **อาภากรณํ**. (ม.ฏี.๓/๓๔๘)

อีกนัยหนึ่ง คำว่า **เพราะเหตุแห่งการเกิดในภพนั้น(ตทงฺเคน)** ได้แก่ **เหตุแห่งแสงสว่าง** เพราะมีรัศมีน้อย และรัศมีไม่มีประมาณนั้น.

อาภาติ (กฺริ)

[อา + ภา + อ + ติ]

ย่อมรุ่งเรือง, ย่อมส่องสว่าง.

จตฺตาโร โลเก ปชฺโชตา
ปญฺจเมตฺถ น วิชฺชติ
ทิวา ตปติ อาทิจฺโจ
รตฺติ**มาภาติ** จนฺทิมา.
อถ อคฺคิ ทิวารตฺตึ
ตตฺถ ตตฺถ ปกาสติ
สมฺพุทฺโธ ตปตํ เสฏฺโฐ
เอสา อาภา อนุตฺตราติ. (สํ.๑/๑๔)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

ในโลกมีแสงสว่างอยู่ ๔ อย่าง อย่างที่ ๕ ไม่มีในโลกนี้ คือ (๑) ดวงอาทิตย์ส่องสว่างในกลางวัน (๒) ดวงจันทร์**ส่องสว่าง**ในกลางคืน (๓) ไฟส่องสว่างทั้งกลางวันและกลางคืนทุกหนทุกแห่ง (๔) พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประเสริฐกว่าแสงสว่างทั้งหลาย แสงสว่างนี้ เป็นแสงสว่างอย่างยอดเยี่ยม.

กูฏาคารา นิเวสา เม
วิภตฺตา ภาคโส มิตา
ททฺทลฺลมานา **อาภนฺติ**
สมนฺตา สตโยชนํ. (ชา.๒/๓๖)

(เทพธิดากล่าวว่า)

วิมานเรือนยอดของดิฉัน จัดแบ่งไว้แต่ละส่วนอย่างเหมาะสม รุ่งเรือง**ส่องสว่าง** ตลอดรัศมี ๑๐๐ โยชน์โดยรอบ.

ททฺทลฺลมานา **อาเภนฺติ**
วิมานา สตฺต นิมฺมิตา
ตตฺถ ยกฺโข มหิทฺธิโก
สพฺพาภรณภูสิโต
สมนฺตา อนุปริยาติ
นารีคณปุรกฺขโต. (ชา.๒/๑๙๖)

(มาตลีเทพกล่าวว่า มาตลีเทพสารถีถูกพระเจ้าเนมิตรัสถามถึงกุศลกรรมที่โสณทินนเทพบุตรทำแล้วจึงทูลตอบแด่พระองค์ว่า) วิมานทั้ง ๗ หลังถูกนิรมิตขึ้น เรืองรอง**ส่องสว่าง**มีเทพบุตรตนหนึ่งซึ่งมีฤทธิ์มากประดับประดาด้วยอาภรณ์ทุกอย่าง มีหมู่เทพธิดาแวดล้อมผลัดเปลี่ยนเวียนวนอยู่โดยรอบ.

อาเภนฺตีติ ตรุณสูริโย วิย โอภาสนฺติ.

(ชา.อฏฺ.๖/๑๔๘)

คำว่า **ส่องสว่าง(อาเภนฺติ)** ได้แก่ ย่อมส่องแสงสว่างดั่งดวงอาทิตย์อ่อน ๆ.

อาภาธาตุ (ถี)

[อาภา + ธาตุ]

(ก) สภาวธรรมที่ไม่ใช่สัตว์ไม่ใช่ชีวะคือแสงสว่างมีแสงดวงอาทิตย์และแสงจันทร์เป็นต้น, อาภาธาตุ, แสงสว่าง, รูปธาตุ.

รูปธาตุเยว หิ **อาภาธาตุ**. (อภิ.อฏฺ.๒/๗๔)

จริงอยู่ **แสงสว่าง**ก็คือรูปธาตุนั่นเอง.

จนฺทาภาสูริยาภาทิกา วณฺณนิภา เอวาติ อาห "**รูปธาตุเยว หิ อาภาธาตู**"ติ. (มูลฏี.๒/๔๖)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวคำว่า **"จริงอยู่แสงสว่างก็คือรูปธาตุนั่นเอง"** เพื่อแสดงว่า แสงทั้งหลายมีแสงเดือนแสงอาทิตย์เป็นต้น คือ แสงสว่างนั่นเอง.

(ข) สภาวธรรมคือฌานที่ทำกสิณนั้นพร้อมทั้งแสงสว่างกสิณให้เป็นอารมณ์, อาภาธาตุ, แสงสว่าง.

กตมา สตฺต? **อาภาธาตุ** สุภธาตุ อากาสานญฺจายตนธาตุ วิญฺญาณญฺจายตนธาตุ อากิญฺจญฺญายตนธาตุ เนวสญฺญานาสญฺญายตนธาตุ สญฺญาเวทยิตนิโรธธาตุ อิมา โข ภิกฺขเว สตฺต ธาตุโยติ. (สํ.๑/๓๖๔)

ธาตุ ๗ ประการอะไรบ้าง คือ

๑. **อาภาธาตุ** ๒. สุภธาตุ

๓. อากาสานัญจายตนธาตุ

๔. วิญญาณัญจายตนธาตุ

๕. อากิญจัญญายตนธาตุ

๖. เนวสัญญานาสัญญายตนธาตุ

๗. สัญญาเวทยิตนิโรธธาตุ ธาตุมี ๗ ประการนี้.

อาภาธาตูติ อาโลกธาตุ. อาโลกสฺสปิ อาโลกกสิเณ ปริกมฺมํ กตฺวา อุปฺปนฺนชฺฌานสฺสาปิติ สหารมฺมณสฺส ฌานสฺส เอตํ นามํ. (สํ.อฏฺ.๒/๑๒๔)

คำว่า **อาภาธาตุ** ได้แก่ **แสงสว่าง** คำว่า อาภาธาตุนี้ เป็นชื่อของฌานที่เป็นไปพร้อมกับอารมณ์อย่างนี้ว่า แห่งอาโลกกสิณ ก็ดี แห่งฌานที่เกิดขึ้นโดยกระทำบริกรรมในอาโลกกสิณ ก็ดี.

โส เอว นิชฺชีวฏฺเฐน ธาตูติ **อาภาธาตุ**. (สํ.ฏี.๒/๑๓๓)

ที่ชื่อว่า **อาภาธาตุ(แสงสว่าง)** เพราะอรรถว่า แสงสว่างนั่นเอง เป็นธาตุ เพราะอรรถว่า ไม่ใช่สิ่งมีชีวิต.

อาภานานตฺต (น)

[อาภา + นานตฺต]

ความมีรัศมีต่างกัน, ความมีแสงสว่างต่างกัน(โดยมากหรือน้อย).

ยา ตา เทวตา เอกชฺฌํ สนฺนิปตนฺติ, ตาสํ เอกชฺฌํ สนฺนิปติตานํ วณฺณนานตฺตญฺหิ โข ปญฺญายติ โน จ **อาภานานตฺตํ**.
(ม.๓/๑๘๗)

สมัยที่พวกเทพประชุมร่วมกัน **ความที่**เทพเหล่านั้นมีสีกายต่างกันแต่**มีรัศมีไม่ต่างกัน**ย่อมปรากฏขึ้น.

โน จ อาภานานตฺตนฺติ อาโลเก นานตฺตํ น ปญฺญายติ. (ม.อฏฺ.๔/๑๔๔)

คำว่า **ความที่เทพเหล่านั้น ... แต่มีรัศมีไม่ต่างกัน(โน จ อาภานานตฺตํ)** ได้แก่ไม่ปรากฏว่า (เทพเหล่านั้น) มีแสงสว่างต่างกัน.

อาภานานตฺตนฺติ ปริตฺตวิปุลตาวเสน ปภาย นานตฺตํ. (ม.ฏี.๓/๓๔๘)

คำว่า **ความมีรัศมีต่างกัน(อาภานานตฺตํ)** ได้แก่ **ความที่** (เทพเหล่านั้น) **มีรัศมีต่างกัน** โดยประเภทน้อย และมาก.

อาภาผรณ (น)

[อาภา + ผรณ]

การแผ่รัศมี, การแผ่แสงสว่าง.

จกฺกวาฬปพฺพตมตฺถกสมีเป **อาภาผรณ**วเสน ปวตฺติยา "ปาจีนจกฺกวาฬปพฺพตมตฺถเกติ วุตฺตํ. (ม.ฏี.๒/๓๓๖)

ท่านกล่าวคำว่า ยอดเขาจักรวาฬทิศตะวันออก โดยความเป็นไปด้วยอำนาจ**การแผ่รัศมีไป**ใกล้ยอดเขาจักรวาล.

อาภาวคฺค (ปุ)

[อาภา + วคฺค]

หมวด-ตอนว่าด้วยแสงสว่าง อาภาวรรค อังคุตตรนิกายบาฬี นิบาต ๔ ปัณณาสก์ ๓ วรรค ๕. (อํ.ฏี.๒/๓๓๖)

อาภาวนฺตตาสามญฺญ (น)

[อาภาวนฺตตา + สามญฺญ]

ความเหมือนกันโดยมีแสงสว่าง, ความเหมือนกันระหว่างตนหนึ่งกับอีกตนหนึ่งโดยความเพียบพร้อมด้วยรัศมี, ความมีรัศมีเหมือนกัน. ดู อาภา ๔.

อาภาเวติ (กา/กฺริ)

[อา + ภู + เณ + ติ]

ย่อมให้เจริญขึ้น, ย่อมเจริญ.

สา จ ปพฺพชิตา สนฺตา
อคารสฺมา อนคาริยํ
เมตฺตาจิตฺตํ **อภาเวสิ**
พฺรหฺมโลกูปปตฺติยา. (เปต.๑๖๖)

[พระนางอุพพรีฟังคำสุภาษิตของดาบสผู้เป็นสมณะนั้นแล้วถือบาตรจีวรออกบวชเป็นบรรพชิต] ครั้นออกบวชแล้วเป็นผู้สงบ **เจริญ**เมตตาจิต เพื่อบังเกิดในพรหมโลก.

อาภาส (ติ)

[อา + ภาส + อ]

(ก) สามารถให้ปรากฏได้, ให้สว่างได้.

อารมฺมเณน วินา นีลาทิ**อาภาสํ** จิตฺตํ ปวตฺตตีติ เอวํ ปวตฺโต วาโท มิจฺฉาวาโทติ เวทิตพฺพํ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๑๒๓)

พึงทราบว่า วาทะที่เป็นไปอย่างนี้ว่า "จิต**สามารถให้**สีเขียวเป็นต้น**ปรากฏได้** เว้นจากอารมณ์ก็ย่อมเป็นไปได้ชื่อว่ามิจฉาวาทะ.

(ข) ทำเป็นเหมือน, คล้าย, แสดงตนว่า.

ปุถุสทฺโท สมชโน
น พาโล โกจิ มญฺญถ
สงฺฆสฺมึ ภิชฺชมานสฺมึ
นาญฺญํ ภิยฺโย อมญฺญรุํ
ปริมุฏฺฐา ปณฺฑิต**าภาสา**
วาจาโคจรภาณิโน
ยาวิจฺฉนฺติ มุขายามํ
เยน นีตา น ตํ วิทู. (ม.๓/๑๙๒)

ภิกษุทั้งหลายต่างส่งเสียงดังพร้อมกัน ที่จะรู้สึกว่าตนเป็นพาลนั้น ไม่มีเลยสักรูปเดียวยิ่งเมื่อสงฆ์แตกกัน ก็ไม่ได้คำนึงถึงเรื่องอื่น เธอทั้งหลายขาดสติ **แสดงตนว่า**เป็นบัณฑิต เท้าคารมพูดได้ตามที่ตนปรารถนาจะยื่นปากพูดก็ไม่รู้สึกถึงการทะเลาะ.

ปณฺฑิตาภาสาติ อตฺตโน ปณฺฑิตมาเนน ปณฺฑิตสทิสา. (ชา.อฏฺ.๓/๔๖๕)

คำว่า **แสดงตนว่าเป็นบัณฑิต(ปณฺฑิตาภาสา)** ได้แก่ ชื่อว่าเป็นเช่นกับด้วยบัณฑิตเพราะสำคัญตนว่าเป็นบัณฑิต.

อาภาสติ (กฺริ)

[อา + ภาส + อ + ติ]

(๑) ย่อมเรียก, ย่อมเรียกมา, ทักทาย.

ภิกฺขโวติ ภควา **อาภาสติ**. ภทนฺเตติ เต ปจฺจาภาสนฺติ. (ม.อฏฺ.๑/๑๖)

พระผู้มีพระภาค เมื่อตรัสว่า "ภิกฺขโว(ภิกษุทั้งหลาย)" ชื่อว่า **ตรัสเรียก** ภิกษุเหล่านั้นมา ภิกษุเหล่านั้นเมื่อทูลว่า "ภทนฺเต (ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ)" ชื่อว่า ตอบรับพระผู้มีพระภาค.

เย หิ อาภาสนกุสลตาย "อมฺม ตาตา"ติ ปฐมตรํ **อาภาสนฺติ**, น เต อพลพลาติ. (วิ.อฏฺ.๒/๒๐๖)

ก็ภิกษุอัสสชิและปุนัพพสุกะเหล่าใด **ย่อมทักทาย**ก่อนว่า "แน่ะโยมหญิง โยมชาย "เพราะเป็นผู้ฉลาดในการทักทายก่อน ภิกษุอัสสชิและปุนัพพสุกะนั้น หาเป็นผู้ไม่มีพละกำลังไม่ฉะนี้แล.

(๒) ย่อมครอบงำ, ย่อมห้าม.

อภพฺพาภาสนฺติ อภพฺพํ อาภาสติ อภิภวติ ปฏิพาหตีติ อตฺโถ. (ม.อฏฺ.๔/๑๘๔)

คำว่า **ห้ามอกุศล(อภพฺพาภาสํ)** ความว่า

ย่อมห้าม คือ ครอบงำอกุศลธรรมที่มีกำลังน้อย อธิบายว่า ย่อมขัดขวาง.

(๓) ย่อมปรากฏ.

อภพฺพโต **อาภาสติ** อุปฏฺฐาตีติ **อภพฺพาภาสํ**. (ม.อฏฺ.๔/๑๘๔)

ที่ชื่อว่า **อภัพพาภาสะ**(ปรากฏโดยเป็นอกุศล) เพราะอรรถว่า **ย่อมปรากฏ** คือมีขึ้นโดยความเป็นอกุศล.

อาภาสน (น)

[อา + ภาส (ภาสุ) + ยุ]

(๑) การส่องสว่าง, ความรุ่งเรือง, การฉายรัศมี.

อาภาสนวเสน จนฺโทว จนฺทาภา.
(อํ.อฏฺ.๒/๓๓๙)

ดวงจันทร์นั้นแล ชื่อว่าจันทาภา (แสงจันทร์) ด้วยอำนาจ**การส่องสว่าง**.

อตฺตโน ผเล ภาสนํ ทิพฺพนํ อาภาสนนฺติ อาห "อาภาสติ อภิภวติ ปฏิพาหตี"ติ.
(ม.ฏี.๓/๓๘๐)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า "ย่อมครอบงำ ห้าม ขัดขวาง" เพื่อประสงค์จะแสดงว่า การส่องสว่าง คือ ความรุ่งเรืองในผลของตน ชื่อว่า **ความรุ่งเรือง**.

(๒) การกล่าว, การทักทาย.

ดู บทถัดไป.

อาภาสนกุสลตา (ถี)

[อาภาสน + กุสล + ตา]

ความเป็นผู้ฉลาดในการกล่าว, ความฉลาดกล่าว, ความเป็นผู้ฉลาดทักทาย.

เย หิ **อาภาสนกุสลตาย** "อมฺม ตาตา" ติ ปฐมตรํ อาภาสนฺติ. (วิ.อฏฺ.๒/๒๐๖)

ก็ภิกษุอัสสชิและปุนัพสุกะเหล่าใด ย่อมทักทายก่อนว่า "แน่ะโยมหญิง โยมชาย" **เพราะความเป็นผู้ฉลาดทักทาย**.

อาภาสนสีล (ติ)

[อาภาสน + สีล]

(๑) ผู้มีปกติส่องแสง, มีปกติรุ่งเรือง.

อาภาสนสีลาติ โอภาสนปฺปกติกา.
(มณิมญฺชู.๒/๙)

คำว่า **ผู้มีปกติส่องแสงสว่าง(อาภาสนสีลา)** ได้แก่ อาภัสสราพรหมผู้เปล่งรัศมีระยิบระยับเป็นปกติ. ดู อาภสฺสร ด้วย.

ยถาวุตฺตาย วา ปภาย **อาภาสนสีลา**ติ อาภสฺสรา.

อีกนัยหนึ่ง ที่ชื่อว่า อาภัสสราพรหม (พรหมผู้มีรัศมีระยิบระยับ) เพราะอรรถว่า **มีปกติรุ่งเรือง**ด้วยรัศมีตามที่กล่าวมาแล้ว.

(๒) ผู้กล่าวเป็นปกติ, ผู้มักกล่าวทักทาย.

ปุพฺพภาสีติ เยน เกนจิ สมาคโต ปฏิสนฺถาร-

วเสน ปจมํเยว **อาภาสนสีโล**.

(วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๓๕๗)

คำว่า **ทักทายก่อน(ปุพฺพภาสี)** ได้แก่ ผู้เมื่อพบเห็นกับผู้ใดผู้หนึ่งแล้ว**มักกล่าวทักทาย**ก่อนเลยด้วยอำนาจการต้อนรับ.

อาภาสมฺปนฺน (ติ)

[อาภา + สมฺปนฺน]

ผู้ถึงพร้อมด้วยรัศมี-แสงสว่าง, ผู้ประกอบด้วยรัศมี, ผู้มีรัศมี. ดู อาภา ๒.

อาภาสุตฺต (น)

[อาภา + สุตฺต]

อาภาสูตร อังคุตตรนิกายบาฬี นิบาต ๔ ปัณณาสก์ ๓ วรรค ๕ สูตร ๑. (อํ.๑/๔๕๖)

อาภาสูร (ติ)

[อา + ภาส + อุร]

สว่างรุ่งเรือง, ส่องสว่าง.

วลาหกชา **อาภาสูรา**. (สารตฺถ.๒/๓๒๐)

ไข่มุก**ที่สว่างรุ่งเรือง** ชื่อว่าไข่มุกที่เกิดจากเมฆฝน.

อาภิเจตสิก (ติ)

[อภิเจต + ณิก]

(ก) มี-เกิด-อาศัยในจิตยิ่ง-สะอาด-ประเสริฐ.

ยํ กญฺจิ สาริปุตฺต ชาเนยฺยาถ คิหึ โอทาตวสนํ ปญฺจสุ สิกฺขาปเทสุ สํวุตกมฺมนฺตํ จตุนฺนํ **อาภิเจตสิกานํ** ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารานํ นิกามลาภึ อกิจฺฉลาภึ อกสิรลาภึ โส อากงฺขมาโน อตฺตนาว อตฺตานํ พฺยากเรยฺย "ขีณนิรโยมฺหิ ขีณติรจฺฉานโยนิ ขีณเปตฺติวิสโย ขีณาปายทุคฺคติวินิปาโต โสตาปนฺโนหมสฺมิ อวินิปาตธมฺโม นิยโต สมฺโพธิปรายโณ"ติ. (อํ.๒/๑๘๖)

สารีบุตร เธอทั้งหลายพึงรู้จักคฤหัสถ์คนหนึ่งผู้นุ่งห่มผ้าขาว มีการงานสำรวมดีในสิกขาบท ๕ ประการและเป็นผู้ได้ธรรมเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน (รูปาวจรฌานและอรูปาวจรฌาน) **มีในจิตยิ่ง** ๔ ประการ (มีศรัทธาในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และมีศีล) ได้ตามความปรารถนา ได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก และคฤหัสถ์นั้นเมื่อหวังอยู่ก็พึงพยากรณ์ตนด้วยตนเองได้ว่า 'เราเป็นผู้มีนรกสิ้นแล้ว มีกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานสิ้นแล้ว มีเปตวิสัยสิ้นแล้ว มีอบายสิ้นแล้ว มีทุคติสิ้นแล้ว มีวินิบาตสิ้นแล้ว เป็นโสดาบันไม่มีทางตกต่ำมีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า.'

อาภิเจตสิกานนฺติ อุตฺตมจิตฺตนิสฺสิตานํ. (อํ.อฏฺ.๓/๖๓)

คำว่า **มีในจิตยิ่ง(อาภิเจตสิกานํ)** ได้แก่ (รูปาวจารฌาน)ที่อาศัยจิตประเสริฐ.

(ข) (ฌาน ๔ ประการ) อันเป็นไปในอุปจารฌานจิตอันสะอาดยิ่ง, อันอาศัยอุปจารฌานจิตที่สะอาดยิ่ง (เพราะปราศจากข้าศึกมีกามฉันทะเป็นต้น)

จตุนฺนํ ฌานานํ **อาภิเจตสิกานํ** ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารานํ นิกามลาภี โหติ อกิจฺฉลาภี อกสิรลาภี. (วิ.๕/๒๔๐)

พระวินัยธรได้ฌาน ๔ อัน**อาศัยจิตยิ่ง** ซึ่งเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน ตามความปรารถนา ได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก.

อาภิเจตสิกานนฺติ **อภิเจโต**ติ อภิกฺกนฺตํ วิสุทฺธจิตฺตํ วุจฺจติ อธิจิตฺตํ วา อภิเจตสิชาตานิ **อาภิเจตสิกานิ** อภิเจโต สนฺนิสฺสิตานีติ วา **อาภิเจตสิกานิ**. (ที.ฏี.๓/๘๑)

จิตอันงาม คือบริสุทธิ์ พระองค์ตรัสเรียกว่า **จิตยิ่ง** ในคำว่า **อาภิเจตสิกานํ** อีกนัยหนึ่ง จิตอันยิ่ง พระองค์ตรัสเรียกว่าจิตยิ่ง, ฌานทั้งหลายเกิดในจิตยิ่ง หรือว่าฌานทั้งหลายอันอาศัยจิตยิ่ง เพราะเหตุนั้นฌานเหล่านั้นจึงชื่อ ฌาน**อาศัยจิตยิ่ง-สะอาด**.

อธิกํ เจโตติ **อภิเจโต** อุปจารชฺฌานจิตฺตํ. ตสฺส ปน อธิกตา ปากติกกามาวจรจิตฺเตหิ สุนฺทรตาย สา ปฏิปกฺขโต สุทฺธิยาติ อาห **"อภิกฺกนฺตํ วิสุทฺธํ จิตฺตนฺ"**ติ. **อธิจิตฺตนฺ**ติ สมาธิมาห. โสปิ อุปจารสมาธิ ทฏฺฐพฺโพ. (อํ.ฏี.๒/๒๔๗)

จิตอันยิ่ง เพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่า **จิตยิ่ง** ได้แก่ อุปจารฌานจิต พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า "**จิตอันงาม คือบริสุทธิ์**" เพื่อประสงค์จะแสดงว่า ก็ภาวะที่อุปจารฌานจิตนั้นเป็นจิตยิ่ง เพราะดีกว่ากามาวจรจิตตามปกติ ภาวะที่อุปจารฌานจิตนั้น เป็นจิตยิ่งเพราะบริสุทธิ์จากข้าศึก ท่านเรียกสมาธิว่า **จิตยิ่ง** แม้สมาธินั้น พึงทราบว่าอุปจารสมาธิ.

(ค) (ฌาน ๔) อาศัยจิตยิ่ง-ประเสริฐ.

อภิเจตสิกานนฺติ อภิจิตฺตํ เสฏฺฐจิตฺตํ สิตานํ นิสฺสิตานํ. (ม.อฏฺ.๓/๒๒)

คำว่า **อาศัยจิตยิ่ง(อภิเจตสิกานํ)** ได้แก่ พึ่งพา คืออาศัยจิตยิ่ง คือจิตประเสริฐ.

อธิกํ เจโต อภิเจโต มหคฺคตจิตฺตํ ตสฺส ปน อธิกตา กามจฺฉนฺทาทิปฏิปกฺขวิคเมน วิสิฏฺฐภาวปฺปตฺติ ตนฺนิสฺสิตานิ **อาภิเจตสิกานิ**. เตนาห **"อภิจิตฺตํ เสฏฺฐจิตฺตํ สิตานนฺ"**ติ. (ม.ฏี.๒/๑๘)

จิตอันยิ่ง ชื่อว่า จิตยิ่ง ได้แก่ มหัคคตจิตก็ ภาวะที่จิตนั้นดียิ่ง คือถึงความเป็นจิตพิเศษ เพราะปราศจากธรรมที่เป็นข้าศึกมีกามฉันทะเป็นต้น ฌานอาศัยจิตพิเศษยิ่งนั้น ชื่อว่า ฌานที่**อาศัยจิตยิ่ง** เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า "**อาศัยจิตยิ่ง คือจิตประเสริฐ**".

อาภิโทสิก (ติ)

[อภิโทส + ณิก]

(ก) อันถูกโทษคือความเน่าเสียครอบงำ, มีโทษคือความเน่าเสีย, เน่าเสีย, บูด, ค้างคืน.

(ข) บูดเสียเพราะผ่านไปหนึ่งคืน, บูดเน่า, ค้างคืน.

เตน โข ปน สมเยน อายสฺมโต สุทินฺนสฺส ญาติทาสี **อาภิโทสิกํ** กุมฺมาสํ ฉฑฺเฑตุกามา โหติ. (วิ.๑/๑๗)

พอดีขณะนั้น ทาสหญิงของญาติกำลังจะทิ้งขนมกุมมาส**บูด** ท่านบอกทาสหญิงว่า "ถ้าจะทิ้งสิ่งนั้น ก็จงใส่บาตรของอาตมาเถิด".

อาภิโทสิกนฺติ ปาริวาสิกํ เอกรตฺตาติกฺกนฺตํ ปูติภูตํ. ตตฺรายํ ปทตฺโถ ปูติภาวโทเสน อภิภูโตติ อภิโทโส อภิโทโสว **อาภิโทสิโก** เอกรตฺตาติกฺกนฺตสฺส วา นามสญฺญา เอสา ยทิทํ อาภิโทสิโกติ ตํ **อาภิโทสิกํ**. (วิ.อฏฺ.๑/๑๗๔)

คำว่า **บูด(อาภิโทสิกํ)** ได้แก่ เสียแล้ว คือล่วงคืนหนึ่งไปแล้ว เป็นของบูดเน่าแล้ว ในคำว่า อาภิโทสิกนั้น ความหมายของบทมีดังต่อไปนี้ ขนมใดอันโทษคือความเน่าเสียครอบงำ เพราะเหตุนั้น ขนมนั้น จึงชื่อว่า อภิโทสะ ขนมที่โทษคือความบูดครอบงำนั่นเอง **ชื่อว่าขนมบูด** อีกนัยหนึ่ง คำว่า อาภิโทสิกนี้ เป็นชื่อของขนมกุมมาสที่ล่วงผ่านไปหนึ่งคืนซึ่ง**ขนมกุมมาสบูด**นั้น.

ปูติภาเวเนว ลกฺขิตพฺพโทโส วา **อาภิโทสิโก** อภิโทสํ วา ปจฺจูสกาลํ คโต ปตฺโต อติกฺกนฺโตติ **อาภิโทสิโก**. (สารตฺถ.๒/๗)

ขนมใด มีโทษที่ถูกกำหนดด้วยความเน่าบูดนั่นเอง เพราะเหตุนั้น ขนมนั้น จึงชื่อว่า **ขนมบูด** อีกนัยหนึ่ง ขนมใดที่ไป เป็นไป ผ่านคืนรุ่งสางไป เพราะเหตุนั้น ขนมนั้น จึงชื่อว่า **ขนมบูด**.

โทสาติ รตฺติ. ตตฺถ อภิวุตฺถํ ปริวุสิตํ **อาภิโทสิกํ** อภิโทสํ วา ปจฺจูสกาลํ คโต ปตฺโต อติกฺกนฺโต **อาภิโทสิโก**. (วิมติ.๑/๑๐๐)

คำว่า โทสา แปลว่า คืน ขนมที่อยู่แล้วคือค้างแล้วในคืนนั้น ชื่อว่า **ขนมบูด** อีกนัยหนึ่ง ขนมที่ไป คือ เป็นไป ผ่านล่วงคืนรุ่งสาง คือใกล้สว่างไป ชื่อว่า **ขนมค้างคืน**.

(ค) มีโทษที่ปรากฏ, ค้างคืน, เสีย.

เสยฺยถาปิ อาวุโส ปุริสํ ปณีตโภชนํ ภุตฺตาวึ **อาภิโทสิกํ** โภชนํ นจฺฉาเทยฺย. (อํ.๒/๓๔๗)

[บุคคลบางคนเพราะปีติจางคลายไปมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า 'ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข' เขากล่าวว่า'เราได้ตติยฌาน' แต่ยังคลุกคลีอยู่กับพวกภิกษุ ... ย่อมบอกคืนสิกขากลับมาเป็นคฤหัสถ์] ผู้มีอายุทั้งหลายเปรียบเหมือนอาหารที่**ค้างคืน** ไม่พึงยังบุรุษผู้ชอบบริโภคอาหารที่ประณีตให้ยินดีได้.

อาภิโทสิกนฺติ อภิญฺญาตโทสํ กุทฺรูสก-

โภชนํ. (อํ.อฏฺ.๓/๑๓๒)

คำว่า **ค้างคืน(อาภิโทสิกํ)** ได้แก่ อาหารคือข้าวฟ่างดำอันมีโทษที่ปรากฏแล้ว.

อาภิธมฺมิก (ติ)

[อภิธมฺม + ณิก. อภิธมฺมํ อธีเต อาภิธมฺมิโก. (นีติ.สุตฺต.๘๔๗)]

(ก) ผู้เรียน-สอน-รู้-ทรง-เชี่ยวชาญพระอภิธรรม.

อาจริโย น **อาภิธมฺมิโก** ภุมฺมนฺตรํ น ชานาติ. (วิ.อฏฺ.๒/๘๖)

ท่านอาจารย์ ไม่ใช่**ผู้เชี่ยวชาญพระอภิธรรม** ย่อมไม่รู้ธรรมที่เป็นภูมิอื่น.

เกราฏิโก ปุคฺคโล ยํ ยํ สุตฺตนฺติกํ วา **อาภิธมฺมิกํ** วา อุปสงฺกมติ ตํ ตํ เอวํ วทติ. (ม.อฏฺ.๑/๑๗๔)

บุคคลผู้คดโกง ย่อมเข้าไปหาภิกษุเชี่ยวชาญพระสูตรใด ๆ หรือ ภิกษุ**ผู้เชียวชาญพระอภิธรรมใด** ๆ ย่อมกล่าวกับภิกษุนั้น ๆ อย่างนี้.

สมฺมาสมฺพุทฺโธว ปฐมตรํ **อาภิธมฺมิโก**. (อภิ.อฏฺ.๑/๑๘)

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น **ผู้ทรงรู้พระอภิธรรม**ก่อนกว่า.

[แม้พระสารีบุตรเถระ ก็ได้นำพระธรรมที่พระศาสดาทรงแสดงแล้วๆ มาแสดงแก่ภิกษุ ๕๐๐ รูป ผู้เป็นสัทธิวิหาริกของตน บัณฑิตพึงทราบการประกอบกรรมไว้ในกาลก่อนของภิกษุ ๕๐๐ รูปเหล่านั้นดังต่อไปนี้ ได้ยินว่า ในกาลแห่งพระทศพลพระนามว่ากัสสปะ ภิกษุเหล่านั้นได้เกิดในกำเนิดของค้างคาวหนู ห้อยโหนอยู่ที่เงื้อมเขา ได้ถือเอานิมิตในเสียงของภิกษุผู้ทรงพระอภิธรรม ๒ รูป ผู้สาธยายพระอภิธรรมอยู่ แม้ไม่รู้จักธรรมฝ่ายดำ ธรรมฝ่ายขาว ทำกาละแล้วบังเกิดในเทวโลก ด้วยเหตุเพียงถือเอานิมิตในเสียงเท่านั้น เทพบุตรเหล่านั้นอยู่ในเทวโลกตลอด ๑ พุทธันดร แล้วได้เกิดในมนุษยโลกในกาลนั้น เลื่อมใสในยมกปาฏิหาริย์ จึงบวชในสำนักของพระเถระ พระเถระได้นำพระธรรมที่พระศาสดาทรงแสดงแล้วๆ มาแสดงแก่ภิกษุเหล่านั้น เมื่อจบการแสดงพระอภิธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และการเล่าเรียนปกรณ์ทั้ง ๗ ของภิกษุเหล่านั้น ได้มีพร้อมกันนั่นเอง ที่ชื่อว่าวาจนามรรคในพระอภิธรรมเกิดมาจากพระสารีบุตรเถระ แม้วาระแห่งการนับในมหาปกรณ์ ก็พระเถระนั่นแหละได้ตั้งไว้ เพราะว่า พระเถระได้ตั้งวาระแห่งการนับไว้ว่า “วาระแห่งการนับเพื่อไม่ลบล้างลำดับธรรมเลย แล้วถือเอาได้ ทรงจำไว้ได้ เล่าเรียนได้ และกล่าวสอนได้อย่างสะดวก ย่อมมีได้โดยทำนองนี้”

ถามว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น พระเถระเท่านั้นหรือที่ชื่อว่าเป็นผู้ทรงพระอภิธรรมก่อนกว่า

ตอบว่า ไม่ใช่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้นเป็นผู้ทรงพระอภิธรรมก่อนกว่า เพราะว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นประทับนั่ง ณ มหาโพธิบัลลังก์ ทรงรู้แจ้งแทงตลอดพระอภิธรรมนั้นแล้ว]

อาภิธมฺมิกโคทตฺตตฺเถร (ปุ)

[อาภิธมฺมิก + โคทตฺตเถร]

พระเถระชื่อว่าอาภิธัมมิกโคทัตตะ,พระอาภิธัมมิกโคทัตตเถระ.

ตสฺมิญฺจ สนฺนิปาเต **อาภิธมฺมิกโคทตฺตตฺเถโร** นาม วินยกุสโล โหติ. (วิ.อฏฺ.๑/๒๖๖)

ก็ภิกษุผู้ฉลาดในพระวินัย ชื่อ **อาภิธัมมิกโคทัตตเถระ**ก็มีอยู่ในที่ประชุมนั้นด้วย.

อาภิธมฺมิกตฺเถร (ปุ)

[อาภิธมฺมิก + เถร]

พระเถระผู้ชำนาญพระอภิธรรม.

อิเม จเปนฺโต ปน เถโร น สามุกฺกํสิเกน อตฺตโน ญาเณน จเปสิ. เอกุตฺตริยํ ปน เอกนิปาตทุกนิปาตํ สงฺคีติทสุตฺตรสุตฺตนฺเตหิ สโมธาเนตฺวา **อาภิธมฺมิกตฺเถรานํ** สุตฺตนฺตํ ปตฺวา อกิลมตฺถํ จปิตา. (อภิ.อฏฺ.๑/๙)

ก็พระเถระเมื่อตั้งทุกะ ๔๒ เหล่านี้ หาได้ตั้งไว้ ด้วยปรีชาญาณของตน อันยกขึ้นแสดงเองไม่ แต่พระเถระได้ประมวลเอกนิบาต ทุกนิบาต (ที่ในอังคุตตรนิกาย) เพิ่มขึ้นทีละหนึ่งด้วยสังคีติสูตร ทสุตตรสูตรตั้งไว้ เพื่อ**พระเถระผู้ชำนาญพระอภิธรรม** ผู้ถึงพระสูตรแล้วจะไม่ลำบาก.

อาภิธมฺมิกธมฺมกถิก (ติ)

[อาภิธมฺมิก + ธมฺมกถิก]

พระธรรมกถึกผู้เรียน-สอน-รู้-ทรงเชี่ยวชาญพระอภิธรรม.

อายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโน สมาธิปารมิยา มตฺถกํ ปตฺโต สุขุมํ ปน จิตฺตนฺตรํ ขนฺธนฺตรํ ธาตฺวนฺตรํ อายตนนฺตรํ ฌาโนกฺกนฺติกํ อารมฺมโณกฺกนฺติกํ องฺคววตฺถานํ อารมฺมณววตฺถานํ องฺคสงฺกนฺติ อารมฺมณสงฺกนฺติ เอกโตวฑฺฒนํ อุภโตวฑฺฒนนฺติ **อาภิธมฺมิกธมฺมกถิกสฺเสว** ปากฏํ. (ม.อฏฺ.๒/๑๕๘)

ท่านพระมหาโมคคัลลานะถึงที่สุดแห่งสมาธิบารมี ส่วนสภาวะ คือ ลำดับจิตที่สุขุม ลำดับขันธ์ ลำดับธาตุ ลำดับอายตนะ การเข้าฌาน การก้าวสู่อารมณ์ การกำหนดองค์ การกำหนดอารมณ์ การตัดองค์ การตัดอารมณ์ การเจริญโดยส่วนเดียว การเจริญโดยสองส่วน จะปรากฏแก่**พระธรรมกถึกผู้เชี่ยวชาญอภิธรรม**เท่านั้น.

อาภิธมฺมิกนย (ปุ)

[อาภิธมฺมิก + นย]

นัยที่มาในพระอภิธรรม, นัยที่แสดงไว้ใน

พระอภิธรรม.

ตสฺส หิ พาหิโร อินฺทขีโล **อาภิธมฺมิกนเยน** อรญฺญสงฺเขปํ คจฺฉติ. (วิ.อฏฺ.๑/๒๕๙)

จริงอยู่ เสาเขตภายนอก หมู่บ้านนั้น ย่อมถึงการนับว่า ป่า **โดยนัยที่มาในพระอภิธรรม**.

อาภิธมฺมิกภิกฺขุ (ปุ)

[อาภิธมฺมิก + ภิกฺขุ]

ภิกษุเรียน-สอน-รู้-ทรง-ชำนาญพระอภิธรรม.

โส กิร ทฺวตฺตึส ทมิพราชาโน วิชิตฺวา อนุราธปุเร ปตฺตาภิเสโก ตุฏฺฐจโสมนสฺเสน มาสํ นิทฺทํ น ลภิ ตโต "นิทฺทํ น ลภามิ ภนฺเต"ติ ภิกฺขุสงฺฆสฺส อาจิกฺขิ. เตน หิ มหาราช อชฺช อุโปสถํ อธิฏฺฐาหีติ. โส จ อุโปสถํ อธิฏฺฐาสิ. สงฺโฆ คนฺตฺวา "จิตฺตยมกํ สชฺฌายถา"ติ อฏฺฐ **อาภิธมฺมิกภิกฺขู** เปเสสิ. เต คนฺตฺวา นิปชฺช ตฺวํ มหาราชา"ติ วตฺวา สชฺฌายํ อารภึสุ. ราชา สชฺฌายํ สุณนฺโตว นิทฺทํ โอกฺกมิ. เถรา ราชานํ มา ปโพธยิตฺถาติ ปกฺกมึสุ. ราชา ทุติยทิวเส สูริยุคฺคมเน ปพุชฺฌิตฺวา เถเร อปสฺสนฺโต "กุหึ อยฺยา"ติ ปุจฺฉิ. ตุมฺหากํ นิทฺโทกฺกมนภาวํ ญตฺวา คตาติ. นตฺถิ โภ มยฺหํ อยฺยกสฺส ทารกานํ อชานนกเภสชฺชํ นาม ยาว นิทฺทาเภสชฺชมฺปิ ชานนฺติ เยวาติ อาห.

(ที.อฏฺ.๒/๒๓๓)

ได้ยินว่า พระเจ้าทุฏฐคามณีอภัยนั้น ทรงชนะพระราชาชาวทมิฬทั้ง ๓๒ พระองค์ จึงทรงได้รับการอภิเษกในกรุงอนุราธบุรี เพราะความโสมนัสที่สหรคตด้วยความยินดี จึงบรรทมไม่หลับเลยตลอด ๑ เดือน จากนั้น ท้าวเธอจึงตรัสบอกแก่ภิกษุสงฆ์ว่า "โยมไม่ได้ความหลับเลย ขอรับ" ภิกษุสงฆ์ทูลว่า "มหาบพิตร ถ้าอย่างนั้น พระองค์ทรงอธิษฐานอุโบสถในวันนี้เถิด" ท้าวเธอก็ได้ทรงอธิษฐานอุโบสถ พระสงฆ์กลับไปแล้ว ได้ส่งภิกษุ**ผู้ทรงพระอภิธรรม ๘** รูปไปด้วยคำว่า "ท่านทั้งหลายจงสาธยายจิตตยมก" ภิกษุเหล่านั้นไปทูลว่า "มหาบพิตร พระองค์จงบรรทมเถิด" แล้วเริ่มสาธยาย พระราชาทรงสดับการสาธยายอยู่นั่นแล ได้ก้าวลงสู่ความหลับ พระเถระทั้งหลายกล่าวกับ (พวกราชบุรุษ) ว่า "ท่านทั้งหลายอย่าปลุกพระราชาให้ตื่นขึ้นมานะ" ดังนี้แล้วจึงกลับไป ในวันที่ ๒ พระราชาทรงตื่นขึ้นในเวลาพระอาทิตย์ขึ้นเลยทีเดียว เมื่อไม่เห็นพระเถระทั้งหลาย จึงตรัสถามว่า "พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายอยู่ที่ไหน" พวกราชบุรุษกราบทูลว่า "พระเถระทั้งหลายทราบว่าพระองค์บรรทมหลับแล้ว จึงพากันกลับไป" พระราชาตรัสว่า "ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ขึ้นชื่อว่ายาสำหรับเด็กทั้งหลายที่พระผู้เป็นเจ้าของเราไม่รู้ไม่มีเลย พระผู้เป็นเจ้าของเรารู้แม้กระทั่งยานอนหลับเลยทีเดียว".

อาภิธมฺมิกภิกฺขูนมฺปิ ขนฺธนฺตรํ

อายตนนฺตรํ ธาตฺวนฺตรํ อินฺทฺริยนฺตรํ พลโพชฺฌงฺคกมฺมวิปากนฺตรํ รูปารูปปริจฺเฉทํ สณฺหสุขุมธมฺมํ คคนตเล ตารกรูปานิ คณฺหนฺโต วิย รูปารูปธมฺเม ปพฺพํ ปพฺพํ โกฏฺฐาสํ โกฏฺฐาสํ กตฺวา วิภชนฺโต ทสฺเสสิ วต โน สตฺถาติ อภิธมฺมตนฺตึ ปจฺจเวกฺขนฺตานํ อนนฺตํ ปีติโสมนสฺสํ อุปฺปชฺชติ. (อภิ.อฏฺ.๑/๑๒)

ปีติและโสมนัสอันไม่มีที่สุด ย่อมเกิดแม้แก่**ภิกษุผู้ทรงพระอภิธรรม**ผู้พิจารณาอยู่ซึ่งตันติแห่งพระอภิธรรมว่า พระศาสดาของเราทั้งหลายเมื่อทรงจำแนกแม้ความแตกต่างแห่งขันธ์ แม้ความแตกต่างแห่งอายตนะ แม้ความแตกต่างแห่งธาตุ ความแตกต่างแห่งอินทรีย์ พละ โพชฌงค์ กรรมวิบากการกำหนดรูปและอรูป ธรรมอันละเอียดสุขุม ทรงกระทำแต่ละข้อในรูปธรรมและอรูปธรรมให้เป็นส่วน ๆ แสดงไว้ เหมือนการนับดาวทั้งหลายในท้องฟ้าฉะนั้น.

อาภินฺทติ (กฺริ)

[อา + ภิทิ + อ + ติ]

ย่อมตัด, ย่อมฟัน.

“เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว ขีรรุกฺโข อสฺสตฺโถ วา นิคฺโรโธ วา ปิลกฺโข วา อุทุมฺพโร วา ทหโร ตรุโณ โกมารโก ตเมนํ ปุริโส ติณฺหาย กุจาริยา ยโต ยโต **อาภินฺเทยฺย** อาคจฺเฉยฺย ขีรนฺติ? “เอวํภนฺเต. (สํ.๒/๓๗๐)

ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนต้นไม้มียางจะเป็นต้นโพธิ์ ต้นไทร ต้นกร่างหรือต้นมะเดื่อก็ตาม ยังอ่อน ใหม่ ขนาดเล็ก บุรุษใช้ขวานที่คม**ฟัน**ต้นไม้นั้นตรงที่ใด ๆ ยางจะพึงไหลออกได้ไหม”

“ได้ พระพุทธเจ้าข้า”.

อาภินฺเทยฺยาติ ปหเรยฺย ปทาเลยฺย วา. (สํ.อฏฺ.๓/๕๐)

คำว่า **พึงฟัน(อาภินฺเทยฺย)** ได้แก่ พึงประหารหรือพึงทำลาย.

อาภินฺเทยฺยาติ ภินฺเทยฺย. (สํ.ฏี.๒/๓๒๒)

คำว่า **พึงฟัน(อาภินฺเทยฺย)** ได้แก่ พึงตัด.

อาภิสมาจาริก (ติ)

[อภิสมาจาร + ณิก]

(ก) ศีลสิกขาข้อวัตรปฏิบัติที่ประเสริฐ.

(ข) ศีลสิกขาที่ปรารภมรรคศีลและผลศีลอันเป็นความประพฤติที่ประเสริฐ.

(ค) ศีลสิกขาที่เกิดในความประพฤติที่ประเสริฐ, อาภิสมาจาริก.

ปฏิพโล โหติ อนฺเตวาสึ วา สทฺธิวิหารึ วา **อาภิสมาจาริกาย** สิกฺขาย สิกฺขาเปตุํ. (วิ.๓/๙๒)

สามารถฝึกปรืออันเตวาสิกหรือสัทธิวิหาริกใน**อภิสมาจาริกสิกขา** (ศีลข้อวัตรปฏิบัติที่ประเสริฐ).

อาภิสมาจาริกาย สิกฺขายาติ ขนฺธกวตฺเต

วิเนตุํ น ปฏิพโล โหตีติ อตฺโถ. (วิ.อฏฺ.๓/๒๗๑)

คำว่า **ศีลสิกขาข้อวัตรปฏิบัติที่ประเสริฐ (อาภิสมาจาริกาย สิกฺขาย)** ความว่า เป็นผู้ไม่สามารถสั่งสอนในขันธกวัตรได้.

อภิวิสิฏฺโจ อุตฺตโม สมาจาโรติ อภิสมาจาโร อภิสมาจาโรว สิกฺขิตพฺพโต สิกฺขาติ อาภิสมาจาริกา สิกฺขา อภิสมาจารํ วา อารพฺภ ปญฺญตฺตา สิกฺขา **อาภิสมาจาริกา**. (สารตฺถ.๓/๒๔๐)

ความประพฤติอันพิเศษยิ่ง คือประเสริฐ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า ความประพฤติประเสริฐ ความประพฤติที่ประเสริฐนั่นเอง ชื่อว่า สิกขา เพราะควรศึกษา เพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่า อาภิสมาจาริกสิกขา (สิกขาคือความประพฤติที่ประเสริฐ) อีกนัยหนึ่ง สิกขาบทที่ทรงบัญญัติปรารภความประพฤติที่ประเสริฐ ชื่อว่า **อาภิสมาจาริกสิกขา(ศีลข้อวัตรปฏิบัติที่ประเสริฐ)**.

อภิสมาจาโรติ อุตฺตมสมาจาโร อภิสมาจาโรว อาภิสมาจาริกํ อภิสมาจารํ วา อารพฺภ ปญฺญตฺตํ อาภิสมาจาริกํ ตเทว สีลนฺติ อาภิสมาจาริกสีลํ. ขนฺธกวตฺตปริยาปนฺนสฺส สีลสฺเสตํ อธิวจนํ. (วิสุทฺธิ.๑/๑๒)

คำว่า **อภิสมาจาร** ได้แก่ ความประพฤติที่ประเสริฐ ความประพฤติที่ประเสริฐนั่นเอง ชื่อว่า อาภิสมาจาริกสิกขา อีกนัยหนึ่ง ความประพฤติที่ทรงบัญญัติปรารภความประพฤติที่ประเสริฐ ชื่อว่า อาภิสมาจาริกะ อาภิสมาจาริกะนั่นเอง คือศีล เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า อาภิสมาจาริกศีล คำนี้ เป็นชื่อของศีลที่นับเนื่องในขันธกวัตร.

อธิสีลสิกฺขาปริยาปนฺนตฺตา อภิวิสิฏฺโจ สมาจาโรติ อภิสมาจาโรติ อาห "**อุตฺตมสมาจาโร**"ติ. อภิสมาจาโรว อาภิสมาจาริกํ ยถา เวนยิโกติ อธิปฺปาโย. อภิสมาจาโร อุกฺกฏฺฐนิทฺเทสโต มคฺคสีลํ ผลสีลญฺจ ตํ อารพฺภ อุทฺทิสฺส ตทตฺถํ ตปฺปโยชนํ ปญฺญตฺตํ อาภิสมาจาริกํ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๓๒)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า "**ความประพฤติที่ประเสริฐ**" เพื่อประสงค์จะแสดงว่า ที่ชื่อว่า อภิสมาจาร เพราะอรรถว่าความประพฤติที่ประเสริฐยิ่ง เพราะจัดเข้าในอธิศีลสิกขา อธิบายว่า ความประพฤติที่ประเสริฐนั่นเอง ชื่อว่า อาภิสมาจาริกสิกขา (ความประพฤติที่ประเสริฐ) เหมือนเวนยิกะ ความประพฤติที่ประเสริฐ คือ มรรคศีลและผลศีล เพราะแสดงไว้อย่างสูงสุด ศีลสิกขาบทที่ทรงบัญญัติปรารภมรรคศีลและผลศีลนั้นอันมีประโยชน์คือผลนั้น ชื่อว่า อาภิสมาจาริกสิกขา(มรรคผลศีลคือความประพฤติที่ประเสริฐ)

อาภิสมาจาริกนฺติ อุตฺตมสมาจารภูตํ วตฺตวเสน ปณฺณตฺติสีลํ. (อํ.อฏฺ.๓/๑๓๗)

คำว่า **อาภิสมาจาริกํ** ได้แก่ ศีลบัญญัติอันเป็นความประพฤติที่ประเสริฐด้วยอำนาจวัตร.

อภิสมาจาเร อุตฺตมสมาจาเร ภวํ **อาภิสมาจาริกํ** วตฺตปฺปฏิวตฺตํ.
(อํ.ฏี.๓/๑๔๒)

ข้อปฏิบัติที่เกิดในความประพฤติยิ่ง คือ ความประพฤติที่ประเสริฐ ชื่อว่า **อาภิสมาจาริกศีล** ได้แก่ วัตรและวัตรปฏิบัติ.

อาภิสมาจาริกกมฺมนฺโตคธ (ติ)

[อาภิสมาจาริก + กมฺม + อนฺโตคธ]

อันจัดเข้าในการงานคือความประพฤติที่ประเสริฐ.

ภิกฺขุโน สพฺพมฺปิ อนวชฺชกายกมฺมํ **อาภิสมาจาริกกมฺมนฺโตคธ**เมว. (ม.ฏี.๒/๓๐๖)

กายกรรมที่ไม่มีโทษแม้ทั้งหมดของภิกษุ **จัดเข้าในการงานคือความประพฤติที่ประเสริฐ**นั่นเอง.

อาภิสมาจาริกธมฺมกิตฺตน (น)

[อาภิสมาจาริก + ธมฺม + กิตฺตน]

การแสดงอาภิสมาจาริกธรรม, การแสดงธรรมคือความประพฤติที่ประเสริฐ.

อภิวินโย ขนฺธกปริวารา วิเสสโต **อาภิสมาจาริกธมฺมกิตฺตนโต**. (ที.ฏี.๓/๒๖๖)

อภิวินัย คือ ขันธกและปริวาร **เพราะแสดงธรรมคือความประพฤติที่ประเสริฐ** โดยพิเศษ.

อาภิสมาจาริกธมฺมปูรณ (น)

[อาภิสมาจาริก + ธมฺมปูรณ]

การบำเพ็ญอาภิสมาจาริกธรรม, การบำเพ็ญธรรมคือความประพฤติที่ประเสริฐ.

ภิกฺขูนญฺหิ เมตฺตจิตฺเตน **อาภิสมาจาริกธมฺมปูรณํ** เมตฺตํ กายกมฺมํ นาม.
(ที.อฏ.๒/๑๒๑)

จริงอยู่ **การบำเพ็ญธรรมคือความประพฤติที่ประเสริฐ** ด้วยเมตตาจิต แห่งภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่า เมตตากายกรรม (กรรมที่ทำทางกายอันทำด้วยเมตตาจิต).

อาภิสมาจาริกปูรณ (น)

[อาภิสมาจาริก + ปูรณ]

การบำเพ็ญอาภิสมาจาริกธรรม, การบำเพ็ญธรรมคือความประพฤติที่ประเสริฐ.

ภิกฺขูนํ หิ เมตฺตจิตฺเตน **อาภิสมาจาริกปูรณํ** เมตฺตํ กายกมฺมํ นาม. (อํ.ฏี.๓/๓๙)

จริงอยู่ **การบำเพ็ญธรรมคือความประพฤติที่ประเสริฐ** ด้วยเมตตาจิต แห่งภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่า เมตตากายกรรม (กรรมที่ทำทางกายอันทำด้วยเมตตาจิต).

อาภิสมาจาริกวตฺต (น)

[อาภิสมาจาริก + วตฺต]

อาภิสมาจาริกวัตร, วัตรปฏิบัติคือความประพฤติที่ประเสริฐ.

อาภิสมาจาริกวตฺเต ปน ปริปูเร สีลํ ปริปูรติ. (วิ.อฏฺ.๒/๒๐)

ก็เมื่อ**วัตรปฏิบัติคือความประพฤติที่ประเสริฐ** บำเพ็ญบริบูรณ์แล้วศีลในอุภโตวิภังค์ ย่อมเต็มบริบูรณ์.

ปฏิปาทิโตติ **อาภิสมาจาริกวตฺตํ** อาทึ กตฺวา สมฺมา อปจฺจนีกปฏิปตฺติยํ โยชิโต. (ม.อฏฺ.๓/๒)

คำว่า **ให้ภิกษุสงฆ์ปฏิบัติ(ปฏิปาทิโต)** ได้แก่ ให้ประกอบในข้อปฏิบัติอันไม่เป็นข้าศึกโดยชอบ เพราะทำ**อภิสมาจาริกวัตร**ให้เป็นเบื้องต้น.

อาภิสมาจาริกวตฺตปฏิวตฺต (น)

[อาภิสมาจาริก + วตฺต + ปฏิวตฺต]

วัตรใหญ่วัตรน้อยอันเป็นอภิสมาจาริกวัตร, วัตรใหญ่วัตรน้อยอันเป็นความประพฤติที่ประเสริฐ.

อาภิสมาจาริกวตฺตปฏิวตฺตํ มม อกาสิ. (ชา.อฏฺ.๕/๒๔๙)

วานรนั้นได้กระทำ**วัตรใหญ่วัตรน้อยอันเป็นอภิสมาจาริกวัตร**แก่เรา.

[เรื่องมีอยู่ว่า นายอุยยาบาลพอเห็นโพธิปริพาชกเข้าแล้ว ก็รีบไปกราบทูลแด่พระราชา พระราชาทรงสดับข่าวนั้นแล้ว ก็ทรงบังเกิดความโสมนัส จึงทรงพาอำมาตย์ทั้ง ๕ คนนั้นไปในที่นั้น ทรงไหว้พระมหาสัตว์แล้วประทับนั่ง เริ่มกระทำปฏิสันถาร ส่วนพระมหาสัตว์มิได้มีความบันเทิงกับพระราชานั้น กลับนั่งลูบคลำหนังวานรเท่านั้น ลำดับนั้น พระราชาจึงตรัสถามพระมหาสัตว์นั้นอย่างนี้ว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท่านไม่ยอมสนทนากับข้าพเจ้า เอาแต่ลูบคลำหนังวานรอยู่ได้ หนังวานรของท่านนั้นมีอุปการะมากกว่าข้าพเจ้าหรือ” พระมหาสัตว์ทูลว่า “เป็นเช่นนั้น มหาบพิตร วานรนี้มีอุปการะมากแก่อาตมา อาตมานั่งบนหลังของมันเที่ยวไป วานรนี้นำหม้อน้ำมาให้อาตมา กวาดที่อยู่ให้อาตมา ได้ทำวัตรปฏิบัติคืออภิสมาจาริกวัตรแก่อาตมา แต่อาตมากลับกินเนื้อของมันเสียแล้ว เอาหนังมาฟอกตากแห้งไว้ปูนั่งบ้าง ปูนอนบ้าง เพราะว่าตนมีใจทุรพล วานรนี้มีอุปการะมากแก่อาตมาอย่างนี้”]

อาภิสมาจาริกสีล (น)

[อาภิสมาจาริก + สีล]

อาภิสมาจาริกศีล, ศีลอันเป็นความประพฤติที่ประเสริฐ.

ยมฺปิทํ เจติยงฺคณวตฺตํ โพธิยงฺคณวตฺตํ อุปชฺฌายวตฺตํ อาจริยวตฺตํ ชนฺตาฆรวตฺตํ อุโปสถาคารวตฺตํ ทฺเวอสีติ ขนฺธกวตฺตานิ จุทฺทสวิธํ มหาวตฺตนฺติ อิเมสํ วเสน **อาภิสมาจาริกสีลํ** วุจฺจติ ตมฺปิ สาธุกํ ปริปูเรตพฺพํ. (วิ.อฏฺ.๒/๒๐)

พึงบำเพ็ญแม้**อาภิสมาจารศีล**ที่กล่าวไว้โดยประเภทวัตรเหล่านี้ คือ วัตรที่กระทำ

ที่ลานพระเจดีย์ วัตรที่กระทำที่ลานโพธิ์ วัตรที่กระทำต่อพระอุปัชฌาย์ วัตรที่กระทำต่ออาจารย์ วัตรที่กระทำที่เรือนไฟ วัตรที่กระทำที่เรือนอุโบสถ วัตรที่มาในขันธกะ ๘๒ และวัตรใหญ่ ๑๔ แม้นั้นให้ดี.

อาภิสมาจาริกสีลนฺติ เอตฺถ อภิสมาจาโรติ อุตฺตมสมาจาโร อภิสมาจาโรว อาภิสมาจาริกํ อภิสมาจารํ วา อารพฺภ ปญฺญตฺตํ อาภิสมาจาริกํ ตเทว สีลนฺติ **อาภิสมาจาริกสีลํ**. ขนฺธกวตฺตปริยาปนฺนสฺส สีลสฺเสตํ อธิวจนํ. (สารตฺถ.๒/๑๙๙)

คำว่า อภิสมาจาร ในคำว่า **อาภิสมาจาริกสีลํ** ได้แก่ ความประพฤติที่ประเสริฐ, ความประพฤติที่ประเสริฐนั่นเอง ชื่อว่า อาภิสมาจาริกะ อีกนัยหนึ่ง วัตรที่บัญญัติโดยปรารภความประพฤติที่ประเสริฐ ดังนั้นจึงชื่อว่า อาภิสมาจาริกะ ศีลคือความประพฤติที่ประเสริฐนั้น เพราะเหตุนั้นศีลนั้นจึงชื่อว่า **อาภิสมาจาริกศีล** (ศีลคือความประพฤติที่ประเสริฐ) คำนี้เป็นชื่อของศีลที่จัดเข้าในขันธกวัตร.

อภิเสก (ติ)

[อภิเสก + ณ]

ผู้ควรมูรธาภิเษก, ผู้ควรสรงน้ำมูรธาภิเษก.

กตโม จ ภิกฺขเว ปุคฺคโล อาสํโส? อิธ ภิกฺขเว รญฺโญ ขตฺติยสฺส มุทฺธาวสิตฺตสฺส เชฏฺโฐ ปุตฺโต โหติ **อาภิเสโก** อนภิสิตฺโต อจลปฺปตฺโต. โส สุณาติ ‘อิตฺถนฺนาโม กิร ขตฺติโย ขตฺติเยหิ ขตฺติยาภิเสเกน อภิสิตฺโต’ติ. ตสฺส เอวํ โหติ ‘กุทาสฺสุ นาม มมฺปิ ขตฺติยา ขตฺติยาภิเสเกน อภิสิญฺจิสฺสนฺตี’ติ! อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว ปุคฺคโล อาสํโส. (อํ.๑/๑๐๖)

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลที่ยังมีความหวัง เป็นอย่างไร คือ พระราชโอรสพระองค์พี่ของพระราชามหากษัตริย์ผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้วในโลกนี้เป็น**ผู้ควรสรงน้ำมูรธาภิเษก** แต่ยังไม่ได้รับการแต่งตั้งโดยการอภิเษก ถึงความไม่หวั่นไหว พระองค์สดับว่า “กษัตริย์ผู้มีพระนามอย่างนี้ได้รับแต่งตั้งโดยการอภิเษกให้เป็นกษัตริย์” พระองค์ทรงดำริอย่างนี้ว่า “พวกกษัตริย์จักอภิเษกเราโดยการอภิเษกให้เป็นกษัตริย์สักคราวหนึ่งเป็นแน่แท้” นี้เรียกว่า บุคคลที่ยังมีความหวัง.

อาภิเสโกติ อภิเสกํ กาตุํ ยุตฺโต. (อํ.อฏฺ.๒/๓๒๓)

คำว่า **ผู้ควรมูรธาภิเษก(อาภิเสโก)** ได้แก่ ผู้ควรกระทำการสรงมูรธาภิเษก.

อาภิเสกิก(ย) (น)

[อภิเสก + ณิก]

(ก) ผ้าที่เขาทิ้งไว้ในสถานที่อภิเษก.

(ข) ผ้าที่เขาทิ้งไว้ในที่อาบน้ำ.

ปญฺจ ปํสุกูลานิ โคขายิกํ อชกฺขายิกํ ถูปจีวรํ **อาภิเสกิกํ** คตปฏิยาคตํ. (วิ.๕/๒๓๐)

ผ้าบังสุกุล ๕ อย่าง คือ

๑. ผ้าที่โคกัด ๒. ผ้าที่แพะกัด

๓. ผ้าที่ห่มสถูป ๔. **ผ้าที่เขาทิ้งไว้ในสถานที่อภิเษก** ๕. ผ้าที่เขานำไปสู่ป่าช้าแล้วนำกลับมา.

อาภิเสกิกนฺติ นหานฏฺฐาเน วา รญฺโญ อภิเสกฏฺฐาเน วา ฉฏฺฏิตจีวรํ. (วิ.อฏฺ.๔/๑๗๓)

คำว่า **อาภิเสกิกํ** ได้แก่ ผ้าที่เขาทิ้งในที่อาบน้ำ หรือ ในสถานที่อภิเษกของพระราชา.

ปํสุกูลนฺติ โสสานิกํ ปาปณิกํ รถิยํ สงฺการ-กูฏกํ โสตฺถิยํ สินานํ ติตฺถํ คตปจฺจาคตํ อคฺคิทฑฺฒํ โคขายิตํ อุปจิกขายิตํ อุนฺทูร-ขายิตํ อนฺตจฺฉินฺนํ ทสาจฺฉินฺนํ ธชาหฏํ ถูปํ สมณจีวรํ สามุทฺทิยํ **อาภิเสกิยํ** ปนฺถิกํ วาตาหฏํ อิทฺธิมยํ เทวทตฺติยนฺติ เตวีสติ ปํสุกูลานิ เวทิตพฺพานิ. (ที.อฏฺ.๓/๑๙๒)

คำว่า **ผ้าบังสุกุล(ปํสุกูลํ)** ความว่า พึงทราบผ้าบังสุกุล ๒๓ ชนิดคือ

๑. ผ้าโสสานิกะ (ผ้าที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า)

๒. ผ้าปาปณิกะ (ผ้าที่เขาทิ้งอยู่ตามทางเข้าตลาด)

๓. ผ้ารถิกะ (ผ้าที่เขาทิ้งอยู่ตามตรอก)

๔. ผ้าสังการโจฬกะ (ผ้าที่เขาทิ้งไว้ในกองหยากเยื่อ)

๕. ผ้าโสตถิยะ (ผ้าที่เขาใช้เช็ดครรภ์มลทินแล้วทิ้ง)

๖. ผ้าสินานะ (ผ้าที่เขาผลัดอาบน้ำมนต์แล้วทิ้ง)

๗. ผ้าติตถะ (ผ้าที่ทิ้งอยู่ตามท่าน้ำ)

๘. ผ้าคตปัจจาคตะ (ผ้าที่ใช้ห่มศพไปป่าช้าแล้วนำกลับมาทิ้งไว้)

๙. ผ้าอัคคิทัฑฒะ (ผ้าถูกไฟไหม้แล้วทิ้งไว้)

๑๐. ผ้าโคขายิตะ (ผ้าที่โคเคี้ยวแล้วเขาทิ้งไว้)

๑๑. ผ้าอุปจิกขายิตะ (ผ้าปลวกกัดแล้วเขาทิ้งไว้)

๑๒. ผ้าอุนธูรขายิตะ (ผ้าหนูกัดแล้วเขาทิ้งไว้)

๑๓. ผ้าอันตัจฉินนะ (ผ้าขาดริมแล้วเขาทิ้งไว้)

๑๔. ผ้าทสัจฉินนะ (ผ้าขาดชายแล้วเขาทิ้งไว้)

๑๕. ผ้าธชาหฏะ (ผ้าที่เขาชักเป็นธงแล้วทิ้งไว้)

๑๖. ผ้าถูปะ (ผ้าที่เขาบูชาจอมปลวกทิ้งไว้)

๑๗. ผ้าสมณจีวร (ผ้าของภิกษุด้วยกัน)

๑๘. ผ้าสามุททิยะ (ผ้าที่คลื่นทะเลซัดขึ้นฝั่ง)

๑๙. **ผ้าอภิเสกิกะ (ผ้าที่เขาทิ้งในสถานที่อภิเษก)**

๒๐. ผ้าปันถิกะ (ผ้าที่ตกอยู่ตามหนทาง ไม่ปรากฏเจ้าของ)

๒๑. ผ้าวาตาหฏะ (ผ้าที่ลมหอบเอาไปไม่มีเจ้าของติดตาม)

๒๒. ผ้าอิทธิมยะ (ผ้าสำหรับเอหิภิกษุ)

๒๓. ผ้าเทวทัตติยะ (ผ้าที่เทวดาถวาย).

อาภุคฺค (ติ)

[อา + ภุช + ณฺย]

(๑) ถูกคู้เข้า.

อาภุชิตฺวาติ จ ยถา ปลฺลงฺกวเสน นิสชฺชา โหติ ตถา อุโภ ปาเท **อาภุคฺเค** สมิญฺชิเต กตฺวา ตํ ปน อุภินฺนํ ปาทานํ ตถาพนฺธตา-กรณเมวาติ อาห "พนฺธิตฺวา"ติ. (ที.ฏี.๑/๒๕๗)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า "ผูก"เพื่อแสดงว่า **เมื่อคู้เข้า** คืองอขาทั้ง ๒ ข้างเข้าโดยอาการนั่งคู้เท้าเข้าหากัน ก็การนั่งคู้เท้าเข้ากันนั้นก็คือการทำเท้าทั้ง ๒ ข้างให้ติดชิดหากันอย่างนั้นนั่นเอง(นั่งขัดสมาธิ)ในคำว่า **คู้เข้า(อาภุชิตฺวา)**.

(๒) การถอยกลับ, การห้าม.

ดู บทถัดไป.

อาภุคฺคกรณ (น)

[อาภุคฺค + กรณ]

การกระทำการให้ถอยกลับ, การห้าม. ดู อาภุชน.

อาภุชติ (กฺริ)

[อ + ภุช + อ + ติ]

(๑) (ก) ย่อมใส่ใจ, ย่อมพิจารณา.

วีมํสนฺโต กิญฺจาปิ ตตฺถ เตโชปิ อตฺถิ วาโยปิ อตฺถิ, ปถวีธาตุเมว ปน **อาภุชติ**. (อภิ.อฏฺ.๑/๓๖๙)

ผู้เมื่อพิจารณา ในเมล็ดข้าวหนึ่งเมล็ดนั้น ธาตุไฟ ก็ดี ธาตุลม ก็ดี มีอยู่ แม้ก็จริง แต่ถึงกระนั้น **ย่อมใส่ใจ**เฉพาะธาตุดินเท่านั้น.

(ข) ย่อมใส่ใจ, ย่อมรู้.

วิญฺญาณธาตุ ตตฺถ ตตฺถ สมฺมาปโยค'-มนฺวาย **อาภุชติ**. (ที.อฏฺ.๑/๑๘๐)

วิญญาณธาตุ อาศัยความพยายามโดยเหมาะสมในกิจนั้น ๆ **ย่อมรู้**.

อาภุชตีติ ปริเยสนวเสน อชฺโฌหรณ-ชิณฺณาชิณฺณตาทิปฏิสํเวทนวเสน จ อาวชฺเชติ วิชานาตีติ อตฺโถ. (ที.ฏี.๑/๒๕๑)

คำว่า **ย่อมรู้(อาภุชติ)** ความว่า ย่อมพิจารณา คือย่อมรู้โดยอำนาจการแสวงหาและโดยการเสวยมีการกลืนกิน, การย่อย,การไม่ย่อยเป็นต้น.

(๒) (ก) ย่อมคู้เข้า, นั่งคู้เข้า, นั่งขัดสมาธิ.

สุเขน สุขิโต โหมิ
ปาโมชฺเชน ปโมทิโต
ปีติยา จ อภิสฺสนฺโน
ปลฺลงฺกํ **อาภุชึ** ตทา. (พุทฺธวํ.๓๑๒)

เราสำราญใจด้วยความสุข บันเทิงใจด้วยความปราโมทย์และดื่มด่ำด้วยปีติ **นั่งขัดสมาธิ**อยู่ในกาลนั้น.

มหารหมฺหิ สยเน
สีหเสยฺยมกปฺปยุํ
สมฺปชานา สมุฏฺฐาย
สยเน ปลฺลงฺก**มาภุชุํ**. (อป.๑/๓)

[พระพุทธองค์ได้ตรัสว่า พระอริยบุคคลทั้งหมดได้เข้าไปสู่ห้องแก้วเหมือนไกรสรราชสีห์เข้าไปสู่ถ้ำ]สำเร็จสีหไสยาสน์บนที่นอนมีค่ามากมีสติสัมปชัญญะ ลุกขึ้นแล้ว **นั่งขัดสมาธิ**บนที่นอน.

(ข) ย่อมคดงอ, ย่อมเสียไป, ย่อมไม่สามารถรักษาได้, ย่อมไม่สามารถควบคุมได้.

จิตฺตํ ปริกุปิตํ กายํ **อาภุชติ**. (มิลินฺท.๒๔๖)

เมื่อจิตเปลี่ยนแปลงเสียไปแล้ว ก็**ย่อมไม่สามารถควบคุม**กายได้.

(ค) ย่อมถอยกลับ, ย่อมปั่นป่วน, ย่อมกลับหลัง, ย่อมไหลกลับ.

มหาสมุทฺโท **อาภุชติ**
ทสสหสฺสี ปกมฺปติ
เตปชฺชุโภ อภิรวนฺติ
ธุวํ พุทฺโธ ภวิสฺสสิ. (พุทฺธวํ.๓๑๓)

มหาสมุทร**ย่อมไหลกลับ** โลกธาตุมีหมื่นจักรวาลก็ไหวแม้ในวันนี้ทั้ง ๒ นั้น (มหาสมุทรและโลกธาตุ)ก็บันลือลั่น ท่านจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน.

อาภุชตีติ โอสกฺกติ. (พุทฺธวํ.อฏฺ.๑๒๖)

คำว่า **ย่อมไหลกลับ(อาภุชติ)** ได้แก่ ย่อมถอยกลับ.

(ฆ) ย่อมหมุน, ย่อมวน.

อาภุชตีติ อาวตฺตติ. (มูลฏี.๑/๒๕)

คำว่า **ย่อมหมุน(อาภุชติ)** ได้แก่ ย่อมหมุนวน.

มหาสมุทฺโท **อาภุชติ** อาวฏฺฏตีติ อตฺโถ. เกจิ ปน โอสกฺกตีติ อตฺถํ วทนฺติ. (นีติ.ธา.๔๘)

มหาสมุทร **ย่อมหมุน** อธิบายว่า ย่อมหมุนวน ส่วน อาจารย์บางพวก ย่อมกล่าวอรรถว่า ย่อมถอยกลับ.

อาภุชน (น)

[อา + ภุช + ยุ]

(๑) (ก) การใส่ใจ, การพิจารณา.

อาภุชนํ อาโภโค. (สารตฺถ.๒/๑๙๔)

การใส่ใจ ชื่อว่าอาโภคะ.

(ข) การรู้, การเข้าใจ

อถวา สมฺมาปฏิปตฺติมาคมฺม อพฺภนฺตเร อตฺตา นาม โกจิ ภุชนโก นตฺถีติอาทินา วิชานนํ **อาภุชนํ**. (มูลฏี.๒/๑๘๒)

อีกนัยหนึ่ง การรู้โดยนัยเป็นต้นว่า อาศัยการปฏิบัติชอบ ชื่อว่าอัตตาผู้กินบางอย่างในภายในกาย ย่อมไม่มี ชื่อว่า **การเข้าใจ**.

(๒) การให้ถอย-หมุนกลับ, การทำการถอยกลับ, การห้าม.

ตสฺเสว อาภุชนโต **อาโภโค**. (อภิ.อฏฺ.๒/๓๘๗)

(อาวัชชนจิตนั้น คือจิตที่พิจารณาอารมณ์) เรียกว่า **การห้าม** เพราะห้ามภวังคจิตนั้นนั่นเอง. [ตามวิถีจิต เมื่ออาวัชชนจิตเกิดขึ้น ภวังคจิตที่เกิดก่อนขาดลงคือดับไป การที่ภวังคจิตดับไปเพราะอาวัชชนจิตเกิด เรียกว่า อาวัชชนจิตห้ามภวังคจิต]

อาภุชนโตติ อาภุคฺคกรณโต นิวตฺตนโต อิจฺเจว อตฺโถ. (มูลฏี.๒/๒๐๐)

คำว่า **เพราะห้าม(อาภุชนโต)** ได้แก่ เพราะกระทำการให้หมุนกลับ อธิบายเพราะห้ามนั่นเอง.

อาภุชนสีล (ติ)

[อาภุชน + สีล]

ผู้มีปกติใส่ใจ, มักใส่ใจ.

อาวฏฺฏนสีโล **อาภุชนสีโล** น โหตีติ **อนาวฏฺฏี เนว โหติ** สพฺพโส อปฺปหีนกามราคฉนฺโท. (ม.ฏี.๒/๔๗)

อริยบุคคล (โสดาบันบุคคลและสกทามีบุคคล) ยังเป็นผู้ใส่ใจ (ในกาม) นั่นเอง คือเป็นผู้มีความพอใจในกามราคะเพราะยังละไม่ได้โดยประการทั้งปวง เพราะอรรถว่าไม่เป็นผู้มีปกติใฝ่ใจ **มีปกติใส่ใจ**.

อาภุชนาภาว (ปุ)

[อาภุชน + อภาว]

ความไม่มีการใส่ใจ, การไม่ใส่ใจ.

ดู อาโภคาภาว.

อาภุชนฺต (ติ)

[อา + ภุช + อ + อนฺต]

ใส่ใจอยู่, พิจารณาอยู่.

อาวชฺชเนน **อาภุชนฺโต**ปิ อาเสวติ นามญาณวิปฺปยุตฺเตน. (อํ.ฏี.๑/๑๐๖)

แม้**ผู้ใส่ใจอยู่** โดยการนึกถึง ชื่อว่า ย่อมเจริญ(เมตตาจิต) ด้วยจิตที่ไม่ประกอบด้วยปัญญา.

อาภุชิต (ติ)

[อา + ภุช + ต]

(๑) อันตนคู้เข้าแล้ว, นั่งคู้เข้าแล้ว.

น ตาวาหํ อิมํ ปลฺลงฺกํ ภินฺทิสฺสามีติ น ตาว อหํ อิมํ จตุรงฺควีริยํ อธิฏฺฐาย **อาภุชิตํ** ปลฺลงฺกํ ภินฺทิสฺสามิ น โมเจสฺสามีติ อตฺโถ. อิทํ กิร ภควา ปริปากคเต ญาเณ รชฺชสิรึ ปหาย กตาภินิกฺขมโน อนุปุพฺเพน โพธิมณฺฑํ อารุยฺห จตุรงฺควีริยํ อธิฏฺฐาย อปราชิตปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา ทฬฺหสมาทาโน

หุตฺวา นิสินฺโน ติณฺณํ มารานํ มตฺถกํ ภินฺทิตฺวา ปจฺจูสสมเย ทสสหสฺสิโลกธาตุํ อุนฺนาเทนฺโต สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปฏิวิชฺฌิ ตํ อตฺตโน มหาโพธิปลฺลงฺกํ สนฺธาย เอวมาห. อปิจ ปจฺฉิมํ ชนตํ อนุกมฺปมาโนปิ ปฏิปตฺติ-สารํ ปุถุชฺชนกลฺยาณกํ ทสฺเสนฺโต เอวมาห. ปสฺสติ หิ ภควา "อนาคเต เอวํ อชฺฌาสยา กุลปุตฺตา อิติ ปฏิสญฺจิกฺขิสฺสนฺติ 'ภควา มหาโคสิงฺคสุตฺตํ กเถนฺโต อิธ สาริปุตฺต ภิกฺขุ ปจฺฉาภตฺตํ ... เอวรูเปน โข สาริปุตฺต ภิกฺขุนา โคสิงฺคสาลวนํ โสเภยฺยาติ อาห มยํ ภควโต อชฺฌาสยํ คณฺหิสฺสามา'ติ ปจฺฉาภตฺตํ ปิณฺฑปาตปฏิกฺกนฺตา จตุรงฺควีริยํ อธิฏฺฐาย ทฬฺหสมาทานา หุตฺวา 'อรหตฺตํ อปฺปตฺวา อิมํ ปลฺลงฺกํ น ภินฺทิสฺสามา'ติ สมณธมฺมํ กาตพฺพํ มญฺญิสฺสนฺติ เต เอวํ ปฏิปนฺนา กติปาเหเนว ชาติชรามรณสฺส อนฺตํ กริสฺสนฺตี"ติ อิมํ ปจฺฉิมํ ชนตํ อนุกมฺปมาโน ปฏิปตฺติสารํ ปุถุชฺชนกลฺยาณกํ ทสฺเสนฺโต เอวมาห. (ม.อฏฺ.๒/๑๕๙)

คำว่า **เราจักไม่ทำลายบัลลังก์นี้เพียงนั้น (น ตาวาหํ อิมํ ปลฺลงฺกํ ภินฺทิสฺสามิ)** ความว่า เราอธิษฐานความเพียรมีองค์ ๔ (คือ หนัง เอ็น กระดูก เลือดเนื้อ ทรงอธิษฐานว่า เลือดเนื้อจะเหือดแห้งเหลือแต่หนัง เอ็น และกระดูก หากยังไม่บรรลุสัมโพธิญาณก็จะไม่ลุกขึ้น)นี้แล้วจักไม่ทำลาย คือไม่เลิกการ**นั่งคู้บัลลังก์** เพียงนั้น ได้ทราบว่า พระผู้มีพระภาคทรงละสิริราชสมบัติครั้นเมื่อพระญาณอันแก่กล้า ออกอภิเนษกรมณ์ เสด็จขึ้นยังโคนไม้โพธิ์โดยลำดับ แล้วอธิษฐานความเพียรมีองค์ ๔ ทรงนั่งคู้บัลลังก์อันเป็นเหตุแห่งชัยชนะ ประทับนั่งสมาทานอย่างมั่นคง ทรงทุบศีรษะมารทั้ง ๓ แล้ว ในเวลาใกล้รุ่ง ทรงยังโลกธาตุ ๑๐,๐๐๐ โลกธาตุให้หวั่นไหว ทรงแทงตลอดพระสัพพัญญุตญาณ พระองค์ทรงหมายถึงมหาโพธิบัลลังก์ของพระองค์นั้น จึงตรัสอย่างนี้ อีกอย่างหนึ่ง พระองค์แม้เมื่อจะทรงอนุเคราะห์ประชุมชนผู้เกิดในภายหลัง และเมื่อจะทรงแสดงข้อปฏิบัติอันเป็นสาระแก่กัลยาณปุถุชน จึงตรัสอย่างนี้ แท้จริง พระผู้มีพระภาคทรงเห็นว่า "ในอนาคต กุลบุตรทั้งหลายผู้มีอัธยาศัยอย่างนี้จักพิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเมื่อจะตรัสมหาโคสิงคสูตรจึงตรัสว่า สารีบุตร ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ภายหลังภัต ... สารีบุตร ป่าโคสิงคสาลวันจะพึงงามด้วยภิกษุเช่นนี้ ภิกษุทั้งหลายคิดว่า เราทั้งหลายจักยึดเอาพระอัธยาศัยของพระผู้มีพระภาค ภายหลังกลับจากบิณฑบาต แล้วอธิษฐานความเพียรมีองค์ ๔ เป็นผู้สมาทานอย่างมั่นคง จักเข้าใจสมณธรรมที่ตนควรทำว่า เรายังไม่ได้บรรลุอรหัตตผล จักไม่ทำลายบัลลังก์นี้ ภิกษุเหล่านั้นปฏิบัติอย่างนี้แล้วจักทำที่สุดแห่งชาติ ชราและมรณะได้โดย ๒-๓ วันเท่านั้น".

(๒) อันเขาใส่ใจแล้ว.

อตฺถิ หิ เอโส ปริยาโย ปริตฺตานิ อภิภุยฺย

ตานิ เจ กทาจิ วณฺณวเสน **อาภุชิตานิ** โหนฺติ สุวณฺณทุพฺพณฺณานิ อภิภุยฺยาติ. (ม.ฏี.๓/๑๒๓)

จริงอยู่ ปริยายนี้ มีอยู่ว่า ย่อมครอบงำปริตตารมณ์ หาก ปริตตารมณ์เหล่านั้นอันตน**ใส่ใจ**อยู่ด้วยอำนาจสีต่าง ๆ ในบางครั้ง เมื่อเป็นเช่น ก็ ย่อมครอบงำสีที่ดีและสีที่ไม่ดี (เข้าฌานอยู่)ได้.

(๓) การใส่ใจ, การพิจารณา.

ยสฺส หิ 'กุสลเมว มยา กตฺตพฺพนฺติ กุสลกรเณ จิตฺตํ นิยมิตํ โหติ อกุสลปฺปวตฺติโต นิวตฺเตตฺวา กุสลกรเณเยว ปริณามิตํ อภิณฺหกรเณน กุสลสมุทาจาเรเนว สมุทาจริตํ ปติรูปเทสวาสสปฺปุริสูปนิสฺสยสทฺธมฺมสวนปุพฺเพกตปุญฺญตาทีหิ จ อุปนิสฺสเยหิ โยนิโส จ อาโภโค ปวตฺตติ ตสฺส อิมินา นิยมิตวเสน ปริณามิตวเสน สมุทาจารวเสน **อาภุชิต**วเสน จ กุสลํ นาม ชาตํ โหติ. (อภิ.อฏ.๑/๑๑๗)

จริงอยู่ บุคคลใด กำหนดจิตในการกระทำกุศลว่า กุศลเท่านั้น เราต้องทำ น้อมจิตไปในการทำกุศลเท่านั้น โดยห้ามจิตจากการเกิดแห่งอกุศล ให้กุศลจิตเกิดขึ้นบ่อย ๆ โดยให้กุศลเกิดขึ้นไม่ขาดแน่นอน เพราะกระทำกุศลประจำเนือง ๆ การพิจารณาโดยเหตุที่อาศัยที่มีกำลังมาก มีการอยู่ในที่ที่เหมาะสม การคบคนดี การฟังพระสัทธรรม การเคยทำบุญไว้แต่ชาติปางก่อนเป็นต้น และ โดยเหตุที่ถูกต้อง ชื่อว่า กุศลของบุคคลนั้น ย่อมเกิด เพราะอำนาจจิตที่ตนกำหนดไว้นี้ เพราะอำนาจจิตที่ตนน้อมไป เพราะอำนาจจิตที่ให้กุศลเกิดบ่อย ๆ และ เพราะอำนาจ**การใส่ใจ**ไว้แล้วนี้.

อาโภโค **อาภุชิตํ**. (มูลฏี.๑/๗๐)

การพิจารณา **ชื่อว่าการใส่ใจ**.

อาภุชิตฺวา (กฺริ/วิ)

[อา + ภุช + ตฺวา]

(๑) คู้แล้ว, คู้บัลลังก์แล้ว.

ราชา สุวณฺณปฏฺฏํ คเหตฺวา "อนาคเต ปิยทาโส นาม กุมาโร ฉตฺตํ อุสฺสาเปตฺวา อโสโก นาม ธมฺมราชา ภวิสฺสติ โส อิมา ธาตุโย วิตฺถาริกา กริสฺสตีติ วาเจตฺวา "ทิฏฺโฐ โภ อหํ อยฺเยน มหากสฺสปตฺเถเรนาติ วตฺวา วามหตฺถํ **อาภุชิตฺวา** ทกฺขิเณนหตฺเถน อปฺโผเฏสิ. (ที.อฏ.๒/๒๐๖)

พระราชาทรงถือแผ่นทอง ทรงอ่านว่า ต่อไปในอนาคตกาล ครั้งกุมารพระนามว่า อโศกจักเถลิงถวัลยราชสมบัติ เป็นพระธรรมราชาพระนามว่า อโศก ท้าวเธอจักทรงกระทำพระบรมธาตุเหล่านี้ให้แพร่หลายดังนี้ แล้วตรัสว่า ท่านผู้เจริญ พระผู้เป็นเจ้ามหากัสสปเถระเห็นตัวเราแล้ว**ทรงคู้**พระหัตถ์ซ้ายปรบกับพระหัตถ์ขวา.

อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ อรญฺญคโต วา รุกฺขมูลคโต วา สุญฺญาคารคโต วา นิสีทติ ปลฺลงฺกํ **อาภุชิตฺวา** อุชุํ กายํ ปณิธาย ปริมุขํ สตึ

อุปฏฺฐเปตฺวา. (ที.๑/๖๗)

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดีนั่ง**คู้**บัลลังก์ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า มีสติหายใจออก มีสติหายใจเข้า.

อาภุชิตฺวาติ พนฺธิตฺวา. (ที.อฏฺ.๑/๑๘๘)

คำว่า **คู้แล้ว(อาภุชิตฺวา)** ได้แก่ ผูกแล้ว.

อาภุชิตฺวาติ จ ยถา ปลฺลงฺกวเสน นิสชฺชาโหติ ตถา อุโภ ปาเท อาภุคฺเค สมิญฺชิเต กตฺวา ตํ ปน อุภินฺนํ ปาทานํ ตถาพนฺธตากรณเมวาติ อาห "**พนฺธิตฺวา**"ติ. (ที.ฏี.๑/๒๕๗)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า "ผูก"เพื่อแสดงว่า เมื่อคู้เข้า คืองอขาทั้ง ๒ ข้างเข้าโดยอาการที่นั่งคู้เท้าเข้าหากัน ก็การนั่งคู้เท้าเข้ากันนั้นก็คือการทำเท้าทั้ง ๒ ข้างให้ติดชิดกันอย่างนั้นนั่นเอง (นั่งขัดสมาธิ) แห่งคำว่า **คู้แล้ว (อาภุชิตฺวา)**.

(๒) ใส่ใจแล้ว, นึกถึง, คิดถึง, พิจารณา, ไตร่ตรองแล้ว.

กถํ? ยทา หิ นีลปีตโลหิโตทาเตสุ ปุปฺผาทีสุ อญฺญตรํ ลภิตฺวา วณฺณวเสน **อาภุชิตฺวา** 'วณฺณทานํ มยฺหนฺติ พุทฺธรตนาทีนิ ปูเชติ ตทา ทานมยํ โหติ. (อภิ.อฏฺ.๑/๑๑๘)

ถามว่า กุศลญาณสัมปยุตจิต ที่ชื่อว่าอสังขาริกในทานมัยเป็นต้นนั้นเกิดขึ้นได้อย่างไร ?

ตอบว่า ก็เมื่อใด บุคคลได้ดอกไม้อย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาดอกไม้ที่มีสีเขียว เหลือง แดง และขาวเป็นต้น แล้ว**นึกถึง**สีดอกไม้นั้น แล้วบูชาพระพุทธรัตนะเป็นต้น ด้วยคิดว่า เราถวายสีเป็นทาน ดังนี้ เมื่อนั้นบุญย่อมสำเร็จด้วยทาน.

อาภุชิตฺวาน (กฺริ/วิ)

[อา + ภุช + ตฺวาน]

คู้เข้าแล้ว, ผูกเชือมต่อแล้ว.

> **อาภุชิตฺวาน** ปลฺลงฺกํ
> ปณิธาย อุชุํ ตนุํ
> นิสีทนฺโต วิกมฺเปติ
> มารสฺส หทยํ ยติ. (วิสุทฺธิ.๑/๗๖)

ภิกษุนั่ง**คู้**บัลลังก์ (นั่งขัดสมาธิ) ตั้งกายตรงทำหัวใจมารให้หวั่นไหวอยู่.

อาภุชี (ปุ)

[อา + ภุช + อี. มนฺตเลขเกหิ อาภุชิตตจวนฺตตาย อาภุชี. (ธาน.ฏี.๕๖๕)]

ต้นราชดัด.

> หเรณุกา เวพุกา เกณุ ตินฺทุกา
> สามากนีวารมโถปิ จีนกา.
> โมจา กทลี พหุเกตฺถ สาลิโย
> ปวีหโย **อาภุชิโน** จ ตณฺฑุลา.
> (ชา.๒/๑๐๙)

ถั่วแระ อ้อยแขม ถั่วป่า มะพลับ ข้าวฟ่าง ลูกเดือย ถั่วเหลืองเมล็ด

เล็ก กล้วยมีเมล็ด กล้วยไม่มีเมล็ด ข้าวสาลี ข้าวเปลือก **ราชดัด** และข้าวสารก็มีมากในอาศรมนี้.

อาภุชิโนติ ภุชปตฺตา. (ชา.อฏฺ.๕/๔๓๓)

คำว่า **อาภุชิโน** ได้แก่ ต้นราชดัด.

อาภุชีปริวาริต (ติ)

[อาภุชี + ปริวาริต]

แวดล้อมไปด้วยต้นราชดัด.

กทลีธชปญฺญาโณ
อาภุชีปริวาริโต
เอโส ปทิสฺสติ รมฺโม
อิสิสิงฺคสฺส อสฺสโม. (ชา.๒/๓๑)

อาศรมที่น่ารื่นรมย์ของอิสิสิงคดาบสปรากฏอยู่นั่นซึ่งมีต้นกล้วยปรากฏเป็นทิวแถว**แวดล้อมไปด้วยต้นราชดัด**.

อาภุชีปริวาริโตติ ภุชปตฺตวนปริกฺขิตฺโต. (ชา.อฏฺ.๕/๒๐๕)

คำว่า **แวดล้อมไปด้วยต้นราชดัด(อาภุชีปริวาริโต)** ได้แก่ แวดล้อมด้วยป่าไม้ราชดัด.

อาภุเชนฺต (ติ)

[อา + ภุช + เณ + อนฺต]

ยังให้งออยู่, ม้วนอยู่, พับอยู่, หมุนกลับอยู่.

ปติวฏฺเฏนฺตาติ กฏสารกํ วิย อาภุเชนฺตา. (มหานิ.อฏฺ.๒๒๑)

คำว่า **ยังจิต(ของตน)ให้งอกลับอยู่(ปติวฏฺเฏนฺตา)** ได้แก่ **ม้วน** (จิตกลับจากอารมณ์นั้นๆ) เหมือนม้วนเสื่อรำแพน.

อาภุชฺช (กฺริ/วิ)

[อา + ภุช + ตฺวา]

คู้แล้ว, ผูกเชื่อมต่อเข้าแล้ว.

สา สห ตาหิ คนฺตฺวาน
ภิกฺขุนุปสฺสยํ สกํ
อฑฺฒปลฺลงฺก**มาภุชฺช**
นิสีทิ ปรมาสเน. (อป.๒/๒๑๗)

พระมหาปชาบดีเถรีพร้อมด้วยภิกษุณีเหล่านั้นกลับไปยังสำนักของตนแล้วนั่ง**คู้**สมาธิชั้นเดียวบนอาสนะที่ประเสริฐ.

อาภุญฺชติ (กฺริ)

[อา + ภุช + อ + ติ]

ย่อมใส่ใจ, ย่อมพิจารณา, ย่อมรู้เห็น.

ดู อาภุชติ.

อาเภติ (กา/กฺริ)

[อา + ภา + เณ + ติ]

ย่อมให้รุ่งเรือง, ย่อมให้งดงาม.

น มนุสฺเสสุ อีทิสํ
นครํ ยาทิสํ อิทํ

ปาสาทา พหุกา ตุยฺหํ
โสวณฺณรูปิยามยา
ททฺทลฺลมานา **อาเภนฺติ**
สมนฺตา จตุโร ทิสา. (เปต.๑๖๓)

(พระเจ้าพาราณสีตรัสถามนางเวมานิกเปรตว่า)

ไม่มีเมืองใดในมนุษย์เหมือนเมืองของท่านนี้ ปราสาทของท่านมีมาก สำเร็จแล้วด้วยทองคำและเงิน ส่องแสงสว่างทำทิศทั้ง ๔ **ให้รุ่งเรืองอยู่.**

[เธอนั้นกลางวัน เสวยสุข กลางคืนเสวยทุกข์ นางเวมานิกเปรตกราบทูลว่า หม่อมฉันประพฤตินอกใจสามีและกล่าวเท็จ]

อาเภนฺตีติ โสภยนฺติ. (เปต.อฏฺ.๑๔๕)

คำว่า **ให้รุ่งเรืองอยู่(อาเภนฺติ)** ได้แก่ ย่อมทำทิศทั้ง ๔ ให้งดงามอยู่.

อาเภนฺตีติ มณิรตนกนกรํสิชาเลหิ โอภาเสนฺติ. (วิมาน.อฏฺ.๔๔)

คำว่า**ให้รุ่งเรืองอยู่(อาเภนฺติ)** ได้แก่ ยังทิศทั้ง ๔ ให้สว่างอยู่ด้วยข่ายแสงอัญมณีและแสงทอง.

อาโภค (ปุ)

[อา + ภุช + ณ]

(๑) (ก) การใส่ใจ, การพิจารณา, การนึกถึง.

ยเทว (โย + เอว) ตตฺถ สุขมิติ เจตโส **อาโภโค** เอเตเนตํ (เอเตน + เอตํ) โอฬาริกํ อกฺขายติ. (ที.๑/๓๔)

การใส่ใจจิตว่า ความสุขมีอยู่ในตติยฌานนั้นนั่นเอง เพราะการใส่ใจนั้น ตติยฌานสุขนั้น บัณฑิตกล่าวว่า สุขยังหยาบ.

อาโภโคติ ฌานา วุฏฺฐาย ตสฺมึ สุเข ปุนปฺปุนํ จิตฺตสฺส **อาโภโค** มนสิกาโร สมนฺนาหาโร. (ที.อฏฺ.๑/๑๑๒)

คำว่า **การใส่ใจจิต(เจตโส อาโภโค)** ความว่า **การ**ออกจากฌานแล้ว จิตก็ยัง**ใส่ใจ** คือนึกถึงวนเวียนอยู่ในสุขนั้นบ่อย ๆ.

อาภุชนํ มนสิกรณํ **อาโภโค**.
(ที.อภินวฏี.๑/๔๕๒)

การพิจารณา คือ การกระทำไว้ในใจ **ชื่อว่า การใส่ใจ**.

(ข) ธรรมที่ใส่ใจ, ธรรมที่พิจารณา, อาวัชชนจิต.

สจฺจวิปฺปฏิกุเลน วา จิตฺตสฺส อาวฏฺฏนา อนฺวาวฏฺฏนา **อาโภโค** สมนฺนาหาโร มนสิกาโร อยํ วุจฺจติ “อโยนิโส มนสิกาโร.
(อภิ.วิ.๓๘๘)

หรือความนึก ความนึกเนือง ๆ **ธรรมที่ใส่ใจ** ความพิจารณา ความใคร่ครวญแห่งจิต(ภวังคจิต)โดยตรงข้ามความจริง นี้เรียกว่า อโยนิโสมนสิการ.

(ภวงฺคารมฺมณโต อญฺญํ) อาภุชตีติ **อาโภโค**. (อภิ.อฏฺ.๒/๔๘๒)

ธรรมชาติใดย่อมพิจารณา(อารมณ์อื่นจากอารมณ์ของภวังค์) เพราะเหตุนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า **ธรรมที่ใส่ใจ** (ได้แก่ อาวัชชน-จิตคือจิตที่พิจารณาอารมณ์)

(๒) การน้อมไป.

อาโภโคติ วา จิตฺตสฺส อาภุคฺคภาโว อารมฺมเณ โอณตภาโวติ อตฺโถ. (ที.ฏี.๑/๑๗๗)

อีกนัยหนึ่ง คำว่า **การน้อมไป (อาโภโค)** ได้แก่ ภาวะที่น้อมจิตไป ความว่า ภาวะที่น้อมจิตไปในอารมณ์.

(๓) ความบริบูรณ์, การเต็ม.

อาโภโค ปุณฺณตาวชฺเชสฺวาลิตฺถี สขิเสตุสุ. (ธาน.๑๐๘๓)

อาโภค-ศัพท์ ลงในอรรถ**ความบริบูรณ์**, การใส่ใจ อาลิศัพท์ลงในอรรถเพื่อน และสะพาน.

(๔) (ติ) ผู้ใส่ใจ, ผู้พิจารณา, ผู้นึกถึง.

นนุ อาวฏฺเฏนฺตสฺส โหติ ... **อาโภคสฺส** โหติ ... สมนฺนาหรนฺตสฺส โหติ ... มนสิกโรนฺตสฺส โหติ ... เจตยนฺตสฺส โหติ ... ปตฺถยนฺตสฺส โหติ ... ปณิทหนฺตสฺส โหตีติ? อามนฺตา. (อภิ.ก.๒๕๗)

สก. ทานของผู้นึกถึง **ผู้ใส่ใจ** ผู้สนใจ ผู้ใฝ่ใจ ผู้จงใจ ผู้ต้องการ ผู้ปรารถนา เป็นบุญมิใช่หรือ

ปร. ใช่.

อาโภคสฺสาติ อาโภควโต. (อภิ.อฏฺ.๓/๑๙๙)

คำว่า **ผู้ใส่ใจ (อาโภคสฺส)** ได้แก่ **ผู้นึกถึง** (บุญ).

อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิต (ติ)

[อาโภค + ปจฺจเวกฺขณ + รหิต]

เว้นจากการใส่ใจและการพิจารณา.

โลมา สรีรเวจนจมฺเม ชาตา. ตตฺถ ยถา สุญฺญคามฏฺฐาเน ชาเตสุ ทพฺพติเณสุ น สุญฺญคามฏฺฐานํ ชานาติ มยิ ทพฺพติณานิ ชาตานีติ นาปิ ทพฺพติณานิ ชานนฺติ มยํ สุญฺญคามฏฺฐาเน ชาตานีติ เอวเมว น สรีรเวจนจมฺมํ ชานาติ มยิ โลมา ชาตาติ นาปิ โลมา ชานนฺติ มยํ สรีรเวจนจมฺเม ชาตาติ. อญฺญมญฺญํ **อาโภคปจฺจเวกฺขณ-รหิตา** เอเต ธมฺมา. อิติ โลมา นาม อิมสฺมึ สรีเร ปาฏิเยกฺโก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุญฺโญ นิสฺสตฺโต ถทฺโธ ปถวี-ธาตูติ. (อภิ.อฏฺ.๒/๕๔)

ขนทั้งหลาย (โลมา) เกิดในหนังหุ้มร่างกาย ในหนังหุ้มร่างกายกับขนนั้น พระโยคีพึงมนสิการว่า “บรรดาหญ้าแพรกทั้งหลายซึ่งเกิดในสถานที่เรือนร้าง สถานที่เรือนร้างย่อมไม่รู้ว่า หญ้าแพรกทั้งหลายเกิดในเรา’ แม้หญ้าแพรกเล่าก็ไม่รู้ว่า พวกเราเกิดในสถานที่เรือนร้าง ฉันใด หนังที่หุ้มร่างกายก็ฉันนั้น ย่อมไม่รู้ว่า ‘ขนทั้งหลายเกิดในเรา’ แม้ขนทั้งหลายเล่าก็ไม่รู้

ว่า พวกเราเกิดในหนังหุ้มร่างกาย สภาวธรรมเหล่านี้ **เว้นจากการใส่ใจและการพิจารณากันและกัน** เพราะเหตุนั้น ชื่อว่าขนทั้งหลาย เป็นธรรมชาติที่แยกเป็นส่วนหนึ่งในร่างกายนี้ ไม่มีความคิด เป็นอัพยากฤต เป็นของว่างเปล่า ไม่ใช่สัตว์ มีสภาพแข้นแข็ง เป็นปฐวีธาตุ".

อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตาติ การณสฺส จ ผลสฺส จ อพฺยาปารตาย ธาตุมตฺตตํ ทสฺเสติ. (มูลฏี.๒/๔๓)

ย่อมแสดงเพียงธาตุเท่านั้น เพราะไม่มีความพยายามแห่งเหตุและผลด้วยคำว่า **เว้นจากการใส่ใจและพิจารณากันและกัน**.

อาโภคปจฺจเวกฺขณสุญฺญ (ติ)

[อาโภค + ปจฺจเวกฺขณ + สุญฺญ]

ว่างเปล่าจากการใส่ใจและการพิจารณา.

มยิ เกสา ชาตา มยเมตฺถ ชาตาติ เอวํ อญฺญมญฺญํ **อาโภคปจฺจเวกฺขณสุญฺญา**. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๔๓๙)

ว่างเปล่าจากการใส่ใจและการพิจารณากันและกันอย่างนี้ว่า ผมทั้งหลายเกิดในเรา เราทั้งหลาย เกิดในผมนี้.

อาโภคปฏิพทฺธ (ติ)

[อาโภค+ ปฏิพทฺธ]

อันเกี่ยวข้องกับการใส่ใจ-การพิจารณา.

เอเตน **อาโภคปฏิพทฺธ**เมเตสํ อาคมนนฺติ ทีปิตนฺติ เวทิตพฺพํ. (ม.ฏี.๓/๒๘๑)

เพราะเหตุนั้น ควรทราบว่า ท่านแสดงว่าการมาแห่งวาระเหล่านั้น (นิโรธสมาบัติวาระและผลสมาบัติวาระ) **อันเกี่ยวข้องกับการใส่ใจ**.

อาโภคปุพฺพก (ติ)

[อาโภค + ปุพฺพก]

อันมีการใส่ใจเป็นเบื้องหน้า, มีผู้นำหน้าคือการใส่ใจ, มีการใส่ใจเป็นประธาน.

อาโภคปุพฺพโก หิ สพฺโพปิ วิญฺญาณพฺยาปาโรติ ตถา วุตฺตํ. (ที.ฏี.๑/๒๕๑)

จริงอยู่ ความพยายามแห่งวิญญาณแม้ทั้งหมดเป็นความพยายามที่**มีการใส่ใจเป็นประธาน**เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวอย่างนั้น.

อาโภคสญฺญา (ถี)

[อาโภค + สญฺญา]

สัญญาที่เป็นไปในการใส่ใจ, สัญญาที่เกิดพร้อมกับการใส่ใจ, สัญญาที่ใส่ใจ.

เอวํสญฺญี โหตีติ **อาโภคสญฺญายปิ** ฌานสญฺญายปิ เอวํสญฺญี โหติ. อภิภวนสญฺญาหิสฺส อนฺโตสมาปตฺติยมฺปิ อตฺถิ **อาโภคสญฺญา** ปน สมาปตฺติโต วุฏฺฐิตสฺเสว.

(ที.อฏฺ.๒/๑๕๒)

คำว่า **มีสัญญาอย่างนี้(เอวํสญฺญี โหติ)** ความว่า มีสัญญาอย่างนี้ **ด้วยสัญญาที่เป็นไปในการใส่ใจ**บ้าง ด้วยสัญญาที่เป็นไปในฌานบ้าง จริงอยู่ สัญญาที่ครอบงำอารมณ์ของบุคคลนั้นมีอยู่แม้ในภายในสมาบัติบ้าง ส่วน**สัญญาที่ใส่ใจ**อารมณ์มีแก่บุคคลผู้ออกจากสมาบัติแล้วเท่านั้น.

อาโภคสญฺญิต (ติ)

[อาโภค + สญฺญิต]

ถูกจดจำ-เรียก-ชื่อว่าการใส่ใจ.

อฏฺฐวิเธติ "สนฺตํ ปณีตํ สพฺพสงฺขารสมโถ สพฺพูปธิปฏินิสฺสคฺโค ตณฺหากฺขโย วิราโค นิโรโธ นิพฺพานนฺติ เอวํ อฏฺฐวิเธ **อาโภคสญฺญิเต** สมนฺนาหาเร. (อํ.ฏี.๒/๙๙)

คำว่า **๘ ประการ (อฏฺฐวิเธ)** ได้แก่ (ได้จิต) ในการพิจารณาที่**ชื่อว่าการใส่ใจ ๘** ประการ อย่างนี้ คือ สงบ ประณีต ความสงบระงับสังขารทั้งปวง ความสละทิ้งอุปธิกิเลสทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ความสิ้นกำหนัด ความดับและความสงบเย็น.

อาโภคสภาว (ติ)

[อาภาค + สภาว]

มีสภาพให้หมุนกลับ-ห้าม-ใส่ใจ.

อาโภคสภาวา น โหนฺติ. (มูลฏี.๒/๒๐๐)

ทวิปัญจวิญญาณทั้งหลาย**ไม่มีสภาพห้าม** (ภวังคจิต).

อาโภคานุรูป (ติ)

[อาโภค + อนุรูป]

อันเหมาะแก่การใส่ใจ, ตามสมควรแก่การใส่ใจ.

สา จสฺส อินฺทฺริยาธีนวุตฺติกสฺส อารมฺมณสภาวูปลทฺธิ น เอกทฺวิกลาปคตวณฺณวเสน โหติ, นาปิ กติปยกลาปคตวณฺณวเสน, อถ โข **อาโภคานุรูปํ** อาปาถคตวณฺณวเสนาติ อเนกเมว รูปํ สํหจฺจการิตาย วิญฺญาณสฺส ปจฺจโย โหติ. (ม.ฏี.๒/๖๓)

การได้สภาวะแห่งอารมณ์ของจักขุวิญญาณนั้นที่เป็นไปเกี่ยวข้องกับอินทรีย์ย่อมมีด้วยอำนาจสี (รูปารมณ์) ที่อยู่ในกลาปหนึ่ง และ ๒ กลาปหามิได้ ทั้งย่อมไม่มีด้วยอำนาจสีที่อยู่ในกลาปเล็กน้อย แท้ที่จริงแล้ว ย่อมมีด้วยอำนาจรูปารมณ์ที่มาสู่คลอง**ตามสมควรแก่การใส่ใจ** เพราะเหตุนั้น รูปทั้งหลายนั่นเองจึงเป็นเหตุของวิญญาณ ด้วยการรวมกันช่วยอุปการะ (เพราะมีปกติกระทำร่วมกัน).

อาโภคาภาว (ปุ)

[อาโภค + อภาว]

ความไม่มีการใส่ใจ, ความไม่ใส่ใจ.

อาโภคาภาวโตติ สุขาทิวเสน อาภุชนา-

ภาวโต. (สํ.ฏี.๒/๔๔๗)

คำว่า **เพราะความไม่มีการใส่ใจ(อาโภคาภาวโต)** ได้แก่ เพราะความไม่มีการนึกถึงด้วยอำนาจสุขเป็นต้น.

อาโภคารห (ติ)

[อาโภค + อรห]

ควรใส่ใจ, ควรพิจารณา.

นิปชฺชิตฺวา นิทฺทายนฺโต อสนฺตปกฺเขจิตฺตา **อาโภคารโห** น โหติ. (สารตฺถ.๒/๑๐๙)

ภิกษุผู้นอนหลับอยู่เป็น**ผู้ไม่ควรใส่ใจ**เพราะดำรงอยู่ในฝ่ายไม่มี (อาบัติ).

อาโภคฺควงฺก (ติ)

[อา + โภคฺค + วงฺก]

มีร่างกายคดงอตั้งแต่ส่วนบนลงมา.

อาโภคฺควงฺกนฺติ อาทิโต ปฏฺฐาย อพฺภุคฺคตาย กุฏิลสรีรตาย วงฺกํ. (ที.ฏี.๒/๔๕)

คำว่า **มีร่างกายคดงอตั้งแต่ส่วนบนลงมา(อาโภคฺควงฺกํ)** ได้แก่ คนแก่หลังงอเพราะมีร่างกายคดงอเริ่มแต่ส่วนบนลงมา (คือตั้งแต่คอ เอว และเข่า).

อาม๑ (ติ)

[อา + อม + อ]

(ก) ดิบ, สด, ไม่สุก, ยังไม่สุก.

จตฺตาริมานิ ภิกฺขเว อมฺพานิ. กตมานิ จตฺตาริ? **อามํ** ปกฺกวณฺณิ ปกฺกํ อามวณฺณิ **อามํ อาม**วณฺณิ ปกฺกํ ปกฺกวณฺณิ. (อํ.๑/๔๒๑)

ภิกษุทั้งหลาย มะม่วง ๔ ชนิดนี้ มะม่วง ๔ ชนิด อะไรบ้าง คือ ๑. มะม่วง**ดิบ**แต่ผิวสุก ๒. มะม่วงสุกแต่ผิวดิบ ๓. มะม่วง**ดิบ**และผิว**ดิบ** ๔. มะม่วงสุกและผิวสุก.

อามํ ปกฺกวณฺณีติ **อามํ** หุตฺวา โอโลเกนฺตานํ ปกฺกสทิสํ ขายติ. (อํ.อฏฺ.๒/๓๒๗)

คำว่า **มะม่วงดิบแต่ผิวสุก(อามํ ปกฺกวณฺณิ)** ได้แก่ มะม่วง**ดิบ**แต่ปรากฏเหมือนสุกแก่ผู้มองดูอยู่.

อามํ ปกฺกวณฺณีติ อนฺโต **อามํ** พหิ ปกฺกสทิสํ. (อภิ.อฏฺ.๒/๗๖)

คำว่า **มะม่วงดิบแต่ผิวสุก(อามํ ปกฺกวณฺณิ)** ได้แก่ มะม่วงที่**ดิบ**ภายในแต่ข้างนอกเหมือนสุก.

(ข) ดิบ, ไม่สุก, ยังไม่ได้เผา.

ยํ เต ตํ นปฺปสหติ
เสนํ โลโก สเทวโก
ตํ เต ปญฺญาย เภจฺฉามิ
อามํ ปกฺกํว อสฺมนา. (สุตฺตนิ.๓๔๓)

ชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลกไม่
สามารถเอาชนะเสนาของท่านนั้น
ได้แต่เราจะใช้ปัญญาเป็นอาวุธ
ทำลายเสนาท่านนั้นให้พินาศ
เหมือนคนใช้ก้อนหินทุบภาชนะ

ดินทั้งที่**ยังไม่ได้เผา**และที่เผาแล้ว ให้แตกไป ฉะนั้น.

อามํ ปกฺกนฺติ กาจชาตํ มตฺตกาภาชนํ. (สุตฺตนิ.อฏฺ.๒/๑๒๐)

คำว่า **ยังไม่ได้เผาและที่เผาแล้ว(อามํ ปกฺกํ)** ได้แก่ ภาชนะดินทั้งที่ยังไม่ได้เผาและที่เผาแล้ว.

อาม[๒] (พฺย)

คำรับ (คำรับว่า ใช่แล้ว, ถูกต้อง, ครับ เป็นต้น)

เอวํ สาหุ ลหุ โอปายิกํ ปฏิรูปํ **อาม** อาโม อิจฺเจเต สมฺปฏิจฺฉนตฺเถ. (นีติ.สุตฺต.๓๘๓)

นิบาตเหล่านี้ คือ เอวํ, สาหุ, ลหุ, โอปายิกํ ปฏิรูปํ, **อาม**, อาโม ลงในอรรถ คำรับ.

ตุยฺหิทํ กมฺมนฺติ? **อาม** มยฺหํ กมฺมนฺติ. (วิ.๑/๔๘)

"นี่เป็นการกระทำของเธอหรือ" "**ใช่แล้ว** นี่เป็นการกระทำของดิฉัน".

วิสิพฺเพมิ อยฺเย สิพฺพิสฺสสีติ? **อามา**ยฺเย สิพฺพิสฺสามีติ. (วิ.๒/๓๖๗)

ภิกษุณีนั้นกล่าวว่า "แม่เจ้า ดิฉันจะเลาะออก ท่านจะเย็บให้หรือ" ภิกษุณีถุลลนันทากล่าวว่า "**ใช่แล้ว** แม่เจ้า ดิฉันจะเย็บให้."

อทฺทสา โข คยากสฺสโป ชฏิโล เกสมิสฺสํ ชฏามิสฺสํ ขาริกาชมิสฺสํ อคฺคิหุตมิสฺสํ อุทเก วุยฺหมาเน ทิสฺวานสฺส เอตทโหสิ "มาเหว เม ภาตูนํ อุปสคฺโค อโหสี"ติ. ชฏิเล ปาเหสิ คจฺฉถ เม ภาตโร ชานาถาติ. สามญฺจ ทฺวีหิ ชฏิลสเตหิ สทฺธึ เยนายสฺมา อุรุเวลกสฺสโป เตนุปสงฺกมิ อุปสงฺกมิตฺวา อายสฺมนฺตํ อุรุเวลกสฺสปํ เอตทโวจ "อิทํ นุ โข กสฺสป เสยฺโย"ติ? "**อามา**วุโส อิทํ เสยฺโย"ติ. อถ โข เต ชฏิลา เกสมิสฺสํ ชฏามิสฺสํ ขาริกาชมิสฺสํ อคฺคิหุตมิสฺสํ อุทเก ปวาเหตฺวา เยน ภควา เตนุปสงฺกมึสุ อุปสงฺกมิตฺวา ภควโต ปาเทสุ สิรสา นิปติตฺวา ภควนฺตํ เอตทโวจุํ "ลเภยฺยาม มยํ ภนฺเต ภควโต สนฺติเก ปพฺพชฺชํ ลเภยฺยาม อุปสมฺปท"นฺติ. "เอถ ภิกฺขโว"ติ ภควา อโวจ "สฺวากฺขาโต ธมฺโม จรถ พฺรหฺมจริยํ สมฺมาทุกฺขสฺส อนฺตกิริยายา"ติ. สาว เตสํ อายสฺมนฺตานํ อุปสมฺปทา อโหสิ. (วิ.๓/๔๒)

ชฏิลนทีกัสสปะได้เห็นผม ชฎา เครื่องบริขาร และเครื่องบูชาไฟลอยน้ำมาแล้วคิดว่า "อุปสรรคอย่าได้มีแก่พี่ชายของเราเลย" จึงส่งชฏิลทั้งหลายไปด้วยสั่งว่า "พวกเธอจงไป จงรู้ความเป็นไปของพี่ชายของเรา" และตนเองพร้อมชฏิล ๒๐๐ คน ได้เข้าไปหาท่านพระอุรุเวลกัสสปะถึงที่อยู่แล้ว เรียนถามว่า"ข้าแต่พี่กัสสปะ พรหมจรรย์นี้ประเสริฐกว่าหรือ" ท่านพระอุรุเวลกัสสปะตอบว่า "**ถูกต้อง** ผู้มีอายุ พรหมจรรย์นี้ประเสริฐกว่า" หลังจากนั้น ชฏิลเหล่านั้นจึงเอาผม ชฎา เครื่องบริขาร และเครื่องบูชาไฟลอยน้ำ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ซบศีรษะแทบพระบาทของพระผู้มีพระ

ภาค กราบทูลว่า “พระพุทธเจ้าข้า พวกข้าพระองค์พึงได้การบรรพชา พึงได้การอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาค” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “พวกเธอจงมาเป็นภิกษุเถิด”แล้วตรัสต่อไปว่า “ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว พวกเธอจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด”.

อามก (ติ)

[อาม + ก]

ดิบ, ยังไม่สุก, ยังไม่เผา.

ตสฺมาติห มํ อานนฺท มิตฺตวตาย สมุทาจรถ มา สปตฺตวตาย. ตํ โว ภวิสฺสติ ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย. น โว อหํ อานนฺท ตถา ปรกฺกมิสฺสามิ ยถา กุมฺภกาโร **อามเก อามก**มตฺเต. นิคฺคยฺห นิคฺคยฺหาหํ อานนฺท วกฺขามิ ปวยฺห ปวยฺห อานนฺท วกฺขามิ โย สาโร โส ฐสฺสติ. (ม.๓/๑๕๙)

อานนท์ เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายจงเรียกร้องเราเพื่อเป็นมิตรเถิด อย่าเรียกร้องเราเพื่อเป็นศัตรูเลย ข้อนั้นจักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและเพื่อความสุขแก่เธอทั้งหลาย ตลอดกาลนาน อานนท์ เราจักไม่ประคับประคองเธอทั้งหลาย เหมือนช่างหม้อประคับประคองภาชนะดิน**ดิบ**ที่**ยังดิบ**อยู่ เราจักกล่าวข่มแล้วข่มอีก จักกล่าวยกย่องแล้วยกย่องอีก บุคคลใดมีแก่นสาร บุคคลนั้นจักดำรงอยู่”.

อามเกติ อปกฺเก. (ม.อฏฺ.๔/๑๑๘)

คำว่า **ดิบ(อามเก)** ได้แก่ ยังไม่ได้เผา.

อามกคนฺธ (ปุ)

[อามก + คนฺธ]

กลิ่นดิบ, กลิ่นผักสด, กลิ่นผักเป็นต้นที่ยังไม่ได้ต้ม.

กตมํ ตํ รูปํ คนฺธายตนํ? โย คนฺโธ จตุนฺนํ มหาภูตานํ อุปาทาย อนิทสฺสโน สปฺปฏิโฆ มูลคนฺโธ สารคนฺโธ ตจคนฺโธ ปตฺตคนฺโธ ปุปฺผคนฺโธ ผลคนฺโธ **อามกคนฺโธ** วิสฺสคนฺโธ สุคนฺโธ ทุคฺคนฺโธ โย วา ปนญฺโญปิ อตฺถิ คนฺโธ จตุนฺนํ มหาภูตานํ อุปาทาย อนิทสฺสโน สปฺปฏิโฆ ยํ คนฺธํ อนิทสฺสนํ สปฺปฏิฆํ ฆาเนน อนิทสฺสเนน สปฺปฏิเฆน ฆายิ วา ฆายติ วา ฆายิสฺสติ วา ฆาเย วา คนฺโธ เปโส คนฺธายตนํ เปตํ คนฺธธาตุ เปสา อิทํ ตํ รูปํ คนฺธายตนํ. (อภิ.ธ.๑๖๕-๖)

รูปที่เป็นคันธายตนะนั้น เป็นไฉน กลิ่นใดอาศัยมหาภูตรูป ๔ เป็นกลิ่นที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ ได้แก่ กลิ่นรากไม้ กลิ่นแก่นไม้ กลิ่นเปลือกไม้ กลิ่นใบไม้ กลิ่นดอกไม้ กลิ่นผลไม้ **กลิ่นผักสด** กลิ่นเน่า กลิ่นหอม กลิ่นเหม็น หรือกลิ่นแม้อื่นใดซึ่งอาศัยมหาภูตรูป ๔ ที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ มีอยู่ สัตว์นี้เคยดม กำลังดม จักดม หรือพึงดมกลิ่นใดที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ด้วยฆานปสาทที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ นี้ชื่อว่าคันธะบ้าง

คันธายตนะบ้าง คันธธาตุบ้าง รูปนี้ชื่อว่าเป็นคันธายตนะ.

อสิทฺธทุสิทฺธานํ ฑากาทีนํ คนฺโธ **อามกคนฺโธ**. (อภิ.อฏฺ.๑/๓๕๖)

กลิ่นผักเป็นต้นที่ยังไม่ต้ม หรือต้มยังไม่ดี ชื่อว่า **กลิ่นผักสด**.

อามกจฺฉินฺน (ติ)

[อามก + ฉินฺน]

ถูกเด็ดในเวลายังอ่อนๆ, ถูกตัดแต่ยังอ่อน.

เสยฺยถาปิ นาม ติตฺตกาลาพุ **อามกจฺฉินฺโน** วาตาตเปน สํผุฏฺโต โหติ สมฺมิลาโต เอวเมวสฺสุ เม สีสจฺฉวิ สํผุฏิตา โหติ สมฺมิลาตา ตาเยวปฺปาหารตาย. (ม.๑/๑๑๔-๙)

(ลัทธิที่ว่าความบริสุทธิ์มีได้เพราะอาหาร) หนังศีรษะของเราซึ่งถูกลมพัดแล้วก็เหี่ยวแห้งไป เปรียบเหมือนผลน้ำเต้าขมที่**ถูกตัดแต่ยังอ่อน** ถูกลมและแดดแล้วย่อมเหี่ยวแห้งไปฉะนั้น เพราะเรามีอาหารน้อยนั่นเอง.

อามกจฺฉินฺโนติ อติตรุณกาเล ฉินฺโน. (ม.อฏฺ.๑/๔๕๕)

คำว่า **ถูกตัดแต่ยังอ่อน(อามกจฺฉินฺโน)** ได้แก่ ถูดเด็ดเอาในเวลาที่ยังอ่อนมาก.

อามกตกฺก (น)

[อามก + ตกฺก]

เปรียงสด, เปรียงดิบ, เนยดิบ.

อามกตกฺกาทีสุ ปน สยํ น ปกฺขิปิตพฺพา. ปกฺขิปติ เจ สามปากโต น มุจฺจติ. (วิ.อฏฺ.๓/๑๑๓)

ส่วนใน**เปรียงดิบ**เป็นต้น ไม่ควรจุ่มมีดที่เก็บไว้ลงไปด้วยตนเอง หากว่า ภิกษุจุ่มลงไปย่อมไม่พ้นสามปักกะ.

อามกธญฺญ (น)

[อามก + ธญฺญ]

ข้าวเปลือกดิบ, ข้าวดิบ.

อามกธญฺญํ นาม สาลิ วิหิ ยโว โคธุโม กงฺคุ วรโก กุทฺรูสโก. (วิ.๒/๓๔๖)

ที่ชื่อว่า **ข้าวเปลือกดิบ** ได้แก่ ข้าวสาลี ข้าวเจ้า ข้าวเหนียว ข้าวละมาน ข้าวฟ่าง ลูกเดือย หญ้ากับแก้ (ข้าวที่เกิดจากหญ้ากับแก้เป็นต้น).

อามกธญฺญปฏิคฺคหณ (น)

[อามกธญฺญ + ปฏิคฺคหณ]

การรับข้าวเปลือก-ข้าวดิบ, การรับธัญญาหารดิบ.

อามกธญฺญปฏิคฺคหณา ปฏิวิรโต สมโณ โคตโม. (ที.๑/๕)

พระสมณโคดมทรงเว้นขาด**จากการรับข้าวดิบ**.

เอวเมว โข ภิกฺขเว อปฺปกา เต สตฺตา เย **อามกธญฺญปฏิคฺคหณา** ปฏิวิรตา อปฺปกา อถโข เอเตว สตฺตา เย **อามกธญฺญ-ปฏิคฺคหณา** ปฏิวิรตา. (สํ.๓/๔๐๙)

ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน สัตว์ที่เว้นขาด**จากการรับข้าวดิบ**มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่ไม่เว้นขาด**จากการรับข้าวดิบ**มีจำนวนมากกว่า.

อามกธญฺญปฏิคฺคหณาติ สาลิวีหิยว-โคธูมกงฺคุวรกกุทฺรูสกสงฺขาตสฺส สตฺต-วิธสฺสาปิ **อามกธญฺญสฺส** ปฏิคฺคหณา. (ที.อฏฺ.๑/๗๖)

คำว่า **จากการรับข้าวดิบ(อามกธญฺญ-ปฏิคฺคหาณา)** ความว่า จากการรับซึ่งข้าวดิบแม้ทั้ง ๗ ชนิด กล่าวคือ ข้าวสาลี ข้าวเปลือก ข้าวเหนียว ข้าวละมาน ข้าวฟ่างลูกเดือย และข้าวฟ่างดำ.

อามกปกฺก (น)

[อามก + ปกฺก]

ดิบและสุก, ทั้งดิบทั้งสุก.

วาโตว คนฺธมาเทติ
อุภยํ เฉกปาปกํ.
พาโล **อามกปกฺก**ํว
โลโล อนฺโธว อามิสํ. (ชา.๒/๙๒)

(หงส์สุมุขะกล่าวกับพญาหงส์ธตรัฏฐะว่า)

ลมย่อมพัดพาเอากลิ่นทั้ง ๒ อย่าง คือ กลิ่นหอมและกลิ่นเหม็นไป เด็กอ่อนย่อมเก็บเอาผลไม้**ทั้งดิบทั้งสุก**คนตาบอดที่โลเลย่อมรับอามิสฉันใด ธรรมดาหญิงก็ฉันนั้น.

อามกปกฺกนฺติ อามกญฺจ ปกฺกญฺจ. (ชา.อฏฺ.๕/๓๙๐)

คำว่า **ทั้งดิบทั้งสุก(อามกปกฺกํ)** ได้แก่ ผลดิบและผลสุก.

อามกปูติก (ติ)

[อามก + ปูติก]

ดิบและเน่า.

โส เนว สุทฺโธติ วตฺตพฺโพ น อสุทฺโธติ. ชีวมตโก นาม **อามกปูติโก** นาม เจส. (วิ.อฏฺ.๒/๑๗๖)

อลัชชีภิกษุนั้น พระวินัยธรไม่ควรกล่าวเลยว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ ทั้งไม่ควรกล่าวว่า เป็นผู้ไม่บริสุทธิ์ บุคคลนี้ ชื่อว่าผู้ตายทั้งเป็น ชื่อว่า**ผู้ดิบและเน่า**.

อามกผล (น)

[อามก + ผล]

ผลดิบ.

ปจฺฉา อาคตา รุกฺขํ อารุยฺห มุคฺคเรหิ โปเถตฺวา โอภคฺควิภคฺคสาขํ กตฺวา **อามก-ผล**มฺปิ อเสเสตฺวา ขาทึสุ. (ชา.อฏฺ.๓/๓๕๕)

[พระราชาพระนามว่ากรัณฑกะเสด็จ

ประพาสพระราชอุทยานพร้อมด้วยข้าราชบริพารเป็นอันมาก ทอดพระเนตรเห็นมะม่วงต้นหนึ่งมีผลดกเต็มต้นซึ่งผลมีรสอร่อยใกล้ประตูพระราช อุทยาน ประทับอยู่บนคอช้างนั่นแหละทรงยื่นพระหัตถ์ปลิดมะม่วงพวงหนึ่ง เสด็จเข้าไปยังพระราชอุทยาน ประทับนั่งบนมงคลศิลาอาสน์ แบ่งพระราชทานมะม่วงให้แก่อำมาตย์ที่ควรพระราชทานแล้วเสวย พวกอำมาตย์ก็ตาม พวกพราหมณ์และคหบดีเป็นต้นก็ตาม ต่างสำคัญว่า "ตั้งแต่พระราชาทรงเก็บแล้ว คนที่เหลือก็ชื่อว่าควรเก็บได้เหมือนกัน" จึงพากันเขย่ามะม่วงให้หล่นลงมาบริโภค] คนทั้งหลายที่มาในภายหลังบางพวกก็ขึ้นต้น บางพวกก็ใช้ไม้พลองฟาด บางพวกก็หักกิ่งรานกิ่ง บริโภคไม่เหลือแม้แต่**ผลดิบ**.

อามกมํส (น)

[อามก + มํส]

เนื้อดิบ.

เตน โข ปน สมเยน อญฺญตรสฺส ภิกฺขุโน อมนุสฺสิกาพาโธ โหติ. ตํ อาจริยุปชฺฌายา อุปฏฺฐหนฺตา นาสกฺขึสุ อโรคํ กาตุํ. โส สูกรสูนํ คนฺตฺวา อามกมํสํ ขาทิ อามกโลหิตํ ปิวิ. ตสฺส โส อมนุสฺสิกาพาโธ ปฏิปฺปสฺสมฺภิ. ภควโต เอตมตฺถํ อาโรเจสุํ. อนุชานามิ ภิกฺขเว อมนุสฺสิกาพาเธ **อามกมํสํ** อามกโลหิตนฺติ. (วิ.๓/๒๙๔)

สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งเป็นไข้เพราะถูกอมนุษย์เข้าสิง อาจารย์และอุปัชฌาย์ช่วยกันรักษาภิกษุนั้น แต่ไม่สามารถรักษาให้หายได้ ภิกษุนั้นเดินไปที่ร้านขายหมูแล้วกิน**เนื้อดิบ** ดื่มเลือดสด ๆ โรคอมนุษย์เข้าสิงของภิกษุนั้นจึงสงบ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า "ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาต**เนื้อดิบ** เลือดสด ในเมื่อมีโรคอมนุษย์เข้าสิง".

[ภิกษุผู้เป็นไข้นั้น ไม่ได้กินเนื้อดิบ ไม่ได้ดื่มเลือดสด แต่อมนุษย์ (ผี) ที่สิงอยู่ในร่างภิกษุนั้น กินและดื่มพอกินเนื้อดิบและดื่มเลือดสดแล้ว ก็ออกจากร่างภิกษุนั้นไป (วิ.อ. ๓/๒๖๔/๑๗๔)]

อามกมํสปฏิคฺคหณ (น)

[อามกมํส + ปฏิคฺคหณ]

การรับเนื้อดิบ.

อามกมํสปฏิคฺคหณา ปฏิวิรโต สมโณ โคตโม. (ที.๑/๕)

พระสมณโคดมทรงเว้นขาด**จากการรับเนื้อดิบ**.

เอวเมว โข ภิกฺขเว อปฺปกา เต สตฺตา เย **อามกมํสปฏิคฺคหณา** ปฏิวิรตา อถ โข เอเตว พหุตรา สตฺตา เย **อามกมํสปฏิคฺคหณา** อปฺปฏิวิรตา. (สํ.๓/๔๐๙)

ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน สัตว์

ที่เว้นขาด**จากการรับเนื้อดิบ**มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่ไม่เว้นขาด**จากการรับเนื้อดิบ**มีจำนวนมากกว่า.

อามกมํสปฏิคฺคหณาติ เอตฺถ อญฺญตฺร โอทิสฺส อนุญฺญาตา อามกมจฺฉมํสานํ ปฏิคฺคหณเมว ภิกฺขูนํ น วฏฺฏติ โน อามสนํ. (ที.อฏฺ.๑/๗๖)

ก็ในคำว่า **การรับเนื้อดิบ(อามกมํสปฏิคฺคหณา)** นี้ การรับเนื้อปลาดิบก็ไม่ควรแก่ภิกษุทั้งหลาย นอกจากพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุญาตไว้โดยเฉพาะเท่านั้น ทั้งการจับต้องเนื้อปลาดิบก็ไม่ควร.

อามกมํสปฏิคฺคหณปจฺจย (ปุ)

[อามกมํสปฏิคฺคหณ + ปจฺจย]

เหตุคือการรับเนื้อดิบ.

อรญฺเญ ปติตํ ปน อมฺพผลาทึ ทิสฺวา สามเณรสฺส ทสฺสามีติ อาหริตฺวา ทาตุํ วฏฺฏติ. สีหวิฆาสาทึ ทิสฺวาปิ สามเณรสฺส ทสฺสามีติ ปฏิคฺคเหตฺวา วา อปฺปฏิคฺคเหตฺวา วา อาหริตฺวา ทาตุํ วฏฺฏติ. สเจ ปน สกฺโกติ วิตกฺกํ โสเธตุํ ตโต ลทฺธํ ขาทิตุมฺปิ วฏฺฏติ เนว **อามกมํสปฏิคฺคหณปจฺจยา** น อุคฺคหิตกปจฺจยา วชฺชํ ผุสติ. (วิ.อฏฺ.๓/๑๑๘)

ภิกษุเห็นผลไม้มีผลมะม่วงเป็นต้นหล่นในป่า ตั้งใจว่า “จักให้แก่สามเณร” แล้วนำมาให้ก็ควร ภิกษุเห็นเนื้อที่เป็นเดนราชสีเป็นต้น ตั้งใจว่า “จักให้แก่สามเณร” จะรับประเคนหรือไม่ ก็ควรนำมาให้ แต่ถ้าสามารถชำระความวิตกให้หมดจดได้ แม้จะฉันอาหารที่ได้มาจากเนื้อที่เป็นเดนราชสีห์เป็นต้นนั้นก็ควร เธอไม่ต้องโทษ**เพราะเหตุคือการรับเนื้อดิบ** และเพราะเหตุคือของที่ยังไม่ได้รับประเคน.

อามกมจฺฉโภชี (ติ)

[อามกมจฺฉ + ภุช + ณี]

ผู้กินปลาดิบเป็นปกติ, ผู้กินปลาดิบอยู่เป็นนิตย์.

อุทกถลจรสฺส ปกฺขิโน
นิจฺจํ **อามกมจฺฉโภชิโน**
ตสฺสานุกรํ สวิฏฺฐโก
เสวาเล ปลิคุณฺฐิโต มโตติ. (ชา.๑/๕๔)

(กาวีรกโพธิสัตว์กล่าวว่า)

กาสวิฏฐกะเมื่อทำตามปักษีที่มีปกติเที่ยวหากินทั้งทางน้ำและทางบก **กินปลาดิบอยู่เป็นนิตย์** ถูกสาหร่ายพันคอตายแล้ว.

อามกมตฺต (ติ)

[อามก + มตฺต]

ดินดิบ, ดินที่ยังไม่แห้ง.

น โว อหํ อานนฺท ตถา ปรกฺกมิสฺสามิ ยถา กุมฺภกาโร อามเก **อามกมตฺเต**. นิคฺคยฺห นิคฺคยฺหาหํ อานนฺท วกฺขามิ ปวยฺห ปวยฺห อานนฺท วกฺขามิ. โย สาโร โส ฐสฺสติ.

(ม.๓/๑๕๙)

อานนท์ เราจักไม่ประคับประคองเธอทั้งหลาย เหมือนช่างหม้อประคับประคองภาชนะ**ดินดิบ**ที่ยังดิบอยู่ เราจักกล่าวข่มแล้วข่มอีก จักกล่าวยกย่องแล้วยกย่องอีก บุคคลใดมีแก่นสาร บุคคลนั้นจักดำรงอยู่.

อามกมตฺเตติ อามเก นาติสุกฺเข ภาชเน. (ม.อฏฺ.๔/๑๑๘)

คำว่า **ดินดิบ(อามกมตฺเต)** ได้แก่ ภาชนะดิบคือที่ยังไม่แห้งดีนัก.

อามกมาคธลสุณ (น)

[อามก + มาคธ + ลสุณ]

กระเทียมดิบที่เกิดในแว้นมคธ.

อามกมาคธลสุณญฺเจว อชฺโฌหรณญฺจาติ ทฺเว องฺคานิ. (วิมติ.๒/๗๖)

องค์ ๒ (แห่งภิกษุณีผู้ฉันกระเทียมต้องอาบัติปาจิตตีย์) คือ **กระเทียมดิบที่เกิดในแว้นมคธ** และการคลืนกินลงไป.

อามกโลหิต (น)

[อามก + โลหิต]

เลือดสด.

อนุชานามิ ภิกฺขเว อมนุสฺสิกาพาเธ อามกมํสํ **อามกโลหิตนฺ**ติ. (วิ.๓/๒๙๔)

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเนื้อดิบ **เลือดสด** ในเมื่อมีโรคอมนุษย์เข้าสิง”.

อามกสาก (ปุ/น)

[อามก + สาก]

ผักดิบ, ผักสด.

อามกสากํ หตฺเถน คเหตฺวา ขาทิตุํ วฏฺฏติ. (วิสุทฺธิ.๑/๖๗)

ภิกษุจะใช้มือหยิบ**ผักสด**ฉันย่อมควร.

อามกสุสาน (น)

[อามก + สุสาน. อามเกหิ กุจฺฉิเตหิ อปูติคตมตสรีเรหิ สมฺปุณฺณํ สุสานํ อามกสุสานํ. (สูจิ)]

สุสานผีดิบ, ป่าช้าผีดิบ, สุสานที่เต็มไปด้วยซากศพสดยังไม่เน่า.

สิวถิกาย ฉฑฺฑิตนฺติ **อามกสุสาเน** ปาติตํ. (ม.อฏฺ.๑/๓๖๕)

คำว่า **ที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า(สิวถิกาย ฉฑฺฑิตํ)** ได้แก่ ซากศพที่เขาทิ้งไว้ใน**ป่าช้าผีดิบ**.

ยตฺถ สุสาเน ฉวสรีรํ ฉฑฺฑียติ, ตํ **อามกสุสานํ**. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๔๕๙)

ซากศพ อันเขาทิ้งไว้ในสุสานใด สุสานนั้นชื่อว่า **สุสานผีดิบ**.

อามคนฺธ๑ (ปุ)

[อาม + คนฺธ]

(๑) กลิ่นเหม็นสาบ-คาว, กลิ่นเน่า.

เก **อามคนฺธา** มนุเชสุ พฺรหฺเม
เอเต อวิทฺวา อิธ พฺรูหิ ธีร
เกนาวฏา วาติ ปชา กุรุตุ
อาปายิกา นิวุตพฺรหฺมโลกาติ.
(ที.๒/๑๙๕)

(มหาโควินทพราหมณ์ทูลถามว่า) ข้าแต่พรหม บรรดามนุษย์ทั้งหลาย มนุษย์พวกไหน **มีกลิ่นเหม็นสาบ** ข้าพเจ้าไม่รู้จักพวกเขา ขอท่านผู้เป็นปราชญ์ จงบอกมาในที่นี้เถิด อะไรร้อยรัด หมู่สัตว์จึงเหม็นเน่าคลุ้งต้องไปอบาย ปิดพรหมโลกแล้ว.

[สนังกุมารพรหมตรัสตอบว่า ความโกรธ การพูดเท็จ การโกง การประทุษร้ายมิตร ความตระหนี่ ความดูหมิ่น ความริษยา ความปรารถนา ความสงสัย การเบียดเบียนผู้อื่น ความอยากได้ ความคิดประทุษร้าย ความมัวเมา ความหลง สัตว์ผู้ประกอบด้วยกิเลสเหล่านี้จัดว่าเป็นผู้มี**กลิ่นเหม็นสาบ** ต้องไปอบาย ปิดพรหมโลกแล้ว(ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๒๐/๒๔๘-๙)]

มา โข ตฺวํ ภิกฺขุ อตฺตานํ กฏฺฐวิยมกาสิ. ตํ วต ภิกฺขุ กฏฺฐวิยกตํ อตฺตานํ **อามคนฺเธน** อวสฺสุตํ มกฺขิกา นานุปติสฺสนฺติ นานฺวาสฺส วิสฺสนฺตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชตีติ. (อํ.๑/๒๘๓)

ภิกษุ เธออย่าได้ทำตนให้เป็นผู้มักใหญ่ เป็นไปไม่ได้เลยที่แมลงวันจักไม่ตอม ไม่กัดตนที่มักใหญ่ชุ่ม**เพราะกลิ่นเหม็นคาว**.

[ความมักใหญ่คืออภิชฌา กลิ่นเหม็นคาวคือพยาบาท แมลงวันคือบาปอกุศลวิตก]

อามคนฺเธนาติ โกธสงฺขาเตน วิสฺสคนฺเธน. (อํ.อฏฺ.๒/๒๔๐)

คำว่า **กลิ่นเหม็นคาว(อามคนฺเธน)** ได้แก่ กลิ่นที่เป็นพิษ คือ โความโกรธ.

(๒) (ติ) มีกลิ่นเหม็น, กลิ่นเหม็นสาบ.

เอเตสุ ยุตฺตา อนิรามคนฺธาติ เอเตสุ จุทฺทสสุ กิเลเสสุ ยุตฺตา ปชา นิรามคนฺธา น โหติ **อามคนฺธา** สกุณปคนฺธา ปูติคนฺธาเยวาติ วทติ. (ที.อฏฺ.๒/๒๕๙)

คำว่า **ผู้ประกอบด้วยกิเลสเหล่านี้ เป็นผู้มีกลิ่นเหม็นสาบ (เอเตสุ ยุตฺตา อนิรามคนฺธา)** ความว่า หมู่สัตว์ที่ประกอบด้วยกิเลสทั้ง ๑๔ ประการเหล่านี้ เป็นผู้มีกลิ่นสกปรก มหาพรหมกล่าวว่า เป็นผู้**มีกลิ่นเหม็น** มีกลิ่นศพ มีกลิ่นเน่าแท้ ๆ.

อามคนฺธ[๒] (ปุ)

[อาม + คนฺธ]

(๑) พราหมณ์ชื่อว่าอามคันธะ.

อนุปฺปนฺเน ภควติ **อามคนฺโธ** นาม พฺราหฺมโณ ปญฺจหิ มาณวกสเตหิ สทฺธึ

ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา หิมวนฺตํ ปวิสิตฺวา ปพฺพตนฺตเร อสฺสมํ การาเปตฺวา วนมูลผลาหาโร หุตฺวา ตตฺถ ปฏิวสติ น กทาจิ มจฺฉมํสํ ขาทติ. (สุตฺตนิ.อฏฺ.๑/๒๙๗)

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้ายังไม่เสด็จอุบัติขึ้น **พราหมณ์ชื่อว่าอามคันธะ**บรรพชาเป็นดาบสพร้อมกับมาณพ ๕๐๐ คน ให้สร้างอาศรมอยู่ในระหว่างภูเขา (หุบเขา) มีเผือกมันและผลไม้ในป่าเป็นอาหาร อยู่ที่หุบเขาแห่งนั้น ดาบสไม่บริโภคปลาและเนื้อเลย.

(๒) ฤาษีชื่อว่าอามคันธะ.

ตโต **อามคนฺโธ** ภควนฺตํ ปุจฺฉิ "อามคนฺธํ โภ โคตม ภุญฺชสิ น ภุญฺชสีติ? "โก โส พฺราหฺมณ อามคนฺโธ นามาติ? มจฺฉมํสํ โภ โคตมาติ. (สุตฺตนิ.อฏฺ.๑/๒๙๘)

ลำดับนั้น**ฤาษีชื่อว่าอามคันธะ** ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ พระองค์เสวยกลิ่นดิบหรือไม่เสวย พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า พราหมณ์ ชื่อว่ากลิ่นดิบนั้นคืออะไร ? ดาบสนั้นทูลว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ปลาและเนื้อชื่อว่ากลิ่นดิบ [พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "พราหมณ์ ปลาและเนื้อไม่ใช่กลิ่นดิบ ก็กิเลสทั้งปวงที่เป็นบาป เป็นอกุศลธรรม ชื่อว่ากลิ่นดิบ]

อามคนฺธตาปส (ปุ)

[อามคนฺธ + ตาปส]

อามคันธดาบส.

ตํ สุตฺวา **อามคนฺธตาปโส** พุทฺโธติ คหปตโย วเทถาติ? พุทฺโธติ ภนฺเต วทามาติ ติกฺขตฺตุํ วตฺวา. (สุตฺตนิ.อฏฺ.๑/๒๙๘)

อามคันธดาบสฟังคำนั้นแล้วจึงพูดว่า คหบดีทั้งหลาย พวกท่านพูดว่า พุทฺโธ หรือ ? มนุษย์ทั้งหลายกล่าวขึ้นสิ้น ๓ ครั้งว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พวกข้าพเจ้ากล่าวว่า พุทฺโธ.

อามคนฺธสุตฺต (น)

[อามคนฺธ + สุตฺต]

อามคันธสูตร ขุทฺทกนิกาย สุตฺตนิบาตบาฬีวรรค ๒ สูตร ๒. (สุตฺตนิ.๓๑๕-๗)

สูตรนี้ทรงแสดงว่า คนที่มีกลิ่นเหม็นคือคนที่มีความเห็นผิดทำความชั่วทั้งปวง.

อามคนฺธิ (น)

[อาม + คนฺธ]

กลิ่นดิบ, กลิ่นคาว.

อิฏฺจคนฺโธ จ สุรภิ
สุคนฺโธ จ สุคนฺธิ จ
ปูติคนฺธิ ตุ ทุคฺคนฺโธ
อถ วิสฺสํ **อามคนฺธิ** ยํ. (ธาน.๑๔๖)

กลิ่นดี กลิ่นหอม ๔ ศัพท์ คือ อิฏฺจคนฺธ สุรภิ สุคนฺธ และสุคนฺธิ. ส่วนกลิ่นไม่ดี กลิ่นเหม็น ๒ ศัพท์คือ ปูติคนฺธิ และทุคฺคนฺธ ส่วน **กลิ่นคาว**ใด มีอยู่ กลิ่นคาวนั้น ชื่อว่า

วิสสะ(กลิ่นคาว).

อามสฺส วสาทิวตฺถุโน คนฺโธ ตํโยคา อิ ยํสทฺโท ตสฺส นปุํสกตฺตทีปโก. (ธาน.ฏี.๑๔๖)

กลิ่นของวัตถุที่คาวมีมันเหลวเป็นต้น เพราะประกอบด้วยมันเหลวนั้น ลง อิปัจจัย ยํศัพท์แสดงว่า**อามคนฺธิ**ศัพท์นั้นเป็นนปุงสกลิงค์.

อามคิทฺธ (ติ)

[อาม + คิทฺธ]

ติดใจ-อยากกินอาหาร-เหยื่อ.

ยถาปิ มจฺโฉ พฬิสํ
วงฺกํ มํเสน ฉาทิตํ
อามคิทฺโธ น ชานาติ
มจฺโฉ มรณมตฺตโน. (ชา.๒/๒๐๕)

(มโหสธบัณฑิตโพธิสัตว์ทูลว่า)

ปลา**อยากกินเหยื่อ**กลืนเบ็ดที่ใช้เหยื่อปกปิดไว้ก็ไม่รู้ว่าตนจะตายฉันใด.[ข้าแต่พระราชา พระองค์ทรงติดอยู่ในกามก็ย่อมไม่ทรงทราบพระธิดาของพระเจ้าจูฬนีเหมือนปลาไม่รู้จักว่าตนจะตายฉันนั้นเหมือนกัน]

อามคิทฺโธติ พฺยามสตคมฺภีเร อุทเก วสนฺโตปิ ตสฺมึ พฬิสสฺส วงฺกฏฺฐานํ ฉาเทตฺวา ฐิเต อามสงฺขาเต อามิเส คิทฺโธ หุตฺวา พฬิสํ คิลติ อตฺตโน มรณํ น ชานาติ. (ชา.อฏฺ.๖/๒๖๒)

คำว่า **อยากกินเหยื่อ(อามคิทฺโธ)** ความว่า ปลาแม้อยู่ในน้ำลึกร้อยวาต้องการเหยื่อคือของสดที่เขาปิดที่คดงอของเบ็ดไว้นั้นกลืนเบ็ดเข้าไปย่อมไม่รู้ความตายของตน.

อามชาต (ปุ)

[อาม + ชาต]

ลูกของหญิงทาสในบ้าน, ทาสที่เกิดจากหญิงทาสในบ้าน.

มญฺเญ โสวณฺณโย ราสิ
โสณฺณมาลา จ นนฺทโก
ยตฺถ ทาโส **อามชาโต**
ฐิโต ถุลฺลานิ คชฺชติ. (ชา.๑/๑๐)

(โพธิสัตว์บอกขุมทรัพย์แก่กุมารผู้เป็นลูกของเพื่อนว่า)

ทาสชื่อนันทะ**ผู้ที่เกิดจากหญิงทาสในบ้าน**ยืนพูดคำหยาบอยู่ที่ใด เรารู้ว่ามีกองรัตนะและมาลัยทองอยู่ที่นั้น.

อามชาโตติ อาม อหํ โว ทาสีติ เอวํ ทาสพฺยํ อุปคตาย อามทาสิสงฺขาตาย ทาสิยา ปุตฺโต. (ชา.อฏฺ.๑/๒๔๒)

คำว่า **ผู้ที่เกิดจากหญิงทาสในบ้าน(อามชาโต)** ความว่า บุตรของทาสีกล่าวคือนางอามทาสีที่เข้าถึงความเป็นทาสด้วยการกล่าวอย่างนี้ว่า จ๊ะฉันเป็นทาสีของท่าน.

อามชฺชนา (ตี)

[อา + มชฺช + ยุ]

การจับต้อง, การแตะต้อง, การสัมผัส.

ดู อามสน.

อามฏฺฐ (ติ)

[อา + มส + ต. อามสียิตฺถาติ อามฏฺโจ. (รู. หน้า ๓๘๒)]

ถูกจับต้องแล้ว, ถูกต้องแล้ว.

ตา หิ เตน **กายปฺปฏิพทฺเธน อามฏฺฐา** โหนฺติ. (วิ.อฏฺ.๒/๑๒๓)

[ส่วนภิกษุใดจับนิ้วมือหรือผมของหญิงหลายคนรวมกัน ภิกษุนั้นพระวินัยธร ไม่พึงนับนิ้วมือและผมปรับอาบัติสังฆาทิเสส แต่พึงนับหญิงปรับด้วยอาบัติสังฆาทิเสส และภิกษุนั้นย่อมต้องอาบัติถุลลัจจัยตามจำนวนของหญิงผู้ที่มีนิ้วมือหรือผมอยู่ตรงกลาง] จริงอยู่ หญิงเหล่านั้นเป็นอันภิกษุ**จับต้องแล้ว**ด้วยของที่เนื่องด้วยกาย.

ภนฺเต มยฺหํ อยฺเยน อานนฺทตฺเถเรน มม ปสาธนํ หตฺเถน **อามฏฺฐํ** เตน **อามฏฺฐ**กาลโต ปฏฺฐาย น สกฺกา ตํ มยา ปิลนฺธิตุํ. (ธมฺม.อฏฺ.๑/๒๓๐)

พระเจ้าข้า พระอานนทเถระผู้เป็นเจ้าของหม่อมฉัน เอามือ**จับต้อง**เครื่องประดับของหม่อมฉันแล้ว จำเดิมแต่กาลที่ท่าน**จับต้อง**แล้วหม่อมฉันไม่อาจประดับได้.

อามฏฺฐกาล (ปุ)

[อามฏฺฐ + กาล]

กาลที่เขาถูกต้องแล้ว, เวลาที่เขาจับต้องแล้ว.

เตน **อามฏฺฐกาลโต** ปฏฺฐาย น สกฺกา ตํ มยา ปิลนฺธิตุํ. (ธมฺม.อฏฺ.๑/๓๐๕)

จำเดิมแต่**เวลาที่ท่านจับต้องแล้ว** หม่อมฉันไม่อาจประดับได้.

อามฏฺฐกาลเภท (ปุ)

[อามฏฺฐกาล + เภท]

ประเภทกาลที่ถูกจับต้องแล้ว-แสดงแล้ว.

ยถา "อนุปฺปนฺนา ธมฺมา"ติ อนาคตกาลํ วุจฺจตีติ **อามฏฺฐกาลเภทํ** เอวํ ยํ **อามฏฺฐ-กาลเภทํ** น โหติ. (อนุฏี.๓/๒๕)

ประเภทกาลที่ถูกแสดงแล้ว เรียกว่า อนาคตกาล ในคำว่า ธรรมทั้งหลายที่ยังไม่เกิดขึ้น ย่อมมีโดยประการใด **ประเภทกาลที่ถูกแสดงแล้ว** ย่อมไม่มี โดยประการนั้น.

อามฏฺฐทฺวารติก (น)

[อามฏฺฐ + ทฺวาร + ติก]

ทวารและติกะที่ถูกจับต้อง-ถูกแสดงแล้ว.

จตุวีสติวิธเภเท **อามฏฺฐทฺวารติกา** น ภูมิโย อเปกฺขิตฺวา จปิตา. (มูลฏี.๒/๓๑)

ท่านตั้ง**ทวาร** (จักขุทวารเป็นต้น) **และ**

ติกะ (กุศลติกะเป็นต้น) **ที่แสดงแล้ว**ในประเภทแห่งจิต ๒๔ ดวง โดยไม่มองหาภูมิทั้งหลาย (หมายถึงแสดงทวารและติกะไว้โดยตรง).

อามฏฺฐทฺวารภูมิ (ถี)

[อามฏฺฐ + ทฺวาร + ภูมิ]

ทวารและภูมิที่ถูกจับต้องแล้ว-ถูกแสดงแล้ว.

ตึสวิธเภเท **อามฏฺฐทฺวารภูมิโย** วุตฺตา. (มูลฏี.๒/๓๑)

ท่านกล่าว**ทวารและภูมิที่ถูกแสดงไว้แล้ว** ในประเภทแห่งจิต ๓๐ ดวง.

อามฏฺฐภณฺฑ (น)

[อามฏฺฐ + ภณฺฑ]

สิ่งของที่ถูกจับต้องแล้ว, เครื่องประดับที่เขาจับต้อง-ถูกต้องแล้ว.

อมฺม นาหํ มม อยฺเยน **อามฏฺฐภณฺฑํ** ปิลนฺธิสฺสามิ. ปริจฺจตฺตํ มยา. (ธมฺม.อฏฺ.๑/๒๖๐)

แม่ฉันจักไม่ประดับเครื่องประดับที่พระผู้เป็นเจ้าของฉัน**จับต้องแล้ว**ฉันบริจาค.

อามฏฺฐภณฺฑก (น)

[อามฏฺฐ + ภณฺฑก]

สิ่งของ-เครื่องประดับที่เขาจับต้องแล้ว, ทรัพย์ที่เขาจับต้องแล้ว.

อยฺย ตุมฺหากํ หตฺเถน **อามฏฺฐภณฺฑกํ** มยฺหํ อยฺยาย อนาหาริยํ กตํ. (ธมฺม.อฏฺ.๑/๒๖๐)

พระคุณเจ้า **สิ่งของที่ท่านจับต้อง**ด้วยมือแล้ว แม่เจ้าของดิฉัน สั่งมิให้นำเอามา.

อามณฺฑ (ปุ/น)

[(๑) อา + มณฺฑ + อ. (๒) อามํ + ทา + อ แปล ท เป็น ฑ]

(๑) (ปุ) ต้นละหุ่ง.

เอรณฺโฑ ตุ จ **อามณฺโฑ**. (ธาน.๕๖๖)

ส่วน ต้นละหุ่ง ๒ ศัพท์ คือ เอรณฺฑ และ **อามณฺฑ**.

มณฺฑ ภูสเน อีสํปสนฺนเตลตาย วา **อามณฺโฑ**. อามํ วา วาตํ ตํ ทายตีติ **อามณฺโฑ**. (ธาน.ฏี.๕๖๖)

มณฺฑธาตุลงในอรรถประดับ อีกนัยหนึ่งชื่อว่าต้นละหุ่ง เพราะมีน้ำมันใสเล็กน้อย, หรือว่า ต้นไม้ใด ย่อมตัดลมนั้น เพราะเหตุนั้น ต้นไม้นั้นจึงชื่อว่า **ต้นละหุ่ง**.

(๒) ต้นมะขามป้อม

จาลา จ อุปจาลา จ
อเหสุํ อคฺคสาวิกา
โพธิ ตสฺส ภควโต
อามณฺโฑติ ปวุจฺจติ. (พุทฺธวํ.๓๖๓)

พระจาลาเถรีและพระอุปจาลาเถรี เป็นพระอัครสาวิกา ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคผุสสะ

นั้นชาวโลกเรียกว่า**ต้นมะขามป้อม**.

อามณฺโฑติ อาลมกรุกฺโข. (พุทฺธวํ.อฏ.๒๗๖)

คำว่า **อามณฺโฑ** ได้แก่ ต้นมะขามป้อม.

(๓) (น) ผลมะขามป้อม.

เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว จกฺขุมา ปุริโส เอกํ **อามณฺฑํ** หตฺเถ กริตฺวา ปจฺจเวกฺเขยฺย เอวเมว โข ภิกฺขเว สหสฺโส พฺรหฺมา สหสฺสิโลกธาตุํ ผริตฺวา อธิมุจฺจิตฺวา วิหรติ. เยปิ ตตฺถ สตฺตา อุปปนฺนา เตปิ ผริตฺวา อธิมุจฺจิตฺวา วิหรติ. (ม.๓/๑๔๒)

เปรียบเหมือนบุรุษมีนัยน์ตาดี วาง**ผลมะขามป้อม**ผลหนึ่งไว้ในมือแล้วพิจารณาดู แม้ฉันใด สหัสสพรหมก็ฉันนั้นเหมือนกัน น้อมจิตแผ่ไปตลอด ๑,๐๐๐โลกธาตุอยู่ แม้สัตว์ทั้งหลายที่เกิดแล้วในชั้นสหัสสพรหมนั้นก็น้อมจิตแผ่ไปอยู่.

อามณฺฑนฺติ อามลกํ. (ม.อฏ.๔/๑๐๔)

คำว่า **อามณฺฑํ** ได้แก่ ผลมะขามป้อม.

อามณฺฑลิก (ติ)

[อามณฺฑล + ณิก]

มีอาการหมุนเป็นวงกลม, หมุนวนแล้ว.

อามณฺฑลิย (ติ)

[อามณฺฑล + ณิก]

มีอาการหมุนเป็นวงกลม, หมุนวนแล้ว.

ภิกฺขเว คาโว มชฺเฌคงฺคาย นทิยา โสเต **อามณฺฑลิยํ** กริตฺวา ตตฺเถว อนยพฺยสนํ อาปชฺชึสุ. (ม.๑/๒๘๗)

ภิกษุทั้งหลาย ฝูงโคว่ายเข้าไป**หมุนวนแล้ว**ในกระแสน้ำกลางแม่น้ำคงคา ถึงความพินาศในน้ำวนนั้นนั่นเอง.

อามณฺฑลิยํ กริตฺวาติ มณฺฑลิกํ กตฺวา. (ม.อฏ.๒/๑๖๗)

คำว่า **หมุนวนแล้ว(อามณฺฑลิยํ กริตฺวา)** ได้แก่ กระทำให้หมุนวนเป็นวงกลมแล้ว.

อามณฺฑลิกํ กริตฺวาติ อาวตฺเต ปติตา เต มณฺฑลากาเรน ปริพฺภมิตฺวา. (ม.ฏี.๒/๑๙๙)

คำว่า **หมุนวนแล้ว(อามณฺฑลิกํ กริตฺวา)** ได้แก่ โคเหล่านั้นตัวที่ตกลงไปในน้ำวนหมุนวนไปแล้วโดยอาการเป็นวงกลม.

อามณฺฑสารก (ปุ)

[อามณฺฑ + สารก]

ขันที่กระทำด้วยผลมะขามป้อม, ภาชนะขันมะขามป้อม.

เตลภาชเนสุ วิสาเณ วา นาฬิยํ วา อลาพุเก วา **อามณฺฑสารเก** วา จเปตฺวา อิตฺถิรูปํ ปุริสรูปญฺจ อวเสสํ สพฺพมฺปิ วณฺณมฏฺฐกมฺมํ วฏฺฏติ. (วิ.อฏ.๑/๒๕๔)

บรรดาภาชนะน้ำมัน รูปที่เหลือแม้ทั้งหมดที่มีลวดลายเกลี้ยงเกลา (ซึ่งมีอยู่) ที่ภาชนะเขาก็ดี ภาชนะทะนานก็ดี ภาชนะกระโหลก

น้ำเต้าก็ดี **ภาชนะมะขามป้อม**ก็ดี เว้นรูปภาพสตรีและบุรุษเสียย่อมควร.

อามณฺฑสารโก อามลกผลมโยติ วทนฺติ. (วชิร.๑๒๒)

อาจารย์บางพวก กล่าวว่า ขันที่กระทำด้วยผลมะขามป้อม ชื่อ**ภาชนะมะขามป้อม**.

อามณฺฑสารเกติ อามลเกหิ กตภาชเน. (สารตฺถ.๒/๑๒๒)

คำว่า **ภาชนะมะขามป้อม(อามณฺฑสารเก)** ได้แก่ ภาชนะที่กระทำด้วยผงผลมะขามป้อม.

อามณฺฑสารเกติ อามลกผลานิ ปิสปตฺวา เตน กกฺเกน กตเตลภาชเน. (วิมติ.๑/๑๖๙)

คำว่า **ภาชนะมะขามป้อม(อามณฺฑสารเก)** ได้แก่ ภาชนะน้ำมันที่เขาบดผลมะขามป้อมแล้วกระทำด้วยผงมะขามป้อมนั้น.

อามต (ติ)

[อา + มต = มร + ต]

ผู้ใกล้ตาย, ผู้ตายไปครึ่งแล้ว.

ยทา โส **อามโต** โหติ ตฺยาหํ เอวํ วทามิ เตน หิ โภ อิมํ ปุริสํ อุตฺตานํ นิปาเตถ อปฺเปว นามสฺส ชีวํ นิกฺขมนฺตํ ปสฺเสยฺยามาติ. (ที.๒/๒๖๗)

เมื่อบุรุษนั้น**ใกล้ตาย** โยมสั่งว่า'พวกท่านจงผลักให้เขานอนหงาย บางทีพวกเราจะได้เห็นชีวะของบุรุษนั้นออกมาบ้าง.

อามโต โหตีติ อทฺธมโต มริตุํ อารทฺโธ โหติ. (ที.อฏฺ.๒/๔๐๐)

คำว่า **ใกล้ตาย(อามโต โหติ)** ได้แก่ ผู้ตายไปครึ่งหนึ่งแล้ว ได้แก่ เริ่มตายไปช้า ๆ .

อามโตติ เอตฺถ อาสทฺโท อามิสสทฺโท วิย อุปฑฺฒปริยาโยติ อาห "**อทฺธมโต**" ติ **อามโต**ติ วา อีสํทรเถน อุสฺมนา ยุตฺตมรโณ มรนฺโตติ อตฺโถ. (ที.ฏี.๒/๓๕๓)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า **ตายไปครึ่งแล้ว** เพื่อประสงค์จะแสดงว่า อา-ศัพท์ในคำว่า **ผู้ใกล้ตาย(อามโต)** นี้ เป็นปริยายศัพท์ของอุปฑฺฒ(ครึ่ง) เหมือนอามิสศัพท์ อีกนัยหนึ่ง คำว่า **ผู้ใกล้ตาย(อามโต)** ได้แก่ ผู้มีความตายที่ประกอบด้วยอุณหภูมิความร้อนเล็กน้อย อธิบายว่าผู้กำลังจะตาย.

อามตา (ถี)

[อาม + ตา]

ความดิบ, ความเป็นมะม่วงดิบ.

ยถา อมฺเพ อปกฺกภาโว **อามตา** โหติ เอวํ ปุคฺคเลปิ ปุถุชฺชนภาโว อามตา อริยภาโว ปกฺกตา. (อภิ.อฏฺ.๓/๗๖)

ภาวะที่มะม่วงไม่สุก คือ**ความเป็นมะม่วงดิบ** ฉันใด แม้ในบุคคล ภาวะเป็นปุถุชน คือความเป็นมะม่วงดิบ ความเป็นพระอริยะก็คือความเป็นมะม่วงสุกฉันนั้น.

อามตฺติก (ติ)

[อมตฺต + ณิก]

ผู้มีทรัพย์คือหม้ออันตนขายแล้ว, ผู้ขายหม้อ, คนขายหม้อ.

ดู อามตฺติกาปณ.

อามตฺติกาปณ (ปุ)

[อามตฺติก + อาปณ]

ร้านค้าของพ่อค้าหม้อ, ร้านขายภาชนะดินเผา.

กถญฺหิ นาม สมณา สกฺยปุตฺติยา พหู ปตฺเต สนฺนิจยํ กริสฺสนฺติ ปตฺตวาณิชฺชํ วา สมณา สกฺยปุตฺติยา กริสฺสนฺติ **อามตฺติกาปณํ** วา ปสาเรสฺสนฺติ. (วิ.๑/๓๕๒)

(พวกชาวบ้านเดินเที่ยวตามวิหารเห็นพวกภิกษุฉัพพัคคีย์ทำการสะสมบาตรไว้เป็นอันมากจึงตำหนิว่า)ไฉนพระสมณะเชื้อสายศากยบุตรจึงทำการสะสมบาตรไว้เป็นอันมากจักขายบาตรหรือตั้ง**ร้านขายภาชนะดินเผา**หรือ.

อามตฺติกาปณํ วาติ อมตฺตานิ วุจฺจนฺติ ภาชนานิ ตานิ เยสํ ภณฺฑํ เต อามตฺติกา เตสํ อามตฺติกานํ อาปณํ **อามตฺติกาปณํ** กุลาลภณฺฑวาณิชกาปณนฺติ อตฺโถ. (วิ.อฏฺ.๒/๒๘๑)

ภาชนะหม้อเรียกว่าภาชนะหม้อดินเผา ในคำว่า **ร้านขายภาชนะดินเผา** นี้ ภาชนะเหล่านั้นเป็นสินค้าของชนเหล่าใด ชนเหล่านั้น ชื่อว่า ผู้มีภาชนะเป็นสินค้า ร้านตลาดของผู้มีภาชนะเป็นสินค้าเหล่านั้น ชื่อว่า **ร้านขายภาชนะดินเผา** อธิบายว่า ร้านขายสินค้าของพ่อค้าหม้อดิน.

อามตฺติกาปณนฺติ อมตฺตานิ วุจฺจนฺติ ภาชนานิ ตานิ เย วิกฺกิณนฺติ เต วุจฺจนฺติ อามตฺติกา เตสํ อาปโณ **อามตฺติกาปโณ** ตํ วา ปสาเรสฺสนฺตีติ อตฺโถ. (วิ.อฏฺ.๓/๑๙๐)

ภาชนะหม้อทั้งหลาย เรียกว่า หม้อดินเผา ในคำว่า **ร้านขายภาชนะดินเผา** นี้ พวกชนผู้ขายหม้อเหล่านั้น เรียกว่า พ่อค้าภาชนะดินเผา ร้านค้าของชนเหล่านั้น ชื่อว่า **ร้านขายภาชนะดินเผา** อีกนัยหนึ่งความว่า ออกร้านขายภาชนะดินเผา.

อามทาสี (ถี)

[อาม + ทาสี]

หญิงทาสในบ้าน. ดู อามชาต.

อามทฺทน (น)

[อา + มทฺท + ยุ]

การเหยียบย่ำ.

ตํ อยํ โคคโณ ภญฺชติ ปุรา ตสฺส ภญฺชนโต **อามทฺทนโต** ปุเรตรเมวาติ อตฺโถ. (วิมาน.อฏฺ.๒๙๒)

ฝูงโคนี้จะทำลายทรัพย์นั้น (ข้าพเจ้าได้รีบ

ไปยังไร่ถั่ว) ก่อน ความว่า ก่อนกว่าฝูงโคนั้นจะทำลาย คือ**เหยียบย่ำ**ทรัพย์ของตนทีเดียว.

อามนฺต (กฺริ/วิ)

[อา + มนฺต + ตฺวา. ลบ ตฺวา]

ให้รู้แล้ว, เรียกแล้ว, เตือนแล้ว.

ยํ ตฺวํ อกสฺมึ วฑฺเฒสิ
ขีรรุกฺขํ ภยานกํ
อามนฺต โข ตํ คจฺฉาม
วุฑฺฒิ มสฺส น รุจฺจติ. (ชา.๑/๑๓๒)

(พญาหงส์กล่าวว่า)

เพราะเหตุใด ท่านจึงปล่อยให้ต้นไม้ที่น่ากลัวดุจข้าศึกเจริญเติบโตที่ค่าคบ เหตุนั้น ข้าพเจ้าจะขอ**เตือน**ท่านแล้วจะไป การเจริญเติบโตของต้นไทรนั้น ข้าพเจ้าไม่เห็นด้วย.

อามนฺต โข ตนฺติ ตสฺมา มยํ ตํ อามนฺเตตฺวา ชานาเปตฺวา คจฺฉาม. (ชา.อฏฺ.๓/๑๙๕)

คำว่า **เตือนท่านแล้ว(อามนฺต โข ตํ)** ความว่า เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงเรียกท่านมาปรึกษาให้รู้แล้วก็จะไป.

อามนฺตก (ติ)

[อา + มนฺต + ณฺวุ]

ผู้เรียกร้อง, ผู้เรียก, ผู้เชิญ.

อสทฺธมฺมวเสน หิ **อามนฺตเกสุ** นิมนฺตเกสุ วิชฺชมาเนสุ มาตุคาโม นาม น สกฺกา รกฺขิตุํ. (ชา.อฏฺ.๑/๓๑๒)

เพราะว่าขึ้นชื่อว่ามาตุคามในเมื่อ**มีผู้เรียกร้อง**ในเมื่อมีผู้เชื้อเชิญ ด้วยอำนาจอสัทธรรม ใคร ๆ ก็ไม่อาจรักษาไว้ได้เลย.

อามนฺตน (น/ถี)

[อา + มนฺต + ยุ]

(๑) การเรียก, พระพุทธฎีกา.

ภควโต **อามนฺตนํ** ปฏิอสฺโสสุํ. (ม.อฏฺ.๑/๑๖)

ภิกษุทั้งหลาย ทูลรับ**พระพุทธฎีกา**ของพระมีพระภาค.

(๒) การปรึกษา.

อามนฺตนา โหติ สหายมชฺเฌ
วาเส ฐาเน คมเน จาริกาย
อนภิชฺฌิตํ เสริตํ เปกฺขมาโน
เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโป.
(สุตฺตนิ.๒๘๕)

(พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่งเปล่งอุทานว่า)

ในท่ามกลางสหาย ย่อมมี**การปรึกษา**กันในเรื่องที่อยู่ เรื่องการดำรงตน เรื่องการไป เรื่องการเที่ยวจาริก บุคคลเมื่อเพ่งเห็นการบวชที่ให้ถึงความเสรีที่พวกคนพาลไม่มุ่งหวังจึงประพฤติอยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด.

อิทํ เม สุณ อิทํ เม เทหีติอาทินา นเยน ตถา ตถา **อามนฺตนา** โหติ. (สุตฺตนิ.อฏฺ.๑/๗๕)

มี**การปรึกษา**โดยประการนั้น ๆ โดยนัยว่า ท่านจงฟังสิ่งนี้ของข้าพเจ้า ท่านจงให้สิ่งนี้แก่ข้าพเจ้าเป็นต้น.

(๓) ศัพท์ที่เรียก, คำร้องเรียก.

เรติ อิทํ หีฬนวเสน **อามนฺตนํ**.
(ที.อฏฺ.๑/๒๔๗)

คำว่า **เร** นี้ เป็น**คำร้องเรียก**ด้วยอำนาจติเตียน เย้ยหยัน.

อามนฺตนกิริยา (ถี)

[อามนฺตน + กิริยา]

กิริยาการเรียก, การเรียก.

ตํ ปนสฺส ยถาวุตฺเต ฐาเน วิหรณกิริยาย กตฺตุวิเสสทสฺสนตฺถํ กตํ น **อามนฺตน-กิริยาย** อิธ ปน อามนฺตนกิริยาย.
(ม.ฏี.๑/๔๙)

ก็คำว่า ภควานั้น กระทำแล้วเพื่อแสดงผู้กระทำพิเศษแห่งกิริยาการอยู่ในที่ตามที่กล่าวแล้วแห่งศัพท์นั้น ไม่ได้กระทำเพื่อแสดงผู้กระทำพิเศษ แห่ง**กิริยาการเรียก** แต่ในที่นี้กระทำแล้วเพื่อแสดงผู้กระทำพิเศษ**แห่งกิริยาการเรียก**.

อามนฺตนนิทฺเทส (ปุ)

[อามนฺต + นิทฺเทส]

ศัพท์-ถ้อยคำที่แสดงการร้องเรียก.

ภิกฺขเวติ **อามนฺตนนิทฺเทโส**.
(สี.อภินวฏี.๑/๔๘๒)

ศัพท์ว่า **ภิกฺขเว (ภิกษุทั้งหลาย)** เป็น**ศัพท์ที่แสดงการร้องเรียก**.

อามนฺตนวจน (น)

[อามนฺตน + วจน]

คำเป็นเหตุร้องเรียก, คำร้องเรียก.

เรติ **อามนฺตนวจนํ**. (อภิ.อฏฺ.๓/๑๑๔)

คำว่า **เร** เป็น**คำร้องเรียก**.

อามนฺตนาการ (ปุ)

[อามนฺตน + อาการ]

อาการ-กิริยาร้องเรียก.

ภิกฺขโวติ **อามนฺตนาการ**โร. (สํ.ฏี.๒/๕)

ศัพท์ว่า **ภิกฺขโว (ภิกษุทั้งหลาย)** เป็น**อาการร้องเรียก**.

อามนฺตนาการทสฺสน (น)

[อามนฺตนาการ + ทสฺสน]

ศัพท์ที่แสดงอาการร้องเรียก, คำที่แสดงอาการร้องเรียก.

ภิกฺขโวติ เตสํ **อามนฺตนาการทสฺสนํ**.
(อุทาน.อฏฺ.๓๙๑)

คำว่า **ภิกฺขโว(ภิกษุทั้งหลาย)** เป็น**คำ**

ที่แสดงอาการร้องเรียกภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น.

อามนฺตนาการทีปน (น)

[อามนฺตนาการ + ทีปน]

ศัพท์ที่แสดงอาการให้รู้, คำที่แสดงอาการร้องเรียก.

ภิกฺขโวติ อามนฺตนาการทีปนํ.

(ม.อฏฺ.๑/๑๕)

คำว่า **ภิกฺขโว (ภิกษุทั้งหลาย)** เป็น**คำที่แสดงอาการร้องเรียก**.

อาวุโสติ อามนฺตนาการทีปนํ.

(สารตฺถ.๑/๖๐)

คำว่า **อาวุโส (คุณทั้งหลาย)** เป็น**คำที่แสดงอาการร้องเรียก**.

อามนฺตนาการปริทีปน (น)

[อามนฺตนาการ + ปริทีปน]

ศัพท์ที่แสดงอาการให้รู้, คำที่แสดงอาการร้องเรียก.

ภิกฺขโวติ อามนฺตนาการปริทีปนํ.

(อํ.อฏฺ.๑/๑๓)

คำว่า **ภิกฺขโว (ภิกษุทั้งหลาย)** เป็น**คำที่แสดงอาการร้องเรียก**.

อามนฺตนิก (ติ)

[อามนฺตน + ณิก]

ควรเพื่อการเรียก, ควรเรียก, ควรรับเชิญ.

อามนฺตนิกา รญฺโญมฺหิ สกฺกสฺส วสวตฺติโนติ สยํวสีภาเวน วตฺตนโต ทฺวีสุ เทวโลเกสุ อตฺตโน วสํ อิสฺสริยํ วตฺเตตีติ วา วสวตฺตี ตสฺส วสวตฺติโน สกฺกสฺส เทวรญฺโญ **อามนฺตนิกา** อาลาปสลฺลาปโยคฺคา กีฬนกาเล วา เตน อามนฺเตตพฺพา อมฺหิ. (วิมาน.อฏฺ.๘๖)

สองบาทคาถาว่า **ท้าวสักกเทวราชผู้ทรงอำนาจเชิญดิฉันมา (อามนฺตนิกา รญฺโญมฺหิ, สกฺกสฺส วสวตฺติโน)** ความว่า ที่ชื่อว่า ทรงอำนาจ เพราะเป็นไปโดยให้คล้อยตามความต้องการตนเอง อีกนัยหนึ่ง ผู้ใดยังอำนาจ ความเป็นใหญ่ของตนให้เป็นไป ในเทวโลก ๒ ชั้น เพราะเหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า ผู้ทรงอำนาจ ดิฉัน เป็น**ผู้ควรรับเชิญ** คือเหมาะสมสนทนาปราศรัยของท้าวสักกเทวราชผู้มีอำนาจนั้น หรือท้าวเธอนั้นพึงเชื้อเชิญดิฉันในเวลาเล่นกีฬาในอุทยาน.

อามนฺตนีย (ติ)

[อา + มนฺต + อนีย]

ผู้ควรเชื้อเชิญ, ผู้ควรเชิญ.

อาจริโย พฺราหฺมโณ มยฺหํ
กิจฺจากิจฺเจสุ พฺยาวโฏ
ครุ จ **อามนฺตนีโย** จ
ทาตุมรหามิ โภชนํ. (ชา.๑/๓๐๗)

(พระราชาตรัสตอบกุฎุมพีว่า)
พราหมณ์เป็นอาจารย์ของเรา
เป็นผู้ขวนขวายในกิจใหญ่น้อย
เป็นครู และเป็น**ผู้ควรเชื้อเชิญ**
เราจึงควรให้โภชนะแก่เขา.

อามนฺตนีโยติ อามนฺเตตพฺพยุตฺตโก มยา ทินฺนํ ภตฺตํ คเหตุํ อนุรูโป. (ชา.อฏฺ.๔/๓๗๓)

คำว่า **ผู้ควรเชื้อเชิญ(อามนฺตนิโก)** ความว่า เป็นผู้ควรที่ฉันจะพึงเชื้อเชิญ คือเหมาะเพื่อรับภัตตาหารที่ฉันให้.

อามนฺตย (กฺริ/วิ)

[อา + มนฺต + ตฺวา]

ให้รู้แล้ว, บอกกล่าวแล้ว, บอกลาแล้ว.

โส ปุณฺณโก ภูตปตึ ยสสฺสึ
อามนฺตย เวสฺสวณํ กุเวรํ
ตตฺเถว สนฺโต ปุริสํ อสํสิ
อาเนหิ อาชญฺญมิเธว ยุตฺตํ.
(ชา.๒/๒๗๙)

ปุณณกยักษ์นั้น**ทูลบอกลา**ท้าวกุเวรเวสสุวรรณผู้เรืองยศเป็นใหญ่แห่งหมู่ยักษ์แล้วไปสั่งบุรุษคนใช้ของตนในที่นั้นนั่นแหละว่า เจ้าจงนำม้าอาชาไนยที่เตรียมไว้มา ณ ที่นี้เถิด.

อามนฺตยาติ อามนฺตยิตฺวา. (ชา.อฏฺ.๗/๑๖๙)

คำว่า **ทูลบอกลาแล้ว(อามนฺตย)** ได้แก่ บอกให้รู้แล้ว.

อามนฺตยติ (กฺริ)

[อา + มนฺต + ณย + ติ]

ย่อมให้รู้, ย่อมเรียก, ย่อมสั่ง.

ดู อามนฺเตติ.

อามนฺตยิตฺวา (กฺริ/วิ)

[อา + มนฺต + ณย + ตฺวา]

(๑) ให้เรียกแล้ว.

อามนฺตยิตฺวา เทวินฺโท
วิสฺสกมฺมํ มหิทฺธิกํ.
อสฺสมํ สุกตํ รมฺมํ
ปณฺณสาลํ สุมาปย. (จริยา.๓๙๔)

ท้าวสักกะจอมเทพ ตรัสสั่ง**ให้เรียก**วิสสุกรรมเทพบุตรผู้มีฤทธิ์มากแล้วรับสั่งให้เนรมิตบรรณศาลาอย่างสวยงามน่ารื่นรมย์สำหรับเป็นอาศรมอย่างดี.

อามนฺตยิตฺวาติ ปกฺโกสาเปตฺวา. (จริยา.อฏฺ.๙๑)

คำว่า **ให้เรียกแล้ว(อามนฺตยิตฺวา)** ได้แก่ ตรัสรับสั่งให้ร้องเรียกแล้ว.

(๒) ให้รู้แล้ว, บอกกล่าวแล้ว.

ดู อามนฺตย.

อามนฺตยิตฺวาน (กฺริ/วิ)

[อา + มนฺต + ณย + ตฺวาน]

เรียกแล้ว.

ตโต โส วรุโณ นาโค
ปวิสิตฺวา นิเวสนํ
ภริยํ **อามนฺตยิตฺวาน**
อิทํ วจนมพฺรวิ. (ชา.๒/๒๗๗)

ลำดับนั้น ท้าววรุณนาคราชเสด็จเข้าไปสู่นิเวศน์**ตรัสเรียก**พระชายามา**แล้ว**ตรัสคำนี้.

อามนฺตา (พฺย)

การรับคำ, คำรับคำของผู้อื่น. (การรับคำว่า ใช่, ใช่แล้ว, ถูกต้องแล้ว ครับ เป็นต้น)

ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมตฺเถนาติ ? **อามนฺตา**. (อภิ.ก.๑)

สกวาที ถามว่า ท่านหยั่งรู้บุคคล ได้โดยสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ ใช่ไหม

ปรวาที ตอบว่า **ใช่**.

อามนฺตาติ อยํ ปฏิชานนา. (อภิ.อฏฺ.๓/๑๑๒)

คำนี้ว่า **ใช่ (อามนฺตา)** เป็นคำรับ.

เย วา ปน กุสลมูลา สพฺเพ เต ธมฺมา กุสลาติ? **อามนฺตา**. (ยมก.๑/๖)

ปฏิโลมปุจฉา สภาวธรรมเหล่าใดเป็นกุศลมูล สภาวธรรมเหล่านั้นทั้งหมดเป็นกุศลใช่ไหม

วิสัชนา **ใช่**.

อามนฺตาติ สพฺเพสมฺปิ กุสลมูลานํ กุสลภาวํ สมฺปฏิจฺฉนฺโต อาห. (อภิ.อฏฺ.๓/๒๙๐)

คำว่า **ใช่(อามนฺตา)** ได้แก่ พระผู้มีพระภาคเมื่อจะทรงรับรองความที่แห่งกุศลมูลทั้งหลายแม้ทั้งหมดเป็นกุศลจึงตรัสแล้ว.

อามนฺตาเปติ (กา/กฺริ)

[อา + มนฺต + ณาเป + ติ]

ย่อมให้เรียก, ย่อมให้เชิญ.

โส เตน โรเคน ทุกฺขิโต อุปทฺทวา ปริมุจฺจิตุกาโม ภิสกฺกํ สลฺลกตฺตํ **อามนฺตาเปยฺย**. (มิลินฺท.๓/๑๖๑)

บุรุษนั้นเป็นทุกข์ด้วยโรคนั้นประสงค์จะพ้นจากภัยคือโรค**พึงให้เรียก**หมอผู้สามารถกำจัดโรคมา.

โส กุมาโร อุยฺยานํ คจฺฉนฺโต อนฺตรามคฺเค นิวตฺโตติ สุตฺวา สารถึ **อามนฺตาเปสิ**. (ที.อฏฺ.๒/๔๗)

พระราชาทรงสดับว่า พระกุมารนั้นเสด็จประพาสพระอุทยาน เสด็จกลับในระหว่างทางจึงรับสั่ง**ให้เรียก**สารถีมา.

อามนฺตาเปตฺวา (กฺริ/วิ)

[อา + มนฺต + ณาเป + ตฺวา]

สั่งให้เรียกมาแล้ว, ให้เชิญมาแล้ว.

อทฺทสา โข ภิกฺขเว พนฺธุมา ราชา วิปสฺสึ กุมารํ ทิสฺวา เนมิตฺเต พฺราหฺมเณ **อามนฺตาเปตฺวา** เอตทโวจ ปสฺสนฺตุ โภนฺโต เนมิตฺตา พฺราหฺมณา กุมารนฺติ. (ที.๒/๑๔)

พระเจ้าพันธุมาได้ทอดพระเนตรวิปัสสีราชกุมาร แล้ว**รับสั่งให้เชิญ**พราหมณ์โหราจารย์มาตรัสว่า 'พราหมณ์โหราจารย์จงทำนายวิปัสสีราชกุมาร.

อามนฺติต (ติ)

[อา + มนฺต + ต]

ผู้ถูกเรียก-เชิญ, ผู้ที่เขาเชิญมา, ผู้ได้รับเชิญ.

สหายานํ สมโย อาสิ
ญาตีนํ สมิตี อหุ
ตฺวญฺจ **อามนฺติตา** อาสิ
สสามินี โน จ โข อหํ. (เปต.๑๔๒)

[นางติสสาถามว่า เรื่องนี้เป็นความจริง ถึงฉันก็รู้ว่า เธอโปรยหมามุ่ยลงบนที่นอนของฉันจนทั่ว แต่ฉันอยากจะถามเธอถึงเรื่องอื่น เพราะกรรมอะไรเธอจึงเป็นหญิงเปลือยกาย]

(นางเปรตนั้นตอบว่า)

(วันหนึ่ง)ได้มีการประชุมมิตรสหายและญาติทั้งหลาย เธอ**ได้รับเชิญ** แต่ฉันซึ่งร่วมสามีกับเธอไม่มีใครเชิญเลย. [เมื่อเธอเผลอ ฉันได้ลักขโมยผ้าเธอไป เพราะผลกรรมนั้น ฉันจึงเป็นหญิงเปลือยกาย]

อามนฺติตาติ มงฺคลกิริยาวเสน นิมนฺติตา. (เปต.อฏฺ.๘๑)

คำว่า **ได้รับเชิญ(อามนฺติตา)** ได้แก่ เธอได้รับเชิญด้วยอำนาจกระทำมงคล.

อามนฺติตาการ (ปุ)

[อามนฺติต + อาการ]

อาการร้องเรียก, กิริยาการร้องเรียก.

ภิกฺขโวติ หิ **อามนฺติตากาโร**. (ม.ฏี.๑/๕๒)

จริงอยู่ คำว่า **ภิกฺขโว (ภิกษุทั้งหลาย)** เป็น**อาการร้องเรียก**.

อามนฺเตติ (กฺริ)

[อา + มนฺต + เณ + ติ]

ย่อมให้รู้, ย่อมเรียก, ย่อมรับสั่ง.

สตฺถา ตํ อาวุโส ผคฺคุน **อามนฺเตติ**. (ม.๑/๑๗๓)

ท่านผัคคุนะพระศาสดา**ตรัสเรียก**ท่าน.

อามนฺเตตีติ ปกฺโกสติ. (ม.อฏฺ.๒/๒)

คำว่า **ตรัสเรียก(อามนฺเตติ)** ได้แก่ รับสั่งเรียกหา.

อามนฺเตตฺวา (กฺริ/วิ)

[อา + มนฺต + เณ + ตฺวา]

เรียกแล้ว, เชิญแล้ว, ให้รู้แล้ว.

สจสฺส โหติ อวิสยฺหํ หตฺถวิกาเรน ทุติยํ **อามนฺเตตฺวา** หตฺถวิลงฺฆเกน อุปฏฺฐาเปยฺย. (วิ.๓/๒๒๑)

ถ้าไม่สามารถพึงกวักมือ**เรียก**เพื่อนมาช่วยยก.

ราชา มหาวิชิโต ปุโรหิตํ พฺราหฺมณํ **อามนฺเตตฺวา** เอตทโวจ อิธ มยฺหํ พฺราหฺมณรโหคตสฺส ปฏิสลฺลีนสฺส เอวํ เจตโส ปริวิตกฺโก อุทปาทิ อธิคตา โข เม วิปุลา มานุสกา โภคา มหนฺตํ ปถวิมณฺฑลํ อภิวิชิย อชฺฌาวสามิ. (ที.๑/๑๒๘)

พระเจ้ามหาวิชิต**รับสั่งเรียก**พราหมณ์ปุโรหิตมารับสั่งว่า 'พราหมณ์ วันนี้เราพักอยู่ตามลำพังเกิดความคิดคำนึงขึ้นว่า เราได้ถือครองโภคสมบัติที่เป็นของมนุษย์อย่างมากมาย ได้เอาชนะแล้วครอบครองดินแดนที่กว้างใหญ่.

เนสํ สติชนนตฺถํ ภควา ปจฺฉมํ **อามนฺเตตฺวา** ปจฺฉา ธมฺมํ เทเสติ. (ม.อฏฺ.๑/๑๕)

เพื่อเป็นการเตือนสติภิกษุเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคจึง**ตรัสเรียก**ภิกษุทั้งหลายมาก่อน แล้วแสดงธรรมในภายหลัง.

อามนฺเตนฺต (ติ)

[อา + มนฺต + เณ + อนฺต]

ประสงค์จะเรียก, ประสงค์จะร้องเรียก.

ทุกฺขสฺสนฺตกราติ อามนฺเตนฺโต อาห. (สุตฺตนิ.อฏฺ.๒/๑๕๙)

คำว่า **ข้าแต่พระพุทธเจ้าผู้ทรงกระทำที่สุดทุกข์(ทุกฺขสฺสนฺตกร)** ได้แก่ สภิยปริพาชก**ประสงค์จะกราบทูลเรียก**จึงกล่าวทูลดังนั้น.

อามย (ปุ)

[(๑) อม + ย. (๒) อม + ณย + อ. (๓) อา + มย + อ]

โรค, ความเจ็บไข้.

อาตงฺโก **อามโย** พฺยาธิ. (ธาน.๓๒๓)

โรค คือ อาตงฺก **อามย** และ พฺยาธิ.

อม โรเค โย, มย คติมฺหิ วา, อถ วา อม โรเค, จุราทิ. อามยติ รุชฺชตีติ อามโย,อ, การิตโลปาภาโว. (ธาน.ฏี.๓๒๓)

อมธาตุ กล่าวอรรถเสียดแทง ลง ยปัจจัย อีกนัยหนึ่ง มย กล่าวอรรถไป(ถึง บรรลุได้) หรือ อมธาตุ กล่าวอรรถเสียดแทง จุราทิคณธาตุ, ธรรมชาติใด ย่อมเสียดแทง คือย่อมเจ็บปวด เพราะเหตุนั้น ธรรมชาตินั้น จึง**ชื่อว่าโรค** อปัจจัย ไม่ลบ ณฺยการิตปัจจัย.

อามลก (ปุ/น)

[อา + มล + ณฺวุ]

(ก) มะขามป้อม.

อนุชานามิ ภิกฺขเว ผลานิ เภสชฺชานิ พิลงฺคํ ปิปฺปลึ มริจํ หรีตกํ วิภีตกํ **อามลกํ** โคฏฺฐผลํ. (วิ.๓/๒๙๓)

ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตผลไม้ที่เป็นยา คือ ลูกพิลังคะ ดีปลี พริก สมอไทย สมอ

พิเภก **มะขามป้อม** ผลโกฐ.

เตน ภควตา เตสํ เตสํ สตฺตานํ อาสยานุสยํ ชานตา หตฺถตเล ฐปิตํ **อามลกํ** วิย สพฺพํ เญยฺยธมฺมํ ปสฺสตา. (ม.อฏฺ.๑/๓๑๔)

พระผู้มีพระภาคนั้น ผู้รู้อาสยานุสัยของสัตว์เหล่านั้น ๆ ผู้เห็นธรรมที่ควรรู้ทั้งหมด เหมือนเห็น**มะขามป้อม**ที่วางไว้บนฝ่ามือฉะนั้น.

ทนฺตโปนํ กปิตฺถญฺจ
ปุปฺผํ ขาทนิยานิ จ
ปิณฺฑปาเต จ สมฺปนฺเน
อมฺเพ **อามลกานิ** จ. (เถร.๓๓๙)

[ภิกษุทั้งหลายที่มุ่งหวังจะได้มาก ๆ จึงน้อมสิ่งของเข้าไปให้พวกคฤหัสถ์ คือ ดินเหนียวบ้าง น้ำมันบ้าง จุณเจิมบ้าง น้ำบ้าง ที่นั่งที่นอนบ้าง อาหารบ้าง] ไม้สีฟันบ้าง มะขวิดบ้าง ดอกไม้บ้าง ของควรเคี้ยวบ้าง บิณฑบาตที่สมบูรณ์ด้วยกับบ้าง มะม่วงบ้าง **มะขามป้อม**บ้าง[ย่อมปฏิบัติตนในการประกอบยาเพื่อพวกคฤหัสถ์เหมือนหมอ]

อามลกิยา ผลํ **อามลกํ**. (สํ.ฏี.๒/๔๑๐)

ผลของมะขามป้อม **ชื่อว่ามะขามป้อม.**

(ข) ต้นมะขามป้อม.

หรีตกา **อามลกา**
อมฺพชมฺพุวิภีตกา
โกลา ภลฺลาตกา พิลฺลา
ผลานิ ธารยนฺติ เต. (อป.๑/๑๘)

(พระอานนทเถระกล่าวว่า)
ต้นสมอไทย **ต้นมะขามป้อม** ต้นมะม่วง ต้นหว้าต้นสมอพิเภก ต้นกระเบา ต้นรกฟ้าต้นมะตูม เหล่านั้น เผล็ดผลเป็นนิตย์.

อามลกกกฺก (ปุ)

[อามลก + กกฺก]

ผงมะขามป้อม, ฟองมะขามป้อม.

โส ตาย วุตฺตติตฺถเมว คนฺตฺวา **อามลกกกฺเกน** สีสํ มกฺเขตฺวา อุทกํ โอรุยฺห โอนมิตฺวา สีสํ โธวิ. (อํ.อฏฺ.๒/๑๙๐)

บุรุษผู้เป็นสามีนั้นไปสู่ท่าตามที่นางบอกนั่นแหละ สระผมด้วย**ผงมะขามป้อม** ลงอาบน้ำดำหัวแล้ว.

อามลกฆฏ (ปุ)

[อามลก + ฆฏ]

หม้อที่กระทำด้วยมะขามป้อม, หม้อกระติกมะขามป้อม.

อนุญฺญาตวาสิยา ปน ทณฺโฑ ฉตฺตมุฏฺฐิปณฺณํ กตฺตรยฏฺฐิ อุปาหนา อรณิสหิตํ ธมฺมกรโณ ปาทคณฺหนกโต อนติริตฺตํ อามลกตุมฺพํ **อามลกฆโฏ** ลาพุกตุมฺพํ ลาพุฆโฏ วิสาณกตุมฺพนฺติ สพฺพเมตํ ภาชนียํ ตโต มหนฺตตรํ ครุภณฺฑํ.

(วิ.อฏฺ.๔/๘๓)

อนึ่ง ของเช่นนี้ คือ ด้ามมีดที่ทรงอนุญาต ด้ามและปีกกลด ไม้เท้า รองเท้า ไม้สีไฟ กระบอกกรอง กระติกน้ำทรงมะขามป้อม **หม้อมะขามป้อม** กระติกน้ำลูกน้ำเต้า หม้อน้ำทรงน้ำเต้า กระติกน้ำทำด้วยเขาจุน้ำไม่เกินบาทหนึ่ง แจกกันได้ทุกอย่าง ใหญ่กว่านั้นเป็นครุภัณฑ์.

อามลกตุมฺพ (น)

[อามลก + ตุมฺพ]

กระติกที่กระทำด้วยมะขามป้อม, กระติกทรงมะขามป้อม.

ดู อาลมกฆฏ.

อามลกปฏ (ปุ)

[อามลก + ปฏ]

ผ้าทอดุจลายดอกมะขามป้อม.

อามลกปโฏติ อามลกปุปฺผํ ทสฺเสตฺวา กโตปโฏ. (ปาจิตฺ.โย. ๑/๒๗๓)

คำว่า **ผ้าทอดุจลายมะขามป้อม (อามลกปโฏฏ)** ได้แก่ ผ้าที่แสดงดอกมะขามป้อมแล้วกระทำ.

อามลกปตฺต[๑] (น)

[อามลก + ปตฺต]

ใบมะขามป้อม.

อหํ ขทิรปตฺตานํ วา สรลปตฺตานํ วา **อามลกปตฺตานํ** วา ปุฏํ กริตฺวา อุทกํ วา ตาลปตฺตํ วา อาหริสฺสามิ. (สํ.๓/๓๘๔)

เราจักใช้ใบตะเคียน ใบทองหลาง หรือ**ใบมะขามป้อม**ห่อน้ำหรือห่อใบตาลนำไป.

อมลกป(ฏฺฏ)ตฺต[๒] (ปุ)

[อามลกปตฺต + อ]

ใบมะขามป้อม.

ปฏลิกาติ ฆนปุปฺผโก อุณฺณามยตฺถรโณ. โย **อามลกปตฺโต**ติปิ วุจฺจติ. (ที.อฏฺ.๑/๘๓)

คำว่า **เครื่องลาด(ปฏลิกา)** ได้แก่ เครื่องลาดทำด้วยขนแกะ เป็นรูปดอกไม้ทึบซึ่งบางคน เรียกว่ามีทรงเป็น**ใบมะขามป้อม**ก็มี.

อามลกปตฺตาการาหิ ปุปฺผปนฺตีหิ เยภุยฺยโต กตตฺตา **อามลกปตฺโต**ติปิ วุจฺจติ. (สี.อภินวฏี.๑/๓๖๓)

เครื่องลาด เรียกว่า มีทรงเป็น**ใบมะขามป้อม** เพราะกระทำด้วยลายดอกที่มีอาการคล้าย**ใบมะขามป้อม**โดยมาก.

อามลกปตฺตาการ (ติ)

[อามลกปตฺต + อาการ]

มีรูปทรงใบมะขามป้อม.

ดู อาลมกปตฺต[๒].

อามลกปลิโพธ (ปุ)

[อามลก + ปลิโพธ]

ความกังวลในการหามะขามป้อม.

หรีฏกปลิโพโธ **อามลกปลิโพโธ** รงฺค-ปลิโพโธ. (มิลินฺท.๑๑)

ความกังวลในการหาสมอไทย, **ความกังวลในการหามะขามป้อม**, ความกังวลในการหาน้ำยาย้อมผม ย้อมผมให้ดำ.

อามลกปุปฺผ (น)

[อามลก + ปุปฺผ]

ดอกมะขามป้อม.

ดู อามลกปฏ.

อามลกปุปฺผปฺปมาณ (ติ)

[อามลกปุปฺผ + ปมาณ]

มีประมาณเท่ากับดอกมะขามป้อม.

เตสุ หิ สพฺพมหนฺตํ **อามลกปุปฺผปฺปมาณํ**. (ชา.อฏฺ.๑/๗๑)

ก็บรรดาผ้าเหล่านั้น ผืนที่ใหญ่ที่สุด **มีประมาณเท่าดอกมะขามป้อม**.

อามลกผล (น)

[อามลก + ผล]

ผลมะขามป้อม.

ดู อามณฺฑสารก.

อามลกผลมย (ต)

[อามลกผล + มย]

สำเร็จด้วยผลมะขามป้อม.

ดู อามณฺฑสารก.

อามลกผาณิต (น)

[อามลก + ผาณิต]

น้ำอ้อยทำผสมกับมะขามป้อม, น้ำอ้อยดองมะขามป้อม.

อนาปตฺติ อมชฺชญฺจ โหติ มชฺชวณฺณํ มชฺชคนฺธํ มชฺชรสํ ตํ ปิวติ สูปสมฺปาเก มํส-สมฺปาเก เตลสมฺปาเก **อามลกผาณิเต** อมชฺชํ อริฏฺฐํ ปิวติ อุมฺมตฺตกสฺส อาทิ-กมฺมิกสฺสาติ. (วิ.๒/๑๔๖)

ภิกษุต่อไปนี้ไม่ต้องอาบัติ คือ

๑. ภิกษุดื่มยาดองที่มีสี กลิ่น รส เหมือนน้ำเมาแต่ไม่ใช่น้ำเมา

๒. ภิกษุดื่มน้ำเมาเจือในแกง

๓. ภิกษุดื่มน้ำเมาเจือในเนื้อ

๔. ภิกษุดื่มน้ำเมาเจือในน้ำมัน

๕. ภิกษุดื่มน้ำเมาเจือน้ำ**อ้อยดองมะขามป้อม**

๖. ภิกษุดื่มยาดองอริฏฐะซึ่งไม่ใช่น้ำเมา

๗. ภิกษุวิกลจริต.

อามลกโพธิ (ปุ/ถี)

[อามลก + โพธิ]

ต้นมะขามป้อมที่ตรัสรู้, ต้นโพธิ์ที่มีชื่อว่าอามลกะ (ต้นมะขามป้อม), ต้นอามลกโพธิ์.

สายนฺหสมเย สิริวฑฺเฒน นาม อุปาสเกน ทินฺนา อฏฺฐ ติณมุฏฺฐิโย คเหตฺวา **อามลกโพธึ** อุปสงฺกมิตฺวา สมารํ มารพลํ วิธมิตฺวา สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปตฺวา "อเนกชาติสํสารํ ... ตณฺหานํ ขยมชฺฌคา"ติ อุทานํ อุทาเนตฺวา สตฺตสตฺตาหํ โพธิสมีเปเยว วีตินาเมตฺวา อตฺตนา สทฺธึ ปพฺพชิตานํ ภิกฺขูนํ โกฏีนํ ธมฺมปฏิเวธสมตฺถตํ ทิสฺวา อากาเสน คนฺตฺวา สงฺกสฺสนคเร อิสิปตเน มิคทาเย โอตริตฺวา เตสํ มชฺเฌ ธมฺมจกฺกํ ปวตฺเตสิ. (พุทฺธวํ.อฏฺ.๒๗๐)

[พระมหาบุรุษทรงเห็นนิมิต ๔ ก็ขึ้นทรงช้างพระที่นั่งที่ประดับแล้วเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ทรงผนวช ชนโกฏิหนึ่งออกบวชตามเสด็จ พระองค์อันภิกษุเหล่านั้นแวดล้อมแล้ว ทรงบำเพ็ญเพียร ๖ เดือน แต่นั้น ก็ทรงละหมู่ ทรงเพิ่มความประพฤติแต่ลำพังพระองค์อยู่ ในวันวิสาขบูรณมีเสวยข้าวมธุปายาสที่นางสิริวัฑฒา ธิดาของเศรษฐีผู้หนึ่ง ณ นครแห่งหนึ่งถวาย ทรงยับยั้งพักกลางวัน ณ ป่า สีสปาวัน] เวลาเย็น ทรงรับหญ้า ๘ กำที่อุบาสกชื่อสิริวัฑฒะ ถวาย เสด็จเข้าไปยัง**ต้นมะขามป้อมที่ตรัสรู้** ทรงกำจัดกองกำลังมารพร้อมทั้งตัวมาร บรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ทรงเปล่งพระอุทานว่า อเนกชาติสํสารํ ... ตณฺหานํ ขยมชฺฌคา ยับยั้งอยู่ใกล้ต้นโพธิ์พฤกษ์ ๗ วัน ทรงเห็นภิกษุโกฏิหนึ่งซึ่งบวชกับพระองค์ เป็นผู้สามารถแทงตลอดธรรมได้จึงเสด็จไปทางอากาศ ลงที่อิสิปตนะมิคทายวัน สังกัสสนคร ทรงประกาศพระธรรมจักร ท่ามกลางภิกษุเหล่านั้น.

อามลกมตฺต (ติ)

[อามลก + มตฺตา]

มีประมาณเท่ากับผลมะขามป้อม.

นนุ จ "กตมํ นุ โข ภนฺเต ชรามรณ"นฺติ? อิทํ สุปุจฺฉิตนฺติ. กิญฺจาปิ สุปุจฺฉิตํ ยถา ปน สตสหสฺสคฺฆนิเก สุวณฺณถาเล วฑฺฒิตสฺส สุโภชนสฺส มตฺถเก **อามลกมตฺเต**ปิ คูถปิณฺเฑ จปิเต สพฺพํ โภชนํ ทุพฺโภชนํ โหติ ฉฑฺเฑตพฺพํ เอวเมว "กสฺส จ ปนิทํ ชรามรณ"นฺติ? อิมินา สตฺตูปลทฺธิวาทปเทน คูถปิณฺเฑน ตํ โภชนํ ทุพฺโภชนํ วิย อยมฺปิ สพฺโพ ทุปฺปญฺโหว ชาโตติ. (สํ.อฏฺ.๒/๖๓)

ถามว่า คำนี้ว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ชราและมรณะเป็นอย่างไร" เป็นการถามดีแล้วมิใช่หรือ

ตอบว่า เป็นการถามที่ดีแล้วก็จริง ถึงกระนั้น ก็เหมือนอย่างเมื่อคนเอาก้อนคูถ**มีประมาณเท่าผลมะขามป้อม**วางไว้ข้างบนสุดของโภชนะดีที่เขาตักใส่ถาดทองราคามีค่า ๑๐๐,๐๐๐ โภชนะทั้งหมดก็ต้องกลายเป็นโภชนะเลวควรทิ้ง ฉันใด

แม้ปัญหานี้ก็เป็นปัญหาเลว ฉันนั้นเหมือนกัน เพราะเป็นเช่นกับการกล่าวของผู้มีความเห็นนี้ว่า “ก็แล ชรามรณะนี้เป็นของใคร” ดุจโภชนะนั้นที่กลายเป็นโภชนะเลวเพราะก้อนคูถ.

อามลกมตฺตี (ถี)

[อามลกมตฺต + อี]

มีประมาณเท่ากับผลมะขามป้อม.

โกกาลิโก ภิกฺขุ อุฏฺฐายาสนา ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา ปกฺกามิ. อจิรปกฺกนฺตสฺส จ โกกาลิกสฺส ภิกฺขุโน สาสปมตฺตีหิ ปีฬกาหิ สพฺโพ กาโย ผุโฏ อโหสิ. สาสปมตฺติโย หุตฺวา มุคฺคมตฺติโย อเหสุํ มุคฺคมตฺติโย หุตฺวา กลายมตฺติโย อเหสุํ กลายมตฺติโย หุตฺวา โกลฏฺฐิมตฺติโย อเหสุํ โกลฏฺฐิมตฺติโย หุตฺวา โกลมตฺติโย อเหสุํ โกลมตฺติโย หุตฺวา **อามลกมตฺติโย** อเหสุํ อามลกมตฺติโย หุตฺวา เพลุวสลาฏุกมตฺติโย อเหสุํ เพลุวสลาฏุกมตฺติโย หุตฺวา พิลฺลมตฺติโย อเหสุํ พิลฺลมตฺติโย หุตฺวา ปภิชฺชึสุ. ปุพฺพญฺจ โลหิตญฺจ ปคฺฆรึสุ. อถ โข โกกาลิโก ภิกฺขุ เตเนว อาพาเธน กาลมกาสิ. กาลงฺกโต จ โกกาลิโก ภิกฺขุ ปทุมํ นิรยํ อุปปชฺชิ สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาเนสุ จิตฺตํ อาฆาเตตฺวา. (สํ.๑/๑๕๒)

โกกาลิกภิกษุลุกขึ้นจากอาสนะ ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคกระทำ ประทักษิณแล้วจากไป เมื่อโกกาลิกภิกษุจากไปไม่นาน ร่างกายก็มีตุ่มประมาณเท่าเมล็ดพันธุ์ผักกาดเกิดขึ้นทั่วร่าง ตุ่มเหล่านั้นโตเท่าเมล็ดพันธ์ผักกาด แล้วก็โตขึ้นเท่าเมล็ดถั่วเขียวโตเท่าเมล็ดถั่วดำ โตเท่าเมล็ดพุทรา โตเท่าเมล็ดกระเบา โต**ประมาณเท่าผลมะขามป้อม**โตเท่าผลมะตูมอ่อน โตเท่าผลมะตูมแก่ แล้วก็แตกเยิ้ม หนองและเลือดหลั่งออกมา ครั้งนั้น โกกาลิกภิกษุได้มรณภาพเพราะอาพาธนั้นเอง แล้วไปเกิดในปทุมนรกเพราะมีจิตผูกอาฆาตในท่านพระสารีบุตรและท่านพระโมคคัลลานะ.

อามลกมุตฺตา (ถี)

[อามลก + มุตฺตา]

ไข่มุกที่มีรูปทรงดุจผลมะขามป้อม.

ตมฺพปณฺณิยํ ปน อฏฺฐ มุตฺตา อุปฺปชฺชึสุ หยมุตฺตา คชมุตฺตา รถมุตฺตา **อามลกมุตฺตา** วลยมุตฺตา อํคุลิเวฐกมุตฺตา กกุธผลมุตฺตา ปากติกมุตฺตาติ. (วิ.อฏฺ.๑/๕๖)

ส่วนในเกาะตัมพปัณณิทวีป มี ไข่มุก เกิดขึ้น ๘ ชนิด คือ

๑. ไข่มุกที่รูปทรงเหมือนรูปช้าง.

๒. ไข่มุกที่รูปทรงเหมือนรูปม้า.

๓. ไข่มุกที่รูปทรงเหมือนรูปรถ.

๔. **ไข่มุกที่มีรูปทรงดุจผลมะขามป้อม**.

๕. ไข่มุกที่รูปทรงเหมือนกำไลมือ.

๖. ไข่มุกที่รูปทรงเหมือนแหวน.

๗. ไข่มุกที่รูปทรงเหมือนผลไม้กุ่ม.

๘. ไข่มุกรูปทรงที่เกิดโดยปกติ.

อามลกรส (ปุ)

[อามลก + รส]

น้ำผลมะขามป้อม.

อามลกรสาทีหิ อมชฺชํ มชฺชสทิสํ อริฏฺฐํ กโรนฺติ ตํ ปิวโต อุมฺมตฺตกาทีนญฺจ อนาปตฺติ. (กงฺขา.๒๓๘)

ย่อมกระทำยาชื่อว่าอริฏฐะที่ไม่ใช่น้ำเมา แต่ก็ เหมือนน้ำเมาด้วย**น้ำผลมะขามป้อม**เป็นต้น ย่อมไม่เป็นอาบัติแก่ภิกษุผู้ดื่มยานั้น และแก่ภิกษุบ้าเป็นต้น.

อามลกรุกฺข (ปุ)

[อามลก + รุกฺข]

ต้นมะขามป้อม.

ตสฺส ภควโต กาสิ นาม นครํ อโหสิ ชยเสโน นาม ราชา ปิตา สิริมา นาม มาตา สุรกฺขิโต จ ธมฺมเสโน จ ทฺเว อคฺคสาวกา สภิโย นาม อุปฏฺฐาโก จาลา จ อุปจาลา จ ทฺเว อคฺคสาวิกา **อามลกรุกฺโข** โพธิ สรีรํ อฏฺฐปณฺณาสหตฺถุพฺเพธํ อโหสิ นวุติ วสฺสสหสฺสานิ อายูติ. (อภิ.อฏฺ.๑/๖๙)

พระนครของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นชื่อว่ากาสี พระราชบิดาทรงพระนามว่า ชัยเสนะ พระราชมารดา พระนามว่า สิริมา พระสุรักขิตเถระและพระธรรมเสนเถระเป็นคู่พระอัครสาวก พระอุปัฏฐากนามว่าสภิยะ พระจาลาเถรี และพระอุปจาลาเถรีเป็นคู่พระอัครสาวิกา **ต้นมะขามป้อม**เป็นต้นไม้ตรัสรู้ พระสรีระสูง ๕๘ ศอก พระชนมายุเก้าหมื่นปีแล.

อามลกวฏฺฏกปีฐ (น)

[อามลก + วฏฺฏก + ปีฐ]

ตั่งมีเท้ามากที่กลมดุจผลมะขามป้อม, ตั่งเท้ากลมดุจผลมะขามป้อม.

อาสนฺทิโก สตฺตงฺโค ภทฺทปีฐํ ปีฐิกา เอพกปาทกปีฐํ **อามลกวฏฺฏกปีฐํ** ผลกํ โกจฺฉํ ปลาลปีฐกนฺติ อิเมสุ ตาว ยํกิญฺจิ ขุทฺทกํ วา โหตุ มหนฺตํ วา สงฺฆสฺส ทินฺนํ ครุภณฺฑํ โหติ. (วิ.อฏฺ.๔/๘๒)

ในของเหล่านี้ก่อน คือ ตั่ง ๔ เหลี่ยมจตุรัส ตั่งมีพนัก ๗ ด้าน ตั่งหวายตั่งสามัญ ตั่งขาทราย **ตั่งเท้ากลมดุจผลมะขามป้อม** ตั่งมีพนักด้านเดียว ตั่งกระดานเก้าอี้ ตั่งยัดฟางชนิดใดชนิดหนึ่ง เล็กหรือใหญ่ก็ตามที่เขาถวายสงฆ์แล้วเป็นครุภัณฑ์.

อามลกวฏฺฏมุตฺตรตน (น)

[อามลกวฏฺฏ + มุตฺตรตน]

แก้วไข่มุกกลมประดุจผลมะขามป้อม.

สงฺขมุตฺตา จาติ ทกฺขิณาวฏฺฏสงฺขรตนญฺจ **อามลกวฏฺฏมุตฺตรตน**ญฺจ. (ชา.อฏฺ.๕/๔๐๕)

คำว่า **สังข์และไข่มุก(สงฺมุตฺตา จ)** ได้แก่ แก้วสังข์ทักษิณาวัฏ และ**แก้วไข่มุกกลมประดุจผลมะขามป้อม**.

อามลกวฏฺฏิก (ติ)

[อามลก + วฏฺฏิกา]

มีเท้ามากที่กลมดุจผลมะขามป้อม, เท้ากลมดุจมะขามป้อม.

อามลกวฏฺฏิกํ ปีจํ อุปฺปนฺนํ โหติ. ภควโต เอตมตฺถํ อาโรเจสุํ. "อนุชานามิ ภิกฺขเว อา**มลกวฏฺฏิกํ** ปีจ"นฺติ.

ตั่ง**เท้ากลมดุจผลมะขามป้อม** เกิดขึ้นแก่สงฆ์ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบพระผู้มีพระภาครับสั่งว่า "ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตตั่ง**เท้ากลมดุจผลมะขามป้อม**".

อามลกวฏฺฏิกปีจ (น)

[อามลกวฏฺฏิก + ปีจ]

ตั่งมีเท้ามากที่กลมดุจผลมะขามป้อม, ตั่งเท้ากลมดุจผลมะขามป้อม.

อามลกวฏฺฏิกปีจํ นาม อามลกากาเรน โยชิตํ พหุปาทปีจํ. (วิ.อฏฺ.๔/๕๙)

ตั่งมีเท้ามากที่ประกอบโดยรูปทรงดุจผลมะขามป้อม ชื่อว่า **ตั่งเท้ากลมดุจผลมะขามป้อม**.

อามลกาการ (ปุ)

[อามลก + อาการ]

รูปทรงดุจผลมะขามป้อม.

อามลกากาเรน โยชิตํ พหุปาทกํ **อามลกวฏฺฏิกปีจํ** ปลาลปีจํ ผลกปีจญฺจ ปาพิยํ อนาคตญฺจ อญฺญมฺปิ ยํ กิญฺจิ ทารุมปีจํ วฏฺฏติ. (วิ.สงฺคห.๔๕๑)

ตั่งเท้ากลมดุจผลมะขามป้อมมีเท้ามากที่เขาประกอบโดย**รูปทรงผลมะขามป้อม**,ตั่งใบไม้, ตั่งกระดาน และตั่งไม้อย่างใดอย่างหนึ่งอื่นที่ยังไม่ได้มาในบาฬีย่อมควร.

อามลกี (ติ)

[อา + มล + ณฺวุ]

ต้นมะขามป้อม, ผลมะขามป้อม.

อมตา**มลกี** ติสุ. (ธาน.๕๖๙)

ต้นมะขามป้อม ๒ ศัพท์ คือ อมตา **อามลกี** อามลกี เป็น ๓ ลิงค์.

มล ธรเณ ณฺวุ นทาทิ **อามลกี**.
(ธาน.ฏี.๕๖๙)

มลธาตุ กล่าวอรรถรองรับ,ทรงไว้ ลงณฺวุปัจจัย เป็นนทาทิคณะ อีอิตถีลิงค์ปัจจัยสำเร็จ รูป เป็น **อามลกี**.

คจฺฉ ตฺวํ กสฺสป อายามหนฺติ อุรุเวลกสฺสปํ ชฏิลํ อุยฺโยเชตฺวา ยาย ชมฺพุยา 'ชมฺพุทีโป ปญฺญายติ, ตสฺสา อวิทูเร อมฺโพ ... ตสฺสา

อวิทูเร **อามลกี** ... ตสฺสา อวิทูเร หรีตกี ... ตาวตึสํ คนฺตฺวา ปาริจฺฉตฺตกปุปฺผํ คเหตฺวา ปจฺฉมตรํ อาคนฺตฺวา อคฺยาคาเร นิสีทิ.
(วิ.๓/๓๙)

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "ไปเถิด กัสสปะ เราจะตามไป ทรงส่งชฎิลอุรุเวลกัสสปะไป ทรงเก็บผลมะม่วง ... **ผลมะขามป้อม** ... ผลสมอ ณ ที่อันไม่ไกลจากต้นหว้าที่มีอยู่ในชมพูทวีป ... เสด็จไปสู่ภพดาวดึงส์ ทรงเก็บดอกปาริฉัตรแล้วเสด็จลงมาประทับนั่งในโรงไฟก่อน.

อามลกีผลสมานก (ติ)

[อามลกี + ผล + สมาน + ก]

เหมือนผลมะขามป้อม.

ตสฺส ตาลปุฏํ นาม. ยถา **อามลกีผลสมานกํ**. (สํ.ฏี.๒/๓๗๙)

ชื่อว่า ผิวหน้าของบุคคลนั้นผ่องใสเหมือนผิวลูกตาลสุก คือ**เหมือนผลมะขามป้อม**.

อามลกีวน (น)

[อามลกี + วน]

ป่ามะขามป้อม.

ภควา จาตุมาสํ วิหรติ **อามลกีวเน**.
(ม.๒/๑๑๙)

พระผู้มีพระภาค ประทับอยู่**ที่ป่ามะขามป้อม** ตลอด ๔ เดือน.

อามวณฺณี (ติ)

[อาม + วณฺณ + อี]

มีผิวดิบ.

จตฺตาริมานิ ภิกฺขเว อมฺพานิ. กตมานิ จตฺตาริ? อามํ ปกฺกวณฺณิ ปกฺกํ **อามวณฺณิ** อามํ **อามวณฺณิ** ปกฺกํ ปกฺกวณฺณิ.
(อํ.๑/๔๒๑)

ภิกษุทั้งหลาย มะม่วง ๔ ชนิดนี้ มะม่วง ๔ ชนิด อะไรบ้าง คือ ๑. มะม่วงดิบแต่ผิวสุก ๒. มะม่วงสุกแต่**มีผิวดิบ** ๓. มะม่วงดิบและ**ผิวดิบ** ๔. มะม่วงสุกและผิวสุก.

ปกฺกํ อามวณฺณีติ อนฺโต ปกฺกํ พหิ อามสทิสํ. (อํ.ฏี.๒)

คำว่า **มะม่วงสุกแต่มีผิวดิบ(ปกฺกํ อามวณฺณิ)** ได้แก่ สุกข้างในแต่เหมือนกับดิบข้างนอก.

อามสติ (กฺริ)

[อา + มส + อ + ติ]

(ก) ย่อมจับ, จับต้อง, แตะต้อง.

กุมฺภึ **อามสติ** อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส.
(วิ.๑/๕๐)

จับต้องหม้อ ต้องอาบัติทุกกฏ.

เต กาลโต อุฏฺฐหิตฺวา ปถวึ **อามสนฺติ**.
(มหานิ.๖๘)

มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ถือความ

หมดจดด้วยอารมณ์ที่รับรู้เหล่านั้นลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ **จับต้อง**แผ่นดิน.[จับต้องพืชสีเขียว จับต้องมูลโค จับต้องเต่าเหยียบผาล จับต้องเกวียนบรรทุกงา เคี้ยวกินงาขาว ทาน้ำมันสีขาว เคี้ยวไม้สีฟันขาว อาบน้ำชะโลมด้วยดินสอพอง นุ่งผ้าขาว โพกผ้าขาว สมณพราหมณ์เหล่านี้นั้น ชื่อว่าถือความหมดจดด้วยอารมณ์ที่รับรู้]

น อมฺหากํ วีหินา อตฺโถ น มยํ วีหึ **อามสาม**. (ชา.อฏฺ.๓/๖๘)

พวกเราไม่ต้องการข้าวเปลือก พวกเราไม่**จับต้อง**ข้าวเปลือก.

สยํ วา **อามสตุ** ตสฺส วา อามสนํ สาทิยตุ ถุลฺลจฺจยเมว. (วิ.อฏฺ.๓/๑๗๔)

ภิกษุณี **จงจับต้อง**เองหรือจงยินดีการจับต้องของบุรุษนั้นก็ตามที เป็นถุลลัจจัยเหมือนกัน.

อหํ กปิสฺมิ ทุมฺเมโธ
อนามาสานิ **อามสึ**
ตฺวํ มํ โมจย ภทฺทนฺเต
มุตฺโต คจฺเฉยฺย ปพฺพตํ. (ชา.๑/๘๐)

(ลิงทุศีลกล่าวว่า)
ข้าพเจ้าเป็นลิงโง่เขลา**จับต้อง**สิ่งที่ไม่ควรจับต้อง ขอความเจริญจงมีแก่ท่าน ขอท่านจงช่วยปล่อยข้าพเจ้า ข้าพเจ้าหลุดพ้นแล้วจะไปยังภูเขา.[พระโพธิสัตว์เจรจากับเต่าว่าธรรมดาเต่าเป็นต้นตระกูลกัสสปโคตรลิงเป็นต้นตระกูลโกณฑัญญโคตรกัสสปะ ท่านจงปล่อยโกณฑัญญะเสียเถิด ท่านได้เคยร่วมเมถุนกันมาแล้ว]

(ข) ย่อมจับต้องอย่างแรง, สัมผัสแรง.

ภิกฺขุ จ นํ อิตฺถิยา กาเยน กายํ **อามสติ** ปรามสติ โอมสติ อุมฺมสติ โอลงฺเฆติ อุลฺลงฺเฆติ อากฑฺฒติ ปติกฑฺฒติ อภินิคฺคณฺหาติ อภินิปฺปีเฬติ คณฺหาติ ฉุปติ อาปตฺติ สงฺฆาทิเสสสฺส. (วิ.๑/๑๗๕)

ภิกษุใช้กาย**จับต้องอย่างแรง** ลูบคลำ ลูบลง ลูบขึ้น จับกดลง จับให้เงยขึ้น ฉุดมา ผลักไปนวด บีบ จับ ต้องกายของหญิง ต้องอาบัติสังฆาทิเสส.

(ค) จับต้องเบา ๆ, แตะต้องเบา ๆ, สัมผัสเบา ๆ.

อามสตีติ อีสกํ ผุสติ. (ปฏิสํ.อฏฺ.๒/๒๗๒)

คำว่า **จับต้องเบา ๆ (อามสติ)** ได้แก่ แตะต้องเบา ๆ.

(ฆ) ย่อมถือเอา, ยึดถือ, จับยึดไว้.

อนิจฺจาทิอาการํ อติกฺกมิตฺวา นิจฺจนฺติอาทิวเสน วตฺตมาโน ปรโต **อามสติ** คณฺหาตีติ ปรามาโส. (ปฏิสํ.อฏฺ.๒/๔๒)

ที่ชื่อว่า การยึดถือผิด เพราะก้าวล่วงอาการไม่เที่ยงเป็นต้น แล้ว**ยึดถือ** คือถือเอาผิดอื่นจากความไม่เที่ยงนั้น เป็นไปด้วยอำนาจแห่งความเป็นของเที่ยงเป็นต้น.

อามสทิส (ติ)

[อาม + สทิส]

เหมือนดิบ.

ดู อามวณฺณี.

อามสน (น/ติ)

[อา + มส + ยุ]

(ก) การจับต้อง, การจับต้อง-สัมผัสอย่างแรงในที่สัมผัสนั่นเอง, การสัมผัส.

อามสนา นาม อามฏฺฐมตฺตา. (วิ.๑/๑๗๔)

ที่ชื่อว่า **การสัมผัส** คือ กิริยาเพียงแต่จับต้องเท่านั้น.

อามสนาติ อามชฺชนา ผุฏฺโฐกาสํ อนติกฺกมิตฺวากปิ ตตฺเถว สงฺฆฏฺฏนา. (วิ.อฏฺ.๒/๑๒๑)

การจับต้อง คือ การแตะต้องในโอกาสที่ถูกต้องเท่านั้น ไม่ถึงกับเลยโอกาสที่ถูกต้องไป ชื่อว่า**การสัมผัส(อามสนา)**.

(ข) การพิจารณา.

สมฺมสเน ญาณนฺติ สมฺมา **อามสเน** อนุมชฺชเน เปกฺขเณ ญาณํ. (ปฏิสํ.อฏฺ.๑/๑๘)

ปัญญา**ในการพิจารณา** คือเลือกเฟ้น เพ่งพินิจด้วยดี ชื่อว่า ญาณในการพิจารณา เบญจขันธ์.

อามสนทุกฺกฏ (น)

[อามสน + ทุกฺกฏ]

อาบัติทุกกฏที่ต้องเพราะการจับต้อง.

อามสนทุกฺกฏํ ปฏิปฺปสฺสมฺภติ. (วิ.อฏฺ.๑/๒๗๒)

อาบัติทุกกฏที่ต้องเพราะการจับต้อง ย่อมระงับไป.

อามสนาการ (ติ)

[อามสน + อาการ]

อาการยึดถือ.

ปรามาโสติ ตสฺส ตสฺส ธมฺมสฺส สภาวํ อติกฺกมฺม ปรโต อภูตํ สภาวํ **อามสนาการเน** ปวตฺตนโต มิจฺฉาทิฏฺฐิยา เอตํ อธิวจนํ. (วิสุทฺธิ.๒/๓๒๔)

คำว่า **การยึดถือผิด(ปรามาโส)** นี้ เป็นชื่อของความเห็นผิด เพราะการล่วงซึ่งสภาวะของอสุภะความไม่สวยงามเป็นต้นแห่งอารมณ์ธรรมคือ กาย เวทนา จิต ธรรมนั้น ๆ เสีย แล้วเป็นไปโดย**อาการยึดถือ**สภาวะคือ สุภะ สุข นิจจะ และอัตตาที่ไม่มีปรากฏอยู่จริง โดย (ยึดถือ) ผิด.

อามสนฺต (ติ)

[อา + มส + อนฺต. (ถี) อามสนฺตี]

(ก) ผู้จับต้อง, ผู้แตะต้อง.

ยํ ปน ทสวิธํ รตนํ สตฺตวิธํ ธญฺญํ สพฺพญฺจ อาวุธภณฺฑาทึ **อามสนฺตสฺส** ทุกฺกฏํ วุตฺตํ

อิทํ อนามาสทุกฺกฏํ นาม. (วิ.อฏฺ.๑/๒๗๑)

ส่วน ทุกกฏที่พระองค์ปรับไว้แก่ภิกษุ**ผู้จับต้อง**รัตนะ ๑๐ อย่าง ธัญชาติ ๗ อย่าง และเครื่องศัสตราวุธเป็นต้นทั้งหมด นี้ ชื่อ อนามาสทุกกฏ.

วิรชฺฌิตฺวา วา **อามสนฺติยา** อญฺญวิหิตาย วา อยํ ปุริโส วา อิตฺถี วาติ อชานนฺติยา วา เตน ผุฏฺฐายปิ ตํ ผสฺสํ อสาทิยนฺติยา วา อามสเนปิ สติ อนาปตฺติ. (วิ.อฏฺ.๓/๑๗๖)

ภิกษุณี**ผู้จับ**ผิดพลาดไปก็ดี ส่งใจไปทางอื่นก็ดี ไม่รู้ว่า ผู้นี้เป็นชาย หรือ หญิง ก็ดี ถึงถูกบุรุษนั้นถูกต้องก็ไม่ยินดีผัสสะนั้น ก็ดี แม้เมื่อมีการจับต้องก็ไม่เป็นอาบัติ.

(ข) ผู้พิจารณาอยู่.

เอกเทสเมว สมฺมสนฺโตติ ยถาอุทฺทิฏฺฐํ อตฺถํ เหฏฺฐา อนวเสสโต อนิทฺทิสิตฺวา เอกเทสเมว นิทฺทิสนวเสน เทสนาย **อามสนฺโต**. (ม.ฏี.๒/๑๗๖)

คำว่า **พิจารณาอยู่ส่วนเดียวเท่านั้น(เอกเทสเมว สมฺมสนฺโต)** ได้แก่ **ผู้พิจารณาอยู่**ตามพระเทศนาด้วยอำนาจไม่แสดงอรรถตามที่แสดงโดยย่อโดยไม่มีส่วนเหลือในเบื้องล่างแต่แสดงส่วนหนึ่งเท่านั้นให้พิสดาร.

อามสิตพฺพ (ติ)

[อา + มส + ตพฺพ]

พึงถูกจับต้อง, พึงจับ-จับต้อง.

อิมํ ปน ภควโต อาณํ อนุสฺสรนฺเตน สเจปิ นทีโสเตน วุยฺหมานํ มาตรํ ปสฺสติ เนว หตฺเถน ปรามสิตพฺพา. ปณฺฑิเตน ปน ภิกฺขุนา นาวา วา ผลกํ วา กทลิกฺขนฺโธ วา ทารุกฺขนฺโธ วา อุปสํหริตพฺโพ. ตสฺมึ อสติ กาสาวมฺปิ อุปสํหริตฺวา ปุรโต ฐเปตพฺพํ “เอตฺถ คณฺหาหี”ติ ปน น วตฺตพฺพา. คหิเต ปริกฺขารํ กฑฺฒามีติ กฑฺฒนฺเตน คนฺตพฺพํ. สเจ ภายติ ปุรโต ปุรโต คนฺตฺวา “มา ภายี”ติ สมสฺสาเสตพฺพา. สเจ ภายมานา ปุตฺตสฺส สหสา ขนฺเธ วา อภิรุหติ หตฺเถ วา คณฺหาติ น “อเปหิ มหลฺลิเก”ติ นิทฺธุนิตพฺพา ถลํ ปาเปตพฺพา. กทฺทเม ลคฺคายปิ กูเป ปติตายปิ เอเสว นโย. ตตฺรปิ หิ โยตฺตํ วา วตฺถํ วา ปกฺขิปิตฺวา หตฺเถน คหิตภาวํ ญตฺวา อุทฺธริตพฺพา นตฺเวว **อามสิตพฺพา**. น เกวลญฺจ มาตุคามสฺส สรีรเมว อนามาสํ นิวาสนปาวุรณมฺปิอาภรณภณฺฑมฺปิ ติณ-ณฺฑุปกํ วา ตาฬปณฺณมุทฺทิกํ วา อุปาทาย อนามาสเมว. (วิ.อฏฺ.๒/๑๒๙)

อนึ่ง ภิกษุเมื่อระลึกถึงพระอาญานี้ของพระผู้มีพระภาค แม้ถ้าเห็นโยมมารดาถูกกระแสน้ำพัดพาไป ไม่พึงใช้มือจับ แต่ว่าภิกษุผู้ฉลาดพึงนำเรือ แผ่นกระดาน ท่อนกล้วย หรือท่อนไม้เข้าไป เมื่อเรือเป็นต้นนั้นไม่มี แม้ผ้ากาสาวพัสตร์ก็พึงนำเข้าไปวางไว้ข้างหน้า แต่ไม่พึงกล่าวว่า “จงจับที่ผ้ากาสาวพัสตร์นี้” เมื่อโยมมารดาจับแล้ว ก็พึงสาวมาด้วยนึกว่า “ฉุดบริขาร” ถ้าท่านกลัวก็พึงไปข้างหน้าแล้วปลอบโยน

ว่า “อย่ากลัวเลย” ถ้าโยมมารดากำลังตกใจกลัวรีบกระโดดขึ้นคอหรือจับมือ พระลูกชายก็ไม่พึงสลัดเสียด้วยกล่าวว่า “หลีกไปยายแก่” พึงช่วยส่งให้ถึงบนบก เมื่อโยมมารดาติดหล่มหรือตกลงไปในบ่อ ก็มีนัยนี้เหมือนกัน จริงอยู่ แม้ในหล่มและบ่อนั้น ภิกษุพึงโยนเชือกหรือผ้าไป รู้ว่าท่านเอามือจับแล้วจึงยกขึ้น แต่ไม่**พึงจับต้อง**เลย มิใช่แต่ร่างกายของมาตุคามอย่างเดียวเท่านั้นที่เป็นวัตถุอนามาส แม้ผ้านุ่งผ้าห่ม เครื่องประดับ จนกระทั่งเสวียนหญ้าหรือแหวนใบตาล จัดว่าเป็นวัตถุอนามาสเหมือนกัน.

อามสิตพฺพภณฺฑตฺต (น)

[อามสิตพฺพ + ภณฺฑ + ตฺต]

ความเป็นสิ่งของที่ควรจับต้อง.

เอเตสํ ปน มญฺจาทีนํ หตฺเถน **อามสิตพฺพภณฺฑตฺตา** อิตฺถิรูปเมเวตฺถ น วฏฺฏตีติ คเหตพฺพํ. (วิมติ.๑/๑๖๙)

ควรถือเอาว่า รูปสตรีเท่านั้น ย่อมไม่ควรในที่นี้ **เพราะความที่**เตียงเป็นต้นเหล่านั้น**เป็นสิ่งของที่ควรจับต้อง**ด้วยมือ.

อามสิตุํ (กฺริ/วิ)

[อา + มส + ตุํ]

เพื่อการจับต้อง, เพื่อจับ-จับต้อง.

มุตฺตา มณิ เวฬุริโย สงฺโข สิลา ปวาฬํ รชตํ ชาตรูปํ โลหิตงฺโก มสารคลฺลนฺติ อิเมสุ ทสสุ รตเนสุ มุตฺตา อโธตา อนิวิทฺธา ยถาชาตาว **อามสิตุํ** วฏฺฏติ. (วิ.อฏฺ.๒/๑๓๐)

บรรดารัตนะ ๑๐ ประการเหล่านี้ คือ มุกดา มณี ไพฑูรย์ สังข์ ศิลา ประพาฬ เงิน ทอง ทับทิม บุษราคัม มุกดาที่เกิดตามธรรมชาติยังไม่ได้เจียระไนและเจาะเท่านั้น ภิกษุ**จับต้อง**ได้อยู่.

อามสิตฺวา (กฺริ/วิ)

[อา + มส + ตฺวา]

จับต้องแล้ว, จับแล้ว.

โอทปตฺตกินี นาม อุทกปตฺตํ **อามสิตฺวา** วาเสติ. (วิ.๑/๒๐๓)

ที่ชื่อว่า ภรรยาที่เข้าพิธีสมรส ได้แก่ หญิงที่ชาย**จับ**มือจุ่มลงในภาชนะน้ำด้วยกัน**แล้ว**อยู่ร่วมกัน.

อามสิตฺวาปิ จ ลชฺชิธมฺมํ อาปชฺชนฺโต อามสนทุกฺกฏํ เทเสตฺวา มุจฺจติ. (วิ.อฏฺ.๑/๒๗๒)

ก็แลครั้น**จับต้องแล้ว** ถึงลัชชีธรรมแสดงทุกกฏเพราะการจับต้องเสียแล้ว ย่อมหลุดพ้น (จากอาบัติ)ได้.

อามสียติ (กมฺม/กฺริ)

[อา + มส + ย + เต]

ย่อมถูกจับต้อง, ย่อมถูกเชื่อมโยงถึง.

ยํ มนุสฺสภูโตติ เอตฺถ **ยนฺ**ติ กิริยาปรามสนํ เตน **ปฏิลภตี**ติ เอตฺถ ปฏิลภนกิริยา **อามสียติ** โย สทฺธาปฏิลาโภติ อตฺโถ. (อิติวุตฺ.อฏฺ.๒๔๔)

ในคำนี้ว่า **การที่เทพบุตรเกิดเป็นมนุษย์ (ยํ มนุสฺสภูโต)** คำว่า **ยํ** เป็นกิริยาปรามาส ด้วยคำนี้ว่า **ยํ** ท่าน**ย่อมเชื่อมโยงถึง**กิริยา คือการได้ในคำนี้ว่า **ปฏิลภติ (ย่อมได้)** อธิบายว่า การได้ศรัทธา.

กิเลเสหิ **อามสียตี**ติ อามิสํ. (ม.ฎี.๓/๒๔๗)

สภาวธรรมใดอันกิเลสทั้งหลาย **ย่อมจับต้อง** เพราะเหตุนั้น สภาวธรรมนั้น ชื่อว่า **อามิส** (กามคุณ ๕ ประการ).

ดู อามิส ด้วย.

อามสูลา (ถี)

[อาม + สูลา]

โรคลมเสียดท้อง.

สูลาติ **อามสูลา** กุจฺฉิวาโต. (มหานิ.อฏฺ.๕๑)

คำว่า **สูลา** ได้แก่ **โรคลมเสียดท้อง** คือลมที่อยู่ในท้อง.

อามา (ถี)

[อาม + ณ + อา]

ทาสหญิงในบ้าน, ทาสหญิงที่รับคำว่า ค่ะ เจ้าค่ะ.

อามาติ "อาม อหํ ตุมฺหากํ ทาสี" ติ เอวํ ทาสีภาวํ ปฏิชานาตีติ อามา เคหทาสี. (นีติ.ปท.๓๔๔)

คำว่า **อามา** ได้แก่ ทาสหญิงในบ้าน เพราะปฏิญญาณตนว่าเป็นทาสอย่างนี้ว่า เจ้าค่ะ ข้าพเจ้า เป็นทาสของท่านทั้งหลาย.

อามายทาส (ปุ)

[อามา + ทาส. อลุตฺตสมาส]

ทาสผู้ที่เกิดจากหญิงทาสในบ้าน, ทาสที่เกิดในบ้านเจ้านาย, ทาสในบ้าน.

อามายทาสาติ ทาสิยา กุจฺฉิมฺหิ ชาตทาสา. (ชา.อฏฺ.๗/๑๘๖)

คำว่า **ทาสในบ้าน(อามายทาส)** ได้แก่ ทาสผู้ที่เกิดในท้องหญิงทาส.

อามายทาสาติ อนฺโตชาตทาสา. (มหานิ.อฏฺ.๔๖)

คำว่า **ทาสในบ้าน(อามายทาส)** ได้แก่ ทาสผู้ที่เกิดภายใน(บ้าน).

อามายทาสี (ถี)

[อามา + ทาสี]

ทาสหญิงผู้ที่เกิดจากหญิงทาสในบ้านของเจ้านาย, ทาสหญิงในเรือนทาส.

ยทิ เต สุตา พีรณี ชีวโลเก
อามายทาสี อหุ พฺราหฺมณสฺส
สา ปตฺตกาเล อติถึ วิทิตฺวา

มาตาว ปุตฺตํ สกิมาภินนฺที
สํยมา สํวิภาคา จ
สา วิมานสฺมิ โมทติ. (ชา.๒/๑๙๖)

(มาตลีเทพบุตรทูลพระเจ้าเนมิว่า) บางทีพระองค์จะทรงเคยได้ยินว่า ในมนุษยโลกมี**ทาสหญิงในเรือนทาส**ของพราหมณ์ชื่อว่า พีรณี คราวหนึ่งนางทราบว่า แขกมาถึงแล้วตามกาล ก็ชื่นชม ยินดีเหมือนมารดาชื่นชมบุตรของตนนางมีการสำรวมและการบริจาค บันเทิงอยู่ในวิมาน.

อามายทาสีติ เคหทาสิยา กุจฺฉิมฺหิ ชาตทาสี. (ชา.อฏฺ.๖/๑๔๗)

คำว่า **ทาสหญิงในเรือนทาส(อามายทาสี)** ได้แก่ ทาสหญิงผู้เกิดในท้องนางทาสในเรือน.

อามาวเสส (ปุ)

[อาม + อวเสส]

อาหารเหลือที่ยังไม่ย่อย, อาหารใหม่ที่เหลือ.

ทสยิเม พฺราหฺมณ อานิสํสา ยาคุยา. กตเม ทส? ยาคุํ เทนฺโต อายุํ เทติ วณฺณํ เทติ สุขํ เทติ พลํ เทติ ปฏิภานํ เทติ ยาคุ ปีตา ขุทฺทํ ปฏิหนติ ปิปาสํ วิเนติ วาตํ อนุโลเมติ วตฺถึ โสเธติ **อามาวเสสํ** ปาเจติ. (อํ.๓/๒๑๙)

ประโยชน์ของข้าวต้มมี ๑๐ อย่าง พระผู้มีพระภาคตรัสกับพราหมณ์ผู้นั่ง ณ ที่สมควรว่า “พราหมณ์ ข้าวต้มมีอานิสงส์ ๑๐ ประการ คือ ผู้ถวายข้าวต้มชื่อว่า (๑) ให้อายุ (๒) ให้ผิวพรรณ (๓) ให้สุข (๔) ให้กำลัง (๕) ให้ปฏิภาณ (๖) บรรเทาความหิว (๗) ระงับความกระหาย (๘) ให้ลมเดินคล่อง (๙) ชำระลำไส้ (๑๐) เผา**อาหารเหลือที่ยังไม่ย่อย**ให้ย่อย.

อามาวเสสํ ปาเจตีติ สเจ **อามาวเสสกํ** โหติ ตํ ปาเจติ. (อํ.อฏฺ.๓/๗๘)

คำว่า **เผาอาหารเหลือที่ยังไม่ย่อยให้ย่อย(อามาวเสสํ ปาเจติ)** ได้แก่ หาก ยังมีอาหารที่เหลืออันยังไม่ย่อยก็เผาย่อยอาหารนั้น.

อามาวเสสก (ติ)

[อามาวเสส + ก]

อาหารเหลือที่ยังไม่ย่อย, อาหารใหม่ที่เหลือ.

ดู อามาวเสส.

อามาส (ติ)

[อา + มส + ณ]

(๑) วัตถุที่ควรจับต้อง, วัตถุที่ควรจับต้องและเก็บรักษา.

สงฺโข ธมนสงฺโข จ โธตวิทฺโธ จ รตนมิสฺโส อนามาโส. ปานียสงฺโข โธโตปิ อโธโตปิ

อามาโสว เสสญฺจ อญฺชนาทิเภสชฺชตฺถายปิ ภณฺฑมูลตฺถายปิ สมฺปฏิจฺฉิตุํ วฏฺฏติ. (วิ.อฏฺ.๒/๑๓๐)

สังข์ จะเป็นสังข์สำหรับเป่า (แตรสังข์) ก็ดี ที่เขาขัดและเจียระไนแล้ว ก็ดี ประดับด้วยรัตนะ (ขลิบด้วยรัตนะ) ก็ดี เป็นอนามาสสังข์สำหรับตักน้ำดื่มที่ขัดแล้ว ก็ดี ยังมิได้ขัด ก็ดี เป็นวัตถุ**ที่ควรจับต้อง**ได้แท้ อนึ่ง รัตนะที่เหลือ ภิกษุจะรับไว้ เพื่อใช้เป็นยาหยอดตาเป็นต้น ก็ดี เพื่อเป็นมูลค่าแห่งสิ่งของ ก็ดี ควรอยู่.

ยํ โหติ **อามาสํ** รตนสมฺมตํ. ตํ วิสฺสาสํ วา ตาวกาลิกํ วา อุคฺคณฺหนฺตสฺส. (กงฺขา.๒๖๗)

(ไม่ต้องอาบัติ)แก่ภิกษุผู้ถือเอาวัตถุ**ที่ควรจับต้อง**ที่เขาสมมติว่ารตนะนั้นว่าเป็นของวิสสาสะหรือเป็นของยืมชั่วคราว.

อามาสนฺติ อามสิตพฺพญฺจ ปฏิสาเมตพฺพญฺจ วตฺถาทิ. (กงฺขา.ฎี.๔๒๙)

คำว่า **วัตถุที่ควรจับต้อง(อามาสํ)**ได้แก่ วัตถุมีผ้าเป็นต้นที่ควรจับต้อง และควรเก็บไว้.

(๒) (ปุ) การจับต้อง.

อุกฺกฏฺฐาย มาตุยาปิ **อามาโส** น วฏฺฏติ. (วิมติ.๑/๒๖๐)

โดยที่สุด**การจับต้อง**แม้มารดา ย่อมไม่ควร.

อามาสย (ปุ)

[อาม + อาสย]

ที่ตั้งของอาหารใหม่, กระเพาะอาหาร.

ยถา หิ อญฺเญ อนฺโตกุจฺฉิคตา ปกฺกาสยํ อวตฺถริตฺวา **อามาสยํ** อุกฺขิปิตฺวา อุทรปฏลํ ปิฏฺฐิโต กตฺวา ปิฏฺฐิกณฺฑกํ นิสฺสาย อุกฺกุฏิกํ ทฺวีสุ มุฏฺฐีสุ หนุกํ ฐเปตฺวา เทเว วสฺสนฺเต รุกฺขสุสิเร มกฺกฏา วิย นิสีทนฺติ น เอวํ โพธิสตฺโต โพธิสตฺโต ปน ปิฏฺฐิกณฺฑกํ ปิฏฺฐิโต กตฺวา ธมฺมาสเน ธมฺมกถิโก วิย ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา ปุรตฺถาภิมุโข นิสีทติ. (ที.อฏฺ.๒/๒๘)

เหมือนอย่างว่า สัตว์เหล่าอื่นอยู่ภายในท้องบีบพุงแขวน**กระเพาะอาหาร**ทำแผ่นท้องไว้ข้างหลัง อาศัยกระดูกสันหลังวางคางก้มไว้บนกำมือทั้งสอง นั่งเจ่าเหมือนลิงที่โพรงไม้เมื่อฝนตกฉันใด พระโพธิสัตว์มิได้เป็นอย่างนั้น พระโพธิสัตว์กระทำกระดูกสันหลังไว้ข้างหลังนั่งขัดสมาธิบ่ายพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออกดุจพระธรรมกถึกนั่งบนธรรมาสน์.

อามิส (น)

[(๑) อา + มิ + สก. (ณฺวาทิ. ๒๑๔) . (๒) อา + มิส + อ. (๓) อา + มส + อ. (๔) อาม + อิส]

(๑) อาหาร, โภชนาหาร (มีข้าวต้มและข้าวสวยเป็นต้น), เหยื่อ, อามิส.

อามียติ อนฺโต ปกฺขิปียตีติ **อามิสํ**, ภกฺขํ. (ณฺวาทิ.๒๑๔)

ที่ชื่อว่า **อามิส** เพราะอรรถว่าถูกนำเข้าไป คือใส่เข้าไปภายใน (ปาก) ได้แก่ อาหาร.

สมเยน อญฺญตโร ภิกฺขุ เวสาลิยํ มหาวเน มกฺกฏึ **อามิเสน** อุปลาเปตฺวา ตสฺสา เมถุนํ ธมฺมํ ปฏิเสวติ. (วิ.๑/๒๕)

ภิกษุรูปหนึ่งให้**อาหาร**เลี้ยงลิงตัวเมียในป่ามหาวัน กรุงเวสาลีแล้วเสพเมถุนธรรมกับนางลิงนั้น.

มกฺกฏึ อามิเสนาติ มหาวเน ภิกฺขูนํ ขนฺติเมตฺตาทิคุณานุภาเวน นิราสงฺกจิตฺตา พหู มิคโมรกุกฺกุฏมกฺกฏาทโย ติรจฺฉานา ปธานาคารฏฺฐาเนสุ วิจรนฺติ ตตฺร เอกํ มกฺกฏึ **อามิเสน** ยาคุภตฺตขชฺชกาทินา อุปลาเปตฺวา สงฺคณฺหิตฺวาติ วุตฺตํ โหติ. (วิ.อฏฺ.๑/๑๙๑)

คำว่า **อาหารเลี้ยงลิงตัวเมีย(มกฺกฏึ อามิเสน)** ความว่า จำพวกสัตว์ดิรัจฉานเป็นอันมาก มีเนื้อ นกยูง ไก่ และลิงเป็นต้น ไม่มีความคิดระแวงรังเกียจเพราะอานุภาพแห่งคุณมีขันติและเมตตาเป็นต้น ของภิกษุทั้งหลาย ในป่ามหาวัน ย่อมเที่ยวไป ณ ที่เรือนบำเพ็ญเพียร มีคำอธิบายว่า ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง เอา**อาหาร** มีข้าวต้ม ข้าวสวยและของเคี้ยวเป็นต้นล่อ คือสงเคราะห์นางลิงตัวหนึ่ง ในบรรดาสัตว์ดิรัจฉานเป็นต้นเหล่านี้.

น **อามิสํ** ปฏิคฺคเหตพฺพํ. น ธมฺโม ภาสิตพฺโพ. (วิ.๑/๓๒๗)

[แม้ครั้งที่ ๓ ก็พึงกล่าวกับเขา ถ้าให้เขาจัดการ สำเร็จได้ นั้นเป็นการดี ถ้าไม่สำเร็จพึงไปยืนแสดงตนนิ่ง ๆ ในที่นั้น ไม่พึงนั่งบนอาสนะ]ไม่พึงรับ**อาหาร** ไม่พึงกล่าวธรรม.

น อามิสํ ปฏิคฺคเหตพฺพนฺติ ยาคุ-ขชฺชกาทิเภทํ กิญฺจิ อามิสํ คณฺหถ ภนฺเตติ ยาจิยมาเนนาปิ น คณฺหิตพฺพํ. (วิ.อฏฺ.๒/๒๕๓)

คำว่า **ไม่พึงรับอาหาร (น อามิสํ ปฏิคฺ-คเหตพฺพํ)** ความว่า แม้อันเขาอ้อนวอนอยู่ว่า โปรดรับ**อาหาร**ต่างโดยยาคูและของเคี้ยวเป็นต้น สักเล็กน้อย ครับ ก็ไม่ควรรับ.

> **อามิสํ** วา ธนํ วาปิ
> ยตฺถ ปสฺสติ ตาทิโส
> ทุพฺภึ กโรติ ทุมฺเมโธ
> ตญฺจ หนฺตฺวาน คจฺฉติ. (ชา.๑/๒๑๖)

(พญาไก่กล่าวว่า)

คนใดเห็น**อาหาร**หรือทรัพย์ในที่ใดยังละทิ้งเพื่อนนั้นไปเสียได้ คนเช่นนั้นเป็นคนโง่ ทำลายมิตร.

อามิสนฺติ ขาทนียโภชนียํ. (ชา.อฏฺ.๔/๕๘)

คำว่า **อาหาร(อามิสํ)** ได้แก่ ของควรเคี้ยวและของควรบริโภค.

(๒) เนื้อ, เหยื่อ.

> เย เกจิ รูปา อิธ วา หุรํ วา
> เย จนฺตลิกฺขสฺมึ ปภาสวณฺณา

สพฺเพว เต เต นมุจิปฺปสตฺถา
อามิสํว มจฺฉานํ วธาย ขิตฺตาติ.
(สํ.๑/๖๗)

(พระผู้มีพระภาคทรงตรัสตอบมารใจบาปว่า)

รูปใด ๆ จะอยู่ในโลกนี้หรือโลกหน้าและแม้จะอยู่ในอากาศ มีรัศมีรุ่งเรืองก็ตามที นมุจิมาร รูปทั้งหมดนั้น ท่านก็สรรเสริญแล้ว วางดักไว้เหมือนบุคคลใช้**เหยื่อ**ล่อฆ่าปลา ฉะนั้น.

อามิสํว มจฺฉานํ วธาย ขิตฺตาติ ยถา มจฺฉานํ วธตฺถาย พฺพิสลคฺคํ **อามิสํ** ขิปติ เอวํ ตยา ปสํสมาเนน เอเต รูปา สตฺตานํ วธาย ขิตฺตาติ วทติ. (สํ.อฏฺ.๑/๑๑๘)

บาทคาถาว่า **เหมือนบุคคลใช้เหยื่อล่อฆ่าปลา(อามิสํว มจฺฉานํ วธาย ขิตฺตา)** ความว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มารย่อมเหวี่ยง**เหยื่อ**ติดปลายเบ็ด เพื่อต้องการฆ่าปลาทั้งหลาย ฉันใด ท่านกล่าวสรรเสริญหว่านรูปเหล่านั้นก็เพื่อฆ่าสัตว์ทั้งหลาย ฉันนั้น.

อาโม อามคนฺโธ เอตสฺส อตฺถีติ **อามิสํ**. (สํ.ฏี.๑/๑๖๘)

ที่ชื่อว่า **เหยื่อ(อามิสํ)** เพราะอรรถว่ามีกลิ่นสาบ คือคาว.

มจฺโฉว ฆสมามิสนฺติ **อามิสํ** ฆสนฺโต ขาทนฺโต มจฺโฉ วิย. (เถร.อฏฺ.๒/๒๘๓)

คำว่า **เหมือนปลากินเหยื่อ(มจฺโฉว ฆสมามิสํ)** ได้แก่ ประดุจปลากิน**เหยื่อ**อยู่ คืองับกินเหยื่ออยู่.

(๓) ปัจจัย ๔ มีผ้าเป็นต้น, ปัจจัย ๔, ปัจจัย ๔ มีผ้าเป็นต้นเป็นอามิสโดยตรง ส่วนวัฏฏคามิกุศลเป็นอามิสโดยอ้อม (ม.อฏฺ.๑/๙๓), **สินบน, อามิส.**

น จ **อามิสํ** นิสฺสาย
น จ นิสฺสาย ปุคฺคลํ
อุโภ เอเต วิวชฺเชตฺวา
ยถาธมฺโม ตถา กเร. (วิ.๕/๒๘๔)

ภิกษุผู้วินิจฉัยอธิกรณ์ไม่พึงเห็นแก่**ปัจจัย ๔** และไม่พึงเห็นแก่บุคคล ควรเว้นสองอย่างนั้นแล้ว ทำตามที่เป็นธรรม.

จุทิตกโจทเกสุ หิ อญฺญตเรน ทินฺนํ จีวราทิ-**อามิสํ** คณฺหนฺโต **อามิสํ** นิสฺสาย กโรติ เอวํ น กเรยฺย. (วิ.อฏฺ.๔/๒๐๔)

จริงอยู่ เมื่อรับเอา**ปัจจัย ๔** มีจีวรเป็นต้นที่โจทก์หรือจำเลยฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งให้ ชื่อว่ากระทำเพราะเห็นแก่**ปัจจัย ๔** ไม่พึงกระทำอย่างนั้น.

อามิสโตติ จีวราทิ**อามิส**ปจฺจยโต. (สี.อภินวฏี.๒/๘๓)

คำว่า **เพราะปัจจัย ๔ (อามิสโต)** ได้แก่ เพราะเหตุคือ**ปัจจัย ๔** มีจีวรเป็นต้น.

กิเลเสหิ อามสิตพฺพโต **อามิสํ**, จตฺตาโร ปจฺจยา. (อํ.ฏี.๒/๔๓)

ที่ชื่อว่า **อามิส** เพราะเป็นสิ่งที่กิเลสจับต้องได้แก่ ปัจจัย ๔ .

(๔) เครื่องใช้สอย, ปัจจัยเครื่องอุปโภคและบริโภค.

อามิสนฺติ วุตฺตาวเสสํ ทฏฺฐพฺพํ. (ที.อฏฺ.๑/๘๐)

สิ่งของที่เหลือจากที่กล่าวไว้แล้วในบาฬีพึงทราบว่า ชื่อว่า **เครื่องใช้สอย**.

กิเลเสหิ อามสิตพฺพโต **อามิสํ** ยํ กิญฺจิ อุปโภคารหํ วตฺถุ. (ที.ฏี.๑/๑๒๖)

ที่ชื่อว่า **เครื่องใช้สอย** เพราะถูกกิเลสทั้งหลาย แตะต้อง ได้แก่ สิ่งของที่ควรอุปโภคทุกอย่าง.

(๕) กามคุณ ๕ ประการ, วัตถุกาม.

เคธิตมโน อามิสสฺมินฺติ กา**มามิเส** ลคฺคจิตฺโต เคธํ อาปนฺโน. (เปต.อฏฺ.๑๐๑)

บาทคาถาว่า **คนมีใจข้องอยู่ในวัตถุกาม (เคธิตมโน อามิสสฺมึ)** ความว่า คนมีใจติดข้องอยู่ คือ ถึงความอยากได้**ในวัตถุกาม** คือ กามคุณ ๕ ประการ.

กิเลเสหิ อามสิตพฺพโต **อามิสํ** นาม ปญฺจ กามคุณา. (ที.ฏี.๒/๓๑๓)

กามคุณ ๕ ประการ ชื่อว่า **วัตถุกาม** เพราะถูกกิเลสจับต้องได้.

(๖) กิเลสกาม, ตัณหา, ความโลภ.

> เย เว ทิวา จ รตฺโต จ
> อปฺปมตฺตา ชหนฺติ ปิยรูปํ
> เต เว ขณนฺติ อฆมูลํ
> มจฺจุโน **อามิสํ** ทุรติวตฺตํ.
> (อุทาน.๙๓)

> คนเหล่าใดไม่ประมาททั้งกลางวันและกลางคืน ละรูปที่น่ารักได้ คนเหล่านั้นย่อมขุดขึ้นได้ซึ่งมูลเหตุแห่งทุกข์คือ**ตัณหา**ของความตายที่ล่วงพ้นได้ยาก.

เต อริยปุคฺคลา อฆสฺส วฏฺฏทุกฺขสฺส มูลภูตํ มจฺจุนา มรเณน อามสิตพฺพโต **อามิสํ** อิโต พหิทฺธา เกหิจิปิ สมณพฺราหฺมเณหิ นิวตฺติตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย ทุรติวตฺตํ สห อวิชฺชาย ตณฺหํ อริยมคฺคญาณกุทาเลน ขณนฺติ. (อุทาน.อฏฺ.๑๐๗)

พระอริยบุคคลเหล่านั้นใช้จอบ คือ อริยมรรคญาณขุดตัณหาพร้อมกับอวิชชาอันเป็นมูลรากแห่งทุกข์ คือวัฏทุกข์ ชื่อว่าเป็น **กิเลสกาม** เพราะถูกมัจจุคือความตายจับต้อง ชื่อว่า ล่วงได้ยาก เพราะสมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในภายนอกจากศาสนานี้ ไม่อาจห้ามได้.

(๗) ลาภ, ของฝาก, สินจ้าง, อามิส.

อามิสนฺติ ลาโภ อธิปฺเปโต. (อภิ.อฏฺ.๓/๖๐)

ลาภท่านประสงค์เอาว่า**อามิส**.

อามิสนฺติ ลญฺโช อธิปฺเปโต. (อํ.อฏฺ.๒/๙๕)

สินจ้างท่านประสงค์เอาว่า**อามิส**.

อามิสอลาภ (ปุ)

[อามิส + อลาภ]

การไม่ได้อามิส.

ดู อามิสปฏิสนฺถาร.

อามิสกถา (ถี)

[อามิส + กถา]

คำพูดเกี่ยวข้องกับอามิส, เรื่องเกี่ยวกับอามิส.

สพฺพวเยสุ ปมาทวิหารี ทิวาเสยฺยํ **อามิสกถ**ญฺจ อนุยุตฺโต. (สุตฺตนิ.อฏฺ.๒/๗๒)

ภิกษุอยู่ด้วยความประมาทในวัยทั้งปวงทั้งนอนตลอดวัน และพยายามพูด**เรื่องเกี่ยวข้องกับอามิส**อยู่.

อามิสการณ (น)

[อามิส + การณ]

เหตุคืออามิส.

ดู อามิสนฺตร.

อามิสกิญฺจน (ปุ/น)

[อามิส + กิญฺจน]

ธรรมที่รบกวนคืออามิส, ธรรมที่ห้ามคืออามิส, ธรรมที่กังวลคืออามิส.

ราคาทิกิญฺจนานํ **อามิสกิญฺจนาน**ญฺจ อตฺถิตาย สกิญฺจนํ สกิญฺจนตฺตา เอว อลทฺธานญฺจ ลทฺธานญฺจ กามานํ ปริเยสนารกฺขณเหตุ กิจฺจกรณียวเสน อหํ มมาติ คหณวเสน จ วิหญฺญมานํ วิฆาตํ อาปชฺชมานํ ปสฺส. (อุทาน.อฏฺ.๑๐๓)

ท่านจงดู บุคคลผู้ชื่อว่า มีกิเลสเครื่องกังวล เพราะมีกิเลสเครื่องกังวลมีราคะเป็นต้น และ**ธรรมที่ห้ามคืออามิส** เดือดร้อนอยู่ คือถึงความคับแค้นด้วยกิจน้อยกิจใหญ่ เพราะเหตุแห่งการแสวงหา และอารักขากามที่ได้แล้วและยังไม่ได้ เพราะความเป็นผู้มีกิเลสเครื่องกังวลนั่นเอง และด้วยอำนาจการยึดถือว่าเรา ว่าของเรา.

อามิสกิญฺจิกฺข (ติ)

[อามิส + กิญฺจิกฺข]

อามิสเล็กน้อย, ลาภเพียงเล็กน้อย, สินจ้างเพียงเล็กน้อย.

กต กิญฺจิกฺขภาวนาติ กตา กิญฺจิกฺขภาวนา. อยเมว วา ปาโฐ **อามิสกิญฺจิกฺขสฺส** วฑฺฒนตฺถาย กตนฺติ อตฺโถ. (สํ.อฏฺ.๓/๔๓)

คำว่า **ข้อวัตร ... ทำเพราะต้องการอามิส (กตกิญฺจิกฺขภาวนา)** ได้แก่ ภาวนาที่เห็นแก่อามิสที่กระทำแล้ว อีกนัยหนึ่ง บาฬีนี้นั่นเอง มีความว่า กระทำเพื่อต้องการความเจริญแห่ง**อามิสเพียงเล็กน้อย**.

อามิสกิญฺจิกฺขนิมิตฺต (น)

[อามิสกิญฺจิกฺข + นิมิตฺต]

เหตุคืออามิสเพียงเล็กน้อย.

โภคเหตูติ **อามิสกิญฺจิกฺขนิมิตฺตํ**.

(วิมาน.อฏฺ.๒๒๓)

คำว่า เห**ตุคือโภค(โภคเหตุ)** ได้แก่ **เหตุคืออามิสเพียงเล็กน้อย**.

อามิสกิญฺจิ(ญฺจ)กฺขสมฺปทาน (น)

[อามิสกิญฺจิกฺข + สมฺปทาน]

การให้อามิสเพียงเล็กน้อย, การให้สินจ้างเพียงเล็กน้อย.

เวสิยาติ **อามิสกิญฺจิกฺขสมฺปทานา**ทินา สุลภชฺฌาจารา รูปูปชีวิกา อิตฺถิโย. (วิ.อฏฺ.๓/๒๗๓)

หญิงผู้อาศัยรูปเลี้ยงชีวิตมีอัชฌาจารอันบุรุษได้ง่ายด้วย**การให้สินจ้างเพียงเล็กน้อย**เป็นต้นชื่อว่า**หญิงแพศยา**.

อามิสกิญฺจิกฺขสมฺปทานํ นาม อปฺปมตฺตกสฺเสว เทยฺยธมฺมสฺส อนุปฺปทานํ. (สารตฺถ.๓/๒๔๑)

การให้สิ่งของมีประมาณเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ชื่อว่า **การให้สินจ้างเพียงเล็กน้อย**.

อามิโสเยว กิญฺชกฺโข อปฺปมตฺตกฏฺเฐนาติ อามิสกิญฺชกฺโข วิเสสนปรปโท. อถวา อามิโส จ ตโต อญฺโญ กิญฺชกฺโข จ อามิสกิญฺชกฺขํ ตสฺส สมฺปทานํ **อามิสกิญฺชกฺขสมฺปทานํ**. **กิญฺชกฺข**สทฺโท เกสรสฺเสว มุขฺยโต วาจโก อปฺปมตฺตกสฺส ปน รูพฺหีวเสน. (ปาจิตฺ.โย.๑/๑๘๖)

อามิสเพียงเล็กน้อย เพราะอรรถว่า แค่นิดเดียวเท่านั้น เพราะเหตุนั้น จึง ชื่อว่า อามิสเพียงเล็กน้อย, บทวิเสสนะอยู่หลัง อีกนัยหนึ่ง อามิสด้วย เล็กน้อยอื่นจากอามิสนั้นด้วย จึงชื่อว่าอามิสกิญชักขะ (อามิสเพียงเล็กน้อย) การให้อามิสเพียงเล็กน้อยนั้นชื่อว่า **อามิสกิญชักขสัมปทาน** (การให้อามิสเพียงเล็กน้อย) **กิญฺชกฺข**-ศัพท์ กล่าวเกสรบัวเท่านั้น โดยตรง แต่กล่าว(อรรถ) เพียงเล็กน้อยโดยอ้อม.

อามิสกิญฺจิกฺขเหตุ (ปุ)

[อามิสกิญฺจิกฺข + เหตุ]

(ก) เหตุแห่งอามิสเพียงเล็กน้อย, เหตุแห่งลาภเพียงเล็กน้อย.

อิติ อตฺตเหตุ วา ปรเหตุ วา **อามิสกิญฺจิกฺขเหตุ** วา สมฺปชานมุสา ภาสิตา โหติ. (ม.๑/๓๕๖)

เกิดการกล่าวคำเท็จทั้งที่รู้ตัวอยู่ เพราะเหตุแห่งตน เพราะเหตุแห่งคนอื่น หรือ เพราะ**เหตุแห่งอามิสเพียงเล็กน้อย**อย่างนี้.

อามิสกิญฺจิกฺขเหตุ วาติ เอตฺถ อามิสนฺติ ลญฺโช อธิปฺเปโต. กิญฺจิกฺขนฺติ ยํ วา ตํ วา อปฺปมตฺตกํ อนฺตมโส ติตฺติริยวฏฺฏกสปฺปิปิณฺฑนวนีตปิณฺฑาทิมตฺตกสฺส ลญฺชสฺส เหตูติ อตฺโถ. (ม.อฏฺ.๒/๒๓๑)

สินจ้างท่านประสงค์เอาว่าอามิส ในคำว่า **หรือเพราะเหตุแห่งอามิสเพียงเล็กน้อย**

นี้ คำว่า **กิญฺจิกฺขํ** (เล็กน้อย) ได้แก่ สิ่งของนิด ๆ หน่อย ๆ คือของเล็กน้อย อธิบายว่า เหตุแห่งลาภเพียงเล็กน้อย โดยที่สุดแม้เพียงนกกระทา นกคุ่ม ก้อนเนยใส และก้อนเนยข้น เป็นต้น.

อามิสกิญฺจิกฺขเหตูติ กสฺสจิเทว อามิสสฺส เหตุ อนฺตมโส กุณฺฑกมุฏฺฐิโนปิ. (สํ.อฏฺ.๒/๑๙๓)

คำว่า **เหตุแห่งลาภเพียงเล็กน้อย (อามิสกิญฺจิกฺขเหตุ)** ได้แก่ เหตุแห่งสิ่งของเล็กๆ น้อยๆ เท่านั้นโดยที่สุดแม้ข้าวสารหักกำมือหนึ่ง.

(ข) เหตุเล็กน้อยแห่งอามิส, เหตุคืออยากได้ของกินและเครื่องดื่มเล็กน้อย, เหตุคืออยากได้สิ่งของเล็กน้อย.

> โส สูจิกาย กิลมิโต เตหิ
> เตเนว ญาตีสุ ยามิ **อามิสกิญฺจิกฺขเหตุ** อทานสีลา น จ สทฺทหนฺติ
> ทานผลํ โหติ ปรมฺหิ โลเก. (เปต.๑๕๔)

[เปรตตอบพระเจ้าอชาตศัตรูว่า เมื่อชาติก่อนพระนครพาราณสีมีกิตติคุณเลื่องลือไปไกล ข้าพระองค์เป็นคหบดีผู้มั่งคั่งอยู่ในพระนครนั้น แต่เป็นคนมีจิตทรามไม่เคยให้สิ่งของแก่ใครมีใจข้องอยู่ในอามิสได้ตกไปถึงวิสัยแห่งพญายมเพราะเป็นผู้ทุศีล] เพราะบาปกรรมเหล่านั้น ข้าพระองค์นั้นจึงลำบากเนื่องจากถูกความหิวเสียดแทง เพราะความทุกข์อันเกิดแต่ความหิวนั้นแหละ ข้าพระองค์มาหาหมู่ญาติ **เพราะเหตุคืออยากได้สิ่งของเล็กน้อย** มนุษย์แม้เหล่าอื่นมีปกติไม่ให้ทาน และไม่เชื่อว่าผลแห่งทานมีอยู่ในปรโลก.

อามิสกิญฺจิกฺขเหตูติ อามิสสฺส กิญฺจิกฺขนิมิตฺตํ กิญฺจิ อามิสํ ปตฺเถนฺโตติ อตฺโถ. (เปต.อฏฺ.๑๐๑)

คำว่า **เพราะเหตุคืออยากได้สิ่งของเล็กน้อย(อามิสกิญฺจิกฺขเหตุ)** ได้แก่ เพราะเหตุเล็กน้อยแห่งอามิส อธิบายว่า ข้าพระองค์อยากได้สิ่งของเล็กน้อย.

อามิสกิญฺชกฺข (ปุ)

[อามิส + กิญฺชกฺข]

อามิสน้อยนิดเท่าเกสรบัว, สิ่งของเล็กน้อย.

เต จ โข อตฺตโน ชีวิกตฺถาย **อามิสกิญฺชกฺขสฺส** อตฺตนิ พนฺธนตฺถาย อโมจนตฺถาย กตา. (สํ.ฏี.๒/๓๑๓)

ก็สิ่งของบริหารภัณฑ์เหล่านั้น อันตนกระทำเพื่อผูก**อามิสเล็กน้อยเท่าเกสรบัว**ไว้ในตน คือไม่ให้พ้นไป เพื่อประโยชน์แก่เลี้ยงชีพตน.

ดู อามิสกิญฺจิกฺข และอามิสกิญฺจิ(ญฺช)กฺขสมฺปทาน ด้วย.

อามิสกิญฺชกฺขกาม (ติ)

[อามิสกิญฺชกฺข + กาม]

ผู้ใคร่-อยากได้-ต้องการอามิสเพียงเล็กน้อย.

สมฺมูฬฺโห **อามิสกิญฺชกฺขกาโม**ปิ หิ ปาณํ หนติ. (สํ.ฏี.๒/๑๔๕)

จริงอยู่ บุคคลผู้หลง ถึงแม้**อยากได้อามิสเพียงเล็กน้อย**ก็ย่อมฆ่าสัตว์ได้.

อามิสกิญฺชกฺขสมฺภรณ (น)

[อามิสกิญฺชกฺข + สมฺภรณ]

การปรุงอามิสเพียงเล็กน้อย.

ปิตฺตเภสชฺชํ กริสฺสามีติ เภสชฺชสมฺภรณตฺถญฺเจว ตทตฺถํ **อามิสกิญฺชกฺขสมฺภรณตฺถ**ญฺจ ปาณํ หนติ. (สํ.ฏี.๒/๓๖๐)

คำว่า **เราจักระทำยาแก้น้ำดี(ปิตฺตเภสชฺชํ กริสฺสามิ)** ได้แก่ ชนย่อมฆ่าสัตว์เพื่อกระทำยา และ**เพื่อการปรุงอามิสเพียงเล็กน้อย** เพื่อประโยชน์แก่ยานั้น.

อามิสกิญฺชกฺขเหตุ (ปุ)

[อามิสกิญฺชกฺข + เหตุ]

เหตุคืออามิสเพียงเล็กน้อย.

อามิสกิญฺชกฺขเหตุปิ ปาณํ หนนฺติ. (ที.ฏี.๓/๒๗๑)

ชนทั้งหลาย ย่อมฆ่าสัตว์ แม้**เพราะเหตุคืออามิสเพียงเล็กน้อย**.

อามิสโกฏฺฐาส (ปุ)

[อามิส + โกฏฺฐาส]

ส่วนแห่งอามิส, ส่วนอันเป็นอามิส.

ธมฺมโกฏฺฐาสสฺเสว สามิโน ภวถ มา **อามิสโกฏฺฐาสสฺส**. (ม.อฏฺ.๑/๙๔)

ขอเธอทั้งหลายจงเป็นเจ้าของแต่เฉพาะส่วนแห่งธรรมเท่านั้นเถิด อย่าเป็นเจ้าของ**ส่วนแห่งอามิส**เลย.

อามิสขาทน (น)

[อามิส + ขาทน]

การกินอาหาร.

กาโกรวสทฺทนฺติ ตตฺถ ตตฺถ ปวิฏฺฐานํ **อามิสขาทนตฺถาย** อนุปฺปเคเยว สนฺนิปติตานํ กากานํ โอรวสทฺทํ. (วิ.อฏฺ.๓/๓๗๙)

คำว่า **เสียงกา(กาโกรวสทฺทํ)** ได้แก่ เสียงร้องก้องแห่งกาทั้งหลายซึ่งประชุมกัน แต่เช้ามืดทีเดียว **เพื่อต้องการกินอาหาร**ที่เขาทิ้งแล้วในที่นั้น ๆ.

อามิสขาทนตฺถายาติ ตตฺถ ตตฺถ ฉฏฺฐิตสฺส อามิสสฺส ขาทนตฺถาย. (สารตฺถ.๓/๓๒๘)

คำว่า **เพื่อต้องการกินอาหาร(อามิสขาทนตฺถาย)** ได้แก่ เพื่อต้องการกินอาหารที่เขาทิ้งไว้ในที่นั้น ๆ.

อามิสขาร (ปุ)

[อามิส + ขาร]

น้ำเค็มขี้เถ้าที่ได้จากการเผาข้าวแห้งตกเป็นเถ้าแล้วกรองเอาน้ำ, น้ำด่าง, น้ำด่างดิบ.

อนุชานามิ ภิกฺขเว **อามิสขารํ** ปาเยตุนฺติ. (วิ.๓/๒๙๙)

ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ดื่ม**น้ำด่างดิบ**.

อามิสขารนฺติ สุกฺโขทนํ ฌาเปตฺวา ตาย ฉาริกาย ปคฺฆริตํ ขาโรทกํ. (วิ.อฏฺ.๓/๓๗๔)

คำว่า **น้ำด่างดิบ(อามิสขารํ)** ได้แก่ น้ำเค็มที่ไหลออกมาจากขี้เถ้านั้นโดยเผาข้าวแห้ง.

อามิสคต (ติ)

[อามิส + คต]

ที่เกี่ยวเหยื่อ, ติดเหยื่อ.

เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว พาฬิสิโก **อามิสคตํ** พฬิสํ คมฺภีเร อุทกรหเท ปกฺขิเปยฺย ตเมนํ อญฺญตโร อามิสจกฺขุ มจฺโฉ คิเลยฺย เอวญฺหิโส ภิกฺขเว มจฺโฉ คิลพฬิโส พาฬิสิกสฺส อนยํ อาปนฺโน พฺยสนํ อาปนฺโน ยถากามกรณีโย พาฬิสิกสฺส. (สํ.๑/๔๒๔)

[พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ เผ็ดร้อนหยาบคาย เป็นอันตรายต่อการบรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า]ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนปลาบางตัวเห็นแก่เหยื่อ กลืนเบ็ดที่พรานเบ็ด**เกี่ยวเหยื่อ**หย่อนลงในห้วงน้ำลึก มันกลืนเบ็ดของพรานเบ็ดอย่างนี้แล้วได้รับทุกข์ถึงความพินาศ อันพรานเบ็ดพึงทำได้ตามความพอใจฉะนั้น.

อามิสคตนฺติ อามิสมกฺขิตํ. (สํ.อฏฺ.๒/๑๙๐)

คำว่า **เกี่ยวเหยื่อ(อามิสคตํ)** ได้แก่ เบ็ดที่เกี่ยวเหยื่อไว้.

อามิสคตนฺติ อามิสูปคตํ อามิสปติตํ. (สํ.ฏี.๒/๑๗๓)

คำว่า **เกี่ยวเหยื่อ(อามิสคตํ)** ได้แก่ เบ็ดที่เกี่ยวเหยื่อ คือ ติดด้วยเหยื่อไว้.

อามิสคตพฬิส (ปุ)

[อามิสคต + พฬิส]

เบ็ดที่เกี่ยวเหยื่อ.

พาฬิสิโก **อามิสคตพฬิสํ** คมฺภีเร อุทกรหเท ปกฺขิเปยฺย. (สํ.๒/๓๖๘)

พรานเบ็ด หย่อน**เบ็ดที่เกี่ยวเหยื่อ** ลงไปในห้วงน้ำลึก.

อามิสคติก (ติ)

[อามิส + คติก]

เหมือนอาหารขบเคี้ยว.

ยมฺปิ วนมูลาทิปฺปเภทํ **อามิสคติกํ** โหติ

เสยฺยถิทํ มูลขาทนียํ กนฺทขาทนียํ มูฬาลขาทนียํ มตฺถกขาทนียํ ขนฺธขาทนียํ ตจขาทนียํ ปตฺตขาทนียํ ปุปฺผขาทนียํ ผลขาทนียํ อฏฺฐิขาทนียํ ปิฏฺฐขาทนียํ นิยฺยาสขาทนียนฺติ อิทมฺปิ ขาทนียสงฺขฺยเมว คจฺฉติ. (วิ.อฏฺ.๓/๙๙)

อาหารแม้ใด มีชนิดเช่นใบและรากเหง้าเป็นต้น เป็นของ**เหมือนอาหารขบเคี้ยว**นี้ คืออย่างไร ? คือ วัตถุแม้เป็นต้นว่ารากควรเคี้ยว หัวควรเคี้ยว เหง้าควรเคี้ยว ยอดควรเคี้ยว ลำต้นควรเคี้ยว เปลือกควรเคี้ยว ใบควรเคี้ยว ดอกควรเคี้ยว ผลควรเคี้ยว เมล็ดควรเคี้ยว แป้งควรเคี้ยว ยางเหนียวควรเคี้ยว ย่อมถึงการสงเคราะห์เข้าในขาทนียะ(ของควรเคี้ยว)ทั้งนั้น.

อามิสคติกสลฺลกฺขณ (น)

[อามิสคติก + สลฺลกฺขณ]

การจดจำความเป็นของเหมือนอาหาร.

ตตฺถ ปน **อามิสคติกสลฺลกฺขณตฺถํ** อิทํ มุขมตฺตนิทสฺสนํ. (วิ.อฏฺ.๓/๙๙)

ก็ ในอาหารขบเคี้ยวมีใบและรากเป็นต้นนั้น พึงทราบ การแสดงเพียงตัวอย่างที่เป็นประธานนี้ **เพื่อการจดจำความเป็นของเหมือนกับอาหาร**.

อามิสคนฺธ (ปุ)

[อามิส + คนฺธ]

กลิ่นอาหาร.

โส สเจ ปตฺตมุขหตฺถานํ ยตฺถ กตฺถจิ ปญฺจสุ โภชเนสุ เอกสฺมิมฺปิ สติ อญฺญํ ปญฺจสุ โภชเนสุ เอกมฺปิ ปฏิกฺขิปติ ปวาเรติ. กตฺถจิ โภชนํ นตฺถิ **อามิสคนฺธมตฺตํ** ปญฺญายติ น ปวาเรติ. (วิ.อฏฺ.๓/๙๑)

ภิกษุนั้น เมื่อบรรดาโภชนะทั้ง ๕ โภชนะแม้อย่างหนึ่งมีอยู่ในบาตร ช่องปากและมือ ที่ใดที่หนึ่ง ห้ามโภชนะทั้ง ๕ แม้อย่างหนึ่งอื่นก็ชื่อว่าห้าม (ภัต)ไม่มีโภชนะในที่ไหน ๆ มีบาตรเป็นต้น ปรากฏแต่เพียง**กลิ่นอาหาร** ไม่ชื่อว่าห้าม (ภัต).

อามิสครุ (ติ)

[อามิส + ครุ]

ผู้มีที่หนักคืออามิส, ผู้หนักในอามิส, ผู้เห็นแก่อามิส-ปัจจัย ๔.

ทฺเวมา ภิกฺขเว ปริสา. กตมา ทฺเว? **อามิสครุ** ปริสา โน สทฺธมฺมครุ สทฺธมฺมครุ ปริสา โน **อามิสครุ**. (อํ.๑/๗๓)

ภิกษุทั้งหลาย บริษัท ๒ จำพวกนี้ บริษัท ๒ จำพวกไหนบ้าง คือ ๑. บริษัทที่**หนักในอามิส** ไม่หนักในสัทธรรม ๒. บริษัทที่หนักในสัทธรรม ไม่**หนักในอามิส**.

อามิสครูติ จตุปจฺจยครุกา โลกุตฺตรธมฺมํ ลามกโต คเหตฺวา จิตฺปริสา. (อํ.อฏฺ.๒/๔๘)

คำว่า **หนักในอามิส(อามิสครุ)** ได้แก่ บริษัทหนักในปัจจัย ๔ คือ ถือเอาโลกุตตร

ธรรมโดยเป็นธรรมต่ำทรามอยู่.

กิเลเสหิ อามสิตพฺพโต อามิสํ จตฺตาโร ปจฺจยา. ตเทว ครุ ครุกาตพฺพํ เอเตสํ น ธมฺโมติ **อามิสครู**. (อํ.ฏี.๒/๔๓)

ปัจจัย ๔ ชื่อว่า อามิส เพราะพึงถูกกิเลสจับต้อง อามิสนั้นนั่นเอง อันภิกษุเหล่านั้นพึงกระทำให้หนัก ไม่ใช่กระทำธรรมให้หนัก เพราะเหตุนั้น ภิกษุเหล่านั้น ชื่อว่า **ผู้หนักในอามิส**.

อามิสครุก (ติ)

[อามิสครุ + ก]

ผู้มีที่หนักคืออามิส, ผู้หนักในอามิส, ผู้เห็นแก่อามิส-ปัจจัย ๔.

สงฺเฆน อนุมเตน ปุคฺคเลน อนุวิชฺชเกน อนุวิชฺชิตุกาเมน สงฺฆครุเกน ภวิตพฺพํ โน ปุคฺคลครุเกน สทฺธมฺมครุเกน ภวิตพฺพํ โน **อามิสครุเกน** อตฺถวสิเกน ภวิตพฺพํ โน ปริสกปฺปิเกน. (วิ.๕/๒๘๗)

อันภิกษุผู้วินิจฉัยอธิกรณ์ที่สงฆ์อนุมัติแล้ว มีประสงค์จะวินิจฉัยอธิกรณ์ พึงเป็นผู้หนักในสงฆ์ ไม่พึงเป็นผู้หนักในบุคคล พึงเป็นผู้หนักในพระสัทธรรม ไม่พึงเป็น**ผู้หนักในอามิส** พึงเป็นผู้ไปตามอำนาจแห่งคดี ไม่พึงเป็นผู้เห็นแก่บริษัท.

จีวราทีนิ คเหตฺวา วินิจฺฉินนฺโต **อามิสครุโก** นาม โหติ ตานิ อคฺคเหตฺวา ยถาธมฺมํ วินิจฺฉินนฺโต สทฺธมฺมครุโก นาม โหติ. (วิ.อฏฺ.๔/๒๒๒)

เมื่อถือเอาปัจจัยมีจีวรเป็นต้นวินิจฉัย ย่อมเป็นผู้ชื่อว่า**หนักในอามิส** เมื่อไม่ถือเอาปัจจัยมีจีวรเป็นต้นเหล่านั้น วินิจฉัยตามธรรมย่อมเป็นผู้ชื่อว่าหนักในสัทธรรม.

อามิสคหณ (น)

[อามิส + คหณ]

การถือเอา-รับอามิส.

จตุทฺวารํ อคารํ กริตฺวาติ จตุมุขํ ปานาคารํ กตฺวา ตสฺส ทฺวาเร มณฺฑปํ กตฺวา ตตฺถ ปานียํ อุปฏฺฐเปตฺวา อาคตาคเต ปานีเยน อาปุจฺฉติ. ยมฺปิสฺส อทฺธิกา กิลนฺตา ปานียํ ปิวิตฺวา ปริตฺตฏฺฐา ภตฺตปุฏํ วา ตณฺฑุลาทีนิ วา เทนฺติ ตํ สพฺพํ คเหตฺวา อมฺพิลยาคุอาทีนิ กตฺวา พหุตรํ **อามิสคหณตฺถํ** เกสญฺจิ อนฺนํ เทติ เกสญฺจิ ภตฺตปจนภาชนาทีนิ. เตหิปิ ทินฺนํ อามิสํ วา ปุพฺพณฺณาทีนิ วา คณฺหติ ตานิ วฑฺฒิยา ปโยเชติ. เอวํ วฑฺฒมานวิภโว โคมหิสทาสีทาสปริคฺคหํ กโรติ มหนฺตํ กุฏุมฺพํ สณฺฐเปติ. อิมํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํ “จตุทฺวารํ อคารํ กริตฺวา อจฺฉตี”ติ. (ที.อฏฺ.๑/๒๔๑)

คำว่า **จึงสร้างเรือนมีประตู ๔ ด้านไว้ (จตุทฺวารํ อคารํ กริตฺวา)** ความว่า (สมณะหรือพราหมณ์) สร้างเรือนน้ำดื่มอันมีหน้ามุข ๔ ด้าน สร้างมณฑปไว้ที่ประตูบ้านนั้น ตั้งน้ำดื่มไว้ในที่นั้น คอยเชิญให้ผู้ที่

มาแล้วๆ ดื่มน้ำ พวกเดินทางไกลเหนื่อยอ่อน ดื่มน้ำแล้วยินดีเบิกบานใจให้สิ่งใดแก่เขา จะเป็นห่ออาหารที่บริโภคแล้วหรือข้าวสารเป็นต้นก็ถือเอาสิ่งนั้นทุกอย่าง ทำยาคูเปรี้ยวเป็นต้นแล้วให้ข้าวแก่บางคน ให้ภาชนะเครื่องหุงต้มภัตเป็นต้นแก่บางคน **เพื่อถือเอาอามิส**ให้มากยิ่งขึ้น เขาถือเอาอามิสบ้าง ปุพพัณณชาติและอปรัณณชาติเป็นต้นบ้างที่พวกเขาเหล่านั้นให้มา แล้วใช้ของเหล่านั้นเพื่อความเพิ่มพูนขึ้นด้วยประการฉะนี้ เขาก็มีสมบัติพอกพูนขึ้นเรื่อยๆ จึงทำการรับโค กระบือ ทาสี และทาสต่อไป เขารวบรวม ทรัพย์สินได้มากมาย พระผู้มีพระภาคทรงหมายเอาคนพวกนี้จึงตรัสพระดำรัสเป็นต้นว่า “จึงสร้างเรือนมีประตู ๔ ด้านพักอยู่”.

อามิสคิทฺธ (ติ)

[อามิส + คิทฺธ. (ถึ) อามิสคิทฺธา, อามิสคิทฺธินี]

ติดใจในอามิส, ผู้ต้องการอาหาร.

อามิเสสุ สนฺทิสฺสนฺตีติ อามิสคิทฺธา อามิสจกฺขุกา จตุปจฺจยอามิสตฺถเมว อาหิณฺฑมานา อามิเสสุ สนฺทิสฺสมานกภิกฺขูปิ อตฺถิ. (ม.อฏฺ.๒/๕๒๘)

คำว่า **ย่อมปรากฏในอามิส(อามิเสสุ สนฺทิสฺสนฺติ)** ความว่า ย่อมมีแม้ภิกษุ**ผู้ติดใจในอามิส** เห็นแก่อามิส เที่ยวไปอยู่เพื่ออามิส คือ ปัจจัย ๔ เท่านั้น ปรากฏอยู่ในอามิสทั้งหลาย.

สา กิร สาวตฺถิวาสินี เอกา กุลธีตา ปพฺพชิตฺวา อุปสมฺปนฺนกาลโต ปฏฺฐาย สมณธมฺเม อนนุยุตฺตา **อามิสคิทฺธา** หุตฺวา ยตฺถ อญฺญา ภิกฺขุนิโย น คจฺฉนฺติ ตาทิเส นครสฺส เอกเทเส ปิณฺฑาย จรติ. (ชา.อฏฺ.๑/๔๕๓)

ได้ยินว่า ภิกษุณีนั้นเป็นกุลธิดานางหนึ่งชาวพระนครสาวัตถีบวชแล้ว ตั้งแต่กาลที่ตนบวชแล้ว ก็มิได้ใส่ใจในสมณธรรม **ติดใจในอามิส** เที่ยวไปบิณฑบาตในเอกเทศแห่งพระนครที่ภิกษุณีอื่น ๆ ไม่พากันไป.

ฉกลึว มิคี ฉาปํ
ปกฺขี มุตฺตาว ปญฺชรา
โอหาย ปุตฺเต นิกฺขมึ
สีหี**วามิสคิทฺธินี**
ตฺยชฺช ปุตฺเต น ปสฺสามิ
ชาลึ กณฺหาชินํ จุโภ. (ชา.๒/๓๕๘)

(พระนางมัทรีรำพึงว่า)

เราละลูกน้อยทั้งหลายไว้ออกไปหาผลไม้เหมือนแม่แพะและแม่เนื้อละลูกน้อยไปหากิน เหมือนปักษีละลูกน้อยไปจากรัง หรือเหมือนแม่ราชสีห์**ผู้ต้องการอาหาร**ละลูกน้อยไว้ออกไปหากิน วันนี้ เราไม่เห็นลูกน้อยทั้ง ๒ คือพ่อชาลีและแม่กัณหาชินานั้นเลย.

อามิสคิทฺธินี สีหี จ อตฺตโน ฉาปํ โอหาย

โคจราย ปกฺกมนฺติ. (ชา.อฏฺ.๗/๓๔๓)

แม่ราชสีห์ตัว**ต้องการอาหาร** ละทิ้งลูกของตนออกไปหาอาหาร.

อามิสเคธ (ติ)

[อามิส + เคธ]

มีความติดใจในอามิส, ผู้ติดใจอาหาร.

โอทริกตฺเตน ขาทิโตติ โอทริกภาเวน **อามิสเคเธน** มิจฺฉาชีเวน ชีวิกากปฺปเนน นาสิตสีลาทิคุณตาย ขาทิตธมฺมสรีโร. (ม.ฏี.๓/๗๙)

คำว่า **ภิกษุสามเณรผู้ถูกความเป็นคนเห็นแก่ปากท้องกัดกิน(โอทริกตฺเตน ขาทิโต)** ได้แก่ ผู้มีกายคือธรรมถูกความเห็นแก่ปากท้องคือการเลี้ยงชีพอัน**มีความติดใจในอามิส** มีอาชีพผิดกัดกินแล้ว เพราะความเป็นผู้มีคุณมีศีลที่ถูกทำลายแล้วเป็นต้น.

อามิสคฺคหณฏฺฐาน (น)

[อามิส + คหณ + ฐาน]

สถานที่ถือเอา-จับอามิส-เหยื่อ, ที่หาอาหาร.

โคจรภูมีติ **อามิสคฺคหณฏฺฐานํ**. (วิมติ.๑/๒๗๖)

คำว่า **ที่หากิน (โคจรภูมิ)** ได้แก่ **สถานที่จับเหยื่อ**(ของสัตว์มีราชสีห์เป็นต้น).

อามิสจกฺขุ (ติ)

[อามิส + จกฺขุ]

ผู้เห็นในอามิส, ผู้เห็นแก่เหยื่อ.

ตเมนํ อญฺญตโร **อามิสจกฺขุ** มจฺโฉ คิเลยฺย. (สํ.๑/๔๒๔)

ปลาบางตัวที่**เห็นแก่เหยื่อ** พึงกลืนกินเบ็ดเกี่ยวเหยื่อนั้น.

อามิสจกฺขูติ อามิเส จกฺขุ ทสฺสนํ อสฺสาติ **อามิสจกฺขุ**. (สํ.อฏฺ.๒/๑๙๐)

การดู คือเห็นในอามิส แห่งปลานั้น เพราะเหตุนั้น ปลานั้นจึงชื่อว่า **ปลาตัวเห็นแก่เหยื่อ** ในคำว่า คำว่า **อามิสจกฺขุ**.

อามิสจกฺขุก (ติ)

[อามิสจกฺขุ + ก]

ผู้เห็นแก่อามิส-ปัจจัย ๔ .

อามิสจกฺขุกสฺสาติ จีวราทิอามิสโลลสฺส. (มหานิ.อฏฺ.๓๗๐)

คำว่า **ผู้เห็นแก่อามิส(อามิสจกฺขุกสฺส)** ได้แก่ ผู้อยากได้อามิสมีจีวรเป็นต้นมากยิ่ง.

สตฺถา อมฺหากํ สนฺติกํ ทูรโตว อาคโต พุทฺธา จ นาม ธมฺมครุกา น **อามิสจกฺขุกา**. ตสฺมา อหํ อิมํ เตมาสํ ทฺเว สาฏเก นิวาเสตฺวา ทส สีลานิ สมาทิยิตฺวา อิเธว วสิสฺสามิ ตุมฺเห ขีณาสวสตสหสฺสสฺส อิมินาว นีหาเรน เตมาสํ ทานํ ทเทยฺยาถาติ. (อํ.อฏฺ.๑/๒๒๖-๗)

พระศาสดาเสด็จมายังสำนักของพวกเรา เป็นทางไกล ก็พระพุทธเจ้าทั้งหลายของเรา ทรงหนักในธรรมไม่**เห็นแก่อามิส** เพราะฉะนั้น เราจักนุ่งผ้าสองผืนตลอดไตรมาสนี้สมาทานศีล ๑๐ อยู่เสียในที่นี่นี้แหละ พวกท่านพึงถวายทานตลอดไตรมาสโดยทำนองนี้แด่พระขีณาสพ ๑๐๐,๐๐๐ รูป.

น อามิสจกฺขุกาติ จีวราทิกปจฺจยสงฺขาตํ อามิสํ น โอโลเกนฺติ. (อํ.ฏี.๑/๑๘๓)

คำว่า **ไม่ทรงเห็นแก่อามิส(น อามิสจกฺขุกา)** ได้แก่ ไม่ทรงมองดูอามิส คือปัจจัย ๔ มีจีวรเป็นต้น.

อามิสจาค (ปุ)

[อามิส + จาค]

การละอามิส, การให้ปัจจัย ๔ .

ทฺเวเม ภิกฺขเว จาคา. กตเม ทฺเว? **อามิสจาโค** จ ธมฺมจาโค จ. (อํ.๑/๙๐)

ภิกษุทั้งหลาย การสละ ๒ อย่างนี้ การสละ ๒ อย่าง อะไรบ้าง คือ ๑. **การสละอามิส** ๒. การสละธรรม.

อามิสสฺส จชนํ **อามิสจาโค**. (อํ.อฏฺ.๒/๖๐)

การสละสิ่งของ ชื่อว่า **การสละอามิส**.

อามิสจิตฺตาภาว (ปุ)

[อามิส + จิตฺต + อภาว]

ความไม่มีจิตอยากได้อามิส, ความไม่ต้องการอามิส.

อนามิสนฺตรตาติ **อามิสจิตฺตาภาโว**. (กงฺขา.ฏี.๓๗๕)

คำว่า **ความไม่ต้องการอามิส(อนามิสนฺตรตา)** ได้แก่ **ความไม่มีจิตที่อยากได้อามิส**.

อามิสชาต (น)

[อามิส + ชาต]

อามิส, อามิสคือปัจจัย ๔. (ชาต-ศัพท์ไม่มีอรรถ เป็นตัพภาวะ).

น ตโต ปรํ กิญฺจิ **อามิสชาตํ** ปริเยสติ ปจฺจาสิสติ. (ที.ฏี.๑/๒๓๑)

ย่อมแสวงหาและย่อมต้องการ**อามิสคือปัจจัย ๔** บางอย่างยิ่งกว่า อาหารและเครื่องนุ่งหมนั้น.

อามิสชาติก (ติ)

[อามิส + ชาติก]

มีสภาพเป็นอามิส, มีสภาพเป็นอาหาร.

ยํ กิญฺจิ ยาวกาลิกนฺติ ยาคุภตฺตผลาผลาทึ ยํ กิญฺจิ **อามิสชาติกํ**. (กงฺขา.ฏี.๔๔๐)

คำว่า **ยาวกาลิกอย่างใดอย่างหนึ่ง(ยํ กิญฺจิ ยาวกาลิกํ)** ได้แก่ ของควรบริโภคและของขบเคี้ยวที่**มีสภาพเป็นอาหาร** อย่างใดอย่างหนึ่งมี ข้าวต้ม, ข้าวสวย, ผล

ไม้น้อยใหญ่เป็นต้น.

อามิสญฺญตร (ติ)

[อามิส + อญฺญตร]

อันหนึ่งในอามิส, อย่างหนึ่งในปัจจัย ๔ .

อามิสญฺญตรํ โข ปเนตํ ยทิทํ ปิณฺฑปาโต. (ม.๑/๑๖)

อาหารบิณฑบาตนี้ เป็นอย่างใดอ**ย่างหนึ่งในปัจจัย ๔**.

อามิสญฺญตรนฺติ จตุนฺนํ ปจฺจยามิสานํ อญฺญตรํ เอกนฺติ อตฺโถ. (ม.อฏฺ.๑/๙๘)

คำว่า **อย่างหนึ่งในปัจจัย ๔ (อามิสญฺญตรํ)** ได้แก่ ปัจจัยอย่างใดอย่างหนึ่งแห่งอามิส คือปัจจัย ๔ อธิบายว่า ปัจจัยอันหนึ่ง.

อามิสตฺถ (ปุ)

[อามิส + อตฺถ]

ประโยชน์คืออามิส.

สลฺเลขํ อจฺจชนฺเตน
อปฺปมตฺเตน ภิกฺขุนา
กปฺปิเยปิ น กาตพฺพา
อามิสตฺถาย โลลตาติ. (วิ.อฏฺ.๒/๒๖๑)

ภิกษุ ผู้ไม่ประมาทไม่ละการปฏิบัติขัดเกลาไม่พึงกระทำความความโลภจัด**เพื่อประโยชน์คืออามิส** แม้ในสิ่งที่เป็นกัปปิยะฉะนี้.

อามิสทาน (น)

[อามิส + ทาน]

(ก) อามิสที่เขาให้, ปัจจัย ๔ ที่ให้, อามิสทาน, วัตถุที่ควรให้.

ทฺเวมานิ ภิกฺขเว ทานานิ. กตมานิ ทฺเว? **อามิสทาน**ญฺจ ธมฺมทานญฺจ. อิมานิ โข ภิกฺขเว ทฺเว ทานานิ. เอตทคฺคํ ภิกฺขเว อิเมสํ ทฺวินฺนํ ทานานํ ยทิทํ ธมฺมทานนฺติ. (อํ.๑/๙๐)

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ทาน ๒ อย่างนี้ ทาน ๒ อย่าง อะไรบ้าง คือ ๑. **อามิสทาน** (ปัจจัย ๔ ที่ให้) ๒. ธัมมทาน (การให้ธรรม) ทาน ๒ อย่างนี้แล บรรดาทาน ๒ อย่างนี้ ธัมมทานเป็นเลิศ.

อามิสทานนฺติ จตฺตาโร ปจฺจยา ทิยฺยนกวเสน อามิสทานํ นาม. (อํ.อฏฺ.๒/๖๐)

คำว่า **อามิสทาน** ได้แก่ ปัจจัย ๔ ชื่อว่าอามิสทาน ด้วยอำนาจวัตถุที่เขาพึงให้.

(ข) เจตนาอันเป็นเหตุให้อามิส, เจตนาที่ให้ปัจจัย ๔, เจตนาทาน.

อามิสทานนฺติ จตฺตาโร ปจฺจยา เทยฺยภาววเสน อามิสทานํ นาม. เต หิ ตณฺหาทีหิ อามสิตพฺพโต อามิสนฺติ วุจฺจนฺติ. เตสํ วา ปริจฺจาคเจตนา **อามิสทานํ**. (อิติวุตฺ.อฏฺ.๒๙๔)

คำว่า **อามิสทาน** ได้แก่ ปัจจัย ๔ ชื่อว่าอามิสทาน ด้วยอำนาจความเป็นวัตถุอันเขาพึงให้, จริงอยู่ ปัจจัย ๔ เหล่านั้น เรียก

ว่า อามิส เพราะอันตัณหาเป็นต้นจับต้อง อีกนัยหนึ่ง เจตนาที่บริจาคปัจจัย ๔ เหล่านั้น ชื่อว่า **เจตนาทาน**.

อามิสทาย (ปุ)

[อามิส + ทาย]

ปัจจัยมรดกที่ถูกให้, มรดกปัจจัย, มรดกอามิส.

ธมฺมทายสฺส อาทิยนโต ธมฺมทายาโท **อามิสทายสฺส** อนาทิยนโต โน **อามิสทายาโท**ติ เวทิตพฺโพ. (ม.อฏ.๔/๖๒)

พึงทราบว่า ชื่อว่า ผู้รับมรดกธรรม เพราะรับเอามรดกธรรม พึงทราบว่า ชื่อว่า ไม่ใช่ผู้รับ**มรดกอามิส** เพราะไม่รับเอา**มรดกอามิส**.

อามิสทายาท (ติ)

[(๑) อามิสทาย + อา + ทา + อ. (๒) อามิส + ทายาท]

ผู้รับมรดกอามิส, ผู้รับมรดกปัจจัย ๔.

ธมฺมทายาทา เม ภิกฺขเว ภวถ มา อามิสทายาทาติ ธมฺมสฺส เม ภิกฺขเว ทายาทา ภวถ มา อามิสสฺส. (ม.อฏ.๑/๙๓)

คำว่า **ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเป็นผู้รับมรดกธรรมของเรา อย่าเป็นผู้รับมรดกอามิสเลย(ธมฺมทายาทา เม ภิกฺขเว ภวถ มา อามิสทายาทา)** ความว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย จงเป็นผู้รับมรดกธรรมของเรา อย่าเป็น**ผู้รับมรดกอามิส**.

โย หิ ชินสาสเน ปพฺพชิตฺวา ปจฺจยปรโม วิหรติ จตูสุ ตณฺหุปฺปาเทสุ สนฺทิสฺสมาโน นิกฺขิตฺตธุโร ธมฺมานุธมฺมปฺปฏิปตฺติยํ อยํ **อามิสทายาโท** นาม ตาทิสา มา ภวถ. (ม.อฏ.๑/๙๔)

ด้วยว่า ภิกษุรูปใดบวชในศาสนาของพระชินเจ้า มีปัจจัยเป็นยอดเยี่ยม คือเห็นแก่ปัจจัย ๔ ซึ่งเป็นเหตุเกิดตัณหา ทอดทิ้งธุระในการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมอยู่ ภิกษุรูปนี้ชื่อว่า **ผู้รับมรดกอามิส**(ปัจจัย ๔) ขอเธอทั้งหลายจงอย่าเป็นเช่นนั้นเลย.

อามิสทายาทปฏิกฺเขปนา (ถี)

[อามิสทายาท + ปฏิกฺเขปนา]

การห้ามผู้รับมรดกอามิส-ปัจจัย ๔ .

อถ วา ยายํ ภควตา **อามิสทายาทปฏิกฺเขปนา** ธมฺมทายาทตา วุตฺตา. (ม.ฏี.๑/๑๙๓)

อีกนัยหนึ่ง ความเป็นผู้รับมรดกธรรมใดอันพระผู้มีพระภาค ตรัสแล้ว**เพราะการห้ามผู้รับมรดกอามิส** .

อามิสทายาทปฏิปทา (ถี)

[อามิสทายาท + ปฏิปทา]

ข้อปฏิบัติของผู้รับมรดกอามิส, ข้อปฏิบัติ

ของผู้รับมรดกปัจจัย (การรับมรดกคือปัจจัย).

ยถา หิ นครทฺวาเร จปิเต สพฺพกายิเก อาทาเส จตฺตาโร วณฺณา อตฺตโน ฉายํ ทิสฺวา วชฺชํ ปหาย นิทฺโทสา โหนฺติ เอวเมว สิกฺขากามา กุลปุตฺตา ปโยคมณฺฑเนน อตฺตานํ มณฺเฑตุกามา อิมํ สพฺพกายิกาทาสูปมํ เทสนํ อาวชฺชิตฺวา **อามิสทายาทปฏิปทํ** วชฺเชตฺวา ธมฺมทายาทปฏิปทํ ปูเรนฺตา ขิปฺปเมว ชาติชรามรณสฺส อนฺตํ กริสฺสนฺติ. (ม.อฏฺ.๑/๙๒)

ประชาชน ๔ วรรณะ เห็นเงา (รูป) ของตนในกระจกสำหรับส่องดูได้ทั่วตัวซึ่งติดตั้งไว้ที่ประตูเมือง ย่อมขจัดโทษ (สิ่งที่ทำให้หมดความสวยงาม) แล้วกลับกลายเป็นผู้ไม่มีโทษฉันใด กุลบุตรทั้งหลาย ผู้ใคร่ต่อการศึกษาก็ฉันนั้นเหมือนกัน (คือ) ประสงค์จะประดับประดาตนด้วยเครื่องประดับคือความเพียร มาน้อมนึกถึงเทศนาซึ่งอุปมาด้วยกระจกส่องดูได้ทั่วตัว แล้วต่างพากันละเว้น **ข้อปฏิบัติของผู้รับมรดกอามิส** หันมาบำเพ็ญธรรมทายาทปฏิปทา ก็จัก (สามารถ) ทำชาติชรามรณะให้สิ้นสุดไปได้โดยฉับพลันทีเดียว.

อามิสธมฺมาลาภ (ปุ)

[อามิส + ธมฺม + อลาภ]

การไม่ได้อามิสและธรรม.

ยถาวุตฺตานิ **อามิสธมฺมาลาเภหิ** ปวตฺตมานานิ ฉิทฺทานิ อาห. (มูลฏี.๑/๑๘๕)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวช่องทั้งหลายที่เป็นไป **เพราะการไม่ได้อามิสและธรรม** ตามที่กล่าวแล้ว.

อามิสนิสฺสิต (ติ)

[อามิส + นิสฺสิต]

อาศัยอามิส-ปัจจัย.

ปฏิคฺคาหกสฺส สิเนหุปฺปตฺติ **อามิสนิสฺสิตา**. (สํ.ฏี.๑/๑๙๙)

ความเกิดขึ้นแห่งความรักอัน**อาศัยอามิส** ย่อมมีแก่ผู้รับทาน.

อามิสนฺตร (ติ)

[อามิส + อนฺตร]

ผู้มีเหตุคืออามิส, มีเหตุคือปัจจัย ๔, ผู้มุ่งหวังอามิส, ผู้เห็นแก่อามิส.

ปญฺจหิ ภิกฺขเว ธมฺเมหิ สมนฺนาคโต คิลานุปฏฺฐาโก นาลํ คิลานํ อุปฏฺฐาตุํ. กตเมหิ ปญฺจหิ? นปฺปฏิพโล โหติ เภสชฺชํ สํวิธาตุํ สปฺปายาสปฺปายํ น ชานาติ อสปฺปายํ อุปนาเมติ สปฺปายํ อปนาเมติ **อามิสนฺตโร** คิลานํ อุปฏฺฐาติ โน เมตฺตจิตฺโต เชคุจฺฉี โหติ อุจฺจารํ วา ปสฺสาวํ วา วนฺตํ วา เขฬํ วา นีหริตุํ นปฺปฏิพโล โหติ คิลานํ กาเลน กาลํ ธมฺมิยา กถาย สนฺทสฺเสตุํ สมาทเปตุํ

สมุตฺเตเชตุํ สมฺปเสตุํ. (วิ.๓/๔๑๘)

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้พยาบาลภิกษุไข้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ

ไม่ควรพยาบาลภิกษุไข้ธรรม ๕ ประการอะไรบ้าง คือ

๑. ไม่สามารถจัดยา

๒. ไม่ทราบสิ่งที่เป็นสัปปายะและสิ่งที่ไม่เป็นสัปปายะ นำสิ่งที่ไม่เป็นสัปปายะเข้ามา นำสิ่งที่เป็นสัปปายะออกไป

๓. **เห็นแก่อามิส**พยาบาล ไม่มีจิตเมตตาพยาบาล

๔. รังเกียจที่จะนำอุจจาระ ปัสสาวะ อาเจียน หรือน้ำลายออกไปทิ้ง

๕. ไม่สามารถชี้แจงให้ภิกษุไข้เห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถาตามกาลอันควร.

อามิสนฺตโรติ อามิสํ อสฺส อนฺตรนฺติ **อามิสนฺตโร**. อนฺตรนฺติ การณํ วุจฺจติ อามิสการณา ยาคุภตฺตปตฺตจีวรานิ ปตฺเถนฺโต อุปฏฺฐาตีติ อตฺโถ. (วิ.อฏฺ.๓/๔๑๔)

คำว่า **ผู้เห็นแก่อามิส(อามิสนฺตโร)** มีวิเคราะห์ดังนี้ เหตุคืออามิส มีอยู่ แก่บุคคลนั้น เพราะเหตุนั้น ภิกษุนั้น จึงชื่อว่า**ผู้เห็นแก่อามิส** เหตุ เรียกว่า อันตระ (เหตุ) ความว่า ภิกษุผู้พยาบาลภิกษุไข้ปรารถนาข้าวต้ม ข้าวสวย บาตร และจีวรอยู่ จึง พยาบาลภิกษุไข้อยู่ เพราะเหตุคืออามิส (มีจีวรเป็นต้น).

อามิสนฺตโรติ อามิสเหตุโก จีวราทีนิ ปจฺจาสีสมาโน. (อํ.อฏฺ.๓/๔๖)

คำว่า **ผู้เห็นแก่อามิส(อามิสนฺตโร)** ได้แก่ผู้มีเหตุคืออามิส คือหวังจีวรเป็นต้นอยู่.

อามิสปฏิคฺคห (ปุ)

[อามิส + ปฏิคฺคห]

การรับอามิส, การรับปัจจัย ๔ .

ยทา มหามณฺฑเล จาริกํ จริตุกามา โหนฺติ ตทา มหาปวารณาย ปวาเรตฺวา ปาฏิปททิวเส มหาภิกฺขุสงฺฆปริวารา นิกฺขมิตฺวา คามนิคมาทีสุ มหาชนํ **อามิสปฏิคฺคเหน** อนุคฺคณฺหนฺตา ธมฺมทาเนน จสฺส วิวฏฺฏูปนิสฺสิตํ กุสลํ วฑฺเฒนฺตา นวหิ มาเสหิ ชนปทจาริกํ ปริโยสาเปนฺติ. (วิ.อฏฺ.๑/๑๖๓)

ในกาลใด พระพุทธเจ้าทั้งหลาย มีพระประสงค์จะเสด็จเที่ยวจาริกไปในมหามณฑล ในกาลนั้น ทรงปวารณาในวันมหาปวารณาแล้ว มีภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่เป็นบริวาร เสด็จออกในวันปาฏิบท เมื่อจะทรงอนุเคราะห์มหาชนในบ้านและนิคมเป็นต้น**ด้วยการทรงรับอามิส**และเมื่อจะทรงเพิ่มพูนกุศล อันอาศัยวิวัฏฏคามินี แก่มหาชนนั้นด้วยธรรมทานทรงยังการเสด็จเที่ยวจาริกไปในชนบทให้เสร็จสิ้นลงโดย ๙ เดือน.

อามิสปฏิสนฺถาร (ปุ)

[อามิส + ปฏิสนฺถาร]

การปกปิดด้วยอามิส, การเชื่อมต่อตนกับผู้อื่นเพื่อไม่ให้มีช่องว่างระหว่างกันด้วยอามิส, การต้อนรับด้วยอามิส.

ทฺเวเม ภิกฺขเว ปฏิสนฺถารา. กตเม ทฺเว? **อามิสปฏิสนฺถาโร** จ ธมฺมปฏิสนฺถาโร จ. อิเม โข ภิกฺขเว ทฺเว ปฏิสนฺถารา. เอตทคฺคํ ภิกฺขเว อิเมสํ ทฺวินฺนํ ปฏิสนฺถารานํ ยทิทํ ธมฺมปฏิสนฺถาโรติ. (อํ.๑/๙๒)

การต้อนรับ ๒ อย่างนี้ การต้อนรับ ๒ อย่างอะไรบ้าง คือ ๑. **การต้อนรับด้วยอามิส** ๒. การต้อนรับด้วยธรรม การต้อนรับ ๒ อย่างนี้แล บรรดาการต้อนรับ ๒ อย่างนี้ การต้อนรับด้วยธรรมเป็นเลิศ.

อามิสปฏิสนฺถาโรติ อามิสอลาเภน อตฺตนา สห ปเรสํ ฉิทฺทํ ยถา ปิหิตํ โหติ ปฏิจฺฉนฺนํ เอวํ อามิเสน ปฏิสนฺถรณํ. (อภิ.อฏฺ.๑/๔๒๖)

คำว่า **การต้อนรับด้วยอามิส (อามิสปฏิสนฺถาโร)** ได้แก่ ช่องว่าง (รอยแตกร้าวสามัคคี) ของชนเหล่าอื่นกับตน เพราะการไม่ได้อามิส ย่อมถูกปิดบังโดยประการใด การต้อนรับแขกด้วยอามิสย่อมมีโดยประการนั้น.

อามิสปฏิสนฺถารก (ติ)

[อามิสปฏิสนฺถาร + ก]

ผู้ทำการเชื่อมต่อด้วยอามิส, ผู้ต้อนรับด้วยอามิส.

อามิสปฏิสนฺถารเกน ปน อตฺตนา ลทฺธํ กสฺส ทาตพฺพนฺติ? อาคนฺตุกสฺส ตาว ทาตพฺพํ. สเจ คิลาโน วา อวสฺสิโก วา อตฺถิ เตสมฺปิ ทาตพฺพํ. (อภิ.อฏฺ.๑/๔๒๗)

ถามว่า อามิสที่ตนได้แล้ว อันภิกษุ**ผู้ต้อนรับด้วยอามิส** พึงถวายใคร.

ตอบว่า ควรถวายภิกษุอาคันตุกะก่อน ถ้าภิกษุผู้อาพาธหรือยังไม่ได้พรรษามีอยู่ไซร้ ก็พึงถวายแก่ภิกษุแม้ผู้อาพาธเป็นต้นเหล่านั้น.

อามิสปณฺณาการ (ปุ)

[อามิส + ปณฺณาการ]

ของขวัญคืออามิส-ปัจจัย ๔-สิ่งของ, เครื่องบรรณาการที่เป็นปัจจัย ๔.

น เกวลญฺเจตํ **อามิสปณฺณาการํ** อิมํ กิร ธมฺมปณฺณาการมฺปิ เปเสสิ

อหํ พุทฺธญฺจ ธมฺมญฺจ
สงฺฆญฺจ สรณํ คโต
อุปาสกตฺตํ เทเสสึ
สกฺยปุตฺตสฺส สาสเน. (วิ.อฏฺ.๑/๕๖)

ก็พระเจ้าอโศก ทรงส่ง**เครื่องบรรณาการที่เป็นปัจจัย ๔** นั้นไปถวายอย่างเดียวหามิได้ ได้ยินว่า ยังได้ส่งแม้ธรรมบรรณาการนี้ไปถวายอีก ดังนี้คือ

หม่อมฉันได้ถึงพระพุทธเจ้าพระ

ธรรมและพระสงฆ์ว่าเป็นสรณะที่พึ่งแล้วได้แสดงตนเป็นอุบาสกในพระศาสนาแห่งศากยบุตร.

อามิสปติต (ติ)

[อามิส + ปติต]

ตกไปในอามิส, ติดอามิส.

ดู อามิสคต.

อามิสปริจฺจาค (ปุ)

[อามิส + ปริจฺจาค]

การสละ-แบ่งปันอามิส, การให้อามิส.

ทฺเวเม ภิกฺขเว จาคา. กตเม ทฺเว? **อามิสจาโค** จ ธมฺมจาโค จ. อิเม โข ภิกฺขเว ทฺเว จาคา. เอตทคฺคํ ภิกฺขเว อิเมสํ ทฺวินฺนํ จาคานํ ยทิทํ ธมฺมจาโคติ. (อํ.๑/๙๐)

ภิกษุทั้งหลาย การสละ ๒ อย่างนี้ การสละ ๒ อย่าง อะไรบ้าง คือ ๑. **การสละอามิส (การให้อามิส)** ๒. การสละธรรม (การให้ธรรม) การสละ ๒ อย่างนี้แล บรรดาการสละ ๒ อย่างนี้ การสละธรรม เป็นเลิศ.

อามิสปริโภค (ปุ)

[อามิส + ปริโภค]

การบริโภค-ใช้สอยอามิส.

อปเร ทฺเว ปคฺคหา ทฺเว จ ปริโภคา ลชฺชิปคฺคโห อลชฺชิปคฺคโห ธมฺมปริโภโค **อามิสปริโภโค**ติ. (วิ.อฏฺ.๒/๒๗๔)

ยังมีการยกย่อง ๒ อย่าง และการบริโภค ๒ อย่างอีก คือ การยกย่องลัชชี, การยกย่องอลัชชี, การบริโภคธรรม, **การบริโภคอามิส**.

อามิสปริเยฏฺฐิ (ถี)

[อามิส + ปริเยฏฺฐิ]

การแสวงหาอามิส, การแสวงหาปัจจัย ๔.

ทฺเวมา ภิกฺขเว ปริเยฏฺฐิโย. กตมา ทฺเว? **อามิสปริเยฏฺฐิ** จ ธมฺมปริเยฏฺฐิ จ. อิมา โข ภิกฺขเว ทฺเว ปริเยฏฺฐิโย. เอตทคฺคํ ภิกฺขเว อิมาสํ ทฺวินฺนํ ปริเยฏฺฐีนํ ยทิทํ ธมฺมปริเยฏฺฐีติ. (อํ.๑/๙๒)

ภิกษุทั้งหลาย การแสวงหา ๒ อย่างนี้ การแสวงหา ๒ อย่าง อะไรบ้าง คือ ๑. **การแสวงหาอามิส** ๒. การแสวงหาธรรม การแสวงหา ๒ อย่างนี้แล บรรดาการแสวงหา ๒ อย่างนี้ การแสวงหาธรรมเป็นเลิศ.

มตฺถกปฺปตฺตา อามิสปริเยสนา **อามิสปริเยฏฺฐิ** มตฺถกปฺปตฺตาว ธมฺมปริเยสนา ธมฺมปริเยฏฺฐีติ วุตฺตา. (อํ.อฏฺ.๒/๖๑)

การแสวงหาอามิสถึงที่สุด เรียกว่า **การแสวงหาอามิส** การแสวงหาธรรมถึงที่สุด เรียกว่า การแสวงหาธรรม.

อามิสปริเยสนา (ถี)

[อามิส + ปริเยสนา]

การแสวงหาอามิส.

อามิสปริเยสนา จ ธมฺมปริเยสนา จ. (อํ.๑/๙๒)

(การแสวงหา ๒ อย่าง) คือ ๑. **การแสวงหาอามิส** ๒. การแสวงหาธรรม.

ดู อามิสปริเยฏฺฐิ ด้วย.

อามิสปิณฺฑ (ปุ)

[อามิส + ปิณฺฑ]

ข้าว-อาหารอันเป็นอามิส.

ภิกฺขาสงฺขาตานํ **อามิสปิณฺฑานํ** ปาโต ปิณฺฑปาโต. (อุทาน.อฏฺ.๒๒๙)

การตกลงแห่ง**อาหารอันเป็นอามิส**คือภิกษา ชื่อว่า บิณฑบาต (อาหารที่ผู้ใส่บาตรใส่ถวายให้).

อามิสปุคฺคลนิสฺสยน (ปุ/น)

[อามิส + ปุคฺคล + นิสฺสยน]

การอาศัยอามิสและบุคคล.

อุโภ เอเตติ อามิสปุคฺคลนิสฺสยเน เอเต อุโภ. (วิมติ.๒/๒๙๘)

คำว่า **อุโภ เอเต** ได้แก่ ทั้ง ๒ อย่างเหล่านี้ คือ **การอาศัยอามิสและบุคคล**.

อามิสปูชา (ถี)

[อามิส + ปูชา]

การบูชาด้วยอามิส-ปัจจัย ๔, อามิสบูชา.

อามิเสน ปูชนํ **อามิสปูชา**. (อํ.อฏฺ.๒/๖๑)

การบูชาด้วยอามิส ชื่อว่า **อามิสบูชา**.

[บูชา ๒ อย่าง คือ ๑. อามิสบูชา (การบูชาด้วยอามิส) ๒. ธัมมบูชา (การบูชาด้วยธรรม) บรรดาบูชา ๒ อย่างนี้ ธัมมบูชาเป็นเลิศ (อง.ทุก.๒๐/๑๕๗/๑๒๔)]

อามิสเปกฺขี (ติ)

[อามิส + เปกฺขี]

ผู้มีปกติจ้องดูอาหาร, ผู้มุงหวังเหยื่อ.

สีโหวามิสเปกฺขีวาติ อามิสํ เปกฺขนฺโต สีโห วิย. (ชา.อฏฺ.๗/๒๙๐)

คำว่า **ดุจราชสีห์มุ่งหวังเหยื่อ(สีโหวามิสเปกฺขีวา)** ได้แก่ เหมือนพญาราชสีห์ที่จ้องดูเหยื่อ.

อามิสปฺปฏิวิภตฺต (น)

[อามิส + ปฏิวิภตฺต]

การจำแนกอามิส, การแบ่งอามิส-ปัจจัย ๔.

“เอตฺตกํ ทสฺสามิ เอตฺตกํ น ทสฺสามี” ติ เอวํ จิตฺเตน วิภชนํ **อามิสปฺปฏิวิภตฺตํ** นาม. (ที.อฏฺ.๒/๑๒๒)

การจำแนกด้วยใจอย่างนี้ว่า เราจักให้อาหารประมาณเท่านี้ จักไม่ให้อาหาร

ประมาณเท่านี้ ชื่อว่า **การแบ่งอามิส**.

อามิสพทฺธ (ติ)

[อามิส + พทฺธ]

อันเขาเกี่ยวด้วยเหยื่อ, (เบ็ด) ที่เกี่ยวเหยื่อ.

พฬิเสเนว อมฺพุชนฺติ อมฺพุชํ มจฺฉํ **อามิสพทฺเธน** พฬิเสน วิย พาฬิสิโก. (เถร.อฏฺ.๒/๑๒๑)

คำว่า **พฬิเสเนว อมฺพุชํ** ได้แก่ เหมือนพรานเบ็ด เบียดเบียนปลาที่เกิดในน้ำด้วยเบ็ด**ที่เกี่ยวเหยื่อ**.

อามิสภริต (ติ)

[อามิส + ภริต]

เต็มไปด้วยอามิส, เต็มด้วยอาหาร.

ภาชนํ นิกฺขิปิตฺวาติ **อามิสภริตํ** ภาชนํ นิกฺขิปิตฺวา. (กงฺขาฏี.๓๙๗)

คำว่า **วางภาชนะไว้ (ภาชนํ นิกฺขิปิตฺวา)** ได้แก่ วางภาชนะ**ที่เต็มด้วยอาหารไว้**แล้ว.

อามิสภาค (ปุ)

[อามิส + ภาค]

ส่วนอามิส, ส่วนอาหาร.

ปุเรภตฺตํ สามเณรภาคสมโก **อามิสภาโค** ทาตุํ วฏฺฏติ. (วิ.อฏฺ.๓/๓๘๐)

ย่อมควรให้**ส่วนอามิส**อันเท่ากับส่วนของสามเณร ก่อนฉันอาหาร.

อามิสภาโคติ วิหาเร ทินฺนํ สํฆภตฺตํ ตตฺรุปฺปาทญฺจ สนฺธาย วุตฺตํ. (วิมติ.๒/๑๒๖)

คำว่า **ส่วนอามิส(อามิสภาโค)** ท่านกล่าวมุ่งหมายถึงสังฆภัตที่เขาถวายในวัด และภัตที่เกิดขึ้นในวัดนั้น.

อามิสโภค (ปุ)

[อามิส + โภค]

การบริโภคอามิส, การบริโภคปัจจัย ๔.

ทฺเวเม ภิกฺขเว โภคา. กตเม ทฺเว? **อามิสโภโค** จ ธมฺมโภโค จ. อิเม โข ภิกฺขเว ทฺเว โภคา. เอตทคฺคํ ภิกฺขเว อิเมสํ ทฺวินฺนํ โภคานํ ยทิทํ ธมฺมโภโคติ. (อํ.๑/๙๑)

ภิกษุทั้งหลาย การบริโภค ๒ อย่างนี้ การบริโภค ๒ อย่าง อะไรบ้าง คือ ๑. **การบริโภคอามิส** ๒. การบริโภคธรรม การบริโภค ๒ อย่างนี้แล บรรดาการบริโภค ๒ อย่างนี้ การบริโภคธรรมเป็นเลิศ.

จตุนฺนํ ปจฺจยานํ ภุญฺชนํ **อามิสโภโค**. (อํ.อฏฺ.๒/๖๐)

การบริโภคปัจจัย ๔ ชื่อว่า **การบริโภคอามิส**.

อามิสมกฺขิต (ติ)

[อามิส + มกฺขิต]

ฉาบทาด้วยอามิส, เปื้อนด้วยอามิส.

ดู อามิสคต.

อามิสยาค (ปุ)

[อามิส + ยาค]

(๑) ปัจจัยที่ควรบูชา, อามิสที่ควรบูชา.

ทฺเวเม ภิกฺขเว ยาคา. กตเม ทฺเว? **อามิสยาโค** จ ธมฺมยาโค จ. อิเม โข ภิกฺขเว ทฺเว ยาคา. เอตทคฺคํ ภิกฺขเว อิเมสํ ทฺวินฺนํ ยาคานํ ยทิทํ ธมฺมยาโคติ. (อํ.๑/๙๐)

ภิกษุทั้งหลาย ปัจจัยที่ควรบูชา ๒ อย่างนี้ ปัจจัยที่ควรบูชา ๒ อย่าง อะไรบ้าง คือ ๑. **อามิสที่ควรบูชา** ๒. ธรรมที่ควรบูชา

ปัจจัยที่ควรบูชา ๒ อย่างนี้แล บรรดาปัจจัยที่ควรบูชา ๒ อย่างนี้ ธรรมที่ควรบูชา (ข้อปฏิบัติที่นำสู่นิพพาน) เป็นเลิศ.

จตฺตาโร ปจฺจยา ยชนกวเสน ยาโค นาม. (อํ.อฏฺ.๒/๖๐)

ปัจจัย ๔ ชื่อว่า ยาคะ ด้วยอำนาจอันเขาบูชา.

(๒) การให้ปัจจัยทานอย่างยิ่งใหญ่, อามิสทานยิ่งใหญ่.

เวลามทานเวสฺสนฺตรทานมหาวิชิตยญฺญสทิสา **อามิสยาคา** เวทิตพฺพา. (อิติวุต.อฏฺ.๓๐๘)

พึงทราบ**การให้อามิสทานยิ่งใหญ่** เหมือนทานของเวลามพราหมณ์ ทานของพระเวสันดรและทานของพระเจ้ามหาวิชิต.

อามิสรตน (น)

[อามิส + รตน]

อามิสที่ก่อให้เกิดความยินดี, อามิสที่น่ายินดี.

ทฺเวมานิ ภิกฺขเว รตนานิ กตมานิ ทฺเว? **อามิสรตน**ญฺจ ธมฺมรตนญฺจ. อิมานิ โข ภิกฺขเว ทฺเว รตนานิ. เอตทคฺคํ ภิกฺขเว อิเมสํ ทฺวินฺนํ รตนานํ ยทิทํ ธมฺมรตนนฺติ. (อํ.๑/๙๓)

ภิกษุทั้งหลายสิ่งที่น่ายินดี ๒ อย่างนี้ สิ่งที่น่ายินดี ๒ อย่าง อะไรบ้าง คือ ๑. **อามิสที่น่ายินดี** (รัตนะคืออามิส) ๒. ธัมมที่น่ายินดี (รัตนะคือธรรม) สิ่งที่น่ายินดี ๒ อย่างนี้แล บรรดาสิ่งที่น่ายินดี ๒ อย่างนี้ ธัมมที่น่ายินดีเป็นเลิศ.

รติกรณฏฺเฐน อามิสํ **อามิสรตนํ**. (อํ.อฏฺ.๒/๖๑)

อามิส (มีอาหารเป็นต้น) ชื่อว่า **อามิสที่น่ายินดี** เพราะอรรถว่า กระทำความยินดีให้.

อามิสลาภ (ปุ)

[อามิส + ลาภ]

การได้อามิส.

สงฺฆาฏิจีวรธารเณ ตาว นิวาเสตฺวา วา ปารุปิตฺวา วา ปิณฺฑาย จรโต **อามิสลาโภ** สีตสฺส ปฏิฆาตายาติอาทินา นเยน ภควตา วุตฺตปฺปกาโรเยว จ อตฺโถ อตฺโถ. (ที.อฏฺ.๑/๑๗๗)

ข้าพเจ้ากล่าวการตัดสิน ในการทรงสังฆาฏิและจีวรก่อน **การได้อามิส**แห่งภิกษุผู้นุ่งและห่ม (สบงจีวร) แล้วเที่ยวบิณฑบาต ก็ดี ประโยชน์มีการกำจัดความหนาวเป็นต้น มีประการที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้โดยนัยว่า เพื่อกำจัดความหนาวเป็นต้น ก็ดี ชื่อว่า ประโยชน์.

อามิสโลภ (ปุ)

[อามิส + โลภ]

ความโลภในเหยื่อ-อามิส, ความอยากได้อาหาร.

ตทสฺสุปาทานํ อุปาทาเนน ภวํ อุปาทายติ **อามิสโลเภน** มจฺโฉ พฬิสํ วิย. (อภิ.อฏฺ.๒/๑๘๖)

อุปาทานนั้นที่เกิดขึ้นแก่บุคคลนั้น ย่อมยึดถือมั่นภพ เพราะอุปาทาน เหมือนปลาเข้าใจเบ็ดว่าเป็นเหยื่อ **เพราะความโลภในเหยื่อ**.

อามิสโลล (ติ)

[อามิส + โลล]

ผู้โลเลในอามิส, ผู้ติดใจอามิส.

สเจ ภิกฺขเว ตุมฺเห **อามิสโลลา** จริสฺสถ. (ม.อฏฺ.๑/๙๕)

ภิกษุทั้งหลาย หาก พวกเธอ จักเป็นคน**โลเลในอามิส**เที่ยวไป.

อามิสวิภตฺติทสฺสน (น)

[อามิส + วิภตฺติ + ทสฺสน]

การแสดงการจำแนกอามิส, การแสดงการจัดสรรปันส่วนอามิส.

เอตฺตกนฺติ อามิสวิภตฺติทสฺสนํ. (วชิร.๕๔๖)

คำว่า **อามิสประมาณเท่านี้ (เอตฺตกํ)** ได้แก่ **การแสดงการจัดสรรปันส่วนอามิส**.

อามิสวิรหิต (ติ)

[อามิส + วิรหิต]

เว้นจากอามิส, ไม่มีกิเลส.

นิรามิสนฺติ อามิสวิรหิตํ. (ปฏิสํ.อฏฺ.๒/๓๑๗)

คำว่า **ไม่มีอามิส(นิรามิสํ)** ได้แก่ **เว้นจากอามิส** (คือกิเลส).

อามิสวุทฺธิ (ถี)

[อามิส + วุทฺธิ]

ความเจริญอามิส.

เทฺวมา ภิกฺขเว วุทฺธิโย. กตมา เทฺว ? **อามิสวุทฺธิ** จ ธมฺมวุทฺธิ จ. อิมา โข ภิกฺขเว เทฺว วุทฺธิโย. เอตทคฺคํ ภิกฺขเว อิมาสํ ทฺวินฺนํ วุทฺธีนํ ยทิทํ ธมฺมวุทฺธิ. (อํ.๑/๙๒)

ภิกษุทั้งหลาย ความเจริญ ๒ อย่างนี้ ความเจริญ ๒ อย่าง อะไรบ้าง คือ ๑. **ความเจริญอามิส** ๒. ความเจริญธรรม ความ

เจริญ ๒ อย่างนี้แล บรรดาความเจริญ ๒ อย่างนี้ ความเจริญธรรมเป็นเลิศ.

อามิเสน วฑฺฒนํ **อามิสวุทฺธิ**. (อํ.อฏฺ.๒/๖๑)

ความเจริญด้วยอามิส ชื่อว่า **ความเจริญอามิส**.

อามิสเวปุลฺล (น)

[อามิส + เวปุลฺล]

ความไพบูลย์แห่งอามิส, ความมีอามิสมาก.

เทฺวมานิ ภิกฺขเว เวปุลฺลานิ. กตมานิ เทฺว ? **อามิสเวปุลฺลญฺจ** ธมฺมเวปุลฺลญฺจ. อิมานิ โข ภิกฺขเว เทฺว เวปุลฺลานิ. เอตทคฺคํ ภิกฺขเว อิเมสํ ทฺวินฺนํ เวปุลฺลานํ ยทิทํ ธมฺมเวปุลฺลนฺติ. (อํ.๑/๙๔)

ภิกษุทั้งหลายความไพบูลย์ ๒ อย่างนี้ ความไพบูลย์ ๒ อย่าง อะไรบ้าง คือ ๑. **ความไพบูลย์แห่งอามิส** ๒. ความไพบูลย์แห่งธรรม ความไพบูลย์ ๒ อย่างนี้แล ภิกษุทั้งหลาย บรรดาความไพบูลย์ ๒ อย่างนี้ความไพบูลย์แห่งธรรมเป็นเลิศ.

อามิสสฺส วิปุลภาโว **อามิสเวปุลฺลํ**. (อํ.อฏฺ.๒/๖๒)

ความไพบูลย์มากมายแห่งอามิส ชื่อว่า **ความไพบูลย์แห่งอามิส**.

อามิสสํวิภาค (ปุ)

[อามิส + สํวิภาค]

การจำแนกอามิส-ปัจจัย.

ทฺเวเม ภิกฺขเว สํวิภาคา. กตเม ทฺเว? **อามิสสํวิภาโค** จ ธมฺมสํวิภาโค จ. อิเม โข ภิกฺขเว ทฺเว สํวิภาคา. เอตทคฺคํ ภิกฺขเว อิเมสํ ทฺวินฺนํ สํวิภาคานํ ยทิทํ ธมฺมสํวิภาโค. (อํ.๑/๙๑)

ภิกษุทั้งหลาย การจำแนก ๒ อย่างนี้ การจำแนก ๒ อย่าง อะไรบ้าง คือ ๑. **การจำแนกอามิส** ๒. การจำแนกธรรม การจำแนก ๒ อย่างนี้แล บรรดาการจำแนก ๒ อย่างนี้ การจำแนกธรรมเป็นเลิศ.

จตุนฺนํ ปจฺจยานํ สํวิภชนํ **อามิสสํวิภาโค**. (อํ.อฏฺ.๒๖๐)

การจำแนกปัจจัย ๔ ชื่อว่า **การจำแนกอามิส**.

อามิสสํสคฺคสงฺกา (ถี)

[อามิส + สํสคฺค + สงฺกา]

ความสงสัยว่าระคน-ปน-ผสม-คละกันกับอามิส.

คหฏฺเฐหิ ทินฺนสปฺปิอาทีสุ **อามิสสํสคฺคสงฺกา** น วิคจฺเฉยฺย. (วิมติ.๑/๓๕๑)

ความสงสัยว่าผสมกับอามิสในวัตถุมีเนยใสเป็นต้นที่คฤหัสถ์ถวายแล้วยังไม่ขาดหายไป.

อามิสสํสฏฺฐ (ติ)

[อามิส + สํสฏฺจ]

ระคน-ปน-ผสม-คละกันกับอามิส.

อามิสสํสฏฺฐานิ โหนฺติ. อาหารตฺถายปิ อนาหารตฺถายปิ ปฏิคฺคเหตฺวา อชฺโฌหรนฺตสฺส ปาจิตฺติยเมว. (วิ.อฏฺ.๓/๙๗)

[อาบัติทุกกฏที่ต้องทุกคำกลืนในกาลิกมียามกาลิกเป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ด้วยกาลิกที่ไม่ระคนกันแต่ถ้า]เป็นกาลิกที่**ระคนกับอามิส** เมื่อภิกษุรับประเคน เพื่อเป็นอาหาร หรือเพื่อประโยชน์อย่างอื่นที่ไม่ใช่อาหาร แล้วฉัน ต้องอาบัติปาจิตตีย์ทั้งนั้น.

สเจ ปน อามิสสํสฏฺฐานีติ เอตฺถ สเจ มุขคเตนปิ อนตีริตฺเตน อามิเสน สํสฏฺฐานิ โหนฺติ. (สารตฺถ.๓/๖๔)

ในคำนี้ว่า แต่ถ้าเป็นกาลิกที่**ระคนกับอามิส** มีวินิจฉัยว่า หากเป็นกาลิกที่ระคนกันกับด้วยอามิสที่เป็นเดนแม้ที่อยู่ในปาก.

อามิสสงฺเขปคต (ติ)

[อามิส + สงฺเขป + คต]

ถึงการนับว่าอามิส, ถึงการใส่เข้าในอามิส.

วิกาเลติ วิคเต กาเล มชฺฌนฺหิกาติกฺกมนโต ยาว อรุณุคฺคมนาติ อธิปฺปาโย. ตสฺมา โย ภิกฺขุ เอตสฺมึ อนฺตเร ยํกิญฺจิ วนมูลผลํ อุปาทาย อามํ วา ปกฺกํ วา **อามิสสงฺเขปคตํ** ขาทนียํ วา โภชนียํ วา อชฺโฌหรณตฺถาย ปฏิคฺคณฺหาติ ตสฺส ปฏิคฺคหเณ ทุกฺกฏํ อชฺโฌหาเร อชฺโฌหาเร ปาจิตฺติยํ. (กงฺขา.๒๒๕)

คำว่า **ในเวลาวิกาล (วิกาเล)** ได้แก่ ในเมื่อกาลผ่านไปแล้ว อธิบายว่า ตั้งแต่กาลเวลาเที่ยงวันนั้นผ่านพ้นไปแล้ว จนถึงอรุณขึ้น ในกาลระหว่างนั้น ภิกษุใดถือเอาเหง้าและผลในป่า อย่างใดอย่างหนึ่งแล้วฉันขาทนียะและโภชนียะ ที่**ถึงการนับว่าอามิส** ดิบก็ตามสุกก็ตาม เพื่อประโยชน์แก่การกลืนกิน ภิกษุนั้นต้องอาบัติทุกกฏ ในเพราะรับประเคนอามิสนั้นเป็นอาบัติปาจิตตีย์ ทุกๆ คำกลืน.

อามิสสงฺคณฺหน (น)

[อามิส + สงฺคณฺหน]

การสงเคราะห์-ยกย่องด้วยอามิส.

อนญฺญโปสิโนติ **อามิสสงฺคณฺหเนน** อญฺเญ สิสฺสาทิเก โปเสตุํ อนุสฺสุกฺกตาย อนญฺญโปสิโน. ปททฺวเยนสฺส กายปริหาริเกน จีวเรน กุจฺฉิปริหาริเกน ปิณฺฑปาเตน วิจรณโต สลฺลหุกวุตฺติตํ สุภรตํ ปรมญฺจ สนฺตุฏฺฐึ ทสฺเสติ. (อุทาน.อฏฺ.๑๘๑)

คำว่า **ไม่เลี้ยงคนอื่น (อนญฺญโปสิโน)** ความว่า ชื่อว่าไม่ใช่ผู้เลี้ยงผู้อื่น เพราะไม่มีความขวนขวายที่จะเลี้ยงผู้อื่นมีศิษย์เป็นต้น **ด้วยการสงเคราะห์ด้วยอามิส** ด้วยทั้ง ๒ บท พระองค์ทรงแสดงความประพฤติเบาพร้อม ความเป็นผู้เลี้ยงง่าย

และความเป็นผู้สันโดษอย่างยิ่งของท่านพระมหากัสสปะ เพราะท่านเที่ยวไปด้วยจีวรเป็นเครื่องบริหารกาย และบิณฑบาตเป็นเครื่องบริหารท้อง.

อามิสสงฺคห (ปุ)

[อามิส + สงฺคห]

การสงเคราะห์-ยกย่องด้วยอามิส.

ทฺเวเม ภิกฺขเว สงฺคหา. กตเม ทฺเว? **อามิสสงฺคโห** จ ธมฺมสงฺคโห จ. อิเม โข ภิกฺขเว ทฺเว สงฺคหา. เอตทคฺคํ ภิกฺขเว อิเมสํ ทฺวินฺนํ สงฺคหานํ ยทิทํ ธมฺมสงฺคโห. (อํ.๑/๙๑)

ภิกษุทั้งหลาย การสงเคราะห์ ๒ อย่างนี้ การสงเคราะห์ ๒ อย่าง อะไรบ้าง คือ ๑. **การสงเคราะห์ด้วยอามิส** ๒. การสงเคราะห์ด้วยธรรม การสงเคราะห์ ๒ อย่างนี้แล บรรดาการสงเคราะห์ ๒ อย่างนี้ การสงเคราะห์ด้วยธรรมเป็นเลิศ.

จตูหิ ปจฺจเยหิ สงฺคโห **อามิสสงฺคโห**. (อํ.อฏฺ.๒/๖๐)

การสงเคราะห์ด้วยปัจจัย ๔ ชื่อว่า **การสงเคราะห์ด้วยอามิส**.

อามิสสนฺถาร (ปุ)

[อามิส + สนฺถาร]

การปกปิด-ยกย่องด้วยอามิส-ปัจจัย, การต้อนรับด้วยอามิส.

ทฺเวเม ภิกฺขเว สนฺถารา. กตเม ทฺเว? **อามิสสนฺถาโร** จ ธมฺมสนฺถาโร จ. อิเม โข ภิกฺขเว ทฺเว สนฺถารา. เอตทคฺคํ ภิกฺขเว อิเมสํ ทฺวินฺนํ สนฺถารานํ ยทิทํ ธมฺมสนฺถาโร. (อํ.๑/๙๑)

ภิกษุทั้งหลาย การต้อนรับ ๒ อย่างนี้ การต้อนรับ ๒ อย่าง อะไรบ้าง คือ ๑. **การต้อนรับด้วยอามิส** ๒. การต้อนรับด้วยธรรม การต้อนรับ ๒ อย่างนี้แล บรรดาการต้อนรับ ๒ อย่างนี้ การต้อนรับด้วยธรรมเป็นเลิศ.

จตูหิ ปจฺจเยหิ อตฺตโน จ ปรสฺส จ อนฺตรปฏิจฺฉาทนวเสน สนฺตรณํ **อามิสสนฺถาโร**. (อํ.อฏฺ.๒/๖๑)

การต้อนรับด้วยปัจจัย ๔ ด้วยอำนาจปกปิดโทษในระหว่างของตนและของบุคคลอื่น ชื่อว่า**การต้อนรับด้วยอามิส**.

อามิเสน สงฺคโห **อามิสสนฺถาโร** นาม. (อํ.ฏี.๒/๕๙)

การสงเคราะห์ด้วยอามิส ชื่อว่า**การต้อนรับด้วยอามิส**.

อามิสสนฺนิสย (ปุ)

[อามิส + สนฺนิสย]

ความเจริญแห่งอามิส, การสะสมอามิส, การสะสมปัจจัย ๔.

ทฺเวเม ภิกฺขเว สนฺนิจยา. กตเม ทฺเว? **อามิสสนฺนิจโย** จ ธมฺมสนฺนิจโย จ. อิเม

โข ภิกฺขเว ทฺเว สนฺนิจยา. เอตทคฺคํ ภิกฺขเว อิเมสํ ทฺวินฺนํ สนฺนิจยานํ ยทิทํ ธมฺมสนฺนิจโยติ. (อํ.๑/๙๓)

ภิกษุทั้งหลาย การสะสม ๒ อย่างนี้ การสะสม ๒ อย่าง อะไรบ้าง คือ ๑. **การสะสมอามิส** ๒. การสั่งสมธรรม การสะสม ๒ อย่างนี้แล บรรดาการสะสม ๒ อย่างนี้ การสะสมธรรมเป็นเลิศ.

อามิสสฺส จินนํ วฑฺฒนํ **อามิสสนฺนิจโย**. (อํ.อฏฺ.๒/๖๒)

การสะสม คือการเพิ่มพูนอามิสขึ้น ชื่อว่า **การสะสมอามิส**.

อามิสสนฺนิธิ (ปุ)

[อามิส + สนฺนิธิ]

การสะสมปัจจัยเครื่องใช้สอยอามิสมีอาหารเป็นต้น, การสะสมอามิส.

ยถา วา ปเนเก โภนฺโต สมณพฺราหฺมณา สทฺธาเทยฺยานิ โภชนานิ ภุญฺชิตฺวา เต เอวรูปํ สนฺนิธิการปริโภคํ อนุยุตฺตา วิหรนฺติ เสยฺยถิทํ อนฺนสนฺนิธึ ปานสนฺนิธึ วตฺถสนฺนิธึ ยานสนฺนิธึ สยนสนฺนิธึ คนฺธสนฺนิธึ **อามิสสนฺนิธึ** อิติ วา อิติ เอวรูปา สนฺนิธิการปริโภคา ปฏิวิรโต สมโณ โคตโม. (ที.๑/๖)

พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการบริโภคของที่สะสมไว้ เช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังบริโภคของที่สะสมไว้เหล่านี้ คือ สะสมข้าว น้ำ ผ้า ยาน ที่นอน เครื่องประทินผิว ของหอมและ**สะสมอามิส**.

อนฺนสนฺนิธึ ปานสนฺนิธึ วตฺถสนฺนิธึ ยานสนฺนิธึ สยนสนฺนิธึ คนฺธสนฺนิธึ **อามิสสนฺนิธึ** น กเรยฺย. (มหานิ.๒๙๐)

ไม่ควรทำการสะสมข้าวสุก การสะสมน้ำดื่ม การสะสมผ้า การสะสมยาน การสะสมที่นอน การสะสมของหอม **การสะสมอามิส**.

อามิสสมฺภินฺน (ติ)

[อามิส + สมฺภินฺน]

ถูกผสมกับอามิส, ปนกับอามิส, ผสมกับอาหารของเคี้ยวที่ชื่อว่ายาวกาลิก.

ปุเรปฏิคฺคหิตํ ตํ **อามิสสมฺภินฺนํ** อามิสคติกเมวาติ เวทิตพฺพํ. (วชิร.๕๔๑)

ยาวชีวิกที่รับประเคนก่อนภัต**ผสมกับอามิส**นั้น พึงทราบว่า เหมือนกับอามิสนั่นเอง.

อามิสสมฺโภค (ปุ)

[อามิส + สํโภค]

การใช้สอยอามิสร่วมกัน, การใช้สอยปัจจัย ๔ ร่วมกัน (การให้ และการรับ), การคบหากันด้วยอามิส.

สมฺโภโค นาม ทฺเว สมฺโภคา **อามิสสมฺโภโค** จ ธมฺมสมฺโภโค จ. **อามิสสมฺโภโค** นาม

อามิสํ เทติ วา ปฏิคฺคณฺหาติ วา อาปตฺติ ปาจิตฺติยสฺส. (วิ.๒/๑๘๐)

การใช้สอยร่วมกัน ๒ อย่าง คือ (๑) **การใช้สอยอามิสร่วมกัน** (๒) การใช้สอยธรรมร่วมกัน ชื่อว่า การคบหา ที่ชื่อว่า **การใช้สอยอามิสร่วมกัน** คือ ภิกษุให้อามิส หรือรับอามิส ต้องอาบัติปาจิตตีย์.

ทฺเวเม ภิกฺขเว สมฺโภคา. กตเม ทฺเว? **อามิสสมฺโภโค** จ ธมฺมสมฺโภโค จ. อิเม โข ภิกฺขเว ทฺเว สมฺโภคา. เอตทคฺคํ ภิกฺขเว อิเมสํ ทฺวินฺนํ สมฺโภคานํ ยทิทํ ธมฺมสมฺโภโคติ. (อํ.๑/๙๑)

ภิกษุทั้งหลาย การคบหากัน ๒ อย่างนี้ การคบหากัน ๒ อย่าง อะไรบ้าง คือ ๑. **การคบหากันด้วยอามิส** ๒. การคบหากันด้วยธรรม การคบหากัน ๒ อย่างนี้แล บรรดาการคบหากัน ๒ อย่างนี้ การคบหากันด้วยธรรมเป็นเลิศ.

อามิสสิกฺขาปท (น)

[อามิส + สิกฺขาปท]

อามิสสิกขาบท วินัยปิฎก ปาจิตติยบาฬีกัณฑ์ ๕ วรรค ๓ สิกขาบท ๔. (วิ.๒/๘๑-๒)

อามิสสุข (น)

[อามิส + สุข]

สุขที่เกิดในอามิส, สุขที่เกิดจากอามิส.

กิเลสกามา เอว วา **อามิสสุเขน** อลฺลียนโต กามสุขลฺลิกาติ วุตฺตาติ ทฏฺฐพฺพา. (วิมติ.๒/๙๐)

อีกนัยหนึ่ง พึงทราบว่า กิเลสกามนั่นเอง ท่านเรียกว่า กามสุขัลลิกา เพราะติดใจอยู่**ด้วยสุขที่เกิดจากอามิส**.

อามิสเหตุ (ปุ)

[อามิส + เหตุ]

เหตุคืออามิส, เหตุอันเป็นอามิสมีจีวรเป็นต้น, เพราะเหตุที่เห็นแก่อามิส.

ตณฺหาทิฏฺฐีหิ อามสิตพฺพโต อามิสํ จีวราทิ-อามิสเมว เหตุ **อามิสเหตุ**. (กงฺขา.ฏี.๓/๗๔)

ที่ชื่อว่า อามิส เพราะถูกตัณหาและทิฏฐิจับต้อง ได้แก่ จีวรเป็นต้น เหตุคืออามิสนั่นเอง ชื่อว่า **เหตุคืออามิส**.

น พหุกตา เถรา ภิกฺขู ภิกฺขุนิโย โอวทิตุํ **อามิสเหตุ** เถรา ภิกฺขู ภิกฺขุนิโย โอวทนฺติ. (วิ.๕/๒๗)

ภิกษุผู้เป็นเถระทั้งหลายไม่ตั้งใจสั่งสอนภิกษุณีทั้งหลาย ภิกษุผู้เป็นเถระทั้งหลายสั่งสอนภิกษุณีทั้งหลายก็**เพราะเหตุคืออามิส**.

อามิสเหตูติ จีวราทีนํ อญฺญตรเหตุ. (กงฺขา.๒๑๑)

คำว่า **เหตุคืออามิส (อามิสเหตุ)** ได้แก่ เพราะเหตุอันใดอันหนึ่งมีจีวรเป็นต้น.

อามิสเหตุก (ติ)

[อามิสเหตุ + ก]

ผู้มีเหตุคืออามิส, ผู้มีเหตุคือปัจจัย ๔.

ดู อามิสนฺตร.

อามิสาติเถยฺย (น)

[อามิส + อาติเถยฺย]

ของขวัญที่เขาให้แก่แขกคืออามิส, ของต้อนรับแขกคืออามิส.

ทฺเวมานิ ภิกฺขเว อาติเถยฺยานิ. กตมานิ ทฺเว? **อามิสาติเถยฺย**ญฺจ ธมฺมาติเถยฺยญฺจ อิมานิ โข ภิกฺขเว ทฺเว อาติเถยฺยานิ. เอตทคฺคํ ภิกฺขเว อิเมสํ ทฺวินฺนํ อาติเถยฺยานํ ยทิทํ ธมฺมาติเถยฺยนฺติ. (อํ.๑/๙๒)

ภิกษุทั้งหลาย ของต้อนรับแขก ๒ อย่างนี้ ของต้อนรับแขก ๒ อย่าง อะไรบ้าง คือ ๑. **ของต้อนรับแขกคืออามิส** ๒. ของต้อนรับแขกคือธรรม ของต้อนรับแขก ๒ อย่างนี้แล บรรดาของต้อนรับแขก ๒ อย่างนี้ ของต้อนรับแขกคือธรรมเป็นเลิศ.

อามิสานุกมฺปา (ถี)

[อามิส + อนุกมฺปา]

การยกย่อง-สรรเสริญด้วยอามิส, การยกย่องด้วยปัจจัย, ความเอื้อเฟื้อด้วยอามิส, การยกย่องด้วยการรักษา.

ทฺเวมา ภิกฺขเว อนุกมฺปา. กตมา ทฺเว? **อามิสานุกมฺปา** จ ธมฺมานุกมฺปา จ. อิมา โข ภิกฺขเว ทฺเว อนุกมฺปา. เอตทคฺคํ ภิกฺขเว อิมาสํ ทฺวินฺนํ อนุกมฺปานํ ยทิทํ ธมฺมานุกมฺปาติ. (อํ.๑/๙๑)

ภิกษุทั้งหลาย ความเอื้อเฟื้อ ๒ อย่างนี้ ความเอื้อเฟื้อ ๒ อย่าง อะไรบ้าง คือ ๑. **ความเอื้อเฟื้อด้วยอามิส** ๒. ความเอื้อเฟื้อด้วยธรรม ความเอื้อเฟื้อ ๒ อย่างนี้แล ภิกษุทั้งหลาย บรรดาความเอื้อเฟื้อ ๒ อย่างนี้ ความเอื้อเฟื้อด้วยธรรมเป็นเลิศ.

จตูหิ ปจฺจเยหิ อนุกมฺปนํ **อามิสานุกมฺปา**. (อํ.อฏฺ.๒/๙๑)

การยกย่องด้วยปัจจัย ๔ ชื่อว่า **ความเอื้อเฟื้อด้วยอามิส**.

อามิสานุคฺคห (ปุ)

[อามิส + อนุคฺคห]

การยกย่องด้วยอามิส, การยกย่องด้วยสังคหวัตถุ ๔, การอนุเคราะห์ด้วยอามิส.

ทฺเวเม ภิกฺขเว อนุคฺคหา. กตเม ทฺเว? **อามิสานุคฺคโห** จ ธมฺมานุคฺคโห จ. อิเม โข ภิกฺขเว ทฺเว อนุคฺคหา. เอตทคฺคํ ภิกฺขเว อิเมสํ ทฺวินฺนํ อนุคฺคหานํ ยทิทํ ธมฺมานุคฺคโหติ. (อํ.๑/๙๑)

ภิกษุทั้งหลาย การอนุเคราะห์ ๒ อย่างนี้การอนุเคราะห์ ๒ อย่าง อะไรบ้าง คือ ๑. **การอนุเคราะห์ด้วยอามิส** ๒. การอนุเคราะห์ด้วยธรรม การอนุเคราะห์ ๒

อย่างนี้แล บรรดาอนุเคราะห์ ๒ อย่างนี้ การอนุเคราะห์ด้วยธรรมเป็นเลิศ.

จตูหิ ปจฺจเยหิ อนุคฺคณฺหนํ **อามิสานุคฺคโห**. (อํ.อฏฺ.๒/๖๑)

การอนุเคราะห์ด้วยปัจจัย ๔ ชื่อว่า **การอนุเคราะห์ด้วยอามิส**.

จตูหิ ปจฺจเยหิ จตูหิ จ สงฺคหวตฺถูหิ ปเรสํ อนุคฺคณฺหนํ อนุกมฺปนํ **อามิสานุคฺคโห**. (อิติวุต.อฏฺ.๒๙๕)

การอนุเคราะห์ คือการสงเคราะห์คนเหล่าอื่น ด้วยปัจจัย ๔ และด้วยสังคหวัตถุ ๔ ชื่อว่า **การอนุเคราะห์ด้วยอามิส**.

อามิสานุปฺปทาน (น)

[อามิส + อนุปฺปทาน]

การให้-ถวายอามิส, การให้อามิสมีข้าวต้มและข้าวสวยเป็นต้น, การถวายปัจจัยเครื่องยังชีพ.

ปญฺจหิ โข คหปติปุตฺต ฐาเนหิ กุลปุตฺเตน อุปริมา ทิสา สมณพฺราหฺมณา ปจฺจุปฏฺฐาตพฺพา เมตฺเตน กายกมฺเมน เมตฺเตน วจีกมฺเมน เมตฺเตน มโนกมฺเมน อนาวฏทฺวารตาย **อามิสานุปฺปทาเนน**. (ที.๓/๑๕๕)

คหบดีบุตร กุลบุตรพึงบำรุงสมณพราหมณ์ผู้เป็นทิศเบื้องบน โดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. จะทำสิ่งใด ก็ทำด้วยเมตตา

๒. จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา

๓. จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา

๔. เปิดประตูต้อนรับ

๕. **ถวายอามิส**.

อามิสานุปฺปทาเนนาติ ปุเรภตฺตํ ปริภุญฺชิตพฺพกํ อามิสํ นาม ตสฺมา สีลวนฺตานํ ยาคุภตฺตสมฺปทาเนนาติ อตฺโถ. (ที.อฏฺ.๓/๑๔๐)

คำว่า **ถวายอามิส(อามิสานุปฺปทาเนน)** ได้แก่ อาหารที่ควรบริโภคในตอนเช้า ชื่อว่าอามิส เพราะฉะนั้น อธิบายว่า ด้วยการถวายข้าวต้มและข้าวสวยแด่ผู้มีศีลทั้งหลาย.

อามิสาเปกฺข (ถึ)

[อามิส + อเปกฺขา]

การมองหาอามิส.

ตถา สติ ยตฺถ **อามิสาเปกฺขา** อตฺถิ ตตฺถ ปฏิคฺคหณาเปกฺขาปิ น วิคจฺฉตีติ อาปนฺนํ. (วิมติ.๒/๓๓)

คำนี้มาถึงว่า เมื่อมีความประสงค์เช่นนั้น ก็มี**การมองหาอามิส**ในวัตถุใด แม้การมองหาการรับประเคนในวัตถุนั้นยังไม่ปราศจากไป.

อามิสาลาภ (ปุ)

[อามิส + อลาภ]

การไม่ได้อามิส, การไม่ได้ปัจจัย ๔.

อามิสาลาเภน ยํ ฉิทฺทํ โหติ, ตํ **อามิสาลาเภน** "ฉิทฺทนฺติ วุตฺตํ. (มูลฏี.๑/๑๘๕)

ช่องใดเกิดขึ้น **เพราะการไม่ได้อามิส** ช่องนั้น ท่านเรียกว่า ช่อง **เพราะการไม่ได้อามิส**.

อามิสิทฺธิ (ถี)

[อามิส + อิทฺธิ]

ความสมบูรณ์คืออามิส, ความเพียบพร้อมคืออามิส, ความสมบูรณ์ด้วยอามิส.

ทฺเวมา ภิกฺขเว อิทฺธิโย. กตมา ทฺเว? **อามิสิทฺธิ** จ ธมฺมิทฺธิ จ. อิมา โข ภิกฺขเว ทฺเว อิทฺธิโย. เอตทคฺคํ ภิกฺขเว อิมาสํ ทฺวินฺนํ อิทฺธีนํ ยทิทํ ธมฺมิทฺธิ. (อํ.๑/๙๒)

ภิกษุทั้งหลาย ความสมบูรณ์ ๒ อย่างนี้ ความสมบูรณ์ ๒ อย่าง อะไรบ้าง คือ ๑. **ความสมบูรณ์ด้วยอามิส** ๒. ความสมบูรณ์ด้วยธรรม ความสมบูรณ์ ๒ อย่างนี้แล บรรดาความสมบูรณ์ ๒ อย่างนี้ ความสมบูรณ์ด้วยธรรมเป็นเลิศ.

อามิสํ อิชฺฌนกสมิชฺฌนกวเสน **อามิสิทฺธิ**. (อํ.อฏฺ.๒/๖๑)

อามิสมีอาหารเป็นต้น ชื่อว่า **ความสมบูรณ์ด้วยอามิส** ด้วยอำนาจความสมบูรณ์และความบริบูรณ์ด้วยดี.

อามิสูปคต (ติ)

[อามิส + อุปคต]

อันเข้าถึงด้วยอามิส, อันฉาบทาด้วยอามิส.

ดู อามิสคต.

อามิเสสนา (ถี)

[อามิส + เอสนา]

การแสวงหาอามิส, การแสวงหาปัจจัย ๔, การเสาะหาอามิส-ปัจจัย ๔.

ทฺเวมา ภิกฺขเว เอสนา. กตมา ทฺเว? **อามิเสสนา** จ ธมฺเมสนา จ. อิมา โข ภิกฺขเว ทฺเว เอสนา. เอตทคฺคํ ภิกฺขเว อิมาสํ ทฺวินฺนํ เอสนานํ ยทิทํ ธมฺเมสนาติ. (อํ.๑/๙๒)

ภิกษุทั้งหลาย การเสาะหา ๒ อย่างนี้ การเสาะหา ๒ อย่าง อะไรบ้าง คือ ๑. **การเสาะหาอามิส** ๒. การเสาะหาธรรม การเสาะหา ๒ อย่างนี้แล บรรดาการเสาะหา ๒ อย่างนี้ การเสาะหาธรรมเป็นเลิศ.

อามิสสฺส เอสนา **อามิเสสนา**. (อํ.อฏฺ.๒/๖๑)

การแสวงหาอามิส ชื่อว่า **การเสาะหาอามิส**.

อามิโสปโภค (ปุ)

[อามิส + อุปโภค]

การบริโภคอามิส-ปัจจัย, การใช้สอยอามิส.

โลเก สํวฑฺฒภาวนฺติ อามิโสปโภเคน

สํวฑฺฒิตภาวํ. (วิมติ.๑/๔๒)

คำว่า **ความเจริญในโลก (โลเก สํวฑฺฒภาวํ)** ได้แก่ ความเจริญ**โดยการบริโภคอามิส**.

อามุกฺก(ตฺต) (ติ)

[อา + มุจ + ต]

ถูกสวมไว้, ใส่ไว้, ประดับไว้.

มณิมสฺส กณฺเฐ ปิลนฺธนนฺติ มณึ อสฺส กณฺเฐ ปิลนฺธิตํ, **อามุกฺกนฺ**ติ อตฺโถ. (วิ.อฏฺ.๒/๑๕๑)

คำว่า **มณิมสฺส กณฺเฐ ปิลนฺธนํ** ความว่า ซึ่งแก้วมณีอันพญานาคนั้นประดับไว้ คือ **สวมไว้**ที่คอ.

กุมฺภาลงฺการาทิเภเทหิ หตฺถาลงฺกาเรหิ จิตํ **อามุตฺตํ** มหนฺตํ อติวิย พฺรหนฺตํ อุตฺตมํ คชํ อารุยฺห หตฺถิปิฏฺฐิยา นิสินฺนา อากาเสเนว อิธ อมฺหากํ สนฺติกํ อาคตา. (วิมาน.อฏฺ.๑๖๖)

เทพธิดา ขึ้นช้างตัวประเสริฐ คือช้างสูงสุดเป็นช้างขนาดใหญ่ คือใหญ่เหลือเกิน ได้รับ**ประดับ**ด้วยเครื่องประดับช้าง ต่างโดยเครื่องประดับกระพองเป็นต้น นั่งบนหลังช้างเหาะลงในที่นี้เข้ามาหาเรา.

อามุกฺก(ตฺต)มณิกุณฺฑล (ติ)

[อามุกฺก + มณิกุณฺฑล]

ผู้มีต่างหูอัญมณีที่ตนประดับแล้ว, ผู้ประดับต่างหูอัญมณี, ผู้ประดับต่างหูแก้วมณี.

สตํ หตฺถี สตํ อสฺสา
สตํ อสฺสตรีรถา
สตํ กญฺญาสหสฺสานิ
อามุกฺกมณิกุณฺฑลา
เอกสฺส ปทวีติหารสฺส
กลํ นาคฺฆนฺติ โสฬสึ.
อภิกฺกม คหปติ
อภิกฺกม คหปติ
อภิกฺกนฺตํ เต เสยฺโย
โน ปฏิกฺกนฺตนฺติ. (วิ.๔/๓๐๓)

(สีวกยักษ์ประกาศว่า)

ช้าง ๑ แสนเชือก ม้า ๑ แสนตัว รถม้าอัสดร ๑ แสนคัน สาวน้อย**ประดับต่างหูอัญมณี** ๑ แสนคน ก็ยังไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งการย่างเท้าไปก้าวหนึ่งเชิญก้าวไปเถิด คหบดี ท่านก้าวไปดีกว่า อย่าถอยกลับเลย”.

อามุกฺกมณิกุณฺฑลาติ **อามุตฺตมณิกุณฺฑลานิ**. (วิ.อฏฺ.๔/๖๒)

คำว่า **อามุกฺกมณิกุณฺฑลา** ได้แก่ สาวน้อย**ผู้ประดับต่างหูอัญมณี**.

ติสหสฺสานิ สูทานิ หิ
อามุตฺตมณิกุณฺฑลา
อํกุรํ อุปชีวนฺติ
ทาเน ยญฺญสฺส วาวฏา. (เปต.๑๕๙)

(พระสังคีติกาจารย์กล่าวว่า)

พ่อครัว ๓,๐๐๐ คน**ประดับต่างหู**

อัญมณีเป็นผู้ขวนขวายในการให้ทาน พากันเข้าไปอาศัยอังกุรพาณิชเลี้ยงชีพ.

อามุตฺตมณิกุณฺฑลาติ นานามณิวิจิตฺตกุณฺฑลธรา. (เปต.อฏฺ.๑๒๖)

คำว่า **ผู้ประดับต่างหูอัญมณี (อามุตฺตมณิกุณฺฑลา)** ได้แก่ ผู้ทรงไว้ซึ่งต่างหูอันวิจิตรด้วยแก้วมณีต่าง ๆ .

อามุกฺก(ตฺต)มณิกุณฺฑลาภรณ (ติ)

[อามุกฺกมณิกุณฺฑล + อาภรณ]

ผู้มีเครื่องประดับต่างหูอัญมณีที่ตนสวมใส่แล้ว, ผู้ประดับเครื่องประดับต่างหูอัญมณี.

เอวํ สุ เต สุนฺหาตา สุวิลิตฺตา กปฺปิตเกสมสฺสู **อามุกฺกมณิกุณฺฑลาภรณา** โอทาตวตฺถวสนา ปญฺจหิ กามคุเณหิ สมปฺปิตา สมงฺคีภูตา ปริจาเรนฺติ เสยฺยถาปิ ตฺวํ เอตรหิ สาจริยโกติ?. (ที.๑/๙๘)

(พระผู้มีพระภาคตรัสถามอัมพัฏฐะว่า) ฤาษีเหล่านั้นอาบน้ำทาตัวเรียบร้อย แต่งผมและหนวด **ผู้ประดับเครื่องประดับต่างหูอัญมณี** นุ่งห่มผ้าขาว เอิบอิ่มเพียบพร้อมด้วยกามคุณ ๕ บำเรออยู่เหมือนเธอกับอาจารย์ในเวลานี้หรือไม่ [อัมพัฏฐะมาณพกราบทูลว่า “ไม่เหมือนเลย ท่านพระโคดม”]

อามุกฺก(ตฺต)มาลาภรณ (ติ)

[อามุกฺก + มาลา + อาภรณ]

ผู้มีเครื่องประดับดอกไม้ที่ตนสวมใส่แล้ว, ผู้ประดับเครื่องประดับดอกไม้.

ตํ กึ มญฺญสิ ราชญฺญ อปิ นุ ตสฺส ปุริสสฺส สุนฺหาตสฺส สุวิลิตฺตสฺส สุกปฺปิตเกสมสฺสุสฺส **อามุกฺกมาลาภรณสฺส** โอทาตวตฺถวสนสฺส อุปริปาสาทวรคตสฺส ปญฺจหิ กามคุเณหิ สมปฺปิตสฺส สมงฺคีภูตสฺส ปริจารยมานสฺส ปุนเทว ตสฺมึ คูถกูเป นิมุชฺชิตุกามตา อสฺสาติ? (ที.๒/๒๕๙)

บพิตร พระองค์เข้าพระทัยเรื่องนั้นว่าอย่างไร บุรุษนั้น อาบน้ำ ลูบไล้ดีแล้ว ตัดผมและโกนหนวดอย่างดี **ประดับเครื่องประดับดอกไม้แล้ว** นุ่งผ้าขาวอยู่ปราสาทชั้นดี เอิบอิ่ม พรั่งพร้อม ได้รับการบำเรอด้วยกามคุณ ๕ ยังต้องการจะดำลงในหลุมอุจจาระนั้นอีกหรือ. “ไม่เป็นเช่นนั้นท่านกัสสปะ”.

อมุกฺก(ตฺต)มุตฺตาหาร (ปุ)

[อามุกฺก + มุตฺตาหาร]

ผู้มีสร้อยไข่มุกที่ตนสวมใส่แล้ว, ผู้ประดับสร้อยไข่มุก.

มนุสฺสานํ ปิโย โหตีติ อุเร **อามุกฺกมุตฺตาหาโร** วิย สีเส ปิพนฺธิตมาลา วิย จ มนุสฺสานํ ปิโย โหติ มนาโป. (อํ.อฏฺ.๓/๓๔๕)

คำว่า **เป็นที่รักของคน (มนุสฺสานํ ปิโย โหติ)** ความว่า บุคคลผู้เจริญเมตตาภาวนา

ย่อมเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของมนุษย์ทั้งหลายเหมือน**สร้อยไข่มุกที่สวมใส่ไว้**ที่อก และเหมือนดอกไม้ที่ประดับไว้บนศีรษะฉะนั้น.

อามุตฺตมุตฺตาชาลควจฺฉิต (ปุ)

[อามุตฺต + มุตฺตาชาล + ควจฺฉิต]

ข่ายที่ประดับประดาด้วยข่ายไข่มุกที่ตนประดับแล้ว.

สกลสรีรโตปิ ปนสฺส เสทชลกณฺณิกา มุจฺจติเยว เยน **อามุตฺตมุตฺตาชาล-ควจฺฉิโต** วิย ตสฺส กาโย โหติ.
(อิติวุต.อฏฺ.๒๔๓)

แม้แต่เหงื่อกาฬ ก็จะไหลออกจากร่างกายทั้งสิ้นของเทพบุตรนั้น โดยที่กายของเทพบุตรเป็นเสมือนหนักอึ้ง**ด้วยข่ายที่ประดับประดาด้วยข่ายไข่มุกที่ตนประดับแล้ว**.

อามุตฺตยญฺญสุตฺต (ติ)

[อามุตฺต + ยญฺญสุตฺต]

ผู้มีเชือกผูกยัญที่ตนผูกไว้แล้ว, คล้องด้วยยัญ(เชือกที่กระทำในที่บูชายัญ).

โทโณ พฺราหฺมโณปิ ตโย เวเท ปคุเณ กตฺวา ปญฺจสเต มาณวเก สิปฺปํ วาเจนฺโต ตํ ทิวสํ ปาโตว อุฏฺฐาย สรีรปฏิชคฺคนํ กตฺวา สตคฺฆนกํ นิวาเสตฺวา ปญฺจสตคฺฆนกํ เอกํ สวรคตํ กตฺวา **อามุตฺตยญฺญสุตฺโต** รตฺต-วฏฺฏิกา อุปาหนา อาโรหิตฺวา ปญฺจสต-มาณวกปริวาโร ตเมว มคฺคํ ปฏิปชฺชิ.
(อํ.อฏฺ.๒/๒๙๘)

แม้โทณพราหมณ์ชำนาญไตรเพท เมื่อสอนศิลปะกะพวกมาณพ ๕๐๐ คนในวันนั้น ลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ ทำกิจส่วนตัวเสร็จแล้ว นุ่งผ้าค่านับ ๑๐๐ ใช้ของมีค่าราคา ๕๐๐ **คล้องด้ายยัญ** สวมรองเท้าสายแดง มีมาณพ ๕๐๐ ห้อมล้อม ได้เดินไปทางนั้นเหมือนกัน.

อามุตฺตหตฺถาภรณ (ติ)

[อามุตฺต + หตฺถาภรณ]

ผู้มีกำไรข้อมือที่ตนสวมใส่แล้ว, ผู้สวมกำไรข้อมือ, ผู้สวมเครื่องประดับข้อมือ.

อลงฺกโต มลฺยธโร สุวตฺโถ
สุกุณฺฑลี กปฺปิตเกสมสฺสุ
อามุตฺตหตฺถาภรโณ ยสสฺสี
ทิพฺเพ วิมานมฺหิ ยถาปิ จนฺทิมา.
(วิมาน.๑๐๐)

(พระโมคคัลลานเถระถามเทพบุตรตนหนึ่งว่า)
ท่านประดับตกแต่งร่างกาย ทัดทรงดอกไม้ทรงพัสตราภรณ์สวยงาม ใส่ต่างหูงามตัดผมโกนหนวดเรียบร้อย **สวมเครื่องประดับข้อมือ** มีบริวารยศ รุ่งเรืองอยู่ในทิพย์วิมานดังดวงจันทร์.
[เทพบุตรตอบว่า เพราะได้ถวายข้าวและน้ำแก่สมณะผู้มีศีลโดย

เคารพ]

อามุตฺตหตฺถาภรโณติ ปฏิมุกฺกองฺคุลิยาทิ-หตฺถาภรโณ. (วิมาน.อฏฺ.๒๗๖)

คำว่า **ประดับเครื่องประดับมือ(อามุตฺต-หตฺถาภรโณ)** ได้แก่ ผู้สวมเครื่องประดับมือในนิ้วมือสวมใส่ไว้เป็นต้น.

อาเมฑิต (น)

[อา + เมฑ (เมฑิ) + ต]

[**อาเมฑนํ** ปุนปฺปุนมุจฺจารณํ, อาเมฑียติ วา ปุนปฺปุนมุจฺจารียตีติ **อาเมฑิตํ**. (สี.อภินวฏี.๒/๑๖๗)

การกล่าวบ่อยๆ ซ้ำ ๆ ชื่อว่า **อาเมฑิต (คำซ้ำ)** อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า **อาเมฑิต (คำซ้ำ)** เพราะอรรถว่าถูกกล่าว คือ เปล่งเสียงซ้ำๆ.

อาเมฑิตนฺติ วิญฺเญยฺยํ ทฺวตฺติกฺขตฺตุ-มุทีรณํ. (ธาน.๑๐๖)

การกล่าว ๒-๓ ครั้ง พึงทราบว่า **อาเมฑิต (คำซ้ำ)**]

(๑) การกล่าวซ้ำ ๆ ๒ - ๓ ครั้ง, คำกล่าวซ้ำ, คำซ้ำ.

(๒) (ติ) ศัพท์ที่ถูกกล่าวซ้ำ, อาเมฑิต.

อพโล กิร โพนฺโท วุจฺจติ อติสยตฺเถ จ อิทํ **อาเมฑิตํ** ตสฺมา อติโพนฺโท วิยาติ วุตฺตํ โหติ. (วิ.อฏฺ.๒/๒๐๖)

ได้ยินว่า ชนทั้งหลายเรียกคนอ่อนแอว่า อพล ก็**คำกล่าวซ้ำ**นี้ ลงในอรรถว่ายิ่ง, เพราะฉะนั้น จึงมีคำอธิบายว่า เหมือนคนอ่อนแอเหลือเกิน.

สมฺภมอตฺถวเสน เจตฺถ **อาเมฑิตํ** เวทิตพฺพํ. (วิ.อฏฺ.๓/๔๓๑)

ส่วน**คำที่ตรัสซ้ำ**ในข้อนี้ พึงทราบด้วยอำนาจเนื้อความที่ปรากฏ.

ภเย โกเธ ปสํสายํ
ตุริเต โกตูหลจฺฉเร
หาเส โสเก ปสาเท จ
กเร **อาเมฑิตํ** พุโธติ. (ที.อฏฺ.๑/๒๐๓)

(พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า)

บัณฑิต พึงทำ**คำซ้ำ** ในเวลากลัว, เวลาโกรธ, เวลาสรรเสริญ, เวลารีบด่วน, เวลาตื่นเต้น ตกใจ, เวลาอัศจรรย์, เวลาดีใจ, เวลาเสียใจ และเวลาเลื่อมใส.

อาเมฑิตตฺถ (ปุ)

[อาเมฑิต + อตฺถ]

(๑) อรรถว่าคำซ้ำ.

อาทิ-สทฺเทเนว จ **อาเมฑิตตฺโถ** สงฺคยฺหตีติ อาห "เตสํ เตสํ เทวคนฺธพฺพาทีนนฺติ. (ที.ฏี.๒/๙๖)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า "แห่งเทวดาและคนธรรพ์เป็นต้นเหล่านั้น ๆ" เพื่อประสงค์จะแสดงว่า **อรรถว่าคำซ้ำ** ท่านสงเคราะห์เอาด้วยอาทิศัพท์เท่านั้น.

(๒) (ติ) อันมีอรรถว่าคำซ้ำ, มีอรรถอาเมฑิต.

สิกฺขาปทํ ปจมปญฺญตฺตเมว เลสตฺถิกานํ อเลโสกาสํ กตฺวา **อาเมฑิตตฺถํ** กตฺวา ปญฺญเปสฺสามีติ อตฺโถ. (วชิร.๗๕)

อธิบายว่า เราจักกระทำสิกขาบทที่บัญญัติไว้ก่อนแล้วเท่านั้นให้ไม่มีโอกาสหาเลศแห่งบุคคลผู้ประสงค์จะหาเลศกระทำให้**มีอรรถว่าคำซ้ำ** แล้วบัญญัติ.

อาเมฑิตปโยค (ปุ)

[อาเมฑิต + ปโยค]

การประกอบด้วยคำซ้ำ.

พหุนฺนํ วจนํ อุปาทายาติ อิมินา สาสเน โลเก จ นิรุฬฺหตาย อยํ **อาเมฑิตปโยโค**ติ สาสนสฺส นิรุฬฺหตาย จ สมฺปสาทํ อุปาทายปิ ตทุภยิโก **อาเมฑิตปโยโค** ทฏฺฐพฺโพ. (ม.ฏี.๑/๒๙๖)

ด้วยคำนี้ว่า **อาศัยคำของชนมาก(พหุนฺนํ วจนํ อุปาทาย)** พึงทราบ**การประกอบด้วยคำซ้ำ**ทั้ง ๒ นั้น แม้โดยอาศัยความเลื่อมใส เพราะงอกงามในทางพระศาสนาและทางโลก และเพราะพระศาสนางอกงามว่า นี้ คือ**การประกอบด้วยคำซ้ำ**.

อาเมฑิตโลป (ปุ)

[อาเมฑิต + โลป]

การลบอาเมฑิตศัพท์, การลบคำกล่าวซ้ำ.

อาเมฑิตโลเปนายํ นิทฺเทโสติ อาห "เยสุ เยสุ ฐาเนสู"ติ. (ที.ฏี.๒/๒๓๙)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า "เยสุ เยสุ ฐาเนสุ (ในที่ใด ๆ)" เพื่อประสงค์จะแสดงว่า ศัพท์ว่า ยตฺถ นี้ เป็นศัพท์แสดงอธิบาย**โดยการลบอาเมฑิตศัพท์** (คำซ้ำ).

อาเมฑิตวจน (น)

[อาเมฑิต + วจน]

อาเมฑิตศัพท์, ศัพท์-คำที่กล่าวซ้ำ.

อุภยตฺถาปิ **อาเมฑิตวจเนน** สพฺพโลมานํ ปริยาทินฺนตฺตา เอเกกโลมโตว อคฺคิกฺขนฺธ-อุทกธารา ยุคลา ยุคลา หุตฺวา ปวตฺตนฺติ. (ปฏิสํ.อฏฺ.๒/๑๒)

ท่อไฟและสายน้ำพุ่งออกเป็นคู่ ๆ จากพระโลมาเส้นหนึ่ง ๆ เพราะถือเอาพระโลมาทั้งหมด**ด้วยศัพท์ที่กล่าวคำซ้ำ** ในบทแม้ทั้ง ๒.

ตุริตวเสน เจตํ **อาเมฑิตวจนํ**. (เถร.อฏฺ.๑/๑๔๑)

ก็คำว่า อลเมว อลเมว(ไม่เหมาะ ไม่เหมาะแก่เราทั้งสิ้น)นี้ พึงทราบว่า เป็น**คำที่กล่าวซ้ำ**ด้วยสามารถความเร่งด่วน.

อาโม (พฺย)

การรับคำ, คำรับ (เอ๋อ, ใช่, ถูกต้อง, ดีแล้ว,

ครับ เป็นต้น).

เอวํ สาหุ ลหุ โอปายิกํ ปติรูปํ อาม **อาโม** อิจเจเต สมปฏิจฉนตเถ. (นีติ.สุตฺต.๓๘๓)

ศัพท์เหล่านี้ คือ เอวํ, สาหุ, ลหุ, โอปายิกํ, ปติรูปํ, อาม และ **อาโม** กล่าวคำรับ.

> **อาโม**ติ โส ปฏิสฺสุตฺวา
> มาธโร สุวปณฺฑิโต
> อคมาสิ หริตปกฺโข
> สาฬิกาย อุปนฺติกํ. (ชา.๒/๒๐๖)

(พระศาสดาตรัสว่า)

นกแขกเต้าตัวฉลาดที่ชื่อมาธุระ ตัวมีขนปีกสีเขียวรับคำของมโหสธบัณฑิตว่า **ขอรับ** แล้วได้ไปยังที่อยู่ของนางนกสาลิกา.

อาโมท (ปุ)

[อา + มุท + ณ]

(๑) ความยินดี, ความชอบใจ.

อานนฺโท ปมุทา**โมโท**. (ธาน.๘๗)

ความยินดี, ความดีใจ, ความชอบใจ คือ อานนฺท ปมุท และ **อาโมท**.

(๒) กลิ่นที่ไปสู่ที่ไกล, กลิ่น.

อาโมโท หาสคนฺเธสุ. (ธาน.๑๑๐๘)

อาโมทศัพท์ กล่าวอรรถความยินดีร่าเริง และ**กลิ่น**.

(๒) กลิ่นที่โชยไปไกล, กลิ่น.

โสตฺวา**โมโท** ทูรคามี. (ธาน.๑๔๕)

ส่วน กลิ่นนั้นที่สามารถโชยไปไกล ชื่อว่า **กลิ่นที่โชยไปไกล**.

โส ปริมโล คนฺโธ **ทูรคามี** อตินิหารี อติทูรปาตี **อาโมโท** วุจฺจเต, อาโมทนฺเต อเนน, โณ. (ธาน.ฎี.๑๔๕)

กลิ่น นั้น ย่อมไปไกล คือ ฟุ้งไป โชยไปในที่ไกลยิ่ง เรียกว่า **กลิ่นที่โชยไปไกล** ย่อมยินดี ด้วยกลิ่นนี้ (เพราะเหตุนั้น กลิ่นนี้ จึงชื่อว่า กลิ่นที่น่ายินดี) ณปัจจัย.

อาโมทติ (กฺริ)

[อา + มุท + อ + ติ]

ย่อมยินดี, ร่าเริง, บันเทิงใจ.

โส มาตาปิตุอุปฏฺฐาโก ทิพฺพสมฺปตฺตีหิ **อาโมทติ** ปโมทติ. (อํ.อฏฺ.๒/๑๐๐)

บุคคลผู้บำรุงมารดาบิดานั้น ไปสู่ปรโลกแล้ว สถิตอยู่ในสวรรค์ **ย่อมร่าเริง** บันเทิงใจด้วยทิพย์สมบัติ.

อาโมทติ อาทิโต ปฏฺฐาย โมทปฺปตฺติยา. (อํ.ฎี.๒/๙๘)

ชื่อว่า **ย่อมร่าเริง** เพราะถึงความร่าเริงตั้งแต่ต้น.

> ปภา นิทฺธาวเต ตสฺส
> สตรํสิว อุคฺคโต
> อากิณฺโณ เทวกญฺญาหิ
> **อาโมทึ** กามกามหํ. (อป.๑/๓๔๓)

(พระติณมุฏฐิทายกเถระกล่าวว่า)

รัศมีของปราสาทนั้นพวยพุ่งดุจดวงอาทิตย์อุทัยปราสาทแออัดด้วยเหล่านางเทพกัญญาข้าพเจ้า **บันเทิงใจ**ด้วยวัตถุกามและกิเลสกาม.

อาโมทนา (ถี)

[อา + มุท + ยุ]

ความยินดียิ่ง ,ความดีใจ, ความร่าเริง.

กตมา ตสฺมึ สมเย ปีติ โหติ? ยา ตสฺมึ สมเย ปีติ ปาโมชฺชํ **อาโมทนา** ปโมทนา หาโส ปหาโส วิตฺติ โอทคฺยํ อตฺตมนตา จิตฺตสฺส อยํ ตสฺมึ สมเย ปีติ โหติ. (อภิ.ธ.๑๘)

ปีติ ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น เป็นไฉน ความอิ่มเอิบ ความปราโมทย์ **ความยินดียิ่ง** ความบันเทิง ความร่าเริง ความรื่นเริง ความปลื้มใจ ความตื่นเต้น ความที่จิตชื่นชมยินดี ในสมัยนั้น นี้ชื่อว่า ปีติที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น.

อาโมทนากาโร **อาโมทนา**. (อภิ.อฏฺ.๑/๑๘๗)

อาการที่ยินดีอย่างยิ่ง ชื่อว่า**ความยินดียิ่ง**.

อาโมทนาการ (ปุ)

[อาโมทนา + อาการ]

อาการที่ยินดี, ความยินดี, ความร่าเริง.

ดู อาโมทนา.

อาโมทผล (น)

[อาโมท + ผล]

ผลไม้ชื่อว่าอาโมทะ, ผลที่น่ากิน.

อยมฺปิ ปุริมพุทฺเธสุ กตาธิกาโร ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปุญฺญานิ อุปจินนฺโต สุเมธสฺส ภควโต กาเล กุลเคเห นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปตฺโต เอกทิวสํ ภควนฺตํ ปิณฺฑาย คจฺฉนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส มธุรํ **อาโมทผลํ** อทาสิ. (เถร.อฏฺ.๑/๓๒๐)

แม้พระอิสิทัตตเถระนี้ ก็เป็นผู้มีอธิการ(บุญกุศล)อันตนกระทำแล้วในพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ สั่งสมบุญทั้งหลายไว้ในภพนั้น ๆ เกิดในเรือนแห่งตระกูล ในกาลของพระผู้มีพระภาค พระนามว่า สุเมธะ บรรลุนิติภาวะแล้ว วันหนึ่ง เห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จเที่ยวไปบิณฑบาต มีใจเลื่อมใส ได้ถวาย **ผลไม้ชื่อว่าอาโมทะ** มีรสอร่อย.

อาโมทมาน (ติ)

[อา + มุท + อ + มาน]

ผู้ยินดีอย่างยิ่ง, ผู้ยินดีมาก.

ตเถว สทฺโธ สุตวา
อภิสงฺขจฺจ โภชนํ
วนิพฺพเก ตปฺปยติ
อนฺนปาเนน ปณฺฑิโต.
อาโมทมาโน ปกิเรติ
เทถ เทถาติ ภาสติ
ตํ หิสฺส คชฺชิตํ โหติ
เทวสฺเสว ปวสฺสโต

สา ปุญฺญธารา วิปุลา
ทาตารํ อภิวสฺสตีติ. (สํ.๑/๑๐๐)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า) ทายกผู้มีศรัทธา เป็นบัณฑิตได้ฟังแล้ว ตกแต่งโภชนาหาร เลี้ยงวณิพกด้วยข้าวน้ำให้อิ่มหนำ**ยินดีอย่างยิ่ง** เที่ยวไปในโรงทานสั่งว่า ท่านทั้งหลายจงให้ ท่านทั้งหลาย จงให้และทายกนั้นบันลือเสียงเหมือนเมฆคำรามเมื่อฝนกำลังตก สายธารแห่งบุญอันไพบูลย์นั้นย่อมหลั่งรดทายกผู้ให้ฉันนั้น.

อาโมทมาโนติ ตุฏฺฐมานโส หุตฺวา. (สํ.อฏฺ.๑/๑๕๓)

คำว่า **ยินดีอย่างยิ่ง(อาโมทมาโน)** ได้แก่เป็นผู้ดีใจ.

อาโมทยนฺต (ติ)

[อา + มุท + ณย + อนฺต]

ผู้ให้ยินดียิ่ง, ผู้ให้ร่าเริงอยู่, ผู้ให้ปลื้มใจ.

จนฺโท ยถา ราหุมุขา ปมุตฺโต
วิโรจเต ปนฺนรเสว ภาณุมา
เอวํ ตุวํ โปริสาทา ปมุตฺโต
วิโรจ กปิเล มหานุภาว
อาโมทยํ ปิตรํ มาตรญฺจ
สพฺโพ จ เต นนฺทตุ ญาติปกฺโข. (ชา.๑/๓๗๐)

(ยักษ์กราบทูลว่า) ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์พ้นจากปากราหูแล้วย่อมไพโรจน์ ในดิถีเพ็ญ ๑๕ ค่ำฉันใด ท่านผู้มีอานุภาพมาก แม้ท่านก็ฉันนั้น พ้นแล้วจากยักษ์โปริสาท **ให้**พระบิดาและพระมารดา**ปลื้มพระทัย** จงไพโรจน์ในกบิลรัฐเถิด อนึ่ง ขอพระประยูรญาติของพระองค์ทุกฝ่ายจงร่าเริงยินดีทั่วหน้า.

อาโมทิต (ติ)

[อา + มุท + ต]

ยินดีอย่างยิ่ง, ร่าเริง.

อิทํ สุตฺวาน วจนํ
อสมสฺส มเหสิโน
อาโมทิตา นรมรู
นมสฺสนฺติ กตญฺชลี. (อป.๒/๖๙)

มนุษย์และเทวดาได้สดับพระดำรัสของพระพุทธเจ้าผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ซึ่งจะหาใครเสมอเหมือนมิได้ต่างเป็นผู้**ร่าเริง**ประนมมือนมัสการ.

ปจฺจุคฺคมนา วตฺตนฺติ
วชฺชนฺติ เภริโย พหู
อาโมทิตา นรมรู
สาธุการํ ปวตฺตยุํ. (พุทฺธวํ.๓๑๐)

(พระขีณาสพมา) การต้อนรับย่อมเป็นไป คนเป็นอันมากประโคมกลองเภรีเทวดาและมนุษย์ต่างก็

ยินดีอย่างยิ่ง เปล่งเสียงสาธุการ.

อาโมทิตปโมทิต (ติ)

[อาโมทิต + ปโมทิต]

ยินดียิ่ง, ยินดีมากยิ่ง, บันเทิงเบิกบานใจ.

อุทคฺคจิตฺตา ชนตา
อาโมทิตปโมทิตา
เตสุ สํเวคชาเตสุ
ปีติ เม อุทปชฺชถ. (อป.๑/๓๖)

หมู่ชนมีจิตร่าเริง **บันเทิงเบิกบานใจ** ทำการบูชาเมื่อหมู่ชนนั้นเกิดความสังเวช แต่ข้าพเจ้าเกิดความปีติยินดี.

อาโมเทติ (กา/กฺริ)

[อา + มุท + เณ + ติ]

ย่อมให้ยินดี, ย่อมให้ร่าเริง.

โส สมาปตฺติกฺขเณ สมฺปยุตฺตาย ปีติยา จิตฺตํ **อาโมเทติ**. (วิ.อฏฺ.๒/๓๔)

โยคีนั้น**ย่อมให้**จิต**ร่าเริง**ด้วยปีติที่เกิดพร้อมกันในขณะแห่งสมาบัติ.

อสํหีรํ อสํกุปฺปํ
จิตฺตํ **อาโมทยาม**หํ
พฺรหฺมวิหารํ ภาเวมิ
อกาปุริสเสวิตํ. (เถร.๓๑๔)

(พระขทิรวนิยเรวตเถระกล่าวว่า)

อาตมา**ทำ**จิตที่มั่นคง ไม่หวั่นไหว **ให้ร่าเริง** เจริญพรหมวิหาร ที่คนเลวส้องเสพไม่ได้.

อาย (ปุ)

[อา + อิ + อ. อย + ณ. อย คมเน, โณ, อาโย. (ธาน.ฏี.๓๕๖)]

(๑) ส่วย, ภาษี, รายได้.

ตโต ชาเตน **อาเยน** มหายญฺญมกปฺปยีติ ตสฺมึ คาเม กสิกมฺมาทินา สตสหสฺสํ **อาโย** อุปฺปชฺชิ ตํ คเหตฺวา กุฏุมฺพิกา รญฺโญ อสฺสกสฺส สนฺติกํ อคมํสุ "สาทิยตุ เทโว **อาย**นฺ"ติ. (สุตฺตนิ.อฏฺ.๒/๒๙๖)

บาทคาถาว่า **ท่านได้ประกอบพิธีมหายัญขึ้นด้วยภาษีที่เกิดจากหมู่บ้านนั้น (ตโต ชาเตน อาเยน มหายญฺญมกปฺปยิ)** ความว่า (พราหมณ์พาวรีนั้นได้บูชามหายัญด้วย)**ภาษี**แสนหนึ่ง เกิดจากกสิกรรมเป็นต้นในบ้านนั้น กุฏุมพีทั้งหลาย ถือเอาภาษีนั้นไปเฝ้าพระเจ้าอัสสกะทูลว่า ขอพระองค์ทรงรับ**ภาษี**นี้เถิด.

ตานิ สภาวานิ **อายานี**ติ ทสฺเสติ. (อุทาน.อฏฺ.๓๘๐)

ท่านแสดงรายได้เหล่านั้นว่า **ภาษี**.

(๒) ความเจริญ, ความเจริญอันเป็นที่เกิดของทรัพย์สมบัติ, ความเจริญกุศล.

อาโยติ วุฑฺฒิ, สา อนตฺถหานิโต อตฺถุปฺปตฺติโต จ ทุวิธา. (อภิ.อฏฺ.๒/๓๙๖-๗)

คำว่า **ความเจริญ(อาโย)** ได้แก่ ความ

เจริญขึ้น(แห่งกุศลธรรม) ความเจริญนั้น มี ๒ อย่าง คือ การละความเสื่อม คือ อกุศลธรรมและความเกิดขึ้นแห่งประโยชน์ คือ กุศลธรรม.

อยนฺติ อิโต สมฺปตฺติโยติ **อาโย**, กุสลานํ ธมฺมานํ อภิพุทฺธีติ อาห "**อาโย**ติ วุฑฺฒี"ติ. (ที.ฏี.๓/๒๑๕)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า "คำว่า อาโย ได้แก่ ความเจริญ" เพื่อประสงค์จะแสดงว่า สมบัติทั้งหลาย ย่อมเป็นไป (เกิดขึ้น) จากกุศลนี้ เพราะเหตุนั้น กุศลนี้ จึงชื่อว่า **ความเจริญ** (กุศลที่เป็นเหตุเกิดขึ้นแห่งสมบัติ) ได้แก่ ความเจริญยิ่งแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย.

(๓) ความสุข, ความสบาย.

นตฺถิ เอตฺถ **อาโย** สุขนฺติ อนายํ. (วิมาน.อฏฺ.๓๑๔)

ความสบาย คือ ความสุข ย่อมไม่มีในทางกันดารนี้ เพราะเหตุนั้น ทางกันดารนี้ จึงชื่อว่า ทางกันดารที่ไม่มีความสบาย.

(๔) สัตติความสามารถที่ให้ความสุขเกิดขึ้น, ความสามารถแห่งกุศลที่ให้ความสุขเกิดขึ้น, เป็นแดนเกิดแห่งความสุข.

อยนฺติ เอตสฺมา สุขานีติ **อาโย**, ปุญฺญกมฺมาทีนํ สุขสาธนํ. (สารตฺถ.๑/๔๐๖)

ความสุข ย่อมเกิดขึ้นมาจากกุศลนี้ เพราะเหตุนั้น กุศลนี้จึงชื่อว่า **เป็นแดนเกิดแห่งความสุข** ได้แก่ ความสามารถที่ให้สำเร็จความสุขแห่งบุญกรรมเป็นต้น.

(๕) การมา, ทางเจริญ.

กตมา จ พฺยคฺฆปชฺช สมชีวิตา? อิธ พฺยคฺฆปชฺช กุลปุตฺโต **อาย**ญฺจ โภคานํ วิทิตฺวา วยญฺจ โภคานํ วิทิตฺวา สมํ ชีวิกํ กปฺเปติ นาจฺโจคาฬฺหํ นาติหีนํ ‘เอวํ เม อาโย วยํ ปริยาทาย ฐสฺสติ น จ เม วโย อายํ ปริยาทาย ฐสฺสตีติ. (อํ.๓/๑๐๘)

พยัคฆปัชชะ สมชีวิตา เป็นอย่างไร คือ กุลบุตรในโลกนี้**รู้ทางเจริญ**แห่งโภคทรัพย์และทางเสื่อมแห่งโภคทรัพย์แล้วเลี้ยงชีพแต่พอเหมาะ ไม่ให้ฟุ่มเฟือยนัก ไม่ให้ฝืดเคืองนักด้วยคิดว่า ‘ด้วยการใช้จ่ายอย่างนี้ รายรับของเราจักเกินรายจ่าย และรายจ่ายของเราจักไม่เกินรายรับ[**พยัคฆปัชชะ** เป็นชื่อเรียกชาวโกพิยะ เพราะบรรพบุรุษของชาวโกพิยะนี้สร้างบ้านเรือนอยู่ในพยัคฆปัชชนคร (นครทางเสือผ่าน) (องฺ.จตุกฺก.อ. ๒/๑๙๔/๔๑๓)]

อายนฺติ อาคมนํ. (อํ.อฏฺ.๓/๓/๒๓๙)

คำว่า **ทางเจริญ(อายํ)** ได้แก่ ทางมา.

(๖) เหตุธรรม, เหตุ.

อายสฺสาติ อาคมนสฺส, เหตุสฺส วา. (วิมติ.๑/๘๔)

คำว่า **เหตุ(อายสฺส)** ได้แก่ ทางมา หรือเหตุ.

(๗) (ก) ที่เกิดแห่งสิ่งที่น่าเกลียดมีผมเป็นต้น, ที่เกิด, บ่อเกิด.

อาโยติ อุปฺปตฺติเทโส. ตตฺถายํ วจนตฺโถ. อายนฺติ ตโตติ **อาโย**. เก อายนฺติ? กุจฺฉิตา เกสาทโย อิติ กุจฺฉิตานํ **อาโย**ติ กาโย. (ที.อฏฺ.๒/๓๔๗)

คำว่า **บ่อเกิด(อาโย)** ได้แก่ ที่เกิดขึ้น ในคำว่า อาโย นั้น มีวิเคราะห์ดังต่อไปนี้ สิ่งปฏิกูลทั้งหลายย่อมเกิดมาจากรูปกายนั้น เพราะเหตุนั้น รูปกายนั้น จึงชื่อว่า **ที่เกิด** อะไร เกิดมา สิ่งน่าเกลียดมีผมเป็นต้นเกิดมา **ที่เกิด**ของสิ่งน่าเกลียดทั้งหลายอย่างนี้ เพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่า กาย

กุจฺฉิตานํ สาสวธมฺมานํ **อาโย**ติ กาโย, **อาโย**ติ อุปฺปตฺติเทโส. (อภิ.อฏฺ.๒/๔๐)

รูปกายใด **เป็นที่เกิด**ของสิ่งน่าเกลียดอันเป็นอารมณ์ของอาสวธรรม เพราะเหตุนั้น รูปกายนั้นจึงชื่อว่า กาย คำว่า **ที่เกิด(อาโย)** ได้แก่ ที่เกิดขึ้น (ของสิ่งปฏิกูล).

(ข) ที่เกิดโภคสมบัติ, ที่เกิด, ส่วย, ภาษี, เงินรายได้.

ปญฺจ กิร ทุพฺพลโภชกา ราชานํ เสวิตฺวา กิจฺเฉน กสิเรน เอกสฺมึ ปญฺจกุลิเก คาเม ปริตฺตกํ **อายํ** ลภึสุ. (ม.อฏฺ.๒/๒๔๘)

เรื่องเล่าว่า มีกำนันอ่อนแอ ๕ คน พากันคบหาพระราชาแล้วก็ได้**ส่วย**เล็กน้อยในหมู่บ้าน ๕ ตระกูล แห่งหนึ่งด้วยความยากลำบาก.

อายนฺติ โภคุปฺปตฺติฏฺฐานํ. (สํ.ฏี.๒/๕๐๐)

คำว่า **ที่เกิด(อายํ)** ได้แก่ ที่เกิดขึ้นของโภคทรัพย์.

(ค) ธรรมที่เกิดในทวารและอารมณ์นั้น ๆ คืออายะ(จิตเจตสิก), อายะ, ที่มา-เกิด.

อายตนานํ วเสน หิ **อาย**สงฺขาตานํ จิตฺต-เจตสิกานํ ปวตฺติ. (อํ.ฏี.๑/๑๓๒)

จริงอยู่ ความเป็นไปแห่งจิตและเจตสิกทั้งหลาย กล่าวคือ**อายะ**ด้วยอำนาจที่เกิด.

เต หิ ตํตํทฺวารารมฺมเณสุ อายนฺติ อาคจฺฉนฺติ ปวตฺตนฺตีติ **อายา**. (มูลฏี.๒/๓๕)

จริงอยู่ จิตและเจตสิกเหล่านั้น ย่อมมา คือมาถึง เป็นไปในทวารและอารมณ์นั้น ๆ เพราะเหตุนั้น ทวารและอารมณ์นั้น ๆ.จึงชื่อว่า**เป็นที่มา**แห่งจิตและเจตสิก.

(๙) เหตุประเสริฐยิ่งมีโยนิโสมนสิการเป็นต้น.

(ก)) เหตุดียิ่งมีโยนิโสมนสิการเป็นต้น, เหตุดียิ่ง, เหตุ.

อาเยน วา โยนิโสมนสิการาทิปฺปจฺจเยน อุฬารตเมน อคฺคนฺติ อายตคฺคํ. (อิติวุต.อฏฺ.๗๔)

อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า เลิศ **ด้วยเหตุ** คือ ด้วยเหตุที่ประเสริฐยิ่งมีโยนิโสมนสิการ (การใส่ใจโดยเหมาะสม, การตั้งใจดี) เป็นต้น เพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่า **เหตุดีเลิศ**.

(ข) การพิจารณาใส่ใจอันเป็นเหตุกุศล

และอกุศล.

ดู อายกุสล.

(๑๐) ผลกุศล, ผลบุญ, ผล.

อถ วา **อาเยน** ปุญฺญผเลน อคฺคํ ปธานนฺติ อายตคฺคํ. (อิติวุตฺ.อฏฺ.๗๕)

อีกนัยหนึ่ง บุญ ชื่อ อายตคฺคํ เพราะอรรถว่าเลิศ คือ เป็นประธาน **โดยผล** คือผลบุญ.

(๑๑) ทุกข์ที่เกิดมาจากเหตุ, ผล, ทุกข์.

อาคจฺฉติ สมุทยโตติ วา **อายํ**, ทุกฺขํ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๑๙๐)

อีกนัยหนึ่ง ธรรมชาติใด ย่อมเกิดมาจากเหตุ เพราะเหตุนั้น ธรรมชาตินั้น จึงชื่อว่า **ผล** ได้แก่ ทุกข์.

(๑๒) อายปัจจัย.

นามโต กตฺตูปมานา อาจารตฺเถ **อายปจฺจโย** โหติ. (กจฺ.๔๓๕)

อายปัจจัย ลงหลังนามที่มีอุปมาอันเป็นกัตตาในอรรถประพฤติ.

(๑๓) สกา, ลูกสกา.

ตุมฺเห อตฺตโน รุจฺจนกํ **อายํ** คณฺหถาติ. (ชา.อฏฺ.๗/๑๘๑)

[ฝ่ายปุณณกยักษ์ได้กราบทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ขอพระองค์ทรง ทอดสกาเร็ว ๆ ลูกสกาทั้งหลายจัดเป็น ๒๔ ลูก มีชื่อว่า มาลี สาวดี พหุลีและสันติภัทรเป็นต้น ในลูกสกาเหล่านั้น] ขอพระองค์ทรงถือ**ลูกสกา**ลูกที่ชอบพระทัยของพระองค์เถิด.

อายกุสล (ติ)

[อาย + กุสล]

(ก) ผู้ฉลาดในการพิจารณาถึงเหตุเกิดกุศลและอกุศล, ผู้ฉลาดในความเจริญ.

น อายกุสโลติ น อาคมนกุสโล. (อํ.อฏฺ.๓/๑๓๙)

คำว่า **ผู้ไม่ฉลาดในความเจริญ(น อายกุสโล)** ความว่า เป็นผู้ไม่ฉลาดในเหตุเกิดของกุศลและอกุศล.

(ข) ผู้ฉลาดในความเจริญ.

โย เอวํ ชานาติ อยํ วุจฺจติ อตฺถกุสโล ธมฺมกุสโล กลฺยาณตากุสโล ผลตากุสโล **อายกุสโล** อปายกุสโล อุปายกุสโล มหตาโกสลฺเลน สมนฺนาคโต. (เนตฺติ.๑๙)

ผู้ใดย่อมรู้อย่างนี้ ผู้นี้ เรียกว่า ผู้ฉลาดในอรรถ ผู้ฉลาดในธรรม, ฉลาดในธรรมอันงาม, ฉลาดในผล, **ฉลาดในความเจริญ**, ฉลาดในความเสื่อมไป, ฉลาดในอุบายประกอบด้วยปัญญาที่ประเสริญ.

วุฑฺฒีสุ โกวิทตฺตา **อายกุสโล**. (เนตฺติ.วิ.๑๑๓)

ที่ชื่อว่า **ผู้ฉลาดในความเจริญ** เพราะความเป็นผู้ฉลาดในความเจริญทั้งหลาย.

อายโกสลฺล (น)

[อาย + โกสลฺล]

ความเป็นผู้ฉลาดในความเจริญ, ปัญญาที่ละอกุศล ให้กุศลเกิด เจริญตั้งมั่นอยู่, ปัญญาที่รู้ความเจริญ.

อิเม ธมฺเม มนสิกโรโต อนุปฺปนฺนา เจว อกุสลา ธมฺมา น อุปฺปชฺชนฺติ อุปฺปนฺนา จ อกุสลา ธมฺมา ปหียนฺติ. อิเม วา ปนิเม ธมฺเม มนสิกโรโต อนุปฺปนฺนา เจว กุสลา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ อุปฺปนฺนา จ กุสลา ธมฺมา ภิยฺโยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยา สํวตฺตนฺตีติ ยา ตตฺถ ปญฺญา ปชานนา ... อโมโห ธมฺมวิจโย สมฺมาทิฏฺฐิ อิทํ วุจฺจติ **อายโกสลฺลํ**. (อภิ.วิ.๓๓๘)

เมื่อบุคคลพิจารณาธรรมเหล่านี้อยู่ ธรรมที่เป็นอกุศลซึ่งยังไม่เกิดก็ไม่เกิด ที่เกิดแล้วก็ละได้ หรือเมื่อบุคคลพิจารณาธรรมเหล่านี้อยู่ ธรรมที่เป็นกุศลซึ่งยังไม่เกิดก็เกิด และที่เกิดแล้วก็เป็นไปเพื่อภิยโยภาพ ไพบูลย์ เจริญ บริบูรณ์ ปัญญากิริยาที่รู้ชัด ... ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิในข้อนั้นนี้ เรียกว่า **ความฉลาดในความเจริญ** (ปัญญาที่รู้ความเจริญ).

ยา อิเมสํ อกุสลธมฺมานํ อนุปฺปตฺติปฺปหาเนสุ กุสลธมฺมานญฺจ อุปฺปตฺติฏฺฐิตีสุ ปญฺญา อิทํ **อายโกสลฺลํ** นาม วุจฺจติ. (อภิ.อฏฺ.๒/๓๙๖-๗)

ปัญญาใด เป็นไปในการไม่เกิดขึ้นและการละอกุศลธรรม และความเกิดขึ้นและความตั้งอยู่แห่งกุศลธรรมเหล่านี้ นี้ เรียกชื่อว่า **ความฉลาดในความเจริญ**.

อาเย วฑฺฒิยํ โกสลฺลํ **อายโกสลฺลํ**. (วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๗๗)

ความเป็นผู้ฉลาดในความเจริญ ชื่อว่า **ความฉลาดในความเจริญ**.

อายโกสลฺลปกฺขิก (ติ)

[อายโกสลฺล + ปกฺข + อิก]

ที่เกิดในฝ่ายความเป็นผู้ฉลาดในความเจริญ, อันเกิดในฝ่ายปัญญาที่รู้ความเจริญ.

สพฺพาปิติ **อายโกสลฺลปกฺขิกา**ปิ อปายโกสลฺลปกฺขิกาปิ. (ที.ฏี.๓/๒๑๖)

คำว่า **แม้ทั้งปวง(สพฺพาปิ)** ได้แก่ ปัญญาแม้**ที่เกิดในฝ่ายความเป็นผู้ฉลาดในความเจริญ** แม้ที่เกิดในฝ่ายความเป็นผู้ฉลาดในความเสื่อม.

อายชิตพฺพ (ติ)

[อา + ยช + ตพฺพ]

ผู้ควรบูชา.

ดู อายาค.

อายฏฺฐ (ปุ)

[อาย + อตฺถ]

อรรถว่าเป็นที่เกิด-บ่อเกิด.

ยถา จ สมูหฏฺเฐน, เอวํ กุจฺฉิตานํ **อายฏฺเฐน** กุจฺฉิตานญฺหิ ปรมเชคุจฺฉานํ โส อาโยติปิ กาโย. (ที.อฏฺ.๒/๓๔๗)

รูปกาย ประสงค์เรียกว่า กาย เพราะอรรถว่าเป็นที่ประชุมของส่วนสิ่งปฏิกูลมีผมเป็นต้นฉันใด รูปกาย ก็ประสงค์เอาว่า กาย เพราะอรรถว่า**เป็นที่เกิด**ของสิ่งที่น่ารังเกียจมีผมเป็นต้นฉันนั้น จริงอยู่ รูปกายนั้น เป็นที่เกิดของสิ่งที่น่าเกลียดคือน่ารังเกลียดอย่างยิ่งมีผมเป็นต้น.

อายต (ติ)

[อา + ยต + อ. อา + อิ + ต. ยต อายตเน อายตํ. อิ คมเน วา โต ภูวาทิ อิสฺเส เอ อย ทีฆาทิ. (ธาน.ฏี.๗๐๗)]

(ก) ยาว.

จีวเร วิกปฺปํ อาปชฺเชยฺยาติ "อิทํ โข อาวุโส จีวรํ มํ อุทฺทิสฺส วิยฺยติ **อายตญฺจ** กโรถ วิตฺถตญฺจ. อปฺปิตญฺจ สุวีตญฺจ สุปฺปวายิตญฺจ สุวิเลขิตญฺจ สุวิตจฺฉิตญฺจ กโรถ. อปฺเปว นาม มยมฺปิ อายสฺมนฺตานํ กิญฺจิมตฺตํ อนุปทชฺเชยฺยามา"ติ. (วิ.๑/๓๗๒)

คำว่า **กำหนดชนิดจีวร** คือ กำหนดว่า "จีวรผืนนี้ทอเจาะจงอาตมา ท่าน จงทำให้**ยาว** ให้กว้าง ให้เนื้อแน่น ขึงให้ดี ทอให้ดี สางให้ดี และกรีดให้ดี เอาเถอะ อาตมาจะให้ของเล็กน้อยเป็นรางวัลแก่ท่าน".

อายตนฺติ ทีฆํ. (กงฺขา.๑๘๖)

คำว่า **อายตํ** แปลว่า ยาว.

(ข) กาลยาวนาน, นาน, นานแสนนาน.

มยํ โข อกุสลานํ ธมฺมานํ สมาทานเหตุ เอวรูปํ **อายตํ** ญาติกฺขยํ ปตฺตา. ยํนูน มยํ กุสลํ กเรยฺยาม. กึ กุสลํ กเรยฺยาม? ยํนูน มยํ ปาณาติปาตา วิรเมยฺยาม, อิทํ กุสลํ ธมฺมํ สมาทาย วตฺเตยฺยามาติ. (ที.๓/๖๑)

พวกเราสูญสิ้นญาติไป**นานแสนนาน** เช่นนี้ เพราะยึดถืออกุศลธรรมเป็นเหตุ ทางที่ดี พวกเราควรทำกุศล ควรทำกุศลอย่างไรดี ทางที่ดี พวกเราควรงดเว้นจากปาณาติบาต (การฆ่าสัตว์) ควรสมาทานประพฤติกุศลธรรมนี้.

อายตนฺติ วา ทีฆํ จิรกาลิกํ. (ที.ฏี.๓/๓๒)

อีกนัยหนึ่ง คำว่า **นานแสนนาน(อายตํ)** ได้แก่ ตลอดกาลนาน คือสิ้นกาลยาวนาน.

(ค) มาก, มากมาย.

อายตนฺติ มหนฺตํ. (ที.อฏ.๓/๓๘)

คำว่า **มาก(อายตํ)** ได้แก่ (ญาติ) มากมาย.

(ฆ) กว้าง.

อายโตติ วิตฺถโต. (วชิร.๓๔๑)

คำว่า **กว้าง(อายโต)** ได้แก่ (เตียง)โดยส่วนกว้าง.

(ง) ใหญ่, ลึกซึ้ง, เหตุเกิด.

โลกายตนฺติ จ โลกสฺเสว **อายตํ**, พาลปุถุชฺชนโลกสฺส **อายตํ** มหนฺตํ คมฺภีรนฺติ อุปธาริตพฺพํ ปริตฺตํ ภาวํ ทิฏฺฐิคตํ. (สํ.อฏ.๒/๗๐)

คำว่า **โลกายตํ** ได้แก่ (ความเห็นผิด) **เหตุเกิด**แห่งโลกนั่นเอง คือ **เหตุเกิด**แห่งโลกคือปุถุชนผู้โง่เขลา ได้แก่ ทิฏฐิอันเป็นของ

เล็กน้อยที่ตนทรงจำว่าใหญ่โต ลึกซึ้ง.

อายตํส (ติ)

[อายต + อํส]

มีส่วนยาว, มีเส้นยาว, สูง (๘) ศอก.

อายตํสาติ ทีฆํสา. อถ วา อายตา หุตฺวา อฏฺฐจโสฬสทฺวตฺตึสาทิอํสวนฺโต. (วิมาน.อฏฺ.๓๑๘-๙)

คำว่า **มีส่วนยาว(อายตํสา)** ได้แก่ (เสา) มีส่วนสูง อีกอย่างหนึ่ง ความว่า มีส่วนกว้างออกไป ๘ ส่วน ๑๖ ส่วน และ ๓๒ ส่วน เป็นต้น.

อายตก (ติ)

[อายต + ก]

(๑) อย่างยาว, ยาว.

ปญฺจิเม ภิกฺขเว อาทีนวา **อายตเกน** คีตสฺสเรน ธมฺมํ ภณนฺตสฺส. กตเม ปญฺจ? อตฺตนาปิ ตสฺมึ สเร สารชฺชติ ปเรปิ ตสฺมึ สเร สารชฺชนฺติ คหปติกาปิ อุชฺฌายนฺติ ‘ยเถว มยํ คายาม เอวเมวํ โข สมณา สกฺยปุตฺติยา คายนฺตีติ สรกุตฺติมฺปิ นิกามยมานสฺส สมาธิสฺส ภงฺโค โหติ ปจฺฉิมา ชนตา ทิฏฺฐานุคตึ อาปชฺชติ. (อํ.๒/๒๑๙)

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้กล่าวธรรมด้วยเสียงขับ**ยาว** มีโทษ ๕ ประการนี้ โทษ ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. แม้ตนเองก็กำหนัดในเสียงนั้น

๒. แม้ผู้อื่นก็กำหนัดในเสียงนั้น

๓. แม้พวกคหบดีก็ตำหนิว่า ‘พวกสมณศากยบุตรเหล่านี้ ย่อมขับเหมือนพวกเรา’

๔. เมื่อภิกษุพอใจการทำเสียง ความเสื่อมแห่งสมาธิย่อมมี

๕. หมู่คนรุ่นหลังพากันตามอย่าง.

อายตเกนาติ ทีเฆน. (อํ.อฏฺ.๓/๗๘)

คำว่า **ยาว(อายตเกน)** ได้แก่ (ขับเสียง) ยาว.

(๒) ครั้งแรก, ตั้งแต่แรก, ทันทีทันใด, กะทันหัน.

มหาสมุทฺโท ภิกฺขเว อนุปุพฺพนินฺโน อนุปุพฺพโปโณ อนุปุพฺพปพฺภาโร น **อายตเกเนว** ปปาโต. (วิ.๔/๔๑๙)

ภิกษุทั้งหลาย มหาสมุทรต่ำไปโดยลำดับ ลาดไปโดยลำดับ ลึกลงไปโดยลำดับไม่ลึกชันดิ่งไป**ทันทีทันใด**.

น อายตเกเนว ปปาโตติ น ปฐมเมว คมฺภีโร. (วิ.อฏฺ.๔/๑๒๓)

คำว่า **มหาสมุทรไม่ลึกชันดิ่งไปทันทีทันใด (อายตเกเนว ปปาโต)** ความว่า ไม่ลึกชันตั้งแต่แรกนั่นเอง.

อายตเกเนวาติ อาทิมฺหิ เอว. (วชิร.๕๓๖)

คำว่า **ตั้งแต่แรกนั่นเอง (อายตเกเนว)** ได้แก่ ตั้งแต่ต้นเลยนั่นเอง.

อายตคมฺภีร (ติ)

[อายต + คมฺภีร]

ลึกซึ้นแต่แรก, ลึกซึ้นทันทีทันใด.

เอวํ สุตฺตํ คามํ ทฺเว ตีณิ โยชนานิ **อายตคมฺภีโร** มโหโฆว มจฺจุ อาทาย คจฺฉติ. (ธมฺม.อฏฺ.๑/๒๒๙)

มัจจุพาเอา(เหล่าสัตว์)ไป ดุจห้วงน้ำใหญ่ **อันลึกซึ้นแต่แรก** ๒-๓ โยชน์ พัดพา ชาวบ้านที่หลับอยู่อย่างนั้นไปอยู่.

อายตคีว (ติ)

[อายต + คีวา]

มีคอยาว.

อีสกายตคีโวติ รถีสา วิย **อายตคีโว**. (ชา.อฏฺ.๒/๑๓๙)

คำว่า **อีสกายตคีโว** ได้แก่ (เต่า) **มีคอยาว** ดุจงอนรถ.

อายตคฺค (ติ)

[อายต + อคฺค. อายติ (ตึ) + อคฺค. อาย + อคฺค]

(๑) มีผล-ประโยชน์ที่เลิศ-ดีไพบูลย์-มากมาย, มีผลดีเลิศ.

(๒) มีผลประเสริฐสุดในอนาคต.

(๓) มีผลประเสริฐยิ่ง.

(๔) มีผลเป็นประธาน.

ปุญฺญเมว โส สิกฺเขยฺย
อายตคฺคํ สุขุทฺรยํ
ทานญฺจ สมจริยญฺจ
เมตฺตจิตฺตญฺจ ภาวเย. (อิติวุตฺ.๒๐๕)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)
บัณฑิตพึงศึกษาบุญ**มีผลดีเลิศ**มีความสุขเป็นกำไรเท่านั้น คือพึงบำเพ็ญทานประพฤติธรรมสม่ำเสมอ และเจริญเมตตาจิต.

อายตคฺคนฺติ วิปุลผลตาย อุฬารผลตาย **อายตคฺคํ** ปิยมนาปผลตาย วา อายตึ อุตฺตมนฺติ **อายตคฺคํ** อาเยน วา โยนิโสมนสิการาทิปฺปจฺจเยน อุฬารตเมน อคฺคนฺติ **อายตคฺคํ**. ตกาโร ปทสนฺธิกโร. อถ วา อาเยนปุญฺญผเลนอคฺคํปธานนฺติ **อายตคฺคํ**. ตโต เอว สุขุทฺรยํ สุขวิปากนฺติ อตฺโถ. (อิติวุตฺ.อฏฺ.๗๔-๕)

คำว่า **มีผลดีเลิศ (อายตคฺคํ)** ความว่า บุญ ชื่อว่า **มีผลดีเลิศ** เพราะมีผลไพบูลย์ มีผลยิ่งใหญ่ หรือ **มีผลประเสริฐสุดในอนาคต** เพราะประเสริฐสุดในอนาคต เนื่องจากมีผลน่ารักน่าพอใจ หรือ **มีผลประเสริฐยิ่ง** เพราะเลิศด้วยความเจริญ คือ ด้วยความยิ่งใหญ่ มีเหตุ มีโยนิโสมนสิการ (การใส่ใจด้วยปัญญา) เป็นต้น ต อักษร เป็นบทสนธิ อีกอย่างหนึ่ง บุญ ชื่อ **มีผลเป็นประธาน** เพราะเลิศ คือ เป็นประธาน โดยความเจริญ คือผลบุญ อธิบายว่า ต่อจากนั้นก็ส่งผลสุขให้ คือมีผลสุขสบาย.

อายตจกฺขุเนตฺต (ติ)

[อายต + จกฺขุ + เนตฺต]

มีตายาว, มีตาโปนออกมา.

อายตจกฺขุเนตฺโตติ เอตฺถ ทสฺสนฏฺเฐน จกฺขุ นยนฏฺเฐน เนตฺตํ อายตานิ จกฺขุสงฺขาตานิ เนตฺตานิ อสฺสาติ อายตจกฺขุเนตฺโต ทีฆ-อกฺขีติ อตฺโถ. (ชา.อฏฺ.๒/๓๐๙)

ในคำว่า **(ปู)มีตาโปนออกมา (อายตจกฺขุ-เนตฺโต)** นี้ ที่ชื่อว่า จักษุ เพราะอรรถว่ามองเห็น ที่ชื่อว่า เนตร เพราะอรรถว่าสามารถนำไปได้ ตาคือจักษุที่โปนยาวออกมา ย่อมมีแก่ปูนั้น เพราะเหตุนั้น ปูนั้น จึงชื่อว่า ปูตาโปน อธิบายว่า ปูตายาวออกมา.

อายตจตุรสฺส (ติ)

[อายต + จตุรสฺส]

มีสี่เหลี่ยมยาว.

จตูหิ ทณฺเฑหิ จีวรปฺปมาเณน **อายตจตุ-รสฺสํ** กตฺวา พทฺธปฏลมฺปิ. (วิมติ.๒/๒๓๒)

แม้แผ่นผ้าที่ผูกกระทำให้**มีสี่เหลี่ยมยาว** โดยประมาณจีวรด้วยไม้ ๔ อัน.

อายตจตุรสฺสปาสาท (ปุ)

อายต + จตุรสฺส + ปาสาท]

ปราสาทยาวสี่เหลี่ยมด้านเท่า, ปราสาทยาวสี่เหลี่ยมจัตุรัส.

ปาสาโทติ จตุรสฺสปาสาโท. **อายตจตุรสฺส-ปาสาโท**ติ เกจิ. (ที.ฏี.๓/๒๓๐)

คำว่า **ปราสาท(ปาสาโท)** ได้แก่ ปราสาทสี่เหลี่ยมด้านเท่า, อาจารย์บางพวกกล่าวว่า **ปราสาทยาวสี่เหลี่ยมจัตุรัส**.

อายตติ (กฺริ)

[อา + ยต + อ + ติ]

ย่อมพยายาม, ย่อมเพียร.

จกฺขุรูปาทีสุ หิ ตํตํทฺวารารมฺมณา จิตฺต-เจตสิกา ธมฺมา เสน เสน อนุภวนาทินา กิจฺเจน **อายตนฺติ** อุฏฺฐหนฺติ ฆฏฺเฏนฺติ วายมนฺตีติ วุตฺตํ โหติ. (อภิ.อฏฺ.๒/๔๒)

จริงอยู่ ในจักขุทวารและรูปารมณ์เป็นต้น มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายว่า ธรรมคือจิตและเจตสิกมีอารมณ์และทวารนั้น ๆ **ย่อมเพียร** ย่อมตั้งขึ้น ย่อมสืบต่อ ย่อมพยายาม ด้วยกิจมีการเสวยอารมณ์เป็นต้นของตน ๆ.

อายตน (น)

[อา + ยต + ยุ. อาย + ตนุ + อ. อายต + นี + อ]

(๑)ธรรมมีจักขายตนะ โสตายตนะเป็นต้น, อายตนะ [ธรรมที่พยายามทำหน้าที่ของตนๆ แห่งจิตและเจตสิก, ธรรมที่ขยายจิตและเจตสิก, ธรรมที่ทำให้ทุกข์ในการเวียนว่ายตายเกิดเป็นไปยาวนาน, ธรรมที่เป็นเหตุเกิดแห่งจิตและเจตสิก].

กตมา **อายตน**กุสลตา ทฺวาทสายตนานิ จกฺขายตนํ รูปายตนํ โสตายตนํ สทฺทายตนํ ฆานายตนํ คนฺธายตนํ ชิวฺหายตนํ รสายตนํ กายายตนํ โผฏฺฐพฺพายตนํ มนายตนํ ธมฺมายตนํ. (อภิ.ธ.๒๕๙)

ความเป็นผู้ฉลาดใน**อายตนะ** เป็นไฉน

อายตนะ ๑๒ คือ

๑. จักขายตนะ ๒. รูปายตนะ

๓. โสตายตนะ ๔. สัททายตนะ

๕. ฆานายตนะ ๖. คันธายตนะ

๗. ชิวหายตนะ ๘. รสายตนะ

๙. กายายตนะ ๑๐. โผฏฐัพพายตนะ

๑๑. มนายตนะ ๑๒. ธัมมายตนะ.

อวิเสสโต ปน อายตนโต อายานํ ตนนโต อายตสฺส จ นยนโต **อายตนนฺ**ติ เวทิตพฺพํ. จกฺขุรูปาทีสุ หิ ตํตํทฺวารารมฺมณา จิตฺต-เจตสิกา ธมฺมา เสน เสน อนุภวนาทินา กิจฺเจน อายตนฺติ อุฏฺฐหนฺติ ฆฏฺเฏนฺติ วายมนฺตีติ วุตฺตํ โหติ. เต จ ปน อายภูเต ธมฺเม เอตานิ ตโนนฺติ วิตฺถาเรนฺตีติ วุตฺตํ โหติ. อิทญฺจ อนมตคฺเค สํสาเร ปวตฺตํ อตีว อายตํ สํสารทุกฺขํ ยาว น นิวตฺตติ ตาว นยนฺเตว, ปวตฺตยนฺตีติ วุตฺตํ โหติ. อิติ สพฺเพปิ เม ธมฺมา อายตนโต อายานํ ตนนโต อายตสฺส จ นยนโต ‘อายตนํ อายตน’นฺติ วุจฺจนฺติ. (อภิ.อฏฺ.๒/๔๒)

แต่ว่าโดยสามัญ พึงทราบว่า ที่ชื่อว่า **อายตนะ** เพราะเพียรพยายาม, เพราะขยายจิตเจตสิกที่เกิดขึ้นและเพราะทำทุกข์ในสังสารอันยาวนานให้เป็นไปจริงอยู่ ในจักขุทวารและรูปารมณ์เป็นต้น มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายว่า ธรรมคือจิตและเจตสิกมีอารมณ์และทวารนั้น ๆ ย่อมเพียร ย่อมตั้งขึ้น ย่อมสืบต่อ ย่อมพยายามด้วยกิจมีการเสวยอารมณ์เป็นต้นของตน ๆ ท่านกล่าวอธิบายว่า จักขุปสาทและรูปารมณ์เป็นต้นเหล่านั้น ธรรมคือจิตย่อมขยายจิตเจตสิกธรรมที่เกิดในทวารและอารมณ์ อธิบายว่า ก็ทุกข์ในสงสารนี้ที่เป็นไปในสงสารที่ไม่ปรากฏเบื้องต้น (ยังไม่รู้เบื้องต้น)อันยาวนานยิ่งนัก ไม่ถอยกลับตราบใด จักขุปสาทและรูปารมณ์เป็นต้นย่อมให้เกิดขึ้นเป็นไปตราบนั้น ธรรมเหล่านี้แม้ทั้งหมด จึงตรัส เรียกว่า ชื่อว่าอายตนะ อายตนะ เพราะเพียรพยายาม, เพราะขยายจิตเจตสิกที่เกิดขึ้น และ เพราะทำทุกข์ในสังสารอันยาวนานให้เป็นไป.

นิวาสฏฺฐานฏฺเฐน อากรฏฺเฐน สโมสรณฏฺ-ฐานฏฺเฐน สญฺชาติเทสฏฺเฐน การณฏฺเฐน จ **อายตนํ** เวทิตพฺพํ. ตถา หิ โลเก “อิสฺสรายตนํ วาสุเทวายตน”นฺติอาทีสุ นิวาสฏฺฐานํ **อายตนนฺ**ติ วุจฺจติ. “สุวณฺณายตนํ รชตายตน”นฺติอาทีสุ อากโร. สาสเน ปน “มโนรเม อายตเน เสวนฺติ นํ วิหงฺคมา”ติอาทีสุ สโมสรณฏฺฐานํ. “ทกฺขิณาปโถ คุนฺนํ อายตน”นฺติอาทีสุ

สญฺชาติเทโส. “ตตฺร ตตฺเรว สกฺขิภพฺพตํ ปาปุณาติ สติ สติอายตเน”ติอาทีสุ การณํ. จกฺขุรูปาทีสุ จาปิ เต เต จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา นิวสนฺติ ตทายตฺตวุตฺติตายาติ จกฺขาทโย เนสํ นิวาสนฏฺฐานํ. จกฺขาทีสุ จ เต อากิณฺณา ตํ นิสฺสิตตฺตา ตทารมฺมณตฺตา จาติ จกฺขาทโย เนสํ อากโร. จกฺขาทโย จ เนสํ สโมสรณฏฺฐานํ, ตตฺถ ตตฺถ วตฺถุ-ทฺวารารมฺมณวเสน สโมสรณโต. จกฺขาทโย จ เนสํ สญฺชาติเทโส; ตํ นิสฺสยารมฺมณ-ภาเวน ตตฺเถว อุปฺปตฺติโต. จกฺขาทโย จ เนสํ การณํ, เตสํ อภาเว อภาวโตติ. อิติ นิวาสฏฺฐานฏฺเฐน, อากรฏฺเฐน, สโมสรณฏฺ-ฐานฏฺเฐน, สญฺชาติเทสฏฺเฐน, การณฏฺเฐนาติ อิเมหิ การเณหิ เอเต ธมฺมา ‘อายตนํ อายตน’นฺติ วุจฺจนฺติ. (อภิ.อฏฺ.๒/๑๒๘)

บัณฑิตพึงทราบ ธรรมเหล่านี้ว่า ชื่อว่า **อายตนะ** เพราะเหตุเหล่านี้ คือ เพราะอรรถว่า เป็นที่อยู่ เพราะอรรถว่า เป็นที่เกิด เพราะอรรถว่า เป็นที่ประชุม เพราะอรรถว่า เป็นถิ่นเกิด เพราะอรรถว่า เป็นเหตุ จริงอย่างนั้น โวหารทางโลก เขาเรียก ที่อยู่อาศัยว่า **อายตนะ** เช่นในประโยคมีอาทิว่า ที่อยู่ของพระอิศวร ที่อยู่ของพระวาสุเทพ อากร คือบ่อเกิด เรียกว่า อายตนะ เช่นในประโยคมีอาทิว่า บ่อทอง บ่อรัตนะ ก็โวหารใน ศาสนาเรียกที่ประชุมว่า อายตนะ เช่นในประโยคมีอาทิว่า เมื่อมีที่ประชุมอันเป็นที่รื่นเริงใจ พวกนกก็พากันไปอาศัยต้นไม้นั้น ถิ่นที่เกิด เรียกว่า อายตนะ เช่นในประโยคมีอาทิว่า ทักขิณาบถ (คือ ทางทิศใต้ของอินเดีย) เป็นถิ่นเกิดของโคทั้งหลาย เหตุก็ เรียกว่า อายตนะ เช่นในประโยคมีอาทิว่า มีเหตุเป็นเครื่องระลึกเธอก็จะบรรลุผลในจตูปปาตญาณนั้น ๆ โดยแน่นอน อีกอย่างหนึ่ง ธรรมคือจิตและเจตสิกเหล่านั้น ๆ ย่อมอาศัยอยู่ในอายตนะทั้งหลายมีจักขุปสาทเป็นต้น เพราะความเป็นไปเนื่องด้วยจักขุปสาทเป็นต้นนั้น เพราะเหตุนั้น อายตนะมีจักขุเป็นต้น จึงชื่อว่า เป็นนิวาสถาน คือเป็นที่อยู่อาศัยของจิตและเจตสิกเหล่านั้น อนึ่ง จิตแลเจตสิกเหล่านั้นเกลื่อนกล่น ในอายตนะมีจักขุเป็นต้น เพราะอาศัยจักขุเป็นต้นนั้นและเพราะความที่มีรูปเป็นต้นนั้นเป็นอารมณ์ มีอยู่ เพราะเหตุนั้น อายตนะมีจักขุเป็นต้น จึงชื่อว่าเป็นอากร คือเป็นบ่อเกิดของจิตและเจตสิกเหล่านั้น อนึ่ง จักขุเป็นต้น ชื่อว่าเป็นที่ประชุม (สโมสรณ์) ของจิตและเจตสิกเหล่านั้น เพราะเป็นที่ประชุมด้วยอำนาจเป็นวัตถุทวารและอารมณ์ในอายตนะนั้น ๆ อนึ่ง อายตนะมีจักขุเป็นต้น เป็นถิ่นเกิดของจิตและเจตสิกเหล่านั้น เพราะความเกิดขึ้นในอายตนะนั้นนั่นแหละ โดยความเป็นที่อาศัย (นิสสยปัจจัย) และเป็นอารมณ์ (อารัมมณปัจจัย) ของจิตและเจตสิกเหล่านั้น อนึ่ง อายตนะมีจักขุเป็นต้นเป็นเหตุของจิต และเจตสิกเหล่านั้น เพราะความที่อายตนะมีจักขุเป็นต้นเหล่านั้นไม่มี จิตและเจตสิกก็หามีไม่ ธรรมเหล่านี้ เรียกว่า

อายตนะ เพราะเหตุแม้เหล่านี้ คือ เพราะอรรถว่า เป็นที่อยู่อาศัย เพราะอรรถว่า เป็นอากร เพราะอรรถว่า เป็นที่ ประชุม เพราะอรรถว่า เป็นถิ่นเกิด เพราะอรรถว่า เป็นเหตุด้วยประการฉะนี้.

อาเย ตโนติ อายตญฺจ นยตีติ **อายตนํ**.
(อภิ.อฏฺ.๒/๑๒๘)

ที่ชื่อว่า **อายตนะ** เพราะอรรถว่า ย่อมขยายจิตและเจตสิกที่เกิดและย่อมนำไปสู่ทุกข์ในสงสารอันยาวนาน.

(๒) สถานที่อยู่อาศัย, ที่อาศัย, ที่อยู่.

ตถา หิ โลเก 'อิสฺสรายตนํ วาสุเทวายตน'นฺติ-อาทีสุ นิวาสฏฺฐานํ **อายตนนฺ**ติ วุจฺจติ.
(อภิ.อฏฺ.๑/๑๘๕)

จริงอยู่ สถานที่อยู่ศัยในโลก เรียกว่า **ที่อยู่** ดุจคำว่า ที่อยู่ของพระอิศวร ที่อยู่ของวาสุเทพ เป็นต้น.

(๓) ที่ตั้งที่อาศัย, ที่เกิด, บ่อเกิด.

สุวณฺณายตนํ รชตายตนนฺติ อาทีสุ อากโร **อายตนนฺ**ติ วุจฺจติ. (อภิ.อฏฺ.๑/๑๘๕)

ที่เกิด เรียกว่า **บ่อเกิด** ดุจคำว่า บ่อเกิดทอง บ่อเกิดรัตนะ เป็นต้น.

(๔) ที่ประชุม, ที่มารวมกัน, ที่พบปะกัน.

มโนรเม **อายตเน**, เสวนฺติ นํ วิหงฺคมาติ อาทีสุ สโมสรณฏฺฐานํ **อายตนนฺ**ติ วุจฺจติ.
(ที.อฏฺ.๑/๑๑๕)

สถานที่ประชุม เรียกว่า **ที่พบปะกัน** ดุจคำว่า เมื่อ**ที่พบปะกัน**ที่รื่นเริงมีอยู่ นกทั้งหลายย่อมพากันเสพคบที่นั้น.

(๕) สถานที่เกิด, ที่อยู่.

ทกฺขิณาปโถ คุนฺนํ **อายตน**นฺติอาทีสุ สญฺชาติเทโส **อายตนนฺ**ติ วุจฺจติ.
(อภิ.อฏฺ.๑/๑๘๕)

สถานที่เกิด เรียกว่า **ที่เกิด** เหมือนคำว่า ทักขิณาบถ เป็น**ที่เกิด**ของโคทั้งหลาย.

(๖) ที่ตั้ง, ที่อาศัย, ที่เกิด.

กมฺมา**ยตนํ** สิปฺปา**ยตนนฺ**ติ อาทีสุ อธิฏฺฐาเน ปวตฺตติ, นิสฺสเยติ อตฺโถ.
(สี.อภินวฏี.๑/๔๖๒)

(อายตน-สทฺโท) ย่อมเป็นไปในที่ตั้ง อธิบายว่า เป็นไปใน**ที่อาศัย**ดุจในคำว่า **ที่อาศัย**การงาน, **ที่อาศัย**ศิลปะวิชาความรู้.

ตํ อากาสานญฺจํ อธิฏฺฐานฏฺเฐน **อายตน-**มสฺส สสมฺปยุตฺตธมฺมสฺส ฌานสฺส, เทวานํ เทวายตนมิวาติ อากาสานญฺจายตนํ.
(อภิ.อฏฺ.๑/๒๔๙)

อากาศอันไม่มีที่สุดนั้น (ท้องฟ้าที่ไม่ปรากฏขณะเกิดและขณะดับ) ชื่อว่า อารมณ์**ที่อาศัย** เพราะอรรถว่า เป็นที่ตั้งอาศัยของฌานพร้อมกับธรรมที่เกิดพร้อมกันนี้ ดุจที่ตั้งอยู่ของเทพทั้งหลาย ชื่อว่า เทวายตนะ เพราะฉะนั้น ฌานนี้จึงชื่อว่า อากาสานัญจายตนะ.

(๗) เหตุ, เค้ามูล.

อายตเน จิตฺตํ ปสีทตีติ การเณ จิตฺตํ ปสีทติ. (ม.อฏฺ.๔/๓๙)

คำว่า **จิตย่อมผ่องใสในเค้ามูล(อายตเน จิตฺตํ ปสีทติ)** ได้แก่ จิตย่อมผ่องใสในเหตุ.

ตตฺร ตตฺเรว สกฺขิภพฺพตํ ปาปุณาติ สติ สติ อายตเนติ อาทีสุ การณํ **อายตนนฺ**ติ วุจฺจติ. (อภิ.อฏฺ.๑/๑๘๕)

เหตุ เรียกว่า **เค้ามูล** ดุจในคำว่า เมื่อเหตุที่เหมาะสมแก่อภิญญามีอิทธิวิธะเป็นต้นที่ปรากฏสันดานตนมีอยู่ เธอย่อมถึงความเป็นผู้ประจักษ์ชัดในธรรมนั้นๆ (อภิญญามีอิทธิวิธะเป็นต้นนั้น ๆ).

อายตนฺติ เอตฺถ ผลานิ ตทายตฺตวุตฺติตาย ปวตฺตนฺติ อายภูตํ วา อตฺตโน ผลํ ตโนติ ปวตฺเตตีติ **อายตนํ** การณํ.
(สี.อภินวฏี.๑/๔๖๑)

ผลทั้งหลาย ย่อมเกิดขึ้น คือเป็นไปในเหตุนี้ เพราะเป็นไปเกี่ยวข้องกับเหตุนั้น อีกนัยหนึ่ง ย่อมขยาย คือ ยังผลของตนที่เป็นอายะ ให้เป็นไป เพราะเหตุนั้น ธรรมนั้น จึงชื่อว่า **เค้ามูล** ได้แก่ เหตุ.

(๘) เจดีย์, เทวาลัย, พระวิหารของพระพุทธเจ้า.

เจติยา**ยตนานิ** ตุ. (ธาน.๒๐๗)

เจดีย์, เทวาลัย, ศาลเจ้า, พระวิหารพระพุทธเจ้า คือ เจติย และ **อายตน**.

(๙) บัญญัติ, ปทปูรณะ, คำประดับบท.

อรญฺญา**ยตเน** ปณฺณกุฏีสุ สมฺมนฺตีติ ปณฺณตฺติมตฺเต. (ที.อฏฺ.๑/๑๑๕)

อายตนศัพท์ เป็นไปในอรรถว่า เพียงบัญญัติ เช่นในคำว่า ย่อมอยู่ใน**วัด**ป่า คือในกุฏีที่มุงหญ้า.

รุกฺขคจฺฉสมูเห อรญฺญโวหาโร อรญฺญเมว **อรญฺญายตนนฺ**ติ อาห "ปณฺณตฺติมตฺเต"ติ. (ที.ฏี.๑/๒๘๒)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า "เพียงบัญญัติ" เพื่อประสงค์จะแสดงว่า การเรียกป่าในหมู่ต้นไม้พุ่มไม้ ป่านั่นเอง ชื่อว่า **อรัญญาตนะ** (ป่า).

อายตน-สทฺโท อญฺเญสุ วิย น เอตฺถ อตฺถนฺตราวโพธโกติ อาห "ปณฺณตฺติมตฺเต"ติ ตถา ตถา ปญฺญตฺติมตฺเตติ อตฺโถ. รุกฺขคจฺฉสมูเห ปณฺณตฺติมตฺเต หิ อรญฺญโวหาโร อรญฺญเมว จ **อรญฺญายตนนฺ**ติ.
(สี.อภินวฏี.๑/๔๖๑)

พระฎีกาจารย์กล่าวว่า "เพียงบัญญัติ" เพื่อแสดงว่า **อายตน**ศัพท์เป็นศัพท์ให้รู้อรรถอื่นมีสญฺชาติเป็นต้น ใน อรญฺญายตนบทนี้ เหมือนในที่อื่นทั้งหลาย อธิบายว่า เพียงบัญญัติ โดยอาการนั้นๆ บัณฑิตพึงทราบว่า จริงอยู่ การเรียกป่าในหมู่ต้นไม้กอไม้ที่เป็นเพียงบัญญัติก็ ป่านั่นเอง ชื่อว่า **ป่า**.

กมฺมายตเนสูติ เอตฺถ กมฺมเมว **กมฺมายตนํ**. (วิสุทฺธิ.๒/๗๘)

ในคำว่า กมฺมายตเนสุ นี้ การงานนั่นเอง ชื่อว่า **การงาน** (กัมมายตนะ).

สิปฺปเมว **สิปฺปายตนํ** อายตนสทฺทสฺส ตพฺภาววุตฺติตฺตา. (สี.อภินวฏี.๒/๓๑)

ศิลปะวิชานั่นเอง ชื่อว่า**ศิลปะ** เพราะอายตนศัพท์เป็นไปในอรรถตัพภาวะ.

ปทปูรเณ **กมฺมายตนํ สิปฺปายตนนฺ**ติ. (ธาน.ฏี.๘๐๑)

(อายตนศัพท์)เป็นไปในอรรถประดับบท เช่น **การงาน**, **ศิลปะ**.

(๑๐) ความเป็นไป, ความเกิดขึ้น.

อายตนํ ปวตฺตนํ. สพฺพายตนวเสน หิ จิตฺตเจตสิกานํ ปวตฺติ. (สี.อภินวฏี.๑/๓๑๑)

ความเป็นไป ชื่อว่า **ความเกิดขึ้น** จริงอยู่ ความเป็นไปแห่งจิตและเจตสิก ด้วยอำนาจอายตนะ ๖.

(๑๑) ปลาชื่อว่าอายตนะ

ดู อายตนมจฺฉ.

อายตนกถา (ถี)

[อายตน + กถา]

คำที่กล่าวอายตนะ, เรื่องว่าด้วยอายตนะ, เรื่องที่อธิบายอายตนะ.

อายตนกถา วิตฺถารโต วิสุทฺธิมคฺเค อายตนนิทฺเทเส วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพา. (ที.อฏ.๒/๓๗๕)

เรื่องที่อธิบายอายตนะพึงทราบโดยพิสดารตามนัยที่กล่าวไว้ในอายตนนิทเทสในคัมภีร์วิสุทธิมรรคนั่นเอง.

อายตนกิจฺจ (น)

[อายตน + กิจฺจ]

กิจของอายตนธรรม, หน้าที่ของอายตนธรรม,

รูปาวจรสตฺตานํ ฆานชิวฺหายตนาภาวโต วิชฺชมานาปิ คนฺธรสา **อายตนกิจฺจํ** น กโรนฺติ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๓๐๕)

กลิ่นและรสแม้มีอยู่ ย่อมไม่กระทำ**หน้าที่ของอายตนธรรม** เพราะไม่มีฆานายตนะและชิวหายตนะแก่รูปาวจรสัตว์ทั้งหลาย.

อายตนกุสล (ติ)

[อายตน + กุสล]

ผู้ฉลาดในอายตนะ, ผู้เชี่ยวชาญอายตนธรรม.

ยโต โข อานนฺท ภิกฺขุ ธาตุกุสโล จ โหติ **อายตนกุสโล** จ โหติ ปฏิจฺจสมุปฺปาทกุสโล จ โหติ ฐานาฐานกุสโล จ โหติ เอตฺตาวตา โข อานนฺท ปณฺฑิโต ภิกฺขุ วีมํสโกติ อลํ วจนายาติ. (ม.๓/๑๐๗)

อานนท์ เพราะภิกษุเป็นผู้ฉลาดในธาตุ **ฉลาดในอายตนะ** ฉลาดในปฏิจจสมุปบาท และฉลาดในฐานะและอฐานะ

อานนท์ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล จึงควรเรียกว่า ‘ภิกษุผู้เป็นบัณฑิต มีปัญญาเครื่องไตร่ตรอง.

อายตเนสุ กุสโล **อายตนกุสโล**.
(สํ.ฏี.๑/๑๖๑)

ภิกษุผู้ฉลาดในอายตนะทั้งหลาย ชื่อว่า **ผู้ฉลาดในอายตนะ**.

อายตนกุสลตา (ถี)

[อายตนกุสล + ตา]

(ก) ความเป็นผู้ฉลาดในอายตนะ, ปัญญาที่รู้อายตนะ, ปัญญาที่สามารถเรียน, ใส่ใจ, ฟัง, ทรงจำ, และปัญญาที่สามารถรู้ขอบเขตอายตนะ ๑๒, ความฉลาดในอายตนะ.

กตมา **อายตนกุสลตา**? ทฺวาทสายตนานิ จกฺขายตนํ รูปายตนํ โสตายตนํ สทฺทายตนํ ฆานายตนํ คนฺธายตนํ ชิวฺหายตนํ รสายตนํ กายายตนํ โผฏฺฐพฺพายตนํ มนายตนํ ธมฺมายตนํ. ยา เตสํ อายตนานํ **อายตนกุสลตา** ปญฺญา ปชานนา ... อโมโห ธมฺมวิจโย สมฺมาทิฏฺฐิ อยํ วุจฺจติ **อายตนกุสลตา**. (อภิ.ธ.๒๕๙)

ความฉลาดในอายตนะ เป็นไฉน อายตนะ ๑๒ คือ

๑. จักขายตนะ ๒. รูปายตนะ

๓. โสตายตนะ ๔. สัททายตนะ

๕. ฆานายตนะ ๖. คันธายตนะ

๗. ชิวหายตนะ ๘. รสายตนะ

๙. กายายตนะ ๑๐. โผฏฐัพพายตนะ

๑๑. มนายตนะ ๑๒. ธัมมายตนะ

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ... ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรมสัมมาทิฏฐิ ที่เป็นเหตุฉลาดในอายตนะแห่งอายตนะเหล่านั้น นี้เรียกว่า **ความฉลาดในอายตนะ**.

จกฺขายตนาทีสุ กุสลภาโว **อายตนกุสลตา**.
(อภิ.อฏฺ.๑/๙๕)

ความเป็นผู้ฉลาดในจักขายตนะเป็นต้น ชื่อว่า **ความฉลาดในอายตนะ**.

ทฺวาทสนฺนํ อายตนานํ อุคฺคหมนสิการสวนธารณปริจฺเฉทชานนกปญฺญา **อายตนกุสลตา** นาม. (อภิ.อฏฺ.๑/๔๒๔)

ปัญญาที่เรียน, พิจารณา, ฟัง, ทรงจำ และรู้ขอบเขตของอายตนะ ๑๒ ชื่อว่า **ความฉลาดในอายตนะ**.

(ข) ปัญญาที่รู้อายตนะ.

ดู ธาตุกุสลตา.

อายตนโกสลฺล (น)

[อายตนกุสล + ณฺย]

ความเป็นผู้ฉลาดในอายตนะ, ความฉลาดในอายตนะ, ปัญญาที่รู้อายตนะ.

จตุพฺพิเธนาติ ธาตุโกสลฺลํ **อายตนโกสลฺลํ**

ปฏิจฺจสมุปฺปาทโกสลฺลํ ฐานาฏฺฐาน-โกสลฺลนฺติ เอวํ จตุพฺพิเธน. (สํ.ฏี.๒/๒๐๘)

คำว่า **๔ อย่าง (จตุพฺพิเธน)** ได้แก่ ๔ อย่าง อย่างนี้ คือ ความฉลาดในธาตุ, **ความฉลาดในอายตนะ** ความฉลาดในปฏิจจสมุปบาท และความฉลาดในเหตุและไม่ใช่เหตุ.

อายตนคต (ติ)

[อายตน + คต]

อันเกิดในรัตนะ ๓ อันเป็นที่ตั้ง(แห่งกุศล), มีอารมณ์คือรัตนะ ๓.

ยถา อหํ เอวํ อญฺเญปิ **อายตนคเตน** อุทก-ทานปุญฺเญน เอตาทิสํ ผลํ ปฏิลภนฺติ. (วิมาน.อฏฺ.๓๕๗)

แม้ชนเหล่าอื่น ก็ย่อมได้ผลเช่นนี้ เพราะบุญที่ได้จากการถวายน้ำ **อันเกิดในรัตนะ ๓ อันเป็นที่ตั้ง(แห่งกุศล)** เหมือนอย่างดิฉัน.

อายตนคโตติ ฐานคโต, รตนตฺตยวิสโยติ อตฺโถ. (เนตฺติ.ฏี.๖๑)

คำว่า **เกิดในรัตนะ(อายตนคโต)** ได้แก่ ความเชื่อความเลื่อมใสเกิดในรัตนะ ๓ อันเป็นที่ตั้ง(แห่งกุศล) อธิบายว่า มีอารมณ์คือรัตนะ ๓ ประการ.

อายตนคตตา (ถี)

[อายตนคต + ตา]

ความเป็นเขตพิเศษที่เกิดในรัตนะ ๓ ที่ตั้ง(บุญ), ความเป็นเขตพิเศษที่ถึงความเจริญ, ความมีอารมณ์คือรัตนะ ๓.

ปุพฺเพ อนามสิตเขตฺตวิเสสํ อตฺตโน ทานมยํ ปุญฺญํ วตฺวา อิทานิ ตสฺส **อายตนคตตํ** ทสฺเสตุํ "ภิกฺขู จา"ติอาทิ วุตฺตํ. (วิมาน.อฏฺ.๑๐๒)

เทพธิดากล่าวบุญสำเร็จด้วยทานของตนอันเป็นเขตพิเศษที่มิได้แตะต้องมาก่อนแล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดง**ความที่**บุญนั้น**มีอารมณ์คือรัตนะ** ๓ จึงกล่าวคำว่า "ภิกฺขู จ" เป็นต้น.

อายตนคฺคหณ (น)

[อายตน + คหณ]

อายตนศัพท์, ศัพท์ว่าอายตน.

จกฺขุโต อญฺญสฺส สพฺพสฺสปิ สภาวธมฺมสฺส **อายตนคฺคหเณน** คหิตตฺตา ตทุภยวินิมุตฺตํ กิญฺจิ นตฺถิ. (อนุฏี.๓/๑๗๔)

ธรรมอะไรๆที่พ้นจากธรรมทั้ง ๒ นั้น ย่อมไม่มี เพราะสภาวธรรมแม้ทั้งหมดอื่นจากจักษุถูกถือเอา**ด้วยอายตนศัพท์**.

อายตนฆฏฏน (น)

[อายตน + ฆฏฏน]

การกระทบกันแห่งอายตนะ, อายตนะ

กระทบกัน, การกระทบกันแห่งทวารและอารมณ์.

อายตนฆฏฺฏนโต ผสฺโส ชายติ อรณีสหิตาภิมทฺทนโต อคฺคิ วิย. (วิสุทฺธิ.๒/๒๑๘)

ผัสสะย่อมเกิด **เพราะการกระทบกันแห่งอายตนะ** ดุจไฟเกิดเพราะการสีกันแห่งไม้สีไฟ.

อายตนานํ วิสยิวิสยภูตานํ อญฺญมญฺญาภิมุขภาโว **อายตนฆฏฺฏนํ**. (วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๓๔๓)

ภาวะที่อายตนะอันเป็นผู้มีอารมณ์และอารมณ์มีหน้าเฉพาะต่อกันและกัน ชื่อว่า **การกระทบกันแห่งอายตนะ**.

อายตนจริยา (ถี)

[อายตน + จริยา]

ความเป็นไปแห่งสติสัมปชัญญะในอายตนะ, ความเป็นไปในอายตนะ, สติและปัญญาที่เกิดในอายตนะ.

อายตนจริยาติ ฉสุ อชฺฌตฺติกพาหิเรสุ อายตเนสุ .... **อายตนจริยา** จ อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารานํ. (ปฏิสํ.๒๑๕)

คำว่า **ความเป็นไปในอายตนะ(อายตนจริยา)** ได้แก่ ความเป็นไปแห่งสติสัมปชัญญะในอายตนะภายในและอายตนะภายนอกอย่างละ ๖ ... **ความเป็นไปในอายตนะ**มีแก่ผู้สำรวมทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย.

อายตนจริยา ปน อายตเนสุ สติสมฺปชญฺญานํ จริยา. (อป.อฏฺ.๑/๑๔๗-๘)

ก็ความเป็นไปแห่งสติและสัมปชัญญะในอายตนะทั้งหลาย ชื่อว่า **ความเป็นไปในอายตนะ**.

อายตนจฺฉ(ฉ)กฺก (น)

[อายตน + ฉกฺก]

หมู่อายตนะ ๖, อายตนะ ๖ หมวด.

สฬายตนปจฺจยา ผสฺโสติ วจนโต ผสฺสการณญฺเจตํ วุจฺจตีติ **อายตนฉกฺกํ** วา. (มูลฏี.๒/๘๘)

อีกนัยหนึ่ง สฬายตนะนี้อันเป็นเหตุแห่งผัสสะก็ควรเรียก เพราะตรัสไว้ว่า ผัสสะเกิด เพราะเหตุคืออายตนะ ๖ เพราะเหตุนั้น อายตนะ ๖ หมวด[จึงชื่อว่า(กาย)].

อายตน(ตฺถ)ฏฺฐ (ปุ)

[อายตน + อตฺถ]

(ก) สภาวะที่เกิด, อรรถว่าที่ประชุมเป็นต้น.

อายตนานํ **อายตนฏฺโฐ** อภิญฺเญยฺโย. (ปฏิสํ.๑๘)

สภาวะที่เกิดแห่งอายตนะทั้งหลาย ควรรู้ด้วยญาณพิเศษ.

สญฺชาติสโมสรณาทิวเสนปิ **อายตนฏฺโฐ** ลพฺภติเยว. (อํ.ฏี.๒/๓๕๑)

ย่อมได้**สภาวะที่เกิด** แม้ด้วยอำนาจที่เกิดและที่ประชุมกัน เป็นต้นเท่านั้น.

(ข) อรรถแห่งอายตนศัพท์.

อายตนสทฺทตฺโถ วิย อสาธารณโต. (อนุฏี.๑๕๔/๔๒)

เหมือน**อรรถแห่งอายตนศัพท์** เพราะไม่ทั่วไป.

อายตนตฺต (น)

[อายตน + ตฺต]

ความเป็นที่อยู่, ความเป็นที่อาศัย.

นยิทํ เทวายตนํ วิย มนสฺส **อายตนตฺตา** มนายตนํ อถ โข มโน เอว อายตนํ มนายตนํ. (อภิ.อฏฺ.๑/๑๘๕)

จิตดวงนี้ ชื่อว่า มนายตนะ(ที่อยู่ของใจ) **เพราะความเป็นที่อยู่**แห่งใจ เหมือนที่อยู่ของเทพ หามิได้ อันที่จริงแล้ว อายตนะคือใจนั่นเอง ชื่อว่า มนายตนะ.

อายตนทุก (น)

[อายตน + ทุก]

หมวด ๒ แห่งอายตนะ, อายตนะ ๒ หมวด, อายตนทุกะ.

อายตนทุโก สํสารปวตฺติวเสน สกฺกายทุโก ปญฺจกฺขนฺธวเสน วุตฺโต. (มหานิ.อฏฺ.๑๔๓)

อายตนะ ๒ หมวด ท่านกล่าวด้วยอำนาจแห่งความเป็นไปในสังสารวัฏ สักกายะ ๒ หมวด ท่านกล่าวด้วยอำนาจเบญจขันธ์.

อายตนเทสนา (ถี)

[อายตน + เทสนา]

ธรรมที่แสดงอายตนธรรม, เทศนาที่แสดงอายตนะ.

ตถา เหเต ธมฺมา **อายตนเทสนาย** ธมฺมายตนนฺเตว เทสิตา. (สํ.ฏี.๒/๑๒๙)

จริงอย่างนั้น ธรรมเหล่านั้น คือ มโนธาตุ มโนวิญญาณธาตุ และธรรมธาตุ ท่านแสดงว่า ธมมายตนะเท่านั้น **ด้วยเทศนาที่แสดงอายตนะ**.

อายตนทฺวาร (น)

[อายตน + ทฺวาร]

ทวารคืออายตนะ, ทางที่เกิด.

อายตนทฺวารวเสนาติ อายตนสงฺขาตทฺวารวเสน. (วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๔๑๐)

คำว่า **ด้วยอำนาจทางที่เกิด(อายตนทฺวารวเสน)** ได้แก่ ด้วยอำนาจทวารกล่าวคืออายตนะ.

อายตนธีร (ติ)

[อายตน + ธีร]

ผู้มีปัญญาในอายตนะ, ผู้ให้ปัญญาเกิดขึ้นในอายตนะ.

อปิจ ขนฺธธีรา ธาตุธีรา **อายตนธีรา** ปฏิจฺจ-

สมุปฺปาทธีรา. (มหานิ.๓๔)

อีกนัยหนึ่ง ผู้มีปัญญาในขันธ์ ผู้มีปัญญาในธาตุ **ผู้มีปัญญาในอายตนะ** ผู้มีปัญญาในปฏิจจสมุปบาท.

อายตนนานตฺต (น)

[อายตน + นานตฺต]

ความแตกต่างกันแห่งอายตนะ, อายตนะต่างกัน.

อายตนนานตฺตนฺติ อิทํ จกฺขายตนํ นาม ... อิทํ ธมฺมายตนํ นาม ตตฺถ ทสายตนา กามาวจรา ทฺเว จตุภูมกา ติ เอวํ **อายตนนานตฺตํ** ปชานาติ. (อภิ.อฏฺ.๒/๔๓๗)

คำว่า **ความแตกต่างกันแห่งอายตนะ (อายตนนานตฺตํ)** ได้แก่ พระผู้มีพระภาคทรงทราบความแตกต่างกันแห่งอายตนะอย่างนี้ว่า นี้ ชื่อว่า จักขวายตนะ ... นี้ ชื่อว่า ธัมมายตนะ ในอายตนะเหล่านั้น กามาวจรมี ๑๐ อายตนะ อายตนะอันเป็นไปในภูมิ ๔ มี ๒ อายตนะ.

อายตนนิทฺเทส (ปุ)

[อายตน + นิทฺเทส]

กัณฑ์ที่แสดงอายตนะโดยพิสดาร, ตอนที่แสดงอายตนะโดยพิสดาร.

ตํ วิสุทฺธิมคฺเค ขนฺธนิทฺเทเส เจว **อายตนนิทฺเทเส** จ วุตฺตเมว. (สํ.อฏฺ.๒/๑๕)

คำที่จำต้องกล่าวนั้น ท่านกล่าวไว้แล้วในตอนที่แสดงขันธ์โดยพิสดาร และ**ตอนที่แสดงอายตนะโดยพิสดาร** ในวิสุทธิมรรคนั่นแล.

อายตนนฺตร (น)

[อายตน + อนฺตร]

ความแตกต่างกันแห่งอายตนะ, ประเภทอายตนะ, การจำแนกอายตนะ.

อิติ นํ "ขนฺธนฺตรํ ธาตฺวนฺตรํ **อายตนนฺตรํ** สติปฏฺฐานโพธิปกฺขิยธมฺมนฺตรํ ติลกฺขณาหตํ คมฺภีรํ ปญฺหํ ปุจฺฉิสฺสามา"ติ มหาปญฺญาว ปริวาเรนฺติ. (สํ.อฏฺ.๒/๑๒๙)

พวกภิกษุผู้มีปัญญามาก ห้อมล้อมท่านพระสารีบุตรเถระนั้น ด้วยคิดว่า เราจักถามปัญหาอันลึกซึ้งนำไตรลักษณ์มีไม่เที่ยงเป็นต้นได้แล้ว คือ**การจำแนก**ขันธ์ ธาตุ **อายตนะ**สติปัฏฐาน และโพธิปักขิยธรรม เพราะเหตุนี้.

อายตนปญฺญตฺติ (ถี)

[อายตน + ปญฺญตฺติ]

การบัญญัติว่าอายตนะ, อายตนบัญญัติ.

ฉ ปญฺญตฺติโย ขนฺธปญฺญตฺติ **อายตนปญฺญตฺติ** ธาตุปญฺญตฺติ สจฺจปญฺญตฺติ อินฺทฺริยปญฺญตฺติ ปุคฺคลปญฺญตฺตีติ. (อภิ.ปุ.๑๐๑)

บัญญัติ ๖ คือ ๑. ขันธบัญญัติ ๒. **อายตนบัญญัติ** ๓. ธาตุบัญญัติ ๔. สัจจบัญญัติ ๕. อินทริยบัญญัติ ๖. ปุคคล บัญญัติ.

อายตนปญฺญาปนา (ถี)

[อายตน + ปญฺญาปนา]

การให้รู้อายตนะโดยประการต่าง ๆ , การบัญญัติอายตนะ.

ดู บทถัดไป.

อายตนปณฺณตฺติ (ถี)

[อายตน + ปณฺณตฺติ]

การให้รู้อายตนะโดยประการต่าง ๆ , การบัญญัติอายตนะ.

อายตนปณฺณตฺตีสูติ อายตนปญฺญาปนาสุ. (ที.อฏฺ.๓/๖๘)

คำว่า **การบัญญัติอายตนะ(อายตนปณฺณตฺตีสุ)** ได้แก่ การให้รู้อายตนะโดยประการต่าง ๆ.

อายตนปญฺญาปนาสูติ จกฺขาทีนํ รูปาทีนญฺจ อายตนานํ สมฺโพธเนสุ. (ที.ฏี.๓/๖๖)

คำว่า **ในการบัญญัติอายตะ(อายตนปญฺญาปนาสุ)** ได้แก่ ในการให้รู้อายตนะมีจักขายตนะเป็นต้น และรูปายตนะเป็นต้น.

อายตนปเทส (ปุ)

[อายตน + ปเทส]

บางส่วนของอายตนะ, ส่วนหนึ่งของอายตนะ.

ทสวิโธ หิ ปเทโส นาม ขนฺธปเทโส **อายตนปเทโส** ธาตุปเทโส สจฺจปเทโส อินฺทฺริยปเทโส ปจฺจยาการปเทโส สติปฏฺฐานปเทโส ฌานปเทโส นามปเทโส ธมฺมปเทโสติ. (อภิ.อฏฺ.๑/๓๑)

จริงอยู่ ชื่อว่า ปเทสะ (ส่วนหนึ่ง) (ในปเทสสูตร) มี ๑๐ อย่าง คือ ส่วนหนึ่งของขันธ์ **ส่วนหนึ่งของอายตนะ** ส่วนหนึ่งของธาตุ ส่วนหนึ่งของสัจจะ ส่วนหนึ่งของอินทรีย์ ส่วนหนึ่งของปัจจยาการ ส่วนหนึ่งของสติปัฏฐาน ส่วนหนึ่งของฌาน ส่วนหนึ่งของนาม ส่วนหนึ่งของธรรม.

อายตนปพฺพ (น)

[อายตน + ปพฺพ]

ตอนว่าด้วยอายตนะ, กัณฑ์อายตนะ.

อายตนปพฺพํ นิฏฺฐิตํ. (ที.อฏฺ.๒/๓๗๕)

ตอนว่าด้วยอายตนะจบแล้ว.

อายตนปริคฺคาหก (ติ)

[อายตน + ปริคฺคาหก. (ถี) อายตนปริคฺคาหิกา]

กำหนดอายตนะ, รวบรวมอายตนะ.

อิธ **อายตนปริคฺคาหิกา** สติ ทุกฺขสจฺจนฺติ เอวํ โยชนํ กตฺวา **อายตนปริคฺคาหกสฺส**

ภิกฺขุโน นิยฺยานมุขํ เวทิตพฺพํ. (ที.อฏฺ.๒/๓๗๕)

พึงทำการประกอบความอย่างนี้ว่า ในตอนอายตนะนี้ สติที่**กำหนดอายตนะ** เป็นทุกขสัจดังนี้ เป็นต้น แล้วทราบทางปฏิบัตินำออกจากวัฏทุกข์ของภิกษุผู้**กำหนดอายตนะ**.

อายตนปริยนฺต (น)

[อายตน + ปริยนฺต]

ที่สุดของอายตนะ, อายตนะสุดท้าย.

อายตนปริยนฺเต จิโต. (มหานิ.๑๗)

ดำรงตนอยู่**ในที่สุดของอายตนะ**.

อายตนปริยนฺเตติ ทฺวาทสนฺนํ อายตนานํ. (ปฏิสํ.อฏฺ.๗๗)

คำว่า **ในที่สุดแห่งอายตนะ(อายตนปริยนฺเต)** ได้แก่ ในที่สุดของอายตนะ ๑๒.

อายตนปาริปูริกาล (ปุ)

[อายตน + ปาริปูรี + กาล]

เวลาเต็มบริบูรณ์แห่งอายตนะ, เวลาที่อายตนะครบเต็มบริบูรณ์.

ฆานชิวฺหากายายตนานํ ปน อคพฺภเสยฺยเกสุ ปวตฺตมานานํ คพฺภเสยฺยเกสุ จ **อายตนปาริปูริกาเล** สหจาริตาย อวิเสสตฺตา จ อปฺปวิเสสตฺตา จ เอกสฺมึ ฆานายตนยมเก วิสฺสชฺชิเต อิตรานิ ทฺเว ฆานายตนมูลเกสุ จ วิสฺสชฺชิเตสุ อิตรทฺวยมูลกานิ น วิสฺสชฺชียนฺตีติ เวทิตพฺพานิ. (มูลฏี.๓/๑๒๙)

บัณฑิตพึงทราบว่า เมื่อฆานายตนะ, ชิวหายตนะและกายายตนะเกิดขึ้นในสังเสทชะและโอปปาติกสัตว์ที่ไม่ใช่คัพภเสยยกสัตว์และเกิดขึ้นในคัพภเสยยกสัตว์ **ในเวลาที่อายตนะครบเต็มบริบูรณ์** เมื่อตอบปัญหาฆานายตนยมกอันหนึ่ง เพราะไม่ต่างกัน และ เพราะต่างกันเล็กน้อย เหตุเกิดพร้อมกัน ชิวหายตนะและกายายตนยมก ๒ นอกจากฆานายตนยมกนี้ ก็ดี เมื่อตอบปัญหายมกมีฆานายตนมูลกะแล้ว จึงไม่ตอบปัญหา ยมก ๒ คือ ชิวหายตนะกายายตนมูลกะที่นอกจากฆานายตนมูลกะโดยพิเศษแล้ว.

อายตนปาฬิ (ถี)

[อายตน + ปาฬิ]

บาฬีของอายตนะ(๑๒).

วาจุคฺคตาย **อายตนปาฬิยา** ธาตุปาฬิยา จ มนสิกรณํ มนสิกาโร. (ที.ฏี.๓/๑๗๘)

การพิจารณา**บาฬีของอายตนะ**และบาฬีของธาตุจนคล่องปาก (ขึ้นใจ) ชื่อว่ามนสิการ.

อายตนภาว (ปุ)

[อายตน + ภาว]

(ก) ความเป็นเหตุเกิด, ความเป็นที่เกิด.

ผสฺโส เวทนา สญฺญา เจตนา จิตฺตนฺติ อิเม ผสฺสปญฺจมกา ธมฺมา อุปลกฺขณวเสน วุตฺตา อญฺเญสมฺปิ ตํสมฺปยุตฺตธมฺมานํ **อายตนภาวโต** ปธานวเสน วา. (สี.อภินวฏี.๑/๔๖๒)

ธรรมที่มีผัสสะเป็นที่ ๕ เหล่านี้ คือ ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา และจิต ตรัสด้วยอำนาจอุปลักขณนัย **เพราะความเป็นเหตุเกิด**ของธรรมที่เกิดพร้อมกันกับตนแม้เหล่าอื่น หรือเพราะอำนาจเป็นประธาน.

(ข) ความเป็นอายตนธรรม.

ธมฺมานญฺจ **อายตนภาโว** เอกนฺติโก ยมเก วุตฺโต ธมฺโม อายตนนฺติ. อามนฺตาติ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๓๐๕)

ก็**ความที่**ธรรม**เป็นอายตนธรรม** ตรัสไว้ในยมกโดยแน่นอนว่า ธรรม ชื่อว่าอายตนะหรือ? ตอบว่า ใช่ ชื่อว่า อายตนะ.

(ค) ความเป็นที่อยู่อาศัย.

อุเทนยกฺขสฺส เจติยฏฺฐาเนติ อุเทนสฺส นาม ยกฺขสฺส **อายตนภาเวน** อิฏฺฐกาหิ กเต มหาชนสฺส จิตฺตีกตฏฺฐาเน. (อํ.ฏี.๓/๒๕๑)

คำว่า **ในที่เจดีย์สถานของยักษ์อุเทน (อุเทนยกฺขสฺส เจติยฏฺฐาเน)** ได้แก่ในสถานที่กระทำความเคารพของมหาชนที่เขากระทำด้วยอิฐทั้งหลาย**โดยความเป็นที่อยู่อาศัย**ของยักษ์ชื่อว่าอุเทน.

(ฆ) ความเป็นเหตุที่ตั้ง, ความเป็นเหตุที่อาศัย.

ชีวิตวุตฺติยา **อายตนภาวโต** หตฺถาโรหาทิสิปฺปเมว สิปฺปายตนํ. (มูลฏี.๑/๗๐)

ศิลปะมีศิลปะขี่ช้างเป็นต้นนั่นเอง ชื่อว่าศิลปะวิชาขี่ช้าง **เพราะความเป็นเหตุที่อาศัย**แห่งการเลี้ยงชีพ.

อายตนภาวทีปน (น)

[อายตนภาว + ทีปน]

การแสดงความเป็นอายตนธรรม.

มโนคฺคหณํ มนสฺเสว **อายตนภาวทีปนตฺถํ**. (ปฏิสํ.อฏฺ.๒/๑๑๗)

มโนศัพท์ มีประโยชน์คือ**การแสดงความที่**ใจเท่านั้น**เป็นอายตนธรรม**.

อายตนเภท (ปุ)

[อายตน + เภท]

ประเภทอายตนะ, ความแตกต่างอายตนะ.

อายตนเภเทน ผสฺสเภโท นตฺถิ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๒./๓๒๔)

ความแตกต่างผัสสะไม่มี**โดยความแตกต่างอายตนะ**.

อายตนมจฺฉ (ปุ)

[อายตน + มจฺฉ]

ปลาอายตนะ.

เกราฏิโก หิ **อายตนมจฺโฉ** วิย โหติ.

อายตนมจฺโฉ นาม กิร มจฺฉานํ นงฺคุฏฺฐํ ทสฺเสติ สปฺปานํ สีสํ ตุมฺเหหิ สทิโส อหนฺติ ชานาเปตุํ . (ม.อฏฺ.๑/๑๗๔)

จริงอยู่ คนโอ้อวด เป็นดุจ**ปลาอายตนะ** เล่ากันว่า ชื่อว่า **ปลาอายตนะ** (ชอบ) เอาหางอวดปลา เอาศีรษะอวดงู เพื่อให้รู้ว่าเราเหมือนกับพวกท่าน.

อายตนมจฺฉริย (น)

[อายตน + มจฺฉริย]

ความตระหนี่อายตนะ.

ขนฺธมจฺฉริยมฺปิ มจฺฉริยํ ธาตุมจฺฉริยมฺปิ มจฺฉริยํ **อายตนมจฺฉริย**มฺปิ มจฺฉริยํ คาโห. อิทํ วุจฺจติ มจฺฉริยํ. (มหานิ.๒๘)

ความตระหนี่ขันธ์ ก็ดี ความตระหนี่ธาตุ ก็ดี **ความตระหนี่อายตนะ** ก็ดี ความมุ่งแต่จะได้ ก็ดี เรียกว่า ความตระหนี่.

อายตนมาร (ปุ)

[อายตน + มาร]

มารคืออายตนะ, อายตนมาร.

เตเนว กมฺมาภิสงฺขารวเสน ปฏิสนฺธิโก ขนฺธมาโร ธาตุมาโร **อายตนมาโร** คติมาโร อุปปตฺติมาโร ปฏิสนฺธิมาโร ภวมาโร สํสารมาโร วฏฺฏมาโร อนฺเวติ อนุคจฺฉติ อนฺวายิโก โหติ. (จูฬนิ.๑๕๒)

ขันธมาร ธาตุมาร **อายตนมาร** คติมาร อุปปัตติมาร ปฏิสนธิมาร ภวมาร สังสารมาร วัฏฏมารกล่าวคือปฏิสนธิ ย่อมติดตาม คือ ไปตาม เป็นผู้ติดตามไปด้วยอำนาจกรรมผู้จัดแจงนั้นนั่นเอง.

อายตนมุข (ปุ)

[อายตน + มุข]

การตั้งอายตนะเป็นประธาน, อายตนะเป็นประธาน.

อาฆาตาทิคฺคหเณน ธมฺมายตนํ ธมฺมธาตุ ทุกฺขสจฺจํ สมุทยสจฺจํ วา คหิตนฺติ อิทํ **อายตนมุเขน** ธาตุมุเขน สจฺจมุเขน จ โอตรณํ. (สี.อภินวฏี.๑/๔๙๓)

การจัดเข้านี้ว่า ธัมมายตนะ ธัมมธาตุ ทุกขสัจจะ หรือ สมุทยสัจจะ ท่านถือเอาด้วยอาฆาตศัพท์เป็นต้น คือ การจัดเข้า**โดยการตั้งอายตนะเป็นประธาน** ตั้งธาตุเป็นประธาน และตั้งสัจจะเป็นประธาน.

อายตนยมก (น)

[อายตน + ยมก]

พระเทศนาที่แสดงอายตนะโดยอรรถ ก็ดี โดยอนุโลมปัจจนิกะก็ดี โดยถามตอบ ก็ดี เป็นคู่ ๆ ไป, อายตนยมก.

มูลยมกํ ขนฺธยมกํ **อายตนยมกํ** ธาตุยมกํ สจฺจยมกํ สงฺขารยมกํ อนุสยยมกํ จิตฺตยมกํ ธมฺมยมกํ อินฺทฺริยยมกนฺติ อิเมสํ ทสนฺนํ ยมกานํ วเสน อิทํ ปกรณํ ทสวิเธน

วิภตฺตนฺติ หิ วุตฺตํ. (อภิ.อฏฺ.๓/๒๘๗)

ก็ปกรณ์นี้พระผู้มีพระภาคตรัสจำแนกไว้แล้ว ๑๐ อย่าง ด้วยอำนาจยมก ๑๐ อย่าง เหล่านี้ คือ มูลยมก ขันธยมก **อายตนยมก** ธาตุยมก สัจจยมก สังขารยมก อนุสยยมก จิตตยมก ธรรมยมกและอินทริยยมก.

อายตนรูป (น)

[อายตน + รูป]

รูปอันเป็นอายตนะ, รูปคืออายตนะ.

เหฏฺฐา **อายตนรูปํ** กถิตํ. (ม.อฏฺ.๔/๒๒๙)

รูปอันเป็นอายตนะท่านได้แสดงในข้างล่างว่ารูปก็ไม่มี.

อายตนลกฺขณ (น)

[อายตน + ลกฺขณ]

(๑) ลักษณะคือการให้ทุกข์ในสังสารวัฏอันยาวไกลเกิดขึ้น, ลักษณะให้เกิด.

ธาตูนํ สุญฺญตาลกฺขณํ. อายตนานํ **อายตนลกฺขณํ**. (ที.อฏฺ.๑/๖๓)

ธาตุมีลักษณะคือความว่างเปล่า อายตนะมี**ลักษณะคือการให้ทุกข์ในสังสารวัฏอันยาวไกลเกิดขึ้น**.

(๒) (ติ) มีลักษณะคือการพยายาม(เพื่อให้ธรรมที่เกี่ยวข้องกับทวารนั้น ๆ เกิดขึ้น) มีลักษณะคือการกระทบ.

(๓) มีลักษณะคือขยายจิตเจตสิกที่เกิดในทวารนั้น ๆ.

อายตนลกฺขณํ สพายตนํ ทสฺสนาทิรสํ วตฺถุทฺวารภาวปจฺจุปฏฺฐานํ นามรูปปทฏฺฐานํ. (วิสุทฺธิ.๒/๑๕๙)

อายตนะ ๖ มี**ลักษณะคือการพยายามหรือมีการกระทบ** มีหน้าที่คือการเห็นอารมณ์เป็นต้น มีอาการปรากฏต่อญาณ คือ ความเป็นวัตถุและเป็นทวาร (ของปัญจวิญญาณธาตุมโนธาตุ และมโนวิญญาณธาตุ) มีเหตุใกล้คือรูปและนาม.

อายตนลกฺขณนฺติ ฆฏฺฏนลกฺขณํ, อายานํ ตนนลกฺขณํ วา. (วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๒๕๔)

คำว่า **มีลักษณะที่พยายาม (อายตนลกฺขณํ)** ได้แก่ (อายตนะ๖) มีลักษณะคือการกระทบ (เพื่อให้ธรรมที่เกี่ยวข้องกับทวารนั้น ๆ เกิดขึ้น) หรือมีลักษณะคือขยายจิตเจตสิกที่เกิดในทวารนั้นๆ.

อายตนโลก (ปุ)

[อายตน + โลก]

โลกคืออายตนะ, โลกอันเป็นอายตนะ.

อายตนโลเกติ อายตนาทีหิ การเณหิ ทฺวาทสายตนานิเอว โลโก. (มหานิ.อฏฺ.๓๗)

คำว่า **ในโลกคืออายตนะ(อายตนโลเก)** ได้แก่ โลกคืออายตนะ ๑๒ ด้วยเหตุมีอายตนะเป็นต้น.

อายตนวินิมุตฺต (ติ)

[อายตน + วินิมุตฺต]

พ้นจากอายตนะ (๑๒).

เอตฺถ หิ อวเสสคฺคหเณน คยฺหมานํ กิญฺจิ นตฺถีติ สกฺกา วตฺตุํ **อายตนวินิมุตฺตสฺส** สภาวธมฺมสฺส อภาวา. (อนุฏี.๓/๑๗๔)

จริงอยู่ สามารถกล่าวได้ว่า ในที่นี้ อะไรบางอย่างที่ถือเอาด้วยอวเสสศัพท์ย่อมไม่มี เพราะไม่มีสภาวธรรมที่**พ้นจากอายตนะ**.

อายตนวิภงฺค (ปุ)

[อายตน + วิภงฺค]

พระเทศนาที่แสดงจำแนกอายตนธรรม, อายตนวิภังค์ อภิธรรมปิฎก, วิภังคบาฬี วิภังค์ ๒ . (อภิ.วิ.๖๙-๘๓)

อายตนสงฺคห (ปุ)

[อายตน + สงฺคห]

การนับว่าเป็นอายตนะ, การรวบรวมว่าเป็นอายตนะ, การสงเคราะห์เป็นอายตนะ.

เย ธมฺมา ขนฺธสงฺคเหน สงฺคหิตา **อายตนสงฺคเหน** อสงฺคหิตา ธาตุสงฺคเหน อสงฺคหิตา, เต ธมฺมา กติหิ ขนฺเธหิ กติหายตเนหิ กติหิ ธาตูหิ อสงฺคหิตา? เต ธมฺมา จตูหิ ขนฺเธหิ ทฺวีหายตเนหิ อฏฺฐหิ ธาตูหิ อสงฺคหิตา. (อภิ.ธา.๒๘)

สภาวธรรมเหล่าใดสงเคราะห์เข้าได้โดยการสงเคราะห์เป็นขันธ์ แต่สงเคราะห์เข้าไม่ได้**โดยการสงเคราะห์เป็นอายตนะ** และธาตุกับจักขายตนะ สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์เข้าไม่ได้กับขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์เข้าไม่ได้กับขันธ์ ๔ อายตนะ ๒ และธาตุ ๘.

อายตนสทฺท (ปุ)

[อายตน + สทฺท]

อายตนศัพท์, ศัพท์ว่าอายตน.

สญฺชาติสโมสรณการณปณฺณตฺติมตฺตตฺเถสุ หิ อยํ **อายตนสทฺโท** ปวตฺตติ. (ที.อฏฺ.๑/๑๑๕)

จริงอยู่ **อายตนศัพท์**นี้ ย่อมเป็นไปในอรรถว่า ที่เกิด ที่ประชุม เหตุและบัญญัติ.

อายตนสนฺตาน (น)

[อายตน + สนฺตาน]

อายตนธรรมที่เกิดขึ้นต่อเนื่องกัน, สันดานอายตนะ, ลำดับอายตนะ.

ภวนฺตเร หิ ตสฺส ตสฺส **อายตนสนฺตานสฺส** โย อาทิอุปฺปาโท ปฏิสนฺธิยํ ปวตฺเต จ ภวิสฺสติ,โส อนาคตุปฺปาโท ตพฺภาเวน วุจฺจติ อทฺธาปจฺจุปฺปนฺนานนฺโตคธตฺตา.
(มูลฏี.๓/๑๓๐)

จริงอยู่ ความเกิดขึ้นครั้งแรกใดแห่ง**อายตนธรรมที่เกิดขึ้นต่อเนื่องกัน**นั้น ๆ

ในภพอื่น จักมีในปฏิสนธิกาล และปวัตติกาล, ความเกิดขึ้นครั้งแรกในอนาคตภพนั้น เรียก โดยความเป็นอนาคตนั้น เพราะไม่จัดเข้าภายในอัทธาปัจจุบันคือภพนี้.

อายตนสพฺพ (น)

[อายตน + สพฺพ]

สัพพะ(สิ่งทั้งปวง)อันเป็นอายตนะ, อายตนธรรมที่จัดเข้าในจตุภูมิกธรรมทั้งปวง, อายตนสัพพะ.

สพฺพํ นาม จตุพฺพิธํ สพฺพสพฺพํ อายตนสพฺพํ สกฺกายสพฺพํ ปเทสสพฺพนฺติ. สพฺพํ โว ภิกฺขเว เทเสสฺสามิ ตํ สุณาถาติ อิทํ **อายตนสพฺพํ** นาม. (สํ.อฏฺ.๓/๔)

ชื่อว่า สัพพะ มี ๔ อย่าง คือ สัพพสัพพะ, อายตนสัพพะ, สักกายสัพพะ, ปเทสสัพพะ. สัพพะว่า ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงสิ่งทั้งปวงแก่พวกเธอ พวกเธอจงฟังสิ่งนั้น นี้ชื่อว่า **อายตนธรรมที่จัดเข้าในจตุภูมิกธรรมทั้งปวง**.

อายตนภาวํ (อายตนภูตํ) สพฺพํ **อายตนสพฺพํ**. (สํ.ฏี.๒/๒๐๘)

สิ่งทั้งปวงอันเป็นอายตนะ ชื่อว่า **อายตนธรรมที่จัดเข้าในจตุภูมิกธรรมทั้งปวง**.

อายตนสลฺลกฺขณ (น)

[อายตน + สลฺลกฺขณ]

การจดจำอายตนะ, ลักษณะอายตนะ.

อายตนสลฺลกฺขณวเสน จกฺขุวิญฺญาณาทโย สลฺลกฺขณวิสยา. (ม.ฏี.๒/๖๔)

ธรรมมีจักขุวิญญาณเป็นต้น มีอารมณ์ คือการกำหนดจดจำ**ด้วยอำนาจการจดจำอายตนะ**.

อายตนุปฺปาท (ปุ)

[อายตน + อุปฺปาท + วย. ลบ วยบท]

การเกิดและการดับแห่งอายตนะ, อายตนะเกิดและดับ.

เนกฺขมฺมํ อธิมุตฺตสฺส
ปวิเวกญฺจ เจตโส
อพฺยาปชฺชาธิมุตฺตสฺส
อุปาทานกฺขยสฺส จ.
ตณฺหกฺขยาธิมุตฺตสฺส
อสมฺโมหญฺจ เจตโส
ทิสฺวา **อายตนุปฺปาทํ**
สมฺมา จิตฺตํ วิมุจฺจติ. (วิ.๓/๒๗๑)

จิตของพระขีณาสพผู้น้อมไปในเนกขัมมะน้อมไปในปวิเวก น้อมไปในความไม่เบียดเบียน น้อมไปในความสิ้นอุปาทาน น้อมไปในความสิ้นตัณหาและน้อมไปในความไม่ลุ่มหลง ย่อมหลุดพ้นโดยชอบเพราะเห็น**การเกิดและการดับแห่งอายตนะ**.

อายตนุปฺปาทนฺติ อายตนานํ อุปฺปาทญฺจ

วยญฺจ ทิสฺวา. (วิ.อฏฺ.๓/๓๖๖)

คำว่า **การเกิดและการดับแห่งอายตนะ (อายตนุปฺปาทํ)** ได้แก่ เห็นการเกิด และการดับแห่งอายตนะทั้งหลาย.

อายตปคฺคห (ปุ)

[อายต + ปคฺคห]

เทพบุตรผู้เพียรพยายามอันยาวนาน, เทพบุตรชื่อว่าอายตปัคคหะ.

อายตปคฺคโห นาเมส เทวปุตฺโต ขีณาสวสฺส กิจฺจโวสานํ นตฺถิ. ขีณาสเวนหิ อาทิโต อรหตฺตปฺปตฺติยา วีริยํ กตํ อปรภาเค มยา อรหตฺตํ ปตฺตนฺติ มา ตุณฺหี ภวตุ ตเถว วีริยํ ทฬฺหํ กโรตุ ปรกฺกมตูติ จินฺเตตฺวา เอวมาห. (สํ.อฏฺ.๑/๙๗)

เทพบุตร**ผู้เพียรยายามอันยาวนาน**องค์นี้ คิดว่า ความสิ้นสุดกิจของพระขีณาสพไม่มี ด้วยว่าพระขีณาสพ ทำความเพียรมาตั้งแต่ต้น เพื่อบรรลุพระอรหัต ภายหลังอย่านิ่งเฉยด้วยคิดว่า เราบรรลุพระอรหัต จงทำความเพียรให้มั่นคง จงบากบั่นเหมือนอย่างนั้นนั่นแลดังนี้ แล้วจึงกล่าวอย่างนี้.

อายตปคฺคโหติ ทีฆรตฺตสฺส วีริยารมฺโภ. (สํ.ฏี.๑/๑๔๔)

คำว่า **ผู้เพียรพยายามอันยาวนาน (อายตปคฺคโห)** ได้แก่ ผู้ปรารภความเพียรสิ้นคืนอันยาวนาน.

อายตปณฺหิ (ติ)

[อายต + ปณฺหิ]

(พระพุทธเจ้า) ผู้มีพระปัณหิยาว, มีพระส้นพระบาทยื่นยาวออกไป, มีส้นพระยุคลบาทยาว.

อายตปณฺหีติ ทีฆปณฺหิ ปริปุณฺณปณฺหีติ อตฺโถ. (ที.อฏฺ.๒/๓๗)

คำว่า **มีพระปัณหิยาว(อายตปณฺหิ)** ความว่า มีส้นพระยุคลบาทยาว คือ มีส้นพระบาทเต็มบริบูรณ์.

อายตปณฺหิก (ติ)

[อายตปณฺหิ + ก]

ผู้มีพระปัณหิยาว, มีพระส้นพระบาทยื่นยาวออกไป, มีส้นพระยุคลบาทยาว.

ทีฆงฺคุลี ตมฺพนเข
สุเภ **อายตปณฺหิเก**
เย ปาเท ปณมิสฺสนฺติ
เตปิ ธญฺญา คุณนฺธร. (อป.๒/๒๑๑)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

ข้าแต่พระองค์ผู้ถึงที่สุดแห่งสงคราม ชนเหล่าใดประณตน้อมพระยุคลบาทของพระองค์ซึ่งมีพระองคุลียาว มีพระนขาแดงงดงาม **มีส้นพระยุคลบาทยาว** แม้ชนเหล่านั้นก็ชื่อว่าเป็นผู้มีโชคดี.

อายตปมฺห (ติ)

[อายต + ปมฺห]

ผู้มีขนตายาว, คนขนตายาว.

อปิทูรคตา สรมฺหเส
อายตปมฺเห วิสุทฺธทสฺสเน
น หิ มตฺถิ ตยา ปิยตฺตรา
นยนา กินฺนริมนฺทโลจเน. (เถรี.๔๒๒)

(นักเลงเจ้าชู้กล่าวตอบพระสุภาชีวกัมพวนิกาเถรีว่า)

แม่นางผู้มีดวงตาบริสุทธิ์**มีขนตายาว** แม้ฉันจะไปไกลแสนไกลก็จะยังคงระลึกถึงดวงตาทั้งคู่ของแม่นางเท่านั้น เพราะหญิงผู้เป็นรักกว่าแม่นางไม่มี แม่นางผู้มีดวงตาหยาดเยิ้มดังกินรี.

อายตปมฺเหติ ทีฆปขุเม. (เถรี.อฏฺ.๒๖๒)

คำว่า **อายตปมฺเห** ได้แก่ ผู้มีขนตายาว.

อายตปาณิ (ติ)

[อายต + ปาณิ]

ผู้มีมือยาว, ผู้มีมือที่ตนเหยียดออก, ผู้ยื่นมือเพื่อให้ธรรมทั้งหมดเสมอ(เหมือนยื่นออกเพื่อให้สิ่งของที่มีอยู่ในมือตน).

ปยตปาณีติ วา **อายตปาณี** หตฺถคตํ กิญฺจิ ทาตุํ เอหิ คณฺหาติ ปสาริตหตฺโถ วิย อาจริยมุฏฺฐึ อกตฺวา สทฺธมฺมทาเน ยุตฺตปฺปยุตฺโตติ อตฺโถ. (อิติวุต.อฏฺ.๓๐๕)

อีกอย่างหนึ่ง คำว่า **ผู้มีมือยาว (ปยตปาณิ)** ได้แก่ **ผู้ยื่นพระหัตถ์ออก** อธิบายว่า ไม่ทรงกระทำอาจริยมุฏฐิ(ความตระหนี่วิชาความรู้) ขวนขวายในการทรงประทานพระสัทธรรมเหมือนบุคคลผู้ยื่นมือออกว่า จงมารับเอาเถิด เพื่อให้สิ่งของอะไรที่มีอยู่ในมือ(ของตน) ฉะนั้น.

อายตภมุ (ติ)

[อายต + ภมุ]

ผู้คิ้วยาวเรียว, ผู้มีคิ้วงาม.

สณฺหเกสา ปุถุนลาฏา **อายตภมู** วิสาลกฺขี ตุงฺคนาสา รตฺโตฏฺฐา เสตทนฺตา ติขิณทาฐา สุวฏฺฏิตคีวา สุตนุพาหุ สุสณฺฐิตปโยธรา กรมิตมชฺฌา วิสาลโสณี สุวณฺณกทลิสมาโนรุ สา อุตฺตมิตฺถี ตสฺมึ ขเณ มํ อุทิกฺขนฺตี ภเยน วนํ ปวิสิตฺวา ปุน นิวตฺติตฺวา ลุทฺทํ อุทิกฺขนฺตี ภนฺตา มิคีว มํ อุทิกฺขตีติ วทติ. (ชา.อฏฺ.๕/๒๒๗)

พระราชาตรัสว่า หญิงผู้สูงสุดคนนั้น มีเส้นผมละเอียด มีหน้าผากกว้าง **มีคิ้วยาวเรียว** มีนัยน์ตาโต งาม มีจมูกโด่ง มีริมฝีปากแดง มีซี่ฟันทั้งหลายขาวสะอาด มีเขี้ยวคม มีคอกลมเกลี้ยงดี มีแขนอ่อนนิ่ม มีนมตั้งเต่งสวยงาม มีเอวงามเหมือนนางเนื้อทราย มีตะโพกใหญ่ มีน่องขาเสมอเหมือนต้นกล้วยทองคำ ในขณะนั้นนางแลดูเราพลางหนีเข้าป่าด้วยความกลัวแล้วหันมามองดูเราเหมือนนางเนื้อทรายหันกลับมามองดูนายพรานฉะนั้น.

อายติ (ถี)

[อา + อิ + ติ. อาคมิสฺสตีติ อายติ, อาปุพฺโพ อิ คติมฺหิ. (ธาน.ฏี.๘๕-๖). อา + ยา + อ + ติ. (วิ.ปิ.ธาน). อายตีติ นิปาโตปฺยตฺถิ. (สูจิ) (รู.หน้า ๑๓๔)]

(๑) อนาคตกาล, กาลภายหลัง, อนาคต.

เย เต พฺราหฺมณ รูปรสา สทฺทรสา คนฺธรสา รสรสา โผฏฺฐพฺพรสา เต ตถาคตสฺส ปหีนา อุจฺฉินฺนมูลา ตาลาวตฺถุกตา อนภาวํกตา **อายตึ** อนุปฺปาทธมฺมา. (วิ.๑/๒)

พราหมณ์ ตถาคตละความยินดีในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะได้หมดสิ้น ตัดรากถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้วเหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่เกิดขึ้น ไม่สามารถเกิดขึ้น**ในอนาคต**.

อายตึ อนุปฺปาทธมฺมาติ อนาคเต อนุปฺปชฺชนกสภาวา. (วิ.อฏ.๑/๑๐๔)

คำว่า **ไม่สามารถเกิดขึ้นในอนาคต (อายตึ อนุปฺปาทธมฺมา)** ได้แก่ มีสภาพที่ไม่สามารถเกิดขึ้นในอนาคตกาลได้.

กถํ ปนาวุโส **อายตึ** ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติ โหตีติ? อวิชฺชานีวรณานํ โข อาวุโส สตฺตานํ ตณฺหาสํโยชนานํ ตตฺรตตฺราภินนฺทนา เอวํ **อายตึ** ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติ โหตี”ติ. (ม.๑/๑๐๔)

(พระมหาโกฏฐิกะถามพระสารีบุตรว่า) ท่านผู้มีอายุ การเกิดในภพใหม่**ในอนาคต**มีได้อย่างไร พระสารีบุตรตอบว่า การเกิดในภพย่อมมีเพราะความยินดียิ่งในอารมณ์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์ที่มีอวิชชาเป็นเครื่องกีดกั้นมีตัณหาเป็นเครื่องผูกมัดไว้ การเกิดในภพใหม่**ในอนาคต** ย่อมมีได้อย่างนี้.

อายตินฺติ อนาคเต. (ม.อฏ.๒/๒๔๗)

คำว่า **อายตึ** ได้แก่ ในอนาคต.

(๑) อนาคต.

(๒) ความยาวนาน, ยาวนาน.

(๓) อิทธิฤทธิ์.

อาคามิกาเล ทีฆตฺเต
ปภาเว จ มต**า'ยติ.** (ธาน.๘๗๕)

อายติศัพท์ ควรทราบว่า กล่าวอรรถอนาคตกาล, ความยาวนาน, และอิทธิฤทธิ์.

(๔) การสำรวม, การรักษา, การป้องกัน.

สํยเมปิ **อายติ** ภเว. (ธาน.ฏี.๘๗๕)

อายติศัพท์ ลงแม้ในอรรถการสำรวม.

อายติอปฺปฏิสนฺธิก (ติ)

[อายติ + อปฺปฏิสนฺธิ + ก]

อันไม่มีการให้ปฏิสนธิในอนาคต, ไม่สามารถให้ปฏิสนธิในอนาคตได้.

ตํ โส มคฺคภาวนาย ปหีนกิเลเส ปจฺจเวกฺขิตฺวา กิเลสาภาเว วิชฺชมานมฺปิ กมฺมํ **อายติอปฺปฏิสนฺธิกํ** โหตีติ ชานนฺโต ปชานาติ. (อํ.อฏ.๒/๑๔๘)

พระขีณาสพนั้นครั้นพิจารณากิเลสที่ละได้แล้ว ด้วยมัคคภาวนา เมื่อรู้ว่า กรรมถึงจะมีอยู่ ก็**ไม่สามารถให้ปฏิสนธิในอนาคตได้** เพราะไม่มีกิเลสดังนี้ ชื่อว่า รู้ชาตินั้น.

อายตึ (พฺย)

ในอนาคต, ในกาลภายหลัง, ในกาลที่จักมาถึง.

สมฺปติ **อายตึ** อชฺชุ ... อญฺญทา เอกทา อิจฺเจเต กาลสตฺตมิยา. (นีติ.สุตฺต.๓๘๑)

ศัพท์เหล่านี้ คือ สมฺปติ (ในบัดนี้) **อายตึ** (ในอนาคต) อชฺชุ (ในวันนี้) ... อญฺญทา (ในกาลอื่น) เอกทา (ในกาลหนึ่ง) ลงในกาลสัตตมี.

อายติก (ติ)

[อายติ + ก]

อันเป็นอนาคตกาล, อันจักมาถึงภายหลัง, ที่จะเกิดต่อไป, ที่จักมาถึง.

ขีณํ ปุราณํ นว นตฺถิ สมฺภวํ
วิรตฺตจิตฺต**ายติเก** ภวสฺมึ
เต ขีณพีชา อวิรูฬฺหิฉนฺทา
นิพฺพนฺติ ธีรา ยถายํ ปทีโป.
อิทมฺปิ สงฺเฆ รตนํ ปณีตํ
เอเตน สจฺเจน สุวตฺถิ โหตุ.
(ขุทฺทก.๗)

(พระผู้มีพระภาคตรัสรตนสูตรว่า)
พระขีณาสพเหล่าใดสิ้นภพเก่าแล้ว ไม่มีการเกิดใหม่ทั้งมีจิตเบื่อหน่ายในภพ**ที่จักมาถึง** ท่านเหล่านั้นชื่อว่า มีพืชสิ้นแล้ว ไม่มีฉันทะงอกขึ้น เป็นปราชญ์ย่อมดับสนิทเหมือนประทีปดวงนี้ดับไป นี้เป็นรัตนะอันประณีตในพระสงฆ์ด้วยสัจจะนี้ ขอให้มีความสวัสดี.

อายติเก ภวสฺมินฺติ อนาคตมทฺธานํ ปุนพฺภเว. (ขุทฺทก.อฏฺ.๑๖๓)

คำว่า ในภพ**ที่จักมาถึง(อายติเก ภวสฺมึ)** ได้แก่ ในภพใหม่อันเป็นอนาคตกาล.

อายติชรามรณ (น)

[อายติ + ชรามรณ]

ความแก่และความตายที่จักมาถึง, ความแก่และความตายที่เป็นอนาคต.

อนุโลมปจฺจยาการวเสน วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปมูลกํ **อายติชรามรณํ** ทสฺเสตุํ "นามรูปปจฺจยา สฬายตนนฺ"ติอาทิมาห. (สํ.อฏฺ.๒/๑๐๗)

พระพุทธเจ้าตรัสว่า "นามรูปปจฺจยา สฬายตนํ" เป็นต้น เพื่อพระประสงค์จะทรงแสดง**ความแก่และความตายที่จักมาถึง** ซึ่งมีเหตุคือนามรูป เพราะเหตุคือวิญญาณด้วยอำนาจปัจจยาการโดยอนุโลม.

อายติปฏิสนฺธิวิญฺญาณ (น)

[อายติ + ปฏิสนฺธิ + วิญฺญาณ]

ปฏิสนธิวิญญาณที่จักมา, ปฏิสนธิวิญญาณอันเป็นอนาคต.

กมฺมวิญฺญาณสฺส จิติยา ปวตฺติยา อารมฺมเณ ปจฺจเย ปฏิสิทฺเธ **อายติปฏิสนฺธิวิญฺญาณสฺส** ปติฏฺฐา โหติ. (อนุฏี.๓/๒๔๓)

เมื่อเหตุอันเป็นอารมณ์แห่งที่ตั้ง คือความเป็นไปแห่งกรรมวิญญาณ สำเร็จแล้ว ที่พึ่งแห่ง**ปฏิสนธิวิญญาณที่เป็นอนาคต** ย่อมมีได้.

อายติภว (ปุ)

[อายติ + ภว]

ภพหน้า, ภพที่จักมาถึง, อุปปัตติภพ.

สงฺขารานญฺจ **อายติภวสฺส** จ อนฺตเร เอโก สนฺธีติ เวทิตพฺโพ. (สํ.อฏฺ.๒/๑๐๖)

พึงทราบว่า การเชื่อมต่อโดยเป็นผลของเหตุอันหนึ่ง ย่อมมีในระหว่างสังขารกับ**ภพที่จักมาถึง**.

อายติภวสฺสาติ อายตึ อุปปตฺติภวสฺส. (สํ.ฏี.๒/๑๑๖)

คำว่า **ภพที่จักมาถึง (อายติภวสฺส)** ได้แก่อุปปัตติภพในอนาคต.

อายติลกฺขณ (ติ)

[อายติ + ลกฺขณ]

(คัมภีร์กถาวัตถุ) มีลักษณะห้ามวาทะที่จักเกิดในอนาคตกาล.

ตสฺมึ สมาคเม โมคฺคลิปุตฺตติสฺสตฺเถโร ยานิ จ ตทา อุปฺปนฺนานิ วตฺถูนิ, ยานิ จ อายตึ อุปฺปชฺชิสฺสนฺติ สพฺเพสมฺปิ เตสํ ปฏิพาหนตฺถํ สตฺถารา ทินฺนนยวเสเนว ตถาคเตน จปิตมาติกํ วิภชนฺโต สกวาเท ปญฺจ สุตฺตสตานิ ปรวาเท ปญฺจาติ สุตฺตสหสฺสํ อาหริตฺวา อิมํ ปรปฺปวาทมถนํ **อายติลกฺขณํ** กถาวตฺถุปฺปกรณํ อภาสิ. (อภิ.อฏฺ.๓/๑๑๐)

พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ เพื่อจะห้ามวัตถุทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้วในครั้งนั้นและเรื่องที่จะเกิดขึ้นในกาลต่อไป จึงจำแนกมาติกาที่พระตถาคตทรงตั้งไว้แล้ว ด้วยสามารถแห่งนัยที่พระศาสดาทรงประทานไว้แล้วก็นำพระสูตร ๑,๐๐๐ คือ พระสูตร ๕๐๐ สูตร สำหรับสกวาทะ คือ วาทะของตน และพระสูตร ๕๐๐ สูตร สำหรับปรวาทะ คือ วาทะของผู้อื่น แล้วได้กล่าวกถาวัตถุปกรณ์ซึ่ง**มีลักษณะห้ามวาทะที่จักเกิดในอนาคตกาล** ย่ำยีปรัปปวาทะ คือ การโต้แย้งของผู้อื่นนี้ในสมาคมนั้น.

อายตึ อุปฺปชฺชนกวาทานํ ปฏิเสธนลกฺขณภาวโต **อายติลกฺขณนฺ**ติ วุตฺตํ. (มูลฏี.๓/๔๙)

พระอรรถกาจารย์กล่าวคำว่า **มีลักษณะห้ามวาทะที่จักเกิดในอนาคตกาล** เพราะมีลักษณะปฏิเสธวาทะที่เกิดขึ้นในอนาคต.

อายติวฏฺฏเหตุก (ติ)

[อายติ + วฏฺฏ + เหตุ + ก]

เป็นเหตุแห่งสังสารทุกข์ในอนาคต, อันเป็นเหตุทุกข์ในการเวียนว่ายตายเกิดในอนาคต.

อิทํ อิมสฺมึ วิปากวฏฺเฏ จิตสฺส **อายติวฏฺฏ-เหตุเก** สงฺขาเร สนฺธาย วุตฺตํ. (สํ.อฏฺ.๒/๑๐๕)

คำว่า อตฺถิ ตตฺถ สงฺขารานํ วุฑฺฒิ นี้ ท่านกล่าวหมายเอาสังขาร**อันเป็นเหตุแห่งสังสารทุกข์ในอนาคต**ของนามรูปซึ่งตั้งอยู่ในวิบากวัฏนี้.

อายตฺต[๑] (ติ)

[อา + ยต + ต]

(๑) เกี่ยวข้อง, เกี่ยวกับ, เป็นหน้าที่.

วิหาเร ธมฺมิกา รกฺขา อมฺหากํ **อายตฺตา** โหตุ. นาครา อาคนฺตฺวา ทานํ เทนฺตุ เจติยํ วนฺทนฺตู"ติ. (วิ.อฏฺ.๒/๖๙)

[พวกโจรเข้าไปหาพระอภัยเถระไหว้แล้วกล่าวว่า "พวกเรามาด้วยคิดว่า จักชิงทรัพย์ของสงฆ์และของเจดีย์เอาไป แต่พวกเราเลื่อมใสในปฏิสันถารนี้ของท่านตั้งแต่วันนี้ไป] การรักษาอันชอบธรรมในวัด **เป็นหน้าที่**ของพวกกระผม พวกชาวเมืองจงมาให้ทาน จงไหว้พระเจดีย์".

ภิกฺขาจารกิจฺจํ ม**มายตฺตํ** โหตุ.

(อํ.อฏฺ.๑/๒๑๔)

หน้าที่ภิกษาจารเป็นหน้าที่**เกี่ยวข้อง**กับข้าพเจ้า.

(๒) ผู้เพียรพยายาม, ผู้ขวนขวาย, ผู้กระตือรือร้น.

ดู อายตฺตมน.

อายตฺต[๒] (น)

[อาย + ตฺต]

ความเป็นที่เกิด, ความเป็นบ่อเกิด.

กุจฺฉิตานํ เกสาทีนํ ปฏิกฺกูลานํ **อายตฺตา** อากรตฺตา กาโยติ สงฺขํ คเต สรีเร คตา ปวตฺตา สติ กายคตาสติ. (มหานิ.อฏฺ.๓๐)

สติที่ไป คือเป็นไปในสรีระที่นับว่ากาย**เพราะความเป็นที่เกิด** คือความเป็นบ่อเกิดของสิ่งปฏิกูลทั้งหลายมีผมเป็นต้นที่น่าเกลียด ชื่อว่า กายคตาสติ.

อายตฺตมน (ติ)

[อายตฺต + มน]

ผู้มีใจอุตสาหะ, ผู้ขวนขวาย, ผู้กระตือรือร้น.

ตา ทิสฺวา **อายตฺตมนา** ปุรินฺทโท
อิจฺจพฺรวี เทววโร กตญฺชลี
สพฺพาว โว โหถ สุคตฺเต สาทิสี
โก เนว ภทฺเท กลหํ อุทีรยิ.
(ชา.๒/๑๐๒)

(พระศาสดาตรัสว่า)

ท้าวปุรินททะผู้ประเสริฐกว่าเทวดา ผู้อันเทพธิดาทั้ง ๔ กระทำ

อัญชลีแล้วทอดพระเนตรเห็นเทพธิดาทั้ง ๔ **ผู้มีใจอุตสาหะ**จึงตรัสว่า ลูกหญิงมีความงามเป็นเลิศ มีใบหน้าผ่องใสพวกเจ้าทั้งปวงล้วนทัดเทียมกัน ใครเล่าหนอจะกล่าวถ้อยคำทะเลาะกันขึ้นได้.

อายตฺตมนาติ อุสฺสุกฺกมนา พฺยาวฏจิตฺตา. (ชา.อฏฺ.๕/๔๒๐)

คำว่า **ผู้มีใจอุตสาหะ(อายตฺตมนา)** ได้แก่ ผู้มีใจพยายาม คือผู้มีจิตขวนขวาย.

อายตฺตวุตฺติตฺต (น)

[อายตฺต + วุตฺติ + ตฺต]

ความเป็นแห่งผลที่มีความเป็นไปเกี่ยวข้อง (กับเหตุ), ความเป็นไปเกี่ยวข้อง.

อิทปฺปจฺจยตาย ขนฺติยา อุจฺเฉทตฺตานุปคโม โหติ ปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมานํ ปจฺจยสามคฺคิยํ **อายตฺตวุตฺติตฺตา** ปจฺจยานุปรมทสฺสเนน ผลานุปรมทสฺสนโต. (ปฏิสํ.อฏฺ.๒/๖)

การไม่เข้าถึงความเป็นแห่งความเห็นขาดสูญแห่งวิปัสสนาญาณที่เป็นไปในเหตุมีชาติเป็นต้นนี้ ย่อมมีได้ เพราะเห็นความเป็นไปไม่ขาดแห่งผลคือชรามรณะเป็นต้น โดยเห็นความเป็นไปไม่ขาดแห่งเหตุมีชาติเป็นต้น **เพราะความเป็นแห่งผลที่มีความเป็นไปเกี่ยวข้องกับเหตุ** ในเพราะความพร้อมเพียงแห่งเหตุกับธรรมที่เป็นผล.

อายทฺวาร (น)

[อาย + ทฺวาร]

ประตูทางเข้าแห่งส่วย, ทางเข้าภาษีรายได้, ช่องทางเงินรายได้, ด่านเก็บภาษี.

มหานครานํ **อายทฺวารภูตํ** อฏวิมุขาทินิสฺสิตํ ถลปฏฺฏนํ. (วิสุทฺธิ.ฎี.๑/๑๔๐)

ท่าทางบกที่อาศัยช่องทางเข้าป่าเป็นต้นที่เป็น**ด้านเก็บภาษี**แห่งเมืองหลวงทั้งหลาย.

อายน (ถี/น)

[อา + ยา + ยุ]

(๑) การให้เกิดขึ้น.

กุหสฺส อายนา **กุหายนา**. (อภิ.อฏฺ.๒/๔๖๔)

การยังความหลอกลวง**ให้เกิดขึ้น** ชื่อว่า ความหลอกลวง.

(๒) สถานที่ไปของผู้มีอิทธิฤทธิ์, ท้องฟ้า, อากาศ.

อา สมนฺตโต ยนฺติ คจฺฉนฺติ อเนน อิทฺธิมนฺโตติ **อายนํ**. (ปฏิสํ.อฏฺ.๒/๑๓๙)

ชื่อว่า **ท้องฟ้า** เพราะเป็นทางไปโดยรอบทิศของผู้มีอิทธิฤทธิ์ทั้งหลาย.

อายนก (ติ)

[อายน + ก]

อันมีความเป็นไป, เกิดขึ้น.

ดู สหาย.

อายนมจฺฉ (ปุ)

[อายน + มจฺฉ]

ปลาชื่อว่าอายนะ.

ดู อายตนมจฺฉ.

อายนฺต (ติ)

[อา + ยา + อ + อนฺต. (ถี) อายนฺตี]

ผู้มา, ผู้มาหา, วิ่งไป-แล่นไปถึง.

เนลงฺโค เสตปจฺฉาโท
เอกาโร วตฺตตี รโถ
อนีฆํ ปสฺส **อายนฺตํ**
ฉินฺนโสตํ อพนฺธนนฺติ. (สํ.๒/๔๘๒)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)
เธอจงดูรถซึ่งมีส่วนประกอบอันไม่มีโทษมีหลังคาขาว มีเพลาเดียว ไม่มีทุกข์**แล่นไป**ถึงที่หมาย ตัดกระแส ไม่มีเครื่องผูก.

อายนฺตนฺติ สมฺพหุลานํ ภิกฺขูนํ ปิฏฺฐิโต ปิฏฺฐิโต อาคจฺฉนฺตํ. (อุทาน.อฏฺ.๓๓๕)

คำว่า **ผู้มา(อายนฺตํ)** ได้แก่ ผู้มาข้างหลังข้างหลังของภิกษุเป็นอันมาก.

อายนฺตึ นาภินนฺทติ
ปกฺกมนฺตึ น โสจติ
สงฺคา สงฺคามชึ มุตฺตํ
ตมหํ พฺรูมิ พฺราหฺมณํ. (อุทาน.๘๓)

(พระผู้มีพระภาคทรงอุทานว่า)
ผู้ไม่ใยดีอดีตภรรยา**ผู้มาหา** ไม่เศร้าโศกถึงอดีตภรรยาผู้จากไป เราเรียกผู้ชนะสงคราม ผู้พ้นจากกิเลสเครื่องข้องแล้วว่า พราหมณ์.

อายนฺตินฺติ อาคจฺฉนฺตึ ปุราณทุติยิกนฺติ อธิปฺปาโย. (อุทาน.อฏฺ.๖๖)

คำว่า **อดีตภรรยาผู้มาหา(อายนฺตึ)** ได้แก่ อดีตภรรยาผู้มาหาอยู่ อธิบายว่า ภรรยาเก่า.

อายนฺติโยติ อากาเสน อาคจฺฉนฺติโย. (เปต.อฏฺ.๙๙)

คำว่า **ผู้มา(อายนฺติโย)** ได้แก่ พวกเทพธิดา**ผู้มา**ทางอากาศ.

อายนฺติ (กฺริ)

[อา + ยา + อ + อนฺติ]

ย่อมมา, มาถึง, ตามไป, ไป, เกิดขึ้น.

ดู อายาติ.

อายปถ (ปุ)

[อาย + ปถ]

ทางเสียภาษี, ทางด่านเก็บภาษี.

ตทา ปญฺจสตา ปุริสา ลุทฺทา โลหิตปาณิโน ราชาปราธิโน หุตฺวา อรญฺญํ ปวิสิตฺวา โจริกาย ชีวิกํ กปฺเปนฺตา “ปาริปนฺถิกภาเวน รญฺโญ **อายปถํ** ปจฺฉินฺทิสฺสามา”ติ มคฺค-

สมีเป อรญฺเญ ติฏฺฐนฺติ. (อุทาน.อฏฺ.๓๘๓)

ในกาลนั้น บุรุษ ๕๐๐ คน เป็นนักเลงมีฝ่ามือเปื้อนเลือด ผิดต่อพระราชาเข้าไปสู่ป่า เลี้ยงชีพด้วยโจรกรรม คิดว่า พวกเราจักตัด**ทางด่านเก็บภาษี**ของพระราชาโดยความเป็นข้าศึกต่อกัน ดังนี้แล้ว จึงซุ่มอยู่ในป่าใกล้หนทาง.

อายปาปุณน (น)

[อาย + ปาปุณน]

การถึงแห่งภาษี, การได้ส่วย, การได้ภาษี.

ทุพฺพลโภชกานํ ปริตฺตกํ **อายปาปุณนํ** วิย จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ รูปทสฺสนาทิมตฺตํ. (ม.อฏฺ.๒/๒๔๙)

พึงทราบหน้าที่เพียงแต่การเห็นรูปเป็นต้นแห่งจักขุวิญญาณเป็นต้น เหมือนการที่กำนันอ่อนแอ**ได้ภาษี**เพียงเล็กน้อย.

อายโปตฺถก (น)

[อาย + โปตฺถก]

หนังสือทรัยพ์สิน, บัญชีทรัพย์สิน.

ราสิวฑฺฒโก อมจฺโจ **อายโปตฺถกํ** อาหริตฺวา สุวณฺณรชตมณิมุตฺตาทิปูริเต คพฺเภ วิวริตฺวา 'เอตฺตกํ เต กุมารมาตุ สนฺตกํ เอตฺตกํ ปิตุสนฺตกํ, เอตฺตกา อยฺยกปยฺยกานํ สนฺตกาติ ยาว สตฺตมา กุลปริวฏฺฏา ธนํ อาจิกฺขิตฺวา เอตํ ปฏิปชฺชาหี'ติ อาห. (อภิ.อฏฺ.๑/๓๓)

ครั้งนั้น อำมาตย์ชื่อว่า ราสิวัฑฒกะ ได้นำ**บัญชีทรัพย์สิน**มา เปิดห้องอันเต็มไปด้วยทองคำ เงิน แก้วมณี และแก้วมุกดาเป็นต้น แล้วบอกทรัพย์จนถึงชั่ว ๗ ตระกูลว่า ข้าแต่กุมาร ทรัพย์เป็นของมีอยู่แห่งมารดาของท่านมีประมาณเท่านี้ ทรัพย์อันเป็นของมีอยู่แห่งบิดา ปู่ ย่า ของท่านมีประมาณเท่านี้ เป็นต้น แล้วกล่าวว่า ท่านจงใช้สอยทรัพย์นั้น.

อายมติ[๑] (กฺริ)

[อา + ยมุ + อ + ติ]

ย่อมเหยียด, เอน.

ปิฏฺฐิ เม อาคิลายติ ตมหํ **อายมิสฺสามิ**. (ที.๔/๓๖๓)

เราเมื่อยหลัง เรา**จักเอน**หลังพัก.

อายมติ[๒] (กฺริ)

[อา + ยม + อ + ติ]

ย่อมเสีย .

ปกติยา อภิสนฺนธาตุ กุจฺฉิ อญฺญสฺมึ อชฺโฌหริเต ภิยฺโย **อายเมยฺย**. (มิลินฺท.๑๗๖)

ผู้มีท้องที่ธาตุเสียโดยปกติ เมื่อกินอาหารอื่นเข้าไป พึงท้อง**เสีย**หนักยิ่ง.

อายมิตพฺพ (ติ)

[อา + ยมุ + ตพฺพ]

พึงถูกเหยียดออก, ต้องยืดออก,

อติภุตฺตตาย คีวา **อายมิตพฺพา** โหติ. (สี.อภินวฏี.๑/๓๕๘)

ต้องเหยียดคอ**ออก** เพราะกินมากเกิน.

อายมิตฺวา (กฺริ/วิ)

[อา + ยมุ + ตฺวา]

เหยียดออกแล้ว, ขยายออกแล้ว, พองขึ้นแล้ว.

โส ทณฺฑโกฏิยา วา วลฺลิโกฏิยา วา ปํสุ-จุณฺณเกน วา ฆฏฺฏิโต **อายมิตฺวา** มหนฺโต ปริมณฺฑโล เพลุวปกฺกปฺปมาโณ หุตฺวา จตฺตาโร ปาเท อากาสคเต กตฺวา ปจฺฉินฺน-คมโน หุตฺวา อมิตฺตวสํ ยาติ. (ม.อฏฺ.๒/๓๘)

กบนั้นถูกปลายไม้ปลายเถาวัลย์หรือละอองฝุ่นเสียดสี**พอง**ใหญ่กลม**ขึ้น** ขนาดเท่าผลมะตูมสุก ๔ เท้าชี้ฟ้าเดินไม่ได้ ตกอยู่ในอำนาจของศัตรู.

อายมุข (น)

[อาย + มุข]

(๑) ทางเข้ามา, ทางเข้า, ทางไหลเข้ามา.

ตสฺส เนวสฺส ปุรตฺถิมาย ทิสาย อุทกสฺส **อายมุขํ**. (ที.๑/๗๐)

ห้วงน้ำลึกเป็นวังวนนั้นไม่**มีทางที่**กระแสน้ำ**ไหลเข้า**ได้ทั้งด้านตะวันออก.

อายมุขนฺติ อาคมนมคฺโค. (ที.อฏฺ.๑/๑๙๕)

คำว่า **ทางไหลเข้ามา(อายมุขํ)** ได้แก่ ทางที่น้ำไหลเข้ามา.

(๒) เหตุ-ทางแห่งเงินรายได้เข้ามา, รายได้.

มนุสฺสา คามนิคเม ฉฑฺเฑตฺวา ปจฺจนฺตํ ปพฺพตวิสมํ ภชนฺติ สพฺพานิ **อายมุขานิ** ปจฺฉิชฺชนฺติ. (ชา.อฏฺ.๕/๒๕๘)

มนุษย์ทั้งหลาย พากันทิ้งบ้านและนิคมแล้วไปอาศัยสถานที่อันไม่ราบเรียบ คือภูเขาอันตั้งอยู่ในที่สุดแดน **ทางแห่งเงินรายได้เข้ามา**ทั้งหมด ก็ย่อมขาดหายไป.

(๓) เหตุแห่งความเจริญ, ทางเจริญ.

ฉ โภคานํ **อายมุขานิ** เสวติ. (มหานิ.๒๐๕)

ย่อมเสพ**ทางเจริญ**แห่งโภคทรัพย์ ๖ ประการ. [ทางเจริญแห่งโภคทรัพย์ ๖ ประการ (๑) ไม่เป็นนักเลงหญิง (๒) ไม่เป็นนักเลงสุรา (๓) ไม่เป็นนักเลง การพนัน (๔) มีมิตรดี (๕) มีสหายดี (๖) ใฝ่ใจในกัลยาณมิตร (องฺ.อฏฺ.ก.๒๓/๕๕/๒๓๗-๒๓๙)]

อายมุขปจฺฉินฺทน (น)

[อายมุข + ปจฺฉินฺทน]

การตัดทางเข้ามาแห่งรายได้, การตัดช่องทางเข้ารายได้, การตัดภาษีรายได้.

วชฺชีนํ ปฏิพาหายาติ วชฺชิราชกุลานํ อายมุขปจฺฉินฺทนตฺถํ. (ที.อฏฺ.๒/๑๓๐)

คำว่า **เพื่อป้องกันพวกเจ้าวัชชี (วชฺชีนํ ปฏิพาหาย)** ได้แก่ **เพื่อการตัดทางเข้ามาแห่งรายได้**ของราชสกุลแคว้นวัชชีเสีย.

อายมุขปจฺฉินฺทนตฺถนฺติ อายทฺวารานํ อุปจฺเฉทนตฺถาย. (ที.ฏี.๒/๑๓๘)

คำว่า **เพื่อการตัดทางเข้ามาแห่งรายได้ (อายมุขปจฺฉินฺทนตฺถํ)** ได้แก่ เพื่อการตัดช่องทางเข้ามาแห่งภาษีรายได้.

อายเมติ (กฺริ)

[อา + ยมุ + เณ + ติ]

ย่อมผสม(กับผล), ย่อมปะปน.

อายเมติ ผเลน มิสฺสิโต โหติ เอเตนาติ อายาโม, สมฺมาวายาโม. (สํ.ฏี.๒/๔๐๕)

ย่อมผสม คือปะปนกับผลด้วยธรรมนี้ เพราะเหตุนั้น ธรรมนี้ จึงชื่อว่า ความเพียร (ความเพียรที่ให้บรรลุอรหัตตผล) ได้แก่ ความเพียรชอบ.

อายเมตฺวา (กฺริ/วิ)

[อา + ยมุ + ตฺวา]

เหยียดแล้ว, ขยายแล้ว, ยืดออกแล้ว.

คีวํ **อายเมตฺวา** อายตํ กตฺวาติ อตฺโถ. (สี.อภินวฏี.๑/๓๕๘)

เหยียดคอ**แล้ว** อธิบายว่า กระทำคอให้ยืดออก.

อาย(ยา)ว (น)

[อา + ยุ + อ]

วีริยะ, ความเพียร.

อตฺถิ อายวนฺติ อตฺถิ วีริยํ. **อายาวนฺ**ติปิ ปาโจ. (ปฏิสํ.อฏฺ.๑/๓๐๑)

คำว่า **มีความเพียร (อตฺถิ อายวํ)** ได้แก่ มีวีริยะ บาฬีว่า **อายาวํ (ความเพียร)** ก็มีบ้าง.

อายส (ติ)

[อย + ณ. ลง ส อาคม แปลง อ เป็น อา (โมคฺ.ปญฺจิกา. ๔/๖๖, รู.หน้า ๒๓๐)]

(๑) สำเร็จด้วยเหล็ก, ทำด้วยเหล็ก.

> น ตํ ทฬฺหํ พนฺธนมาหุ ธีรา
> ย**ทายสํ** ทารุชํ ปพฺพชญฺจ
> สารตฺตรตฺตา มณิกุณฺฑเลสุ
> ปุตฺเตสุ ทาเรสุ จ ยา อเปกฺขา.
> (สํ.๑/๗๗)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า) นักปราชญ์ทั้งหลายไม่ได้กล่าวถึงเครื่องจองจำ**ที่ทำด้วยเหล็ก** ทำด้วยไม้และทำด้วยหญ้าว่าเป็นเครื่องจองจำที่มั่นคง แต่กล่าวถึงความกำหนัดยินดีนักในเครื่องประดับแก้วมณีและความอาลัยในบุตรและภรรยาทั้งหลายว่าเป็นเครื่องจองจำที่มั่นคง.

ยทา'ยสนฺติ ยํ อยสา กตํ. (สํ.อฏฺ.๑/๑๔๕)

คำว่า **เครื่องจองจำที่ทำด้วยเหล็ก(ยทา-ยสํ)** ได้แก่ เครื่องจองจำใดที่ทำด้วยเหล็ก.

ยํ สงฺขลิกสงฺขาตํ อยสา นิพฺพตฺตํ **อายสํ**. (ธมฺม.อฏฺ.๒/๓๓๘)

เครื่องจองจำใดที่เกิดจากเหล็ก กล่าวคือ ตรวน ชื่อว่า **เครื่องจองจำที่ทำด้วยเหล็ก** (โซ่ตรวน).

(๒) สำเร็จด้วยทอง, ทำด้วยทอง.

"รญฺโญ อานนฺท จกฺกวตฺติสฺส สรีรํ อหเตน วตฺเถน เวเจนฺติ อหเตน วตฺเถน เวเจตฺวา วิหเตน กปฺปาเสน เวเจนฺติ วิหเตน กปฺปาเสน เวเจตฺวา อหเตน วตฺเถน เวเจนฺติ. เอเตนุปาเยน ปญฺจหิ ยุคสเตหิ รญฺโญ จกฺกวตฺติสฺส สรีรํ เวเจตฺวา **อายสาย** เตล-โทณิยา ปกฺขิปิตฺวา อญฺญิสฺสา **อายสาย** โทณิยา ปฏิกุชฺชิตฺวา สพฺพคนฺธานํ จิตกํ กริตฺวา รญฺโญ จกฺกวตฺติสฺส สรีรํ ฌาเปนฺติ. จาตุมหาปเถ รญฺโญ จกฺกวตฺติสฺส ถูปํ กโรนฺติ. เอวํ โข อานนฺท รญฺโญ จกฺกวตฺติสฺส สรีเร ปฏิปชฺชนฺติ. (ที.๒/๑๑๗)

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "อานนท์ พวกเขาใช้ผ้าใหม่ห่อพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิเสร็จแล้วจึงห่อด้วยสำลีบริสุทธิ์ แล้วจึงห่อด้วยผ้าใหม่อีกชั้นหนึ่ง ทำโดยวิธีนี้จนห่อพระบรมศพของพระเจ้าจักพรรดิด้วยผ้าและสำลีได้ ๑,๐๐๐ ชั้น แล้วอัญเชิญพระบรมศพลงในรางน้ำมันที่**ทำด้วยทอง** ใช้รางน้ำมันที่**ทำด้วยทอง**อีกอันหนึ่งครอบ แล้วทำจิตกาธานด้วยไม้หอมล้วน แล้วถวายพระเพลิงพระบรมศพพระเจ้าจักรพรรดิ สร้างสถูปของพระเจ้าจักรพรรดิไว้ที่ทางใหญ่สี่แพร่ง อานนท์ พวกเขาปฏิบัติต่อพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิอย่างนี้แล.

อายสายาติ โสวณฺณาย. (ที.อฏฺ.๒/๑๗๕)

คำว่า **ทำด้วยทอง(อายสาย)** ได้แก่ รางน้ำมันที่กระทำด้วยทอง.

อายสกฺย (น)

[อายส + ณฺย + ก อาคม]

(ก) ความเป็นแห่งผู้ไม่มีบริวาร, ความเป็นผู้ไม่มียศ-ตำแหน่ง, ความเสื่อมยศ.

> โกธสมฺมทสมฺมตฺโต
> **อายสกฺยํ** นิคจฺฉติ
> ญาติมิตฺตา สุหชฺชา จ
> ปริวชฺชนฺติ โกธนํ. (อํ.๒/๔๗๑)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

บุคคลผู้มัวเมาด้วยความมัวเมาเพราะโกรธย่อมถึง**ความเสื่อมยศ** ญาติมิตรและสหาย ย่อมหลีกเว้นบุคคลผู้มักโกรธ.

อายสกฺยนฺติ อยสภาวํ, อยโส นิยโส โหตีติ อตฺโถ. (อํ.อฏฺ.๓/๑๗๘)

คำว่า **ความเสื่อมยศ(อายสกฺยํ)** ได้แก่ ความเป็นแห่งผู้ไม่มียศ อธิบายว่า เป็นผู้

ไม่มียศ คือไร้ยศ.

(ข) ความเป็นแห่งบุคคลผู้ถูกติเตียน, ความติเตียน, ความตำหนิ.

ตสฺสตฺถา ปริหายนฺติ
กาฬปกฺเขว จนฺทิมา
อายสกฺยญฺจ ปปฺโปติ
มิตฺเตหิ จ วิรุชฺฌติ. (เถร.๒๗๑)

[พระสัมภูตเถระกล่าวว่า ผู้ใดรีบในเวลาที่ควรช้าและช้าในเวลาที่ควรรีบ ผู้นั้นเป็นคนเขลา ย่อมประสบทุกข์เพราะไม่จัดแจงโดยแยบคาย] ประโยชน์ของเขาย่อมเสื่อมไปเหมือนดวงจันทร์ข้างแรมเสื่อมหมดไป เขาย่อมได้รับ**ความตำหนิ**จากวิญญูชนและพลาดจากมิตรทั้งหลาย.

อายสกฺยํ วิญฺญูหิ ครหิตพฺพตํ ปปฺโปติ ปาปุณาติ. (เถร.อฏฺ.๒/๒๐)

ย่อมถึงคือประสพ**ความเสื่อมยศ** คือถูกวิญญูชนทั้งหลายติเตียน.

อายสมฺปตฺติ (ถี)

[อาย + สมฺปตฺติ]

ความเพียบพร้อมด้วยภาษี, ความบริบูรณ์ภาษี.

อธมฺมิโก ราชา รฏฺฐสฺส รสํ โอชํ น ชานาติ, **อายสมฺปตฺตึ** น ลภติ. (ชา.อฏฺ.๕/๒๕๘)

พระราชาผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรมย่อมไม่รู้จักรส คือโอชะแห่งรัฐ ได้แก่ ย่อมไม่ได้**ความบริบูรณ์ภาษี**.

อายสมฺปทา (ถี)

[อาย + สมฺปทา]

ความเพียบพร้อมทรัพย์สิน, ความเพียบพร้อมด้วยภาษีรายได้, ความสมบูรณ์ทรัพย์สิน.

ปจเมน **อายสมฺปทา** ทุติเยน วิตฺตูปกรณสมฺปทา เตสํ ราชูนํ ปกาสิตา โหติ. (อุทาน.อฏฺ.๙๒)

พระราชาเหล่านั้น ทรงแสดง**ความเพียบพร้อมทรัพย์สิน** ด้วยบทแรก ทรงแสดงความเพียบพร้อมเครื่องอุปกรณ์อันวิจิตรด้วยบทที่ ๒.

อายสมฺปนฺน (ติ)

[อาย + สมฺปนฺน]

ถึงพร้อมด้วยทางเข้าของน้ำ, มีทางน้ำไหลเข้า.

น **อายสมฺปนฺนํ** โหติ. (อํ.๓/๖๙)

นาที่ไม่**มีทางน้ำไหลเข้า**.

น อายสมฺปนฺนนฺติ น อุทกาคมนสมฺปนฺนํ. (อํ.อฏฺ.๓/๒๒๙)

คำว่า **ไม่มีทางน้ำไหลเข้า (น อายสมฺปนฺนํ)** ได้แก่ นาที่ไม่ประกอบด้วยทางไหลเข้ามาของน้ำ.

อายสสฺย (น)

[อยส + ณฺย. ลง ส อาคม]

(ก) ความเป็นแห่งผู้ไม่มีบริวาร, ความเป็นผู้ไม่มียศ-ตำแหน่ง, ความเสื่อมยศ.

(ข) ความเป็นแห่งบุคคลผู้ถูกติเตียน, ความติเตียน, ความตำหนิ.

ดู อายสกฺย.

อายสาธก (ติ)

[อาย + สาธก]

ผู้จัดการให้ส่วยสำเร็จ, ผู้เก็บส่วย, เจ้าหน้าที่เก็บภาษีรายได้.

อายสาธโก อายุตฺตกปุริโส วิย ตนฺนิสฺสิโต นนฺทิราโค อนุจโร นาม. (ธมฺม.อฏฺ.๒/๒๘๔)

ความกำหนัดด้วยอำนาจความยินดีซึ่งอาศัยตัณหาเป็นต้นนั้นชื่อว่าอนุจร ดุจบุรุษเก็บส่วย**จัดการส่วยให้สำเร็จ** ชื่อว่า เจ้าพนักงานเก็บส่วย.

อายสฺมนฺตุ (ติ)

[อายุ + มนฺตุ. แปลง อุ เป็น อส (กจฺ. ๕/๓๗๑)]

ผู้มีอายุยืนยาว, ท่านผู้มีอายุ, พระคุณเจ้า (คำที่เรียกด้วยความรักเคารพ).

อายุ อสฺส อตฺถีติ **อายสฺมา**, ทีฆายุโกติ อตฺโถ, ปิยสมุทาจาโร เอส. (นีติ.สุตฺต.๗๙๗)

อายุ ย่อมมีแก่บุคคลนั้น เพราะเหตุนั้นบุคคลนั้น จึงชื่อว่า**ผู้มีอายุ** อธิบายว่า ผู้มีอายุยืนยาว คำนี้เป็นคำที่เรียกด้วยความรัก.

อถ โข **อายสฺมา** มหาโมคฺคลฺลาโนติ อาทีสุ **อายสฺมา**ติ ปิยวจนเมตํ, ครุคารวสปฺปติสฺสาธิวจนเมตํ. (วิ.อฏฺ.๑/๑๔๙)

คำว่า **ผู้มีอายุ(อายสฺมา)** นี้ ในคำว่า ครั้งนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะ**ผู้มีอายุ**เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ (อถ โข **อายสฺมา** มหาโมคฺคลฺลาโน) เป็นต้น เป็นคำสุภาพ, คำนี้ เป็นชื่อของความเคารพและความอ่อนน้อมต่อคนผู้ควรเคารพ.

อายสฺมนฺโตติ ปิยวจนเมตํ ครุวจนเมตํ สคารวสปฺปติสฺสาธิวจนเมตํ. (วิ.๓/๑๔๑)

คำว่า **ท่านผู้มีอายุ(อายสฺมนฺโต)** นี้ เป็นคำเรียกด้วยความรักและเคารพ เป็นชื่อของคำเคารพและคำอ่อนน้อม.

นวกตเรน ภิกฺขุนา เถรตโร ภิกฺขุ ‘ภนฺเต’ติ วา ‘**อายสฺมา**’ติ วา สมุทาจริตพฺโพ. (ที.๒/๑๒๗)

ภิกษุผู้อ่อนกว่าพึงเรียกภิกษุผู้แก่กว่าว่า ‘ภันเต (ท่านผู้เจริญ)’ หรือ ‘**อายัสมา** (ท่านผู้มีอายุ, พระคุณเจ้า)’ ก็ได้.

อายสฺส (น)

[อยส + ณฺย]

(ก) ความเป็นแห่งผู้ไม่มีบริวาร, ความเป็นผู้ไม่มียศ-ตำแหน่ง, ความเสื่อมยศ.

(ข) ความเป็นแห่งบุคคลผู้ถูกติเตียน, ความติเตียน, ความตำหนิ.

อตฺตโน อุปริ อาปติตํ **อายสฺส**ญฺจ นิวตฺเตตฺวา สามิเกน สมาคตาปิ เตน ปุพฺเพ สสฺสุอาทีหิ วิย อาสงฺกิตา. (วิ.อฏฺ.๙๘)

ภรรยานั้น ยัง**ความเสื่อมยศ**ที่ตกไปเหนือตนให้กลับคืนมา จึงได้กลับมาอยู่ร่วมกับสามี ถึงสามีนั้นก็ ยังรังเกียจเธอ เหมือนแม่ผัวเป็นต้นรังเกียจมาก่อน.

อายาค[๑] (ปุ)

[อา + ยช + ณ]

(ก) ผู้อันเขาให้ทาน, ผู้ควรรับทาน,

พุทฺโธ ภวํ อรหติ ปูรพาสํ
ปุญฺญเขตฺตมนุตฺตรํ
อายาโค สพฺพโลกสฺส
โภโต ทินฺนํ มหปฺผลนฺติ. (สุตฺตนิ.๓๕๐)

(พราหมณ์กราบทูลว่า)

พระองค์เป็นผู้รู้แจ้ง**ผู้ควรรับทาน**ของชาวโลกทั้งปวง เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยม ย่อมควรรับทาน ทานที่ถวายแก่พระองค์ย่อมมีผลมาก.

อายาโคติ อายชิตพฺโพ, ตโต ตโต อาคมฺมวา ยชิตพฺพเมตฺถาติปิ **อายาโค**. (สุตฺตนิ.อฏฺ.๒/๑๓๘)

คำว่า **ผู้ควรรับทาน(อายาโค)** ได้แก่ ผู้ที่ชนควรให้ทาน อีกนัยหนึ่ง ทานอันชนทั้งหลาย มาจากที่นั้นๆ พึงบูชาในพระพุทธเจ้านี้ เพราะเหตุนั้น พระพุทธเจ้าพระองค์นี้ จึงพระนามว่า **ผู้ควรรับทาน**.

(ข) ผู้เป็นที่ให้ทาน, ผู้เป็นนาบุญ, ผู้ควรรับทาน.

อายาโค สพฺพโลกสฺสาติ สพฺพสฺส สเทวกสฺส โลกสฺส อคฺคทกฺขิเณยฺยตาย เทยฺยธมฺมํ อาเนตฺวา ยชิตพฺพฏฺฐานภูโต. (เถร.อฏฺ.๒/๑๙๖)

บาทคาถาว่า **เป็นผู้ควรรับทานของชาวโลกทั้งปวง(อายาโค สพฺพโลกสฺส)** ความว่า เป็นผู้ควรรับทานที่ชาวโลกพร้อมกับเทวดาทั้งปวงนำเอาไทยธรรมมาบูชาเพราะความเป็นผู้ควรรับทานอันเลิศ.

อายาค[๒] (ปุ) [?]

ศาลาหอฉันที่ยาว, ศาลาหอฉัน.

วฑฺฒกีหิ กถาเปตฺวา
มูลํ ทตฺวานหํ ตทา
หฏฺโฐ หฏฺเฐน จิตฺเตน
อายาคํ การเปสหํ. (อป.๑/๙๙)

(พระอายาคทายกเถระกล่าวว่า)

ครั้งนั้นข้าพเจ้ามีจิตร่าเริงเบิกบาน ได้ให้นายช่างประเมินราคาแล้วจึงจ่ายทรัพย์จ้างก่อสร้าง**ศาลาหอฉัน**.

ตสฺมึ กาเล อหํ กมฺมกรณตฺถาย เตสํ

วฑฺฒกีนํ มูลํ ทตฺวา **อายาคํ** อายตํ ทีฆํ โภชนสาลํ อหํ สนฺตุฏฺโฐ โสมนสฺสจิตฺเตน การเปสหํ การาเปสึ. (อป.อฏฺ.๒/๖๔)

ในกาลนั้น เราได้ให้ค่าจ้างแก่นายช่างไม้เหล่านั้น เพื่อประโยชน์แก่การทำงาน ร่าเริงยินดีคือมีจิตประกอบด้วยความดีใจ ได้ก่อสร้าง **ศาลาหอฉัน** คือ ศาลาหอฉันที่ยาว.

อายาคตฺเถร (ปุ)

[อายาค + เถร]

พระเถระผู้เคยถวายศาลาหอฉันที่ยาว, พระอายาคัตเถระ.

ปุพฺเพ กตปุญฺญวเสน **อายาคตฺเถโร**ติ ปากโฏ. (อป.อฏฺ.๒/๖๓)

ด้วยอำนาจบุญที่ท่านบำเพ็ญไว้ในกาลก่อน จึงปรากฏนามว่า **พระอายาคัตเถระ**.

อายาคทายกตฺเถร (ปุ)

[อายาค + ทายก + เถร]

พระเถระผู้เคยถวายศาลาหอฉันที่ยาว, พระอายาคทายกเถระ.

นิพฺพุเต โลกนาถมฺหีติอาทิกํ อายสฺมโต **อายาคทายกตฺเถรสฺส** อปทานํ. (อป.อฏฺ.๒/๖๓)

ประวัติของท่าน**พระอายาคทายกเถระ** มีคำเริ่มต้นว่า นิพฺพุเต โลกนาถมฺหิ.

อายาควตฺถุ (น)

[อายาค + วตฺถุ]

สถานที่ให้ทาน, สถานที่ทำบุญ, ผู้เป็นนาบุญ, ผู้รับทาน.

> **อายาควตฺถูนิ** ปุถู ปถพฺยา สํวิชฺชนฺติ พฺราหฺมณา วาสวสฺส ปุริมํ ทิสํ ปจฺฉิมํ ทกฺขิณุตฺตรํ สํวิชฺชมานา ชนยนฺติ เวทํ. (ชา.๒/๒๓๓)

(นาคกาณาริฏฐะกล่าวคำที่ผิดว่า) พวกพราหมณ์ทั้งหลาย **ผู้เป็นนาบุญ**มีอยู่มากในแผ่นดินของท้าววาสวะ พราหมณ์เหล่านั้นมีอยู่ทั้งในทิศตะวันออกทิศตะวันตกทิศใต้และทิศเหนือย่อมทำความรู้ให้เกิด.

อายาควตฺถูนีติ ปุญฺญกฺเขตฺตภูตา อคฺคทกฺขิเณยฺยา ปถพฺยา ปุถู พฺราหฺมณา สํวิชฺชนฺติ. (ชา.อฏฺ.๗/๕๓)

คำว่า **ผู้เป็นนาบุญ(อายาควตฺถูนิ)** ความว่า พราหมณ์เป็นอันมาก ในแผ่นดิน ผู้เป็นนาบุญ คือผู้ประเสริฐควรรับทานก็มีอยู่.

อายาคเสฏฺฐ (ปุ)

[อายาค + เสฏฺฐ]

พระบรมสารีริกธาตุที่ควรบูชาอันประเสริฐ.

> ตสฺเสว เตเชน อยํ วสุนฺธรา
> **อายาคเสฏฺเฐหิ** มหี อลงฺกตา

เอวํ อิมํ จกฺขุมโต สรีรํ
สุสกฺกตํ สกฺกตสกฺกเตหิ. (ที.๒/๑๓๘)

ด้วยพระเดชแห่งพระบรมสารีริกธาตุนั้น แผ่นดินใหญ่นี้งดงามด้วย**พระบรมสารีริกธาตุที่ควรบูชาอันประเสริฐ** พระบรมสารีริกธาตุของพระผู้มีพระภาคจักษุนี้ชื่อว่าอันสาธุชนสักการบูชากันดีแล้ว.

อายาจก (ติ)

[อา + ยาจ + อ + ณฺวุ]

ผู้ขอ, ผู้ขอร้อง.

อายาจโก สกฺโก. (มิลินฺท.๑๓๒)

ผู้ขอร้อง คือ พระอินท์.

อายาจติ (กฺริ)

[อา + ยาจ + อ + ติ]

(ก) ย่อมขอร้อง.

อถ สกฺโก เทวานมินฺโท ตสฺส กุลสฺส อนุกมฺปาย ตํ เทวปุตฺตํ อายาจติ. (มิลินฺท.๑๓๒)

เวลานั้น พระอินท์ ผู้เป็นจอมเทพ **ย่อมขอร้อง**เทวบุตรนั้น เพื่ออนุเคราะห์ตระกูลนั้น.

(ข) ย่อมขอ, ย่อมอ้อนวอน.

อถ โข อายสฺมา อุทายี ตา อิตฺถิโย วิหารํ เปกฺขาเปตฺวา ตาสํ อิตฺถีนํ วจฺจมคฺคํ ปสฺสาวมคฺคํ อาทิสฺส วณฺณมฺปิ ภณติ อวณฺณมฺปิ ภณติ ยาจติปิ **อายาจติ**ปิ ปุจฺฉติปิ ปฏิปุจฺฉติปิ อาจิกฺขติปิ อนุสาสติปิ อกฺโกสติปิ. (วิ.๑/๑๘๗)

ท่านพระอุทายีพาหญิงเหล่านั้นชมวิหาร พูดชมบ้าง พูดติบ้าง ขอบ้าง **อ้อนวอน**บ้าง ถามบ้าง ถามซ้ำบ้าง บอกบ้าง สอนบ้าง ด่าบ้าง พาดพิงทวารหนัก ทวารเบาของหญิงเหล่านั้น.

(ค) ปรารถนา.

สทฺโธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ เอวํ สมฺมา อายาจมาโน **อายาเจยฺย** ‘ตาทิโส โหมิ ยาทิสา สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานา’ติ. (อํ.๑/๘๗)

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีศรัทธา เมื่อปรารถนาโดยชอบ**พึงปรารถนา**อย่างนี้ว่า “ขอให้เราเป็นเช่นกับพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะเถิด.

อายาจน (น/ถี)

[อา + ยาจ + ยุ]

(ก) การขอ, การทูลขอ, การขอร้อง.

อถสฺส ภควา **อายาจนํ** ปฏิกฺขิปนฺโต "อลํ โมคฺคลฺลานา"ติอาทิมาห. (วิ.อฏฺ.๑/๑๕๐)

พระผู้มีพระภาค เมื่อทรงประสงค์จะคัดค้าน**การทูลขอ**แม้นั้น ของพระเถระนั้นจึงตรัสพระดำรัสว่า "อย่าเลยโมคคัลลานะ" เป็นต้น.

สาธุ ภนฺเตติ **อายาจนา**. (วิ.อฏฺ.๒/๑๘๗)

คำว่า **สาธุ ภนฺเต** ได้แก่ **การทูลขอพระวโรกาส**.

(ข) การปรารถนา, ความปรารถนา, การขอพร.

เอกปุตฺโต อหํ อาสึ
ปิโย มาตุ ปิโย ปิตุ
พหูหิ วตจริยาหิ
ลทฺโธ **อายาจนาหิ** จ. (เถร.๒๙๒)

(พระภัททเถระกล่าวว่า)

เราเป็นบุตรคนเดียวจึงได้เป็นที่รักของมารดาบิดาเพราะเหตุว่ามารดาบิดาได้เรามาด้วยการประพฤติวัตรและ**ความปรารถนา**มากมาย.

อายาจนาหีติ เทวตา**ยาจนาหิ** สตฺถุ-**อายาจนาย** จ. (เถร.อฏฺ.๒/๑๓๔)

คำว่า **ความปรารถนา(อายาจนาหิ)** ได้แก่ **ด้วยการขอ**ต่อเทวดาและ**การขอ**ต่อพระศาสดา.

อายาจนตฺถ (ปุ)

[อายาจน + อตฺถ]

(๑) อรรถว่าขอโอกาส

สาธูติ อายาจนตฺเถ นิปาโต. (วิ.อฏฺ.๒/๖)

คำว่า สาธุ เป็นนิบาตลงใน**อรรถว่าขอโอกาส**.

(๒) (ติ) มีอรรถว่าขอโอกาส.

สาธุ สทฺโท **อายาจนตฺโถ**. (สํ.ฏี.๑/๒๘๘)

สาธุศัพท์ **มีอรรถว่าขอโอกาส**.

อายาจนพลิกมฺม (น)

[อายาจน + พลิกมฺม]

การบูชาที่กระทำด้วยอำนาจอ้อนวอน, การบวงสรวงขอพร.

สเจ มุจฺเจ เปจฺจ มุจฺเจติ อิทํ สตฺถา เชตวเน วิหรนฺโต เทวตานํ **อายาจนพลิกมฺมํ** อารพฺภ กเถสิ. (ชา.อฏฺ.๑/๑๘๕)

พระศาสดาเมื่อประทับ อยู่ในพระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ**การบวงสรวงขอพร**ต่อเทวดาทั้งหลาย จึงตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า สเจ มุจฺเจ เปจฺจ มุจฺเจ.

อายาจนวคฺค (ปุ)

[อายาจน + วคฺค]

(๑) อายาจนวรรค, หมวดว่าด้วยการอาราธนา สังยุตตนิกาย ขันธวรรค สังยุตตบาฬี สังยุต ๒ วรรค ๓. (สํ.๒/๑๖๒-๓)

(๒) อายาจนวรรค หมวดว่าด้วยความปรารถนา อังคุตตรนิกาย นิบาต ๒ ปัณณาสก์ ๓ วรรค ๒ . (อํ.๑/๘๗-๙๐)

อายาจนวจน (น)

[อายาจน + วจน]

(ก) ศัพท์ที่กล่าวการขอร้อง, ศัพท์ที่กล่าวการขอโอกาส.

สาธูติ อายาจนวจนเมตํ. (วิ.อฏฺ.๑/๑๕๐)

คำว่า **สาธุ** นี้ เป็น**ศัพท์ที่กล่าวการขอโอกาส**.

(ข) ศัพท์ที่เป็นเหตุขอ (เมถุนธรรม), ถ้อยคำอ้อนวอน, คำขอ.

กทา เต มาตา ปสีทิสฺสตีติอาทีสุ **อายาจนวจเนสุ**ปิ เอตฺตเกเนว สีสํ น เอติ. (วิ.อฏฺ.๒/๑๓๔)

แม้ใน**ถ้อยคำอ้อนวอน**ว่า เมื่อไรมารดาของเธอจักเลื่อมใสเป็นต้น อาบัติยังไม่ถึงที่สุดด้วยคำพูดเพียงเท่านี้.

อายาจนสทฺท (ปุ)

[อายาจน + สทฺท]

เสียงขอ, เสียงทูลวิงวอน, เสียงทูลอาราธนา.

เถโร กิร ตตฺถ นิสินฺโนว ทิพฺพจกฺขุนา พฺรหฺมานํ อาคตํ อทฺทส ทิพฺพาย โสตธาตุยา จ **อายาจนสทฺทํ** สุณิ. (ม.อฏฺ.๓/๑๒๒)

ทราบว่า พระเถระนั่งอยู่ ณ ที่นั้น ได้เห็นพรหมมาด้วยทิพยจักษุได้ยิน**เสียงทูลอาราธนา**ด้วยทิพโสต.

อายาจนสาธุ (ปุ)

[อายาจน + สาธุ]

สาธุศัพท์ที่กล่าวอรรถขอร้อง, สาธุศัพท์ที่กล่าวอรรถขอโอกาส.

สาธูติ อายาจนสาธุ. (อภิ.อฏฺ.๓/๙๖)

คำว่า **สาธุ** ได้แก่ **สาธุศัพท์ที่กล่าวอรรถขอร้อง**.

อายาจนสาธูติ น ปสํสนาทิสาธูติ อตฺโถ. (มูลฏี.๓/๔๔)

คำว่า **สาธุศัพท์กล่าวอรรถขอร้อง (อายาจนสาธุ)** อธิบายว่า สาธุศัพท์กล่าวอรรถสรรเสริญเป็นต้นหามิได้.

อายาจนสุตฺต (ต)

[อายาจน + สุตฺต]

(๑) อายาจนสูตร, อังคุตตรนิกาย นิบาต ๔ ปัณณาสก์ ๔ วรรค ๓ สูตร ๖ . (อํ.๑/๔๘๒-๓)

(ข) อายาจนสูตร, สังยุตนิกาย สฬายตนสังยุตตบาฬี สังยุต ๑ วรรค ๒. (สํ.๒/๒๖๕-๖)

อายาจนเหตุ (ปุ)

[อายาจน + เหตุ]

(ก) เหตุคือการขอร้อง, เหตุคือการอ้อนวอน.

โส ตสฺส **อายาจนเหตุ** ตํ กุลํ ปณิเธติ. (มิลินฺท.๑๓๒)

เทพบุตรนั้น ย่อมปรารถนาตระกูลนั้น

เพราะเหตุคือการขอร้องของพระอินทร์นั้น.

(ข) เหตุคือความปรารถนา, เหตุคือการอ้อนวอน.

ตํ กึ มญฺญสิ คามณิ อปิ นุ โส ปุริโส มหโต ชนกายสฺส **อายาจนเหตุ** วา โถมนเหตุ วา ปญฺชลิกา อนุปริสกฺกนเหตุ วา กายสฺส เภทา ปรํ มรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺเชยฺยา”ติ? “โน เหตํ ภนฺเต”. (สํ.๒/๔๙๘)

คามณี ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร บุรุษนั้นหลังจากตายแล้วพึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์**เพราะเหตุคือความปรารถนา** เพราะการสวดสรรเสริญหรือเพราะการประนมมือเดินเวียนรอบแห่งหมู่มหาชนเป็นเหตุได้หรือ” “ไม่ได้ พระพุทธเจ้าข้า”.

อายาจนฺต (ติ)

[อา + ยาจ + อ + อนฺต. (ถี) อายาจนฺตี]

(ก) ผู้ขออนุญาต, ผู้กราบทูลขออนุญาต.

ปถวิปริวตฺตนํ **อายาจนฺโต** หิ เถโร ภควนฺตํ เอวมาห. (วิ.๑/๑๕๐)

จริงอยู่ พระเถระ**เมื่อจะกราบทูลขออนุญาต**การพลิกแผ่นดิน จึงได้กราบทูลกะพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนั้น.

(ข) ปรารถนาอยู่, ขอพรอยู่.

อิเมปิ ทารกา ตยา สมานายุกา นิโรคา โหนฺตู”ติ **อายาจนฺตา** ปจมํเยว โภเชนฺติ. (วิ.อฏฺ.๒/๒๑๔)

ชนทั้งหลาย **ขอพรอยู่**ว่า เด็กแม้เหล่านี้ จงเป็นผู้ไม่มีโรคมีอายุยืน เสมอด้วยท่านเถิด เชิญให้รับประทานก่อน.

อายาจมาน (ติ)

[อา + ยาจ + อ + มาน]

(ก) ขออนุญาต, ขอโอกาส.

สาธุ ภนฺเตติ **อายาจมาโน** อาห. (สํ.อฏฺ.๑/๒๔๔)

พระอานนท์กราบ**ทูลขออนุญาต**ว่า พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ขอประทานวโรกาส.

(ข) ปรารถนาอยู่, ขอพรอยู่.

สทฺโธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ เอวํ สมฺมา **อายาจมาโน** อายาเจยฺย ตาทิโส โหมิ ยาทิสา สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานา’ติ. (อํ.๑/๘๗)

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีศรัทธาเมื่อ**ปรารถนา**โดยชอบพึงปรารถนาอย่างนี้ว่า “ขอให้เราเป็นเช่นกับพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะเถิด”.

อายาจิตพฺรหฺม (ปุ)

[อายาจิต + พฺรหฺม]

พรหมผู้ทูลขอ, พรหมผู้ทูลอาราธนา.

อญฺญตโร มหาพฺรหฺมาติ ธมฺมเทสนํ อายาจิตพฺรหฺมา. (ที.อฏฺ.๒/๖๙)

คำว่า **ท้าวมหาพรหมตนใดตนหนึ่ง (อญฺญตโร มหาพฺรหฺมา)** ได้แก่ **พรหมผู้ทูลอาราธนา**ให้ทรงแสดงธรรม.

อายาจิตภิกฺขา (ถี)

[อายาจิตา + ภิกฺขา]

ภิกษาที่เขานิมนต์, อาหารที่เขาขอร้องไว้.

คตคตฏฺฐาเน มหามณฺฑปํ กตฺวา ทานํ สชฺเชตฺวา อาคมฺม สฺวาตนาย นิมนฺติโต ชนสฺส **อายาจิตภิกฺข**เมว ปฏิคฺคณฺหนฺโต จตฺตาโร มาเส จาริกํ จริ. (ที.อฏฺ.๒/๔๙)

พระวิปัสสีโพธิสัตว์ผู้อันชนทั้งหลายสร้างมณฑปใหญ่ในที่ที่ไปถึงแล้ว ตระเตรียมทานมานิมนต์ เพื่อบริโภคอาหารในวันพรุ่งนี้ รับ**ภิกษาที่**มหาชน**นิมนต์**เที่ยวจาริกไปตลอด ๔ เดือน.

อายาจิตฺวา (กฺริ/วิ)

[อา + ยาจ + ตฺวา]

ขอร้องแล้ว, เชิญแล้ว.

สกฺโก เทวานมินฺโท ตํ เทวปุตฺตํ **อายาจิตฺวา** ตํ กุลํ อุปเนติ. (มิลินฺท.๑๓๒)

พระอินท์ผู้เจ้าเทพ**ขอร้อง**เทพบุตรนั้นแล้วนำพาไปยังตระกูลนั้น.

อายาจิยมาน (ติ)

[อา + ยาจ + ย + มาน]

ถูกปรารถอยู่, ถูกขออยู่.

มหาสตฺโต เทวตาหิ เอวํ **อายาจิยมาโน** เทวตานํ ปฏิญฺญํ อทตฺวาว กาลทีปเทสกุลชเนตฺติอายุปริจฺเฉทวเสน ปญฺจ มหาวิโลกนานิ วิโลเกสิ. (พุทฺธวํ.อฏฺ.๓๑๘.)

พระโพธิสัตว์ แม้อันเทวดาทั้งหลาย**ทูลขออยู่**ก็มิได้ประทานปฏิญญาคำรับรองแก่เทวดาทั้งหลาย แต่ทรงตรวจดู มหาวิโลกนะ ๕ คือ กาล ทวีป สถานที่ ตระกูล และพระชนมายุของพระชนนี.

อายาจียติ (กมฺม/กฺริ)

[อา + ยาจ + ย + เต]

ย่อมถูกขอ.

ภิกฺขียติ **อายาจียตี**ติ ภิกฺขา. (อป.อฏฺ.๒/๑๒๑)

ที่ชื่อว่า ภิกษา (อาหาร) เพราะอรรถว่า อันเขาปรารถนา คือ**ย่อมขอ**.

อายาเจตฺวา (กฺริ/วิ)

[อา + ยาจ + ตฺวา]

อ้อนวอนแล้ว, เซ่นไหว้แล้ว, ขอแล้ว.

เต กมฺมสิทฺธึ ปตฺถยมานา เทวตานํ **อายาเจตฺวา** ตาสํ พลิกมฺมตฺถํ มนุสฺสานํ หทยํ อุปฺปาเฏนฺติ. (วิ.อฏฺ.๑/๒๓๒)

โจรเหล่านั้น เมื่อต้องการความสำเร็จแห่งการงาน**อ้อนวอน**ต่อเหล่าเทวดาไว้ จึง

ได้ชำแหละหทัยของพวกมนุษย์ไป เพื่อบวงสรวงแก่เทวดาเหล่านั้น.

อายาติ (กฺริ)

[อา + ยา + อ + ติ]

(๑) (ก) ย่อมมา, ย่อมถึง.

อหมฺปิ ตาต ปสฺสามิ
โย โส พฺรหฺมาว ทิสฺสติ
อทฺธิโก วิย **อายาติ**
อติถี โน ภวิสฺสติ. (ชา.๒/๓๔๘)

(พระชาลีกราบทูลว่า)

ข้าแต่พระบิดา แม้หม่อมฉันก็เห็นผู้นั้นปรากฏเหมือนพราหมณ์ ดูเหมือนคนเดินทาง**กำลังมา**จักเป็นแขกของพวกเรา.

(ข) ย่อมไป, ตามไป, ตกไป.

โยคมายนฺติ มจฺจุโนติ มจฺจุโน โยคํ ปโยคํ ปกฺเขปํ อุปกฺเขปํ อุปกฺกมํ อพฺภนฺตรํ อาคจฺฉนฺติ, มรณวสํ คจฺฉนฺตีติ อตฺโถ. (สํ.อฏฺ.๑/๔๓)

บาทคาถาว่า **ย่อมไปสู่อำนาจความตาย (โยคมายนฺติ มจฺจุโน)** ความว่า สัตว์ทั้งหลายย่อมมาสู่ความเจริญ, ที่ถูกกระตุ้นเตือน, ที่ถูกโยนเข้าไปในภพ, ที่ถูกซัดเข้าไปในคติเป็นต้น,ที่ภายในอาณาจักรแห่งมัจจุ อธิบายว่า ย่อมไปสู่อำนาจความตาย.

(๒) ย่อมไป, ตามไป.

ยสฺสตฺถา ทูรมายนฺตีติ ยสฺส อตฺถาย อิเม สตฺตา ตณฺหาวสิกา หุตฺวา ทูรมฺปิ คจฺฉนฺติ. (ชา.อฏฺ.๒/๒๘๙)

บาทคาถาว่า **สัตว์ทั้งหลายที่ตกอยู่ในอำนาจของตัณหาไปยังสถานที่ไกลเพื่อประโยชน์แก่ท้องใด(ยสฺสตฺถา ทูรมายนฺติ)** ความว่า สัตว์เหล่านี้เป็นผู้อยู่ในอำนาจของตัณหา ย่อมไปแม้ไกล ๆ เพื่อจะขอแม้กับคนที่เป็นศัตรูเพื่อประโยชน์แก่ท้องใด.

อายามาติ คจฺฉาม. (สุตฺตนิ.อฏฺ.๒/๑๘๔)

คำว่า **อายาม** แปลว่า จงไป.

(๓) ย่อมเกิด, ย่อมเป็นไป.

อายนฺติ ตโตติ อาโย. (ที.อฏฺ.๒/๓๔๗)

สิ่งปฏิกูลทั้งหลาย **ย่อมเกิด**จากกายนั้น เพราะเหตุนั้น กายนั้น จึงชื่อว่า ที่เกิดของสิ่งปฏิกูล.

อายนฺตีติ อุปฺปชฺชนฺติ. (ที.ฏี.๒/๑๙๑)

คำว่า **อายนฺติ** แปลว่า ย่อมเกิดขึ้น.

อายาปน (น)

[อย + ณาเป + ยุ]

การให้เป็นไป, การให้เกิดขึ้น.

ดู บทถัดไป.

อายาปนฏฺฐ (ปุ)

[อายาปน + อตฺถ]

อรรถว่าให้เป็นไป, อรรถว่าให้เกิดขึ้น.

สมฺปยุตฺตกานํ อรูปธมฺมานํ โย **อายาปนฏฺเฐน** อายุ ตสฺมิญฺหิ สติ อรูปธมฺมา อยนฺติ คจฺฉนฺติ ปวตฺตนฺติ ตสฺมา อายูติ วุจฺจติ. (อภิ.อฏฺ.๑/๑๙๓)

สภาวธรรมที่ชื่อว่าอายุ **เพราะอรรถว่าให้** นามธรรมที่เกิดพร้อมกับตน**เป็นไป** จริงอยู่ เมื่ออายุนั้นมีอยู่ นามธรรมทั้งหลายย่อมไป คือเป็นไป ดำเนินไป เพราะฉะนั้น จึงตรัสว่าอายุ.

อายาเปติ (กฺริ)

[อา + ยว + เณ + ติ]

ย่อมเกิดยิ่ง, ย่อมเป็นไป, เกิดขึ้น.

กุสลา ธมฺมา อายาเปนฺตีติ สมถวิปสฺสนาวเสน ปวตฺตา กุสลา ธมฺมา ภุสํ ยาเปนฺติ ปวตฺตนฺตีติ อตฺโถ. (ปฏิสํ.อฏฺ.๒/๑๔๐)

คำว่า **กุศลธรรมทั้งหลาย ย่อมเกิดขึ้น (กุสลา ธมฺมา อายาเปนฺติ)** ความว่า กุศลธรรมทั้งหลายที่เป็นไปด้วยอำนาจสมถะและวิปัสสนา ย่อมเกิดขึ้นอย่างยิ่ง คือ ย่อมเป็นไป.

อายาม๑ (ปุ)

[(๑) อา + ยมุ + ณ. (๒) อา + ยา + อ + ม. อาปุพฺโพ ยมุ อุปรเม, โณ .อาภุโส ยาติ คจฺฉตีติ วา อายาโม, ยา คติปาปุเณสุ, โม. (ธาน.ฏี.๒๙๕)]

(๑) (ก) ความยาว, ยาว, นาน.

อายาโมทีฆตา'โรโห. (ธาน.๒๙๕)

ความยาว ๓ ศัพท์ คือ **อายาม**, ทีฆตา และอาโรห.

มหาสุทสฺสนสฺส อยํ กุสินารา กุสาวตี นาม ราชธานี อโหสิ ปุรตฺถิเมน จ ปจฺฉิเมน จ ทฺวาทสโยชนานิ **อายาเมน** อุตฺตเรน จ ทกฺขิเณน จ สตฺตโยชนานิ วิตฺถาเรน. (ที.๒/๑๒๑)

กรุงกุสินารานี้มีนามว่ากรุงกุสาวดี ได้เป็นราชธานีของพระเจ้ามหาสุทัสสนะ ด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตก **ยาว** ๑๒ โยชน์ ด้านทิศเหนือและทิศใต้ กว้าง ๗ โยชน์.

โสฬสสมา อายาเมนาติ **อายาเมน** สมโสฬสหตฺถา. (ม.อฏฺ.๓/๒๓๙)

คำว่า **โดยยาว ๑๖ ศอก(โสฬสสมา อายาเมน)** ความว่า (ผ้า) **โดยยาว** ๑๖ ศอกถ้วน.

อายามโต จตุพฺพีสํ
วิตฺถาเรน จ ทฺวาทส
รมฺมณํ นาม นครํ
ทฬฺหปาการโตรณํ. (อป.๑/๓๗)

(พระมหากัสสปเถระกล่าวว่า)

[ข้าพเจ้าเป็นใหญ่ในทวีปทั้ง ๔ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ ในคราวเป็นพระเจ้าจักรพรรดินั้น

ปราสาทของข้าพเจ้าสูงตระหง่าน ดังสายรุ้ง] ปราสาทนั้น**ยาว** ๒๔ โยชน์ กว้าง ๑๒ โยชน์มีกรุงชื่อว่า รัมมกะ มีกำแพงและค่ายมั่นคง.

ตสฺมึ จกฺกวตฺติรชฺชมฺหิ มยฺหํ ภวนํ มม ปาสาทํ อินฺทลฏฺฐีว อุคฺคตํ อากาเส จิตวิชฺโชตมานา วิชฺชุลฺลตา อิว อุคฺคตํ สตฺตภูมิกาทิเภเทหิ อุจฺจํ **อายามโต** ทีฆโต จ อุจฺจโต จ จตุวีสติโยชนํ วิตฺถารโต ทฺวาทส โยชนํ อโหสิ. (อป.อฏฺ.๑/๓๐)

ในความเป็นพระเจ้าจักรพรรดินั้น ภพของเรา คือปราสาทของเรา สูงขึ้นเหมือนสายรุ้งกินน้ำ คือสูงขึ้นไปโดยชนิดเป็นชั้น ๗ ชั้นเป็นต้นเหมือนสายฟ้า ตั้งสว่างจ้าอยู่ในอากาศ **ยาว** และสูง ๒๔ โยชน์ กว้าง ๑๒ โยชน์.

(ข) สูง.

อายาเมน จตุพฺพีส
โยชนํ อาสิ ตาวเท
วิมานํ สุกตํ มยฺหํ
วิตฺถาเรน จตุทฺทส. (อป.๑/๓๗)

(พระสีหาสนทายกเถระกล่าวว่า) บุญกรรมได้สร้างวิมาน **สูง** ๒๔ โยชน์ กว้าง ๑๔ โยชน์ไว้อย่างดี ในขณะนั้นเพื่อข้าพเจ้า.

อายาเมน จตุพฺพีสาติ ตตฺรุปปนฺนสฺส เทวภูตสฺส สโต มยฺหํ สุกตํ ปุญฺเญน นิพฺพตฺติตํ ปาตุภูตํ **อายาเมน** อุจฺจโต จตุพฺพีสโยชนํ วิตฺถาเรน ติริยโต จตุทฺทสโยชนํ ตาวเทว นิพฺพตฺติกฺขเณเยว อาสิ อโหสีติ อตฺโถ. (อป.อฏฺ.๑/๓๐)

คำว่า **วิมานสูง ๒๔ โยชน์(อายาเมน จตุพฺพีส)** ความว่า วิมาน**สูง** ๒๔ โยชน์ และกว้าง ๑๔ โยชน์ เกิดปรากฏแก่ข้าพเจ้าผู้เกิดเป็นเทวดาในดุสิตภพนั้น ด้วยบุญที่ข้าพเจ้าได้บำเพ็ญเป็นอย่างดี ได้บังเกิดขึ้นในขณะที่ข้าพเจ้าได้เกิดทันทีทันใด.

(๒) วีริยะ, ความเพียร.

อตฺถิ อายามนฺติ อตฺถิ วีริยํ. (สํ.อฏฺ.๓/๑๖๗)

คำว่า **มีความเพียร (อตฺถิ อายามํ)** ได้แก่ มีวีริยะ.

อายเมติ ผเลน มิสฺสิโต โหติ เอเตนาติ **อายาโม** สมฺมาวายาโม. (สํ.ฏี.๒/๔๐๕)

ชื่อว่า **ความเพียร** เพราะอรรถว่าเป็นเครื่องปะปน คือผสมกับผล ได้แก่ ความเพียรชอบ.

อายาม[๒] (กฺริ)

[อา + ยา + อ + ม]

มาไปกัน, มาไปกันเถิด.

อายามาติ อาคจฺฉ ยาม. (วิ.อฏฺ.๑/๑๖๔)

คำว่า **มาไปกัน (อายาม)** ได้แก่ พวกเราจงมาไปกันเถิด.

อายามาติ เอตฺถ อาสทฺโท อาคจฺฉาติ อิมินา สมานตฺโถติ อาห "**อายามา**ติ อาคจฺฉ ยามา"ติ. (สารตฺถ.๑/๔๕๖)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า “คำว่า **มาไปกัน (อายาม)** ได้แก่ พวกเราจงมาไปกันเถิด” เพื่อประสงค์จะแสดงว่า อาศัพท์ในคำว่า **มาไปกัน(อายาม)** นี้ มีอรรถเหมือนกับบทนี้ว่า อาคจฺฉ จงมา.

อายามาติ เอหิ ยาม. (ที.อฏฺ.๒/๑๒๗)

คำว่า **มาไปกัน(อายาม)** ได้แก่ เธอจงมาพวกเราไปกันเถอะ.

อายามสมฺปนฺน (ติ)

[อายาม + สมฺปนฺน]

ถึงพร้อมด้วยความยาว, มีความยาว.

ดู อายต.

อายาส (ปุ)

[อา + ยส + ณ]

ความลำบาก, ความลำบากใจ, ความเสียใจ, ความคับแค้นใจ.

ญาติพฺยสเนน วา ผุฏฺฐสฺส โภคพฺยสเนน วา ผุฏฺฐสฺส โรคพฺยสเนน วา ผุฏฺฐสฺส สีลพฺยสเนน วา ผุฏฺฐสฺส ทิฏฺฐิพฺยสเนน วา ผุฏฺฐสฺส อญฺญตรญฺญตเรน พฺยสเนน สมนฺนาคตสฺส อญฺญตรญฺญตเรน ทุกฺขธมฺเมน ผุฏฺฐสฺส **อายาโส** อุปายาโส อายาสิตตฺตํ อุปายาสิตตฺตํ อยํ วุจฺจติ อุปายาโส. (อภิ.วิ.๑๐๕)

ความลำบาก ความคับแค้น ภาวะที่แค้น ภาวะที่คับแค้น ของผู้ที่ถูกความเสื่อมญาติ ความเสื่อมโภคทรัพย์ ความเสื่อมเกี่ยวด้วยโรค ความเสื่อมศีล หรือความเสื่อมทิฏฐิกระทบ ของผู้ที่ประกอบด้วยความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่งกระทบ(หรือ)ผู้ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบนี้ เรียกว่า ความคับแค้นใจ.

อายาสนฏฺเฐน **อายาโส** สํสีทนวิสีทนาการปฺปวตฺตสฺส จิตฺตกิลมถสฺเสตํ นามํ. (อภิ.อฏฺ.๒/๙๙)

ที่ชื่อว่า **ความลำบาก** ด้วยอรรถว่า ลำบากใจ คำว่า อายาสะนี้ เป็นชื่อของความลำบากใจที่เป็นไปโดยอาการท้อแท้และเบื่อหน่ายใจ.

อายาโส กิลมนํ. (นีติ.ธา.๒๙)

ความคับแค้น ชื่อว่า **ความลำบาก**.

อายาสฏฺฐ (ปุ)

[อายาส + อตฺถ]

อรรถว่าลำบากใจ-ความคับแค้นใจ.

ทฬฺหํ อายาสฏฺเฐน อุปายาโส. (ม.ฏี.๓/๗๙)

ที่ชื่อว่า ความคับแค้นใจ **เพราะอรรถว่าลำบากใจ**อย่างยิ่ง.

อายาสน (น/ถี)

[อา + ยส + ยุ]

ความลำบาก, ความคับแค้นใจ.

โทโสเยวาติ กายจิตฺตานํ **อายาสน**วเสน โทสสฺเสว ปวตฺติอากาโรติ อตฺโถ.
(วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๒๐๑)

คำว่า **ความโกรธเท่านั้น(โทโสเยว)** อธิบายว่า อาการเป็นไปแห่งความโกรธเท่านั้นด้วยอำนาจ**ความลำบาก**กายและใจ.

อายาสนฏฺฐ (ปุ)

[อายาสน + อตฺถ]

อรรถว่าลำบาก-คับแค้นใจ.

ดู อายาส.

อายาสิตตฺต (น)

[อายาสิต + ตฺต]

ความเป็นผู้ลำบาก-คับแค้นใจ, ความลำบาก-ความคับแค้นใจ.

อายาสิตภาโว **อายาสิตตฺตํ**. (อภิ.อฏฺ.๒/๙๙)

ความเป็นผู้ลำบากใจ ชื่อว่า **ความคับแค้นใจ**.

อายาสิตภาว (ปุ)

[อายาสิต + ภาว]

ความเป็นผู้ลำบาก-คับแค้นใจ, ความลำบาก-ความคับแค้นใจ.

ดู อายาสิตตฺตํ.

อายุ (ปุ/น)

[(๑) อย + ณุ. ณฺวาทิ. ๑. (๒) อิ + ณุ. (ธาน.ฏี. ๑๕๕) (๓) อา + ยุ + ณุ. (นีติ.ธา.๑๓๘) อายุ-สทฺโท ปุํนปุํสกลิงฺโค ทฏฺฐพฺโพ. (นีติ.ปท. ๓๐๘)]

(ก) ชีวิต, ชีวิตินทรีย์, อายุ.

โย เตสํ อรูปีนํ ธมฺมานํ **อายู**ติ เตสํ สมฺปยุตฺตกานํ อรูปธมฺมานํ โย อายาปนฏฺเฐน **อายุ** ตสฺมิญฺหิ สติ อรูปธมฺมา อยนฺติ คจฺฉนฺติ ปวตฺตนฺติ, ตสฺมา **อายู**ติ วุจฺจติ.
(อภิ.อฏฺ.๑/๑๙๓)

คำว่า **ธรรมใดเป็นอายุของนามธรรมเหล่านั้น(โย เตสํ อรูปีนํ ธมฺมานํ อายุ)** ความว่า สภาวธรรมที่ชื่อว่า **อายุ** เพราะอรรถว่า เป็นที่เป็นไปแห่งนามธรรมที่เกิดพร้อมกับตนเหล่านั้น จริงอยู่ เมื่อ**อายุ**นั้นมีอยู่ นามธรรมทั้งหลาย ย่อมไป คือ เป็นไปเกิดขึ้นได้ เพราะเหตุนั้น จึงเรียกว่า **อายุ** (ชีวิต).

ปญฺจิมานิ อาวุโส อินฺทฺริยานิ เสยฺยถิทํ จกฺขุนฺทฺริยํ โสตินฺทฺริยํ ฆานินฺทฺริยํ ชิวฺหินฺทฺริยํ กายินฺทฺริยํ. อิมานิ โข อาวุโส ปญฺจินฺทฺริยานิ **อายุํ** ปฏิจฺจ ติฏฺฐนฺติ. (ม.อฏฺ.๒/๒๔๙)

ท่านผู้มีอายุ อินทรีย์ ๕ ประการนี้ คือ (๑) จักขุนทรีย์ (๒) โสตินทรีย์ (๓) ฆานินทรีย์ (๔) ชิวหินทรีย์ (๕) กายินทรีย์ อินทรีย์ ๕ ประการนี้อาศัย**อายุ** ดำรงอยู่.

อายุ อุสฺมา จ วิญฺญาณํ

ยทา กายํ ชหนฺติมํ
อปวิทฺโธ ตทา เสติ
ปรภตฺตํ อเจตนํ.
เอตาทิสายํ สนฺตาโน
มายายํ พาลลาปินี
วธโก เอส อกฺขาโต
สาโร เอตฺถ น วิชฺชติ. (สํ.๒/๑๑๗)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

เมื่อใด **อายุ** ไออุ่น และวิญญาณละกายนี้ เมื่อนั้น กายนี้ก็ถูกทอดทิ้ง นอนเป็นเหยื่อของสัตว์อื่น ปราศจากเจตนา ความสืบต่อเป็นเช่นนี้ นี้เป็นมายากลสำหรับหลอกลวงคนโง่ ขันธ์ ๕ เปรียบเหมือนเพชฌฆาต ในขันธ์นี้ที่ไม่มีแก่นสารอะไรเลย.

อายูติ ชีวิตินฺทฺริยํ. (สํ.อฏฺ.๒/๒๙๖)

คำว่า **อายุ** ได้แก่ ชีวิตินทรีย์ (ชีวิต).

(ข) อายุ, อายุไขย, ขอบเขตอายุ, ขอบเขตกาลที่ตั้งแห่งลำดับขันธ์วิบาก.

อุตุโภชนวเสน หิ **อายุ** หายติปิ วฑฺฒติปิ. (ที.อฏฺ.๒/๗)

จริงอยู่ **อายุไขย** ย่อมเสื่อมบ้าง ย่อมเจริญบ้างด้วยอำนาจแห่งฤดูและโภชนะ.

อายูติ จ ปรมายุ อธิปฺเปตํ. (ที.ฏี.๒/๙)

ก็อายุที่สั้นยิ่ง ท่านประสงค์เอาว่า**อายุไขย**.

อุปตฺถมฺภกสหาเยหิ อนุปาลกปฺปจฺจเยหิ อุปาทินฺนกกฺขนฺธานํ ปวตฺเตตพฺพากาโร อตฺถโต **ปรมายุ**. (ที.ฏี.๔๐/๑๙๐)

อาการแห่งขันธ์ที่เกิดจากกรรมอันเหตุที่รักษาอันเป็นเพื่อนคือเหตุช่วยเหลือให้เป็นไป ชื่อว่า **อายุสั้นยิ่ง**โดยความหมาย.

อายุอนฺตร (น)

[อายุ + อนฺตร]

ขอบเขตแห่งอายุ, ระยะเวลาแห่งอายุ.

อิโต อญฺญํ กมฺมฏฺฐานํ ภาเวตฺวา อรหตฺตํ ปตฺตสฺส ภิกฺขุโน หิ **อายุอนฺตรํ** ปริจฺฉินฺนํ วา โหติ อปริจฺฉินฺนํ วา. อิทํ ปน โสฬสวตฺถุกํ อานาปานสฺสตึ ภาเวตฺวา อรหตฺตํ ปตฺตสฺส **อายุอนฺตรํ** ปริจฺฉินฺนเมว โหติ. (วิสุทฺธิ.๑/๒๘๓)

แท้จริง ภิกษุผู้เจริญกรรมฐานอย่างใดอย่างหนึ่ง นอกจากกรรมฐานนี้แล้ว ได้บรรลุพระอรหัต ย่อมกำหนด**ระยะเวลาแห่งอายุ**ได้บ้างไม่ได้บ้าง แต่ภิกษุผู้เจริญอานาปานสติมีวัตถุ ๑๖ นี้แล้วได้บรรลุพระอรหัต ย่อมกำหนด**ระยะเวลาแห่งอายุ**ได้ทั้งนั้น.

อายุอนฺตรํ นาม ชีวิตนฺตรํ ชีวนกฺขณาวธิ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๓๔๖)

ขอบเขตแห่งชีวิต คือขอบเขตขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ ชื่อว่า **ระยะเวลาแห่งอายุ**.

อายุกปฺป (ปุ)

[อายุ + กปฺป]

ขอบเขตอายุ, อายุกัป, ระยะเวลาแห่งอายุ, เวลาที่ยังมีชีวิตอยู่.

โส จ ปน กปฺโป **อายุกปฺโป** วุจฺจติ. (มิลินฺท.๑๔๓)

ก็กัปนั้นท่านกล่าวถึง **อายุกัป**.

"กปฺปํ นิรยมฺหิ ปจฺจติ กปฺปํ สคฺคมฺหิ โมทตี"ติ เอตฺถ **อายุกปฺโป**. อายุกปฺปนํ อายุวิธานํ กมฺมสฺส วิปากวเสน วา วสฺสคณนาย วา อายุปริจฺเฉโทติ อตฺโถ. (อภิ.อฏฺ.๓/๒๒๗)

ในคำว่า **ย่อมไหม้ในนรกตลอดกัป ย่อมบันเทิงในสวรรค์ตลอดกัป (กปฺปํ นิรยมฺหิ ปจฺจติ กปฺปํ สคฺคมฺหิ โมทติ)** นี้ ท่านเรียก**อายุกัป**ว่ากัป การกระทำอายุ คือการจัดแจงอายุ อธิบายว่า ขอบเขตเวลาดำรงชีวิตอยู่ โดยอำนาจผลของกรรม ก็ดี โดยการนับปี ก็ดี.

อายุกปฺปน (น)

[อายุ + กปฺปน]

ขอบเขตอายุ, ระยะเวลาแห่งอายุ, เวลาที่ยังมีชีวิตอยู่.

ดู อายุกปฺป.

อายุกปฺปวินาส (ปุ)

[อายุกปฺป + วินาส]

การพินาศไปแห่งอายุกัป, อายุกัปพินาศไป.

กปฺปวินาเสเยวาติ จ **อายุกปฺปวินาเส** เอวาติ อตฺเถ สติ นตฺถิ วิโรโธ. (อํ.ฏี.๑/๒๑๔)

ก็ในคำว่า **กัปพินาศไปนั่นเอง(กปฺปวินาเสเยว)** เมื่อมีอรรถว่า **อายุกัปพินาศไป**นั่นเอง ย่อมไม่มีความผิด.

อายุกปฺปสญฺญิต (ติ)

[อายุกปฺป + สญฺญิต]

อันถูกจดจำว่าอายุกัป, ที่รู้ว่าอายุกัป, คืออายุกัป.

อวีจิมฺหิ อุปฺปชฺชิตฺวา ตตฺถ **อายุกปฺปสญฺญิตํ** อนฺตรกปฺปํ ติฏฺฐตีติ กปฺปฏฺโฐ. (ม.ฏี.๓/๔๗)

สัตว์ใดเกิดแล้วในอเวจีนรก ย่อมตั้งอยู่ตลอดอันตรกัป**คืออายุกัป** เพราะเหตุนั้น สัตว์นั้น จึงชื่อว่า สัตว์ผู้ดำรงอยู่ชั่วอายุกัป.

อายุกาม (ติ)

[อายุ + กาม]

ผู้ใคร่-ต้องการอายุยืนยาว, ผู้ประสงค์ให้อายุยั่งยืน.

น โข คหปติ อรหติ อริยสาวโก **อายุกาโม** อายุํ อายาจิตุํ วา อภินนฺทิตุํ วา อายุสฺส วาปิ เหตุ **อายุกาเมน** คหปติ อริยสาวเกน อายุสํวตฺตนิกา ปฏิปทา ปฏิปชฺชิตพฺพา. (อํ.๒/๔๑)

คหบดี อริยสาวก**ผู้ต้องการอายุยืนยาว**

ไม่ควรอ้อนวอนหรือ ยินดีอายุ แต่ความจริง อริยสาวก**ผู้ต้องการอายุยืนยาว** ควรปฏิบัติปฏิปทากุศล(มีทาน, ศีลเป็นต้น) อันก่อให้อายุยืน เพราะเหตุคืออายุ.

อายุการณ (น)

[อายุ + การณ]

เหตุแห่งอายุยืน, เหตุอายุยืน.

อิทํ ภิกฺขุโน อายุสฺมึ, อิทํ **อายุการณนฺ**ติ อตฺโถ. (ที.อฏฺ.๓/๔๑)

การเจริญอิทธิบาท ๔ นี้ คืออายุของภิกษุ อธิบายว่า การเจริญอิทธิบาท ๔ นี้ เป็น**เหตุอายุยืน**.

อายุกาล (ปุ)

[อายุ + กาล]

กาลที่อายุยืน, เวลาที่อายุยืน.

วสฺสสตสหสฺสโต ปฏฺฐาย เหฏฺฐา วสฺสสตโต ปฏฺฐาย อุทฺธํ **อายุกาโล** กาโล นาม ตทา จ อสีติวสฺสสหสฺสายุกา มนุสฺสา. อถ มหาสตฺโต "นิพฺพตฺติตพฺพกาโล"ติ กาลํ ปสฺสิ. (ที.อฏฺ.๒/๒๒)

เวลาที่(สัตว์มี)**อายุ** ตั้งแต่ ๑๐๐,๐๐๐ ปี ลงมาถึง ๑๐๐ ปี ชื่อว่า เวลาที่เสด็จอุบัติ ก็ในเวลานั้นมนุษย์ทั้งหลายมีอายุ ๘๐,๐๐๐ ปี ครั้งนั้น พระมหาสัตว์ทรงเห็นเวลาว่าถึงเวลาที่ควรจะเกิดแล้ว.

อายุโกฏฺฐาส (ปุ)

[อายุ + โกฏฺฐาส]

ส่วนแห่งอายุ, ส่วนพระชนมายุ.

พุทฺธา จ ขณฺฑิจฺจาทิภาวํ อปตฺวา ปญฺจเม **อายุโกฏฺฐาเส** พหุชนสฺส ปิยมนาปกาเลเยว ปรินิพฺพายนฺติ. (ที.อฏฺ.๒/๑๔๔)

ก็พระพุทธเจ้าทั้งหลาย พระทนต์ยังไม่หักเป็นต้น ทรงปรินิพพานในเวลาที่หมู่ชนมากรักใคร่ชื่นชมเท่านั้น **ในส่วนพระชนมายุที่ ๕**.

อายุกฺขย (ปุ)

[อายุ + ขย]

ความสิ้นไปแห่งอายุ, สิ้นอายุ, ตายเพราะสิ้นอายุ.

อถ โข อญฺญตโร สตฺโต **อายุกฺขยา** วา ปุญฺญกฺขยา วา อาภสฺสรกายา จวิตฺวา สุญฺญํ พฺรหฺมวิมานํ อุปปชฺชติ. (ที.๑/๑๖)

เวลานั้นสัตว์ตนใดตนหนึ่ง จุติจากชั้นอาภัสสรพรหมโลก **เพราะสิ้นอายุ**หรือสิ้นบุญ ย่อมเกิดที่วิมานพรหมอันว่างเปล่า.

อายุกฺขยา วา ปุญฺญกฺขยา วาติ เย อุพฺพารํ ปุญฺญกมฺมํ กตฺวา ยตฺถ กตฺถจิ อปฺปายุเก เทวโลเก นิพฺพตฺตนฺติ เต อตฺตโน ปุญฺญพเลน จาตุํ น สกฺโกนฺติ ตสฺส ปน เทวโลกสฺส อายุปฺปมาเณเนว จวนฺตีติ **อายุกฺขยา** จวนฺตีติ วุจฺจนฺติ เย ปน ปริตฺตํ ปุญฺญกมฺมํ

กตฺวา ทีฆายุกเทวโลเก นิพฺพตฺตนฺติ เต ยาวตายุกํ ฐาตุํ น สกฺโกนฺติ อนฺตราว จวนฺตีติ ปุญฺญกฺขยา จวนฺตีติ วุจฺจนฺติ. (ที.อฏฺ.๑/๑๐๒)

คำว่า **เพราะสิ้นอายุหรือสิ้นบุญ(อายุกฺขยา วา ปุญฺญกฺขยา วา)** ความว่า สัตว์เหล่าใดทำบุญกรรมไว้มากแล้วไปบังเกิดในเทวโลกที่มีอายุน้อยแห่งใดแห่งหนึ่ง สัตว์เหล่านั้นไม่อาจดำรงอยู่ตลอดอายุ ด้วยกำลังบุญของตน แต่จะจุติโดยประมาณอายุของเทวโลกนั้นเอง ฉะนั้นจึงเรียกว่า จุติ**เพราะสิ้นอายุ**บ้าง ส่วนสัตว์เหล่าใด ทำบุญกรรมไว้น้อยแล้วไปบังเกิดในเทวโลกที่มีอายุยืนสัตว์เหล่านั้นไม่อาจดำรงอยู่ได้ตลอดอายุ ย่อมจุติเสียในระหว่าง เพราะฉะนั้น เรียกว่า จุติเพราะสิ้นบุญบ้าง.

อายุกฺขยปฺปตฺต (ติ)

[อายุกฺขย + ปตฺต]

ผู้ถึงความสิ้นอายุ, ผู้สิ้นอายุ, ผู้ตาย.

ตาย จ ปน เวลาย เทวภวเน อตฺถิ เทวปุตฺโต อุสฺสนฺนกุสลมูโล ขีณายุโก **อายุกฺขยปฺปตฺโต** ยทิจฺฉกํ สมตฺโถ โอกฺกมิตุํ อปิ จกฺกวตฺติกุเลปิ. (มิลินฺท.๑๒๙)

ก็แลในเวลานั้น ในเทวโลก มีเทวบุตรผู้มีกุศลมูลมาก สิ้นอายุเทวดา **ถึงความสิ้นอายุ** สามารถลงไปเกิดแม้ในตระกูลกษัตย์ตามความปรารถนา.

อายุกฺขยมรณ (น)

[อายุกฺขย + มรณ]

การตายเพราะสิ้นอายุ, ตายเพราะสิ้นอายุ.

ชาติกฺขยมรณํ อุปกฺกมมรณํ สรสมรณํ **อายุกฺขยมรณํ** ปุญฺญกฺขยมรณนฺติปิ ตสฺเสว นามํ. (อภิ.อฏฺ.๒/๙๕)

แม้ความตาย ๕ อย่างคือ ตายเพราะสิ้นปฏิสนธิ ตายเพราะความพยายาม ตายโดยสำเร็จหน้าที่ของตน **ตายเพราะสิ้นอายุ**และตายเพราะสิ้นบุญ ก็เป็นชื่อความตายโดยสมมตินั่นเอง.

อายุกฺขยเหตุ (ปุ)

[อายุกฺขย + เหตุ]

เหตุคือการสิ้นอายุ, เหตุสิ้นอายุ.

ปริญฺญาทีนํ โสฬสนฺนํ กิจฺจานํ กตตฺตา กตกิจฺโจ กามาสวาทีหิ อนาสโว **อายุกฺขยา** อายุกฺขยเหตุ ตุฏฺโฐ โสมนสฺสิโก โหติ. (เถร.อฏฺ.๒/๒๖๘)

บุคคล ชื่อว่าผู้การทำกิจเสร็จแล้ว เพราะทำกิจ ๑๖ ประการมีปริญญากิจเป็นต้นเสร็จแล้ว ไม่มีอาสวะโดยกามาสวะเป็นต้น **เพราะความสิ้นอายุ** คือ เพราะเหตุคือการสิ้นอายุ จึงเป็นผู้ยินดี เบิกบานใจ.

อายุคติ (ถี)

[อายุ + คติ]

ความเป็นไปแห่งอายุ.

กาลกิริยํ อุปคนฺตฺวา **อายุคตึ** เขเปตฺวา ปรินิพฺพายนโต. (อภิ.อฏฺ.๓/๕๐)

เพราะเข้าถึงการกระทำความตาย ยัง**ความเป็นไปแห่งอายุ**ให้สิ้นไปแล้ว จึงสงบดับไป.

อายุญฺชน (น)

[อา + ยุช + ยุ]

ความพยายามอย่างยิ่ง, ความเพียรมาก.

อายุญฺชนํ อนุยุญฺชนํ อาโยโค. (ที.ฏี.๑/๓๗๕)

ความพยายามอย่างยิ่ง คือ ความเพียรต่อเนื่อง ชื่อว่า ความเพียรต่อเนื่อง

อายุต (ติ)

[อา + ยุ + ต]

ประกอบ-ระคน-มี.

อจฺโฉทิกา ปุถุสิลา
โคนงฺคุลมิคา**ยุตา**
อมฺพุเสวาลสญฺฉนฺนา
เต เสลา รมยนฺติ มํ. (เถร.๒๔๔)

(พระสังกิจจเถระกล่าวว่า)

ภูเขาศิลาอันกว้างใหญ่ไพศาล มีน้ำไหลใสสะอาด**มี**ฝูงค่างและฝูงเนื้อฟานคลาคล่ำ ดารดาษไปด้วยน้ำและสาหร่ายเหล่านั้นย่อมทำให้อาตมารื่นรมย์ใจยิ่งนัก.

โคนงฺคุเลหิ จ ปสาทาทิเกหิ มิเคหิ จ ตหํ ตหํ วิจรนฺเตหิ **อายุตา** มิสฺสิตาติ **โคนงฺคุลมิคายุตา**. (เถร.อฏฺ.๑/๒๘๔)

ชื่อว่า**มีฝูงค่างและฝูงเนื้อฟานคลาคล่ำ (โคนงฺคุลมิคายุตา)** เพราะ**ประกอบ**คือระคนเกลื่อนกล่นไปด้วยลิง ค่าง และเนื้อมีอีเก้ง เป็นต้น ที่วิ่งพลุกพล่านอยู่ในที่นั้นๆ .

ดู อนฺนปานสมายุต, กิมฺปุริสายุต, เคธมายุต, นานาทิชคณายุต, นานาปุปฺผทุมายุต, ปุถุโลมายุต, หริตายุต ด้วย.

อายุตฺต (ติ)

[อา + ยุช + ก]

(ก) ประกอบ, ประกอบโดยพิเศษ.

ตโปชิคุจฺฉาย **อายุตฺตา**
ปาลยํ ปวิเวกิยํ
รูเป จ เย นิวิฏฺจาเส
เทวโลกาภินนฺทิโน
เต เว สมฺมานุสาสนฺติ
ปรโลกาย มาติยาติ. (สํ.๑/๖๗)

(มารผู้มีบาปกล่าวว่า)

สัตว์เหล่าใด**ประกอบ**ด้วยการกีดกันบาปด้ วยตบะรักษาความสงบสงัด ติดอยู่ในรูป เพลิดเพลินในเทวโลก สัตว์เหล่านั้น ชื่อว่าสั่ง

สอนโดยชอบเพื่อปรโลกโดยแท้.

อายุตฺตาติ ตโปชิคุจฺฉเน ยุตฺตปยุตฺตา. (สํ.ฏี.๑/๑๑๗)

คำว่า **ประกอบ(อายุตฺตา)** ได้แก่ ประกอบด้วยการกีดกันบาปด้วยตบะ.

อายุตฺตาติ ทสฺสเนน สํยุตฺตา. (สํ.ฏี.๑/๑๖๗)

คำว่า **ประกอบ(อายุตฺตา)** ได้แก่ ประกอบด้วยญาณทัศนะ.

(ข) หมั่น, เพียร, พยายาม, มุ่งมั่น.

อนุปฺปนฺนสฺส ปฐมสฺส ฌานสฺส อุปฺปาทาย ยุตฺโต ปยุตฺโต **อายุตฺโต** สมายุตฺโต. (จูฬนิ.๕๖)

พระปัจเจกพุทธเจ้าประกอบ ประกอบทั่วขวนขวาย **มุ่งมั่น** มุ่งมั่นเสมอ เพื่อความเกิดขึ้นแห่งปฐมฌานที่ยังไม่เกิดขึ้น.

อายุตฺตก (ปุ)

[อายุตฺต + ก]

ผู้รับหน้าที่, เจ้าหน้าที่, ข้าราชการ, ผู้ปฏิบัติราชการแทนพระองค์. (ราชเลขา, ขุนคลัง, ผู้พิพากษา, อำมาตย์เป็นต้น).

โส สมิทฺเธ กิร มหานคเร สตฺตรตนสมฺปนฺโน ราชา จกฺกวตฺติ รชฺชํ อนุสาสติ ตสฺเสตํ ปจฺจนฺตนครํ ราชายุตฺตวิรหิตํ อถ ปุริสา อาคนฺตฺวา “อมฺหากํ เทว นคเร **อายุตฺตโก** นตฺถิ เทหิ โน กิญฺจิ อายุตฺตก”นฺติ อาหํสุ. (สํ.อฏ.๓/๑๐๓)

ได้ยินว่า ในเมืองใหญ่อันมั่งคั่ง พระราชาผู้สมบูรณ์ด้วยรัตนะทั้ง ๗ ประการ ทรงครองจักรพรรดิราชสมบัติ (แต่ว่า) ปัจจันตนครนั้นของพระองค์ กลับขาดผู้ปฏิบัติราชการแทนพระองค์ ครานั้นบุรุษทั้งหลายจึงพากันมากราบทูลว่า “ข้าแต่เทวะ ในเมืองของพวกข้าพระองค์ ไม่มี**ผู้ปฏิบัติราชการแทนพระองค์** ขอพระองค์ได้โปรดประทาน**ผู้ปฏิบัติราชการแทนพระองค์** ให้พวกข้าพระองค์สักคนหนึ่งเถิด”.

อายุตฺตกปุริส (ปุ)

[อายุตฺตก + ปุริส]

บุรุษรับหน้าที่, เจ้าหน้าที่, ข้าราชการ, ผู้ปฏิบัติราชการแทนพระองค์.

อายสาธโก **อายุตฺตกปุริโส** วิย ตนฺนิสฺสิโต นนฺทิราโค อนุจโร นาม. (ธมฺม.อฏ.๒/๒๘๔)

ความกำหนัดด้วยอำนาจความยินดี ซึ่งอาศัยตัณหาเป็นต้นนั้น ชื่อว่าเพียรติดตามดุจ**เจ้าหน้าที่**จัดการทรัพย์ให้สำเร็จ.

อายุตฺตกพฺราหฺมณ (ปุ)

[อายุตฺตก + พฺราหฺมณ]

พราหมณ์ผู้เป็นเจ้าหน้าที่, พราหมณ์ผู้เก็บส่วย.

สงฺคารโวติ เอวํนามโก ราชคหนคเร ชิณฺณปฏิสงฺขรณการโก **อายุตฺตกพฺราหฺมโณ**.

(อํ.อฏฺ.๒/๑๔๙)

คำว่า **สังคารวะ (สงฺคารโว)** ได้แก่ **พราหมณ์ผู้เป็นเจ้าหน้าที่** ผู้ทำการปฏิสังขรณ์ของที่คร่ำคร่าในกรุงราชคฤห์ มีชื่ออย่างนี้.

อายุตฺตกเวส (ปุ)

[อายุตฺตก + เวส]

เพศเจ้าหน้าที่.

สาธุ เทว กเถหีติ. คจฺฉ เสฏฺฐิโน **อายุตฺตกเวสํ** คเหตฺวา เสฏฺฐิสฺส หตฺถโต ปณฺณํ อาโรเปตฺวา โวหารูปชีวีหิ คหิตํ อฏฺฐารสโกฏิธนํ อตฺตโน อานุภาเวน โสเธตฺวา ตุจฺฉคพฺเภ ปูเรตฺวา มหาสมุทฺทํ ปวิฏฺฐํ อฏฺฐารสโกฏิธนํ อตฺถิ อญฺญมฺปิ อสุกฏฺฐาเน นาม อสฺสามิกํ อฏฺฐารสโกฏิธนํ อตฺถิ ตํ สพฺพํ สํหริตฺวา ตสฺส ตุจฺฉคพฺเภ ปูเรตฺวา ทณฺฑกมฺมํ กตฺวา ขมาเปหีติ. (ธมฺม.อฏฺ.๒/๙)

เทวดา : ดีละ เทพเจ้า ขอพระองค์ทรงกรุณาตรัสบอกเถิด

ท้าวสักกะ : ไปเถิดท่าน ท่านจงแปลงเป็น**เพศเจ้าหน้าที่**ของเศรษฐีให้ใครนำหนังสือ (สัญญากู้เงิน) จากมือเศรษฐีมาแล้ว (นำไป) ให้เขาชำระทรัพย์ ๑๘ โกฏิ ที่พวกค้าขายถือเอาไป ด้วยอานุภาพของตนแล้ว บรรจุไว้ให้เต็มในห้องเปล่า ทรัพย์ ๑๘ โกฏิ ที่จมลงในมหาสมุทรมีอยู่ก็ดี ทรัพย์ ๑๘ โกฏิ ส่วนอื่น ซึ่งหาเจ้าของมิได้ มีอยู่ในที่โน้นก็ดี จงรวบรวมทรัพย์ทั้งหมดนั้นบรรจุไว้ให้เต็มในห้องเปล่าของเศรษฐี ครั้นทำกรรมชื่อนี้ให้เป็นทัณฑกรรมแล้ว จงขอขมาโทษเศรษฐี.

อายุท (ติ)

[อายุ + ทา + กฺวิ]

ผู้ให้อายุ.

> **อายุโท** พลโท ธีโร
> วณฺณโท ปฏิภานโท
> สุขสฺส ทาตา เมธาวี
> สุขํ โส อธิคจฺฉติ.
> อายุํ ทตฺวา พลํ วณฺณํ
> สุขญฺจ ปฏิภาณโท
> ทีฆายุ ยสวา โหติ
> ยตฺถ ยตฺถูปปชฺชติ. (อํ.๒/๓๖)

(พระพุทธเจ้าตรัสว่า)

นักปราชญ์ผู้มีปัญญา **ให้อายุ** ย่อมได้อายุ ให้พละ ย่อมได้พละ ให้วรรณะ ย่อมได้วรรณะ ให้ปฏิภาณ ย่อมได้ปฏิภาณ ให้สุข ย่อมได้สุข ครั้นให้อายุ พละ วรรณะ สุขะ และปฏิภาณแล้ว จะเกิดในที่ใด ๆ ย่อมเป็นผู้มีอายุยืนมียศในที่นั้น ๆ.

อายุททนฺต (ติ)

[อายุ + ทา + อนฺต]

ให้อายุ.

"ทฺวีหิ ภนฺเต นาคเสน การเณหิ โภชนํ ชีวิตํ หรติ อติภุตฺเตน วา อุสฺมาทุพฺพลตาย วา **อายุททํ** ภนฺเต นาคเสน โภชนํ ทุรุปจาเรนชีวิตํ หรตี"ติ. (มิลินฺท.๑๕๕)

[พระนาคเสน : ขอถวายพระพร ถ้าอย่างนั้น อาหารก็ไม่ชื่อว่ารักษาชีวิตของทุกคน] พระเจ้ามิลินท์ : พระคุณเจ้านาคเสน อาหารย่อมคร่าชีวิตได้เพราะเหตุ ๒ ประการ คือ (๑) เพราะบริโภคมากเกินไป (๒) เพราะไฟธาตุอ่อนกำลังไป อาหารแม้ปกติก็**ให้อายุ** แต่เพราะวิธีการไม่ถูกต้อง ย่อมคร่าชีวิตได้.

อายุทาน (น)

[อายุ + ทาน]

การให้อายุ, การให้ทานอายุ.

อายุํ โข ปน ทตฺวาติ **อายุทานํ** ทตฺวา. (อํ.อฏฺ.๒/๓๑๑)

คำว่า **ให้อายุแล้ว (อายุํ โข ปน ทตฺวา)** ได้แก่ ครั้นให้**การให้ทานอายุ**แล้ว.

อายุทายี (ติ)

[อายุ + ทา + ณี]

ผู้ให้อายุ.

โส **อายุทายี** วณฺณทายี
สุขํ พลํ ทโท นโร
ทีฆายุ ยสวา โหติ
ยตฺถ ยตฺถูปปชฺชติ. (อํ.๑/๓๗๕)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

นรชน**ผู้ให้อายุ** วรรณะ สุขะ พละ ย่อมเป็นผู้มีอายุยืน มียศในที่ที่ตนเกิด.

อายุทุพฺพล (น)

[อายุ + ทุพฺพลฺย. ภาวโลปบทที่ลบ ณฺยปัจจัย]

ความเป็นผู้ไม่มีกำลังแห่งอายุ, ความไม่มีกำลังแห่งอายุ, ความที่อายุมีกำลังน้อย.

อายุทุพฺพลโต มรณํ อนุสฺสริตพฺพํ. (วิสุทฺธิ.๑/๒๒๓)

พึงระลึกถึงความตาย**เพราะความที่อายุมีกำลังน้อย**.

อายุทุพฺพลโตติ ชีวิตสฺส ทุพฺพลภาวโต. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๒๘๙)

คำว่า **เพราะอายุมีกำลังน้อย(อายุทุพฺพลโต)** ได้ แก่ เพราะความที่ชีวิตมีกำลังอ่อนแอ.

อายุธ (น)

[อา + ยุธ + อ]

อาวุธ.

ดู อาวุธ.

อายุธภณฺฑ (น)

[อายุธ + ภณฺฑ]

เครื่องอาวุธ, อาวุธต่างๆ.

สตฺถวณิชฺชาติ **อายุธภณฺฑํ** กตฺวา วา กาเรตฺวา วา ยถากตํ วา ปฏิลภิตฺวา ตสฺส วิกฺกโย. (อํ.ฏี.๒/๒๔)

คำว่า **การค้าขายอาวุธ(สตฺถวณิชฺชา)** ได้แก่ การกระทำ**เครื่องอาวุธ**หรือให้ผู้อื่นกระทำหรือได้ตามที่เขากระทำไว้แล้วขายอาวุธนั้น.

อายุธารณ (ติ)

[อายุ + ธารณ]

ทรงอายุ, รองรับอายุ.

โภชนํ สพฺพสตฺตานํ **อายุธารณํ**. (มิลินฺท.๓๐๖)

โภชนาหารเป็นของ**ทรงอายุ**ของสัตว์ทั้งปวงไว้.

อายุปจฺเฉทน (ติ)

[อายุ + อุปจฺเฉทน]

เข้าไปตัดซึ่งอายุ, ตัดอายุ.

อนายุสฺสาติ **อายุปจฺเฉทนา** น อายุวฑฺฒนา. (อํ.อฏฺ.๓/๔๖)

ธรรมที่ทำให้อายุสั้น(อนายุสฺสา) ได้แก่ ธรรมที่**ตัดอายุ** คือไม่ยังอายุให้เจริญขึ้น.

อายุปญฺญาสมาหิต (ติ)

[อายุ + ปญฺญา + สมาหิต]

ประกอบ-ถึงพร้อมด้วย-มีอายุและปัญญา.

อายุปญฺญาสมาหิโต. (อป.๑/๓๖๖) (พระปิลินทวัจฉเถระกล่าวว่า)

ข้าพเจ้า**มีอายุและปัญญา**.

อายุปฏิลาภ (ปุ)

[อายุ + ปฏิลาภ]

การได้อายุ.

อายุสํวตฺตนิกา หิสฺส ปฏิปทา ปฏิปนฺนา **อายุปฏิลาภาย** สํวตฺตติ. โส ลาภี โหติ อายุสฺส ทิพฺพสฺส วา มานุสสฺส วา. (อํ.๒/๔๑)

แท้จริงปฏิปทาอันเป็นไปเพื่ออายุที่อริยสาวกนั้นปฏิบัติแล้ว ย่อมเป็นไป**เพื่อการได้อายุ** อริยสาวกนั้นย่อมได้อายุอันเป็นทิพย์ หรือเป็นของมนุษย์.

อายุปริกฺขย (ปุ)

[อายุ + ปริกฺขย]

การสิ้นอายุ.

กาลํ กโรตีติ น วิชาตภาวปจฺจยา **อายุปริกฺขเยเนว**. (ที.อฏฺ.๒/๒๙)

คำว่า **สวรรคต (กาลํ กโรติ)** ความว่า ย่อมไม่สวรรคตเพราะมีประสูติกาลเป็นปัจจัย คือย่อมสวรรคต**เพราะสิ้นพระชนมายุ**

เท่านั้น.

อายุปริจฺเฉท (ปุ)

[อายุ + ปริจฺเฉท]

การกำหนดอายุ.

อายุปริจฺเฉเท ปริตฺตํ ลหุกนฺติ อุภยเมตํ อปฺปกสฺเสว เววจนํ. (ที.อฏฺ.๒/๖)

บัณฑิตพึงทราบคำวินิจฉัย**ในการกำหนดอายุ**ดังต่อไปนี้ สองคำนี้ว่า เล็กน้อย (ปริตฺตํ ลหุกํ) เป็นคำใช้เรียกแทนคำว่า น้อย (อปฺปกํ) นั้นนั่นเอง.

อายุปริจฺเฉทวจน (น)

[อายุปริจฺเฉท + วจน]

การกล่าวการกำหนดอายุ.

"วสฺสสตํ วสฺสสหสฺสํ วสฺสสตสหสฺสานี" ติ อาทินา มนุสฺสานํ เทวานญฺจ **อายุปริจฺเฉทวจนโต** เยภุยฺเยน เตสํ อายุกฺขเยน มรณํ โหติ. (อนุฏี.๓/๑๓๓)

โดยมากมนุษย์และเทวดาเหล่านั้นตายเพราะสิ้นอายุ**เพราะการตรัสการกำหนดอายุ**ของมนุษย์และเทวดาทั้งหลาย โดยนัยเป็นต้นว่า ๑๐๐ ปี ๑,๐๐๐ ปี ๑๐๐,๐๐๐ปี.

อายุปริตฺตตา (ถี)

[อายุ + ปริตฺต + ตา]

ความเป็นแห่ง(ชีวตินทรีย์)มีอายุน้อย-สั้น, ความมีอายุน้อย-สั้น.

เอตํ ภยนฺติ เอตํ ชีวิตินฺทฺริยสฺส มรณูปคมนํ อายุปริตฺตตา ชรูปนีตสฺส ตาณาภาโวติ ติวิธํ ภยํ ภยวตฺถุ ภยการณนฺติ อตฺโถ. (สํ.อฏฺ.๑/๒๑)

คำว่า **ภัยนี้(เอตํ ภยํ)** ได้แก่ ภัย คือที่ตั้งแห่งภัย ได้แก่ เหตุแห่งภัย ๓ อย่างนี้คือ

๑. การเข้าถึงความตายแห่งชีวิตินทรีย์

๒. **ความที่**ชีวิตินทรีย์**มีอายุสั้น**

๓. ความไม่มีเครื่องต้านทานของบุคคลผู้ถูกชรานำเข้าไป.

อายุปริปากกาล (ปุ)

[อายุ + ปริปาก + กาล]

เวลาที่แก่แห่งอายุ, เวลาที่อายุแก่หง่อม.

ปริปากํ อาคเมนฺตีติ **อายุปริปากกาลํ** อาคเมนฺติ. (ที.อฏฺ.๒/๓๙๙)

คำว่า **รอให้อายุสิ้นไปเอง (ปริปากํ อาคเมนฺติ)** ได้แก่ ย่อมรอ**เวลาที่อายุแก่หง่อม**.

อายุปริมาณ (น)

[อายุ + ปริมาณ]

ประมาณแห่งอายุ.

จิรฏฺฐิติกภาเวปิ เจตฺถ เตสํ พุทฺธานํ **อายุปริมาณโต**ปิ ปุริสยุคโตปิ อุภยถา จิรฏฺ-

จิติกตา เวทิตพฺพา. (วิ.อฏฺ.๑/๑๕๗)

ก็แม้ในความดำรงอยู่ได้นานในคำพยากรณ์นี้ ก็พึงทราบความดำรงอยู่ได้นานโดยเหตุ ๒ ประการ คือ**โดยประมาณแห่งพระชนมายุ**ของพระพุทธเจ้าทั้งหลายนั้นบ้าง โดยยุคของมนุษย์บ้าง [แท้จริง พระผู้มีพระภาค ทรงพระนามว่ากกุสันธะมีพระชนมายุ ๔๐,๐๐๐ ปี พระผู้มีพระภาคทรงพระนาม ว่าโกณาคมนะมีพระชนมายุ ๓๐,๐๐๐ ปี พระผู้มีพระภาคทรงพระนามว่ากัสสปะ มีพระชนมายุ ๒๐,๐๐๐ ปี แม้พระสาวกผู้ทันเห็นพระองค์ของพระพุทธเจ้าทั้งหลายนั้น ก็มีอายุประมาณเท่านั้นเหมือนกัน และยุคของพระสาวกของพระพุทธเจ้าทั้งหลายนั้นเป็นอันมากได้ประพฤติพรหมจรรย์ให้ดำเนินไปโดยสืบต่อกัน พรหมจรรย์จึงดำรงอยู่ได้นานโดยเหตุ ๒ ประการ คือโดยประมาณแห่งพระชนมายุของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย นั้นบ้าง โดยยุคแห่งสาวกบ้างอย่างนี้]

อายุปริยนฺต (ปุ)

[อายุ + ปริยนฺต]

ขอบเขต-ประมาณอายุ.

เอว**มายุปริยนฺโต**. (ที.๑/๑๒)

(สมณพราหมณ์พวกหนึ่งระลึกชาติได้ว่า) เรามี**ขอบเขตอายุ**อย่างนี้.

อายุปริโยสาน (น)

[อายุ + ปริโยสาน]

ที่สุดแห่งอายุ, สิ้นอายุ.

โส ยถาผาสุกํ คนฺตฺวา **อายุปริโยสาเน** ปรินิพฺพายิ. (ม.อฏฺ.๒/๓๓)

พระสังฆเถระนั้นไปตามความผาสุกแล้วก็ปรินิพพานเมื่อ**สิ้นอายุ**.

อายุปาล (ปุ)

[อายุ + ปาล]

พระอายุปาลเถระ.

อายสฺมา **อายุปาโล** สงฺฆเยยฺยปริเวเณ ปฏิวสติ. (มิลินฺท.๑๘)

ท่าน**พระอายุปาลเถระ** อาศัยอยู่ที่สงไขยบริเวณ.

อายุปาลยนฺต (ติ)

[อายุ + ปาลยนฺต]

รักษาอายุ, อายุยืน.

มนุชสฺส สทา สตีมโต
มตฺตํ ชานโต ลทฺธโภชเน
ตนุกสฺส ภวนฺติ เวทนา
สณิกํ ชีรติ **อายุปาลยํ**. (สํ.๑/๘๒)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)
มนุษย์ผู้มีสติอยู่ทุกเมื่อ รู้จักประมาณในโภชนะที่ได้แล้ว ย่อม

มีเวทนาเบาบาง เขาย่อมแก่ช้า **รักษาอายุ**ก็ยืน.

อายุปาลยนฺติ นิโรโธ อเวทโน ชีวิตํ รกฺขนฺโต. (สํ.ฏี.๑/๑๘๕)

คำว่า **รักษาอายุ(อายุปาลยํ)** ได้แก่ มีเวทนาดับ คือไม่มีเวทนารักษาชีวิตอยู่.

อายุปาลี (ถี)

[อายุ + ปาลี]

พระเถรีชื่ออายุปาลี.

ดู บทถัดไป.

อายุปาลิตฺเถรี (ถี)

[อายุปาลี + เถรี]

พระอายุปาลิเถรี.

สํฆมิตฺตายปิ ราชธีตาย อาจริยา **อายุปาลิตฺเถรี** นาม. (วิ.อฏฺ.๑/๓๙)

อาจารย์แม้ของพระราชธิดาสังฆมิตตา ชื่อว่า**อายุปาลิเถรี**.

อายุปฺปฏิลาภี (ถี)

[อายุ + ปฏิลาภี]

ผู้ได้ส่วนแห่งอายุยืน, มีอายุยืน.

อายุสฺส ภาคินี โหตีติ **อายุภาคปฏิลาภินี** โหติ. (อํ.อฏฺ.๒/๓๑๑)

คำว่า **เป็นผู้มีส่วนแห่งอายุ (อายุสฺส ภาคินี โห**ติ ได้แก่ เป็นผู้ได้ส่วนอายุยืน.

อายุภาคปฏิลาภินี โหตีติ อายุโกฏฺฐาสสฺส ปฏิลาภินี โหติ. (อํ.ฏี.๒/๓๐๘)

คำว่า **เป็นผู้ได้ส่วนอายุ(อายุภาคปฏิลาภินี โหติ)** ได้แก่ เป็นผู้ได้ซึ่งส่วนแห่งอายุยืน.

อายุร (ปุ)

[ยาทิจฉกนาม]

ผู้มีชื่อว่าอายุร, อายุรอำมาตย์, อายุรบัณฑิต.

พฺยากาสิ **อายุโร** ปญฺหํ
อโถ ปุกฺกุสโปริโส
สพฺเพ ปญฺเห อติโภติ
ยถา ภาสติ เสนโกติ. (ชา.๑/๑๕๙)

(พระราชาตรัสสดุดีพระโพธิสัตว์ว่า)

ตามที่เสนกบัณฑิตกล่าวมาย่อมครอบคลุมปัญหาทุกข้อ **อายุรบัณฑิต**และปุกกุสบัณฑิตได้กล่าวแก้แล้ว.

อายุรปณฺฑิต (ปุ)

[อายุร + ปณฺฑิต]

อำมาตย์ผู้มีปัญญาชื่อว่าอายุร, อายุรบัณฑิต.

รญฺโญ **อายุรปณฺฑิตสฺส** วจนํ สุตฺวา

"อสิคิลนโต กิร 'อิทํ นาม ทมฺมีติ วจนํ ทุกฺกรํ, อหญฺจ 'ปุโรหิตปุตฺตสฺส เทวึ ทมฺมีติ อวจํ, อติทุกฺกรํ วต เม กตนฺติ วีมํสนฺตสฺเสว หทยโสโก โถกํ ตนุตฺตํ คโต. (ชา.อฏฺ.๓/๓๑๙)

เมื่อพระราชาทรงสดับคำของ**อายุรบัณฑิต** แล้วไตร่ตรองอยู่ว่า ได้ยินว่าคำพูดว่า เราจะให้สิ่งนี้ ทำยากกว่าการกลืนดาบ ก็เราได้พูดว่า เราจะให้พระเทวีแก่บุตรปุโรหิต เราได้ทำสิ่งที่ทำได้ยากยิ่งแล้วหนอ ดังนี้ ความเศร้าโศกในพระหฤทัยก็บรรเทาไปได้หน่อยหนึ่ง.

อายุวฑฺฒน (น)

[อายุ + วฑฺฒน]

(๑) ความเจริญแห่งอายุ, เจริญอายุ, อายุยืน.

สตฺถา "ภิกฺขเว น เกวลํ **อายุวฑฺฒน**เมว, อิเม ปน สตฺตา คุณวนฺเต วนฺทนฺตา อภิวาเทนฺตา จตูหิ การเณหิ วฑฺฒนฺติ, ปริสฺสยโต มุจฺจนฺติ, ยาวตายุกเมว ติฏฺฐนฺตีติ วตฺวา อนุสนฺธึ ฆเฏตฺวา ธมฺมํ เทเสนฺโต อิมํ คาถมาห

อภิวาทนสีลิสฺส
นิจฺจํ วุฑฺฒาปจายิโน
จตฺตาโร ธมฺมา วฑฺฒนฺติ
อายุ วณฺโณ สุขํ พลนฺติ.
(ธมฺม.อฏฺ.๑/๔๒๔)

พระศาสดาตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย **อายุยืน**อย่างเดียวเท่านั้นก็หาไม่, ก็สัตว์เหล่านี้ไหว้ท่านผู้มีพระคุณ ย่อมเจริญด้วยเหตุ ๔ ประการ พ้นจากอันตราย, ดำรงอยู่จนตลอดอายุทีเดียว ดังนี้แล้ว เมื่อจะทรงสืบอนุสนธิแสดงธรรม จึงตรัสพระคาถานี้ว่า :-

ธรรม ๔ ประการ คือ อายุ วรรณะ
สุขะ พละย่อมเจริญแก่บุคคลผู้
กราบไหว้เป็นปกติ ผู้อ่อนน้อมต่อ
ท่านผู้เจริญเป็นนิตย์.

(๒) ยังอายุให้เจริญ, อันยังอายุให้ยืนยาว, ก่อให้เกิดอายุยืน.

"เทว มรณโต มุจฺจนกสตฺโต นาม นตฺถิ อมฺหากํ **อายุวฑฺฒโน** เจติยฏฺฐานํ ปุญฺญกฺเขตฺตํ อภิเสกสิญฺจโก โส ภควา สตฺถา กุสินาราย ปรินิพฺพุโตติ. (ที.อฏฺ.๒/๑๙๘)

(อำมาตย์ทูลพระราชาว่า) "ขอเดชะ ธรรมดาว่าสัตว์ผู้พ้นจากความตายไปได้ย่อมไม่มี พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น **ทรงเป็นผู้ยังอายุให้เจริญ** เป็นเจติยสถาน เป็นเนื้อนาบุญ เป็นพระแท่นอภิเษก เป็นพระศาสดาของเราทั้งหลาย เสด็จปรินิพพานแล้ว ณ กรุงกุสินารา".

อายุวฑฺฒนการณ (น)

[อายุวฑฺฒน + การณ]

เหตุแห่งความเจริญอายุ, เหตุอายุยืน.

"ปสฺสถาวุโส อายุวฑฺฒนกุมาเรน กิร สตฺตเม ทิวเส มริตพฺพํ อภวิสฺส โส อิทานิ

วีสวสฺสสตฏฺฐายี หุตฺวา ปญฺจหิ อุปาสกสเตหิ ปริวุโต วิจรติ อตฺถิ มญฺเญ อิเมสํ สตฺตานํ **อายุวฑฺฒนการณนฺ**ติ. (ธมฺม.อฏฺ.๑/๔๒๔)

(ภิกษุทั้งหลายสนทนากันว่า) ผู้มีอายุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงดู, ได้ยินว่า อายุวัฒนกุมารจะต้องตายในวันที่ ๗, บัดนี้อายุวัฒนกุมารนั้น ดำรงอยู่ ๑๒๐ ปี อันอุบาสก ๕๐๐ คนแวดล้อมเที่ยวไป, **เหตุอายุยืน** ของสัตว์เหล่านี้ น่าจะมีอยู่.

อายุวฑฺฒนกุมาร (ปุ)

[อายุวฑฺฒน + กุมาร]

กุมารผู้อายุยืน, อายุวัฑฒนกุมาร.

สตฺถา ทีฆายุโก โหหีติ อาห. "กีวจิรํ ปน โภ โคตม ทารโก จสฺสตีติ? "วีสวสฺสสตํ, พฺราหฺมณาติ. อถสฺส "**อายุวฑฺฒนกุมาโร**ติ นามํ กรึสุ. (ธมฺม.อฏฺ.๑/๔๒๔)

พระศาสดาตรัสว่า ขอเจ้าจงมีอายุยืนเถิด ๒ สามีภรรยา ทูลถามว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ก็เด็กจักดำรงอยู่ยาวนานเท่าไร พระศาสดาตรัสว่า ๑๒๐ ปี พราหมณ์ ลำดับนั้น ๒ สามีภรรยาตั้งชื่อเด็กนั้นว่า **อายุวัฒนกุมาร**.

อายุวนฺตุ (ติ)

[อายุ + วนฺตุ]

ผู้มีอายุ, ผู้มีอายุยืน.

เย จิตฺตกถี พหุสฺสุตา
สมณา ปาฏลิปุตฺตวาสิโน
เตสญฺญตโรย**มายุวา**
ทฺวาเร ติฏฺฐติ ขุชฺชโสภิโต. (เถร.๒๖๔)

(เทวดากล่าวว่า)

สมณะทั้งหลายเหล่าใด กล่าวธรรมได้อย่างวิจิตรเป็นพหูสูต เป็นชาวเมืองปาฏลีบุตร ท่านขุชชโสภิตะ**ผู้มีอายุยืน**นี้เป็นรูปหนึ่งในภิกษุเหล่านั้นผู้ยืนอยู่ที่ประตูถ้ำ.

เตสํ อญฺญตโร, อยํ **อายุวา** ทีฆายุ อายสฺมา. (เถร.อฏฺ.๑/๔๕๑)

ท่านขุชชโสภิตะ**ผู้อายุยืน** คือมีอายุยาวนานนี้เป็นรูปหนึ่งแห่งภิกษุเหล่านั้น.

อายุวิธาน (น)

[อายุ + วิธาน]

การกระทำอายุ, การจัดแจงอายุ.

ดู อายุกปฺป.

อายุเวท (ปุ)

[อายุ + เวท]

ปัญญาที่รู้ขอบเขตอายุ.

อายุเวทาทิวิชฺชา เอว วิชฺชาฐานํ. (มูลฏี.๑/๗๐)

วิชชามี**ปัญญาที่รู้ขอบเขตอายุ** เป็นต้นนั่นเอง ชื่อว่า วิชชาฏฐาน.

อายุเวมชฺฌ (น)

[อายุ + เวมชฺฌ]

ท่ามกลางอายุ, กลางอายุ, อายุกลางคน.

โย **อายุเวมชฺฌํ** อนติกฺกมิตฺวา ปรินิพฺพายติ, โส ติวิโธ โหติ. (สํ.อฏฺ.๓/๑๘๑)

พระอนาคามีบุคคลใดยังไม่ล่วงเลย **ท่ามกลางอายุ** ปรินิพพานเสียก่อน พระอนาคามีบุคคลนั้น มี ๓ ประเภท[คือผู้หนึ่งเกิดในชั้นอวิหามีอายุ ๑,๐๐๐ กัป จะบรรลุอรหัตตผล ครั้งแรกในวันที่ตนเกิดนั่นเอง ถ้าไม่บรรลุในวันที่ตนเกิดก็จะบรรลุในที่สุดแห่งร้อยกัปต้น นี้เป็นอันตราปรินิพพายีที่ ๑ อีกหนึ่ง เมื่อไม่อาจอย่างนี้ จะบรรลุในที่สุดแห่ง ๒๐๐ กัป นี้เป็นอันตราปรินิพพายีที่ ๒ อีกหนึ่ง เมื่อไม่อาจอย่างนี้ จะบรรลุในที่สุดแห่ง ๔๐๐ กัปนี้เป็นอันตราปรินิพพายีที่ ๓]

อายุเวมตฺต (น)

[อายุ + เวมตฺต]

ความต่างแห่งพระชนมายุ, ความไม่เหมือนกันแห่งพระชนมายุ, ความต่างกันโดยพระชนมายุ.

สพฺพพุทฺธานญฺจ **อายุเวมตฺตํ** ปมาณเวมตฺตํ กุลเวมตฺตํ ปธานเวมตฺตํ รสฺมิเวมตฺตนฺติ ปญฺจ เวมตฺตานิ โหนฺติ. อายุเวมตฺตํ นาม เกจิ ทีฆายุกา โหนฺติ เกจิ อปฺปายุกา. ตถา หิ ทีปงฺกรสฺส วสฺสสตสหสฺสํ อายุปฺปมาณํ อโหสิ อมฺหากํ ภควโต วสฺสสตํ อายุปฺปมาณํ. (ที.อฏฺ.๓/๑๘๑)

อนึ่งพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ มีความต่างกันอยู่ ๕ ประการ คือ

๑. **ความต่างกันโดยพระชนมายุ**

๒. ความต่างกันโดยประมาณ

๓. ความต่างกันโดยตระกูล

๔. ความต่างกันโดยความเพียร

๕. ความต่างกันโดยรัศมี

พระพุทธเจ้าบางพระองค์มีพระชนมายุยืน บางพระองค์มีพระชนมายุน้อย ชื่อว่าต่างกันโดยอายุ เป็นความจริงอย่างนั้น พระพุทธเจ้าพระนามว่าทีปังกร มีพระชนมายุประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ ปี พระพุทธเจ้าของเราทั้งหลายมีพระชนมายุประมาณ ๑๐๐ ปี.

อายุเวมตฺตตา (ถี)

[อายุเวมตฺต + ตา]

ความเป็นแห่งความต่างกันแห่งอายุ, ความต่างกันโดยอายุ.

กุลเวมตฺตตา ปธานเวมตฺตตา **อายุเวมตฺตตา** ปมาณเวมตฺตตาติ. (มิลินฺท.๒/๒๙๕)

ความต่างกันของพระโพธิสัตว์ด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ ความต่างกันโดยตระกูล, ความต่างกันโดยความเพียร, **ความต่าง**

กันโดยอายุ และ ความต่างโดยประมาณความสูง.

อายุสํวตฺตนิก (ติ)

[อายุ + สํวตฺตนิก]

ยังอายุให้เป็นไป-เกิดขึ้น, ก่อให้เกิดอายุ, ส่งผลให้อายุยืน.

อายุสํวตฺตนิกํ อายสฺมตา จุนฺเทน กมฺมารปุตฺเตน กมฺมํ อุปจิตํ, วณฺณสํวตฺตนิกํ อายสฺมตา จุนฺเทน กมฺมารปุตฺเตน กมฺมํ อุปจิตํ, สุขสํวตฺตนิกํ อายสฺมตา จุนฺเทน กมฺมารปุตฺเตน กมฺมํ อุปจิตํ. (ที.๒/๑๑๓)

กรรมที่ท่านจุนทกัมมารบุตรสั่งสมไว้**ก่อให้เกิดอายุ** ก่อให้เกิดวรรณะ ก่อให้เกิดสุขะ.

อายุสํวตฺตนิกนฺติ ทีฆายุกสํวตฺตนิกํ. (อุทาน.อฏฺ.๒/๖๖)

คำว่า **ก่อให้เกิดอายุ(อายุสํวตฺตนิกํ)** ได้แก่ ส่งผลให้เกิดอายุยืนยาว.

อายุสงฺขย (ปุ)

[อายุ + สงฺขย]

การสิ้นไปแห่งอายุ, การสิ้นอายุ.

ตาว ทีฆายุกา สตฺตา
จวนฺติ **อายุสงฺขยา**
นตฺถิ โกจิ ภโว นิจฺโจ
อิติ วุตฺตํ มเหสินา. (อภิ.วิ.๔๔๑)

เหล่าสัตว์ที่มีอายุยืนถึงเพียงนั้นก็ยังจุติได้**เพราะการสิ้นอายุ**ไม่ว่าภพไหน ๆ ที่ชื่อว่าเที่ยงไม่มี พระผู้มีพระภาคผู้ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ได้ตรัสไว้แล้วอย่างนี้.

ชิณฺณญฺจ ทิสฺวา ทุขิตญฺจ พฺยาธิตํ
มตญฺจ ทิสฺวา คต**มายุสงฺขยํ**
ตโต อหํ นิกฺขมิตูน ปพฺพชึ
ปหาย กามานิ มโนรมานิ.
(เถร.๒๓๖)

(พระมาณวเถระกล่าวว่า)

เราได้พบเห็นคนแก่ คนเจ็บหนัก และคนตายเมื่อถึง**การสิ้นอายุ** หลังจากนั้นก็ละกามารมณ์อันเป็นที่น่าพึงใจเสียได้ จึงออกบวช.

ยสฺมา กาลงฺกโต อายุโน ขยํ วยํ เภทํ คโต นาม โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ คต**มายุสงฺขย**นฺติ. (เถร.อฏฺ.๑/๒๐๗)

เพราะคนตาย ชื่อว่า เป็นผู้ถึงการสิ้นไป คือ เสื่อมไป สลายไปแห่งอายุ เพราะเหตุนั้น พระผู้พระภาคจึงตรัสว่า ผู้ถึง**การสิ้นอายุ**.

อายุสงฺขาร (ปุ)

[อายุ + สงฺขาร]

(๑) ผลสมาบัติที่ปรุงแต่งอายุ, ผลสมาบัติที่จัดแจงอายุ, อายุสังขาร.

(๒) อายุอันผลสมาบัติปรุงแต่ง, ชีวิตินทรีย์ที่ผลสมาบัติจัดแจง, อายุ-

สังขาร.

ภควา จาปาเล เจติเย สโต สมฺปชาโน **อายุสงฺขารํ** โอสฺสชฺชิ. (ที.๒/๘๙)

พระผู้มีพระภาคทรงมีสติสัมปชัญญะ ทรงปลง**พระชนมายุสังขาร** (สละอายุ) ณ ปาวาลเจดีย์.

สโต สมฺปชาโน อายุสงฺขารํ โอสฺสชีติ สตึ สูปฏฺฐิตํ กตฺวา ญาเณน ปริจฺฉินฺทิตฺวา อายุสงฺขารํ วิสฺสชฺชิ, ปชหิ. ตตฺถ น ภควา หตฺเถน เลฑฺฑุํ วิย อายุสงฺขารํ โอสฺสชิ, เตมาสมตฺตเมว ปน สมาปตฺตึ สมาปชฺชิตฺวา ตโต ปรํ น สมาปชฺชิสฺสามีติ จิตฺตํ อุปฺปาเทสิ. ตํ สนฺธาย วุตฺตํ "โอสฺสชี"ติ. "อุสฺสชฺชี"ติปิ ปาโฐ. (ที.อฏฺ.๒/๑๔๗)

คำว่า **ทรงมีสติสัมปชัญญะ ทรงปลงพระชนมายุสังขาร (สโต สมฺปชาโน อายุสงฺขารํ โอสฺสชฺชิ)** ความว่า ทรงทำสติให้ตั้งมั่นดีแล้ว กำหนดด้วยญาณปลง คือสละ**พระชนมายุสังขาร**แล้ว ในการปลงพระชนมายุสังขารนั้น พระผู้มีพระภาคมิได้ทรงปลงพระชนมายุสังขารเหมือนทรงปล่อยก้อนดินจากพระหัตถ์ แต่พระองค์ทรงเกิดพระดำริว่า "เราจักเข้าสมาบัติติดต่อกันเพียง ๓ เดือนเท่านั้น ต่อจากนั้น เราจักไม่เข้า" พระผู้มีพระภาคทรงหมายเอาการเข้าสมาบัตินั้นจึงตรัสพระดำรัสว่า โอสฺสชฺชิ พระบาลีว่า อุสฺสชฺชิ ดังนี้ก็มี.

อายุสงฺขารํ วิสฺสชฺชีติ อายุโน ชีวิตสฺส อภิสงฺขารกํ ผลสมาปตฺติธมฺมํ "น สมาปชฺชิสฺสามี"ติ วิสฺสชฺชิ ตํวิสฺสชฺชเนเนว เตน อภิสงฺขริยมานํ ชีวิตสงฺขารํ "นปฺปวตฺเตสฺสามี"ติ วิสฺสชฺชิ. (ที.ฏี.๒/๑๕๓)

คำว่า **ทรงปลงอายุสังขาร(อายุสงฺขารํ วิสฺสชฺชิ)** ได้แก่ ทรงสละผลสมาบัติธรรมที่จัดแจงอายุคือชีวิตว่า เราจักไม่เข้าผลสมาบัติ คือ ทรงสละชีวิตสังขารที่ถูกธรรมนั้นคือการสละอายุสังขารนั้นปรุงแต่งนั่นเองว่า เราจักไม่ยังอายุสังขารให้เป็นไป.

(๓) อายุ-ชีวิตินทรีย์ที่รักษาธรรมที่เกิดพร้อมกันกับตนโดยอำนาจอินทริยปัจจัยเป็นต้น, อายุ, อายุสังขาร.

(๔) ชีวิตินทรีย์ที่ถูกกรรมจัดแจง-ปรุงแต่ง, อายุสังขาร.

เตว นุ โข อาวุโส **อายุสงฺขารา** เต เวทนิยา ธมฺมา อุทาหุ อญฺเญ **อายุสงฺขารา** อญฺเญ เวทนิยา ธมฺมาติ? "น โข อาวุโส เตว อายุสงฺขารา เต เวทนิยา ธมฺมา. เต จ หาวุโส **อายุสงฺขารา** อภวึสุ เต เวทนิยา ธมฺมา น ยิทํ สญฺญาเวทยิตนิโรธํ สมาปนฺนสฺส ภิกฺขุโน วุฏฺฐานํ ปญฺญาเยถ. ยสฺมา จ โข อาวุโส อญฺเญ **อายุสงฺขารา** อญฺเญ เวทนิยา ธมฺมา ตสฺมา สญฺญาเวทยิตนิโรธํ สมาปนฺนสฺส ภิกฺขุโน วุฏฺฐานํ ปญฺญายตีติ. (ม.๑/๓๗๐)

ท่านผู้มีอายุ **อายุสังขาร** (ชีวิตินทรีย์ที่กรรมจัดแจง) กับเวทนียธรรมเป็นอัน

เดียวกัน หรือต่างกัน ท่านผู้มีอายุ **อายุสังขาร**กับเวทนียธรรม ไม่เป็นอันเดียวกัน (ถ้า) **อายุสังขาร**กับเวทนียธรรมเป็นอันเดียวกันแล้ว การออกจากสมาบัติของภิกษุผู้เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ ก็ไม่พึงปรากฏ แต่เพราะ**อายุสังขาร**กับเวทนียธรรมต่างกัน ฉะนั้นการออกจากสมาบัติของภิกษุผู้เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ จึงปรากฏ.

อายุสงฺขาราติ อายุเมว. (ม.อฏฺ.๒/๒๕๐)

คำว่า **อายุสังขาร(อายุสงฺขารา)** ได้แก่อายุนั่นเอง.

อายุ เอว อินฺทริยปจฺจยาทิวเสน สหชาตธมฺมานํ อนุปาลนวเสน สงฺขรณโต **อายุสงฺขาโร**. (ม.ฏี.๒/๒๗๓)

อายุนั่นเอง ชื่อว่า **อายุสังขาร** (อายุที่รักษาธรรมที่เกิดพร้อมกับตน) เพราะจัดแจงธรรมที่เกิดพร้อมกันกับตนโดยอำนาจรักษา ด้วยอำนาจเหตุคือความเป็นใหญ่เป็นต้น.

อายุสงฺขารปริกฺขย (ปุ)

[อายุสงฺขาร + ปริกฺขย]

ความสิ้นอายุสังขาร-อายุ-ชีวิตินทรีย์.

อถ ยสฺมา โมเนยฺยปฏิปทํ อุกฺกฏฺฐํ กตฺวา ปูเรนฺโต ภิกฺขุ สตฺเตว มาสานิ ชีวติ, มชฺฌิมํ กตฺวา ปูเรนฺโต สตฺต วสฺสานิ, มนฺทํ กตฺวา ปูเรนฺโต โสฬส วสฺสานิ. อยญฺจ อุกฺกฏฺฐํ กตฺวา ปูเรสิ, ตสฺมา สตฺต มาเส ฐตฺวา อตฺตโน **อายุสงฺขารปริกฺขยํ** ญตฺวา นฺหายิตฺวา นิวาเสตฺวา กายพนฺธนํ พนฺธิตฺวา ทิคุณํ สงฺฆาฏึ ปารุปิตฺวา ทสพลาภิมุโข ปญฺจปติฏฺฐิตํ วนฺทิตฺวา อญฺชลึ ปคฺคเหตฺวา หิงฺคุลกปพฺพตํ นิสฺสาย จิตโกว อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายิ.

(สุตฺตนิ.อฏฺ.๒/๒๑๘)

ก็เพราะภิกษุผู้บำเพ็ญโมเนยยปฏิปทาอย่างอุกกฤษฏ์ จะมีชีวิตอยู่ได้ ๗ เดือนเท่านั้น บำเพ็ญอย่างกลาง จะมีชีวิตอยู่ได้ ๗ ปี บำเพ็ญอย่างอ่อนจะมีชีวิตอยู่ได้ ๑๖ ปี พระนาลกเถระนี้บำเพ็ญอย่างอุกกฤษฏ์ ฉะนั้น จะอยู่ได้ ๗ เดือน รู้ว่าตนจะ**สิ้นอายุสังขาร** จึงสรงน้ำ นุ่งผ้า คาดประคตเอว ห่มสังฆาฏิสองชั้น บ่ายหน้าไปทางพระทศพล กราบด้วยเบญจางคประดิษฐ์ ประคองอัญชลี ยืนพิงภูเขาหิงคุลกะนั่นแหละ ปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ.

อายุสงฺขารปริโยสาน (น)

[อายุสงฺขาร + ปริโยสาน]

ที่สุด-สุดท้ายแห่งอายุสังขาร, ความสิ้นอายุสังขาร.

ตตฺถ **อายุสํขารปริโยสาเน** โสฬสนฺนํ จิตฺตานํ วาเร สติ เหฏฺฐาโสฬสกํ อุปริโสฬสกนฺติ ทฺเว เอกโต โยเชตพฺพานิ.

(อภิ.อฏฺ.๒/๒๕)

บรรดากรรมชรูปเหล่านั้น เมื่อมีวารจิต ๑๖ ดวงในวาระ**สุดท้ายแห่งอายุสังขาร** บัณฑิตพึงประกอบกรรมชรูปเป็น ๒ อย่าง คือ (๑) กรรมชรูปที่เกิดกับจิต ๑๖ ดวงข้างต้น (๒) กรรมชรูปที่เกิดกับจิต ๑๖ ดวงข้างปลาย รวมเข้าเป็นหมวดเดียวกัน.

อายุสงฺขาโรสฺสชฺชน (น)

[อายุสงฺขาร + โอสฺสชฺชน]

การสละอายุสังขาร, ทรงปลงพระชนมายุสังขาร.

(ก) การสละผลสมาบัติ, ปลงอายุสังขาร.

[พระพุทธเจ้าทรงต้องเข้าผลสมาบัติเพื่อให้พระชนมายุของพระองค์ดำรงยืนยาว คือทรงจะต้องจัดแจงรักษาพระชนมายุยืนยาวด้วยผลสมาบัติ การทรงตัดสินพระราชหฤทัยว่า ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปเราจะไม่เข้าผลสมาบัติเพื่อให้อายุดำรงอยู่ยืนยาวต่อไป เรียกว่า การปลงพระชนมายุสังขาร]

(ข) การสละ-ปลงอายุ-ชีวิตินทรีย์-อายุสังขาร.

[อายุหรือชีวิตที่ดำรงอยู่ได้ยืนยาวเพราะเข้าผลสมาบัติก็ดี การตัดสินพระราชหฤทัยว่า เราจะไม่เข้าผลสมาบัติเพื่อรักษาอายุให้ยืนยาวต่อไปก็ดี เรียกว่า การปลงอายุ-สังขาร]

อฏฺฐหิ การเณหิ ปถวีกมฺโป เวทิตพฺโพ ธาตุกฺโขเภน อิทฺธิมโต อานุภาเวน โพธิสตฺตสฺส คพฺโภกฺกนฺติยา มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขมเนน สมฺโพธิปฺปตฺติยา ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตเนน, **อายุสงฺขาโรสฺสชฺชเนน** ปรินิพฺพาเนนาติ. (ที.อฏฺ.๑/๑๒๐)

บัณฑิตพึงทราบแผ่นดินไหวเพราะเหตุ ๘ ประการ คือ

๑. เพราะธาตุกำเริบ

๒. เพราะอานุภาพของผู้มีฤทธิ

๓. เพราะพระโพธิสัตว์ก้าวลงสู่พระครรภ์

๔. เพราะพระโพธิสัตว์เสด็จออกจากครรภ์พระมารดา

๕. เพราะพระโพธิสัตว์บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ

๖. เพราะพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมจักกัปปวัตตนสูตร

๗. **เพราะ**พระพุทธเจ้า**ทรงปลงพระชนมายุสังขาร**

๘. เพราะพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน.

มหาปุริโส จ อุตฺตราสาฬฺหนกฺขตฺเตเนว มาตุกุจฺฉึ โอกฺกมิ มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมิ ธมฺมจกฺกํ ปวตฺเตสิ, ยมกปาฏิหาริยํ อกาสิ. วิสาขานกฺขตฺเตน ชาโต จ อภิสมฺพุทฺโธ จ ปรินิพฺพุโต จ. มาฆนกฺขตฺเตนสฺส สาวกสนฺนิปาโต จ อโหสิ **อายุสงฺขาโรสฺสชฺชน**ญฺจ อสฺสยุชนกฺขตฺเตน เทโวโรหนนฺติ เอตฺตกํ อาหริตฺวา ทีเปตพฺพํ. (ที.อฏฺ.๒/๑๘)

อนึ่ง พระมหาบุรุษปฏิสนธิในคัพโภทรของพระมารดา เสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ ทรงแสดงธรรมจักร ทรงทำยมกปาฏิหาริย์ในอุตตราสาฬหฤกษ์ (วันเพ็ญเดือน ๘ หลัง) ประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพานโดยวิสาขฤกษ์ ประชุมพระสาวก และ**ปลงพระชนมายุสังขาร** โดยมาฆะฤกษ์ เสด็จลงจากเทวโลกโดยอัสสยุชฤกษ์ พึงนำมาแสดงเพียงเท่านี้แล.

อายุสงฺขาโรสฺสชฺชนสุตฺต (น)

[อายุสงฺขาโรสฺสชฺชน + สุตฺต]

อายุสังขาโรสสัชชนสูตร, อุทานบาฬี วรรค ๔ สูตร ๑. (อุทาน.๑๕๑)

อายุสต (น)

[อายุ + สต]

๑๐๐ แห่งอายุ, อายุ ๑๐๐ .

อยํ ทกฺขิณา **อายุสตํ** วณฺณสตํ สุขสตํ พลสตํ ปฏิภานสตนฺติ ปญฺจ อานิสํสสตานิ เทติ, อตฺตภาวสเต อายุํ เทติ, วณฺณํ, สุขํ, พลํ, ปฏิภานํ เทติ, นิปฺปริตสํ กโรติ. (ม.อฏฺ.๔/๒๒๓)

ทักษิณานี้ย่อมให้อานิสงส์ ๕๐๐ คือ **อายุ ๑๐๐** วรรณะ ๑๐๐ สุขะ ๑๐๐ พละ ๑๐๐ ปฏิภาณ ๑๐๐ ย่อมให้อายุ วรรณะ สุขะ พละ ปฏิภาณใน ๑๐๐ อัตภาพ ย่อมทำความไม่สะดุ้งใน ๑๐๐ อัตภาพ.

อายุสนฺตานชนกปจฺจยสมฺปตฺติ (ถี)

[อายุสนฺตาน + ชนก + ปจฺจย + สมฺปตฺติ]

ความเพียบพร้อมแห่งเหตุอันให้ความสืบต่ออายุเกิดขึ้น.

ตตฺถ ยํ วิชฺชมานายปิ **อายุสนฺตานชนกปจฺจยสมฺปตฺติยา** เกวลํ ปฏิสนฺธิชนกสฺส กมฺมสฺส วิปกฺกวิปากตฺตา มรณํ โหติ, อิทํ ปุญฺญกฺขเยน มรณํ นาม. (วิสุทฺธิ.๑/๒๒๒)

ในความตายเหล่านั้น ความตายใด แม้เมื่อมี**ความเพียบพร้อมแห่งเหตุอันให้ความสืบต่ออายุ**เกิดขึ้น เกิดขึ้นได้ เพราะกรรมที่ยังปฏิสนธิให้เกิด มีวิบากที่ให้ผลแล้วอย่างเดียว ความตายนี้ ชื่อว่า ตาย เพราะสิ้นบุญ.

อายุสนฺตานชนกปจฺจยสมฺปตฺติยาติ อายุปฺปพนฺธสฺส ปวตฺตาปนกานํ อาหาราทิปจฺจยานํ สมฺปตฺติยํ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๒๘๗)

คำว่า **ความเพียบพร้อมแห่งเหตุอันให้ความสืบต่ออายุเกิดขึ้น(อายุสนฺตานชนกปจฺจยสมฺปตฺติยา)** ได้แก่เมื่อความเพียบพร้อมแห่งเหตุมีอาหารเป็นต้นที่ยังความสืบต่ออายุให้เป็นไป.

อายุสมฺปทา (ถี)

[อายุ + สมฺปทา]

ความเพียบพร้อมแห่งอายุ, อายุสมปทา.

อายุสมฺปทา นาม ตสฺสํ ตสฺสํ อุปปตฺติยํ ทีฆายุกตา จิรฏฺฐิติกตา. (จริยา.อฏฺ.๓๒๓)

ความมีอายุยืน ความดำรงอยู่นานในภพนั้น ๆ ชื่อว่า **อายุสัมปทา**.

อายุสริกฺขตา (ถี)

[อายุ + สริกฺข + ตา]

ความเป็นเหมือนกับอายุ.

ตสฺมาติ ตาย **อายุสริกฺขตาย**. (สี.อภินวฏี.๑/๗๙)

คำว่า **เพราะเหตุนั้น(ตสฺมา)** ได้แก่ **เพราะความเป็นเหมือนกับอายุนั้น**.

อายุสหคต (ติ)

[อายุ + สหคต]

อันเป็นไปกับ-สหรคตด้วยอายุ, ประกอบด้วยอายุ, มีอายุ.

ยทา ปน โส อโยคุโฬ เนว เตโชสหคโต โหติ น วาโยสหคโต สีโต นิพฺพุโต, ตทา ครุตโร จ โหติ ปตฺถินฺนตโร จ อกมฺมญฺญตโร จาติ. เอวเมว โข ราชญฺญ ยทายํ กาโย **อายุสหคโต** จ โหติ อุสฺมาสหคโต จ วิญฺญาณสหคโต จ, ตทา ลหุตโร จ โหติ มุทุตโร จ กมฺมญฺญตโร จ. (ที.๒/๒๖๗)

แต่เมื่อก้อนเหล็กนั้นไม่มีไฟ ไม่มีลม เย็นสนิทจะมีน้ำหนักมากกว่า แข็งกระด้างกว่า และดัดได้ยากกว่า บพิตร เช่นเดียวกันนั่นแหละ เมื่อร่างกายนี้ยัง**มีอายุ** มีไออุ่นและมีวิญญาณจะมีน้ำหนักเบากว่า อ่อนนุ่มกว่า และปรับตัวได้ง่ายกว่า.

อายุสหสฺส (น)

[อายุ + สหสฺส]

๑,๐๐๐ แห่งอายุ, อายุ ๑,๐๐๐.

นโย เนตพฺโพติ “**อายุสหสฺสํ** วณฺณ-สหสฺส”นฺติอาทิโก นโย. (ม.ฏี.๓/๔๑๐)

คำว่า **ควรนำนัยมา(นโย เนตพฺโพ)**ได้แก่ พึงนำนัยมี อายุ ๑,๐๐๐ วัณณะ ๑,๐๐๐ เป็นต้นมา.

อายุเสส (ปุ/น)

[อายุ + เสส]

ความเหลือแห่งอายุ, อายุที่เหลือ.

หตฺถิอาทีสุ ปน อยํ ธมฺมตา ขีณายุกา สเหว กาลงฺกโรนฺติ. **อายุเสเส** สติ หตฺถิรตนํ อุโปสถกุลํ คจฺฉติ, อสฺสรตนํ วลาหกกุลํ, มณิรตนํ เวปุลฺลปพฺพตเมว คจฺฉติ. อิตฺถิรตนสฺส อานุภาโว อนฺตรธายติ. (ที.อฏฺ.๒/๒๒๙)

ส่วนในช้างเป็นต้น ช้างที่สิ้นอายุไปเป็นธรรมดานี้ ย่อมทำกาลกิริยาไปพร้อมกันทีเดียว เมื่อยังมี**อายุที่เหลือ**อยู่ ช้างแก้วก็จะไปสู่ตระกูลอุโบสถ ม้าแก้วก็จะไปสู่ตระกูลวลาหก มณีแก้วก็จะไปสู่เวปุลบรรพต

เท่านั้น อานุภาพของนางแก้วย่อมอันตรธานไป.

อายุสฺส (ติ)

[อายุ + สฺส. อายุโน หิตํ อายุสฺสํ. (โมคฺ.ปญฺจิกา. ๔/๗๑)]

อันเกื้อกูลแก่อายุ, อันยังอายุยืน, เหตุให้อายุยืน.

ปญฺจิเม ภิกฺขเว ธมฺมา **อายุสฺสา**. กตเม ปญฺจ? สปฺปายการี โหติ สปฺปาเย มตฺตํ ชานาติ ปริณตโภชี จ โหติ กาลจารี จ โหติ พฺรหฺมจารี จ. (อํ.๒/๑๒๘)

ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๕ ประการนี้ เป็น**เหตุให้อายุยืน** ธรรม ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. ทำสิ่งที่เป็นสัปปายะ ๒. รู้จักประมาณในสิ่งที่เป็นสัปปายะ

๓. บริโภคสิ่งที่ย่อยง่าย ๔. เที่ยวในเวลาที่สมควร

๕. ประพฤติพรหมจรรย์.

อายุหาน (น)

[อายุ + หาน]

ความเสื่อมแห่งอายุ, อายุเสื่อมถอย.

ชรํ ปตฺตสฺส อายุ หายติ, อินฺทริยานิ ชชฺชรานิ โหนฺตีติ **อายุหานา**ทโย ปกตินิทฺเทสา. (สํ.ฏี.๒/๑๔)

อายุของผู้ถึงความแก่ ย่อมเสื่อมถอยไป อินทรีย์ทั้งหลายก็เป็นของเสื่อมชราไป เพราะเหตุนั้น ธรรมมี**อายุเสื่อมถอย**เป็นต้น เป็นเหตุแสดงถึงความเป็นปกติ.

อายุเห (กฺริ)

[อา + อูห + อ + เอยฺย]

พึงพยายาม, รวบรวม, จัดแจง.

ดู อายูหติ.

อายุเหตุกตฺต (น)

[อายุ + เหตุก + ตฺต]

ความเป็นเหตุแห่งอายุ, ควมเป็นเหตุให้อายุยืน.

ตสฺมา **อายุเหตุกตฺตา** การณูปจาเรน อายุ, อุกฺกํสปริจฺเฉทวเสน ปรมายูติ จ วุจฺจติ. (ที.ฏี.๑/๑๕๖)

ธรรมมีอุตุเป็นต้น เรียกว่าอายุ โดยการณูปจาร(วิธีกล่าวถึงเหตุแต่หมายถึงผล) **เพราะความเป็นเหตุให้อายุยืน** และเรียกว่า ปรมายุ โดยสามารถกำหนดสูงสุด.

อายูหก (ติ)

[อา + อูห + ณฺวุ]

ผู้พยายาม, ผู้ขยัน, ผู้พากเพียร.

มโหสโธ มหาราช สูโร หิริมา โอตฺตปฺปี สปกฺโข มิตฺตสมฺปนฺโน ขโม สีลวา สจฺจวาที โสเจยฺยสมฺปนฺโน อกฺโกธโน อนติมานี

อนุสูยโก วีริยวา **อายูหโก** สงฺคาหโก สํวิภาคี สขิโล นิวาตวุตฺติ สณฺโห อสโฐ อมายาวี อติพุทฺธิสมฺปนฺโน กิตฺติมา วิชฺชาสมฺปนฺโน หิเตสี อุปนิสฺสิตานํ ปตฺถิโต สพฺพชนสฺส ธนวา ยสวา. มโหสโธ มหาราช ปณฺฑิโต อิเมหิ อฏฺฐวีสติยา องฺเคหิ สมนฺนาคโต. สา อญฺญํ ตาทิสํ นิมนฺตกํ อลภิตฺวา ปาปํ นากาสีติ. (มิลินฺท.๒๐๓)

ขอถวายพระพร มโหสถบัณฑิต เป็นผู้ประกอบด้วยองค์ ๒๘ เป็นผู้ประกอบด้วยองค์ ๒๘ อะไรบ้าง องค์ ๒๘ คือ

๑. มโหสถบัณฑิตเป็นคนกล้าหาญ

๒. มีหิริ ความละอายบาป

๓. มีโอตตัปปะ ความเกรงกลัวบาป

๔. มีพวกพ้อง

๕. ถึงพร้อมด้วยกัลยาณมิตร

๖. อดทน

๗. มีศีล

๘. มีปกติพูดแต่คำจริง

๙. ถึงพร้อมด้วยความสะอาด

๑๐. ไม่มักโกรธ

๑๑. ไม่เย่อหยิ่ง

๑๒. ไม่ริษยา

๑๓. **พากเพียร**

๑๔. รู้จักหา (ทรัพย์) มา

๑๕. รู้จักสงเคราะห์ (ผู้อื่น)

๑๖. รู้จักแบ่งปัน

๑๗. มีวาจาอ่อนโยน (น่าคนเป็นสหาย)

๑๘. ประพฤติอ่อนน้อมถ่อมตน

๑๙. เป็นคนนุ่มนวล

๒๐. ไม่โอ้อวด

๒๑. ไม่มีมายา

๒๒. ถึงพร้อมด้วยความรู้ดีล้ำ

๒๓. มีเกียรติ

๒๔. ถึงพร้อมด้วยวิชชา

๒๕. แสวงหาแต่ประโยชน์แก่ผู้เข้าไปอาศัย

๒๖. เป็นที่ปรารถนาแห่งชนทั้งปวง

๒๗. มีทรัพย์

๒๘. มียศ ขอถวายพระพร มโหสถบัณฑิต เป็นผู้ประกอบด้วยองค์ ๒๘ เหล่านี้ นางอมรานั้นไม่ได้ชายอื่นผู้มาเกี้ยว ผู้เป็นเช่นกับมโหสถบัณฑิต จึงไม่ยอมทำชั่ว.

อายูหติ (กฺริ)

[อา + อูห + อ + ติ]

(ก) ย่อมพยายาม, ย่อมพากเพียร.

นตฺถิ กิจฺจํ พฺราหฺมณสฺส (ทามลีติ ภควา)
กตกิจฺโจ หิ พฺราหฺมโณ.
ยาว น คาธํ ลภติ นทีสุ
อายูหติ สพฺพคตฺเตภิ ชนฺตุ
คาธญฺจ ลทฺธาน ถเล จิโต โย

นายูหตี ปารคโต หิ โสว. (สํ.๑/๔๕)
(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)
ทามลิเทพบุตร กิจไม่มีแก่พราหมณ์เพราะพราหมณ์ทำกิจเสร็จแล้วตราบใดบุคคลยังไม่ได้ท่าจอดในแม่น้ำทั้งหลาย ตราบนั้นเขายังต้อง**พากเพียร**ด้วยตัวเองทุกอย่าง แต่เมื่อได้ท่าจอดแล้วยืนอยู่บนบก เขาเป็นผู้ถึงฝั่งแล้วจึงไม่ต้องเพียรอีก.

(ข) ย่อมกระทำการรวบรวม, ย่อมรวบรวม, ย่อมรวมไว้.

กมฺมํ นาเมตํ กึ กโรตีติ. **อายูหติ** อภิสงฺขโรติ ปิณฺฑํ กโรติ. (อภิ.อฏฺ.๑/๑๓๐)

ถามว่า ชื่อว่า กรรมนั้น กระทำอะไร

ตอบว่า กรรมนั้น **ย่อมรวบรวม**(ธรรมที่เกิดพร้อมกับตนมีผัสสะเป็นต้น)ไว้ ย่อมปรุงแต่ง ย่อมกระทำการรวบรวมไว้.

กึ ปิณฺฑํ กโรตีติ อายูหนตฺถวเสน ปุจฺฉติ. (มูลฏี.๑/๗๖)

ย่อมถาม ด้วยอำนาจอรรถว่ารวบรวม ด้วยคำว่า ย่อมกระทำการรวบรวมอะไร.

อายูหน๑ (น/ถี)

[อา + อูห + ยุ]

(ก) ความพยายาม, ความพากเพียร, การตกแต่ง, การปรุงแต่ง.

อายูหนํ ปชหโต วยานุปสฺสนาวเสน ชาตาธมฺมา อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺตีติ ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนฏฺเฐน ภาวนา. (ปฏิสํ.๓๒)

เมื่อละ**ความพยายาม(กรรม)** ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วยอำนาจการเห็นความดับย่อมไม่ล่วงเลยกันและกัน เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่าภาวนา เพราะอรรถว่า ธรรมทั้งหลายที่เกิดในภาวนานั้นไม่ล่วงเลยกัน.

อายูหนนฺติ สงฺขารานํ อตฺถาย ปโยคกรณํ. (ปฏิสํ.อฏฺ.๑/๑๒๔)

คำว่า **ความพยายาม(อายูหนํ)** ได้แก่ การกระทำความพยายามเพื่อประโยชน์ของสังขารธรรมทั้งหลาย.

อายูหนา อภิญฺเญยฺยา. (ปฏิสํ.๑๒)

ความพยายาม ควรรู้ด้วยญาณพิเศษ.

อายูหนาติ อายตึ ปฏิสนฺธิเหตุภูตํ กมฺมํ, ตํ หิ อภิสงฺขรณฏฺเฐน **อายูหนา**ติ วุจฺจติ. (ปฏิสํ.อฏฺ.๑/๘๗)

คำว่า **ความพยายาม(อายูหนา)** ได้แก่ กรรมที่เป็นเหตุแห่งปฏิสนธิในอนาคตจริงอยู่ กรรมนั้น เรียกว่า **ความพยายาม** เพราะอรรถว่า จัดแจงปรุงแต่ง.

(ข) การรวบรวม, การแผ่ไปรวบรวมเอาไว้.

สงฺขารานํ อภิสงฺขร**ณายูหน**สราควิราคฏฺโจ. (ที.อฏฺ.๒/๘๓)

ก็สังขารธรรมทั้งหลายลึกซึ้งที่มีสภาพปรุงแต่ง, สภาพ**รวบรวม**ธรรมที่เกิดพร้อมกับตน, สภาพที่มีราคะและสภาพที่ปราศจากราคะ.

อายูหนํ สมฺปณฺฑนํ, สมฺปยุตฺตธมฺมานํ อตฺตโน กิจฺจานุรูปตาย ราสิกรณนฺติ อตฺโถ. (ที.ฏี.๒/๘๕)

การรวบรวม คือการรวมเอาไว้ อธิบายว่า การกระทำธรรมที่เกิดพร้อมกับตนให้เป็นหมู่ โดยความสมควรแก่หน้าที่ของตน.

ตตฺรตตฺราภินนฺทนวเสน พฺยาเปตฺวา อูหนํ ราสิกรณํ ทุกฺขนิพฺพตฺตนํ **อายูหนํ**. (มูลฏี.๒/๕๐)

การแผ่ไปโดยสามารถแห่งความยินดีในอารมณ์นั้น ๆ แล้ว รวบรวมกระทำให้เป็นกอง คือ ยังทุกข์ให้เกิดขึ้น ชื่อว่า **การแผ่ไปรวบรวมเอาไว้**.

เอตฺถ จ พฺยาปนตฺถํ อาการํ, ตสฺส จ ย-การาคมํ กตฺวา สมฺปิณฺฑนตฺถํ **อายูหนนฺ**ติ ปทํ เวทิตพฺพํ. (อนุฏี.๒/๖๐)

ก็ในที่นี้พึงทราบบทว่า **การแผ่ไปรวบรวมเอาไว้ (อายูหนํ)**ว่า มีอรรถว่ารวบรวม โดยอาอักษรมีอรรถแผ่ไป และลงย อาคมหลังจากอาอักษรนั้น.

(๒) (ติ) (ธรรม)อันเป็นเหตุพยายาม, พากเพียร, ให้เกิดขึ้น.

ตถา อยํ อวิชฺชา สงฺขารานํ นวหากาเรหิ ปจฺจโย โหติ, อุปฺปาโท หุตฺวา ปจฺจโย โหติ, ปวตฺตํ หุตฺวา,นิมิตฺตํ, **อายูหนํ**, สํโยโค, ปลิโพโธ, สมุทโย, เหตุ, ปจฺจโย หุตฺวา ปจฺจโย โหติ, ตถ. (ที.อฏ.๑/๙๔)

อนึ่ง อวิชชานี้เป็นปัจจัยแก่สังขารทั้งหลายโดยอาการ ๙ อย่าง คือ

๑. อวิชชานั้นเป็นปัจจัยโดยภาวะที่เกิดขึ้น

๒. อวิชชานั้นเป็นปัจจัยโดยภาวะที่ตั้งอยู่

๓. อวิชชานั้นเป็นปัจจัยโดยภาวะที่เป็นอารมณ์

๔. อวิชชานั้นเป็นปัจจัยโดยภาวะที่**ให้เกิดขึ้น**

๕. อวิชชานั้นเป็นปัจจัยโดยภาวะที่ประกอบร่วม

๖. อวิชชานั้นเป็นปัจจัยโดยภาวะที่เป็นความกังวล

๗. อวิชชานั้นเป็นปัจจัยโดยภาวะที่เป็นสมุทัย

๘. อวิชชานั้นเป็นปัจจัยโดยภาวะที่เป็นเหตุ

๙. อวิชชานั้นเป็นปัจจัยโดยภาวะที่เป็นปัจจัย.

อายูหติ ผลํ อตฺตโน ปจฺจยุปฺปนฺนุปฺปตฺติยา ฆเฏติ เอเตนาติ **อายูหนํ**. (สี.อภินวฏี.๑/๓๘๘)

ย่อมพยายาม คือเชื่อมต่อผลเพื่อความเกิดขึ้นแห่งผลมีสังขารเป็นต้นของตนคือ อวิชชาด้วยเหตุนั้น เพราะเหตุนั้น เหตุนั้นจึงชื่อว่า **เหตุที่พยายามให้ผลเกิด**.

(๓) (ติ) รวบรวม, ที่ให้เกิด.

อายูหนา สงฺขาราติ ตํ กมฺมํ กโรนฺตสฺส ปุริมเจตนาโย ยถา "ทานํ ทสฺสามีติ จิตฺตํ อุปฺปาเทตฺวา มาสมฺปิ สํวจฺฉรมฺปิ ทานูปกรณานิ สชฺเชนฺตสฺส อุปฺปนฺนา ปุริมเจตนาโย. ปฏิคฺคาหกานํ ปน หตฺเถ ทกฺขิณํ ปติฏฺฐาปยโต เจตนา ภโวติ วุจฺจติ. เอกาวชฺชเนสุ วา ฉสุ ชวเนสุ เจตนา **อายูหนา** สงฺขารา นาม. (ปฏิสํ.อฏฺ.๑/๒๒๓)

คำว่า **(กรรม)สังขารที่ให้เกิด(อายูหนา สงฺขารา)** ได้แก่ เจตนาก่อน ๆ ที่เกิดขึ้นแก่ผู้ทำกรรมนั้น เหมือน เจตนาก่อน ๆ ที่เกิดความคิดว่า เราจักให้ทาน แล้วจัดแจงอุปกรณ์ทาน เดือนหนึ่งบ้าง ปีหนึ่งบ้าง เจตนาของบุคคลผู้ให้วางทักษิณาทานไว้ในมือของผู้รับ เรียกว่า ภพ, อีกนัยหนึ่ง เจตนาในชวนจิต ๖ ดวง อันมีอาวัชชนจิตเดียวกัน ชื่อว่า (กรรม)สังขาร**ที่ให้เกิด**.

อายูหนาติ สมฺปิณฺฑนกา ทานาทิกิริยาย ปวตฺตนกา. (วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๓๓๘)

คำว่า **(กรรม)ที่ให้เกิด(อายูหนา)** ได้แก่ เจตนาที่รวบรวม คือ เจตนาที่ยังกิริยามีการให้ทานเป็นต้นให้เป็นไป.

(๔) อันถูกพยายาม, อันถูกพากเพียร.

ดู อายูหนกมฺม.

อายูหน[๒] (น)

[อาย + อูหน]

การยังทุกข์ให้เกิดขึ้น, การก่อให้เกิดทุกข์.

สมุทยโต อาคจฺฉตีติ วา อายํ, ทุกฺขํ. ตสฺส อูหนํ ปวตฺตนํ **อายูหนํ**. (มูลฏี.๒/๕๐)

อีกนัยหนึ่ง ที่ชื่อว่า อายะ เพราะอรรถว่าเกิดมาจากเหตุ ได้แก่ ทุกข์ การยังทุกข์นั้นให้เป็นไป ชื่อว่า **การก่อให้เกิดทุกข์**.

อายูหนกมฺม (น)

[อายูหน + กมฺม]

การงานที่เขาต้องพยายาม, การงานที่ต้องทำ.

เถโร ตานิ นิวาเสตฺวา จ ปารุปิตฺวา จ นวกมฺมํ น กโรติ, กิญฺจิ **อายูหนกมฺมํ** นตฺถิ. ผลสมาปตฺตึ อปฺเปตฺวา อปฺเปตฺวา นิสีทติ. (ม.อฏฺ.๔/๑๓๘)

พระพากุลเถระครั้นนุ่งห่มจีวรเหล่านั้นแล้วจึงไม่ทำนวกรรม ไม่มี**การงานที่ท่านต้องพยายาม**บางอย่าง ท่านจะนั่งเข้าผลสมาบัติอย่างแน่วแน่.

อายูหนกมฺมนฺติ อตฺตนา อายูหิตพฺพกมฺมํ. (ม.ฏี.๓/๓๔๔)

คำว่า **การงานที่ท่านต้องพยายาม (อายูหนกมฺมํ)** ได้แก่ การงานที่ตนเองต้องพยายาม(ทำ).

อายูหนกาล (ปุ)

[อายูหน + กาล]

กาลที่พยายาม, เวลาที่พยายาม, เวลาที่พยายามทำ.

กมฺมนิมิตฺตํ นาม ยํ วตฺถุํ อารมฺมณํ กตฺวา **อายูหนกาเล** กมฺมํ อายูหติ, ตํ. อตีเต กปฺปโกฏิสตสหสฺสมตฺถเกปิ หิ กมฺเม กเต วิปจฺจนกาเล อาคนฺตฺวา กมฺมํ วา กมฺมนิมิตฺตํ วา อุปติฏฺฐติ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๓๑๒)

บุคคลย่อมพยายาม(ทำ)กรรม **ในเวลาที่พยายาม** โดยกระทำวัตถุใดให้เป็นอารมณ์ วัตถุนั้น ชื่อว่า กรรมนิมิต จริงอยู่ เมื่อกรรมที่ตนทำไว้ ๑๐๐,๐๐๐ กัปโกฏิ ในอดีต กรรม หรือ กรรมนิมิต ก็มาปรากฏในเวลาส่งผล.

อายุหนกิริยาภาว (ปุ)

[อายูหน + กิริยา + ภาว]

ความเป็นแห่งกิริยาการพยายาม,

สหชาตานํ ปน **อายูหนกิริยาภาเวน** ปวตฺตมานา อุปการิกาติ กึ วตฺตพฺพํ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๒๘๑)

ส่วน เจตนาที่เป็นไปอยู่โดย**ความเป็นแห่งกิริยาการพยายาม**แก่ธรรมที่เกิดพร้อมกันกับตนทั้งหลาย ควรกล่าวว่า ผู้ช่วยเหลือ อย่างไร.

อายูหนกฺขณ (ปุ)

[อายูหน + ขณ]

ขณะพยายาม, เวลาที่พยายาม-กระทำอยู่.

ปจฺจุปฺปนฺนสุขนฺติ ปจฺจุปฺปนฺเน สุขํ, **อายูหนกฺขเณ** สุขํ สุกรํ สุเขน สกฺกา ปูเรตุํ. (ม.อฏฺ.๒/๒๖๙)

คำว่า **สุขในปัจจุบัน(ปจฺจุปฺปนฺนสุขํ)** ได้แก่ ความสุขในปัจจุบัน คือ ความสุขที่กระทำง่าย คือสามารถบำเพ็ญให้บริบูรณ์ได้ โดยง่าย**ในขณะพยายาม(กระทำ)**.

อายูหนกฺขเณติ ตสฺส ธมฺโมติ คหิตสฺส ปวตฺตนกฺขเณ. (ม.ฏี.๒/๒๙๑)

คำว่า **ในขณะพยายาม(อายูหนกฺขเณ)** ได้แก่ ในขณะเป็นไปแห่งธรรมนั้นอันตนยึดถือว่าเป็นธรรม.

อายูหนเจตนา (ถี)

[อายูหน + เจตนา]

เจตนาที่เป็นเหตุพยายาม, เจตนาที่พยายาม.

อิทานิ ตีสุปิ ทฺวาเรสุ **อายูหนเจตนา** สโมธาเนตพฺพา.เสยฺยถิทํ กายทฺวาเร สยํกตมูลิกา วีสติ เจตนา, อาณตฺติมูลิกา วีสติ, สมฺปชานมูลิกา วีสติ, อสมฺปชานมูลิกา วีสตีติ อสีติ เจตนา โหนฺติ. (อํ.อฏฺ.๒/๓๔๘)

บัดนี้บัณฑิตพึงรวบรวม **เจตนาที่พยายาม** ในทวารแม้ทั้ง ๓ คือ ในกายทวารมีเจตนา ๘๐ ประการ คือเจตนาที่ทำด้วยตนเองเป็นมูล ๒๐ ประการ เจตนาที่สั่งผู้อื่นให้ทำเป็นมูล ๒๐ ประการ เจตนาที่มีมีปัญญาเป็นมูล ๒๐ ประการ เจตนาที่ไม่มีปัญญาเป็น

มูล ๒๐ ประการ.

อายูหนเจตนากมฺมสมงฺคิตา (ถี)

[อายูหน + เจตนา + กมฺม + สมฺงคิตา]

ความเป็นผู้เพียบพร้อมด้วยความพยายาม เจตนาและกรรม, ความเป็นผู้ประกอบด้วยความพยายาม, เจตนาและกรรม.

อายูหนเจตนากมฺมสมงฺคิตาวเสนาติ กายทุจฺจริตสฺส อปราปรํ อายูหเนน สนฺนิฏฺฐาปกเจตนาย ตสฺเสว ปกปฺปเน กมฺมกฺขยกรญาเณน อเขปิตตฺตา ยถูปจิต-กมฺมุนา จ สมงฺคิภาวสฺส วเสน. (ม.ฏี.๓/๓๐๒)

คำว่า **ด้วยอำนาจความเพียบพร้อมด้วยความพยายาม เจตนาและกรรม (อายูหนเจตนากมฺมสมงฺคิตาวเสน)** ได้แก่ (ผู้ประกอบด้วยกายทุจริต) ด้วยอำนาจความเป็นผู้เพียบพร้อมด้วยความพยายาม(ทำ)กายทุจริตซ้ำ ๆ , ด้วยเจตนาที่ให้สำเร็จ และกรรมตามที่ตนสั่งสมไว้ เพราะกรรมอันญาณที่กระทำความสิ้นกรรมไม่ใส่เข้าในการกระทำแห่งเจตนานั้นเท่านั้น.

อายูหน(ตฺถ)ฏฺฐ (ปุ)

[อายูหน + อตฺถ]

สภาวะที่แผ่ซ่านเข้าไปรวบรวมไว้, สภาวะการรวบรวม.

สมุทยสฺส **อายูหนฏฺโฐ** อภิญฺเญยฺโย. (ปฏิสํ.๒๐)

ควรรู้**สภาวะการรวบรวม**แห่งเหตุ ด้วยญาณพิเศษ.

สมุทยทสฺสเนเนว **อายูหนฏฺโฐ**. (ปฏิสํ.อฏ.๑/๙๕)

ควรรู้**สภาวะการรวบรวม** ด้วยปัญญาพิเศษ เพราะเห็นเหตุเท่านั้น.

สมุทยสฺส **อายูหนฏฺโฐ** นิทานฏฺโฐ สํโยคฏฺโฐ ปลิโพธฏฺโฐ. (ปฏิสํ.๒๙๓-๔)

สภาวะการรวบรวมแห่งสมุทัย ควรรู้ด้วยญาณพิเศษ, สภาวะที่เป็นเหตุแห่งสมุทัย ควรรู้ด้วยญาณพิเศษ, สภาวะที่ประกอบแห่งสมุทัย, สภาวะที่ผูกมัดปิดกั้นแห่งสมุทัย ควรรู้ด้วยญาณพิเศษ.

กึ ปิณฺฑํ กโรตีติ **อายูหนตฺถ**วเสน ปุจฺฉติ. ผสฺสาทิธมฺเม หิ อวิปฺปกิณฺเณ กตฺวา สกิจฺเจสุ ปวตฺตนํ อายูหนํ. (มูลฏี.๙๓)

ย่อมถาม ด้วยอำนาจส**ภาวะการรวบรวม** ด้วยบทว่า ย่อมกระทำรวบรวมอะไร จริงอยู่ การกระทำธรรมมีผัสสะเป็นต้นไม่ให้กระจัดกระจายแล้วให้เป็นไปในหน้าที่ของตนมีการสัมผัสเป็นต้น ชื่อว่า การรวบรวม.

อายูหนฏฺฐิติ (ถี)

[อายูหน + ฐิติ]

เหตุที่พยายาม.

อวิชฺชา สงฺขารานํ อุปฺปาทฏฺฐิติ จ ปวตฺตฏฺ-

จิติ จ นิมิตฺตฏฺฐิติ จ **อายูหนฏฺฐิติ** จ สญฺโญคฏฺฐิติ จ ปลิโพธฏฺฐิติ จ สมุทยฏฺฐิติ จ เหตุฏฺฐิติ จ ปจฺจยฏฺฐิติ จ อิเมหิ นวหากาเรหิ อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา ปจฺจยสมุปฺปนฺนา. (ปฏิสํ.๔๘)

สังขารทั้งหลาย เกิดจากเหตุ เพราะเหตุคืออวิชชา ด้วยเหตุ ๙ ประการเหล่านี้ คือ อวิชชา คือ เหตุเกิดขึ้น, เหตุเป็นไป, เหตุเครื่องหมาย, **เหตุที่พยายาม**, เหตุประกอบ, เหตุผูกมัด, เหตุเกิด และเหตุที่เป็นปัจจัย.

น เกวลํ นิมิตฺตมตฺตํ โหติ อถ โข สงฺขารชนเน สพฺยาปารา วิย หุตฺวา อายูหติ วายมตีติ ปจฺจยสมตฺถตํ ทสฺเสนฺโต **อายูหนฏฺฐิตี**ติ อาห, อายูหนภูตา ฐิตีติ อตฺโถ. (ปฏิสํ.อฏฺ.๑/๒๒๒)

พระธรรมเสนาบดีเถระประสงค์จะแสดงความสำเร็จแห่งเหตุว่า เป็นเพียงเหตุล้วน ๆ หามิได้ โดยที่แท้เป็นเหมือนมีความกระตุ้น เพียรพยายามในการให้สังขารเกิดขึ้น จึงกล่าวว่า **เหตุที่พยายาม** อธิบายว่า เหตุอันพยายาม.

อายูหนนิมิตฺต (น)

[อายูหน + นิมิตฺต]

เหตุแห่งการพยายาม, เหตุเพียร.

อิทานิ ปุญฺญาเนญฺชาภิสงฺขาเรเอว **อายูหนนิมิตฺต**นฺติ ทสฺสนวเสน สตฺตมทุโก วุตฺโต. (สํ.ฏี.๑/๕๑)

บัดนี้ท่านกล่าวทุกะที่ ๗ ด้วยอำนาจแสดงว่า **เหตุแห่งการพยายาม** ในบุญญาภิสังขาร และอเนญชาภิสังขารเท่านั้น.

อายูหนปกฺขิย (ติ)

[อายูหน + ปกฺข + อิย]

มีส่วนการพยายาม(ทำกรรม), มีส่วนคือการพยายามทำกรรม.

นิกนฺติกฺขณํ ปน **อายูหนปกฺขิย**เมว กตฺวา เอวํ วุตฺตํ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๑๒๔)

จริงอยู่ ท่านกล่าวกระทำขณะยินดีให้เป็นขณะที่มี**ส่วนการพยายามทำกรรม**อย่างนี้.

อายูหนปจฺจย (ปุ)

[อายูหน + ปจฺจย]

เหตุคือการพยายาม, เหตุเพียร.

อนายูหเน จิตฺตสฺส ปกฺขนฺทตฺตา, เย **อายูหนปจฺจยา** กิเลสา นิพฺพตฺเตยฺยุํ, เต อชาตาเยว น ชายนฺติ. (ปฏิสํ.๓๙๕)

เพราะจิตแล่นไปในนิพพานซึ่งไม่มีเหตุคือการพยายาม กิเลสที่พึงบังเกิด**เพราะเหตุคือการพยายาม** ที่จะพึงเกิดก็เกิดไม่ได้.

อายูหนรส (ติ)

[อายูหน + รส]

มีหน้าที่คือการพยายาม.

อภิสงฺขรณลกฺขณา สงฺขารา, **อายูหนรสา**, เจตนาปจฺจุปฏฺฐานา, อวิชฺชาปทฏฺฐานา. (อภิ.อฏฺ.๒/๑๒๙)

สังขารทั้งหลาย มีลักษณะปรุงแต่ง **มีหน้าที่คือการพยายาม** มีอาการปรากฏคือการกระตุ้นเตือน มีเหตุใกล้คืออวิชชา.

ปฏิสนฺธิชนนตฺถํ อายูหนฺติ พฺยาปารํ กโรนฺตีติ **อายูหนรสา**, ราสิกรณํ วา อายูหนํ. (มูลฏี.๒/๙๐)

ที่ชื่อว่า **มีหน้าที่คือการพยายาม** เพราะอรรถว่าย่อมพากเพียร คือกระทำความพยายามเพื่อให้ปฏิสนธิเกิดขึ้น หรือ การกระทำให้เป็นกอง ชื่อว่า การพยายาม.

อายูหนลกฺขณ (น)

[อายูหน + ลกฺขณ]

ลักษณะการพยายาม.

ภวสฺส **อายูหนลกฺขณํ**. (ที.อฏฺ.๑/๖๓)

ภพมี**ลักษณะการพยายาม**.

ปุน อุปฺปตฺติยา **อายูหนลกฺขณํ**. (สี.อภินวฏี.๑/๓๑๑)

ภพมี**ลักษณะการพยายาม**เพื่อความเกิดขึ้นอีก.

อายูหนเวลา (ถี)

[อายูหน + เวลา]

เวลาพยายาม.

อายูหนเวลายเมว. (อนุฏี.๑/๕)

ในเวลาพยายามนั่นเอง.

อายูหนสงฺขาร (ปุ)

[อายูหน + สงฺขาร]

สังขารธรรมที่รวบรวม, สังขารธรรมที่ให้เกิดขึ้น.

เอกาวชฺชเนสุ วา ฉสุ ชวเนสุ เจตนา **อายูหนสงฺขารา** นาม. (ปฏิสํ.อฏฺ.๑/๒๒๓)

อีกนัยหนึ่ง เจตนาในชวนจิต ๖ ดวงที่มีอาวัชชนะเดียวกัน ชื่อว่า **สังขารธรรมที่ให้(รูปนาม)เกิดขึ้น**.

อายูหนสภาว (ติ)

[อายูหน + สภาว]

มีสภาวะการรวบรวม, มีสภาวะพยายาม. ดู อภิสงฺขรณลกฺขณ.

อายูหนสมงฺคิตา (ถี)

[อายูหน + สมงฺคี + ตา]

ความเป็นผู้เพียบพร้อมด้วยความพยายาม, ความเป็นผู้ประกอบด้วยความพยายาม, ความเป็นผู้มีความพยายาม.

ตตฺถ กุสลากุสลกมฺมายูหนกฺขเณ

อายูหนสมงฺคิตาติ วุจฺจติ. (ม.อฏฺ.๓/๘๗)

ในความเพียบพร้อมเหล่านั้น ในขณะพยายามทำกุศลกรรมและอกุศลกรรม เรียกว่า **ความเป็นผู้เพียบพร้อมด้วยความพยายาม**.

อายูหนสมฺปยุตฺตเจตนา (ถี)

[อายูหน + สมฺปตฺต + เจตนา]

เจตนาที่ประกอบด้วยความพยายาม.

ตติเย ปน **อายูหนสมฺปยุตฺตเจตนา** ภโว. (ม.ฏี.๑/๑๑๓)

ส่วน **เจตนาที่ประกอบด้วยความพยายาม** ในวาระที่ ๓ ชื่อว่า ภพ (กรรมภพ).

อายูหนานุปฏฺฐานกุสล (ติ)

[อายูหน + อนุปฏฺฐาน + กุสล]

ผู้ฉลาดในความไม่ปรากฏแห่งความพยายาม, ผู้ฉลาดในความไม่ปรากฏในญาณแห่งหน้าที่คือการให้สังขารธรรมเกิด.

อายูหนานุปฏฺฐานกุสโล โหติ. (ปฏิสํ.๒๒๓)

ปุถุชนเมื่อเจริญวิปัสสนาย่อมเป็น**ผู้ฉลาดในความไม่ปรากฏแห่งพยายาม**.

ปาจโต ปน "**อายูหนานุปฏฺฐานกุสโล**...อภินิเวสานุปฏฺฐานกุสโล"ติ เอเตสุ สามิวจเนน สมาสปทจฺเฉโท กาตพฺโพ.

(ปฏิสํ.อฏฺ.๒/๑๔๕)

ส่วน ว่าโดยบาฬี ควรกระทำการตัดบทสมาสด้วยฉัฏฐีวิวัตติ ในบทเหล่านี้ คือ **เป็นผู้ฉลาดในความไม่ปรากฏแห่งพยายาม** ...เป็นผู้ฉลาดในความไม่ปรากฏแห่งอภินิเวส(ความยึดมั่น).

อายูหนานุรูปตา (ถี)

[อายูหน + อนุรูป + ตา]

ความเป็นผู้เหมาะสมต่อหน้าที่คือความพยายาม, ความเหมาะสมต่อหน้าที่คือความพยายาม.

เจตนาคฺคหเณน **อายูหนานุรูปตาย** ตปฺปธานตฺตา สงฺขารกฺขนฺธธมฺมา คหิตา. (ม.ฏี.๓/๒๖๔)

สังขารขันธธรรมทั้งหลาย ท่านถือเอาแล้ว ด้วยเจตนาศัพท์ เพราะมีเจตนานั้นเป็นประธาน **เหตุความเป็นเจตนาที่เหมาะสมต่อหน้าที่คือความพยายาม (ทำกรรม)**.

โครงการจัดทำสัททานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัย ฉบับบาลี - ไทย เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔

๑. ชื่อโครงการ : โครงการจัดทำสัททานุกรมพระไตรปิฎก ฉบับบาลี-ไทย เฉลิมพระเกียรติฉลองพระชนมพรรษา ๗ รอบ

๒. ลักษณะงาน : ศึกษาวิจัยบทบาลีพระไตรปิฎกทุกบทที่ไม่ซ้ำกัน

๓. เจ้าของโครงการ : ศูนย์เผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ

๔. ผู้รับผิดชอบโครงการ : ศูนย์เผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ในความอุปถัมภ์ของมหาเถรสมาคม

๕. ความเป็นมา

โครงการจัดทำปทานุกรมพระไตรปิฎกฉบับบาลี - ไทย เริ่มมีการจัดทำเป็นครั้งแรกในประเทศไทย เมื่อปี พุทธศักราช ๒๕๓๒ โดยพระราชปริยัติโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙)[๑] ในความอุปการะของพระพระธรรมวโรดม (นิยม ฐานิสฺสโร ป.ธ.๙) สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฟื้น ชุตินฺธโร ป.ธ.๙) ได้ทราบเห็นชอบสนับสนุน และนำเรื่องเสนอมหาเถรสมาคม ในการประชุมมหาเถรสมาคม เมื่อวันที่ ๒๐ กันยายน ๒๕๓๒ มีมติ

---

[๑] สมเด็จพระราชาคณะ ที่ **สมเด็จพระพุทธชินวงศ์** ศาสตราจารย์พิเศษ สาขาภาษาบาลี เจ้าคณะใหญ่หนกลาง, กรรมการมหาเถรสมาคม, ประธานกรรมการศูนย์เผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ, เจ้าอาวาสวัดพิชยญาติการาม เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร และดำรงตำแหน่งรองอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต บาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม มรณภาพเมื่อวันที่ ๒๗ มิถุนายน ๒๕๖๒

แต่งตั้ง **พระธรรมวโรดม** วัดชนะสงคราม กรรมการมหาเถรสมาคม เป็นผู้อำนวยการกองจัดแปลแต่งตั้งให้ **พระราชปริยัติโมลี** วัดชนะสงคราม เป็นประธานคณะกรรมการจัดแปล จัดพิมพ์เผยแผ่แล้วเมื่อปี ๒๕๓๓ จำนวน ๓ เล่ม

๖. หลักการและเหตุผล :

พระพุทธพจน์ เป็นวิสัยแห่งพระสัพพัญญุตญาณ มีความงามในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด มีความสุขุมลุ่มลึกโดยศัพท์ (สทฺทคมฺภีร) ความหมาย (อตฺถคมฺภีร) ศัพท์และความหมาย (สทฺทตฺถคมฺภีร) พุทธประสงค์ (อธิปฺปาย) มีนัยอันวิจิตรพิสดาร (นานานย - วิจิตฺรปาฬิ) ตรัสไว้ ทั้งโดยตรง (นีตตฺถนย) โดยอ้อม (เนยฺยตฺถนย) ยากยิ่งที่จะสามารถเข้าใจได้ตามสภาวะที่แท้จริง (ยถาสภาว) และตามพุทธประสงค์ (ยถาธิปฺเปต)

หลังพุทธปรินิพพาน พระอรหันต์ทั้งหลายมีพระมหากัสสปะผู้รู้ พุทธาธิบาย ได้ประชุมสงฆ์ รวบรวมร้อยกรองพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ ให้เป็นหมวดหมู่เดียวกันอันเป็นบ่อเกิดคัมภีร์พระพุทธศาสนาในระดับชั้นต่าง ๆ คือ **บาลีพระไตรปิฎก** อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา โยชนา สัททาวิเสส เป็นต้น คัมภีร์พระพุทธศาสนาทุกระดับชั้นดังกล่าว ถูกบันทึกไว้ด้วยภาษาบาลี จึงอาจกล่าวได้ว่า การศึกษาหลักคำสอนที่นับว่าเป็นการศึกษาที่ใกล้เคียงพุทธประสงค์มากที่สุด คือ การศึกษาจากบาลีพระไตรปิฎก ฉะนั้น พระโบราณาจารย์ทั้งหลาย จึงได้รจนาคัมภีร์ประกอบการศึกษาพระไตรปิฎก คือ คัมภีร์ไวยากรณ์ คัมภีร์นิฆันฑุ คัมภีร์ฉันทลักษณ์ และคัมภีร์อลังการ

๗. วัตถุประสงค์ของโครงการ

๑. เพื่อเฉลิมพระเกียรติในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเจริญพระชนมายุครบ ๗ รอบ ๘๔ พระชันษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔
๒. เพื่อป้องกันสัทธรรมปฏิรูปที่อาจเกิดขึ้นจากการตีความผิดพลาด
๓. เพื่อให้มีการใช้ศัพท์ธรรมโดยถูกต้องพร้อมทั้งอรรถ (สาตฺถํ) พร้อมทั้งพยัญชนะ (สพฺยญฺชนํ)
๔. เพื่อเป็นแหล่งข้อมูลความรู้และมรดกธรรมทางพระพุทธศาสนา

คณะกรรมการดำเนินงาน

กรรมการอำนวยการ

๑.	กรรมการมหาเถรสมาคม	กรรมการที่ปรึกษา
๒.	ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ	กรรมการที่ปรึกษา
๓.	รองผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ	กรรมการที่ปรึกษา
๔.	สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ วัดพิชยญาติการาม	ประธานกรรมการ
๕.	พระเทพปริยัติมุนี วัดหงส์รัตนาราม	รองประธานกรรมการ
๖.	พระราชเวที วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม	กรรมการ
๗.	พระศรีสุทธิเวที วัดอรุณราชวราราม	กรรมการ
๘.	นายบุญเชิด กิตติธรางกูล	กรรมการ
๙.	นายสมบัติ พิมพ์สอน	กรรมการ
๑๐.	พระราชรัตนมุนี วัดพิชยญาติการาม	กรรมการและเลขานุการ
๑๑.	รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

กรรมการฝ่ายจัดทำต้นฉบับ

๑.	สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ วัดพิชยญาติการาม	ประธานกรรมการ
๒.	พระศรีคัมภีรญาณ (มานิต วิริยธโร) วัดพิชยญาติการาม	กรรมการ
๓.	พระคันธสาราภิวงศ์ วัดท่ามะโอ จ.ลำปาง	กรรมการ
๔.	พระมหาประนอม ธมฺมาลงฺกาโร วัดจากแดง	กรรมการ
๕.	พระมหาไพโรจน์ ญาณกุสโล วัดมหาธาตุฯ	กรรมการ
๖.	พระมหาธีรยุทธ เขมธมฺโม วัดสวัสดิ์วารีสีมาราม	กรรมการ
๗.	นายจำรูญ ธรรมดา	กรรมการ
๘.	พระราชรัตนมุนี วัดพิชยญาติการาม	กรรมการ/เลขานุการ
๙.	รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล	กรรมการ/ผู้ช่วยเลขานุการ
๑๐.	นายสุรพล หยกฟ้าวิจิตร	กรรมการ/ผู้ช่วยเลขานุการ

คณะนักวิจัยประจำโครงการ

๑.	พระเทพปริยัติมุนี รศ.ดร. วัดหงส์รัตนาราม	ประธานกรรมการ
๒.	พระเทพสุวรรณเมธี รศ.ดร. วัดสุวรรณาราม	รองประธานกรรมการ
๓.	พระราชรัตนมุนี รศ.ดร. วัดพิชยญาติการาม	กรรมการ
๔.	พระราชเวที วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม	กรรมการ
๕.	พระศรีสุทธิเวที ผศ.ดร. วัดอรุณราชวราราม	กรรมการ
๖.	พระปัญญารัตนากร ดร. วัดสังข์กระจาย	กรรมการ
๗.	พระครูพิพิธวรกิจจานุการ ผศ.ดร. วัดสะพาน	กรรมการ
๘.	พระมหาโกมล กมโล ผศ. วัดพิชยญาติการาม	กรรมการ
๙.	พระมหาชิต ฐานชิโต ผศ.ดร. วัดเขียนเขต	กรรมการ
๑๐.	พระมหาภูมิชาย อคฺคธมฺโม วัดเขาวัง	กรรมการ
๑๑.	พระมหาปราโมทย์ วิริยธโร วัดดุสิตาราม	กรรมการ
๑๒.	พระมหาวิจิตร กลฺยาณจิตฺโต วัดมหาสวัสดิ์ฯ	กรรมการ
๑๓.	ดร.นวลวรรณ พูนวสุพลฉัตร	กรรมการ
๑๔.	ดร.สุพิชฌาย์ พรพิชณรงค์	กรรมการ
๑๕.	รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล	กรรมการ/เลขานุการ
๑๖.	ผศ.ดร.วิโรจน์ คุ้มครอง	กรรมการ/ผู้ช่วยเลขานุการ
๑๗.	ดร.สุภีร์ ทุมทอง	กรรมการ/ผู้ช่วยเลขานุการ
๑๘.	ดร.ธานี สุวรรณประทีป	กรรมการ/ผู้ช่วยเลขานุการ

กรรมการฝ่ายตรวจชำระ

๑.	สมเด็จพระวันรัต วัดบวรนิเวศวิหาร	กรรมการที่ปรึกษา
๒.	สมเด็จพระพุฒาจารย์ วัดไตรมิตรวิทยาราม	กรรมการที่ปรึกษา
๓.	พระพรหมเมธาจารย์ วัดบุรณศิริมาตยาราม	กรรมการที่ปรึกษา
๔.	พระวิสุทธิวงศาจารย์ วัดปากน้ำ	กรรมการที่ปรึกษา
๕.	สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ วัดพิชยญาติการาม	ประธานกรรมการ
๖.	พระพรหมโมลี วัดปากน้ำ	กรรมการ
๗.	พระพรหมกวี วัดกัลยาณมิตร	กรรมการ
๘.	พระเทพปริยัติมุนี วัดหงส์รัตนาราม	กรรมการ
๙.	พระราชปริยัติมุนี วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม	กรรมการ

๑๐. พระศรีสุทธิเวที วัดอรุณราชวราราม	กรรมการ
๑๑. พระสุธีปริยัติธาดา	กรรมการ
๑๒. ผศ.ดร.บรรจบ บรรณรุจิ	กรรมการ
๑๓. พระราชรัตนมุนี วัดพิชยญาติการาม	กรรมการ/เลขานุการ
๑๔. รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล	กรรมการ/ผู้ช่วยเลขานุการ

กรรมการฝ่ายจัดหาทุน

๑. สมเด็จพระธีรญาณมุนี วัดเทพศิรินทราวาส	กรรมการที่ปรึกษา
๒. ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ	กรรมการที่ปรึกษา
๓. สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ วัดพิชยญาติการาม	ประธานกรรมการ
๔. พระพรหมเวที วัดพระปฐมเจดีย์	รองประธานกรรมการ
๕. พระธรรมกิตติมุนี วัดเฉลิมพระเกียรติ	กรรมการ
๖. พระธรรมปัญญาบดี วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์	กรรมการ
๗. พระพรหมมังคลาจารย์ วัดไตรมิตรวิทยาราม	กรรมการ
๘. พระเทพรัตนากร วัดพนัญเชิง จ.พระนครศรีอยุธยา	กรรมการ
๙. พระเทพวิสุทธาภรณ์ วัดอินทรวิหาร	กรรมการ
๑๐. พระธรรมโพธิวงศ์ วัดไทยกุสินารา ประเทศอินเดีย	กรรมการ
๑๑. พระเทพรัตนสุธี วัดเขียนเขต จ.ปทุมธานี	กรรมการ
๑๒. พระเทพศาสนาภิบาล วัดไร่ขิง จ.นครปฐม	กรรมการ
๑๓. พระราชวัลภาจารย์ (วิ) วัดหนองหอย จ.ราชบุรี	กรรมการ
๑๔. พระอุดรคณารักษ์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคาราม	กรรมการ
๑๕. พระพิพิธพัฒนาทร วัดปริวาศ	กรรมการ
๑๖. พระโสภณธรรมวงศ์ วัดอินทรวิหาร	กรรมการ
๑๗. พระโสภณพัฒนากร วัดบางพลีใหญ่ใน	กรรมการ
๑๘. ดร.แม่ชีทศพร เทวาพิทักษ์ธรรม	กรรมกร
๑๙. ดร.คุณหญิงสมนึก เปรมวัฒนะ	กรรมการ
๒๐. คุณกาญจนา สุวรรณภาศรี	กรรมการ
๒๑. คุณพรเพ็ญ เดชวิไลศรี	กรรมการ
๒๒. คุณมณฑา สิริโรจนากร	กรรมการ

๒๓.	พระราชรัตนมุนี วัดพิชยญาติการาม	กรรมการ/เลขานุการ
๒๔.	รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล	กรรมการ/ผู้ช่วยเลขานุการ

กรรมการฝ่ายเหรัญญิก

๑.	พระพรหมมุนี วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม	กรรมการที่ปรึกษา
๒.	สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ วัดพิชยญาติการาม	ประธานกรรมการ
๓.	พระเทพปริยัติมุนี วัดหงส์รัตนาราม	กรรมการ
๔.	พระราชปัญญารังษี วัดชิโนรสาราม	กรรมการ
๕.	พระราชรัตนมุนี วัดพิชยญาติการาม	กรรมการ/เลขานุการ
๖.	รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล	กรรมการ/ผู้ช่วยเลขานุการ

กรรมการฝ่ายประชาสัมพันธ์

๑.	พระพรหมวชิรญาณ วัดยานนาวา	กรรมการที่ปรึกษา
๒.	พระพรหมเมธี วัดสัมพันธวงศาราม	กรรมการที่ปรึกษา
๓.	สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ วัดพิชยญาติการาม	ประธานกรรมการ
๔.	พระราชปฏิภาณมุนี วัดประยุรวงศาวาส	กรรมการ
๕.	พระโสภณธรรมวงศ์ วัดอินทรวิหาร	กรรมการ
๖.	พระราชวิจิตรปฏิภาณ วัดสุทัศนเทพวราราม	กรรมการ
๗.	ดร.แม่ชีทศพร เทวาพิทักษ์ธรรม	กรรมการ
๘.	นายสมหมาย สุภาษิต	กรรมการ
๙.	พระราชรัตนมุนี วัดพิชยญาติการาม	กรรมการ/เลขานุการ
๑๐.	รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล	กรรมการ/ผู้ช่วยเลขานุการ

กรรมการฝ่ายประสานงาน

๑.	พระเทพสุวรรณเมธี วัดสุวรรณาราม	ประธานกรรมการ
๒.	พระราชรัตนมุนี วัดพิชยญาติการาม	รองประธานกรรมการ
๓.	พระครูวิศิษฐ์สรการ วัดพิชยญาติการาม	กรรมการ
๔.	รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล	กรรมการ/ผู้ช่วยเลขานุการ
๕.	นายสมบูรณ์ จารุณะ	กรรมการ/ผู้ช่วยเลขานุการ